ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL"

XXI

1984

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
P-125

IAŞI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COLEGIUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (președinte)
ION AGRIGOROAIEI, CONST. C. ANGELESCU, GH. BUZATU, I. CAPROȘU, C. CIHODARU, V. CRISTIAN, ȘTEFAN S. GOROVEI, AUREL LOGHIN, ECATERINA NEGRUȚI, GH. PLATON, LEON ȘIMANSCHI, DAN TEODOR, D. VITCU, AL. ZUB

COMITETUL DE REDACȚIE

LEON ȘIMANSCHI (redactor responsabil)

ION AGRIGOROAIEI, L. BOICU, GH. BUZATU, ȘTEFAN LEMNY, D. ȘANDRU

ȘTEFAN S. GOROVEI (secretar științific de redacție)

Adresa redacției:

Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"
Bd. Karl Marx nr. 15
Iași

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADEMIA
DE ŞTIINŢE SOCIALE
ŞI POLITICE A REPUBLICII
SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE
ŞI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

Tom XXI, 1984

INSTITUTUL DE ISTORIE
BIBLIOTECA
Nr. 1393

SUMAR

23 AUGUST 1944 — 23 AUGUST 1984

GH. BUZATU, A. SIMION, Preludii diplomatice ale actului istoric de la 23 August 1944 1
PETRE ŢURLEA, Reconstrucţia ţării, 1944—1947. Activitatea organizaţiilor de masă democrate din judeţele Moldovei 25

*

VALERIU FLORIN DOBRINESCU, SORIN PÂRVU, Les neutralités de la Roumanie de 1914 à 1916 et de 1939 à 1940 : étude comparative . . . 43
GH. BUZATU, Nicolae Titulescu and European Disarmament 53

ROMÂNII ÎN SECOLUL XIV

RENATE MOHLENKAMP (Münster), Contribuţii la istoria oraşului Iaşi în secolele XIV—XV 61
C. REZACHEVICI, Localizarea bătăliei dintre Basarab I şi Carol Robert (1330) : în banatul de Severin (I) 73
MARIA HOLBAN, În jurul cronicii arhidiaconului Ioan de Tîrnave. Informaţiile privind pe români 89
ŞERBAN PAPACOSTEA, O întregire documentară la istoria întemeierii Moldovei 111
LEON ŞIMANSCHI, Istoriografia româno-slavă din Moldova. I. Lista domniilor din a doua jumătate a secolului XIV 119
VENIAMIN CIOBANU, Din nou despre „lupta de la Plonini" 137

STUDII, ARTICOLE, NOTE

ŞTEFAN ANDREESCU, Matei Basarab, Vasile Lupu şi proiectul de cruciadă din anii 1645—1647 147
PAUL CERNOVODEANU, Ştiri privitoare la Gheorghe Ghica vodă al Moldovei (1658—1659) şi la familia sa (III) 169
ŞTEFAN S. GOROVEI, Nicolae (Milescu) spătarul. Contribuţii biografice . . . 179
GABRIEL BĂDĂRĂU, Consideraţii privind raporturile româno-otomane între 1774 şi 1802 (II) 193
ADRIAN MACOVEI, Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei între anii 1832 şi 1862 (III) 203
ANGHEL POPA, Oştirea naţională în proces de reorganizare în Moldova (1834—1849) (I) 217
PAUL PĂLTĂNEA, Ştiri despre mişcarea muncitorească gălăţeană pînă la crearea Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România . . . 229
I. SAIZU, Menirea învăţămîntului în modernizarea României contemporane (puncte de vedere din perioada interbelică) 247
MIHAI IACOBESCU, România şi cooperarea intelectuală sub egida Societăţii Naţiunilor (1919—1933) 263

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
Cota P 401

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D. ŞANDRU, Reforma agrară din 1921 şi acumulările de capitaluri ale moşierimii 275
GH. I. FLORESCU, Aspecte ale solidarităţii mişcării sindicale franceze cu Sindicatele Unitare din România (1925—1927) 297
ELISABETA SIMION, Observaţii privind prevederile programatice şi doctrinare ale Partidului Socialist al Muncitorilor din România 311

*

D. CIUREA, Opera istorică a lui Antonio Bonfini 321
MARIA TEODOR, Istoriografia iluministă română şi Reforma 329
V. CRISTIAN, Cursul de istorie universală al lui Ioan Maiorescu 339
CONSTANTIN C. ANGELESCU, George Popovici, istoric al dreptului român (1863—1905) (II) 351

*

SILVIU SANIE, Un altar anepigraf cu reprezentarea unei divinităţi celto-romane . 363
D. CIUREA, Noi precizări în problema identificării şi localizării Milcoviei . . 369
ION I. SOLCANU, Autorii ansamblului pictural de la Voroneţ 373
SERGIU IOSIPESCU, Paisie Ligaridi şi studiile clasice din Ţara Românească în secolul XVII 379
VIRGINIA ISAC, Însemnări pe o carte veche despre hatmanul Grigore Hăbăşescu . 387
CONST. A. STOIDE, Duca tipograful de la Thasos 391
I. SAIZU, Direcţii în raţionalizarea industriei prelucrătoare româneşti (perioada interbelică) 397
GH. I. IONIŢĂ, Partidul Comunist Român, mişcarea muncitorească, democratică şi antifascistă din România şi Nicolae Titulescu 405

PAGINI DE ISTORIE LOCALĂ

MIRCEA CIUBOTARU, O străveche aşezare de pe valea Bîrladului: Negreşti (jud. Vaslui) (II) 411

DOCUMENTE

GERNOT NUSSBÄCHER, Un document privind comerţul Braşovului cu Moldova la sfîrşitul secolului XV (I) 425
GH. PLATON, 1866 — începutul „revoluţiei române pentru independenţă" Ecouri în presa europeană (I) 439

DISCUŢII

ŞTEFAN LEMNY, De la patriotismul medieval la patriotismul modern . 453
D. AGACHE, Pe marginea unor izvoare cartografice 463
ION TODERAŞCU, Cronicari şi istorici europeni despre Mihai Viteazul . 467

STUDII DOCUMENTARE

ALEXANDRU ANDRONIC, Particularităţi ale feudalizării societăţii europene în secolele IX—XI 473

MISCELLANEA

CONST. A. STOIDE, Ecoul revoltei ienicerilor (1703) în Moldova . . . 485
ŞTEFAN S. GOROVEI, Miscellanea genealogica 1. Note cantemiriene 2. Gosse arhondologice 489
L. BOICU, Cazul diplomatului Al. Beldiman în arhiva Hohenzollern-Sigmaringen . 497

*

PAUL MIHAIL, Contribuţii la *Bibliografia românească veche* . 501

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ADDENDA ET CORRIGENDA

I. *DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA*

D. AGACHE, Documente noi. Alte forme documentare 529
ION T. SION, Observaţii asupra indicilor de nume . 533

II. *VARIA*

ŞTEFAN S. GOROVEI, La *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV. *Scriptores et Acta Imperii Byzantini saeculorum IV—XIV* 537
CONSTANTIN C. ANGELESCU, Cu privire la bibliografia revistei „Cercetări istorice" (1925—1947) 539
C. CIHODARU, Cu privire la volumul *Alexandru cel Bun* 540

RECENZII

ISTORIA ROMÂNIEI

MIRCEA MUŞAT, ION ARDELEANU, *De la statul geto-dac la statul român unitar* (Gh. Buzatu) 541
Probleme fundamentale ale istoriei României (Ion Agrigoroaiei) 542
DORINEL ICHIM, *Zona etnografică Trotuş* (Corneliu Stoica) 544
E. N. ABÎZOVA, P. P. BÎRNEA, A. A. NUDELMAN, *Drevnosti Staregо Orcheja Zolotoordynskij period* (Victor Spinei) 546
ANETA BOIANGIU, *Curs special de heraldică. Probleme controversate ale heraldicii româneşti* (Ştefan S. Gorovei) 547
FLORENTINA CĂZAN, CĂTĂLIN MUSTAŢĂ, *Relaţiile de vasalitate moldo-polone şi implicaţiile lor politice la sfîrşitul secolului XV şi în secolul XVI* (Ştefan S. Gorovei) 550
ANDREI PIPPIDI, *Tradiţia politică bizantină în Ţările Române în secolele XVI—XVIII* (Ştefan S. Gorovei) 552
ADRIAN VĂTĂMANU, *Trei mari dregători din Moldova secolului al XVI-lea* (Ştefan S. Gorovei) 554
Aspecte ale luptei pentru unitate naţională. Iaşi 1600—1859—1918 (Ştefan S. Gorovei, L. Boicu) 561
ILIE CORFUS, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone (secolul al XVII-lea)* (Ştefan Andreescu) 564
MUSTAFA A. MEHMED (ed.), *Documente turceşti privind istoria României*, II (1774—1791) (Sergiu Iosipescu) 567
SERAFIM DUICU, *Pe urmele lui Gheorghe Şincai* (Ştefan Lemny) 570
CORNELIA BODEA, *1848 la români. O istorie în date şi mărturii*, I—II (Gh. Platon) 572
CONSTANTIN OLTEANU, ILIE CEAUŞESCU, VASILE MOCANU, FLORIAN TUCĂ, *Mişcarea muncitorească, socialistă, democratică, activitatea Partidului Comunist Român şi apărarea patriei la români. Repere cronologice* (Gh. Buzatu) 575
AL. OPREA, *În căutarea lui Eminescu gazetarul* (Mihai Vatavu) 577
Istoria parlamentului şi a vieţii parlamentare din România pînă la 1918 (Gabriel Bădărău) 578
1918 la români. Desăvîrşirea unităţii naţional-statale a poporului român. Documente externe 1879—1916, I—II (Gh. I. Florescu) 582

ŞTEFAN PASCU, *Făurirea statului naţional unitar român*, I—II (Florin Platon) . 584
CONSTANTIN BOTORAN, ION CALAFETEANU, ELIZA CAMPUS, VIORICA MOISUC (coordonator), *România şi conferinţa de pace de la Paris (1918—1920). Triumful principiului naţionalităţilor* (Gh. Buzatu) . 585
EUFROSINA POPESCU, *Din istoria politică a României. Constituţia din 1923* (Constantin C. Angelescu) 586
„Cuvîntul liber" în apărarea independenţei şi integrităţii României (Gh. Buzatu) . 590

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE UNIVERSALĂ

IMRE JAKABFFY, *A Közep-Duna-Medence régészeti bibliográfiája — Archäologische Bibliographie des Mitteldonaubeckens — Bibliographie archéologique du Bassin du Danube Moyen — Archeologičeskaja bibliografija Bassejna Srednego Dunaja — 1967—1977* (A. László) 593
GUY RACHET, *Dictionnaire de l'archéologie* (Virgil Mihailescu-Bîrliba) 595
MICHAEL P. SPEIDEL, *Mithras-Orion. Greek Hero and Roman Army God* (Silviu Sanie) 597
MICHAEL H. CRAWFORD, *La moneta in Grecia e a Roma* (Virgil Mihailescu-Bîrliba) 600
DINU ADAMEŞTEANU, *Civilizaţii antice din Italia meridională. Basilicata antică. Istorie şi monumente* (Virgil Mihailescu-Bîrliba) 601
I. BARNEA, O. ILIESCU, *Constantin cel Mare* (Virgil Mihailescu-Bîrliba) . . 602
MIRCEA ELIADE, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, III. *De Mahomet à l'âge des Réformes* (Al. Zub) 604
HARALD ZIMMERMANN, *Veacul întunecat* (Victor Spinei) 605
Roma, Constantinopoli, Mosca. Da Roma alla Terza Roma. Documenti e studi (Andrei Pippidi) 606
STANFORD J. SHAW, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, I. *Empire of the Gazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280—1808* (Gabriel Bădărău) 611
Der Berliner Kongress von 1878. Die Politik der Grossmächte und die Probleme der Modernisierung in Südosteuropa in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts (Al. Zub) 613

NOTE BIBLIOGRAFICE

ISTORIA ROMÂNIEI

„Dacoromania". Bibliografie (Al. Zub) 615
JUSTIN CONSTANTINESCU, FLOREA FIRAN, TUDOR NEDELCEA, *„Arhivele Olteniei" (1922—1943). Bibliografie* (Al. Zub) 615
MIRCEA AVRAM, *Calendarele sibiene în limba germană (sec. XVII—XX)*, II (Al. Zub) 616
IOSIF PERVAIN, ANA CIURDARIU, AUREL SASU, *Românii în periodicele germane din Transilvania (1841—1860). Bibliografie analitică* (Al. Zub) 616
GABRIEL ŞTREMPEL, *Catalogul manuscriselor româneşti*, II (Al. Zub) . . . 616
DIRECŢIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA, *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente (1393—1949)* (Nistor Ciocan) 617
Un secol din viaţa satelor mehedinţene 1800—1907. Catalog de documente, I (Tudor Răţoi) 618
IOANA BOTEZAN, ALEXANDRU MATEI, *Arhiva personală Timotei Ciparin. Catalog* (Al. Zub) 619
DIRECŢIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA, *Documente din arhivele franceze referitoare la primul război mondial. Repertoriu* (Gh. I. Florescu) 619
Ştiinţa în Bucovina. Ghid bibliografic, II (Al. Zub) 620
Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, VI (Ştefan S. Gorovei) 620
Documenta Romaniae Historica, B. *Ţara Românească*, IV—V (D. Agache) . . 621
Izvoarele răscoalei lui Horea, B. *Izvoare narative*, I *(1773—1785)* (Ştefan Lemny) . 622
Călători străini despre Ţările Române, VIII (Lucian Nastasă) 622
DIMITRIE CANTEMIR, *Opere complete*, IX, tomul I (Ştefan Lemny) . . . 623
ANTIM IVIREANUL, *Didahii* (Al. Zub) 623
B. P. Hasdeu şi contemporanii săi români şi străini (Corespondenţă primită), II (Al. Zub) 624
Corespondenţa lui Vincenţiu Babeş, II *(Scrisori trimise)* (Al. Zub) 624
George Barit şi contemporanii săi, VI (Al. Zub) 624
JAN URBAN JARNIK, *Corespondenţă*, I—II (Al. Zub) 625

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

TITU MAIORESCU, *Jurnal și epistolar*, IV (Al. Zub) 625
Octavian Goga în corespondență, II (I. Saizu) . . 626

★

PAUL SIMIONESCU, *Etnoistoria. Convergență interdisciplinară* (Ștefan S. Gorovei) 626
C. GH. MARINESCU, AL. TĂNASE, *Conștiința națională și valorile patriei* (Ștefan Lemny) 627
Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților, I—II (Al. Zub) 627
MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE, *Cercetări numismatice*, II—III (Ștefan S. Gorovei) 628
La numismatique — source de l'histoire de l'art et de l'histoire des idées (Sergiu Iosipescu) 629
CENTRUL DE STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE ȘI TEORIE MILITARĂ, *File din istoria militară a poporului român*, X (I. Saizu) . . . 630
Studia antiqua et archaeologica. I. Corolla memoriae Nicolai Gostar dedicata (Silvia Teodor) 630
Profesorul Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare (Ștefan S. Gorovei) . . 632
Trecut și viitor în medicină. Studii și note (D. Șandru) 633
Momente din trecutul medicinii (Ștefan S. Gorovei) 633
Libra. Études roumaines offertes a Willem Noomen à son soixantième anniversaire (Ștefan Lemny) 634
ȘTEFAN PAȘCU, *Ce este Transilvania? Civilizația transilvană în cadrul civilizației românești* (Al. Zub) 634
VICTOR PAPACOSTEA, *Civilizație românească și civilizație balcanică* (Al. Zub) . 635
GEORGE LĂZĂRESCU, *Repere de cultură* (Al. Zub) 636
La culture roumaine à l'époque des Lumières (Ștefan Lemny) 637
DAN ZAMFIRESCU, *Accente și profiluri* (Al. Zub) 637
AL. ZUB, *Biruit-au gîndul* (I. Saizu) 638
L. KALUSTIAN, *Simple note*, III (Gh. I. Florescu) 639
Îndrumător bisericesc, IV (Al. Zub) 639
VALERIU MANGU, *De vorbă cu Iorgu Iordan* (Ștefan S. Gorovei) . . . 639

★

VASILE PÂRVAN, *Getica. O protoistorie a Daciei* (Al. Zub) 640
STELIAN STOICA, *Ethosul daco-geților* (Al. Zub) 640
EMIL MOSCALU, *Ceramica traco-getică* (Silvia Teodor) 641
VASILE ARVINTE, *Român, românesc, România* (Al. Zub) 642
IOANICHIE BĂLAN, *Vetre de sihăstrie românească, secolele IV—XX* (Al. Zub) 642
ION PUȘCĂ, ANTON PARAGINĂ, VASILE POPA, GHEORGHE CONSTANTINESCU, *Panciu, file de cronică* (Cornelia-Magda Mantu) . . . 643
MIRCEA D. MATEI, EMIL IOAN EMANDI, OCTAV MONORANU, *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al Șomuzului Mare și al Moldovei (secolele XIV—XVII)* (Victor Spinei) . 643
HUGO WECZERKA, *Deutsche Siedlungen und Einflüsse deutschen Stadtrechts in den mittelalterlichen Fürstentümern Moldau und Walachey* (Victor Spinei) 644
D. NĂSTASE, *Les documents roumains des archives du convent athonite de Simonopétra. Présentation préliminaire* (Ion Toderașcu) 645
MIHAI MAXIM, *Statutul politico-juridic al Țărilor Române în evul mediu* (Ștefan S. Gorovei) 645
CONSTANTIN REZACHEVICI, *Ringala-Ana. Un episod dinastic în relațiile moldo-polono-lituane din vremea lui Alexandru cel Bun* (Ștefan S. Gorovei) . 646
TAHSIN GEMIL, *Observații referitoare la încheierea păcii și stabilirea hotarului dintre Moldova și Imperiul otoman (1486)* (Ștefan S. Gorovei) 646
MIHAI MAXIM, *Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea* (Ștefan S. Gorovei) 647
ȘTEFAN ANDREESCU, Cronica lui Ștefan cel Mare *și înțelesurile unei întreruperi* (Ștefan S. Gorovei) 647
ȘTEFAN ANDREESCU, *Din nou despre prima cronică a Țării Românești* (Ștefan S. Gorovei) 648
NICOLAE STOICESCU, *Matei Basarab (20 septembrie 1632 — 9 aprilie 1654)* (Sergiu Iosipescu) 648
VENIAMIN NICOLAE, *Ctitoriile lui Matei Basarab* (Sergiu Iosipescu) 649
FLORIAN DUDAȘ, *Cazania lui Varlaam în Transilvania* (Ștefan Lemny) . . 650

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CAROL GÖLLNER, PAUL ABRUDAN, *Francisc Rákóczi al II-lea (1704—1711)* (Lucian Nastasă) 650
IMREH ISTVAN, *Viața cotidiană la secui. 1750—1850* (Ștefan Lemny) . . . 651
CORNELIU ALBU, *Pe urmele lui Ioan-Inocențiu Micu-Klein* (Ștefan Lemny) . . 651
AL. ALEXIANU, *Un bucureștean de altădată: risipitorul logofăt Dudescu* (Al. Zub) 652
PAUL CERNOVODEANU, MARIAN ȘTEFAN, *Pe urmele Magherilor* (Ștefan S. Gorovei) 652
G. D. ISCRU, *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu* (Al. Zub) . 653
N. IORGA, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, I—III (Ștefan Lemny) 653
IOAN CHINDRIȘ, *Ideologia revoluționară a lui Alexandru Papiu Ilarian* (Al. Zub) 654
SIMION RETEGAN, *Conștiință și acțiune națională în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului XIX. 1860—1867* (Ștefan Lemny) . . 654
MIHAI D. DRECIN, *Banca „Albina" din Sibiu. instituție națională a românilor transilvăneni (1871—1918)* (Al. Zub) 655
AL. MATEI, *Filiala Arhivelor Statului Județul Cluj* (Al. Zub) 655
GH. PLATON, *Istoria modernă a României*, II *(1878—1918)* (Al. Zub) . . 655
RADU PAIUȘAN, *Generalul bănățean Ștefan Șt. Stoika luptător pentru independența și unitatea națională, 1848—1928* (Al. Zub) 656
Rumânia v voine za nezavisimosti 1877—1878 (L. Boicu) 656
GHEORGHE NICOLAE CAZAN, ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, *Rumänien und der Dreibund 1878—1914* (L. Boicu) 657
AL. ZUB, *L'historiographie roumaine à l'âge de la synthèse: A. D. Xenopol* (Ștefan Lemny) 657
N. IORGA, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost* (Ștefan S. Gorovei) . 657
AL. ZUB, *Pe urmele lui Vasile Pârvan* (I. Saizu) 658
Z. ORNEA, *Opera lui C. Dobrogeanu-Gherea* (Al. Zub) 659
GH. I. IONIȚĂ, *Curs universitar de istorie a Partidului Comunist, a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice din România (mai 1921—1933)* (Gh. I. Florescu) 659
IOAN SCURTU, *Din viața politică a României (1926—1947). Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc* (Gh. Buzatu) 660
MIOARA APOLZAN, *Aspecte de istorie literară. Destinul unei publicații: R.F.R.* (Al. Zub) 661
Pe aici nu se trece! Mărturii. Amintiri (Al. Zub) 661
DAVID BRITTON FUNDERBURK, *Politica Marii Britanii față de România 1938—1940. Studiu asupra strategiei economice și politice* (Gh. Buzatu) . 661
LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU, *Scrieri, articole, cuvîntări 1944—1947* (Cătălin O. Turliuc) 663
SYLVIA AGÉMIAN, *Manuscrise miniate armene în colecții din România* (Al. Zub) 663
VASILE VARADEAN, *Monumente bisericești și culturale din zona Oraviței* (Al. Zub) 664
Studii de istorie a artei (Ștefan S. Gorovei) 664
HERMANN FABINI, *Sibiul gotic* (Ștefan S. Gorovei) 665
MIRCEA TOCA, *Clujul baroc* (Al. Zub) 665
FLORIAN TUCA, MIRCEA COCIU, *Monumente ale anilor de luptă și jertfă* (Al. Zub) 665
CLAUDIA CLEJA-STOICESCU, *Sub semnul muzeului: arta de a privi* (Al. Zub) . 666
CHRISTIAN D'AUCHAMP, *București văzut de un străin* (Ștefan Lemny) . . 666

ISTORIE UNIVERSALĂ

Comunicaciones al XV Congreso de las Ciencias Genealógica y Heráldica, Madrid, 19—26.IX.1982, I—III (Ștefan S. Gorovei) 667
GIACOMO BASCAPÉ, MARCELLO DEL PIAZZO con la cooperazione di LUIGI BORGIA, *Insegne e simboli. Araldica pubblica e privata medievale e moderna* (Ștefan S. Gorovei) 668
JERZY TOPOLSKI, *Teoria wiedzy historycznej* (Al. Zub) 668
B. F. PORȘNEV, *Sotialinaia psihologia i istoria* (L. Boicu) 669
ERNST SCHULIN, *Das alte unde neue Problem der Weltgeschichte als Kulturgeschichte* (Al. Zub) 669
HILDEGARD HAMM-BRÜCHER, *Kulturbeziehungen weltweit: ein Werkstattbericht zur auswärtigen Kulturpolitik* (Al. Zub) 670
HANS-ULRICH WEHLER, *Historische Sozialwissenschaft und Geschichtsschreibung* (Al. Zub) 670

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

KARL-ERNST JEISMANN, SIEGFRIED QUANDT (Hrg.), *Geschichtsdarstellung. Determinanten und Prinzipien* (Al. Zub) 670
STANLEY ARONOWITZ, *The Crisis in Historical Materialism. Class, Politics and Culture in Marxist Theory* (Al. Zub) 671
RÉGIS HANRION, *L'histoire au présent* (Al. Zub) 671
JACQUES FRÉMEAUX, BERNARD VALETTE, *L'écriture de l'histoire* (Al. Zub) 671
CAROL NEUMAN, EDMOND NICOLAU, ANGHEL SCHOR, *Istorie scurtă a dezvoltării ştiinţei* (Al. Zub) 672
MARCEL D. POPA, HORIA C. MATEI, *Mică enciclopedie de istorie universală* (Al. Zub) 672
Balkan Bibliography, VII — 1978 (Ştefan Lemny) 673
Répertoire d'études balkaniques. 1966—1975, I. *Histoire des peuples balkaniques (XV-e s. — 1945)* (Ştefan Lemny) 673
WALTER LUKAN u. MAX DEMETER PEYFUSS, *Ost-und Südosteuropasammlungen in Österreich. Verzeichnis der Bibliotheken, Institute, Archive und Museen* (Al. Zub) 673

*

A. I. MELIUKOVA, *Krasnokutskij kurgan* (Silvia Teodor) 674
IOHANNA ŞARAMBEI, NICOLAE ŞARAMBEI, *99 personalităţi ale lumii antice* (Al. Zub) 675
Actele martirice (Al. Zub) 675
MIHAI RĂDULESCU, *Civilizaţia armenilor* (Ştefan S. Gorovei) 675
Geschichte Europas für den Unterricht der Europäer (Al. Zub) 676
H.-I. MARROU, *Trubadurii* (Ştefan S. Gorovei) 676
TOMA DE KEMPIS, *Urmarea lui Hristos* (Al. Zub) 677
MARIAN BISKUP, *Jan Długosz (1415—1480) jako historyk polski i krajów Europy środkowowschodniej* (Ştefan S. Gorovei) 677
Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza (Veniamin Ciobanu) 678
HEDDA REINDL, *Männer um Bayezid. Eine prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bayezids II. (1481—1512)* (Ştefan S. Gorovei) 679
The Christian Community of Medieval Poland. Antologies (Veniamin Ciobanu) . 679
HELMUT ESCHWEGE, *Die Sinagoge in der deutschen Geschichte* (Şt. Pleşia) . 680
GEORGE UŞCĂTESCU, *Erasmus* (Al. Zub) 680
Habsburgs and Zaporozhian Cossacks. The Diary of Erich Lassota von Steblau (Lucian Nastasă) 681
EDWARD OPALIŃSKI, *Elita władzy w województwach poznańskich i kaliskim za Zygmunta III* (Veniamin Ciobanu) 682
PAUL ZUMTHOR, *Viaţa de toate zilele în Olanda din vremea lui Rembrandt* (Ştefan Lemny) 682
Diplomaţi iluştri, IV (L. Boicu) 682
East Central European Society and War in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century (Ştefan Lemny) 683
Studia Austro-Polonica, I—III (L. Boicu) 684
Sur l'actualité des Lumières. Aufklärung heute (Al. Zub) 684
CAMIL MUREŞAN, *Simón Bolivar* (Lucian Nastasă) 684
APOSTOLOS E. VAKALOPOULOS, *Emmanuel Papas. „conducătorul şi apărătorul Macedoniei". Istoria şi arhiva familiei sale* (Lucian Nastasă) . . 685
GEORGES CIORĂNESCO, *La mission de Stanislas Bellanger dans l'Empire Ottoman* (Al. Zub) 685
ERNST SCHULIN, *Burckhardts Potenzen — und Sturmlehre* (Al. Zub) . . . 686
J. A. S. GRENVILLE, *A World History of the Twentieth Century*, I. *Western Dominance, 1900—1945* (Gh. Buzatu) 686
THÉODORE D. DIMITROV, *L'amitié bulgaro-suisse : 100 ans de relations culturelles bulgaro-suisses* (Al. Zub) 686
WALTER LEITSCH, MANFRED STOY, *Das Seminar für Osteuropäische Geschichte der Universität Wien 1907—1948* (Al. Zub) 687
A. SIMION, *Agresiunile naziste din Europa în anii 1938—1939* (Gh. Buzatu) . 687
KLAUS VON BEYME, *Parteien in westlichen Demokratien* (Al. Zub) . . . 688
Cross Currents. A Yearbook of Central European Culture 1982 (Al. Zub) . . 688

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

REVISTA REVISTELOR

PERIODICE ROMÂNEŞTI

„Analele Banatului", Istorie, I, Timişoara, 1981 (Ştefan S. Gorovei) 689
„Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi" (serie nouă), s. III, a. *Istorie*, t. XXVIII, 1982 (Ştefan Lemny) 689
„Analele Universităţii Bucureşti", Istorie, XXXII, 1983 (Ştefan Lemny) 690
„Anuar de etnologie — artă — istorie — lingvistică", I, Timişoara, 1981 (Ştefan S. Gorovei) 690
„Arhivele Olteniei" (serie nouă), 2, Craiova, 1983 (D. Agache) 691
„Carpica", XIV, Bacău, 1982 (Ştefan S. Gorovei) 691
„Cercetări istorice" (serie nouă), XII—XIII (1981—1982), Iaşi, [1983] (Ştefan S. Gorovei) 692
„Danubius", X, Galaţi, 1980 (Ştefan S. Gorovei) 693
„Hierasus". Anuarul Muzeului Judeţean Botoşani, <III, 1980> 1983; <IV, 1981> 1983 (Ştefan S. Gorovei) 693
istorice, seria IV, tomul VI, *1981*, Bucureşti 1983, (Ştefan S. Gorovei) . 695
ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Memoriile secţiei de ştiinţe istorice*, seria IV, tomul VI, 1981 Bucureşti 1983, (Ştefan S. Gorovei) . 695
„Mousaios". Studii şi comunicări. Arheologie. Istorie, Buzău, 1981 (Ştefan S. Gorovei) 696
„Revue des études sud-est européennes", XXI, 1983, 1—4 (Ştefan Lemny) . . 697
„Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, series *Historia*, XXVIII, 1983 (Al. Zub) 698
„Studii şi materiale de istorie medie", X, Bucureşti, 1983 (Ion Toderaşcu) . . . 698
„Suceava", Anuarul Muzeului Judeţean, IX, 1982 (Ştefan S. Gorovei) 700

PERIODICE STRĂINE

„*Annales*. Économies. Sociétés. Civilisations", XXXVII, 1983, 1—5 (Al. Zub) . . 701
„Annales de démographie historique", Paris, 1981—1982 (Ecaterina Negruţi) . . 702
„Bulletin IBI", 37—41, 1980—1983 (Ştefan S. Gorovei) 703
„Centre d'études des civilisations de l'Europe centrale et du sud-est, *Cahier*", no. 1. Paris, 1983 (Ştefan Lemny) 704
„Dacoromania", IV, 1977—1978. Freiburg/München (Ştefan S. Gorovei) 704
„Forschung". Mitteilungen der DFG, Bonn, 4/1982; 1/1983; 2/1983 (Al. Zub) . 705
„Histoire, économies et société", II, Paris, 1983, 1—4 (Al. Zub) 705
„Histoire de l'historiographie. Revue internationale", II, Milano, 1982 (Al. Zub) . 706
„Paleobulgarica", Sofia, V, 1981; VI, 1982 (Ştefan S. Gorovei) 706
„Revue belge d'histoire contemporaine", Gand, XIII, 1983, 2—3 (Lucian Năstasă) 707
„Revue des études byzantines", Paris, t. 39, 1981; t. 40, 1982; t. 41, 1983 (Ion Toderaşcu) 708
„*The Slavonic and East European Review*", *vol. 61, 1983* (Ştefan Lemny) . . 709
„Turcica". Revue d'études turques, t. XII, 1980; t. XIII, 1981; t. XIV, 1982 (Ştefan S. Gorovei) 709
„Zapiski historyczne", t. XLVI, 1981; t. XLVII, 1982 (Veniamin Ciobanu) . . 710

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Colocviul de istorie central şi sud-est europeană (Londra, 11—14 iulie 1983) (Al. Zub) 713
Congresul internaţional de istoria istoriografiei (Montpellier, 25—28 iulie 1983) (Al. Zub) 714
Călătorie de documentare ştiinţifică în R. F. Germania (Ion Ioniţă) . . . 715
Profesorul Vladimir Dumitrescu la 80 de ani (M. Petrescu-Dîmboviţa) . . . 717
Profesorul Teodor Holban la 80 de ani (Ştefan S. Gorovei) 721
Profesorul D. Ciurea la 70 de ani (Ştefan S. Gorovei) 723

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADÉMIE
DES SCIENCES SOCIALES
ET POLITIQUES
DE LA RÉPUBLIQUE
SOCIALISTE DE ROUMANIE

ANNUAIRE
DE L'INSTITUT D'HISTOIRE
ET D'ARCHÉOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

Tome XXI, 1984

SOMMAIRE

23 AOÛT 1944 — 23 AOÛT 1984

GH. BUZATU, A. SIMION, Préludes diplomatiques de l'acte historique du 23 Août 1944 1
PETRE ŢURLEA, La réconstruction du pays 1944—1947. L'activité des organisations démocratiques dans les départements de la Moldavie 25

*

VALERIU FLORIN DOBRINESCU, SORIN PÂRVU, Les neutralités de la Roumanie de 1914 à 1916 et de 1939 à 1940 : étude comparative . . . 43
GH. BUZATU, Nicolae Titulescu and European Disarmament 53

LES ROUMAINS AU XIV-e SIÈCLE

RENATE MÖHLENKAMP (Münster), Contributions à l'histoire de la ville de Jassy (XIV-e—XV-e siècles) 61
C. REZACHEVICI, La localisation de la bataille entre Basarab I-er et Charles Robert (1330) : dans le banat de Severin (I) 73
MARIA HOLBAN, Autour de la chronique de l'archidiacre Jean des Tîrnave (Küküllei Janos) et de la portée de ses informations touchant les Roumains . 89
ŞERBAN PAPACOSTEA, Une source complémentaire concernant la fondation de la Moldavie 111
LEON ŞIMANSCHI, L'historiographie roumano-slave de Moldavie. I. La liste des règnes de la seconde moitié du XIV-e siècle 119
VENIAMIN CIOBANU, De nouveau sur „la bataille de Plonyni" 137

ÉTUDES, ARTICLES, NOTES

ŞTEFAN ANDREESCU, Matei Basarab, Vasile Lupu et le projet de croisade des années 1645—1647 147
PAUL CERNOVODEANU, Informations concernant Gheorghe Ghica, prince de Moldavie (1658—1659) et sa famille (III) 169
ŞTEFAN S. GOROVEI, Nicolas (Milesco) Spathar. Contributions biographiques . 179
GABRIEL BĂDĂRĂU, Considérations sur les rapports roumains-ottomans entre 1774 et 1802 (II) 193
ADRIAN MACOVEI, L'organisation administrative-territoriale de la Moldavie en 1832—1862 (III) 203
ANGHEL POPA, La réorganisation de l'armée nationale en Moldavie (1834—1849) (I) 217
PAUL PĂLTĂNEA, Nouvelles données concernant le mouvement ouvrier de Galaţi jusqu'à la création du Parti Social-Démocrate des Ouvriers en Roumanie 229
I. SAIZU, Le rôle de l'enseignement dans la modernisation de la Roumanie contemporaine (points de vue pendant l'entre-deux-guerres) 247
MIHAI IACOBESCU, La Roumanie et la coopération intellectuelle sous l'égide de la Société des Nations (1919—1933) 263

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D. ŞANDRU, La réforme agraire de 1921 et l'accumulation des capitaux de la classe des grands propriétaires fonciers 275
GH. I. FLORESCU, Apects de la solidarité du mouvement syndical français avec les Syndicats Unitaires de Roumanie (1925—1927) 297
ELISABETA SIMION, Observations concernant le programme et la doctrine du Parti Socialiste des Cuvriers de Roumanie 311

*

D. CIUREA, L'oeuvre historique d'Antonio Bonfini 321
MARIA TEODOR, L'historiographie roumaine illuministe et la Réforme . . . 329
V. CRISTIAN, Le cours d'histoire universelle de Ioan Maiorescu 339
CONSTANTIN C. ANGELESCU, Georges Popovici, historien du droit roumain (1863—1905) (II) 351

*

SILVIU SANIE, Un autel anépigraphe avec l'image d'une divinité celto-romaine . 363
D. CIUREA, Nouvelles précisions concernant l'identification et la localisation de Milcovia 369
ION I. ŞOLCANU, Les auteurs de l'ensemble pictural de Voroneţ 373
SERGIU IOSIPESCU, Païssios Ligarides et les études classiques en Valachie du XVII-e siècle 379
VIRGINIA ISAC, Notes d'un vieux livre concernant le hethman Grégoire Hăbăşescul 387
CONST. A. STOIDE, Douka le typographe de Thassos 391
I. SAIZU, La rationalisation de l'industrie transformatrice pendant l'entre-deux-guerres 397
GH. I. IONIŢĂ, Le Parti Communiste Roumain, le mouvement ouvrier, démocratique et antifasciste de Roumanie et Nicolas Titulesco 405

PAGES D'HISTOIRE LOCALE

MIRCEA CIUBOTARU, Une vieille localité de la vallée du Bîrlad : Negreşti (dép. de Vaslui) (II) 411

DOCUMENTS

GERNOT NUSSBÄCHER, Un document concernant le commerce de la ville de Braşov avec la Moldavie à la fin du XV-e siècle 425
GH. PLATON, 1866 — le commencement de „la révolution roumaine pour l'indépendance". Echos dans la presse européenne 439

DISCUSSIONS

ŞTEFAN LEMNY, Du patriotisme médiéval au patriotisme moderne . . . 453
D. AGACHE, En marge de quelques sources chartographiques 463
ION TODERAŞCU, Chroniqueurs et historiens européens sur Michel le Brave 467

ÉTUDES DOCUMENTAIRES

ALEXANDRU ANDRONIC, Particularités de la féodalisation de la société européenne au IX—XI-e siècles 473

MISCELLANEA

CONST. A. STOIDE, L'écho de la révolte des janissaires (1703) en Moldavie . 485
ŞTEFAN S. GOROVEI, Miscellanea genealogica 489
L. BOICU, Le cas du diplomate Al. Beldiman dans les archives Hohenzollern-Sigmaringen 497

*

PAUL MIHAIL, Contributions à la *Bibliographie Roumaine Ancienne* 501

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ADDENDA ET CORRIGENDA

I. *DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA*

D. AGACHE, Documents nouveaux. Autres formes documentaires 529
ION T. SION, Observations sur les index des noms 533

II. *VARIA*

ŞTEFAN S. GOROVEI, À *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV. *Scriptores et Acta Imperii Byzantini saeculorum IV—XIV* 537
CONSTANTIN C. ANGELESCU, À propos de la bibliographie de la revue „Cercetări istorice" (1925—1947) 539
C. CIHODARU, À propos du volume *Alexandre le Bon* 540

COMPTES-RENDUS

HISTOIRE DE LA ROUMANIE

MIRCEA MUŞAT, ION ARDELEANU, *De l'État géto-dace à l'État roumain unitaire* (Gh. Buzatu) 541
Problèmes fondamentaux de l'histoire de Roumanie (Ion Agrigoroaiei) 542
DORINEL ICHIM, *La zone ethnographique de Trotuş* (Corneliu Stoica) 544
E. N. ABYZOVA, P. P. BYRNEA, A. A. NUDELMAN, *Drevnosti Starego Orcheja. Zolotoordynskij period* (Victor Spinei) 546
ANETA BOIANGIU, *Cours spécial d'héraldique. Problèmes controversés de l'héraldique roumaine* (Ştefan S. Gorovei) 547
FLORENTINA CĂZAN, CĂTĂLIN MUSTAŢĂ, *Les relations de vassalité moldo-polonaises et leurs implications politiques à la fin du XV-e siècle et au XVI-e siècle* (Ştefan S. Gorovei) 550
ANDREI PIPPIDI, *La tradition politique byzantine dans les Pays Roumains aux XVI-e—XVIII-e siècles* (Ştefan S. Gorovei) 552
ADRIAN VĂTĂMANU, *Trois hauts dignitaires moldaves du XVI-e siècle* (Ştefan S. Gorovei) 554
Aspects de la lutte pour l'unité nationale. Jassy 1600—1859—1918 (Ştefan S. Gorovei, L. Boicu) 561
ILIE CORFUS, *Documents concernant l'histoire de la Roumanie, recueillis dans les archives polonaises (XVII-e siècle)* (Ştefan Andreescu) 564
MUSTAFA A. MEHMED (éd.), *Documents turcs concernant l'histoire de la Roumanie.* II (1774—1791) (Sergiu Iosipescu) 567
SERAFIM DUICU, *Sur les traces de Gheorghe Şincai* (Ştefan Lemny) 570
CORNELIA BODEA, *1848 chez les Roumains. Une histoire en dates et témoignages*, I—II (Gh. Platon) 572
CONSTANTIN OLTEANU, ILIE CEAUŞESCU, VASILE MOCANU, FLORIAN TUCĂ, *Le mouvement ouvrier, socialiste, démocratique, l'activité du Parti Communiste Roumain et la défense du pays chez les Roumains. Repères chronologiques* (Gh. Buzatu) 575
AL. OPREA, *À la recherche de M. Eminescu le journaliste* (M. Vătavu) 577
L'histoire du parlement et de la vie parlementaire de Roumanie jusqu'à 1918 (Gabriel Bădărău) 578
1918 chez les Roumains. Le parachèvement de l'unité nationale et d'État du peuple roumain. Documents étrangers 1879—1918, I—II (Gh. I. Florescu) . 582
ŞTEFAN PASCU, *L'édification de l'État national unitaire roumain*, I—II (Alexandru-Florin Platon) 584
CONSTANTIN BOTORAN, ION CALAFETEANU, ELIZA CAMPUS, VIORICA MOISUC (coord.), *La Roumanie et la Conférence de paix de Paris (1918—1920). Le triomphe du principe des nationalités* (Gh. Buzatu) . 585
EUFROSINA POPESCU, *De l'histoire politique de la Roumanie. La Constitution de 1923* (Constantin C. Angelescu) 586
„*Cuvîntul liber*" *à la défense de l'indépendance et de l'intégrité de la Roumanie* (Gh. Buzatu) 590

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

HISTOIRE UNIVERSELLE

IMRE JAKABFFY, *A Közep-Duna-Medence régészeti bibliográfiája — Archäologische Bibliographie des Mitteldonaubeckens — Bibliographie archéologique du Bassin du Danube Moyen — Archeologičeskaja bibiiografija Bassejna Srednego Dunaja — 1967—1977* (A. László) 593
GUY RACHET, *Dictionnaire de l'archéologie* (Virgil Mihailescu-Bîrliba) 595
MICHAEL P. SPEIDEL, *Mithras-Orion. Greek Hero and Roman Army God* (Silviu Sanie) 597
MICHAEL H. CRAWFORD, *La moneta in Grecia e a Roma* (Virgil Mihailescu-Bîrliba) 600
DINU ADAMEŞTEANU, *Civilisations antiques de l'Italie méridionale. L'antique Basilicata. Histoire et monuments* (Virgil Mihailescu-Bîrliba) 601
I. BARNEA, O. ILIESCU, *Constantin le Grand* (Virgil Mihailescu-Bîrliba) . . . 602
MIRCEA ELIADE, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, III. *De Mahomet à l'âge des Réformes* (Al. Zub) 604
HARALD ZIMMERMANN. *Le siècle assombri* (Victor Spinei) 605
Roma, Constantinopoli, Mosca. Da Roma alla Terza Roma. Documenti e studi (Andrei Pippidi) 606
STANFORD J. SHAW, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, I. *Empire of the Gazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280—1808* (Gabriel Bădărău) 611
Der Berliner Kongress von 1878. Die Politik der Grossmächte und die Probleme der Modernisierung in Südosteuropa in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts (Al. Zub) 613

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

HISTOIRE DE LA ROUMANIE

„Dacoromania". Bibliographie (Al. Zub) 615
JUSTIN CONSTANTINESCU, FLOREA FIRAN, TUDOR NEDELCEA, *„Arhivele Olteniei"* [Les archives de l'Olténie] *(1922—1943), Bibliographie* (Al. Zub) 615
MIRCEA AVRAM, *Les calendriers imprimés à Sibiu en allemand (XVII-e—XX-e siècles)*, II (Al. Zub) 616
IOSIF PERVAIN. ANA CIURDARIU, AUREL SASU, *Les Roumains dans les périodiques allemands de Transilvanie (1841—1860). Bibliographie analytique* (Al. Zub) 616
GABRIEL ŞTREMPEL, *Le catalogue des manuscrits roumains*, II (Al. Zub) . . 616
DIRECTION GÉNÉRALE DES ARCHIVES DE L'ÉTAT, *Du trésor documentaire de Suceava. Catalogue de documents (1393—1849)* (Nistor Ciocan) . 617
Un siècle de la vie des villages de Mehedinti 1800—1907. Catalogue de documents, I (Tudor Rățoi) 618
IOANA BOTEZAN. ALEXANDRU MATEI, *L'archive personelle Timotei Ciparîu. Catalogue* (Al. Zub) 619
DIRECTION GÉNÉRALE DES ARCHIVES DE L'ÉTAT, *Documents des archives françaises concernant la Grande Guerre. Répertoire* (Gh. I. Florescu) 619
La science en Bukovine. Guide biobibliographique, II (Al. Zub) 620
Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, VI (Ştefan S. Gorovei) 620
Documenta Romaniae Historica, B. *Valachie*, IV—V (D. Agache) 621
Les sources de la révolte de Horea, B. *Sources narratives*. I *1773—1785* (Ştefan Lemny) 622
Voyageurs étrangers dans les Pays Roumains, VIII (Lucian Nastasă) 622
DIMITRIE CANTEMIR, *Oeuvres complètes*, IX, tome I-er (Ştefan Lemny) . . 623
ANTIM IVIREANUL, *Homélies* (Al. Zub) 623
B. P. Hasdeu et ses contemporains roumains et étrangers (lettres reçues), II (Al. Zub) 624
La correspondance de Vincenţiu Babeş, II (Al. Zub) 624
Georges Barit et ses contemporains, VI (Al. Zub) 624
JAN URBAN JARNIK, *Correspondance*, I—II (Al. Zub) 625
TITU MAIORESCU, *Journal et épistolier*, IV (Al. Zub) 625
Octavian Goga à travers sa correspondance, II (I. Saizu) 626

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAUL SIMIONESCU, *L'ethnohistoire. Convergence interdisciplinaire* (Ştefan S. Gorovei) 626
C. GH. MARINESCU, AL. TĂNASE, *La conscience nationale et les valeurs de la patrie* (Ştefan Lemny) 627
Spiritualité et histoire à la Courbure des Carpates, I—II (Al. Zub) 627
LE MUSÉE NATIONALE D'HISTOIRE, *Recherches numismatiques*, II—III (Ştefan S. Gorovei) 628
La numismatique — source de l'histoire de l'art et de l'histoire des idées (Sergiu Iosipescu) 629
CENTRE D'ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ET THÉORIE MILITAIRE, *Pages de l'histoire militaire du peuple roumain*. X (I. Saizu) . . 630
Studia antiqua et archaeologica, I. *Corolla memoriae Nicolai Gostar dedicata* (Silvia Teodor) 630
Le professeur Constantin Cihodaru à son 75-e anniversaire (Ştefan S. Gorovei) . 632
Passé et avenir dans la médecine. Études et notes (D. Şandru) 633
Moments du passé de la médecine (Ştefan S. Gorovei) 633
Libra. Études roumaines offertes à Willem Noomen à son soixantième anniversaire (Ştefan Lemny) 634
ŞTEFAN PASCU, *Qu'est-ce que la Transilvanie? La civilisation transilvaine dans le cadre de la civilisation roumaine* (Al. Zub) 634
VICTOR PAPACOSTEA, *Civilisation roumaine et civilisation balkanique* (Al. Zub) 635
GEORGE LĂZĂRESCU, *Repères culturels* (Al. Zub) 636
La culture roumaine à l'époque des Lumières (Ştefan Lemny) 637
DAN ZAMFIRESCU, *Accents et profils* (Al. Zub) 637
AL ZUB, *La pensée triomphante. Autour de l'historisme roumain* (I. Saizu) . . 638
I. KALUSTIAN, *Simples notes*, III (Gh. I. Florescu) 639
Guide ecclésiastique, IV (Al. Zub) 639
VALERIU MANGU, *Entretiens avec Iorgu Iordan* (Ştefan S. Gorovei) . . . 639

*

VASILE PÂRVAN, *Getica. Une protohistoire de la Dacie* (Al. Zub) 640
ŞTEFAN STOICA, *L'ethos des daco-gètes* (Al. Zub) 640
EMIL MOSCALU, *La céramique thraco-gète* (Silvia Teodor) 641
VASILE ARVINTE, *Roumain, roumain, Roumanie* (Al. Zub) 642
IOANICHIE BĂLAN, *Foyers d'ascétisme roumain (IV-e—XX-e siècles)* (Al. Zub) 642
ION PUŞCĂ, ANTON PĂRAGINĂ, VASILE POPA, GHEORGHE CONSTANTINESCU, *Pancin, pages de chronique* (Cornelia-Magda Mantu) . . 643
MIRCEA D. MATEI, EMIL I. EMANDI, OCTAV MONORANU, *Recherches archéologiques concernant l'habitat médiéval rural du bassin supérieur de Şomuzul Mare et Moldova (XIV-e—XVII-e siècles)* (Victor Spinei) . 643
HUGO WECZERKA, *Deutsche Siedlungen und Einflüsse deutschen Stadtrechts in den mittelalterlichen Fürstentümern Moldau und Walachey* (Victor Spinei) 644
D. NĂSTASE, *Les documents roumains des archives du couvent athonite de Simonopétra. Présentation préliminaire* (Ion Toderaşcu) 645
MIHAI MAXIM, *Le statut politique et juridique des Pays Roumains au moyen âge* (Ştefan S. Gorovei) 645
CONSTANTIN REZACHEVICI, *Ringala-Ana. Un épisode dynastique des rapports moldo-polono-lituaniens à l'époque d'Alexandre le Bon* (Ştefan S. Gorovei) 646
TAHSIN GEMIL, *Quelques observations concernant la conclusion de la paix et la détermination de la frontière entre la Moldavie et l'Empire ottoman (1486)* (Ştefan S. Gorovei) 646
MIHAI MAXIM, *Territoires roumains sous l'administration ottomane au XVI-e siècle* (Ştefan S. Gorovei) 647
ŞTEFAN ANDREESCU, La chronique d'Etienne le Grand *et les sens d'une interruption* (Ştefan S. Gorovei) 647
ŞTEFAN ANDREESCU, *Encore une fois sur la première chronique de la Valachie* (Ştefan S. Gorovei) 648
NICOLAE STOICESCU, *Matei Basarab (20.IX.1632—9.IV.1654)* (Sergiu Iosipescu) 648
VENIAMIN NICOLAE, *Les fondations de Matei Basarab* (Sergiu Iosipescu) . . 649
FLORIAN DUDAŞ, *La Cazania de Varlaam en Transilvanie* (Ştefan Lemny) . . 650
CAROL GÖLLNER, PAUL ABRUDAN, *François Rákóczi II (1704—1711)* (Lucian Năstasă) 650

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IMREH ISTVÁN, *La vie quotidienne des Szeklers. 1750—1850* (Ştefan Lemny) . . 651
CORNELIU ALBU, *Sur les traces de Ioan-Inocenţiu Micu-Klein* (Ştefan Lemny) . 651
AL. ALEXIANU, *Un bucarestois du temps jadis : le prodigue logothète Dudesco* (Al. Zub) 652
PAUL CERNOVODEANU, MARIAN ŞTEFAN, *Sur les traces des Magheru* (Ştefan S. Gorovei) 652
G. D. ISCRU, *La révolution dt 1821, conduite par Tudor Vladimiresco* (Al. Zub) . 653
N. IORGA, *L'histoire de la littérature roumaine du XIX-e siècle*, I—III (Ştefan Lemny) 653
IOAN CHINDRIŞ, *L'idéologie révolutionnaire d'Alexandre Papiu Ilarian* (Al. Zub) 654
SIMION RETEGAN, *Conscience et action nationale dans le village roumain de Transilvanie au milieu du XIX-e siècle 1860—1867* (Ştefan Lemny) . . 654
MIHAI D. DRECIN, *La banque „Albina" de Sibiu, institution nationale des Roumains transilvains (1871—1918)* (Al. Zub) 655
AL. MATEI, *La filiale des Archives d'État, dép. de Cluj* (Al. Zub) 655
GH. PLATON, *L'histoire moderne de la Roumaine*, II *(1878—1918)* (Al. Zub) . 655
RADU PAIUŞAN, *Le général Ştefan Şt. Stoika, combattant pour l'indépendance et l'unité nationale, 1848—1928* (Al. Zub) 656
La Roumanie dans la Guerre pour l'Indépendance 1877—1878 (L. Boicu) . . 656
GHEORGHE NICOLAE CĂZAN, ŞERBAN RĂDULESCU-ZONER, *Rumänien und der Dreibund 1878—1914* (L. Boicu) 657
AL. ZUB, *L'historiographie roumaine à l'âge de la synthèse : A. D. Xenopol* (Ştefan Lemny) 657
N. IORGA, *Mes horizons. Une vie d'homme telle quelle a été* (Ştefan S. Gorovei) . 657
AL. ZUB, *Sur les traces de Vasile Pârvan* (I. Saizu) 658
Z. ORNEA, *L'oeuvre de C. Dobrogeanu-Gherea* (Al. Zub) 659
GH. I. IONIŢĂ, *Histoire du Parti Communiste Roumain, du mouvement ouvrier, révolutionnaire et démocratique de Roumanie (mai 1921—1933)* (Gh. I. Florescu) 659
IOAN SCURTU, *Pages de la vie politique de la Roumanie (1926—1947). Étude critique concernant l'histoire du Parti National-Paysan* (Gh. Buzatu) . 660
MIOARA APOLZAN, *Aspects d'histoire littéraire. Le destin d'une revue : R.F.R.* (Al. Zub) 661
On ne passe pas par ici ! Témoignages. Souvenirs (Al. Zub) 661
DAVID BRITTON FUNDERBURK, *La politique de la Grande Bretagne envers la Roumanie 1938—1940. Étude sur la stratégie économique et politique* (Gh. Buzatu) 661
LUCREŢIU PĂTRĂŞCANU, *Écrits, articles, discours 1944—1947* (Cătălin O. Turliuc) 663

*

SYLVIA AGÉMIAN, *Manuscrits arméniens avec miniatures dans les collections de Roumanie* (Al. Zub) 663
VASILE VARADEAN, *Monuments ecclésiastiques et culturels de la région de Oraviţa* (Al. Zub) 664
Études d'histoire de l'art (Ştefan S. Gorovei) 664
HERMANN FABINI, *Sibiu — la ville gothique* (Ştefan S. Gorovei) 665
MIRCEA ŢOCA, *Cluj — la ville baroque* (Al. Zub) 665
FLORIAN ŢUCĂ, MIRCEA COCIU, *Monuments des années de combats et de sacrifices* (Al. Zub) 665
CLAUDIA CLEIA-STOICESCU, *Sous le signe du musée : l'art de regarder* (Al. Zub) 666
CHRISTIAN D'AUCHAMP, *Bucarest vu par un etranger* (Ştefan Lemny) . . 666

HISTOIRE UNIVERSELLE

Comunicaciones al XV Congreso de las Ciencias Genealógica y Heráldica, Madrid, 19—26.IX.1982, I—III (Ştefan S. Gorovei) 667
GIACOMO BASCAPÉ, MARCELLO DEL PIAZZO, con la cooperazione di LUIGI BORGIA, *Insegne e simboli. Araldica pubblica e privata medievale e moderna* (Ştefan S. Gorovei) 668
JERZY TOPOLSKI, *Teoria wiedzy historycznej* (Al. Zub) 668
B. F. PORŞNEV, *La psychologie sociale et l'histoire* (L. Boicu) 669

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ERNST SCHULIN, *Das alte und neue Problem der Weltgeschichte als Kulturgeschichte* (Al. Zub) . . . 669
HILDEGARD HAMM-BRÜCHER, *Kulturbeziehungen weltweit: ein Werkstattbericht zur auswärtigen Kulturpolitik* (Al. Zub) . . . 670
HANS-ULRICH WEHLER, *Historische Sozialwissenschaft und Geschichtsschreibung* (Al. Zub) . . . 670
KARL-ERNST JEISMANN, SIEGFRIED QUANDT (Hrg.), *Geschichtsdarstellung. Determinanten und Prinzipien* (Al. Zub) . . . 670
STANLEY ARONOWITZ, *The Crisis in Historical Materialism. Class, Politics and Culture in Marxist Theory* (Al. Zub) . . . 671
RÉGIS HANRION, *L'histoire au présent* (Al. Zub) . . . 671
JACQUES FRÉMEAUX, BERNARD VALETTE, *L'écriture de l'histoire* (Al. Zub) 671
CAROL NEUMAN, EDMOND NICOLAU, ANGHEL SCHOR, *Brève histoire du développement de la science* (Al. Zub) . . . 672
MARCEL D. POPA, HORIA C. MATEI, *Petite encyclopédie d'histoire universelle* (Al. Zub) . . . 672
Balkan Bibliography, VII — 1978 (Ştefan Lemny) . . . 673
Répertoire d'études balkaniques. 1966—1975, I. *Histoire des peuples balkaniques (XV-e s. — 1945)* (Ştefan Lemny) . . . 673
WALTER LUKAN u. MAX DEMETER PEYFUSS, *Ost- und Südosteuropasammlungen in Österreich. Verzeichnis der Bibliotheken, Institute. Archive und Museen* (Al. Zub) . . . 673

*

A. I. MELIUKOVA, *Krasnokutskij kurgan* (Silvia Teodor) . . . 674
IOHANNA ŞARAMBEI, NICOLAE ŞARAMBEI, *99 personnalités du monde antique* (Al. Zub) . . . 675
Actes des martyrs (Al. Zub) . . . 675
MIHAI RĂDULESCU, *La civilisation des Arméniens* (Ştefan S. Gorovei) . . . 675
Geschichte Europas für den Unterricht der Europäer (Al. Zub) . . . 676
H.-I. MARROU, *Les troubadours* (Ştefan S. Gorovei) . . . 676
THOMAS DE KEMPIS, *L'immitation de Christ* (Al. Zub) . . . 677
MARIAN BISKUP, *Jan Długosz (1415—1480) jako historyk polski i krajów Europy środkowowschodniej* (Ştefan S. Gorovei) . . . 677
Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza (Veniamin Ciobanu) 678
HEDDA REINDL, *Männer um Bayezid. Eine prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bayezids II (1481—1512)* (Ştefan S. Gorovei) . . . 679
The Christian Community of Medieval Poland. Antologies (Veniamin Ciobanu) . 679
HELMUT ESCHWEGE, *Die Synagoge in der deutschen Geschichte* (Şt. Pleşia) . . 680
GEORGE UŞCĂTESCU, *Erasme* (Al. Zub) . . . 680
Habsburgs and Zaporozhian Cossacks. The Diary of Erich Lassota von Steblau (Lucian Nastasă) . . . 681
EDWARD OPALIŃSKI, *Elita władzy w województwach poznańskich i kaliskim za Zygmunta III* (Veniamin Ciobanu) . . . 682
PAUL ZUMTHOR, *La vie quotidienne en Hollande au temps de Rembrandt* (Ştefan Lemny) . . . 682
Diplomates illustres, IV (L. Boicu) . . . 682
East Central European Society and War in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century (Ştefan Lemny) . . . 683
Studia Austro-Polonica, I—III (L. Boicu) . . . 684
Sur l'actualité des Lumières. Aufklärung heute (Al. Zub) . . . 684
CAMIL MUREŞAN, *Simón Bolívar* (Lucian Nastasă) . . . 684
APOSTOLOS E. VAKALOPOULOS, *Emmanuel Papas, „le chef et le défenseur de la Macédonie". L'histoire et les archives de sa famille* (Lucian Nastasă) 685
GEORGES CIORĂNESCU, *La mission de Stanislas Bellanger dans l'Empire Ottoman* (Al. Zub) . . . 685
ERNST SCHULIN, *Burckhardts Potenzen — und Sturmlehre* (Al. Zub) . . . 686
J. A. S. GRENVILLE, *A World History of the Twentieth Century*, I. *Western Dominance, 1900—1945* (Gh. Buzatu) . . . 686
THÉODORE D. DIMITROV, *L'amitié bulgaro-suisse: 100 ans de relations culturelles bulgaro-suisses* (Al. Zub) . . . 686
WALTER LEITSCH, MANFRED STOY, *Das Seminar für Osteuropäische Geschichte der Universität Wien 1907—1948* (Al. Zub) . . . 687

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A. SIMION, *Les agressions nazies en Europe 1938—1939* (Gh. Buzatu) . 687
KLAUS VON BEYME, *Parteien in westlichen Demokratien* (Al. Zub) . 688
Cross Currents. A Yearbook of Central European Culture 1982 (Al. Zub) 688

REVUE DES REVUES

PÉRIODIQUES ROUMAINS

„Annales du Banat". Histoire, I, Timişoara, 1981 (Ştefan S. Gorovei) . . . 689
„Annales scientifiques de l'Université „Al. I. Cuza" de Jassy" (n.s.), III-e série, a. *Histoire*, t. XXVIII, 1982 (Ştefan Lemny) 689
„Annales de l'Université de Bucarest", Histoire, XXXII, 1983 (Ştefan Lemny) . 690
„Annuaire d'ethnologie-art-histoire-linguistique", I, Timişoara, 1981 (Ştefan S. Gorovei) 690
„Archives d'Olténie" (n.s.), 2, Craiova, 1983 (D. Agache) 691
„Carpica", XIV, Bacău, 1982 (Ştefan S. Gorovei) 691
„Cercetări istorice" (Recherches historiques) (n.s.), XII—XIII (1981—1982), Iaşi [1983] (Ştefan S. Gorovei) 692
„Danubius", X, Galaţi, 1980 (Ştefan S. Gorovei) 693
„Hierasus". Annuaire du Musée du département de Botoşani, <III, 1980>, 1983; <IV, 1981>, 1983 (Ştefan S. Gorovei) 693
„Manuscriptum". XIV, 1983, 1—4 (Ştefan Lemny) 695
ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE, *Mémoires de la section des sciences historiques*, IV-e série, t. VI, *1981* (Ştefan S. Gorovei) 695
„Mousaios". Études et communications. Histoire, Buzău, 1981 (Ştefan S. Gorovei) . 696
„Revue des études sud-est européennes", XXI, 1983, 1—4 (Ştefan Lemny) . . 697
„Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, *Historia*, XXVIII, 1983 (Al. Zub) 698
„Studii şi materiale de istorie medie" (Études et matériaux d'histoire médiévale), X, Bucureşti, 1983 (Ion Toderaşcu) 698
„Suceava". Annuaire du Musée du département de Suceava, IX, 1982 (Ştefan S. Gorovei) 700

PÉRIODIQUES ÉTRANGERS

„*Annales*. Économies. Sociétés. Civilisations", XXXVII, 1983, 1—5 (Al. Zub) . . 701
„Annales de démographie historique", Paris, 1981—1982 (Ecaterina Negruţi) . . 702
„Bulletin IBI", 37—41, 1980—1983 (Ştefan S. Gorovei) 703
„Centre d'études des civilisations de l'Europe centrale et du sud-est, *Cahier*", n° 1, Paris, 1983 (Ştefan Lemny) 704
„Dacoromania", IV, 1977—1978, Freiburg/München (Ştefan S. Gorovei) . . . 704
„Forschung". Mitteilungen der DFG, Bonn, 4/1982; 1/1983; 2/1983 (Al. Zub) . 705
„Histoire, économies et société", II, Paris, 1983, 1—4 (Al. Zub) 705
„Histoire de l'historiographie. Revue internationale", II, Milano, 1982 (Al. Zub) . 706
„Paleobulgarica", Sofia, V, 1981; VI, 1982 (Ştefan S. Gorovei) 706
„Revue belge d'histoire contemporaine", Gand, XIII, 1982, 2—3 (Lucian Nastasă) . 707
„Revue des études byzantines", Paris, t. 39, 1981; t. 40, 1982; t. 41, 1983 (Ion Toderaşcu) 708
„The Slavonic and East European Review", vol. 61, 1983 (Ştefan Lemny) . . . 709
„Turcica". Revue d'études turques, t. XII, 1980; t. XIII, 1981; t. XIV, 1982 (Ştefan S. Gorovei) 709
„Zapiski historyczne", t. XLVI, 1981; t. XLVII, 1982 (Veniamin Ciobanu) . . 710

LA VIE SCIENTIFIQUE

Le colloque d'histoire centrale et sud-est européenne (Londres, 11—14 juillet 1983) (Al. Zub) 713
Le congrès international d'histoire de l'historiographie (Montpellier, 25—28 juillet 1983) (Al. Zub) 714
Voyage pour études scientifiques en République Fédérale d'Allemagne (Ion Ioniţă) . 715
Le professeur Vladimir Dumitrescu à l'âge de 80 ans (M. Petrescu-Dîmboviţa) . 717
Le professeur Teodor Holban à l'âge de 80 ans (Ştefan S. Gorovei) 721
Le professeur D. Ciurea à l'âge de 70 ans (Ştefan S. Gorovei) 723

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PRELUDII DIPLOMATICE ALE ACTULUI ISTORIC DE LA 23 AUGUST 1944

DE

GH. BUZATU și A. SIMION

Analiza cazului României dovedește temeinicia observației potrivit căreia a fost mult mai ușor pentru ea, în prima parte a celui de al doilea război mondial, să adere la blocul statelor fasciste decît, mai apoi, să se desprindă de *Axa* Berlin—Roma—Tokyo, chiar dacă aceasta trosnea din toate încheieturile. În condiții asupra cărora nu mai insistăm, România, slăbită pe plan intern și pe deplin izolată pe plan internațional, a fost amputată teritorialicește în vara anului 1940, sfîrșind în toamna anului 1940 prin a subscrie oficial Pactul tripartit patronat de Reichul hitlerist. Neutralității proclamate în septembrie 1939 i-a urmat, după 29 mai 1940, perioada nonbeligeranței, prelungită pînă la 22 iunie 1941 și care a coincis cu înrolarea treptată a țării în sistemul alianțelor Germaniei naziste, pentru ca, în final, ea să fie angrenată în războiul mondial în tabăra ostilă Națiunilor Unite. Asemenea orientare a fost determinată, de la bun început, de către guvernul legionaro-antonescian, dovadă în acest sens stînd această declarație a lui I. Antonescu în ședința din 18 septembrie 1940 a Consiliului de Miniștri : „Noi ne-am așezat pe *Axa* Roma—Berlin. Mergem sută la sută și cu cea mai mare cinste în această direcție. Am pornit așa, nu ne mai uităm la dreapta sau la stînga" [1]. O atare decizie, foarte gravă, plină de consecințe pentru România, s-a luat fără acordul poporului român, care, peste recentele pe atunci dureri nemîngîiate provocate de amputările teritoriale, continua să creadă în victoria Aliaților. Un martor ocular, K. St. Pavlowitch, prim secretar al ambasadei iugoslave la București între 1936 și 1941, reținea în însemnările sale că, deși guvernul legionaro-antonescian angajase țara pe un drum „fără ieșire și fără întoarcere", „marea majoritate a românilor era ostilă germanilor" și 90% dintre ei doreau „eșecul total al Germaniei" în conflictul mondial [2]. Despre faptul că I. Antonescu a legat fără voia poporului român soarta țării de aceea a Reichului nazist, el însuși avea să-i destăinuie, în februarie 1942, lui Joachim von Ribbentrop : „...Singur și numai cu sprijinul d-lui Mihai Antonescu am declarat *fără a întreba poporul* că politica ce trebuie s-o duc este alături de *Axă*" [3]. Ajungînd la statutul de țară *satelită*, precum Finlanda, Ungaria sau Bulgaria, România, participantă la ostilități pe frontul de răsărit, se pune în 1941—1942 în stare de război cu principalele puteri ale Națiunilor Unite — U.R.S.S., Marea Britanie și

[1] Vezi *Pe marginea prăpastiei*, I, București, 1942, p. 105.

[2] K. St. Pavlowitch, *Roumanie—Allemagne (1936—1941)*, în „Balkan Studies", Thessaloniki, vol. 15_2, 1974, pp. 257—259.

[3] Vezi *Procesul marii trădări naționale*, București, 1946, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

S.U.A. Regimul de stat satelit va îngădui României, spre deosebire de tratamentul aplicat de Reichul nazist țărilor pe deplin ocupate, să aibă pe plan extern, după cum și în interior, anume inițiative, să întreprindă anume demersuri proprii, de multe ori jenante, inconvenabile pentru Berlin. Să nu neglijăm, de pildă, că la sfîrșitul anului 1941 Mihai Antonescu și reprezentanții oficiali ai S.U.A. la București au menținut contacte bune și periodice [4], fapt confirmat în decembrie 1941, în momentul în care România — executînd ordinul venit de la Berlin — s-a pus în stare de război cu S.U.A., dar fără a prezenta o declarație oficială [5]. Cu acel prilej, Gh. Davidescu, secretarul general al Ministerului Afacerilor Străine din București, îi mărturisea lui Benton, însărcinatul cu afaceri american, că „separarea" României de S.U.A. era doar momentană, nefiind exclus ca, în cele din urmă, cum avea să se întîmple, cele două țări „să lupte împreună" în război [6].

Intervenția stării de beligerantă între România și Națiunile Unite nu a echivalat și cu o întrerupere completă a contactelor politico-diplomatice dintre părți. Cauzele au fost multiple, determinante fiind țelurile urmărite de către parteneri, identitatea acestora și, nu în cele din urmă, se înțelege, evoluția situației militare. În această privință, putem reține, pentru o primă etapă (1940—1941), acțiunile desfășurate cvasi-simultan în Marea Britanie și S.U.A. pentru constituirea, după modelele unor guverne europene în exil, a unor „comitete naționale" ale românilor aflați în țările respective. Pentru coordonarea activității lor s-au avansat, îndeosebi, numele lui V. V. Tilea, la Londra, și al lui C. Davila, la Washington [7]. Neînțelegerile ivite ca și opoziția unor cercuri din țară (Iuliu Maniu, mai ales, în privința lui Tilea) provocară eșecul unor asemenea încercări [8]. În continuare, cercurile politice occidentale au mizat foarte mult pe Iuliu Maniu, pe popularitatea acestuia, pe voința sa de acțiune și pe capacitatea de organizare a unei răsturnări a lui Antonescu [9]. Mai ales pentru britanici, Maniu era, în perioada de referință, omul tuturor speranțelor [10], iar mai apoi, atunci cînd liderul național-țărănist tot amîna momentul „acțiunii", al marilor deziluzii [11]. După 1942, contactele lui Maniu — pe cele mai diverse canale — cu delegații puterilor occidentale și, prin intermediul lor, cu aceia ai U.R.S.S. s-au păs-

[4] Vezi notele dictate de Mihai Antonescu pe marginea convorbirilor purtate cu F. M. Gunther la 18 iulie, 21 august, 3 și 11 septembrie, 2 și 30 octombrie 1941 (Biblioteca Centrală de Stat, București, Fond Al. Saint Georges, pachetul IV/7, *passim*; Arhivele Statului București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 344/1941, *passim*).

[5] Vezi Paul D. Quinlan, *Clash over Romania. British and American Policies towards Romania: 1938—1947*, Los Angeles, 1977, p. 75.

[6] G. Barbul, *Mémorial Antonesco. Le IIIe homme de l'Axe*, I, Paris, 1950, p. 140—141.

[7] Vezi Miroslav Tejchman, *Rumunské buržoazní emigrace v letech druhé světové války*, în „Slovansky přehled", nr. 6/1980, pp. 489—494. Despre acțiunile desfășurate la Londra, vezi ASB, Fond *Microfilme Anglia*, rola 443, cadrele 24—488. Pentru demersurile lui C. Davila, vezi United States of America — National Archives, Washington, DC, Record Group 59—871.00/11—341 (în continuare se va cita: USA, NAW), ca și raportul *OSS*-ului din 21.9.1943, intitulat *Trecere în revistă a activității politice a românilor americani* (ASB, Fond *Microfilme S.U.A.*, rola 630, cadrele 354—358).

[8] Cf. Elisabeth Barker, *British Policy in South East Europe in the Second World War*, London, Macmillan, 1976, p. 7.

[9] *Ibidem*, p. 223 și urm.

[10] *Ibidem*, p. 223—224; Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 82—83.

[11] Elisabeth Barker, *op. cit.*, pp. 237—241.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trat, pînă în chiar ziua declanşării insurecţiei naţionale antifasciste, înregistrînd cîteva momente de intensitate. În „dialogul" angajat, reprezentanţii opoziţiei burgheze din ţară au beneficiat de „înţelegerea" dovedită faţă de ei de către regimul antonescian şi, după cum vom vedea, s-au prezentat nu o dată în calitate de mijlocitori şi pentru acesta.

În ceea ce-l priveşte, guvernul antonescian, după marile eşecuri suportate de forţele *Axei* pe frontul de Est în 1942—1943, nu a mai putut ignora necesitatea unor contacte cu delegaţii Naţiunilor Unite [12]. Toate eforturile vor rămîne pînă la urmă zadarnice [13], ilustrînd în ultimă instanţă izolarea politică şi pe plan extern a regimului antonescian.

Pentru puterile Naţiunilor Unite angajarea şi conducerea unor negocieri secrete cu statele *Axei*, cu România în cazul în speţă, rezultau dintr-un complex de factori — raporturile interaliate şi viziunea lumii politice, păstrarea „regulei jocului", ponderea unor personalităţi şi, nu cel mai puţin important, preocuparea de a slăbi tabăra fascistă, grăbindu-se sfîrşitul războiului şi salvîndu-se vieţile a mii şi mii de soldaţi aliaţi. În rîndurile cercurilor de la Washington, D.C., exista convingerea că, după cum în primul război mondial capitularea Puterilor Centrale fusese grăbită de armistiţiul bulgar, în cel de-al doilea război mondial Reichul putea primi o lovitură cu grele consecinţe tot în sud-estul Europei. La 10 decembrie 1943, O.S.S.-ul a prezentat raportul intitulat *Comparaţie privind situaţia din Balcani în 1918 şi în 1943* [14]. „Concluzia raţională" a documentului evidenţia că o „campanie războinică, diplomatică şi psihologică" a Aliaţilor împotriva Germaniei hitleriste „poate, foarte uşor, avea drept rezultat o prăbuşire tot atît de totală ca şi în 1918" [15]. Tot în anul 1943, dar în luna August, Comitetul reunit al şefilor statelor majore de la Washington, D.C., dezbătînd şi acceptînd cererea O.S.S.-ului referitoare la intensificarea activităţii sale în Balcani, apreciind tocmai dificultăţile enorme ce se creau Germaniei, a recomandat „să se uzeze o presiune subversivă asupra Bulgariei, României şi Ungariei pentru a le determina să se retragă din război" [16].

În evoluţia negocierilor secrete purtate de România, ca şi de celelalte state satelite Reichului [17], cu reprezentanţii Naţiunilor Unite credem că se pot

---

[12] Vezi A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecţiei române din August 1944*, Cluj-Napoca, 1979, p. 263 şi urm.

[13] Vezi, în general, Maxime Mourin, *Le drame des États satellites de l'Axe, de 1939 à 1945. Reddition sans condition*, Paris, Payot, 1957.

[14] ASB, Fond *Microfilme SUA*, rola 634, cadrele 1 510—1 521. De asemenea, la 18.11.1943, o circulară a secretarului de stat al SUA, Cordell Hull, către misiunile diplomatice de la Madrid, Londra, Stockholm, Ankara, Lisabona şi Berna cuprindea această precizare: „Capitularea imediată a României ar fi în interesul cauzei aliate" (vezi Eugen Preda, *„Săritura de pisică"*, Bucureşti, 1976, p. 188).

[15] ASB, Fond *Microfilme SUA*, rola 634, cadrele 1 510—1 521.

[16] USA, NAW, Record Group 165 — Records of the War Department. General and Special Staffs, ABC — 091.411 Balkans (Notes on JCS 112th Meeting, 31.8.1943).

[17] Vezi Maxime Mourin, *op. cit., passim;* A. A. Gromîko ş.a., eds., *Istoriia diplomatii*, IV, *Diplomatiia v godî vtoroi mirovoi voinî*, Moskva, 1975, *passim;* Gyula Juhász, *La politique extérieure de la Hongrie de 1939 à 1943*, în „Revue d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale", Paris, no. 62/1966, pp. 34—36; Vitka Toşkova, *Vănşata politika na pravitelstvo na Dobri Božilov (septemvri 1943 — mai 1944 g)*, în „Istoriceski pregled",

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

distinge cel puțin *două etape* distincte : în *1941/42—1943* a fost vorba de o stabilire de contacte, urmată de o sondare reciprocă a pozițiilor părților, pentru ca în *1943—1944*, deci atunci cînd după insuccesele trupelor *Axei* fasciste pe toate fronturile inițiativa în război a trecut ferm de partea Aliaților și victoria lor se profila zi de zi, tratativele să intre într-un stadiu concret, cu examinarea atentă a condițiilor de armistițiu și pace separată oferite ori a promisiunilor aliate pentru cazul abandonării taberei naziste. Pentru fiecare dintre statele satelite, situația concretă și-a spus cuvîntul, astfel că Ungaria, spre deosebire de Finlanda, nu a putut realiza ca urmare a intervenției Germaniei un acord cu Aliații, Bulgaria, în ciuda eforturilor depuse, s-a văzut în stare de război cu U.R.S.S., iar România antonesciană s-a aflat în imposibilitate de „a dezerta" din *Axă*. Pentru cei mai mulți dintre sateliții Reichului, negocierile secrete au rămas, așadar, la stadiul de *tentative* pentru desprinderea de *Axă*, tentative însă serios afectate de marile victorii aliate de pe toate fronturile, de decizia Germaniei de a nu îngădui țărilor în subordine libertatea de mișcare și de decizie și de hotărîrile marilor conferințe interaliate de după Casablanca, cînd s-a lansat formula „capitulării necondiționate" ca fiind obligatorie pentru toți cei care abandonau tabăra hitleristă [18].

Examinarea negocierilor secrete angajate între România și reprezentanții Națiunilor Unite ne îngăduie să precizăm mai bine *cadrul internațional* în care s-a pregătit, declanșat și desfășurat insurecția națională armată din August 1944 și, de asemenea, să depistăm *interesul major* al Aliaților pentru ca țara noastră să părăsească mai curînd *Axa* fascistă. Acest lucru evidențiază că, pentru efortul de război al Aliaților, cotitura României la 23 august 1944 a fost cu atît mai prețioasă.

•

Înainte ori chiar concomitent cu stabilirea a două canale principale pentru purtarea tratativelor secrete de România cu Națiunile Unite (*Cairo* și *Stockholm*), contactele s-au desfășurat de regulă pe canale semioficiale, în capitalele unor țări neutre — Turcia, Elveția, Spania, Portugalia și la Va-

Sofia, nr. 4/1974, pp. 3—34 ; G. Stefanov, *La politique extérieure de la Bulgarie pendant la Deuxième Guerre mondiale*, în „Revue d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale", no. 72/1968, pp. 13—17 ; V. L. Israelean, *Diplomatiscekaia istoriia Velikoi Otecestvennoi voini 1941—1945* gg, Moskva, 1957, *passim* ; Dumitru Tutu, *Adîncirea crizei blocului statelor fasciste*, în *Insurecția din August 1944 și semnificația ei istorică*, București, 1974, pp. 132—141.

[18] Vezi Marie-Joseph Lory, *Douze leçons sur l'Europe, 1914—1947*, Bruges, 1968, p. 402—403. Autorul reamintește opinia lui Churchill că formula respectivă a reprezentat „o exigență nebună", că nu a slujit cauzei aliate din momentul în care a îngăduit lui Hitler, și nu numai lui, să prelungească ostilitățile *(ibidem)*. Pentru detalii, vezi Robert Dallek, *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932—1945*, Oxford-New York-Toronto-Melbourne, Oxford University Press, 1981, p. 374—375 ; Eugen Preda, *op. cit.*, p. 89—90. Formula „capitulării necondiționate" a fost însușită de „Declarația" finală a conferinței miniștrilor de externe ai URSS, SUA și Marii Britanii de la Moscova din toamna anului 1943 (apud Al. Vianu și colaboratori, eds., *Relații internaționale în acte și documente*, II, *1939—1945*, București, 1976, p. 146—147).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tican [19], un alt demers fiind pregătit ca rod al unor conciliabule româno-italiene [20].

Lisabona a constituit de la început, prin 1941—1942, un loc preferat al discuțiilor, mai ales anglo-române. La sfîrșitul anului 1941, Ion Pangal, fostul ministru al României în capitala portugheză, își oferea „serviciile" Angliei, care nu le-a acceptat [21]. Totuși, Pangal se va întîlni cu un diplomat britanic, pentru a-i transmite noutăți de la un emisar al lui Maniu ; s-a aflat, cu acel prilej, că Maniu trăia izolat, așteptînd ziua cînd Antonescu „va fi răsturnat ca rezultat al eșecurilor *Axei*" ; mareșalul, nici el, „nu mai crede de mult în victoria germană" [22]. Contactele britanicilor cu Pangal s-au menținut, dar, în continuare, apăru pe scenă și Victor Cădere, noul ministru al României la Lisabona. La 18 februarie 1942, *Foreign Office*-ul împuternicea pe reprezentanții săi să se vadă cu Cădere, dar să nu-și dezvăluie gîndurile și, mai ales, „intenția de a stabili un contact cu mareșalul Antonescu" [23]. „Dialogul" româno-britanic la Lisabona s-a intensificat, în funcție și de evenimentele militare, din septembrie 1943, cînd Pangal a prezentat o serie de memorii lui Hopkinson [24], consilierul Ambasadei Angliei în Portugalia. La 10 noiembrie 1943, Pangal îl revede pe Hopkinson. Cum diplomatul britanic nu poate furniza, la cerere, ex-ministrului român detalii despre hotărîrile Conferinței miniștrilor de externe ai U.R.S.S., S.U.A. și Angliei de la Moscova, el își îngăduie doar să exprime „prietenește părerea că guvernul român ar avea tot interesul să introducă cererea de redițiune fără condițiuni pe lîngă cele trei mari puteri aliate, înainte ca zona operațiilor pe frontul de răsărit să fi ajuns la frontiera României" [25]. Pangal a dedus că guvernul antonescian, dacă se gîndea la încheierea armistițiului, putea urma „precedentul italian" [26].

În decembrie 1943, sosi la Lisabona secretarul de legație Camil Demetrescu, cu propuneri concrete pentru britanici din partea lui M. Antonescu. Ele au fost examinate mai întîi în comun de către V. Cădere, emisarul lui M. Antonescu, și I. Pangal, la 15 decembrie, pentru ca, la 27 decembrie,

---

[19] Vezi Dumitru Tuțu, *Tentative și contacte ale guvernului și burgheziei române pentru ieșirea din războiul dus alături de Germania hitleristă*, în *AMN*, XV, 1978, p. 603 și urm. ; V. L. Israelean, *op. cit.*, p. 109—110 ; Vasile Mocanu, *Tentative ale cercurilor politice burgheze de scoatere a României din „Axă" și alăturarea ei Națiunilor Unite*, în *File din istoria militară a poporului român*, vol. 8, București, 1980, p. 233 și urm.

[20] Vezi Renato Bova Scoppa, *Colloqui con due dittatori*, Roma, Rufallo Edittore, 1949, p. 69 și urm. ; Galeazo Ciano, *Diario 1939—1943*, Milano, Rizzoli, 1971, pp. 645, 648—649 ; „Anale", nr. 1/1960, p. 96 și urm.

[21] Great Britain, Public Record Office, London-Kew Gardens, *Foreign Office*, 371/29 985 (*Foreign Office* către Ambasada din Lisabona, telegrama nr. 2 291, Londra, 1.1.1942) (în continuare, se va cita : *PRO, FO 371...*).

[22] Idem, 371/33 252 (Ambasada britanică din Lisabona către *Foreign Office*, 5.1.1942, Raportul nr. 5).

[23] Idem, 371/33 264 (*Foreign Office* către Ambasada din Lisabona, 18.I.1942). Contactele lui V. Cădere cu însuși ambasadorul britanic, Sir R. Campbell, au fost cu atît mai lesne de stabilit cu cît cei doi diplomați se cunoșteau de la Belgrad, unde reprezentaseră interesele țărilor lor.

[24] Vezi Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al R.S. România, București, dosar 71/1939, E.9.XX, f. 8 (telegrama nr. 26 a lui V. Cădere către MAS, Lisabona, 16.11.1943) (în continuare, se va cita : *Arh. MAE*).

[25] *Ibidem*, ff. 4—7 (telegrama lui V. Cădere către MAS, Lisabona, 11.11.1943).

[26] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ultimul să le transmită lui Hopkinson [27]. S-a constatat că liderul diplomației române acceptase „principiul capitulării necondiționate și propunea lui Pangal ca România să trimită reprezentanți acreditați să semneze un document"; totuși, el punea condiții — trimiterea de trupe aliate în Balcani, „garanții" pentru nepublicitate și transmiterea de știri în privința frontierei stabilite României la Teheran de către „cei trei mari" [28]. Cum Camil Demetrescu pleca la București și aștepta „observațiile" britanice, Hopkinson a relevat că „ceea ce se dorea (de Aliați) era trimiterea unui reprezentant împuternicit să semneze un document de capitulare necondiționată față de cele trei puteri aliate importante". „Fiecare nouă amînare — preciza el — făcea situația și mai puțin de invidiat" [29]. S-a indicat, totodată, ca pe viitor comunicările de la București să fie transmise prin ministrul român la Lisabona [30], ceea ce *Foreign Office*-ul s-a grăbit să confirme [31].

Informați de ambasadorul S.U.A. în Portugalia, americanii și-au precizat și ei rapid atitudinea față de negocierile de la Lisabona. O „Notă" din 29 decembrie 1943 a Departamentului de Stat (Direcția afacerilor europene) motiva că S.U.A. nu aveau vreun temei să acorde „mai mare importanță" decît Anglia eforturilor lui Pangal, exprimînd convingerea că nu s-ar putea ajunge „la vreun rezultat util prin intermediul acestui canal particular" [32]. Pe de altă parte și V. Cădere apărea americanilor a fi „o cantitate nesigură" pentru „negocierile de pace" ale României; iar Pamfil Șeicaru, despre care se vorbise că urma să vină în Portugalia, era cu atît mai puțin indicat [33].

În perioada următoare, Victor Cădere s-a deplasat la București și, la reîntoarcerea în Portugalia, a cerut ambasadorului britanic Sir R. Campbell, să-l întîlnească de urgență pentru a-l informa că guvernul român era „gata să capituleze necondiționat pe moment față de cei trei membri principali ai Puterilor Aliate", nepretinzînd decît o garanție în sensul că, după alungarea trupelor germane din țară, forțele sovietice se vor retrage de îndată [34]. Diplomatul britanic a înștiințat nu numai *Foreign Office*-ul [35] ci și pe colegul său american la Lisabona [36]. Londra, la rîndul său, a ținut la curent Moscova [37], iar pe Campbell l-a sfătuit să nu acționeze cît timp nu se cunoștea

[27] Arh. St. București, Fond *Microfilme SUA*, rola 662, cadrele 683—685 („Notă" din 3.1.1944).

[28] *Ibidem*.

[29] *Ibidem*.

[30] *Ibidem*. Asupra întrevederii Pangal—Hopkinson, vezi și relatarea ambasadorului britanic la Lisabona (PRO, FO 371/37 392, telegrama nr. 2 444 a lui Sir R. Campbell, către *Foreign Office*, Lisabona, 28.12.1943).

[31] PRO, FO 371/37 392, f. 16 (telegrama nr. 16, *Foreign Office* către Ambasada din Lisabona, Londra, 4.I.1944).

[32] Arh. St. București, Fond *Microfilme SUA*, rola 662, cadrul 686.

[33] *Ibidem*. Prin Brutus Coste, fostul însărcinat cu afaceri al României la Washington, V. Cădere era în contact cu americanii, încă din luna mai 1942. Atunci, un „înalt funcționar" al Departamentului de Stat declara că SUA erau interesate „să restabilească la sfîrșitul războiului /.../ o Românie viabilă și puternică" (Arh. MAE, dosar 71/1939, E.19.VI. Bibl. 140, raportul lui V. Cădere nr. 1 325, Lisabona, 22.6.1942).

[34] PRO, FO 371/43 992, f. 200 (telegrama nr. 227, Sir R. Campbell către *Foreign Office*, Lisabona, 8.2.1944).

[35] *Ibidem*.

[36] Arh. St. București, Fond *Microfilme SUA*, rola 662, cadrele 691—693 (telegrama nr. 551 a ambasadorului SUA către Cordell Hull, Lisabona, 22.2.1944).

[37] PRO, FO 371/43 992, f. 206 (telegrama nr. 219 a *Foreign Office*-ului din 14.2.1944).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

replica U.R.S.S. [38] Guvernul sovietic nu a întîrziat să ia atitudine, apreciind discuțiile de la Lisabona ca „premature", pe motivul că „în prezent românii sînt incapabili să rupă cu germanii și că nu sînt trupe aliate în vecinătate" [39]. Evident, guvernul sovietic renunțase la punctul de vedere expus în octombrie 1943, cînd acceptase, în principiu, „avantajele unei capitulări necondiționate a românilor" [40], și atitudinea sa recentă a influențat Anglia și S.U.A., care se declarară neinteresate în continuarea „dialogului" cu Victor Cădere [41].

Astfel, canalul Lisabona a devenit inoperant pentru diplomația antonesciană, iar Victor Cădere, indisponibil, se va mulțumi în continuare să comenteze negocierile purtate de emisarii români în alte centre [42].

Tratativele de la *Madrid*, deși inițiate mai tîrziu, au fost nu numai mai intense ci și mai temeinice, avansîndu-se în anumite momente, de către părțile implicate, română și americană, propuneri concrete privind condițiile retragerii României din războiul hitlerist. Ele s-au intensificat din toamna anului 1943, dovedind neliniștea autorităților antonesciene — și nu numai a lor, a *Axei* în general — față de hotărîrile adoptate de către Conferința miniștrilor de externe ai U.R.S.S., S.U.A. și Angliei de la Moscova (19—30 octombrie 1943) [43] și, mai apoi, de către I. V. Stalin, F. D. Roosevelt și W. S. Churchill la Teheran (28 noiembrie—1 decembrie 1943) [44]. După cum este cunoscut, reprezentanții marilor puteri ale Națiunilor Unite s-au oprit atunci anume asupra problemelor referitoare la țările europene ce urmau a fi eliberate [45] și, cu referire directă la negocierile de pace separată purtate de țările *Axei*, au menținut formula „capitulării necondiționate" stabilind că toate demersurile oricărei țări inamice trebuiau aduse la cunoștința reciprocă a celor trei capitale — Moscova, Washington și Londra ; de asemenea, orice propunere de capitulare necondiționată urma să fie semnată de către toți „Aliații principali" [46]. Decizîndu-se constituirea unei *Comisii consultative europene*, acesteia îi revenea — potrivit Anexei a 2-a a protocolului secret — sarcina „de a elabora cît mai curînd recomandări detaliate asupra clauzelor de capitulare ce vor fi impuse tuturor statelor europene cu care oricare din cele trei puteri se află în stare de război și asupra modalităților care să asigure realizarea acestor clauze".

În asemenea condiții luau startul tratativele secrete româno-americane la Madrid [47]. La 29 octombrie 1943, Scarlat Grigoriu, primul secretar al Le-

---

[38] *Ibidem*.

[39] Idem, 371/43 992, f. 245 (telegrama nr. 238 a *Foreign Office*-ului din 17.2.1944).

[40] *Ibidem*.

[41] Idem, 371/43 992, f. 290 (telegrama nr. 947, Halifax către *Foreign Office*, Washington, DC, 27.2.1944) ; Arh. St. București, Fond *Microfilme SUA*, rola 662, cadrele 691—693.

[42] Vezi Arh. MAE, cutia 2, vol. VII, Portugalia ; idem, dosar P. 1, Lisabona, vol. 3, *passim*. La 8 iunie 1944, de exemplu, el transmitea : „Tratativele Știrbey sînt la un punct mort, fără șansă de a fi reluate cu succes. Se pare că atît el, cît și șefii opoziției care l-au mandatat sînt socotiți prea bătrîni pentru rezolvarea chestiunilor în care, pentru care s-ar prefera discuțiuni cu mareșalul Antonescu" *(ibidem*, f. 118).

[43] Vezi A. A. Gromîko ș.a., eds., *Istoriia diplomatii*, IV, p. 406 și urm.

[44] *Ibidem*, p. 416 și urm.

[45] *Ibidem*, pp. 412—414.

[46] Cf. Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 87.

[47] Era vorba de o „relansare" în măsura în care, după 20 martie 1943, ministrul român la Madrid, N. Dimitrescu, prin ambasadorii Argentinei și Portugaliei, stabilise un prim contact cu Ambasada SUA, comunicînd șefului misiunii, Carlton Hayes, despre „dorința României

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gației României din capitala Spaniei, înștiința „cu totul confidențial" pe însuși Mihai Antonescu că, printr-o persoană de cea mai mare seriozitate și discreție, stabilise „legătura" cu ambasadorul S.U.A., Carlton Hayes [47]. De la bun început, diplomatul român se interesase de două probleme : a) dacă Washingtonul luase „vreun angajament față de Rusia" în privința României și b) dacă problema României „mai interesează sau nu" S.U.A. [49] Hayes s-a informat și putea comunica opinia personală a președintelui Roosevelt, și anume că nu era în intenția S.U.A. să „ratifice" vreun angajament (deși nu era exclus ca britanicii „să fi făcut oarecare promisiuni") și că problema românească interesa pe americani „în cel mai înalt grad". Președintele Roosevelt s-ar fi exprimat că, în acest moment, în România era nevoie de „un punct de sprijin", care nu putea fi decît Mihai Antonescu, iar nu opoziția ; el ar fi fost, de asemenea, de acord ca ministrul de externe al României să împuternicească o persoană, care să discute, la Madrid, „în cel mai strict secret", cu Hayes situația României. Grigoriu avertiza că diplomatul american insistase asupra „urgenței extreme" a întregii afaceri [50]. Primind, în zilele următoare, încuviințarea scrisă a lui Mihai Antonescu [51], Scarlat Grigoriu s-a întîlnit cu Hayes în mai multe rînduri — la 14 noiembrie [52], 13 decembrie [53] și 21 decembrie 1943 [54]. De fiecare dată, Hayes l-a primit pe diplomatul român cu „excepțională cordialitate", dînd asigurări că tot ceea ce expunea „reprezintă punctul de vedere al președintelui" [55]. Răspunzînd demonstrațiilor lui Grigoriu despre necesitatea menținerii la gurile Dunării a unei „Românii bine închegate", Hayes a promis o „garanție secretă" a Statelor Unite ale Americii, care s-ar fi putut acorda în următoarele condiții : a) Guvernul român ar remite guvernului american, în cel mai scurt termen și în cel mai strict secret, un document semnat de dv. [M. Antonescu], în care să se arate că este dispus să negocieze cu Aliații pe baza formulei «predare fără condițiuni» ; b) De îndată ce acest document ar fi remis, un

---

de a face pace cu Națiunile Unite în cel mai apropiat moment posibil" (vezi Eugen Preda, *op. cit.*, p. 102). Hayes a informat Departamentul de Stat *(ibidem)*, iar Washingtonul îi va recomanda să nu lase să se înțeleagă acest lucru *(Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1943*, 1, *General*, Washington, G.P.O., 1963, p. 486) (în continuare, se va cita : *F.R.U.S...*). Naziștii au aflat curînd de demersurile lui Dimitrescu și sfatul lui Mihai Antonescu veni prompt de la București — extremă prudență (Eugen Preda, *op. cit.*, p. 103) Era, totuși, prea tîrziu. La 12.4.1943, în cursul primei întrevederi de la Klessheim, Hitler va reproșa mareșalului Antonescu că N. Dimitrescu „aduna" corpul diplomatic din Madrid pentru a dezbate problemele păcii separate. După informațiile Führerului, Dimitrescu, revenit de la București în primăvara anului 1943, a tratat cu miniștrii Argentinei, Franței, Portugaliei, Finlandei și Turciei în Spania, declarîndu-le că „e aproape imposibil ca puterile *Axei* să cîștige războiul". Și cu alt prilej Dimitrescu susținuse că „România ar fi obosită de război, că își manifestă dorința unei păci și că se îndoiește de victoria Germaniei". „În Spania — conchidea Hitler în fața lui I. Antonescu — această activitate a românilor a avut un efect catastrofal [pentru interesele Axei]" (vezi Andreas Hillgruber, ed., *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, 2, Frankfurt am Main, 1970, pp. 218, 221).

[48] Arh. MAE, dosar 71/1939, E.9.XX, f. 1.

[49] *Ibidem*. Despre contactele lui Scarlat Grigoriu, vezi Eugen Preda, *op. cit.*, p. 189 și urm.

[50] Arh. MAE, dosar 71/1939, E.9.XX, f. 2—3.

[51] *Ibidem*, f. 4 (telegrama „strict secretă" din 14.11.1943).

[52] *Ibidem*, ff. 4—7.

[53] *Ibidem*, f. 11 (telegrama „strict secretă" din 21.12.1943).

[54] *Ibidem*.

[55] *Ibidem*, f. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

delegat militar român, avînd plenipotenţa cuvenită, ar pleca prin Turcia, Siria şi Egipt, la cartierul general al generalului Eisenhower, cu care ar negocia chestiunile de ordin militar ; c) Acordul proiectat intervenit ar fi ţinut în cel mai strict secret şi n-ar fi executat decît în momentul socotit oportun de strategia aliată ; d) Pentru o cît mai bună reuşită a acestei executări este bine ca o cît mai importantă fracţiune din armata română să fie păstrată intactă şi să fie în măsură a rezista unei eventuale reacţiuni germane" [56].

Dînd şi unele „lămuriri complimentare", ambasadorul american s-a referit la faptul că „Europa nu a fost împărţită în zone de influenţă" ori la formula „predare fără condiţiuni", al cărei conţinut „va fi negociat" la Cartierul General al lui Eisenhower [57].

Exactitatea celor transmise de Grigoriu la Bucureşti o deducem şi din informarea pe care Hayes, la rîndul său, a prezentat-o Departamentului de Stat. Iar Washingtonul, respectînd acordul realizat la Conferinţa de la Moscova, s-a adresat Angliei ; astfel *Foreign Office*-ul afla că primul secretar al Legaţiei române din Madrid îi arătase lui Hayes mesajul de la Mihai Antonescu prin care era instruit să discute cu ambasadorul american „ce trebuie să facă România pentru a se retrage din război" [58].

La întrevederile cu Hayes din 13 şi 21 decembrie 1943 [59] Grigoriu a fost asistat de către Camil Demetrescu, secretar de legaţie, sosit anume de la Bucureşti. Diplomaţii români au făcut cunoscut, la 21 decembrie 1943, că : „1. Guvernul român acceptă în principiu să trateze pe baza formulei «predare fără condiţiuni» ; 2. Un document scris în acest sens va fi remis şi negocieri militare vor fi duse însă numai în momentul în care s-ar realiza una din următoarele două condiţiuni : a) O debarcare anglo-saxonă serioasă în Balcani, mergînd în direcţia României ; b) Intrarea hotărîtă a Turciei alături de Aliaţi" [60].

Răspunsul american la argumentul prezentat la 21 decembrie 1943 nu a întîrziat mult ; deja la 7 ianuarie 1944, Grigoriu şi Demetrescu comunicau lui Mihai Antonescu că acordul său de principiu fusese considerat „fără folos şi... dilatoriu", astfel că se impunea a fi „remis imediat documentul scris şi păşit la negocieri de specialitate practice" ; de reţinut că americanii acceptaseră „condiţiile" solicitate de România, fiind dispuşi ca documentul capitulării să intre în vigoare în cazul realizării *uneia* dintre soluţiile propuse de Bucureşti (debarcare anglo-americană în Balcani sau intrarea Turciei în război) [61]. Precizînd că „între timp" nu va mai putea să-l revadă pe Hayes, Scarlat Grigoriu îndemna : „Trebuie... să ne hotărîm acum ori niciodată" [62].

---

[56] *Ibidem*, f. 4—5.
[57] *Ibidem*, r. 6—7.
[58] PRO, FO, 371/37 392 (telegrama nr. 5 250, Halifax către *Foreign Office*, Washington, 19.11.1943). Londra a recomandat Washingtonului că URSS „este într-o poziţie mai bună /.../ pentru a furniza românilor stimulente în vederea abandonării *Axei*" (*FRUS*, 1, 1943, p. 488).
[59] Vezi Arh. MAE, dosar 71/1939, E.9.XX, f. 11 (telegrama „strict secretă" din 21.12.1943) ; *ibidem*, f. 10 (telegrama „srtict secretă" din 21.12.1943).
[60] *Ibidem*, f. 11—12.
[61] Idem, dosar S. 5, Madrid, 1944, vol. 1, f. 20 (telegrama nr. 37 din 7.1.1944).
[62] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din corespondența lui Hayes cu Departamentul de Stat [63] aflăm că Scarlat Grigoriu, în vederea reluării negocierilor secrete, fusese rechemat pentru trei săptămîni la București, unde se întîlnise cu M. Antonescu, C. I. C. Brătianu și Iuliu Maniu. Reîntors la Madrid, Grigoriu l-a vizitat pe ambasadorul american în seara zilei de 21 martie 1944. El aducea, după propria mărturisire a lui Hayes, un răspuns pozitiv la exigențele S.U.A. care, în ianuarie, provocaseră întreruperea negocierilor ; astfel, diplomatul român asigura că atît guvernul de la București, cît și liderii burghezi erau „de acord cu o capitulare necondiționată [a României] în fața Statelor Unite, Marii Britanii și Rusiei, documentele capitulării urmînd să fie depuse la guvernul turc și să intre în vigoare cînd trupele americane sau britanice vor debarca în Balcani ori cînd Turcia va intra în război" [64]. Dacă S.U.A. și Anglia erau de acord cu soluția propusă, atunci trebuia să elibereze permisele de liberă trecere pentru „o persoană" de la București (?) dispusă să meargă la Londra „să discute problemele" [65].

În luna aprilie 1944, Scarlat Grigoriu, asistat de această dată de Gheorghe Barbul, secretarul lui M. Antonescu, l-a revăzut de mai multe ori pe „Profesor", cum era indicat cifrat numele lui Hayes în telegramele trimise Ministerului Afacerilor Străine din București. Într-un rînd, Grigoriu a explicat americanului că misiunea lor consta numai în „a prepara terenul pentru eventuale negocieri" [66], iar la 26 aprilie Gh. Barbul nu a ascuns că guvernul român socotea „insuficiente" garanțiile lui Molotov din 2 aprilie și că, de asemenea, mareșalul Antonescu era „la curent" cu tratativele de la Madrid [67]. Delegatul american s-a destăinuit și el, comunicînd că „debarcarea nu se va mai face în Balcani, ci probabil în Franța" și că, în problema Transilvaniei, S.U.A. aveau în vedere o „restituire integrală" României [68]. Pentru continuarea negocierilor, Grigoriu a beneficiat de indicațiile personale ale lui M. Antonescu [69]. La un moment dat, la 28 mai, reprezentantul american a pretins ca, înainte de asumarea vreunui angajament din partea Aliaților, România să declare *unde* și *pe cine* va delega pentru pregătirea armistițiului ; Hayes a sugerat o capitală apropiată de Madrid, pentru a putea participa el personal și un reprezentant sovietic [70].

Gh. Barbul a rămas la Madrid timp de mai multe săptămîni, acționînd potrivit instrucțiunilor expediate de la București [71]. Pînă la 12 aprilie 1944 nu reușise să-l determine pe Hayes să primească „comunicări preliminare" discuțiilor de fond care — după opinia americanului — trebuiau purtate în patru (S.U.A., U.R.S.S., Anglia și România) între delegații investiți cu pu-

[63] ASB, fond *Microfilme SUA*, rola 662, cadrele 785—789 (telegrama nr. 996, Carlton Hayes către Cordell Hull, Madrid, 22.3.1944).
[64] *Ibidem.*
[65] *Ibidem.*
[66] Arh. MAE, dosar 71/1939, E.9.XX, f. 19.
[67] Idem, dosar S. 5, Madrid, 1944 vol. 2, f. 183—187 (telegrama „strict secretă" nr. 2 070 din 27.4.1944).
[68] *Ibidem.*
[69] *Ibidem*, f. 112—113 (telegrama nr. 1 915 din 17.5.1944, Mihai Antonescu către Legația din Madrid).
[70] *Ibidem*, f. 134 (telegrama „strict secretă" din 28.5.1944).
[71] *Ibidem*, f. 45 (telegrama „strict secretă" nr. 2 860 din 12.6.1944).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teri depline“ [72]. Impresia diplomatului român era însă alta : „Sîntem în fața alternativei : primim sau nu să trimitem delegați pentru a încheia armistițiu ; cînd acțiunea militară în curs va ajunge la succesul urmărit, nici chiar negocierile acestea nu vor fi posibile, ci vom fi înglobați în lotul adversarilor“ [73]. Dintr-o telegramă a lui Hayes către Hull desprindem că cel dintîi a primit, în cele din urmă, o „Notă“ predată în numele ministrului de externe al României și care reprezenta, de fapt, un chestionar al detaliilor „capitulării“ [74]. Documentul a fost prezentat de Hayes Departamentului de Stat [75], după ce ambasadorul a stat de vorbă — la 24 iunie 1944 — cu Grigoriu, Barbul și Brutus Coste, consilier al Legației române din Lisabona și fost însărcinat cu afaceri la Washington. Reprezentanții români erau convinși că cele trei puteri acționau concertat, dar ceea ce interesa era „măsura“ în care S.U.A. și Marea Britanie își propuseseră să participe la negocieri și la operațiuni, „în cazul capitulării României“ [76]. Departamentul de Stat nu a lăsat fără răspuns sesizările lui Hayes. Însuși secretarul de stat, Hull, preciza că „Nota“ Bucureștilor nu presupunea nici un răspuns [77]. Finalul telegramei lui Hull este cît se poate de semnificativ pentru aprecierea poziției S.U.A. în tratativele secrete cu România în acea vreme : „Românii știau de mult că drumul lor era deschis pentru a ajunge la reprezentanții de la Cairo ai celor trei aliați principali, Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite. Ei trebuie să-și dea seama că e tîrziu și că se cere a se acționa. Peste toate acestea, ei trebuie să știe că nici un aspect al problemei capitulării României nu poate fi tratat cu unul sau doi din principalii aliați care acționează în astfel de probleme pe bază de consultare și înțelegere reciprocă. Sensul celor de mai sus poate fi declarat oricărui reprezentant român cu care membrii Ambasadei Dvs. poate să aibă ocazia să se afle în legătură de informare“ [78]. Ambasadorul american a respectat, bineînțeles, recomandările lui Hull. La 7 iunie 1944, un colaborator de-al său, probabil Butterworth, s-a întîlnit cu Scarlat Grigoriu, citindu-i textul telegramei recepționate de la Washington [79]. Diplomatul român a expus „tragicul“ situației țării sale, ceea ce l-a impresionat pe interlocutorul său american, care însă și-a declinat competența de a depăși litera și spiritul comunicării Departamentului de Stat. Cei doi diplomați s-au despărțit în cei mai buni termeni, americanul urînd, prin Grigoriu, „mult noroc României“ [80] în negocierile decisive care, purtate la Cairo, le blocau cu totul pe cele de la Madrid.

---

[72] *Ibidem*, f. 45—46.

[73] *Ibidem*.

[74] ASB, fond *Microfilme SUA*, rola 662, cadrele 977 și urm. (telegrama nr. 2 118 a lui Carlton Hayes către Cordell Hull, Madrid, 24.6.1944). În anexă, o „Notă emanată, după cum se susține de la Ministerul de Externe român privind posibila capitulare a României“.

[75] *Ibidem*.

[76] *Ibidem*.

[77] *Ibidem* (telegrama nr. 1 858 a lui Cordell Hull către Carlton Hayes, Washington, 30.6.1944).

[78] *Ibidem*.

[79] Arh. MAE, dosar S. 5, Madrid, 1944, vol. 3, ff. 83—85 (telegrama „strict secretă“ nr. 1 000 din 7.7.1944).

[80] *Ibidem*, f. 85. Despre această întrevedere, vezi și versiunea americană (ASB, fond *Microfilme SUA*, rola 662, cadrul 1 001, telegrama nr. 2 370 a lui Carlton Hayes către Cordell Hull, Madrid, 7.7.1944).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Elveția, în calitatea-i de „balcon" al Europei cotropite de naziști, a oferit posibilitatea unor numeroși negociatori români să sondeze poziția unor țări membre ale Națiunilor Unite (U.R.S.S., Anglia, S.U.A., Cehoslovacia ș.a.) față de retragerea României din *Axă*. Desfășurate de regulă la *Berna*, tratativele au angajat, de partea română, persoane oficiale și neoficiale, mai cu seamă pe titularii Legației României, Nicolae Lahovary, apoi Vespasian Pella, diverși emisari ai Bucureștilor ori pe Grigore Gafencu, R. Franasovici [81] și alți foști diplomați și politicieni stabiliți temporar în Elveția. În misiunea lor, toți cei menționați nu s-au ignorat, desfășurînd o acțiune concertată, ori, cel puțin, informîndu-se reciproc. Dintre toți, rolul cel mai de seamă a incumbat lui Grigore Gafencu. Fostul șef al diplomației Bucureștilor și ministru al României la Moscova (1938—1940, respectiv 1940—1941) s-a dovedit nu numai cel mai clarvăzător în depistarea evoluției evenimentelor, ci a ținut și un minuțios *Jurnal*, devenit o prețioasă sursă de informații.

Grigore Gafencu a plecat în Elveția la sfîrșitul anului 1941. Socotise că era de datoria sa „de a sta deoparte, de a nu mă solidariza întru nimic cu acțiunea politică urmată de guvernul lui Antonescu" [82]. Deși credea că va rămîne „neatîrnat, la adăpostul neutralității elvețiene", neslujind decît „convingerile mele" [83], Gafencu va ajunge să reprezinte în fapt grupul Maniu în discuțiile inițiate cu reprezentanții aliați. Cu toate acestea, nu i se poate reproșa că nu a pus contactele realizate mai presus de orice în „folosul țării" sale, așa după cum și-a dorit [84]. Cert lucru este că, abia ajuns în Elveția, în ianuarie 1942, fostul diplomat român a reținut atenția reprezentanților aliați. Astfel, răspunzînd la 22 aprilie 1942 unei relatări a Ambasadei britanice din Berna, *Foreign Office*-ul indica oamenilor săi să păstreze „foarte bine" contactul cu Gafencu [85]. În luna următoare s-a pus problema deplasării lui Gafencu și Franasovici în Anglia [86]. *Foreign Office*-ul a aflat neinspirată decizia diplomaților români, mai ales că Anglia era hotărîtă să nu recunoască activitatea vreunei *Free Romanian Movement* la Londra sau la Washington [87]. S-a permis, în schimb, ministrului britanic la Berna să aibă o întrevedere cu Gafencu [88]. O altă întrevedere va avea loc în ianuarie 1943 [89], atunci cînd, la invitația lui V. V. Tilea, Gafencu era dispus să plece la Londra [90]. Scopul deplasării fusese clar expus de Gafencu : contacte cu sovieticii în problemele României [91].

---

[81] Acesta exprima punctul de vedere al grupului liberal al lui Gh. Tătărescu (ASB, fond *Microfilme SUA*, rola 663, cadrele 962—963, Despatch No. 5 963/27.8.1943, Leland Harrison către Cordell Hull).

[82] Vezi Arhiva ISISP, fond 15, dosar 1 424 (Grigore Gafencu, *Jurnal, 1941—1944*, vol. I, p. 118).

[83] *Ibidem*.

[84] *Ibidem*.

[85] PRO, FO 371/29 980, f. 22 (telegrama nr. 1 635 a Ambasadei din Berna către *Foreign Office*, 8.5.1942).

[86] *Ibidem* (telegrama nr. 1 635 a Ambasadei din Berna către *Foreign Office*, 8.5.1942).

[87] *Ibidem* (telegrama nr. 1 273 a *Foreign Office*-ului către Ambasada din Berna, 13.5.1942).

[88] *Ibidem*.

[89] Idem, 371/37 381 (telegrama Ambasadei din Berna către *Foreign Office*, 16.1.1943).

[90] *Ibidem* (telegrama Ambasadei din Berna către *Foreign Office*, 12.1.1943).

[91] *Ibidem* (telegrama Ambasadei din Berna către *Foreign Office*, 16.2.1943). În aprilie 1944, fiind reactualizată problema deplasării lui Gafencu în Anglia, Churchill și Eden înșiși s-au ocupat de propunerile făcute, ministrul de externe opinînd, în cele din urmă, că nu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Grigore Gafencu a reținut, de asemenea, atenția americanilor [92], ajungînd să întrețină bune contacte cu reprezentanții S.U.A. din Elveția, mai ales cu Allan Dulles, delegatul O.*S.S.*-ului pentru Europa, și Leland Harrison, ministrul la Berna, fost titular al Legației S.U.A. la București. La 21 noiembrie 1943, ambii au făcut să-i parvină lui Gafencu mesajul secret al Departamentului de Stat către misiunile sale diplomatice de la Ankara, Lisabona și Berna în sensul că oficialitățile militare de la Washington apreciau că sosise momentul ca România — „cu orice risc" — „să-și manifeste voința de a se despărți de Germania și de a ieși din război". Cererea, evident, trebuia adresată simultan celor trei puteri aliate [93].

Prin Gafencu Allan Dulles a primit în septembrie 1943 un mesaj din partea lui Mihai Antonescu. Declarîndu-se „impresionat" de argumentele șefului diplomației române, reprezentantul O.*S.S.*-ului va solicita instrucțiuni Washingtonului [94]. În 1943—1944, atunci cînd liderii burghezi ai opoziției anti-antonesciene nu erau dispuși să înțeleagă locul și rolul U.R.S.S. în relațiile internaționale în condițiile victoriei aliate ce se anunța [95], Grigore Gafencu a avut meritul de a fi îndemnat la acțiuni în consecință. La 20 septembrie 1943, de exemplu, îi spunea lui Pella : „Trebuie să fim gata de a sta de vorbă cu rușii" [96]. Asemenea, în martie 1944, i se confesa lui Pamfil Șeicaru : „Trebuie afirmată limpede hotărîrea noastră [...], voința și putința noastră de a trăi independenți și pașnici, în vecinătatea Rusiei" [97]. Cel mai adesea intrigat, nu o dată și-a manifestat nemulțumirea față de tergiversările lui Iuliu Maniu în problema scoaterii României din războiul hitlerist. Astfel, la 22 decembrie 1943 consemna intrigat că „Maniu nu îndrăznește să spună nimănui ce gîndește, ce urmărește, ce vrea" [98]. Respingînd atitudinea liderului național-țărănist [99], Gafencu a propus ferm în decembrie 1943 ca România „să stea de vorbă cu toți Aliații", fără întîrziere, acordînd factorului sovietic „toată atenția și toată prețuirea ce i se cuvine, azi" [100].

---

trebuia să se creeze „confuzie", fiind preferabile negocierile cu Maniu și Antonescu „prin Cairo" (*ibidem*, 44 000, ff. 16—20).

[92] ASB, fond *Microfilme SUA*, rola 687, cadrele 262—264 (J. E. Hoover, directorul *F.B.I.*-ului, către generalul Sherman Miles, secția de informații a Statului Major al SUA, 30.9.1941, plus anexa).

[93] Cf. Grigore Gafencu, *Jurnal*, I, f. 267—268.

[94] *Ibidem*, ff. 245—247.

[95] La 25.9.1943, Vespasian Pella informa MAS din București că nu exista „nici un contact între oamenii politici români care se află în Elveția și emisarii sovietici" (Arh. MAE, dosar E.3, 1943, vol. 3, f. 151, telegrama nr. 255/3 317 „strict secretă" a lui V. Pella către MAS). În ceea ce-l privește, Pella a întreținut raporturi și cu americanii, cu reprezentanți ai O.*S.S.*-ului, cărora, în iulie 1944, le încredința un mesaj destinat de Mihai Antonescu lui Carlton Hayes (cf. *Foreign Relations of the United States. 1944*, 4, *Europe*, Washington, G.P.O., 1956, pp. 185—187, telegrama nr. 4 641 a lui Harrison către Hull, Berna, 20.7.1944).

[96] Grigore Gafencu, *Jurnal*, I, f. 248.

[97] *Ibidem*, f. 435.

[98] *Ibidem*, f. 303.

[99] Însemnare din 16.12.1943 ; „Parcă aud pe Maniu : mă aprobă, dar nu mă sprijină ; mă îndeamnă, dar nu mă sfătuiește..." (*ibidem*, f. 300).

[100] *Ibidem*, f. 301—302. Într-o scrisoare destinată lui Maniu (Geneva, 29 iulie 1944), Gafencu precizează : „...Nu sînt în principiu împotriva unor negocieri directe cu Rusia. Dimpotrivă. M-am pronunțat în mai multe rînduri, după cum știți, pentru asemenea contacte directe. Cred că negocierile duse cu rușii (firește, cu știrea și aprobarea anglo-saxonilor) sînt mai în măsură decît altele ca să ducă repede la un rezultat, iar azi este nevoie, mai presus de orice, de o acțiune temeinică, grabnică și hotărîtă" (Arh. MAE, dosar 71/1939, E.9.XX, ff. 20—22).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 18 aprilie 1944, Gafencu a făcut o vizită particulară lui Harrison şi, cu acel prilej, i-a înmînat un mesaj din partea lui Mihai Antonescu. Ministrul Afacerilor Străine al României, avînd „permisiunea" regelui Mihai şi a lui Maniu, solicita formularea urgentă a „condiţiilor politice" pe care le primea România şi a „mijloacelor practice" de urmat „pentru a se retrage din război şi a înceta imediat ostilităţile" contra Naţiunilor Unite [101]. Înştiinţat de acest demers, Cordell Hull a replicat că Departamentul de Stat „prefera" canalul Cairo pentru ducerea negocierilor cu România, dat fiind că folosirea unui „canal nou", în Elveţia sau în oricare altă ţară neutră, putea crea „numai confuzie" [102]. Cît priveşte mesajul subscris de Mihai Antonescu, şeful diplomaţiei americane considera un răspuns ca fiind „nerecomandabil" [103].

În 1942—1943, Mihai Antonescu a încercat, prin *Roma*, să ajungă la o precizare a situaţiei statelor satelite, sub egida Italiei, faţă de evenimentele politice şi militare în plină desfăşurare. Despre acţiunile sale în acest sens se cunosc mai demult, din primii ani postbelici, detaliile esenţiale, graţie faptului că principalul mijlocitor, Renato Bova Scoppa, ministrul Italiei la Bucureşti în vremea războiului, şi-a publicat *memoriile*, în care a insistat asupra contactelor Bucureşti—Roma [104]. Informaţiile lui Bova Scoppa, prelucrate deja de specialişti [105], ne scutesc să stăruim asupra acestui capitol din istoria tentativelor de pace separate ale României antonesciene. Dorim numai

---

[101] ASB, fond *Microfilme SUA*, rola 662, cadrul 861 (telegrama nr. 2 447 a lui L. Harrison către Cordell Hull, Berna, 18.4.1944). În aceeaşi zi, Gafencu s-a întîlnit, mai apoi, cu ministrul britanic la Berna, Norton, căruia i-a vorbit în acelaşi sens (PRO, FO 371/43 998, f. 206—207, telegrama nr. 1 654 a lui Norton către *Foreign Office*, Berna, 18.4.1944). Înştiinţat *(ibidem)*, guvernul britanic va solicita ambasadorului său la Moscova să-l ţină la curent pe V. M. Molotov, ceea ce Sir A. Clark Kerr a şi făcut la 22.4.1944 (idem, 44 000, f. 192). Londra aflase de faptul că Gafencu ceruse şi lui Sokolin, ministrul Cehoslovaciei la Berna, să informeze Moscova în privinţa mesajului expediat la 12 aprilie 1944 de către Mihai Antonescu din Bucureşti *(ibidem*, f. 193). La 4 mai 1944, A. I. Vîşinsky, replicînd lui Clark Kerr, a confirmat că la 20 aprilie ambasadorul sovietic pe lîngă guvernele în exil de la Londra, V. Z. Lebedev, primise de la Beneş mesajul lui Gafencu (idem, 44 000, f. 11). Despre alte demersuri ale lui Edvard Beneş, vezi : Edward Taborsky, *President Edvard Beneš : Between East and West, 1938—1948*, Stanford, 1981, pp. 105, 167. În ceea ce priveşte S.U.A., Departamentul de Stat a transmis Londrei detalii despre demersul lui Gafencu pe lîngă Harrison, la 18.4.1944 (P.R.O., F.O. — 371/43 998, f. 238, telegrama nr. 1 972 a lordului Halifax către *Foreign Office*, Washington, 20.4.1944). De remarcat că Leland Harrison, fost ministru al S.U.A. la Bucureşti în 1935—1937, fusese contactat şi de către Richard Franasovici, rezident în Elveţia, reprezentînd gruparea liberală disidentă a lui Gh. Tătărescu. Dealtfel, în august 1943 Franasovici a predat diplomatului american cunoscutul memoriu al lui Tătărescu *Politica noastră externă* (în copie în limba engleză), datat Poiana-Gorj, 1 mai 1943 (USA, NAW, Record Group 59, 871.00/1 002, Despatch No. 5 953, Harrison către Hull, Berna, 27.8.1943).

[102] Un document aflat în arhivele americane indică cum, în februarie 1944, reprezentanţii celor trei puteri ale Naţiunilor Unite au căzut de acord că negociatorii români la Lisabona, Berna şi Madrid „nu sînt de luat în serios" (USA, NAW, Record Group 59, Box No. 381/740.00119, E.W./8 — 2 644, *Memorandum : Chronological Survey of Events Regarding Rumanian Peace Efforts*, August 26, 1944, f. 1). (În continuare, se va cita : *Chronological Survey...*).

[103] ASB, fond *Microfilme SUA*, rola 662, cadrele 855—860 (telegrama lui Cordell Hull către Legaţia SUA la Cairo, Washington, 20.4.1944). Deşi Gafencu precizase că informase şi pe sovietici, prin Beneş şi Sokolin (PRO, FO — 371/43 998, f. 206—207).

[104] Vezi, mai ales, Renato Bova Scoppa, *Colloqui...*, p. 70 şi urm.

[105] Vezi Dumitru Tuţu, *op. cit.*, p. 606 ; V. L. Israelean, *op. cit.*, p. 109 ; A. Simion, *Preliminarii...*, pp. 263—269, 293—296 ; Eugen Preda, *op. cit.*, pp. 98—100, 113—114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să precizăm că Mihai Antonescu proiectase constituirea unui „bloc de state", care, dirijat de „ducele" Benito Mussolini, putea decide, în raport cu eşecurile catastrofale ale trupelor fasciste pe fronturi, retragerea din *Axă* şi încheierea păcii separate cu Aliaţii, peste voinţa Germaniei hitleriste. Cu sprijinul lui Bova Scoppa, G. Giano, care va pretinde apoi că fusese demis de socrul său în urma susţinerii proiectului român [106], M. Antonescu, convins că acţiunea sa va avea „o importanţă istorică" [107], a vizitat Italia şi, la 1 iulie 1943, expuse planul său lui Mussolini însuşi [108]. „Ducele" a fost de acord, dar a solicitat un răgaz de două luni, care însă nu a mai putut fi folosit, el fiind demis după decizia Marelui Consiliu fascist din 25 iulie 1943 [109]. Esenţa acţiunii eşuate întreprinse de liderii diplomaţiei române a fost cuprinsă în această declaraţie ce-i aparţinea şi pe care Bova Scoppa a reţinut-o într-un memoriu prezentat oficialităţilor diplomatice de la Roma la 5 iunie 1943 : „S-ar putea să nu cîştigăm războiul, dar trebuie să încercăm cel puţin să nu pierdem pacea. Aceasta este posibil dar dacă nu mai pierdem încă o zi în plus" [110].

După căderea lui Mussolini, chiar la 26 iulie 1943 Mihai Antonescu s-a adresat — tot prin intermediul lui Bova Scoppa — noului ministru de externe italian în guvernul Badoglio, R. Guariglia : România şi Italia, pentru „salvarea lor şi pentru salvarea Europei", trebuiau să pună Reichul nazist în faţa „faptului împlinit", procedînd la pacea separată cu Naţiunile Unite prin mijlocirea Turciei [111]. Guariglia a răspuns evaziv, ca semn de „apreciere" a gestului de solidaritate româno-italiană şi cu asigurarea de a-l „ţine la curent" pe Mihai Antonescu cu evoluţiile faptelor [112], dar cînd, la 19 august 1943, delegatul guvernuui Badoglio se va întîlni la Lisabona cu reprezentanţii guvernelor anglo-american, aceştia nu au admis să discute decît capitularea necondiţionată a Italiei [113].

Tot în anul 1943, guvernul de la Bucureşti a făcut unele sondaje de pace separată în cooperare cu reprezentanţii *Vaticanului*. Demersurile au angajat, de regulă, pe Mihai Antonescu şi Andrea Cassulo, nunţiul apostolic de la Bucureşti, ori pe N. Lahovary şi P. Bernardino, ministrul României şi, respectiv, nunţiul apostolic din Berna [114]. Astfel, în februarie 1943, Mihai Antonescu şi Andrea Cassulo, discutînd situaţia ce se anunţa prin victoria Alia-

[106] Cf. Renato Bova Scoppa, *Colloqui...*, p. 72.
[107] *Ibidem*, p. 112.
[108] *Ibidem*, p. 114—115 ; A. Simion, *Preliminarii...*, p. 295.
[109] Renato Bova Scoppa, *Colloqui...*, p. 116.
[110] *Ibidem*, p. 105.
[111] *Ibidem*, p. 116—117 ; Al. Cretzianu, *The Lost Opportunity*, London, J. Cape, 1957, p. 91 ; Dumitru Ţuţu, *op. cit.*, p. 606.
[112] Renato Bova Scoppa, *Colloqui...*, p. 117—118.
[113] Al. Cretzianu, *The Lost Opportunity*, p. 91.
[114] Renato Bova Scoppa, *Colloqui...*, p. 69—70 ; A. Simion, *Preliminarii...*, p. 269. În 1943, Bossy a prezentat, la Berna, lui Allan Dulles, un aşa-numit „memoriu al opoziţiei" din România. Dulles a consultat Washingtonul şi, la 17 octombrie 1943, a predat răspunsul SUA lui Grigore Gafencu. Documentul respectiv menţiona că „cercurile responsabile" din SUA „luau notă" de mesajul transmis şi că ele privesc cu atenţie „poziţia României" aflată în studiu cu ceilalţi aliaţi. Dulles era împutrnicit să asculte „sugestii viitoare", dar se avertiza că, „între timp, guvernele Aliaţilor iau notă, cu băgare de seamă, că România continuă să participe la războiul împotriva Rusiei..." (cf. Grigore Gafencu, *Jurnal*, II, f. 257—258). Bossy a apreciat răspunsul primit ca fiind „tare" (*ibidem*, f. 258). Vezi, de asemenea, Eugen Preda, *op. cit.*, p. 101. În privinţa poziţiei SUA faţă de problema în discuţie, vezi, mai jos, notele 486—487.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţilor, au căzut de acord că — era formularea celui dintîi — „o pace separată între puterile occidentale şi Germania este extrem de necesară" [115]. Anterior, la sfîrşitul lui noiembrie 1942, Bernardino i-a precizat lui Lahovary la Berna că era de „datoria" Sfîntului Scaun să cerceteze „toate posibilităţile de mijlocire" între beligeranţi, înainte de a se ajunge la „răspîndirea generalizată a ideilor bolşeviste" [115]. După cîteva luni, nunţiul apostolic propuse ministrului român în Elveţia semnarea unei declaraţii, identice, de către statele satelite şi cele neutre, ceea ce putea „submina" coeziunea ambelor coaliţii ce se înfruntau, *Axa* şi Naţiunile Unite, îngăduind în consecinţă stabilirea, prin „aliaţii mici" (guvernul polonez din emigraţie etc.), „a unei punţi între cele două tabere prin acceptarea unor principii acceptabile (sic !) celor două lagăre" [117]. Declaraţia statelor satelite urma să fie predată S.U.A., pentru a fi luată „în consideraţie binevoitoare" şi servi „ca bază de apropiere între cele două tabere [beligerante]" [118].

Mihai Antonescu a salutat iniţiativa Vaticanului. Chiar la 17 martie 1943, cînd a recepţionat prima telegramă a lui Lahovary, l-a informat pe Gerhard Stelzer, consilierul Legaţiei Reichului la Bucureşti [119]. „Bucuria" exprimată atunci nu a durat decît cîteva zile, întrucît, la 24 martie 1943, Stelzer s-a prezentat la Ministerul Afacerilor Străine pentru a-i comunica lui Mihai Antonescu că Joachim von Ribbentrop, ministrul de externe al Reichului, afla demersul întrevăzut ca fiind „lipsit de perspectivă" şi, ca atare, nu-l aproba [120].

Berlinului nu i-a fost dificil să ia cunoştinţă de acţiunile diplomatice ale Bucureştilor. Înainte de toate, Mihai Antonescu — apreciind în primăvara anului 1943 că sosise „momentul propice pentru acţiune" [121] — a redactat un memoriu pentru von Ribbentrop, înaintat prin Manfred von Killinger. Antonescu, relata secretarul său, „enumera toate contactele luate sau propuse neutrilor şi, în special, cu Spania, Portugalia şi Turcia. El ruga insistent Reichul să-i încredinţeze misiunea de a trata cu anglo-saxonii. Prin intermediul acestor state, el deschidea calea compromisului. Primul care luă cunoştinţă de acest document fu von Killinger. El îl examină cu atenţie şi declară că era de acord. Încurajat, Mihai Antonescu redactă un al doilea memoriu. Fu încredinţat lui von Killinger ; el conţinea propuneri secrete. Mareşalul trebuia, la momentul potrivit, să discute cu Hitler..." [122] *Pe de altă parte*, hitleriştii au „smuls" ei înşişi informaţii — mai mult sau mai puţin exacte şi prompte — despre tentativele României, şi aceasta pe cele mai diverse căi şi metode : prin propriile contacte cu reprezentanţi ai Naţiunilor Unite, prin acţiunea serviciilor lor de informaţii, prin interceptarea şi decodificarea unor mesaje

[115] Vezi Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938—1944*, 2. Auflage, Wiesbaden, 1964, p. 169.

[116] Arh. MAE, fond 71/1939, E.9.VI (telegrama lui N. Lahovary către MAS, Berna, 1.12.1942).

[117] Vezi ASB, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 9/1943, f. 2 (telegrama lui N. Lahovary către MAS, Berna, 17.3.1943).

[118] *Ibidem*, f. 1 (telegrama lui N. Lahovary către MAS, Berna, 19.3.1943). Vezi şi Gh. Barbul, *Mémorial Antonesco*, p. 184—185.

[119] Vezi „Anale", nr. 1/1960, p. 101.

[120] *Ibidem*.

[121] Gh. Barbul, *Mémorial Antonesco*, p. 186.

[122] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

schimbate între București și delegații săi în capitalele neutre [123] etc. Nu rareori, „scurgerea" informațiilor a fost întîmplătoare ori chiar dirijată de către partenerii aliați, pentru a provoca tensiune și derută în rîndul membrilor *Axei* fasciste. În sfîrșit au fost cazuri cînd diverse fapte din culise au devenit publice datorită indiscreției presei aliate, precum s-a întîmplat — după cum se va vedea — cu misiunea prințului Barbu Știrbey la Cairo.

Germania nazistă nu a acceptat, este lesne de imaginat, inițiativele României. În definirea politicii Reichului și, în consecință, a *Axei* în ansamblu, a prelevat punctul de vedere personal al lui Adolf Hitler, care, pînă la prăbușirea totală din mai 1945, a respins orice soluționare pe cale politică a conflictului mondial, führerul, victimă a „doctrinei" național-socialiste și a viziunii proprii despre evoluția ostilităților, păstrînd pînă la sfîrșit convingerea că dispunea de „argumente" militare și ideologice pentru a-și apropia victoria ori, cel puțin, pentru a evita dezastrul [124]. Era, așadar, de așteptat, ca Hitler să intervină pe lîngă mareșalul Ion Antonescu, reclamînd — pe un ton ultimativ — sistarea negocierilor secrete și chiar „pedepsirea vinovaților". Așa a făcut-o mai ales, în aprilie 1943, cînd s-a întîlnit la Klessheim cu I. Antonescu și cînd, într-o stare de vădită surescitare, i-a exprimat mareșalului toate nemulțumirile sale față de demersurile dirijate de Mihai Antonescu în vederea unei păci separate cu Aliații [125]. Reproșurile führerului l-au vizat direct pe ministrul de externe român, sub a cărui acoperire — declara el — „miniștrii români în capitalele țărilor neutre desfășoară o activitate deosebită în ceea ce privește încheierea păcii" [126]. Un martor ocular, din nou Gh. Barbul, a relatat despre „atmosfera" întrevederii din 12 și 13 aprilie 1943 : „...Am găsit pe Hitler aruncînd flăcări. El striga : trădare. Mareșalul putea să vadă cu ochii lui ce însemna un acces de furie al führerului. Cuvintele lui, al căror sens Antonescu nu reușea să îl înțeleagă decît în mod fragmentar, din cauza imposibilității lui Gesanter Schmidt de a le traduce la o astfel de viteză, zburau prin cameră, ca obiecte aruncate în capul românului. România ar fi compromis grav șansele războiului : ca în 1917, cînd Sixte de Bourbon, ducîndu-se în lagărul inamic să negocieze, într-un moment cînd adversarii Germaniei epuizați de eforturile lor se gîndeau la pace, tot astfel Mihai Antonescu ar fi deschis ochii occidentalilor asupra slăbiciunii lui «Festung Europa». Pentru a susține acuzațiile lui, Hitler agita în mîna dreaptă o foaie de hîrtie. Era, după cum afirma el, o telegramă a Departamentului de Stat, semnată de Cordell Hull, descifrată de serviciile germane. Destinatarii erau miniștrii Statelor Unite din capitalele țărilor neutre din Europa. «Susțineți inițiativa» lui Mihai Antonescu — glăsuia textul. România se pusese astfel în capul unei mișcări de trădare în Europa. Mihai Antonescu mărturisea singur prin memoriul dat lui Killinger. Pentru a păstra

[123] Precum în cazul descifrării comunicărilor lui Scarlat Grigoriu cu Mihai Antonescu (vezi Andreas Hillgruber, ed. *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, II, p. 230—231).

[124] Vezi Klaus Hildebrand, *The Foreign Policy of the Third Reich*, London, 1973, p. 121—134. La 12 aprilie 1943, Hitler a precizat lui I. Antonescu că, în iulie 1940, făcuse în public „ultima ofertă de pace", fiind în continuare decis să nu mai revină, ci „să poarte lupta pînă la ultimele consecințe" (vezi Andreas Hillgruber, ed., *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, II, p. 217).

[125] Vezi Andreas Hillgruber, ed., *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, II, p. 217—225.

[126] *Ibidem*, p. 220. Vezi și Dumitru Tutu, *op. cit.*, p. 606.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încrederea Reichului, mareşalul trebuie să renunţe la colaborarea vicepreşedintelui de Consiliu şi să recheme de urgenţă pe şefii de misiune de la Berna şi Madrid, care serviseră ca instrumente ale trădării lui Mihai Antonescu..." [127] Examinarea minutelor întrevederilor Hitler-Antonescu de la Klessheim (12 şi 13 aprilie 1943) [128] confirmă întocmai veridicitatea relatărilor lui Gh. Barbul [129]. Ambele documente, întocmite ca de obicei în asemenea împrejurări de Paul Otto Schmidt, la 15 aprilie 1943, denotă că „dosarul Mihai Antonescu" şi, legată de aceasta, problema negocierilor secrete ale României în capitalele neutre au reţinut în proporţie de 75—80% atenţia interlocutorilor [130]. Hitler nu a putut ascunde că se afla încă sub impresia catastrofei de la Stalingrad [131], ceea ce nu l-a oprit să vorbească despre aşteptata „victorie deplină" a Reichului în război [132]. A atacat busc „cazul Mihai Antonescu", avînd la dispoziţie un raport din care a prezentat cu amănunte şi cronologic date ce evidenţiau că Berlinul surprinsese suficiente informaţii despre tratativele secrete ale României, îndeosebi din Turcia, Spania, Portugalia, Elveţia şi Vatican [133]. A afirmat chiar, la un moment dat, că dispunea de o „ştire foarte exactă" despre un anume demers la Madrid a ministrului Camil Demetrescu prin diplomaţii argentinieni şi portughezi de acolo [134]. Führerul a combătut toate acţiunile întreprinse, mai ales că avea impresia că demnitarii români vorbiseră şi „în numele" Reichului, ceea ce nu putea accepta nicidecum, apoi pentru că era „neloial" ca Bucureştii, potrivit „tratatului de alianţă" cu Berlinul, să nu-şi fi avertizat partenerul [135]. El era convins că membrii *Axei* „sînt legaţi la bine şi la rău" [136]. Antonescu era rugat să reflecte asupra „urmărilor" grele pentru *Axă* ale demersurilor întreprinse fără acordul Berlinului [137]. În cursul convorbirii din 13 aprilie 1943 Hitler a adus noi argumente aruncate în dezavantajul lui Mihai Antonescu, revenind asupra „pericolelor" posibile prin sondajele de pace separată [138], dat fiind că „duşmanii principali ai *Axei* şi-au făcut o părere cu totul greşită despre poziţia Germaniei şi a Italiei" [139]. Ruga, prin urmare, pe mareşal: „să aibă grijă să nu se mai repete în viitor astfel de acţiuni" [140].

De fiecare dată, la 12 şi 13 aprilie 1944, I. Antonescu a luat apărarea principalului său colaborator, M. Antonescu. A recunoscut că era „foarte mirat", „profund impresionat" de cele auzite [141], deşi avea convingerea că putea fi vorba de „adevărate intrigi" [142]. Nu putea concepe ca adjunctul său să fi încercat „vreodată" să încheie pacea separată, el care se dovedise a fi „unul dintre protectorii politicii pentru Germania" în România după 1940 [143].

---

[127] Gh. Barbul, *Mémorial Antonesco*, p. 186—187.

[128] Vezi Andreas Hillgruber, ed., *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, II, pp. 217—225, 228—232. Vezi şi A. Simion, *Preliminarii...*, p. 278—285.

[129] Vezi însă şi amintirile generalului Ion Gheorghe, ministrul României la Berlin (*Rumäniens Weg zum Satellitenstaat*, Heidelberg, 1952, p. 289—290).

[130] Dealtfel, Hitler însuşi a precizat că punea problemele respective „în centrul discuţiei" (Andreas Hillgruber, ed., *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, II, p. 223).

[131] *Ibidem*, p. 214—217.
[132] *Ibidem*, p. 216—217.
[133] *Ibidem*, p. 217 şi urm.
[134] *Ibidem*, p. 220.
[135] *Ibidem*, p. 222.
[136] *Ibidem*.
[137] *Ibidem*, p. 223.
[138] *Ibidem*, p. 231.
[139] *Ibidem*, p. 230.
[140] *Ibidem*.
[141] *Ibidem*, p. 223.
[142] *Ibidem*, p. 229.
[143] *Ibidem*, p. 224.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A promis totuşi că va dispune o cercetare minuţioasă" [144], îngăduind lui von Killinger să cerceteze telegramele originale primite de către Ministerul Afacerilor Străine din Bucureşti de la Madrid [145]. Mareşalul s-a considerat dator să manifeste ataşamentul României faţă de *Axă* [146], faţă de Hitler, care se va convinge „că România îşi va continua drumul alături de Germania pînă la sfîrşitul războiului" [147].

Măsurile luate de mareşal nu au condus, aşa cum se aştepta Legaţia germană din Bucureşti [148], la demiterea lui Mihai Antonescu. Mai mult decît atît, nici demersurile dirijate de departamentul său în capitalele neutre nu au încetat [149]. S-a arătat că, în vara anului 1943, M. Antonescu personal s-a deplasat în Italia, cu scopul principal de a înfăptui alături de „ducele" Mussolini o „cotitură istorică" în mersul războiului. Nu a plecat însă înainte de a fi primit, la 23 iunie 1943, vizita lui Manfred von Killinger, care i-a citit o notă semnată de von Ribbentrop şi care se referea din nou la acţiunile ministrului român în Spania în folosul încheierii unei „păci generale". Şeful diplomaţiei române, cunoscînd că cea mai bună armă de apărare era atacul, a aflat prilejul potrivit ca să reproşeze Berlinului înscenarea „evadării" lui Horia Sima în lunile precedente şi ataşamentul pentru respectarea dictatului de la Viena din 1940 într-un moment cînd reprezentantul unei ţări inamice, A. Eden, recunoştea în public că Transilvania întreagă aparţinea României [150].

Putem constata, în acest fel, ineficacitatea presiunilor hitleriste pe lîngă Bucureşti, în anul 1943, pentru sistarea tratativelor secrete cu Aliaţii. Dar nu numai că rezultatul nu a fost cel scontat, ci, din a doua parte a anului 1943, se înregistrează o *intensificare* a discuţiilor din culise, precizîndu-se acum trei canale principale (Istanbul—Ankara, Cairo şi Stockholm) ori, avîndu-se în vedere conexiunea dintre cele dintîi, numai *două: Ankara—Cairo* şi *Stockholm* [151], prin care negocierile s-au prelungit pînă *după* declanşarea insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste. Faptul îşi află explicaţia în mai multe considerente, decisive fiind însă noile eşecuri de proporţii ale trupelor *Axei* pe toate fronturile, regimul României de stat satelit iar nu ocupat de către Germania, ceea ce îngăduia Bucureştilor o anume posibilitate de manevră, dorinţa cercurilor oficiale de a-şi salva situaţia înaintea ceasului al 12-lea şi angajarea temeinică, cu începere din vara anului

---

[144] *Ibidem.*

[145] *Ibidem*, p. 229.

[146] *Ibidem*, p. 232.

[147] *Ibidem*, p. 223—224. Vezi, de asemenea, Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, p. 170.

[148] Cf. Gh. Barbul, *Mémorial Antonesco*, p. 188—189.

[149] Vezi Eugen Preda, *op. cit.*, p. 105—106 ; Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, p. 170 şi urm. Între altele, Mihai Antonescu a cerut urgent Legaţiei din Lisabona să renunţe la discuţiile proiectate cu Salazar, iar vizita sa în Italia a fost, la indicaţia expresă a lui von Ribbentrop, amînată de către MAE din Roma pentru a patra oară (Eugen Preda, *op. cit.*, p. 105). Pentru o scurtă perioadă, adjunctul mareşalului suferi de ceea ce s-a chemat la Bucureşti atunci o „boală diplomatică" (*ibidem*, p. 106).

[150] Vezi N. I. Lebedev, *Krah fașizma v Rumînii*, Moskva, Nauka, 1976, p. 425—426.

[151] Vezi Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, p. 228 şi urm. ; Paul D. Quinlan, *Clash over Romania...*, p. 86 şi urm. ; A. Simion, *Preliminarii...*, p. 320 şi urm. ; Al. Cretzianu, *The Lost Opportunity*, p. 89 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1943, a emisarilor opoziției anti-antonesciene în purtarea tratativelor pentru scoaterea României din războiul hitlerist.

Un canal ce a excelat, de la început și pînă la sfîrșit, prin constanța a fost acela ale cărui fire duceau, de la București, la Istanbul și Ankara, de unde, prin mijlocirea ministrului român în capitala turcă, Al. Cretzianu, pornea mai departe spre cancelariile diplomatice, cartierele militare și unele servicii secrete ale Aliaților. Cel puțin în două rînduri, legăturile prin Istanbul—Ankara s-au dovedit de mare însemnătate : în organizarea și purtarea negocierilor de la Cairo, prin Știrbey-Vișoianu, mai întîi, iar, în al doilea rînd, chiar în cursul evenimentelor istorice din august 1944. Cele mai importante aspecte ale misiunii lui Al. Cretzianu sînt de acum bine cunoscute, fostul diplomat depunînd personal, mărturii, în mai multe rînduri [152]. Fără a insista asupra unor chestiuni cunoscute, precizăm că există încă numeroase documente inedite, în arhivele române și străine, care merită atenția noastră. Diplomat de carieră, ajungînd să dețină postul cheie de secretar general al Ministerului Afacerilor Străine din București, Al. Cretzianu fu demis în septembrie 1941, pentru protestul său față de politica externă a mareșalului Antonescu. La solicitarea lui Maniu, se pregătește în primăvara anului 1943 să plece în Vest, motiv pentru care se prezintă la Mihai Antonescu, care-i propune însă să-l numească titular al Legației din Ankara [153]. Nu a plecat din București înainte de a se întîlni și sfătui cu liderii opoziției burgheze anti-antonesciene, cu regele Mihai I și sfetnicii săi (îndeosebi I. de Mocsonyi-Styrcea și Gr. Niculescu-Buzești), decișî pentru o „acțiune decisivă" contra mareșalului [154], și, în sfîrșit cu I. Antonescu în persoană, la 1 septembrie 1943. Mareșalul i s-a destăinuit dintru început : „Eu n-am crezut niciodată că Anglia ar putea fi învinsă" [155], pentru a încheia, după un tur de orizont asupra stadiului ostilităților, că : „Ne-am întors la punctul de plecare — mareșalul speră să fie acceptat de către englezi și americani" [156]. Noul ministru a înțeles cît se poate de clar, din ultimele discuții cu Iuliu Maniu și Dinu Brătianu, că ambii mizau, în acțiunea proiectată, pe o operațiune anglo-americană la Dunăre [157] și că, dacă era vorba de o capitulare necondiționată a României, cei doi politicieni o considerau drept un „act militar" pentru care trebuia să-și asume întreaga răspundere însuși mareșalul Antonescu [158].

Odată ajuns în Turcia, la 15 septembrie 1943, pentru Cretzianu nu a fost dificil să stabilească contacte corespunzătoare cu emisarii Aliaților. Ca

[152] Vezi Al. Cretzianu, *The Lost Opportunity*, *passim* ; idem, *The Rumanian Armistice Negotiations : Cairo, 1944*, în „Journal of Central European Affairs", vol. XI, No. 3, October 1951, pp. 243—258. Vezi însă și Georges Cioranesco ș.a., *Aspects des relations russo-roumaines. Rétrospectives et orientations*, Paris, 1967, p. 174 și urm.

[153] Al. Cretzianu, *The Lost Opportunity*, p. 92—93.

[154] *Ibidem*, p. 97 ; vezi și Eugen Preda, *op. cit.*, p. 134—135.

[155] Al. Cretzianu, *The Lost Opportunity*, p. 94.

[156] *Ibidem*, p. 95.

[157] *Ibidem*, p. 96.

[158] *Ibidem*, pp. 96—98, 124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nepot al lui Barbu Ştirbey, el a putut lesne contacta pe britanici [159], după cum — datorită bunelor raporturi existente la Bucureşti între M. Antonescu şi ministrul Turciei, Suphi Tanrioer [160] — a aflat toată „înţelegerea" Ministerului Afacerilor Externe din Ankara. Dealtfel, Mihai Antonescu insistase ca Tanriöer să avertizeze cabinetul turc că, primindu-l pe Al. Cretzianu, el întîlnea „un reprezentant al naţiunii române şi nu al guvernului Antonescu" [161].

Stabilirea şi întreţinerea contactelor preliminare retragerii României din Axă cu delegaţii aliaţi a constituit scopul principal al misiunii lui Cretzianu, dar nu singurul. Diplomatul român a contribuit, timp de aproape un an, la întreţinerea dialogului între România şi ţările aliate în condiţiile în care cele două părţi se aflau, oficial, în stare de beligeranţă, şi aceasta pe cele mai diferite probleme : evacuarea prizonierilor britanici aflaţi la Braşov şi Timişul de Sus [162] ; demersuri pentru a se îngădui fostului ministru de externe polonez, colonelul Beck, plecarea în Elveţia la tratament [163] ; situaţia lui de Chastelain şi a colegilor săi, pe care Reichul îi solicita pentru „instruire" la Berlin [164] ; intervenţii pentru ca guvernul antonescian să îngăduie emigrarea evreilor, fapt pentru care se purtaseră convorbiri cu preşedintele Roosevelt, cu secretarul de stat Cordell Hull şi adjunctul său, E. Stettinius [165].

Beneficiind de „recomandarea" lui Suphi Tanriöer [166], Al. Cretzianu a primit asistenţa Turciei neutre, îndeosebi concursul ministrului de externe de la Ankara, S. Sariocioglu, şi a lui N. Menemcioglu. Acesta din urmă, prin Cretzianu, a avertizat Bucureştii că, în ceea ce privea negocierile de pace separată angajate cu România, „frontul diplomatic anglo-american-sovietic nu prezintă nici o fisură", fiind, deci, exclusă posibilitatea de a trata numai cu unele puteri aliate, în speţă cu S.U.A. şi Anglia [167]. În asemenea condiţii, declara Menemcioglu, Turcia nu putea interveni în numele României, căci aliaţii occidentali nu numai că ar refuza să stea de vorbă, dar ar informa imediat Moscova, ceea ce ar expune guvernul de la Ankara la „grave şi primejdioase acuzaţiuni" [168]. Aşa după cum expuneam în alt loc din lucrare, la 22—23 august 1944, atunci cînd a simţit că totul era pierdut, M. Antonescu s-a adresat lui Al. Cretzianu pentru a obţine, cu sprijinul Turciei,

---

159 S-au ivit, la început, unele dificultăţi totuşi, *Foreign Office*-ul recomandînd reprezentanţilor săi reţinere (cf. Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, p. 227).

160 Vezi A. Simion, *Preliminarii...*, p. 269.

161 *Ibidem*, p. 325.

162 Arh. MAE, dosar T. 1, Ankara, 1944, vol. 1, f. 235 (telegrama nr. 1978 din 19.4 1944, Al. Cretzianu către MAS al României).

163 Idem, vol. 2, f. 96—97 (telegrama „strict secretă" a lui Mihai Antonescu către Legaţia din Ankara, Bucureşti, 1.6.1944).

164 *Ibidem*.

165 Idem, vol. 1, f. 11 (telegrama nr. 226/1101 din 5.7.1944, Al. Cretzianu către MAS) ; *ibidem*, f. 51—52 (telegrama nr. 65/1093 din 25.7.1944, Al Cretzianu către MAS) ; *ibidem*, f. 62 (telegrama nr. 3667 din 1.8.194, Mihai Antonescu către Al. Cretzianu) ; *ibidem*, f. 115 (telegrama nr. 4097 din 22.8.1944, Mihai Antonescu către Al. Cretzianu).

166 Idem, vol. 2, f. 68 (telegrama nr. 815 din 15.5.1944, Al. Cretzianu către MAS din Bucureşti).

167 *Ibidem*.

168 *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

semnarea armistiţiului cu Aliaţii în cel mult 24 de ore [169]. Simultan, Mihai Antonescu a acţionat prin însărcinatul cu afaceri al Turciei la Bucureşti [170]. Mesajul din 22 august 1944 către Cretzianu era redactat în aceşti termeni: „...Fac apel la dl. S. Saracioglu căruia vă rog să-i amintiţi că am comunicat dl-ui Menemcioglu în februarie că după mine următoarele trei luni vor stabili definitiv soarta Balcanilor [...]. Azi adresez un apel românesc pe care cu aceeaşi conştiinţă îl consider ultim într-un sens pozitiv. Rog pe dl. Saracioglu să-mi răspundă dacă îmi dă concurs diplomatic, mie sau celui care ar veni pentru români acolo..." [171] Ultima telegramă, din 23 august 1944, era cît se poate de lapidară: „Situaţia militară înaintează foarte greu. Nu ştiu ce rezultat va avea apelul meu la dl. Saracioglu. Dv. trebuie să căutaţi în orice caz sprijin [...] pentru a nu vedea teritoriul împărţit în teatru de luptă dincolo şi dincoace de Carpaţi" [172]. Acestor demersuri, de ultim moment, Ankara le-a dat curs: Aliaţii au fost înştiinţaţi, cancelariile diplomatice din marile capitale au intrat în stare de alertă, dar tot atunci s-a constatat că totul era inutil, evenimentele de la Bucureşti din ceasurile imediat următoare, soldate cu răsturnarea dictaturii antonesciene şi retragerea României din *Axa* fascistă, provocînd *ab initio* caducitatea iniţiativelor lui Mihai Antonescu [173].

Anterior celor relatate, Al. Cretzianu s-a preocupat asiduu de investigarea şanselor ieşirii României din *Axă*. Nu avem în vedere, deocamdată, rolul său în ceea ce s-ar putea denumi „operaţiunea Cairo", declanşată după 1 februarie 1944 [174], ci multiplele şi întortocheatele contacte stabilite în Turcia [175]. Astfel, diplomatul român, prin omologul său bulgar la Ankara, a aflat la un moment dat că ambasadorul U.R.S.S. a prevăzut „ofensiva decisivă" din vara anului 1944 a trupelor sovietice şi anglo-americane în estul şi, respectiv, vestul continentului. Totodată, diplomatul sovietic s-a exprimat în sensul: „România şi Bulgaria ar face o mare greşeală dacă nu ar trece cu un moment mai devreme în rîndurile Aliaţilor" [176]. Sensul acestui demers coincidea cu ceea ce, la începutul lui aprilie 1944, ambasadorul U.R.S.S. îi declarase lui Cretzianu însuşi: „Părerea mea personală este că trebuie [din partea României] o hotărîre fără întîrziere" [177].

---

[169] Idem, vol. 3, f. 113—114 (M. Antonescu către Legaţia din Ankara, mesaj din 22.8.1944); *ibidem*, f. 115 (telegrama nr. 4097 din 22.8.1944 a lui Mihai Antonescu către Al. Cretzianu); *ibidem*, f. 120 (telegrama „strict secretă" a lui Mihai Antonescu către Al. Cretzianu din 23.8.1944).

[170] *FRUS*, 4, *1944*, p. 190 (telegrama nr. 1549 a lui Kelley către Hull, Ankara, 23.8.1944).

[171] Arh. MAE, dosar T. 2, Ankara, 1944, vol. 3, f. 114.

[172] *Ibidem*, f. 120.

[173] Vezi *FRUS*, 4, *1944*, p. 194 (The Department of State to the British Embassy, *Memorandum*, Washington, August 25, 1944).

[174] Al. Cretzianu, *The Lost Opportunity*, p. 125 şi urm. Atunci a sosit la Ankara Ted Masterson, ofiţer în armata britanică, ginerele lui Barbu Ştirbey, anunţînd pe Al. Cretzianu că Aliaţii „agreează" trimiterea unui reprezentant al opoziţiei la Cairo; delegatul opoziţiei avea să fie chiar Barbu Ştirbey, care ajunse la Istanbul exact peste o lună, la 1 martie 1944 (*ibidem*, p. 126—127).

[175] Pentru a informa asupra rezultatelor obţinute, Al. Cretzianu a revenit în două rînduri la Bucureşti, în noiembrie 1943 şi în ianuarie 1944 (Al. Cretzianu, *The Lost Opportunity*, p. 123).

[176] Arh. MAE, fond 71/1939, E. 9, Anii 1943—1944, vol. 161 (telegrama lui Al. Cretzianu către MAS din Bucureşti, Ankara, 1.5.1944).

[177] Idem, dosar 71/1939, E. 9. XX, f. 19 (telegrama lui Al. Cretzianu către MAS din Bucureşti, Ankara, 3.4.1944).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Al. Cretzianu a stabilit bune raporturi şi cu emisarii unor servicii secrete aliate. La 29 ianuarie 1944, abia revenit de la Bucureşti, el a fost contactat, la Istanbul, de către un reprezentant al *S.O.E.*-ului britanic. El aducea cu sine un mesaj de la colonelul de Chastelain şi, pe deasupra, a răspuns unui veritabil chestionar al agentului britanic şi pe care acesta l-a transmis integral (cu toate cele zece puncte ale sale) autorităţilor londoneze [178]. Pe o asemenea cale, Aliaţii căpătau, direct de la „surse", ştiri despre intenţiile mareşalului Antonescu şi ale opoziţiei anti-antonesciene, burgheză şi comunistă. Astfel, Maniu şi Antonescu insistau pentru prezenţa unor trupe anglo-americane în sud-est „în momentul acţiunii" României, astfel ca ţara, abandonînd „protecţia" Reichului, să nu cadă sub o altă ocupaţie străină [179].

Mai apoi, la 2 şi 3 februarie 1944, la Ankara, Al. Cretzianu s-a întîlnit cu Ted Masterson şi cu un coleg de-al său, predînd britanicilor un mesaj de la Iuliu Maniu [180]. Mesajul, ca şi precizările lui Cretzianu, reconfirmau atitudinea cunoscută în acel moment a liderului naţional-ţărănist, şi anume că „dezertarea" României din *Axă* reclama prezenţa unor trupe anglo-americane în zonă [181]. În ceea ce privea „cotitura" propriu-zisă (*voltface*), „eu — scria Maniu — nu am ambiţii personale" ; îl recomanda chiar pe mareşal să acţioneze „la momentul oportun", dar se temea ca nu cumva o ocupaţie a României să fie înlocuită cu alta [182]. De cel mai mare interes era paragraful al 5-lea, penultimul, din mesaj : „Nu pot să subliniez îndeajuns necesitatea unei coordonări între planurile Aliaţilor şi cotitura românilor" [183].

Pentru Aliaţi, Turcia s-a dovedit în 1943—1944 un bun şi, deci, căutat „post de observaţie" a Europei sud-estice, a României în speţă. Diverse organisme aliate, britanice şi americane mai cu seamă, s-au aflat „pe urmele" negociatorilor români ori au adunat dovezi peste dovezi, astfel că ajunseră a „radiografia" cu destulă precizie preliminariile acţiunii proiectate la Bucureşti. În ianuarie 1944, de pildă, englezii luau act de divorţul survenit între

---

[178] Vezi PRO, FO — 371/43 992, f. 152—153.

[179] *Ibidem.*

[180] Idem 371/43 999, f. 212—213. Colonelul E. C. Masterson reprezenta *S.O.E.*-ul britanic şi alegerea căzuse asupră-i datorită maiorului E. Boxshall, din centrala londoneză a faimosului serviciu şi fost ginere al lui Barbu Ştirbey.

[181] PRO, FO — 371/43 999, f. 212—213 (telegramă din Cairo către *Foreign Office*, 6.2.1944).

[182] *Ibidem* (Mesajul lui Iuliu Maniu).

[183] *Ibidem.* Pertru discuţiile lui Al. Cretzianu că agenţii britanici dispunem de ample relatări de provenienţă americană : englezii au pus la dispoziţia americanilor copia completă a „interogatoriului" la care a fost „supus" Cretzianu, iar un diplomat american l-a expediat Departamentului de Stat. În documentul respectiv principalele personaje purtau următoarele indicative : Nr. 1 (Al. Cretzianu), Nr. 2 (Ion Antonescu), Nr. 5 (Iuliu Maniu), Nr. 4 (Mihai Antonescu), Nr. 6 (Barbu Ştirbey), Nr. 9 (C. I. C. Brătianu), Nr. 11 (Chastelain) ş.a.m.d. Din nota la care ne referim, deducem că Nr. 5 nu avea „ambiţii personale", propunîndu-l pe Nr. 2 să retragă România din *Axă*, în condiţiile prezenţei trupelor anglo-americane. Nr. 1 constata că era „mai degrabă un trimis al guvernului decît al Nr. 5". I s-a declarat clar : „Nu există nici o speranţă ca trupele britanice să ajungă în apropierea României". La Cairo, ca emisar, va veni Nr. 6, deşi nu era agreat de Nr. 5. La Bucureşti, Casa Regală era „categoric împotriva colaborării cu germanii". Concluzia agenţilor britanici pe marginea dezbaterilor cu Nr. 1 : „Românii nu sînt pregătiţi să capituleze acum în faţa celor trei puteri pentru că ei consideră că o astfel de capitulare presupune, de fapt, capitularea numai în faţa ruşilor" (vezi USA, NAW/740.00119 E.W. 1939/2230, Despatch No. 54 din 3.3.1944, MacVeagh

[187] USA, NAW, Record Group 59, Box No. 381/740.00119,8—744 (telegrama nr. 462).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mareşal şi un grup de militari pe tema prelungirii războiului României alături de Reichul nazist [184], după cum, anterior, americanii începuseră a supraveghea contactele lui Maniu şi Dinu Brătianu cu organizaţia francezilor liberi de la Istanbul [185].

Pentru contacte cu americanii, mareşalul şi Mihai Antonescu au trimis în Turcia pe prof. C. C. Giurescu şi colonelul T. Teodorescu. Ei sosiră la 2 şi, respectiv, 3 august 1944, angajînd imediat discuţii cu diplomaţii americani ori cu agenţi ai *O.S.S.*-ului [186]. Cei doi negociatori au făcut cunoscut că erau „autorizaţi" de către cei doi Antonești, exprimînd regretul acestora pentru eşecul misiunii lui Ştirbey la Cairo ; ca atare, se declarau dispuşi să trimită în Egipt un nou delegat [187]. Departamentul de Stat a fost, evident, informat şi, la 10 august 1944, secretarul de stat adjunct, E. Stettinius, s-a adresat ambasadorilor de la Londra [188] şi Moscova [189]. Aceştia erau instruiţi să avertizeze, în spiritul hotărîrii Conferinţei miniştrilor de externe din octombrie 1943, guvernele pe lîngă care erau acreditaţi despre noile tentative ale Bucureştilor ; ambele telegrame evidenţiau „dorinţa" celor doi Antonești de a se relua dialogul la Cairo, prin primirea unui nou emisar român, faptul corespunzînd şi noii stări de spirit a „opiniei publice" din România care, în acea clipă, dorea, „mai mult decît oricînd înainte", retragerea ţării din *Axă* [190]. Trimişii Departamentului de Stat, John Winant şi Averell Harriman, au acţionat corespunzător la Londra şi, respectiv, la Moscova. Ambasadorul american în U.R.S.S. a apreciat însă respectivele demersuri ale Bucureştilor ca fiind „vagi şi în cea mai înaltă măsură nerealiste", exprimîndu-şi punctul de vedere atît Departamentului de Stat, cît şi adjunctului ministrului de externe al U.R.S.S., A. I. Vîşinsky [191]. Cu aceasta, „cazul" nu era prea departe de a se închide : la 21 august 1944, Vîşinsky, răspunzînd lui Harriman, a împărtăşit opinia acestuia în privinţa caracterului „nerealist" al propunerilor făcute de Bucureşti prin C. C. Giurescu şi Teodorescu ; problema fusese, oricum, supusă „atenţiei" guvernului sovietic [192].

---

[184] PRO, FO — 371/43 992, ff. 30—31, 131—132.

[185] ASB, fond *Microfilme SUA*, rola 630, cadrul 369 (Despatch No. 1885 (R. 1752), consulul general american Burton Y. Berry către secretarul de stat, Cordell Hull, 27.11.1943).

[186] USA, NAW, Record Group 59, Decimal File 1940—1944, Box No. 381/740—00119 E.W./8—344 (telegrama nr. 452 (R—95), Burton Y. Berry către Cordell Hull, Ankara, 3.8.1944). Colonelul T. Teodorescu, ataşatul militar al României la Ankara, se va reîntoarce după cîteva zile la Bucureşti, probabil pentru a expune „rezultatele" misiunii *(ibidem)*. În ciuda poziţiei sale, colonelul Teodorescu a avut — după cum rezultă din *Jurnalul* lui Chastelain — dese contacte cu agentul britanic, deţinut, cu întreg grupul *Autonomous*, la sediul Jandarmeriei din Bucureşti (vezi Florin Constantiniu, ed., *Însemnările unui agent britanic din ajunul insurecţiei române din August 1944*, în *RdI*, nr. 1/1982, p. 165 şi urm.

[187] USA, NAW, Record Group 59, Box No. 381/740.00119/740.00119/8—744 (telegrama (R—97), Burton Berry către Cordell Hull, Istanbul, 7.8.1944).

[188] Idem — 740.00119 E.W./8—1044 (telegrama nr. 6332 a lui E. Stettinius către Ambasada SUA din Londra, Washington, 10.8.1944).

[189] *FRUS*, 4, *1944*, p. 187—188 (telegrama nr. 1907 a lui E. Stettinius către Ambasada SUA din Moscova, Washington, 10.8.1944).

[190] *Ibidem*.

[191] *Ibidem*, p. 188—189 (telegrama nr. 3026 din 17.8.1944, Harriman către secretarul de stat, Hull).

[192] *Ibidem*, p. 189 (telegrama nr. 3114 din 23.8.1944, Harriman către secretarul de stat, Hull).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RECONSTRUCȚIA ȚĂRII 1944—1947. ACTIVITATEA ORGANIZAȚIILOR DE MASĂ DEMOCRATE DIN JUDEȚELE MOLDOVEI

DE

PETRE ȚURLEA

Problema reconstrucției după al doilea război mondial constituie, prin caracterul complex, multilateral, prin implicațiile sale în toate domeniile de activitate — economic, social, politic, cultural — prin atenția care i s-a acordat în momentul respectiv, unul dintre capitolele cele mai interesante ale evoluției României în epoca contemporană. Tocmai de aceea, felul cum această problemă a fost rezolvată în Moldova, regiunea cea mai mult afectată de război și de calamitățile naturale ce i-au urmat, a constituit deja obiectul unor studii speciale.

Tratarea activității organizațiilor de masă democrate în direcția reconstrucției Moldovei presupune o prealabilă analiză a cauzelor care au generat starea de lucruri existentă în 1944, a consecințelor participării României la al doilea război mondial. Fără a intra în amănunte, problema fiind tratată în numeroase lucrări, vom fixa numai elementele generale, esențiale, care caracterizează situația Moldovei.

O parte importantă a pagubelor materiale provocate întregii țări de participarea la război alături de Germania, apreciate la 10 000 miliarde lei (la valoarea din 1938), erau situate în Moldova. În condițiile apropierii frontului, autoritățile românești au contribuit și ele la dezorganizarea economiei regiunii printr-o evacuare masivă, începută la 23 martie 1944. Au fost transportate în alte regiuni ale țării majoritatea întreprinderilor industriale și 75% din mărfurile depozitate [1]. Prima consecință a evacuării masive a fost șomajul. În mai 1944, în județele Piatra Neamț, Roman și Bacău, erau peste 10 000 de muncitori fără locuri de muncă (reprezentînd aproximativ o treime din total) [2]. Consecințele evacuării industriei din Moldova se vor simți o perioadă îndelungată. În iunie 1945, în întreaga regiune erau încă 50 000 de șomeri [3]. În același timp s-a produs și o refugiere masivă a populației din zona frontului. În Iași, oraș care avea peste 100 000 de locuitori, mai rămăseseră, în vara lui 1944, doar 40 000 [4]. În 1945 și 1946, la amplificarea greutăților cărora trebuiau să le facă față masele populare au contribuit epidemiile, seceta puternică, acțiunile antidemocrate ale marii burghezii și unele prevederi ale Convenției de armistițiu din 12 septembrie 1944, încheiată între România și

---

[1] Aurel Loghin, I. Agrigoroaiei, Em. Bold, *Iașul contemporan 1918—1969*, Iași, 1969, p. 109, 111.

[2] Arh. St. București, fond Ministerul de Interne, dosar 47/1944, f. 18.

[3] *România în anii revoluției democrat-populare 1944—1947*, București, 1971, p. 144.

[4] Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 50/1945, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Națiunile Unite, completată ulterior prin Convenția româno-rusă din ianuarie 1945.

Situația foarte grea în care se afla întreaga țară avea aspecte cu atît mai profunde în Moldova, cu cît regiunea era una dintre cele mai înapoiate pe plan economic din România acelor ani. Tocmai de aceea se poate considera că provincia aceasta a fost piatra de încercare a capacității forțelor democrate, ajunse în fruntea statului, de a găsi soluții realiste pentru rezolvarea problemelor multiple care se ridicau.

În studierea activității desfășurate în direcția reconstrucției Moldovei de către organizațiile de masă democratice, trebuie pornit de la elementele fundamentale care le leagă : înființarea lor de către forțele progresiste, ca o expresie a dorinței acestora de accelerare a procesului de transformare a societății, influența hotărîtoare pe care Partidul Comunist Român a avut-o asupra tuturor (cu nuanțe diferite de la una la alta), corelarea strînsă între activitatea lor și a celorlalte forțe democrate. Fără a constitui baza reconstrucției Moldovei, munca desfășurată de organizațiile de masă asupra cărora ne-am oprit — Apărarea Patriotică, Uniunea Patrioților, organizațiile democrate ale tineretului și femeilor, a fost unul dintre factorii importanți în realizarea acestui deziderat.

APĂRAREA PATRIOTICĂ. Baza socială a Apărării Patriotice, organizație creată de P.C.R. la începutul celui de-al doilea război mondial, era foarte largă, incluzînd muncitori, țărani, intelectuali, reprezentanți ai micii burghezii. Datorită existenței ilegale, pînă la 23 August 1944 unele acțiuni erau realizate fără a se indica autorul lor, fapt datorită căruia masele largi populare nu cunoșteau organizația și programul său, deși realizările ei erau vizibile [5].

Revoluția de eliberare națională și socială antifascistă și antiimperialistă, la victoria căreia a contribuit și Apărarea Patriotică, a adus pentru aceasta, odată cu legalizarea, noi posibilități de manifestare. Schimbările petrecute în viața politică și socială a României au făcut necesară alcătuirea unui nou program, adaptat nevoilor momentului istoric respectiv.

Pînă la instaurarea guvernului democrat Petru Groza, Circulara nr. 1 a Comitetului Central al organizației, din toamna lui 1944, intitulată „Teze privind Apărarea Patriotică", va ține loc de program. În noile condiții, se cerea o diversificare a activității, acționîndu-se pe mai multe planuri : 1. susținerea efortului în vederea finalizării victorioase a războiului antifascist ; 2. ajutorarea victimelor războiului și terorii fasciste ; 3. lupta pentru democratizarea aparatului de stat și a întregii vieți sociale ; 4. participare la reconstrucția țării. În capitolul IX se arăta că schimbarea obiectivului principal nu însemna și schimbarea caracterului Apărării Patriotice, care rămîne o organizație de luptă democratică și patriotică. Fiecare comitet județean trebuia să aibă mai multe servicii : presă și propagandă, serviciul sanitar, economatul, comisia financiară și juridică [6].

La Congresul din august 1945 s-a stabilit ca organizația să fie condusă de un Comitet Central, ales în fiecare an de către o adunare generală. În întreaga

[5] Arh. St. Iași, fond C.A.R.S., dosar 9/1946, f. 15.

[6] Ibidem, f. 1—35. Olimpiu Matichescu, *Apărarea Patriotică*, București, 1971, p. 158, consideră ca document original pe cel existent în Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond XVIII, dosar 50, f. 1—24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țară erau 12 regionale ale Apărării. Dintre acestea, Moldova, cu 12 județe, era cea mai cuprinzătoare, fapt care a impus, în mai 1946, formarea a două organizații — Moldova de Nord și cea de Sud [7]. Pînă în noiembrie 1944 activitatea organizatorică era în linii mari încheiată în întreaga regiune [8].

Pe parcursul existenței sale, precizarea punctelor din program și mai ales rezultatele practice obținute au atras în Apărarea Patriotică mase tot mai mari de oameni. Un document al Comitetului județean P.C.R. Iași, aprecia că Apărarea „în luptă cu condițiile obiective a crescut și și-a acumulat experiența. Pe baza liniei politice juste aplicate, a devenit o organizație cunoscută în cele mai îndepărtate unghere ale județului" [9]. Ca pondere, în cadrul Apărării Patriotice se situau în ordine : țăranii, muncitorii, intelectualii, negustorii și micii meseriași [10].

O parte a dificultăților întîmpinate în toamna anului 1944 de organizație s-au datorat adaptării cu greutate la munca în condițiile legalității ; la început se punea bază numai pe cei eliberați din lagăre, fapt care limita sfera și posibilitățile de cuprindere. Treptat a fost înlăturată ideea, destul de răspîndită chiar și printre aderenți, că Apărarea Patriotică este o organizație de binefacere. S-a realizat antrenarea tot mai largă în acțiuni care vizau prefaceri structurale ale societății. Într-un raport al Regionalei Moldova, din august 1945, se aprecia că „Fiind prima organizație de masă a partidului comunist înjghebată și avînd să facă față unei situații obiective foarte grele, a trebuit să se substituie pe alocuri aparatului de stat, a fost serviciu sanitar, birou de rechiziții, birou de populație [11].

Veniturile organizației proveneau din mai multe surse : cotizații, colecte publice, festivaluri artistice, emisiuni de timbre cu portretele victimelor fascismului. De asemenea, dispunea de diverse ateliere meșteșugărești, hoteluri, restaurante, unități sanitare, mici întreprinderi părăsite de foștii proprietari, sau confiscate de la speculanți — majoritatea donate de guvern. Din fonduri proprii au fost construite unități economice noi, creînd locuri de muncă pentru invalizii de război [12].

Acțiunile întreprinse de Apărarea Patriotică aveau un puternic caracter politic, fapt subliniat deseori de documentele organizației. În iunie 1946, se constata că „Ajutoarele date au avut desigur și un succes politic, deoarece mulți din cei ajutați s-au apropiat cauzei noastre" [13]. Organizația își trasa ca linie de conduită lupta pentru ridicarea spiritului combativ al maselor și pentru dezvoltarea conștiinței cetățenești, menită să împiedice toate încercările forțelor de dreapta [14]. Participarea la marile momente ale luptei forțelor demo-

[7] Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 19/1946, f. 33.

[8] Idem, dosar 51/1945, f. 161 ; Arh. Comit. jud. P.C.R. Botoșani, fond XII, dosar 133/1945, f. 27 ; Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Rădăuți, dosar 34/1945, f. 17.

[9] Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 50/1945, f. 13. La 1 noiembrie 1946, Apărarea Patriotică a ajuns la 635 176 membri („Apărarea", 6 martie 1947).

[10] În județul Iași, în iunie 1945, din cei 9 534 membri ai Apărării, 5 391 erau țărani, 1 979 muncitori, 1 713 intelectuali și fără profesie, 649 negustori, 2 mici industriași (Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 50/1945, f. 13—14). O pondere asemănătoare se întîlnește în organizațiile județene din aproape întreaga Moldovă (Arh. Comit. jud. P.C.R. Galați, fond I, dosar 3/1945, f. 52).

[11] Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 50/1945, g. 15.

[12] Ibidem, f. 25 ; Olimpiu Matichescu, *op. cit.*, p. 160—161.

[13] Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 22/1945—1947, f. 78.

[14] *Apărarea Patriotică — Școala de cadre*, București, 1945, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

crate pentru cucerirea puterii politice își găsea motivația în credința că „numai într-un regim democratic opera de vindecare a rănilor războiului poate fi înfăptuită nestînjenit, spre folosul întregului popor" [15].

În ceea ce privește munca specifică, pe linia asistenței și reconstrucției, Apărarea Patriotică a participat la toate acțiunile întreprinse de guvern, dar a avut și multe inițiative proprii, la realizarea cărora erau atrase și celelalte organizații patriotice. Au fost înfăptuite : campania „Totul pentru front, totul pentru victorie" (septembrie 1944 — mai 1945) ; campania „Moldova—Ardealul de Nord" (noiembrie 1944 — mai 1945) ; campania „Totul pentru vindecarea rănilor pricinuite de război" (1945—1946). O mare contribuție a fost adusă la activitatea Comitetului pentru ajutorarea regiunilor secetoase.

Campania „Moldova—Ardealul de Nord" a fost inițiată pentru a ajuta rapid populația din cele două regiuni mai puternic lovite de război. În „Apelul Comitetului Central al Apărării Patriotice", publicat în noiembrie 1944, se menționa : „Ajutînd populația Iașului și Ardealului eliberat să scape de dezastru și să capete posibilități de muncă și existență, ne împlinim o mare datorie patriotică, contribuim la însănătoșirea întregii economii a țării" [16].

Au fost colectate și distribuite populației din Moldova : 800 tone petrol, 1 500 tone porumb, 150 tone zahăr, îmbrăcăminte pentru 5 000 persoane ș.a. ; s-au înființat 150 cantine pentru 60 000 de oameni, cheltuindu-se 400 milioane lei [17]. Crearea cantinelor, acțiune considerată ca un „înalt comandament etic", a reprezentat ajutorul cel mai important dat populației [18]. Totodată, a fost desfășurată o activitate susținută pentru combaterea epidemiei de tifos [19]. O comisie centrală, înființată sub patronajul organizației, a trimis mai multe caravane sanitare în Moldova, a înființat dispensare, spitale, case de nașteri [20].

Înfăptuind campania pentru ajutorarea Moldovei și Ardealului, Apărarea Patriotică se arăta conștientă că aceasta era „o palmă pe obrajii reacțiunii", deoarece „a arătat că atunci cînd se produce mobilizarea maselor, greutățile pot fi învinse, zidul reacțiunii în jurul Moldovei poate fi spart" [21].

O caracteristică a tuturor campaniilor întreprinse pentru ajutorarea Moldovei a fost aceea că marea majoritate a banilor și bunurilor materiale colectate erau donate de masele populare. Această solidarizare a întregului popor

---

[15] „Apărarea", 20 iulie 1946.

[16] „Libertatea", 15 noiembrie 1944 ; „Scînteia", 16 noiembrie 1944.

[17] „Buletinul Apărării Patriotice", 1 mai 1945 ; „Scînteia", 13 iunie 1945. Pînă în vara lui 1945, Apărarea a împărțit țăranilor din Moldova 50 000 sape, 300 prășitoare, 300 pluguri, 3 000 topoare, 10 000 lopeți (*Primul Congres liber al Apărării Patriotice*, 1945, p. 140).

[18] Arh. St. Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar 233/1944, f. 1. Pentru înființarea cantinelor vezi și „Buletinul Apărării Patriotice", 20 martie 1945 ; Arh. Comit. jud. P.C.R. Suceava, fond XXI, dosar 9/1945, f. 4 ; Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 50/1945, f. 289 ; Arh. Comit. jud. P.C.R. Galați, fond I, dosar 1/1945—1947, f. 11, 30.

[19] Benone Dutescu, *Sănătatea publică în programul de activitate al organizațiilor de masă conduse de P.C.R.*, București, 1964, p. 165.

[20] Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 50/1945, f. 3, 21—25 ; dosar 51/1945, f. 61 ; dosar 52/1945, f. 48, 52, 53, 201 ; Arh. Comit. jud. P.C.R., Galați, fond I, dosar 1/1945—1947, f. 11 ; „Buletinul Apărării Patriotice Piatra Neamț", 8 februarie 1945. La 1 mai 1945 Apărarea avea în întreaga țară 48 dispensare, 380 medici și mai multe puncte sanitare (Benone Dutescu, *op. cit.*, p. 167—170).

[21] Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 50/1945, f. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a avut drept urmare și o redresare morală a populației din Moldova, care se vedea înconjurată de simpatia tuturor [22].

Primul Congres al Apărării Patriotice, 1—5 august 1945, a stabilit ca acțiune prioritară în următorul an, campania „Totul pentru vindecarea rănilor războiului", inițiată încă din luna iunie 1945 [23]. În cadrul acesteia Apărarea Patriotică a sprijinit întreaga populație săracă a Moldovei prin distribuirea gratuită a alimentelor și obiectelor vestimentare [24], prin înființarea unor cantine [25], prin asistența sanitară gratuită [26]. Acțiuni multiple au fost realizate pentru reconstrucția economică a Moldovei. Avînd în vedere volumul mare al distrugerilor, Apărarea Patriotică nu putea și nici nu și-a propus, să remedieze singură situația. De aceea, în domeniul acesta, mai mult decît în celelalte, rolul principal l-au avut guvernul democrat și Partidul Comunist.

La Congresul din August 1945, s-a precizat locul și rolul organizației în opera de reconstrucție : să procure materiale, să alcătuiască planuri, să mobilizeze oamenii. Trebuia să atragă toate resursele locale, să stimuleze inițiativa și elanul locuitorilor [27]. Opera de reconstrucție a Moldovei era concepută ca o acțiune de vitalizare a întregii vieți economice a regiunii, de aducere la lumină a tuturor posibilităților materiale, avînd drept rezultat nu doar o simplă refacere a ceea ce fusese distrus, ci o reînnoire de ansamblu, așezarea bazelor unei industrii și agriculturi moderne. Opera aceasta trebuia planificată și condusă de guvern prin intermediul unor instituții specializate, așa cum era Oficiul pentru reconstrucția Moldovei (O.R.M.) [28].

Paralel cu sarcinile care și le propusese în cadrul campaniei „Totul pentru vindecarea rănilor războiului", Apărarea Patriotică s-a consolidat organizatoric și și-a sporit foarte mult prestigiul în rîndul maselor populare, contribuind substanțial la procesul de preluare a puterii politice de către forțele democrate.

Alt plan de activitate a fost susținerea guvernului Petru Groza în lupta pentru combaterea efectelor secetei din 1945 și 1946. În acest scop guvernul a înființat, în august 1946, un Comandament unic interministerial. Din inițiativa Apărării Patriotice aproape simultan a fost creat Comitetul pentru ajutorarea regiunilor secetoase (C.A.R.S.), care urma să coordoneze inițiativele particulare cu cele ale guvernului [29]. La fondul inițial al C.A.R.S., de 850 milioane lei, Apărarea a contribuit cu 200 milioane lei, fiind cel mai impor-

[22] Încasările Apărării Patriotice au crescut foarte rapid, de la 7 milioane lei în august 1944, la 190 milioane lei în mai 1945 (*Primul Congres al Apărării Patriotice...*, p.119). Inflația monetară diminuat valoarea reală a acestei creșteri.

[23] Scînteia", 13 iunie 1945.

[24] Arh. St. Iași, fond Insp. G-l. Ad-tiv, dosar 1/1946, f. 135 ; dosar 34/1946, f. 23 ; „Apărarea", 17 septembrie 1946.

[25] Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 22/1945, f. 3, 6, 12 ; dosar 52/1945, f. 2 ; dosar 20/1946, f. 9.

[26] Idem, dosar 22/1945, f. 10. Pînă la 31 octombrie 1945, Apărarea a înființat în Moldova 170 cămine pentru copii, 5 orfelinate, numeroase cantine (idem, dosar 50, 1945, f. 45).

[27] *Primul Congres liber al Apărării Patriotice...*, p. 178.

[28] „Scînteia", 7 iunie 1945. La 2 iunie 1945, la București, din inițiativa Apărării Patriotice, are loc o consfătuire a reprezentanților partidelor și organizațiilor democrate, cerînd înființarea unui comitet care să patroneze reconstrucția Moldovei. Guvernul va da urmare acestei cereri la 2 iulie 1945 („Monitorul oficial", partea I, nr. 183/14 august 1945).

[29] „Apărarea", 20 septembrie 1946.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tant susținător material al comitetului. Conducerea Apărării aprecia că „Organizația noastră este osatura pe care se clădesc comitetele de ajutorare. De asemenea, orice început se bazează pe noi : personal, tehnic, localuri, zestre etc. Pentru acest motiv secretarul organizației este și secretarul C.A.R.S.-ului" [30].

Pentru susținerea C.A.R.S.-ului Apărarea Patriotică a publicat în coloanele ziarelor sale apeluri către populație [31], a format echipe pentru colectarea bunurilor materiale, a ajutat la înființarea a numeroase cantine, la mutarea copiilor din zonele devastate de secetă în alte regiuni [32]. Bazîndu-se pe rezultatele obținute, pe experiența deosebită acumulată, Conferința pe țară a organizației, din 21—22 februarie 1947, a trasat un plan mai amplu de activitate pe următoarele luni [33]. Îndeplinirea acestuia era consemnată cu satisfacție în decembrie 1947 [34].

O problemă deosebită a constituit-o colaborarea Apărării Patriotice cu C.A.R.S.-ul pentru transportarea și distribuirea ajutoarelor venite din străinătate, sau pentru buna funcționare a cantinelor suedeze, înființate în Moldova de societatea din Stocholm „Salvații copii" [35].

Prin întreaga sa activitate, Apărarea Patriotică a demonstrat o fidelitate deosebită față de țelurile pe care și le-a propus. Imprimarea unui pronunțat caracter politic activității predominant economico-sociale pe care o realiza, i-a dat o notă de dinamism și o forță mare de atracție. Fiind prezentă pretutindeni, era cunoscută și bine primită de masele populare. Dintre partidele politice, Apărarea a obținut sprijinul cel mai mare de la Partidul Comunist, atît pe plan material, cît și pe plan ideologic. De cealaltă parte trebuie subliniat aportul organizației la traducerea în practică a programului politico-economic al P.C.R., acțiune înființată nu din dorința de reciprocitate, ci din convingerile profund democratice ale membrilor săi.

Recunoașterea meritelor pe care Apărarea Patriotică și le-a cîștigat în lupta pentru reconstrucția țării a fost făcută de către Adunarea Deputaților printr-o moțiune specială, în aprilie 1947.

---

[30] Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond XIX, dosar 16/1946, f. 18.

[31] „Apărarea", 20 septembrie și 5 octombrie 1946 ; „Foaia I.O.V.R.", 16 decembrie 1946.

[32] „Apărarea", 20 septembrie 1946 și 27 ianuarie 1947 ; Arh. Comit. jud. P.C.R. Suceava, fond XVII, dosar 16/1946, f. 81 ; Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 1/1946, f. 242 și dosar 6/1947, f. 2. Pînă în februarie 1947, Apărarea Patriotică înființase, în cadrul C.A.R.S., 40 cantine pentru 2 218 orfani, 100 cămine de zi pentru 4 089 copii, 160 cămine sezoniere pentru 4 800 copii, 110 cantine pentru adulți („Apărarea", 6 martie 1947).

[33] „Apărarea", 10 noiembrie 1947.

[34] Idem, 25 decembrie 1947. În articol se menționa „continuitatea unui lanț neîntrerupt de acțiuni mari, cu caracter de largă mobilizare a maselor" în 1947 (Vezi și Olimpiu Matichescu, op. cit., p. 211).

[35] Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond XIX, dosar 17/1947, f. 1—2, 6—7, 16.

[36] „Libertatea", 17 septembrie 1944. Diversitatea categoriilor sociale cărora li se adresa se reflectă și în compoziția organizației. La Iași, din 3 327 membri, în septembrie 1945, 903 erau funcționari, intelectuali și studenți, 704 meseriași, 590 casnice, 494 muncitori, 437 comercianți, 73 țărani, 47 pensionari, 35 industriași, și 8 militari (Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond XX, dosar 3/1945, f. 11). După aprecierea făcută, în august 1945, de conducerea Uniunii, cea mai importantă categorie socială, ca număr, în cadrul organizației, o formau cadrele didactice, iar ca valoare politică, ziariștii (Florea Stănculescu, *Contribuția cadrelor didactice la victoria Insurecției*, în *SAI*, t. XXVII—XXVIII, 1974, p. 56).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UNIUNEA PATRIOȚILOR. Înființată la 19 noiembrie 1942, Uniunea Patrioților și-a păstrat și după 23 August 1944 linia de conduită democratică. Prin documentul intitulat „Chemarea Uniunii Patrioților", publicat la 17 septembrie 1944, își preciza țelurile. Se afirma că organizația este deschisă tuturor categoriilor sociale, tuturor acelora care doreau să contribuie la finalizarea luptei împotriva fascismului, la democratizarea și reconstrucția țării. Nu se considera un partid politic, ci o mișcare largă de concentrare a forțelor progresiste. Se remarcă tendința de a-și mări raza de cuprindere socială, dorința de a reprezenta masele largi populare. În toamna lui 1944 nu va fi publicat nici un program detaliat, ci doar luări de poziție în legătură cu revolzarea problemelor stringente care se puneau [36].

În întreaga Moldovă sînt înființate organizații puternice la orașe și sate pînă la sfîrșitul lui 1944 [37], înregistrîndu-se apoi un proces rapid de creștere numerică.

În concepția Uniunii Patrioților, reconstrucția țării trebuia să fie o operă națională, expresie a unirii forțelor populare, îmbrăcînd mai multe aspecte: asistență socială, refacere economică și redresare morală. Angajarea pe această direcție în Moldova a fost inițiată în septembrie 1944, cu dorința de a se da României „o altă înfățișare" [38]. Nota de originalitate a organizației consta în faptul că era subliniată întotdeauna legătura foarte strînsă dintre refacerea economică și cea morală, că se urmărea realizarea unor schimbări în însăși mentalitatea oamenilor, relative la necesitatea și posibilitatea transformării vieții lor [39].

Pornind de la considerentul că problema de bază era cea economică, erau întreprinse repetate intervenții la autoritățile centrale pentru a aloca fonduri în vederea refacerii întreprinderilor și a urgentării readucerii celor evacuate. O atenție specială era acordată școlilor și instituțiilor culturale, multe fiind redeschise în clădiri refăcute prin grija Uniunii Patrioților [40].

O consecință imediată a activității laborioase desfășurată pentru reconstrucția Moldovei a fost întărirea legăturilor organizației cu masele largi populare. La Conferința pe țară din 30 iunie—2 iulie 1945 s-a afirmat că Uniunea Patrioților își va găsi satisfacerea intereselor sale numai în strînsă alianță cu muncitorimea și țărănimea. Totodată, se cerea să se facă o educație democrată micii burghezii, astfel încît să devină „o susținătoare a efortului de clădire a României noi" [41]. Aceleași probleme vor fi ridicate și la Conferința Organizației Regionale Moldova, acordîndu-se, însă, o insistență mai mare operei de reconstrucție [42].

Dacă în 1944 activitatea Uniunii era concentrată cu precădere în orașe, reorientarea produsă în vara lui 1945 s-a materializat printr-un sprijin mai mare acordat țărănimii. Au fost formate și trimise, pentru a ajuta efectiv la

---

[37] Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond XX, dosar 1/1944, f. 4; Arh. Comit. jud. P.C.R. Suceava, fond XVII, dosar 16/1945, f. 1; „Clopotul", 15 și 22 octombrie 1944; „Descătușarea", 1 mai 1945.

[38] Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond XX, dosar 1/1944, f. 9; dosar 2/1945, f. 10; dosar 3/1945, f. 103.

[39] Idem, fond I, dosar 32/1945, f. 135.

[40] Idem, dosar 22/1945, f. 100—101, 123; fond XX, dosar 2/1945, f. 6, 8.

[41] „Frontul plugarilor", 4 iulie 1945; „Scînteia", 5 iulie 1945.

[42] Moldova liberă", 16 august 1945.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

munci'e agricole, echipe de specialiști, studenți, meseriași [43]. Un alt aspect al activității pe această linie l-a constituit colaborarea cu Oficiul pentru reconstrucția Moldovei (O.R.M.) și participarea la campania împotriva epidemiei de tifos [44].

Pentru a ridica nivelul cultural al populației, organizația va înființa mai multe școli de alfabetizare, o universitate populară, va reface instalațiile Teatrului Național din Iași, va deschide biblioteci în întreaga Moldovă [45].

În cadrul bilanțului întocmit întregii activități la Conferința Organizației Regionale Moldova a Uniunii Patrioților, ținută la Iași (19—20 noiembrie 1945), pe lîngă realizări, s-au constatat și unele greșeli. Între acestea era menționată nedefinirea clară a categoriilor sociale cărora li se adresa organizația și, ca urmare, insuficienta precizare în program a problemelor lor. Din dorința de a se arăta cît mai cuprinzătoare, Uniunea a încercat să neglijeze deosebirile care existau între diferitele clase și pături sociale a căror reprezentantă vroia să fie, uniformizîndu-le aspirațiile, ceea ce nu corespundea întotdeauna realității. Era subliniată tocmai această greșeală, deoarece, de apărarea intereselor categoriilor sociale pe care le reprezenta, depindea gradul de antrenare al locuitorilor în munca pentru reconstrucție [46].

Activitatea pozitivă a Uniunii Patrioților a fost apreciată de Partidul Comunist, care a recunoscut în ea „o forță cinstită, hotărîtă, în plină creștere pe linia democratizării reale" [47].

În noiembrie 1945, pentru a optimiza activitatea organizației și pentru a lărgi cadrul, considerat prea strîmt, în care acționase pînă atunci, s-a propus transformarea sa în partid politic, fapt realizat în ianuarie 1946. Partidul Național Popular, înființat astfel, va continua linia de activitate democratică a vechii organizații, dar cu o intensitate mai mare. În ceea ce privește opera de reconstrucție a țării, vor fi menținute principiile de bază stabilite încă din 1944, cu nuanțările necesare datorită depășirii primei faze de lucru. Maturitatea de care dispunea noua formațiune politică îi va da posibilitatea obținerii unor succese deosebite atît în domeniul reconstrucției economice [48], cît și în opera de asistență socială în cadrul căreia va colabora cu Comitetul pentru ajutorarea regiunilor secetoase [49].

Prin întreaga sa activitate, Uniunea Patrioților — Partidul Național Popular a contribuit la marile realizări revoluționare din anii 1944—1947. Avînd un program propriu, original, a alăturat efortul categoriilor sociale pe care le reprezenta la lupta generală pentru reconstrucția țării.

ORGANIZAȚII ALE TINERETULUI ÎNFIINȚATE ȘI CONDUSE DE P.C.R. În anii revoluției popular-democrate, P.C.R. a înființat și condus mai multe organizații ale tineretului, cu scopul de a dirija activitatea acestuia pe

---

[43] Idem, 10 august 1945.

[44] Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 22/1945, f. 94.

[45] Idem, fond XX, dosar 3/1945, f. 2, 34, 38; „Moldova liberă", 4 ianuarie, 4 iulie, 14 noiembrie 1945.

[46] „Moldova liberă", 22 noiembrie 1945.

[47] „Scînteia", 6 iulie 1945. Aceeași apreciere în Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 4/1945, f. 32 și fond XX, dosar 3/1945, f. 10.

[48] Arh. Comit. jud. P.C.R. Suceava, fond XVII, dosar 12/1946, f. 17—19; Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 1/1946, f. 209, 364; „Moldova liberă", 23 ianuarie 1946; „Națiunea", 4, 27 septembrie 1946.

[49] Arh. St. Iași, fond C.A.R.S., dosar 7/1946, f. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

calea democratizării țării și a edificării noii orînduiri. Se dorea unirea tineretului într-o singură organizație, astfel încît întreaga forță a lui să fie dirijată spre rezolvarea problemelor deosebit de grele care stăteau în fața României : finalizarea victorioasă a războiului antihitlerist, democratizarea vieții social-politice, reconstrucția.

În toamna lui 1944, Uniunea Tineretului Comunist va înființa două organisme politice — Frontul Unic Muncitoresc al Tineretului și Frontul Național Democrat al Tineretului — care aveau printre țeluri și refacerea țării, o atenție deosebită acordîndu-se Moldovei.

La Plenara Comitetului Central al U.T.C. din 18—19 ianuarie 1945, s-a hotărît să se propună celorlalte organizații democrate de tineret formarea Mișcării Tineretului Progresist din România. La începutul existenței sale M.T.P.R. insista mai mult asupra unor revendicări cu caracter politic, însă, treptat, problemele economice vor deveni predominante. Ca prim punct al programului de acțiune publicat la 16 februarie 1945 era trecută munca pentru refacerea țării. Se cerea de asemenea, îmbunătățirea situației economice și sanitare a tineretului, drepturi politice, ridicarea nivelului cultural [50].

Deși organizațiile locale s-au înființat destul de repede, după trei luni de activitate s-a constatat că M.T.P.R. nu a dat rezultatele scontate în ceea ce privește coordonarea unitară a tineretului, chiar dacă în domeniul reconstrucției se obținuseră unele succese. O nouă Plenară a U.T.C., din 31 martie 1945, a hotărît înființarea unui organism politic unitar, denumit Tineretul Progresist. Acesta trebuia format din Uniunea Tineretului Socialist, U.T.C. și secțiile de tineret din Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, M.A.D.O.S.Z., Partidul Național-Țărănesc (Alexandrescu), Partidul Național-Liberal (Tătărăscu), fiecare păstrîndu-și individualitatea, ceea ce contrazicea ideea de organizație unitară [51].

Plenara C.C. al U.T.C. din 9—10 aprilie 1945, întărește hotărîrile din martie, menținînd incertitudinea [52]. Depășind parțial hotărîrile luate, U.T.C. se autodizolvă în mai 1945, sub motivul întăririi organizației nou create. Uteciștii au primit indicația să se înscrie în Tineretul Progresist, fapt care, potrivit afirmației tovarășului Nicolae Ceaușescu (în 1945, secretar general al U.T.C.) la Plenara C.C. al P.C.R. din 30 noiembrie 1961, „a slăbit legăturile partidului cu masele tineretului din fabrici și uzine" [53].

Tineretul Progresist și-a legalizat statutele la 5 mai 1945, a fost declarată persoană juridică la 11 iunie și considerată de interes național la 30 iunie același an [54]. În aprilie și mai 1945, în toată Moldova au fost create organizații locale, grupate în trei regionale (una dintre ele avea și județe din Transilvania) [55].

---

[50] „Moldova liberă", 1 februarie 1945 ; „Descătușarea", 16 februarie 19 1945. Aprecieri elogioase la adresa organizației vezi în Arh. Comit. jud. P.C.R. Galați, fond I, dosar 1/1945, f. 12.

[51] C. Bărbulescu, *Mișcarea revoluționară a tineretului din România în perioada august 1944—martie 1949*, în „Anale" 5/XI, 1965, p. 73.

[52] *Ibidem*, p. 74. Vezi și Procesul-verbal al Ședinței C.C. al U.T.C. din 17 aprilie 1945, în Arh. C.C. al U.T.C., fond II, dosar 6, f. 959.

[53] „Scînteia", 13 decembrie 1961.

[54] Arh. C.C. al U.T.C., fond II, dosar 6, f. 153. Actul constitutiv și Statutele T.P., în idem, dosar 9, nepaginat.

[55] Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 23/1945—1947, f. 3, 10, 26 ; Arh. Comit. jud. P.C.R. Botoșani, fond I, dosar 126/1945, f. 20 ; Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Rădăuți, dosar 34/1945, f. 17 ; „Lupta Moldovei", 30 aprilie, 21 mai 1945.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă la prima conferință pe țară a T.P., din 23—24 iulie 1945, se aprecia la 130 000 numărul membrilor [56], la Congresul din octombrie se ajunsese la 210 000 [57]. Dezvoltarea aceasta accelerată denotă atracția pe care o exercita organizația asupra tineretului ; faptul însă a avut și urmări negative, provocînd o diminuare a omogenității în T.P.

Deși precizarea direcțiilor de activitate a fost făcută încă de la început [58], greșeli în ceea ce privește definirea caracterului organizației au persistat mult timp. Într-un raport din Suceava se afirma că scopul înființării ei ar fi doar cultural-artistic [59]. Interpretarea eronată a țelurilor urmărite ducea la diminuarea posibilităților de mobilizare a noii generații. Secretarul Comitetului Regional Moldova al T.P., Virgil Trofin, reluînd problema la conferința ținută la Iași la 19 ianuarie 1946, sublinia faptul că organizația nu era numai culturală, ci „o organizație de luptă a întregului popor, care tinde spre democratizarea tineretului și educarea lui în spiritul nou" [60]. Deci, avea un caracter politic, fără a fi partid.

Printre țelurile enunțate în documentele adoptate de T.P. în 1945, figurau : unirea tineretului din România și mobilizarea lui la opera de reconstrucție și progres ; realizarea unei educații în spiritul dragostei de patrie, libertate și democrație ; ridicarea pregătirii profesionale ; lărgirea drepturilor politice. Activitatea desfășurată trebuia să fie „în spiritul larg înțelegător pentru toate categoriile de tineri, spiritul care vrea să cîștige suflete" [61]. Se dorea ca inițiativa de jos să predomine, instrucțiunile de la centru nefiind rigide, ci avînd caracterul unor îndrumări generale, pe care fiecare trebuia să le aplice ținînd cont de condițiile locale.

Tineretul Progresist din Moldova și-a desfășurat activitatea pe aceleași direcții cu Apărarea Patriotică. Tocmai de aceea se remarcă o colaborare strînsă între cele două organizații. În cadrul campaniilor inițiate de Apărarea Patriotică, Tineretul Progresist va forma echipe proprii de colectare de bunuri materiale și bani, va ajuta I.O.V.R.-iștii [62]. Între 3 și 10 iunie 1945, cele două organizații au inițiat „Săptămîna pentru sprijinirea studenților", care după cum se spunea în apelul publicat, „prin cunoștințele lor vor contribui la reconstrucția și dezvoltarea României" [63].

Membrii Tineretului Progresist participau la ridicarea producției în fabrici și uzine, la reinstalarea celor evacuate în 1944, la efortul întregii clase muncitoare de depășire a greutăților. Cel mai important aspect al acestei

---

[56] „Tinerețea", 29 iulie 1945.

[57] 70%, respectiv 147 500, erau muncitori și țărani, 19% (36 000) elevi și studenți, 4% (8 500) liber profesioniști și 7% (15 000) tineri pînă la 15 ani (Arh. C.C. al U.T.C., fond II, dosar 6, f. 157 ; „Scînteia", 25 octombrie 1945.

[58] Arh. C.C. al U.T.C., fond II, dosar 9, nepaginat.

[59] Arh. St. Suceava, fond Prefectura jud. Rădăuți, dosar 34/1945, f. 17.

[60] Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 11/1946—1947, f. 4.

[61] Arh. C.C. al U.T.C., fond II, dosar 10, f. 175—178.

[62] Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 27/1943, f. 3 ; dosar 36/1945, f. 2 ; Arh. Comit. jud. P.C.R. Botoșani, fond XII, dosar 128/1945, f. 1—2, 10 ; dosar 129/1945, f. 50 ; „Moldova liberă", 5 noiembrie, 13 decembrie 1945. În rapoartele Organizației Regionale Dunărea de Jos, se apreciază că sufletul Tineretului Progresist îl formau uteciștii (Arh. Comit. jud. P.C.R. Galați, fond I, dosar 1/1945, f. 29.

[63] „Moldova liberă", 30 mai 1945. La Iași, cea mai reușită acțiune a Tineretului Progresist, în vara lui 1945, a fost „Săptămîna elevului sărac (Arh. C.C. al U.T.C., fond II, dosar 7, f. 785).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

activități îl constituie constituirea brigăzilor de muncă patriotică pentru reconstrucția șoselelor, a căilor ferate, a conductelor de apă și combustibil și a altor obiective de maximă importanță. În decembrie 1945 existau, în întreaga țară, 12 000 de brigadieri [64]. Și în Moldova brigăzile patriotice au desfășurat o activitate cu rezultate pozitive [65], recunoscută ca atare atît de publicațiile progresiste, cît și de partidele politice [66].

Primul congres al Tineretului Progresist, 21—23 octombrie 1945, a realizat un bilanț al activității desfășurate pînă atunci. Rezoluția adoptată menținea obiectivele generale urmărite de la înființare, dar clarifica unele direcții de insistență [67]. Prezentînd la Congres Raportul Regionalei Moldova de Sus, secretarul acesteia, Virgil Trofin, consemna faptul că în cele 7 județe componente se ajunsese la 10 450 membri. Șase din cele opti brigăzi de reconstrucție erau la Iași, una la Cîmpulung Moldovenesc și alta la Botoșani. Prin activitatea acestora se aprecia că s-a reușit să se arate populației „că într-adevăr tineretul este în fruntea luptei pentru reconstrucția țării. „Fuseseră înființate, de asemenea, comitete de luptă împotriva speculei [68]. Rezultate asemănătoare erau obținute și în Regionala Moldova de Jos. Aici, centrele cu activitatea cea mai intensă erau Bacău, Huși, Roman, Vaslui [69].

Plenara C.C. al T.P., 10—12 ianuarie 1946, preciza ca acțiuni prioritare pentru acel an : lupta pentru victoria forțelor democrate în alegerile parlamentare, pentru reconstrucție, ridicarea nivelului de viață materială și spirituală a tineretului [70].

În iunie 1946, organizația a aderat la Blocul Partidelor Democrate, motivîndu-și acțiunea prin dorința de a se alătura „luptei pentru lumină, pace și progres" [71].

Concepția asemănătoare pe care o aveau toate organizațiile de tineret de pe lîngă partidele democratice, asupra felului cum trebuiau rezolvate principalele probleme ale momentului, a făcut posibilă constituirea, la 10 august 1946 la Brașov, a Federației Naționale a Tineretului Democrat. Deși nici acum nu s-a putut realiza unitatea deplină, fiecare grup păstrîndu-și autonomia, totuși, Federația a constituit o experiență pozitivă. În Rezoluția politică adoptată la Brașov se afirma că asigurarea unui viitor mai fericit era condiționată de reconstrucția și dezvoltarea unei industrii și agriculturi moderne. De aceea tineretul era chemat în brigăzile de muncă patriotică, care trebuiau concentrate în zonele cele mai afectate de război și în primul rînd în Moldova. Rezoluția se încheia cu angajamentul F.N.T.D. de a lupta pentru vic-

---

[64] A. Simion, *Munca patriotică a tineretului pe șantierele reconstrucției*, în „Anale", 4/XI, 1965, p. 131. În cadrul Comitetului Central al T.P. exista o secție a reconstrucției țării (Arh. C.C. al U.T.C., fond II, dosar 4, f. 407).

[65] „Clopotul", 22 martie 1945 ; „Moldova liberă", 29 martie 1945 ; „Tinerețea", 14 octombrie, 15 noiembrie 1945.

[66] Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 4/1945, f. 10 ; Arh. Comit. jud. P.C.R. Galați, fond I, dosar 3/1945—1947, f. 37 ; „Moldova liberă, 6 iulie, 16 august 1945 ; „Lupta Moldovei", 22 octombrie, 19 noiembrie 1945 ; „Tinerețea", 4 noiembrie 1945 ; „Frontul plugarilor", 31 august 1945.

[67] Arh. C.C. al U.T.C., fond II, dosar 6, f. 3—5, 7—11.

[68] Idem, dosar 7, f. 781—783.

[69] Ibidem, f. 819.

[70] Ibidem, f. 11, 341—345.

[71] „Tinerețea", 9 iunie 1946 ; „Moldova liberă", 17 iulie 1946 ; Mihai Fătu, *Un vot decisiv (noiembrie 1946)*, București, 1972, p. 139.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toria forțelor democrate în alegeri și de a contribui cu toate forțele la realizarea în practică a Platformei-program a B.P.D. Se exprima convingerea că „numai triumful democrației va asigura un viitor liber și prosper tinerei generații" [72].

Printre brigăzile de muncă patriotică organizate de T.P. în Moldova, în 1946—1947, o activitate deosebită au avut cele din județele de nord și din orașul Iași. Direcțiile cele mai importante în care se acționa erau normalizarea transporturilor și repunerea în funcție a fabricilor [73]. Paralel se urmărea ridicarea producției, obținîndu-se la fabricile textile ieșene un spor de 40—60%, la întreprinderile de pe Valea Trotușului de 80%, la exploatările Casei Autonome a Pădurilor Statului din Bucovina de 300% [74]. Vitalizarea activității era consemnată în întreaga regiune [75], avînd drept rezultat și o creștere a prestigiului Tineretului Progresist.

Noua încercare prin care va trece Moldova în 1946, seceta, va găsi Tineretul Progresist alături de celelalte forțe democrate în lupta pentru combaterea ei. Prima mare acțiune pe această linie era începută prin apelul publicat în „Scînteia" din 11 septembrie 1946. Tinerii erau îndemnați să plece la sate , pentru ca prin munca și cunoștințele lor să contribuie la combaterea efectelor secetei. În urma acestui apel, în luna septembrie, în județul Fălciu s-au încadrat în echipele formate 750 tineri, la fel de rapid acționîndu-se și în județele Baia, Iași, Piatra Neamț, Bacău, Suceava, Roman [76]. Rapoartele organizațiilor regionalelor Moldova de Sus, Moldova de Jos și Bistrița-Trotuș (nou înființată) consemnau faptul că membrii organizației depuneau eforturi susținute, aflîndu-se în primele rînduri ale forțelor care luptau pentru renașterea provinciei [77].

Prin planul de muncă al C.C. al T.P., de la începutul lui 1947, se fixa printre alte direcții de activitate, continuarea susținerii reconstrucției țării și ajutorarea populației din zonele devastate de secetă. Remarcabilă era unitatea programului, toate acțiunile, atît cele pe tărîm economic, cît și cele cu caracter politic fiind concentrate în jurul ideii consolidării regimului democrat [78].

Deși Tineretul Progresist obținuse rezultate bune în domeniul asistenței sociale și ale reconstrucției, în doi ani de existență nu a reușit să realizeze unul din principalele sale țeluri — unirea tineretului într-o singură organizație de masă. De aceea, Comitetul Central al Partidului Comunist a hotărît,

---

[72] Arh. C.C. al U.T.C., fond II, dosar 4, f. 29—31. În sprijinul B.P.D., T.P. a publicat mai multe broșuri și revista „Strîmbătatea", în 11 numere, cu un total de 615 000 exemplare (Ibidem, f. 260).

[73] Ibidem, f. 459 ; Arh. Comit. jud. P.C.R. Suceava, fond VI, dosar 4/1946, f. 12 ; „Tinerețea", 3 martie 1946.

[74] Arh. C.C. al U.T.C., fond II, dosar 4, f. 553, 557 ; Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 11/1946—1947, f. 2—3.

[75] Idem, dosar 19/1946, f. 28 ; dosar 24/1946, f. 1 ; dosar 11/1946—1947.

[76] Arh. Comit. jud. P.C.R. Suceava, fond XVII, dosar 16/1946, f. 60 ; Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 1/1946, f. 242 ; dosar 19/1946—1947, f. 65 ; „Tinerețea", 6 septembrie 1946 ; „Tînărul plugar", septembrie 1946 ; „Moldova liberă", 11 septembrie 1946.

[77] Arh. C.C. al U.T.C., fond II, dosar 4, f. 44, 195, 197, 459 ; dosar 10, f. 539—541, 543. Conferința pe țară a secretarilor organizațiilor regionalelor T.P., 21—23 septembrie 1946, a hotărît acordarea unui sprijin susținut C.A.R.S.-ului (Arh. St. Iași, fond C.A.R.S., dosar 9/1946, f. 83, 84 ; dosar 7/1947, f. 7.

[78] Arh. C.C. al U.T.C., fond II, dosar 4, f. 291—295.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Plenara din 8—9 ianuarie 1947, înființarea secțiilor de tineret la nivelul conducerii centrale și județene a partidului. Acestea vor forma, la 15 martie 1947, Uniunea Tineretului Muncitor, organizație care, pînă la proclamarea republicii, va contribui din plin la procesul de revitalizare a țării. Numeroase realizări concrete au fost consemnate în Moldova [79].

P.C.R. a înființat și îndrumat în perioada revoluției popular-democrate și organizații ale studenților. Acestea vor activa în școli și universități pentru a elimina elementele fasciste, pentru o educare democratică a tineretului. Majoritatea studenților s-au încadrat pe liniile de activitate trasate de Partidul Comunist, participînd, alături de întreaga țară, la clădirea societății noi.

Studenții din Moldova, organizați de comuniști în asociații, în Frontul Democrat Universitar, apoi în Uniunea Națională a Studenților din România, au contribuit la reconstrucție, avînd unele inițiative proprii care, ulterior, au fost generalizate în întreaga țară. Ținîndu-se seama de aportul studențimii moldovene la opera de refacere a regiunii, la primul Congres al Frontului Democrat Universitar, din iunie 1946, raportul asupra reconstrucției a fost încredințat studentului ieșean Aurel Loghin, ales vicepreședinte al Consiliului Național al F.D.U. [80]. Constatînd că „Moldova este un vast șantier unde lumea muncește și suferă pentru a putea reface tot ceea ce a distrus un război inuman", raportul menționa că „Masele populare trebuie să-și dea seama că reconstrucția n-o poate face singur guvernul, nu ne-o fac alții, ci trebuie s-o facem noi. Nu clădim decît pentru noi înșine, pentru societatea în care trăim" [81]. Se fixa ca principal rol al studenților democrați mobilizarea populației la refacerea țării.

Prin întreaga lor activitate, organizațiile democrate ale studenților din Moldova și-au adus o contribuție substanțială la refacerea economică a regiunii și la succesul politic al forțelor coalizate în jurul Partidului Comunist Român.

În ansamblu, organizațiile de tineret înființate și îndrumate de Partidul Comunist în perioada 1944—1947 au avut o activitate complexă, cu multe părți pozitive, dar și cu unele lipsuri. Dacă în domeniul ideologic linia pe care o urmau era justă, fiind indicată de partid, în aplicarea în practică a programelor lor nu s-au găsit întotdeauna metodele optime de acțiune. De aceea nu se va realiza pînă la sfîrșitul perioadei deziderатul principal — o organizație unică a tineretului. În domeniul reconstrucției, însă, aceste formații au dat un ajutor substanțial guvernului Petru Groza, întărind încrederea maselor populare în forțele democrate. Această reușită a fost mai vizibilă în Moldova, deoarece problemele care se puneau aici și la rezolvarea cărora au contribuit, erau cele mai grave.

ORGANIZAȚII ALE FEMEILOR, ÎNFIINȚATE ȘI CONDUSE DE P.C.R. Pentru conturarea activității desfășurate de femei în sprijinul reconstrucției Moldovei nu este suficientă analiza acțiunilor organizațiilor femi-

---

[79] C. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 78. Printre realizările din Moldova figurează: repararea mai multor șosele, îndiguirea parțială a Trotușului, participarea la refacerea căilor ferate, ridicarea producției în fabrici („Tineretul muncitor", 15 mai 1947; *File din istoria U.T.C.*, București, 1971, p. 27; „Lupta Moldovei", 6, 10, 24 iulie, 7, 17 august 1947; Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 23/1945, f. 23.

[80] Arh. C.C. al U.T.C., fond VII, dosar I, f. 269; Aurel Loghin, *Din tradițiile democratice și revoluționare ale studențimii ieșene*, în *CI*, III, 1972, p. 278.

[81] Arh. C.C. al U.T.C., fond VII, dosar 1, f. 88—102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nine. Ținînd cont de faptul că în majoritatea partidelor, asociațiilor și organizațiilor democrate, femeile desfășurau cu precădere munca de asistență socială și aveau un rol foarte important în luarea deciziilor în toate domeniile, inclusiv în cel al refacerii economice, sintetizarea unei priviri generale asupra contribuției pe care au adus-o la reconstrucție este dificilă.

Prima Conferință națională a femeilor din România în timpul revoluției populare a avut loc la 30 ianuarie 1945, în condițiile accentuării luptei generale a forțelor democrate împotriva marii burghezii. Cu țelul de a concentra întreaga activitate a femeilor în direcția edificării unei societăți mai bune a fost înființată la 9 aprilie 1945 Uniunea Femeilor Antifascite din România. În conducerea ei se aflau Florica Bagdazar, Elena Ceaușescu, Mia Constantinescu-Iași, Constanța Crăciun, Elena Livezeanu, Elena Pătrășcanu [82]. Activitatea era desfășurată în special în orașe, femeile de la sate fiind îndrumate de Frontul Plugarilor [83]. În octombrie 1945 s-a hotărît unirea într-o federație a tuturor organizațiilor democrate ale femeilor, fapt realizat în martie 1946. Noul organism creat, Federația Democrată a Femeilor din România, cuprindea Uniunea Femeilor Antifasciste din România, Uniunea Femeilor Muncitoare (de pe lîngă P.S.D.), Comisia de femei a C.G.M., femeile din Apărarea Patriotică, Frontul Plugarilor, Uniunea Populară Maghiară, Societatea Națională a Femeilor Ortodoxe Române. Deși fiecare își păstra autonomia, exista și un program comun [84].

Încă la sfîrșitul lui 1944, femeile au contribuit substanțial la reconstrucția țării, prin acțiunile desfășurate în cadrul Apărării Patriotice. Într-unul din studiile recent apărute se menționa că „mare parte din entuziasmul revoluționar al anilor reconstrucției se datorește femeii" [85], afirmație corespunzînd pe deplin realității. În primul an de existență, bilanțul U.F.A.R. arăta o activitate laborioasă, cu consecințe majore asupra procesului de revitalizare a țării [86].

Pe tot cuprinsul Moldovei U.F.A.R. a înființat cantine pentru copii, cămine de zi, dispensare, acțiuni consemnate laudativ în rapoartele organizațiilor regionalelor P.C.R. Moldova de Sus și Moldova de Jos [87]. Conducerea Uniunii, într-o adresă din 18 decembrie 1945, către Ministerul Sănătății, menționa formarea echipelor proprii pentru combaterea tifosului și activitatea acestora în toate localitățile [88].

F.D.F.R., înființată în 1946, fără a neglija reconstrucția, va acorda o atenție mai mare problemelor politice ale momentului, în primul rînd ale-

---

[82] Elena Georgescu, *Evoluția mișcării revoluționare și democratice a femeilor din România (1944—1947)*, în „Anale", 4/XXI, 1975, p. 93.

[83] Arh. St. București, fond U.F.A.R., dosar 1/1945, f. 2.

[84] „Scînteia", 9 martie 1946; vezi și Venera Teodorescu, *Unele probleme privind unificarea mișcării de femei (1944—1947)*, în vol. *Unitatea de acțiune a clasei muncitoare din România*, București, 1974, p. 221.

[85] Elena Georgescu, Titu Georgescu, *Mișcarea revoluționară și democratică a femeilor din România*, Craiova, 1975, p. 237.

[86] Ibidem, p. 238—239; Arh. St. București, fond U.F.A.R., dosar 1/1945, f. 9, 12, 13, 16, 71; „Lupta Moldovei", 22 august 1945.

[87] Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 36/1945, f. 4; Arh. Comit. jud. P.C.R. Galați, fond I, dosar 3/1945—1947, f. 41; Arh. Comit. jud. P.C.R. Botoșani, fond I, dosar 126/1945, f. 19.

[88] Arh. St. București, fond U.F.A.R., dosar 1/1945, f. 8; „Moldova liberă", 12 februarie 1946.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gerilor parlamentare. Împletirea strînsă a celor două direcții de acțiune era remarcată în județele din nord, precum și la Roman, Bacău și Iași [89]. Înscrierea deplină a Federației în largul front democratic se datorează influenței decisive a Partidului Comunist, consemnată în documentele sale interne [90].

În 1946, experiența deja dobîndită pe tărîmul asistenței sociale a făcut din femei susținătoarele cele mai bune ale C.A.R.S.-ului. Însuși actul de constituire al acestuia a fost semnat la sediul central al F.D.F.R., contribuția organizației la fondul inițial fiind de 10 milioane lei [91]. Prin circulara din 10 septembrie 1946, F.D.F.R. trasa ca sarcină fiecărui comitet județean al său să contribuie cît mai mult la îndeplinirea planului de acțiune al Comitetului. Circulara se încheia cu îndemnul : „Trebuie să facem așa încît să nu rămînă nici o femeie care să nu-și dea partea ei de muncă în această mare operă națională" [92].

Toamna lui 1946 a găsit organizația în plină activitate, angajată plenar în lupta împotriva efectelor secetei. S-a acționat pe mai multe direcții : strîngerea de fonduri [93], constituirea unor echipe pentru colectarea de bunuri materiale [94], înființarea căminelor, cantinelor, dispensarelor [95]. Pînă la sfîrșitul lui 1946 au fost trimise în județele Vaslui, Dorohoi, Iași, Fălciu, Baia, Roman 14 caravane sanitare, contribuind la micșorarea numărului victimelor epidemiilor [96]. Cel mai larg sprijin a fost acordat copiilor, mulți fiind ajutați să se mute temporar în alte regiuni. Într-un apel al F.D.F.R. din 1947, se menționa că femeile au participat la salvarea a 25 000 de copii, la înființarea a 1 200 cantine pentru 124 000 persoane, la colectarea a 250 vagoane cereale [97].

Este evident că, prin contribuția lor la reconstrucția Moldovei și la înlăturarea efectelor secetei, F.D.F.R., ca și U.F.A.R., au grăbit redresarea situației economice a țării, dar au influențat și lupta desfășurată cu intensitate în acea perioadă pe tărîm politic.

În concluzie, organizațiile de masă la care ne-am referit, fiind părți componente ale alianței forțelor democrate, au participat din plin la rezolvarea tuturor problemelor care se ridicau în anii revoluției popular-democrate. În ceea ce privește aportul lor în diferite domenii de acțiune se impune o diferențiere. Pe planul asistenței sociale, Apărarea Patriotică a acționat cel mai intens, avînd cele mai multe inițiative și cele mai bune rezultate. Ca valoare politică, mai importantă a fost activitatea Uniunii Patrioților. Orientarea cu precădere a acesteia spre lupta politică a fost demonstrată de transformarea sa în partid în 1946.

---

[89] Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 19/1946, f. 6, 8, 14, 28, 66 ; Arh. Comit. jud. P.C.R. Suceava, fond VI, dosar 4/1946, f. 49 ; fond XVII, dosar 4/1946, f. 49 ; fond XVII, dosar 16/1946, f. 54.

[90] Arh. Comit. jud. P.C.R. Botoșani, fond I, dosar 110/1946, f. 14.

[91] Arh. St. Iași, fond C.A.R.S., dosar 9/1946, f. 4.

[92] Ibidem, f. 28.

[93] „Apărarea", 20 septembrie 1946.

[94] „Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 1/1946, f. 250.

[95] Arh. Comit. jud. P.C.R. Suceava, fond XVII, dosar 16/1946, f. 50.

[96] Benone Dutescu, *op. cit.*, p. 164 ; vezi și Ed. Mezincescu, *Sănătatea poporului român în lumina faptelor*, București, 1947, p. 25.

[97] „Buletinul C.A.R.S.", 8—15 iunie, 1 iulie 1947 ; Elena Georgescu, Titu Georgescu, *op. cit.*, p. 245. Pentru rezultatele globale obținute de F.D.F.R. în cadrul C.A.R.S., vezi *La Roumanie lutte pour sauver ses enfants*, București, 1947, p. 3—4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ceea ce privește raportul numeric, Apărarea Patriotică avea cei mai mulți aderenți, urmînd în ordine Tineretul Progresist, Uniunea Patrioților și Federația Democrată a Femeilor din România [98]. Din punct de vedere al puterii de influențare a maselor populare, Uniunea Patrioților se afla pe primul loc, fenomen explicabil prin faptul că ea cuprindea cadrele de bază ale învățămîntului și culturii românești, cu un prestigiu bine consolidat.

Între organizațiile de masă democrate au existat relații foarte strînse de întrajutorare. Acestea erau afirmate deschis în toate ocaziile și motivate prin faptul că mergeau „pe aceeași linie de patriotism luminat, pentru vindecarea rănilor războiului", colaborînd „pentru strălucirea patriei, pentru făurirea României de mîine, pe care o dorim liberă, independentă și prosperă" [99].

În raportul acestor organizații față de Partidul Comunist se pot distinge elemente de diferențiere, fapt care le conferă individualitatea, le dă nota de originalitate în ansamblul vieții politice. Apărarea Patriotică și Tineretul Progresist, deși desfășurau o activitate practică autonomă, conform metodelor proprii, realizau transpunerea fidelă a liniei indicată de partid. Uniunea Patrioților fusese înființată și activa sub influența Partidului Comunist, avînd însă o autonomie mult mai largă decît a celorlalte organizații. Principiile după care se conducea erau asemănătoare cu cele ale comuniștilor ; cu toate acestea, se manifestau nuanțe proprii și chiar deosebiri de păreri în anumite probleme. Locul aparte pe care Uniunea Patrioților îl ocupa în ansamblul forțelor democrate, necesitatea existenței în acel moment a unei astfel de formațiuni politice este dovedită de menținerea ei pînă în 1949, sub formă de partid.

Activitatea organizațiilor de masă democrate a oferit un sprijin eficace acțiunilor guvernului Petru Groza pentru înlăturarea consecințelor războiului în domeniul economic și social. În opera de reconstrucție a Moldovei, ele au constituit unul dintre factorii determinanți, rolul cel mai important revenind, însă, Partidului Comunist. Insistența cu care numele Apărării Patriotice, Tineretului Progresist, Uniunii Patrioților și Federației Democrate a Femeilor erau legate, în publicistica vremii, de orice acțiune vizînd reconstrucția de școli, unități economice, case țărănești, asistență socială, etc. exprimă o realitate concretă — participarea constantă la lupta pentru grăbirea procesului de vindecare a rănilor provocate de război.

Prin tot ceea ce au realizat, organizațiile de masă la care ne-am referit au avut un rol foarte important pe plan atît economic, cît și politic, contribuind la închegarea alianței forțelor democrate. Prestigiul pe care și-l cuceriseră în rîndul maselor populare a ușurat atragerea acestora spre democrație în momentele cruciale ale luptei pentru construirea noii societăți.

---

[98] Și în Moldova între organizațiile de masă democrate exista același raport numeric ca la nivel național. În cele 12 județe ale provinciei, în mai 1945, Apărarea Patriotică avea 13 350 membri, Tineretul Progresist — 11 760, Uniunea Patrioților — 9 904 (Arh. Comit. jud. P.C.R., fond I. dosar 22/1945, f. 179).

[99] *Primul Congres liber al Apărării Patriotice*, ..., p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE RECONSTRUCTION OF THE COUNTRY DURING 1944—1947. THE ACTIVITIES OF THE DEMOCRATIC MASS ORGANIZATIONS FROM THE MOLDAVIAN COUNTIES

SUMARY

The question of the reconstruction after the Second World War represcntes, by its multilateral, complex aspects, by its implications in all fields of activity and the importance it was given at the respective moment, on of the most interesting chapters in the evolution of contemporary Romania. The difficult situation the whole country was faced with, was more peculiar to Moldavia, which har been a theatre of war for five months. This very fact entitles one to think that this region was the touchstone of the capacity of the democratic forces, who had come to rule the state, to give realistic solutions to the complex problems of that moment.

In the study of the activity for the reconstruction of Moldavia by the demouratic mass organizations, a few fundamental elements were taken into account: first of all, their foundation by the progressive forces, as an expression of their desire to speed up the process of social transformation, the decisive influence of the Romanian Communist Party on all of them, the corelation between their activities and of the other democratic forces'.

The activity of the democratic mass organizations in question — The Patriotic Defence, The Progressive Youth, The Patriots Union, Women's Democratic Federation — strongly supported the actions of Dr. Petru Groza government in order to remove the social-economic consequence of the war.

These actions represented one of the decisive factors for the reconstruction of Moldavia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LES NEUTRALITÉS DE LA ROUMANIÉ DE 1914 À 1916 ET DE 1939 À 1940 : ÉTUDE COMPARATIVE

PAR

VALERIU FLORIN DOBRINESCU et SORIN PÂRVU

Le problème de la neutralité au début de la première [1] et de la seconde [2] conflagration mondiale, avec ses graves implications pour l'histoire politico-diplomatique des Roumains à l'époque moderne, a constamment préoccupé les historiens de chez nous et ceux étrangers.

L'historiographie roumaine consacrée à cette question, relativement riche, a présenté l'option diplomatique de Bucarest dans le contexte des conflagrations en soulignant, à juste titre, que notre Etat n'a jamais été enclin à

---

[1] C. Nuțu, *România în anii neutralității, 1914—1916*, București, 1972 ; Ema Nastovici, *România și Puterile Centrale în anii 1914—1916*, București, 1979 ; Mircea N. Popa. *Primul război mondial, 1914—1918*, 1979 ; I. Agrigoroaiei, cap. VIII, *1914—1918*, în vol. *România în relațiile internaționale, 1699—1939*, Iași, 1980, pp. 375—441 ; Eliza Campus, *Din politica externă a României (1913—1947)*, București, 1980 ; Victor Atanasiu A. Iordache, M. Iosa, I. M. Oprea, Paul Oprescu, *România în primul război mondial*. București, 1979 ; Vasile Vesa, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea (1900—1916)*, Cluj-Napoca, 1975 ; V. F. Dobrinescu, V. Vesa, *Relațiile româno-engleze în perioada primului război mondial*, în *SUBB*, Hist., 1982, pp. 44—56 ; M. Pearton, *The Theory and Practice of Neutrality in the First World War — The Romanian Contribution. 1914—1916*, în *Anglo-Romanian Relations after 1821*, *AIIAI* (Supliment IV), 1983, p. 111—125 ; V. Vesa, *The Romanian-British Relations between. 1914—1916*, idem. p. 127—132 ; Glenn Torrey, *Romania and the Belligerents 1914—1918 : Some Observations on the Sarrail offensive at Salonica August, 1916*, în *RRH*, 1, 1975, p. 55—67 ; Keith Hitchins, *W. Wilson and the Union of Transylvania with Romania, 1917—1918*, în *RRH*, 6, 1979, p. 803—810.

[2] V. Moisuc, *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938 — mai 1940*, București, 1971, p. 227—238 ; I. Calafeteanu, *Diplomația românească în sud-estul Europei, 1938—1940*, București, 1980, p. 124—162 ; idem, *Proclamarea oficială a neutralității României la începutul celui de al doilea război mondial (6 septembrie 1939)*, în *RRSI*, 4 (22), 1973, p. 167—189 ; Al. Gh. Savu, *Dictatura regală, 1938—1940*, București, 1970 ; idem, *Considerații privind neutralitatea României la începutul celui de al doilea război mondial*, în vol. *Studii privind politica externă a României*, București, 1969, pp. 265—290 ; idem, în vol. *Probleme de politică externă a României*, București, 1971, p. 415—539 ; D. Tuțu, *Politica externă a României în perioada septembrie 1939—iunie 1941* (I), în *AMN*, XVII, 1980, p. 359—378 ; E. Bantea, M. E. Ionescu, *La politique de neutralité dans la première phase de la deuxième guerre mondiale — le cas roumain*, *Acta*, No. 3, Teheran, 6—16. VII. 1976, p. 215—227 ; Gh. Zaharia, *România în preajma și la începutul celui de al doilea război mondial*, în vol. *Probleme de politică externă a României, 1918—1940*, București, 1977, p. 388—436 ; Gh. Buzatu, *Dosare ale războiului mondial*, Iași, 1979 ; idem, *Al doilea război mondial și România — Realități istorice și perspective istoriografice*, dans *AIIAI* (Supliment III), 1981, p. VII—XXXVIII ; Paul D. Quinlan, *Clash over Romania British and American Policies Towards Romania : 1938—1947*, Los Angeles, 1974, p. 49—77 ; El. Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, London, 1976, p. 71—77 ; David Britton Funderburk, *Politica Marii Britanii față de România (1938—1940)*, București, 1983 ; Christofer Thorne, *The Approach of War 1938—1939*, London, Macmillan Press Ltd, 1977, p. 131—140.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ouvrir les hostilités. En outre, on a observé que la non-béligérance, qui aurait succédé à la neutralité, bien que représentant un idéal partagé par la majorité des hommes politiques et de l'opinion publique, n'a pas été possible. D'atteindre un pareil objectif n'aurait signifié qu'un prolongement naturel de la vocation pacifique qui a caractérisé toute notre histoire.

En 1914, le désir sincère du peuple roumain ne convergeait pas vers la réalisation de L'État national unitaire par la guerre. Cette position a été embrassée par bien des hommes politiques, même par I. I. C. Brătianu, ce qui ne voulait aucunement dire que la Roumanie ne devait pas profiter des chances offertes par la conjoncture internationale. En d'autres mots, dans une perspective historique, la première guerre mondiale devait constituer non pas la cause mais l'occasion de la réalisation de l'idéal séculaire de l'unité nationale de tous les Roumains. La situation internationale, où la modification du rapport de forces entre les Grandes Puissances a été l'élément essentiel, n'a pas permis à la Roumanie, entre 1914—1916, ni entre 1939—1940, de maintenir effectivement sa neutralité.

L'analyse des prémisses, des caractéristiques, des manifestations et des conséquences de la neutralité permet de trouver des similitudes et des différences qui aident à composer une étude comparative. C'est la raison pour laquelle nous nous livrerons, dans la présente communication, à un tel excursus.

Cette question exige toute fois quelques précisions préliminaires. Soulignons, premièrement, que l'adoption de la politique de neutralité en 1914 [3] et d'ailleurs en 1939 [4], a eu lieu dans des conditions internationales différentes. Au début de la première guerre mondiale, la décision du Conseil de la Couronne a été prise dans un moment où le principal idéal de l'époque était représenté par le parachèvement de l'unité nationale de l'Etat. Cet objectif allait diriger tout acte de politique extérieure de Bucarest. En septembre 1939, le problème cardinal de la diplomatie roumaine était de garder intactes les frontières nationales obtenues, à la fin de la première grande conflagration, par les référendums de Chișinău, de Cernăuți et d'Alba Iulia et reconnues *de jure*, par le système des Traités de Paix, à Paris.

Les deux neutralités avaient émané des Conseils de la Couronne de Sinaia et de Cotroceni, ce qui était alors une nouveauté dans la vie politique de la Roumanie, des dits forums faisant partie la majorité des personnalités politiques du pays.

Troisièmement, il faut préciser que l'orientation politique générale de la Roumanie au début des deux guerres mondiales était, objectivement parlant, différente. Du point de vue diplomatique, la Roumanie avait fait partie du groupe des *Puissances Centrales ;* l'adhésion de Bucarest à la *Triplice* a eu lieu dans un contexte internationale critique et constituait *un acte necessaire.* La rupture avec la politice [5] des *Puissances Centrales*, prévisible dès le temps des guerres balkaniques, s'est aggravée en 1914, lorsque la sympathie de la

[3] B.C.S., București, Fond Al. St. Georges, Arh. V. Antonescu, PC/4—2, nepag. ; B.A.R., București, Arh. Titu Maiorescu, Msse. III, f. 3—6.

[4] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, fond 71, România, General, vol. 7, 1939, f. 172—179.

[5] Idem, Fond 70, Londra, dosar 8, 1910—1914, f. 221—222 (telegrama nr. 1329, 1/14 august 1913, de la Londra, semnată Mișu).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plupart des hommes politiques et de l'opinion publique pour *l'Entente* n'était plus un secret pour personne. Malgré les engagements diplomatiques antérieurs, la Roumanie ne pouvait alors faire que la *politique de l'instinct national* [6].

En septembre 1939, vingt ans après la *Grande Union*, la Roumanie était intégrée dans la sphere des alliances diplomatiques anglo-françaises et de leurs combinaisons politiques, bi- et multilatérales, conformément aux stipulations du Pacte de la Société des Nations, et poursuivait ouvertement le maintien de son *statu-quo* territorial. Or la situation internationale était particulièrement précaire. Le revirement du rapport de forces sur le plan extérieur à la suite de l'échec des pourparlers tripartites de Moscou et de la conclusion du pacte soviéto-allemand du 23 août 1939 [7], allait être décisif pour les actions diplomatiques ultérieures de Bucarest.

L'analyse de la situation de la Roumanie au début des deux conflagrations mondiales nous oblige de constater que la neutralité représentait l'unique solution diplomatique réaliste à ces moments-là. La formule de la neutralité, adoptée par les deux Conseils de la Couronne, est donc adéquate. Elle avait en vue la *défense des frontières* et s'est avérée, comme en témoigne l'étude des documents intérieurs et extérieurs, *active, conditionnée et, dans le mesure du possible, prévoyante*, n'étant donc pas de nature classique comme dans le cas de la Suisse, de la Suède et du Vatican. Les décisions du gouvernment de Bucarest ont, chaque fois, été imposées par le déroulement des événements internationaux, dans un sens que la Roumanie ne désirait point, par l'absence de confiance dans les engagements pris par les Grandes Puissances et, enfin, par la situation militaire et stratégique de L'Etat [8].

La grande majorité des hommes politiques militait, en 1914, pour la neutralité ; les rares partisans d'une béligérance aux côtés des *Puissances Centrales* avaient en vue le respect des clauses du traité de 1883 et la peur des conséquences d'une alliance avec la Russie. En 1939, tous les participants au Conseil de la Couronne de Cotroceni se sont prononcés en faveur de la neutralité, certains la visant même dans son acception absolue.

Les intérêts et les voeux du peuple roumain exigeaient, en 1914 et en 1939, que le pays envisageât de se ranger dans le camp de l'*Entente*, des *Alliés*. L'engagement militaire de la Roumanie en 1914 ne pouvait être pris avant d'avoir obtenu que l'Entente satisfît au désidératum du *parachèvement de l'unité nationale* [9] et étatique ainsi que de certaines conditions favorables du point de vue militaire. Il y aura une situation analogue en 1939, lorsque Bucarest aura déployé de sérieux efforts en vue d'engager plus profondément l'Angleterre et la France à défendre les frontières de la Grande Roumanie. L'étude des documents étrangers, et notamment ceux émanant du *Foreign Office*, confirme la décision des hommes politiques de Bucarest de

---

[6] B.C.S., Fond Al. St. Georges, Arh. N. Filodor, CCXCVI/8.

[7] *Documents on British Foreign Policy*, Third Series, vol. VII, p. 3.

[8] Great Britain, Public Record Office, *Foreign Office*. 371/23 840, f. 86 (telegramă nr. 311, de la București, R. Hoare către *F. O.*).

[9] B.C.S., Fond Al. St. Georges, Arh. N. Filodor, CCCCVI/8 (telegramă din 1/14 mai 1915, de la București, I. I. C. Brătianu către N. Mișu).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rejoindre *le camp des Alliées* [10] au moment où il y aurait des conditions plus favorables.

En 1914, tout comme en 1939, la neutralité de la Roumanie était à prévoir. Les facteurs qui poussaient à adopter une telle position étaient, en premier lieu, de nature objective. Les cercles dirigeants roumains ne pouvaient pas s'engager dans une guerre à conséquences imprévues, déclenchée par les contradictions entre les Grandes Puissances, dont certaines détenaient d'importantes parties du territoire national. En deuxième lieu, les décisions de Bucarest ont tenu compte de la situation militaire du pays ; l'armée était, au début des deux guerres, mal préparée et insuffisamment fournie en technique militaire et en armements. Plus encore, la situation stratégique du pays devenait dangereuse du moment où un ou plusieurs des voisins de la Roumanie seraient entrés en conflit aux côtés d'un groupe s'opposant à celui dont Bucarest faisait partie. Certains des voisins de la Roumanie revendiquaient des parties de notre territoire national, ce qui ne pouvait pas ne pas influer sur les décisions de la politique extérieure. Comme on l'a déjà démontré, surtout après le premier septembre 1939, la capacité de combat de l'armée roumaine a marqué les actions politiques et diplomatiques de Bucarest [11]. Ceci ne veut point dire que notre pays n'ait pas fait de sérieux efforts pour équiper son armée à l'entre-deux-guerres [12]. Il est cependant évident que le pacifisme et l'attachement de la diplomatie roumaine aux idées de la sécurité collective ont joui de la priorité, au moins jusqu'en août 1936.

L'opinion publique, dont on a été obligé de tenir compte, a joué un rôle considérable dans les décisions de 1914 et de 1939. Qui plus est, la position géographiques et les richesses roumaines, parmi lesquelles il y avait le pétrole [13] comme réserve stratégique et matière première, ont grandement influencé la politique extérieure. Enfin, on pourrait ajouter la méfiance que la diplomatie bucarestoise a manifestée face à la politique des Grandes Puissances alliées ou alignées dans le camp adverse ; ces craintes se sont parfois répercutées de facon décisive sur l'orientation intérieure et ont pris corps dans les décisions extérieures.

La neutralité de la Roumanie, proclamée au début de la Seconde Guerre a moins choqué les cercles politiques et l'opinion publique internationale, bien qu'elle eût, par rapport à la période antérieure, l'air d'une césure. En réalité, cette option diplomatique ne pourrait être comprise sans analyser les événements internationaux antérieurs, surtout ceux postérieurs à la crise rhénane. L'objectif majeur de la diplomatie bucarestoise à l'entre-deux-guerres, et particulièrement à l'époque où à la tête du Ministère de l'Extérieur on avait Nicolae Titulescu, est resté le système de sécurité collective en Europe [14]. La Roumanie s'est alignée sur les puissances occidentales adeptes du *statu quo* européen — la France et l'Angleterre — et s'est opposée énergiquement

[10] P.R.O., *F.O.* 371/23 840, f. 173 (telegramă nr. 395, de la București, 13 septembrie 1939, R. Hoare către *F.O.*).

[11] V. Moisuc, *Diplomația...*, p. 232.

[12] Gh. Zaharia, C. Botoran, *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic (1919—1939)*, București, 1981.

[13] Gh. Buzatu, *România și trusturile internaționale petroliere pînă la 1929*, Iași, p. 39 ; M. Pearton, *Oil and the Romanian State*, Oxford, 1971 ; Philippe Marguerat, *Le III-e Reich et le pétrole roumaine, 1938—1940*, A. W. Sijthoff-Leiden, Genève. 1977, pp. 157—203.

[14] Gh. Buzatu (coordonator), *Titulescu și strategia păcii*, Iași, 1982.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aux tendances de révision des Traité de Paix, promues par la Hongrie, la Bulgarie, l'Allemagne nazie et l'Italie fasciste.

La politique de concessions, adoptée par l'Angleterre et par la France, et notamment l'accord de Munich ont constitué des moments décisifs quant à l'attitude de la Roumanie.

On énumère, plus bas, les facteurs qui ont sous — tendu la neutralité roumaine : 1. la politique de concessions appliquée par les démocraties occidentales face aux puissances révisionnistes ; 2. la détérioration de la situation politique générale par l'échec des pourparlers tripartites anglo-franco-soviétiques et la conclusion du traité soviéto-allemand du 23 août 1939 ; 3. l'inefficience du système d'alliances roumain à la suite de la politique de conciliation et de tolérance à l'égard de l'agressivité et des poussées expansionnistes nazies. Ce désengagement a impliqué les deux alliances régionales en vue de la défense de la paix et de la sécurité — *La Petite Entente* [15] et *l'Entente Balkanique* [16] — dont il n'est plus besoin de démontrer le rôle dans la protection de la Roumanie. Par la même occasion, il faut rappeler l'imprécision des garanties du 13 avril 1939 [17] ; 4. la politique extérieure révisionniste des Etats voisins, à l'exception de la Yougoslavie ; 5. l'éventualité, qui n'était pas tout à fait invraisemblable, d'une attaque combinée germano-bulgaro-hongroise ; 6. l'attitude des autres Etats européens à l'égard du conflit germano-polonnais qui, toutfois, en septembre 1939, était local.

La politique de neutralité, tant en 1914—1916 qu'en 1939—1940, a eu un caractère *prévenant* [18] à l'égard de *l'Entente*, ou des *Alliés*. La Roumanie, surtout en septembre 1939 et risquant d'encourir les représailles allemandes, a aidé moralment et matériellement la nation polonaise [19], ce qui prouve, encore une fois, son attachement au camp des *Alliés* et aux principes du droit international, selon lesqueles on doit soutenir un pays agressé. À l'égard de l'Allemagne, la neutralité, au moins dans la période où elle était déclarée (du 6 septembre 1939 au 29 mai 1940), n'a pas était bienveillante [20], encore que la Roumanie allât mettre en oeuvre les stipulations du traité économique du 23 mars 1939. On a affirmé, à juste titre, que les concessions économiques avaient eu lieu dans des circonstances qui mettaient en évidance l'inefficience de l'alliance avec les „démocraties" occidentales ainsi que le danger de la domination politique étrangère. En dépit de tout cela, la neutralité de 1939 a correspondu aux projets de la *Wilhelmstrasse* d'éviter l'attraction du sud-est européen dans la guerre.

---

[15] E. Campus, *Mica Înțelegere*, București, 1968 ; idem, *The Little Entente and the Balkan Alliance*, București, 1978 ; N. Iordache, *La Petite Entente et l'Europe*, Genève, 1977 ; Milan Vanku, *Mala Antanta, 1920—1938*, Titovo Užice, 1968 ; idem, *Mica Înțelegere și politica externă a Iugoslaviei*, București, 1979.

[16] E. Campus, *Înțelegerea Balcanică*, București, 1972 ; C. Popișteanu, *România și Antanta Balcanică*, ed. I, București, 1968 ; ed. a II-a, 1971.

[17] Arh. M.A.E., Fond 71, Anglia, vol. 39, 1920—1937, f. 21.

[18] Arhiva Ministerului Apărării Naționale a R. S. România, Fond 5 417, Poziția 276, dosar 99/22, f. 230 ; P.R.O., *F.O.*, 371/23 840, f. 149.

[19] Arh. M.A.E., Fond 71, Polonia, vol. 60, 1939, f. 294—311 (telegramă nr. 3987, de la Varșovia, 13 septembrie 1939, V. Grigorcea către Externe) ; V. F. Dobrinescu, *Contribuții la istoria raporturilor româno-poloneze (1945—1947)*, în *AIIAI*, XIV, 1977, p. 414 și urm. ; P.R.O., *F.O.*, 371/23 840, f. 162 (telegramă nr. 646, 9 septembrie 1939, de la Paris, Eric Phipps către *F.O.*).

[20] V. Moisuc, *Diplomația...*, p. 236.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

À l'époque proprement-dite de la neutralité, tant en 1914—1916 qu'en 1939—1940, Bucarest a déployé une activité diplomatique intense qui, dans ses grandes lignes, était cohérente : le maintien des bons rapports avec les Etats voisins, avec la Bulgarie en 1914—1916 [21], les tentatives de conclure des pactes de non-agression avec la Hongrie et U.R.S.S. [22]. Force nous est de rappeler que, dans les deux cas, le *Foreign Office* a appuyé surtout l'idée de la création de zones neutres [23] dans cette partie du continent, même si, à de certains moments, il a réclamé, en échange de la neutralité bulgare, des concessions territoriales en faveur de Sofia. La politique roumaine, a toujours poursuivi, dans ce même cas, le maintien du *statu quo* territorial balkanique. La diplomatie roumaine a, à ce sujet, lancé une proposition plus réaliste. Le projet Gafencu [24], conçu comme un renforcement de l'Entente Balkanique, visait, dans une première phase, la constitution d'une attitude commune de la Roumanie, de la Yugoslavie, de la Grèce et de la Turquie, suivie d'une possible coopération de la Hongrie, de la Bulgarie et de l'Italie, à laquelle on reconnaissait la position de leader du groupe. Accepté ou boudé, au début, par les parties concernées, par les grandes capitales inclusivement, le projet de constituer „le bloc des neutres" finira par échouer à cause du désintérêt et de l'opposition de toutes les Puissances [25]. La réunion extraordinaire des représentants de *l'Entente Balkanique*, du 2—4 février 1940, affirmant le désir de défendre en commun „les biens suprêmes" des Etats signataires — *le droit à la liberté, à l'unité et au territoire national* — est arrivée à sauver l'idée de bloc, mais l'évolution ultérieure des événements n'a pas entériné ces excellentes intentions ; aux moments difficiles de l'été 1940, la Roumanie ne bénéficiera de l'assistance d'aucun des pays de l'*Entente Balkanique*.

Et dans le Première et dans la Seconde Guerre Mondiale, le *Foreign Office* a considéré, pour des raisons multiples, que la position neutré de la Roumanie [26], du moins dans les premières phases des conflagrations, *convenait aux Alliés*. Le *Quai d'Orsay* a, par contre, opté pour une béligérance immédiate de Bucarest, mais a fini par adhérer au point de vue de Londres.

Les facteurs russe et soviétique ont joué, dans le cadre des deux neutralités, un rôle important pour les décisions roumaines. Si, entre 1914—1916, la position de la diplomatie tsariste a posé de nombreux problèmes au gouvernement de I. I. C. Brătianu [27], après le 1-er septembre 1939 la politique de l'U.R.S.S., à la suite de l'accord du 23 août, a profondément inquiété la Roumanie, qui était soucieuse de sauvegarder les frontières nationales. Après

[21] B.C.S., Fond Al. St. Georges, Arh. N. Filodor, CCCXCVI/8 (telegramă din 9/22 noiembrie 1914, I. I. C. Brătianu către N. Mişu).

[22] Arh. M.A.E., Fond 71, U.R.S.S., vol. 87, 1939, f. 64 (telegramă nr. 57 920, 17 septembrie 1939, adresată de Gafencu ministrului Dianu).

[23] Arh. M.A.N., Fond 5 417, Poziţia 274, dosar 97/20, 1914, f. 17 ; P.R.O., *F.O.* 371/23 840, f. 149 (telegramă necodificată nr. 560, 7 septembrie 1939, *F.O.*, către Eric Phipps, Paris).

[24] Arhivele Statului Bucureşti, Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 270, 1939, f. 48—49 (telegramă nr. 67 918, 30 octombrie 1939, Gafencu către Ambasadele din Ankara, Belgrad şi Atena).

[25] Gh. Buzatu. *Al doilea război...*, p. X.

[26] P.R.O., *F.O.* 371/23 840, f. 149 (telegramă nr. 560 de la Londra, 7 septembrie 1939, *F.O.* către Eric Phipps).

[27] B.C.S., Fond Al. St. Georges, Arh. N. Filodor, CCCXXCVI/8 (telegrama nr. 472, 16/29 aprilie 1915, de la Londra, N. Mişu către I. I. C. Brătianu).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avoir initialement approuvé la neutralité bucarestoise, Moscou a repproché à notre pays l'aide à la Pologne et a soulevé la question de la frontière commune [28] dans un moment où les principaux efforts devaient être dirrigés contre l'agression fasciste. Le pacte a ébranlé la position de la Roumanie, la laissant, comme tant de fois au cours de son histoire, en butte à la malignité de deux puissances voisines. Par l'article 3 du Protocole secret additionnel du Pacte soviéto-allemand, Berlin reconnaisait l'intérêt de Moscou pour la Bessarabie. Dans le protocole on montrait que, pour ce qui est du sud-est européen, la partie soviétique signale son intérêt pour la Bessarabie. La partie allemande déclare son complet désintérêt pour cette région [29]. Ainsi, tant l'Allemagne, par son amie la Hongrie, que l'Union Soviétique désiraient la révision du *statu-quo* versaillais. En ce qui concerne la Roumanie, le pacte signé le 23 août a anticipé les actions destinées à atteindre ce but [30]. C'est là que réside l'une des causes principales de l'echec de la neutralité roumaine au début de la Seconde Guerre.

Du point de vue des resultats, seule la neutralité de 1914—1916 a fini par l'engagement roumain du côté de l'*Entente*, comme l'exigeaient les intérêts et les voeux de notre peuple. En août 1916, la Roumanie entame la guerre de l'*unité nationale*, couronnée par la réalisation de la *Grande Union*. Il n'est pas moins vrai que, à un moment donné, abandonné par les *Alliés*, notre pays s'est vu obligé de conclure la paix avec la *Triplice*, mais le déroulement général des hostilités a été finalment favorable à l'accomplissement du rêve d'or des Roumanins : la *Grande Union de tous les Roumains*. Il ne faut pas non plus oublier que, durant la Première Guerre mondiale, notre pays a béneficié des services de l'un de ses plus grands fils, I. I. C. Brătianu, homme politique ayant un remarquable sens des réalités.

La neutralité des années 1939—1940, prévisible dès 1938, s'est également incarnée dans les actions d'hommes politiques de grand renom : Armand Călinescu, Grigore Gafencu, Gh. Tătărăscu. Peu après l'Anschluss, Armand Călinescu définissait le sens de notre politique extérieure dans ces termes : „La Roumanie doit faire de la politique, et non du sentimentalisme. Nous ne pouvons nous engager ni aux côtés des Russes, ni aux côtés des Allemands. Notre attitude doit être *nette, digne, indépendante*" [31].

Influencée par le nouveau cours des relations soviéto-allemandes et par la croissance de l'agressivité hongroise et bulgare, la Roumanie a dû restructurer tout son système national de défense. Entre la diplomatie de Bucarest et celle anglo-française il y a eu des discussions quant au mode d'envisager l'objectif général ; de là la différenciation des voies de la mise en oeuvre de celui-ci. Le front balkanique est apparu, au début, comme assez important aux yeux de Paris et de Londres et a fini, au printemps 1940, par devenir secondaire, ce qui explique ainsi un certain désintérêt des cabinets en question.

---

[28] P.R.O., *F.O.* 371/23 840 (telegramă nr. 571, 26 august 1939, Phipps către *F.O.*), Arh. M.A.E., Fond 71, U.R.S.S., vol. 90, 1940, f. 44.

[29] U.S. Department of State, *Nazi-Soviet Relations 1939—1941*, Washington, 1948, p. 78.

[30] D. B. Funderburk, *op. cit.*, p. 150 ; Rh. W. Weber, *Die Entstehungeschichte das Hitler—Stalin Paktes 1939*. Frankfurt am Main—Bern—Cirencester/U.K., Peter D. Lang, 1980.

[31] V. F. Dobrinescu, *Betrachtungen über die Aussenpolitik Rumäniens (1919—1940)*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'analyse de la neutralité roumaine de 1939 à 1940 prouve que l'on envisegeait donc la création des conditions de la défense de l'indépendance, de la souveraineté et de l'intégrité territoriale, le maintien du pays à l'écart du conflict mondial, ainsi que l'ajournement de toute discussion relative aux problèmes territoriaux [31].

La neutralité n'a pas fait abstraction des objectifs et des principes fondamentaux de la politique extérieure antérieure et s'est pliée aux impératifs historiques de ce moment-là. Elle représentait une formule qui ne détonnait avec aucune des obligations internationales de la Roumanie. Il faut préciser, à ce sujet, que la neutralité n'était ni un compromis, ni une concession, et ne constituait pas non plus une „oscillation" entre les deux blocs béligérants. La neutralité a démontré que, de 1939 à 1940 les petites nations, détachées de l'engrenage *normal* de l'assistance internationale, n'ont pas réussi à promouvoir la politique qu'elles auraient désirée, mais ont, purement et simplement, été entraînées dans le jeu des Grandes Puissances.

La Roumanie, en suivant le maintien de son intégrité territoriale et de la paix européenne, impliquée dans l'engrenage diplomatique franco-anglais et dans les accords sud-est européens, est restée inébranble tant que la France n'était pas tombée, que l'Angleterre n'était pas chassée du continent, et que la Tchécoslovaquie et la Yougoslavie n'étaient pas annihilées. Ensuite, son attitude politique a été *dictée par la conjoncture* de l'isolement total du pays, laquelle exigeait à Bucarest un maximum de prudence diplomatique.

L'état de neutralité offrait à notre pays la possibilité de maintenir ses forces intactes, en attendant des conditions extérieures plus favorables.

Envisagée dans la perspective des événements de la période ultérieure, la neutralité de 1939 et de 1940 n'a atteint que partiellement ses objectifs. Pourtant, en septembre 1939, il était difficile de prévoir les événements, et la possibilité de gagner du temps offrait, tout de même, une chance de survie.

La période en question prouve encore une fois que la position géographique a créé à notre peuple de grosses difficultés politiques, les événements de juin-août-septembre 1940 constituant une phase de détérioration de l'intégrité territoriale de la Roumanie. A cette date-là, notre pays, sujet à des actions concertées et concentriques et devant affronter des ultimatums ou des diktats, a été la victime des convoitises territoriales de ses voisins et, sous la pression allemande et italienne, a cédé. On rencontre peu de cas historiques où un Etat ait été contraint de céder à ses voisins, sans combat, à trois reprises, des *parties de son territoire national*. La Roumanie a recouru à cette solution ultime et douloureuse, tout grandes que fussent la soufrance et l'injustice historiques.

L'évolution des événements ultérieurs allait confirmer que la participation de la Roumanie, conformément à ses alliances traditionnelles et aux sentiments de la majorité écrasante du peuple, à la guerre contre l'Allemagne nazie, était non seulement impossible, mais que, forcé par les circonstances générales, notre pays était en posture, entre 1941 et 1944, de combattre à côté de l'*Axe* et contre ses *Grands Alliés*.

---

[32] Arh. M.A.E., Fond 71, România, 1939, vol. 7, General, f. 157 (telegramă oficială nr. 33 903, din 28 august 1939, adresată Parisului și Londrei, semnată Gafencu).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La politique de neutralité, proclamée par la Roumanie en septembre 1939, a signifiée une *tentative de survivre* qui, dans cette conjoncture -là, allait être, du fait de la politique des Grandes Puissances, vouée à l'échec imminent. Ce n'est pas l'alignemant sur le *Reich*, mais la volonté d'éviter la domination politique et économique du pays par l'impérialisme allemand et de défendre les frontières nationales contre la politique révisionniste d'Etats voisins qui a sous-tendu la politique neutraliste promue par Bucarest. La neutralité a été suivie de la non-béligérance, qui a été graduellement abandonnée au cours d'une année, ce qui allait affecter gravement l'indépendance et la souveraineté nationales.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NICOLAE TITULESCU AND EUROPEAN DISARMAMENT *

BY

GH. BUZATU

Within the history of Romanian and general diplomacy, N. Titulescu imposed as the author of the formula : *global, indivisible peace*, as one of the champions of the interwar struggle for the defence and affirmation of the principle of international law, for *forestalling the force of law over the right of force*, in the relations among all states either large or small. By his entire activity, N. Titulescu did not prove to be the adept of "secret diplomacy". On the contrary, he preferred sincere, constructive talks for reaching the supreme aim — *global and indivisible peace*, which he conceived first of all as "a state of spirit". We do not make it our aim to analyse the political and diplomatic conception in general and Titulescu's practical actions. These problems were investigated in a series of older or more recent studies by both Romanian and foreign historians [1]. We only remind that the problem we are meant to study has been investigated in detail or rather en passant. Under this aspect the attention is arrested by the books published by Gh. Matei (*Disarmament in the Context of International Problems and Romania's Position, 1919—1934*, 1971), Petre Bărbulescu (*Romania at the Society of Nations, 1929—1939*, 1975), and Ion Grecescu (*N. Titulescu, Juridical and Diplomatic Conception*, 1982) as well as the study of Adrian Năstase (*N. Titulescu and the Disarmament Problematique*, 1982) [2]. For our theme the massive volume of *Diplomatic Documents* — published in 1967 under the signature of the great diplomat [3] as well as the inedited documents to be found in the Archives of the Foreign Office, S.R.R. investigated by ourselves on the occasion of the appearance of the book *Titulescu and the Strategy for Peace* — is, besides the above mentioned studies, of the highest

---

* This paper was delivered at the Romanian — Dutch Colloquium of historians (Cluj—Napoca, July 1983).

[1] See especially Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Bucureşti, 1966 ; Walter M. Bacon, Jr., *N. Titulescu and Romanian Foreign Policy. 1933—1934*, Ann Arbor — London, University Microfilms International, 1977 ; Jacques de Launnay, *Titulesco et l'Europe*, Nyon, Éd. Byblos, 1976 ; George Macovescu, *Opera diplomatică a lui N. Titulescu*, în N. Titulescu, *Documente diplomatice*, Bucureşti, 1967, pp. 7—67 ; Ion Grecescu, *N. Titulescu. Concepţia juridică şi diplomatică*, Craiova, 1982 ; Gh. Buzatu (editor), *Titulescu şi strategia păcii*, Iaşi, 1982 ; Aurel Duma, C. I. Turcu şi colab., *Nicolae Titulescu*, Bucureşti, 1982.

[2] See especially Ion Grecescu, *op. cit.*, ; Gh. Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaţionale şi atitudinea României, 1919—1934*, Bucureşti, 1971 ; Petre Bărbulescu, *România la Societatea Naţiunilor. 1929—1939*, Bucureşti, 1975 ; Adrian Năstase, *N. Titulescu and Disarmament Problematique*, în „Revue Roumaine d'Études Internationales", Bucarest, Nos. 4—5/1982, pp. 330—332.

[3] Bucureşti. 1967, 894 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interest. The problem under discussion, like many others referring to Titulescu's life and work may and should be approached, we think, under two aspects : that of *conception*, the other one of *action*, as it is known that the *Romanian diplomat was both theory maker and practitioner* of the forestalling of International law norms over the inter-state relations ; in other words he was the *strategist* and *tactitian* of his own doctrine concerning the indivisible and global peace.

1. As to his *conception*, it is important to remember that N. Titulescu proved to be a strategist of *general peace*. Not only once, he insisted upon an *organization of peace* and moreover he pinpointed the *constituent elements* of the system [4]. He even expressed once that we shou'd recognize the existence of *a science of peace* or, if not, we should reach such a science [5]. In N. Titulescu's conception, the strategy of peace as a *coherent system* had in view on one hand the *achievement of a pacific mentality* (see the formula according to which "*peace means, above all, a state of spirit*", 1937), and, on the other hand, *its legal organization in various ways*, especially by :

— the development of pacific and good-neighbourhood relations among states ;

— observing the principles of the International law : independence and national sovereignty, territorial integrity, full equality among all states ;

— overruling force and threatening by force in the relations among states ;

— zonal and global security by peaceful treatises and alliances ;

— the adjustment of international economic problems as a premise of political cooperation among states ;

— the rôle of international organizations (Society of Nations) in the political life of the world ;

— promotion of an "open" diplomacy, struggle against "secret" treatises of world division into spheres of interests and of the group of states with aggressive imperialistic purposes ;

— the recognition of the rôle of the peoples and personalities on the contemporary international political stage ;

— last but not least, *the disarmament* of the states [6].

Let us mention first of all that Titulescu did not take disarmament as an "argument" in itself for the strategy of peace ; he regarded and militated for applying it *in connection* with all the other elements of the system and, in the first place, with the comandments of security and legal negotiations. On 19 September 1925, in Geneve, N. Titulescu spoke — in front of the sub-comission for peaceful adjustment of the international differenda — about "the great principles of legal negotiations, security, and disarmament" [7]. On another occasion, in the speech given in his quality of chairman at the closing of the 12th session of the League of Nations (29 September 1931), he

[4] *Ibidem*, p. 332.

[5] See *Doc. dipl., passim.*

[6] See, for details, Gh. Buzatu, *Fundamentele strategiei păcii*, in *Titulescu și strategia păcii*, p. 69 și urm. ; G. G. Potra, *A Champion of Peace*, in „Romanian Review", No. 1/1982, p. 14 și urm.

[7] *Doc. dipl.*, p. 187—188.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

said that "the efforts for ensuring security go hand in hand with those carried out for disarmament" [8]. At the Conference for Disarmament he shared the French standpoint and, in the Romanian Parliament, on 16 March 1933, he declared that "security must precede disarmament" [9]. A realistic spirit and a profound connoisseur of the relations among the Great Powers, the Minister of Romania's Foreign Office admitted during the 47th meeting of the Conference for Disarmament (24 March 1933) the fact that any *convention* in the field of disarmament should synthesize three "essential factors", i.e. :

— degree of disarmament ;

— degree of security ;

— the degree of the application of the principle of equality among states [10].

Recognizing during the Conference held in Cambridge (19 Nov. 1930) on the theme of "The Progress of the Idea of Peace", the difficulties raised by "the technical aspects" of the disarmament [11], the Romanian Minister in London of that time firmly declared : "*the disarmament [...] is an absolute necessity of peace*" [12]. And, as to "the famous controversy", had security to precede disarmament or vice-versa, the Romanian diplomat put forth the only realistic suggestion : leaving aside the discussion of principles in order that "we should enter the domain of facts and practical suggestions" [13]. In the achievement of the plan of disarmament in the context of ensurance of states' security, the speaker envisaged several "stages" but, still, the conclusion was that : "A start should be made. The world asks for facts. Any delay is damaging" [14]. Having concluded the necessity of certain *stages* in the progressive reduction of armaments Titulescu suggested a *control* to the convenient stages and the achievement of the first stage of disarmament at the lowest possible level [15].

Concentrating on the problems of global security, Titulescu naturally did not overlook his country's interests. Moreover, it might be considered that *that was the yoint* from where he started reaching the conception of general peace. And, in the domain of disarmament, in his report of July 1932 with the results of the negotiations with the members of the French delegation, the diplomat informed King Carol II that he had insisted that Romania's friends should recognize "the exigencies of our national defence" [16]. Then, like on some other occasions, he remarked, thinking of Romania, and insisted that any convention which included the degree and the methods of reducing armaments, the cut down of military expenses from national budgets should not ignore the "special" situation of each country, or its geographical position [17]. Thus, discussing the limitation of military expenses Titulescu rejected the French thesis of "mechanical reduction" with 10% of the

---

[8] *Ibidem*, p. 385.
[9] *Ibidem*, p. 482.
[10] *Ibidem*, p. 484. [11] *Ibidem*, p. 347.
[12] *Ibidem.* [13] *Ibidem.* p. 348.
[14] *Ibidem.* [15] *Ibidem*, p. 421—422.
[16] *Ibidem*, p. 445—446. [17] *Ibidem*, pp. 466, 463—466, 487.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

budget of all states that had signed a virtual convention on disarmament [18], requesting and obtaining for Romania and her allies only the *inscribing of the principles of limitation.* Consequently, during the 10 years when the convention would have lasted, Romania could apply a planned programme of reduction of the military budget as the French sketch would have found its budget at a very low level as compared to the budgets of the great powers [19] and, especially, of the neighbouring states among which some revisionist ones. Thus, in 1930 in Romania, for each soldier was spent 43.022 lei (*i.e. the smallest sum in Europe*) while in Bulgaria, it was 69.272 lei, in Czechoslovakia, 71.178 lei, in Poland, 77.172 lei, in Jugoslavia 80.769 lei, in Italy 122.440 lei, in France 145.550 lei, in Hungary 211.366 lei, and in Germany 287.481 lei [20]. Concomitantly, *the military budget* represented proportionally the following figures out of the *general budget:* in Germany, 6%, in Poland 14.3%, in Czechoslovakia 15%, in U.S.S.R. 17%, in Romania 18.7%, in Jugoslavia 25.27%, in France 26%, in Bulgaria 27,5%, in Italy 29.34%, and in Hungary 30% [21]. Comparing the two categories of figures, one can conclude that the automatic reduction of military budgets would have led to the situation worriedly remarked by Titulescu that "the Romanian soldier should be fed worse and dressed worse than any other soldier in the world" [22].

Titulescu as head of the Romanian delegation at the International Conference for Disarmament, after March 1 1932, coordinated the entire activity of his colaborators, directing their efforts and initiatives on many levels where the problems of disarmament were being debated: political, terrestrial, aerial, naval and budgetary [23]. In the same quality, Titulescu cooperated with Professor Vespasian Pella, the author of the well known *Memorandum* forwarded to the Conference on 2 June 1932 regarding *moral disarmament.* Although it did not surpass the stage of debates [24], that document gained a worthwhile priority among the acts of International law necessary for the preparation on a psychological level of the measures for disarmament. *Pella Memorandum* appreciated that "any propaganda meant to stir the hatred, mistrust, and dispise of a people for another people will have to be considered contrary to the spirit of the Pact of the Society of Nation and to the Pact of Paris and reprimanded as such" [25].

2. As to the *actions* taken by Titulescu in the field of achieving European disarmament it is worth mentioning that, without having at all the pretension of ennumerating everyone in our paper, they converged finally with an exemplary insistence. This time, we must remark that the Romanian diplomat was deeply involved in the birth of the "Protocol of Geneve" in 1924, the protocol which stood at the origins of "The Commission preparing the Conference of Disarmament" created in 1925; that Commission, as it is known, met in six sessions: two in 1926 and 1927, one in

[18] *Ibidem*, p. 464. [19] *Ibidem*, p. 465—466.
[20] Arh. M.A.E., Fond Societatea Naţiunilor, vol. I (*Studiu asupra Conferinţei dezarmării*, ff. 112—115).
[21] *Ibidem*,
[22] N. Titulescu, *Doc. dipl.*, p. 465—466.
[23] See Ion Grecescu, *N. Titulescu...*, p. 244 şi urm.
[24] *Ibidem*, p. 256—257; Gh. Matei, *op. cit.*, p. 119 şi urm.
[25] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1928, and the last one in 1929—1930 [26]. Titulescu attended some of the sessions of this commission as well as that of March—April 1927 where he delivered four interventions [27]. To the end of the proceedings of the Commission, Titulescu requested during the conference mentioned above, held at Cambridge in November 1930, that *facts should come into life* in the field of disarmament getting thus out of "the field of principles" [28]. At the same time, i.e. on 4 Oct. 1930, as chairman of the 11th session of the General Assembly of the League of Nations, the Romanian diplomat saluted the decision of the Geneve forum to convene at once "the preparatory commission" which made the date of reunion of the General Conference for Disarmament possible [29]. The following year, the same quality of chairman of the General Assembly of the League, Titulescu expressed on 29 Sept. 1931 his satisfaction for the fact that the conference for disarmament — whose date had already been agreed upon — "is imminent" [30]. He concluded that that moment was eagerly expected, the disarmament becoming a "definite imperative". Considering that the Conference would be — as it proved to be — "the touchstone of understanding among nations" [31], the speaker eulogized the efforts made until then for hindering the race of enarmament, reaffirming his conviction that the disarmament went "hand in hand" with the problem of ensuring the security of states [32]. Remaining in the domain of the actions for disarmament, let us remark that the Romanian diplomat gained a special place among the prominent figures of the Conference for disarmament during 1932—1934. He was in Geneve from 2 Febr. 1932 and from 1 March of the same year he became the head of the Romanian delegation. Having been invited a little while before to fullfil a mission of international mediation he definitely refused it, motivating — as he reported to the Foreign Office in Bucharest reported on 14 December 1931 — "starting in Jan. 1932, I defended Romania's interest in the question of reparations and in *the question of disarmament* and they come absolutely first to me" (author's italics) [33]. He will be asked by Tardieu after the beginning of the proceedings of the Conference to take the function of chairman of the Political Commission. He turned it down — as he informed King Carol II on 26 Febr. 1932 — in favour of "my freedom of action both in the interests of my country and in the interests of the Conference itself" [34]. His most important interventions during the Conference for disarmament are well-known, having been printed and commented by the press (especially by the Romanian one) in those very days. All of them were in the spirit of his conception of the rôle and the place of the process of disarmament in the context of the ensurance of global peace [35]. Thus, we shall not insist upon these interventions. We will only remark that the diplomat made supreme efforts on the "back-stage" of the conference in order to get to the "conjoining of standpoints" of the great powers which were very often completely dissimilar. Several times he

[26] Gh. Matei, *op. cit.*, p. 41—42.
[27] See N. Titulescu. *Doc. dipl.*, p. 32.
[28] *Ibidem*, p. 348. [29] *Ibidem*, p. 333.
[30] *Ibidem*, p. 385. [31] *Ibidem*. [32] *Ibidem*.
[33] *Ibidem*, p. 391. [34] *Ibidem*, p. 396.
[35] See details in N. Titulescu, *Doc. dipl.*, *passim*; Gh. Matei, *op. cit.*, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

informed Bucharest : for several hours he discussed with Paul Boncour such aspects of disarmament [36] ; he had had "a long conference" with Sir John Simon [37] ; he had debated with Paul Boncour for "two hours and a half the question of disarmament" [38]. The Romanian diplomat had never missed the occasion to express his ideas and to urge to reason and construction ; he never hesitated to express the truth concerning the *real causes* of temporizing the preparations for disarmament as he had done on 27 March 1933 when he met Sir John Simon in Geneve, whom he questioned : " ...How did we, for instance, small powers hinder the success of the Conference for Disarmament ? Tardieu came with a plan for disarmament. I said : yes. President Hoover came with a plan for disarmament. I said : yes. Paul Boncour came with a plan for disarmament. I said : yes. MacDonald came with a plan for disarmament. I Said : yes. Let us be frank : what hinders the normal proces of the proceedings are the complications of interests among the great powers : the French—German conflict, the Italian—French conflict, the French—British conflict. To them one may add the conflict between a great power and small one, like for example the German—Polish and Italian—Jugoslavian conflicts. When ever there is a bad conflict which hinders the normal development of things, a great power is involved and, in spite of this, the four great powers want — closed his demonstration the Minister of Romania's Foreign Office — to decide in all political questions even when there is not an understanding among themselves" [39]. The contradictions among the great powers had led in 1933—1934 to the failure of the Conference for Disarmament. Titulescu asserted himself not only among the *great negotiators* in Geneve. He and the Soviet minister of the Foreign Office, M. M. Litvinov, were involved in *the only success* of the Conference for Disarmament : the Conventions of London defining the Aggressor in July 1933 [40]. *The Pact of London* or *Litvinov — Titulescu Conventions* enforced the conviction of the Romanian diplomat about the close correlation of elements in approaching the triad *security-disarmament-legal negotiations*. We must also mention that in 1932—1934 Titulescu militated for disarmament outside the Conference of Geneve. In this respect, the greatest significance had his enterprises, especially in his quality of Minister of Romania's Foreign Office for inscribing the Comandment for disarmament among the aims of certain international acts to which he collaborated, such as :

— the Communiqué of the Little Entente concerning the disarmament, Oriental reparations, and war debts (Belgrade, 18—19 Dec. 1932) [41] ;

— the communiqué of the Permanent Council of the Little Entente (Geneve, 14—15 Febr. 1933) [42] ;

— the Pact of the Organisation of the Little Entente (Geneve, 16 Febr. 1933) [43] ;

— the Declaration of the Permanent Council of the Little Entente (Prague, 30 May, 1933) [44] ;

---

[36] *Doc. dipl.*, p. 423. [37] *Ibidem*, p. 485—486.
[38] *Ibidem*, p. 518. [39] *Ibidem*, p. 487.
[40] See Petre Bărbulescu, *op. cit.*, p. 210 și urm. ; Gh. Matei, *op. cit.*, p. 211 și urm.
[41] *Doc. dipl.*, p. 470. [42] *Ibidem*, p. 472.
[43] *Ibidem*, p. 476. [44] *Ibidem*, p. 505.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— the Conventions of defining the aggression of 3—4 July 1933 [45];
— the communiqués of the Permanent Council of the Little Entente (Sinaia, 24—27 Sept. 1933) [46];
— the minutes of the ordinary session of the Permanent Council of the Little Entente (Zagreb, 22 Jan. 1934) [47];
— the communiqué of the Permanent Counicl of the Little Entente in Bucharest (18—20 June 1934) [48].

The failure of the negotiations at Geneve in the problem of disarmament led Titulescu, in the last two years of his function as the Minister of Romania's Foreign Office (1934—1936), to carry out a remarkable activity for "covering" Europe with a series of pacts and alliences able to enforce the security of all states which — taken all together — should constitute the basis of a real *system*, "the barbed wire of peace" as he himself put it. We cannot close our considerations without referring, as briefly as possible, to the stage of Romanian-Dutch relations in connection with Titulescu's activity, especially regarding to disarmament. First of all, this is the place to bring into relief that — out of the excellent syntheses published by foreign historians concerning the evo'ution and the problems of Romanian foreign policy in the course of time and who appreciated the personality of Titulescu — a distinct place is occupied by the book of Professors Z. R. Dittrich and A. P. van Goudoever, appeared several years ago [49]. Due to Professor A. P. van Goudoever's kindness we are able to subject to your attention the considerations of the Dutch ministers accredited in Bucharest about the personality of Titulescu. We must mention that the original document can be found in the Archives of Holland's Foreign Office. Thus, to the end of the 1920s van Nagell proved to be extremely severe in his appreciation of the Romanian diplomat reporting once (1928) that his intervention in the Optants' affair which might have "progressed very well" until then (?!) would have been of bad omen, Romania's representative — who had a great merit in solving the problem as recent investigations have already pointed-out — proved to be an "ill advocate", even a "sinister" one [50]. Van Nagell's successor in Bucharest, C. Ridder van Rappard (1929—1934) situated himself on the opposite side. For example in 1931 he considered Titulescu "a unique man" and in Sept. 1932, he confessed that, according to his opinion, Romania had two foreign ministers: one in Bucharest (D. Ghica) and another one in London — Titulescu [51]. However, van Rappard noticed Titulescu's "vanity" which was as great as his "magnificent talents of lawyer and orator" (1933) [52]. Van Rappard's successor Dr. J. B. Hubrecht was inclined to come back to van Nagell's appreciations, being less enthusiastic as to the qualities and achievements of the Romanian minister of the Foreign Office, where he could be found only "rarely" [53].

In his turn, Titulescu had the possibility to come into contact with the Dutch diplomats accredited in Bucharest or representing their country in

---

[45] *Ibidem*, pp. 508, 513. [46] *Ibidem*, p. 517.
[47] *Ibidem*, p. 536—537. [48] *Ibidem*, p. 560.
[49] *Onafhankelijkheid als wensdroom. De buitenlandse politiek van Roemenië*, Gravenhage, 1980, 214 p.
[50] The letter of Prof. A. P. van Goudoever (Utrecht, 2 aprilie 1982).
[51] *Ibidem*. [52] *Ibidem*. [53] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

international bodies. He informed Bucharest with satisfaction when, on various occasions, he enjoyed the assistance and support of some Dutch diplomat [54], the same as in Sept. 1926 addressing to Vintilă Brătianu, he jubilated after the election of Romania in the Council of League of Nations had been announced, being followed by Holland (30, 16 votes, respectively) [55]. The Romanian diplomat had the highest admiration for the peaceful policy promoted by the Hague between the two world wars so that, in the conference *Order in Thinking* delivered at the University of Bratislava at the reception of the title Doctor Honoris Causa (11 June 1937), he included Holland among the non-aggressive and prototypical non-revisionist states [56].

Referring especially to the problems of disarmament we remind that N. Titulescu attended the third Session of the Commission preparatory for the Conference of Disarmament (March—Apr. 1926), chairman being then the Dutch diplomat Loudon [57]. In March 1931 Titulescu, then Romania's minister in London, went to the Foreign Office and, against the announced nomination of Arthur Henderson to the chairmanship of the Conference for Disarmament, he proposed Ed. Beneş or J. H. A. van Karnebeek, ex-foreign minister of Holland [58]. But the most significant episode was to be linked by another moment: only four days after the opening of the Conference for Disarmament, an extraordinary meeting for delivering some appeals and auditioning of the delegates of certain national and international bodies took place. Asked by the Foreign Minister of the Hague, Belaers van Blockland, Titulescu, chairman of the last session of the General Assembly of the League of Nations, read the appeal in support of peace for the success of the Conference for Disarmament, the appeal sent by about 2.5 million Dutch citizens [59].

What conclusion can we draw from the considerations and the fact presented in our paper? One is that the problem of disarmament, like many other problems of the inter-war period, was not simply *under Titulescu's attention*. The diplomat *participated in the large international debate* consacrated to the difficult problem through his thought, writings and facts. His conceptions and actions were subordinated to a unique aim — maintaining and organizing the indivisible global peace. The problems debated are still in focus as also are most of the principles supported by N. Titulescu. Through everything that he conceived as well as through the manner in which he acted, the Romanian diplomat proved to be, as he himself defined — a "soldier" but in "the dugouts of peace" [60].

[54] *Doc. dipl., passim.*
[55] See *Titulescu şi strategia păcii*, p. 434.
[56] N. Titulescu, *Doc. dipl.*, p. 828.
[57] Gh. Matei, *op. cit.*, p. 45.
[58] *Ibidem*, p. 89; *Doc. dipl.*, p. 212—213.
[59] Gh. Matei, *op. cit.*, p. 98—99.
[60] *Titulescu şi strategia păcii*, p. 365.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUȚII LA ISTORIA ORAȘULUI IAȘI ÎN SECOLELE XIV—XV

DE

RENATE MÖHLENKAMP (Münster)

Începînd cu a doua jumătate a secolului XVI, cînd Alexandru Lăpușneanu și-a ales, în a doua sa domnie, orașul de pe malurile Bahluiului ca reședință preferată [1], dar mai ales în prima parte a secolului următor, viața Iașilor și a ieșenilor poate fi reconstituită — într-o măsură din ce în ce mai mare — sub felurite aspecte. Viața fastuoasă și luxul de la curte ne sînt dovedite atît prin relațiile vizitatorilor, solilor și diplomaților străini [2], cît și prin săpăturile arheologice [3]; cronicarii ne povestesc despre frămîntările sociale [4], viața meșteșugărească și comercială se oglindește și ca în jurnalele și notițele acelor călători, ca și în rămășițele scoase din pămînt prin truda arheologilor [5]. Pe scurt, se poate spune că ascensiunii Iașilor spre calitatea de principal centru politic, economic și cultural al țării îi corespunde — grație unei atenții sporite din partea cărturarilor locali și străini — o creștere considerabilă a izvoarelor care ne vorbesc despre acest oraș.

Dar mărturiile scrise din aceste decenii nu se limitează de a înregistra în exclusivitate evenimente, situații și condiții absolut contemporane, ci autorii lor încep să se intereseze și de trecutul orașului, așa încît pe la mijlocul veacului XVII întîlnim, în persoana lui Marco Bandini, un martor ocular care a notat, în raportul său despre vizitarea parohiilor catolice din Moldova, și o opinie despre începuturile orașului auzită la fața locului. Nu este de mirare că pentru el — ca și pentru cei care i-au relatat despre aceasta — rădăcinile așezării sînt ascunse și se deslușesc în însuși numele orașului; tot atît de puțin surprinzător este și faptul că numele orașului este explicat ca fiind derivat dintr-un nume de persoană. După spusele acestui arhiepiscop de Marcianopolis, în cazul de față ar fi vorba de un păscător de boi cu acest nume [6]. O explicație tot pe aceeași cale va căuta și Dimitrie Cantemir, văzînd în *Iași* o formă diminutivată a numelui unui oarecare Ioan, care ar fi avut aici o moară [7].

---

[1] Cf. V. Neamțu, *Stabilirea capitalei Moldovei la Iași*, în *AȘUI*, istorie, XIV, 1968, p. 111—125.

[2] Cf. C. Nicolescu, *Ambiance d'une résidence princière aux XVI-e—XVII-e siècles. La cour princière de Jassy*, în „Synthesis", IV, 1977, p. 53—65; eadem, *Case, conace și palate vechi românești*, București, 1979, p. 70—74, 86—89. Vezi și, de exemplu, dările de seamă asupra nunților fiicelor lui Vasile Lupu, publicate în *Călători străini despre țările române*, vol. V, ed. M. Holban, București, 1973, p. 135—138, 471—478, 643—648.

[3] Al. Andronic, E. Neamțu, M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din Iași*, în *AM*, V, 1967, p. 169—285, aici p. 205—208, 228—234, 258—263, 275—276; C. Nicolescu, *Ceramica otomană de Iznik din secolele XVI—XVII găsită în Moldova*, în *AM*, V, 1967, p. 287—308; Al. Andronic, *Ceramica otomană descoperită la Iași*, în *SCIV*, XIX, 1968, p. 159—168; E. Neamțu, *Ceramica decorativă polono-lituaniană de la Curtea Domnească din Iași*, în *SCIV*, XXI, 1970, p. 697—703.

[4] Cf. V. Neamțu, *Frămîntări sociale în orașul Iași în primele decenii ale secolului al XVII-lea*, în *AȘUI*, istorie—filologie, IX, 1963, p. 57—69.

[5] Andronic, Neamțu, Dinu, *Săpăturile*, p. 223—228, 247—253, 263—270; D. Bădărău, I. Caproșu, *Iașii vechilor ziditi*, Iași, 1974, p. 63—80; V. Neamțu, *Contribuții la cunoașterea meșteșugurilor ieșene legate de alimentația populației în secolul al XVII-lea*, în *AȘUI*, istorie, XVII, 1971, p. 219—224; *Istoria orașului Iași*, vol. I, Iași, 1980, p. 105—146.

[6] V. A. Urechia, *Codex Bandinus*, în *ARMSI*, s. II, t. XVI, 1893—1894, p. 1—135, aici p. 257.

[7] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Acest gen de explicație, îmbinînd interpretarea numelui cu explicarea începuturilor, a fost, însă, răspîndit nu numai la cărturarii „preștiințifici", ci a găsit aderenți pînă în zilele noastre. Ca și cu privire la alte orașe, Nicolae Iorga a pledat, la un moment dat, și în cazul Iașilor pentru transformarea numelui unui țăran, Ias, în numele așezării [8]. În același sens s-a exprimat și Iorgu Iordan [9], după cum și C. C. Giurescu a luat în considerație această posibilitate de a explica numele Iașilor [10] — pentru a da numai cîteva exemple. În fine, mai recent, Alexandru Andronic a mai susținut că toponimul în cauză ar păstra numele une persoane sau al urmașilor săi, care ar fi întemeiat sau stăpînit satul de la temelia viitorului oraș [11].

Dar, în ciuda longevității sale, această opinie mi se pare neconvingătoare; pe de altă parte, trebuie să spun că încercarea de a ne apropia de esența începuturilor orașului prin deslușirea tainei ascunse în miezul numelui său nu și-a pierdut, încă, nici justificarea, nici sensul, pentru că, în fond, denumirea unei așezări nu poate fi explicată doar printr-un simplu joc al hazardului. În ceea ce mă privește, mă raliez părerii acelora pentru care numele orașului de pe Bahlui păstrează amintirea unui *etnonim*. Această interpretare dispune și ea de o anumită tradiție, incluzînd cîteva explicații diferite cu privire la realitatea istorică acoperită de etnonimul *Iași* [12]. Cele mai multe dintre aceste ipoteze — dintre care nu menționez aici decît pe aceea, pe cît de răspîndită pe atît de fantezistă, conform căreia Iașii ar fi fost o așezare a... iazigilor — s-au dovedit, treptat, lipsite de temei [13]. După părerea mea, singura explicație plauzibilă este aceea care leagă numele Iașilor de amintirea populației iranice a *As*-ilor sau *Jas*-ilor, cunoscuți și sub numele de *Ossi* sau *Osseti* [14]. Încă în secolul XIII, renumitul călător Guillaume de Roubrouk a pus un semn de egalitate între *Asi* și *Alani*, scriind „Alani qui ibi dicuntur Aas" și, în alt loc, „Alani sive Aas" [15]. Literatura de specialitate nu mai lasă nici o îndoială asupra faptului că avem de-a face cu unul și același neam, care și-a păstrat numele antic în evul mediu (de exemplu, la scriitorii bizantini) [16].

În acest cadru, mai este de menționat o altă ipoteză despre originea și semnificația numelui Iași, conform căreia el desemnează un grup de oameni care s-ar fi ocupat cu fabricarea arcurilor și care s-ar fi stabilit în cartierul cunoscut mai tîrziu sub numele de *Arcărie* [17]. Această presupunere pornește de la sensul cuvîntului *jiasz*, care ar fi fost purtat mai întîi de luptătorii cu arcul, *arcașii*, extinzîndu-se, ulterior, și asupra celor care produceau acest armament, *arcarii* [18]. Trebuie, însă, precizat din capul locului că această presupusă formă *jiasz*, cu vagă asemănare cu numele Iașilor, *nu există în ungurește*, limbă în care arcașul se numește *íjász*, de la *íj* = arc [19]. Lucrul cel mai important însă este faptul că lingviștii exclud posibilitatea ca etnonimul *jász*, care și-a lăsat moștenire numele orașului

---

[8] N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, vol. 1, Gotha, 1905, p. 179.

[9] I. Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 169.

[10] Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 245—246.

[11] Al. Andronic, *Noi precizări în legătură cu numele orașului Iași*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 93—98, aici p. 98.

[12] Cf. C. Cihodaru, *Începuturile vieții orășenești în Iași*, în *AȘUI*, istorie, XVII, 1971, p. 31—45, aici p. 38—39; Andronic, *Noi precizări*, p. 95—97.

[13] Cf. Cihodaru, *Începuturile*, p. 39—40; Andronic, *Noi precizări*, p. 93—95; Bădărău, Caproșu, *Iașii*, p. 26—28.

[14] Dimitrie Onciul pare să fi fost primul în România care a dat această explicație (cf. Cihodaru, *Începuturile*, p. 38; Andronic, *Noi precizări*, p. 95).

[15] *Sinica Franciscana*, ed. P. A. van den Wyngaert, vol. 1, Quaracchi—Firenze, 1929, p. 191, 199.

[16] H. Göckenjan, *Das Bild der Völker Osteuropas in den Reiseberichten ungarischer Dominikaner des 13. Jahrhunderts*, în *Östliches Europa, Spiegel der Geschichte*, Festschrift für Manfred Hellmann zum 65. Geburtstag, Wiesbaden, 1977, p. 125—152, aici p. 129, 145 n. 63; A.-D. v. den Brincken, *Die „Nationes Christianorum Orientalium" im Verständnis der lateinischen Historiographie*, Köln—Wien, 1973, p. 126—131; G. B[ichir], *Alani*, în *Dicționar de istorie veche a României* (Paleolitic — sec. X), București, 1976, p. 26; G. Wirth, *Alanen*, în *Lexikon des Mittelalters*, vol. 1, München—Zürich, 1980, c. 266—267.

[17] Cihodaru, *Începuturile*, p. 41—43; Bădărău, Caproșu, *Iașii*, p. 29—31.

[18] Cihodaru, *Începuturile*, p. 41.

[19] Cf., de exemplu, *A magyar nyelv értelmező szótára*, vol. 3, Budapest, 1960, sub voce.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iași, să derive din cuvîntul maghiar *jó*[20]. Trebuie, deci, înlăturate din discuția asupra începuturilor Iașilor toate reflecțiile urmînd această cale și căutînd explicații în legătură cu arcașii.

Odată stabilită legătura între poporul iranic al Jas-ilor și numele așezării de pe malurile Bahluiului, rămîne de văzut de cînd datează prezența acestei populații în zona Bahlui—Prut, prezență care a prilejuit transformarea acestui etnonim într-un toponim. Mi se pare cu totul neverosimilă posibilitatea ca acest proces să fi avut loc în secolul IV, cînd — conform denumirii Prutului ca *Lanus fluvius*[21] — dominația alanilor s-ar fi extins pînă aici, sau în contextul migrației alanilor spre apus, în același secol[22]. Legătura cu alanii din antichitatea tîrzie trebuie, deci, exclusă și avem a o căuta într-o epocă mai tîrzie, care, de altfel, ne oferă și o explicație mult mai evidentă și plauzibilă pentru transmiterea numelui.

Din izvoarele scrise știm că — după înfrîngerea suferită la Kalka, în lupta împotriva tătarilor — anumite grupuri de cumani, împreună cu grupuri de alani, au fugit în 1239 spre apus, căutîndu-și adăpostul în regatul maghiar[23]. Ca o parte din aceste grupuri să fi rămas încă de atunci pe malurile Bahluiului — aceasta mi se pare puțin verosimil, avîndu-se în vedere caracterul forțat al deplasării lor, care nu se putea sfîrși cu bine decît în momentul cînd lanțul Carpaților și ocrotirea regelui maghiar le garantau securitatea.

Această parte alană a populației fugare, care a sălășluit pînă tîrziu în anumite regiuni din Ungaria, a fost numită acolo *jász* (pl. *jászok*)[24]. Deși denumirea inițială a acestei populații provine din limba iraniană, forma ei ungurească — *jász* — reprezintă un împrumut din limba rusă veche — ЯСИ — care desemna cu acest cuvînt neamul alan[25]. În lumea maghiară, „iașii" (jászok) apar în documente începînd din 1318[26], întîlnindu-le apoi numele în izvoare care relatează participarea lor în diverse lupte, alături de alte popoare[27]. În afară de aceasta, ei au lăsat urme în toponimie de o parte și de alta a Carpaților[28].

În cazul de față, se pune întrebarea cum a putut să ajungă numele lor la răsărit de Carpați, pentru a se fixa tocmai pe malurile Bahluiului. Din cele spuse pînă acum, re-

---

[20] *A magyar nyelv története etimológiai szótára* [în continuare, se va cita: *Szótár*], vol. 2, Budapest, 1970, p. 264.

[21] Cf. *Alanus (2)*, în *Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa*, s. A, vol. 1, Wiesbaden, 1977, p. 51—52, 376—377.

[22] Cf. *Alani*, în *Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa*, s. A, vol. 1, Wiesbaden, 1977, p. 39—48, 366—374. Aici se găsește și toată literatura de specialitate.

[23] A. Pálóczi-Horváth, *L'immigration et l'établissement des Comans en Hongrie*, în „Acta Orientalia", XXIX, 1975, p. 313—333, aici p. 313—315. O a doua fază de imigrare se constată după invazia mongolă din 1241, în anii patruzeci (*ibidem*, p. 315, 316, 326. Th. v. Bogyay, *Grundzüge der Geschichte Ungarns*, Darmstadt, 1967, p. 67). Este posibil că *iașii (jászok)* au fost al șaptelea clan al celor șapte clanuri cumane menționate în 1279 (Pálóczi-Horváth, *L'immigration*, p. 323.).

[24] Cu privire la distribuirea teritorială a clanurilor cumane în Ungaria, v. Pálóczi-Horváth, *L'immigration*, p. 320, harta 2.

[25] Z. Gombocz, *Osseten—Spuren in Ungarn*, în *Streitberg—Festgabe*, Leipzig, 1924, p. 105—110, aici p. 107; M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, vol. III, Heidelberg, 1958, p. 496. *Szótár*, p. 263.

[26] Gy. Györffy, *A kunok feudalizálódása, în Tanulmanyok a parasztág történetéhez Magyarországon a 14. században*, Budapest, 1953, p. 248—275, aici p. 249, 259. *Szótár*, p. 263. Cu privire la limba lor, cf. Gombocz, *Osseten—Spuren*; R.-P. Ritter, *Bemerkungen zur „Jassischen Wörterliste"*, în „Acta Orientalia", XXX, 1976, p. 245—250. Mențiunile *iașilor* după 1318 sînt înșirate la I. Gyárfás, *A jászkunok története*, vol. 3. Szolnok, 1883. Din secolul XIV provin următoarele mențiuni: 1323 — Jazones fideles nostri (nr. 7, p. 463—465, aici p. 463); 1325 (nr. 11, p. 466—467); f. a. — Sandrini Capitanei Jaszinorum (nr. 13, p. 468—469, aici p. 468); 1365 (cf. n. 39); 1370 — Judici Jasonum nostrorum (nr. 50, p. 505—506, aici p. 505); 1391 — praedictis Jaszonibus (nr. 58, p. 512—518, aici p. 513, cf. și n. 39); 1393 (cf. n. 39). O altă mențiune, din 1333, la Györffy, *Feudalizálódás*, p. 264.

[27] Cf., de exemplu Giurescu, *Tîrguri*, p. 244. n. 2; V. Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982, p. 176.

[28] Iordan, *Toponimia*, p. 274—275; Giurescu, *Tîrguri*, p. 245; Cihodaru, *Începuturile*, p. 42; Gy. Kristó, F. Makk, L. Szegfű, *Adatok „korai" helyneveink ismeretéhez*, Szeged, 1973, p. 17—18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zultă — după părerea mea — că așezarea acestor *jászok* (iași) trebuie să stea în legătură cu o nouă migrare a lor, de data aceasta de la apus spre răsărit. Pentru o astfel de deplasare, putem lua în considerație mai multe contexte istorice.

Prima posibilitate, din punct de vedere cronologic, s-ar oferi în a doua jumătate a secolului XIII, cînd în regatul maghiar ostilitatea împotriva cumanilor a crescut considerabil, așa încît în 1282 grupuri de cumani — printre care nu este cu totul imposibil să se fi aflat și alani, *iași* — și-au părăsit adăposturile abia dobîndite și au pornit spre răsărit, dincolo de Carpați [29]. Din păcate, ne lipsesc referirile cu privire la ținuturile unde s-au oprit; dar o eventuală așezare a lor în regiunea incluzînd viitorul oraș Iași pare să coincidă cu o informație transmisă de cronicarul egiptean Baibars: descriind luptele ce s-au desfășurat, după moartea lui Nogai, în sînul Hoardei de Aur, între Tunguz și fiul lui Nogai, el pomenește de o „țara așilor" [30], a cărei localizare, însă, a rămas pe seama istoricilor de mai tîrziu. Cu privire la acest episod, Gh. I. Brătianu și A. Decei au presupus că aceste grupuri de fugari s-au așezat în partea estică a Moldovei, mai ales în valea Prutului [31], în timp ce, mai recent, Victor Spinei i-a localizat mai spre sud, între Dunăre și Nistru, mergînd eventual pînă la Bug [32]. Deși nu este cu totul exclus ca *iașii* — presupunînd că realmente ei i-au însoțit pe cumani în acest exod — să se fi stabilit spre sfîrșitul secolului în regiunea Prutului, aflată după 1241 sub stăpînirea Hoardei de Aur, această explicație nu mi se pare nici singura, nici cea mai potrivită.

Mai putem recurge la alte împrejurări istorice, de data aceasta din secolul XIV, în cursul cărora o nouă deplasare a *iașilor* ar fi fost posibilă. Au venit ei în cursul campaniilor din 1324 [33] sau 1345 [34], împotriva tătarilor, și au rămas atunci ca un fel de trupe de pază? Aceasta mi s-ar părea puțin probabil, dat fiind că în anii aceia regiunea respectivă mai făcea parte din stăpînirile Hoardei de Aur. Sau prezența lor stă cumva în legătură cu extinderea puterii voievodatului din valea Moldovei spre Sud-Est?

Înainte de a încerca să dau un răspuns la această ultimă întrebare, țin să subliniez că mai dispunem de un alt indiciu — din domeniul lingvistic — pentru a dovedi că așezarea *iașilor* în acest spațiu trebuie înțeleasă în legătură cu o migrație „secundară" în direcția Vest-Est. Din fericire, Iașii se numără printre orașele moldovene care ne sînt cunoscute sub două nume [35]. În corespondența pe care principii Moldovei o întreține cu străinătatea în limba latină, întîlnim pentru prima dată la mijlocul secolului XV orașul Iași ca loc de emitere sub forma „in Eforo Filistinorum" [36]. În scrisoarea pe care Dominicus și Gaspar,

---

[29] P. Iambor, *Atacurile cumano-tătare asupra Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, în *AIIAC*, XVII, 1974, p. 211—223, aici p. 211—214; Pálóczi-Horváth, *L'immigration*, p. 320, 321, 327. Conform opiniei autorului maghiar, în 1282 ar fi părăsit Ungaria cumanii din clanul Borchol (= al patrulea), aflîndu-se în regiunea Timișului, ca și din clanul al cincilea, care se găsea între rîurile Criș și Mureș.

[30] B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland. 1223—1502*, ed. a 2-a, Wiesbaden, 1965, p. 77—78; Spinei, *Moldova*, p. 190—191.

[31] Gh. I. Brătianu, *La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, München, 1969, p. 261, și idem, *În jurul întemeierii statelor românești*, în „Ethos", II, 1975, p. 8—67, aici p. 46; idem, *Sfatul domnesc și aduna rea stărilor în principatele române*, Evry, 1977, p. 161—162. A. Decei, *La Horde d'Or et les Pays Roumains aux XIII-e et XIV-e siècles selon les historiens arabes contemporains*, în *Romano-arabica*, vol. 2, București, 1976, p. 61—63, aici p. 62.

[32] Spinei, *Moldova*, p. 190.

[33] Cf. Șt. S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, București, 1973, p. 60—61; Spinei, *Moldova*, p. 177. V. și o opinie divergentă asupra însărcinării lui Phynta de Mende la S. Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241—1243) pînă la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotropirii ungare*, în *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 41—90, aici p. 70—72.

[34] Cf. Șt. S. Gorovei, *L'Etat roumain de l'est de Carpates: la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XIV-e siècle*, în *RRH*, XVIII, 1979, p. 473—506, aici p. 482—488; în același sens și Spinei, *Moldova*, p. 260—264.

[35] Printre acestea se mai numără Hîrlău — Bahlovia, Roman — Tîrgul de Jos, Baia Molde / Moldova / Moldavia / Moldenmarkt.

[36] *DRH*, D, I, nr. 301, p. 412—413. Tot „in foro Philistinorum" se află și Ștefan cel Mare în 1475, cînd încheie un tratat cu Mathias Corvin, regele Ungariei (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, nr. 146, p. 330—336, aici p. 330).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

solii lui Mathias Corvin, trimiși la Ștefan cel Mare, au adresat-o în 1475, din Bistrița, regelui lor, numele orașului *Jassamarck* este chiar explicat, pentru mai multă precizie, prin adaosul *forum Filistenorum* [37]. Cuvinte asemănătoare întrebuințează, în aceeași epocă, și cronicarul polon Jan Dlugosz, pentru a traduce forma slavonă a numelui în cea latină corespunzătoare [38].

Din documentele interne care menționează *Forum Filistinorum* (și, nu mai puțin, din mărturiile externe) reiese cu claritate că în conștiința moldovenilor acelei vremi echivalența dintre *iași* și *filisteni* era un lucru de la sine înțeles. În cancelaria domnească în corespondența destinată vecinilor dinspre apus, numele orașului a fost redat uneori prin *Forum Filistinorum* fiindcă se știa că destinatarii de peste munți vor înțelege că este vorba de Iași („tîrgul iașilor"). Nu ne mai miră atunci faptul că denumirea de *filisteni* pentru *iași* (jászok) este atestată în Ungaria începînd cu mijlocul secolului XIV [39], fără să se fi putut explica pînă acum — fapt ce trebuie reținut — de ce numele acestui popor antic a fost aplicat neamului iașilor [40].

Din prima jumătate a secolului XV datează și prima mențiune care face o legătură directă între orașul Iași și neamul „filistenilor". Ea se păstrează în cronica atît de colorată a Conciliului de la Konstanz, pe care o datorăm lui Ulrich von Richental, și anume, în unele manuscrise ale acestei opere se află înșirate, într-o parte finală, toate orașele care au trimis delegați la Conciliu [41]; unul dintre aceste codice, ca și prima ediție a cronicii (1483), mai adaugă, după citarea orașelor Iași *(Iesmarckt* sau *Jeszmarckt)* și Baia *(Molga)* cuvintele „Das sind Philistri" și, respectiv, „die zwu seind philistei" [42].

Cronica lui Ulrich von Richental ne furnizează, deci, un indiciu prețios în plus, depășind cele expuse pînă acum, fiindcă ea atestă prezența *filisteni*-lor, a *jász*-ilor, nu numai la Iași, dar și la Baia. Mi se pare că tocmai acest fapt trebuie considerat ca un argument în plus pentru a presupune că așezarea acestui neam pe malurile Bahluiului este relativ recentă și trebuie căutată în secolul XIV.

Cît despre prezența unei cete de „filisteni" (iași) la Baia, trebuie să ne întrebăm cînd au putut avea loc treceri de unități militare spre răsărit, în cursul cărora ar fi de închipuit o așezare a unor asemenea unități la Baia. Cunoștințele noastre despre faza premergătoare și incipientă a formării principatului Moldovei ne permit, cred, să considerăm ca admisibil unul din următoarele momente, pentru stabilirea unor grupuri de *iași* pe valea Moldovei.

Este posibil ca ei să fi făcut parte din oastea care l-a însoțit pe Dragoș, cînd a trecut Carpații, în 1347 [43], pentru a instala peste munți o prezență maghiară de caracter regional, o marcă, al cărei prim centru a fost, după toate probabilitățile, la Baia [44]. Dar s-ar putea,

---

[37] A. Veress, *Acta et Epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. 1, Budapest, 1914, nr. 11, p. 12—13.

[38] „Item Dzesza [= Jijia] cuius fons circa Drochum opidum [= Dorohoi], hostia prope Jaszky Targ in Pruth, alias Philistimorum Forum" *(Ioannis Dlugossi Annales seu cronicae incliti regni Poloniae*, ed. I. Dabrowski, vol. 1, Varsaviae, 1964, p. 83).

[39] Gyárfás, *Történet*, nr. 45, p. 500—502, aici p. 501 (1365 — universos Philisteos seu Jazones quos in ipsa civitate Bidinensi; prenominati Philistei seu Jazones); nr. 58, p. 512—518, aici p. 513 (1391 — filistei regalis de descensu Apathy; filisteis regalibus de eodem descensu Apathy); nr. 62, p. 520—524, aici p. 520, 521 (1393 — inter Phylisteos seu Jazones nostros; In personis Phylisteorum seu Jazonum nostrorum in descensu Apathy; phylistei seu Jazones nostri in alio descensu Négyszállás nuncupato). *Filisteni* sînt menționați pentru prima dată în 1346 *(ibidem*, p. 7; Györffy, *Feudalizálódás*, p. 249). Alte mențiuni din secolul XIV la Gyárfás, *Történet*, nr. 34, p. 486 (1350); nr. 42, p. 495—497 (1357); nr. 46, p. 502 (1366); nr. 66, p. 526—527 (1396); nr. 70, p. 531—534 (1399).

[40] *Szótár*, p. 264.

[41] Cf. C. I. Karadja, *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*. în *ARMSI*, s. III, t. VII, 1927, p. 59—91, aici p. 61—62, 69—71.

[42] *Ibidem*, p. 83, 82.

[43] Cît privește data, am adoptat sistemul cronologic stabilit de Șt. S. Gorovei, *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 99—121, aici p. 103—105, 117—120; idem, *L'Etat roumain*, p. 494—495, 497; idem, *Cu privire la cronologia primilor voievozi ai Moldovei*, în *RdI*, XXXII, 1979, p. 337—345, aici p. 339—340, 343—344.

[44] Gorovei, *Dragoș și Bogdan*, p. 86—87; E. Neamțu, V. Neamțu. St. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII. Cercetările arheologice din anii 1967—1976*, Iași, 1980, p. 153, 154.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de asemenea, ca și Dragoș din Giulești, care în 1359 a trecut în voievodatul Moldovei pentru a reprima o revoltă împotriva Drăgoșeștilor [45] — revoltă care pare să fi avut ca centru chiar așezarea de pe valea Moldovei, fiindcă arheologii constată chiar pentru această vreme o incendiere a Băii [46] — să fi avut între ostașii săi grupuri de „filisteni", pe care i-a putut lăsa la Baia pentru a preîntîmpina alte tulburări. În ceea ce privește momentul Bogdan I, avînd în vedere relațiile încordate dintre acest fost voievod al românilor din Maramureș și regalitatea maghiară, mi se pare relativ neverosimil ca el să fi numărat pe „filisteni" printre credincioșii săi, cînd și-a părăsit țara, în 1363, pentru a porni lupta împotriva reprezentanților suzeranității maghiare de la răsărit de Carpați și a dobîndi independența voievodatului Moldovei [47]. Pe de altă parte, nu este cu totul exclus ca prezența „filistenilor" la Baia să dateze dintr-o perioadă anterioară evenimentelor desfășurate cu începere din 1345, în cazul cînd aici ar fi existat mai înainte un avanpost maghiar, despre care, însă, pînă la ora actuală, săpăturile arheologice nu au adus nici un fel de informație [48].

Deși, deocamdată, această chestiune nu poate fi tranșată, un alt lucru reiese cu limpezime, anume cronologia relativă între stabilirea „filistenilor" la Baia și la Iași. Prezența lor în ultima așezare este mai recentă decît în prima, căci dacă pentru Baia luăm în considerație, dintre posibilitățile enumerate, data cea mai tîrzie, adică 1359, trebuie să spunem că la această dată însuși cadrul politic nu ne îngăduie să pledăm încă pentru existența unui detașament de „filisteni" pe malurile Bahluiului. Puterea Hoardei de Aur în această zonă încă nu se prăbușise [49], după cum dovedește circulația monedelor tătărești în regiunea dintre Prut și Nistru, ultimele monede găsite la Orheiul Vechi și la Costești — alături de Cetatea Albă, cele mai importante centre ale tătarilor la vest de Nistru [50] — datînd abia din 1367/1368 [51]. Putem, deci, bănui că cel mai devreme Bogdan I — eventual după înfrîngerea provocată tătarilor în lupta de la Apele Albastre (1362) de către Olgierd, marele cneaz al Lituaniei [52] — a putut instala pe malurile Bahluiului un detașament de „filisteni" *(iași)*, posibil recrutați dintre cei aflați deja în garnizoana de la Baia. Dar tot așa de bine s-ar putea ca abia unul dintre urmașii săi, fie Latcu, fie Petru I (în prima parte a domniei sale), să fi fost inițiatorul unei astfel de acțiuni.

Dar, indiferent pe care soluție viitorul o va dovedi ca fiind cea adevărată, nu este, după părerea mea, nici o îndoială că procesul însuși al apariției toponimului Iași este similar

---

[45] Gorovei, *Dragoș și Bogdan*, p. 98—100 ; idem, *Indreptări cronologice*, p. 111 ; idem, *Cu privire la cronologia*, p. 344—345.

[46] L. Bătrîna, A. Bătrîna, *Contribuții arheologice cu privire la așezarea de la Baia în epoca anterioară întemeierii statului feudal Moldova*, în *SCIVA*, XXXI, 1980, p. 599—613, aici p. 604, 611—612 ; E. Neamțu, (V. Neamțu, St. Cheptea. *Orașul medieval Baia*, p. 22.

[47] Cf. Șt. S. Gorovei, *Indreptări cronologice*, p. 111—112, 115, 117—120 ; idem, *l'Etat roumain*, p. 492—494 ; idem, *Cu privire la cronologia*, p. 340—343.

[48] O atare presupunere trebuie exclusă pentru punctul cunoscut sub numele „Cetățuia" (E. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *Începuturile orașului Baia în lumina datelor arheologice*, în *ASUI*, istorie, XIX, 1973, p. 165—181. aici p. 169).

[49] Cf. P. F. Paraska, *Zolotaja Orda i obrazovanie Moldavskogo feodal'-nogo gosudarstva*, în *Jugo-vostočnaja Evropa v srednie veka*, Kišinev, 1972, p. 175—190 ; Spinei, *Moldova*, p. 164—179, 225—233, 257—277 ; N. D. Russev, *O zapadnych predelach Zolotoj Ordy*, în *Pamjatniki rimskogo i srednevekovogo vremeni v severo-zapadnom Pričernomor'e*, Kiev, 1982, p. 40—55.

[50] Cf. *Antičnaja Tira i srednevekovyj Belgorod*, Kiev, 1979 ; L. L. Polevoj, *Poselenie XIV v. us. Kostešty*, în „Zapiski Odesskogo arheologičeskogo obščestva", II/XXXV, 1967, p. 119—130 ; L. L. Polevoi, P. P. Byrnja, *Srednevekovye pamjatniki XIV—XVII vv.*, Kišinev, 1974, p. 28—30, 37—39 ; E. N. Abyzova, P. P. Byrnja, A. A. Nudel'man, *Drevnosti Starogo Orcheja. Zolotoordynskij period*, Kišinev, 1981.

[51] L. L. Polevoj, *Očerki istoričeskoj geografii Moldavii XIII—XV vv.*, Kišinev, 1979, tabela 13 între p. 144 și 145 ; Abyzova, Byrnja, Nudel'man, *Drevnosti*, p. 82 ; A. A. Nudel'man, *Nachodki monet epochi feodalizma iz razkopok i sborov 1974—1976 gg. v Dnestrovsko-Prutskom regione*, în „Archeologičeskie issledovanija v Moldavii (1974—1976 gg.)", 1981, p. 174—191, aici p. 177. Cît despre ultima monedă găsită la Cetatea Albă, vezi opiniile divergente ale lui Nudel'man, *Nachodki*, p. 184 (1365/1366) și Spinei, *Moldova*, p 215 (1368/1369).

[52] Cf. Spinei, *Moldova*, p. 274—276.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acelui pe care îl constatăm în cazul tîrgului Neamț[53]: locuitorii din împrejurimi au luat etnonimul străinilor nou-veniți printre ei pentru a desemna, în acest fel — prin sublinierea unei trăsături comune a acestui grup de oameni — avanpostul lor, care, grație condițiilor geografice, demografice, politice și economice prielnice, a putut să se dezvolte și să se transforme, pe parcursul anilor, într-o așezare orășenească.

Pentru a sezisa coordonatele acestei dezvoltări și pentru a înțelege mai bine cadrul în care s-a petrecut această evoluție, trebuie să luăm în considerație — cum am încercat a arăta și a aplica și cu alt prilej[54] — nu numai teritoriul limitat al orașului de mai tîrziu, dar și întreaga zonă înconjurătoare, întrucît un oraș nu apare ca ceva izolat, ci pe un fond microregional, cîteodată chiar și pe un fond de o anvergură încă și mai largă, cu implicații de la mari distanțe. Este un lucru de la sine înțeles că nu ne imaginăm viața unui oraș din zilele noastre fără să ne dăm seama și de multiplele legături și influențe reciproce care există între un centru orășenesc și lumea satului. Iar această optică este, bineînțeles, tot atît de valabilă și în ceea ce privește trecutul unui oraș. În istoriografia postbelică a fenomenului *oraș*, s-a încetățenit un mod de a privi lucrurile împrumutat de la geografi, și anume de a considera orașele ca „locuri centrale" *(zentraler Ort)* și de a cerceta în ce măsură ele îndeplinesc diferitele „funcții de loc central" *(zentralörtliche Funktionen)*[55], un unghi de vedere care nu numai că înlesnește o definire a *ceea ce este* un oraș și o clasificare ierarhizantă a așezărilor orășenești[56], dar care prin însuși caracterul ei implică și o privire de ansamblu asupra orașului și asupra împrejurimilor. Metoda aceasta, de a privi un oraș în raport cel puțin cu satele învecinate, este de aplicat nu numai pentru faza existenței lui propriu-zise, dar și pentru faza premergătoare și incipientă, în cursul căreia se cristalizează o viață de formă orășenească. Deși în cercetarea internațională a istoriei orașelor aceasta este deja un lucru aproape de la sine înțeles, în cazul de față doresc să mai atrag atenția asupra acestui fapt, fiindcă o atare poziție — dacă ea este urmată într-un mod ponderat — mi se pare a fi un punct de pornire promițător, pentru a încerca o reconstituire a chipului în care s-a petrecut nașterea Iașilor.

În cazul acestui oraș, arheologii au fost primii care au urmat o asemenea cale, inițiindu-se încă din anii '50 periegheze pentru o depistare sistematică a urmelor de cultură materială din lumea sătească[57]. Binînțeles, aceasta nu a putut fi decît un prim pas spre o cercetare exhaustivă a culturii materiale din secolele XIII—XIV, pe fondul căreia se va putea desprinde mai bine ascensiunea anumitor așezări spre stadiul de oraș — scop urmărit, de altminteri, cu o intensitate mai mare, de săpăturile arheologice din ultimii ani[58]. Apelul de

---

[53] H. Weczerka, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum im Fürstentum Moldau von seinen Anfängen bis zu seinem Untergang (13—18. Jahrhundert)*, München, 1960, p. 91; idem, *Deutsche Siedlungen und Einflüsse deutschen Stadtrechts in den mittelalterlichen Fürstentümern Moldau und Walachei*, în *Stadt und Landschaft im deutschen Osten und in Ostmitteleuropa*, Köln—Wien, 1983 (=Studien zum Deutschtum im Osten 17), p. 151—178, aici p. 157; Giurescu, *Tîrguri*, p. 299. Pentru fenomenul în general cf. E. Wagner, *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen. Mit einer Einführung in die historische Statistik des Landes*, Köln—Wien, 1977, p. 21—22.

[54] R. Möhlenkamp, *Réflexions concernant les débuts de la ville de Vaslui*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 1—18.

[55] Cf. reflecțiile metodice la D. Denecke, *Der geographische Stadtbegriff und die räumlich-funktionale Betrachtungsweise bei Siedlungstypen mit zentraler Bedeutung in Anwendung auf historische Siedlungsepochen*, în *Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter*, ed. a 2-a, vol. 1, Göttingen, 1975, p. 33—55. Ca un exemplu pentru astfel de investigații citez volumul de studii *Zentralität als Problem der mittelalterlichen Stadtgeschichtsforschung*, ed. E. Meynen, Köln—Wien, 1979.

[56] Această optică geografico-funcțională este luată în seamă la stabilirea acestui „mănunchi de criterii" *(Kriterienbündel)* — variabil în timp și în spațiu — care reprezintă „noțiunea combinată de oraș" *(kombinierter Stadtbegriff)*, răspîndită în cercetarea actuală a orașelor. Cf. C. Haase, *Stadtbegriff und Stadtentstehungsschichten in Westfalen. Überlegungen zu einer Karte der Stadtentstehungsschichten*, în „Westfälische Forschungen", XI, 1958, p. 16—32; idem, *Die Entstehung der westfälischen Städte*. ed. a 2-a. Münster, 1965.

[57] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Cercetări arheologice în orașul Iași și împrejurimi*, în *SCȘI*, istorie, VII/2, 1956, p. 1—56.

[58] M. D. Matei, *Stadiul actual al cercetărilor românești în domeniul arheologiei medievale, în BMI*, XL/2, 1971, p. 49—52, aici p. 49—50; idem, *Cercetarea arheologică a satului*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a lua în considerație satele înconjurătoare se adresează, însă, nu numai arheologului, ci și istoricului și el poate da roade și în domeniul acestuia, pentru faza începuturilor, așa de des întunecată încă de lipsa izvoarelor scrise.

În cazul Iașilor, singura atestare scrisă contemporană din secolul XIV, care ni s-a păstrat în ciuda vicisitudinilor vremurilor, și în același timp prima mențiune a orașului Iași este aceea inserată în lista rusească a orașelor, alcătuită pe la 1390 [59]; de mențiuni mai multe și mai ample nu dispunem, din păcate, nici pentru începutul secolului următor [60]. Dar cu referire tocmai la această perioadă există un document care, deși nu numește direct Iașii, se referă, totuși, la zona respectivă, un document care — după cîte știu — nu a fost încă luat în seamă în încercările de a clarifica începuturile așezării și care mi se pare a nu fi de loc lipsit de însemnătate.

Este vorba de un act emis de Ștefan cel Mare în 1490, care, însă, nu face altceva decît să repete și să confirme conținutul altui document, din vremea lui Alexandru cel Bun; în vremea aceea, la 1490, privilegiul cel vechi nu mai exista, fiindcă „a pierit de turci", astfel încît foștii săi deținători s-au adresat domnitorului pentru a primi un nou document pentru moșiile lor [61]. Privilegiul inițial, al lui Alexandru cel Bun, avusese ca beneficiar pe boierul *Stoian Procelnic cel bătrîn*, căruia i se confirma stăpînirea asupra unui întins domeniu, compus din 18 sate și două mori [62], la care mai trebuie, probabil, adăugat satul Unghiul (Unghenii de mai tîrziu), cu două iezere și poieni, pe care în 1462 l-a vîndut Bratul, fiul lui Procelnic [63] (nu se poate preciza dacă e vorba de un fiu al lui Stoian sau de un nepot de frate al acestuia [64]).

Cine era această persoană, dispunînd de un domeniu atît de însemnat? Nu este un necunoscut, căci, sub numele de *Procelnic*, *Stoian Procelnic* sau *Procelnic Stoian*, el a făcut parte, fără funcții în 1401—1423, din sfatul domnesc al lui Alexandru cel Bun [65]. Atît în actul de omagiu din 1404, ca și în cel al repetării lui, din 1407, el se numără printre boierii numiți „zemleny moldavskyja", care s-au declarat și ei responsabili pentru respectarea fidelității față de regele Poloniei [66]. Prin urmare, Stoian Procelnic era unul dintre „seniorii" moldoveni care, prin domeniile lor, au întrupat statul, format — cum se știe din alte exemple — din diferite *terrae*. Cu alte cuvinte, în sînul păturii nobile, el făcea parte dintr-un grup de frunte, a cărui poziție poate fi raportată, fie și parțial, la faza formării statului [67]. Satele sale — în majoritate dispărute ulterior — erau repartizate în împrejurimile Iașilor, pe lîngă rîurile Jijia și Prut, ca și în regiunea Cîrligăturii [68], centrul domeniului, cu curtea,

---

medieval românesc în secolele XII—XIV: realizări, perspective, sarcini, în *SCIVA*, XXX, 1979, p. 411—425; idem, *Observații privind cercetarea satului medieval din bazinele Moldovei și Somuzului Mare*, în „Suceava", VI—VII, 1979—1980, p. 129—138.

[59] M. N. Tichomirov, *„Spisok russkich gorodov dal'nich i bližnich"*, în „Istoričeskie zapiski", XL, 1952, p. 214—259, aici p. 223.

[60] Din vremea lui Alexandru cel Bun avem următoarele atestări: 1408 (M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, nr. 176, p. 630—637), 1412 (*Codex epistolaris magni ducis Lithuaniae*, 1376—1430, ed. A. Prochaska, Cracoviae, 1882, nr. 402, p. 228—231), [1415] (*DRH*, I, nr. 15, p. 22—23 [toate volumele menționate în acest articol fără indicarea seriei aparțin seriei A, Moldova]), 1418 (cf. n. 41), 1424 (*Hans Schiltbergers Reisebuch*, ed. V. Langmantel, Tübingen, 1885, p. 111).

[61] *DRH*, III, nr. 80, p. 155—157.

[62] Procelnici, Bogdănești, Hovcești, Medeleni, Nedeiani, Bogheasa, Drăgușeni, Lazoreni, Procelnici. Cozmești, Oișani, Laslăoani, Negoești, Stancăuți, Scutureceani, Cernătești, Găureni, Delești, o moară la Bahlui, o moară la Jijia.

[63] *DRH*, II, nr. 106, p. 149—151.

[64] M. Costăchescu, *Documente moldovenești dela Ștefăniță voevod (1517—1527)*, Iași, 1943, p. 279—280.

[65] Prima mențiune *DRH*, I, nr. 13, p. 18—20; ultima mențiune *DRH*, I, nr. 54, p. 79—80.

[66] Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, nr. 173, p. 625—627; nr. 175, p. 628—630.

[67] Mă gîndesc de exemplu la neamurile lui Giurgiu de la Frătăuți, lui Oană Jumătate, lui Oană Pîntece sau al lui Stanislav Rotumpan (cf. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, 1971, p. 272, 282, 281—282, 284).

[68] *Jijia:* *Lazoreni, *Procelnici, Cozmești, *Oișani. *Prut:* Laslăoani, *Negoești, Stancăuți, Scutureceani, *Cernătești, *Găureni, Deleși, *Cîrligătura:* Procelnici, Bogdănești, *Hovcești, *Medeleni, *Nedeiani *Bogheasa și *Drăgușeni la Bahlui.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aflîndu-se la Sud-Vest de Iași, într-un sat al cărui nume derivă din al său, adică în satul Procelnici [69]. Privind harta, putem observa că o parte din aceste sate, înșirîndu-se la Sud-Vest de Iași pe malul Bahluiului, îi permitea controlul văii acestui rîu dinspre partea sudică; cealaltă parte a satelor, ținîndu-se lanț la răsăritul limbii de pămînt pe care o formează regiunea interfluvială dintre Jijia și Bahlui, ca și în valea Prutului, pînă în zona Unghenilor, constituia și aici un fel de zăvor [70].

Dacă, în lipsa documentului original, nu se poate preciza data exactă cînd Alexandru cel Bun a întărit lui Stoian Procelnic toate aceste sate — oricum, în intervalul 1400—1423 — în schimb, trebuie să ne punem întrebarea dacă avem de-a face cu o donație efectivă, „pentru dreaptă și credincioasă slujbă", sau doar cu o confirmare a unei stări de fapte deja existente, recunoscută de domn prin acest document care a asigurat, în același timp, urmașilor lui Stoian stăpînirea asupra vechilor ocini. Judecînd după unele cazuri similare [71], sînt înclinată să optez pentru a doua variantă: confirmarea unei situații preexistente.

De altminteri, pentru această soluție nu sîntem limitați doar la conținutul actului — în redarea sa de la 1490 —, ci dispunem și de un alt indiciu, care ne permite, în același timp, să surprindem forma acestei străvechi stăpîniri a neamului Procelnicilor, ca și împrejurările istorice în care ea s-a exercitat. Acest indiciu ni-l furnizează însuși numele persoanei, *Procelnic*, care, după cunoștințele mele, este un unicat în istoria Moldovei, nefiind atestat decît la Stoian și la urmașii săi [72]. În legătură cu interpretarea care urmează, mi se pare deosebit de sugestiv faptul că acest nume s-a pierdut destul de repede: îl mai întîlnim doar la fiii și la nepoții lui Stoian [73], această ultimă generație marcînd deja începutul uitării numelui tradițional (așa cum a remarcat încă Mihai Costăchescu, genealogia acestui neam nu poate fi stabilită cu absolută precizie [74], pentru a se putea urmări mai exact evoluția patronimului).

Acest nume, cu rezonanța sa ciudată, a atras atenția regretatului Aurelian Sacerdoțeanu, care a încercat să-i deslușească taina, reușind să dovedească faptul că la originea lui se află o *funcție* [75]. Conform celor stabilite de el, denumirea aceasta trebuie raportată la o vreme mai îndepărtată, anterioară constituirii principatului moldovenesc și ea se referă la o responsabilitate pentru o organizare mai cuprinzătoare [76]. Transpusă la persoana lui Stoian Procelnic, această răspundere îngloba datoria de a aduna și a preda tătarilor tributul de vite [77], astfel încît dispariția funcției trebuie — în mod obligatoriu — plasată în momentul dispariției dominației tătare [78]. Este, însă, o întrebare dacă această responsabilitate a lui Stoian — eventual, a tatălui său — s-a exercitat numai în limitele domeniului descris de documentul din 1490 [79] sau pe o arie încă și mai întinsă, ceea ce mi se pare mult mai probabil.

Prin urmare, putem conchide că *familia lui Stoian a reprezentat, în vremea dominației tătare, vîrful ierarhiei sociale a regiunii*, amintirea acestei situații păstrîndu-se în poziția privilegiată a lui Stoian și în patronimul său. În legătură cu aceste constatări, s-ar putea încerca o nouă explicație și pentru tezaurul descoperit în satul Voinești la numai cîțiva kilometri de satul Procelnici, vechea reședință a neamului *procelnicilor*; datat de arheologi în secolul XIII și cuprinzînd piese de podoabă de factură bizantină și rusă, acest tezaur a fost și este socotit

---

[69] Satul se află în actuala comună Miroslava. În 1581, o parte din satul Procelnici se afla în stăpînirea lui Condrea Bucium (*DIR*, A, 3/XVI, nr. 225, p. 170—173). Cu Gheorghie Saula, însă, mai găsim în secolul XVII pe un membru al neamului Procelnicilor la Procelnici (*DRH*, XIX, nr. 449, p. 615—616; XXI, nr. 150, p. 194—195).

[70] Cf. *Supra*, n. 68.

[71] Mă gîndesc, de exemplu, la moșiile lui Mihail de la Dorohoi sau ale lui Ivan Cupcici (cf. Stoicescu, *Dicționar*, p. 278, 267).

[72] Cf. Costăchescu, *Ștefăniță*, p. 278—282.

[73] Cf. *DRH*, II, nr. 106, p. 149—151; III, nr. 80, p. 155—158; III, nr. 203, p. 365—367; Costăchescu, *Ștefăniță*, nr. 52, p. 275—282; *DIR* A, 3/XVI, nr. 225, p. 170—173. Vezi și Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 586—588.

[74] Costăchescu, *Ștefăniță*, p. 280.

[75] A. Sacerdoțeanu, *„Procelnicul" o instituție medievală românească. Din istoria relațiilor româno turcice*, în *AUB*, XV, 1966, p. 49—58.

[76] *Ibidem*, p. 50, 52—53, 54.

[77] *Ibidem*, p. 54.

[78] *Ibidem*, p. 54, 55.

[79] Aceasta pare să fi fost opinia lui Aurelian Sacerdoțeanu (*ibidem*, p. 54, n. 29). Vezi și idem, *Elemente de continuitate și unitate în istoria medievală a românilor*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 105—134, aici p. 130.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca aparţinînd unuia dintre „feudalii" localnici [80], care, în lumina celor stabilite mai sus, ar putea fi bănuit în persoana unuia dintre vechii *procelnici*, ascendenţi ai lui Stoian de la 1401—1423.

Înainte de a încerca desprinderea unor observaţii de un caracter mai general, încă o precizare, care nu e lipsită de însemnătate, relativă la vechimea stăpînirilor familiei lui Stoian Procelnic, rezultînd tot din documentul de la 1490. Deja faptul că privilegiul pierdut al lui Alexandru cel Bun menţionează o curte într-un sat purtînd numele neamului sugerează că satul respectiv se aflase în posesia familiei cu cel puţin o generaţie mai înainte. Dar acelaşi document mai conţine o sugestie, care ne face să credem că neamul acesta era încă şi mai din vechime instalat în regiunea respectivă. Anume, printre satele care compuneau domeniul lui Stoian Procelnic se afla nu doar un singur sat numit Procelnici — cel menţionat deja, pe Bahlui, în actuala comună Miroslava — ci şi un al doilea, cu acelaşi nume, situat pe Jijia, în actuala comună Golăieşti [81]. Aceste numiri-pereche nu pot fi explicate altfel decît printr-un fel de micromigraţie, în cadrul posesiunilor aceleiaşi familii. Iar faptul că existenţa ambelor sate a fost consemnată încă în actul emis de Alexandru cel Bun în favoarea lui Stoian dovedeşte că acest proces de „roire" a trebuit să aibă loc mai înainte, ceea ce urcă şi mai mult vechimea neamului.

Aceste observaţii pe marginea actului din 1490 se îmbină perfect cu mărturiile găsite în cursul săpăturilor arheologice efectuate în împrejurimile Iaşilor ca şi cu ipotezele formulate în ultimii ani cu privire la condiţiile politice de la răsărit de Carpaţi spre sfîrşitul secolului XIII şi în prima jumătate a celui următor. Arheologii au reuşit să circumscrie, la vest de Nistru, răspîndirea aşa-numitei ceramici roşietico-gălbuie, caracteristică zonei aflate sub dominaţia directă a Hoardei de Aur, la o arie delimitată la nord de cursurile inferioare ale Răutului şi Bahluiului iar la vest — de valea Siretului [82]. Această distribuţie arată că regiunea Iaşilor reprezenta un fel de zonă de contact (aş spune, folosind un termen mai sugestiv, o balama) între ţinuturile aflate sub stăpînirea nemijlocită a tătarilor şi acelea asupra cărora dominaţia lor se exercita într-un alt mod [83]. Nu lipsesc nici dovezile pentru a ilustra faptul că triunghiul Bahlui—Jijia—Prut a fost legat de lumea tătară, dovezi păstrate de pămînt şi pe care uneltele arheologilor le-au smuls uitării. În imediata apropiere a Iaşilor, la sud de Bahlui, la Hlincea, au fost găsite vase de import de la sfîrşitul secolului XIII a căror prezenţă a fost explicată prin raporturi de schimb întreţinute cu Hoarda de Aur [84]. Din aceeaşi vreme, datează şi un dirhem tătar, provenind tot de la Hlincea [85]. O altă monedă tătărească a fost descoperită pe teritoriul comunei Bosia [86] (teritoriu în apropiere de care, în paranteză fie spus, s-au

---

[80] D. Gh. Teodor, *Tezaurul feudal timpuriu de obiecte de podoabă descoperit la Voineşti-Iaşi*, în *AM*, I, 1961, p. 245—269, aici p. 261. Pe cînd Dan Gh. Teodor crede că îngroparea tezaurului stă în legătură cu invazia mongolă din 1241 *(ibidem*, p. 262), Lazar' L. Polevoj — după care datarea lui în epoca premongolă ar fi îndoielnică — pare să pledeze pentru ascunderea tezaurului către sfîrşitul secolului XIII (Polevoj, *Očerki*, p. 141).

[81] *DRH*, III, nr. 80, p. 155—157. Trebuie subliniat, în acest context, că în afara satului Medeleni la Cîrligătură, menţionat în documentul din 1490, mai există un al doilea sat cu acest nume pe Prut, aflîndu-se, ca şi Procelnici, în actuala comună Golăieşti (Costăchescu, *Ştefăniţă*, p. 278) ; de asemenea, în afara satului Găureni dincolo de Prut, menţionat în 1490, mai este cunoscut un alt sat Găureni, situat lîngă Miroslava (cf. N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 322).

[82] Spinei, *Moldova*, p. 196.

[83] Cu privire la diferitele opinii despre organizarea politică la est de Carpaţi, cf. de exemplu N. Grigoraş, *Românii de la est de Carpaţi şi organizarea lor pînă la întemeierea Statului românesc al Moldovei*, în CI, s.n., VIII, 1977, p. 267—285 ; Giurescu, *Tîrguri*, p. 61—68 ; C. Cihodaru, *Observaţii cu privire la procesul de formare şi de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI—XIV (II)*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 117—139, aici p. 117—132 ; Spinei, *Moldova*, p. 188—192, 229—232.

[84] *Istoria oraşului Iaşi*, vol. I, p. 36.

[85] O. Iliescu, *Monede tătăreşti din secolele XIII—XV, găsite pe teritoriul Republicii Populare Române. Notă preliminară*, în *SCN*, III, 1960, p. 263—277, aici p. 269.

[86] *Ibidem*, p. 271—272.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aflat și unele dintre satele stăpînite de Procelnici[87]). În afară de aceasta, distribuirea monedelor tătărești — fie sub formă de tezaure, fie sub formă de piese izolate — în teritoriul dintre Nistru și Prut sugerează existența unui drum îndreptat spre vadul Prutului de la est de Iași[88]. Tocmai această zonă cumva mărginașă pentru stăpînirea directă a tătarilor asupra regiunii est-carpatice se afla sub controlul neamului Procelnicilor, care a străjuit o cale de acces spre interiorul Hoardei de Aur și o cale de ieșire spre nord-vest. Cu o funcție asemănătoare vor fi fost însărcinați — de data aceasta din partea unei puteri politice cu centrul în nord-vestul țării — și *iașii*, instalați pe malul stîng al Bahluiului. În ce chip s-au înfățișat relațiile dintre acești doi factori — rămîne o problemă deschisă. Însă faptul că Alexandru cel Bun a răsplătit, într-un fel, neamul Procelnicilor, prin emiterea privilegiului amintit, lasă să se înțeleagă că — cel puțin de la un anumit moment greu de stabilit încoace — acest neam nu s-a numărat printre adversarii domnitorilor țării Moldovei. Totuși, oricît de însemnat va fi fost, anterior, rolul acestui neam — o amintire dăinuiește încă în situația lui Stoian Procelnic — sub urmașii lui Alexandru cel Bun familia pare să fi părăsit scena politică, fiindcă numai Ivașco Procelnic mai face parte — în 1433 — din sfatul lui Iliaș[89]. La vremea aceea, însă, așezarea de pe terasa nordică a Bahluiului (malul stîng) atinsese deja un anumit stadiu de dezvoltare și domnitorii Moldovei nu se mai sprijineau pe luptători străini sau pe „feudalii" localnici: ei dispuneau acum la Iași de o curte domnească, simbol al prezenței supremei puteri politice a țării în incinta orașului[90].

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER STADT IAȘI IM XIV.—XV. JH.

ZUSAMMENFASSUNG

Im vorliegenden Beitrag wird auf zwei Wegen der Versuch unternommen, die Anfänge der Siedlung Iași näher zu fassen. Im ersten Teil wird der Zugang über den Namen der Stadt *Iași* gesucht. Die Verf. lehnt diejenige Interpretation als unbefriedigend ab, wonach der Städtename als Ableitung eines Personennamens zu verstehen sei; ausserdem zeigt sie, dass die Deutung des Namens als eine Niederlassung von Bogenmachern (arcarii) nicht haltbar ist, da sie von einer unzutreffenden linguistischen und etymologischen Voraussetzung — es gibt im Ung. kein Wort *jiasz*; jász leitet sich nicht von ij=Bogen ab — ausgeht. Da die Stadt in einheimischer und fremder Überlieferung nicht nur als *Iași* bzw. *Jasskyj torg*, sondern auch als *Forum Filistinorum* bekannt ist, muss eine Erklärung beide synonym gebrauchten Namen berücksichtigen und auf beide zutreffen. Das ist nur bei einem Ethnonym der Fall, und zwar bei den Nachfahren der iranischen Alanen, den Ossen bzw. Osseten. Teile von ihnen flohen 1239 und nach 1241 zusammen mit Kumanen vor den Tataren nach Ungarn, wo sie nach russischem Vorbild *jász(ok)* genannt wurden, aber auch als *filisteni* in den Quellen erscheinen. Die Präsenz der Jassen auf dem Boden des späteren Fürstentums Moldau — *filisteni* sind hier für Baia und Iași belegt — muss in Zusammenhang mit einer erneuten Verpflanzung, dieses Mal von West nach Ost, gesehen werden. Über den genauen Zeitpunkt, der in der ersten Hälfte des 14. Jh. zu suchen sein dürfte, kann einstweilen noch nicht entschieden werden. Gab es eventuell schon vor 1345 einen von Jassen gehaltenen ungarischen Stützpunkt in Baia, stationierte Dragoș 1347 nach seinem Zug in die Moldau eine aus Ungarn mitgeführte Abteilung von Jassen in diesem Zentrum der von ihm begründeten Mark oder liess Dragoș von Giulești 1359 nach der Strafexpedition gegen die moldauischen Aufständischen eine Anzahl von Jassen zum Schutz in Baia zurück? Auf jeden Fall ist die Anwesenheit von Jassen am Ufer des Bahlui später anzusetzen, da diese Region sich in den genannten Jairon noch unter der Herr-

[87] Anume satele pe teritoriul comunelor Golăiești (Cozmești, Oișani) și Berești (Laslăoani, Stancăuți, Scutureceani, Cernătești) ca și pe teritoriul Unghenilor (Negoiești, Găureni, Delești).

[88] A. A. Nudel'man, *Topografija kladov i nachodok edinično monet*, Kișinev, 1976, p. 91, 147—149. harta p. 191.

[89] Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, nr. 182, p. 650—652. Deoarece el nu mai este menționat printre boierii lui Ștefan, care făgăduiesc credință în ianuarie 1434 (*Ibidem*, nr. 185, p. 665—667), nu este exclus ca el să fi murit în lupta de la Loloni din octombrie 1433.

[90] Cf. Al. Andronic, *Curtea domnească din Iași — reședință voievodală (sec. XV—XVII)*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 543—549.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

schaft der Goldenen Horde befand. Die Anlage eines Stützpunktes der Jassen auf dem Boden des späteren Iaşi steht mit den Ausgreifen des nordmoldauischen Woiwodats nach Südosten in Verbindung und erfolgte durch die Fürsten Bogdan I. (1363—1367), Laţcu (1367—1375) oder Petru I. (1375—1391). Im zweiten Teil des Beitrages zieht die Verf., um die Situation im 14. Jh. zu beleuchten, ein bisher nicht beachtetes Dokument aus dem Jahre 1490 heran, das eine verlorene Urkunde Alexanders des Guten (1400—1432) bestätigt, mit der dieser dem Bojaren Stoian Procelnic cel Bătrîn (=der Alte) den Besitz von 18 Dörfern — darunter den Stammsitz Procelnici — und zwei Mühlen verbriefte. Diese in der unmittelbaren Nachbarschaft von Iaşi gelegenen Besitzungen sind derart verteilt — zum einen befinden sie sich in der Cîrligătură genannten Zone südlich von Iaşi, zum anderen in den Tälern von Jijia und Prut — dass sie die Zugänge zum Bahlui — und zum Jijia-Tal abriegeln und die Kontrolle über die am und in der Nähe des Prut gelegene Region ermöglichen. Der für die Zeit Alexanders des Guten ungewöhnlich beträchtliche Umfang des dem Stoian Procelnic gehörenden Besitzes sowie die Stellung dieses Bojaren im Fürstenrat in den Jahren 1401 bis 1423 legen die Vermutung nahe, dass Stoian zur Gruppe derjenigen moldauischen Bojaren zählte, die in ihrer Gesamtheit die verschiedenen „terrae" repräsentierten, die in das Fürstentum Eingang gefunden hatten, und die die führende Schicht des Adels darstellten. Diese Annahme findet ihre Bestätigung im Namen Procelnic, den die Familie trägt und der in der Moldau nur für sie belegt ist. Hinter diesem Namen verbirgt sich eine Funktion, die in die Zeit vor der Entstehung des Fürstentums Moldau zurückweist und die die Verantwortung für eine grössere Anzahl von Menschen, für ein grösseres Gebiet beinhaltet. Im vorliegenden Fall oblag es den Procelnici, den Viehtribut für die Tataren einzuziehen. Unter der Kontrolle der Familie Procelnic befand sich eine Zone, die nach dem Ausweis der Bodenfunde eine Scharnierstelle bildete zwischen der unmittelbar der Goldenen Horde unterstehenden Region und derjenigen, in der sie ihre Herrschaft indirekt ausübten. In diesem Gebiet verkörperten sie, solange es unter tatarischer Botmässigkeit stand, die Spitze der Sozialhierarchie. Über die Art der Beziehungen zwischen der Familie Procelnic und den auf dem linken Bahlui-Ufer angesetzten Jassen lassen sich keine Aussagen treffen. Allerdings legt die Ausstellung der genannten Urkunde durch Alexander den Guten nahe, dass das Geschlecht sich zu einem bestimmten Zeitpunkt auf die Seite der moldauischen Fürsten schlug.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LOCALIZAREA BĂTĂLIEI DINTRE BASARAB I ŞI CAROL ROBERT (1330): ÎN BANATUL DE SEVERIN * (I)

DE

CONSTANTIN REZACHEVICI

Fără îndoială, localizarea bătăliei din 9—12 noiembrie 1330 între oştile lui Basarab I şi Carol Robert, constituie una din cele mai dezbătute şi controversate probleme de geografie istorică în cadrul îndelungatei epoci medievale româneşti. Dezbătută datorită *însemnătăţii deosebite a bătăliei* care a jucat un rol hotărîtor în stăvilirea expansiunii maghiare la sud de Carpaţi şi în consolidarea independenţei Ţării Româneşti, într-un moment cheie, de început a existenţei sale. Controversată deoarece, din nefericire, nici un izvor din veacul al XIV-lea nu leagă bătălia de un anume topic, lucru de altfel explicabil prin faptul că ea s-a dat într-o regiune muntoasă, relativ departe de orice aşezare, iar izvoarele din secolul al XIV-lea care o menţionează provin exclusiv din mediul curţii maghiare, puţin familiarizată, dacă nu chiar neinteresată, de amănuntele de mică toponimie locală românească.

Ca atare, terenul ipotezelor fiind deschis, şi ce teren, în lungul a mai tot arcul Carpaţilor Meridionali, ipotezele lansate din a doua jumătate a secolului trecut n-au întîrziat să sporească pînă în zilele noastre. Ele s-au structurat geografic pe regiuni, s-au creat chiar curente în susţinerea lor, fiecare ipoteză avînd sprijinitori şi opozanţi. Introducerea de către N. Iorga, la începutul secolului nostru a topicului „Posada" a complicat şi mai mult lucrurile, orientînd un timp cercetările în mod cu totul subiectiv spre numeroasele „Posade" din Carpaţii Meridionali. Deşi se recunoaşte şi se afirmă, în ultimul timp stăruitor, că topicul amintit n-are legătură cu bătălia din 1330, totuşi el este folosit pînă şi în ultimele lucrări apărute în toamna lui 1980, cu prilejul aniversării a 650 de ani de la desfăşurarea „bătăliei de la Posada". Faptul se explică nu numai printr-o anume inerţie a conştiinţei colective, cît mai ales printr-o concizie (ca să nu zicem comoditate) în exprimare, nejustificată însă la istoricii de specialitate; „Posada" înlocuind formularea mai lungă, dar singura corectă, printr-o perifrază („bătălia din..., între oştile...").

Dacă acum „Posada" nu mai are însă pentru majoritatea istoricilor un sens precis topic ci unul mai degrabă de apelativ al bătăliei, prin aceasta aria ipotezelor privind localizarea ei nu s-a restrîns, ci dimpotrivă. Calcule ale distanţelor de tot felul, hărţi, scheme, diagrame, cercetări pe teren, presupuneri logice etc., au acoperit cu timpul realitatea puţinelor ştiri cuprinse în izvoarele veacului al XIV-lea, în plus acestea din urmă fiind adesea folosite necritic, o bună parte din autorii ipotezelor privind localizarea bătăliei din 1330 nefiind istorici de specialitate.

In ultimii ani se constată chiar tendinţa de reluare, cu precizări mai mult sau mai puţin esenţiale, aproape întotdeauna de către autori originari din judeţele respective! a vechilor ipoteze de largă audienţă, cum ar fi cea a lui I. Conea privind localizarea luptei în Loviştea, asupra căreia vom reveni mai jos, sau cea lui N. Iorga, referitoare la plasarea bătăliei pe drumul de la Curtea de Argeş spre Bran [1]. Nu lipseşte nici reluarea unei ipoteze

---

* Partea I-a şi a III-a a acestui studiu au fost prezentate în cadrul unei comunicări ştiinţifice la Institutul de Istorie „N. Iorga", la 2 noiembrie 1982.

[1] P. Chihaia, *Lupta de independenţă a lui Basarab I oglindită în miniaturile din Cronicon Pictum*, în *GB*, XXXVI (1977), nr. 7—9, p. 716—717, pornind de la premiza nejustificată documentar că: „La 1330, saşii şi ungurii erau încă puternic statorniciţi în zona Cîmpulungului" şi de la tot atît de neîntemeiata probabilitate: „ca unul din obiectivele militare ale lui Carol Robert să fi fost eliberarea [? — C.R.] sau despresurarea [? — C.R.] Cîmpulungului, a fostei cetăţi regale [? — C.R.] din Ţara Românească", ca şi cum ungurii ar fi stăpînit vreodată efectiv oraşul, consideră că bătălia din noiembrie 1330 a avut loc „în apropierea Cîmpulungului". Carol Robert îndreptîndu-se de la Argeş, prin Domneşti, la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de mai restrînsă circulaţie, cum este cea a lui D. Onciu şi I. Lupaş, care aşează bătălia într-un loc neprecizat, undeva în preajma Curţii de Argeş, recent prezentată într-o formă neştiinţifică [2].

I. *UN BILANŢ PE MARGINEA IPOTEZELOR*

Înainte de a analiza argumentele aduse de această ultimă lucrare, este bine să amintim *caracteristicile generale ale ipotezelor privind localizarea luptei din noiembrie 1330*, emise în deosebi în cursul ultimilor opt decenii, pe care spaţiul nu ne îngăduie să le mai înşirăm aici [3]. În primul rînd, *toate*, pînă la cele mai recente, se bazează pe *afirmaţia categoric acceptată* (deşi nu este altceva decît *o deducţie logică, nesprijinită de nici un izvor!*), că la înapoiere oastea lui Carol Robert s-a îndreptat din împrejurimile Curţii de Argeş (unde este într-adevăr documentată) direct spre Transilvania. Nici unul din autorii ipotezelor de care ne ocupăm nu a analizat însă situaţia din sudul Transilvaniei în contextul evenimentelor din preajma anului 1330, şi mai cu seamă relaţiile lui Carol Robert cu saşii sibieni, spre a vedea dacă o retragere prin ţinutul acestora sau al saşilor braşoveni era oportună pentru obţinerea de hrană pentru oaste, aceasta fiind *premisa logică* care a orientat atenţia istoricilor şi a altora care s-au ocupat de localizarea bătăliei din 1330 spre *afirmarea categorică* a retragerii lui Carol Robert *prin Transilvania*, undeva pe drumul spre aceasta plasînd deci bătălia cu oştile lui Basarab. Ca atare, confruntarea de opinii s-a dat la nivel pragmatic între susţinătorii aflării drumului *cel mai scurt* (altă deducţie logică!) între Curtea de Argeş şi Braşov sau Sibiu (prin Loviştea), partizanii ultimului traseu fiind mai numeroşi [4]. Glasul stingher al lui P. Dragalina, care la sfîrşitul secolului trecut afirma, e drept *fără a se baza pe vreun izvor*, că bătălia s-a dat undeva „în *cheile Crainei*, în strimtorile dintre Orşova şi Meedia" [5], a fost înregistrat doar ca o simplă curiozitate istoriografică, socotindu-se desigur, şi nu departe de adevăr, că părerea sa provenea din interesul exclusiv pentru obiectul său de studiu: istoria banatului de Severin.

În al doilea rînd, nu numai în reconstituirea luptei ci mai cu seamă în localizarea ei, cei care s-au ocupat de aceste aspecte au acordat atenţia principală, exagerată, reproducîndu-le uneori chiar *in extenso*, relatările *Cronicii pictate (de la* Budapesta, din 1932, nu de la Viena, cum se mai citează în prezent eronat!), care descrie doar începutul bătăliei (fixarea oştii maghiare în defileu) şi bilanţul tragic pentru oastea regală a acesteia, după mai bine de patru decenii de la evenimente, partea care ne interesează ca şi cele două cunoscute miniaturi care o însoţesc fiind de fapt alcătuite în contextul relaţiilor româno-maghiare din anii 1367—

Cîmpulung, „încît distanţa de la Argeş în Transilvania [sic! — C.R.] nu trebuie măsurată pe itinerarul Argeş-Bran (cetatea Branului nici nu se înălţase...), ci Argeş-Cîmpulung, apărînd cu mult mai avantajoasă decît Argeş-Sibiu sau chiar Argeş-Turnu Roşu". Acest itinerar e preluat întocmai de N. Stoicescu, Fl. Tucă, *1330 Posada*, Bucureşti, 1980, p. 156—157 şi schema 3, p. 154, din păcate fără menţionarea articolului lui P. Chihaia.

[2] Paul Ioan Cruceană, *Puncte de vedere privind localizarea Posadei*, în *RdI*, XXXIII (1980), nr. 10, p. 1971—1979.

[3] Prezentarea celor mai multe ipoteze privind localizarea „Posadei", la Andrei Pandrea, *Unde s-a dat bătălia de la Posada?*, în „Argeş, VII (1972), nr. 3, p. 16—17; C. C. Giurescu, *Unde a fost Posada?*, în *Probleme controversate în istoriografia română*, Bucureşti, 1977, p. 157—162; N. Stoicescu, Fl. Tucă, *op cit.*, p. 106—130; S. Iosipescu, în *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 91—92; P. I. Cruceană, *op. cit.*, p. 1971—1974 (reproduce pe A. Pandrea). Cf. şi notele 40—41.

[4] Este caracteristică părerea lui C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 161—162, care susţinînd că bătălia s-a dat în Loviştea, pe *drumul cel mai scurt spre Transilvania* (faptul ca atare îi pare neîndoios), care după opinia sa trecea prin Loviştea, Cîineni, Sibiu, recunoaşte doar că plasarea bătăliei pe acest drum „nu are un caracter de certitudine; *este o ipoteză de lucru*, cu mulţi sorţi însă de probabilitate. Va trebui să se facă o cercetare pe teren şi în direcţia cealaltă, spre Cîmpulung—Bran, şi mai ales de la Rucăr înainte, cercetare însoţită de asemenea de o fotografie aeriană a terenului. Abia după ce se vor face ambele cercetări — pe sol şi fotografiind aerian — în amîndouă direcţiile, spre Cîineni şi spre Giuvala, se va putea ajunge de la *un rezultat sigur, ipoteza transformîndu-se în certitudine*" [s.n.]. Cf. şi N. Stoicescu, Fl. Tucă, *1330 Posada*, p. 152—157 (analiza drumurilor celor mai scurte *spre Transilvania*).

[5] P. Dragalina, *Din Istoria Banatului Severin*, I, Caransebeş, 1899, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1370 [6]. Şi cu toate că descrierea locului luptei, aflat undeva „pe o cale oarecare" *(quondam viam)* [7] este cu totul imprecisă, *putînd fi atribuită oricărei văi lungi şi întortocheate din Carpaţii Meridionali*, ca să nu mai vorbim de cele două miniaturi în care formele de teren, alcătuite după tipicul bizantin, rupt de realitate, trecut prin filiera modelului unui atelier de miniaturistică din Bologna, cum vom vedea mai jos, şi nepotrivindu-se nici măcar între ele, nu „ilustrează", după părerea noastră, atît textul cronicii, cît spiritul în care a fost elaborat, aproape toţi cei care s-au ocupat de localizarea bătăliei din 1330, indiferent de locul asupra căruia se opreau, au căutat să introducă datele „geografice" ale teatrului de luptă, ca într-un adevărat „pat al lui Procust", în formele prezentate de *Cronica pictată* şi miniaturile ei [8].

In schimb, s-a trecut mai uşor peste documentele regale din deceniile patru şi cinci ale veacului al XIV-lea, referitoare la bătălie [9], din care au fost reţinute mai cu seamă elementele de „decor", în realitate cu totul imprecise [10] şi ele din punct de vedere topografic *(„un loc cringos şi păduros cu dese întăriturі", „un loc strimt şi întunecos", „locuri strîmte şi pădurroase, împrejmuite de întăriturі puternice")* [11]. Dacă la acestea mai menţionăm că în adausul la *Chronica terrae Prusiae* a cavalerului teuton Petru de Dusburg, redactat nu mult după 1330, după informaţii din tabăra maghiară, se vorbeşte doar de ţăranii români *(„rustici illius regionis")* care au răsturnat copacii asupra oastei lui Carol Robert „cînd la înapoiere au intrat ungurii în acea pădure" *(dum in reditu intrassent Ungari dictam sylvam)* [12], confirmînd deci *caracterul păduros* al locului bătăliei, amintit, cum am văzut, şi în actele regale, fără a pomeni însă nimic de vreo *vale circulară stîncoasă*, element care apare în schimb în prim plan în *Cronica pictată*, la caracterul imprecis al elementelor „decorului" geografic (locuri păduroase, strîmte, sînt nenumărate în Carpaţii Meridionali !) prezentat de documentele regale amintite se adaugă contradicţia formală cu textul *Cronicii pictate*. Această contradicţie, de altfel *relevată mai demult*, ca şi analiza critică a textului descrierii locului

---

[6] M. Holban, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria angevină şi despre reflectarea campaniei din 1330 în diplomele regale şi în „Cronica pictată"*, în „Studii", XX (1967), nr. 1, p. 37—39, cf. şi p. 31—34 (citäm această ediţie, reeditarea studiului în idem, *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, Bucureşti, 1981, neavînd nici un fel de schimbări).

[7] G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, XI, Bucureşti, 1937, p. 110, 234—235.

[8] Referindu-ne, din necesităţi de concizie, doar la exemple mai recente, cf. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 159 ; col. Fl. Tucă : „Am privit acea zonă cu ochiul cercetătorului militar. Urmărind drumul din defileul Ţării Loviştei, am putut constata nu numai că acesta se aseamănă cu cel descris în *Cronica pictată* şi cu una din miniaturile înmănunchiate în ea, ci şi că el oferă condiţii propice pentru zdrobirea oricărui agresor care ar fi încercat să-şi deschidă drum prin respectiva zonă mutoasă" (Fl. Tucă, *Bătălia de la Posada şi importanţa ei pentru consolidarea independenţei Ţării Româneşti*, în *File din istoria militară a poporului român*, II, Bucureşti, 1974, p. 12 ; fără a cunoaşte bibliografia de specialitate, P. Chihaia *(op. cit.*, p. 712—715) crede că cele două miniaturi ale *Cronicii pictate* referitoare la bătălia din 1330 prezintă două momente diferite ale luptei şi „ilustrează un peisaj real", iar M. Cazacu, pornind de la o părere fugară a lui N. Iorga, „identifică" chiar pe una din miniaturi pe Basarab I (!) *(Există un portret al lui Basarab Întemeietorul ?* în „Magazin istoric", IV (1970), nr. 9, p. 11). Pe bună dreptate s-a afirmat că „Fiecăruia dintre cei care propuneau o localizare sau alta i se părea că locul ales de el corespunde exact descrierii din *Cronica pictată !*" (N. Stoicescu, Fl. Tucă, *Semnificaţia istorică a bătăliei de la Posada*, în *RdI*, XXXIII (1980), nr. 10, p. 1871).

[9] O analiză a acestora, sub aspect diplomatic şi de conţinut, utilă în problema localizării bătăliei, chiar dacă nu se ocupă direct de aceasta, la M. Holban, *op. cit.*, p. 21—31 ; idem, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină*, în „Studii", XV (1962), nr. 2, p. 321—325 ; idem, *Pe marginea unor „Probleme controversate în istoriografia română"*, în *RdI*, XXXI (1978), nr. 6, p. 1076—1077 ; analiză menţionată doar de N. Stoicescu, Fl. Tucă, *1330 Posada*, p. 117—118 nota.

[10] Cum observă şi N. Stoicescu, Fl. Tucă, *Semnificaţia istorică a bătăliei de la Posada*, p. 1870.

[11] *DRH*, D, I, Bucureşti, 1977, p. 47—48 ; 53—54 ; 2 noiembrie 1332, 2 ianuarie 1333, 19 mai 1335.

[12] Em. C. Lăzărescu, *Despre lupta lui Basarab Voevod cu Carol-Robert*, în *RI*, XXI (1935), nr. 7—9, p. 244. Fragmentul respectiv este redactat cu mult înaintea celui corespunzător din *Cronica pictată*, cu care n-are nici o legătură.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luptei din *Cronica pictată* (în care au intrat formulări din documentele regale, amintiri ale generației care a participat la bătălie, și elemente ale campaniei maghiare din 1368 împotriva voievodului Vlaicu) [13], au fost trecute cu vederea de cercetătorii ce s-au ocupat *în chip special* de localizarea bătăliei din 1330, care în majoritate au optat cu multă ușurință pentru descrierea locului luptei cuprinsă în *Cronica pictată*, tradusă de mult în limba română, ca atare ușor accesibilă! Iar atunci cînd au utilizat și documentele regale privitoare la bătălie, s-au bazat în primul rînd, cum vom vedea și mai jos, pe documentul dovedit de multă vreme ca fals (de epocă) [14] din 9 decembrie 1330.

Elementele geografice cuprinse în documentele regale, cu valoare practic reală pentru stabilirea, nu a cutărei văi sau vîlcele, cum s-a încercat, lucru mult prea ipotetic, *ci a colțului de țară* unde s-a dat bătălia din 1330, au rămas astfel pînă acum neluate în seamă.

În sfîrșit, cercetările speciale consacrate localizării luptei din noiembrie 1330 acordînd o atenție exagerată amănuntelor și detaliilor adesea contradictorii extrase din puținele izvoare autentice sau nu ale secolului al XIV-lea, cum ar fi fuga regelui Carol Robert „prin latura dreaptă a zidului de dușmani" *(informație din documentul fals din 9 decembrie 1330, cel mai adesea folosită!)*, transpun într-un anume teren o schemă cu totul fantezistă a dispozitivului oștilor [15], polemizînd chiar, cum vom vedea mai jos, cu autorii altor ipoteze la fel de fanteziste, referitoare însă la alte regiuni geografice... Problemele metodologiei științifice a cercetării, valabile indiferent de amploarea temei investigate, sînt de cele mai multe ori neglijate. Mulți autori aduc în sprijinul ipotezelor lor informații despre bătălia din noiembrie 1330 din relatări și izvoare narative polone și maghiare din veacurile XV—XVI (și chiar XIX, acordînd valoare de izvor unor lucrări pur istorice), fără a ține seama, de pildă, că relatările lui M. Stryjkowski de la sfîrșitul veacului XVI [16], nu constituie de fapt un adevărat izvor istoric (informația despre bătălia din 1330 o ia din *Cronica pictată*, în prelucrarea lui J. Thuróczi, a lui A. Bonfinius, sau mai degrabă în cea a lui J. Dlugosz, fapt care n-a fost observat pînă acum), iar numeroasele cronici din secolele XV—XVI, al căror număr sporește mereu [17] (cele de la Buda, München, Dubnic, sau cele ale lui J. Thuróczi, A. Bonfinius, J. Dlugosz etc) [18], nu reprezintă în realitate nici ele izvoare deosebite pentru bătălia din 1330, ci reproduc, uneori *ad-litteram*, textul respectiv al *Cronicii pictate*.

Problemele generale ale campaniei lui Carol Robert din 1330, scopul acesteia, din care derivă ipoteze privind efectivele oștii maghiare, componența și echipamentul acesteia, elemente însemnate în localizarea bătăliei în strînsă legătură cu mărimea văii sau defileului propus a le cuprinde pentru luptă [19] sînt tratate în grabă, dar mai adesea ignorate. Faptul nu ne miră de vreme ce autorii studiilor speciale privind localizarea luptei amintite trec cu ușurință și peste durata cu totul neobișnuită a bătăliei la acea epocă [20] — patru zile: 9—12 noiembrie

---

[13] M. Holban, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria angevină*, p. 32—39; idem, *Pe marginea unor „Probleme controversate în istoriografia română"*, p. 1076—1077; cf. și N. Stoicescu, Fl. Tucă, *1330 Posada, loc. cit.*; S. Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale românești (sec. XIV)*, în *RdI*, XXXII (1979), nr. 10, p. 1976—1977.

[14] Cf. M. Holban, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria angevină*, p. 30—31, 39.

[15] Spre exemplu, pornind de la lucrările didactice ale gen. I. Cupșa, col. Fl. Tucă, *Bătălia de la Posada*, p. 16 și schema nr. 2, p. 17, propune într-o manieră modernă „organizarea pentru luptă" a oștii lui Basarab, împărțind-o în patru grupări!, cărora le stabilește chiar misiuni! etc., *păreri fără nici un sprijin documentar*, ca să nu spunem cu totul fanteziste, susținute și ulterior de autor și însușite aidoma de P. D. Popescu, *Basarab I*, București, 1975, p. 120.

[16] *Călători străini despre țările române*, II, București, 1970, p. 451. Pentru erorile din lucrarea lui Stryjkowski din 1582 cf. și nota 57, în articolul de față.

[17] Cf. compilația lui Hannsen Haugen de Freystain, Augsburg, 1536, în *Anexă* la C. Rezachevici, *Războiul din 1330 în lumina izvoarelor vremii*, în *Studii și comunicări*, Muzeul orășenesc Curtea de Argeș, II, alte izvoare narative la nota 157 (în pregătire pentru tipar).

[18] Cf. și G. Popa-Lisseanu, în *Izvoarele istoriei românilor*, XI, p. XXII.

[19] Celebrul defileu de la Perișani-Pripoare, din Loviștea, socotit de cei mai mulți autori drept loc al bătăliei din 1330, e descris recent drept: „Un defileu cît o strungă... un defileu miniatură..." (I. Purcaru, *Țara Loviștei, Oameni și locuri*, București, 1980, 61), în acest caz cum ar fi încăput aici „oastea generală" a regatului maghiar.

[20] Fenomen remarcat însă de N. Stoicescu, Fl. Tucă, *1330 Posada*, p. 169, care-l pun în legătură cu mulțimea înfruntărilor, iar în alt loc (p. 118) cu lungimea văii în care a avut loc lupta.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1330 —, ceea ce seamănă mai mult cu o tradiţională încercuire [21], şi mai ales — avînd înainte imaginile *Cronicii pictate*, despre care aminteam mai sus —, scapă cu totul din vedere că documentele regale, izvor mai apropiat în timp şi adresîndu-se direct unor participanţi la bătălie, menţionează *fără excepţie* bătălia ca *o luptă corp la corp* între cele două oşti, mergînd pînă acolo încît nu pomenesc nimic despre zdrobirea oştii maghiare într-un defileu, de către românii aflaţi pe laturile acestuia, după imaginea propusă de *Cronica pictată* [22]. Dacă s-ar ţine cu adevărat seama şi de înfăţişarea luptei zugrăvită de documentele regale, locul desfăşurării acesteia ar trebui căutat nu într-o vale cît mai îngustă şi stîncoasă (după şablonul *Cronicii pictate*), fie ea şi într-un ţinut păduros, cum s-a procedat pînă acum, ci într-un loc de trecere destul de larg, cel puţin în anumite porţiuni, pentru a permite desfăşurarea unor *lupte de călărime corp la corp (în timpul cărora însuşi regele a fost doborît de pe cal)* [23]. Dar mai ales s-ar renunţa la căutarea sterilă, doar după deducţii logice, de văi şi vîlcele, dealuri şi coline, mai mult sau mai puţin stîncoase, cu sau fără ape sau păduri, propuse drept loc la bătăliei, şi care trecînd adesea din autor în autor, la început ca ipoteze apoi chiar ca certitudini, fac ca în cele din urmă — după vorba înţeleaptă, citată de I. Bogdan, perfect aplicabilă în acest caz — să *„avem dinaintea noastră un uriaş arbore, ale cărui ramuri îndrăzneţe în loc să ofere istoricului obosit o odihnă sigură şi un sprijin puternic, îi storc sudori de sînge"* [24].

II. *UN EXEMPLU DE SUSŢINERE NEŞTIINŢIFICĂ A UNEI PĂRERI*

Ultima lucrare privind *„localizarea Posadei"*, apărută într-o publicaţie ştiinţifică — Paul Ioan Cruceană, *Puncte de vedere privind localizarea Posadei*, în „Revista de Istorie", XXXIII (1980), nr. 10, p. 1971—1979 — *cumulează semnificativ, ca un adevărat exponent, toate greşelile istoriografiei anterioare a problemei, pe care o „preia" mai cu seamă nemărturisit (îndeosebi după Andrei Pandrea), astfel că analiza pe care o facem în continuare are în realitate un caracter mai larg, vizînd în fapt erorile literaturii istorice amintite.* P. I. Cruceană vrea însă să convingă cititorul că ipoteza sa se raliază doar la părerea exprimată anterior, independent însă, de Dimitre Onciul şi Ioan Lupaş, despre desfăşurarea bătăliei în preajma Curţii de Argeş [25], „considerînd că puternica încleştare dintre oştile regelui Carol Robert şi oastea românească a lui Basarab I a avut loc între Curtea de Argeş şi „Castro

---

[21] În acelaşi fel a fost încercuită de români şi oastea lui Sigismund de Luxemburg, în 1395, la întoarcerea din Ţara Românească *(DRH.*, D, I, p. 183, 356), iar la 1442, tot astfel cnezii din Maramureş au oprit oastea comitelui maramureşan (R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970, p. 244).

[22] Pentru felul cum a fost creată această imagine în *Cronica pictată*, pe baza criticii textelor, cf. nota 13. Chiar şi Petru Maior se întreba cum în bătălie românii ar fi căzut ca muştele, dacă au stat doar deasupra rîpei aruncînd cu pietre *(Scrieri*, I, Bucureşti, 1976, p. 172).

[23] *DRH*, D, I, p. *67—73*, 24 aprilie 1351.

[24] I. Bogdan, *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui*, Bucureşti, 1896, p. V.

[25] Întrucît P. I. Cruceană menţionează doar titlurile lucrărilor celor doi autori (nici acestea întru totul corecte) şi anul lor iniţial de apariţie, amintim la rîndul nostru că este vorba de: D. Onciul, *Originile principatelor române*, în *Scrieri istorice*, I, ed. A. Sacerdoţeanu, Bucureşti, 1968, p. 638: de la Severin Carol Robert „înaintă spre capitala Argeş *(castrum Argias)*, unde l-a ajuns ursita" [şi mai clar în idem, *Istoria românilor de la întemeierea principatelor pînă la epoca lui Ştefan cel Mare*, Curs universitar 1905—1906, p. 214—215: la cetatea Argeş, unde se afla reşedinţa domnului român „oastea ungurească suferi o înfrîngere foarte simţitoare..." (urmează citatul din *Cronica pictată*)] şi I. Lupaş, *Atacul regelui Carol Robert contra lui Basarab cel Mare 1330* (Pe foaia de titlu: *Lupta de la Posada 1330)*, Cluj, 1932, p. 20: „Locul luptei a fost în apropierea Argeşului — *sub castro Argias* — pînă unde a străbătut arievoie oastea ungară, care pornise din Banatul Severinului în septembrie şi fu zdrobită în strîmtorile dimprejurul Argeşului la începutul lui noiembrie" (Conferinţă din 1930, extras din „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secţia pentru Transilvania" pe anul 1930/1931)]. Menţionăm, la rîndul nostru, că şi Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, I, Bucureşti, 1879, p. 233, considera că bătălia din 1330 s-a dat în preajma Curţii de Argeş.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Argias" nu departe de rîul cu același nume, în apropierea străvechei cetăți" (p. 1973). Autorul amintit nu observă însă că prin „Castro Argias" D. Onciul și I. Lupaș (ca de altfel majoritatea istoricilor)[26] înțeleg Curtea de Argeș, în vreme ce el numește astfel Cetatea Poienari, aflată mai la nord, așa cum s-a crezut îndeosebi prin deceniul al patrulea, premiză care nu poate fi acceptată cum vom vedea, și că cei doi istorici amintiți nu precizează unde anume s-ar fi dat lupta în împrejurimile Curții de Argeș, acestea putînd fi extinse, de pildă, pînă în Loviștea. În plus, menționăm, ceea ce istoriografia noastră a trecut cu vederea, că încă înaintea lui I. Conea, despre care va fi vorba mai jos, și A. Sacerdoțeanu socotea că: „Dacă regele a plecat de la cetatea Argeșului, trebuie să fi fost prin munții Argeșului acel teribil măcel", „pe la Sălătruc și Boișoara, pe la muntele Mormîntul, îndată ce a plecat de la Aref"[27].

Considerîndu-și lucrarea „o modestă contribuție — în fapt considerăm, mult prea modestă pentru nivelul publicației care o găzduiește — P. I. Cruceană pornește de la ideea, exprimată în realitate încă de Ilie Minea în 1932[28] și apoi de alți istorici pînă în zilele noastre, că topicul „Posada" nu e legat de bătălia din 1330. Din păcate analiza termenului ca atare, ca de altfel întregul „articol", dovedesc grave lipsuri de cunoștințe bibliografice *(toate lucrările citate, ca și izvoarele de altfel, au fost preluate nemărturisit de la Andrei Pandrea*[29]), metodologice etc., întreaga însăilare a textului *(reproducînd uneori întocmai pe cel al lui Andrei Pandrea)*, în care lucrările istorice sînt citate uneori cu titluri eronate (cf. p. 1972, nota 5; p. 1973, notele 12, 14), și de obicei fără trimiterile paginale respective, în care cele cîteva izvoare din veacul al XIV-lea menționate (despre care însă nu se arată niciodată de unde au fost luate, ca să nu mai vorbim de utilizarea și chiar „multiplicarea" documentelor false, crearea fantezistă de personaje etc.) sînt puse pe același plan, într-un bizar amestec, cu lucrări din veacul trecut etc., probînd un „diletantism" în sensul cel mai nefericit al noțiunii[30].

Astfel, pentru autorul amintit, care preia informația bibliografică, dar nu și aprecierea care urmează, de la Andrei Pandrea[31], *topicul „Posada"* a fost folosit mai întîi de Victor Motogna (1923) și de Nicolae al Lupului (1929): „acesta din urmă fiind de fapt primul cercetător [sic — C. R.] care situează lupta într-o Posadă, cea a Gurenilor (din Gorj) *înaintea lui Iorga* [s.n. — C. R.], ceea ce-l făcea pe Ion Conea să remarce: „E curioasă această localizare tot la o Posadă, înainte de localizarea domnului Iorga la Posada, cea de pe Dîmbovița", pentru ca abia în 1930 N. Iorga să impună definitiv denumirea „Posada" prin *Istoria armatei românești* („ediția din 1930") și Deux conférences en Suisse..." (p. 1972).

Cîte afirmații tot atîtea erori! Amintim că în realitate N. Iorga a impus topicul „Posada" *încă de la începutul acestui veac*[32], chiar și ediția din 1929 (nu 1930!) a *Istoriei armatei românești* fusese precedată de o alta în 1910!, ceea ce explică de ce V. Motogna și-a intitulat articolul său din 1923 *Iarăși lupta de la Posada*[33], „iarăși" referindu-se la lucrările mai vechi ale lui N. Iorga menționînd bătălia de la Posada. Nicolae al Lupului n-a fost un cercetător, și încă „primul cercetător care situează lupta într-o Posadă", înaintea lui N. Iorga, ci un localnic care în 1929 a consemnat o legendă auzită cu 40 de ani în urmă, cînd avea doar 10 ani! de la un staret al mănăstirii Tismana, care, observăm la rîndul nostru, putuse lua această informație chiar dintr-unul din manualele de istorie a românilor a lui

---

[26] Cf. părerile menționate la N. Stoicescu, Fl. Tucă, *1330 Posada*, p. 146—147.

[27] Șerban Al. Răzeșu [Aurelan Sacerdoțeanu], *Locul unde s-a luptat Marele Basarab-Voevod la anul 1330*, în „Albina", XXXVII (1934), nr. 40, 12 octombrie, p. 3.

[28] I. Minea, *Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert (noiembrie 1330)*, în *CI*, V—VII (1929—1931), Iași, 1932, p. 342.

[29] Andrei Pandrea, *Unde s-a dat bătălia de la Posada*, în „Argeș", Pitești, VII (1972), nr. 3 (70), p. 16.

[30] În plus, „articolul" e cu totul rupt de contextul evenimentelor politico-militare ale campaniei din noiembrie 1330, acordînd importanță doar unor amănunte cu totul nesemnificative, care nu sînt amintite în izvoarele veacului al XIV-lea, în domeniul bibliografic necunoscînd nici măcar articolele fundamentale, de critică a textelor, ale Mariei Holban etc. Lipsește, de asemenea, dacă nu o hartă, măcar o schiță a terenului la care se referă articolul, altfel mai greu de înțeles pentru cei ce nu sînt din partea locului.

[31] Andrei Pandrea, *op. cit.*, p. 16, notele 8—10.

[32] Cf. trimiterile bibliografice la nota 85.

[33] În *RI*, X (1923), p. 81—85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Grigore Tocilescu, ce plasează bătălia din 1330 în munţii Gorjului [34]. Cît despre afirmaţia pomenită mai sus a geografului I. Conea, despre „prioritatea" lui Nicolae al Lupului, preluată întocmai de P. I. Cruceană [35], ţinînd seama de cele de mai sus, am putea adăuga doar că utilizarea bibliografiei şi a documentelor *istorice*, cum remarcase la vremea potrivită şi I. Moga, nu constituie partea tare a geografului amintit.

Prezentînd părerile despre termenul „posadă" (întocmai după Andrei Pandrea) [36], P. I. Cruceană se opreşte doar asupra înţelesului acestuia în limba slavă sau derivînd de aici (p. 1972), fără a folosi în întregime nici măcar puţina bibliografie românească care se referă la el sub acelaşi aspect [37]. Subliniem cu această ocazie că termenul *posada* are foarte probabil în limba noastră o origine mult mai veche, derivînd din latină, termenul ca atare întîlnindu-se, cum vom vedea mai jos, şi în limbile neolatine occidentale [38].

Enumerarea de către autorul amintit a ipotezelor privind localizarea bătăliei din 1330, în „11 zone" posibile, este cu totul inutilă, reproducînd întocmai *(fără însă să menţioneze aceasta!)* datele respective ale articolului lui Andrei Pandrea din 1972, după care a preluat (cu greşelile respective) şi izvoarele referitoare la luptă [39]. Ca atare, P. I. Cruceană — şi nu numai el — scapă din vedere *numeroase alte lucrări istoriografice care amintesc aceeaşi problemă* [40], la care adăugăm ultimele păreri în acest domeniu [41].

---

[34] Cf. Gr. G. Tocilescu, *Manual de istoria românilor*, Bucureşti, 1899, p. 95 (şi alte ediţii anterioare).

[35] Care citează astfel: „Ion Conea, *Cercetări* (sic) *geografice*, p. 87". De fapt, este vorba de lucrarea lui I. Conea, *Lupta din 1330 — La Perişani-Pripoare, în Loviştea* —, în vol. *Corectări geografice în istoria românilor, I. Pe Olt; în Oltenia*, Bucureşti, 1938, p. 87, nota 1, unde e menţionat Nicolae al Lupului, şi Gr. Tocilescu (nota 2).

[36] Andrei Pandrea, *op. cit.*, p. 17.

[37] Cf. C. N. Plopşor, *Posadă, posădar*, în „Oltenia", Craiova, I (1940), p. 173—175; C. Turcu, *Contribuţii la cunoaşterea Posadei*, în *SCŞI*, V (1954), nr. 3—4, p. 401—418; Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, 1963, p. 222; Şt. Olteanu, *Lupta pentru libertate şi independenţă a poporului nostru în sec. XIV—XVI oglindită în două instituţii medievale româneşti: posada şi munca la cetate*, în „Carpica", IX (1977), p. 41—50; N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori*, Bucureşti, 1968, p. 142; N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova*, Bucureşti, 1971, p. 206. Sîntem însă întru totul de părerea lui P. I. Cruceană în cea ce priveşte afirmaţiile că „aproape toţi munţii noştri îşi au posada sau posadele lor" (p. 1972) şi că „a lega bătălia de la 1330 dintre români şi unguri de toponimul Posada este, dacă nu o greşeală, cel puţin o argumentare insuficientă, neconcludentă" (p. 1973).

[38] Cf. nota 95.

[39] Andrei Pandrea, *op. cit.*, p. 16. *Critica modului eronat în care sînt folosite izvoarele de P. I. Cruceană, la care ne referim în paginile următoare, se potriveşte întru totul şi articolului lui Andrei Pandrea, din care P. I. Cruceană le-a reprodus întocmai.*

[40] De pildă, Şerban Al. Răzeşu [A. Sacerdoţeanu], *Locul unde s-a luptat Marele Basarab Voevod la anul 1330*, loc. cit.; col. Al. Culici, *Două bătălii româneşti din 1330: de la Curtea de Argeş şi de la aşa zisa Posada*, în „Buletinul Muzeului Naţional Militar", III (1939—1940), nr. 5—6, p. 90; gen. R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor pînă la mijlocul veacului al XVII-lea*, Bucureşti, 1947, p. 102; D. Moţoc, *Unde s-a semnat actul de naştere al Ţării Româneşti? Contribuţii la localizarea bătăliei din 9—12 nov. 1330*, în „File vîlcene", 1972, p. 85—88 (istoriografia problemei), 99—106; M. Neagoe, *Bătălia de la Posada (1330)*, în *Mari bătălii din istoria lumii*, I, Craiova, 1973, p. 145; col. Fl. Tucă, *Bătălia de la Posada* ..., cit., p. 7—20 (observăm că în contradicţie cu textul, pe harta nr. 1, p. 15 locul bătăliei de la „Posada" e figurat pe Valea Oltului!); P. D. Popescu, *Basarab I*, Bucureşti, 1975, p. 107—116; col. Gh. Romanescu, *Oastea română de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, 1976 (pe harta de la p. 41, reprodusă după col. Fl. Tucă, „Posada" e localizată chiar în dreapta Oltului!); P. Chihaia, *op. cit.*, p. 716—717; Radu Ştefan Ciobanu, *Noi puncte de vedere asupra luptei de la „Posada"*, în „Studii şi comunicări", Muzeul orăşenesc Curtea de Argeş, I (1980), p. 16—17; Ilie Purcaru, *Posada-650*, în „Flacăra", XXIX (1980), 28 februarie; idem, *Ţara Loviştei*, Bucureşti, 1980, p. 59—69 etc.

[41] N. Stoicescu, Fl. Tucă, *op. cit.*, p. 1876—1872; idem, *1330 Posada*, p. 106—130; idem, *Posada 650*, în *RA*, LVIII (1981), nr. 1, p. 29—33; S. Iosipescu, în *Constituirea statelor feudale româneşti, p. 91—92*; N. Edroiu, *Lupta de la Posada (nov. 1330) şi implicaţiile ei în istoria românilor*, în *SUBB*, Historia, XXV (1980), nr. 2, p. 6; cf. şi „Revista de istorie", XXXIV (1981), nr. 3, p. 529; col. (r.) M. Cucu, *Factorul geografic în acţiunile*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dincolo de aceste lipsuri, care sînt *„faptele și documentele reale"*, *„sprijinite de o seamă de argumente puternice"* pe care se bazează susținerea ipotezei lui P. I. Cruceană (p. 1974—1975)? În realitate *nici unul !*, singura realitate probantă fiind *lipsa de cunoștințe istorice a autorului amintit*. Astfel, P. I. Cruceană, deși recunoaște că a existat o bătălie în noiembrie 1330 între Carol Robert și Basarab I, „fapt real, bine stabilit și unanim recunoscut" (sic), ține totuși să ne convingă că „Faptul este consemnat într-o serie de documente ale vremii din care amintim" (p. 1974). Și într-adevăr înșiră cinci ! documente regale maghiare, fără a indica de unde le-a luat. Din acestea, două, nr. 1 și 3, reprezintă de fapt *același document, care în plus mai e și fals !*, P. I. Cruceană reproducînd o parte a lui sub data 9 decembrie 1330 (chipurile după „Monumenta Hungariae Historica" — bine înțeles fără a indica care din cele cîteva zeci de volume ale acestei colecții pe care nici n-a văzut-o) (nr. 1) [42], și aceeași parte !, urmată de rezumatul restului textului, în chip de alt document ! sub data 13 decembrie 1335 (nr. 3) [43].

Este vorba în realitate de cunoscutul fals de epocă, alcătuit în veacul XVI (la 11 noiembrie 1541), dovedit ca atare de multă vreme, fals care pornește de la textul *Cronicii pictate* [44], și care nu reflectă, în cel mai bun caz, decît viziunea de cancelarie de la mijlocul secolului al XVI-lea asupra evenimentelor din 1330, cu toate că din păcate mai e și astăzi folosit [45], dîndu-se chiar echivalențe geografice ! unora din afirmațiile sale [46]. Stăruim asupra acestui document fals din veacul XVI, datat 9 decembrie 1330, deoarece se perpetuează cum vedem, tendința supărătoare de a-l utiliza fără rezerve și *chiar preponderent* în raport cu alte surse, drept izvor autentic ! în reconstituirea și localizarea bătăliei din noiembrie 1330

---

militare, București, 1981, p. 113 ; Gh. Romanescu, *Marile bătălii ale românilor*, București, 1982, p. 62—63.

[42] În realitate, P. I. Cruceană reproduce exact, *fără s-o spună*, citatul din documentul respectiv dat de C. C. Giurescu, *Unde a fost Posada ?*, în *Probleme controversate în istoriografia română*, p. 158, sub data de 9 decembrie 1330.

[43] De data aceasta P. I. Cruceană folosește, *tot fără s-o spună*, traducerea aceluiași act dată de G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, XI, p. XLIV—XLVI, sub data de 13 decembrie 1335, direct sau prin intermediul lui An. Pandrea, *op. cit.*, p. 16. P. I. Cruceană nu observă nici măcar că citatul reprodus la nr. 1 e același text reprodus și la nr. 3, ușoarele diferențe de termeni datorîndu-se versiunilor românești date textului latin, de C. C. Giurescu și G. Popa-Lisseanu (An. Pandrea), pe care le folosește !

[44] Cf. I. Minea, *Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert*, p. 331, nota 1 ; M. Holban, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria angevină*, *p. 30—31, 39*. La un an doar după ce documentul din 9 decembrie 1330, păstrat într-un transumpt din 18 mai 1364, la rîndul acestuia reprodus la 11 noiembrie 1541, a fost publicat *(Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, XXVIII, Budapesta, 1897, p. 110—114), Mór Wertner, *Megjegyzések a „Blagay-család okleveltára" — hoz, I. Két okirat-hamisitvany* (Notații din arhiva familiei Blagay, I. Două documente false), în „Századok", XXXII (1898), p. 841—843, a dovedit falsul, arătînd între altele că dregătorii martori, atît în actul din 1330 cît și în cel din 1364 nu corespund celor din vremile respective.

[45] Concluziile lui Mór Wertner au fost semnalate la noi abia de I. Minea, *loc. cit.*, astfel că documentul a mai fost anterior publicat de două ori ca autentic : N. Iorga, *O mărturie nouă asupra luptei lui Basarab-Vodă cu Turcii* (sic), în *CvL*, XXXV (1901), p. 285—286 și V. Motogna, *Iarăși lupta de la Posada (Un document necunoscut)*, în *RI*, IX (1923), p. 81—85 (neștiind că a mai fost publicat de N. Iorga), iar apoi s-a răspîndit prin traducerile lui I. Lupaș, *Atacul regelui Carol Robert contra lui Basarab cel Mare*, p. 17—19 și G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. XLIV—XLVI (sub data eronată 13 decembrie 1335, preluată pînă în ultimile lucrări). Deși știau că e considerat fals (cum precizează și *DIR* C, XIV—2, București, 1953, p. 341), actul din 9 decembrie 1330 a fost utilizat de curînd de C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 158—159 ; N. Stoicescu, Fl. Tucă, *1330 Posada*, p. 118, 163—164, 173—174 (sub data 13 octombrie 1335 ! ?) etc., pe motivul că textul lui seamănă cu cel al *Croniciii pictate*, deși raportul de inspirație, cum subliniază M. Holban, *loc. cit.*, a fost în realitate invers, de la cronică la documentul fals !

[46] De pildă, numai în ultimul timp, aceeași afirmație a documentului fals despre fuga regelui prin spargerea „laturii drepte a zidului de dușmani", duce la localizări geografice diferite, dar la fel de „precise", la D. Moțoc, *op. cit.*, p. 96—98 (consideră afirmația amintită drept „deosebit de importantă" pentru localizarea bătăliei (p. 97), actul fals menționîndu-l sub data 13 octombrie 1335 ? !) și P. I. Cruceană (p. 1978, 1979), care folosește și cu alte prilejuri actul fals amintit (p. 1975).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Celelalte trei documente menţionate *(fără indicaţii bibliografice şi sub date greşite!*, aşa cum *le-a preluat de la Andrei Pandrea)*[47] de P. I. Cruceană — menţionate fiind un fel de-a zice, pentru că ele trebuie *„ghicite"* după *conţinutul cu totul eronat care li se atribuie*[48] — indică doar că locul bătăliei avea un caracter păduros, şi că regele cu oastea sa s-a aflat într-un moment al campaniei „sub cetatea Argeş", lucru pe care nimeni nu l-a pus vreodată la îndoială. Şi această înşiruire de cinci acte false sau redate cu un conţinut şi sub date fanteziste vede lumina tiparului în 1980!, deşi în realitate se cunosc de multă vreme peste 15 documente regale maghiare referitoare la bătălie[49], care ar fi trebuit luate în considerare de autorul amintit.

Cu folosirea izvoarelor narative, pe care cu excepţia, probabil, a traducerii din *Cronica pictată*, P. I. Cruceană, nici măcar nu le-a văzut, menţionîndu-le *(tot fără s-o spună!)* după Andrei Pandrea, cu toate greşelile şi fanteziile acestuia[50], la care adaugă pe ale sale, lucrurile stau şi mai rău. După ce menţionează o misterioasă (şi inexistentă) *„cronică din 1377"* (?), care chipurile confirmă un act al lui Ludovic I din 1351, privind sosirea oştii ungare „sub Castro Argias", act aflat doar în închipuirea sa[51], autorul respectiv „adaugă", doar cu titlul informativ!: "Chronicon Pictum Vindobonense din 1358 a călugărului Marcus din Kalt" (în realitate, amintim că partea care ne interesează a fost redactată între 1367—1370)[52], „precum şi "Chronicae terrae Prussiae — supliment latin la „Cronica din 1326" a lui Petrus din Duisburg (sic)" (de fapt, menţionăm la rîndul nostru, *Chronicae terrae Prussiae* a lui Petru de Dusburg este din 1326, iar suplimentul la această cronică, atribuit aceluiaşi autor, datează după 1330[53], şi doar acest supliment ne interesează), „pentru ca să nu amintim — continuă P. I. Cruceană — decît două (sic) din cronicile care s-au ocupat de evenimentul discutat" (p. 1975). Dar mai cunoaşte autorul acestei afirmaţii şi alte cronici din veacul al XIV-lea care se ocupă de bătălia din 1330? Căci cele din veacurile XV—XVI (J. de Thuróczi etc.), cum aminteam şi mai sus, nu fac decît să preia datele respective din *Cronica pictată*.

În sfîrşit, preluînd tot *fără să menţioneze*, datele furnizate de Andrei Pandrea, P. I. Cruceană consideră „importantă de reţinut informaţia lui Johannes de Thuroczi, care atestă că regele a trecut Oltul odată cu oastea sa („chronica Hungarorum" din 1484), ca şi afirmaţia lui Maciej Stryikowski, care susţine că bătălia s-a dat la o distanţă de două zile de mers faţă de Sibiu" (p. 1975). Prima menţiune este însă o banalitate, căci evident între Severin şi Curtea de Argeş regele trebuia să treacă Oltul, iar afirmaţia lui Stryjkowski[54], care observăm că n-a fost străin de relatările *Cronicii pictate*, foarte probabil prin intermediul celei

---

[47] A. Pandrea, *op. cit.*, p. 16.

[48] Astfel, documentul nr. 2 „datat 26 noiembrie 1332" după P. I. Cruceană (p. 1974), este de fapt cel purtînd data 2 noiembrie 1332 (cf. *DRH*, D, I, p. 47—48), documentul din 26 noiembrie avînd alt conţinut. Cel de-al doilea act (nr. 4) indicat de P. I. Cruceană, sub data 16 noiembrie 1336, este în realitate din 1336 <după noiembrie 11>, şi în el nu se vorbeşte de: „un ajutor de oaste din ţară", „ajutor ce-i venea din Transilvania (sic) de la voievodul Thoma şi care era condus de Thatamerius Albensis (Tatomir de Alba)", cum afirmă eronat autorul respectiv (p. 1974—1975), preluînd erorile lui Andrei Pandrei, ci de faptul că Bako, fratele lui Thatamer prepozitul de Alba, a sosit (nu se arată de unde) în tabăra regelui aflată sub cetatea Argeş, unde se afla şi voievodul Transilvaniei Toma, după ce fusese „cu puţini oameni, în nişte solii şi treburi tainice" *(DRH*, D, I, p. 58). În sfîrşit, ultimul document (nr. 5) indicat de P. I. Cruceană ca: „emis de Ludovic de Anjou, 1351, care face de asemenea afirmaţia că oştirea ungară *„ajunsese sub Castro Argias"* (p. 1975), este în realitate din 30 iunie 1347, şi sub această din urmă dată se vorbeşte de o acţiune desfăşurată de Ştefan Lackfi, pe vremea cînd Carol Robert „şi-a aşezat tabăra în faţa cetăţii Argeş" *(DRH*, D, I, p. 65—66).

[49] În 1977 ele au fost chiar republicate într-o ediţie de înaltă ţinută ştiinţifică, *(DRH*, D, I, doc. nr. 19—21, 23—30, 33, 35—37).

[50] A. Pandrea, *loc. cit.*

[51] Cf. nota 48. De altfel, nici actul din 30 iunie 1347, nici cel din 24 aprilie 1351 *(DRH*, D, I, p. 67—69), cu care îl confundă în mod nejustificat P. I. Cruceană, n-au cum să fie confirmate sub nici un aspect de inexistenta „cronica din 1377" (?).

[52] Sub influenţa înfrîngerii oştilor lui Ludovic I de către voievodul Vlaicu în 1368 (M. Holban, *op. cit.*, p. 29—30, 35—39).

[53] Em. Lăzărescu, *Despre lupta din 1330* ..., cit., p. 243, 246.

[54] *Călători străini*, II, p. 451.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a lui J. Dlugosz [55], este tîrzie (1582) și prea confuză pentru a sluji cu adevărat la localizarea luptei din 1330, deși din nefericire ea mai este încă luată în seamă pînă în ultimul timp [56]. Însemnările sale privitoare la țările române conțin, de altfel, multe inexactități și confuzii geografice și istorice [57]. Cele privitoare la locul bătăliei din 1330 nu constituie în realitate *un izvor ca atare, ci doar ipoteza unuia din primii istorici care s-au ocupat de localizarea luptei, dispunînd chiar de mai puține izvoare decît cele cunoscute astăzi.*

P. I. Cruceană încheie „lista documentelor strict necesare demonstrației noastre amintind (evident, tot după Andrei Pandrea — C.R.) și de Johann Heinrich Schwicker, care afirmă că solii celor două oști rivale s-au întîlnit pe rîul Motru" [58] (p. 1975). Relatarea lui Schwicker nu este însă un „document", ci părerea unui istoric din a doua jumătate a veacului XIX !, care chiar dacă se referă fantezist la rîul Motru (deși *Cronica pictată*

---

[55] Cf. J. Dlugosz, *Historia Poloniae*, I, Leipzig, 1711, col. 1005—1007. Stryjkowski mai putea folosi pe lîngă prelucrarea *Cronicii pictate* în cronica mai veche a lui J. Thuróczi și pe cea a lui A. Bonfinius, *Rerum ungaricarum decades quatuor*, Basileae, 1568, p. 347—348.

[56] D. Moțoc, *Unde s-a semnat actul de naștere al Țării Românești ?*, p. 99—106, care a luat în serios (fără temei) afirmațiile lui Stryjkowski, căutînd chiar să le folosească în sprijinul ipotezei sale, crede că acesta „va fi putut confunda un orășel cum e Curtea de Argeș, întîlnit acum *pentru prima dată*, cu Gherghița prin care trecuse *la ducerea spre Turcia* [subl. D.M.]" (p. 105), ceea ce însă nu poate fi susținut. Mai recent, însă, S. Iosipescu consideră că topicul „Giurgiecem" folosit de Stryjkowski „amintește mai degrabă Giurgiul decît Gherghița", relatarea autorului polon nefiind altceva decît „combinarea informațiilor generale analistice circulînd în epocă, cu datele culese de călător în drumul său prin Țara Românească a celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea" *(Constituirea statelor feudale românești*, p. 86, 93), părere cu care sîntem de acord. Menționăm că însuși primul traducător al relatărilor lui Stryjkowski, B. P. Hașdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, III, București, 1976, p. 776 (ed. I-a, 1898), vorbea de confuziile acestuia, datorate proastei informări sau a încurcării notelor de călătorie. Cf. și At. M. Marienescu, *Dinastia lui Radu Negru Vodă...*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXIII, 1911, p. 827.

[57] Stryjkowski afirmă că pe locul bătăliei din 1330 muntenii au clădit o mănăstire „dincolo de orășelul Gherghița, la două zile de drum de Sibiu", dar observăm că amplasamentul nici unei mănăstiri din zona Gherghiței, sau din cea aflată la două zile distanță de Sibiu (unde se afla mănăstirea Argeș, cf. G. Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608—1665*, București, 1965, p. 12), nu corespunde cu cel care ar putea fi atribuit luptei. El mai afirmă că tot pe locul bătăliei ar fi văzut trei stîlpi „în anul *1574* (sic) venind din Turcia, dincolo de orășelul Gherghița...", dar în realitate tot el recunoaște în alt loc că din Turcia s-a întors *prin Dobrogea*. Povestea cu cei trei stîlpi, Stryjkowski o repetă în legătură cu cele trei cruci zidite pe locul bătăliei lui Ștefan cel Mare de lîngă Vaslui (1475), pe care *le-ar fi văzut* „cînd am trecut în Turcia în anul *1575* (sic)". De altfel, observăm la rîndul nostru, că simbolul celor trei cruci este răspîndit în Polonia, dar nu se cunoaște nici un monument sau măcar hram de acest fel în țările române. De asemenea, autorul polon repetă și referirea la raportul Sibiu—Gherghița (pe care o plasează în Moldova pe Bîrlad !), în legătură cu bătălia de pe Cîmpul Pîinii (1479) : „Ungurii i-au gonit [pe turci — C.R.] de la Sibiu pînă la Gherghița, oraș muntenesc pe rîul Bîrlad (sic)..." *(Călători străini*, II, p. 451, 453). După părerea noastră, *de această referire*, eronată din punct de vedere istoric și care arată limpede nivelul cunoștințelor lui Stryjkowski privind geografia țărilor române, *e legată și plasarea bătăliei dintre Basarab I și Carol Robert între Sibiu și Gherghița, fiind vorba tot de o oaste ungară intrată în Țara Românească*. Noțiunile : cei trei stîlpi (1330), cele trei cruci de pe Bîrlad (1475), Sibiul (1330, 1479) și Gherghița (1330) pe Bîrlad (1479) se amestecă în gîndirea autorului polon, revenind divers combinate, sub formă de *simple mențiuni* în diferite locuri în lucrarea sa din 1582. Cît de puțin temei se poate pune pe localizările bătăliilor care privesc țările române făcute de Stryjkowski rezultă și din referirea la lupta din Codrul Cosminului (1497), în care chipurile Ștefan cel Mare și-ar fi așezat „toată oastea sa pe malul rîului Prut (sic)" *(ibidem*, p. 453), sau la bătălia de la Nicopole (1396), plasată la Rusciuc—Giurgiu, unde ar fi văzut chiar „mormintele și movilele" celor căzuți ! *(ibidem*, p. 452). Nimeni nu s-a gîndit însă să localizeze luptele din Codrul Cosminului sau Nicopole după relatările lui Stryjkowski ; atunci, *ne întrebăm, de ce se acordă atîta însemnătate localizării confuze propusă de acesta bătăliei din 1330 ?*

[58] Citează la p. 1975, nota 36 : *„Geschichte des Temischer Banats*, Ausgabe (sic), Pest, 1872". Corect este *Geschichte des Temeser Banats*, ediția II-a, Pesta, 1872, p. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arată că solia lui Basarab a venit la rege cînd acesta se afla la Severin)[59], nu menţionează întîlnirea solilor celor două oşti rivale (greşeala de traducere apare la Andrei Pandrea), ci sosirea trimisului lui Basarab la rege cu propuneri de pace.

După ce am urmărit calitatea documentării lui P. I. Cruceană, să vedem cum reconstituie drumul oştii ungare pentru a demonstra ipoteza sa conform căreia locul bătăliei *„nu se situează în Ţara Loviştei, ci în munţii Argeşului, pe drumul dintre Cetatea Argeşului şi calea rîului cu acelaşi nume"* (p. 1979), sau *„Pe acest drumeag care leagă Cetatea Argeşului de valea rîului cu acelaşi nume"* (p. 1978).

Dincolo de fabulaţia fantezistă în legătură cu drumul lui Carol Robert prin Ţara Românească, premiza de la care porneşte P. I. Cruceană, aceea că *Cetatea Argeşului* („castrum Argyas") nu este Curtea de Argeş (cum consideră majoritatea istoricilor)[60] ci *cetatea Poienari* este eronată, atît din punct de vedere logic cît şi documentar. În primul caz este cu totul absurd să-şi închipuie cineva că regele în fruntea întregii oşti maghiare a înaintat pînă în inima Ţării Româneşti nu doar pentru a ataca reşedinţa lui Basarab de la Curtea de Argeş, fapt de altfel atestat pe cale arheologică[61], ci pentru a asedia cel mult un mic turn de observare, aflat la circa 20 de km. nord de aceasta, acţiune fantezistă în forma în care P. I. Cruceană o aşează în centrul „demonstraţiei" sale. De altfel, nici nu e cu totul original. I. Conea menţionase şi el, după N. A. Constantinescu (ambii precedaţi în realitate de B. P. Haşdeu), *fără cel mai mic suport documentar*, chîpurile *o primă luptă* între oştile lui Basarab şi Carol Robert sub cetatea Poienari, sau cum îi mai spune tot el, de la Arefu[62]. După apariţia lucrării lui P. I. Cruceană, ignorînd în parte aceste păreri, mai vechi sau mai noi, Tudor Dracu Moldovanu le reia *în fapt* cu aceleaşi argumente fanteziste, *necunoaşterea izvoarelor!* şi chiar lipsă de logică (preluînd în principal relatările lui Andrei Pandrea, face aceleaşi greşeli ca şi P. I. Cruceană, despre care va fi vorba mai jos), ajungînd la concuzia pe care o crede probabil originală [altfel n-ar fi publicat *Au fost două Posade*, în „Argeş", XVIII (1983) nr. 7, p. 4] că „au avut loc două lupte : una sub cetatea de la Poenari, Posada argeşeană [? — C.R.], şi alta la Pripoarele Perişanilor, Posada loviştească."

În realitate, *nici un izvor nu vorbeşte de vreun asediu sau asalt legat de existenţa unei anume cetăţi* în tot cursul campaniei lui Carol Robert .*Este discutabilă chiar existenţa la 1330 a vreunei fortificaţii la Poienari.* Cercetările arheologice efectuate acolo în ultimul deceniu şi jumătate, arată *că în cel mai bun caz* la data bătăliei ar fi putut exista un turn de formă pătrată (un turn de observare a cheilor Argeşului, pentru cîţiva oşteni !), ale cărui urme permit arheologului Gh. I. Cantacuzino presupunerea că : „poate data din prima parte a secolului XIV, sau în orice caz că este anterior ultimei părţi a sec. XIV"[63] şi care nici într-un caz nu poate fi considerat drept *„castrum"*[64]. Cît despre mica cetate propriu

---

[59] G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, XI, p. 234.

[60] Cf. părerile menţionate de N. Stoicescu, Fl. Tucă, *1330 Posada*, p. 146—147 ; D. Moţoc, *op. cit.*, p. 89, nota 6 ; S. Iosipescu în *Constituirea statelor feudale româneşti*, p. 82.

[61] N. Constantinescu, *Cronologia monumentelor de la Curtea de Argeş (sec. XII—XIV), Semnificaţia lor istorică*, în *RdI*, XXXIV (1981), nr. 4, p. 692.

[62] I. Conea, *Corectări geografice în istoria românilor*, p. 89 ; urmat fidel de col. Al. Culici, *Două bătălii româneşti din 1330 : de la Cetatea Argeş şi de la aşa zisa Posada*, p. 89—93. B. P. Haşdeu, *op. cit.*, p. 780.

[63] Gh. I. Cantacuzino, *Date noi privind cetatea Poienari (Argeş)*, în „Studii şi comunicări", Muzeul Piteşti, 1971, p. 214. Mai recent, arheologul N. Constantinescu consideră că şi în vremea lui Mircea cel Bătrîn la Poienari era doar „un turn de veghe către Ţara Loviştei (cetatea va apare, amplificată abia sub *Vlad Ţepeş*)" *(Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1981, p. 54).

[64] Identificînd foarte probabil *„castrum Argias"* cu Curtea de Argeş, Gh. I. Cantacuzino observa pe bună dreptate : „Principalul argument împotriva acestei localizări, lipsa fortificaţiilor în acest din urmă loc, care ar împiedica Curtea de Argeş să fie considerată cetate, i se poate opune argumentul că cu atît mai puţin poate fi socotit *„castrum"* unicul turn la care se rezuma, în cel mai bun caz, fortificaţia de pe cursul superior al Argeşului în prima parte a sec. al XIV-lea" *(Probleme ale raporturilor dintre începuturile aşezărilor urbane medievale şi curţile domneşti din Ţara Românească* în „Studia Valachica", Tîrgovişte, II (1970), p. 99, nota 14). Cf. şi idem, *Cetăţi medievale din Ţara Românească. Secolele XIII—XVI*, Bucureşti, 1981, p. 28, 108.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zisă de la Poienari, care a înglobat ulterior turnul amintit, documentată *numai sub acest nume* doar de la 1481 [65], şi care nu putea găzdui nici ea mai mult de 30—40 de oşteni [66], studierea materialelor arheologice şi documentare îl duc pe cercetătorul arheolog: „la propunerea unei datări a fortificaţiei şi forma sa complet închegată, pe la mijlocul sec. XV (unele transformări, ca micile ziduri interioare adăugate, iar modificările turnurilor, se pot plasa la începutul sec. XVI)" [67].

Aşadar, e greu de crezut că ipoteticul — la 1330 — turn de observare de la Poienari, cu cei cîţiva oşteni pe care i-ar fi putut cuprinde, ar putea fi acea *„inexpugnabilă cetate"*, sub zidurile căreia *„Carol Robert îşi dă seama că nu o va putea cuceri"*, acea *„Cetatea Argeşului (Castro Argias), mult mai bine întărită, uşor de apărat"* la care s-ar fi retras Basarab, după fabulaţia inventivă a lui P. I. Cruceană (p. 1976), şi din păcate, cum am văzut, nu numai a lui. Dar imaginaţia acestui autor e mult mai bogată. În legătură cu desfăşurarea campaniei, în lipsa cunoştinţelor reale despre aceasta, ni se mai propun cîteva „perle" sau banalităţi, care aproape nu mai necesită comentarii:

— la 1330 ungurii stăpîneau Ţara Loviştei (după I. Conea!) (p. 1975); chiar mai răspicat: „Regatul ungar stăpînea Loviştea, deci şi castrele ei" (?) (p. 1979).

— chipurile „Ocuparea Banatului de Severin a avut un temei tactic şi strategic urmărind în primul rînd să-l lipsească pe Basarab de un real ajutor din această parte (? — C.R.), cît şi pătrunderea maghiarilor cît mai rapid în Oltenia, regiune unde regatul mai dusese lupte, cu ani în urmă, împotriva voievozilor locali care încercaseră să nu se supună" [68] (p. 1975).

— „Drumul se făcea anevoie, oastea deplasîndu-se greu, cavalerii împlătoşaţi neputînd merge prea repede" (p. 1975—1976). În fapt, nu ştim care a fost ritmul deplasării armatei ungare; cît despre cavaleri aceştia îşi puneau armurile complete doar în preajma unei bătălii.

— „Traversarea Oltului de pe malul drept pe cel stîng constituie un fap ce destramă ipotezele care se referă la Cheile Crainei, munţii Gorjului, Gureni" (p. 1976). În realitate, observăm că ipotezele referitoare la localizarea bătăliei în aceste locuri se referă la *drumul de întoarcere a lui Carol Robert*, iar nu la cel de venire, cum crede eronat P. I. Cruceană [69], şi deci „traversarea Oltului" nu „destramă" nimic.

— pentru a demonstra *o închipuită retragere* a lui Basarab spre Cetatea Argeşului (Poienari), P. I. Cruceană afirmă nici mai mult, nici mai puţin: „se prea poate ca Basarab să fi avut cunoştinţă de ajutorul pe care Tatomir de Alba [? — C.R.] îl aducea regelui, coborînd de la Sibiu, prin Cîineni, pe drumul Loviştei şi — pentru a nu se găsi în situaţia de a fi prins *între doi inamici* [s.n.], a luat-o înaintea duşmanilor săi, obligîndu-i pe aceştia să-şi unească mai întîi forţele şi să primească astfel atacul lor dintr-o singură direcţie. Joncţiunea celor două forţe invadatoare nu-l sperie pe Basarab şi nu-i strică planurile..." etc. (p. 1976). „Ajutorul sosit din Transilvania" e pomenit cu seriozitate şi în paginile următoare, în cadrul a tot felul de acţiuni şi itinerare fanteziste (p. 1977—1978), ba „Tatomir" e botezat chiar „Tihomir" [70] (p. 1979).

Stăruim asupra acestei *fabulaţii*, deoarece constituie un exemplu de felul cum, prin folosirea eronată a izvoarelor istorice, iau naştere *„legendele pseudoştiinţifice"* [71](în acest caz

---

[65] S. Iosipescu, *loc. cit.*

[66] Pe baza capacităţii de locuire a cetăţii, arhitectul Gr. Ionescu considera că: „În mijlocul micuţei incinte... abia puteau avea loc de manevră cei 30—40 de ostaşi cîţi încăpeau în locuinţele din turnuri" *(Istoria arhitecturii în România*, I, Bucureşti, 1963, p. 110).

[67] Gh. I. Cantacuzino, *Date noi privind cetatea Poienari (Argeş)*, p. 216 De altfel, nici în forma sa definitivă cetatea n-a slujit unor scopuri militare propriu zise, ci doar ca temniţă domnească sau pentru adăpostirea vistieriei *(ibidem*, p. 209). Cf. şi idem, *Cetăţi medievale din Ţara Românească*, p. 63—66, 104—114.

[68] Se referă probabil la luptele lui Litovoi şi Bărbat, a căror localizare nu poate fi însă precizată (cf. N. Stoicescu, Fl. Tucă, *1330 Posada*, p. 28 şi urm.).

[69] Ca şi alţi autori, P. I. Cruceană admite ca pe un fapt indubitabil retragerea lui Carol Robert *spre Transilvania*, neştiind că aceasta nu e un adevăr demonstrat ci doar *o ipoteză*, de unde şi afirmaţia sa *categorică* de mai sus.

[70] Tihomir (Thocomer) era de fapt numele sub care e cunoscut tatăl lui Basarab I *(DRH* D, I, p. 50—51), nume sub influenţa căruia P. I. Cruceană l-a botezat astfel pe „Tihomir de Alba" (în realitate — Thatamer).

[71] Fantezia despre „vicecancelarul Tatomir" şi acţiunea sa la 1330 (!) a fost pusă în circulaţie într-o lucrare de popularizare de N. A. Constantinescu, *Bătălia de la Posada 1330*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pericolul ca Basarab să fie prins între „două forţe invadatoare" !). De fapt, documentul din 1336 <după noiembrie 11> la care se referă „din auzite" P. I. Cruceană [72] şi Tudor Dracu Moldovanu (repetînd ca şi cel dintîi erorile în interpretarea acestui act ale lui Andrei Pandrea), arată că *Bako*, fratele lui Thatamer (prepozitul de Alba şi vicecancelar regal la 1336, care însă n-are nici un rol în acţiunea din 1330, relatată de document), aflat în slujba lui Toma voievodul Transilvaniei, a îndeplinit din porunca acestuia „nişte solii şi treburi tainice", după intrarea lui Carol Robert (alături de care se afla şi voievodul Toma) în Ţara Românească. S-a presupus că Bako avea misiunea de a atrage pe unii opozanţi ai lui Basarab [73]. De nicăieri nu rezută însă că el venea din Transilvania, poate s-a desprins din oastea regală, din care făcea parte şi voievodul Transilvaniei, în timpul marşului de la Severin la Curtea de Argeş. În orice caz, el nu conducea un corp de oaste, documentul arătînd limpede că în solile şi treburile tainice pe care le-a îndeplinit a fost însoţit, cum era şi firesc, de *„puţini oameni"*. Faptul că a scăpat cu viaţă de oştirea lui Basarab s-a datorat „iscusinţei" sale deosebite, acest fapt fiind privit de rege ca un „noroc şi o întîmplare vrednică de mirare", iar atunci cînd a izbutit să ajungă în tabăra regală „tocmai sub cetatea Argeş", „noi şi întreaga noastre oaste — afirmă Carol Robert, care nu credea că Bako mai era în viaţă — am rămas uimiţi de sosirea lui neaşteptată" [74]. Iată deci care era cea de-a doua *„forţă invadatoare"*, care după P. I. Cruceană l-ar fi determinat pe Basarab să se retragă spre cetatea Poienari !

— fabulaţia autorului pe marginea „ajutorului sosit din Transilvania" continuă însă. Cu ajutorul acestuia, după ce a ars reşedinţa domnească de la Curtea de Argeş, Carol Robert ar fi ajuns „sub zidurile inexpugnabilei cetăţi" Castro Argias (sic) (adică a micului turn de observare de la Poienari, dacă şi acela va fi existat la 1330, cum aminteam mai sus). Aici, probabil după „un scurt popas la poalele muntelui Căprişoara" (mai jos e numit de autor „Căprioara"), ori poate mai degrabă după o scurtă încercare de asediu, mai ales că-şi împrospătase forţele cu ajutorul sosit din Transilvania, regele dă ordinul de retragere" (p. 1976). Numai că izvoarele nu amintesc nici un asediu în timpul întregii campanii, cum observam la rîndul nostru mai înainte, şi este de neconceput ca un astfel de eveniment să nu fie consemnat, de vreme ce un document maghiar din 1347 menţionează, *ca pe o mare ispravă*, faptul, în realitate lipsit de importanţă militară, că în vreme ce se afla în tabăra de sub Curtea de Argeş *(Castrum Argyas)*, Ştefan Lackfi, mare comis şi comandant al oştii lui Carol Robert, a prins şi a adus înaintea regelui şase oşteni români, care atacaseră oastea regală, desigur într-o acţiune de hărţuială [75].

— alături de români pe „culmile împădurite ce străjuiau drumul de acces" spre „Cetatea Argeşului" (de fapt Poienari), P. I. Cruceană mai plasează şi pe „aliaţii lor din această bătălie, tătarii („păgîni vecini")" (p. 1977), fără a ţine seama de întreagă discuţie din istoriografia română asupra acestei „alianţe", în urma căreia deşi se admite existenţa tătarilor în preajma statului lui Basarab, totuşi nici un argument nu poate dovedi că aceştia au participat la bătălia din 1330 de partea domnului român [76].

— „drumeagul" pe care P. I. Cruceană localizează bătălia din noiembrie 1330 nu este decît o ramificaţie care duce spre cetatea Poienari a „drumului Loviştei", drum pe care de la I. Conea la Andrei Pandrea, D. Moţoc şi C. C. Giurescu o seamă de autori au plasat amintita luptă, P. I. Cruceană admiţînd ca şi predecesorii săi că regele a urmat acest drum (Curtea de Argeş — Căpăţîneni — Arefu — Sălătrucu — Perişani — Turnu Roşu—Sibiu) la înapoierea spre Transilvania. Dar spre deosebire de aceştia el socoteşte că regele a făcut o vizită la cetatea Poienari, părăsind drumul Loviştei dincolo de Căpăţîneni, pentru a înainta 3 km pe Valea Argeşului în sus, după care s-a înscris spre vest pe drumeagul care urca cam 1500 m. spre cetate. Pe acest *drumeag* ar fi avut loc bătălia, la revenirea oştii maghiare, după imaginarul asediu al cetăţii, pentru a relua de la Căpăţîneni drumul Loviştei:

9—12 noiembrie, Bucureşti, 1930, p. 32, de la care a fost preluată de I. Conea, *Lupta din 1330 — La Perişani-Pripoare, în Loviştea* —, în *Corectări geografice în istoria românilor, I. Pe Olt ; în Oltenia*, Bucureşti, 1938, p. 91—92, de la care a trecut la Andrei Pandrea, de la care a luat-o, amplificînd-o P. I. Cruceană, apoi Tudor Dracu Moldovanu... *E cazul ca acest lanţ... de erori să fie întrerupt !*

[72] Cf. nota 48.

[73] M. Holban, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria angevină*, p. 28.

[74] *DRH*, D, I, p. 58.

[75] *DRH*, D, I, 65—66.

[76] Cf. M. Holban, *Pe marginea unor „Probleme controversate în istoriografia română"*, p. 1072—1073 ; S. Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale româneşti (sec. XIV)*, p. 1962—1965 ; idem, în *Constituirea statelor feudale româneşti*, p. 87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Cotit și închis ca un fund de sac prin faptul că sfîrșea la poalele cetății, drumeagul acesta ușor de apărat corespunde întocmai descrierii izvoarelor" (p. 1977).

Observăm însă că această părere e foarte departe de realitate. *Nici un izvor nu plasează bătălia pe o scurtă cale de acces spre o cetate*, în plus în acest caz ca n-ar fi rămas fără nume, ci ar fi fost denumită după cel al cetății respective. Și apoi cum ar fi încăput întreaga oaste ungară, pe *un drumeag* ca cel amintit, și încă fără să vadă că doar la cîțiva pași în urma ei oamenii lui Basarab îi tăiau drumul prin întărituri, cum crede P. I. Cruceană? Zeci de considerente de ordin militar, cu totul ignorate de P. I. Cruceană, se împotrivesc părerii sale. Din rațiuni de spațiu, vom aminti doar că nici în veacul XIV, nici mai tîrziu, un turn de pază pentru cîțiva oșteni ca cel de la Poienari (nici măcar cetățuia din secolele XV—XVI, cu o garnizoană de 30—40 de oameni) n-ar fi fost asediat de o întreagă armată inamică, ci de un mic detașament trimis din tabăra acesteia. Iar pentru a ne referi la „izvoarele" invocate de P. I. Cruceană, oricît de puțină lumină ar aduce ele pentru localizarea bătăliei, un lucru îl prezintă sigur: drumul pe care a fost surprinsă și învinsă oastea lui Carol Robert era însăși drumul de întoarcere al acesteia spre Ungaria, deschis la ambele capete; după *Cronica pictată* comparat — în porțiunea afectată bătăliei — cu o vîrșe sau mreajă (mai strîmt la un capăt și mai larg la celălalt), și nicidecum „închis ca un fund de sac", sfîrșind la poalele unei cetăți, cum crede autorul acestei insolite păreri!

— pe lîngă toate, pentru a-și susține opinia, P. I. Cruceană enumeră „mai multe considerente" pentru care bătălia nu se putea da în Loviștea [77]. Unele „considerente" grăiesc de la sine... *asupra cunoștințelor și fanteziei autorului lor*: „ungurii erau încă stăpîni" în Loviștea, iar Basarab risca „a fi prins între două forțe"; oastea lui Carol Robert și „sprijinul venit din Transilvania" (?) (p. 1978). Această invenție comentată mai sus e reluată și sub formă de silogism: „pe drumul Loviștei existau o serie de castre de pază din care unele își au originea în timpul stăpînirii romane. Regatul ungar stăpînea Loviștea, deci și castrele ei. Oare nu i-ar fi venit de aici nici un ajutor regelui, dacă bătălia s-ar fi dat în apropierea acestor garnizoane?" (p. 1979). Lipsa de temei a unor astfel de afirmații nici nu mai are nevoie a fi subliniată. Ne întrebăm totuși dacă autorul lor *își închipuie în chip serios* că la 1330 ungurii stăpîneau Țara Loviștei, și încă cu „castre" (?) și garnizoane (?), chiar la porțile reședinței lui Basarab de la Curtea de Argeș? Cu atît mai mult, cu cît însuși I. Conea, de la care se inspiră neritic autorul citat, arată limpede că n-au existat nici un fel de cetăți medievale *în interiorul Țării Loviștei*, cele cunoscute fiind doar la hotarul Transilvaniei, în zona Turnu Roșu [78].

De același calibru sînt și afirmațiile repetate după *documentul fals* din 13 decembrie 1335 (sic), că regele ar fi fugit din bătălie „prin dreapta", ceea ce chipurile n-ar fi posibil din punct de vedere al terenului (?) decît în locul propus de autor! (p. 1978, 1979). Dar culmea lipsei de înțelegere se înregistrează în interpretarea afirmației atribuită lui Carol Robert de același document fals, despre momentul atacului lui Basarab: „pe cînd ne întorceam înapoi cu oamenii noștri", adică pe drumul de înapoiere din campanie spre Ungaria [79], ceea ce după P. I. Cruceană ar însemna într-o perspectivă limitată întoarcerea regelui de la Poienari la Căpățîneni, cale de 3 km (!), acesta fiind socotit chiar un argument împotriva *localizării bătăliei în Loviștea, căci atunci, după autorul amintit, afirmația documentului n-ar* avea sens „deoarece oastea ungară n-ar fi urmat, în acest caz, decît un mers înainte" (p. 1979). Altfel spus, întoarcerea regelui din campanie e interpretată ca „întoarcerea" acestuia de la Poienari la Căpățîneni (!). Renunțăm la comentarea altor afirmații de același gen.

Așadar, localizarea bătăliei din 1330 propusă de P. I. Cruceană se plasează în apropierea „drumului Loviștei", cam la jumătatea distanței între Curtea de Argeș și defileul Pripoare-Perișani din Țara Loviștei (distanță de c. 44,5 km), acesta din urmă socotit de I. Conea încoace ca loc de desfășurare a bătăliei, ambele localizări fiind însă în aceeași *zonă* a Curții de Argeș [80].

---

[77] Din două fraze, P. I. Cruceană „combate" în același timp încă patru ipoteze privind localizarea bătăliei! (p. 1978).

[78] I. Conea, *Țara Loviștei. Geografie istorică*, București, 1935, p. 100; cf. cap. *Cetățile Loviștei*, p. 87—104. Chiar castrele de la Rădăcinești și Titești au avut o viață scurtă (cf. Cristian M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983, p. 101—105).

[79] Cf. traducerea documentului fals, la G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, XI, p. XLV, nota.

[80] Referindu-se la Curtea de Argeș, autorii recentei lucrări *Argeș. Ghid turistic al județului*, București, 1978, p. 51, consideră că bătălia din noiembrie 1330 s-a desfășurat

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Am zăbovit asupra ipotezei lipsită de bază documentară sau logică în forma înfăţişată de P. I. Cruceană, *nu atît pentru a o nega ca atare, căci în principiu o ipoteză se verifică sau nu, uneori în timp, prin ea însăşi, indiferent de aprecierile asupra ei,* ci pentru a combate felul cu totul neştiinţific de prezentare şi susţinere a ei, avînd la bază un „diletantism" în sensul negativ al termenului, demult depăşit în istoriografia ştiinţifică. Poate mai mult decît tratarea altor evenimente, localizarea bătăliei din noiembrie 1330 situată pe tărîmul gingaş al puţinătăţii şi dificultăţii de interpretare a izvoarelor din veacul XIV, *trebuie să reflecte o bună cunoaştere a epocii şi o temeinică pregătire de specialitate.* Lucru de care, constatăm în general cu părere de rău, s-a ţinut prea puţin seama, mai ales în ultimul deceniu, cînd reactualizarea de către medicul Andrei Pandrea (în 1967 şi mai ales în 1972) a ipotezei lui I. Conea, a generat o avalanşă de păreri şi supoziţii, *cele mai multe neaparţinînd unor istorici.*

Revenind pe terenul ferm al izvoarelor, observăm în primul rînd că prin *„Castrum Argyas" al documentelor lui Carol Robert trebuie să înţelegem fără dubii Curtea de Argeş,* între altele, deoarece în latina medievală *„castrum"* nu însemna doar cetate, în sensul de fortificaţie [81], cum se crede de obicei, termenul avînd o gamă foarte largă de accepţiuni, de la tabără militară la curte regală (respectiv domnească) [82], acelaşi sens de curte, ca reşedinţă a puterii centrale (de unde şi străvechiul nume păstrat — Curtea de Argeş), fiind prezent şi în formularea „in arce Argies, in nostra residencia", din documentele lui Vlaicu voievod şi Mircea cel Bătrîn [83].

În al doilea rînd, dacă istoricii sînt de acord că bătălia din 1330 a avut loc pe drumul de întoarcere a lui Carol Robert de la Cetatea de Argeş, în schimb nu s-a ţinut seama de precizarea regelui că ea s-a desfăşurat după ce a străbătut Ţara Românească: *„la ieşirea noastră de acolo"* [84], deci undeva chiar *lîngă hotar,* ceea ce nu corespunde cu zona Curţii de Argeş, în care se încadrează atît defileul Perişani-Pripoare din Ţara Loviştei (I. Conea ş.a.), cît şi drumul de acces spre cetatea Poienari (P. I. Cruceană).

„într-un loc neprecizat încă, dar care nu poate fi decît în zonă, după toate probabilităţile în Ţara Loviştei".

[81] De altfel, la Curtea de Argeş, nu s-au descoperit fortificaţii cu semnificaţie militară reală la reşedinţa domnească.

[82] În evul mediu *castrum* mai însemna oraş, localitate, provincie, comitat, scaun sau curte episcopală (regală) etc. (Du Cange, *Glosarium mediae et infimae latinitatis,* II, Niort, 1883, p. 213; A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae,* Leipzig, 1901, p. 110; J. F. Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus,* I, Leiden,, 1954—1958, p. 155; B. Bedos, *Corpus des sceaux français du Moyen Âge I, Les sceaux des villes,* Paris, 1980, p. 13. Sensul de fortificaţie al termenului *castrum (> castellum)* a fost folosit mai ales în perioada de început a evului mediu (Du Cange, *op. cit.,* II, p. 208, 213; Niermeyer, *loc. cit.).*

[83] *DRH,* D, I, p. 104—105, 175, 15 iulie 1372, 20 iulie 1400. *Arce* (sau *arx)* tradus prin „cetate", are în evul mediu sensul de scaun al unei demnităţi (de pildă scaun metropolitan) (Du Cange, *op. cit.,* I, p. 359; J. F. Niermeyer, *op. cit.,* p. 62), de aceea o traducere mai exactă ar fi fost „scaunul Argeşului", adică Curtea de Argeş.

[84] *DRH,* D, I, p. 47—48. Această afirmaţie nu afecta cu nimic demnitatea regală, putînd fi socotită reală.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ÎN JURUL „CRONICII" ARHIDIACONULUI IOAN DE TÎRNAVE (KÜKÜLLŐ) ȘI INFORMAȚIILE PRIVIND PE ROMÂNI

DE

MARIA HOLBAN

Această „cronică" [1] — de fapt acest elogiu al vieții și faptelor regelui Ludovic I al Ungariei — a fost considerată unul din izvoarele principale ale domniei sale și folosit ca atare în cursul vremii de către diferiți istorici ai Ungariei, ca Bonfini în secolul al XVI-lea, Fessler în al XIX-lea sau Homan în prima jumătate a secolului nostru. Și istoricii români s-au bizuit cu toată încrederea pe știrile din cronică avînd vreo atingere cu românii, făcînd din ele punctul de plecare al unor scheme de reconstituire a trecutului românesc, socotind aceste elemente ca absolut sigure. De altminteri, au fost acceptate fără discuție pînă în urmă atît pretinsa răscoală a sașilor din Transilvania la suirea pe tron a lui Ludovic, cît și închipuitul omagiu prestat regelui de către Nicolaie Alexandru tot atunci, precum și cucerirea Severinului de către maghiari în cursul campaniei din Țara Românească (din 1368) și clădirea în acel moment a cetății Severinului, fără a mai pomeni de versiunea sa despre întemeierea Moldovei. Fiecare din aceste probleme va fi cercetată în parte, după o privire generală prealabilă asupra Cronicii.

Împărțirea textului. Textul, după cum mărturisește autorul în „Prologul" său, se împarte în patru părți distincte [2]. Cel puțin două din ele sînt precedate de cîte o scurtă introducere. Astfel, la începutul capitolului 40 despre înfăptuirile evlavioase ale regelui se declară: „Cele ce au fost înfăptuite în vremea sa prin grija sa, printr-o rîvnă cuceritoare, *sînt adăugate* aici după cuviință și bună dreptate" (digne nec immerito *annectantur*), și tot astfel cap. 52, în care este adusă la zi întreaga chestiune a succesiunii la cele două coroane ale Ungariei și Poloniei, este introdus prin aprecierea: „Socot că merită a fi *expuse*..." etc. (*Aestimo etiam narratione fore dignum...*). Felul cum este enunțată, de fiecare dată, hotărîrea de a mai spori textul implică parcă un scurt moment de oprire înainte de a trece la etapa următoare. Că este vorba de *etape* în înțelesul propriu al cuvîntului, va reieși la sfîrșitul analizei textului. Cele patru părți amintite mai sus sînt distribuite cum urmează:

— cap. 1—39 inclusiv, despre expedițiile militare din vremea lui Ludovic;

— cap. 40—48 inclusiv, despre faptele evlavioase ale regelui (prozelitism catolic autoritar și fundații de lăcașuri religioase);

— cît privește partea a treia, apare oarecare îndoială dacă ea e compusă din cele trei capitole următoare absolut disparate (cap. 49 despre Moldova, cap. 50 despre diferitele flagele abătute asupra regatului în timpul domniei lui Ludovic, și cap. 51 despre scutirea udvornicilor de obligațiile lor și trecerea lor în rîndul nobililor) sau dacă și acestea intră în partea a doua [3], care în acest caz ar consta din cap. 40—51 inclusiv. În această eventualitate, partea a treia *ar fi reprezentată doar de cap. 52* despre familia (= soțiile) și fiicele regelui Ludovic;

— partea a patra cuprinde un elogiu final al regelui: împărțit în cap. 53 (Despre pacea și liniștea din zilele sale), cap. 54 (Despre viața contemplativă a regelui), culminînd cu capitolul 55 (Despre moartea și mormîntul său). Ele formează împreună un panegiric solemn, compus după acest moment.

---

[1] În studiul de față am folosit pentru textul cronicii arhidiaconului de Tîrnave, ediția Schwandtner, iar pentru cel al minoritului, cronica Dubnicensă, ediția Florianus.

[2] Per capitula et articulas terminatas sub certis titulis... et in quatuor particulas dividendo.

[3] În acest sens ar pleda titlul capitolului 40 din fruntea părții a doua, *De his quae sub suo regimine acta fuere*, cu o sferă lărgită față de cuprinsul acelui capitol: *quae suo tempore ipso procurante cum pietatis studio sunt peracta.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A doua împărțire menționată de autor este cea în capitole. Ea este destul de inegală datorită naturii însăși a materialului, îndeosebi în partea întîi a „cronicii" de caracter narativ (cap. 1—39 inclusiv).

Natura materialului din partea narativă și împărțirea sa în capitole. Materialul constă, pe de o parte, dintr-o *relatare omogenă* și continuă a războaielor purtate de rege personal în Italia, Dalmația și Croația, atît pentru regatul de Neapole, cît și pentru dobîndirea Dalmației, iar pe de alta dintr-o *serie de fișe* fără vreo legătură organică între ele, privind diferite expediții sau intervenții militare, de preferință cele spre hotarele de răsărit sau de miază-noapte ale regatului Ungariei. Relatarea continuă este fărîmițată în scurte bucăți decupate în mod arbitrar spre a forma capitole, fără însă a rupe firul continuității, menținut între ele prin adverbe folosite drept conjuncții — *apoi, după aceea, în acest timp*, etc. — sau printr-un ablativ absolut care rezumă o acțiune precedentă. Informațiile răzlețe întocmite în fișe, socotite tot ca niște capitole, sînt introduse în text de cele mai multe ori printr-un simplu *Item*, sau printr-un *Caeterum* avînd aceeași valoare, ele putînd fi mutate dintr-un loc în altul, fără a dezarticula întregul. Atît capitolele propriu-zise, cît și fișele independente, sînt de lungimi variabile. Sînt unele de cîte trei rînduri și altele de cîte o pagină. Această inegalitate se datorește fie gradului deosebit de documentare, de la caz la caz, fie unei preferințe pentru anumite momente sau episoade observate direct, fie dorinței de a preamări persoana regelui și de a scoate în relief meritele, sau uneori nemeritele unora dintre comandanți. Informația este cînd directă sau cel puțin contemporană, cînd indirectă și tîrzie, reconstituită după date luate din documente de cancelarie sau interpretată după propriile deducții ale autorului. Modul de narațiune e cînd succesiv și continuu, oarecum liniar, cînd eliptic și cumulativ printr-un fel de telescopare a mai multor momente chiar distanțate între ele, fără vreo indicație către cititor despre folosirea unui atare procedeu. Mai apar și unele artificii, cînd un simplu *postea* sau *postmodum* (folosit, în general, ca verigă banală de legătură) capătă un sens foarte concret și acoperă intervale de ani sau de decenii (vezi, de ex. cap. 28 și 30).

Cronologia. Cronologia este extrem de inegală. Nu apar date cronologice decît doar în cîteva capitole, și anume în cap. 1 despre moartea lui Carol-Robert și încoronarea lui Ludovic, în cap. 4 despre călătoria reginei-mame care constituie însuși prologul dramei iminente de la Aversa și în capitolul final al Cronicii, în care este dată ziua morții lui Ludovic, 11 sept. [1382], precum și cea a dotării capelei funerare a regelui de la Alba Regală. La acestea mai trebuie adăugată data anului 1345 din adaosul atît de ciudat introdus înăuntrul capitolului 4, îndată după descrierea „pelerinajului" reginei-mame în Italia în intervalul 1343—1344, procedeu ne mai întîlnit în altă parte și despre care va fi vorba mai apoi. Cu excepția datelor arătate mai sus, nu apar indicații precise cronologice în nici unul din capitolele așazisei „cronici", nici în cele referitoare la expedițiile anterioare campaniilor napolitane (cap. 7—8 inclusiv), și nici la acestea, avînd drept prolog povestirea uciderii la Aversa a lui Andrei, fratele lui Ludovic de Anjou (cap. 9—12 inclusiv). Ele lipsesc de asemenea și din capitolele consacrate isprăvilor lui Ștefan Lackfi, lăsat de rege în locul său în Italia (cap. 13—16 inclusiv), precum și din acelea despre a doua venire a regelui în Italia, pînă la înapoierea sa în Ungaria (cap.17—25 incluisv), și renunțarea la regatul de Neapole. Data uciderii *lui Andrei, fratele regelui*, este raportată la expediția din Dalmația, contra veneților din capitolul precedent (cap. 8) prin cuvintele *Postea vero, brevi tempore decurso*, iar legătura dintre capitolele următoare se face printr-o înlănțuire a acțiunilor povestite [4]. Relatarea războiului contra Veneției (1356—1358, din cap. 26—28 inclusiv) începe în aparență în același fel: *„His itaque gestis et expeditis"*, deși de data aceasta formula amintită introduce o invitație la *o întoarcere în trecut*, adică la împrejurările campaniei (din 1346) pentru despresurarea orașului Zara, de care se leagă acum (1356) somația făcută de rege Veneției de a-i restitui Dalmația. Descrierea amănunțită a operațiilor desfășurate în nord-estul Italiei, de o amploare comparabilă aceleia a campaniei napolitane, îngăduie presupunerea că darea de seamă a autorului este după aceea a unui *martor ocular*, de față cel puțin la o parte din evenimentele povestite. Adică și la această campanie personală a regelui care nu a zăbovit

[4] De ex.: Rex, congregato valido exercitu (cap. 10) ...Audito eius adventu (cap. 11)... Demum idem... rex volens redire in Hungariam (cap. 12)... Post recessum autem regis (cap. 13)... Post haec (cap. 15)... Medio autem tempore (cap. 16)... Qui quidam d. rex... in Apuliam transfretavit (cap. 17)... Interim autem (cap. 18) etc., etc. O arătare a trecerii timpului apare abia în capitolul 25 despre renunțarea la regatul Neapolului după trei ani: *Cum autem* fere tribus annis...

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prea mult[5] la asediul orașului Treviso, ci s-a înapoiat în Ungaria, lăsînd comanda armatei lui Toma Vasari, fratele arhiepiscopului de Strigoniu. Operațiile următoare sînt pomenite oarecum indirect, ca rezultînd din poruncile regelui. Acesta trimite pe palatinul N. Konth să atace (fără succes!) Castelfranco, și mai apoi recheamă pe Toma Vasari, înlocuindu-l cu Benedict Himfi, pentru a-l retrimite apoi tot pe Toma... Isprăvile acestuia din urmă sînt povestite cu amănunte (probabil după diplomele regale de dăruire amintind slujbele sale). Descrierea părîndu-i, probabil, cronicarului prea săracă, el a mai adăugat informația anacronică despre executarea dogelui Marino Faliero în vremea aceasta[6], adică prin 1357 ca bănuit de a se fi înțeles cu regele (!), cînd în realitate, el a fost decapitat în 1355! Dar aceasta nu este singura licență istorică și cronologică din această bucată. Descriind războiul cu Veneția din 1356—1358, autorul nu se oprește aici, ci mulțumită unei tranziții aproape neobservate *(Sed tamen postea...)* trece la pregătirea cititorului pentru finalul capitolului ce corespunde datei de 2 mai *1381* (!) cu prelungiri încă și mai tîrzii[7].

Expediția contra lituanilor. Aceleași licențe cronologice apar și în capitolele următoare: 29 *Despre expediția contra lituanilor*, și 30 *Despre expediția din Rutenia*, în care sînt folosite succesiv cele două moduri de expunere, adică povestirea continuă în relatarea expediției lui Ludovic contra lituanilor, și rezumarea cumulativă în partea a doua a cap. 30, unde trecerea timpului se deduce doar din lista banilor sau voievozilor maghiari ai Ruteniei, acțiunea prelungindu-se din 1352 și 1356 pînă în 1385—1386 (!). În aceste două capitole autorul oferă o versiune foarte lacunară și confuză a intervențiilor lui Ludovic de partea lui Cazimir al Poloniei contra ducilor Lituaniei pentru stăpînirea Galiției și Lodomeriei. Se știe că aceștia ocupaseră Galiția și Lodomeria[8], care țineau formal de coroana polonă încă din sec. XIII. Ludovic venind în ajutorul unchiului său, Cazimir la începutul primăverii din 1351, le-a reocupat, luînd prizonier pe ducele Lituaniei Keistut[9], cu care s-a învoit să-i lase lui stăpînirea lor, *primind jurămîntul său de vasalitate.* Prin aceasta, își afirma propriile sale pretenții asupra acestor țări, foste cîndva vasale regilor arpadieni, dar ajunse ulterior sub stăpînirea regelui Poloniei. Cronicarul reține în cap. 29 doar expediția rapidă din acea primăvară (1351), încheiată cu un succes aparent: capturarea ducelui lituan și închinarea acestuia, urmată de slobozirea lui de către Ludovic, care se înapoiază cu bine acasă *(feliciter ad Hungariam est reversus).* În realitate, ducele lituan, împreună cu fratele său (Lubart), venit să trateze cu Ludovic acea învoială — după ce s-au obligat să se convertească și să-l însoțească pe rege la Buda — au fugit din tabăra acestuia, și îndată după plecarea regelui au străbătut din nou toată țara pînă la Halici. Iar în primăvara următoare (1352) ducele Lubart a atacat Sandomirul, în vreme ce Olgerd unit cu tătarii ataca Podolia. Nimic din toate acestea nu-și află o mențiune în Cronică, în cele două capitole citate. Felul cum este redată expediția este destul de semnificativ. Se spune că Ludovic a pornit cu o mare oaste contra lituanilor care hărțuiau pe creștini și îndeosebi atacau principatul *său* al Ruteniei *(et maxime regno suo Rusciae insultantes).* Nici un cuvînt despre drepturile regelui Cazimir asupra Ruteniei, și nici mai departe despre transacția din 1352 prin care *Ludovic cedează unchiului său Galiția și Lodomeria în schimbul a 100 000 de guldeni de aur.* În 1353 lituanii și tătarii își continuă atacurile. Regele Cazimir le cedează lor Lodomeria și păstrează Halicul. Dar la 9 septembrie Lubart pradă Galiția și jefuiește Halicul în timpul iarmarocului. În 1354 Cazimir îi cere ajutor lui Ludovic contra lituanilor și tătarilor aliați cu ei. Potrivit cu cronica lui Matteo Villani (IV, cap. 5, la Muratori XIV) se adună atunci o armată puternică creștină de 200 000 de oameni (!). Oștile aliate fuzionează la Halici, înaintează între Nistru și Bug și bat pe dușmani, alungîndu-i din Volhînia și Podolia, apoi trec Bugul contra tătarilor, *care se refugiază parte peste Nipru, parte în Dobrogea* (!). Șeful tătar se închină lui Ludovic și cere misionari creștini. (Cruciada contra tătarilor se încheie pînă în cele din urmă printr-un fel de alianță a lui Ludovic cu hanul Djanibeg al Kipćakului, socotit de papă a fi favorabil creștinilor).

---

[5] La 26 iulie, venind în Italia Ludovic se afla cu armata sa pe teritoriul patriarhului de Aquileia. La 23 august el pleacă înapoi spre Buda.

[6] În cronică scrie că ar fi fost spînzurat (!) împreună cu alți demnitari.

[7] Vezi mai jos paragraful nostru: Procedee de prelucrare și prezentare a materialului.

[8] Vezi Fessler, *Geschichte von Ungarn*, ed. Leipzig, 1869, vol. 2, p. 126—129, pentru întregul istoric al chestiunii.

[9] Pentru expedițiile din 1352, 1354 avem reconstituirea lui Fessler, bazată totodată și pe textul mai bogat al minoritului (Cron. Dubnic. paragraful 169 și 170) și pe cronica lui Matteo Villani, IV, cap. 5 la Muratori, *Scriptores*, XIV). Vezi și Homan, *Gli Angioini...*, etc., p. 564, cu privire la confuzia dintre anii 1352 și 1354.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu este prea clar, la care din aceste expediții se referă cronicarul maghiar în cap. 30: „Apoi într-un rînd (?) [10] a pornit cu oastea sa puternică, ba chiar și cu oaste străină spre principatul Ruteniei, supus sfintei coroane a Ungariei, pentru *apărarea acestei țări contra lui tuanilor*, și alungînd pe dușmani și repurtînd biruințe, a pus pe vajnicii bărbați, mai întîi pe banul Petru, apoi pe... etc., etc. ...și în sfîrșit pe Ioan de Capol [10 bis] ca voievozi sau căpitani ca să cîrmuiască această țară, și ei... etc., etc..., apărînd-o, au păstrat-o sub cîrmuirea regelui...". Nici un cuvînt despre expediția contra tătarilor. Nu este vorba în amîndouă capitolele decît de apărarea Ruteniei. De fapt cuprinsul cap. 30 repetă pînă la un punct două elemente din capitolul precedent, anume compunerea oastei cu luptători veniți și din afară [11] și sublinierea (neexactă pentru acel moment) că Rutenia ar fi aparținut atunci coroanei ungare. Deosebirea esențială constă însă în faptul că în cap. 39 este povestit începutul amăgitor al expediției *din 1351* și că în cap. 30 autorul se referă, în final, la *o situație mult mai tîrzie, posterioară anului 1377* cînd au fost anexate Galiția și Lodomeria la regatul Ungariei și au fost numiți bani sau voievozi maghiari în fruntea lor. Schimbare înlesnită de faptul că încă din 1370 Ludovic ajunsese și rege al Poloniei. Cronicarul folosește și acum același artificiu ca în cap. 28 despre războiul cu Veneția, reușind și acum să înlăture din fața ochilor o perioadă de mai bine de două decenii. În realitate cap. 30 nu este decît o repetare a capitolului precedent. După victoria (?) din 1351, autorul sare la epilogul fericit (din 1377), fără a preciza data sau direcția expediției pomenite. S-ar putea ca ea să aparțină momentului critic din 1377 cînd nemulțumiții din Polonia se ridică împotriva regelui Ungariei și Poloniei, alcătuind un bloc puternic cu rutenii ajutați de lituani și avînd ca sprijin însemnat cetatea Belz care a trebuit să fie asediată de rege în persoană; această fază încheindu-se cu amintita anexare a Lodomeriei și Galației la coroana Ungariei, cîrmuirea lor fiind încredințată dregătorilor maghiari înșirați în Cronică. În nici un caz nu ar putea fi vorba în acel text de expediția din 1354, întrucît nu se pomenește nimic despre o acțiune contra tătarilor. Dealtminteri este vrednic de subliniat că despre ei nu este vorba decît în cap. 6 privind alungarea lor de către Andrei Lackfi la o dată nedeterminată.

Despre expediția lui Andrei Lackfi. Cum în cap. 6 al cronicii Andrei Lackfi apare în calitate de „voievod al Transilvaniei" [12], acest amănunt a dat naștere la discuții contradictorii

---

[10] În Cronică, ed. Schwandtner, scrie *bina vice*, în Cronica Dubnicensă, ed. Florianus *una vice*.

[10 bis] După Petru banul, înșirarea continuă cu episcopul de Agria, Emericus, apoi George Zudar, urmat de frații săi, și după acesta Emeric Bebek, iar după el Ioan de Capol. Vezi Fessler, *op. cit.*, II, p. 175, și Homan pentru datarea lor. Petru banul e din 1377 după Fessler, și din 1378—1382 după Homan. Emeric Bebek e din 1385—1386, iar Ioan de Capol din 1382—1384.

[11] Cap. 29: cum exercitu copioso et militia sua propria, nec non aliis nationibus ad eum confluentibus... Cap. 30: cum valida gente sua, etiam extranea. Cap. 29: regno suo Rusciae..., și cap. 30 regnum Rusciae sacrae coronae subiectum.

[12] A. Lackfi a fost comite al secuilor în intervalul 1344—1349. În 1349 a fost și comite al Maramureșului. Apoi îl însoțește pe Ludovic în Italia. În 1352 este comite de Szarmar, iar în 1353 este și comite de Maramureș. Este voievod al Transilvaniei în 1356—1359. Desemnarea sa în cronică drept voievod înainte de 1356 nu se mărginește la capitolul 6, ci apare și în capitolele 17, 22 și 25, și se datorește practicii de a da unui voievod, fost, actual, sau viitor, acest titlu, indiferent dacă corespunde situației momentului. Este evident, însă că în cazul capitolului 6 ar fi trebuit mai multă precizie. Numirea celor doi frați Lackfi în posturile de comite al secuilor și de voievod al Transilvaniei se poate explica și în alt fel decît ca pregătind o ofensivă contra tătarilor. Cam în același timp era trimis într-o ambasadă a regelui la Avignon și al treilea frate Dionisie, lector al minoriților, fostul educator al lui Ludovic. Andrei era numit comite al secuilor în slujba deținută pînă atunci de tatăl său Lack. Era o măsură de favoare. Schimbarea marilor dregători la un început de domnie era un procedeu normal. Tot astfel înlocuirea voievodului Nicolae nu pare să aibă vreo legătură cu diferendul suscitat de episcopul Andrei. În Decadele lui Bonfinius, care preia versiunea arhidiaconului, amplificînd-o, Andrei e arătat ca voievod al Transilvaniei (!). În fruntea unei armate mari, el întîlnește la granță pe dușmanul formidabil. Dar deodată apare într-o singură frază și Ștefan, fără a i se explica rostul. Citățm: „Andreas in dextro cornu, Stephanus in sinistro fortissime dimicant". Introducerea lui Ștefan în acea luptă este adăugată abia acum, după un veac și mai bine de la episodul evocat, și face parte din însuși procedeul de amplificare. Argumentul că Bonfinius ar fi avut mijloace proprii de informare, dovadă că

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu referire la situarea în timp a episolului relatat. Ştirea respectivă a fost integrată în Cronică [13] între expediţia trimisă în ajutorul lui Cazimir avînd a face faţă unei ofensive boeme (încheiată cu pacea din 1345), vezi cap. 4 partea finală, şi expediţia lui Ludovic în Croaţia, deci la mijlocul aceluiaşi an 1345. Istoricul G. Fessler *(op. cit.*, p. 129), socoate acest moment ca aparţinînd mai degrabă anului 1352, cînd s-ar fi năpustit tătarii de la Nipru şi lituanii lui Olgerd peste Nistru în Moldova şi nord-estul Transilvaniei. Dimpotrivă istoricul B. Homan *(Gli Angioini...*, p. 388) afirmă oarecum în treacăt în paragraful *La Moldavia* că după victoria lui A. Lackfi asupra tătarilor, în 1345 (!), urmaşul hanului Uzbeg s-ar fi retras dincolo de Nistru. Totuşi în capitolul precedent (cap. V) în care ar fi trebuit inclusă şi comentată acea expediţie alături de celelalte operaţii militare din perioada 1342—1351, nu apare decît *o singură menţiune* [14] *cu totul anodină*, strecurată la capătul paragrafului intitulat *il conflitto boemo-polaco*, ce corespunde capitolului V din Cronică, precum că regele a şi pornit de la Cracovia spre Croaţia contra „baronilor rebeli" în vreme ce A. Lackfi, *comitele secuilor*, se războia la hotarele Transilvaniei pentru a îndepărta incursiunile tătarilor din regiunea Niprului. Atitudinea lui Homan faţă de textul Cronicii este un compromis între o adeziune făţişă şi îndoieli critice nemărturisite, pe care le rezolvă pe tăcute, corectînd, de pildă, calitatea lui A. Lackfi drept comite al secuilor, şi nu voievod al Transilvaniei, cum scrie în Cronică. Dar el nu pomeneşte nici un cuvînt despre isprăvile evasi-legendare consemnate în Cronică : uciderea lui Athlamos, prizonierii numeroşi trimişi la Vişegrad, prăzile bogate realizate, incursiunile ulterioare ale secuilor contra tătarilor (!), şi nu discută nici punctul de vedere divergent al lui Fessler, pe care îl ignoră cu bună ştiinţă. Aşadar această chestiune a fost lăsată deschisă. Pare mai acceptabilă data indicată de Fessler, întrucît nu este verosimil ca regele să fi alergat în Croaţia, dacă în vremea aceasta regatul s-ar fi aflat sub ameninţarea unei serioase incursiuni tătare [15].

Despre unele perechi de fişe şi rostul lor. Am afirmat mai sus că textul părţii narative a Cronicii este foarte inegal. O comparaţie între capitolele privind războaiele italiene şi capitolele 29 şi 30 de pildă, referitoare la lituani şi la apărarea Ruteniei, scoate în evidenţă deosebirea esenţială dintre ele. Se trece de la mărturia directă, sau cel puţin contemporană, la reconstituirea tîrzie a evenimentelor înfăţişate în fişe răzleţe, adesea lacunare, sau greşite. Una singură din aceste fişe va alcătui un capitol, ce va putea sta alături de capitolele italiene, anume cap. 38 descriind campania din Ţara Românească.

Seria acestor fişe, sau însemnări pentru perioada 1351—1382, inaugurată de cap. 29, analizat mai sus, se caracterizează mai întîi prin faptul că ele sînt introduse separat în text printr-un *Item*. S-a observat mai sus că fişa iniţială (cap. 29) a fost oarecum dublată de fişa 30, începînd cu *Postea*, şi conţinînd urmarea ei. Această grupare în perechi continuă cu cap. 31 *(Item...*, expediţiile în ajutorul papii) urmat de cap. 32 *(Postmodum...*, expediţia în sprijinul ducelui de Austria contra răsculaţilor de la Zürich) apoi capitolul 33 *(Item...*, expediţia din Bosnia) urmat de cap. 34 *(Post hoc...*, expediţia în Bulgaria) şi în sfîrşit cap. 35

---

are lumini particulare asupra familiei Lackfi, întrucît ştie că Andrei este „fiul lui Ladislau", nu are nici o valoare, căci *„fiul lui Ladislau" este pur şi simplu o traducere a numelui de Lackfi !* Dacă acea expediţie ar fi fost de proporţii atît de mari, încît să fi reunit forţele voievodului Transilvaniei şi pe ale comitelui secuilor, sub comanda celor doi fraţi, de ce ar fi tăinuit arhidiaconul acest fap, care sporea gloria Lackfieştilor ? Şi cum de o asemenea victorie nu a fost comunicată papei de către rege la timpul său ? (Pentru o altă opinie, vezi S. Iosipescu, în *RdI*, 1983, nr. 3, p. 268).

[13] Pentru raportul dintre versiunea din Cronică şi cea din fragmentul minoritului, vezi mai jos la noi p. 105 (17).

[14] Vezi Homan, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria*, p. 314 : „Luigi il Grande era già in marcia verso la Croazia... Intanto Andrea Lackfi *spano dei siculi* guerregiava sui confini della Transilvania per tenere lontane scorrerie dei Tartari delle regioni del Dnyeper".

[15] Amănunt destul de curios. În fragmentul atribuit „minoritului Ioan" care se află introdus în textul cronicii dubnicense, după paragraful 153, ce corespunde capitolului 4 al Cronicii (ed. Schwandtner) şi care însumează paragrafele 154—172, versiunea luptei cu tătarii (paragraful 161) diferă mult de cea din Cronica arhidiaconului Ioan de Tîrnave. Nu se pomeneşte de Andrei Lackfi. Rolul de comandant al secuilor ce luptă cu tătarii este atribuit capului regelui Ladislau cel sfînt (!) care a mînat cetele la izbîndă, părăsindu-şi o clipă mormîntul de la Oradea. Se vorbeşte de repetate expediţii ale secuilor *singuri* contra tătarilor ! Lipseşte ştirea alungării acestora *ad partes maritimas*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Item..., expediția contra împăratului Carol al IV-lea) urmat de cap. 36 *(Postea...*, privind trimiterea lui Ladislau de Opolia și Petru banul să devasteze Moravia). După aceea se înșiră trei fișe, începînd toate cu *Item:* cap. 37... încoronarea lui Ludovic ca rege al Poloniei, cap. 38... expediția lui Ludovic în Țara Românească și cap. final al părții narative, anume cap. 39... despre diversele expediții ale regelui, despre evlavia și virtuțile sale.

S-ar putea trage concluzia că fișele precedate de indicații ca: postea, postmodum, post hoc, au fost adăugate într-o fază ulterioară. În tot cazul, două asemenea fișe, anume cap. 30 (= cele două expediții în Rutenia) și cap. 36 (= expediția de devastare în Moravia) reprezintă un fel de aducere la zi peste un interval destul de lung, a unor evenimente descrise în fișa precedentă. S-ar părea că perechea de fișe 31 și 32 despre expedițiile trimise în ajutorul papilor, ca și cea în sprijinul ducelui Albert al Austriei, nu au fost cuprinse în Cronică de la început. În sensul acesta pledează începutul capitolului 33 despre expediția lui Nicolaie Kont în Bosnia: *„Item ad terram Bosnae similiter regiae coronae subiectam"*, întrucît acest *similiter* nu se poate referi la cele două capitole precedente, în care nu e menționată nici o provincie aparținînd coroanei ungare, și că legătura ar fi mai logică dacă acest capitol ar veni în continuarea celor două capitole 29 și 30, privitoare la Rutenia, *regnum Ruscie*, a cărei apartenență la coroana ungară este subliniată acolo chiar de două ori.

Ar însemna deci că cele două capitole 31 și 32 despre expedițiile trimise în ajutorul papilor (prin 1359—1361) și în sprijinul lui Albert al Austriei (prin 1355) au fost introduse în Cronică după o primă sistematizare a ei. De altminteri, chiar și între ele raportul de succesiune este greșit, căci expediția din 1355 (= Zürich) este pomenită după cele din 1359—1361, și încă precedată de adverbul de legătură *Postmodum* (!). Nu este exclus ca interesul autorului pentru expedițiile menționate în capitolele 31 și 32 să se datorească și rolului jucat de N. Lackfi și Paul Lackfi.

Expediția din Bosnia. Rostul capitolului 33 (expediția din Bosnia), pare să se rezume la sublinierea cu tot dinadinsul a insuccesului militar al palatinului N. Kont în fața cetății „Zrenck" (= Zwornik), asediată mai multe zile cu mare pagubă și pierderi de oameni și material *(ac cum magno damno personarum et rerum discesserunt)* așa precum e reliefată în mod deosebit și neizbînda lui la asediul cetății Castelfranco în 1357 (vezi, cap. 28: *„nil proficiens, in Hungariam est reversus"*).. Totodată, este menționat, în cursul acestei expediții și furtul sigiliului autentic regal din cortul arhiepiscopului de Strigoniu, cancelarul regatului, de către niște răufăcători, care l-au vîndut apoi unui meșteșugar din Bistrița... etc. Dar regelui nu i-a păsat — „minime curavit" — ci a pus să facă alt sigiliu autentic cu care a confirmat toate actele emanate sub sigiliul celălalt... Un lucru însă rămîne neclar. În Cronică se spune răspicat că pentru a pune frîu îndrăznelii *unor rebeli*, regele l-a trimis în Bosnia pe N. Kont, palatinul, și pe arhiepiscopul de Strigoniu, împreună și cu alți baroni și cavaleri, și cu mare oaste, și că aceștia intrînd <în țară> au asediat cetatea „Zrenck", dar nu au putut-o cuceri, și s-au retras cu mari pierderi... etc. Dar într-o scrisoare din 13 mai 1364 (citată de Fessler, *op. cit.*, p. 142, n. 2) regele declară că *pentru a stîrpi din regat mulțimea ereticilor* (patareni) *el a pornit însuși cu mare oaste*, și a trimis pe arhiepiscopul de Strigoniu și pe palatinul Kont la Osora („Usura"), adică locul amintit în formula de repecetluire a diplomelor emanate sub acea pecete. Care e deci adevărul? În Cronică regele nu apare decît doar la sfîrșit după cele întîmplate, pentru a îndrepta lucrurile poruncind o nouă pecete. Este totuși ciudat că autorul, care acordă o atenție deosebită expedițiilor regale, nu pomenește nimic despre o participare a regelui la acea campanie, pe care o reduce la cele două triste episoade de la „Zrenck" și Osora, a căror răspundere o poartă implicit palatinul N. Kont.

Expediția din Bulgaria. Trecerea de la expediția din Bosnia (1364) la cea din Bulgaria (1365), cap. 24, se face folosind tot o formulă temporală relativă, *post haec* care de astă dată corespunde realității. Dar nu se pomenește nimic aici despre diferitele expediții ale regelui în Serbia, folosind războiul intern iscat după moartea lui Ștefan Dușan. Despre aceste expediții își va aminti cronicarul abia în capitolul final al primei părți a Cronicii, cap. 39, dar numai pentru a le menționa în mod global, și încă în termenii cei mai generali, desigur din cauza caracterului lor zadarnic. În schimb aventura bulgară (1)365—1369) este strecurată în Cronică, dar în modul cel mai discret.

Ocuparea Țaratului de Vidin și crearea, după un an, a banatului Bulgariei, se reduc în Cronică la un fel de poveste, expusă cam astfel: După ce regele venind cu mare oaste a ocupat Vidinul <la 2 iunie> și l-a capturat pe principele Strașimir, care își zicea Țar al Bulgariei, trimițîndu-l în Ungaria, ca să fie ținut un oarecare timp sub pază onorabilă *(sub custodia decenter et honeste)* în cetatea Gomneh a episcopiei de Zagreb, el l-a slobozit ulterior *cu mare bucurie* și l-a trimis înapoi la Vidin ca să cîrmuiască acea stăpînire *(regnum)* în numele și locul Maiestății regale *(sub nomine et titulo...)* pe baza unor anumite învoieli

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și îndatoriri. Și de atunci încolo acel principe a păstrat credința și supunerea făgăduită maiestății sale. Nimic despre campania propriu zisă și despre rolul lui Nicolaie Kont, lăudat de rege în diploma de răsplătire dată din Lugoj la 30 iunie 1365. Nimic nici despre transformarea după un an a Căpităniei Vidinului într-un Banat al Bulgariei, ca primă etapă pentru planurile balcanice ale regelui, și nici un cuvînt despre ofensiva catolică a convertirii cu sila a locuitorilor ortodocși, ceea ce a determinat o mare agitație în sînul populației. În sfîrșit nici o mențiune despre ocuparea Vidinului de către domnul român, prin ianuarie — februarie 1369. În versiunea edificatoare din Cronică, regele bun la suflet îl-a readus *cu bucurie*, din propriul lui imbold pe țarul de Vidin ca vasal al său, după o vacanță onorabilă la Gomneh, și acesta îndulșat de atîta mărinimie, i-a păstrat o veșnică credință! Nu sînt arătate nici garanțiile chezășuind acea credință: chezășia morală a lui Vlaicu, și trimiterea în regat ca ostatece a fiicelor lui Strașimir. Cum încheierea aventurii bulgare scotea în evidență falimentul politicii balcanice a regelui, versiunea din Cronică transforma renunțarea silită la visurile de cucerire într-un gest spontan și generos (!) determinat exclusiv de voința suverană a regelui. Formula „bucuriei" regelui slobozindu-și prizonierul după 4 ani de captivitate „onorabilă", amintește de cea folosită în cap. 25 *Despre renunțarea la regatul Siciliei* <predat> *în mîinile papii*, care încheie ciclul campaniilor napolitane ale lui Ludovic. Și atunci (1352) a fost vorba de eliberarea principilor napolitani, pe care îi ținea <de vreo trei ani> în castelul de la Vișegrad și pe care i-a trimis cu toată cinstea cu o escortă sigură pînă la Veneția ca să se reîntoarcă la ei acasă. Iar aceștia navigînd cu mare bucurie pînă la Neapole, au fost primiți cu cea mai mare solemnitate și cinste, și au fost reinstalați în stăpînirile, principatele și ducatele lor.

Și aici, soluția adoptată de nevoie, este înfățișată ca un prilej de bucurie (de astă dată pentru foștii prizonieri ostateci, la care parcă se asociază și regele).

Intervertiri ale ordinei cronologice. În mod firesc campania bulgară (cap. 34) ar fi trebuit să fie urmată în Cronică de expediția din Țara Românească (1368), a cărei desfășurare a determinat și soarta ulterioară a banatului Bulgariei. Dar acest război nu este descris decît în cap. 38, adică după trei alte capitole, anume: Capitolul 35 *Despre expediția regelui contra împăratului Carol*, cap. 36 *Despre expediția din Moravia* și cap. 37, *Cum a fost ales și încoronat Ludovic ca rege al Poloniei*. O dată mai mult, se rupe firul cronologic, și încă fără vreun motiv valabil. Căci așa zisa expediție contra împăratului Carol, la care se referă cap. 35, a fost oareșicum inexistentă. Regele, în 1362, așteptă cu oastea la Trenčcin momentul de a năvăli în Moravia, cînd deodată sosesc propuneri de împăcare. Se încheie un armistițiu, și sînt trimiși ca soli palatinul N. Kont și judele curții Ștefan Bebek la Brno, unde se afla tabăra împăratului înconjurat de mare mulțime de ostași și cavaleri. Dar în acest răstimp *(interim)* armata regelui s-a debandat, iar cei doi dregători s-au înapoiat *fără a fi făcut pace*. Cronicarul se grăbește să încheie capitolul cu acest insucces al palatinului, fără a mai pomeni de pacea care a fost apoi încheiată în 1364, după reînnoirea suspendării de arme din iarna anului 1362. Nu este exclus ca întregul acest capitol să fi avut de scop sublinierea a încă unui insucces al palatinului. Cum faptele arătate aici sînt din anul 1362, ele sînt anterioare campaniei din Bosnia din 1364, și deci includerea în acest loc a acestei fișe este greșită.

Cap. următor, 36, despre raita devastatoare îndreptată din porunca regelui contra Moraviei — care la prima vedere ar părea o continuare a acțiunii din 1362 pomenită în capitolul precedent, — începe cu indicația aproximativă, *postea*, care aici trebuie să acopere *un interval de nouă ani*. Căci nu mai este vorba de războiul declarat cu mare emfază de Ludovic în 1362 ca urmare a unei ofense aduse de împărat reginei-mame Elisabeta, ci de un alt conflict, născut din urmărirea de către împărat a dobîndirii Brandenburgului aflat în stăpînirea bavarezilor. Împotriva acestei inițiative, Ludovic a înjghebat la Buda în 1369 o coaliție ungaro-polono-austriaco-bavareză. Moartea regelui Cazimir al Poloniei, la 5 noiembrie 1370, a oprit, pentru un timp, declararea ostilităților. Atacul amintit în cap. 36 aparține operațiilor din iulie—august 1371. Foarte curînd, la 16 octombrie 1371, intervine un armistițiu pînă în 1373, apoi un altul pînă în 1375, cînd reîncepe războiul. Din toate acestea, cronicarul nu a reținut decît raita condusă <în 1371> de ducele de Opolia (Oppeln) și de banul Petru Czudar. E probabil ca această acțiune mai tîrzie, îndreptată tot contra Moraviei, să fi apărut ca un fel de post-scriptum necesar la războiul declarat, dar netradus în fapt în 1362. Lucrul este cu atît mai curios, cu cît *după* acest episod, care este din vara anului 1371, urmează cap. 37 despre moartea regelui Cazimir și încoronarea lui Ludovic ca rege al Poloniei la 17 noiembrie 1370, care începe cu cuvintele: *Item, procedente tempore mortuo Casmerio...* etc., care face încă mai flagrantă nepotrivirea inițială. Nedumerirea mai sporește văzînd cum cap. 28 despre expediția lui Ludovic contra părților tranal-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pine) este inclus în Cronică *după* pragul constituit de momentul preluării de către Ludovic a coroanei polone, adică anul 1370. *Campania din Țara Românească e din toamna anului 1368.* Descrierea ei amănunțită de o amploare comparabilă doar cu redarea unora din episoadele principale ale campaniei napolitane sau a celei venețiene, locul pe care îl ocupă în economia Cronicii, ca un fel de încheiere a părții sale narative, îi conferă o importanță deosebită. Aici nu mai poate fi vorba de o inadvertență în datare, ci de o operație mult mai complexă, anume substituirea în povestire a unui alt moment, favorabil regelui, momentului nefericit al înfrîngerii suferite în campania din 1368. În realitate, succesul proclamat în partea finală a capitolului are o dată mult mai tîrzie: el este din 1376, cînd știm că a fost ocupat vremelnic Severinul și a apărut pentru foarte scurtă vreme un ban regesc de Severin.

În felul acesta se explică de ce cap. 38 urmează *după* încoronarea din noiembrie 1370. În realitate, atunci cînd regele s-a retras în grabă, păzit mai întîi de cnezii bănățeni, stînd de veghe la Mehadia, și s-a zorit să ajungă pe domeniile fraților Himfi, banii Bulgariei, el le-a dat acestora o scrisoare de descărcare, asigurîndu-i că nu le va lua în nume de rău eventuala pierdere a cetăților din Bulgaria vidineană de sub comanda lor. O asemenea absolvire prealabilă nu se justifică decît în cazul unei situații absolut critice și nu ar fi avut nici un rost dacă regele ar fi reușit atunci să cucerească Severinul, cum pretinde Cronica. Faptul că Vlaicu a putut să ocupe Vidinul la începutul lui 1369 aduce desmințirea cea mai categorică versiunii falsificate a cronicarului.

Descrierea campaniei din Țara Românească. Textul capitolului 38 comportă mai multe puncte. 1. mai întîi sînt înfățișate cele două oști, ce aveau să opereze contra domnului român. Regele însuși, venind din Bulgaria asupra Țării Românești, trimite pe Nicolaie (Lackfi), voievodul Transilvaniei, ca împreună cu o armată puternică, cu nobili și cu secui din Transilvania să năvălească în părțile transalpine împotriva lui Vlaicu „răzvrătit contra maiestății regești, și care atunci se afla la Dunăre cu mare oaste, stînd la pîndă de pe malul din fața Bulgariei pentru a împiedica pătrunderea armatei regești...". De observat că forțele de la Dunăre, ce aveau să intre în luptă sînt înfățișate *înainte* de începerea acțiunii. 2. Este descrisă expediția voievodului Transilvaniei și dezastrul ei final [16]. Urmează 3. izbînda lui Nicolaie de Gara [17], reușind să asigure trecerea Dunării sub ploaia de săgeți a românilor lui Vlaicu,

[16] E arătată lupta dintre oastea voievodului Transilvaniei, ajunsă pe teritoriul Țării Românești și forțele de sub comanda lui Dragomir, pîrcălab al cetății Dîmbovița. Pentru a mai atenua amărăciunea dezastrului suferit, autorul are grijă să încadreze înfrîngerea între două pretinse succese, adică mai întîi pătrunderea realizată de atacanți, care ar fi silit pe români în frunte cu pîrcălabul Dragomir să o ia la fugă (!) — cînd aceasta a fost, evident, o tactică pentru a-i lăsa pe dușmani să se înfunde în locuri strîmte, din care cu greu se putea scăpa, și mai apoi isprava glorioasă a fugarilor, de a fi reușit să salveze în fuga lor, lesul voievodului Nicolae Lackfi, *smuls cu mare luptă din* mîinile românilor (!). Despre rege și oastea sa de la Dunăre nu se pomenește nimic în această fază.

[17] Cînd e reluat firul povestirii, după pauza oferită de formula retorică despre schimbarea soartei, este vorba de altă expediție, în cinstea folosirii articolului *ipse* și *ipsum*, atît pentru domn, cît și pentru oastea regească, căci *ipsum regium exercitum* nu afirmă o identitate de indivizi, ci de categorie. Este vorba de armata regească însăși, ce nu diferă ca atare de cea pomenită la punctul 1. Folosirea în mod simetric a lui *ipsum* și *ipsius* pentru armata regească și pentru domn, este un simplu procedeu retoric menit să accentueze însemnătatea revanșei obținute asupra *aceluiași* Vlaicu de către *o aceeași* oaste regească. De ce ar mai fi fost nevoie de această accentuare în faza finală, dacă lupta s-ar fi purtat în momentul descris la punctul 1? Întreaga frază despre schimbarea soartei, începînd cu *tandem*, și continuînd cu recomandarea solemnă a lui Nicolae de Gara, banul de Mačva, *viro strenuo ac bellicoso, in manu potenti* ca un factor nou în desfășurarea acțiunii, folosirea aproape constantă a ablativului absolut, întrebuințat atît de des de autor la începutul unui capitol pentru a rezuma o situație, sau un eveniment anterior momentului pe care îl evocă, toate la un loc indică o cezură necesară pentru trecerea la o nouă fază. „În cele din urmă... cînd s-a îndreptat norocul, și cînd Nicolae de Gara... a dus armata regească însăși peste Dunăre pe niște nave cu pereți de apărare și întăriturii, <spre a fi ferită> de atacurile luptătorilor și arcașilor români ai aceluiași voievod Vlaicu, care aruncau ploaie de săgeți, dușmanii, luînd-o la fugă, s-au ripisit ca fumul, și restul întregii armate a intrat în țara Severinului și a ocupat-o..." etc. Un element cu totul nou este acela al năvilor fortificate cu care s-a făcut debarcarea. Ele nu sînt menționate la punctul 1. Nu poate fi vorba de o improvizație de moment, adoptînd cine știe ce paveze la niște bărci obișnuite, ci de niște corăbii anume

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi ocuparea Severinului *(terram versus Sewrinum... occupaverunt)*. 4. Regele a ridicat atunci acolo cetatea Severinului într-o primă etapă *(prima vice)* şi după cîţiva ani puternica cetate oraşoveană numită „Therch" (= Turci, numele locului pe care a fost clădită cetatea Bran, numită de germani Törzburg) de lîngă hotarul Ţării Româneşti.

Tranziţia de la dezastrul suferit de oastea voievodului Transilvaniei la victoria de la Dunăre a lui Nicolaie de Gara, este realizată printr-o frază ingenioasă despre schimbarea soartei: „Tandem huiusmodi infortunio adversitatis accidente et fortuna iterum prosperante". Cu această întoarcere a roatei norocului, cronicarul reuşea să umple un interval de 7—8 ani [18]. (Un procedeu analog este folosit în cronică şi în cap. 28 despre războiul cu Veneţia, unde intervalul de 23 de ani dintre data 1358 a păcii de după războiul din 1356—1358, şi anul 1381 al păcii încheind războiul veneto-genovez din 1378—1381 este împlinit de cuvintele: *Sed tamen postea...* etc.).

Mai rămîne de discutat critic afirmaţia de la punctul 4.: *Et tunc rex ibidem castrum Zewrin prima vice, et post aliquorum annorum curricula (!) castrum in Brasso fortissimum Therch vocatum, circa terminos transalpinos aedificavit, gente armata, brigantiis et balestrariis anglicis, custodiam castri muniendo, in potestate sua reservavit.* Felul cum e formulată fraza arată foarte clar că autorul avea cunoştinţă de documentul din 19 noiembrie 1377 referitor la construcţia cetăţii Bran [19], care aparţinea unei fişe separate, folosite acum în mod eronat în legătură cu cetatea Severinului, despre care era mai puţin informat. Căci el crede că a fost ridicată de Ludovic după ocuparea *pămîntului* din spre Severin (!). Dar regele însuşi dă cea mai formală dezminţire acestei implicaţii cînd declară că răsplăteşte pe nişte cnezi români pentru meritele lor militare în experiţiile contra sîrbilor şi bulgarilor, şi mai ales pentru recuperarea *cetăţii* şi Ţării Severinului [20]. Dealtminteri şi istoricul Homan, rezumînd versiunea cronicarului, o corectează pe tăcute *Ré Luigi espugnó la fortezza di Severino.*

Această recuperare a avut loc pentru o clipă în 1376. Cetatea Bran a fost clădită în 1377. De unde a scos, aşadar, cronicarul acel interval de mai mulţi ani între pretinsa construire a cetăţii Severinului şi aceea a Branului? Este vorba de o confuzie cu altă cetate, fie Landskron din Transilvania, fie Orşova din Banat, nemenţionate niciodată de cronicar. Cetatea Landskron a fost ridicată după înfrîngerea lui Ludovic din toamna anului 1368, prin 1370. Iar cetatea Orşova a fost refăcută în 1372, amîndouă fiind îndreptate contra domnului transalpin. Cît priveşte ideia absurdă că ţara Severinului ar fi putut fi lipsită de o cetate proprie, ea e infirmată de ocuparea meteorică în 1335 în urma unei acţiuni oculte a lui Carol Robert în primăvara acelui an. Restabilirea imediată a situaţiei, constatată prin dispariţia banului de Severin din lista dregătorilor efectivi menţionaţi în diplomele solemne, nu este de înţeles decît dacă a fost vorba de *o ocupare efemeră a cetăţii*, şi nu a ţării întregi a Severinului [21].

În economia cronicii, cap. 38 se bucură de o situaţie privilegiată faţă de celelalte însemnări referitoare la perioade posterioare războaielor italiene, atît prin amploarea sa, cît şi prin amănuntele bogate ce le oferă. Totodată conţine descrierea ultimei campanii reale din cronică.

Capitolul următor (39) are un caracter dublu. Pe de o parte el cuprinde un fel de completare *in extremis* la cele spuse pînă atunci, declarînd că regele a pornit oşti aproape în fiece an contra duşmanilor şi rebelilor, şi mai ales împotriva Raţilor *(Rachenos)* şi moldovenilor. Autorul se referă în primul rînd la sîrbi, căci urmează îndată elogiul banilor de

---

construite pentru luptă. Folosirea lor presupune un plan prealabil şi o pregătire pe îndelete, ţinînd seama de experienţa unor încercări nereuşite în trecut. Dar în expediţia din 1368 intervalul a fost prea scurt între înveninarea dintre domn şi rege, şi pornirea campaniei, pentru a face rost de aceste mijloace sofisticate. Probabil că ele au fost furnizate de către genovezi, cu care regele avea interese comune încă din timpul războiului nenorocit cu Veneţia din 1371—1373 şi cu care s-a şi aliat în războiul maritim veneto genovez, terminat în 1389.

[18] Pentru datarea acestui moment, vezi *DRH*, D 1, doc. 64 din 19 iunie 1376 prin care sînt răsplătiţi nişte cnezi români pentru *redobîndirea cetăţii şi ţării Severinului.* Tot în iunie 1376 este menţionat un ban regesc de Severin, Treutel (Hurmuzaki, I, 2, p. 236). Pentru discutarea anului, 1375, sau 1376, vezi şi M. Holban, studiul din *SMIM*, I.

[19] *DRH*, D, 7, doc. 67 din 19 noiembrie 1377.

[20] Vezi mai sus n. 18.

[21] Vezi *Din cronica relaţiilor...*, p. 138, după articolul nostru din „Studii" (1962).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mačva, anume Dominic, fiul lui Osl şi Nicolaie de Gara, care s-au străduit mult pentru păstrarea Serbiei *(regnum Rachiae)* sub autoritatea regelui. Pe de altă parte, tot ca o încheiere la întreaga expunere narativă, restul capitolului nu este decît un elogiu superlativ al regelui, care poate fi considerat ca un prim panegiric al acestuia. Ulterior au fost dezvoltate ideile, din această primă încheiere, autorul mai adăugînd treptat celelalte părţi (= capitolele 40—55) şi consacrînd ultimele trei capitole (52—55) panegiricului.

Partea a doua a cronicii (Cucernicia regelui, cap. 40—48). În partea a doua a cronicii, care apare ca o dezvoltare a aprecierilor din cap. 39, fiind vorba de zelul religios al regelui şi de nişte măsuri generale inspirate de el, nu se ivesc probleme de cronologie. Totul se petrece în limitele unei lungi domnii de patru decenii. Chiar şi atunci cînd e menţionată translaţia moaştelor eremitului Pavel de la Veneţia la o mănăstire de lîngă Buda, nu se arată împrejurările în care a fost realizată, prin cedarea de către Sinioria Veneţiei a acestor relicve cu prilejul păcii din 1381. Timpul nu mai e redus la momente istorice, ci considerat ca o durată continuă. Doar cap. 48 despre botezarea catolică „a unor slavi" (!) comportă nişte precizări care întrerup acest fir[22], uniform prin situarea geografică într-un loc precis şi stabilirea unei deosebiri prin raportarea la prezent *(nunc)* „sed *nunc* narratur in apostasiam et pristinum errorem sunt relapsi et multo peiores effecti". Din punctul de vedere al unei logici constructive, gruparea capitolelor este incoerentă. Ea începe (cap. 41), cu măsura luată de rege de a alunga pe toţi evreii din regat, hotărîre lăudată cu emfază de cronicar. Nu sînt arătate nici date de loc, şi nici date de timp. Ar fi trebuit să urmeze măsura similară despre *convertirea cumanilor la credinţa* (catolică). Dar această bucată, tot atît de retorică, nu vine la rînd decît după alte cinci capitole. În realitate cronicarul nu are ce spune, şi de aceea, după ce afirmă „gentem Chomanorum *ritui tartarico* (!) *involutam*" (!), îl asemuieşte pe Ludovic cu regele Ştefan cel sfînt (al cărui elogiu grandilocvent ocupă aproape tot capitolul) pentru faptul că a intervenit la papă să trimită franciscani cu misiunea de a-i aduce pe cumani la credinţa catolică. Despre conversiunea patarenilor din Bosnia (cap. 47) se spune că din porunca regelui (rege commonente) ei sînt convertiţi şi botezaţi de către domnul Peregrinus episcopul Bosniei. În sfîrşit, cu referire la botezul catolic al slavilor din districtul de „Lipna" (= Lipova) din cap. 48, se constată pur şi simplu falimentul acestei acţiuni[23], fără a se mai atribui vreo iniţiativă regelui. Capitolele despre cumani, patareni şi slavi sînt grupate împreună. Între ele şi capitolul despre alungarea evreilor (înţeleasă ca o acţiune capitală a regelui) se înşiră capitolele despre ctitoriile de lăcaşuri religioase. Ele sînt încadrate între cap. 42 *Despre ordinul eremiţilor şi despre translaţiunea moaştelor sfîntului Pavel, primul eremit* şi cap. 45 *Despre întemeierea a două capele* (= la Aachen şi la „Cella"[24] în Austria) în care din nou este vorba de eremiţii sfîntului Pavel. Capitolele intermediare, 43 şi 44, sînt simple enunţuri de cîte un rînd, sau două, în vederea unei prelucrări retorice viitoare. Impresia generală e că autorul a considerat esenţiale pentru rege doar alungarea evreilor şi translaţiunea fericitului Pavel.

Despre apartenenţa celor trei capitole răslеţe (49—51). S-a arătat în cursul acestei cercetări că există o neconcordanţă între titlul capitolului 40, primul din partea a doua a Cro-

[22] *De baptizatione quorundam sclavorum*, a Item sclavi districtus de Lipna, durae cervicis populus, ad fidem erat conversus et baptizatus, cui sacerdotes catholici, secundum translationem beati Hieronymi, doctoris sanctae matris ecclesiae, sacramenta ecclesiastica ministrabant: sed nunc ut narratur, in apostasiam et pristinum errorem sunt relapsi et multo peiores effecti. [Ar fi greu sub forma aceasta neutră să se recunoască toată prigoana dezlănţuită contra ortodocşilor bănăţeni, pentru a-i constrînge la botezul (!) catolic. Este vorba aici de vestita poruncă dată de rege din Lipova la 20 iulie 1366, ca să fie luaţi pe sus preoţii *ortodocşi* (sclavos) împreună cu soţiile şi copiii lor şi să fie predaţi lui Benedict Himfy şi fratelui său, Petru. Vezi *Din cronica relaţiilor...*, p. 168]. Cronicarul nu pare prea bine informat. Porunca regelui fusese dată din Lipova, dar ea privea pe ortodocşii din comitatele Caraş şi Cuvin aflate sub autoritatea fraţilor Himfy. Această însemnare apare încă şi mai alterată în Decadele lui Bonfinius (ed. cit., p. 359): „Quin etiam in *Slavonia* (!) et in ea quidem regione quam Lipnam nunc appellant, quum multos depravatos opinionibus esse intellexisset, quibus sacerdotes ex divi quondam Hieronymi institutione sacra ministrabant, ad veram sapientiam reduxit: verum hi nunc in pristinum errorem recidisse dicuntur".

[23] Din cauza acestui faliment, cronicarul omite să arate rolul regelui, adoptînd o formă impersonală, şi dînd a înţelege că odinioară acest popor dîrz a fost convertit şi botezat, dar mai apoi a căzut în apostasie şi s-a făcut mult mai rău ca înainte.

[24] Este vorba de Maria Zell. Pentru legătura dintre această fundaţie şi pretinsa victorie a lui Ludovic contra turcilor din 1377, vezi G. Brătianu, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie, Radu I-er Basaraba en 1377*, în *RHSEE, II*, 1925.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nicii, şi cuprinsul său. Titlul care slujeşte şi de *titlu general* la întreaga această parte a II-a este : *De his quae sub suo regimine acta fuere* (Despre cele ce s-au realizat sub cîrmuirea sa). Dar în *textul*, foarte scurt de altminteri, al aceluiaşi capitol se declară : „ ... *quae suo tempore, ipso procurante cum pietatis studio sunt peracta*, hic digne, nec immerito annectantur". Aşadar, titlul este mai cuprinzător decît explicaţia sa, deoarece în titlu este vorba despre *toate* realizările din timpul domniei lui Ludovic, iar în textul respectiv apar limitările *ipso procurante*, şi îndeosebi specificarea *cum pietatis studio*, care nu reţine din realizări decît pe acelea inspirate de evlavie bisericească. Aşa cum am mai spus, nu există decît o singură explicaţie, anume că a fost lărgit cîmpul iniţial pentru a cuprinde şi următoarele trei capitole străine de religie, anume cap. 49 despre plecarea lui Bogdan din Maramureş şi întemeierea Moldovei, cap. 50 despre molima şi diferitele flagele care au bîntuit în timpul domniei lui Ludovic, şi cap. 51 despre scutirea mărinimoasă dată de rege udvornicilor şi altor condiţionari, slobozindu-i de vechile lor obligaţii şi asimilîndu-i cu nobilimea. Ce element comun poate exista între aceste trei fişe ? Doar faptul că sînt cuprinse în durata de 40 de ani a domniei lui Ludovic. Dintre aceste trei capitole, cel despre Moldova ar fi trebuit normal mutat în partea întîia, după menţionarea în cap. 39 a numeroaselor expediţii ale regelui contra sîrbilor şi a moldovenilor. Faptul că a rămas în afara părţii întîi se datoreşte, probabil, grabei de a încheia lucrarea, fără a mai aştepta ca acea fişă să fie prelucrată definitiv pentru a fi inclusă în partea întîi narativ-istorică. Acelaşi lucru se observă şi la capitolele 50 şi 51. In ultimul moment au fost incluse toate trei capitolele, modificîndu-se titlul capitolului 40, aşa cum am văzut. Despre cap. 50 *De pestilentia, fame et terrae motus* nu e nimic de semnalat. El se menţine în cadrul generalităţilor pure. Despre cap. 51 ar fi de obiectat că practica urmată faţă de condiţionari, chiar pe la sfîrşitul domniei lui Ludovic, diferă diametral de tratamentul generos descris în Cronică[25]. Singura verigă de legătură între aceste trei fişe independente este formula prin care sînt introduse în text : ...Huius tempore... Item etiam tempore sui regiminis..., Item etiam tempore... Legătura prin *Item* este aceeaşi ca în capitolele despre zelul religios al regelui, cu singura deosebire că nu există aici un capitol principal de care să fie agăţate celelalte două capitole dependente, ci în mod excepţional toate îşi păstrează independenţa lor.

Despre întemeierea Moldovei. Cerinţele unor precizări cronologice reapar în cap. 49 despre *plecarea voievodului Bogdan din Maramureş în Moldova*. La o privire mai atentă, cap. 49 se arată a fi mai degrabă o *fişă provizorie* compusă din cîteva însemnări oarecum izolate. Cronologia e înlocuită printr-o simplă includere globală în cadrul anilor de domnie ai lui Ludovic. Plecarea lui Bogdan se înscrie, undeva, în cursul acestor 40 de ani ! Situaţia Ţării Moldovei este tot atît de neclară. Se spune că *„era supusă coroanei ungare, dar de multă vreme era lipsită de locuitori din cauza vecinătţii tătarilor"* [26]. Se pune, deci, întrebarea dacă autorul avea cunoştinţă despre existenţa acelui nucleu constituit de formaţia teritorială de sub conducerea lui Dragoş [27], de pe valea Moldovei ? Şi dacă de aceea se referea la depen-

---

[25] Există exemple de oameni socotiţi nobili şi scoşi din rîndul nobilimii pentru că bunicul lor ar fi fost cîndva pristav al cetăţii, măcar că a fost scutit ulterior de acele obligaţii. In ciuda acestui fapt, nobilul Ioan de Dobîca a obţinut în favoarea sa confiscarea moşiei nobiliare a lui Inok de Inokhaza. Vezi Zimmermann—Werner *Urkundenbuch*, II. Este destul de curios că se pomeneşte în mod izolat de cazul udvornicilor şi al condiţionarilor, şi nu se aminteşte măcar de decretul din 1351 de o importanţă netăgăduită.

[26] Cap. 49 : Huius etiam tempore, Bogdan Woyvoda Olachorum de Maramorisio coadunatis sibi Olachis eiusdem districtus, in terram Moldaviae coronae regni Hungariae subiectam sed a multo tempore propter vicinitatem tartarorum *habititatoribus destitutam*, clandestine recessit.

[27] Pentru discuţia despre realitatea lui Dragoş (de Bedeu), descălecătorul, deosebit de Dragoş de Giuleşti, vezi îndeosebi Ştefan Gorovei, *L'État roumain à l'est des Carpates...*, etc., în *RRH*, 3/XVIII, 1979, p. 488—490. Aceeaşi părere asupra acestui punct la C. Cihodaru, *Observaţii cu privire la procesul de formare şi consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI—XIV*, în *AIIAI*, XVII, 1980. Pentru păreri diferite, N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei pînă la Ştefan cel Mare*, 1978, Şerban Papacostea, în *Triumful luptei pentru neatîrnare...* etc. din vol. colectiv Constituirea statelor feudale româneşti, 1980, pp. 179—180, face din legendarul Dragoş un ecou mitic al lui Dragoş din Giuleşti cu merite *„in restauratione terre nostre moldavane"*. Părere urmată şi de S. Iosipescu în articolul *Constituirea statelor medievale româneşti*, în *RdI*, 3/36, 1983.

Pentru existenţa a două formaţii moldoveneşti înainte de 1345, una la Baia, alta la Siret, vezi C. Cihodaru, *op. cit.*, pp. 129—230. Pentru cele două ţări de sus şi de jos ale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

denţa acestei ţări de regatul Ungariei? Sau dacă aceasta este dedusă din pretenţiile Arpadienilor, rezultînd din aşa zisa creştinare a cumanilor din anul 1228, precum şi din drepturile asupra posesiunilor *ultra montes nivium* dobîndite de cavalerii teutoni?[28] pe vremea cînd erau în slujba regelui Andrei al II-lea? În orice caz, existenţa acelei prime închegări moldovene de sub Dragoş, infirmă de la sine cuvintele cronicarului privind lipsa de locuitori din cauza vecinătăţii tătarilor. Imaginea unei ţări pustii s-ar potrivi mai degrabă fazei posterioare năvălirii tătare din 1241 şi amintirii distrugerii episcopiei Cumanilor, asupra căreia trecuseră şi unele rosturi ale cavalerilor amintiţi slujind de avanpost forţelor arpadiene în vederea cuprinderii întregii Cumanii (numire sub care se ascundea şi viitoarea Moldovă).

Numai într-o atare viziune putea fi vorba, concomitent, de aşa-zisele drepturi ale coroanei ungare asupra ţării Moldovei, precum şi de presupusa lipsă a unei populaţii proprii, din cauza vecinătăţii tătarilor. Autorul pare, totuşi, cuprins de oarecare îndoială, ce transpare şi în text, datorită conjuncţiei *sed*, folosită de el pentru a sări peste acea contradicţie greu de explicat. Pornind de la ideia lipsei de locuitori, cronicarul ajunge să dea un sens demografic acţiunii lui Bogdan, înfăţişat oarecum ca un colonizator venit cu maramureşenii săi să populeze un ţinut pustiu. Cum în limba latină nu există articol, traducerea ablativului absolut — *coadunatis sibi Olachis eiusdem districtus* — poate suma şi: după ce a adunat pe lîngă sine pe *românii* acelui district (putîndu-se înţelege toţi românii din Maramureş) sau: după ce a adunat... etc. pe *nişte români* din acel district. Este limpede, însă, din contextul următor că acea colonizare e înţeleasă ca *masivă şi continuă*, neoprindu-se după trecerea clandestină a lui Bogdan în viitoarea Moldovă, deoarece, după aceea, *deşi el a fost adesea atacat de oştile regelui, totuşi datorită marei creşteri a numărului de români locuind acel pămînt* (al Moldovei), această ţară mărindu-se, *dilatata est in regnum*. Dar cercetările istoricilor[29] au dovedit că nu a existat un exod masiv al locuitorilor din Maramureş. Cel mult au plecat împreună cu Bogdan vreo sută-două de tovarăşi ai săi. Deci nu cu aceştia putea fi populată o ţară „pustie". În schimb, cu aceştia putea fi organizată o conducere a elementelor locale doritoare să se încadreze în alte forme decît cele propuse de regalitatea angevină şi de comandantul „mărcii" locale, maramureşanul Dragoş, credincios regelui. Cronicarul nu arată *cum* a crescut numărul locuitorilor, *cine* erau ei şi de unde veneau. O imigrare de proporţii însemnate trebuia să-şi aibă echivalentul în emigrări din alte locuri. Dar nu există indicii ale unui asemenea fenomen în această vreme şi în aceste locuri. Aşadar, explicaţia demografică, atît a trecerii lui Bogdan în Moldova, cît şi a victoriilor sale ulterioare, este o încercare a autorului de a înţelege procesul desfăşurat (fără însă a avea la îndemînă datele necesare). Problema unei imigrări în Moldova a fost atinsă în 1946 şi de A. Boldur în articolul *Intemeierea Moldovei* („Studii şi cercetări istorice", t. XIX, 1946), fără, însă, a pune la îndoială informaţiile cronicarului. Acestea însă se reduc adesea la *simple deducţii*. Sînt ignorate elemente esenţiale ale problemei, cum ar fi sensul *politic* al gestului lui Bogdan şi existenţa în ţara Moldovei a unei populaţii locale, din care o parte numai a aderat la „marca" lui Dragoş, ce nu putea avea o mare extindere teritorială în faza sa iniţială. Nu ştim dacă Bogdan, trecînd în Moldova, s-a înfăţişat de la început ca un adversar al lui Dragoş, mînat de gîndul de a prelua *el* formaţia teritorială rînduită de acesta, sau dacă şi-a căutat rosturi proprii, reuşind să grupeze în jurul său restul forţelor locale la îndemînă, destul de asemănătoare, desigur, celor din Maramureş. Aşadar, aşa-zisa creştere a numărului locuitorilor români menţionată de cronicar trebuie înţeleasă ca o mare sporire a aderiunii *populaţiei locale* la formaţia înjghebată de Bogdan.

De fapt, întregul capitol are la bază informaţii disparate: 1) plecarea clandestină a lui Bogdan, 2) ştirea destul de neprecisă despre expediţiile pornite contra lui Bogdan, pomenite global în capitolul 39, printre care şi o expediţie a regelui însuşi, rămase toate fără succes, şi 3) transformarea ţării Moldova într-o formaţie statală, tot restul nefiind decît o reţea de deducţii şi afirmaţii gratuite. De fapt punctele 1 şi 2 sînt luate întocmai din diploma lui Ludovic din 2 februarie 1365.

Conform unei preocupări constante de a-şi încheia capitolele cu ştiri favorabile regelui şi coroanei, autorul — îndată după ştirea despre acea transformare statală a Moldovei — declară cu hotărîre că voievozii care sînt aleşi de către românii din acest stat *(regnum)* măr-

---

Moldovei, cu un centru la Baia, şi altul mai la sud, vezi S. Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc*, în *SMIM*, VI, 1973, cu versiunea franceză din *RRH*, 1973.

[28] Vezi M. Holban, *Din cronica relaţiilor româno-ungare...*, etc., p. 11 ş.u., paragraful: Cînd a apărut mai întîi în documente adaosul „Ultra Montes Nivium"?

[29] Radu Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, p. 247.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turisesc că sînt vasalii regelui Ungariei și se obligă la prestarea omagiului și la plata censului obișnuit. Această declarație absolută și generală nu propune nici un fel de date, măcar și aproximative. Demersurile lui Lațco, fiul lui Bogdan, pe lîngă papă, pentru introducerea catolicismului în Moldova, nu pomenesc de nici o legătură cu regii maghiari, ci dimpotrivă vădesc o orientare hotărîtă către Polonia, într-un moment cînd aceasta nu trecuse încă sub sceptrul lui Ludovic. Se știe, însă, că în 1387 voievodul Moldovei, Petru, s-a declarat vasalul regelui *Poloniei*, Vladislav Jagelo, și nu al regelui Ungariei, Sigismund de Luxemburg. Acesta, de altminteri, nu reușise încă să lichideze opoziția provinciilor slave din sud, ridicate din 1386 contra lui în lupta sa cu pretendentul napolitan la succesiunea lui Ludovic. Dar am văzut mai sus că în cronică se pomenește de încoronarea lui Vladislav ca rege al Poloniei (în 1386) într-o formă care lasă să se înțeleagă că timpul nu se oprește cu această știre. Ar fi fost deci normal ca și închinarea din 1387 să fi fost cunoscută autorului. Despre vreo altă închinare anterioară a lui Petru I, către coroana maghiară, nu există nici o știre, ci doar deducții [30].

Interesul pentru capitolul despre Moldova, nu stă de fapt în informațiile pe care le-ar cuprinde, ce nu aduc nici un element în plus față de documentele contemporane, ci în ilustrarea modului de întocmire a fișelor din Cronică, rămase în diferite stadii de elaborare. Este foarte sugestivă și neconcordanța dintre tot cuprinsul fișei despre Moldova și enunțarea titlului capitolului respectiv — *Quomodo Moldavia quae prius deserta fuit, novum inecolatum receperit* — care nu acoperă punctele *1*, *2* și *3* enunțate mai sus.

Compunerea și gruparea materialului narativ. Nepotrivirile și lacunele observate pînă acum ridică problema compunerii și grupării materialului din prima parte a cronicii, care se compune, cum s-a arătat, din bucăți mai ample (călătoria în Italia a reginei-mame, cele două campanii italiene, războiul cu Veneția), împărțite în capitole succesive legate organic între ele, și din alte capitole sau fișe autonome introduse în Cronică printr-un simplu *Item*, care semnalează începutul unei noi însemnări. Pentru intervalul 1342—1351 avem două asemenea fișe sau capitole autonome (cap. 5 și 6) [31] privind niște expediții conduse de către unii dregători ai regelui arătați pe nume: Nicolaie Zeech și Petru paharos în cap. 5, și Andrei Lackfi în cap. 6. Este probabil că la baza primei fișe au stat niște diplome de răsplătire accesibile autorului, ca secretar regal, sau pentru fișa următoare, informații provenind chiar de la membrii familiei Lackfi, sporite de elemente evasi-legendare, crescute în jurul lor. Existența unor asemenea fișe atestă efortul cronicarului de a completa după documente oficiale lacunele unei informații directe, de care nu dispunea decît cu referire la campaniile italiene. Pentru perioada ulterioară (1351—1382) [32] avem șase asemenea fișe autonome introduse în Cronică, folosind tot inchoatixul *Item*, și anume cap. 31, 33, 35, 37, 38, 39 [33]. Caracterul lor autonom, oferă și unele prilejuri de confuzii și greșeli, cu atît mai mult cu cît ele sînt lipsite de orice date cronologice care ar înlesni inserțiunea lor la locul potrivit.

Observație valabilă și pentru alte capitole răzleț, chiar dacă nu sînt precedate de *Item*. În contrast cu acest gen de însemnări laborioase, dar lacunare, se înfățișează partea de *narațiune continuă*, avînd ca subiect de predilecție relatarea expedițiilor italiene ale regelui contra angevinilor din Neapole și contra Veneției pentru stăpînirea Dalmației și a cetății Zara. *Primul ciclu începe cu expunerea dramei din Aversa ce precede descrierea campaniei.* Ca un fel de prolog trebuie considerată relatarea foarte amplă a călătoriei reginei-mame în Italia, în 1343—1344, spre a încerca să obțină de la papă încoronarea lui Andrei ca rege al Neapolului cu drepturi proprii ca principe angevin, și nu doar ca soț al reginei Ioana, ruda sa apropiată. Problema Neapolului ocupă 16 capitole, „pelerinajul" reginei-mame nu capitol destul de lung (cap. 4), iar evocarea războiului cu Veneția — patru capitole. Abia *după* tratarea expedițiilor napolitane și veneto-dalmatine, sînt evocate în fișe, sau capitole autonome, cele contra lituanilor, sau a bosniecilor, precum și ajutoarele trimise în Italia contra adversarilor papii. Autorul e destul de laconic cu privire la campania din Bulgaria (1365—

[30] Vezi în acest sens argumentarea lui S. Papacostea în *Triumful...*, etc., p. 190, n. 95. O opinie contrară, la Ștefan S. Gorovei.

[31] Cap. 5: Item pro defensione regni Poloniae (expediția din 1346); cap. 6: Item cum gentes tartarorum... (expediție fără dată).

[32] Împărțirea aceasta în două perioade — de la suirea pe tron, 1342, pînă la sfîrșitul campaniei napolitane, și de la această dată pînă la moartea regelui în 1382 — nu este absolută. Expedițiile italiene mai sînt continuate de războiul contra Veneției din 1356—1358, a cărui redare nu se deosebește de aceea a războiului napolitan. În schimb cu cap. 31 (ce se referă la anul 1351) se trece definitiv la un alt fel de însemnări.

[33] Vezi mai sus, p. 93 (5), cele spuse despre *perechile de fișe* și rostul lor de a realiza un salt în timp.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1366), desigur pentru că această aventură s-a terminat după patru ani cu restabilirea în domnie a ţarului Straşimir (este drept că sub titlul de vasal al regelui) ceea ce, însă, faţă de întemeierea banatului unguresc al Bulgariei în 1366 şi a liniei ofensive adoptate atunci, a însemnat un pas serios înapoi. În schimb campania din Ţara Românească (1368) este relatată cu amploare şi, totodată, cu omisiuni pentru a ascunde totalitatea dezastrului suferit de rege pe ambele fronturi, atît la Dunăre cît şi la munte. Căci se poate observa la cronicar grija de a acoperi sub nişte formule — totuşi transparente — insuccesele neîndoioase ale unor expediţii nenorocoase.

Indicaţiile unei restructurări a materialului. O analiză a grupării materialului narativ aparţinînd intervalului 1342—1351 îngăduie următoarele constatări. Cap. 1, consacrat încoronării regelui e mai mult enunţiativ decît descriptiv, constituind un fel de titlu general al relatărilor expediţiilor militare înşirate în Cronică şi care sînt cuprinse virtual în fraza despre intenţia noului rege de a lupta contra duşmanilor şi cotropitorilor regatului. Urmează cap. 2 şi 3 nedatate. Cu cap. 4, despre călătoria reginei-mame în Italia, se trece la o amplă descriere directă, cu date precise şi amănunte preţioase sugerînd *calitatea de martor ocular a autorului*. Dar într-un mod cu totul ciudat, în acelaşi capitol 4 se află introdusă o fişă destul de confuză despre participarea regelui, alături de regele Boemiei [34], în 1345 (?) la o expediţie de iarnă contra lituanilor păgîni. Este vorba, de fapt, despre una din acele expediţii organizate de cavalerii prusieni în chip de cruciadă, la care au participat şi alţi principi germani, olandezi, francezi, etc. Pornită la sfîrşitul anului 1344, ea se încheie prematur prin februarie 1345 din cauza dezgheţului. Descrierea unor asemenea expediţii de iarnă, purtate constant de cavalerii din Prusia, se poate afla în darea de seamă asupra celei din anul 1418, datorată cavalerului burgund Guillebert de Lannoy, ca să nu mai pomenim de frecventele relatări de acest fel aflate la Dlugosz. Împletirea nefirească a celor două fişe esenţial diferite, atît prin natura lor, cît şi prin gradul de cunoaştere al autorului, nu poate fi explicată decît admiţînd că schema actuală de grupare a capitolelor s-a suprapus peste o schemă anterioară, ce poate fi reconstituită, cercetînd de aproape acea fişă anexă [35] introdusă în cap. 4. Aceasta are un caracter solemn şi — spre deosebire de majoritatea episoadelor militare descrise — ea mai oferă şi o indicaţie cronologică: data anului 1345 (corect: 1344—1345) [36]. Prin aceste două trăsături, ea se deosebeşte de capitolele precedente, îndeosebi de cap. 2, care începe cu indicaţia atît de neprecisă: *Interea accidit* [37] etc., deşi, fiind în fruntea capitolelor narative ale tuturor expediţiilor militare ale regelui, ar fi trebuit să pornească cu totul altfel, adică întocmai aşa cum se deschide fişa anexă: *Interim dominus Ludovicus, inclytus rex Hungariae, decenti comitiva anno Domini MCCCXLV (!) transivit in Poloniam* (!)... etc., în vreme ce în cap. 2 regele apare, doar la mijlocul însemnării, sub forma de *idem rex*. Nu ar fi decît o singură explicaţie a acestei anomalii, şi anume aceea că fişa anexă la cap. 4 *reprezintă de fapt primul capitol despre expediţiile militare ale regelui Ludovic*. Fuzionarea ei cu cea despre călătoria reginei din 1343—1344 reprezintă *un fel de compromis între două scheme de grupare a materialului*: una în care autorul, urmînd firul momentelor importante la care a participat *ca martor*, începe cu călătoria reginei-mame şi urmează cu expediţiile din Italia, Dalmaţia şi Croaţia, cealaltă în care firească desfăşurare este dată pe expediţiile militare ale regelui şi care începe cu aventura cavalerească din Lituania (1344—1345). Adoptînd final-

[34] În textul din ed. Schwandtner apare aici în mod greşit regele Polonilor, dar cu lămurirea în notă că în Cronica Dubnicensă este vorba de regele Boemiei. Este de sigur o eroare de transcriere: Polonorum în loc de Bohemorum cu confundarea literelor P şi B, precum şi l şi h. Greşeala aceasta a fost preluată de Bonfinius în Decadele sale, în care copiază aproape total versiunea arhidiaconului.

[35] Interim dominus Lodovicus, inclytus rex Hungariae, decenti comitiva anno domini MCCCXLV (!) transivit in Poloniam (!) ad socerum suum, cuius filiam iam acceperat, nomine Margaretham, et ducto consilio cum rege Polonorum (!) antiquo et dicto socero suo, praedicti regis filio, congregaverant militiam fortem et validam, et circa festum beatae Mariae Virginis, transierunt pelagus super glacie, uno die naturali, contra Lithuanos paganos, volentes eorum terram igne et gladio devastare, sed stante austro dissolvebatur glacies, et ex mora illis periculum imminebat: ideo quamcitius retrocesserunt et sine fructu, vacui redierunt. [Socrul lui Ludovic era Carol de Luxemburg — viitorul împărat Carol al IV-lea — fiul bătrînului rege Ioan al Boemiei, care deşi orb a luptat alături de cavalerii francezi la Crécy].

[36] Participanţii s-au adunat la sfîrşitul anului 1344 la Breslau. Ei asediază Vilna. Înşelaţi de ştiri false, ei merg la Königsberg (februarie 1345), se topeşte ghiaţa, etc.

[37] Vezi redarea textului capitolului 2 mai departe, în text, la p. 106 (18).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mente schema aceasta din urmă, autorul nu a voit totuşi să renunţe la capitolul despre călătoria reginei, care constituia prologul necesar al dramei de la Aversa şi al războaielor italiene, şi a legat împreună într-un singur capitol cele două capitole iniţiale ale celor două scheme. Cît priveşte capitolele 2 şi 3, care aparţin în realitate domniei lui Carol Robert, ele au fost introduse ulterior de către autor în Cronica sa, ca o ilustrare a hotărîrii [38] regelui din momentul încoronării, de a porni contra duşmanilor şi cotropitorilor, cronicarul nebănuind data reală a evenimentelor evocate. Titlul capitolului 2 este: *Despre prima expediţie militară a regelui contra saşilor*. Opţiunea pentru descrierea expediţiilor militare l-a obligat pe cronicar să se documenteze în această nouă fază cu privire la nişte campanii, sau episoade mai depărtate ca loc şi timp, despre care nu avea informaţii directe, sau măcar contemporane. Pentru cele din intervalul 1342—1351, el a apelat, desigur, la arhiva curţii pentru unele piese de cancelarie, sau la membrii familiei Lackfi pentru amănunte în legătură, de pildă, cu Andrei Lackfi, sau la tradiţia locală pentru ecoul unor isprăvi cvasi-legendare. Nu se poate şti de unde a cules ştirea necompletă şi neprecisă, care stă la baza capitolelor 2 şi 3 despre aşa-zisa răscoală a saşilor sub Ludovic (!) şi despre pretinsul omagiu al lui Nicolaie-Alexandru, amîndouă aceste capitole alcătuind la origine o singură informaţie. Celelalte fişe din acest interval sînt considerate în sine şi pentru sine, fără vreo apropiere între ele, chiar dacă evenimentele, descrise independent în fiecare din ele, se leagă în realitate între ele. Astfel, capitolul 5 — despre expediţia trimisă de Ludovic în ajutorul unchiului său, regele Cazimir al Poloniei, ameninţat de regele Boemiei în propria sa capitală, Cracovia — nu stabileşte nici un raport cu epilogul acţiunii pomenite foarte schematic în adaosul amintit de noi la capitolul 4, deşi expediţia boemilor era consecinţa directă a atacului duşmănos, suferit din partea polonilor de către oastea lui Carol al Moraviei (viitorul împărat Carol IV, fiul regelui Boemiei, Ioan de Luxemburg) la reîntoarcerea prin Polonia din expediţia amintită contra lituanilor „păgîni". In ciuda acestui fapt, capitolul 5 este introdus ca o fişă de catalog printr-un simplu *Item*. Tot astfel este introdus şi capitolul 6 despre isprava lui Andrei Lackfi contra tătarilor, fişă tot atît de lacunară ca şi cea precedentă. De astă dată lipsesc şi indicaţiile de loc, şi cele de timp. Amîndouă aceste capitole se referă la expediţii făcute de dregătorii regelui, fără participarea personală a acestuia. Analogia aceasta, precum şi faptul că e vorba de două expediţii de apărare, au determinat, poate, aşezarea capitolului 6 despre expediţia contra tătarilor îndată după capitolul 5. Dar în vreme ce expediţia din Polonia este perfect databilă, cea contra tătarilor este lipsită de orice precizie.

Probleme de datare şi documentare. Caracterul autonom al fişelor complică problema datării lor (vezi mai sus, cele spuse despre cronologia autorului). Confuzia mai este sporită de restructurările suferite, mai întîi trecînd de la o continuare a cronicii anonime a lui Carol Robert cu acea călătorie a reginei-mame în Italia, la o preamărire a expediţiilor militare ale lui Ludovic, apoi de la o atare concepţie la înfăţişarea portretului moral al regelui după moartea sa, cronica iniţială prefăcîndu-se într-o edificatoare *Viaţă a lui Ludovic*. Cum domnia lui se întinsese de-a lungul a patru decenii, autorul a trebuit să recurgă pentru o bună parte a informaţiilor sale la izvoare indirecte, cum declară el însuşi: „Hoc non praetermisso, quod tam luculenter et clare rerum gestarum seriem, per distinctiones annorum et dierum praepedientibus intervallis temporum, disserere non potui: quia aliqua per me ipsum didici, et aliqua per alios fidedignos, rerum notitiam habentes intellexi, sufficiat rerum gestarum enarrari". Combinarea documentării directe cu cea indirectă se observă mai bine în relatarea campaniilor italiene. Aproape toată povestirea se desfăşoară liber, cu invocarea pe alocuri a unor diplome regale cînd sînt arătate meritele lui Ştefan Lackfi, dar mai mult pentru confirmarea acestora decît pentru împlinirea unor lacune. Mai avem şi cazul unei documentări contemporane pentru o parte numai a unei expediţii (cum ar fi aceea condusă personal de rege în 1354 în Rutenia) din care nu este povestită decît prima fază, adică succesul mai mult aparent, urmat în realitate de o întoarcere diametrală a situaţiei, lăsată însă de cronicar în cea mai desăvîrşită tăcere. Alături de acest fel de reportaj direct, sau contemporan, întîlnim şi unele încercări de reconstituire tîrzie după cîte o informaţie indirectă, lacunară sau obscură, prelucrată după deducţii proprii cu rezultate destul de neaşteptate, ajungînd uneori pînă la alterarea adevărului.

Procedee de prelucrare şi prezentare a materialului. De-a lungul diferitelor campanii autorul scoate în relief doar momentul favorabil, şi dacă se ivesc insuccese, acestea vor fi

[38] Cogitare coepit et in animo discutere quomodo et qualiter iura regni sui per confines vicinos et principes occupata, ac per rebelles seu infideles de regno, temeraria praesumptione, in praeiudicium sacrae coronae distracta et usurpata ad statum debitum, divino fretus auxilio, revocaret et etiam reintegraret.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anulate de victoria finală ce întîrzie uneori cîteva decenii. Sau, în lipsa unei asemenea victorii, în extremis, insuccesul va fi pur și simplu ignorat. Cînd Ludovic este silit de Vlaicu în 1369 să desființeze banatul Bulgariei și să-l reinstaleze pe Straşimir în țaratul de Vidin, el slobozește *„cu bucurie"* pe prizonierul ținut „un oarecare timp" (= 4 ani) în captivitate onorabilă la Gomneh, spre a cîrmui Vidinul ca vasal al său, mascîndu-se astfel falimentul politicii balcanice a regelui. Iar cînd e vorba de prima expediție contra lituanilor, terminată fără nici un rezultat concret, în afara devastărilor amintite cu mîndrie în text, și de o făgăduială (deșartă) de închinare din partea principelui lituan, cronicarul preferă să se oprească deocamdată aici, fără a mai pomeni de felul cum a fost păzită acea făgăduială, declarînd cu satisfacție că regele „feliciter ad Hungariam est reversus". Această formulă a fericitei înapoieri revine sub pana cronicarului și în alte împrejurări. De pildă, după acea nereală expediție personală, a lui Ludovic contra sașilor din Transilvania, care s-ar fi răsculat la începutul domniei sale (!), el îi constrînge la supunere (!), după care „laudabiliter triumphando remeavit!". Tot astfel și capitolul 7 — despre expediția contra croaților rebeli condusă de rege în persoană cu mare mulțime de oaste, dar fără rezultat concret — se termină și el cu fraza despre fericita înapoiere în țară a baronilor și ostașilor regelui, după închinarea (de pură formă) a croatului rebel, Grigore, fiul lui Cyriac. Dar se observă un artificiu. În realitate, fusese vorba de *două expediții*. Prima, condusă de rege, n-a realizat mare lucru. Rebelii s-au supus în aparență fără luptă, și regele s-a grăbit să se întoarcă acasă, după o campanie albă de 18 zile. Abia după o nouă campanie purtată de o oaste foarte mare de baroni și ostași trimisă de rege, s-a închinat rebelul Grigore și acei baroni și ostași „s-au înapoiat cu bucurie în locurile lor". Nu este lipsită de oarecare ironie inconștientă nuanța dintre cele două înapoieri: *„rege cum suo exercitu ad propria redeunte"* și baronii și cavalerii *„cum laetitia* ad propria remearunt" [39].

Este drept că se întîlnește mult mai rar și mențiunea unor înapoieri mai puțin fericite. De pildă cea din expediția contra lituanilor păgîni organizată de cavalerii din Prusia, sau în capitolul 8 — despre expediția din Dalmația și lupta pentru cetatea Zara. Dar în primul caz este vorba în general de reîntoarcerea cruciaților înainte de vreme din cauza dezghețului: „quamcitius retrocesserunt et sine fructu, vacui redierunt", iar în al doilea autorul stăruie asupra pierderilor suferite de oastea regelui venită să despresoare cetatea Zara asediată de venețieni, pentru a justifica părăsirea cetății căreia regele îi făgăduise ajutorul său. „Et hoc videns, idem rex, non sine magno damno personarum et rerum cum suo exercitu ad propria reversus est". Amănunt trecut sub tăcere, regele a refuzat [40] să mijlocească pacea dintre acest oraș și Veneția. Dar textul continuă, înfierînd actele de represiune sălbatecă ale venețienilor contra orășenilor din Zara, și înregistrînd hotărîrea regelui de a se răzbuna. Așadar, acest episod nu se termină cu acea retragere puțin glorioasă, ci cu perspectiva unei revanșe viitoare (cap. 8).

Revanșă după zece ani [41], la încheierea unui nou război cu Veneția (1356—1358). Printr-un salt îndrăzneț, cronicarul reușește să lege acest moment favorabil regelui de cel din 1381 (!) ce pecetluia înfrîngerea Veneției de către Genova și aliații săi, prin folosirea formulei magice: *Sed postea tamen...* ce anula un interval de două decenii, și arunca vălul tăcerii asupra războiului cu Veneția din 1371—1373, pierdut de rege, care a lăsat pe aliatul său, *Francisc de Carrara să se descurce cum va ști. Trecerea timpului e indicată doar de* adverbul *demum* în legătură cu soarta ultimă a orașului Treviso. Dar alături de procedeul de telescopare a timpului observată la autor, se mai ivesc erori flagrante [42] și intervertiri de momente datorate redactării tîrzii a completărilor menite să acopere înfrîngerile suferite.

---

[39] Există mai multe asemenea formule de încheiere fericită. Pe lîngă înapoierea triumfală, mai este și fidelitatea păstrată regelui pînă la moarte. Vezi finalul capitolului 3 — despre pretinsul omagiu al lui [Nicolae] Alexandru și acela din capitolul 49 — despre închinarea domnilor Moldovei.

[40] În realitate regele părăsise pe Zaratensi soartei lor, pentru a obține de la venețieni o neutralitate binevoitoare în cursul expediției proiectate contra napolitanilor.

[41] Autorul repetă și după 1358 niște acuzații similare celor de după pacea din 1381 privind represaliile venețienilor contra simpatizanților regelui, justificînd de pe acum războiul cu Veneția din 1371—1373, pe care însă nu-l evocă fățiș din cauza sfîrșitului său dezastruos.

[42] Praeterea durante guerra inter eos et dominum regem, ducem eorum, nomine Marinum, in palatio ducali Venetiis cum pluribus eius consiliariis de adhaesione regis inculpantes, suspenderunt (!), et quamplures etiam tervisiones preter suspicionem interfecerunt et in exilium effugaverunt. [Dar dogele Marino Falieri a fost decapitat, nu spînzurat în 1355 fără nici o legătură cu războiul din 1356—1358].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Procedeul de escamotare a timpului este folosit și în perechea de fișe despre campania contra lituanilor din 1351 (cap. 29) și despre cea pentru apărarea Rutenici (cap. 30), dar mai ales în cap. 38 despre campania contra lui Vlaicu din 1368, unde falsificarea apare în mod flagrant.

Subiecte privilegiate și părtiniri de persoane. Artificiile și reticențele au un scop bine definit: preamărirea constantă a regelui, chiar în mod inconsecvent. Cronicarul descrie primirea triumfală a regelui la Roma, unde este întîmpinat de tribunul Rienzi, dar omite cu desăvîrșire să pomenească de raporturile destul de încordate cu papa, de amenințările cu excomunicarea însoțind somația trimisă la Aversa de a părăsi Italia, mulțumindu-se să laude rugăciunile cucernice ale regelui (cap. 23) liturghia ascultată în bazilica Sf. Petru, darul de 4 000 de florini de aur depus pe altar, menționînd cu discreție și absoluția acordată regelui *(rex, auctoritate domini papae absolutus)*. Sînt ignorate niște momente-cheie, care chiar dacă nu se înscriu în subiectul principal al campaniilor militare, ar fi trebuit să fie amintite în partea a doua a cronicii, printre capitolele despre diferitele realizări din timpul domniei. Ne referim la decretul din 1351, la primirea la Buda a împăratului Ioan Paleologul și la jurămîntul de cooperare contra pericolului turcesc, precum și la axarea politicii balcanice pe convertirea obligatorie în masă a întregii populații ortodoxe. Despre acest punct din urmă, abia dacă poate fi recunoscută o palidă mențiune din cap. 48 referitoare la încercarea nereușită de convertire a „unor slavi" la „*Lipna*" (= Lipova).

După persoana regelui, o predilecție deosebită este arătată membrilor familiei Lackfi: voievodul Transilvaniei, Ștefan Lackfi, figură centrală a primei expediții napolitane, însărcinat cu comanda trupelor lăsate în Italia la plecarea regelui în Ungaria, înlocuit apoi pe neașteptate în campania a doua de către Nicolae Kont, Andrei Lackfi, pomenit pentru rolul său în Italia și pentru victoria contra tătarilor la o dată neprecisă, Nicolae și Paul Lackfi, citați elogios pentru rolul lor la Lucera, și pentru expedițiile contra dușmanilor papilor Inocentiu VI și Urban V, precum și a elveților ridicați contra ducelui Austriei la Zürich, și în sfîrșit Nicolae, fiul lui Ștefan Lackfi, numit voievod al Transilvaniei în 1367 și căzut în campania din Țara Românească din 1368 (cap. 38). Părtinirea cronicarului se arată și în modul cum înfățișează critic înlocuirea lui Ștefan Lackfi de către Nicolae Kont, spre nemulțumirea tuturor, nescăpînd nici un prilej de a scoate în relief neeficiența acestuia, atît în 1357 la Castelfranco, cît și în Bosnia și la Brno. Dar mai sugestivă este tăcerea păstrată cu privire la rolul său precumpănitor în campania din Bulgaria din 1365, pentru care fusese lăudat și răsplătit de rege prin diploma din 30 iunie, îndată după ocuparea Vidinului. Dar această favoare se năruie deodată în vara anului 1367, cînd vine la putere clanul Lackfi, cu ruda lor Ladislau de Oppeln ca palatin. O confruntare a Cronicii cu fragmentul „minoritului" pentru anii 1345—1355, așadar după înlocuirea lui Ștefan Lackfi de către N. Kont, dar înainte de prăbușirea acestuia din urmă, va îngădui constatarea unei părtiniri egale pentru Ștefan Lackfi, fără însă a o însoți de vreo denigrare a lui N. Kont. Acesta este un „prudentissimus vir", meșter la împăciuiri și armistiții, și care l-a salvat pe rege de la o mare strîmtoare în cursul expediției contra tătarilor din anul „1352" (!), de fapt 1354 (vezi textul minoritului din ed. Florian, paragraf 161).

Atitudini, influențe, modele. Atitudinea celor doi cronicari este aceeași față de familia Lackfi, dar diferită față de N. Kont. Oare pentru că în intervalul 1345—1355, acesta se bucura de favoarea regelui? Raporturile dintre însemnările minoritului și ale arhidiaconului, ar merita să fie urmărite de aproape. În multe privințe documentarea minoritului este mai bogată, iar cronologia — deși nu fără cusur — propune o serie de jaloane, toate după sărbătorile calendarului bisericesc. Și unul, și altul se referă uneori la acte de cancelarie, dar la minorit apar și elemente culese din povestiri orale frizînd fantasticul.

În ce măsură a folosit cronicarul însemnările minoritului? Ne vom referi aici doar la capitolul 6 al cronicii — despre expediția lui Andrei Lackfi contra tătarilor. Toate amănuntele substanțiale sînt luate din textul minoritului (paragraful 161) care nu pomenește de Andrei Lackfi, dar dă o dată destul de completă, anume anul 1345, al treilea de la încoronare, în jurul Purificării fecioarei, adică începutul lui februarie. Asupra exactității sale rămîne de cercetat. Însemnarea e foarte inegală. Nu se spune cu ce prilej *au pornit secuii împreună cu un mic număr de unguri care trăiau atunci în mijlocul lor, împotriva tătarilor, și cu ajutorul lui Dumnezeu au lovit cu ascuțișul săbiei o nenumărată mulțime de tătari în chiar țara lor.* Urmează capturarea și uciderea lui Othlamus, cumnatul hanului, pentru a cărui răscumpărare făgăduiau <tătarii> mult bănet. <Secuii și ungurii> *și-au minat cetele în țara lor* (= a tătarilor) *și au adus mulți prizonieri și foarte multe prăzi în aur și argint și nestemate și haine scumpe de curte, și a ținut lupta dintre ei trei zile în șir.* Urmează minunea povestită indirect *(dicitur quoque)* a capului lui Ladislau cel sfînt, părăsindu-și mormîntul de la Oradea pentru a mîna în luptă oastea contra tătarilor! *Iar în alt rînd, adică în 1346* (paragraful

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

162) *suszişii secui s i n g u r i, intrînd cu mare mulţime în ţara tătarilor* (au dat luptă, au ucis mulţi tătari şi s-au înapoiat cu prăzi nenumărate... etc. ca în textul precedent). Pot fi recunoscute uşor aceste elemente iniţiale încadrate în cronică de nişte lămuriri suplimentare: Pentru a curma incursiunile tătarilor de la graniţa transilvană ce loveau adesea în secui, regele însuşi l-a trimis pe vajnicul şi războinicul bărbat, Andrei Lackfi, voievodul Transilvaniei (!) contra tătarilor cu nobili secui şi cu o armată puternică... Urmează amănuntele preluate de la minorit şi concluzia cronicarului: Iar acei tătari care au mai rămas <în viaţă> au fugit foarte departe *ad partes maritimas ad alios tartaros* [43]. Este evident că acest final nu se potriveşte cu versiunea atacului spontan al secuilor, ci cu scenariul mai logic reconstituit — nu ştim cît de exact — de către arhidiacon. Preluînd însemnarea minoritului, cronicarul nu i-a adoptat explicit şi data, dar a aşezat această fişă între capitolele 5 şi 7, referitoare la acţiuni din anul 1345 [44]. Rămîn însă destule nedumeriri. Este oare vorba de acelaşi episod completat în cronică, sau de o suprapunere a două momente diferite, unul aproape legendar, fără contururi precise, celălalt în legătură, probabil, cu evenimentele din 1352—1354?

Se mai pot întrevedea şi alte analogii între cronica anonimă despre Carol Robert, lucrată în intervalul 1342—1349 şi cronica arhidiaconului Ioan, al cărei capitol 4 despre călătoria reginei-mame din 1343—1344 în Italia, pentru a obţine de la papă încoronarea fiului ei, Andrei, ca rege al Neapolului, corespunde oarecum cu drumul lui Carol Robert şi al reginei, din anul 1333, pentru căsătoria aceluiaşi Andrei, copil încă de vreo şase ani, cu vara sa primară Ioana de Neapole. Tot astfel capitolul despre înmormîntarea lui Ludovic îl aminteşte pe cel corespunzător despre funeraliile lui Carol Robert. În general, datele biografice şi panegiricul edificator de la urmă evocă destul de bine spiritul Cronicii anonime. Dar aceste puncte de asemănare sînt cu totul parţiale. Ceea ce domină este procesul de creştere a textului ce poate fi urmărit de-a lungul trecerii de la nişte fişe-enunţ la fişe provizorii şi la fişe de completare. Am arătat mai sus că textul iniţial propriu zis începea, probabil, cu capitolul 4 (călătoria reginei-mame). I s-a adăugat în frunte, în mod mai mult formal, capitolul 1 — despre încoronare, spaţiul dintre acesta şi capitolul 4 fiind completat de capitolele 2 şi 3 care merită o atenţie specială.

Despre răscoala saşilor din 1343 (!) şi pretinsul omagiu al lui Nicolae-Alexandru

Textul capitolului 2 — *De prima exercituali expeditione Lodovici regis contra saxones* este lipsit de orice precizie, atît în determinarea momentului, cît şi a împrejurărilor acţiunii raportate în cronică:

I n t e r e a accidit ut q u a e d a m gens saxonum in eius regno in partibus Transilvanis q u a s i d a m commotiones fecisset, censum consuetum ac iura regalia solvere denegasset. Copioso igitur moto exercitu idem rex cum suis baronibus, militibus, nobilibus et regnicolis ad conterendam ipsorum proteruiam personaliter accessit, et eis refrenatis, ac ad obedientiam reductis laudabiliter triumphando remeavit. Termenii nehotărîţi — *interea, quaedam* gens., *quasdam* commotiones — lipsesc această informaţie de orice precizie. Expunerea e făcută în stil de poveste. De fapt informaţia propriu zisă se opreşte după refuzul de a plăti drepturile

[43] De pus în legătură această fugă cu cea a tătarilor învinşi *in 1354* între Nipru şi Bug, şi care se refugiază parte peste Nipru, parte în Dobrogea. Vezi mai sus la noi, p. 5. Istoricul Fessler e ispitit să situeze acţiunea lui A. Lackfi în 1352, cînd lituanul Olgierd, împreună cu tătarii năvălesc în Podolia. Pentru o confuzie datorată minoritului între datele de 1352 şi 1354, vezi Homan, *Gli Angioini...*, p. 564. Pentru situarea acţiunii lui A. Lackfi în Moldova, vezi *Decadele* lui Bonfinius, în care textul lui Ioan de Tîrnave este îmbogăţit cu elemente noi alături de elucidări proprii. *Siculi* deinde tartarorum reliquias *in transalpinis* saepius invasere, quae ne ad interitum redigerentur, *dimissa hac valachorum parte*, ad immensam suorum multitudinem quae in maritimam Ponti oram effundebatur, se continuo recepere. [La arhidiacon cetim: Post haec etiam siculi *tartaros* saepius invaserunt. În continuare lipseşte *dimissa hac valachorum parte*]. O altă adăugire la text — tot din inspiraţie proprie — este cea referitoare la lupta condusă împreună de Ştefan şi Andrei Lackfi (Vezi mai sus n. 12).

[44] Conexarea capitolului 6 al expediţiei lui Andrei Lackfi datată în mod indirect din 1345 cu relatarea din capitolul 3: *De Obedientia Alexandri*, socotită mai întîi a se referi la anul 1343, dar ulterior mutată în 1344 cînd a venit Ludovic I în Transilvania, a dus în mod inevitabil la schema conturată înainte de 1946, a unei cooperări româno-ungare contra tătarilor în urma „întrevederii" dintre Nicolae Alexandru şi Ludovic I, care nu mai rezistă criticii actuale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regale, adică după verbul *denegasset*. Restul este adăugat de autor la redactarea capitolului după tipicul unor texte de acest fel. Răscoala sașilor servea de prolog la capitolul următor (cap. 3) intitulat *De obedientia Alexandri, waivodae transalpini*, în care venea la regele nenumit, aflat atunci în Transilvania, *un domn român* anonim, identificat de autor cu Alexandru Basarab :

„Cum autem esset in partibus memoratis quidam princeps, seu baro potentissimus, Alexander vaivoda Transalpinus, ditioni eiusdem subiectus, qui tempore quodam Caroli regis, patris sui a via fidelitatis divertendo, rebellavit et per multa tempora in rebellione permanserat, audita pietatis ac etiam potestatis eiusdem Lodovici regis fama, ad ipsum sponte personaliter veniens, circa confinium ipsarum partium, ad pedes regiae maiestatis humotenus est prostratus, et ad obedientiam ac fidelitatem debitam reductus et integratus solemnia munera, xenia et clenodia praestando, et suum dominum ac sanctam coronam recognoscendo, cum gaudio et laetitia ad propria remesvit, et ab illo tempore fidelitatem conservavit". Și aici aflăm același stil neprecis de poveste. Cel ce vine în mod spontan să se închine noului rege este desemnat mai întîi ca *un oarecare „princeps" sau baron prea puternic*, formulă în care termenul de princeps este explicat prin echivalarea sa cu rangul unui baron prea puternic. Lămurirea ce urmează că acesta ar fi voievodul transalpin, Alexandru, a trebuit să fie adăugată ulterior, căci altminteri nu ar fi fost nevoie de acea prezentare neclară de la început : *quidam* princeps sau baro... etc., ci cronicarul l-ar fi numit de-a drept pe Alexandru voievodul transalpin. Nici localizarea în timp nu este indicată decît în chipul cel mai varg. Voievodul se răzvrătise *cîndva, în vremea regelui Carol Robert*, și a stăruit multă vreme în răzvrătirea sa, dar afllînd de puterea și bunătatea lui Ludovic... etc. a venit spontan... etc. Și, din acea clipă înainte, el i-a păstrat credința (!). Acest ultim amănunt este în contradicție cu propriile declarații ale regelui în 1364, cînd amintea, după moartea lui Alexandru, de abaterea acestuia de la „credința datorată !".

Informația de bază se rezumă, așadar la menționarea unei prestări de omagiu din partea unui voievod transalpin la venirea regelui în Transilvania pe vremea răscoalei sașilor din acele părți. Singurul element concret de datare rămîne răscoala sașilor din Transilvania. Dar din documentele Transilvaniei *(DIR*, C, sec. XIV, vol. 4) se vede că în anul 1344, cînd a venit Ludovic în Transilvania nu a existat nici o mișcare a sașilor contra noului rege. *În schimb, o asemenea răzvrătire s-a produs pe vremea lui Carol Robert în anul 1324*, cînd a și venit regele în Transilvania ce fusese abia de curînd recuperată de la fiii voievodului rebel al Transilvaniei, ce au deținut cetatea Deva pînă prin 1322. Acesta fusese și anul predării cetății Mehadia, ocupată de cîtăva vreme de fiii banului Teodor Veyteh cu asentimentul acestuia. Se știe că supunerea lor a fost mijlocită de tocmelile purtate cu ei prin comitele Martin zis Bugar, același care va duce îndată după aceea tratative și cu Basarab, și ale cărui merite în această privință vor fi subliniate în diploma dată de rege din Transilvania la 26 iulie 1324, în care domnul român este numit *voievodul nostru transalpin*. Cînd regele îl lăuda pe comitele Martin pentru tocmelile sale, noul compromis dintre regele angevin și domnul român era și proclamat prin folosirea acestei formule.

Un alt indiciu ne este oferit de misiunea specială încredințată de rege credincioșului său Finta de Mende *(DIR*, C, XIV, 3, doc. 287 și 293). În ce a constat misiunea ? În diploma de dăruire dată de rege la 12 august din apropierea orașului Orăștie nu este pomenită natura serviciilor sale. Dar în actul de întărire a daniei din 10 octombrie 1324 regele lămurește că „atunci cînd ne-am dus în părțile Transilvaniei spre a rîndui niște treburi ale regatului nostru, voind noi să ne îngrijim de apărarea împotriva uneltirilor tătarilor, ca a unor vrăjmași ai credinței lui Hristos și dușmani de căpetenie ai noștri și ai regatului nostru, — am trimis în țara tătarilor, împreună cu alți credincioși ai noștri pe susnumitul Finta, vestit pentru statornicia credinței sale, *ca să ne facă de strajă nouă și regatului nostru cît* timp aveam să zăbovim prin suszisele părți ale Transilvaniei, pomenitul Finta, adăugînd noi fapte de credință la credința sa obișnuită, ne-a făcut acolo slujbe îndatoritoare și plăcute". Declarație destul de stranie. Cum putea fi trimis Finta în țara tătarilor pentru a fi de strajă acolo în timpul ședere regelui în Transilvania ? Neținînd seama de ciudățenia acestei exprimări contradictorii, unii istorici au crezut că el fusese trimis în fruntea unei expediții contra tătarilor, prefigurînd oarecum expediția lui Dragoș. Dar în 1324 regele abia punea piciorul cu adevărat în Transilvania, pînă de curînd tulburată de pretențiile unor stăpînitori de fapt, sau de diferite antagonisme etnice sau religioase care se mai afirmau încă și acum. Nici nu ar fi putut fi vorba de o asemenea expediție. Cuvîntul-cheie al declarației regelui este acela de *strajă*. Trebuia asigurată paza regelui în timpul ședere sale în Transilvania. Și atunci se pune întrebarea : *Unde* aveau să stea de veghe credincioșii regelui în frunte cu Finta, pentru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a-l apăra de „uneltirile tătarilor" menționate în acea declarație? Desigur cît mai aproape de rege, dar totuși, dacă se adoptă întocmai versiunea lui, atunci undeva afară din Transilvania. Adică într-o regiune de dincoace de Carpați destul de apropiată, *neapărînd maghiarilor*. dar în care autoritatea tătarilor să fie pur nominală. Numai astfel putea fi posibilă prezența acestor credincioși ai regelui în așa zisa țară a tătarilor. Termenul acesta nu are nici un sens precis. El e tot atît de nedeterminat ca acela al Cumaniei, dat unei părți din viitoarea Țară Românească în diploma Ioaniților. Ar putea, deci, fi vorba de regiunea situată la est de stăpînirea lui Basarab, necuprinsă încă în hotarele Țării Românești, aflată sub conducerea. probabil, a diferiți cnezi sau voievozi, ducîndu-și în continuare existența lor locală sub autoritatea depărtată, dar totuși amenințătoare a hanului.

Între românii de dincoace de Carpați și cei din Transilvania, sau din comitatul secuilor stăruiau legături și acuma, ca și pe vremea arpadienilor. O venire a lui Finta în chip oarecum amical la stăpînitorii mărunți din coasta lui Basarab nu este exclusă. Numirea de „țară tătărască" dată acestor regiuni, desemnate altădată uneori drept Cumania este în spiritul statelor catolice occidentale de a pretinde monopolul religiei creștine. Ele formau „creștinătatea". Dincolo de ele era lumea păgînilor. Dar despre ce fel de uneltiri ale tătarilor putea fi vorba? Invocîndu-le, Carol Robert, încerca să acopere țelul adevărat al misiunii lui Finta. Venind în Transilvania, el se putea teme de unele primejdii, dar nu de sigur din partea tătarilor, aflați la mare depărtare, ci mai degrabă a românilor și a lui Basarab. Depunerea omagiului trebuia să aibă loc la granița Transilvaniei cu Țara Românească, sau pe teritoriul Transilvaniei, aproape de granță. Așadar și paza trebuia așezată cît mai aproape de acel loc. Cunoaștem cîteva din popasurile regelui în Transilvania în acest an. El este lîngă Deva la 17 iunie, apoi la Crăciunelul de Jos la 10 iulie, lîngă Șona la 25 iulie, lîngă Sibiu la 10 august, și în sfîrșit, lîngă Orăștie la 12 august, de unde dă acel act de răsplătire pentru Finta care proclamă punctul final al misiunii acestuia. Locul de întîlnire al regelui cu domnul român a putut fi în Hațeg. Dacă punem în legătură această posibilitate cu presupunerea întemeiată că Finta era prezent la Orăștie, cînd a solicitat și obținut de la rege restituirea unui pămînt ce i se cuvenea, vom înțelege că se aflase tot timpul în preajma regelui, și că țara tătarilor, pomenită doar în confirmarea din 10 octombrie, nu avea nici o contingență cu tătarii.

Credem că această rapidă privire generală asupra procedeelor și a spiritului ce se afirmă în cronica arhidiaconului Ioan de Tîrnave oferă o cheie ce îngăduie o mai justă înțelege a mențiunilor ce ne privesc. Eliminînd erorile, confuziile voite și nevoite semnalate de noi se va putea netezi calea pentru o reconstituire mai adevărată a istoriei noastre decît cea propusă de cronicarul encomiast al ultimului angevin din Ungaria.

*

Analiza noastră, scrisă cu destui ani în urmă, a fost acum dată spre publicare, ascultînd de îndemnul colegului Ștefan Gorovei, care s-a aplecat asupra problemei începuturilor Moldovei cu o rîvnă constantă, care l-a dus și pe el în fața textului închinat vieții lui Ludovic, *așa cum și noi l-am cercetat cu gîndul restituirii figurei mărețe a lui Vlaicu*, adversarul lui Ludovic. Constatările colegului Gorovei [45] și ale noastre se suprapun uneori, dar nu odată duc la rezultate diferite. Stadiul actual la care am ajuns în privința unor probleme, cum e aceea a pretinsului omagiu al lui Nicolae Alexandru, a cunoscut diferite etape. Prima din ele, în articolul din „Studii" (1962), despre Drumul Brăilei, a doua în recenzia noastră din 1978, *Pe marginea unor probleme controversate*, cînd am avut viziunea clară a confuziei dintre omagiul lui Basarab, despre care nu se avea nici o știre directă, și pretinsul omagiu al fiului său, care nu a existat decît în textul arhidiaconului [46]. Treptat am înțeles și sensul

---

[45] Vezi Ștefan S. Gorovei, *L'État roumain de l'est des Carpates : la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XIV-e siècle*, în *RRH*, 3/XVIII, 1979, p. 482—494.

[46] S-ar părea că ceremonia de omagiu personal al lui Nicolae Alexandru nu a avut loc niciodată, întrucît regele și domnul nu s-au întîlnit niciodată. Jurămîntul de credință a trebuit să fie depus în fața episcopului de Oradea la încheierea tratativelor din 1355, și consemnat în scris în acele „scrisori" pomenite de Ludovic în chemarea la oaste contra lui Vlaicu din 1365. La venirea regelui în Transilvania în 1359, raporturile cu domnul erau încordate. în ciuda unor gesturi încercate de rege în decembrie, restituind posesiunile confiscate ale unor cnezi din Hațeg executați de voievodul Transilvaniei, Andrei Lackfi. Gesturi zadarnice. Refuzul domnului de a se întîlni cu regele pentru omagiul personal a determinat ruptura definitivă a legăturii din 1355.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

misiunii lui Finta de Mende, ca o confirmare a acelei întîlniri dintre Ludovic şi Basarab în 1324. Această ultimă problemă nu intră decît tangenţial în cîmpul cercetării cronicii analizate foarte sumar de noi, doar în punctele ei esenţiale.

AUTOUR DE LA CHRONIQUE DE L'ARCHIDIACRE JEAN DES TÎRNAVE (KÜKÜLLEI JANOS) ET DE LA PORTÉE DE SES INFORMATIONS TOUCHANT LES ROUMAINS

RÉSUMÉ

La chronique du règne du second angevin de Hongrie, intitulée en fin de compte *Vita Lodovici*, a un caractère mixte, à la fois répertoire louangeur fort inégal de ses campagnes militaires, coup d'oeil sommaire sur ses oeuvres pies, rappel ellyptique de certains points importants omis de la I-ère partie de sa chronique, puis introduits *in extremis* dans la partie finale sous forme de notes provisoires en vue d'un développement ultérieur, enfin portrait moral et panégyrique solennel du roi défunt.

L'examen attentif du texte a permis une reconstitution de ses phases d'élaboration, qui expliquent quelques-unes des anomalies signalées le long du texte. Par exemple l'insertion dans le chapitre 4 (Voyage de la reine-mère au royaume de Naples) d'une notice sur la participation du jeune roi Louis à la croisade des chevaliers de Prusse contre les lithuaniens). Indice précieux d'une restructuration du texte initial, conçu selon un certain schéma comme le récit des campagnes *italiennes* du roi, et modifié selon un autre, afin d'embrasser *toutes* les campagnes du souverain, au cours d'un règne de quatre décennies. Or le chroniqueur en omet un nombre respectable, quitte à les mentionner en passant dans une sorte de note provisoire dans le chapitre final de la première partie du texte de caractère narratif.

Mais ni le second schéma n'a été suivi de manière conséquente, car il n'est réalisé que par l'insertion de brèves notices à l'aide d'un *Item* fort commode. On peut signaler également l'existence de fiches groupées par paires, permettant des bonds considérables dans le temps, afin de relier entre eux des moments favorables au roi, ignorant sciemment les périodes moins glorieuses. L'effet de ces procédés s'est exercé sur la chronologie des évènements, dont la succession est sérieusement altérée. Un coup d'oeil général sur ces procédés et les buts poursuivis, permet de mettre en parallèle l'artifice employé pour masquer les vicissitudes de la guerre contre Venise, et celui du chapitre 39 consacré à la campagne contre la Valachie durant l'automne de 1368, où l'auteur substitue à l'échec du roi devant la forteresse de Severin, le passage victorieux du Danube effectué par le ban de Mačva, Nicolas de Gara en 1375 ou 1376 (la date *ante quem* étant le mois de juin de cette dernière année) et l'occupation assez brève dudit château et de ses dépendances.

Cinq chapitres intéressent particulièrement l'histoire roumaine : le chapitre 2 sur le soulèvement des saxons de Transylvanie, reporté implicitement par le chroniqueur en 1343 ou 1344, au lieu de sa date réelle de 1324, influant aussi sur le chapitre 3, touchant le soi disant hommage du prince <Nicolas> Alexandre qui aurait eu lieu vers ce moment, le chapitre 39 sur la campagne malheureuse du roi contre la Valachie en 1368, le chapitre 49 sur les phases de l'apparition de la Moldavie au grand jour, qui s'érige en état propre *(dilatata est in regnum)* grâce à un afflux de population (!), ainsi que le chapitre 6 retraçant l'expédition d'André Lackfi contre les tatars à une date indéterminée, qui comporte une mise en regard avec la version parallèle du mystérieux frere mineur Jean, insérée dans la chronique de Dubnitz, paragraphes 160 et 161.

L'insertion des chapitres 2 et 3 s'explique fort bien si l'on accepte nos conclusions sur les phases successives du texte de l'archidiacre, qui ne commence qu'avec le chapitre 4 (c'est à dire la note intercalée dans le récit du voyage de la reine mère, touchant la participation du roi à la campagne des chevaliers de Prusse contre le lithuaniens païens). En fait le chapitre 1 sur le couronnement du roi est une sorte de postface changée en préface, annonçant les différentes campagnes de la I-ère partie narrative. Les chapitres 2 et 3, qui représentent ensemble un seul moment chronologique provenant d'une source unique, ont été rédigés séparément pour marquer deux évènements destinés à combler de bonne foi le manque d'information pour les débuts du nouveau règne. Or ces deux évènements n'appartiennent point au règne de Louis I, mais bien à celui de son père Charles Robert (Caribert). La révolte des saxons eut lieu en 1324, et l'hommage décrit avec emphase ne peut être que celui prêté par le prince roumain Basarab, en vertu du compromis conclu en 1324, dont témoigne le diplôme

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

octroyé par le roi au comte Martin, dans lequel Basarab est nommé „notre voyvode transalpin".

Les chapitres 6 et 49 concernent en égale mesure la Moldavie, car, venant de Transylvanie, l'expédition d'André Lackfi ne pouvait atteindre les tatars qu'en Moldavie, ou les poursuivre au-delà qu'à travers la Moldavie. Le chroniqueur omet toutes données de lieu ou d'année. Lacune que des historiens comme Fessler ou Homan ont essayé de combler. Homan se prononçant pour l'année 1345, à la suite du frère mineur (paragraphe 160) cependant que Fessler avait opiné pour 1352 ou 1354, invoquant les campagnes ultérieures contre les lithuaniens et les tatars d'après la chronique de Matteo Villani, pour ces années. L'élément commun que l'on peut surprendre entre la phrase finale du chapitre 6 touchant le refuge des tatars „très loin, *ad partes maritimas*", et leur mise en fuite au-délà du Dniester et jusque dans la Dobrogea actuelle, selon Matteo Villani ouvre des perspectives insoupçonnées sur le rapport entre les deux mentions de l'expédition contre les tatars du chapitre 6 et des paragraphes 160 et 161 du frère mineur.

S'agit-il de deux instants réels situés à 9 ans de distance entre eux (1345 et 1354) ou d'un seul moment, 1345, auquel le chroniqueur — à son accoutumée — a donné pour couronnement la victoire de 1354 ?

Le chapitre 49 sur la Moldavie n'apporte aucune information nouvelle, étant brodé sur les données du diplôme royal du 2 février 1365. L'identité des termes est frappante. Chez le chroniqueur on lit : „Bogdan... in terram Moldaviae *clandestine recessit*", cependant que dans le diplôme on trouve : „... Bokdan et dicti filii sui... de dicto regno nostro Hungariae in praetactam terram nostram molduanam clandestine *recedentes*... etc. Dans sa chronique, l'archidiacre s'applique à amplifier ce texte, lui ajoutant en guise de prologue le détail gratuit que la terre manquait d'habitants, et en guise d'épilogue le *happy end* dont il était coutumier, affirmant la vassalité constante des princes moldaves à la couronne de Hongrie, quand, bien au contraire ils ont préféré se tourner vers l'état rival de la Pologne.

A ces cinq chapitres narratifs il faut ajouter encore la brève notice (chap. 48) sur le baptême catholique imposé aux *orthodoxes* („sclavos") de „Lipna" (en réalité Lipova). Il s'agit en fait de *l'ordre du roi expédié de Lipova* de se saisir de la personne des prêtres orthodoxes des comitats de Caras et Cuvin et de les livrer, ensemble avec leurs femmes et enfants au comte desdits comitats, Benedict Himfy. Début des mesures coercitives prises contre les orthodoxes du Banat et de la nouvelle province royale de Vidin. Voir à ce sujet notre article de 1959 publié dans *SMIM*, I, et qui se trouve également inclus dans notre volume, *Din cronica raporturilor româno-ungare din secolele XIII şi XIV*.

En marge des commentaires du texte de la chronique, ou Vie de Louis, nous avons fait place aussi à l'explication normale de la mission du fidèle Phynta de Mende en 1324, qui se rattache aux inquiétudes du roi touchant les circonstances dans lesquelles allait se dérouler l'hommage de Basarab, n'ayant rien à voir avec une expédition contre les tatars, de préférence en terre moldave.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O ÎNTREGIRE DOCUMENTARĂ LA ISTORIA ÎNTEMEIERII MOLDOVEI

DE

ŞERBAN PAPACOSTEA

Întemeierea Moldovei, adică constituirea celui de al doilea stat românesc, a fost pe planul relaţiilor internaţionale una din urmările desprinderii spaţiului est-carpatic de sub hegemonia Hoardei de Aur. Procesul, deschis de ofensiva polono-ungară în cnezatul Halici, începînd din 1340, a cunoscut numeroase vicisitudini militare şi politice, rezultate în principal din ciocnirea de interese în aria est-carpatică între regatele polon şi ungar, de o parte, Hoarda de Aur, forţa dominantă încă în această regiune, şi cnezii lituanieni, cu aspiraţii de dominaţie în cnezatele ruse apusene, de altă parte. Principalele evenimente rezultate din această înfruntare s-au grupat în două etape. Cea dintîi etapă, la care se referă studiul de faţă, e cuprinsă între anii 1340 şi 1349; la capătul ei, cnezatul Halici şi cea mai mare parte a Moldovei au trecut din aria de dominaţie a Hoardei de Aur în cea a regatelor catolice Polonia şi Ungaria. Cea de a doua etapă, delimitată de anii 1350 şi aproximativ 1355, s-a încheiat, după noi contraofensive tătare şi lituaniene, cu statornicirea situaţiei anterior create şi cu înfrîngerea definitivă a puterii tătare în aria apuseană a dominaţiei ei [1].

Dacă liniile generale ale evoluţiei situaţiei internaţionale în aceste teritorii sînt astăzi îndeajuns de bine cunoscute, în schimb, cronologia evenimentelor în cadrul celor două etape amintite e mult mai anevoios de stabilit din pricina sărăciei şi caracterului vag al izvoarelor disponibile. Constatarea, valabilă pentru ansamblul spaţiului est-carpatic, se aplică cu precădere Moldovei, pentru care informaţia, îndeosebi pentru prima din cele două etape indicate, e extrem de parcimonioasă. Şi totuşi investigarea izvoarelor nu a epuizat încă posibilităţile de adîncire a acestui interval din istoria noastră medievală, în contextul istoriei generale.

Incercarea Poloniei în 1340 de a anexa cnezatul Halici, după uciderea cneazului Boleslav Iurii s-a încheiat cu un eşec. Cu sprijinul Hoardei de Aur, boierii ruşi au reuşit să respingă, în această etapă, dominaţia polonă, care tindea să se extindă asupra teritoriilor lor; acordul încheiat de ei cu regele Cazimir în cursul anului următor le-a asigurat autonomia politică şi bisericească sub o căpetenie autohtonă, „capitaneus" sau „provisor terre Russie", cu recunoaşterea suzeranităţii nominale polone sau polono-ungare. Luptele din 1340 din cnezatul Halici, cu o însemnată componentă confesională, au avut un corespondent pe teritoriul viitoarei ţări a Moldovei, unde, în acelaşi an, e semnalat un martir franciscan la Siret [2].

In vara anului 1341, după retragerea tătarilor care invadaseră Polonia ca răspuns la ofensiva polonă, regele Cazimir părea hotărît să redeschdă acţiunea militară în teritoriile ruse apusene, în care scop a cerut papei Benedict XII să-l dezlege de angajamentele asumate faţă de căpetenia haliciană, pe nume Detko [3]. Dar nici în a doua jumătate a anului 1341 şi nici în cursul anului următor, 1342, nu sînt semnalate acţiuni ofensive polone în teritoriile ruse apusene. Puţinele izvoare referitoare la împrejurările politice şi militare din acest spaţiu lasă să se întrevadă mai degrabă iniţiative tătaro-lituano-ruse decît acţiuni ofensive ungaro-polone.

Indiciile unor noi pregătiri de ofensivă a regatelor catolice în aria de dominaţie a Hoardei de Aur apar în schimb în 1343. În iulie 1343, regele Cazimir încheie la Kalisz

---

[1] Bibliografia esenţială a problemei la Ş. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatîrnare: întemeierea Moldovei şi consolidarea statelor feudale româneşti*, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 166—169.

[2] *Ibidem*, p. 175.

[3] A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I, *1217—1409*, Romae, 1860, p. 434

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pacea cu Ordinul teuton, care a eliberat forţa militară a regatului său de unul din fronturile în care era angajată, făcînd-o disponibilă pentru expansiunea în teritoriile ruse apusene [4]. La sfîrşitul aceluiaşi an, venind în întîmpinarea cererii regelui polon, Clement VI a cedat o parte din veniturile bisericeşti din Polonia în favoarea luptei împotriva „păgînilor şi necredincioşilor, anume tătari, ruteni şi lituanieni" [5].

Concomitent cu pregătirile polone şi neîndoielnic nu lipsite de legătură cu acestea — coordonarea politicii răsăritene a celor două forţe catolice a fost una din caracteristicile de frunte ale relaţiilor internaţionale în tot acest interval, pînă la triumful final asupra Hoardei de Aur şi a aliaţilor ei — s-au desfăşurat şi cele ale regalităţii ungare. Unii dintre cercetătorii întemeierii Moldovei au propus chiar, mai mult sau mai puţin justificat documentar, anul 1343 ca dată a primei mari expediţii împotriva tătarilor din Moldova a celui de al doilea rege angevin [6]. Dar, în lipsa unor dovezi mai sigure decît cele invocate, opţiunea istoricilor a oscilat între această dată şi cea indicată de tradiţia istoriografică ungară, 1345/1346 [7]. Un izvor neluat în seamă de specialiştii chestiunii nu numai că permite redeschiderea discuţiei cronologice dar face chiar posibile noi precizări cu privire la această etapă timpurie a „întemeierii" Moldovei şi la evenimentele legate de ea.

O cronică austriacă contemporană, anume cea a lui Ioan de Viktring, *Liber certarum historiarum*, nefolosită în contextul evenimentelor amintite, cuprinde o informaţie a cărei valoare nu poate fi îndeajuns subliniată. În şirul evenimentelor, înregistrate în bună tradiţie medievală în succesiune cronologică, cronicarul notează sub anul 1343 o mare expediţie a regelui Ungariei „spre părţile transilvane" : „Ludewicus Ungarorum rex precipitis animi cum immenso exercitu vadens ad partes transsilvinas (variantă transsilvanas), amissis plurimis, rediit, fremens vindictam cotidie meditatur" [8]. În puţine cuvinte, aşadar, cronicarul semnalează intrarea în campanie a lui Ludovic de Anjou, „cu o oaste imensă", „spre părţile transilvane", consemnează eşecul grav suferit de rege în această campanie încheiată cu numeroase pierderi şi pregătirile în vederea revanşei la care ar fi meditat fără întrerupere („zilnic"). Din păcate însă cronica austriacă omite să-şi informeze cititorii cu privire la adversarul

---

[4] G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens, politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung, I*, Köln-Graz, 1951, p. 182.

[5] A. Theiner, *op. cit.*, p. 468—469 ; cf. P. W. Knoll, *The Rise of the Polish Monarchy. Piast Poland in East Central Europe, 1320—1370*, Chicago-London, 1972, p. 135.

[6] D. Cnciul, *Originile principatelor române*, în *Scrieri istorice*, I, ed. A. Sacerdoţeanu, Bucureşti, 1968, p. 706, care deplasează „pe la anul 1343" expediţia împotriva tătarilor, atribuită anului 1345 de *Chronicon Dubnicense*. Gh. I. Brătianu admite şi el că în anul 1343 „poate să se fi produs întîia expediţie ardeleană la răsărit de Carpaţi împotriva tătarilor, din care a rezultat şi descălecatul lui Dragoş..." ; *Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei*, în vol. *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945, p. 142. Categoric în favoarea anului 1343, datare care ar exclude anul 1345, e Şt. Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria românilor în secolele XIII şi XIV*, Sibiu, 1944, p. 28—29 (extras din *AIIN*, X, 1944) ; lucrarea îmbină datele cronicii cu informaţia documentară, anume cu cea cuprinsă în indulgenţele papale din 1343.

[7] I. Moga consideră că expediţia proiectată în 1343 a fost amînată din pricina rebeliunii lui Bogdan în acest an şi că s-a desfăşurat efectiv în 1345/1346 ; *Voevodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice*, Sibiu, 1944, p. 60 („Anuarul Institutului de istorie naţională", X, 1944). Potrivit lui Şt. Gorovei, „Ştefan Lackffy a condus în 1345, prima mare expediţie antităţară în Moldova..." *(Îndreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 105). Unii cercetători ezită între cele două datări posibile : „În anul 1343, sau, mai probabil, în 1345, într-un moment în care tătarii intraseră în conflict cu negustorii italieni de la Marea Neagră şi erau angajaţi în război cu Polonia, Ludovic organizează împotriva lor o mare expediţie" (cf. *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 166). Istoricii nu au întrevăzut posibilitatea unei duble campanii, în 1343 şi în 1345, astfel cum s-au întîmplat lucrurile în realitate.

[8] Iohannis abbatis Victoriensis, *Liber certarum historiarum*, ed. F. Schneider, t. II, Hannovriae et Lipsiae, 1910, p. 233 *(Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum)* ; v. şi ediţia anterioară a lui J. Fr. Boehmer, *Fontes rerum germanicarum*, I, Stuttgart, 1843, p. 449.

Ioan de Viktring sau Victoriensis, călugăr de origine probabil lorenă, a fost abate al mănăstirii cistercite Viktring din Carintia. Legăturilor sale foarte strînse cu demnitarii austrieci şi cu regele Ioan al Boemiei li se datorează în bună măsură informaţia abundentă şi în general exactă de care dispunea şi pe care a introdus-o în cronica sa.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împotriva căruia s-a îndreptat Ludovic de Anjou și care i-a pricinuit o atît de gravă înfrîngere. Rămîne istoricilor sarcina de a încerca să întregească lacuna cronicii și să integreze noua informație în șirul faptelor cunoscute.

Prima reacție, cea mai elementară, care se impune aproape de la sine cercetătorului, e raportarea informației cronicii austriece la cea cuprinsă în biografia lui Ludovic redactată de Ioan de Tîrnave, care și el semnalează, ca primă acțiune a regelui, o campanie întreprinsă „cu o oaste numeroasă", „în părțile transilvane", cu precizarea că ea s-a desfășurat împotriva șașilor rebeli față de regalitate: „*De prima exercituali expeditione Ludowici regis, contra Saxones.* Interea accidit, ut quaedam gens Saxonum, in eius regno, in partibus Transsilvanis, quasdam commotiones fecisset et censum consuetum ac iura regalia solvere denegasset. Copioso igitur moto exercitu, idem rex, cum suis baronibus, militibus, nobilibus et regnicolis, ad conterendam ipsorum proterviam, personnaliter accessit; et eis refrenatis, ac ad obedientiam reductis, laudabiliter, triumphando remeavit" [9].

Cele două texte, al lui Ioan de Tîrnave și al lui Ioan de Viktring, cuprind trei elemente comune: *data* aproximativă a evenimentului (începutul domniei lui Ludovic pentru cel dintîi, anul 1343 pentru cel de al doilea), *direcția* („părțile transilvane") și aprecierea *amploarei* expediției (o oaste *numeroasă*, respectiv *imensă*). Aici însă se oprește asemănarea dintre cele două texte; în privința *obiectivului* ele se deosebesc; în vreme ce Ioan de Tîrnave atribuie expediția unei răfuieli cu șașii rebeli din Transilvania, Ioan de Viktring evită orice precizare referitoare la adversarul cu care s-a luptat regele. Deosebirea devine însă contradicție flagrantă cînd e înfățișat *rezultatul* campaniei: *succes deplin* pentru biograful lui Ludovic, *înfrîngere dezastruoasă* potrivit abatelui mănăstirii Viktring. Analiza elementelor convergente ca și a celor dicordante și contradictorii din cele două izvoare, întregită de informația complementară referitoare la evenimentele amintite și sprijinită pe cadrul general în care s-au desfășurat, îngăduie cercetării un șir de însemnate precizări și, prin apropieri succesive, desprinderea liniilor mari ale evoluției, schema generală, chiar dacă reconstituirea amănunțită a faptelor e încă imposibilă. Anticipînd asupra expunerii subliniem doar că informațiile citate din cele două cronici se referă la două evenimente *diferite*.

Lacuna informației lui Ioan de Viktring poate fi întregită prin elementele furnizate de indulgențele papale acordate de papa Clement VI regelui Ludovic la 7 mai 1343, în legătură cu pregătirile sale de acțiune militară. Într-adevăr, la această dată, răspunzînd unei cereri regale care trebuie să fi fost cu cîteva luni mai veche, papa acorda „iertarea deplină a tuturor păcatelor" celor care aveau să cadă pentru „apărarea credinței catolice în război sau în lupta împotriva schismaticilor, tătarilor și păgînilor și a altor neamuri necredincioase cu care regatul Ungariei este megieș și vecin" [10]; la aceeași dată papa acorda dezlegare de post regelui și oștenilor săi care aveau să lupte „împotriva numiților schismatici și necredincioși" [11]. Așadar în primăvara anului 1343, Ludovic de Anjou se pregătea să intre în campanie împotriva tătarilor păgîni și schismaticilor — aderenți ai confesiunii răsăritene —, deci într-un teritoriu în care aceștia coexistau și puteau coopera; cum în același timp știm din cronica lui Ioan de Viktring că regele Ludovic și-a dus armata „în părțile transilvane", acțiunea militară a regelui nu s-a putut desfășura decît dincolo de Carpații răsăriteni, pe teritoriul viitoarei Moldove; constatarea confirmă punctul de vedere al acelora dintre istorici care au admis, fără a cunoaște acest izvor, că cea dintîi acțiune militară antitătară pe teritoriul Moldovei a celui de al doilea rege angevin al Ungariei a avut loc în 1343 [12]; cu adăugirea că ea era îndreptată și împotriva românilor din acest spațiu, desemnați, ca de atîtea ori în izvoare, sub denumirea generală de „schismatici". Campania s-a încheiat, ne informează cronica austriacă, cu o înfrîngere gravă; inițiativa a rămas din nou în mîna tătarilor.

Care e însă raportul între informația lui Ioan de Viktring și cea a lui Ioan de Tîrnave cu privire la expediția spre părțile transilvane a lui Ludovic de Anjou? Evident, biograful lui Ludovic, atît de zelos în a tăinui sau atenua eșecurile eroului său, nu putea deschide biografia acestuia cu consemnarea unei înfrîngeri. El a menționat expediția „în părțile transilvane", *cea dintîi* a regelui Ludovic, potrivit afirmației sale, dar nu a reținut decît un

[9] J. G. Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Viena, 174, p. 173.

[10] Bossányi, A., *Regesta supplicationum*, I, *VI. Kelemen Pápa 1342—1352*, Budapest, 1916, p. 9; cf. DIR, C. *Transilvania*, IV, *1341—1350*; p. 128.

[11] Bossányi, A., *op. cit.*, p. 10; DIR, *vol. cit.*, p. 129.

[12] Pe temeiul itinerarului regelui în 1343, se poate stabili că acțiunea sa militară s-a desfășurat între sfîrșitul lunii martie și mijlocul lunii august; v. Sebestyen, B., *A magyar királyok tartozkodasy helyei*, Budapest, [f. a.], p. 39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

efect secundar al acesteia, pacificarea saşilor nemulţumiţi de fiscalitatea regală. S-a observat pe drept că „o mare desfăşurare de forţe militare", ca cea indicată de biograful lui Ludovic, „nu se potriveşte cu relativ uşoara închinare şi îmblînzire a crizei transilvane" [13]. Trebuie admis aşadar că Ioan de Tîrnave fie a amintit un succes secundar intern, obţinut de Ludovic în cursul campaniei din 1343, trecînd sub tăcere marea înfrîngere suferită de el în raport cu ţelul principal urmărit de acţiunea sa, ipoteza cea mai verosimilă [14], fie, mai puţin probabil, că a omis cu desăvîrşire evenimentele din 1343 şi a început biografia regelui cu închinarea saşilor în 1344.

Oricum, spre sfîrşitul verii anului 1343, regele s-a înapoiat înfrînt la reşedinţa sa principală, unde puncea la cale răzbunarea; deocamdată însă, tătarii invadează ei, din nou, după toate probabilităţile, Transilvania, la sfîrşitul anului 1343 sau la începutul lui 1344 [15].

O evoluţie similară se constată pe segmentul nordic al frontului deschis de puterile catolice în aria de hegemonie a Hoardei de Aur. Deşi eliberat definitiv de conflictul cu Ordinul teuton, din vara anului 1343, Cazimir nu a înregistrat nici un succes împotriva tătarilor şi a aliaţilor lor în cursul acestui an. Dimpotrivă, la sfîrşitul anului 1343 şi în această zonă ofensiva aparţine tătarilor şi forţelor coalizate cu ei, rutenii şi lituanienii; solicitat de regele Cazimir, papa Clement VI îi concede acum însemnate sume de bani pentru organizarea rezistenţei împotriva acestor forţe care atacau „multiplu şi frecvent" regatul polon [16]. Potrivit lui Długosz, anul 1344 a adus Poloniei o nouă mare invazie tătară [17].

În 1345 însă tendinţa se răstoarnă ireversibil, iniţiativa revine precumpănitor regatelor catolice, succesul le favorizează tot mai net. În Moldova, oştile transilvane pătrund repetat în aria de dominaţie directă a Hoardei de Aur în 1345 şi 1346 şi obţin succese decisive în urma cărora stăpînirea tătară e refulată spre ţărmul Mării Negre. În martie 1347 extinderea puterii regale în această arie părea suficient de asigurată pentru a justifica reconstituirea unei episcopii catolice în teritoriile extracarpatice, anume episcopia Milcovei [18]. Scurt timp după aceste evenimente, cel mai tîrziu în 1349, regatul şi-a extins controlul spre nord, în teritoriul voievodatului originar al Moldovei [19].

Concomitent Polonia s-a întins spre răsărit. La sfîrşitul anului 1344 sau în cursul anului următor dispare cneazul Detko şi odată cu el autonomia Rusiei haliciene. O recon-

---

[13] S. Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale româneşti (sec. XIV)*, în *RdI*, 32, 1979, 10, p. 1970; autorul situează întregul episod în 1344, pentru a-l pune de acord cu informaţiile din acest an referitoare la un conflict iscat între episcopul Transilvaniei, pe de o parte, şi nobili, secui şi saşi, pe de altă parte; nu e exclus ca şi în 1344, cînd prezenţa regelui e din nou atestată în Transilvania, el să fi venit însoţit de o „numeroasă oaste"; dar înfrîngerea saşilor e pusă de autor pe seama „celei dintîi expediţii armate a regelui" despre care ştim acum că a avut loc în 1343. Pentru alţi cercetători, răscoala saşilor la începutul domniei lui Ludovic de Anjou e o invenţie absolută a lui Ioan de Tîrnave (cf. M. Holban, *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, Bucureşti, 1981, p. 140).

[14] Nu ar fi singura dată cînd un rege al Ungariei, în cursul unei operaţii de mare anvergură dincoace de Carpaţi, rezolva pe parcurs şi chestiuni transilvane; v. de pildă înăbuşirea răscoalei transilvane în 1467 de către Matia Corvin, înainte de intrarea sa în campanie în Moldova împotriva lui Ştefan cel Mare (cf. K. Gündisch, *Participarea saşilor la răzvrătirea din anul 1467 a transilvănenilor împotriva lui Matia Corvin*, în *SUBB*, Historia, 2, 1972, p. 22—30).

[15] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 29; mai concludente decît documentele semnalate aici, care se referă probabil la realităţi mult mai vechi, sînt indicaţiile cronicii ungare la expediţiile împotriva tătarilor în 1345—1346 puse în legătură cu incursiunile tătare în Transilvania, semnalate ca un fapt recent: „Item, cum gentes Tartarorum in regnum Hungarie sevientes, confinia partis Transilvaniae et Siculos sepe infestarent..."; *Chronicon Budense*, ed. J. Podhradczky, Budae, 1838, p. 276—277. În aceiaşi direcţie pledează şi instituirea unui comandament regal care acoperea cea mai mare parte a frontierei cu Moldova; în 1344, Andrei Lackfi cumulează funcţia de comite al secuilor, de Braşov şi de Bistriţa; *DIR*, vol. cit., p. 213 Funcţie defensivă care avea să asume şi o valenţă ofensivă.

[16] V. nota 5.

[17] J. Długosz, *Historiae Polonicae libri XII*, în *Opera omnia*, t. XII, ed. A. Przedziedzki, Cracoviae, 1877, p. 213—214. Unii istorici au considerat, fără motive temeinice, că Długosz a reluat din eroare informaţia referitoare la invazia polonă din 1340—1341

[18] Şt. Gorovei, *op. cit.*, p. 105; Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 170—171.

[19] Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ciliere polono-lituaniană a înlesnit progresul polon în teritoriile ruse apusene, marcat clar de înființarea în 1345 a vicariatului franciscan al Rusiei („vicaria Russie")[20], indiciu sigur al unui context politic favorabil penetrației catolicismului. În 1346 Cazimir ia titlul de „haeres Russie" și de „dominus Russie"[21], imitat de Ludovic care reintroduce în titulatura sa titlul de „Gallicie et Lodomerie rex"[22]. În 1348, autoritățile din Wroclaw îi cereau lui Carol IV să obțină din partea lui Cazimir, în favoarea negustorilor lor, înlăturarea taxelor recent impuse pe drumul spre Rusia[23]. În 1349 cel mai tîrziu, teritoriul fostului cnezat al Haliciului se afla sub autoritatea regelui Cazimir. Cu decalaje cronologice minore, imposibil de precizat, versantul răsăritean al Carpaților, în Moldova, și cnezatul Halici au intrat sub controlul regatelor ungar și polon.

Evenimentele care au determinat această mutație de putere în Europa răsăriteană în intervalul 1340—1349 au afectat nu numai soarta românilor din răsăritul Carpaților dar, în chip diferit, și alte două organisme politice românești: Țara Românească și Maramureșul.

Succesul final al regatelor ungar și polon, începînd din anul 1345, în aria de dominație tătară, acolo unde eșuaseră în anii anteriori, a fost considerabil înlesnit de două inițiative diplomatice deosebit de însemnate: reconcilierea regatului angevin cu Țara Românească și cea a regatului polon cu lituanienii.

Biograful regelui Ludovic a înregistrat ca al doilea eveniment însemnat al domniei acestuia, petrecut așadar scurt timp după încoronare, reconcilierea lui cu „Alexandru voivodul transalpin", un „principe sau baron foarte puternic", care rămăsese în stare de „rebeliune" față de regat din vremea cînd „se răsculase" împotriva regelui Carol Robert[24]. Acceptat ca atare și datat în primii ani de domnie a lui Ludovic, adică 1343 sau 1344, de cea mai mare parte a istoricilor care s-au ocupat de aceste împrejurări, evenimentul a fost deplasat de alți cercetători după 1352, anul încetării din viață a lui Basarab[25]. Critica istorică a reașezat faptul, astfel cum s-a petrecut și cum l-a înregistrat Ioan de Tîrnave, la începutul domniei lui Ludovic de Anjou[26]. Foarte probabil după eșecul din 1343, cînd s-a lăsat cîrmuit de un țel maximal — acela anume de a-și extinde dominația asupra întregului teritoriu de la răsărit și sud de Carpați, revendicat în secolul XIII de predecesorii săi arpadieni și apoi de tatăl său —, Ludovic a înțeles necesitatea de a-și asocia Țara Românească în lupta împotriva tătarilor pentru a-i da o șansă de succes. Trecînd peste impedimentele variate care stăteau în calea reconcilierii — în primul rînd dificultatea politică și morală care decurgea din renunțarea la obiectivul urmărit de Carol Robert în 1330 —, Ludovic recunoaște la rîndul său realitatea creată la sudul Carpaților la începutul secolului al XIV-lea, un puternic stat românesc de sine stătător, a cărui existență și tatăl său fusese silit să o recunoască măcar timp de cîțiva ani, cît durase acordul său cu Basarab. Eșecul din 1343 l-a determinat așadar pe tînărul rege al Ungariei[27] să modifice direcția adoptată de Carol Robert în 1330 la care acesta nu a mai renunțat pînă la capătul vieții sale. După patrusprezece ani de ostilitate, raporturile de cooperare între cele două state erau restabilite, iar esența acestei restabiliri a fost noua recunoaștere de către regatul ungar a dreptului la existență

---

[20] Wl. Abraham, *Powstanie organizacyi kościóla lacinskiego na Rusi*, I, Lwów, 1904, p. 192; Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrșitul veacului XIV*, București, 1942, p. 87.

[21] Wl. Abraham, *op. cit.*, p. 219.

[22] G. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, IX, 1, Budae, 1883, p. 460, 463.

[23] A. Prochaska, *Urykwi z dzejów XIV w. [I. Przyczynek do sprawi zajecia Rusi przez Kazimierza W.]*, în „Kwartalnik Historyczni", XVIII, 1904, p. 211.

[24] Ioan de Tîrnave, *ed. cit.*, p. 174.

[25] V. referințele bibliografice la S. Iosipescu, *op. cit.*, p. 1966—1970.

[26] Argumentația decisivă în favoarea datării timpurii a episodului, în concordanță cu cronologia biografului lui Ludovic, la Z. Pâclișanu, *RIR*, XVII, 1947, 1—2, p. 167—168, recenzie la E. Lăzărescu, *Despre relațiile lui Nicolae Alexandru voevod cu Ungurii*, în *RI*, XXXII, 1946, p. 115—139.

[27] Nu e exclus ca în 1343 Ludovic să fi avut de înfruntat și ostilitatea Țării Românești. O încordare între regat și „schismatici" în sudul Transilvaniei e consemnată în noiembrie 1343, din Sibiu, de arhiepiscopul de Strigoniu într-un act emis în favoarea mănăstirii Cîrța, așezată „la hotarul cel mai depărtat al regatului Ungariei, în spre partea schismaticilor, care a fost nespus de lovită atît de acei schismatici cît și chiar de răii păzitori ai credinței creștine..."; *DIR, vol. cit.*, p. 160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a Ţării Româneşti [28]. Şi din nou biograful lui Ludovic, ca şi în cazul expediţiei din anul precedent, menţionează faptul, corect situat din punct de vedere cronologic, dar deplasează accentul de la conţinutul său esenţial — reconcilierea dintre cele două state în termenii acordului dintre Carol Robert şi Basarab, şi renunţarea la obiectivele campaniei din 1330 — la modalitatea actului, contractul feudo-vasalic reînnoit prin închinarea fiului lui Basarab: artificiu de expunere care îi dă autorului posibilitatea de a exalta figura eroului său şi de a-i atribui un nou mare succes. În fapt, prin înţelegerea cu Ţara Românească, Ludovic s-a resemnat la rîndul său să recunoască o realitate care avea să contribuie decisiv la anihilarea ţelurilor sale şi ale regatului ungar în întreaga arie est- şi sudcarpatică [29].

În contextul situaţiei politice modificate odată cu restaurarea cooperării între Ţara Românească şi Ungaria s-a dezvoltat mişcarea de apropiere de papalitate în rîndurile căpeteniilor românilor din Transilvania şi Banat, la care şi-a dat adeziunea şi „Alexandru al lui Basarab", acelaşi care încheiase acordul cu Ludovic de Anjou [30]. Cum era de aşteptat regalitatea ungară s-a interpus în aceste relaţii, străduindu-se să dirijeze în interesul ei prozelitismul catolic. Oricum, faptul e un aspect important al progresului înregistrat de catolicism în Europa răsăriteană ca urmare a ofensivei regatelor catolice [31].

Paralel cu reconcilierea dintre regatul ungar şi Ţara Românească, în nord s-a produs cea dintre regatul polon şi principii lituanieni. Încercarea din iarna 1344/1345 de a înfrînge rezistenţa lituanienilor şi de a-i scoate din rîndurile forţelor ostile puterilor catolice — una dintr-un şir îndelungat de încercări similare — s-a încheiat cu un insucces total [32]. În cursul anului 1345, anterior lunii noiembrie, Cazimir se reconciliază şi încheie alianţă cu lituanienii [33], act care pe lîngă o semnificaţie direct legată de conflictul său cu Ioan de Luxemburg, regele Boemici, a avut şi urmări nemijlocite în sfera rusă apuseană; potrivit celei mai întemeiate exegeze a acestor evenimente, alianţa polono-lituaniană s-a încheiat şi cu un compromis teritorial în temeiul căruia cneazul Halici a revenit Poloniei, iar Volhynia lituanienilor [34].

În vreme ce autonomia Ţării Româneşti se consolida prin noua reconciliere cu regatul ungar, cea a „Ţării Maramureşului" avea să cunoască o evoluţie inversă ca urmare a aceloraşi evenimente. Politica răsăriteană a lui Ludovic de Anjou a accelerat mult declinul autonomiei maramureşene, aşezată în zona „frontului", şi încadrarea ţării în formula de organizare a regatului. Încă din 1343 îşi găseşte ecou în izvoare conflictul dintre regalitate şi reprezentantul principal al autonomiei maramureşene, Bogdan din Cuhea, „fost voievod al Maramureşului", „infidel" al regelui [35]; conflictul înregistrat de actul regal din 1343 a avut neîndoielnic caracter local, dar s-a încadrat curînd în confruntarea de interese dintre autonomia maramureşeană şi regalitate. Coincidenţa în timp dintre evoluţia situaţiei din Maramureş şi cea din vasta arie teritorială din răsărit cuprinsă de politica ofensivă a regatelor ungar şi polon, îndeosebi de acţiunea din Moldova, în cazul de faţă campania lui Ludovic din 1343, nu a fost întîmplătoare; ea avea să devină tot mai evidentă în anii următori şi a culminat cu trecerea lui Bogdan dincolo de Carpaţi, odată cu care a triumfat lupta de emancipare a Moldovei. Al doilea moment însemnat al acestei coincidenţe de evoluţie a fost

[28] Pentru termenii acordului, v. Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 174; pentru diverse aspecte ale înţelegerii dintre Nicolae Alexandru şi Ludovic de Anjou, v. şi P. Iambor *Nobilii de Dăbica şi relaţiile cu Ţara Românească în veacul al XIV-lea*, în *AMN*, XVI, 1979, p. 219—223.

[29] Consolidarea Ţării Româneşti a făcut posibilă şi constituirea Moldovei ca stat de sine stătător şi emanciparea celor două ţări române de sub dominaţia regatului.

[30] Hurmuzaki, I, 1, p. 697—698; *DRH*, D, I, p. 60—61.

[31] Aproape concomitent s-a înfiinţat vicariatul franciscan în Rusia haliciană; în 1347 sudul Moldovei a fost cuprins într-o organizaţie episcopală catolică, episcopia Milcoviei (v. mai sus).

[32] I. A. Fessler şi E. Klein, *Geschichte von Ungarn*, 2. Auflage, II, Leipzig, 1869, p. 101.

[33] V. scrisoarea reprobatoare a papei Clement VI către regele Cazimir în A. Theiner, *op. cit.*, p. 484; cf. P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 135—136.

[34] H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warzawa, 1925, p. 101 şi următoarele; alţi istorici au contestat — după părerea noastră, neîntemeiat — punctul de vedere al lui Paszkiewicz; cf. G. Rhode, *op. cit.*, p. 185; P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 136—137.

[35] I. Mihalyi, *Diplome maramureşene din sec. XIV şi XV*, Maramureş—Sziget, 1900, p. 17; cf. R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970, p. 242.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în 1349; acum, după marile succese înregistrate în Moldova, şi de cele ale polonilor în cnezatul Halici, Ludovic face act de autoritate în Maramureş; din Bistriţa, la 15 septembrie 1349, regele porunceşte lui Ioan, „voievod al românilor din Maramureş", să restaureze în stăpînirea moşiilor sale neamul lui Dragoş din Giuleşti, izgonit de Ştefan, fratele voivodului, care aderase de curînd la mişcarea de opoziţie faţă de rege a lui Bogdan, declarat acum „infidel notoriu"; actul de reparaţie în favoarea celor care îşi pierduseră moşia „din pricina constanţei credinţei lor" faţă de rege şi pentru că refuzaseră să se asocieze lui Bogdan, urma să se săvîrşească, potrivit ordinului regal, în prezenţa cnezilor maramureşeni [36]. Împlinirea ordinului cîteva zile mai tîrziu [37] a marcat probabil primul succes hotărîtor obţinut de rege în Maramureş, nu însă şi sfîrşitul luptei dintre cele două tendinţe care s-au înfruntat în acest voivodat românesc; lupta avea să se prelungească pînă la emanciparea românilor din Moldova de sub dominaţia regatului ungar [38]. În persoana lui Bogdan s-au întîlnit două procese istorice: crearea Moldovei ca stat de sine stătător şi declinul autonomiei maramureşene.

UNE SOURCE COMPLÉMENTAIRE CONCERNANT LA FONDATION DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Étayé sur le témoignage d'une source négligée jusqu à ces derniers temps par les médiévistes roumains — Le *Liber certarum historiarum* de Johannes de Viktring — l'auteur remet en discussion les premières campagnes militaires de Louis I-er de Hongrie. En comparant le récit de l'abbé du monastère cistercien de Viktring avec celui, connu de longue date, du biographe officiel de Louis I-er, Jean Küküllö, textes dont il analyse les convergences et les divergences, et en rapportant les données qu'ils contiennent aux quelques indications supplémentaires qui peuvent être tirées des documents de l'époque, l'auteur aboutit aux conclusions suivantes:

La première campagne du roi Louis de Hongrie contre les Tatares date de l'année 1343; cette campagne, qui s'est déroulée au delà des Carpates orientaux, dans le territoire de la future principauté moldave, a eu pour dénouement un échec total.

Le renversement de la tendance en faveur du royaume de Hongrie, dans le cadre de ses confrontations avec la Horde d'Or, n'a eu lieu qu'après 1345, année pendant laquelle a eu lieu la seconde campagne des armées du roi de Hongrie dans les territoires transcarpatiques soumis encore à la domination des Tatares.

Cette dernière évolution a été rendue possible par la nouvelle alliance conclue entre la Hongrie et la Valachie, dont le prince, Alexandre, fils de Basarab, a rallié le camp des adversaires de la Horde d'Or, après une suite de négociations qui ont confirmé la reconnaissance par le roi de Hongrie de l'existence du premier état roumain — la Valachie — que son père, Charles Robert, s'était efforçé d'anihiler.

[36] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 26—28.

[37] *Ibidem*, p. 28—29. Tot în 1349, Ludovic extinde autoritatea lui Andrei Lackfi, comite de Braşov şi al secuilor, şi asupra Maramureşului; I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 27; v. şi F. Zimmermann, C. Werner şi G. Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Sienbürgen*, II, *1342—1390*, Hermannstadt, 1897, p. 72.

[38] Pentru ezitările prelungite ale politicii regale în Maramureş, unde Bogdan şi-a păstrat domeniul — în ciuda calificativului de „infidel" sau „infidel notoriu" pe care i l-a aplicat Ludovic — indiciu cert al forţei pe care o reprezenta autonomia maramureşeană, v. I. Moga, *op. cit.*, p. 63—67 şi R. Popa, *op. cit.*, p. 244—245. A trebuit ca Bogdan să treacă în Moldova unde a contribuit decisiv la anihilarea ţelurilor regalităţii ungare în acest spaţiu pentru ca Ludovic să aplice retractul feudal, larg justificat dinainte de „infidelitatea" vasalică pe care i-o imputase în chip repetat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIOGRAFIA ROMÂNO-SLAVĂ DIN MOLDOVA.

I. LISTA DOMNIILOR DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIV

DE

LEON ŞIMANSCHI

Fenomen definitoriu pentru profilul şi evoluţia creaţiei spirituale a evului mediu românesc, istoriografia româno-slavă din Moldova reprezintă încă un domeniu de studiu cu numeroase şi uneori esenţiale necunoscute. Este suficient, în acest sens, să se reţină incertitudinea care planează asupra momentului redactării primelor scrieri istorice cronicăreşti, asupra determinărilor particulare şi generale care l-au provocat sau asupra modalităţii sale de exprimare [1], pentru a circumscrie o arie problematică de interes prioritar şi cu repercusiuni hotărîtoare în reconstituirea de ansamblu a faptelor. Desigur, condiţia precară în care se află textele analistice elaborate în secolele XV şi XVI explică, în mare măsură, rezervele cu care au fost întîmpinate, rînd pe rînd, soluţiile propuse. Nu este mai puţin adevărat însă că metoda criticii textologice „intrinseci" şi comparative, pe care o preconiza, încă de la 1867, B. P. Hasdeu [2], iar Ioan Bogdan o dezvolta ulterior, în studiile introductive ale cunoscutelor sale ediţii de texte slavo-române [3], cu profunzimea unui spirit analitic de excepţie, a fost treptat estompată de noile direcţii ale cercetărilor de specialitate.

În special reevaluarea structurii interne a letopiseţelor cunoscute şi examinarea specificităţii ştirilor transmise de acestea, la care a procedat Ilie Minea în cursul său despre *Izvoarele istoriei Românilor*, subliniind o textură autonomă şi unitară a istoriei moldoveneşti dintre anii 1359 şi 1500, denumită de el *Letopiseţul anonim* [4], precum şi încercarea exegetică a lui I. Vlădescu [5], prin care se fixa începutul redactării *Letopiseţului de la Bistriţa* (în continuare *LB*) [6] în domnia lui Ştefan cel Mare [7], în timp ce *Letopiseţului de la Putna* (în continuare *LP*) — fără legături directe cu precedentul — i se atribuia o alcătuire mult mai tîrzie, *post* 1526 [8], a contribuit la întreruperea preocupărilor de această natură. Publicarea *Cronicii moldo-*

---

[1] Pentru cea mai recentă contribuţie în acest sens, v. Ştefan Andreescu, *Les débuts de l'historiographie en Moldavie*, în *RRH*, VI, 1973, p. 1017—1035, şi *Începuturile istoriografiei în Moldova*, extras din *BOR*, XCII (1975, nr. 1—2, p. 232—243; v. şi I. Şimanschi, *Începutul elaborării Cronicii lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Profesorul Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iaşi, 1983, p. 39—46.

[2] B. Petriceicu-Hăjdeu, *Cronica cea mai vechia a Moldovei*, în *Arhiva istorică a României*, tom. III, Bucureşti, 1863, p. 20—21.

[3] Reunite în volumul Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, ed. G. Mihăilă, Bucureşti, 1968.

[4] I. Minea, *Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte*, Iaşi, 1925 (extras din *CI*), p. 19—21 şi 26—27.

[5] I. Vlădescu, *Isvoarele istoriei Românilor. I. Letopiseţul de la Bistriţa şi Letopiseţul de la Putna*, Bucureşti, 1927, p. 63—70 şi 82, şi, respectiv, 105—107.

[6] Vom menţine, la rîndu-ne, titulatura propusă de I. Bogdan, intrată deja în circuitul ştiinţific, întrucît sensibilitatea autorului acestui text faţă de cei îngropaţi la mănăstirea Bistriţa rămîne, altfel, nemotivată. În plus, observăm că argumentele îndreptăţite, aduse de I. Minea în favoarea unui letopiseţ alcătuit la curtea domnească, în jurul anului 1500, şi pe care, tocmai de aceea, noi îl vom denumi *Letopiseţul domnesc* (în continuare, *LD*), au fost extinse mecanic de P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din secolele XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, Bucureşti, 1959, p. 2—5, asupra redacţiei din codicele tulcean, care cuprinde şi fapte ulterioare.

[7] La concluzii asemănătoare, privind însă numai „analele domniei lui Ştefan cel Mare", ajunsese şi I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925, p. 422—425.

[8] Evident, la baza tuturor redacţiilor „putnene" cunoscute se află un prototip unic, a cărui alcătuire la mănăstirea Putna a fost demonstrată încă de B. P. Hăjdeu, *op. cit.*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

germane (în continuare *CMG*), în ciuda avertismentelor formulate de întîiul ei descoperitor, referitoare la debutul istoriografiei moldovenești și a raporturilor existente între diferitele grupe de cronici [9], nu a reușit, totuși, să modifice impresia deja formată asupra prototipului unic, elaborat treptat la curtea domnească a lui Ștefan cel Mare, așa cum conchidea, în fundamentala sa lucrare, N. Cartojan [10], și relua, cu noi argumente, P. P. Panaitescu, cu prilejul republicării vechilor ediții ale lui Ioan Bogdan [11]. Rezervele lui Șt. Ciobanu sau, mai tîrziu, ale lui Eug Stănescu [12] nu au mai putut, de aceea, să relanseze, decît incidental, examenul critic al textelor [13], ajungîndu-se la acreditarea, aparent definitivă, a tezei monogenetice, cu incertitudini minore doar la nivelul ultimelor redacții. O îndatorire metodologică obligatorie, menită să repună izvoarele în plenitudinea și autenticitatea lor informativă, oferind în același timp argumentele necesare stabilirii unei filiații cu valoare concret istorică a manuscriselor care transmit prototipuri dispărute sau a celor care, prin caracterul lor eclectic, au înglobat, prelucrat sau doar excerptat aceleași texte primare, a rămas în acest fel un deziderat al literaturii domeniului [14], iar observații, uneori fundamentale pentru desăvîrșirea retrospectivei istorice, nu au mai fost fructificate.

Propunîndu-ne, ca obiectiv final al investigației noastre, tocmai realizarea unei asemenea cerințe, vom proceda, pentru început, la analiza internă și comparativă a acelor cronici sau fragmente de cronici care redau istoria Moldovei de la Întemeiere pînă la înscăunarea lui Ștefan cel Mare (1359—1457) sub forma *listei de domnii*. Firește, adoptînd pentru desfășurarea demonstrației criteriul tipologico-structural, s-au avut în vedere particularitățile scrierilor istorice aflate în discuție, care înfățișează modalități de expunere diferite pentru principalele segmente analistice intrînd în componența lor. Indiferent deci de imaginea finală care va concretiza evoluția cronografiei slavo-române din Moldova : redactarea succesivă a secțiunilor componente, în ordinea vechimii etapelor istorice reflectate — cum presupunea Ioan Bogdan —, sau elaborarea primelor părți ale letopisețelor abia după ce fuseseră alcătuite analele domniei lui Ștefan cel Mare — părere acreditată încă de Ilie Minea [15] — autonomia formală a listelor de domnii tratînd perioada 1359—1457 justifică tratarea lor separată.

*

Evident, cele dintîi și mai semnificative indicii ale necesității unei segmentări a cuprinsului letopisețelor slave moldovenești sînt oferite de însești limitele cronologice ale unora dintre ele. Astfel, *Cronica scurtă nr. I* (în continuare *CS I*) [16] și cea de a doua parte a *Cronicii*

---

p. 19—21. Indiferent de obiecțiile lui I. Vlădescu și de rezervele care s-ar mai putea face pe marginea acestei atribuiri (v. Pavel Chihaia, *De la Negru Vodă la Neagoe Basarab*, București, 1976, p. 66—67), denumirea de *LP* nu poate fi totuși abandonată, înainte de a se găsi o altă explicație a prezenței știrilor specific „putnene".

[9] O. Górka, *Cronica epocei lui Ștefan cel Mare (1457—1499)*, în *RIR*, V—VI (1935—1936), p. 2—4 și 24—26.

[10] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, ediție de D. Simonescu și D. Zamfirescu, București, 1980, p. 57—62.

[11] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. X—XI, p. 2, 42, 54, 153 și 187.

[12] Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1947, p. 90, 94 și 98 ; Eug. Stănescu, *Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 23—24.

[13] Cum a procedat I. C. Chițimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, 1972, p. 29—89, repunînd în discuție modalitatea alcătuirii și transmiterii *Cronicii moldo-germane*.

[14] Stema propusă de P. Chihaia, *op. cit.*, p. 91, deși mai dezvoltată decît aceea avansată anterior de P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 54, se bazează totuși numai pe examinarea comparativă a titlurilor și introducerilor textelor cunoscute, fără corelația, obligatorie de altminteri, cu structura și cuprinsul acestora, astfel încît valoarea ei istorică apare de la început echivocă.

[15] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 289—290, 367—371, 382—385, 391 și 496 ; I. Minea, *op. cit.*, p. 26—29.

[16] Pentru evitarea confuziilor, vom denumi astfel prima înșiruire de domni, de la Dragoș la Bogdan II, iar cea de a doua, întreruptă la Bogdan Întemeietorul, *Cronica scurtă nr. II (CS II)*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moldo-ruse (în continuare *CMR*) [17] atestă circulația unor manuscrise autonome, cuprinzînd știri din perioada anterioară domniei lui Ștefan cel Mare, iar structura letopisețelor care trec de limita anului 1457, cu excepția *LB*, unitar în trăsăturile sale esențiale pentru întreg secolul XV, îndreptățesc și mai mult această constatare. *Letopisețul de la Putna nr. I* (în continuare *LP I*) se oprește astfel la anul 1451, ca și *CS I*, reluînd șirul informațiilor abia cu anul 1457, iar celelalte versiuni putnene, inclusiv *Cronica moldo-polonă* (în continuare *CMP*) încheie domnia lui Petru Aron într-un mod asemănător *CMR*: cu decapitarea lui Petru Aron de către Ștefan cel Mare „după cîtăva vreme" [18]. O atare precizare n-ar fi fost, desigur, necesară, dacă textul în cauză ar fi fost doar un simplu fragment al unui letopiseț mai amplu, dar devine firească atunci cînd continuarea faptelor lipsește.

S-ar putea obiecta însă acestei interpretări că premisele ei sînt greșite, întrucît *CMR* reprezintă, în partea consacrată istoriei statului moldovenesc de la 1359 la 1504, un extras dintr-o versiune putneană, materialul referitor la Ștefan cel Mare nefiind un adaos ulterior, ci o prescurtare a aceluiași text folosit și pentru domniile de pînă la anul 1457 [19], mai ales că știrile excerptate trădează o anumită preocupare [20], după cum *CS I* nu constituie, la rîndul ei, decît un extras dintr-o redacție de tipul *LP I* [21]. Cea dintîi obiecție este însă mai mult decît forțată, deoarece domniile dintre anii 1359—1399 sînt înfățișate de *CMR* [22] în succesiunea greșită, specifică *LD*, și nu după modelul putnean. De asemenea, sfîrșitul informațiilor cu privire la Ștefan cel Mare nu are nici o legătură cu cel din redacțiile putnene, unde consemnarea morții lui Ștefan se integrează organic în paragraful ce prezintă și domnia fiului său, Bogdan. Indiferent deci de momentul cînd această cronică a fost trimisă în Rusia [23], redactarea ei s-a încheiat în timpul domniei lui Bogdan III, mai înainte de alcătuirea prototipului compilației putnene [24].

[17] Excluzînd, firește, cele patru paragrafe finale, referitoare la evenimente din vremea lui Ștefan cel Mare, purtînd amprenta unui simplu adaos (v. și A. V. Boldur, *Cronica slavo-moldovenească din cuprinsul Letopisei ruse Voskresenskei*, în „Studii", 5/XVI, 1963, p. 1106—1108). Individualitatea listei domniilor rezultă și din faptul că titlul ei a fost atribuit întregii scrieri, întrucît narațiunea care constituie substanța *CMR* nu putea fi considerată de autorul ei drept o „Povestire pe scurt" (v. și G. Mihăilă, studiu introductiv la Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 54).

[18] *Cronicile slavo-române*, p. 61, 161 și 178 (aici însă într-o formă coruptă, care l-a determinat pe B. P. Hăjdeu, *op. cit.*, p 21, să plaseze alcătuirea listei domniilor din perioada 1352—1457 în cel de al treilea an al stăpînirii lui Ștefan cel Mare).

[19] În acest sens s-au pronunțat I. Bogdan, *op. cit.*, p. 318; I. Minea, *op. cit.*, p. 205—206; P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române*, p. 155; P. Chihaia, *op. cit.*, p. 66—68 (cu precizarea că modelul *CMR* nu avea încă adăugate știrile specific putnene).

[20] Presupunem că, în afară de știrea finală, referitoare la familia lui Ștefan cel Mare (care ar putea fi atribuită, datorită impresiei de detașare față de realitățile moldovenești pe care ea o trădează, și unui adnotator străin), celelalte trei au fost furnizate pentru a se documenta motivul agresiunii turcești, iar apoi al expediției poloneze din 1497, mai ales că nu lipsește, din cuprinsul listei domniilor, nici știrea referitoare la cedarea Chiliei de către Petru, în 1448, sau aceea privind primul tribut plătit turcilor. În același sens, este de remarcat și absența informației, tot de natură putneană, privind sfințirea mitropolitului Theoctist în vremea domniei lui Alexăndrel.

[21] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 414; I. Minea, *op. cit.*, p. 216; P. P. Panaitescu, *op cit.*, p. 38, care nu excludea totuși posibilitatea ca acest text să constituie „o formă primitivă, scurtă, a cronicii dinainte de Ștefan cel Mare (ea se oprește la moartea lui Bogdan II), care a fost după aceea amplificată"; Șt. Andreescu, *Începuturile istoriografiei în Moldova*, p. 8—9, dezvoltă această idee, plasînd însă alcătuirea *CS I* în vremea domniei lui Ștefan cel Tînăr.

[22] În textul slav din *Cronicile slavo-române*, p. 157, paragraful despre domnia lui Bogdan lipsește. El urmează însă după cel consacrat lui Sas (cf. *idem*, p. 160; I. Bogdan, *Vechile cronici moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891, p. 188; *Slaveano-moldavskie letopisi, XV—XVI vv.*, ediție de F. A. Grecul și V. I. Buganov, Moscova, 1976, p. 58.

[23] În timpul domniei lui Ștefan cel Mare, după I. Bogdan, *op. cit.*, p. 318 (atribuindu-se însă paragraful consacrat lui Bogdan compilatorului rus), și A. V. Boldur, *op. cit.*, p. 1099—1103 — ipoteză prea puțin plauzibilă; în vremea lui Bogdan III, după I. Minea, *op. cit.*, p. 205—206, și G. Mihăilă, studiu introductiv la I. Bogdan, *op. cit.*, p. 55—56 — cum, pare, de altfel, cel mai firesc după limita maximă a cronicii; sau în domnia lui Petru Rareș, după P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 153.

[24] Adică după aprilie 1517 (moartea lui Bogdan III) și înainte de august 1519 (lupta de la Ciuhur, cu tătarii), întrucît *CMP* păstrează aprecierea, desigur contemporană, a ana-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cea de a doua obiecție, referitoare la natura *CS I*, comportă observații asemănătoare. Este inexplicabil, de pildă, motivul pentru care autorul acesteia s-a oprit la anul 1451 și nu a prezentat, în continuare, duratele domniilor lui Ștefan cel Mare și Bogdan III, dacă scopul său a fost acela de a realiza o versiune prescurtată a succesiunii domnilor moldoveni. În plus, este de observat grija deosebită a autorului *LP I* de a prezenta o succesiune completă a domniilor, numerotîndu-le chiar și pe acelea pentru care izvorul folosit nu-i oferea un text de sine-stătător. Pentru a oferi, de exemplu, individualitatea necesară domniei lui Petru Aron, acesta a numerotat separat propoziția: „și i-a tăiat capul Petru voievod, numit Aron, la Răuseni" [25], excluzînd astfel nu numai posibilitatea unei lacune de copist, ci și pe aceea a alcătuirii *CS I* pe baza unui astfel de text, deoarece, în această situație, domnia lui Petru Aron ar fi trebuit totuși să figureze în cadrul ei. Pe de altă parte, juxtapunerea *CS I* unei alte liste, deosebită tipologic *(CS II)*, sugerează că acțiunea autorului ei nu a fost determinată de intenția prescurtării, ci de informațiile contradictorii ale unor texte autonome care-i parveniseră și pe care el le transcrie împreună tocmai pentru a le sublinia individualitatea. Un element sugestiv pentru autonomia listelor care se opreau la anul 1457 rezultă, de asemenea, din tratarea diferențiată a domniei lui Alexăndrel: patru ani în *Letopisețul de la Putna nr. II și nr. III* (în continuare *LP II* și *LP III*) [26], precum și în *CMP* sau în *CMR* și un an în *CS I* și, probabil, în *LP I* [27], al cărui autor nu a putut citi, într-adevăr, cifra în cauză, dar, avînd în vedere idenitatea limitei superioare a listei, anul 1451, valoarea ei era probabil aceeași. Or, atribuirea unei domnii unitare, de 4 ani lui Alexăndrel este în măsură să indice fără echivoc, după părerea noastră, adaosul unui glosator ce a interpretat defectuos informația referitoare la această perioadă, completînd lista anterioară cu durata domniei lui Petru Aron și prelungind-o, cu încă trei ani, pe cea a fiului lui Iliaș, dar fără a-i schimba acesteia din urmă și locul deja ocupat.

Unitară la prima vedere, această parte constitutivă a letopiseților slave moldovenești dovedește totuși suficientă incoerență pentru a justifica unele delimitări interne. Este astfel evident că lista domniilor din cea de a doua jumătate a secolului XIV, cu care începe *LB*, constituie un fragment distinct și omogen, cu alte caracteristici decît restul cronicii [28]. De-altfel, el este și separat de textul ce-i urmează prin subtitlul „Țarii Moldovei" [29]. Deosebit de semnificativă, în același sens, ni se pare a fi însă îmbinarea listei domniilor din cea de a doua jumătate a secoluluiXIV, în succesiunea specifică *LB*, cu lista domniilor dintre Alexandru cel Bun și Petru Aron caracteristică letopiseților putnene, în condițiile în care acestea din urmă prezintă într-o altă variantă cronologia perioadei 1359—1399, îmbinare realizată de *CMR*.

Un element izvorît nu din particularitățile structurale ale letopiseților, ci din valoarea lor informativă, conferă acestei constatări temeiuri sporite. Se știe astfel că totalul duratei domniilor dintre Dragoș și Iuga depășește cu mult intervalul de timp atribuit acestora de majoritatea letopiseților slave: 1359—1399. Contradicția a fost sesizată încă de la începutul secolului XVI, soluționîndu-se într-un mod corespunzător posibilităților epocii. Istoriografia modernă consacrată celei de a doua jumătăți a secolului XIV însumează la rîndul ei o multitudine de interpretări cu privire la cronologia aceleiași perioade, consensul opiniilor nefiind încă obținut [30]. O singură observație se impune totuși cu certitudinea necesară și ea interesează îndeaproape aspectul discutat: oricum s-ar încerca modificarea duratei domniilor

---

listului că în vremea noului domn, Ștefan cel Tînăr, „țara a fost în pace din toate părțile" *(Cronicile slavo-române*, p. 183) — apreciere dezmințită de conținutul completării care urmează (B. P. Hăjdeu, *op. cit.*, p. 24, și I. Minea, *op. cit.*, p. 28; v. și Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 11—12, și P. Chihaia, *op. cit.*, p. 66).

[25] *Cronicile slavo-române*, p. 49.

[26] Denumire *(Letopisețul de la Putna nr. III)* pe care o atribuim textului slav al traducerii efectuate de Vartolomei Măzăreanu. Denumirea propusă de P. Chihaia, *op. cit.*, p. 66: *Cronica de la Bisericani*, nu credem că poate fi reținută, deoarece acolo s-a executat numai o simplă copie.

[27] *Cronicile slavo-române*, p. 61, 70, 161 și 178 și, respectiv, 39 și 48 (în textul slav, omisiunea nu este marcată; v. și *Slaveano-moldavskie letopisi*, p. 63).

[28] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 382; v. și p. 290—291, unde se observă deosebiri de redactare, începînd cu domnia lui Alexandru cel Bun, chiar și în textul *LP I*.

[29] *Cronicile slavo-române*, p. 14.

[30] Pentru cele mai recente încercări de soluționare a dilemelor, v. Șt. Gorovei, *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 90—121, și V. Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982, p. 290—340.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dintre Dragoș și Iuga nu se poate ajunge, pornind de la variantele de liste cunoscute, la totalul de 40 de ani și 4 luni, cît le este rezervat în corpul letopisețelor [31]. Or, după părerea noastră, este mai mult decît evident, în acest caz, că vechilor computiști, chiar admițînd elaborarea listei pe baza unui material informativ extrem de inconsistent, nu li se poate atribui o greșeală elementară de adunare și scădere. Cea mai firească explicație a contradicției constă în apariția ei ulterioară, atunci cînd lista primilor domni, cuprinzînd deja unele greșeli și adaosuri, a fost corelată cu anul descălecatului, 1359, și alăturată alteia, ce prezenta șirul domniilor din prima jumătate a secolului al XV-lea, începînd însă cu anul 1399 [32]. Iar acest moment este ilustrat convingător tocmai prin modificarea anului înscăunării lui Alexandru cel Bun de către autorul modelului inserat în *CMR*, în *Cronica sîrbo-moldovenească* [33] și în așa-zisul *Letopiseț latinesc* [34] — ultimele două prezentînd văleatul 6915 (1407) lecturat greșit 6921 (1413) [35], ca și autorul fragmentului analistic descoperit de A. Iațimirski [36].

Așadar, *Lista domniilor de la Dragoș la Iuga* (prescurtat *Lista A)*, înglobată ulterior în corpul altor liste, mai ample, a avut inițial o independență redacțională și textologică sesizabilă încă. Evident, această concluzie, ca și argumentele ce o susțin, implică automat acceptarea unui text primar asemănător: *Lista domniilor de la Alexandru cel Bun la Bogdan/ Petru Aron* (prescurtat *Lista B)* și cu privire la domniile primei jumătăți a secolului XV [37].

---

[31] Soluția propusă de V. Spinei, *op. cit.*, p. 302—303: eliminarea a cca. 4 ani din totalul domniilor din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, datorită celor 7 interferări și suprapuneri ale sfîrșitului unei stăpîniri cu începutul alteia, rămîne însă, la rîndul ei, improbabilă. Cei care au înscris în lista inițială duratele primelor domnii, au fost, fără îndoială, în imposibilitate de a determina cu exactitate și numărul lunilor sau al săptămînilor aferente anilor, cum vor proceda analiștii ulteriori. Rotunjind însă duratele, ei n-au făcut-o, desigur, numai în plus sau numai în minus, pentru a ne obliga să scădem sau să adunăm un număr de ani din totalul existent, în funcție de alte considerente.

[32] An pentru care pledează totuși C. Cihodaru, *Rectificarea unor date privind istoria Moldovei la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea*, în *AȘUI*, Istorie, XXVI, 1980, p. 31—46.

[33] *Cronicile slavo-române*, p. 160 și 192; v. și n. 69.

[34] Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 75. Individualitatea sursei a provocat luări de atitudine deosebite. Printre alții, în favoarea *Letopisețului „latinesc"* s-au pronunțat: C. Giurescu, *Noui contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene*, București, 1908, p. 56—72, și C. C. Giurescu, *Introducere* la *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă, 1359—1595*, de Grigore Ureche vornicul și Simion Dascălul, ed. I, București, 1934, p. LXII—LXIV (edițiile următoare, a II-a și a III-a, reiau aceeași părere), iar împotrivă: P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, în *ARMSI*, seria *III*, tom. IV, p. 47—50, și I. Minea, *Din istoria culturii românești*, Iași, 1934, p. 127—128. I. Chițimia, în *Istoria literaturii române*, vol. I, ed. a II-a, București, 1963, p. 358, și Liviu Onu, *Studiu introductiv*, la Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1967, p. 12—13, acceptînd individualitatea *Letopisețului „latinesc"*, îl identifică cu izvorul moldovenesc al operelor istoricilor poloni Martin Kromer și Matei Miechowita. Oricare ar fi însă adevărul, la baza știrilor atribuite *Letopisețului „latinesc"* se află, evident, o sursă slavă internă, mai ales că și celelalte știri care-i aparțin sigur: domnia unui oarecare Ștefan, în 1448, retragerea lui Petru Aron, în 1457, în Ardeal, și omiterea celor trei zile de luptă după 18 noiembrie 1473, acuză aceeași proveniență.

[35] În legătură cu această confuzie, se află, credem, și cea de a doua: văleatul 6923 <1415> (Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 78) pentru aducerea moaștelor Sf. Ioan cel Nou la Suceava. Într-adevăr, dacă „acest Alixandru vodă multe lucruri bune au făcut... în doi ani a domniei sale", atunci prin cei „doi ani" se putea înțelege și „în al doilea an" sau „după doi ani", lectură care, conjugată cu precedenta: 6921 <1413>, reprezentînd anul greșit al înscăunării, oferea, pentru aducerea moaștelor Sf. Ioan cel Nou, văleatul 6923 <1415> — așa cum consideră Al. Piru, *Alte precizări necesare*, în „Luceafărul", XXVI, nr. 38, din 24. IX. 1983, p. 7 (v. și Dan Zamfirescu, *Din nou despre întîiul scriitor român*, rev. cit., XXVI, nr. 43, din 29 octombrie 1983, p. 10).

[36] *Repertoriul manuscriselor de cronici interne*, de I. Crăciun și A. Ilieș, București, 1983, p. 431.

[37] Prezentarea duratei domniei lui Alexandru cel Bun de către *LD*, într-o formă aparent similară notațiilor anterioare: „32 de ani și 8 luni", ar putea fi eventual considerată

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Altfel, nu s-ar putea explica cum a reuşit autorul *CMR* să realizeze îmbinarea specifică la care ne-am referit, de vreme ce, admiţînd apariţia elementelor specifice ale *Listei A* din *LB* şi *CMR* pe terenul unei liste ce se continua pînă la 1451/1457, nu se justifică nici absenţa acestora din redacţiile putnene care au preluat ulterior modelul şi nici ignorarea parţială a Listei B de către autorul *LB*, evident neinformat asupra unor perioade: 1441—1443, cînd a încetat diarhia Iliaş-Ştefan, sau 1445—1448, cînd s-au succedat domniile lui Ştefan, Roman şi Petru, precum şi guvernarea lui Csupór de Monoszló (Ciubăr Vodă).

*

Pentru succesiunea domniilor dintre Dragoş şi Alexandru cel Bun letopiseţele moldoveneşti oferă, după cum s-a observat deja, mai multe variante, considerate uneori ca derivînd dintr-un prototip comun, iar alte ori ca independente şi înglobînd informaţii proprii[38]. Prima ipoteză presupune, firesc, explicarea plauzibilă a tuturor deosebirilor dintre listele de letopiseţ cunoscute şi reconstituirea pe această bază a unei filiaţii logice, care să poată suporta ulterior imperativele procesului istoric de transmitere a prototipului. Un tablou sinoptic cu ştirile fiecărei variante, şi nu numai cu duratele domniilor, cum s-a procedat uneori, va facilita, firesc, înţelegerea situaţiei (vezi *anexele*). Subliniem însă că, şi de această dată, studiul comparativ trebuie să pornească de la particularităţile textelor, deoarece, corecte sau greşite, ele sînt purtătoarele ştirilor istorice şi nu invers. Un asemenea element distinctiv, de natură structurală, constă, desigur, în inversarea succesiunii Bogdan-Laţcu de către modelul inserat în *CMR* şi în *Letopiseţul domnesc* (în continuare *LD*)[39] elaborat curînd după anul 1500 şi care ne-a parvenit în două versiuni: *LD I* şi *LD II*[40].

Diferenţierile interne ale acestei variante a *Listei A* — pe care o vom denumi *varianta greşită* —, puţin numeroase, sînt totuşi revelatoare prin convergenţa lor către un izvor comun. Durata de 12 ani, pe care *LD I* (vezi *Anexa III*) o atribuie, ca şi <*Cronologia domnilor Moldovei*>, alcătuită de mitropolitul Dosoftei[41], domniei lui Petru, este astfel o evidentă greşeală de copist, cifra 6 (ѕ), atestată şi de *LD II*, putîndu-se confunda uşor, într-un text deteriorat, cu cifra 2 (к). De asemenea, lipsa din cuprinsul *LD II* (vezi *Anexa I*) a legăturii de rudenie dintre Ştefan, pe de o parte, şi Petru şi Roman, pe de altă parte, poate fi considerată o simplă omisiune de copist sau un element interpretativ propriu, după

---

ca un indiciu al prelungirii *Listei A* pînă la anul 1432. În acest caz însă nu s-ar putea explica de ce autorul listei a omis să menţioneze descendenţa lui Alexandru cel Bun — element de bază al tuturor paragrafelor precedente. Pe de altă parte, este neîndoielnic, după părerea noastră, că stabilirea duratei domniei s-a făcut, de această dată, tocmai pe baza informaţiilor scrise existente cu privire la înscăunarea (23 aprilie 1399) şi moartea (1 ianuarie 1432) lui Alexandru cel Bun — informaţii care vor fi valorificate, după cum se va vedea, abia într-un moment ulterior alcătuirii *Listei A*.

[38] Prima a fost, implicit acceptată de susţinătorii letopiseţului unic scris la curtea lui Ştefan cel Mare (v. I. Minea, *Letopiseţele moldoveneşti...*, p. 225; P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române*, p. 4, 38 ş.a.). Pentru cea de a doua, v. C. Cihodaru, *Tradiţia letopiseţelor şi informaţia documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în *AIIAI*, V, 1968, p. 18—19, care împarte listele cunoscute în două grupe, sau A. Sacerdoţeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei pînă la Alexandru cel Bun...*, în *Rsl*, XI, Istorie, 1965, p. 220—223, care distinge chiar trei grupe, fiecare dintre ele reprezentînd tradiţii locale diferite.

[39] Nu putem fi de acord cu denumirea de *Letopiseţ anonim*, sub care a fost publicat *LB de către* P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române*, p. 5, deoarece toate cronicile anterioare lui Macarie sînt, în fond, anonime. În plus, elaboratul identificat de I. Minea şi atestat, în cuprinsul *LB*, prin textul cu aceeaşi grafie de la început şi pînă la paragraful consacrat morţii Mariei Despina (v. I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, Bucureşti, 1895, p. XVIII din reproducerea fotolitografică), nu constituie decît prima parte a *LB* (v. şi mai sus, n. 6).

[40] Avem în vedere, în afară de versiunea preluată de *LB*, şi pe cea inclusă, prin intermediul *Letopiseţului moldovenesc*, în opera lui Grigore Ureche (I. Bogdan, *Scrieri alese*, p. 346—360 şi 389—391; I. Minea, *op. cit.*, p. 163—181; P. P. Panaitescu, *Introducere* la Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 39—40), cu suficiente particularităţi pentru a fi luată deosebit în consideraţie.

[41] *Cronici şi povestiri româneşti versificate (sec. XVII—XVIII)*, ediţie de Dan Simonescu, Bucureşti, 1967, p. 50 (notaţie marginală).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cum menţiunea morţii lui Dragoş şi a lui Sas ca domni se explică, desigur, prin generalizarea automată a expresiei „şi a murit" de către un glosator intermediar, căci, reîntîlnindu-se şi în textele celeilalte variante, ea pare să fi caracterizat cele dintîi modele.

Ultima şi cea mai importantă neconcordanţă internă a *variantei greşite* constă în durata diferită a domniei lui Bogdan, înscrisă în *CS II:* două luni şi 4 ani, pentru cei 6 ani din restul textelor (vezi *Anexa IV*). Forma de redare a acestei durate, întîi numărul lunilor şi apoi cel al anilor: в мѣсяци дли д лѣта (două luni, însă 4 ani)[42], trezeşte totuşi, de la început, suspiciuni legitime, deoarece, mai tîrziu, în situaţii similare: la Alexandru cel Bun şi Iliaş, procedeul va fi cel normal, iar o preciziune de asemenea natură, într-o listă care reuşeşte să indice cu oarecare aproximaţie abia numărul anilor, distonează pînă la contradicţie. După toate probabilităţile ne aflăm, aşadar, şi de data aceasta, în faţa unei lecturi eronate a prototipului, textul cronicii sugerînd chiar şi explicaţia corespunzătoare. Se observă astfel cu uşurinţă că, în timp ce după titlurile lui Dragoş şi al lui Sas urmează verbul „a domnit" (господствова, госпожд[а]дл), după numele lui Bogdan el lipseşte. Pe de altă parte, din analiza internă a textului corupt rezultă că ceea ce l-a determinat pe copist să interpreteze astfel au fost literele iniţiale şi finale pe care le-a descifrat. Presupunem, de aceea, că natura stăpînirii lui Bogdan a putut fi redată prin expresia владда землн cu atît mai mult cu cît în primele faze ale elaborării *Listei A* se surprinde, după cum se va vedea, exact o astfel de preocupare[43].

Redarea eronată a duratei domniei lui Bogdan în textul *CS II* are însă o semnificaţie deosebită şi din alt punct de vedere, întrucît, cu ajutorul ei, se poate explica intervalul de 6 ani atribuit domniei lui Bogdan de către redacţiile aparţinînd *variantei greşite*. Textul deteriorat sau cu o grafie confuză, care a provocat interpretarea analizată mai sus, putea desigur genera şi cealaltă inadvertenţă, prin adunarea primei cifre, considerată ca reprezentînd anii, şi nu lunile, unei domnii separate, cu cea de a doua cifră: 2+4=6. Dar, în acest fel, dispărînd tocmai elementul esenţial care putea conferi *variantei greşite* calităţi de arhetip independent, succesiunea Laţcu-Bogdan nu mai reprezintă, desigur, decît o simplă inversiune a ordinii normale din celelalte texte[44], cauzată probabil de acţiunea a doi copişti, primului datorîndu-i-se adăugarea marginală sau printre rînduri a domniei lui Laţcu, după ce iniţial o omisese, iar celui de al doilea intercalarea ei în text, dar după propoziţiunea ce consemna domnia lui Sas[45].

Aceeaşi *CS II* fragmentară oferă însă şi o altă explicaţie, de natură să acrediteze acurateţea informativă a listei de domnii primitivă, eliminînd concomitent din sfera disputelor istoriografice un personaj inexistent: voievodul Ştefan, care l-ar fi precedat în scaun pe Bogdan Întemeietorul, dar care a fost considerat, fără o prealabilă critică de text, ca succesor şi chiar fiu al acestuia[46]. În realitate, manuscrisul inserînd cele două cronici scurte moldoveneşti, cu marginea pagnilor tăiată la legarea sa[47], nu prezintă, după domnia lui Sas, decît un text — ţinînd cont, fireşte, de rectificarea operată deja — perfect omogen

---

[42] *Cronicile slavo-române*, p. 39. În *Slaveano-moldavkie letopisi*, p. 35, în loc de дли s-a citit нлн (sau).

[43] Nu este exclus, de asemenea, apelînd la exemplul autorului *CMR (Cronicile slavo-române*, p. 157), care utilizează pentru definirea guvernării lui Sas termenul воеводствова (a voievodat), ca acesta să fi fost atribuit şi lui Bogdan.

[44] P. Chihaia, *op. cit.*, p. 77, presupune că inversiunea ar fi fost „favorizată de formularea: „Şi a domnit Bogdan voievod 4 ani. Fiul lui Laţco voievod a domnit 8 ani", din care „se poate înţelege, evident, într-o scriere fără semne de punctuaţie, că Bogdan este fiul lui Laţco şi invers" — presupunere inacceptabilă însă pe terenul limbii slave.

[45] Este interesant că mitropolitul Dosofei *(Cronici şi povestiri...*, p. 50), nu a respectat şi inversiunea Laţco—Bogdan, proprie modelului pe care l-a folosit (evident un *LD*, întrucît, după Alexandru cel Bun, nu prezintă decît domniile lui Iliaş, Ştefan şi Bogdan, deci pe cele care figurează şi în *LB*). Dar, cu privire la Bogdan şi Laţco, informaţia sa a fost, desigur, mai bogată, întrucît redă şi numele soţiilor acestora, aşa încît este de presupus o corijare motivată a succesiunii greşite. Sursa folosită — probabil un pomelnic bisericesc — nu i-a îngăduit însă şi modificarea duratei domniei lui Bogdan, care a rămas tot de 6 ani.

[46] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 21—22; Şt. Andreescu, *op. cit.*, p. 9. În *Slaveano-moldavskie letopisi*, p. 35, lacuna a fost, de asemenea, completată: ст<ефан>, după modelul ediţiei lui P. P. Panaitescu.

[47] *Cronicile slavo-române*, p. 38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

referitor la domnia succesorului: ПОТОМ СТ... БОГДАН ВОЕВОДА <ВЛАДА ЗЕМЛИ> Д Л'КТА Evident, după cele două litere în discuţie, nu putea urma un nume propriu, întrucît spaţiul dispărut, de maximum patru-cinci litere, nu mai îngăduia şi alte precizări în legătură cu persoana acestuia. Presupunem, de aceea, că grupul СТ provine de la apelativul СТАРЫИ, absolut necesar pentru diferenţierea celor doi domni cu nume identic care se succedaseră pe tronul Moldovei pînă atunci: Bogdan Întemeietorul şi Bogdan, tatăl lui Ştefan cel Mare, conţinutul expresiei obţinînd astfel un înţeles firesc: „Apoi bătrînul Bogdan voievod a stăpînit ţara patru ani" [48].

Spre deosebire de textele analizate mai sus, cele aparţinînd *variantei corecte*, cu succesiunea normală: Bogdan-Laţcu, dovedesc o divergenţă sporită a informaţiilor, rezultată, firesc, din circulaţia mai intensă a manuscriselor ce le-au reprezentat. Cel mai elocvent exemplu de acest fel îl oferă *CMP* (vezi *Anexa* I), care, prin manuscrisul Rusiecki, a ajuns să atribuie lui Laţcu, Petru şi Roman aceeaşi durată a domniei. Trebuie însă admis că cei opt ani înscrişi de acest manuscris la domnia lui Petru, spre deosebire de manuscrisele Załuski şi Naruszewicz, care îi omit, nu pot proveni, nici într-un caz, din textul slav al *Letopiseţului mixt* (în continuare *LM*)[49], unde o astfel de lectură nu ar avea justificări, ci au apărut după efectuarea traducerii polone, foarte probabil chiar cu prilejul alcătuirii manuscrisului Rusiecki [50]. Tot pe terenul traducerii poloneze s-a produs şi confuzia, explicabilă de această dată, dintre cifrele *3*, indicînd durata corectă a domniei lui Roman, şi *8*, existentă azi în toate manuscrisele, după cum desemnarea aceluiaşi domn ca fiu al lui Petru, în loc de frate, se poate pune fie pe seama traducătorului, fie pe cea a copistului care a introdus cronica în manuscrisul Brzeski, preocupat evidentde a arăta pe fiecare domn al cui fiu era şi inserînd observaţii de această natură la Bogdan şi la Iuga. Eroarea poate fi pusă însă şi pe seama autorului *LM* sau chiar a celui ce a efectuat copia după prototipul putnean — copie ce poate fi considerată *Letopiseţul de la Putna nr. IV* (în continuare, *LP IV)* —, care nu au înţeles corect textul anterior şi s-au considerat îndreptăţiţi să înlocuiască termenul de frate cu cel de fiu. În sfîrşit, inexistenţa numelui lui Sas este explicată chiar de adnotatorul polon, iar durata domniei sale va fi fost cuprinsă în aceeaşi lacună, trecînd astfel neobservată.

Un text alterat de aceeaşi circulaţie mai frecventă a manuscriselor prezintă şi *LP III* (vezi *Anexa I).* Absenţa numelui voievodului Petru se datorează, firesc, unei neatenţii de copist sau unui text parţial deteriorat, ca şi aceea a înrudirii lui Ştefan, după cum ştirea despre uciderea lui Sigismund la Hîndău nu înseamnă decît înţelegerea defectuoasă a precizării: „Acesta a biruit pe Jicmont, craiul unguresc, la Hîndov, şi a murit", întîlnită şi în *LP I* [51] РАЗБИ (a biruit) putînd fi lecturat ОУБИ (a ucis). Paragraful consacrat lui Iuga: „Şi au mai domnit doi ani" [52], denotă, la rîndul său, aceeaşi stare precară de conservare a originalului slav, prezenţa adverbului „mai" (ИАИ) putîndu-se explica tocmai pe baza numelui lui Iuga (Юга) sau a poreclei ОЛОГЫИ (Ologu) [53].

Particularităţi mai mult sau mai puţin sesizabile dovedesc, de asemenea, şi celelalte redacţii aparţinînd *variantei corecte*, dar, pentru înţelegerea lor, este necesară o aprofundare a examenului critic. Este evident astfel că fragmentele iniţiale ale tuturor redacţiilor cunoscute se cuvin a fi mai întîi disociate, întrucît lista propriu-zisă a domniilor din cea de a doua jumătate asecolului XIV nu poate fi judecată prin particularităţile celorlalte elemente componente, cu o semnificaţie mai largă: titlul, data şi enunţul întemeierii

---

[48] Acelaşi atribut, şi în inscripţia pietrei tombale de la Rădăuţi, pusă de Ştefan cel Mare *(Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, p. 251).

[49] Propunem această denumire pentru textul slav al *CMP*, întrucît el reprezenta, după cum relevă critica comparativă, pentru partea anterioară anului 1504, un letopiseţ de tip putnean (v. I. Bogdan, *op. cit.*, p. 303 şi 305), în timp ce evenimentele ulterioare erau înfăţişate în maniera unui letopiseţ domnesc.

[50] În acest sens pare să pledeze şi forma „lat" pentru „liath", întrebuinţată la Roman şi Laţcu; v. şi P. P. Panaitescu, *Cronica moldo-polonă*, în *RIR*, I, 1931, p. 116.

[51] *Cronicile slavo-române*, p. 48.

[52] *Ibidem*, p. 69.

[53] Eventual, conjuncţia iniţială: „şi" (И) ar putea să sugereze numerotarea domniilor în model — procedeu folosit de către autorul *LP I* —, cifra 8 (И) fiind tratată ca o literă obişnuită.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sau modul de înfăptuire a descălecatului [54]. Aşa cum probează cele două cronici scurte care ni s-au transmis, *Lista A*, lipsită probabil de un titlu anume, ca şi de alte precizări introductive, începea simplu, prin consemnarea venirii lui Dragoş în Moldova: Прїидє Драгошє воєвода и господствова в҃ лѣта — formulare ce se reîntîlneşte aidoma în toate textele, iar *CS II* o reia şi în paragraful consacrat lui Sas. De asemenea, comparînd redacţiile cunoscute ale *Listei A*, rezultă că structura de bază a unui paragraf constă din următoarele elemente: o expresie introductivă, numele şi calitatea persoanei, înrudirea ei cu cea menţionată anterior, natura stăpînirii şi durata ei, încheiată uneori de consemnarea morţii celui care a exercitat-o. Intr-un singur caz doar, la domnia lui Ştefan, ne întîmpină adaosul specific letopiseţelor putnene, referitor la victoria moldovenească de la Hindău asupra armatei lui Sigismund de Luxemburg, şi care, tocmai de aceea, impune gruparea separată a textelor ce-l conţin [55]. In sfîrşit, pentru o cît mai corectă evaluare tipologico-structurală a raporturilor oferite de texte, se impune, credem, cu toată probabilitatea unei astfel de operaţiuni, reconstituirea modelelor preluate de cele care ne-au parvenit în altă limbă: *CMP*, *Traducerea românească a Letopisețului de la Putna* şi *Letopiseţul Ţării Moldovei* de Grigore Ureche (vezi *Anexa I*) [56]. Şi aceasta, cu atît mai mult cu cît gradul de fidelitate a acestora faţă de modelele urmate nu se dezminte decît rareori, iar expresiile întrebuinţate sugerează, de regulă, corespondentul slav din celelalte redacţii.

Astfel, expresia introductivă: „potem" („pothem", „potim"), din *CMP*, atestă că *Lista A* din cadrul *LM* începea, cel puţin paragraful consacrat domniei lui Sas, cu adverbul потом (apoi) [57], pe care îl înfăţişează şi *CMR*, dar în alte situaţii. Desigur însă că ceea ce l-a determinat pe traducătorul polon sau, mai curînd, pe unul din predecesorii săi să extindă automat expresia folosită iniţial a fost tocmai lipsa ori insuficienţa elementului de legătură la unele din paragrafele următoare, aşa cum traducătorul *LP III* a adăugat, acolo unde echivalentul slav lipsea, adverbul „apoi". In ceea ce priveşte expresiile: „sin Bogdanov", „sin Petrow" şi „Romanov brat", ele constituie, desigur, inovaţii ale aceluiaşi tălmăcitor polon, întrucît în textul slav va fi fost сынъ єго şi, respectiv, братъ єго, aşa cum probează conservarea primei expresii în paragraful consacrat domniei lui Sas. Aflat la o şi mai mare distanţă faţă de sursa care ni-l transmite, textul slav al *Listei A* din *LD II*, inclus apoi în *Letopiseţul moldovenesc*, folosit de Grigore Ureche, se dovedeşte totuşi uşor de reconstituit, întrucît expresia introductivă по немъ a fost redată, evident, prin cuvintele „pe urma lui" sau „după dînsul", în timp ce acolo unde ea lipsea apare forma „după moartea" sau „după domnia". Cerinţe stilistice i-au impus, totodată, traducătorului să atribuie verbului господствова nuanţe diferite: „au domnit", „au ţinut domnia" şi „au stătut la domnie", în ultimul caz făcîndu-se necesară, în continuare, şi precizarea că apoi „au ţinut domnia" sau „au domnit", patru şi, respectiv, şapte ani.

Singura particularitate a modelelor preluate, pe care nici unul din textele avute în vedere nu pare să o fi respectat întocmai, constă în ordinea elementelor unui paragraf,

---

[54] Aşa cum a procedat P. Chihaia, *op. cit.*, p. 68—85 (v. şi mai sus, n. 14). De altfel, nici înţelesul titlului „Povestire pe scurt" (*ibidem*, p. 66) nu poate fi limitat la intenţia de rezumare a unui text anterior. Este vorba, după părerea noastră, în primul rînd, de o altă concepţie de elaborare a informaţiei istorice, deosebită de cea a însemnărilor sau naraţiunii analistice, adică tocmai de modalitatea listei de domnii.

[55] Un al doilea adaos, referitor la prinderea lui Iuga de către Mircea cel Bătrîn, înfăţişează *LB*, dar în cadrul primului paragraf referitor la Alexandru cel Bun (*Cronicile slavo-române*, p. 14), astfel încît el nu poate fi avut în vedere la reconstituirea *Listei A* (v. şi mai sus, n. 37).

[56] Nu pot fi reţinute, din păcate, în acelaşi sens, <*Cronologia domnilor Moldovei*>, de mitropolitul Dosoftei (*Cronici şi povestiri*..., p. 50—51), şi nici lista domniilor dintr-un letopiseţ, probabil de tip putnean, utilizată de Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto de gli annali di Rausa*, Veneţia, 1605 (*apud* N. Iorga, *Studii şi documente*, III, Bucureşti, 1901, p. LXIV—LXV; v. şi I. Minea, *op. cit.*, p. 162—163), întrucît ambele prelucrări nu au mai păstrat structura textelor iniţiale.

[57] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 303, atribuie originalului expresia по немь, reţinînd însă ca formă de bază a traducerii polone: „po tym"; observăm însă că această din urmă construcţie nu se întîlneşte decît la paragrafele consacrate lui Petru şi Iuga, forma preferată, şi după 1399, de traducător, chiar şi în situaţii nemotivate, fiind „potem". In plus, dacă originalul slav ar fi avut forma propusă de I. Bogdan, ar fi trebuit să aflăm în textul polon expresiile: „po tego" (după acesta) sau „po niego" (după el).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

corespunzătoare modului de exprimare specific limbii polone şi, respectiv, limbii române. Reconstituirea ei se înfăţişează totuşi ca posibilă, printr-o strictă raportare la redacţiile cele mai apropiate tipologic. Astfel, *CMP* prezintă un text care, în ciuda unor uşoare similitudini cu *LP I*, prin trăsăturile sale esenţiale: absenţa titlului de „voievod" acordat domnilor şi a consemnării decesului acestora, precum şi prin utilizarea regulată a verbului „a domnit", se apropie de forma *LP II*. Desigur, poziţia consecvent finalq a verbului, chiar şi în paragrafele consacrate lui Bogdan şi Ştefan, cînd toate celelalte redacţii îl atestă aici la început, sugerează extinderea mecanică a situaţiei din primul alineat, fie de către traducătorul polon, fie de către predecesorul său, acţiune susţinută oarecum, în primul caz, de utilizarea adverbului ПОТОМ (apoi) ca formulă introductivă. În cazul paragrafului destinat lui Sas intervertirea este, de altfel, demonstrabilă, întrucît, lipsind nu numai numele domnului, ci şi durata domniei lui, caracterul unitar al omisiunii din model impune automat verbul în poziţie iniţială. Dar, chiar şi cu aceste amendamente, este totuşi evident că ne aflăm în faţa unei alte variante a prototipului putnean: *LP IV*, care a fost utilizată la alcătuirea *LM*.

La rîndul său, textul slav al *LP III*, derivînd dintr-un arhetip care avea inserat adaosul specific, referitor la victoria moldovenească de la Hindău, şi era lipsit de expresiile introductive ale domniilor lui Petru, Roman şi, probabil, Iuga, ca şi *LP I*, omitea totuşi titlul de „voievod", dovedind astfel contingenţe şi cu *LP II*. În ceea ce priveşte ordinea elementelor centrale din paragrafele consacrate lui Sas şi Laţco, ea pare să reprezinte o inversiune faţă de modelul slav, întrucît filiaţia precede, în toate redacţiile, numele domnului, cu excepţia situaţiei particulare din *LP I*, la domnia lui Petru. Este de reţinut, în acelaşi sens, şi topica nefirească, precum şi posibilitatea de confuzie care ar fi rezultat, pe terenul limbii române, respectîndu-se ordinea expresiilor din textul slav: „Iar după dînsul feciorul lui Sas a domnit...".

În sfîrşit, *Letopiseţul Ţării Moldovei* (şi, implicit, *Letopiseţul moldovenesc*) prezintă un text foarte apropiat *Listei A* din *LD I*, aşa cum probează expresia iniţială de la domnia lui Ştefan, unde „iară" reproduce evident pe ТАКЪ, deşi, prin locul rezervat filiaţiei lui Petru, el aminteşte şi de forma aceleiaşi liste din *CMR*. Redacţia *LD II* se diferenţiază totuşi de celelalte prin omiterea înrudirii lui Ştefan, dar mai ales prin notificarea morţii lui Dragoş şi a lui Sas, indicînd astfel că preztnţa aceluiaşi element în *LP I* nu este deloc insolită.

Încheind astfel şirul observaţiilor necesare reconstituirii modelelor slave ale redacţiilor *Listei A* care ne-au parvenit în altă limbă, devine posibilă, credem, încercarea de reconstituire a prototipurilor celor două variante ale acestora, analizate anterior. Astfel, în cadrul *variantei corecte*, se cer a fi juxtapuse, mai întîi, cele patru redacţii ale prototipului putnean — redacţii care, în funcţie de elementul distinctiv major: menţionarea victoriei de la Hindău, din 1395, se asociază două cîte două: *LP I* cu *LP III* şi *LP II* cu *LP IV* şi impun admiterea teoretică a două prototipuri secundare (vezi *Anexa II*). Modelul celor dintîi se caracterizq, desigur, prin adaosul menţionat de la domnia lui Ştefan. Aşa cum atestă situaţia alineatelor referitoare la Petru, Roman şi Iuga, din *LP I*, structura elementelor unei domnii nu era însă atît de complexă. Se poate admite astfel că expresia introductivă şi verbul „a domnit" lipseau nu numai la acestea, ci şi la paragraful despre Laţcu, deoarece poziţia diferită a ultimului în cele două variante denotă adaosul specific al autorilor lor. Prin comparaţie cu celelalte două redacţii putnene, *LP II* şi *LP IV*, se poate considera, de asemenea, că modelul în discuţie nu cuprindea, cu excepţia primului paragraf, titlul de „voievod" dat domnilor, dar consemna expresia finală Н ОВМРѢТЪ (a murit), întocmai ca şi *LP I*, deoarece formula întrebuinţată după paragrafele care n-o inserau: ПО НЕМЪ (după el), s-a păstrat ca atare şi în *LP III*[58]. Într-adevăr, autorul *LP I* nu a menţionat moartea în scaun a lui Dragoş — aşa cum va proceda *LD II* — şi nici a lui Roman sau Iuga, fiind probabil informat că sfîrşitul acestora nu s-a produs odată cu încetarea domniei[59].

[58] Valoarea informativă a redacţiei *LPS I* este sporită şi de acel ПАКЪ (iarăşi), antepus verbului, care poate constitui o reminiscenţă a faptului că Ştefan, fiul Muşatei, mai domnise o dată (v. în acest sens bogata literatură consacrată episodului „Plonini", ultimele intervenţii fiind semnate de Şt. Gorovei, *Indreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea*, p. 115—118; Şerban Papacostea, *Triumful luptei pentru neatîrnare: întmeierea Moldovei şi consolidarea statelor feudale româneşti*, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 179—181, şi V. Spinei, *op. cit.*, p. 291—294; v. şi C. Cihodaru, *Rectificarea unor date...*, p. 40—44.

[59] Notificarea decesului lui Dragoş în scaun poate fi considerată omisiune sau adaos, în funcţie de identificarea care se acceptă: Dragoş „descălecătorul" sau Dragoş „restaurato-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În schimb, autorul *LP III* a considerat probabil că menţionarea decesului lui Sas, în condiţiile în care el lipsea la ceilalţi domni, poate fi ignorat, dacă nu cumva o astfel de atitudine a avut chiar traducătorul. Rezultă deci că structura *Letopiseţului putnean secundar* I (în continuare *LPS I)* nu se întemeia pe construcţia aproximativ simetrică a paragrafelor consacrate celor opt domnii, ci pe perioade mai ample, organizate în funcţie de verbul „a domnit". Două dintre acestea, înglobîndu-i pe Bogdan, Laţcu, Petru şi Roman, pe de o parte, precum şi pe Ştefan şi Iuga, pe de altă parte, sînt astfel evidente, în timp ce domniile lui Dragoş şi Sas par a fi fost tratate singular.

Spre deosebire de arborescenţa *LPS* I, trădînd spiritul creator al copiilor faţă de modele, cea de a doua grupă, formată din *LP II* şi *LP IV* (vezi *Anexa II)* denotă procedee formale care estompează întrucîtva calităţile protopiului: *Letopiseţul putnean secundar II* (în continuare *LPS II).* Este evident astfel că *LP II* a extins în mod automat conjuncţia и (şi), întîlnită probabil la primele paragrafe, asupra tuturor celorlalte, cu excepţia celui referitor la Ştefan, reelaborat deja, în timp ce autorul *LP IV* a întrebuinţat peste tot adversul потомъ (apoi). O situaţie similară dovedeşte şi locul predicatului, reluat în toate paragrafele în poziţie iniţială de către *LP II* şi finală de către *LP IV,* sugerînd astfel inexistenţa acestuia la cele mai multe din paragrafele modelului.

Tocmai de aceea, din comparaţia *LPS I* cu *LPS II* rezultă cu destulă claritate structura prototipului *variantei corecte.* Se poate considera astfel, reţinîndu-se dilema în care s-a aflat autorul *CMP* sau un predecesor al acestuia faţă de informaţia modelului referitoare la înrudirea lui Roman, că forma iniţială a paragrafului anterior a fost totuşi сынъ Моушатинъ, Петръ (fiul Muşatei, Petru), pe care *LPS I* a inversat-o cu scopul de a uşura înţelegerea filiaţiei. De asemenea, tendinţa de uniformizare, constatată atît la *LP II,* cît şi la *LP IV,* denotă că alineatele mediane, tratînd despre Bogdan, Laţcu, Petru şi Roman, precum şi, probabil, cel final, din *LPS II,* erau într-adevăr lipsite de expresii introductive şi verbe, în timp ce paragraful consacrat lui Sas păstra expresia „şi a murit" — caracteristici susţinute, în cea mai mare parte, şi de structura *LPS I* şi putînd fi atribuite, de aceea, primei redacţii a *Letopiseţului putnean (LP).*

Examenul comparativ întreprins conturează, desigur, o textură a *LP* care acuză, în afara paragrafelor destinate lui Sas şi Ştefan, evident amplificate, similitudini certe cu redacţia *CS I.* Înainte însă de a se proceda la juxtapunerea acestora, este necesar să se refacă modelul primar al *variantei greşite* a *Listei A* — model care s-a desprins din *varianta corectă* tocmai într-unul din momentele iniţiale de transmitere a acesteia, anterior adaosului referitor la lupta de la Hindău. Pentru recompunerea sa dispunem, după cum a rezultat deja, de trei texte: *LD I* şi *LD II,* precum şi de cel al *CMR,* primele două solicitînd, firește, un tratament aparte, înainte de a fi corelate cu ultimul (vezi *Anexa III).* Şi într-adevăr, în ciuda aparenţelor de finisaj ale *Listei A* din *LB,* cu o repartiţie uniformă a verbului şi cu două mari perioade, de cîte patru paragrafe, după succesiunea expresiilor introductive, înlocuirea pronumelui немъ cu него , la paragraful despre Sas, precum şi redarea greşită a duratei domniei lui Petru: к҃ї (12), în loc de s҃i (16), sînt în măsură singure să *indice un text anterior corect, aşa cum probează lecturile corespunzătoare din LD II.* În plus, corelarea celor două variante pune în evidenţă locul deosebit al verbului în alineatul destinat lui Laţcu — deosebire care nu se poate explica, normal, decît prin lipsa lui în modelul înrudit, desigur, cu cel al *CMR.* La rîndul său, *LD II,* prezentînd, în afara unei situaţii incerte: omiterea înrudirii lui Ştefan, o reminiscenţă sugestivă: menţionarea morţii primilor doi domni, de natură să invite la o corelare cu *LP I,* adaugă încă un element de bază al prototipului. Structura acestuia, potrivit expresiilor introductive, *în ordinea normală a succesiunii domniilor,* poate fi socotită astfel ca rezidînd în gruparea domniilor pe familii, grupate susţinută, în cazul lui Bogdan—Laţcu, şi de omiterea verbului în secvenţa destinată succesorului. Redactări complete dovedesc, în mod cert, ca şi în variantele *LP,* doar paragrafele despre Sas şi Ştefan, primul deorece conserva expresia finală „şi a murit", iar al doilea, pentru că fusese probabil reelaborat tocmai în scopul unei înţelegeri mai clare a înrudirii între fiii Muşatei. Se poate considera, de aceea, că introducerea domniei lui Iuga

rul" (v. P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti,* Bucureşti, 1969, p. 316—322, şi Şt. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan,* p. 75—96; N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei pînă la Ştefan cel Mare (1359—1457),* Iaşi, 1978, p. 17—21). În privinţa sfîrşitului lui Roman, nu există informaţii precise (v. Şt. Gorovei, *Muşatinii,* Bucureşti, 1976, p. 35—36; N. Grigoraş, *op. cit.,* p. 36), iar cel al lui Iuga este cunoscut: prins de Mircea cel Bătrîn a fost dus în Ţara Românească *(Cronicile slavo-române,* p. 14).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin verbul „a domnit" este, la rîndu-i, urmarea firească a aceleiaşi modificări, modelul *(LD)* caracterizîndu-se, într-una din fazele sale anterioare, şi la acest paragraf, printr-o structură simplificată.

Prezentînd expresiile introductive [60] ale paragrafelor într-o succesiune neuniformă şi o gradare a verbelor de natură să ateste, incontestabil, dezvoltarea treptată a calităţii puterii centrale [61], *CMR* sugerează, la rîndul său, o etapă intermediară a transmiterii ei, în care forma гос8дарствова, de factură evident rusească, nu o dubla încă pe cea similară ca înţeles: господьствова [62], iar alineatul consacrat lui Laţcu era lipsit nu numai de verb, ci şi de vocabula de legătură. Dar, prezenţa unor astfel de microstructuri, alăturîndu-se celei parţial similare, consemnînd domnia lui Roman, probează un text care, *în succesiunea firească a domniilor*, se desfăşura pe perioade mai largi chiar decît cele din *LD*. Ele se diferenţiau însă nu numai prin sistemul de dispunere a verbului, ci şi prin tratarea lui semantică deosebită. Indirect, o astfel de structură atestă însă provenienţa internă a disocierii procesului evolutiv al puterii centrale, întrucît ea a fost, de bună seamă, sugerată de expresia господьствовалъ на воеводствѣ din primul paragraf, autorul *LD* preluînd doar primul termen, spre deosebire de cel al modelului *CMR* care l-a prelucrat pe al doilea.

Aşadar, *prototipul variantei greşite* (în continuare *PVG)* îşi trădează provenienţa sa dintr-o redacţie asemănătoare *LP*, simplificată considerabil faţă de listele care l-au preluat ulterior. Primul paragraf, mai puţin supus modificărilor, datorită tocmai poziţiei ocupate în text, se înfăţişa probabil, structurat identic, deşi în *PVG* expresia care desemna natura stăpînirii lui Dragoş era mai aproape de realitate. În schimb, cel de al doilea alineat se înfăţişa în *PVG* probabil fără verbul individualizator, ceea ce a şi provocat interpretarea proprie din modelul *CMR*. Urma apoi o serie de patru domnii subordonate aceleiaşi expresii iniţiale şi lipsite, în cea mai mare parte, de vocabule de legătură, pentru ca lista să se încheie cu un paragraf mai amplu, consacrat lui Ştefan, şi sugerînd aceeaşi recentă reelaborare a sa, precum şi cu cel destinat lui Iuga şi tratat în funcţie de precedentul.

Introducerea în discuţie a modelului *CS II*, aşa cum am încercat să-l reconstituim anterior, este de natură să înlesnească în continuare demersul textic, cel puţin pentru primele trei paragrafe (vezi *Anexa IV)*. Desigur, valoarea informativă a acestui model, pe care-l vom denumi *prototipul dezvoltat* (în continuare *PD)*, comparativ cu *PVG* şi cu *LP* este incontestabilă. Autorul său nu era în măsură să prezinte încă, nici măcar în embrion, legenda vînării bourului [63], dar insera, în schimb, venirea lui Sas în Transilvania, întocmai ca la Dragoş, precum şi domnia de patru ani a lui Bogdan „cel bătrîn", epitet care denotă atitudinea sa conştientă şi activă faţă de informaţia istorică. Tocmai de aceea, este de presupus că paragraful în cauză, completat anterior cu acest atribut, avea aceeaşi structură ca cel din prototipurile avute în vedere mai sus, *LP* şi *PVG*, cu deosebirea că verbul era în poziţie finală. Dar, dacă poziţia diferită a acestuia era în măsură să indice, pînă acum, lipsa lui în model, de data aceasta modificarea din *LP* şi *PVG* a fost, desigur, provocată tocmai de eludarea şi, respectiv, descifrarea greşită a verbului, la care ne-am referit deja, precum şi, în cazul *LP*, de necesitatea redispunerii lui în cadrul paragrafului. Aceasta înseamnă însă, implicit, că autorii primelor două liste au avut la dispoziţie o variantă modificată a *PD*, primul paragraf fiind completat cu elementul legendar, iar în cel de al doilea renunţîndu-se la informaţia privind venirea lui Sas de peste munţi, în favoarea consemnării descendenţei acestuia din Dragoş şi a morţii sale în ţară [64]. În sfîrşit, este de admis, credem, că acelaşi model nu numai prost conservat, dar trădînd întrucîtva şi metamorfozele procesului creator care-l generaseră, va fi provocat şi inversarea domniilor lui Bogdan şi

---

[60] Spre deosebire de *Cronicile slavo-române*, p. 157, şi *Slaveano-moldavskie letopisi*, p. 58, paragraful despre Petru are în ediţia I. Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti*, p. 188, înainte de adverbul потом (apoi), conjuncţia и (şi).

[61] L. Şimanschi şi G. Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc (I)*, în *AIIAI*, IX, 1972, p. 111.

[62] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 63, n. 1. Pentru extensiunea formei ruseşti asupra celor existente în original, v. *Slaveano-moldavskie letopisi*, p. 58 — variantele.

[63] Dan Simonescu, *Tradiţia istorică şi folclorică în problema „întemeierii" Moldovei*, în vol. *Studii de literatură şi folclor*, Bucureşti, 1967, p. 27—50; P. Chihaia, *op. cit.*, p. 68—74.

[64] Dovezi, în acest sens, la Şt. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan*, p. 96—105; v. şi V, Spinei, *op. cit.*, p. 314.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lațcu, cea de a doua, inițial omisă, fiind intercalată ulterior printre rînduri sau adăugată marginal, însă într-o manieră care nu a mai permis autorului *PVG* reconstituirea exactă a situației.

Pierderea textului care ilustra cea de a doua parte a *CS II* împiedecă, desigur, asupra înțelegerii complete a raporturilor dintre modelul acesteia și *LP* sau *PVG*, precum și a conținutului secvențelor următoare ale *Listei A* din *PD*. Totuși, avînd în vedere ordinea deosebită a redării numelui și filiației în *LP* față de *PVG*, la paragraful despre Petru, incertitudinile pe care le-a provocat, în fazele ulterioare ale transmiterii *PD*, înrudirea lui Roman, precum și impresia de reelaborare trădată de secvența referitoare la Ștefan, ne permitem să presupunem că la baza acestora se află introducerea unei precizări de natură să trezească suspiciuni și nesiguranță. Tocmai de aceea, se poate considera, după părerea noastră, că expresia сынъ Моушатинии (fiul Mușatei) a putut avea inițial o formă dual㠠: сынъı Моушатинии (fiii Mușatei), înglobîndu-l, în intenția adnotatorului, și pe domnul care urma : Roman[65], dar care, la un moment dat, nu a mai satisfăcut exigențele unei înțelegeri adecvate. Iar această împrejurare o presupunem a fi constat în interpretarea numelui Моушатинии (al Mușatei) ca aparținînd unei persoane de genul masculin (al lui Mușat), într-un moment în care memoria istorică nu mai putea oferi elementele de certitudine necesare[66]. O a doua împrejurare, cu același efect, a putut fi cauzată de completarea lipsei domniilor din a doua jumătate a secolului XIV cu ultima dintre ele, cea a lui Iuga, contestată de către Alexandru cel Bun și de către succesorii săi imediați, dar pe care mentalitatea colectivă nu i-a putut-o refuza, iar politica oficială a recunoscut-o, în cele din urmă, spre mijlocul secolului XV[67]. Sugerată de aspectul oarecum juxtapus al paragrafului consacrat lui Iuga, dar mai ales de durata domniei lui Ștefan — care, chiar admițînd confundarea cifrei ѕ (5) cu ѕ (7)[68], a fost stabilită evident ca urmare a înglobării în limitele ei și a guvernării succesorului[69] —, completarea listei nu a fost însoțită însă și de restrîngerea intervalului precedent, a cărui rațiune, probabil, nici nu mai era cunoscută.

Se poate afirma, așadar, că la sorgintea *Listei A* din *PD* se află o simplă înșiruire de domnii, întrutotul asemănătoare *CS I*, dar adnotată cu elemente genealogice și organizată în funcție de acestea. Totodată, spre deosebire de *CS I*, alcătuită numai cu scopul de a consemna succesiunea și durata domniilor, *PD* probează un text care, menținînd structura de bază a listei, acorda primelor două paragrafe o atenție aparte. Faptul textologic, de natură să provoace justificate nedumeriri, se explică însă, după părerea noastră, prin dezvoltarea firească a unei liste — denumită de noi *prototipul simplu* (în continuare *PS*) — care includea numai domniile recunoscute ca atare încă de la începutul secolului XV[70], fusese completată ulterior cu domnia lui Iuga și adnotată cu înrudirile membrilor casei domnești. Adăugînd însă „venirea" lui Dragoș în Moldova și adăstarea sa ca voievod timp de doi ani, iar apoi „venirea" lui Sas, în aceeași calitate, și menținerea sa la cîrma voievodatului timp de patru ani, precum și moartea ultimului, autorul acestui adaos se va fi considerat însă obligat să precizeze și momentul acțiunii consemnate, înscriind în lista nou elaborată anul 1359. În acest fel însă el i-a atribuit *restauratorului* autorității maghiare rolul *descăle-*

---

[65] Ascendența lui Ștefan, indicat ulterior ca frate al lui Petru și Roman, așa cum admite C. Cihodaru, *Rectificarea unor date...*, p. 12, nu este totuși complet lămurită : N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 63, îl consideră pe Ștefan fiul unei surori a lui Roman, în timp ce pentru Șt. Gorovei, *Mușatinii*, p. 36, el era fiul cel mai mare al acestuia.

[66] Așa cum, mai tîrziu, va interpreta acest nume autorul *CMR*, al *Letopisețului moldovenesc* folosit de Gr. Ureche sau Vartolomei Măzăreanu (v. *Anexa I*), v. și A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 220, n. 4.

[67] L. Șimanschi, *Mențiuni de acte moldovenești de la sfîrșitul secolului al XIV-lea*, în *CI*, IV, 1973, p. 151—159.

[68] Presupusă de Șt. Gorovei, *Îndreptări cronologice...*, p. 114—115 și 119.

[69] Pentru domniile asociate din anii 1398—1399, v. C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 43—45. Eventual, se poate considera că anii atribuiți lui Iuga se suprapun nu numai peste sfîrșitul domniei lui Ștefan, ci și peste începutul domniei lui Alexandru cel Bun.

[70] Așa cum atestă documentul din ianuarie 1403 (originalul, editat de Dalila Aramă, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 675—676). Prezența lui Iuga în *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, ed. de D. P. Bogdan, București, 1941, p. 50, nu poate constitui un contraargument, deoarece înscrisul bisericesc era destinat, totuși, pomenirii persoanelor și nu domniilor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cătorului anonim[71], provocînd, în acelaşi timp, în cronologia celei de a doua jumătăţi a secolului XIV perturbaţii incalculabile. Într-adevăr, dacă lista iniţială, probabil fără domnia lui Iuga şi cu domnia lui Ştefan evaluată la cinci ani, era lipsită de limite cronologice precise, dar lăsa totuşi posibilitatea calculării cu aproximaţie a momentului de debut al domniei lui Bogdan, anul 1364, prin scăderea celor 36 de ani din data reală a înscăunării lui Alexandru cel Bun, 23 aprilie 1400, noua cronologie propunea unui interval doar cu cinci ani mai mare două domnii, totalizînd şase ani. Iar atunci cînd această listă va ajunge să fie alăturată alteia, prezentînd momentul înscăunării lui Alexandru cel Bun în 1399[72], dificultăţile interpretative vor creşte, determinînd soluţionările deja menţionate.

Ajunşi la sfîrşitul încercării noastre de reconstituire a prototipului unic al *Listei A*, rămînem firește datori cu acel minimum de explicaţii istorice în măsură să acrediteze autenticitatea demersului textologic şi, în acelaşi timp, pe cea a filiaţiei manuscriptice avută în vedere, deşi aceasta nu va putea fi definitivată decît după încheierea analizei critice a tuturor elaboratelor istorice enunţate. Este necesar, în primul rînd, să fie argumentată probabilitatea etapelor de transmitere a *PD*, pe baza elementelor interne ale redacţiilor discutate. Revenind, de aceea, la schema reconstituirii arhetipurilor celor două variante ale *Listei A* — întrucît refacerea modelelor slave ale redacţiilor păstrate în altă limbă nu credem că poate provoca, din acest punct de vedere, nedumeriri — observăm că atît *LPS I*, cît şi *LPS II* pot fi considerate reproduceri ale textului elaborat la mănăstirea Putna în intervalul 22 aprilie 1517 — 9 august 1519 şi adnotat după victoria împotriva tătarilor[73]. Desigur, ca o consecinţă normală a acestor identificări, *LP* poate fi considerat, pentru secţiunea 1359—1451/1457, o copie a *Listei domniilor de la Dragoş la Bogdan / Petru Aron (Lista C)*. Spre aceeaşi listă converge, de asemenea, şi modelul *CMR*, în timp ce *LD* nu poate avea în vedere decît textul elaborat la curtea domnească a lui Ştefan cel Mare curînd după 11 mai 1500.

Dar, dacă etapele superioare ale arborescenţei textice pe care o acuză procesul de transmitere a *Listei A* pot fi încadrate cu destulă uşurinţă într-o cronologie relativă, zona inferioară a schemei nu beneficiază de aceleaşi atribute. Singura observaţie care se impune totuşi, cu oarecare certitudine, constă în apariţia *ante* 1500 a *PVG*, folosit de autorul *LD* la alcătuirea compilaţiei sale. S-ar putea adăuga, totodată, acestei sugestii şi particularităţile structurale analizate deja ale listei domniilor anterioare lui Ştefan cel Mare *(Lista C)*. Într-adevăr, dacă redacţia completată şi adnotată a acesteia a apărut probabil după anul 1500 — din moment ce autorul *LD* nu a utilizat-o pentru a-şi întregi informaţiile genealogice sau analistice referitoare la unele interstiţii dintre 1432—1457 — şi înainte de momentul alcătuirii *CMR*, în domnia lui Bogdan III, cînd a fost reprodusă, atunci redacţia ei primară, cuprinzînd domniile de pînă la Bogdan II, putea fi cu mult mai veche. Conjugînd însă cele două raţionamente, *PD* al *Listei A* îşi revendică o anterioritate de cîteva etape, pe care o activitate istoriografică oricît de intensă, cum a fost cea de la sfîrşitul secolului XV de la curtea domnească a Sucevei, cînd cronica lui Ştefan cel Mare a obţinut forma definitivă, nu le poate suporta.

În favoarea acestui raport poate fi adus ca argument — întocmai ca inscripţia bisericii de la Războieni, din 1496, pentru preexistenţa *Cronicii lui Ştefan cel Mare*[74] — textul pietrei tombale de la Rădăuţi, pusă pe mormîntul lui Ştefan şi menţionînd victoria acestuia de la Hindău, sau epitetul „bătrîn" din inscripţia lespedei funerare a lui Bogdan Întemeietorul[75] — elemente reîntîlnite şi în paragrafele *Listei A*[76]. În acelaşi sens, poate fi invocată, de asemenea, implicaţia cronologică a folosirii termenului de „ţar" de către autorul *LD* pentru titlul secţiunii ce începea cu domnia lui Alexandru cel Bun, deoarece aceasta a fost elaborată probabil în acelaşi moment cu paragraful referitor la bătălia de la Vaslui, în

---

[71] Despre această confuzie, v. şi Şt. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan*, p. 99.

[72] Asupra autenticităţii informaţiei analistice privind înscăunarea lui Alexandru cel Bun, vom insista în partea a doua a studiului.

[73] O primă copie, după acest text, îmbogăţită cu elemente noi, a fost executată la sfîrşitul anului 1526, dînd astfel naştere *LP I*, în timp ce o alta a fost combinată cu analele domneşti ale succesorilor luiŞtefan cel Mare, formînd *LM*.

[74] G. Mihăilă, *Istoriografia română veche în raport cu istoriografia bizantină şi slavă*, în *Rsl*, XV, 1967, p. 185.

[75] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, p. 261 şi 265.

[76] Ele nu apar în cadrul *LD*, deoarece autorul acestuia a folosit, desigur, o variantă a listei deosebită de cea care a stat la îndemîna ispravnicului domnesc de la Rădăuţi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cadrul căruia termenul reapare [77]. Or, avînd în vedere că acesta din urmă a fost redactat curînd după încheierea marilor războaie antiotomane din anii 1475—1476 [78], rezultă că și *Lista A*, antepusă domniei lui Alexandru cel Bun, exista deja.

Iată de ce considerăm că semnificațiile de natură cronologică ale deosebirilor dintre cele două redacții ale *Listei C* trebuiesc reevaluate cu mai multă atenție, întrucît înscrierea domniei lui Alexăndrel cu o durată de numai un an nu se putea produce decît în momentul cînd cea de a doua domnie a lui nu se încheiase. Pe de altă parte, *CS I* oferă, în același sens, un argument cu valoare aproape nemijlocită, semnul crucii care însoțește numele domnilor lipsind doar la Dragoș — datorită reelaborării paragrafului —, la Latcu — bănuit probabil de a fi trecut la catolicism — și la Alexăndrel, care, desigur, încă nu murise [79]. Acordarea atributului de „bătrîn" lui Bogdan Întemeietorul, prin raportare la domnia tatălui lui Ștefan cel Mare, care tocmai încetase, procură, în sfîrșit, încă un indiciu asupra perioadei cînd s-a alcătuit redacția incompletă a *Listei C:* anii 1452—1455, ani de acerbă luptă pentru putere între partide boierești și pretendenți care-și revendicau obîrșia domnească [80]. Or, tocmai redeschiderea problemei succesorale și discuțiile purtate în jurul drepturilor emise la tron, atît în timpul lui Alexăndrel și Bogdan, cît și în perioada următoare, au creat, credem, climatul optim pentru o reelaborare a vechii liste de domnii, probabil de mult depășită, și, în același timp, pentru completarea ei. Iar întreprinderea părea cu atît mai justificată, cu cît relațiile politice intense promovate cu lumea transilvană în vremea lui Iancu de Hunedoara vor fi alimentat tradiția despre acțiunea lui Dragoș din Giulești, din 1359, în urma căreia autoritatea maghiară — ce tindea și acum să se reîntroneze la est de Carpați — fusese restaurată. În sfîrșit, credem că nu poate fi omisă din discuție personalitatea cărturarului mitropolit Theoctist [81], cel care tocmai fusese „sfințit de patriarhul sîrbesc Nicodim" — știre inserată nu întîmplător în cuprinsul letopiseților putnene [82] — și cunoștea, firește, modelul rodoslovilor sîrbești [83]. Expresia finală a paragrafului consacrat lui Sas: „a murit", atestă, fără îndoială, imitarea unei astfel de scrieri, după cum prezența crucii în dreptul numelui domnilor din *CS I* amintește de șirul numelor dintr-un pomelnic. Iar acesta a putut fi chiar pomelnicul bisericii mitropolitane a Mirăuților, în care vor fi figurat numele tuturor domnilor țării [84]. În plus, aceasta era sursa cea mai apropiată de cancelaria curții domnești, instituție aflată în acea vreme sub conducerea unei personalități nu mai puțin marcantă, cea a logofătului Mihu [85], cunoscător autorizat al vechilor privilegii de proprietate [86], ca și al necesității de reprezentare, într-un moment de serioase dificultăți externe, a tradițiilor statale și dinastice moldovene [87].

Întemeiați pe observațiile de mai sus, ne îngăduim să formulăm, de aceea, presupunerea că redacția scurtă a *Listei C*, care a fost reprodusă inițial de autorul *CS II*, a fost elaborată în anii celei de a doua domnii a lui Alexăndrel, probabil sub îndrumarea mitro-

---

[77] *Cronicile slavo-române*, p. 18; v. și Șt. Gorovei, *1473 — un an cheie al domniei lui Ștefan cel Mare*, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 147.

[78] L. Șimanschi, *Începutul elaborării Cronicii lui Ștefan cel Mare*, p. 44; Șt. Andreescu, *„Cronica lui Ștefan cel Mare" și înțelesurile unei întreruperi*, în *RIT I*, 4/XXXI, 1983, p. 68—79.

[79] *Cronicile slavo-române*, p. 39 (menționăm că nici ediția lui I. Bogdan și nici cea îngrijită de F. A. Grecu și V. I. Buganov nu au consemnat prezența semnului).

[80] L. Șimanschi, *O cumpănă a copilăriei lui Ștefan cel Mare: Reuseni, 15 octombrie 1451*, în *AIIAI*, XIX, *1982*, p. 191—193; v. și Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1960, p. 223.

[81] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, 1980, p. 327—329. Considerăm însă că hirotonisirea lui Theoctist (+ 8. XI. 1477) a putut avea loc, totuși, la sfîrșitul anului 1452, și nu 1453, întrucît, în acest din urmă caz, eroarea produsă la calcularea păstoriei lui, de 25 de ani, ar fi fost prea mare (v. Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 105).

[82] *Cronicile slavo-române*, p. 49, 61, 178 și 193.

[83] G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 157—196.

[84] Desigur, și cel al cneaghinelor, așa cum pare să sugereze informația de acest gen a mitropolitului Dosoftei (v. mai sus, n. 45; v. și Șt. Gorovei, *Dragoș și Bogdan*, p. 126).

[85] N. Grigoraș, *Logofătul Mihu*, București, 1945, p. 23—30.

[86] L. Șimanschi, *Mențiuni de acte moldovenești...*, p. 156—157.

[87] Șerban Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'Empire ottoman au XV-e siècle: le cadre international des rapports établis en 1455—1456*, în *RRH*, 3/XIII, 1974, p. 445—461.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politului Theoctist şi a logofătului Mihail. Cu acest prilej, vechea listă a domniilor moldovene, de la cea a lui Bogdan la cea a lui Ştefan sau Iuga, a fost dezvoltată şi completată cu paragrafele consacrate lui Dragoş şi Sas, acţiunea primului fiind identificată cu cea din anul 1359, condusă de maramureşeanul Dragoş din Giuleşti. Deşi, ca urmare a acestei intervenţii, în cronologia majoră a domniilor moldovene din cea de a doua jumătate a secolului XIV s-a produs o serioasă perturbare, sumumul informaţiilor adăugate a fost totuşi considerabil. Pe lîngă numele domnilor şi durata domniilor, în prototipul dezvoltat figura, de asemenea, şi calitatea guvernării exercitate, precum şi gradul de rudenie dintre deţinătorii puterii centrale. Nu este exclus, totodată, în cazul în care presupunerea noastră nu este cea mai nimerită, ca textul deteriorat din modelul *CS II* să fi prezentat o expresie cu mult mai adecvată acţiunii întreprinsă de Bogdan Întemeietorul împotriva lui Sas. Probabil însă că elaborarea listei nu s-a făcut dintr-o dată, perfectîndu-se mai întîi perioada de pînă la Alexandru cel Bun *(PD)*, care a şi circulat în copii separate, pentru ca abia ulterior să fie prelucrată şi *Lista B*, cu probleme de cronologie mai complicate chiar decît cele ale perioadei anterioare.

Ajunşi în acest fel la sfîrşitul exegezei noastre textice, considerăm că se impun cel puţin cîteva concluzii, cu un caracter mai general, referitoare la implicaţiile subiectului abordat. A rezultat, mai întîi, cu destulă claritate, credem, necesitatea reevaluării informaţiei istorice transmisă de multiplele variante ale *Listei A* în funcţie de etapele elaborării acestora şi de corelaţiile existente între ele. Disocierea obiectivă a naturii elementelor distinctive provocate de acţiuni contradictorii: adaos — omisiune, interpretare — corupţie, greşeală — corectitudine etc., îşi relevă, în special, acuitatea pentru studiile factologice consacrate perioadei în discuţie. Diversitatea informaţiilor transmise de aceeaşi listă s-a dovedit, pe de altă parte, cu mult mai consistentă decît ar părea ea la un examen superficial. În afara elementelor asupra cărora am insistat deja de-a lungul studiului, remarcăm semnificaţia pe care înseşi relaţiile existente între diferitele paragrafe ale listei par să o denote în privinţa modalităţii de succesiune, uneori directă, ca în cazul folosirii expresiei de legătură „după el", iar alteori incertă şi, tocmai de aceea, interpretabilă, cum se prezintă, de exemplu, succesiunea Laţcu—Petru.

Pe de altă parte, consecinţele filiaţiei manuscriptice schiţate în rîndurile anterioare atestă un debut al istoriografiei moldoveneşti care, deşi afirmat sau bănuit uneori, era frustat de suportul incontestabil al probelor. După afirmarea creatoare a scrisului autohton în domeniul diplomatic, la sfîrşitul secolului XIV, după ce conştiinţa istorică îşi relevase acţiunea sa rememoratoare în domeniul bisericesc, făcînd să apară primele pomelnice şi primele naraţiuni hagiografice, cum a fost *Viaţa Sf. Ioan cel Nou*, era, de altfel, şi firesc să se încerce o nouă formă de expresie, de această dată laică: *lista de domnii*. Ea a rezultat, după cum sugerează reminiscenţele copiilor existente, din îmbinarea ştirilor transmise de pomelnice cu cele de factură orală sau, în cazul celor din prima jumătate a secolului XV, cu însemnările analistice existente. Din ambianţa generatoare a demersului creator n-a lipsit, desigur, pilda rodosloviilor sud-slave, continuatoare ale modelelor istoriografice bizantine şi care vor fi ajuns încă din această epocă să fie transpuse în Moldova. Concepţia de ansamblu, ca şi unele expresii concrete ale variantelor de liste conservate trădează, evident, modelul. Dar, neîndoielnic, fără existenţa unor condiţii prielnice, a unui mediu de rezonanţă şi, mai ales, a unei legitimităţi interne, impulsurile din afară nu s-ar fi putut materializa. Prima listă a domniilor moldovene din cea de a doua jumătate a secolului XIV rămîne astfel un produs istoriografic al societăţii feudale din statul românesc est-carpatic, ajunsă, spre mijlocul secolului XV, la maturitatea posibilităţilor sale de afirmare. Începutul elaborării *Cronicii lui Ştefan cel Mare*, peste un deceniu şi jumătate, nu va reprezenta, de aceea, decît o nouă etapă a istoriografiei româno-slave din Moldova — etapă care a valorificat şi dezvoltat o experienţă deja acumulată.

L'HISTORIOGRAPHIE ROUMANO-SLAVE DE MOLDAVIE. I. LA LISTE DES RÈGNES DE LA SECONDE MOITIÉ DU XIV-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'auteur reprend l'étude „comparative" et „intrinsèque" des chroniques moldaves écrites en slave — étude initiée par B. P. Hasdeu et continuée par I. Bogdan — afin de déterminer la valeur de leurs informations historiques et de préciser le début et les premières étapes de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXA I. *Reconstituirea modelelor slave ale letopiseţelor păstrate în traducere*

Cronica moldo-polonă (CMP)	*Letopiseţul mixt (LM)*	*Letopiseţul de la Putna nr. IV* (L P IV)	*Traducerea românească a Letopiseţului de la Putna*	*Letopiseţul de la Putna nr. III (LP III)*	*Letopiseţul Ţării Moldovei (Letopiseţul moldovenesc)*	*Letopiseţul domnesc nr. II (LD II)*
... napirwssi voievoda Dragossa... i bil hospodarem dvie leczie.	...прїнде Драгоше воевода... и господствова ѣ[6] лѣта.	Прїнде Драгоше воевода... и господствова ѣ лѣта.	... Dragoşu voievod au venit şi au domnit doi ani	Прїнде Драгоше воевода... и господствова лѣта два.	... Dragoş ... au venitu ... şi daca au domnitu doi ani au muritu	...прїнде Драгоше воевода... и господствова лѣта два и оумрѣтъ.
Potem sin iego bil hospodarem /. . . . . /[1]	Потом господствова сынъ его, {. . . . .}[7]	Потом господствова сынъ его, Сасъ, а лѣта.	Iar după dînsul, Sas, feciorul lui, au domnit[1] 4 ani	И по немь господствова сынъ его, Сасъ,[1] а лѣта.	Pre urma lui <Dragoş Vodă>[1] au stătut la domnie fiiu-său, Sas Vodă <şi au ţinut domnia>[2] 4 ani şi au murit	По немь господствова сынъ его, Сас воевода, а лѣта и оумрѣтъ.
Pothem Bogdan . . . . . [2] bil hospodarem czteri liata[3]	Потом Богданъ господствова а лѣта	Потом Богданъ господствова а лѣта.	Şi <apoi>[2] au domnit Bogdan 4 ani	И господствова Богданъ а лѣта.	(După moartea lui Sas Vodă)[3] au ţinut domnia fiiu-său, Laţco Vodă 8 ani	И(?)[3] господствова сынъ его, Дацко воевода, и лѣтъ
Pothem sin (Bogdanow), Iaczko, bil hospodarem osm liath	Потом сынъ его, Лацко, господствова и лѣтъ.	Потом сынъ его, Лацко, господствова и лѣтъ.	Iar după dînsul, Laţco, feciorul său, au domnit[1] 8 ani	И по немь господствова сынъ его, Лацко[1], и лѣтъ.	Pre urma lui <Laţco Vodă>[1] au domnit Bogdan Vodă 6 ani	По немь господствова Богданъ воевода ѕ лѣтъ
Potim sin Mussaczinow, Petr, bil hospodarem /. . . . . /[4]	Потом сынъ Моушатинь, Петръ, господствова {. . . . .}	Потом сынъ Моушатинь, Петръ, господствова ѕї лѣтъ.	<Apoi>[2] /. . . . . /, Moşatin, feciorul său[3], au domnit 16 ani	— {. . . . . .} сынъ Моушатинь, господствова(?)[6] ѕї лѣтъ.	După domnia lui Bogdan Vodă[3] au domnit Pătru Vodă, feciorul lui Muşatu, 16 ani	И(?)[2] господствова Петръ воевода, сынъ Моушатинь, ѕї лѣтъ
<Potem> <sin> (Petrow), Roman, bil hospodarem [osm] liath	{. . . . .} {. . . .}[8] его, Романъ, господствова ѓ[9] лѣта.	Потом(?)[10] братъ его, Романъ, господствова ѓ лѣта.	<Apoi>[2] fratele său, Roman, au domnit 3 ani	— братъ его, Романъ, господствова(?)[6] ѓ лѣта.	După dînsul au domnit frati-său, Roman Vodă, 3 ani	По немь[6] господствова братъ его, Романъ воевода, ѓ лѣта
Potem (Romanow) brat, Stephan, bil hospodarem siedem liath[5]	Потом братъ его, Стефанъ, господствова ѕ лѣтъ.	Потом братъ его, Стефанъ, господствова ѕ лѣтъ.	Iar după dînsul au domnit /. . . . . /, Ştefan 7 ani Şi [au ucis][4] pre Jîcmon craiul la Hindov	И по немь господствова {. . . . . .}[7], Стефанъ, ѕ лѣтъ. И разби Жигмонта краль на Хиндовѣ.	Iară pe urma lui<Roman Vodă>[1] au stătut la domnie /. . . . . /[4] Ştefan Vodă . . . . . [5] <şi au domnit>[2] 7 ani	Таже по немь господствова {. . . . . .}[4] Стефанъ воевода ѕ лѣтъ
Potim Juga bil hospodarem dvie lec<z>ie . . . . . [2]	Потом Юга господствова ѣ лѣта.	Потом Юга господствова ѣ лѣтъ.	Şi au [mai][5] domnit doi ani	И(?)[8] {. . . . . .}[5] господствова(?)[6] лѣта два.	(După domnia lui Ştefan)[3] au domnit Iuga Vodă 2 ani	И(?) господствова Юга воевода ѣ лѣта

Lămuriri, semne simbolice

— Reconstituirea prototipurilor s-a făcut de la stînga la dreapta.
— Fiecare text reconstituit a fost reluat în anexa următoare, cu excepţia *CS I* şi *CS II*, care au fost utilizate ca atare.

< >	= adaos ;
≪ ≫	= întregirea noastră
( )	= substituţie ;
[ ]	= greşeală ;
/----------/	= lacună ;
{. . . . . .}	= text deteriorat ;
(?)	= exprimă îndoiala noastră privind existenţa elementului lexical în text.

CMP, LM, LP IV

1 În trad. : nie pisse iako mu bilo imie (nu scrie care îi era numele) ; v.n. 7.
2 În trad. : nie pisse czij sin bil (nu scrie al cui fiu era).
3 În mss. R : 4.
4 În mss. R : 8 lat — adaos evident, întrucît mss. Z şi N omit durata domniei lui Petru.
5 În mss. R şi Z : 7.
6 Probabil *LM* indica duratele domniilor prin cifre, deoarece, în acest fel, se explică mai uşor cele două deteriorări de text care urmează, precum şi omisiunile din traducerea polonă.
7 Ruptura sau ştersătura nu cuprindea numai numele lui Sas, aşa cum notează traducătorul, ci şi, desigur, durata domniei lui — situaţie care plasează automat predicatul în poziţie iniţială.
8 Atît lipsa duratei domniei lui Petru, cît şi adaosul sau interpretarea traducătorului privind filiaţia lui Roman, provocată, fireşte, de desci-frarea lui его (său) din model, atestă un al doilea loc indescifrabil al *LM* ; acesta cuprindea, implicit, şi expresia introductivă, pe care însă traducătorul a repetat-o după exemplul paragrafelor anterioare.
9 Confuzia între ѓ şi ѣ (presupus de traducătorul polon), deşi mai puţin explicabilă în grafia slavă, nu poate fi, totuşi, considerată ca imposibilă.
10 Dacă cele două porţiuni de text deteriorat din *LM* erau simetrice — ca, de exemplu, sfîrşit de rînd —, atunci mărimea acestora nu îngăduia, în cea de a doua, şi prezenţa lui потом ; ar fi un indiciu că adverbul s-a generalizat pe parcursul transmiterii prototipului.

Trad. LP, LP III

1 Paragrafele consacrate lui Sas şi Laţcu prezintă, evident, în ordine inversă cele trei elemente mediane, pentru a evita înţelegerea eronată a textului în limba română.
2 Probabil adaos al traducătorului, pentru logica şi cursivitatea textului; în model n-a putut fi и потом deoarece, în acest caz, paragraful anterior ar fi trebuit introdus cu потом, ceea ce nu se confirmă.
3 Neputînd descifra numele Петръ (Petru) sau citindu-l parţial, dar eronat, şi interpretîndu-l его (său), traducătorul s-a considerat probabil îndreptăţit să redea în acest fel textul, inversînd, ca şi pînă aici, ordinea elementelor.
4 Neîndoielnic, traducătorul a citit оуби (a omorît), în loc de разби (a biruit).
5 Din nou textul deteriorat al *LP III* l-a determinat pe traducător să confere un alt înţeles alineatului şi să-l raporteze la precedentul ; el a citit probabil нан (mai), în loc de Ю-га (Iuga) sau de оубло-гын (Ologul).
6 Avînd în vedere că paragrafele consacrate lui Bogdan şi Ştefan în traducere prezintă verbul în poziţie iniţială, ca şi toate celelalte texte, iar inversiunile constatate la Sas şi Laţcu par să ateste aceeaşi situaţie, poziţia sa finală în alineatele tratînd despre Petru, Roman şi Iuga trezeşte îndoieli cu privire la prezenţa sa în model.
7 Desigur, omisiunea traducătorului este cea dintîi posibilitate, dar ea s-a putut datora şi autorului *LP III*.
8 Nu este exclus ca и (şi) să nu provină de la conjuncţia din model, ci să reprezinte o descifrare greşită a primei litere din numele domnului: ю (iu).

Let. Ţării Mold., LD II

1 Prin comparaţie cu *LD I*, construcţia „pre urma lui" redă, neîndoielnic, expresia по немь.
2 Precizare reclamată de prima expresie : „au stătut la domnie", din care nu rezultă că a şi domnit.
3 Expresie care nu sugerează echivalentul slav. În model a putut fi, de aceea, un и (şi).
4 Indicaţia genealogică se poate datora unei simple omisiuni a autorului *LD II* sau al *Let. Mold.* şi chiar a lui Gr. Ureche, dar nu este exclus nici un text ilizibil sau deteriorat în acest loc.
5 În continuare, adaosul lui Gr. Ureche : „carile au avutu doi ficiori, Ştefan şi Petru".
6 Deşi formula traducerii „după dînsul" poate părea echivocă în privinţa echivalentului slav, expresia introductivă care urmează, таже по немь (şi după el), nu putea să apară decît dacă aici era, într-adevăr по немь (după el).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Letopiseţul de la Putna nr. I (LP I)	*Letopiseţul de la Putna nr. III (LP III)*	*Letopiseţul putnean secundar I (LPS I)*	*Letopiseţul de la Putna nr. II (LP II)*	*Letopiseţul de la Putna nr. IV (LP IV)*	*Letopiseţul putnean secundar II (LPS II)*	*Letopiseţul de la Putna (LP)*
<ā.> Прїинде Драгоше воевода ...и господствова к҃ лѣта.	Прїинде Драгоше воевода ...и ґосподствова лѣта два.	Прїинде Драгоше воевода ...и господствова к҃ лѣта.	Прїинде Драгоше воевода ...и господствова к҃ лѣт.	Прїинде Драґоше воевода ...и господствова к҃ лѣта	Прїинде Драгоше воевода ...и господствова к҃ лѣта.	Прїинде Драгоше воевода... и господствова к҃ лѣта
<ē.> По немь(же) ґосподствова сынь его, Сась <воевода>, д҃ лѣта и оумрѣт.	И по немь господствова сынъ его, Сасъ, д҃ лѣта. /- - - - - -/[2].	И по немь ґосподствова сынъ его, Сасъ, д҃ лѣта и оумрѣтъ.	И[1] ґосподствова сынь его, Сас, д҃ лѣт.	Потом[1] господствова сынъ его, Сасъ д҃ лѣта	И(?)[3]/ - - - - -/ господствова сынъ его, Сасъ д҃ лѣта /- - - -/[4]	И по немь[1] господствова сынъ его, Сасъ, д҃ лѣта и оумрѣтъ[2];
<ī.> И господствова Богданъ <воевода>, ѓ҃ д҃ лѣта и оумрѣт.	И господствова Боґданъ д҃ лѣта. /- - - - - -/[2].	И господствова Богданъ д҃ лѣта <и оумрѣтъ>;	И <господствова>[2] Боґдан д҃ лѣт.	Потом Богданъ <господствова>[2] д҃ лѣта.	— — Богданъ д҃ лѣта;	— — Богданъ д҃ лѣта.
<ā.> — Сынь его, Лацко <воевода>, <господствова>[1] ѝ лѣтъ и оумрѣтъ;	<И по немъ>[3] <господствова>[1] сынъ его, Лацко, ѝ лѣта /- - - - - -/[2].	— — сынъ его, Лацко, ѝ лѣтъ <и оумрѣтъ>;	И <господствова> сынъ его, Лацко, ѝ лѣт,	Потом сынъ его, Лацко, <господствова> ѝ лѣтъ	— — сынъ его, Лацко, ѝ лѣтъ;	— — сынъ его, Лацко, ѝ лѣтъ;
<ē.> — Петръ <воевода>, сынь Моушатинь, — s̃ї /- - - - -/ и оумрѣтъ;	— Петръ, сынъ Моушатинь, <господствова?>[4] s̃ї лѣтъ /- - - - - -/[2]	— Петръ сынъ Моушатинь, — s̃ї лѣтъ <и оумрѣтъ>;	И <господствова> сынь Моушатин. Петръ, s̃ї лѣт.	Потом сынъ Моушатинь, Петръ, <ґосподствова> s̃ї лѣтъ.	— сынъ Моушатинь, Петръ, — s̃ї лѣтъ;	— сынъ Моушатинь[3], Петръ, — s̃ї лѣтъ;
<s̃.> — Братъ его, Романь <воевода> — ѓ҃ лѣта.	— Братъ его, Романъ, <господствова?>[4] ѓ҃ лѣта.	— Братъ его, Романъ, — ѓ҃ лѣта.	И <господствова> брат его, Роман, ѓ҃ лѣт.	Потом(?) братъ его, Романъ, <господствова> ѓ҃ лѣта.	— братъ его, Романъ, — ѓ҃ лѣта.	— братъ его, Романъ — ѓ҃ лѣта.
<z̃.> И по немь паки господствова братъ его, Стефань <воевода> z̃ лѣта; Съ разби Жиґмонта кралѣ Оуґръскога на Хиндовѣ; и оумрѣтъ.	И по немь /- - -/[5] господствова /- - - - - -/[5], Стефанъ, z̃ лѣтъ. И разби Жиґмонта кралѣ /- - - - - -/[5] на Хиндовѣ /- - - - - - -/[2]	И по немь паки господствова братъ его, Стефанъ, z̃ лѣтъ; <Съ разби Жиґмонта кралѣ Оуґръскога на Хиндовѣ>; <и оумрѣтъ>;[6]	И по нем господствова брат его, Стефан, z̃ лѣт	Потом братъ его, Стефанъ, господствова z̃ лѣтъ.	И по немь[5] /- - - - -/ господствова[6] братъ его, Стефанъ, z̃ лѣтъ;	И по немь пакъ[4] господствова братъ его, Стефанъ, z̃ лѣтъ;
<ī.> — Юга <воевода> Оулогъин — к҃ лѣта.	И(?) {. . . . . .} <господствова?>[4] лѣта два.	— Юга Оулогын(?)[7] — к҃ лѣта.	И <господствова> Юга к҃ лѣт	Потом Юга <господствова> к҃ лѣта.	— Юга — к҃ лѣта.	— Юга — к҃ лѣта

LP I, LP III, LPS I

1 Luînd în consideraţie poziţia deosebită a verbului în *LP I*, faţă de *LP III*, la acest paragraf, se poate admite, credem, adaosul specific al celor doi autori.

2 Eludarea expresiei и оумрѣт (a murit) de către autorul *LP IIII* este incontestabilă, întrucît conservarea formulei introductive по немь (după el) la paragrafele despre Sas şi Ştefan, întocmai ca şi în *LP I* — formulă utilizată pentru a substitui parţial lipsa precedentei — atestă existenţa ei în model.

3 Expresia poate fi socotită o extensiune proprie *LP III*, al cărui autor nu a observat legătura deosebită pe care ea o asigura între unele paragrafe ale modelului (v.n. 2).

4 Prezenţa probabilă a verbului în alincatele consacrate lui Petru, Roman şi Iuga se dovedeşte, într-adevăr, comparativ cu *LP I*, un adaos, fie al autorului *LP III*, fie al traducătorului.

5 Paragraful despre Ştefan, cu greşeli de interpretare ale traducătorului, probează, şi în acest stadiu, în raport cu *LP I*, mai multe lacune, care au putut fi provocate, eventual, şi de starea proastă de conservare a manuscrisului.

6 După formula în care apare în *LPS I*, paragraful despre Ştefan sugerează două etape ale elaborării sale, celei dintîi datorîndu-i-se adaosul privitor la Hindău, iar celei de a doua, ataşarea, prin extensiune, a expresiei finale din primele paragrafe.

7 Neputîndu-se stabili cu precizie originea corupţiei traducătorului (v. *Anexa I*), este posibil ca porecla lui Iuga să fi figurat chiar în *LPS I*.

LP II, LP IV, LPS II

1 Alternanţa и/потом, pe care o oferă *LP II* şi *LP* IV, este evident rezultatul unei acţiuni uniformizante, lipsită de capacitatea sugerării modelului (v. şi n. 3).

2 Poziţia diferită a verbului în *LP II*, faţă de *LP IV*, s-a datorat, probabil, absenţei acestuia din model, deşi, tendinţa uniformizantă a ambilor autori nu exclude şi posibilitatea contrarie (v. n. 6).

3 Întrucît preferinţa acordată conjuncţiei и (şi) de către *LP II* nu poate fi întîmplătoare, iar insuficienţa ei se dovedeşte, totodată, sugestivă pentru opţiunea din *LP IV*, este posibil ca paragraful consacrat lui Sas să fi început, totuşi, în acest mod.

4 V. *LP*, n. 2.

5 Expresia introductivă din *LP II*, identică cu cea din *LPS I*, denotă credem o reminiscenţă sigură a modelului.

6 Aceeaşi expresie introductivă, amintind motivaţia structurilor similare din *LPS I*, impune verbul în poziţie iniţială.

LP

1 Faţă de tendinţa simplificatoare din *LPS II*, alcătuirea acestui paragraf în *LPS I* apare mai conservatoare, putînd fi atribuită şi modelului, cu atît mai mult, cu cît expresia introductivă este susţinută de cea finală (v.n. 2).

2 Prezenţa acestui element în *LP* este cerută de apariţia lui şi în *PVG* la cel de al doilea paragraf.

3 Pentru înîietatea acestei forme, asupra celei din *LPS I*, vezi *Anexa IV*.

4 Nu este exclus ca expresia folosită în *LPS I* să provină din model, mai ales că şi *PVG* întăreşte impresia de reelaborare a paragrafului (v. *Anexa III*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Letopiseţul de la Bistriţa (LB)	*Letopiseţul domnesc nr. I (LD I)*	*Letopiseţul domnesc nr. II (LD II)*	*Letopiseţul domnesc (LD)*	*Cronica moldo-rusă (CMR)*	*Modelul Cronicii moldo-ruse*	*Prototipul variantei greşite (PVG)*
....прѷинде Драгоше воевода ...и господствова к҃ лѣт.	....прѷинде Драгоше воевода ...и господствова к҃ лѣта,	....прѷинде Драгоше воевода ...и господствова к҃ лѣта <и оумрѣтъ>[5].	Прѷинде Драгоше воевода ...и господствова /- - - - - - - -/[6] к҃ лѣта.	. . . . . . И Драгошь воевода ....господьствова<лъ> на воеводствѣ лѣта два.	. . . . . . И Драгоше воевода ...господствова на воеводствѣ к҃[7] лѣта.	Прѷинде Драгоше воевода и господствова на воеводствѣ к҃ лѣта
По не<го>[1] господствова сынь его, Сас воевода, а҃ лѣт.	По не{..}[1] господствова сынъ его, Сасъ воевода а҃ лѣта.	По немь господствова сынъ его, Сасъ воевода, а҃ лѣта и оумрѣтъ.	По немь господствова сынъ его, Сасъ воевода а҃ лѣта, и оумрѣтъ	И по нем воеводствова сынъ его, Сасъ воевода лѣта четыре.	И по немь воеводствоба сынъ его, Сасъ воевода, а҃ лѣта;	По немь, —[8] сынъ его, Сасъ воевода, а҃ лѣта и оумрѣтъ;

По нем,
сынь его,
Лацко воевода
господствова
и҃ лѣт.
	<По немь>[3]
	сынъ его,
	Лацко воевода,
	(господствова)[4]
	и҃ лѣтъ.
		<И(?)>[3]
		(господствова)[4]
		сынъ его,
		Лацко воевода,
		и҃ лѣтъ,
			—
			—
			сынъ его,
			Лацко <воевода>[7],
			и҃ лѣтъ
				(И по Сасе)[1],
				—
				сынъ его,
				Лѫцко[2],
				шсм лѣт
					—
					—
					сынъ его,
					Лацко,
					и҃ лѣтъ;
						—
						—
						//сынъ его,
						Лацко,
						и҃ лѣтъ;//[9]

И по нем господствова Богдан воевода ѕ҃ лѣт.	<И>[3] по немь господствова Богданъ воевода ѕ҃ лѣтъ.	По немь господствова Богданъ воевода ѕ҃ лѣтъ.	По немь <господствова>[8] Богданъ воевода ѕ҃ лѣтъ.	<Потѡм> <госѵдарьствова>[3] Богданъ воевода лѣтъ шестъ.	— — Богданъ воевода ѕ҃ лѣтъ;	— — Богданъ воевода, ѕ҃ лѣтъ;
И господствова сынъ Моѵшатин. Петръ воевода, [ѕ҃ї][2] лѣт,	И господствова сынъ Моѵшатинь, Петръ воевода, ѕ҃ї лѣтъ.	И(?) господствова Петръ воевода, сынъ Моѵшатинь, ѕ҃ї лѣтъ,.	И <господствова>[8] Петръ воевода сынъ Моѵшатинь[9], ѕ҃ї лѣтъ.	<Потѡм>[4] <госѵдарьствова>[3] Петръ воевода, сынъ Моѵшатинъ, шєстьнатцат лѣтъ.	— — Петръ воевода, сынъ Моѵшатинь, ѕ҃ї лѣтъ;	— — Петръ воевода, сынъ Моѵшатинь[10], ѕ҃ї лѣтъ;
И но нем господствова братъ его, Роман воевода г҃ лѣт.	<И>[3] по немь господствова братъ его, Романъ воевода, г҃ лѣта.	По немь господствова братъ его, Романъ воевода, г҃ лѣта.	По немь <господствова>[8] братъ его, Романъ <воевода>[7], г҃ лѣта.	По немъ, —[5] братъ (Петровъ)[6], Романъ[2], три лѣта.	По немь, — братъ его, Романъ, г҃ лѣта	По немь — братъ его, Романъ, г҃ лѣта.
Таже по нем господствова братъ его, Стефан воевода, ѕ҃ лѣт.	Таже по немь господствова братъ его, Стефанъ воевода ѕ҃ лѣтъ.	Таже по немь господствова {. . . . . .}, Стефанъ воевода ѕ҃ лѣтъ.	Таже по немь господствова братъ его, Стефанъ <воевода>[7], ѕ҃ лѣтъ	По немъ господьствова братъ его, Стефанъ[2], лѣтъ семъ.	/- - -/По немь господствова братъ его, Стефанъ, ѕ҃ лѣтъ.	Таже по немь господствова братъ его, Стефанъ, ѕ҃ лѣтъ.
И по нем господствова Юга воевода к҃ лѣтъ	И <по немь>[3] господствова Юга воевода к҃ лѣта	И(?) господствова Юга воевода к҃ лѣта.	И господствова Юга воевода к҃ лѣта	По немъ господьствова Юга воевода лѣта два.	По немь господствова Юга воевода к҃ лѣта.	И(?)[11] господствова Юга воевода к҃ лѣта.

LB, LD I, LD II, LD.

1 Construcţie greşită, care s-a putut datora unui cuvînt parţial ilizibil sau deteriorat în model.
2 Desigur, confuzie între literele ѕ҃ şi к҃, cu o grafie asemănătoare în scrisul slav.
3 Adaos sugerat de reconstituirea modelului *(LD)*.
4 Poziţia diferită a verbului denotă completarea textului iniţial, cel puţin la acest paragraf.
5 Dacă expresia finală a paragrafului consacrat lui Sas, întîlnită şi în *LP*, se cere a fi atribuită modelului, prezenţa ei în *LD II*, la primul alineat, pare o extensiune ulterioară.
6 Acceptarea omisiunii este impusă de natura deosebită a verbului ce introduce domnia lui Sas în *LD*, faţă de modelul *CMR* (v. şi *PVG*, n. 8).
7 V. *CMR*, n. 2.
8 Completarea autorului *LD*, aşa cum atestă structura paragrafului lui Laţcu, ca şi situaţia deosebită din CMR
9 V. *PVG*, n. 10.

CMR, Model CMR, PVG

1 Adaos evident prin însăşi formularea sa.
2 Lipsa titlului la Laţcu, Roman şi Ştefan nu pare întîmplătoare, deoarece, excluzînd primele două paragrafe, cu un statut deosebit, rezultă că el a fost atribuit, în succesiunea normală a domniilor, numai primilor reprezentanţi ai celor două familii, precum şi lui Iuga.
3 Avînd în vedere întrebuinţarea unei expresii introductive deosebită de cea proprie modelului: по нем, precum şi forma rusească a verbului, ambele elemente pot fi considerate adaosuri ulterioare.
4 În ediţia I. Bogdan, *Vechile cronici...*, p. 188, apare и потом (şi apoi).
5 În mss. B: владель (a stăpînit) — v. *Slaveano-moldavskic letopisi*, p. 58.
6 Substituire reclamată de necesitatea precizării relaţiei de rudenie a lui Roman, faţă de cele două persoane menţionate în paragraful anterior.
7 Ca în toate celelalte texte, durata domniilor va fi fost exprimată, şi în modelul *CMR*, prin cifre.
8 Elaborînd paragraful consacrat lui Sas, autorul *PVG* a considerat, probabil, că expresia ce definea guvernarea lui Dragoş se putea subînţelege şi aici, aşa cum demonstrează preluarea unui termen de către *LD* şi a celuilalt de către modelul *CMR*.
9 Presupunem că intercalarea greşită a domniei lui Laţcu s-a făcut tocmai cu prilejul apariţiei acestui text *(PVG)*.
10 Atitudinea autorului *CMR* faţă de înrudirea lui Roman (v. n. 6) impune, credem, această ordine a numelui şi a filiaţiei în *PVG*.
11 Presupunere sugerată de lipsa totală a elementului de legătură în *LP*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prototipul variantei greşite (PVG)	*Letopiseţul de la Putna (LP)*	*Cronica scurtă nr. II (CS II)*	*Prototipul dezvoltat (PD)* — adnotare	*Prototipul dezvoltat (PD)*	*Cronica scurtă nr. I (CS I)*	*Prototipul simplu (PS)*	*Pomelnicul Mitropoliei*
Пр҃їнде Драгоше воевода ...и господствова на воеводств҃ѣ ҃ѕ лѣта ;	Пр҃їнде Драгоше воевода ...и господствова /— — — — — —/[4] ҃ѕ лѣта.	[†][8] Прих҃де» Драгош воевода [9]«и» господствова — ҃ѕ лѣт.	Пр҃їнде Драгоше воевода <...>[14]и господствова <на воеводств҃ѣ>[15] ҃ѕ лѣта ;	Пр҃їнде Драгоше воевода и господствова — ҃ѕ лѣта.	[22]Прнде Драг«о»ше воевода[23] и господствова — ҃ѕ лѣт ;		†Драгоше воевода(?)
По немь, —[1] сынъ его, Сасъ воевода, — ҃д лѣта и оумр҃ѣтъ ;	И по немь <господствова>[1] сынъ его, Сасъ /— — — —/[5] — ҃д лѣта и оумр҃ѣтъ;	И пр҃їнд«е» Сас воевода и госпожд[а]ал ҃д лѣт.[10]	(И по немь)[16] — <сынъ его>[17], Сасъ воевода — ҃д лѣта <и оумр҃ѣтъ>[18].	Пр҃їнде — — Сасъ воевода и господствова ҃д лѣта.	† Сасъ воевода[23] ҃д лѣт ;		† Сасъ воевода(?)
— сынъ его, Лацко, ҃и лѣтъ;	Богданъ /— — — —/[5] ҃д лѣта ;	<Потом>[11] ст«арын» Богданъ воевода ҃в[м҃сѧцн] али[12] ҃д лѣт.		— Старын Богданъ воевода вс«ѣда зем»ли[12] ҃д лѣта ;	† Богдан, ҃д лѣт ;	Богданъ влада земли ҃д лѣта ;	† Богданъ воевода
— — — Богданъ воевода ҃ѕ лѣтъ;	— — сынъ его, Лацко, ҃и лѣтъ;	. . . , . . .[13]		— — { сынъ его, Лацко, ҃и лѣтъ; }[19]	[24]Лацко, ҃и лѣт ;	сынъ его, Лацко ҃и лѣтъ ;	Лацко воевода(?)[24]
— — Петръ воевода, сынъ Моуш҃атинь, ҃ѕ҃ї лѣтъ ;	— — сынъ Моуш҃атинь, Петръ /— — — —/[5] ҃ѕ҃ї лѣтъ;			— — сынъ[20] Моуш҃атинь, Петръ воевода, ҃ѕ҃ї лѣтъ ;	† Пѣтръ, ҃ѕ҃ї лѣт ;	сыны[20] Моуш҃атинн : Петръ, ҃ѕ҃ї лѣтъ ;	† Петръ воевода
По немь — братъ его, Романъ, ҃г лѣта.	/— — — — — —/[6] — братъ его, Романъ, ҃г лѣта.			По немь, братъ его. Романъ, ҃г лѣта.	† Роман, ҃г лѣт ;	Романъ, ҃г лѣта ;	† Романъ воевода
(Таже)[2] по немь /— — —/[3] господствова братъ его, Срефанъ., ҃ꙁ лѣтъ.	И по немь пакъ господствова братъ его, Стефанъ ҃ꙁ лѣтъ;			И по немь пакъ господствова братъ его[21], Стефанъ, [҃ꙁ] лѣта	† Стѣан, [҃ꙁ] лѣт ;	братъ его(?)[21], Стефанъ, /— — —/[25] лѣтъ ;	† Стефанъ воевода
И (?) господствова Юга воевода ҃к лѣта.	/— — — — — —/ /— — — — — —/[7] Юга /— — — —/[5] ҃к лѣта.			И(?) господствова Юга воевода ҃к лѣта.	† Юга, ҃к лѣт ;	{ Юга, ҃к лѣта. }[26]	† Юга воевода

1 În timp ce autorul PVG, păstrînd integral expresia ce definea guvernarea lui Dragoş din *PD*, a considerat-o subînţeleasă pentru paragraful următor, autorul *LP*, restrîngînd-o pe cea dintîi, a fost nevoit să repete verbul şi la domnia lui Sas.

2 Conjuncţie echivalentă celei din *LP* şi putînd fi atribuită, în aceeaşi măsură, modelului.

3 Probabil omisiune a adverbului пакъ (iarăşi), păstrat de *LP*, deoarece, prin semnificaţia sa, acesta îşi susţine implicit şi vechimea.

4 Lipsă rezultînd din reconstituirea modelului (v. şi n. 1).

5 Desigur, omisiune, întrucît nu numai *PVG*, ci şi *CS II* atestă folosirea titlurilor în model, cel puţin pe lîngă numele unora dintre domni.

6 Structura paragrafelor consacrată celor trei fii ai Muşatei atribuie succesiunea expresiilor introductive по немь — и по немь însuşi *PD*.

7 Dată fiind corelaţia în care se află paragraful despre Iuga cu cel precedent, ele au fost reelaborate probabil împreună de către autorul *PD* ; în acest caz, *LP* înfăţişează aici o lacună.

8 Prezenţa semnului crucii în *CS II* numai la Dragoş constituie, desigur, o greşeală a autorului acesteia, care l-a folosit automat, după exemplul *CS I*, în continuare, dar fără a-l anula ulterior.

9 Absenţa elementului legendar, deşi poate fi pusă pe seama intenţiei de prescurtare a autorului, sugerează, mai curînd, un model lipsit de adaosul referitor la originea descălecătorilor şi la vînarea bourului (v. şi n. 10).

10 Conţinutul paragrafului consacrat lui Sas dovedeşte că modelul se deosebea fundamental, în acest loc, de cel al *PVG* şi *LP*. Este necesar să se admită, de aceea, că redacţia iniţială a primelor două paragrafe, preluată de *CS II*, a fost adnotată şi sistematizată ulterior, pentru uniformizarea formală a listei, aşa cum a fost receptată aceasta de către *PVG* şi *LP*.

11 Adverb adăugat, desigur, pentru a face legătura între *PS* şi adaosul iniţial, dar a cărui necesitate nu s-a mai resimţit cînd paragraful despre Bogdan şi-a pierdut verbul distinctiv (v. n. 12), fiind astfel subordonat celui anterior.

12 V. comentariul din studiu.

13 *CS II* continua probabil *PD* în forma sugerată de *PVG* şi *LP*.

14 Precizarea locului de unde s-a produs descălecatul, împreună cu formularea succintă a legendei vînării bourului, au apărut, probabil, în varianta adnotată a primelor două paragrafe, întrucît în forma elaborată iniţial aceste elemente par să fi lipsit (v. şi n. 9).

15 Precizare menită să diferenţieze natura stăpînirii primilor doi voievozi de expresia folosită la domnia lui Bogdan în *PS*.

16 Modificare impusă de adaosul precedent (v. n. 15) şi care îl scutea pe autor de a repeta întreaga expresie ; în acest fel însă, el a sacrificat verbul din prima variantă, reluat doar de *CS II*.

17 Precizare făcută în spiritul *PD*, care dezvoltase lista anterioară tocmai cu elementele genealogice necesare.

18 Element de natură să ateste folosirea unui model sud-slav şi care, nu este exclus, să fi figurat şi la celelalte domnii, deşi *LP* şi *PVG* nu le mai sugerează.

19 Probabil în acest text domnia lui Laţcu a fost iniţial omisă şi apoi dăugată marginal.

20 Citindu-se сынъ, în loc de сыны, s-a impus, credem, precizarea filiaţiei domnilor următori. Dar, dacă iniţial dualul folosit se referea numai la Petru şi Roman, în noua structură a fost alăturat celor doi fii ai Muşatei şi Ştefan (v. şi n. 21).

21 În cazul în care filiaţia provenea din *PS*, atunci elementul genealogic iniţial putea fi în raport nu numai cu Roman, ci şi cu Muşata.

22 Semnul crucii înainte de numele lui Dragoş a dispărut, desigur, în procesul elaborării mai ample a textului introductiv al *Listei A*.

23 Prezenţa titlului numai la Dragoş şi la Sas, sugerează, credem, tocmai completarea *PS* cu primele două domnii, luate din pomelnic.

24 Absenţa semnului crucii poate fi pusă, eventual, în legătură cu politica religioasă a lui Laţcu ; este posibil chiar ca numele acestuia să nu fi figurat sau să fi fost şters din pomelnic, ceea ce a condus, poate, şi la eludarea sa iniţială din *PD* (v.n. 19).

25 Probabil cifra 5 (҃ѕ), care ulterior a devenit parţial ilizibilă, fiind confundată cu 7 (҃ꙁ).

26 Este posibil ca domnia lui Iuga să fi fost adăugată mai tîrziu, dacă consemnarea primelor domnii s-a făcut în vremea lui Alexandru cel Bun, care nu a recunoscut-o.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l'historiographie médiévale moldave. En observant le caractère éclectique — du point de vue typologique et structural — de la plupart des chroniques, la première partie de l'étude a été consacrée seulement à l'analyse de *la liste des règnes* de la seconde moitié du XIV-e siècle *(la liste A)*; la deuxième partie de l'étude sera reservée aux règnes de la première moitié du XV-e siècle *(la liste B)*.

L'exégèse des textes met, ainsi, en évidence la coexistence de deux variantes fondamentales de *la liste A: une variante correcte* et *une variante erronée* — cette dernière ayant, pour éléments distinctifs, la succession Latzko—Bogdan I-er (correctement: Bogdan I-er — Latzko) ainsi qu-un règne de *six* années (correctement: quatre) pour Bogdan I-er. L'examen de la soi-disant *chronique courte*, fragmentaire offre la possibilité de compléter un mot tronqué qui précède le nom de Bogdan I-er: ст<арын> (le vieux), au lieu de ст<ефан> (Ştefan) — comme on l'a supposé jusqu'ici; le même texte donne, pour le règne de Bogdan I-er, une détermination chronologique impossible: в҃ мѣсѧци али д҃ лѣта (deux mois mais quatre années)! Sans doute, cette formule insolite est le résultat du dechiffrement erron du *verbe* employé (en slave) pour définir le règne de Bogdan I-er: влада земли ou воеводствова ал. Ainsi, le même texte initial, probablement détérioré et illisible, semble capable d'explique non seulement l'inversion des nom des deux premièrs princes (Bogdan I-er et Latzko), mais aussi la durée du règne de Bogdan I-er. On peut prouver, de la sorte, l'existence d'*un prototype unique* pour les deux variantes de *la liste A*.

La reconstitution des textes slaves transmis uniquement par des traductions, ainsi que des prototypes des deux variantes (voir les *annexes* de l'étude), permet, finalement, l'observation qu'à la base des rédactions ultérieures on retrouve une structure extrêmement simple: les noms des princes et la durée du règne de chacun, à quoi on a ajouté, ultérieurement, des éléments généalogiques strictement nécessaires. Pourtant, les deux premiers paragraphes de ce prototype de *la liste A* — que l'auteur a nommé *le prototype développé* — ont eu, initialement, une forme plus ample. La différence doit être expliquée, selon l'opinion de l'auteur, par l'addition opérée à une autre liste, contenant seulement les noms des cinq princes dont la légitimité des règnes avait été reconnue par Alexandre I-er le Bon (1400—1432) — *Bogdan I-er, Latzko, Pierre I-er, Roman I-er* et *Etienne I-er* (on a ajouté, ultérieurement, le nom du prince *Jouga)* — liste que l'auteur a nommée *le prototype simple de la liste A*.

Dans la dernière partie de l'étude, l'auteur se propose de déterminer le cadre chronologique des prototypes dénichés; les rapports relevés par la filiation des textes, ainsi que certains éléments tirés de l'étude des étapes de l'élaboration de *la chronique d'Etienne le Grand* (l'emploi du terme „tzar" pour désigner le prince moldave) ou des inscriptions tombales de Rădăuţi [où Bogdan I-er le Fondateur est surnommé *le vieux* et, quant à Etienne I-er on trouve la mention de la victoire de Hindău — Ghindăoani (1395)] démontrent la préexistence de *la liste A*. Parmi les listes des règnes, deux — à savoir celles conservées dans *la chronigue courte no. 1* et *la chronique Poutna no. 1* — s'arrêtent au règne de Bogdan II (1451), en mentionnant pour Alexandre II un règne d'une année seulement; d'autres listes présentent aussi le règne de Pierre III Aron (1455—1457) en prolongeant le règne d'Alexandre II de trois années (1452—1454). De plus, un des éléments caractéristiques de *la chronique courte no. 1* — *la croix* placée devant les noms des princes — manque dans cette même liste justement à Alexandre II.

Toutes ces particularités montrent — selon l'opinion de l'auteur — que la liste complète *(le prototype développé)* des règnes de la seconde moitié du XIV-e siècle a été élaborée pendant le deuxième règne d'Alexandre II (1452—1454), probablement, par les soins du métropolite Théoctiste I-er et du grand chancelier (le logothète) Mihul, en ajoutant au prototype simple la légende de la chasse de l'auroch, l'année de la fondation traditionnelle de l'État (1359, qui, d'ailleurs, n'est pas la date correcte!), ainsi que les noms des voïvodes Dragoş et Sas. En même temps, il y a des éléments qui prouvent l'emploi des généalogies sud-slaves *(rodoslovii)*, pour modèle, ainsi que d'un obituaire (probablement celui de la Métropolie de Moldavie). Quant au *prototype simple*, on suppose qu'il serait rédigé dans la chancellerie princière vers la fin du règne d'Alexandre I-er le Bon.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIN NOU DESPRE „LUPTA DE LA PLONINI"

DE

VENIAMIN CIOBANU

După cum se știe, situația politică internațională a Moldovei din a doua jumătate a secolului XIV a fost, în mare parte, identică cu cea a Țării Românești. Particularitățile evidente, desigur, ale poziției fiecăreia dintre ele au fost imprimate, cu precădere, de factorii care au influențat direct sau indirect asupra orientării politice a domnilor celor două țări. Dacă, pentru Țara Românească, se impunea necesitatea menținerii echilibrului, în primul rînd, între puterea otomană, în plin proces de expansiune, și regatul maghiar, Moldova a trebuit să facă față tendințelor expansioniste ale aceleiași feudalități maghiare, concurate, apoi, mai ales, de cea polonă. În plus, așa cum s-a remarcat deja în istoriografia românească, Moldova a trebuit să țină seama nu numai de Ungaria și Polonia, ci și de Lituania, a cărei politică a avut propriile sale obiective, chiar și după realizarea uniunii personale polono-lituaniene, și chiar de politica „specială" a feudalilor din Podolia și din alte părți ale complexului feudal din Polonia și Litvania". Cu alte cuvinte, „față de complexitatea și lipsa de unitate a politicii externe a statelor din răsăritul Europei", domnii Moldovei din a doua jumătate a secolului XIV au trebuit să-și adapteze atitudinea la împrejurările vieții feudale din Polonia, Ungaria și Litvania" [1]. Să reamintim, apoi, că, pe lîngă toate acestea, Moldova a fost confruntată și cu pericolul tătar, persistent pînă către sfîrșitul secolului XIV [2].

Înfrîngerea oștilor maghiare de către „comunitățile românești din Moldova, avînd în frunte pe Bogdan și pe colaboratorii săi maramureșeni" [3], ce consfințea independența de drept și de fapt a Moldovei față de Ungaria — fapt consemnat de diploma lui Ludovic I din 2 februarie 1365 [4] — nu a însemnat însă și acceptarea de către acesta din urmă a noului conținut al raporturilor moldo-maghiare, impus pe cîmpul de luptă. Presiunea maghiară asupra Moldovei a continuat să se exercite sub diverse forme, în special pe tărîm politic și confesional, și după dispariția lui Bogdan I. Această presiune a devenit deosebit de periculoasă, pentru că avea sorți de realizare în scopurile sale finale, mai ales după anul 1370, cînd, așa cum se știe, Ludovic I a devenit și rege al Poloniei. Preluînd și moștenirea asupra Rusiei Roșii, din vecinătatea Moldovei, regele maghiar a realizat o încercuire aproape completă a ei. În felul acesta, Ludovic I obținuse o poziție strategică de o importanță deosebită, întrucît ea constituia „un pivot al influenței angevine în Moldova", precum și „un avanpost în confruntările cu tătarii" [5].

În acele împrejurări, a avut loc însă un eveniment ce deține o pondere însemnată în încercările istoricilor de a desluși poziția internațională a statului feudal moldovenesc în primele sale decenii de existență independentă. Este vorba de mult discutata — atît în istoriografia română de specialitate, cît și în cea polonă — «bătălie de la Plonyni», datată de cronicarul polon Jan Długosz, primul care a introdus-o în circuitul istoric, în anul 1359.

Reluînd discuțiile în legătură cu acest episod, considerat drept „o cheie de boltă, un pilon în jurul căruia se clădește genealogia și cronologia voievozilor moldoveni din secolul

---

[1] Cf. P. P. Panaitescu, *Lupta comună a Moldovei și Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, în *Rsl*, IV, 1960, p. 225—226.

[2] Cf. Victor Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982, p. 323, 326, 331.

[3] *Ibidem*, p. 318.

[4] *Ibidem*, p. 314.

[5] Cf. Ján Sykora, *Poziția internațională a Moldovei în timpul lui Lațcu : lupta pentru independență și afirmarea pe plan extern*, în *RdI*, 8, 1976, p. 1141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al XIV-lea" [6], Ştefan S. Gorovei a fost de părere că data la care a avut loc expediţia amintită nu putea fi nici anul 1359, nici altele sugerate ulterior de diferiţi istorici poloni şi români. Căci, conchidea el, „avînd în vedere că lupta aceasta, fiind o luptă pentru succesiune, nu putea avea loc în timpul vieţii lui Bogdan...", ci, „ţinînd seama de toate elementele oferite de cronicar [Długosz — *n.ns.*], rezultă că expediţia feudalilor poloni în Moldova a avut loc în anul 1367..." [7].

S-a constatat, însă, că precizarea datei la care a avut loc expediţia prezintă importanţă nu numai pentru stabilirea genealogiei şi cronologiei primilor voievozi moldoveni. Ea este la fel de semnificativă şi „pentru stadiul de organizare politică a societăţii locale [moldoveneşti — *n.ns.*] la mijlocul secolului al XIV-lea, ca şi pentru natura relaţiilor stabilite cu statele învecinate..." [8]. Ca urmare, Victor Spinei a întreprins, la rîndul său, o nouă analiză critică a datelor istorice legate direct sau indirect de acel eveniment, ajungînd la concluzia că expediţia nu putea avea loc decît în anul 1359, adică exact atunci cînd o plasase Dlugosz. Din demonstraţia autorului, se desprind cîteva idei ce merită a fi consemnate. Una dintre ele este aceea că în vara anului 1359, cînd a avut loc expediţia polonă, *regiunile de la est de Carpaţi nu se aflau încă sub dominaţia Ungariei angevine*, „al cărui rege fusese recunoscut de Cazimir III ca succesor al său" [9]. Din aceasta se desprinde o alta, potrivit căreia între intervenţia armatelor polone şi „impunerea lui Dragoş din Bedeu ca domn al Moldovei", în anul 1359, există o strînsă legătură, în sensul că cel de al doilea eveniment a fost consecinţa celui dintîi. „Intervenţia polonă din vara anului 1359 în disputele interne pentru putere în Moldova — precizează autorul — se integrează în aceeaşi orientare politică a statelor catolice de a-şi lărgi sfera dominaţiei spre Răsărit. După eşecul încercării lui Cazimir III de a instaura în Moldova un domn devotat Poloniei, puterea a continuat să fie deţinută de voievodul Petru. Acesta reuşise să-şi înlăture rivalul cu ajutorul «provincialilor unguri», denumire sub care erau desigur desemnaţi demnitarii din teritoriile răsăritene ale statului angevin. Întrucît tratatele dintre Ungaria şi Polonia nu conţineau referiri asupra destinului politic ce i se hărăzea spaţiului dintre Carpaţii Orientali şi Nistru după smulgerea sa din sfera de dominaţie a Hoardei de Aur, s-au putut contura anumite divergenţe între cele două ţări în privinţa orbitelor de influenţă în regiunile est-carpatice. Cu toate că beneficiase de sprijinul feudalilor unguri din comitatele de graniţă, Petru (rivalul lui Ştefan, sprijinit de poloni — n.ns.) nu oferea probabil toate garanţiile că va reprezenta docil toate interesele Coroanei [ungară — n.ns.] în ţinuturile pe care le stăpînea. De aceea, în scopul de a-şi asigura în mai mare măsură controlul asupra Moldovei, Ludovic I preferase să sprijine înlocuirea voievodului băştinaş cu un conducător provenit din propriul regat, devotat politicii maghiare", adică cu Dragoş din Bedeu [10]. Dar, „producerea expediţiei polone şi a instalării lui Dragoş în Moldova în cursul aceluiaşi an — 1359 — nu este întîmplătoare". Din contra, „momentul intervenţiei Piaştilor la est de Carpaţii Orientali era [...] extrem de bine ales, anul 1359 conturîndu-se probabil drept cel mai critic din istoria de peste un secol a Hoardei de Aur". În consecinţă, nu mai exista „pericolul unei contraofensive mongole viguroase şi regatele catolice nu au pierdut ocazia de a încerca să aducă în stare de supunere comunităţile româneşti de la răsărit de linia Carpaţilor" [11].

Această încercare a fost însă precedată de eforturile celor două regate de a aduce „în stare de supunere" alte comunităţi umane din vecinătatea celor româneşti, şi anume principatele haliciano-vladimiriene sau Rusia Roşie. Căci, atît feudalii maghiari, cît şi cei poloni, în special cei din Polonia Mică au înţeles că cine intra în stăpînirea ei îşi asigura posibilitatea nu numai de a-şi exercita controlul sau, măcar, influenţa asupra cnezatelor lituaniene şi a spaţiului est-carpatic, acesta din urmă prezentînd o evidentă importanţă comercială şi strategică, ci dobîndea, în acelaşi timp, şi un avanpost, atît de necesar în confruntarea cu tătarii.

Urmărind evoluţia rivalităţii polono-ungare pentru stăpînirea Rusiei Roşii, cunoscutul medievist polon Kazimierz Myśliński, profesor la Universitatea „Marie Curie-Sklodowska" din

---

[6] Ştefan S. Gorovei, *Indreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 116.

[7] *Ibidem*, p. 118 ; vezi şi idem, *L'Etat roumain de l'est des Carpates : la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XIV-e siècle*, în *RRH*, 3, 1979, p. 503—506.

[8] Victor Spinei, *op. cit.*, p. 291.

[9] *Ibidem*, p. 304.

[10] *Ibidem*, p. 305.

[11] *Ibidem*, p. 306.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lublin, a adus însă şi noi contribuţii la cunoaşterea împrejurărilor istorice în care a avut loc expediţia în discuţie, propunînd, totodată, o nouă datare a ei.

„Cea mai importantă acţiune politică a statului polonez al ultimelor Piaşti a fost — cum precizează istoricul polonez — legarea cu Polonia şi, apoi, deplina anexare a principatelor haliciano-vladimiriene" [12]. Dar, aşa cum am mai menţionat, în drumul către Rusia Roşie Polonia s-a ciocnit, nu o dată, de Ungaria, unul din momentele semnificative ale manifestării rivalităţii dintre cele două state constituindu-l acordurile şi tratatele de pace încheiate cu Lituania, cealaltă competitoare la stăpînirea Rusiei Roşii, mai întîi de Ungaria în anul 1551 şi, apoi, de Polonia în anul următor. Primul a fost încheiat de Ludovic de Anjou fără participarea lui Cazimir al III-lea ; cel de al doilea, de fapt un armistiţiu, încheiat de regele polon cu principii lituanieni în luna septembrie 1552, prin care îşi asigura stăpînirea ţinutului Lwow-ului, nu conţinea „nici un cuvînt despre drepturile Ungariei asupra Rusiei", ţinutul în cauză fiind considerat „ca parte integrantă a statului polonez". Aşadar, „ambele tratate sînt dovada evidentă a divergenţelor de interese dintre Polonia şi Ungaria în privinţa Rusiei, în pofida alianţei şi prieteniei care existau între ele" [13].

Dar, dacă rivalitatea polono-maghiară nu intrase într-o fază acută, în schimb cea polono-lituaniană a degenerat într-un conflict militar consumat în anul 1356. Polonia a impus însă Lituaniei o pace foarte avantajoasă regatului. Ţinuturile Chelm, Belz şi Vladimir au intrat în stăpînirea lui Cazimir III care le-a dat însă ca feude unor principi lituanieni : primele două lui Gheorghe Narymuntowicz, cel de al treilea lui Alexandru Koriatowicz [14]. Acest aranjament a fost considerat însă doar temporar de către principii lituanieni care au întreprins, prin surprindere, două expediţii : una în luna iunie 1368, îndreptată împotriva Mazoviei, şi alta în lunile septembrie sau octombrie acelaşi an, împotriva Rusiei Roşii. Cu aceasta, Kazimierz Myśliński a adus însă în discuţie şi expediţia polonă în Moldova. Dată fiind importanţa chestiunii, reproducem integral, în traducere românească, demonstraţia autorului. Pentru a veni în sprijinul tuturor cercetătorilor care se ocupă de această perioadă, vom indica şi paginaţia originală şi vom reproduce şi notele autorului. Parantezele drepte marchează intervenţiile noastre ; notele de subsol precedate de asterisc aparţin istoricului polon. [p. 92] „Cauza acestor evenimente [din anul 1368] trebuie căutată în încercările de extindere a intereselor poloneze în Rusia Roşie nu în direcţia Lituaniei, cum presupunea Paszkiewicz [Henryk Paszkiewicz, *Polityka ruska Kasimierza Wielkiego* — Politica rusă a lui Cazimir cel Mare — Varşovia, 1925], ci a Moldovei. Concret, problema conduce la stabilirea datei expediţiei lui Cazimir cel Mare în Moldova, discutată de multă vreme în ştiinţa istorică polonă şi, mai ales, cea română, pe care Dlugosz a notat-o sub anul 1359. Această dată provoacă între oamenii de ştiinţă numeroase controverse şi în legătură cu aceasta se cuvine să fie prezentată esenţa disputelor.

Deja Alexandru Czolowski, unul dintre primii în ştiinţa [istorică] polonezâ care a acordat o mare atenţie raporturilor polono-moldave, a afirmat că Rusia Roşie se întindea pînă la Dunăre «şi pe această bază Cazimir cel Mare avea, alături de Ludovic [de Anjou], anumite drepturi şi asupra ţinutului de peste Nistru, ca unul ce aparţinuse din vechime Haliciului» [79]. Altfel spus, apelînd la drepturile sale ca succesor al ultimului principe haliciano-vladimirian a putut Cazimir să avanseze şi pretenţiile sale asupra Moldovei. Or, expediţia moldovenească a lui Cazimir care, după Dlugosz, a avut loc în anul 1359, a fost tocmai expresia unei astfel de înţelegeri a problemei.

Această dată a fost acceptată de o parte a istoricilor polonezi. Pot fi menţionaţi dintre cei vechi Czolowski, iar dintre cei noi Jan Dabrowski şi Zdzislaw Kaczmarczyk [80]. Curînd au înce- [p. 93] put însă ezitările. În literatura mai nouă, inclusiv în manuale, nu se mai menţionează această dată [81]. Nu o mai ia cîtuşi de puţin în considerare nici literatura română

[12] Kazimierz Myśliński, *Dzieje kariery politycznej w średniowiecznej Polsce. Dymitr z Goraja 1340—1400* (Istoria unei cariere politice în Polonia evului mediu. Dumitru din Goraj 1340—1400), Wydawnictwo Lubelskie, Lublin, 1981, p. 40.

[13] *Ibidem*, p. 52.

[14] *Ibidem*, p. 79.

[*79] Alexander Czolowski, *Poczatki Moldavii i wyprawa Kazimierza Wielkiego w r. 1359* (Începuturile Moldovei şi expediţia lui Cazimir cel Mare din anul 1359), în „Kwartalnik Historyczny", T. IV, 1890, p. 262.

[*80] J. Dabrowski, P. Grodecki, S. Zahorowski, *Dzieje Polski średniowiecznej* (Istoria Poloniei medievale), t. 2, Kraków, 1926, p. 74.

[*81] Zdzislaw Kaczmarczyk, *Polska czasów Kazimierza Wielkiego* (Polonia din timpul domniei lui Cazimir cel Mare), Kraków, 1964 ; *Historia Polski* (Istoria Poloniei), PAN, t. 1 (sub redacţia lui Lowmiański), Warszawa, 1958 ; Henryk Samsonowicz, *Historia Polski do*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și moldovenească [82]. Motivul respingerii relației lui Dlugosz a fost, înainte de toate, faptul că domnii moldoveni, Petru și Ștefan, menționați în ea, al căror conflict a fost cauza directă a intervenției poloneze, nu domneau cîtuși de puțin în Moldova în anul 1359. În izvoare, ei apar mult mai tîrziu, abia în anii '70 ai secolului XIV și, deci, în acești ani trebuie să se plaseze data expediției poloneze, despre care Dlugosz scria sub anul 1359. Al doilea argument care pledează în favoarea acestei teze este observația că în anul 1359 principatul moldovenesc de abia se constituise ; este dificil, deci, să se admită că ar fi putut să se opună cu succes expediției poloneze. Dacă moldovenii au obținut victoria, atunci expediția [p. 94] a trebuit să aibă loc mult mai tîrziu.

Fără a intra aici în analiza detaliată a tuturor acestor opinii și argumente, trebuie, totuși, să ne oprim ceva mai mult asupra opiniei formulate în ultimii ani de cunoscutul istoric al relațiilor polono-române — Zdzislaw Spieralski [84]. În cartea sa intitulată *Awantury moldawskie*, unul din capitolele consacrate acestei probleme a primit titlul : *Wojna, której nie było* (Războiul care nu a avut loc), ceea ce semnifică atitudinea negativă a autorului față de [opinia] lui Dlugosz. După el, principatul moldovenesc independent s-a constituit în anul 1359 și de atunci și pînă în anul 1365 a domnit aici domnul Bogdan, iar după el, fiul său Latcu care, în anul 1372, s-a supus ungurilor și și-a pierdut tronul și, foarte probabil, și viața. După aceste evenimente, domnia a fost preluată de domnul următor, al doilea fiu al lui Bogdan — Ștefan I — iar mai înainte, între anii 1373 și 1374, deci, pentru scurtă vreme, principele Gheorghe Koriatowicz din această linie a Gedyminowiczilor care stăpînea deja Polonia ca vasal polonez. Koriatowicz a luat tronul moldovean datorită sprijinului principelui de Oppeln, Władysław, care stăpînea, din partea lui Ludovic al Ungariei, Rusia Roșie din anul 1372. «Ludovic — [p. 95] scrie Z. Spieralski — a găsit în Koriatowiczi pe devotații executanți ai politicii sale ruse și moldovenești». Îndepărtat de la domnie în anul 1374, lui Gheorghe [Koriatowicz] i-a urmat amintitul Ștefan I, căsătorit cu ruda regelui Ludovic, Mușata sau Margareta, și fiind, după cîte se pare, vasal al Ungariei. După moartea lui Ștefan I, în anul 1376, au survenit luptele interne din Moldova între fiii săi : Petru, care a ocupat tronul după tată, și fratele său Ștefan, care a cerut ajutorul lui [Władysław] de Oppeln. De fapt, Ștefan a întreprins expediția în Moldova din anul 1377, fiind ajutat de Koriatowiczi și cîteva steaguri ale unor puternice familii de magnați din Polonia Mică. Tocmai această expediție a fost descrisă de Dlugosz, inserînd-o însă, din anumite considerente, nu sub data adevărată, ci sub anul 1359. Expediția s-a terminat cu înfrîngerea [celor ce au întreprins-o], iar domnul Petru a [reușit] să se mențină în domnie. Dealtfel, expediția din anul 1377 nu a fost o întreprindere a politicii poloneze, ci a celei maghiare ; deci, nu încape îndoială că [Władysław] de Oppeln reprezenta în Rusia nu interesele poloneze, ci pe cele ungare. Spieralski a explicat, de asemenea, și motivele care l-au determinat pe Dlugosz să modifice data expediției moldovenești. În perioada în care redacta această parte a operei sale, Polonia și Ungaria rivalizau pentru influența în Moldova, cronicarului, legat de episcopul cracovian, Zbigniew Oleśnicki, nu i-ar fi fost la îndemînă să sugereze că în această expediție ungară a participat, între alții, străbunul episcopului, de asemenea Zbigniew din Oleśnica, căci aceasta ar fi însemnat că Oleśnickij recunoscu- [p. 96] seră cîndva drepturile Ungariei la Moldova și Rusia. De aceea, a deplasat data expediției în anul 1359, cînd Rusia Roșie era legată exclusiv de Polonia și cînd expediția împotriva Moldovei putea să fie considerată ca o întreprindere a politicii poloneze. Victoria moldovenilor asupra forțelor unite polone și ungare în anul 1377 a fost explicată de Spieralski prin aceea că Ludovic al Ungariei și cea mai mare parte a forțelor militare poloneze erau angajați atunci în respingerea atacului lituanian asupra Rusiei și nu au putut să participe în expediția moldovenească.

Opinia lui Spieralski, prezentată mai sus pe larg, impune însă rezerve. Îndoieli trezește, mai întîi, afirmația despre caracterul ungar al expediției moldovenești, organizat din inițiativa și sub conducerea lui [Władysław de] Oppeln, cînd, din relația lui Dlugosz, care este singura

---

1795 roku (Istoria Poloniei pînă în anul 1795), Warszawa, 1973 ; J. Demel, *Historia Rumunii* (Istoria României), Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970.

[82] *Istoria României*, t. 2, București, 1962 ; M. Constantinescu, C. Daicoviciu, Ș. Pascu, *Histoire de la Roumanie des origines à nos jours*, București, 1970 ; *Istorja Moldavskoo SSR*, Kișinău, 1965 ; N. A. Mochov, *Moldavia epochi fieodalisma*, Kisinău, 1964. Am putea menționa însă multe alte lucrări.

[84] Zdzislaw Spieralski, *W sprawie rzekomej wyprawy Kazimierza Wielkiego do Moldawii* (În problema așa-zisei expediții a lui Cazimir cel Mare în Moldova), în „Przegląd Historyczny“,", T. LII, Warszawa, 1961 ; idem, *Awantury moldawskie* (Aventuri moldovenești), Warszawa, 1961, p. 115 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sursă ce a prezentat aproape în totalitate desfăşurarea evenimentelor, rezultă că au participat la ea în exclusivitate steagurile poloneze. Dlugosz nu scrie nimic despre participarea armatelor maghiare. Alte îndoieli stîrneşte itinerariul lui [Wladyslaw de] Oppeln din anul 1377. În luna februarie 1377, el se afla în Ungaria, unde a sosit retrăgîndu-se din faţa armatelor lituaniene care intraseră în Rusia; în luna martie [1377] se afla deja în Polonia, unde s-a întîlnit [în localitatea] Pyzdrach cu staroştii regali Sedziwoj din Szubin şi Domarat din Pierzchen cu care, în calitatea lor de comandanţi ai forţelor militare poloneze, a discutat, desigur, stadiul pregătirilor pentru expediţia împotriva lituanienilor în Rusia Roşie. În luna aprilie [1377], se afla din nou în Ungaria, împreună cu delegaţia cercurilor conducătoare poloneze. S-a întors, apoi, în [p. 97] Polonia, şi la 9 iunie [1377] se afla la Cracovia, iar la sfîrşitul acestei luni s-a alăturat detaşamentelor care se adunau la Sandomir, care, sub comanda personală a regelui Ludovic, au plecat, [1377], în Rusia, la începutul lunii iulie, mai precis în ţinuturile Chelm şi Belz, în scopul respingerii lituanienilor [85].

Deci, polonezii nu mai puteau întreprinde, şi ei, acolo şi în acel an, o expediţie. Participarea în expediţia rusă, la Belz, a lui Jan din Tarnów, castelan de Cracovia şi a fiului său Jan, castelan de Sandomir, Otto din Pilcza, voievod şi staroste de Sandomir, Petru din Szczekoczin, castelan şi staroste de Lublin, mareşalului Przedbor din Brzezie, Nicolai Bogoria, castelan de Zawichojsk, precum şi a lui Şedziwoj din Szubin şi a altor reprezentanţi ai cercurilor conducătoare poloneze trebuie să fie înţeleasă numai în sensul că la această expediţie au fost angajate principalele familii de magnaţi din Polonia Mică, din herburile: Starz-Toporczyk, Leliwit, Odrowaz, Bogor, Rózyc-Poraj, Zador, Gryfit [87]. Este greu să se presupună că, după dificultăţile unei expediţii atît de lungi în Rusia, polonezii posedau încă atîta dorinţă şi putere pentru a organiza o nouă expediţie în Moldova fie toamna tîrziu, fie primăvara. Această a doua posibilitate, de ase-[p. 98]menea şi din alte considerente, nu intră cîtuşi de puţin în calcul.

În această stare de lucruri, aşa-zisa expediţie a lui [Wladislaw de] Oppeln în Moldova trebuie ştearsă din registrul evenimentelor anului 1377 şi să fie căutată sub o altă dată de an. În nici un caz, nu trebuie să se respingă, pe de-a-ntregul, informaţiile lui Dlugosz despre expediţia moldovenească, căci marele număr de detalii şi fapte concrete pe care le conţine pledează pentru veridicitatea ei.

Răspunzînd la întrebarea sub ce dată trebuie fixată expediţia în Moldova, e necesar să se arate, mai întîi, că aceasta a trebuit să fie o expediţie poloneză şi nu ungară, deoarece, în acest al doilea caz, desfăşurarea şi scopurile ei nu l-ar fi interesat pe cronicar. Ea a trebuit să aibă loc însă în perioada domniei lui Cazimir cel Mare, căci lui Dlugosz i-ar fi fost mai uşor să se înşele în privinţa numelor domnilor moldoveni, uitate deja în Polonia, decît în ceea ce priveşte numele ultimului Piast. Aceasta, doar dacă admitem, ca şi Spieralski, că Dlugosz nu a vrut să indice data exactă şi a modificat-o în mod intenţionat.

Această ultimă problemă reclamă o analiză mai detaliată. Atenţia lui Z. Spieralski a fost reţinută de participarea lui Zbigniew Oleśnicki (senior) în expediţia avînd ca scop subordonarea Moldovei către Ungaria şi a considerat că divulgarea acestui fapt de către cronicar ar fi pus într-o grea situaţie pe episcopul Oleśnicki, de care Dlugosz era foarte strîns legat. Tocmai de aceea a transferat data expediţiei în timpul domniei lui Ca-[p. 99]zimir cel Mare, cînd nu putea fi pus la îndoială [faptul] că organizarea expediţiei a aparţinut iniţiativei poloneze şi era conformă cu interesele de stat ale Poloniei. Acest motiv pare însă puţin convingător, căci, în momentul în care apăruse opera lui Dlugosz, deci, către mijlocul secolului XV, puţini erau cei care aveau acces la ea şi, tocmai de aceea, episcopul nu avea a se teme că linia sa politică avea să fie discreditată. Dealtfel, puţin ar fi dăunat poziţiei episcopului în ţară, dacă opinia publică ar fi aflat de la Dlugosz că strămoşul Oleśnicki, care trăise cu aproape o sută de ani mai înainte, reprezentase o linie politică greşită faţă de Moldova. De aceea, să acceptăm, mai curînd, că informaţia lui Dlugosz este demnă de crezare în acel punct în care expediţia poloneză în Moldova a avut loc în timpul domniei lui Cazimir cel Mare.

Aceasta nu înseamnă însă că data a fost inserată corect şi că expediţia s-a desfăşurat în anul 1359. În realitate, în acest timp principatul moldav făcea de-abia primii paşi ca stat de sine-stătător şi, ca atare, nu ar fi fost, atunci, în stare să opună o rezistenţă efectivă unui adversar mai puternic. Aceasta ar pleda pentru o dată mai tîrzie a expediţiei. Orientîndu-ne în situaţia primelor decenii de istoria principatului, trebuie să atragem în mod special atenţia

---

[85] Itinerariul lui [Wladyslaw de] Oppeln din anul 1377 a fost alcătuit de J. Dabrowski, *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego* (Ultimii ani ai Ludovic cel Mare), Kraków, 1918, p. 305.

[87] *Ibidem*, p. 308.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asupra domniei lui Laţcu, fiul lui Bogdan (1365—1373). El a continuat linia politică a tatălui său, tinzînd la menţinerea independenţei Moldovei faţă de vecini, adică atît faţă de Ungaria, cît şi faţă de Polonia. Tendinţa aceasta şi-a găsit expresia în încercările de creare a propriei sale or-[p. 100]ganizaţii bisericeşti independente. Pînă atunci, Moldova intra în componenţa diecezei haliciene a bisericii răsăritene. Laţcu făcea eforturi pentru scoaterea ţării de sub dominaţia factorilor externi şi crearea propriei sale ierarhii, dar catolice. Aceasta trebuia să-i asigure sprijinul papei faţă de tendinţele de unificare ale statelor vecine catolice [88].

Polonia a sprijinit imediat aceste planuri, văzînd în ele o posibilitate sigură de a-şi menţine, în viitor, propriile sale influenţe politice în această ţară. Cînd solia lui Laţcu a sosit la papa Urban V cu rugămintea domnului de a accepta crearea episcopatului catolic în capitala statului, Siret, asigurîndu-l de hotărîrea sa de a trece la catolicism, papa a recomandat cercetarea problemei şi prezentarea concluziilor episcopilor de Wroclaw şi Cracovia, ca şi arhiepiscopului de Praga. Cel mai mult s-a angajat în această problemă episcopul de Cracovia şi datorită lui franciscanul Andrei din Cracovia a fost primul episcop în Siret. Rezolvarea problemei a fost însă tărăgănată şi soluţionarea ei definitivă a avut loc în timpul domniei lui Ludovic al Ungariei. A fost pusă, însă — încă din timpul domniei lui Cazimir cel Mare — şi în spatele planurilor bisericeşti se ascundeau anumite intenţii politice. Şi anume, era o încercare de netezire a drumului influenţelor politice poloneze în această ţară [89]. Tocmai în aceşti ani exista pentru aceasta cea mai bună conjunctură şi eventuala expe-[p. 101]diţie militară polonă în Moldova ar fi fost atunci posibilă.

Examinînd această eventualitate, luăm în considerare, înainte de toate, anul 1368, adică zece ani de la data indicată în opera lui Dlugosz. Care a fost pricina deplasării ei este greu de spus cu siguranţă, mai curînd, a fost o cauză de ordin secundar. Poate sistemul adunării informaţiilor, sub forma notiţelor disparate, aduse pe urmă în forma unei naraţii depline, cu posibilitatea greşelii, chiar dacă a unei deplasări către acei ani despre care informaţiile erau puţine, ca în cazul anului 1359, în legătură cu care Dlugosz avea o singură informaţie, şi anume cea privind controversele pentru dijmă. Informaţia despre expediţia moldovenească a îmbogăţit conţinutul sărac al operei tocmai pentru acel an.

Pentru plasarea expediţiei moldoveneşti în anul 1368 pledează, totuşi, înainte de toate, alte argumente esenţiale. În anul 1368, regele maghiar, Ludovic, întreprindea o expediţie împotriva Ţării Româneşti, unde apăruse, ca şi în Moldova, tendinţe către dobîndirea independenţei faţă de vecini. Ea era reprezentată de domnul Vlaicu (1364—1377), fără a obţine, dealtfel, succes [90]. Aşa se face că ambii aliaţi — Polonia şi Ungaria — au hotărît ca printr-o lovitură simultană să-şi menţină influenţa lor în principatele dunărene: Polonia în Moldova, Ungaria în Ţara Romă-[p. 102]nească. Aşa se explică faptul că în expediţia polonă în Moldova au lipsit ajutoarele [militare] maghiare. Pur şi simplu, erau utilizate în altă parte.

Expediţia polonă a fost prezentată pe larg de Dlugosz şi nu există nici un motiv de îndoială că descrierea de către el a evenimentelor nu ar corespunde realităţii. Descrierea cronicarului s-a sprijinit, foarte probabil, pe tradiţia orală, păstrată în familia unuia din participanţii la ea, Zbigniew din Oleśnica. Dlugosz a avut strînse legături cu această familie, datorită îndelungatei sale colaborări cu episcopul de Cracovia, Zbigniew Oleśnicki. Din descrierea sa, reiese că au participat la ea pînă la 11 steaguri de cavaleri poloni. Din acestea, trei erau teritoriale, deci regale, şi anume: Cracovia, Sandomir şi Lwów, iar restul de nouă, steagurile cavalerilor din herburile Topor, Lelivit, Lis, Rawit, Gryfit, Śreniawit, Awdań, Półkozic, Strzemienc [91]. Această armată a suferit o înfrîngere deplină şi a fost făcută în întregime prizonieră de către moldoveni. Datorită acestui fapt, Moldova şi-a păstrat independenţa sa.

---

[88] Wladyslaw Abraham, *Powstanie organizacji hóściola lacinskiego na Rusi* (Începutul organizării bisericii latine în Rusia), t. 1, Lwów, 1904, p. 282. [După cum se poate constata, autorul nu a utilizat şi rezultatele ultimelor cercetări româneşti în domeniul cronologiei (cf Ştefan S. Gorovei, *Indreptări cronologice*; idem, *L'Etat roumain*; idem, *Cu privire la cronologia primilor voievozi ai Moldovei*, în *RdI*, 2, 1979) şi al politicii religioase a lui Laţcu (cf. Ján Sykora, *op. cit.*).].

[89] A. Czolowski consideră că solia lui Laţcu a avut loc în anul 1369, vezi idem, *Sprawy woloskie w Polsce do r. 1412* (Problemele valahe în Polonia pînă în anul 1412), în „Kwartalnik Historyczny", t. V, 1891, p. 571 şi urm.

[90] Juliusz Demel, *op. cit.*, p. 116.

[91] Jan Dlugosz, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. 9, Warszawa, 1975, p. 301.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Regele nu a participat la expediție și itinerariul său nu ne spune prea mult despre apropierea declanșării acesteia [92]. Credem că ea a trebuit să aibă loc la sfîrșitul primăverii și începutul verii anului 1368. Împotriva unei datări mai tîrzii pledează invazia lituaniană în Rusia Roșie care a avut loc toamna. Această ordine a evenimentelor din anul 1368 explică faptul curios, dealtfel, al lipsei de rezistență față de cele două invazii lituaniene din acest an.

Am amintit mai înainte că atacul lituanian asupra Mazoviei din luna iunie 1368 a fost aproape cu totul surprinzător pentru Polonia. Cazimir nu a fost în stare să trimită în ajutorul Mazo- [p. 104] viei nici măcar un singur steag militar, ceea ce dovedește că, atunci, nu avea nici unul la dispoziție. Tot ce avea la dispoziție trebuie să fi fost angajat în altă parte. De aceea, nici măcar nu i-a urmărit pe lituanieni care au putut să se întoarcă în liniște cu prada de război în Lituania. Dacă este corectă presupunerea că tocmai atunci forțele militare polone se aflau [angajate] în expediția moldovenească, atunci s-ar putea lesne da următoarea explicație a atacului prin surprindere [al lituanienilor]: aceasta a putut fi o diversiune, un răspuns la angajarea Poloniei în Moldova, care, în nici un caz, nu corespundea intereselor Lituaniei. Serioasa slăbire militară a Poloniei, provocată de înfrîngerea și luarea în captivitatea moldovenească a tuturor steagurilor poloneze ar putea explica a doua expediție lituaniană din acest an, de data aceasta la începutul toamnei, în Rusia Roșie. Ea trebuie să fi ajuns departe în sud, de vreme ce au fost incendiate orașele din Rusia Roșie și, mai ales, Czerwonogród și altele din Podolia, ale căror denumiri deformate au fost transmise prin scrisoarea regală către papă de la începutul lunii februarie 1369 și care trebuiau să se afle undeva la granița polono-moldavă. Astfel, trădarea lui Gheorghe Narymumtowicz și căderea lui Otto din Pilcza ar fi fost urmarea înfrîngerii suferite din partea moldovenilor. Ar deveni, astfel, inteligibile înainte de toate, enigmaticele raporturi ale ultimului Piast cu Koriatowiczii podolieni din ultimii cinci ani ai domniei sale, în sensul că acestea constituiau condiția succesului planurilor moldovenești ale lui Cazimir. Dacă cunoscutul acord al lui Cazimir cu Lubart, pe care [p. 105] Paszkiewicz l-a plasat în anul 1366, ar putea fi deplasat în anul 1368, [cum a propus] Downar-Zapolski *, atunci el ar întregi tabloul evenimentelor acestui an. Căci, el ar putea fi ultima verigă din lanțul pregătirilor poloneze pentru expediția moldovenească. Dacă nu a asigurat în mod eficace Polonia din partea vecinului lituanian, aceasta s-a datorat faptului că perspectiva consolidării influențelor poloneze în Rusia și a perturbării echilibrului specific polono-lituanian în aceste părți au trebuit să neliniștească în mod serios cercurile conducătoare lituaniene. Intervenind în Polonia, lituanienii nu intenționau să ocupe pentru totdeauna niște teritorii [polone] și s-au menținut consecvent pe principiile acordurilor cu Polonia din anul 1366. Ei s-au limitat doar la lovituri pustiitoare și poate în acest fel au contribuit la înfrîngerea steagurilor poloneze în Moldova. Vestea despre invaziile lituaniene nu a putut rămîne fără influență asupra atitudinii armatelor trimise în Moldova.

În ceea ce-l privește pe Otto din Pilcza, nu știm dacă a participat personal la expediție. Mai curînd nu, de vreme ce imediat după aceea îl vedem în Polonia, în schimb a trimis în ea un steag de nobili. În orice caz, el, personal, poate fi acuzat de insuccesul

---

[92] Nici nu se afla în Rusia, de unde trebuia să pornească expediția. Nu a fost acolo nici în anii următori: 1368, 1369 și 1370. Vezi, Adam Rutkowski, *Objazdy i system rzadzenia państwem przez Kazimierza Wielkiego* (Turneele și sistemul administrării statelor de către Cazimir cel Mare), în „Kwartalnik Historyczny", T. LXXXV, 1979, p. 607. Un argument în plus pentru anul 1368, ca dată a expediției, este acela că la 24 august 1368 starostele Rusiei era deja «Johannes dictus Kmytha capitaneus terrae Rusiae» *(Acta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej* (AGZ), t. 7, nr. 7, p. 10) din care rezultă că bătrînul staroste Otto din Pilcza sau era prizonier sau a fost îndepărtat din dregătorie ca unul ce se făcuse răspunzător, într-o oarecare măsură, pentru proasta pregătire a expediției.

Istoricul român Ștefan S. Gorovei, în lucrarea *Îndreptări cronologice*, p. 117, susține anul 1367 ca dată a acelei expediții. Argumentul său este, înainte de toate, observația că în acest an a decedat domnul Bogdan și în Moldova s-au produs tulburări în momentul preluării domniei de către Lat- iar, apoi, și, mai ales, faptul că, după Dlugosz, participase, între alții, voievodul de Cracovia, Andrei din Teczyn; acesta a murit însă în anul 1368 (vezi W. Dworzaczek, *Genealogia*, Warsawa, 1959, tabla 94). Această din urmă observație pledează, totuși, atît pentru anul 1367, cît și pentru anul 1368 și rezolvarea acestei chestiuni va depinde de descoperirea altor dovezi.

* Lucrarea lui I. Downar-Zapolski — *Iz istorii litovsko-polskiej borbi za Volin*, în „Izviestja Kijeovskogo Universitieta", 1896 — autorul o citează după menționata lucrare a lui Paszkiewicz.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

expediției și nepregătirea Rusiei pentru respingerea invaziei lituaniene la care era obligat în calitatea sa de staroste general al Rusiei, demnitate pe care o îndeplinea din anul 1352. Îndepărtarea lui din dregătorie ar putea fi însă explicată și prin faptul că a participat împreună cu steagul său nobiliar, la expediția din Moldova, unde a fost făcut captiv. În această problemă nu avem însă informații suficiente.

[p. 106] Înfrîngerea fără precedent a expediției poloneze în Moldova a trebuit să-l determine pe Cazimir la înțelegerea cu Ludovic al Ungariei, a cărui armată lupta, în același timp, fără succes, în Țara Românească. Suveranul polon a plecat, deci, la Buda, în luna ianuarie 1369 și a dus tratative cu aliatul maghiar. Nu le cunoșteam conținutul, se poate însă presupune că obiectivul lor a fost situația din Rusia și Moldova, create în urma invaziei lituaniene și a înfrîngerii moldovenești. Ambii suverani au decis să-l informeze pe papă despre invazia lituaniană, și, în 1 na februarie, au trimis o scrisoare comună la Avignon. Caracteristic este faptul că l-au informat pe papă numai despre invazia «păgînilor» lituanieni, în schimb, despre propriile lor expediții în Moldova și Țara Românească nu au amintit nimic. Ce-i drept, în scrisoare este vorba despre perfidie și invazii de care se fac vinovați *nonnulos schismaticos ac perfidos infideles*. Acei *infideles* erau, cu siguranță, păgînii lituanieni, pe cînd *schismaticii* pot să desemneze pe moldoveni și munteni. În acest caz, prezentarea lor în scrisoare ca invadatori, era de înțeles, deoarece ambii regi făceau demersuri pentru atribuirea unei părți a descatinei bisericești propriului teritoriu" [93].

*

Aici se încheie considerațiile istoricului polon pe marginea acestei atît de controversate probleme care prezintă, după cum am văzut, o importanță majoră nu numai pentru istoria românească, ci și pentru cea a relațiilor interstatale din această zonă, din a doua jumătate a secolului XIV. Așa se explică, dealtfel, și locul pe care îl deține în cercetările celor ce se preocupă de descifrarea începuturilor istoriei statelor feudale românești și a implicațiilor lor asupra evoluției situației politice din zona lor de contact. De aceea, ipoteza avansată de Kazimierz Myślinski, ca și argumentele pe care o sprijină se vor bucura, fără îndoială, de atenția cuvenită din partea specialiștilor.

Lucrarea istoricului polonez oferă, însă, și alte informații referitoare la evoluția contradicțiilor de interese dintre Polonia și Ungaria în legătură cu Rusia Roșie. Unul din episoadele „fierbinți" ale acestei rivalități care s-a manifestat, sub diverse forme, pînă la dispariția regatului maghiar de pe harta politică a Europei, a fost și anexarea ei la Polonia în anul 1386. Un an mai tîrziu, domnul Moldovei, Petru I, depunea omagiul de vasalitate față de Coroana polonă. Evenimentul a fost, bineînțeles, reținut de autor, dar în termeni nu tocmai convingători :

[p. 236] „Temerile care domneau în Moldova ca țara să nu cadă din nou în dependență față de Ungaria, care nu putea să se resemneze la nesfîrșit cu pierderea [suzeranității asupra Moldovei], i-au determinat pe domnii Moldovei și al Țării Românești să se apropie de Polonia și să depună omagiul de vasalitate lui Jagello, în anul 1387. Culisele acestei apropieri nu sînt întrutotul clare, o anume lumină asupra problemei aruncă decizia regelui de a transmite domnului Moldovei, în condiții de vasalitate, ținutul Halici și Pocuția, cu Sniatynul. Mai mult chiar, decizii analoage a luat Jagello, acordînd principelui mazovian, Ziemowit, ținutul Belz, iar lui Spytek din Melsztyn — Sambor, cu tot districtul său. Unii istorici văd în aceste decizii tendința către «anihilarea rezultatelor expediției Jadwigăi în Rusia» [52] sau — altfel spus — către legarea Rusiei de dinastia Jagellonilor și, deci, de Lituania".

Fără a intra în amănunte — cunoscute și limpezite de mult de istoriografia română — vom reliefa doar cîteva aspecte ale problemei.

Cucerirea de către Polonia a Rusiei Roșii însemna nu numai înlesnirea relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia, ci și vecinătatea, pentru cea dintîi, cu un stat a cărui importanță politică nu era de neglijat. Tocmai de aceea, era necesar să fie cointeresat în contrabalansarea tendințelor hegemonice ale feudalității maghiare. Apoi, însăși Polonia era interesată în contracararea influenței politice a Ungariei în această zonă geografică și colaborarea cu Moldova care, în împrejurările istorice de atunci, nu putea fi bazată decît pe

[93] *Monumenta Poloniae Vaticana*, ed. Jan Ptaśnik, t. 2, nr. 226, p. 140.

[52] Ewa Maleczyńska, *Społeczeństwo polskie pierwszej połowy XV wieku wobec zagadnień zachodnich* (Societatea polonă din prima jumătate a secolului XV față de problemele occidentale), Wroclaw, 1947, p. 23 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

relații de suzeranitate-vasalitate, îi putea fi de un real folos. Moldova, deși dispunea de forțe mult mai reduse în comparație cu ale celor două puteri vecine, nu s-a resemnat însă cu rolul de factor pasiv al raporturilor interstatale din estul Europei, la care urmăreau să o reducă statele amintite. Ca urmare, „și-a fixat orientarea în funcție de interesele proprii și a utilizat rivalitatea ungaro-polonă pentru a dobîndi cea mai avantajoasă situație cu putință" [15]. Un alt succes al lui Petru I, în direcția asigurării independenței Moldovei față de tendințele expansioniste ale Ungariei, a fost, după stabilirea raporturilor cu Polonia, intermedierea apropierii de acest regat a lui Mircea cel Bătrîn, domnul Țării Românești, a cărui țară era amenințată, în egală măsură, de aceleași tendințe.

Tratatul încheiat cu Vladislav Jagello, prin intermediul lui Petru I, datat 20 ianuarie 1390, după scrisoarea de confirmare a lui Mircea cel Bătrîn, avea drept clauze esențiale obligația partenerilor de a-și acorda ajutor numai în caz de atac din partea regelui maghiar. Faptul că și Moldova era inclusă în această alianță, în care Mircea se prezenta ca un partener egal al regelui Poloniei, indică rolul pe care erau chemate să-l joace cele două țări române în acțiunea de barare a expansiunii ungare către Dunărea de Jos. În această zonă începuse însă să se facă simțit tot mai pregnant pericolul otoman, care amenința, în aceeași măsură, și Ungaria, și domnul Țării Românești a trebuit să țină seama de această realitate. Iată pentru ce, el a impus o modificare a tratatului inițial cu Polonia, care să-i permită reluarea colaborării cu Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei împotriva otomanilor, reflectată în actul din 20 martie același an, încheiat la Suceava. Cele două noi clauze, introduse atunci, prevedeau, pe de o parte, obligația lui Vladislav Jagello de a-l informa, în prealabil, în cazul declanșării unui conflict armat cu Ungaria, în caz contrar, el nemaifiind obligat să-i dea concursul ; pe de alta, în cazul în care Mircea ar fi încheiat pace sau alte tratate cu Ungaria, cu includerea Poloniei, regele polon trebuia să le aprobe [16].

În ceea ce privește Haliciul și Pocuția, ne limităm doar să reamintim că ele au fost puse în gaj de către Vladislav Jagello, pentru împrumutul pe care i l-a acordat, în anul 1388, domnul Moldovei, Petru I. Nu este vorba, deci, de o transmitere a lor în condiții de vasalitate [17].

Încheiem aici aceste note pe marginea celor două evenimente cu adînci implicații asupra istoriei relațiilor internaționale ale țărilor române în evul mediu. Punerea în circuitul științific a unor noi informații, capabile să arunce noi lumini asupra contextului intern și internațional care le-a dat naștere, rămîne încă un deziderat al cercetării istorice.

---

[15] Cf. Șerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului. Poziția internațională a Moldovei la sfîrșitul secolului al XV-lea*, în *Rsl*, XVIII, 1970, p. 525.

[16] Vezi în acest sens, I. Minea, *Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice*, București, 1919, p. 118 și urm. ; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 223 și urm. ; Radu Manolescu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395)*, în *AUB*, Istorie, an XV, 1966, p. 60—61 ; *DRH*, D, I, p. 122, 126.

[17] Vezi, pentru detalii, C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387—1432)*, în *RIR*, X, 1940, p. 290—294 ; Octavian Iliescu, *Le prêt accordé en 1388 par Pierre Muşat à Ladislas Jagellon*, în *RRH*, 1, 1973, p. 123—138, unde este discutată și istoriografia problemei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DE NOUVEAU SUR „LA BATAILLE DE PLONYNI"

RÉSUMÉ

L'auteur remet en discussion un moment des plus controversés de l'aube de la principauté moldave : la date et les circonstances (intérieures et extérieures) de la soi-disant „bataille de Plonyni" (épisode placé dans les *Annales* de Jan Dlugosz en *1359*), en marge de trois contributions parues les dernières années (une — polonaise et deux — roumaines, dues à Ştefan S. Gorovei et à Victor Spinei). La première — un livre de l'historien polonais Kazimierz Myśliński, fondé sur une nouvelle analyse des sources diplomatiques et narratives — a projeté une nouvelle lumière sur les événements déjà connus, ce qui permet d'établir, d'une manière plus ferme, leurs origines et leur chronologie. Selon l'opinion de Kazimierz Myśliński, l'expédition militaire polonaise en Moldavie doit être placé en *1368*, vers la fin du printemps et le commencement de l'été ; elle doit être considérée comme un épisode de la rivalité polono-hongroise, générée et alimentée par la tendance de ces deux royaumes à étendre leur influence sur les principautés roumaines extracarpatiques.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MATEI BASARAB, VASILE LUPU ŞI PROIECTUL DE CRUCIADĂ DIN ANII 1645—1647 *

DE

ŞTEFAN ANDREESCU

O epistolă în limba română, întocmită de doi boieri moldoveni în 28 noiembrie 1683, ne indică în chip elocvent persistenţa în ţările române, în tot cursul secolului XVII, a spiritului antiotoman. Iată în ce termeni îşi argumentau aceşti boieri, Ilie Moţoc şi Savin Zmucilă, chemarea adresată cluceruluí Cantemir spre a li se alătura în încercarea lor de a scoate Moldova de sub dominaţia Porţii: „Deci şi dumneavoastră nu faceţi altă zăbavă, ci numai încălecaţi cu cîţi oameni veţi avea şi veniţi la noi, să fărămăm păgînul să ne răscumpărăm pămîntul nostru care dentrîns ne străinaseră păgînii" [1]. Puşi în faţa unui asemenea text sîntem siliţi a ne întreba cum de a fost posibilă conservarea intactă a ideologiei pe care o exprimă, ştiut fiind că întreg veacul nu s-a caracterizat prin ridicări spectaculare, de felul celei de la sfîrşitul celui precedent, din vremea lui Mihai Viteazul. Cele cîteva încercări nereuşite, cum au fost răscoala repede înăbuşită a lui Mihnea III Radu (1659), trecerea domnilor români de partea creştinilor înaintea bătăliei de la Hotin (1673) sau însăşi expediţia lui Ştefan Petriceicu — ai cărui partizani au fost autorii scrisorii citate mai sus —, menită să pună Moldova sub protecţia Poloniei (1683), reprezintă desigur elemente insuficiente pentru a putea rezolva cum se cuvine această problemă fundamentală.

Ideologia epocii lui Mihai Viteazul, în care se înscrie firesc şi domnia lui Radu Şerban (1602—1611), este perfect pusă în lumină de un apel al unui grup de boieri din Ţara Românească, trimis acestuia din urmă la 29 aprilie 1614, cînd el era pribeag, iar pe tron se afla Radu Mihnea. Autorii scrisorii începeau prin a-i confirma fostului domn că „în ce credinţa ne-ai lăsat, într-aceia sîntem şi pănă acum". Ei îl acuzau vehement pe Radu vodă Mihnea şi se vădeau încredinţaţi că în curînd „are Turcul gînd să pue în ţeara noastră paşă; aşijderea şe în ţerăle ce sînt vecini cu noi" (aluzie la Transilvania şi Moldova!). Dar ei, „den zilele lu Mihaiu vodă de cînd ne-am supus şi ne-am jurat creştinilor, pentru aceia ne-am jurat şi ne-am supus noi supt înpăratul creştinescu, ca să nu cădem noi la un lucru ca acesta". „Tocmeala" cu creştinii — mai exact cu Imperiul habsburgic —, de care pomeneşte mai apoi aceeaşi scrisoare [2], era deci considerată rămasă în vigoare, cel puţin de o parte a clasei politice din Ţara Românească, mult după dispariţia celui ce o încheiase, Mihai Viteazul, şi chiar după ce destulă vreme se scursese de cînd împărăţia creştină căzuse la pace cu cea păgînă (1606). Avem de-a face neîndoielnic cu acel „partid creştin", care, aşa cum observa Nicolae Iorga, „a rămas la noi" în tot veacul XVII [3], căutînd neîncetat legături cu puterile învecinate cu spaţiul carpato-danubian şi apte să sprijine un eventual efort militar antiotoman.

Însă în chip foarte semnificativ, în anul 1611, după ce Radu Şerban a fost nevoit să părăsească definitiv scaunul domnesc al Ţării Româneşti, tocmai o adunare deliberativă a tuturor Stărilor din ţară a fost aceea care a hotărît să-l recunoască pe Radu Mihnea,

---

* Comunicare prezentată în ziua de 3 octombrie 1983 la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" din Bucureşti.

[1] I. Tanoviceanu, *O scrisoare a boierilor Ilie Moţoc şi Savin Smucilă zis şi Smuciţine către clucerul Cantemir din 1683*, în „Arhiva", Iaşi, t. VIII (1897), p. 716.

[2] *DIR*, B, 2/XVII, nr. 243, p. 269—270. Facsimil în *ARMSI*, s. II, t. XXVI, la sfîrşitul comunicării lui N. Iorga, *Renegaţi în trecutul ţerilor noastre...*

[3] N. Iorga, *Trei lecţii de istorie despre însemnătatea românilor în istoria universală*, Vălenii de Munte, 1912, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domnul desemnat de Poartă[4]. De aici se poate desprinde concluzia că în acest moment „partidul creștin" ajunsese în minoritate, tendința predominantă din sînul clasei politice fiind spre stabilirea unui compromis cu turcii, care să îngăduie refacerea țării după marile „cheltuiale și robii și arsuri și sînge vărsat pentru creștini", sacrificii enumerate chiar în apelul din 1614, de care ne-am ocupat mai sus. Evident, acest compromis a fost privit doar ca o soluție temporară, în așteptarea unei alte ocazii favorabile, cum fusese însuși războiul declanșat de „Sfînta Ligă" în 1593. Dar cînd s-au mai ivit asemenea ocazii și cum s-au materializat ele? Lăsînd la o parte deocamdată împrejurările binecunoscute, cum ar fi de pildă asediul Vienei și tot ce a urmat, ne vom concentra acum atenția asupra unui proiect de la mijlocul secolului, care în prima clipă făgăduia mult, dar curînd s-a vădit imposibil de înfăptuit. Studierea lui ne va oferi prilejul să meditǎm asupra raportului dintre idealurile societății sud-est europene a vremii și perspectivele lor reale, în condițiile existente. Totodată, un astfel de proiect, precum și adeziunile pe care le-a întrunit, sînt în măsură să ne vădească chipul în care s-a putut întreține și alimenta spiritul antiotoman în sferele politice din Țara Românească, Moldova și Transilvania, sub aparența unei pasivități prea arareori și timid întrerupte.

În vara anului 1645 a început în Mediterana centrală un lung și greu război pentru insula Creta (Candia) între Imperiul otoman și Republica Veneția, război care nu se va isprăvi decît în 1669 și va aduce ruina economică a celei de-a doua puteri implicate, fără ca măcar ea să izbutească să păstreze marea și însemnata insulă disputată. Numaidecît după inițierea operațiunilor militare diplomația venețiană a întrat și ea în acțiune, pe două planuri. Pe de o parte, s-au multiplicat eforturile pentru medierea păcii între statele beligerante din centrul și apusul Europei[5], iar pe de alta pentru organizarea imediată a unei ofensive terestre contra Imperiului otoman, cu concursul puterilor neangajate direct în Războiul de Treizeci de Ani. În această din urmă categorie intrau Polonia și Rusia, în Europa răsăriteană, dar și Iranul safavid, în Asia, cu care otomanii abia încetaseră să se războiască în 1639. O coaliție a acestor state sau doar acțiunea izolată a oricăruia dintre ele la frontierele răsăritene ale Imperiului otoman ar fi fost foarte profitabilă venețienilor, deoarece turcii s-ar fi văzut astfel siliți să-și disperseze forțele pe două fronturi[6].

Cel mai însemnat succes diplomația venețiană a părut să-l înregistreze din prima clipă la curtea regelui Vladislav IV al Poloniei (1632—1648). Acolo, emisar al Serenissimei a fost Giovanni Tiepolo, care în foarte scurt răstimp a reușit să obțină promisiunea regelui polon că, în schimbul unei consistente contribuții financiare din partea Veneției și a Sf. Scaun, îi va ataca pe turci[7]. Proiectul lui Vladislav IV și evoluțiile în legătură cu el sînt pe larg descrise de însuși Giovanni Tiepolo, într-un întins raport pe care l-a înaintat Senatului venețian la 23 august 1647, după înapoierea în patrie, la capătul a doi ani de misiune în Polonia[8]. În esență, așa cum va explica însuși Tiepolo, proiectul respectiv a trebuit să țină

---

[4] Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea Stărilor în principatele române*, Évry, 1977, p. 116—117.

[5] Vezi Stefano Andretta, *La diplomazia veneziana e la pace di Vestfalia (1643—1648)*, în „Annuario dell'Istituto Storico Italiano per l'età moderna e contemporanea", vol. XXVII—XXVIII, (1975—1976), Roma, 1978, p. 5—128. După acest autor, imboldul pentru intervenția diplomatică venețiană încă din anul 1643 — deci înainte de izbucnirea războiului Candiei — a venit din faptul că: „interesul cel mai imediat și cel mai urgent al Serenissimei era acela de a lucra pentru o pacificare a principilor creștini, care, dacă ar fi avut loc iute, ar fi descurajat inițiativa turcă și ar fi garantat menținerea hegemoniei venețiene în Adriatica și în Marea Egee" (p. 9).

[6] S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, ed. a II-a, t. VII, Veneția, 1914, p. 368. Tot aici (p. 343—472), vezi reconstituirea desfășurării războiului Candiei; mai nou, Ekkehard Eickhorf, *Venedig, Wien und die Osmanen (Umbruch in Südosteuropa 1645—1700)*, München, 1970, p. 17—264.

[7] Monografia clasică asupra subiectului este cea a lui Wiktor Czermak, *Plany wojny tureckiej Władysława IV*, în „Rozprawy Akademii Umiejetności", Wydzial Historyczno — Filozoficzny, seria II, t. VI, Cracovia, 1895, 404 p. În legătură cu personalitatea și domnia regelui Vladislav IV s-au adăugat, în istoriografia polonă de după cel de-al doilea război mondial, lucrările lui Władyslaw Czapliński.

[8] Arh. St. București, *Microfilme Italia*, Rola 35, cadrele 30—106. Inițial, Tiepolo a sosit în Polonia ca „persoană particulară", abia apoi, în martie 1646, cu ocazia celebrării nunții regelui Vladislav IV, fiind investit oficial cu rangul de ambasador extraordinar al Republicii Veneția.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

seamă din capul locului de faptul că Polonia, datorită structurii ei politice interne, în cadrul căreia autoritatea regală era strict limitată, nu putea fi antrenată într-un război ofensiv cu Poarta decît în urma unei hotărîri a Dietei. Regele putea să adune oaste şi să o folosească fără un asemenea consimţămînt numai în defensivă, ca în cazul unui atac prin surprindere al tătarilor. Dar tătarii trebuiau provocaţi, fiindcă primiseră ordine de la Poartă să stea liniştiţi şi să nu tulbure cu nici un chip pacea ce domnea în aceste părţi. În scopul amintit trebuiau deci folosiţi cazacii, care totodată, cu şeicile lor, puteau pătrunde în Marea Neagră şi incendia galerele construite acolo pentru războiul din Mediterana. Odată începute ostilităţile cu tătarii, cle s-ar fi putut extinde uşor şi transforma într-un conflict cu însăşi Poarta[9]. Exista, pe de altă parte, cel puţin în cursul iernii 1645—1646, perspectiva unei alianţe polono-ruseşti [10], iar regele şi cercurile din preajma lui s-au arătat de la bun început, faţă de solul veneţian, informaţi că „domnul Moldovei şi cel al Ţării Româneşti erau hotăriţi să scuture jugul" (otoman) şi că, „înfăţişîndu-se regele la acele hotare, se va vedea mare mişcare şi cu siguranţă se va face un viguros război turcilor" [11].

Acestea au fost premisele de la care s-a plecat. Să examinăm în continuare ecoul de care s-a bucurat proiectul nu numai în Moldova şi Ţara Românească, ci şi în Transilvania.

---

[9] Vezi pentru acest plan „în doi timpi" şi ecourile înregistrate de Andrea Valiero, *Storia della guerra di Candia*, vol. I, Triest, 1859, p. 32. Valiero a fost contemporan cu evenimentele, el luptînd contra turcilor, atît pe mare, cît şi în Dalmaţia, încă de la începutul ostilităţilor. Pentru ordinele stricte trimise de la Poartă ca tătarii să stea liniştiţi, vezi scrisoarea din 13 septembrie 1645, probabil a marelui vizir Mehmed, publicată în vol. *Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapi*, Paris, 1978, p. 167—168. Pe de altă parte, pacea de la Linz (29 aug./8 sept. 1645), care a pus capăt războiului dintre Transilvania şi Imperiul habsburgic din 1644—1645, a fost tot rezultatul măsurilor luate de Poartă în vederea evitării oricărui alt conflict ce ar fi împiedicat-o să-şi concentreze atenţia şi forţele în războiul cu Veneţia *(Actes et documents pour servir à l'histoire de l'alliance de Georges. Rákóczy prince de Transilvanie avec les Français et les Suédois dans la guerre de Trente ans*, publicate de A. Szilágyi, Budapesta, 1874, nr. 11 şi 12, p. 456—457).

[10] La începutul anului 1646, urmărind o linie politică proprie, hanul Islam Ghiray (1644—1654) a organizat o expediţie a tătarilor din Crimeea în Rusia. Drept răspuns, ţarul Alexei Mihailovici era gata să intre în alianţă cu Polonia, în scopul atacării Crimeii (Tahsin Gemil, *Ţările române în contextul politic internaţional (1621—1672)*, Bucureşti, 1979, p. 120—121). Conform raportului lui Tiepolo (*loc. cit.*, c. 37), la 6 octombrie 1645 el a putut afla că la curtea regală polonă se ştia deja că pregătirile tătarilor nu sînt îndreptate împotriva Poloniei, deoarece ei aveau porunci de la Poartă să nu invadeze regatul, „...con che veniva à togliersi l'occasione al Re di romper la pace". Temerea Porţii de a dirija fie şi numai un atac preventiv contra Poloniei trebuie neapărat pusă în legătură cu bănuielile de acolo asupra atitudinii lui Vasile Lupu într-o asemenea situaţie. În acest context capătă sens afirmaţia marelui vizir, consemnată la 4 ianuarie 1646, că înlăturarea domnului moldovean „ar fi un cîştig ce ar valora cît patru Candii" (C. Esarcu, *Sumarul documentelor păstrate în Archivul general al Veneţiei*, în „Revista pentru Istorie, Archeologie şi Filologie", an. II, vol. IV, Buc., 1885, p. 621). De altfel, într-o scrisoare din 24 noiembrie 1645 (st. v.) Vasile Lupu şi-a vădit în chip categoric intenţia de a se apăra de tătari, adăugînd că „şi împărăţia însăşi de ar veni, cum sînt lucrurile pe aici, n-ar putea face nimic" (Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IV—2, nr. DCXXXIV, p. 540—541 ; vezi şi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI, *Monarhii*, Bucureşti, 1938, p. 139).

[11] „...Che il Moldavo e Valacco erano risoluti di scuoter il giogo, che presentandosi il Re à quei confini, s'havrebbe fatto vedere gran commotione, e sicuramente si farebbe una vigorosa guerra à gl'Ottomani" (Tiepolo, *loc. cit.*, c. 37). Gîndul regelui Vladislav IV în legătură cu ridicarea tuturor celor trei state de la Dunărea de Jos la ivirea sa şi a oştilor sale a fost înregistrat chiar şi de istoricul oficial al Veneţiei pentru această epocă, el însuşi ambasador al Serenissimei în Franţa în răstimpul 1644—1648, Battista Nani : „Dilatando poi le speranze, stimaua di tenere tanta autorità co'Principi di Transiluania, di Valachia, e di Moldauia, che all'apparire della persona sua, e dell'insegne, sarebbero per arrolarsi nel suo partito, e che scosso il giogo de'Barbari, intiere provincie potrebbero restituirsi all'Impero Christiano" *(Historia della Republica Veneta*, t. II, Veneţia, 1679, p. 92 ; vezi şi versiunea franceză a lucrării : Batiste Nani, *Histoire de la République de Venise*, seconde partie, t. I, Amsterdam, 1702, p. 124). Acest izvor, deşi publicat, nu a fost pînă acum folosit în istoriografia noastră în discuţia despre implicarea spaţiului carpato-danubian în proiectul de „cruciadă" al regelui polon.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

precum şi chipul cum au reacţionat cele trei state la iniţiativa polono-veneţiană. La 11 martie 1646 s-a celebrat cu mare fast la Varşovia căsătoria a doua a regelui Vladislav IV, cu principesa franceză Marie-Louise de Gonzague. A fost un nimerit prilej pentru tratative politice, datorită prezenţei a numeroşi soli ai unor puteri străine. Astfel, la 18 martie i-a venit rîndul să fie primită în audienţă la rege şi regină şi să-i înfăţişeze darurile şi unei solii comune a Moldovei şi Ţării Româneşti [12]. Dar, aşa cum ne informează Jean le Laboureur, unul din membrii suitei cu care regina sosise din Franţa, domnii din Moldova şi Ţara Românească — Vasile Lupu şi Matei Basarab — şi-au trimis ambasadorii „sub cuvînt că se bucură de această căsătorie şi să aducă daruri reginei", însă, în realitate, „pentru a trata cu regele şi Senatul chestiunea războiului care se pregătea împotriva turcilor" [13]. Este cea dintîi dovadă concretă a racordării ţărilor române la proiectul de „cruciadă" al regelui Vladislav IV. În relaţia lui din 1647 Giovanni Tiepolo confirmă că, pe durata şederii lui în Polonia, Matei vodă Basarab a comunicat necontenit cu regele şi curtea regală polonă. Totodată, el ne-a lăsat un extrem de favorabil portret al domnului Ţării Româneşti, rămas pînă astăzi necunoscut istoriografiei noastre: „Matteo Bessaraba, Vaivoda ò Principe di Vallacchia, è di religione greca scismatica. Signore però amico della nostra, di buoni costumi, generoso e splendido. Non hà prole, e niente altro desidera al mondo, che sottrarsi dal giogo turchesco e veder sconvolto l'imperio Ottomano; che perciò aspettava con infinita brama le mosse del Re, pronto a secondarle con le fortune e con la vita. E mandava continuemente messi sù e giù, e teneva segrete correspondenze in Costantinopoli, e trasmetteva per espressi tutte le nove, abondantemente pagando e donado. Né senza gelosia e sospetto della Porta, con cui non di meno caminava circospetto e cauto, mentre il Re haveva ottimi concetti della sua buona volontà e della sua fede sincera" [14]. Este limpede că acest portret a fost compus pe temeiul elementelor culese de Tiepolo în cursul discuţiilor purtate în cercurile politice apropiate de regele Vladislav IV, precum şi cu însuşi regele [15].

---

[12] Data audienţei, după Albrycht Stanislaw Radziwill, *Memoriale rerum gestarum in Polonia (1632—1656)*, t. III (1640—1647), ed. Adam Przyboś şi Roman Zelewski, Wroclaw etc., 1972, p. 238.

[13] Vezi Scarlat Callimachi, *Din cărţi vechi (Pagini privitoare la istoria românilor)*, [Bucureşti], 1946, p. 94.

[14] Raportul lui Tiepolo, *loc. cit.*, c. 91—92.

[15] Textul citat, ca şi alte menţiuni din raportul lui Tiepolo, aduc o probă hotărîtoare în favoarea tezei susţinute de Maria Holban *(Autour de Parcevich*, în *RESEE*, t. VII (1969), 4, p. 613—646), în polemica sa cu savantul bulgar Ivan Duicev (studiul acestuia, tipărit mai întîi în limba bulgară, intitulat *Petăr Parcevici şi încercările de eliberare ale popoarelor balcanice de sub stăpînirea turcească*, a cunoscut ulterior şi o ediţie românească, în culegerea *Relaţii bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIX)*, vol. I, Bucureşti, 1971, p. 151—185), în jurul rolului pe care l-ar fi jucat clericul catolic Petru Parčević (1612—1674) în stabilirea legăturii tainice dintre Matei Basarab şi regele Vladislav IV în anul 1647. Învăţata română a demonstrat caracterul fictiv al misiunii politice pe care acesta şi-a atribuit-o, iar documentul nostru vine să confirme că între curtea domnească din Tîrgovişte şi cea regală din Varşovia au existat necontenit contacte, prin soli şi curieri, fără să fi fost cazul unei ambasade unice, încredinţate tocmai lui Parčević! În asemenea împrejurare, afirmaţii ale lui Parčević, de felul celei că regele polon l-ar fi desemnat pe Matei Basarab ca „generalisim al întregului Orient" sau că acelaşi Matei ar fi trebuit ulterior să devină „principe al Orientului", afirmaţii care au avut şi mai au încă un deosebit ecou în istoriografia noastră (Ion Sîrbu, *Mateiu-Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen (1632—1654)*, Leipzig, 1899, p. 255—256; mai nou: Nicolae Stoicescu, *Matei Basarab*, Bucureşti, 1982, p. 156—157 şi 159 sau Florin Constantiniu, *De la Mihai Viteazul la fanarioţi: observaţii asupra politicii externe româneşti*, în *SMIM*, VIII, 1975, p. 124), trebuie de acum încolo scoase complet din discuţie.

În altă ordine de idei, crezul politic al lui Matei Basarab — „ura lui împotriva turcilor şi dorinţa de a desrobi pe creştini de sub jugul păgînilor" — era cunoscut la curtea regală a Poloniei încă din 1636, după întoarcerea de la Poartă a marelui sol Jerzy Krasinski, care, traversînd la ducere Ţara Românească, a putut afla gîndul domnului român (P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române*, Bucureşti, 1930, p. 31; *Călători străini despre ţările române*, V, Bucureşti, 1973, p. 121). Tot atunci, în primăvara lui 1636, cel dintîi sol al lui Matei Basarab — paharnicul Marcu — se găsea la curtea regelui Vladislav IV (Ilie Corfus, *Noi informaţii despre români în vechi ediţii polone de documente*, în *Rdl*, 3/31, 1978, p. 494; v. şi Ion Sîrbu, *op. cit.*, p. 79).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În momentul în care, în primăvara anului 1646, la insistenţele lui Giovanni Tiepolo, regele polon s-a decis să treacă direct la acţiune, planul ofensivei a fost fixat în felul următor: domnul Ţării Româneşti, adică Matei Basarab — „con cui passava stretta inteligenza" —, cu 30 000 de oameni, laolaltă cu cel al Moldovei, cu 20 000 trebuiau să treacă Dunărea şi să servească drept avangardă oastei regale [16]. La Vasile Lupu a fost numaidecît trimis în solie ducele Janusz Radziwill, care-i era ginere, „per disporlo alla pronta esecuzione del concertato con la Maestà Sua", iar, în paralel, cele hotărîte, împreună cu propunerea de a colabora, au fost comunicate printr-o scrisoare şi principelui transilvănean, Gheorghe Rákóczy I. [17]. Ulterior au fost precizate şi etapele înaintării oastei regale polone: regele Vladislav IV dorea să sosească la Lvov către sfîrşitul lunii iulie, iar de acolo să înainteze spre Cameniţa, unde întreaga oaste ar fi trebuit să se găsească la 1 august; următoarea etapă avea să fie Iaşii, iar pentru înlesnirea marşului prin ţările române, celor doi domni români le-a fost adus la cunoştinţă să pregătească provizii şi furaje şi, de asemenea, să construiască poduri [18]. În privinţa efectivelor oastei polone, tot în primăvara lui 1646, potrivit mărturiei lui Tiepolo, regele gîndea că, în afară de cazaci şi de cei 7 000 de oameni ai gărzilor sale, va putea aduna „in poche setimane" 20 000 de soldaţi, iar recrutările de mercenari au început imediat, pe cheltuiala coroanei. În sfîrşit, în luna aprilie, ambasadorul veneţian a avansat prima sumă de bani din subvenţia promisă, „per non ritardare principalmente l'uscita in Mar Nero de' Cosacchi" [19]. Aceştia, într-adevăr, au primit porunci în acest sens, care au şi fost de altfel executate, mai ales în cursul lunilor iunie—iulie 1646.

Cum era văzută situaţia politică din Europa şi proiectul unei coaliţii antiotomane de la curţile domneşti ale Moldovei şi Ţării Româneşti? Într-o scrisoare din 24 martie 1646, Vasile vodă Lupu se arăta sigur că, prin medierea papei, pacea între Habsburgi, Suedia şi Franţa era pe punctul să fie încheiată şi că între aceste puteri va urma o alianţă care le va îngădui să-şi trimită îndată forţele unite în sprijinul veneţienilor, „contro il Turco" [20]. Acestor ştiri despre o iminentă isprăvire a Războiului de Treizeci de Ani din pricina izbucnirii conflic-

---

[16] Raportul lui Tiepolo, *loc. cit.*, c. 47. Ambasadorul veneţian a comunicat întîia oară aceste date despre colaborarea concretă a Ţării Româneşti şi Moldovei prin depeşa lui din Varşovia, din 24 aprilie 1646, folosită de Wiktor Czermak, *op. cit.*, p. 89. La 28 aprilie 1646, însuşi regele Vladislav IV îl anunţa, tot din Varşovia, pe cardinalul Mattei că: „Moldoveanul şi Munteanul vor pleca la ţărmul Dunării, sprijiniţi de către noi şi numeroase oşti" (*Ibidem*, p. 88). Concomitent, în cursul aceleiaşi primăveri, au început să circule în întreaga Europă veşti „sigure" despre coaliţia înjghebată în jurul regelui polon, în enumerarea puterilor angajate nelipsind menţionarea „principilor Transilvaniei şi Moldovei", ca de pildă într-un raport din Viena, din 2 iunie 1646 (Virginia Vasiliu, *Miscellanea di piccole notizie riguardanti la storia romena dei secoli XVI e XVII*, în „Diplomatarium Italicum", I, Roma, 1925, p. 243). Aceste veşti au fost difuzate cu precădere, sau numai confirmate — ca în cazul citat —, de diplomaţii sosiţi de pretutindeni să asiste la ceremoniile prilejuite de nunta regelui Vladislav IV.

[17] Raportul lui Tiepolo, *loc. cit.* Albrycht Stanislaw Radziwill, *op. cit.*, III, p. 251 consemnează desemnarea nepotului său pentru misiunea pe lîngă domnul Moldovei sub data 23 mai 1646. Potrivit acestui izvor, Janusz Radziwill trebuia să-l decidă pe socrul său, Vasile Lupu, să intre în acţiune chiar înainte ca regele polon să declare oficial război Porţii. Pentru scrisoarea trimisă lui Rákóczy de la Varşovia în aceeaşi lună mai 1646 şi poziţia lui de atunci faţă de proiectata coaliţie, vezi *Actes et documents...*, nr. CXC, p. 366—367.

[18] Raportul lui Tiepolo, *loc. cit.*, c. 48. O copie a unei scrisori sosite din Polonia la Viena, cu data 12 mai 1646, confirmă că regele dorea să fie la 1 august 1646 la Cameniţa, în fruntea oştilor sale. Se aprecia cu aceeaşi ocazie că forţele creştine vor fi deosebit de însemnate, „stante che si sono collegati con la Majestà Sua li Moscoviti, Cosacchi, il Moldavo, il Valacho et il Transilvano, di modo che con quest'unione si puo sperare grandissimi progressi" (I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, *Documente politice (1526—1788)*, Bucureşti, 1914, nr. CXXX, p. 121—122). Planul iniţial prevedea, după cît se pare, ca oştile polone să ierneze în Moldova şi Ţara Românească, abia în anul următor — 1647 — ofensiva contra Imperiului otoman urmînd să depăşească linia Dunării. Iar, „în cazul unui rezultat fericit", se spera la curtea din Varşovia că „principele Transilvaniei nu va vroi nici el să stea deoparte" (scrisoare din 18 iunie 1646, trimisă din Varşovia Electorului de Brandenburg, la N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, I, Bucureşti, 1895, p. 199).

[19] Raportul lui Tiepolo, *loc. cit.*, c. 47. Vezi şi Wiktor Czermak, *op. cit.*, p. 150—151.

[20] Hurmuzaki, *Documente...*, IV—2, nr. DCXLII, p. 549—550.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tului veneţiano-otoman, ştiri pe care desigur le avea şi Matei Basarab, nu erau deloc lipsite de temei. Intr-adevăr, în acelaşi început de primăvară al anului 1646, cardinalul Mazarin trimitea instrucţiuni plenipotenţiarilor săi de la Münster să-i asigure pe mediatori, adică pe ambasadorul veneţian Alvise Contarini şi pe reprezentanţii Sf. Scaun, că, odată perfectată pacea cu Imperiul habsburgic, Franţa va consimţi să formeze o armată dintr-o parte din trupele aflate sub comanda mareşalului de Turenne, „pour l'employer contre le Turc sous le Roy de Pologne, que nous scavons qui s'engageroit bien volontiers en cette guerre". Mai mult, cardinalul Mazarin vedea întorcîndu-se împotriva turcilor — „l'ennemi commun" — „toutes les armes, ou du moins la plus grande partie de celles qui deschirent aujourd'hui l'Allemagne", anume nu numai forţele Habsburgilor, ci, poate, şi cele ale suedezilor [21]. Numai că, foarte curînd, la tratativele de la Münster şi Osnabrück s-a vădit că ideea unui război contra turcilor, în ajutorul Veneţiei, nu este decît un nou argument pentru lungi şi complicate manevre diplomatice, între delegaţiile puterilor ce ar fi putut fi eventual implicate [22]. Mult dorita, mai ales de către veneţieni, pace europeană va mai întîrzia, cum se ştie, preţ de încă doi ani, pînă în 1648.

Alte preţioase amănunte despre cele ce se cunoşteau la noi în legătură cu pregătirile de „cruciadă" ale anului 1646 aflăm prin intermediul cronicii lui Miron Costin. Ele, aceste informaţii consemnate de cronicarul moldovean, de o extremă precizie, au o sorginte necunoscută şi, de aceea, bănuim doar că au fost culese de la un contemporan al evenimentelor, ce s-a aflat în intimitatea politică a lui Vasile Lupu [23]. Astfel, Miron Costin ştie că avusese loc o întîlnire între regele polon şi împăratul Ferdinand III de Habsburg (1637—1657), la „Vratislav, în ţara Silezii" (Breslau, astăzi Wroclaw — Polonia), şi că „acolea, după aşedzată voroava cu împăratul, i-au orînduit neamţul 12 000 de oaste nemţească, făcîndu ştire şi papa şi împăratul pe la toţi crai creştineşti, cum este craiul leşăscu ales să hie la toată creştinătatea gheneral, adecă purtătoriu de oaste împrotiva turculuy" [24]. Trebuie observat numaidecît că această importantă întîlnire politică a fost cunoscută şi în cercurile politice transilvănene, devreme ce a fost înregistrată şi în memoriile lui Kemény János, sfetnic apro-

---

[21] I. Hudiţă, *Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle (1635—1683)*, Paris, 1927, p. 143—144, nota 5.

[22] Vezi, de pildă, chiar remarcile lui Battista Nani, care, din poziţia lui de ambasador la curtea Franţei, a putut evalua la justa lor consistenţă promisiunile lui Mazarin, precum şi atitudinea celorlalte puteri din apusul Europei *(Histoire de la République de Venise...*, p. 67 şi 97—98 ; vezi şi Stefano Andretta, *op. cit.*, p. 62, nota 1).

[23] Miron Costin afirmă că, după întoarcerea lui în Moldova, pentru cîtăva vreme „eram pururea în casă eu la Iordachie visternicul". Or, Iordache Cantacuzino a făcut parte din sfatul domnesc al lui Vasile Lupu în toată perioada de care ne ocupăm. S-ar putea, deci, ca de la el să fi obţinut cronicarul de mai tîrziu informaţiile sale atît de precise (sugestia lui Ştefan S. Gorovei, căruia îi mulţumim ; pentru citat, vezi Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, [Bucureşti], 1958, p. 140).

[24] Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 125. P. P. Panaitescu a fost cel dintîi care şi-a exprimat mirarea cu privire la originea informaţiilor deţinute de cronicarul moldovean : „Mai greu ne putem explica lipsa unui izvor scris... mai ales pentru ştirile precise ce le dă cronicarul moldovean asupra efectivelor de oaste şi a ajutoarelor în bani ce toate ţările făgăduiră regelui polon Wladislaw IV pentru proiectata sa expediţie împotriva turcilor" *(Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, în *AARMSI*, Seria III, t. IV, Bucureşti, 1925, p. 242). Una dintre informaţiile lui Costin pe care o putem verifica parţial este aceasta : „Deci întîi Hişpanul o sumă de bani i-au orînduit la crăiia lui de la Neapoli, că să rudiia Vladislav cu împăratul nemţăscu şi cu craiul Hişpanii, fiindu feciori dentr-o nepoată împăratului nemţăscu" (ed. cit., p. 126). Intr-adevăr, Andrea Valiero *(op. cit.*, I, p. 34) ne spune că, în scopul obţinerii de fonduri, Veneţia a solicitat atît pe papă, cît şi pe regele Spaniei ; iar legătura cu acesta din urmă a fost stabilită prin trimiterea la viceregele Siciliei a dominicanului Giovanni da Lucca. Banii urmau fireşte a fi destinaţi regelui Poloniei, pentru „diversiunea" — *alguna diversion* — ce trebuia să o facă la hotarele sale cu Imperiul otoman, aşa după cum îi comunica, la 18 martie 1646, din Neapole, lui Filip IV al Spaniei, Rodrigo Ponce de Leon, duce de Arcos şi vicerege *(Elementa ad fontium editiones*, XXI, Roma, 1970, nr. 103, p. 102). Este aşadar sigur că unul din firele proiectatei coaliţii a trecut prin Neapole, adică întocmai cum a ştiut Miron Costin. Indirect avem astfel măsura preciziei informaţiilor de care a beneficiat Vasile Lupu şi sfetnicii lui (vezi nota precedentă).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

piat al principelui Gheorghe Rákóczy I, cu deosebirea că localitatea unde s-a produs ar fi fost „în Moravia, la Nikolsburg", iar nu Wroclaw, cum a indicat Costin[25]. Nu este deci deloc exclus ca şi Matei Basarab să fi avut ştiinţă despre sprijinul habsburgic promis Poloniei[26].

În răstimpul martie—iunie 1646 a circulat persistent şi zvonul despre o alianţă polono-rusă pe punctul de a fi perfectată, ceea ce-l făcea pe bailul veneţian la Poartă, Giovanni Soranzo, să-şi exprime speranţa că ţarul Moscovei va putea să-l atragă în coaliţie şi pe „il Persiano", iar dacă aceasta se va întîmpla, „non sarebbe difficile far mover Moldavia, Valachia et Transilvania"[27]. Ne interesează aici numai faptul că şi Vasile Lupu al Moldovei a fost la curent cu zvonul că ţarul Alexei Mihailovici „a tocmit o mare oştire împotriva Crimeii", ceea ce, laolaltă cu ştirea că şi „craiul leşesc se gătește să meargă cu război în ţările turceşti", a avut darul — aşa cum ne spune el însuşi — să-i „înspăimînte" pe turci, „avînd ei treabă în ţări frînceşti" (războiul Candiei)[28]. La rîndul lui, într-o scrisoare din 14 iulie 1646, trimisă de la Satu Mare, principele Rákóczy putea comunica în taină reprezentantului său la Poartă, care fusese arestat, că „ruşii vor să-i atace pe tătari cu mare putere şi vor să-i facă şi pe persani să-i atace". El arăta totodată că are acum posibilitatea să facă „o confederaţie avantajoasă" cu „polonii, cu ruşii şi cu veneţienii, dar pînă cînd Poarta nu mă împinge <la aceasta>, eu o amîn"[29]. Cu alte cuvinte, datele principale despre contactele politice şi perspectivele deschise de războiul veneţiano-otoman erau; în prima jumătate a anului 1646, în posesia tuturor cîrmuitorilor din spaţiul carpato-danubian. Pe acest fundal s-a desfăşurat misiunea lui Janusz Radziwill, care a sosit în Moldova sub pretextul de „a-şi vizita pe socrul său", — „et di condurgli la figliola" —, dar de fapt „ca să-i atragă la acel război atît pe Vasile Lupu, cît şi pe principele transilvănean Rákóczy[30].

Întîlnirea şi discuţiile cu domnul Moldovei au avut loc la Suceava, unde prezenţa acestuia din urmă este atestată între 11 iunie—23 iulie 1646[31]. La Poartă această întîlnire a stîrnit mari bănuieli, iar, potrivit unui raport veneţian, pentru a le adormi întrucîtva, oamenii de acolo ai lui Vasile Lupu au lansat zvonul că domnul s-ar fi certat cu ginerele său şi că vroia să-şi reţină fiica pe lîngă el. În realitate, aşa cum ne spune Miron Costin, primind mesajul regelui Poloniei prin intermediul lui Radziwill, „au credzut Vasilie vodă îndată şi au priimit să fie una cu leşii"[32]. De la Suceava prinţul Janusz Radziwill s-a deplasat, în chip oarecum surprinzător, la Braşov, unde şi-a făcut intrarea cu mare pompă la data de 29 iulie 1646[33]. Dat fiind că principele Gheorghe Rákóczy I plecase de la Satu Mare şi se găsea la Munkács încă din 19 iulie[34], este de presupus, după părerea noastră, că marele alai făcut de Janusz Radziwill pentru a-l vizita nu a avut alt scop decît de a-l aduce mai întîi în vecinătatea hotarelor Ţării Româneşti, pentru a purta convorbiri şi cu reprezentanţi ai lui Matei vodă Basarab. O călătorie şi la curtea Ţării Româneşti ar fi fost

---

[25] Neagoe Popea, *Memoriile lui Kemény János (Traducerea şi adnotarea pasagiilor privitoare la români)*, Bucureşti, 1900, p. 39.

[26] Ne gîndim aici şi la faptul că Matei Basarab a întreţinut de timpuriu relaţii directe cu curtea imperială habsburgică, de unde a nădăjduit mereu să obţină ajutor contra turcilor (I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 74, 79—81 şi 181—184).

[27] Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. DCXL, p. 546.

[28] *Relaţiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. şi România în veacurile XV — începutul celui de al XVIII-lea (Documente şi materiale)*, II (1633—1673), Moscova, 1968, nr. 53, p. 185.

[29] Ötvös Ágoston, *Rejtelmes levelek elsö Rákóczy György korából*, Cluj, 1848, nr. XLVIII, p. 151.

[30] Neagoe Popea, *op. cit.*, loc. cit.; Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. DCXLIV, p. 552—553.

[31] Hurmuzaki, *Documente*, XV—2, nr. MMCXXXVIII, p. 1 149—1 150 şi nr. MMCXLIII, p. 1 153—1 154; *CDM, II*, nr. 1 885, nr. 1 888 şi nr. 1 894, p. 370—372; *CDM, Supliment I*, nr. 663—664, p. 219.

[32] Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 121. Asupra naturii exacte a mesajului purtat de Radziwill, vezi mai sus nota 17.

[33] Cronica lui Daniel Nekesch-Schuller, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, IV, Braşov, 1903, p. 230. Vezi şi Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica (Cronicari români despre saşi — Românii în cronica săsească)*, Bucureşti, 1980, p. 241, nota 219.

[34] *Monumenta Comitialia Regni Transsylvaniae*, vol. X (1637—1648), Budapesta, 1884, p. 88—90. Pentru prezenţa lui Rákóczy la Satu Mare, începînd din 10 iunie 1646, v. Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608—1665)*, Bucureşti, 1965, p. 129—130.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

desigur cum nu se poate „mai inoportună, deoarece ar fi confirmat din plin suspiciunile turceşti [35].

Memoriile lui Kemény ne spun că, apoi, „Radziwill fu primit cu mare cinste în Munkács de către principele, iar în Oradea Mare a fost ospătat de Rákóczy György cel tînăr. Plecă apoi Radziwill foarte mulţumit" [36]. Din alte surse ştim că tratativele de la Munkács s-au purtat între 22—29 august 1646 [37]. Primind invitaţia reînnoită a regelui Vladislav IV de a participa la proiectata expediţie, Gheorghe Rákóczy I „ca un creştin, ce ura pe turci, s-a şi arătat înclinat la acest lucru" [38]. Într-adevăr, ulterior, în toamnă, el va trimite un sol în Polonia, cu instrucţiuni care ni s-au păstrat şi ne arată în ce condiţii era dispus principele transilvănean să se alăture coaliţiei creştine şi să ridice armele contra Porţii. În afară de subvenţia solicitată de la regele polon — suma de 200 000 de taleri, din care jumătate imediat, iar restul la sfîrşitul anului 1647 —, ceea ce reţine atenţia este cererea ca acesta să nu ridice pretenţii asupra Ţării Româneşti, ci ea să rămînă necontenit „sub domnia noastră". La punctul imediat următor citim: „Orice vom cîştiga de la turci să rămînă al nostru" [39]. Aşadar, după cum mai devreme, în aceleaşi instrucţiuni, principele transilvănean insistase ca voievodul Ţării Româneşti să nu fie lăsat în afara confederaţiei, acum, pentru cazul unei reuşite a ofensivei creştine, care l-ar fi scos odată cu el şi pe Matei Basarab din situaţia de tributar al Porţii, Rákóczy prevedea şi un nou statut politic pentru statul învecinat de la miazăzi. Implicit, Moldova era, desigur, „rezervată" polonilor, în virtutea vechilor pretenţii ale acestora asupra ei [40]. Este locul aici să ne aducem aminte de portretul pe care Nicolae Iorga l-a schiţat pentru Gheorghe Rákóczy I: „Jusqu'au bout Georges Rákóczy Ier, espèce de président dans cette Dacie en quelque sorte ressuscitée, reste un Transylvain, un Hongrois de Transylvanie... strictement attaché à sa terre et à sa race". Şi Iorga adaugă observaţia că, în interior, „son gouvernement eut un incontestable caractère royal" [41], dar, după opinia noastră, aceeaşi atitudine „regală" a încercat să o imprime şi relaţiilor cu Matei Basarab. mai ales dacă ţinem seamă de suma de bani cu „vag aer de tribut" [42] pe care acesta a tre-

---

[35] La 10 august 1646 un raport de la Poartă vorbea de bănuielile stîrnite acolo de vizita lui Radziwill în Moldova, drept pentru care oamenii lui Vasile Lupu s-au grăbit să lanseze zvonul că între socru şi ginere s-ar fi iscat neînţelegeri şi că acesta din urmă „fosse per trattener la figliuola et licentiar il Genero"; altfel spus, s-ar fi produs aproape o ruptură a căsătoriei! (Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. DCXLVI, p. 554—555). Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 124, crede, fără temei, în intenţia lui Vasile Lupu de a-şi despărţi fiica de Radziwill şi foloseşte, iarăşi în chip greşit, expresia „cruciadă calvină" antiotomană, pentru a defini propunerile aceluiaşi Radziwill. Nu e greu să ne închipuim ce impresie ar fi provocat la Poartă şi o vizită a lui Janusz Radziwill la curtea domnească de la Tîrgovişte, pentru care nu exista nici măcar pretextul unor obişnuite contacte de familie, ca în cazul celei de la Suceava. De altfel, atenţia cu care turcii urmăreau, în acest moment, deplasările principilor de la Dunărea de jos, reiese şi din aceea că lui Matei Basarab i-au cerut să comunice informaţii despre rostul prezenţei lui Rákóczy la Satu Mare (Mustafa A. Mehmed, *Documente turceşti privind istoria României*, I, Bucureşti, 1976, nr. 176, p. 179—180).

[36] Neagoe Popescu, *op. cit.*, loc. cit.

[37] Vezi mai sus nota 34.

[38] Vezi mai sus nota 36.

[39] *Monumenta Comitialia Regni Transsylvaniae*, X, nr. LXV, p. 442—451.

[40] *Ibidem*, p. 447—448. Teza polonă despre un „condominiu", exercitat împreună cu turcii nu numai asupra Moldovei, ci şi a Ţării Româneşti, şi-a găsit ecoul şi în raportul lui Giovanni Tiepolo din 23 august 1647; „Tali apunto sono le conventioni tra il Re e la Porta, che Moldauia e Vallacchia non possano esser riddottè in Provincie, ne possa il Turco sostituir persona in questi Principati, che non piaccia à Sua Maestà e che non le giuri fede, quanto a lui stesso" *(loc. cit.*, c. 91). Ceva mai devreme, însă, acelaşi Tiepolo enumera doar pe domnul Moldovei printre cei patru principi vasali ai coroanei polone, recunoscînd că, faţă de ceilalţi, el are o situaţie specială, deoarece „corresponde li suoi tributi al Turco e lo riconosce principalmente per Signore" *(Ibidem)*.

[41] N. Iorga, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, Bucarest, 1980, p. 271.

[42] *Ibidem*. În relaţia sa concluzivă din 1641 asupra misiunii îndeplinite la Poartă, bailul Alvise Contarini a definit în chip precis semnificaţia achitării anuale a acestei sume lui Rákóczy: „...gli viene assignato per ogni anno seimila reali di pensione *per assisterlo in occasione che alla Porta tentassero deporlo*" (S.n. — Şt. A.; vezi N. Barozzi şi G. Berchet,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

buit să i-o plătească anual, de la începutul domniei, din dijma percepută de la oile ce treceau dintr-o parte în alta a Carpaţilor [43]. Documentul de mai sus vine să întărească această interpretare, nu însă fără a preciza că viziunea lui Matei vodă asupra conţinutului aceloraşi relaţii a evoluat cu totul altfel. Este, însă, o altă problemă, iar deocamdată nu putem stărui în a o dezvolta. Ne mulţumim să mai semnalăm doar, din aceleaşi instrucţiuni din 1646 ale lui Rákóczy, o frază care ni-l arată deplin pătruns de ideea interdependenţei politico-militare a Transilvaniei, Moldovei şi Ţării Româneşti în raport cu Imperiul otoman : „Transilvania este inaccesibilă turcilor datorită Ţării Româneşti şi Moldovei" [44].

Iată acum în ce fel a consemnat rezultatul final al misiunii îndeplinite de Janusz Radziwill în Moldova şi Transilvania, în cursul verii 1646, reprezentantul Veneţiei la curtea regală polonă : „Li negotiati del duca Radzuil, ritornato alla Corte, consistevano che il Transilvano s'obligherebbe guardar li passi dell'Ungheria, acciò non potessero Turchi far diversione da quella parte ; e che il Moldavo e Valacco havrebbero mandati loro ambasciatori secreti, più confidenti alla Dieta, per confirmare l'accordato con sua Maestà" [45]. Aşadar, angajamentul iniţial al principelui Rákóczy, înainte de a-şi formula pretenţiile pentru un tratat în toată regula, a fost acela de a proteja flancul drept al ofensivei creştine, ce urma să se desfăşoare la Dunărea de Jos [46]. Mirarea noastră este însă mare, dacă reluăm lectura părţii a doua a textului abia citat : în luna septembrie, cînd a revenit în Polonia, Radziwill pare să fi purtat cu el un răspuns mult mai prudent din partea lui Vasile Lupu şi a lui Matei Basarab, decît cel pe care îl primise la început, în iulie, în timpul convorbirilor de la Suceava şi care, probabil, este cel înregistrat de Miron Costin. Ce s-a întîmplat între timp ?

In luna iunie 1646 regele Vladislav IV a plecat la Cracovia, unde convocase o adunare a senatorilor poloni, ce ar fi trebuit să-i acorde sprijinul pentru a trece imediat la acţiune, fără a mai fi nevoit să recurgă la votul dintr-o Dietă generală a regatului. Manevra, însă, nu a reuşit, căci aceştia, în marea lor majoritate, s-au opus ideii intrării Poloniei în război cu Poarta şi, în final, au hotărît doar convocarea unei Diete extraordinare pentru 23 septembrie, care să dezbată după toate formele această chestiune [47]. Regele Vladislav IV a fost astfel practic imobilizat, deşi a continuat pregătirile militare în tot lungul verii. Sigur că Vasile Lupu a aflat curînd de această decizie luată de senatori la Cracovia. Iar el, încă din toamna anului 1642, într-o convorbire cu solul rus A. L. Ordin-Naşciokin, îşi exprimase dispreţul faţă de sistemul politic ce domnea în sînul „republicii nobiliare" polone : „...în ţara Litvaniei <Polonia> nu au o căpetenie peste ei, dregătorii cei mari pe crai nu-l ascultă, iar cei mijlocii nu-i urmează pe cei mari, şi în aşa o nestatornicie unde să mai fie dreptate ?" [48] Astfel, de unde iniţial Vasile Lupu ştiuse că marea ofensivă polonă va începe în septembrie [49], după sosirea informaţiilor despre opoziţia întîmpinată de rege din partea senatorilor şi despre convocarea Dietei, şi-a dat seama că, pe de o parte, aşteptata ofensivă nu va mai avea loc în cursul anului 1646, iar pe de alta că însuşi rezultatul Dietei poate fi pînă la urmă foarte bine negativ. De aceea, după probabile consultări cu

---

Le relazioni degli stati europei lette al Senato dagli ambasciatori veneti nel secolo decimosettimo, Turchia, volume unico, parte I, Veneţia, 1871, p. 392).

[43] Pentru reglementarea din 1635 a raporturilor transilvano-muntene în legătură cu această chestiune, vezi Costin Feneşan, *Două acte domneşti privind păstorii ardeleni în Ţara Românească*, în vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ştefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 113—114.

[44] *Mon. Com. Regni Transsylvaniae*, X, p. 446.

[45] Raportul lui Tiepolo, *loc. cit.*, c. 68.

[46] Acest angajament al principelui transilvănean a fost comunicat la Veneţia, în decembrie 1646, de contele Magni : „Il Transilvano offerisce e promette di tener con un conforto di 25 m. combattenti devertite l'armi che sotto il comando del Bassà di Buda stanno colà seco confinanti" (Virginia Vasiliu, *op. cit.*, p. 244).

[47] Raportul lui Tiepolo, *loc. cit.*, c. 63. Deplasarea regelui Vladislav IV de la Varşovia la Cracovia în cursul lunii iunie 1646, consemnată de ambasadorul veneţian, datează scrisoarea inedită a lui Ibrahim aga, semnalată de T. Gemil *(op. cit.*, p. 124), în care se înştiinţa Poarta că „regele Poloniei, ridicîndu-se din locul unde se afla, numit Barşova [Varşovia] a sosit cu o mare oaste în locul numit Kîrakova [Cracovia], unde îşi adună toată oştirea şi că, după aceea, intenţia lor este să se îndrepte asupra cetăţilor Bender şi Akkerman", în lunile iulie-august 1646.

[48] *Relaţiile istorice...*, II, nr. 25, p. 91. Vezi şi *Călători străini...*, V, p. 625 (rezumat).

[49] Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. DCXLIV, p. 552—553.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Matei Basarab [50], a făcut să parvină în ultimă instanță lui Radziwill, care se mai găsea la curtea lui Rákóczy, răspunsul echivoc că atitudinea domnilor români va depinde de confirmarea de către Dietă a acordului lor cu regele Vladislav IV.

Miron Costin, la rîndul lui, ne descrie următoarea scenă semnificativă ce a avut loc în sfatul domnesc al Moldovei, după încheierea vizitei lui Janusz Radziwill la Suceava și întoarcerea lui Vasile Lupu la Iași: domnul Moldovei, bucuros că lucrurile sînt pe punctul de a fi puse în mișcare, „și birul amu oprisă a anului céluia și pornisă pre aga birului fără bir, răspundzindu-i că nu s-au pututu strînge birul pentru sărăcia oamenilor. Ce, dacă au stătut la voroavă cu boierii pentru opritul birului și într-un rîndu și într-altul, spun să hie dzis Petriceico vornicul de Țara de Sus, pre carele îl ținea ei mai prostatec dentr-alții în sfatu': «Eu aș dzice să nu oprim noi birul, păn nu om vedea că trec leșii Dunărea». Și acéla cuvîntu au întrat îndată în gîndul lui Vasilie vodă și au răpedzitu după aga și l-au oprit la Gălați, pănă au gătitu birul și l-au încărcat și l-au pornitu. Așea ferescu pre domni și țările voroava ou svatul de primejdii..." [51]. Episodul acesta a avut loc în mod sigur înainte de 21 septembrie 1646, cînd informații raguzane de la Poartă înregistrau că au fost trimiși ceauși la domnii Țării Românești și Moldovei pentru încasarea timpurie a tributului [52]. Iar o altă știre, din aceeași sorginte, atestă că tributul domnului Moldovei era sosit la Constantinopol încă înainte de 25 octombrie 1646 [53]. Este deci limpede că reorientarea politicii lui Vasile Lupu s-a petrecut anterior deschiderii lucrărilor Dietei polone ce avea să decidă asupra proiectului regelui Vladislav IV (25 octombrie—8 decembrie 1646) [54]. Matei Basarab, la sfîrșitul verii, a trimis în solie la curtea moldoveană un boier al său — „un Gentilhuomo principale" —, cu misiunea secretă de a-l îndemna pe Vasile vodă de a privi cu maximă prudență cererea turcilor pentru a mijloci sosirea la Poartă a unui ambasador polon. Probabil cu acest prilej a fost coordonată și noua poziție a domnilor români, mult mai ponderată, față de oferta regală polonă de începere a ostilităților cu Imperiul otoman [55].

Pe lîngă plata timpurie a tributului, toate manevrele politice ale lui Vasile Lupu din toamna anului 1646 s-au desfășurat în legătură cu ambasada polonă, solicitată de turci pentru a obține garanții de continuare a păcii. Iată mai întîi ce știa Giovanni Tiepolo despre sensul acestei solii, care a plecat la Poartă în luna septembrie: „...il Generale e il Gran Cancelliere spedirano un gentilhuomo al primo Visir, con lettere di cancelleria, non del Re, nelle quali passavano uffici à favore di Basilio Lupolo, Principe di Moldavia, con instanze della ricupera per dinari d'una sua figliola, che già le fù ricercata dal Gran Signore, forse per haver nelle mani quel segno della sua fede; erano queste lettere ufficiose, non di buona volontà, senza altra commissione immaginabile, anzi furono scritte con oggetto di cavar qualche dicchiarazione del Turco intorno Tartari, per valersene poi di ragionevole pretesto d'attacar la guerra" [56]. Acest crîmpei de text pune în deplină lumină rolul de căpetenie jucat de domnul Moldovei pentru reluarea, de către partea polonă, a contactelor diplomatice cu Imperiul otoman. Dar, de altminteri, există și alte izvoare care vădesc faptul că el a fost pînă și autorul „regiei" sosirii la Poartă a ambasadei polone. Solul respectiv, care plecase din Polonia cu doar doi însoțitori, a ajuns pe malurile Bosforului cu o suită de nu mai puțin de 40 de oameni, printre care și un boier de seamă al domnului moldovean! Tot acesta din urmă l-a încărcat cu daruri pentru sultan și demnitarii otomani și, în paralel, l-a sfătuit pe marele vizir să-l primească în audiență cu toate onorurile. Lucru care s-a și întîmplat, încă înainte de 3 noiembrie 1646, deoarece turcii au vrut să ofere cercurilor diplomatice spectacolul unei ambasade de rang înalt, venite chiar din partea regelui Poloniei [57]. Dacă pretextul acestei

[50] Vezi mai jos nota 55.

[51] Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 121—122.

[52] Ivan Dujčev, *Avvisi di Ragusa (Documenti sull'impero turco nel sec. XVII e sulla guerra di Candia)*, Roma, 1935, nr. LXXVI, p. 73—74.

[53] *Ibidem*, nr. LXXXV, p. 89—91.

[54] Asupra modului cum s-au desfășurat lucrările Dietei, vezi Wiktor Czermak, *op. cit.*, p. 222—241.

[55] Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. DCXLVII, p. 555. Așa cum a interpretat această solie și T. Gemil, *op. cit.*, p. 124—125, a fost vorba foarte probabil de o tentativă *in extremis* a lui Matei Basarab de a-l convinge pe domnul moldovean să nu abandoneze proiectul de „cruciadă" și să nu dea curs cererii turcești de mediere.

[56] Raportul lui Tiepolo, *loc. cit.*, c. 75. Autorii trimiterii soliei polone la Poartă au fost deci hatmanul Nicolae Potocki și cancelarul Jerzy Ossolinski.

[57] Vezi mai sus nota 53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

solii a fost o intervenţie polonă pentru eliberarea fiicei mezine a lui Vasile Lupu (Roxanda), în schimb, în secret — aşa după cum a izbutit să afle bailul veneţian la Poartă — ea purta un mesaj din partea unui grup de senatori poloni, care îi asigura pe turci că războiul nu va izbucni, deoarece nobilimea se opune planurilor regale [58]. Este deci legitimă concluzia că medierea domnului moldovean s-a efectuat în deplină cunoştinţă a poziţiei liderilor majorităţii din Dietă, poziţie care îi verifica perfect clarviziunea politică.

Sigur că „schimbarea la faţă" a lui Vasile Lupu nu a scăpat pînă la urmă curţii regale polone. Suspiciunile stîrnite de jocul lui diplomatic dublu în mintea regelui Vladislav IV îşi găsesc ecoul în acelaşi raport-sinteză al lui Giovanni Tiepolo din 1647, din care ceva mai sus am citat evocarea personalităţii lui Matei Basarab: „Basilio Lupolo, Vaivoda della Moldavia, e pur di religione greca, ma huomo d'ingegno sicuro, ardente di natura, e desideroso di dominio. Hà una figlia in mano del Gran Signore, per la cui liberatione fù spedito quel tal gentilhuomo Polacco. Un' altra hà dato in moglie al Duca Radzuil, eretico calvino, Tenente general della Littuania, con oggetto d'haver questo apoggio e rifugio nella Polonia, in ogni evento di mal incontro col Turco; in casa dello stesso Radzuil hà fatte transportare gran parte delle sue ricchezze. Bramava anch' egli che Sua Maestà passasse à danni del Gran Signore e certo l'havrebbe secondata e servita. Ma non hà però tralasciata mai la più afferente (?) e confidente correspondenza con la Porta, à segno tale, che il Re lo prese in qualche sospetto..." [59]. Şi din altă sursă ştim că, într-adevăr, domnul moldovean, la începutul toamnei anului 1646, îşi avea transportate o parte din averi în Polonia, deoarece se temea ca pregătirile militare turceşti de atunci, care aveau ca obiectiv confruntarea şi pe uscat, în Dalmaţia, cu veneţienii, să nu fie totuşi îndreptate în ultimul moment asupra sa [60]. Dar, desigur, ceea ce trebuie să ne reţină atenţia cu precădere din profilul politic schiţat de ambasadorul veneţian şi abia reprodus de noi este convingerea acestuia că Vasile Lupu s-ar fi alăturat regelui Poloniei, dacă acesta ar fi reuşit să-şi pună forţele în mişcare contra sultanului [61].

Cum prea bine se ştie, eşecul proiectului de „cruciadă" al regelui Poloniei a fost de fapt consacrat prin decizia negativă a Dietei generale din toamna anului 1646, care, între altele, l-a obligat şi să renunţe la cea mai mare parte din trupele de mercenari [62]. Totuşi, în confruntarea cu nobilimea, regele a continuat să spere că, în final, va obţine cîştig de cauză şi îşi va impune punctul de vedere. De aceste speranţe se leagă trimiterea în ambasadă în Italia, mai întîi la Veneţia (decembrie 1646), iar apoi la Roma (ianuarie 1647), a contelui Francesco Magni, din anturajul său. În discursurile sale, cum a fost cel de la Veneţia, acesta nu omitea să enumere, printre forţele pe care stăpînul său se bizuia şi pe cele din cele trei state din spaţiul carpato-danubian [63]. Fapt este că pînă tîrziu, la jumătatea anului 1647, turcii au resimţit teama de o ofensivă polono-moscovită. De aceea, au amînat încă şi acum deplasarea forţelor lor care supravegheau hotarele cu cele două puteri pe teatrul de război

---

[58] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, nr. DCCXXX, p. 515—516.

[59] Raportul lui Tiepolo, *loc. cit.*, c. 92.

[60] Ivan Dujčev, *op. cit.*, nr. LXXXI, p. 84—85.

[61] Cf. părerea lui T. Gemil, *op. cit.*, p. 123—124, care, după ce apreciază că „în primăvara anului 1646" Vasile Lupu „a devenit principalul animator al marii acţiuni antiotomane" (p. 122), ajunge la concluzia că a respins „categoric" propunerile purtate de Radziwill. După noi, cotitura din atitudinea reală a domnului moldovean faţă de proiectul polon a avut loc ceva mai tîrziu, către sfîrşitul verii anului 1646. Cronologia lui T. Gemil diferă de a noastră deoarece domnia sa datează greşit dieta polonă în „august" 1646. Documentul pe care se bizuie, un raport veneţian de la Poartă din 8 sept. 1646, pomeneşte într-adevăr de o „dietă" ce fusese reunită în Polonia, dar cuvîntul este folosit impropriu, fiind vorba de fapt de conferinţa senatorilor de la Cracovia, din luna iunie.

[62] Raportul lui Tiepolo, *loc. cit.*, c. 70. În plus, regele a trebuit să-şi reducă gărzile de la 7 000 la 1 200 de soldaţi. O parte din mercenari au fost cedaţi suedezilor, iar alţii principelui transilvănean, „con patto di restitutione ad ogni sua richiesta", aşa după cum îi spunea însuşi Vladislav IV lui Tiepolo, în cursul unei audienţe de la sfîrşitul anului 1646 (*Ibidem*, c. 75).

[63] Virginia Vasiliu, *op. cit.*, p. 244. Ideea acestei solii *in extremis*, pentru obţinerea unor ajutoare consistente de la papă, principii italieni şi Veneţia, a avut-o Valeriano Magni, capelanul regelui Vladislav IV şi unchiul lui Francesco (Georgiu Cygan, *Vita prima Valeriani Magni a Nicolao de Lucca et Ludovico de Salice descripta*, în „Collectanea Franciscana", 45/3—4, Roma, 1975, p. 235).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turco-venețian din Dalmația, proaspăt inaugurat [64]. Concomitent, la Poartă, fostul reprezentant al lui Gheorghe Rákóczy, care o vreme fusese ținut în stare de arest [65], era primit în audiență de plecare de marele vizir și însărcinat să-l avertizeze pe principele transilvănean să nu îndrăznească să ridice capul, pe considerentul că puterile sultanului sînt angajate în altă direcție, deoarece el dispune și de alte forțe, gata oricînd și suficiente pentru a-l înfrînge [66]. Pe de altă parte, planul otoman de apărare, pus în aplicare în vara anului anterior, în condițiile de extraordinară tensiune create de cele dintîi atacuri ale cazacilor în zona Azovului, a prevăzut și capturarea domnilor din Moldova și Țara Românească, precum și o lovitură preventivă contra Transilvaniei [67]. Deși această parte a planului nu a mai fost concretizată, nu rămîne mai puțin faptul că la Poartă a existat o stare de alarmă permanentă, cel puțin pînă la mijlocul anului 1647 și pentru eventualitatea unei ridicări la luptă a statelor tributare de la Dunărea de Jos — Moldova, Țara Românească și Transilvania [68].

A sosit poate momentul să facem bilanțul crizei din anii 1645—1647, intervenite în răsăritul Europei. În primul rînd, care a fost rezultatul misiunii lui Giovanni Tiepolo? La un examen superficial, s-ar părea că ea s-a soldat cu un eșec total. Dar încă la 11 iulie 1646, după cele dintîi vești în legătură cu acțiunile întreprinse de cazaci în Marea Neagră, contele de Brégy — ambasadorul francez în Polonia — raporta o afirmație publică a lui Tiepolo, după care „il était arrivé à ses fins qui étaient de causer quelque soupçon à leur ennemi et de divertir ses forces..." [69]. Într-adevăr, aceste acțiuni, precum și zvonurile tot mai persistente despre pregătirile polone, care nu au încetat să sosească în tot cursul verii anului 1646 la Poartă pe diferite căi, au constituit cel mai de seamă succes al diplomatului venețian. El a izbutit să obțină, dacă nu o ofensivă pe scară largă, cel puțin o situație încordată în raporturile dintre Polonia și Imperiul otoman, care i-a obligat pe turci să intre într-o îndelungată stare de alertă. Dar tot după de Brégy, senatorii poloni au pătruns de timpuriu intenția venețianului de a crea doar o diversiune, sub aparența unei „pioase alianțe" *(cette pieuse confédération)* contra păgînilor, pe punctul de a se perfecta, nu fără o amplă publicitate [70].

Pentru Polonia, opoziția dîrză întîmpinată de regele Vladislav IV a marcat profunda criză internă în care intrase Republica nobiliară. Mulți observatori contemporani au văzut în decizia negativă a Dietei din 1646 cel dintîi moment semnificativ al procesului de decădere a regatului polon la mijlocul secolului XVII [71]. Unii, printre care și Miron Costin, au considerat că în această împrejurare își are originea răzvrătirea cazacilor din 1648. Forțele lor mobilizate, în loc să fie consumate în exterior, au fost silite la pasivitate, ceea ce a dus

[64] Ivan Dujčev, *op. cit.*, nr. XCIV, p. 104.

[65] Această măsură a fost luată deoarece Poarta revenise asupra unei scăderi anterioare a tributului Transilvaniei, iar Gheorghe Rákóczy a refuzat să plătească adaosul de 5 000 de țechini (*Ibidem*, nr. LXXVI, nr. LXXXI și nr. LXXXV).

[66] *Ibidem*, nr. XCV, p. 107 (28 iunie 1647).

[67] Pasaj cifrat, dintr-un raport de la Poartă, din 20 august 1646, al lui Ștefan Szalánci (*Szilágyi Sándor, Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez*, Budapesta, 1883, nr. 6, p. 863—865).

[68] Așa ne explicăm ivirea, în primăvara anului 1647, a zvonului despre intenția Porții pentru o eventuală modificare a statutului politic al Moldovei și Țării Românești, prin transformarea lor în „pașalîcuri" (Cf. opinia lui T. Gemil, *op. cit.*, p. 127).

[69] Apud Wiktor Czermak, *op. cit.*, p. 289.

[70] *Ibidem*. Zvonurile de la Poartă, care puneau în legătură insuccesele otomane în Mediterana cu pregătirile polone pentru o ligă creștină și cu intenția împăratului Ferdinand III de a încheia iute pacea în războiul de Treizeci de Ani, spre a avea mîinile libere pentru o ulterioară colaborare cu polonii, au fost înregistrate, într-un raport din 30 iunie 1646 (st. v.), și de ambasadorul britanic la Constantinopol, Sir Thomas Bendysh: „...My drogman, Mr. Draperye <=Giorgio Droperis, greco-levantin în serviciul ambasadei> brought me some rumors from the town saying that the Grand Signor's ill success against the Venetians has given his ennemy, the Polish King Vladislav, hopes of supplanting him by creating a Christian Lega. It is also sayed that the Emperor Ferdinand will conclude soonly the peace and probably cooperate with the Poles. I don't know how to understand all these..." (Public Record Offices State Papers, *Turkey*, dos. 97/16, f. 253 v°; actul ne-a fost comunicat nouă de colegul Paul Cernovodeanu, căruia îi mulțumim și pe această cale).

[71] Domenico Caccamo, *Osservatori italiani della crisi polacca a metà del Seicento. La Relazione di S. Cefali e le Replicazioni di C. Masini*, în „Archivio Storico Italiano", an. CXXXII (1974), II—IV, Florența, 1976, p. 309—370 (în special p. 334).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în final la un fenomen de implozie socială [72]. De fapt, aşa cum ştim, răzvrătirea din Ucraina a fost doar una dintre mişcările sociale ce au zguduit întreaga Europă, la capătul războiului de Treizeci de Ani [73].

În ceea ce priveşte Moldova, Ţara Românească şi Transilvania, etapa 1645—1647 încadrează încă un moment de unitate politică, în slujba vechii idei a eliberării de sub dominaţia otomană. De altminteri a fost singurul în care cei trei cîrmuitori de atunci ai spaţiului carpato-danubian s-au găsit, fără excepţie, de aceiaşi parte a baricadei. Chiar dacă nu a fost tradus în viaţă, proiectul de „cruciadă" al regelui Vladislav IV, prin însuşi faptul că a fost rapid îmbrăţişat în cercurile politice din statele de la Dunărea de Jos, demonstrează elocvent starea de spirit de aici. Să ne amintim o clipă de scena petrecută în sfatul domnesc al Moldovei, aşa cum a fost evocată de Miron Costin. *Toţi membrii sfatului* lui Vasile Lupu, laolaltă cu însuşi domnul, au fost iniţial de acord cu încetarea plăţii tributului, pînă ce s-a înălţat vocea fostului mare vornic al Ţării de Sus, Petriceico Toader. Dar nici acesta, în realitate, nu a combătut ideea întreruperii raporturilor cu Poarta, ci doar a îndemnat la prudenţă, pe temeiul experienţelor trecute ale ineficacităţii polone — pe termen lung — în confruntările cu Poarta. Oricum, proiecte de felul celui discutat au alimentat şi întreţinut — după părerea noastră — în tot lungul secolului XVII, în chipul cel mai substanţial, ideologia „partidului creştin" din sînul clasei politice de la noi.

Să ne întoarcem acum la o afirmaţie a lui Giovanni Tiepolo în legătură cu Matei Basarab. Astfel, după ce precizează că este de religie ortodoxă, Tiepolo adaugă : „Signore però amico della nostra...", altfel spus — favorabil catolicismului. Este oare aceasta o vorbă în vînt ? Sau este o referire la o anume deschidere spirituală, asupra căreia istoricii ce s-au ocupat de venerabila figură a domnului muntean nu au stăruit poate îndeajuns.

Într-un studiu publicat în 1940, prof. Francisc Pall reunea şi discuta cîteva date documentare — unele inedite — despre „Matei Basarab şi problema Unirii religioase". Un document descoperit şi publicat integral de domnia sa cu acel prilej conţinea următoarea cerere a lui „Mattheo Bassarabba Prencipe di Valachia, Scismatico, ma molto affettionato alla Chiesa Romana e Sede Apostolica" : „...desidera havere una Copia autentica del simbolo della fede di Sant'Atanasio, che si conserva, dice egli, scritto di propria mano del Santo nella Biblioteca Vaticana". Rugămintea domnului, transmisă la Roma prin intermediul arhiepiscopului de Sofia, Petar Bogdan Bakšić, era făcută „...a fine che possa lui e suoi Bogliari accertarsi della verità della processione dello Spirito Santo" [74]. Este limpede că solicitarea lui Matei Basarab s-a produs în cursul uneia din audienţele secrete pe care domnul Ţării Româneşti le-a acordat lui Bakšić în răstimpul celor zece zile petrecute de acesta la Tîrgovişte, în luna ianuarie 1644 [75]. Cu ocazia alteia dintre aceste întrevederi, la care a asistat doar cumnatul domnului, Udrişte Năsturel — care a fost şi interpretul său de latină —, Matei vodă s-a interesat şi a pus întrebări în legătură cu papa Urban VIII, cu vîrsta sa, „despre curtea romană, despre prea eminenţii domni cardinali, despre pacea şi uniunea dintre principii creştini şi alte lucruri" [76]. Deosebit de preţioasă este, în acest context, şi precizarea

---

[72] Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 126—127 ; Don Alberto Vimina Bellunese, *Historia delle guerre civili di Polonia*, Veneţia, 1671, p. 174—175 ; Pierre Chevalier, *Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne*, Paris, 1859, p. 61—62 (ediţia princeps a apărut la Paris în 1663 şi a fost dedicată contelui de Brégy).

[73] B. F. Porchnev, *Les rapports politiques de l'Europe Occidentale et de l'Europe Orientale à l'époque de la guerre de Trente Ans*, în „XIe Congrès International des Sciences Historiques", Stockholm, 21—28 Aout 1960, *Rapports*, IV, Histoire Moderne, Göteborg—Stockholm—Uppsala, p. 159—161.

[74] Francisc Pall, *Date inedite privitoare la legăturile culturale italo-române din mijlocul veacului al XVIII-lea*, în „Studii Italiene", VI, Bucureşti, 1940, p. 23 ; vezi şi D. Găzdaru, *Studii istorico-filologice*, vol. I (supratitlu : *Omagiu Profesorului D. Găzdaru. Miscellanea din studiile sale inedite sau rare)*, doc. nr. XL, p. 162—163 (la 29 decembrie 1644 De Propaganda Fide a hotărît ca o copie a Simbolului atanasian să fie tipărită atît în greacă, cît şi în latină şi să fie trimisă domnului Ţării Româneşti).

[75] Francisc Pall, *O vizită în Ţara Românească în anul 1644 (relatare inedită a lui Bakšić)*, în *SMIM*, VIII, Bucureşti, 1975, p. 219—227.

[76] *Ibidem*, p. 221 şi 224. Sensul acestor întrebări poate fi mai lesne pătruns dacă ţinem seamă şi de discuţiile avute de acelaşi Matei Basarab, cîţiva ani mai devreme, prin 1636—1638, cu misionarul catolic Angelo Petricca da Sonnino : „...detto principe più volte mi diceva come puol essere che li principe christiani qualche volta non habbiano compassione de tanti chris-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din relatarea lui Bakšić că, deși el nu efectua decît o vizită pastorală obișnuită în Țara Românească, domnul i-a spus că îl consideră „nunțiu apostolic" [77].

Profesorul clujean nu a putut da nici un fel de lămurire cu privire la originea cererii lui Matei Basarab în vederea obținerii unei copii de la Vatican a așa-numitului Simbol atanasian sau „*Quicumque*, text simbolic apusean din perioada post-augustiniană, atribuit, fără temei, lui Atanasie cel Mare" [78]. În schimb, în ceea ce ne privește, credem că putem demonstra, fără vreo umbră de îndoială, că ne aflăm, de fapt, în prezența unui neașteptat ecou al celebrei *Mărturisiri ortodoxe* din 1642, lucrare de căpetenie a nu mai puțin cunoscutului Petru Movilă, mitropolitul Kievului. Fragmentul la care ne gîndim se găsește într-unul din comentariile explicative de după întrebarea LXIX din *Mărturisirea ortodoxă:* „Care este al optulea articol al credinței?" Răspunsul inițial la această întrebare este perfect conform dogmei ortodoxe: „Și întru Duhul Sfînt, Domnul de-viață-făcătorul, Carele din Tatăl purcede, Cela ce împreună cu Tatăl și Fiul este închinat și slăvit, Carele a grăit prin prooroci" [79]. Se observă numaidecît că în această formulă Duhul Sfînt este făcut să purceadă numai de la Tatăl, iar nu și de la Fiul, așa cum propovăduia Biserica Romei. Este vorba, cum bine se știe, de unul din punctele fundamentale al controversei dintre Biserica Apusului și cea a Răsăritului.

Dar iată că, ceva mai departe, într-unul din comentariile explicative, întocmite tot sub formă catehetică — întrebări și răspunsuri — citim următoarele: „Și, împotriva acelora care au adăugat cuvîntul acesta: *și de la Fiul* a rostit mustrare nu numai Biserica de Răsărit, ortodoxă și sobornicească, dar și cea de Apus, a Romei. Pentru aceasta dau mărturie două tabele de argint pe care era scrisă sfințita Mărturisire de credință <a lui Atanasie, la care textul se referă și ceva mai sus și din care chiar este citat pasajul esențial>, în grecește — pe una din ele — și pe alta, în latinește, fără adaosul acestei părți: *și de la Fiul*. Aceste tabele, din porunca lui Leon al treilea, papă al Romei, au fost atîrnate în biserica Sfîntului Petru, în anul de la Hristos 809, cum spune Baronius. De aceea, cine rămîne statornic și neîndoit în această credință are nădejde sigură în mîntuirea sa, fiindcă nu se abate cu nimic de la părerea de obște a Bisericii" [80]. Aluzia la Baronius trimite de fapt la monumentala operă *Annales ecclesiastici* a cardinalului Cesare Baronio (1538—1607), tipărită la Roma, în 12 volume, începînd din anul 1588. Cum se știe, eruditul cardinal a fost supranumit „părinte al istoriografiei eclesiastice", dar *Analele* lui au fost în realitate concepute ca un răspuns al catolicismului la o lucrare similară protestantă, ce apăruse la Basel, sub titlul *Ecclesiastica Historia*. Au fost deci și o operă polemică, un instrument ideologic al Contrareformei.

Prof. Alexandru Elian, care ne-a dăruit de curînd o nouă și aleasă tălmăcire românească a versiunii grecești a *Mărturisirii ortodoxe* din 1642 — din care am extras, de altfel, citatele folosite — în *Cuvîntul înainte* califică drept „oarecum surprinzătoare" preluarea pasajului din Simbolul zis atanasian de către Petru Movilă. Și tot domnia sa atrage atenția că: „În forma sa latină, în care s-a redactat și s-a păstrat, Simbolul cuprinde pe *Filioque*. Mărturisirea ortodoxă, folosind o traducere grecească, înlătură însă formula purcederii Duhului Sfînt *și de la Fiul*" [81]. Este rîndul nostru acum să ne declarăm surprinderea, însă față

---

tiani, che sono sotto la tirrania del Turco, e non li venga pensiere di vendicar tant'ingiurie, che questi Turchi fanno a Christo Redentore" [E. Dalleggio d'Alessio, *Quelques relations de Fra Angelo Petricca da Sonnino vicaire patriarcal de Constantinople (1637—1639)*, în „Echos d'Orient", t. XXXVII (1938), 189—190, p. 171; vezi și *Călători străini...*, V, p. 59].

[77] Francisc Pall, *O vizită...*, p. 222: „...io non vi tengo come Arcivescovo privato, se non come Nuntio Apostolico". Pentru a putea explica această interpretare dată de Matei vodă calității oaspetelui său trebuie să facem apel la o altă mărturie, din martie 1644, în legătură cu convorbirile purtate la curtea munteană în toamna precedentă de episcopul catolic Nicolae Krasicki. Citățm: „...Replicò il principe al vesc<ov>o per il pericolo, che si corre da Turchi, procura<rs>i dal Papa di Roma, che ui mandi da me non come vesc<ov>o ma sotto altro Titolo, di Nonzio o Miss<ionari>o Apost<olico>" (D. Găzdaru, *O ipoteză filologică și date inedite despre episcopia catolică a Argeșului*, în „Buletinul Bibliotecii Române", Serie nouă, vol. II (VI), Freiburg i. Br., 1969/1970, p. 106). Așadar, domnul se temea să nu fie suspectat de turci de legături religioase cu Roma (vezi și mai jos, nota 97).

[78] Alexandru Elian, *Cuvînt înainte* la *Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe — 1642*, București, 1981, p. 13—14.

[79] *Ibidem*, p. 73.

[80] *Ibidem*, p. 74—75.

[81] *Ibidem*, p. 14. Tot Alexandru Elian observă ceva mai jos, pe aceeași pagină, că Cesare Baronio este „singurul teolog romano-catolic pomenit în Mărturisire".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de receptarea imediată, cu implicaţii evident politice, tocmai a acestui pasaj şi a comentariului care-l însoţea la curtea domnească din Tîrgovişte. În treacăt fie spus, cu apropierea pe care am stabilit-o avem şi cea mai timpurie probă a circulaţiei *Mărturisirii ortodoxe* în Ţara Românească. Un exemplar al lucrării, probabil în forma definitivă, aprobată de Patriarhatul Ecumenic la începutul primăverii anului 1643, sosise deja cel mai tîrziu în cursul toamnei aceluiaşi an la curtea lui Matei Basarab, unde a fost de îndată supus unei amănunţite dezbateri. Dar nu este deloc exclus ca însăşi forma originară a lucrării, din 1640, în limba latină, cu titlul *Expositio fidei ecclesiae Russie Minoris*, să fi fost trimisă de Petru Movilă lui Matei vodă, precum şi ierarhilor şi cărturarilor din Ţara Românească [82].

Oricum, din cele de mai sus reiese limpede, după opinia noastră, că însăşi *Mărturisirea ortodoxă* a fost interpretată în Ţara Românească drept o bază teoretică pentru desfiinţarea barierelor din calea apropierii de Roma şi, implicit, de puterile europene catolice [83]. Şi, bine-înţeles, de abia acum, din această perspectivă, putem înţelege mai bine cum de a fost posibil ca, la 15 aprilie 1647, să iasă de sub teascurile tipografiei de la mănăstirea Dealul, în tălmăcire din latină în slavonă, faimoasa carte *Imitatio Christi*. Atribuită călugărului olandez Thomas à Kempis, opera aceasta a fost larg difuzată de Contrareformă, atît în apusul, cît şi în centrul Europei, în primele decenii ale secolului XVII [84]. Tălmăcitorul ei a fost Udrişte Năsturel, care în predoslovie se declară cuprins „de o mare şi aprinsă dragoste către limba romană sau latină, cea fără îndiială înrudită cu a noastră" [85]. Dar tot atît de interesant este şi faptul că ediţia a fost dedicată unei înalte feţe bisericeşti ortodoxe, anume mitropolitului Varlaam al Moldovei. Credem că, de fapt, înaltul ierarh moldovean a fost cel ce a încuviinţat ideea tipăririi operei amintite în haină slavonă, cu ocazia călătoriei lui la Tîrgovişte, probabil în 1644 [86]. Tot atunci, în cursul convorbirilor cu Udrişte Năsturel, a reieşit necesitatea *Răspunsului la Catehismul calvinesc*, pe care-l va întocmi însuşi Varlaam şi care va fi adresat creştinilor ortodocşi din Ardeal „şi cu noi de un neam români" [87]. Cu

---

[82] Avem în vedere aici bunele relaţii dintre Petru Movilă şi Matei Basarab, atestate sigur cel puţin pînă în 1642 (P. P. Panaitescu, *O carte necunoscută a lui Petru Movilă dedicată lui Matei Basarab*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 295—301).

[83] Încă din septembrie 1638, Udriste Năsturel, sfetnicul cel mai de credinţă al lui Matei Basarab, a purtat la Tîrgovişte aprinse discuţii cu Rafael Levaković — sosit în misiune din partea Congregaţiei De Propaganda Fide — despre diferenţele dintre Bisericile ortodoxă şi catolică, insistîndu-se cel mai mult tocmai asupra controversei despre purcederea Duhului Sfînt. La cererea lui Udriste Năsturel, formulată acum, Levaković va scrie un tratat, intitulat *De sancti Spiritus processione* (1644) (Vezi D. Găzdaru, *Misiunea culturală a lui Rafael Levaković pe lîngă Matei Basarab. Prietenia lui cu Udriste Năsturel*, în *Studii istorico-filologice*, I, p. 119 şi 123—130). Ulterior, prin 1648, acelaşi Udriste Năsturel era considerat la Roma „...fauorito del Principe di Valachia, et molto affetionato al Rito nostro" (*Ibidem*, nr. LI, p. 167).

[84] Pentru difuzarea ei pe calea tiparului, vezi: D. Găzdaru, *Misiunea culturală...*, p. 132 (a fost tradusă în ungureşte în 1604 şi reeditată la Viena în 1624 de cardinalul Péter Pázmány; altă reeditare, tot la Viena, în 1639); Virgil Cândea, *Umanismul lui Udriste Năsturel şi agonia slavonismului cultural în Ţara Românească*, în volumul său *Raţiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 59, n. 90 (semnalează zece ediţii ale cărţii, între anii 1599—1647). Vezi şi Răzvan Theodorescu, *Gusturi şi atitudini baroce la români în secolul al XVII-lea. Note liminare (I)*, în *SCIA*, Seria *Artă Plastică*, t. 29 (1982), p. 41, n. 25, care atrage atenţia că opusculul respectiv, către anul 1665, încă mai constituia lectura preferată a unui Gian Lorenzo Bernini.

[85] Aurelian Sacerdoţeanu, *Predosloviile cărţilor româneşti*, I (1508—1647), Bucureşti, 1938, p. 114; *Literatura română veche (1402—1647)*, II, Bucureşti, 1969, p. 278 (text tradus de G. Mihăilă).

[86] Avem în vedere acest pasaj din predoslovie: „Dar cînd prin voinţa lui Dumnezeu, înţelepciunea ta insuflată de El, se uni pe vecie cu inima şi cugetul meu, Dumnezeu a vroit printr-un semn ca această floricică de aur să fie dăruită lumei în cuvînt sfînt slovenesc..." (A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, loc. cit.). Cf. punctul de vedere al lui Virgil Cândea, *Semnificaţia politică a unui act de cultură feudală*, în „Studii", an. XVI (1963), 3, p. 653, după care traducerea cărţii *Imitatio Christi* a fost un act „inutil", „un simplu joc erudit". Nu împărtăşim deloc această interpretare.

[87] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 116. Pentru datarea călătoriei lui Varlaam la Tîrgovişte, vezi mai jos nota 94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alte cuvinte, întîlnirea de la Tîrgovişte dintre cei doi cărturari români a fixat o nouă fază de acţiune dintr-un program ideologic preexistent şi bine conturat. Iar acest program nu era altul decît al fiului, fratelui şi nepotului de domni români care a fost mitropolitul Petru Movilă al Kievului. El a fost descifrat ca un efort de „occidentalizare a Ortodoxiei" [88]. Dar această occidentalizare avea un sens pro-catolic şi antiprotestant, aşa cum o demonstrează elocvent chiar cele două lucrări rezultate în urma discuţiilor dintre Udrişte Năsturel şi Varlaam [89].

Teologii ortodocşi şi cei catolici au polemizat aprins în jurul atitudinii lui Petru Movilă faţă de chestiunea unirii Bisericilor. Nu intenţionăm deloc să ne amestecăm în această dezbatere [90]. Ceea ce ne interesează în schimb sînt implicaţiile politice ale direcţiei spirituale imprimate de el în răsăritul Europei. Or, în această privinţă, punctul nostru de vedere se întîlneşte cu cel al lui Ştefan S. Gorovei, care a întrezărit în întreaga acţiune a lui, spirituală şi politică, ideea închegării unei largi coaliţii creştine antiotomane, căreia îi va corespunde perfect, în chiar ajunul morţii sale (22 decembrie 1646/1 ianuarie 1647), proiectul de cruciadă al regelui Vladislav IV al Poloniei [91]. Într-adevăr, cel puţin adeziunea rapidă a ţărilor române extracarpatice la acest proiect a fost posibilă datorită efortului diplomatic prealabil al lui Petru Movilă. Se ştie prea bine că el a pregătit căsătoria fiicei mai mari a lui Vasile Lupu Maria, cu principele Janusz Radziwill, legătură pe care apoi a binecuvîntat-o personal la Iaşi, în 1645 [92]. Dar această alianţă matrimonială însemna înainte de toate potolirea stării de tensiune din relaţiile polono-moldoveneşti, care dura de la înscăunarea lui Vasile Lupu (1634) şi deschidea perspectiva unei viitoare colaborări politico-militare a celor două

---

[88] P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă...*, p. 156; vezi şi, mai nou, Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1976, p. 93—102 (capitolul *Contactul cu Contrareforma*, intitulat astfel pentru a ilustra legătura „cu mişcarea de idei care avusese şi continua să aibă o pondere considerabilă în ţările din vestul Europei").

[89] Deosebit de preţioasă în acest sens ni se pare observaţia lui P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila archevêque de Kiev dans les Principautés roumaines*, extras din „Mélanges de l'École Roumaine en France", V (1926), p. 45, conform căreia *Imitatio Christi* ar fi slujit anterior lui Petru Movilă însuşi, la compunerea unei lucrări tipărite la Kiev, în 1632.

[90] Credem totuşi că cel mai aproape de adevăr trebuie să fie unghiul de vedere propus de curînd de Ambroise Jobert, *De Luther à Mohila. La Pologne dans la crise de la Chrétienté (1517—1648)*, Paris, 1974, p. 395—398, după care Petru Movilă a gîndit şi acţionat în spirit irenic. Textul analizat de A. Jobert pentru demonstraţia sa a fost publicat de A. G. Welykyj, *Un progetto anonimo di Pietro Mohyla sull'unione delle chiese nell'anno 1645*, în „Mélanges Eugène Tisserant", vol. III, *Orient Chrétien*, Deuxième partie, Città del Vaticano, 1964, p. 451—473. Aici întîlnim ceea ce ar putea fi numită „deviza" lui Movilă: „Unire şi unitate sînt lucruri cu totul diferite" *(Unio et unitas sunt maxime diversa;* p. 467). După Movilă, „unitatea exclude dualitatea", în vreme ce „unirea vrea să împreune două elemente fără să le distrugă" *(Ibidem)*. Ca urmare, el respingea modalitatea de apropiere de Roma adoptată la sinodul de la Brest, din 1595, şi îşi arăta preferinţa pentru unirea de la Florenţa. Pe de altă parte, aşa cum s-a observat (A. Jobert, *op. cit.*, p. 371), încă din 1640, în *Expositio fidei...*, Petru Movilă a redus de fapt punctele de divergenţă între Biserica ortodoxă şi cea catolică la două: purcederea Sfîntului Duh şi primatul papei.

[91] Ştefan S. Gorovei, *Petru Movilă. Contribuţii*, în *MMS*, an. LVII (1981), 10—12, p. 714—715. Vezi şi P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila...*, p. 15: «Pierre Mogila parait avoir eu des plans politiques plus vastes: il songeait à la libération de ses compatriotes et des autres chrétiens soumis aux Turcs. Dans le „Petit Catéchisme", publié à Kiev en 1645, il y a un passage où il est dit que tout chrétien orthodoxe est tenu à prier Dieu „de délivrer tous les chrétiens de l'esclavage des païens". La version polonaise du même catéchisme, publiée antérieurement par Pierre Mogila lui-même, est encore plus explicite à ce sujet: il est question de „l'esclavage païen des Turcs"». Adăugăm că în sfaturile pentru fratele său Moise, din 1631, acelaşi Petru Movilă scria: „Pentru libertatea patriei şi a supuşilor tăi să lupţi bărbăteşte..." (Damian P. Bogdan, *Les enseignements de Pierre Movilă adressés à son frère Moise Movilă*, extras din „Cyrillomethodianum", I, Salonic, 1971, p. 20 şi 24; G. Mihăilă, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 192 şi 195).

[92] G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 197—228 (textul cuvîntării rostite la Iaşi cu acest prilej, „parte în limba polonă, parte în limba română").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţări. Pe de altă parte, realinierea Moldovei cu Polonia a atras după sine şi împăcarea dintre Vasile Lupu şi Matei Basarab. Şi pe bună dreptate s-a întrebat Ştefan S. Gorovei dacă autorul indirect al acestei împăcări nu a fost acelaşi Petru Movilă, dat fiind că cine a mijlocit înţelegerea nu a fost altul decît mitropolitul Varlaam al Moldovei, prieten şi colaborator al său, cel ce a găzduit conferinţa teologică de la Iaşi, din 1642, care a discutat *Mărturisirea ortodoxă*[93]. Călătoria la Tîrgovişte de care am pomenit mai sus, în cursul căreia a fost pusă la punct aplicarea în continuare a programului ideologic al lui Petru Movilă, a avut drept obiectiv principal tocmai pacea dintre Moldova şi Ţara Românească[94]... Încă odată, ca în întreg evul de mijloc românesc, faptele politice şi cele din domeniul spiritual se luminează reciproc şi se dovedesc pînă la urmă izvorîte dintr-un gînd unic!

Pentru noi, presupunerea că în spatele curentului kievean de revigorare a Ortodoxiei, patronat de Petru Movilă, se ascunde ideea politică a conjugării eforturilor popoarelor creştine răsăritene de limbă slavă cu cele ale lumii catolice apusene şi central-europene capătă o şi mai mare consistenţă dacă ne gîndim că şi mişcarea spirituală imediat precedentă din sînul Marii Biserici, legată de personalitatea patriarhului ecumenic Chiril Lucaris, a fost dirijată, după cît se pare, tot către atingerea unui obiectiv politic major. Ne bizuim aici pe o seamă de observaţii şi concluzii la care a ajuns, cu privire la unele desfăşurări politico-militare din Europa orientală la începutul celui de-al patrulea deceniu al veacului XVII, istoricul sovietic B. F. Porşnev.

Armistiţiul de la Deulino, încheiat între Rusia şi statul polono-lituanian exact în momentul cînd în Europa centrală izbucnea războiul de Treizeci de Ani, a adus celei dintîi puteri menţionate însemnate pierderi teritoriale, anume regiunile Smolensk şi Novgorod Seversk. Cîţiva ani mai tîrziu, la Moscova era luată decizia de a se pregăti o alianţă cu Suedia şi Imperiul otoman, în vederea unei campanii comune contra Poloniei, care să îngăduie Rusiei să recupereze teritoriile pierdute. Această nouă orientare politică a Rusiei, care s-a conturat definitiv în jurul anului 1630, însemna de fapt că ea se alătura puterilor din tabăra anticatolică angajate în războiul de Treizeci de Ani, deoarece Polonia, în tot cursul acestui război s-a situat, mai mult sau mai puţin deschis, de partea Imperiului habsburgic. Un promotor activ al ideii ofensivei conjugate a Rusiei şi Imperiului otoman s-a dovedit a fi patriarhul Filaret Nichitici al Moscovei (+1633), tatăl ţarului Mihail Feodorovici, cel dintîi din dinastia Romanovilor, iar, pe de altă parte, la Poartă, inspiratorul şi susţinătorul aceleiaşi alianţe politice şi militare ruso-turceşti a fost patriarhul ecumenic Chiril Lucaris, a cărui orientare calvinizantă este astăzi deplin dovedită. Apropierea dintre lumea ortodoxă şi cea protestantă a avut deci o precisă finalitate politică — constituirea în Europa răsăriteană a unei vaste coaliţii, în sprijinul taberei puterilor protestante angajate în războiul de Treizeci de Ani. În această lumină, campania suedeză în Germania (1630—1634), „războiul Smolensk-ului" dintre statul moscovit şi Polonia (1632—1634), precum şi ofensiva otomană contra Poloniei (1633) — la care au participat, de nevoie, şi domnii Matei Basarab şi Moise Movilă —, nu mai pot fi privite ca fapte izolate, ci ca elemente ale unui plan comun, bine pus la punct[95]. Zdrobirea puterilor catolice, a Catolicismului de fapt, ar fi atras după sine, ulterior, sprijinul Europei protestante pentru eliberarea capitalei spirituale a Ortodoxiei, Constantinopolul — cea de-a doua Romă! — de sub jugul otoman[96]. Aşadar, după părerea

---

[93] Şi în 1650, cînd Vasile Lupu a încheiat prima sa înţelegere cu Bogdan Hmelniţki, „tratativele s-au purtat prin mijlocirea călugărilor de la Kiev" (P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila...*, p. 77). Actul contemporan care conţine această mărturie constituie o probă indirectă asupra marelui rol jucat în perioada anterioară, cînd încă Petru Movilă trăia, de cercurile eclesiastice, în primul rînd de centrul de la Kiev, pentru contactele politice din răsăritul Europei.

[94] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, X, Bucureşti, 1938, nr. 95, p. 163—164 (raport din Iaşi, cu data 28 ianuarie 1644, care fixează termenul *post quem* al misiunii de împăciuire a mitropolitului Varlaam).

[95] B. F. Porşnev, *op. cit.*, p. 143—153. Acelaşi autor are meritul de a fi pus în lumină orientarea „cripto-calvină" a patriarhului Filaret Nichitici, care a acţionat în această problemă de comun acord cu Chiril Lucaris (*Ibidem*, p. 155—157).

[96] Pentru confruntarea dintre grupările pro-catolică şi pro-calvină din cadrul Patriarhatului ecumenic, dar mai ales pentru personalitatea lui Chiril Lucaris, vezi Steven Runciman, *The Great Church in Captivity. A study of the Patriarchate of Constantinople from the eve of the Turkish conquest to the Greek war of independence*, Cambridge, 1968, p. 232—237 şi 259—288.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noastră, există o simetrie clară între obiectivele politice tainice ale deschiderii spirituale promovate de un Chiril Lucaris şi un Filaret Nichitici, pe de o parte, şi cele ale „Contrareformei ortodoxe" a lui Petru Movilă, pe de alta.

De fapt, turcii au urmărit cu grijă şi au reprimat cu asprime orice tendinţă din epocă de apropiere religioasă de lumea catolică, ceea ce vădeşte pericolul implicit pe care-l recunoşteau ei într-o asemenea orientare spirituală. Aşa cum s-a subliniat pe bună dreptate, „singura formă de europenism acceptată de Poartă în cuprinsul Imperiului otoman" — sau în statele dependente de el — era „tradiţia bizantină", păstrată şi cultivată de Biserica greco-ortodoxă constantinopolitană, care, însă, se găsea complet sub controlul autorităţilor otomane [97]! Decăderea aceasta a scaunului ecumenic, care atrăgea după sine anihilarea lui din funcţia de centru mobilizator al lumii ortodoxe, a fost evocată în termeni limpezi tot de Matei Basarab, într-o convorbire avută în toamna anului 1643 cu un alt prelat catolic care l-a cercetat, episcopul polon Nicolae Krasicki de Argos, sufragan de Luck, aflat în drum spre Roma. De astă dată, domnul Ţării Româneşti a susţinut că se îndoieşte de salvarea sufletului său dacă mai rămîne în obedienţa patriarhilor din Constantinopol, deoarece nu-i mai socoate investiţi de Duhul sfînt, din pricina sumelor de bani care se plătesc turcilor pentru ocuparea acelui scaun (*...di patriarchi di Costantinop<oli>, che non giudica per cagion delli denari, che si danno à Turchi per arriuar à quella Sede, siano fatti dallo spirito santo, stà in dubbio della sua salute...*) [98]. Sigur că Matei Basarab avea motive personale şi foarte concrete de a întoarce spatele cercurilor greceşti — politice şi eclesiastice — constantinopolitane [99]. Însă credem, totodată, că el dădea glas şi unei păreri mai larg răspîndite pe aria Ortodoxiei, unui autentic curent de opinie ce şi-a făcut apariţia tocmai din pricina procesului din ce în ce mai accentuat şi vizibil de „adaptare" a Bisericii constantinopolitane la condiţiile Turcocraţiei [100]. Argumentul nostru îl constituie însuşi programul cu care a pornit la lucru, în 1635, tipografia Ţării Româneşti, reînfiinţată, cum se ştie, cu ajutorul direct al lui Petru Movilă. Ea trebuia să producă pentru neamurile care foloseau în biserică limba slavă — „...fie moldovlahi şi ungrovlahi, ruşi, sîrbi şi bulgari" —, iar nu cea greacă. Cu alte cuvinte, din capul locului efortul de revitalizare a Ortodoxiei, conceput de Petru Movilă şi împărtăşit atît de Matei Basarab cît şi de altfel, ulterior, de Vasile Lupu, a avut în vedere neamurile care, cel puţin în parte, fie se găseau cu totul în afara stăpînirii turceşti, precum „ruşii" (cei de

---

[97] Vezi Virgil Cândea, *Umanismul românesc*, în vol. *Raţiunea dominantă*, cit., p. 13 (cu exemple concrete asupra intoleranţei turcilor faţă de orice contacte ortodoxo-catolice şi controlului direct al sultanului asupra comunităţii ortodoxe). Vezi şi Aurel Decei, *Istoria imperiului otoman pînă la 1656*, Bucureşti, 1978, p. 381 (în 1639 catolicii din Constantinopol „n-au obţinut permisiunea să reconstruiască o biserică din cartierul Galata, distrusă de un incendiu, în pofida intercesiunilor ambasadorilor veneţieni şi francezi" ; în schimb, o biserică greco-ortodoxă din Brusa, dărîmată de fanatici musulmani, a putut fi reconstruită).

[98] D. Găzdaru, *O ipoteză filologică...*, p. 106.

[99] Vezi, de pildă, încercarea boierilor greci refugiaţi peste hotar de a-l răsturna în anul 1635 (Ştefan Andreescu, *Un episod al relaţiilor moldo-muntene în timpul lui Matei Basarab*, în *AIIAI*, XX (1983), p. 427—431).

[100] La 20 septembrie 1636, Francesco Ingoli, secretarul atît de activ şi bine informat al Congregaţiei De Propaganda Fide putea scrie următoarele despre situaţia în care se găsea Patriarhatul ecumenic : „Nefericită Biserică, care în curînd nu va mai avea nici adevăraţi patriarhi, nici episcopi, pentru că toţi sînt făcuţi şi vor fi făcuţi de sultan" (apud A. Jobert, *op. cit.*, p. 371). La fel, în proiectul anonim din 1645, atribuit — credem — pe bună dreptate lui Petru Movilă, se amîna problema discutării chestiunii primatului papal, deoarece patriarhul din Constantinopol aflîndu-se sub jugul păgînilor, nu putea deocamdată să-şi expună liber părerea ; unirea cu Roma trebuia făcută deci pentru moment doar de cei ce se bucurau de libertate (A. G. Welykyi, *op. cit.*, p. 472). Această distincţie este deosebit de semnificativă, deoarece explică prea bine de ce biserica românească a mers, sub îndrumarea mitropolitului Varlaam în primul rînd, pe drumul autonomiei. Evoluţia de-sine-stătătoare a ei a fost sesizată în 1652, în *Îndreptarea legii*, de Daniil Panoneanul, care, glosînd pe marginea interpolaţiei din *Sintagma lui Matei Vlastares* cu privire la dependenţa mitropoliilor româneşti de Ohrida, observa : „Află-se scris în pravila a lui Mathei Vlastari cum şi Moldovlahia au fost supusă ohrideanului ; iară acum nice ohrideanilor se pleacă, nice ţarigrădeanului, şi nu ştim de unde au luat această puteare" (*Îndreptarea legii, 1652*, Bucureşti, 1962, p. 365).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apus, din Polonia şi cei de răsărit, din statul moscovit), fie se aflau într-o stare de dependenţă relativă faţă de Poartă, ca românii din Moldova şi Ţara Românească [101].

Sensul politic al confruntării dintre cele două limbi „sfinte" ale Ortodoxiei — greaca şi slava — ni-l dezvăluie poate în chipul cel mai elocvent un episod din 1646. La Iaşi, în incinta mănăstirii Trei Ierarhi, principala ctitorie a lui Vasile Lupu, fiinţa din 1640 un colegiu, întemeiat tot cu ajutorul lui Petru Movilă şi organizat după modelul celui de la Kiev [102]. Aici, nota prelatul catolic Bakšić, domnul moldovean „a adus călugări din Rusia şi ţin şcoală latinească şi aproape toţi ştiu limba latină ; mai mult chiar stareţul e un bun teolog, dar se ţine cu totul de legea grecească. Totuşi bunul Dumnezeu poate face, cînd va voi el, ca aceştia să cunoască adevărul, avînd ei cunoştinţă de cultura latină ; acel stareţ <Sofronie Poceatki — fostul rector al Academiei de la Kiev> are pe toţi autorii catolici ca de ex. Sf. Toma, Sanchez şi alţii, dar pentru a fi pe placul domnului şi al boierilor se ţine cu totul de legea grecească" [103]. Sigur, Bakšić, în descrierea lui din 1641, a reţinut şi subliniat aspectul care-l interesa cel mai mult, anume că pe lîngă limba slavă, limba latină avea un rol extrem de însemnat în funcţionarea colegiului. Fapt este că în urma unuia din numeroasele incendii care au pustiit Iaşii, la 25 ianuarie 1646 colegiul de la Trei Ierarhi şi-a întrerupt temporar existenţa [104]. El şi-a reluat-o curînd, în cursul aceluiaşi an, însă într-o nouă formulă organizatorică, dascălii kievieni fiind izgoniţi şi înlocuiţi cu o „echipă" de călugări greci [105]. După noi, această substituire nu s-a putut face fără încuviinţarea domnului şi credem că ea corespunde momentului în care Vasile Lupu şi-a pierdut orice iluzie cu privire la realizarea „cruciadei" regelui Vladislav IV şi încerca pe orice cale să-şi redobîndească o parte din creditul politic la Poartă [106]. Nu fusese oare însuşi patriarhul grec al Constantinopolului, Partenie II, cel care, chiar la începutul războiului Candiei, în iunie 1645, ţinuse să facă ştiută răceala sa în raporturile cu Vasile Lupu „per non incorrere alle mormorationi che si fano intorno ad esso Prencipe congiunto con li Polacchi destramente a danni del Tyranno Commune" [107] ?

---

[101] Dan Simonescu şi Damian P. Bogdan, *Inceputurile culturale ale domniei lui Matei Basarab*, extras din *BOR*, an. 56 (1938), 11—12, p. 11 şi 15. Acelaşi program va fi confirmat de Matei Basarab în 1637, cu ocazia convorbirilor purtate cu Franco Markanić. Pe lîngă Ţara Românească — a spus el atunci —, cărţile tipărite trebuiau să satisfacă nevoile din „molte altre provincie, come sono la Moldavia, Russia, Bulgaria, Servia, Rascia, Herzegovina, la maggior parte di Tracia e di Macedonia insino al monte santo" (E. Fermendžin, *Acta Bulgariae Ecclesiastica*, în *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, vol. XVIII, Zagreb, 1887, p. 47). In *Psaltirea* slavonă din 1637, reeditată şi în 1638, Matei Basarab se adresează „bulgarilor, sîrbilor, ungrovlahilor, moldovlahilor şi celorlalţi" (A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, I, p. 72). Vezi şi D. Găzdaru, *Misiunea culturală a lui Rafael Levakovič...*, p. 102.

[102] P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila...*, p. 62—68.

[103] *Călători străini despre ţările române*, V, p. 225.

[104] Data incendiului, după Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 712.

[105] In frunte cu Meletios Sirigos (P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila...*, p. 76). Faptul că în 1646 dascălii kieveni „au fost izgoniţi din mănăstire şi în locul lor au fost aduşi dascăli din ţara grecească" este evocat şi într-un act al lui Gheorghe vodă Ştefan, din 2 aprilie 1656 (*Relaţiile istorice...*, II, nr. 90, p. 280).

[106] Paul de Alep a notat că, în ultima parte a domniei lui, Vasile Lupu îşi alcătuise întreaga suită din greci", ceea ce a stîrnit „ura clocotitoare" a „boierilor din Moldova", de care a profitat, în 1653, Gheorghe Ştefan (*Călători străini despre ţările române*, VI, Bucureşti, 1976, p. 75 şi 77—78). Zece ani mai devreme, cînd s-a discutat în sfatul domnesc oportunitatea căsătoriei fiicei mai mari a domnului în Polonia, „partida grecească" a marilor boieri a fost contra ei, însă, în schimb, „partida pămîntenilor", în cap cu Grigore Ureche şi Toderaşco Ianovici, a sprijinit ideea, obţinînd cîştig de cauză (T. Gemil, *op. cit.*, p. 116—117, pe baza informaţiilor deţinute de Miron Costin).

[107] Fr. Pall, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient ortodoxe et particulièrement avec le Patriarcat de Constantinople*, în „Balcania", VIII, Bucureşti, 1945, doc. nr. XVIII, p. 126. Cît de compromis era Vasile Lupu la Poartă o dovedeşte şi incidentul provocat de Meletios de Ohrida, în chiar momentul în care oastea otomană se pregătea să-i atace pe veneţieni. Acesta a declarat nici mai mult nici mai puţin că „il Patriarcha Constantinopolitano voleva coronare pe Re il Prencipe di Bogdania, partita l'armata". Drept urmare a fost ucis prin strangulare de către turci, cu puţin înainte de 11 aprilie 1645 (*Ibidem*, nr. XV, p. 120).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fără a mai prelungi această discuție, socotim că cel mai însemnat rezultat al demersului politico-spiritual din epocă, în care au fost angajați Petru Movilă și colaboratorii săi, Matei Basarab și Udrișteș Năsturel în Țara Românească sau mitropolitul Varlaam și, pînă la un punct, Vasile Lupu în Moldova [108], a fost de natură culturală. Exemplul cel mai caracteristic pare să ni-l ofere Țara Românească, unde Matei vodă și Udrișteș Năsturel, în calitatea lor de oameni politici și cu mijloacele corespunzătoare care le stăteau la îndemînă, s-au situat parcă tot timpul cu un pas înainte întru împlinirea gîndului lui Petru Movilă. Este astfel meritul incontestabil al celor mai recente cercetări din domeniul istoriei artei de a fi înlăturat clișeul atît de adînc înrădăcinat al unei domnii inspirate exclusiv de o mentalitate tenace tradiționalistă și de a fi arătat că definiția „redresare prin tradiție" [109] se potrivește cu aproximație doar celei dintîi jumătăți a acestei domnii. Într-adevăr, în a doua jumătate a domniei lui Matei Basarab se constată o autentică efervescență culturală, în contextul căreia o sumă întreagă de elemente ale culturii occidentale, mai precis aparținînd stilurilor gotic, renascentist sau baroc, sînt asimilate într-un ritm rapid și, mai cu seamă, în chip direct, fără să mai fie nevoie să treacă printr-un proces prealabil de „bizantinizare", spre a putea fi acceptate [110]. Această din urmă observație ne pare deosebit de prețioasă, deoarece, după părerea noastră, pune în deplină lumină rolul major jucat de *Mărturisirea ortodoxă* pentru efortul de *europenizare* a Țării Românești, în afara anacronicei tradiții bizantine, singura tolerată de Poartă [111]. Tot datorită deschiderii dogmatice oferite de textul amintit au putut apare în Țara Românească nu numai cărți de felul lui *Imitatio Christi*, dar și prima formă de învățămînt superior de tip umanist occidental, acea „Schola greca e latina", care a funcționat în mod sigur în răstimpul 1646—1650 la Tîrgoviște, în paralel cu mai vechea școală de limbă slavă, reorganizată probabil încă de la începutul domniei lui Matei Basarab [112]. Și nu ni se pare deloc întîmplător faptul că tocmai Pantelimon Ligaridis, format la Institutul Sf. Atanasie din Roma al iezuiților, la care ulterior a fost și profesor, a primit pe lîngă funcția de conducător al acestui nucleu academic pe aceea, mult mai importantă, de predicator al curții domnești de la Tîrgoviște [113].

Pentru speranțele pe care și le puneau o parte din ierarhii din sînul Patriarhatului ecumenic în cruciada regelui Vladislav IV, vezi și raportul lui Giovanni Tiepolo (*loc. cit.*, c. 46), care arată că, în martie 1646, cu ocazia festivităților legate de celebrarea căsătoriei regelui, a înfățișat acestuia „due monaci greci" — ei așteptau de patru luni să fie primiți în audiență ! —, purtători ai unor scrisori „di molti Vescovi Orientali, che imploravano l'agiunto dell'armi regie, promettendo e giurando che virilmente sarebbero state seguite dà tutti loro, e dà tutta la Grecia...".

[108] Vezi și Răzvan Theodorescu, *Manierism și „prim baroc" post-bizantin între Polonia și Stambul : cazul moldav (1600—1650)*, în *SCIA*, Seria *Artă Plastică*, t. 28 (1981), p. 79—85 și 85—92, studiu în care, prin intermediul monumentelor — biserica Sf. Sava (1625), biserica Trei Ierarhi (1639) și biserica fostei mănăstiri Golia (1650—1653), toate din Iași — sînt ilustrate trei momente artistice diferite, corespunzînd primele două unei „deschideri" mentale spre Stambul, în vreme ce al treilea aduce „împămîntenirea unei arhitecturi de expresie occidentală".

[109] Formula aparține lui Virgil Cândea, *Umanismul lui Udrișteș Năsturel...*, p. 40. Ooarecum tributar acestei perspective este și Răzvan Theodorescu, cînd vede în Matei Basarab un „caz aparte" în raport cu inițiativele mentale ale lumii românești contemporane lui (*Gusturi și atitudini baroce la români...* (II), în *SCIA*, Seria *Artă Plastică*, t. 30 (1983), p. 9). O încercare de revenire și de nuanțare a opiniei respective ne întîmpină, însă, în comunicarea aceluiași, *Epoca lui Matei Basarab, răscruce a vechii culturi românești*, tipărită în *RdI*, t. 35 (1982), 12, p. 1330—1338.

[110] Vezi, mai ales, P. Chihaia, *Tradiții răsăritene și influențe occidentale în Țara Românească*, München, 1983, p. 130—157 (în special p. 46).

[111] *Mărturisirea ortodoxă* a oferit o „dezlegare" oficială, am putea spune, pentru deschiderea mentală, pe multiple planuri, către Europa. Este poate cel mai semnificativ act conștient, de opțiune, din întreg secolul XVII, care așează de fapt lumea românească, în ansamblul ei, în epoca modernă. Același moment de ruptură deliberată de tradiția bizantină ne îndeamnă să acordăm un credit limitat permanenței ideii imperiale bizantine pe pămînt românesc, teză cultivată destul de insistent în ultima vreme.

[112] Vezi Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică*, București, 1983, p. 247—282.

[113] *Ibidem*, p. 274. Pantelimon Ligaridis fusese de fapt invitat la Iași, la colegiul de la Trei Ierarhi. Oprirea lui în Țara Românească, în noiembrie 1646, trebuie pusă — cre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar procesul de *europenizare*, fie că a fost potenţat de curentul kievean, fie de cercurile greceşti pro-catolice, al căror exponent era un Pantelimon Ligaridis [114], prin cultivarea intensă a limbii latine şi întoarcerea privirilor spre Roma dintîi, a avut consecinţe mentale şi de alt ordin pentru români. Astfel, ideea originii comune romane şi a latinităţii limbii românilor a putut ieşi din nou la suprafaţă, găsindu-şi chiar locul de drept în fruntea unor texte fundamentale, precum cronica lui Grigore Ureche în Moldova sau aşa-numitul *Letopiseţ Cantacuzinesc* în Ţara Românească, al cărui început a fost — credem — refăcut şi completat în vremea lui Matei Basarab [115]. Sigur, în Moldova frecventarea culturii latine a avut un suport mai solid, datorită contactelor nemijlocite şi permanente cu umanismul polon, în ambianţa căruia s-au format atîţia fii de boieri sau chiar de domni moldoveni [116]. Însuşi Petru Movilă s-a numărat, de altminteri, printre aceştia [117]. Acelaşi fenomen explică de ce încă de timpuriu, din 1628, Petru Movilă, proaspăt arhimandrit şi stareţ al Lavrei Pecerska, într-o dedicaţie pe o cărticică tălmăcită din elineşte în ruseşte de Pamvo Berînda, putea fi desemnat ca „odraslă a domnului ţărilor dacice" Simion Movilă [118]. Ni se pare, însă, deosebit de semnificativ că acelaşi concept umanist despre antica unitate politică a spaţiului românesc va reapare şi în Ţara Românească, sub pana lui Udrişte Năsturel, în anul 1643, cu ocazia tipăririi *Antologhionului* slavonesc de la Cîmpulung, în predosloviile căruia, la un moment dat, se vorbeşte despre „dreapta judecată a prea luminatului stăpîn şi voievod al acestor ţări dacice" Matei Basarab [119]. Dacă în primul caz, al lui Petru Movilă, pluralul folosit este îndreptăţit, întrucît tatăl său ocupase într-adevăr, pe rînd, scaunele domneşti ale Ţării Româneşti şi Moldovei, în schimb în al doilea, al lui Matei Basarab, el este inexplicabil. Să fie vorba de o figură de stil a lui Udrişte Năsturel sau avem de-a face cu expresia încifrată a unui plan politic — încă unul! — în vremea în care Matei vodă luase hotărîrea de a-l aduce de la curtea habsburgică pe Mihai Pătraşcu, nepotul lui Mihai Viteazul, în calitate de succesor al său [120]? Este, desigur, o altă întrebare, de fapt o altă enigmă, pe care nu o putem desluşi acum. Oricum, dacă prin cele de mai sus, din date şi mărturii izolate, am izbutit să reconstituim măcar în parte firul conducător al demersului politic şi spiritual din epocă, atunci rîndurile de faţă şi-au îndeplinit pe de-a întregul menirea.

ADDENDA

Textul original, în limba italiană, al relaţiei lui Giovanni Tiepolo, care a stat la baza studiului de faţă, este inedit. El a cunoscut, totuşi, o ediţie în tălmăcire polonă, datorată lui J. U. Niemcewicz [„Zbior Pamietników Historycznych o dawnej Polscze", t. V (1830), p. 5—51]. Deşi a fost singurul istoric român care a cunoscut şi citat această ediţie, Ion Sîrbu *(op. cit.*, p. 239) în realitate nu a putut s-o folosească din pricina necunoaşterii limbii polone, aşa cum a recunoscut cu deplină probitate într-un alt loc al fundamentalei sale monografii *(Ibidem*, nota 5 de la p. 246—246). De aceea, pentru stabilirea legăturii lui Matei Basarab cu proiectul regelui Vladislav IV şi el a fost nevoit să se bizuie, în principal, pe textele lui Petru Parčević.

În cartea sa tipărită în 1979, T. Gemil consideră „inedită" o scrisoare a lui Vasile Lupu către un dregător otoman, în care pomeneşte moartea „la 19 martie" (1646) a hatma-

---

dem — în legătură cu izgonirea „echipei" de dascăli kievieni, în mijlocul cărora ar fi trebuit să activeze, din capitala Moldovei.

[114] Pentru perioada şederii lui la Constantinopol şi conflictul cu patriarhul Partenie II, de orientare „calvinolatră", vezi *Ibidem*, p. 267—268.

[115] Vezi mai nou în problema acestei cronici: Cătălina Velculescu, *Continuitate şi salt în transmiterea variantelor „Letopiseţului Cantacuzinesc"*, în *RITL*, t. 25 (1976), 1, p. 51—63; Ştefan Andreescu, *Din nou despre prima cronică a Ţării Româneşti*, în *BOR*, an. C (1982), 9—10, p. 853—867.

[116] P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă...*, p. 155—168.

[117] Idem, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila...*, p. 9—13.

[118] Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc şi tîlcuirea numelor din 1649*, ed. Grigorie Creţu, Bucureşti, 1900, p. 15—16.

[119] A. Sacedoţeanu, *op. cit.*, I, p. 94.

[120] Actul din 1640, care vădeşte decizia lui Matei Basarab, în Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, nr. DLXXXIII, p. 655.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nului Koniecpolski *(op. cit.*, p. 122—123). De fapt, actul respectiv a fost publicat, în traducere românească, *încă din 1976*, de Mustafa A. Mehmed *(op. cit.*, I, nr. 166, p. 165—166), dar editorul l-a plasat cronologic, *în chip eronat*, în răstimpul „1638—1644". Scrisoarea lui Vasile Lupu este deosebit de interesantă, deoarece ne arată cum înţelegea el să „informeze", în anumite momente, autorităţile otomane despre situaţia politică din Europa răsăriteană. Chiar atunci cînd solii săi abia se întorseseră probabil din Polonia, unde trataseră în secret alianţa cu regele Vladislav IV, domnul moldovean anunţa Poarta doar despre imimenţa unui atac ruso-cazac în zona Azovului, posibilitate pe care aceştia o cunoşteau, desigur, dinainte !

După încheierea redactării paginilor anterioare, a apărut volumul lui Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone (Secolul al XVII-lea)*, Bucureşti, 1983. Privesc subiectul nostru doc. nr. 86, p. 150—153 şi nr. 87, p. 153—154. Cel dintîi este o scrisoare a lui Stanislav Koniecpolski către Vasile Lupu, în care confirmă că a primit înştiinţarea acestuia că Poarta a interzis tătarilor să atace Polonia (vezi mai sus n. 9 şi 10, p. 149). Al doilea este o scrisoare a lui Vasile Lupu din Suceava, cu data 14 iunie 1646, adresată regelui Vladislav IV, prin care comunica proaspăta veste a înfrîngerii, la 26 mai, a flotei otomane de către cea veneţiană, care bloca mai demult „strîmtorile Helespontului" (vezi şi mai sus n. 70, p. 158).

MATEI BASARAB, VASILE LUPU ET LE PROJET DE CROISADE DES ANNÉES 1645—1647

RÉSUMÉ

Dans la première partie de l'étude, l'auteur a repris le débat autour de l'implication de la Moldavie, de la Valachie et de la Transylvanie dans le projet de croisade du roi de Pologne Ladislas IV, des années 1645—1647, sur la base des données offertes par le rapport du 23 août 1647 de l'ambassadeur vénitien Giovanni Tiepolo. Ce rapport concluant, particulièrement ample, a été rédigé après le retour dans la patrie, au bout de deux ans de mission près la cour royale de Varsovie, espace pendant lequel il s'est evertué à déterminer la Pologne à attaquer l'Empire ottoman, et appuyer de la sorte Venise, dont les forces étaient durement éprouvées dans la Méditerranée orientale et en Dalmatie, durant la première phase de la guerre de Crète (Candie). Le document contient d'interessants profils politiques des princes roumains contemporains, Matei Basarab de Valachie et Vasile Lupu de Moldavie, esquissés par Tiepolo grâce aux opinions qu'il avait recueilles dans l'entourage du roi Ladislas IV ou émises par le roi de Pologne lui-même au cours des audiences qu'il lui a accordées.

Dans la seconde partie on présente certaines considérations sur la finalité politique du mouvement culturel patronné par le métropolite de Kiev Pierre Movila, lequel a anticipé et préparé en fait l'adhésion rapide du monde roumain à la ligue catholique antiottomane mentionnée. Ainsi, l'auteur démontre entre autres que la demande de Matei Basarab adressée à Rome en janvier 1644, que lui soit envoyée une copie d'après le soit disant Symbole athanasien ne constitue qu'un écho immédiat de la fameuse *Confession orthodoxe* de Pierre Movila de 1642. Le passage en question de ce texte fondamental a été interprété à la cour princière de Valachie comme étant apte à éliminer l'un des points majeurs de divergence entre l'Eglise orthodoxe et celle catholique et les témoignages culturels de toute sorte de la période ultérieure attestent une ferme volonté, à l'échelon aulique, d'assimilation directe et d'intégration à la démarche spirituelle européenne.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ŞTIRI PRIVITOARE LA GHEORGHE GHICA VODĂ AL MOLDOVEI (1658—1659) ŞI LA FAMILIA SA (III) *

DE

PAUL CERNODOVEANU

ANEXE

A. *Documente*

1.

1647 (7155) mai 3, Iaşi. *Ghica, mare stolnic, se învoieşte cu boierul Nicolae Ureche pentru stăpînirea heleşteelor de la Buhăceni, Leţcani şi Busurmeni, pe Jijia, din ţin. Hîrlău.*

+ Adecă noi Ghica vel stolnic scriem şi mărturisescu (!) cu aciastă scrisoare a noastră, cum de bună voie noastră ne-am tocmit cu dumnealui cu Necolae Uréche pentru nişte heleştee ce sînt la Buhăiceni şi la Leţcani şi la Busurmeni, să ţinem cum au ţinut bătrînii din véchi, să ţin eu heleşteul cel din gios, cu răzeşii miei şi să ţie dumnalui Necolae Uréche heleşteul cel din sus.

Deci de aciastă tocmală ce s-au tocmit, să nu să mai strice nici odinioară în veci.

Şi în tocmala noastră au fostu dumnalui Toma, vornicul cel mare de ţara de sus şi dumnalui Gheorghie, vel spăt <ar> şi dumnealui Constandin Ciogole, vel clucer şi dumnalui Irimie, vel şat<rar> şi dumnalui Tăban, tvori (!) şătrariu şi dum<nalui> Neculă, vornicul de gloată şi au fostu mulţi oameni buni şi bătrîni de pen pregiu <r>. Şi pentru mai mare credinţă iscălit-am şi ne-am pus şi peceţile ca să să ştie.

ȣ Нас лет 7155 Mai 3

Toma vel vornic iscal.
Gheorghe vel spăt <ar> iscal.
Ghica vel stolnic.

Arh. St. Bucureşti, *Condica M-rea Trei Ierarhi*, ms. 578, f. 303v., nr. 234 ; ms. 579, f. 138, nr. 203 ; Arh. St. Iaşi, *Anaforale*, nr. 15, f. 367v. Copie rom.

Menţiune : *CDM*, II, p. 385, nr. 1967.

2.

1648 (7156) mai, Iaşi. *Vasile Lupu, domnul Moldovei, întăreşte lui Ghica, mare vornic al Ţării de Jos, stăpînirea părţii de moşie din satul Cucearova, zis şi Vertiporoh, de pe Ciuhur, în ţin. Hotin, cumpărată cu 150 de lei de la Cozma Pîrciul din Iadinţi.*

†Иѡ Василїе воевода, Божїю милостїю, господаръ земли Мѡлдавскѡи. Ѡже прїиде прѣд нами и прѣд ȣсими нашими молдавскими болѣри, великими и малими, Козма Пърчюл ѡт Ядинци, сынь Катри, внȣк Иѡанъш старїи Къпотичи, никим непонȣжден а ни присилован, нъ по его доброю волю и продал

* Primele două părţi ale acestui studiu au fost tipărite în tomurile XIX (1982) şi XX (1983) ale *Anuarului*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

свою правꙋю ѡтнинꙋ и дѣдиинꙋ, половина села Кꙋчарова что сѧ имѣнꙋет Вертипорох, вишнаа част на Чюхрꙋ ꙋ волѡст Хотинскїи, что тоа половина села бѣше правое кꙋпежно дѣдови своемꙋ Іѡанъшови старомꙋ Капотичю при дьни Алеѯандрꙋ воевода. Тоа продал нашемꙋ вѣрномꙋ и почитенномꙋ болѣринꙋ Гика вел дворник долнѣи земли. ради сто и пѣт десѣт леви бити. ѡт испривилїѧ за потвърждениє ѡт Єремиа Могила воеводї съ мѣсто за став и за млин ꙋ Чюхрꙋ и съ въсем доходом.

Ино господство ми ꙗко ꙋвидѣхом междꙋ ними доброволною токмеж и испълною заплатꙋ тих пинѣѕи, стѡ и пѣт десѣт леви бити, въ рꙋки Коѕма Пърчюл, а ми и ѡт нас дали и потвърдили есми нашемꙋ више писанномꙋ вѣрномꙋ и почитенномꙋ болѣринꙋ Гика вел дворник долнѣи земли на тоа више прѣд реченнаа половина села кꙋчарова, что сѧ именꙋет Вертипорох вишнаа част, что ест на Чюхрꙋ, ꙋ волѡст Хотинскїи, да ест емꙋ и ѡт нас правое даание и кꙋпежно и ꙋрик и потвърждениє съ въсем доходом непорꙋшенно николиже на вѣки.

И ни да сѣ не ꙋмишает прѣд сим листом господства ми

Ѵ Ѩс. въ лѣт зрнѕ ман
+Саам господинъ велѣл.
Тодерашко лѡгѡфет искал <m. p.>
+Ѩнаки Плѡп <писал>.

Traducere

+ Io Vasilie voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră şi înaintea tuturor boierilor noştri moldoveni, mari şi mici, Cozma Pîrciul din Iadinţi, fiul Catrei, nepotul lui Ioanăş Căpotici cel bătrîn, nesilit de nimeni, nici asuprit, ci de a lui bunăvoie şi a vîndut dreapta sa ocină şi dedină, jumătate din satul Cucearova care se numeşte Vertiporoh, partea de sus, pe Ciuhur, în ţinutul Hotinului, care această jumătate de sat a fost dreaptă cumpărătură a bunicului său, Ioanăş Căpotici, cel bătrîn, din zilele lui Alexandru voievod. Aceasta a vîndut-o credinciosului şi cinstitului nostru boier, Ghica, mare vornic al ţării de jos, pentru o sută cincizeci de lei bătuţi, din privilegiul de întărire de la Eremia Moghila voievod, cu loc de iaz şi de moară la Ciuhur şi cu tot venitul.

Deci domnia mea dacă am văzut între ei tocmeală de bunăvoie şi plată deplină a acelor bani, o sută cincizeci de lei bătuţi în mîinile lui Cozma Pîrciul, iar noi şi de la noi am dat şi am întărit mai sus scrisului, credinciosului şi cinstitului nostru boier, Ghica, mare vornic al ţării de jos, această mai înainte spusă jumătate din satul Cucearova, care se numeşte Vertiporoh, partea de sus, care este pe Ciuhur în ţinutul Hotinului, să-i fie şi de la noi dreaptă danie şi cumpărătură şi uric şi întărire cu tot venitul, neclintit niciodată în veci. Şi altul să nu se amestice înaintea acestei cărţi a domniei mele.

La Iaşi, în anul 7156 <1648> mai.
Însuşi domnul a poruncit.
Toderaşco mare logofăt a iscălit <m.p.>
Ianachi Plop a scris

Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, LXXII/49. Orig. slav, hîrtie (lectură şi traducere revizuită de Maria Bălan).

3.

1652 (7160) aprilie 16, Iaşi. ***Varlaam, mitropolitul Moldovei, împreună cu alţi boieri, întăresc lui Ghica, mare vornic al Ţării de Jos, stăpînirea părţii de moşie din satul Băloşeşti***

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în ţin. Vaslui, cumpărată cu 80 de lei de la Pănteleu şi fratele său Apostol, feciorii Stancăi, pentru scoaterea sorei lor din robie.

+ Kir Varlaam, arhiepiscop i mitropolit Suciavscoi i Ghiorghie Ştefan, vel logofăt i Ghiorghie, hetman i pîrcălab Suciavscoi i Toma, vel dvornic vişniai zemlii i Constandin Ciogolia, vel spătar i Iordachie, vel vistiarnic i Pătraşco Ciogolia, vel stolnic i Gligorie, vel comis i Racoviţă logofet i Banul, vel jitniciar i Şaidir, treti logofet i Neculai Racoviţă, postelnic i Ilie Arapul i Neculai i Stroescul i Vasilie i Dumitraşco Roşca, dvornici de poartî, scriem şi mărturisim cu ciastă scrisoare a noastră, cum au venit înaintea noastră Pănteleu şi frate său Apostol, feciorii Stancăi, fata lui Ionichie, nepoata lui Steţco sulgiariul, strenepoata lui <loc liber> de bună voiia lor, de nime nevoiţi, nici asupriţi, ce de a lor bună voie şi au văndut a lor dreaptă ocină şi moşie din sat din Băloşeşti, ce iaste în ţinutul Vasluiului, în fundu pre apa <loc liber>, din a patra parte de sat giumătate, din tot venitul din vatra satului şi din ţarină şi din apă şi din pădure şi cu loc de prisacă.

Aciasta au vîndut dumisale fratelui nostru Ghicăi, dvornicul cel mare de ţara de gios, cîndu au căzut o soră a lor la robie, dereptu optuzeci de lei bătuţi. Şi s-au sculat dumnealui fratele nostru Ghica, dvornicul cel mare de ţara de gios şi au plătit acei bani tot deplin în măna lui Pănteleu şi frăţine-său lui Apostol, feciorii Stancăi, fata lui Ionichie, nepoata lui Steţco sulgiarul, strenopoata lui <loc liber>, pre acea parte de ocină din sat din Băloşeşti din a patra parte de sat giumătate.

Deci noi dacă am văzut tocmalea (!) de bună voe şi plată deplin, noi încă am făcut aciastă adevărată a noastră scrisoare ca să-i hie dumisale de credinţă să-şi facă şi dirésă domneşti. Şi eu Vasilie Gorovei, diiac, am scris să să ştie. ꙋ Иасох, в л<ѣ>то 7160 м<ѣ>с<е>ца ap(rilie) 16.

+ Az Varlaam mitropolit Az Ghiorghi Ştefan vel logofet iscal Ghiorghie hatman Thoma vel dvornic iscal Costandin Ciogolea spătar.

Az Gligorie vel comis iscal Az Pătraşco Giogolea vel stolnic iscal.

Az Lupul Stroescul vornec iscal

Şaidir logofet iscal Vasilie vornic glotnii

Racoviţă Cehan logofet iscal Az Ilie dvornic iscal

Az Neculai dvornic Az Dumitraşco Roşca vornic Az Necola postelnic iscal

Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, XCV/33. Orig. rom. hîrtie.

4.

1668 (7177) septembrie 4, Iaşi. *Iliaş III Alexandru, domnul Moldovei, judecă pricină ivită între Alexandru Buhuş, mare pitar, ginerele boierului Nicolae Ureche şi Constantin Jora, fost mare armaş, ginerele fiicei domnului Gheorghe Ghica, pentru stăpînirea heleşteelor de la Busurmeni şi Leţcani din ţin. Hîrlău.*

+ Noi Iliaş Alexandru voevod, **Божиею милостию, господар земли Молдавскои.** scriem domnia mea la slugile noastre, la Ionaşco Balşe şi la Costandin Macri, dîndu-vă ştire, că s-au pîrît de faţă înainte domniei mele, boeriul nostru Alexandru Buhuş, pit<ar> cel mare, ginerile lui Neculae Uréche, cu Costandin Jora, ce au fostu armaş, pentru două heleştee ce sînt pre Jijie, în ţinutul Hîrlăului, zicînd boeriul nostru Alexandru Buhuş că are două sălişte acolo pre Jijie, anume Bursumeni şi Lăţcani şi la amîndoaă săliştele are heleştei vechi bătrîne. Deci ţărmurile dincoace de ciastă parte sînt amîndoo a boieriului nostru pit<ar> Alexandru Buhuş într-amîndooaă heleşteile şi cel din sus şi cel din gios, iar ţărmurile ce-s de ceialaltă parte, un ţărmure de la heleşteul cel din giosu este al Jorăi armaşul, de pe socru-său Ghica vodă, iar ţărmurile heleşteului celui din sus este a altor răzeşi, iară Jora nu are treabă într-acele din sus.

Pentru care heleştee au avut şi tocmală Necolae Uréche, socrul lui Alexandru Buhuş, cu Ghica vodă, cîndu au fost boiarin, să ţie Uréche singur heleşteul cel din sus tot, iar heleşteul cel din gios să ţie Ghica vodă, cu acei răzeşi ce au treabă în heleşteele din sus. Apoi Ghica vodă nu s-au ţinut de tocmală şi au înălţat heleşteul cel din gios şi au înecat de tot pré heleşteul cel din sus şi acum le ţine amîndoaă Jora armaşul, iar Alexandru Buhuş, el nu ţine nimica la acele heleştee.

De care lucru décă veţi vede carte domnii mele, să mergeţi acolo şi să strîngeţi oameni buni megiiaşi de prin pregiur şi să socotiţi foarte pre dreptate, nimănui să nu făţăriţi. De va hi aşa cum au jăluit şi au dat sama Alexandru Buhuş, să faceţi o mărturie de la voi şi de la acei oameni buni să ne daţi ştire ; aşijdere dacă va tăia heleşteul Jora şi alţi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

răzeşi care ţin acel heleşteu, să pue şi Alexandru Buhuş un om al său să fie la vănatul şi la vînzarea peştelui pînă i se va alege. Тоє пишєм 8 Нас, лєт 7177 sept. 4.

(L.S.)

Arh. St. Bucureşti, *Condica M-rea Trei Ierarhi*, ms. 578, f. 304, nr. 236 ; ms. 579, f. 138, nr. 204 ; ibidem, *Documente istorice*, CLXXIX/14. Copie rom.

Menţiune : *CDM*, III, p. 360, nr. 1683.

5.

1668 (7177) octombrie 10. *Boieri hotarnici adeveresc pentru stăpînirile ce se cuvin lui Alexandru Buhuş şi lui Constantin Jora în heleşteele de la Leţcani, Buhăceni şi Bursumeni.*

Cinst<ite> părintele nostru dumneata logofete mare să fii dumnata sănătos. Facem ştire dumitale că au venit dumnealui Alexandru Buhuş, marele pitar, cu cinstită carte Mării sale lui Vodă, la noi scriind şi la alţi megiaşi di pen presigur să-l socotim cu dumnealui Constantin Jora pentru heleşteile de la Leţcani şi de la Buhăiceni şi de la Bursumeni. Deci noi am mersu acolo şi au venit şi alţi oameni buni bătrîni megiiaşi de pen pregiur, precum scrie şi carte Mării Sale lui Vodă ; deci cu toţii am socotit cum este un ţărmure a Lăţcanilor şi alţi ţărmure Bursumenilor, care sînt a dumisale lui Alexandru Buhuş, iar un ţărmure este al Buhăicenilor, care iaste a dumisale lui Costandin Jora.

Deci am mersu şi acolo la săliste la Bursumeni de am căutat şi am găsit un iazu vechi carele au fostu a lui Necolae Uréche, socru lui Alexandru Buhuş. Şi au avutu tocmală pentru acel iazu, Necolae Uréche cu Ghica vodă, precum să ţie Necolae Uréche heleşteul Busurmenilor iar Ghica Vodă să ţie heleşteul Buhăicenilor. Deci Ghica vodă au înălţat heleşteul Buhăicenilor şi au înecat heleşteul Bursumenilor peste tot şi acum acel heleşteu este înecat, nici de o treabă nu este.

Deci dumniavoastră veţi giudeca precum veţi socoti dumniavoastră, iar dumnealui Costandin Jora nu s-au prilejit la aciastă treabă, pentru căci au avut dumnealui treabă ; iar din megiaşi s-au prilejit la aciastă socoteală dumnalui Grigore Cîrlig de Mihăileşti i Ionaşcu Meica de Vicoleni şi David şi Toader de acole şi Gligore Roschip din Epureni şi Gheorghie Rodna de Mihăileşti şi Andronache Dédiul ot Socrujeni şi Vasile sîn Dédiul de acole şi Vasile Ginscă din Starosilţi şi alţi oameni buni s-au prilejit.

De aciasta facem ştire dumitale, să fii dumnata sănătos în Hristos, amin.

лєт 7177 oct. 10.

Mai mici a dumitale Constandin Macri i Ionaşcu Balşe facem ştire dumitale.
Grigore Cîrligu [(L.S.)] Grigorie Răschip
Eu Ghiorghe Rodna Ionaşco Meica Vasile Ginscovici iscal
Andronache iscal Vasile iscal David Meica

Arh. St. Bucureşti, *Condica M-rea Trei Ierarhi*, ms. 578, nr. 237, f. 304v.,—305 ; ms. 579, f. 169v. ; ibidem, *Documente istorice*, CLXXIX/15.

Publicat, fragmentar, şi de N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XVI, Bucureşti, 1909, p. 409—410 (fără dată) şi menţionat (tot fără dată) în *CDM*, III, p. 360, nr. 1684.

6.

<1679 septembrie 1 — 1680 august 31> (7188). *Constantin Jora, serdar, se judecă cu Andrieş, fiul stolnicului Ursu, fratele doamnei Smada a lui Gheorghe vodă Ghica şi cu cumnatul lui, Pătraşco pitarul, pentru stăpînirea unei jumătăţi din satul Broşteni, cu vecini, din ţin. Dorohoi.*

Ispisoc de la Duca Vodă de pîră ci-au avut Costandin Jora sărdar şi cu Andrieş, ficiorul răposatului Ursu stolnic, fratele răposatii Smadii doamnii răposatului Ghicăi vodă şi cu Pătraşco pitarul, cumnat lui Andrei, ginerele Ursului stolnic, pentru giumătate de sat de Broşteni cu vecini care sînt în ţinut(ul) Dorohoiului.

leat 7188

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Zicînd Constandin Jora sărdar, că acel sat Broşteni au fost driaptă moşie a Smadii doamnii Ghicăi vodă şi a Ursului stolnic, de la tatăl lor Stamatii, cu cari s-au împărţit frăţăşte amîndoi cîte giumătate de sat şi giumătate de sat s-au venit Ursului stolnic şi giumătate surorii sale Smadii doamnii Ghicăi Vodă. Şi Constandin Jora ţiind o nepoată de fată a Smadii doamnii, anume Tudosca, fata Măricuţii şi a lui Bălan ci-au fost vel comis, şi-au ţinut şi acè giumătate de sat, fiindu-i moşie de pe giupîneasă, de cînd s-au căsătorit pînă la domnie Dabijăi vodă. Iar atunce s-au sculat Ursul stolnic şi au scornit pîră asupra lui Costandin Jora sărdarul, vrînd să ea acea giumătate de sat de Broşteni de la Joroe. Şi Dabija vodă au giudecat de vreme că au fost moşie de pe giupîneasă să-i fie stătătoare şi Ursul stolnic să nu se amestece într-acèa giumătate de sat, ce să-şi ţie partea sa ce are el; aşijdere Costandin Jora sărdar, tot atunce la domnia Dabijăi vodă, au cerşut giudecată pentru multe odoare şi bucate şi toată pojijie casăi lui Bălan şi a Măricuţii, a socrilor lui, care toată i-au fost rămas în casa Ghicăi Vodă, care au şi dovedit cu multe mărturii şi Costandin Jora nimic n-au luat şi au giudecat să ţie satele Ghicăi vodă anume Dubăsari şi Bălacăul (!) şi Vasilăuţi şi Buhăiceni. Şi le-au ţinut toate de la Dabija vodă pînă la domnie lui Ilieş vodă, iar atunce de iznoavă s-au sculat Ursul stolnic, ce este mai sus scris şi cu Vîrlan, zet lui Ionaşcu postelnic şi ginere doamnii Smadii, surorii Ursului stolnic, îndemnîndu-se amîndoi cu pîră asupra lui Costandin Jora, sărdar, zicîndu că ţini rău acea giumătate de sat de Brăjeni (!) împreună cu celelalte sate, vrînd să le ea ei. Şi Costandin Jora fiind atunce în scîrbă de la Ilieş vodă, au făcut fără voie un zapis de danie Ursului stolnic pe acea giumătate de sat de Broşteni şi dîndu-i zapisul s-au potolit Ursul stolnic şi n-au mai pîrît pe Jora; şi au mai făcut şi alt zapis lui Vîrlan pre celelalte sate a Ghicăi vodă, ce sînt mai sus numite, Dubăsari şi Bilacăul şi Vasiliuţi şi Buhăiceni, ca să le împarţă cu toţii, fiind ei de săminţie Ghicăi vodă; şi cu acea pricină au fost lipsit de acea giumătate de sat de Broşteni şi de celelalte sate, de la Ilieş vodă pînă la Duca vodă. Iar la domnie Ducăi vodă, fiind încă Costandin Jora cu viaţă, de iznoavă şi-au întrebat înainte Ducăi vodă cu Andrei, ficior Ursului stolnic şi cu Pătraşco pitar, pentru giumătate de sat de Broşteni cu vecini — Şi au giudecat cu tot sfatul să ţie Costandin Jora acea giumătate de sat de Broşteni cu vecini, de vreme că-i este moşie despre giupîneasă; că nu s-au căzut Ursului stolnic şi lui Vîrlan ca să le fie pîrît ei pentru vinitul moşiilor, de vreme că lui Costandin Jora i s-au fost dat acele sate cu giudecată pentru odoarele şi bucatele ce s-au închis în casa Ghicăi vodă, căci că nu s-au căzut nici Ursului stolnic ca să-i fie danie şi stătătoare ce i-o făcuse Jora la vremea aceea şi de silă fără voie că fiind în scîrbă de către domnie şi stolnicul atunci îşi afla vreme de le pîrîe. Şi fiind viu Jora, volnic au fost să-şi ea danie şi au hotărît ca să ţie Costandin Jora sărdar, ace giumătate de sat de Broşteni cu vecini şi cu tot venitul şi s-au luat şi zapisul acel de danie de la dînşii şi s-au dat la mîna sărdarului Jora şi au dat rămas pe Andrieş, ficior Ursului stolnic şi pe Pătraşco pitar, cumnatu-său.

Miron Costin, vel logofăt

Arh. St. Buc., *M-rea Agapia*, VII/2. Copie rom. Menţiune; *CDM*, IV, p. 133, nr. 526.

7.

1732 (7240) martie 2, Iaşi. *Constantin Tuduri, neguţător din Iaşi, vinde domnului Grigore II Ghica al Moldovei, a treia parte din satul Broşteni din ţin. Dorohoi, cu locuri de ţarină şi priseci şi cu vecini, cumpărătură de la Toader şi Alexandra, soţia logofătului Vîrlan, copiii lui Ionaşco postelnicul, fiul doamnei Smada a lui Gheorghe vodă Ghica.*

+ Adecă eu Costantin Tuduri, neguţitoriul din Eşi, dat-am zapisul mieu la luminată mîna Mării Sale lui Vodă, precum să să ştie că eu, de nime silit, nici asuprit, ce de a me bună voe, am vîndut a mea driaptă moşiia, a trié parte din sat din Broşteni, ce-i la ţinutul Dorohoiului lîngă Cărpeniş, cu looc de ţarină şi cu hălăştei, cu loc de priseci în Cărpeniş şi cu tot locul cît să va alegi pe aciastî a trie parte de sat şi cu vecini, anume Floca cu ficiorii lui şi Mărzea cu ficiorii lui şi alţii care-i so-or mai vini pe aciastă a trie parte de sat; care moşie şi mie mi-au fostu danie şi cumpărătură de la Toader, ficiorul lui Ionaşco postelnecul, caré Ionaşco postelnicul au fostu ficior doamnei Smadii a Ghicăi vodă şi a Marei, fata lui Cârstian logofăt şi de la soru-sa Alexandra, giupîniasa lui Vîrlan logofătul, iară loor li-au fostu aciastî moşie cu vecini di pe moaşe loor, doamna Smada a răposatului Gheorghie Ghica vodă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aciastă moşie o am vândut eu Mării Sale domnului Grigorie Ghica voevod dreptu <loc liber> lei bani gata, fiind moşie a strămoşilor Mării Sale şi mi-au făcut plată deplin întru mănule mele. Pentru aceia şi eu de la mine am dat acestu zapis, ca să fie Mării Sale ace mai sus scrisă moşie, a trie parte de sat de Broşteni cu vecini, driaptă ocină şi moşie cu toot vinitul în veci. Şi pentru credinţa am iscălit eu şi alţi boiari mari ci s-au întîmplat ca să fie de credinţă.

8 .7240 <1732> Marte 2.

+ Costantin sin Tuduri iscal (L. S)

Kir Antonie mitropolit Suciavschi

Misail epis<cop> Radov<schi> (=Rădăuţi)

Constantin Costache vel log<ofăt>

Constantin Roset vel vornic

Ion Neculce vel vornic iscal

Sandul Sturza hatman

Costache Razul vel spătar

Andrei Roset vel vistier

Constantin Canta vel comis

+ Dumitru Racoviţă.

Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, LVIII/113. Orig. rom. hîrtie, pecete octogonală în tuş.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

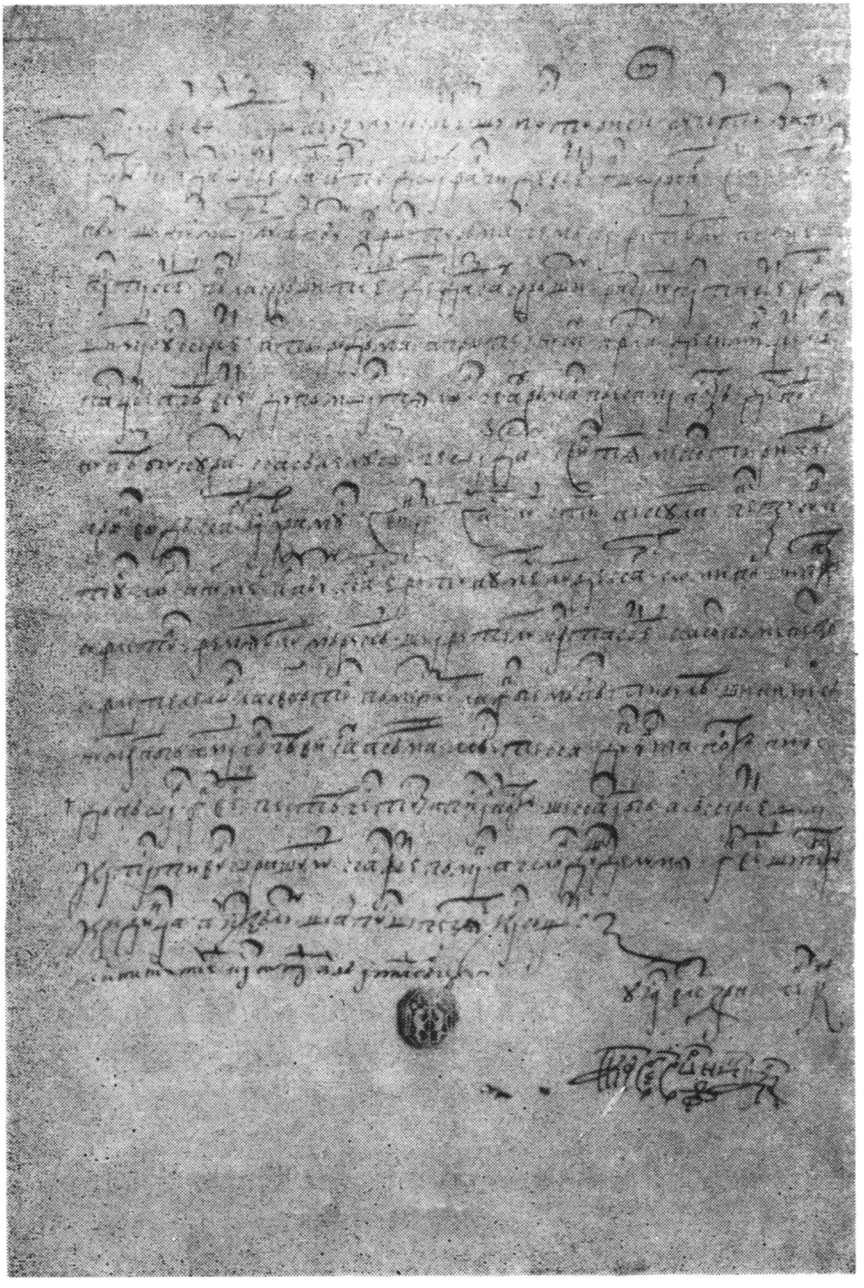

1. Ghica, mare vornic al Ţării de Jos, dăruieşte m-rii Aron vodă din Iaşi două fălci de vie la Şorogari (20 ianuarie <1647—1651>). Cu semnătura şi pecetea lui Ghica.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

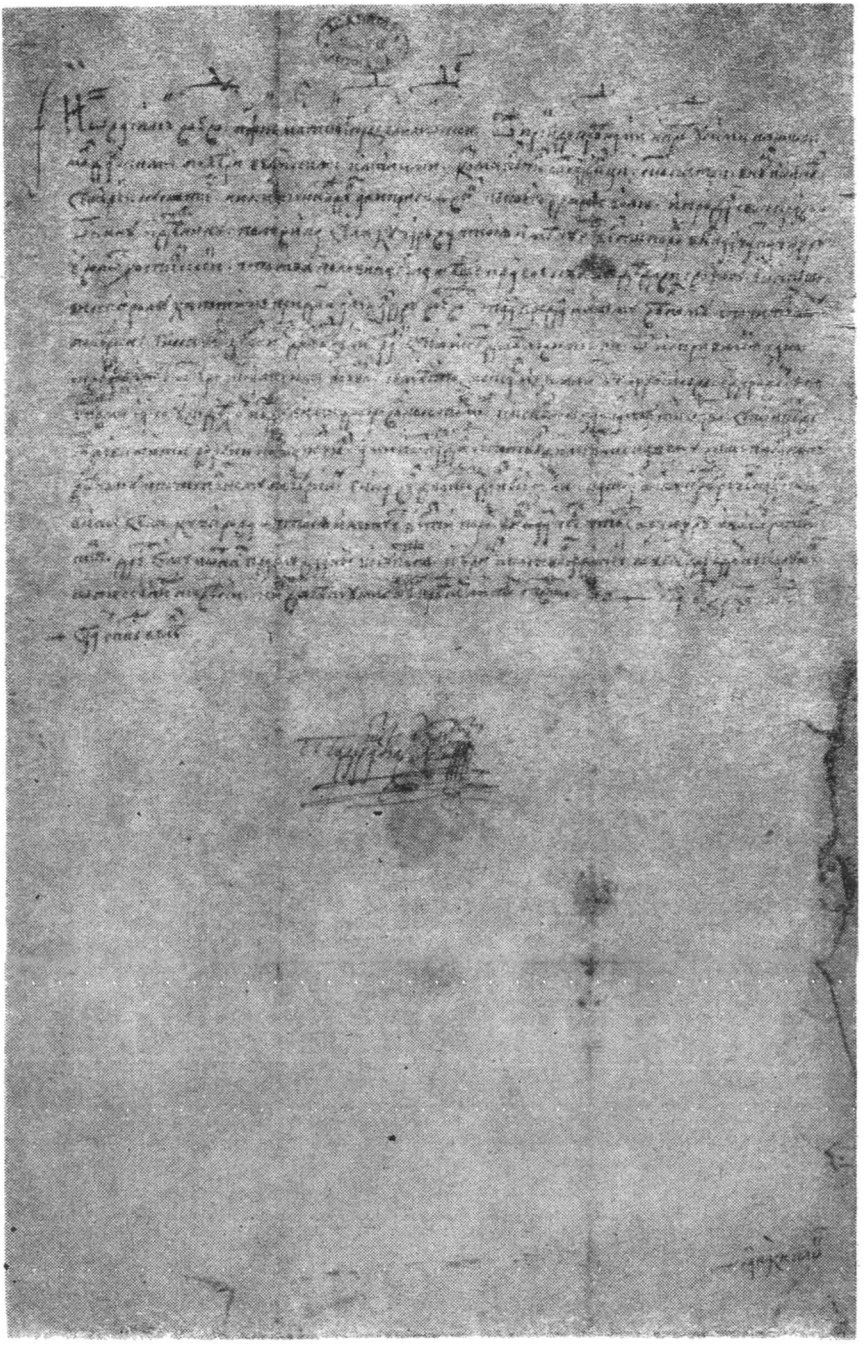

2. Vasile vodă Lupu întăreşte lui Ghica, mare vornic al Ţării de Jos, o parte din moşia Cucearova (mai 1648).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5. Mitropolitul Varlaam şi unii boieri întăresc lui Ghica, mare vornic al Ţării de Jos, o parte din moşia Băloşeşti (16 aprilie 1652). Cu semnătura lui Varlaam.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

B. *Arborele genealogic al familiei lui Gheorghe Ghica*

GHEORGHE GHICA

n. c. 1598 (?) m. post 1667
pîrcălab de Hotin 1625 mare șetrar 1631, 1638, 1641 kapukehaie la C-pol 1639 mare medelnicer 1643, mare stolnic 1645, 1646, 1647 mare vornic al Țării de jos 1647—1652, kapukehaie 1652—1653 fost mare vornic 1653—1654, 1656, kapukehaie c. 1656/7—1658
Domn al Moldovei 3.II. (efectiv c. 4.IV.) 1658—2.XI.1659
și al Țării Românești 20.XI. 1659 — c. 1. IX. 1660
1. SMADA, fiica stolnicului STAMATE (LÂNĂ) DIN BROȘTENI, ante 1679/80
2. o catolică din Pera

1.

IONAȘCO

n. ? — m. post 15. III. 1650
postelnic 1643/4, 1646—1650
∞ante 15. III. 1646 MARIA CÂRSTIAN ROTOMPAN

TOADER „CÂRSTIAN"

n. ? — m. ?
1668, 1671
fost comis 1680
(fără urmași)

ALEXANDRA

n. ? — + post 5.V. 1723
călugăriță 1721
∞ante 23.II. 1665 VÂRLAN
fost comis 1665, 1668, 1671, 1680; vtori comis 1672; al doilea logofăt 1676; mare armaș 1683—4;
fost armaș 1685, 1703
n. ? — m. ante 10.II. 1711

MARIA

n. ? — m. ?
∞ante 10.II. 1711 IONIȚĂ SÂN GIORZ

FAMILIA SÂN GIORZ

MARICUȚA

n. ? — m. ?
∞BALAN postelnic 1636, agă 1638—1639; mare comis 1640 pîrcălab de Hotin 1642—1643; fost mare comis 1645—1646

TUDOSCA

n. ? m. ante 4. XI. 1671
∞ante 1661/5 CONSTANTIN JORA
agă 1659, 1660; fost agă 1660 mare armaș 1662—1664 fost mare armaș 1666—1668; pîrcălab de Hotin 1669; fost mare armaș 1669, 1671, 1678 serdar 1678, 1680; fost serdar 1681, 1695; fost mare clucer ante 1698
m. ante 22. III. 1698

FAMILIA JORA

2.

GLIGORAȘCO I GHICA

n. c. 1630 (?) — m. c. 1674
postelnic 1653—1655; agă 1657
CAIMACAN III — IV. 1658
DOMN ASOCIAT AL MOLDOVEI VIII—XI.1658
kapukehaie 1659—1660
DOMN AL ȚĂRII ROMÂNEȘTI 16. IX. 1660 — XII. 1664 și II. 1672 — XI. 1673
∞c. 1654/55 MARIA MATEI STURZA

FAMILIA GHICA

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

C. *Înrudirile lui Gheorghe Ghica cu familiile boierești și domnii Moldovei din a doua jumătate a sec. XVII.*

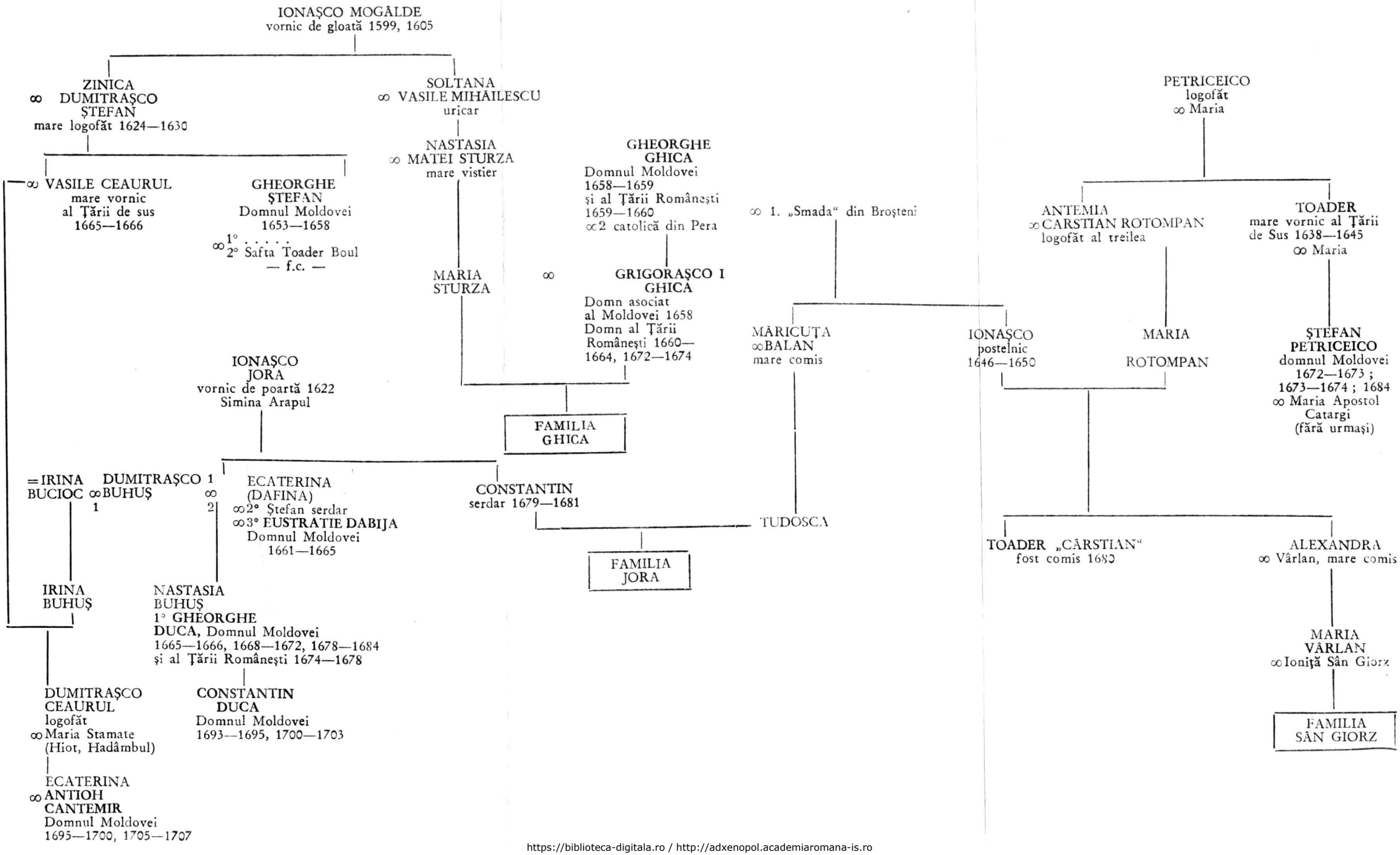

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NICOLAE (MILESCU) SPĂTARUL. CONTRIBUȚII BIOGRAFICE *

DE

ȘTEFAN S. GOROVEI

La 21 ianuarie 1925, adresîndu-se din Paris viitoarei sale soții, P. P. Panaitescu scria: „Am în față [se afla la *Bibliothèque Nationale* — *n.n.*] 17 volume legate patriarhal, iar lîngă mine figura nu mai puțin patriarhală a domnului Iorga, care citește mîngîindu-și barba în felul lui Moise al lui Michelangelo și soarbe cu voluptate mireasma prăfoasă a cărților vechi. Văzîndu-mă foarte concentrat, mă întreabă unde am ajuns cu notele și extrasele mele despre spătarul Nicolae Milescu. Îi răspund că sînt la scrisorile lui de dragoste..."[1]. Cu această introducere șăgalnică, avem prima știre despre elaborarea monografiei pe care P. P. Panaitescu — pe atunci membru al Școlii Române de la Fontenay-aux-Roses — o consacra marelui cărturar român din veacul XVII, poate la sugestia lui N. Iorga, directorul Școlii. Două luni mai tîrziu, tînărul istoric lucra zilnic la *Ecole des Langues Orientales*[2], desigur tot pentru monografia despre Milescu, dar poate și pentru cea despre Petru Movilă; alegîndu-și aceste două subiecte pentru tratări monografice — ambele tipărite în publicația Școlii, „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France", în 1925 (Milescu) și 1926 (Movilă) — P. P. Panaitescu continua cercetările unui mare prieten al poporului român, Emile Picot, fost profesor la *Ecole des Langues Orientales*, autor, și el, al unor studii despre Petru Movilă și Nicolae Milescu.

Terminat și publicat în cursul aceluiași an de ședere la Paris, studiul lui P. P. Panaitescu[3] a rămas, de atunci și pînă azi, cea mai importantă contribuție românească la cunoașterea vieții și activității spătarului. Se poate spune că această monografie a deschis o etapă nouă în istoria cercetărilor românești asupra interesantei și ciudatei figuri a *spătarului cîrn.*

*

Personalitate de prim ordin a culturii românești — ca și a întregii culturi din Estul și Sud-Estul european — cel pe care ne-am obișnuit a-l numi *Nicolae Milescu spătarul* este, fără îndoială, un personaj absolut fascinant. Reprezentant de frunte al umanismului românesc[4] — după Grigore Ureche, Udriște Năsturel și Miron Costin și înainte de Dimitrie Cantemir, cu care are mai multe caracteristici comune — el deține cîteva priorități absolute: a fost primul traducător al unui text filosofic publicat în limba română (*Tratatul „Despre ra-*

---

* Într-o primă formă, acest text a fost redactat în 1975, pentru a însoți, ca studiu introductiv, ediția românească a monografiei lui P. P. Panaitescu (cf. *infra*, n. 3), proiectată de Editura Științifică. Principalele rezultate ale cercetării de față au fost expuse în ședința de comunicări a Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, la 4 noiembrie 1977. Studiul a fost pregătit pentru tipar în februarie 1982 la invitația revistei „Acta Moldaviae Meridionalis" (Vaslui), care, însă, în vara anului 1983 mi l-a returnat *fără nici o explicație.*

[1] *P. P. Panaitescu în lumina scrisorilor din tinerețe*, București, 1970, p. 90—91.

[2] *Ibidem*, p. 119.

[3] P. P. Panaitescu, *Nicolas spathar Milescu (1636—1708)*, în „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France", 1925, I-re partie, p. 33—180 (și extras: Paris, 1925, 145 p.).

[4] Virgil Cândea, *Umanismul românesc*, în *SAI*, XVII, 1972, p. 18—19 (reluat în *Rațiunea dominantă*, Cluj, 1979, p. 19—20). V. și G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, București, 1969, p. 170 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţiunea dominantă") [5] şi cel dintîi orientalist român [6]. Scriitorul pasionat pentru hermeneutică, simboluri şi profeţii [7] era, în acelaşi timp, un diplomat iscusit, capabil să apere demnitatea monarhului pe care îl reprezenta la depărtare de mii de kilometri [8]. Sensibil la motivele utopiene [9], teolog de marcă [10], dar nu îmbibat de dogmatism, ci condus de un spirit critic şi raţionalist [11], care l-a îndemnat să traducă *Vechiul Testament* după ediţia *protestantă* a Bibliei de la Frankfurt [12], ceea ce era „un adevărat scandal" [13], autor de „tratate de estetică" [14], spătarul nu era străin, în preocupările sale, nici de ştiinţele medicale [15]. Înainte de Dimitrie Cantemir, el face veritabilă figură de enciclopedist [16]. Spătarul moldovean a fost, probabil, românul care — la vremea lui şi *pînă* la vremea lui — a călătorit cel mai mult: din Suedia în Imperiul otoman şi din Franţa pînă în China [17].

În biografia acestui om, care s-a bucurat de mare faimă şi preţuire în cercurile intelectuale europene din timpul său, stăruie încă unele neclarităţi şi confuzii, deşi bibliografia studiilor ce i-au fost consacrate însumează un număr considerabil de contribuţii, dintre care cele româneşti se succed de peste un veac. Aceste confuzii nu se datoresc întotdeauna absenţei documentelor, ci, foarte adesea, îşi află originea (şi perpetuarea!) în faptul că informaţii, mai vechi sau mai noi, care ar fi adus lămurirea definitivă a controverselor, au căpătat interpretări inadecvate ori au fost pur şi simplu trecute cu vederea. Rîndurile care urmează au menirea să readucă în discuţie unele din aceste controverse şi să propună soluţionarea lor.

Anul 1636 ca an al naşterii spătarului ni-l dă el însuşi, în *Jurnalul de călătorie în China:* în 1676, afirma, în audienţa la împăratul chinez, că are 40 de ani. Părinţii nu îi sînt documentar cunoscuţi; dar, din faptul — asupra căruia voi stărui cîteva pagini mai încolo — că atît el, cît şi fratele său, au fost numiţi, în Rusia, *Gavrilov (Gavrilovici)*, s-a dedus că erau fiii unui *Gavril* şi acesta a fost identificat în persoana unui *Gavril sulgerul din Zlătăreşti* (Zlătăreştii erau în apropierea satului Mileşti) [18], cunoscut documentelor interne în 1622 şi 1630 [19]. Identificarea e, se înţelege, ipotetică, dar plauzibilă, ca şi presupunerea că soţia lui Gavril şi mama viitorului spătar era „dintr-o familie de mici boieri de ţară" din Moldova, cum a afirmat, nu foarte de mult, Corneliu Bărbulescu, autorul valoroaselor ediţii

---

[5] Idem, *Tratatul „Despre raţiunea dominantă", prima operă filozofică publicată în limba română (1688)*, în *Raţiunea dominantă*, p. 172—214.

[6] Gh. I. Constantin, *Mikołaj Milescu (Spathary), pierwszy rumuński orientalista turkolog i pierwszy rosyjski sinolog*, în „Przeglad Orientalisticzny", Varşovia, 1959, p. 49—57; idem, *The Transbaikalian Routes to China, as Known or Explored by Nicolae Milescu (Spathary) — 1675*, în *SAO*, I (1957), Bucureşti, 1958, p. 83—119.

[7] Virgil Cândea, *Les intellectuels du Sud-Est européen au XVII-e siècle (I)*, în *RESEE*, 2/VIII, 1970, p. 221 *(Raţiunea dominantă*, p. 272).

[8] Pentru activitatea sa diplomatică, vezi Mircea Maliţa, *Nicolae Milescu*, în: Virgil Cândea, Dinu C. Giurescu, Mircea Maliţa, *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti*, Bucureşti, 1966, p. 148—167.

[9] Alexandru Cizek, *Motive utopiene la Nicolae Milescu*, „Secolul XX", nr. 9—10/1974, p. 20—25.

[10] D. Cristescu, *Opera teologică şi apologetică a spătarului N. Milescu*, în „Ortodoxia", 4/X, 1958. V. şi Antonie Plămădeală, *Nicolae Milescu, "vir polyglotus et pererudituss"*, în *Dascăli de cuget şi simţire românească*, Bucureşti, 1981, p. 155—179.

[11] Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 317. [12] *Ibidem*, p. 116—122. [13] *Ibidem*, p. 317.

[14] Cf. D. T. Ursul, *Estetičeskije traktaty Nikolaja Spafarija*, în „Buletinul Academiei de Ştiinţe a R.S.S. Moldoveneşti", seria ştiinţe sociale, 2/1980, p. 91—96. *Tratatele estetice* au fost editate în U.R.S.S. în 1978.

[15] Paul Cernovodeanu şi Olga Cicanci, *Ştiri noi despre spătarul Nicolae Milescu şi relaţiile lui cu teologul anglican Thomas Smith*, în *BOR*, 3—4/LXXXIX, 1971, p. 333, n. 47.

[16] Zamfira Mihail, *Nicolae Milescu, le spathaire — un „encyclopédiste" roumain du XVII-e siècle*, în *RESEE*, 2/XVIII, 1980, p. 265—285. V. şi Ştefan Pascu, *Nicolae Milescu — umanist şi iluminist*, în „Academia R.S.R., Memoriile secţiei de ştiinţe istorice", s. IV, t. I (1975—1976), Bucureşti, 1978, p. 151—155.

[17] Vezi şi frumoasele pagini pe care i le-a consacrat I. Igiroşianu, *În Suedia pe urmele spătarului Milescu*, în *Clepsidra amurgului*, Bucureşti, 1976, p. 452—475.

[18] C. Cihodaru, *Originea spătarului Neculai Milescu*, în *AŞUI*, istorie, 2/XVII, 1971, p. 152 şi 168 (hartă).

[19] *DIR*, A, 5/XVII, nr. 233, p. 170; Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade* (în continuare: *Surete*), XVI, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din opera spătarului [20]. De fapt, *nu se știe nimic despre înaintașii săi, nici măcar numele exact al familiei.* Corneliu Bărbulescu observă, cu dreptate, că spătarul nu a folosit niciodată patronimicul Milescu și nici contemporanii nu i l-au atribuit; d-sa crede că adevăratul nume de familie era *Spătar* — adaptare românească pentru un descendent „din viță princiară a familiei Buia-Spată, apărută pentru prima dată în documente în 1304" [21] și că biografii spătarului „au făcut o confuzie între patronimic și funcția de spătar, confuzie pornită de la Neculce, care folosește și patronimicul Milescu [...]. Confuzia s-a accentuat și din faptul că Nicolae avea un frate, Postolache Spătaru, care era însă și spătar mare în Moldova" [22].

Documentele nu confirmă integral această ipoteză, care privește atît *numele* („Spătar") cît și *originea* aromână a familiei „Milescu", probleme în adevăr de nedespărțit în cadrul cercetării lor. Cu privire la *nume*, e de observat, mai întîi, că spătarului i s-a spus — întotdeauna în lucrările românești și, *tirziu, și în cele străine* — Nicolae *Milescu*, adăugîndu-se, de obicei, precizarea că era originar din satul Milești, din ținutul Vasluiului. Dar textele contemporane — cum a remarcat și Corneliu Bărbulescu — nu menționează niciodată acest patronim în legătură cu cărturarul spătar. O trecere în revistă a mențiunilor documentare, care îi dau numai numele de botez și titlul de spătar — păstrat și după încetarea funcției și devenit, de la o vreme, nume de familie — va fi, fără îndoială, utilă. Astfel, la 1655, semna *Nicolae grămăticul*, după cum rezultă din celebra și controversata notiță (1723) a mitropolitului Gheorghe, care adaugă că era „fratele lui Postolachi Mil[es]cul" [23]. Miron Costin, care îl pomenește pentru anul 1659, îl numește — aplicîndu-i retroactiv porecla — *Nicolae Cîrnul* [24]. Ca mare spătar în Muntenia, în 1660, i se spune doar *Nicolae* [25] și el însuși, într-o notiță autografă, în grecește, de pe un manuscris dăruit în același an mănăstirii Barnovschi din Iași, își spune doar *„Nicolae, fost mare spătar în Ungrovlahia"* [26]. În titlul *Cărții cu multe întrebări*, se arată că ea a fost „tălmăcită de *Nicolae spăt*[arul]" în ianuarie 1661 [27]. Tot el, într-o scrisoare din 19 decembrie 1664, semnează *Nicolaus Spatarius* [28], iar în două scrisori din ianuarie și februarie 1665 e numit *Baron Spatar* și, respectiv, *Secretarius Spatar* [29]. La 17 octombrie 1666, Gheorghe Ștefan, fostul domn al Moldovei, îl numește, în scrisoarea către regina Suediei, *Nicolae Spătarul* [30], iar Ludovic al XIV-lea, răspunzînd aceluiași principe pribeag, în iulie 1667, îi confirmă primirea scrisorii aduse de *„Baron Spatarius*, cy-devant votre général" [31]. Un raport britanic, din ianuarie 1667, pomenind celebra-i infirmitate (nasul tăiat), spune: „numele acestei persoane este *Nicolai*" [32]. *Nicolae Spătarul* este forma sub care apare și în două texte, din februarie 1667 și decembrie 1669, asupra cărora voi reveni imediat, ca și asupra raportului rus din mai 1671, care, nici el, nu-i dă vreun nume de familie. Gheorghe vodă Duca i se adresa, la 1679, numindu-l

---

[20] Cf. *Descrierea Chinei*, București, 1975, p. XXVII.

[21] *Ibidem*, p. XXXI.

[22] *Ibidem*, p. XXX, n. 1.

[23] T. Codrescu, *Uricariul*, II, p. 402. În legătură cu această notiță și cu concluziile care se desprind din ea, s-au exprimat păreri contradictorii (Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 129—148 — opinează negativ; Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 159—164 — cu rezerve și semne de întrebare). Problema e mai complicată, așa încît nu se poate stărui aici asupra ei. Voi reveni într-un articol special, pentru a arăta că opinia negativă a profesorului Al. Elian nu este totalmente îndreptățită.

[24] Dacă despre el e vorba în pasajele respective.

[25] N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1971, p. 220 (în continuare: N. Stoicescu, *Dicționar*).

[26] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 201; N. Iorga, *Miniaturi românești în secolul al XVII-lea*, în *BCMI*, XXIV, 1931, p. 147—148; foto în p. 146.

[27] Constantin C. Giurescu, *Nicolae Milescu spătarul. Contribuțiuni la opera sa literară*, în *ARMSI*, s. III, t. VII, m. 7, 1927, p. 21; Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 89.

[28] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, XI, București, 1939, p. 55.

[29] Idem, *Pribegia lui Gligoraşcu vodă prin Ungaria și aiurea (1664—1672)*, în *ARMSI*, s. III, t. II, m. 7, 1924, p. 48—49.

[30] Hurmuzaki, *Documente*, IX, 1, p. 243.

[31] Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, 1, p. 253.

[32] Paul Cernovodeanu și Olga Cicanci, *op. cit.*, p. 328.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

doar *Nicolae Spătarul* [33]. Jalba sa din 1696 e semnată tot aşa [34]. În aprilie 1697, stolnicul Cantacuzino îi scria numindu-l *„spatariu Neculai"* (şi, în adresă, „dumnealui *Niculae spatariului*") şi, la fel, Gheorghe Kastriota, în acelaşi an. În fine, într-o dedicaţie autografă, tot către Kastriota, din 27 iulie 1698, el singur îşi spune *Nicolae Spătarul* [35]. Deasemeni, în toate documentele ruseşti ale vremii, ca şi în lucrările tipărite în Rusia ori în alte ţări, înainte de sfîrşitul secolului trecut, cărturarului i s-a spus *Nicolae Spătarul* [36].

Milescu i s-a adăugat, ca patronim, tîrziu, după ce a ieşit la iveală cronica lui Ion Neculce, tipărită la 1845 de Mihail Kogălniceanu împreună cu celebrele „cuvinte" care preced opera propriu-zisă. În 1866, B. P. Hasdeu a inaugurat cercetările româneşti asupra spătarului cu un studiu intitulat *Nicolae Milescu spătar*, publicat întîi în „Satirul" (1866) şi reluat în „Traian" (1870); în literatura străină, E. Picot îi spune, la 1883, *Nicolas spathar Milescu* [37] şi Iaţimirski, în 1908, *Nikolai Milescu spathari* [38]. *Astfel s-a încetăţenit un nume — Nicolae Milescu — pe care cărturarul nu l-a purtat şi care nu a existat niciodată ca atare!* Mai mult chiar: nici fratele spătarului, Apostol (Postolache), a cărui carieră boierească e cunoscută [39], nu e numit niciodată, în documentele contemporane, cu patronimul *Milescu*, ci doar *Apostolachi* (1660) [40], *Apostolachie al doilea spătar* (1664) [41], *Apostolachie vel ceaşnic* (1667) [42], *Postolachie vel ceaşnic* (1668) [43], *Apostolachi ce-au fost mare păharnic* (1671) [44] sau *Postolachi vel spatar* (1675) [45] — ca să mă limitez doar la cîteva exemple. După moarte, i se spune *Postolachi ce-au fost spatar mare* (1691) [46] şi, uneori, *Postolachi Milescul ce-au fost spatar mare* [47].

Care este explicaţia acestei ciudăţenii, care răstoarnă o imagine de mult acreditată — Nicolae Milescu petrecînd în „cuibul" [48] său de la Mileşti, în cetirea unor cărţi şi scrierea altora — imagine scumpă, desigur, istoriografilor literari (şi nu numai lor)?

Urmărind evoluţia acestui neam, genealogia şi posesiunile sale [49], se poate afla că satul Mileşti revenise familiei „Milescu" prin căsătorie, ca zestre, „de pe neamul [...] Cehăneştilor" [50] şi la 1718, cînd a fost vîndut de văduva lui Ştefan Milescu — unul din fiii lui Apostolache — a fost revendicat de hatmanul Dumitraşco Racoviţă tocmai pe acest considerent [51] (familia Racoviţă este o ramură a neamului Cehan). Ori, cel care s-a căsătorit cu o urmaşă a Cehăneştilor a fost *fratele* spătarului Nicolae, anume Postolache sau Apostolache: soţia sa, Catrina, era fiica Alexandrei, nepoata Zlatei (căsătorită cu comisul Duca) şi strănepoata lui Petre Cehan [52]. Căsătoria lor s-a făcut în vremea domniei lui Gheorghe vodă Ştefan (1653—1658) [53].

---

[33] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 139.

[34] Al. Grecu [=P. P. Panaitescu], *Despre legăturile lui N. Milescu cu Rusia*, în „Studii", 4/III, 1950, p. 115.

[35] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, facs. 6.

[36] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 175—178. Şi ultimul volum editat — cf. *supra*, n. 14— îi dă acelaşi nume: *Nikolaj Spafarij*.

[37] Dar Picot rezuma pe Hasdeu — cf. P. V. Haneş, *Studii de istorie literară*, Bucureşti, 1970, p. 16.

[38] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 176.

[39] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 415.

[40] Gh. Ghibănescu, *Surete*, XV, p. 85.

[41] *Ibidem*, VIII, p. 107, 110.

[42] *Ibidem*, p. 113, 114, 121.

[43] *Ibidem*, XV, p. 89 şi 93.

[44] *Ibidem*, p. 98.

[45] *Ibidem*, V, p. 70.

[46] *Ibidem*, p. 168.

[47] *Ibidem*, XVII, p. 11.

[48] Expresia aparţine lui N. Iorga (cf. *infra*, n. 157). V. şi Gh. I. Constantin, *The Transbaikalian Routes...*, loc. cit., p. 84, nota: „Nicolaie Milescu was born at Mileshti, near Vaslui in Moldavia...".

[49] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Mileştii şi înrudirile lor* (ms.).

[50] Gh. Ghibănescu, *Surete*, X, p. 83.

[51] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 152.

[52] Cf. studiul citat *supra*, n. 49.

[53] Gh. Ghibănescu, *Surete*, V, p. 169. Şi Postolache spătarul — care a fost şi el „la Ţarigrad, pentru trebile ţării şi ale domniei" (cf. *infra*, p. 190 şi n. 139) — avea legături personale cu Dositei Notaras, Patriarhul Ierusalimului, care la 1675 îi transmitea condoleanţe la moartea soţiei (cf. P. P. Panaitescu, *Patriarhul Dositei al Ierusalimului şi Mitropolitul Dosoftei al Moldovei. Cu prilejul unei scrisori inedite*, în *BOR*, 1—3/LXIV, 1946, p. 97; v. şi p. 105—106).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Acesta este motivul pentru care Postolache nu și-a zis — și nu i s-a zis de către contemporani, în timpul vieții — *Milescu*, ci abia după moarte e menționat cu acest nume [54]. *Nicolae, însă, nu putea avea nici un temei de a se numi și a fi numit după numele satului care aparținea cumnatei și fratelui său.* Satul Milești a trecut, apoi, în stăpînirea fiilor lui Postolache, care au păstrat și noul „nume de familie" (de fapt, o *poreclă:* ot Milești, din Milești). Contemporan cu ei, Neculce a aplicat vestitului spătar patronimicul nepoților săi de frate, pe baza unui raționament altminteri foarte logic: dacă nepoții se numeau *Milescu*, unchiul lor după tată *trebuia* să se numească la fel!

Ipoteza că adevăratul nume de familie ar fi fost *Spata* și, printr-o întîmplare, rangul boieresc a coincis cu el, substituindu-i-se prin asemănare, trebuie, cred, părăsită: atît Nicolae cît și Apostol și unul din fiii acestuia, Ion, au fost *efectiv* spătari. Pe de altă parte, mai e cunoscut un caz în care titlul a devenit patronim: logofătul Ivan Norocea (secolul XVI) a fost cunoscut sub numele de *Logofăt*, iar fiica sa — *Zamfira Logofăt* [55]!

Cînd o familie adoptă, pentru una din ramurile ei, numele moșiei (Milești), transformîndu-l în patronim (Milescu), iar în altă ramură patronimul (Spafariev) derivă dintr-un rang boieresc (spătar), explicația trebuie aleasă dintr-o alternativă: familia respectivă ori nu are un nume al ei, propriu, ori și-l ascunde. Din prima categorie, făceau parte neamurile ridicate de jos, care începeau a se *porecli* după cîte o moșie (cum pare a fi cazul familiei Hăbășescu, din secolul XVII), dar și unele neamuri vechi, care, statornicindu-se la o moșie, își schimbă numele de familie, poreclindu-se după acela al proprietății (Prăjescu, Miclescu etc.). Din a doua categorie, făceau parte străinii — grecii, de obicei — care se fereau să-și dea numele adevărat; așa au stat lucrurile, la sfîrșitul veacului XVI, cu Cantacuzinii din Țara Românească [56], iar în Moldova cu socrul lui Ieremia vodă Movilă, Gheorghe *Kataratos*, care, după moșia Lozna sau Lozeni (Dorohoi), și-a zis *Izlozeanu, Lozonschi (Lozenski*, în actele polone) [57]. La fel vor proceda, în prima jumătate a veacului XVII, fiii agăi Nicolae Coci, anume Lupul, Gavril și Gheorghe, care, cu foarte rare excepții, și-au dat numai prenumele, însoțit de rangul boieresc (ca domn, *Lupul Coci* își va spune *Vasile voievod I).*

Cu aceasta, ajungem la al doilea punct controversat din biografia spătarului: originea familiei sale. Încă din 1889, o discuție pe această temă s-a purtat în sînul Academiei Române: episcopul Melchisedec susținea că familia spătarului era de origine greacă, în timp ce B. P. Hasdeu opina pentru obîrșia românească; discuția pornise de la epitetul *moldavolaccone*, aflat în titlul unei scrieri a spătarului, *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali Splendens*, alcătuită în vremea șederii sale la Stockholm, în februarie 1667 și tipărită doi ani mai tîrziu, la Paris: Hasdeu argumenta că acest epitet — care se traduce prin *modovean (cu obîrșia) din Laconia* (Lacedemonia, Peloponez) [58] — trebuie să fie o greșeală de tipar, în loc de *moldovulaccone*, adică *moldovlah, român din Moldova* [59], părere pe care o va împărtăși și Gh. Ghibănescu [60]. Desigur, acești doi termeni puteau fi foarte ușor confundați, și

[54] Nu exclud, firește, posibilitatea să se găsească un document în care acest patronim să-i fie atribuit încă în timpul vieții, dar o mențiune, sau chiar cîteva, n-ar schimba situația, ci ar dovedi tocmai ezitarea în folosirea acestei „porecle".

[55] De fapt, toți copiii logofătului Ivan Norocea au adoptat acest titlu ca patronim — cf. Georgeta Totoiu, *Rolul logofătului Ivan Norocea în viața politică a țărilor române în a doua jumătate a sec. al XVI-lea*, în „Studii", 2/XVI, 1963, p. 414.

[56] Cf. George D. Florescu, Dan Pleșia, *Mihai Viteazul — urmaș al împăraților bizantini*, în „Scripta Valachica", Tîrgoviște, 1972, p. 145—156.

[57] Sever Zotta, *Doamna Elisabeta a lui Ieremia Movilă voievod a fost fiica lui Gheorghe pircălab de Hotin*, în „Arhiva Genealogică", II, 1913, p. 178—180; pentru alte exemple (din familia Caragea), v. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 145 și 368.

[58] În ședința din noiembrie 1977, în care am prezentat această comunicare, regretatul profesor P. Caraman s-a arătat sceptic cu privire la posibilitatea acestei interpretări. A doua zi, însă, mi-a comunicat că interpretarea e corectă, aducîndu-mi și o notiță pe care o reproduc aici, ca un omagiu acestui savant și om de mare demnitate și probitate morală: λάκων , adj. masc.=Laconian, cel din Laconia; Lacedemonian, cel din Lacedemonia; peloponeziac, cel din Peloponez. Dar adj. λάκων s-a și substantivizat încă din limba greacă antică, așa că λάκων înseamnă și Laconianul, Lacedemonianul, fiind utilizat curent apoi ca nume propriu cu funcția de supranume, adică de antroponim, care a căpătat frecvent și rolul de nume de familie".

[59] *AAR*, s. II, Dezbateri, XI, 1889, p. 18.

[60] Gh. Ghibănescu, *Surete*, X, p. XXXIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în pronunţie, şi în scris, mai ales în grafia grecească, aşa cum s-a şi întîmplat, de altfel, într-o cópie a lucrării despre Mahomed şi Papa, al cărei copist l-a numit pe spătar *moldovlakon* [61], formă pe care eruditul elenist D. Russo a restabilit-o în *moldavolakon* [62]. În 1901, C. Erbiceanu, ocupîndu-se de una din lucrările derivate din scrierile spătarului *(China supusă)*, a arătat că în introducere spătarul este desemnat drept *moldavolábos (moldovlákon*, în alte cópii) [63], conchizînd, totuşi, în chip surprinzător, că „nu ne mai putem îndoi de originea română a lui Nicolae Spătarul" şi că ipoteza cealaltă „provine din mîndria naţională grecească ce dorea ca tot ce-i cult şi însemnat pe acele timpuri să fie de origine grecească" [64]. Acesta este, însă, un mod greşit şi neştiinţific de a vedea lucrurile, pentru că importantă este nu o „mîndrie naţională" sau alta, ci descoperirea adevărului şi explicarea faptelor conform cu realitatea.

După lucrarea lui P. P. Panaitescu, din 1925, în care originea greacă a spătarului era enunţată fără nici un comentariu, pe baza scrisorii patriarhului Dositei, din 1671 [65] — care va fi citată imediat — această problemă nu a mai constituit, decenii în şir, obiectul unei cercetări speciale. În 1927, comentînd, cu obişnuita-i erudiţie, colecţia de spiţe genealogice a boierului vasluian Costache Tufescu (trăitor la mijlocul veacului trecut), Sever Zotta a atins şi „chestiunea originii familiei Milescu" [66], fără să dea „o soluţie chinuitoarei probleme" [67]; Zotta nu se îndoia de obîrşia greacă a spătarului. În 1956, Corneliu Bărbulescu afirma că s-a putut stabili „cu certitudine obîrşia sa moldovenească" [68], *moldavolaccone* fiind „o greşeală de tipar" [69]. Firească înaintare a cercetărilor a făcut, însă, ca peste şase ani acelaşi autor să-şi modifice aproape radical opinia. Discutînd, în 1962, originea spătarului, Corneliu Bărbulescu revine asupra termenului *moldavolaccone* din titlul *Enchiridionului*, cu aceste cuvinte: „Aici nu este vorba de o greşeală de tipar, cum s-a crezut la un moment dat, ci de intenţia lui Milescu de a exprima o realitate pentru care nu exista pe acea vreme un cuvînt special, adică voia să spună că este român din Peloponez — *aromân*" [70], presupunînd, apoi — cum am arătat şi mai spre început — că „Milescu" ar fi aparţinut familiei princiare aromâne *Spata* [71], ipoteză menţinută şi în 1975 [72]. Ca o certitudine e dată originea greacă a spătarului în *Istoria literaturii române:* „o familie de origine grecească, aşezată în ţară în generaţia precedentă" [73]. Abia în 1971, prof. C. Cihodaru a reluat cercetarea acestui subiect, ajungînd la concluzia că spătarul era moldovean după tată şi grec după mamă [74]. Tot în 1971, N. Stoicescu, în preţiosul său dicţionar al dregătorilor, socoteşte că Mileştii erau o ramură a familiei marilor boieri moldoveni *Miclescu* [75] (ale căror proprietăţi se întindeau şi

---

[61] N. Iorga, *Oeuvres inédites de Nicolas Milescu*, Bucureşti, 1929, p. 19, 105.

[62] D. Russo, *Studii istorice greco-române*, I, Bucureşti, 1939, p. 338 (sper că nu se va reproşa lui D. Russo că, fiind grec şi elenizant, a îndreptat acest text îndemnat de o anume „mîndrie naţională", cum a reproşat C. Erbiceanu altor cărturari — cf. *infra*, n. 64).

[63] C. Erbiceanu, *„China supusă". Manuscript grecesc cu acest titlu. Descriere şi extracte*, în *ARMSI*, s. II, t. XXIV (1901—1902), p. 147—149.

[64] *Ibidem* p. 148.

[65] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 66—67; v. şi p. 40. Cf. şi *supra*, n. 53.

[66] Sever Zotta, *O colecţie veche de spiţe de neam*, în *Rf*, XIII, 1927, p. 371. Pentru acest cărturar, v. şi Paul Mihail, *Catalogul bibliotecii lui Constantin Tufescu (1845)*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 557—564.

[67] *Ibidem*, p. 376.

[68] Corneliu Bărbulescu, *Prefaţa* la: N. Milescu, *Jurnal de călătorie în China*, Bucureşti, 1956, p. 7.

[69] *Ibidem*, p. 7, n. 4.

[70] Idem, *Prefaţa* la ediţia din 1962 (BPT, nr. 156) a aceleiaşi lucrări, p. V.

[71] *Ibidem*, p. XIII. În noua ediţie, din aceeaşi colecţie (Bucureşti, 1975 — cf. *supra*, n. 20), Corneliu Bărbulescu afirmă că, la Constantinopol, spătarul s-ar fi „convins că este din vita princiară a familiei Buia-Spată, apărută pentru prima dată în documente în 1304" (p. XXX, în tabelul cronologic!).

[72] Ediţia citată, p. XXX, tabelul cronologic (v. n. precedentă).

[73] *Istoria literaturii române*, I, ed. II, Bucureşti, 1970, p. 423. Ca şi în ed. I (1964), capitolul respectiv e redactat tot de P. P. Panaitescu, ceea ce explică afirmaţia.

[74] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 164—165.

[75] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 415—416; documentul din 1569, citat în nota 5 de la „Apostol Miclescu", nu se referă, însă, la satul *Mileşti*, din ţinutul Vaslui, ci la *Măleştii* din ţinutul Putna, care încă la 1569 se numea *Micleşti* nu datorită vreunei legături cu familia

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în ținutul Vaslui). La fel crezuse, în 1940, cunoscutul scriitor Th. Râșcanu, care îl identifica pe *Nicolae Milescu* în persoana unui fiu al logofătului *Gavril Miclescu* [76]. Ipoteză atrăgătoare, care părea susținută și de identitatea prenumelor (Gavril-Neculai), dar care e absolut neverosimilă, întrucît, în realitate, Gavril Miclescu a trăit mult după 1708 — data morții presupusului său fiu înstrăinat — iar Neculai Miclescu, adevăratul său fiu, a murit în Moldova, fără urmași.

Și cu privire la această problemă, documentele sînt, totuși, foarte limpezi și ele nu se pretează la asemenea răstălmăciri. Numele spătarului a fost însoțit, în unele din scrierile sale, de epitetul *moldavolákon*: în *Enchiridion*, în scrierea despre Mohamed și Papa, cu un ecou pînă în *China supusă* a lui Hrisant Notara (la care se referise C. Erbiceanu în 1901) — în acestea două din urmă, cu o alterare [77]. Aceste mărturii ar putea fi respinse, sub pretextul unor greșeli de tipar sau de transcriere. Dar, în afară de acestea, mai este *o însemnare autografă a spătarului*, pe un manuscris dăruit la Istanbul, în decembrie 1669, pastorului anglican Thomas Smith și scris „de mîna mea, a lui *Nicolae spătarul moldavolakonul...*" [78]. Existența acestei însemnări autografe obligă la „reconsiderarea" interpretărilor privind celelalte trei cazuri cînd apare acest termen. Se adaugă recomandarea patriarhului Dositei, în care se spune despre spătar că „tatăl său este grec din [...] Peloponez" [79], adică exact ceea ce, pentru spătarul însuși, exprimă termenul *moldavolákon*. Este, apoi, raportul comandantului fortului Smolensk, din 23 mai 1671, în care se semnalează trecerea „grecului Nicolae spătarul, nobil din Moldova" [80]. În fine, o precizare a olandezului Witsen (1692) — ale cărui legături cu spătarul sînt cunoscute [81] — arată că „Spatarius" era „grec" după naștere [82]. Față de aceste mărturii, din surse atît de diferite — una rusă, una olandeză, una constantinopolitană și cel puțin două emanînd chiar de la spătar, dintre care una *autografă* — cred că nu mai este loc pentru nici un fel de controversă cu privire la această problemă.

În fond, s-a întîmplat cu spătarul Nicolae ceea ce avea să se petreacă și cu stolnicul Constantin Cantacuzino și cu vornicul Ion Neculce: *originea grecească a rămas o realitate strict genealogică*. Tustrei acești cărturari — provenind din familii grecești care s-au bucurat de adăpost și ospitalitate în principatele române nord-dunărene — au găsit în spiritualitatea românească a vremii *mediul cel mai potrivit pentru dezvoltarea lor*, rămînînd profund atașați pămîntului românesc, culturii românești. În lungul său drum în Extremul Orient, spătarul își amintea mereu, cu nostalgie, locurile și obiceiurile de acasă, din Moldova; cît privește pe Neculce și Cantacuzino, se știe că ei s-au aflat în fruntea a ceea ce s-ar numi „partida națională" și sînt cunoscute cuvintele foarte aspre cu care Neculce a înfierat lăcomia și ambițiile nemăsurate ale boierilor greci. Cazurile acestea demonstrează — împreună cu altele — puterea de asimilare a poporului român și a culturii românești. Din acest punct de vedere, e deosebit de semnificativ faptul că *spătarul însuși s-a recomandat, în scrierile sale, drept moldovean cu obîrșia în Peloponez, și nu grec*. Nu este exclus ca termenul *moldavolákon* să conțină și o aluzie la originea autohtonă a *mamei* Spătarului, ceea ce l-ar apropia și mai mult de Cantacuzino și Neculce, coborîtori, prin femei, și din vechi neamuri românești.

•

Un al treilea punct controversat din biografia spătarului privește episodul dramatic — dar și plin de semnificații — al tăierii nasului, care i-a asigurat o mare celebritate anecdotică. Autorii mai vechi au oscilat [83], în alegerea făptașului, între Ștefăniță vodă Lupu (1659—

Miclescu — al cărei patronim se fixează abia în veacul XVII — ci după vechiul proprietar, *Miclea*.

[76] Th. Râșcanu, *Adevărul asupra spatarului Milescu*, în „Acțiunea", 1940.

[77] Ca urmare a unei confuzii similare, numele a ajuns și la J. G. Sparwenfeldt sub forma *Nicolaus Spatarius Moldo-Wlachus* (cf. P. V. Haneș, *op. cit.*, p. 70).

[78] Paul Cernovodeanu și Olga Cicanci, *op. cit.*, p. 330—331 (subl. ns.); traducerea este, însă, eronată, pentru că în fotografie — fig. 8 — se vede clar forma corectă a epitetului.

[79] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 67.

[80] *Ibidem*, p. 60. [81] *Ibidem*, p. 154—156. [82] *Ibidem*, p. 155.

[83] Foy de la Neuville o atribuie lui Grigore Ghica, dar această ipoteză nu a avut partizani, fiind cu totul neverosimilă — v. mai departe, în text.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1661) — versiunea lui Ion Neculce — și Iliaș III Alexandru (1666—1668) — versiunea lui C. Kristof, adoptată și de P. P. Panaitescu [84], de la care au preluat-o și alți specialiști [85]. Faptul însuși a fost pus sub semnul îndoielii [86], porecla *Cîrnul* fiind explicată printr-un vechi patronimic [87].

Documente aflate în arhivele britanice și publicate *încă din 1953* de profesorul E. D. Tappe [88] au lămurit într-o măsură destul de largă acest episod, confirmînd versiunea lui Neculce în ceea ce privește atît tăierea nasului, cît și operația de rhinoplastie din Germania. Astfel, lordul Winchelsea, ambasadorul britanic la Poartă în perioada 1661—1668, scria, *încă în ianuarie 1667*, că spătarul „are un mic semn la vîrful nasului, ce i-a fost tăiat ca pedeapsă [...] *de mai înainte vreme*, dar a izbutit ca în Germania să-și vindece atît de bine această infirmitate, încît de-abia dacă mai poate fi observată" [89]. În altă scrisoare, din aceeași lună, lordul Winchelsea adăuga amănuntul că „vîrful nasului [...] i-a fost tăiat [...] de către *unul din domnii Moldovei*" [90]. Datorită acestor precizări, Iliaș vodă Alexandru este cu totul scos din cauză: la vremea cînd domnia acestuia în Moldova abia începea (iulie 1666), nasul spătarului fusese de mult tăiat și, după cît se pare, chiar la vremea aceea era pe cale de a fi reparat. Rămîne, doar — așa cum a subliniat mai de mult Paul Cernovodeanu — intervalul *februarie-septembrie 1661* [91], evenimentul fiind în legătură cu năvala lui Constantin vodă Șerban, fostul domn muntean, în Moldova, al cărei scaun l-a și ocupat cîteva săptămîni, în ianuarie—februarie 1661 [92].

Care a fost vina spătarului? Din relatarea lui Neculce, se poate reține legătura probabilă cu expediția lui Constantin vodă Șerban. Unul din colegii săi de la Posolski Prikaz, C. Kristof, spune (1671) că spătarul încercase „să se facă domn", în locul lui Iliaș vodă Alexandru [93] — partea a doua a informației e, cum am prevenit deja, eronată. Foy de la Neuville, care l-a cunoscut pe spătar la 1689, în Rusia, relatează că acesta „avait été chassé de son pays, après avoir eu le bout du nez coupé pour avoir decouvert au Grand Seigneur un traité secret, que *l'Hospodar de Walachie, son parent*, avait avec le Roi de Pologne" (fusese alungat din țara sa, după ce i se tăiase vîrful nasului pentru că dezvăluise Sultanului un tratat secret pe care *domnitorul Valahiei, ruda sa*, îl încheiase cu regele Poloniei) [94]. Informația lui Foy de la Neuville este parțial eronată — pentru o asemenea vină nu se tăia nasul! — dar cred că trebuie reținută precizarea că spătarul se înrudea cu domnitorul care i-a tăiat nasul; identificarea făptașului, în relația lui Foy de la Neuville, cu Grigore vodă Ghica e greșită — fie că diplomatul francez, necunoscător al evenimentelor din principatele noastre, va fi încurcat spusele spătarului, fie că acesta însuși, din anume interese, îi va fi spus *așa*.

„Decodificarea" informației lui Foy de la Neuville ar putea aduce mai multă lumină. Dacă prin „l'Hospodar de Walachie" trebuie înțeles domnul Moldovei, atunci înseamnă că *spătarul Nicolae era înrudit cu familia lui Vasile Lupu* — și, realmente, există cîteva temeiuri pentru o asemenea supoziție. Unele sînt desprinse chiar din textul lui Neculce. Astfel, în primul rînd, fastul pe care îl etala acest boier, în vremea șederii sale în Moldova: „om mîndru și bogat și umbla cu povodnici înainte *domnești*, cu buzdugane și cu paloșe, cu soltare tot sirmă la cai". Apoi, marea intimitate cu Ștefăniță vodă, favorizată, desigur, și de apropierea de vîrstă (Ștefăniță se născuse în 1641). În al treilea rînd, e însăși crestarea nasului, rhinotmeza, *pedeapsă necreștină* = *după un vechi obicei bizantin*, constatat încă de la anul 641 [95] — *pretendenților (efectivi sau potențiali) la tron*: nu era o pedeapsă infamantă,

[84] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 56—57.
[85] Corneliu Bărbulescu, în lucrările citate; Zamfira Mihail, *op. cit.*, p. 270.
[86] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 150.
[87] *Ibidem*, p. 164.
[88] E. D. Tappe, *An English Contribution to the Biography of Nicolae Milescu*, în *RER*, I, 1953, p. 152—160.
[89] *Ibidem*, p. 157—158; cf. Paul Cernovodeanu și Olga Cicanci, *op. cit.*, p. 328 (subl. ns.).
[90] *Ibidem* (subl. ns).
[91] Paul Cernovodeanu, *Peripețiile necunoscute ale spătarului Milescu*, în „Magazin istoric", 7—8/1969, p. 104; v. și Paul Cernovodeanu și Olga Cicanci *op. cit.*, p. 329.
[92] C. I. Andreescu, C. A. Stoide, *Ștefăniță Lupu, domn al Moldovei*, București, 1938, p. 58—63; Paul Cernovodeanu și Olga Cicanci, *op. cit.*, p. 329.
[93] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 57, n. 1.
[94] B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, 1864, p. 137.
[95] N. Iorga, *Istoria vieții bizantine*, București, 1974, p. 205.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ci atrăgea doar pierderea drepturilor la domnie (și aceasta numai în principiu). Și Neculce adaugă: „Scoțînd Ștefăniță vodă în grabă hamgeriul lui din brîu, au dat de i-au tăiat nasul. Și n-au vrut să lasă pe calău să-i taie nasul cu cuțitul lui [de] calău, ce *cu hamgeriul lui Ștefăniță vodă i-au tăiat nasul*". Cu drept cuvînt observă profesorul C. Cihodaru că spătarului *„i s-a făcut onoarea* de a fi însemnat la nas" [96]!

Pe de altă parte, documentele vremii îl arată și pe Postolache „Milescu" în relații cu urmașii colaterali ai lui Vasile vodă Lupu. „Adec(ă) eu, Radul biv stolnic — se arată într-un document din 1 octombrie 1660 — scriu și mărturisăscu cu cestu zapis al mieu cum mi-au făcut dumnealui Apostolachi bini cu șease sute de lei într-un an și i-am pus dumsale un sat, anume Tătărașii, ce-i de ocol la tîrg la Vaslui, pentru bini ce mi-au făcut dumnealui, să fie satul pe mîna dumisale, să-i lucreze, iar alt venit să fi îi asupra mea, dumnealui fratele Apostolachi la altă n-ari amestec, numai să-i lucreaze dumisale..." [97]. Un an mai tîrziu, fratele și verii stolnicului Radu — mort între timp — au vîndut lui Apostolachi satul Tătărași, scăzînd din preț datoria răposatului [98]. Stolnicul Radu e un *văr primar al lui Ștefăniță vodă*: fiul hatmanului Gavril, fratele lui Vasile Lupu [99]. Iar Apostolachi — „dumnealui fratele Apostolachi" — nu e altcineva decît (cum se vede din celelalte acte privind stăpînirea satului Tătărași [100]) — *fratele spătarului Nicolae*. Desigur, apelativul „frate" din documentul respectiv nu înseamnă mare lucru, considerat singur [101], dar, alăturat celorlalte amănunte, capătă oarecare greutate.

În fine, nu e de neglijat nici faptul că *acest frate al spătarului a fost îngropat, împreună cu soția sa, într-o ctitorie domnească, la mănăstirea Galata* [102].

În baza celor expuse pînă aici, mi se pare plauzibilă ipoteza (ipoteză de lucru, urmînd a fi verificată în viitor) că Nicolae spătarul — căruia *trebuie să renunțăm a-i mai atribui un nume pe care nu l-a purtat niciodată* — era înrudit cu familia lui Vasile vodă Lupu; tatăl său făcuse parte, probabil, din unul din acele grupuri de balcanici, statorniciți în Principate spre sfîrșitul veacului XVI și începutul celui următor [103]. Această înrudire ar furniza o explicație și pentru trimiterea viitorului cărturar la Marea Școală a Patriarhiei din Constantinopol [104], unde învățau, cel mai adesea, fiii de domni, cum e cazul lui Ștefăniță vodă [105], Constantin Duca și Dimitrie Cantemir, căci, altminteri — trebuie să recunoaștem, împreună cu Sever Zotta — cu greu „putea un tînăr boier de țară (din jud. Vaslui) să aibă astfel de cunoștinți de limbă și porniri și o astfel de situație pe lîngă vodă, fără să fie sau foarte bogat, sau, cel puțin înrudit cu el..." [106]. *Foarte bogat* — Nicolae spătarul nu pare să fi fost: nu-mi este cunoscut nici un document în care el să apară în calitate de cumpărător sau vînzător al unor proprietăți (de altfel, trebuie spus că nici fratele său nu apare în calitate de moștenitor, ci numai ca proprietar prin cumpărare sau zestre, ceea ce e suficient de grăitor). Nefiind vorba de o mare bogăție sau o situație socială strălucită a familiei, nu rămîne decît cealaltă soluție: înrudirea cu familia unui domnitor — a aceluia în vremea căruia adolescentul cu înclinații cărturărești a fost trimis la Marea Școală a Patriarhiei, iar acest domnitor este Vasile vodă Lupu.

Presupunînd, totuși, că în relația lui Foy de la Neuville s-a strecurat o confuzie și că „l'Hospodar de Walachie" ar putea fi identic cu Constantin vodă Șerban, atunci spătarul Nicolae se putea înrudi (prin alianță, firește), nu numai cu acest domn muntean, dar și cu Gheorghe vodă Ștefan: prima soție a lui Constantin Șerban, Balașa, era fiica stolnicului Niculachi Ralli și a Maricăi, fiica marelui vistier Toader Boul (m. 1615); una din surorile

---

[96] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 150 (subl. ns.).
[97] Gh. Ghibănescu, *Surete*, XV, p. 85.
[98] *Ibidem*, p. 85—86.
[99] C. I. Andreescu, C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 109—110; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 338.
[100] Gh. Ghibănescu, *Surete*, XV, p. 93, 94, 98, 99, 101, 107. V. și Arh. St. Suceava, II/23 (trad. germ. a actului din 1 aprilie 1715).
[101] Cf. N. Docan, *„Frate"*, în *Arhiva*, Iași, XI, 1900, p. 422—444.
[102] Sever Zotta, *O colecție veche de spițe de neam*, loc. cit., p. 373.
[103] Și ataşamentul său față de Ghiculești s-ar explica astfel.
[104] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 41—44; autorul consideră că perioada studiilor acolo e „către 1645—1650".
[105] Cu probabilitate — cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 46.
[106] Sever Zotta, *op. cit.*, p. 372.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Maricăi, Safta, era soţia lui Gherghe Ştefan [107]. Personal, înclin pentru ipoteza înrudirii cu familia lui Vasile Lupu, pentru care ar pleda şi repetarea unor prenume : Gavril-Neculai în familia „Milescu", Neculai-Gavril în familia Coci (tatăl lui Vasile Lupu se numea Neculai, iar unul din fraţi — Gavril) ; spătarul Apostolachi şi Vasile vodă şi-au botezat primii născuţi cu aceleaşi prenume : Ioan şi Ştefan. O cercetare aprofundată a înrudirilor care legau numerosul neam al lui Vasile vodă Lupu cu o mulţime de boieri, mai mari şi mai mărunţi, de aceeaşi origine balcanică, levantină, formînd un grup destul de solidar — din care s-a ridicat şi un patriarh al Constantinopolului, Partenie II [108] — va aduce, fără îndoială, multe lămuriri pentru înţelegerea mai adîncă şi mai corectă a unei întregi perioade care a premers veacul fanariot propriu-zis [109].

*

Deceniul scurs între tăierea nasului (1661) şi plecarea în Rusia (1671) a fost, fără îndoială, cel mai agitat din viaţa spătarului. O scrisoare a lui Arnauld de Pomponne (ambasadorul francez de la Stockholm), din 26 februarie 1667, către tatăl său (care era una din marile figuri ale janseniştilor de la Port Royal [110]) — scrisoare folosită şi de P. P. Panaitescu, *dar într-o variantă incompletă*, după E. Picot — aduce unele precizări interesante. Din această scrisoare — veritabilă primă schiţă biografică a spătarului ! — corectată şi completată cu alte ştiri contemporane, se poate reface ascensiunea viitorului cărturar. Se arată, mai întîi, că „le baron Spatari" se afla la Stockholm, ca trimis al lui Gheorghe vodă Ştefan, doar de puţine luni („Ce prince a envoyé ici depujs peu de mois, pour ses intérêts, un gentilhomme, nommé le baron Spatari..." [111]), adică, cel mai devreme, de prin toamna anului precedent, 1666 ; în adevăr, scrisoarea de „acreditare" către regina Suediei datează din 17 octombrie 1666 [112]. De Pomponne arată, apoi, că spătarul şi domnul pribeag se cunoşteau încă din Moldova, pentru că „le baron Spatari [...] avoit été longtemps secrétaire d'Etat lorsqu'il [=Gheorghe Ştefan] regnoit" [113]. Titlul de *secretar* (bineînţeles că nu *de stat*, ci particular, al domnului însuşi) pentru perioada 1653—1658 concordă perfect cu acela de *grămătic*, din controversata însemnare din 1655. „... et qui — continuă De Pomponne — a depuis commandé des troupes sous les deux maîtres que le Turc a tout de suite donnés à cette province" [114] — de fapt, e vorba de Gheorghe Ghica, domn al Moldovei în 1658—1659 şi apoi al Munteniei, pînă în septembrie 1660, dată după care spătarul a revenit în Moldova, unde domnea Ştefăniţă vodă, ca succesor al lui Ghica. Ceva mai încolo, De Pomponne adaugă amănuntul că spătarul „a été longtemps ministre de ces princes à la Porte" [115]. Mărturia aceasta e categorică şi diplomatul francez de la Stockholm îşi avea informaţiile chiar de la spătar ; trebuie, deci, să i se dea crezare, dar cu două corecturi : nu *longtemps* şi nu *ces princes*, întrucît nu poate fi vorba decît de un singur principe, Grigore Ghica şi de o perioadă scurtă, cuprinsă între anii 1661 şi 1664. Faptul că în această perioadă alţi boieri sînt menţionaţi ca reprezentanţi ai Munteniei la Constantinopol [116] nu poate fi o probă contrarie : spătarul Nicolae, foarte tînăr, a putut fi ceea ce azi s-ar numi *secretar de ambasadă*, post care cerea mai multă ştiinţă de carte decît cel de capuchihaie ; în secolul XIX, un asemenea

---

[107] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Contribuţii la genealogia familiei domnitoare Tomşa*, în *RA*, 3/1971, p. 383. O înrudire între Constantin Şerban şi neamul Mileştilor pare să o sugereze şi spiţele lui Costache Tufescu.

[108] C. A. Stoide, *Din legăturile Patriarhiei din Constantinopol cu Vasile Lupu*, în „Revista critică", VIII, 1934, p. 42—44 ; idem, în *MMS*, 7—8/XXXIV, 1958, p. 564—569.

[109] Pentru *veacul fanariot*, v. consideraţiile lui Andrei Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Bucureşti—Paris, 1980, p. 341—350 *(Phanar, Phanariotes, phanariotisme)*.

[110] La bibliografia cunoscută din lucrarea lui P. P. Panaitescu, se va adăuga şi E. Turdeanu, *Les controverses des Jansénistes et la création de l'imprimerie grecque dans les pays roumains*, în *Mélanges de littérature et de linguistique romanes offerts à Mario Roques*, III Paris, 1952, p. 281—302.

[111] I. Hudiţă, *Contribuţiuni la istoria spătarului Neculai Milescu şi-a lui Gheorghe Ştefan*, în „Arhiva", Iaşi, 2/XXXVI, 1929, p. 101. V. şi G. Ivaşcu, *op. cit.*, p. 171, n. 1.

[112] Hurmuzaki, *Documente*, IX, 1, p. 243.

[113] I. Hudiţă, *op. cit.* [114] *Ibidem.* [115] *Ibidem.*

[116] Paul Cernovodeanu şi Olga Cicanci, *op. cit.*, p. 329.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

secretar a fost vestitul comis cărvunar Ionică Tăutu, intelectual distins, trimis la Constantinopol de Ioniță Sandu Sturza ca secretar al fiului său Neculai, care îndeplinea funcția de capuchihaie.

Nu cred că are temei știrea transmisă de Foy de la Neuville că spătarul ar fi trebuit să plece din Germania în urma denunțului fostului domn Grigore Ghica; știm, azi, că spătarul nu l-a părăsit pe acesta imediat ce și-a pierdut scaunul, în noiembrie 1664, ci a rămas cîteva luni încă în slujba sa, pînă în primăvara anului 1665 [117]. A urmat călătoria în Germania, de unde — scria P. P. Panaitescu în 1925 — „împrejurări încă obscure l-au silit să plece" [118]. Nu mai e vorba, azi, de nici o împrejurare obscură: din aceeași scrisoare a lui De Pomponne se vede că, aflîndu-se în Germania, spătarul a făcut o vizită la Stettin lui Gheorghe Ștefan, care l-a însărcinat imediat cu misiunea în Suedia [119]: „Le prince a profité *d'une visite qu'il lui étoit allé rendre, en se trouvant en Allemagne*, pour lui faire entreprendre ce voyage" (în Suedia); această frază lipsește din ediția lui Picot [120] — de unde scrisoarea în cauză a fost preluată de cercetătorii ulteriori — ceea ce explică „obscuritatea" care a fost bănuită. Astfel, pentru șederea în Germania nu rămîne decît intervalul cuprins între vara anului 1665 și vara anului 1666, ceea ce — cum s-a observat deja — „indică aproape de la sine limitele cronologice în timpul cărora a putut avea loc intervenția chirurgicală" [121] menționată de lordul Winchelsea în ianuarie 1667 [122].

Revenit, după moartea lui Gheorghe Ștefan (ianuarie 1668), în Moldova, unde domnea Iliaș III Alexandru (care obținuse domnia datorită concursului aceluiași ambasador britanic la Poartă), părea că urma spătarului se pierduse din nou, după ce și noul său protector princiar a fost mazilit, în noiembrie 1668, cînd — se presupunea — Iliaș vodă i-ar fi crestat nasul. Departe de a fi avut un asemenea epilog, relațiile spătarului cu blîndul Iliaș vodă au continuat și după mazilirea acestuia; mai mult: spătarul l-a însoțit pe fostul domn în retragerea sa de la Constantinopol [123], ajungînd, prin el, un intim al ambasadei britanice din capitala otomană [124]. Acolo, pe malurile Bosforului, a legat „prietenie veșnică" cu pastorul anglican Thomas Smith, căruia i-a dăruit, în decembrie 1669, un manuscris conținînd „alfabetul moldovenilor și al valahilor" și cîteva rugăciuni [125]; în însemnarea dedicatorie, spătarul își spune — cum am arătat mai la început — „Nicolae spătarul moldavolakonul". Relațiile sale cu cercurile elitei grecești din Constantinopol l-au dus în preajma patriarhului Dositei, care, în ianuarie 1671, îi va da scrisoarea de recomandare către țarul Rusiei.

•

În lucrarea sa, P. P. Panaitescu menționează că, în 1686, doi nepoți de frate ai spătarului s-au refugiat în Rusia, în urma expediției din acel an, a lui Sobieski în Moldova [126] și le dă numele și la începutul și în finalul monografiei: *Ștefan*, devenit locotenent-colonel în 1698, înnobilat în 1700 și murt în 1709 (are un fiu Samuel) și *Ion*, despre a cărui soartă — notează Panaitescu — „nu știm nimic" [127]. Aici intervin, însă, două ciudățenii.

Istoricul rus I. Arseniev a publicat, în 1900, raportul despre acești doi frați, *Ivan* și *Stepan Spatari*, întocmit cu prilejul sosirii lor în Rusia, raport redat — cu cîteva omisiuni — și de P. P. Panaitescu în monografia sa. Dar tocmai din amănuntele omise se pot desprinde lucruri interesante. Cei doi frați au spus că tatăl lor se numise *Andrei Apostol*, era fiul unui *Gavril* și el însuși fusese *spătar (Andrei Apostol, Gavrilov sin, spathari)*, boier de frunte în

---

[117] *Ibidem*, p. 327 (cf. documentele citate mai sus — v. notele 28 și 29).
[118] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 53.
[119] După cum se vede, nu are nici o justificare presupunerea lui G. Pascu, precum că Milescu ar fi rămas la Constantinopol pînă în vara lui 1666, după care a plecat spre Stettin, oprindu-se „un scurt timp" la Berlin (G. Pascu, *Note despre Milescu*, în „Revista critică", 2 IV, 1930, p. 91).
[120] I. Hudiță, *op. cit.*, p. 101 (subl. ns.).
[121] Paul Cernovodeanu și Olga Cicanci, *op. cit.*, p. 330.
[122] Cf. *supra*, n. 89.
[123] Cf. Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 161—162.
[124] Paul Cernovodeanu și Olga Cicanci, *op. cit.*, p. 330.
[125] *Ibidem*, p. 332.
[126] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 143—144.
[127] *Ibidem*, p. 167.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moldova, mort la Iaşi, cu opt ani în urmă [128] — deci în 1678, ceea ce corespunde cu ştirile culese din documentele interne [129]; în raport, cei doi fraţi sînt numiţi *Ivan* şi *Stepan Andreev, fiii spătarului* [130], adică *fiii spătarului Andrei!* Că tatăl lor, Postolache, fusese spătar, se ştie, dar din documentele interne nu i se cunoştea numele *Andrei!* Trebuie, oare, să presupunem că avea nume dublu — *Andrei-Apostol* [131] — sau *Apostol* trebuie socotit *adevăratul patronim al familiei* [132]? La 26 ianuarie 1685 Ion — care cu numai patru săptămîni înainte era numit *Ion Miliascul spatar* [133] — apare sub forma *Ion Apostolachi vtori logofăt* [134].

Şi a doua ciudăţenie. Necuice ne spune că „din Moldova, trii nepoţi de frate" au plecat în Rusia, la spătarul Nicolae. Pe de altă parte, şi cei doi fraţi, Ion şi Ştefan, mărturiseau la 1686 că au lăsat în Moldova pe fratele lor mijlociu, care „este postelnic la domnul Moldovei" [135]. Numai că această precizare se potriveşte tot unui... *Ştefan Milescu*, postelnic între 1685 şi 1690 [136]!! Oricît de ciudată, explicaţia nu poate fi decît una singură: spătarul Postolachi şi-a botezat doi fii cu acelaşi prenume — *Ştefan* (cazul se va repeta, la urmaşii spătarului Nicolae: nepotul acestuia, Vasile Nikitici, şi-a botezat doi fii *Mihail!*). Faptul e confirmat de două documente. În primul, Duca vodă întăreşte mănăstirii Cetăţuia satul Tătărca (ţinutul Covurlui) cumpărat cu 300 de taleri de la „boierii noştri, *Ion* al doilea spătar şi *Ştefan* postelnic şi *Ştefăniţă*, feciorii lui Apostolachi fost spătar" [137]. În al doilea document, tot Duca vodă întăreşte mănăstirii Cetăţuia satul Vornicenii, vîndut de *„Ion* al doilea spătar şi fratele său *Ştefan* postelnic şi alt frate al lor mai mic, de asemenea *Ştefan*, feciorii răposatului Postolachi ce a fost spătar mare" [138]. Satul fusese dăruit lui Postolachi spătar de către Iliaş vodă Alexandru, „pentru a lui credincioasă slujbă, ce a slujit domniei şi ţării şi pentru 450 de lei ce i-a cheltuit la Ţarigrad, pentru trebile ţării şi ale domniei" [139].

„Ion spătarul, fiul lui Postolache Milescul" e menţionat prima dată la 1679, cînd ia parte la răscoala contra lui Duca Vodă [140], e vtori spătar în 1680 [141], spătar (tot *al doilea*, desigur) şi la 1684, cînd semnează jalba boierilor moldoveni către ţar [142] şi vtori logofăt în 1685—1686 [143]. Ion Milescu a dispărut repede: în 1695 se ştia, deja, în ţară, de moartea sa la Moscova; fosta lui soacră, Todosica Jora, reclama, la 6 iulie, partea din zestrea fiicei sale Cristina, pe care nu şi-o luase îndărăt după moartea acesteia [144]. Cristina murise înainte de 1686, „cuconi n-au avut", iar Ion Milescu „s-au dus [...] la Moscu şi acolo s-au săvîrşit" [145]. Cel chemat pentru „împlinirea" zestrei e fratele răposatului (cel mijlociu, rămas în

---

[128] I. Arseniev, *Novyje danyje o službe N. Spatharija v Rossii*, Moscova, 1900, p. 28 (după fişele lui P. P. Panaitescu, puse la dispoziţie de d-na Silvia P. Panaitescu).

[129] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 415 (aici, i se spune *Miclescu*).

[130] I. Arseniev, *op. cit.*, p. 54.

[131] După opinia profesorului N. A. Ursu, exprimată în urma prezentării acestei comunicări în noiembrie 1977, ar putea fi vorba de un nume dublu, indicîndu-l ca patron pe *Apostolul Andrei*.

[132] Cf. şi G. Bezviconi, *Roirea familiilor româneşti peste Nistru*, extras din „Cetatea Moldovei", an. II, vol. III, nr. 14, Iaşi, 1941, p. 8; o menţiune identică la I. Şiadbei, *Istoria literaturii române vechi*, Bucureşti 1975, p. 98—99, nota (dar trimiterea la Cornelius Bărbulescu nu se verifică).

[133] N. Iorga, *Studii şi documente*, XVI, p. 197: document din 30 decembrie 1684 (7193) — cu fratele său, *Ştefan Miliascul postelnic*.

[134] *Ibidem*, VI, p. 92, V. şi *infra*, n. 141.

[135] I. Arseniev, *op. cit.*, p. 28.

[136] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 415.

[137] Paul Mihail, *Documente şi zapise moldoveneşti de la Constantinopol*, Iaşi, 1948, nr. 60, p. 80.

[138] *Ibidem*, nr. 61, p. 81.

[139] *Ibidem*, p. 82.

[140] M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, II, p. 19.

[141] Gh. Ghibănescu, *Surete*, XVI, p. 102; semnează *Ion Apostolachi*.

[142] G. Bezviconi, *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse*, Bucureşti, 1958, p. 100, n. 163.

[143] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 415.

[144] Gh. Ghibănescu, *Surete*, XVII, p. 11—14.

[145] *Ibidem*, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țară), clucerul Ștefan Milescu. Acesta își începe cariera ca postelnic (postelnicel) în 1685, urcă treptele boieriilor și ajunge mare șatrar (1693—1694), mare clucer (1695—1701) și serdar (1707) [146]. Și el a plecat în Rusia, dar nu cu Dimitrie Cantemir [147], ci mai înainte, în 1709. E cunoscut schimbul de scrisori care a avut loc în luna martie a acestui an, între Golovkin și stolnicul Constantin Cantacuzino, cu privire la *acest* Ștefan Milescu — celălalt moare tocmai în acest an! — „care se zice nepot al răposatului nostru tălmaci, Nicolae spătarul" [148]. În august 1709, el disputa vărului său Maxim Spafariev moștenirea rămasă de la tatăl acestuia. Doi ani mai tîrziu, „în vreme ce s-au ridicat Dumitrașcu Cantemir voievod de s-au dus cu oștile moschicești, s-au dus și Marie, giupăneasa sărdarului Ștefan Milescul, cu un copil și două copile" [149]. E o dovadă indirectă că Ștefan mai trăia, căci abia după moartea lui soția și copiii s-au întors în Moldova și anume „în a doao domnie a răposatului domnu Neculai Alexandru voievod" [150], adică înainte de decembrie 1715, cînd se termină domnia iui Nicolae Mavrocordat. În adevăr, Maria Mileasca apare în documentele interne încă din aprilie 1715 [151]. Fiul se numea *Frangolea* [152], iar cele „două copile" au fost *Smaranda*, căsătorită cu Constantin Bucium [153] și *Maria* [154], căsătorită cu Toader Șliuhta (Șleahta) încă din vremea șederii în Rusia [155]. Dar asupra acestei ramuri voi reveni, într-un studiu viitor.

Ultimul frate, *Ștefan* (II) — „Ștefăniță", „frate [...] mai mic", cum i se spune la 1681—1682 — a avut cariera indicată de P. P. Panaitescu. În 1718, soția lui Maxim, unul din fiii spătarului, pomenește pe „un moldovean, rudă a soțului meu, *Samuel Ștefanov, fiul lui Milescul*" [156], adică fiul lui Ștefan Milescu.

E de remarcat cît de interesantă e soarta urmașilor acelui Gavril, ipoteticul sulger din Zlătărești: spătarul Nicolae a întemeiat familia de nobili ruși Spafariev, tot în Rusia au rămas și urmașii lui Ștefan Milescu II, iar în Moldova — numai cei ai lui Ștefan Milescu I.

Toate aceste precizări în legătură cu familia cărturarului vor pune capăt, sper, unor confuzii și neînțelegeri care au existat pînă acum în această privință [157]. Atrag, de asemenea, încă o dată atenția asupra folosirii cu totul nepotrivite a numelui *Milescu*, întrucît, repet, un personaj numit *Nicolae Milescu* nu a existat ca atare, iar alăturarea celor două nume e arbitrară. Oricît de greu ar fi de renunțat la acest nume, după mai bine de un veac de

---

[146] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 415 (carieră cu întreruperi!). [147] *Ibidem.*

[148] N. Iorga, *Nou despre Neculai Milescu*, în *RI*, XXIV, 1938, p. 119.

[149] N. Lazăr, *Cîteva documente casuiene și ceva despre Milești*, în *RI*, XXX, 1944, p. 130.

[150] *Ibidem.* [151] Gh. Ghibănescu, *Surete*, X, p. 221. [152] *Ibidem.*

[153] N. Lazăr, *op. cit.*, p. 120, 130 ș.a. Anterior, fusese măritată cu Toader Zosin (Basotă) postelnic.

[154] Gh. Ghibănescu, *Surete*, X, p. XXXVII. [155] N. Lazăr, *op. cit.*, p. 130.

[156] I. Arseniev, *op. cit.*, p. 58 (subl. ns.).

[157] De exemplu, N. Iorga scria că în Moldova „on trouve des membres de sa famille [Milescu — *n. n.*], mais pas un village de Milești, qui en aurait pu être le nid campagnard..." (*Oeuvres inédites...*, p. 1). S-a afirmat, chiar (C. C. Giurescu, O. Mărculescu, Gh. I. Constantin) că spătarul s-ar fi născut la... Milești! Sau oscilația în privința celui de-al treilea fiu al lui Postolache, fie că nu i se cunoștea numele (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 41), fie că era numit tot *Apostol* (Corneliu Bărbulescu, note la ediția din 1956, p. 444, 450—451) sau... Vasile jicnicerul (C. G. Bedreag, *Les origines moldaves du naturaliste Ilie Milesco-Metchnicov...*, Iași, 1935, p. 8). Apartenența familiei Mecinikov la descendența rusă a Mileștilor (C. G. Bedreag, *op. cit.*; G. Bezviconi, *Contribuții...* p. 124, n. 124; Traian Cantemir, *„Jurnalul de călătorie în China" al lui N. Milescu, expresie a talentului său literar*, *AMM*, II, 1980, p. 489) este cu totul improbabilă (Ștefan S. Gorovei, *Cantemireștii*, *RA*, 3/1973, p. 509). Familia Mecinikov descindea dintr-un Gheorghiță *spătar* (de aici numele, care derivă din *mečnik*), fiul unui Ștefan — deocamdată neidentificat între boierii veacului XVII — și căsătorit cu Caterina, fiica hatmanului Alexandru Buhuș (*Bugaciov*, în actele rusești): cf. A. David, *Originea românească a doctorului Mecinicov*, în *RI*, XVIII, 1932, p. 174—175 (după notele ediției rusești, din 1783, a *Vieții lui Constantin Cantemir*). O fiică a spătarului Gheorghiță a fost măritată cu Toader Carp (Rusu), biv vel medelnicer (*Condica Mavrocordat*, doc. nr. 1555, f. 511r-v, 512 — comunicat de Corneliu Istrati, căruia îi mulțumesc și aici pentru amabilitatea cu care mi-a pus la dispoziție rezultatele cercetărilor d-sale asupra acestei condici).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

folosire, cred că e mai folositoare revenirea la o formulă corespunzătoare adevărului istoric: *Nicolae spătarul*, aşa cum el însuşi a semnat, toată viaţa, sau, pentru a evita orice confuzie, *Nicolae (Milescu) spătarul*.

•

Opera lui Nicolae spătarul ne interesează în cel mai înalt grad, întîi ca un produs al unei energii româneşti, în care, deci, se oglindeşte o parte din preocupările, frămîntările şi aspiraţiile neamului nostru şi apoi ca o creaţie de valoare universală a unui cărturar pornit de pe pămîntul românesc şi apreciat de confraţii săi europeni ca *vir pereruditus* [158] sau *vir doctus variaeque eruditionis* [159]. Aşa stînd lucrurile, nu e, desigur, o dorinţă prea îndrăzneaţă aceea de a avea, într-o zi, adunate la un loc, într-o bună ediţie românească, opera întreagă a acestui umanist care, părăsind pămîntul românesc — *pe care nu l-a uitat nici pe drumurile Asiei!* — „a cunoscut oraşele şi moravurile multor oameni şi, din pasiunea călătoriilor, a trecut munţii umbroşi şi marea zgomotoasă..." [160].

NICOLAE (MILESCU) THE „SPATHAR" BIOGRAPHICAL CONTRIBUTIONS

SUMMARY

Scholar with preoccupations from the most varied fields, considered by Leibniz as „vir polyglottus et pereruditus", Nicolae the „Spathar" (Milescu) is one of the most interesting characters of Romanian and East-European culture.

In this article, the author examines *the origin and the name of his family*, adding some explanatory notes relative to his biography and the sons of his brother.

The „Spathar" has *never* been *named Milescu;* this name has been given to him beginning with the Moldavian chronicler I. Neculce, because *Nicolae's brother*, Apostol, being married to the owner of Mileşti village (near Vaslui), *was named „Milescul"* (=from Mileşti).

In order to establish the origin of the family, an autographic note from 1669, on a mss. presented by the "Spathar" to the Anglican minister Thomas Smith in Constantinople is significant. In it, he qualifies himself as "moldavolákon", that means a Moldavian whose family was from Laconia (Pelopones). This fact corresponds to other contemporary mentions, that assign him the same origin.

The biographic notes concern the 1661—1671 period and rely on documents published by professor E. D. Tappe (1953) and on a letter of the Frenchman Arnauld de Pomponne (1667), from which the adventures of the "Spathar" can be reconstituted. For a fault yet unknown for sure, he was punished in 1661 by the Prince of Moldavia with the cutting of his nose *(rhinotmesa)*, mended in Germany by an operation of rhinoplastia. The analysis of some documentary news allowed us to draw the conclusion that the family of the „Spathar" was, quite probable, related with that of Vasile Lupu (Prince of Moldavia 1634—1653).

The last notes reffer to Apostol Milescu's sons. The autor points out the odd thing that they were both named Stephan, one of them having descendants in Russia, the other — in Moldavia.

---

[158] P. V. Haneş, *op. cit.*, p. 70.

[159] *Ibidem*, p. 117.

[160] D. Russo, *op. cit.*, I, p. 338 (dintr-o „epigramă", citind pe Homer în limba greacă).

N. B. După redactarea acestui text, bibliografia „milesciană" s-a îmbogăţit cu cîteva contribuţii: Ionel Gal, *Nicolae Milescu Spătarul — în arhive istorice chineze*, în „Magazin istoric", 2/XVI, 1982, p. 18—20; Pandele Olteanu, *N. Milescu-Spătarul*, „Cartea Naturii", în „Manuscriptum", 2/XIII, 1982, p. 55—66; Nicolae Milescu, *Aritmologhia, Etica şi originaliele lor latine*, ed. Pandele Olteanu, Bucureşti, 1982. V. şi articolul lui Sergiu Iosipescu, în acest tom al *Anuarului*, p. 379—385.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSIDERAȚII PRIVIND RAPORTURILE ROMÂNO-OTOMANE ÎNTRE 1774 ȘI 1802 (II)

DE

GABRIEL BĂDĂRĂU

3. Evoluții în raporturile Principatelor cu Poarta otomană la sfîrșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX. Hatișeriful din 1802.

În consecința situației de drept create de tratatul de la Kuciuk Kainargi, a actelor ce i-au urmat și a activizării luptei de emancipare a românilor, la sfîrșitul secolului XVIII, în raporturile Porții cu Principatele apar dovezile unei receptivități sporite față de cererile boierilor și domnilor și a unei atenții particulare față de stabilirea sau chiar limitarea obligațiilor materiale pretinse, precum și a abuzurilor funcționarilor turci în țară sau la graniță. În acest sens, există un mare număr de firmane acordate de sultan, în cele mai diferite împrejurări, cu preocuparea evidentă de a păstra credința domnitorilor și a locuitorilor. Dintre acestea, majoritatea au ca obiect întărirea vechilor drepturi și privilegii, reglementarea obligațiilor materiale, cuantumul dărilor cerute și modalitățile de plată sau echivalare. De exemplu, prin firmanul din 17 decembrie 1791, Selim III poruncește cadiului de Silistra să cumpere din Țara Românească făină, pesmeți, grîu, orz, dar numai cu aprobarea domnului Mihail Șuțu, indicîndu-se și prețul [1]. Ce distanță față de modalitatea de a obține zaherea în deceniile anterioare! Este, evident, un progres în evoluția raporturilor româno-otomane.

După 1791, raporturile Principatelor cu Poarta otomană, precum și statutul Moldovei și al Țării Românești au fost precizate pe larg, mai cuprinzător decît în hatișerifuri, printr-o carte de legi — Kanunname, din primăvara anului 1792. Cuprinzînd și prevederile din hatihumaiumuri, aceasta stabilea toate obligațiile materiale ale Moldovei și Țării Românești față de Poartă, indicînd natura, cuantumul, termenele și mijloacele de plată. Se reglementează și o nouă dare „irad — icedid", care era de 1 000 pungi pentru Țara Românească și 500 pentru Moldova, „toate havalele urmînd să fie raportate la aceste sume fixe, spre a se pune capăt oricărui abuz în viitor" [2]. Se indicau, din nou, atît cantitatea cît și condițiile de plată a celorlalte obligații ca: tribut, richiabie, bairamlîc, cudumie, (dar, cadou, cu ocazia venirii unei înalte persoane), gaizie (gratificație). În ceea ce privește procurarea de zaherea, se anulează prețurile de mărie în favoarea celor stabilite la fața locului, la schele sau în piețe. Pentru a limita posibilitatea unei comportări abuzive în daua locuitorilor erau precizate rutele obligatorii pe care trebuiau să le urmeze negustorii și funcționarii turci trimiși în Principate. Astfel, articolul 18 din Kanunname stipula: „trecătorile pe unde să treacă de azi încolo peste Dunăre vizirii și mirmiranii, precum și ceilalți slujbași care sînt nevoiți să treacă prin Moldova și Țara Românească, să fie menționate în înaltele porunci ce vor fi date în mîinile lor. Ei să nu se mai abată deloc de la calea dreaptă și să cumpere cu banii lor și la prețul zilei nutrețul și cele de ale mîncării. De fiecare dată să se scrie cu tărie, în poruncile ilustre ce vor fi date în legătură cu misiunea lor, precum că ei vor fi pedepsiți dacă se vor dovedi că-i necăjesc pe voievozi cu cereri de daruri sau alte lucruri de trebuință" [3].

Abuzurile vizirilor, pașilor, cadiilor de la Dunăre, desele intervenții ale acestora în Principate cu cereri repetate de dări etc., au constituit întotdeauna tot atîtea motive

---

[1] M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. II (1455—1829), București, 1965, doc. 1313, p. 372.

[2] Mustafa Ali Mehmed, *O nouă reglementare a raporturilor Moldovei și Țării Românești față de Poartă la 1792 (o carte de legi — kanunname în limba turcă)*, în „Studii", XX, 4, 1967, p. 694.

[3] *Ibidem*, p. 701.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de plîngeri ale locuitorilor şi boierilor către Poartă. Actele de privilegii anterioare, tratatele de pace cu referire la Principate cuprindeau stipulaţii, dar cu caracter general, privitoare la înlăturarea acestor stări de lucruri, prevederi care s-au dovedît însă inoperante. De această dată, prin Kanunname, pe lîngă interzicerea acestor acţiuni şi pretenţii abuzive, se prevedeau măsuri de cercetare şi pedepsire a celor vinovaţi şi a celor care favorizau sau îngăduiau toate acestea: „împărătească dorinţă hotărîtă fiind aceea ca vizirii şi mirmiranii şi cadii şi naibii şi agalele şi locuitorii sau musafirii, oricare ar fi ei, aflaţi la Vidin, Ada-Kaleh, Cladova, Rusciuc, Turnu, Giurgiu, Brăila, Rahova, Hîrşova, Silistra, Şistov şi Turtucaia, din jurul şi vecinătatea Moldovei să nu mai ia nimic de azi încolo, nici bani nici lucruri sub nume de cudumie sau ca dar sau sub alte pretexte de oprelişte, acest lucru să fie cercetat mereu, în mare taină şi să se emită şi să se transmită ilustre porunci la locurile cuvenite şi să se dea sfaturi cu străşnicie ca să se aducă la cunoştinţa tuturor precum că dacă, ferească Allah, se vor ivi fapte şi puteri contrare, nu se va trece cu vederea aplicarea pedepselor ce se cuvin, atît celor care iau cît şi celor care dau" [4]. Sancţiuni drastice erau prevăzute şi pentru domnii ce încurajau practicile condamnate mai sus: „voievozii Ţării Româneşti şi ai Moldovei fiind cu desăvîrşire opriţi să dea celor din jur bani sau blănuri sau valoarea unor boccele, ca şi cum ar fi vinovaţi, dacă voievozii vor da de azi încolo vreo unuia ceva peste lege, fie bani, fie lucruri sub nume de dar sau ca preţ de blană sau sub alt nume, sau dacă ei înşişi vor face risipă peste cheltuielile lor trebuincioase să se ştie categoric că, ori de cîte ori se vor cerceta şi se va dovedi acest lucru, nu va fi de ajuns că vor fi maziliţi din domnie, şi vor fi totodată şi pedepsiţi" [5]. Conform altor prevederi, domnia se va acorda numai celor folosiţi în funcţia de dragomani ai Porţii, iar mazilirea lor nu se va face decît în caz de trădare dovedită (art. 22).

Pornind de la necesităţile sale, Poarta era interesată şi în dezvoltarea şi diversificarea producţiei economice a Principatelor. Grija sultanului pentru „ocrotirea sărmanei raiale" pentru ca acesta să-şi poată lucra în linişte ogoarele, pornea, firesc, de la statutul de chilier al Porţii, rezervat încă celor două ţări române. O producţie agricolă bună în Principate asigura uşor şi ieftin acoperirea necesarului pentru piaţa mare — kapan — din Istanbul şi crea disponibilităţi pentru aprovizionarea cetăţilor şi oştirii. Principatele Române, am văzut, furnizau Porţii şi alte produse, în condiţii net avantajoase pentru aceasta. La sfîrşitul secolului XVIII s-a creat posibilitatea ca Poarta să obţină din Principate şi produse manufacturate, legate de primele elemente ale noului mod de producţie şi pe care poziţia sa de putere suzerană i le asigura cu prioritate. Conştientă de aceasta, Sublima Poartă va sprijini iniţiativele în acest sens. Articolul 24 din Kanunnameul amintit constituie o dovadă a acestei preocupări: „cerîndu-se de la voievozi propăşirea treptată a Ţării Româneşti şi Moldovei, care sînt ca un chilier al Înaltei împărăţii, precum şi îndeplinirea multor şi multor servicii împărăteşti, prin înfiinţarea unor cherhanale (ateliere meşteşugăreşti, întreprindere) de postavuri şi alte stofe sau altele de acest fel, care vor aduce cu timpul foloase mari împărăţiei şi, de asemenea, de la ei cerîndu-se belşugul de diferite feluri de zaherele trebuincioase pentru bunăstarea supuşilor lui Allah, prin perfecţionarea agriculturii şi prin înmulţirea animalelor, de aceea neglijenţa şi nepăsarea în aceste privinţe să fie socotite vinovăţii mari şi ei să depună sforţări cu cea mai mare grijă, pentru ca cele arătate mai sus să dea roade cît mai curînd". Avînd ca finalitate beneficiul Porţii, iniţiativa, desigur, va avea urmări importante şi pentru dezvoltarea economiei naţionale, a activităţilor industriale de tip capitalist. Cu scopul de a menţine dominaţia otomană şi de a păstra presupusa supunere a locuitorilor, se dădeau adeseori porunci în sensul ca domnitorii „să nu persecute raiaua [populaţia — n.n.], cerînd, fără firman, dări peste cele orînduite".

Un alt aspect al politicii insistente a Porţii de a menţine aproape Moldova şi Ţara Românească, era încercarea de convingere a „raialei" de grija şi preocupările pentru îmbunătăţirea situaţiei acesteia. Astfel, într-o proclamaţie dată în martie 1788, recunoscînd „persecutarea raialei ţării", sultanul promite că, după înlăturarea necazurilor cu Rusia şi Austria, dările vor fi uşurate iar populaţia ţării va obţine libertate deplină şi scutire totală de obligaţii [6]. Palide concesii şi menajamente pentru un popor a cărui revendicări naţionale vizau, în cele din urmă, dobîndirea independenţei depline. În

[4] *Ibidem*, art. 20.
[5] *Ibidem*, art. 21.
[6] La idem, *O condică de firmane turceşti din timpul domniei lui Al. Ipsilanti în Moldova*, în „Studii", XV, 2, 1962, p. 422.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

această direcţie, în condiţiile timpului, printre mijloacele des folosite după 1774, un loc important, mai ales în timpul războaielor ruso-austro-turce, l-au deţinut memoriile întocmite de boieri şi adresate, uneori cu acordul tacit al domnului, unora dintre marile puteri ale timpului sau prezentate în cadrul unor tratative internaţionale, toate vizînd, în ultimă consecinţă, înlăturarea dominaţiei otomane. De fapt, putem constata, cu uşurinţă, o evoluţie pe etape a revendicărilor naţionale ale românilor, evoluţie sincronă cu procesul maturizării naţionale : cereri repetate privind recunoaşterea şi respectarea autonomiei şi a vechilor drepturi, radicalizîndu-se apoi spre înlăturarea suzeranităţii otomane, chiar acceptarea protecţiei străine, după caz, finalitatea fiind, însă, realizarea unităţii şi dobîndirea independenţei. Însă, la începutul noului secol, direcţiile de acţiune ale politicii cabinetelor europene în zonă, urmărind ţelurile lor expansioniste, au fost rareori favorabile luptei românilor. De cele mai multe ori, alianţele căutate, sprijinul promis nu au funcţionat. Sarcina realizării obiectivelor amintite a revenit acţiunii interne şi modestele rezultate obţinute au fost produsul ultim ale unor astfel de iniţiative.

În primăvara anului 1802, în faţa răzvrătirilor lui Pasvantoglu, domnul Ţării Româneşti, Mihail Şuţu, se refugiază în Ardeal. În capitala ţării se instalează o căimăcămie, iar domnul Moldovei, Alexandru Şuţu, este însărcinat să gireze şi treburile curente ale ţării surori. Acesta recheamă boierii munteni pribegi în Transilvania, care condiţionează, însă, reîntoarcerea lor de satisfacerea cererilor prezentate Porţii, prin reprezentantul Rusiei, cu „grecesc şi turcesc mahzar" [7]. În memoriile lor, boierii munteni şi moldoveni solicitau ca domnia să fie pe viaţă, să se creeze o oaste pămînteană de 10 000 de oameni, să se stabilească un cuantum invariabil al tributului şi să se respecte prerogativele largi ale autonomiei. Era o reeditare, cu reluarea precizărilor din 1774, privind durata domniei, a unora din cererile de la 1791 şi 1793. O parte din aceste cereri va fi acceptată în hatişeriful din 1802. În acelaşi an, ulterior hatişerifului, boierimea moldoveană, adresîndu-se Porţii, venea cu importante şi substanţiale precizări şi propuneri. Se solicita, sub raport social, ca „drepturile stărilor" să fie respectate „fără de nici o osăbire de la obraz la obraz [...] în fiecare stare şi în special cinstea, viaţa şi averea", socotite ca „cele întîi şi mai obşteşti" drepturi, să fie păzite „pentru toţi deopotrivă fără nici o deosebire" [8].

Deşi desfăşoară, pe scurt, intervenţia puternică a Rusiei, prin ambasadorul Tamara, pentru satisfacerea cererilor boierilor moldoveni refugiaţi la Braşov şi deci pentru eliberarea hatişerifului din 1802, Traian Ionescu se întreabă, pe bună dreptate, că „o boierime care de treizeci de ani întocmeşte petiţii peste petiţii, iar în anul 1802 asaltează curţile europene cu cererile ei, avea nevoie pentru a întocmi aceste cereri de vreun îndemn din afară?" [9]. Dovada unor noi şi asidui iniţiative româneşti reiese chiar din preambulul istoricul act în discuţie : „[...] viind grecesc şi turcesc arz-mahzar din partea celor din Ţara Românească [identic în cuprindere cu cel din Moldova — n.n.] mitropolit, episcopi, igumeni şi toţi preoţii de pe la mănăstiri şi biserici, boieri, căpitani şi ceilalţi zabiţi, cu cuprindere că, mai înainte de cîţiva ani, s-au silit, din pricina celor ce au păţit asupreli şi necazuri, în vremea răzmeriţii, de a părăsi cei mai mulţi patria lor şi a se depărta de la ea şi a prăpădi memlechetul Ţării Româneşti şi a veni locuitorii la ticăloasa stare" [10]. Sau, aşa cum arăta N. Iorga, „s-a dovedit că această stăruinţă [referitoare la eliberarea hatişerifului — n.n.] a diplomaţiei ţarului Pavel nu se datora unei iniţiative a ei, ci unei noi şi puternice plîngeri a unei boierimi care nu mai putea să rabde [...]" [11]. Deci, în urma unei noi „campanii" de memorii adresate Porţii, primind şi sprijinul puterii protectoare, boierimea din Principate reuşea să provoace cele două hatişerifuri din toamna anului 1802, care vor constitui, pentru perioada următoare, cadrul normativ al existenţei lor în context internaţional.

Într-adevăr, pentru acest an, este vorba de cel puţin două hatişerifuri şi nu, pur şi simplu, de „hatişeriful de la 1802". După cererile boiereşti şi intervenţia Rusiei, Poarta pregăteşte textul a două noi astfel de acte (numite în redactarea franceză hatihumain-

[7] Pentru detalii vezi Traian Ionescu, *Hatişeriful din 1802 şi începutul luptei pentru asigurarea pieţei interne a Principatelor Române*, în *SAI*, 1956, p. 37—39.

[8] În V. Şotropa, *Proiectele de constituţie, programele de reforme şi petiţiile de drepturi din ţările române în secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1976, p. 41—42.

[9] Traian Ionescu, *op. cit.*, p. 40.

[10] D. A. Sturdza şi C. Colescu Vartic, *Acte şi documente relative la istoria renascerei României*, vol. I, Bucureşti, 1900, p. 278.

[11] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VIII, Bucureşti, 1938, p. 134 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

muri [12]) în care se dă satisfacţie, în mare parte, acestor revendicări şi sînt incluse şi propunerile ruseşti. Emiterea acestora a fost anunţată Rusiei printr-o notă remisă de Înalta Poartă trimisului acesteia la Istanbul, la care erau alăturate două copii după firmane. Conţinutul acestora fiind aproape identic, analiza uneia valorează şi cuprinsul celuilalt.

Sultanul Selim III comunica celor doi domni că, în urma încheierii păcii cu Austria şi apoi cu Rusia şi a cererii boierilor şi a celorlalţi locuitori, sărăciţi în urma războaielor, *întăreşte şi reînnoieşte* vechile firmane, privitoare la ocîrmuirea Ţării Româneşti şi a Moldovei şi la celelalte legi ale lor. Locuitorii celor două ţări erau ţinuţi numai la plata haraciului, fiind scutiţi de dările vechi „ori în ce chip vor fi acele", domnul era abilitat ca, împreună cu secretarul turc al Divanului (divan-kitiabi sau efendesi), să judece cauzele dintre locuitori şi musulmani, iar recursul cădea în puterea cadiului de Brăila şi, respectiv, Giurgiu ; conform unei fetva anterioare, mărturia otomanilor în procesele româneşti nu era primită decît în caz de judecată a succesiunilor, iar cea a românilor la fel, numai în aceleaşi procese ale turcilor ; turcii dovediţi vinovaţi pentru anumite pricini puteau fi pedepsiţi de către zabiţii din împrejurimi ; locuitorilor de pe malul drept al Dunării le era interzisă intrarea în cele două ţări, cu excepţia negustorilor cu firmane sau „teşchereli", care să dovedească ocupaţia lor ; tuturor acestora li se interzicea dreptul de a stăpîni case, moşii şi vite (şi de a le păşuna) pe teritoriul celor două ţări române ; vizirii, cadii, zabiţii nu erau „slobozi de a rîndui mumbaşir spre supărarea săracilor raielei" ; moşile mănăstireşti şi boiereşti precum şi a locuitorilor, stăpînite pe nedrept după încheierea amintitelor păci, trebuiau restituite proprietarilor de drept ; se interzicea vizirilor şi altor slujbaşi otomani să ceară hrană sau cai fără plată, sau peste cele prescrise, cînd trec prin Principate, precum şi de a se abate de la rutele stabilite ; dregătorii otomani erau opriţi de a cere plată locuitorilor Ţării Româneşti şi Moldovei care merg la tîrgurile din interiorul Imperiului otoman ; locuitorii români din cele două ţări trecuţi la „credinţa otomană" erau decăzuţi din drepturile de succesiune ; ca şi toate actele asemănătoare anterioare, era prevăzută deplina libertate a portului românesc. În cele ce privesc achiziţiile Porţii în Principate, se preveda vînzarea oilor pentru kapan la preţul pieţii, „curgătoriu", şi nu la un preţ fix, stabilit anterior pentru întreg anul : la fel şi privitor la vînzarea zaherelei pentru Istambul. Sultanul ierta pe toţi cei vinovaţi, boeri şi „raialele ţării", faţă de Poartă în timpul războaielor cu Austria şi Rusia ; numirea boierilor în dregătorii era lăsată la latitudinea domnilor, care trebuiau, „a metaherisi în slujba lor după trebuinţă pe cei vrednici şi credincioşi, atît din greci cît şi din pămînteni", stabilind un drept de preemţiune în favoarea boierilor pămînteni pentru anumite slujbe. Importante erau şi prevederile referitoare la tăiatul şi căratul cherestelei, plata cărora trebuia să se facă din banii miriei ; ca şi mai înainte, vămile din Galaţi şi Giurgiu erau încasate de domnul Moldovei şi, respectiv, al Ţării Româneşti ; domnii erau, de asemenea, împuterniciţi să strîngă cantitatea de silitră prevăzută pentru tarapanaua Sublimei Porţi. Riguros era precizat cuantumul tributului, la 619 pungi pentru Ţara Românească şi „135 pungi şi 445 lei şi jumătate" pentru Moldova ; celelalte două dări, idige şi richiabie, erau fixate la 90 000 de lei în „naht şi lucruri" şi 40 000 de lei pentru Ţara Românească şi, respectiv, 90 000 şi 25 000 lei în sarcina Moldovei. Mucarerul era desfiinţat, iar celelalte dări „giaizele şi avaeturi" nu puteau fi cerute peste cotele vechi şi trebuiau plătite de domni din veniturile acestora (vămi, ocne, ruşfeturi ş.a.). Ca o ilustrare a activismului boierimii, a acţiunilor revendicative ale acestora, de multe ori fără ştirea domnilor, se fac precizări revelatorii referitoare la supunerea datorată de boieri domnului şi sultanului ; se atrăgea atenţia asupra unei juste repartiţii a birului ţării pe fiecare locuitor, cu excepţia celor scutiţi de la vistierie.

După ce sînt reconfirmate actele anterioare şi se recunoaşte dreptul Rusiei „de a face mijlocire pentru pămîntul Ţării Româneşti şi a Moldovei" se introduce una din cele mai importante reglementări : *„De acum înainte, vremea domniei lor* (a domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti — n.n.) *să fie hotărîtă deplin pînă la şapte ani, socotindu-se din ziua rînduirei domniei şi în cîtă vreme nu se va arăta greşală vederată să nu se facă azlu-domniei mai înainte de împlinirea celor şapte ani..."*, culpa sau vinovăţia domnilor, pentru a fi cauză de mazilire, trebuia constatată şi de ambasadorul Rusiei. Firmanurile trebuiau aduse la cunoştinţa divanurilor ţării, iar toţi boierii aveau datoria să le respecte întocmai [13].

[12] D. A. Sturdza şi C. Colescu Vartic, *Acte şi documente...*, vol. I, p. 263.

[13] Textele : *ibidem*, p. 264—277 şi, respectiv, 277—289 ; M. Guboglu, *Catalogul...*, vol. II, doc. 1441, p. 408—409 şi doc. 1444, p. 410—411.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După cum se poate constata, noile hatişerifuri satisfăceau o bună parte din cererile româneşti, unele rămîneau în continuare încă deziderate şi obiective ale luptei naţionale. Astfel, printre altele, nu se acorda dreptul domnilor de a avea armată permanentă, cerută insistent ca măsură necesară mai ales după evenimentele tragice produse de Pasvantoglu, sau domnia pe viaţă şi domn dintre pămînteni etc. Raporturile Principatelor române cu Poarta otomană nu erau reglementate „pe o nouă bază", aşa cum afirmă Traian Ionescu [14], ci tot în conformitate cu tratatul şi actele de privilegii anterioare, pe care noile hatişerifuri le însumează, în urma cererilor boiereşti şi intervenţiei Rusiei, ca şi în alte cazuri asemănătoare. Totodată, hatişerifurile din 1802 redau conţinutul actelor anterioare, întărind şi recunoscînd privilegiile care funcţionau deja, noutăţile aduse nu erau de natură să constituie o nouă bază pentru aceste raporturi. Dealtfel, ca în toate firmanele acordate pînă la 1802, nu erau precizate modalităţi practice de punere în aplicare a prevederilor noilor hatişerifuri şi nici clar reglementate sancţiunile, de o parte sau alta, fiind lovite, în unele aspecte, de imposibilitatea executării, fie şi coercitive, în cazul încălcării sau neexecutării. La fel, lipseau şi dispoziţiile cu caracter de procedură. Dreptul de prioritate al turcilor în comerţul exterior românesc era menţinut, dar în cote precizate (mai limitate), „noi firmane vor reglementa cantitatea de provizii ca : lemnul, grîul, untul, oile şi, în general, orice fel de producţie...". În măsura în care prevederile lor nu au fost încălcate, respectivele hatişerifuri au contribuit la îngrădirea acestui drept.

O noutate de maximă semnificaţie, şi în acelaşi timp un succes, cel puţin de principiu, al boierilor români, consta în faptul că pentru prima oară domnul şi boierii obţin drepturi de a discuta şi a se pronunţa asupra cererilor Porţii : „se vă discuta, de asemenea, cu susnumiţii boieri dacă este posibil sau nu provinciei să satisfacă în totalitate sau în parte furniturile cerute. Cererea pe care o vor prezenta, în legătură cu acest subiect, prin intermediul domnilor, va fi ascultată" [15]. La aceste clauze, cu efect prohibitiv privind obligaţiile materiale faţă de Poartă, se adaugă cele cu referire la reîntărirea prerogativelor domnilor în politica internă, în viaţa economică, la sporirea jurisdicţiei acestora prin întărirea dreptului de judecată şi asupra cauzelor cu un subiect turc, ceea ce are ca finalitate consolidarea autonomiei Principatelor.

Sub aspect social, sînt de reţinut amintitele stipulaţii care indicau limitarea scutrilor excesive (într-o perioadă istorică cînd, prin diferite abuzuri, se crease situaţia că aproape jumătate din populaţia Principatelor să nu plătească dări faţă de stat) sau prevedeau egalitatea impunerii la sarcinile fiscale şi după puterea contributivă. Pe aceeaşi linie, un alt cîştig de seamă era acel dobîndit de boierimea autohtonă prin legiferarea unui ascendent evident în drepturi politico-economice în faţa celei greceşti. Pe lîngă un drept de preemţiune cîştigat la numirea în dregătorii, unele dintre acestea erau rezervate numai boierilor pămînteni, ca de exemplu : „administrarea spitalelor, şcoalelor, drumurilor şi altor obiecte asemănătoare, particulare provinciei, vor fi, prin ordinul domnului, încredinţate boierilor ţării" [16]. Cei greci trebuiau să fie numiţi în slujbe numai cu condiţia dovezii credinţei şi capacităţii lor. Însumînd în semnificaţia şi importanţa lor toate aceste prevederi, căpătăm dovezi pentru a ne ralia la concluzia lui N. Iorga că : „în forma sa confuză acest act de la 1802 înseamna o adevărată constituţie a ţărilor româneşti, potrivit cu dorinţele arătate de dînsele înseşi" [17].

În timp, retrospectiva istorică evidenţiază momentul acestor hatişerifuri nu ca un fapt singular ci ca o etapă într-o evoluţie îndelungată, mai evidentă după 1774, şi nici nu reprezintă, finalul acesteia. Aceste noi acte de privilegii se înscriau în rîndul celor ce poartă date anterioare şi nu reprezintă o noutate cu totul deosebită. De fapt, ele însumează, reînnoiesc şi reîntăresc prevederile actelor de dinainte, extinzîndu-le parţial, înglobînd noi stipulaţii ce reprezentau cîştiguri pentru boierimea naţională, purtătoare, în epocă, a idealului societăţii româneşti. Statutul juridico-politic internaţional al Principatelor Române nu era schimbat, ci mai clar normat, pe direcţia recunoaşterii şi consolidării autonomiei lor largi, originare şi originale. De fapt, Poarta pierdea o seamă din atributele absolute asupra Principatelor, manifestate abuziv, fără nici o îngrădire într-o întreagă perioadă anterioară, sau cum afirmă, oarecum exagerat, un mare istoric „angajîndu-se prin hatişerifuri din 1802 să fixeze la şapte ani domnia şi să nu mazilească pe

[14] În *op. cit.*, p. 43.
[15] D. A. Sturdza, C. Colescu Vartic, *Acte şi documente...*, vol. I, p. 261.
[16] *Ibidem.*
[17] N. Iorga, *Istoria...*, vol. VIII, p. 136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domn înainte de expirarea acestui termen, decît pentru crima de înaltă trădare şi după înţelegerea cu Rusia, Poarta renunţa practic la suzeranitatea ei asupra acestor provincii" [18].

Privilegiile şi drepturile recunoscute, întărite sau acordate prin aceste acte, constituiau tot aîtea succese dobîndite de Principate în cei aproape 30 de ani de după intrarea în vigoare a tratatului de la Kuciuc Kainargi. Erau, parţial, realizate unele din obiectivele de etapă ale luptei româneşti pentru libertate. Aplicarea celor prevăzute nu era, după cum am mai arătat, în măsură să determine o schimbare radicală în raporturile Porţii otomane cu Principatele Române, se realiza însă un cadru normativ mai riguros precizat, se crea o situaţie de precedent, o punere în drepturi şi obligaţii care putea fi invocată în caz de deteriorare sau nerespectare abuzivă a celor solemn reglementate.

Evident, determinată sau nu de împrejurări, Poarta nu va respecta totalitatea clauzelor mai sus rezumate. Însă, precedentul fusese creat. Forţele interne puteau invoca în apărarea drepturilor lor actele ce le alcătuiau statutul propriu ţării lor, ce va fi impus ca atare şi Europei.

În ceea ce priveşte „liderii" acţiunii în plan intern sau internaţional, inexistenţa unei burghezii suficient dezvoltate a făcut ca purtătoarea idealurilor de libertate şi independenţă ale naţiunii române, în plin proces de constituire şi afirmare să fie boierimea, chiar unele vîrfuri ale ei, însă sprijinul intern a venit din toate straturile întregii societăţi.

Paradoxal poate, dar prevederile cuprinse, mai mult sau mai puţin explicit, în actele emise la 1802 şi care vor fi reluate, confirmate şi extinse în cele din deceniile ulterioare, cuprindeau în sine şi germenii unor disfuncţionalităţi în raporturile dintre cei doi subiecţi internaţionali şi chiar posibilitatea unor situaţii conflictuale, ceea ce nu a întîrziat să se producă, dat fiind încălcarea acestora de către Poartă şi incidenţa contradicţiilor dintre interesele marilor puteri, care erau principalii dirijori în evoluţia situaţiilor internaţionale a timpului. Astfel, unele prevederi ale hatişerifurilor din 1802 nu s-au aplicat decît patru ani (clauzele referitoare la durata domniei şi condiţia mazilirii domnilor, de exemplu). Tocmai, încălcarea unor angajamente cu astfel de caracter luate de Poartă în aceste firmane, va fi folosită de puterea protectoare, pe lîngă altele, în crearea unei noi situaţii de război. Dar, în mare, actele în discuţie au creat cadrul general normativ, constitutiv al statutului juridico-politic internaţional al Principatelor Române pentru deceniile de început ale secolului XIX.

Deşi prin privilegiile acordate la 1802 se crea o situaţie mai clară pentru Principate, domnia fixată la şapte ani părînd să asigure mai multă stabilitate şi linişte iar reconfirmarea dreptului de protectorat şi intervenţie al Rusiei mai multă siguranţă, Principatele nu au beneficiat, în toţi anii următori, de o asemenea situaţie. Totodată, noi memorii boiereşti, cuprinzînd revendicări noi sau vechi, mai radicale sau mai prudente, după importanţa acordată puterii cărora le erau adresate, luau calea altor capitale europene sau Istanbulului. Ascensiunea Franţei la rangul de mare imperiu a fost de natură să alimenteze idealurile de libertate ale românilor printr-un posibil sprijin din partea acesteia; Rusia făcea tot posibilul ca poziţiile cîştigate la Dunărea de Jos să nu-i fie şubrezite, iar Turcia spera să scape de imixtiunea rusească printr-o alianţă cu Napoleon I. Punerea în practică a acestor orientări a dus şi la încălcarea angajamentelor luate de Imperiul otoman în hatişerifurile din 1802. Astfel, un motiv decisiv în izbucnirea războiului ruso-turc în 1806—1812, pe lîngă evenimentele din Balcani l-a constituit şi destituirea celor doi domni din Principate, Al. Moruzi şi Constantin Ipsilanti (înlocuiţi cu Scarlat Calimachi şi Alexandru Şuţu), consideraţi devotaţi Curţii ruseşti. Se crease, în fapt, o nouă stare de război, în care Principatele deveneau iarăşi cîmp de operaţii iar viitorul lor bun negociabil. Istoria se repeta.

La începutul anului următor, intervenind declaraţia turcă de război, teritoriul Principatelor a fost considerat de Rusia ca ocupat prin operaţiuni militare. Următorii ani şi tratativele de la încheierea războiului nu vor aduce sensibile modificări statutului juridico-politic al Principatelor Române, pacea de la Bucureşti confirmînd stările anterioare, dar vor face posibil un nou rapt teritorial în dauna Moldovei, cu consecinţe importante în viitor.

•

[18] Cf. Andrei Oţetea, *Contribuţie la chestiunea orientală*, în idem, *Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca, 1980, p. 155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. *Concluzii*

În raporturile Imperiului otoman cu Principatele române, semnele unei evoluţii în toţi cei 30 de ani de după 1774, sub imperiul tratatului de la Kuciuc Kainargi, a actelor de privilegii ce i-a urmat şi conjuncturii politico-sociale pozitive a vremii, sînt evidente. Tributare Porţii otomane, Principatele Române şi-au conservat o libertate condiţionată, progresiv ştirbită, redusă la un statut juridic internaţional specific: autonomie internă cu un domn şi administraţie de stat proprie, un teritoriu separat care nu făcea corp comun cu Imperiul otoman, nici măcar din punct de vedere vamal, turcilor fiindu-le interzise achiziţionarea de bunuri funciare şi imobiliare şi să facă prozelitism pentru cultul musulman etc. În vreme ce legile otomane nu aveau aplicare în Principate, românii se bucurau în Turcia de imunităţi asemănătoare cu cele ale supuşilor statelor suverane. Într-un cuvînt, Principatele Române, deşi socotite părţi integrante ale Imperiului otoman de către marile puteri, aveau un statut juridic pe care nu-l întîlnim în aceeaşi formă la nici unul dintre statele sau provinciile Turciei europene. Turcii înşişi explicau situaţia particulară a Principatelor Române invocînd motive de ordin istoric. În 1815, de pildă, Poarta otomană răspundea în repetate rînduri Petersburgului şi Vienei că nu va acorda Serbiei privilegiile pe care le aveau Moldova şi Ţara Românească, deoarece Serbia era o provincie cucerită, pe cînd cele două principate române erau „provincii care s-au dat prin capitulaţii scrupulos observate în toate timpurile" [19].

Elemente importante în aprecierea principiilor fundamentale ale suzeranităţii otomane asupra principatelor şi ale raporturilor acestora cu Poarta, după 1774, sînt şi formulele de referinţă la Moldova şi Ţara Românească, uzitate în documentele emanate de cancelaria sultanilor după această dată. Astfel, în Kanunnameul citat, se precizează că: „Ţara Românească şi Moldova fiind din trecut şi pînă acum slobode în toate privinţele, prin separare de cancelarie şi prin interzicerea călcării lor cu piciorul, toate dările lor şi arenzile se află pe seama voievozilor. De aceea, în ilustrele berate ce vor fi date în mîinile celor trimişi cu misiune sau arendaşilor, să se precizeze că ele, avînd în vedere separarea celor două ţări la Kalem, fac excepţie şi să nu se strîngă din cele două ţări amintite dările şi arenzile existente în clipa de faţă în cuprinsul împărăţiei şi nici dările şi arenzile care pot fi noi înfiinţate, de azi încolo. Dacă cei trimişi cu misiune vor căpăta pe o cale oarecare firmane contrare, atunci ele să fie anulate ca fiind potrivnice textului cărţii de lege" [20]. Deci, legislaţia otomană nu avea valabilitate în Principatele Române, iar ordinea de drept stabilită în interiorul Imperiului era alta decît cea din cele două ţări române.

Pentru precizarea caracterului autonomiei interne a Principatelor, se folosea, adesea, în firmane chiar şi noţiunea de „istiklalyet", în sensul de independenţă, pe lîngă cea de „serbestyet", slobozenie, libertate [21]. Concluzia care se impune referitoare la situaţia particulară a statelor române în cadrul Imperiului otoman şi în Europa este evidentă.

Toate amintitele prevederi, reluate şi întregite în hatişeriful din 1802, emis în condiţiile unui nou avînt al luptei românilor într-un context ideatic şi faptic realizat de Revoluţia franceză şi campaniile napoleoniene, de avansul Rusiei în Balcani, de încercările de reformă europenizatoare ale lui Selim al III-lea, dar şi de manifestarea în continuare a numeroase abuzuri ale turcilor şi urmările distrugătoare ale incursiunilor lui Pazvantoglu, vor alcătui, aproape, conţinutul unei adevărate constituţii, care va sta la baza organizării Principatelor şi a raporturilor cu Poarta otomană în perioada următoare.

Treptat şi inconsecvent, prin stipulaţiile tratatului de pace încheiat la Kuciuk-Kainargi, tratatelor ulterioare, hatişerifurilor, hatihumaimurilor, convenţiilor, firmanelor impuse sau acordate de Poartă, privilegiile celor două ţări române au fost confirmate, chiar extinse, posibilităţile şi dreptul de intervenţie al sultanilor şi înalţilor dregători turci în afacerile lor interne îngrădite, pătrunderea negustorilor turci pe teritoriul Principatelor reglementată şi condiţionată de dovada necesităţii şi existenţei documentelor ce le precizează atribuţiile, cererile privind aprovizionarea capitalei imperiale limitate şi realizate în porturile dunărene, de la modalităţile de plată sau rambursare impuse se trece la preţul pieţii, accesul boierilor pămînteni la dregătoriile statului consolidate şi extinse etc. Deşi toate aceste prevederi nu au fost respectate şi aplicate integral, ele au marcat, totuşi elemente noi ce au caracterizat evoluţia raporturilor româno-otomane după 1774.

---

[19] *România în relaţiile internaţionale, 1699—1939*, Iaşi, 1980, p. 7—8.
[20] Mustafa Ali Mehmed, *O nouă reglementare...*, art. 25, p. 702.
[21] Cf. *ibidem*, p. 694.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mai evident se impun aceste modificări în cele ce privesc raporturile economice. Negustorii otomani pierd continuu poziții, fiind înlocuiți, treptat, cu cei pămînteni, care cîștigă teren cu fiecare din actele ulterioare tratatului de la Kuciuk-Kainargi. Operațiunile de negoț se desfășoară, cel puțin în norma ce le reglementează, la schelele dunărene sau în piețe, fiind prohibite, treptat, rechizițiile directe, care prilejuiau atîtea abuzuri în trecut. Pentru aceasta, sporadic, se instituie chiar măsuri „polițienești" de prevenire și pedepsire: paznici turci, neferi, beșliaga pentru conducerea și controlul lor. „Oricum, face constatarea N. Iorga, turcii care veneau de acum înainte pentru trebile Kapanului nu fură lăsați să umble pe toate străzile Bucureștiului și pe la toate hanurile..." [22], ceea ce nu era de conceput pentru deceniile anterioare. Dreptul de prioritate al Porții în exportul românesc se menține, dar se exercită în condiții noi, mai riguros reglementate, iar cuantumul obligațiilor este mai clar precizat, ceea ce contribuie, de fapt, la slăbirea lui. Modalitățile de plată sînt mai strict indicate în firmane, negustorii turci intrau în țară și își desfășurau activitatea în limita drepturilor stabilite de acestea sau prin teșcherelele de la zabiți. Ei trebuiau să trateze cu producătorii asupra surplusului, se desființează arvuna forțată. Hatișeriful din 1774 desființa tributul de grîu; transportul zaharelei, cîndva o povară deosebit de apăsătoare pentru locuitori, trebuia să se plătească la prețul curent; la fel, tăiatul cherestelei sau salahoritul; acum, domnul cumpăra silitra și o scădea din tribut etc. În practică, toate acestea sînt eludate frecvent, dar limitarea pretențiilor turcești era sesizabilă. „Cu toate abuzurile și fraudele — se afirmă într-un studiu de istoria comerțului românesc — îngrădirea monopolului turcesc era un fapt pozitiv și a permis comerțului din Principate să ia avînt după 1774 [23].

În aceeași manieră, drepturile de proprietate imobiliară și de zaraflîc ale turcilor în Principate sînt limitate și chiar interzise. Toate actele amintite conțin prevederi unanime în acest sens. Pentru a apăra în fapt această interdicție, românii trecuți la islamism decad din drepturile lor de succesiune. Jurisdicția domnului este extinsă și la cauzele cu subiect turc.

Stabilitatea domniei, necesitate afirmată chiar în documentele turcești, a fost un alt punct central urmărit în reglementarea raporturilor cu Poarta. Pînă la hatișeriful din 1802, succesele au fost ca și inexistente, reduse fiind la prevederea generală a menținerii în scaun, sub condiția manifestării credinței față de înaltul devlet și grijii pentru îndeplinirea obligațiilor material-financiare și de altă natură. Încă în timpul tratativelor de pace, în 1773, s-a propus domnie creditară, iar prin arzul lor din 1774 boierii cer domni pămînteni și aleg chiar pe Ștefan Perscoveanu și Manoli Roset, deși nu îndrăznesc să-i susțină și la Istanbul. Hatișeriful din 1774, preciza „domnii nu vor fi maziliți pînă nu vor face vreo vină adeverită", stipulație repetată și în senedul din 1783, pentru ca hatihumaiumul din 1784 să stabilească „voievozii nu vor fi depuși pînă nu apare vreun semn evident de răzvrătire". Aceleași sînt precizările din firmanele din 1791 și 1792, sub rezerva constatării culpei și de către Rusia. Abia hatișeriful din 1802 consemna un prim succes, stabilind domnia de șapte ani. Dar acest act a fost pregătit de toate cele anterioare.

Paralel cu preocupările pentru consolidarea domniei sau revenirea la domniile pămîntene, în arzurile lor către Poartă boierii români au urmărit lărgirea propriilor lor drepturi *și accesul preferențial la dregătoriile statului în defavoarea grecilor. Hatișeriful* din *1774* lăsa la latitudinea domnului numirea dregătorilor, dintre boieri greci sau pămînteni, cu condiția dovezii de capacitate și credință. Senedul din 1783, dispunea ca boierii pămînteni să fie reintegrați în posturile lor anterioare și „restabiliți în avantajele lor prime", iar hatihumaiumul din anul următor recomanda ca „în slujbe să fie primiți mai cu seamă pămînteni" pentru ca hatișeriful din 1802 să le asigure dregătorii exclusive. În afară de acestea, boierimea română a urmărit obiective mult mai largi în raporturile cu Poarta și, în situația istorică concretă, ea a trebuit să dovedească mult simț practic, să folosească mersul evenimentelor europene pentru ca traversînd liniile de acțiune a intereselor puterilor continentului, să salvgardeze, în măsura posibilităților, și intereselor sale, obiectivele general naționale ale societății românești.

După 1774, prin posibilitățile juridice create de tratatul de la Kuciuk-Kainargi, cererile și revendicările boierești pornind din interior, determinate de situația dificilă a Principatelor și de abuzurile regimului turco-fanariot, au căutat sprijinul uneia sau alteia din puterile europene, primindu-l și folosindu-l pe cel care era imediat și promitea să fie favo-

[22] N. Iorga, *Istoria comerțului românesc, epoca mai nouă*, București, 1977, p. 160.
[23] A. Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*, București, 1977„ p. 160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rabil. În acest context, de multe ori sprijinul a fost găsit în Rusia, Franţa sau Anglia, după cum funcţionau aliaţele europene şi situaţiile din regiune.

În domeniul relaţiilor externe, libertăţile Principatelor Române erau, evident, limitate. Formal, această limitare ne apare ca firească în condiţiile raporturilor cu Poarta, raporturi speciale „de supunere", ale unei alianţe inegale. Păstrarea sau acordarea acestor prerogative ar fi însemnat o independenţă arbitrară, lucru ce nu corespundea nici realităţii de fapt, nici celei de drept. Această limitare devine însă abuzivă, excesivă, pe de o parte comparînd-o cu unele situaţii anterioare, dar mai ales, cu unele stări de fapt în care ţările române erau implicate. După cum s-a arătat, Principatele Române au jucat un rol însemnat în politica Porţii. Domnii români erau obligaţi să informeze Poarta despre situaţiile din ţările vecine. Ei întreţineau agenţi oficioşi sau secreţi în aceste ţări care procurau informaţii ce urmau a fi transmise la Istanbul. Însă, chiar şi la începutul secolului XVIII, domnii trimiteau solii sau iniţiau contacte diplomatice. Ceea ce era formal interzis domnul întreprindea fie în ascuns, fie, în unele cazuri, printr-un consens tacit, la iniţiativa şi acţiunile boierimii naţionale. Alte relaţii cu puterile străine se duceau uneori prin agenţii domnului la Istanbul, unde aceştia aveau libertate de acţiune.

Evoluţia situaţiei politico-militare, acţiunea boierimii române, interesul producătorilor, al domnilor, al elementelor noii clase burgheze, al naţiunii române, în general — totul dovedeşte că se tindea spre restrîngerea controlului otoman, spre înlăturarea servituţiilor economice ca etape în drumul spre independenţa deplină.

Evoluţia raporturilor româno-otomane la sfîrşitul secolului XVIII pune în lumină *personalitatea distinctă de drept internaţional a Principatelor Române tot mai evidentă* şi pentru marile puteri. Statutul de largă autonomie a acestor ţări ajunge să constituie *un anume tip de relaţii*, în contextul relaţiilor internaţionale ale vremii, invocat deseori în tratatele internaţionale sau revendicat, cum s-a arătat, de terţe state.

Şi un fapt important, cu profunde semnificaţii, independent de împrejurările accentuării dependenţei faţă de Poartă, *a existat permanent o conştiinţă a situaţiei de ţări separate de Imperiul otoman*. Această conştiinţă a fost o parte a luptei pentru păstrarea autonomiei Principatelor Române şi cîştigarea independenţei depline. În afară de conştiinţa acestor raporturi în interiorul Principatelor, situaţia de drept, activitatea permanentă pe planul relaţiilor internaţionale, prezenţa lor ca atare au contribuit la *formarea opiniei internaţionale* în legătură cu autonomia acestora. Or, în pragul secolului XIX aceste procese şi stări de fapt aproape că nu mai trebuie próbate.

În interludiul în care am încadrat majoritatea celor de faţă, menţinerea acestei situaţii a Principatelor Române a funcţionat de multe ori şi ca *o garanţie internaţională a păstrării păcii în Europa sud-estică*.

Poziţia politico-juridică a Principatelor Române în raport cu Imperiul otoman şi Europa, evolua în direcţia consolidării situaţiei lor speciale şi în sensul lărgirii tot mai mult a bazelor autonomiei, precum şi extinderea acestora după imperativele timpului. Era un obiectiv de etapă în direcţia eliberării de sub puterea turbanului turc, căruia Imperiul suzeran nu i s-a putut opune pentru că istoria i-ar fi stat împotrivă.

EINIGE ANSICHTEN BEZÜGLICH DER RUMÄNISCH-OTTOMANISCHEN BEZIEHUNGEN ZWISCHEN DEN JAHREN 1774—1802

ZUSAMMENFASSUNG

Obwohl es ein Zeitpunkt auswärtiger Ereignisse ist, markiert das Jahr 1774 den Beginn einer neuen Etappe in der Entwicklung der Beziehungen zwischen den Ottomanenreich und der rumänischen Fürstentümer. Da sie direkt in den gesamten Verlauf des russich-türkischen Kriegs zwischen 1768—1774 impliziert waren, konnten die Moldau und die Walachei bei den Fridensverhandlungen nicht ignoiert werden, somit wurde ihre Lage in dem geschlossenen Vertrag festgelegt. Und dieses umso mehr, als die rumänischen Bojaren, die aktive Teilnehmer an den Präliminarverhandlungen waren, den Kriegsmoment auszunutzen versuchten, einige allgemein-nationale oder Klassenziele zu verwirklichen. Zur selben Zeit bildeten die rumänischen Fürstentümer den Gegenstand des Interesses aller direkt oder indirekt in den Krieg verwickelten Grossmächte ; der Streit um die Fürstentümer schien allerdings sich zugunsten einer einzigen Grossmacht u.z. Zugunsten Russland zu lösen.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gleichzeitig stellten das Kriegschauspiel zwischen den zwei benachbarten Grossmächten das Jahr 1774 und die darauffolgenden Jahre für die rumänischen Fürstentümer eine bedeutende Etappe im Kampf um den Erwerb von Rechen und Privilegien, die vor der Pforte nicht respektiet wurden dar sowie auch einige Schritte vorwärts in der Erkämpfung der vollkommen Unabhängigkeit. Wahrend des mit dem Friedensvertrag von Kuciuk Kainargi (türkisch Kücuk-Kaynarça) beendeten Kriegs, brachen heftige Gegensätze zwischen den Grossmächten aus, die es nicht zulassen wollten, dass Russland die Orientfrage ausschliesslich zu seinen Günsten löse, indem es als momentane Lösung das „Prinzip des gleichwertigen Ausgleichs" verschlug, und den Ziel der alten Gleichhewichtstheorie in diesem Teil der Welt verfolgte. Unter diesen Verhältmissen, die günstigen Bündnisse und die positiven europäischen Umstände ausnützend und sich auf die Beschlüsse des Vertrags und den Inhalt der offiziellen Dokumente stützend, welche der Sultan erlassen hatte, verfolgten die rumänischen Bojaren unablässig die Erzielung eines Gewinns in der allmählichen Verwiklichung ihrer Hauptziele, die bis zu einem gewissen Punkt mit denen der ganzen Gesellschaft übereinstimmten. Dank dieser standhaften Tätigkeit, die allerdings auch von einigen Inkonsequenzen durchzogen war, wurde das Problem der rumänischen Fürstentümer gleichzeitig auch ein Problem der europäischen Diplomatie, zumal es bis zu einem gewissen Zeitpunkt den „Schlüssel der Bewahrung oder Veränderung des politischen Gleichgewichts in Osteuropa darstellte".

Mit dem Friedensvertrag von Kuciuk Kainargi, der durch nachträgliche Dokumente von seiten des Türkischen Reiches angewendet, vervollständigt und bestimmt worden war, wurde eigentlicht eine Schirmherrschaft über die rumänischen Fürstentümer eingesetzt, die obwohl sie lange Zeit bestehen bliebe und sich in ihrer Offenbarung komplizierte, nur selten zu Gunsten der Fürstentümer funktionierte, Täglich mussten die rumänischen Bojaren in den Jahrzehnten nach 1774 eine Ausgleichsmöglichkeit in ihren Kampf finden, um die Reizbarkeit der Oberherrsehaft zu dämpfen und ihre Gewaltserwiederung zu vermeiden aber auch um ihr die Anerkennung ihrer Forderungen zu entreissen, und dieses indem sie sich in gewissen Grenzen den Einfluss der Schutzherrchaft oder Eingriff Wiens, Paris oder Londons zunutzen machten.

Trotz allen Versuchen, die türkische Oberherrschaft in ihre Schranken, zu weisen, und den Handel zu befreien, machten sich in den rumänischen Fürstentümen, auch noch 1774, die ungüstigen Folgen des Regimes, welches die Unterordung an die türkische Herrschaft voranssetzte bemerkbar, sowie auch die negativen Einflüsse der Vorrechtsansübung in den Handels-und ökonomischen Beziehungen. Und trotz der inkonsequenten Anwendung des Vertrags von Kuciuk-Kainargi, trotz der Aktivierung und Diversifizierung des politischen und ökonomischen Emanzipation — Kampfes, der Verschiebung des inneren und ausseren Kräfteverhältnisses zum öffensichtlichen Nachteil der türkischen Herrschaft erfahren nach 1774, die rumänisch-türkischen Beziehungen eine Entwicklung im Sinne der allmählichen Anerkennung der früher gehabten Rechte und Privilegien, im Sinne der Einschränkung der Ein- und Übergriffe in die inneren Angelegenheiten des Landes, der Milderung der materiellen Verpflichtungen, der Festigung einiger von den Bojaren erreichten politisch-ökonomischen Freiheiten, sowie im Sinne der Festigung der Herrschaft am Ende der Periode, der Erwiterung der Rechtsvorrechte der Herrscher und der Einschränkung des Zutritts der Griechen zu den hohen Positionen in Staat.

Selbstverständlich erfolgte all dies nicht von selbst und wurde nur teilweise von der Pforte eingehalten und auch nur nach wiederhalben Beschwerden und Forderungen der Rumänen oder noch dem Eingriff Russlands, welches auch auf diese Weise die Erreichung ihrer expansionspolitischen Ziele verfolgte, aber ihre Festlegung, in den Dokumenten mit internationalen Charakter, oder in denen die von der Kanzlei des Sultans zum Vorteil der Fürstentümen erlassen wurde, und manchmal auch mit Rechts anwendungsinstrumenten Versehen waren ; ihre Festlegung, also stellt einen Fortschitt dar, argumentiert einen allerdings langsamen und rekonwaleszenten Entwicklungsprozess in den rumänisch-ottomanischen Beziehungen vom Ende des XVIII, und Beginn XIX, Jahrhunderts. Zweifellos war die Lage der rumänischen Fürstentümer vom Standpunkt ihrer Beziehungen zur der Pforte und zu dem europäischen Regime, nach 1802 nicht identisch mit der vor dem Jahre 1774. Es sind einige Fortschritte zu verzeichnen in der Erweiterung der Autonomie der Fürstentümer, vor allem vom ökonomischen Standpunkt und hinsichtlich der Einschränkung der türkisch-fanariotischen Regimes. Alle die vom Sultan 1774, 1775, 1776, 1779, 1783, 1791, 1792 usw. bis 1802 in Bezug auf die rumänische Fürstentümer gewahrten Akten die als Vervollständigung und Durchführung des Vertrags von Kuciuk-Kainargi angesehen werden, bestätigen diese Annahme.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ORGANIZAREA ADMINISTRATIV-TERITORIALĂ A MOLDOVEI ÎNTRE ANII 1832 ŞI 1862 (III)

DE

ADRIAN MACOVEI

Organele locale ale administraţiei de stat (ispravnici, privighetori de ocoale, vornicceii satelor). Aşa după cum am mai afirmat [1], atribuţiile organelor locale ale administraţiei de stat au fost detaliate şi completate în întreaga perioadă regulamentară cu o serie de instrucţiuni, dispoziţii, ofise domneşti şi ordine circulare, cele din urmă elaborate în cazul unor situaţii speciale, cîrmuirea dirijînd activitatea acestor organisme în funcţie de obiectivele concrete urmărite.

Desemnaţi de către Sfatul Administrativ, cîte doi candidaţi pentru fiecare post şi propuşi apoi domnitorului pentru a-i întări în funcţie, ispravnicii de ţinuturi au fost recrutaţi din rîndul boierilor pămînteni, de regulă, deţinători ai rangurilor de comis, ban sau spătar. În cazul în care cei numiţi nu îndeplineau această din urmă condiţie, tot domnitorul era cel care în funcţie de „preţuirea meritului şi a ostenelilor jertfite", îi hărăzea cu „rangul cuvenit din cele potrivite" [2]. Este uşor, deci, de presupus că, provenind din rîndurile clasei dominante, ispravnicii, înzestraţi cu puteri atît administrative cît şi executive, au reprezentat veriga principală prin intermediul căreia s-a asigurat legătura permanentă între organele centrale ale statului şi populaţia principatului. De aici şi paleta extrem de variată a atribuţiilor ce le-au revenit, fiind consideraţi şi, uneori, denumiţi chiar administratori ai ţinuturilor.

În perioada amintită au fost elaborate mai multe serii de instrucţiuni destinate ispravnicilor. Primele dintre acestea au fost cele emise de Sfatul Administrativ la 10 ianuarie 1832, imediat după intrarea în vigoare a Regulamentului organic, prin care au fost precizate obligaţiile ispravnicilor faţă de fiecare departament în parte: Departamentul de Interne, Departamentul de Finanţe şi Marea Postelnicie [3]. Pentru economia lucrării nu ne vom opri asupra conţinutului lor, căci, la scurt timp, la 6 iunie 1835, proaspăt sosit la domnie, Mihail Sturza avea să aprobe alte instrucţii mult mai complete şi detaliate în comparaţie cu primele, alcătuite tot de Sfatul Administrativ.

Chiar din primul aliniat se preciza că ispravnicii sînt consideraţi subalterni ai fiecărui dintre membrii componenţi ai Sfatului Administrativ, „avînd desăvîrşit puterea ocîrmuitoare în cuprinderea ţinutului său" [4]. Între îndatoririle generale au figurat: abţinerea de a se amesteca în domeniul judecătoresc, fiind însă obligat a ordona, în schimb, aplicarea hotărîrilor tribunalelor ţinutale, nu vor da dispoziţii miliţiei pămînteşti, şi nu vor face din proprie iniţiativă „noi puneri la cale" sau vor institui alte dări peste cele legiuite. Supraveghind aplicarea legilor, cu ajutorul subordonaţilor se vor îngriji ca acestea să fie cunoscute de către toţi locuitorii, fiind direct răspunzători de nerespectarea lor, alături de instrucţiu-

---

[1] Vezi partea a doua a studiului, în *AIIAI*, tom. XX, 1983, p. 155.

[2] Asimilarea pe funcţii a rangurilor a fost aprobată de Mihail Sturza la 10 martie 1835, după ce proiectul suportase unele amendări în Obişnuita Obştească Adunare. Numai odată cu ocuparea postului — se preciza în acest decret — se putea dobîndi rangul cuvenit pe baza unei diplome domneşti. Acordarea unui nou rang nu era obligatorie în cazul prelungirii duratei funcţiei ocupate, ci în funcţie de „vrednicia personală. Drept aceea, la intrarea în funcţie sau la înaintarea cinovnicului în slujbă, răsfrîne la domn ca să-i întărească rangul ce va socoti de cuviinţă din acele însemnate întru potrivire cu fieştecare post" (cf. *APR*, vol. V_2, Bucureşti, 1895, p. 625—630).

[3] *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, t. II, Iaşi, 1856, p. 615—616 (în continuare se va cita MAPM).

[4] *Ibidem*, p. 625—626.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nile și dispozițiile primite, se vor îngriji de siguranța personală a locuitorilor și nu vor putea părăsi postul fără încuviințarea obișnuită a Departamentului de Interne.

Între atribuțiile ispravnicilor în direcță contingență cu sarcinile Departamentului de Interne a figurat la loc de frunte privegherea „hotarelor locului, să păzească dreptățile țării în ceea ce privește către statele învecinate" — obligație expresă pentru administratorii ținuturilor de margine. Au urmat apoi înșiruirea celorlalte îndatoriri: garantarea drepturilor tuturor locuitorilor din circumscripția lor administrativă, îndrumarea organizării alegerilor membrilor eforiilor și a privighetorilor de ocoale, vor crea condiții de încartiruire unităților miliției pămintești pentru asigurarea liniștei publice, „să aibă luare aminte asupra tainicelor comploturi", a întrunirilor neoficiale, prin măsuri speciale și dotarea cu mijloace necesare se vor îngriji de prevenirea incendiilor, de asigurarea pazei închisorilor isprăvniciilor, de prinderea dezertorilor din miliție, precum și a răufăcătorilor, nu vor îngădui vînzarea medicamentelor decît după legiuirea stabilită pentru acestea, vor lua măsuri pentru păstrarea curățeniei în tîrguri, precum și, cînd va fi cazul, pentru limitarea epidemiilor și a epizootiilor, vor acorda o atenție deosebită spitalelor existente, vor supraveghea aprovizionarea și vînzarea produselor agro-alimentare, mai ales a pîinii, a cărnii și a băuturilor, controlînd respectarea folosirii corecte a unităților de măsură de către toți negustorii. Alte atribuții s-au referit la supravegherea efectuării la timp de către săteni a lucrărilor agricole, stimulînd îmbunătățirile „în toate soiurile de roduri", precum și extinderea livezilor, a creșterii duzilor, a culturilor de cartofi, raportînd semestrial (primăvara și toamna) despre situația semănăturilor, a recoltelor și a magaziilor de rezervă, la verificarea stării drumurilor și a podurilor și, în sfîrșit, la efectuarea inspecțiilor periodice în ținut[5].

Față de Departamentul de Finanțe sarcinile prevăzute în instrucții au fost mai puțin numeroase: ocrotirea negoțului, stimularea producției meșteșugărești, măsuri pentru stăvilirea contrabandei și, cea mai importantă dealtfel, supravegherea încasării la timp a birului.

Din resortul specific rolului ce i se rezervase Postelniciei sau a Secretariatului de Stat, ispravnicilor le-au fost desprinse obligațiile de a veghea la respectarea normelor pentru eliberarea paşapoartelor și a regimului stabilit pentru intrarea cărților în țară, precum și recomandarea întreținerii unor relații amiabile cu supușii străini. În sfîrșit, o serie de atribuții, de mai mică importanță, s-au referit la regimul funcționării instituției isprăvniciei.

În timpul domniei lui Mihail Sturza (1834—1849) aceste instrucțiuni au fost completate nu numai de dispoziții emanate de la Sfatul Administrativ sau de la celelalte departamente, dar și de o serie de circulare domnești, prin care, pe lîngă că s-a insistat asupra unor atribuții mai importante ale ispravnicilor dintre cele amintite deja, au fost formulate noi îndatoriri în direcță legătură cu împrejurările concrete furnizate de situația internă a principatului.

Dintre aceste ofise circulare domnești[6] ne-au reținut atenția cel din 31 decembrie 1843, nominalizat pentru fiecare dintre ispravnicii aflați în funcție[7]. Invocînd principiul potrivit căruia o bună administrație este garantată numai de „cunoștința și împlinirea cu scumpătate a datoriilor", Mihail Sturza atrăgea atenția ispravnicilor că pentru a-i orienta „pe cale ce trebuie a urma fără abatire" și „spre o mai lesnicioasă povățuire", le-a pus la îndemînă „o culegire din cele mai de căpetenii dispoziții [...]" care, completate cu instrucțiunile adăugite din „vremi în vremi", trebuie să constituie călăuza de bază a întregii activități administrative. Insistînd în mod deliberat asupra cunoașterii în amănunțime a acestora, domnitorul a solicitat administratorilor de ținuturi „o lucrare mai slobodă și mai stăruitoare în cercul îndatoririlor" lor. Cu alte cuvinte, s-a pus accentul pe spiritul de inițiativă care, dacă pe de o parte, le mărea responsabilitatea, pe de altă parte, elimina acea „corespondență de prisos și împleticită" care împovărează „canțeleriile" departamentului și ale isprăvniciilor.

Neîmpărtășind procedeul de a aștepta aprobările Departamentului de Interne pentru orice fel de probleme minore, Mihail Sturza a cerut ispravnicilor să renunțe la un asemenea stil de muncă, fiind convinși că vor avea dezlegările cuvenite dacă în rezolvarea „pricinilor publice și particulare" nu au depășit limitele dispozițiilor primite. De asemenea, nu au fost acceptate, decît în cazuri excepționale, explicațiile neexecutării unor porunci ale cîr-

---

[5] *Ibidem*, p. 627—629.

[6] Vezi și *Adunarea de ofisuri și deslegări în rangul gîndecătoresc slobozite de la întronarea preaînălțatului domn Mihail Grig. Sturza pînă la anul 1844, iulie 9*, Iași, Institutul Albinei, 1844. XXIX + 360 p.

[7] Arh. St. Iași, Departamentul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op 2020, dos. 4874, f. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

muirii din cauza unor „greutăți și împiedecări" invocate. Pentru aceasta s-a recomandat să se renunțe imediat la funcționarii din subordine care, prin „lenevirea" lor, fac să „zăbovească împlinirea" ordinelor organelor superioare.

Pentru numeroasele jalbe și corespondențe ce vizau pricini „care trebuie să înceapă și să sfîrșească prin lucrarea isprăvnicii", deci din sectorul administrativ, administratorii de ținuturi erau îndemnați să facă cunoscut locuitorilor că isprăvnicia este prima instituție căreia să i se adreseze și apoi, dacă nu vor fi satisfăcuți, înaltei cîrmuiri.

În mod special Mihail Sturza atrăgea atenția acelorași factori de răspundere de la nivel ținutal să intervină energic pentru curmarea samavolniciilor de orice fel și, mai ales, să nu mai fie obijduiți locuitorii ale căror îndatoriri către proprietari, „trecînd cătră posesori sau orîndari, să fac de multe ori obiect de strîmbătăți și pricini de bîntuire și pribegie". Nici unuia dintre subalterni nu-i este îngăduit să împovăreze pe locuitori cu vreo obligație peste acele legiuite, ispravnicii fiind datori să vegheze ca „toată alcătuirea cu lăcuitorii făcută prin mijlocirea isprăvniciei să fie cu deopotrivă primire și bună învoire a celor ce se alcătuiesc, dar nu cu silă și prețuri curmati". „Obiceiul cel rău" al funcționarilor „împliniitori polițienești pricini" de a maltrata pe acei ce fac vreo „nerînduială" trebuie să înceteze. Chiar și „polițmaiștri", privighetorii de ocoale și comisarii din subordinea isprăvniciilor nu sînt „slobozi a supuni fizic pe lăcuitori la o pedeapsă care se aplicarisăști numai în urma giudecății și după pravili" [8].

În sfîrșit, cu aceeași severitate, se atrăgea atenția asupra supravegherii unei bune aprovizionări a localităților urbane din cuprinsul ținuturilor, care „pentru noi — preciza domnitorul — au fost pururea o dovadă de bună sau răoa chibzuire a dregătorilor [...]" [9].

Netăgăduit că tonul circularei domnești a fost provocat de numeroasele abateri și nereguli semnalate la nivelul administrațiilor ținutale, care însă aveau să se perpetueze, căci la începutul anului 1845, un ofis asemănător avînd același caracter de circulară, a fost repetat în termeni aproape identici [10]. Dealtfel, o asanare a tuturor minusurilor grave datorate atît procedurilor introduse în administrație cît și personalului angajat să aplice legile și instrucțiunile elaborate avînd ca sorginte Regulamentul organic, era posibilă — se aprecia în una din corespondențele din Moldova publicată într-un ziar transilvănean cu privire la necesitatea unor schimbări în administrație — „sau prin îndepărtarea acelei mese (sic!) întregi de la posturi sau, mai sigur, prin reforma sistemului regulelor lucrătoare astăzi [...]" [11].

La 22 ianuarie 1852, Sfatul Administrativ a aprobat alte instrucțiuni destinate dregătorilor de ținuturi [12]. Spre deosebire de cele din 1835, acestea se disting printr-o formulare mai exactă și o mai logică sistematizare a atribuțiilor acelor cărora le-au fost adresate. Cele mai multe dintre obligațiile ispravnicilor nu au suferit modificări importante. În consecință, ne vom opri numai asupra atribuțiilor care au fost introduse cu acest prilej sau care, față de cele anterioare, au suportat unele reformulări cu scopul de a înlătura ambiguitățile.

Spre deosebire de ultima parte a domniei lui Mihail Sturza care a încercat să stimuleze spiritul de inițiativă a ispravnicilor, bineînțeles, fără a depăși litera legilor și a instrucțiunilor, de această dată ei au fost obligați ca „pentru orișice să înștiințeze de două ori pe săptămînă pe Ministerul din Lăuntru spre a lua povățuire și chiar cînd nu ar ave nimică de a înștiința, iar sînt datori ispravnicii de a înștiința că ținutul este întrutotul în liniște și pacinică pitrecire [...]". Potrivit punctului 23 din aceleași instrucțiuni, li s-a interzis să facă vreun fel de „rînduieli" în ținut din proprie inițiativă și fără porunca Sfatului Administrativ [13]. Obligațiile mai sus amintite nu sînt de natură să surprindă dacă avem în vedere faptul că, pe de o parte, de la marea ridicare la luptă a românilor din 1848—1849 s-a scurs puțin timp, iar pe de altă parte, domnitorul convenției de la Balta-Liman, Gr. Al. Ghica, acordînd o atenție deosebită aplicării așezămîntului agrar elaborat

[8] Mihail Sturza recomanda ca pentru abateri minore să fie folosită pedeapsa cu aplicarea a 5—10 lovituri, „spre înveghierea numai și aitora, iar nu spre schingiuire".

[9] *Ibidem*, f. 3v.; MAPM, t. II, Iași, 1856, p. 637—639.

[10] Arh. St. Iași, Departamentul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dos. 4874, f. 41—44. Inspirîndu-se din circulara domnească citată, Departamentul de Interne a atenționat pe ispravnici în numeroase rînduri, reamintindu-le unele din atribuțiile principale ce revin funcției pe care o dețin *(ibidem*, f. 15, 23, 66—67, 88, 92, 100, 106—107).

[11] „Gazeta de Transilvania", an. IX, (1846), nr. 46, p. 82.

[12] MAPM, t. II, p. 618—623.

[13] *Ibidem*, p. 623.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în anul anterior, a fost încredinţat că numai un control riguros al factorilor administrativi va putea garanta rezultatele scontate ale reformei iniţiate.

Respectînd ordinea în care au fost formulate, dintre noutăţile introduse în instrucţiunile date la începutul anului 1852, amintim cele privind îndeplinirea sarcinilor executive pentru care, de această dată, dregătorii de ţinuturi aveau la dispoziţie o companie de jandarmi, instituţie proaspăt înfiinţată, ce a înlocuit corpul de slujitori afectat isprăvniciei şi privighetorilor de ocoale [14].

În vederea stăvilirii oricăror asupriri pricinuite locuitorilor, vor fi atenţionaţi privighetorii direct răspunzători pentru orice nedreptate comisă în ocoalele lor. Poruncile date de către isprăvnicie vorniceilor satelor, vor fi împărtăşite şi proprietarilor de moşii sau vechililor acestora. O sarcină care fusese prevăzută şi în instrucţiunile anterioare a fost aceea cu privire la raportarea de către ispravnici a semănăturilor şi arăturilor de primăvară şi de toamnă efectuate în ţinut. De data aceasta i se îngăduia cîrmuitorului ţinutal de a numi mazili pentru fiecare ocol care, împreună cu privighetorii, vor supraveghea îndeplinirea lucrărilor la timp şi vor întocmi situaţiile solicitate. De asemenea, aceştia se vor îngriji ca locuitorii să-şi îngrădească ţarinile pentru a le proteja de eventualele stricăciuni, în timp ce, din aceleaşi raţiuni, toţi sătenii erau obligaţi să-şi angajeze cu „zapise" herghelegii, ciobani, jitari pentru paza vitelor [15].

Ca şi instrucţiunile elaborate în vremea lui Mihail Sturza, şi acestea din 1852 au fost completate cu unele dispoziţii şi ordine circulare care au avut în vedere anumite situaţii cu totul speciale: nerespectarea sau neaplicarea prevederilor aşezămîntului agrar privind condiţiile strămutării locuitorilor şi stăvilirea pribegii acestora, obligaţiile ispravnicilor la alcătuirea catagrafiei sau cele „atingătoare de facirea cislilor i împlinirea dărilor de la locuitori şi zeciuielile săteşti" ş.a. [16].

Un loc aparte l-au deţinut dispoziţiile primite de dregătorii ţinutali în primăvara anului 1857, în perioada de pregătire a alegerilor pentru Divanul Ad-hoc din Moldova. Astfel, ministrul de interne, C. Catargi, pe lîngă obişnuitele instrucţiuni privind răspunderea administrativă ce revenea fiecărui ispravnic, a ordonat, cu acelaşi prilej, să nu fie îngăduite „nici un feli de necuviinţi, manifestaţii, agitaţii sau înrîuriri în rezidenţia sau cuprinsul ţinutului, avînd toată privegherea mai cu samă ca lăcuitorii satelor, fără a să însinua răivoitori între ei cu ţintire de a abuza de creditatea (sic!) şi simplitatea lor, să urmeză în bună rînduială a să ocupa de regulata lor chemare agricolă [...]" [17]. Neîndoielnic că toate aceste măsuri

---

[14] *Ibidem*, p. 620. Cu ocazia unei revizii efectuată pe la ţinuturi, directorul Departamentului de Interne, Mihail Kogălniceanu, avea să constate că „la unele ţinuturi urmează o dizarmonie între ispravnici cu comandirii companiilor de jandarmi", din cauză că sînt eludate dispoziţiile colaborării între aceşti factori, că unele „feţă private" îndrăznesc „a maltrata pe cinurile de gios a jandarmurilor", iar ispravniciile „stau fără nici o băgare de samă", că, în sfîrşit, jandarmii primesc însărcinări „peste buna cuviinţă", cu diferite cercetări, „respingeri de însovolnicii, împliniri şi alte asemenea", care revin privighetorilor de ocoale şi altor angajaţi ai administraţiei. În consecinţă, s-a ordonat dregătorilor ţinutali, la începutul anului 1852, că întrucît jandarmii nu sînt „decît pentru eczăcuţăi la caz de nesupunere a vreunei feţă şi de înlesnire lucrărilor ispravniciei şi funcţionarilor ei la slujbele orînduite", ispravnicii să se rezume numai „la slujba privitoare la adivărata lor datorie spre care sînt înfiinţaţi" şi să „păzască o neîntreruptă armonie cu comandiriul companiei pentru cumpănirea săvîrşirii poroncilor ocîrmuirii". (Arh. St. Iaşi, Departamentul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dos. 26314, f. 1—3). Aceleaşi dispoziţii au fost aduse şi la cunoştinţa comandantului regimentului de jandarmi, căruia i s-a semnalat că unii dintre comandanţii companiilor manifestă nesupunere „de a aduce întocmai împlinire poroncilor isprăvniciilor, însuşindu-şi drept de răstălmăcire şi neconvenioasă prelungiri a însărcinărilor pusă asupră-li". Or, nu trebuie să se piardă din vedere, se preciza cu aceeaşi ocazie, că jandarmeria „este pusă supt nemijlocita ascultare a isprăvniciei", fiind menită, ca „putere înarmată [...] de a păzi supunerea către legi şi ocîrmuire, cinste şi avere persoanelor [...]". Ea este considerată „corp militar numai întrucît priveşte uniforma şi disciplina", iar în ceea ce priveşte atribuţiile ei „face parte esenţială şi integrantă administraţiei" *(ibidem*, f. 3, 10).

[15] MAPM, t. II, p. 621—622.

[16] *Ibidem*, p. 28, 74, 647—648.

[17] „Buletin oficial", an XXV (1857), nr. 27 din 4 aprilie, p. 113. La numai două săptămîni de la redactarea circularei citate, Vasile Gnica, venit în fruntea Departamentului de Interne, trimite, la 18 aprilie, o scrisoare circulară către toţi administratorii ţinuturilor,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au fost luate pentru a stăvili propaganda partidei unioniste și a înlesni astfel manevra de falsificare a alegerilor patronate de caimacamul N. Vogoride.

Alături de instrucțiunile din 1852, a fost inițiată și o „îndeplinătoare reformare" a cancelariilor isprăvniciilor și a privighetorilor de ocoale. Propusă domnitorului de către departamentul de resort [18], prin ofisul lui Gr. Al. Ghica, din 10 februarie, trimis tuturor administratorilor de ținuturi, li s-a făcut cunoscut că de la data menționată vor fi obligați să organizeze evidența tuturor actelor primite și trimise din cancelaria isprăvniciei și de către privighetorii de ocoale, conform „povățuirilor" ce au însoțit condicile special comandate în acest scop [19].

Această „reformare" a cancelariilor administrațiilor ținuturilor a urmărit să pună capăt haosului care exista în actele primite și elaborate de acestea, dar și de a contribui la mărirea operativității în rezolvarea anumitor pricini, sau executarea unor porunci, în aceste condiții lesne de supravegheat și controlat. Mai puțin eficace se va dovedi această reformă pentru privighetorii ocoalelor, care nici la această dată nu aveau o reședință stabilă, localitatea de domiciliu a celor aflați în funcție, după vechiul obicei, a continuat să fie considerată ca centru administrativ al ocolului.

După cum am mai precizat, atribuțiile privighetorilor de ocoale au fost inserate în cuprinsul Regulamentului organic. Ele vor fi însă completate sau detaliate întrucît, reprezentînd organul administrativ care întreținea contacte nemijlocite cu locuitorii satelor, fiind obligați a „călători prin ocol pentru a povățui" pe săteni să îndeplinească „îndatoririle și poruncile ce se vor primi", privighetorii de ocoale trebuiau să constituie factorii de bază în aplicarea tuturor dispozițiile cîrmuirii și de supraveghere a respectării lor. Pentru aceasta erau îndatorați a întreține evidența ordinelor primite, după cum se preciza într-un ofis domnesc din 6 decembrie 1840, trimis în regim de circulară către toți privighetorii de ocoale [20]. Între alte atribuții au figurat: să facă grabnic cunoscut publicațiile și poruncile cîrmuirii, „Foaia sătească" urmînd a fi citită în fiecare sat duminica la prînz. Aduse de la isprăvnicie de către un mazil, acestea trebuiau să fie împărțite prin sate de către oameni de încredere aleși din tagma „privilegheților", același procedeu fiind recomandat și pentru poruncile trimise și rapoartele expediate isprăvniciei. Obligați de a cutreiera satele ocoalelor, privighetorilor le era interzis să încaseze vreun ban, fiind salarizați de către stat. De asemenea, trebuiau să vegheze ca banii cutiilor sătești să fie folosiți conform instrucțiunilor Vistieriei, nepercepînd nimic în plus la întocmirea „ciferturilor", precum și la stabilirea zeciuielii pentru cutia sătească. Vor apăra pe locuitori de orice fel de obijduiri sau samavolnicii și nu-i va obliga să presteze munci în afară de cele legiuite, aplicînd întocmai poruncile primite pentru efectuarea lucrărilor agricole. Pentru toate cele întîmplate în ocolul său: tîlhării, epidemii, inundații ș.a., va raporta isprăvniciei, luînd măsurile ce se cuvin. Nu va

---

în care, printre altele, le atrăgea atenția de a avea „priveghere a fi totdeauna în mijlocul oricăreia împregiurări de fire provocatoare unei neorîndui li spre a retrage și a preveni din vreme, prin bine chibzuite măsuri, influențiile pernicioase ce ar putea aduce neliniște publicului, ținîndu-se prin așa măsură echilibrul legal al dunelui tratatului din 30 mart și care, în conformitatea firmanului, făgăduiește în principat concursul unui Divan ales de toate clasele spre reveduirea statutelor țării, înțelegîndu-se că, pre cît guvernul va avea de pravăț stricta neparțialitate în ceea ce privește libera exprimare a unor așa nevoi, pe atîta este dator și cu stăruință a priveghe ca această măsură să nu fie mijloc de ra cugetare și de rătăcire a publicului, ce să se mărginească în înțălegirea lucrărilor în circul numai a celor cîte după înaltul firman sînt îndreptățiți în dezbatere" *(ibidem*, nr 30 din 18 aprilie, p. 125).

[18] La 7 februarie 1857 (Arh. St. Iași, Departamentul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dos. 45059, f. 2).

[19] *Ibidem*, f. 24. Data ofisurilor nu este 18 aprilie cum a fost publicat în MAPM, t. I, p. 646, ci 10 februarie 1852. La 12 februarie, Departamentul de Interne a raportat Sfatului Administrativ că au fost confecționate „25 condici de hîrtie mari cari costisăsc 2 798 lei, din care 126 condici a privighetorilor urmează a fi îmbrăcați în piele", pentru „ferire de ploaie", întrucît aceștia din urmă, se menționează într-un alt document, „umblarea lor esti mai mult calari" *(ibidem*, f. 10). Banul Iancu Tălpiș, șeful secției a II-a din Departamentul de Interne, a fost însărcinat cu efectuarea instructajului la toate isprăvniciile, „pentru păzire în viitorime a dispozițiilor din nou statornicite în regula ținerii cancelariilor isprăvnicești și privighetorești [...]". La 8 iunie 1857 acesta raporta departamentului că și-a îndeplinit misiunea încredințată *(ibidem*, f. 121).

[20] MAPM, t. II, p. 649.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îngădui ca orîndarii să înglodeze în datorii pentru băutură pe locuitori, veghind în permanență la starea sănătății acestora din urmă. Se va îngriji ca drumurile și podurile să fie practicabile în permanență, iar magaziile de rezervă să corespundă scopului pentru care au fost înființate. În sfîrșit, se vor feri să ia mită de la „treptele privileghete" sau de la mazili pentru a fi scutiți de slujbe[21].

Considerați „ochiul și urechea" cîrmuirii, alegerea privighetorilor de către reprezentanții satelor a format o preocupare specială a administrației centrale. La scurt timp de la aplicarea dispozițiilor regulamentare, s-a constatat că acest procedeu pe cît s-a dorit de eficient, „pe atîta s-au văzut că alegire făcută di sate au fost diparti di bunul scopos", întrucît ei s-au dovedit „nedestoinici și nevrednici slujbii încredințate", motiv care explica și desele schimbări din post. Expunînd aceste constatări într-un proiect alcătuit în 1832 de logofătul Al. Ghica, titularul Departamentului de Interne, se avansa propunerea ca privighetorii să fie recrutați dintre boierii mici „sau și din cei mai aleși privilegheți cu știință de carte, nedovediți în jafuri", care să fie proprietari în ocolul respectiv. Pentru a veni în ajutorul vornicelor satelor, cîrmuirea să le facă cunoscut, în prealabil, pe toți cei care întrunesc condițiile de mai sus, iar dacă nu se vor găsi astfel de persoane într-un ocol, să fie propus din alte ocoale ale ținutului respectiv, „și din aceia să-și aleagă ei pe care ar socoti mai primitor lor [...]". Cu aceeași ocazie a fost susținută și ideea confirmării în post de către departament a privighetorilor sau a ocolașilor aleși pentru cîte două ocoale care urmau să fie unite[22].

Deși, inițial, nu a stîrnit nici un fel de interes, ne-am oprit deliberat asupra acestui proiect pentru că, exceptînd propunerea din finalul lui, a fost integral reprodus într-o circulară a aceluiași departament, din 10 decembrie 1833, prin care ispravnicii erau obligați ca înaintea fiecărei dintre alegeri să facă cunoscut însușirile pe care trebuie să le întrunească un privighetor, pentru ca „responsabilitaua, la împotriva urmare în alegeri din partea satilor, să rămîie desăvîrșit" asupra lor, alături de răspunderea pentru „oricare alti abateri la catahrisuri sau răsluiri din sumili haznelii ce li să vor încredința spre împlinire numai asupra satelor alegătoare". Cerînd ca aceste hotărîri să fie publicate, Departamentul de Interne spera că astfel de măsuri vor „aduce pe lăcuitori în osăbită îngrijiri a alegi om care ar fi și de ticna lor și un plăcut chip săvîrșitor poruncilor ocîrmuirii [...]"[23].

Contrar așteptărilor, după cum rezultă și din materialul arhivistic cercetat, și în aceste condiții precizate de la bun început de departament, influențarea premeditată a alegerilor, exercitarea a tot felul de presiuni asupra reprezentanților satelor, au fost practicate pe scară largă, neputînd fi stîrpite nici abuzurile și samavolniciile de tot soiul a unora dintre privighetorii ce au fost confirmați în post[24]. Așa se explică, spre exemplu, faptul că, la 27

---

[21] *Ibidem*, p. 649—652.

[22] Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dos. 250, f. 20—21.

[23] Idem, fond „Litere", P/834, vol. I, f. 164. Pentru confirmarea în post de către Departamentul de Interne a privighetorilor aleși pe un termen de trei ani, a fost imprimat un text special care era înmînat celui ales, cuprinzînd unele dintre atribuțiile mai importante ale funcției (*ibidem*, vol. XII, f. 36).

[24] La 27 noiembrie 1840, Departamentul de Interne înștiința Sfatul Administrativ că, „însărcinînd pe unul din cei mai ispitiți revizori spre secretnoi cercetare a oareșcari abuzuri în ținuturile de gios", acesta, între altele, a raportat că cei mai mulți dintre privighetori și „osăbite față de cinovnici, însușind dreptăți cu totul împotriva cuviinții au uneltit feliuri de zulumuri pintre lăcuitorii satelor, încît i-au supus de le-au făcut însămnati fălci de arătură", așa întîmplîndu-se la ocoalele Bîrlad, Nicorești (ținutul Tecuci), ocolul Tîrgului, Corod (ținutul Tutova) și ocolul Mijlocului (ținutul Fălciu). Iar locuitorii din satele Brădești, Ciortolomu, Cîrligați și Pogonești (ținutul Tutovii) au arat „revizorului Vizant'e pentru scuteală la lucru însoseluirii tîrgului Bîrlad". Alte „catahrisuri" ale privighetorilor ocolului Moldovei au fost raportate de ispravnicia Suceava. Luînd act de aceste abuzuri, la 29 noiembrie, Mihail Sturza a încuviințat măsurile propuse de Sfatul Administrativ, poruncind ca să fie imediat puse în aplicare, „împlinindu-se de la vinovați și numărîndu-se în mîinile lăcuitorilor îndoitul preț al lucrului făcut. Iar pi aceî în asemine făptuiri, izgonindu-să din slujbă, să-s publicar'sască prin Buletin și Foea sătească [...], cu hotărîre de a nu mai fi întrebuințați pe viitoime nici într-o dregătorie a țării. Tot aceste măsuri aplicar'sîndu-se și asupra revizorului necinstit, să adaogi ca către unul ce di-a dreptul fiind orînduit din partea departamentului si s-au abătut la asămine mărșăvii, ca să i se anine de gît o tablă în care vor fi scrisă acești a sale făpturiri și va fi purtat prin satili ocolului" (Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dos. 739, f. 1—3).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

august 1851, Obștescul Divan a hotărît ca eligibile în postul de privighetor de ocoale persoanele care, pe lîngă calităţile pe care trebuia să le întrunească pentru asemenea funcţie, au o proprietate evaluată la cel puţin 10 000 lei şi prezintă o „chezăşie de asemenea valoră" [25].

Din aceleaşi considerente, la 7 aprilie 1852, Gr. Al. Ghica avea să dea o ordonanţă, tipărită şi în foi volante [26], prin care, fiind încredinţat că „îmbunătăţirea şi ocrotirea stării agricole atîrnă în mare parte de bunul rezultat al alegerilor privighetorilor de ocoale", pentru a înlătura „deosebitele neînţelegeri, abateri şi înrîuriri ce pînă acum s-au prilejit", a fixat un nou cadru pentru organizarea şi desfăşurarea modului de recrutare a viitoarelor organe administrative de la nivelul ocoalelor.

În cele 24 de puncte împărţite în trei capitole [27] ale ordonaţiei citate se stabilea: înfiinţarea, în fiecare ţinut, a unei comisii compuse din dregători şi doi boieri numiţi de Departamentul de Interne care, înainte cu 15 zile de data fixată pentru alegeri, va publica pentru informarea celor amatori să candideze să-şi pregătească „titlurile trebuitoare", iar pentru „obştiile locuitoreşti" — ziua, locul şi ocolul unde „au să păşască spre săvîrşirea alegerii". Privighetorii în funcţie care aveau „însuşirea spre a fi aleşi din nou", vor fi suspendaţi din administraţia ţinutală şi înlocuiţi cu supleanţi „rînduiţi din cei mai vrednici amploaiaţi", secretarii privighetorilor neputînd „nici într-un chip a-i înlocui". „Toţi boierii, fiii de boieri, boiernaşul, oricine de o treaptă nesupusă dărilor", de la 25 de ani în sus, va putea să candideze dacă îndeplineşte şi următoarele condiţiuni: să fie stabilit de cel puţin şase luni în ţinutul respectiv, să fie proprietarul unei averi nemişcătoare de 10 000 lei şi să prezinte o chezăşie de o valoare asemănătoare. Pe lîngă aceste „însuşiri" materiale, candidaţii vor trebui „a aduna şi cunoştinţa slujbei" la care aspiră, să aibă „însuşirile morale ce să cer de la tot amploiatul", nefiind acceptaţi să candideze cei care au fost pedepsiţi pentru crime sau pentru vreo vină „cu mărginirea drepturilor politice sau civile", cei care au fost scoşi din slujbe sau care sînt cunoscuţi „obşteşte cu rău purtări".

Ultimul capitol al ordonaţei domneşti a fost consacrat modalităţii de desfăşurare a alegerii privighetorilor. Comisia, candidaţii, vornicii „îndrituiţi de a reprezenta obştiile săteşti şi de a vota", împreună cu „scriitorii satelor", se vor prezenta cu o zi înainte faţă de data fixată în localitatea aleasă ca loc de desfăşurare a alegerilor. Comisiile vor fi întregite cu încă doi secretari, unul desemnat de administraţia ţinutului, celălalt ales de vornicei dintre scriitorii săteşti. În ziua alegerilor, comisiile, împreună cu vorniceii satelor, vor proceda la „cercetarea însuşirilor" candidaţilor în prezenţa acestora. Celor consideraţi că întrunesc condiţiile amintite li se va elibera „un certificat de încuviinţare" şi vor fi trecuţi în lista candidaţilor admişi. Nici un candidat nu va putea fi respins aprioric, se preciza într-un punct special al ordonanţei, fără ca respectivele comisii „să între în cercetarea pricinilor răspunzătoare în fiinţa vorniceilor şi găsindu-se aceste temelnice", se vor menţiona într-un jurnal încheiat separat, care va fi înmînat şi celui în cauză pentru a face apel „la administraţia mai înaltă spre dezlegarea cazului" [28]. Comisiile vor fi obligate de a se abţine de la orice modalităţi de a influenţa alegerile, „lăsînd vorniceilor toată slobozenia voturilor", limitîndu-se doar în a „chema luarea lor aminte" asupra persoanelor care prin verdnicia şi cinstea lor vor apăra interesele obştiilor săteşti şi vor face faţă poruncilor şi însărcinărilor cîrmuirii [29]. După ce vorniceii se vor pronunţa verbal pentru cine optează, „vor adeveri

---

În urma cercetărilor efectuate în ocolul Mijlocului (ţinutul Fălciu), s-a constatat că locuitorii au arat privighetorului 77 de fălci, urmînd a fi despăgubiţi cu suma de 3 850 lei *(ibidem*, f. 8).

[25] „Buletin, foia publicaţiilor oficiale a prinţipatului Moldovii", an XII (1851), nr. 21 din 9 septembrie, p. 99.

[26] MAPM, t. II, p. 655—657. Pentru foile volante imprimate, vezi Arh. St. Iaşi, Departamentul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dos. 45680, f. 4, 7—8.

[27] Intitulate în ordine: „Despre comisiile alegătoare", „Despre însuşirile candidaţilor" şi „Despre chipul alegerii privighetorilor".

[28] În acest caz lucrările alegerilor — se preciza în aceeaşi ordonanţă domnească — nu se „vor pute opri, dezlegarea favorabilă răspunsului urmînd a-i sluji la viitoarele alegeri".

[29] „Comisiile, pre cît să vor mărgini de a înrîuri alegerile — se prevedea la punctul 17 din ordonanţă — pre atîta vor opri şi din partea candidaţilor înrîuririle asupra vorniceilor satelor prin mituire de bani, daruri şi făgăduinţi necuviincioase". Persoanele care vor fi surprinse cu astfel de procedee, vor fi imediat îndepărtate, comunicîndu-li-se şi în scris motivele radierii de pe listele de candidaţi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceasta şi prin punerea peceţii pe foaia alegerii", unde se vor menţiona denumirile satelor care, prin reprezentare, au votat pentru unul dintre candidaţi [30]. Vor fi declaraţi aleşi cei care întrunesc mai mult de jumătatea voturilor exprimate, iar în caz de balotaj urma să se repete operaţiunea alegerii. „Foile de alegire" adeverite de vorniceii satelor, membrii comisiilor şi secretarii lor, însoţite şi de un raport vor fi trimise Departamentului de Interne de către administratorii ţinuturilor, împreună cu titlurile de proprietate şi chezăşiile candidaţilor aleşi [31]. În sfîrşit, ultimul din cele 24 de puncte a instrucţiei prezentate, prevedea lectura lor „înaintea începerii alegerei în auzul candidaţilor şi a vorniceilor satelor".

Elaborate cu scopul de a reduce dacă nu de a înlătura mijloacele de influenţă şi de părtinire, după cum se constată din materialul arhivistic cercetat, aceste dispoziţii aveau să fie, treptat, eludate. Dacă, în linii generale, la alegerile de privighetori din 1852 au fost respectate instrucţiunile de care ne-am ocupat [32], în următorii ani, datorită şi împrejurărilor create de situaţia politică internă a principatului, acestea au fost ignorate.

Aşa, de pildă, la 5 ianuarie 1854, banul Costache Vidraşcu, proprietar din ţinutul Putna, făcea cunoscut Departamentului de Interne cu ocazia alegerii privighetorilor de la ocoalele Zăbrăuţi şi Răcăciuni, că „tot acei mai jăcaşi îşi pregătesc dovezi pentru garanţia cerută de aşezămînt, încît nu mai rămîne nici o îndoială că tot ei se vor alege". În continuare, se solicita îndepărtarea acestor persoane, fiind convins că „orice lege s-ar pune pentru depărtarea înrîuririi prin boieri străini, nu poate împiedeca voinţa ispravnicului şi a vorniceilor care aleg sau să se folosească ei în parte, sau ca să împlinească voinţa ispravnicului" [33].

În urma numeroaselor reclamaţii la adresa candidaţilor şi a unor vicii de formă constatate din lucrările primite de la dregătorul ţinutului, Departamentul de Interne a casat alegerile privighetorilor de la ocoalele Gîrlile şi Bilieşti, dispunînd organizarea altor alegeri, schimbînd, totodată, şi pe unul dintre boierii comisiei [34].

În replică, probabil, la cele hotărîte, ispravnicul ţinutului Putna, Ştefan Stamatin, aflat în această funcţie de şase ani, a recunoscut în raportul său, din 9 noiembrie 1854, trimis superiorilor săi că, într-adevăr, „unia din privighetori au abuzarisit şi abuzarisăsc" din avutul locuitorilor săteni, dar acest lucru se datoreşte în cea mai mare parte faptului că, odată scoşi din funcţie de către el, cei vinovaţi sînt, în schimb, restatorniciţi în post de către departament şi în loc „de a să părăsî, încă mai tare să dedau la asăminea necuviinţi" [35].

---

[30] Pentru a putea uza de dreptul de vot, vorniceii satelor trebuiau să facă dovada împuternicirii din partea localităţilor pe care le reprezintă, neiind acceptate „împuternicirile pe nume de candidat anume cuprins în ale [...].

[31] La punctul 23 se menţiona că, după încheierea alegerilor, „vechii privighetori vor fi reaşezaţi în funcţiile lor pînă la întărirea candidaţilor aleşi". Precizarea se referă, desigur, la privighetorii care au candidat şi nu au reuşit în alegeri. În ceea ce priveşte „întărirea candidaţilor", se menţinea procedeul stabilit de Mihail Sturza, la 30 noiembrie 1840, ca toţi privighetorii „ce s-ar alege, mai înainte de a se întări, să se înfăţoeze înaintea domnului spre a ispiti a lor vrednicie" (MAPM, t. II, p. 657).

[32] Arh. St. Iaşi. Departamentul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dos. 25290, f. 112, dos. 45680, f. 5 şi urm.

[33] *Ibidem*, dos. 45689, f. 58.

[34] *Ibidem*, f. 197.

[35] În calitate şi de dregător şi de „ţinutaş", Şt. Stamatin a propus Departamentului de Interne că întrucît cei mai mulţi dintre privighetorii de ocoale din ţinutul Putna sînt „rînduiţi de-a dreptul de către departament şi care sînt lipsiţi atît de starea materială, cît şi morală", să poruncească organizarea de noi alegeri, angajîndu-se să-şi ia întreaga responsabilitate a respectării celor legiuite. În cazul cînd unii dintre privighetori vor fi îndepărtaţi din post sau vor demisiona, să fie cerută „recomandaţie unei persoane dignă (sic!) de asemene post de la stărostie" şi apoi să fie numit de către departament, pentru că altfel nu consideră să fie răspunzător pentru indivizi care, „după ce nu au filotimie de a sluji cu credinţă, pentru că nu privesc ca întindere carierii lor, mulţămiţi fiind numai prin cîştigurile din ostineala locuitorilor, apoi nici sfială au de dregător, pentru că cunosc foarti bine că dînşii l-ar depărta din funcţie, el prin a lui mijloace iarăşi o capătă" (*ibidem*, f. 40—41). O situaţie similară, din acelaşi an, o întîlnim în ţinutul Botoşani, unde comisia pentru alegerea privighetorilor, constatînd că la ocolul Tîrgului candidatul care s-a prezentat fiind în legătură cu locţiitorul postului de privighetor, cu consimţămîntul căruia a influenţat pe vorniceii satelor, stratîndu-i „cu mai multe oci de rachiu ca cinste pentru a-l alege",

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 19 octombrie 1857, Departamentul de Interne, motivat de „îmbulzirea neîntreruptelor jeluiri și stăruințî", apostrofa administratorii de ținuturi pentru că din „slăbiciune sau hatîruri", nepăsare ori a „osăbitelor înrîuriri" au ajuns la „dispoziția amploiaților subalterni care cu toții nu iubesc integritatea" poziției prin funcția ce o dețin. Astfel de persoane — se arăta în același ordin — „nu merită a fi dregători dacă n-au neatîrnare personală și curajul de a da dreptate oricăreia și mai ales celui slab în contra celui tare". Sesizînd că privighetorii aleși de reprezentanții satelor sînt adeseori schimbați „în favorul sau a unei mijlociri, sau a samavolniciî vroințî" a unor dregători de ținuturi, aspect remarcat și de caimacam [36], departamentul recomanda „păzirea cu sfințenii a următoarelor regule", enumerînd, între altele: să se mențină „demnitatea postului, stăvilind cu asprime orice clevetire asupra guvernului" și chiar ei să se abțină de la „critica poroncilor ce primesc sau lucrările guvernului, precum unii din administratori au obicei a faci", să nu îngăduie abuzurile practicate de subalterni, să nu suspende funcționarii și privighetorii aleși decît, pentru cei din urmă, cu încuviințarea departamentului și să vegheze „a nu să pricinui cu vreo cît de mică asuprire locuitorilor peste datoriile ce-i privesc către proprietate". Cei care se vor abate de la cele mai sus ordonate, cu prilejul celei de a treia „deșteptări" li se va sugera de a-și da demisia din post [37].

Procedeul avea să fie perpetuat, numai așa se explică o nouă atenționare a prefecților de districte prin circulara din 21 august 1859 a Departamentului de Interne. De această dată însă nu s-a mai pus accentul pe alegerea subprefecților, ci pe latura materială a garanțiilor pe care erau obligați „după așezămînt" a prezenta subprefecții „pentru întîmplătoarele mancuri ci ar face" în exercitarea funcției lor. În consecință, prefecții au fost invitați să nu mai recomande persoane pentru a fi numite provizoriu în posturile rămase vacante de a intra în posesia garanțiilor, căci răspunderea materială pentru orice fel de prejudicii va cădea în sarcina lor [38].

După cum se poate lesne constata, suita de circulare, ordonanțe și ofise domnești, dintre care am selecționat pe cele mai importante, demonstrează pe lîngă stăruința cîrmuirii de a readuce în limitele unei depline legalități modul de recrutare a privighetorilor de ocoale sau a subprefecților, numeroasele abuzuri care au dus la eludarea normelor în vigoare din partea unor ispravnici sau prefecți. O stăvilire a lor a constituit o realizare de domeniul imposibilului, atîta vreme cît funcțiile administrative, inclusiv cele din aparatul central de stat, au fost rezervate, în mod exclusiv, celor proveniți din rîndul clasei privilegiate și care, prin concepțiile lor retrograde, nu au făcut distincție între interesele personale și cele obștești, minimalizînd premeditat nu numai atribuțiile postului ocupat, ci și instrucțiile primite de la organele administrației centrale, compromise de inconsecvențele și neputința de a instaura un regim al ordinei și de respect față de legile adoptate.

În fine, nu putem să încheiem acest excurs întreprins în sectorul instituțiilor administrațiilor locale fără să nu ne referim și la veriga care a stat la baza piramidei administrației de stat, și anume vorniceii și pașnicii satelor (termen întîlnit în documente, cel mai adesea, ortografiat sub forma de „pacinic"). Nefiind o soluție ce a aparținut regimului regulamentar, instituția vorniceilor și a pașnicilor a fost numai pusă în cadrul unor tipare noi sub raport *juridic*.

Ales din rîndul membrilor obștei sătești, în prezența privighetorului de ocol și cu consimțămîntul proprietarului moșiei, în cazul în care satul respectiv era așezat pe o pro-

---

l-a radiat de pe lista candidaților, a fixat altă dată pentru alegeri și l-a înlocuit din funcție și pe cel care i-a oferit concursul pentru asemenea fapte (*ibidem*, dos. 45693 f. 257).

[36] Acesta, prin ofisul din 7 decembrie 1856, a poruncit Departamentului de Interne că întrucît a „primit încredințătoare știință că privighetorii de ocoale nu ar fi aleși de locuitorii satelor [...], și că departamentul schimbă pe acești funcționari numind pe alții în loc", în termen de o lună alegerile pentru privighetori să fie încheiate, „avînd privigherii" să nu fie admiși candidații „ce au mai fost depărtați din slujbă și pe acei ce nu ar ave proprietăți potrivit rostirii regulamentului". Totodată, se atrăgea atenția, ca privighetorii să nu mai fie destituiți din post „decît numai cînd, dovedindu-să culpabilitatea, va fi trădat judecății spre vegheri și altor funcsionari" (*ibidem*, dosar 46015, f. 1).

[37] *Ibidem*, f. 46—47.

[38] Casierii prefecturilor, considerați și directori ai cancelariei, vor avea datoria de a păstra aceste garanții. Iar în caz de părăsire a postului, dintr-un motiv sau altul, foștii subprefecți nu vor putea intra în posesia garanțiilor depuse, pînă nu „se vor lua depline informații și încredințări că în sarcina unor asămine garanții nu privești vreo răspundere" (*ibidem*, dos. 45904, f. 266).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prietate particulară, vorniceii au fost scutiți de bir și de toate havalelele „atît pe cap, cît și pe toate vitele" lor, locuitorii satului suportînd, în schimbul îndeplinirii funcției, toate sarcinile fiscale și alte obligații față de stat.

Atribuțiile lor au fost fixate de Sfatul Administrativ în instrucțiunile din 20 martie 1834, care au fost tipărite și difuzate în toate localitățile rurale ale Moldovei [39]. Multe din sarcinile lor urmau să fie îndeplinite în colaborare cu pașnicii, de a căror rol ne vom ocupa în mod separat. Vorniceii, împreună cu pașnicii, potrivit instrucțiunilor citate, se vor îngriji ca cislele să fie fixate „cu dreptate" și „fără cea mai mică asuprire", garantînd achitarea birului la timp, fără ca cele patru sferturi trimestriale să se suprapună. Poruncile cîrmuirii le va primi în scris de la privighetor, vornicelul fiind obligat ca „la acele să prindă toți locuitorii birnici" în mod echitabil. Cu sprijinul pașnicilor se va îngriji de „închezășluirea tuturor locuitorilor satului", această răspundere colectivă urmînd să fie păstrată în scris. Va raporta despre cei cu „răle urmări" și va verifica străinii ce vin în sat, iar cei găsiți fără răvașe de drum îi va duce la privighetor, căruia îi va raporta și despre „cel mai mic lucru rău" sau despre suspecții pe care i-a descoperit aflați în vizită la crîșmarii de la drumuri, la mori sau la oamenii de pe la odăi. Va aduce imediat la cunoștința aceluiași superior nemijlocit orice fel de acte de tîlhărie, urmărindu-i pe făptași distanță de maxim un ceas, precum și despre eventualele „tulburări" sau strămutări fără forme legale ale locuitorilor.

O serie de atribuții ale vorniceilor au fost în directă legătură cu specificul sferei de activități a țăranilor și ale relațiilor lor cu proprietarii de moșii: supravegherea îndeplinirii boieresculuí, îndemnarea locuitorilor la efectuarea arăturilor și sămănăturilor la timp cu obligația vornicelului de a raporta, în chile, cantitatea de recoltă strînsă, să fie practicat și extins grădinăritul, să acorde atenție înmulțirii vitelor de rasă ș.a. În sfîrșit, în fiecare duminică va face lectura în fața sătenilor a legiuirilor sau poruncilor cîrmuirii, cei care nu vor da curs instrucțiunilor primite vor fi îndepărtați din funcție „ca un nepriincios și potrivnic binelui obștesc".

Și aceste dispoziții au fost completate cu altele noi, așa cum, bunăoară, sînt acele din cartea domnească din 4 decembrie 1840, motivate și de „netrebnicia unora din vornicei" care, era încredințat Mihail Sturza, „au întors această măsură binefăcătoare în sarcina locuitorilor" de a alege privighetorii de ocoale, „cu mită, chibzuire și sfătuire între sine, vorniceii au început a da iscăliturí la oricare au cercat a vîna ace slujbă [...] [40]. În consecință, sînt prezentate o serie de recomandări privind desfășurarea acestor alegeri, completate cu respectarea unora dintre îndatoriri sau înșiruirea altora noi puse în sarcina vornicelor: să nu fie îngăduită achitarea antichipată a unor sume de bani pentru efectuarea unor cărăușii de către locuitorii satului, cisla birului să fie cu bună chibzuială pentru că unii dintre sătenii fruntași „cu viclene închipuiri [...], dosind din avutul lor ca să se scutească pe ei", măresc sarcina consătenilor lor ș.a. [41]. Din cele expuse, rezultă că sfera misiunii vorniceilor cuprindea toate aspectele vieții localităților rurale pe care aceștia împreună cu județile trebuiau să o supravegheze și să o dirijeze în funcție de dispozițiile primite.

Deși au fost instituite pentru cu totul alte scopuri, de a împăca sau a judeca pe locuitorii satelor „pentru micile pricini ce se întîmplă între dînșii", județile sătești au îngăduit și unele atribuții pe linie administrativă, amintite în dreptul vornicelor cu care, dealtfel, au colaborat.

Județul sătesc era alcătuit din trei bătrîni „pacinici", aleși de către locuitori, cîte unul din fiecare categorie socială: țărani fruntași, mijlocași „codași" (aici cu sens de nevoiaș, sărac), și unul din preoții satului. El era confirmat de judecătoria ținutală și va delibera în pricini mărunte pînă la plafonul de 15 lei neînțelegerile dintre săteni, vor confirma diverse împrumuturi, făgăduieli de zestre [42], vor primi și păstra ordinele isprăvnicici, vor controla magaziile de rezervă [43], iar din 1853, vor păstra și vor completa condicile împărțite de Departamentul de Interne în toate localitățile rurale din principat, în care vor fi trecute orice fel de învoieli pentru muncă și transporturi efectuate de către locuitori, care

[39] MAPM, t. II, p. 669—672.
[40] *Ibidem*, p. 672.
[41] Ibidem, p. 673—674. Alte instrucțiuni au mai fost transmise din partea Sfatului Administrativ la 29 noiembrie 1843. (*Ibidem*, p. 674—675).
[42] *Ibidem*, p. 677.
[43] *Ibidem*, p. 680—681.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vor fi întărite de privighetorii de ocoale după ce, în prealabil, au controlat dacă locuitorii respectivi nu au şi alte angajamente [44].

Toate aceste instrucţiuni şi dispoziţii la care ne-am referit, aşa după cum am mai afirmat, au fost fie voit ignorate fie, prin interpretarea lor defectuoasă, au dat naştere la confuzii, ceea ce a determinat cîrmuirea, mai ales în urma numeroaselor reclamaţii primite, să revină în repetate rînduri pentru a reîmprospăta personalului din administraţia ţinuturilor şi a ocoalelor unele din cele mai importante atribuţii, însoţite, bineînţeles, şi cu apostrofările de rigoare pentru abuzurile săvîrşite sau pentru neîndeplinirea sarcinilor ce le reveneau.

Din această situaţie s-a născut necesitatea alcătuirii unui instrument care să reunească toate legile, instrucţiunile, dispoziţiile şi ordonanţele domneşti în materie administrativă, care să servească ca un *vade mecum* pentru toţi dregătorii ţinuturilor în exercitarea atribuţiilor lor.

Iniţiativa întocmirii unei astfel de lucrări a aparţinut lui Gr. Al. Ghica. Prin ofisul din 2 decembrie 1850 a numit o comisie de specialişti care a procedat la selectarea, transcrierea şi colaţionarea actelor [45]. Fazele parcurse pentru redactarea finală a acestei lucrări, a cărei animator a fost D. Hasnaş [46], au fost încheiate de-abia în 1855, anul cînd a şi văzut lumina tiparului primul volum. Prin ofisul domnesc din 28 mai 1855 trimis tuturor isprăvniciilor se preciza, pe lîngă utilitatea şi oportunitatea imprimării culegerii de legi amintite că, în viitor, dregătorilor „nu li se va mai îngădui ignorarea sau neaplicarea legilor şi dispoziţiilor publicate în acest manual" [47].

Cel de al doilea volum a ieşit de sub teascul tipografiei „Buciumul român" în 1856. Ambele tomuri ale *Manualului administrativ al Principatului Moldovei* au fost apoi difuzate pentru necesităţile administraţiilor ţinutale, fiind puse şi la dispoziţia publicului amator un număr de exemplare. Fără îndoială că apariţia acestui instrument de lucru din domeniul administraţiei de stat avea să contribuie la eliminarea multor confuzii. Dar, aşa cum de altfel s-a constatat, pe drept cuvînt, „el nu s-a bucurat de aprecierea contemporanilor" [48], fiind foarte rar citat chiar în documentele epocii emise de departamentul de resort.

Un capitol aparte l-a constituit numeroasele abuzuri şi samavolnicii comise de funcţionarii angajaţi din subordinea prefecţilor, cărora însă nu le vom rezerva decît cîteva rînduri. Parte din ele au fost deja amintite în lucrare şi cum, dealtfel, în epocă fenomenul este arhicunoscut, ne vom limita doar în a-l exemplifica prin cîteva cazuri alese din noianul informaţiilor documentare adunate, revelatoare, credem, pentru a confirma încă o dată, dacă mai era nevoie, cele de mai sus. De menţionat că victimele feluritelor nedreptăţi aveau să aparţină celei mai numeroase clase sociale — ţărănimea, aceasta neexcluzînd celelalte pături sociale care, exceptînd boierimea, au avut de suferit de pe urma abuzurilor. Totodată, ţinem să facem observaţia că, aşa după cum rezultă din materialul arhivistic cercetat, toate măsurile pe linie disciplinară ale cîrmuirii au fost îndreptate cu predilecţie împotriva subalternilor ispravnicilor ţinutali, eventualele abateri ale acestora din urmă, şi netăgăduit că ele nu au fost puţine şi neînsemnate, s-au soldat, de regulă, cu simple apostrofări.

Înfăţişînd prin amploare aspectul unui fenomen generalizat în întregul principat, sesizat şi de Sfatul Administrativ, anume că „asupra lăcuitorilor de prin sate să întrebuinţază sîlnicie şi cumpliti bătăi din partea amploaiaţilor subalterni, precum şi din partea slujitorilor comandarisiţi de isprăvnicii pentru feliuri de împliniri [...]", forul amintit a decis în plen, la 28 aprilie 1842, ca Departamentul de Interne să poruncească isprăvniciilor „cu asprime" ca, în viitor, nici unul dintre funcţionarii săi „să nu cutezi ...a rădica mînă obijduitoare asupra lăcuitorilor". Totodată, să li se pună în vedere administratorilor ţinutali că ei sînt datori „a privighe pentru oprire unor asemenea necuviinţări [...], nu numai din partea slujbaşilor" din subordine, „dar şi din parte a oricărie trimis" sau

---

[44] Introducerea acestui procedeu a fost fixată la 23 aprilie 1853, iar „orice înscris în condică" trebuia adeverit cu iscăliturile judeţului sătesc *(ibidem,* p. 668—669).

[45] Pentru detalii vezi Virgil Apostolescu, *Aspecte din activitatea depusă pentru alcătuirea, redactarea şi publicarea Manualului administrativ al principatului Moldova,* în *Ştefan Meteş la 85 ani,* Cluj-Napoca, 1977, p. 117—121.

[46] Tot D. Haneş a fost cel căruia i s-a încredinţat de către Mihail Sturza întocmirea unei culegeri de ofisuri şi dezlegări în domeniul judecătoresc, tipărită în 1844 (vezi nota 6 ; cf. Virgil Apostolescu, *op. cit.,* nota 1, p. 117).

[47] *Ibidem,* p. 120.

[48] *Ibidem,* p. 121.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

amploaiat" al vreuneia din instituţiile centrale, căci „va cădea în răspundere" [49]. Făcînd abstracţie de steriotipia textului care prin tonul său nu poate să surprindă, ceea ce rezultă ca un aspect necontestat este generalizarea a tot felul de silnicii practicate de funcţionarii amintiţi care a atras şi oprobiul cîrmuirii.

În unele situaţii chiar unii dintre dregătorii ţinuturilor şi-au înaintat demisia din postul de ispravnic, motivată de lipsa de probitate şi încredere a subalternilor. La 28 februarie 1852, comisul Costache Iamandi, ispravnicul ţinutului Tecuci, după revizia efectuată în ţinut, ajungînd la concluzia că „orice stăruinţi ar mai urma [...]", tot nu ar putea ajunge la rezultatul dorit, „din împrejurarea numai că la acest ţinut foarti rari să pot găsi persoane cinstite cărora să li să poată pune însărcinări în obiecte mai gingaşi şi mai cu osăbire pentru lăcuitorii săteni", a cerut Departamentului de Interne „a-i încuviinţa ocolirea de la însărcinarea acestei funcsii" [50].

Dar rapacitatea de care au dat dovadă cei cărora le-au fost încredinţate diferite posturi în administraţia de stat aveau să iasă în evidenţă după încetarea în Moldova a ocupaţiei militare a Rusiei, angajată în războiul Crimeii. Sub pretextul necesităţilor cu caracter militar, cantităţi importante din tot soiul de alimente şi furaje, lemne de foc, precum şi sume de bani destinate despăgubirii celor ce le-au furnizat, ori pentru efectuarea diferitelor transporturi, nu aveau să ajungă la adevăraţii lor destinatari.

Alarmat de numeroasele reclamaţii primite din partea „proprietarilor posesori, feţe particulare, lăcuitori de toate clasele", prin care se făcea cunoscut „relile întrebuinţări [...], asupriri şi împilările" ce s-au comis cu prilejul amintit, Departamentul de Interne, prin circulara din 10 iulie 1854, trimisă dregătorilor de ţinuturi aprecia că aceste abuzuri „au ajuns în vîrful suferinţelor" [51]. Ele s-au datorat faptului că „însuşi vornicei satelor, în unire cu privighetorii ocoalelor şi aceştia înţeleşi cu amploaiaţii subalterni şi cănţălăriştii isprăvniciilor, folosindu-să de prilejul slabii privegheri, s-au făcut o clică de jăcuiri la tot prilejul, pentru că asupriţii în zădar mai înfăţoşază tînguirea lor la isprăvnicii fiindcă nu sînt ascultaţi, nu li să ţin în samă, nu să cercetează şi faptuitorii rămîn neînfrînaţi, urmare ce-i încurajează a întrebuinţa cu prisosinţă abuzuri neiertate care, în privirea guvernului, compromeţează şi pe departament". Redarea *in extenso* a acestui citat ne scuteşte de vreun comentariu, el surprinzînd, în puţine cuvinte, o realitate dureroasă de la mijlocul veacului trecut. În consecinţă, li s-a ordonat ispravnicilor să întreprindă cercetări amănunţite pentru a constata cum au fost folosite sumele de bani date pentru încartiruirea trupelor, ce cantităţi de alimente şi furaje au fost date în consumul ostaşilor ruşi şi dacă ele, într-adevăr, au fost achitate locuitorilor de la care au fost procurate, deoarece „multi din feţile de la care s-au luat productele au rămas păgubaşe şi n-au primit plată pînă astăzi [...]". Ba mai mult, sub pretextul aprovizionării trupelor ruseşti au fost adunate „producte şi feliurite obiecte fără nici o analoghie după voinţa şi dispoziţia privighetorilor de ocoale", fără să se elibereze pentru acestea „formalnice cvitanţii după regula poruncită". Abuzuri au fost comise — se arată în aceeaşi circulară — neachitîndu-se, după preţul stabilit, banii cuveniţi cărăuşilor pentru diverse transporturi efectuate. Lemnele de foc aduse în diferite puncte unde au fost „etapuri şi magazale oştineşti", pe lîngă faptul că nu au fost măsurate corect, transportul acestora a fost fixat „la nişte preţuri foarte mari şi apoi ace plată s-au prifăcut în muncă de praşilă, săcire şi coasă [...]". În încheiere, s-a atras atenţia administratorilor de ţinuturi ca să raporteze rezultatele celor descoperite în urma cercetărilor şi să ia măsuri concrete de stăvilire a unor astfel de abuzuri, căci altfel „fără nici o consideraţie va fi supus învinovăţirei ca părtaş necuviinţei", suportînd nu numai consecinţe de ordin material şi îndepărtarea din post, dar „va fi dat supt giudecată spre obşteasca pilduire".

Cum în acest carusel al samavolniciilor au fost antrenaţi cei mai mulţi din factorii administraţiilor ţinutale, rezultatele cercetărilor, după cum era şi de aşteptat, nu au fost satisfăcătoare din moment ce s-a apelat din nou la instituirea unor comisii speciale pentru clarificarea situaţiei. Procedeul a mai fost folosit, dealtminteri, în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812 şi după conflictul armat dintre cele două puteri din 1828—1829, cînd atît în Moldova, cît şi în Ţara Românească, din aceleaşi motive şi în acelaşi scop, au fost înfiinţate comisii de revizie [52]. Prin hotărîrea Sfatului Administrativ Extraordinar din 1 fe-

[49] Arh. St. Iaşi, Secretariatul de Stat, dos. 990, f. 1.

[50] Idem, Departamentul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dos. 44875, f. 131.

[51] „Buletin, foaia publicaţiilor oficiale a principatului Moldovei", an XXII (1854), nr. 56 din 18 iulie, p. 222.

[52] Pentru detalii vezi Gh. Platon, *Comisiile de revizie din Moldova şi activitatea lor în anii 1830 şi 1831*, în *SMIM*, I, 1957, p. 25—68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bruarie 1855, au fost constituite, de data aceasta, şase comisii [53], a căror sarcini au fost detaliate şi în ofisul domnesc din 14 februarie [54], asupra cărora, pentru a nu ne repeta, nu ne mai oprim, întrucît ele, în linii generale, au coincis cu cele stabilite în ordinul circular al Departamentului de Interne din 10 iulie 1854. Ca şi precedentele comisii, şi acum au fost redactate publicaţii către locuitorii satelor cărora li s-a cerut, între altele, întocmirea unui „izvod lămuritor" pentru fiecare sat în parte, „di toate abuzurili pricinuiti lor di către slujbaşii rînduiţi" în perioada cuprinsă de la intrarea trupelor ruseşti în principat şi pînă la retragerea lor [55].

În activitatea de investigare întreprinsă, comisiile aveau să întîmpine serioase dificultăţi, între care lipsa de solicitudine de care au dat dovadă unii dregători ţinutali de a colabora cu membrii comisiilor [56] dar, mai ales, inexistenţa unei evidenţe clare a celor furnizate oştirilor ruse [57]. Desigur, în aceste împrejurări descoperirea tuturor abuzurilor a fost aproape imposibilă. Aceasta nu a însemnat însă o piedică insurmontabilă din moment ce, spre exemplu, comisia de la ţinutul Botoşani, în urma încheierii lucrării, a întocmit un dosar însumînd 900 de file şi conţinînd atît piese justificative, dar mai ales încriminatorii [58].

Este de prisos, credem, să mai intrăm în amănunte, căci am depăşi astfel tematica lucrării. Am urmărit doar să surprindem aceste fapte reprobabile, care şi prin ceea ce a urmat demonstrează cu prisosinţă mentalitatea unei societăţi aflate în pragul iminentei descompuneri.

Care a fost preludiul acţiunii întreprinse de cîrmuire în 1854 şi 1855, îl deducem din publicarea, la 28 martie 1857, a unui ordin emis de titularul Departamentului de Interne, prin care se stabilea că, exceptînd pe cei a căror îndepărtare din funcţiile publice au fost anunţate prin publicaţiile oficiale, la alegerile de privighetori vor fi acceptaţi să candideze şi persoanele care au fost supuse cercetărilor şi găsite vinovate de comisiile amintite. Motivarea acestei decizii s-a datorat aprecierii că, în urma analizei lucrărilor întocmite de acele comisii, „greşelile acestor feţă nu sînt decît nişti mici scăpări din vedere şi neîndepliniri de formalităţi care, din cauza grăbirii cu care să cereau a fi îndeplinite trebuinţele oştirilor, au rămas necompletate" şi, mai mult chiar, „asemenea descoperiri nici au meritat a fi adusă la cunoştinţa şefului guvernului", iar drepturile civile nu pot fi refuzate nimănui „fără mai întîi a fi giudecate faptele şi hotărîte de către instanţele competente [...]" [59].

Reorganizării, după 1832, a teritoriului Moldovei din punct de vedere administrativ i-a corespuns, pe plan instituţional, şi o redimensionare a atribuţiilor organelor locale ale administraţiei de stat, a cărui nomenclator de funcţii, în linii generale, a continuat prin tradiţie situaţia din epoca anterioară. În perioada regulamentară, în condiţiile separării puterii administrative de cea judecătorească, au fost precizate cu mai multă claritate competenţa organelor administraţiei şi au fost introduse dispoziţii noi în ceea ce priveşte modalităţile de cooptare în posturile administrative a ispravnicilor, a privighetorilor de ocoale şi a vornicelor satelor. Pe măsură ce avansăm în perioadă, a crescut şi importanţa funcţiei de sameş, de care ne-am ocupat mai puţin. Răspunzînd de sectorul contabilicesc al ţinutului, sameşul, în unele cazuri, putea înlocui temporar administratorii de ţinuturi, el fiind considerat, mai tîrziu, şi director al cancelariei isprăvniciei.

---

[53] Arh. St. Iaşi, Secretariatul de Stat, dos. 1916, f. 1—2.

[54] *Ibidem*, f. 102—103. În aceeaşi zi, Sfatul Administrativ a alcătuit şi lista comisiilor, compusă fiecare din cîte trei membri, repartizîndu-se cîte o comisie la două ţinuturi. Cum din diferite motive invocate o parte dintre boierii desemnaţi ca membrii şi-au declinat sarcina încredinţată, notăm numai adjutanţii domneşti numiţi în aceste comisii: maiorul Savu Manu pentru ţinuturile Dorohoi şi Botoşani, colonelul Fote la Suceava şi Neamţ, căpitanul C. Aslan la Roman şi Bacău, maiorul A. Cogălniceanu la Putna şi Tecuci, colonel A. Iacovachi la Covurlui şi Tutova, iar colonelul Teodor Cazimir la Fălciu şi Vaslui. Ţinutul Iaşi nu a fost menţionat în listă. *(Ibidem*, f. 104).

[55] Arh. St. Iaşi, Departamentul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dos. 34664, f. 1—5. Astfel de „publicaţii" au fost adresate şi proprietarilor de moşii, arendaşilor, vechililor de moşii *(ibidem*, f. 6—7, 221).

[56] Arh. St. Iaşi, Secretariatul de Stat, dos. 1916, f. 94, 111.

[57] *Ibidem*, f. 127, 140.

[58] *Ibidem*, f. 131.

[59] „Buletin, foaia publicaţiilor oficiale a principatului Moldovei", an XXV (1857), nr. 25, p. 105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Stăruința cîrmuirii de a stăvili numeroasele abuzuri, practicarea venalității și a tot felul de samavolnicii nu a putut să se soldeze cu rezultate concrete, atîta timp cît accesibilitatea la funcțiile amintite (cu precădere la cele de ispravnic și de privighetor de ocol) era dictată de interesele înguste ale clasei boierești.

În ceea ce privește terminologia, trebuie să remarcăm că în deceniul șase al secolului XIX s-a procedat la o modernizare tacită și în domeniul administrației, fără vreo decizie oficială, denumirile de ținut, ispravnic, isprăvnicie, privighetor de ocol, fiind treptat înlocuite cu termenii de district, administrația districtului, prefect, subprefect și chiar pretor (tot pentru privighetorul de ocol). De la acest fenomen nu au fost exceptate nici tradiționalele denumiri ale vorniciei de Botoșani, pîrcălăbiei de Galați sau Covurlui și a stărostiei Putna.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OȘTIREA NAȚIONALĂ ÎN PROCES DE REORGANIZARE ÎN MOLDOVA (1834—1849) (I)

DE

ANGHEL POPA

Anul 1834 reprezintă un moment de referință în istoria Țărilor Române și respectiv a Moldovei, consemnînd intrarea în vigoare efectivă a Regulamentului Organic și începutul domniilor regulamentare. Convenția de la Petersburg, din ianuarie 1834, încheiată între Imperiului otoman și cel rus [1], stipula evacuarea Principatelor [2] și numirea numai de această dată — contrar prevederilor Regulamentului Organic — și în mod excepțional, a domnitorilor [3], avînd avizul ambelor puteri interesate.

După plecarea lui Kiselev din Iași [4], urmată de cea a vicepreședintelui Mircovici [5], administrația rusească în Moldova lua sfîrșit [6]. Cu acordul puterii suzerane și protectoare, a fost numit domn al Moldovei Mihail Sturdza, care, după obținerea investiturii la Constantinopol [7], și-a început domnia efectivă la 15 iulie 1834 [8], ceremonia instalării avînd loc la 26 august [9]. Prin numirea noului domn se deschidea o epocă nouă în istoria Moldovei, înregistrîndu-se însă și un nou succes al politicii ruseți în Principate, domnul fiind „prietenul statornic al Rusiei, avînd prin Sturdzești [...] cele mai bune legături la Petersburg" [10].

---

[1] Karl Marx, *Insemnări despre români (Manuscrise inedite)*, București, 1964, p. 120.

[2] După cum informa o sursă austriacă, la 21 februarie 1834, Convenția de la Petersburg „regularisește spre deplina mulțămire a Porții, oarecare ponturi atingătoare de tractatul de Adrianopoli, precum deșărtarea Principatelor... de micul număr a trupelor rosiene..." („Albina românească", Iași, an VI, nr. 23 din 25 februarie 1834, p. 94).

[3] Problema numirii domnilor a preocupat într-o largă măsură Petersburgul, începînd din 1830, de atitudinea acestora depinzînd succesul sau insuccesul politicii ruseți în Principate [Al. Vianu, *Rusia și numirea primilor domni regulamentari* (1830—1834), în *AUB*, ist., anul XI, nr. 26, 1962, p. 53—56].

[4] Kiselev părăsește Iașul la 11 aprilie 1834 („Albina românească", Iași, anul VI, nr. 36, din 12 aprilie 1834, p. 138), prilej cu care a trecut în revistă trupele garnizoanei, concentrate la Copou („Buletin. Foaie oficială", Iași, anul II, nr. 27 din 12 aprilie 1834, p. 229).

[5] Începînd cu 1 aprilie 1834, Kiselev făcea cunoscut Sfatului Administrativ că administrația Principatelor era preluată de Mircovici (ibidem, nr. 20 din 18 martie 1834, p. 199) pînă „la hotărîtoarea înscăunare a Domnilor"... (ibidem, nr. 26 din 8 aprilie 1834, p. 223). Abia la 6 septembrie 1834 Mircovici părăsește Iașul („Albina românească", Iași, anul VI, nr. 78 din 9 septembrie 1834, p. 301).

[6] Prin „Ofisul" din 8 iulie 1834, Mircovici se adresa domnului, făcîndu-i cunoscut „că de astăz contenesc lucrările vremelnicești Rosienești Ocîrmuiri" („Buletin. Foaie oficială", Iași, anul II, nr. 52, din 12 iulie 1834, p. 323).

[7] La 18 aprilie 1834, Mihail Sturdza se îndrepta spre Constantinopol pentru a primi investitura. De la București, călătorea împreună cu viitorul domn al Munteniei, Alexandru Ghica (ibidem, nr. 29 din 19 aprilie 1834, p. 235).

[8] Ibidem, nr. 53, din 15 iulie 1834, p. 328.

[9] Duminică 26 august 1834, „s-au împlinit întronarea pre înălțatului domn ocîrmuitoriu a Moldovei, cu toată pompa potrivită sfinției și mărimii acestui act religios și politicesc" („Albina românească", Iași, anul VI, nr. 75 din 30 august 1834, p. 279—282).

[10] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. III, ed. II, București, 1929, p. 378—379. Cu privire la evoluția Moldovei în timpul domniei lui Mihail Sturdza și aprecieri referitoare la activitatea contradictorie a acestuia, vezi: Alexandre A. C. Stourdza, *Régne de Michel Stourdza, prince règnant de Moldavie*, Paris, 1907; Ioan C. Filitti, *Domniile române sub*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Printre numeroasele probleme cu care a fost confruntată noua domnie în Moldova, au fost şi cele de ordin militar. Prin retragerea administraţiei şi trupelor ruseşti de ocupaţie [11], domnul devenea conducătorul suprem al armatei pămîntene, instituţie căreia îi revenea, în noile condiţii, în exclusivitate, sarcina pazei la hotar şi obligaţia de a acorda sprijin, conform noii legislaţii cu caracter militar (1832—1834), corpului de slujitori în ce priveşte asigurarea ordinei interne.

În condiţiile existenţei în Principate a unui puternic şi evident curent revoluţionar ce tindea spre realizarea unităţii şi independenţei naţionale [12], era cu atît mai explicabilă atenţia acordată armatei ca singura instituţie capabilă de a sprijini şi apăra aceste deziderate ale naţiunii române. În acest context, măsurile ce vor fi iniţiate în Moldova pe plan militar, mai mult ca în perioada precedentă, tindeau la ieşirea din încorsetajul impus de Regulamentul Organic şi la consolidarea armatei, chiar dacă împrejurările politice nefavorabile au impus domnului Mihail Sturdza declaraţii oficiale ce reduceau armata, aparent doar, la un rol poliţienesc [13]. Discordanţa dintre aceste „declaraţii" şi atitudinea domnului faţă de armată ca instituţie era evidentă şi lesne de sesizat. Într-o perioadă relativ scurtă de după preluarea conducerii efective a Moldovei, domnul a procedat la numeroase avansări în armată [14] şi, fapt nu lipsit de semnificaţie, cei doi fii ai săi, Dimitrie şi Grigore intrau în oştire cu gradul de cadeţi [15]. Totodată, ca urmare a demersurilor făcute de domn pe lîngă Curtea suzerană, sultanul „a binevoit a întări miliţiei noastre dreptul de a avea steag, după modelul de noi propus, după care s-au înfiinţat acel cu număr 1-iu pentru infanterie şi acel cu nr. 2 pentru cavalerie"... [16]. Erau primele drapele înmînate batalionului şi escadronului mol-

---

Regulamentul Organic, Bucureşti, 1915 : D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui Mihail Sturza*, Iaşi, 1947 ; idem, *Civilizaţia în Moldova în perioada 1834—1849*, în *AIIAI*, XIII, 1976, p. 1 şi urm.

[11] Din dorinţa de a-şi asigura un control militar în Principate, în noile condiţii, Rusia a menţinut un adevărat „culoar militar" prin Moldova şi Muntenia, sub pretextul realizării unei legături cu garnizoana de la Silistra. Situaţia a fost perpetuată pînă la 9 septembrie 1836. (D. Ciurea, *op. cit.*, p. 23). La 13 aprilie 1836 Departamentul din Lăuntru se adresa Eforiei Iaşi spre a lua măsuri pentru asigurarea cazării soldaţilor ruşi din cele 3 batalioane ale regimentului Podolski, care, în perioada 14—16 aprilie 1836, urmau să cantoneze în Iaşi, aflaţi în drum spre Silistra (Arh. St. Iaşi, Eforia Iaşi, dosar 63, f. 17). Ofiţerii erau cazaţi la persoane particulare, aşa cum era cazul celor din batalionul al 3-lea al regimentului Jitomirski (ibidem, f. 109, 110).

[12] Rapoartele consulilor străini aflaţi la Iaşi evidenţiază aspiraţiile românilor spre unire şi independenţă prin refacerea vechii Dacii (Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 9—10).

[13] Cu prilejul înmînării primelor drapele batalionului şi escadronului, domnul a subliniat că scopul armatei este „spre păstrarea orînduielilor statornicite şi a bunei liniştitei petreceri a compatrioţilor. Acesta este sîngurul scopos pentru carile vi s-au încredinţat armile"... („Albina românească", Iaşi, anul VI, nr. 96 din 11 noiembrie 1834, p. 372). Prin „înaltă poroncă de zi", pe armată, din 25 ianuarie 1846, se sublinia că „sabia unui militar nu poate fi trasă din teaca ei decît atuncea numai cînd împregiurările privitoare către liniştea obştească ar îndemna pe înalta cîrmuire a poronci mai ales în Principatul acesta în care miliţia nu are altă chemare, decît pentru cele privitoare înăuntru" („Buletin. Foaie oficială", Iaşi, anul XIV, nr. 8 din 27 ianuarie 1846, p. 49). Cf. „Gazeta de Transilvania", anul IX, nr. 13 din 11 februarie 1846, p. 49—50).

[14] Vezi ordinile de zi pe armată din 15 („Albina românească", Iaşi, anul VI, nr. 68 din 5 august 1834, p. 169) şi 29 iulie 1834 (ibidem, nr. 69, din 9 august 1834, p. 273).

[15] Cei doi fii ai domnului, Dimitrie şi Grigore erau numiţi : primul „la compania întîi de infanterie, iar cel al doile la escadronul de călărime" (ibidem, nr. 67 din 2 august 1834, p. 265).

[16] Ibidem, nr. 96 din 11 noiembrie 1834, p. 371. Cele două drapele se află în colecţia Muzeului militar central. Sînt de formă pătrată, fiind confecţionate din tafta de culoare roşie şi albastră, deosebindu-se prin dimensiuni : cel de la infanterie are 1,44 m, iar al cavaleriei, 1,15 m. (Descrierea detaliată a drapelelor la Elena Popescu, *Drapele înmînate unităţilor oştirii din Moldova în perioada 1834—1858 existente în colecţia Muzeului militar central*, în *SMIMM*, nr. 2—3 din 1969—1970, p. 298—299). Pentru confecţionarea steagurilor s-au cheltuit 3057 lei şi 30 bani (Arh. St. Iaşi, Miliţia pămînteasc, tr. 1760, op. I 2009, dosar 1014, f. 4).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dovean, la 8 noiembrie 1834, în cadrul unei ceremonii, cu care prilej unitățile au depus și jurămîntul [17].

Privind evoluția organizării armatei pentru perioada analizată, este de remarcat că a cunoscut transformări privind structura pe arme. În acest sens, au fost depuse eforturi de conducerea militară, ce tindeau spre organizarea în unități distincte a infanteriei și cavaleriei, completate de structurarea unor noi arme, ambele aspecte vizînd și ducînd la o majorare a efectivelor militare, contrar dispozițiilor Regulamentului Organic. Dacă în ce privește cavaleria, pînă la 1850 nu vor avea loc transformări [18], efectivele infanteriei vor cunoaște o majorare în 1845, cînd s-a constituit un al doilea batalion, organizat în patru companii și avînd un efectiv de 912 oameni [19]. Printr-o hotărîre a Sfatului Administrativ din 1846, batalionul urma să fie completat în 1848 cu a cincea companie [20]. În acest sens, la 14 octombrie 1847 [21], hatmanul D. Sturdza solicita Sfatului Administrativ ca, începînd cu 1 ianuarie 1848, să înceapă recrutările soldaților necesari, din ținuturile Neamț, Roman și Bacău [22]. Pentru întreținerea noului batalion, Obișnuita Obștească Adunare votează o lege, întărită de domn la 9 iulie 1845, conform căreia urma „să se analoghisască cîte opt parale la leu, adecă două zecimi în dări a totalului număr a dajnicilor și anume: a birnicilor satelor, a oamenilor fără căpătîiu, a mazilo-ruptașilor i ruptelor Vistieriei, bejenarilor hrisovuliți, negutitorilor i a meșterilor patentari și a jidovilor" [23].

Reînființarea celui de al doilea batalion a impus conducerii armatei noi măsuri privind recrutarea. La 30 ianuarie 1845 [24], în cadrul Obișnuitei Obștești Adunări, este prezentat un proiect elaborat de hatman, intitulat „Despre recrutație" [25], care legifera principiul tragerii la sorți și obligativitatea pentru sate ca, la liberarea din armată a recruților dați, fiecare să primească doi boi și o vacă [26]. La 2 februarie 1845, proiectul este aprobat [27]. Concomitent sînt luate măsuri privind scutirea de capitație a celor recrutați în armată. La 10 martie 1845, problema a fost expusă în cadrul Obișnuitei Obștești Adunări, prin raportul nr. 303 a Sfatului Administrativ [28]. Proiectul prezentat acorda scutire de dări numai părinților sau familiei recrutului. În lipsa acestora, soldatul primea din Vistierie bani, reprezentînd capitația unei familii [29]. Domnul sancționa proiectul, conferindu-i putere de lege [30].

---

[17] „Albina românească", Iași, anul VI, nr. 96 din 11 noiembrie 1834, p. 372.

[18] D. I. Georgescu, *Istoria armatei române și a războaielor poporului românesc*, partea I-a, ed. a II-a, București, (f.a.) p. 87. Vezi și (G. ?), Scărlătescu, *Rezumat istoric al organizării armatei noastre* (f.l.), (1905), p. 25; *Istoricul armatei române. Administrația Comandamentele, corpurile de trupă și serviciile*, București, 1902, p. 132.

[19] În ședința din 26 ianuarie 1845, a Obișnuitei Obștești Adunări a Moldovei, a fost prezentat proiectul privind organizarea celui de al doilea batalion (*APR*, t. XIII, partea a II-a, p. 11). Proiectul a fost aprobat la 2 februarie 1845 *(ibidem*, p. 15, 106). Conform statului, batalionul era organizat astfel: 1 maior în funcția de comandant; 4 căpitani comandanți de roți; 8 locotenenți; 8 sublocotenenți; 16 cadeți; 48 subofițeri; 1 tambur major; 16 toboșari și gornișți; 24 muzicanți; 2 scriitori; 768 soldați de front și 16 soldați neînarmați *(ibidem*, p. 100). Salariile pe un an pentru întregul batalion, îmbrăcămintea necesară și bugetul pentru o perioadă de 6 ani, în *ibidem*, p. 101, 102, 103, 104—105. Cf. „Buletin. Foaie oficială", Iași, anul XIII, nr. 97 din 9 decembrie 1845, p. 497—498; nr. 98 din 13 decembrie, p. 500; nr. 99 din 16 decembrie, p. 503—504.

[20] *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1960, p. 115.

[21] *Ibidem.*

[22] *Ibidem*, p. 116.

[23] *Manualul administrativ al Principatului Moldovei...*, t. II, 1856, p. 1.

[24] *APR*, *cit.*, p. 14.

[25] *Ibidem*, p. 110.

[26] *Ibidem*, p. 112—115.

[27] *Ibidem*, p. 115—116.

[28] *Ibidem*, p. 33, 35.

[29] *Ibidem*, p. 304—305.

[30] *Ibidem*, p. 305. O problemă deosebită pentru autorități a constituit-o cea a soldaților liberați din armată, privind locul unde urmau să se stabilească și drepturile de care beneficiau la sfîrșitul celor 6 ani de slujbă. În acest sens, Departamentul din Lăuntru recomanda Sfatului Administrativ „ca fiisticare ovolnit să să trimită numaidecît fără cea mai mică cruțare la satul pentru care au slujăt"..., pentru „a să găsi prin toate satele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Progresele înregistrate de artilerie pe plan european, la începutul veacului XIX [31], o impuneau ca principală componentă a oricărei armate moderne. Răspunzînd acestui comandament militar al veacului, conducerea armatei din Moldova a depus eforturi pentru a organiza artileria ca armă. Inițiativa i-a aparținut domnului Mihail Sturdza, care, la 1834, a făcut demersuri la Petersburg în vederea achiziționării a 4 tunuri [32], cu care dorea să organizeze o primă subunitate de artilerie. Dacă cererea domnului nu a fost aprobată, în schimb țarul, în același an, a oferit Moldovei, sub formă de cadou, un tun „din aceie turcești", de la Călărași [33]. Tunul a fost repartizat garnizoanei de la Galați, fiind singurul de care dispunea armata Moldovei la această dată. Noi încercări sînt făcute la 1836 cînd hatmanul T. Balș, într-un raport adresat domnului, solicita să se facă demersuri la Petersburg prin intermediul generalului Muravieff — comandantul Corpului 5 de infanterie încartiruit în „Prințipaturile acestea și cetatea Silistra" — pentru a fi obținute 5 tunuri [34]. La 6 iunie 1836, domnul intervenea pe lîngă general pentru obținerea tunurilor [35]. Nu cunoaștem dacă generalul a dat sau nu curs cererii, dar Petersburgul abia la 1846, în urma unor noi demersuri, aprobă primirea unui grup de ofițeri și soldați care urmau să se specializeze în artilerie [36]. Instruiți în cadrul brigăzii de artilerie a Corpului 5, aflat sub conducerea generalului Lüders, se reîntorceau în țară în vara anului 1848 [37]. Instrucția acestei baterii, aflată în situația paradoxală de a fi lipsită de piesele de artilerie, se va face la singurul tun deținut de armata Moldovei din 1834 [38]. Abia în vara anului 1849, prin trimiterea a 5 tunuri [39] de către sultan, putem vorbi de existența de facto și jure a primei baterii de artilerie în Moldova.

---

de acești ovolniți, oameni prahtisiți în deștiplină, să fie spre pildă celorlalți lăcuitori în gospodăreștile îndeletniciri, ba la întîmplări de nevoi neprevăzute, să fie de întrebuințat arme fără săială, cu nădejdi de toată ispravă, ca di la niște oamini deprinși cu arme"... (vezi adresa nr. 8503 din 28 aprilie 1841. Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 908, f. 3—4). Deoarece soldații liberați erau „tratarisiți ca făptuitori criminaliceșți"..., Hătmănia a obținut aprobarea Sfatului Administrativ de a le acorda dreptul de a se stabili unde doreau și să nu fie supuși birului, atît timp cît nu se căsătoreau (vezi adresa hatmanului nr. 1331 din 28 iunie 1841. Ibidem, f-1—2). Măsura s-a dovedit în timp nefolositoare, deoarece foștii militari nu se reîntorceau de regulă nici în satele care i-a dat în slujbă și nici în cele din care proveneau. Se stabileau prin tîrguri și refuzau să lucreze pămîntul sau „vreo industrie folositoare". De aici numeroase intervenții ale Departamentului din Lăuntru pe lîngă Sfatul Administrativ, în vederea obligativității soldaților de a se reîntoarce în satele care i-a dat în slujbă. Intervenția domnului, prin rezoluția din 13 decembrie 1849, obliga Departamentul din Lăuntru ca, în colaborare cu Hătmănia, să elaboreze un proiect pentru a da o rezolvare definitivă problemei (ibidem, f. 10).

[31] Marin Nicolescu și alții, *Evoluția artileriei române*, în „Buletinul artileriei", nr. 3, 1968, p. 30; Nicolae Negulescu și alții, *Dezvoltarea tehnicii de artilerie în țara noastră*, în „Buletinul artileriei", nr. 3, 1968, p. 55—66. Cf. Miclescu B. Andrei, Focșeneanu I. Mihail, *Istoricul artileriei române*, extras din „Revista artileriei" nr. 5—10, Pitești, 1942.

[32] *Istoria artileriei române*, București, 1977, p. 60.

[33] Vezi ordinul colonelului Stamate, nr. 1080, din 11 martie 1848, către colonelul Mișcenco, din care reiese că tunul a fost oferit de țar în 1834 (Arh. St. Iași, Miliția pămîntească, tr. 1760, op. 2009, dosar 803, f. 8).

[34] Hurmuzaki, *Documente...*, supliment I, 5, p. 457.

[35] *Ibidem*, p. 461.

[36] Grupul de artileriști trimis pentru specializare în Rusia era constituit din locotenenții Lazarachi și Oatul, cadeții Filipescu, Statachi și Cernat, 18 soldați și un subofițer („Albina românească", Iași, anul XX, nr. 26 din 28 martie 1848, p. 103). La 13 iunie 1846 grupul părăsea Moldova (ibidem, anul XVIII, nr. 49 din 23 iunie 1846, p. 193).

[37] Reîntoarcerea în țară a grupului de artileriști din Rusia are loc la 23 martie 1848 (*ibidem*, anul XX, nr. 26 din 28 martie 1848, p. 103).

[38] Comandantul Dejurstvei din Iași ordona la 11 martie 1848, colonelului Mișcenco din garnizoana Galați, să pregătească muniția și tunul pentru „exercițiia ce comanda de artilerie, ce a fost în Rusia la învățătură, urmează a face"... (Arh. St. Iași, Miliția pămîntească, tr. 1769, op. 2009, dosar 803, f. 8).

[39] Prin ordinul de zi pe armată nr. 7, noul domn, Grigore Al. Ghica făcea cunoscută bunăvoința sultanului prin oferirea celor 5 tunuri armatei moldovene („Buletin. Foaie oficială", Iași, anul XVII, nr. 67 din 25 august 1849, p. 275—276).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cadrul procesului de modernizare a armatei din Moldova, constatăm preocupări privind organizarea marinei militare. Progresele navigației în Țările Române la începutul veacului XIX [40], întărite prin tratatul de la Adrianopol și completate de obținerea dreptului de navigație sub pavilion românesc, pe Dunăre în 1834 [41] și Marea Neagră în 1836 [42], au creat condiții favorabile și pentru organizarea marinei militare. Pentru perioada analizată, nu putem vorbi despre existența unei marine militare propriu-zise, ci de constituirea — în cadrul eforturilor generale privind organizarea unei flote comerciale — a unei mici flotile militare. Bazele acesteia au fost puse prin prevederile tratatului de la Adrianopol, completate de Regulamentul Organic.

Înființarea Carantinei de la Galați, în 1830, a impus constituirea unei forțe portuare polițienești cu misiunea de a veghea la respectarea normelor de carantină în port. În acest sens, existau 6 caiace cu vîsle [43], completate, în 1835, de o navă armată cu tunuri. În același an, s-a organizat și primul corp de poliție fluvială [44]. Deoarece ambarcațiunile aflate în serviciul carantinei erau uzate fizic și nu corespundeau obligațiilor portuare, lărgite față de perioada precedentă, în 1841, s-a făcut propunerea de către Comitetul sănătății, pentru construirea unui vas militar cu pînze, dotat cu 5 tunuri și având un echipaj de 23 marinari [45]. Construit în portul Galați, vasul numit „Emma" a fost dat în folosință în 1843 [46]. Cele cinci tunuri necesare au fost aduse în 1844, de la arsenalul din Torino [47]. Alături de acest vas, mai existau pentru paza de la vărsarea Siretului și Prutului, două ambarcațiuni: „Galați" și respectiv „Ștefan cel Mare", ambele construite tot la șantierul naval Galați [48], având în dotare fiecare cîte un tun de 75 mm [49]. În perioada ce a urmat, au fost depuse eforturi în vederea construirii unor șalupe canoniere — care prezentau avantajul că puteau fi puse în mișcare de pînze și vîsle — și a patru vase la arsenalele austriece [50], intenție abandonată, conducerea armatei orientîndu-se definitiv spre construirea acestora în țară. În 1847, flotila militară a fost completată cu trei șalupe canoniere, prin aceasta efectivele marinei militare moldovene fiind de 482 oameni [51]. Recrutați pe aceleași baze ca și trupele de uscat, marinarii flotilei militare prezentau deosebiri în ce privește dotarea în armament și uniforme, instruirea și durata serviciului, care era de cinci ani [52]. Provenită din trupele de uscat, flotila din Moldova avea să cunoască, în perioada următoare, numeroase transformări ce o vor înscrie în amplul proces de modernizare a oștirii, ocupînd un loc distinct ca armă în structura armatei, prin dezvoltarea marinei militare.

Paralel cu acest proces de consolidare a armatei ca structură organizatorică, are loc o amplă acțiune de majorare sub raport numeric a formațiunilor cu caracter semimilitar. Regulamentul Organic nu prevedea restricții sub aspectul organizării și a efectivelor acestor formațiuni cu un profund caracter popular, element ce a fost speculat de conducerea militară, care le-a acordat o atenție deosebită sub aspectul efectivelor și al organizării militare, cu

---

[40] I. Toderașcu, *Informații noi privind șantierul naval din Galați (sfîrșitul secolului al XVIII-lea — prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, în *AIIAI*, IX, 1972, p. 205—220; idem, *Preocupări pentru îmbunătățirea mijloacelor de navigație în Principatele române (prima jumătate a sec. al XIX-lea)*, extras din *AȘUI*, ist., XX, fasc. 1, 1974, p. 1 și următoarele.

[41] *Manualul administrativ al Principatului Moldovei...*, t. II, p. 106.

[42] *Ibidem*, p. 107—108.

[43] Nicolae Bîrdeanu, Dan Nicolaescu, *Contribuții la istoria marinei române*, vol. I, *Din cele mai vechi timpuri pînă în 1918*, București, 1979, p. 133.

[44] *Ibidem*, p. 134.

[45] *Manualul administrativ al Principatului Moldovei...*, t. II, p. 514.

[46] „Albina românească", Iași, anul XV, nr. 38 din 16 mai 1843, p. 149. Vezi și „Așezămîntul și instrucțiile pentru vasul înarmat ce s-au înființat în portul Galați, pentru postul de branvahtă", în *Manualul administrativ al Principatului Moldovei...*, t. II, p. 515—518.

[47] I. Toderașcu, *Marina Țării Moldovei pînă la unirea principatelor române*, extras din *AIIAI*, t. XIV, p. 16.

[48] *Ibidem*.

[49] Constantin Ciuchi, *Istoria marinei române în curs de 18 secole...*, Constanța, 1906, p. 81—82.

[50] I. Toderașcu, *op. cit.*, p. 16—17. Pentru amănunte vezi idem, *Informații privind șantierul naval din Galați (sfîrșitul secolului al XVIII-lea — prima jumătate a secolului al XIX-lea)...*, p. 208, 210—211.

[51] Nicolae Bîrdeanu, Dan Nicolaescu, *op. cit.*, p. 134—135.

[52] *Ibidem*, p. 135—136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scopul evident de a le transforma în trupe permanente, atunci cînd condiţiile ar fi fost favorabile. Eforturile depuse în perioada anterioară, privind militarizarea formaţiunilor de slujitori, au fost continuate şi, în acelaşi timp, extinse. Un exemplu edificator îl oferă organizarea pompierilor.

Incendiile ce au devastat Moldova de-a lungul timpului au impus autorităţilor iniţierea unor măsuri încă din a doua jumătate a veacului XVIII [53]. Măsurile iniţiate de Kiselev la 1830 au fost materializate în cadrul Regulamentului Organic, în conformitate cu care apărarea contra incendiilor revenea Sfatului Municipal [54]. Autorităţile au trecut la măsuri practice, concretizate în noiembrie 1833, în elaborarea unui proiect conform căruia, urma să se constituie o companie de pompieri formată din : 3 ofiţeri, 9 subofiţeri, 2 barabancici, 90 soldaţi şi 1 fierar [55]. Proiectul a fost reluat de Sfatul Administrativ şi supus spre aprobare domnului Mihail Sturdza, care, la 3 ianuarie 1835, a hotărît [56] : „Să întăreşte acest aşezămînt şi spre a se pune fără întîrziere în lucrare şi a se primi cele mai nimerite măsuri, se încredinţează înfiinţarea comandei de foc unei comisii alcătuită de D-lui vornicul Ştefan Catargiu, vel agă, de D-lui colonelul Lăţescu şi D-lui spătariul Beldiman, care se vor îndeletnici, atît cu adunarea rangurilor de gios, cît şi cu înfărmăluirea îmbrăcămintei lor, cu chipul cel mai iconomic, luîndu-se de pildă măsurile jandarmereşti". Conform aşezămîntului, compania de pompieri urma să fie alcătuită din ofiţeri şi subofiţeri, numiţi de hatman şi din soldaţi care „după regulament, urmează a se slobozi din a treia parte din miliţie, ciţi dintr-înşii n-au împlinit sorocul slujbei şi din orăşeneşti slujitori, acei întrebuinţaţi şi pînă acum în stîngerea de foc" [57].

Compania era subordonată Agiei, „atît despre partea iconomicească, cît şi despre a slujbei..." [58]. Atît ofiţerii cît şi soldaţii se bucurau de aceleaşi drepturi ca şi armata [59]. În privinţa uniformelor, ofiţerii le aveau asemănătoare cu infanteriştii, cu deosebirea culorii : „postavul sur în loc de vînăt, gulerile vinete în loc de chivere, la uniforma cea mare vor purta şlepe trigolnoe cu pene negre, iar podoabele de argint" [60]. Soldaţii, „în loc de mundire, vor ave spenţere, în forma celor căzăceşti, cu gulere vinete şi bunghi albi şi la gulerile unter-ofiţerilor, galon de fir albe, iar basoanele la barabancici de aţă albă, brîie de postav sur cu vipuşcă vînătă de lăţime de 1/2 verşag, cu asemene capac dinainte vînăt, pantaloni de postav suri, căzăceşti, cu vipişcă vînătă, manta după forma miliţiei, cu guler vînăt şi cu 6 bunghi albi în loc de chivere. Toate rangurile de gios vor purta şapce de postav sur cu lampas vînăt, în înălţime de 2 1/2 verşi, cozoroc de piele, armaturul metalicesc alb" [61]. Drept arme, soldaţii „vor purta tesacuri cu portupei şi temlece, însă aceste de pe urmă, la soldaţi, vor fi peste tot vinete, iar la unter-ofiţeri, şiretul vînăt şi canaful roşu" [62].

Ofiţerii şi subofiţerii urmau să fie retribuiţi conform statului armatei, iar soldaţii cu 120 lei anual, avînd în plus doi lei pe lună faţă de cavalerişti şi patru faţă de infanterişti [63]. Aprovizionarea şi hrana era identică cu cea a armatei [64]. Compania era împărţită în patru zone ale oraşului, unde urma să fie asigurată cazarea [65]. Ulterior, au fost depuse eforturi în

---

[53] Gh. Ungureanu, *Contribuţie la istoria pompierilor (Înfiinţarea şi organizarea lor în Moldova)*, în *RA*, serie nouă, nr. 2, Bucureşti, 1958, p. 52—57.

[54] *Regulamentul Organic al Prinţipatului Moldovei*, Iaşi, 1846, p. 97.

[55] Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 63.

[56] *Manualul administrativ al Principatului Moldovei...*, t. I, p. 269.

[57] *Ibidem*, p. 270.

[58] *Ibidem*, p. 272.

[59] *Ibidem*, p. 276.

[60] *Ibidem*, p. 277.

[61] *Ibidem.*

[62] *Ibidem.* Privind descrierea uniformelor şi armelor, vezi Arh. St. Iaşi, Sfatul Popular al oraşului Iaşi, dosar 27, f. 8.

[63] *Manualul administrativ al Principatului Moldovei...*, t. I, p. 271.

[64] *Ibidem.* Pentru materialele necesare la 102 soldaţi pompieri în 1839, se făcea apel la persoane particulare pentru a accepta „să eie asuprăle acest teslimat"... („Buletin. Foaie oficială", Iaşi, anul VII, nr. 16 din 23 februarie 1839, p. 67).

[65] Vezi, în acest sens, un plan al încăperilor destinate pompierilor din cvartalul al 4-lea din oraşul Iaşi (Arh. St. Iaşi, fond Eforia Iaşi, dosar 14, f. 42, verso — 43). Privind repartizarea pe cvartaluri a pompierilor, s-a purtat o amplă corespondenţă între Eforie şi Departamentul din Lăuntru (ibidem, f. 1—63).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vederea construirii unei cazărmi pentru pompieri [66], finalizate în 1836, prin cumpărarea unor clădiri în Tătărași [67].

În perioada următoare, au fost organizate companii de pompieri [68] și în celelalte orașe și tîrguri ale Moldovei, avînd la bază aceleași principii organizatorice. Deși subordonate Agiei prin obiectivele ce le aveau de îndeplinit — stingerea incendiilor — prin corpul de ofițeri numiți din rîndul armatei [69], prin organizare, dotare și instrucție, companiile de pompieri se subordonau Hătmăniei și prin aceasta erau integrate — deși neoficial — în rîndul armatei regulate. Era încă o dovadă a persuasiunii cu care factorii de răspundere ai vremii urmăreau majorarea efectivelor armatei.

În ce privește formațiunile teritoriale ale slujitorilor, este continuată acțiunea de militarizare a acestora, în paralel cu eforturile depuse pentru majorarea efectivelor. Din totalul de 1200 de slujitori cît existau în 1835 [70], conform legii din 1834, 266 erau repartizați la paza graniței, fiind subordonați Hătmăniei [71]. Cu scopul de a militariza întregul corp al slujitorilor, conducerea armatei, sub pretextul efectivelor militare reduse existente pe graniță, încearcă angajarea în serviciul de pază și a celorlalți slujitori, decît cei prevăzuți prin lege, folosind sistemul rotației. Astfel, pentru paza liniei Dunării, era repartizați — din numărul total de 266 de slujitori — 32 de slujitori numiți cazaci [72]. Hătmănia, în colaborare cu Departamentul din Lăuntru, obține trimiterea, numai pe granița de pe linia Dunării, a încă 60 de slujitori, repartizați de isprăvniciile ținuturilor Iași, Vaslui, Tutova, Fălciu, Tecuci și Galați [73]. De reținut că, deși numărul slujitorilor era fix pentru fiecare zonă de graniță și pentru o perioadă limitată în timp [74], se reușea pregătirea sub raport militar

---

[66] În 1835, în vederea construirii unei cazărmi pentru pompieri Eforia încheia un angajament cu Gheorghe Ghibirdic și Grigore, calfă de teslari (ibidem, dosar 27, f. 81). Vezi și lista din 1836, cu materialele necesare pentru construirea cazărmii (ibidem, dosar 55, f. 3 verso).

[67] Egumenul Mănăstirii Sf. Ioan Zlataust, arhimandritul Chiril făcea cunoscut în 1836, Eforiei Iași că pentru casele cumpărate în Tătărași, necesare cazărmii pompierilor, trebuie să plătească anual suma de 17 lei, deoarece se aflau pe un loc de închiriere al mănăstirii (ibidem, dosar 29, f. 24).

[68] Cu privire la evoluția organizatorică a pompierilor, vezi Gh. Pohrib, N. Lupașcu și P. V. Petaleanu, *Istoricul pompierilor militari 1835—1935*, București, 1935.

[69] Printr-un ordin de zi pe armată din 1835, domnul Mihail Sturdza aproba primirea în rîndul oștirii din Moldova a căpitanului Bacinschi, venit din Rusia, numindu-l în funcția de comandant al companiei de pompieri, avînd „științele trebuitoare în această modă". Prin același ordin de zi, erau repartizați la pompieri sublocotenenții Racliș din cavalerie și Măcărescu din infanterie („Buletin. Foaie oficială", Iași, anul III, nr. 18 din 3 martie 1835, p. 70—71).

[70] Conform noii repartizări din octombrie 1835, la 119 738 de familii existau 625 de călărești și 575 nedeștrii ai corpului de slujitori, repartizați în 16 districte (Hurmuzaki, *Documente...*, supliment, I, 5, p. 470).

[71] *Cf. supra.* Slujitorii care făceau paza la graniță erau numiți în zonele în care se aflau satele lor *(Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1960, p. 204—205). Abuzurile autorităților locale, prin mutarea slujitorilor pentru paza granitei în alte zone decît cele unde se aflau situate satele lor *(ibidem*, p. 198—199) duceau la refuzul de a-și îndeplini paza la hotar, cum a fost cazul locuitorilor din satele Fărcașa, Pârâul Pîntii, Stejarul, Sabasa, Borca, Mădeiu, Cotărgași, Broșteni, Holda, Crucea, Chiril și Dorna, din cadrul isprăvniciei ținutului Suceava *(ibidem*, p. 364—365).

[72] Cf. adresa comandantului garnizoanei Galați către Pîrcălăbia Galați, din 3 octombrie 1842 (Arh. St. Iași, Miliția pămîntească, tr. 1760, op. I 2009, dosar 403, f. 90). Cei 32 de slujitori aparțineau : 21 de la isprăvnicia ținutului Galați, 9 de la Fălciu și 2 de la Putna (ibidem, f. 131).

[73] Ibidem, f. 165. Referitor la repartizarea slujitorilor pe linia Dunării, vezi „Listă de cazacii orînduiți pe la becheturi și bordeie pe linia Dunării. Septemvrie 1842" (ibidem, f. 52—53). Unii dintre slujitori, cum a fost cazul celor repartizați de către isprăvnicia ținutului Vaslui, solicitau să fie rechemați, deoarece nu aveau obligația de a face slujbă la graniță, ci numai la „tahtul Isprăvnicii" (cf. adresa isprăvniciei Vaslui, din 16 octombrie 1842, către comandantul garnizoanei Galați, maior Schelitti. Ibidem, f. 112).

[74] Cei 60 de slujitori cazaci „ci vremelnicește s-au fost luat în vara trecută de pe la ținuturi, întru întărirea păzii linii Dunării să să sloboadă pe la ținuturile lor, rămînd

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a întregului corp de slujitori, deoarece la o perioadă de o săptămînă, erau înlocuiți de fiecare isprăvnicie cu un număr similar de slujitori repartizați inițial [75].

Aceste acțiuni de militarizare a corpului de slujitori au fost complete de măsuri vizînd majorarea efectivelor slujitorilor. La 26 ianuarie 1845, în cadrul Obișnuitei Obștești Adunări a Moldovei, a fost expus un raport al Sfatului Administrativ, privind reorganizarea slujitorilor din ținuturi [76]. Raportul sub nr. 32 [77] motiva reorganizarea prin faptul că „de la punerea în lucrare a organicescului Regulament, slujba publică au primit o întindere din zi în zi mai însemnătoare. Odată cu votarisirea legiuirilor atingătoare de siguripsirea persoanelor și a averilor lor, au fost trebuință de un mai mare agiutoriu a slujbașilor ocîrmuirii, pentru a priveghea punerea lor în lucrare. Comerțul n-au încetat a face propășiri... dar ocrotirea ce i s-au dat au trebuit a se lăți după măsura sporirii lui. Populația Galațiului au crescut împătrit, însă mijloacele de a ținea buna rînduială au rămas neadăogite" [78]. Modul în care a fost conceput proiectul de reorganizare [79] a slujitorilor sub raport financiar ducea la o ușurare a satelor, care nu mai erau obligate de a da slujitori, aceștia fiind recrutați din rîndul soldaților liberați din armată: „mai vrednic de luat aminte este ușurarea satelor pentru că ele pe viitorime nu vor mai fi datoare a numi om și a-l înformălui" [80]. La 2 februarie 1845 proiectul era aprobat de Obișnuita Obștească Adunare a Moldovei, devenind lege [81]. Avînd ca element de bază a structurii sale țărănimea, ca de altfel și armata, corpul de slujitori va cunoaște în perioada următoare ample transformări sub raportul efectivelor și îndeosebi al militarizării sale, fapt ce îi va conferi în final o structură organizatorică pur militară, contribuind într-o largă măsură la creșterea potențialului armat al Principatului și în perspectivă istorică al Țărilor Române.

Întregul proces de modernizare a oștirii se impunea a fi completat de o pregătire corespunzătoare, atît a soldaților, cît și a ofițerilor, în vederea creșterii capacității de luptă. În acest sens, s-a acordat o atenție deosebită procesului de instrucție. În această direcție, se întîmpinau greutăți ce-și găseau explicația în lipsa regulamentelor militare. Ca urmare, sînt continuate eforturile anterioare privind traducerea regulamentelor străine în limba română. De remarcat că nu se făceau simple traduceri, ci se realiza o adevărată prelucrare a acestor regulamente, prin adaptarea lor la realitățile militare autohtone [82] Un aport deosebit în domeniul traducerii și prelucrării regulamentelor, l-a avut ofițerul P. Schelitti. În 1835, realizează traducerea unui regulament rusesc din 1830, referitor la instruirea batalionului, care era o lucrare „trebuitoare pentru povățuirea în slujbă a Miliției Moldovei" [83]. Puținele regulamente existente în dotarea armatei — majoritatea erau primite din Muntenia, dar erau greșit traduse [84] — greutățile din cadrul procesului de instrucție, la care se adaugă lipsa unui regulament pentru ofițeri, determină conducerea militară din Moldova de a iniția traducerea mai multor regulamente moderne, aplicate la specificul autohton. Ca urmare, sînt realizate, în 1838, noi traduceri de către ofițerul P. Schelitti, pe care colonelul N. Mavro-

---

milității a împlini îndatoririle ei ca mai înainte, iar ceilanți 32... vor rămîne și în viitorime la asămine îndatorire, fiind din numărul slujitorilor dați înadins spre paza granității" (vezi adresa nr. 1552, din 4 decembrie 1842, a comandantului de regiment către comandantul garnizoanei Galați, maior Schelitti. Ibidem, f. 187).

[75] Isprăvnicia ținutului Iași, prin adresa nr. 9564, făcea cunoscut comandantului de regiment schimbarea celor 9 slujitori aflați la paza granitei pe linia Dunării „cu alți sămine", pe care „așezîndu-i pi la cordoane în locul celorlalți și pe acei îi veți slobozi"... (cf. raportul comandantului de regiment din 3 octombrie 1842, către comandantul garnizoanei Galați, Ibidem, f. 98).

[76] *APR*, cit., p. 11.

[77] *Ibidem*, p. 86.

[78] *Ibidem*, p. 87.

[79] Detalii privind organizarea și repartizarea slujitorilor pe ținuturi, bugetul, uniformele și armele, vezi *ibidem*, p. 88—89.

[80] „Buletin. Foaie oficială", Iași, anul XIII, nr. 91 din 18 noiembrie 1845, p. 470.

[81] *APR, cit.*, p. 106.

[82] Cf. Constantin Căzănișteanu, *Cu privire la dezvoltarea armatei române moderne în perioada 1830—1859*, în *File din istoria militară a poporului român. Studii*, vol. IV, p. 73—74.

[83] Arh. St. Iași, Miliția pămîntească, tr. 1710, op. 1942, dosar 2, f. 239—249.

[84] Ibidem, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 471, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cordat, comandantul regimentului, le recomanda hatmanului spre a fi tipărite [85]. În acest sens, la 12 iunie 1838 hatmanul T. Balș se adresa Sfatului Administrativ pentru a aproba suma de 100 de galbeni necesară tipăririi regulamentelor în cauză [86]. Treptat, se va realiza tipărirea unor regulamente în 1845 [87] și 1847 [88], completate de așa numitele „manuale" cu drepturile și îndatoririle soldaților [89], toate contribuind la ușurarea procesului de instrucție. De reținut că toate aceste regulamente, traduse și adaptate necesităților autohtone, nu aveau drept model în exclusivitate doar organizarea militară a Rusiei, ci și a altor armate contemporane [90], franceze, austriece, engleze, pe care aceasta le preluase integral sau parțial. Regulamentele militare aveau la bază o strictă disciplină, atît pentru trupă, cît și pentru corpul de ofițeri. Eventualele abateri de la conduita militară erau prompt sancționate prin măsuri concretizate prin degradare, mutare în alte garnizoane și excludere din armată [91].

Un rol deosebit de important în cadrul procesului de instrucție l-au avut taberele de vară. Conștient de rolul acestora în pregătirea obștirii, hatmanul T. Balș solicita domnului Mihail Sturdza aprobarea ca, pentru o perioadă de patru luni, unitățile din garnizoana Iașului să fie detașate în tabără „pentru sporirea învățăturii pravililor slujbii de front" [92]. Situate în apropierea Iașului, la Cornul Negru sau Copou, taberele erau dotate cu bărăci corespunzătoare pentru soldați și adăposturi pentru cai [93]. Aceeași situație și pentru garnizoana din Galați [94]. Inconvenientele pe care le prezentau bărăcile — un proces de degradare relativ rapid, numeroase cheltuieli pentru refacere ca și imposibilitatea de a fi transportate, în cazul în care lagărul se impunea să fie mutat — determină pe hatmanul D. Sturdza [95] să propună înlocuirea acestora prin corturi, „modelul celor rusășți", fiind necesare pentru garnizoana din Iași, „16 corturi ofețerești și 64 sodățești" [96]. Deoarece domnul, pentru a

[85] Noile regulamente traduse erau: „Așezămîntul ocîrmuirei miliției", „Exerciție de batalion cu a lui planuri după cele mai nouă urmate prefaceri pentru înlesnirea învățăturii", „Datoriile slujbei companiei și a lagărului, cu adăogirile către slujba garnizonului acele din nou statornicite", „Pravelele în fectovanie" (Gh. Ungureanu, *Contribuția Rusiei la crearea armatei naționale a Moldovei*, extras din *Relații româno-ruse în trecut*, Institutul de studii româno-sovietice, București, 1957, p. 9).

[86] Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 471, f. 2—3.

[87] *Reglement militar pentru oștirea Moldovei. Slujba de garnizon* (tradusă și prelucrată de maiorul P. Schelitti), Iași, 1845, 239 p.

[88] *Reglement militar pentru slujba frontului de infanterie. Școala recruților* (tradusă și prelucrată de maiorul P. Schelitti), Iași, 1847, 306 p.

[89] *Manualul militariului moldovan. Roata. Pletonul...*, Iași, (1845), 60 p.; *Manual al lăncierului din Escadronul Prințipatului Moldaviei*, Iași, 1845, 56 p.; *Manual al sub-ofițărului din Miliția Moldaviei. Batalionul. Roata...*, Iași, 1845, 66 p.

[90] Constantin M. Moroiu, *Historia infanteriei*, București, 1871, p. 93—95.

[91] În noaptea de 19 spre 20 martie 1828, locotenenții Miclescu, aghiotant domnesc și Crupenschi, aghiotantul hatmanului, s-au bătut în Teatrul Național din Iași. Prin hotărîre domnească, sînt excluși din armată și li se fixează domiciliu forțat; primul pe o moșie din ținutul Neamțului, al doilea în ținutul Bacăului („Buletin. Foaie oficială", Iași, anul VI, nr. 25 din 27 martie 1838, p. 97, 98). O problemă deosebită pentru starea disciplinară a corpului de ofițeri o constituiau duelurile. Deși interzise prin lege (votată în 1841, legea a fost întărită de domnitor la 16 martie 1842. *Manualul administrativ al Principatului Moldovei...*, t. I, Iași, 1855, p. 53—54), continuau să fie practicate în secret de către unii ofițeri. La 25 ianuarie 1846, prin ordin de zi pe armată nr. 2, domnul făcea cunoscută degradarea a doi ofițeri și trimiterea lor în alte garnizoane ca simpli soldați, pentru să s-au duelat („Gazeta de Transilvania", anul IX, nr. 13, din 11 februarie 1846, p. 50).

[92] „Buletin. Foaie oficială", Iași, anul III, nr. 38 din 16 mai 1835, p. 140.

[93] Ibidem, anul V, nr. 69, din 2 septembrie 1837, p. 265—266.

[94] În 1835, pentru refacerea bărăcilor din tabăra de vară a garnizoanei Galați, s-au cheltuit 1283 lei (Arh. St. Iași, Miliția pămîntească, tr. 1760, op. I 2009, dosar 214, f. 166, 167 verso).

[95] Prințul D. Sturdza a fost numit în funcția de hatman la 29 septembrie 1844, înlocuindu-l pe N. Mavrocordat („Albina românească", Iași, anul XVI, nr. 87 din 2 noiembrie 1844, p. 357). Alte publicații ale vremii plasează numirea la 13/24 noiembrie 1844 („Gazeta de Transilvania", anul VII, nr. 95, din 27 noiembrie 1844, p. 379).

[96] Vezi raportul hatmanului D. Sturdza către domn, din 7 ianuarie 1849 (Arh. St. Iași, Miliția pămîntească, tr. 1760, op. I 2009, dosar 1053, f. 1). Conform devizului elaborat de colonelul Singurov, corturile costau 20 636 lei, cursul pieții, iar cursul vistieriei 18 572 lei și 48 bani. Bărăcile de la Copou „lăsîndu-să numai acelea ale muzicanților și cuhnilor"...,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu se cheltui bani, ridică repararea barăcilor, cu sprijinul Departamentului din Lăuntru [97], Hătmănia elaborează un deviz în conformitate cu care, pentru refacerea barăcilor deteriorate şi construirea a încă şase barăci noi pentru ofiţeri, era necesară suma de 18 228 lei [98]. Deoarece nu se realiza practic o economie, la 6 aprilie 1849, marele ştab al domnului înştiinţa Dejurstva armatei că „pentru corturi s-au dat dizlegare", dar şi barăcile trebuiau reparate „cu iconomie, prin măsuri gospodăreşti" [99].

În cadrul taberelor, unităţile erau inspectate în permanenţă de cadrele din conducerea superioară a armatei, personal de către domn [100], urmărindu-se în cadrul procesului de instrucţie pregătirea pe arme, dar şi o cooperare între infanterie şi cavalerie în anumite situaţii tactice. Infanteria executa de două ori pe săptămînă exerciţii de batalion şi o dată pe săptămînă, trageri la ţintă [101]. Pentru a obişnui soldaţii cu eforturile, se executau marşuri pînă la Vaslui şi Tîrgul Frumos. Cavaleria, cînd timpul era favorabil, exersa trei zile din săptămînă la cîmp, iar în restul zilelor, la manej [102]. Toamna, odată cu revenirea trupelor în garnizoane, se organizau demonstraţii militare — la care participau într-un mare număr şi locuitorii oraşului Iaşi [103] — demonstraţii ce evidenţiau siguranţa oştenilor în mînuirea armamentului. La 1 septembrie 1840, la Copou, în prezenţa hatmanului Costache Lăţescu [104], „s-au făcut... o mustră militară... După ghimnarisirea armelor şi a mai multor evoluţii [mişcări], plinite cu cea mai bună rînduială, trupele s-au exercitat în foc, disvălind o ghibăcie cu atît mai mult vrednică de laudă, că cea mai mare parte a acestor ostaşi să află în slujbă numai de cîteva luni" [105].

Armamentul din dotarea oştirii se dovedea insuficient [106], situaţie la care se adăuga obligativitatea Hătmăniei de a dota şi categoriile de slujitori ce efectuau serviciul de pază

---

urmau să fie vîndute. Cu banii obţinuţi din vînzare, completaţi pînă la obţinerea sumei necesare cu economiile Dejurstvei, urmau să fie cumpărate corturile (ibidem).

[97] Ibidem.

[98] Ibidem, f. 4—4 verso. Dacă se foloseau soldaţii pentru pregătirea materialului lemnos, iar transportul era asigurat de către Departamentul din Lăuntru, erau necesari doar 11 880 lei pentru refacerea barăcilor (cf. raportul hatmanului către domn, din 19 martie 1849. Ibidem, f. 3 şi 8).

[99] Ibidem, f. 5.

[100] Inspectînd tabăra de la Cornu Negru, în vara anului 1837, domnul remarca „împăcătoarea stare a oştenilor şi a cailor , precum şi nimerimea evoluţiilor atît a pedestrimei, cum şi a călărimei" („Albina românească", Iaşi, anul IX, nr. 68 din 29 august 1837, p. 287). Şi unităţile ce efectuau paza la hotare era inspectate. Astfel, în primăvara anului 1837, hatmanul T. Balş „au trecut de la Galaţi de-a lungul marginii Transilvaniei, spre a cerceta picheturile de pe hotar" (ibidem, nr. 39 din 20 mai 1837, p. 169).

[101] *APR*, t. XIV, partea a II-a, p. 355. Comandantul companiei a 2-a din garnizoana Galaţi, locotenentul Mihailovici, într-un raport adresat Hătmăniei, solicita scînduri „pentru împuşcarea la ţintă după metodul nou". Hătmănia trimitea suma de 60 lei „cursul Galaţiului", pentru a se cumpăra 40 de scînduri, repartizate 20 la compania a I-a şi 20 la compania a II-a (vezi adresa hatmanului D. Sturdza, din 31 ianuarie 1848, către comandantul garnizoanei Galaţi, colonelul Mişcenco. Arh. St. Iaşi, Miliţia pămînteană, tr. 1760, op. I 2009, dosar 80, f. 2). La 17 aprilie 1848, 20 de recruţi din compania a I-a, din garnizoana Galaţi „au împuşcat la ţintă cu puştile încărcate..., după modelul nou, potrivit pricazului luminării sale nr. 17, din anul 1847, avînd fiişticare împuşcătoare cîte o scîndură după statul modelului" (vezi raportul comandantului companiei a I-a, către şeful garnizoanei Galaţi, din 19 aprilie 1848. Ibidem, f. 9).

[102] *APR*, *cit.*, p. 355.

[103] În zilele de 13, 23 şi 26 septembrie 1837, în prezenţa unui numeros public şi a consulilor străini, armata „au urmat la Copou deosebite manevre"..., prilej cu care s-a observat „cu plăcere în organizaţia Miliţiei, sporitoare îmbunătăţiri, potrivite a răspunde scoposului înfiinţării sale"... („Albina românească", Iaşi, anul IX, nr. 80 din 10 octombrie 1837, p. 331).

[104] Vornicul Iordache Costache Lăţescu este numit în funcţia de hatman la 6 aprilie 1839, înlocuindu-l pe T. Balş (ibidem, anul XI, nr. 28 din 9 aprilie 1839, p. 111 ; vezi şi „Buletin. Foaie oficială", Iaşi, anul VII, nr. 29 din 13 aprilie 1839, p. 117).

[105] „Albina românească", Iaşi, anul XII, nr. 70 din 5 septembrie 1840, p. 283.

[106] Insuficienţa armamentului poate fi evidenţiată de raportul comandantului de regiment, din 26 iulie 1841, adresat hatmanului Iordache Costache Lăţescu, prin care făcea cunoscut „că în comanda escadronului de cavalerie, din obiecturile de arme lipsesc pîn la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la hotare [107]. În această situație, sînt explicabile eforturile depuse de conducerea armatei pentru a realiza noi comenzi de armament. În vederea achiziționării unui armament modern la nivelul epocii, s-a făcut o comandă la Petersburg în 1846, pentru 160 de carabine după model rusesc, pentru dotarea soldaților din escadron [108]. Pentru săbii, s-a făcut o comandă la Viena, după cel mai recent model al vremii, cu care era dotată și cavaleria austriacă [109]. În vederea dotării infanteriei cu arme noi, s-a încheiat un contract cu o fabrică vieneză, pentru executarea unei comenzi de 1213 arme, prevăzute cu baionetă, în 1847 [110].

În cadrul eforturilor privind dotarea armatei cu armament modern, se impune a fi subliniat un aspect deosebit de important, concretizat în realizarea unui model de armă de concepție autohtonă. Cum în Moldova nu exista posibilitatea executării modelului, în 1848 se recurge la serviciile unui fabricant din Viena, Fruwirth [111]. Modelul trimis — după cum aprecia fabricantul — conferea armei calități deosebite, concretizate în eleganță și suplețe, „iar trupul și inima puștii, adică tăvia, oțelele, baioneta, varga și stratul, ca pușcă militară în calitatea ei, nu poate să fie mai potrivită" [112]. Vienezul aducea la cunoștință factorilor de răspundere ai armatei din Moldova că executase deja 216 arme, pe care le-a expediat, solicitînd un răspuns: „de sînteți mulțămit cu puștile și ce schimbări doriți"... pentru „gătirea puștilor celorlalte, pentru care multe lucruri se află pregătite" [113]. Comanda de la Viena, „15 lăzi cu puști, baionete și alte arme" sosește în portul Galați, în aprilie 1848, Dejurstva Miliției solicitînd garnizoanei locale să se ocupe cu transportul lor la Iași [114]. Ca și în cazul armamentului, muniția era importată prin comenzi anticipate sau prin achiziționare directă. În general, se cumpăra praf de pușcă, care depozitat [115] era folosit în funcție de necesități, la confecționarea cartușelor și ghiulelelor [116].

O atenție deosebită s-a acordat, în perioada analizată, și pregătirii de specialitate a cadrelor, activitate de a cărei rezolvare depindea progresul general al armatei ca instituție. În acest sens, sînt inițiate o serie de măsuri care urmau să contribuie la o mai bună pregătire militară a ofițerilor și soldaților, prin dezvoltarea primelor forme ale învățămîntului

---

complect, 24 pistoale și 13 săbii"... (Arh. St. Iași, Miliția pămîntească, tr. 1710, op. 1942, dosar 23, f. 1).

[107] Prin adresa din 17 mai 1842, Departamentul din Lăuntru se adresa Hătmăniei, solicitînd pentru orașul Galați, unde s-au înființat 27 jandarmi cu un unterofițer, pentru poliția de acolo", 27 săbii, 27 puști mici și 54 epoleturi de fier (ibidem, f. 6). Sfatul Administrativ aproba cererea, Hătmănia urmînd să expedieze armele (ibidem, f. 9). Prin adresa din 10 iunie 1842, Secretariatul de Stat comunica Hătmăniei că paza liniei Dunării urma să fie asigurată de mazili, care înlocuiau unitățile militare ce urmau să se reîntoarcă la posturile de „caraulari". La solicitarea Pîrcălăbiei, Departamentul din Lăuntru propune ca, „pentru o mai bună siguranță întru paza graniței, asămine cordonaș trebuie a ave arme și patroane"..., ce urmau să fie asigurate de Hătmănie (ibidem, f. 14).

[108] Împăratul a hotărît eliberarea celor 160 de carabine din arsenalul de la Kiev, în mod gratuit *(APR*, cit., p. 356).

[109] Ibidem.

[110] Armele cumpărate erau cu cremene, cele cu capse fiind foarte scumpe. Numai necesarul de capse pentru două batalioane, pentru o perioadă de un an, era de 400 galbeni (ibidem, t. XV, partea a II-a, p. 964—965). La aceeași fabrică s-a făcut o comandă pentru 1812 „săbii pumnare", necesare soldaților infanteriști și 25 pentru marinari *(ibidem)*.

[111] Vezi scrisoarea fabricantului vienez din 30 martie 1848, adresată Dejurstvei Miliției (Arh. St. Iași, Miliția pămîntească, tr. 1710, op. 1942, dosar 275, f. 107).

[112] Ibidem.

[113] Armele costau 2916 fiorini, la care se adăugau cheltuielile reprezentînd ambalajul și costul a 10 șurubelnițe, în total 2940, 56 fiorini (ibidem).

[114] Ibidem, f. 119.

[115] În 1835, s-a construit la Iași, pentru păstrarea prafului de pușcă, un depozit special amenajat pentru care s-a folosit suma de 7922 lei „cheltuiți prin maiorul Carp, întru facerea prăvăliei de piatră la Copou" (ibidem, tr. 1760, op. I 2009, dosar 214, f. 166—167 verso).

[116] La 20 mai 1848, căpitanul Țintilă, într-o scrisoare adresată colonelului Stamate, îi făcea cunoscut că nu a găsit să cumpere de la un magazin din Cernăuți praful de pușcă și ghiulelele în greutate de 1 1/4 oca (ibidem tr. 1710, op. 1942, dosar 386, f. 59).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

militar [112]. În 1837, s-a organizat la Copou o „Săneţărie", unde urmau a se pregăti cei „doritori întru de a cîştiga ghibăcie de a nemeri la ţintă... Cursul acestor îndeletniciri va începe în 6 iunie, după toată rînduiala urmată pentru acest feliu de aşezăminturi" [118]. Această primă iniţiativă a fost urmată, în 1838, de constituirea în cadrul cazarmei din Iaşi [119] a unei săli de scrimă pentru ofiţeri, condusă de colonelul N. Mavrocordat „ şi dumnealui Luţato s-au numit maistru de arme" [120]. Primul examen privind cunoştinţele acumulate în minuirea armelor albe a avut loc la 17 martie în prezenţa hatmanului T. Balş, prilej cu care „D-lor ofiţerii au făcut deosăbite asalturi cu nemerire şi ghibăcie, însămnătoare pentru timpul cel scurt al învăţăturii lor" [121]. După o întrerupere survenită în 1843 [122], prin intervenţia hatmanului D. Sturdza, şcoala îşi reia activitatea, începînd cu 1 ianuarie 1845 [123], lărgindu-şi sfera de pregătire, incluzînd pe lîngă ofiţeri, cadeţii, subofiţerii, soldaţii şi copiii de trupă. Avînd la bază un Regulament din 23 de paragrafe, activitatea sălii de arme se desfăşura conform unui program săptămînal, în cadrul căruia se învăţa lupta cu spada, sabia şi baioneta, completată de exerciţii de gimnastică [124].

---

[117] În legătură cu organizarea învăţămîntului militar, vezi D. Atanasiu, V. Atanasiu, Gh. Eftimescu, N. Niculae, *Contribuţii la istoria învăţămîntului militar din România. Perioada 1830—1900*, vol. I, (Bucureşti) 1972, p. 13—17.

[118] „Albina românească", Iaşi, anul IX, supliment la nr. 43 din 3 iunie 1837, p. 194.

[119] Ulterior, hatmanul D. Sturdza va încerca să obţină o sală pentru scrimă şi gimnastică, în „palatul cîrmuitor", sau să se „facă o despărţitură în antreaua de gios, lîngă cancelaria dejursfii"... Deoarece palatul era „cuprins cu instalaţiile cărmuitoare", s-a elaborat un deviz „pentru zidire pomenitei despărţituri"... (vezi adresa ispravnicului palatului, spătarul Baldovin, nr. 52 din 23 septembrie 1845 către hatmanul D. Sturdza. Arh. St. Iaşi, Miliţia pămînteasca, tr. 1710, op. 1942, dosar 206, f. 53).

[120] „Albina românească", Iaşi, anul X, nr. 24, din 24 martie 1838, p. 96.

[121] *Ibidem.*

[122] Într-un raport adresat domnului, la 13 decembrie 1844, hatmanul D. Sturdza arăta că şcoala şi-a încetat activitatea deoarece profesorul de scrimă, Luţato, nu a mai fost plătit şi „a contenit din aceiaş vreme a mai da lecţie" (Arh. St. Iaşi, Miliţia pămînteasca, tr. 1710, op. 1942, dosar 206, f. 1).

[123] La 27 decembrie 1844, Marele Stab al domnului înştiinţa Dejurstva că a fost aprobată reangajarea profesorului de scrimă, cu o retribuţie anuală de 60 de galbeni, „din care giumătate s-au hărăzit de a să plăti de la înălţimea sa, iar giumătate de către hatmanul miliţiei" (ibidem, f. 2).

[124] Conform programului, elevii erau repartizaţi astfel : luni — ofiţerii şi cadeţii din infanterie, pentru exerciţii cu floreta, marţi — ofiţerii şi cadeţii de artilerie şi cavalerie, pentru exerciţii cu sabia, miercuri — gimnastică cu subofiţerii şi soldaţii, joi — ofiţerii şi cadeţii de infanterie, lecţii cu floreta, vineri — ofiţerii şi cadeţii de artilerie şi cavalerie, pentru lecţii cu sabia, sîmbătă — exerciţii de gimnastică şi scrimă cu copii de trupă, duminica după amiază, exerciţii cu sabia şi baioneta cu subofiţerii şi soldaţii „comănzilor de învăţătură de cîte 3-le armele" (ibidem, f. 56—59).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ŞTIRI DESPRE MIŞCAREA MUNCITOREASCĂ GĂLĂŢEANĂ PÎNĂ LA CREAREA PARTIDULUI SOCIAL-DEMOCRAT AL MUNCITORILOR DIN ROMÂNIA

DE

PAUL PĂLTĂNEA

Transformările pe care le produce dezvoltarea capitalismului în economia României din a doua jumătate a secolului al XIX-lea se manifestă din plin şi la Galaţi, unul din principalele centre comerciale şi industriale ale ţării.

Comerţul cu cereale şi cherestea, înfloritor mai ales în anii existenţei regimului de porto-franc (1837—1883), avea nevoie de un mare număr de braţe de muncă. Industria gălăţeană, în plină ascensiune, foloseşte, de asemenea, mulţi muncitori.

Concomitent cu acest proces de dezvoltare economică creşte numericeşte, aşa cum indică *Programul Partidului Comunist Român*, „noua clasă socială, proletariatul, care se afirmă tot mai puternic în lupta de emancipare a ţării" [1].

La Galaţi, în deceniul ce precede războiul pentru independenţă, predomină munca în port. În primăvara anului 1864, lucrau 2 500 de muncitori la încărcatul cerealelor [2] şi numărul lor, desigur, este în creştere, pentru că după încetarea războiului pentru independenţă, comerţul cu cereale, chiar şi în anii de criză, domină economia oraşului. Numărul vaselor care sosesc în port este atît de mare, încît, în 1879, stăteau la chei „cîte patru şi cinci unele lîngă altele" [3]. În anii următori, 1880—1883, scade simţitor numărul vaselor care acostează în port, din cauza faptului că marea majoritate a exportului de cereale se face prin portul Brăila. Vînzările înregistrate la Galaţi reprezentînd doar o proporţie care variază între 9,10 şi 15,36% din exportul total al ţării [4]. Situaţia era aceeaşi şi peste un deceniu. Consulul Franţei la Galaţi, raporta, în mai 1894, că portul este pustiu, pentru că cerealele româneşti nu mai aveau căutare pe pieţele europene [5]. Stare de fapt, care, aşa cum vom vedea, accentuează viaţa de mizerie a muncitorilor din port.

Numărul muncitorilor din atelierele de cooperaţie capitalistă simplă şi manufacturi sporeşte de asemenea. În 1890 erau 3 295 de meseriaşi [6]. Numărul ar fi putut fi cu mult mai mare, dar din cauza importului excesiv şi în special al celui austro-ungar, pînă la expirarea în 1886 a convenţiei comerciale încheiată cu Austro-Ungaria, mulţi dintre meseriaşi nu pot rezista concurenţei produselor străine, fiind nevoiţi „să se apuce de salahorii" [7], îngroşind, astfel, rîndurile proletariatului.

În condiţiile dezvoltării „relaţiilor de producţie capitaliste în ţara noastră" [8] — aşa cum arată tovarăşul Nicolae Ceauşescu — creşte numărul fabricilor. În 1893 erau la Galaţi, în

---

[1] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism*, Bucureşti, 1975, p. 34.

[2] Arh. St. Bucureşti, Franţa, microfilme, rola 10, f. 364.

[3] Arh. St. Galaţi, Primăria Galaţi, 1879, dos. 47, f. 1.

[4] Al. Beldiman, *Cestiunea porturilor france*, Bucureşti, 1888, p. 9.

[5] Arh. St. Bucureşti, Franţa, xerografii, I, f. 422—424 ; III, f. 224.

[6] Arh. St. Bucureşti, Direcţia generală de statistică, 1890, dos. 1590, f. 21 ; E. Mihály, S. Mihály, *Contribuţii la istoria meşteşugurilor din Galaţi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Danubius", II—III, 1969, p. 152.

[7] „Economia naţională", X, 20, 19 mai 1886, p. 458. Proiectul de lege prezentat de P. P. Carp, la 21 ianuarie 1882, pentru organizarea meseriilor, urmărea doar să legifereze raporturile contractuale dintre patroni şi lucrători, fără a îmbunătăţi cu ceva regimul de lucru (L. Teodor, Fr. Robin-Derescu, *Starea şi statistica meseriaşilor*, Bucureşti, 1901, p. 56.

[8] Nicolae Ceauşescu, *Partidul Comunist Român continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România*, Bucureşti, 1966, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

funcție, 27 de fabrici [9] cu un mare număr de muncitori permanenți ce formau baza mișcării muncitorești gălățene. În 1899 lucrau în industria gălățeană 7 235 de muncitori [10].

Condițiile de muncă și de viață ale muncitorimii gălățene sînt deosebit de grele. În vara anului 1885, țăranii, care lucrau ca salahori prin port, abia își puteau cîștiga, prin munca prestată, hrana zilnică și 10 bani pentru tutun [11]. Ziarul gălățean „Lucrătorul" scria, la 25 octombrie 1892, că dintre toți muncitorii „cei mai nenorociți sînt lucrătorii schelei" [12].

Majoritatea fabricilor erau instalate în localuri improprii, neigienice. În 1892 erau în oraș „76 industrii insalubre, incomode sau periculoase" [13]. Durata zilei de muncă varia între 12 și 14 ore, iar în port pînă la 18 ore, căci lucrul începea „la orele 3 și 4 din noapte" [14]. Lucrătorii brutari munceau cîte 19—20 ceasuri pe zi în ateliere atît de murdare, încît, după propriile lor declarații, „li-e și scîrbă să mănînce pîinea pe care o fabrică" [15].

La fabrica de cherestea „Goetz" regimul de muncă era de 12 ore ziua și 13 ore noaptea. Despre acest nemilos program de muncă „Democrația socială" scria: „A munci 12 ore pe zi sau 13 ore pe noapte pentru ridicola sumă de 2 lei, din care se mai reține 30% pentru așa numita „Casa bolnavilor", e o pretenție ridiculă, neomenoasă și barbară". Repausul de o oră, pentru cei care lucrau noaptea, a fost cîștigat după greva din 1892 [16]. Patronii nu le acordau acestor muncitori nici un fel de drept, pentru că sînt „considerați absolut ca robi" [17]. Tipografii prestau o „muncă cîinească", vreme de 11—12 ore pe zi, în ateliere „umede și întunecoase". Tipografia lui Bălășescu era o adevărată „ocnă" [18]. Tinerii muncitori, fete și băieți, de la fabrica de săpun „Apollo", proprietatea lui Lipa Brauenstein, erau obligați să muncească 14—16 ore pe zi [19].

Salariile erau, în general, scăzute. Ziua de muncă se plătea la fabrica de săpun între 0,75 și 1,25 lei. O plată asemănătoare aveau și tinerele din atelierele de croitorie [20]. Lucrătoarele de la fabrica de cutii de tinichea a lui Max Fischer primeau doar 0,60—0,80 lei pe zi, deși prestau muncă de hamali, care erau retribuiți cu 4 lei pe zi [21]. Muncitorii de la Atelierele gării erau plătiți cu „mizerabila sumă" de 2,50 lei [22]. La „Goetz" salariul era de 3,50 lei pe zi din care se rețineau multe amenzi impuse în mod abuziv. La începutul anului 1891, acest salariu a scăzut la 1,80 lei [23]. Muncitorii cherestegii primeau doar 2—2,50 lei pe zi. Cu acești bani abia puteau să-și asigure hrana zilnică. În iunie 1892, de pildă, carnea de vacă costa 0,80 lei, kg; brînza 0,80 lei, kg; pîinea 0,80 lei; petrolul 0,30 lei litrul; lumînările 1 leu kg. [24].

Muncitorii din port erau în permanență speculați de magazioneri, vătafi și alți însărcinați ai comercianților. Într-o plîngere din 1883 muncitorii arată toate abuzurile

---

[9] *Ancheta industrială din 1901—1902*, I, București, 1904, p. 33—34.

[10] Arh. St. București, Direcția g-rală de statistică, 1899, dos. 2 176, f. 94 v. *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România pînă la primul război mondial*, București, 1959, p. 216; E. Mihály, S. Mihály, *Organizații profesionale ale muncitorilor din Galați de la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în „Danubius", II—III, p. 171.

[11] „Drepturile omului", I, nr. 104, 10 iunie 1885, p. 1.

[12] „Lucrătorul", I, nr. 2, 25 octombrie 1892, p. 1; Nicolae Birdeanu, *Mișcarea muncitorească din porturile României*, București, 1978, p. 22.

[13] Dr. C. Stavridi, *Raport general asupra serviciului sanitar și stării igienei și salubrității publice a orașului Galați pe anul 1892*, Galați, 1894, p. 22.

[14] „Lumea nouă", IV, nr. 1 213, 5 august 1898, p. 2; „Lucrătorul", I, nr. 2, 25 octombrie 1892, p. 1. În cercetarea presei ne-am folosit și de articolul lui Alexandru Porțeanu, *Contribuții bibliografice la istoricul mișcării muncitorești și socialiste din Galați și Brăila. Partea I. De la începuturi pînă la 1900*, în „Danubius", VI—VII, 1972—1973, p. 193—226.

[15] „Adevărul", VI, nr. 1 571, 6 iulie 1893, p. 1—2.

[16] „Democrația socială", I, nr. 35, 30 august 1892, p. 3. Vezi și „Galații", X, nr. 194, 28 iulie/9 august 1892, p. 1; „Lupta", IX, nr. 1 795, 29 august 1892, p. 1; „Lumea nouă", I, nr. 169, 3 mai 1895, p. 2.

[17] „Democrația socială", I, nr. 36, 6 septembrie 1892, p. 1.

[18] „Lucrătorul", I, nr. 4, 8 noiembrie 1892, p. 1—2; nr. 1, 18 octombrie 1892, p. 3.

[19] „Adevărul", VI, nr. 1 289, 10 septembrie 1892, p. 2.

[20] „Lucrătorul", I, nr. 6, 29 noiembrie 1892, p. 3.

[21] „Lumea nouă", III, nr. 724, 14 decembrie 1896, p. 2.

[22] „Adevărul", II, nr. 495, 16—17 aprilie 1890, p. 3.

[23] „Lupta", VIII, nr. 1 390, 30 ianuarie 1891, p. 3.

[24] Arh. St. Galați, Primăria Galați, 1892, dos. 25, f. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vătafilor : „Ne ia a patra parte din ceea ce ni se cuvine, ne obligă a merge la locande şi cîrciumi unde preţurile sînt foarte mari, făcute tot de ei... Ne mai ia cîte 10, 20 şi 30 bani pe fiecare zi... care compun sume mari şi nimeni nu ştie ce se fac" [25]. De aceea, presa muncitorească scria, cu temei, că vătaful „se poartă într-un mod barbar şi infam cu toţi lucrătorii" [26].

Denunţarea abuzurilor săvîrşite de vătafi şi ferma împotrivire a muncitorimii în faţa atîtor ilegalităţi au obligat autorităţile gălăţene să întocmească, în 1882, un regulament de lucru, care însă nu a fost pus în aplicare, deoarece generalizarea unor asemenea regulamente ar fi dus la oficializarea unor drepturi pe care le cîştiga muncitorimea [27]. Necesitatea elaborării unor norme privind relaţiile dintre patroni şi muncitori s-a evidenţiat şi în aprilie 1889 cu ocazia grevei chiligiilor din port. Prefectul judeţului Covurlui, colonelul Scheletti, a cerut, atunci, Camerei de Comerţ să elaboreze „un regulament prin care să se fixeze preţurile de muncă" [28]. Nu avem informaţii dacă s-au făcut demersuri pentru redactarea regulamentului, dar sigur este că nu a fost realizat, pentru că în 1892, în timpul grevei de la fabrica „Goetz", ziarul „Românul" scria : „Nici un regulament omenesc nu există apoi, în privinţa modului cum sînt speculaţi muncitorii" [29].

Locuitorii din valea oraşului declarau într-un memoriu din 1885 că sute de lucrători sînt „pieritori de foame". Urmare a şomajului care, de altfel, se manifestă permanent, căci, în 1892, „un lucrător nu apucă decît trei zile pe săptămînă" [30]. Mizeria în care trăiau „muncitorii cu braţele" indignă chiar şi presa burgheză : „nu e om cu ochi — scrie „Naţiunea" — care să nu vadă această mizerabilă şi dureroasă situaţiune a claseï de jos" [31]. Presa burgheză gălăţeană, care a susţinut interesele muncitorilor numai în măsura în care nu le lezau pe cele ale partidului pe care-l reprezenta, recunoaşte, în 1892, că „clasele muncitoare sînt istovite de muncă şi mizerie, ele au nevoie de un puternic ajutor şi de o însemnată protecţie" [32]. Aceasta era, în fapt, şi în avantajul patronilor care aveau nevoie de forţă de muncă refăcută, capabilă de noi eforturi aducătoare de profit.

Lupta împotriva nedreptăţilor economice şi sociale izbucneşte, la Galaţi, chiar din perioada de început a mişcării muncitoreşti, în 1872, cînd căruţaşii din port au declarat grevă, cerînd mărirea salariilor şi înlăturarea abuzurilor făptuite de vătafi. La 10 aprilie, căruţaşii erau în grevă. Prefectul N. Catargi, care asigura guvernul că va „reprima orice încercare de dezordine", ordonă arestarea conducătorilor grevei şi dă dispoziţii să fie aduse care din judeţ pentru a lucra la încărcatul vapoarelor. Duritatea cu care au fost impuse aceste măsuri a făcut ca greva să înceteze curînd [33].

Neîndeplinirea revendicărilor cerute în 1872 a făcut ca mai tîrziu, în februarie 1875, greva să izbucnească din nou. De data aceasta, căruţaşii din port cereau anularea impozitelor pe care le încasa Primăria. Numărul mare al greviştilor, 500, stînjenea desfăşurarea operaţiunilor portuare. Prefectul N. Catargi dă dispoziţii pentru aducerea unor căruţaşi din comunele învecinate. Greviştii s-au adunat la barierele oraşului, împiedicînd intrarea căruţaşilor ţărani. Intervenind armata, greviştii au fost nevoiţi să se împrăştie. 12 căruţaşi arestaţi au fost eliberaţi curînd, la insistenţele celorlalţi greviştі [34].

Odată cu apariţia acestor greve spontane, începe să fie răspîndită la Galaţi teoria marxistă, datorită activităţii unui grup de revoluţionari români, ruşi şi bulgari, din care

---

[25] Ibidem, 1882, dos. 97, f. 27 P. Cîncea, *Proiectul unui regulament de lucru pentru muncitorii din portul Galaţi (1882—1886)*, în „Studii", XV, 1962, 3, p. 688.

[26] „Lucrătorul", I, nr. 10, 3 ianuarie 1893, p. 2.

[27] P. Cîncea, *op. cit.*, p. 688.

[28] „Lupta", VII, nr. 809, 16 aprilie 1889, p. 3.

[29] „Românul", 36, 13 septembrie 1892, p. 2.

[30] Arh. St. Galaţi, Primăria Galaţi, 1885, dos. 66, f. 15. E. Mihály, S. Mihály, *Contribuţii la istoricul mişcării muncitoreşti din Galaţi de la sfîrşitul secolului al XIX-lea*, în „Danubius", X, 1981, p. 187.

[31] „Naţiunea", nr. 1 034, 17 ianuarie 1886.

[32] „Galaţii", X, nr. 195, 28 iulie/10 august 1892, p. 1.

[33] Arh. St. Bucureşti, Ministerul de Interne. Administrative, 1872, dos. 65, f. 232, *Din istoricul formării şi dezvoltării clasei muncitoare*, p. 181; E. Mihály, S. Mihály, *Începuturile mişcării muncitoreşti şi socialiste în Galaţi*, în „Danubius", V, 1971, p. 174.

[34] „Vocea Covurluiului", nr. 129, 2 februarie 1875, p. 1 ; nr. 131, 8 februarie 1875, p. 1 ; E. Mihály, S. Mihály, *op. cit.*, p. 174.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

amintim pe N. Georgescu, Flor Florescu şi H. Botev [35]. Tovarăşul Nicolae Ceauşescu a evidenţiat, în repetate rînduri, importanţa circulaţiei ideilor socialiste în România, care au avut „o puternică influenţă asupra dezvoltării mişcării muncitoreşti revoluţionare şi progresiste din ţara noastră, legînd-o, totodată, de timpuriu, de mişcarea muncitorească internaţională, de înşişi marii ei conducători" [36].

Dintre acţiunile revoluţionare ale acestui grup este cunoscută solidarizarea cu Comuna din Paris. La 30 martie 1871, membrii grupului expediază o telegramă de salut Comunei din Paris. A fost organizată şi o „Comună", redactîndu-se, la 20 aprilie, un „Simbol de credinţă", un adevărat program politic pentru organizarea „comunistă a societăţii care salvează toate popoarele de oprimarea seculară şi de suferinţi, prin muncă frăţească, prin libertate şi egalitate" [37].

În spiritul acestor idei, „Journal de Galatz" mai adaugă: „Tous les hommes sont égaux, non seulement devant les lois humaines mais aussi devant celles de la nature. Ils ont les mêmes devoirs et les mêmes droits. La première revolution française s'est faite sous la pression de cette juste revendication, et quand même la Comune de Paris succombe, l'avenir appartient au socialisme, au travailleur, qui par la sueur de sont front gagne la vie" [38].

Aceste convingeri, rod al cunoaşterii literaturii marxiste care circula prin oraş [39], anticipează internaţionalismul muncitorimii manifestat în atitea rînduri în decursul anilor ce vor urma. Mărturisiri ca acele pe care le citäm, în continuare, sînt mai mult decît elocvente: Ils ne voudront être qu'un seul peuple des travailleurs, qui produisent et qui jouissent de produit de leur travail, vivant en harmonie, en paix, les uns avec les autres, pour arriver a ne former qu'une famille" [40].

Cercul socialist de la Galaţi s-a format după 1872, primind, în anii următori, sprijinul lui Nicolae Codreanu şi Constantin Dobrogeanu-Gherea. Nu ştim dacă cercul socialist a contribuit la crearea unui punct de tranzit al literaturii ruse revoluţionare, care exista în 1872 [41]. Activitatea aceasta continua şi în 1874, cînd se expediau, peste Prut, materiale revoluţionare ruse tipărite în Occident [42].

C. Dobrogeanu-Gherea, stabilit, între timp la Brăila, îşi desfăşoară activitatea la Galaţi şi în anii 1877—1878, cînd este arestat de ohrana ţaristă [43]. După moartea lui N. Codreanu, în 1878, transporturile de publicaţii revoluţionare continuă prin grija lui Zamfir Arbure, care vine la Galaţi. Într-o asemenea ocazie, mărturiseşte Arbure, în

---

[35] P. Constantinescu-Iaşi, *Liberalii români şi vechii revoluţionari bulgari*, Iaşi, 1924, p. 10. Rapoartele consulare austriece menţionează existenţa la Galaţi, în toamna anului 1870, a două comitete bulgare. Unul este condus de „cunoscutul" Evloghie Gheorghiev (Acad. R.S.R., Rapoarte consulare austriace, XXXI, Galaţi, 20 septembrie 1870). Precizăm că activitatea lui Hristo Botev nu este remarcată de aceste rapoarte.

[36] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, 8, Bucureşti, 1973, p. 221—222.

[37] P. Constantinescu-Iaşi, *Comuna din Paris şi ecoul ei în presa contemporană din România (1871—1880)*, în „Studii", IV, 1951, I, p. 48—49; D. Hurezeanu, C. N. Velichi, *Date noi privind pătrunderea ideilor Internaţionalei I în România şi în rîndurile emigraţiei bulgare din ţara noastră*, în *Rsl*, XI, 1965, p. 29—30.

[38] „Journal de Galatz", nr. 1, 24 mai 1871; Ştefan Delureanu, *Republica franceză şi Comuna din Paris. Mărturii şi atitudini româneşti*, în „Secolul XX", 1971, 4, p. 44.

[39] Se ştie că Hristo Botev a avut, în perioada cît a stat la Galaţi, un exemplar din „Capitalul" lui Marx (D. Hurezeanu, *Răspîndirea ideilor „Capitalului" în România şi influenţa lor asupra mişcării muncitoreşti la sfîrşitul secolului al XIX-lea*, în „Anale", XIII, 1967, 3, p. 97).

[40] „Journal de Galatz", nr. 1, 24 mai 1871.

[41] *Din istoricul legăturilor revoluţionare româno-ruse, 1849—1881*, Bucureşti, 1955, p. 141.

[42] Ibidem, p. 101; Augustin Deac, *Internaţionala întîi şi România*, Bucureşti, 1964, p. 106—107. Pentru alte transporturi de literatură revoluţionară, prin grija lui N. Codreanu, vezi Zamfir C. Arbure, *În exil. Din amintirile mele*, Craiova, 1896, p. 218, 391. Lazăr Măglaşu şi Nicolae Deleanu au susţinut că această activitate a început, la Galaţi în 1876 (*Istoricul mişcărilor muncitoreşti din porturi*, Bucureşti, 1932, p. 40).

[43] C. Dobrogeanu-Gherea, *Amintiri din trecutul depărtat*, Bucureşti, f. a., p. 9; C. Dobrogeanu-Gherea, *Scrieri social-politice*, cu un studiu introductiv de D. Hurezeanu, Bucureşti, 1968, p. 7; Zamfir C. Arbure, *op. cit.*, p. 404; E. Mihály, S. Mihály, *op. cit.*, p. 177; D. Hurezeanu, *Constantin Dobrogeanu-Gherea*, Bucureşti, 1973, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cîteva zile au fost trecute în Rusia „mai multe mii de cărți" și mult material tipografic, printre care era chiar o mașină de tipărit [44].

Literatura revoluționară tranzitată în Rusia, prin Galați, a circulat și în oraș. Unele din lucrările lui Marx au fost cunoscute acum în condiții mai bune, N. Codreanu și C. Dobrogeanu-Gherea difuzînd cărțile printre membrii cercului socialist [45].

Ideile socialiste mai erau răspîndite și prin intermediul ziarului „Besarabia", tipărit, în 1879, de cercul socialist din Iași [46]. În afară de cele 20 de exemplare trimise prin poștă [47], mai erau difuzate, se pare, și alte exemplare prin elevii care învățau la Iași. Elevii Nicu Leon [48], și Oardă [49] de la „Institutele Unite" recunosc, la procesul intentat fraților Ioan și Gheorghe Nădejde, că li s-a propus „să răspîndească la Galați... doctrinile socialiste" [50]. Exemplare din ziarul „Besarabia" i se cereau și doctorului Russel, printr-o scrisoare trimisă din Galați, la 26 noiembrie 1879 [51]. Ziarul socialist „Inainte", apărut la București, la 26 octombrie 1880, era difuzat și la Galați prin grija lui Titus Dunca [52].

Aceste activități scot în evidență importanța cercului socialist de la Galați, considerat de C. Graur ca „unul dintre primele centre socialiste atît din punct de vedere cronologic cît și ca importanță" [53].

Cercul socialist din Galați, ca și celelalte de la București, Iași, Ploiești, a fost format din intelectuali, care aderaseră la diferite nuanțe de socialism. Răspîndirea literaturii marxiste a făcut ca și la Galați să crească numărul muncitorilor care devin membrii ai cercului socialist.

Clasa muncitoare fiind lipsită de mijloace de producție proprii a trebuit să se organizeze, să militeze pentru apărarea intereselor sale, să devină dintr-o clasă „în sine" o clasă „pentru sine". Aceeași transformare o suferă și organizațiile profesionale muncitorești, care din asociații de ajutor reciproc devin sindicate bazate pe principiul luptei de clasă [54].

La Galați se constituie, în 1881, „Societatea junilor meseriași" [55]. Lucrătorii tipografi înființează, la 1 februarie 1885, societatea „Tipograful" [56]. În același an, la 25 august, se organizează cercul socialist „Înaintea" [57]. „Înfrățirea muncitorilor" [58] și „Cizmarul", au

---

[44] Zamfir C. Arbure, *op. cit.*, p. 421—422.

[45] Zamfir Arbure își amintește că în biblioteca lui N. Codreanu se găseau, alături de *Capitalul* lui Marx, și scrierile lui Bacunin, Spencer, Taine *(În exil. Din amintirile mele*, p. 218).

[46] Ion Felea, *„Basarabia", Iași, 1879*, în *Presa muncitorească și socialistă din România*, I, partea I, București, 1964, p. 44—56 ; D. Vitcu, *Din începuturile mișcării socialiste la Iași*, în *AIIAI*, XIV, 1977, p. 346.

[47] *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, I, partea I, București, 1954, p. 656 ; E. Mihály, S. Mihály, *op. cit.*, p. 178.

[48] Nicolae Leon (1862—1931), zoolog, întemeietorul învățămîntului și cercetărilor românești de parazitologie. În memoriile sale, publicate în 1925, N. Leon nu mai menționează acest episod (N. Leon, *Amintiri*. Partea II-a, Iași, 1925, p. 50—51).

[49] O familie Oardă a existat în comuna Cudalbi, județul Galați.

[50] *Sentința comisiunei judeciare a Universității de Iași în procesul fraților Nădejde*, Iași, 1881, p. 21. N. Leon era „unul din cei mai fideli adepți ai D[omnu]lui Nădejde" *(Ibidem*, p. 24).

[51] *Documente. Războiul pentru independență*, I, partea I, p. 591.

[52] *Din istoricul legăturilor revoluționare româno-ruse*, p. 247.

[53] Const. Graur, *Cîțiva inși*, București, f. a., p. 18.

[54] V. Petrișor, *Coordonate și caracteristici ale evoluției procesului de organizare profesională a clasei muncitoare din România (1846—1906)*, în „Anale", XVII, 1971, 6, p. 102.

[55] E. Mihály, S. Mihály, *op. cit.*, p. 178.

[56] *Statutele societății „Tipograful" din Galați*, Galați, 1885, 21 p. Statutul prevedea că societatea va funcționa pînă la 31 ianuarie 1890. *Documente din mișcarea muncitorească, 1872—1916*, culese și adnotate de Mihail Roller, București, 1947, p. 57. Societatea s-a reînființat la 1 mai 1898 *(„Tipograful". Societate de ajutor a lucrătorilor tipografi din Galați. Statutele*, Galați, 1898, p. 3).

[57] *Documente din mișcarea muncitorească, 1872—1916*, p. 81 ; I. Ialowitzky, *Galații de odinioară. Moș Arsene. Din vechea mișcare muncitorească*, în „Adevărul", 49, nr. 15766, 13 iunie 1935, p. 5—6.

[58] După „Almanahul social-democrat" pe anul 1894, „Înfrățirea muncitorilor" a luat ființă la 15 august 1887, avînd de la început 70 de membri. Dată folosită de M. Roller

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost create în 1888 [59]. Dintre toate aceste societăți, numai „Înfrățirea muncitorilor" reprezintă cu adevărat muncitorimea, patronii nefiind admiși ca membri ai societății.

„Înfrățirea muncitorilor" a fost întemeiată de învățătorul N. Damian [60], Șt. Tatovici [61], D. Manole, avocat, P. Bujeniță, agricultor, și Gh. Darie, muncitor [62]. Scopul societății, din care nu puteau face parte „sub nici un pretext" patronii sau șefii de ateliere, era „lupta pentru îmbunătățirea morală și materială a muncitorilor în general", dar ea urmărea, totodată, așa cum declară Șt. Tatovici, și „emanciparea economică și politică a tuturor muncitorilor" [63]. Statutul prevede, la art. 25, că societatea „face parte din *Partidul muncitorilor*".

Activitatea politică a membrilor fondatori este anterioară înființării societății „Înfrățirea muncitorilor" la 18 ianuarie 1888. Tot Tatovici mărturisește, într-o scrisoare din 25 noiembrie 1888, că „noi aceștia de la Galați, cînd am început a ne mișca, acum vreo patru ani în urmă, am luat și noi lucrurile cu mare precauțiune" [64]. Activitatea acestui grup socialist a înlesnit, fără îndoială, buna desfășurare a propagandei socialiste făcute

---

(Documente din mișcarea muncitorească, p. 81) și E. Mihály, S. Mihály *(op. cit.*, p. 178). Augustin Deac, Ion Ilincioiu referindu-se, probabil, la „Înfrățirea muncitorilor", susțin că la Galați primul cerc muncitoresc a luat ființă „la sfîrșitul anului 1887 și începutul anului următor" *(Lenin și România*, București, 1970, p. 18). Procesul verbal de constituire are data 18 ianuarie 1888 și este semnat de 62 membri fondatori *(Statutele societății „Înfrățirea muncitorilor"*, Galați, 1888, p. 12—13). Drapelul societății are data 1888 (V. Rață, *Vestigii muzeistice din mișcarea muncitorească la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în *RM*, V, 1968, 3, p. 223). Cu ocazia primelor relatări făcute de presă despre greva lucrătorilor de la Atelierele C.F.R. din Galați se precizează: „Acum în urmă s-a înființat o societate de lucrători cu numele de „Înfrățirea muncitorilor" („Lupta", V, nr. 461, 2 februarie 1888, p. 3; „Românul", 36, 16 februarie 1888, p. 158). Credem că expresia „acum în urmă" se referă mai degrabă la data de 18 ianuarie 1888, decît la cea de 15 august 1887. Cercetările făcute de autorități pentru depistarea „instigatorilor" răscoalelor țărănești au reținut și „formarea unei societăți cu caracter așa numit socialist" („Vocea Covurluiului", nr. 3617, 12 aprilie 1888, p. 2). Formularea textului pledează, de asemenea, pentru o înființare recentă a societății. Barbu Lăzăreanu indică tot anul 1888 *(Primul calendar socialist*, în „Cuvîntul liber", I, 1919, nr. 18, 21 decembrie 1919, p. 23). Referindu-se, desigur, la „Înfrățirea muncitorilor", C. Graur afirmă că Ștefan Tatovici și N. Damian „în anul 1888" au introdus „pentru întîia oară socialismul în orașul și portul Galați" *(Portrete socialiste*, București, f. a., p. 72—73). „Românía muncitoare" indică anul 1890 (anul II, nr. 10, 7—14 mai 1906, p. 4) pe care-l folosește și L. Măglașu, N. Deleanu *(Istoricul mișcărilor muncitorești*, p. 44).

[59] Scopul societății este „ajutorul în caz de boală, moarte și lipsă de lucru" („Românul", 32, 7 iunie 1888, p. 574).

[60] În iunie 1881, N. Damian era la Galați, învățător suplinitor la școala primară nr. 3 băieți și este declarat admis la concursul care s-a dat, în luna iulie, pentru ocuparea unei catedre vacante (Arh. St. Galați, Liceul „Vasile Alecsandri", dos. 16, f. 113, 201). C. Graur l-a caracterizat astfel: „Un idealist, un visător, un om de inimă și de jertfă, o forță născută numai pentru bine și iubire" *(Morții noștri. Nicolae Damian*, în „Adevărul", XXV, nr. 8088, 19 martie 1912, p. 1—2, semnat P. Crainic. A fost republicat în *Cîțiva inși*, p. 16—22). Jean Bart, într-o scrisoare către Ștefan Petică, la 20 august 1893, spune despre N. Damian că „el e cel întîi care a zvîrlit sămînța (socialistă n.n.) în pămîntul mănos al Galațului, sămînță care a dat roade atît de bune fructe" („Manuscriptum", 1983, 2, p. 35).

[61] Vezi C. Graur, *Ștefan Tatovici*, în *Portrete socialiste*, p. 71—77.

[62] I. C. Atanasiu, *Pagini din istoria contemporană a României, 1881—1916. Mișcarea socialistă, 1881—1900*, București, p. 77. Dintre toți aceștia, numai Gh. Darie este trecut în lista membrilor fondatori publicată în statutele societății *(Statutele societății „Înfrățirii muncitorilor"*, p. 13—14). Ziarul „Poșta", Galați, (nr. 82, 10 aprilie 1888), semnalează că în oraș există o societate de socialiști din care făcea parte și un ofițer. Anchetat, sublocotenentul Cezar Boerescu, din flotila de Dunăre, declară că este „socialist în chipul cum să înțelege de oamenii culți... fără însă ca să mă gîndesc măcar a propaga sau a scrie sau a face parte dintr-un cerc socialist, dar încă a provoca la revoltă" (Arh. St. Iași, Tr. 1829, op. 2083, dos. 3, f. 18).

[63] *Statutele societății „Înfrățirea muncitorilor"*, p. 4; V. Hondrilă, *O pagină din mișcarea socialistă gălățeană*, în „Dunărea", Supliment al ziarului „Viața nouă", Galați, decembrie 1969, p. 21.

[64] V. Hondrilă, *op. cit.*, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de studenții participanți la congresul studențesc, deschis la 6 septembrie 1884, la Galați [65].

Societatea „Înfrățirea muncitorilor" și-a creat un organ de presă propriu „Frăția", subintitulat „Gazeta partidei muncitorilor" [66], și o bibliotecă [67], ambele contribuind la răspîndirea socialismului științific printre gălățeni. Literatura socialistă, traduceri ale clasicilor marxismului și lucrări originale, era difuzată prin strădaniile lui N. Damian și Gh. Darie. La 28 mai 1891 [68], N. Damian îl anunță pe Panait Mușoiu, atunci redactor la ziarul „Munca", că îi expediază o sumă de bani strînși din vînzarea broșurelor: „Socialism utopic și socialism științific" de Friedrich Engels [69] și „Chestiunea țărănească" de C. Dobrogeanu-Gherea [70]. Tot prin grija lui N. Damian și a lui Z. Filotti a apărut la Galați, cu puțin înainte de 6 octombrie 1891, [71], primul calendar muncitoresc: „Calendarul muncitorului pe anul 1892" [72].

---

[65] E. Mihály, S. Mihály, *Din istoricul pătrunderii și răspîndirii ideilor marxiste în Galați pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în „Danubius", IV, 1970, p. 223. Pentru desfășurarea congresului, vezi „Meseriașul român", I, nr. 15, 29 septembrie 1884.

[66] Gh. Vîlcu, *„Frăția", Galați, 1888*, în *Presa muncitorească și socialistă*, I, p. 544—546.

[67] *Statutele societății „Înfrățirea muncitorilor"*, p. 6; N. Oprea, *Biblioteca societății „Înfrățirea muncitorilor" din Galați*, în „Revista bibliotecilor", XX, 1967, 5, p. 300—303.

[68] Biblioteca Centrală de Stat, Fond Saint Georges, XL/3.

[69] Engels, Friedrich, *Socialism utopic și socialism științific*, / Traducere și / prefață de Panait Mușoiu, București, Noua tipografie Ioan Weiss, 1891, 39 p. (Biblioteca socialistă). Vezi și Augustin Deac, *Engels și România*, București, 1970, p. 46—47.

[70] I. Vasiliu (C. Dobrogeanu-Gherea), *Chestiunea țărănească*. Extrasă din ziarul „Munca". București, Tipografia Ion Weiss, 1890 (Biblioteca socialistă).

[71] „Munca", II, nr. 33, 6 octombrie 1891, p. 4: „Informații. Avem la Club un număr de exemplare din „Calendarul Muncitorului" scos de tovarășii din Galați. Prietenii din Capitală și-l pot procura de la noi [Clubul muncitorilor — *n. n.*]. Prietenii din țară se vor adresa societății „Înfrățirea muncitorilor" din Galații str. Cojocarilor 109 (Astăzi Dumitru Chicuș — n. n.). Un exemplar 30 bani". Pregătirile pentru strîngerea materialelor de la diverșii colaboratori începuseră încă din luna iulie. La 17 iulie 1891, G. Ibrăileanu îi scrie lui P. Mușoiu: „Am fost și la Galați, am stat la Dămiean, am făcut cunoștință cu Filotti. Dămiean are de gînd să scoată un calendar socialist. Ar trebui să mai fie cineva la această afacere, ca să nu iasă un lucru prost" (Mircea Anghelescu, *Corespondență inedită: Garabet Ibrăileanu*, în *VR*, XVIII, 1964, 11, p. 172; Al. Piru, *G. Ibrăileanu*, București, 1967, p. 53, care introduce în rezumatul scrisorii și propoziția: „La Galați socialismul avea perspective", nescrisă de G. Ibrăileanu.

[72] „Calendarul muncitorului pe anul 1892", Galați, Tipografia Regală, strada Lăpușneanu, nr. 8, 1891, 64 p., preț 30 de bani. Exemplar provenit din biblioteca lui N. Damian, aflat în posesia fiului acestuia, inginer Nicolae Damian, Galați, str. 23 August nr. 28. Pe acest exemplar este și însemnarea lui N. Damian: „Calendarul acesta e lucrat de mine împreună cu Z. Filotti". De altfel, B. Lăzăreanu arătase încă din 1919 că primul „calendar socialist românesc" (nu-i indică titlul) a apărut în 1891, fiind editat de Clubul muncitorilor și „Înfrățirea muncitorilor", care-și aveau sediul comun în „strada Cojocari" nr. 107". N. Deleanu indică titlul exact al publicației, „Calendarul muncitorului pe anul 1892", dar crede că a fost tipărit în 1892 *(Primul calendar socialist*, în „Calendarul Muncii pe anul 1925", București, 1925, p. 44). Trebuie deci să se renunțe la titlul de „Calendarul pozitivist" cu care a fost descris de A. Deac, ca și la opinia acestuia că a fost editat de „Clubul muncitorilor" și a apărut în 1892 *(Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea 2-a, București, 1964, p. 269). Panait Mușoiu citează în articolul „Privire asupra mișcării sociale la noi" („Revista ideii", nr. 1, 1900, p. 15), „Calendarul muncitorului pe [18]92", Galați, [18]91, 64 p. in 16°. Informația a fost preluată de Georgeta Răduică și Nicolin Răduică, dar care indică 1892 ca an de apariție *(Calendare și almanahuri românești, 1731—1918*, București, 1981, p. 400, nr. 1053. Vezi și p. 514, nr. 1439 unde este descris „Calendarul pozitivist"). E. Mihaly folosind informația din ziarul „Munca" a susținut că în 1891 a apărut la Galați „Calendarul muncitorului" *(O contribuție valoroasă la istoria publicisticii revoluționare din țara noastră*, în „Viața nouă", XXI, nr. 6324, 8 aprilie 1965). Ulterior a folosit titlul propus de A. Deac (E. Mihály, S. Mihály, *Contribuții la istoria mișcării muncitorești din Galați*, p. 190).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După înființarea Clubului muncitorilor de la București, 17 februarie 1890, activitatea propagandistică și cultural-educativă se desfășoară în condiții tot mai bune. Fruntașii clubului bucureștean au venit la Galați și au vorbit muncitorilor despre nevoia înființării cluburilor muncitorești și a partidului muncitorilor [73]. I. C. Atanasiu acordă lui Z. Filotti [74] un merit deosebit în crearea și organizarea Clubului muncitorilor de la Galați [75]. Este adevărat că în această vreme Z. Filotti a desfășurat o susținută propagandă pentru apărarea drepturilor muncitorimii, dar lupta permanentă pentru crearea partidului politic — și constituirea cluburilor muncitorești este o etapă în definitivarea acestui proces — a fost susținută, așa cum arată I. Nădejde, de muncitorime. „Cui se datorește Clubul din Galați și mai ales Clubul din București și ziarul „Munca" — scria fruntașul socialist — dacă nu muncitorilor care știu a-și rupe de la gură francul și gologanul pentru a grăbi organizarea proletariatului de la noi" [76].

Nu se cunoaște, deocamdată, data la care s-a înființat, la Galați, Clubul muncitorilor. Probabil că și-a început activitatea în a doua parte a anului 1890 într-un sediu care era comun cu al societății „Înfrățirea muncitorilor" [77]. La 17 noiembrie 1890, Clubul a organizat un bal pentru sporirea fondurilor [78]. Activitatea desfășurată a fost deosebit de rodnică, chiar de la început, Clubul gălățean impunîndu-se în atenția fruntașilor mișcării muncitorești. Ziarul „Munca" scria, de pildă, la 2 iunie 1891, că la Galați „mișcarea e cu deosebire în mîna lucrătorilor și merge progresînd" [79]. De asemenea, delegații Partidului Muncitor Român la Congresul Internațional Muncitor Socialist de la Bruxelles, 16—23 august 1891, declară că: „Astăzi partidul muncitorilor are trei cluburi principale la București, Iași, Galați" [80].

Primul sediu al Clubului fiind prea departe de zona portului, unde munceau cea mai mare parte din muncitorii orașului, conducerea Clubului a hotărît organizarea unui nou sediu chiar în centrul orașului, pe strada Mare, nr. 40, casele Prasin [81]. Inaugurarea noului sediu s-a făcut la 26 decembrie 1891, fiind invitate „toate celelalte societăți și cluburi de muncitori din țară". Și-au trimis delegații cluburile din București, Ploiești și Iași, iar cele din Botoșani și Craiova au expediat telegrame de „simpatie și solidaritate".

Ședința a fost deschisă de Gh. Darie, membru în comitetul executiv al Clubului, care a propus ca V. Gh. Morțun să fie ales președintele adunării. Primul a luat cuvîntul Z. Filotti care a declarat că activitatea tuturor membrilor va avea ca scop „organizarea politică și economică a muncitorilor de toate breslele". C. Mille, delegat al Clubului din București, demonstrează, de asemenea, că emanciparea muncitorilor nu se poate face decît pe două căi: *„calea politică și cea economică"*. Al. Radovici, delegat al Clubului din Ploiești, îndeamnă pe cei prezenți „să se unească spre a grăbi mergerea societății spre socialism" [82].

Mobilizarea muncitorimii gălățene la lupta pentru organizarea politică și revendicări economice ia o amploare deosebită. Numai la o singură adunare a Clubului, din 28 august 1892, s-au înscris peste 100 de noi membri [83]. Ziarul „Lucrătorul" subliniază că „propaganda socia-

---

[73] Victor Raţă, *Lupta clasei muncitoare pentru crearea Partidului social-democrat al muncitorilor din România. Congresul de constituire a partidului*, în *Mișcarea muncitorească din România, 1893—1900*, București, 1965, p. 44.

[74] Pentru activitatea lui vezi *Cultura, știința și arta în județul Galați. Dicționar biobibliografic*, Galați, 1973, p. 105—106; „Praștia", Galați, I, nr. 6, 15 februarie 1909, p. 1.

[75] I. C. Atanasiu, *op. cit.*, p. 77.

[76] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România*, p. 113.

[77] La informația dată de B. Lăzăreanu (vezi nota 72) putem s-o adăugăm și pe cea a lui I. Ialowitzky *(Galații de odinioară. Moș Arsene. Din vechea mișcare muncitorească*, în „Adevărul", 49, nr. 15766, 13 iunie 1935, p. 5—6).

[78] „Munca", I, nr. 41, 2 decembrie 1890, p. 3.

[79] Idem, II, nr. 15, 2 iunie 1891, p. 4.

[80] *Documente din mișcarea muncitorească*, p. 176; *Documente din istoria mișcării muncitorești*, p. 102—106. L. Măglașu, N. Deleanu folosesc anul 1892 *(Istoricul mișcărilor muncitorești*, p. 44).

[81] Astăzi str. Albatros nr. 6. Este greșită opinia lui L. Măglașu, N. Deleanu că acesta este primul sediu al Clubului *(op. cit.*, p. 44).

[82] „Democrația socială", I, nr. 1, 5 ianuarie 1892, p. 2; „Munca", II, nr. 46, 5 ianuarie 1892, p. 4; N. Bîrdeanu, *op. cit.*, p. 54.

[83] V. Raţă, *Lupta clasei muncitoare*, p. 49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

listă, de la o vreme încoace, a luat o întindere mare". [84]. De altfel, chiar apariția ziarului „Lucrătorul" trebuie pusă în legătură cu nevoia de a se face o propagandă mai intensă printre miile de muncitori răspîndiți „prin unghiurile cele mai îndepărtate ale orașului" Într-adevăr, relatează un contemporan, la Galați „oriunde te duci... în ateliere, în mahalale, peste tot locul nu auzi decît îndemnuri de a veni la Club" [85]. Membrii Clubului țineau conferințe prin cartierele periferice ale orașului. La 4 martie 1893, de pildă, Gh. Darie a conferențiat în „mahalaua Bucureștii noi" despre scopurile mișcării socialiste. În urma unei asemenea întruniri — scrie ziarul „Munca" — „numărul părtașilor noștri se mărește și nădăjduim ca în scurtă vreme să adunăm sub steagul nostru tot ce este muncitor din Galați" [86].

Preocupările Clubului muncitorilor pentru educarea muncitorimii sînt tot mai intense. Ziarul „Lucrătorul" îndeamnă permanent pe muncitori să se adune împrejurul steagului roșu, „împrejurul steagului dezrobirii". „Teoriile" lui Karl Marx trebuiau bine cunoscute, fiindcă numai prin ele clasa muncitoare va deveni „conștientă de rolul său" și va aduce izbînda socialismului [87].

În cadrul eforturilor depuse de Clubul muncitorilor pentru extinderea activității printre muncitori, se dă o mare atenție popularizării literaturii marxiste. La Galați s-a tipărit „Chestia agrară în România" de Z. Filotti, „Almanahul social-democrat" pe anul 1894 [88]. La sediul Clubului se găsea de vînzare literatură editată pentru educarea muncitorilor în spiritul luptei de clasă: *Manifestul Partidului Comunist*; Fr. Engels, *Socialism utopic și socialism științific*; (C. Dobrogeanu-Gherea), *Robia și socialismul*; (C. Dobrogeanu-Gherea), *Karl Marx și economiștii noștri*; C. Dobrogeanu-Gherea, *Concepția materialistă a istoriei*. Se mai puteau cumpăra busturile lui K. Marx și Fr. Engels, ca și fotografiile acestora [89]. Literatura socialistă era difuzată și prin biblioteca Clubului condusă, ani de-a rîndul, de Gh. Darie, secretarul Clubului [90].

Activitatea Clubului muncitorilor a stimulat, în bună măsură, și acțiunea de organizare a muncitorimii în sindicate. Astfel, în 1893 iau ființă Sindicatul general al lucrătorilor brutari, Sindicatul general al muncitorilor zidari și lemnari [91].

Accentuarea contradicțiilor dintre capital și muncitori a determinat înmulțirea acțiunilor de protest și a grevelor, la care participă un număr tot mai mare de lucrători și adeseori din branșe diferite de lucru. Chiar dacă la început grevele vor avea ca obiectiv numai revendicări economice, ele sînt expresia gradului de dezvoltare a conștiinței politice de clasă a proletariatului și marchează începutul procesului de organizare, pe baza concepției politice, a muncitorimii.

După războiul de independență, primele greve le organizează, la Galați, muncitorii din port, care sînt acuzați, în martie 1883, că „au revoltat și pe alți lucrători ca să nu lucreze". Greva a luat proporții, provocînd negustorimii destule temeri [92]. În iulie 1884, muncitorii din Galați se pregăteau să se răscoale „în masă", din cauza persecuțiilor făcute de patroni. Se credea că „răscoala" va începe la fabrica „Goetz" [93].

O altă grevă a muncitorilor din port are loc la sfîrșitul lunii mai 1885 din pricina scăderii salariilor. Autoritățile gălățene aduc muncitori de la Brăila, dar aceștia se solida-

---

[84] „Lucrătorul", I, nr. 1, 18 octombrie 1892, p. 1.

[85] Georgeta Tudoran, *Mișcarea muncitorească din unele orașe portuare dunărene ale României în anii 1893—1899*, în „Anale", X, 1964, 6, p. 91.

[86] „Munca", IV, nr. 4, 14 martie 1893, p. 3; E. Mihály, S. Mihály, *op. cit.*, p. 231.

[87] „Lucrătorul", I, nr. 7, 6 decembrie 1892, p. 1; nr. 4, 8 noiembrie 1892, p. 2—3.

[88] Editarea „Almanahului" s-a hotărît într-o ședință a Consiliului general al P.S.D.M.R. ținută la Galați în ziua de 6 iunie 1893 *(Documente din istoria mișcării muncitorești*, p. 97).

[89] „Lucrătorul", I, nr. 2, 25 octombrie 1892, p. 3; nr. 11, 10 ianuarie 1893, p. 3; nr. 16, 14 februarie 1893, p. 4.

[90] *Statutele Clubului muncitorilor din Galați și ale societății de ajutor mutual „Înfrățirea muncitorilor"*, Galați, 1893, p. 29; E. Mihály, S. Mihály, *Din istoricul pătrunderii și răspîndirii ideilor marxiste în Galați*, p. 227—228.

[91] Ion Iacoș, Vasile Petrișor, *Organizațiile profesionale muncitorești din România în perioada 1893—1899*, în *Mișcarea muncitorească din România*, p. 100—101; E. Mihály, S. Mihály, *Organizații profesionale ale muncitorilor din Galați*, p. 170—172.

[92] Arh. St. Galați, Primăria Galați, 1882, dos. 10, f. 23; N. Bîrdeanu, *Mișcarea muncitorească*, p. 48.

[93] „Resboiul", VIII, nr. 2511, 9 iulie 1884.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rizează cu greviștii. Neputînd înfrînge solidaritatea greviștilor, comercianții și armatorii au fost nevoiți să satisfacă revendicările muncitorilor [94].

Greva ceferiștilor din ianuarie-februarie și august-septembrie 1888 a fost condusă de societatea „Înfrățirea muncitorilor". Greva a izbucnit la 30 ianuarie cu participarea celor 300 de muncitori care au protestat împotriva condițiilor grele de muncă și a abuzurilor practicate de conducerea Atelierelor căilor ferate [95].

Greva a fost declarată după concedierea, fără motiv, a unui muncitor, dar ea urmărea, în măsură egală, îmbunătățirea regimului umilitor în care erau obligați să muncească lucrătorii Atelierelor. Într-o scrisoare adresată redacției ziarului „Muncitorul" din Iași, greviștii arătau că „leafa și acordul ce ni se cuvin sînt amendate cu mare strășnicie la cea mai mică abatere făcută chiar și fără știință ... iarna întreagă au lucrat afară cu picioarele în zăpadă cu fața și mîinile în ger" [96]. Chiar și presa conservatoare locală recunoștea, și nu numai pentru că făcea opoziție guvernului lui I. C. Brătianu, că „muncitorii nu sînt niște vite supuse capriciilor șefilor lor, sînt oameni cari, prin urmare, trebuiesc tratați omenește" [97].

Într-un manifest de protest, răspîndit prin oraș, lucrătorii declarau că au fost nevoiți să înceapă greva pentru a protesta în contra „nedreptăților ce ni se face de către subșeful Atelierului... Văzînd că nu mai este chip a mai suporta mizeria și faptele neomenoase ale acestuia și fiind expuși a fi cu toții dați afară, cînd va avea vreun capriciu, am decis încetarea lucrului pînă ni se va admite cererile noastre". Cele mai multe dintre batjocoririle și amenințările la care erau supuși lucrătorii se datorau și faptului că respingeau politica direcției Atelierelor de a-i dezbina și de a-i constrînge să se retragă din societatea „Înfrățirea muncitorilor" la care aderaseră. Ziarul local „Poșta" recunoaște că lucrătorilor nu li se „îngăduie a cugeta și lucra cum cred ei cu cale. Sînt persecutați pentru credințele lor sociale, economice, politice, puindu-li-se piedici la organizarea lor și constituirea în societăți pentru ajutor mutual" [98].

Muncitorii din țară se solidarizează imediat cu greviștii gălățeni. Ziarul bucureștean „Desrobirea" susține, astfel, prin C. Mille, dreptele cauze ale lucrătorilor ceferiști: „Cît despre muncitorii de la Galați noi le trimitem încuragiarea cea mai frățească și dorința de a le vedea cauza triumfînd" [99].

Pentru încetarea grevei, muncitorii revendicau: reprimirea lucrătorului ce fusese concediat; neamendarea lucrătorilor nevinovați; construirea unor șoproane, ca să nu mai lucreze afară în ger și ninsoare; înlăturarea subșefului bătăuș. Cereri despre care ziarul „Muncitorul" scria că sînt „foarte drepte", iar „Poșta", mai circumspect, precizează că „plîngerile muncitorilor par a fi întemeiate" [100].

Direcția Atelierelor și autoritățile locale au încercat, fără a reuși, să reprime greva prin forță. Poliția a arestat, „fără mandate, fără vină, bașbuzucește", 35 de lucrători. Pe doi dintre lucrătorii gălățeni, care au plecat, la București, „spre a se înțelege cu frații noștri de acolo", poliția i-a arestat și i-a trimis înapoi la Galați, iar pe muncitorul tipograf Pârvu Niculescu l-au dus în „surghiun" la București, fără nici o vină, numai pentru că l-au găsit printre lucrătorii greviști. Ziarul „Desrobirea", organ al partidului muncitorilor, ca și socialiștii ieșeni, denunță atrocitățile săvîrșite de autorități: „Lucrătorilor de la Galați stăpînirea liberală n-a voit să le facă nici un crîmpei de dreptate...

[94] „Drepturile omului", I, nr. 94, 30 mai 1885, p. 3.

[95] „Poșta", VIII, nr. 25, 2 februarie 1888, p. 2—3; „Vocea Covurluiului", XVI, nr. 3559, 2 februarie 1888, p. 2; „Telegraful", XIX, nr. 4674, 4 februarie 1888, p. 2; E. Mihály, *Luptele greviste ale muncitorilor de la Atelierele căilor ferate din Galați din anul 1888*, în *Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România*, IV, București, 1970, p. 15. V. Rață datează începutul grevei în februarie *(Luptele muncitorești în România în anii 1880—1890*, în *Studii și referate privind istoria României*, II, 1954, p. 1284).

[96] „Muncitorul", I, nr. 28, 7 aprilie 1888, p. 4.

[97] „Posta", VIII, nr. 27, 5 februarie 1888, p. 1; „Galații" declară că greva a izbucnit „din cauza modului neomenos în care erau tratați lucrătorii". După acest ziar, greva a început la 29 ianuarie 1888 (nr. 1508, 1—2 februarie 1888, p. 1).

[98] „Muncitorul", I, nr. 20, 11 februarie 1888, p. 4; „Vocea Covurluiului", XVI, nr. 3560, 4 februarie 1888, p. 2; „Poșta", VIII, nr. 27, 5 februarie 1888, p. 2; E. Mihály, *op. cit.*, p. 15—16.

[99] „Desrobirea", I, nr. 8, 6 februarie 1888, p. 1.

[100] Ibidem, p. 2; „Muncitorul", I, nr. 20, 11 februarie 1888, p. 2—3; „Poșta", VIII, nr. 27, 5 februarie 1888, p. 2; E. Mihály, *op. cit.*, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Guvernul mincinos liberal și cu slujbașii săi s-au năpustit cu toată furia împotriva muncitorilor" [101].

Muncitorimea din întreaga țară s-a solidarizat cu greviștii gălățeni. Ziarul „Muncitorul" se folosește de acest prilej pentru a arăta muncitorimii că „lupta împotriva asupritorilor și a jăfuitorilor se poate face numai prin unirea muncitorilor. Acesta e singurul mijloc prin care lucrătorii pot pune frîu neomeniilor celor tari". Totodată se organizează la Iași și o primă subscripție, trimițîndu-se lucrătorilor de la Galați un ajutor de 50 de franci [102]. Cu un alt prilej, muncitorii și socialiștii ieșeni publică, tot în „Muncitorul", un apel de încurajare plin de îndemnuri pentru continuarea luptei: „Cererile voastre au fost drepte și întemeiate și purtarea voastră a fost mîndră și bărbătească pentru că ați luptat cu sărăcia și din această luptă izbînda a rămas în partea voastră. Să fim cu toții frați la luptă și fără teamă să mergem înainte, căci viitorul e al nostru" [103].

Cercul socialist din București a ținut o întrunire în ziua de 5 februarie, cu care ocazie a fost votată o moțiune prin care deputatul socialist V. Gh. Morțun era rugat „ca de urgență să interpeleze guvernul" și „să ceară o satisfacțiune completă pentru greviști" [104]. Subscripții s-au organizat și în Capitală. „Toate societățile de muncitori de aici — scria ziarul „Desrobirea" — au hotărît să trimeată ajutoare fraților lor din Galați" [105]. Lucrătorii de la Atelierele C.F.R. Turnu-Severin au declarat că dacă va fi nevoie vor intra în grevă „pentru a susține dreptele cereri ale fraților lor din Galați" [106]. Greva a luat sfîrșit la 8 februarie „prin biruința din partea muncitorilor", scrie ziarul „Muncitorul" [107].

Revendicările cîștigate nu au fost puse în aplicare de conducerea Atelierelor și de aceea, la 14 august, muncitorii au cerut respectarea lor. Neprimind un răspuns favorabil, lucrătorii au declarat grevă la 17 august avînd, de data aceasta, și sprijinul muncitorilor de la Atelierele din București și Pașcani aflați, de asemenea, în grevă [108]. Comitetul grevei din București a trimis la Galați un delegat, pe muncitorul Spiru Roșianu, care i-a informat pe gălățeni despre mersul grevei din Capitală. Cu lucrătorii de la Atelierele C.F.R. s-au solidarizat și muncitorii din port, care au intrat în grevă la 24 august [109].

Aducerea armatei și celelalte represiuni și acțiuni de intimidare nu au putut înfrînge dîrzenia greviștilor. Deputatul socialist V. Gh. Morțun a venit la Galați pentru a-i

---

[101] „Muncitorul", I, nr. 28, 7 aprilie 1888, p. 4; „Desrobirea", I, nr. 8, 6 februarie 1888, p. 1; Vezi și *Presa muncitorească și socialistă*, I, p. 517; E. Mihály, *op. cit.*, p. 18. Pentru arestarea lui Pârvu Niculescu, vezi „Lupta", V, nr. 466, 8 februarie 1888, p. 1.

[102] „Muncitorul", I, nr. 20, 11 februarie 1888, p. 2—3; E. Mihály, *op. cit.*, p. 17.

[103] „Muncitorul", I, nr. 21, 28 februarie 1888, p. 2—3; *Presa muncitorească și socialistă*, I, p. 505—506.

[104] „Lupta", nr. 464, 6 februarie 1888, p. 2—3; nr. 465, 7 februarie 1888, p. 3; nr. 466, 8 februarie 1888, p. 3; „Desrobirea", nr. 15, 26 martie 1888, p. 3; „Românul", XXXII, 20 februarie 1888, p. 175.

[105] „Desrobirea", I, nr. 8, 6 februarie 1888, p. 2; nr. 15, 26 martie 1888, p. 3; „Lupta", V, nr. 462, 3—4 februarie 1888, p. 2; E. Mihály, *op. cit.*, p. 17.

[106] „Desrobirea", I, nr. 15, 26 martie 1888, p. 3; V. Rață, *op. cit.*, p. 1 288; E. Mihály, *op. cit.* p. 18.

[107] „Muncitorul", I, nr. 20, 11 februarie 1888, p. 2—3; „Lupta", nr. 468, 10 februarie 1888, p. 3; „Telegraful" (XIX, nr. 4 675, 5 februarie 1888, p. 3) a anunțat că greva a încetat la 5 februarie, dar informația a fost falsă. Știre dezmințită, de altfel, de ziarul „Lupta", V, nr. 464, 6 februarie 1888, p. 2—3.

[108] Comentînd unitatea de acțiune a greviștilor ceferiști, ziarul brăilean „Înainte" scria că aceasta dovedește „îndeajuns că clasele muncitoare se deșteaptă și că ele pricep că de unirea lor atîrnă îndreptarea acelor stări de care suferă astăzi" (V. Petrișor, *Evoluția și trăsăturile mișcării greviste din România pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în „Anale", XIX, 1973, 1, p. 128).

[109] „Vocea Covurluiului", nr. 3 715, 15 august 1888, p. 2; nr. 3 721, 24 august 1888, p. 2; „Galați", VI, nr. 1 652, 16—17 august 1888, p. 1; nr. 1 654, 19 august 1888, p. 1; „Lupta", V, nr. 619, 18 august 1888, p. 3; nr. 620, 19 august 1888, p. 3; „Dunărea", IV, nr. 15, 29 august 1888, p. 3; E. Mihály, *op. cit.*, p. 20—21. După ziarul „Telegraful" (XIX, nr. 4 815, 12 august 1888, p. 3) pregătirea grevei a început încă de la 12 august, iar „Apărătorul" (I, nr. 9, 13 august 1888, p. 3) anunță că lucrătorii de la Atelierele CFR „sînt aproape a se pune în grevă. Numărul lor se ridică la aproape 400".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încuraja pe greviști [110]. Greva de la Galați a continuat și după încetarea grevei de la București, la 6 septembrie. Admirînd dîrzenia gălățenilor și dezmințind, totodată, știrea difuzată de ziarele favorabile guvernului, că greva ar fi încetat, ziarul socialist „Drepturile omului" scrie la 16 septembrie: „Probabil că Atelierele gării Galați nici nu se vor deschide, deoarece nu sînt lucrători. Urăm izbîndă și spor fraților din Galați" [111]. Greva a încetat după 18 septembrie [112].

Unitatea de acțiune a muncitorimii gălățene s-a manifestat și cu prilejul răscoalelor țărănești din acest an. Ștefan Tatovici, T. Mănescu, redactor la ziarul „România viitoare" din Brăila [113], și alți socialiști din conducerea societății „Înfrățirea muncitorilor" au ținut întruniri prin cartierele orașului, lămurindu-i pe țărani despre rostul și importanța răscoalelor țărănești [114].

Ziarul „Frăția" ia atitudine împotriva atacurilor organizate de presa liberală și conservatoare, arătînd că răscoalele țărănești nu-și au originea în așa-zisele „instigații socialiste", adevărata cauză a răscoalelor fiind „întreaga administrațiune care a fost și este, și pentru nefericirea poporului va mai fi mult timp, și care a adus pe țăranul român într-o stare de mizerie îngrozitoare" [115].

Cei 800 de țărani răsculați, care au intrat în oraș în ziua de 22 mai, s-au îndreptat mai întîi spre sediul „Înfrățirii muncitorilor", strada Dogăriei nr. 167, pentru a li se face „petițiuni" de pămînturi. Intervenind armata, țăranii au fost obligați să părăsească orașul, iar o parte din conducerea societății „Înfrățirea muncitorilor", în frunte cu Ștefan Tatovici, Pârvu Niculescu, „cunoscut luptător pentru partida muncitorilor", au fost arestați. Protestele muncitorilor gălățeni, ca și cele ale presei muncitorești, au obligat autoritățile să-i elibereze pe cei arestați pe nedrept. La o întrunire, care a avut loc la sediul „Înfrățirii muncitorilor", Gh. Darie și cei ce fuseseră arestați „au înfierat cu tărie mîrșavele fapte ale stăpînitorilor călcători de legile țării, numai ca să-și satisfacă răzbunarea contra acestui tînăr, dar solid partid" [116].

Concomitent cu susținerea răscoalelor țărănești, „Înfrățirea muncitorilor" se preocupă, cu insistență, de organizarea muncitorimii gălățene. Printr-un apel răspîndit în iulie 1888 și semnat „Partida muncitorilor", muncitorii din port sînt îndemnați să se organizeze în sindicat „care să reguleze prețurile, pricinile de lucru și toate daravelele între muncitori și stăpîni, spre a nu mai fi jefuiți ca pînă acum de slugile stăpînilor" [117].

Muncitorimea gălățeană a sprijinit toate acțiunile mișcării socialiste pentru alegerea unor reprezentanți în consiliile comunale. Primele alegeri la care au participat și socialiștii gălățeni au fost cele din iulie 1888 în cadrul colegiului al II-lea. Într-un manifest, difuzat în „sute de exemplare prin mahalale", este prezentat și programul „partidei muncitorilor": moșia Țiglina și celelalte moșii ale orașului Galați să fie arendate muncitorilor; să se deschidă credite pentru „muncitorii de pămînt"; să se facă sindicate alcătuite dintre muncitorii ce lucrează în port; comuna Galați să construiască ateliere în care să lucreze „societăți de muncitori", ca să nu mai fie jefuiți de patroni; pentru copiii

---

[110] „Lupta", V, nr. 622, 21 august 1888, p. 3; nr. 629, 30—31 august 1888, p. 3.

[111] „Drepturile omului", I, seria II, nr. 2, 16 septembrie 1888, p. 3.

[112] „Telegraful", nr. 4 853, 18 septembrie 1888, p. 3.

[113] Pentru activitatea lui în timpul răscoalelor, vezi Cornelia Bodea, *Contribuții documentare privind răscoala țăranilor din 1888*, în „Studii", XI, 1958, 2, p. 181—186. Ziarul socialist brăilean a apărut în intervalul martie 1888—23 mai 1890, cu unele întreruperi (Ion Felea, *România viitoare, Brăila, 1888*, în *Presa muncitorească și socialistă*, I, p. 566).

[114] „Vocea Covurluiului" nr. 3 616, 10 aprilie, p. 1; nr. 3 617, 12 aprilie, p. 1—2; nr. 3 627, 23 aprilie 1888, p. 2; C. Bodea, *op. cit.*, p. 189.

[115] „Frăția", Galați, I, nr. 5, 15 mai 1888, p. 2; *Documente din mișcarea muncitorească*, p. 110—111; N. Bîrdeanu, *Mișcarea muncitorească*, p. 52.

[116] „Vocea Covurluiului", XVI, nr. 3 648, 24 mai 1888, p. 1—2; C. Bodea, *op. cit.*, p. 189; C. Corbu, *Răscoala țăranilor de la 1888*, București, 1978, p. 157; „Muncitorul", I, nr. 35, 29 mai 1888, p. 3; nr. 38, 19 iunie 1888, p. 1; nr. 40, 3 iulie 1888, p. 2—3. La procesul lui Tatovici a pledat C. Mille, delegat de Clubul muncitorilor din București („Drepturile omului", I, seria II, nr. 19, 3 octombrie 1888, p. 3; D. Hurezeanu, *Cu privire la poziția mișcării socialiste față de răscoala țăranilor din anul 1888*, în „Studii", XV, 1962, 3, p. 575. Vezi și Tiberiu Avramescu, *Constantin Mille. Tinerețea unui socialist*, București 1973, p. 248—250, 252.

[117] N. Bîrdeanu, *op. cit.*, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

săraci, care învață în școlile comunale, să se dea ajutoare : cărți, hrană și chiar locuințe. Manifestul se încheia cu îndemnul : „Destul ați suferit, destul v-au înșelat, destul ați așteptat îmbunătățiri făgăduite de boieri. Vedeți că nimic n-au făcut pentru voi și nici nu vor face... Deci, deșteptați-vă, înlăturați-i și votați pentru muncitori, frații voștri de suferință, propuși de partidul nostru, căci numai voi prin voi vă veți îmbunătăți soarta. La vot dar. Sînteți mulțimea, puterea, și a voastră este reușita, numai să votați" [118].

Candidații „partidei muncitorilor" au fost crunt bătuți de bandele de bătăuși ale celorlalte partide, care „cutreierau ulițele, amenințînd, silind conștiința alegătorilor". Muncitorimea gălățeană a protestat împotriva tuturor acestor „nerușinate ingerințe, nelegiuiri chiar, (care) au pătat alegerile de la Galați" [119]. În urma acestor alegeri, candidații „partidei muncitorilor" au reușit în comunele Foltești și Tulucești [120].

Sărbătorirea zilei de 1 Mai, în anul 1890, și la Galați a fost un nou prilej pentru a demonstra împotriva exploatării la care erau supuși muncitorii și de a-și exprima sentimentele lor de solidaritate internațională [121]. Manifestația care a avut loc în anul următor, în același scop, s-a desfășurat cu participarea unui mare număr de muncitori care au cerut ziua de lucru de 8 ore și votul universal. Această demonstrație — scrie ziarul „Munca" — a dovedit „pe deplin că în Galați lucrătorii se agită în vederea îmbunătățirii soartei lor și se afirmă ca partid independent de al stăpînilor de aici" [122].

Muncitorimea gălățeană și-a mai exprimat permanentele ei convingeri de solidaritate internațională și la demonstrația organizată în martie 1891, cu prilejul aniversării a 20 de ani de la instaurarea Comunei din Paris [123].

La alegerile care au avut loc în februarie 1892, muncitorimea gălățeană a susținut, pentru colegiul al II-lea, candidatura lui Ioan Nădejde. Cu această ocazie, Clubul muncitorilor a difuzat un manifest electoral în care se propunea, în primul rînd, rezolvarea problemei agrare prin „întoarcerea moșiilor date regelui la stat. Trecerea moșiilor statului la țărani. Răscumpărarea moșiilor mari de la particulari pentru același scop". Se mai aveau în vedere și alte reforme ca : „votul direct și nețărmurit pentru tot poporul într-un singur colegiu" ; desființarea Senatului ; garantarea libertății individuale ; gratuitatea învățămîntului ; ajutorarea de către stat a asociațiilor de muncitori industriali : acordarea de credite asociațiilor de țărani pentru procurarea mașinilor agricole ; desființarea zilelor de prestație [124].

Nu încape îndoială că greva muncitorilor ceferiști din anul 1888 a stimulat și alte categorii de muncitori să recurgă la grevă pentru a obține îmbunătățirea situației lor economice. La 10 aprilie 1889 au declarat grevă muncitorii chiliigii din port cerînd majorarea salariilor [125]. La 30 ianuarie 1891, 500 de lucrători de la fabrica „Goetz"

---

[118] „Muncitorul", I, nr. 44, 31 iulie 1888, p. 4 ; N. Bîrdeanu, *op. cit.*, p. 45. Sursa folosită este citată greșit.

[119] „Muncitorul", I, nr. 45, 7 august 1888, p. 3 ; nr. 46, 14 august 1888, p. 3—4.

[120] „Drepturile omului", I, seria II, nr. 23, 7 octombrie 1888, p. 1, 3 ; Vezi și I. C. Atanasiu, *op. cit.*, p. 52—53 ; Florea Nedelcu, *Programele mișcării socialiste din România și lupta pentru cucerirea votului universal*, în „Studii", 23, 1970, 2, p. 274.

[121] „Munca", I, nr. 10, 28 aprilie 1890, p. 4 ; E. Mihály, *Contribuții la istoricul mișcării muncitorești din Galați*, p. 194. I. Aldea, *(Manifestări prilejuite la Galați de sărbătorirea zilei internaționale a celor ce muncesc 1890—1921*, în „Danubius", X, p. 207—208), trece cu ușurință peste știrile privind manifestațiile organizate pînă la 1895. Este greșită afirmația lui L. Măglașu, N. Deleanu *(op. cit.*, p. 44) că la Galați ziua de 1 Mai a fost sărbătorită pentru prima dată în 1891.

[122] „Munca", II, nr. 10, 28 aprilie 1891, p. 2.

[123] Gh. Cristea, *Date privind ecoul și aniversarea Comunei din Paris în România*, în „Studii", XIV, 1961, 3, p. 675 ; A. Porțeanu, A. Iordache, P. Cîncea, *Ecoul Comunei din Paris în publicațiile muncitorești și socialiste din România la sfîrșitul secolului trecut, 1871—1900*, în *RA*, IV, 1961, 2, p. 67.

[124] „Democrația socială", I, nr. 5, 2 februarie 1892, p. 2 ; L. Măglașu, N. Deleanu, *op. cit.*, p. 44—46 ; E. Mihály, S. Mihály, *Cnotribuții la istoricul mișcării muncitorești din Galați*, p. 195.

[125] „Lupta", VI, nr. 809, 16 aprilie 1889, p. 3 ; nr. 810, 17 aprilie 1889, p. 3 ; „Românul", XXXIII, 11 aprilie 1889, p. 365.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

erau în grevă pentru că li se reduseseră salariile cu 50%. Şi de această dată, autorităţile au folosit tot felul de „măsuri nedemne" pentru a-i sili pe muncitori să-şi reia lucrul [126].

Impresionantă însă, prin amploarea şi dinamismul ei, ca şi prin unitatea de nezdruncinat a muncitorilor, a fost greva de la fabrica de cherestea „Goetz". Determinată de tratamentul inuman la care erau supuşi muncitorii [127] şi de o nouă reducere a salariilor, greva a izbucnit la 24 august 1892 cu participarea unanimă a lucrătorilor, aproape 400. Imediat după declararea grevei, a avut loc, la Clubul muncitorilor, o întrunire la care s-au discutat măsurile ce trebuiau luate pentru continuarea grevei. Tot în primele zile ale grevei au sosit la Galaţi „mai mulţi prieteni" din Ploieşti, printre care era şi A. Bacalbaşa, pentru a-i ajuta pe greviştii. Populaţia oraşului — scrie ziarul „Munca" — critică „purtarea direcţiei [fabricii — n.n.] care exploata în chipul cel mai mişelesc pe bieţii muncitori" [128]. Unul din ziarele locale „Galaţii" afirmă, în consens cu opinia generală, că „muncitorii au dreptate, din punctele de îmbunătăţiri ce cer, toate, dar aproape toate, sînt juste şi admisibile" [129].

Pentru sprijinirea grevei, Gh. Darie, A. Bacalbaşa şi alţi membri din conducerea Clubului au organizat zilnic la Club cîte două întruniri publice. În acelaşi scop a avut loc, la 29 august, o întrunire în sala cinematografului „Alcazar", la care au participat peste 1 500 de muncitori. Z. Filotti a vorbit despre exploatarea nemiloasă la care erau supuşi lucrătorii fabricii „Goetz", ca şi muncitorimea din alte părţi ale lumii şi de aceea ea formează „o mare familie de fraţi care duc acelaşi jug şi luptă în contra aceluiaşi duşman, capitalismul". A. Bacalbaşa a făcut, „într-un călduros discurs" istoricul grevelor [130].

Autorităţile au intervenit în mod abuziv. Poliţia — scrie „Românul" — „îşi face de cap. Lucrătorii sînt arestaţi şi maltrataţi, totuşi în faţa acestor brutalităţi ei nu se dau înapoi şi duc greva înainte cu o fermitate din cele mai lăudabile" [131].

Alarmată de amploarea grevei, direcţia fabricii a acceptat condiţiile impuse de muncitori: ziua de lucru să fie de 11 ore; să fie reprimiţi toţi lucrătorii concediaţi; plata orelor suplimentare; reglementarea amenzilor. „Această nouă izbîndă — scria ziarul „Adevărul" — este o dovadă că clasa muncitoare din ce în ce cîştigă dreptul la existenţă şi se manifestă ca clasă socială aparte" [132].

Condiţiile acceptate nu au fost puse în aplicare şi de aceea muncitorii au continuat greva. În acest timp, la 10 septembrie, au intrat în grevă şi muncitorii de la fabrica de săpun „Apollo" cerînd mărirea salariilor şi reglementarea orelor de lucru [133].

Liniştea şi buna ordine în care se desfăşura greva au fost tulburate de poliţie, care în seara zilei de 16 septembrie a pătruns cu forţa în localul Clubului muncitorilor şi a smuls drapelul roşu arborat [134]. Intervenţia muncitorilor şi a conducerii Clubului a fost

---

[126] „Lupta", VIII, nr. 1 390, 30 ianuarie 1891, p. 3; „Adevărul", III, nr. 730, 30 ianuarie 1891, p. 2.

[127] Presa anunţă încă de la 26 aprilie 1892 că între lucrătorii de la „Goetz" există „o mare nemulţumire" („Munca", III, nr. 10, 26 aprilie 1892, p. 4). În luna următoare, cărăuşii din port erau în grevă („Românul", 36, 26—27 mai 1892, p. 1).

[128] „Munca", III, nr. 28, 30 august 1892, p. 2—3; L. Măglaşu, N. Deleanu, *op. cit.*, p. 46; Gh. Vîlcu, *Greva lucrătorilor de la fabrica de cherestea „Goetz" — Galaţi din anul 1892*, în *Din istoria luptelor greviste*, III, p. 12, 14; N. Bîrdeanu, *op. cit.*, p. 59—61. Pentru cererile greviştilor, vezi A. Bacalbaşa, *Grevele*, Ploieşti, 1892, p. 27; „Democraţia socială", I, nr. 35, 30 august 1892, p. 3.

[129] „Galaţii", X, nr. 195, 29 august/10 septembrie 1892, p. 1.

[130] „Munca", III, nr. 29, 6 septembrie 1892, p. 2; „Adevărul", VI, nr. 1 281, 1 septembrie 1892, p. 3; „Democraţia socială", I, nr. 36, 6 septembrie 1892, p. 1. La întrunire au fost invitaţi V. Gh. Morţun şi Al. Radovici, dar telegrama trimisă nu le-a fost transmisă de oficiul poştal din Galaţi („Adevărul", VI, nr. 1 281, 1 septembrie 1892, p. 3); Gh. Vîlcu, *op. cit.*, p. 15. O a doua întrunire a avut loc la 14 septembrie tot în sala „Alcazar" (Ibidem, p. 16; „Românul", 36, 14 septembrie 1892, p. 2).

[131] „Românul", 36, 13 septembrie 1892, p. 2.

[132] „Adevărul", VI, nr. 1 289, 10 septembrie 1892, p. 2; „Democraţia socială", I, nr. 37, 13 septembrie 1892, p. 1; „Munca", III, nr. 31, 20 septembrie 1892, p. 1.

[133] „Adevărul", nr. 1 289, 10 septembrie 1892, p. 2; „Munca", nr. 30, 10 septembrie 1892, p. 4; „Românul", 36, 17 septembrie 1892, p. 3.

[134] „Adevărul", nr. 1 296, 17 septembrie 1892, p. 2; „Galaţi", X, nr. 209, 17/29 septembrie 1892, p. 1; „Românul", 36, 29 septembrie 1892, p. 893; „Democraţia socială", I,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atît de categorică încît autoritățile au renunțat să le însceneze un proces. Asemenea provocări nu au putut întrerupe greva, care a durat patru săptămîni. Greva de la „Goetz" a demonstrat, așa cum scria A. Bacalbașa, „solidaritatea clasei muncitoare mai presus de prejudecățile și zîzaniile politicienilor burghezi" [135].

Sub influența nemijlocită a grevei de la „Goetz", lucrătorii cizmari din Galați intră în grevă, iar tipografii, prin întruniri la Clubul muncitorilor, fac pregătiri pentru o grevă generală [136].

Lupta muncitorilor de la „Goetz" a făcut să crească și prestigiul mișcării muncitorești din România. Ziarul „Le Parti socialiste", prezentînd, în 1892, dezvoltarea mișcării greviste de la noi din țară, amintește grevele de la Galați și Ploiești [137]. Fruntașii Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România, C. Mille, I. Nădejde, Al. Ionescu, A. Bacalbașa, cu ocazia unei întruniri, în sala „Temistocli", la 6 noiembrie 1893, au adus elogii „organizației socialiste din Galați" condusă „aproape numai de lucrători" [138].

Unitatea clasei muncitoare a mai fost dovedită cu prilejul zilei de 1 Mai, sărbătoarea solidarității internaționale. La 1 mai 1892 s-a manifestat la Galați „în favoarea votului universal și a zilei de opt ore". Presa franceză, prin „Revue socialiste", discutînd situația mișcării muncitorești și socialiste din România, menționează și întrunirile care au avut loc la București, Galați, Iași, Roman [139]. Convingerile internaționaliste ale muncitorimii gălățene pot fi exemplificate și cu solidarizarea ei cu greva din Carmaux — Franța. Muncitorii gălățeni au trimis, în 1892, ajutoare greviștilor francezi [140].

Muncitorimea gălățeană conștientă de importanța participării unor deputați socialiști la viața politică a țării au susținut, la alegerile din ianuarie 1893, candidatura lui Z. Filotti. Ziarul local „Lucrătorul" scria cu acest prilej: „Amestecul nostru în lupta electorală a dovedit tuturor că muncitorii „sînt factorul principal al mișcărei ce s-a făcut la Galați... Ziua cînd muncitorii vor ieși învingători nu este departe și cu cît ne vom uni mai mulți cu atît această zi se apropie" [141].

Unitatea pentru care milita ziarul gălățean s-a manifestat și cu ocazia demonstrației organizată la 1 mai 1893. Au participat 3 000 de muncitori care au defilat pe străzile orașului în sunetele „Marseillezei". În urma impresionantei demonstrații s-au înscris la Clubul muncitorilor o mare parte din cei 140 de brutari cîți erau în Galați [142].

Aderiunea în bloc a lucrătorilor brutari la Clubul muncitorilor și la Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România, creat la 31 martie/12 aprilie 1893, a asigurat unitatea de acțiune a lucrătorilor brutari, care declară grevă generală, la 4 iulie 1893, ca un protest față de salariile de mizerie pe care le primeau pentru cele 22 ore de muncă și barbariile săvîrșite de poliție, care arestase, pe nedrept, un mare număr de lucrători brutari. La Clubul muncitorilor a avut loc o mare întrunire a lucrătorilor greviști. Au vorbit Gh. Darie, Z. Filotti și cîțiva lucrători greviști, care au declarat, în numele tovarășilor lor, că „sînt hotărîți să lupte și să meargă înainte, chiar dacă ar fi

---

nr. 41, 11 octombrie 1892, p. 3; Gh. Vîlcu, *op. cit.*, p. 17—18; *Documente din istoria mișcării muncitorești*, p. 131—133. Ziarele „Munca" (III, nr. 32, 27 septembrie 1892, p. 3) și „Adevărul" (nr. 1 291, 12 septembrie 1892, p. 3) au publicat liste de subscripție pentru ajutorarea greviștilor.

[135] A. Bacalbașa, *Grevele*, p. 27; „Democrația socială", I, nr. 38, 20 septembrie 1892, p. 1; Gh. Vîlcu, *op. cit.*, p. 20.

[136] „Lucrătorul", I, nr. 6, 29 noiembrie 1892, p. 2; nr. 4, 8 noiembrie 1892, p. 2—3; „Galații", X, nr. 231, 13/25 octombrie 1892, p. 2.

[137] P. Cîncea, *Probleme sociale și evoluția mișcării socialiste românești reflectate în presa socialistă franceză la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în „Studii", 23, 1970, 2, p. 289.

[138] *Documente din istoria mișcării muncitorești*, p. 107—108; G. Tudoran, I. Felea, *Acțiuni muncitorești între anii 1893—1900*, în *Mișcarea muncitorească din România*, p. 172—173.

[139] Olimpiu Matichescu, Elena Georgescu, *1 Mai în România*, București, 1970, p. 26; P. Cîncea, *op. cit.*, p. 288; E. Mihály, S. Mihály, *Contribuții la istoricul mișcării muncitorești*, p. 194.

[140] „Lucrătorul", I, nr. 1, 18 octombrie 1892, p. 2; P. Cîncea, *Relations entre ouvriers et socialistes roumains et français (1880—1900)*, în *RRH*, V, 1966, 5, p. 812.

[141] „Lucrătorul", I, nr. 12, 17 ianuarie 1893, p. 1.

[142] G. Tudoran, I. Felea, *op. cit.*, p. 176; *Documente din istoria mișcării muncitorești*, p. 220; O. Matichescu, E. Georgescu, *op. cit.*, p. 33; E. Mihály, S. Mihály, *op. cit.*, p. 195.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nevoiți să ție greva o lună de zile" [143]. Într-un raport oficial al autorităților, din 21 martie 1893, se arată că greva există „de mai bine de două săptămîni" [144].

Lucrătorii brutari din întreaga țară s-au solidarizat cu greviștii gălățeni, refuzînd să vină la Galați să lucreze. Brutarii ieșeni au deschis liste de subscripție, iar Consiliul general al PSDMR a aprobat trimiterea unor ajutoare bănești [145]. Patronii au refuzat să accepte toate revendicările și de aceea greva a continuat cu tot „vandalismul barbar al polițiștilor" [146]. Din ordinul prefectului, a fost violat sediul Clubului muncitorilor, poliția dînd jos cu „de-a sila drapelul clubului" [147]. Conducerea Clubului a protestat împotriva acestor ilegalități, cerînd arestarea „polițaiului" Grecescu [148].

Opinia publică gălățeană, declară „Adevărul", sprijină acțiunea greviștilor. Muncitorii din întreaga țară au organizat întruniri de protest împotriva barbariilor comise de poliție. Muncitorimea bucureșteană salută, într-o moțiune, „muncitorimea gălățeană, care rezistă cu atîta bărbăție tuturor acestor ticăloșii administrative" [149]. Clubul muncitorilor din Craiova a protestat cu energie împotriva „vandalismului săvîrșit de polițaiul Grecescu" la Galați. Muncitorii brutari din Iași îi salută pe greviștii gălățeni cu „dragoste și frăție" [150]. Brutarii din Brăila au declarat grevă pentru a ajuta pe tovarășii lor din Galați și a obliga guvernul să retragă armata adusă în oraș [151].

Greva s-a încheiat după o lună de zile, lucrătorii brutari reușind să obțină toate revendicările, în afară de acordarea repausului duminical [152].

În această atmosferă de intensă activitate revoluționară se înscrie și adeziunea Clubului muncitorilor din Galați, alături de cele ale cluburilor din Iași, Ploiești, Roman, Craiova, Botoșani, la propunerea făcută de „deputatul socialist de Roman", V. Gh. Morțun, în adunarea din 2 mai 1892 a Clubului muncitorilor din București, de a se organiza un congres, chiar în toamna acestui an, pentru înființarea partidului socialist [153].

Ziarul „Lucrătorul" publică proiectul de program al Partidului Social-Democrat despre care Z. Filotti scrie că „reprezintă aspirațiile noastre, a(le) tuturor". Cu această ocazie mai declară că „viitorul Congres socialist" trebuie „să se țină cît de curînd pentru a ieși din starea de provizorat în care ne găsim" [154]. Tot Filotti este cel care propune, pentru a se asigura buna organizare a congresului, ca ziarele săptămînale să-și înceteze apariția și cu

[143] „Adevărul", VII, nr. 1 571, 6 iulie 1893, p. 1—2; „Covurluiul", II, nr. 76, 7 iulie 1893, p. 3; G. Tudoran, I. Felea, *op. cit.*, p. 157. *Darea de seamă despre dezbaterile Congresului al II-lea al social-democrației române* a dezvăluit chinurile suferite de muncitorii brutari (Ibidem).

[144] Arh. St. București, Președinția Consiliului de Miniștri, 1893, dos. 33, f. 195.

[145] *Documente din istoria mișcării muncitorești*, p. 115, 123; „Adevărul", VII, nr. 1 571, 6 iulie 1893. Listele de subscripție deschise în celelalte orașe ale țării au fost „imediat acoperite cu iscălituri" (Idem, nr. 1 575 bis, 10 iulie 1893).

[146] „Adevărul", nr. 1 573, 8 iulie 1893, p. 2; I. C. Atanasiu, *op. cit.*, p. 82.

[147] „Adevărul", nr. 1 575, 10 iulie 1893, p. 1; *Documente din istoria mișcării muncitorești*, p. 133. Jean Bart i-a comunicat lui Ștefan Petică, prin scrisoarea pe care am citat-o că Ion Atanasiu „tînărul advocat" a „împlîntat drapelul roș la greva brutarilor din Galați" („Manuscriptum", 1983, 2, p. 38). La somația Prefecturii de a nu se mai arbora drapelul roșu la sediul Clubului muncitorilor, Gh. Darie răspunde că „drapelul roșu este emblema frăției și a dragostei, că acest drapel se arborează la Clubul muncitorilor din Galați de doi ani și însemnează că în ziua arborării Clubul este deschis". De aceea comitetul de conducere al Clubului hotărăște „a se continua pînă cînd va interveni o hotărîre judecătorească, care să interzică acest lucru" („Adevărul", nr. 1 575 bis, 10 iulie 1893, p. 1—2).

[148] Pentru procesul „Steagului roșu", vezi „Lumea nouă", I, nr. 73, 28 ianuarie 1895, p. 2; nr. 150, 14 aprilie 1895, p. 1.

[149] *Documente din istoria mișcării muncitorești*, p. 134—135; „Adevărul", nr. 1 578, 13 iulie 1893, p. 3; G. Tudoran, I. Felea, *op. cit.*, p. 157.

[150] „Adevărul", nr. 1 580, 15 iulie 1893; *Documente din istoria mișcării muncitorești*, p. 122, 135, O altă moțiune de solidaritate cu greviștii gălățeni a fost adoptată la 16 iulie 1893 (Ibidem, p. 136—137). G. Tudoran, I. Felea, *op. cit.*, p. 158.

[151] „Adevărul", nr. 1 585, 20 iulie, p. 2; nr. 1 589, 24 iulie, p. 3; nr. 1 590, 25 iulie 1893; p. 3; I. Iacoș, V. Petrișor, *Organizațiile profesionale*, p. 111.

[152] G. Tudoran, I. Felea, *op. cit.*, p. 158; I. C. Atanasiu, *op. cit.*, p. 202—204.

[153] T. Avramescu, *Constantin Mille*, p. 309.

[154] „Lucrătorul", I, nr. 9, 24 decembrie 1892, p. 1—3. Din comisia care a redactat acest proiect au făcut parte și reprezentanții Clubului muncitorilor din Galați (Ion Iacoși, *Semnificația politică, ecoul intern și internațional al creării Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România*, în „Studii", 26, 1973, 3, p. 561).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fondurile respective să se „scoată la Bucureşti o gazetă zilnică cu două ediţii... un ziar pentru muncitori" [155].

Invitaţia făcută muncitorilor gălăţeni de a participa la „Congresul naţional al partidei socialiste" a făcut o bună impresie [156]. În urma unei întruniri, la Clubul muncitorilor, au fost aleşi cinci delegaţi care au participat la lucrările congresului de constituire a Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România [157]. Manifestîndu-şi astfel conştiinţa sa revoluţionară, muncitorimea gălăţeană este prezentă la făurirea primului partid marxist al clasei noastre muncitoare care, aşa cum arată tovarăşul Nicolae Ceauşescu, „a făcut să crească şi mai mult rolul proletariatului în viaţa social-politică a ţării, în desfăşurarea luptei maselor muncitoare împotriva exploatării, pentru drepturi şi libertăţi democratice, pentru o viaţă mai bună" [158].

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LE MOUVEMENT OUVRIER DE GALAŢI JUSQU'À LA CRÉATION DU PARTI SOCIAL-DEMOCRATE DES OUVRIERS DE ROUMANIE

RÉSUMÉ

Les transformations que produit le développement du capitalisme dans l'économie de la Roumanie dans la deuxième moitié de XIX-ème siècle se manifestent à profusion à Galaţi aussi. Le commerce de grains et de sciage, qui prospère spécialement dans les années de l'existence du régime de port-franc (1837—1883), avait besoin d'un grand nombre de main d'oeuvre. L'industrie de Galaţi, à son tour en plein essor, utilise un grand nombre d'ouvriers.

Les conditions de travail et de vie des ouvriers de Galaţi, comme d'ailleurs dans le pays entier, sont très difficiles. La plupart des fabriques étaient installées dans des locals impropres, qui n'étaient pas du tout hygiéniques. La durée du jour de travail variait entre 12 et 14 heures par jour et dans le port ça atteignait même 18 heures par jour. Les salaires étaient en général assez baissés. La lutte contre cette exploitation commence à Galaţi même de la période du commencement du mouvement ouvrier, en 1872.

Avec l'apparition de ces grèves spontanées commence à être répandue à Galaţi la théorie marxiste. Dans ce contexte a apparu à Galaţi un groupe socialiste.

La classe ouvrière sans des moyens propres de production a dû s'organiser et militer pour la défense de ses intérêts. Les ouvriers s'organisent dans des syndicats et les actions et les grèves de protestation qu'ils organisent montrent, de plus en plus, le degrée du développement de la conscience politique de classe du prolétariat.

---

[155] „Lucrătorul", nr. 13, 24 ianuarie 1893, p. 1.

[156] „Munca", IV, nr. 2, 28 februarie 1893, p. 2.

[157] *Documente din mişcarea muncitorească*, p. 186 ; *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România*, p. 49. Imediat după Congres, Clubul muncitorilor a tipărit, pentru muncitorimea gălăţeană, „Programul P.S.D.M.R." în 1 000 de exemplare (Gheorghe Dobre, *Activitatea de propagandă şi agitaţie a P.S.D.M.R. în rîndurile muncitorilor*, în *Mişcarea muncitorească în România*, p. 137. Vezi şi Ion Popescu-Puţuri, *1893 — moment istoric în organizarea clasei muncitoare în afirmarea ei pe scena politică a României*, în „Anale", XXIX, 1983, 2, p. 25—52.

[158] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, 13, Bucureşti, 1977, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MENIREA ÎNVĂŢĂMÎNTULUI ÎN MODERNIZAREA ROMÂNIEI CONTEMPORANE

(Puncte de vedere din perioada interbelică)

DE

I. SAIZU

„Societatea de mîine este atît cît poate să dea şcoala de azi!"

I. Răducanu

Opera de refacere şi, apoi, de avînt şi de diversificare a producţiei, a circulaţiei şi a schimbului, ca şi de dezvoltare a întregii societăţi de după înfăptuirea Marii Uniri, solicita funcţiilor social-economice şi cultural-artistice valenţe şi impulsuri fără precedent. Faţă de aceasta, procesul de şcolarizare, căruia i se crease prin actul de la 1 Decembrie 1918 un cadru mult mai prielnic de amplificare, trebuia să răspundă la o sumă de întrebări capitale, îndeosebi de precizare a menirii învăţămîntului în soluţionarea problemelor fundamentale ale societăţii, toate avînd ca numitor comun un unic imperativ: pregătirea temeinică a forţei de muncă fizice şi intelectuale. Neputînd fi creată în afara şcolii, cerinţele obiective impuneau o puternică transformare a viziunii înguste asupra însuşirilor native sau asimilate pe cale exclusiv tradiţională, potrivit căreia sufletul românului era legat aproape în exclusivitate de vocaţia muncilor agricole şi, deci, puţin inapt pentru activităţile industriale. În consecinţă, se apreciase, cu obiectivitate, că erau necesare reforme şcolare menite să creeze „o viaţă *unitară în aşezăminte şi vederi* pentru ţinuturi trăite timp îndelungat sub regimul unor cerinţe şi tendinţe străine de sufletul românesc" [1], de unde şi dorinţa de a da şcolii organizarea şi programa „cea mai adecvată nevoilor simţite şi cea mai potrivită cu sufletul specific al poporului" [2]. Era — cu alte cuvinte — aidoma cu concepţia lui N. Iorga despre şcoală, exprimată în 1919, anume ca „orice materie de învăţămînt să fie înainte de toate un element de educaţie naţională *în sens integral*" [3].

Cum una din principalele cerinţe stringente imediate consta în consolidarea şi dezvoltarea organismului naţional, factorii politico-ştiinţifici au trebuit să includă asemenea stipulaţii, de reformare şi de unificare a învăţămîntului, punîndu-l în raport nemijlocit cu imperativele noului cadru istoric. Sarcinile fundamentale impuneau, ca urmare, procesului de şcolarizare perspective mai clare, care să permită o puternică profesionalizare a forţei de muncă şi aceasta cu atît mai mult cu cît dimensiunea actului de instruire avea ca punct de plecare o bază şubredă. România poseda la sfîrşitul primului război mondial un mare număr de analfabeţi: 43% din populaţia României Vechi; 60% din cea a Bucovinei; 40% din cea a Ardealului [4]. Numai cifra copiilor fără ştiinţă de carte se ridica în 1922 la 1 009 152 cazuri, deci la mai mult de jumătate din totalul copiilor de vîrstă şcolară, în afară de proporţia mare a analfabeţilor de altă etate [5], ceea ce constituia o piedică serioasă chiar pentru înfăptuirea politicii de clasă a cercurilor conducătoare. O schimbare o opticii faţă de învăţămînt se impunea, aşadar, şi din acest punct de vedere.

Pe de alta, o modificare radicală a judecăţilor trebuia să derive, în chip obiectiv, şi din insuficienta lui legătură cu problemele concrete, de producţie îndeosebi. Comparînd cifra

---

[1] I. Bratu, *Orientări*, în „Vatra şcolară", IV, 1928, 12, p. 5.

[2] *Ibidem.*

[3] N. Iorga, *Introducerea ştiinţelor în învăţămîntul românesc*, Bucureşti, 1919, p. 33.

[4] C. Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucţiunii. 1922—1926*, Bucureşti, 1926, p. 4.

[5] *Ibidem*, p. 3, 5; idem, *Evoluţia învăţămîntului primar şi secundar în ultimii 20 de ani*, Bucureşti, 1941, p. 19, 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

elevilor din şcoala teoretică (licee şi gimnazii) cu a celor din învăţămîntul aplicat (comercial, profesional, de meserii şi de menaj), s-a remarcat [6] că proporţia era în dezavantajul celui de-al doilea, fapt ce frîna pregătirea în masă a cadrelor muncitoreşti înainte de a intra în activitate. Insuficienţa învăţămîntului profesional, de pildă, rezulta cu pregnanţă şi din raportarea la situaţia din alte state. Într-adevăr, cifra copiilor din şcoala tehnică era în 1919 de numai 4 900 sau 0,30 elevi la 1 000 de cetăţeni, în timp ce, înainte de război, la acelaşi număr de locuitori, reveneau în Elveţia 14,30, în Germania 11,30, în Belgia 10,80 şi în Franţa 1,96 şcolari [7]. Problema rămînea prioritară chiar dacă în primul deceniu de dezvoltare a învăţămîntului tehnic secundar, s-au creat, în afară de 2 000 de ateliere ale şcolii supraprimare [8], numeroase alte forme de instruire tehnică. Prioritatea se păstra şi prin aceea că aproape toţi absolvenţii lui au fost absorbiţi de unităţile proaspăt fondate, în care îşi găseau loc ca maiştri. Din această pricină, în perioada 1921—1930, învăţămîntul respectiv a avut aproximativ „numai funcţiunea de şcoală normală de maiştri pentru şcolile tehnice care erau înfiinţate an de an" [9]. Cu excepţia celor de comerţ, care au alimentat într-o oarecare măsură întreprinderile şi administraţiile, şi a celor profesionale, care au format un număr de cadre, modiste mai ales, învăţămîntul tehnic secundar nu avea decît „legături neînsemnate cu producţia ţării. Copii care-l urmau năzuiau, în genere, să evite vîltoarea vieţii economice, intrînd în corpul didactic al şcolilor tehnice" [10]. Din acest punct de vedere, accentul trebuia deplasat, cel dintîi, spre accelerarea formării cadrelor tehnice de toate gradele.

Factorii de conducere şi de decizie politică şi economică ajunseseră să înţeleagă necesitatea răspîndirii ştiinţei de carte la nivel general, ca şi nevoia schimbării raportului între şcoala teoretică şi cea aplicativă, ca o condiţie indispensabilă în asigurarea progresului naţional şi individual, fapt reflectat şi în consemnarea neîntîmplătoare a prevederilor în diverse programe.

Cum era văzută problema la nivelul factorilor politici? Cît de întinse erau prevederile lor în legătură cu fixarea locului şi a menirii învăţămîntului în cadrul procesului de valorificare superioară a potenţialului material şi uman, prin industrializare îndeosebi? Burghezia îşi dăduse seama la timp că, pentru atingerea ţelurilor sale, trebuia să creeze şcolii condiţii, fie şi limitate, de progres. Ea a scontat pe învăţămînt ca pe o pîrghie destinată să „înnobileze" şi să „perfecţioneze" capitalismul, să-l „reformeze", să-i dea trăinicie şi să-l ferească de zguduiri sociale. De asemenea, preceptele au purtat pecetea concepţiei partidelor asupra structurii şi profilului economiei, ca şi asupra căilor sale de dezvoltare. În genere, s-a preconizat ca şcoala de orice grad să evolueze în strînsă relaţie cu procesele social-economice pe plan naţional, precum şi în permanent contact cu progresele dobîndite la scară mondială. Desăvîrşirea unităţii naţionale, pierderea de cadre în timpul războiului, necesitatea dezvoltării producţiei care reclama imperios pătrunderea cunoştinţelor în domeniul vieţii economice, ridicarea nivelului de pregătire a muncii fizice şi intelectuale în legătură cu tehnica nouă, tendinţa maselor către carte şi cultură au impus ca partidele politice să includă în programele lor stipulaţii, privite sub raport teoretic şi practic.

Dintre toate partidele burgheze, P.N.L. a fost singurul care a susţinut că în problemele de instrucţiune publică toţi factorii politici trebuiau să se afle pe aceeaşi platformă, că nu se cuvenea luat în seamă un anume program de partid, că, în fine, fiecare era dator să lupte pentru a recîştiga timpul pierdut prin vitregia vremurilor [11]. Este uşor de relevat că, aşa cum prezenta P.N.L. problema, vinovaţi de situaţia grea din atare domeniu erau făcuţi numai factorii externi. Era o formă de a demonstra maselor intenţiile lui „curate şi ferme" în politică. Deziderat liberalilor era imposibil de împlinit, dat fiind că fiecare partid căuta, pe de o parte, ca şi prin asemenea prevederi să-şi definească personalitatea, iar, pe de alta, să le folosească pentru realizarea concepţiilor proprii.

Plecînd de la convingerea necesităţii răspîndirii ştiinţei de carte pînă la cele mai adînci straturi ale poporului, în ideea că numai astfel masele îşi puteau pune în valoare toată comoara de însuşiri cu care erau înzestrate, P.N.L. dorea să continue şi să desăvîrşească marea operă începută de predecesori în frunte cu Spiru Haret [12]. În viziune liberală, învăţămîntul

[6] C. Kiriţescu, *Criza învăţămîntului secundar şi reforma liceului*, Bucureşti, 1928, p. 11.
[7] N. P. Arcadian, *Industrializarea României*, ed. II, Bucureşti, 1936, p. 161.
[8] C. Angelescu, *Evoluţia învăţămîntului primar...*, p. 28.
[9] D. Gusti, *Un an de activitate la Ministerul Instrucţiunii, Cultelor şi Artelor, 1932—1933*, Bucureşti, 1934, p. 223.
[10] *Ibidem*.
[11] „Viitorul", 15 octombrie 1926.
[12] Idem, 25 iunie 1927; „Aurora", 25 iunie 1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trebuia inclus în rîndul forțelor morale destinate să ducă la triumful spiritului în economie [13]. De aceea, a inserat că, pentru ca pămîntul să poată fi lucrat cît mai bine, va încuraja toate formele de învățămînt agricol [14], va realiza integral principiul obligativității învățămîntului primar, făcîndu-se toate sacrificiile pentru lichidarea analfabetismului. Accentul de învățămîntul agricol și profesional avea în vedere și un obiectiv social: de a opri creșterea proletariatului intelectual. În același mod, școala secundară urma să fie pusă în măsură să selecționeze și să pregătească temeinic tinerele generații pentru universități, a căror strălucire se cuvenea să fie preocuparea permanentă a guvernelor. Spre a veni în ajutorul elementelor capabile, dar lipsite de posibilități materiale și financiare, statul, județul și comuna trebuiau să acorde burse în toate categoriile de învățămînt [15]. Țința, mărturisită programatic, era de a continua întărirea școlii, pentru dezvoltarea căreia s-au cerut țării „jertfe fără precedent" [16].

Preocupările aveau să capete o oarecare diversitate la organizațiile liberale disidente. Astfel, programul P.N.L. (Gh. I. Brătianu) prevăzuse: a) înființarea unei școli normale superioare care să pregătească în chip special pe profesorii secundari și să permită celor mai distinse elemente din învățămîntul primar să capete o cultură universitară; b) în grija de a ridica nivelul păturii țărănești, să organizeze școala complementară, dîndu-i un caracter practic (agricol, industrial etc.) în legătură cu necesitățile locale; c) să modifice legea învățămîntului secundar în sensul ca liceul să aibă un ciclu comun de șase ani și un altul de specializare de doi ani, în secțiile reală și clasică, fondînd pentru elevii superior înzestrați licee de selecție; d) întrucît prin desființarea unor licee și gimnazii, ca și prin suprimarea burselor, s-a oprit accesul elementelor rurale în școala secundară, își propunea să deschidă, treptat, internate pe lîngă cele mai bune licee, unde, în baza unui concurs riguros, să fie primiți fii de țărani; e) să dea o dezvoltare deosebită învățămîntului profesional, sporind, după nevoilor regiunilor, numărul școlilor de tot felul (agricole, de arte și meserii, comerciale etc.), modificînd programa lor în sens practic și permițînd absolvenților, prin acordarea de credite ieftine și cu ajutorul Camerelor de comerț și de industrie, să se instaleze și să înceapă lucrul în direcția în care s-au pregătit; f) limitarea învățămîntului normal la patru ani, cu recrutarea candidaților dintre absolvenții gimnaziilor, cu acordarea unei atenții deosebite cursurilor și exercițiilor practice în legătură imediată cu viața satelor și cu luarea în considerare a specificului regiunii; g) înzestrarea universităților și a școlilor superioare cu biblioteci, laboratoare, institute, clinici etc., impuse de tehnica modernă a muncii, spre a dezvolta creația științifică și a pregăti cadre organismului de stat [17].

Partidul lui Gh. I. Brătianu credea, totodată, în necesitatea intensificării învățămîntului artelor pentru sporirea educației și favorizarea afirmării talentelor. Sistemul școlar de muzică și al cursurilor de arte plastice organizate și întreținute de comune urbane urma a fi extins la cît mai multe orașe. În învățămîntul superior al artelor se impuneau o reorganizare și o grupare a academiilor și a conservatoarelor pe specialități, pentru ca rezultatele să fie în raport cu sacrificiile făcute de stat [18]. Enunțuri doar, cu privire la școală, apar în programul din 1931 al aripii liberalilor democrați condusă de I. Th. Florescu, care prevăzuse, în exclusivitate, școli de adulți [19].

Ca aproape toate partidele „îngrijorate" de proporțiile analfabetismului, organizația politică a lui Al. Averescu a preconizat reducerea flagelului. În programul din 1920, Liga Poporului a inserat, fără a enumera măsurile: a) ca generalizarea învățămîntului primar la populația rurală să devină o realitate; b) dezvoltarea școlii profesionale agricole, industriale și comerciale, ca și a celei complementare pentru clasele producătoare; c) reorganizarea școlii secundare în sensul obținerii unei mai bune educații naționale. În domeniul învățămîntului superior, prevăzuse restructurarea universităților și înmulțirea numărului lor pînă la a se

---

[13] *Naționalismul economic și doctrina partidelor politice în România. Rezultatele politicii economice de la 1859 pînă la 1930*, București, 1930, p. 90—91.

[14] *Istoricul Partidului Național-Liberal de la 1848 și pînă astăzi*, București, 1923, p. 233.

[15] „Viitorul", 3 octombrie 1933.

[16] *Patru ani de guvernare și gospodărire național-liberală, 13.XI.1933 — 13.XI.1937*, București, s.a., p. 122.

[17] C. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, *Partidele politice din România*, București, 1934, p. 77—78.

[18] *Ibidem*, p. 79.

[19] *Ibidem*, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ajunge la existența a cel puțin cîte una în fiecare provincie istorică, cu menirea de a fi centru cultural, ca și înființarea de școli speciale tehnice superioare [20].

In regim de partid, programul organizației lui Averescu fixa învățămîntului menirea de a contribui la dezvoltarea armonioasă a statului, din care cauză nu trebuia să fie strîmt, șovin, semănător de ură între naționalități [21]. Prevederile din acest domeniu au fost interpretate aproape exclusiv prin prisma conceptului solidarismului civic, programul politicii școlare vizînd ca efect realizarea „ordinii și coeziunii sociale" [22].

Încredințat că originea tuturor „apucăturilor primejdioase" se afla în bună parte în lipsa unei culturi armonioase și sănătos îndrumată, Averescu și organizația sa se angajau să răspîndească învățămîntul elementar la sate pentru ca țăranul ajuns proprietar pe o bucată de pămînt să dobîndească și lumina necesară înțeleptei ei folosiri. În consecință, se apreciase că generalizarea culturii în mediul rural „ar fi contribuția cea mai de căpetenie pentru propășirea sub toate raporturile a statului" [23]. Era unul din numeroasele cazuri în care factorii politici, din interesul de a ascunde nedreptățile pe care le exercitau asupra maselor, căutau să demonstreze că situația gravă se datora în exclusivitate fenomenului de incultură. Pe lîngă aceasta, își programase să reorganizeze, potrivit nevoilor timpului, școala secundară și învățămîntul superior. Conștient că trebuia asigurată preponderența firească a elementelor românești destoinice, partidul nu înțelegea să închidă porțile școlii naționalităților conlocuitoare [24].

Din punctul de vedere al direcțiilor, programul cuprindea restructurarea învățămîntului agricol, zootehnic, silvic, viticol și pomicol. Pe asemenea planuri, cel superior trebuia să ia caracter universitar, iar cel mediu și elementar să fie practic și demonstrativ. Dealtfel, școala de toate gradele urma a fi reorganizată în sensul unei îndrumări practice cît mai pronunțate a tinerei generații prin introducerea lucrului manual și a micilor ateliere în școli. Odată cu aceasta, se preconizase organizarea învățămîntului adulților [25].

Proiectele partidului în materie de învățămînt au fost cuprinse în lucrarea lui P. P. Negulescu, apărută cu puțin timp înainte de deschiderea congresului de la Sibiu (1922). Acesta considerase că școala, fiind inspirată din ideologia revoluției franceze, a fost lăsată pe seama inițiativei libere, așa cum era consfințit în articolul 23 din Constituția Vechiului Regat, care garanta deplina îngăduință celui ce dorea să deschidă asemenea instituții, fără ca în atare mod să aducă o primejdie ordinii publice sau o jignire bunelor moravuri [26]. Statul și-a rezervat dreptul să controleze corpul didactic, programul de cursuri, localul etc. și aceasta întrucît nu putea concepe să acorde o libertate deplină învățămîntului privat. În consecință, școala particulară a fost lăsată liberă, dar sub directivele și controlul autorității centrale.

Preceptele programatice au fost în linii mari reformulate în manifestele date la aducerea partidului la guvern, cu accentuarea intenției de a veni în sprijinul agriculturii prin înlesnirea educației profesionale a noilor împroprietăriți și dezvoltarea întregului învățămînt. În practică însă, politica școlară a Partidului Poporului a fost acuzată că „ergotează lamentabil" [27].

Criteriul sporirii utilității învățămîntului de toate gradele apare cu pregnanță și în programul altor partide. Interesul nu putea scăpa, întîi de toate, Partidului Țărănesc (I. Mihalache), care, în *Declarația de principii*, în paragraful consacrat instruirii, prevăzuse răspîndirea științei de carte prin fondarea de școli în fiecare sat, organizarea de cursuri la adulți în vederea pregătirii pentru plugărie și meșteșuguri, dezvoltarea învățămîntului profesional, secundar, normal, tehnic și superior [28]. Virgil N. Madgearu, teoreticianul lui, demonstrase că tehnicienii, mai ales în epoca de reconstrucție, au un mare rol, anume de a fi experții oamenilor politici în toate domeniile [29]. În 1924, partidul lui I. Mihalache preconi-

[20] *Programul „Ligii Poporului"*, Tîrgoviște, 1920, p. 17.

[21] „Adevărul", 24 decembrie 1922.

[22] Arh. St. București, fond M.A.I., dosar 107/1926, f. 6; „Adevărul", 9 aprilie 1926; „Lupta", 9 aprilie 1926.

[23] „Adevărul", 9 aprilie 1926.

[24] Arh. St. București, fond M.A.I., dosar 107/1926, f. 6; „Adevărul", 9 aprilie 1926; „Lupta", 9 aprilie 1926.

[25] C. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, *op. cit.*, p. 88.

[26] C. Hamangiu, *Codul general al României*, I, București, 1900, p. 8.

[27] „Lupta", 9 aprilie 1926.

[28] „Țara nouă", 13 octombrie 1919.

[29] V. N. Madgearu, *Doctrina țărănistă*, în *Doctrinele partidelor politice*, București, 1923, p. 85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zase organizarea unei intense educații și instruiri agricole, dîndu-se o mare dezvoltare școlii de profil elementar și superior, fermelor-model, stațiunilor agricole, viticole, zootehnice, horticole etc., ca și încurajarea fermelor particulare, a expozițiilor, a excursiilor și a învățămîntului ambulant [30].

În același domeniu, P.N.Ț. (Iuliu Maniu) aducea, sub raport programatic, o notă de prevedere democratică și aceasta nu pentru că plănuia lupta împotriva neștiinței de carte și așezarea școlii „pe temelia nevoilor vieții", cît, mai ales, fiindcă o dorea cu putință și sărăcilor [31]. Mai mult, P.N.Ț. subliniase că întreaga operă trebuia să fie îndrumată *în spirit practic și rațional* [32]. El apreciase că timpurile cereau o politică școlară de mare curaj, grija cea dintîi trebuind să fie rezervată copiilor. Drept urmare, era necesar să se surpe zidurile ridicate „între cei de sus, care au primit foarte multă vreme numai ei învățătură, și între cei de jos, care au rămas, din pricina sărăciei, fără lumină și fără carte" [33]. Bugetele statului, județelor și comunelor trebuiau să se conjuge în opera lichidării analfabetismului. Învățămîntul primar, care era formal obligatoriu, urma să fie așezat *pe temelii folositoare* și atrăgătoare pentru țărani și muncitori. P.N.Ț. intenționa să pună mare preț *pe învățămîntul practic, strîns legat de viață*. Pentru aceasta, se cuveneau deschise cursuri speciale de iarnă neștiutorilor de carte, antrenînd la opera respectivă pe toți cei luminați și cerînd ajutorul tuturor. Propășirea învățămîntului nu putea avea loc — în concepția P.N.Ț. — fără reorganizarea ministerului respectiv pe temelia descentralizării, organul de conducere păstrîndu-și numai dreptul de îndrumare și de control.

Sub raportul gradelor de învățămînt, programul păstra trăsătura enunțată mai sus. Cel primar, de pildă, se impunea a fi lărgit și organizat pe astfel de baze încît *elevii să poată trage folos din învățătură pentru viață și pentru îndeletniciri. Chiar învățămîntul preșcolar putea fi structurat după același criteriu.* Problemele trebuiau tratate diferențiat ca metodă și conținut, într-un fel pentru satele de munte și în altul pentru cele de deal, de șes sau de altă zonă. În același scop, se proiectase constituirea în fiecare școală a grupelor de muncă pentru a deprinde pe copii cu viața cooperatistă, a le dezvolta spiritul de „solidaritate" și de tovărășie. Totodată, învățătura despre cooperație se ceru introdusă în școala primară de agricultură, de silvicultură și de alt profil.

P.N.Ț. considera ca absolut necesară schimbarea din temelii a învățămîntului complementar, dîndu-i numai *caracter practic*, desfășurat pe sezoane *în strînsă legătură cu nevoile timpului, ale oamenilor și ale locului.* Școala respectivă era datoare să conducă la „întregirea" cunoștințelor căpătate în cursul primar, servind la o ocupație în viață. Pentru ca învățămîntul primar să poată fi realmente obligatoriu, se prevăzuse oferirea gratuită către copii săraci a cărților școlare, a îmbrăcămintei și a încălțămintei. *Interesul raționalizator* se manifesta aici în dorința de a înființa monopolul manualelor didactice [34].

Cu privire la școala normală, P.N.Ț. își propusese să o modifice potrivit cu pregătirea învățătorilor pentru noua instruire primară. În plus, indica sporirea numărului burselor și a mijloacelor de întreținere [35]. Cel secundar, urma să se compună din două cicluri. Gimnaziul trebuia să fie același, slujind ca temelie pentru toate școlile secundare în care se preda cultura generală. Ultimii ani de liceu se cuveneau consacrați specializării pentru studii superioare de la universități și de la academii. Pentru fiii de țărani, s-a prevăzut înființarea de cămine în reședințele de județ, cu grija ca, în fiecare clasă, lor să li se rezerve locuri suficiente. Programele analitice și orariile se întocmeau în concordanță cu sfaturile pedagogilor și ale medicilor, în interesul sănătății copiilor [36].

Învățămîntul tehnic, profesional și comercial trebuia organizat și dezvoltat *pe baza muncii practice, folositoare în acțiunea de a pregăti profesioniști, nu funcționari.* În toate școlile de atare profil, care țineau cu gospodăria de diferite ministere, programa școlară nu putea fi decît identică. Atelierul devenea temelia școlii de meserii, asimilîndu-se mai multe profesii, după nevoile fiecărei regiuni. Școlile profesionale de gradul doi, pregătind viitorii maiștri de ateliere, pe conducătorii de întreprinderi și pe funcționarii tehnici, urmau să formeze cadre cu o singură specialitate. De asemenea, învățămîntul muncitoresc, legat de ucenicie și de școlile de perfecționare a lucrătorilor, trebuia organizat în strîns raport cu instru-

[30] „Aurora", 25 august 1924.
[31] C. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, *op. cit.*, p. 84.
[32] „Adevărul", 13 octombrie 1926.
[33] *Programul Partidului Național-Țărănesc*, București, 1936, p. 31.
[34] *Ibidem*, p. 31—35.
[35] *Ibidem*, p. 35.
[36] *Ibidem*, p. 35—36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

irea tehnică, într-o relaţie „firească şi vie" cu viaţa. Şcolile industriale erau programate să funcţioneze pe lîngă fabrici, în alianţă directă cu menirea lor.

Pe alte temelii era de dorit să fie pus şi învăţămîntul din şcolile de fete, de meserii, profesionale şi de gospodărie ţărănească, introducîndu-se şi cursuri practice ambulante[37]. Cu privire la învăţămîntul particular de toate gradele, programul P.N.Ţ. fixa ca acesta să capete ajutorul statului, sub al cărui control trebuia să se şi afle [38].

Pregătirea superioară fiinţa într-un regim autonom, dar cu limite bine determinate pentru a se înăbuşi abuzul. În intenţia P.N.Ţ., învăţămîntul din universităţi trebuia înzurăjat, dîndu-se fiecăreia putinţa să ajungă „o vatră caldă şi atrăgătoare pentru cei dornici şi însetaţi după ştiinţă" [39]. O altă îndatorire consta în a propaga cultura la sate. Cursurile universitare începeau numai în baza selecţionării candidaţilor [40]. În structura acestuia era destinat să intre şi un institut pedagogic, la care să aibă acces, în temeiul unui concurs special, învăţătorii cu anumită vechime. O lege deosebită urma să precizeze datoriile la catedră, ca şi întinderea lucrărilor practice. O dezvoltare cuvenită şi *folositoare* era prevăzută şi şcolilor tehnice superioare.

În afară de formele şi gradele de învăţămînt enunţate, programul P.N.Ţ. învedera şi înfiinţarea de şcoli superioare ţărăneşti, în ideea nu de a fi o ramură care să elibereze certificate şi atestate pentru viitorii slujbaşi, ci de a reprezenta un mijloc de răspîndire a luminii la sate. Pe absolvenţii lor trebuia să se sprijine „pregătirea zilei de mîine, pentru dobîndirea unei vieţi mai drepte şi mai mulţumitoare" [41].

Privind învăţămîntul la acest partid din punctul de vedere al ramurilor de producţie, remarcăm că, prin şcoala primară şi pe alte căi, P.N.Ţ. intenţiona, cel puţin programatic, să dea ţăranului cultivator o pregătire temeinică şi folositoare, în legătură cu care se putea dobîndi mai uşor şi organizarea lui profesională. Dorindu-i o instruire cît mai utilă, partidul plănuia schimbarea din fundament a învăţămîntului agricol, potrivindu-l cu nevoile agriculturii. Şcoala primară rurală trebuia concepută ţinîndu-se seama de viaţa sătenilor şi de spiritul proprietăţii ţărăneşti, cu predarea cunoştinţelor despre pămînt, despre lucrarea lui, despre creşterea şi îngrijirea animalelor, a pomilor, despre heleşteie, despre bolile animalelor şi ale cerealelor etc. În acest mod, chiar din start, învăţămîntul trebuia să devină *folositor*, cu aplicaţii în grădina şcolii sau în gospodăria părinţilor. Relevăm, de asemenea, că P.N.Ţ. se număra printre puţinele organizaţii politice care aveau în vedere şi problemele învăţămîntului silvic, pentru care se opina revizuirea şi punerea lui pe temelii potrivit cu nevoile de stat. Domeniul silvestru avea nevoie de un personal mai bine pregătit, putînd face, deopotrivă, operaţiuni în cadrul serviciilor tehnice, de exploatare, de comercializare, de industrializare, de administraţie şi de pază [42].

Şi la Partidul Ţărănesc (dr. N. Lupu), prevederile în domeniul şcolii au fost însoţite de notă socială. Astfel, considerînd că viitorul ţării depindea de formarea unei elite conducătoare destoinic pregătită, de o puternică armată de profesori, de tehnicieni specialişti şi de cultură generală, a preconizat să se ocupe cel dintîi de dezvoltarea tuturor formelor de învăţămînt, acordînd largi fonduri pentru material didactic, retribuirea echitabilă a personalului şi ajutorarea elevilor şi studenţilor cu burse, cămine, cantine, colonii etc. În plus, chiar în opoziţie fiind, şi-a subliniat datoria de a construi pe propriile speze un palat pentru studenţi, fii ai membrilor acestui partid, întocmai ca în Cehoslovacia. Dezvoltarea învăţămîntului era privită de acelaşi partid şi ca o formă de a abate tineretul de la mişcările extremiste. În loc ca studenţii — floarea naţiunii — să fie îndemnaţi spre acte huliganice, era necesar să li se creeze biblioteci şi să li se orienteze spiritul spre ştiinţă [43]. „Numai aşa — se arăta în program — tinerimea nemulţumită va fi abătută de pe căile zadarnice şi primejdioase şi stimulată către dragostea supremă a ştiinţei" [44]. Era o atitudine vădit antifascistă, dar şi dovada dorinţei de a scoate tineretul de sub influenţa oricărui alt factor politic, inclusiv de stînga, ceea ce nu era decît o ilustrare a cultivării aspiraţiilor sale social-politice. Deosebit de aceasta, în noiembrie 1930, în cadrul „Săptămînii culturii raţionalizate", dr. N.

[37] *Ibidem*, p. 36—37.
[38] *Ibidem*, p. 37.
[39] *Ibidem*, p. 38.
[40] *Ibidem*, p. 38—39.
[41] *Ibidem*, p. 32.
[42] *Ibidem*, p. 61.
[43] „Aurora", 22 şi 25 februarie 1927.
[44] Idem, 25 februarie 1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lupu a stăruit, în spiritul organizării științifice, pe necesitatea unei *școli tip*, cu selecționarea elementelor după trebuințele statului. Atrăgînd atenția că România se afla atunci la „o încrucișare de drumuri" a istoriei, el a remarcat datoria de a o adapata epocii, determinînd, între altele, ca universitățile, care „fabricau" slujbași, să-și schimbe țelul [45].

Cum era și firesc la partidul savantului N. Iorga, preceptele privind școala au dobîndit o largă extensiune, vizînd, în esență, prefacerea întregului învățămînt care oferise pînă atunci numai „doritori de slujbe, dezrădăcinați în pregătirea pentru viață în toate domeniile, și îndreptarea lui pe o cale practică, în stare ca să dea elementele necesare țării și utile lor. înșeși" [46]. Prin aceasta, se pleda pentru îndepărtarea caracterului lui formal și pentru *ancorarea școlii și a absolvenților ei în rezolvarea problemelor practice ale societății*. Tocmai de aceea, la congresul de la Craiova (1922) se prevăzuse expres în program încurajarea învățămîntului profesional de toate gradele prin îndrumarea tineretului spre industrie, meșteșuguri și comerț [47]. Tot atunci, s-a admis ideea de a se fonda la Chișinău o Universitate agricolă și viticolă corespunzătoare „Academiei" de industrie populară din Craiova și „Universității" de industrie de fabrică din Timișoara [48]. Reorganizarea învățămîntului agricol, însoțit de demonstrații practice, trebuia realizată în așa fel încît să corespundă „noilor așezări economice" [49].

La rîndul ei, Liga Agrară a lui C. Garoflid se pronunțase pentru îndrumarea școlii către meserii și industrii, ca și pentru dezvoltarea și întărirea învățămîntului agricol de toate gradele [50]. De asemenea, Blocul Cetățenesc (Gr. Fortu) apăsa în program pe ideea că instruirea și educația poporului nu vor mai reprezenta ocazia unor cheltuieli inutile, ci se vor constitui într-un mijloc de „luminare și sporire a puterilor de producție și propășire națională" [51]. În spiritul subordonării întregii politici a statului față de interesele agriculturii, Uniunea Agrară (C. Argetoianu) și-a propus o reformă a școlii, așezînd pe baze agricole întregul învățămînt de stat [52]. La nivelul programului Partidului Conservator (Gr. N. Filipescu), instruirea urma să fie îndreptată spre activitatea productivă ; pentru școlile secundare și superioare trebuiau create un număr de burse destinate a permite accesul celor destoinici din păturile nevoiașe. Învățămîntul profesional agricol și industrial, mediu și elementar, urma a fi dezvoltat. Partidul respectiv făcea invitație vlăstarelor băștinașe de a se îndrepta și spre școlile comerciale și profesionale, a căror organizare se cerea efectuată în așa măsură încît să permită larga practicare a îndeletnicirilor respective de către autohtoni [53]. Mai menționăm că Partidul Național Agrar (O. Goga) concepuse în 1932 ca inflația legislației școlare de după război să fie oprită, reclamînd o atenție deosebită pentru problemele învățămîntului de toate gradele și de toate formele. În consecință, în raport cu cultura națională, preconizase o școală primară conform obligativității constituționale, un învățămînt secundar pentru pregătirea celor ce urmau să ocupe posturi de conducere, unul profesional cu rol efectiv în îndrumarea energiilor tinere spre sectoarele productive, devenind astfel „o stavilă față de nesocotita creștere a proletariatului intelectual", ca și unul superior autonom susținut de stat, care să ajungă la întreitul scop : de a lucra la înaintarea științei, de a pregăti temeinic viitorii profesioniști intelectuali și de a răspîndi cultura în mase [54].

La nivelul organizațiilor politice ale naționalităților conlocuitoare, îndeosebi la Partidul Național Maghiar, prevederile în domeniul de analiză apar ca revendicări pe linia asigurării libertății învățămîntului public, menținîndu-se controlul statului [55]. Prin Moțiunea adoptată în septembrie 1922 la Cluj, acest partid a cerut să se garanteze prin Constituție libertatea învățămîntului în limba maghiară, conform hotărîrii de la Alba Iulia [56]. Respectarea completă a drepturilor de învățămînt ale naționalităților conlocuitoare, potrivit articolelor con-

[45] „Dimineața", 29 noiembrie 1930.
[46] Partidul Național, *Programul și congresul partidului de la 5 februarie 1928*, Vălenii de Munte, 1928, p. 47 ; „Adevărul", 12 octombrie 1926.
[47] *Programul Partidului Naționalist-Democrat*, București, 1922, p. 19.
[48] *Ibidem*, p. 16.
[49] C. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, *op. cit.*, p. 51.
[50] *Ibidem*.
[51] *Ibidem*, p. 10.
[52] *Ibidem*, p. 105, 108.
[53] *Ibidem*, p. 35.
[54] „Țara noastră", 13 aprilie 1932.
[55] „Adevărul", 9 septembrie 1922.
[56] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stituționale, figura în formulări categorice și în programele celor mai multe din partidele românești ca, bunăoară, P.N.Ț. [57] și P.N.L. (Gh. I. Brătianu) [58].

În opoziție cu toate partidele burgheze, care, fie și numai programatic, susținuseră necesitatea asigurării accesului spre învățămînt a tuturor elementelor destoinice, indiferent de naționalitate, Liga Apărării Național Creștine a plănuit să accentueze factorul cultural pentru dezvoltarea agriculturii, ca și educația tehnică și comercială [59], dar prin prisma șovinismului, prin excluderea minoritarilor, îndeosebi a evreilor. Punînd greutate pe latura naționalistă, programul ei stipula formarea de specialiști români și angajarea lor obligatorie în toate ramurile, fără a se lua în considerare caracterul etnic al întreprinderilor. Pe de altă, considera ca necesară sprijinirea educației profesionale a țăranului împroprietărit în vederea sporirii producției [60]. Criteriul naționalist în politica școlară a fost ridicat la exces prin programul Partidului Național Creștin (1935—1937), condensat în prevederea ca toate elementele aparținînd altor naționalități să fie înlăturate din învățămînt [61].

În stînga vieții politice, organizațiile clasei muncitoare formulau prevederi de larg democratism. Astfel, programul Partidului Social-Democrat insera ca școlile să fie de stat, cu precizarea că, pînă la realizarea acestui deziderat, autoritatea centrală să ajute învățămîntul particular [62]. Privindu-l după profilul ramurii, cel agricol urma să fie reorganizat din temelii și adaptat necesităților de dezvoltare tehnică și de asociere a gospodăriilor țărănești. Obligatoriu devenea și învățămîntul complementar care, alături de școlile agricole inferioare, înmulțite la numărul suficient, trebuia să se conducă după programe adaptate trebuințelor și împrejurărilor locale, dînd fiilor satului *o cultură agricolă practică*. Pentru aceeași ramură de activitate economică, programul respectiv mai prevedea înființarea de universități populare, cursuri serale pe timpul iernii, expoziții agricole și instructori agricoli ambulanți, care să controleze și să țină la curent pe cultivatori cu progresele științei. De asemenea, școlile medii și superioare, ridicate la cifra optimă, trebuiau să pregătească, *în strîns contact cu practica*, specialiștii necesari asociațiilor agricole [63]. În același spirit, social-democrații de peste munți stăruiau pe imperativul restructurării temeinice a instruirii publice, pe formarea de învățători luminați, pe etatizarea tuturor școlilor, pe caracterul popular, gratuit și obligatoriu, pe înființarea de cantine, pe acordarea de hrană, îmbrăcăminte și material didactic fără plată elevilor lipsiți de mijloace în școlile primare, medii și profesionale elementare, pe asigurarea posibilităților pentru elevii săraci merituoși spre a putea continua învățătura în cursul secundar și superior [64].

Față de acuzațiile false ale burgheziei că socialiștii ar dori plată fără muncă și fără învățătură, programul lor enumera ca revendicări categorice: a) învățămîntul obligatoriu și gratuit pînă la 18 ani; b) datoria comunelor de a întreține pe elevi cu haine, îmbrăcăminte și manuale; c) înființarea unităților preșcolare; d) crearea de colonii școlare; e) trecerea în sarcina comunei și a statului a datoriei de a întreține elevi de peste 18 ani, lipsiți de mijloace, care au dovedit calități deosebite pentru desăvîrșirea studiilor, conform aptitudinilor. În atare mod, programul socialist prevedea mai mult decît obligativitatea învățămîntului, care, pe hîrtie, deja exista. Totul era subordonat convingerii că știutorul de carte nu putea fi exploatat în aceeași măsură ca analfabetul [65]. De asemenea, Blocul Muncitoresc-Țărănesc și P.C.R., judecînd problema culturală din unghiul învățămîntului, se pronunțau pentru puternica dezvoltare a școlii de toate formele și de toate gradele [66].

Mai mult decît programele partidelor burgheze, oamenii politici și, mai ales, de știință au tins să definească într-un limbaj categoric și documentat menirea socială a învățămîntu-

---

[57] *Programul Partidului Național-Țărănesc...*, p. 93.

[58] C. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, *op. cit.*, p. 78.

[59] A. C. Cuza, N. Dobrescu, N. Iorga, *Cursurile de vară din Vălenii de Munte*, Vălenii de Munte, 1910, p. 71—88; D. P. Pascu, *A. C. Cuza, economist și doctrinar al naționalismului*, București, 1937, p. 34.

[60] L.A.N.C., *Programul, statutul și regulamentul*, Cîmpulung Muscel, 1926, p. 16.

[61] Gh. T. Pop, *Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin*, Cluj-Napoca, 1978, p. 128.

[62] C. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, *op. cit.*, p. 92.

[63] *Ibidem*, p. 93—94.

[64] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1916—1921*, București, 1966, p. 155; *Presa muncitorească și socialistă din România*, III, 1, București, 1971, p. 78.

[65] *Presa muncitorească și socialistă...*, p. 86.

[66] „Înainte", 12 iunie 1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui. Aceștia, parcă, au dorit să se întreacă între ei pentru a preciza cu exactitate funcția școlii. D. Gusti, de exemplu, demonstrase că prin învățămînt statul își putea forma cetățeni gospodari și elita conducătoare, că, fără un fundament solid cultural, orice construcție politică se asemuia cu o clădire ridicată pe nisip [67]. Strînsa relație dintre stat și școală preocupase și pe N. Vasilescu Karpen în dorința de a se crea mijloacele care să conducă la consolidarea societății, mai ales în vremurile de prefaceri structurale și suprastructurale la care a fost chemată România după 1 Decembrie 1918, ea trebuind să devină, în chip imperativ, „o țară de *muncă intensivă și pricepută*" [68]. În relația respectivă, menirea învățămîntului atîrna — potrivit părerii lui I. Răducanu — de concepția dominantă asupra statului, asupra vieții societății și asupra raporturilor fiecărui cetățean cu statul și societatea [69]. În judecata sa, raportul izvora din încredințarea că „societatea de mîine este atît cît poate să dea școala de azi" [70]. Prin urmare, la baza problemelor școlii de toate gradele se afla însăși menirea ei în societate, de unde și imperativul ca statul și învățămîntul „să meargă mînă în mînă" în interesul fortificării societății [71].

Funcția activă presupunea exercitarea atributului respectiv față de sarcinile proprii școlii și față de datoriile în colectivitate. Învățămîntul nu mai putea fi privit ca „o simplă tipărniță" de certificate de absolvire sau de diplome pretențioase, în baza cărora să se dobîndească „o situație cu muncă ușoară în viața obștii", ci era dator să devină „un așezămînt de temelie pentru adevărata propășire a societății" [72]. Mai întîi, învățămînt activ era considerată orice ocupație care contribuia la aprofundarea și consolidarea cunoștințelor teoretice, punîndu-le în relații cu lumea reală, tinzînd la prelucrarea de către școlar, prin sine însuși, a științei și a experienței. În acest chip, școala devenea ceea ce trebuia să fie: „celula-germen a vieții reale și locul de plantare a tuturor însușirilor unui bun cetățean" [73]. Apoi, în raport de marile probleme pe care le ridica societatea după 1918, școala trebuia „să se potrivească în marile ei directive cu spiritul și tendințele vremii" [74]. Într-adevăr, dacă pînă la Marea Unire, școala a avut cu precădere funcția rezistenței naționale, după înfăptuirea actului de la 1 Decembrie 1918, activitatea ei trebuia să treacă peste ceea ce mulți credeau că este o meserie și, îmbrățișînd apostolatul, să se îndrepte către *„ofensiva culturală și economică"* [75]. Funcția și axa școlii trebuiau să fie, imperativ, altele: de a pregăti agentul social, pentru a corespunde prefacerilor însemnate ivite sau impuse prin Marea Unire. România se afla, în fapt, în fața altei școli, a aceleia care încerca să descopere aptitudinile și să le îndrume cu menirea ca toate gradele de învățămînt să furnizeze oameni capabili „de *un randament maximum în mecanismul vieții sociale*" [76]. Tocmai de aceea, creșterea responsabilității sociale a învățămîntului a fost argumentată în felurite chipuri, dar subordonate tezei că școala, ca instituție desprinsă din viață, trebuia să facă dovada că în însăși ființa sa pulsa viața, altminteri „nu-și mai are rostul de a exista" [77]. Mai mult, învățămîntul era dator să nu cuprindă „scăderile" societății în care funcționa, ci să fie „purificat" prin reflecție. În atare caz, i se fixa și o menire etică, anume de a tinde la realizarea societății *„sub forma ei superioară"*, la perfecționarea prin gîndire și la inițierea tinerilor de a trăi în chip civilizat. Educația (formarea deprinderilor) și școala (transmiterea valorilor) reprezentau, în asemenea optică, *singurele* mijloace în tendința de a realiza „societatea superioară", fără zguduiri sociale, fără luptă de clasă. Conform acestei funcții, învățămîntul nu trebuia să piardă nici un moment din vedere că scopul principal ce-l avea nu era atît de a informa tineretul asupra valorilor culturale existente, cît, mai ales, de a-l face „mai bun decît este",

---

[67] D. Gusti, *Opere*, III, București, 1970, p. 212.

[68] N. Vasilescu Karpen, *Trebuie să rămînă România o țară eminamente agricolă?* în *BAGIR*, XV, 1933, 12, p. 461. Școala — sublinia Onisifor Ghibu — nu mai putea rămîne izolată; ca urma să trezească un interes viu general, iar problemele ei trebuiau „să agite nu numai mințile pedagogilor, mari sau mici, ci ale tuturor factorilor care alcătuiesc neamul nostru" (O. Ghibu, *Pe baricadele vieții*, Cluj-Napoca, 1981, p. 270).

[69] I. Răducanu, *Funcția etică și socială a școlii*, în *RGI*, XXV, 1937, 9—10, p. 334.

[70] *Ibidem*, p. 336.

[71] *Ibidem*, p. 335.

[72] *Ibidem*, p. 334.

[73] I. Bratu, *Învățămîntul activ*, în idem, XIII, 1925, 5, p. 303.

[74] Gh. Tausan, *O școală nouă în România nouă*, în idem, XIV, 1926, 9, p 558.

[75] I. Dragomir, *Cooperativele școlare*, în „Vatra școlară", V, 1928, 1—3, p 40.

[76] I. Andreescu Cale, *Ideile lui Ford despre educația tehnică*, în *BAGIR*, IX, 1927, 4, p. 178.

[77] I. I. Gabrea, *Liceul. Structura și programa lui*, București, 1933, p. 5—6

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de a-i transforma sufletul. Din acest unghi privită, şcoala nu era „expresia mecanică" a tuturor factorilor ce o compuneau, ci „un delicat *proces organic*, un proces de viaţă şi încă de viaţă sufletească, spirituală", determinat de faptul că, în scop educaţional, numai trăirea, prelucrarea, asimilarea şi aplicarea cunoştinţelor la viaţă asigura „o creştere şi o mai bună funcţionare a puterilor sufleteşti" [78]. Prioritatea dată şcolii în actul de educaţie şi de culturalizare izvora dintr-o puternică doză de modernizare socială," atît pentru a face faţă tendinţelor rele, cît şi pentru a întări şi îndruma pe cele bune" [79].

Alţi contemporani au pus problemele şcolii într-o ecuaţie mult mai complexă. Dacă chestiunile politice şi economice atingeau interesele mari şi vitale ale prezentului, şcoala se ocupa de pregătirea viitorului apropiat şi îndepărtat. „Nu trebuie să uităm însă — preciza P. P. Negulescu — că viitorul de astăzi va fi prezentul de mîine şi că, dacă viaţa pe care o trăim în momentul de faţă este, în atîtea privinţe atît de grea şi de neplăcută, aceasta se datoreşte în cea mai mare parte faptului că n-a fost pregătită cum trebuie" [80]. Prepararea viitorului nu se asigura numai prin şcoală, însă era neîndoios că la acest nivel „se pun temeliile ei din toate punctele de vedere" [81].

Dar nu numai viitorul, ci şi prezentul, avea nevoie, mai mult decît oricînd, de o şcoală activă, implicată în toate domeniile vieţii sociale şi aceasta pentru că la un viitor temeinic pregătit nu se putea ajunge fără angajarea masivă a şcolii în problematica majoră a prezentului. Mai mult, nu era cu putinţă ca, în noile condiţii, şcoala să asigure numai „continuitatea culturii, transmiţînd din generaţie în generaţie tot ceea ce mîna şi mintea omenească au creat mai de preţ" [82]. Este adevărat că fără transmiterea regulată a actelor culturale cîştigate, fiecare generaţie trebuia să înceapă totul de la capăt, dar a limita funcţia socială a şcolii numai la asigurarea continuităţii şi dezvoltării culturii [83] era prea puţin într-o epocă în care forţele sociale progresiste doreau să propulseze societatea, *prin toate mijloacele*, spre o dinamică dezvoltare.

Cînd efectele crizei economice au început a afecta sectoarele vieţii suprastructurale, apelul la o evoluţie „dirijată" a şcolii în raport de nevoi a fost, de aceea, îndelung repetat, iar ideea ca şcoala să furnizeze oameni de randament maxim în mecanismul societăţii a reţinut şi mai mult atenţia contemporanilor în chiar timpul reuniunilor naţionale şi internaţionale de profil organizate la Bucureşti sau aiurea. Dovadă, între altele, că la deschiderea Congresului internaţional al învăţămîntului secundar, regentul Gh. Buzdugan a arătat că oamenilor şcolii le incumbă datoria de a găsi normele, metodele şi programele cele mai potrivite pentru ca generaţiile tinere „să se poată înfăţişa în condiţiuni care să asigure patriei şi omenirii *o viaţă de progres* mai liniştită, mai bună şi mai fericită" [84], iar în Moţiunea adoptată la al doilea Congres al profesorilor secundari de pedagogie (Bucureşti, decembrie 1928) s-a specificat obligaţia şcolii de a se adapta individualităţii elevului şi nevoilor timpului şi locului, adică *de a fi pe măsura realităţilor* de la noi [85]. C. Argetoianu ceruse chiar „un echilibru între şcoală şi nivelul de dezvoltare al societăţii" [86], echilibru fără de care sforţările deveneau ineficace, inutile şi primejdioase prin extensiunea şomajului intelectual, iar D. Leonida insista pe argumentul că învăţămîntul trebuia să corespundă cu atît mai mult cerinţelor ţării cu cît mijloacele financiare erau limitate. În acest caz, felul şcolii, treptele învăţămîntului, diferitele ramuri de activitate şi programele urmau să fie rezultatul unor studii conştiincioase, la alcătuirea cărora cuvîntul hotărîtor trebuie să-l aibă acei ce vor utiliza elementele pregătite prin şcoală" [87]. După ieşirea din criză, ideea îşi menţinuse integral valoarea. I. Răducanu era încredinţat că transformările din viaţa economică „nu pot lăsa

[78] *Ibidem*, p. 6—7.
[79] M. Nicolescu, *Şcoala şi culturalizarea poporului*, în *RGI*, XVII, 1929, 5, p. 303.
[80] P. P. Negulescu, *Reforma învăţămîntului*, ed. a II-a, Bucureşti, 1927, p I.
[81] *Ibidem*, p. I—II.
[82] *Ibidem*, p. II.
[83] *Ibidem*, p. II şi XXIII.
[84] *Discursul înaltului regent G. Buzdugan la deschiderea Congresului învăţămîntului secundar*, în *RGI*, XVI, 1928, 7, p. 402.
[85] D. Theodosiu, *Orientarea profesională a absolvenţilor şcoalei primare*, în *BIROM*, IV, 1930, martie—aprilie, p. 84.
[86] C. Argetoianu, *Rolul statului în raţionalizarea culturii*, în *BAGIR*, XIII, 1931, 2, p. 139.
[87] D. Leonida, *Cîteva observaţiuni asupra învăţămîntului tehnic la noi*, în idem, XVI, 1934, 10, p. 196 c.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ia o parte contribuția posibilă a școlii"[88]. Cu alte cuvinte, școala și viața economică se influențau reciproc: cea dintîi lua, pe bază de observații, învățăminte din practică și, la rîndu-i, trebuia să fie „un instrument de ridicare, de raționalizare și, deci, de propășire a vieții economice"[89]. Regretînd că aceste legături erau, adesea, date uitării și că drumul școlii, mai ales al celei economice și tehnice, era despărțit de cel al vieții, el ceru, ca mare problemă dictată de criza economică abia încheiată, raționalizarea învățămîntului, în general, și a celui profesional, în special, posibil de realizat în două direcții: programatică, în sensul ca școala să ofere societății *elemente pregătite sub raport tehnic pentru a putea lucra de la început cu folos* în întreprinderi; socială, adică de a da atîtea cadre cîte puteau fi absorbite pe piața muncii spre a nu agrava problema șomajului.

Cum a fost înțeleasă menirea socială a învățămîntului după gradele sale de organizare? Cei dintîi, în chip firesc, noi funcții au fost cerute școlii primare. La acest nivel, rolul învățămîntului și al slujitorilor lui, ca forță de îndrumare socială, a și fost considerat atît de important încît nici un alt funcționar public nu putea să-l concureze în efortul pentru progres[90]. Mai mult, stadiul lui de pregătire fusese apreciat drept barometrul cultivării maselor[91], motiv pentru care se și formulase imperativul de a se declanșa o acțiune serioasă și energică, întrucît, „fără cultură superioară, învățătorii nu vor putea răspunde pe deplin chemării lor nici în școală, nici în afară de școală"[92]. Era relativ aidoma cu ceea ce reclamase N. Iorga instruirii primare, dar și secundare, privită „în bloc", adică de a pregăti omul complet, care „să nu se încurce în viață, ci s-o înțeleagă, s-o domine și s-o sporească", omul „nobil, bun, energic, dar drept, luptător, dar milos"[93].

Pentru a fi împlinite, sarcinile fundamentale de după 1 Decembrie 1918 aveau nevoie și de un învățămînt tehnic profesional bine pus la punct. Încă înainte de prima conflagrație, dezvoltarea industriei impusese ideea înființării de școli speciale profesionale pentru formarea maiștrilor și a șefilor de ateliere. Încercarea izbutită în industria petrolului redusese forța de muncă străină profesionalizată. Fiii de țărani au asimilat toată arta meseriei cu o putere mai presus de orice elogii. În acest mod, unul din mijloacele de a avea buni lucrători, buni maiștri și buni conducători de ateliere era ca industriașii să îndrume învățămîntul tehnic și profesional, așa cum le dicta experiența și tot ei să asigure locul de muncă absolvenților. În condițiile deschise de Marea Unire, problema a început a fi judecată mult mai complex. Atmosfera în care poporul își desfășura activitatea sa pașnică, de asanare și de avînt, l-a obligat la o strînsă legătură a instruirii tehnic profesionale cu procesul industrial. Se luase în considerare că între cauzele prosperității diferitelor popoare se număra și superioritatea educației tehnice, că „dezvoltarea rațională și completă a învățămîntului tehnic întreține în mare măsură flacăra vieții industriale"[94]. Drept urmare, primul congres al tuturor inginerilor din România (Iași, octombrie 1921) acordă o atenție specială școlii tehnice de toate gradele (inferior, mediu, superior), de a cărui bună îndrumare depindea atît de mult refacerea și dezvoltarea economică. Potrivit unor contemporani, instruirea se cerea completată cu o educație profesională și aceasta cu atît mai mult cu cît folosirea pentru un asemenea scop a cadrelor didactice sau universitare era „o iluzie". Cei interesați reclamau să se indice calea spre un real progres în învățămîntul tehnic profesional, învățămînt care să fie încredințat oamenilor de meserie, sub îndrumarea și controlul industriașilor înșiși. Contrar acestui punct, care subordona școala tehnică profesională dorințelor întreprinzătorilor, s-a impus teza că problema trebuia altcum tratată și rezolvată, anume ca ministerul să o patroneze, alocînd sume importante, că nu se cuvenea să se lase totul pe seama patronilor și a lucrătorilor, care, în afară de părerile „comune" în chestiunea învățămîntului profesional, erau adversari de clasă. Într-o conferință ținută la 4 mai 1927, N. D. Chirculescu a demonstrat imperioasa necesitate ca învățămîntul tehnic de toate gradele să fie ridicat la

---

[88] I. Răducanu, *Școala și viața economică*, în *RGI*, XXIV, 1936, 1—2, p. 18.

[89] *Ibidem*.

[90] Gh. I. Damaș, *Rolul învățămîntului ca factor de îndrumare socială*, în idem, XVI, 1928, 8, p. 492; O. Ghibu, *op. cit.*, p. 270.

[91] I. I. Gabrea, *Barometrul cultivării maselor: pregătirea învățătorilor*, în *RGI*, XVII, 1929, 5, p. 267—281.

[92] G. G. Antonescu, *Învățătorii care ne trebuie*, în idem, XXI, 1933, 7—8, p. 247

[93] N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928, p. 343.

[94] *Circulara generală. Al VII-lea congres al inginerilor din România (Oradea, 1927)*, în *BAGIR*, IX, 1927, 7, p. 241.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nivelul şcolilor din Apus [95], mai cu seamă că începuse a fi apreciat drept „un element de civilizaţie de primul ordin" [96]. În esenţă, principala datorie a celor ce se ocupau de dezvoltarea învăţămîntului tehnic mediu urma să se concentreze — după unele viziuni — în a da viitorilor absolvenţi „o cultură practică cît mai dezvoltată" [97], devenind astfel adevărate ajutoare pentru ingineri. În acest caz, cunoştinţele dobîndite în şcoală trebuiau completate prin publicaţii periodice, deschizînd orizonturi mai largi prin estetică, modernizare, stil, tehnică nouă etc. [98].

Alţii, dimpotrivă, combătînd tendinţele către un învăţămînt exclusiv practic, au pledat pentru ideea că cultura generală nu mai putea lipsi din şcolile profesionale, ea nereprezentînd un ornament sau un lux, ci fiind baza reală a oricărei culturi profesionale şi factorul indispensabil în formarea omului [99].

Cînd preocupările de raţionalizare au început a interesa mai mult cercurile politico-ştiinţifice, principiile de organizare ştiinţifică a învăţămîntului în raport cu menirea sa socială au precipitat conştiinţele şi factorii de decizie. Dovadă, între altele, Comitetul lucrărilor celui de-al VII-lea congres al inginerilor din România a socotit că fixarea criteriilor de bază în organizarea muncii ştiinţifice în învăţămînt reprezenta o importanţă de netăgăduit, mai cu seamă că se susţineau o mulţime de opinii contradictorii. Astfel, unii pretindeau o specializare limitată, alţii o considerau prematură şi, deci, periculoasă; unii acordau o importanţă numai învăţămîntului superior, alţii puneau accentul pe şcoala tehnică medie şi inferioară; unii doreau o instruire teoretică, alţii exagerau însemnătatea practicii; unii nici nu recunoşteau necesitatea unui învăţămînt muncitoresc, alţii reclamau o pregătire progresivă a lucrătorilor în cadrul condiţiilor activităţii industriale moderne; unii socoteau că şcoala tehnică profesională trebuia dirijată de Ministerul Culturii Naţionale, alţii credeau că era bine ca ea să fie partajată pe specialităţi, subordonate autorităţilor direct interesate în formarea cadrelor de care aveau nevoie etc. [100].

În legătură cu funcţia socială, raţionalizarea cerea nu numai o reformă structurală, ci şi una reală a şcolilor medii şi elementare din învăţămîntul tehnic profesional [101]. Pregătirea atîtor cadre cîte putea „înghiţi" piaţa muncii nu însemna la I. Răducanu altceva decît o *riguroasă planificare* a numărului şi a modului de instruire. Faptul era anevoie de realizat în acele condiţii istorice, motiv pentru care sistemul şcolar se afla „în grav dezacord cu structura socială... a statului român şi cu posibilităţile acestuia de dezvoltare" [102]. Continuînd astfel, se pregătea metodic dezechilibrul vieţii sociale. O schimbare neîntîrziată era de dorit în sensul de a da tinerilor instruirea cu care să-şi poată găsi utilizarea în viaţa socială cu intenţia de a comprima proporţia de 3/4 din cifra copiilor înscrişi la şcoala secundară teoretică şi de a o spori pe aceea din învăţămîntul cu profil practic [103]. Cu alte cuvinte, se recomandase ca în formarea concepţiei raţionale a politicii şcolare în ramura învăţămîntului profesional să se ţină seama „de condiţiunile reale ale vieţii şi a înlătura orice elemente care pot compromite rezolvarea chestiunii" şi aceasta întrucît prin organizarea raţională a şcolii profesionale se putea aduce „o mare contribuţie la întărirea noastră naţională şi economică" [104]. Învăţămîntul respectiv trebuia în aşa mod organizat încît să creeze

---

[95] N. D. Chirculescu, *Statul şi problema muncii*, în *BIROM*, I, 1927, 3, p. 45.

[96] *Circulara generală...* p. 241.

[97] S. Bujor, *Învăţămîntul tehnic mediu şi armonizarea lui cu învăţămîntul tehnic superior*, în *BAGIR*, XVI, 1934, 10, p. 200 c.

[98] V. Molin, *Învăţămîntul profesional la noi*, în *„Grafica română"*, III, 1925, 32, p. 3—4.

[99] G. G. Antonescu, *Din problemele actuale ale şcolii româneşti, cu aplicare la învăţămîntul profesional*, Bucureşti, 1933, 40 p.

[100] *Circulara generală...*, p. 241.

[101] I. Răducanu, *Şcoala şi viaţa economică...*, p. 21—22.

[102] I. I. Gabrea, *3/4 teoreticieni şi 1/4 practicieni*, în *RGI*, XXV, 1937, 9—10, p. 339.

[103] *Ibidem*, p. 343—344. Reacţia se produsese şi pe plan internaţional. În Grecia, bunăoară, în ianuarie 1937 s-a inaugurat la Kylocastron un liceu practic în locul a două gimnazii, prilej cu care, ministrul instrucţiunii publice, Georgopulos, a spus că trebuia pus capăt învăţămîntului clasic, fără utilitate, ca şcoala să se adapteze la realitate, ajutînd economia să contribuie la exploatarea intensivă a bogăţiilor ţării, că cultura clasică trebuia să ocupe o mică parte a tineretului *(Cronică*, în *RGI*, XXV, 1937, 3—4, p. 147).

[104] C. D. Buşilă, *Consideraţiuni generale asupra învăţămîntului profesional*, în „Bursa", XXXIV, 1935, 1 584, p. 398, 400.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

profesioniști care să lucreze efectiv în industrie, adică lucrători, maiștri, contramaiștri și șefi de ateliere care să-și păstreze cariera, fără să aspire la ocupații în afară de specialitatea lor. Numai astfel se putea forma o „armată de meseriași de diferite grade și în diferite specialități, care să aducă un mare folos industriei și întregii economii" [105]. Remarca nu era nouă. În 1925, U.G.I.R., considerînd, cu drept cuvînt, că progresul atîrna și de formarea în țară a elementelor muncitorești și de conducere, a atras atenția că „ne lipsesc lucrătorii specialiști pentru o mulțime de industrii, ne lipsesc mai cu seamă maiștri, ne lipsesc șefii de ateliere" [106].

Disputa pentru fixarea menirii școlii fusese deosebit de pregnantă și la nivelul învățămîntului superior, tehnic și universitar. Încheierea primei conflagrații mondiale adusese la loc central noi orientări în stabilirea menirii sale sociale. Pe plan european, cel puțin occidental, se depășise, din punctul de vedere al școlii tehnice superioare, tendința de a scoate repede ingineri pentru a fi imediat încadrați. După ce opera de refacere s-a terminat, nimeni nu se mai grăbea să angajeze fără o selecție severă. Într-un asemenea context, a început a trona și la noi ideea că accentuarea învățămîntului tehnic superior era legată indisolubil de convingerea că valoarea socială a inginerului trebuia sporită. Dealtminterea, încă din 1911, adia la acest nivel „un vînt sănătos de energie morală care va înviora întreaga națiune" [107]. Atunci, dar mai ales după înfăptuirea Marii Uniri, se apreciase corect că legătura școlii cu viața practică reprezentată și prin inginerii implicați nemijlocit în activitatea productivă era „un imperativ de existență", care avea ca reciprocă, tot atît de categorică, necesitatea ca ei „să păstreze contact cu școala, asigurînd prin aceasta progresul profesiunii" [108].

De aceea, în pregătirea viitorilor ingineri trebuia inclusă nu numai cultura tehnică, economică, socială și financiară, ci și practica desfășurată la lucrări de aplicații în seminar, în laboratoare, în ateliere și în întreprinderi, care, pe de o parte, le sporea cunoștințele și șansa de a le pune în practică, iar pe de alta, îi făcea conștienți de condițiile reale de lucru ale viitorilor subalterni executori [109]. Cu privire la aspectul din urmă, chiar congresul inginerilor absolvenți ai Școlii Politehnice din Timișoara (Timișoara, 26—28 octombrie 1933) a inclus în Moțiune organizarea și accentuarea practicii tehnologice, introducîndu-se, fără mărirea numărului anilor de studii, un semestru numai în acest scop, în care să se insiste asupra operațiunilor manuale, asupra materialelor și a încercării lor, asupra uneltelor și a mașinilor-unelte, ca și asupra metodelor de lucru [110].

Pledoaria pentru sporirea calității funcției învățămîntului tehnic superior avea să cîștige în dimensiune și în intensitate și aceasta întrucît descoperirile tehnice pe plan mondial cereau o pregătire nouă, cu care și școala politehnică românească trebuia să se pună la curent. Faptul avea și o deosebită însemnătate practică, întrucît, odată cu cucerirea fundamentului științific în tehnică, rolul așa-zișilor „specialiști" empiriști începea să scadă, locul fiindu-le luat de ingineri. „Teoretizarea" tehniciî și a programelor din învățămînt trebuia să contribuie la descătușarea industriei, prea mult tributară categoriei respective. Era necesar, de asemenea, ca, în raport de momentul respectiv, să se depună toate eforturile ca prin pregătirea dată viitorilor ingineri să li se insufle aptitudini pentru viața industrială. În acest scop, școala politehnică trebuia ajutată de o industrie conștientă și capabilă să facă sacrificii în vederea organizării de laboratoare, care să dispună nu numai de material, ci și de personal [111].

Criza economică din anii 1929—1933 determinase și mai pronunțat definirea precisă a menirii sociale a învățămîntului tehnic superior. Specialiștii demonstraseră că, după cum noua generație a reușit să obțină în bună parte un program adaptat cerințelor sociale, tot astfel era neapărată nevoie să reușească „a ridica giulgiul ce acoperă spiritul de curiozitate și, printr-un efort asupra ei însăși, să recapete setea de cunoștințe și dragostea de produc-

---

[105] Idem, *Învățămîntul profesional al meseriilor*, în idem, XXXIV, 1935, 1 588, p. 547.

[106] *Darea de seamă despre activitatea Uniunii pe anul 1924*, în *BUGIR*, IV, 1925, 5, p. 299.

[107] E. Ceaicovschi, *Inginerul și menirea lui socială*, în *BSP*, XXVII, 1911, 4, p. 317.

[108] C. Teodorescu, *Între școală și viață*, în *BAGIR*, XIX, 1937, 10, p. 366.

[109] C. D. Bușilă, *Raționalizarea învățămîntului tehnic superior*, în idem, XVI, 1934, 11, p. 352 c.

[110] *Congresul inginerilor absolvenți ai Școlii Politehnice din Timișoara*, în *BSP*, XLVII, 1933, 12, p. 1 003.

[111] S. Solacolu, *Teoretizarea tehnicii și elementul intuitiv în metodele de predare a învățămîntului tehnic*, în *BAGIR*, XVI, 1934, 10, 189 c — 190 c.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ție" [112], că se impunea să se dezvolte, „în marginile unei discipline folositoare, personalitatea, siguranța și sociabilitatea inginerilor de mîine" [113]. Aidoma lor, N. P. Arcadian argumentase — fapt deosebit de semnificativ — că toate domeniile de activitate, mai ales cel tehnic, erau străbătute și dominate de factorul economic, de care trebuia să se țină seama indiscutabil pentru a se asigura dezvoltarea lor „sigură și armonioasă". Activitatea de exploatare industrială — remarca același — era pătrunsă, chiar din anii imediat postbelici, de o dublă tendință : de predominare a economicului și de raționalizare a activităților tehnice, ambele interesînd pregătirea de inginer. Constatînd că, în raport de nevoi, pregătirea viitorilor absolvenți ai școlilor politehnice era incompletă, Arcadian a tras semnalul că se impunea o nouă orientare în formarea lor, problemă susceptibilă de o îndoită rezolvare : lărgirea bazei studiilor tehnice inginerești cu caracter unitar prin adăugarea disciplinelor de economie politică, de economie națională, de știință administrativă, financiară, contabilitate, drept industrial, minier și comercial ; adoptarea unei soluții mai radicale constînd în admiterea a două cicluri (unul pentru tehnicieni cu o pregătire științifică mai largă, străbătută de multă cultură generală în legătură cu domeniul tehnic, altul pentru cei cu o pregătire pur tehnică) [114].

Deși dobîndiseră un rol mai mare decît în trecut, specialiștii nu s-au declarat satisfăcuți de funcția socială a Școlilor politehnice, cărora, după ieșirea din impasul economic, li s-a subliniat și mai mult datoria de a contribui în primul rînd la efortul țării, să „refacă" timpul pierdut și să înțeleagă că nici o energie nu era de risipit [115]. Cîștigase mereu adeziuni convingerea că esențiala preocupare a celor ce se îngrijeau cu organizarea acestui învățămînt trebuia să constea în a da viitorilor ingineri, nu numai pregătirea teoretică și practică, ci și „rolul real ce le este rezervat în întreaga viață economică ; inginerul este elementul principal al dezvoltării și propășirii economice, inginerul nu poate lipsi din nici un fel de activitate de care depinde buna așezare de mîine" [116]. În noile împrejurări, orice politehnică trebuia să se caracterizeze — potrivit concepției lui M. Manoilescu — printr-o serioasă bază științifică, de pe care să se poată „decola" spre orice specialitate tehnică, aceasta însemnînd trei puncte cardinale : 1) nu tindea să specializeze la extrem pe ingineri ; 2) absolventul trebuia să fie format și ca organizator, calitate care îi oferea posibilitatea să ajungă la rezultate tot atît de bune la o fermă-model, la o fabrică sau altunde ; 3) nu se putea numi politehnică acea școală care nu cultiva serios știința economică, întrucît inginerul era dator să aibă, deopotrivă, simțul tehnic și economic [117].

În mare, orientările interne nu difereau prea mult de eforturile și punctele de vedere exprimate pe plan internațional, de limpezire a disputelor și a problematicii. Amintim, pentru ilustrare, convocarea în septembrie 1936, la Roma, a Congresului internațional al învățămîntului tehnic, care așezase în vizor două aspecte : unul permanent, potrivit căruia școala tehnică are o funcție activă în viața economică, motiv pentru care cadrele trebuiau recrutate cu grijă și formate complet ; altul, de stabilire a datoriilor învățămîntului respectiv în lupta contra „relelor" de ordin social, îndeosebi împotriva șomajului [118].

Într-o epocă de mari chemări, luă extindere și teza că învățămîntul universitar era cel puțin tot atît de indispensabil ca școala primară pentru progresul civilizației poporului, care vrea să se bucure de o independență completă pe toate tărîmurile. Adaptarea lui la formele progresului și, bineînțeles, la nevoile reale ale țării reprezenta — în concepția lui L. Mrazec — „una din condițiunile fundamentale ca învățămîntul nostru superior să-și poată exercita cu succes influența binefăcătoare la care-l destină menirea și funcțiunea sa în stat" [119]. În afară de aceasta, pentru poporul român îndeosebi, învățămîntul superior corespundea „unei cerințe imperative" și unui „sentiment intuitiv răsărit mai ales prin înaintarea rapidă a civilizațiunii în ultimele decenii" [120].

---

[112] Em. Em. Al. Anastasiu, *Pregătirea inginerilor*, București, 1930, p. 20.
[113] *Ibidem*, p. 5.
[114] N. P. Arcadian, *O nouă orientare în pregătirea viitorilor ingineri*, în *BAGIR*, XIII, 1931, 4, p. 187—189.
[115] I. P. G(igurtu), *Învățămîntul superior*, în „Libertatea", VI, 1938, 21, p. 448.
[116] C. D. Bușilă, *Raționalizarea învățămîntului tehnic...*, p. 351 c.
[117] M. Manoilescu, *Ce este o politehnică*, în *BAGIR*, XX, 1938, 2, p. 36.
[118] E. E. A., *Congresul internațional al învățămîntului tehnic*, în idem, XVIII, 1936, 5, p. 180.
[119] L. Mrazec, *Învățămîntul superior — știință*, în *BIRE*, II, 1934, 2, p. 256.
[120] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Privită ca „un sistem social de funcțiuni și relațiuni", universitatea însăși își autodefinise menirea activă în societate. Pe această linie, *Programul din 1923* al Seminarului de sociologie al Universității din București, de pildă, își impunea datoria de a studia care erau instituțiile de care ea avea nevoie și de care se putea folosi pentru îndeplinirea misiunii sociale, ca și investigarea raporturilor cu statul, pe de o parte, cu societatea, pe de alta, lucru ce-i oferea șansa de a dezvălui „însuși rostul ei și va justifica modul de a fi privită ca factorul cel mai înalt, determinant în formarea și organizarea culturii naționale" [121]. În optica lui C. Angelescu, care ani în șir a fost ministrul instrucțiunii, rolul universității era ca, pe lîngă transmiterea de învățătură, să pregătească tineretul pentru profesii și cariere, de a întemeia un centru de creație științifică, căci ceea ce alcătuia mai mult reputația ei era tocmai aceasta, adică „valoarea contribuției pe care ea o aduce progresului civilizației și sporirii patrimoniului culturii universale" [122].

Se formulaseră însă și alte opinii, întrucît știința profesată în universități s-a transformat din scop (aprofundarea cunoștințelor) în mijlocul prin care se ajungea la o carieră, adică era pusă în slujba pregătirii pentru o îndeletnicire, lunecînd, deci, pe panta profesionalismului. Era, totuși, posibil — se întreba C. Kirițescu — de a găsi nu o medie aritmetică, ci „o formulă rațională care să împace misiunea abstractă a universității, templu al cugetării și cercetării rigid științifice, cu misiunea pe care viața modernă o reclamă oricărui așezămînt de stat?" [123]. Pentru a da răspuns, el a pus în ecuație doi factori certi: mai întîi, universitatea era datoare să slujească societatea în care ființa și era integrată, trebuind să se afle în contact cu ea, căci, izolîndu-se, risca a deveni „inutilă ca funcțiune socială, să piardă directiva intelectuală pe care are pretenția și este îndreptățită să și-o asume"; în al doilea rînd, universitatea trebuia să rămînă un centru de răscoliri, de căutări, de afirmări și de propagare a adevărului [124]. Cu alte cuvinte, misiunea ei trebuia să se mărginească la cercetarea legilor fundamentale, sau să se întindă și la perfecționarea în detaliu a aplicațiilor? Răspunsul se afla în faptul că investigația științifică și-a mărit atît de mult cîmpul de lucru, încît tindea să evadeze dintre zidurile universității. Rolul ei în viața modernă era complex. Marea greutate consta în „a găsi un just echilibru" între cele două funcțiuni ale universității: cea *intelectuală*, deci *științifică*, și cea *socială*, sau *profesională*, între calitatea pregătirii și „avalanșa" celor care credeau că „la ospățul vieții" au neapărată nevoie de un bilet de intrare eliberat de universități [125]. Oricum, indiferent de împrejurări interne ori externe, universității i se fixase o înaltă utilitate socială și politică [126].

În concluzie, stabilirea funcției sociale a învățămîntului potrivit comandamentelor realității românești, cîștigase aderență nu numai la nivelul factorilor angajați în activitatea spirituală, științifică și tehnică, a țării, ci și în cadrul preceptelor programatice ale organizațiilor politice, chiar fluctuante fiind și de mai mică întindere. Tezele formulate pot figura și trebuie incluse într-un tratat de istorie a învățămîntului interbelic și a culturii, întrucît sînt, cu predilecție, expresia voită a manifestării celor mai avansate forțe științifice, chiar politice, dornice a propulsa realmente societatea pe calea progresului dinamic. În genere, școala reprezenta, după părerea celor mai mulți, o instituție menită să transmită experiența și cultura de la o generație la alta, dar să și creeze cultură și instrumente de progres moral și social-economic.

Limitele în gîndire derivă din interesul adesea mărturisit de a contribui la „perfecționarea" societății capitaliste, de a nu „tulbura" menirea istorică a burgheziei pentru o bună bucată de vreme. Din punct de vedere al poziției clasei dominante, totul trebuia să concureze la statornicia orînduirii, la ameliorarea tuturor potențelor, la „prosperitatea" poporului în limitele societății existente. Numai în stînga vieții politice, prevederile referitoare la învățămînt și la funcția socială au fost legate nemijlocit de schimbarea regimului, de înlăturarea burgheziei de la putere și de exercitarea politicii școlare sub dictatura proletariatului și a aliaților săi.

---

[121] G. Vlădescu — Răcoasa, *Problema universitară*, în „Revista universitară", I, 1926, 2, p. 56.

[122] C. Angelescu, *Menirea universităților românești*, în *RGI*, XXIV, 1936, 9—10, p. 328—329.

[123] C. Kirițescu, *Universitățile și lumea modernă*, în idem, XXV, 1937, 7—8, p. 245.

[124] *Ibidem*, p. 245—246.

[125] *Ibidem*, p. 247.

[126] C. Sipsom, *Menirea socială a universității*, în „Bul. Acad. de Șt. Morale și Politice", I, 1939/1940, p. 109—110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE EDUCATION'S ROLE IN MODERNIZING THE CONTEMPORARY ROMANIA

(Points of view of the inter-war period)

SUMMARY

The work of remaking and, after that, of advance and of diversification of the production, circulation and exchange, as well as the development of the entire society after the Great Union, solicited from the artistical, cultural and socio-economical functions, valences and impulses unknown before. Accordingly, the process of education, now with a better field for development created through the act of December the 1-st 1918, was now in the position of answering a lot of capital questions, with the view of specifying which is the education's role in clearing up the fundamental problems of the society, all of them having as a basic ground a single aim : the serious preparing of the phisical and intelectual labour. This fact imposed a great transformation of the narrow vision as regard to the native or asimilated features in an exclusively traditional way that is the romanian's soul was almost exclusively tied up to the agricultural calling and, so, uncapable for industrial activities.

Consequently, they appreciated, objectively enough, that in Romania were necessary reforms in teaching, in order that, they should create an unitary life and places, proper to the needs and proper to the specific of the Romanian people. Due to the fact that one of the most important, immediate demands was the strenghtening and the developing of the national organism, the political — scientifical factors had to include such programme precautions, as reforming and unifying the education, tying it directly to the imperatives of the new historical background. The fundamental purposes imposed to the process of education, clearer perspectives which were to allow a strong assimilation of professional labour, as the dimensions of the instructig act had a very weak ground as a starting point. On the other hand, a radical changing of judgements was to come forth objectively from the unsatisfactory connection between school and concrete matters, especially production ones. The problem was occupying the first place although in the formen ten years had developed numerous forms of technical instruction.

The author prove that the conducting factors and those of political and economical decision had reached to understand the necesity of spreading the education at a general level, as well as the need of changing the raports between theoretical and applicative school, as a indispensable condition for asuring the national and individual progress. Automatically, this meant the increasing of the active function of school in all compartiments of the state life, trying to make the education one of the instruments which to stabilize the society and to propulsate it on the scale of progress.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ROMÂNIA ŞI COOPERAREA INTELECTUALĂ SUB EGIDA SOCIETĂŢII NAŢIUNILOR (1919—1933)

DE

MIHAI IACOBESCU

Dintre preocupările foarte complexe şi variate ale Societăţii Naţiunilor — organizarea şi menţinerea păcii, prevenirea şi lichidarea conflictelor, încriminarea şi sancţionarea războiului, dezarmarea şi securitatea colectivă, colaborarea în domeniile economico-financiar, comunicaţii şi tranzit, ocrotiri sociale, protecţia minorităţilor [1], eforturi în cadrul cărora s-au înregistrat aproape tot atîtea eşecuri — *cooperarea intelectuală* [2] — a reprezentat poate domeniul cu cele mai bogate şi durabile înfăptuiri, cu strădanii şi iniţiative din care multe au fost preluate, dezvoltate şi continuate pe un plan superior, după cel de-al doilea război mondial în cadrul O.N.U. în general şi ale instituţiilor sale, al U.N.E.S.C.O. în special, iar altele au rămas încă proiecte şi îndemnuri pentru generaţiile viitoare.

Întrunind la Geneva şi la reuniunile instituţiilor şi organizaţiilor subordonate Societăţii Naţiunilor „elita cugetătoare a lumii întregi" [3], personalităţi de prestigiu ale epocii interbelice, precum savanţii Henri Bergson şi Sigismund Freud, Albert Einstein, Marie Curie-Sklodowska, dr. Fr. Nansen, dr. Ion Cantacuzino, Emil Racoviţă, Hendric Anton Lorentz, R. A. Millikan, dr. Halle, Thomas Mann, Galsworthy, Paul Valery, Karel Capec, Gilbert Muray, Sextil Puşcariu, George Oprescu, istoricii Jacques Pirenne, Dopsch, Ch. Diehl, Kaht, Lhéritier, Waldo Leland, Ch. Démont, J. Bainville, Roberto Paribeni, Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, compozitori, arhitecţi, pictori, pedagogi, sociologi etc., forumul de la Geneva, prin însuşi acest fapt unic în istoria omenirii [4], crea un larg cadru organizat anume pentru contacte, dialoguri, schimburi de opinii, care n-au putut rămîne fără consecinţe imediate şi de durată.

Prin înfiinţarea Comisiei Internaţionale de Cooperare Intelectuală, precum şi a altor instituţii şi organisme ca Uniunea Academică Internaţională, Institutul Internaţional de Cooperare Intelectuală, Comitetul Internaţional de Studii Istorice, Institutul Bibliografic Internaţional, Oficiul Internaţional al Muzeelor, Institutul Internaţional pentru Unificarea Dreptului Privat, Institutul Internaţional al Cinematografiei Educative, Comisia Internaţională a Artelor Populare, Federaţia Internaţională a Asociaţiilor de Bibliotecari, Oficiul Internaţional de Informaţii Universitare, Biroul Internaţional de Meteorologie etc., Societatea Naţiunilor a reuşit să creeze, pentru prima oară în istoria omenirii, un larg cadru instituţionalizat, pentru dezvoltarea relaţiilor cultural-ştiinţifice dintre popoare, guverne, instituţii, asociaţii, organizaţii şi persoane particulare, prin: întruniri, congrese, schimburi de publicaţii, vizite de studiu şi documentare, informaţii bibliografice reciproce, legături între universităţi, institute, muzee, biblioteci, arhive, organizate după anumite criterii ştiinţifice, unitare. S-a încercat prin editarea unor ample lucrări, studii, culegeri de documente, publicaţii colective, tipărite în limbile de largă circulaţie internaţională, printr-un schimb selectiv de cărţi, reviste, ziare, printr-o acţi-

---

[1] *Petit Manuel de la Société de Nations*, Genève, 1938; *Gèneve et la vie internationale*, f. a., Genève; Société des Nations, *Dix ans de cooperation internationale*, préface par Sir Eric Drummond, Genève, 1930 etc.

[2] Société des Nations, *Proces verbaux de la Commission internationale de coopération intellectuelle*, session I—II, 1922—1929; *Rapports au Conseil sur les travaux de la Commission internationell de coopération internationale*, etc.

[3] Mihai Iacobescu, *Titulescu şi Liga Naţiunilor: rolul forumului de la Geneva pe frontul păcii generale*, în vol. *Titulescu şi strategia păcii*, Cuvînt înainte de Mihnea Gheorghiu, coordonator Gh. Buzatu, Iaşi, 1982, p. 159.

[4] Arh. M.A.E., *fond Societatea Naţiunilor*, vol. 130, d. 6/1931; *Genève et la vie internationale*, Genève, f. a.; George Oprescu, *Amintiri, evocări*, Bucureşti, 1968, p. 45—46.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

une vastă și unitar coordonată să se formeze o opinie politică favorabilă idealurilor Societății Națiunilor. Unul din ctitorii forumului de la Geneva, Léon Bourgeois, înflăcărat animator al cooperării intelectuale, considera că viabilitatea și eficiența Societății Națiunilor depind de măsura în care se va crea în lume „un spirit de reciprocă înțelegere internațională" ; filologul și elenistul Gilbert Muray, de la Oxford, afirma în 1922 că „viitorul Societății Națiunilor depinde de formarea unei conștiințe universale" și aceasta este o acțiune temerară și posibilă „dacă savanții, gînditorii și scriitorii din toate țările vor întreține raporturi permanente și vor propaga, dintr-o țară în alta, ideile care trebuie să asigure pacea între popoare" [5]. Era nevoie, aprecia Elena Văcărescu, de „reeducarea oamenilor și a societăților, de readaptarea lor la spiritul noilor condiții ale existenței", implicînd „ideea de universal, solidaritatea oamenilor și statelor" [6]. Iar colaborarea între instituții de cultură și știință, radio-difuziune, învățămînt, muzee, biblioteci, arhive etc., însemna, pentru început și de a face „puțină ordine într-un imens haos, înlocuind lipsa de organizare cu armonia metodei și planului, cu criterii raționale și izvorîte din experiența cea mai avansată" [7]. De aceea, pînă la realizarea unor țeluri mai îndepărtate, Comisia Internațională de Cooperare Intelectuală a inițiat măsuri pentru unificarea nomenclaturii științifice, creșterea accesibilității și multiplicarea mijloacelor de informare, documentare și studiu, organizarea periodică a unor congrese, reuniuni, întruniri între specialiști din diverse domenii, editarea și difuzarea unor publicații și lucrări, ca instrumente cît mai largi de lucru, garantarea proprietății asupra creației științifice și literare, echivalarea diplomelor între universități, coordonarea informațiilor bibliografice, înlesnirea și amplificarea legăturilor între oameni de știință și cultură și între instituțiile intelectuale din cît mai multe țări [8]. Astfel, numai în primul deceniu de activitate, au fost publicate : o vastă anchetă asupra bibliografiei științelor istorice, filologice, social-politice, un corpus al vaselor antice din numeroase țări și muzee ale lumii, un amplu catalog al manuscriselor grecești, mai multe tomuri cu inscripții grecești și latine, documente istorice, hărți și cataloage arheologice etc. [9]. S-a abordat și planul înființării unei biblioteci mondiale cu o bibliografie universală, care să ofere oricărui specialist informații imediate și sigure despre tot sau aproape tot ce s-a scris într-un domeniu sau altul [10]. Pe lîngă Biroul Internațional al Muncii, s-a creat și o Comisie Consultativă a Muncitorilor Intelectuali, menită să organizeze acțiuni variate care „să permită muncitorilor intelectuali a-și face cunoscute, ca și membrii celorlalte categorii de muncitori, nevoile lor și dificultățile cu care au de luptat" [11] ; preocupările în acest scop au vizat : încheierea contractelor colective pentru diferite categorii de intelectuali, garantarea libertății de gîndire și asociere, lichidarea șomajului intelectual și îmbunătățirea condițiilor de muncă și viață, stimularea invențiilor și descoperirilor, înlesnirea circulației informațiilor de radio și presă etc. [12].

În condițiile de după desăvîrșirea statului național unitar român, intelectualitatea din țara noastră, mult sporită numeric prin aportul noilor provincii la Vechiul Regat, își concepea misiunea pe care o avea de îndeplinit ca depinzînd și de exigențele perfecționării sistematice a cadrului său organizatoric intern și internațional, de lucru, care să-i permită unirea tuturor eforturilor pentru consolidarea unirii și „înflorirea unei culturi de caracter nu numai național", ci „și internațional-civilizator" [13]. Ambele deziderate se puteau realiza și printr-o mai bună organizare internă și internațională a intelectualității. Savantul Nicolae Iorga formula încă din 1917 obiectivul unirii tuturor eforturilor pentru consolidarea pe plan cultural și spiritual a unirii pe care românii de pretutindeni o înfăptuiau prin lupta lor dreaptă de eliberare : „după ce vom hotărî soarta pămînturilor, la care ne uităm de atîta vreme, nu cu ochii plini de foc ai cuceritorului sălbatic, lacom de alte țări, ci cu ochii duioși ai fratelui care se uită la brazda pe care de două mii de ani fratele său muncește cu sudoare amestecată cu sînge, pentru ca ridicîndu-se de jos, să privească pe față loviturile de palme ale stăpînilor

[5] G. Vlădescu-Răcoasa, *Cooperarea intelectuală internațională*, „Societatea de mâine", nr. 51—52/1925, p. 889.

[6] Biblioteca Academiei, *arhiva, fond Elena Văcărescu*, VII, varia 3.

[7] Idem.

[8] George Oprescu, *op. cit.*, p.55—67.

[9] „Analele Academiei", Dezbateri, XLVI, 1925—1926, p. 110—114.

[10] Sextil Pușcariu, *Memorii*, București, 1978, p. 575.

[11] Arh. Statului, București, *fond Ministerul Propagandei Naționale*, V, Informații, d. 40/1927—1929, f. 60.

[12] Idem, d. *Conférence d'experts de presse*, Genève, 1927, p. 4—19.

[13] Vasile Pârvan, *Scrieri*, text stabilit, studiu introductiv și note de Alexandru Zub, București, 1981, p. 159.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

săi, cînd vom fi stăpîni pe aceste teritorii, oare crede cineva că s-a terminat? Nu! Problema românească face parte dintr-o problemă mondială" și „una este a ocupa un teritoriu, alta este a-l păstra militar și al treilea lucru, cel mai din urmă și cel mai însemnat, este a ști să-l mențiii", ceea ce implică o bogată și neobosită activitate spirituală, culturală, încît, adăuga Iorga „e atîta de lucru [...], încît nu o generație, ci generații întregi vor trebui să muncească" [14]. Vasile Pârvan considera și el că „statul nostru a avut pînă acum (pînă la realizarea unirii tuturor românilor, n. n.), țeluri înainte de toate politice", dar „statul viitor trebuie să aibă țeluri prin excelență culturale" [15]; Pârvan se pronunța, în fața celui mai înalt forum intelectual al țării, Academia Română, ca, în reorganizarea și dezvoltarea instituțiilor culturale postbelice să se țină seama de faptul că „cererea vremii e ca noi să venim cu ceva superior nu numai propriilor noastre așezăminte din Vechiul Regat, ci și cu ceva mai presus", cu ceva care, așa cum era cazul cu crearea universității din Dacia Superioară, „să se inspire de la tipurile cele mai înaintate de universități europene și americane", propunînd o seamă de mijloace în acest scop, care vizau tocmai lărgirea și diversificarea cooperării internaționale pe plan intelectual [16].

De aceea, încă din primii ani de după realizarea unirii celei mari, elementul caracteristic îl reprezintă organizarea intelectualității române pe plan intern și angajarea ei într-o vastă activitate de cooperare pe plan extern; și intelectualii români nu așteaptă pasivi crearea instituțiilor și organismelor specializate în domeniul cooperării intelectuale, ci fac ei înșiși propuneri realiste și lucide în acest scop, contribuind efectiv la crearea cadrului instituționalizat adecvat noilor idealuri de colaborare, pe baza normelor dreptului internațional, sub egida Societății Națiunilor.

Astfel, în țară are loc un proces de organizare a intelectualității pe domenii de activitate, dar și pe plan central. Iau ființă: „Asociația intelectualilor români", „Federația muncitorilor intelectuali", Societățile lirică „Opera" și corală „Cîntarea României", societăți naționale de istorie, geografie, medicină etc. Ele preluau tradițiile organizatorice anterioare, într-un cadru nou, impus de realizarea unirii, altele se înființau pentru prima dată, într-o concepție total nouă. Ele aveau ca scop atît stimularea creației naționale cît și apărarea drepturilor și intereselor materiale și spirituale ale intelectualității [17]. În legătură cu acest ultim aspect, Sextil Pușcariu nota, în 1922, în memoriile sale: „cît timp nu vom fi și noi organizați [...] în zadar așteptăm să fim băgați în seamă după cuviință", deoarece, explica el, „Comisia de colaborare intelectuală de pe lîngă Societatea Națiunilor are planuri mari, precum crearea unei biblioteci și bibliografii mondiale, raporturi permanente între universitățile din toată lumea etc., dar nu dă — și nu poate da — soluții în privința răului celui mai urgent: mizeria intelectuală în care se zbat cei ce muncesc cu capul" [18].

Cît privește angajarea intelectualității române în opera de colaborare internațională, primele începuturi datează chiar de la fondarea Societății Națiunilor, din cadrul primelor dezbateri. Astfel, încă din 1920, cînd se întrunea cea dintîi adunare generală a Societății Națiunilor, delegația României — împreună cu delegațiile Belgiei și Italiei — solicită, printr-un proiect de rezoluție, crearea unui cadru adecvat colaborării intelectuale pe plan mondial [19]. Propunerea este însușită, preluată și dezvoltată și de reprezentantul Franței, Léon Bourgeois, iar la 28 septembrie 1921 Consiliul Societății Națiunilor aprobă în principiu constituirea *Comisiei Internaționale de Cooperare Intelectuală*, care își va începe activitatea oficial din 1922 [20]. Noul organism se adresează Academiei române să trimită delegați pentru pregătirea statutului și să răspundă unui chestionar, care trebuia distribuit la circa 50 de instituții culturale din țară, pentru a lua cunoștință despre țelurile ce și le propune noul organism al Societății Națiunilor. Se mai cerea, de asemenea, ca România să treacă la constituirea Comisiei Naționale de Cooperare Intelectuală, ca mijloc de legătură directă cu organul de la Geneva. Academia română își dă imediat adeziunea la colaborarea cu instituția de la Geneva, arătînd

---

[14] Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. II *(1916—1917)*, Craiova, f. a., p. 33—35.

[15] Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 256.

[16] *Ibidem*, p. 159—160.

[17] Dr. G. Marinescu, *Cooperarea intelectuală națională și internațională*, în vol. *Politica externă a României*, Institutul Social Român, f. a., București, p. 293—308.

[18] Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 662.

[19] Gh. Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale și atitudinea României (1919—1934)*, București, 1973, p. 76.

[20] *Dictionnaire diplomatique*, vol. I, publié sous la direction de M.A.F. Frangulis, ș.a., Paris, f. a., p. 565.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că deşi pentru moment nu poate trimite o delegaţie, din cauza dificultăţilor financiare, va începe conlucrarea prin corespondenţă, apoi prin delegaţii directe [21]. Se trece de îndată la constituirea comisiei naţionale de cooperare intelectuală, formată din Vasile Pârvan, ca preşedinte (după moartea acestuia, din 1927, conducerea o va avea Gh. Ţiţeica), Nicolae Iorga, Al. Lapedatu, Ovid Densuşeanu, I. Dragu, Dimitrie Gusti, C. Ionescu-Mihăeşti, Constantin Kiriţescu, dr. G. Marinescu, George Oprescu, Sextil Puşcariu, Emil Racoviţă, I. Steriade etc., adică personalităţi de frunte ale ţării [22]. Academia Română, după ce în 1919 devenise membră a Academiei Internaţionale Umanist-Istorice [23], în februarie 1921 îşi dă adeziunea la Uniunea Academică Internaţională de Arte Frumoase, cu sediul la Bruxelles; relevînd scopurile acesteia — dezvoltarea şi înflorirea spiritului şi manifestărilor artistice în toate ţările, coordonarea acţiunii de elaborare, tipărire şi difuzare a unor studii şi lucrări de amploare, pe care o singură ţară luată izolat nu le-ar putea efectua, stimularea eforturilor academiilor afiliate de a propune guvernelor naţionale soluţiile, mijloacele şi metodele pe care le vor considera utile şi conforme cu interesele lor şi progresul omenirii. — Vasile Pârvan, în raportul prezentat Academiei Române în şedinţa din 18 februarie 1921, releva: „interesele de politică culturală, internă şi externă ale naţiunii noastre, cer ca România să nu lipsească de acolo", subliniind că „dacă nu ar fi decît schimbul de opere de artă şi de persoane, care se va face în diferite întruniri, expoziţii, publicaţii şi muzee şi încă va fi atinsă una dintre ţintele pe care statul nostru, prin organele sale oficiale constituite, n-a fost în stare timp de mai bine de jumătate de veac măcar să le indice" [24]. Cu acelaşi prilej se făcea recomandarea ca la întrunirile şi lucrările organizate sub auspiciile acestei instituţii, România să fie reprezentată de G. Dima şi George Enescu; se exprima nădejdea că se va proceda aşa fel încît străinii să descopere mai lesne vechimea şi frumuseţea culturii şi artei româneşti [25].

Noi posibilităţi de cooperare intelectuală se deschideau, în acelaşi timp, prin fondarea şcolilor române de studii superioare la Paris şi Roma [26]. Conform statutului redactat în decembrie 1920 de Vasile Pârvan şi completat şi subscris de Nicolae Iorga, cele două instituţii îşi propuneau: strîngerea legăturilor culturale cu principalele centre cultural-ştiinţifice ale lumii, prin condiţiile create tinerilor intelectuali români de a efectua cercetări în arhive şi biblioteci, de a participa la şantiere arheologice, de-a beneficia de stagii de pregătire şi perfecţionare la Paris şi Roma, în domeniile lingvistic, istoric, arheologic, arte plastice, limbi clasice etc. Cele patru universităţi româneşti, de la Bucureşti, Iaşi, Cluj şi Cernăuţi, selectau şi trimiteau anual cîte doi din cei mai buni absolvenţi, adică, în total opt tineri, în fiecare an [27].

Guvernele din această perioadă, interesate în dezvoltarea şi înflorirea ştiinţei şi culturii româneşti, în consolidarea şi perfecţionarea instituţiilor ţării, în lărgirea şi sporirea prestigiului României peste hotare, au urmărit: a) antrenarea celor mai însemnate personalităţi şi experţi ai ţării în opera de cooperare intelectuală, b) stabilirea unor legături permanente şi complexe între instituţiile culturale din România şi străinătate. Graţie eforturilor întreprinse, mai ales de Nicolae Titulescu, prestigiului cîştigat de România la Geneva încă din primii ani ai activităţii forumului păcii, din 1923 în Comisia Internaţională de Cooperare Intelectuală postul de secretar permanent — unul dintre cele mai importante şi dintre puţinele remunerate — a fost ocupat de filologul, criticul şi istoricul de artă George Oprescu [28]; în comisie au mai activat: Sextil Puşcariu, ca delegat permanent, între anii 1922 şi 1926, Emil Racoviţă, ca membru corespondent al Comisiei, C. Ionescu-Mihăeşti, în subcomisia de bibliografie, Elena Văcărescu, în comitetul permanent pentru literatură şi artă, precum şi alte subcomisii. Constantin Kiriţescu în subcomitetul de experţi în materie didactică şi subcomisia pentru promovarea filmelor educative [29]. De asemenea, Nicolae Titulescu s-a aflat în conducerea Institutului Internaţional de Cooperare Intelectuală, de la Paris şi a deţinut şi funcţia de vicepreşedinte al Academiei Diplomatice Internaţionale. În 1929 el a fost ales şi preşedinte al Societăţii In-

[21] Dr. G. Marinescu, *op. cit.*, p. 308—309.
[22] „Societatea de mâine", nr. 14—15/1928, p. 265 şi Gh. Matei, *op. cit.*, p. 78
[23] Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 250—251.
[24] „Analele Academiei", Dezbateri, XLI, 1920—1921, p. 38—39.
[25] *Ibidem*, p. 36; Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 249—251.
[26] Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Bucureşti, 1968, p. 291—295.
[27] Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 624—629.
[28] George Oprescu a fost secretar permanent al Comisiei între anii 1923—1933, fiind remunerat cu o îndemnizaţie anuală de 10 000 franci elveţieni (adică 40 000 lei româneşti); vezi Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 671.
[29] George Oprescu, *op. cit.*, p. 15—46.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ternaţionale de Filologie, Ştiinţe şi Arte, care-şi avea sediul la Londra. Cu prilejul alegerii sale în această funcţie, el îşi exprima una din convingerile în spiritul căreia îşi desfăşura şi bogata sa activitate diplomatică la Geneva: „omul politic nu se mai poate dispersa azi de omul de ştiinţă" şi „un punct luminos, apărut de la război încoace" îl reprezenta tocmai „statornicia cu care oamenii de ştiinţă participă la opera oamenilor politici" şi din această colaborare „va trebui să se nască o ştiinţă nouă — a păcii", evidenţiind, totodată, angajarea deplină şi pe multiple planuri, a României, în acest sens [30].

Într-adevăr, în cadrul contactelor şi relaţiilor stabilite sub egida Societăţii Naţiunilor intelectualii români şi-au adus o bogată contribuţie la opera de cooperare intelectuală. Dr. Ion Cantacuzino, directorul Institutului de seruri şi vaccinuri, înfiinţat la Bucureşti în aprilie 1921, s-a distins printr-o valoroasă colaborare ştiinţifică în cadrul Organizaţiei Internaţionale de Higienă — organizaţie care s-a afirmat prin unirea eforturilor oamenilor de ştiinţă pentru combaterea epidemiilor de tifos şi holeră, variolă, dezinterie, paludism, scarlatină şi difterie, prin studierea posibilităţilor de reducere a mortalităţii infantile, standardizarea unor seruri şi medicamente, generalizarea unor procedee de prevenire a îmbolnăvirii, crearea în 1922 a unui Serviciu Internaţional de Informaţii Epidemiologice, apoi publicarea şi difuzarea unor reviste şi publicaţii privitoare la situaţia sanitară şi progresul ştiinţelor medicale în lume, iniţierea unor ample acţiuni higienico-sanitare în peste 35 de mari porturi ale lumii, organizarea de conferinţe, reuniuni ştiinţifice pe diverse teme medicale. În cadrul acestor eforturi generale, Cantacuzino descoperă şi difuzează cel mai eficient preparat pentru combaterea malariei, ia parte la ample acţiuni internaţionale de combaterea paludismului [31], efectuează cu un grup de experţi rodnice şi îndelungate cercetări asupra scarlatinei şi difteriei, ale cărror rezultate de mare valoare ştiinţifică, sînt analizate şi făcute publice, în cadrul unei reuniuni medicale internaţionale, în 1931, la Londra [32]. Pentru activitatea sa ştiinţifică şi aportul la cooperarea în domeniul ştiinţelor medicale, Cantacuzino este ales vicepreşedinte al Comitetului Internaţional de Higienă şi membru al Comisiei Internaţionale de Paludism. Alături de el se disting şi alţi medici români, între care G. Zotta, profesor de parazitologie, la Institutul de Serologie din Bucureşti [33].

Un alt reprezentant important al ştiinţei medicale româneşti, dr. G. Marinescu, secretarul Comisiei Naţionale Române pentru Cooperare Intelectuală, ia parte activă la lucrările comisiei internaţionale şi la reuniunile ştiinţifice organizate sub auspiciile Genevei. Astfel, în 1923, la cea de-a II-a sesiune, desfăşurată în decembrie la Geneva, el acceptă cu consimţămîntul guvernului român, să angajeze România într-o „operă de înaltă umanitate şi cultură": participarea instituţiilor culturale din ţară la organizarea şi înzestrarea, la refacerea marii biblioteci a Universităţii din Tokio, distrusă de catastrofa seismică din septembrie 1923. Academia Română şi-a oferit, în acest scop, în mod gratuit, o parte din publicaţiile şi lucrările aflate în mai multe exemplare şi a cerut caselor editoriale din România să contribuie la înzestrarea marii biblioteci din Tokio. Relevînd semnificaţia profundă a acestui gest, Vasile Pârvan arăta, în şedinţa din 3 iunie 1924 a Academiei, că „în Extremul Orient se va putea studia şi cunoaşte astfel istoria şi literatura românească" [34]. În 1926, dr. G. Marinescu a luat parte la Congresul de sexologie de la Berlin, cu o comunicare, ce a stîrnit un viu interes în rîndurile participanţilor, despre posibilităţile de reîntinerire a omului, relevînd limitele existente între reactivarea trecătoare a celulei şi procesul ireversibil de îmbătrînire [35]. În 1928, în lunile iulie—octombrie, apoi în mai—august 1930, dr. G. Marinescu ţine prelegeri la mai multe universităţi din Europa şi America, despre metoda anatomoclinică şi encefalografică în studiul fiziologiei şi fiziopatologiei sistemului nervos, făcînd cunoscute în lumea ştiinţifică succesele remarcabile ale şcolii româneşti de neurologie [36].

Savantul român Emil Racoviţă, fondatorul speologiei şi întemeietorul primului institut speologic din lume (înfiinţat la Cluj în 1920), este şi el prezent activ la lucrările Comisiei Internaţionale de Cooperare Intelectuală, expunîndu-şi, în cercurile ştiinţifice contemporane, concluziile şi tezele sale, privitoare la noua disciplină, studiul complex al peşterilor. De asemenea, el este la Geneva, autorul şi susţinătorul unui valoros studiu privitor la schimburile de publicaţii între ţări şi instituţii culturale — propunerea sa constituind ea însăşi un dome-

[30] Société des Nations, *Dix ans de cooperation...*, p. 330, 367.
[31] „Societatea de mâine", nr. 20/1926, p. 383.
[32] Arh. M.A.E., *fon cit.*, vol. 130, d. S.D.N.A. 7/1930—1931, III, f. 48, 60, 61.
[33] *Ibidem*, f. 66.
[34] Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 286.
[35] „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", VI, nr. 3—4/1926, p. 513.
[36] „Societatea de mâine", nr. 47—48/1926, p. 747.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

niu prioritar al eforturilor întreprinse la Geneva de Societatea Națiunilor în toată perioada interbelică [37].

Ca o expresie a spiritului de cooperare de care sînt animați intelectualii români, unele lucrări științifice, descoperiri și invenții, confirmare a talentului și geniului creator românesc, au fost lansate și receptate direct în marile centre ale civilizației europene : Gh. Țițeica își publică la Paris lucrarea *Introduction à la géométrie differentielle propretive des courbes ;* Ștefan Procopiu comunică la Paris descoperirea depolarizării longitudinale a luminii, sub influența soluțiilor coloidale și a suspensiilor cristaline — fenomen ce va fi reținut între descoperirile științifice sub numele de „fenomenul Procopiu". Aurel Presu brevetează în Germania invenția unui automobil aerodinamic fără diferențial. G. Constantinescu experimentează la Paris prima locomotivă acționată de convertizorul sonic, iar Traian Vuia realizează generatorul cu aburi, cu ardere instantanee și în cameră închisă. Acest larg fenomen de cooperare îndreptățea aprecierea presei românești că „Societatea Națiunilor a ieșit din anii săi de încercare" și „a evoluat treptat, dintr-o societate de asigurare pacifică interaliată, într-un laborator quasi-universal de coordonare a eforturilor culturale" [38].

Dar, cum potențialul economico-financiar al țărilor chemate să coopereze pe plan intelectual era extrem de diferit și unele state se simțeau handicapate de povara unor mari pierderi, fie datorită războiului, fie ca urmare a îndelungatei dominații străine exercitate asupra lor în perioada antebelică, în 1923, profesorul G. Marinescu a propus la Geneva acordarea unor ajutoare financiare țărilor care nu posedă laboratoare, aparatură și tehnologie necesară cercetărilor științifice — țări cum era și România, care spunea el „nu au o industrie chimică proprie, care nu posedă nici o fabrică de aparate de precizie și care, mai mult încă, au pierdut și puținul ce-l aveau și ale căror biblioteci și arhive au fost devastate". Cerînd țărilor dezvoltate să contribuie la acest ajutor cultural, Marinescu dădea exemplul Franței, care își ieșise suferise de pe urma războiului, acorda României la acea dată suma de 500 000 franci francezi, sub forma unor burse pentru studenții români. Delegatul României mai propunea și înființarea unei universități internaționale — propunere susținută de numeroase delegații și care s-a concretizat în 1926, prin crearea Academiei Internaționale Diplomatice [39], cu sediul la Paris, al cărei vicepreședinte a fost ales Nicolae Titulescu.

Propunerea privind ajutorarea financiară în scopuri culturale a țărilor mai puțin dezvoltate a fost preluată și susținută de Vintilă Brătianu în 1924 și Sextil Pușcariu, în anii 1925—1926, care — relevînd la Geneva necesitatea lărgirii și modernizării instituțiilor școlare și culturale din țară, arăta neputința statului român de a rezolva corespunzător aceste sarcini complexe numai din acel impozit cultural de 3%, din care rezulta doar suma insuficientă de 80 milioane lei, pentru nevoile culturale — a reușit să determine adoptarea unei moțiuni în acest scop. Pușcariu a prezentat propunerea sa și la Congresul comisiunilor naționale de cooperare intelectuală de la Varșovia, din iulie 1926, apoi în septembrie același an la Geneva, cerînd ca în acordarea ajutorului cultural țărilor mai puțin dezvoltate să se stabilească anumite criterii precise de prioritați [40].

Și în domeniul științelor umaniste România s-a angajat cu cele mai de seamă personalități ale țării, în opera de cooperare intelectuală. La cursurile Universității populare de la Vălenii de Munte, Nicolae Iorga a invitat în acești ani, unele personalități de peste hotare, ca : Moses Gaster, Wrigt Chapmann, Em. de Martonne, Galeazzo Sforza, Jaroslav Müller, C. Tagliavini, Riccardo, Charles Diehl, iar savantul român a ținut, la rîndul său, prelegeri și conferințe la Collège de France, Sorbona, Paris, Strassbourg, Torino, Milano, Roma, Lausanne, Geneva, Bruxelles, Praga, Viena, Varșovia, Cracovia, Liov, Copenhaga, Upsala, Madrid, New York, Oxford, Berna, Zürich etc. despre istoria, cultura și civilizația românilor sau a popoarelor sud-est europene. Iorga participă și la reuniunile de la Geneva și organizează conferințe despre : arta populară românească, așezămintele din Europa sud-estică, literatura bizantină, minoritățile naționale din România [41]. Iorga conduce Școala Română de Studii Superioare de la Paris ; participă la congresele de științe istorice — în 1923, spre exemplu, la cel de-al V-lea Congres Internațional al științelor istorice, desfășurat la Bruxelles prezintă două comunicări, conduce ședințele secției de bizantinologie, rostește discursul de încheiere a lucră-

---

[37] G. Vlădescu-Răcoasa, *op. cit.*, p. 890 și G. Oprescu, *Comisia internațională de cooperare intelectuală*, în *RRSI*, nr. 2/(6), București, 1969, p. 64.

[38] *AȘRS*, IX, nr. 1—3/1930, p. 403.

[39] Dr. G. Marinescu, *op. cit.*, p. 310 și 319.

[40] Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 706—707, și „Politica", 16. IX. 1926, p. 4.

[41] Nicolae Iorga, *O viață de om, așa cum a fost*, București, 1972, p. 605—646 și Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 286—334.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rilor și face propunerea organizării la București a primului Congres internațional de studii bizantine, care are loc în aprilie 1924 și la care iau parte istorici din peste 10 țări ; cu acest prilej, istoricii străini iau cunoștință directă cu realizările istoriografiei românești și vizitează instituții culturale și monumente semnificative cu caracter istoric din țară [42]. Prezent la congresul istoricilor, de la Bruxelles, un alt strălucit reprezentant al istoriografiei românești, Vasile Pârvan, care prezintă o comunicare privind antichitatea daco-română la Dunăre, notează că, încă de la acest congres, la care au participat „aproape toate națiunile", s-a stabilit între istoricii români și cei de peste hotare „o colaborare intelectuală și de cunoaștere personală, intimă și foarte folositoare" [43]. Pârvan ține în 1926 cursuri și prelegeri la universitățile din Cambridge, Oxford, Roma, Paris, Sorbona, Berlin, Bruxelles, despre civilizația antică la Dunărea inferioară sau despre înrîuririle grecești asupra Europei carpato-danubiene ; efectuiază vizite de documentare la șantierele arheologice de la Ostia, Neapole și Pompei ; este invitat la Geneva de Asociația Istorică Americană și cooptat în comitetul permanent al științelor istorice, care pregătea un anuar al bibliografiei istorice și o revistă internațională de istorie economică [44]. Ca director al Școlii Române de Studii Superioare de la Roma, Pârvan stabilește largi contacte cu arheologii și istoricii italieni și străini, fondează în capitala Italiei o bibliotecă cu lucrări privitoare la istoria românilor și latinitatea orientală, tipărește „Anuarul" școlii, „Efemeris Dacoromana" și „Diplomatarium Italicum", iar la București scoate în limba franceză revista „Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie" ; pune bazele școlii moderne românești de arheologie, formează o pleiadă de valoroși cercetători ai vestigiilor arheologice, stabilește prețioase legături cu cei mai de seamă arheologi și istorici și propune Academiei române alegerea unora dintre aceștia ca membri onorari și corespondenți [45]. Profund anagajat el însuși în opera de cooperare intelectuală pe plan mondial, Pârvan are bucuria să constate într-un raport prezentat în fața Academiei Române în 1924 că „relațiile cu străinătatea ni se îmbie din toate țările de cultură ale lumii. Din toate părțile ni se propune schimbul de publicații, ni se cere intrarea în legături de colaborare științifică, sîntem chemați la congrese și la asociațiuni. De jur împrejurul pămîntului e azi o colaborare amicală pentru progresul științei, care cere ca alături de Japonia și Canada, să intrăm și noi, prin activitatea culturală și științifică — cum am intrat prin situația politică și diplomatică — în rîndul națiunilor de mare cultură" [46]. Într-adevăr, bibliotecile din România întreține și dezvoltă în acești ani schimburi largi de cărți, reviste, broșuri, atît cu majoritatea țărilor europene, cît și țări din America și Asia [47], — ceea ce reprezintă o imensă realizare pe tărîm intelectual, față de perioada anterioară și determină o adevărată emulație în cultura română.

În cadrul Comisiei Internaționale de Cooperare Intelectuală de la Geneva un animator principal al operei de cooperare a fost George Oprescu, care, în calitatea sa de cel dintîi secretar al Comisiei de la Geneva, timp de peste un deceniu [48], s-a ocupat personal cu pregătirea și desfășurarea sesiunilor, congreselor și întrunirilor internaționale. El a fost un neobosit militant pentru cunoașterea și înțelegerea popoarelor prin intermediul răspîndirii culturii ca factor cu puternice valențe educaționale ; a colaborat la volumele editate de Comisie, răspunzînd direct de pregătirea acestora — între care acele „Entretiens" —, alături de Focillon, Th. Mann, Gilberg Muray, Paul Valéry, Karel Kapek, Elena Văcărescu și alții ; a pledat pentru răspîndirea culturii în rîndul maselor largi populare, care, după expresia sa, exercită asupra creatorilor de artă rolul de „corectiv" permanent și dau viabilitate și trăinicie operelor ; s-a pronunțat ferm pentru ideea ca oamenii de știință și cultură să-și unească eforturile pentru a răspîndi idealurile de pace, colaborare, înțelegere, să determine guvernele să renunțe la pervertirea opiniei publice, la egoismul economic și la politica de învrăjbire a popoarelor ; a susținut energic necesitatea colaborării pe tărîm cultural, relevînd că nici o cultură națională nu s-a dezvoltat „ca într-un vas închis", ci, dimpotrivă, a avut întotdeauna „ramificații cu culturile învecinate", a dat și a primit influențe [49]. Oprescu s-a aflat în legătură directă sau în corespondență cu un număr impresionant de oameni de cultură și știință, slujind prin

[42] Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 277—278 ; 287—289.
[43] *Ibidem*, p. 277.
[44] *Ibidem*, p. 334.
[45] *Ibidem*, p. 258—259 ; 277—279 ; 294—295 ; 322—348 ; 585—586 și 588 ; 594—595.
[46] *Ibidem*, p. 287.
[47] *Ibidem*, p. 252.
[48] Biblioteca Academiei, *Secția Scrisori*, fond George Oprescu, S. 3 (34), scrisoarea din 4 august 1933, înaintea reintoarcerii sale în țară.
[49] George Oprescu, *op. cit.*, p. 65—66, Idem, *Amintiri, evocări*, București, 1968, p. 191—203.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toate mijloacele idealul colaborării și înțelegerii, crezînd nestrămutat în acest ideal ; a văzut în mediul de la Geneva un loc „unic în lume, ca distincțiune și calitate intelectuală" și și-a exprimat convingerea că a fost printre cei dintîi, care, scrie el în 1924 „am trăit la matca unde se va făuri viitorul politic al omenirii" și, după propria-i expresie a întrezărit „impresia aurorei unor vremuri mai bune" [50]. Secretarul general al Societății Națiunilor, J. Avenol, într-o scrisoare din 1931 către G. Oprescu arăta că munca sa neobosită este „unanim apreciată" în toate instituțiile forumului păcii [51]. Oprescu a avut o contribuție esențială la înființarea Institutului Internațional de Cooperare Intelectuală și la opera de coordonare a relațiilor dintre muzee [52]. El s-a aflat, în același timp, într-o fructuoasă și îndelungată legătură și colaborare cu Titulescu la Geneva și cu numeroase personalități din țară, ca Lucian Blaga [53], Vasile Pârvan [54] și Dimitrie Gusti [55], receptînd unele propuneri ale acestora și susținîndu-le pentru a se materializa ; astfel, pe Pârvan l-a ajutat în opera de consolidare și dezvoltare a Școlii române de la Roma ; în 1932, fiind numit comisar pentru expoziția de artă plastică de la Berna, Oprescu era felicitat de Blaga și rugat să ajute la o mai bună reprezentare a României la această expoziție, iar lui Dimitrie Gusti, Oprescu i-a susținut, în 1930, proiectul pentru înființarea unui institut român la Geneva, dar, din cauza marilor dificultăți financiare și ale crizei, dorința sociologului român a rămas în faza unui simplu proiect.

Cooperarea României pe plan intelectual a vizat deopotrivă și dezvoltarea și perfecționarea învățămîntului de toate gradele. În 1925 o delegație a României a luat parte la Congresul internațional de desen, de la Paris, unde s-au adoptat hotărîri și recomandări însemnate privitoare la îmbunătățirea predării acestei discipline în școli, generalizarea unor principii și metode moderne în predare, îmbinarea orelor de desen artistic cu desen aplicat la ramurile economiei și introducerea predării istoriei artelor plastice [56]. Măsuri similare s-au luat la Geneva și în ceea ce privește : predarea și învățarea limbilor străine în școli, legarea cunoștințelor teoretice de viața practică și realitățile concret istorice ale lumii contemporane — fapt ce s-a răsfrînt pozitiv și în învățămîntul din țara noastră [57]. S-au întreprins pași importanți și în acțiunea de echivalare a diplomelor universitare [58]. În 1928, România a găzduit lucrările Congresului internațional al învățămîntului secundar, care a analizat unele probleme privind punerea de acord a nevoilor culturale ale fiecărei țări cu sporirea considerabilă a patrimoniului informațional, rolul mijloacelor audio-vizuale în general și a cinematografului educativ în special în cadrul activităților didactice, atitudinea pe care trebuie s-o adopte școala ca factor de educație, față de Societatea Națiunilor [59]. Din perspectiva acestei sarcini, România a oferit un exemplu elocvent statelor membre ale Societății Națiunilor. Din inițiativa unui grup de intelectuali, în frunte cu C. Kirițescu, inspector general în Ministerul Învățămîntului și membru în Comisia de cooperare intelectuală, s-a trecut încă din anii 1925—1926 la aplicarea unui ansamblu de măsuri privitoare la promovarea în școli a idealurilor Societății Națiunilor, în scopul educării tineretului în spiritul păcii, respectului și înțelegerii între popoare, prin : răspîndirea publicațiilor forumului de la Geneva, organizarea de concursuri, simpozioane și conferințe pe teme referitoare la scopul, conținutul și activitatea de la Geneva, introducerea unor cunoștințe speciale despre Societatea Națiunilor în manualele școlare, mai ales la istorie și geografie [60]. Anual, s-au organizat în școli „săptămîna Societății Națiunilor" și concursuri pe această temă, acordînduse ca premii excursii gratuite la Geneva, în perioada adunărilor generale din fiecare toamnă. Manualele de istorie națională și universală au fost elaborate sub semnul aceleeași vădite preocupări de-a oferi elevilor putința „să învețe că civilizația a fost și rămîne opera comună a tuturor popoarelor" și evocarea luptei pentru emanciparea socială și națională a fiecărui popor trebuie îmbinată cu grija pentru înțelegerea și stima pentru isto-

[50] Biblioteca Academiei, *loc. cit.*, S. 3 (5) și S. 3 (9) ; S. 3 (12), 1924.
[51] *Ibidem*, S. 3 (13), S. 3 (11), 1924.
[52] *Ibidem*, S. 3 (11), 1924.
[53] *Ibidem*, S. 5 (1), 1932.
[54] *Ibidem*, S. 3 (1), 1926.
[55] *Ibidem.*
[56] „Revista generală a învățămîntului", nr. 9/1925, p. 580—581.
[57] Idem, nr. 1/1925, p. 55—56.
[58] *Ibidem*, p. 53—54.
[59] „Universul", 1, VIII, 1928, p. 1.
[60] Constantin Kiriţescu, *Şcoala în slujba înţelegerii popoarelor şi a păcii*, Ed. „Cartea Românească", Bucureşti, 1929, idem, *Societatea Naţiunilor şi şcoala*", Bucureşti, 1927 ; „Revista generală a învățămîntului" ; „Politica", 13. VIII. 1926, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ria tuturor popoarelor [61]. Pe aceeași linie la Congresul internațional de educație morală, din 1926, delegația României a relevat pe larg însemnătatea organizării în școli a unor acțiuni puse în slujba înțelegerii și colaborării, propunînd : eliminarea din manuale a oricăror aprecieri ostile și tendențioase la adresa unor popoare, renunțarea la ideologia revizionistă, evidențierea a ceea ce unește popoarele în marea familie a comunității umane [62].

Înrîuriri pozitive au avut și rezoluțiile și recomandările adoptate de Biroul Internațional al Educației — la care au aderat în acești ani peste 40 de societăți și institute pedagogice, printre care și Institutul Pedagogic din România, din partea căruia s-a distins, prin acțiunile întreprinse la Geneva, pedagogul G. G. Antonescu — cu privire la înlesnirea informațiilor între institute, schimbul de publicații de specialitate, generalizarea și extinderea învățămîntului obligatoriu, combaterea ignoranței și analfabetismului, îmbunătățirea preocupărilor pentru orientarea profesională a elevilor, organizarea unor expoziții de cărți și manuale didactice [63].

În 1929 la Cluj și în 1932 la Turnu Severin, România a găzduit Congresul internațional al matematicienilor, cu care prilej numeroși savanți și profesori străini au abordat aspecte esențiale ale progreselor realizate în domeniul științelor matematice, luînd cunoștință în același timp și cu succesele școlii românești de matematică, cu lucrările unor reputați oameni de știință, ca Gh. Țițeica [64].

Comisia Internațională de Cooperare Intelectuală a luat, între altele și inițiativa unirii într-o organizație mondială a asociațiilor naționale studențești. În 1919 are loc Congresul Uniunii Naționale a studenților francezi, la care participă și delegații studențești din Anglia, Belgia, Italia, Cehoslovacia și România, constituindu-se nucleul Confederației Internaționale a Studenților, la care au aderat apoi organizații studențești din numeroase alte țări din Europa, America, Asia și Africa. Societatea Națiunilor, prin intermediul Comisiei de cooperare intelectuală și a secretarului ei, George Oprescu, a reușit să canalizeze eforturile asociațiilor studențești spre unele forme rodnice de colaborare, ca : editarea unui „Anuar" și a unui „Buletin de informații", schimb de cărți și publicații studențești, înlesnirea și îmbunătățirea condițiilor de studiu și documentare, stimularea excursiilor și vizitelor cu caracter științific etc. [65]. În același scop a fost înființat Oficiul Internațional de Informații Universitare pentru coordonarea relațiilor între universități, comisii naționale și asociații studențești ; s-a elaborat „o carte internațională studențească", ce oferea posesorilor importante avantaje în călătoriile de studii. În 1925, subcomisia bibliografică — în care un rol important l-a avut și reprezentantul României, C. Ionescu-Mihăiești — a tipărit primul volum din „Index bibliographicus", pentru disciplinele fizică și chimie [66]. Acționînd în spiritul înțelegerii, respectului și colaborării între popoare, delegațiile studențești ale României, participante la diferite întruniri internaționale, s-au opus atît unor tendințe revizioniste, cît și transformării acestor întîlniri în prilej de manifestare naționalist-șovină [67].

Un domeniu de cooperare intelectuală sub auspiciile Societății Națiunilor l-a reprezentat și activitatea pentru emanciparea femeii. În acest scop un loc aparte îl ocupă la Geneva activitatea Elenei Văcărescu. Fiind una dintre puținele femei prezente constant la Geneva peste două decenii, supranumită de prieteni „bunica Societății Națiunilor" [68], delegată permanentă în Consiliul Național al Femeilor Române și membră din 1922 în Consiliul Internațional al Femeilor [69], ea a acționat pentru unirea eforturilor oamenilor politici și cărturarilor pentru recunoașterea egalității juridice a femeii cu bărbatul, aplicarea întocmai a articolului 7, alineatul 3 din Pactul Societății Națiunilor, care prevedea că „toate funcțiile societății sau serviciile secretariatului sînt egal accesibile bărbaților și femeilor", elaborarea unui statut juridic internațional al femeilor, desființarea caselor de toleranță și a haremurilor [70], pedepsirea prin lege a infracțiunii de abandon familial [71] etc. Ea a fost una dintre promotoarele Congresului feminist de la Paris, din 1926, la care România a fost larg reprezentată

---

[61] „Revista generală a învățămîntului", nr. 1/1928, p. 40 ; nr. 8/1930, p. 44—45.
[62] *AȘRS*, nr. 3—4/1926, p. 508—512.
[63] „Revista generală a învățămîntului", nr. 8/1927, p. 518 și nr. 1/1930, p. 27—30.
[64] Idem, nr. 5—6/1932, p. 272—275.
[65] „Societatea de mîine", nr. 16—17/1928, p. 297—298.
[66] Idem, nr. 51—52/1925, p. 890—891.
[67] Idem, nr. 19/1928 și „Universul", 30. VIII, 1929, p. 1.
[68] Biblioteca Academiei, *Secția arhive, fond Elena Văcărescu*, VII, varia 6.
[69] Idem, VII, varia 7, 10.
[70] Idem, XI, imprim.
[71] Idem, VII, varia 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin: Ortanța Satmary, delegata Uniunii femeilor române pentru Societatea Națiunilor, E. Meissner, președinta Asociației române pentru emanciparea femeii și Maria Pop, din partea aceleeași asociații, Alexandrina Cantacuzino și R. Ianculescu din partea Ligii pentru emanciparea femeii, la care s-au adăugat E. Odobescu, de la Societatea „Solidaritatea" și El. Văcărescu, delegata permanentă a României la Geneva. Delegația română s-a pronunțat cu acest prilej pentru unirea străduințelor pe plan internațional în vederea îmbunătățirii condițiilor de muncă și salarizare ale femeilor (s-a cerut: la efort egal, salariu egal), reglementarea juridică a situației copilului nelegitim, acordarea alocației pentru copii, promovarea de către organizațiile naționale ale femeilor a idealurilor Societății Națiunilor [72]. În 1929 la sesiunea generală din septembrie de la Geneva, în cadrul comisiei a II-a, secția de higienă, reprezentanta României, Alexandrina Cantacuzino a propus înființarea unui Institut internațional de studii asupra copilului, cu secții pentru fiecare continent, urmărindu-se, pe baze științifice, dezvoltarea fiziologică, morală și intelectuală a copilului. În acest sens ea a depus și un memoriu la secretariatul Societății Națiunilor [73]. Criza economică ce s-a dezlănțuit la scurtă vreme a îngropat însă și acest proiect.

În ansamblul activității de cooperare intelectuală un alt obiectiv l-a reprezentat și cunoașterea artei populare. În acest scop, printre acțiunile care au avut un puternic ecou în acești ani se numără: expoziția de artă veche și populară românească, organizată în septembrie 1925, la Geneva, prezentată publicului larg și delegațiilor sosite la sesiunea forumului păcii, de către N. Petrescu-Comnen și I. G. Duca [74], iar în 1928 participarea României la Congresul internațional de artă populară de la Praga — eveniment epocal în istoria relațiilor culturale internaționale [75]. Pregătit îndelung și cu minuțiozitate de către un comitet de pe lîngă Comisia de cooperare intelectuală — din care au făcut parte și G. Oprescu și M. Vulpescu, din partea României — congresul a reunit peste 300 de specialiști în domeniul artei populare din cele cinci continente; s-a abordat o problematică extrem de vastă: precizarea cît mai nuanțată și exactă a noțiunii de *artă populară*, însușirile originale ale artei populare a diferitor popoare, fondul comun și particularitățile artei din anumite spații zonale, interferențe ale artei populare cu etnografia, antropologia, lingvistica, geografia, arheologia și folclorul, cu îndeletnicirile tradiționale, funcțiile estetice și sociale ale artei etc., întocmirea unor repertorii, adoptarea unor măsuri pentru conservarea și protejarea artei populare etc. [76]. La congres, concomitent cu prezentarea a peste 300 de comunicări, s-au organizat expoziții, s-au prezentat filme documentare. Din partea României a participat o delegație condusă de prof. I. Bianu și s-au prezentat comunicările: „Supraviețuri preistorice în arta țăranului român" și „Arta populară românească executată pe lemn, piatră, metale, ceramică și sticlă" (Tzigara Samurcaș), „Istoricul și starea actuală a cercetărilor despre muzica populară românească" (Tiberiu Brediceanu), „Arta încondeierii ouălor la români" (Artur Gorovei), „Icoanele pe sticlă la românii din Ardeal" (Ion Mușlea) — care s-au bucurat de un deosebit succes, atrăgînd interesul și admirația specialiștilor străini asupra vechimii, originalității, bogăției și frumuseții artei populare românești. Congresul a hotărît între altele: crearea unei comisii internaționale a artelor populare, înființarea unui centru internațional al arhivelor de artă populară, organizarea după criterii științifice a muzeelor de artă populară, intensificarea colaborării și schimburilor culturale în acest domeniu, editarea unor culegeri de folclor, pregătirea unor expoziții internaționale, studierea, cunoașterea și protejarea artei populare [77]. Evenimentul a dus la strîngerea legăturilor între specialiști și instituții de artă populară, sporirea interesului pentru cercetarea și protejarea artei populare, organizarea de noi expoziții, o mai bună cunoaștere a tezaurului artei populare universale.

Aceste merituoase acțiuni de cooperare intelectuală — cărora li s-au adăugat încă multe altele privitoare la: dezarmarea morală [78], protecția femeii și copilului [79], creșterea rolului

[72] „Politica", 1, VII, 1926, p. 1—2.
[73] „Universul", 20, IX, 1929, p. 11.
[74] Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 732.
[75] M. Vulpescu, *Congresul internațional de artă populară de la Praga* (1928), „Societatea de mâna", nr. 7—8/1928, p. 163—164 și Titus Bunea, *Congresul internațional al artelor populare*, „Societatea de mâine", nr. 14—15/1928, p. 264.
[76] „Universul", 2, VII, 1928, p. 6.
[77] Ion Mușlea, *Congresul internațional de arte frumoase*, „Societatea de mîine", nr. 21/
[78] „Arhiva pentru știință și reformă socială", nr. 1—2/1934, p. 163 și Constantin Kiriței-escu, *Dezarmarea morală*, București, 1933; „Universul", 8, VII, 1928, p. 7.
[79] Biblioteca Academiei, *loc. cit.*, VII, varia 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

educativ al cinematografului [80], unificarea progresivă a dreptului internaţional [81], reformarea calendarului [82], cooperarea culturală în cadrul Micii Înţelegeri [83] şi în zona Balcanică [84], congresele internaţionale de sociologie [85] şi educaţie morală [86] etc. — păreau, în primul deceniu de activitate la Societatea Naţiunilor, să creeze, după opinia contemporanilor „o mişcare grandioasă, care tinde la unificarea morală a omenirii întregi, pe măsură ce creşte în lume spiritualitatea, bogăţia economică şi solidaritatea muncii umane, care nu mai rămîn izolate ca o apă stătătoare, ci circulă şi se înnoiesc ca sîngele într-un organism viu" [87]. Era aceasta credinţa naivă a unei generaţii care nu întrevedea atunci precaritatea stabilizării şi nu bănuia contradicţiile ce se acumulau în subteranul evoluţiei.

Începutul acestei complexe şi rodnice cooperări intelectuale a avut imense consecinţe pozitive, dar, din nefericire, colaborarea a fost de scurtă durată. Criza economică din 1929—1933, cu ascuţirea la maximum a contradicţiilor interne şi internaţionale, cu ascensiunea spre putere a nazismului în Germania, cu eşecul conferinţei dezarmării şi neputinţa lichidării agresiunii japoneze în China, cu ieşirea Japoniei militariste şi a Germaniei hitleriste din forumul păcii, cu transformarea Societăţii Naţiunilor într-un „cadavru" pe care lumea refuza să-l îngroape [88], apoi cu cea de-a doua conflagraţie mondială au întrerupt brutal şi pentru multă vreme aceste iniţiative, pe care O.N.U. le-a preluat, dezvoltat şi se străduie astăzi să le reînnoade, în noile condiţii istorice.

LA ROUMANIE ET LA COOPÉRATION INTELLECTUELLE SOUS L'ÉGIDE DE LA SOCIÉTÉ DES NATIONS (1919—1933)

RÉSUMÉ

L'auteur aborde un aspect qui encore ne fit pas l'objet de recherches dans l'historiographie roumaine actuelle ; la coopération de la Roumanie à Genève, sur le terrain intellectuel. On montre en essence que celui-ci a été peut-être le domaine avec les réalisation les plus solides et les plus durables du forum de Genève, et beaucoup des efforts alors commencés ont été assumés et développés sur un plan supérieur, dans les conditions d'après la seconde guerre mondiale dans le cadre de l'O.N.U. et particulièrement de l'U.N.E.S.C.O. Dans l'article on souligne le fait que la Roumanie a entrainé dans l'oeuvre de coopération intellectuelle des personnalités illustres de la culture roumaine, comme par exemple : Ion Cantacuzino, Emil Racoviţă, dr. G. Marinescu, Vasile Pârvan, Nicolae Iorga, Sextil Puşcariu, George Oprescu, C. Kiriţescu, Elena Văcărescu, Gh. Ţiţeica, Ştefan Procopiu, A. Tzigara-Samurcaş, Artur Gorovei, Tiberiu Brediceanu, George Enescu, G. G. Antonescu et beaucoup d'autres. En même temps on a établi et développé un fécond et riche échange d'informations entre les universités, les musées, les archives, les bibliothèques, les institutions culturelles de Roumanie et celles de l'étranger, par l'entremise des organismes et des institutions spécialisées de la Société des Nations. Ce fait s'est positivement reflété dans l'entier développement de la culture roumaine de l'époque d'entre les deux guerres mondiales. *Furent mieux connues sur le plan mondial* les créations de notre culture et civilisation et, en même temps, la Roumanie a accepté et diffusé des valeurs du trésor spirituel des autres peuples. La collaboration a également servi au progrès général du notre pays, de l'humanité et aux intérêts de la paix générale.

[80] Idem, VII, varia 4.
[81] „Universul", 24, IX, 1928, p. 1 ; 17. V. 1929, p. 9 ; etc.
[82] Almanahul ziarelor Adevărul şi Dimineaţa, 1929, p. 29—30.
[83] Elena Eftimiu, *Mica Înţelegere şi înfrăţirea prin cultură*, în vol. *Omagiu lui C. Kiriţescu*, Bucureşti, 1937, p. 522—524.
[84] *AŞRS*, nr. 1—4/1934, p. 881—882.
[85] Idem, XII, nr. 1—2/1934, p. 193—201.
[86] Idem, VI, nr. 3—4/1926, p. 500—511.
[87] *Ibidem*, p. 509.
[88] Maurice Baummont, *La faillite de la Paix (1918—1939)*, I, troisième édition, Paris, 1951, p. 499.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

REFORMA AGRARĂ DIN 1921 ȘI ACUMULĂRILE DE CAPITALURI ALE MOȘIERIMII

DE

D. ȘANDRU

Prin aplicarea dispozițiilor legilor de reformă agrară din 1921 au fost expropriate pînă în vara anului 1938, de la 18 262 mari proprietari, 5 804 838 ha arabile, fînețe, pășuni, păduri, vii și terenuri necultivabile [1]. Ca rezultat al reformei, ponderea proprietății moșierești cu peste 100 ha a încetat de a mai fi preponderentă în structura proprietății funciare rurale, ea reprezentînd doar 10,47% din întinderea cultivabilă, față de 40,23% cît era pînă la Marea Unire [2]. Reducerea substanțială a marii proprietăți funciare rurale a influențat în mod nemijlocit diminuarea puterii politice a moșierimii, concretizată în dispariția, la numai cîțiva ani după reformă, a partidelor conservatoare [3]. Pe plan economic însă, marii proprietari au devenit posesorii unor însemnate capitaluri obținute în contul pămîntului expropriat, care le-au favorizat penetrația în diverse ramuri ale industriei naționale și în instituțiile de credit.

La scurtă vreme după ce moșiile fuseseră supuse în mod provizoriu exproprierii, Casa Centrală a Cooperației și Împroprietăririi Sătenilor, cunoscînd, cu aproximație, întinderea de teren ce urma să treacă din stăpînirea marilor proprietari în administrația statului pentru a fi distribuită la împroprietărire, a estimat la 10 849 289 162 lei suma pe care Ministerul de Finanțe trebuia să o aloce moșierilor drept rentă [4]. În 1922, Casa Centrală, ca instituție coordonatoare a reformei agrare, a ajuns la o înțelegere cu statul potrivit căreia Ministerul Finanțelor se angaja să pună la dispoziția proprietarilor, prin intermediul ei, titluri de rentă de expropriere în valoare de 12 016 194 000 lei, adică, în medie, cîte 2 000 lei pe ha expropriat. Pentru a despăgubi pe marii proprietari, statul român a lansat, în 1922, două împrumuturi interne speciale în valoare globală de 15 miliarde lei [5]. Marii proprietari urmau a fi despăgubiți de Casa Centrală a Împroprietăririi fie în numerar, din sumele ce le-ar fi încasat statul în contul loturilor distribuite la împroprietărire, fie în titluri de rentă.

Din cele două împrumuturi interne au fost vărsate moșierilor, pînă la 1 septembrie 1928, pentru cele 10 785 moșii, cu 2 860 638 ha definitiv expropriate, titluri de rentă în valoare de 6 643 864 724 lei, adică mai mult de jumătate din întreaga sumă ce li se cuvenea, marii proprietari urmînd să mai încaseze încă 5 372 329 276 lei. Paralel, un număr de 1 045 097 țărani împroprietăriți au fost dați în debit pentru 3 413 531 839 lei [6], această

---

[1] Ion Vasiliu, *Agricultura*, în *Aspecte ale economiei românești*, 1939, p. 66; *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, București, 1967, p. 559.

[2] Mircea Georgescu, *Reforme agrare. Principii și metode în legiuirile române și străine*, București, 1943, p. 92—93.

[3] Vezi Ioan Scurtu, *Political Parties in Romania after Parliamentary Elections (1919—1937)*, în *AIIAI* XVII, 1980, p. 68 și urm.

[4] A. Nasta, *Reforma agrară și problemele agricole ale viitorului*, București 1926 p. 6.

[5] G. Cipăianu, *Aplicarea reformei agrare în legătură cu organizarea producțiunii noastre agricole*, în „Democrația", XVI, 1928, 8—9, p. 7—8; M. Maievschi, *Contribuții la istoria finanțelor publice ale României între cele două războaie mondiale (1914—1944)*, București, 1957, p. 89—90. Unul dintre ele, în valoare de 12 500 milioane lei, a fost emis în titluri de rentă 5% amortizabile în 50 de ani, celălalt, de 2 500 milioane lei, în titluri de rentă, perpetuă (cf. Vasile I. Feraru, *Politica financiară*, în *Aspecte ale economiei românești*, 1939, p. 424).

[6] G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 7—8; Constantin C. Damian, *Reforma agrară din 1918—1921. Studiu social-economic*, București, 1926, p. 66. Numai în anul 1928 țăranii plătiseră

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sumă servind statului, în măsura în care el reuşea să încaseze ratele de la săteni, la acoperirea unei părţi din datoriile către marii proprietari. În anii următori, în special în perioada crizei economice, a survenit o stagnare în plata terenurilor expropriate, pentru ca după 1933 achitarea titlurilor de rentă să îşi reia cursul normal, urmînd aproape fidel evoluţia operaţiilor de reformă agrară.

Unii dintre cercetătorii care au urmărit efectele reformei agrare afirmă că, după expropriere, diminuarea ponderii pămînturilor moşiereşti în structura proprietăţii funciare rurale din România, ca rezultat al exproprierii şi împroprietăririi, a fost compensată, datorită sumelor mari de bani primite de moşieri, prin consolidarea poziţiilor lor în alte sectoare de activitate economică, în special în industriile înrudite cu agricultura. A. Frunzănescu scria, la aproape două decenii după legiferarea reformei agrare, că singurele întreprinderi care s-au bucurat de atenţia capitalului provenit din expropriere au fost morile şi că, în afară de acestea, în jurul capitalei s-au înfiinţat sute de ferme pomicole, care aveau mai mult un caracter de agrement şi mai puţin de producţie [7]. M. Maievschi consideră, fără a utiliza măcar un singur exemplu în sprijinul afirmaţiei sale, că despăgubirile au constituit o sursă serioasă de formare a capitalului în industrie [8]. Aserţiunile corespund, în bună măsură, realităţii, dar ele nu au la bază un studiu atent al evoluţiei şi orientării pe plan economic a moşierimii de după reforma agrară. Noile direcţii sesizate în trecut sau în zilele noastre de unii cercetători, apar evidente din analiza gospodăriei moşiereşti de după 1921, cu observaţia că la acest proces, de proporţii neîntîlnite pînă la Unire, nu a participat întreaga moşierime din România ale cărei proprietăţi fuseseră supuse exproprierii.

Pornind de la realitatea potrivit căreia marii proprietari funciari rurali au beneficiat de pe urma exproprierii de sume relativ însemnate de bani, ne propunem să dăm un răspuns privitor la modul în care ei au utilizat renta de împroprietărire. Din analiza izvoarelor şi a literaturii istorice rezultă că o parte relativ însemnată din totalul rentei de expropriere a trebuit să acopere vechile datorii ale moşierilor către instituţiile bancare. Potrivit calculelor autorilor lucrării *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România, 1908—1921*, la sfîrşitul războiului, datoria ipotecară a acestora reprezenta circa 32—34% din valoarea pămîntului deţinut de ei [9]. Numai împrumuturile contractate pe termen lung la Creditul Funciar Rural se ridicau la aproape 462 milioane lei. Dar, în acelaşi timp, marii proprietari erau debitori ai altor instituţii bancare pentru capitaluri contractate pe termen scurt şi chiar unor persoane particulare cu sume pentru care pămîntul nu reprezenta, de regulă, obiect de ipotecă, astfel că ponderea datoriilor reprezenta o cotă superioară comparativ cu cea indicată mai sus. C. A. Macartney şi A. W. Palmer scriau în acest sens că marii proprietari funciari rurali din România, deşi rămăseseră posesorii titlurilor de proprietate, se aflau aşa de greu îndatoraţi în ipoteci încît, în fapt, nu mai erau stăpîni ai pămînturilor lor [10].

Cum prin expropriere erau afectate terenuri care constituiau garanţia depusă înainte de război de moşieri la instituţiile de credit pentru sumele obţinute de ei sub formă de împrumut, legiuitorii reformei agrare din 1921 au prevăzut drepturile băncilor de a-şi recupera sau de a-şi asigura prin alte bunuri materiale încasarea creanţelor. După ce instanţele împuternicite fixau definitiv preţul asupra părţii de pămînt expropriat, statul îşi asuma sarcina de a achita în rate moşierilor sumele ce li se cuveneau drept rentă de împroprietărire. Preluînd asupra sa obligaţia de a despăgubi pe marii proprietari, statul a devenit concomitent debitorul instituţiilor de credit la care moşierii deţineau împrumuturi neamortizate. Valoarea acestora a fost imputată asupra cotei de 80% din preţul ce revenea fiecărui moşier datornic pentru pămîntul expropriat. Preferinţa absolută la încasarea debitelor neamortizate ale moşierilor a avut-o Creditul Funciar Rural, ca singură instituţie bancară specializată în finanţarea pe termen lung a marilor proprietari, căruia statul i-a preluat 450 000 000 lei, sau 97,2% din totalul împrumuturilor ce datorau marii proprietari acestei societăţi [11]. Cele-

---

pentru loturile primite 1 960 000 000 lei, sumă ce nu a fost însă acordată moşierilor (cf. Virgil N. Madgearu, *Situaţia financiară şi bugetul 1930*, Bucureşti, 1930, p. 10).

[7] A. Frunzănescu, *Evoluţia chestiunii agrare în România*, Bucureşti, 1939, p. 154; vezi şi Constantin C. Damian, *op. cit.*, p. 68.

[8] M. Maievschi, *op. cit.*, p. 89—90.

[9] Vasile Liveanu, Mihai Rusenescu, Traian Lungu, Mircea Iosa, Iosif Kovács şi Vasile Bozga, *Relaţii agrare...*, p. 366.

[10] C. A. Macarteny and A. W. Palmer, *Independent Eastern Europe: A History*, London, 1962, p. 169.

[11] Caius Bardoşi, *Instituţiunile de credit specializat*, în *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 595.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lalte instituţii de credit au avut dreptul să-şi recupereze creanţele numai după ce şi le încasa Creditul Funciar Rural şi numai din sumele rămase disponibile după încheierea actelor de reglementare a plăţii debitelor către acesta [12].

O parte dintre marii proprietari din Vechea Românie, în special datornicii cărora le-au fost expropriate porţiuni mici de teren, nu au putut să lichideze integral în urma exproprierii debitele către bănci. Această categorie, nu prea numeroasă, este singura care nu a beneficiat în mod practic de conjunctura exproprierii. Atunci cînd debitele neacoperite erau mici, Creditul Rural, deşi a procedat la divizarea ipotecii asupra părţii neexpropriate a moşiei, a încercat să recupereze diferenţa într-un timp cît mai scurt, fie în numerar, fie prin imputarea ei asupra restului de 20% din renta de expropriere [13]. Nu rare ori însă, suma rămasă neamortizată nu a putut fi acoperită nici cu diferenţa de 20% din renta de împroprietărire. În asemenea cazuri, s-a recurs la soluţia divizării ipotecii asupra moşiei în raport cu debitul neamortizat pe ha, dar măsura s-a dovedit puţin eficientă pentru instituţiile de credit din cauza încetinelii cu care s-au definitivat operaţiile de expropriere, întrucît diviziunea devenea posibilă numai după încheierea acestora [14].

Majoritatea moşierilor însă, deşi au avut de amortizat debite însemnate în contul creditelor obţinute în perioada antebelică, au primit, totuşi, în urma lichidării acestora, sume relativ mari. Valoarea rentei de expropriere încasată efectiv de proprietari a oscilat de la cifre de cîteva mii de lei pînă la zeci de milioane de lei, cele mai frecvente fiind cuprinse între cîteva sute de mii şi cîteva milioane de lei [15]. Dacă avem în vedere sumele cuvenite latifundiarilor, constatăm că ei au obţinut, după scăderea capitalului neamortizat la instituţiile de credit, valori de milioane sau de zeci de milioane de lei în contul exproprierii moşiilor lor. Astfel, lui Al. Marghiloman i-au rămas, după scăderea debitului către Creditul Funciar Rural, la cele 6 659 ha expropriate din moşiile Fundeni şi Ziliştеanca, din comunele Sărindăreanca, judeţul Buzău şi Putineiu, judeţul Vlaşca, 17 105 759 lei [16]; George Valentin Bibescu a obţinut, în contul celor 2 646 ha expropriate din moşiile Ghitila—Mogoşoaia—Zalhanaua, judeţul Ilfov, şi Galicea Mare, judeţul Dolj, după plata debitelor, o rentă în valoare de 7 971 734 lei [17]; prinţul C. Basarab-Brîncoveanu, căruia i-au fost supuse exproprierii 11 moşii, a încasat, după amortizarea debitului, numai pentru cele 4 490 ha din moşiile Brîncoveni, judeţul Romanaţi şi Sărulești, din comuna Pîrlita Sărulești, judeţul Ilfov, o rentă în valoare de 9 200 518 lei [18], dar dacă ţinem cont de faptul că lui i s-au expropriat în total peste 27 000 ha, ar rezulta că a fost beneficiarul unei rente de împroprietărire ce depăşea 50 milioane lei. Prinţul Barbu Ştirbey a primit în contul cotei de 80% numai pentru cele 3 370 ha expropriate din moşia Oneşti—Urzicani—Boroşoaia, comuna Plugari, judeţul Iaşi, după ce s-a scăzut datoria neamortizată la Creditul Rural, o sumă de 7 618 598 lei, dar moşierului îi fuseseră expropriate suprafeţe de mii de ha din moşiile Buftea, judeţul Ilfov, Ştirbei, judeţul Romanaţi şi Elisabeta, judeţul Teleorman, pentru care obţinuse o rentă mult mai mare [19]. Din domeniul Hangu, judeţul Neamţ, a lui Mihail Sturdza, situat în comunele Buhalniţa, Hangu, Ceahlău, Bistricioara, Călugăreni, Farcaşa, s-au expropriat 7 068 ha, pentru care proprietarul a primit 8 272 385 lei [20], deosebit de suma obţinută pentru cele

---

[12] Arh. St. Bucureşti, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3 816.

[13] Vezi debitul Clotildei general Averescu, garantat cu ipotecă asupra moşiei Letca Veche, judeţul Vlaşca (idem, dosar 4 014, f. 1).

[14] Detalii în idem, dosarele 3 127, f. 5 şi 24; 4 540, f. 11 şi urm.; 3 719, f. 3—4; 3 769, f. 4 şi 7. Nu rareori, pentru a grăbi formalităţile, Creditul Rural a acordat moşierilor debitori noi împrumuturi spre a acoperi din ele ratele în contul pămîntului expropriat (idem, dosar 3 719, f. 1—2).

[15] Detalii în idem, dosarele 3 049; 3 134; 3 486; 3 503; 3 564; 3 781; 3 895; 4 057; 4 388.

[16] Idem, dosarele 3 231, f. 1; 3 421, f. 2; idem, fond Comitet agrar, judeţul Buzău, dosar 7/1925, f. 8—9, 18—21; fond Reforma agrară din 1921, judeţul Vlaşca, dosar 9, f. 6—8 şi 41.

[17] Idem, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosarele 3 134, f. 1; 3 238, f. 1.

[18] Prinţul avusese înainte de expropriere o întindere totală de 40 000 ha. Vezi şi Arh. St. Bucureşti, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosarele 3 672, f. 1; 4 282, f. 1. Deosebit de aceasta, 654 706 lei a primit fiica lui, Nicoleta pentru cele 389 ha expropriate din moşia Făureii de Sus, comuna Făurei, judeţul Putna (idem, dosar 3 119, f. 1).

[19] Idem, dosar 4 128, f. 1.

[20] Idem, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Neamţ, dosar 22, f. 3—4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şapte moşii expropriate în judeţul Iaşi [21]. Pentru cele 14 661 ha expropriate din moşiile Suteşti—Mîndra, comuna Suteşti, judeţul Brăila, Suligatu şi Racoviţa, judeţul Rîmnicu Sărat, minorului Gr. D. Sutzo i s-au recunoscut 36 073 987 lei, din care, scăzîndu-se datoria neamortizată către Creditul Rural, i-au revenit 34 421 476 lei [22].

In afara amortizării capitalurilor datorate Creditului Funciar Rural, o parte însemnată, dacă nu majoritatea, dintre moşieri erau debitori pentru rate întîrziate ale împrumuturilor contractate şi pentru dobînzile de întîrziere, iar uneori şi pentru cheltuieli pe care Creditul Rural le întreprinsese în vederea recuperării lor. Aceste categorii de debite au fost garantate, după imputarea datoriei rămasă neamortizată la Creditul Funciar Rural, asupra rentei de expropriere cu partea neexpropriată a moşiei. Deşi valoarea lor era, de regulă, inferioară capitalului iniţial împrumutat, ele au contribuit în multe cazuri la diminuarea substanţială a veniturilor obţinute de moşieri în urma exproprierii [23]. De îndată ce Creditul Rural şi-a recuperat capitalurile de la moşierii expropriaţi, a recurs la încheierea unor noi aranjamente de plată cu marii proprietari care deţineau rate restante şi dobînzi de întîrziere, obligîndu-i să lichideze aceste datorii în decurs de cel mult cinci ani [24]. Cum mulţi dintre moşierii aflaţi în asemenea situaţii au continuat să eludeze clauzele noilor aranjamente de plată, neachitînd la timp ratele reeşalonate, conducerea Creditului Funciar Rural s-a văzut nevoită să procedeze la încasarea rentei de la debitorii răi platnici cu concursul instanţelor de drept [25].

Dacă avem în vedere categoria moşierilor debitori la Creditul Funciar Rural pentru capital, rate întîrziate şi dobînzi restante se poate constata la mulţi dintre ei că o parte relativ însemnată din renta de expropriere a fost utilizată în acest scop. Din totalul de 7 499 247 lei, cît a obţinut Leon Ghyka-Dumbrăveni în contul pămîntului expropriat din moşiile Dumbrăveni şi Siminicea, judeţul Botoşani, prin aplicarea dispoziţiilor decretului-lege nr. 3 697/1918, o sumă de 2 522 507 lei, sau 34%, a fost vărsată în contul capitalului neamortizat şi a ratelor întîrziate [26]. Pompiliu Antonescu a obţinut, în 1922, o rentă de 2 579 016 lei pentru partea expropriată din moşia Horodniceni, judeţul Fălticeni, timp în care capitalul neamortizat şi ratele restante, în valoare de 1 303 462 lei, reprezentau peste 50% din totalul rentei [27].

O altă parte din titlurile de rentă au servit la acoperirea debitelor moşierilor către instituţiile bancare profilate pe acordarea de credite pe termen scurt şi către diverşi creditori particulari din împrumuturile contractate înainte de primul război mondial, în anii acestuia sau chiar după aplicarea reformei agrare [28]. In urma exproprierii moşiei Vrăbiasca, comuna Nazîru, judeţul Brăila, a lui Anton, Petre şi Vladimir Grigorescu, o parte din rentă a fost vărsată de stat, în 1925, creditorilor acestora: Banca Generală a Ţării Româneşti, societatea de asigurări „Generala" şi Creditul Funciar Rural în contul unor datorii mai vechi [29]. O sumă de 62 881 lei din cota de 80% a preţului de expropriere a moşiei Coşovenii de Sus, comuna Pieleşti, judeţul Dolj, a moştenitorilor lui Nae T. Popp, a fost vărsată în contul lui Bank of Roumania pentru o datorie antebelică a fostului proprietar [30]. In 1929, V. V. Maltezeanu a cedat renta de expropriere ce i se cuvenea pentru terenul expropriat la Cegani, judeţul Ialomiţa, Băncii Marmorosch, Blank, lichidîndu-şi debitul către această bancă [31].

Paralel, sume considerabile din totalul rentei de expropriere au intrat în posesia absenteiştilor sau cetăţenilor străini ce deţineau proprietăţi funciare pe teritoriul României. Mario Ruspoli, cetăţean italian, a obţinut 100 010 720 lei pentru cele 8 420 ha expropriate din moşiile Slobozia Conachi şi Vameş, judeţul Covurlui [32], prinţul Günther Schönburg-Waldenburg, cetăţean german, a primit 111 000 000 lei în contul celor 12 958 ha expropriate din

---

[21] Arh. St. Iaşi, fond Consilierat agricol Iaşi, dosar 109/1943, f. 1—3.

[22] Arh. St. Bucureşti, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3 480, f. 1. Alte cazuri în dosarele 3 048, f. 1; 3 766, f. 1.

[23] Idem, dosarele 3 219, f. 1—10; 3 238, f. 3; 3 782, f. 5 şi 14.

[24] Idem, dosar 3 219, f. 1 şi urm.

[25] Idem, dosarele 3 127, f. 24—25 şi 44; 3 270, f. 5—29; 3 465, f. 15 şi urm.

[26] Idem, dosar 3 890, f. 3 şi urm.

[27] Idem, dosar 3 270, f. 1, 5, 27 şi 79.

[28] Idem, dosarele 3 127, f. 44; 3 421, f. 9; 3 816, f. 1—3.

[29] Idem, dosar 3 180, f. 12—13.

[30] Idem, dosar 3 816, f. 1—3.

[31] Idem, dosar 3 127, f. 26.

[32] Idem, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Covurlui, dosar 17, f. 3 şi urm.; Arh. St. Galaţi, fond Camera agricolă, Comisia judeţeană de expropriere Covurlui, dosar 10/1920, f. 251—253.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moşiile Valea Seacă, Fîntînele şi Tazlău Sărat, judeţul Bacău [33] etc. Numai pînă în 1930 statul român plătise titluri de rentă în valoare de 138 519 537 lei unui număr de 19, din totalul celor 345, optanţi unguri din Transilvania pentru terenurile definitiv expropriate [34]. Renta de expropriere achitată acestor categorii de proprietari funciari rurali, mai cu seamă cetăţenilor străini, a fost aproape fără excepţie scoasă din ţară sub formă de capital de către beneficiarii ei.

Reforma agrară a atins aproape în totalitate pămînturile cultivabile şi suprafeţe întinse din pădurile şi păşunile aparţinînd instituţiilor şi întreprinderilor din întreaga ţară, în urma exproprierii multe din acestea obţinînd sume mari în titluri de rentă. Astfel, Eforia bisericii Creţulescu din Bucureşti a primit pentru moşiile Plăviceni şi Grădinile Studina, din comuna Studina, judeţul Romanaţi, în total 10 240 757 lei [35]. Societăţii Anonime Economice şi Industriale Pîncota i-au fost expropriate din comunele Pîncota, Cherechiu, Mişca, Apateu, Berecheu şi Seleuş, judeţul Arad, 14 989 iugăre, lăsîndu-i-se doar 500 iugăre arabile şi neexpropriabile, pentru care a primit o rentă de 12 686 735 lei [36]. Societatea Foresta, din judeţul Mureş, a obţinut o sumă de 15 650 148 lei pentru cele 7 712 iugăre expropriate din comuna Dumbrava [37]. Obştea săsească din Sibiu a beneficiat de 32 437 749 lei în contul a 20 300 ha de păşune şi pădure expropriate de pe raza judeţului Sibiu [38], iar Epitropiei spitalului Sf. Spiridon din Iaşi i-a revenit, pentru cele 36 689 ha expropriate din Moldova, o sumă de 84 754 053 lei [39] etc.

Aşadar, în urma exproprierii o parte din renta obţinută de marii proprietari, a cărei valoare greu de stabilit, a acoperit sarcini ipotecare mai vechi ce grevau asupra moşiilor, iar o alta a fost scoasă din ţară neservind sub nici o formă progresului economiei româneşti postbelice. Restul rentei a reprezentat însă pentru moşierime un capital de investiţie substanţial, care a fost canalizat spre sectoare ale economiei dintre cele mai diverse.

În stadiul actual al cercetărilor nu se poate preciza orientarea pe care au dat-o instituţiile rentei de expropriere ce au obţinut-o. Este posibil ca titlurile primite de unele dintre băncile proprietare de pămînturi să fi fost convertite în acţiuni subscrise şi vărsate la bănci ori în industrie ; este posibil, de asemenea, ca şi sumele încasate de instituţiile cu caracter public sau privat de tipul celor de mai sus să fi fost fructificate într-un mod similar sau chiar să fi fost investite în agricultură. Cercetarea unor fonduri arhivistice care ne-ar putea oferi asemenea indicii atestă însă destul de rar participaţii ale acestora la vreo întreprindere legată de progresul agricol [40], fapt ce ne determină să exprimăm opinia că disponibilităţile lor de capital nu au folosit, direct ori indirect, decît, poate, într-o mică măsură agriculturii.

Marii proprietari care au avut de încasat sume în contul pămîntului expropriat au intrat în mod efectiv în posesia rentei de împroprietărire numai după definitivarea tuturor operaţiilor exproprierii de pe moşiile respective, iar din titlurile de rentă obţinute ei nu au putut transforma în numerar decît jumătate din valoarea lor nominală. Odată cu încheierea proceselor de expropriere, moşierilor li se recunoştea şi dreptul asupra celei de-a doua tranşe, adică a cotei de 20% din renta de expropriere. Statul a virat adesea aceluiaşi mare proprietar sumele cuvenite sau chiar titlurile de rentă în decursul mai multor ani. Pînă în aprilie 1925, Direcţia Creditului Ipotecar din Ministerul Agriculturii şi Domeniilor achitase cota de 80%

---

[33] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Bacău, dosar 40, f. 2 şi urm.

[34] Idem, fond Casa regală Mihai I, dosar 25/1930, f. 1—2 ; D. Şandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Bucureşti, 1975, p. 120. Între aceştia, amintim pe Andrassy Iuliu, care primise 47 190 000 lei pentru Domeniul Feneşel-Hasdate, judeţul Turda, Bornemiza Elemer, cu 27 210 000 lei, pentru moşiile Asuajul de Sus, Asuajul de Jos, Horvatul Român, Tămăşeşti, Ariniş, Măcău, Cehu Silvaniei, Bîrseul de Sus şi Băiţa, judeţul Sălaj, Kendeffy Ludovic, cu 15 900 100 lei pentru moşiile Rîu de Mori şi Petrila, judeţul Hunedoara, Banffy Nicolae, 13 234 800 lei, pentru moşiile Băiţa, judeţul Mureş, Babiţa, Odeşti, Ortiţa, Corni, Cehu Silvaniei, Horvatu Român, Oarţa de Jos, Oarţa de Sus, Inău şi Benesat, judeţul Sălaj.

[35] Arh. St. Bucureşti, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 4 171, f. 1.

[36] Idem, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Arad, dosar 6, f. 6—8.

[37] Idem, judeţul Mureş, dosar 340, f. 336.

[38] Idem, judeţul Sibiu, dosar 256, f. 30—31, 225 şi 256.

[39] Idem, judeţul Iaşi, dosar 59, f. 64—65.

[40] Notăm depunerile spre fructificare la Banca Centrală Cooperativă ale unor composesorate de păşuni din Transilvania (idem, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 36/1930—1948, f. 54 şi urm).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din preţul cuvenit la peste 4 300 de proprietari din Vechiul regat ce fuseseră expropriaţi pe baza decretului-lege din 1918 prin hotărîri definitive, iar la o bună parte din ei lichidase şi restul de 20% [41]. Neîncheierea operaţiilor de expropriere şi lipsa de capital a statului a făcut ca numeroşi moşieri să nu poată încasa vreme îndelungată sumele ce li se cuveneau [42]. În ianuarie 1933, de pildă, Anghel Capră nu primise titluri de rentă pentru o valoare de 6 856 000 lei ce fusese recunoscută în contul celor cinci moşii expropriate în judeţele Ilfov, Teleorman şi Vlaşca [43]. În 1936, Maria Al. Marghiloman mai avea de primit un rest de 271 900 lei pentru terenurile expropriate din judeţul Teleorman [44]. Administraţiei Bunurilor Private a Casei regale i-au fost eliberate titlurile de rentă de expropriere pentru moşia Predeal, judeţul Prahova, în iunie 1938 [45], iar pentru partea expropriată a moşiei Broşteni, judeţul Neamţ, abia în iunie 1940 [46]. Pe de altă parte, datorită termenului lung de acoperire a titlurilor de rentă, de 50 de ani, multe dintre ele nu au putut fi preschimbate. În toamna anului 1943 se mai aflau în circulaţie titluri de rentă de expropriere 1922 ramursabilă în 50 de ani pentru o valoare de 6 895 000 000 lei şi titluri de rentă de împroprietărire perpetuă pentru suma de 1 013 000 000 lei [47].

Trebuie precizat apoi că deprecierea valorii leului după primul război mondial a determinat o diminuare substanţială în valoarea reală a rentei. Scăderea valorii reale a fost influenţată şi de numărul mare de împrumuturi interne lansate de stat şi de numeroasele tipuri de bonuri emise de instituţiile de credit specializat, care făceau ca toate la un loc să nu poată fi plasate şi să se negocieze cu mare greutate şi sub valoarea lor nominală. În noiembrie 1922, deci în chiar anul emiterii celor două împrumuturi de stat, valoarea reală a titlurilor de rentă de expropriere a fost cuprinsă între 50 şi 60% din valoarea lor nominală [48], oscilînd şi în perioada următoare în jurul a 50% [49]. Ani în şir, titlurile de rentă de expropriere au fost cotate la bursă la procente inferioare faţă de valorile lor nominale, cauzînd posesorilor acestora pierderi corespunzătoare în bugete. Scăderea a atins cel mai mare nivel după ce economia românească a ieşit din criza economică. Astfel, dacă la bilanţul din 1930 titlurile de rentă de expropriere înregistrau circa 55% din valoarea lor nominală [50], la cel din 1931 numai aproximativ 30% [51], la sfîrşitul anului 1934 ele abia mai acopereau 25,8% din valoarea nominală iniţială [52]. După conversiune se manifestă o tendinţă de diminuare a disproporţiei dintre cele două valori. În anii 1937—1938 ea s-a menţinut la 50% din valoarea nominală [53], apoi se înregistrează sporuri continui, ajungînd, în preajma celui de-al doilea război mondial, aproape de paritate [54], iar în cursul războiului la o creştere a valorii reale peste cea nominală.

Cu toate diminuările înregistrate de-a lungul anilor în valoarea rentei de expropriere, totuşi, pe întreaga perioadă interbelică titlurile au fost rentabile posesorilor lor, din cauza descreşterii puterii lor într-un raport mai redus decît acela al devalorizării monedei naţionale. În noiembrie 1943, experţii financiari ai Băncii Româneşti au efectuat un calcul cu privire la coeficientul de rentabilitate al principalelor rente de stat, obligaţiuni şi scrisuri funciare cu dobîndă fixă la purtător care erau admise la cotare şi aveau un volum mai important la Bursa din Bucureşti. La stabilirea rezultatului final s-a ţinut seama de do-

---

[41] Idem, fond Reforma agrară din 1921, Generale, dosar 2, f. 150.

[42] Ministerul de Finanţe se angaja să achite numai proprietarilor din Vechiul regat titluri de rentă în valoare anuală de 708 000 000 lei, dar livrarea lor depindea de încasarea ratelor de la săteni („Buletinul agriculturii", Seria a II-a, III, 1922, 7—9, p. 28).

[43] Arh. St. Bucureşti, fond Casa Rurală, dosar 66.

[44] Idem, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3 231, f. 1.

[45] Idem, fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 296/1938, f. 97; fond Casa regală, Succesiunea regelui Ferdinand, dosar 1/1930—1947.

[46] Idem, fond Casa regală, Succesiunea regelui Ferdinand, dosar 1/1930—1947.

[47] Cf. Arh. St. Piteşti, fond Banca Românească, sucursala Piteşti, dosar 18/1943.

[48] Arh. St. Bucureşti, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosar 272/1921—1940, f. 114.

[49] Idem, dosar 10/1924, f. 3.

[50] Idem, fond Casa Rurală, dosar 18/1931, f. 11.

[51] Idem, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 8/1932, f. 60.

[52] Idem, dosar 6/1934, f. 64.

[53] Idem, fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 296/1938, f. 97; Arh. St. Piteşti fond Banca Creditul Argeşean, dosar 2/1929—1942, f. 42.

[54] Arh. St. Constanţa, fond Banca Românească, sucursala Constanţa, dosar 267/1942, f. 156.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bînda primită, de diferenţa dintre cursul mediu oficial al zilei de cotare la bursă, de valoarea de rambursare şi termenul de amortizare. Cea mai ridicată rentabilitate reală netă, de 10,60%, s-a constatat la renta de împroprietărire perpetuă — 1922, cu dobîndă de 5% pe an; urma, cu 10,50%, renta de împroprietărire rambursabilă în 50 de ani cu dobîndă de 5% pe an. Cu excepţia rentei de consolidare — 1935, cu dobîndă de 4% pe an, la care coeficientului de rentabilitate netă reală era de 10,06% toate celelalte categorii de titluri de rentă de stat şi obligaţiuni înregistrau cote sub 10%, iar obligaţiunile în scrisuri funciare numai 7% [55].

Rămîne de netăgăduit că exproprierea a constituit principala sursă de acumulare de capitaluri pentru moşierime, care au fost canalizate spre alte ramuri ale economiei. O asemenea direcţie a fost oficial încurajată de stat cu prilejul creării, la 23 iunie 1923, a Societăţii Naţionale de Credit Industrial, cînd, la art. 73 din statutele ei, se admitea societăţii să lombardeze titlurile de rentă de expropriere, cu obligaţia de a supraveghea ca acestea să fie întrebuinţate în industrie [56]. Dar, concomitent, marii proprietari şi-au sporit mijloacele financiare prin vînzarea pe cale liberă a unor întinse suprafeţe din terenurile ce nu fuseseră supuse exproprierii [57] şi din veniturile realizate de pe pămînturile lor [58]. Capitalurile astfel obţinute au servit moşierilor la dezvoltarea capitalistă a propriilor exploatări [59], care s-a concretizat în modernizarea permanentă a inventarului agricol [60], în înfiinţarea pe moşii sau în centre urbane situate în apropierea acestora a unor întreprinderi profilate pe prelucrarea produselor agricole [61], dar mai cu seamă în investirea lor sub formă de acţiuni la capitalurile sociale ale unor fabrici ce nu erau legate de agricultură şi la societăţile de credit.

N. O. Popovici-Lupa evidenţia, încă din 1914, pe lîngă foloasele ce trebuiau să le aducă exproprierea şi împroprietărirea ţărănimii, şi avantajele financiare ale moşierimii care, cu banii primiţi, putea înzestra moşiile cu inventar modern şi practica o cultură intensivă. Mai mult, — nota el — prin dezvoltarea producţiei agricole şi prin sporul mare de recoltă se vor dezvolta şi industriile anexe (ulei, zahăr, spirt, in etc.), iar o parte din venitul obţinut de moşieri din beneficiul culturii intensive va fi plasat în industrie [62]. La rîndul său, Const. Garoflid scria, în 1919, intuind procesul de orientare a marilor proprietari din perioada postbelică spre alte ramuri ale economiei, că, odată cu înlocuirea conducătorilor de întreprinderi mari prin expropriere, urmau a fi retrase din economia rurală şi imense capitaluri, pe care statul va trebui să le pună acum la dispoziţia agricultorilor, prin Banca Naţională a României, în cadrul unui credit ieftin care să permită intensificarea micilor exploatări [63]. Un alt contemporan al reformei nota că după expropriere, marii proprietari, cu moşiile reduse, au desfiinţat inventarul şi administraţia exploatărilor, ca nefiind rentabile pentru o întindere de 300 ha ce le rămăsese, iar capitalurile le-au plasat în alte întreprinderi bancare sau industriale. Mai mult, o parte din ei au oferit la expropriere şi restul moşiei, iar cei mai mulţi au vîndut-o la ţărani, dacă nu au arendat-o, astfel că foarte

---

[55] Arh. St. Piteşti, fond Banca Românească, sucursala Piteşti, dosar 18/1943.

[56] *DAD*, şedinţa din 18. V. 1923, p. 2068.

[57] Vezi D. Şandru, *op. cit.*, p. 260—263; Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Obştile de arendare şi cumpărare, dosarele 16/158/1921—1926; 33/1926—1949.

[58] Vezi G. Ionescu-Şişeşti, *Reforma agrară şi producţiunea*. Bucureşti, 1935, p. 35; *Impozitul proprietăţii agricole*, în „Agricultura", 1932, 11, p. 289—294.

[59] Detalii în Arh. St. Bucureşti, fond Banca agronomilor, dosar 293/1926—1928; Arh. St. Oradea, fond Casa de Păstrare a judeţului Bihor, dosar 90/1932—1933, f. 30 şi urm.

[60] Arh. St. Oradea, fond Casa de păstrare a judeţului Bihor, dosar 90/1932—1933, f. 123—124.

[61] Ministerul Industriei şi Comerţului, *Indicatorul industriei româneşti*, Bucureşti, 1925, p. 313—334, 443—444. În noiembrie 1942, cînd inventarul fermei Moara Domnească, judeţul Ilfov, a fost preluat de la Societatea Naţională de Agricultură şi predat Academiei de Agricultură, între bunurile ei se aflau şi nouă titluri de rentă de împroprietărire 1922 — 5%, în valoare totală de 60 000 lei, ce fuseseră depuse anterior (Arh. St. Bucureşti, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosar 27/1934—1942, f. 141).

[62] N. O. Popovici-Lupa, *Foloasele exproprierii*, în „Democraţia", I, 1914, 22, p. 934—935.

[63] Const. Garoflid, *Nevoile viitoare ale agriculturii*, în „Buletinul agricol", II, 1919, 1—2, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

puţini îşi exploatează singuri moşia [64]. În acelaşi timp, sub impulsul măsurilor de protecţie a industriei şi a diminuării marii proprietăţi prin reforma agrară şi capitalurile ce fuseseră pînă la război plasate în arendarea pămîntului au invadat industria [65].

Pe măsură ce marii proprietari au încasat de la stat renta de expropriere, o parte dintre ei au plasat-o sub formă de capital social sau de depuneri spre fructificare la bănci. Acest proces a fost determinat de rentabilitatea ridicată pe care au garantat-o, mai ales în primul deceniu postbelic, instituţiile de credit şi influenţat, pînă la un anumit punct, de necesitatea sporirii fondurilor de exploatare ale agricultorilor. Informaţiile documentare sînt insuficiente pentru a putea trage concluzii asupra ponderii rentei de expropriere în cadrul principalelor mijloace de lucru proprii (capital social) ori străine (depuneri spre fructificare) ale tuturor băncilor din România. Cunoaştem, de pildă, că în 1930, la Casa Rurală aproape o treime din capitalul ei social, adică 32 310 100 lei, era format din titluri de rentă de expropriere [66], că la bilanţul din 1932 Banca Centrală Cooperativă poseda la contul „efecte publice şi acţiuni" diverse categorii de scrisuri funciare şi titluri de rentă de împroprietărire 1922 în valoare nominală de 1 055 000 lei [67], că în primăvara anului 1937, la Banca Creditului Argeşean, din Piteşti, capitalul vărsat, redus prin conversiune la suma de 5 122 000 lei, era constituit din titluri de rentă de împroprietărire 1922, cu dobîndă de 5%, şi din titluri de rentă reangajaţi — 1933, cu dobîndă de 5% [68]. Arhiva Băncii Româneşti păstrează tabelele cu titlurile de rentă la purtător pierdute sau furate de-a lungul anilor. Între ele, un număr mare îl reprezentau titluri de rentă de împroprietărire 1922, cu dobîndă de 5%, ce fuseseră depuse drept capital social la această instituţie de către diverşi proprietari [69]. În perioada 1940—1941, numai la sucursala din Constanţa a Băncii Româneşti erau subscrise 232 titluri de rentă de împroprietărire — 1922, de 5%, în valoare totală de 1 736 300 lei, din care cea mai mare parte aparţineau moşierilor locali [70].

Uneori, bonurile de expropriere au fost utilizate sub formă de împrumuturi private acordate altor moşieri, precum sînt cazurile Constanţei Cănănău şi Anitei I. Carp, din Butimanu — Lucianca, judeţul Ilfov, care acordaseră, în decembrie 1923, Miutzei Iorgulescu 1 400 000 lei şi, respectiv, 1 189 000 lei pe termen de doi ani, rambursabili tot în titluri de rentă [71]. Mai numeroase au fost actele de depunere a titlurilor de rentă la bănci în contul depuneri spre fructificare. În 1931, Elena Em. Lahovari deţinea la Banca Sindicatului Agricol Ilfov pentru fructificare o sumă de 10 milioane lei depusă în titluri de rentă de împroprietărire şi în acelaşi timp ea poseda cel mai mare număr de acţiuni dintre toţi societarii participanţi la capitalul acestei instituţii [72]. În iunie 1938, cota de rentă cuvenită Administraţiei Bunurilor Private a Casei Regale pentru moşia Predeal a fost depusă la Banca de Credit Român [73], iar comuna Cojocna, judeţul Cluj, a păstrat pînă în 1940 renta de expropriere, de 400 000 lei, la Banca Albina [74].

Dacă participaţiile moşierilor la bănci prin subscrierea titlurilor de rentă nu sînt totdeauna uşor de descoperit, pentru simplul fapt că în documente s-au făcut rar precizări cu privire la natura acţiunilor, în schimb se poate urmări, cu rezultate mulţumitoare, creşterea rolului marilor proprietari funciari rurali în cadrul organizaţiilor de credit ca rezultat al participării masive la capitalurile lor prin subscripţii în numerar făcute, probabil, fie după convertirea unor titluri de rentă în lei, fie din beneficiile exploatărilor agricole. Este cu-

---

[64] V. Arghirescu, *Camerele de agricultură*, în „Pagini agrare şi sociale", V, 1928, 1—2, p. 7—8.

[65] Leon Proca, *Agravarea crizei agricole prin politica noastră monetară*, în „Economia naţională", LII, 1931, 3, p. 111—112.

[66] Titlurile erau socotite la valoarea nominală, valoarea lor reală fiind atunci de numai 17 906 340 lei (Arh. St. Bucureşti, fond Casa Rurală, dosar 18/1931, f. 11).

[67] Idem, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 8/1932, f. 60.

[68] Arh. St. Piteşti, fond Banca Creditul Argeşean, dosar 2/1929—1942, f. 42.

[69] Aşa, de pildă, în 1943 întîlnim pe Ioana C. Argetoianu, cu titluri de rentă pierdute în valoare de 191 700 lei, I. Sandovici, cu 110 000 lei, Ion Giurescu, cu 60 000 lei, A. C. Nasopol, cu 40 300 lei şi alţii (idem, fond Banca Românească, sucursala Piteşti, dosarele 21/1943 ; 22/1944—1947).

[70] Arh. St. Constanţa, fond Banca Românească, sucursala Constanţa, dosar 469/1943—1944, f. 288.

[71] Arh. St. Bucureşti, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3036, f. 56.

[72] Idem, fond Banca Ilfov, registrele 6/1919—1948, f. 30 ; 7/1931—1946, f. 7.

[73] Idem, fond Casa Regală Carol al II-lea, dosar 296/1938, f. 97.

[74] Arh. St. Cluj-Napoca, fond Prefectura judeţului Cluj, dosar 31/1940.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noscut că mulţi moşieri stabiliseră, încă înainte de primul război mondial, legături durabile, cu caracter de reciprocitate, cu instituţiile de credit. Dacă războiul nu a produs, în general, modificări substanţiale în privinţa capitalurilor subscrise de moşieri la bănci [75], în schimb, în anii ce au urmat acestuia la toate instituţiile de credit agricol, la băncile comerciale şi chiar la o parte dintre băncile populare întîlnim printre acţionarii lor tot mai numeroşi proprietari funciari rurali. Pentru susţinerea afirmaţiei noastre avem în vedere, în primul rînd, faptul că imediat după Marea Unire vechile instituţii de credit agricol ipotecar şi-au sporit mijloacele proprii de lucru aproape în exclusivitate prin participarea moşierimii. În aceste formaţiuni bancare — Creditul Funciar Rural şi Casa Rurală — dominau membrii Partidului Naţional Liberal interesaţi atît în industrie, cît şi în agricultură.

Prin legea din 22 iunie 1923, Creditului Funciar Rural i-a fost impusă clauza, care încerca să dea o formă concretă principiului de politică economică liberală „prin noi înşine", încă înainte de promulgarea legii minelor, de a se organiza numai cu aportul proprietarilor funciari rurali români şi să lucreze în exclusivitate cu asociaţii lui [76]. Societatea, reorganizată pe această bază, a reuşit să capteze o parte însemnată din capitalurile realizate de moşieri prin expropriere. Pe de altă parte, chiar acei proprietari care nu aveau fonduri disponibile erau nevoiţi, pentru a obţine împrumuturi de la Creditul Funciar Rural, să subscrie şi să verse un număr de acţiuni la acesta. În conducerea societăţii, care s-a remaniat în 1923, — compusă din B. Missir, ca preşedinte, C. I. C. Brătianu, director general, P. Ştefănescu, director, iar C. I. Stoicescu, M. Seulescu, G. G. Disescu, N. Racotă, G. U. Negroponte, M. Omorolu, L. Catargi, P. Gîrboviceanu, N. G. Cantacuzino, C. I. Băicoianu şi N. Poenaru-Iatani, consilieri [77] — rolul dominant îl aveau reprezentanţii Partidului Naţional Liberal. În decembrie 1929, alături de aceştia, printre persoanele cu poziţii influente în viaţa Creditului Rural menţionăm pe C. Musceleanu, Costin Dimitrescu, Istrate Micescu, C. Angelescu, A. Bardescu, P. Noica, Sc. Arion, D. Iarca, C. Argetoianu, L. Oprean, generalii C. Gîrlişteanu, Henri Cihoschi şi Razu, ing. Dumitru Tacu, C. Hagi-Tudorache şi alţii [78]. O parte din persoanele mai sus menţionate, precum C. I. C. Brătianu, C. I. Băicoianu, C. Angelescu şi alţii erau cunoscuţi industriaşi sau bancheri. În acelaşi timp, prezenţa unor ofiţeri de carieră printre acţionarii societăţii ar putea crea nedumeriri dacă nu am avea în vedere stipulaţiile statutului societăţii. Analiza izvoarelor probează că toţi aceştia erau şi mari proprietari de pămînt. Aşa, de pildă, Const. I. C. Brătianu poseda moşiile Cegani—Pîrţani, din comuna Cegani, judeţul Ialomiţa, Mamoteşti, comuna Drăgăşani, judeţul Vîlcea, Sîmbureşti, judeţul Olt, Ştefăneştii de Sus, comuna Ştefăneşti, judeţul Ilfov [79], C. I. Băicoianu era proprietarul moşiilor Tîncăbeşti, judeţul Ilfov şi Urlaţi, judeţul Prahova [80], C. Angelescu stăpînea moşii în comunele Monteoru şi Gherăeşti, judeţul Buzău [81]. Ceilalţi, mai puţin cunoscuţi în viaţa politică şi economică a României interbelice, deţineau poziţii importante în această societate atît datorită proprietăţilor lor funciare, cît şi capitalurilor subscrise. Ne referim la Dumitru Tacu, proprietarul moşiei Frăsuleni—Sorca, din comuna Sculeni, judeţul Iaşi [82], C. Musceleanu, proprietarul moşiei Coada Stîncii, comuna Goliţeşti, acelaşi judeţ [83], Dimitrie Iarca, posesorul moşiei Ulmeni, judeţul Teleorman [84]. Nu

---

[75] Arh. St. Bucureşti, fond Banca Ilfov, registrul 6/1919—1948, f. 1—2, 5 şi 16; fond Casa Rurală, dosarele 1/1919; 2/1919.

[76] Vezi *Istoricul şi activitatea Creditului Funciar Rural şi situaţiunea creată prin legea din 20 august 1929*, Bucureşti, 1930, p. 36. Principiul asocierii cu precădere a românilor sau al alegerii în consiliul de administraţie numai a cetăţenilor români este întîlnit şi înainte de război, dar mai ales după război la băncile unde liberalii deţineau majoritatea capitalului (vezi Arh. St. Bucureşti, fond Banca Ilfov, registrele 5/1910—1915, f. 11; 6/1919—1948, f. 8).

[77] „Economia naţională", L, 1929, 2, p. 138—142; Arh. St. Bucureşti, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3039, f. 7.

[78] Biblioteca Centrală de Stat, fond St. Georges, Pachet XLV, dosar 5, f. 7—9; „Viitorul", 3. XII. 1929.

[79] Arh. St. Bucureşti, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosarele 3127, f. 25; 4047, f. 1.

[80] Idem, dosar 4388, f. 1; fond Comitet agrar, judeţul Prahova, dosar 15/1923, f. 19.

[81] Idem, fondul Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 9/1930, f. 48; Arh. St. Buzău, fond Prefectura judeţului Buzău, dosar 22/1928.

[82] Arh. St. Iaşi, fond Camera agricolă a judeţului Iaşi, dosar 10/1939, f. 313.

[83] Arh. St. Bucureşti, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3781, f. 1—3.

[84] Idem, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Teleorman, dosar 348, f. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trebuie omise persoanele legate prin proprietăţile lor în special de agricultură, precum C. Argetoianu [85]. În fine, între acţionarii societăţii întîlnim un număr foarte mic de proprietari rurali cu întinderi de pămînt care îi situau în categoria burgheziei săteşti şi care posedau capitaluri însemnate la această bancă [86].

La cea de-a doua instituţie de credit specializat pentru agricultură existentă în România la sfîrşitul primului război mondial, Casa Rurală, cea mai mare parte a capitalului a continuat să fie formată din subscripţii ale moşierilor şi ale unor persoane interesate în alte ramuri ale economiei naţionale, dar care erau, concomitent, şi posesori ai unor proprietăţi rurale. Între aceştia, menţionăm pe C. C. Costescu-Comăceanu, Vintilă I. C. Brătianu, C. I. Băicoianu, Const. I. C. Brătianu, Ion I. C. Brătianu, Eliza C. I. Brătianu, D. Alimăneştianu, M. Al. Alimăneştianu, Nestor Cîncu, N. Butculescu, Petre Gîrboviceanu, Eliza I. Prejbeanu, Emanoil Steriu, Alexandru Soutzo, Roseti-Tescanu, succesorii Olgăi Storojan, M. Seulescu, Ioan Carabatescu, C. R. Manolescu, generalul Stoienescu, N. Bardescu, Ion Rădulcanu. Alături de aceştia, participă însă şi unii bancheri, precum M. G. Eftimiu, Dan Fn. Eftimiu şi chiar industriaşi, precum I. R. Soepkes, care a deţinut, începînd din 1937 pînă la moartea sa, în 1939, funcţia de vicepreşedinte al Băncii [87].

Băncile sindicatelor agricole s-au dezvoltat aproape exclusiv cu concursul capitalurilor subscrise de moşieri. În 1919 s-a constituit Banca Sindicatului Agricol Ilfov, prin fuziunea a două bănci mai vechi. Dintre consilierii ei amintim pe C. Muscelcanu, C. I. C. Brătianu, Radu Brătianu, proprietar al moşiei Darabani—Piatra, din comuna Darabani, judeţul Dorohoi, N. I. Filitiş, Em. Lahovari, M. Seteanu, Dinu Stolojan, C. Basarab-Brincoveanu, B. Berceanu, proprietar al moşiei Dîlga, judeţul Ialomiţa, Elena Em. Lahovari şi C. Angelescu. Din 1919 pînă la moarte, în 1944, funcţia de preşedinte a exercitat-o cumnatul lui Ionel Brătianu, I. I. Niculescu-Dorobanţu, care poseda moşii în comunele Tomşani, judeţul Prahova, şi Ploscuţeni, judeţul Tecuci [88]. În 1919, la Banca Sindicatului Agricol Ialomiţa sarcina de preşedinte o îndeplinea D. N. Seceleanu, proprietarul moşiei Mărculeşti, judeţul Ialomiţa, iar pe cea de director Const. B. Maltezeanu, proprietarul moşiei Cegani, judeţul Ialomiţa [89].

---

[85] Între cele mai mari moşii ale acestuia menţionăm Gemeni, judeţul Mehedinţi, şi Obedinu, din comuna Breasta, judeţul Dolj (idem, fond Comitet agrar, judeţul Mehedinţi, dosar 22/1923, f. 1—2, 75—77 ; fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3369, f. 1).

[86] Astfel, preşedintele băncii populare Dîmbovnicu, din comuna Bîrlogu, judeţul Argeş, a avut, în perioada 1924—1935, zece acţiuni nominale vărsate la Creditul Funciar Rural (Arh. St. Piteşti, fond Banca populară Dîmbovnicu, comuna Bîrlogul, judeţul Argeş, dosar 7/1935, f. 15).

[87] Arh. St. Bucureşti, fond Casa Rurală, dosarele 1/1919 ; 14/1929 ; 20/1933 ; 24/1937 ; 34/1944 ; registrul 21/1936—1948, f. 4 şi 25, Ion I. C. Brătianu poseda moşiile Ziliştea, din comuna Cochirleanca, judeţul Buzău, Zoiţa, comuna Costieni, judeţul Rîmnicu Sărat, Răteşti, Strîmbuleşti şi Furduieşti, judeţul Argeş (idem, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosarele 4 241, f. 1 ; 4 489, f. 1), Vintilă Brătianu deţinea moşiile Valea Dragului, judeţul Ilfov (idem, dosar 3 525, f. 1) şi Sîmbureşti, judeţul Olt (Arh. St. Slatina, fond Camera agricolă a judeţului Olt, dosar 78/1941). Membrii familiei Brătianu posedau mari proprietăţi şi prin rudele lor nemijlocite : Eliza I. I. C. Brătianu era coproprietară cu Ion I. C. Brătianu la moşiile menţionate din judeţele Buzău şi Rîmnicu Sărat (Arh. St. Bucureşti, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3 840, f. 1). Adina C. Brătianu avea moşiile Mamaia şi Caracoion, din judeţul Constanţa (idem, dosar 3 128, f. 1). D. Alimăneştianu avea 2 123 ha arabile la Căscioarele, judeţul Ilfov (idem, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosar 160/1943, f. 104—110), Mihail Alimăneştianu stăpînea moşia Cumpăna, judeţul Constanţa (Arh. St. Constanţa, fond Creditul Naţional Agricol, sucursala Constanţa, dosar 23/1941, f. 132).

[88] Arh. St. Bucureşti, fond Banca Ilfov, registrul 7/1931—1946, f. 7, 17—18 ; fond Reforma agrară din 1921, judeţul Tecuci, dosar 29, f. 13 ; fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3 503, f. 1 ; „Economia naţională", L, 1929, 3, p. 262—263 ; LI, 1930, 4, p. 180—181.

[89] Detalii pentru consilieri în Arh. St. Bucureşti, fond Casa Rurală, dosar 1/1919 ; fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosarele 4 057, f. 1 ; 4 541, f. 13 şi urm. ; Arh. St. Călăraşi, fond Camera agricolă a judeţului Ialomiţa, dosar 42/1931 ; „Monitorul oficial", nr. 98 din 19 VIII 1919. Pentru alte bănci vezi Arh. St. Piteşti, fond Banca Sindicatului viticol Argeş-Muscel, dosar 1/1929—1940, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Începînd din 1924, inițiativele moșierilor pentru crearea de noi organizații proprii de credit s-au concretizat în apariția Caselor de credit mutual. În toate județele unde au ființat, ele au beneficiat de concursul Creditului Funciar Rural[90], al moșierilor locali și al burgheziei satelor. La Creditul mutual al agricultorilor doljeni, din Craiova, de pildă, alături de Prima Societate Civilă de Credit Funciar Rural și de Sindicatul agricol Dolj, între membrii ei fondatori găsim pe cei mai reprezentativi moșieri din județ: C. Sescioreanu, C. Prejbeanu, C. C. Neamțu, Emil Marian, Jean Chintescu și alții[91]. La Casa de credit mutual a agricultorilor din județul Fălciu funcția de președinte o deținea Șt. Gheorghiu, proprietar al unei moșii de 500 ha în Lunca Banului, care avea o participație de 30 000 lei[92]; printre moșierii cu cele mai mari sume vărsate notăm pe Emil Iamandi, cu proprietate la Epureni și cu 80 000 lei capital subscris și vărsat[93], C. L. Constantin, moșier din Tîrzii, cu o sumă similară[94] și alții.

Dintre instituțiile de credit comercial profilate pe finanțarea agriculturii, singura în care capitalul social a fost acoperit în permanență și în exclusivitate de agronomi mari proprietari, precum Emil Marian, A. Nasta, N. Cornățeanu, Ion Rizescu, Ion Antonescu, care dețineau și funcțiile de conducere de altfel, a fost Banca Agronomilor, o formație modestă, creată după război cu scop de a sprijini pe agronomi[95]. La băncile comerciale cu titulaturi agricole sau agrare moșierii apar în mod frecvent printre acționarii și consilierii lor, alături de bancheri și industriași de profesie. Astfel, consiliul Băncii de Agricultură și Export, din București, era compus din industriași, precum Chr. D. Staicovici, comercianți, ca Oscar Calmanovici, și din proprietari funciari rurali interesați direct în agricultură, ca C. Alimănești anu, Emil Brancovici și alții[96]. La Banca Agrară, societate anonimă privilegiată din Cluj, fondată la sfîrșitul anului 1919, au subscris capitaluri numeroase bănci românești, industriași și bancheri, dar și cîțiva moșieri ca Axente Secula, proprietar la Șiria, județul Arad, Aurel Vlad, ce deținea o moșie la Orăștie, județul Hunedoara[97] și alții.

O parte din capitalul disponibil al moșierimii a fost subscris și vărsat la băncile populare, fără ca el să fi avut vreodată o pondere prea însemnată în structura fondurilor de lucru ale acestora. Prezența moșierilor în asociațiile de credit popular și în consiliile lor este atestată documentar pe cuprinsul întregii țări[98], procesul fiind mai bine reprezentat în Banat, unde s-a realizat, dealtfel, și o oarecare integrare între organizațiile profesionale ale marilor proprietari și cele de credit ale țărănimii[99].

În fine, moșierii au plasat sume atît de mari la băncile comerciale vechi și la creațiile postbelice încît la multe dintre acestea ei dețineau cea mai însemnată parte din fonduri. Banca Românească a Orientului, din București, s-a constituit la începutul anului 1920, la

---

[90] C. I. Băicoianu, *Studii economice, politice și sociale, 1899—1940*, București, 1941, p. 716; M. Gr. Romașcanu, *Creditul rural în lumina intereselor agriculturii românești*, în „Economia națională", L. 1929, 12, p. 592.

[91] „Buletinul agricol", Craiova, I, 1925, 12—13, p. 2.

[92] Arh. St. Vaslui, fond Instituții agrare din județul Fălciu, dosar 122/1944, f. 257.

[93] Idem, fond Prefectura județului Fălciu, dosar 49/1935; fond Casa de Credit a agricultorilor din județul Fălciu, dosar 4/1929—1930.

[94] Idem, fond Prefectura județului Fălciu, dosar 53/1935; fond Casa de Credit a agricultorilor din județul Fălciu, dosar 4/1929—1930. Vezi și situația Casei de Credit a Agricultorilor din județul Olt („Buletinul oficial bancar", IV, 1940, 35—36, p. 567; Arh. St. București, fond Banca agronomilor, dosar 21/1940).

[95] Arh. St. București, fond Banca Agronomilor, registrele 33/1924—1950, f. 8 și 59; 34/1934—1948, f. 15 și 18; dosar 293/1926—1928; fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3 561, f. 15 și urm. Ion Antonescu stăpînea moșia Cupcui (Urbasca), județul Cahul (idem, fond Banca agronomilor, registrul 33/1924—1950, f. 161; dosar 21/1940).

[96] Idem, fond Banca de Agricultură și Export, registrul 1/1924—1946, f. 5, 20—27.

[97] Arh. St. Timișoara, fond Banca Agrară Cluj, sucursala Timișoara, dosarele 1/1927, f. 1; 2/1927, f. 72.

[98] Vezi D. Șandru, *Privire generală asupra capitalurilor băncilor populare din România între cele două războaie mondiale*, în *AIIAI*, XV, 1978, p. 188 și urm.; Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosarele 63, f. 20; 243, f. 8. Dealtfel, moșierii au beneficiat și de creditele băncilor populare. Astfel, în 1930, dintre debitorii cooperativelor de credit, 4,7% îl formau marii proprietari (idem, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934, f. 53).

[99] Idem, fond Centrocoop, Băncile populare, dosarele 535, f. 19; 897, f. 11; Arh. St. Timișoara, fond Sindicatul agricol al județului Timiș-Torontal, dosar 22/1933, f. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îndemnul şi cu sprijinul lui Vintilă Brătianu, ca o societate afiliată Băncii Românești [100]. În consiliul ei întîlnim pe Dinu Stolojan, care deținea, în 1928—1929, un capital vărsat de 3 700 000 lei şi care era concomitent şi acționar la Banca Sindicatului Agricol Ilfov, Mihai Berceanu, proprietarul moşiei Dîlga şi a fermei Furnarache, din județul Ialomița, Plutarch Mareş, proprietarul moşiei Tohanu, județul Buzău şi alții [101]. Din fuziunea Societății de credit şi economie, Banca Slatina cu Uniunea Comercianților şi Industriaşilor şi cu Banca Poporului, din Slatina, a rezultat, la 19 septembrie 1920, Banca Uniunii Agricole, Comerciale şi Industriale din Slatina, care grupa, pe lîngă moşierii acționari din perioada antebelică: N. T. Popp (7 000 lei), V. V. Leontopol (150 000 lei), noi asociați din rîndurile marilor proprietari [102], între ei Vasile Alimăneştianu, din Slatina, vicepreşedinte al noii bănci şi deținător, la bilanțul din 1921, al unui capital subscris şi vărsat de 200 000 lei, Al. Alimăneştianu, proprietarul moşiei Haşidului, județul Constanța [103], Virgil Alimăneştianu şi Emil Marian, din București, cu cîte 100 000 lei, Sarmiza Alimăneştianu şi C. I. C. Brătianu, cu cîte 50 000 lei capital subscris şi vărsat şi ing. I. Caciona, din Slatina, proprietarul moşierilor Şerbăneşti-Momiceni (300 ha) şi Comani-Drăgăneşti (230 ha), județul Olt, cu 20 000 lei capital subscris şi vărsat [104]. În 1925, la Banca Comerțului, din Huşi, acționarii cu capitalurile cele mai mari erau reprezentați prin Gh. Gh. Moţoi, din București, proprietarul moşiei Berezeni, C. L. Constantin, cu moşia Tîrzii, şi Gh. Corciovei, proprietarul moşiei Bosia, județul Fălciu [105].

La marile bănci comerciale, unde sursele de creare a capitalului erau mai diverse, moşierii sînt întîlniți alături de persoane de profesii dintre cele mai diferite. Pînă în 1940, la Banca Românească, de pildă, printre cei mai influenți consilieri pot fi citați: Gh. Cretzeanu, director general, I. Costinescu, C. D. Dimitriu, Al. Romalo, L. Mrazec, Ionel Pop, Ion Răducanu şi Ion Săveanu [106]; în noul consiliu ales la 1 martie 1940, principalii consilieri erau V. P. Sassu, Gh. I. I. Brătianu, Em. Dan, Ionel Pop, Em. E. Costinescu, Em. Stoicescu, Gh. Stoenescu [107], toți consilierii fiind şi proprietari de moşii.

La multe dintre băncile comerciale din categoriile celor mici şi mijlocii, unde marii proprietari dețineau majoritatea acțiunilor, ei au concentrat aproape toate funcțiile de conducere în mîinile lor. Începînd din 1919, la Banca Slatina postul de președinte l-a deținut vreme de cîțiva ani C. I. C. Brătianu [108], acesta fiind succedat pînă în 1943 de V. Alimăneştianu, iar din 1943, pînă la moartea sa, de Al. Alimăneştianu [109]. Din împuternicirea acordată în octombrie 1920 consilierilor de adunarea generală a acționarilor Băncii Uniunii Agricole, Comerciale şi Industriale din Slatina, care a rezultat din fuziunea unor formații bancare existente atunci în acel oraş, se constată că unul singur dintre ei nu era moşier, unul figura drept „proprietar şi comerciant", toți ceilalți intitulîndu-se proprietari de pămînt [110]. La 10 august 1919 președinția Băncii Fălciului, din Huşi, a fost încredințată moşie-

[100] Arh. St. București, fond Banca Ilfov, registrele 1/1920—1930, f. 1; 2/1930—1936, f. 10, şi 69.

[101] Idem, registrele 1/1920—1930, f. 67 şi 99; 2/1930—1936, f. 14. A. D. Carabella, *Marea Proprietate. Exploatări şi realizări*, vol. I, București, 1943, p. 13 şi urm.

[102] Arh. St. Slatina, fond Banca Uniunii, dosar 2/1908—1925, f. 14 şi 17.

[103] Arh. St. București, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3 261, f. 1. Împreună cu fratele său, Virgil, Alexandru mai poseda moşia Cloşani, județul Mehedinți (idem, fond Reforma agrară din 1921, județul Mehedinți, dosar 179, f. 6).

[104] Arh. St. Slatina, fond Banca Uniunii Agricole, Comerciale şi Industriale, dosar 12/1921, f. 3—13; idem, fond Creditul Național Agricol, sucursala Slatina, dosarele 1/1943; 4/1943.

[105] Vezi Arh. St. Vaslui, fond Banca Comerțului, Huşi, dosar 3/1925—1939, f. 1, 36 şi 41; fond Prefectura județului Fălciu, dosarele 2/1919; 3/1921—1922; 6/1924; 53/1935.

[106] „Monitorul oficial", nr. 304 din 20.XII.1940; Arh. St. Constanța, fond Banca Românească, sucursala Constanța, dosarele 66/1933, f. 138; 81/1934, f. 236.

[107] „Monitorul oficial", nr. 152 din 30.V.1941. Menționăm că la marile citadele financiare apare după război, ca şi înainte de altfel, şi familia regală (Detalii în Arh. St. București, fond Casa regală Ferdinand, dosar 53/1915, f. 203 şi urm.).

[108] Arh. St. Slatina, fond Banca Uniunii, dosarele 1/1908—1925, f. 67; 2/1908—1925, f. 11.

[109] Idem, fond Banca Uniunii Agricole, Comerciale şi Industriale, dosar 5/1939—1945.

[110] Idem, fond Banca Uniunii, dosar 3/1914, f. 211 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rului Emil V. Iamandi ; alături de el, în consiliu întîlnim pe Petru V. Popov, mare proprietar din comuna Vetrişoaia, judeţul Fălciu şi alţii [111] ; la Banca de Agricultură şi Casa de Economie, Cluj, funcţia de preşedinte a deţinut-o ani în şir contele Coloman Beldi, care avea moşii în judeţele Sălaj, Braşov şi Trei Scaune şi poseda acţiuni în valoare de 18 000 000 lei, din cele 40 000 000 lei, cît reprezenta capitalul băncii [112], la Banca Victoria, din Arad, între consilieri figura şi Antoniu Mocsony, unul din cei mai mari proprietari funciari rurali din Banat [113].

Trebuie notat apoi faptul că după Unire unii moşieri participă cu proprietăţile lor sub formă de aport social la diverse bănci comerciale. În 1920, Banca Uniunii Agricole, Comerciale şi Industriale, din Slatina, deţinea pe această cale 42 de pogoane din moşia Alimăneşti, a lui I. B. Drăgoescu, şi 350 pogoane din moşia Uria, comuna Frunzaru [114]. Dimitrie C. Soutzo, proprietarul moşiilor Lutul Alb, din comuna Scorţaru Vechi, judeţul Brăila, Vălcăneasca, comuna Broşteni, Gîtejul, din comuna Vîrteşcoiu, Grebănu, Racoviţeni şi Putreda, din comuna Grebănu, toate din judeţul Rîmnicu Sărat, a subscris după război la Banca Chrissoveloni moşia Vălcăneasca-Milcov, ca parte socială a lui, în suprafaţă necunoscută nouă, dar în care numai poienile, formînd cea mai mare parte a proprietăţii, se întindeau pe 413 ha [115].

În decursul anilor, se înregistrează la mulţi dintre moşierii acţionari creşteri mai mult sau mai puţin substanţiale a capitalurilor subscrise şi vărsate la băncile comerciale. Astfel, la Banca Uniunii Agricole, Comerciale şi Industriale din Slatina, Vasile Leontopol, subscriind în 1922 încă 50 000 lei, a ajuns la un capital de 200 000 lei, iar Const. I. C. Brătianu poseda la bilanţul din 1923 o sumă mai mare cu 57 000 lei faţă de participaţia din 1920 [116]. La unele dintre bănci, cîţiva moşieri acopereau cu subscripţiile lor o mare parte din capitalul acestora. Aşa de pildă, la bilanţul din 1931 al Băncii Populare din Piteşti, trei acţionari : Gr. T. Coandă, preşedinte, Ion Capriel şi Olga Budişteanu, posedau 4 798 500 lei, adică circa o treime din capitalul ei social [117].

Trebuie relevată apoi participarea concomitentă a unui moşier la două sau chiar la mai multe societăţi de credit agricol şi comercial, între aceştia amintind pe C. Sescioreanu, proprietarul fermei Cîrcea, judeţul Dolj, unul dintre principalii asociaţi ai Creditului mutual al agricultorilor doljeni, din Craiova, cu începere din 1925, şi acţionar la Creditul Funciar Rural [118], Antoniu Mocsony, consilier la Banca Victoria, din Arad şi la Banca Comercială Română şi vicepreşedinte la Banca Anglo-Română, S.A. [119], Al. Alimăneştianu, acţionar la Banca Sindicatului Agricol al judeţului Olt, la Casa de credit a agricultorilor din judeţul Olt şi la Creditul Funciar Rural [120], Emil Marian, membru fondator al Creditului mutual al

---

[111] Arh. St. Vaslui, fond Banca Fălciului, dosar 1/1911—1939, f. 8 şi 23 ; fond Instituţii agrare din judeţul Fălciu, dosar 122/1944, f. 257 ; fond Prefectura judeţului Fălciu, dosarele 59/1934 ; 49/1935, f. 9.

[112] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Braşov, dosar 38, f. 96 ; Arh. St. Cluj-Napoca, fond Banca de Agricultură şi Casa de Economie, Cluj, registrele 9/1935—1948, f. 1 ; 10/1935—1948, f. 1.

[113] El poseda, între altele, moşia Ohaba Română, judeţul Severin (Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Severin, dosar 78, f. 40 ; idem, fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 24/1932, f. 4 ; „Buletinul oficial bancar", IV, 1940, 35—36, p. 572 ; Ministerul Industriei şi Comerţului, *op. cit.*, anexele).

[114] Arh. St. Slatina, fond Banca Uniunii, dosarele 1/1908—1925, f. 73—74 ; 12/1921, f. 110—111.

[115] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Rîmnicu Sărat, dosar 2, f. 20 ; Arh. St. Buzău, fond Tribunalul Rîmnicu Sărat, dosar 1/1914, f. 11—12.

[116] Arh. St. Slatina, fond Banca Uniunii, dosarele 12/1921, f. 3—13 ; 14/1923.

[117] Arh. St. Piteşti, fond Banca Creditul Ţării, dosar 68/1931—1932, f. 23 şi urm. Mai tîrziu, în 1941, întîlnim pe D. Alimăneştianu acţionar la această bancă (idem, dosar 67/1920—1947, f. 89 şi urm.).

[118] Din 1931 el era şi administrator la Creditul Agricol Ipotecar al României („Buletinul agricol", Craiova, I, 1925, 12—13, p. 2 ; III, 1927, 8, p. 17 ; „Economia naţională", LXV, 1938, 3, p. 35).

[119] „Buletinul oficial bancar", IV, 1940, 35—36, p. 572.

[120] În 1937 era vicepreşedinte la Creditul Naţional Agricol (Arh. St. Slatina, fond Banca Sindicatului Agricol al judeţului Olt, dosar 15/1922—1923, f. 124 ; Arh. St. Bucureşti, fond Banca Agronomilor, dosar 21/1940 ; „Buletinul oficial bancar", IV, 1940, 35—36, p. 567).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

agricultorilor doljeni şi societar la Creditul Funciar Rural şi la Banca Agronomilor [121] şi alţii. Prin această formă de colaborare, marii proprietari urmăreau nu numai să realizeze o fructificare superioară a capitalurilor lor, ci şi să-şi creeze garanţii pentru procurarea la timp şi în condiţii avantajoase a fondurilor reclamate de exploatările lor. De aici şi plasamentele făcute în sume relativ mari la băncile comerciale, care remunerau în mod constant capitalurile cu dobînzi superioare acelora plătite de băncile agricole. În decursul anilor, sistemul a căpătat amploare, la acest proces participînd majoritatea moşierilor. Emil Marian şi Al. Alimăneştianu, pe lîngă participaţiile la băncile amintite, erau şi membri ai Băncii Agricole, Comerciale şi Industriale din Slatina [122], prinţul Barbu Ştirbey era asociat al Creditului Rural şi vicepreşedinte la Banca Generală a Ţării Româneşti [123], Pompiliu Stanciu, acţionar la Banca Creditul Argeşean din Piteşti, devine în vara anului 1927 şi preşedinte la Banca Sindicatului Viticol Argeş-Muscel [124]; pe Emil Iamandi, din Epureni, judeţul Fălciu, îl întîlnim, în 1920, la Banca Fălciului, din Huşi, iar din 1929 şi la Casa de credit a agricultorilor din judeţul Fălciu [125], pe C. L. Constantin, din Tîrzii, în 1925, la Banca Comerţului, din Huşi, şi ulterior şi la Casa de Credit a agricultorilor din judeţul Fălciu [126], C. Alimăneştianu, care pînă la primul război mondial fusese directorul sucursalei din Constanţa a Băncii Româneşti şi acţionar la centrală, devine, în 1921, directorul Băncii Creditul Dobrogei, şi ulterior consilier al Băncii de Agricultură şi Export [127].

Moşierii şi-au consolidat în asemenea măsură poziţiile în instituţiile de credit încît mulţi dintre ei au deţinut în acelaşi timp funcţii de conducere la două sau la mai multe bănci care efectuau operaţii de creditare diferite, dar ale căror legături căpătau continuitate şi trăinicie tocmai graţie concursului lor. Const. I. C. Brătianu, de pildă, era, imediat după război, director general al Creditului Funciar Rural, preşedintele Băncii Agricole, Comerciale şi Industriale, din Slatina, şi administrator delegat al Băncii Viticole a României [128], deosebit de faptul că timp de mai mulţi ani a îndeplinit şi funcţia de consilier la Casa Rurală şi la Banca Sindicatului Agricol Ilfov, în 1935 îl găsim administrator la Creditul Rural şi preşedinte la Banca Viticolă a României, iar din 1941 a îndeplinit şi funcţia de preşedinte al Băncii Româneşti [129]. Prinţul C. Basarab-Brîncoveanu era, în 1935, preşedinte al Băncii Comerciale Române şi al Băncii Agriculturii Româneşti şi consilier la Banca Sindicatului Agricol Ilfov [130]; N. I. Filitis, consilier la Banca Sindicatului Agricol Ilfov şi preşedinte la

---

[121] El a fost preşedintele Institutului Naţional de Credit Agricol (Arh. St. Bucureşti, fond Creditul Naţional Agricol, registrul 1/1937—1948, f. 1 şi urm.; „Buletinul agricol", Craiova, I, 1925, 12—13, p. 2). În acelaşi timp, A. Nasta era asociat la Banca Agronomilor şi guvernator la Creditul Agricol Ipotecar al României (Arh. St. Bucureşti, fond Banca Agronomilor, dosar 34/1926—1942; registrul 34/1934—1948, f. 15 şi 18).

[122] Arh. St. Slatina, fond Banca Uniunii Agricole, Comerciale şi Industriale, dosar 12/1921, f. 3—12.

[123] Ministerul Industriei şi Comerţului, *op. cit.*, p. 449.

[124] Arh. St. Piteşti, fond Banca Creditul Argeşean, dosar 2/1929—1942, f. 1—2; fond Banca Sindicatului Viticol Argeş-Muscel, dosar 1/1929—1940, f. 37.

[125] Arh. St. Vaslui, fond Prefectura judeţului Fălciu, dosar 49/1935; fond Casa de Credit a Agricultorilor din judeţul Fălciu, dosar 4/1929—1930; fond Instituţii agrare din judeţul Fălciu, dosar 122/1944, f. 257; fond Banca Fălciului, dosar 1/1911—1939, f. 18 şi 23.

[126] Idem, fond Prefectura judeţului Fălciu, dosar 53/1935; fond Casa de Credit a Agricultorilor din judeţul Fălciu, dosar 4/1929—1930; fond Banca Comerţului, Huşi, dosar 3/1925—1938, f. 41. Pentru alte cazuri vezi Arh. St. Piteşti, fond Banca Ţăranilor Argeşeni, dosar 1/1923—1927, f. 1—2; fond Banca Creditul Argeşean, dosar 2/1929—1942, f. 1—2.

[127] În 1926, el deţinea la Creditul Dobrogei 112 acţiuni în valoare de 56 000 lei (Arh. St. Constanţa, fond Creditul Dobrogei, registrul 5; fond Banca Românească, sucursala Constanţa, dosarele 2/1920—1924, f. 16; 469/1943—1944, f. 26 şi urm.). Concomitent, la Creditul Dobrogei erau consilieri, din 1925, Gh. Cretzeanu, Vasile P. Sassu, din Constanţa, şi alţii (idem, fond Creditul Dobrogei, registrele 1/1921—1942, f. 9 şi urm.; 2/1926—1944, f. 1 şi urm.).

[128] Arh. St. Slatina, fond Banca Uniunii, dosar 3/1914, f. 211 şi urm.

[129] Arh. St. Bucureşti, fond Banca Ilfov, registrele 7/1931—1946, f. 27; Arh. St. Piteşti, fond Banca Românească, sucursala Piteşti, dosarele 7/1940; 9/1941; „Monitorul oficial", nr. 162 din 30.VI.1941).

[130] Concomitent, el era şi membru al Creditului Funciar Rural şi îndeplinea şi funcţia de preşedinte al Sindicatului agricol Romanaţi (vezi Arh. St. Bucureşti, fond Banca Ilfov,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Banca Mostiştea ; Ion Marinescu, consilier la banca aceluiaşi sindicat şi administrator la Banca Comercială Română ; C. L. Naumescu, consilier la Banca Sindicatului Agricol Ilfov, administrator la Banca Românească a Orientului şi la Banca de Scont a României ; Al. Stamatin, consilier la Banca Ilfov şi la Banca Românească a Orientului şi administrator la Institutul de Credit Ipotecar al României [131].

Dacă avem în vedere societăţile de credit de mai sus, constatăm că majoritatea gravitau spre cea mai importantă citadelă financiară a liberalilor, Banca Românească, şi că aproape la toate acestea dominau elementele mai mult sau mai puţin influente ale Partidului Naţional Liberal cu proprietăţi rurale. Astfel, Creditul Funciar Rural şi, mai cu seamă, Casa Rurală reprezentau creaţii cu participaţii ale liberalilor interesaţi în agricultură, iar Banca Viticolă a României, Banca Sindicatului Agricol Ilfov, Banca Românească a Orientului, Banca Agricolă, Comercială şi Industrială şi Banca Mostiştea, la care structura socială şi politică a deponenţilor era, în linii generale, asemănătoare, erau afiliatele Băncii Româneşti.

Imixtiunea moşierimii în sistemul de credit agricol a mers pînă acolo încît unii dintre marii proprietari au ocupat, pe lîngă funcţiile de conducere ale băncilor specializate, şi posturi asemănătoare în cadrul organelor centrale sau locale ale cooperaţiei de credit. C. Sescioreanu, de pildă, era consilier la cîteva bănci agricole ; în 1938, a devenit şi vicepreşedinte al Institutului Naţional al Cooperaţiei [132], iar în 1940 membru în Consiliul Superior Bancar [133] ; Nic. Cristescu, unul din consilierii Băncii Sindicatului Viticol Argeş-Muscel, a îndeplinit pînă în aprilie 1929 şi funcţia de preşedinte al federalei de bănci populare Podgoria, din Topoloveni, judeţul Muscel [134].

După Unire, participarea moşierimii la instituţiile de credit s-a realizat şi pe calc indirectă, prin subscripţiile de capital efectuate de asociaţiile lor profesionale sau de societăţile de credit ale marilor proprietari la alte bănci agricole sau la băncile comerciale cu care ele colaborau. Casa Rurală, de pildă, deţinea 500 de acţiuni nominative la Creditul Funciar Rural şi tot atîtea la Banca Marmorosch, Blank [135] ; Banca Agronomilor a participat cu subscripţii la formarea capitalului social al Băncii Agronomilor din Moldova de Nord, din Botoşani [136] ; cu prilejul creării Institutului Naţional de Credit Agricol, o sumă de 80 000 000 lei a fost acoperită de Casa Rurală, Creditul Agricol Ipotecar al României, Creditul Funciar Rural, Banca Agricolă şi Banca Centrală Cooperativă [137]. La bilanţul din 1922, Sindicatul agricol al judeţului Timiş-Torontal participa cu 20 de acţiuni, în valoare de 12 000 lei, la Banca Agronomilor, iar la cel din 1925 cu 27 000 lei ; ulterior, el a subscris acţiuni la Casa de Credit a agricultorilor din judeţul Timiş-Torontal şi chiar depuneri spre fructificare la banca populară Sentinela, din Clopodia [138].

Paralel, asistăm la o colaborare a băncilor de toate profilurile, dar mai cu seamă a celor agricole cu participaţii ale moşierilor, la înfiinţarea de noi întreprinderi sau societăţi agricole [139]. În 1919, la fondarea „Progresului agricol", din capitalul autorizat, de 20 milioane lei, o sumă de 12 200 000 lei a fost acoperită de şase bănci comerciale mari şi mijlocii, 4 350 000 lei de diferiţi moşieri, restul prin subscripţii ale unor bănci sau asociaţii agricole [140] : Societatea Solagra, constituită la începutul anului 1940, şi-a completat capitalul social autorizat, de 10 000 000 lei, prin participaţia Băncii pentru Industrializarea şi Valori-

registrele 6/1919—1948, f. 5 ; 7/1931—1946, f. 27 ; fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosar 16/1940, f. 28).

[131] Idem, fond Banca Ilfov, registrul 7/1931—1946, f. 27. În 1922, Mişu Mihăescu, proprietarul moşiei Drăgăneşti, judeţul Olt, era consilier la Banca Uniunii Agricole, Comerciale şi Industriale şi la Banca Podgoria, din Drăgăşani (Arh. St. Slatina, fond Banca Uniunii Agricole, Comerciale şi Industriale, dosar 13/1922, f. 103 şi 123).

[132] Arh. St. Iaşi, fond Federala Iaşi, dosar 29/1931, f. 239.

[133] Arh. St. Bucureşti, fond Banca Agronomilor, dosar 21/1940.

[134] Arh. St. Piteşti, fond Banca Sindicatului Viticol Argeş-Muscel, dosar 1/1929—1940, f. 1—3.

[135] Arh. St. Bucureşti, fond Casa Rurală, dosar 18/1931.

[136] Idem, fond Banca Agronomilor, registrul 33/1924—1950, f. 56 şi urm.

[137] Vezi Caius Bardoşi, *op. cit.*, p. 600.

[138] Arh. St. Timişoara, fond Sindicatul Agricol al judeţului Timiş-Torontal, dosarele 2/1922—1930, f. 3 şi urm. ; 22/1933, f. 3—5.

[139] Vezi Victor Slăvescu, *Organizaţia de credit a României*, Bucureşti, 1922, p. 101—102.

[140] „Buletinul agricol", III, 1920, 1—2, p. 10—11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ficarea Produselor Agricole, a Institutului Naţional al Cooperaţiei, a altor bănci şi a unor moşieri, dintre care trebuie menţionaţi G. Cipăianu, Virgil Potîrcă şi N. Cornăţeanu [141].

Moşierimea a orientat, apoi, o bună parte din capitalurile disponibile spre industriile legate nemijlocit de prelucrarea produselor agricole. Cea mai largă participare se constată în ramurile industriei alimentare şi în exploatarea lemnului, în care marii proprietari deţineau, dealtfel, poziţii însemnate încă înainte de Unire. În România, în primul deceniu postbelic, industria alimentară era cea mai importantă din punctul de vedere al numărului întreprinderilor, al capitalului angajat şi al valorii producţiei. Ea transforma în exclusivitate materiile prime furnizate de agricultura indigenă şi aproviziona în bună măsură piaţa locală cu bunuri de primă necesitate. În 1927, principalele ei ramuri erau reprezentate prin 238 mori sistematice, 240 distilerii de alcool, 13 fabrici de zahăr şi 9 manufacturi de tutun, ultimele fiind în totalitatea lor ale statului [142]. Cum marii proprietari funciari rurali au continuat să rămînă, totuşi, şi după expropriere producători ai unor apreciabile cantităţi de cereale, acestea le-au asigurat materiile prime necesare întreprinderilor de prelucrare a produselor agricole ce le stăpîneau şi le-au permis chiar, uneori, să înfiinţeze altele noi. După reformă, morile „ţărăneşti" şi, mai cu seamă, morile sistematice mici, cu 2—3 perechi de pietre, în stare de funcţionare sau în curs de instalare, sînt întîlnite la aproape toate moşiile exploatate cît de cît intensiv [143]. Dar moşierii erau, în acelaşi timp, principalii proprietari ai morilor sistematice ce prelucrau grîul atît pentru piaţa internă, cît şi pentru export. În 1925 existau în România 254 mori mari sistematice. O parte din ele aparţineau proprietarilor rurali, fiind plasate, în cele mai numeroase cazuri, chiar pe domeniile lor. Dintre morile sistematice mai importante amintim [144]: moara Drăgăşani, din Drăgăşani, judeţul Vîlcea, a lui C. I. C. Brătianu [145], moara Buftea, din Buftea, judeţul Ilfov, a prinţului Barbu Ştirbey, moara Băileşti, din Băileşti, judeţul Dolj, a succesorilor lui Gh. Ştirbey, posesori ai unor mari proprietăţi în judeţele Dolj şi Bacău [146], moara V. V. Maltezeanu & Comp., din Rîmnicu Sărat, moara Vişeul de Sus, judeţul Maramureş, a văduvei lui Pop Simion, care stăpînea moşii în comunele Coşeviţa, Pietroasa şi Crivina, judeţul Caraş, şi Borşa şi Vişeul de Sus, judeţul Maramureş [147], moara Transilvania, din Reghin, a lui Mendel Schwartz, care stăpînea, împreună cu fratele său, circa 6 000 iugăre în judeţul Mureş [148], moara din Livada, judeţul Satu Mare, a lui Vasile Vecsey, posesorul domeniului din aceeaşi localitate şi altele [149]. În 1937, numărul marilor mori sistematice sporeşte la 348 [150], multe creaţii din perioada 1925—1937 aparţinînd moşierimii. Dintre ele menţionăm cele trei mori mari din Sînicolaul Mare, judeţul Timiş-Torontal, Cernăuţi şi Timişoara — ultima fiind a doua din ţară, după moara Neuman, din Arad, în privinţa capacităţii de măciniş şi de depozitare — aparţinînd lui Hugo Prohaska & Fii, proprietari ai moşiilor Deta şi Ghilad, judeţul Timiş-Torontal [151], moara din Brîncoveni, judeţul Romanaţi, a prinţului C. Basarab-Brîncoveanu [152], moara Agnita, a lui Carol Teleki, posesorul moşiilor Grebeniş, Pogăceaua şi Pădureni, judeţul Mureş [153], moara Întreprinderii Costinescu [154] şi altele.

---

[141] Arh. St. Bucureşti, fond Creditul Naţional Agricol, registrul 112/1938—1940, f. 288.

[142] C. Evelpidi, *Les États Balkaniques. Étude comparée politique, sociale, économique et financière*, Paris, 1930, p. 287—288.

[143] Vezi Arh. St. Bucureşti, fond Banca Agronomilor, dosar 293/1926—1928; fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosarele 3 078, f. 34; 4 513, f. 7.

[144] Ministerul Industriei şi Comerţului, *op. cit.*, p. 313—334; 443—444.

[145] Ea se intitula Moara C. I. C. Brătianu (cf. Arh. St. Slatina, fond Banca Uniunii, dosarele 1/1908—1925, f. 73—74; 12/1921).

[146] Arh. St. Bacău, fond Parchetul Tribunalului Bacău, dosar 1024/1933, f. 4.

[147] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Maramureş, dosarele 25, f. 67; 168, f. 48 şi 79.

[148] Idem, judeţul Mureş, dosar 641, f. 2—3; fond Comitet agrar, judeţul Mureş, dosar 31/1924, f. 7—9.

[149] Idem, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Satu Mare, dosar 61, f. 126—128.

[150] Detalii în idem, fond Oficiul Central pentru Valorificarea Grîului, dosar 14/1937, p. 68 din inventar; dosar 10/1935, f. 38.

[151] Idem, fond Comitet Agrar, judeţul Timiş-Torontal, dosar 60/1923, f. 9.

[152] Idem, fond Oficiul Central pentru Valorificarea Grîului, dosar 9/1936—1937, p. 67 din inventar.

[153] Idem, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Făgăraş, dosar 202, f. 29—55.

[154] Idem, fond Oficiul Central pentru Valorificarea Grîului, dosar 14/1937, p. 68 din inventar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fabricile de spirt din Bucovina şi din Transilvania, în totalitatea lor, şi marea majoritate a celor din restul ţării aparţineau marilor proprietari, fiind, de regulă, situate chiar pe moşiile ce le furnizau materiile prime [155]. În Bucovina funcţionau 43 distilerii de spirt din cartofi, cele mai multe dintre ele fiind creaţii antebelice. Cum suprafeţele moşiilor ce aprovizionaseră aceste întreprinderi cu materii prime se diminuaseră prin expropriere, după reformă moşierii au recurs la o cultură sistematică, tot mai intensivă, practicînd rotaţia culturilor, creşterea vitelor pentru piaţă şi pentru producerea gunoiului necesar îngrăşării pămîntului, asigurînd pe această cale sporuri substanţiale de producţie [156].

Un proces similar se întîlneşte şi pe o bună parte din moşiile care asigurau materiile prime pentru fabricile de ulei, de zahăr, de bere sau de amidon ale marilor proprietari. Asemenea fabrici erau plasate, ca şi cele de spirt, în marea lor majoritate, pe moşii [157]. Unii moşieri nu s-au limitat la prelucrarea materiilor prime de pe propriile pămînturi, ci au industrializat şi o parte din acelea ce prisoseau ţăranilor. Aşa de pildă, Emma şi Ghideon Krismanic construiseră, în 1928, la Stupca, judeţul Suceava, o fabrică de amidon, care folosea atît cartofii cultivaţi pe moşia lor, cît şi producţia ţărănească din comunele Stupca, Ilişeşti, Drăgoeşti, Vorniceni, Zăhăreşti şi Breasca [158].

Marii proprietari rămaseseră după reforma agrară în stăpînirea a întinse suprafeţe de pădure, unii dintre ei continuînd să posede adevărate domenii forestiere de mii sau chiar de zeci de mii de hectare [159] ce asigurau deopotrivă cantităţi masive de lemn brut şi, mai cu seamă, semiprelucart în întreprinderile proprii pentru piaţa internă şi pentru export. În 1927, în România funcţionau 515 fabrici de cherestea cu 1 508 gatere [160]. Dintre acestea, o bună parte aparţineau marilor proprietari funciari rurali, mai importante fiind fabricile de cherestea Vasilatul, din Brezoi, judeţul Vîlcea, a lui D. C. Alimăneştianu [161], a Domeniului Gudeamesterhaza, din Lunca Bradului, judeţul Mureş, al cărui proprietar, absenteistul Zoltán Banffy, deţinea păduri în comunele Lunca Bradului, Răstoliţa, Stînceni, Filea şi Topliţa [162], cea a Întreprinderii Emil Costinescu, din Sinaia, a văduvei lui Pop Simion, din Vişeul de Sus, judeţul Maramureş, cea din Dărmăneşti, judeţul Bacău, a lui E. G. Ştirbey [163] etc.

Unele exploatări moşiereşti posedau fabrici diverse pe pămînturile lor. Aşa de pildă, Întreprinderile Industriale Buftea, aparţinînd lui Barbu Ştirbey, erau compuse dintr-o fabrică de conserve, una de vată, ce utiliza bumbac din producţia indigenă, a cărei cultură o încurajase în mod special [164], o moară sistematică, deosebit de faptul că el deţinea pe moşia Ştirbei, judeţul Romanaţi, o altă întreprindere de industrie ceramică [165]. În 1924, Ugron Ákos, din Odorhei, care stăpînea o moşie de 500 iugăre, avea pe ea o fabrică de spirt contingentat, o fabrică de ţiglă şi una de cărămizi [166]. Hugo Prohaska, pe lîngă marile mori

---

[155] Idem, fond Comitet Agrar, judeţul Odorhei, dosar 47/1923, f. 18; fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosarele 3 852, f. 4, 15—25; 3 855, f. 1; Arh. St. Zalău, fond Consiliratul agricol al judeţului Sălaj, doc. 16/1940; Arh. St. Constanţa, fond Banca Românească, sucursala Constanţa, dosar 258/1941, f. 13.

[156] Ion Scutaru, *Aspecte din agricultura Bucovinei*, în „Viaţa agricolă", XX, 1929, 9—10, p. 338—339; Nic. D. Cornăţeanu, *Sistemul de cultură în Transilvania*, în „Viaţa agricolă", XX, 1929, 9—10, p. 279; Arh. St. Bucureşti, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosar 258/1922—1944, f. 67.

[157] Idem, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Fălticeni, dosar 106, f. 14—15; Arh. St. Constanţa, fond Banca Românească, sucursala Constanţa, dosar 258/1941, f. 13.

[158] Arh. St. Bucureşti, fond Casa Rurală, dosar 171.

[159] Vezi D. Şandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, p. 251.

[160] C. Evelpidi, *op. cit.*, p. 282—283.

[161] Arh. St. Slatina, fond Banca Uniunii, dosar 1/1908—1925, f. 80.

[162] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Mureş, dosar 12, f. 152—153.

[163] Ministerul Industriei şi Comerţului, *op. cit.*, p. 150—175; Arh. St. Constanţa, fond Banca Românească, sucursala Constanţa, dosar 8/1934, f. 35.

[164] În România, industria textilă utiliza 1,5% din materiile prime, adică bumbac, din producţia proprie (cf. C. Evelpidi, *op. cit.*, p. 277—278).

[165] Ministerul Industriei şi Comerţului, *op. cit.*, p. 106, 263, 306 şi 320; Arh. St. Bucureşti, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosar 160/1943, f. 104—110.

[166] Idem, fond Comitet Agrar, judeţul Odorhei, dosar 47/1923, f. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sistematice, mai avea pe domeniile sale din judeţul Timiş-Torontal şi o fabrică de cărămidă [167].

Chiar marii industriaşi şi bancheri din perioada interbelică au menţinut în stăpînire moşii înzestrate cu întreprinderi pe ele. Cunoscutul bancher Z. N. Crissoveloni, de pildă, poseda moşia Storeşti-Vlădeni, comuna Frumuşica, judeţul Botoşani, avînd, în 1923, pe ea 77 de vite cornute şi 700 de oi. Deosebit de această moşie, el mai stăpînea, tot în judeţul Botoşani, o suprafaţă de circa 3 000 ha pădure [168], iar la Ghidigeni, judeţul Tutova, o altă moşie, împreună cu fabrica de spirt [169]. Bancherul Aristide Blank era coproprietar al moşiilor Horezu-Poenari, comuna Greceşti, judeţul Dolj, şi Perşinari, judeţul Dîmboviţa, cu inventar modern, crescătorii de vite şi întreprinderi de prelucrare a produselor agricole [170]. La 27 decembrie 1922, Blank, împreună cu celălalt proprietar, Aurel Braier, a cumpărat de la stat 7,07 ha şi locuinţele cu anexele lor de pe acel teren, aflate atunci în stare de paragină, pe care le-a reparat şi dezvoltat în anii următori, folosindu-le în vederea exploatării moşiei şi pe care au construit, cu utilaje aduse de la Budapesta, o fabrică de ţiglă, iar moara ţărănească achiziţionată a transformat-o în moară sistematică, cu clădire de zid cu două etaje, patru perechi de pietre, motor de 60 H.P., investind circa un milion de lei în aceste instalaţii. Prin intrarea în funcţiune a morii s-a făcut o puternică concurenţă celeilalte mori locale, încît proprietarul ei a fost nevoit să o închidă [171].

Dintre marii proprietari se distinge o categorie deţinătoare a însemnate capitaluri în sectorul bancar şi în diverse ramuri industriale, dintre care unele nu aveau legături cu agricultura. Membrii familiei Alimăneştianu, cu numeroase moşii în Dobrogea, Muntenia şi Oltenia, înregimentaţi în Partidul Naţional Liberal, erau angajaţi în multe din întreprinderile aflate în sfera de influenţă economică a membrilor acestui partid. Astfel, în 1929, Virgil Alimăneştianu era acţionar la Cîmpurile Petrolifere Băicoi (vicepreşedinte), Creditul Minier, Duplex (vicepreşedinte), Petrol-Foraj, Petrolul Românesc, Petrol Govora, Aurrum, Pyrit, Banca Minelor, Combustibilul, Creditul Carbonifer, Lignitul, Petroşani, Ancora Română, Tîrgu-Jiu-Baia de Aramă, Siemens-Schukert, Societatea Pădurea Muncelului, Creditul Orientului, Tăbăcăria Muncelului, Banca Uniunii Agricole, Comerciale şi Industriale [172], Banca Industriaşilor şi Meseriaşilor din judeţul Olt, Plăişorul. Al. Alimăneştianu poseda acţiuni la Lignitul, Pădurea Muncelului, Independenţa, Banca Comerţului, Banca Olteniei, Banca Viticolă a României, Banca de Credit a Agricultorilor. I. I. Niculescu-Dorobanţu, cumnatul lui Ionel Brătianu, pe lîngă funcţia de preşedinte la Banca Sindicatului Agricol Ilfov, poseda acţiuni la Banca de Credit a Agricultorilor (Ilfov), Banca Olteniţa, Banca Săteanul Român, la Industriile Miniere din Banat şi la Industria Lemnului. Barbu Ştirbey era membru în consiliul de administraţie la circa 20 de întreprinderi industriale reprezentative, între care amintim: Reşiţa, Titan-Nadrag-Călan, Astra-Arad, Steaua Română, Azuga (postav), Societatea Franco-Română de material de drum de fier, Energia, Steaua Electrică, Bucovina forestieră, Azuga (bere), Societatea pentru exploatarea de păduri, Societatea Industria Textilă şi altele [173].

---

[167] Arh. St. Timişoara, fond Banca Generală de Credit Ungar, Budapesta, sucursala Timişoara, dosarele 18/1927; 19/1927.

[168] Arh. St. Bucureşti, fond Comitet Agrar, judeţul Botoşani, dosar 31/1923—1930, f. 1—4 şi 42.

[169] Arh. St. Constanţa, fond Banca Românească, sucursala Constanţa, dosar 258/1941, f. 13.

[170] Arh. St. Bucureşti, fond Comitet Agrar, judeţul Dolj, dosar 7/1924, f. 8—9; judeţul Dîmboviţa, dosarele 91/1922, f. 95—96; 26/1924, f. 1—18.

[171] Idem, fond Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, Direcţia Bunuri, dosar 37/1924—1936, f. 29 şi urm.

[172] Banca deţinea Societatea de reparat maşini agricole şi industriale „Unirea", dar, după criză, majoritatea acţiunilor ei au fost concentrate în mîinile unui grup de patru acţionari, în frunte cu V. Alimăneştianu (Arh. St. Slatina, fond Banca Uniunii Agricole, Comerciale şi Industriale, dosarele 1/1937; 3/1937—1942).

[173] Acţiuni similare aveau şi D. Alimăneştianu, Pia Alimăneştianu şi alţii (detalii în Ministerul Industriei şi Comerţului, *op. cit.*, p. 106, 263, 306, 320; „Opoziţia", II, 1928, p. 12—13; V. Axenciuc, *Studiu cu privire la întărirea dominaţiei capitalului financiar în România*, în *Studii privind istoria economică a României*, vol. I, p. 211; Arh. St. Constanţa, fond Banca Românească, sucursala Constanţa, dosar 469/1943—1944, f. 26—29).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Poziţii similare ocupau şi alţi moşieri, în special din categoria acelora ce practicau o agricultură intensivă, fără deosebire de orientarea lor politică. Ion Cămărăşescu, posesorul Domeniului Dîlga, judeţul Ialomiţa, deţinea acţiuni la Societatea Petrol-Block, Societatea Petrolul, Societatea Petrol Sondajul, Fabrica de sticlă Brazi, Societatea Cultura Naţională, Laura, Societatea de comision ceho-română, Banca Agrară (Timişoara), Banca Caliacra, Banca Comercială Italiană şi Română, Banca de Credit Dunărean, Banca de devize şi lombard, Banca de Comerţ şi Credit din Praga, Banca Urbană (Bucureşti), Societatea S.N.I.C. [174], Nestor Cincu poseda, pe lîngă proprietăţile funciare şi capital la instituţiile de credit specializat, o fabrică textilă în Bucureşti, cu un capital investit, în 1925, de 241 000 lei-aur [175], prinţul G. V. Bibescu, proprietarul moşiilor Galicea Mare, judeţul Dolj, şi Chitila-Mogoşoaia-Zalhanaua, judeţul Ilfov, şi asociat la Creditul Rural, era proprietarul întreprinderilor G. V. Bibescu, din Comarnic, judeţul Prahova, cu o fabrică de cherestea, una de butoaie şi una de ciment [176].

În Bucovina, unde multe din marile proprietăţi se constituiseră înainte de primul război mondial prin acapararea pămînturilor ţărăneşti de către comercianţi şi cămătari, aceşti moşieri de origine relativ recentă continuau şi după Unire să exercite vechile îndeletniciri de negustori angrosişti şi de băcănie, de industriaşi, bancheri şi cămătari, dominînd în totalitate relaţiile economice din satele în care deţineau moşiile şi din împrejurimi [177].

În preajma şi în anii celui de-al doilea război mondial se constată o participare tot mai intensă la întreprinderile industriale a unor mari proprietari care deţineau funcţii importante în instituţiile de stat sau private în acea vreme. Astfel, în primăvara anului 1941, generalul C. Ştefănescu-Amza garanta un credit de 800 000 lei obţinut de la Banca Ilfov cu 355 acţiuni deţinute la Mica, 850 acţiuni Creditul Minier şi 2 370 acţiuni Reşiţa [178]; Aurel Pană Jr., proprietarul fermei Jegălia şi a moşiei Frăţileşti, judeţul Ialomiţa, garanta, în 1942, creditul de 1 500 000 lei de la aceeaşi bancă prin acţiunile deţinute la Concordia de Petrol, Steaua Română, Creditul Minier, Industria Românească de Petrol, Telefoane, Societatea Tramvaielor Bucureşti, Petrol-Block şi Redevenţa [179]. În fine, în primăvara lui 1944, Mihai Omorolu, agricultor şi viticultor din Bucureşti, posesor al moşiilor Vlădeşti, Păuşeşti-Măglaşi şi Rădulești, judeţul Vîlcea, şi Cegani, judeţul Ialomiţa, deţinea 1 829 acţiuni la Banca Românească, Creditul Industrial, Creditul Funciar Rural, Semănătoare, Societatea Orezul şi la alte întreprinderi [180].

---

[174] „Opoziţia", II, 1929, 21, p. 12; A. D. Carabella, *O zi la Dîlga. Proprietatea familiei Cămărăşescu*, în „Pagini agrare şi sociale", XV, 1938, 7—8, p. 261—262.

[175] Ministerul Industriei şi Comerţului, *op. cit.*, p. 110.

[176] *Ibidem*, p. 140, 158 şi 271; Arh. St. Bucureşti, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosarele 3 134, f. 1; 3 238, f. 1—3. Vezi participaţiile lui A. Nasta (idem, fond Banca Agronomilor, registrul 33/1924—1930, f. 8—9), Al. Em. Lahovari (idem, fond Casa Rurală, dosar 156, f. 3; fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3 383, f. 1; fond Banca Ilfov, registrul 7/1931—1946, f. 88—89), Anghel Capră (idem, fond Casa Rurală, dosar 66), Ladislau Bartoş, cu moşii la Călatea şi Fasca, judeţul Bihor (Arh. St. Oradea, fond Banca Agrară Oradea, dosar 121/1934—1945, f. 307), Ionel Mocsony (Arh. St. Constanţa, fond Banca Românească, sucursala Constanţa, dosar 81/1934, f. 69), Ioniţă Marincu, proprietarul unor moşii din judeţele Dolj, Olt şi Romanaţi (Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, dosarele 138, f. 8 şi 83; 307, f. 97; fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3 854, f. 1—8), C. Argetoianu („Opoziţia", II, 8, p. 12—13) şi alţii (Joseph S. Roucek, *Balkan Politics, International Relations in no Man's Land*, Westport, 1971, p. 246).

[177] Vezi Arh. St. Bucureşti, fond Comitet agrar, judeţul Rădăuţi, dosarele 1/1923, f. 3—4; 3/1922, f. 4; judeţul Storojineţ, dosar 3/1932, f. 4.

[178] Idem, fond Banca Ilfov, registrul 7/1931—1946, f. 88—89. Un inginer, V. Vernescu, cu moşia la Hamangia, judeţul Constanţa, avea depuse titluri de rentă de împroprietărire la sucursala din Constanţa a Băncii Româneşti şi acţiuni la Creditul Minier, I.R.D.P., Creditul pentru Întreprinderi Electrice Constanţa (Arh. St. Constanţa, fond Banca Românească, sucursala Constanţa, dosar 469/1943—1944, f. 10). Vezi şi acţiunile lui G. U. Negroponte, cu moşii în judeţul Tecuci (Arh. St. Bucureşti, fond Banca Ilfov, registrul 7/1931—1946, f. 32; fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 24/1932, f. 4).

[179] Idem, fond Banca Ilfov, registrul 7/1931—1946, f. 104; Arh. St. Călăraşi, fond Camera agricolă a judeţului Ialomiţa, dosar 42/1931.

[180] Arh. St. Bucureşti, fond Creditul Naţional Agricol, registrul 115/1943—1944, f. 93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Stabilirea intereselor primare ale persoanelor posesoare de moşii şi, totodată, deţinătoare de acţiuni la întreprinderile industriale ori bancare rămîne, pentru cele mai multe cazuri, o dificultate. Faptul că o bună parte dintre moşieri se intitulau, atunci cînd îşi definesau profesiunea, mari proprietari şi industriaşi [181] denotă împletirea indisolubilă a celor două ocupaţii. Uneori însă, chiar unii dintre marii industriaşi şi bancheri aveau interese prioritare în agricultură. Este interesant de observat că însuşi C. I. C. Brătianu se declara proprietar de pămînt [182] şi nu bancher ori industriaş.

Nu rareori însă, la bunurile deţinute de moşieri în sectorul agricol şi industrial se adăugau venituri realizate din diferite funcţii îndeplinite de către aceştia. Teodor Roxin, din Oradea, de pildă, deţinea o moşie de 588 iugăre în comuna Şimian, judeţul Sălaj, socotită, în 1932, la valoarea de 5 000 000 lei, o fabrică de spirt, de 2 000 000 lei, inventar pe moşie de 500 000 lei, o casă la Oradea, de 500 000 lei, creanţe din vînzări de pămînt şi din biroul de avocatură de 2 000 000 lei. După calculele fiscului, în acel an, moşia dăduse un venit anual de 100 000 lei, fabrica de 60 000 lei, iar biroul avocaţial de 120 000 lei [183]. Dar moşierii erau, în acelaşi timp, şi deţinătorii multora din posturile cheie ale instituţiilor administraţiei centrale şi locale de stat şi ale tuturor organismelor care aveau legături directe ori indirecte cu agricultura. La oricare dintre instituţiile de stat sau private din perioada interbelică s-ar întreprinde cercetarea apartenenţei sociale a conducătorilor lor vor fi găsiţi numeroşi moşieri sau, altfel spus, mulţi funcţionari superiori posedau mari proprietăţi funciare rurale [184].

Moşierii deţineau funcţiile de conducere în principalele instituţii bancare şi în marile citadele financiare chiar şi atunci cînd acestea erau constituite cu capitalul statului sau cu capital internaţional. Aşa de pildă, la Creditul Agricol Ipotecar al României, înfiinţat în 1931 cu capital străin în cea mai mare parte, consiliul era format din I. Cămărăşescu, fost preşedinte al Uniunii Camerelor de Agricultură, Grigore P. Carp, preşedintele Grupului de Nord al fabricilor de zahăr şi director al Băncii de Credit Român, C. Sescioreanu, Fritz Connert, preşedintele Reuniunii agricolă săseşti, din Sibiu, şi membru al consiliului Uniunii Camerelor de Agricultură, şi alţii, toţi deţinători ai unor mari proprietăţi [185]. La Institutul Naţional de Credit Agricol, creat la 1 aprilie 1937 cu participaţia statului şi a unor organizaţii bancare româneşti, întîlnim pe G. Cipăianu, care ocupa funcţia de preşedinte, Al. Alimăneştianu şi Virgil Potîrcă, vicepreşedinţi, Mircea Costinescu, membru în consiliul Uniunii Camerelor de Agricultură, preşedinte la Sindicatul cultivatorilor de sfeclă de zahăr şi proprietarul unor moşii în judeţul Bacău, Take Slăvescu, moşier şi preşedintele Sindicatului agricol Teleorman [186] şi alţii.

În perioada interbelică, socotită din momentul Unirii pînă la 23 august 1944, în funcţia de ministru al agriculturii şi domeniilor s-au perindat 23 de persoane, dintre care numai despre două nu posedăm informaţii că nu ar fi deţinut moşii, o bună parte dintre ceilalţi fiind posesori ai mai multor proprietăţi, precum Const. Garoflid, C. Argetoianu, N. Mareş şi alţii [187]. Observaţii similare se pot degaja şi din analiza stării sociale a persoanelor ce au ocupat funcţia de subsecretar de stat la agricultură şi chiar pentru titularii altor ministere.

---

[181] Detalii în idem, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosarele 4 243, f. 7; 4 606, f. 1.

[182] Arh. St. Slatina, fond Banca Uniunii, dosar 3/1914, f. 211 şi urm.

[183] Arh. St. Oradea, fond Casa de Păstrare a judeţului Bihor, dosar 90/1932—1933, f. 44—45.

[184] Notăm pe Gh. V. Buzdugan, preşedintele Curţii de Casaţie şi Justiţie şi membru al Regenţei, proprietarul moşiilor Călugăriţa, comuna Bîra, şi Nisipoteşti-Zapodia, judeţul Roman (Arh. St. Bucureşti, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosarele 3 361, f. 1; 3 364, f. 1), Constantin Diamandy, ministru plenipotenţiar şi proprietarul moşiei Roşieşti, judeţul Fălciu (idem, dosar 4 621, f. 13—15). Alte cazuri în idem, dosarele 3 027, f. 7—14; 3 030, f. 7—9; Iordache Truia, *Rolul educativ şi economic al marei proprietăţi*, în „Pagini agrare şi sociale", XVII, 1940, 4, p. 130.

[185] Arh. St. Bucureşti, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosar 82/1939, f. 103, 217—219.

[186] *Ibidem*, f. 140 şi 216; dosar 341/1921—1944, f. 39; fond Creditul Naţional Agricol, registrul 1/1937—1948, f. 1, 8, 37 şi urm.

[187] Aşa de pildă, Nicolae Mareş, fost ministru la agricultură în perioada dictaturii antonesciene, avea moşiile Găgeni de Jos, comuna Găgeni-Vintileanca, judeţul Buzău, şi Brateşul, din Făurei, judeţul Brăila (idem, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3 248, f. 1; fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosar 109/1941,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Astfel, reforma agrară din 1921 şi-a manifestat influenţa nu numai asupra ameliorării standardului de trai al ţăranilor împroprietăriţi, ci şi asupra economiei naţionale. Moşierii au acumulat prin expropriere mari capitaluri care au fost investite de către o bună parte din ei atît în agricultură, cît şi în industrie şi, în special, în instituţiile de credit. Aceştia din urmă, fără a se rupe de agricultură, pe care au continuat să o practice cu mijloace mecanice şi după metode intensive, au împletit tot mai strîns interesele lor agrare cu cele industriale, ajungîndu-se în unele cazuri la o adevărată îmburghezire a moşierilor.

LA RÉFORME AGRAIRE DE 1921 ET L'ACCUMULATION DES CAPITAUX DE LA CLASSE DES GRANDS PROPRIÉTAIRES FONCIERS

RÉSUMÉ

Par l'applicaton des dispositions légales de la réforme agraire de 1921, 5 804 838 ha de terrains, appartenant à 18 262 propriétaires, furent expropriés, ces terrains representant des prés, des pâturages, des bois, des vignes et des terrains incultivables. En échange de leur terrains expropriés, les grands propriétaires devinrent les possesseurs d'importants capitaux en numéraire ou en titres de rente. Les titres de rente servirent, en grande partie, à la converture des débits des grands propriétaires envers les institutions bancaires, principalement envere le Crédit foncier rural. Une autre partie, alloués aux absentéistes ou aux citoyens étrangers qui détenaient des propriétés foncières sur le territoire de la Roumanie, fut, presque sans exception, tirée, du pays par ses bénéficiaires, sous forme de capital. Le reste de l'argent dû aux grands propriétaires fut encaissée par les propriétaires expropriés, ce qui constituait une importante source d'accumulation de capitaux pour cette classe sociale.

Les capitaux obtenus par les grands propriétaires servirent au développement capitaliste des propres exploitations, concrétisé dans la modernisation permanente de l'inventaire agricole, dans la création sur les propriétés foncières ou dans les centres urbains situés aux environs, de certaines entreprises profilées sur la mise en oeuvre des produits agricoles et sourtout dans l'investissement sous forme d'actions au capital social de certaines fabriques qui n'étaient pas liées á l'agriculture et aux sociétés de crédit. Au fur et à mesure que les grands propriétaires encaissèrent de la part de l'état les rente d'expropriation, certains d'entre eux la placèrent sous forme de capital social ou depôt d'argent en banque pour le fructifier. Ce processue fut déterminé par la rentabilité élevée garantie, surtout pendant la première décennie d'après guerre, par les institutions de crédit, processus influencé jusqu'à un certain point, par la necessité de l'augmentation des fonds d'exploitation des agriculteurs. Les grands propriétaires accumulaient en leurs mains la majorité des actions et des fonctions importantes dans la plupart des banques agraires et les sociétes bancaires de crédit commercial.

Après l'Union, la participation des grands propriétaires aux institutions de crédit fut réalisée également sur une voie indirecte, par les souscriptions de capital effectuées par leurs associations professionnelles ou les sociétés de crédit des grands banques commerciales avec lesquelles elles collaboraient. Parallèlement on assiste à une collaboration des banques de divers profils, mais surtout des banques agricoles avec la participation des grands propriétaires, à la constitution de nouvelles entreprises ou sociétés agricoles.

Les grands propriétaires dirigèrent ensuite une partie appréciable de leurs capitaux disponible vers les industries liées directement à la mise en oeuvre des produits agricoles. On constate la participation la plus large dans les branches de l'industrie alimentaire et dans l'exploitation du bois, ou les grands propriàtaires détenaient d'ailleurs d'importantes positions avant même l'Union. Les grands propriétaires devinrent les principaux propriétaires des grands moulins systématiques qui moulaient le blé, autant pour le marché interne qu'aussi bien pour l'exportation. C'est à eux qu'appartenait également la plupart des fabriques d'alcool et d'huile et la majorité des fabriques de sucre, de bière et d'autres produits alimentaires.

Parmi les grands propriétaires fonciers ruraux on distingue une catégorie possédant d'importants capitaux dans le secteur bancaire et en diverses branches industrielles, certaines d'entre elles n'ayant aucun rapport à l'agriculture. Ces positions étaient occupées en premier lieu par les grands propriétaires enregimentés dans le parti National Libéral, cela n'empêchant pas de recontrer des situations similaires chez les grands propriétaires enregimentés en d'autres

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

partis politiques. Le processus de pénétrations des grands propriétaires dans les secteurs industriels n'ayant pas des rapports avec l'agriculture, s'intensifia autor et durant la deuxième guerre mondiale.

La détermination des intérêts primaires des personnes possédant des domaines et, en meme temps, détenant des actions aux entreprises industrielles ou bancaires reste, pour la plupart des cas, une difficulté. Le fait qu'une grande partie des propriétaires fonciere s'intitulaient, alors qu'ils précisaient leur profession, grands propriétaires et industriels, indique l'enchevetrement indissoluble des deux professions. Parfois pourant, certains des grands industriels et banquiers avaient des intèrêts prioritaires dans l'agriculture, bien que ceux-ci ne fussent pas connus par le moyen de la littérature de l'époque, comme grands propriétaires de domains aussi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ASPECTE ALE SOLIDARITĂȚII MIȘCĂRII SINDICALE FRANCEZE CU SINDICATELE UNITARE DIN ROMÂNIA (1925—1927)

DE

GH. I. FLORESCU

În drumul către afirmarea lor firească și ireversibilă, cele mai largi mase de oameni ai muncii din România au considerat sindicatele drept una dintre organizațiile în stare să conducă lupta pentru salvgardarea intereselor lor majore și pentru apărarea drepturilor și a libertăților politice și profesionale dobîndite de-a lungul anilor [1]. Constituirea, în octombrie 1923, a Sindicatelor unitare a marcat un moment de referință în acțiunea de clarificare a rolului și a locului sindicatelor în cadrul mișcării muncitorești din țara noastră. Noul organism urma să formuleze revendicările unor largi categorii de oameni ai muncii și să conducă diferite acțiuni care vizau cîștigarea drepturilor economice și politice ale clasei muncitoare, păstrîndu-și independența față de partidele politice și forurile sindicale internaționale. Grupînd în jurul ei cea mai mare parte a muncitorilor organizați, această tribună de luptă a celor mulți polariza aspirațiile a numeroase categorii sociale, fapt care a determinat ca una dintre preocupările sale permanente să o reprezinte refacerea mișcării sindicale [2]. Imediat după constituirea lor, Sindicatele unitare au exprimat interesele muncitorimii în cele mai diverse împrejurări, militînd în permanență pentru punerea în practică a tuturor deziderateloor acestora, situîndu-se, cum se preciza dealtfel, „în fruntea proletariatului din România, călite și cu arme ascuțite de luptă" [3]. Asumîndu-și asemenea înalte responsabilități, Sindicatele unitare s-au străduit ca muncitorimea din România să fie informată asupra problemelor mișcării muncitorești internaționale și a evoluției acesteia în diverse țări europene, precum Franța, Anglia, Germania, Italia ș.a. [4].

Dar, așa cum era și de așteptat, creșterea influenței Sindicatelor unitare și lărgirea permanentă a rîndurilor lor au făcut ca de la începutul anului 1924 încă, autoritățile guvernamentale să le supravegheze îndeaproape activitatea și să împiedice unificarea mișcării sindicale în jurul programului avansat de acestea [5]. Dealtfel, refacerea unității sindicale era o problemă cu care se confrunta mișcarea muncitorească din multe țări ale Europei. În aceste circumstanțe s-a ajuns la manifestarea, sub diverse forme, a solidarității mișcării sindicale europene. Consiliul General al Sindicatelor Unitare din România hotăra, bunăoară, în ianuarie 1924, să acorde sprijin mișcării muncitorești din Bulgaria și Germania [6]. Totodată, așa cum se preciza într-un raport al conducerii Sindicatelor unitare, „s-au întreținut legături de corespondență cu mișcarea sindicală din Franța, Cehoslovacia, Bulgaria, Serbia și Austria" [7]. Organismele internaționale ale mișcării sindicale erau informate, la rîndul

---

[1] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 12 și mapa 180; *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921 — august 1924)*, București, 1970, p. 561—564.

[2] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 180; vezi și Nicolae G. Munteanu, *Sindicatele din România între anii 1922—1923*, în *Mișcarea sindicală din România*, vol. I, București, 1981, p. 339; M. C. Stănescu, *Mișcarea muncitorească din România în anii 1921—1924*, București, 1971, p. 231—233; N. Nicolaescu, *Crearea sindicatelor unitare și locul lor în mișcarea muncitorească revoluționară din România în anii 1923—1929*, în „Studii", nr. 6, 1973, p. 1240.

[3] *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene. 1918—1944*, Arad, 1972, p. 130; Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 16, f. 6.

[4] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 3, f. 1—2; mapa 36, f. 3.

[5] Idem, mapa 36, f. 3; „Facla" din 14. IX. 1925.

[6] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 17, f. 1—2; mapa 240 și 180.

[7] Idem, mapa 180 și 240.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor, despre activitatea Sindicatelor unitare din România și dificultățile pe care le suporta mișcarea muncitorească din această țară [8]. Așa cum era și firesc, opinia publică din diverse state europene s-a arătat interesată și dispusă să sprijine mișcarea muncitorească din România [9].

In primăvara anului 1925, atunci cînd condițiile existente în țară au făcut ca muncitorii „să se îndrepte [...] cu mai multă vigoare și hotărîre către organizațiile sindicale" [10], C.G.S.U. adresa o scrisoare Conferinței Internaționale a Muncii de la Geneva, în care arăta că delegatul numit de guvernul de la București nu reprezenta interesele tuturor muncitorilor, iar declarațiile „democratice" făcute de diferiți purtători de cuvînt ai României nu reflectau realitățile caracteristice acestei țări [11]. Luînd în discuție situația Sindicatelor unitare, în iulie 1925, C.G.S.U. hotăra participarea la alegerile comunale, preconizînd în același timp crearea unui sistem de relații cu diferite țări, în vederea activizării solidarității mișcării sindicale internaționale [12]. Măsurile adoptate în acest sens nu vor rămîne fără rezultate. Astfel, în toamna anului 1925, mișcarea europeană sindicală își va afirma solidaritatea cu Sindicatele unitare, după ce guvernul arestase, la sfîrșitul lunii august, pe unii dintre membrii C.G.S.U. [13]. Odată devenită publică, această decizie a oficialităților române „a provocat o profundă indignare printre muncitorii din străinătate". Declarîndu-se împotriva unei asemenea măsuri arbitrare, uniunile sindicale din Austria, Grupul sindicalist unitar din Belgia, Federația funcționarilor din Bruxelles, Fracțiunea metalurgică din Polonia, precum și diferite organizații profesionale din Germania, Anglia, Cehoslovacia etc., au reacționat, organizînd manifestații de solidaritate, încheiate, așa cum se sublinia dealtfel, „prin votarea moțiunilor și trimiterea telegramelor de protestare către primul ministru român" [14].

In cele ce urmează, ne propunem să abordăm unele aspecte ale solidarității mișcării sindicale din Franța cu Sindicatele unitare din România, apelînd, în acest sens, la informația oferită de presa vremii, de dezbaterile parlamentare și mai ales de documentele arhivistice, multe neutilizate încă și rămase deci în afara circuitului științific. Dincolo de acest fapt, opțiunea noastră este determinată și de faptul că proletariatul din această țară și unele personalități ale spiritualității franceze, care se numărau printre diriguitorii mișcării muncitorești internaționale, au acordat o atenție deosebită Sindicatelor unitare din România, sprijinindu-le activitatea și intervenind pe lîngă guvernul român ori de cîte ori existența acestora era amenințată.

Intre Sindicatele unitare și diferite organizații sindicale din Franța fuseseră stabilite, încă din cursul anului 1924, diverse contracte care nu au depășit stadiul unei corespondențe de informare reciprocă [15]. Odată cu apariția la 15 ianuarie 1925, la Paris, a ziarului „România muncitoare" [16], raporturile au devenit altele, ajungîndu-se la manifestarea unor forme concrete de solidaritate. Așa s-a întîmplat în toamna anului 1925, atunci cînd opinia publică din Franța s-a ridicat cu hotărîre împotriva unui act care contravenea dreptului de organizare sindicală. Condamnînd arestarea fruntașilor Sindicatelor unitare, Federația unitară textilă din Franța se adresa, în numele celor pe care-i reprezenta, oficialităților române, declarînd că „protestăm cu energie contra arestării Consiliului sindical unitar român. Muncitorii francezi, se preciza apoi, sunt solidari cu tovarășii lor români închiși și cer eliberarea lor imediată" [17]. Un protest asemănător era adresat și de Confederația Generală Unitară a Muncii (C.G.T.U.), organism ce îndruma activitatea unui mare număr de sindicate unitare, care activau în diverse departamente ale Franței. Atrăgîndu-se atenția asupra consecințelor

---

[8] Idem, mapa 28 și 787.

[9] Cf. Olimpiu Matichescu, *Solidaritatea mișcării muncitorești internaționale cu lupta revoluționară a clasei muncitoare din România (1918—1926)*, în *RdI*, nr. 3, 1976, p. 337—338.

[10] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 50.

[11] Idem, mapa 48, f. 2.

[12] Idem, mapa 51, f. 15—16, 27.

[13] *Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1923—1928*, vol. II, București, 1953, p. 360—361 ; N. Petreanu, *Sindicatele Unitare și rolul lor în lupta P.C.R. pentru apărarea intereselor celor ce muncesc și refacerea unității mișcării sindicale*, în „Anale", nr. 3, 1963, p. 86.

[14] „Facla" din 21. IX. 1925 ; vezi și nr. din 26 și 27. IX. 1925 ; N. Petreanu, *op. cit.*, p. 86.

[15] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 240.

[16] Cf. M. C. Stănescu, *„România muncitoare", organ al muncitorilor români de la Paris (1925—1928)*, în „Anale", nr. 5, 1959, p. 53—61.

[17] „Facla" din 21. IX. 1925.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

grave ale unor practici nejustificate, în protestul C.G.T.U. se preciza că „o asemenea măsură constituie o violare flagrantă a dreptului sindical și un atentat contra clasei muncitoare". În încheiere se arăta că „Sindicatele unitare din Franța sunt solidare cu sindicatele unitare din România" [18]. În aceiași termeni protesta și Federația unitară a metalurgiștilor din Franța, care remarca anacronismul unor măsuri ce contraveneau progresului general al țării. Cei arestați au fost puși în cele din urmă în libertate, ca urmare a numeroaselor manifestații muncitorești organizate în țară, cărora li s-au adăugat și protestele formulate de diferite organizații sindicale din străinătate [19].

Treptat, solidaritatea mișcării internaționale sindicale cu lupta Sindicatelor unitare din România a căpătat noi dimensiuni și forme de manifestare. Această stare de fapt a fost influențată, într-o mare măsură, și de raporturile intervenite între mișcarea sindicală franceză și organizațiile sindicale unitare din țara noastră. La un moment dat, unele organizații sindicale și diferite personalități marcante ale vieții publice franceze au început să se intereseze în mod deosebit de viața politică din România și de regimul în care își desfășura activitatea mișcarea sindicală. În noiembrie 1925, de pildă, Henri Barbusse, fruntaș al mișcării muncitorești internaționale, sosea la București, odată cu Leon Vernochet, secretarul Internaționalei Sindicale Unitare a profesorilor, și Paule Lamy, avocată din Bruxelles, pentru a cunoaște starea de spirit caracteristică unei țări cu un regim social-politic democrat. Încă de la sosirea în țară, președintele „Asociației republicane a foștilor combatanți", fondator și îndrumător al grupului „Clarté", declara că acea vizită o făcea „în numele unui însemnat grup de intelectuali cu renume care au semnat un cunoscut protest împotriva injustițiilor semnalate ca petrecute în România". La rîndul ei, delegația Sindicatelor unitare care l-au întîmpinat, salutîndu-l în numele oamenilor muncii români, l-a informat „despre toate actele de arbitrar și teroare îndreptate împotriva diferitelor organizații muncitorești" [20]. După vizita protocolară făcută reprezentanților guvernului și ai partidelor politice opoziționiste, autorul *Focului* a asistat la desfășurarea unor procese politice intentate diferiților fruntași ai mișcării muncitorești din România. Apoi, a vizitat sediul Sindicatelor unitare din București. Manifestația organizată cu acest prilej s-a transformat într-o demonstrație de solidaritate, cu care ocazie „laolaltă cu lucrătorii se amestecă studenți, studente și o mulțime de alți intelectuali". Unii observatori, entuziasmați de sentimentele înalte exprimate de cei prezenți la întrunire, declarau că „asistăm la o magnifică înfrățire între proletari și intelectuali. Domnește o mare însuflețire, *Internaționala* și alte cîntece proletare răsună din sute de piepturi" [21]. Secretarul Comisiunii Sindicatelor unitare din București, Gh. M. Vasilescu, salutîndu-i pe oaspeții francezi, preciza că proletariatul român era hotărît să-și apere organizațiile și să militeze pentru punerea în practică a principiilor sale programatice. Adresîndu-se celor prezenți, Henri Barbusse evidențiia rolul proletariatului la realizarea viitoarelor înnoiri sociale, arătînd că „voi, care suferiți astăzi [...], mîine veți ține frînele istoriei și propriei voastre soarte în mîinile voastre puternice". Transformîndu-și discursul într-un apel la solidarizarea tuturor forțelor progresiste din Europa, romancierul francez îi asigura pe cei prezenți că reușise să sesizeze circumstanțele exacte în care își desfășura activitatea Sindicatele unitare, aducîndu-le „salutul fraților [...] de suferință și nădejde din Franța, ale căror inimi sînt însuflețite de aceeași indiscutabilă solidaritate și voință aprigă de luptă [22].

Vizita lui Henri Barbusse a declanșat, așa cum era și de așteptat, reacția oficioaselor partidiste românești și a unor cercuri guvernamentale și parlamentare. La 19 noiembrie 1925, un deputat intervenea în Parlament cu o comunicare, arătînd că „D. Barbusse ne-o spune în față că a venit să ne ancheteze sub toate raporturile. Să ne ancheteze administrația, justiția, bun înțeles și armata; să ne ancheteze toate instituțiunile sociale și de stat, să ne ancheteze atelierele publice și particulare, cazărmile, pușcăriile și așa mai departe". Îndoindu-se de bunele intenții ale celui ce ne vizita țara și a tovarășilor săi, parlamentul român se întreba dacă acea vizită, prin scopurile sale și modalitățile de desfășurare, nu încălca

[18] Idem din 26. IX. 1925.

[19] „Viața muncitoare" din 6. XII. 1925; *Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1923—1928*, p. 360.

[20] „Viața muncitoare" din 22. XI. 1925; *Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1923—1928*, p. 402—403.

[21] „Viața muncitoare" din 29. XI. 1925.

[22] *Ibidem*; vezi și Olimpiu Matichescu, *Solidari cu poporul român*, București, 1977, p. 33—35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

suveranitatea națională [23]. După răspunsul dat de I. G. Duca [24], D. Lascu, deputatul care-i adresase întrebarea, aducea la cunoștința Parlamentului că Barbusse redactase o *Scrisoare deschisă către autoritățile române*, semnată de încă vreo 300 de persoane, care „este un formal ultimat", ce încălca suveranitatea națională [25]. Ancheta întreprinsă în România urma unor acțiuni asemănătoare efectuate în diferite state balcanice, precum și în Ungaria, Spania, Italia, Franța etc. Acceptînd o asemenea vizită, preciza el, „guvernul [...] caută să-și acopere propriile ilegalități și abuzuri, dar mai cu seamă nepriceperea și slăbiciunea sa, îmbătînd lumea și țara cu argumentarea că, face ce face, și cum face, însă combate comunismul" [26]. Criticînd în continuare guvernul și declarațiile lui Henri Barbusse, același deputat declara că „eu unul aprob atitudinea [...] unui guvern, dacă voiți bolșevic [...], însă pătrunsă de conștiința demnității naționale" [27]. Răspunzînd acestor acuzații, I. G. Duca preciza că atitudinea celor care priveau cu reticență vizita delegației franceze era determinată de faptul că Barbusse semnase un memoriu-protest, adresat „statelor civilizate", în care preciza că realitățile guvernamentale din țara noastră frizau, în cazul politicii muncitorești, sălbăticia. Vizita îi fusese permisă tocmai pentru a se convinge că asemenea afirmații nu puteau fi decît exagerate și deci calomnioase. Calificînd vizita drept o „afacere", ministrul de externe român recunoștea că asemenea delegații, „cari vin aici ca să viziteze România, de fapt vin aici cu totul cu alte intențiuni" [28]. Cercurile guvernamentale românești știau că Henri Barbusse era unul dintre fruntașii Internaționalei Comuniste, fiind în același timp purtătorul de cuvînt al Internaționalei Sindicale Roșii, care se interesa și ajuta materialicește Sindicatele Unitare din România [29]. Ipostaza în care ne vizita țara și intențiile sale, chiar dacă nu au fost mărturisite direct, pentru a nu divulga caracterul unei misiuni de informare, nu puteau fi acceptate de guvernul unei țări independente, care înțelegea să-și conducă singură destinele, în conformitate cu interesele naționale. Dar, preciza I. G. Duca, dincolo de toate aceste considerente, „guvernul a socotit însă că, avînd în vedere înalta personalitate literară a d-lui Henri Barbusse și dorința pe care d-sa o manifestă de a se constata dacă într-adevăr nu a comis un act de nedreptate față de țara noastră, iscălind acel protest", vizita trebuia aprobată, cu speranța că „se va face lumină în conștiința d-sale". Răspunzînd acuzațiilor formulate de o parte a presei opoziționiste, înaltul demnitar român declara că nici unul dintre ministeriabili nu vor permite vreodată efectuarea vreunei anchete, inițiată de un organism politic străin, dar mai ales de Internaționala comunistă [30].

Referindu-ne la această dispută, se cuvine să remarcăm faptul că după vizita lui Henri Barbusse, solidaritatea mișcării sindicale internaționale cu activitatea Sindicatelor unitare și cu mișcarea muncitorească din țara noastră s-a accentuat [31]. Totodată, Sindicatele unitare au început să manifeste un interes din ce în ce mai evident față de circumstanțele în care acționau sindicatele din diverse state europene [32]. Participînd la Conferința sindicală interbalcanică de la Sofia sau vizitînd Consiliul sindical de la Belgrad, C.G.S.U. a încercat să-și extindă relațiile cu sindicatele din diferite țări balcanice sau occidentale [33]. Așa s-a ajuns ca Sindicatele unitare din România să fie la curent cu evoluția mișcării sindicale europene [34], inițiind unele măsuri de sprijinire a acesteia [35]. Într-un asemenea context, desigur,

[23] *DAD*, ședința din 19 noiembrie 1925, p. 150.
[24] Idem, 20 noiembrie 1925, p. 161.
[25] Idem, 19 noiembrie 1925, p. 1087.
[26] *Ibidem*, p. 1088.
[27] *Ibidem*, p. 1089.
[28] Idem, 20 noiembrie 1925, p. 161.
[29] „Viața muncitoare" din 22. XI. 1925 ; Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 787.
[30] „Dezbaterile Adunării Deputaților", ședința din 20 noiembrie 1925, p. 161. În urma vizitei întreprinse în România și în diferite state balcanice, Henri Barbusse a scris romanul „Călăii", inspirat de anchetele sale. Dar, critica pe care o adresa guvernelor țărilor prin care trecuse este, adesea, malițioasă și nu o dată exagerată.
[31] Cf. Olimpiu Matichescu, *Solidaritatea mișcării muncitorești internaționale cu lupta revoluționară a clasei muncitoare din România (1918—1926)*, p. 342—343.
[32] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 807 și mapa 64.
[33] Idem, mapa 148, mapa 180, mapa 85 ; N. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 1248.
[34] „Viața muncitoare" din 15. II. 1926 și 22. III. 1926 ; Gheorghe Unc, Marin Badea, *Tradiții ale solidarității mișcării muncitorești și democratice din România cu lupta revoluționară a maselor populare din Iugoslavia*, în „Anale", nr. 5—6, 1976, p. 67 ; Constantin Botoran, *Nici un penny mai puțin, nici un minut mai mult !*, în „Magazin istoric", nr. 1, 1977, p. 37—38.
[35] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 825 ; „Facla" din 15. IV. 1926.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

favorizat de contactele directe și de schimbul de idei realizat astfel, problemele cu care se confruntau Sindicatele unitare au devenit cunoscute în străinătate, constatîndu-se că erau asemănătoare cu cele existente în alte state europene.

La începutul anului 1926, Sindicatele unitare își făceau simțită prezența în viața politică a țării prin participarea la alegerile comunale [36], afirmîndu-și în același timp hotărîrea de a acționa în vederea unificării mișcării sindicale. În aceste împrejurări, prestigiul lor se consolida, odată cu creșterea numărului noilor aderenți [37]. Dar, schimbarea de guvern intervenită la sfîrșitul lunii martie 1926 a determinat intensificarea acțiunilor antisindicale. De altfel, aducerea în fruntea țării a Partidului Poporului era considerată de forțele sindicale unitare drept o încercare de continuare a politicii liberale față de mișcarea muncitorească [38]. Considerînd că noul guvern „nu va fi decît un guvern-paravan al partidului liberal", presa care exprima interesele celor mulți conchidea că „muncitorii și țăranii români nu se vor lăsa amăgiți de ifosele opoziționiste și nici încredere nu le vor acorda averescanilor" [39]. În același timp, ministrul muncii venea cu o serie de promisiuni, prin care se angaja să întărească sindicatele muncitorești, a căror necesitate, afirma el, era reclamată de realitățile existente în țară. Făcînd asemenea declarații, Gr. I. Trancu-Iași nu avea în vedere, desigur, și Sindicatele unitare [40].

Schimbările politice intervenite în primăvara anului 1926 în România au făcut ca solidaritatea mișcării sindicale internaționale cu lupta Sindicatelor unitare să ia amploare, îmbrăcînd uneori noi forme de manifestare. La aceasta a contribuit și faptul că mișcarea sindicală din România devenise mult mai cunoscută în străinătate, chiar dacă adeseori informațiile difuzate de unele organisme sindicale internaționale erau inexacte sau tendențioase. Așa, de pildă, despre programul politic al noului guvern se afirma că „are un pronunțat caracter fascist", iar în țară a fost instaurat un regim de teroare [41]. Dar, acțiunile de solidaritate ale proletariatului european cu mișcarea muncitorească din țara noastră deveniseră mai evidente încă înainte de ultima schimbare de guvern. La Paris, în ianuarie 1926, oamenii muncii din această metropolă occidentală organizau „o mare demonstrație", cum o caracteriza N. Iorga, împotriva regimului impus mișcării muncitorești din România [42]. Arestarea, în august 1926, a unor fruntași ai Sindicatelor unitare a determinat, apoi, reacția proletariatului internațional. O serie de personalități reprezentative ale literaturii franceze, precum și unii fruntași ai mișcării sindicale europene, dintre care amintim pe Henri Barbusse, Romain Rolland, Marcel Willard, Jean Longuet, Leon Jouhaux etc. [43], adresau primului ministru o telegramă în care protestau „împotriva violențelor comise contra muncitorimii de către guvernul român care urmărește distrugerea mișcării sindicale prin arestări în masă" [44]. Mai categorică era atitudinea adoptată de C.G.T.U. În scrisoarea adresată Consulatului român din Paris se cerea ca guvernul român să fie avertizat că, „clasa muncitoare din Franța, solidară cu muncitorimea și țărănimea din România, nu poate tolera continuarea terorii la care se adaugă sistemul de provocare polițienească inaugurat de guvernul Averescu". Dar, C.G.T.U. nu se mulțumea cu afirmarea unui protest formal. În continuarea scrisorii sale, acest organism sindical arăta că „cere imediat organizațiilor muncitorești și democratice să protesteze contra uneltirilor guvernului român. Dacă acest protest nu e de ajuns, se explica mai departe, ne angajăm să organizăm în contra guvernului ce reprezentați toate manifestările necesare și vă asigurăm că veți auzi în localul dv. mai mult decît ecouri" [45]. Așa

---

[36] „Dezbaterile Adunării Deputaților", ședința din 18 martie 1926, p. 1818—1819; S. Cutișteanu, Gh. I. Ioniță, *Electoratul din România în anii interbelici*, Cluj-Napoca, 1981, p. 61 și urm.; Andrei Cardaș, *Tactica alianțelor politice folosită de P.C.R. în campania pentru alegerile comunale din anul 1926*, în *Contribuții la studierea istoriei contemporane a României*, București, 1980, p. 91 și urm.

[37] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 111, f. 4; Arhivele Statului Ploiești, fond 119, dosar 135/1927, f. 162; „Facla" din 2. IV. 1926 și 3. IV. 1926.

[38] Arhivele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., AX-2.

[39] „România muncitoare" din 15—31. VII. 1926; vezi și „Facla" din 1. IV. 1926, p. 1.

[40] „Viața muncitoare" din 28. III. 1926 și 11. IV. 1926.

[41] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 154, f. 4, 5, 23.

[42] N. Iorga, *Memorii*, vol. V, p. 92.

[43] Arhivele Statului București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 9/1926, f. 249; vezi și „Viața muncitoare" din 29. VIII. 1926 și 4. IX. 1926.

[44] „România muncitoare" din 15—31. VIII. 1926.

[45] Idem din 15—30. IX. 1926.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

după cum se poate observa, o asemenea scrisoare depăşea tonul protestelor obişnuite, anunţînd viitoarele manifestări de solidaritate ale mişcării sindicale franceze cu Sindicatele unitare din România. Dealtfel, în vederea informării exacte a proletariatului francez despre starea de fapt existentă în ţara noastră, la Paris era anunţat, pentru începutul celei de a treia decade a lunii septembrie 1926, un mare miting, unde urma a se vorbi despre România [46].

Comentată pe larg în străinătate, arestarea lui Boris Ştefanov a determinat protestul unora dintre cei mai reprezentativi scriitori francezi [47]. Solidari cu mişcarea sindicală din România s-au declarat, apoi, şi muncitorii din Berlin, Viena, Praga etc., precum şi intelectualii din Zürich [48]. Răspunzînd sentimentelor internaţionaliste manifestate de muncitorii din diverse centre europene, mişcarea sindicală din ţara noastră şi-a afirmat în permanenţă solidaritatea cu proletariatul din Anglia şi Iugoslavia, continuînd astfel o tradiţie apreciată în întreaga Europă [49]. La rîndul său, C.G.S.U. informa Internaţionala Sindicală Roşie despre contextul politic în care erau obligate să-şi desfăşoare activitatea sindicatele din România [50].

În tot acest timp, însă, Sindicatele unitare nu au încetat să acţioneze în vederea unificării mişcării sindicale. La 30 noiembrie 1926, C.G.S.U. adresa o petiţie guvernului în care arăta că aceste organizaţii muncitoreşti, deşi desfăşurau o activitate legală, „sunt în permanenţă şicanate de către autorităţi, iar conducătorii arestaţi şi împiedicaţi să-şi facă datoriile lor" [51]. Pornind de la asemenea constatări, la 10 decembrie 1926, C.G.S.U. a adresat Ministerului Muncii, Cooperaţiei şi Asigurărilor Sociale, precum şi celui de Interne, cîte o cerere pentru aprobarea unui congres general, întrucît acest organism sindical nu mai avusese nici un congres de la constituirea lui. Cererea a fost acceptată la 22 ianuarie 1927 [52]. Obţinînd aprobarea, C.G.S.U. se adresa Internaţionalei Sindicale Roşii, arătînd că „sindicatele unitare din România nu pot ţine nici un congres pînă ce nu va fi dusă o campanie din afară [...] pentru a pune guvernul sub presiunea opiniei publice a străinătăţii, ceea ce în România a avut totdeauna un efect". Luînd în discuţie acest apel, unul dintre liderii Internaţionalei Sindicale Roşii, declarîndu-se de acord cu o asemenea propunere, preciza, într-un raport cu privire la problema sindicală din România, că fruntaşii acesteia „doresc ca prin sindicatele din ale ţări (Cehoslovacia, Franţa, Iugoslavia, Bulgaria) să le adreseze mai des comunicate prin presa lor sindicală, ceea ce acolo totdeauna provoacă o mare impresie" [53]. Dînd curs apelului formulat de C.G.S.U., Internaţionala Sindicală Roşie s-a interesat îndeaproape de organizarea congresului Sindicatelor unitare din România, trimiţînd instrucţiuni în legătură cu desfăşurarea acestuia şi problematica ce urma a fi dezbătută. Reprezentantul ei, M. Delobelle, s-a deplasat în acest sens la Bucureşti, discutînd cu conducerea mişcării sindicale româneşti [54].

Cu toate dificultăţile întîmpinate [55], la 20 februarie 1927, la Sibiu, se deschideau lucrările congresului [56]. Însă, înainte de a se ajunge la primul punct al ordinei de zi, autorităţile locale, invocînd pretextul unui atac al ţăranilor din Sibiu, fapt care ar fi provocat „o adevărată vărsare de sînge şi deci o turburare a liniştei interne", au decis dizolvarea congresului [57]. Consternat de această măsură, C.G.S.U. adresa un comunicat în care atrăgea atenţia că guvernul român era hotărît să împiedice organizarea clasei muncitoare, „prin dizolvarea sindicatelor unitare şi a tuturor celorlalte organizaţiuni de clasă" [58]. Asadar, intenţia de dizolvare a Sindicatelor unitare era cunoscută, chiar dacă cercurile conducătoare nu dăduseră publicităţii măsurile concrete de punere în practică a acestei idei. Telegrama de protest adresată de congres primului ministru, Ministerului de Interne, Ministerului Muncii, Cooperaţiei şi Asigurărilor Sociale, preşedintelui Camerei Deputaţilor, diferiţilor parlamen-

[46] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 121, f. 1—2.
[47] „Viaţa muncitoare" din 2. X. 1926.
[48] Idem din 2. X. 1926 şi 16. X. 1926; „L'Agence des Balkans", nr. 40, 9 octombrie 1926, p. 6, 8; „România muncitoare" din 15—31. XII. 1926.
[49] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 841; „Viaţa muncitoare" din 30. X. 1926.
[50] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 845.
[51] Idem, mapa 136, f. 1.
[52] Idem, mapa 141 şi 172. [53] Idem, mapa 173.
[54] Idem, mapa 168, 170 şi 871; „România muncitoare" din 15—28. II. 1927.
[55] Cf. „Viaţa muncitoare" din 27. II. 1927.
[56] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 182 şi 176; „Viaţa muncitoare" din 19. II. 1927.
[57] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 183; „Viaţa muncitoare" din 27. II. 1927.
[58] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tari, precum şi ziarelor „Adevărul", „Dimineaţa", „Lupta" şi „Aurora", în care se condamna politica socială a cabinetului Al. Averescu, a adus la cunoştinţa opiniei publice interne şi mai ales internaţionale adevărul asupra semnificaţiei unui act prin care „se răpeşte, contrar legilor în vigoare, dreptul muncitorimii de a-şi expune într-un congres toate nevoile şi revendicările ei" [59]. Publicarea acestei telegrame a produs o adîncă indignare şi revoltă a proletariatului internaţional, dar mai ales a organizaţiilor democratice din ţările europene, care au adoptat imediat o atitudine de protest împotriva guvernului, relevînd în acelaşi timp necesitatea normalizării activităţii sindicale [60]. Fără a se lăsa intimidat de asemenea intervenţii, Ministerul de Interne interzicea pătrunderea în ţară a oricărei publicaţii care contravenea ordinii interne, precum era „Bulletin international des victimes de la guerre", ce apărea la Berlin, întrucît „răspîndeşte bine-cunoscutele idei comuniste, umanitariste şi pacifiste ale lui Barbusse" [61].

Printre primele moţiuni adoptate pe plan internaţional împotriva dizolvării congresului Sindicatelor unitare a fost cea semnată de Marcel Cachin, deputat şi membru marcant al Sindicatelor unitare din Franţa, căruia i se interzisese intrarea în ţară pentru a depune mărturie în favoarea lui Boris Ştefanov, întrucît „ar fi un pericol pentru ordinea publică" [62]. Imediat ce a aflat de cele petrecute în România, C.G.T.U. din Franţa a remis ministrului României la Paris o scrisoare de protest împotriva arestărilor operate de Siguranţa generală în ajunul congresului de la Sibiu, precizînd că „o asemenea atingere a dreptului sindical este intolerabilă şi Centrala noastră este solidară cu sindicatele persecutate din România, în persoana militanţilor lor. Ea este decisă, se declara în continuare, să întrebuinţeze toate mijloacele pentru obţinerea imediată a libertăţii pentru tovarăşii noştri din România" [63]. Comentînd această scrisoare, „România muncitoare", ziarul muncitorilor români emigraţi în Franţa, dădea asigurări că „muncitorii din Paris se vor ţine de cuvînt. Ei vor manifesta cu energie solidaritatea lor [...]. Parizienii peste cîteva zile, iar tot proletariatul internaţional desigur pe urmele lor, vor dovedi [...] că lucrătorii români sunt departe de a fi siguri" [64]. Treptat, în tot mai multe ţări europene, organizaţiile sindicale s-au alăturat Sindicatelor unitare din ţara noastră [65].

Dar, aşa cum se sublinia dealtfel, protestele şi memoriile formulate de diverse organizaţii sindicale unitare din ţară şi unele organisme sindicale internaţionale n-au modificat intenţiile guvernului român [66]. Mai mult încă, în primăvara anului 1927, au fost ordonate noi dispoziţii împotriva muncitorilor organizaţi în Sindicatele unitare [67]. O circulară a C.G.S.U. arăta că delegaţia care s-a prezentat în ziua de 8 aprilie 1927 la Gr. L. Trancu-Iaşi, cu un memoriu în care se protesta împotriva dizolvării congresului de la Sibiu, nu a fost luată în seamă, iar ministrul interpelat a ordonat să se ceară Consiliului de Miniştri dizolvarea Sindicatelor unitare din capitală. Comentînd situaţia politică din ţară, circulara în discuţie recurgea însă la o serie de aprecieri inexacte, afirmînd bunăoară că guvernul Averescu era „în esenţă un guvern fascist" [68]. Informat de toate acestea, primul ministru se declara de acord cu măsura avansată întrucît, preciza el, „organizaţiile comuniste [...] s-au constituit în sindicate unitare, acţionînd împotriva ordinei şi siguranţei statului" [69]. Arestările efectuate înainte de 20 februarie 1927, continuate apoi cu detenţia membrilor a două comisii locale din Bucureşti, demonstrau hotărîrea guvernului de a dizolva Sindicatele unitare [70]. Într-o asemenea conjunctură, organizaţiile sindicale din ţară au declanşat un nou val de proteste [71]. Nici solidaritatea internaţională nu a întîrzia să se manifeste. Astfel, o parte a presei franceze, demascînd circumstanţele cu care se confruntau oamenii muncii din România, aprecia

---

[59] „Viaţa muncitoare" din 27. II. 1927.

[60] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 10.

[61] Arhivele Statului Bucureşti, fond Ministerul Propagandei Naţionale. Presa externă, dosar 81/1925, f. 1—2.

[62] „Viaţa muncitoare" din 27. II. 1927, p. 2; „România muncitoare" din 1—15. III. 1927. p. 1.

[63] „România muncitoare" din 1—15. III. 1927, p. 3.

[64] *Ibidem.* [65] *Ibidem.*

[66] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 200.

[67] Cf. I. Fr. Botez, *Şomajul. Studiu comparat de politică socială*, Iaşi, 1932, p. 93; „Viitorul" din 22. VII. 1927.

[68] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 192.

[69] „Îndreptarea" din 16. IV. 1927; Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 200.

[70] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 195; „Viaţa muncitoare" din 1. V. 1927.

[71] „Viaţa muncitoare" din 1. V. 1927 şi 22. V. 1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că ultima sesiune a Parlamentului întrunit la București „va rămîne memorabilă pentru avalanșa de impozite care s-au revărsat asupra cetățenilor, impozite de toate calibrele, ieșite dintr-o imaginație fecundă" [72]. Protestele au luat forma unor acțiuni concrete, în momentul în care proletariatul francez a aflat de intenția guvernului român. Așa se explică faptul că la 3 mai 1927, Federația națională a sindicatelor unitare a muncitorilor frizeri din Franța adresa Legației române din Paris, în numele a peste 60 de organizații sindicale, un protest contra măsurilor preconizate de guvernul român în chestiunea Sindicatelor unitare, arătîndu-se îngrijorată mai ales de primejdia evidentă a dizolvării acestora și reclamînd, în consecință, „libertatea de organizare sindicală pentru toți muncitorii din România, libertate recunoscută de toate țările civilizate". În numele solidarității europene, această federație se angaja să susțină lupta oamenilor muncii din țara noastră pentru obținerea drepturilor sindicale și a libertății de opinie [73]. Tot la 3 mai 1927, Federația sindicatelor învățămîntului laic din Franța înainta aceleiași legații o moțiune care respingea cererea avansată justiției, de Ministerul Muncii, Cooperației și Asigurărilor Sociale din România. Pretextele invocate de Gr. L. Trancu-Iași pentru a justifica o nouă ilegalitate, se arăta în adresă, nu rezistă nici unui examen, astfel încît singurul raționament al acestei măsuri rămîne acela că guvernul român a hotărît în mod arbitrar dizolvarea Sindicatelor unitare. Afirmîndu-și solidaritatea cu dezideratele oamenilor muncii români, Federația sindicatelor învățămîntului laic francez cerea Consiliului de Miniștri din București să anuleze măsurile antisindicale anunțate [74]. Mișcarea sindicală din Franța, care se afla în faza încercărilor de unificare și traversa un proces întrucîtva asemănător celui caracteristic țării noastre, se arăta decisă să facă totul pentru a salva existența organizațiilor sindicale unitare din România [75]. Așa, de exemplu, Uniunea sindicatelor unitare a departamentelor Yonne și Côte-d'Or, cu sediul la Dijon, aderente la Confederația Generală Unitară a Muncii din Franța, reprezentînd 62 de sindicate ale muncitorilor, țăranilor, funcționarilor, marinarilor și feroviarilor, ca și opt uniuni locale, se ridica împotriva deciziei semnate de ministrul Muncii, precizînd că aceasta reprezenta „o veritabilă crimă", care nu avea nimic comun cu năzuințele unui popor civilizat. Declarîndu-se alături de „organizațiile surori din România", A. Langumier, secretarul general al acestei uniuni, preciza, la 4 mai 1927, că membrii sindicatelor pe care le reprezenta erau hotărîți să respecte întocmai indicațiile C.G.T.U., de a se ridica împotriva guvernului român, în caz de dizolvare a Sindicatelor unitare [76]. La rîndul ei, Uniunea sindicatelor unitare a departamentelor Charente Inférieure, Vienne și Deux-Sèvres, ce grupa în cele 84 de organizații sindicale peste 5 000 de membri, condamna cu vehemență același act disolutiv, relevînd că „este inadmisibil ca mișcarea sindicală din România să fie la ordinele guvernului acestei țări și ca militanții sindicatelor unitare să fie persecutați pentru că îndeamnă muncitorii să se unească și să activeze pe terenul luptei de clasă". Această Uniune sindicală unitară, care reprezenta interesele regiunii a 14-a, cu sediul la Angoulême, se declara decisă să procedeze în așa fel încît să se pună capăt ingerințelor și arbitrarului ce se manifestau în domeniul vieții sociale românești [77]. A doua zi, la 5 mai 1927, Federația unitară a muncitorilor metalurgiști francezi, în organizațiile căreia activau 60 000 de aderenți, înainta Legației române din Paris o scrisoare în care-și exprima profunda indignare față de perspectivele aplicării unor dispoziții guvernamentale în stare să ignore dreptul la organizare sindicală. Condamnînd intenția guvernului, metalurgiștii francezi declarau că motivele invocate de ministrul Muncii nu justifică o asemenea hotărîre, întrucît activitatea Sindicatelor unitare nu îmbrăca o haină politică. „Pe de altă parte — se remarca în continuare —, dacă crima lor consistă în a fi chemat muncitorii la organizare sindicală pentru ameliorarea soartei lor și pentru eliberarea de sub influența capitalistă, nu fac, de fapt, decît să-și folosească dreptul de militanți sindicaliști și noi nu putem decît să unim vocile noastre cu ale lor pentru a grăbi șansa de emancipare" [78].

Solidaritatea sindicatelor unitare franceze cu mișcarea sindicală unitară din România a cunoscut, spre sfîrșitul primei decade a lunii mai 1927, o amploare deosebită. Numai în

---

[72] „L'Information" (Paris) din 1. V. 1927, apud „Informațiuni economice", V, nr. 113, 1927, p. 4.

[73] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, România, vol. 344, f. 326—327 (Adresa prin care era înaintat protestul purta semnătura lui M. Cordier, secretar federal al Federației naționale a sindicatelor unitare a muncitorilor frizeri).

[74] *Ibidem*, f. 328.

[75] „Viața muncitoare" din 19. VI. 1927, p. 2.

[76] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, România, vol. 344, f. 325.

[77] *Ibidem*, f. 329. [78] *Ibidem*, f. 330.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ziua de 6 mai, patru federaţii naţionale, uniuni regionale sau departamentale, care reuneau un mare număr de muncitori sindicalişti, au protestat împotriva măsurilor antisindicale ordonate de primul ministru şi ministrul Muncii. Astfel, Uniunea sindicatelor unitare a celei de a 8-a regiuni, cu sediul la Marsilia, care grupa departamentele Bouches-du-Rhône, Vaucluse-Hautes şi Basses-Alpes adresa Legaţiei române o adresă de protest în care erau condamnate intenţiile dizolvării unui organism sindical muncitoresc, pentru simplul motiv, care reprezenta de fapt justificarea existenţei sale, că a adoptat principiul luptei de clasă [79]. Uniunea sindicală unitară a departamentului Doubs, discutînd aceeaşi propunere, arăta că pretextele invocate de guvern erau „pe cît de ridicole, pe atît de odioase". Scrisoarea semnată de F. Monnier, secretarul acestei uniuni, protesta în numele a 5 000 de muncitori împotriva unei rezoluţii arbitrare, conchizînd că un guvern care pretinde a fi reprezentantul unei naţiuni nu poate refuza muncitorilor dreptul de organizare, libertate elementară a tuturor oamenilor muncii din lume [80]. De asemenea, Uniunea regională a sindicatelor unitare din departamentele Puy-de-Dôme, Cantal etc., luînd cunoştinţă de acţiunea publică de dizolvare a Sindicatelor unitare române, protesta cu energie „contra acestei lovituri cauzate liberului exerciţiu al dreptului sindical", precizînd că aceste sindicate au rămas în toate ţările singurele şi adevăratele reprezentante ale clasei muncitoare „în lupta pentru îmbunătăţirea soartei sale şi pentru eliberarea definitivă de sclavajul capitalist" [81]. La rîndul ei, Federaţia naţională sindicală unitară a transporturilor şi administraţiei porturilor, docurilor, fluviilor, oraşelor, a marinei comerciale şi de pescuit din Franţa şi colonii, surprinsă de atitudinea guvernului român, se declara „contra campaniei de suprimare a libertăţilor tovarăşilor noştri din sindicatele unitare din România", sperînd că protestele muncitorilor din diferite state europene vor reuşi să împiedice punerea în practică a unei măsuri care nu putea decît să contravină regimului democratic afişat de această ţară [82]. Alăturîndu-se protestelor generale, comisia executivă a Uniunii regionale sindicale unitare ce reprezenta departamentele Gard, Hérault, Aude şi Pyrénées Orientales, adresîndu-se aceleiaşi legaţii, considera ca mai mult decît insuficiente motivele invocate de cei care intenţionau să dizolve Sindicatele unitare din România, protestînd energic împotriva acestui act de ostilitate [83]. La 9 mai 1927, Comisia executivă a celei de a 25-a Uniuni regionale sindicale muncitoreşti, cu sediul la Limoges, care grupa muncitorii departamentelor Creuse, Corrèze, Dordogne şi Haute-Vienne, se ridica şi ea împotriva scoaterii în afara legii a Sindicatelor unitare, cerînd acordarea integrală a libertăţilor de organizare a muncitorilor şi muncitoarelor, ca şi amnistia generală pentru militanţii sindicali ţinuţi în închisori. Adresa înaintată ministrului român acreditat la Paris era intitulată chiar : *Protestation contre la dissolution des Syndicats Unitaires de Roumanie* [84].

Numărul mare al acestor proteste evidenţia faptul că în Franţa se declanşase o adevărată campanie împotriva încercărilor de dizolvare a Sindicatelor unitare din România. Organizaţiile sindicale franceze, luînd cunoştinţă de adresa prin care guvernul român cerea dizolvarea acestora, n-au întîrziat să se pronunţe împotriva unei măsuri care eluda dreptul de organizare a oamenilor muncii din ţara noastră. Continuînd seria protestelor la care ne-am referit deja, Federaţia naţională a muncitorilor de la căile ferate franceze înainta, la 10 mai 1927, aceluiaşi ministru o adresă în care era sancţionată intenţia cercurilor guvernamentale bucureştene. Justificîndu-şi intervenţia, semnatarii acestei adrese precizau că activitatea sindicatelor unitare nu avea un caracter politic. Disoluţia acestora viza, înainte de toate, compromiterea realizării aspiraţiilor muncitoreşti, prin scoaterea în afara legii a unei organizaţii care le apăra interesele profesionale imediate. Sesizînd adevăratele semnificaţii ale măsurii preconizate de guvernul român, feroviarii francezi observau că „această argumentare cazuistică nu înşeală clasa muncitoare din nici o ţară, căci lucrătorii ştiu că este întru totul imposibil de a discrimina viaţa politică de cea economică". Aducînd la cunoştinţa guvernului român toate acestea, conducerea Federaţiei naţionale a muncitorilor de la căile

---

[79] *Ibidem*, f. 333 (Această adresă purta semnătura lui C. Matton).

[80] *Ibidem*, f. 334 (Scrisoarea era adresată în numele celei de a 5-a Uniuni generale [Besançon], cu sediul la Velentigney).

[81] *Ibidem*, f. 335 (Protestul celei de a 23-a Uniuni regionale, cu sediul la Clermont-Ferrand, semnat de T. Flandrin, secretarul acestei organizaţii, ce reunea 25 de sindicate unitare, era adresat, ca şi celelalte, Legaţiei române din Paris).

[82] *Ibidem*, f. 332.

[83] *Ibidem*, f. 336 (Această adresă poartă data de 7 mai 1927 şi este semnată de Bonneton, secretarul Comisiei executive a celei de a 10-a Uniuni regionale a sindicatelor unitare, cu sediul la Béziers).

[84] *Ibidem*, f. 337.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ferate remarca hotărîrea ei de a sprijini muncitorimea din țara noastră în lupta pentru apărarea drepturilor sale firești [85]. În aceeași zi, Uniunea sindicatelor unitare din cea de a șasea regiune (Lyon), în care intrau departamentele Rhône, Loire, Sâone, Ain și Isère, luînd în discuție măsurile preconizate de guvernul român, conchidea că „această dizolvare nu este bazată pe nici o rațiune serioasă în afară de aceea de a-i împiedica pe lucrătorii români de a-și apăra și ameliora condițiile de existență" [86]. Cîteva zile mai tîrziu, a doua Uniune regională a sindicatelor unitare (Reims) se adresa Legației române din Franța, arătînd că cele 70 de organizații sindicale din departamentele Marne des Ardennes și Aisne „se declară solidare cu sindicatele unitare din România, amenințate în mod arbitrar de dizolvare de către guvernul român. Organizațiile noastre, se nota în continuare, se asociază fără nici o rezervă organizațiilor surori ale proletariatului român, care, situîndu-se pe același teren al luptei de clasă, acționează curajos pentru emanciparea muncitorilor, pentru dispariția exploatării omului de către om". Criticîndu-se atitudinea guvernului de la București, în aceeași adresă se recurgea la unele aprecieri exagerate privind situația internă a României, unde, chipurile, acționau numai teroarea și ilegalitatea. Așa, se explică faptul că țara noastră era considerată drept unul dintre statele unde civilizația încă nu se afirmase [87]. Așadar, la Paris realitățile românești ajungeau a fi prezentate uneori în chip denaturat. Intenționat sau nu, situația existentă în România era înfățișată în așa fel încît mulți dintre cei care luau cunoștință de o asemenea stare de lucruri nu puteau să-și înfrîngă propensiunea protestatară. Chiar și persistența acestor proteste credem că era determinată, în parte, de aceleași circumstanțe, deși, în România, situația internă nu era atît de gravă încît să reclame asemenea intervenții din afară, indiferent de forma lor de manifestare sau de scopul lor de moment. Guvernul român nu era, așa cum îl caracteriza scrisoarea protest a Federației naționale unitare a lucrătorilor în piele, din 14 mai 1927, „reprezentantul terorii albe" [88]. Desigur, intenția de a dizolva Sindicatele unitare din București se cuvenea a fi blamată. Dar, multe dintre protestele înaintate de diferite organizații sindicale franceze Legației române din Paris avansau și aprecieri exagerate, care subminau prestigiul țării peste hotare. Făcînd aceste precizări nu avem în vedere, bineînțeles, intențiile sincere care i-au călăuzit pe cei ce s-au solidarizat cu Sindicatele unitare din România. Relevînd trăsăturile morale și spirituale de solidaritate evidențiate de aceste proteste, se cuvine, totuși, să atragem atenția asupra unor deformări, nu lipsite de consecințe, determinate de necunoașterea exactă a situației existente în țara noastră.

La 14 mai 1927, cea de a 20-a Uniune regională a sindicatelor unitare, adresîndu-se Legației române din Paris, arăta că luînd cunoștință de adresa remisă de Grigore L. Trancu-Iași procurorului general al României, în care i se cerea „a pregăti uvertura unei acțiuni publice pentru dizolvarea sindicatelor unitare române", cei 16 000 de muncitori grupați în această uniune regională au constatat cu bucurie că „tovarășii noștri sindicaliști români se găsesc în acord complet cu poziția noastră față de propriul capitalism". În concluzie, ei considerau atitudinea guvernului român drept nejustificată, situîndu-se deliberat de partea acelora care exploatau munca mulțimii, protestînd împotriva măsurii preconizate [89]. Un „protest vehement" adresa, la 17 mai 1927, Federația unitară a muncitorilor din sectorul cărții și al hîrtiei din Franța, care, comentînd hotărîrea în discuție, declara că „motivele adevărate sînt mai ales acelea de a veni în ajutorul celor care trăiesc din munca altuia și care se tem că lucrătorii grupați reprezintă un pericol pentru privilegiile lor". Această organizație profesională cerea guvernului român să renunțe la o asemenea măsură abuzivă și să respecte libertatea tuturor locuitorilor țării [90].

Ecoul stîrnit de intenția cercurilor ministeriale române s-a amplificat într-atît încît a ajuns, la un moment dat, la cunoștința purtătorilor de cuvînt ai opiniei publice franceze. Și, așa cum era și firesc, aceștia nu au întîrziat să-și afișeze punctul de vedere, care exprima de fapt atitudinea celor învestiți cu demnitatea de aleși ai națiunii. Astfel, la 20 mai 1927, toți cei desemnați de poporul francez pentru a-l reprezenta în forumul parlamentar al țării se adresau Legației române din Paris, „mișcați de persecuțiile îndreptate în România împotriva organizațiilor sindicale ale muncitorilor privați de libertăți". Referindu-se la dizolvarea atît de discutată, adresa Camerei franceze, semnată de Ferdinand Faure, deputat de Loire, menționa că „un număr incontestabil de sindicate muncitorești franceze au decis de a face cunoscută guvernului dv. impresia neplăcută care nu a întîrziat să se afirme în mijlocul clasei muncitoare și a opiniei publice franceze în general, determinată de realizarea acestei

[85] *Ibidem*, f. 338.
[86] *Ibidem*, f. 339.
[87] *Ibidem*, f. 340.
[88] *Ibidem*, f. 341.
[89] *Ibidem*, f. 331.
[90] *Ibidem*, f. 342.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

amenințări înrobitoare". În acest context, acele sindicate muncitorești franceze care se solidarizau cu Sindicatele unitare din România i-au propus lui Ferdinand Faure să accepte ipostaza de intermediar, pentru a cere o întrevedere cu minstrul nostru la Paris. La data stabilită, aceasta din urmă trebuia să confere cu delegația muncitorilor francezi [91]. Nu știm dacă o asemenea reuniune s-a realizat, dar ideea în sine merită a fi menționată.

Așa după cum rezultă din documentele vremii, seria protestelor a continuat pînă la demiterea cabinetului Al. Averescu și chiar după aceea. La numai o zi după ce Adunarea Deputaților se adresase ministrului român, Federația unitară din sectorul iluminării și al forțelor motrice înainta și ea o notă în care arăta că în ședința din 19 mai 1927 s-a hotărît a se protesta împotriva desființării Sindicatelor unitare. Cei 15 000 de muncitori, răspîndiți în întreaga Franță, care activau în acea Federație, condamnau samavolnicia acțiunilor inițiate de guvernul român și se angajau să desfășoare o campanie susținută împotriva „acestei măsuri mai mult decît draconică" [92]. Deosebit de vehement era și protestul formulat de Sindicatul unitar al lucrătorilor în piele din regiunea Canton de Millau, expediat la 24 mai 1927 Legației române din Paris. Aflînd de adresa prin care guvernul român propunea dizolvarea Sindicatelor unitare, muncitorii și muncitoarele franceze, „indignați de această tăgăduire a celor mai elementare drepturi, care țintesc să-i situeze pe cei care produc bogăția publică la rangul de sclavi ai antichității, se pronunță contra acestei lovituri de forță". Dacă pînă aici formularea nu se deosebea de cea a altor proteste, în continuare, însă, tonul și mai ales invectivele proferate depășeau cadrul unui act de solidaritate muncitorească. Guvernanții români erau considerați, de pildă, niște indivizi „sălbatici și mediocri". Porniți, așadar, împotriva tuturor celor aflați la conducerea țării, acești muncitori pielari se angajau „să ridice proletariatul francez împotriva dictaturii barbare a fasciștilor din București" [93]. Inadvertența unei asemenea afirmații este evidentă. Indiferent de cauză, surprinde aprecierea, mai mult decît malițioasă, revelată de această caracterizare. România nu se confrunta, la acea dată, cu un regim dictatorial și mai ales cu unul de tip fascist. Încă o dată se poate observa că realitățile românești nu erau îndeajuns de cunoscute în Franța, acolo unde alte interese reclamau o deformare a lor, prin exagerări intenționate.

În chiar ziua în care la Geneva începea conferința anuală a Biroului Internațional al Muncii, la Paris a fost organizat de către Ajutorul Roșu Internațional și Comitetul de apărare împotriva terorii din Balcani un miting de protest contra dizolvării Sindicatelor unitare din România. Marcel Cachin considera ca nefondat actul de acuzare formulat de Gr. I. Trancu-Iași împotriva unui organism sindical care nu putea fi învinuit decît de încercarea de a-i fi organizat pe cei mulți. „Guvernul român, conchidea el, trebuie să știe că nu va mai putea continua nepedepsit crimele sale, iar tovarășii noștri martirizați să știe că au în proletariatul francez un neobosit apărător". Cu același prilej, reprezentantul C.G.T.U. critica legislația socială, subliniind tendința antimuncitorească a principalelor ei prevederi. Moțiunea adoptată la sfîrșitul demonstrației se asemăna întrucîtva, ca ton, cu protestul amintit mai sus, deoarece, chiar de la început, preciza că muncitorii întruniți în sala Uniunii sindicatelor din Paris „protestează contra violențelor tot mai feroce ale oligarhiei boierești contra poporului român". Declarîndu-se alături de Sindicatele unitare, pe care le asigurau de sincera lor solidaritate, participanții la miting cereau „încetarea acestor persecuțiuni și recunoașterea dreptului sindical fără restricții în România" [94]. La 27 mai 1927, cea de a 17-a Uniune regională a sindicatelor unitare (Rennes) acuza guvernul de la București de a fi „reprezentantul terorii albe", declarînd că va lupta, alături de muncitorii de pretutindeni, pentru libertatea de organizare sindicală a proletariatului din România [95]. În sfîrșit, cea de a 24-a Uniune regională a sindicatelor unitare (Tarn, Aveyron și Lozère) cerea renunțarea la dizolvare, „după studierea relatării făcute de tovarășii din sindicatele unitare din România" [96]. Prin urmare, una dintre cauzele deformărilor de care vorbeam o constituiau chiar informațiile transmise peste hotare de sindicatele în discuție.

Totuși, se cuvine a fi remarcat faptul că în Franța intenția guvernului român era cunoscută și respinsă de o mare parte a clasei muncitoare. Protestele adresate oficialităților române, de către diferite organisme sindicale franceze nu au rămas fără ecou în rîndul opiniei publice internaționale. O deosebită impresie au exercitat-o, apoi, asupra muncitorilor

[91] *Ibidem*, f. 345.

[92] *Ibidem*, f. 346.

[93] *Ibidem*, f. 347 (Adresa era semnată de secretarul acestui sindicat, M. Reynal).

[94] „România muncitoare" din 15. V.—14. VI. 1927.

[95] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, România, vol. 344, f. 348. (Acest protest purta semnătura lui Lenoir).

[96] *Ibidem*, f. 344.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

români, în rîndul cărora s-a ajuns la evidenţierea unei atitudini potrivnice autorităţii guvernamentale. Legaţia română din Paris, unde au ajuns cele mai multe dintre protestele la care ne-am referit, le-a înaintat Ministerului Muncii, Cooperaţiei şi Asigurărilor Sociale din Bucureşti, care a luat astfel cunoştinţă de atitudinea proletariatului francez faţă de măsurile preconizate în problema mişcării sindicale. La rîndul său, departamentul vizat le aducea la cunoştinţa Direcţiei Afacerilor Politice Internaţionale din cadrul Ministerului Afacerilor Externe [97]. Guvernanţii români erau conştienţi de gravitatea consecinţelor pe care le putea avea dizolvarea atît de discutată. Acţiunile de solidaritate ale proletariatului francez, dar nu numai ale acestuia, confereau încercării de dizolvare a Sindicatelor unitare din România semnificaţii deosebite, transformînd un act de politică internă în unul ale cărui consecinţe se puteau repercuta asupra evoluţiei mişcării muncitoreşti europene.

Toate aceste manifestări de solidaritate, la care se adăugau încă multe altele [98], nu au reuşit să evite dispoziţia de dizolvare a Sindicatelor unitare din capitală, prin care guvernul încerca să declanşeze un proces disolutiv ce urma a fi generalizat la scara întregii ţări. Dealtfel, politica antisindicală era caracteristică pentru întreaga Europă, fapt care explică, într-un anume sens, atitudinea mişcării sindicale franceze faţă de activitatea Sindicatelor unitare din România [99]. Cercurile guvernamentale europene se declarau potrivnice acestor organizaţii muncitoreşti, atît timp cît între ele şi Internaţionala Sindicală Roşie sau Internaţionala Comunistă existau unele raporturi de dependenţă. Aşa se explică, dealtfel, faptul că solidaritatea manifestată de sindicatele franceze sau de organizaţiile similare din alte ţări, exprimată sub forma protestelor adresate forurilor diplomatice sau diferitelor ministere nu a reuşit să se transforme într-o stare de spirit care să influenţe măsurile adoptate de oficialităţile române. Aşa se explică faptul că în timp ce la Geneva, la 25 mai 1927, se deschideau lucrările conferinţei anuale a Biroului Internaţional al Muncii, în ţară începea procesul intentat Sindicatelor unitare din Bucureşti [100]. Decizia guvernului nu a putut fi modificată nici de protestele formulate de mişcarea sindicală europeană, nici de cele declanşate în ţară şi nici chiar de intervenţia directorului Biroului Internaţional al Muncii, Albert Thomas, care cunoştea situaţia Sindicatelor unitare din România [101]. Deşi pe ordinea de zi a conferinţei geneveze figura şi libertatea sindicală, iar România era reprezentată la lucrările acestui forum internaţional de o delegaţie condusă de Gr. L. Trancu-Iaşi, măsurile adoptate de guvernul român în această problemă nu au fost cu nimic modificate. Salutîndu-l pe Albert Thomas, în numele ţării sale, prim-delegatul român declara că „am cerut dizolvarea sindicatelor comuniste unitare, dar în acelaşi timp am introdus şi o lege pentru *înlesnirea constituirii sindicatelor*. Aceasta, preciza el, pentru motivul că noi vrem *să încurajăm mişcarea sindicală*, care în ţara noastră este o operă de viitor" [102].

Dincolo însă de toate acestea, se cuvine să remarcăm faptul că Sindicatele unitare vor continua să activeze, militînd pentru apărarea drepturilor şi a libertăţilor oamenilor muncii din ţara noastră. Acţiunile de solidaritate ale mişcării sindicale franceze cu Sindicatele unitare din România evidenţiază prestigiul dobîndit de această organizaţie muncitorească în Europa şi comuniunea de interese a proletariatului internaţional.

ASPECTS DE LA SOLIDARITÉ DU MOUVEMENT SYNDICAL FRANÇAIS AVEC LES SYNDICATS UNITAIRES DE ROUMANIE

RESUMÉ

La constitution, en octobre 1923, des Syndicats unitaires a marqué un moment important dans la tentative d'éclaircissement du rôle et de la place des syndicats dans le cadre du mouvement ouvrier de Roumanie. Le nouvel organisme allait formuler les revendications d'une

[97] *Ibidem*, f. 349.

[98] Arhivele Statului Bucureşti, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 19/1927, f. 11 ; „Viaţa muncitoare" din 1. V. 1927 şi 22. V. 1927.

[99] N. Petreanu, *op. cit.*, p. 89.

[100] „Viaţa muncitoare" din 22. V. 1927 ; „România muncitoare" din 15—30. VI. 1927.

[101] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 231.

[102] Gr. L. Trancu-Iaşi, *Regele Ferdinand I şi problemele sociale*, Bucureşti, [1927], p. 102 ; D. Constantinescu, *Conferinţa internaţională a muncii, 1927*, în *AŞRS*, VII, 1928, nr. 3—4, p. 544—552.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

large catégorie de travailleurs et diriger différentes actions qui visaient la conquête des droits économiques et politiques de la classe ouvrière, tout en gardant son indépendance vis-à-vis des partis politiques et des organisations syndicales internationales. En s'assumant de telles hautes responsabilités, les Syndicats unitaires se sont efforcés d'informer les travailleurs de Roumanie sur les problèmes du mouvement ouvrier international et sur son évolution dans divers pays européens, comme la France, l'Angleterre, l'Allemagne, l'Italie, la Yougoslavie, la Tchécoslovaquie etc. En même temps, le Conseil Général des Syndicats unitaires de Roumanie a essayé d'informer l'opinion publique internationale sur les réalités auxquelles était confronté le mouvement syndical roumain. C'est ainsi qu'on est arrivé à la manifestation, sous diverses formes, de la solidarité syndcale européenne avec l'activité des Syndicats unitaires de Roumanie.

L'auteur se propose de suivre l'évolution de la solidarité du mouvement syndical français avec l'activité menée par les Syndicats unitaires de Roumanie entre 1925 et 1927 et structure sa démarche sur certains documents inédits, découverts dans les Archives du Ministère des Affaires Etrangères de Bucarest. L'information est certainement complétée par la recherche des ouvrages et des articles relatifs aux Syndicats unitaires, à la presse du temps, aux débats parlementaires etc. On relève, donc, les actions concrètes et les principaux moments où les syndicats de France se sont déclarés à côté des Syndicats unitaires de Roumanie. On peut, par exemple, apprendre que certaines personnalités françaises, comme Henri Barbusse, Romain Rolland, Marcel Cachin, Marcel Willard, Léon Vernochet, Jean Longuet, Léon Jouhaux et d'autres, ont appuyé, aux années 1925—1927, le mouvement syndical unitaire de Roumanie et se sont prononcés à maintes reprises contre les mesures adoptées par le gouvernement roumain dans le domaine de la vie sociale. De nombreux syndicats unitaires, qui représentaient différentes régions de la France, se sont aussi déclarés, au nom de dizaines de milliers d'ouvriers, à côté des organisations des Syndicats unitaires de Roumanie, menacés de dissolution, au printemps de 1927.

Les actions de solidarité du mouvement syndical français avec les Syndicats unitaires de Roumanie relèvent le prestige acquis par cette organisation ouvrière en Europe et la communion d'intérêts du prolétariat international.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OBSERVAȚII PRIVIND PREVEDERILE PROGRAMATICE ȘI DOCTRINARE ALE PARTIDULUI SOCIALIST AL MUNCITORILOR DIN ROMÂNIA

DE

ELISABETA SIMION

Partidul Socialist al Muncitorilor din România, creat în iulie 1928, a activat pînă la sfîrșitul anului 1937, perioadă în care a cunoscut o permanentă evoluție organizatorică, marcată și de schimbarea titulaturii sale în Partidul Socialist Independent (septembrie 1931—august 1933) și Partidul Socialist Unitar (august 1933—1937). [1]. Variațiile intervenite în denumirea partidului nu au însemnat modificări în principiile politice, ideologice și organizatorice care au stat la baza activității sale, fapt ce permite tratarea unitară a dezvoltării sale pe toată durata existenței sale ca partid de-sine-stătător.

De-a lungul celor peste nouă ani de activitate, Partidul Socialist al Muncitorilor din România nu a reușit să organizeze un congres general, dar în cadrul celor patru Conferințe, ca și în numeroase ședințe plenare ale Comitetului Central, s-au dezbătut și adoptat statutele și declarațiile programatice, principiile politice fundamentale, orientările strategice și tactice în raport cu condițiile social-economice și politice ale României din etapa respectivă. Aceste documente, alături de importante articole din presă, manifeste, apeluri sau broșuri editate de acest partid reprezintă izvoarele de bază pentru cunoașterea doctrinei, a activității teoretice a mișcării socialiste.

Potrivit documentelor programatice — Manifestul constitutiv din iulie 1928, Declarația de principii din iunie 1932, Declarația programatică din iunie 1935 —, Partidul Socialist se angaja „să lupte pentru dezrobirea proletariatului și instaurarea societății socialiste" [2]. Definindu-și drept scop fundamental înlăturarea exploatării și construirea socialismului, Partidul Socialist își preciza și căile de înfăptuire a țelului final. În lumina concepției sale, întemeiate pe principiile socialismului științific, făurirea societății socialiste nu se putea realiza decît după cucerirea puterii politice de către proletariat, prin revoluție socială. Cucerind puterea politică, clasa muncitoare trebuia să sfarme vechiul aparat de stat burghez și să creeze statul socialist, ca formă de tranziție: „Fără stat socialist nu vom avea niciodată societatea socialistă. Statul socialist nu se poate, însă, crea și stabiliza fără sfărîmarea totală a aparatului de stat al capitalismului. Iar la sfărîmarea aparatului de stat al capitalismului nu se poate ajunge decît prin cucerirea puterii politice de către proletariat. Cucerirea puterii politice fără revoluție socială nu se poate" [3]. Forma pe care trebuie s-o îmbrace statul socialist în această perioadă de trecere era, în concepția sa, aceea „a dictaturii impersonale a proletariatului, necesitate inexorabilă pentru pregătirea condițiilor economice, sociale, politice și culturale favorabile realizării socialismului" [4]. Caracterul vremelnic, ca și rolul dictaturii proletariatului ca principal instrument pentru construirea noii societăți, erau subliniate și în rezoluția Conferinței partidului din 8—9 iunie 1935: „Dictatura proletariatului, inevitabilă și necesară în faza de tranziție pe care o străbate statul socialist, trebuie să fie însă rezemată pe o adevărată și efectivă democrație muncitorească, în sînul ei. Această dictatură nu poate fi decît o armă contra dușmanului de clasă, pentru lichidarea lui" [5].

De la început, Partidul Socialist a declarat că își orientează activitatea sa de clasă „în direcția socialismului, potrivit condițiilor specifice ale țării românești" și va milita pentru

---

[1] Vezi pe larg Elisabeta Simion, *Crearea și evoluția organizatorică a Partidului Socialist al Muncitorilor din România*, în „Anale", XXIX, 1983, nr. 5.

[2] „Proletarul", anul I, nr. 1 din 28 iulie 1928; anul IV, nr. 45 din 17—30 aprilie 1932: Arhiva C.C. al P.C.R., fondul 29, dosarul 21.

[3] „Proletarul", anul IV, nr. 38 din 1 ianuarie 1932.

[4] Idem, anul IV, nr. 45, din 17—30 aprilie 1932.

[5] Arh. C.C. al P.C.R., fondul 29, dosarul nr. 96, fila 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„organizarea luptei pentru victoria finală — instaurarea socialismului" [6], potrivit realităților concret-istorice din România. Rolul condițiilor specifice în înfăptuirea revoluției sociale în țara noastră era evidențiat de Zaharia Tănase în articolul *Călăuza noastră — marxismul*, articol cu pronunțat caracter doctrinar. „Pentru orice socialist — releva autorul — este nediscutabil că împrejurările economice, adică complexul forțelor și raporturilor de producție condiționează, în chip general, și, în ultimă analiză, transformarea socială, politică, culturală și ideologică a societății" [7].

Adevărul științific al rolului factorului obiectiv în evoluția societății omenești, mișcarea socialistă îl concepea în mod dialectic, în strînsă unitate cu elementul subiectiv. În lumina acestei teze fundamentale a materialismului dialectic și istoric, socialiștii afirmau importanța factorului subiectiv, a voinței de acțiune, a activității muncitorești organizate și conștiente, care, lucrînd laolaltă și concomitent cu forțele materiale ale societății, „contribuie la prefacerea orînduirii sociale și înrîurește, la rîndu-i, mecanismul economic al societății, dînd astfel un ritm mai viu și mai regulat evoluției spre societatea socialistă" [8]. În funcție de ansamblul condițiilor, triumful revoluției se poate asigura „prin violență" sau „fără violență", dar posibilitatea triumfului revoluției pe cale nonviolentă nu poate fi confundată cu „pacea între categoriile sociale" ale societății capitaliste. Dimpotrivă, subliniau militanții partidului, contradicțiile există și se adîncesc pe măsura dezvoltării societății burgheze, numai manifestările acestora „sînt multe și felurite" [9].

Pornind de la teza contradicției ireductibile dintre muncă și capital, Partidul Socialist susținea că „lupta de clasă este singura armă de luptă pentru emanciparea economică și politică a proletariatului, iar această emancipare nu poate fi decît opera muncitorilor" [10]. Pentru Partidul Socialist, lupta de clasă era „o ciocnire dintre forțele organizate și conștiente ale diferitelor pături sociale", dar și acțiune de organizare a muncitorilor pentru desfășurarea cu succes a luptei revoluționare, care trebuie să fie „o luptă politică și sindicală" [11], să se realizeze, deci, atît prin activitatea partidului, cît și a sindicatelor.

În strînsă unitate cu ideea posibilității și necesității revoluției sociale determinate de condițiile obiective și subiective din fiecare țară, Partidul Socialist a abordat și a combătut teoria fatalismului evoluționist. Societatea omenească cunoaște un proces evolutiv obiectiv, care generează salturi istorice, dar, precizau fruntașii săi, trecerea de la capitalism la socialism nu se va produce de la sine. „Spre socialism — se reliefa într-un articol consacrat acestei probleme — se ajunge nu numai prin evoluție, ci și prin proprii puteri, voință și acțiune, eliberînd proletariatul de toate prejudecățile" [12]. Susținător al teoriei înfăptuirii revoluției sociale în funcție de condițiile concret-istorice din țara noastră, Partidul Socialist a respins nu numai teoria „fatalismului evoluționist", ci și pe cea a „fatalismului revoluționar", considerîndu-le „deopotrivă de amăgitoare și de primejdioase pentru clasa muncitoare și pentru misiunea pe care este chemată s-o îndeplinească" [13]. Militanții săi au subliniat că, în temeiul teoriei „țărilor înapoiate care trebuie să urmeze fatal orbita celor înaintate" sau „a țărilor care desăvîrșesc revoluția", se propovăduiește, de fapt, și se așteaptă la noi, fără vreun aport real al maselor „venirea revoluției din răsărit sau din apus" [14]. O asemenea teorie duce la negarea posibilităților revoluționare ale maselor muncitoare, la o slabă activitate politică, organizatorică din partea partidelor și organizațiilor proletare adepte ale respectivei teorii. „Voința socialistă — sublinia Manifestul constitutiv al P.S.M.R. din iulie 1928 — cade astfel în grota fatalismului și spiritul de luptă se prăpădește" [15].

Emițînd și susținînd o seamă de idei valoroase în problema revoluției sociale, Partidul Socialist, în activitatea teoretică pentru precizarea caracterului, etapei și a sarcinilor revoluției în țara noastră a rămas, totuși, tributar concepției stîngiste, potrivit căreia România se afla în fața înfăptuirii directe și imediate a revoluției socialiste. În fundamentarea concepției sale despre posibilitatea imediată a revoluției socialiste, el a pornit de la situația provocată de criza economică din anii 1929—1933, care ar fi făcut ca, „la noi, ca și în toată lumea,

[6] „Proletarul", anul I, nr. 2 din 19 august 1928.
[7] *Ibidem.*
[8] *Ibidem.*
[9] *Ibidem.*
[10] „Proletarul", anul II, nr. 15 din 15 octombrie 1929.
[11] Idem, anul I, nr. 1 din 29 iulie 1928.
[12] Idem, anul I, nr. 2 din 19 august 1928.
[13] Idem, anul VII, nr. 71 din 18 martie 1934.
[14] *Ibidem.*
[15] „Proletarul", anul I, nr. 1 din 29 iulie 1928.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vremea (să fie) coaptă pentru socialism", întrucît criza, „urmare neînlăturată a regimului capitalist", nu poate fi învinsă „decît prin răsturnarea regimului capitalist însuşi" [16]. Criza economică, prin urmările sale, se aprecia în buletinul teoretic al partidului, „a înlăturat toate adîncimile, a nivelat terenul economic pe care se găsesc clasele producătoare. Mizeria şi nemulţumirea au închegat unirea în suferinţă a tuturor salariaţilor orăşeneşti, au refăcut legăturile şi solidaritatea dintre clasele mijlocii şi cele proletare şi au săvîrşit minunea ce a apropiat satele de oraş" [17]. În aceste împrejurări, mişcarea muncitorească nu are menirea să contribuie la încercările de rezolvare a crizei economice, acestea folosind capitalismului, ci să folosească această criză pentru înfăptuirea societăţii socialiste.

Această apreciere de principiu s-a răsfrînt asupra orientării programatice a partidului, în sensul fixării sarcinii de înfăptuire a societăţii socialiste ca program imediat. Astfel, în articolul *Programul şi tactica vremurilor de azi*, în care încerca să se dea răspuns deselor cereri din partea membrilor partidului privind necesitatea formulării unui program unitar, concret, se arăta că „vremea programelor de amănunt a pierit" şi că nu se poate indica „decît un singur punct de program, care le cuprinde pe toate : înlăturarea orînduirii capitaliste, cucerirea puterii politice, reconstrucţia societăţii umane pe baze socialiste şi acestea ca program imediat" [18]. Aceeaşi concepţie era exprimată şi în raportul prezentat de preşedintele partidului pe marginea programului şi tacticii la Conferinţa P.S.I. din 19 iunie 1932. Reluînd documentul, ziarul „Proletarul", consemna că raportul a realizat „o amplă expunere doctrinară, dovedind necesitatea socialismului, pentru a cărui instaurare sînt azi, în România, ca şi în celelalte ţări, toate elementele" [19]. De asemenea, reluînd unele din ideile formulate în lucrarea *La capătul evoluţiei*, dr. L. Ghelerter, într-o cuvîntare rostită în toamna anului 1933, la o întrunire de la Ploieşti, aprecia că orînduirea capitalistă a ajuns la capătul dezvoltării sale istorice, „burghezia nemaifiind capabilă să conducă", şi insista, totodată, asupra „datoriei proletariatului de a-şi strînge rîndurile cu scopul precis şi imediat al cuceririi puterii politice" [20].

Desigur, criza economică, prin consecinţele sale negative asupra situaţiei celor mai largi categorii sociale, a dus la ascuţirea contradicţiilor dintre exploataţi şi exploatatori, la creşterea luptei maselor muncitoare, dar ea nu determinase intrarea României „într-o fază revoluţionară" [21], care să pună problema înfăptuirii revoluţiei socialiste ca sarcină directă şi imediată. Evoluţia României pe calea progresului social-economic impunea, în primul rînd — aşa cum se aprecia în documentele Congresului al V-lea al P.C.R. —, desăvîrşirea revoluţiei burghezo-democratice şi crearea condiţiilor pentru trecerea la revoluţia socialistă [22]. Concepţia Partidului Socialist, care nu ţinea seama de stadiul de dezvoltare social-economică a ţării, ducea la neglijarea unor importante sarcini care reveneau primei etape a revoluţiei sociale în România, era o orientare politică periculoasă, de natură să izoleze partidul de mase, să-l împiedice, pînă la un anumit punct, să desfăşoare o activitate de organizare, de propagandă şi mobilizare, în concordanţă cu obiectivele imediate ale luptei revoluţionare, democratice, cît şi cu problemele de perspectivă pentru pregătirea condiţiilor realizării ţelului final — cucerirea puterii politice de către proletariat şi transformarea socialistă a societăţii. Trebuie subliniat, însă, faptul că limitele şi impreciziunile manifestate în activitatea teoretică a Partidului Socialist în problema definirii stadiului revoluţiei sociale în ţara noastră au fost depăşite, în mare parte, de activitatea sa practică, ale cărei cerinţe i-au impus formularea unor revendicări concrete, legate de lupta maselor, pentru realizarea cărora va milita. Dovadă, în acest sens, sînt numeroasele manifeste şi apeluri lansate de mişcarea socialistă cu prilejul diferitelor acţiuni revoluţionare, în cadrul campaniilor electorale şi al manifestaţiilor de 1 Mai.

În sînul mişcării socialiste s-au exprimat şi puncte de vedere mai realiste în problema fundamentală a teoriei şi a practicii revoluţionare. „Ţinem să afirmăm, din nou, convingerea noastră că aflîndu-ne într-o perioadă de ascuţire a luptei de clasă, problema înlăturării capi-

[16] Arh. C.C. al P.C.R., fondul 10Ç, mapa 99.

[17] „Informatorul proletar", anul I, seria I, nr. 2—3, septembrie—octombrie 1931, p. 3.

[18] Idem, anul I, seria I, nr. 1, septembrie—octombrie 1931, p. 5—6.

[19] „Proletarul", anul IV, nr. 50 din 26 iunie 1932.

[20] Idem, anul VI, nr. 64 din 5 noiembrie 1933.

[21] „Informatorul proletar", anul I, seria I, nr. 2—3, septembrie—octombrie 1931, p. 10.

[22] Vezi : Nicolae Popescu, *Congresul al V-lea — etapă importantă în dezvoltarea Partidului Comunist*, în „Anale" XVII, nr. 6/1971, p. 60—62 ; Nicolae Petreanu, *Partidul Comunist Român în viaţa politică a României în anii 1921—1933*, în „Anale", XVIII, nr. 4/1972, p. 91—92.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

talismului şi a realizării socialismului trebuie să domine acţiunea proletariatului" [23], scria organul teoretic al partidului, remarcînd, în acelaşi timp, că aceasta nu exclude „precizări de doctrină, parole de moment, ordine de bătaie, rîvnă, intensitate în pregătirea cadrelor şi maselor" [24]. Tot astfel, proiectul de program, elaborat de V. Anagnoste în 1932, conţinea specificarea, potrivit căreia formularea revendicărilor economice, politice şi sociale cu caracter imediat avea drept scop să ofere o bază activităţii practice a partidului în vederea organizării şi mobilizării maselor la lupta pentru „a ameliora situaţia critică a tuturor categoriilor sociale" [25] în cadrul societăţii date, iar desfiinţarea societăţii bazate pe exploatare şi făurirea socialismului, programul maximal al partidului, „nu va putea deveni realitate decît atunci cînd clasa muncitoare va cuceri puterea politică" [26]. Întocmirea acestui proiect de program se înscrie pe linia eforturilor făcute de mişcarea socialistă pentru fixarea orientării sale politice şi programatice, în lumina sarcinilor imediate şi de perspectivă ale luptei revoluţionare a maselor.

Dezbaterile din sînul Partidului Socialist în jurul caracterului şi conţinutului etapei revoluţiei sociale în România au continuat şi după unificarea celor două organizaţii politice socialiste în vara anului 1933. Chiar dacă acestea nu s-au concretizat într-o clarificare a acestei probleme de mare importanţă pentru activitatea teoretică şi practică a partidului, ele au făcut posibil, însă, ca tot mai mulţi militanţi socialişti să exprime critici la adresa tezei revoluţiei socialiste directe şi imediate, să formuleze aprecieri mai realiste referitoare la perspectivele procesului revoluţionar în ţara noastră. Astfel, un articol publicat în primăvara anului 1935 în coloanele organului central de presă al P.S.U. şi care era consacrat problemei aliaţilor proletariatului în revoluţie, sublinia că, deşi exista o mare nemulţumire a maselor populare, aceasta nu însemna că „din punct de vedere al mergerii spre socialism sîntem la o etapă avansată" [27].

Referitor la concepţia mişcării socialiste despre revoluţie, trebuie reliefat şi o altă teză, anume aceea a revoluţiei socialiste mondiale simultane. Pornind de la faptul real al manifestării fenomenului crizei economice în întreaga lume capitalistă şi negînd orice posibilitate de depăşire a acestei situaţii, socialiştii trăgeau concluzia că prin aceasta s-au creat condiţiile izbucnirii revoluţiei, atît în ţările „aşa-zis înaintate", cît şi în cele „înapoiate" [28]. „Criza — se arăta într-un articol referitor la această chestiune — a dovedit, prin interdependenţa strînsă dintre state, că prefacerea socială, că răsturnările vor fi simultane, de astă dată în toată lumea, iar exemplul Rusiei sovietice arată tuturor socialiştilor că diferenţele dintre structura economică a statelor «înaintate» şi a celor «înapoiate» pot fi învinse prin grăbirea acestei evoluţii : prin cucerirea puterii politice de către proletariat". Între factorii care pregătesc „terenul economic şi social", au fost incluşi hipercapitalismul de după război, pan-criza agricolă, industrială şi financiară a lumii capitaliste, precum şi realizările revoluţiei ruse [29].

Această teză, susţinută prin generalizarea unor elemente nespecifice sau nereprezentative şi neluarea în considerare a unora fundamentale, prin exagerarea unor greutăţi cu care societatea capitalistă, în ansamblul său, se confrunta în acea perioadă, prin concluzii eronate despre falimentul total al capitalismului, trădează o mare doză de sectarism. Ea, însă, nu a fost un element propriu doar concepţiei socialiştilor români, ci a dominat doctrina multor partide muncitoreşti în anii de interferenţă ai deceniilor doi şi trei ale veacului nostru ; treptat, pe măsura clarificărilor politice şi ideologice intervenite în cadrul partidelor comuniste şi socialiste, ea va fi abandonată. A rămas destul de influentă în concepţia partidelor muncitoreşti aderente la Biroul socialist internaţional de la Paris. Avînd în vedere raporturile Partidului Socialist cu acest organism internaţional, se poate aprecia că teoria revoluţiei socialiste mondiale simultane era o urmare şi a tezelor formultae în această privinţă în documentele congreselor şi conferinţelor acestui organism internaţional.

O problemă teoretică căreia Partidul Socialist i-a acordat o importantă atenţie în activitatea sa politică-ideologică a fost aceea a rolului istoric al clasei muncitoare în conducerea şi înfăptuirea revoluţiei sociale. Clasa muncitoare, avangarda tuturor forţelor revoluţionare, se arăta în Manifestul constitutiv al P.S.M.R. din iulie 1928, trebuie educată în spiritul misiunii sale istorice pentru realizarea prefacerii radicale a structurilor social-econo-

---

[23] „Informatorul proletar", anul I, seria I, nr. 2—3, septembrie—octombrie 1931, p. 25.

[24] *Ibidem.*

[25] Arh. I.S.I.S.P., fondul XV, dosarul nr. 109, vol. 1, fila 373.

[26] *Ibidem.*

[27] „Proletarul", anul VII, nr. 88 din 2 martie 1935.

[28] Arh. C.C. al P.C.R., fondul 100, mapa 68.

[29] „Informatorul proletar", anul I, seria I, nr. 2—3, septembrie-octombrie 1931, p. 3—4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mice şi politice ale ţării, întrucît „dezrobirea ei nu poate fi decît opera ei înseşi" şi „numai în puterea ei organizată de clasă stă chezăşia dărîmării tiraniilor" [30]. În statutul din 1932 se enumerau principalele elemente care conferă proletariatului rolul de conducător al revoluţiei sociale: „Proletariatul, avînd la bază organizaţiile sale de clasă,o ideologie precisă, o misiune istorică clară, numai el va fi conducătorul poporului în revoluţia socială" [31]. Recunoscînd rolul clasei muncitoare în prefacerea revoluţionară a societăţii, Partidului Socialist a declarat, de la început, că îşi va concentra toate sforţările sale pentru ridicarea conştiinţei de clasă a proletariatului şi pregătirea lui politică, organizatorică, în vederea marilor lupte pe care acesta era chemat istoriceşte să le susţină. Aceasta, deoarece socialiştii erau adepţii ideii că succesul luptei pentru transformarea socială radicală depinde de „dezvoltarea factorului subiectiv", de nivelul conştiinţei revoluţionare a maselor muncitoare, de solidaritatea şi organizarea unitară, de existenţa forţei politice capabile să asigure conducerea luptei [32].

Conducerea procesului revoluţionar de către proletariat şi alianţa sa cu alte categorii sociale erau, şi în concepţia Partidului Socialist, elementele politice şi sociale, de natură să asigure victoria revoluţiei sociale. În îndeplinirea misiunii sale istorice, se evidenţia în acelaşi Manifest din iulie 1928, proletariatul organizat şi conştient trebuie să unească în jurul său şi să fie urmat de „ţărănimea săracă, de păturile mijlocii înşelate şi pauperizate, de intelectualitatea cinstită" [33], căci „revoluţiile ce au urmat au arătat că revoluţia socialistă nu e opera exclusivă a proletariatului. Cu atît mai mult în ţările unde proletariatul e o minoritate, în ţările cu o structură capitalistă tînără. Proletariatul, în aceste momente de criză socială, e sprijinit şi de alte categorii sociale exploatate de capitalism" [34]. Prin aceasta, Partidul Socialist definea aliaţii proletariatului în revoluţie, excluzînd sau neglijînd, totuşi, anumite grupări şi categorii sociale care, obiectiv, puteau constitui aliaţii clasei muncitoare în rezolvarea unor sarcini revoluţionare specifice etapei desăvîrşirii revoluţiei burghezo-democratice. Pornind de la experienţa revoluţionară internaţională, mişcarea socialistă fundamenta concepţia sa despre rolul conducător al clasei muncitoare în contextul realităţilor concrete din ţara noastră.

Ideea alianţei muncitorimii cu celelalte categorii sociale supuse exploatării a fost formulată în statutul Partidului Socialist ca un principiu călăuzitor al activităţii sale, subliniindu-se că el „luptă pentru realizarea frontului unic al tuturor exploataţilor" [35]. În această direcţie, partidul clasei muncitoare era chemat să desfăşoare o amplă activitate politico-organizatorică în rîndul categoriilor sociale definite ca aliaţi ai proletariatului, cu care trebuie să colaboreze, atît în perioada „distructivă" a revoluţiei, cît şi în cea „constructivă", pînă la „completa dizolvare ideologică şi politică în masa proletară" [36]. Era o abordare într-o viziune largă, care avea în vedere rolul acestui sistem de alianţe, atît în confruntarea cu burghezia pentru cucerirea puterii politice, cît şi în opera de construire a noii societăţi.

Treptat, în concepţia socialistă s-au cristalizat o seamă de concluzii despre rolul ţărănimii, despre potenţialul său revoluţionar şi importanţa luptei sale, în unire şi sub conducerea proletariatului. Prin modul ei de trai, ţărănimea se apropie de muncitori, dar mişcările ei izolate nu pot „să atingă înseşi bazele sistemului actual [capitalist — *n. n.*], care e singura cauză a ruinii lor" [37]. Masele ţărăneşti, argumentau socialiştii, „sub conducerea unită şi solidară" a proletariatului „îngroaşă rîndurile armatei revoluţiei" [38], deoarece emanciparea lor economică, socială şi politică nu poate fi decît rezultatul acestei revoluţii. Necesitatea alianţei muncitoreşti-ţărăneşti, în gîndirea mişcării socialiste, era fundamentată pe comunitatea de interese ale acestor două clase sociale. Prin lupta pentru revendicările sale şi, în primul rînd, pentru „o reformă a reformei agrare", ţărănimea constituia forţa socială care „trebuia să intre în linia a doua de întărire a frontului revoluţionar al prole-

[30] „Proletarul", anul I, nr. 1 din 29 iulie 1928.
[31] Arh. I.S.I.S.P., fondul XV, dosarul nr. 109, vol. I, fila 361.
[32] *Ibidem*, fila 362.
[33] „Proletarul", anul I, nr. 1 din 29 iulie 1928.
[34] „Informatorul proletar", anul I, seria I, nr. 2—3, septembrie-octombrie 1931, p. 28.
[35] Arh. C.C. al P.C.R., fondul 100, mapa 118.
[36] „Informatorul proletar", anul I, seria I, nr. 2—3, septembrie-octombrie 1931, p. 28.
[37] „Proletarul", anul IV, nr. 36 din 1—15 mai 1931.
[38] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tariatului, conducătorul său" [39]. Astfel, masele muncitoare de la sate erau apreciate drept principalul aliat al proletariatului în lupta împotriva exploatării și pentru cucerirea puterii politice, pentru făurirea societății socialiste.

Această activitate teoretică desfășurată de Partidul Socialist în problema alianței muncitorești-țărănești nu a fost, de la început, dublată de aceeași perseverență în munca practică de propagandă și de organizare a maselor exploatate de la sate. La începuturile activității sale, doar în articole sporadice sau în manifeste s-au făcut referiri la datoria proletariatului ca, „strîngîndu-și rîndurile, să-și îndrepte privirea către țărani, chemîndu-i acolo unde le este locul, alături de dînsul" [40].

În anii 1932—1933, conducerea Partidului Socialist a analizat munca la sate, exprimînd păreri critice față de rezultatele obținute, adoptînd măsuri pentru sporirea eficienței acesteia. Drept urmare, în tot mai multe materiale de partid, hotărîri ale Comitetului Central, manifeste, conferințe ale unor fruntași socialiști, s-a stăruit asupra acestei importante componente a activității revoluționare, formulîndu-se obiectivele principale pentru care masele țărănești erau chemate la luptă alături de muncitori.

Astfel, într-un manifest al secțiunii Craiova, din 7 iulie 1932, țărănimea era chemată să sprijine Partidul Socialist, care luptă „pentru o nouă expropriere fără plată a marilor proprietăți agricole, cu procurarea de unelte, inventar modern agricol, credit ieftin, înființarea obștiilor de muncă și desfacerea produselor agricole în comun, pentru anularea datoriilor sătenilor" [41]. În rezoluția ședinței Consiliului General din 17—18 septembrie 1933, pe lîngă măsurile de organizare generală a partidului, erau cuprinse și sarcini privind activitatea politico-ideologică și organizatorică în rîndul maselor țărănești. „Paralel cu reîncadrarea maselor muncitoare — se arăta în rezoluție — se hotărăște intensificarea propagandei și organizării în sînul țărănimii, delăsată demagogiei țărăniste și pe care acum încearcă s-o deruteze organizațiile antisemite, fasciste" [42]. Pe această coordonată se plasează „Chemarea către săteni", lansată în decembrie 1933, în care se reliefa că Partidul Socialist „luptă pentru unirea tuturor muncitorilor de la sate și orașe, pentru ca prin puterea lor unită și înfrățită să purceadă la lupta împotriva exploatării, pentru transformarea revoluționară a societății". Se înscriau ca obiective ale luptei dobîndirea următoarelor revendicări: „Anularea tuturor datoriilor țăranilor și agricultorilor săraci [...] toate băncile să intre în stăpînirea statului, iar acesta să pună la îndemîna țăranilor bani (credit) cu dobîndă cît mai mică și pe termen lung. Pămînturile boierești să fie din nou expropriate fără plată și împărțite țăranilor săraci. Dăjdiile să fie mai drepte, cei lipsiți de mijloace să fie scutiți pe deplin de biruri. Împotriva birurilor indirecte, a taxelor pe zahăr, pîine, sare și gaz. Satele să fie înzestrate cu cît mai multe școli pentru învățătură de carte, de plugărie și de meserii, cu doctori, spitale, farmacii și infirmerii" [43].

Adăugînd, la revendicările enumerate, și permanenta cerere privind înfăptuirea unei noi reforme agrare, avem imaginea orientării programatice a Partidului Socialist pentru rezolvarea acestei probleme social-economice, a unui program de emancipare economică, de asanare socială, morală și culturală a lumii satului. De asemenea, în întreaga perioadă a luptei împotriva pericolului fascismului și războiului, țărănimea va constitui principala categorie socială spre care se vor îndrepta eforturile mișcării socialiste, în vederea coalizării sale în *jurul „blocului proletarian"*.

În preocuparea pentru conturarea liniei politice generale, Partidul Socialist a analizat și a caracterizat în mod realist stadiul de dezvoltare social-economică a țării, combătînd teza despre România țară «eminamente agricolă», care se dezvoltă în orbita și sub influența Occidentului înaintat. „România — se sublinia în Manifestul programatic din iulie 1928 — nu mai este azi o țară «eminamente agricolă». Nu mai este țara în care socialismul ar fi o «plantă exotică». Și nu mai este țara înapoiată economicește, care să privească în Occident dezvoltarea ei viitoare, pentru că o trăiește chiar înlăuntrul său" [44]. Însăși evoluția social-economică a țării noastre după Marea Unire le-a oferit militanților socialiști argumente în acest sens: „Dezvoltarea industriei, împreună cu toate forțele capitaliste moderne, creșterea mare a proletariatului și a salariaților de tot felul — continua Manifestul — mărturisesc

[39] Arh. C.C. al P.C.R., fondul 100, mapa 68.
[40] „Proletarul", anul III, nr. 25 din 15 iulie—2 august 1930.
[41] Arh. C.C. al P.C.R., fondul 100, mapa 97.
[42] „Proletarul", anul VI, nr. 62 din 1 octombrie 1933.
[43] Idem, anul VI, nr. 66 din 3 decembrie 1933.
[44] Idem, anul I, nr. 1 din 29 iulie 1928.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o autonomie a procesului istoric de dezvoltare a economiei românești" [45]. Această dezvoltare mai rapidă a economiei naționale, progresul general al societății, ei l-au legat de sporirea potențialului industrial și a resurselor materiale și umane ale țării, ca urmare a desăvîrșirii statului național unitar, precum și de înfăptuirea reformei agrare din 1921, care, prin consecințele sale economice și sociale, „a lichidat neoiobăgia" [46]. În sprijinul afirmațiilor lor, socialiștii au adus și aspecte ale structurii sociale, arătînd că „masele compacte de proletari industriali și agricoli" sînt dovezi de necontestat ale dezvoltării capitaliste a țării, a rolului clasei muncitoare în viața social-politică. Evidențiind ideea că, pe primul plan al contradicțiilor societății românești din perioada interbelică se situa opoziția ireductibilă dintre proletariat și burghezie, Ștefan Voitec scria: „Două clase se găsesc față în față, două mentalități — aceea reprezentată prin regimul capitalist, cu un guvern și opoziție, făcînd parte din aceeași familie, și cea muncitorească de la sate și orașe" [47].

În același timp, mișcarea socialistă a studiat structura economiei României, evidențiind ponderea mare a agriculturii în cadrul acesteia și, ca urmare, a populației sătești în ansamblul demografic al țării. „În ceea ce privește țara noastră — sublinia organul teoretic socialist — predomină agricultura, cu elementul constitutiv mica proprietate țărănească" [48]. Importante concluzii privind această problemă se desprind din articolul intitulat *15 ani de la reforma agrară*, scris pe baza datelor furnizate de recensămîntul agricol din anul 1930. Apreciind reforma agrară din 1921, în primul rînd, „ca un act de prudență politică", articolul remarca și consecințele sale economice și sociale, definite prin „procesul furtunos de dezvoltare a capitalismului în agricultura românească" [49]. Intensificarea dezvoltării capitaliste a economiei agrare a avut drept urmare o accentuare a procesului de diferențiere socială în sînul țărănimii: „25 000 de chiaburi și moșieri posedă 6 365 000 ha, în timp ce 3 020 000 de țărani n-au decît 9 490 000 ha. Masa cea mai mare a țărănimii posedă cîte o gospodărie de o întindere medie de 3,1 ha" [50]. Relevînd ponderea mare a țărănimii sărace și mijlocașe în structura maselor sătești, socialiștii au făcut dese referiri la existența unui mare număr de muncitori agricoli, lipsiți de pămînt și care trebuiau să muncească „din greu pe pămînturile moșierilor" în schimbul unui „salariu de batjocură" [51].

Aprecierile privind caracterul agrar-industrial al economiei României în perioada interbelică, susținerea necesității dezvoltării armonioase a industriei și agriculturii, analiza întreprinsă asupra structurii sociale, a rolului și locului diferitelor clase și categorii sociale în contextul societății românești, evidențierea multora din contradicțiile existente și, în primul rînd, a contradicției fundamentale dintre proletariat și burghezie se înscriu ca elemente importante ale concepției mișcării socialiste, ca o contribuție demnă de menționat în peisajul confruntărilor și dezbaterilor ideologice, teoretice, pe probleme majore ale evoluției țării pe calea progresului în deceniul al patrulea al veacului nostru.

Pe aceeași linie, menționăm și punctele de vedere afirmate de Partidul Socialist față de concepția principalelor partide burgheze, Partidul Național-Liberal și Partidul Național-Țărănesc, în legătură cu orientarea politicii economice a României. Militanții socialiști au subliniat că cele două partide burgheze, care-și disputau pretențiile de guvernare a țării, erau „în cele din urmă, cu toate diferențierile care au împins lupta dintre ele, reprezentantele aceleiași *stăpîniri de clasă*" [52]. *Mergînd pe linia paralelismului* între cele două partide, socialiștii căutau să dezvăluie esența doctrinei liberale „prin noi înșine", ca și a politicii „porților deschise", susținute și promovate de național-țărăniști. „Liberalii — scria ziarul „Proletarul" — vor să rezerve reprezentanților industrialismului și finanței naționale și de partid stăpînirea de clasă, de care este legată în mod fatal asuprirea și îngenuncherea proletariatului, a țărănimii și claselor mijlocii", în timp ce, „național-țărăniștii introduc pe reprezentanții capitalului străin, comanditarii celui național, ai băncilor și industriei private, ai finanțelor statului și, *ipso facto*, ai statului însuși [53]. Dezvăluind caracterul de clasă al politicii promovate de cele două partide, mișcarea socialistă a surprins, în același timp, aspectele importante ce

[45] *Ibidem.*
[46] Arh. C.C. al P.C.R., fondul 100, mapa 29.
[47] „Proletarul", anul I, nr. 1 din 29 iulie 1928.
[48] „Informatorul proletar", anul I, seria I, nr. 2—3, septembrie-octombrie 1931, p. 25
[49] „Proletarul", anul VII, nr. 82 din 1 noiembrie 1934.
[50] *Ibidem.*
[51] Arh. C.C. al P.C.R., fond 27, mapa 24.
[52] *Ibidem*, mapa 37.
[53] „„Proletarul", anul II, nr. 12 din 1 august 1929.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diferențiau doctrina liberală de cea țărănistă în privința efectelor asupra dezvoltării economice a țării, a întăririi capitalului național, a gradului de dependență de finanța internațională și, în ultimă instanță, asupra independenței economice și politice a țării.

În documentele Partidului Socialist, întîlnim aprecieri realiste și în privința altor aspecte ale doctrinelor burgheze. Într-un articol consacrat doctrinei „statului țărănesc", se aprecia că acesta este „o formulă fără un conținut sau bază reală", deoarece viața a demonstrat că național-țărăniștii nu sînt „în slujba sinceră a intereselor maselor țărănești", că „interesele de clasă ale maselor rurale se confundă cu acelea ale maselor urbane". Peste așa-zisul specific țărănesc, exacerbat de național-țărăniști, socialiștii relevau că aspirațiile generale de clasă ale muncitorilor și țăranilor sînt comune și tocmai acest fapt reclamă „unirea țăranilor mici-proprietari și săraci cu muncitorii exploatați de la orașe", pentru construirea unui stat în care puterea să aparțină proletariatului aliat cu țărănimea muncitoare [54]. Ei au demonstrat lipsa oricărui temei social-politic al teoriei „statului țărănesc" care era de natură să abată masele țărănești de la lupta revoluționară, să le mențină sub steagul țărănismului, mișcare ideologică ce reprezenta, de fapt, interesele unei anumite părți a burgheziei: „Primatul intereselor țărănimii, democrația reală, desființarea cartelurilor etc. înlocuiesc vechea parolă a luptei de clasă, de acum 10 ani, care a mobilizat masele în jurul țărănismului" [55].

Această latură a activității teoretice a Partidului Socialist a fost legată indisolubil de definirea din punct de vedere principal a poziției sale față de partidele burgheze în ansamblul lor. Partidul Socialist și-a fixat atitudinea față de forțele politice burgheze în spiritul principiului luptei de clasă, al contradicției dintre interesele proletariatului și cele ale burgheziei, dintre partidele clasei muncitoare și cele burgheze. Astfel, Manifestul din iulie 1928, determinînd coordonatele locului Partidului Socialist în constelația partidelor politice existente în România acelor ani, aprecia că „toate partidele burgheze sînt și rămîn organisme de conservare a societății de azi întrucît vor menținerea proprietății private, deci a claselor înseși". De aceea, continua documentul, Partidul Socialist, „ca partid al revoluției sociale se găsește în opoziție crîncenă și permanentă cu toate partidele politice burgheze, fie ele oricît de înaintate, a căror activitate nu poate întrece marginile societății de astăzi" [56]. Ideea o întîlnim și în manifestul electoral adoptat de Conferința partidului din iunie 1932, în care se arăta că „toate partidele de guvernămînt sînt slugile capitalismului" și că „alături de grupările noi și mărunte, mădulare ale aceleiași oligarhii de exploatare și jaf — toate *așa-zisele* partide și grupări de «ordine» — au fost și sînt vinovate de mizeria economică, sărăcia... din România" [57].

Această apreciere teoretică tranșantă nu ținea seama de diferențierile existente între grupările și partidele politice ale burgheziei, de locul diferit pe care-l ocupau în sistemul partidelor politice, de orientările politice diverse ce se manifestau în climatul politic al societății românești a vremii. Ea s-a repercutat, pe planul practicii, în adoptarea unei politici de alianțe lipsite de suplețe, rigidă. Și în condițiile deceniului al patrulea al epocii interbelice, cînd în fața poporului s-au pus problemele apărării cuceririlor democratice, ale luptei împotriva pericolului fascismului și a războiului, Partidul Socialist s-a pronunțat pentru tactica „clasă contra clasă" excluzînd orice colaborare cu forțe social-politice burgheze, indiferent de împrejurări.

Din analiza activității teoretice a Partidului Socialist se desprind preocupările sale pentru ancorarea în mișcarea de idei, în frămîntările vieții social-politice a țării. Acest partid muncitoresc și-a direcționat eforturile spre studierea și înțelegerea aspectelor generale, a trăsăturilor definitorii ale contextului intern al României deceniului al patrulea al secolului nostru, pentru plasarea activității sale pe coordonatele majore ale evoluției societății românești, pentru afirmarea sa ca exponent al maselor muncitoare, ca promotor al luptei pentru desființarea exploatării și instaurarea socialismului.

---

[54] Idem, anul VII, nr. 85 din 25 decembrie 1934.
[55] Idem, anul VII, nr. 87 din 15 februarie 1935.
[56] Idem, anul I, nr. 1 din 29 iulie 1928.
[57] Arh. C.C. al P.C.R., fondul 100, mapa 99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SOME CONSIDERATIONS ABOUT THE PROGRAMMATIC AND DOCTRINAL ORIENTATION OF THE SOCIALIST PARTY OF WORKER OF ROMANIA

SUMMARY

From the analysis of the political-ideological activity of the Socialist Party it results its permanent preoccupation to assert itself in the ideas' movement, in the ferment of the social-political life in Romania, to create wide connections with the broad masses in order to enhance its capacity of mobilizing and leading them.

Its political line and programmatic orientation define it as a workers' revolutionary party, which had as a final goal the abolition of exploitation and the building of the socialist society. Advocate of the ideas of scientific socialism, the Socialist Party declared since the beginning that it would direct its class activity „towards socialism, according to the specific conditions of the Romanian country", and would militate for „organizing the fight for the final victory — the setting up of socialism". Supporter of the theory of the carrying out of the social revolution depending on the concrete historical conditions in our country, the Socialist Party rejected the theory of „evolutionist fatalism", as well as of the „revolutionary fatalism", considering them „equally deceiving and dangerous for the working class and for the mission that it is called to accomplish".

In conection with this fundamental thesis, the socialists developed their ideas regarding the historical role of the proletariat and of the workers'-peasants alliance in accomplishing and insuring the victory of the social revolution.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OPERA ISTORICĂ A LUI ANTONIO BONFINI

DE

D. CIUREA

În studiile privind așa zisa „renaștere panonică", s-a scos în relief, și figura și opera umanistului italian Antonio Bonfini și aportul său la monarhia centralizată, prin „funcția de stat a umanismului", ideologie a centralizării în Ungaria [1]. Opera lui A. Bonfini, care a cunoscut o largă difuzare în Europa în secolele XVI—XVIII, conține, cum se știe, și date și luări de atitudine în problema etnografiei istorice și vieții politice românești și necesită a fi reexaminată și valorificată, și sub acest raport.

Umanismul erudit și critic a marcat, în secolul XV, o direcție nouă, ascendentă, în studierea surselor antichității și determinarea veracității datelor pe care le conțineau, în raport cu realitatea istorică a epocii și în elaborarea noilor opere istorice.

Între operele umaniștilor italieni, cu importante date de istorie a poporului român [2], un loc deosebit ocupă opera masivă, coerentă, compactă alui Antonio Bonfini (Bonfinius), care n-a fost studiată în ansamblu și în particular [3], figură dominantă în istoria culturii sud-estului european în epoca Renașterii.

Biografia lui A. Bonfini nu este suficient cunoscută datorită lipsei unor date esențiale. Biograful său Giulio Amadio (1930) [4] a afirmat că ar fi trăit aproximativ între anii 1427—1505. Nu precizează unde și-a făcut studiile, dar în 1473 era amintit „prestantissimus vir ac doctissimus bonarum artium praeceptor magister Antonius Bonfini de Patrignono". Antonio Bonfini cunoștea, ca și alți umaniști, limba greacă („Herodianus historicus... quem divo Matthiae e graeco traduximus"). Lorenzo Valla, într-o scrisoare către Aretino, numea Neapolul

---

[1] Cf. și T. Kardos, *Zentralisierung und Humanismus im Ungarn des 15. und 16. Jahrhunderts*, în vol. *La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie*, Studia Historica ASH, 52, Ep., 1963, p. 405, 407, 411, 413, 461. Cf. și T. Kardos, *Entwicklungsgang und osteuropäische Merkmale des ungarischen Humanismus*, în vol. Renaissance und Humanismus in Mittel-und Osteuropa, vol. II, Berlin, 1962, pp. 4—6, 10, 12. Cf. și László Gerevich, *Bemerkungen über die pannonische Renaissance*, în vol. *Renaissance und Humanismus*, II, p. 14—18 (Der Zudrang italienischer Künstler erreichte besonders um das Jahr. 1476 und in der zweiten Hälfte der siebziger Jahre seinen Höhepunkt).

[2] Contribuția umaniștilor italieni din sec. XV la demonstrarea originei și continuității poporului român în vechea Dacie a fost studiată și importanța ei deosebită subliniată. Cf. A. Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiene dei secoli XIV—XV*, în *Ephemeris Daco-Romana*, vol. I, 1923, pp. 357—381, cap. *Gli storici umanisti e la loro coscienza della latinità dei Rumeni* (Ugolino Pisani di Parma, Poggio Bracciolini, Enea Silvio Piccolomini, Flavio Biondo, F. Bonaccorsi di San Gemignano).

[3] Cf. A. Marcu, *op. cit.*, p. 381, nota 1. („Fra gli altri insigni storici del periodo umanistico abbiamo tralasciato Antonio Bonfini, italiano di origine ma che visse in Ungheria, dove divenne storiografo di Mattia Corvino. Il Bonfini si occupò a lungo anche delle origini del popolo rumeno, ma le sue Rerum Hungaricarum Decades uscirono nella loro prima edizione appena nel 1543"). Cf. și Cl. Isopescu, *Notizie intorno aidi Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, în *BSHAR*, t. XVI, 1929, pp. 17—19 (Antonio Bonfini). Cf. și P. Kulcsár, *Sources and origins of Bonfini's History*, Bp. 1973.

[4] Cf. G. Amadio, *La vita e l'opera di Antonio Bonfini primo storico della nazione ungherese in generale e di Mattia Corvino in particolare*. Montalto Marche, 1930. Recenzie în *RHSEE*, VII, p. 172.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„civitas mutricula grecanitaits". Plecat în Ungaria din 1486, a revenit în 1488—1489, pentru scurt timp, pentru studii în Italia. A stat în Ungaria circa două decenii. În 1492, Vladislav II i-ar fi acordat „nobilitatea" și „armele" : „stella in coelestino campo radiante" și „librum adamantino annulo sustinente". În 1494—1495 i se copia opera pe pergament. G. Amadio reproduce textul inscripției funerare, care-i acoperea mormîntul la Buda veche („Hac sub tumba iacet Bonfinius, gente Picenus, doctus et ingenuus, auctor amenus erat. Hic eius ossa cubant. Sed quod hisce omnibus maius iam suas historias hungara tellus habet"). Nu se cunoaște nici un tablou al lui Bonfini, datorat vreunui pictor al Renașterii.

Opera lui A. Bonfini, deși conține unele naivități inerente, reminiscențe ale ideologiei mistice medievale [5], în ansamblu, reflectă toată „modernitatea" Renașterii. Comparativ cu Jan Dlugosz (cleric), considerat ca un precursor al umanismului în Polonia, influențat și el de Titus Livius, A. Bonfini este mai degajat, expune mai sistematic, cu mai puține confuzii [6]. Apare ca un profund cunoscător al orașului epocii Renașterii, a topografiei și funcției acestuia, cum era și normal, el venind dintr-o „țară de orașe" [7].

Prezintă importanță descrierile de orașe din opera lui Bonfini, care sînt făcute comparativ cu Italia. Etimologiile sînt fictive. Cracovia (Graccovia «a Gracco cive romano nominata»), (Civitas Graccovia Polonorum metropolis. Regum sedes in Polonia Graccovia est ad Vistulam amnem sita), cu întărituri din lemn, avea un strălucit „gymnasium omnium scientiarum". Leopolis (Lemberg) își are numele „a Leone imperatore pro parta Barbarorum victoria", („...Russia quae Rutenia nunc dicitur transalpina regio, quam... nunc Ruteni incolunt quorum Leopolis... Metropolis... nobilissima ubi celeberrimum universe Scythie celebratur emporium"). Severinul este derivat de la Septimius Severus („Severinum oppidum a Severo imperatore conditum (aedificatum ac vetustate collapsum) quod magno adhuc praesidio adversus Turcorum impetus Ungari tenent"). Magistrală este descrierea Vienei (ocupată de Matei Corvin) „inter pulcherrimas barbarorum urbes", cu ziduri și turnuri și porți și suburbie mare, construcții remarcabile (cu „fenestrae vitreae et ad inhibenda furta ferreis cratibus munitae"), „apothecae negotiatoriae", „vinariae cellae", domul („ubi nihil est artis quin spectatorum admiratione conficiat") cu turnul din care se poate vedea nu numai tot orașul „sed universum agrum (ager Viennensis) et citeriorem Austriam", cu școli superioare („gymnasia philosophantium"). În urma recensămîntului făcut înainte de războiul cu Matei Corvin populația Vienei ar fi fost de circa 50.000 oameni (Milano avea, în 1460, 100.000 iar la sfîrșitul secolului XV, 120.000, arată Peyronnet). Ar fi fost 7.000 studenți în afară de elevi (praeter pueros et infantes in ludis literariis). Conducerea orașului era formată din Consulat (18 membri), magister civium (praetor urbanus) și iudex și nu putea face față conflictelor între orășeni și delictelor frecvente. Populația era compusă din „aulici, artifices, academici, plebei, rustici, et urbani". Era mare numărul negustorilor. Așa de plăcută era atmosfera aici încît „potius Austriam quam Italiam optares". În legătură cu rezistența locuitorilor din Neustadt contra lui Matei Corvin, A. Bonfini subliniază curajul și demnitatea acestora, („Rogati saepe cives deditionem obaudiunt. Rex exitium ultimum interminatur. Praefectus urbis qui paulo ante Viennam adversus regem propugnarat sepulcrum sibi in arce statuisse respondit"). Alte descrieri dă (în afară de Roman și Baia) pentru Cassovia, Alba regală „Vylakum", Neustadt, Cluj, etc.

---

[5] A. Bonfini crede și el în semne prevestitoare. Cf. Antonii Bonfini, *Rerum Ungaricarum Decades quatuor cum dimidia*, Hanoviae, 1606 (ediție de Ioannes Sambucus, consilier și istoric al lui Rudof II, cu dedicație către acesta din 1581), p. 647—650 (comete înainte de moartea lui Ludovic de Anjou, tunete în ianuarie, croncănitul corbilor la Alba Regală, lupta berzelor pe un cuib la Comarom, cînd veneau de la Viena, pentru moartea lui Matei Corvin — „multa eius mortem signa portendre" —, ulterior inundațiile Dunării, moartea leilor la Buda).

[6] Cf. și I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926. Este o carență a studiului lui I. Minea neexaminarea comparativă a informațiilor dinDlugosz și Bonfini privind evenimente din istoria Moldovei, ca expediția regelui Matei Corvin și altele. Cf. și W. Madyda, *Johannes Longinus Dlugosz als Vorläufer des Humanismus in Polen*, în *Renaissance und Humanismus in Mittel-nd Osteuropa*, Berlin, 1962 vol. I, pp. 185—191. Cf. și M. Biskup, în *Rapports*, 1980, vol. II, p. 231—246.

[7] Cf. A. Bonfini, *op. cit.*, ed. cit., pp. 27, 329, 26, 317, 349, 5, 317, 593, 638, 547, 721.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În prezentarea figurilor lui Ludovic de Anjou și Matei Corvin, Bonfini exprimă și concepțiile sale privind rolul puterii monarhice în conducerea statului feudal în temperarea abuzurilor față de clasa oprimată. În prefața dedicată regelui Vladislav II, Bonfini făcea distincția între regi „temperați" și „tirani" („...plerique principes qui tyranni potius quam reges appellandi sint"). Deviza lui Ludovic ar fi fost „pacem domi foris bellum". Adversar al tiraniei ar fi păstrat „neatinse privilegiile popoarelor" („in calamitosos ac miserabiles fuisse pientissimus", „publicus pater vigilantius regni custos et propugnator invictus esse dicebatur"). La moartea lui Ludovic s-au manifestat regrete („Roxani, Mysi, Bulgari et Valachi ab eo domiti in tristitiae speciem barbam deposuisse feruntur"). Matei Corvin era generos, a ridicat pe mulți de jos, atent la cereri (nu cum fac „scriitorii" cancelariei regale care se lasă rugați), vorbea scurt și ponderat și fără invective, nu pleca la expediții fără să consulte horoscopul [8]. Evident, din documentele sale proprii rezultă o altă imagine, mai fidelă a lui Matei Corvin: orgolios, megaloman, insinuant. El căuta să-și edifice puterea pe principiile dreptului feudal perimat.

Antonio Bonfini a reușit să-și asume întinse cunoștințe geografice din operele autorilor antichității și prin propriile sale investigații. Cu acest cadru geografic, care diferă mult de acela al cronicilor din secolul anterior, își deschidea expunerea privind istoria Europei centrale-estice de la antichitate la Renaștere. În studiile sale și în elaborarea operei Bonfini a fost influențat în mod sensibil de Titus Livius, cum s-a remarcat, în ce privește stilul și planul și de la Herodianus, iar sub raportul informației ia o atitudine net critică față de confuziile lui Jordannes sau naivitățile lui Herodot [9], pe care n-o întîlnim la istoricii antici și cronicarii medievali, ci numai la istoriografii Renașterii. A. Bonfini reușește să înlăture, astfel, pentru prima dată, confuzia din opera lui Jordanes cu privire la Geți și Goți (făcută și ulterior) și să determine just locul de origine al acestora din urmă. La Jordanes, Geți și Goți sînt același grup de triburi în continuitate istorică și el le redă istoricul de la Burebista la Amalii ostrogoți din Italia nimiciți de acțiunea înverșunată iustinianee [10]. A. Bonfini consideră regiunea Dunării inferioare ca o „foecundissima gentium officina". A. Bonfini determina limitele Daciei, nu fără unele confuzii terminologice. „Post Jazygas iuxta Danubium Dacia succedit inter Tibiscum et Hierassus Tyramque effusa...".

Bonfini considera pe „Valahi" drept Geți sau urmași direcți ai acestora (Getae vero quos Valachos nunc dicimus..., in Valachos qui Getarum sedes nunc incolunt..., Getis quos Valachos dicimus tempestate nostra) și Daci (Valachi qui Dacorum, Getarumque regionem incolunt) și, fără a-și asuma opinia lui Enea Silvio Piccolomini (Pius Flaccos appellat), arăta spațiul vast locuit de aceștia („a Transsylvania incipientes inter Tyram et Borysthenem fluvium ad Euxinum usque mare latius effunduntur). Transilvania este „extrema Daciae regio trans montes Carpathios". Transilvania mai este numită și Dacia ulterior. După ce se referă la abundența în resurse a regiunii („pecoris, vini, frumenti, item auri et argenti feracissima, ubi amnes nonnulli aurea ramenta ferunt, aurique fragmenta, quandoque sesquilibralia trahunt, quum montibus sit undique circumspecta in coronae speciem"), expresie luată, se pare, de la Iordanes („Dacia... ad coronae speciem arduis Alpibus emunita"), face sublinierea cu caracter etnografic: „Regionem hanc habitant Scythae, partim Saxones et Daci mitiores hi, asperiores contra illi". Transilvania are limitele bine definite, care o separă net de Ungaria (Pannonia). În schimb, este legată de cele două Valahii („Transilvaniam due cingunt Valachiae") așa cum remarca ulterior și Marsigli (Transsylvania provincia, Transsylvana provincia, Mattias in Transsylvania ad Colosvarum natus, in Transsylvaniae finibus, Transsylvania... provincia opulentissima... ac intestinis seditionibus agitata [11].

---

[8] A. Bonfini, ed. cit., p. 351, 654, 352. 11.

[9] A. Bonfini, ed. cit., p. 516 („si quin Herodota credimus...").

[10] A. Bonfini, ed. cit., p. 31—32 („Gothi a Scandinavia egressi ut e principio diximus"). Dar A. Bonfini consideră pe Daci și Geți originari din „Sciția Asiatică" („Quare Daci et Getae non e Scandinavia sed ex Asiatica Schytia... rectius provenisse reputantur"). Cf. și Jordanes, *Getica*, Moscova, 1960, p. 137. Pentru originea asiatică a Daco-Geților și M. Kogălniceanu, *Opere*, ed. 1946, p. 67. Confuzia Geți — Goți se menținea și la Michael Lebrecht, *Geschichte der aboriginen dazischen Völker in Abend Unterhaltungen*. Hermannstadt, 1791, im Verlag bey Martin Hochmester, p. 22, 37, 65—66, 122. Cf. și N. Wagner, *Getica. Untersuchungen zum Leben des Jordanes und zur frühen Geschichte der Goten*, Berlin, 1967; I. Svennung, *Zur Geschichte des Goticismus*, Stockholm — Uppsala, 1967.

[11] A. Bonfini, ed. cit., p. 5, 428, 431, 518, 642, 717, 718. Cf. și Iordanes, ed. cit., p. 136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Țara Românească este „montana Dacia", pe care „mulți" au numit-o „Ripensis" și acum „montana Valachia", sau „Valachia transalpina". „Cealaltă Valachie", „Valachia inferior" este „Dacia inferior" (citerior), Moldova „inter Istrum et Tyram ab Hierasso montanae Valachiae termino ad Euxinium usque Pontum extenditur". Bonfini consideră Dacia o unitate geografică bine definită și o împarte în „ulterior" (Transilvania), „ripensis-montana" (Valachia montana sau transalpina, Țara Românească) și „citerior" (Valachia inferior, Moldova), terminologie proprie a operei lui Bonfini, fără legătură cu cea antică, adaptată epocii. Este, desigur, naivă etimologia pentru Moldova, pe care o dădea sub semn de întrebare, așa cum sublinia și Engel [12]. În mod deosebit i-au atras atenția și I-au preocupat anticihitățile romane din Transilvania și Ungaria și podul de la Severin pe care-l consideră o operă grandioasă [13]. Ulterior ele au atras și pe L. F. Marsigli și alții.

Cu ocazia prezentării originii „romane" a lui Ioan Corvin [14] și elogierii acestuia făcea o nouă subliniere privind raportul Geți-Daci, ca și originea limbii „Valahilor" („...inter Valachos qui Getarum Dacorumque loca nunc incolunt et e Romanis superfuisse colonis veluti linguae similitudo...", „Daciam populi romani provinciam et Getarum regionem... servata adhunc inter Dacos et Getas romanae linguae vetigia"). Deci — rezultă din afirmațiile lui Bonfini — Dacii și Geții n-au fost exterminați și influența romană s-a exercitat prin „colonii romani" [15]. După vederile lui Bonfini „colonii romani" singuri n-au putut genera poporul „valah" (termen „germanic"). Limba lor s-a menținut cu toate dificultățile („inter tam varias Barbarorum gentes sita adhuc extirpari non potuerit").

Redînd acțiunile agresive ale regilor și nobilimii ungare contra Țării Românești și Moldovei, A. Bonfini nu urmează punctul de vedere al oficialității. El nu justifică actele de violență ale magnaților unguri. Impetuozitatea lui Carol Robert, impulsionat de elemente din rîndurile nobilimii maghiare dornice de cuceriri ușoare în „patentissima Gaterum regione", a fost reprimată de Basarab „ducele valah transalpin" care a fost prevenitor și temperat în fața insultelor regelui angevin. A. Bonfini subliniază că expediția nu era cu nimic justificată („indicendi belli causa nulla legitima fuerat..."). Basarab a anunțat regelui, prin solii săi că și-a respectat obligațiile („fidem debitam servarat, imperata praestiterat et annua tributa persolverat"). Dar „rex hostili animo ultra processit". Carol Robert s-a salvat în „jugurile munților" (iuga montium) îmbrăcînd cu „armele" sale pe fiul lui Dionisius (Deseum Dionysii filium), care contribuise la provocarea răz-

[12] Cf. A. Bonfini, ed. cit., pp. 5, 24, 633, 27, 187, 317; Cf. J. Chr. von Engel, *Geschichte des Ungarischen Reiches und seiner Nebenländer Halle*, 1804, IV, Theil, I, Abth., p. 10 („Bonfins Ableitung des Namens Moldavia von mollis Davia ist eine lächerliche Pedanterey"). La Bonfini: Pars vero que intra Tyram, Ierasum et Danubium includitur Moldavia quasi mollis Dacia a iunioribus nominatur: sed Istro propior Montanina nuno dicitur. Cf. și Peyssonnel, *Observations historiques...*, Paris, 1765, p. 214.

[13] A. Bonfini, ed. cit., p. 5, 33, 633.

[14] Originea lui Ioan de Hunedoara rămîne încă neclarificată. În timp ce Bonfini îl arată venit din Țara Românească, fiu al lui Buda Valahul din satul Corvin (Corbeni?) (in paterno pago natus quem nostra quoque tempestate Corvinum dicunt) și face mențiunea că și Matei i-a dat unele detalii (nosque a divo Matthia nonnunquam audivimus), acte ale lui Sigismund de Luxemburg din 1435 și 1437 vorbesc de „Johannes (dictus) Olah filius condam Woyk de Hunyad aule nostre miles". Stolnicul C. Cantacuzino era de acord cu Bonfini („în satul Corvin au odrăslit"). Satul Corbi, pe Argeș, era menționat în 1456, întărit lui Mogoș, fratele lui Voicu („miles"), de Vladislav II. Cf. Hurmuzaki, vol. I_2, pag. 597, 627. Credulitatea lui Bonfini la descendența lui M. Valerius Messala Corvinus „divi Matthiae regis Ungariae congentilis" (p. 21, 518), pentru care face un lung excurs, ar discredita ipoteza descendenței din Țara Românească, de unde Sigismund l-ar fi adus ca „efeb" pe Ioan (p. 423). În 1453 blazonul lui Ioan Corvin (corbul cu inel de aur în cioc) era întregit cu un leu pentru merite militare. (Hurmuzaki, II_2, p. 24—25. Blazonul cu corbul ar putea fi totuși o aluzie la originea valahă sau indiciu. Mai tîrziu și Radu Mihnea își zicea „Corvin". Cf. *Dipl. Ital.*, I, p. 58. Sub influența lui Bonfini scria și Martin Cromer (ed. Basel, 1558, p. 489) că Ioan Huniadi „Corvinum a vico in quo natus est appellavere... matre graeca patre autem valacho natus". Cf. și C. Mureșan, *Ioan de Hunedoara și vremea sa*, București, 1957, pp. 24—28 (prezintă ambele ipoteze). Pentru originea munteană a lui Ioan de Hunedoara cf. T. Popa, *Iancu Corvin de Hunedoara*, Hunedoara, 1928, pp. 25—26, 32.

[15] A. Bonfini, ed. cit., p. 423, 518.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

boiului („qui Getici belli auctor erat"). Carol Robert s-a salvat „divina potius quam humana ope". Nobilii unguri uciși în luptă au fost lipsiți de „onoarea mormîntului" (sepulchri honore caruit) [16]. Bonfini se informa din „Chronicon Pictum", dar nu reproducea și invectivele autorului (Mark Kalt).

O nouă „defecțiune" s-a produs din partea lui „Laicus Transalpinarum partium waivoda". Ludovic de Anjou a intervenit din două părți, dar victoria era a Valahilor, care pun acum mîna pe corpul voievodului Transilvan Nicolae. Regele Ludovic, „ut Valachis tutius imperaret", ocupă Severinul și instala garnizoane aici și în castelul „Terch" (Bran), recent construit. („Pacata denum provincia in Pannoniam abiit") [17].

Acțiunile războinice («bellici labores») ale lui Ludovic de Anjou sînt amplu redate și se subliniază „belicozitatea" regelui (quotannis movere bella), care i-a grăbit și sfîrșitul (p. 351). Abilitatea lui Bogdan a contribuit la evitarea intervenției regele (Moldova s-a constituit prin afluxul Valahilor, „cum illorum foecunditate", din Maramureș, fără știrea regelui) și nervozitatea lui Ludovic a fost temperată prin promisiunea plății unui „stipendiu" anual (grata obsequia et stata quotannis stipendia Pannoniae regis persolveret) [18].

Valahii au profitat de „slăbiciunea feminină" a succesoarei lui Ludovic de Anjou (ipsi quoque foemineum sceptrum abominati in tanta rerum perturbatione) și, din nou, și-au manifestat nesupunerea față de „Pannoniae regnum", refuzînd „ascultare și stipendiu" („rogati prestare obsequia et stipendia solvere recusarunt"), ceea ce a dus la expediția lui Sigismund. Ștefan, voevodul Valah, a închis trecătorile munților („omnes aditus angustiasque montium praeoccupari iubet ut ingressum... hostem occluderent..."), dar Sigismund, cu oaste numeroasă („cum numeroso exercitu"), ajungea „ad vaivodae oppidum" [19] (Sigismund de Luxemburg data la 2 februarie 1395 un document „ante castrum Nempch") și acesta i se prosterna (Bonfini redă discursul inventat). Defecțiunea valahă apărea astfel ca un fenomen constant în istoria relațiilor româno-ungare din sec. XIV —XV.

Expediția lui Matei Corvin contra domnului Moldovei era justificată în măsura în care Ștefan cel Mare, nesupus, antrena în revolte și elementul transilvan („ut rebellem Valachum ad obsequium revocaret... Transsylvanas etiam factiones foverat") [20]. Elogiile aduse lui Ștefan de A. Bonfini sînt mai temperate față de acelea ale lui Dlugosz, totuși nu lipsesc („Stephanus provinciae regulus cui Moldavi omnes juxta parebant"). Bonfini subliniază devastările comise de armata regală în Moldova („pagos et oppidula igni ferroque passim cuncta vastat, homines ac pecora cum ingenti praeda miles abigit"), complicitatea episcopului catolic de Baia [21]. În lupta nocturnă de la Baia („quadam nocte conflictum habuissemus", scria Matei Corvin în 1468) și regele a fost lovit de o săgeată „valahă", de pe urma căreia a pătimit patru ani („quin et rex ea nocte haud procul a spina dorsi sagitta getica confossus est: ubi cum excussa ferum hasta altius inhaesisset quatuor annos non sine gravi molestia pertulit"). Și este un elogiu indirect adus lui Ștefan cel Mare afirmația: „Ea nocte pro vita potius quam dignitate pugnatum". Regele rănit, dar după „nimicirea dușmanului", hotăra revenirea („Rex vulnere gravatus caeso ad internecionem hoste pedem in Transylvania deinde in Ungaria referre statuit"). Proporțiile înfrîngerii de la Baia sînt reflectate și de documente regale ulterioare, referitoare la merite și defecțiuni ale militarilor lui Matei Corvin. Nu trebuie uitat însă că și regele era un „Valah". Se știe că Bogdan, tatăl lui Ștefan cel Mare, considera pe Ioan de Hunedoara, tatăl lui Matei Corvin, în 1450, „părinte", deci suzeran, și el voia să reimpună aceste relații feudale. În plus, după unele deducții, Ștefan cel Mare ar fi stat, ca tînăr, în anturajul lui Ioan de Hunedoara. Matei Corvin în replică seimului Poloniei „nos eum nostrum esse subditum ipsius confessione scimus" (1468) și se referea la autoritatea tatălui său asupra voievozilor [22]. Teritoriul est-carpatic

[16] A. Bonfini, ed. cit., p. 320—321. Episodul a fost prezentat după aceleași surse, nu mai puțin dinamic și de J. Dlugosz. Cf. I. Minea, *op. cit.*

[17] A. Bonfini, ed. cit., p. 349.

[18] *Ibidem*, p. 351.

[19] *Ibidem*, p. 373.

[20] Cf. și A. Veress, *Acta et epistolae*, I, 1914, p. 5 (1468). „...Stephano regionis illius tyranno qui cum sua nobis promissa minime observaret et exules nostros foveret ac e regno nostro instar Turcorum continuas rerum et hominum praedas abigerat".

[21] A. Bonfini, ed. cit., p. 546—548. Pentru Petrus episcopus (1476) ad ecclesiam Moldaviensem; cf. A. Veress, *Acta et epistolae*, I, 1914, p. 17.

[22] Cf. M. Costăchescu, *Doc.*, vol. II, p. 749—763; A. Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 5; Iorga, *Ist. Rom.*, vol. IV, 1937, p. 119—120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fusese recuperat de la tătari, de feudalii unguri şi poloni la jumătatea secolului al XIV-lea şi cei doi regi şi-l disputau încă în sec. XV, după ce în 1412 (Lublau) se ajunsese la un acord secret de eventuală împărţire. Dar acest teritoriu şi-a căpătat o individualitate, datorită poziţiei naturale, care i-a menţinut integritatea pînă în sec. XVI. La est a fost apărat oarecum şi de marele ducat al Lituaniei, care se extindea pînă la Marea Neagră. Ştefan ar fi solicitat împăcarea încă atunci cînd regele se afla în Transilvania. Mai tîrziu i-a prestat omagiu prin soli la Buda şi Matei Corvin avea încă teamă de el în 1489. Relaţiile erau restabilite din 1574 dar răceala persista. Şi în 1477 Matei Corvin considera Moldova teritoriu supus lui (provincia nostra Moldavia). La relaţiile restabilite se referea şi regina Beatrice în 1480 [23]. Peripeţiile aventurii lui Matei Corvin în Moldova le-a putut reda amplu Bonfini după amintirile martorilor oculari, ale regelui şi după însemnări ale membrilor anturajului şi documente din arhiva regală.

Ţara Românească este considerată o „barbara regio" totuşi cu o ordine care impresionează. Bonfini se referă la cazul „negustorului florentin", care şi-a lăsat banii noaptea în mijlocul drumului („marcatorem florentinum de asservandis pecuniis sollicite percunetantem in media deponere via iussisse et nihil denumerata nocte pecunia mentientem incolumem dimississe. In barbara regione tanta severitate usum ut in media sylva cum rebus tutissimus esse posset") [24].

Aversiunea marii nobilimi maghiare faţă de „umilul" Matei, politica lui autoritară, rolul său în difuzarea noii culturi a Renaşterii în rîndurile „Sciţilor", haosul politic de după moartea lui, creşterea exploatării maselor populare de nobilimea fără frîu se desprind ca aspecte dominante a expunerii lui Bonfini.

Au fost şi elemente care considerau oportună, utilă, necesară, indispensabilă chiar alegerea fiului „guvernatorului", la tron („Si gubernatoris nostri filium potissimum eligendum censuerimus nihil fortasse reipublicae salubrius decernere videbimur"). Dar alţii îl considerau „hibrid" şi „de rînd" („humile ac obscurum Matthiae genus... e Valacho patre...", „Valachum regulum... vulgo quoque dicere Valacha ipsum gente oriundum", „nonnullos hibridam appellase quem dissimilis linguae parentes ediderint" [25]. „Valah" de origine, Matei a gravitat, în mod firesc, spre cultura italică. La Milano se instruise tatăl său (p. 423). In pagini de o concizie remarcabilă, A. Bonfini prezintă realizările „valahului" în materie de cultură în capitala „panonică". „Italianismul" dus pînă la „italomanie" era la modă în întreaga Europă [26]. „Manierele italiene" au înlocuit obiceiuri „scitice". O pleiadă de specialişti italieni se aflau la curtea din Buda („Varias quibus olim carebat artes eximiosque artifices ex Italia magna sumptu evocavit"): pictori, bucătari, histrioni şi mimi, citarezi, poeţi, retori, gramatici, astronomi, medici, matematicieni, jurişti, magi, nigromanţi („Has omnes Matthias mirifice coluit aluitque Pannoniam alteram Italiam reddere conabatur").

Astfel de elemente se aflau în acelaşi timp şi în Polonia, Rusia, Moldova. De exemplu, „honestus dominus Baptista italus de Vesentino magister in diversis artibus", mort în 1512 la Suceava, care era un constructor şi nu profesor ca Bonfini („doctissimus vir bonarum artium praeceptor magister").

Contra politicii corvine de culturalizare s-au ridicat elemente ostile şi retrograde (existente şi în Italia şi Franţa, după relatările lui B. Castiglione şi Ph. Commynes), care acuzau pe Matei că se abate de la obiceiurile strămoşeşti şi cheltuieşte mari sume pentru lucruri inutile şi „deşarte" şi capitulează, cu uşurinţă, în faţa „plăcerilor latine". Matei şi-a continuat însă acţiunea de înlăturare a „rusticităţii scitice" şi de introducere a „urbanităţii" (vivere longe civilius ac sese mitius cum peregrinitate gerere") dînd el însuşi exemplu. Bibliofil pasionat („cultus quoque librorum luxuriosissimus") a creat o bibliotecă vastă [27], ca şi „tiranii" din peninsula apenină. Bonfini se referă la construcţiile în stilul Renaşterii la Buda („palatio erexit haud parum a Romano luxu differentia...") şi Vişegrad („ad Vicegradum priscorum

[23] Cf. A. Veress, *Acta et epistolae*, Bp. 1914, pp. 34—41, 31. A. Bonfini, ed. cit., p. 546—548.

[24] *Ibidem*, Cf. şi *Rsl*, X, 1964, p. 9—10.

[25] Francesco Sforza, condottier, fiu de ţăran, în 1450, ocupă ducatul de Milano. Cf. G. Peyronnet, *Il ducato di Milano sotto Francesco Sforza (1450—1466): politica interna, vita economica e sociale*, în *ASI*, a. CXVI, 1958, disp. 1, pp. 36—53. Francesco Sforza, deşi inculţ, a fost un mecenat faţă de umanişti al căror concurs îl solicita. A sprijinit construcţiile. Cf. Bonfini, ed. cit., p. 507—518.

[26] Cf. şi G. Zeller, *Les temps modernes*, în *Histoire des relations internationales*, Paris, 1953, pp. 186—189.

[27] A. Bonfini, ed. cit., p. 631—632. şi ÖO, 1983/1, p. 140—141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

quondam regum arcem in editissimi loco sitam subiacentem regia sic amplificavit", şi la podul peste Dunăre, proiectat de Matei Corvin, care lua lecţii de arhitectură, imitînd pe acela al lui Traian [28]. Bonfini elogiază pe Matei Corvin ca un „domitor Scythicae feritatis" („... omniumque bonarum artium parentem", „ingenium liberale et magnificum...", „purgavit Ungariam rusticitate... scythicos mores mitiores effecit, immanem superbiam repressit et post Attilam primus ad obsequium diligens durae cervicis Ungarum redegit... non secus atque Alexander") [29].

A. Bonfini subliniază influenţa italiană la unii maghiari prin expresia „italicis moribus et disciplinis ornatus", „humanitatis studiis eruditissimus et elegantissime dicendi copia praeditus" [30]. Bonfini se referă la activitatea diplomatică intensă din ultimul an la curtea din Buda pentru a ilustra, şi în acest mod, prestigiul lui Matei Corvin pe plan extern. Alude şi la practicile diplomatice ale „Serenissimei". Instrucţiuni în acelaşi gen primea în 1476 şi solul veneţian (Eman. Gerardo) la Ştefan cel Mare: să-l urmărească pas cu pas să-i afle intenţiile dacă vrea să se înţeleagă cu turcii şi să-i inspire teamă şi speranţă [31]. Bonfini se referă la raporturile încordate ale Veneţiei cu Matei Corvin în problema Dalmaţiei şi la solul veneţian la Buda venit sub pretextul negocierilor pentru a se convinge de sfîrşitul apropiat al lui Matei Corvin [32].

A. Bonfini şi-a continuat opera („paulo ante eius obitum initam") în timpul domniei regelui Vladislav II, cum arată în prefaţa dedicată acestuia, în deplină libertate şi fără a fi fost obligat să-l elogieze în mod deosebit. Solicitat de Matei Corvin să demonstreze originea maghiarilor din huni („Unni qui posthac Ungari dicti sunt"), A. Bonfini s-a oprit îndelung asupra lor şi asupra isprăvilor lui Attila („metus orbis dei flagellum") [33]. Vladislav i-a recomandat s-o aducă la zi. Aşadar nu aceasta constituie partea esenţială a operei, pe care a modelat-o după maniera umanistă, nu desprins de realitatea epocii. Astfel, el se referă la condiţiile interne dificile din Ungaria, care constituiau deja premisele favorabile, preludiul cuceririi şi dominaţiei turceşti.

Ca un refren „nunc" în redarea comparativă a situaţiei anterioare şi celei prezente. Ţăranii („sine pastore inter ferarum lustra relicti") „gemeau" sub asuprirea şi distrugerile nobililor şi deveneau indiferenţi faţă de creşterea ameninţării turceşti [34]. Ca şi alţi umanişti, Bonfini vedea în ţărani o categorie socială sortită exploatării, dar în anumite limite, care susţineau existenţa statului feudal. Cu ocazia disputei între Vladislav al II-lea şi nobilimea maghiară în problema tributului (regele voia un fiorin de casă, iar nobilimea admitea la 1—5 case). Bonfini se referă la teama acestora *(rex et patricii)* de popor *(plebs)* „belva multorum capitum et natura sua novarum rerum cupida" [35].

Expunerea lui A. Bonfini se încheie cu anul 1495 (decada V, cartea V). Opera concepută geometric ar fi trebuit să aibă 5 decade şi 50 cărţi, deci a rămas neterminată sau atît s-a păstrat. Nobilimea ungară a neglijat — Bonfini a subliniat puternic interesele înguste de clasă şi actele de trădare ale nobilimii maghiare — opera lui A. Bonfini, care a dispărut din biblioteca regală, s-a desmembrat, ca şi Ungaria, şi a fost recuperată, ulterior, de Martin Brenner din Bistriţa, care a editat primele 30 cărţi în 1543 [36] şi Joannes Sambucus din Tîrnavia, care, adăugînd încă 15 cărţi, a scos prima ediţie completă în 1568.

---

[28] *Ibidem*, p. 633.

[29] *Ibidem*, p. 654.

[30] A. Bonfini, ed. cit., p. 5, 648.

[31] *Ibidem*, p. 647. Cf. Esarcu, *Documente inedite din arhivele Veneţiei relativ la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1874, p. 38—46.

[32] A. Bonfini prezintă realist şi boala lui Matei Corvin şi diferendele dintre cei doi medici care-l tratau (protomedicul Iulius Aemilius şi „alter Italus"). Medicii au prelungit, numai pentru doi ani, existenţa lui Matei Corvin imobilizat de podagră. A decedat de apoplexie la 3 martie 1490, de 47 ani.

[33] A. Bonfini, ed. cit., pp. 107, 131.

[34] „Populi cum rustica manu qui quotannis prae bellorum magnitudine multitudineque quaterna vectigalia pendere cogebantur et iniquissimam tributorum gravitatem conquerebantur *nunc* gemunt et populationes vastationes agrorum et incendia undique imminentia reformidant... Nobiles qui militari labore se absumptumiri querebantur *nunc* publicum privatumque exitum expavent". Cf. şi Ilona Tárnoky, *Ungarn vor Mohács*, în *SOF*, XX, 1961, p. 90—129.

[35] A. Bonfini, ed. cit., p. 729.

[36] M. Brenner se referă, în prefaţă, la forma nedefinitivată a operei lui Bonfini („Quem aut morte praeventum aut re quapiam gravi impeditum arbitror tanto operi non potuisse extremam limam inducere...").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Opera lui Bonfini a avut numeroase ediţii în limba latină şi traducere în secolele XVI—XVIII (circa 20 ediţii, Basel, Hanovra, Frankfurt, Colonia) şi a fost utilizată frecvent, ca o sursă demnă de încredere, în lucrări istorice posterioare. Astfel, între alţii, opera lui Bonfini a fost cunoscută şi utilizată de Cromer (1555), Gromo (1565), Antonio Possevino (1583), Heidenstein (1600), Alberto Vimina Bellunese (1671), Miron Costin (1699), L. F. Marsigli (1700), Martin Felmer (1780), Michael Lebrecht (1791), Engel (1804) şi alţii [37].

În ce priveşte poporul român s-au pronunţat pentru „continuitate", urmînd pe Bonfini, contrar unor autori italieni moderni, Possevino, Gromo, Montalbano, Bellunese, Marsigli şi alţii. Aceştia se referă la „ubiquitatea" română în Transilvania şi consideră ca o a treia „naţiunea valahă" (ca şi Bonfini) răspîndită peste tot în acest teritoriu. Ei subliniază păstrarea numelui şi latinitatea limbii [38]. Bonfini merită a fi evocat ca un ilustru om de litere şi cunoscător al istoriei poporului român.

L'OEUVRE HISTORIQUE D'ANTONIO BONFINI

RÉSUMÉ

L'auteur présente une analyse de l'oeuvre du grand historien italien de la Renaissance, lequel, avec compétence, a fait des références sur le peuple roumain, restées, en grande partie, valables.

[37] Ediţia germană a operei lui Bonfini, datorată unui anonim, cu iniţialele P.F.N., «Liebhaber der Freyen Künste, Historien und alter Geschichte», apărută la Frankfurt a.M. în 1581, faţă de ediţia Sambucus, n-are texte suplimentare şi, în schimb, rezumate la fiecare carte («Argument und Innhalt»), imagini, rezumate marginale şi indice (Register).

[38] Cf. şi G. Bascapé, *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI. Note e documenti.* Prefazione di Arrigo Solmi, Roma, 1931. Spre deosebire de G. Amadio, G. Bascapé se pronunţă categoric contra „continuităţii" şi pentru migrarea valahă, în sec. XII în Transilvania. Cf. şi S. Gigante, *Italia e Italiani nella storia d'Ungheria.* Cf. „Apulum" II, 1946, p. 165. Cf. şi Arhiva, a. XLVI, 3—4, 1939, p. 207, a. XLVII, 1940, 1—2, p. 84. Argumentul „ubiquităţii" pentru „continuitate" l-a invocat şi C. Tagliavini (*Enciclopedia Italiana,* vol. XXX, p. 18).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIOGRAFIA ILUMINISTĂ ROMÂNĂ ŞI REFORMA

DE

MARIA TEODOR

Istoria Reformei a constituit pentru istoriografia modernă un subiect favorit de investigare. Încă din secolul trecut, datorită lui Leopold von Ranke, Reforma a fost considerată ca început al epocii moderne, fapt ce a sporit însemnătatea subiectului în istoriografie. Noile interpretări ale ultimelor decenii au asociat, prin punctele de vedere exprimate, semnificaţii sporite fenomenului [1].

Datorită cercetărilor istoricului Andrei Oţetea, Renaşterea şi Reforma au cîştigat însemnătate în istoria României. În special explicaţia economică a Reformei, susţinută de istoric în 1941 [2], a colaborat la promovarea unei interpretări raţionaliste despre un fenomen considerat mai cu seamă în latura lui religioasă. Cercetările ulterioare întreprinse de autorul cărţii menţionate, oglindite în noua ediţie a lucrării, de fapt o versiune revăzută şi adăugată, au determinat prelungirea interesului pentru Reformă în istoriografia română. Şt diile publicate de Şerban Papacostea au deschis posibilităţi pentru continuarea cercetărilor în istoria ţărilor române [3]. Aceste studii alăturate istoriografiei ecleziastice, precum şi celor filologice, de mare bogăţie, au trasat mai riguros dimensiunile subiectului [4].

Reforma şi efectele ei au cîştigat importanţă datorită cercetărilor consacrate mişcării de emancipare naţională din Transilvania. În această ordine de idei, academicianul David Prodan a relevat consecinţele Reformei asupra sistemului politic al principatului Transilvaniei [5]. Astfel, studiul Reformei a cîştigat în însemnătate, datorită faptului că, pentru români, Reforma a constituit, în secolele XVI—XVIII, o problemă politică, legată de statutul lor constituţional.

Efectele Reformei în mediul românesc au fost sesizate de istoricii *Şcolii ardelene*, de la Samuil Micu la Petru Maior. De fapt, istoricii iluminişti au făcut începutul studiului Reformei în istoriografia românească. Ei sînt cei dintîi care se apropie de subiect din perspectivă istorică, încercînd să-i reconstituie evoluţia prin apelul la surse documentare şi narative. Iluminiştii români s-au aplecat deliberat asupra subiectului dedicîndu-i o cuprinzătoare analiză. Din perspectiva istoriei istoriografiei, fenomenul ne apare firesc. Iluminismul în general conferă istoriei un rol formativ, istoria fiind purtătoarea unui mesaj politic, adresat poporului ce trebuia să fie luminat. *Şcoala ardeleană* a subordonat istoria propagării unor teze politice, chemate să sprijine lupta de emancipare naţională. Din această perspectivă Reforma şi-a dezvăluit semnificaţia politică în istoria Transilvaniei, datorită modificărilor prilejuite şi în sistemul politic. Iluminiştii români au considerat că Reforma a declanşat agravarea statutului politic al românilor, datorită sistemului religiilor recepte.

Triada ardeleană ne apare ca o orientare enciclopedică în istoriografia română, pătrunsă de spirit militant, în serviciul emancipării naţionale. Datorită culturii temeinice însuşită în centre de cultură europeană, la Viena şi Roma, prin pregătirea lor în domeniul istoriei

---

[1] Andrei Oţetea, *Renaşterea şi Reforma*. Bucureşti, 1968.

[2] Idem, *Renaşterea şi Reforma*, Bucureşti, 1941.

[3] Şerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuţie la istoria societăţii moldoveneşti în veacul al XVI-lea*, în „Studii", 1958, XII, nr. 4, p. 53—76.

[4] Fr. Pall, *Fragen der Renaissance und der Reformation in der Geschichte Rumänien*, în „Forschungen zur Volkes — und Landeskunde", 1966, 9, nr. 2, p. 5—26.

[5] David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Bucureşti, 1967, p. 73—74 ; v. şi Ludwig Binder, *Grundlagen und Formen der Toleranz in Siebenbürgen bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*, Köln-Wien, 1976.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ecleziastice, iluminiștii erau familiarizați cu problemele istoriei controverselor religioase[6]. Informați despre mișcarea de idei a iluminismului catolic și la curent cu politica religioasă a iosefinismului, au fost mai în măsură să înțeleagă problematica Reformei. Pledoaria lor pentru organizarea bisericii pe temeiuri sinodale a facilitat înțelegerea organizării bisericii reformate, precum și a diverselor orientări confesionale. Cunoscători, în egală măsură, a istoriei bisericii ortodoxe, ei i-au putut urmări efectele în mediul românilor din Transilvania. Ca oameni angajați emancipării națiunii istoricii iluminiști au acordat atenție aspectelor politice ale Reformei, fără să neglijeze înrîuririle în domeniul culturii.

Samuil Micu, istoric iluminist, inaugurează cercetarea Reformei în societatea românească ardeleană, aducînd o informație bogată și o privire a lucrurilor care accentua consecințele politice ale fenomenului. Datele sînt colectate din scrierile istorice umaniste, la care s-au adăugat surse documentare, legislația dietală și vechile cărți românești. Micu a fost primul istoric român care a reconstituit fenomenul Reformei în istoria românilor. El a tratat subiectul întîi în *Brevis historica notitia*, unde a stăruit asupra consecințelor avute de Reformă în mediul românesc. „Ab ipso tempore quia daco-romani seu valachi nec lutheranis, nec calvinistis, nec arianis in dogmatibus se unire voluerint pro tolleratis, appellari et haberi coeperunt, quae alibi fusius referam"[7]. Istoricul a constatat că lipsa de drepturi politice la românii din Transilvania datează din vremea Reformei, fiind determinată de refuzul românilor de a trece la una din religiile reformate. În aceeași lucrare a sesizat urmările calvinizării nobilimii române și anume faptul că o parte din ea s-a desnaționalizat.

Examinarea textelor din *Brevis historica notitia* duce la concluzia că în această lucrare s-a cristalizat viziunea românească despre Reformă. Aici s-a afirmat caracterul politic al interpretării date de istoricul iluminist fenomenului, precum și principalele idei despre urmările lui asupra statutului politic al românilor. Micu a surprins, cu claritate, că respingerea propagandei calvine a determinat considerarea confesiunii ortodoxe, ca nereceptă.

După un deceniu, ideile din *Brevis historica notitia* reapar în *Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri*, în care, în timpul efervescenței provocate de Supplex Libellus Valachorum, istoricul a reluat tezele formulate anterior. Într-o vreme tensionată politic, Micu examinează, în lumina datelor istorice, raporturile politice dintre români și „națiunile" politice. El apelează și de astă dată la trecut pentru a lămuri cauzele regimului discriminatoriu aplicat românilor. Potrivit credinței exprimate și cu alte prilejuri, românilor li s-au refuzat drepturile politice în urma refuzului de a-și schimba confesiunea ortodoxă cu calvinismul. „... a doua pricină au fost ca cea mai mare parte a ungurilor din Ardeal, căzînd în eresul calvinesc, și sașii în cel luteranesc, ba încă și în ereul lui Arie, mulți unguri în Ardeal lunecînd, românii țeapăn stînd în credință și ne vrînd a primi eresul, cu catolicească credință au fost osîndiți și streini de moșie, și numai suferiți s-au judecat după ce ungurii, sașii și săcuii s-au unit, ca așa uniți mai tari să fie și a se apăra, ba încă și a da război asupra Țării Ungurești, ca să apuce și coroana Craii și să poată apăra și eresurile"[8].

Textul lui Micu conține una din ideile de bază ale gîndirii politice românești. Invocată în timpul luptei de emancipare a românilor din Transilvania, din anul 1791, ideea rezistenței românilor la prozelitismul Reformei și, în consecință, pierderea drepturilor politice, urma să creeze, în condițiile politicii austriece, platforma pentru obținerea unui statut constituțional.

Această idee a fost reluată în *Scurtă cunoștință a istorii românilor*, în care a discutat pe larg efectele Reformei în societatea românească. Cu o pertinență uimitoare, sesizează caracterul principatului calvin, și urmările pe care le-a avut ridicarea religiei calvine la rangul de religie de stat. În capitolul *Statul românilor în Ardeal* el a discutat efectele propagandei reformate în rîndul românilor, în toate domeniile, în viața culturală și religioasă[9]. În acest sens sînt cuprinse acțiunile procalvine întreprinse de Gabriel Bethlen, ale celor doi principi Rákoczi, precum și persecuțiile din vremea lui Mihai Apaffi. În această lucrare sînt analizate mijloacele variate ale propagandei calvine, tipărirea de cărți în limba română, cu conținut calvinizant, persecutarea preoțimii și a clerului înalt, atunci cînd acesta din urmă refuză

[6] P. Teodor, *Echos Jansénistes et galicans dans la culture roumaine*, în „Synthesis", 4, 1977, p. 165—176.

[7] *Brevis historica notitia originis et progressu nationis Daco-romanae seu ut quidem barbaro vocabulo appelant Valachorum, ab initio usque ad seculum XVIII. Authore Samuele Klein de Szád, Anno Domini MDCCLXXVIII.* Ms. lat. *Arhivele Statului Sibiu* (Colecția Friedenfels — Muzeul Brukenthal), f. 178—179.

[8] Gavril Pop Laslo, *Istoria scurtă a românilor de la Alm povățuitorul ungurilor încoace, scrisă dèn un fragment de a părintelui Klein*, Sibiu, 1848, p. 9—16.

[9] Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, București, 1963, p. 44—48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

colaborarea cu politica de stat şi respingea ideea de renunţare la religia strămoşească. „După ce cea mai mare parte a ungurilor din Ardeal au căzut în eresul calvinesc, şi prinţii s-au făcut calvini, precum catholicii cei de legea latinească multe goane au păţit, aşa şi românii că se nevoia domnii Ardealului ca de tot să stîngă credinţa catholicească şi să aducă pre români la eresul calvinesc, cît pre unii din români, carii lucra ca să plinească acest sfat i-au şi nemeşit pentru această strădanie a lor. Dar românii au rămas neclătiţi în credinţă, mai voind orice rău să păţească, decît să se lepede de credinţa cea veche părintească" [10]. Deşi esenţialul concepţiei lui Micu cuprins în acest text se menţine la tezele enunţate în lucrările anterioare, expunerea faptelor cîştigă în amploare, accentuîndu-se caracterul politic al fenomenului calvinizării. Micu a zugrăvit un tablou semnificativ al prozelitismului calvin, scoţînd în relief degradarea statutului bisericii ortodoxe şi al preoţilor, subordonarea instituţiei mitropoliei superintendentului calvin, iar sub aspect social condiţia iobăgească a preoţimii. Istoricul ardelean a furnizat date şi despre episcopii româno-calvini, amintindu-l pe Mihail din Turdaş, precum şi cărţile tipărite în limba română din iniţiativă calvină, problemele de dogmă şi rit. Într-o înlănţuire logică de fapte se aminteşte şi *Răspunsul* lui Varlaam la *Catehismul calvinesc* pe care, pentru a-l cita pe Micu, îl arată „eretic".

Scurtă cunoştinţă... aduce o informaţie bogată şi esenţială despre efectele calvinismului în biserica românească, care dimensionează istoriografic întreaga problemă, într-o expunere ce vizează atît aspectele religioase şi culturale, cît şi cele politice. Aşezînd într-o lumină adevărată substratul politic-naţional al prozelitismului calvin, Micu reconstituie istoria calamităţilor abătute asupra ierarhilor români, de la Ilie Iorest la Sava Brancovici şi toate consecinţele subordonării mitropoliei superintendentului calvin. „Deci văzînd domnii şi boiarii Ardealului că românii stau tare în credinţă şi nu primesc eresul calvinesc, pre arhiepiscop l-au supus superintendentului (episcopului) calvinesc care nimic făr de ştirea şi făr de voia lui să nu fie slobod a face şi a rîndui ceva în cler şi pe preoţi i-au supus mirenilor şi domnilor locului carii cînd voia atunci lăpăda din popor şi acela se punea carele domnul locului voia" [11]. Atent la efectele sociale provocate de subordonarea ierarhiei româneşti celei calvine, cu spirit de pătrundere, a subliniat şi dubla subordonare a preoţimii româneşti domnilor feudali. Se poate spune că lui Micu nu i-a scăpat nimic din evoluţia prozelitismului calvin, consecinţele politice şi sociale, modalităţile diferite de acţiune care au alternat controlului ierarhiei superioare, cu programul sistematic de catehizare sau cu scoaterea de sub autoritatea mitropolitului român a unor regiuni în majoritate absolută româneşti, ca Alămorul, Făgăraşul sau Haţegul [12]. Scriind despre Simion Ştefan semnalează stîrbirea autorităţii mitropolitului de către autoritatea de stat. „Acestuia domnul Ardealului i-au dat în scris ce şi cum să înveţe pre popor, şi Alămorul, Făgăraşul şi Haţegul l-au luoat de subt ocîrmuirea lui şi l-au dat superintendentului calvinesc" [13]. Micu, deşi a avut în vedere privilegiile princiare, acordate mitropoliei Ardealului, nu sesizează reala lor însemnătate. În schimb, a acordat atenţie celor două „rînduiale sobornecești" din anul 1675, care au avut importanţă capitală pentru istoria bisericii româneşti din Transilvania.

Micu are meritul de a fi tratat aspecte importante de ordin dogmatic, atunci cînd aminteşte demersurile calvinilor de eliminare a euharistiei din ritul ortodox, a cultului icoanelor, pe care le voiau transformate în simple elemente de podoabă, atît în biserici cît şi în casele credincioşilor. Pentru fiecare taină şi slujbă bisericească — notează Micu — s-au „făcut rugăciuni calvineşti, care s-au tipărit româneşte".

Pentru ultima dată subiectul Reformei a fost amplu reluat în sinteza de istorie a românilor *Istoria şi lucrurile şi întîmplările românilor*. Atît în volumul I cît şi în al IV-lea, Micu aduce, din unghiul politicului, o cuprinzătoare expunere a problemelor Reformei în mediul românesc din Transilvania. De fapt şi în acest caz a reluat datele esenţiale comunicate în lucrările precedente, adăugînd altele noi, uneori interesînd istoria celorlalte religii reformate, inclusiv a unitarianismului. În general, lucrarea conţine informaţii bogate despre prozelitismul reformat, îndreptat împotriva catolicilor şi ortodocşilor. În atmosfera creată de afirmarea conştiinţei naţionale, semnalează urmările mai grave în mediul românesc, unde curentele reformate în general îşi exercită influenţa într-o ambianţă etnic diferită de a purtătorilor Reformei. „Dintre acestea lesne să poate pricepe goanele, cari şi ungurii catolici le-au suferit pe aceste vremi, cu cît mai mult românii, carii nu numai cu credinţa şi cu legea, ci şi cu neamul şi

[10] *Ibidem*, p. 44.
[11] *Ibidem*, p. 10.
[12] *Ibidem*, p.
[13] *Ibidem*, p. 103.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu limba se osibea de unguri şi de saşi" [14]. În această lucrare se văd mai bine implicaţiile naţionale provocate de Reformă în mediul românesc. El a surprins astfel identitatea dintre noţiunile de ungur-calvin şi sas-luteran. Micu nu a scăpat nici în această vastă lucrare acţiunile de calvinizare în toate detaliile lor, metodele la care s-a apelat, consecinţele prozelitismului, pierderea identităţii naţionale, ca urmare la statornicia în credinţa ortodoxă. Rezistenţa românilor la politica de calvinizare a echivalat, în concepţia lui Micu, cu excluderea lor din viaţa politică a principatului, considerarea lor ca toleraţi şi nerecepţi. Drept urmare, ne încredinţează Micu, multe familii de nemeşi au renunţat la credinţa ortodoxă, fapt ce a determinat un proces de desnaţionalizare a nobilimii româneşti. Micu remarcă cu justeţe că amploarea prozelitismului calvin, forţa sa, a fost determinată şi de situaţia privilegiată de care beneficia calvinismul ca religie de stat. „Aşa în tot chipul să muncea pe români să-i aducă la calvinie, şi românilor carii să nevoia a aduce pe români la calvinie, cu daruri şi cu nemeşug le răsplătea prinţii cei calvini" [15]. Observaţia lui Micu surprinde legătura dintre religie şi puterea politică, în ultimă instanţă caracterul confesional al principatului Transilvaniei.

Istoricul ardelean a înregistrat, cu spirit de discernământ de astă dată scutirile acordate preoţimii române prin diplomele privilegiale ale principilor. Analizate critic, le-a relevat limitele, faptul că se încadrau aceleiaşi politice de subordonare a bisericii ortodoxe. Stăruinţa istoricului s-a îndreptat spre examinarea statutului românilor ca naţiune, care s-a agravat datorită caracterului confesional al principatului. Istoricul iluminist a evidenţiat că tocmai acesta din urmă a sporit distanţa dintre populaţia românească şi posibilităţile de exercitare a drepturilor politice. Referindu-se la „Unio trium nationum", Micu a constatat că „în anul 1613, supt prinţul Gabriel Bethlen acea unire cu mai mare tocmeală şi legătură s-au făcut şi s-au întărit. Şi în anul 1653 şi întră legile ţării s-au pus. Această unire, întru aceasta stă, ca numai aceste trei naţii să le socotească a fi fiii ţării şi părtaşe beneficiumurilor sau bunătăţilor ţării, precum şi în deregătoriile, şi în boeriile ţării numai dintr-aste trei naţii să se pue, şi fiecare naţie dintr-aceste trei naţii să apere pe celelalte naţii, şi privilegiurile întregi să le păzească şi să le apere..." [16]. Samuil Micu a discutat, prin urmare, şi semnificaţia politică naţională a „unirii" celor trei naţiuni în secolul XVII, sesizînd cu justeţă că, în ultimă analiză, Reforma a conferit semnificaţie naţională legăturii medievale a stărilor privilegiate. „Această unire s-au făcut după ce au intrat în Ardeal eresurile lui Luter şi a lui Calvin..." [17], că răspîndirea religiilor recepte, aşa cum s-a remarcat, a dus la o identificare a saşilor cu luteranismul şi respectiv a maghiarilor cu calvinismul.

În aceste împrejurări prozelitismul practicat de religiile recepte avea, în ultimă instanţă, scopul desnaţionalizării. „Prin acest meşteşug voia ungurii şi saşii căi, de atunce să aducă şi pe români să se facă unguri sau saşi, adică să se facă calvini, au luterani..." [18]. Chiar dacă Micu proiectează asupra realităţilor secolelor XVI şi XVII valori naţionale, specifice sfîrşitului de secol XVIII, el a distins, sub învelişul raporturilor religioase, evoluţia spre naţional a societăţii ardelene. Ca istoric al Reformei a anticipat, prin detaşarea implicaţiilor politice şi religioase, concluziile la care a ajuns istoriografia contemporană.

În sinteza lui istorică, Micu a acordat un spaţiu important prozelitismului calvin mai cu seamă în tomul IV, dedicat istoriei bisericii [19]. Aici sînt amintiţi mai amănunţit cei doi episcopi ai românilor calvini, Mihail şi Pavel din Turdaş, pe care i-a urmărit în documentele istorice, căutîndu-i printre episcopii români din secolul al XVI-lea. „Aceşti Tordaşi, amîndoi să văd a fi fost din calvini, şi credinţa şi dogmele calvineşti a le fi urmat, care lucru chiar este dintru acestea că vlădicului celui românesc s-au luat moşia şi s-au dat lui Tordasi Pal, el dară au primit dogma calvinească, au doară din pruncie, sau de la părinţi au fost calvini..." [20]. Istoria Reformei la români este văzută de Micu în lumina mijloacelor diverse de convertire, din care semnalează obligaţia de a face serviciul divin în limba română, de care era condiţionată alegerea liberă a episcopului. El consideră că succesul Reformei calvine în rîndul nemeşimii se datorează presiunilor exercitate asupra acesteia, adeseori prin ameninţări ce vizau proprietăţile sau posibilitatea expulzării din ţară, procedură aplicată catolicilor. Micu analizează pe larg problema convertirii la calvinism care, în unele cazuri, a echivalat numai

[14] Samuil Micu, *Istoria şi lucrurile şi întîmplările românilor*, Ms. rom., Biblioteca Fil. Cluj a Acad. R. S. România, Tom. I, f. 174.
[15] *Ibidem*, f. 178.
[16] *Ibidem*, f. 164.
[17] *Ibidem*.
[18] *Ibidem*.
[19] *Istoria şi lucrurile şi întîmplările românilor*, *loc. cit.*, tom. IV.
[20] *Ibidem*, f. 57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu recunoașterea, oarecum, formală, a autorității episcopale calvine, credința și ritul rămînînd, de fapt, cele strămoșești. „Românii măcar de să făgăduia ascultării superintendentului calvinesc, tot credința și legea cea părintească nu o părăsesc, nici cuprindea înnoiturile calvinești, ci pururea se scîrbea de aceste..." [21]. În sprijinul afirmațiilor sale Micu apelează la constatările istoricului Gheorghe Haner, „luteran sas de la Sibiu" [22].

Înregistrînd succesele parțiale ale calvinizării bisericii românești, dar și insuccesele acesteia, istoricul a semnalat rolul „deregătoriilor" și „alte foloase lumești" în atragerea românilor, lăsînd să se înțeleagă dorința de modificare a statutului social sau politic. Atunci cînd însă succesul calvinismului era evident datorită tipăririi de cărți cu conținut calvin, cazul *Catehismului calvinesc*, Micu condamnă vehement abdicarea de la puritatea credinței ortodoxe, așa cum a procedat în cazul mitropolitului Gheorghe Ghenadie, nobil din Brad. El constata concluziv : „Nu este cu putință a scrie cum în toate chipurile s-au silit calvinii, carii atunci era stăpînitori, și foarte puternici, să aducă și pe români la acel eres, sau măcar să-i unească în credință cu sine" [23].

Calvinii, dacă îl citim atent pe Micu, nu erau singurii care desfășurau o intensă propagandă reformată în rîndul românilor. Sașii, se pare, potrivit informațiilor deținute, se străduiau să-i convertească la luteranism pe românii din scaunele săsești. El amintește în această ordine de idei cîteva sate aflate în această situație, fapt ce nu modifică nici în acest caz, concluziile sale. Românii „tot statornici și nemutați în credință și în lege au stătut" [24]. El semnalează că amîndouă confesiunile reformate au fost uimite de statornicia în credință a românilor, motiv care le-a făcut să ajungă la concluzia că lipsa de cultură a determinat insuccesul receptării dogmelor noi. Pentru aceste motive, notează Micu, au intervenit în materie de rit, prin măsuri directe sau tipărirea de cărți calvinizante. Reluînd ideile expuse în lucrările anterioare istoricul iluminist conturează prin mai multe date fenomenul, rezistența lui Ilie Iorest la încălcările tradiției ortodoxe, precum și solidarizarea românilor de peste Carpați cu ortodoxia transilvăneană.

Istoricul ardelean a dedicat un spațiu larg Reformei luterane în spațiul extracarpatic. Dezvoltînd datele din *Brevis historica notitia*, în mod deosebit în *Scurtă cunoștință* revine la o problematică ce i-a reținut constant interesul. El amintește în fugă elemente ale biografiei lui Despot, subliniind credința lui eretică și ostilitatea față de ortodoxism. „În anul 1560 au urmat Ioan Despota pre carele norodul l-au zis slujitoriu idolilor, pentru că era întinat cu eresul calvinesc (sic !) și să nevoia să pearză credința cea pravoslavnică" [25]. În *Istoria și lucrurile...* Samuil Micu a revenit la subiectul Despot, cu amănunte preluate, necritic, din cronicile interne moldovene, oferind o imagine încărcată de amănunte, interesînd peripețiile domnici. Capitolul inserează evenimente, în general fapte și date istorice, prin care reconstituie, urmînd narațiunea cronicărească, atmosfera și tensiunile interne dintre domn și boieri, provocate de atitudinile unui personaj ireverențios cu tradițiile. Amintește despre aducerea „din Țara Leșească" la Cotnari a popilor „papiștași" [26], o evidentă confuzie preluată din izvoarele narative, care se alătură faptului că l-a socotit pe Despot calvin, un evident ecou al relațiilor întreținute cu mediul protestant polonez. Deci Micu scriind istoria Moldovei, o inserează și pe a lui Despot Vodă în tomul trei al sintezei sale. Este, așa cum demonstrează textul, o istorie separată, fără legătură cu tratarea sistematică a influenței Reformei în mediul transilvănean. Între contribuția referitoare la Reformă în Transilvania și paginile consacrate lui Despot este evidentă o adevărată prăpastie. Pe cît de profund tratează lucrurile în cazul provinciei natale, realizînd pagini realmente istorice, pe atît de superficial și neinformat ne apare în textul tomului al treilea. Oricum, istoria lui Despot, în perspectivă istoriografică, este complementară reconstituirii istoriei Reformei în Transilvania, căreia i-a fixat principalele coordonate istorice. Micu, prin contribuția lui, dominată de un categoric spirit politic militant, deschide istoriografiei naționale un vast cîmp de investigare, de la care vor porni istoricii care i-au urmat.

Gheorghe Șincai în *Hronica românilor și a mai multor neamuri* îmbrățișează și el, ca și Samuil Micu, spațiul intra și extra carpatic. Afirmațiile lui sînt bine fundamentate documentar, Șincai aducînd informație istorică bogată și același spirit politic militant în aprecierea faptelor istorice. Problemele contemporane stringente, nevoia de a demonstra teze poli-

[21] *Ibidem*, f. 58.
[22] *Ibidem*.
[23] *Ibidem*, f. 59.
[24] *Ibidem*, f. 60.
[25] Samuil Micu *Scurtă cunoștință*..., p. 65.
[26] Idem, *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor*, tom. III,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tice, își lasă adeseori amprenta asupra scrisului său istoric. Modul în care abordează problematica Reformei se încadrează, într-o foarte mare măsură, acestor caracteristici generale.

În ceea ce-l privește pe Despot, informațiile sale impresionează prin bogăție, sursele consultate fiind foarte numeroase, deși Șincai admite că a folosit în primul rînd biografia oferită de Sommer și lucrarea lui Isthvánfi. „Iară despre Despot, grecul cel fălos, mincinos, fățarnic, înșelătoriu și adevărat tyran mai scriu și istoricii aceștia: Rosain, Brentan, Brictie, Crusie, Spondan, Bacșai, Ioan Sommer, Miron Logofătul, pre cari îi poți citi de vei vrea, că eu m-am urît a mai scrie despre grecul acesta, la anii de-acum" [27]. Biografia lui Despot este amplu narată în cronică, istoricul oferind chiar mai multe variante, în funcție de sursele folosite. În *Hronică* Despot apare ca fiind luteran, căci Șincai afirmă că aderă la dogmele sașilor, subliniind totodată duplicitatea sa, pretenția adeziunii la ortodoxism.

Șincai dă dovadă, însă, de un pronunțat spirit critic în utilizarea surselor, constatînd similitudini evidente între Sommer și Isthvánfi. „Aceste toate numai cît le-am scrutat din Sommer și din Isthvánfi, carii așa se nărăvesc mai în toate amănuntele, de mai să cred a fi scris unul de la altul" [28]. *Hronica* este pătrunsă, însă, de evidente intenții educative. Astfel, Șincai se adresa direct românilor ardeleni spre a-i determina să învețe din întîmplările trecutului. „Deșteaptă-te drept aceia o, iubite neamul mieu, și ai minte! luînd pildă din moldoveni..." [29]. Meditația lui Șincai a avut, cu certitudine, în vedere pericolul reprezentat de prozelitismul Reformei în Transilvania. Dispunînd de o informație mult mai bogată, el menționează, în treacăt, personalitățile invitate de Despot la curtea sa: Caspar Peucer, Ioann Sommer, Ioachim Rhaethicus, Lusinski, fără să tragă concluzia deschiderii europene a domnitorului.

În privința școlii de la Cotnari textul *Hronicii*, e, oarecum, contradictoriu deoarece, pînă la un punct, Șincai nu pare convins de rolul pe care urma să-l aibă în răspîndirea luteranismului. Din informațiile sale inițiale ar rezulta că școala a fost construită pentru cetățenii sași și maghiari ai orașului. Dar faptul că școala era frecventată de copiii moldovenilor, aduși cu forța și mulți dintre ei întreținuți de Despot la studii, lasă să transpară scopurile prozelite ale școlii. „... Carea toate în sine au fost foarte bune, de s-au fi făcut din bun sfîrșit și nu din scopul acela, ca pre urmă, pre toți moldovenii să-i facă luterani" [30].

În ceea ce privește Reforma din Transilvania, Gheorghe Șincai, asemenea lui Samuil Micu, stabilește și el o legătură între statutul politic al românilor și Reforma, insistînd asupra prevederilor Approbatelor (1653). De fapt, în modul său de tratare analistic, Șincai pornește demonstrația sa mult mai departe, arătînd că în epoca instalării sașilor în Transilvania, românii nu erau tolerați în Ardeal, ci populația de bază a țării. Această afirmație este solid susținută documentar, Șincai citînd diploma privilegială din anul 1224. În interesul pe care îl manifestă pentru problematica Reformei, Șincai se vede nevoit s-o abordeze, pornind de la pătrunderea acesteia în Transilvania. De fapt el va face o prezentare a luteranismului, amintind părți din biografia lui Luther, de unde va ajunge la răspîndirea dogmei pe teritoriul transilvănean. „Sașii din Sibiiu, fiindcă și sașii sînt germani sau nemți de viță, a început a cumpăra și ceti cărți de ale lui Luter" [31]. El înregistrează documentar reacția antiluterană a lui Ludovic II, care a poruncit magistratului din Sibiu, în 1523, să nu mai permită răspîndirea cărților lui Luther. „Să le culeagă de la sibieni și se nu se cumpere și cetească mai mult, supt perderea capului și a bunurilor fiștcărui" [32].

Această situație s-a schimbat firesc, dar Șincai nu asociază această schimbare evenimentelor politice. Se mulțumește să amintească că Ioan Sigismund, receptînd o influență dinspre partea mamei lui „s-au însoțit cu eriticii și i-au băgat în Ardeal între carii au fost Blandrata, doftorul lui, de la carele au supt arianismul, în care eres a și murit" [33]. Prin Isabela și prin Ioan Sigismund s-au pus și bazele prozelitismului îndreptat asupra populației românești. Șincai, în paginile consacrate Reformei, este conștient de rolul statului în răspîndirea acesteia. „Zisu-s-au la anii trecuți, că Isabella, văduva craiului Ioan Zapolia cu Ioan Sigismund, fiul ei, la atîta

---

[27] Gheorghe Șincai, *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, tom. II, București, 1969, p. 282.
[28] *Ibidem*, p. 284.
[29] *Ibidem*, p. 285.
[30] *Ibidem*, p. 286.
[31] *Ibidem*, p. 202.
[32] *Ibidem*, p. 202.
[33] *Ibidem*, p. 298.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

venise de pre mai mulţi eritici, pe carii îi izgonise din alte ţeri, i-au primit în Ardeal, prin care foarte s-au lăţit veninul ereticesc..." [34].

Astfel, potrivit informaţiilor colectate de Şincai, Cristofor Bathori a fost nevoit să oprească răspîndirea curentelor radicale cu mijloace mai aspre. Şincai arată că principele nu a sprijinit unitarianismul, acest lucru indicînd clar că adepţii calvinismului doreau să-şi consolideze prin noua credinţă, puterea de stat. În acest sens *Hronica* oferă un exemplu foarte elocvent, soarta lui Francisc David, care, închis la Deva, îşi va sfîrşi acolo zilele. Şincai a consacrat un spaţiu considerabil politicii prozelite în mediul românesc. Aminteşte că Gabriel Bathori le-a dat preoţilor români o diplomă privilegială, care a fost apoi tipărită în 1653 din iniţiativa lui Gheorghe II Rákoczi. Această diplomă este citată de Şincai în text, fiind însoţită de un comentariu explicativ semnificativ : „... de-l vei citi cu luarea aminte îl poţi înţelege" [35].

O certitudine este faptul că Gheorghe Şincai conştientizează în profunzime insistenţa prozelitismului calvin şi metodele mai puţin ortodoxe de care s-a servit. „De au făcut aceasta prinţul Gheorghe I Rakoţi cu ungurii cei ce se ţinea de Biserica Apusului carii era tot de un neam cu dînsul, ce gîndeşti că n-au făcut el cu românii de supt stăpînirea sa, carii se ţinea de Biserica Răsăritului şi nu era de un neam cu dînsul" [36]. Istoricul ardelean, constatînd că metodele la care s-a apelat nu s-au bucurat de succes în cazul românilor, calvinii au recurs la tipărirea de cărţi în limba română, cărţi ce conţineau învăţăturile calvine şi care au fost impuse clerului obligat să propovăduiască aceste învăţături, poporului. Cea mai dăunătoare carte este considerată *Catehismul calvinesc*, care a primit replica din Moldova, prin scrierea mitropolitului Varlaam, tipărită la Suceava în 1645, „în carea răstoarnă toată învăţătura calvinească din mai sus-zisul catehism" [37]. Eforturile culturale şi culturalizante ale calvinilor nu s-au oprit aici, pentru că în 1651 s-au tipărit la Alba Iulia, prin eforturile lui Gheorghe II Rakoczi, *Psaltirea scoasă de pe jidovie* şi *Testamentul cel Nou*" [38].

Aceste acţiuni s-au bucurat de un succes relativ, aşa cum rezultă dintr-o serie de condiţii impuse românilor calvinizaţi, condiţii citate de Şincai în textul *Hronicii*, în intenţia de a arunca lumină asupra conţinutului prozelitismului. În esenţă era vorba de introducerea limbii române în biserică, propagarea cît mai largă a catehismului calvinesc, renunţarea la ritualul ortodox de botez, căsătorie, înmormîntare, de intenţia de subordonare a arhiereilor ortodocşi superintendentului calvin. Singurul rezultat pozitiv pe care Şincai îl întrevedea din aceste acţiuni a fost renunţarea la limba slavonă, socotită o adevărată plagă a culturii româneşti. „Vezi cum se nevoia calvinii se amăgească pe români de la credinţa cea adevărată ? Ci prin aceia numai atîta au făcut de românii au lepădat limba cea slovenească den mijlocul lor şi iarăşi s-au întors la limba cea părintească, barem de s-ar fi întors sau de s-ar întoarce şi la literele cele părinteşti" [39]. Şincai se adresează direct contemporanilor săi cu un subtil îndemn la abandonarea scrisului chirilic. Rezultatul negativ al propagandei calvine îl înregistrează şi el ca şi Samuil Micu, reţinînd desnaţionalizarea nemeşimii româneşti, dornică de a se afirma public. Totuşi Şincai consideră acest fenomen ca existînd pe o arie mai restrînsă, fiind convins că în general „legea nu mută neamul" [40]. Accentuează şi el replica ortodoxă, faptul că unii reprezentanţi ai clerului înalt românesc au făcut eforturi pentru a păstra integritatea credinţei. Sava Brancovici, de exemplu, asupra biografiei căruia Şincai insistă, citîndu-l în cea mai mare parte pe Samuil Micu, rămîne şi în *Hronică* eroul rezistenţei ortodoxe. De remarcat, însă, că textul lui Samuil Micu este preluat critic, considerînd o parte a acestuia de domeniul legendei şi, ca atare, departe de rigoarea ştiinţifică. Îl mai citează şi pe calvinul Petru Bod pentru a demonstra starea de decădere la care a ajuns biserica ortodoxă şi pentru a justifica încrederea cu care românii s-au îndreptat spre biserica romano-catolică. Integrat în atmosfera Blajului, consideră că românii nu au decît de profitat din unirea cu biserica Romei, în timp ce aderenţa la calvinism o vedea dezastruoasă. Şincai, ca de altfel Samuil Micu, a văzut cu claritate conţinutul politic al prozelitismului calvin în secolul XVII, restrictiv vizavi de populaţia românească, considerată de principat tolerată şi nereceptă.

Petru Maior abordează şi el problematica Reformei tot de pe poziţiile *Şcolii ardelene*. Nota sa particulară a fost, poate, faptul că dintre corifeii Şcolii ardelene a fost cel mai cu-

---

[34] *Ibidem*, p. 309.
[35] *Ibidem*, p. 421.
[36] Gheorghe Şincai, *op. cit.*, tom. III, Bucureşti, 1969, p. 64.
[37] *Ibidem*, p. 65.
[38] *Ibidem*, p. 75.
[39] *Ibidem*, p. 76.
[40] *Ibidem*, p. 82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noscut şi cel mai citit în epocă. Petru Maior credea în puterea învăţăturii, în valoarea operei educative, drept pentru care lucrările sale au năzuit, prin difuzarea lor, să lumineze naţiunea. Ca personalitate politică va profita de cadrul oferit de iosefinism pentru afirmarea naţională. Deşi a trăit într-un mediu ecleziastic şi s-a mişcat, ideologic vorbind, pornind de la un fond religios, a beneficiat de o vastă cultură laică, prin care şi-a manifestat adeziunea la lumea modernă. Atitudinea lui faţă de problematica Reformei este aceea a unui istoric care concepe fenomenul de pe poziţiile laicităţii. Prima lucrare în care sînt amintite aspectele esenţiale ale Reformei este *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, unde există un capitol special dedicat literaturii române vechi. În acest capitol este amintită Cazania tipărită în limba română, în 1580. În legătură cu iniţiatorul acestei tipărituri, Petru Maior nu spune nimic. Dar introducerea limbii române în biserică, în cultură în general, o leagă categoric de Reformă. „După ce eresul lui Luter şi al lui Calvin revărsîndu-se prin toată ţara Ardealului, s-au întărit, cel o îmbrăţişîndu-l tot neamul săsesc, cesta partea cea mai mare a ungurilor, cît popistaşii foarte puţini au rămas, ba şi episcopul lor fu lipsit din ţară. Rakoczi, prinţipul Ardealului fiind calvin, şi mare patron eresului acestuia, vru ca şi românii să se facă calvini ; şi după multă ispită neputînd, vina pre români, socoti, că pentru aceea nu se lasă românii de credinţa cea pravoslavnică, că sînt proşti, neînvăţaţi, şi pentru aceea nu pricep dovezile cele arătate de calvini spre îmbrăţişarea eresului calvinesc. Despre altă parte nu rău vedea, că toată prostia românilor de acolo atîrna că nu au cărţi româneşti prin besericile lor, ci slavoneşti, din care nu pricep nemica. Drept aceea porunci, ca nice vlădicului, nice altor preoţi mai mult să nu le fie slobod a sluji lucrurile cele sfinte fără în limba românească" [41]. În acest pasaj Petru Maior dă cel mai elocvent şi mai cuprinzător rezumat al situaţiei. Puterea sa analitică este impresionantă. Perfect contient că primele tipărituri româneşti au fost de iniţiativă străină, plasează mai presus binele făcut în ansamblul culturii româneşti, decît pericolul de a pierde credinţa ortodoxă. Conştientizînd neajunsurile provocate de slavonism, consideră şi el oportună introducerea limbii române în biserică. Prin acest paragraf, Petru Maior îşi pledează teza latinistă, dovedindu-şi în acelaşi timp calitatea de a pătrunde sensul fenomenelor. Într-un paragraf ulterior ne lămureşte că era conştient de tendinţele prozelite ale calvinilor. „Şi face tipografie nooo românească în Bălgrad, care fiind supt puterea calvinilor, mai prin toate cărţile româneşti ce se tipăreau acolo se pomăna eresul calvinesc, ca cetind românii în limba sa să se alunece către calvini. Ci, neputînd nici aşa împlini cugetul său cel rău, românilor le rămase acea facere de bine de la prinţipul acela, că scăpasă de limba cea slavonească" [42].

Istoricul din el disociază intenţia de reuşită ! Pentru Maior, cel puţin în acest capitol, nu are însemnătate că „mai prin toate cărţile româneşti ce se tipăreau acolo se semăna eresul calvinesc", ci faptul că pe această cale românii „scăpară de limba cea slavonească". Nu conta că principii, calvini şi ei, au folosit şi alte mijloace de persuasiune din moment ce „neamul românesc au rămas statornic în credinţa sa şi întru datinile sale" [43]. În opinia lui, prin reforma calvină, românii, abandonînd limba slavonă în favoarea celei naţionale, au făcut paşi însemnaţi spre adoptarea alfabetului latin.

Problematica Reformei este reluată, cu mai multă insistenţă, în *Istoria bisericei românilor*. Petru Maior este cel care se va apleca cu stăruinţă asupra problemelor de dogmă, *elucidînd o parte din tezele de bază*. Istoricul va face o esenţială trecere în revistă, a pătrunderii luteranismului şi calvinismului în Transilvania, a răspîndirii şi ascensiunii lor spre rangul de religie de stat. El a înfăţişat demersurile insistente făcute de calvinism de a atrage populaţia românească la Reformă. În acest sens sînt amintite acţiunile principelui Gheorghe Rákoczi, care potrivit ideilor Reformei şi necunoaşterii slavonei de către români a iniţiat tipărirea unor cărţi în limba română, cărţi ce conţineau, firește, învăţăturile calvine. El a ordonat clerului să facă slujbele în limba poporului, introducînd în rugăciuni modificări în sensul calvinismului.

Starea bisericii ortodoxe este perfect sugerată prin reproducerea diplomei lui Gheorghe Rákóczi din 10 octombrie 1643, din vremea episcopului nou ales, Simion Ştefan, care a fost obligat să o respecte. Starea de subordonare a bisericii şi a clerului românesc apar cu toată claritatea. Este amintit *Catehismul calvinesc* care tindea să aducă însemnate modificări în ritul ortodox : „în carele sfintele taine, cinstirea icoanelor şi a moaştelor, posturile, slujbele bisericeşti, călugăria şi alte toate se lepădа. Toată legea şi toate ţeremoniile sfinte se numesc închi-

[41] Petru Maior, *Istorie pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, 1812, p. 333.
[42] *Ibidem*, p. 334.
[43] Petru Maior, *Istoria Besericei românilor, atît aceasta de dincoace precum şi a celei dincolo de Dunăre*. Ms. p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nare de idoli, superstiţii şi lucruri de nimica, şi aceste toate din sfintele scripturi se nevoieşte a le răsturna calvinul izvoditor" [44].

Petru Maior, în capitolul consacrat influenţelor Reformei în biserica românească, arată cum clerul românesc era obligat, sub diverse ameninţări, să accepte aceste modificări şi să răspîndească catehismul. Averile episcopilor erau secularizate, iar autoritatea lor mult redusă, deciziile lor fiind supuse cenzurii superintendentului calvin. Petru Maior acuză slujitorii bisericii româneşti din secolelele trecute că nu s-au preocupat de soarta generaţiilor viitoare, lăsînd să se stingă tradiţia, şi în acest sens remarcă rolul nociv pe care l-a avut introducerea limbii slavone în biserică. La aceasta adăugîndu-se insistenţa propagandei întreprinse de luterani şi calvini, soarta bisericii româneşti a fost, în opinia lui Petru Maior, dintre cele mai nefericite pînă la unirea ei cu biserica Romei. De fapt punctul de vedere spre care tinde istoricul este de a demonstra binefacerile unirii cu Biserica Catolică, în comparaţie cu vicisitudinile suferite în epoca Reformei. Această teză e argumentată amănunţit cu ajutorul documentelor existente, care atestă degradarea statutului înalţilor arhierei: „... chiar se porunceşte vlădicului Ştefan ca la Haţeg şi la Făgăraş nu mai mult să aibă a se amesteca, şi a lucra în besericile românilor, decît îi va îngădui superintendentul cel calvinesc căruia cu puterea preoţilor calvineşti era supuşi românii dintre cele două locuri, unde fusese episcopii" [45].

Petru Maior menţionează şi succesele obţinute de propaganda calvină în rîndul nemeşimii, succese ambigue pentru că mulţi dintre nemeşii care recunoşteau autoritatea calvină continuau să-şi păstreze credinţa ortodoxă. În cazul nemeşilor care au alunecat cu convingere spre calvinism, Petru Maior remarcă acelaşi proces de deznaţionalizare pe care îl surprindea şi Samuil Micu. „Nici apoi aceea nu s-au mai socotit între români, ci între unguri pînă astăzi, ca cînd credinţa şi însuşi sîngele neamului l-ar schimba" [46]. Constatarea lui Petru Maior este încă o dovadă despre afirmarea conştiinţei naţionale în societatea secolului XVIII.

Succesele prozelitismului calvin rămîn, potrivit opiniei lui Maior, limitate social la mica nobilime românească şi la biruinţa limbii române în biserică. Tocmai acest fapt explică opresiunea la care au fost supuşi clericii români şi, desigur, regimul de religie nereceptă pentru ortodoxia ardeleană. Prin tezele politice pe care le-a afirmat, scrierile istorice ale lui Petru Maior au reuşit să-şi lumineze contemporanii asupra propriului lor destin. Ele şi-au găsit o confirmare în istoriografia contemporană, care a reţinut, în bună parte, interpretările istoricului iluminist.

Incursiunile în istoriografia secolului XVIII au adus la lumină un important capitol din istoriografia Reformei. În lumina examinării principalelor contribuţii istorice ale Şcolii ardelene, s-a putut observa că iluminiştii români au fost cei dintîi care în istoriografia noastră au tratat fenomenul Reformei de pe poziţiile istoricului. Dacă despre Reformă istoriografia contemporană evenimentului sau, în continuare, aceea din secolul XVII înscriu un aport substanţial pentru spaţiul extracarpatic, odată cu secolul XVIII istoricii iluminişti fac primii importanţi paşi, din perspectivă românească, în studiul Reformei în Transilvania.

Prin Samuil Micu, Gheorghe Şincai şi Petru Maior istoriografia asociindu-şi un nou conţinut politico-militant, aceasta reuşeşte să depăşească naraţiunea cronicărească, în informaţie şi interpretare. Se poate remarca, în paginile scrise de iluminişti, viziunea lor politică, naţională, mai cu seamă atunci cînd apreciază rolul Reformei şi în special al calvinismului în istoria românilor din Transilvania. Ei au considerat că Reforma, prin sistemul toleranţei, a agravat situaţia politică a românilor, socotiţi, potrivit Approbatelor, excluşi din viaţa constituţională nu numai ca stare, ci odată cu secolul XVII, ca religie nereceptă.

Ca reconstituire a faptelor, istoricii iluminişti au adus o contribuţie de valoare la studiul unui fenomen, văzut în toată complexitatea influenţelor exercitate asupra societăţii româneşti. Istoriografia română a perpetuat interpretarea lui Samuil Micu, în primul rînd asupra Reformei, care a avut meritul de a fi tratat consecinţele politice ale fenomenului asupra stării politice a naţiunii. În aceeaşi măsură, dimpreună cu ceilalţi istorici iluminişti, Micu a alăturat efectelor culturale ale Reformei şi problematica de ordin dogmatic, care a exercitat influenţe de durată asupra bisericii româneşti. Prin datele comunicate şi interpretarea dată acestora, iluminiştii români fixează, în linii esenţiale, atitudinea istoriografiei naţionale pentru secolul următor.

---

[44] *Ibidem*, p. 162.
[45] *Ibidem*, p. 79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE ROMANIAN HISTORIOGRAPHY OF THE ENLIGHTENMENT AND THE REFORM

SUMMARY

Relying especially on the study of the work of Romanian historians of the Enlightenment, the author reconstructs the contribution brought by Samuil Micu, Gheorghe Şincai and Petru Maior to the research of the Reform phenomenon. Thus, it underlines that the Enlightenment historians, subscribing to the national emancipation movement, regarded the Reform from the wiew point of its political effects. The Transylvanian historians pointed out that the political status of the Romanians in the political system of the Principality became worse due to the fact that orthodoxy was not considered officially recognized.

The study remarks that the Enlightenment historiography represents the first real contribution to the research of the Reform in the Romanian culture. In this respect using a vast and varied information the above mentioned historians brought into discussion for the first time the Reform in all its aspects : religious, political, cultural. The study brings to attention the contribution of Enlightenment historiography discussing in the Romanian society the Reform in its double meaning : Lutheranian and Calvinistic.

The author insists on using the data offered by historical writings on the ascendent of Calvinistic influence among the Transylvanians. The existence of a Calvinistic Bishop is pointed out, the proselite tendencies of the Principality on the Romanian Mitropolitan in the XVII-th century are also underlined.

The research made by Enlightenment historiography revealed the role of the XVIII-th century historiography in deepening the influence of the Reform in Moldavia in the time of Despot. The study equally underlines the historiographical value of the Enlightenment in researching a phenomenon from a larger and more modern perspective, surpassing the confesional by acquiring cultural and political dimensions.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CURSUL DE ISTORIE UNIVERSALĂ AL LUI IOAN MAIORESCU

DE

V. CRISTIAN

Domeniu pentru care existau vechi preocupări [1], istoria universală a constituit una dintre disciplinele fundamentale ale şcolilor academice româneşti. Ea era chemată şi să răspundă interesului deosebit faţă de istorie pe care îl manifestă societatea românească în prima jumătate a secolului trecut. Firește, cerinţele publicului se îndreaptă spre istoria naţională, dar introducerea acesteia, de la început, ca obiect distinct s-a dovedit imposibilă în condiţiile vremii. Predată în şcolile de la Iaşi, Bucureşti, Craiova, Blaj, istoria universală s-a bucurat de o serioasă tratare din parte unor apreciaţi profesori ai vremii [2]. Doi dintre ei au publicat manuale [3], un al treilea, Ioan Rusu de la Blaj, intenţionînd să le urmeze exemplul. Singur Ioan Maiorescu, profesor multă vreme la colegiul de la Craiova, temporar la Iaşi [4], încheindu-şi activitatea la Universitatea din Bucureşti, se pare nu a avut această intenţie, datorită probabil atît numeroaselor vicisitudini ale vieţii sale [5], cît şi unei pronunţate rezerve de a-şi încredinţa tiparului scrisul.

Totuşi, conform uzanţelor vremii, Ioan Maiorescu a întocmit un manual de istorie universală. Cu arăta acesta în ansamblul său nu putem şti deocamdată, manuscrisul lui nefiind încă depistat. În schimb, la Biblioteca „V. A. Urechia" din Galaţi se păstrează un „Caet pentru istoria universală paradosită de D. Ioan Maiorescu" [6], aparţinînd unui elev al Seminarului Veniamin, Neculai Vicol. Manuscrisul, avînd, de fapt, două caiete, conţine 365 de pagini, format 17/21 cm. El cuprinde o introducere şi expunerea istoriei universale pînă la al doilea triumvirat, cea mai mare parte a materiei care se preda în anul III [7], urmînd ca restul acesteia, împreună cu „istoria patriei", să fie predată în anul IV, ceea ce nu s-a mai realizat însă, întrucît Ioan Maiorescu, după ce a profesat la Iaşi în 1842—1843, a plecat, din nou, la Craiova. Firește, un curs copiat de un elev, atunci încă foarte tînăr [8], nu prezintă o valoare egală cu aceea a originalului. Practica vremii

---

[1] Paul Cernovodeanu, *Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine au XVII-e et XVIII-e siècles*, în *RRH*, IX, 1970, p. 677—697 ; X, 1971, p. 293—312, 715—722.

[2] V. Cristian, *Începuturile învăţămîntului istoric în Principate*, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 475—488.

[3] Gh. Săulescu, *Hronologhia şi istoria universală prelucrată pe scurt*, I—II, Iaşi, 1837—1838 ; Aaron Florian, *Elemente de istoria lumii*, Bucureşti, 1845.

[4] V. Cristian, *Ioan Maiorescu profesor de istorie la Iaşi (1842—1843)*, în *CI* (serie nouă), VIII, 1977, p. 311—324.

[5] Asupra acesteia rămîne indispensabilă mai vechea lucrare a lui N. Bănescu şi V. Mihăilescu, *Ioan Maiorescu. Scriere comemorativă cu prilejul centenarului naşterii lui (1811—1911)*, Bucureşti, 1912. Mai recent, scurta prezentare din Marin Stoica, *Ion Maiorescu*, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1967, p. 7—19 şi medalionul din Nicolae Andrei, *Ani de lumină. Istoria Liceului „Nicolae Bălcescu" din Craiova 1826—1976*, Craiova, 1976, p. 332—347.

[6] Biblioteca „V. A. Urechia", II-60, 91, 0,28. Ms II-29/48. Pentru semnalarea şi înlesnirea consultării acestui manuscris caldele noastre mulţumiri colegilor D. Ivănescu şi P. Păltănea.

[7] Printre manuscrisele inventariate în 1855, la Socola, de Melchisedec, la „lecţiile pe care am învăţat în Seminarie", figurează „Istoria universală pînă la căderea Imperiei Romanilor, de Maiorescu, 1842" (Gh. Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin" din Iaşi, (1803—1903)*, Bucureşti, 1904, p. 73, nota 1).

[8] În 1847 nu putea fi hirotonisit din cauza vîrstei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cerea însă ca elevii să copie cursul profesorului, iar acesta avea obligația să le verifice caietele, făcînd îndreptări acolo unde era necesar, ceea ce se întîmplă și în cazul de față. Se poate spune deci că manuscrisul la care ne referim poate fi considerat ca o lucrare a lui Ioan Maiorescu, permițîndu-ne o imagine despre activitatea acestuia ca profesor de istorie universală.

Obiectul a fost, de altfel, unul de bază în activitatea didactică a lui Ioan Maiorescu. L-a predat, începînd din 1837, cînd a devenit profesor la Colegiul din Craiova, pînă în 1848, inclusiv în 1842—1843 la Seminarul de la Iași. Ulterior, după plecarea sa din Țara Românească, datorită activității din timpul revoluției de la 1848, a revenit ca profesor de istorie antică și statistică la Colegiul de la București, în 1859, unde a rămas pînă cînd a fost numit ca profesor de istorie națională la Universitatea din București, în 1864, an în care a și încetat din viață.

Pentru predarea istoriei universale, Ioan Maiorescu avea o bună pregătire. La Cluj și Buda făcuse studii de teologie, în care avea să-și treacă doctoratul la Viena ; paralel însă cu acestea, utile pentru disciplina la care ne referim, el a urmat și cursuri de istorie și filologie. De asemenea, a venit în contact cu realizări ale istoriografiei și filozofiei germane a istoriei, ulterior adăugîndu-se și lucrări ale istoricilor francezi. În mod deosebit, s-a aplecat însă asupra istoriografiei antice, atît grecești (Herodot, Polibius), cît și latine. Pentru reprezentanții acesteia din urmă are o prețuire aparte (semnificativ este faptul că și-a botezat fiul cu numele lui Titus Livius), și le cunoaște foarte bine opera. De altfel, ea i-a fost deosebit de folositoare în momentul cînd, în 1834, s-a angajat să continuie *Istoria Românilor* în „Biblioteca Românească" a lui Zaharia Carcalechi, începută de alți compatrioți [9], într-o manieră originală [10]. Asupra istoriei antice a întreprins investigații și în anii următori, prin cercetarea atît a unor opere antice, cît și ale unor istorici moderni. Într-o scrisoare din 3 ianuarie 1842, din păcate distrusă parțial, îl informa pe Bariț că „eu acum mă silesc /a/ deslușì tocmai istoria populilor celor vechi", din fragmentele păstrate reieșind că ar putea să dea mai tîrziu ceva deosebit [11]. Probabil, însă, cursul pe care l-a ținut în Seminarul de la Socola era, în general, o reluare a aceluia de la Craiova, o dovadă fiind faptul că mai multe paragrafe, nepotrivite într-o școală bisericească, sînt tăiate în manuscrisul la care ne referim.

Acesta debutează cu o *Introducere în istoria universală sau a totului*, una din cele mai interesante prelegeri introductive pe care ni le-a lăsat epoca. Ea se referă sistematic la toate problemele esențiale ale istoriei ca disciplină, într-o expunere mai amplă decît în amintitele manuale, în care unele din acestea sînt chiar omise. Introducerea începe firesc cu o încercare de definire a istoriei. Ea este prezentată, în sensul vechi, ca „povestire de întîmplări" (pentru Săulescu era o „științificească spunere" [12]) prezentate selectiv. Reluînd o idee de mai largă circulație, el consideră că „adevăratul obiect al istoriei" este „omul volnic, liber", deci creatorul ei. Nu toate faptele acestuia trebuie povestite de istoric, fiindcă, în acest caz, s-ar produce „un haus fără început și fără sfîrșit, care nu poate fi nimărui de folos" [13], ci doar acelea „ce au avut înrîurire în soțietate" [14], în acceptarea veridicității lor apelîndu-se la principiul verosimilului. Istoria universală este deci „povestire de întîmplările mai vrednice de crezut și mai însămnătoare a neamului omenesc de la început și pînă acum" [15].

„Întîmplările vrednice de istorie" sînt cuprinse în izvoarele istorice. Pentru Maiorescu, primul dintre acestea îl constituie „tradițiile și fabulile popoarălor" (f. 3 v.), asupra cărora insistau și alți contemporani — Kogălniceanu, Bălcescu, Heliade. Ele au drept origine faptul că, la început, oamenii nu au putut practica decît istoria orală, care a dus însă adesea la o prezentare deformată a realității. Aceasta face ca „atît în fabule, cît și în mitologie, temeiul este o întîmplare adevărată, care apoi s-au schimosit cu totul în gura popoarălor și de aceea este foarte greu a scoate dintrînsele întîmplare adevărată" (f. 5). Al doilea izvor „sînt înscrisurile de pietre sau monede, sau altele care se numesc monumenție mute", iar al treilea „cărțile

---

[9] Damaschin Bojincă, Gh. Cucîuran, C. Lecca.

[10] „Biblioteca Românească", VIII (1834), p. 1—2 ; IX (1834), p. 21—25.

[11] *George Bariț și contemporanii săi*. Coord. Ștefan Pascu, Ioan Pervain, I, București, 1973, p. 252.

[12] *Hronologhia și istoria universală*, I, p. 1.

[13] *Caet pentru istoria universală*, f. 1 v.

[14] *Ibidem*. Idei asemănătoare la Săulescu, *Hronologhia și istoria universală*, I, p. 1, I. Heliade-Rădulescu, *Historia critică universală*, București, 1892, p. 5 ș.a.

[15] *Caet pentru istoria universală*, f. 3. Pentru simplificarea trimiterilor la manuscrisul pe care îl analizăm, vom menționa numărul filei în text, între paranteze.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scriitorilor" (f. 5—5 v.), pentru care Maiorescu nu consideră necesar să mai facă comentarii, după cum nu se referă și la alte categorii menționate de Mihail Kogălniceanu în *Introducție* la „Arhiva Românească" (1841), și asupra cărora avea să revină pe larg Nicolae Bălcescu în *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor* (1845).

Referindu-se, în continuare la *Științele trebuitoare istoriei*, Maiorescu reține cronologia și geografia, întrucît „omul nu-și poate închipui nimic în afară de timp și de loc, prin urmare nici întîmplările oamenilor nu să pot hotărî decît după cursul timpului și al locului" (f. 5 v.). Ele îi apar necesare în cercetarea trecutului, dar și în expunere, întrucît „sînt de mare folos în înșirarea întîmplărilor și în întipărirea lor în minte" (f. 6); sub acest raport, îndeosebi, consideră că geografia „pe drept cuvînt să numește ochiul istoriei" (f. 6). De cronologie se ocupă mai puțin decît o făcuse Gh. Săulescu [16]; simte totuși trebuința să revină la sfîrșitul prelegerii introductive cu un paragraf „Socoteala anilor de la facere pînă la Hristos" (f. 10), tăind însă cea mai mare parte a acestuia care se referea la diferențele în interpretarea datelor biblice, mai puțin nimerită într-un curs predat la un Seminar.

Celor două discipline le mai adaugă „o știință trebuitoare istoriei", *Critica*, asupra căreia se oprește într-un paragraf special, deosebit de interesant pentru modul în care Maiorescu privea demersul istoriografic, în care reia idei de circulație în epocă, dar se înscrie și pe linia unei tradiții a scrisului nostru istoric, ce-și avea începuturile la Grigore Ureche, care nu se dorise „scriitoriu de cuvinte deșarte, ce de dereptate" [17]. Critica este meșteșugul de a giudeca credetul ce să cuvine izvoarălor istoriei", întrucît nu numai „fabulele" ci și „acele ce ni le vorbesc scriitorii de la dinșii nu sînt de crezut". Unii din ei au fost animați de diferite sentimente, ură, mînie, prea multă iubire, frică, alții „de pofta de a cîștiga oarecare bunuri lumești, precum favorul prinților, ranguri, averi", iar „toate acestea sînt patimi care fac pe om să nu vadă lucrurile după cum sînt ele așezate" (f. 7). Sînt însă „unii care au mințit înadins, ori din poftă de răzbunare, ori plătiți cu bani. Ce mai multe cuvinte de a ne îndoi despre adevăr vine de la acei scriitori care au scris viața oamenilor celor mari, fiind ei încă în viață". Prin urmare, „critica este de mare trebuință", singură ea „poate scoate adevărul curat" și „cu dreptul cuvînt să numește *făclia istoriei*" (f. 7 v).

Un interes deosebit îl prezintă modul cum Maiorescu periodizează istoria universală. El nu acceptă obișnuita împărțire tripartită, care se impusese începînd cu umanismul [18], ci preferă o mai puțin uzitată schemă bipartită. Este posibil ca aceasta să-i fi fost sugerată și de necesitățile concrete ale predării, obiectul fiind prevăzut, atît la Craiova, cît și la Seminarul Veniamin pentru o durată de doi ani. În același timp însă, atrage atenția că profesorul stabilește o netă distincție între istoria veche care se termină odată cu căderea Imperiului roman de apus și istoria nouă. Nu face abstracție de faptul că prima parte a acesteia din urmă, pînă la descoperirea Americii, se numește „lumea sau veacul din mijloc"; preia denumirea, dar consideră perioada ca o „parte a lumii noi" (f. 8). Aceasta întrucît „de vom socoti lucrul fizicește, oamenii în Evropa tocmai după căderea împărăției romane s-au prennoit topindu-se cu varvarii" dacă „vom socoti lucrul moralicește, apoi și legea creștinească s-au îmbrățișat atunci de mai multe popoară varvare și descoperirile s-au făcut în veacul din mijloc în cele mai multe ramuri de cunoștințe" și în sfîrșit, sub raport politic, „cele mai puternice staturi evropene s-au dizvălit tocmai din șimburele aruncat în veacul din mijloc" (f. 8 v.), care apare, astfel, „ca începutul lumii celei noui", idee influențată evident de concepția romantică ce privea evul mediu ca bază a lumii moderne. De altfel, deși acordă Antichității, și în conformitate cu orientarea generală a învățămîntului istoric din epocă, partea cea mai substanțială, el este, împărtășind unele idei ale filosofiei clasice germane, critic la adresa lumii vechi în care „vedem că domnește pretutindenea mai mult puterea fizică decît moralul, drepturile omenești nu era respectate în toți oamenii și în toate popoarăle, științele erau mărginite la foarte puțini și atît în privința aceasta, cît și în privința religiei domnea un întuneric și o superstiție totală", singuri evreii avînd „credință mai curată". După căderea Imperiului roman de Apus „toate se schimbă și se prifac", se extinde creștinismul, „popoară ce mai nainte gemea subt jugul roman își cîștigă neatîrnarea și staturi mici pot trăi lîngă staturi mari", idee deosebit de interesantă, mai ales dacă avem în vedere că gîndirea lui Maiorescu purta, totuși, amprenta Școlii Ardelene; „pe de altă parte, continuă el, se fac descoperiri noă, se lățește lumina științelor, vrednicia omenească se recunoaște în toți", treptat ea se extinde „între toate părțile pămîntului și cu un cuvînt, lumea stă mai mult prin puterea

[16] Care își intitulase chiar manualul *Hronologia și istoria universală*, și vorbea în primul lui capitol *De hronomitrie* (p. IX—XXXI).

[17] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 64.

[18] Și fusese folosită la noi în amintitul manual al lui Gh. Săulescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

morală" (f. 8 v.). Este însă o antiteză pe care nu o putem urmări şi concret, nedispunînd decît de prima parte a cursului, care înfăţişează o viziune mai nuanţată a Antichităţii decît cea anticipată în *Introducere*, fie şi pentru faptul că ea trebuia în mare parte să se refere la istoria de mare autoritate a grecilor şi a romanilor.

Divizată în două epoci mari, atunci cînd este considerată „către caracterul cel general al omenirii", istoria este subdivizată apoi „şi din privinţă către întîmplările politice". Sînt, constată Maiorescu, „întîmplări care cu ivirea lor schimbă şi prifac cu totul starea lucrurilor şi ne fac ca să stăm puţin şi căutînd trecutul a ne prigăti de viitor", prin ele istoria făcînd „un feliu de repaos" şi născîndu-se perioade ale ei. O asemenea divizare îi apare ca avînd un caracter relativ, de vreme ce „perioduri de aceştia sînt mai mulţi sau mai puţini după părerile fieştecăruia istoric" (f. 9). Încercînd, la rîndul său, să găsească „întîmplările cele mai însemnătoare care au avut înrîurire", Maiorescu stabileşte, în mod simetric, cîte patru diviziuni pentru fiecare din cele două mari perioade. Pentru istoria veche, porneşte de la periodizarea biblică, firească într-un Seminar, combinată apoi cu criteriul politic (1. „De la zidirea omului pînă la potop" ; 2. „De la potop pînă la împărăţia persică întemeiată de Cir" ; 3. De la Cyrus pînă la Octavian Augustus ; 4. De la Augustus pînă la căderea Imperiului Roman de Apus). Pentru „lumea nouă", „răstimpurile" au drept punct de plecare ultimul eveniment amintit, Carol cel Mare, descoperirea Americii şi Revoluţia franceză. Reţine atenţia că primele două perioade acoperă, de fapt, evul mediu, sfîrşitul acesteia fiind plasat la începutul descoperirilor geografice, eveniment deosebit de important în evoluţia întregului glob (mult mai important decît momentul 1453 la care se opriseră mulţi istorici începînd cu umaniştii), soluţie pe care, mai tîrziu, o va prefera şi A. D. Xenopol [19]. La fel, menţionînd că „se deosebeşte acum veacul de la revoluţia frantuzască şi se numeşte cel mai nou" (evident, de la germanul *neueste*), îl include totuşi în lumea nouă (f. 8), cu precizarea că el se extinde „pînă în zilele noastre" (f. 9 v.).

Am insistat asupra periodizării, nu numai pentru că aceasta este esenţială pentru concepţia unui istoric, ci şi întrucît ne oferă schiţa cursului lui Ioan Maiorescu, pe care însă nu-l putem urmări decît în prima sa parte, aceea tratată în manuscrisul pe care îl analizăm. În expunerea ei, se respectă strict periodizarea anunţată, într-o îmbinare a criteriului spaţial cu temporal, chiar dacă, pentru aceasta, istoria grecilor şi a romanilor trebuie expusă în două părţi separate (vezi anexa).

Spaţiul consacrat primelor trei perioade este foarte inegal — doar 10 pagini pentru prima, 116 pentru a doua, 218 pentru a treia, încă neterminată. De altfel, prima parte apare doar ca un fel de prefaţă a adevăratei istorii, de vreme ce „ea nu poate fi bogată în întîmplări", iar pe de altă parte, acceptîndu-se versiunea biblică, „omenimea ceea dintru început s-au perdut cu toate cunoştinţele şi faptele ei în acea cumplită vărsătură de ape ce să numeşte diluviu sau potop" (f. 11 v.). Maiorescu nu justifică însă potopul în lumina Bibliei ; menţionîndu-l ca fiind atestat şi de tradiţiile altor popoare şi „primit şi de către filosofii cei vechi din carii numim pe Platon" (f. 16), el îl priveşte mai mult ca un fenomen natural, fără o legătură cu perioada anterioară, prezentată în culori asemănătoare cu acelea folosite în „Secolul Luminilor" în legătură cu „bunul sălbatec" [20]. De altfel, atunci cînd preia ideea lui Moise „că din părechea cea dintîi se trage tot neamul omenesc", el îi dă o tentă laică, arătînd că „în toţi oamenii peste tot pămîntul cunoaştem numai o vrednicie omenească" şi dacă aceştia, „în forma din afară să schimbă foarte mult după deosebite locuri unde se află", faptul se explică „din înrîurirea climei, a traiului şi a altor împregiurări firesti" (f. 14).

În partea a doua, expunerea este mult mai amplă şi sistematică. „Vatra întîmplărilor" istoriei universale de acum este aceea unde s-a desfăşurat o viaţă de stat, cunoscută istoricilor europeni în acea perioadă. În consecinţă, ponderea cade asupra Asiei, în care Maiorescu include şi Egiptul, la care se adaugă capitole privind Etiopia şi Cartagina, Grecia şi Italia. Sînt excluse explicit restul Africii şi Europei, ca şi China. Factorul politic este acela care apare în prim plan, fără a lipsi însă fapte de civilizaţie sau moravurile. Capitole mai întinse sînt consacrate evreilor şi egiptenilor, asupra cărora se insistă şi în alte istorii universale ale vremii. Primii erau prezentaţi uneori în „istoria sfîntă", separată de cea profană, soluţie pe care Maiorescu nu o acceptă, evreii apărînd doar în capi-

[19] A. D. Xenopol, *Noţiuni de istorie universală*, II, Iaşi, 1909, p. 100. Aceasta considera căderea Constantinopolului o „întîmplare mai mult răsăriteană".

[20] Spre deosebire de Săulescu, care, preluînd ideea pedepsei divine, rezervă un paragraf pentru „Depravaţia sau stricarea oamenilor" *(Hronologhia şi istoria universală*, I, p. 31—32).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tolul al şaselea din partea a doua. În acelaşi timp, arătînd că, datorită informaţiilor lui Moise, istoria lor nu este atît de „încurcată şi nesigură" ca cea altor popoare orientale, el acceptă selectiv informaţiile Bibliei, lăsînd deoparte ceea ce depăşeşte verosimilul, cum este legenda legată de trecerea Mării Roşii de către evrei. În ceea ce-i prive.te pe egipteni, ei sînt apreciaţi pentru dezvoltarea politică dar, mai ales, pentru realizările în domeniul civilizaţiei. Judecata asupra acestora nu este însă globală, pentru unele din ele apărînd rezerve, cum este cazul cu piramidele [21]. Contribuţia la dezvoltarea generală a civilizaţiei este subliniată şi în cazul altor state, inclusiv cel al Indiei. Aceasta atrăsese privirile istoricilor europeni dintr-o perioadă mai veche, căpătîndu-şi „drept de cetate" odată cu Voltaire, întărit prin cercetările lingviştilor asupra sanscritei, la care filologul Ioan Maiorescu nu putea fi insensibil. „Pentru noi europenii, limba aceasta este foarte însemnătoare, pentru că în ea găsim rădăcina şi forma limbilor europene" şi pentru că „atît din limba aceasta, cît şi din alte tradiţii şi documente se adiverează că Europa este colonizată cu popoară eafetice sau indice" (f. 40). Nu omite însă nici anumite particularităţi ale societăţii indiene, „timpuria formare a castelor", acel „perete pentru totdeauna" între diferitele categorii, care a exclus unirea poporului şi a făcut să fie „lesne streinilor cuprinzători de ţări ca să intre şi să facă izbînzi în India", unde însă datinile vechi au fost păstrate (f. 41 v.), surprinzînd astfel cîteva particularităţi asupra cărora se va stărui mult ulterior.

Ultimele capitole ale celei de a doua părţi sînt consacrate Europei, care, în continuare, va deţine locul preponderent. Situaţia este justificată de Maiorescu prin însăşi realitatea istoriei. „În epoha de la Cir încoace, măcar că întîmplările cele mari încep în Asia, dar apoi peste puţin trec în Europa şi rămîn mai mult în această parte de pămînt pînă în zilele noastre şi numai cîteodată se mai iveşte cîte o tîmplare mare şi în Asia" (f. 51). Prin urmare, după ce se face o împărţire după criterii lingvistice a continentului (în patru „viţe" — galică sau celtică, tracică, germană, slavică), se face prezentarea istoriei grecilor şi a romanilor din perioada iniţială. Continuarea ei va constitui şi substanţa părţii a treia, în care vor mai fi incluse capitole privind Orientul antic şi expansiunea macedoneană.

Pentru greci, Maiorescu este interesat deopotrivă de istoria politică şi de evoluţia instituţiilor şi a civilizaţiei. Una din bazele „dizvălirii" lor este căutată în pluralitatea izvoarelor etnice, „pentru că fieştecare colonie au adus cunoştinţele şi măestriele sale", unitatea fiind înlesnită prin rolul elenilor, jocurile publice şi adunările obşteşti. Primele „întreprinderi publice şi la care lua parte mai toate staturile greceşti" (f. 58 v.) sînt privite însă cu rezerve ; expediţia argonauţilor este „încurcată în fabule", prin prelucrarea unei tradiţii de către poeţi, iar în ceea ce priveşte războiul troian, „întîmplarea aceasta este mai mare în Iliada lui Omer decît în fiinţă" (f. 59 v.), idee ce aminteşte de Tucidide şi Sallustiu. În ceea ce priveşte principalele state greceşti, Atena este preferată Spartei (nu se aminteşte, de exemplu, că şi în prima existau sclavi), după cum Solon este preferat lui Licurg. O atenţie particulară este acordată instituţiilor, cu judecăţi de valoare asupra cărora vom reveni, ca şi politicului, fie sub raportul evoluţiei interne, îndeosebi a luptelor dintre diferitele state, cu momentul de apogeu pe care-l constituie războiul peloponezian, fie al luptei de apărare împotriva perşilor, interesant fiind că războaiele medice sînt incluse în istoria acestora, subliniere suplimentară că iniţiativa venise din partea lor, că ele nu constituiau un rezultat organic al istoriei grecilor. La ei sînt preţuite îndeosebi realizările în domeniul civilizaţiei, întrucît „în epoha aceasta ajung în cea mai înaltă culme a puterii şi a culturii" şi mai ales „în ştiinţe şi în altele se fac modelul viitorimii" (f. 85 v.). Tot atunci însă, constată Maiorescu, împreună cu alţi autori, devin evidente şi cauzele decăderii grecilor. Nestatornici din fire, neaplecaţi spre unire, ei nu-şi dezvăluiseră aceste defecte atîta vreme cît asupra lor plana ameninţarea externă. Ulterior însă, ele au dus la luptele interne şi ulterior la cucerirea de către macedoneni, fiind încorporaţi în istoria acestora, cu scurta ei explozie în Asia sub Alexandru cel Mare şi generalii acestuia, episod tratat însă aproape exclusiv sub raport politic, fără a fi prezentate incidenţele lui culturale.

Aproape două cincimi ale manuscrisului se referă la istoria romană, ceea ce înseamnă că în economia de un an întreg a cursului ea depăşea simţitor jumătatea acestuia. Faptul este în concordanţă cu locul ce-i este acordat în epocă [22] şi îşi găseşte o pregnantă moti-

[21] O atitudine asemănătoare la Aaron Florian, *Elemente de istoria lumii*, p. 18. „Falnicele dar zadarnicele piramide", *Ibidem*, p. 27.

[22] V. Cristian, *Preocupări de istoria romanilor la cărturarii paşoptişti*, în *ASUI*, istorie XIV, 1978, p. 33—50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vare din partea lui Maiorescu. „Istoria Romii este cea mai însemnată din toată istoria veche", întrucît, mai întîi, „dintr-un cuprins mic [...] lăţindu-să Roma peste tot pămîntul cunoscut, urmează că învăţînd cineva istoria Romii, învaţă totdeodată istoria universală". Apoi, „romanii cu preoţimea şi cu limba sa mai domnesc încă şi astăzi pe pămînt"[23]. În sfîrşit, „ca un stat care au trecut prin toate stadiile, de la cel mai mic pînă la cel mai înalt, precum nu s-au mai întîmplat la alte popoară, rămîne pentru totdeauna modelul măestriei politice şi piatra de discurcare a celor mai multe încurcături şi schimbări" (f. 113). Acestor motivări de ordin general, întîlnite frecvent în diferitele lucrări ale vremii, li se adaugă şi aceea particulară, că „nouă românilor ne este această istorie trebuitoare mai mult decît altor popoare, pentru că de la nimenea nu vom putea lua exempluri şi model ca de la aceia de care sîntem legaţi cu sîngele, cu limba şi cu numele" (f. 113 v.).

În bună măsură, Maiorescu porneşte de la scriitorii latini. Le adaugă însă şi realizări recente ale istoriografiei, privind în mod critic informaţiile anticilor. Istoria veche a Romei este la fel de „încurcată ca şi istoria celorlalte ţări din vechime" (f. 66 v.). Sînt apoi aprecieri care nu concordă cu ale anticilor sau chiar le sînt contrarii, ca aceea privindu-l pe Viriathus, „pe care romanii îl numesc tîlhar, iar noi îl numim patriot mare", chiar modul în care a fost omorît dînd „luminată dovadă întru mărirea lui Vireat şi pentru spurcăciunea romanilor" (f. 160 v.).

În funcţie de diferitele etape ale istoriei romane, interesul se concentrează asupra istoriei interne sau asupra celei externe. Pentru ultima, se insistă asupra momentelor care au marcat ascensiunea Romei, în mod deosebit insistîndu-se asupra războaielor punice (li se consacră 25 de pagini), al doilea din ele fiind considerat „cel mai mare din istoria veche, purtat pentru domnia lumii" (p. 135 v.), „în care s-au întîlnit cei mai mari generali ai veacurilor acelora şi poate ai tuturor veacurilor", Hanibal şi Scipio (f. 146), iar „ziua bătăliei de la Zama este în care Roma s-au făcut doama lumii" (f. 147). Maiorescu subliniază meritele adversarilor — ceea ce era însă şi o subliniere indirectă ale acelora ale romanilor — după cum nu cruţă slăbiciunile unor comandanţi romani ; numele lui Postumus, trecut printre Furcile Caudine, nu este niciodată subliniat, aşa cum se procedează cu alte nume (iar sublinierea, acolo unde nu fusese făcută de copist, era adăugată de profesor). Este reliefată şi valoarea universală a unor fapte de politică internă. Referitor la legea agrară a lui Licinius, de exemplu, se arată că „nici o istorie nu înfăţoşează un lucru aşa mare ca acesta pe care l-a făptuit plebea romană" (f. 120 v.). Nu este omisă însă nici decăderea romanilor după extinderea lor teritorială, pusă în opoziţie, la fel ca la istoricii antici sau ca la unii moderni, cu epoca lor iniţială de afirmare.

În general, istoria romanilor îi permite lui Maiorescu să-şi dezvăluie aptitudinile de istoric şi de profesor. Întîlnim în cursul său o viziune mai elevată decît în capitolele pe care le publicase în „Biblioteca românească", fapt, de altfel, firesc, dat fiind că acestea fuseseră alcătuite la chiar începutul activităţii sale şi se refereau la o perioadă restrînsă, a cărei tratare era impusă de punctul la care ajunseseră cu expunerea predecesorii. Ea ne permite şi o mai bună surprindere a modului în care profesorul privea evoluţia umanităţii.

Pornind de la o concepţie etatistă asupra istoriei, aproape general răspîndită atunci, Maiorescu este preocupat de felul în care sînt organizate „soţietăţile cetăţeneşti regulate" (f. 17 v.), rezervînd un capitol special pentru „începutul staturilor" (f. 17 v. — f. 22), şi revenind în mod frecvent asupra implicaţiilor pe care le au diferitele forme de organizare ale acestora. „Este o întrebare însemnată : cum au venit oamenii în soţietate politică ?" (f. 17 v.). Răspunsul îl constituie o idee frecventă : „omul de subt puterea părintească a trecut subt chiverniseala patriarhală şi de aice în urmă au trecut subt guvern şi legi regulate sau împreună înţelegere". Organizarea era necesară „după ce s-au înmulţit oamenii şi au început a să naşte vătămări sau tulburări", conducerea fiind preluată de cei pe care îi recomandau bătrîneţea, averea, puterea sau înţelepciunea. Unii din aceştia însă, după ce „au gustat din dulceaţa domniei, au căpătat şi pofta de a-şi întinde domnia", ajungînd „a întemeia împărăţii cu puterea şi sila" (f. 18 v.). Maiorescu nu acceptă pentru originea societăţii mult răspîndita idee a contractului social[24]. Subliniind că istoria veche „adiverează" schema pe care o expusese, el spune într-un paragraf, ulterior şters : „eară despre contractul soţieal al lui Ruso, adică urmă de vreo împreunată învoire făcută între plebi şi

[23] Romanii „n-au fost numai biruitori ai lumii, ci şi luminătorii ei" va spune Aaron Florian, *Elemente de istoria lumii*, p. 55.

[24] Heliade o preluase ; „Curier de ambe sexe", II (1836), p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

între căpeteniile sale nu să găsăşti în toată istoria lumii cei mai vechi. Şi toată partea aceea a lui Ruso este însemnată numai prin nişte *hemere* (închipuiri deşarte)" (sublinierea lui Maiorescu — f. 19 v.). El îi atribuie lui Rousseau teoria contractului social în forma cea mai răspîndită a acestuia, fără a ţine seama de faptul că filosoful francez o modificase în sensul că înţelegerea se realizează între toţi membrii comunităţii, egali între ei, care constituie „suveranul", efectuarea puterii fiind apoi doar delegată unui conducător.

Prima formă de guvernămînt a fost monarhia, „acel guvern unde puterea este în mîna unuia". Ea poate fi „curată, nemărginită, neatîrnată, cînd voea monarhiei este legea" sau „mestecată sau mărginită" cînd „puterea domnului este înfrînată sau mărginită de altă putere în stat", avînd o constituţie. „Contrariea monarhiei este republica", acolo unde „poporul se cîrmuieşte singur pe sine", cu constatarea că „republică curată sau democraţie în înţălesul strîns n-au statut niciodată". Ea este totuşi democratică „cînd tot poporul are aceleaşi drepturi fără deosebire de clase"; cînd însă „în popor are vreo clasă are mai multe privilegii sau drepturi" este aristocratică. Aceste constatări sînt valabile şi pentru monarhii; în unele „sînt clase privilegiate, care au mai multă putere la gubern, precum este în rigatul Ungariei sau în Anglia", care sînt „monarhico-aristocratice", în vreme ce în Franţa guvernul este „monarhico-democratic, pentru că nu este nici o clasă privilegiată spre scăderea celorlalte clase".

Maiorescu nu-şi dezvăluie o preferinţă pentru o anumită formă de guvernămînt. Se pronunţă totuşi împotriva despotismului şi a construcţiilor fără o temelie solidă. Comentînd „veacul monarhiilor celor mari" care este sinonim cu a treia perioadă a istoriei vechi, el constată că „monarhia persică, întemeiată de dispotizmu şi fondul puterii unei popormimi moleşite şi trîndave, au ţinut, adevărat, mai bine de două sute de ani, dar n-au putut să se măsoare pe lîngă puterea patriotizmului puţin numeroasei naţii greceşti". La rîndul ei, „monarhia macedonică, întmeeată iute fără plan bine socotit, au trecut ca un meteor în noapte — ideea fusese folosită şi în legătură cu alte state rezultate din cucerire — lăsînd după sine o învălueală şi o încurcătură, mare sămînţă de cumplite războaie şi vărsări de sînge" (f. 75). Singur „Imperiul roman, născut din începuturi foarte mici, crescînd treptat după o politică adînc plănuită şi urmată cu statornicie, ajuns la culmea cea mai înaltă" (f. 76). Prin acest ultim exemplu, forţa unui stat apare ca rezultînd atît din felul în care este concepută politica sa, cît şi din modul în care este ea aplicată.

Asemenea idei sînt legate şi de importanţa atribuită legislaţiei, în spiritul „Secolului Luminilor". Legiuitorul este un factor de bază în stabilirea direcţiilor evoluţiei unei societăţi. El trebuie să răspundă însă necesităţilor acesteia, tendinţelor naturale, altfel acţiunea sa putînd avea şi urmări negative. Legile lui Licurg „au făcut din spartani poporul cel mai brav", dar sînt şi „curioasă", el urmărind „să-i facă cetăţeni după ideea sa", care „să se lepede de sine, adică să nu aibă nimic al său particular, ci toate să fie publice" f. 61). Apoi, absurde în legile lui sînt earăşi două de căpetenie", prima că „oprind el măestriile şi ştiinţele", cu excepţia agriculturii şi artei militare", „au vrut să întăpinească şi sufletul omului în scoarţa legilor sale", prin urmare „s-au pus în contra naturii", a doua că „a vrut ca legile sale să fie veşnice [...] care earăşi este absurd şi în contra naturii" (f. 63), ceea ce dezvăluie şi sentimentul evoluţiei pe care îl are Maiorescu. De altfel, ulterior, lacedemonienii, în contact cu alte state greceşti, „primesc idei nouă şi se depărtează de duhul legilor lui Licurg" (f. 85). Nici legile lui Dracon, „fiind foarte aspre, crude şi sîngeroase, n-au răspuns scopului, ci din contra au adus alte împărecheri şi neorînduieli" (f. 64 v.). Dimpotrivă, Solon „au răspuns dorinţii obştii mai mult decît să aştepta", mai ales prin faptul că „toate erau aşa de cumpănite, încît nici poporul care avea cea mai înaltă putere, nici dregătorii care erau mai cu samă din aristocraţi nu să puteau însumeţi" (f. 65 v.). La fel, Numa Pompilius, regele care a domnit „în pace şi linişte", fiind „legiuitorul romanilor apare prin aceasta şi „întemeietorul credinţii lor, care au avut atît de folositoare înrîuriri asupra romanilor şi înaintătorul agriculturii" (f. 71 v.). O bună legislaţie poate asigura afirmarea unui popor, după cum nerespectarea ei îl poate face să decadă. Cîtă vremii evreii au urmat legile lui Moise, „cel mai mare bărbat al veacurilor vechimei" (f. 32 v.) „s-au făcut un popor care cu toate că au fost mic la număr, dar în faptă au fost mare şi au fost şi norocit" (f. 33 v.), după cum îndepărtarea de la spiritul lor a contribuit ulterior la procesul de decădere.

Din arsenalul secolului XVIII, dar şi din cel al anticilor, cu unele note personale însă, se preiau şi ideile privind importanţa moravurilor. Sînt stabilite antiteze atît pe verticală, cît şi pe orizontală. Austere în primele etape ale evoluţiei societăţii, moravurile au ulterior tendinţa spre degradare. Aceasta se realizează şi prin contactul între popoare, purtătoarea decăderii fiind Asia luxului, leneviei, voluptăţii, iar în Europa Grecia, după abandonarea vechilor sale legiuiri. De natură să ducă la afirmarea unui stat, moravurile îi pot, în anumite împrejurări, răpi chiar dreptul la existenţă. În momentul acţiunii lui Alexandru cel Mare, „era epoha în care stricăciunea naţiei greceşti ajunsese la un grad în care nu mai era vred-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nică să trăiască de sine ; iar pe de altă parte, monarhia persică, întemeiată pe tirănismu şi cîrmuită de nişte bărbaţi stricaţi şi fimeiţi, slăbise inima sa şi năzuia către cădere" (f. 101), după cum şi Alexandru va ajunge în Asaia „sclav tiraniei, viciului şi femeilor" (f. 107). Contactul cu Orientul a avut consecinţe şi pentru romani. Pînă după al doilea război punic, statul roman, „cîrmuit de înţălepciune, de virtute şi de patriotism rămîne în toată istoria ca o icoană vrednică de tot respectul". După contactul romanilor cu Asia şi cu grecii, „au început a să strica". Din Asia au adus luxul, iar de la greci, „împreună c-o civilizaţie fină, uşuratică, au supt şi fărădelegile lor". Pornit împotriva unor situaţii contemporane, Maiorescu ţine să arate că „grecii şi atunci, ca şi acum, cu lingusirea lor să vîră în toate casăle ca dascăli şi gramatici, băgînd intrigi ca să se folosească de ele" (f. 154). La rîndul său, luxul, „o cultură spoitoare, trage după sine scăderea virtuţii popoarelor şi pe urmă dărăpănarea lor" (f. 154 v.). Dar decăderea moravurilor nu este egală pentru toate clasele, faptul fiind subliniat îndeosebi în legătură cu romanii. Impunerea stăpînirii asupra Pergamului, „au mai făcut un adaos la stricăciunea nobilimii romane, care singură se împărtăşeşte din averile popoarelor subjugate, iar popoarul gemea sub sumeţia şi desfrînările ei" (f. 101 v.). În legătură cu moravurile, îşi dezvăluie Maiorescu şi atitudinea faţă de categoriile de jos, simpatia faţă de plebei, înţelegerea situaţiei sclavilor ; preferînd acele transformări sociale care se realizează fără vărsare de sînge, el apreciază însă hotărîrea cu care s-au luptat răsculaţii sub conducerea lui Spartacus, fiindcă, „din bărbăţia şi virtutea lor, au putut romanii să vază că şi aceştia sînt oameni" (f. 169 v.).

Din factori morali, dar şi sociali, decurge gradul de unitate în acţiune al unui popor. Este un element asupra căruia istoricii români din epocă insistă în mod deosebit, datorită unor particularităţi ale trecutului nostru [25]. Pentru Maiorescu, factorul apare uneori ca primordial, ca „unirea în care singură stă puterea unui stat" (f. 41 v.), mai ales în raporturile cu alte state. Uniţi, grecii „au făcut minuni de bravură" (f. 85 v.), dar aceasta s-a realizat doar temporar întrucît „caracterul cel de căpitenie" al lor „era neunire şi necurmatele sfezi între sine", ceea ce observînd Filip al II-lea „a priceput că nu mai era vrednici de a trăi de sine" (f. 98). Este o situaţie care se mai întîlnise la evrei — din raţiuni morale — şi temporar, la egipteni — din raţiuni sociale, decurgînd din nemulţumirea poporului, „pesemne pré mult întrebuinţat în zidirile cele cumplite" (f. 45).

Unitatea unui popor în lupta contra duşmanilor este legată şi de gradul său de patriotism, problemă asupra căreia paşoptiştii insistă în mod repetat [26], aproximativ în acelaşi timp cu manualul lui Maiorescu fiind redactată şi prima lucrare originală ce-i este consacrată [27]. Rolul patriotismului este accentuat în legătură cu grecii : sub însufleţirea sa, ei au putut învinge o armată numeroasă în care sentimentul lipsea însă cu desăvîrşire („în armiea aceasta era mulţi oameni, dar puţini soldaţi" — f. 81 v.). La fel, el este privit ca un element esenţial pentru ridicarea statului roman : „Romanii, însufleţiţi de căldura patriotismului, a credinţei şi a naţiei, cu toate ferberile şi frămîntările din lăuntru, s-au întărit şi s-au ridicat peste toate popoarele Italiei de mijloc", într-o perioadă cînd ei se luptau „mai mult cu vîrtutea şi cu curajul, decît cu măestria" (f. 122 v.). Exemplul cel mai interesant îi apare însă modul cum a reacţionat Cartagina în faţa ameninţării din cel de-al doilea război punic. „Niciodată nu s-au văzut cum poate însufleţi iubirea de patrie şi pe cei puţini ca să se lupte cu cei prea puternici, precum s-a văzut în acest război la cartageni" (f. 157).

Interesat de societate, în general, Maiorescu acordă totuşi principalul spaţiu în expunerea sa personalităţilor. Ce-i drept, nu face constatări teoretice privind rolul acestora, dar apare limpede că el este unul esenţial. Deosebit de interesant este însă conţinutul acestei noţiuni, care poate fi relativ lesne surprins, dat fiind că, aproape la fiecare din ele, Maiorescu face şi o succintă caracterizare. Se poate spune că, în rezumat, personalităţi sînt pentru Maiorescu, acei „bărbaţi mari în pace şi-n războaie" (f. 72 v.). Chiar dacă însă, prin natura lucrurilor, se opreşte pe larg asupra faptelor lor în acestea din urmă, criteriile sale privesc alte modalităţi de influenţare a vieţii sociale. La începutul istoriei, „bărbaţii cei mari, carii au făcut mult bine popoarelor, scăpîndu-le din neno-

[25] V. Cristian, *Cerinţele luptei naţionale româneşti din preajma anului 1848 şi reflectarea lor în tematica scrierilor istorice*, în *Stat. Naţiune. Societate, Interpretări istorice*. Îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduţiu, Pompiliu Teodor, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982, p. 308—309.

[26] *Idem, Importanţa istoriei în concepţia generaţiei paşoptiste*, în *ASUI*, istorie t. XX, 1974, fasc. 1, p. 11—12.

[27] Aaron Florian, *Patria, patriotul şi patriotismul*, Valbaum, Bucureşti, f.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rociri, dîndu-le înlesniri nouă şi pînă atunci necunoscute" sînt dintre aceia care „au aflat focul, sau cei ce au înjugat întîi boii sau dînd oamenilor legi nouă" (f. 4). Cel care construieşte durabil pentru istorie, legiuitorul mai ales, este preferat cuceritorului, chiar cînd faptele acestuia sînt expuse pe larg. Deosebit de interesante sînt consideraţiile pe care le face pornind de la Alexandru Macedon. „Lumea îl numeşte *mare ;* şi, în adevăr, după talentul ce avea şi după creşterea ce i-au dat-o filosoful Aristotel, putea să iasă om mare, după cum şi faptele lui din oarecare privinţe sînt mari. Dar, continuă Maiorescu, este destul de trist că şi acum numim mari pe tulburătorii popoarelor, stricătorii păcii şi ai liniştii lor, răsturnătorii de staturi, jertfitorii de sute de mii şi de milioane suflete numai pentru ca să sature nesaţiul de mărire, în vreme ce toţi aceştia nu sînt decît un biciu al omenirii" (f. 101 v. — 102). Maiorescu este, astfel, mai dur la adresa acestora decît alţi istorici [28]. În schimb, subliniază el, „războaie începute cu dreptate, purtate pentru pacea şi liniştea popoarelor, pentru fericirea şi cultura lor şi însoţite apoi de aceste faceri de bine pot cîştiga celor ce le-au purtat un nume mai ales" (f. 102), dar nu este cazul lui Alexandru, după cum Maiorescu face rezerve, datorită victimelor războaielor lui, şi în legătură cu Caesar, deşi „mare om au fost în adevăr, retor, istoric, general, politic" (f. 181 v.).

Insistînd asupar elementului politic — cu anumite interferenţe sociale — şi asupra celui moral, Maiorescu nu omite însă civilizaţia. Subliniază, îndeosebi, ceea ce antichitatea a adus durabil. Are cuvinte elogioase pentru „holandezii vechimei", fenicienii, care „au lăţit cultura Asiei şi Egiptului în Asia Mică şi în Europa" (f. 38 v.). La fel, cu rezervele arătate, subliniază gradul înalt de civilizaţie atins de timpuriu de egipteni: „Evropenii, grecii şi latinii, erau sălbateci şi lăcuea în păduri cînd egiptenii ajunsăsă a avea filosofie" (f. 42 v.). Nu sînt omise însă nici meritele greco-latinilor în dezvoltarea civilizaţiei, cu sublinierea că ultimii nu i-au putut egala aici pe cei dintîi. În general, sînt prezentate marile descoperiri tehnice, ştiinţifice, contribuţia diferitelor popoare la dezvoltarea civilizaţiei.

Se poate spune că, în limitele impuse de un manual, imaginea pe care o oferă Maiorescu asupra antichităţii este generoasă. Rezervele formulate în *Introducere* la adresa spiritului acestei perioade sînt infirmate, în bună măsură, în expunerea concretă, care reliefează contribuţia pe diferite planuri a acestei perioade la dezvoltarea generală a omenirii, inclusiv prin exemplele cu caracter peren pe care i le-a oferit.

O anume depăşire a condiţiei de manual o constatăm în ceea ce priveşte metoda. Maiorescu nu se limitează la o simplă prezentare a datelor care erau sau păreau certe. El ţine să-şi prevină elevii asupra dificultăţilor reconstituirii şi prezentării istoriei. Subliniază că, pentru anumite perioade, informaţiile sînt insuficiente, după cum pentru altele „istoria este foarte încurcată". Reticent în legătură cu adevărul conţinut de izvoare mai vechi, preferă să introducă relatările lor prin formulări prudente — „se zice că", „se scrie că", „spun că", după cum prudenţa însoţeşte şi unele explicaţii — „poate", „pesemne că", „se vede că". Analizînd informaţiile, nu acceptă întotdeauna punctul de vedere obişnuit, preferîndu-l uneori pe cel minoritar („mai de crezut este că"). Apelează, apoi, şi la realizări mai noi ale cercetării, cum sînt, îndeosebi, cele datorate lingvisticii, de care îl apropiaseră preocupările sale filologice.

Profesorul de filologie şi de retorică nu pare, în schimb, atît de preocupat de problemele limbii în care expune. Stilul său, este, în general, simplu, uneori cu scăpări sau repetiţii supărătoare, ce nu pot fi puse toate doar pe seama copistului. Spre sobrietate impulsiona şi materia la care se referă, dar trăsătura este caracteristică şi pentru alte scrieri ale sale, inclusiv cele care privesc istoria românilor [29]. Întîlnim însă şi formulări plastice, aprecieri sugestive. Unele mici portrete surprind esenţa unei personalităţi, ca în cazul lui Catilina — realizat, ca şi la Damaschin Bojincă [30], după Sallustiu —, Cicero, Alcibiade ş.a. Atunci cînd este necesar foloseşte neologismul, fără să abuzeze însă, pe care îl adaptează într-o manieră mai fericită decît unii precedesori. Uneori, recurge direct la oralitatea populară, ceea ce dă o anumită savoare exprimării. Astfel, cînd în acţiunea din Grecia lui Filip II nu-i izbuteau alte mijloace, „acolo aurul şi

[28] Voltaire, care sublinia că „oamenii mari" pentru el sînt „toţi acei care au avut un rol de frunte în crearea unor opere folositoare sau plăcute", spunea că „cei care au devastat provincii întregi n-au fost decît nişte eroi" *(Opere alese*, III, 1960, p. 269—270).

[29] Cum este manualul *Istoria Moldovei* (B.A.R.S.R., Ms. rom. 5786), după care urma să predea la Academia Mihăileană.

[30] D. Bojincă, *Istoria romanilor*, „Biblioteca „Românească", IV (1830), p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

argintul ungea osia şi treaba mergea înainte" (f. 98 v.), Demostene era „gîdilit poate şi de aurul persic" (f. 99 v.). „În mijlocul stricăciunii ci era în Roma singur caracterul lui Caton străluceşte ca un fînar în întuneric", dar Cato „era numai unul şi nu putea să oprească marea cu degetul (f. 174).

Privit în ansamblu, cursul de istorie universală al lui Ioan Maiorescu, despre care nu am oferit aici decît o imagine cu totul de ansamblu, apare ca o realizare importantă a învăţămîntului nostru istoric din perioada anterioară Universităţilor [31]. Nivelul său este academic şi ne dezvăluie un profesor profund preocupat de onorarea catedrei. Maiorescu nu se limitează la comoda expunere a faptelor, preluate, eventual, după un manual străin — cum se procedase anterior în unele cazuri —, ci se apropie în mod temeinic de obiectul său, pe care îl doreşte nu numai ca o modalitate de dezvoltare a culturii generale, ci şi ca un instrument de educaţie, dovadă fiind judecăţile de valoare asupra personalităţilor şi faptelor trecutului, realizate dintr-o evidentă prismă a prezentului naţional. El nu uită că predă într-un Seminar, dar se manifestă ca un spirit independent; a putut fi chiar acuzat, cu evidentă exagerare însă, de fostul său elev, Melchisedec, că „prelecţiile într-o shoală bisericească era cu totul lumeşti, ba încă şi spre defăimarea Bisericii" [32], şi este posibil ca faptul să fi contribuit la încetarea activităţii sale la Socola [33]. Cursul său a produs însă, în general, o bună impresi în epocă, dovadă că, în vara anului 1843, odată cu pensionarea lui Săulescu, conducerea şcolilor moldovene a stăruit să accepte postul de profesor la Academia Mihăileană, propunere motivată şi de valoarea activităţii sale la Seminar [34]. De altfel, preţuirea de care s-a bucurat Maiorescu, subliniată de rolul jucat în reorganizarea din 1843 a învăţămîntului moldovean (concretizată şi prin importanta introducere a „istoriei patriei" ca obiect de sine stăttător în toate şcolile), de numirea ca profesor la Academie, fără a putea fi desprinsă de prestigiul pe care-l obţinuse încă la Craiova, nu poate fi exact înţeleasă fără considerarea activităţii sale din 1842—1843. În cadrul acesteia, cursul de istorie universală a ocupat principalul loc, cu rezultate de fel neglijabile.

ANEXA

Cuprinsul Caetului pentru istorie universală

Introducere în istoria universală	f. 1
Periodul I al istoriei universale de la facirea lumii pînă la potop	11
— Introducere	11
— Rămăşiţe din istoria mai veche	12
Periodul II. De la deluviu pînă la împăratul perşilor Ciru adecă pînă la 558	16
— Introducere	16
Istoria statelor celor mai vechi după deluviu	22 v
Babiloniea sau Haldeea	22 v
Întîiea împărăţie asirieană	24 v
Împărăţia asiriană nouă	27
Mediea	28
Haldeea	29
Istoria hebriiilor	30
Feniciea	38
India	39
Egiptul	42
Asiea Mică	47
Africa	48
Etiopiea	48 v

[31] Este interesant că şi fiul său, Titu Maiorescu, va preda temporar la Universitatea din Iaşi un curs de istorie generală care mergea pînă la Caesar.

[32] B.C.U. Iaşi, Ms. VI-68, f. 30.

[33] V. Cristian, *Ioan Maiorescu, profesor de istorie la Iaşi*, în *CI*, VIII, 1977, p. 321—322.

[34] În actul de numire, referitor la „atestatele" prezentate în legătură cu pregătirea sa „pentru care a şi dat îndestul dovezi în vreme cît Dumneata ai fost profesor la Seminaria Veniamină" (Arh. St. Bucureşti, M.C.I.P. Moldova, D. 209/1843, p. 9).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cartagul 49 v
Europa 51
Colonizaţiile Europei 51 v
Colonizaţiile Europei şi cele de căpetenie a ei popoară în vechime 51 v
Grecia 54
Începuturile grecilor 54
Întreprinderile obşteşti ale grecilor 57 v
Spartania şi Licurg 60 v
Atena şi Solon 63 v
Italia şi latinii 66 v
Începutul Romii şi cei şapte regi ai romanilor 68

Periodul al III-lea. Istoria universală de la Cir
pînă la împăratul August Octavianus Anul 558 pînă la 30 75
Introducere 75
Cir şi împărăţia perşilor 75
Cambis 77 v
Darie Istasp 78 v
Xerxes 61
Ceilalţi împăraţi persi pînă la căderea împărăţiei 83 v
Istoria grecilor din lăuntru pînă la războiul peloponezian 85 v
Războiul peloponezian 88
Sparta şi Teba 93 v
Macidonia şi Filip 96 v
Alexandru numit Marele. Caracterul şi faptele lui 101 v
Războaiele între generalii lui Alexandru.
Împărţirea împărăţiei. Soarta familii lui
Alexandru şi soarta Greciei 109
Imperiea romanilor 113
Introducere 113

Partea a doa a istoriei romane de la Republică pînă
la cuprinderea Tarentului
Întîiele războaie republice cu Tarcvinie. Frămîntările
între plebei şi patricii. Dictatura. Tribunii. 114
Cele douăsprezece legi. Zeci bărbaţi, triumful plebeimii
cîştigînd tribuni cu puterea de conzul şi apoi chear conzul.
Sfinţie Tinţinatus, Turie Camil şi Galii 119
Resboaele cu samniţii şi tarentinii 122
Istoriea războaelor punice. Întîiul război punic 129
Întinderea puterii romane pînă la al doilea război punic 134 v
Al doilea război punic 135 v
Războaiele romanilor în Macedonia, Siria şi Grecia.
Căderea Greciei şi a Macedoniei.
Moartea lui Scipio şi a lui Hanibal 147 v
Stricarea virtuţii romane. Al treilea război punic 153 v
Războaiele din Spaniea cu Virieat şi Numantia.
Pergamen. Grahii. Scăderea caracterului roman 160
Războiul cu Iugurta, cu teotonii şi cimbrii
şi cel soţieal. Marie şi Sula 162
Mitridat întîi. Războiul civil (pămîntesc). Marie şi Sula.
Războiul cu Sertorie şi cu robii 166
Marele Pompeiu. Al treilea război cu Mitridat.
Conjuraţiea lui Catilina şi Ciceron 169 v
Întîiul triumvirat — Pompeiu, Crasus, Cezar.
Virtuosul Cato. Războaiele din Galiea 172 v
Al doilea război pămîntesc. Bătăliea de la Farzala.
Moartea marelui Pompeiu 175
Cezar în Egipt şi în Asiea. În Africa. Moartea lui Cato.
În Spaniea. Dictator vecinic. Brut. Moartea lui Cezar 178
Al doilea triumvirat. Octavian, Antonie şi Lepid.
Nouă măcelărie în Roma. Moartea lui Ciceron 181 v.—183

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LE COURS D'HISTOIRE UNIVERSELLE DE IOAN MAIORESCU

RÉSUMÉ

L'histoire universelle a été l'une des disciplines fondamentales de l'enseignement secondaire et académique roumain de la première moitie du XIX-e siècle. Elle a été enseignée par des connus professeurs, Aaron Florian, Gheorghe Săulescu, Ioan Russu, Ioan Maiorescu. D'origine transylvaine, le dernier a fonctioné plusieurs années (1837—1848) au Collège de Craiova, avec une brève interruption, en 1842—1843, quand il a été professeur au Séminaire de Socola (Iaşi).

Ioan Maiorescu n'a publié son cours, comme l'ont fait Gh. Săulescu et Aaron Florian et il n'a eu, probablement, l'intention de la faire. Mais, conformement à l'usage du temps, il a dû le rédiger. Nous connaissons sa première partie d'après les notices prises par un de ses élèves de Seminaire de Socola, en fait une copie réalisé sous la survéillance du professeur, le manuscrit se trouvant dans les fonds de la Bibliothèque „V. A. Urechia" de Galaţi.

Le cours commence avec une assez ample „Introduction dans l'histoire universelle", l'une des plus intéressantes prélections introductives de l'époque. Le professeur présente ici les principaux problèmes de l'histoire — définition, sources, sciences auxiliares, critique, périodisation. L'exposition est méthodique et les idées sont celle qui avaient une large diffusion dans l'époque. On insiste sur le caractère sélectif de l'histoire universelle, on retient comme sources les traditions, on souligne la nécessité de la critique, on adopte une périodisation où on trouve des reflexes romantiques. Celle-ci est bipartite ; on considère que le Moyen Âge prépare et donc fait partie de l'époque moderne.

Le cours a été copié jusqu'à Augustus. Sa plus grande partie contient l'histoire des Grecs et des Romains, sans négliger l'Orient antique. Naturalement, le fait politique est celui qui occupe le premier plan, tout en étant mélangé fréquement avec des considérations axiologiques. Mais on présente aussi des données concernant la législation, l'économie, la culture, les moeurs, en y ajoutant des considérations concernant leurs importance pour l'évolution de la société.

L'auteur de ce cours se dévoile comme un bon professionel, connaissant bien les sources, étant au courant avec les mutations de l'historiographie européenne, s'intéressant des réalisations récents de celle-ci. Dans le même temps, il est doué de ces qualités didactiques qui caractérisent les professeurs transylvains de l'époque. Son cours est une preuve des progrés qui caracterisent l'enseignement historique roumain dans la cinquième décennie du siècle passé.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GEORGE POPOVICI, ISTORIC AL DREPTULUI ROMÂN (1863—1905) (II) *

DE

CONSTANTIN C. ANGELESCU

III

Paul Negulescu s-a născut la București, la 12 ianuarie 1874 [73]. După ce a trecut examenul de bacalaureat, el s-a înscris la Facultatea de litere și la Facultatea de drept din București. În 1894, el a obținut diploma de licență în litere, iar în anul următor, așadar în 1895, el a obținut diploma de licență în drept [74]. Și-a continuat studiile la Paris. Paul Negulescu afirma că, în capitala Franței, el a urmat cursurile de istorie la Collège de France, precum și la Școala de Înalte Studii (Ecole des Hautes Etudes), și cursurile de doctorat la Facultatea juridică [75].

Collège de France nu este o instituție de învățămînt și prelegerile ce se țin aici sînt „cursuri libere". Școala de Înalte Studii (École des Hautes Etudes) face parte din Sorbona. Studenților acestei Școli, dacă reușesc la examenele prevăzute în regulamentul ei, li se eliberează o diplomă. Paul Negulescu n-a precizat că avea o asemenea diplomă și, printre lucrările sale, el n-a citat studiul pe care ar fi trebuit să-l prezinte la Școala de Înalte Studii pentru a obține acea diplomă. Așadar, chiar dacă a studiat, cu asiduitate sau cu intermitențe unele cursuri, este îndoielnic ca el să fi dobîndit diploma acestei Școli.

Paul Negulescu a încheiat studiile de doctorat la Facultatea de drept din Paris la 21 decembrie 1898, cînd a susținut, în fața comisiei de trei profesori, teza sa despre „Instituțiile romane în Dacia" [76]. Întrucît Paul Negulescu a sosit la Paris în 1896 [77], durata studiilor sale de doctorat a fost numai doi ani. El a avut de trecut două examene orale și apoi examenul de teză. De obicei, cei mai buni studenți români consacrau cel puțin trei ani doctoratului în drept la Paris, și anume : cîte un an pentru audierea cursurilor și pregătirea fiecărui examen oral și apoi un an pentru adunarea materialului și redactarea tezei de doctorat. Evident că, în decurs de doi ani petrecuți la Paris, Paul Negulescu n-a putut face studii temeinice de doctorat în drept, mai ales dacă tot atunci a audiat și cursuri la Collège de France și la Sorbona, la École des Hautes Etudes, după cum el afirmă.

Teza de doctorat, cu care s-au încheiat studiile lui Paul Negulescu la Paris, *Les institutions romaines en Dacie*, este o mediocră compilație. Astăzi ea nu este măcar menționată în lucrările de specialitate. De exemplu, în volumul I din *Istoria României* (București, 1960), în capitolul *Dacia în timpul stăpînirii romane* (p. 345—476), teza de doctorat a lui Paul Negulescu nu este citată. Ea nu este menționată nici în bibliografia de la sfîrșitul acestui capitol (p. 467—476), bibliografie în care sînt înșirate 263 lucrări.

Înapoiat la București cu diploma de doctor în drept de la Paris, Paul Negulescu s-a străduit să fie cît mai bine apreciat de Constantin G. Dissescu, profesor la Facultatea juridică din București și membru foarte influent al partidului conservator. În acest scop, Paul Negulescu a publicat o foarte elogioasă recenzie despre o recentă lucrare a lui Dissescu pri-

---

* Prima parte a acestui studiu a apărut în tomul XX, 1983, al *Anuarului* ; numerotarea notelor urmează în continuare.

[73] *Notice bio-bibliographique* în *Mélanges Paul Negulesco*, București, 1935, p. IX. Această notiță a fost redactată de Constantin Rarincescu pe baza informațiilor ce i-au fost comunicate chiar de Paul Negulescu.

[74] *Ibidem.*

[75] *Ibidem.*

[76] Paul Negulesco *Les institution romaines en Dacie*, Paris, Imprimerie Jnuve et Boyer, 1898, 312 p.

[77] *Mélanges Paul Negulesco*, București, 1935, p. IX.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vitoare la *Originile dreptului român*. În acea lucrare, Dissescu sublinia însemnătatea înriuririi slave asupra rînduielilor juridice ale românilor. În recenzia sa [78], Paul Negulescu declara că Dissescu era un „erudit profesor și jurisconsult" și că ținuse, în anul precedent, la Universitatea din București, „o serie de conferințe asupra istoriei dreptului nostru", conferințe care au avut un „mare succes". Trei din aceste conferințe au fost tipărite în broșura pe care Paul Negulescu o recenza. El constata că argumentarea lui Dissescu era „foarte logică" și că Dissescu examina „în mod magistral" problemele de care se ocupa. El a încheiat recenzia sa cu următoarele cuvinte :

„In această scurtă dare de seamă, regretăm că nu putem da decît o palidă idee din importantul studiu al d-lui Dissescu. Stilul său curgător, limba sa aleasă, logica strînsă a argumentelor, toate acestea sînt calități cunoscute de toți aceia care au citit din producțiunile sale."

Foarte curînd adulația a avut urmări. Recenzia lui Paul Negulescu a apărut în revista „Dreptul" de la 25 februarie 1899. Peste șase săptămîni, la 11 aprilie 1899, a venit la cîrma țării un guvern conservator, în care C. G. Dissescu a fost ministru de justiție. La 2 mai 1899, revista „Dreptul" înștiința că noul ministru de justiție numise judecător supleant la Tribunalul Ilfov pe Paul Negulescu.

Numai atît nu i s-a părut suficient lui Dissescu. Fiind profesor de drept constituțional și administrativ la Facultatea juridică din București, el a încredințat, cît timp a fost ministru de justiție, suplinirea catedrei sale lui Paul Negulescu [79]. Cînd a încetat de a fi ministru, C. G. Dissescu a însărcinat pe Paul Negulescu să țină cursul de drept administrativ [80].

Începînd din 1898, Paul Negulescu a publicat numeroase studii și note în diferite reviste, dintre care cităm cele privitoare la istoria dreptului român ;

1. *Adopțiunea frațernă sau înfrățirea* („Convorbiri literare" XXXII, nr. 3, martie 1898, p. 276—296) ;

2. *Divorțul în vechiul drept românesc* („Revista de drept și sociologie", I, 1898—1899, p. 29—51) ;

3. *Introducere la istoria dreptului român* („Revista de drept și sociologie", I, 1898—1899, p. 190—198) ;

4. Recenzia lucrării lui C. G. Dissescu, *Originile dreptului român* (revista „Dreptul", XXVIII, nr. 16 din 25 februarie 1899, p. 136, și „Revista de drept și sociologie", I, 1898—1899, p. 267—268) ;

5. *Instituția jurătorilor* („Dreptul", XXVIII, nr. 27, 4 aprilie 1899, p. 217—222) ;

6. *Studiu asupra protimisului în vechiul drept român* („Nouvelle revue historique de droit français et étranger", 1899, nr. 2. Apoi acest studiu a fost publicat în revista „Dreptul", XXVIII, nr. 40 din 23 mai 1899, p. 327—328 ; nr. 45 din 10 iunie 1899, p. 361—362 ; nr. 49 din 24 iunie 1899, p. 393—394. A fost publicat și în „Revista de drept și sociologie", I, 1898—1899, p. 71—91) ;

7. *Personalitatea morală a societăților în vechiul nostru drept* („Dreptul", XXIX, nr. 29 din 9 aprilie 1900, p. 236—238) ;

8. *Cercetări asupra originei dreptului consuetudinar român* („Revista de drept și sociologie", II, 15 aprilie 1900, p. 28—43) ;

9. *Adnotare a deciziei de la 19 martie 1710 a Divanului domnesc din Țara Românească* („Dreptul", XXX, nr. 1 din 1 ianuarie 1901, p. 6—8).

În această perioadă, Paul Negulescu a dat lucrărilor sale o largă publicitate, tipărind unele dintre ele de mai multe ori, la scurte intervale, în revistele pe care le-am citat, și retipărindu-le apoi într-un volum de 218 pagini [81].

În anii 1898—1905, Paul Negulescu nu și-a limitat activitatea la cercetări relative la istoria dreptului român. Precum am indicat deja, după ce a suplinit catedra de drept constituțional și administrativ de la Facultatea juridică din București, el a ținut prelegeri de drept administrativ la această Facultate.

El a fost și judecător supleant și apoi procuror la tribunalul Ilfov. În curînd a demisionat din magistratură și s-a înscris în barou spre a profesa avocatura.

---

[78] Recenzia a apărut în revista „Dreptul", nr. 16 de la 25 februarie 1899, p. 136, și apoi a fost publicată în „Revista de drept și sociologie", I, 1898—1899, p. 267—268.

[79] *Mélanges Paul Negulesco*, București, 1935, p. IX.

[80] Ibidem.

[81] Paul Negulescu, *Studii de istoria dreptului român*, București, Tip. Joseph Göbl, 1900.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În același timp, Paul Negulescu s-a îndeletnicit și cu studiul dreptului roman. În 1899, el a publicat prima fascicolă dintr-un *Manual de procedura dreptului civil roman* (București, Tip. Joseph Göbl, 84 pag.). A publicat și un articol despre *Societățile în Dacia romană* („Revista de drept și sociologie", II, 15 septembrie 1900, p. 501—508). Totodată, el a cerut organelor universitare și Ministerului instrucției publice încuviințarea de a ține un curs liber de drept roman (Pandecte) la Facultatea juridică din București, încuviințare care i-a fost acordată [82].

În 1903, Paul Negulescu a început publicarea unui *Tratat de drept administrativ român*, din care, în 1904, a apărut primul volum, cuprinzînd 349 pagini privitoare la „organizarea administrativă a României".

În aceeași perioadă, Paul Negulescu a publicat și studii de economie politică [83], de drept comercial [84] și de drept civil [85]. A adnotat decizii ale instanțelor judecătorești privitoare la chestiuni de drept comercial [86], de drept internațional privat [87], de drept administrativ [88]. A publicat numeroase recenzii ale unor cărți de filozofia dreptului [89], de procedură civilă [90], de drept penal [91], de drept internațional privat [92] etc.

Ziarul bucureștean „Conservatorul" de la 13 ianuarie 1905 (pag. 5) ne informează că Paul Negulescu a fost și suplinitorul catedrei de procedură civilă la Facultatea juridică din București, funcțiune din care a demisionat pentru ca fratelui său, Demetru Negulescu, să-i fie încredințată această suplinire.

Așadar, în decursul anilor 1898—1905, Paul Negulescu, în loc de a se specializa într-o singură ramură a dreptului, a întreprins cercetări în șapte ramuri, ca: dreptul roman, istoria dreptului român, dreptul administrativ, dreptul civil, procedura civilă, dreptul comercial și dreptul internațional privat. Firește că studiile sale concomitente în domenii așa de diferite n-au putut fi decît superficiale.

De ce a procedat astfel Paul Negulescu? Desigur pentru a fi numit cît mai curînd profesor universitar, indiferent la ce catedră, spre a beneficia de prestigiul acestei funcțiuni și de foloasele materiale pe care ea le conferea, salariul titularului unei catedre din învățămîntul superior fiind de 900 lei lunar [93].

Că acesta a fost scopul urmărit de Paul Negulescu reiese foarte clar din cele petrecute în 1902—1903.

În adevăr, în 1902, fiind publicată în „Monitorul oficial" vacanța catedrei de drept constituțional și administrativ de la Facultatea juridică din Iași, Paul Negulescu a candidat la această catedră.

În conformitate cu dispozițiile legii în vigoare, Senatul Universității din Iași și consiliul Facultății de drept a acelei Universități s-au întrunit, la 10 februarie 1903. Procesul-verbal, redactat cu acel prilej, constata că la catedra vacantă de drept constituțional și administrativ candidau Paul Negulescu și Constantin G. Stere. Profesorul Matei Cantacuzino a fost însărcinat să prezinte „un raport detaliat și motivat asupra lucrărilor" celor doi candidați [94].

---

[82] „Buletinul Oficial al Ministerului cultelor și instrucțiunii publice", nr. 186 de la 1 iulie 1901, p. 2449.

[83] Paul Negulescu, *Cauzele care fac să varieze dobînda*, „Revista de drept și sociologie", II, 15 februarie 1900, p. 485—490.

[84] Paul Negulescu, *Asupra art. 897 cod comercial*, „Dreptul", XXX, nr. 76, 22 noiembrie 1901, p. 740.

[85] Paul Negulescu, *Acțiunea în resciziune a minorului. Articolul 1157 codul civil*, „Dreptul", nr. 16, 23 februarie 1903, p. 136—138.

[86] „Dreptul", XXIX, nr. 18, 2 martie 1900, p. 148; „Dreptul", XXX, nr. 26, 29 martie 1901, p. 202—203.

[87] „Dreptul", XXIX, nr. 55, 14 sept. 1900, p. 452.

[88] „Dreptul", XXXI, nr. 6, 20 ianuarie 1902, p. 47—50.

[89] „Dreptul", XXVIII, nr. 13, 14 februarie 1899, p. 108.

[90] „Dreptul", XXVIII, nr. 21, 14 martie 1899, p. 175—176; „Dreptul", XXVIII, nr. 54, 9 sept. 1899, p. 444.

[91] „Dreptul", XXVIII, nr. 49, 24 iunie 1899, p. 400.

[92] „Revista de drept și sociologie", I, 15 oct. 1898, p. 115—117; „Dreptul", XXIX, nr. 48, 18 iunie 1900, p. 389—392.

[93] Art. 80 din legea învățămîntului secundar și superior de la 24 martie 1898.

[94] „Monitorul oficial", 25 iulie 1903, p. 3542—3543.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 21 aprilie 1903, în şedinţa Senatului Universităţii din Iaşi şi a consiliului Facultăţii juridice a acelei Universităţi, Matei Cantacuzino a citit raportul său, prin care „recomanda" numirea lui Constantin G. Stere ca profesor la catedra vacantă de drept constituţional şi administrativ [95]. Citirea acestui raport a fost urmată de discuţii, în decursul cărora Matei Cantacuzino a precizat că „între cei doi candidaţi, nu e egalitate. Oricare ar fi titlurile d-lui Negulescu, d-l Stere îi e superior ca om de ştiinţă, pe cînd d-l Negulescu mi-a făcut impresia din studiul scrierilor sale că nu a ajuns la maturitatea spiritului de metodă şi sinteză ştiinţifică pe care o posedă d-l Stere" [96].

În încheierea dezbaterilor a fost recomandată numirea lui C. G. Stere ca profesor, cu zece voturi pentru şi trei abţineri [97].

La Bucureşti, Senatul Universităţii unit cu consiliul Facultăţii juridice au însărcinat pe profesorii C. G. Dissescu, N. Crătunescu şi N. Basilescu să întocmească raportul asupra lucrărilor celor doi candidaţi. Au fost întocmite însă două rapoarte separate, şi anume: un raport semnat de C. G. Dissescu şi N. Crătunescu şi alt raport semnat de N. Basilescu.

C. G. Dissescu şi N. Crătunescu au fost de părere că Paul Negulescu publicase mai bune lucrări decît C. G. Stere, însă întrucît studiile tipărite ale celor doi candidaţi, deşi meritorii, nu erau „de mare însemnătate în specialitatea căreia aparţinea catedra vacantă", opinia lor a fost să se procedeze „la numirea prin concurs" [98].

N. Basilescu, după ce a propus şi el soluţia concursului, s-a contrazis, declarînd că ambii candidaţi puteau fi recomandaţi spre a fi numiţi profesori agregaţi [99].

Senatul Universităţii din Bucureşti şi consiliul Facultăţii juridice, în şedinţa de la 12 mai 1903, au decis să ceară Ministerului să aibă loc un concurs de agregaţie pentru catedra respectivă [100].

La 7 iunie 1903, Spiru Haret, care era atunci ministru al cultelor şi instrucţiei publice, după ce a luat avizul Consiliului Permanent de Instrucţie, a decis numirea lui C. G. Stere la catedra de drept constituţional şi administrativ de la Universitatea din Iaşi [101]. Astfel, Paul Negulescu a fost respins de la această catedră, deşi el era doctor în drept de la Paris, pe cînd C. G. Stere nu era decît licenţiat al Facultăţii juridice din Iaşi.

În anul următor au survenit evenimente politice, din care Paul Negulescu a tras un mare profit. În decembrie 1904, cabinetul prezidat de Dimitrie A. Sturdza a demisionat şi George Gr. Cantacuzino, şeful partidului conservator, a constituit noul minister, în care Mihail Vlădescu a fost ministrul cultelor şi instrucţiei publice [102].

Guvernul conservator, de îndată ce a venit la cîrma ţării, a dizolvat Adunările legiuitoare şi a procedat la noi alegeri. Printre deputaţii aleşi atunci în judeţul Ilfov, la colegiul al doilea, pe lista partidului conservator, a fost şi Paul Negulescu [103].

Scurt timp după ce s-au întrunit noile Camere, ele au votat o lege, prin care, printre alte inovaţii, au fost înfiinţate la Facultăţile juridice din Bucureşti şi Iaşi „cîte o catedră de istoria dreptului public şi privat în general cu referinţe la vechiul drept românesc" [104].

Precum am menţionat deja, la Facultatea juridică din Bucureşti profesorii care doreau să fie în bune relaţii cu noul guvern şi cu partidul conservator alcătuiau majoritatea. Ei nu s-au sfiit să-şi manifeste intenţia de a chema pe Paul Negulescu la catedra de istoria dreptului român. Normal ar fi fost să aibă loc un concurs şi la acea catedră să fie numit candidatul care ar fi obţinut cea mai mare medie. O asemenea soluţie n-a fost însă acceptată de majoritatea profesorilor Facultăţii juridice din Bucureşti.

Descurajat de piedicile care i s-au pus în cale, George Popovici s-a sinucis, Paul Negulescu a izbutit atunci destul de lesne să fie numit profesor la Universitatea din Bucureşti.

Nu sînt lipsite de interes unele amănunte din procedura urmată pentru acea numire.

---

[95] *Ibidem*, p. 3544.
[96] *Ibidem*, p. 3543.
[97] *Ibidem*, p. 3543.
[98] *Ibidem*, p. 3544.
[99] *Ibidem*, p. 3545.
[100] *Ibidem*, p. 3544.
[101] *Ibidem*, p. 3542, Decretul de numire a fost publicat în „Monitorul oficial" de la 29 iunie 1903.
[102] Dimitrie Costescu, op. cit., p. 111.
[103] Ziarul „Conservatorul", 5 februarie 1905, p. 1.
[104] „Monitorul oficial", 19 mai 1905, p. 1485.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După ce vacanța catedrei de istoria dreptului român la Facultatea juridică din București a fost publicată în „Monitorul oficial", au candidat la acea catedră Paul Negulescu, Ion Peretz, Grigore I. Alexandrescu și Ioan Nădejde.

La 21 noiembrie 1905, s-au întrunit Senatul Universității din Iași și consiliul Facultății juridice a acelei Universități și au propus în unanimitate ca Paul Negulescu să fie numit profesor la catedra de istoria dreptului român de la Universitatea din București. Propunerea a fost susținută, în primul rînd, de Dimitrie Alexandrescu, pe atunci membru marcant al partidului conservator și senator guvernamental. A sprijinit acea propunere și Matei Cantacuzino, care, după cum este consemnat în procesul-verbal al ședinței, a declarat : „Am convingerea că d-l Negulescu este un tînăr de valoare, cu lucrări de mare însemnătate, și merită a fi recomandat ca profesor" [105].

Amintim că, în 1903, adică cu doi ani în urmă, Matei Cantacuzino exprimase cu totul alte păreri despre lucrările lui Paul Negulescu și contribuise în mod hotărîtor ca acest „tînăr de valoare" să fie respins de la catedra de drept constituțional și administrativ a Universității din Iași.

La Universitatea din București, profesorii G. Danielopol, Valerian Urșianu și Emanuel Antonescu au fost însărcinați să prezinte un raport asupra titlurilor și lucrărilor candidaților la catedra de istoria dreptului român.

La 22 aprilie 1906, Senatul Universității din București și consiliul Facultății juridice s-au întrunit și au luat act că Ion Peretz s-a retras dintre candidați. Apoi profesorul G. Danielopol a citit raportul său. În acel raport, el susținea că lucrările publicate de Ioan Nădejde și Grigore I. Alexandrescu erau așa de slabe, încît autorii lor nu puteau „în mod serios aspira a ocupa catedra de istoria dreptului român" [106]. Cît despre Paul Negulescu, profesorul G. Danielopol cita erori din studiile publicate de acest candidat. Astfel, un studiu al său era intitulat *Etude sur le protimis dans l'ancien droit roumain*. Or, „instituția nu s-a numit *protimis*, ci *protimisis*". Eroarea săvîrșită de Paul Negulescu dovedea că el nu cunoștea limba greacă și că nu citise novela din anul 922 care înființase dreptul de protimisis. Cu privire la alt studiu despre *Originea dreptului consuetudinar român*, G. Danielopol constata că afirmațiile lui Paul Negulescu erau „lipsite de documentare". În concluzie, G. Danielopol era de părere — citățm propriile sale cuvinte — că Paul Negulescu, „cu toată necunoștința sa completă a istoriei dreptului român, cu toate erorile comise în părțile tratate, domnia sa are o mare putere de argumentațiune, încît este de sperat că [....] va deveni un bun profesor de istoria dreptului român". Pentru acest motiv, recomanda ca Paul Negulescu să fie numit profesor la catedra de istoria dreptului român de la Universitatea din București [107].

Profesorul Valerian Urșianu, neîmpărtășind părerea exprimată de G. Danielopol cu privire la deficiențele lucrărilor publicate de Paul Negulescu, considera aceste lucrări ca „satisfăcătoare". Unindu-se cu concluziile raportului lui G. Danielopol, recomanda și el numirea lui Paul Negulescu ca profesor la catedra de istoria dreptului român [108].

Emanuel Antonescu n-a aderat la raportul lui G. Danielopol, urmînd să „prezinte separat" părerea sa [109].

În acea ședință de la 22 aprilie 1906, Senatul Universității din București împreună cu consiliul Facultății juridice au luat cunoștință de raportul profesorului G. Danielopol, la ale cărui concluzii aderase și Valerian Urșianu. A urmat „expunerea orală" a lui Emanuel Antonescu. Procesul-verbal al ședinței nu precizează ce soluție a propus Emanuel Antonescu.

În încheierea dezbaterilor a fost recomandat Ministerului cultelor și instrucției publice ca Paul Negulescu să fie numit „agregat definitiv", C. G. Dissescu și G. Danielopol fiind de părere ca Paul Negulescu să fie numit „cu gradul de profesor" [110].

Pe temeiul recomandării celor două Universități, Paul Negulescu, printr-un decret publicat în „Monitorul oficial" de la 16 mai 1906 (pag. 1290), contrasemnat de ministrul Mihail Vlădescu, a fost numit profesor la catedra de istoria dreptului român de la Facultatea juridică din București. Așadar ministrul conservator Mihail Vlădescu a conferit deputatului conservator Paul Negulescu cel mai înalt grad în învățămîntul superior, iar nu cel de „agregat", cum propusese organul legal al Universității din București.

---

[105] „Monitorul oficial", 25 mai 1906, p. 1613—1614.
[106] *Ibidem*, p. 1614—1615.
[107] *Ibidem*, p. 1615.
[108] *Ibidem*, p. 1616.
[109] *Ibidem*, p. 1616.
[110] *Ibidem*, p. 1614.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Astfel Paul Negulescu a obținut o catedră în învățământul superior nu prin concurs, ci pentru titlurile și lucrările sale.

Despre titlurile sale universitare, adică doctoratul în drept la Paris și îndoielnica absolvire a unui Institut al Sorbonei, am indicat deja că aceste titluri au fost dobîndite cu multă grabă în decurs de numai doi ani și deci n-au fost rezultatul unor studii aprofundate.

Cît despre lucrările lui Paul Negulescu privitoare la istoria dreptului român, ele sînt foarte superficiale, întrucît ele se mărginesc aproape numai la comentarea textelor din vechile legiuiri, ca pravila lui Vasile Lupu, Îndreptarea Legii a lui Matei Basarab, Condica pravilnicească a lui Alexandru Ion Ipsilant, legiuirea Caragea și Codul Calimah. Paul Negulescu citează aceste legi după ediția defectuoasă a lui Ioan M. Bujoreanu, apărută în 1885 [111]. Or, este știut că, în vechiul nostru drept, pravilele au fost „compilații de legiuiri străine" și că „aplicarea lor n-a constituit o regulă obligatorie" pentru judecători [112]. A fost aplicat mai ales obiceiul pămîntului. Despre obiceiul pămîntului găsim însă foarte puține lămuriri în lucrările lui Paul Negulescu. El n-a întreprins cercetări conștiincioase în arhivele din țara noastră. Nu cunoștea limba slavonă. În lucrările sale, el se referă rareori la documente inedite și le menționează în așa fel, încît este probabil că aceste documente i-au fost comunicate într-un scurt rezumat de vreun funcționar binevoitor de la Arhivele Statului sau de la secția de manuscrise a Academiei Române. Din colecțiile de documente tipărite, Paul Negulescu citează aproape numai *Arhiva Istorică* a lui B. P. Hasdeu și *Uricarul* lui Teodor Codrescu. Chiar și din aceste colecții de documente, el a cules foarte puțin material.

Mai toate studiile de istoria dreptului român, publicate de Paul Negulescu, sînt o parafrazare a dispozițiilor din vechile noastre pravile, fără ca autorul să precizeze dacă aceste dispoziții au fost aplicate și, în cazul afirmativ, să indice ce interpretare le-a fost dată cu prilejul aplicării. Sînt deci studii foarte superficiale.

Numit profesor de istoria dreptului român la Facultatea juridică din București, în 1906, Paul Negulescu a cerut și obținut, în 1915, să fie încadrat la catedra de drept administrativ de la aceeași Facultate [113], pentru ca, unsprezece ani mai tîrziu, la 1926, să fie încadrat la catedra de drept constituțional și administrativ, devenită vacantă prin pensionarea profesorului C. G. Dissescu [114].

Așadar, înainte de a se fi împlinit un deceniu, Paul Negulescu a încetat de a fi profesor de istoria dreptului român, specialitate pe care a părăsit-o de bună voie așa de curînd desigur pentru că ea nu l-a interesat în mod deosebit și el și-a dat seama de insuficiența pregătirii sale.

În decursul celor nouă ani, cînd a funcționat la această catedră, el n-a publicat nici un studiu de istoria dreptului român. A apărut însă, în 1909, o broșură de 67 pagini, intitulată *„Text complect de istoria dreptului român după cursul d-lui Prof. Paul Negulescu, predat la Facultatea de Drept din București,* prelucrare de Ghițeanu Gr. Gh. și Tălăbescu M. Ion" (București, Tip. G. A. Lăzărescu, 1909). Așadar, doi studenți au tipărit cursul profesorului lor, desigur cu aprobarea lui. Cine citește aceste pagini rămîne uimit de redusele cunoștințe ale lui Paul Negulescu și de metoda pe care a folosit-o în prelegerile sale. Singura temă mai pe larg tratată este privitoare la căsătorie și divorț (p. 49—67), Paul Negulescu reținînd cele ce scrisese cu unsprezece ani în urmă [115]. Despre probleme foarte importante din vechiul drept român, ca, de ex., despre organizarea constituțională a Moldovei și a Țării Românești, despre obiceiul pămîntului, despre infracțiuni și pedepse etc. nu aflăm nimic în această broșură care, după titlul ei, cuprinde *„Textul complect de istoria dreptului român, după cursul d-lui Prof. Paul Negulescu, predat la Facultatea de Drept din București"*.

Profesorul G. Danielopol, deși constata, în 1906, „necunoștința completă a istoriei dreptului român" de către Paul Negulescu, nădăjduia că el va dobîndi cunoștințele necesare, prin străduințele ce va depune, așa încît să poată îndeplini obligațiile ce-i incumbau ca profesor de această specialitate. Speranțele lui Danielopol nu s-au realizat. De aceea, în 1915, Paul Negulescu a părăsit catedra de istoria dreptului român și s-a transferat la catedra de drept administrativ.

---

[111] Ioan M. Bujoreanu, *Collecțiune de legiuirile României vechi și cele noui*, vol. III, București, 1885.

[112] I. C. Filitti și D. I. Suchianu, *Din vechiul drept român*, „Curierul judiciar", XXXVI, nr. 33, 9 oct. 1927, p. 517 și 518.

[113] *Mélanges Paul Negulesco*, 1935, p. IX.

[114] *Ibidem*.

[115] Paul Negulescu, *Divorțul în vechiul drept românesc*, „Revista de drept și sociologie", I, 15 oct. 1898, p. 29—51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Studiile de istoria dreptului român, pe care Paul Negulescu le-a publicat, sînt aşa de slabe, încît astăzi ele nu mai sînt citate şi el nu mai este amintit printre cei ce s-au îndeletnicit cu această specialitate. Astfel, în *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, apărută în 1978, numele lui Paul Negulescu nu este măcar menţionat.

În această *Enciclopedie* aflăm însă biografia lui George Popovici, cu o justă apreciere a operei sale, din care desprindem următoarele rînduri:

„Bun cunoscător al vechilor aşezăminte româneşti, a abordat primul anumite probleme de mare interes din istoria organizării judiciare româneşti" [116].

Dacă ar fi comparat George Popovici cu Paul Negulescu, s-ar constata superioritatea vădită a lui George Popovici. El a avut calităţi care au lipsit lui Paul Negulescu şi n-a avut marile defecte ale acestuia.

În adevăr, George Popovici a avut o mult mai temeinică pregătire decît Paul Negulescu. El nu s-a grăbit să obţină diploma de doctorat, ci a amînat obţinerea ei pentru a face ucenicie în seminariile unor foarte buni profesori de la Universitatea din Innsbruck. Acolo a învăţat să redacteze studiile de istoria dreptului, după un plan bine chibzuit. Acolo s-au întărit însuşirile pe care le moştenise de la tatăl său, îndeosebi conştiinciozitatea şi meticulozitatea.

Dorind să se specializeze în vechiul drept român, el şi-a dat seama că era necesar să cunoască bine limba slavonă pentru a putea studia instituţiile juridice din vechime. În consecinţă, el a învăţat limba slavonă. El a făcut îndelungate cercetări prin arhive. A cules, în Bucovina, documente interesante, dintre care a izbutit să publice cîteva în revista „Candela" A trimis apoi 24 documente slavone lui Grigore Tocilescu, spre a fi publicate în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", dar Tocilescu nu le-a mai dat la tipar, ci le-a folosit într-o lucrare a sa, fără a preciza cine i le comunicase [117].

Pe baza materialului adunat din arhive, precum şi din volumele cuprinzînd documente române, din volumele cuprinzînd documente polone şi din culegeri de documente imprimate în Rusia, George Popovici a scris studiile sale de istoria dreptului. Aceste studii sînt deci întemeiate pe documente, dintre care multe sînt inedite, iar nicidecum pe parafrazarea textului pravilelor. Sînt studii bine documentate care sînt citate şi în lucrările recente referitoare la istoria dreptului român.

La aceste calităţi trebuie adăugat că George Popovici a fost şi un foarte apreciat orator, după cum atestă Nicolae Iorga [118].

Ce contrast cu Paul Negulescu, care nu numai nu era înzestrat cu talentul de orator, dar nici măcar nu putea vorbi în public, încît de pe catedră îşi citea prelegerile, cu o foarte rea dicţiune! Cu privire la istoria dreptului român, ce slabe au fost cunoştinţele lui Paul Negulescu! Cît de surprinzătoare a fost ignoranţa sa! Cît de superficiale au fost lucrările sale tipărite! De aceea preferinţa acordată lui Paul Negulescu pentru catedra de istoria dreptului român la Facultatea juridică din Bucureşti a fost nu numai o mare nedreptate făcută lui George Popovici, dar şi un act dăunător învăţămîntului universitar din ţara noastră.

IV

După sinuciderea lui George Popovici, manuscrisele lui au fost depuse la Academia Română. Printre ele se află manuscrisul unei conferinţe despre *Jurămîntul cu brazda în cap* [119]. George Popovici n-a indicat, în acest manuscris, nici data cînd, nici locul unde conferinţa a fost ţinută.

În 1922, a apărut în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", vol. XIV, un studiu de Dumitru D. Mototolescu, intitulat *Jurămîntul cu brazda în cap întrebuinţat la hotărnicii în dreptul vechiu românesc*. În mare parte, acest „studiu" este un plagiat al manuscrisului lui George Popovici.

Spaţiul tipografic limitat, de care dispunem, nu ne îngăduie să punem pe două coloane întregul plagiat. Ne mărginim a cita trei exemple, ca dovezi peremptorii.

---

[116] *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, Bucureşti, 1978, p. 272.

[117] I. E. Torouţiu şi Gh. Cardaş, *Studii şi documente literare*, vol. I, Bucureşti, 1931, p. 402; G. Fotino, *op. cit.*, p. 138, nota 2.

[118] N. Iorga, *O lacrimă pentru George Popovici*, în „Sămănătorul", IV, nr. 30, 24 iulie 1905, p. 529.

[119] Academia Republicii Socialiste România, Ms. 5278, f. 153—160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

George Popovici, *Jurământul cu brazda în cap*, Acad. R.S.R., Ms. 5278, f. 155 verso.

Lămuriri asupra procesului hotarnic sunt :

1. Procesele hotarnice, ca toate cele privitoare la moşii, aveau a fi aduse înaintea Domnului şi a sfatului său.
2. Domnul orînduia pe unul sau mai mulţi boieri să meargă la starea locului şi să facă cercetare.
3. Boierii hotarnici raportează Domnului despre rîndul hotarului.
4. Domnul încheie judecata cu o carte. [....]

Trebuie să ne oprim aşadară şi să ne întrebăm dacă Domnul orînduieşte pe mai mulţi sau pe un boier cu cercetarea la faţa locului, cum se face această cercetare ?

La această întrebare nu putem răspunde cu un fel, pentru că sub forma unificativă a întrebării se ascund două întrebări şi anume :

1. Cum se face cercetarea cînd există documentale îndeajuns ?
2. Cum se face cercetarea în lipsa acestora ?

Prima întrebare o poate răspunde oricine, chiar fără cunoştinţa obiceiurilor juridice ale strămoşilor noştri. Întotdeauna comisia adunată la faţa locului, constînd din boierii orînduiţi, se îngrijea de a aduna meghiaşii de prin prejur ca martori. Înainte de toate părţile împricinate erau întrebate de chrisoavele şi cărţile cu cari ţin moşia. [...]. Dacă acele cărţi erau scrise din semne în semne, indicau aşadară evident hotarele, atunci se lua suma locului pe acele ispisoace şi se potrivea hotarul cu ajutorul meghiaşilor.

George Popovici, *op. cit., f. 157*

Acest obicei juridic a fost analizat întîiaşi dată de învăţatul academician român Alex. Papadopulo-Calimah, care s-au încercat a demonstra existenţa dreptului roman în obiceiurile juridice ale poporului român, încercare care a trebuit să rămîie nerodnică, deoarece nu executată cu destulă stăruinţă şi cunoştinţă iuridică, pe cînd pe de altă parte bogăţia cunoştinţelor istorice şi arheologice depuse în acel studiu fugitiv nu se poate nega. Iară rămăşiţele romane în obiceiurile iuridice ale ţărilor româneşti sunt cu totul alte decît cele aflate de dl. Calimah şi-mi rezerv dreptul de a revine asupra acestei interesante questiuni în un discurs separat.

Dumitru D. Mototolescu, *Jurământul cu brazdă în cap întrebuinţat la hotărnicii în dreptul vechiu românesc*, Extras din „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", vol. XIV, Bucureşti, „Cartea românească", 1922, p. 7.

Condiţiile principale ale procesului hotarnic erau :

Procesele hotarnice, ca toate celelalte, aveau să fie aduse înaintea domnului şi a sfatului său ;

Domnul rînduia pe unul sau mai mulţi boeri să meargă la starea locului în litigiu şi să facă cercetare ;

boerii hotarnici raportau domnului despre rîndul hotarului ;

domnul încheia judecata cu o carte.

Cum se făcea cercetarea la faţa locului, cînd existau martori şi cînd nu existau ?

Prima întrebare se poate repede clarifica. Întotdeauna comisia consistînd din boieri numiţi hotarnici, aduna la faţa locului pe megiaşii de prin prejur şi pe martori. Înainte de toate, părţile împricinate erau întrebate de chrisoavele şi cărţile cu cari ţineau moşia. Dacă cărţile erau scrise din semne în semne, indicau aşadar hotarele ; atunci se lua suma locului pe acele ispisoace şi se potrivea hotarul cu ajutorul meghieşilor.

D. Mototolescu, *op. cit.*, p. 18

Acest obicei juridic a fost analizat pentru întîia dată de învăţatul academician Alexandru Papadopolo-Calimah, care s-a încercat a demonstra existenţa dreptului roman în obiceiurile juridice ale poporului român, o încercare care a trebuit să rămînă zadarnică, deoarece nu era executată cu destulă stăruinţă şi cunoştinţă juridică ; pe cînd, pe de altă parte, bogăţia cunoştinţelor istorice şi arheologice, depuse în acel studiu fugitiv, nu se pot nega. Dar rămăşiţele romanice în obiceiurile juridice ale ţărilor româneşti sunt cu totul altele decît acelea descrise de Calimah.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru a revine la studiul d-lui Calimah, trebuie să repetesc că D-sa are din capul locului convingerea despre continuitatea dreptului roman în Dacia. Discutînd această teză principală și detaliînd-o, observă în treacăt următoarele relative la jurămîntul ce ne preocupă :

„Mai multe asemănări și simboluri în judecăți ne dau dovezi despre aducerea lor în Dacia Trajană și păstrarea legilor și obiceiurilor romane. Așa, spre exemplu, Romanul, urmînd legii XII tabularum, cînd pornia proces de vindicațiune, aducea și depunea la tribunalul pretorului o bucată de pămînt din moșia reclamată ; și Românul, cînd era să dovedească împresurarea la procese de vindicare, lua brazda pe capul său de pe pămîntul reclamat și mergînd înainte conducea pe judecătorul hotarnic la adevăratele limite". (Al. Pap. Calimah, *Originea dreptului în România*, „Lumina", tom. III, pag. 16—17).

Această părere a d-lui Calimah n-a aflat pînă în ziua de astăzi nici cea mai mică întîmpinare, pentru că nici nu i s-au dat studiului D-sale despre *Originea dreptului în România* apreţiarea ce se cuvenea unui început făcut în o materie netractată pînă atunci. [....]

Am zis că în contra opiniunei d-lui Calimah, care o putem rezuma în afirmarea că jurămîntul cu brazda în cap este un obicei roman, nu s-au ridicat nici un glas de împotrivire ; din contra cunosc un adept credincios și entuziast al acestei opinii și anume pe d-l Misail care în scrierea sa *Originile legislațiunei române*, București, 1865, p. 13, subscrie cele zise de d-l Calimah, fără a putea zice din propriele sale cunoștinți măcar un cuvînt de adăugire. Această scriere a d-lui Misail are tendința de a arăta obîrșia romană a instituțiilor noastre vechi.

George Popovici, op. cit., f. 159

Să rezumăm deci punctele în care difer obiceiul român și procedura procesuală a primei epoce de drept în Roma și vom afla că diferența este atît de mare, încît nici nu ne putem gîndi la posibilitatea unei moșteniri de obiceiuri.

1. Brazda, în procesul roman de vindicațiune, are rolul unei *res litigiosa*, unui lucru pe care pun împricinații mîna pentru ca să arate tendența lor de dominațiune ; în obiceiul român, brazda împovărează capul martorului și, prin urmare, și după înțelegerea simbolului, sufletul lui în cas de mințire.

2. În vechiul proces roman, ea este adusă înaintea pretorului că nu se putea aduce moșia întreagă, așadară figurează ca un fel de moșie în miniatură ; în obiceiul român,

Calimah are din capul locului convingerea despre continuitatea dreptului roman în Dacia. Discutînd această teză în principiu și detaliînd-o, observăm în treacăt următoarele, relativ la jurămîntul ce ne preocupă :

Mai multe asemănări de simboluri în judecăți ne dau dovezi despre aducerea lor în Dacia Traiană și păstrarea legilor și a obiceiurilor romane. Așa, spre exemplu, Romanul urmînd legii XII tabularum, cînd pornea procesul de vindecațiune, aducea și depunea la tribunalul pretorului o bucată de pămînt din moșia reclamată, și Românul, cînd era să dovedească împresurarea la procesul de vindecare, lua brazda pe capul său, de pe pămîntul reclamat și mergînd înainte, conducea pe judecătorul hotarnic la adevăratele limite.

Această părere a lui Calimah n-a aflat pînă în ziua de azi nici cea mai mică întîmpinare, pentru că nici nu i s-a dat studiului său „Originea dreptului în România" aprecierea ce se cuvinea unui început făcut într-o materie netratată pînă atunci. [....].

În contra opinii lui Calimah, care o putem rezuma în afirmarea „că jurămîntul cu brazda în cap este un obiceiu roman", nu s-a ridicat nici un glas de împotrivire, din contră, există un adept entusiast al acestei opinii și anume G. Misail, care în lucrarea sa [1], reproduce cele spuse de Calimah, fără a putea zice din propriile sale cunoștinți un cuvînt de adăogire. Această scriere a lui Misail are tendința de a arăta obîrșia romană a instituții [sic] noastre vechi.

D. Mototolescu, op. cit., p. 22.

Dar o comparare între obiceiul român și procedura procesului a primei epoci romane ne arată o diferență atît de mare, încît nici nu ne putem gîndi la posibilitatea unei moșteniri de obiceiuri.

[.....]. Brazda în procesul roman de „rei vindecatio" avea rolul unei „res litigiosa", unui lucru pe care pun împricinații mîna, pentru ca să arate tendința lor de stăpînire ; pe cînd în obiceiul român, brazda împovărează capul martorului și prin urmare și după înțelesul simbolic, sufletul lui, în caz de mințire. În vechiul proces roman, brazdele se aduceau înaintea preto-

[1] G. Misail, Originile legislațiunei române, 1865, pag. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îl videm pe marturul luînd în fața locului, adecă pe la hotarul în pricină, brazda în cap [....].

3. În vechiul proces roman, brazda își avea rolul cunoscut în toate procesele privitoare la vindicațiune de moșii și pămînt, pe cînd, după cunoștințele mele de acum, obiceiul român admite luarea brazdei în cap numai în iudicia finium regundorum, adecă judecăți și lămuriri hotarnice.

rului pentru că nu se putea aduce moșia întreagă. Ele figurau în acest sens, ca și în dr. germanic, lex Alamannorum, ca un fel de moșie în miniatură. La Romîni vedem cu totul altceva; îl vedem pe martor luînd în fața locului, adică la hotarul împricinat, brazda în cap [....].

Romanii întrebuințau brazdele în toate procesele privitoare la vindecațiunea de moșii și pămînt; pe cînd, după cunoștințele mele dobîndite din citirea tuturor hrisoavelor privitoare la hotărnicii, obiceiul român admitea luarea brazdei în cap numai în „iudicia finium regundorum", adică la judecăți și lămuriri de hotare, atît la țărani cît și la orășeni (Codrescu, *Uricarul*, V, p. 312).

Mai sînt și alte pagini din manuscrisul lui George Popovici plagiate de Dumitru D. Mototolescu. Ar fi inutil să le reproducem și pe acestea. Pasajele așezate mai sus pe două coloane sînt suficiente pentru a dovedi că „lucrarea" lui Mototolescu *Jurămîntul cu brazdă în cap* a fost un plagiat.

Mototolescu nu numai a omis intenționat să pună între ghilimele numeroasele pagini din manuscrisul lui George Popovici pe care le-a inserat în „lucrarea" sa, dar nici măcar n-a citat o singură dată acel manuscris. El nu s-a sfiit să săvîrșească un asemenea furt.

Autorul acestui plagiat a fost numit, pe baza lucrărilor sale, în 1923, profesor suplinitor de drept roman la Academia de drept din Oradea [120]. În 1925, el a fost numit profesor agregat la aceeași Academie [121]. A fost apoi transferat la catedra de istoria dreptului român. Ulterior, Academia de drept din Oradea a fost denumită Facultate de drept și, în 1934, ea a fost desființată, profesorii ei fiind încadrați la Facultatea juridică din Cluj. Astfel, în 1934, Dumitru D. Mototolescu a devenit titularul catedrei de istoria dreptului român la Universitatea din Cluj. El a fost pensionat în 1941.

* * *

George Popovici a fost un mare nedreptățit. Deși el a avut mari merite, totuși el n-a izbutit să fie numit profesor la Universitatea din București, la catedra de istoria dreptului român, pentru care se pregătise ani îndelungați, cu multă sîrguință. Interese străine de învățămîntul universitar au contribuit să fie preferat mediocrul Paul Negulescu. Ignoranța acestuia, precum și slabele sale lucrări științifice au dovedit cît de mare a fost nedreptatea făcută lui George Popovici.

Această nedreptate a mai fost pusă în evidență și prin numirea ca profesor universitar a plagiatorului Dumitru D. Mototolescu. Dacă lui George Popovici i s-au pus așa de mari piedici la intrarea în învățămîntul universitar, încît, descurajat, el s-a sinucis, plagiatorul său a ajuns lesne profesor de istoria dreptului român la Facultatea juridică din Oradea și apoi la cea din Cluj.

Victimă a unei mari nedreptăți, se cuvine lui George Popovici o justă reparație. La această reparație, după remarcabilele studii ale lui George Fotino și Mihai Iacobescu, aducem și noi o modestă contribuție.

---

[120] „Buletinul Academiei de drept din Oradea", 1918/1919—1927/1928, Oradea, Tipografia și librăria românească, 1928, p. 22—23.

[121] Ibidem, p. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GEORGES POPOVICI, HISTORIEN DU DROIT ROUMAIN

RÉSUMÉ

Georges Popovici est né la 20 novembre 1863. Il fut un brillant élève au Lycée de Czernowitz. Après avoir obtenu le diplôme de bachelier, il fut étudiant à la Faculté de Droit de Czernowitz, où il fut promu docteur en droit.

Durant ses études universitaires, l'histoire du droit a exercé sur lui un grand attrait. Afin d'approfondir cette matière et aussi pour connaître la méthode des maîtres allemands, Georges Popovici a suivi aussi les cours de l'Université d'Innsbruck et a participé avec assiduité aux travaux des séminaires des célèbres professeurs Zallinger et Schiffner.

En 1884—1885 Georges Popovici a publié sa première étude dans la revue „Candela" (La Chandelle) qui paraissait à Czernowitz. Les années suivantes, il a publié, dans différentes revues, six études et trois comptes-rendus. Ses études concernent l'histoire de l'ancien droit roumain, notamment l'organisation administrative de la principauté de Moldavie aux XIV-e—XV-e siècles, le droit de succession en Moldavie à la même époque, le servage en Valachie sous le règne du prince Michel le Brave.

Les comptes-rendus de Georges Popovici sont des études critiques très approfondies, notamment son compte-rendu du livre de Nicolas Blaremberg, imprimé à Bucarest, en 1885, dont le titre était : *Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*. Georges Popovici a mis en évidence les erreurs commises par Nicolas Blaremberg et il a indiqué les rectifications nécessaires. Il a signalé aussi de nombreuses omissions. Ce compte-rendu, imprimé sur 27 pages de la revue „Convorbiri literare" (Causeries littéraires) (1886, p. 662—688), est une très intéressante contribution á l'histoire du droit roumain.

Pour ses grands mérites, Georges Popovici a été élu membre correspondant de l'Académie Roumaine, le 11 avril 1905.

Peu de temps après, Georges Popovici est mort. La 12 juillet 1905, sa vie a pris brusquement fin. Georges Popovici alors était âgé de 42 ans et il travaillait à un ouvrage sur l'ensemble de l'histoire du droit roumain. Sa brusque fin, lorsqu'il était encore si jeune et en plein essor de travail, a été une lourde perte pour la science roumaine.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN ALTAR ANEPIGRAF CU REPREZENTAREA UNEI DIVINITĂȚI CELTO-ROMANE

DE

SILVIU SANIE

In memoriam Demetrio Tudor

1.a. În cursul cercetărilor arheologice desfășurate în anul 1979 la Sucidava, în paramentul exterior de blocuri al turnului B al cetății, în primul rînd de la temelie, a fost descoperit un altar de dimensiuni relativ reduse : înălțimea 0,39 m ; lățimea 0,18 m și grosimea 0,20 m [1].

1.b. Micul altar, lucrat dintr-un material obișnuit pentru monumentele din zonă „calcar de Vrața", are capitelul în parte deteriorat, baza cu triplă profilatură și reversul retezat drept cu prilejul reutilizării sau al unei fixări anterioare la un zid. Trei dintre suprafețele altărașului au reprezentări în relief. Ornamente frontale și laterale ale capitelului, ale căror urme sînt vizibile, nu mai pot fi reconstituite.

2.a. Pe basorelieful de pe suprafața centrală apare un personaj cu chip hirsut înfățișat într-o poziție neîntîlnită pînă acum pe altarele Daciei romane (Pl. 1/1). Capul rotund este suprapus de un *polos* (?) în forma unui triunghi isoscel cu vîrful în jos sau a unui trapez întors pe baza mică. Basorelieful este deteriorat pe direcția frunții și ochiului drept al personajului. Unele detalii ale chipului sînt schițate oarecum rudimentar : ochii doar prin mici cercuri adîncite ; nasul prin două linii oblice unite la bază, iar gura printr-o incizie eliptică. Barba ascuțită, care coboară spre piept, completează această figură menită, probabil, să inspire teamă. În arta greacă și romană un asemenea chip ar putea fi regăsit mai ales între figurile de satiri. Personajul șade cu picioarele strînse sub el, într-o poziție numită de foarte mulți istorici ai religiilor „atitudine zisă a lui Budha" [2].

Mîna dreaptă și cea mai mare parte a bustului îi este acoperită de un cap uman, dispus înclinat și avînd forma unui elipsoid, pe figura căruia se mai distinge cu claritate doar nasul. Pe direcția mîinii stîngi poate fi remarcat un alt cap oviform dispus vertical pe a cărui figură mai sînt parțial vizibile ochii, gura, nu și alte detalii fizionomice. Poza frontală a feței, absența urechilor, nasul în formă de triunghi lat la bază sînt caracteristice capetelor celtice [3]. În considerațiile asupra curentelor artistice „clasice" și anticlasice „primitive" savantul elvețian Waldemar Deonna caracteriza pe cel din urmă în care încadra și arta celtică prin : frontalitate, poză hieratică și rigidă a brațelor și picioarelor, schematismul

---

[1] Fotografia acestui altar precum și toate datele asupra condițiilor în care a fost descoperit le avem de la regretatul Profesor Dumitru Tudor. Am prezentat o comunicare asupra reliefului sucidavens la Sesiunea Muzeului de istorie al Transilvaniei în 27 mai 1983. Altarul se află în colecțiile Muzeului Orășenesc de istorie Corabia.

[2] Această poziție a zeilor este numită în lucrările franceze : „dieu a l'attitude *de* Bouddha" ; „dieu accroupi" și „dieu assis en tailleur". Cf. S. Reinach, *Cultes, mythes et religions*, III, Paris, 1913, p. 165, nr. 1 ; F. Benoit, *Le „dieu accroupi" criophore de Vesoul*, în Ogam, VII, 6, 1955, p. 357—359 ; J. de Vries, *La religion des Celtes* (traducere din germană L. Jospin), Paris, 1963, p. 172—174 ; P.-M. Duval, *Les dieux de la Gaule*, Paris, 1976, p. 38. Echivalențele engleze mai frecvente „the so called „Buddhic pose" sau „the tailors seat", cf. P. F. Bober, *Cernunnos : Origin and transformation of a celtic divinity*, AJA, 54, 1950, p. 14 ; Anne Ross, *The Pagan Celtic Britain*, London-New York, 1968, p. 137.

[3] P. Lambrechts, *L'exaltation de la tête dans la pensée et dans l'art des celtes*, Bruges, 1954, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

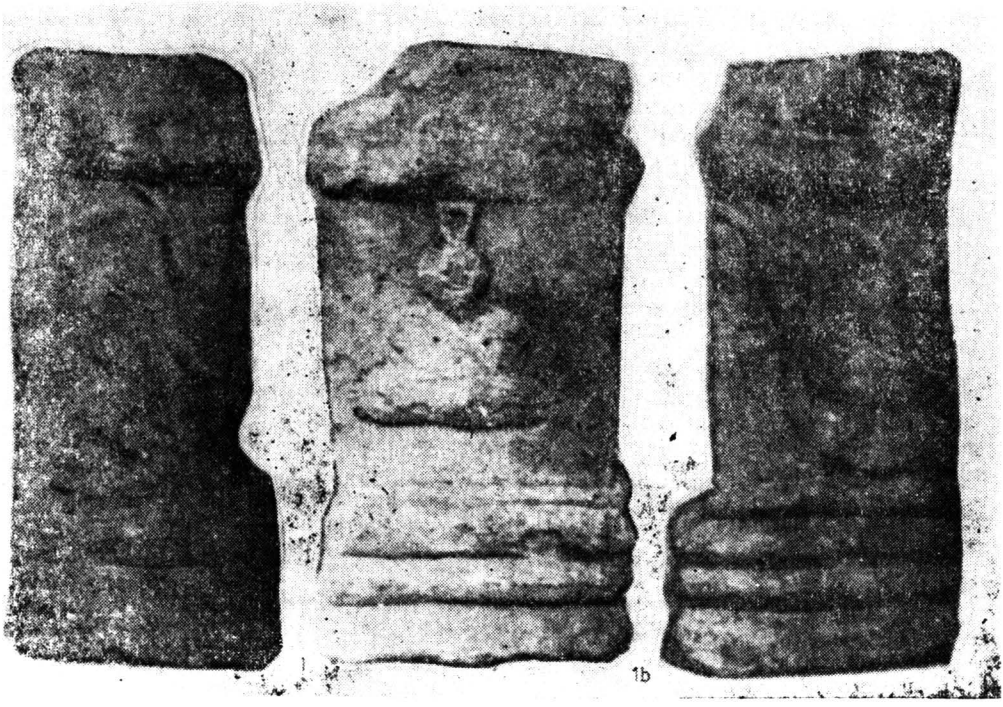

Pl. I — Altarul anepigraf de la Sucidava.

în redarea feței și îmbrăcăminții, spiritul de simetrie, convenția și stilizarea [4]. Celtismul reprezentării de pe altarul sucidavens este confirmat și prin numeroasele elemente caracteristice artei celtice care le prezintă.

2.b. Pe fiecare din cele două suprafețe laterale este înfățișat cîte un delfin. Delfinul de pe suprafața laturii drepte a altărașului apare în poziție verticală (Pl. 1/1a). Capul, delimitat de corp printr-o linie incizată oblic, are creasta bine conturată, terminată cu doi lobi rotunjiți. Gura puțin întredeschisă este mărginită de buze proeminente. Ochiul, de tip uman, are o incizie centrală, orbita fiind suprapusă de sprînceană. Conturul ochiului este eliptic. Corpul urmează o linie sinuoasă și se subție neuniform către extremitatea bifurcată și are ca suport o colonetă (?).

Delfinul de pe suprafața laturii stîngi, ceva mai mic, este înfățișat într-o poziție puțin oblică. El are capul cu creasta proeminentă, botul mai alungit și gura puțin întredeschisă (Pl. 1/1b). Ochiul de tip uman are incizia centrală și orbita mai bine delimitată. Corpul sinuos cu aripioare scurte se termină printr-o coadă bifurcată. Delfinul din stînga se sprijină de asemeni pe un obiect asemănător capitelului unei colonete.

3.a. Pe teritoriul Galliei, mai ales în zona estică, au fost descoperite 30 de monumente cu imaginile unor personaje înfățișate în așa numita „poziție a lui Buddha" [5], indicînd prin aceasta originea celtică, mai exact celto-romană, a reprezentărilor de pe altarul sucidavens.

3.b. Cercetările pentru stabilirea originii acestei posturi neîntîlnite la divinități din lumea greacă și romană au un trecut secular. Principalele ipoteze aveau în vedere fie o *influență egipteană*, exercitată prin intermediul Alexandriei — menționîndu-se totodată vechimea în mediul egiptean a unor reprezentări cu personaje în poziții asemănătoare, precum cunoscuta

[4] W. Deonna, *Du miracle grec au miracle chrétien*, în Antiquité Classique, 1937, p. 181 și urm. (Cf. P. Lambrechts, *op. cit.*, p. 28, nr. 3).

[5] J. de Vries, *op. cit.*, p. 172—174.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

statuie a scribului (mijlocul mileniului III î.e.n.) — fie *o influență indiană*. Un personaj într-o astfel de postură poate fi reîntîlnit pe un cilindru datînd din mileniile IV—III, găsit în vestigiile unor civilizații de pe Indus, dar denumirea curentă „atitudine a lui Buddha", s-a propagat desigur datorită miilor de reprezentări extrem orientale ale zeului înfățișat șezînd cu picioarele strînse sub el. În India antică, această poziție exprima absorbția perfectă în pura contemplare și în tehnicile Yoga, *Padmasana*. În Gallia ea s-ar fi fixat la o atitudine hieratică cu o semnificație particulară. Alături de aceste ipoteze, s-a impus treptat aserțiunea *celtismului* acestei ipostaze divine. Texte literare antice, mai ales Strabon (IV, 3), Athenaeus (IV, 36), Diodorus Siculus (V, XVIII 4) menționează faptul că celții, care ignorau folosirea scaunului, se așezau pe pămînt, încrucișîndu-și picioarele sub ei. În consecință, a fost considerată cu totul normală ilustrarea unor divinități într-o poziție familiară colectivităților celtice [6].

Cercetătorii artei și religiei celtice au remarcat de asemeni faptul că această postură nu aparține unei divinități determinate și că apar astfel atît zei cît și zeițe [7] (Pl. II/4). Se impune a menționa totuși că statuile, basoreliefurile și alte piese cu divinități celto-romane înfățișate în picioare sau pe tron sînt cu mult mai numeroase. Pentru a amplifica argumentele celtismului divinităților figurate în „atitudine de Buddha" ar fi utilă și instructivă calcularea procentuală a pozițiilor în care apar divinitățile celto-romane, care să includă alături de reprezentările în piatră, statuietele de bronz și figurinele de lut.

4.a. Prezența unor reprezentări în postura amintită la Val Camonica, Gundestrup și unele monede ilustrează existența amintitei posturi divine în epoca preromană. După determinarea originii și încadrarea reprezentării de pe altarul sucidavens într-o categorie limitată de imagini ale unor divinități celtice se impune coroborarea elementelor utile stabilirii numelui zeului ilustrat.

Capul zeului, s-a amintit, este suprapus de un triunghi isoscel cu vîrful turtit în jos (sau trapez ?) asemănător unui *polos*. Triunghiul asociat cu capul uman nu este străin ariei culturale celto-germane, mai ales în zonele nordice ale Europei [8]. Triunghiul poate fi regăsit în imagistica unor culte și credințe din secolele II—III e.n., mai ales în mithraism unde era simbolul focului vizibil și invizibil [9]. Dacă triunghiul cu vîrful în sus simbolizează focul și genul masculin, triunghiul cu vîrful în jos simbolizează apa și genul feminin [10] ceea ce pare improbabil în reprezentarea de față.

4.b. De altfel apreciem că protoma zeului este suprapusă de coarne. Coarnele de cerb sînt adeseori figurate doar înclinate într-o dispunere unghiulară fără a reproduce fidel forma lor. Considerăm că linia de sub capitelul altarului a fost lăsată mai ales pentru întărirea celorlalte două laturi. Acceptînd această „lectură" a basoreliefului, divinitatea înfățișată este *Cernunnos*. Ca analogii pentru forma și dispunerea coarnelor poate fi menționat triplul *Cernunnos* de pe plăcile garniturii de centură descoperite în așezarea dacică de la Popești [11].

Divinități cu chipurile imberbe sau bărboase, șezînd în poziții asemănătoare au rămas anonime [11 bis]. Altarul cu inscripția *Cernunnos* descoperit la Paris, prin care a fost cunoscut numele zeului cu coarne de cerb a permis identificarea reprezentărilor similare.

Culte precum cel al zeului *Cernunnos* asociat cu șarpele cu cap de berbec al altor divinități cu coarne au fost considerate dintre cele mai vechi, posibil și pregallice [12]; remarcîndu-se totodată deosebita longevitate în lumea celto-germană, din preistoria Danemarcei pînă în epoca celtică tîrzie. S-a estimat că ar fi deținut al doilea loc ca importanță după cultul capului [13]. Cerbului îi cad coarnele toamna și-i cresc din nou, mai frumoase primăvara. Cultul zeului cu coarne de cerb era corelat prin aceasta și temei reîntineririi. Pe baza atributelor care le întîlnim pe reprezentările zeului *(cupa* spre care se îndreaptă doi șerpi *desaga* din care curg monede, diferite *animale) Cernunnos* a fost considerat îndeosebi : stăpîn al animalelor sălbatice și protector al șeptelului și patron al prosperității și comerțului. *Cernunnos* a fost de asemeni

---

[6] *Ibidem*.

[7] *Ibidem*. Cf. și P. M. Duval, *op. cit.*, fig. *11*, *22*, *25*, 29—31, 66.

[8] Anne Ross, *op. cit.*, p. 67—68.

[9] L. A. Campbell, *Mithraic iconography and ideology*, ÉPRO, XI, Leiden, 1968, p. 277.

[10] P. Grison, s.v. *Triangle*, în *Dictionnaire des symboles* (sub red. J. Chevalier, A. Gheerbrant), p. 326.

[11] R. Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, Materiale III, 1957, p. 241 ; Anne Ross, *op. cit.*, p. 133, fig. 91 ; M. Babeș, SCIVA, 34, 1983, 3, p. 200, fig. 2/1.

[11 bis] Cf. P.-M. Duval, *op. cit.*, fig. 31 și 66.

[12] J. de Vries, *op. cit.*, p. 37.

[13] Anne Ross, *op. cit.*, p. 127.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

Pl. II. 1 — Personaj în poziţie chincită — imagine de pe o monedă celtică ; 2 — Sigiliu indian — Civilizaţia Indusului — mileniul IV—III î.e.n. ; 3 — Zeu cu 3 feţe, însoţit de animale ce apar de obicei ca atribute a lui Mercurius — cucoş şi berbec ; 4 — Zeiţă cu coarne de cerb ţinînd cornul abundenţei şi o pateră ; Bronz gallo-roman — Broye-les Pesme Haute-Saône (la British Museum) ; 5 — Trei divinităţi nude în picioare : stg. cu un animal dresat cîine (?) şi un corn al abundenţei (?) pe genunchi (?) ; dr. Pan ; mijloc tricephal cu un corn al abundenţei (?) ; Stelă de la Beaune (Côte d'Or) ; 6 — Mercurius quadricephal ţinînd sacul în mîna dreaptă şi un caduceu — Element de susţinere — stîlp votiv de piatră. Paris ; 7 — Scenă de pe Cazanul de la Gundestrup ; 8 — Zeu bărbos anonim aşezat în „poziţia lui Buddha", ţinînd un cap uman pe genunchi. Statuie de piatră Bouriege (Aude) ; 9 — *Cernunnos* care oferă bogăţii între Apollo şi Mercurius. Stelă votivă de la Reims (Marne) Muzeul din Reims ; 10 — *Cernunnos* tricephal hrănind doi şerpi cu corn. Statuetă de bronz. Paris.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asociat cu *Jupiter*, echivalat cu *Mars* şi *Mercurius* [14]. Divinitate în primul rînd htonică, *Cernunnos* era şi unul din zeii protectori ai mormintelor [15]. Un zeu al morţilor şi al bogăţiei cunoscut şi datorită unor menţiuni epigrafice era venerat şi mai răspînditul zeu microasiatic *Men* [16]. În Gallia au fost găsite figurine de cerb în morminte şi tot în legătură cu *Cernunnos* a fost pusă figurarea lui *Acteon* pe unele mausolee din Gallia.

4.c. Elementele unice ale imaginii zeului de pe altarul de la Sucidava neîntîlnite între reprezentările cunoscute ale lui *Cernunnos* sînt cele două capete care le ţine zeul. Statuile unor monştri androphagi cu labele pe unele corpuri sau capete umane sînt cunoscute de exemplu în Gallia şi Britannia [17] iar sfincşi care ţin între labele anterioare o efigie, redusă la un cap, sînt atestaţi în multe provincii ale Imperiului şi în Dacia la Apulum şi Ulpia Traiana Sarmizegetusa [18]. Sînt teme cu totul diferite de cele care înfăţişează fiara devorîndu-şi victima. Pe reprezentarea sucidavensă, *zeul protejează*. De altfel sînt cunoscute sculpturi separate ale unor capete care au „mîna zeului" pe creştet [19]. Cultul capului era foarte răspîndit în lumea celtică şi semnificaţiile sale sînt multiple. Despre practica decapitării prizonierilor şi considerarea capului ca parte esenţială a anatomiei umane, *pars pro toto*, deţinem şi ştiri literare antice [20] iar monumentele funerare celto-romane oferă un material deosebit de bogat [21] pentru exemplificarea figurării capetelor defuncţilor pe reliefurile funerare. Credinţele celtice în acest domeniu conservate în epoca romană, fără a fi singulare sau fără precedent în lumea antică, pot fi amintite miturile Gorgonei, ale lui *Adonis*, a lui *Orpheus*, au cunoscut o însemnată răspîndire în primul rînd, dar nu exclusiv, în Gallia şi Britannia, şi-au pus amprenta şi asupra unor romane medievale mai ales ale „epocii arthuriene" [22].

4.d. Dispunerea triunghiulară a capetelor, cifra trei, număr fundamental cu o largă răspîndire şi cu semnificaţii magice religioase la celţi, ar putea sugera că ne aflăm în faţa unei divinităţi tricephale [23]. În reprezentările zeilor tricefali, în ideea unei triple intensităţi, a unei triade, a dominaţiei asupra celor trei lumi (cer, aer, pămînt) sînt multiplicate feţele la acelaşi cap sau, toate figurile sînt identice. Situaţia este diferită la imaginea de pe altarul de la Sucidava.

4.e. Considerăm că prin reprezentarea de la Sucidava zeul htonic *Cernunnos* este atestat nu numai ca protector al mormintelor ci şi ca zeu psichopomp cei doi delfini urmînd a purta capetele „pars pro toto" spre tărîmurile „odihnei veşnice". O semnificaţie similară ar putea avea o cunoscută imagine de pe cazanul de la Gundestrup, cu alegoriile sale a căror lectură nu este nicicînd gratuită. Avem în vedere scena în care *Cernunnos* e înconjurat de animale iar în stînga zeului apare un om „călare" (purtat) pe (de) un delfin (Pl. II/7) [24].

---

[14] *Ibidem*, p. 136.

[15] J.-J. Hatt, *Les croyances funeraires des gallo-romaine d'apres la decoration des tombes*, în Revue archéologique de l'Est et du Centre-Est, t. XXI, fasc. 79—80, 1970, p. 41 şi urm.

[16] Lesky, art. *Men*, RE, XV, Stuttgart 1931, col. 689—697, (695).

[17] Cf. P. Lambrechts, *op. cit.*, pl. IV, fig. 17; pl. V, fig. 18 etc.; J.-J. Hatt, *op. cit.*, p. 27—29.

[18] M. Renard, *Sphinx à masque funéraire*, în Apulum, VII/1, 1978, p. 273—305.

[19] P. Lambrechts, *op. cit.*, p. 56.

[20] *Ibidem*, p. 23; J. Rosen-Przeworska, *La tête en pierre (en ronde bosse) trouvée en petite Pologne*, în Archeologia Polski, t. XVIII, z. 2, 1973, p. 369—389.

[21] *Ibidem*, p. 95; Cf. şi M. Beltrán Lloris, *Apartacione a la epigrafia y arqueologia romanas de Caceres*, în Caesara Augusta, 39—40, 1975—1976, p. 51, nr. 29, fig. 25, interesantă nu numai inscripţia ci şi reprezentarea de pe monumentul funerar: un cap între două palme, cu degetele în jos, imagine necomentată de autor.

[22] P. Lambrechts, *op. cit.*, p. 105—106.

[23] Ibidem, p. 32; J. de Vries, *op. cit.*, p. 167—172; J. Déchelette, *Manuel d'archeologie prehistorique celtique et gallo-romaine*, III, Paris, 1914, p. 1 539, fig. 10. Ecuson cu trei capete identice dispuse în triunghi — decor pe sabie.

[24] Cf. S. Reinach, *Repertoires des reliefs grecs et romains*, I· p. 150; Wagner, art. *Delphin*, RE, IV$_8$, Stuttgart, 1901, col. 2 505; J.-J. Hatt, *op. cit.*, p. 30, fig. 9, p. 68—69 cu lista monumentelor funerare din Gallia romană pe care sînt figuraţi delfini. Despre delfini în lumea celtică cf. şi Anne Ross, *op. cit.*, p. 350, iar pentru semnificaţia lor pe morminte Cf. F. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, Paris, 1942, p. 154.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4.f. În textul tăbliței cerate de la Alburnus Major există menționarea autodizolvării acelui colegiu funerar *(Collegium funeraticium)* plasat sub protecția lui *Jupiter Cernenus* [25]. Cele mai autorizate opțiuni au avut în vedere echivalarea cu zeul celtic și celto-roman *Cernunnos* [26]. Etimologia numelui zeului nu este încă pe deplin elucidată, căci „corn" este în limba celtică *carno* și nu *cerno*, cu toate că zeul *Cernunnos* a fost tradus și prin „cel care are în vîrf coarne de cerb".

Valențele funerare ale zeului, cunoscute epigrafic prin tăblița cerată de la Alburnus Major arheologic prin descoperirile din Gallia sînt confirmate prin reprezentarea de pe altarul de la Sucidava.

5.a. În afară de *Cernunnos* în Dacia mai sînt cunoscute divinități celtice și celto-romane, bine reprezentată fiind *Epona* [27] și atestate *Suleviae* [28], *Apollo Grannus* și *Sirona* [29], *Rosmerta* [30] aceasta fără a adăuga divinitățile celților precumpănitoare în spațiul galatirilor microasiatici [31].

6.a. Prezența la Sucidava a unei persoane originare din mediul celto-roman poate fi pusă mai ales pe seama militarilor unor trupe auxiliare din Gallia sau Britannia staționate în Dacia Inferioară. Numărul amintitelor trupe este foarte mare [32] cu toate că la Sucidava este atestată prin țigle stampilate doar *Cohors I Lingonium*, adusă din Britannia [33].

Descoperirile de la Sucidava oferă mărturii asupra diversității cultelor și credințelor: *Ceres, Bacchus, Nimfele, Priap, Diana*, culte orientale *(Mithras, Jupiter Dolichenus, Attis, Hekate, Isis* ș.a.) [34]. O privire asupra reprezentărilor zeului *Cernunnos* descoperite pînă în prezent relevă faptul că nu există două imagini identice, atît a zeului cît și a divinităților care-l însoțesc sau a atributelor [35].

Altarul anepigraf de la Sucidava nu face excepție îmbogățind imagistica culturală a Daciei și confirmînd totodată știrile despre unul din cei mai populari zei ai lumii celtice și celto-romane.

---

[25] IDR, I, 31, p. 192—198.

[26] I. I. Russu, IDR, I, p. 188.

[27] M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 376—377.

[28] *Ibidem*; Cf. și CIL III, 1156; N. Gostar, *Studii epigrafice*, Materiale, II, 1956, p. 635—638 = AÉ, 1971, 376 = IDR, III$_2$, p. 191.

[29] I. Piso, *Inschriften von Prokuratoren aus Sarmizegetusa* (I), în Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bd. 50, 1983, p. 236, nr. 3, *(Apollo, Grannus* și *Sirona)*, p. 241, nr. 8.

[30] Colegul I. Piso a avut amabilitatea de a ne informa despre descoperirea în aceiași localitate a unei interesante inscripții în care alături de Mithras apare *Mars, Mercurius* și *Rosmerta*.

[31] Al. Popa și I. Berciu, *Divinități galatine în Dacia romană*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 315 și urm.; S. Sanie, *Classica et Orientalia* (I), SCIVA, 27, 1976, 3, p. 401—402.

[32] J. Beneš, *Auxilia romana in Moesia atque in Dacia*, (Studie archaeologického ústavu Ceskoslovenske Akademie Ved v Brne), Ročnik, VI, 2, Praga 1968, p. 113—115 (Tab. III).

[33] D. Tudor, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia romană*, București 1968, p. 325; S. Sanie, *Cultele orientale în Dacia romană*, I, București 1981, p. 64 pentru J. Dolichenus; idem, *Quelques considerations sur les cultes gréco-égyptiens en Dacie romaine*, în Actes de la XIIe Conférence internationale d'études classiques „EIRENE" Cluj-Napoca, 2—7 Octobre 1972, p. 529.

[34] D. Tudor, *Sucidava, Une cité daco-romaine et byzantine en Dacie*, Bruxelles-Berchem 1965, p. 50, 54—55.

[35] Cf. P. F. Bober, *op. cit.*, p. 45—51, Catalogul reprezentărilor. Pentru menționări și unele interesante analize despre zeii celtici în lumea romană, cf. R. von Kienle, *Das Auftreten keltischer und germanischer Gottheiten zwischen Oberrhein und Limes*, în ARW, XXXV, S/4, p. 252; G. Behrens, *Germanische und gallische Götter in römischen Gewand*, p. 31.

N. B. În acest articol s-au folosit următoarele abrevieri: AÉ = *Année Épigraphique*, Paris; AJA = *American Journal of Archaeology*, Princeton; ARW = *Archiw für Religionswissenschaft*; CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin; IDR = *Inscripțiile Daciei romane*, București; RE = *Paulys Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOI PRECIZĂRI ÎN PROBLEMA IDENTIFICĂRII ŞI LOCALIZĂRII MILCOVIEI

DE

D. CIUREA

În problema episcopatului de propagandă „milcovian" sau „cuman", amintit în unele documente ale cancelariei papale din anii 1279, 1331, 1332 şi 1353 ca distrus de tătari, odată cu localitatea, s-au emis ipoteze şi s-au propus unele localizări [1]. Discuţia a rămas deschisă. Nu s-au urmărit menţiunile în materialul documentar din secolele XV—XVI şi s-a considerat încheiată definitiv existenţa episcopatului de Milcovia odată cu distrugerea localităţii de către tătari. Urmărirea atentă şi comparativ a pasajelor din documentele din secolele XIII—XVI, între care şi unul din 1591, republicat mai recent, privind acest episcopat, poate duce la rezolvarea problemei.

N. Iorga n-a propus o identificare pe teren pentru „civitas de Mylco", menţionată într-un document din 1279 [2]. Radu Rosetti, care a utilizat pe Rogerius, s-a referit la plasarea posibilă a sediului acestui episcopat la Mera, Focşani sau Crăciuna, propunînd căutarea „pe malurile acestui pîrîu" (Milcov) [3]. C. C. Giurescu a readus în discuţie problema localizării „Milcoviei" şi considera preferabilă plasarea la Odobeşti, invocînd unele „argumente". C. G. Giurescu se referea la datele din *Carmen miserabile* al lui Rogerius (1241), dar nu le compara cu acelea din documentul din 1247 şi plasa „ţara episcopului cuman" (care coincidea cu ţara lui Seneslau) între Carpaţi şi Siret, unde era „Brodnic terra illa vicina" (1247) [4]. În nici una din localităţilepropuse (Mera, Crăciuna, Focşani, Odobeşti) nu există sau nu s-au descoperit resturi arheologice, ziduri, ale unei biserici „catedrale", ca la Argeş, presupunînd şi admiţînd că n-au fost în „civitas", în secolul XIII, şi case de piatră, ci numai de lemn, ca şi la Siret şi Baia. La Argeş există încă zidurile catedralei episcopale, cunoscute sub numele *Sîn-Nicoară*, în stil romanic, datate cu secolul XIII [5]. Aşa cum rezultă din documentele papale din 1464 şi 1513, episcopatul catolic de Milcovia-Argeş a fost refăcut la cîteva decenii după invazia tătară din 1241 şi a dus o existenţă intermitentă pînă la începutul secolului XV, în funcţie de atitudinea favorabilă sau tolerantă a unor domni români şi de raporturile cu regatul maghiar, pentru a fi apoi cu totul desfiinţat de biserica ortodoxă episcopală din Argeş. Astfel se explică atitudinea unor domni ai Ţării Româneşti, mai ales de la Neagoe Basarab înainte, faţă de populaţia locală, pusă sub jurisdicţia călugărilor de la mănăstirea ortodoxă din Argeş [6]. În secolul XVII, ca şi mai tîrziu, misionari şi călători

[1] Cf. A. Veress, *Vechi istorici unguri şi saşi despre istoria României*, în *ARMSI*, s. III, t. IV (1929), m. 5, p. 30, 45—48, 61; Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova*, Bucureşti, 1942, p. XV, 23, 32, pentru G. Pray (1779) şi Gábor Lükö (1936). Pentru Crăciuna-Argeş, v. controversa Benkö-Pray.

[2] N. Iorga, *Studii şi documente*, I, p. XIX şi n. 2; idem, *Istoria românilor*, III, Bucureşti, 1937, p. 120.

[3] R. Rosetti, *Ungurii şi episcopiile catolice din Moldova*, în *ARMSI*, s. II, t. XXVII, 1905, p. 33. R. Roesler *(Romänische Studien...*, Leipzig, 1871, p. 340, n. 2) considera „episcopatul Milkow" drept „o fantezie cu care istoricii răsăriteni îşi umplu lucrările lor".

[4] C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene (secolele XV—XVI)*, Bucureşti, 1967, p. 39—48 („Episcopatul cumnailor sau al Milcoviei,"); idem, *Istoricul podgoriei Odobeştilor*, Bucureşti, 1969, p. 36, 39, 41—42. Cf. şi Hurmuzaki, *Documente*, I, 1, p. 236, 237, 539 şi I, 2, p. 102.

[5] *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 205.

[6] Cf. şi I. Ionaşcu, *Din relaţiile mănăstirii Curtea de Argeş cu orăşenii argeşeni*, în *RIR*, XIV, 1944, p. 458—466. În 1517, accesul negustorilor braşoveni în Argeş nu era menţionat (permis numai în Tîrgovişte, Cîmpulung şi Tîrgşor — cf. Gr. Tocilescu, *534 documente...*, p. 261—262). Cf. şi Hurmuzaki, II/4, p. 35 (Gritti la „Mylko" în 1532; semnalat de Ştefan Gorovei).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

catolici explorau, cu nostalgie, această localitate [7], unde, în 1600, s-a reconstituit, pe baza altor realităţi, episcopatul de Argeş („argensis"), dar cu sediul la Bacău, în legătură cu Polonia, atunci baza de acţiune pentru „ecclesia militans" catolică [8]. În opera cunoscută a lui Rogerius este amintită „ţara episcopului cuman" invadată de tătari în 1241 şi care coincidea cu *Cumania* („terra Cumanie"), unde se afla voievodatul lui Seneslau, amintită şi în privilegiul din 1247, al regelui Bela IV pentru Ioaniţi, confirmat de papa Inocenţiu IV în 1251 [9]. În documentul din 1372, în stil catolic, cu menţiunea regelui Ludovic de Anjou ca suzeran şi a ţarului de Tirnovo şi a turcilor ca adversari, cu datarea topică „datum in Argios in nostra residentia", cînd episcopatul catolic de Milcovia fusese restabilit, domnul muntean Vladislav se intitula „voievod transalpin, ban de Severin şi duce al noii plantaţii Ţara Făgăraşului", ţară în care făcea o donaţie lui „magister Ladislaus, strenuus miles", ruda sa, pentru fapte de arme [10]. Într-un document din 1369 („datum in Argyas"), acelaşi Vladislav se adresa elementului catolic în legătură cu un episcop care *va veni* (deci nu exista), trimis de „Demetrius episcopus ecclesiae Transylvanae" [11]. Şi pompa princiară catolică din necropola domnească se explică, astfel, prin contactele cu episcopatul din Argeş. Refacerea temporară a episcopatului Milcoviei, cu sediul în Argeş, o indică şi relatările din unele documente papale din anii 1511,1513, 1520 şi 1591. În 1511 (decembrie 27), papa Iuliu II se referea, în scrisoarea către episcopul de Strigoniu, la „decanatus diocesis Milkov sau Argensis" (alături de Sibiu şi Braşov) [12].

Civitas et diocesis Milcoviensis şi *civitas et diocesis Argensis* erau amintite alternativ ca existente în 1353, 1364 (Milcov) şi 1421, 1458, 1466 (Argeş). Episcopii aveau reşedinţa în decanatele din Transilvania. În 1468 se făcea menţiunea pentru „ecclesia Milchoviensis existens in partibus infidelium", iar în 1512 pentru „„ecclesia Argensis in partibus infidelium" [13]. Rezultă că au fost doi episcopi nominali *in partibus* („Milkoviensis" şi „Argensis") în raport cu decanatele din Ardeal. În 1437, era desemnat şi un episcop de Severin, cu reşedinţa în Ungaria (la Veszprém). Episcopul de Argeş depindea în 1421 de dioceza de Győr („Jauriensis") iar în 1458 de arhiepiscopul de Kalocsa. *Valachi* erau „infideles", alături de *Cumani* şi *Philistaei* (Alani) [14]. Trebuie menţionat aici faptul că în ierarhia bisericii catolice este încă obişnuit cazul unui episcop nominal al unei localităţi „in partibus infidelium", cu o bază mai modestă decît sediul real.

În 1520, papa Leon X se referea la „ecclesia Milchoviensis" din „părţile necredincioşilor", care a avut o dioceză întinsă, după ce în alt document, anterior, din 1513, făcuse precizarea că biserica milcoviană şi sediul acesteia („civitas") au fost ocupate de peste 70 de ani de către schismatici şi propunea recuperarea. Dioceza cu acest nume se menţinea în continuare şi includea „decanatele" bisericilor de Sibiu şi de Braşov (aceasta pînă la Reformă). Toate aceste date sînt valabile, dacă reamintim menţiunea din documentul papal din 1464 — „in dicta Transilvaniensi olim Argensi Milkoviensi diocesi" — repetată şi în altul din 1513, în forma „in dicta Transilvaniensi olim Argensi diocesi" [15]. În documentul papal din 1591, referitor la trimiterea lui Fra Bernardino Quirini de către papa Clement VIII ca episcop de Argeş, se făcea *menţiunea mai explicită*: „Argensis civitas cum sua cathedrali ecclesia fuit olim in provincia Valachiae, quae deinde cum eadem ecclesia destructa est", ceea ce se referă, de fapt, la „Milchovia" sau „civitas de Mylcho" [16]. Lui Ber-

---

[7] Cf. şi I. C. Filitti, *Documente din arhivele Vaticanului*, I, Bucureşti, 1913, p. 97.

[8] Cf. „Revista catolică", IV, 1915, p. 49; Hurmuzaki, *Documente*, III, (1), p. 545—547; VIII, p. 281—282 (pentru Quirini şi Bacău).

[9] *Carmen miserabile*, în *Izvoarele istoriei românilor*, ed. G. Popa-Lisseanu, Bucureşti, 1935, p. 23—37; cf. Hurmuzaki, *Documente*, I, p. 251.

[10] Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 198; *RIR*, XIV, p. 186—189. Cf. şi L. Gáldi şi L. Makkai, *Geschichte der Rumänen*, Budapest, 1942, p. 43—51.

[11] P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti*, I, Bucureşti, 1938, p. 31—32.

[12] Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 25—28.

[13] Cf. I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 6, 9, 39—40, 45—55, 59, 61, 68, 70, 72, 74, 78, 80—85.

[14] Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 467 (1410).

[15] Cf. Hurmuzaki, *Documente*, II, 3, p. 131, 124, 118, 326—327; III, 2, p. 360, 445.

[16] Cf. „Orientalia Christiana Analecta", 177, Roma, 1966, p. 189—190; „Revista catolică", IV, p. 49; N. Iorga, *Studii şi documente*, I—II, p. 156 (1601). Sulzer scria că

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nardino Quirini i s-a atribuit titlul de „episcopus Argensis" (cu sediul în Bacău), pentru că — se sublinia — astfel a fost „găsit în documentele cancelariei papale". În 1625, minoritul Andrei Bogoslavici se referea, în relaţiunea sa, la vechiul sediu episcopal catolic de Argeş, cu biserica episcopală, de mari proporţii, acoperită cu aramă şi plumb, şi la stăpînirea „călugărilor schismatici" asupra lui. La Argeş mai existau atunci „treizeci case de catolici fără păstor" [17].

Se poate admite că *Argeş* şi *Milcovia* erau una şi aceeaşi localitate, „terra" episcopului „cuman" din 1241 şi reşedinţă domnească de la Seneslau înainte, sediul episcopal catolic de propagandă („cumanic"), care a existat, cu intermitenţe, din secolul XIII pînă în secolul XV. Ulterior, a devenit episcopat „in partibus infidelium", cu sediul în Transilvania şi Ungaria. La sfîrşitul secolului XVI, episcopatul a fost regenerat de Vatican, cu vechiul nume, dar cu sediul la Bacău. În acest mod, controversa pare a fi înlăturată.

---

episcopia catolică de Bacău este numită „milcoviană" în „istoria Transilvaniei" — cf. F. J. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens...*, I, Wien, 1781, p. 419. Cf. şi J. Chr. Engel, *Geschichte...*, IV, p. 45, 155.

[17] Cf. „Diplomatarium Italicum", II, 1930, p. 3, 328—329. (În *Curiöse Beschreibung von der Moldau und Wallachey*, din 1699, cap. IV, se amintea că la Argeş exista „ein berümter Tempel... welcher von denen wallachischen Pfaffen verwahret werde"); cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 219, n. 1. V. şi *Die mittelalterliche Städtebildung in südöstlichen Europa*, hrsg. von Heinz Stoob, Köln-Wien, 1977, p. 226—256.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

AUTORII ANSAMBLULUI PICTURAL DE LA VORONEȚ *

DE

ION I. SOLCANU

Dintre autorii numeroaselor ansambluri de picturi interioare sau de picturi exterioare realizate în Moldova în secolele XV și XVI (prima jumătate), puțini au putut fi identificați nominal. Un document al lui Alexandru cel Bun, din 1415, amintește de existența zugravilor Nechita și Dobre care erau plătiți de domnie pentru zugrăvirea unei biserici și a unei case. În aceeași primă jumătate a secolului XV funcționa, la mănăstirea Neamț, un scriptoriu căruia miniaturile lui Gavril Uric i-au conferit autoritate și strălucire [1].

Pentru începutul secolului următor a fost identificat autorul ansamblului pictural de la ctitoria logofătului Ion Tăutu, Bălinești, în persoana lui Gavril ieromonahul [2], iar în Toma de la Suceava, atestat și documentar, se întrevede autorul frescelor exterioare de la Humor [3].

Numărul extrem de redus al pictorilor moldoveni cunoscuți din perioada în discuție se explică și prin aceea că aceștia aparținînd, de regulă, cinului monahal, considerau decorarea cu fresce a unui lăcaș religios ca pe un adevărat act de devoțiune ce trebuia trecut sub tăcere. O dovedește, între altele, inscripția de la Bălinești a „ieromonahului Gavril" care, deși decorase o suprafață de sute de metri pătrați, abia a „cutezat" să-și indice numele printr-o inscripție minusculă. Evident că, în atari condiții, descoperirea numelui unui zugrav presupune cercetarea unor întinse zone de pictură, centimetru cu centimetru și, neîndoielnic, un pic de hazard. Beneficiind de acestea amîndouă identificam, în iunie 1972, două inscripții : prima, în interior ; cealaltă, în exterior.

Decorarea interiorului de la biserica Voroneț a fost realizată în trei etape. Compartimentele altarului și al naosului au fost pictate, după opinia cercetătoarei Maria Ana Musicescu „în lunile de toamnă ale anului 1496" [4] ; pronaosul a fost decorat în 1550, conform inscripției pictată deasupra ușii de intrare în acest spațiu, inscripție care spune că „pripratul l-a înfrumusețat și aurit Teofan, arhiepiscopul Moldovei, în anul 7058 «1550»" [5] ;

---

* Această comunicare a fost prezentată, în 1973, în rezumat, în cadrul ședințelor lunare ale Institutului de istorie și de arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, iar într-o formă apropiată de cea actuală la sesiunea științifică dedicată aniversării a *2050 de ani de la constituirea statului dac centralizat și independent de sub conducerea lui Burebista*, organizată de Muzeul județean Suceava, între 23—24 iunie 1980.

[1] Mai recent Sorin Ulea a dedicat acestui artist un pertinent studiu ; *Gavril Uric. Studiu paleografic*, în : *SCIA*, seria Artă plastică, tom. 28 (1981).

[2] Idem, *Gavril ieromonahul, autorul frescelor de la Bălinești* în, *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 419 și urm.

[3] P. Ș. Năsturel, *Urmările căderii Țarigradului pentru Biserica românească*, în *MO*, XI (1959), p. 45—72 ; Sorin Ulea, *Originea și semnificația...* ; (I), *SCIA*, I/1963, p. 73 ; Al. Alexianu, *Acest ev mediu românesc. Însemnări de iconografie și de artă veche pământeană*, București, 1973 ; p. 170—175.

[4] Maria Ana Musicescu, *Considerații asupra picturii din altarul și din naosul Voronețului*, în *Cultura moldovenească...*, p. 370 și urm.

[5] E. Kozak, *Die Inschrifften aus der Bukowina*, Viena, 1903, p. 210 ; Oreste Luția, *Legenda Sf. Ioan cel Nou de la Suceava în frescurile de la Voroneț*, în „Codrul Cosminului", I (1924), p. 289.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pridvorul, adăugat de mitropolitul Grigorie Roşca a fost zugrăvit, atît în interior, cît şi în exterior, la 1547 dată indicată de inscripţia de culoare albă şi încadrată de chenar, aflată pe faţada de sud, deasupra uşii de intrare în biserică [6].

S-a semnalat deja că reprezentarea scenei *Cina cea de taină* din altarul bisericii voroneţene prezintă particularitatea dispunerii lui Iisus la masa semiovală, nu în mijloc sau în partea dreaptă (la stînga privitorului) care sînt locurile de onoare, ci în extremitatea stîngă a scenei (la dreapta privitorului) *in cornu sinistro*, în timp ce Sf. Petru este plasat *in cornu dextro*.

Corespondentele cele mai apropiate în timp şi spaţiu ale unei atari iconografii le întîlnim, în ordinea cronologică inversă, la bisericile *Sf. Nicolae* — Rădăuţi şi la Zemen în Bulgaria [7]. Particularitatea *Cinei de taină* din altarul bisericii Voroneţ a fost explicată prin inversarea cartonului folosit de pictor. Deşi nu excludem o asemenea posibilitate propusă de Virgil Vătăşianu [8], pare însă mai acceptabilă opinia lui Erast Costea după care dispunerea lui Iisus în locul cel mai îndepărtat şi mai neînsemnat al mesei, în colţul stîng al acesteia, ar corespunde mai curînd învăţăturii creştine despre umilinţă [9]. Opţiunea noastră pentru această interpretare o justificăm pe observaţia că ideea umilinţei este reluată de scena *Spălării picioarelor apostolilor* de către Iisus, scenă care face pandant *Cinei de taină*.

Iconografia *Cinei de taină* din altarul bisericii Voroneţ apropie picturile de aici de realizatorii scenelor asemănătoare de la biserica *Sf. Nicolae* — Rădăuţi şi de la biserica Zemen din Bulgaria. Cum picturile de la ctitoria ştefaniană sînt realizate la un secol după cele de la Zemen, dar contemporane, în schimb, cu cele rădăuţene este firesc să le atribuim aceleeaşi şcoli de pictură, celei moldoveneşti. Un argument în plus în acest sens îl constituie iconografia evangheliştilor reprezentaţi la Voroneţ pe pandantivii superiori ai turlei naosului. După autorizata opinie a cercetătorului Sorin Ulea zugravii au utilizat în reprezentarea evangheliştilor din pictura bisericilor lui Ştefan cel Mare, deci inclusiv şi la Voroneţ, prototipul stabilit în miniatura moldovenească de Gavril Uric de la mănăstirea Neamţ, în vestitul său tetraevanghel din 1429 aflat azi la biblioteca Bodleiană de la Oxford [10]. În virtutea acestora ne putem pronunţa în favoarea autohtonismului celui care a realizat frescele din altarul şi din naosul bisericii Voroneţ. Numele acestuia este necunoscut dar nu excludem posibilitatea identificării lui în inscripţia *nesemnalată pînă acum*, după cunoştinţele noastre, de pe bandoul care desparte registrul sfinţilor militari de cel superior din absida de sud a bisericii Voroneţ. Inscripţia, dispusă pe două rînduri, avînd o grafie asemănătoare cu aceea din scrierile care indică numele sfinţilor, nu este pe de-a-ntregul lizibilă datorită stratului gros de fum care a stat ascunsă. Totuşi, cu oarecare aproximaţie, îndeosebi pentru prima parte, lectura pare să indice: ВНИКА М АРМНЕР Încercările de a o descifra au rămas infructuoase, dar aducînd-o în circuitul ştiinţific îi mărim şansele de a fi lecturată. Aceasta cu atît mai mult cu cît fiind scrisă pe stratul de mortar şi pe culoarea de fond deja uscate, neaderînd la acestea, există pericolul distrugerii ei fie chiar şi de agenţii naturali.

În ceea ce priveşte realizatorul picturilor exterioare de la Voroneţ, istoricii Eugen Kozak, W. Podlacha, Oreste Luţia şi chiar unii mai apropiaţi zilelor noastre îl identificau în autorul inscripţiei „scrisă cu culoare albă pe bordura galbenă ce se găseşte sub portretul mitropolitului Grigorie Roşca şi deasupra soclului ce înconjoară biserica" [11].

Descoperită de E. Kozak [12], discutată apoi de W. Podlacha, este republicată de Oreste Luţia astfel: „Robul lui Dumnezeu Marcu pristavul (=orînduitorul, administratorul) care a slujit acest sfînt loc şi această mănăstire a Sf. mucenic Gheorgte" [13].

---

[6] „Cu vrerea Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi cu săvîrşirea Sf. Duh şi cu osteneala robului lui Dumnezeu chir Grigorie, mitropolit a toată ţara Moldovei [...] s-a adaos şi s-a început a zidi şi s-a dat gata acest mic pridvor şi s-a zugrăvit împrejur toată biserica pentru sufletul său... în zilele evlaviosului Io Iliaş voievod şi ale maicii sale Elena în anul 7055, luna septembrie 14 (=1547, septembrie 14)", apud Oreste Luţia, *op. cit.*, p. 285—286.

[7] Dora Panaïotova, *Balgarscaia monumentalinaia jivopisi XIV veka*, Sofia, 1966, p. 117 şi urm.

[8] Virgil Vătăşianu, *Istoria artei feudale în Ţările Române*, Bucureşti, 1959, p. 809.

[9] Erast Costea, *Mănăstirea Voroneţ*, Cernăuţi, 1943.

[10] Sorin Ulea, *Gavril ieromonahul...*, p. 435 şi urm.

[11] Oreste Luţia, *op. cit.*, p. 296.

[12] E. Kozak, *Die Inschrifften aus der Bukowina...*, p. 210.

[13] Oreste Luţia, *op. cit.*, loc. cit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

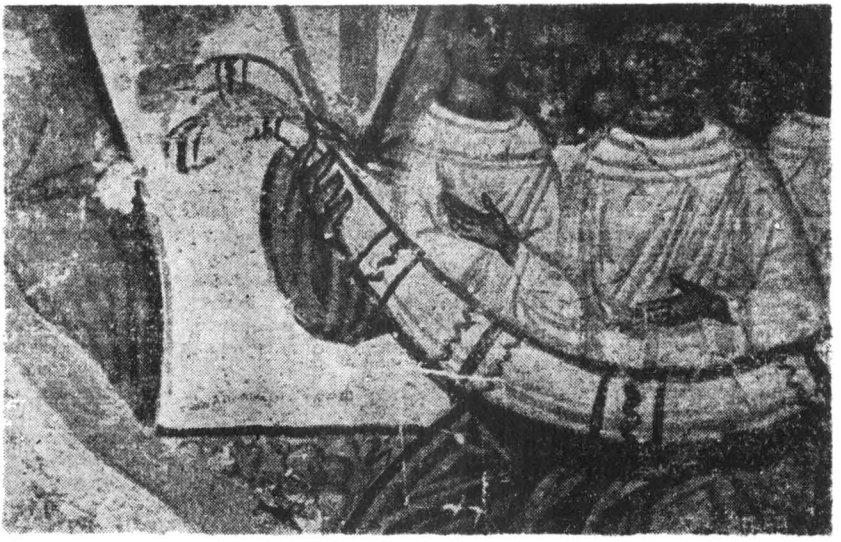

Fig. 1

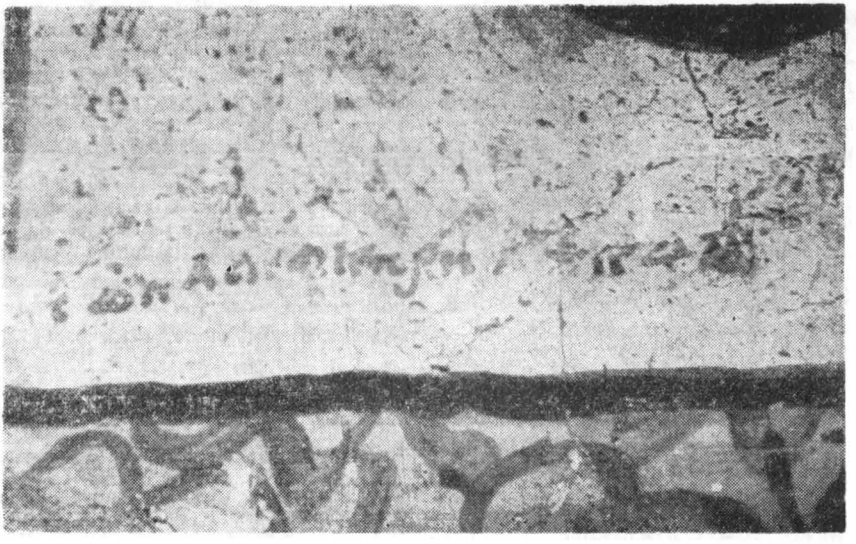

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

E. Kozak vedea în acest *Marcu pristavul* pe artistul care a decorat interiorul pridvorului, adăugat construcției de mitropolitul Grigorie Roșca, precum și întreg exteriorul bisericii [14]. De aceeași părere era și W. Podlacha atunci cînd nota că „vecinătatea mitropolitului zugrăvit alături și a pustnicului Daniil permite a presupune că, aici amintitul *robul lui Dumnezeu* Marcu a putut juca oarecare rol activ la înfrumusețarea bisericii, curios se pare numai că lipsesc aici cuvintele zugrav sau maistor care se adăuga de obicei în astfel de cazuri la numele de botez" [15].

Încercînd să stabilească rolul activ al pristavului la decorarea bisericii, Oreste Luția nota că acesta, Marcu, „urmărind trepatt lucrările care se cereau de efectuat, zidirea adaosului fiind prima, zugrăvirea, cea din urmă [...] el trebuie să fi asistat la amîndouă, căci dacă ar fi condus numai partea dintîi, rolul său fiind terminat, inscripția ce putea fi pusă numai cu mult în urmă, numai după terminarea zugrăvelii, nu i-ar fi vecinicit numele. Cum inscripția a putut fi pusă abia la terminarea zugrăvelii, el a avut, negreșit, și-n această ultimă parte un rol activ" [16]. În cele din urmă Oreste Luția considera că „ar putea fi înregistrat ca zugrav sub numele de Marcu Pristavul" [17]. Cum asupra acestei opinii vom reveni mai jos încercăm, deocamdată, să deducem cărei categorii sociale îi aparținea acest presupus zugrav Marcu.

Din propria-i mărturie, el „robul lui Dumnezeu" nu putea fi decît un viețuitor al așezămîntului monahal de la Voroneț și nu altceva și nici din altă parte din vreme ce inscripția arată imediat că „a slujit[acest sfînt loc și această mănăstire a sfîntului mucenic Gheorghe". În privința rolului său activ în lucrările ctitorite de ierarhul Grigorie Roșca este suficientă calitatea de *pristav* [18] pe care singur și-a alăturat-o numelui de monah [19], încît nu lasă posibilitatea altor interpretări. Faptul că inscripția „a putut fi pusă abia la terminarea zugrăvelii" nu poate constitui un argument pentru a-l „înregistra ca zugrav" căci fie că a supravegheat lucrările de construcție, fie pe cele de zugrăvire, ton abia la urmă trebuia scrisă.

Respingînd opinia propusă de Oreste Luția ne întemeiem convingerea, pe lîngă toate acestea, și pe inscripția identificată pe fațada de vest a bisericii, în cadrul *Judecății de apoi*. De dimensiuni minuscule însemnarea la care ne referim se găsește în extremitatea stîngă a acestei teme, în partea de jos, plasată între busturile patriarhilor Avraam și Iacov.

Pictată cu aceeași culoare neagră cu care sînt indicate și numele patriarhilor Avraam, Iacob și Isac, pigment utilizat și la decorarea, pe alocuri, a ștergarelor în care amintiții patriarhi țin la piept sufletele celor drepți și la pictarea numelor, inscripția a fost așternută pe mortarul încă umed ceea ce a condus la aderența pigmenților și explică rezistența ei peste veacuri. Toate acestea permit aprecierea că însemnarea se datorează pictorului care tocmai terminase de decorat acel colț al marii teme a *Judecății de apoi*, spațiu cu care probabil încheia și zugrăvirea fațadei vestice.

Reținem atenția conciziunea specific medievală, lapidară, a limbajului care caracterizează, dealtminteri, și puținele asemenea însemnări pe care le cunoaștem pentru Moldova de pînă la jumătatea secolului XVI datorate chiar unor pictori precum *Gavril ieromonahul*, la Bălinești; *Toma*, care își indică numai numele în *Asediul Constantinopolului* de pe fațada de sud a bisericii Humor sau chiar a restauratorului frescelor interioare de la Arbure — Dragoșin Coman, fiul lui pan Coman din Iași [19 bis].

Asemenea însemnări de la Bălinești, din tabloul votiv, identificată de cercetătorul Sorin Ulea, aceasta de la Voroneț cuprinde tot trei cuvinte. Primele două, ușor șterse de acțiunea agenților naturali de-a lungul veacurilor scurse de la data scrierii lor dar totuși lizibile integral, indică numele și prenumele celui care le-a eternizat, iar ultimul cuvînt este

---

[14] E. Kozak, *op. cit.*, loc. cit.

[15] W. Podlacha, *Malowidla Scienne w cerkwiech Bucowiny*, Liov, 1912, p. 115 (apud Oreste Luția, *op. cit.*, p. 297—298).

[16] Oreste Luția, *op. cit.*, p. 298.

[17] *Ibidem.*

[18] Traducerea dată de Oreste Luția cuvîntului *pristav* este aceea de *orînduitor, administrator, supraveghetor*. Aceleași sensuri și la
II, Petersburg, 1895, p. 1458—1459.

[19] În calendarul creștin ortodox figurează, în afara evanghelistului Marcu, mai mulți mucenici și cuvioși cu același nume.

[19 bis] Ion I. Solcanu, *Datarea ansamblului de pictură de la biserica Arbure (I). Pictura interioară*, în *AIIAI*, XII, 1975, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acoperit, în parte, de o picătură de mortar căzută cu prilejul consolidării frescelor din anii '60 ai secolului nostru. Așadar, primele două indică numele și prenumele — Ionașco Chiril — iar ultimul, mai greu lizibil privește, probabil, acțiunea, calitatea sau locul de origine al lui Ionașco (fig. nr. 1—2). Cum din această ultimă parte a inscripției cîteva litere sînt perfect lizibile unele presupuneri de lecturare pot fi emise. În acest sens nu ar fi lipsit de interes să știm cărei clase sau categorii sociale îi aparținea Ionașco Chiril.

Nu este exclusă posibilitatea ca Ionașco Chiril de la Voroneț să fi fost, asemenea zugravului Gavril de la Bălinești, un om al Bisericii. Presupunerea ar explica și temeinicile cunoștințe teologice, cu nuanțe de adîncă subtilitate, dovedite cu nenumărate prilejuri, atît în ilustrarea zonelor adiacente *Judecății de apoi* dar mai cu seamă în realizarea acesteia. Supoziția merită atenție și pentru faptul că ctitorul pridvorului voronețean și al picturilor exterioare era tot un om al Bisericii, un înalt ierarh al ei, mitropolitul Grigorie Roșca, ceea ce înlesnea cu mult conlucrarea dintre comanditar și zugrav. Or, după cum se poate constata din analiza programului iconografic, îndeosebi de pe fațada de sud a pridvorului, colaborarea dintre zugrav și înaltul ierarh ctitor a fost deosebit de strînsă. Iconografia fațadei de sud a pridvorului pare a fi dictată de chiar mitropolitul Grigorie Roșca, fiind rezervată ilustrării legendei *Sf. Ioan cel Nou de la Suceava, Sf. Gheorghe*, patronul bisericii și chipurilor lui Daniil Sihastrul și al ctitorului ierarh. Prin toate aceste elemente iconografice fațada de sud a pridvorului voronețean se constituie într-unul dintre cele mai complexe și complete programe naționale expuse în plastica vremii. Să revenim acum la acea parte mai greu lizibilă a inscripției. Din ultimul cuvînt se disting, parțial sau integral, șase litere. Primele două sînt ușor șterse, dar par a fi „ΛΜ"; următoarele două sînt perfect lizibile încît pot fi lesne citite literele „ΚѠ" care au o grafie întrutotul asemănătoare cu a acelorași litere cuprinse în „Ionașco" iar ultimele două, acoperite în parte de o picătură de mortar, par a fi „ИѢ".

Corelînd cele spuse anterior, privitoare la posibilitatea ca Ionașco Chiril să fi fost un om al Bisericii, cu cele constatate în lectura acestui ultim cuvînt, apare posibilă întregirea inscripției astfel: Ionașco Chiril diacon. Se pare deci că pentru pictorul de la Voroneț calitatea de slujitor al Bisericii precumpănea față de aceea care decurgea din activitatea sa intermitentă, de pictor, care era, de altfel, în serviciul aceleiași instituții. Toate aceste considerații rămîn valabile numai în cazurile în care lectura ultimului cuvînt din inscripție este cea justă sau că nu a mai existat și un al patrulea termen care să fi precizat și acțiunea întreprinsă de Ionașco Chiril diaconul.

Identificarea pictorului voronețean pune problema originii acestuia, origine nelămurită de inscripție. Credem că din chiar neindicarea voită în inscripție a acestui element pictorul lăsa să se înțeleagă autohtonismul său. Originea română a lui Ionașco Chiril poate fi însă dedusă și, în cele din urmă demonstrată, din însăși opera sa. În acest sens analiza iconografiei frescelor, chiar dacă le limităm numai la interiorul și la exteriorul pridvorului, poate fi relevantă. Pe fațada de sud au fost reprezentate viețile sfinților *Nicolae* și *Ioan cel Nou de la Suceava, Sf. Gheorghe omorînd balaurul* și portretele sihastrului Daniil și mitropolitului Grigorie Roșca, ucenicul celui dintîi cu mai bine de jumătate de secol în urmă[20].

S-a subliniat în repetate rînduri, începînd cu cercetătorul Sorin Ulea[21] și continuîndu-se apoi cu unele nuanțări[22], că iconografia acestui spațiu a fost subordonată, probabil la solicitarea mitropolitului Grigorie Roșca, mobilizării maselor populare din Moldova împotriva cotropitorilor turci și tătari. Chiar dacă ideea nu aparține lui Ionașco Chiril, superioara înțelegere și profunda implicare în problematica politică a țării dovedite de frescele amintite nu pot fi atribuite decît unui pictor român. Indeosebi reprezentarea legendei

[20] Pe un tetraevangheliar dăruit de mitropolitul Grigorie Roșca mănăstirii Voroneț există o însemnare autobiografică după care și-ar fi făcut ucenicia la acest așezămînt monahal întru „rugăciunile sfînt părintelui nostru Daniil cel Nou...". [Cf. *Memoriul P.S.S. Episcopului Melchisedec despre tetraevangheliarul lui Ștefan cel Mare de la Humor și tetraevangheliarul mitropolitului Grigorie de la Voroneț, ambele manuscripte*, în *AAR*, Partea administrativă și Dezbateri, tom IV (1881—1882), p. 20—28]. În baza acestei informații și a inscripției de pe lespedea funerară a mitropolitului Grigorie Roșca din care reese că la 1551 acesta era în vîrstă de 73 de ani, ceea ce însemna că s-a născut în 1478, Oreste Luția conchidea că în anul zidirii bisericii Voroneț, la 1488, Grigorie Roșca era deja în ucenicia lui Daniil Sihastrul, vidi, Oreste Luția, *op. cit.*, p. 294.

[21] Sorin Ulea, *Originea și semnificația..., (II)*, în *SCIA*, 1/1973.

[22] Ion I. Solcanu, *Reflectarea luptei pentru independență în pictura murală din nordul Moldovei (Noi contribuții)*, în „Suceava", tom. VI—VII, 1979—1980, p. 285.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sf. Ioan cel Nou de la Suceava ar putea fi atribuită cu greu unui meşter străin. Aceasta cu atît mai mult cu cît redacţia voroneţeană a legendei pare să fie prima transpunere murală a ei [23].

Între temele prezente pe faţada de nord a pridvorului, cîteva reţin atenţia din punctul de vedere al discuţiei noastre şi acestea sînt *Geneza*, *Vămile Văzduhului* şi parabola *Fiul risipitor*. Unele aspecte figurate în cadrul acestora, ca unelte de lucru şi îndeletniciri, în *Geneză*; dansul specific moldovenesc ca şi costumul dansatorilor, din parabolă [24], dar mai ales înserarea unor credinţe şi obiceiuri locale de înmormîntare, în *Vămile văzduhului*, cele din urmă remarcate încă de mult de Paul Henry [25], constituie un alt temei în aprecierea că zugravul Ionaşco Chiril a fost român.

Acelaşi lucru îl sugerează şi imensa temă a *Judecăţii de apoi* care ocupă întreaga faţadă vestică. Expresie majoră a implicării ei în problematica politică a Moldovei, de mobilizare a maselor împotriva oricăror cotropitori ai ţării, cu armele sau cu spiritul (între damnaţi fiind prezenţi nu numai duşmanii tradiţionali — turcii şi tătarii — ci şi creştinii, catolicii, desemnaţi în grupul „latinilor" sau însăşi capul Bisericii catolice figurat în focul Gheenei) *Judecata de apoi*, astfel concepută, este „românească", în speţă „moldovenească" cel puţin tot pe atît ca şi *sensul* legendei *Sf. Ioan cel Nou de la Suceava* de pe faţada de sud. Nu întîmplător Ionaşcu Chiril şi-a pus semnătura tocmai la încheierea ei, în spaţiul dedicat raiului.

Argumente noi şi convingătoare întru susţinerea originii autohtone, româneşti, a zugravului picturilor din pridvorul şi de pe faţadele acestuia a bisericii Voroneţ sînt oferite de cercetarea lingvistică. În acest sens s-au pronunţat Oreste Luţia şi W. Milkowicz deşi ei nu cunoşteau atunci inscripţia lui Ionaşco Chiril dar ştiau, în schimb, datorită cercetătorului Kozak, însemnarea lăsată de Marcu pristavul. Studiind inscripţiile de pe pictura din pridvor şi din exterior, cercetătorului Oreste Luţia i-a reţinut atenţia formele gramaticale incorecte, ortografierea greşită, terminaţiile româneşti ceea ce îl determină să aprecieze că autorul frescelor exterioare nu poate fi slav „fie că e Marcu, fie un altul" [26].

De aceeaşi opinie este şi W. Milkowicz care, luînd în discuţie inscripţiile din calendarul pridvorului nota: „Voroneţeanul aplică cu puţine excepţii numele sfinţilor întotdeauna în forma nominativului, aşa cum se obişnuia în biserica latină şi el le aplică în formă românească..." ceea ce-l determina să afirme „cu greu vom putea considera pe artistul voroneţean de slav, ci vom zice că el a învăţat şi limba slavonă, precum era cazul în Moldova unde slavona bisericească trebuia învăţată ca latina în apus" [27].

Din aceleaşi motive Oreste Luţia refuză pictorului de la Voroneţ şi originea greacă. În sprijinul originii autohtone a lui Ionaşco Chiril, neştiut pe atunci de cercetător, se invoca, în afara terminaţiilor româneşti a numelor proprii, deja amintite, atît particularităţile costumului local purtat de păstorii de oi figuraţi în scenele *Naşterii lui Iisus*, cît şi formele arhitecturale proprii Moldovei din fundalurile numeroaselor scene [28].

La toate aceste argumente, unele amintite de noi mai sus, altele datorate cercetătorilor Oreste Luţia şi W. Milkovicz, am mai adăuga că însăşi numele de Ionaşco — I o n a ş c u — era deosebit de frecvent la români încă din secolul precedent, iar numeroasele documente stau mărturie în acest sens. Astfel, sîntem în măsură, nu numai să afirmăm că I o n a ş c u C h i r i l este autorul celor mai de seamă fresce exterioare de la biserica Voroneţ, a *Judecăţii de apoi*, ci şi că acesta este un localnic, un român, produsul şcolii de pictură medievală din Moldova aflată atunci la apogeul evoluţiei sale.

[23] Teodora Voinescu, *Un chef-d'oeuvre de l'orfevrerie moldave ancienne, la châsse dorée de Saint-Jean le Nouveau*, în *RRHA*, tom II, 1965, p. 23—40; regretata Corina Nicilescu aprecia, însă, că modelul iconografic al legendei a apărut mai întîi în pictura bisericilor lui Alexandru cel Bun, de la Bistriţa şi Roman, (Cf. *Arta în epoca lui Ştefan cel Mare. Antecedentele şi etapele de dezvoltare ale artei moldoveneşti din epoca lui Ştefan cel Mare* în *Cultura moldovenească...*, p. 290—291).

[24] Ion I. Solcanu, *Représentations choregraphiques de la peinture murale de la Moldavie et leur place dans l'iconographie sud-est européenne (XVe—XVIIe siècle)*, în *RESEE*, tom XIV, 1976, nr. 1, p. 63 şi urm.

[25] Paul Henry, *Folklore et iconographie religieuse*, în *Bulletin de l'Institut français des hautes études en Roumanie*. Mélanges, 1927, Bucureşti, 1928, p. 1—11 (extras).

[26] Oreste Luţia, *op. cit.*, p. 299.

[27] W. Milkowicz, *Zwei Fresco-Kalender in den Bukowiner Klosterkirchen Woronetz und Suczawitza aus der 16 Jahrhundert*, în *Mitteilungen der K. K. Central-Commission für Erforchung und Erhaltung der Kunst und historichen Denkmale*, anul XXIV, Neue Folge, Viena, 1898, p. 6—7, apud: Oreste Luţia, *op. cit.*, p. 300—301.

[28] Oreste Luţia, *op. cit.*, p. 301—302.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAISIE LIGARIDI ŞI STUDIILE CLASICE DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLUL XVII *

DE

SERGIU IOSIPESCU

In memoria lui Victor Papacostea

Reconstituirea istoriei politico-militare a ţărilor române în secolul XVII înfăţişează orientări şi atitudini ale factorilor hotărîtori anevoie de explicat doar prin simple evoluţii endogene. Aspiraţia spre deplina libertate politică, afirmarea crezului comunităţii europene antiotomane, a Cruciatei, de personalităţi atît de deosebite precum hieraticul domn Matei Basarab şi uimitorul principe Mihnea III, denotă asimilarea la idealul faptei lui Mihai Viteazul — hotărîtoare pentru formarea conştiinţei politice a vremii — a unor noi valenţe ideologice. Dar fenomenul nu se cantonează în scurta etapă de la 1646 la 1662, cînd ideea Cruciatei se înfiripase şi, prin gravele tulburări lăuntrice ale răscoalei seimenilor, se ajunsese la pustiitorul război cu Imperiul otoman şi cu hanatul tătăresc al Crimeei [1]. Ideea românească a comunităţii europene a continuat sub cele mai variate aspecte, şi în primul rînd de ideologie a culturii, pînă către mijlocul secolului XVIII [2]. O motivaţie suplimentară se adaugă, aceea a unei adevărate explozii în lumea intelectuală din principate a conştiinţei romanităţii. De aici aplecarea mai cu deosebire spre Italia, spre cultura şi civilizaţia italiană, ca prim semn definitoriu al apartenenţei românilor la comunitatea europeană, înţeleasă, probabil, foarte adesea, drept o continuitate a lumii romane. Privirile româneşti îndreptate spre Roma capătă acum, la mijlocul secolului XVII, strălucirea entuziasmului pe care lecturile autorilor clasici despre războaiele dacice şi Colonia romană din Dacia, singure, nu par să-l fi putut produce. Dealtfel circulaţia operelor istorice ale clasicismului greco-latin în principatele române extracarpatice, insuficient cunoscută, este departe de a îndritui o origine pur livrescă a entuziasmului conştiinţei romanice şi a admiraţiei italice. Se simte în rezultanta mai multor influenţe contribuţia unei prezenţe vii, antrenante prin erudiţie, cunoaşterea *de visu* a Italiei şi, de ce nu, prin caracterul insinuant, cuceritor. De la un punct iniţial plasat către 1650, un ciclu intelectual românesc, reprezentat de stolnicul Cantacuzino, de Şerban voievod, fratele său, de Constantin Brîncoveanu şi mitropolitul Teodosie din Veştem iar mai apoi de Constantin vodă Mavrocordat, se încheie spre jumătatea veacului XVIII sub semnul impulsului dintîi.

•

Patria lui Glaucos, descoperitorul sudurii fierului în al VII-lea secol înaintea erei noastre, dar şi a unui înfloritor comerţ cu sclavi, Chiosul, între Sporadele nordice, a cunoscut

* Comunicare susţinută în cadrul Societăţii de studii clasice din Bucureşti, la 7 aprilie 1983.

[1] Cf. P. P. Panaitescu, *Lupta antiotomană a ţărilor române*, în *Istoria României*, vol. III, Bucureşti, 1964, p. 185—197 (primă punere în ecuaţie a problemelor); v. şi Cristina Anton-Manea, Sergiu Iosipescu, *1657—1662: front comun al ţărilor române împotriva Semilunei*, în „Magazin istoric", VIII, 3/1974, p. 13—18.

[2] Apartenenţa organică a primei jumătăţi a secolului XVIII la etapa anterioară, de după 1662, a fost susţinută de Nicolae Iorga în *Istoria românilor* (vol. VII). Deşi ancorată în tradiţionala plasare în anii 1711/1716 a începutului unei noi perioade — „fanariotă" sau „turco-fanariotă" — istoriografia actuală a trebuit totuşi să introducă termenul de „pre-fanariotism" (Eugen Stănescu, 1970), anexînd şi a doua jumătate a secolului XVII la veacul XVIII (pentru discuţie, v. Andrei Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Bucureşti — Paris, 1980, p. 341—350).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

destinul insulelor Arhipelagului, sinteze ale civilizațiilor din Mediterana orientală. Ajunsă în evul mediu prin translația de la Imperiul roman la cel bizantin, antica mambră a Amphictioniei ionice a apărut ca o pradă tentantă piraților turci anatolieni din apropiata Smyrnă (Izmir). O antrepriză capitalistă, *mahona* — genoveză, cu tot numele arab — a preluat *de jusțesse* controlul politic asupra insulei în 1346, ferind-o vreme de mai bine de trei secole de cucerirea otomană, menținînd-o ca avantpost al comerțului occidental în Levant. Influența italiană va marca dezvoltarea chiotă, lume deschisă și ospitalieră, vestită în tot bazinul mediteranean pentru frumusețea oamenilor. După Nicolae Iorga, sintetizînd numeroase mărturii dintr-al XVI-lea și al XVII-lea veac, „călătorii francesi nu se înșelau cînd la Chios [...] față de cîntecele și dansurile localnicilor, față de plăcuta libertate a unei vieți ușoare, se credeau transportați în zilele senine ale antichității" [3].

Aici, la Chios, ajuns în stăpînirea Imperiului otoman în declin, s-a născut către 1610 Panteleimon, fiul lui Ioan Ligaridis și al Oriettei Callaronis [4]. Copilul purta numele bunicului matern, preotul Pantaleone Callaronis, ceea ce putea însemna o predestinare. Botezat după ritul grecesc, ortodox, Panteleimon Ligaridi nu a pierdut prin aceasta bunăvoința — de altfel, firească într-o lume precum aceea chiotă — a bisericii romane, catolice. Erau vremurile cînd papalitatea lansa noua politică religioasă, parte din efortul Contrareformei, culminînd cu organizarea la 22 iunie 1622 a Congregației de Propaganda Fide, opera papilor Grigore XV și Urban VIII. Sacra Congregație, adăpostită în palatul din Piazza di Spagna avea, între altele, menirea să pregătească unirea bisericilor catolică și ortodoxă, să propage catolicismul între creștinii orientali. Un instrument însemnat în slujba noii congregații trebuia să fie mai vechiul Colegiu grec al Sfîntului Athanasie, pregătitor al clerului și misionarilor greco-catolici.

La 26 octombrie 1622 episcopul catolic de Chios, Marco Giustiniani, recomanda admiterea lui Pantaleone Ligaridi de circa 13 ani în Colegiul grec din Roma. Sosit în cetatea Scaunului Apostolic vara anului următor, 1623, tînărul chiot a fost admis oficial la 7 iulie de către cardinalul Barberini în celebrul colegiu. Înscris la clasa de gramatică, urmîndu-și după un an „umanioarele", apoi retorica, continuate vreme de trei ani cu filozofia și patru ani cu teologia, Pantaleone Ligaridi s-a remarcat de la început prin deosebita capacitate de asimilare și talentul oratoric. Lector la 16 ani, consilier la 18, asistent la 19, prefect al Congregației Sfintei Fecioare, ce funcționa în cadrul colegiului grec de la Roma, Pantaleone Ligaridi și-a susținut, la 27 septembrie 1636 tezele de doctorat în filozofie și teologie, în biserica Sfîntului Athanasie. Ceremonia fastuoasă organizată pe spezele marchizului Giustiniani, compatriot și protector al doctorandului, a făcut strălucitoarea dovadă a erudiției, elocvenței în greaca și latina clasică a lui Ligaridi.

Ales profesor de retorică la Colegiul grec din Roma, cel ce-și spunea acum Don Pantaleone, a fost însărcinat totodată cu supravegherea editării textelor grecești, între altele și cu lucrarea cardinalului Roberto Bellarmino, *De ascensione mentis in Deum*. Anii petrecuți la Roma care vor însuma la sfîrșit aproape două decenii, nu au fost pierduți în nici un fel de elevul și apoi profesorul Colegiului grec, aria lecturilor sale, după propriile-i spuse, întinzîndu-se asupra a circa 73 000 de opuscule și opuri din biblioteca Vaticanului. Universului livresc al tînărului gentilom chiot i s-au adăugat impresiile călătoriilor italiene. Reminiscențele vor fi încă vii la acest imaginativ cînd peste aproape trei zeci de ani va scrie despre orașul antic Cumae în *Cartea Sibilelor*: „Noi înșine sosit-am în acest oraș și am vizitat unele locuri unde sînt basilici, palate imperiale, construite numai din piatră cioplită, după cum se vede lucru măreț și vrednic de toată admirația — unde, spre a-și face profețiile Sibila însăși a locuit. Astfel ne-au zis locuitorii acelui oraș, după cum au aflat și ei și strămoșii lor prin tradiție. În mijlocul palatului împărătesc ne-au arătat trei bazine mari dintr-aceeași piatră cioplită pline cu apă [...]" [5].

---

[3] N. Iorga, *Bizanț după Bizanț*, București, 1972, p. 64.

[4] Datele bio-bibliografice adunate de Emile Legrand, *Bibliographie Hellénique... XVIIe siècle*, t. IV, Paris, 1896, p. 8—49; mai recent Harry Th. Hionides, *Paisius Ligarides*, New York, 1972 (cunoscută prin notele puse cu bunăvoință la dispoziție de Andrei Pippidi)

[5] Olga A. Belobrova, *Nikolaj Spafarij Estetičeskie Traktaty*, Moskva, 1978, p. 59 (apud Zamfira Mihail, *Nicolae Milescu, Le Spathaire — un «encyclopédiste» roumain du XVIIe siècle*, în *RESEE*, XVIII, 2/1980, p. 266, n. 4). Autoarea sovietică, publicînd această operă a lui Paisie Ligaridi sub numele lui Nicolae Spătarul, a fost obligată să sugereze ideea unor studii ale acestuia din urmă în Italia. Ipoteza nu mai este necesară fiind vorba de amintirile din tinerețe ale lui Ligaridi, autorul *Cărții Sibilelor*. Indusă în eroare de prelucrările sau traducerile din greacă în slavonă ale Spătarului după manuscrisele lui Paisie

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ordonat preot în decembrie 1639, de către mitropolitul unit al Ruteniei, Rafael Korsak, cu diploma eliberată de cardinalul Cesarini, încă tînărul Ligaridi a fost desemnat în 1641 de către Sfînta Congregaţie pentru răspîndirea credinţei misionar în Levant, agent de marcă în acţiunea pentru unirea bisericilor. Pornit în vara anului 1642, în trecere prin insula Zante, Pantaleone Ligaridi a debarcat la Constantinopol la finele anului, după o şedere nu fără folos ştiinţific în Chiosul natal.

Din acest moment răzleţe consemnări ale contemporanilor, corespondenţa susţinută a lui Ligaridi însuşi, căci personajul avea pasiunea epistolară şi coloquială, alături de substanţialele rapoarte informative adunate de Propaganda Fide îngăduie derularea vieţii proaspătului misionar în Levant. În Constantinopolul disputelor dintre înnoitori, adepţi ai lui Kyril Lukaris, şi tradiţionalişti, a discordiei publice a clerului catolic, tolerat de otomani cu intermitenţe de răzbunătoare suspiciune, don Pantaleone Ligaridi, cu nostalgia studiilor sale clasice se socotea „într-un mare labirint" [6], comparaţie ce va reveni, obsedantă.

Sprijinul bailului Veneţiei la Constantinopol, Soranzo — în palatul căruia fostul profesor al Colegiului grec din Roma întemeiase o adevărată „Academie" — şi al ambasadorului Franţei, Jean Delahaye i-a facilitat primii paşi în metropola orientală. Amestecul său în disputele teologice şi în acelaşi timp politice, dominate financiar şi prin covîrşitoarea influenţă de principele Moldovei, imperialul Vasile Lupu [7], nu a întîrziat să se producă. Insinuat pe lîngă patriarhul Parthenie I cel Bătrîn, care îi îngăduise să slujească public, nu i-a fost greu eruditului Ligaridi să argumenteze împotriva deciziilor sinodului de la Iaşi. Dar influenţa lui Vasile vodă Lupu în Patriarhia constantinopolitană nu putea fi măcar clintită de oricîtă învăţătură teologică. Sub noul patriarh, Parthenie II cel Tînăr, impus de domnul Moldovei, Pantaleone Ligaridi a avut prilejul să constate fragilitatea situaţiei sale. În rapoartele către Congregaţia de Propaganda Fide recunoştea că Vasile Lupu era „considerat de grecii noştri ca regele şi împăratul lor", dar, după opinia sa, foarte personală era „nenorocirea de plîns a grecilor" [8]. Lovit în ambiţia sa de a străluci prin predică şi învăţămînt, anatemizat de noul patriarh, don Pantaleone descoperă Constantinopolul „barbar", „un nou Babilon", unde totul se face şi se desface pe arginţi, dezvăluind, între altele, mecanismul financiar olandez al influenţei calvine în biserica ortodoxă [9].

Anul 1646 jalonează cariera lui Pantaleone Ligaridi: la 24 noiembrie un raport al franciscanului Gregorio de Magistris, vice-vicar patriarhal la Constantinopol, aminteşte prezenţa fostului profesor al Colegiului grec din Roma în Ţara Românească. Aici el era preceptorul fiilor marelui postelnic al lui Matei vodă Basarab. Singurul mare postelnic al domniei a fost, se ştie, Constantin Cantacuzino, iar fii săi erau Drăghici, Şerban, viitorul domn, Constantin, vestitul stolnic de mai tîrziu, Mihai, ctitor între atîtea al Colţei, Matei şi Iordache.

Începuturile carierei didactice a lui Pantaleone Ligaridi în Ţara Românească nu par să fi fost prea uşoare, în pofida ospitalităţii casei Cantacuzinilor şi a onorariului de 50 de reali ce-i fusese fixat. Într-una din scrisorile către Propaganda Fide, care îi suprimase solda de misionar, don Pantaleone, reclamîndu-şi drepturile nu pierdea din vedere să pomenească situaţia sa „în această vale a plîngerii, unde-mi aduc aminte de splendoarea Romei" [10].

Dincolo de organizarea învăţămîntului său, în forme posibil inspirate de ale Colegiului grec, Ligaridi aduce pe meleagul românesc evocarea emoţionantă a Romei, sensibilizată de îndepărtarea eruditului de Cetatea eternă şi luminile acesteia. Temperamentul vioi al învăţatului chiot nu putea fi, însă, alterat decît pasager de necazurile cotidiene, foarte curînd el amestecîndu-se în afacerile ierarhiei catolice, modeste, din Ţara Românească, fără a uita să-şi presare insinuările către Sacra Congregaţie cu asigurări de fidelitate catolică şi ziceri antice „amicus Plato, sed magis amica veritas" [11], menite să dea tărie celor dintîi.

La 1648, Petru Bogdan Bakšić, proaspătul arhiepiscop catolic al Bulgariei, în vizitaţia făcută în Ţara Românească întîlnea la Tîrgovişte pe domnul „Pantaleone Ligaridi, grec, ce

---

Ligaridi, cercetătoarea sovietică îi mai atribuie primului o serie de lucrări, între care vestitul *Hrismologion*.

[6] Francisc Pall, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient ortodoxe et particulièrement avec le Patriarcat de Constantinople*, în „Balcania", VIII, 1945, p. 97.

[7] Pentru care, lucrarea fundamentală este aceea a lui Francisc Pall, *op. cit.*, p. 66—140.

[8] *Ibidem*, p. 90.

[9] *Ibidem*, p. 86.

[10] G. Călinescu, *Altre notize sui missionari cattolici nei paesi romeni*, în „Diplomatarium italicum", II, 1930, p. 362.

[11] *Ibidem*, p. 363.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţine şcoală greacă şi latină şi predică în zilele de sărbătoare în greacă ; a studiat la Roma la Colegiul grec şi se arată foarte legat de biserica romană, plîngîndu-se că Sacra Congregaţie i-a tăiat subvenţia de 60 de scuzi" [12]. Astfel anul 1648 aduce confirmarea, dintr-o sursă externă primară, a transformării învăţămîntului particular al lui Pantaleone Ligaridi într-unul public, o şcoală greacă şi latină, protejată dacă nu patronată de Curtea domnească din Tîrgovişte, de principele Matei Basarab [13]. Rapoartele ce fostul misionar nu înceta să le adreseze Congregaţiei pentru a-şi înfăţişa activitatea şi solicita subvenţia, indică direcţiile acţiunii sale de profesor, predicator şi confesor. În vara anului 1650, don Pantaleone informa Propaganda Fide că „vreme de patru ani m-am trudit predînd retorica şi logica în limbile greacă şi latină la doisprezece tineri care într-adevăr sînt cei dintîi din această ţară" [14]. Alături de alte ştiri din corespondenţa lui Pantaleone Ligaridi, confirmate în linii mari şi de alte surse, aceasta din urmă plasează începuturile şcolii publice greco-latine din Ţara Românească în anii 1646—1647, diriguitorul şi întemeitorul ei fiind eruditul chiot.

Situat în domeniul conjuncturilor conţinutul învăţămîntului greco-latin capătă oarecari contururi prin investigaţia vieţii şi activităţii elevilor, Cantacuzini, ai şcolii din Tîrgovişte Una dintre probe o constituie însemnarea din 1650 a lui Constantin Cantacuzino, viitorul stolnic, pe cartea lui Manuel Moschopulos, *De ratione examinanda orationes libellus*, Lutetiae, 1545 : „ex. libris Constandinum Cantacuzenum" [15], încercare încă stîngace a elevului de la schola latina din Tîrgovişte.

Apoi, revelatoare a meleagurilor pe care le cutreiera imaginaţia dascălului — inspirată de istoriile lui Titus Livius şi de ambiţioase perspective — în vremea exerciţiilor de gramatică latină cu elevii, o frază a aceluiaşi Constantin Cantacuzino : „Gaza Lybicos duxit Karthago triumphos" [16]. Altminteri conştient de meritele sale, foarte reale, Pantaleone Ligaridi reamintea sosirea sa în Ţara Românească pentru „a face şcoală greacă şi latină [...] ; aducătorul prezentei scrisori" — continua el — „poate mărturisi rodul pe care l-am obţinut pe aceste aspre meleaguri căci laus in ore proprio scordescit" [17].

Sub unghiul avut în vedere aici, rezultatul învăţămîntului latin cu specială privire asupra autorilor clasici ai războaielor dacice, avea urmări dintre cele mai neaşteptate : fiul cel mare al postelnicului Cantacuzino, Drăghici, îşi va schimba numele cu acela infinit mai semnificativ — Traian [18].

Tentaţia înaltei ierarhii a bisericii Răsăritului, înfăţişată lui Pantaleone Ligaridi prin persoana fostului egumen al Galatei ieşene, devenit patriarhul Paisie de Ierusalim, a devenit în toamna anului 1650 covîrşitoare. Numit de patriarh arhidiacon al Sfîntului Mormînt, după un ultim apel către Propaganda Fide în noiembrie 1650, Pantaleone Ligaridi abjură catolicismul în primăvara anului 1651 şi pleacă la Ierusalim cu noul său protector. Decizia îi fusese determinată direct de promisiunea unui arhiepiscopat. Călugărit la Ierusalim în noiembrie 1651 şi uns mitropolit ortodox de Gaza la 14 septembrie 1652 [19] sub numele de Paisie, legătura acum înaltului prelat cu românii pare să se fi rupt. O trecere a sa prin ţările române este sumar înregistrată de istoriografie, urmele mitropolitului de Gaza, Paisie Ligaridi regăsindu-se după 1662 la Curtea moscovită. Aici va juca un rol de frunte în condamnarea *patriarhului Nikon, ca principal consilier teologic* şi diplomatic — „marele doctor şi interpret" — al ţarului Alexei Mihailovici Romanov (1645—1676). Influenţa sa apune către 1672 cînd încearcă să plece către scaunul său metropolitan din Ţara Sfîntă ; oprit la Kiev, consemnat aici de o poruncă a ţarului, revenit la Moscova pentru scurt timp la 1676, Paisie Ligaridi se retrage definitiv la Kiev unde moare la 14 august 1678. Un ukaz dat în numele

---

[12] *Ibidem*, p. 368.

[13] Însemnătatea aşezămîntului subliniată pentru prima dată de Victor Papacostea, *Originile învăţămîntului superior în Ţara Românească*, în „Studii", XIV, 5/1961, p. 1139—1164 ; dispariţia prematură a întemeietorului balcanisticii româneşti a împiedicat finalizarea planurilor sale de a continua investigaţiile asupra personalităţii lui Ligaridi.

[14] G. Călinescu, *op. cit.*, p. 396.

[15] Corneliu Dima-Drăgan, Livia Bacâru, *Constantin Cantacuzino Stolnicul*, Bucureşti, 1970, p. 48.

[16] *Ibidem*, p. 47.

[17] G. Călinescu, *op. cit.*, p. 404.

[18] Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1902, p. 103.

[19] Emile Legrand, *op. cit.*, p. 21—22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţarului Feodor Romanov aproba, la 30 septembrie 1678, înhumarea rămăşiţelor fostului mitropolit de Gaza [20].

Or tocmai etapa moscovită a vieţii şi activităţii lui Paisie Ligaridi, prin relativ numeroase surse, unele recent publicate [21], aruncă lumini noi, indică direcţii de cercetare pentru legăturile româneşti ale sale, în sensul celor urmărite aici.

Din anul 1668, după încheierea păcii polono-moscovite, şi redeschiderea căii informaţiilor, Congregaţia de Propaganda Fide a urmărit cu grijă faptele neaşteptatului consilier al marelui duce moscovit. Într-o sinteză a ştirilor culese de înaltul for papal, concretizată în rescriptul de la 12 iunie 1668 se reface veriga lipsă a vieţii lui Paisie Ligaridi.

Mitropolitul de Gaza revenise în Ţara Românească, unde în anii 1658—1659 fusese „confesorul, predicatorul şi teologul" principelui, atunci Mihnea III. Prezenţa sa în ţările române, atît la Iaşi cît şi la Bucureşti, posterioară gravelor tulburări din anii 1654—1655 este certă încă de la 1657. Patriarhul moscovit Nikon — ca o ironie a soartei — solicita principilor Ţării Româneşti şi Moldovei învoirea venirii în Rusia a lui Paisie Ligaridi „iubitorul de înţelepciune" [22] — „filozoful" — spre a-i da concursul în opera sa de purificare religioasă. Mitropolitul filozof preferase însă Curtea princiară de la Bucureşti şi ospitalitatea Cantacuzinilor, la formarea bibliotecii cărora îşi aducea contribuţia neasemuitei sale erudiţii. Aici îl aflau în toamna anului 1657 patriarhul Macarie de Alep şi arhidiaconul Paul pe „prea învăţatul bărbat chir Paisie din Chios" [23].

Dar marele rol politic al lui Paisie Ligaridi se joacă la Curtea principelui Mihnea III, odată cu suprema încercare românească de război antiotoman şi de făurire a unei alianţe europene cruciate. În eşecul tentativei, Paisie Ligaridi a rămas credincios domnului său, întovărăşind în Transilvania pe Mihnea III. La moartea acestuia, survenită la 6 aprilie 1660 la Satu Mare, fostul teolog şi confesor s-a îngrijit de cuviincioasa îngropare a ultimului dintre Basarabii direcţi la mănăstirea catolică din Nagy Szöllös (Sevluš, azi Vinogradov în R. S. S. Ucraineană).

Din nord-vestul transilvan şi Ungaria Superioară romano-germană, unde îl reţinuse ancheta imperială pentru averea răposatului principe [24], Paisie Ligaridi se regăseşte în suita altui exilat princiar român, fostul domn al Moldovei, Gheorghe Ştefan. Împreună cu acesta, după peregrinări prin Sfîntul Imperiu romano-german, a ajuns la Moscova în anul 1662. Un contact strîns cu Nicolae Spătarul, zis „Milescu", va face ca, oficial şi definitiv, în februarie 1673 locul lui Paisie Ligaridi în cancelaria moscovită să fie ocupat de acesta, cu misiunea de a traduce scrisorile greceşti şi latine, de a întocmi un dicţionar grec-slavon-latin [25]. Nicolae Spătarul intra, de altfel, şi în posesia casei şi bibliotecii savantului chiot.

O ultimă legătură cu realităţile româneşti a avut-o Paisie Ligaridi în vara anului 1674 cînd, din domiciliul său forţat kievian, stăruia să fie recomandaţi ţarului solii din principate veniţi să ceară ajutor contra Imperiului otoman [26].

Rolul lui Paisie Ligaridi, misionar catolic şi mitropolit ortodox de Gaza, pentru promovarea studiilor clasice în Ţara Românească nu se poate limita, desigur, la fărîmele de ştiri despre şcoala greacă şi latină din Tîrgovişte din anii 1646—1651 şi probabil din 1657—1659. Portretul intelectual, scrierile sale, ar putea contribui la elucidarea chestiunii.

Opera lui Paisie Ligaridi a avut o soartă similară omului. Rămasă în cea mai mare parte inedită — dacă nu publicată sub numele altora — răspîndită în manuscrise de sine stătătoare sau miscelanee de la Leningrad şi Moscova pînă în Egipt, trecînd pe la Bucureşti şi Constantinopol, ea face cu dificultate posibilă o cercetare de ansamblu cu pretenţia complectului. Excepţie o face manuscrisul grec 469, odinioară în biblioteca Sfîntului sinod din

---

[20] *Ibidem*, p. 24—49. Căutarea la Kiev, în septembrie 1983, a urmelor lui Paisie Ligaridi şi a mormîntului său nu a dat rezultate.

[21] *Monumenta Ucrainae Historica*, t. III, Roma, 1966.

[22] N. Gybbenet, *Istoričeskoe izsleadovanje deala patriarha Nikona*, vol. I, S. Peterburg, 1882, p. 102.

[23] *Călători străini*, vol. VI, p. 184 (editorii nu au făcut identificarea).

[24] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. X, Bucureşti, 1938, p. 351—358.

[25] P. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milescu (1636—1708)*, în „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France", I, 1925; pentru cercetările ulterioare studiul introductiv la Nicolae Milescu Spătarul, *Jurnal de călătorie în China*, ed. Corneliu Bărbulescu, Bucureşti, 1958 şi Zamfira Mihail, *op. cit.*

[26] Emile Legrand, *op. cit.*, p. 46.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moscova publicat de către fostul fellow la Magdalen College-Oxford, William Palmer. Este curioasa lucrare a acestuia *Patriarhul şi ţarul ; Istoria condamnării patriarhului Nikon*, datorată lui Ligaridi formează al treilea volum de peste 500 de pagini, editat în 1876. Din păcate această carte, după ştiinţa mea, nu se află în bibliotecile publice din România [27]. Ideea sa fundamentală a fost însă evidenţiată de William Palmer într-o adnotare publicată de Emile Legrand în a sa Bibliografie elenică în secolul XVII : mitropolitul de Gaza afirma supremaţia autorităţilor seculare faţă de cele eclesiastice. Idee preţioasă pentru orientarea politică a lui Paisie Ligaridi în afacerile ruse şi nu fără sens în chestiunea în discuţie aici. Ideologia studiilor sale clasice, din care nu trebuie exclusă o doză de oportunism, se relevă şi aici.

Principalele scrieri istorice ale lui Paisie Ligaridi, despre trecutul insulei Chios, patria sa, elaborată între 1642 şi 1645, şi Patriarhatul de Ierusalim sînt considerate pierdute. Cea din urmă pare să fi constituit totuşi temeiul Istoriei patriarhilor Ierusalimului, a însuşi patriarhului Dosithei, altfel un prigonitor al lui Ligaridi. O suită întreagă de opuscule de exegeză şi polemică teologică se înşiruie, unele privitoare direct la situaţia intelectuală a românilor, în parte siliţi de lipsa unor şcoli superioare locale să studieze în colegiile luterane sau calvine transilvane, sorbind însă odată cu literele latine şi erezia. Împotriva luterano-calvinizanţilor români îşi îndreaptă vajnicul mitropolit de Gaza fulgerele scriiturii sale [28].

Dar opera care a atras atenţia cu precădere este vestitul *Hrismologion*, o carte de oracole, atît de preţuită după vremi. Cu măiastra-i erudiţie, ce nu dispreţuia nici populara Alexăndrie, Paisie Ligaridi află ocazia să strecoare, alături de comentarii la Dionisie din Bizanţ, şi descălecatul Ţării Româneşti de către Traian. Manuscrisul *Hrismologionului* păstrat la Academia Română, apărţinător lui Hrisant Nottara şi apoi savantului episcop unionist Melchisedec, poartă însemnarea laterală a pasajelor legendarului descălecat : „arheologia tis Vlahias" [29].

Alături de *Hrismologionul*, înţesat cu citări bizantine, corespondenţa lui Paisie Ligaridi din etapa rusă dă măsura lecturilor sale clasice. La 1668, profitînd de reluarea legăturilor polono-moscovite, solicita grabnic cărţile care-i făceau trebuinţă [30]. Cu prodigioasa-i memorie putea cita din Aristotel sau Homer, extrăgea argumente polemice de la Dicearchos din Messena, din versurile lui Alceu din Mitilene şi Archilochos din Paros, cita pe sofişti alături de personajele şi întîmplările mitologice, fără a uita faptele lui Titus şi Vespasian [31].

Profilul diriguitorului studiilor clasice la şcoala greacă şi latină din Tîrgovişte capătă astfel un relief ceva mai precis. Se întrevedea astfel impulsul primar al investigaţiilor despre originile româneşti întreprins la Curtea lui Mihnea III şi mai tîrziu în cercul intelectual cantacuzino-brîncovenesc. Un efect mai direct al prezenţei lui Paisie Ligaridi în Ţara Românească trebuie căutat şi altundeva.

•

Aceleaşi dificultăţi întîmpinate în studiul operei lui Paisie Ligaridi, provocate de starea acestuia, se regăsesc la abordarea diplomaticii Ţării Româneşti sub Mihnea III, cîmp deschis de manifestare a talentelor şi ambiţiilor conjugate ale principelui şi exaporitului său consilier. Cu cîteva excepţii de scrisori politice, al căror număr nu depăşeşte două duzini, publicate de August Treboniu Laurian, Nicolae Bălcescu, Sándor Szilagy, Nicolae Iorga,

---

[27] Date despre lucrarea lui Palmer le datorez extraselor publicate de Emile Legrand şi notelor luate de A. Pippidi.

[28] Emile Legrand, *op. cit.*

[29] [χρησμολόγιον κωνσταντινου πόλεως Ῥώμης παρφχημένον... 1657], Biblioteca Academiei, Msse, ms. grec 386, studiat pentru prima dată de Demostene Russo, *Studii critice*, Bucureşti, 1910, p. 96, de profesorul Alexandru Elian într-o comunicare din 1945 şi de Gheorghe Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 253—255.

[30] *Monuments historiques relatifs aux règnes d'Alexis Michaélowitch, Feodor III et Pierre le Grand, czars de Russie*, ed. A. Theiner, Romae, 1859, p. 62 : „Si Horum Apollinem cum figuris et commentariis inveneris, velis rogo, ut transmittas citissime, quia valde indigeo /.../".

[31] N. Gybbenet, *op. cit.*, p. 228—239 (scrisoare de mustrare a lui Ligaridi către patriarhul Nikon, din 12 iulie 1662).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

T. G. Bulat, Alexandru Ciorănescu şi Ioan Lupaş [32], marea majoritate a actelor acestei domnii sînt încă inedite, adesea nici măcar depistate. Marele corpus al documentelor interne ale Ţării Româneşti abia a muşcat din vremurile lui Matei Basarab.

Analiza acestor acte nu este desigur de prisos. O primă remarcă se impune. Raportat la durata domniei lui Mihnea III volumul corespondenţei latine, îndreptată spre Veneţia, Roma, Viena, Transilvania covîrşeşte pe a oricărui principe român din secolul XVII. Întorsăturile de frază, ideologia vădesc îndestul intima colaborare a mitropolitului de Gaza cu foarte cultivatul principe. Surprinzătoare este relevarea acestei interferenţe clasice şi latine în corespondenţa românească.

Într-un tratat de bună vecinătate cu principele Moldovei, Gheorghe Ghica, la 18 noiembrie 1658 [33], alături de precisele obligaţii contractuale şi de citate din Sfînta Scriptură despre valoarea morală a frăţiei se adaugă că „omul este lumea cea mică, cum zic filozofii". Aceşti filozofi, se explică mai la vale, sînt „filozofii cei de afară", expresie enigmatică, desemnînd fie largul orizont ideologic din afara hotarelor ţării, fie exterior teologiei.

O scrisoare din 21 iunie 1658 către sibieni [34], cu splendid duct chirilic evident inspirat de cel latin contemporan, invocă „aretul nostru [al principelui Mihnea] către binele şi folosul dumnilor den cît ne va fi putearea nici cum nu-l vom opri ce cu toată nevoinţa vom sili să vă apărăm". Sensul lui *aret*, provenit din romanicul *arrestare*, este *ataşament*, precum în alte limbi latine sau în engleză. Scrisoarea continuă cu un post-scriptum, însemnat cu litere latine: „ştim că dumniilor voastre încă nu va fi acoperită nici ascunsă *inclinaţia* noastră ce avem către binele a toată Creştinătatea".

Planul dacic elaborat tot atunci, titlul arhiducal pătruns atît în diplomatica slavo-română — „arhidox" —, cît şi în *legenda maior* a descălecatului Ţării Româneşti [35], alăturate pasajelor documentare invocate, cărora trebuie să li se adauge întinsa şi corecta corespondenţă latină, sînt încă expresia prea palidă a unei prefaceri intelectuale.

Vestejit de Congregaţia de Propaganda Fide ca relaps, papist sau papolatru pentru clerul ortodox, folosit dar mereu suspectat de Curtea moscovită, judecat cu asprime de istorici catolici, uniţi, ortodocşi, ruşi sau sovietici. Panteleimon (Paisie) Ligaridi rămîne, în istoria culturii româneşti, *întemeietorul studiilor clasice*.

---

[32] „Magazin istoric pentru Dacia", t. II, 1846; *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae*, vol. XII, Budapest, 1887; *Erdély és az északkeleti háború*, vol. II, Budapest, 1890; *Studii şi documente*, vol. IV; Hurmuzaki, XV^2; RI, XII, 1926, p. 307—311; „Buletinul Comisiei istorice a României", XIII, 1934, p. 25—180; A. Veress, *op. cit.*, vol. X; *Documente istorice transilvane*, vol. I, Cluj, 1940.

[33] „Magazin istoric pentru Dacia", t. II, p. 181—187.

[34] Biblioteca Academiei, Msse, F. XLVI. 59—60.

[35] Cf. Sergiu Iosipescu, în *RdI*, t. 33, 10/1980, p. 1875—1890.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ÎNSEMNĂRI PE O CARTE VECHE DESPRE HATMANUL GRIGORE HĂBĂȘESCU

DE

VIRGINIA ISAC

Neamul Hăbășesc, atestat documentar încă din timpul lui Ștefan cel Mare prin acel Gavrilaș Habăș, nepot al lui Mănăilă Șerbescul [1], se remarcă în secolul al XVII-lea prin Lupu Hăbășescu, boier de frunte, mare vornic al Țării de Sus, pîrcălab de Cotnari, Neamț și Hotin [2], dar mai ales prin unul din fiii acestuia, Grigore (Gligoraşco) Hăbășescu, cunoscutul hatman.

Cronicarii îl menționează cu destulă zgîrcenie, însă, și fără nici o apreciere asupra omului, a calităților sau a defectelor sale [3], deși cu Miron Costin a fost „coleg" în sfatul domnesc, împărțind dregătoria vorniciei — Hăbășescu în Țara de Sus, Miron Costin în Țara de Jos — și s-au bucurat, amîndoi, de aceeași atenție din partea lui Ioan Sobieski, primind daruri și scrisori prin Ioan Karkowski, solul polon trimis în Moldova și Crimeia la începutul anului 1670 [4].

Documentele timpului sînt mai generoase, oferindu-ne numeroase date despre dregătoriile deținute, de la spătar pînă la rangul de mare vornic și hatman [5], proprietățile [6] și ctitoria sa, schitul Măstacăn din ținutul Bacău [7].

Și unele și altele oferă un bogat material pentru biografia [8] unui dregător care a slujit sub 11 domni, de la Vasile Lupu la Gheorghe Duca în a treia sa domnie, dar se pare că numai unuia, Ștefan Petriceicu „cu dreaptă și credincioasă slujbă", într-o perioadă de mari frămîntări politice în estul și sud-estul Europei, cînd și țările române, mai ales Moldova, au fost direct implicate.

Grigore Hăbășescu participă activ la evenimentele timpului pînă cînd eșuează alături de Ștefan Petriceicu voievod [9] și pleacă cu acesta în Polonia în februarie 1674 [10].

---

[1] *DRH*, A, II (1449—1486), p. 382—384, nr. 251.

[2] N. Stoicescu, *Dicționarul marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV—XVII*, București, 1971, p. 405.

[3] Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1944, p. 185, 200, 213; I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și o samă de cuvinte*, ed. I. Iordan, București, 1958, p. 117, 141, 142, 159; Pseudo N. Costin, *Letopisețul*, în Kogălniceanu, *Letopisețe*, ed. II, t. II, p. 9; N. Muste, *Letopisețul*, în Kogălniceanu, *op. cit.*, t. III, p. 12.

[4] P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1971, p. 539—540.

[5] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 405—406; v. și Gh. Ghibănescu, *Surete*, XXV, p. LXXXV—LXXXVI, nota 1.

[6] Cf. *CDM*, III, IV, V și Supliment I.

[7] *Idem*; Gh. Ghibănescu, *Surete*, V, p. 317—318 și C. A. Stoide, *Contribuții la istoria bisericii moldovenești sub Ștefan Petriceicu Vodă* (1672—1673), în „Analele Moldovei", 1942, vol. II, p. 51.

[8] O schiță la C. I. Andreescu, C. A. Stoide, *Ștefăniță Lupu, domn al Moldovei (1659—1661)*, București, 1938, p. 96—97.

[9] Scrisorile lui Ștefan Petriceicu și Constantin Șerban, fostul domn al Munteniei, către țarul Rusiei, ale mitropolitului Dosoftei și Grigore Hăbășescul din decembrie 1673, prin care cereau sprijin și ocrotire într-un moment de cumpănă, au primit răspuns prea tîrziu (P. P. Panaitescu, *Nicolas spathar Milescu*, în „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France", 1925, I, p. 135—138.

[10] Kogălniceanu, *Letopisețele*, t. III, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În Polonia avea prieteni binevoitori, dar „în afară de ţara mea, aici în această ţară străină sînt ca într-o călătorie“ [11] şi deşi la 15 februarie 1676 primeşte la Cracovia indigenatul polon [12], pe la sfîrşitul lunii august, acelaşi an [13], părăseşte Polonia. Pînă la primirea îngăduinţii de la Antonie Ruset, domnul Moldovei, de a putea intra în ţară, se stabileşte în Transilvania la Breţcu, cu soţia sa Safta, 50 de oameni şi 80 de cai [14].

În ianuarie 1677 era deja în Moldova şi primea întăritura domnească pentru a stăpîni satul Zberoaia, din branişte (ţinutul Iaşi) [15], iar Paul Beldi, în octombrie, îi trimitea salutări („să saluţi cu vorba mea“) prin diacul Mihai, secretarul unguresc din Moldova [16].

Se sfîrşeşte curînd, la 4 decembrie 1680. Ştirea ne este dată de fiul său, Neculai, care înseamnă pe un *Antologhion* slav: „Aicí am scris eu Neculai Hăb(ă)şăscul post(elnic) cînd s-au răpăusat părintel(e) mieu Gligori Hăb(ă)şăscul ci au fost hatman la luna lui dechemvrie în 4 dni sîmbătă spre dum(i)nic(ă) la 2 ciasur(i) de noapte. A răpăusat v dni Ioan Duca voevoda la a trie domnie dup(ă) ci au vinit din domnia ţării Munteneşti cînd era v(ă)leatul 7189 să s(ă) ştie“ (f. 3 nenumerotată).

Antologhionul [17], cu legătură de piele pe lemn, cu tiparul negru şi roşu, pe două coloane sau una, nu are foaia de titlu, dar desigur cel tipărit la Liov în 1638, are pe prima (a exemplarului acesta) filă nenumerotată semnătura hatmanului: *Gligori Hăbăşescul biv hat(man) iscal.* Iscălitura se repetă şi pe alte file, de două ori iscălind numai ca hatman (f. 6 nenumerotată, f. 6 r, 22 v., 28 r, 84 v).

Pe aceeaşi filă cu data morţii tatălui său, Neculai Hăbăşescu mai notează: „Aici am scris de cînd s-au adus acest trifoloi la v(ă)leatul 7161“, deci în anii 1652—1653.

Şi tot el ne spune şi cînd a făcut aceste însemnări: „Aici am scris eu Neculai Hăbăşăscul post(elnic) în zilili m(ă)rii sali Ioan Antonie Ruset voevoda, să s(ă) ştie“, şi mai departe, pe aceeaşi filă (9 nenumerotată): „Acest trifoloi este adus de p(ă)rintel(e) mieu Gligori Hăb(ă)şăscul ci au fost hatman, din ţara căzăciască, de la Umani [18], l-au dobîndit şi l-au adus aici în ţară şi l-au dat la biserică la Boziani ce sînt în ţin(u)tul Niamţului, în ţ(a)riina cea mare, să să ştie. Iar cine l-or fura sau de s-or răsări şi l-ar afla la neştine şi l-ar tăgădui, să fie afurisit şi lepădat de liagia domnului H(risto)s şi partnii cu Iuda în veci de viaci amin. L(ea)t 7189. Az Neculai Hăbăşăscul iscal“.

Alte două însemnări (f. 207 r şi 624 v), nedatate şi cu alt scris, menţionează din nou biserica din Bozieni ca posesoare a cărţii, cu blestem. Ultima însemnare din aceste două precizează că „este cumpărat de dum(nea)lui Gligore Hăbăşăscul sărdariul cînd au îmblat în ţ(a)ra leşa(s)că cu Racoţii craiul unguresc şi l-au dat la s(fî)nta biserică ce iaste în satul dum(i)sale în Boziiani“, ceea ce contrazice prima însemnare asupra anului aducerii Antologhionului, 7161. Dar aceasta fiind făcută de Neculai Hăbăşescul în anul morţii tatălui său, 1680, memoria îl va fi înşelat. Documentele nu ne vorbesc despre un drum al lui Grigore Hăbăşescu în Ucraina în anii 1652—1653, dar este cunoscut că în 1657 a fost trimis de domnul Gheorghe Ştefan, cînd avea rangul de serdar, cu 2 000 de oameni şi cu căpitanul Frăţiţă, ajutor lui Gheorghe Rákóczi II în campania acestuia din Polonia [19] şi cînd moldovenii şi muntenii s-au întors pe la Nistru [20].

Satul Bozieni, cu case şi vecini, jumătate îi revenise din împărţeala cu fratele său Ion, din 10 martie 1636 [21] şi jumătate din schimbul ce-l făcuse cu Stamate, fost postelnic,

---

[11] Vezi scrisoarea lui din 6 mai 1674, din Sambor, către Paul Beldi, în A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, XI, p. 155—156.

[12] Gh. Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 182; C. Rezachevizi, *Privilegii de indigenat polon acordate locuitorilor din ţările române*, în *RdI*, 7/1975, p. 1098; la 4 februarie se acordase indigenatul lui Ştefan Petriceicu şi nepoţilor săi, Nicolae şi Iancu, lui Adam Dahlke şi Apostol Catargiu, *idem*.

[13] I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă şi orientarea politică a ţărilor române la sfîrşitul sec. XVII*, Cluj, 1933, p. 67, dă ca an al plecării 1677.

[14] *Idem*.

[15] *CDM*, IV, p. 51, nr. 126, doc. din 8 ian. 1677.

[16] *Veress*, op. cit., p. 173—174.

[17] Arh. St. Iaşi, Biblioteca, nr. 8143.

[18] Localitate în apropiere de Kiev.

[19] Miron Costin, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 185.

[20] *Idem*, p. 186.

[21] *CDM*, III, p. 58, nr. 170.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

căruia îi dăduse satul Sopotinţii de la Hotin[22]. Biserica din sat era ctitoria lui Gheorghe Coci, mare ceaşnic, fratele lui Vasile Lupu, care îşi îngropase aici în 1649 prima soţie[23]. Casa boierească era a familiei Hăbăşescu[24]. Aici va fi murit Gligore Hăbăşescu, de unde şi însemnarea fiului său pe cartea dăruită bisericii.

Alt fiu al hatmanului, Toader Hăbăşescu, se iscăleşte pe două din filele cărţii (7 r, 476 v), ca mare spătar, deci în al doilea deceniu al secolului XVIII, căci la 24 martie 1713 apare într-un document cu acest rang[25].

Celelalte însemnări nu mai sînt legate de familia Hăbăşescu. Unele aparţin unui diac, Mihai, şi sînt în limba română şi rusă, fără vreo semnificaţie. Iar pe primele file numerotate (1—5), în limba rusă, însemnarea primilor posesori ai cărţii, Pavel Ciordindschi şi soţia sa, Elena, care o cumpăraseră şi o dăruiseră unei biserici, din cîmpie, cu hramul Sf. Nicolae.

Cum a cumpărat-o sau a dobîndit-o hatmanul Grigore Hăbăşescu nu se poate şti, iar întîmplările vieţii sale nu au, desigur, nici o legătură cu blestemul primilor posesori ai cărţii..

---

[22] C. A. Stoide, *Documente şi regeste nemţene de la Dabija Vodă*. Extras din Anuarul liceului Petru Rareş din Piatra Neamţ pe anul 1935—1936, p. 9.

[23] Gh. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacurile XVII—XVIII*, Bucureşti, 1933, p. 170—173.

[24] N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din* Moldova, Bucureşti, 1974.

[25] *CDM*, V, p. 307, nr. 1 149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUCA TIPOGRAFUL DE LA THASOS [1]

DE

CONST. A. STOIDE

În anul 1743, sau poate încă din 1742 [2], își începea în Moldova cariera rodnică de tipăritor, grecul din Thasos, Duca Sotiriovici. Cînd va fi venit în țară, nu putem spune cu certitudine. E mai mult ca probabil că lucrul s-a petrecut simțitor înainte de data primelor sale tipărituri, pentru că atît opera sa, cît și atestări contemporane îl arată „împodobit cu învățătura elinească și latinească și de altele, știind bine și limba moldovenească" [3]. Cunoscător al limbii latine, a învățat repede și românește. E posibil să fi trecut și cîtva timp prin ținuturile de limbă slavă-rusă, pentru că la noi apare cu numele slavizat Sotiriovici, al lui Sotir [4]. S-a căsătorit în Moldova și a fost cununat de Iordache Cantacuzino, fost mare vornic [5]. Soția lui, Magdalina [6], era fiica unui „Antonie Sotnicul", om străin, fără alte legături de înrudire în țară, în afară de fiica cu care a venit și un copil, pe Zaharie, făcut cu o țiitoare și găsit de Divan ca fiind fiu „firesc" adică natural. Dreptul de moștenire al acestuia din urmă era contestat de un „nepot" al lui Antonie și acesta om străin [7]. Dar acest Antonie Sotnicul ne duce, prin titulatura sa, iarăși la lumea rusească. Un *sotnic* era un comandant de cazaci.

Dar Antonie Sotnicul se întîlnește în țară dintr-o epocă anterioară. El era după cît se pare comandantul unui corp de „cazaci", ostași cu plată în serviciul domnului Moldovei.

La aceleași concluzii duc și legăturile cu Iordache Cantacuzino, cunoscut, ca și Ion Neculce cronicarul, rudă a lui Iordache, pentru legăturile cu Rușii. Se știe că Iordache Can-

---

[1] Un studiu asupra vieții și operii lui Duca tipograful, a dat C. Turcu, în lucrarea *Cărți, tipografi și tipografii din Moldova în secolul al XVIII-lea*, în *MMS*, 1—2/XXXVI, p. 21—31. Lucrarea de față a fost scrisă anterior și independent de studiul lui C. Turcu.

[2] În 1742 eșea de sub teascurile tipografiei din Iași hrisovul domnesc pentru locuitorii de pe moșiile mănăstirești (Bianu-Hodoș, Bibliografia Românească veche II, București, 1910, p. 61, și C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, 1, București 1944, p. 261).

[3] Hrisovul lui Constantin Mihail Racoviță, din 30 martie 1750. Acest hrisov a fost editat în mai multe rînduri: Erbiceanu, Istoria mitropoliei Moldovei, p. 23—24: l-a tipărit cu greșeli de transcriere după o copie. Tot după o copie s-a tipărit de V. A. Ureche, Arhimandritul Vartolomeu Măzăreanul în A.A.R. X, p. 224—225. După originalul aflat la Biblioteca Acad. R.S.R., l-a publicat C. Tagliavini, *O psaltire românească necunoscută din 1748*, în *ARMSL*, s. III, t. XI, mem. 8, p. 5, nota 1. Copii se găsesc în „Condica Mitropoliei Moldovei" II, ms. Arhivele Statului Iași, p. 65. Alte două copii la Biblioteca Academiei R.S.R. — vezi I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești*, vol. I, p. 139 și 314.

[4] „Grecul insular, cu nume slavizat și cu aplecare pentru tiparul românesc" (Iorga *Istoria Bisericii*, II, București, 1930, p. 115—116).

[5] Doc. din 15 iunie 1755, publicat în V. A. Ureche, *Bartolomeu Măzăreanu* în An. Ac. X, p. 223—, cu data de 16 iunie, Iorga, *Studii și documente* V, p. 108, cu data de 15 iunie. Cu aceiași dată de 15 iunie ms. în Condica Mitropoliei Moldovei II, p. 70.

[6] Trăitoare încă în 1777 sept. 22. Grigore Alexandru Ghica Voevod îi întărea stăpînirea asupra unui loc din locul domnesc cumpărat de „Duca tipograful" soțul ei, de la Neculai, fiul lui Andrei Pisarul în 1754 (T. Codrescu, *Uricarul*, XX, p. 282).

[7] Condica Mitropoliei, p. 67—69, doc. din 4 aprilie 1755, „După moartea lui s-au sculat un oarecarile Isup ce i-au fost lui și viziteu și s-au făcut eum că iaste nepot a lui Antonie, tatălui, său, cerînd ca să strice diiata tatălui său și să intre el clironom și moștenitor la toate a tatălui său" etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tacuzino fusese şi caimacam în timpul ocupaţiei Moldovei în 1739 de oştile lui Münich [8]. N-ar fi poate prea departe de adevăr presupunerea că legăturile lui Duca Sotiriovici, ca şi ale lui Antonie Sotnicul cu Moldova, vin din epoca expediţiei lui Münich. Trebuie apoi să fie pusă în cumpănă şi tradiţia legăturilor de tipar dintre Moldova şi ţările ruseşti [rutene]. Aceste toate elemente, sîntem dispuşi să credem, pledează pentru presupusa de noi venire a tipografului Duca, cu cele necesare tiparului, din lumea slavo-rusă. Instalaţia de tipografie şi-a făcut-o pe propria sa cheltuială [9]. Primele tipărituri, stîrnind poate îndoială asupra valorii lor, s-au făcut pe spesele vrednicului tiparnic. Despre aceasta se spune în foaia de titlu a Psaltirii tipărită la Iaşi în 1743 [10] şi a Triodului tipărit în Iaşi 1747 [11]. Poate tot cu cheltuiala tipografului s-a făcut şi tipărirea Liturghiei din 1747, căci altfel nu e de conceput să nu se fi spus numele mecenatului, dacă acesta ar fi existat. Contribuţia lui Duca e arătată în mod sobru „acum într-acestaş chip tipărită de Duca Sotiriovici Tipograful de la Thasos în Iaşi" etc. [12]. La fel s-a întîmplat cu „Rînduiala Osfeştaniei cei mici", despre care de asemenea se spune: „acum într-acestaş chip tipărită de Duca Sotiriovici tipograful, cu a căruia cheltuială întru a sa tipografie în Iaşi". Foaia de titlu poartă data de 26 februarie 1749 [13].

În a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat, Duca a putut să se apropie de Domnie. Învăţatul şi scepticul fanariot după ce l-a „ispitit" „mai cu dinadinsul cu tălmăcirea Octoihului celui mare şi cu altele" [14], el care-i apreciase şi îndemînarea de stihuitor, atît de versuri politice [15] cît şi făuritor de Epitalamuri de nuntă domnească [16], l-a primit întru gra-

---

[8] „Şi au datu şi aceste ponturi Moscalii ţărei şi au pusu pre Sandu Sturza logofătulu şi pre Iordache Cantacuzino Delenul Vorniculu, iarăşi ei să fie Caimacami, mai mari Senaturi, pînă se va alege cum va mai fi" (Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei, şi O sumă de cuvinte*, text stabilit, glosar şi studiu introductiv de I. Iordan, ed. II, 1959, p. 371).

[9] „Şi avînd şi tipografia sa, cu cheltuiala lui făcută". Hrisovul lui Constantin Racoviţă, Erbiceanu, *loc. cit.*, şi Condica Mitropoliei Moldovei, p. 65.

[10] I. Bianu — N. Hodoş, *B.Rv.*, II, p. 76—79. La 20 octomvrie 1748, Duca a dat o nouă ediţie a Psaltirei (vezi C. Tagliavini, *op. cit.*; I. Bianu — Dan Simonescu, *BRV*, IV, p. 69). Spre deosebire de ediţia din 1743, în care se da pe lîngă textul psalmilor, împărţit în catisme şi tîlcul, în ediţia din 1748 se omite tîlcul, dîndu-se numai textul psalmilor „cu mici schimbări de limbă şi ortografie" (Tagliavini, *op. cit.*, p. 7/179). Diortositorul ediţiei din 1748 este Cosma eromonah Vlahul, probabil aceiaşi persoană cu tălmăcitorul în româneşte a operei legislative a arhimandritului Iacob din Ianina, cunoscuta „Cîrja arhiereilor", lucrare făcută din ordinul mitropolitului Iacov al Moldovei. Interesant de notat că „diortositorul" acestei tălmăciri, după indicaţia din titlu, a fost „dascălul Duca de la Thasos" (Şt. Gr. Berechet, *O sintagmă în româneşte necunoscută*, în „Revista Critică", an. 3, nr. 2—3, p. 210—213 şi idem, *Descoperirea a două manuscrise juridice româneşti*, în „Intregiri", Buletinul Inst. de Istoria vechiului Drept Românesc, Iaşi, 1938, p. 19—22). Cum se explică apariţia lui Duca din Thasos ca diortositor al unei traduceri făcute din greceşte de ieromonahul Cozma, şi a lui Cozma în tipărirea din 1748 a Psaltirei tipărită de către Duca? E probabil că ieromonahul Cozma să fi făcut în 1748 nu numai corectura tipografică a noii ediţii a psaltirei şi acele mici modificări de limbă semnalate de Tagliavini. În 1754 la tălmăcirea făcută de Cozma ieromonahul şi păstrată în ms. lui Duca i-a revenit probabil rolul de a „corecta" corespondenţa dintre termenii juridici greceşti din original cu traducerea făcută de Cozma ieromonahul în româneşte.

[11] *BRV*, II, p. 102—4 şi Xenopol-Erbiceanu, *Serbarea şcolară de la Iaşi*, Iaşi 1885, p. 331—332, nr. 12. Un exemplar din această carte a găsit G. Ghibănescu la biserica de la Bereasa Vaslui. Pe foile cărţii se afla şi o însemnare manuscrisă despre intrarea nemţilor în Iaşi în 1788 apr. 8, şi despre prinderea lui Alexandru Vodă Ipsilanti. La 20 iunie nemţii fug şi două zile mai tîrziu intră în Iaşi Turcii şi tătarii (G. Ghibănescu, în rev. „T. Codrescu", an. I, nr. 7, I/IV/1916, p. 109).

[12] *BRV*, II, p. 99.

[13] *BRV*, IV, p. 69—70.

[14] Hrisovul lui Constantin Racoviţă, loc. cit.

[15] Dintre cărţile tipărite de Duca, au stihuri de închinare Psaltirea din 1743 *(BRV*, II, p. 77), Triodul din 1747 *(Ibidem*, p. 102), Octoihul din acelaş an s-a păstrat incomplet, astfel încît nu se poate şti dacă a avut versuri *(BRV*, II, p. 109—110), Canonul Sf. Spiridon, (Iaşi, 1750), a cărui descriere s-a făcut numai după o notă a lui Melchisedec *(O vizită la cîteva mănăstiri şi biserici antice din Bucovina*, în *AAR*, VII, II, p. 243, vezi *BRV*, II, p. 112); ceaslovul din 1750 de asemenea cuprinde închinarea în versuri şi anume sînt repro-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţia sa, aidcă într-a Vistieriei. In acest an Domnul i-a acordat un hrisov, sau cum spune Constantin Vodă Racoviţă „privileghia ce trebuincioasă cu care să poată a ave odihna lui, nebăntuit de către nimene şi să poată lucra necontenit lucrul tipografii ca să se îndestuleze ţara de cărţi, lipsită fiind" [17]. Este „scutit el şi cu casa lui" de toate dările şi va primi pe fiecare lună 20 de lei leafă de la cămara gospod. La Paşti şi la Crăciun cîte un postav şi un atlaz, acesta din urmă, desigur, pentru jupîneasa sa. I se scutesc 110 stupi de desetină şi 250 de oi de goştină. Se scutiau de tot birul şi opt oameni pe care-i avea „pentru lucrul tipografiei". Aceleaşi scuteli erau ordonate şi pentru cît „plumbu, spiglos şi hîrtie va aduce pentru triaba tipografiei". Dacă s-ar întîmpla ca Domnul să tipărească vreo carte „după toc-

---

duse versurile din Triod, cu mici modificări de expresie şi cu suprimarea ultimelor două versuri din Triod :

Triod	*Ceaslov*
Corbul şi crucea aievea te adeverează	Corbul şi crucea adevărat te încoronează
Că ai stăpânitu Vlahiei te însemnează	Că ai oblăduitu Vlahie te înfăţişează.
Iară Bourulu, Domn Moldovei te încredinţează	Bourulu dar Domn Moldovei te adeverează
Şi a ta dreptate pre toţi îndestulează	Căci a ta dreptate pe toţi îndestulează.
Dă-i Doamne puterea mare cu nădejde bună	
Ţara să stăpînească tare cu dreptate bună.	

Cf. *BRV*, II, p. 102 (Triod) şi p. 112—123 (Ceaslov).

Versuri avea şi slujba Sf. Timotei (1752) — vezi *BRV*, IV, p. 72.

[16] „Epitalamionu la prea luminată nuntă a prea luminatii şi de Dumnezeu încununatii Domnitii a prea înălţatului şi prea creştinului Domnului nostru Ioan Constandin Necolai Voevod, oblăduitoriul ţării Moldovii, care cu cucerie şi cu genunchi plecate s-au închinat Mării Sale de Duca Sotiriovici, tipograful de la Thasos letu 7257 (1749) Avgust 20.

Stihuri la pre înaltă nunta Domniţii Zmarandii pre creştinului Domnului nostru Ioan Constandin Necolai Voevod :

Moldova saltă de bucurie
Şi tuturor zice cu veselie
Măritu-s-au Domnul întru bine
Di ş-au făcut milă cu mine
Că Domnul mie bine au socotit (adică Ţării !)
Cu nunta Domniţii de m-au înpodobit
Care după beisade Ioniţi
Fiul Domnului Racoviţi
Cu străluciri mari o au măritat", etc.

(I. Bianu, *Catalogul manuscriselor romîneşti*, I, p. 645—6 şi ziarul „Patriotul", 1907, februarie 22. Vezi Iorga, *Istoria Bisericii*, II, p. 116). Epitalamul însă a căzut cam a ironie, pentru că în timpul serbării nunţii, a sosit de la Constantinopol vestea mazilirii lui Constantin Mavrocordat. Cum spune cronicarul epocii, nuntaşii la masă „şi-au cam stricat chieful şi nunta". Nu putem crede că şi Domnul mazil, pînă la urmă „înţelegînd cine au luat domnia s-au bucurat" (Cronica atribuită lui Enache Kogălniceanu, în (Kogălniceanu, *Letopiseţe*, III, p. 218, Bucureşti 1874).

[17] Hrisovul dat de Constantin Mavrocordat lui Duca pentru tipografie nu s-a păstrat decît în copie, reprodus în hrisovul lui Constantin Mihail Racoviţă din 30 martie 1750. El n-a putut fi dat de Constantin Mavrocordat decît în cursul anului 1749, cu puţin timp înainte de punerea sub tipar a Octoihului. (Foaia de titlu poartă data de 13 august 1749. Bibliografia II, p. 109—110). Numai de la această dată înainte tipografia lui Duca a căpătat privilegiul de tipografie domnească.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

meala ce va avea să-i plătească de la cămară" [18]. La sfîrşitul anului 1749, Mavrocordat fiind mazilit şi înlocuit cu Constantin Racoviţă, acesta din urmă a reînnoit hrisovul predecesorului.

O nedumerire ridică data tipăririi Ceaslovului, care după Bibliografia Românească Veche ar fi 1750 [19]. În foaia de titlu se spune că s-a tipărit „în zilele prea creştinului şi prea înălţatului Domn şi oblăduitor a toată Ţara Moldovei Ioan Constantin Nicolae Voevod Mavrocordat" etc. în Iaşi Vlet 7258" [20]. Dacă numele Domnului a fost bine cetit, ceeace nu pare îndoielnic, ca şi data, atunci tipărirea s-a făcut între septembrie-decembrie 1749 (7258), după stilul de la septembrie, şi trebue admis că vestea maziliei lui Mavrocordat a venit la cîtva timp după 31 august. Ştim doară că Racoviţă şi-a ocupat tronul numai la 18 decembrie acelaş an [21].

Constantin Racoviţă a reînnoit hrisovul acordat de Constantin Mavrocordat lui Duca Sotiriovici, dar n-a luat asupra sa şi cheltuiala cu tipărirea cărţilor, deşi o clauză a hrisovului o indică în mod expres: „de s-ar tîmpla să tipărească domnia noastră vre o carte, după toimeala ce va avea să-i plătească de la cămara noastră" [22], astfel pentru tipăriturile din toată epoca domniei lui Constantin Racoviţă, cheltuielile au fost susţinute de cîţiva mecenaţi boeri mireni, sau feţe religioase, cunoscuţi unii dintre ei pentru cărturărie. Canonul Sf. Spiridon, operă din care Bibliografia Românească Veche nu cunoaşte nici un exemplar [23], s-a tipărit în 1750 cu cheltuiala marelui Vornic Constantin Razul, cunoscut partizan racoviţesc [24].

Cele şapte taine („Sinopsis adică adunare a celor şapte taine") s-au tipărit în 1751, cu cheltuiala mitropolitului Iacov [25], ca şi Tîrnosenia din 1752 [26]. „Adunarea de rugăciuni" din 1751 se tipărea cu cheltuiala cămăraşului de izvoade Ştefan Bosie [27]. O altă tipăritură a lui Duca, Slujba Sfîntului Timoteiu, ne arată că tipografia sa încă din 1751 se extinsese cuprinzînd şi o secţie cu caractere greceşti. În adevăr opera tipărită cu cheltuiala „prea învăţatului boier, gramatic", „dumnealui Iliaşcu", care desigur o comandase, s-a tipărit în această limbă. Anul tipăririi, ca şi pentru Tîrnosenie, e 1751 [28]. Cu acest an Duca şi-a mărit tipografia, aducînd şi literă grecească şi desigur şi culegători, diortositor, etc. Cu atît mai neexplicabilă rămîne pentru noi încetarea activităţii de tipăritor a tasiotului Duca. Să fi făcut prea mari cheltuieli cu extinderea tipografiei şi la tipar în limba greacă, aceasta aducîndu-i încetarea lucrului, adică a posibilităţii plăţilor? Din alte ştiri ce avem, se vede că, cel puţin în anii 1752—1753, Duca nu ducea lipsă de bani.

Dacă nu mai întîlnim tipărituri de ale lui Duca, în schimb în 1753 şi 1754, se găsesc tipărituri făcute la tipografia Mitropoliei de „Ioan Simeonovici, Tipograful ardelean [29]. În anii amintiţi tipăreşte el un Penticostar şi un Molitvelnic. S-a presupus că în aceşti ani mitropolitul Iacov să fi cumpărat instalaţia lui Duca şi s-o fi încorporat celei de la Mitropo-

---

[18] Hrisovul lui Constantin Racoviţă, loc. cit. a fost utilizat şi de I. Minea (*O carte şi două tipografii ieşene uitate*, în „Însemnări ieşene", an. V, vol. XIII, nr. 3, 1 martie 1940, p. 482—486). S-au strecurat cîteva greşeli în studiul lui Minea, unele de tipar, altele provenite de la Erbiceanu: „halat" în loc de „atlaz", „stiglos" în loc de „spiglos" şi 120 de stupi în loc de 110, cum e arătat în copia din Condica Mitropoliei cît şi în documentul publicat de Erbiceanu (*Istoria Mitropoliei Moldovei*, p. 23—24).

[19] *BRV*, II, p. 112.

[20] *Ibidem*, p. 112—113.

[21] C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, 1, Bucureşti, 1942, p. 265.

[22] Hrisovul lui Constantin Racoviţă, *loc. cit.*

[23] *BRV*, II, p. 112. Un exemplar, totuşi, a întîlnit N. Iorga la Biserica din Şerbeşti-Neamţ: „Canonul acelui dintru sfinţi părintelui nostru Spiridon episcopulu Trimithundii", Iaşi 7258, şi poartă o însemnare a lui Ioan Cantacuzino biv vel Spatariu din septembrie 7280 (1771) — Iorga, *Studii şi Documente*, XV (Inscripţii din Bisericile Românieі, II), p. 226.

[24] În domnia lui Constantin Racoviţă, a ajutat pe Stavarache, influentul şi detestatul sprijinitor al Domnului, să scape fugind la Ţarigrad. (Spatarul Ioan Canta, *Letopiseţul Ţării Moldovii*, în Kogălniceanu, *Letopiseţe*, III, p. 186).

[25] *BRV*, II, p. 119 nr. 279.

[26] *Ibidem*, p. 121 nr. 283. Un exemplar semnalat de Xenopol-Erbicianu, *Serbarea şcolară de la Iaşi*, p. 332 nr. 14. O copie manuscrisă incompletă descrisă în Bianu, *Catalogul manuscriselor româneşti*, II, p. 249, ms. nr. 498.

[27] *BRV*, II, p. 119, nr. 278.

[28] *BRV*, IV, p. 71—72, nr. 108.

[29] *BRV*, II, p. 123—126, nr. 289, 291.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lie, care fiinţa de mai înainte [30]. Rămîne de controlat, prin examinarea literei tipăriturilor lui Duca şi a celor făcute de Ioan Simeonovici, dacă e sau nu justă presupunerea. Alte indicaţii o confirmă, dar pentru o epocă ceva mai tîrzie, oricum după 1756. „Învăţătura arhierească către preoţi", carte păstrată numai într-o copie manuscrisă cu data de 7279, nu poate fi tipărită decît între 1750—1753 sau 1756—1757, anii de domnie ai lui Constantin Mihai Racoviţă în a cărui domnie, după indicaţia filei de titlu, s-a tipărit. Cheltuiala a susţinut-o Ioanichie episcop de Roman [31].

Manifestările de după 1752 ale vieţii lui Duca, îl arată ca pe un om cu oarecare avere şi cu o reputaţie de cărturar bine statornicită. Moştenitor, prin soţia sa a unor bunuri funciare, el poate să şi le mărească prin cumpărări. În iunie 1754, cumpără o bucată de pămînt „în codrul Eşului, pe apa Vasluiului" de la un Neculai, feciorul lui Andrei Pisarul. Vînzătorul luase cu doi ani mai înainte, deci în 1752, anul în care Duca-şi extindea instalaţia de tipografie, împrumut de la „Duca Sotiriovici tipograful", 125 de lei „cu dobînda zece a doi". Venind sorocul plăţii şi „neavînd putere" ca să plătesc, Nicolae face moşia vînzătoare. Se găseau şi alţi cumpărători, dar plăteau mai puţin. Văzînd Duca „neputinţa" lui Nicolae „şi-au făcut milă" de i-au „primit moşia drept 135 lei". I-a iertat şi „dobînda banilor de aceşti doi ani" [32].

Duca face acte generoase : iartă dobînda banilor daţi pe termen de doi ani şi în loc să primească ce i se cuvenea, îşi permite să concureze la preţ pe alţi cumpărători ai unei bucăţi de moşie. Nu sînt fapte care să indice jenă financiară explicată prin cheltuieli făcute cu cîţiva ani mai înainte cu mărirea instalaţiei de tipografie. Mai curînd trebuie să vedem în această comportare gestul celui care cîştigă banii cu uşurinţă şi tot aşa îi şi cheltuieşte. E avantajul pe care el, tipograful, îl are faţă de alţi cumpărători, fie ei şi boieri, ţinuţi în frîu de economia agrară puţin rentabilă în toate epocile, faţă de industrie şi comerţ.

Într-un act i se spune „dascălul" [33], denumire care nu ştim dacă se referă la o îndeletnicire de şcoală, sau numai la reputaţia lui de cărturar. Constantin Mavrocordat şi el un cărturar în deplina accepţiune a cuvîntului, i-a îngăduit sau poate i-a comandat un epitalam pentru nunta fiicei sale Zamfira, căsătorită cu Ion Racoviţă. Îl vor fi întrebuinţat şi pentru alte alcătuiri cărturăreşti decît pentru epitalamuri, atît Domnii, cît şi boerii, puternici ai zilei.

Dintr-un zapis al lui Iordache Cantacuzino, biv vel logofăt, cu data de 15 iunie 1755, aflăm foarte interesante relaţii de cărturărie între puternicul boier şi învăţatul tipograf. În zapis Cantacuzino arată că „avînd trebuinţă de cîteva istorii de învăţături şi alte ce i-au trebuit a le scoate de pe cărţile greceşti pre limba moldovenească", a poftit pe „dumnealui Duca Sotiriovici tipograf de li-au scos şi li-au tălmăcit". De asemenea şi „alte scrisori greceşti ce i-au trebuit" tot Duca i le-a tălmăcit. De aceia la căsătoria sa în Moldova, şi noi ştim că s-a căsătorit cu fiica lui Antonie Sotnicul, l-a cununat şi i-a dat în dar robi ţigani [34]. Un act din aprilie, acelaş an, îi spune în cîteva rînduri şi „dascălul Duca" [35]. A intrat fostul tipograf ca dascăl de greceşte la şcoala domnească sau în vre-o curte boierească ? Nu ştim aceasta. Poate i s-a spus astfel numai pentru marea lui ştiinţă, acum recunoscută de toţi cei care trăiau în apropierea lui. Oricum, cercetările îndrumate de noi şi în această direcţie, n-au dat nici un rezultat. Dacă ţinem seamă de cumpărătura de moşie în valoare de

---

[30] C. C. Giurescu, *Istoria Romînilor* III, 2, Bucureşti 1946, p. 909.

[31] *BRV*, IV, p. 254—255 nr. 376. „S-a tipărit în zilele prea înălţatului Domn Ion Constantin Mihail Racoviţă Voevod". Întîia domnie a lui Racoviţă a ţinut dela 18 decembrie 1749 pînă la 13 iulie 1753 (C. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, III, 1, p. 265—267). A doua domnie merge din februarie 1756 pînă în martie 1757 (Giurescu, *op. cit.*, p. 268—269). În 1764 febr. 7, Constantin Racoviţă moare. *(ibidem*, p. 283).

[32] Zapis din 29 iunie 1754, Condica Mitropoliei Moldovii, II, p. 66, Arhivele Statului Iaşi.

[33] *Ibidem*, p. 67—69, doc. din 4 aprilie 1755.

[34] N. Iorga, *Studii şi documente* V, p. 108, şi copie în Condica Mitropoliei Moldovei, II, p. 70, doc. din 15 iunie 1755. În legătură cu viaţa intelectuală a acestui tipograf renutat ca bun cunoscător şi de latineşte, trebuie amintită şi indicaţia de pe un Tit Liviu Historiae Romanae, ediţia din Veneţia 1739 în greceşte „din cărţile lui Duca Sotiriovici, tipograful", carte aparţinînd Bibliotecii profesor D. Russo (vezi N. Georgescu-Tistu, *Bibliografia Literară Română*, Bucureşti, 1932, planşa VII).

[35] „Duca Tipograful", cartea lui Matei Ghica Voevod, din 8 apr. 1755, Condica Mitropoliei II, p. 67, Arh. St. Iaşi ; „Dascălul Duca" şi „Dascălul Duca ginerile lui Antonie Sotnicul", anaforaua boerilor din 4 aprilie 1755, la cartea lui Matei Ghica, Condica Mitropoliei II, p. 68—69, Arh. Stat. Iaşi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

135 de lei, făcută de Duca în 1755, şi dacă ne gîndim şi la cererea făcută în mai 1756 de a i se reînnoi privilegiul de tipografie, sîntem îndreptăţiţi să deducem că Duca Sotiriovici a continuat să lucreze la tipografie cel puţin pînă la data amintită. Că nu cunoaştem exemplare din eventualele lui tipărituri de după 1752, e cu totul altceva. Oare putem afirma că s-a păstrat tot ce s-a tipărit nu numai pînă la 1752, dar şi după această dată ? Apoi chiar din ce s-a păstrat, cunoaştem noi, toate operile ? Desigur că nu. Sînt indicii de tipărituri din Iaşi, de după 1752, care pot fi atribuite lui Duca tot în aceeaşi măsură ca şi altor tipografi. *Bibliografia Românească veche* aminteşte după titlu, dată şi loc, de următoarele : „Adunare de multe învăţături, Iaşi 1753" [36], „Antologhion, din Iaşi 1756" [37] şi „Antologhion din Iaşi 1760" [38]. Chiar dacă ambele cărţi semnalate la urmă s-ar referi la una şi aceeaşi tipăritură, nu e exclus ca ea să fie făcută în tipografia lui Duca, care, am văzut că pentru 1756 cerea şi obţinea dela Constantin Racoviţă reînnoirea privilegiului [39]. La fel şi cu cartea „Adunare de multe învăţături". În vremea aceasta se tipăresc, sub formă de efemere foi volante, cărţi pastorale ale Mitropoliţilor, hrisoave domneşti, proclamaţii etc. Evident că o parte din acest fel de tipărituri va fi eşit şi de sub teascurile tipografiei lui Duca. Dacă pastorala Mitropolitului Iacob din 1752, e aproape sigur că s-a tipărit în tipografia pe care acesta a reorganizat-o la Mitropolie [40], nu acelaş lucru s-ar putea spune despre hrisovul lui Constantin Racoviţă din 1756 [41]. El a putut tot atît de bine să se tipărească şi în alt loc, foarte probabil la tipografia lui Duca.

În ciuda lipsei de informaţii sigure asupra activităţii de tipograf a lui Duca după 1752 şi mai ales după reînnoirea de către domnitorul Constantin Racoviţă în 1756, a privilegiului de tipăritor, el apare în acte mulţi ani mai tîrziu. Îl întîlnim în Condica de scuteli din 1763—1764, a lui Grigore Vodă Calimah, între boerii şi slujbaşii domneşti care s-au bucurat de oarecari scuteli — datorate situaţiei lor de persoane cu venituri limitate — sau care făcuseră anumite slujbe domniei. Astfel, pentru „slujba vădrăritului", la „scăderi ce s-au făcut la o samă de boeri, giupănese i altora", e menţionat şi „Duca tipograf" [42]. În aceeaşi epocă şi în acelaş loc, între „răsurile ce s-au dat dumfialor) boerilor ce au fost zlotaşi pe ţinuturi cu slujba mucarerului şi a altor boeri şi giupănese săraci" şi „la alte locuri" şi anume : „grămăticului mării sale bizadele... Miri Andani Cavada... Căpitanului de Greceni... Ioniţă Canano postelnic... Anagnost Ibritar..." etc., apare şi „Duca Sotiriovici" cu „răsură", adică ajutor de 10 lei [43].

Puţin timp poate după 1764, Duca a încetat din viaţă. Soţia sa, cum am văzut, mai trăia prin 1777. La concluzia aceasta ne duce completa tăcere a izvoarelor asupra sa după data amintită. Dar tipografia a ajuns la Mitropolie, în împrejurări pe care nu le cunoaştem, odată cu celelalte bunuri ale lui Duca, adică moşiile. E singura explicaţie pentru împrejurarea că actele utilizate în nota de faţă se găsesc într-o condică a Mitropoliei. Ele au intrat odată cu aceste bunuri, inclusiv tipografia, în stăpînirea Mitropoliei. La ce dată s-a făcut aceasta nu ştim. Condica nu conţine nici o indicaţie în acest sens.

[36] *BRV*, II, p. 121, nr. 284.
[37] *BRV*, IV, p. 73, nr. 115.
[38] *Ibidem*, p. 76, nr. 120.
[39] Constantin Cehan Racoviţă în a doua domnie reînnoeşte hrisovul dat lui Duca la 30 martie 1750 : „acest hrisov fiind făcut după dreptate l-am întărit să-ş urmezi şi la domnia aceasta pre deplin cum scrie mai sus, 7264 mai 27. Procit Tret logofăt". Condica Mitropoliei, loc. cit. p. 65.
[40] *BRV*, IV, p. 72, nr. 109.
[41] *BRV*, II, p. 134, nr. 298.
[42] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimahi*, vol. II, Bucureşti 1903, p. 100.
[43] *Ibidem*, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIRECȚII ÎN RAȚIONALIZAREA INDUSTRIEI PRELUCRĂTOARE ROMÂNEȘTI (PERIOADA INTERBELICĂ)

DE

I. SAIZU

Odată cu adeziunea contemporanilor la aplicarea metodelor moderne în activitatea industrială, de care ne-am ocupat cu alt prilej [1], specialiștii au pus în circulație argumentele pentru eșalonarea preferințelor potrivit structurii de atunci și de perspectivă a fiecărei ramuri. În mod firesc, preocupările au fost partajate în două direcții esențiale: industria extractivă, în temeiul avuțiilor subsolului și a importanței în structura venitului național: industria prelucrătoare, cu motivația semnificației ei în susținerea activității economice a celorlalte ramuri, ca și a funcției prioritare în apărarea statului unitar român. Cum la opțiunile în domeniul minier ne-am referit în alt loc [2], vom menționa aici interesul pentru ramura prelucrătoare, precizînd din capul locului că în timpul disputei consacrate raționalizării s-a făcut o reușită pledoarie tezei necesității dezvoltării industriei grele, înțeleasă ca o cerință de prim rang „pe scara valorilor economice" [3] ale României, îndeosebi în înzestrarea cu mașini și unelte agricole [4] și în apărarea națională [5]. Să mai precizăm că nu s-a preconizat un progres oarecare, ci unul bazat pe raționalizarea și specializarea în fabricație în climatul și pentru sectoarele a căror necesitate era justificată, progres posibil numai în unități mari, masiv finanțate și cu personal calificat [6]. Așadar, concluzia meritorie că întreprinderile puteau și trebuiau să accelereze cele trei elemente, fără de care nu se reușea trecerea la intensificarea producție, la obținerea de valori maxime. Scăderea numărului firmelor, paralel cu creșterea capitalurilor, cu raționalizarea producției, cu concentrarea industriei în mîinile unui grup de interese, mai mult sau mai puțin omogen, îngăduiau însă monopolizarea pieții interne [7].

Pornind de la datoria fixată statului în Moțiunea primului congres al inginerilor (octombrie 1921) [8] că „politica fierului" urma să condiționeze întreaga activitate de producție și de circulație, inclusiv efortul apărării naționale, și de la convingerea că ramura respectivă reprezenta „cea dintîi industrie de care o țară cu o politică economică prevăzătoare trebuie să se preocupe" [9], M. Manoilescu a demonstrat că industria mecanometalurgică era obligată să avanseze sub raport extensiv și intensiv, în care scop se

---

[1] I. Saizu, *Opțiuni interbelice pentru raționalizarea industriei românești*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 407—428.

[2] Idem, *Preocupări de raționalizare în compartimentele industriei extractive românești (perioada interbelică)*, în *CI*, XIV, 1983.

[3] Șt. Chicoș, *Industria siderurgo-metalurgică în România*, București, 1925, p. 39; *Industria mecano-metalurgică. Date și observațiuni*, București, 1928, p. 147; Ilie Zaharia, *Concentrarea industriei metalurgice și monopolul prețurilor*, în „Ec. națională", LXV, 1938, 8—9, p. 37.

[4] N. Albu, *Industria de mașini în fața necesităților agriculturii*, în „A.B.C. Îndreptar pentru industrie și comerț", I, 1940, 1, p. 10.

[5] Ilie Zaharia, *op. cit.*, p. 37.

[6] *Industria mecano-metalurgică...*, p. 91.

[7] Ilie Zaharia, *op. cit.*, p. 38.

[8] *Moțiunile adoptate de primul congres al inginerilor din România*, în „Bul. A.G.I.R.", III, 1921, 9—10, p. 401.

[9] M. Manoilescu, *Importanța și perspectivele industriei în noua Românie*, București, 1921, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuveneau luate în seamă două mari criterii : a) obținerea de produse necesare asigurării neatîrnării economice și militare (armament, tuburi de sonde petroliere, mașini și utilaj pentru C.F.R.) ; b) sporirea eficienței, prin care înțelegea încorporarea în produs a maximum de valoare cu minimum de materii prime, de combustibil, de capital și de forță de muncă [10]. Criteriile erau, firește, raportate nemijlocit la scopurile fixate industriei respective : de a satisface la maximum cerințele consumului intern, concomitent cu menajarea rezervelor de materii prime ; de a valorifica munca și inteligența aborigenă în ramurile de superioară industrializare ; de a eșalona industriile în raport de debușeul suficient cel găsesc în interior ; de a utila ramurile industriale aflate în exercițiul funcțiunii și de a înzestra din naștere altele, devenite imperioase în asigurarea existenței națiunii și a apărării patriei [11] ; de a fi, în orice moment, sprijinul de căpetenie al independenței economice și politice [12]. Șt. Chicoș precizase, încă din 1925, că la asemenea obiective se putea ajunge numai „prin înfăptuirea unui program viitor" [13].

În legătură cu ultimul țel, s-a pus și problema regrupării marilor întreprinderi metalurgice în vederea sistematizării și coordonării producției conform programului de organizare a securității statului. Se avea în vedere, prin excelență, stabilirea de bune raporturi între autoritatea centrală și particulari, mai cu seamă că acțiunea căpăta interes și pentru că la realizarea planului de înzestrare participa, prin concurs tehnic și financiar, cea mai importantă întreprindere de armament din Cehoslovacia. Sub egida statului și cu sprijinul Skodei a fost declanșat un vast program de regrupare a industriei particulare care furniza statului și armatei [14].

Problema care concentrase judecățile unor mari contemporani era aceea dacă România dispunea de suficiente resurse naturale pentru a putea intensifica și raționaliza industria mecano-metalurgică. Adepții teoriei „eminamentei agricole" susțineau în mod deschis că nu era posibilă crearea unei ramuri grele proprii din pricina insuficienței resurselor de minereu de fier și de cărbune. Era dovada că partizanii concepției menționate nu-și dădeau seama în chip real de însemnătatea industriei respective. În opoziție cu acest punct, savanți, ingineri și economiști au apreciat că existau toate condițiile nu numai pentru dezvoltarea mecano-siderurgiei, dar și a unui proces de industrializare reală. Contemporani lucizi consideraseră că limitarea resurselor de minereu de fier nu putea constitui o piedică în progresul industriei metalurgice, că problema devenea soluționabilă prin folosirea rațională și economisirea la maximum a celui indigen, ca și printr-un import masiv din Grecia, Iugoslavia, Bulgaria, Turcia, Spania, Tunis, Algeria și sudul U.R.S.S. [15]. M. Manoilescu demonstrase nu o dată că minereul de fier era suficient României numai pentru cîteva decenii, așa încît economisirea și buna utilizare erau „cea dintîi măsură de urmat" [16], care să dea o producție „selecționată și organizată pe baze raționale" [17], iar Șt. Chicoș prefera să se procedeze la importul de minereu, păstrînd rezervele proprii „pentru vremuri grele" [18]. Dealtfel, Reșița și-a îndreptat încă din 1923 atenția în acest sens [19]. Referindu-se mai tîrziu la aspectul în discuție, M. Manoilescu va repeta că, chiar dacă industria se baza pe importul de materii prime, România era totuși în avantaj decît fără ea [20].

În fapt, cifrele privind mecano-metalurgia demonstrează că, mai ales în anii 1924—1927, s-a declanșat o pronunțată tendință de dispariție a celor mai multe din întreprinderile neconsolidate sub raport financiar și tehnic, apărute după prima conflagrație mondială, și de reorganizare și modernizare a instalațiilor, de concentrare a muncii și a capitalului. Dispariția celor economicește firave a fost apreciată, în consecință, ca „un semn îmbucurător". Acum s-a pus un accent aparte pe unitatea de exploatare de largă

[10] *Ibidem*, p. 19, 22 ; idem, *Fapte și orientări în politica industrială*, București, 1922, p. 30.
[11] *Industria mecano-metalurgică...*, p. 137.
[12] Șt. Chicoș, *op. cit.*, p. 39.
[13] *Ibidem*.
[14] G. T. Șușnea, *Planul industrial și raționalizarea*, București, 1937, p. 29.
[15] M. Manoilescu, *Politica producției naționale*, București, 1923, p. 41 ; *Industria mecano-metalurgică...*, p. 81.
[16] „Argus", 24 mai 1924.
[17] M. Manoilescu, *Importanța și perspectivele industrici...*, p. 22.
[18] Șt. Chicoș, *op. cit.*, p. 38.
[19] *Industria mecano-metalurgică...*, p. 81.
[20] M. Manoilescu, *Curs de economie politică și raționalizare*, București, 1940, p. 138.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dimensiune, în cadrul căreia raționalizarea producției și a muncii erau mai ușor de înfăptuit [21]. De asemenea, întreprinderi noi erau pe punctul de a apare sau de a-și începe activitatea de înzestrare a țării. Numeroase altele și-au mărit capitalul spre a putea corespunde mai lesne cerințelor de renovare și de completare a utilajului [22], ori erau invitate să se supună mijloacelor de acțiune și oamenilor de concepție modernă care le garantau sporirea rentabilității [23]. Era expresia unui efort serios de a fi în pas cu cerințele mereu mai mari ale României. Începînd cu 1927, industria metalurgică poate fi apreciată ca definitiv consolidată, capabilă să concureze, la calitate, produsele străine, și acoperi, în mare parte, consumul [24]. Totuși, pînă în 1928 — așa cum se consemnează în monografia ramurii — nu s-a dat prea multă atenție chestiunii specializării și raționalizării producției, socotindu-se că, odată ce au fost cunoscute necesitățile și mijloacele, era timpul „să se pășească la o organizare rațională atît prin definirea ramurilor de producție indispensabile vieții noastre economice, cît și prin regruparea și concentrarea lor tehnică și financiară" [25]. Abia după acel an, au sporit preocupările de raționalizare și de normalizare. O șansă bună a oferit-o faptul că, datorită stadiului în care se afla industria siderurgico-metalurgică, diversitatea produselor nu era atît de accentuată încît să poată constitui un impediment serios în acceptarea normelor. Prin urmare, era de așteptat — arăta Dan Periețeanu [26] — ca firmele indigene să ajungă ușor la un acord de adoptare a normelor comune, care, evident, să îmbrățișeze produsul standardizat. Caracteristic era și adevărul că industria noastră, obișnuită să folosească norme germane, care reprezentau un factor de raționalizare și chiar „conștiința unei arme de luptă în concurența mondială" [27], dorea să întrebuințeze reglementări tehnice proprii.

Din inițiativa membrilor I.R.O.M., interesați în modernizarea industriei metalurgice, s-a decis declanșarea unei acțiuni în vederea normalizării materialului de la Reșița [28], pentru ca la prima ședință a C.R.N. (13 noiembrie 1928), președintele ei, C. D. Bușilă, să insiste ca, în ceea ce privește reglementările tehnice, industria mecanică să devină întîia ramură de abordat [29], întrucît la fabricarea cazanelor cu aburi, de pildă, birourile de calculație, întrepinderile și organele de conducere foloseau norme din statele industrialicește mai avansate. Fără deci a neglija experiențele și rezultatele obținute aiurea, se recomanda stabilirea de prescripții tehnice proprii, ținîndu-se seama de condițiile specifice [30]. Tot atunci, la motivațiile expuse, s-a format în cadrul C.R.N. o comisie consacrată industriei mecanice. De aici și convingerea Consiliului de administrație al Asociației proprietarilor de cazane, exprimată la 21 mai 1929 în adunarea generală că se va preocupa „numai de probleme ce privesc aplicarea măsurilor de siguranță pentru funcționarea instalațiunilor și mijloacelor de exploatare rațională a acestora" [31].

Paradoxal, deși cadența economică nu a fost optimă în anii crizei din 1929—1933, organizarea metodică a lucrului a dat naștere la efecte pozitive în raționalizarea fabricației la Uzinele metalurgice unite „Titan, Nadrag, Calan", în sensul specializării pe anumite articole a unităților componente, ceea ce a permis „mersul în serie". La „Industria sîrmei" Cîmpia Turzii, preocupările s-au divizat în trei direcții : a) agregarea aparatului tehnic și administrativ, fapt care a îngăduit ca alegerea utilajului și dispunerea fundamentală a instalațiilor să ușureze depășirea programului inițial de producție și expansiunea desfacerii articolelor ; b) organizarea *în sens taylorist, cuprinzînd studiul timpului și al muncii*, îndrumarea spre întrebuințarea rațională a mașinilor și a uneltelor, îmbunătățirea condițiilor de lucru și stabilirea fabricației normale, ceea ce a permis ca în numai 3—4 săptămîni producția să crească cu 56% ; c) ra-

---

[21] *Industria mecano-metalurgică...*, p. 48 ; *Enciclopedia României*, III, p. 850—851.

[22] *Industria mecano-metalurgică...*, p. 48.

[23] Dan Periețeanu, *Studiu asupra prețului de cost la Uzinele de fier din Hunedoara*, în „An. min. din România", IX, 1926, 12, p. 764—765.

[24] *Les Industries de Roumanie*, București, 1936, p. 31.

[25] *Industria mecano-metalurgică...*, p. 91.

[26] Dan Periețeanu, *Normalizarea în siderurgie-metalurgie*, în „Bul. C.R.N.", 1934, 1, p. 11.

[27] Ulise Issărescu, *Normalizarea în industria mecanică*, în idem, 4, p. 109.

[28] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 1/1927, f. 139.

[29] Idem, dosar 2/1928, f. 38.

[30] *25 ani de activitate ai Asociației proprietarilor de cazane, mașini, instalațiuni mecanice și electrice din România 1911—1936*, București, 1936, p. 19.

[31] *Ibidem*, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ționalizarea uzinelor, vizînd economisirea energiei termodinamice și cruțarea materialului [32]. În urma unor studii și experimentări la diverse cuptoare, motoare, cazane etc., cu participarea inginerilor români și străini, s-au dat, chiar de la început, soluții „într-adevăr științifice pentru întrebuințarea rațională a mașinilor generatoare de forță motrice, pentru combustiunea strict economică și modernă a gazului metan" [33].

Spre a ușura procesul, însuși Consiliul de Miniștri a decis în ședința din 5 august 1930 instituirea unei comisii pe lîngă Ministerul de Industrie și Comerț care să întocmească, cu concursul statului, programul de raționalizare a industriei fierului [34]. Ca noi indicatori figurau : introducerea pe o scară întinsă a păcurii ; alocarea de fonduri reduse pentru înzestrarea aparatului administrativ și devierea lor spre procesele de producție ; proporționarea eforturilor pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă ale celor aflați nemijlocit în procesul de fabricație [35].

Un larg cîmp de aplicare a principiilor moderne se afla la Reșița, ilustrat prin : raționalizarea structurii factorilor de exploatare în sensul concentrării lor sistematice în mîna conducătorului responsabil, care, la rîndul lui, să transmită, în cel mai înalt grad, simțul de răspundere la fiecare subaltern ; tendința de a crea din forța oamenilor și a mașinilor o „unitate indistructibilă", echilibrată și activă ; inocularea de către conducători a pasiunii de lucru ; executarea la timp și în bune condiții a comenzilor, ceea ce stimula noi cereri ; posibilitatea formării corecte a prețului de cost și a păstrării rentabilității întreprinderii ; contabilizarea veniturilor și a cheltuielilor în așa măsură încît examinarea lor în orice moment să devină posibilă din punct de vedere comercial și tehnic ; reflectarea fidelă în bilanțuri a avutului întreprinderii ; cuprinderea în statisticile exploatării a datelor comparative ale produselor și cheltuielilor astfel încît să se poată ști oricînd dacă se lucra în pierdere sau în cîștig, gradul de ocupație, plățile lucrătorilor etc. [36] Prin urmare, o sumă impresionantă de prevederi care tindeau spre rentabilitate sigură și *armonie* între factorii productivi și sociali.

Se cuvine de subliniat că nu peste tot se realizase o atare tendință. În Banat, de pildă, siderurgia, concepută pentru minereurile destul de pure, a rămas la metodele vechi, departe de noile procedee cerute de tratarea diversă a materiei prime și de utilizarea combustibilului de altă proveniență [37].

Privită în ansamblu, industria siderurgică și metalurgică trăda faptul că, deși se afla în progres [38] într-o conjunctură oarecum favorabilă raționalizării, nu a evoluat potrivit unor directive sau cerințe de plan [39], că suferea încă din cauza lipsei de grupare, unele unități avînd o activitate „excentrică și anarhică" [40].

Situația existentă în industria textilă o împingea în chip inevitabil în primele rînduri ale efortului de raționalizare, aceasta și fiindcă prima conflagrație mondială atestase în mod ferm necesitatea de a o susține, chiar cu sacrificii, în folosul apărării naționale și al trebuințelor populației. Faptul nu era deloc ușor, întrucît, pe de o parte, încercările făcute pînă în 1927 cu cultura bumbacului nu au ieșit din cadrul experiențelor, iar, pe de alta, în România funcționau numai două filaturi de bumbac : una la București, cu 13 560 de fuse, și cealaltă la Arad, cu 19 668 de fuse. O comparație cu situația din Franța, ale cărei filaturi concentrau în medie cîte 28 000 de fuse și erau concurate de firmele germane și engleze cu 60 000 de fuse în medie, pentru a da produse standardizate [41], indica limpede distanța mare la care

---

[32] I. Floașiu, I. Martalogu, *Organizarea muncii la Industria sîrmei S. A.*, în „Bul. I.R.O.M.", 1928, 1, p. 2—3.

[33] *Ibidem*, p. 3.

[34] „Monitorul Oficial", 30 septembrie 1930, p. 8 244.

[35] Dan Perițeanu, *Un exemplu de organizare științifică în industria noastră*, în „Bul. I.R.O.M.", III, 1929, martie—aprilie, p. 75—77, 79.

[36] I. Păsărică, *Monografia Uzinelor de Fier și Domeniilor din Reșița și frumusețea naturală a împrejurimilor*, București, 1935, p. 79—80.

[37] I. E. Bujoiu, *Combustibilii indigeni în industria siderurgică românească*, București, 1937, p. 9.

[38] C. Stamatescu, *Normalizarea elementelor de asamblare*, în „Bul. C.R.N.", 1935, 1, p. 18—36 ; D. Panaitescu, *Normalizarea sculelor în industria mecanică*, în idem, 2, p. 37—51 ; Șt. Cușută, *Normalizarea transmisiunilor*, în idem, p. 52—74.

[39] D. Iorgovici, *op. cit.*, p. 43.

[40] R. Negrini, *Note privitoare la industria metalurgică românească*, în „A.B.C. Îndreptar pentru industrie și comerț", I, 1940, 1, p. 11.

[41] *Industria textilă. Date și observațiuni*, București, 1928, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ne aflam. De asemenea, raportînd cifra muncitorilor din Indicatorul industriei din 1927 la numărul de războaie din țesătoria mecanică existentă, s-a ajuns la proporția de 1,3 lucrători pentru un război, ceea ce o situa sub nivelul pe care-l avea Anglia în 1820, deci cu mai bine de un secol în urmă [42]. La aceasta contribuise și faptul că, datorită insuficienței capitalurilor, instalațiile provenite din import erau, în mare parte, declasate chiar din momentul montării, industriașii occidentali căutînd să scape de utilajul lipsit de rentabilitate. Acțiunea a convenit un timp întreprinzătorilor români, care aveau la dispoziție forță de muncă ieftină. Distanța mare era impusă și de adevărul că în România țesutul manual casnic devenise foarte dezvoltat, îndeosebi în lumea satelor.

Dintr-o atare situație, specialiștii au extras concluzia că existența și progresul ramurii atîrnau de regimul de protecție vamală față de concurența străină ce se manifesta prin produse oferite cu prețuri inferioare, la care se ajunsese fie prin structurarea, mecanizarea, standardizarea și creșterea volumului producției, mai ales la bumbac, lînă și mătase, fie prin condiții de plată mai favorabile decît puteau prezenta industriașii români, că se impunea necesitatea încurajării mecanizării textilelor și a înființării de mari filaturi de bumbac, care să scutească statul de un însemnat import [43]. Multă vreme însă, de o bună organizare tehnică și administrativă s-a putut vorbi numai în marile unități finanțate de Societatea națională de credit industrial.

Imperativul raționalizării era prezent și în industria alimentară. În subramura zahăr, bunăoară, o monografie consacrată subiectului cuprindea constatarea că, deși existau condiții propice, datorită profilului ei agrar, România poseda puține fabrici pentru satisfacerea consumului intern și creșterea exportului. Cehoslovacia, cu toate că era stat neagricol, deținea aproape de 10 ori mai multe întreprinderi decît țara noastră [44]. Cît privește randamentul, acesta era deosebit de scăzut. Din 19 state europene, România era întrecută de 16 țări. Cel mai mare randament de sfeclă la ha îl ofereau Olanda, Danemarca, Suedia și Elveția, aproximativ dublu decît România [45]. Pe de altă parte, deși a sporit, datorită creșterii producției și a îmbunătățirii vieții populației, consumul intern pe cap de locuitor era întrecut de toate statele continentului, excepînd Bulgaria și Turcia [46]. Raționalizarea era extrasă și din necesitatea ca prin dezvoltarea culturii sfeclei de zahăr și industrializarea ei, producția să devină un important articol de export, capabil să influențeze pozitiv balanța comercială. Intensificînd cele două elemente, alte avantaje apăreau în evidență: posibilitatea de lucru pentru sute de mii de brațe pe ogoare și în fabrici; folosirea deșeurilor pentru hrana animalelor. Progresele fabricilor de zahăr fiind în funcție de cultura sfeclei, se ceruse o deosebită atenție pentru calitatea semințelor și folosirea agronomilor în difuziunea cunoștințelor în legătură cu cultura. Însăși scăderea prețului de cost atîrna de această acțiune, de unde și interesul de a obține, pe de o parte, suficientă materie primă, iar, pe de alta, un raport direct între cultură și fabricație.

Cu aceeași intenție, se ceruse [47] ca principiile legii din 13 aprilie 1933 referitoare la așezarea și administrarea taxei de consumație asupra zahărului și glucozei [48], să fie generalizate în practică, spre a se putea obține o mai eficace apărare a intereselor consumatorilor, și încadrate în politica de raționalizare a întregii industrii în relațiile cu celelalte activități economice. În acest scop, se întocmise și modelul de organizare a unei întreprinderi [49], iar Ministerul Agriculturii a studiat chestiunea întocmirii unui proiect de lege privind regimul producției, în care lua în dezbatere, deopotrivă, organizarea cultivatorilor și raționalizarea fabricației [50].

Cum era și natural, demersul statului în direcția raționalizării, limitat la cîteva măsuri (scutiri de impozite, prime de încurajare, protecție vamală, cadru juridic) a dat roade parțiale. Problema nu putea fi soluționată — cum bine s-a subliniat [51] — decît în ansamblul ei, conexînd creșterea și raționalizarea producției cu ridicarea consumației la nivelul statelor

[42] *Ibidem*, p. 30.
[43] *Ibidem*, p. 30—31, 60—61, 64—66.
[44] *Industria zahărului. Date și observațiuni*, București, 1928, p. 7.
[45] *Ibidem*, p. 13—14.
[46] *Ibidem*, p. 19.
[47] P. H. Suciu, *Industria zahărului*, București, 1939, p. 27.
[48] C. Hamangiu, *Codul general al României*, XXI, p. 258—267.
[49] Christea Marcov, *Organizarea întreprinderilor pentru fabricarea zahărului în România*, în „Rev. gen. de comerț și contabilitate", XXVI, 1937, 9, p. 438—443.
[50] „Dimineața", 22 noiembrie 1930.
[51] P. H. Suciu, *op. cit.*, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

occidentale, prin ținerea în cumpănă, coordonarea și armonizarea intereselor cultivatorilor de sfeclă cu ale fabricanților, ale comercianților, ale consumatorilor și ale statului. Prețul de cost putea fi realmente coborît prin raționalizarea completă a fabricilor de zahăr odată cu utilizarea întregii capacități de producție, pentru ca să se ajungă cel puțin la o producție dublă.

În ramura fabricării hîrtiei, raționalizarea era considerată ca prezentă prin introducerea automatismului în utilaj și normalizarea compoziției, greutății, calității și dimensiunilor produselor — ca trăsături fundamentale —, fapt împlinit în Germania, Suedia, Austria, S.U.A., Canada, Anglia, Franța, Italia și alte state. Cu privire la primul aspect, subliniem că, la noi, după refacerea în linii generale a economiei, întreprinderile, care și pînă atunci își duceau activitatea pe bază de utilaj de factură modernă, au trecut la introducerea unor măsuri capabile să le ușureze funcțiile. Înțelegerile dintre unități erau destinate să exercite și ele nu numai atribuții comerciale, de desfacere, ci să asigure și concentrarea eforturilor pentru îmbunătățirea calității și raționalizarea fabricatelor. În consecință, din 1926, preocupările industriașilor au tins spre transformarea utilajului, fapt ce necesita sume considerabile [52]. Astfel, 1928 poate fi considerat pentru „Letea" anul cînd s-au pus bazele electrificării raționale a întreprinderii [53]; ea se afla pe cale — se declara în Consiliul de administrație — să organizeze fabricația în așa mod încît sporul de beneficii să provină, în viitor, din creșterea producției și din „economisirea" muncii [54]. Era un indiciu proeminent că se angajase, chiar în perioada imediat postbelică, pe calea raționalizării, cel puțin două surse documentare fiind mai mult decît concludente: chemarea de a se realiza un cost de producție cel puțin egal cu al celorlalte state producătoare de hîrtie, fapt posibil prin concentrarea și specializarea cît mai pronunțată a fabricației, prin utilizarea forței motrice, de preferință hidraulice, printr-un tarif vamal protecționist, prin acordarea de prime de export și alte încurajări pentru cîștigarea de debușeuri externe [55]; alegerea inginerului C. Brătianu, administratorul ei delegat, în primul consiliu al I.R.O.M. [56]. În anii crizei economice 1929—1933, odată cu trecerea la un proces masiv de investiții și de reorganizare a producției, conducerea administrativă a „Letei" a recurs la noi măsuri de raționalizare. În consecință, în 1931, lucrătorii de la presă au fost obligați să ambaleze într-un schimb 3 500 în loc de 2 800 kg hîrtie [57].

Sub al doilea aspect menționăm că s-au fixat, pentru început, cinci formate de hîrtie, apoi, spre a lărgi scara produselor normalizate, Oficiul de Raționalizare și Normalizare (O.R.N.) a redactat *Dispozițiunile oficiale privind normalizarea imprimatelor pentru administrațiile publice*. Faptul avantaja uniformizarea dimensiunilor, ușurința manipulării și economisire de material. Măsura, hotărîtă oficial prin Jurnalul Consiliului de Miniștri din 23 mai 1930, impunea tuturor administrațiilor publice să utilizeze pentru corespondență, buletine, registre, broșuri, plicuri etc. numai imprimatele și formatele tip normalizate. Tipurile de hîrtie și de cartoane au fost stabilite prin *Catalogul de standardizare* și prin *Listele de prețuri și condițiunile de vînzare*, emise de Oficiul de vînzarea hîrtiei, după hotărîrile luate de fabricanți. Catalogul și listele respective erau, împreună cu deviza de a se produce bun și ieftin, expresii ale raționalizării producției și a muncii [58]. Totuși, nu toate administrațiile publice au adoptat normalizarea. Spre a accelera procesul, Oficiul respectiv a organizat, pe fabrici, obținerea anumitor tipuri de hîrtie, mucava și cartoane. Efortul nu se putea solda integral cu efecte favorabile, de vreme ce nu toate unitățile erau astfel înzestrate încît să asigure maximum de economie [59]. De aceea, în pofida realizărilor, criticile n-au lipsit. În 1935 se considera deja că normele din industria hîrtiei, fiind „un compromis între capriciile consumației și diversitatea posibilităților fabricilor" [60], nu satisfăceau reglementările raționale, care trebuiau să fie simple, clare, elaborate în baza criteriilor științifice sau tehnice.

---

[52] G. Ioanițiu, N. Costache, *Industria hîrtiei în România*, București, 1934, p. 59.

[53] D. Berlescu, C. Botez, I. Saizu, *File din istoricul Fabricii de celuloză și hîrtie „Letea" — Bacău*, Bacău, 1969, p. 64.

[54] *Ibidem*, p. 63.

[55] Raphael Racovitza, *Din industria mare în România. Industria hîrtiei*, București, 1921, p. 93—95; idem *Observațiuni generale asupra industriei hîrtiei în România*, în „Independența economică", IV, 1921, 1—3, p. 25.

[56] „Bul. I.R.O.M.", I, 1927, 1, p. 6.

[57] „Socialismul", 19 aprilie 1931.

[58] *Problema hîrtiei. Memoriul „Asociației editorilor români". Un răspuns Oficiului de vînzare a hîrtiei produsă în țară*, București, 1935, p. 8.

[59] G. Ioanițiu, N. Costache, *op. cit.*, p. 14, 58, 70.

[60] A. D. Bunescu, *Normalizarea în industria grafică românească*, București, 1935, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În mod automat, normalizarea în industria hîrtie, ca expresie a raționalizării, trebuia să conducă la un proces similar și în artele grafice, la nivelul cărora modernizarea era cu atît mai necesară cu cît la Imprimeriile statului, de pildă, se lucra după metode aplicate în secolul trecut [61]. Între altele, s-a considerat că normele O.R.N. pentru produsele industriei grafice trebuiau completate cu cele privind calitatea tiparului [62].

Cu toate că nu dominase în practică, raționalizarea a pus stăpînire pe preocupările teoretice care vizau modernizarea ramurilor industriale intrate nu demult în structura economică a țării. Astfel, pînă la 13 noiembrie 1928 cînd a avut loc prima ședință a C.R.N., Institutul național român pentru studiul amenajării și folosirii izvoarelor de energie a întreprins o gamă de cercetări în vederea normalizării materialului din domeniul electrotehnic [63]. Peste puțin timp, Asociația uzinelor electrice a publicat, pentru concursul pe anul 1930, tema *Organizarea rațională a muncii într-o uzină termoelectrică alimentată cu combustibil solid* [64].

Studiile au condus la concluzia că, deși fusese pusă demult în vizorul atenției, cu evidente contribuții românești, normalizarea în electrotehnică păstra „un important cîmp de activități", rămînînd prioritară chiar „normalizarea măsurilor de normalizare" [65], a cărei elaborare trebuia să aibă loc în acord cu Comitetul electrotehnic român, ca organ indicat a stabili legătura între ceea ce se întreprindea pe plan extern și necesitățile proprii. Institutul Român de Energie, Oficiul de Raționalizare și Normalizare și Asociația generală a producătorilor și distribuitorilor de energie electrică au fost cele mai importante organizații care s-au ocupat de normalizările în atare domeniu. A.P.D.E. era cu atît mai interesată în obținerea de articole de calitate superioară, cu cît reprezenta consumatorul de bază al aparatelor și materialelor electrice [66]. I.R.E. a publicat, între altele, prescripții privitoare la instalațiile de interior, la liniile aeriene de înaltă tensiune și la contoarele electrice. La rîndul său, O.R.N. a normalizat izolatorii și conductorii electrici, uleiurile de transformatori, a întocmit caiete de sarcini pentru materialele electrotehnice.

Ca și în alte domenii, preocupările aveau să evolueze spre dorința de a da caracter planificat dezvoltării industriei electrotehnice și ramurilor în legătură cu ea. Între altele, la Ministerul de Interne s-a început, în 1938, alcătuirea unui *plan* de reorganizare a întreprinderilor comunale care treceau, în întreaga țară, printr-o grea criză. Cu acel prilej, A.P.D.E., plecînd de la necesitatea scoaterii lor de sub influența politică, a demonstrat că, numai administrate pe baza unor statute precise, în care să primeze interesul tehnic și general, uzinele puteau să-și îndeplinească marele lor rol [67].

Devenită un imperativ al epocii postbelice [68], industrializarea lemnului trebuia înscrisă pe coordonate majore, în baza cărora, prin intensificarea rațională a activității pe toate tărîmurile, să se satisfacă două tendințe: înteițirea producției și economisirea disponibilităților materiale și energetice. Problema consta, în fapt, în *„a căuta ca fiecare porțiune cît de mică... să fie pusă în stare de a da prin exploatare sau prin cultură rațională și sistematică maximul și optimul de producție și de rentabilitate"* [69], întrucît *„ceea ce avem noi* — demonstra M. Manoilescu — *nu este industria lemnului"* [70]. În această ramură, ca și în metalurgie, cea mai bună politică era aceea de a face să se prelucreze produsele pînă la maximum [71]. După părerea unor contemporani, industria lemnului era avizată mai mult decît altele la raționalizare

---

[61] G. N. Dulca. *Imprimeria statului și modernizarea artelor grafice*, în „Grafica română", IV, 1926, 42—43, p. 50.

[62] A. D. Bunescu, *op. cit.*, p. 17.

[63] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 2/1928, f. 37.

[64] Idem, dosar 2/1929, f. 244.

[65] C. D. Budeanu, *Normalizarea în industria electrotehnică*, în „Bul. C.R.N.", 1934, 4, p. 116.

[66] A. Avramescu, *Rolul prescripțiunilor internaționale pentru introducerea mărcii de calitate în România*, în „Bul. A.P.D.E.", VII, 1938, 7—8, p. 179.

[67] „Curentul", 14 aprilie 1938.

[68] M. Manoilescu, *Silvicultura și tehnica*, în „Rev. pădurilor", XXXIV, 1922, 5, p. 211—212; V. N. Stinghe, *Prefață*, la D. A. Sburlan, *Fabrici de cherestea. Instalarea și exploatarea lor*, Sibiu, 1934, p. V; Val. Dinu, *Politica forestieră națională. Doctrina modernă și realizările epocii 1918—1938*, București, 1939, p. 23.

[69] Gr. Antipa, *Problemele evoluției poporului român*, București, 1919, p. 191.

[70] M. Manoilescu, *Silvicultura și tehnica...*, p. 221; vezi și „Argus", 11 octombrie 1929.

[71] M. Manoilescu, *Importanța și perspectivele industriei...*, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și la ieftinirea producției [72]. D. A. Sburlan arătase cu temei că, prin raționalizare, întreprinderile industriale erau puse în situația de a găsi mijloacele de reducere a prețului de cost, evitînd, între altele, cheltuielile inutile [73]. Pledoarii pentru raționalizarea prelucrării lemnului prin maximum de industrializare au fost evidente în întreaga perioadă interbelică [74].

Raționalizarea își reclama de timpuriu drepturile și în industria materialelor de construcție, întrucît opera de refacere postbelică și de avans era de întindere și solicita un mare efort fizic. Iată de ce s-a pus problema încercării materialelor, introducerii de norme și de caiete de sarcini corespunzător nivelului tehnic și pretențiilor publicului. Încă din 1924 s-a înființat pe lîngă Ministerul de Industrie și Comerț un serviciu al materialelor industriale, între altele cu scopul de a centraliza toate investițiile referitoare la materiale, stabilind în care direcție trebuiau continuate cercetările, de a elabora un program de studii și încercări, de a asigura totdeauna concursul persoanelor de specialitate, de a pune la dispoziția serviciilor statului și a altor interesați informațiile științifice necesare, de a încuraja orice inițiativă cu țel practic imediat. Peste un an s-a constituit un comitet științific superior cu misiunea de a se pronunța în toate chestiunile de studii și de metode privind materialele de construcție [75]. Față de trecut, cînd nu existau criterii științifice în exploatarea carierelor de piatră după calitatea rocilor, de pildă, s-a procedat în perioada 1934—1940 la stabilirea de norme în studiul și organizarea rațională a activității. La elaborarea lor au contribuit Institutul geologic, Institutele de încercări de pe lîngă școlile politehnice din București și Timișoara, precum și Institutul tehnologic C.F.R. [76].

Așadar, în pofida înzestrării unor întreprinderi, ca și a tendințelor favorabile spre raționalizare, industria prelucrătoare nu a reușit să se situeze, pe ansamblu, la nivelul cerințelor. Avînd asigurată piața internă, la umbra unui tarif vamal protecționist, și dispunînd de forță de muncă ieftină, marea industrie nu a răspîndit metodele științifice de producție pînă la cea din urmă unitate, spre a spori randamentul și rentabilitatea. Nu e însă mai puțin adevărat că, fără preocupările menționate în ramura prelucrătoare, economia ar fi atins o cotă mai joasă pe spirala evoluției sub regim burghez.

[72] D. A. Sburlan, *op. cit.*, p. 2; „Argus", 11 octombrie 1929.

[73] D. A. Sburlan, *Industria de cherestea și raționalizarea ei*, în „Rev. pădurilor", XL, 1928, 7, p. 503.

[74] Vezi pe larg la I. Saizu, C. Botez, *Teoretizări interbelice cu privire la valorificarea rațională a patrimoniului silvic național*, în *CI*, XI, 1980, p. 533—549.

[75] C. Teodorescu, *Necesitatea studiului materialelor noastre și revizuirea normelor*, în „Bul. A.G.I.R.", VIII, 1926, 9, p. 231—233.

[76] *Enciclopedia României*, III, p. 776.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PARTIDUL COMUNIST ROMÂN, MIŞCAREA MUNCITOREASCĂ, DEMOCRATICĂ ŞI ANTIFASCISTĂ DIN ROMÂNIA ŞI NICOLAE TITULESCU

DE

GH. I. IONIŢĂ

Despre personalitatea lui Nicolae Titulescu s-a scris enorm — la noi şi pretutindeni în lume —, centenarul naşterii sale, marcat în 1982, oferindu-ne prilejul de a face un temeinic bilanţ asupra a tot ceea ce, în plan istoriografic, a fost realizat pînă acum în legătură cu viaţa şi activitatea acestui gigant al diplomaţiei româneşti interbelice. Cu mare interes am înregistrat editarea, la Iaşi, a prestigiosului volum *Titulescu şi strategia păcii* *, care a omagiat cum se cuvine această personalitate de excepţie cu ocazia centenarului naşterii sale.

În tot ceea ce s-a scris pînă acum am constatat o absenţă aproape totală a tratării poziţiei Partidului Comunist Român, a mişcării muncitoreşti, democratice şi antifasciste din ţara noastră faţă de Nicolae Titulescu, motiv pentru care ne-am hotărît să atragem, în continuare, atenţia asupra următoarelor probleme care ni se par de mare însemnătate pentru cunoaşterea mai bună a rolului şi locului marelui diplomat în desfăşurările politice ale epocii sale.

În fond, abordăm o perioadă în care P.C.R. făcea faţă cu greu avalanşei de directive şi îndemnuri ale Cominternului menite a întrona în concepţia şi activitatea comuniştilor din România, în mişcarea revoluţionară din ţară interpretările total greşite privind necesitatea abordării problemei naţionale în conformitate cu aşa-zisul principiu al autodeterminării pînă la despărţirea de statul român a unor provincii istorice româneşti, locuite în majoritate covîrşitoare de români şi care reveniseră la patria-mamă, după secole de luptă îndîrjită, se ştie prea bine, în nemuritorul an 1918.

Era vremea în care — ca şi mai înainte, — de la Comintern, în înalta calitate cu care fusese investit, Gh. Dimitrov scria în revista teoretică a Internaţionalei a III-a că „modificările introduse în harta peninsulei [Balcanice — n.n.] de către diverse tratate de pace, conform intereselor imperialismului Antantei, au creat state artificiale ca Iugoslavia, România şi frontiere insuportabile. Toate aceste state cuprind în cadrele lor numeroase milioane de locuitori (macedoneni, croaţi, sloveni, transilvăneni, basarabeni, dobrogeni etc.), care luptă pentru independenţa lor naţională" [1].

Era vremea cînd acelaşi Gh. Dimitrov, adresîndu-se comuniştilor din România de la tribuna celui de-al V-lea Congres al P.C.R. (Moscova, decembrie 1931), atrăgea atenţia prin cuvinte dojenitoare, de reproş direct: „Este un fapt incontestabil că, în decursul unui şir de ani, în P.C.R. [...] s-a manifestat influenţa social-democrată în problema naţională şi foarte deseori tendinţe iredentiste. După război, în decursul unui şir de ani, nu am văzut ca proletariatul naţiunii dominante din România să fie mobilizat împotriva ocupării unor regiuni străine, împotriva asupririi popoarelor din Dobrogea, Basarabia, Bucovina, Transilvania..." [2].

Trebuie subliniat, în context, sensul acestor critici, pentru a fixa, încă o dată, concluzia că P.C.R. nu accepta orientările cominterniste într-o asemenea problemă vitală.

Dar să-l ascultăm, mai departe, pe Gh. Dimitrov: „Trebuie să spunem că *ele* [organizaţiile aşa-zise, la Comintern, naţional-revoluţionare din aceste teritorii — D.R.O., Vîzvolenia ş.a. — *n.n.*], n-au fost create din iniţiativa conducerii oportuniste a P.C.R." [3].

---

* Volumul a apărut în Editura „Junimea", sub coordonarea lui Gh. Buzatu. Cuvîntul înainte al cărţii este semnat de acad. Mihnea Gheorghiu.

[1] „L'Internationale Comuniste", din mai—iulie 1924.

[2] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 330/1931, filele 844—848.

[3] Idem.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Foarte importantă această precizare și absolut necesară pentru a înțelege substratul apariției unor asemenea „organizații". Și, mai departe, se spunea în aceeași împrejurare : „Din această cauză s-a ajuns la o înstrăinare a acestor organizații" [4].

Era și normal — am zice noi —, asemenea „organizații", lipsite de suport, de determinări interne neputîndu-și întreține viața.

Era de asemenea vremea cînd de la Comintern se aduceau critici P.C.R. pentru că în propaganda sa curentă — prin presă, apeluri, manifeste etc. — se adresa maselor cu apelativele : „Scumpa noastră țară", „Scumpul nostru popor" ceea ce, chipurile, ne-ar fi făcut să „alunecăm noi înșine pe panta naționalismului românesc" [5].

Era vremea cînd tot de la Comintern partidul nostru era sever criticat pentru că din 1935—1936 începuse să folosească sistematic angajamentul : „Noi, comuniștii, sîntem gata să apărăm cu arma în mînă independența României dacă țara noastră ar fi silită să ducă un război național de apărare contra imperialismului fascist".

Și am putea continua citarea unor asemenea mostre care nu ar face decît să întărească și mai mult concluzia că, în acele împrejurări critice, P.C.R. se dovedea capabil și hotărît să se detașeze de orientările cominterniste pe o atît de importantă problemă.

Dealtfel, însăși „Lupta de clasă", organul teoretic al C.C. al P.C.R., menționa, în numărul său din august 1939 : „Comuniștii se pronunță împotriva oricărei știrbiri a integrității României, conștienți fiind că aceasta n-ar servi decît la întărirea fascismului internațional. Comuniștii n-au fost niciodată pentru înfăptuirea dreptului de autodeterminare cu orice preț și în orice condiții".

Aceasta era o concluzie politică desprinsă de P.C.R. *în momentul cel mai critic* al întregului interval interbelic. Ne aflăm în august 1939 ; la 1 septembrie 1939 a început cel de-al doilea război mondial.

Astfel de fapte, de concluzii, de poziții nu pot să ne rețină reflecțiile care, în continuare, ar fi să reamintească propaganda anticomunistă a cercurilor reacționare din România care acuzau curent partidul comunist de lipsă de patriotism, îi calificau linia politică drept antinațională.

Dar despre ce fel de linie „antinațională" putea fi vorba dacă, am arătat, în mod direct, ce poziție avea P.C.R. față de îndemnurile Cominternului, față de linia politică dictată de acesta ? Și ce argument poate fi invocat pentru demonstrarea unei asemenea poziții antinaționale cînd, atunci, în epocă, P.C.R. și organizațiile revoluționare aflate sub influența sa înconjurau cu toată atenția politica externă desfășurată în numele României de strălucitul diplomat Nicolae Titulescu, cultivînd în masele largi respectul pentru gîndul și faptele sale de bine.

Iată motivul principal care ne-a îndemnat să-l privim pe Nicolae Titulescu față-n față cu P.C.R., cu mișcarea muncitorească, antifascistă din țara noastră. O facem cu sentimentul că nu poate fi nimeni care să considere că dacă P.C.R. ar fi avut cît de cît asemenea poziții nepatriotice, antinaționale, nu s-ar fi orientat întru nimic spre a și-l asocia pe Nicolae Titulescu, un politician burghez — e drept — dar strălucit și nici pozițiile sale clare în problemele apărării unității statului, integrității teritoriale, independenței și suveranității, vis-à-vis de orice eră uneltire revanșardă, revizionistă și războinică.

Este prea bine cunoscut și de demult subliniat faptul că, în anii celui de-al patrulea deceniu al veacului nostru, Nicolae Titulescu, desfășurînd o activitate politică pătrunsă de realism și luciditate a ocupat incontestabil locul întîi între acele personalități ale României care s-au manifestat activ pe linia unei politici de pace, bună vecinătate și securitate colectivă, contra revanșismului și agresiunii. Prin toate acestea el a fost, în același timp, un pion al luptei antifasciste a popoarelor dacă ținem cont că, pretutindeni, fascismul — și în special cel hitlerist — a înveninat atmosfera cu agitațiile și provocările sale revanșarde, revizioniste și războinice.

Nu facem decît să repetăm acum ceea ce s-a spus de mult — și pe bună dreptate —, anume că prin bogata și prestigioasa activitate desfășurată pe aceste tărîmuri, strălucitul ministru de externe al României, Nicolae Titulescu, a adus o mare contribuție la lupta poporului român pentru apărarea independenței, suveranității și integrității teritoriale a țării, pentru apărarea păcii.

Iată pentru ce masele largi populare — în general — l-au înconjurat cu atenție în România pe Nicolae Titulescu, iar organizațiile revoluționare — în frunte cu P.C.R. — i-au

[4] Idem.

[5] Autorul acestor rînduri deține un mare număr de documente în care problema era astfel pusă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întîmpinat cu căldură poziţiile constructive ce vizau salvgardarea independenţei şi suveranităţii naţionale a României, a integrităţii sale teritoriale, apărarea păcii şi securităţii pe continentul european şi în lume, în general.

Nu ne-am propus aici să înfăţişăm felul în care prestigioasa activitate desfăşurată cu consecvenţă de Nicolae Titulescu pe asemenea tărîm, declaraţiile sale obişnuite antifasciste şi antirăzboinice, pentru pace erau salutate de fiecare dată de masele populare, de diversele organizaţii democratice, progresiste [6]. Ne vom servi tocmai de aceea de cîteva exemple mai semnificative.

În mod simbolic, am începe cu ceea ce s-a întipărit adînc în memoria pămîntului românesc atunci cînd, în 1933, împlinindu-se 15 ani de la încheierea procesului de formare a statului naţional unitar român şi cînd ţara întreagă omagia marile acte istorice ale anului 1918, Nicolae Titulescu era aclamat pe întregul cuprins al ţării pentru ceea ce declara în presă cu privire la această scumpă aniversare : „Salut aniversarea a 15 ani a unirii noastre naţionale cu aceeaşi stare sufletească cu care întîmpini fenomenele constante ale naturii ca, de pildă, venirea primăverii" [7].

Era, în aceste cuvinte, expresia înaltă a simţămintelor sale, ce coincideau cu stările de spirit ale maselor celor mai largi.

Numele lui Nicolae Titulescu şi prodigioasa lui activitate au fost frecvent invocate în cursul anului 1936 în cadrul campaniei de luptă antifascistă, antirăzboinică, antirevizionistă iniţiată de P.C.R. şi organizaţiile democratice de masă, cu caracter legal şi care a atins cote foarte înalte de afirmare după ce, la Milano, la 1 noiembrie, Mussolini a rostit un discurs provocator la adresa unităţii statului român, de incitare a Ungariei horthyste spre o politică de revizuiri teritoriale asupra noastră. *Politica inaugurată cu strălucire de Nicolae Titulescu* — sublinia un document adoptat în acele momente critice de Comitetul român al Reuniunii Universale pentru Pace — „îşi găseşte, în lumina discursului de la Milano, verificarea totală" [8].

În acelaşi context amintim că organul teoretic al C.C. al P.C.R., „Lupta de clasă", după ce sublinia că „partidul comunist va fi în fruntea celor ce vor apăra cu armele în mîini independenţa ţării faţă de un eventual atac al imperialismului", preciza în numărul din august—septembrie 1936 : „Credem că nu este cetăţean din România de azi, care se gîndeşte la binele poporului român, care să nu fie de acord cu d-l Titulescu cînd el declară : «Am considerat ca o poruncă internă românească, că unul din cele mai bune mijloace de păstrare a unităţii noastre naţionale este pacea»" [9].

Aceasta era şi este în fond problema, de aici se poate extrage explicaţia popularităţii pe care o avea Nicolae Titulescu în masele largi ale poporului român. Şi aceasta era şi poziţia Partidului Comunist Român, în al cărui organ teoretic apăreau asemenea aprecieri.

Un episod interesant, care a marcat înaltul prestigiu de care se bucura Nicolae Titulescu în opinia publică românească, s-a petrecut după ce a luat fiinţă, în septembrie 1936, în cadrul Congresului universal pentru pace de la Bruxelles, Reuniunea Universală pentru Pace (R.U.P.).

În ţară, la iniţiativa P.C.R., s-a procedat atunci foarte operativ la punerea bazelor unui Comitet român al Reuniunii Universale pentru Pace cu care ocazie s-a hotărît să se ceară acordul lui Nicolae Titulescu pentru a fi ales *preşedinte de onoare* al organizaţiei. Atrage atenţia că din conducerea organizaţiei au făcut parte, de asemenea, remarcabile personalităţi politice şi cultural-ştiinţifice ale timpului, provenind din partide şi grupări politice foarte diferite : dr. Nicolae Lupu, dr. Petru Groza, Gr. Filipescu, C. Rădulescu-Motru, Victor Eftimiu, Mihail Sadoveanu, Mihail Ralea, Gr. Trancu-Iaşi, Petre Andrei, C-tin Titel Petrescu, Demostene Botez, C. I. Parhon, Lothar Rădăceanu, Geo Bogza ş.a.m.d. După cum se vede, prin proveniența politică foarte diferită a componenţilor săi, acest organism reprezenta, de fapt, un *front popular al păcii* în ţara noastră.

Prezenţa lui Nicolae Titulescu în fruntea acestui organism spune mult, spune, de fapt, totul şi în legătură cu locul ocupat de acesta în clasamentul marilor personalităţi ale timpului, dar şi în legătură cu preţuirea de care se bucura el din partea maselor, din partea Partidului Comunist Român, iniţiatorul creării acestui organism de luptă antirăzboinică, pentru pace.

---

[6] În arhivele noastre — mai ales în Arhiva C.C. al P.C.R. şi în A.I.S.I.S.P. — există nenumărate materiale care pun în evidenţă un asemenea aspect şi cercetătorul interesat le va putea pune în valoare vreodată. De asemenea, presa timpului conţine nebănuit de multe informaţii de asemenea natură.

[7] „Dimineaţa" din 2 decembrie 1933.

[8] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 25, dosar 4201, fila 286.

[9] „Lupta de clasă" din august—septembrie 1936.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Unul dintre primele documente adoptate și publicate de Comitetul român al R.U.P. a fost o broșură în care se reproducea componența conducerii respectivului organism și se înscriau o serie de articole și intervenții, pe primul plan aflîndu-se articolul *Frontul Unic al păcii* [10], semnat de Nicolae Titulescu.

În publicistica democratică, numele lui Nicolae Titulescu era invocat adeseori de partizanii apărării demnității țării și poporului român în momentele acelea de gravă primejduire. În apărarea reputatului om politic român, amenințat și pîndit la tot pasul de bandele legionare, presa militantă se pronunța de asemenea cu vehemență așa cum, de pildă, o făcea Vasile Maciu, la 15 noiembrie 1937, în revista „Gîndul vremii". Revoltat de faptul că autoritățile liberale acordau libertate de acțiune bandelor fasciste — ceea ce era cu atît mai periculos cu cît ne aflam în preajma alegerilor generale parlamentare din decembrie 1937 —, Vasile Maciu încrimina conținutul propagandei Gărzii de Fier, care incita elementele înapoiate din rîndurile studențimii de a „făgădui violențe (de ce nu de-a dreptul asasinat?) împotriva d-lui Titulescu, care a servit țara cu mult mai mult decît ar fi putut-o face, în mii de ani, neisprăviți din toate centrele studențești de azi și toate cămășile verzi, albastre ori brune la un loc".

În același chip, Miron Radu Paraschivescu, într-un amplu articol („Cine este și ce vrea?"), publicat în revista democratică, antifascistă „Reporter", la 5 decembrie 1937, încriminînd organizațiile fasciste care îl amenințau în fel și chip în acele zile pe Nicolae Titulescu, angajîndu-se că „îl vor combate cu violența cea mai mare", conchidea: „Să ne înțelegem. Nu pe d-l Nicolae Titulescu voiește să-l combată Garda de Fier, ci politica domniei-sale. Care, pînă azi, a fost și este politica noastră externă".

Cît realism politic — să recunoaștem — se afla în aceste sublinieri ale lui Miron Radu Paraschivescu, reflectînd cu exactitate pozițiile comuniștilor de pe care dealtfel se intervenea în presă cu acest prilej.

Cu excepțională valoare de simbol s-au înscris în istoria anilor pe care-i avem în atenție și o serie de gesturi și de inițiative pornite în diverse zone ale țării, avînd sau neavînd întotdeauna legătură directă cu acțiunea vreuneia dintre organizațiile revoluționare, gesturi și inițiative care au fost menite a pune în evidență înalta cinstire pe care oamenii țării o dădeau strădaniei marelui diplomat român Nicolae Titulescu de a contribui la apărarea independenței, suveranității și integrității teritoriale a patriei noastre și, totodată, a *statu-quo*-ului continental.

Am exemplifica cu inițiativa locuitorilor celor 30 de comune ce formau plasa Crasna din județul Sălaj care au hotărît să ridice în fața preturii un monument care să eternizeze gîndul și fapta marelui om politic. Suma necesară a fost adunată rapid de la locuitorii plasei.

Totodată, printr-o scrisoare a fost comunicată la Geneva — unde se afla în misiune diplomatică Nicolae Titulescu — această veste, cerîndu-se acordul necesar al marelui om politic și solicitîndu-i-se un text care ar putea, în modul cel mai fericit, să fie săpat în piatra monumentului.

Răspunsul aprobativ n-a întîrziat, textul propus fiind: „Hotarele actuale ale României sînt rezultatul evoluției de veacuri a unei idei de dreptate. Procesul stabilirii lor este definitiv sfîrșit la orice încercare de a-l reîncepe. În numele întregului neam românesc răspund: Nu! Nu! Niciodată!" [11].

Dezvelirea monumentului a avut loc în vara anului 1936, cum ne informează ziarul „Dimineața", la 2 iulie, într-o știre intitulată: „Un monument al d-lui N. Titulescu în jud. Sălaj". A participat multă lume, au venit oamenii din satele plasei Crasna, oficialități, ziariști.

Respectul pentru marele bărbat de stat era prin părțile locului total. Dealtfel, la 13 iunie 1935, în ședința autorităților de plasă Crasna, Nicolae Titulescu fusese proclamat *cetățean de onoare* al acestor locuri. Diploma de cetățean de onoare urma a fi înmînată marelui diplomat cu ocazia dezvelirii amintitului monument, fapt pentru care a și fost invitat la festivitate și a acceptat să vină. Numai că treburi presante ale momentului l-au împiedicat să onoreze aceste festivități [12].

---

[10] *Lupta pentru pace. Opinii și atitudini. Rezoluțiile Congresului mondial de la Bruxelles (R.U.P.)*, Ed. Comitetului român pentru pace, 1936.

[11] Arhivele statului Sălaj, fondul Prefectura județului Sălaj, Cartea de aur a județului.

[12] Vezi detalii privitoare la aceste episoade din viața sălăjenilor în *Cartea de onoare a județului*, în Arhivele statului Sălaj, fondul Prefectura județului Sălaj; „Dimineața" din 2 iulie 1936; „Năzuința" din 17 septembrie 1972; Gh. I. Ioniță, *P.C.R. și masele populare*, București, 1971, p. 223.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ecouri vii avea activitatea lui Nicolae Titulescu și în rîndurile comuniștilor și antifasciștilor români aflați în emigrație. Sub semnătura lui Valter Roman, de pildă, citim în „Gazeta românească" (organ de presă tipărit la Paris), în numărul din 17 decembrie 1935, un articol vibrant („Complicii revizioniștilor") în care erau combătute și respinse cererile de revizuire a frontierelor țării noastre, considerîndu-se „...chibzuită deci politica d-lui Titulescu", care, „pune securitatea țării la adăpostul unei Societăți a Națiunilor pentru întărirea căreia se întîlnesc eforturile tuturor statelor dornice de pace. Ne bucurăm că glasuri atît de autorizate, ca ale d-lor Grigore Filipescu și Nicolae Iorga, s-au ridicat pentru a sprijini această politică" [13] — conchidea semnatarul acestor rînduri.

Departe de țară, aflați pe baricadele înfruntărilor directe cu fascismul, în Spania, voluntarii români porniți în număr de aproape 600 să sprijine efortul revoluționar al eroicului popor spaniol, întîmpinau cu deosebită emoție mesajul cuprins într-o telegramă pe care o primeau din partea lui Nicolae Titulescu — în primăvara anului 1937 — și prin care erau felicitați pentru faptele de arme săvîrșite în marile bătălii duse pe pămîntul Spaniei republicane [14].

Căutînd o încheiere la cele cîteva aspecte pe care le-am dorit neapărat subliniate, vom insista cu firească convingere pe care o avem potrivit căreia, remarcabile prin luciditatea și realismul lor, concepțiile marelui om politic român — se poate spune fără rezerve — au depășit cu mult spiritul imprimat în anii interbelici de regimul social-politic existent în România. De aceea a și intrat puternic în acceptul opiniei publice românești, în general, inclusiv deci al mișcării democratice, antifasciste desfășurată în țara noastră, sub conducerea P.C.R.

De aceea, figura lui Nicolae Titulescu ne impune — pe măsură ce înaintăm în timp — noi evaluări capabile să-i statueze locul pe care-l merită — de fapt și de drept — în ansamblul istoriei veacului al XX-lea. Căci numai asprul dar dreptul judecător care este timpul poate confirma în esență valoarea gîndirii și acțiunii lui Nicolae Titulescu, consacrîndu-i un loc de mare cinste în biografia devenirilor noastre prin vremi.

Așa cum a rezultat — credem — din cele de mai sus, între marile inițiative politico-diplomatice ale sale s-au numărat, la loc de mare cinste, toate acelea care și-au propus să contribuie la apărarea integrității teritoriale a țării noastre, a independenței și suveranității noastre naționale, la respingerea oricăror mașinațiuni și provocări revanșarde, revizioniste și războinice oriunde s-ar fi îndreptat pe plan internațional împotriva noastră, primejduindu-ne existența ca țară, ca popor.

Au fost, de asemenea, magistrale eforturile lui Nicolae Titulescu pentru salvgardarea păcii lumii, fapt pentru care a fost numit pe drept: *tribun al păcii, pelerin al păcii, academician al păcii, berald al păcii.*

Și pentru aceste merite, atît omul de rînd cît și omul cu răspunderi politice, mai ales la scara mișcării muncitorești, revoluționare, democratice, antifasciste l-au apreciat pe Nicolae Titulescu și i-au susținut demersul.

Astăzi, acum, în epoca noastră, cînd mari primejdii de război care planează asupra omenirii — și nu orice fel de război — întîmpină pe toate meridianele lumii glasul răspicat al popoarelor care se opun oricăror aventuri ce s-ar putea repercuta cu consecințe dezastruoase asupra umanității, marcînd rolul și locul lui Nicolae Titulescu într-o epocă de mari confruntări, este cazul să ne amintim că, în anii interbelici, în măsura în care nu a fost luat în seamă glasul rațiunii, un cumplit dezastru s-a abătut asupra întregii omeniri, odată cu declanșarea celui de-al doilea război mondial.

[13] „Gazeta românească" (Paris) din 17 decembrie 1935.

[14] Valter Roman, *Sub cerul Spaniei*, în „Magazin istoric", an. I, nr. 3 din iunie 1967.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O STRĂVECHE AȘEZARE DE PE VALEA BÎRLADULUI: NEGREȘTI (JUDEȚUL VASLUI) (II)

DE

MIRCEA CIUBOTARU

Documentele Negreștilor din veacurile XVIII—XIX atestă numeroase aspecte ale vieții economice și sociale ale satului și apoi ale tîrgului moldovenesc, astfel încît istoria așezării se instituie ca un eșantion reprezentativ al istoriei generale. Dacă nici un eveniment politic sau militar demn de reținut nu are contingențe cu localitatea, spectaculosul ocolind zona, în schimb mica istorie se nutrește din belșug din microstructurile economice și sociale, din relațiile juridice, administrative. Găsim, așadar, în exemplul Negreștilor condiția tipică a satului boieresc și răzășesc, fenomenul dispariției satelor prin acaparare, geneza tîrgurilor proprietate boierească, cutume juridice, creșteri demografice, material semnificativ pentru toponimie și antroponimie etc. Spațiul studiului nu ne permite însă desfășurarea bogăției și concreteței informațiilor documentare pe baza cărora va trebui să formulăm doar constatările generale cu exemple particulare.

Un fenomen major care caracterizează această perioadă este ofensiva permanentă, necruțătoare și în final victorioasă a marilor feudali împotriva obștiilor răzești pentru crearea latifundiilor și apoi a proprietății de tip capitalist. Am urmărit în prima parte a studiului [1] situația satului Linești, acaparat în întregime în secolul XVII de boierii de la Negrești, transformat în selițe, desigur prin strămutarea locuitorilor, moșia fiind alipită definitiv, pînă la dispariția toponimului însuși. Soarta celuilalt sat vecin, Iurcești, va fi aceeași, deși a trebuit un veac și jumătate pentru ca ultimele hlize, înguste de cîțiva stînjeni, să fie vîndute boierilor Hrisoverghi.

Iurcești

Menționat pentru prima oară la 24 ianuarie 1495 [2], satul Iurcoviței era, ca și Todirești, al urmașilor lui Negrea și ai lui Sima Rugină, pentru ca la 8 august 1503 Iurcovții să fie luat de Toader logofătul, cu o parte din Todirești, de la fratele său popa Luca, sora Stanca și nepoata Safta în schimbul Mălinești lor [3]. După această dată Iurcești nu mai este întîlnit în documente timp de peste un veac, dar trebuie să fi fost stăpînit, ca și Negrești și Todirești, de descendenții logofătului. Abia la 20 februarie 1635 îl regăsim în hotarul Negreștilor, cînd Ionașco Gheanghea stîlpea partea de sus a satului său. La începutul secolului XVII satul Iurcești era al lui Mera Marmure uricarul care stăpînea și Todirești, și Răcești, cumpărat, probabil, de la Ionașco Huhulea. Cele trei silișți erau cuprinse într-un singur hotar (CDLI/105) [4]. Ne lipsesc actele de cumpărare sau de întărire pentru noul stăpîn, dar moșia Iurcești începe să fie împărțită între nepoții lui Mera Marmure din familiile Mera și Durac (vezi anexa I). Într-o hotarnică din 22 noiembrie 1798 (CDLI/109) Nastasia, fiica uricarului, soția lui Gligore Durac, apare ca „bătrîn" în toate cele trei silișți vecine, care s-au împărțit mai întîi între fiii ei, Postolache și Chiriac Durac, Alexandru, Anușca și Stanca (CDLI/94). În numeroase documente dintre 1677—1800 urmărim fragmentarea acestui „bătrîn" între răzeșii din Todirești, Răcești și Iurcești. Se disting între cumpărători Ghețău și

---

[1] *AIIAI*, XX, 1983, p. 317—331

[2] *DRH*, A, III, p. 319.

[3] *Ibidem*, p. 510.

[4] Pentru economie de spațiu vom cita *în pagină* numeroasele documente din pachetul CDLI de la Bibl. Academiei R.S.R., (azi la Arh. St. București), provenite de la Efrosina Roset, referitoare la satele Negrești, Iurcești, Todirești și Răcești.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ilie Mera, care cumpără partea vărului lor Chiriac Durac, în aprilie 1677 (CDLI/15) şi Toader Lupan, cumpărător de la acelaşi Chiriac Durac şi de la Lozinschi Durac, la 1 septembrie 1701 (CDLI/35). Urmaşii acestora vînd în două-trei generaţii răşeşiile lor, astfel încît de la începutul secolului XVIII Iurceştii şi Răceştii nu mai sînt sate, ci doar moşii, răzeşii locuind în Todireşti, Bozieni, Mărmureni.

Ca pretutindeni în Moldova, boierii se infiltrează în obştea în descompunere din Iurceşti. Alexandru Pîrvu de la Visterie primeşte o danie de la Neculai Voinescu, la 1 mai 1738 (CDLI/58), Vasile Carp şi Toader Carp cumpără mai multe părţi pe care trebuie să le cedeze rudelor vînzătorilor în virtutea dreptului de protimisis (CDLI/82, 87, 92, 93). Cei mai insistenţi sînt însă, între 1762—1799, Enache Hrisoverghi care cumpără de la Ioniţă Huşanu (CDLI/95—98), Neculai Hrisoverghi de la un Matache, de la Ioniţă Teodoru Cioroiaru şi de la Tănase Feştilă (CDLI/102, 103, 110, 118, 125, 126), Grigoraş Hrisoverghi de la copiii lui Ilie Pătraşcu, Aniţa Hrisoverghi cumpără şi ea de la Matache părţi de moşie (CDLI/101). La 22 noiembrie 1798 se hotărăsc părţile răzăşeşti din Todireşti, Răceşti şi Iurceşti (CDLI/109—112), după care se fac schimburi pentru comasarea părţilor din cele trei moşii. Enache Hrisoverghi ia părţi din Iurceşti (CDLI/114—117), face schimb cu clironomii lui Pavel Sandagiu şi ai Catrinei Cozmuleasa, cedînd părţile din Răceşti pentru altele din Iurceşti, la 12 mai 1799 [5]. Neculai Hrisoverghi schimbă şi el hlizele din Todireşti pentru Iurceşti (CDLI/105), fapt ce va genera o lungă dispută între urmaşi. Astfel, la 20 iunie 1825, Zoiţa Carp se jeluieşte domniei că Neculai Hrisoverghi a luat o parte din Iurceşti, a făcut moară pe Velna (altă moară, aceea veche a Lineştilor fiind probabil stricată), dar părţile date în schimb în Todireşti erau stăpînite de răzeşi. Moşia Negreşti cu Iurceştii fiind apoi cumpărată de Vasile Roset şi dată ca zestre fiicei sale Efrosina Roset, schimbul a rămas neclarificat [6]. Între 1835—1838 se redeschide pricina între Ecaterina Otenberg, nepoata lui Toader Carp, şi Efrosina Roset (CDLI/141, 143, 144, 145, 169, 170, 171, 179, 183, 199) pentru o hliză din Iurceşti, pentru care se întocmeşte planul de moşie din 5 iunie 1838 [7].

Dispărute de multă vreme, unele sate şi moşii nu mai păstrează nici o urmă în toponimia actuală, de exemplu Lineştii. Iurceştii mai era consemnat în 1899 ca „un rădiac... compus din feluriţi copaci ce are o desime de nestrăbătut", pe dreapta Bîrladului, spre Cioatele, desigur [8]. Astăzi locuitorii din Negreşti numesc *Iurceştii* [9] islazul de la abator

Negreştii, sat boieresc (partea de sus)

La începutul veacului XVIII partea de sus a Negreştilor este stăpînită de Manolache Hrisoverghi, care o răscumpărase, cu dreptul de preempţiune, de la Ion Palade, cu 600 lei [10]. Specificul satului boieresc în această perioadă este legarea ţăranilor de glie şi lupta în variate forme împotriva servajului. Nu avem o ştire pozitivă despre existenţa vecinilor şi în partea de jos a moşiei răzeşeşti, deşi ei trebuie să fi existat cel puţin în secolul XVII cînd nu era împărţită decît între cîţiva răzeşi, fiii unor boieri însemnaţi. Prima menţiune a vecinilor în

[5] Arh. St. Iaşi, Doc. 890/1.

[6] Arh. St. Iaşi, Doc. 409/137.

[7] Arh. St. Bucureşti, Planuri, jud. Vaslui, nr. 34. Planul este preţios pentru localizarea Iurceştilor, Lineştilor şi a vetrei satului Negreşti pe teritoriul de astăzi a oraşului, înainte de reforma din 1864.

[8] C. Chiriţă, *Dicţionar geografic al judeţului Vaslui*, 1889, p. 130.

[9] Satele Iurcăuţi, Nistru, Iurceni, pe Lăpuşna, Iurceşti, pe Pobrata, Iurcovţii, pe Bîrlad, menţionate în sec. XV (*DRH*, A, I, III), Iuriceni, pe Ciuhur, Iurghiceni (Erbiceni) pot fi puse în relaţie cu patronimele Iura, Iurco, Iurga, Iurg, atestate documentar.

[10] Actul din 2 decembrie 1699 este, aşa cum observam în partea întîi a studiului (nota 93), confuz rezumat în *CDM*, IV, p. 467, unde Manolache Hrisoverghi este „ginerele lui Chiriac Sturza, (ţinînd o nepoată de frate a acestuia)", ceea ce ne-a condus la o supoziţie superfluă privind înrudirea acestora. În realitate Manolache Hrisoverghi este cu adevărat ginerele lui Chiriac Sturza, căsătorit fiind cu fiica acestuia Nastasia, dar şi „ginerele lui Ilie Sturza vornicul, ţinînd o nepoată de frate". (CDLI/26 şi Arh. St. Bucureşti, Mss. 1364, fila 138). Formularea este de reţinut, fiindcă rareori soţul unei nepoate de frate este numit „ginere". Lucrarea lui Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, Bucureşti, 1966, nu consemnează acest sens. Soacra lui Ion Palade era Safta vorniceasa, soţia lui Ion Racoviţă. Ei îi vînduse Matei Sturza, la 15 august 1699 jumătate din Negreşti şi Lineştii (CDLI/27). Rudele sînt înştiinţate de vînzare la 20 septembrie 1699 (CDLI/30, 31). Ion Palade nu a stăpînit Negreştii decît 3 luni şi jumătate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

parea de sus o găsim în actul de danie a acestei părți și a Lineștilor a stolnicului Ilie Sturza nepotului său Matei Sturza, la 3 iulie 1671 (CDLI/14) [11], iar a doua în documentul din 7 decembrie 1699. Trei acte ale Negreștilor pot fi incluse în orice antologie de texte moldovenești pe tema luptei împotriva iobăgiei. În chiar primul document din secolul XVIII, data 25 ianuarie 1701, un zapis al lui Matei Sturza, întărit în fața divanului și dat „la mîna" lui Manolache Hrisoverghi, se arată „că am dat dumisale pe Toader, vecinul meu de la Negrești, feciorul lui Iftimie, ca să fie vecin drept al dumisali și a cuconilor dumisali. Împreună cu ceilalți vecini ce am vîndut dumisali cu satul Negrești, să fie și acesta vecin iar precum au fost; că i-am făcut un zapis la mîna lui Toader de l-am ertat de vecinătate cînd am pribegit în țara leșească și-l iertasăm cu această tocmală ca să mă slujască la nevoia mea și cît oi hi în țară străină, iar el n-au vrut să mă slujească nici un an și m-au lăsat într-aceia țară și s-au scris la steag la joiniri" (CDLI/34) [12]. Fuga era forma cea mai răspîndită de protest social, chiar într-o situație aparent avantajoasă, cînd acest Toader fusese eliberat în schimbul slujirii stăpînului.

Un alt document, din 8 iulie 1702, este o carte de împuternicire dată de Constantin Duca voievod unui armaș pentru a căuta pe vecinii lui Manolache Hrisoverghi, fugiți din Negrești, și „unde i-ar afla, ori în sat boierescu, ori călugăresc, ori prin tîrguri, ori prin slobozii, ori hie unde i-ar găsi, să aibă a-i lua cu totul să-i încarce și să-i aducă în urmă la sat, de unde au fost. Și de unde i-ar găsi, de vor fi la sat cu cislă, cu bani cu tot să-i ia pre cît i-ar ajunge cisla și să-i aducă la boiarinul nostru care mai sus scriem" (CDLI/37) [13]. Se vede că sub noul stăpîn situația vecinilor se înrăutățise.

Grăitoare este și o mărturie a lui Matei Sturza, bătrîn la 12 decembrie 1728, care „la datul sufletului", identifică niște vecini pe care nepoții lui „să aibă a-i lua de grumaz că sînt drepți vecini și ei să dea seamă și pentru alți vecini care au fost cu dînșii". Muribundul își amintește de vecinii pe care îi primise danie odată cu satul de la Ilie Sturza și pe care apoi îi vînduse lui Manolache Hrisoverghi, dar „find o vreme de demult și din tîmplările vremurilor am fost înstreinat și eu din țară multă vreme nu pot să-i țin minte pe toți anume iar pe care-i știu anume că sînt derepți vecini iată că la moartea mea i-am mărturisit anume Costel vornicelul și cu doi frați a lui anume unul Toader și <loc liber> și Henghiul și Rînze și Lungoci și Trunchiul... împreună cu alții care-i nu le pot ține minte numele și pe aceștia numai porecla le țiiu minte". Dintre acești vecini Costel vornicelul se răscumpărase cu ajutorul vornicului Gavriliță (CDLI/54) [14]. Între locuitorii Negreștilor, menționați mai tîrziu în catagrafia rusească din 1774 [15], nu recunoaștem, după nume sau după porecle, pe urmașii vecinilor din 1728.

Stăpînirea boierească la Negrești se transmite în continuare prin moștenire sau prin danii și cumpărături, totdeauna între rude, legea protimisisului acționînd cu vigoare pînă în secolul XIX. Manolache Hrisoverghi dă Negreștii fiului său, postelnicul Neculai Hrisoverghi, căruia, la 15 iunie 1712, Nicolae Mavrocordat voievod îi întărește vadul de moară reclamat și de răzeși înainte de anul 1671 (CDLI/44). La moartea lui Manolache Hrisoverghi moșiile se reîmpart între frați, la 21 martie 1737, jumătate din Negrești și Lineștii în întregime reve-

---

[11] Două acte, acum cercetate, din 25 aprilie 1667 (CDLI/13) și din 3 iulie 1671, lămuresc succesiunea stăpînirii de la Lupu Prăjescu, ginerele lui Gheanghea, la Ion Prăjescu marele vornic, fiul lui Lupu Prăjescu, care vinde partea de sus a Negreștilor lui Ilie Sturza. O parte din Linești fusese în 1650 a celuilalt fiu al lui Lupu Prăjescu, Grigoraș. Deci visternicul Matei Sturza nu avusese Negreștii decît scurtă vreme, după 1640. Ilie Sturza face danie nepotului său fiindcă nu avea „coconi".

[12] Publicat în *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, București, 1966, p. 93.

[13] *Ibidem*, p. 99—100.

[14] Acest document aruncă o anume lumină asupra caracterului cămărașului Matei Sturza. În timp ce alți stăpîni, pe patul de moarte, eliberau pe unii vecini, el dă această mărturie împotriva celor care nu se recunoșteau iobagi. Împrejurările vieții sale zbuciumate nu-i îmblînziseră firea, deși suferise persecuțiile lui Gheorghe Duca și trăise cîțiva ani la Țarigrad pe lîngă Dumitrașcu vodă Cantacuzino, îl „ajunsese nevoia" în 1699, cînd vînduse Negreștii lui Ion Palade, pribegise în Polonia, unde Toader vecinul îl părăsise „la nevoie". În acest act găsim și informația că, în anii cînd era la Țarigrad, satul Negrești fusese stăpînit, probabil abuziv, de vornicul Gavriliță Costache (1685—1687).

[15] P. G. Dimitriev și P. V. Sovetov, *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea I, Chișinău, 1975, p. 233.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nind lui Constantin Hrisoverghi [16]. Acesta vinde la 20 iunie 1742 moştenirea sa „badii Sandului Sturza vel logofăt" cu o sumă care nu apare în copia zapisului (CDLI/60) [17].

Peste cîţiva ani, la 1 noiembrie 1748, Sandu Sturza vinde cumnatului său Constantin Paladi biv vel stolnic, care cerca „locu d-aşezare ca să-şi facă casă", seliştea Lineşti cu 700 lei, casele din Negreşti cu 336 lei, „care fiind pustii de cătăva vreme era can stricate", iar „jumătate de sat de Negreşti... cu vad de moară în apa Bîrladului, cu loc de fîneaţă, cu locuri de prisăci... să-i fie dumisale danie şi moşie de veci" [18]. Rezultă că jumătatea moşiei Negreşti era evaluată la mijlocul veacului XVIII la 464 lei, fiindcă, aflăm acum, Sandu Sturza plătise în 1742 suma de 1 500 lei bani gata.

Constantin Palade se aşază la Negreşti [19]. Aceasta este prima informaţie sigură despre curţile de la Negreşti ca reşedinţă principală a boierilor stăpînitori, ceilalţi, anteriori, avînd şi alte moşii şi curţi [20]. Casele fiind stricate, boierul le repară şi le extinde. După moartea sa, Constantin Racoviţă voevod rînduieşte o comisie care, la 10 septembrie 1752, „preţăluieşte" toate cheltuielile răposatului biv vel paharnic. Documentul [21] este foarte interesant nu numai pentru trecutul Negreştilor, ci şi pentru măsura nivelului de civilizaţie a unei gospodării boiereşti la mijlocul veacului XVIII. Curtea, aşezată pe terenul şcolii generale din oraşul de azi, era împrejmuită cu zaplazi, casa principală este făcută „de isnoavă" din temelie, cu beci de piatră adusă de la Şcheia, cu pereţi de cărămidă, cu tencuială nemţească, cu sobă nemţească, cu uşi şi ferestre noi, cu broaşte şi cuiere de fier pentru arme, cu mese, divanuri, dulap mare cu obloane şi legături de fier şi încuietoare. Tot acum sînt lipite şi „halicite" casele vechi, reparate acoperişurile, sobele şi ogegele, se face pivniţă de lemn, cuhnie pe temelie de piatră, grajd nou, pe temelie de piatră, din dulapi de stejar [22]. Se refac iazul cel mare de pe Velna, un iaz mare şi unul mai mic de pe Bîrlad, toată cheltuiala fiind estimată de comisie la 1723 lei şi 9 potronici, sumă care întrece preţul moşiei Negreşti şi Lineşti din 1742.

„Preţăluirea" s-a făcut în vederea răscumpărării moşiilor de către Constantin Hrisoverghi, cel care le stăpînise între 1737—1742, acesta trebuind să restituie suma stabilită marelui spătar Dumitraşco Palade, fratele răposatului care nu avea urmaşi (era sterp) [23]. Spătarul a fost însă nemulţumit de preţul fixat şi a dat carte de blestem, bănuind că s-a făcut hatîr şetrarului Hrisoverghi. Nu s-a păstrat actul răscumpărării, care este însă menţionată mai

---

[16] Aurel V. Sava, *Documente privitoare la tîrgul şi ţinutul Orheiului*, Bucureşti, 1944, p. 207. Aici este menţionat „Negreştii, sat întreg", o greşeală evidentă, fiindcă numai jumătate de sat putea fi stăpînit de boierii Hrisoverghi. Nu este numită seliştea Lineşti, care apare, firesţe, în actul din 20 iunie 1742.

[17] Sandu Sturza, mare logofăt, este fiul lui Ion Sturza, fratele Nastasiei, soţia lui Manolache Hrisoverghi, deci văr primar cu Constantin Hrisoverghi. Cunoştinţele lui O. C. Lecca din *Familiile boiereşti române*, Bucureşti, 1899, p. 274—275 despre familia Hrisoverghi sînt sumare, unele greşite, preluînd informaţiile din *Arhondologia Moldovei* de Constandin Sion, publicată în 1892; vezi şi Gheorghe G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru*, vol. II, Bucureşti, 1943, p. 42.

[18] Biblioteca Centrală de Stat, Colecţia Saint Georges, pachet LVI/1, f. 1. Cîteva acte ale Negreştilor din această colecţie provin de la principesa Gisèle N. Soutzo.

[19] Confirmă şi Enaki Kogălniceanu, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, tom. III, 1874, p. 223: „un frate a lui Palade anume Constantin este la casa lui în ţinutul Vasluiului".

[20] Actul de danie a lui Ilie Sturza, din 3 iulie 1671, menţionează şi curţile de la Negreşti, care nu puteau deci fi făcute de Ion Palade, aşa cum am presupus (partea întîi a studiului, p. 331). Vechimea lor rămîne incertă.

[21] Acad., Doc. LXXXVI/90; la Arh. St. Iaşi, Doc. 417/114, 115 un izvod de banii rămaşi de la Constantin Palade, şi listă de alte cheltuieli.

[22] Din vechea construcţie de la 1748—1749 se mai poate astăzi afla doar temelia de piatră a grajdului, cu lăţimea de 4 stînjeni, indiciu sigur al identificării. Pe această temelie s-au înălţat în secolul trecut ziduri de cărămidă, existente şi astăzi, cea mai veche construcţie din Negreşti. Aici a funcţionat la începutul secolului XX o şcoală de meserii iar în prezent sînt ateliere ale Liceului Industrial.

[23] Despre familia Palade din sec. XVIII—XIX o spiţă exactă din 1799, la Arh. St. Iaşi, Doc. 617/18; vezi şi 553/108 şi Mss. 1960. Despre Constantin Palade informaţia semnificativă că voevodul Constantin Racoviţă, mîniat pe boieri din pricina vădrăritului, l-a ameninţat că-l va bate cu biciul, în *Cronica Ghiculeştilor*, Bucureşti, 1965, p. 637.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tîrziu, într-un izvod de moşii ale Pălădeştilor din 14 iunie 1787 [24]. Stăpînirea familiei Hrisoverghi asupra Negreştilor este clarificată de o jalbă a spătarului Alexandru Hrisoverghi, din 12 aprilie 1824, către Ioan Sandu Sturza pentru drepturi de moştenire [25]. Constantin Hrisoverghi luase ca fecior de suflet, fiindcă nu avea decît o fată, pe nepotul său Enache, fiul marelui vornic Neculai Hrisoverghi, căruia îi dă Negreştii (Lineştii este de acum înainte parte componentă a moşiei Negreşti). Enache Hrisoverghi era stăpîn în 1756, cînd se şi infiltra în partea răzăşească a moşiei Negreşti, împreună cu tatăl său (CDLI/63, 64). În anii următori, îndeosebi în 1765—1766, cum vom arăta mai departe, boierul de la Negreşti acaparează jumătate din partea de jos a moşiei iar în 1784 cumpără părţi din Todireşti, Răcăşti şi Iurceşti (CDLI/90, 91, 96, 98). Enache Hrisoverghi a trăit pînă pe la 1803. Nu era prea bogat şi nu moştenise nimic de la tatăl său, înşelat fiind de fratele său banul Manolache Hrisoverghi, de aceea nu lăsase copiilor săi, trei fii şi două fete, o zestre mare. Între 1781—1799 el avea Negreştii şi celelalte părţi cumpărate împreună cu fiii săi Grigoraş, postelnic, sulger şi vătav de aprozi, şi Neculai, medelnicer, logofăt (CDLI/101, 103—108, 110, 113, 115—120, 122, 124—130). În 1803 Enache Hrisoverghi era stăpîn la Negreşti *(Condica liuzilor)* [26], dar curînd moare şi Neculai devine singurul moştenitor pînă în 1820, cînd decedează şi el. În catagrafia din 1820 Negreştii este satul vornicesei Elenco Hrisoverghi, văduvă [27]. Moşia Negreşti, cu tot ce se afla pe ea, cu toate seliştele ei, după hotarele vechi, este scoasă la mezat la 19 septembrie 1820 (CDLI/133, 134), deoarece epitropia instituită trebuia să împlinească zestrea primei şi a celei de a doua soţii ale răposatului iar restul revenea moştenitorilor. Vînzarea s-a făcut „după toate formalităţile mezatului şi întru toate legiuirile pămîntescului obicei", la 90 zile după „publicarisire", la 19 decembrie, zapisul de vînzare se întocmeşte la 20 decembrie, divanul încredinţează la 22 decembrie iar domnitorul îl întăreşte la 23 decembrie 1820 (CDLI/135) [28]. Preţul vînzării este de 240 000 lei, cifră enormă în comparaţie cu cei 1 500 lei plătiţi în 1742 de Sandu Sturza, diferenţa reprezentînd atît devalorizarea leului în opt decenii cît şi adaosul părţilor din moşia răzăşească, din Iurceşti şi creşterea valorii moşiei şi a construcţiilor. Enache sau Neculai Hrisoverghi a refăcut curtea înălţînd o casă boierească nouă, cu etaj, din piatră, cu ziduri masive. Alături, după obicei, biserica boierească [29].

Familia Hrisoverghi a stăpînit Negreştii din 1699 pînă în 1820, cu o întrerupere de 10 ani (1742—1752). Din păcate actele acestei perioade nu ne oferă şi informaţii asupra relaţiilor dintre boieri şi clăcaşi după abolirea veciniei în 1749, dar care nu puteau fi altele decît acelea obişnuite în epocă.

Noul stăpîn al Negreştilor este Vasile Roset care îl putuse cumpăra tot cu protimisis, Elenco Hrisoverghi fiindu-i nepoată de văr [30]. El a fost spătar, vornic, hatman. Soţia sa era Samaranda, fiica lui N. Dimache, cu care a avut trei fiice: Safta (Elisabeta), Agripina şi Efrosina. S-a bucurat de favorurile unor domni. Scarlat Alexandru Calimah, „pentru servicii aduse patriei", îi dăduse, la 2 octombrie 1818, importante privilegii între care scutirea de bir a 100 de oameni străini pentru a-i aşeza pe moşiile sale (CDLI/136). În timpul bejeniei din

[24] Acad., Doc., MCCLXXIV/121, f. 277 şi N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XVI, 1909, p. 215. Casele au ars, înainte de 1781, şi Enache Hrisoverghi s-a îmbolnăvit de supărare (Arh. St. Iaşi, Doc. 1045/2).

[25] Th. Codrescu, *Uricariul*, XIX, Iaşi, 1892, p. 271—276.

[26] Th. Codrescu, *Uricariul*, VII, Iaşi, 1886, p. 371.

[27] Arh. St. Iaşi, Fond Visterie, Tr. 166 op. 184 nr. 13.

[28] Cartea domnească la Arh. St. Iaşi, Doc. 462/82. O întărire de către Ioan Sandu Sturza, la 15 mai 1825, la Acad., Doc. CDLI/136.

[29] Biserica de lemn, din 1801 (Arh. St. Vaslui, Fond Prefectura judeţului Vaslui, dosar nr. 1, anul 1864, f. 228. Anul 1837, din C. Chiriţă, *op. cit.*, p. 130, nu se confirmă documentar), cu hramul Sf. Voevozi, există şi astăzi în cimitirul oraşului, unde a fost mutată şi refăcută între anii 1957—1958. O fotografie a vechii biserici în *Cercetări geografice în bazinul superior al Bîrladului*, Iaşi, 1943, pl. XXII, de Natalia C. Şenchea. Tradiţia locală atribuie unui „Istoverdi" şi abaterea Stavniculuі pe cursul pîrîului Durduc, dar faptul se va fi întîmplat mai tîrziu, după 1846, cînd hatmanul N. Mavrocordat era proprietarul moşiilor Negreşti şi Căzăneşti.

[30] Familiile Hrisoverghi şi Rosetti se înrudesc de la mijlocul sec. XVIII prin căsătoria banului Manolache Hrisoverghi cu Ilinca, fiica lui Constantin Roset. De asemenea, una dintre soţiile lui Neculai Hrisoverghi era Elena Rosetti, fiica lui Iordache Rosetti iar Maria Hrisoverghi era măritată cu Răducanu Rosetti. Despre aceste înrudiri bogate informaţii în inegalabila monografie genealogică *Familia Rosetti*, vol. I—II, Bucureşti, 1938—1940, de generalul R. Rosetti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1821—1822, cînd Vasile Roset „se afla lipsit de patriei", moşia Negreşti este arendată de serdarul Nour, la 26 octombrie 1822, pentru 5 000 lei, arendaşul urmînd a lua „producturile" viilor, dijmele tuturor locuitorilor, de la semănături şi pînă la fîn, orînzile şi veniturile iarmaroacelor, morile şi şase feciori de slujbă. Aceasta este prima atestare a arendării Negreştilor [31]. Întorcîndu-se în mai 1823, Vasile Roset, nemulţumit de preţul arendei, „trage" în judecată pe arendaş, dar se ajunge la înţelegerea ca acesta să menţină contractul pînă la 26 octombrie 1823 cu condiţia ca venitul iarmaroacelor să revină hatmanului, dijmele luate de la locuitori să le facă „teslim... în mîna vechilului" şi să dea şi 1 000 lei. Un adaos pe acest contract, din 24 mai 1823, precizează că arendaşul nu va mai restitui dijma de grîu şi orz şi va lua în continuare orînda pe horilcă şi dijma pe băcălie şi pielărie.

La 19 decembrie 1823 Ioan Sandu Sturza îi întăreşte lui Vasile Roset însemnate privilegii pentru dezvoltarea economică a moşiei şi aşezării, care atestă noi tendinţe capitaliste grefate pe vechi monopoluri feudale (CDLI/138). Astfel, Negreştii se conturează ca cel mai important centru comercial de schimb din bazinul superior al Bîrladului prin numărul mare de zile de tîrg într-un an (26 !) în zile de sărbători religioase şi duminici. Reiese din acest document că Negreştii avea privilegii mai vechi pentru iarmaroace, de la alţi domni care, din păcate, nu sînt nominalizaţi. Am fi putut mai bine aproxima originile tîrgului care datează, fără îndoială, de la sfîrşitul sec. XVIII [32]. Celelalte privilegii menţionate sînt venitul mortasapiei de la vitele vîndute pe moşie" fără să se poată amesteca vameşii cît de puţin în folosul acestui venit", vînzarea pîinii, a cărnii şi a băuturilor de vin şi de rachiu „cu preţuri măsurate şi de bună fiinţă", recunoscute ca obişnuite monopoluri feudale pe care domnia nu face decît să le confirme şi să le extindă şi pentru zilele de iarmaroc. Interesant este şi privilegiul pentru 15 pîrgari daţi de „procatohii noştri domni pentru ajutorul moşiei în trebuinţele şi adunările de tîrg ce s-au obicinuit a se face acolo", pentru alţi oameni de peste hotar, adeveriţi de dregătorii marginilor şi de visterie că sînt străini, scutiţi de orice bir şi dări, de toate havalelele visteriei, timp de un an după care „se vor aşeza la osăbită dare supt numire de ruptă a visteriei" pe care plătind-o vor fi scutiţi apoi numai de havalele. Iată un act care caracterizează atît de semnificativ o seamă de relaţii economice, sociale şi fiscale ale epocii preregulamentare.

Un alt preţios document (8 noiembrie 1824) este izvodul de zestre al Efrosinei, fiica lui Vasile Roset, interesant ca toate actele de acest fel prin bogăţia detaliilor şi pentru condiţiile înzestrării. Frusina primeşte, la căsătoria ei cu hatmanul Iordache Boldur Costache Lăţescu, o icoană îmbrăcată în argint, 30 000 lei pentru giuvaeruri, argintării, şaluri, straie, aşternuturi şi Negreştii. Izvodul (CDLI/139) este un inventar al averii moşiei : două biserici, una mai veche şi alta de piatră [33], nouă, zidită pe jumătate, case boiereşti cu două rînduri, grădină şi florărie de piatră, trei cişmele în grădină şi o cişmea [34] în mijlocul terenului unde se fac cele 26 iarmaroace pe an, ratoş de piatră, două dugheni băcălie, braşovenii cu 24 dugheni de lemn la locul de iarmaroc, mori în apa Bîrladului, trei iazuri, livadă în afara aceleia din grădina boierească, velniţa de piatră, dar fără tacîm, 15 pogoane de vie lucrătoare, codru pe deal. Moşia era însă arendată pe trei ani, pînă la 23 aprilie 1827, astfel că, pînă la intrarea în stăpînire deplină, ginerele va primi, începînd de la 23 aprilie 1825, cîte 6 000 lei în fiecare din cei doi ani următori. Din 1827, hatmanul va da socrilor, pînă la sfîrşitul vieţii lor, cîte 6 000 lei anual. Tinerii căsătoriţi vor locui la Iaşi, în casa lui Vasile Roset iar după moartea părinţilor cele trei surori îşi vor împărţi averea rămasă [35].

---

[31] Arh. St. Iaşi, Doc. 316/59.

[32] În *Introducere* la *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi tîrguri. Moldova*, vol. II, Bucureşti, 1960, p. VII se indică anul 1796 pentru înfiinţarea tîrgului, fără trimitere la sursa documentară a acestei informaţii.

[33] Biserica de piatră, cu ziduri înalte de 8 m şi groase de 1 m, neterminată, este „monastirea" făcută „de unul Hrisoverghi", consemnată în 1889 de C. Chiriţă, *op. cit.*, p. 130.

[34] O conductă de olane a fost descoperită pe terenul vechii curţi boiereşti prin anul 1953. Apa pentru cişmelele curţii şi ale tîrgului era captată pe locul numit *Casa apelor*. O altă porţiune de conductă a ieşit la iveală la săpăturile pentru fundaţia clădirii actuale a Consiliului Popular.

[35] Vasile Roset a murit înainte de 30 iulie 1829. La moartea sa avea datorii către clironomii lui N. Hrisoverghi pentru plata cărora fiica sa Agripina a vîndut casele din Iaşi pentru Cabinetul de istorie naturală în care, la 5/17 ianuarie 1859, s-a hotărît alegerea lui Al. I. Cuza ca domn al Moldovei. General R. Rosetti, *op. cit.*, I, 1938, p. 86. Datoria de 3400 galbeni a fost însă plătită de Săftica, după cum rezultă dintr-un act de despăgubire, din 18 iunie 1845 (CDLI/185).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Căsătoria Efrosinei Roset (1806—1883) nu a durat prea mult. În 1832 era despărţită de polcovnicul (agă în 1831) Iordache Lăţescu, ducînd în saloanele Iaşilor o viaţă mondenă şi oferind motive de cronică scandaloasă [36]. După moda timpului, arendînd moşia, să pornească în ţări străine pentru îndelungată vreme" [37], sprijină *Asociaţia literară* în 1846—1847 cu 2 galbeni şi 65 lei [38] şi Societatea Studenţilor Români din Paris cu 10 franci pe lună, începînd din septembrie 1847 [39]. În 1877 era una dintre doamnele din Iaşi care strîngeau daruri pentru armată [40]. Cultura şi gusturile sale literare se oglindesc într-un album de cugetări, poezii în limbile franceză şi română, unele autografe [41]. În 1864 un C. C. Aslan îi dedica un volumaş de *Essais Poétiques* [42]. Boieroiacă de educaţie franceză, semna totuşi pînă tîrziu, în 1874 cu litere chirilice [43]. Îi cunoaştem şi chipul la vîrsta senectuţii [44].

Efrosina Roset stăpîneşte Negreştii între 1832—1845, perioadă de rapide transformări ale relaţiilor feudale în descompunere, legiferate de Regulamentul Organic, şi de însemnate creşteri economice. Acum aşezarea va căpăta statutul de tîrg (26 noiembrie 1845). Curînd moşia va avea un nou proprietar la căsătoria fiicei Efrosinei Roset şi a lui Iordache Lăţescu, Smaranda (Esmeralda), cu hatmanul Nicolae Mavrocordat. S-a păstrat foaia de zestre (CDLI/191) [45] din 22 decembrie 1845, cuprinzînd clauze asemănătoare acelor din 1824. Tatăl dăruieşte 15 000 galbeni blanci în argintărie, cristaluri, porţelanuri straie şi în numerar iar mama moşia Negreşti cu toate seliştile ei, cu condiţia unei rente viagere de 1 300 galbeni blanci [46] pe care o va primi în două cîştiuri începînd de la 2 aprilie 1846, cînd expira termenul de arendare şi ginerele intra în deplină stăpînire.

Nicolae Mavrocordat (1812—1873) era descendent al unor iluştri domni fanarioţi [47], dar el însuşi nu a fost un personaj strălucit şi nici simpatic. În 1841 era la Paris de unde G. Filiti îi face un portret puţin măgulitor [48]. Era atunci colonel, a ajuns apoi hatman şi a sfîrşit ca general. Saloanele sale din Iaşi erau renumite pentru reuniunile mondene în care se distingea soţia sa Smaranda (Didiţa). A exploatat moşia Negreşti prin arendaşi pînă în 1868, cînd o va da ca zestre fiicei sale Natalia.

Abundenţa documentelor din perioada Regulamentului Organic ne permite detalierea unor aspecte ale vieţii economice şi a raporturilor sociale mai mult decît pînă acum, cînd istoria Negreştilor ne-a apărut în primul rînd ca istorie a succesiunii stăpînilor.

Partea răzăşească, de jos (Rădiu Mogildesc, azi Poiana)

Partea de jos a moşiei Negreşti, a lui Petru Huhulea pe la jumătatea veacului XVI, a lui Ionaşcu Huhulea la 1590—1591, era atunci tot moşie boierească. Ea devine răzăşească prin împărţirea succesivă între urmaşii decăzuţi ai foştilor stăpîni. În 1627 era a lui Strat Huhulea, care deja nu mai avea decît această parte din întreaga moştenire părintească (vezi partea I a studiului). Între 1627—1635, moşia mergea pe trei părţi inegale: a lui Stratul (stăpînită abuziv în 1635 de Constantin Boldur), a verilor săi Simion Băisan şi Antonica, soţia lui Dumitru vătavul. Între anii 1635—1643 partea lui Stratul este cumpărată de Simion Băisan şi Dumitru vătavul, fiecare stăpînind deci cîte jumătate din jumătate, adică un sfert din întreaga moşie a Negreştilor. Dumitru vătavul lasă

[36] General R. Rosetti, *op. cit.*, p. 112.
[37] *Buletin. Foae oficială*, anul IV, nr. 7 din 22 ianuarie 1839, p. 28.
[38] *Anul 1848 în Principatele Române*, I, Bucureşti, 1902, p. 58.
[39] *Ibidem*, p. 83.
[40] General R. Rosetti, *loco cit.*
[41] Biblioteca Centrală de Stat, Colecţia Saint Georges, pachet CDXXXV/9.
[42] *Ibidem*, pachet CXXVI/9.
[43] *Loco cit.*
[44] General R. Rosetti, *op. cit.*, planşa IX.
[45] *Buletin. Foae oficială*, anul XIV, nr. 9 din 31 ianuarie 1846, p. 51, Divanul Apelativ adevereşte foaia de zestre.
[46] 1420 galbeni în foaia de zestre a Nataliei Suţu din 8/20 aprilie 1868, Arh. St. Iaşi, Tribunal Iaşi, secţia III, condica nr. 18/Tr. 18, f. 91.
[47] E. Legrand, *Généalogie des Maurocordato de Constantinople*, Paris, 1886 (o spiţă în limba greacă); Al. A. C. Stourza, *Généalogie des Maurocordato*, anexă în *L'Europe orientale et le rôle historique des Maurocordato* (1660—1830), Paris, 1913; O. G. Lecca, *Genealogia a 100 de case din Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1911, nr. 60.
[48] George D. Florescu, *Un român necunoscut la Paris acum un veac şi reflecţiile sale asupra compatrioţilor săi*, în *AR*, tom VI, 1941, p. 197—198.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moştenire partea sa celor două fiice, Marichii, soţia lui Ionaşco capitanul, şi Irinei, căsătorită cu un Drumea [49]. Simion Băisan vinde jumătate din partea sa lui Simion Mogîldea, la 15 aprilie 1643 (CDLI/67) [50]. Judecata din 1644 indică începutul descompunerii obştii răzăşeşti prin încercarea lui Simion Băisan de a vinde marelui vistiernic Iorga părţile nealese încă ale nepoţilor săi. In a doua jumătate a sec. XVII partea de jos era deja împărţită în 10 şi apoi în 15 părţi inegale între urmaşii celor din 1644 (vezi anexa II). Părţile răzeşilor mai săraci încep să fie vîndute rudelor mai înstărite şi chiar boierului vecin, din partea de sus a Negreştilor. La 6 iunie 1688 Toader şi Chiriac Mogîldea, fiii lui Neculai Mogîldea [51], vînd părţilor lor de ocină „din ţarină, din fînaţ şi din vadul de moară, din pometi, din locuri de prisăci şi din tot locul cu tot venitul cît se va alege" cămărăşului Matei Sturza (CDLI/21). Astfel boierul devine răzeş în partea de jos, dar părţile acestea vor fi răscumpărate, fiindcă în 1765 erau ale lui Toader Mogîldea. In ultimul deceniu al secolului un cumpărător al ocinelor fiilor şi nepoţilor lui Ionaşco căpitanul este un Neculai neguţătorul, desigur rudă cu răzeşii. El cumpără părţile lui Pintelei şi ale lui Vasile Fărîmă, la 13 martie 1691 (CDLI/22, 113), ale Măricuţei, fiica Drăguţei, la 20 noiembrie 1695 (CDLI/24), întărite de Antioh Cantemir la 3 martie 1700 (CDLI/29, 113), mai tîrziu ale lui Ifrim, fiul lui Gheorghe, la 20 decembrie 1717 (CDLI/45). Ocinele primilor trei răzeşi vor fi apoi cumpărate de Enache Hrisoverghi, în 1765, de la Ilinca, fiica lui Neculai neguţătorul, şi de la fiul ei Vasile cu 150 lei şi un cal (CDLI/67, 73), iar ale lui Ifrim vor fi, succesiv, ale lui Andrei Huşanu, Atanasie Mogîldea, Sandu Sturza (1743), (CDLI/62).

Cele mai multe vînzări, răscumpărări, danii, zălogiri şi moşteniri se constată între rubedenii. Astfel, un act tipic de danie adevărată este acel din 1712 mai 1 prin care Protasia, fiica lui Simion Mogîldea, bătrînă şi neputincioasă, dăruieşte vărului ei drept Toader Lupan din Todireşti, călăraş de Ţarigrad, apoi călugărit cu numele Teodosie, partea sa de moşie, ca s-o ţină pînă la moarte şi s-o grijească (CDLI/41). Ioniţă Băisan zălogeşte la 25 februarie 1741 partea sa lui Atanasie Mogîldea, egumenul mănăstirii Floreşti [52], care, la rîndul său, o va dărui fratelui său, preotul Toader Mogîldea (CDLI/59, 67) [53]. Dacă daniile lui Palade şi Vasile, fiii lui Vasile Fărîmă, către vărul lor Ion Iurăşcu, la 15 martie 1713 (CDLI/42) sau a lui Andrei Huşanu, ginerele lui Toader Lupan, lui Atanasie Mogîldea (CDLI/62) sînt obişnuite, altele sînt suspecte, ca aceea a lui Gavril Băisan către postelnicul Burnaz (CDLI/62), înainte de 10 aprilie 1739, sau a lui Ion Iurăşcu lui Enache Hrisoverghi din 20 aprilie 1756 (CDLI/63), prima dintre ele fiind de altfel anulată.

Prin hotarnica din 5 ianuarie 1765 (CDLI/67) se aleg pentru prima dată părţile răzeşilor, semn al unei avansate disoluţii a obştii. Partea de jos a moşiei Negreşti avea atunci la măsura pe mijloc, în lat, 114 funii (funia de 24 paşi şi pasul de 6 palme), adică 2736 de paşi, din hotarul cu partea de sus a lui Enache Hrisoverghi pînă în Durduc. Lungul moşiei era socotit din zarea dealului Stavnicului, peste Bîrlad, în zarea dealului Oşeştilor, prin codru, fără măsurătoare. Cîmpul de arat era în capătul dinspre răsărit al moşiei, şi mai mult în marginea de sus, adică pe Capul dealului unde astăzi se află ferma de vaci. Aici se măsoară 184 de pămînturi (pămîntul de 24 paşi latul şi 240 paşi lungul). In şesul Bîrladului era vlamnicul iar peste rîu poienile în care se află astăzi satul Poiana.

Simion Băisan şi Dumitru vătavul sînt cei doi bătrîni pe care merge moşia răzăşească, din care aproape jumătate este acum a preotului Toader Mogîldea. Alte părţi

---

[49] Cu această informaţie introducem şi pe Irina în spiţa neamului Huhulea şi deducem că Dumitru vătavul era soţul Antonichii Băisan, deci cumnatul lui Simion Băisan.

[50] Este acum clar modul în care au pătruns Mogîldeştii ca răzeşi în Negreşti. Actul de vînzare, pierdut, este menţionat în hotarnica din 5 ianuarie 1765, importantă pentru genealogia Mogîldeştilor de la Negreşti.

[51] Corectăm în spiţa Huhulea (partea I a studiului) poziţia lui Toader şi Chiriac, fiii lui Neculai Mogîldea de la Negreşti şi nu ai paharnicului omonim, care sînt alţii. Vezi Ştefan S. Gorovei, *Inrudirile cronicarului Grigore Ureche* în *ALIL*, Iaşi, tom XXIV, 1973, p. 120—123.

[52] Preotul Anton Mogîldea de la Popeşti, devenit egumenul Atanasie făcea danie mănăstirii Floreşti 100 mătci dintr-o prisacă de la Negreşti pentru sufletul fiicei sale Ioana, la 1 aprilie 1758, Arh. St. Iaşi, Doc. 608/9.

[53] Toader Mogîldea era fiul lui Gavril Mogîldea şi nepot lui Simion Mogîldea. Foarte bătrîn, el trăia în 1774.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sînt stăpînite de Fărîmeștii din Crăciunești și de urmașii lui Simion Iurașcu din Hodoreni [54]. Enache Hrisoverghi nu reușise să cumpere decît 14 funii, 5 pași și 2 palme din latul moșiei și 24 pămînturi, 5 pași și 4 palme loc de arătură. După hotărnicie Toader Mogîldea și alți răzeși vor să răscumpere părțile cumpărate de Enache Hrisoverghi, motivînd că vînzările s-au făcut fără știrea lor și că unele zapise le știau de danie, dar s-a dovedit că boierul dăduse bani. În anaforaua către Grigore Alexandru Ghica, boierii divaniți socotesc că răzeșii au dreptul să răscumpere părțile lor, dar Enache Hrisoverghi le va stăpîni pînă cînd va primi banii (CDLI/68, 4 februarie 1765). Pricina nu se încheie aici, fiindcă Toader Mogîldea și ginerele său, diaconul Matei, nu vor să răscumpere decît acele părți cumpărate pînă la judecata din 4 februarie 1765, nu și pe acelea cumpărate după această dată de la alți răzeși (CDLI/69, 70, 71). O nouă judecată are loc la 17 februarie 1765 cînd se dezvăluie grave disensiuni între rude după alegerea părților (CDLI/72, 113). Răzeșii Fărîmă vînduseră, la 23 ianuarie 1765, 31 pămînturi diaconului Matei (CDLI/4), iar Ioniță Fărîmă dăduse aceluiași cumpărător 20 pămînturi, ale lui, dar și ale altora. Acum răzeșii ar vrea să dea banii înapoi diaconului, cu dobîndă, ca să vîndă apoi cu toții și cu totul părțile lor lui Enache Hrisoverghi, cu 300 lei. Fiindcă Matei nu a vrut să dea el acești bani, se hotărăște ca să-și ia banii cu dobîndă și să dea înapoi răzășiile cumpărate. Iată cum din neînțelegerile dintre neamuri profită boierul, care în 1766 mai cumpără alte părți de la răzeșii Fărîmă cu 150 lei (CDLI/79), de la urmașii lui Năstase Iurașcu (CDLI/80), părțile Saftei Stîngăcioaia (CDLI/81) și partea Dochiței (CDLI/83). Partea Mariei lui Chiriac Fărîmă fiind cumpărată încă din 1756 de către Neculai Hrisoverghi (CDLI/113, 64, 113), jumătate din moșia răzășească este din 1766 a lui Enache Hrisoverghi.

După această dată răzeșii de la Negrești sînt Toader Mogîldea, care trăia în 1774, ginerii săi Matei diaconul și Constantin basbulubaș, care în 1806 se judeca pentru o poiană cositâ cu un Maxim Ene din Buhăiești [55], și urmașii acestora, numiți „răzeși Cliceștî" [56] în 1823—1824, fiindcă locuiau în acest sat [57]. Nu putem preciza momentul apariției cătunului de peste Bîrlad într-o poiană. Vechii răzeși din secolul XVII locuiau în satul de la Capul Dealului, de pe moșia lor. Cei care vînd părțile lor vor pleca în alte sate unde aveau alte răzășii. Fetele lui Ionașco căpitanul, Alexandra și Tofana, se vor mărita la Crăciunești și, respectiv, la Hodoreni. Mai tîrziu, Anton Mogîldea apare ca preot la Popești, înainte de a se călugări, dar fratele său era recenzat la Negrești în 1774, împreună cu Matei diaconul. În catagrafia din 1820 populația satului este inclusă la Negrești și abia în 1832 avem nominal toată familie care locuiau în aproximativ 20 de case. Cătunul va fi apărut pe la începutul sec. XIX, vechea vatră devenind loc de arătură [58]. În 1836 consemnăm pentru prima oară toponimul „Rădiul Mogîldesc sau Poiana" (CDLI/147).

Între 1832—1846 cea mai mare parte a moșiei răzășești este a paharnicului Ion Handoca, descendent al unei cunoscute familii boierești din sec. XVII—XVIII, stăpînă în sate din apropierea Negreștilor: Ipatele, Borăști (azi Cuza Vodă), Alexești, înrudit cu Mogîldeștii („moșan în pomenita moșie în linia mogîldească") [59]. Noul stăpîn este boier iar cei mai mulți locuitori ai satului sînt clăcași, ceea ce dovedește că pe multe moșii răzășești erau raporturi sociale asemănătoare acelor de pe moșiile boierești. Un argument în acest sens este o înțelegere din 16 aprilie 1836 între Ioan săn Gligoraș Mera și Ion Handoca [60]. Răzeșul dă paharnicului partea sa din Rădiu Mogîldeștilor pe care o are de pe soția sa, baștină și clironomie după Toader Țaga și un Ion monah, pentru 1 300 lei și, în următorii doi ani, pentru uiumul de la moara din jos și pentru analogul din prețul orînzii băuturii și din numărul locuitorilor de pe moșie. Dacă Ion Handoca îi va găsi pămînt în Todirești sau aiurea, Mera va ieși din Rădiu.

---

[54] Sat dispărut în moșia Dumeștii Noi.

[55] Mențiune într-un *Jurnal* din 30 decembrie 1839, Arh. St. Iași, Doc. 653/65, fila 2

[56] *Ibidem*, fila 7.

[57] Dispărut în moșia Dumeștii Noi.

[58] Cînd Enache Hrisoverghi a cumpărat jumătate din moșia răzășească în 1765—1766 el va fi strămutat pe clăcașii de pe această parte în satul boieresc de lîngă curte. În acest sens, fraza din partea I a studiului, p. 319, rîndurile 16—17 se va citi: În secolul XVIII satul este sub un stăpîn care va desființa o parte din vechea vatră...

[59] Biblioteca Centrală de Stat, Colecția Saint-Georges, pachet LVI, dosar 1, 2.

[60] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Încercările stăpînilor de la Negreşti de a cumpăra toată partea răzăşească nu s-au încheiat în 1766. Fraţii Handoceşti vînduseră în 1831, pentru un amanet, părţile lor din Rădiu colonelului Iordache Lăţescu pentru 12 000 lei. La desfacerea căsătoriei, Efrosina Roset nu a primit actele de cumpărare şi nici nu a făcut cerere pentru protimisisul de zestre. Aflînd că fostul soţ a vîndut la mezat paharnicului Ion Handoca acele părţi, cu 1 000 de galbeni, Efrosina Roset deschide proces la 9 mai 1832, cîştigat la judecătoria Vaslui. Nemulţumit, Ion Handoca face apel la Divanul Apelativ, la 29 noiembrie 1834, care găseşte sentinţa anterioară greşită şi hotărăşte, la 16 martie 1836, ca paharnicul să stăpînească atît părţile scoase de sub amanet cît şi acelea răscumpărate. Vechilul Efrosinei Roset, Manolache Naum, apelează la rîndul său la Divanul domnesc. Prin cartea domnească din 29 iunie 1836 se stabileşte definitiv că stăpîna de la Negreşti nu are dreptul să răscumpere părţile răzăşeşti, fiindcă în scrisoarea de despărţire de soţul ei declarase că nu are nimic de primit (CDLI/147). Cu prilejul acestui proces reapare, de aproximativ 166 de ani, pricina morii de la hotarul dintre Negreşti şi Rădiu Mogîldei pentru curmarea căreia se hotărăşte stricarea şi mutarea morii din vadul poduştii din jos în podusca din sus [61].

Ca pretutindeni, istoria moşiei răzăşeşti consemnează samavolnicii, încălcări şi împresurări de hotar. Încă în 1765 răzeşii reclamaseră domniei pe Enache Hrisoverghi pentru că le-a călcat moşia cu vitele şi dijmă din arătură şi din fînţe nu le-a dat, că şi-a făcut stupi „în tărie" într-o prisacă şi iarăşi n-a dat dijmă (CDLI/68). Între 1834—1839 are loc un lung proces [62] între serdarul C. Caracaş, stăpîn al unei părţi din Buhăieşti, şi Ion Handoca, cu şicane, neprezentări şi amînări de termene de judecată, pentru hotarul dintre Buhăieşti şi Rădiu Mogîldei de pe pîrîul Humii care cobora prin rîpele dealului, prin poiana Olarului în Bîrlad, pînă aproape de gura Durducului. Sînt invocate acte şi hotarnice mai vechi cu preţioase informaţii pentru toponimia din zonă [63] şi pentru moara din capul din jos al moşiei răzeşeşti, rîvnită de cei din Buhăieşti. Neînţelegerile vor continua între 1845—1848 [64] şi cu Nicolae Mavrocordat, care va avea în 1856 un proces de împresurare şi cu mănăstirea Popăuţi, proprietara de atunci a moşiei Băloşeşti [65].

Evident, încălcări de hotar între partea răzăşească şi cea boierească a Negreştilor sînt frecvente şi în sec. XIX, încît în 1834 nu se putea ajunge la o înţelegere în privinţa unui gard despărţitor între moşii [66].

Ioan Handoca este ultimul răzeş al Rediului Mogîldei. Pentru o datorie de 2000 de galbeni către paharnicul Ştefan Angheluţă, părţile sale sînt scoase la mezat [67] şi cumpărate la 5 iulie 1846 de hatmanul Nicolae Mavrocordat cu 3801 galbeni blanci (CDLI/188, 194).

---

[61] Precizăm acum că moara cea mai veche de la Negreşti a fost făcută pe la 1643—1644 de Simion Mogîldea (CDLI/16), dar îneca fînaţele atît din partea din jos cît şi din cea de sus a moşiei. De aceea Ilie Sturza a săpat podusca şi a făcut altă moară, mai jos, pe moşia răzeşilor, se pare fără voia lor, între 1667—1671. Răzeşii au mai săpat şi ei 240 stînjeni în jos şi au făcut şi ei moară. Pricina începe în timpul lui Gheorghe Duca (a doua domnie), care îl dă rămaş pe Ilie Sturza. Se ştie că acest domn i-a urmărit cu lăcomia şi pericapsă pe marii boieri printre care şi pe Chiriac Sturza care a murit de „o boală ce-i zic Duca vodă, adecă de supărul Ducăi vodă" (<Pseudo-Costin>, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în M. Kogălniceanu, *op. cit.*, II, 1872, p. 23). Sub Constantin Cantemir pierd răzeşii în procesul cu Matei Sturza, în 1687 (CDLI/16—20), fiindcă n-au putut aduce la proces jurători. La 15 iunie 1712 se judecă din nou Nicolae Hrisoverghi, fiul lui Manolache, cu Toader Lupan, Ioniţă Băisan, Tofana şi Ioana Răcioaia, care pierd (CDLI/44). Vechilul lui Constantin Palade sapă o altă gîrlă, înaltă iazul, care îneacă fînaţele, şi face moară nouă mai jos cu 12 stînjeni, ceea ce va provoca un alt proces al răzeşilor cu Enache Hrisoverghi în 1765 (CDLI/75, 76).

[62] Arh. St. Iaşi, Doc. 653/65. Pricină, încă din 1824, a lui C. Caracaş cu răzeşii, 653/6.

[63] Localizăm mănăstirea lui Vasile Buhăescu, menţionată în hotarul Vultureştilor în 1709 iunie 30 (CDM, V, p. 234), în apropiere de Poiana ; fîntîna monastirii în 1746, un loc *la monastire*, în 1759. De asemenea, în poiana Olarului, un loc numit *Buda*, unde lucraseră, în 1670, sălitră un Radu budac şi alţii. Movilele de pămînt ars se mai cunoşteau în 1746.

[64] Arh. St. Iaşi, Doc. 416/230, 231, 242, 246 ; 413/237 ; 1008/9 ; Acad. CDLI/195.

[65] *Ibidem*, 1/28.

[66] *Ibidem*, Tr. 726 op. 813/1704.

[67] Documentele acestei vînzări sînt interesante pentru cunoaşterea procedurii legale a mezatului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O luptă seculară de acaparare s-a încheiat. Negreştii este din nou, în întregime, moşie boierească, în forma modernă a proprietăţii legiferate de regulamentul Organic şi apoi de legiuirile din 1851—1852.

Dezvoltarea economică şi relaţiile agrare între 1829—1864

Documentele Negreştilor atestă numeroase fenomene caracteristice perioadei de după tratatul de la Adrianopole pînă la reforma agrară din 1864, care sînt expresia afirmării unor relaţii de tip capitalist apărute în sistemul economic şi social feudal încă dominant. Astfel, arendarea moşiilor, încă de la sfîrşitul sec. XVIII, este rezultatul nu atît al unui mod de viaţă parazitar al marii boierimi, al spiritului întreprinzător al unor oameni practici şi dornici de cîştig, ci în primul rînd al acumulării primitive a capitalului, al lărgirii pieţii interne şi externe, al sporirii capitalului cămătăresc. De aceea adeseori arendaşii sînt negustori, „spiculanţi".

Moşia boierească a Negreştilor a fost arendată în 1822 (serdarul Nour), între 1824—1827, 1827—1832, 1832—1835 (Anastase Căzlaru şi ginerele său Costache Tăutu), 1835—1840 (Iacob Solomon), 1840—1844, 1844—1846 (Ştefan Angheluţă) şi după 1846 de către noul proprietar Nicolae Mavrocordat. Arenda începea la 23 aprilie (Sf. Gheorghe), cînd se plătea primul cîşti, (al doilea cîşti, la 26 octombrie, de Sf. Dumitru), şi expira la aceeaşi dată, dacă „vecinica stăpînă" nu cerea înlăturarea posesorului, pentru abuzuri sau stricăciuni, înainte de termen. Condiţiile tipice ale unui contract arendăşesc, în 27 ponturi, le cunoaştem din documentul din 1835 mai 18 prin care Efrosina Roset arendează moşia Negreşti negustorului Iacob Solomon din Roman, pentru 5 ani, începînd de la 23 aprilie 1836 [68] (CDLI/142). Preţul anual al arendei era de 1450 galbeni. În principiu, posesorul va folosi toate producturile şi veniturile, dar va privegheа să nu se strice moşia. În acest sens se prevăd lucrările viei, pescuitul în iaz o singură dată pe an pentru a nu se stîrpi peştii. Cele mai multe restricţii se referă la exploatarea pădurii: interzicerea negustoriei cu pădurea şi dumbrava, dreptul de a vinde lemne fiind rezervat stăpînei, folosirea pentru velniţă numai a lemnului uscat, eliberarea haracilor pentru vie şi a cercurilor pentru cercuitul edeculului de la vie numai cu ţidulă de la stăpînă către pădurar. Contractul mai prevede că arendaşul poate locui în casele boiereşti pe care le va ţine în bună stare, unele cheltuieli pentru reparaţii fiind împărţite cu stăpîna. Interesante sînt şi reglementările raporturilor cu locuitorii, care vor fi datori a lucra pentru arendaş zilele boieresculuі sau după ponturile cîrmuirii sau după înţelegerea dintre ei. Posesorul va ajuta pe săteni la vreme de lipsă de pîine, dar nu-i va îndatora „mai mult decît glăsuirea contractului". Pristavul pădurar şi bulgarul de la grădina rezervată stăpînei nu vor efectua boierescul, vor plăti birul, nu şi dijma. Slujbaşii volnici vor fi la dispoziţia posesorului în privinţa zeciuielii. Cade în obligaţia arendaşului şi plata lefilor tagmei bisericeşti, îndestularea lor cu locuri de hrană şi imaş, fără dijmă şi zilele boieresculuі, şi asigurarea bisericii cu cele necesare slujbei. Stăpîna nu se va amesteca în nici un fel de „enteresuri" ale moşiei, însă dările sau ajutorările impuse de stăpînire nu se vor scădea din cîştiuri.

Interesaţi de exploatarea rapidă şi neraţională a moşiilor, abuzînd de forţă, adesea în complicitate cu slujbaşii locali, pentru impunerea unor obligaţii oneroase clăcaşilor, posesorii încalcă de regulă prevederile contractelor. Un bogat fond de documente al isprăvniciei ţinutului Vaslui [69], cuprinzînd jalbe, rapoarte, dispoziţii, scrisori între Efrosina Roset, posesori, locuitori, Departamentul Trebilor Dinlăuntru, isprăvnicie şi privighetoria ocolului Fundurile de jos, din anii 1832—1835, imediat după aplicarea Regulamentului Organic, dezvăluie acute conflicte de care se fac vinovaţi în primul rînd arendaşii Anastase Căzlaru şi ginerele său, medelnicerul Costache Tăutu, favorizaţi însă de celebrul „codice al muncii de clacă". Chiar din primul an al intrării în posesie (1832), cei doi dovedesc o mare brutalitate faţă de sătenii din Negreşti, care se jeluiesc Departamentului, la 5 ianuarie 1833, că au fost asupriţi la 15 ponturi ale pămîntului „cu sălnicie şi cu bătaie şi cele mai mari obijduiri", că au rămas fără pîinea de toate zilele, că au muncit peste prevederile învoielilor şi robesc mai rău ca nişte ţigani, împreună cu nevolnicii şi văduvele [70]. Departamentul dispune cercetarea pricinii, despăgubirea

[68] Totuşi Iacob Solomon începea arăturile de toamnă în august 1835. Arh. St. Iaşi, Tr. 726 op. 813, nr. 1868.

[69] Arh. St. Iaşi, Tr. 726, op. 813; Tr. 966 op. 1111.

[70] *Idem*, Tr. 726, op. 813, nr. 1269, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

locuitorilor şi obligaţia posesorilor „a urma întocmai după glăsuirea noului aşezămînt ce acum s-au slobozit la fiecare sat“ [71]. În 1832 nu existau învoieli scrise, care s-au făcut în 1833 şi 1834, dar nu se respectau, încît se repetă aceeaşi poruncă şi se însărcinează ispravnicul „a-i împăca şi a-i linişti să continească prigonirile dintre dînşii“ [72].

Cel mai mare conflict are loc în vara anului 1834, provocat de insuficienţa locurilor de fînaţ şi imaş. Locuitorii din Valea Mare se plîng că, deşi fac pe deplin zilele boierescului, C. Tăutu le-a luat imaşul ca să-l dea fînaţ unor lingurari „şi noi am rămas fără imaş de ne cher vitele de foame şi fînaţurile morţilor şi fugiţilor dumnealui le-au tras în partea sa să le facă fălci“ [73]. Clăcaşii din Negreşti reclamă şi ei pe posesori care le-au răşluit fînaţurile avute pînă în 1832 [74], le-au micşorat locurile în 1834 şi au dat celor însuraţi fînaţul lor, că au arat imaşul de pe podişul de la iaz în sus şi au semănat grîu [75]. Creşterea exportului de cereale, după înlăturarea monopolului turcesc în 1829, îşi arată consecinţele şi la Negreşti.

În aceste împrejurări, ispravnicul Grigore Carp este, se pare, părtinitor. El arestase în august 1833 pe 7 locuitori din Negreşti, tot din pricina fînaţului, şi-i ţinuse închişi 5 zile la Vaslui [76]. Peste un an încearcă să potolească spiritele şi raportează Departamentului că „posesorii nicidecum n-au trecut peste învoială nici că le-au pricinuit vreun fel de păgubire“, compătimind pe bieţii locuitori pentru trecere de vreme şi cheltuială cu umblările la Iaşi şi învinuind pe Efrosina Roset pentru instigarea oamenilor [77]. Acuzaţiile sînt însă reciproce. Într-o scrisoare din 4 august 1834 stăpîna hotărăşte ispravnicului : „să te duci să-ţi isprăvniceşti unde ţi-e locul“, să nu mai vină la Negreşti“ să-mi chinuieşti ţăranii făcîndu-te una cu ciocoii de posăsori..., să nu faci nici un fel de strîmtoare ţăranilor de a să învoi că le-am scris acum nicedecum să nu să învoiască, ruşfetirile care le iei ţ-or pica foarte greu, că ulciorul nu merge de multe ori la apă“ [78]. Într-adevăr, Efrosina Roset scrisese preotului Iosif să nu dea ascultare ispravnicului şi posesorilor [79]. El era şi pasnicul satului şi ispravnicul raporta că „îi invitează la rele“ pe săteni, sfătuindu-i să nu vină nici măcar la cercetarea doctorului în problema hultuirii copiilor. Celălalt preot, Ioniţă, dispare de acasă cînd este chemat să scrie pretenţiile locuitorilor pe care le va redacta Iosif [80]. Situaţia este periculoasă, fiindcă locuitorii altor sate „pot lua o bună pilduire..., pot să se cuminecarisească la adunările de iarmaroace“ [81]. De aceea Departamentul dă dezlegare ispravnicului să-i înfrîneze pe locuitori cu cîteva lovituri spre pilda altora, avertizează pe cei nesupuşi să nu dea ascultare cucoanei, „că lui vodă samavolniciile nu-i sînt pe plac“, şi vor cădea în urgia domnească [82]. Ispravnicul va trimite un călăraş să-l aducă pe vornicul satului să dea seamă pentru nesupunere şi apoi pe zapciu să ridice 20 de oameni, care însă fug şi nu sînt de găsit [83]. De altfel, Grigore Carp îşi îndeplinise cu zel îndatoririle şi în 1833, cînd, cercetînd de unde se iscase zvonul că oamenii din ţinut ar vrea să se strămute în Basarabia, descoperise că vorba se înfundase la Negreşti. Atunci i-a certat cu cîte 15 lovituri pe Sandu Bonte, Lupu Capră, Gheorghe Hultur şi Gavril Bejenar „ca pe nişte întărtători de tulburare“, dar a venit satul pentru ei şi i-a iertat de o pedeapsă mai mare ca „să se liniştească şi celelalte sate de huietul ce le intrase în cap, precum s-au şi liniştit“ [84].

Lipsa imaşului şi a fîneţelor nu era singurul motiv de nemulţumiri. În aprilie 1834 unii clăcaşi se jeluiau că posesorii îi obligă să facă o podvoadă de 7—8 care la Iaşi cu boii slăbiţi, pe vreme zlotoasă şi în vremea plugului. În acelaşi timp vornicul scosese 4 pluguri de la arat şi trimisese oamenii la beilic [85]. La rîndul lor, arendaşii reclamă nerespectarea contractului şi a învoielilor : că pădurarul Tănasă Litean nu le dă lemne pentru trebuinţele moşiei, din porunca Efrosinei Roset [86], că stăpîna a pus plugurile să are în puterea dumisale [87], că vornicul nu vrea să scoată pe pălmaşi la plugurile boiereşti [88], că au dat bani unor oameni să-şi cumpere boi pentru alcătuirea a 3 pluguri, dar satul i-a tras apoi în rîndul lui [89], că locuitorii nu vor să meremetisească 2 poduri iar acei cu 4 boi, care aveau obligaţia să facă 4 zile de muncă, nu se supun a ieşi la meremeturile iazului rupt de ploi şi a morilor [90].

---

[71] *Ibidem*, f. 22.
[72] *Idem*, nr. 1700, f. 9.
[73] *Ibidem*, f. 4.
[74] *Idem*, nr. 1306, f. 3.
[75] *Idem*, nr. 1700, f. 19.
[76] *Idem*, nr. 1269, f. 13.
[77] *Ibidem*, f. 22.
[78] *Idem*, nr. 1700, f. 17.
[79] *Ibidem*, f. 32, 35.
[80] *Ibidem*, f. 26.
[81] *Ibidem*, f. 12.
[82] *Ibidem*, f. 36.
[83] *Ibidem*, f. 41, 46.
[84] *Ibidem*, f. 47.
[85] *Idem*, nr. 1269, f. 13, 20.
[86] *Idem*, nr. 1720, f. 1—6.
[87] *Idem*, nr. 1700, f. 29.
[88] *Ibidem*, f. 39.
[89] *Ibidem*, f. 1, 2.
[90] *Idem*, nr. 1269, f. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXA I

IURCESTI. 567 stînjeni in capul moșiei, la răsărit

MIJLOCUL SEC XVII — NASTASIA, FIICA LUI MERA MARMURE URICARUL, SOȚIA LUI GLIGORE DURAC

POSTOLACHE DURAC

LOZONSCHI DURAC

STEFAN FESTILA

TANASE FEȘTILĂ

schimb 1799

E HRISOVERGHI

ȘTEFAN PORTARUL

ILIE și IONIȚĂ PĂTRAȘCU

ANIȚA PĂTRAȘCU

ANITA PĂTRAȘCU

TĂNASE și MARIA PĂTRAȘCU

MATACHE

MATACHE

VD 1798

VD

VD 1790

GR HRISOVERGHI

N. HRISOVERGHI

A HRISOVERGHI

E. H. H. E. H.

CHIRIAC DURAC

1677 CHIRIAC DURAC vinde lui ILIAȘ MERA

IONIȚĂ MERA

NECULAI MERA

ȘTEFAN MERA

GRIGORAȘ MERA

NASTASIA ∞ LUPAȘCO PAH

MARIA ∞ SAVA IURAȘCU

schimb 1799

1799

1799

1799

1799

IONIȚA CIOHODARU

IONIȚĂ CIOHODARU

IONIȚĂ CIOHODARU

IONIȚĂ CIOHODARU

GHEȚĂU MERA

ANIȚĂ (nepoată)

NECULAI

SULTANA (soră)

PASCU

MARIA ∞ ȘT OT VIST

VD 1774

VD 1779

VD 1783

VD 1798

VD 1763

VD 1799

NECULAI KOGALNICEANU

RUXANDA ȘANDREA

T. CARP

PANAINTE

ANGHELACHE BĂISAN

VASILE BUHĂESCU ș a

răscump. 1783

1799 IONIȚĂ CIOH ȘT. MERA

1799 ȘTEFAN și N. MERA

1799 N MERA

danie 1762

E. H. E. H. E. H. E. H.

ANUȘCA

1707 MARIA, SOȚIA LUI ȘTEFAN ZONTIE vinde lui TOADER și NECULAI LUPAN

ANDRIAN HUȘANU

IONIȚĂ HUȘANU

VD 1784

E HRISOVERGHI

danie 1738

N VOINESCU

AL PÎRVU

A HUȘANU

I. HUȘANU

VD 1784

I VOLCINSCHI

VD 1742

A HUȘANU

I HUȘANU

VD 1734

E. H. E. H.

ALEXANDRA

ANDREI CRUCERESCU

1766 zălogită lui VASILE CARP

1772 răscumpărată de I. HUȘANU

1783 împărțită între ȘT FEȘTILĂ

TĂNASE FEȘTILĂ

schimb 1799

I HUȘANU

VD 1784

E. H. E. H.

STANCA

1701 cumpărată de POSTOLACHE sau LOZONSCHI DURAC și zalogita lui TOADER și NECULAI LUPAN

ANDRIAN HUȘANU ginerele lui TOADER LUPAN

IONIȚĂ HUȘANU

1766 judecată cu C FESTILĂ

1783 judecată cu ȘT FEȘTILĂ

VD 1784

ENACHE HRISOVERGHI

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXA II

NEGREȘTI - partea de jos (răzășească) - 114 funii și 184 pămînturi

1627 - 1635 SIMION BĂISAN	STRATUL HUHULEA (1635, C BOLDUR)	DUMITRU vătavul
1635 - 1643 SIMION BĂISAN	cumparata împreuna de SIMION BĂISAN și DUMITRU vătavul	DUMITRU vătavul

19 funii 1643 SIMION BĂISAN		38 funii SIMION MOGILDEA 15 aprilie 1643						57 funii DUMITRU vătavul	
GAVRIL BĂISAN 9 funii 12 pași	TOFAN BĂISAN	GAVRIL MOGÎLDEA	NECULAI MOGÎLDEA	PROTASIA	ANGHENIA ∞ TOIFAN preot	ANIȚA	SANDA ∞ PANDICHI 6 funii 8 pași	IRINA ∞ DRUMEA 28 funii și 12 pași	MARICA ∞ IONAȘCO căpitanul
IONIȚA BĂISAN vd 1741 → ATANASE MOGÎLDEA	↓		TOADER și CHIRIAC M. vd 1688 → MATEI STURZA	danie 1712 → TOADER LUPAN → ANDREI HUȘANU → ATANASE M schimb 1743 → SANDU STURZA	fată ∞ VASILE BORDEA APOSTOLACHE	PROTASIA și NAZARIA	nevîndută 1765	TECLA ∞ DEDIUL	PANTELEI vd 1691 → NECULAI neg → ILINCA → VASILE → vd → 4710 p.
TOADER MOGÎLDEA	TOADER M	TOADER M	TOADER M	TOADER M	TOADER M	TOADER M	1765 -	1766 ENACHE HRISOVERGHI	E H

GHEORGHE IFRIM vd 1717 → NECULAI neg → ANDREI HUȘANU → ATANASE MOG 1743 → SANDU STURZA	ALEXANDRA ∞ VASILE FĂRÎMĂ din Crăciunești vd 1691 → NEC neg → ILINCA → VASILE	DRĂGUȚA ∞ TĂNASE Maricuța → NEC neg → ILINCA → VASILE	IOANA ∞ RĂCIUL Grigore → vd 1765 → MATEI diacon	TOFANA ∞ SIMION IURAȘCU din Hodoreni	NASTASE IURAȘCU	DOCHITA	MARIA CHIRIAC FĂRÎMĂ
E H	E H	E H	E H	E H	E H	E H	E H

Dante Palade și V. Farîmă — ION IURAȘCU

vd → ALEXANDRA FĂRÎMĂ → MARDARE vd 1728 → URSU preot

Inglobată în moșia boierească

- Toader Mogîldea Matei diacon Constantin bașbulubaș Gheorghe Ciurbă _sf sec XVIII
- Răzeși Mogîldești Mera, răzeși Clicești, frați Handocești
- Ion Handoca vinde în 1846 lui N. Mavrocordat

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXA III

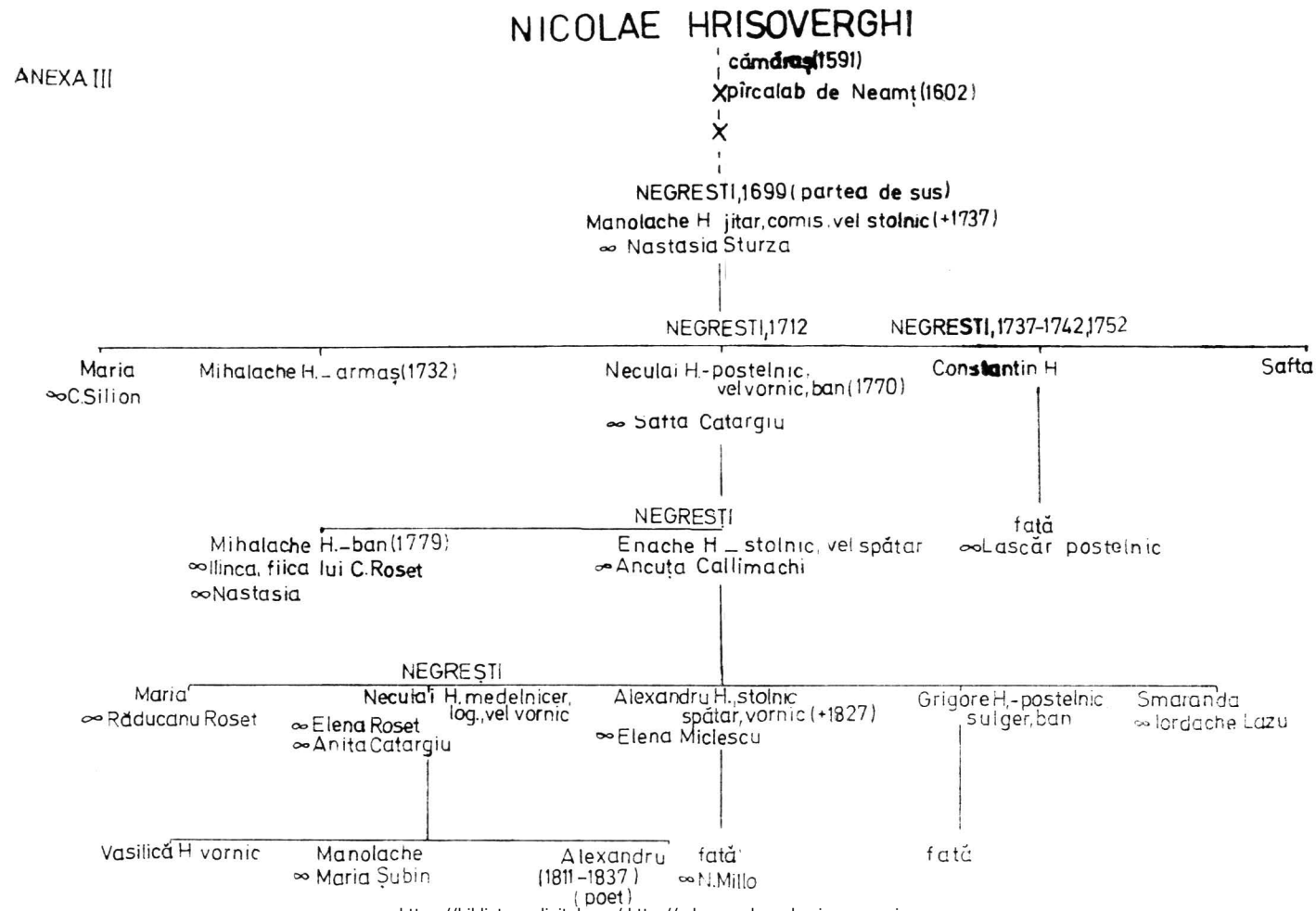

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tensiunea este atît de mare la Negrești încît în iulie 1834 Departamentul propusese scoaterea posesorilor. O comisie se instituie în două rînduri, în iulie-august și septembrie, se fac cercetări și raportul ajunge în fața Sfatului Ocîrmuitor care, sub președinția lui Mihail Sturza, hotărăște că nu s-au descoperit „decît oarecare mici obijduiri", dojenește pe ispravnic pentru neorînduieli și pornește posesorilor să nu mai cuteze a bate pe locuitori, „lucru ce nu este ertat nici însuși adevăratului proprietar" [91]. Efrosina Roset insistă pentru înlăturarea arendașilor, în mai 1835, pentru neplata cîștiurilor la termen, pentru pagube și obijduirea sătenilor [92]. În februarie 1835 ea înaintase o nouă jalbă împotriva lui C. Tăutu, a jidovului orîndar și a unui alt Itic, care zapciesc pe clăcași și pe mazili fruntași pentru o datorie de 9500 lei, luîndu-le vitele și așternuturile [93]. Contractul se va sfîrși la 26 octombrie 1935 iar foștii posesori vor avea grijă să bage mascurii în fînațul boieresc, vina căzînd asupra porcarilor [94].

Nesupunerea, revolta, fuga sînt soluții temporare pentru clăcași în toată perioada Regulamentului Organic. În 1842 locuitorii din Negrești fac jalbă pentru 20 de birnici fugiți de 4 ani pentru care plătesc birul și le poartă havalelele [95]. Cînd caută o cale legală, strămutarea în alte sate, unde unii dintre ei au răzășii, visteria nu îngăduie mutarea cislei, ca în cazul lui Ion Băbușanu și Gheorghe Sofrone din Valea Mare, care voiau să plece la Băbușa, Gîrceni sau Unceștí [96]. Nemulțumirea nu este provocată numai de arendași violenți ca acest C. Tăutu împotriva căruia Departamentul recomandase chiar măsuri polițienești în 1834, un călăraș ținîndu-l în curte aproape două săptămîni [97], dar chiar și de Efrosina Roset. În anii cînd Negreștii era stăpînit de Iordache Lățescu (1824—1832) se formează „pe numita moșie *Valea Mare,* tot moșia Negrești" [98], o seliște cu locuitori din Negrești și din alte sate, cuprinși în catagrafia din 1832 la satul matcă. Polcovnivul le dăduse loc de imaș și apoi dreptul de a pășuna vitele în codru. Prima mențiune a numelui noului sat o găsim în jalba lui Ion Băbușanu, din 22 octombrie 1833, către Departament [99]. În septembrie 1833 stăpîna cere Departamentului Pricinilor Dinlăuntru aprobarea pentru strămutarea a 30 locuitori din Negrești, așezați în mijlocul moșiei, sub poalele codrului, unde este și fînaț, care îi pricinuiesc pagubă de 300 galbeni pe an. Se invocă și motivul regularisirii moșiei, pentru care și-ar fi angajat și ingineri care să stabilească locuri de hrană fiecărui sătean hărăzite prin noul pont. Deși stăpîna le asigură lemnul pentru case și care pentru transport, locuitorii refuză să se mute în Negrești, preferînd să plece pe alte moșii, ceeace nu li se poate îngădui [100]. Strămutarea nu a avut loc și satul Valea Mare a rămas pînă astăzi pe vatra constituită atunci. Locuitorii sînt nominalizați în două catagrafii pentru uzul moșiei, din 1837, (CDLI/161, 162), după acei din Negrești, de la nr. 140 la 180, apoi în catagrafia visteriei din 1838.

În condițiile unor raporturi de muncă feudale, generatoare de conflicte, creșterile economice impuse de nevoile dezvoltării capitaliste sînt puternic frînate. Unele măsuri de reorganizare și de sporire a eficienței economice sînt evidente după 1832. Efrosina Roset redistribuie locurile de arătură, fînaț și imaș pentru clăcași, rezervîndu-și, evident, terenurile cele mai fertile. Nu s-a păstrat planul moșiei [101], dar dispunem de suficiente documente [102] care

[91] *Idem,* nr. 1700, f. 9. [92] *Ibidem,* f. 59, 60.
[93] *Idem,* nr. 1847, f. 2. [94] *Idem,* nr. 1955, f. 1—4.
[95] Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 1682.
[96] *Idem,* Tr. 966 op. 1111, nr. 39, f. 1—18.
[97] *Idem,* Tr. 726 op. 813, nr. 1306, f. 1—7, 12.
[98] *Idem,* nr. 1700, f. 4.
[99] *Idem,* Tr. 966 op. 1111, nr. 39, f. 1.
[100] *Ibidem,* nr. 15, f. 1—5.

[101] Schița publicată în prima parte a studiului este o reconstituire a vechilor hotare, în lipsa unui plan pe care nu l-am descoperit în arhive. Locuitorul C. Hodorcă ne-a informat că a păstrat pînă în august 1944 un plan vechi de la primăria comunei, pierdut în împrejurările războiului, poate planul împroprietăririi de la 1864 sau unul mai vechi. În 1833 s-a ridicat cu certitudine un plan, fiindcă în catagrafiile moșiei din septembrie 1833 (CDLI/140) și din iunie 1837 (CDLI/161) locurile repartizate clăcașilor sînt numerotate și indicate în tabel. De asemenea, a existat un plan al hotarelor moșiei, din iulie-august 1837, făcut de inginerul Leon von Braun pentru procesele de hotar cu răzeșii din Rediu Mogîldei, cu stăpîna de la Drăgești și cînd s-a trasat și hotarul cu Boțeștii (Parpanița) și cu Căzăneștii (CDLI/146, 149, 150, 152—160, 162, 164, 166, 168, 172—183).

[102] Catagrafiile moșiei (vezi supra) și *Statisticești științi,* Arh. St. Iași, Tr. 1772 op. 2020 nr. 1933, f. 59—60 (anul 1846); nr. 15871, f. 164—165 (anul 1849); nr. 32794, f. 54, 59 (anul 1853, modificare cu creionul: 1855); nr. 30920, f. 91 (anul 1854).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ne dau o imagine detaliată a organizării economice a moşiei Negreşti, după 1846 formînd un singur trup cu Rădiu Mogîldei (Poiana). Din păcate datele sînt fluctuante şi contradictorii iar spaţiul nu ne permite desfăşurarea lor. Cîteva constatări sînt însă evidente. Sînt mari creşteri, de exemplu, între 1842—1855, ale suprafeţelor semănate cu grîu (de la 350 la 600 fălci), la porumb (de la 70 la 350 fălci), secară (32 fălci în 1849, 350 în 1855). Se măresc suprafeţele de imaş (de la 60 la 300 fălci) şi de fînaţ (de la 100 la 350 fălci). Se înregistrează scăderi la cartofi şi vie. Cifrele reprezentînd suprafeţele pădurilor sînt contradictorii, dar se înţelege că sînt în scădere datorită defrişărilor. Sînt mai mari suprafeţele locurilor de folosinţă ale locuitorilor, fapt explicabil prin sporul populaţiei. Spectaculoase sînt creşterile numărului de animale, care ni se par totuşi prea puţine în 1842 : boii proprietarilor, de la 40 la 700, ai clăcaşilor, de la 30 la 1000 ! ; cai boiereşti, de la 30 la 400 ! ; vite cornorate, de tamazlîc, ale stăpînilor, de la 80 la 600 ; oi, de la 809 în 1849 la 4000 şi, respectiv, de la 812 la 1300.

Cel mai preţios document, pentru măsurători exacte şi complete şi pentru topografia moşiei, în lipsa planului, este un tabel din jurul anului 1840 (CDLI/201), din care reţinem, cumulînd unele suprafeţe :

Fălci	Prăjini	
735	—	— pădurea mare, împărţită în parchete
86	71	— pădurea pentru pari, nuiele, cercuri
46	61	— dumbrava dinspre mănăstirea Parpaniţa, Căzăneşti, Răşcanu
306	57	— tot fînaţul boieresc
158	—	— fînaţul împărţit oamenilor din Negreşti şi Valea Mare
90	72	— imaş dat oamenilor spre a se face fînaţ
111	37	— imaş la iazul şi la moara de pe Bîrlad
748	5	— arătură boierească şi ţărănească la un loc
8	24	— livadă boierească pe piciorul Olăcerului
37	40	— livezile oamenilor din Valea Mare
—	50	— livadă boierească la Huc
—	75	— livadă boierească dinspre Alexeşti
37	73	— livezile din Negreşti bez curte
20	38	— iazul de pe Vilna
6	74	— via boierească în deal la hotar
41	46	— vatra satului Valea Mare
39	70	— vatra satului Negreşti
2	—	— curtea boierească
5	62	— curăturile de la Huc

Toată moşia cuprindea 2519 fălci şi 56 prăjini.

Dar dovada cea mai semnificativă a tendinţelor dezvoltării economice, în formele simple ale acumulării primitive a capitalului, este apariţia şi creşterea tîrgului Negreşti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN DOCUMENT PRIVIND COMERȚUL BRAȘOVULUI CU MOLDOVA LA SÎRȘITUL SECOLULUI XV (I)

DE

GERNOT NUSSBÄCHER

La Arhivele Statului Brașov se păstrează pe lîngă multe alte documente feudale de valoare deosebită pentru istoria patriei, un mic registru cuprinzînd informații despre comerțul Brașovului cu Moldova la sfîrșitul secolului XV.

Documentul a fost publicat mai întîi în extras în anul 1896 în volumul III al colecției *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* ,sub titlul de *Kronstädter Zwanzigstrechnung von C. 1500. (?)* [1].

În sinteza sa despre comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul în evul mediu, profesorul Radu Manolescu descrie acest registru, „care, după scris, pare a fi de la sfîrșitul secolului al XV-lea" [2]. Datele din acest registru sînt valorificate la locurile corespunzătoare în cadrul sintezei, iar în anexă este prezentată o statistică privind activitatea participanților la negoț [3].

Datarea mai precisă a documentului a reușit autorului acestor pagini în 1965 și ea a fost publicată în recenzia asupra lucrării prof. Manolescu, însă cu două greșeli de tipar, 1840—1841 în loc de 1480—1481 [4].

În perioada mai nouă, registrul privind comerțul Brașovului cu Moldova a fost analizat și valorificat într-o lucrare de diplomă de către Mariane Țâru [5].

Luînd însă în considerare bogăția de informații concrete privind comerțul cu Moldova pentru o perioadă atît de timpurie, din care nu avem alte documente de acest fel, am considerat că este utilă editarea in extenso a documentului, scris în limba latină. Pentru o mai bună accesibilizare a informațiilor, documentul va fi tradus și în limba română, de asemenea, se va întreprinde o analiză a conținutului său în lumina altor documente din arhivele Brașovului, pentru a oferi cercetătorilor cît mai multe elemente pentru valorificarea informației din acest document.

Descrierea documentului. Documentul are cota : Arhivele Statului Brașov, fond Primăria Brașov, Seria Socoteli alodiale Brașov, VII/1 (Cota veche : III. A. 6.1.). Este un caiet necopertat în formatul difolio, avînd dimensiunile de cca. 110 x 320 mm, fiind compus din două fascicole.

Primul fascicol a rezultat din îndoirea pe verticală a trei coli duble de format folio, cuprinde deci 24 de pagini. Al doilea fascicol a rezultat din două coli duble îndoite și are 16 pagini.

Hîrtia primului fascicol prezintă ca filigran un cap de bou, avînd între coarne o floare cu șapte petale, iar hîrtia celui de-al doilea fascicol prezintă un cîntar într-un cerc, iar deasupra o stea cu șase colțuri.

Pînă la pagina 17 inclusiv (24 noiembrie 1480), însemnările în registru sînt efectuate într-un scris frumos de către aceeași mînă, fiind completate în unele locuri — începînd de

---

[1] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* (în continuare citat : *Quellen*), vol. III, Brașov, 1896, p. 1—2, filigranele fiind reproduse la planșa 1, fig. 1 și 2.

[2] Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (Secolele XIV—XVI)*, București, 1965, p. 101.

[3] *Ibidem*, p. 259—260.

[4] G(ernot) N(ussbächer), recenzie la : Radu Manolescu, *op. cit.*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde", vol. IX, nr. 1/1966, p. 164—165.

[5] Mariane Țâru, *Relațiile comerciale ale orașului Brașov în secolul al XV-lea — începutul secolului al XVI-lea*, lucrare de diplomă prezentată la Institutul de învățămînt superior Sibiu, Facultatea de filologie și istorie, Sibiu 1980.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la pagina 10 — de către o altă mînă. De la pag. 18 începe scrisul unei alte mîini, mai puțin îngrijit, avînd completări de la mai multe alte mîini, pînă la pag. 35 inclusiv. Ultimele cinci pagini, 36—40, sînt goale.

Datarea documentului. Documentul nu prezintă anul întocmirii sale. Singurul element de datare concretă se află în însemnarea 4/2, „feria sexta in vigilia sancti Johannis baptistae", adică vineri, în ajunul sărbătorii lui Ioan Botezătorul = 23 iunie. Această situație a existat, în secolul al XV-lea, în anii cînd Paștele au căzut în data de :

— 26 martie : 1402, 1475, 1486, 1497 ;
— 2 aprilie : 1458, 1469, 1480 ;
— 9 aprilie : 1447, 1452 ;
— 16 aprilie : 1419, 1430, 1441.

Socotind de la 23 iunie data cea mai apropiată a unei sărbători mobile : „feria quarta post die Corporis Christi" — din însemnarea 2/7 —, vedem că această dată este cu 16 zile înainte de 23 iunie, deci la 7 iunie. Pentru anii cu datele paștelor 26 martie, 9 și 16 aprilie, ziua de 7 iunie nu este „feria quarta post die Corporis Christi", ci numai pentru anii 1458, 1469 și 1480 [6].

În sprijinul datării pentru anul 1480 pledează și filigranele. Filigranul din primul fascicol este asemănător cu filigranul nr. 63 din *Quellen*, III, datînd din anul 1481, iar filigranul din al doilea fascicol este asemănător cu filigranele nr. 34 (1479), 36 (1482) și 62 (1480). Aceste filigrane ne indică numai aproximativ perioada probabilă de datare, nefiind identice.

De asemenea, în sprijinul datării pentru anul 1480 putem invoca faptul, că o parte din numele de persoane din documentul nostru figurează în listele de impozit ale orașului Brașov din anii 1475—1500, publicate de asemenea în *Quellen*, vol. III. Prezentarea lor amănunțită se va face în cadrul analizei documentului.

Transcrierea documentului s-a efectuat cît mai fidel după original, intervenindu-se foarte rar, aceste intervenții fiind notate în paranteze [ ].

În cadrul documentului s-au folosit îndeosebi cifrele romane, care în transcriere au fost reproduse cu majuscule. O excepție face cifra I, reprodusă uneori și cu 1. Semnul pentru ½ fiind un I barat, din motive grafice a fost transcris ½ , iar combinația de I ½ a fost transcrisă 1 ½ .

Pentru redarea mai exactă a originalului, *cuvintele șterse au fost reproduse cu subliniere*, iar s c r i s u l d i f e r i t, care apare în mai multe însemnări, este evidențiat prin reproducerea lui în alt rînd, precedat de literele *A(lt) S(cris)*. Însemnările au fost numerotate în cadrul paginilor, de sus în jos, pentru a putea fi repede găsite și în original. Primul număr reprezintă pagina din documentul original, iar după acesta urmează numărul însemnării în cadrul paginii. La cele cîteva, care se extind pe două pagini, acest lucru a fost menționat de asemenea. Dedesubtul numărului fiecărei însemnări a fost trecută data transcrisă după calendarul nostru actual, acolo unde data este menționată.

Mai menționăm că, în afara ștersăturilor din cadrul însemnărilor, evidențiate în transcriere, toate însemnările — în afara sumei finale — au fost anulate prin linii trase peste ele, indicînd achitarea sumelor datorate. Această situație nu s-a mai marcat în mod deosebit.

Arhivele Statului Brașov, fond Primăria Brașov
Socoteli Alodiale Brașov, VI/1

1/1 [21. V. 1480]	Item Ferencz Andreas in die Penthecosten adportavit de Moldavia boves IX tenetur solvit pro contentu asp. XXXXIII
1/2 [23. V.]	Item Deschi Marton feria tertia post diem Penthecosten adportavit boves de Moldavia LIIII, tenetur solvit pro contentu fl. IIIII idem asperos VIIII
1/3 [24. V.]	Item Tot Miclos feria quarta post diem Penthecosten adportavit boves de Moldavia XVIII tenetur solvit pro contentu fl. 1 idem asperos XXXVIIII
1/4 [24. V.]	Item Lang Andreas feria quarta post diem Penthecosten adportavit de Moldavia pelles vlpis LII tenetur solvit pro contentu asperos XX
1/5 [24. V.]	Item Urbanus Carnifex feria quarta post diem Penthecostan adportavit de Moldavia boves LXXXIIII tenetur solvit pro contentu fl. VIII idem asperos VII

[6] Cf. Francisc Pall, *Cronologia documentelor privind Transilvania (sec. XI—XV)*, în vol. *Documente privind istoria României, Introducere*, vol. I, București, 1956, p. 451 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1/6 [26. V.] Item Ladislaus carnifex feria sexta post diem Penthecosten adportavit Hausen Fisch Zom II tenetur solvi[t] pro contentu asperos 16

1/7 [26. V.] Item Sep Janusch feria sexta post diem Penthecosten adportavit de Moldavia Hausen Fisch Zoem XXII, idem Rogen Zom 1 tenetur solvit pro contentu fl. II idem asperos LXXX

1/8 [27. V.] Item Fodor Marton sabato die post diem Penthecosten adportavit pisces de husone zoem IX idem valar zom 1 tenetur solvit pro contentu asperos LXX

1/9 [27. V.] Item Jacobus Schram sabato die post diem Penthecosten adportavit de Moldavia pisces de husone zoem XIIII tenetur solvit pro contentu fl. II idem asperos V

2/1 [28. V.] Item dominica proxima post diem Penthecosten Petrus Torteler adportavit de Moldavia pisces de husone zoem II idem karpones zom I, idem pelles zom 1, idem pelles vlpis XIII tenetur solvit pro contentu asperos XX

2/2 [1. VI.] Item in die Corporis Christi Schrame Jacobus adportavit de Moldavia lagena allemonii VI, pisces de husone zom IIII tenetur solvit pro contentu fl. 1 idem asperos III

2/3 [2. VI.] Item Vellend Simon feria sexta post die Corporis Christi adportavit de Moldavia lagenas allemonii XIIII tenetur solvit pro contentu fl. 1 idem asperos XVI

2/4 [6. VI.] Item feria tertia post [sic] diem Penthecosten Cristel Penkener adportavit de Moldavia pisces de husone zom XXIIII, idem karpones zoem II, vallar zoem V, lagenas allemonii VI tenetur solvit pro contentu fl. V idem asperos XXXII

2/5 [6. VI.] Item feria tertia post diem corporis Christi Lazar de Moldavia adportavit hwsones zoem XIII idem allemonie lagenas V solvit pro contentu fl. II idem asp. XXII

2/6 [7. VI.] Item feria quarta post diem corporis Christi Mathias Lederer adportavit de Moldavia pisces de husone XII tenetur solvit pro contentu asperos LXXXXII

2/7 [7. VI.] Item feria quarta post die Corporis Christi Lucas Swertfeger adportavit de Moldavia pisces de husone zoem XIIII tenetur.
A.S. solvit pro contentu fl. II idem asp. X

2/8 [7. VI.] Item Petrus Swertfeger feria quarta post diem corporis Christi adportavit de Moldavia pisces de husone zoem XII tenetur solvit pro contentu asperos LXXXXII

3/1 [12. VI.] Item Andreas Lederer in der Swarczgassen feria secunda post diem Barnabe apostoli adportavit de Moldavia *pisces de husone zom II*, idem oderen zom 1 idem vel [vol] zom VII idem pelles bovium VII farbgrin tenetur

A.S. solvit pro contentu fl. asp. XVI

3/2 [12. VI.] Item feria secunda post diem Barnabe apostoli Fodor Marton adportavit *boves* de Moldavia lagena allemonii XI idem pisces de husonone zom II tenetur solvit pro contentu fl. 1 idem asp. XVII

3/3 [13. VI.] Idem feria tertia post diem Barnabe apostoli Tot Miclos adportavit de Moldavia boves XVII tenetur solvitt [sic] pro contentu fl. 1 asp. XXX

3/4 [13. VI.] Item feria tertia post diem Barnabe apostoli Petrus Tarteler adportavit de Moldovia boves XXX tenetur solvit pro contentu fl. III

3/5 [14. VI.] Item Lucas Swertfeger feria quarta adportavit de Moldovia Karpen zom V, Valler Fisch zom II *allemonia lagenas VI* idem porciones cere VII, tenetur sal minus lib. III masa $\frac{1}{2}$ tenetur

A.S. solvit pro contentu asperos XXXII

3/6 [15. VI.] Item Hanko feria quinta post diem Barnabe apostoli adportavit de Moldovia boves XXV tenetur solvit pro contentu fl. II idem asperos XXIII

3/7 [15. VI.] Item feria quinta post diem Barnabe apostoli Staczul Bolgar adportavit de Moldovia boves XX tenetur solvit pro contentu fl. 1 asp. XXXXVIII

3/8 [16. VI.] Itemferia sexta post diem Barnabe apostoli Petrus et Bartholomeus adportaverunt boves X tenetur solverunt pro contentu asperos XXXXVIII

3/9 [17. VI.] Item sabbato die post diem Barnabe apostoli Jeronimus Vilencz adportavit de Moldovia boves XXX tenetur solvit pro fl. III minus asperos IIII

4/1 [23. VI.] Item in vigilia sancti Johannis baptistae Wlcze Bolgar adportavit de Moldovia boves LVIII tenetur idem karpones zoem VII, idem vallar IIII. tenetur solvit pro contentu fl V idem asp. XXXX idem fl 1 et asp. XV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4/2 [23. VI.] Item Racz Andreas feria sexta in vigilia sancti Johannis baptiste adportavit pelles bovium XXIII tenetur solvitt pro contentu asp. V

4/3 [23. VI.] Item feria sexta Johannes Bogner adportavit pisces de husone zoem XII solvit pro contentu asperos LXXXXII tenetur

4/4 [24. VI.] Item in die sancti Johannis baptiste Andreas Lederer in Swarczgas adportavit de Moldovia pisces de husone zaum XI, idem pelles bovium zoem III tenetur solvit pro contentu fl. 1 idem asperos XXXXVIII

4/5 [26. VI.] Item Krwecze Martinus feria secunda post festum sancti Johannis baptiste adportavit de Moldovia pisces de husone zom XVI, karpen zoem V, vallar zoem III. tenetur, solvit pro contentu fl III idem asp. XII

4/6 [26. VI.] Item Brwelederś Andreas feria secunda post diem sancti Johannis baptiste adportavit de Moldovia zoem Haussen Fisch XVI, idem XII tenetur, solvit pro contentu fl. IIII idem asp. XVI

4/7 [29. VI.] Item in die sancti Petri et Pauli apostoli Russe Petrus adportavit de Moldovia pisces Hawsen zoem XXII [?] tenetur XXIII, idem pelles 1½ zoem tenetur solvit pro contentu fl. III idem asp. XXXI

4/8 [29. VI.] Item in die sancti Petri et Pauli, Petrus Bolgar adportavit de Moldovia boves XXXXIX idem elln [?] III czichen tenetur solvit pro contentu fl. IIII idem asp. XXXX

4/9 [29. VI.] Idem in die sancti Petri et Pauli adportavit Gal et Paulus de Moldovia boves XXVIII tenetur solvit pro contentu fl. II idem asp. LXVI

4/10 [29. VI.] Item in die sancti Petri et Pauli Dorban Janusch adportavit pisces wallar zoem IIII idem cera saccos duos solvit pro contentu asp. LXI

5/1 [2. VII.] Item in die visitationis Mariae Danczul de Moldovia adportavit Faigenkrencz CC der grossen idem CCCC idem LX tenetur idem krencz C idem LXX tenetur solvit pro contentu fl. II idem asp. XXII

5/2 [7. VII.] Item Stoika feria sexta *ad* post diem visitationis Marie adportavit de Moldovia pisces zoem IIII½ solvit pro contentu asperos XX

5/3 [7. VII.] Item feria sexta post diem visitationis Marie adportavit Lucas Swertfeger de Moldouia pisces de husone *zam* zavm VIII tenetur solvit pro contentu LX [sic !]

5/4 [7. VII.] Item feria sexta post diem visitationis Marie Krwecze Marton ad portavit pisces de Moldovia Hawsen zoem *VIII tenetur* VIIII½ tenetur solvit pro contentu fl. 1 idem asp. LXXII

5/5 Item Stephanus Zekel de Zent Ywerg apportavit [sic] de Moldovia pisces de husone therhe VIII tenetur LX [sic]

5/6 [6. VII.] Item Lucas Swertfeger feria quinta post diem visitationis Marie adportavit de Moldovia *pisces zom* allemonia *zoem* legel XX idem pelles V tenetur solvit pro contentu fl. II

5/7 [6. VII.] Item Lazar de Moldovia feria quinta post diem visitationis Marie adportavit cera sacos duos *idem* tenetur sal masa II idem lb. XI tenetur solvit pro contentu asp. XXXII

5/8 *Item Petrus Torteler adportavit de Moldouia Homel Fel zoem II tenetur solvit* pro contentu asp. VIII

5/9 [7. VII.] Item Todor *de Moldovia* de Braschovia feria sexta post diem visitationis Marie adportavit Fisch Wallar zoem III, idem zom 1 Hawsen Fisch idem mixti zoem ½, solvit pro contentu asp. XII

6/1 [7. VII.] Item Stan Stanilla de Moldovia feria sexta post diem visitationis Marie adportavit mardo pelcz XIIII, idem pelles vulpes IIII solverit pro contentu asp. VI

6/2 [7. VII.] Item Hanko et Danczul feria sexta post diem visitationis Marie adportavit pelles vlpis LXX de Moldovia solverunt pro contentu asp. XXIX

6/3 [7. VII.] Item Andreas Lederer de Braschovia feria sexta post diem visitationis Marie adportavit de Moldovia pelles ovium zoem IIII solvit pro contentu asp. XI

6/4 [29. IV.] Item Stephanus de Moldovia sabbato die post festum sancti Georgi adportavit Faigen zom 1 et habuit crinale IX tenetur solvit pro contentu asp. XIIIII

6/5 [1. V.] Item Andreas Lederer feria secunda post festum sancti Georgi adportavit de Moldovia pelles vlpes IIC idem otter IIII idem cera masa 1 boni vol saccos II tenetur solvit pro contentu fl. IIII ½ idem asp. XVIII

6/6 [27. V.] Item sabato die post Penthecosten Brwelederś Andreas adportavit de Moldovia pisces de husone zoem XII idem Vallar Fisch zoem j tenetur solvit pro contentu asp. CI

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6/7 [17. VII.] Item Dobre feria secunda post diem festum Margarethe adportavit de Moldovia therhe II mixta karpen Valler idem de pelles *zoem* V tenetur idem boves VII idem Vallar Fisch zom *III idem karpones zom II solvit pro contentu* asp. XXXXII

6/8 A.S. Item Fraencz de Tatruss adportavitt pisces de hwsone zoem XXII solvit pro contentu fl. III idem asp. XIII

7/1 [19.VII.] Item feria quarta post diem apostolorum Hanko adportavit boves de Moldovia LXI tenetur solvit pro contentu fl. VI

7/2 [19.VII.] Item Lucas Swertfeger feria quarta post diem apostolorum adportavit *boves* pisces karpones zoem V idem Vallar Fisch zoem 1½ tenetur, solvit pro contenu asp. XXXI

7/3 [19.VII. sau 3.V.] Item Michael Messerschmidt ferit quarta post diem *apostolorum* Philipi et Jacobi importavit ad Moldoviam merces pro fl IIII½ tenetur, idem pro fl XVI merces importavit, solvit pro contentu fl. 1.

7/4 [19.VII.] Item Petrus des Paffen aidem feria quarta post diem apostolorum importavit ad Moldaviam merces pro fl. XXVII tenetur, idem pisces de karpone zom II, idem vallar zoem IIIII, idem cera masa 1 minus lb. III, solvit pro contentu fl. II idem asp. VI

7/5 [24.VII.] Item Zoeke Mihal in vigilia sancti Jacobi apostoli importavit ad Moldaviam merces pro fl. IIIII tenetur idem pisces wallar portavit zoem II, tenetur solvit pro contentu asp. XVIIII

7/6 [28.VII.] Item Balco et Ylgesch de Moldovia feria sexta post diem Jacobi apostoli adportaverunt boves *XIX* XXII tenetur solvit pro contentu fl IIII idem asp. XV

7/7 [3.VIII.] Item Brweleders Endres in der Swarczgassen feria quinta post diem ad vincula Petri adportavit de Moldovia pisces karpones zoem IIII idem zoem valler 1 tenetur solvit pro contentu asp. XXVI

7/8 [3.VIII.] Item Bartholomeus de Tataross feria quinta post diem ad vincula Petri adportavit pisces de husone zoem IIIII idem valler zom VI tenetur solvit pro contentu fl 1 idem asp. IIII

8/1 [15.VIII.] Item in die Assumptionis Marie adportavit pisces karpones soem VIIII vallar zoem *VI* VII idem Dobre di alt habet pisces karpen *VI* zom VI vallar fisch zom 1 tenetur solvit pro contentu asp. XXXIII solvit pro contentu asp. XII.

8/2 [18.VIII.] Item Andreas Lederer feria sexta ante festum Stephani regis adportavit de Moldovia pisces karpen zoem V idem vallar fisch zoem VII½ tenetur idem vallar habet IIII½ zoem idem karpen zoem ½ idem vallar zoem VII½ idem karpen zom ½ tenetur solvit pro contentu fl 1 idem asp. XXXXVI

8/3 [19.VIII.] Item Czihac in vigilia Stephani regis adportavit de Moldovia oriss zom 1 idem sericum thablei litter 1 idem bogaschi pecias X idem hoep thuecher IIII idem czihen stuk II idem thus [?] lb. X tenetur criss sat kantner III minus libn. VI solvit pro contento asp. XXXXI

8/4 [23.VIII.] Item Scharoschi Paul in vigilia sancti Bartholomei adportavit de Moldovia boves LXIIII tenetur Geken Thomas tenetur fl. 1 *pro* for Scharosch Paul vigesimam solvit pro contentu fl V idem asp. XXXXIIII

8/5 [26.VIII.] Item Fodor Marton sabato die post festum Bartholomei adportavit de Moldovia pisces de husone zom XII *idem reiss cantner 1* tenetur idem vallar *VII* III½ idem vallar zom II pro valacho solvit pro contento fl. II (2) asp. XXXX

8/6 Item Thomas de Moldovia adportavit hwet twerkesch XI, idem turkesch hanttwech V idem blo laynuet stuck II tenetur solvit pro contentu asp. XIIII

9/1 [7.IX.] Item Wlcze Bolgar in vigilia nativitatis Marie adportavit pisces de Moldavia de karpone zom 1 idem valar zoem III idem pelles bovium zoem II solvit pro contentu asp. XXIII

9/2 [7.IX.] Item Lucas Swertfeger in vigilia nativitatis Marie adportavit de Moldavia pisces vallar zoem IIII idem de karpone IIII tenetur solvit pro contento asp. XXXII

9/3 Item Horga de Moldovia in vigilia nativitatis Marie adportavit moder XI

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[7.IX.] idem cera bodon XVIII$^{1}/_{2}$ idem Gal socius suus habet cera sacum 1 idem bodem XVII tenetur Horga habet cera masa II idem Gal socius suus habet masa 1 idem lb. XXIII, solvit pro contentu solvit pro contento [sic!] fl. II idem asp. XXXII

9/4 [8.IX.] Item Petrus Torteller in die nativitatis Marie adportavit pelles bovium zoem *IIII* IIIIII$^{1}/_{2}$ idem pelles vlpinas XI, idem morder 1 idem sericum litter IIII thablei idem *cera masa 1 tenetur* solvit pro contento asp. XXXXVIII

9/5 [8.IX.] Item Lucas Swertfeger in die nativitatis Marie adportavit de Moldovia pisces vallar zoem XI de karpone zoem VIII idem de husone II tenetur solvit post contentu fl. II

9/6 [10.IX.] Item Petrus Bolgar dominica die post nativitatis Maria adportavit de Moldavia pisces de karpone VIII$^{1}/_{2}$ idem vallar zoem II idem de husone zom II tenetur idem de karpone zoem II solvit pro contentu fl 1 idem asp. XXII

9/7 [10.IX.] Item Marcus dominica die post diem nativitatis Marie adportavit pisces de Moldovia de husone zoem VIIII$^{1}/_{2}$ tenetur solvit pro contentu fl. 1

9/8 [15.IX.] Item Jacobus Lederer adportavit feria sexta post diem sancte crucis de carpone pisces zoem V idem vallar zoem IIII tenetur solvit pro contentu asp. XXXXII

10/1 [17.IX.] Item Russe Petrus dominica die post diem sancte crucis adportavit de Moldovia pisces de husone zoem VII tenetur solvit pro contentu fl. 1

10/2 [21.IX.] Item Rawen Hans adportavit de Moldovia in die sancti Mathei apostoli pisces de karpone zoem II idem vallar zoem III idem stoer zom 1 tenetur idem karpen zoem IIII idem vallar IIII$^{1}/_{2}$ idem zoem stoer 1 tenetur solvit pro contentu fl 1 idem asp. XIII

10/3 [22.IX.] Item Thomas de Moldovia feria sexta post diem Mathei apostoli adportavit boves cum socio suo XXXV tenetur *III fl. VIa* XX asp. solvit pro contentu fl III id. asp. XX

10/4 [17.IX.] Item Turk Miclos dominica die post diem crucis adportavit pisces de Moldovia karpones zoem VII, idem vallar zom III tenetur idem LXI zoem *vallar* karpen VII idem vallar zoem III tenetur idem de karpone zoem IIII idem luceis zoem II tenetur solvit pro contentu fl II idem asp. XXXI

10/5 [26.IX.] Item Stoyka feria tertia post diem Mathei apostoli adportavit de Moldovia pisces zoem VIII tenetur solvit pro contentu asp. XXVIIII

10/6 [29.IX.] Item Czerres Hannes in die sancti Michaelis adportavit pisces de karpone III *idem de karpone zom* idem de husone zom 1 idem kamith pecies VII tenetur soluit pro contentu asp. LXXXXVI

10/7 [1.X.] Item Michael de Rosnaw dominica die post diem Michaelis Archangeli adportavit pisces vallar zoem VIII de karpone zoem III idem cera sacos 1 tenetur.

A.S. Idem de karpone pondus III solvit.

11/1 [5.X.] Item Caspar carnifex feria quinta post diem sancti Francisci adportavit de Moldovia boves numero XXVIII tenetur solvit pro contentu fl II idem asp. X

11/2 [5.X.] Item Koar de Moldavia feria quinta post diem sancti Francisci adportavit cera sacos IIII idem in duos sacos non multa [?] idem pelles vlpinas II tenetur cera facit masa II minus lb. IX idem masa 1$^{1}/_{2}$ idem lb. XXVII tenetur solvit pro contentu fl 1 idem asp. XXXIIII

11/3 [7.X.] Item Crestel Penkener sabato die post festum sancti Francisci adportavit de Moldovia pisces de karpone zoem XIX idem valar pisces zoem XXV$^{1}/_{2}$ solvit pro contentu fl IIII idem asp. X

11/4 [9.X.] Item Schroschi [sic] Paul feria secunda post diem sancti Farncisci adportavit de Moldovia pisces de karpone zoem VI idem vallar zoem XIII$^{1}/_{2}$ tenetur idem vallar zoem III idem de karpone V tenetur idem zoem II$^{1}/_{2}$ kerpen vallar zoem 1 idem vallar zoem II$^{1}/_{2}$ idem kerpen zom II$^{1}/_{2}$ solvit pro con[tentu] asp. CLX

11/5 [9.X.] Item idem Cristel Penkener feria secunda post diem sancti Francisci adportavit pisces de Moldovia pisces de karpone zoem XVIII idem vallar zoem XI idem de husone II tenetur idem rogen zoem $^{1}/_{2}$ tenetur solvit pro contentu fl III idem asp. X

11/6 Item *Georgius de Moldavia* Michael Braschouie feria 3-a adportavit de Mol-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[10.X.] dovia pisces de karpone zom 1 idem vallar zoem XII, idem cera in sacos duos, idem stan [?] in uno saco habet cera tenetur cera Michaeli[s] facit masa $^1/_2$ solvit pro contentu fl 1 idem asp. XIII

11/7 [10.X.] Item Michael de Moldovia feria 3-a post diem sancti Francisci adportavit cera sacum *alter* $1^1/_2$ tenetur cera facit masa $1^1/_2$ tenetur idem litter X solvit pro contentu asp. XXX

12/1 [11.X.] Item Urbanus carnifex feria quarta post diem sancti Francisci adportavit de Moldovia boves XVII tenetur solvit pro contentu fl. 1 idem asp. XV

12/2 [7.X.] Item Wlcze sabato die post diem sancti Francisci adportavit de Moldovia pisce[s] de karpone zoem XIII idem vallar zoem $VII^1/_2$ tenetur fl. 1 scripsi ad aliam partem ad partem Scharoschi Paul q[u]e bis scripsi famulus [?] dixerit [?] mi

12/3 [16.X.] Item Lang Andreas in die sancti Galli adportavit de Moldovia cera sacos VIII facit masa VIII tenetur idem res pro fl. VIII pro asp. LXXX inportavit ad Moldouiam res tenetur solvit pro fl. III idem asp. XX

12/4 [16.X] Item Petrus des P[f]affen eidam in die sancti Galli adportavit ad Moldouiam merces pro fl. XIIII tenetur idem portavit vallar zom VI idem de husone zoem $1^1/_2$ idem vallar zoem $II^1/_2$ tenetur solvit pro contentu asp. LXXXVII

12/5 [16.X.] Item Brwleders Endres in die sancti *Michael Archangeli* Galli adportavit de Moldovia cera *masa IIIII idem* masa VI idem tapetam 1 idem importavit ad Moldaviam merces pro fl IIII tenetur solvit pro contentu fl IIII solvit pro contentu fl *1* asp. I^C idem XX

12/6 [18.X.] Item Czerers Hannes in die sancte [sic] Luce evangeliste adportavit de Moldovia pisces vallar zoem X tenetur pro contentu asp. XXXX

12/7 [18.X.] Item Thodoran Bolgarus in die sancte [sic] Luce evangelista adportavit de Moldovia pisces vallar zoem V karpones zoem III tenetur solvit pro contentu asp. XXXVI

13/1 [21.X.] Item Glogan Simon in die undecim milia [sic] virginum adportavit pisces de Moldavia zoem vallar $IIII^1/_2$ idem stoer zom $1^1/_2$ idem vallar zom $II^1/_2$ tenetur solvit pro contentu asp. XVI

13/2 [26.X.] Item Sep Stephanus in die Demetri adportavit pisces de Moldovia de karpone zoem IIII idem vallar czoem III tenetur

A.S. [8.XII.] idem ipso die concepcionis Marie virginis portavit pondera V de carponibus, solvit pro quanto XXXV asp

13/3 [27.X.] Item Cristannus Penkener in vigilia Simonis et Jude adportavit cera sacos V, tenetur solvit pro contentu asp. LXXX.

13/4 [27. X.] Item Laurencius Thimar in vigilia Simonis et Jude adportavit de Moldovia pelles bovis czoem III tenetur solvit pro contentu asp. XX.

13/5 Item Michael Bolgar adportavit de Moldovia pisces de karpone czoem XV idem vallar czoem IIII. $^1/_2$ idem de husone zoem $^1/_2$ tenetur

A.S. Solvit et pro contento asp. LXXXXVI.

13/6 [28.X.] Item Brweleders Andreas in die Simonis et Jude adportavit de Moldovia pisces wallar zoem XIII idem de karpone zom III idem rogen zom 1 idem cera sacos III idem zoem wallar IIII tenetur solvit pro contentu fl II

13/7 [28.X.] Item Raw Hannes in die Simonis et Jude adportavit de Moldovia pisces de husone zoem VI $^1/_2$ idem de karpone zoem II vallar zoem II idem vallar zoem IIII de karpone zoem I idem Raw Hannes de husone zoem III valar zom 1 kerpen 1 III $^1/_2$ de husone zom II $^1/_2$ luceis zom 1 idem cera sacos IIII tenetur

[12.XI.] *idem Sch Michel merces pro fl IIIII* importavit dominica die post die sancti Martini solvit pro contento fl. V idem asp. X

14/1 [28.X.] Item Hemeschen Johannes adportavit in die Simonis et Jude de Moldovia de bombasio saccos II, idem sacos de bombasio IIII, idem de husone zoem VIII, de karpone czom III, valler zom $^1/_2$, rogen $^1/_2$, idem de husone zom $1^1/_2$ idem vallar zom $IIII^1/_2$ tenetur de bombasio facit kanth VI solvit pro contentu fl III

A.S. solvit pro contento fl. II

14/2 [28.X.] Item Monailla Bolgarus adportavit de Moldovia pisces in die Simonis et Jude, vallar zom IIII, idem de husone zom 1, idem de karpone zom $III^1/_2$, idem cera *in sacos duobus* saco 1 facit masa 1 tenetur solvit pro contentu fl 1 idem asp. XVI

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

14/3 [30.X.] Item Gretten Johannes feria secunda post diem Simonis et Jude importavit ad Moldaviam merces pro fl. C idem fl. XXXXVI, idem Gretten Johannes importavit ad Moldaviam dominica die post diem omnium sanctorum importavit ad Moldaviam [sic] merces pro fl. LX, tenetur, solvit pro contentu fl. VIIII

14/4 [1.XI.] Item Gretten Johannes in die omnium sanctorum adportavit pisces de Moldovia de karpone zom II$^{1}/_{2}$, de husone zom VI$^{1}/_{2}$ vallar III$^{1}/_{2}$ zom de husone zom II vallar zom $^{1}/_{2}$ tenetur solvit pro contentu fl. 1

14/5 [4.XI.] Item Hemischen Johannes sabato die post diem omnium sanctorum adportavit de Moldovia pisces vallar zoem VIIII, idem vallar zom VII tenetur

A.S. solvit pro contento asp. *L*

14/6 [4.XI.] Item Martinus Krwecze sabato die post diem omnium sanctorum adportavit de Moldovia pisces de karpone zoem II$^{1}/_{2}$ idem luceis zom $^{1}/_{2}$ tenetur, idem vallar zoem VII, idem de karpone zom 1 tenetur, idem de karpone zom VIII, idem vallar zom III idem de husone zom 1, idem cera masa $^{1}/_{2}$ tenetur solvit pro contentu fl II idem asp. XXIIII

14/7 [4.XI.] Item Cristel Benkner sabato die post diem omnium sanctorum adportavit de Moldovia pisces de karpone zom IIII idem vallar zom VI

A.S solvit pro contento defit fl.

15/1 [4.XI.] Item Petrus Bolgar sabato die post diem omnium sanctorum adportavit de Moldovia pisces de karpone zoem III$^{1}/_{2}$ idem vallar zom VI$^{1}/_{2}$ idem karpen zoem II tenetur solvit pro contentu asp. fl. 1 [sic !].

15/2 [5.XI.] Item Pwy de Moldovia dominica die post omnium sanctorum adportavit pelles lupis zom III facit II^{c} idem VII idem gitt in sacos duobus tenetur git facit kanth. III idem tenetur vectigal pro fl. X

A.S solvit pro contento fl. II

15/3 [6.XI.] Item Michael Messerschmid feria secunda post diem omnium sanctorum adportavit de Moldovia tapeta VIIII, idem tela pecies VIII idem de bombasio kanth. 1 lb. IX tenetur solvit pro contentu fl 1 idem asp. XXVII

15/4 [6.XI.] Item Christanus Benkner feria secunda post diem omnium sanctorum adportavit de Moldovia de bombasio kanth. VI idem lb. XVII idem alwn kanth. 1 rais kanth II idem piper kanth. 1 tenetur de bombasio facit kanth. VII, solvit pro contentu fl. IUI.

15/5 [10.XI.] Item Deschi Marton in vigilia sancti Martini adportavit de Moldovia pisces de karpone zoem VIIII tenetur idem cera sacos IIII tenetur

A.S. [8.XII.] cera pondera masas IIII minus lb. XII idem tenetur unum pondus de carponibus ipso die conceptionis Marie

15/6 [11.XI.] Item Mihail Bolgar in die sancti Martini adportavit de Moldovia pisces de karpone zöm XVII$^{1}/_{2}$ idem vallar zom II$^{1}/_{2}$ tenetur solvit pro contentu fl. II, idem asp. VIII

A.S. solvit pro fl. 1.

15/7 [11.XI.] Item *rokes korp* Stanczul in die sancti Martini adportavit de Moldovia pisces de karpone zoem *VIIII* idem vallar zoem *VIIII* tenetur solvit pro contento asp. XXXX

15/8 [12.XI.] Item Krewcze Marton dominica die post diem sancti Martini adportavit pisces de Moldavia de karpone czoem VII$^{1}/_{2}$ idem luceis zoem II idem sacum 1 cere, tenetur, solvit pro contento LXV asp.

16/1 [12.XI.] Item Hamsa Petrus dominica die post diem sancti Martini adportavit de Moldovia pisces de karpone zoem XV$^{1}/_{2}$ idem de husone zom $^{1}/_{2}$ tenetur

A.S. Solvit et pro contento dedit asp. LXXXX

16/2 [13.XI.] Item Petrus Bolgar feria secunda post diem sancti Martini adportavit de Moldovia pisces de karpone IIII$^{1}/_{2}$ idem vallar zoem V idem sacum 1 cere tenetur. Solvit pro contento asp. LIII

16/3 Item Sor Danczul adportavit cera facit masa II idem lb. XV idem Nestur socius ipsius habet masa 1 idem lb. XXVII tenetur solvit pro contentu fl. 1 idem asp. X.

16/4 [16.XI.] Item Twrk Miclos feria quinta ante festum sancte Elisabete adportavit de Moldovia pisces de karpone zoem III idem vallar zoem III tenetur

A.S. idem de carpone pondus VI *et cere centenarium 1 tenetur solvere* idem lucet pondus III idem de cere pondus II et lucei II

Item pro piscibus solvit pro contento asp. 98

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

16/5 [17.XI] Item Janusch de Moldovia feria sexta ante festum sancti Elisabete adportavit pisces luceis zom XII½ idem de karpone zom 1½ tenetur Brweleders Andreas fideiussor solvit pro contento fl. 1

16/6 [17.XI] Item Mihal Walachus, idem Michael Schram feria sexta ante festum sancte Elizabet adportavit pisces de Moldovia de karpone zoem XI idem wallar zom 1 idem de husone zom 1 idem luceis zoem II idem de karpone zoem 1½ idem pelles zom ½ cera sacum 1 tenetur solvit pro contentu fl II idem asp. III

16/7 [17.XI] Item Zoke Michael feria sexta ante festum sancte Elisabet adportavit de Moldovia pisces vallar zoem XIII½ solvit pro contento fl. 1

17/1 [18.XI.] Item Prinschi [?] Lazo in vigilia sancte Elizabet adportavit pisces de Moldovia valar zom IIIIIII * idem de karpone zoem VIIIII * tenetur, idem de karpone zom IIII idem luceis zom 1 tenetur solvit pro contento asp XXXXII

17/2 Item Glogan Simon adportavit pisces de karpone zom III idem luceis zoem 1 tenetur idem de karpone zoem IIII tenetur

A.S. solvit pro contento fl. 1 idem asp. X

17/3 [19.XI.] Item *in* Schram Jacobus in die sancte Elizabet adportavit cera in sacos III tenetur

A.S. [26.XI.] idem de cera in die sancti dominico post festum Katherine saccos II facit masa III idem lb. LXXVIII, solvit pro contento fl II

17/4 [21.XI.] Item in vigilia sancte Cecilie Scharaschi Paul adportavit pisces de Moldovia de karpone czoem II idem valar zom tenetur

A.S solvit pro contento XI asp.

17/5 [24.XI.] Item Czeress Johannes in vigilia sancte Katherine adportavit pisces de Moldovia valar VIII½ idem de karpone III½ tenetur

A.S. idem de barbatis pondus 1½ solvit pro contento asp. LX

17/6 [24.XI.] Item Brweleders Andreas in vigilia sancte Katherine adportavit de Moldovia pisces de karpone zoem VI tenetur idem de karpone zoem VI tenetur

A.S. solvit et pro contento dedit asp. LXXII.

17/7 [24.XI.] Item Bartholomeus de Moldovia in vigilia sancte Katherine adportavit vallar zoem VIIII idem de karpone zom 1 idem de karpone zoem IIII

A.S. idem de luceis pondus XIII idem de carpone pondus VIII
idem habet iterum de barbatis pondus VII et idem de carpone pondus VII.
idem de luceis pondus III et ca [?] III
idem de carpone pondus IIII
idem lucei pondus II
solvit pro contento dedit fl. VII

18/1 Item Paulus Sarosii de barbatis pondus XIII

A.S. idem de carpone pondus XI
idem de barbatis pondus VI
idem de karpone pondus II
solvit pro contento fl. 1.

18/2 [25.XI.] Nicolaus Thurcus in die sancte Katherine a[d]portavit de carpone pondus XI pro contento dedit et solvit LVI asp.

18/3 [25.XI.] [8.XII.] Lucas Gladiator in die sancte Katherine adportavit de carpone pondus XV idem lucei pondus IIII idem ipso die conceptionis Marie virginis portavit IIII pondus karpone solvit pro contentu asp. 1 ^{c} et XXVIII

18/4 [26.XI.] Bartholomeus de Moldavia in die dominico post Katherine portavit de carpone pondus III½ idem de luceis pondus II½ idem de luceis pondus VIIII

18/5 [26.XI.] Item Gorman in die dominico post festum sancte Katherine adportavit de carpone pondus III solvit pro contento pondus asp. XIIII

18/6 [26.XI.] Item Anthonius Cerdo die dominica post festum Katherine portavit pelles ovium pondus VIII½ idem tenetur asp. VIII solvit pro contento asp. XXXII

18/7 [26.XI.] Item Vsik [?] eodem die portavit cera pondus II solvit pro contento fl. 1 idem asp. XXVI

* ultima cifră (I) a rezultat prin radierea codiției pentru semnul ½

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

19/1 [26.XI.] Item Paulus Sarosii die dominico post festum sancte Katherine de carpone pondus II et idem de barbatis habet II idem de carpone pondus III idem barbatis pond habet III solvit pro contento fl. 1

19/2. [26.XI.] Item filius Nicolai Parvi in eadem die a[d]portavit de carpone pondus VII solvit et pro contento dedit asp. XXXX.

19/3. Item Nicolaus Toth de carpone pondus habet II idem de luceis pondus habet VIIII solvit pro contento XL asp.

19/4 [29.XI.] Item Bartholomeus de Braschouia adportavit porcus [sic?] in vigilia sancti Andree LIIII tenetur solvit pro contento fl II idem asp. X

19/5 [3.XII.] Item Jacobus Thimar in vigilia sancte Barbare adportavit de Moldovia pelles boum pondus IIII idem pelles ovile pondus III$^1/_2$ idem cera sacum 1 idem de karpone pondus VII idem de barbatis pondus III tenetur solvit pro contento fl $1^1/_2$

19/6 [3.XII.] A.S. Item Janusch Diak in vigilia sancte Barbare adportavit pisces de karpone pondus VII idem de karpone IIII tenetur
Solvit pro contento dedit fl 1

20/1 Item Mihaila adportavit pisces de husone pondus 1 idem de karpone pondus $^1/_2$ tenetur idem de karpone pondus X idem de husone pondus III idem tok [?] pondus VI idem de karpone pondus 1 ipse pro se relevavit pondus viginti et medium, idem de carpone pondus II$^1/_2$, idem de luceis pondus pondus VIII, idem de carpone pondus 1 solvit pro contento dedit asp XXXII et fl II

20/2 [4.XII.] Farkas de Moldovia in die sancte Barbare port[avit] pondus de barbatis VIII, idem de carpone pondus IIII, idem de carpone pondus XI$^1/_2$, idem de barbatis pondus $^1/_2$, idem pelles boum habet IIII solvit pro contento fl II$^1/_2$

20/3 Item plebanus de Bereczt de barbatis habet II solvit et pro contento dedit asp. IIII

20/4 [8.XII.] A.S. [13.XII.] Item Andreas Cerdo in die beate Marie virginis portavit de carpone pondus XXII solvit pro contento fl 2 asp 28
Item idem ipso Lucie virginis importavit ad Moldaviam pileos pro fl. XX solvit pro contento fl 1

20/5 [9.XII.] Item Anthonius Sporor secunda die beate Marie virginis port[avit] de barbatis pondus V idem de carpone II, idem de barbatis 1, idem de carpone pondus IIIII idem de barbatis pondus IIII. Solvit pro contento dedit asp. LXXVIII

21/1 Item Nicolaus Kobel port[avit] de Moldavia port[avit] porcos XI solvit pro contento dedit asp XX

21/2 [16.XII] Anthonius Sporor de carpone pondus VIIII, idem de barbatis pondus V
Item eidem zabato post festum conceptionis Marie adportavit pondus harscha XV$^1/_2$
Item eidem eodem die portavit VIIII pondus cum carponibus II
Idem de carpone pondus II et idem de barbatis pondus VI
Solvit pro contentu fl IIII et asp. XXVI

21/3 [9.XII.] [15.XII.] Item Joannes Scerer [sic] habet de barbatis pondus VII ipso die sabato post beate Marie virginis et idem cera cum sacco 1 et facit masa $^1/_2$ et font XX idem de barbatis pondus V
idem sexta feria post Lucie adportavit II zoem wayl solvit pro contento dedit asp LXVI

21/4 [11.XII.] Item Lucas Gladiator feria secunda post festum beate Marie virginis adportavit porcos LXV. Solvit pro contento dedit fl II

22/1 [16.XII.] Item Andreas Suttor de Rosno sabatho die post Lucie festum portavit porcos XVIIII solvit pro contento asp XXXVI

22/2 [16.XII.] A.S. Item German sabatho die post Lucie festum portavit pisces de carpone pondus II idem de barbatis 1 idem de hvzone $^1/_2$ mixtum cum carpone
Solvit pro contento asp. XXII

22/3 A.S. Item Johannes Scerers de pisce pondus VI
Solvit pro contento asp XXVIII

22/4 [16.XII.] Item Paulus Sarosy sabato die post Lucie festum port[avit] porcos XVII solvit pro contento XXII asp L

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

22/5 [22.XII.] Ra[w] Iakop feria sexta post Thome portavit de carpone pondus V, idem de luceis pondus II idem cera pondus vel saccos II et faciunt *centenaria* absque font quatuor centenaria III solvit pro contento asp LXV

23/1 [24.XII.] Item in vigilia nativitatis Domini nostri Petrus Pellifex portavit de carpone pondus V, solvit pro contento dedit fl 1/2

23/2 Item Ganko [?] de Bolgaria adportavit de Moldavia boves XVII, idem porcos VII tenetur. Solvit pro contento dedit fl 1 et asp XX

23/3 [1.I. 1481] Petrus Plucz in die circumcisionis domini portavit boves VI solvit pro contento asp. XX

23/4 [2.I.] Item Georgius Tassner secundo die circumcisionis notri domini port[avit] cera centenaria III idem habet XL et pondus de pelle ovilli 1 et tenetur, idem tenetur fl VIII pro luceo idem importavit merces pro fl. XVIII, idem de carpone pondus XIIII idem luce pondus V idem de carpone III. Solvit pro contento dedit asp. 1C et XXII

23/5 [3.I.] Item feria quarta post circumcisionis domini Jacobus Cerdo portavit de carpone pondus VIIII1/2, idem luce pondus 1/2, idem de carpone pondus III et lucei 1. Solvit pro contento dedit asp. LXXIIII

24/1 [3.I.] Item Raw [J]akep feria quarta ante Epiphaniarum Domini de carpone portavit pondus VII1/2 idem lucei pondus 11/2 solvit pro contento asp. XLVI

24/2 [3.I.] Item feria quarte post circumcisio domini Paulus Fusor [?] porta[vit] de carpone pondus III idem de barbatis pondus VII. Solvit pro contento dedit asp. asp. [sic] XXXVIII

24/3 [9.I.] Item Farkas feria tercia post festum epiphanie domini portavit de carpone pondus IIII idem de barbatis pondus III idem de de [sic] barbatis pondus VIII, idem de carpone V. Solvit pro contento dedit absque asp VI fl. II

24/4 [11.I.] Item Jan[u]sch Diack feria quinta post festum epiphanie Domini adportavit de karpone pondus V. Solvit pro contento asp. XXVIII

24/5 [27.I.] Item Sabatho post Pauli Rvs Piter adportavit de carpone pondus II, idem lucei pondus III idem carpone pondus II. Solvit pro contento dedit asp. XXII et asp. XIII tenetur.

25/1 [28.I.] Item Teys die dominico post Pauli conversionis adportavit de carpone pondus 1 idem pondus de karpone XI tenetur. Solvit pro contento dedit fl. 1 et asp. X.

25/2 [29.I.] Item *Blewre* Thimar Andreas in [sic] secunda ante purificationis Marie adportavit pondus 2 karpone IIII1/2 idem de karpone pondus III, idem luceis pondus II, idem cera saccos III cera sacus 1 masa II1/2, solvit pro contento fl II

25/3 [29.I.] Item Lucas Swertfecher die secunda ante purificationis adportavit de karpone pondus III, idem pondus luceis II, idem de carpone pondus 1, idem de carpone pondus VII, idem lucei pondus IIII, idem de carpone pondus II1/2, idem luceis pondus III1/2, idem cera saccos 1 et facit masa 1/2, solvit pro contento fl. II [asp.] XVIII

25/4 [29.I.] Item Paulus Sarosy feria secunda post Pauli conversionis de carpone pondus VIIII, solvit pro contento asp asp. XLVIII.

25/5 [2.II.] Item Michael de Rosno in die beate Marie virginis purificationis adportavit de carpone pondus V1/2, idem de barbatis V1/2. Solvit pro contento dedit fl. 1

26/1 [10.II.] Item Andreas Thimar in die sancte Scolastice virginis portabat de luceis pondus VIIII, idem de barbatis pondus III. Solvit pro contento dedit asp. XXXX

26/2 [11.II.] Item Jacobus Cerdo die dominico post Scolastice portabat de pulagrana huzonii lagenos II idem de pelle ovili pondus VII idem de pelle ovili pondus 1. Solvit pro contento dedit asp. XXVIII

26/3 [17.II.] Item Martinus Fodor sabatho post Juliane portavit de carpone pondus VII, idem de barbatis pondus XII, idem de carpone pondus II, idem lucei pondus IIII idem de carpone pondus II, idem lucei pondus I, idem de carpone pondus II idem lucei pondus IIII

26/4 Item idem Martinus Fodor portavit de Moldauia VII pondera de carponibus.

Item idem adportavit 16 pondera waller, idem de barbatis pondus III

27/1 (continuare de la 26/4)
idem de carpone pondus III, idem lucei pondus VI, idem de barbatis pondus V. Solvit pro contento dedit fl IIIIII et asp. XX

27/2 [17.II.] Item Georgius Thasner sabatho post Juliane port[avit] de carpone pondus XVIII1/2, idem de luceis pondus X1/2, idem de carpone pondus X idem de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luceis pondus III, idem de carpone pondus V½, idem luce IIII½, idem barbatis pondus VII, Solvit pro contento dedit fl VI et asp. IIII

27/3 [18.II.] Item Urbanus carnifex die dominico post Juliane portavit de barbatis III, idem de cera saccum I. Solvit pro contento asp. XXVIII

27/4 [18.II.] Item Raw [J]akep die dominico ante vincula [sic, recte: Cathedra] sancti Petri portavit de carpone *VI* III, idem barbatis pondus III, idem de carpone pondus IIII½, idem lucei pondus ½. Solvit pro contento dedit fl. 1

28/1 Item Lucas Gladiator de carpone pondus VI, idem luceis pondus XV, idem luceis pondus VIII, de karpone pondus I. Sol[ui]t pro contento fl. III asp. XII.
idem carnifex [?] ½ pondus ceroyt [?] idem ½ pondus husones, idem ½ pondus karpone ½ pondus husones. Solvit pro contento dedit asp. VIII.

28/2 [19.II.] Item Thatvl feria secunda post Juliane festum portavit de carpone pondus IIII, idem carpone pondus IIII. Solvit pro contento XLV asp.

28/3 [22.II.] Item Paulus Sarosy in die sancti Petri adportavit de carpone pondus X idem lucei pondus VI, solvit pro contento asp. LXXVI.

28/4 [24.II.] Item Vallentinus Cerdo in die sancti Mathei apostoli portavit de carpone pondus V idem barbatis pondus VI idem de barbatis pondus X idem karpone pondus VI. Solvit pro contento dedit asp. 1[C] et asp. V

28/5 [14.II.] Item in die Vallentini Hoth Grewe Theys portavit de carpone pondus ½ idem luce II i de de pelles ½

29/1 (continuare de la 28/5)
idem de barbatis pondus IIIII idem de carpone III½ idem de karpone VI½; idem pondus luceis V½. Solvit pro contento dedit fl. II.

29/2 [25.II.] Item Petrus Gagan die dominico post Mathei portavit de carpone pondus IIII, idem lucei pondus II, Solvit pro contento dedit asp. XXVIII.

29/3 [25.II.] Item Nicolaus Thot die dominico post Mathei portavit de carpone pondus VII, idem barbatis pondus II idem die de karpone pondus VII idem de karpone pondus V, idem luceis pondus III. Solvit pro contento dedit fl. II et asp. VI

29/4 [25.II.] Item die dominico post Mathei festum portavit Andreas Hermani de carpone pondus X idem de barbatis pondus XVIII, idem de karpone pondus VIII idem luceis pondus VIII. Solvit pro contento fl IIII et V asp.

29/5 [25.II.] Item Laurentius gladiator de barbatis die dominico post Mathei portavit de barbatis pondus X et de carpone I. Solvit pro contento asp. XXX

30/1 Item vnus homo iudex quidam de Krassena de carpone pondus I, idem luce XV idem tok 1. Solvit pro contento asp. LXV.

30/2 [26.II.] Item Martinus Kerestesch feria secunda post diem Mathei apostoli adportavit de Moldovia pisces de carpone pondus VI, idem de barbotis pondus V tenetur. Solvit pro contento asp. XXXVI

30/3 [2.III.] Item Andreas Timar feria sexta post Mathei portavit de barbatis pondus II, idem de carpone pondus II, idem carpone pondus V idem lucei pondus 1 Solvit pro contento dedit asp. L.

30/4 Item Martinus Desy de carpone pondus II½, idem barbatis II idem carpo pondus II, idem lucei I. Solvit pro contento debit asp. XXXVI.

30/5 [2.III.] Item Vis Piter feria sexta ante tasangum de carpone I, idem luce ½ idem carpone II ½ idem lucei I.

31/1 (continuare de la 30/5)
idem carpone pondus IIII, idem lucei pondus 1, idem de luceis pondus VIIII, idem carpone pondus 1, idem luce pondus IIII, Solvit pro contento asp. LXXX

31/2 [4.III.] Item Brato Bolgar in die sancti Adriani adportavit de Moldovia pisces de barbatis pondus III, idem de karpone pondus VII tenetur, idem carpone pondus VIII idem lucei pondus V. Solvit pro contento dedit fl II asp. XIIII.

31/3 [4.III.] Item Michael Simon Bartalis fya de carpone in die sancti Andriani [sic] pondus 1½ idem luce pondus 1 idem carpone pondus III, idem carpone *lucei* pondus 1. Solvit pro contento dedit asp. XXXII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

31/4 Item Lucas Gladiator de carpone pondus VI, idem barbotis IIII, idem carpone pondus IIII, idem lucei pondus IIII, idem de carpone pondus VII, idem lucei pondus XV, Solvit pro contento dedit fl. II et asp. LXXX.

31/5 [9.III.] Item Georgius Tasner feria sexta post diem cinerum portavit de carpone III, idem luceis pondus VII. Solvit pro contento dedit asp. XXXVI.

32/1 Item Tathvl de carpone pondus II$^{1}/_{2}$ idem lucei $^{1}/_{2}$, idem de carpone II, idem lucei pondus II, solvit pro contento asp. XXXV.

32/2 [15.III.] Item Michael Seke [?] et Martinus Fodor feria quinta post Gergey [sic] portavit de carpone pondus IIII tenetur, idem lucei, idem cera saccos II, idem de barbotis pondus VI, idem de barbatis pondus V, solvit cera pro contento dedit asp. XX et pro piscibus asp. XXIIII.

32/3 Item Georgius Tasner idem de barbatis pondus X idem carponis 1 idem barbatis pondus VII, idem carpone pondus 1. Solvit pro contento dedit asp. LXX.

32/4 [19.III.] Item Vallentinus Suttor feria secunda post Ge[r]thrudis portavit de carpone pondus X. Solvit pro contento asp. LVI.

33/1 [21.III.] Item Matheus de Krassena de barbotis pondus 1 die Benedicti barbatis pondus X- solvit pro contento asp. XLVII.

33/2 Item Martinus Desy habet de *barbatis* carpone pondus IIII$^{1}/_{2}$ idem barbatis pondus VI$^{1}/_{2}$ feria quinta post Benedicti Solvit pro contento dedit asp. XXXXII

33/3 [23.III.] Item Paulus Saro[s]i de carpone pondus $^{1}/_{2}$ idem barbotis pondus VI feria sexta ante concepcionis [sic, recte annunciationis] Marie idem de barbotis pondus X idem carpone pondus 1.
Item eidem eadem sexta feria 3 pondus barbotis. Solvit pro contento dedit asp. LXXX.

33/4 [23.III.] Item Jacobus Videnbeker feria sexta ante [scilicet: annunciationis] beate Marie virginis portavit de barbotis pondus VIIII.
Item eadem sexta feria eidem II$^{1}/_{2}$ pondus barbotis et $^{1}/_{2}$ pondus carpones vnum pondus de pellibus bovinis. Solvit pro contento dedit asp. 36.

34/1 [23.III.] Item Bartholomeus de Moldavia feria sexta ante festum beate Marie virginis portavit de carpone pondus V idem barbotis pondus 1 idem de barbotis pondus idem de barbotis pondus VIII, idem carpone pondus VIII. Solvit pro contento dedit fl. III.

34/2 [23.III.] Item Michael filius Simon Bartalus feria sexta ante conceptionis [sic, recte: annunciationis] Marie portavit de barbatis pondus X$^{1}/_{2}$ idem carpone pondus $^{1}/_{2}$ idem carpone pondus III, idem lucei pondus II. Solvit pro contento dedit asp. LX.

34/3 [23.III.] Item Andreas Cerdo in vigilia *concepcionis* annunciationis Marie port[avit] de barbotis pondus VI$^{1}/_{2}$, idem carpone pondus 1$^{1}/_{2}$ Solvit pro contento dedit asp. XXI

34/4 [24.III.] Item in vigilia annuncionis Marie virginis Scharuss Paul adduxit de Moldavia 5 pondus de barbotis

35/1 [25.III.] Item Barthol in die *concepcionis* annuncionis Marie de Moldavia portavit de carpone pondus III idem lucei pondus V, Solvit pro contento dedit asp. XXXIII

35/2 [25.III.] Item Nicora de Moldavia in die *conceptionis* annuncionis Marie portavit de carpone mixtis cum luceis et barbotis pondus VII$^{1}/_{2}$. Solvit pro contento dedit asp. XXXII

35/3 [26.III.] Johannes Kylhaw feria secunda ante [sic, recte: post] annuncionis beate Marie virginis portavit de de [sic] cera centenaria XX. Solvit pro contento dedit fl. VIII.
Summa facit fl. 300 d. 80.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1866 — ÎNCEPUTUL „REVOLUȚIEI PENTRU INDEPENDENȚĂ" ECOURI ÎN PRESA EUROPEANĂ (I)

DE

GH. PLATON

Revoluția română din 1848, prin reacțiile internaționale pe care le-a determinat, prin implicațiile și consecințele sale, a reliefat raportul strîns, existent, între libertatea din lăuntru și cea din afară — căruia i-au dat o atît de limpede expresie S. Bărnuțiu și N. Bălcescu, mai ales. Acțiunile întreprinse în cursul revoluției pentru aplicarea practică a programului revoluționar, demersurile diplomatice și reacțiile politice au subliniat legătura strînsă, indisolubilă, între *problemele fundamentale*, între acele ridicate de organizarea modernă a statului, între unitatea și independența națională; au subliniat măsura în care, în contextul interdependențelor internaționale, al „intereselor" multiple pe care puterile europene le aveau în zonă (imperiile limitrofe, mai cu seamă) problemele privind organizarea internă aveau acute implicații europene.

Reacțiile provocate de revoluția română din 1848, dispoziția de forțe în raport cu interesele deosebite ale puterilor în Problema orientală au impus factorilor de decizie ai românilor adoptarea unui program politic și a unei tactici elastice, capabile să găsească aderență în contextul diplomatic și politic existent. Situarea unirii celor două Principate și a organizării moderne a noului stat în centrul eforturilor ulterioare revoluției nu a reprezentat un artificiu conjunctural, generat de situația nouă creată de războiul Crimeii; a fost, lucrul este limpede, o limitare a programului politic național în acord cu realitățile timpului. Realizarea deziderateloi programatice — în cuprinsul strategiei politice a luptei naționale — nu urma să se sprijine pe dispoziția favorabilă a unui grup de puteri, să se aplice împotriva altuia. Trebuia să avanseze soluții care, în acord cu obiectivele naționale, să corespundă, totodată, intereselor politice și strategice generale. Deși nimeni nu și-a făcut iluzia că un anumit obiectiv poate fi integral realizat într-o Europă divizată, în condițiile în care părți din teritoriul național se aflau în componența imperiilor limitrofe — deosebit de sensibile la intențiile românilor de a-și constitui un organism național — acțiunile politice și diplomatice ale românilor s-au situat în acest sens. Revoluția de la 1848, demersurile politice întreprinse au probat cît sînt de lipsite de perspectivă, de periculoase, chiar, calculele politice privind folosirea contradicțiilor dintre puteri în sprijinul intereselor naționale; „loialitatea" românilor *față de Habsburgi în Transilvania și tratativele cu turcii nu au putut evita împăcarea* Curții de la Viena cu nobilimea maghiară și colaborarea armată a celor trei imperii pentru înăbușirea unei revoluții care le amenința, în egală măsură, stăpînirea, dominația sau influența politică.

Sprijinirea pe popor, în interior și pe opinia publică în afară, în acord cu *spiritul veacului*, dominat de lupta generală a națiunilor europene, apelul la concertul european și încadrarea deziderateloi naționale în limitele obiectivelor și a posibilităților politice existente au reprezentat expresia unei politici lucide, realiste, izvorîtă din experiența istorică atît de apropiată a revoluției din 1848.

Războiul Crimeii a situat, din nou, pe primul plan al interesului european Problema orientală și, în cuprinsul acesteia, a particularizat puternic *Problema românească* — care consta în organizarea modernă a unui stat românesc unitar și independent. La un moment dat, *Problema românească* s-a confundat, practic, cu cea orientală prin implicațiile multiple pe care le-a generat [1].

[1] *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VIII, p. 251. Aprecierea este inserată în cuprinsul broșurii *L'Empereur Napoléon et les Principaités Roumaines*, apărută la Paris, în vara anului 1858.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din nou, Prutul a devenit Rubicon ai istoriei contemporane [2], Principatele au reprezentat „nodul gordian", „centrul de gravitație al lumii" [3], iar Unirea acestora o problemă în raport de care au fost stabilite relațiile între puteri, s-a alcătuit noul echilibru european, s-a potențat și definit conflictul dintre Franța și Austria care și-a aflat desnodămîntul în războiul din 1859 [4].

În vîrtejul acestor adversități și interese contradictorii, forțele politice românești au dovedit un admirabil simț al echilibrului ; au rostit cu moderație, dar și cu demnitate, totodată, dorințele naționale care se pronunțau în favoarea restabilirii unor drepturi ce fuseseră încălcate, a căror legitimitate fusese recunoscută de puterile suzerană și protectoare și consacrate, în parte, prin Regulamentul organic. În rîndul acestora, Unirea Principatelor sub numele de România și prinț străin ereditar dintr-o dinastie domnitoare europeană, „cu înlăturarea staturilor vecine" [5], ocupau locul principal.

Prințul străin trebuia să reprezinte o garanție a Unirii și a consecințelor favorabile, naționale, care urmau să rezulte din acest act [6]. Imprejurările internaționale, se știe, au favorizat lupta națională a românilor. Schimbarea raportului de forțe, înfringerea Rusiei, izolarea politică a Austriei, slăbiciunea Turciei, politica Franței — căreia i s-au raliat Prusia și Sardinia — au modificat, radical, aproape, constelația politică. Problema Unirii Principatelor române, în raport de care s-au definit relațiile între Puterile europene [7], a devenit pivotul în jurul căreia, la un moment dat, a gravitat politica continentală. Au fost atrase activ nu numai puterile interesate direct în Problema orientală, ci și țări europene de al doilea rang, neimplicate direct, legate însă în politica lor de marile puteri angajate. Situația de pe scena politică a Constantinopolului este semnificativă în acest sens [8].

Oricît de favorabile ar fi fost însă împrejurările internaționale, oricît de mare ar fi fost concentrarea atenției asupra problemelor românești, constituirea statului național — așa cum limpede au reliefat-o și ultimele exegeze [9] — nu reprezintă rezultatul unei conjuncturi

[2] În august 1848, ziarul „La Réforme" făcea această observație referindu-se la implicațiile politice ale ocupației militare a Principatelor de către armatele țariste. Cf. *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. III, p. 180.

[3] *Acte și documente...*, vol. VIII, p. 257.

[4] Cf. L. Thouvenel, *Trois années de la question d'Orient, 1856—1859, D'après les papiers inédits de M. Thouvenel*, Paris, 1897, p. 82.

[5] *Acte și documente...*, vol. VI$_1$, p. 63—74.

[6] Sintetizînd rațiunile care au dictat asocierea atît de strînsă a Unirii cu prințul străin, C. Hurmuzachi completa în următorii termeni pledoaria, în același sens, rostită de M. Kogălniceanu, de la tribuna Adunării ad-hoc, în memorabila ședință din 7 octombrie 1857, cînd au fost rostite *dorințele naționale* : „... Dorim Unirea, pentru că nu mai voim să fim pomul discordiei între puteri rivale, nu voim să vedem leghioane de candidați de domnie ; nu voim ca Domnii să fie posesorii care se grăbesc a se folosi de scurtul termin al posesiei pînă ce nu-l răstoarnă alt amator de Domnie... Dorim Unirea, dar tot așa de fierbinte dorim și un prinț străin, *dintr-una din familiile suverane de-ale Europei*, cu înlăturarea staturilor vecine, pentru că numai un asemine prinț poate însufla în lăuntru și în afară respectul, fără de care cele mai bune legi rămîn litere moarte ; numai un prinț străin poate să ne asigureze drepturile, poate impune partidelor, poate să ne scutească de nepotism ; numai un prinț străin poate pune capăt ambițiilor nenumăraților aspiranți la Domnie și intrigilor acestora și ale partisanilor lor, care paralisează chiar și cele mai bune plecări ; pentru că numai un prinț străin se poate lupta cu succes în contra influințelor străine, cărora Tratatul de la Paris a voit să facă sfîrșit...". *Ibidem*, p. 72.

[7] La 31 octombrie 1857, comentatorul politic al ziarului francez „Messager du Midi" (nr. 298), analizînd situația internațională prin prisma problemei românești, făcea următoarele supoziții, confirmate de perspectiva istorică : „La question des Principautés, qui ne saurait tarder désormais à recevoir une solution, va redevenir momentanément la question la plus suivie du jour. Importante par elle même, elle tient encore de l'attitude des diverses puissances qui s'y trouvent engagées un intérêt tout particulier. Elle peut devenir, en effet, à un moment donnée une excellente pierre de touche pour servir à connaître les sentiments qui animent les cabinets européens à l'égard les uns des autres". Cf. Gheorghe Platon, *Lupta românilor pentru unitate națională, 1855—1859. Ecouri în presa europeană*, Iași, 1974, p. 265—266.

[8] Idem, *Reacții și atitudini în cercurile diplomatice din Constantinopol față de Unirea Principatelor*, în *RdI*, t. 28, 1975, nr. 7, p. 1085—1090.

[9] Cf. L. Boicu, *Diplomația europeană și triumful cauzei Unirii (1856—1859)*, Iași, 1978, Dan Berindei, *Epoca Unirii*, R.S.R., București, 1979, *Rolul maselor populare în fău-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

favorabile. Un stat care ar fi fost doar rezultatul unor împrejurări politice conjuncturale nu ar fi avut vigoarea, trăinicia pe care le-a avut statul român. S-ar fi prăbușit odată cu dispariția cauzelor care l-au generat. Or, constituirea statului național român este de neimaginat fără contribuția hotărîtoare a românilor înșiși care au potențat *decisiv* atitudinea puterilor, înrîurind și, adeseori, forțînd deciziile diplomației.

Convenția de la Paris și regresul înregistrat în poziția Puterilor favorabile Unirii au demonstrat, încă o dată, mai mult, poate, decît împrejurările din 1848, că românii nu pot aștepta ca viitorul lor să fie hotărît în funcție de dispozițiile favorabile ale Puterilor. Franța chiar, care a acordat un sprijin neprețuit luptei naționale, nu a putut merge mai departe decît o impuneau propriile sale interese. Ea însăși a trecut pe seama românilor întreaga greutate a acțiunilor, responsabilitatea faptelor.

Încadrîndu-și demersurile în limitele posibilului, factorii de decizie ai luptei naționale au renunțat, pentru moment, la cerința prințului străin. În schimb, pentru a realiza Unirea, a o justifica și a o întări prin reforme corespunzătoare — imposibil de înfăptuit în litera și în spiritul actului internațional (al Convenției) — au fost constrînși să recurgă, mereu, la *politica faptului împlinit*. Primul act al acestei politici s-a consumat cu prilejul dublei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza. Apoi, practic, întreaga operă a Domnitorului Unirii s-a realizat în aceeași manieră [10]. Reformele importante, toț atîtea acte de suveranitate internă, nu s-au putut finaliza decît prin încălcarea continuă a prevederilor Convenției din Paris, în total dezacord, în practică, mai cu seamă, cu linia de dezvoltare pe care se înscrisese națiunea română. Aceeași politică a fost necesară și pentru înfrîngerea rezistenței interne.

În cele din urmă, se știe, Alexandru Ioan Cuza a obținut sancțiunea internațională pentru desăvîrșirea Unirii. Dar, ca și în cazul dublei alegeri, valabilitatea actului a fost limitată la persoana domnitorului și la durata domniei acestuia.

Despre *Unire* s-a scris mult; au fost scoase în relief, mai cu seamă, frumusețea actului național, condițiile internaționale în care s-a înfăptuit, consecințele multiple ale operei legislative întreprinse de Domnitorul Unirii. Dificultățile uriașe întîmpinate, din lăuntru și din afară, mai puțin privite în consecințele lor generale, luminează mai puternic împrejurările în care s-a constituit România modernă. Pentru a le înfrînge, Alexandru I. Cuza a risipit, cu generozitate, o uriașă cantitate de energie și inteligență, a manifestat o nemăsurată răbdare, prudență, tact politic și suplețe și, mai presus de toate, un patriotism și o dăruire ce nu-și găsesc egal în analele istoriei noastre.

În condițiile timpului, în cuprinsul mecanismului greoi impus de Convenția de la Paris, orice act important intern avea implicații internaționale; nu se putea realiza decît eludînd sau încălcînd regimul Convenției. Regimul juridic al garanției colective s-a dovedit a fi, de la început, încă, un serios obstacol în calea tendințelor firești de lărgire a autonomiei, de cîștigare a independenței. Era greu, imposibil, aproape, de navigat în cuprinsul unor interese atît de diverse și de contradictorii. Actele politice săvîrșite de domnitor, cu toată suplețea poziției sale, nu puteau satisface toate interesele, liniști toate temerile în legătură cu veleitățile noului stat spre independență, referitoare la influența pe care, obiectiv, existența sa o avea asupra românilor aflați în cuprinsul imperiilor vecine, asupra celorlalte naționalități care doreau, în egală măsură, să se desprindă de sub dominația Porții. Ceea ce convenea unor interese politice contravenea altora. Orice act crea suspiciuni, întîmpina rezistență, putea fi realizat doar cu risipă de energie, cu tact și infinită răbdare.

Este drept, imposibilitatea intervenției armate unilaterale — înscrisă în cuprinsul Tratatului de pace de la Paris — crea un plus de siguranță și a conferit mai multă îndrăzneală actelor politice în condițiile în care „concertul" european era profund divizat. Aceasta nu excludea însă dificultățile și pericolele. Sprijinită de unele dintre puteri — de Franța mai ales — politica domnitorului Cuza, în obiectivele sale naționale, a fost violent atacată de Turcia, Austria și de Rusia care considerau Principatele drept bastion al revoluției. Consoli-

---

rirea Unirii Principatelor Române (1859), sub îngrijirea lui I. Popescu-Puțuri, N. Copoiu, București, 1979.

[10] Așa cum s-a apreciat, întreaga operă a lui Al. Cuza, a fost „o perpetuă și norocoasă politică a faptului împlinit". Cf. Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, Felix Alcan, 1930, p. 82. Eder, consulul general al Austriei, considera, în același sens: „La conduite du prince Cuza et la négligence des Puissances ont habitué la population locale à considérer les traités, les protocoles et les conventions comme chose secondaire et à ne regarder comme déterminants que les faits accomplis" *(ibidem*, p. 84).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dîndu-şi poziţiile politice, ieşind din izolarea în care o situase înfrîngerea din războiul Crimeii, Rusia a revenit la politica sa tradiţională faţă de Principate făcînd cauză comună cu celelalte două imperii vecine [11]. Se revenise, practic, la politica anului 1848. În asemenea condiţii, considerînd caracterul limitat al recunoaşterii dublei alegeri şi al desăvîrşirii Unirii (numai pe timpul domniei lui Al. I. Cuza), eventualitatea revenirii la dispoziţiile Convenţiei — la separaţie, deci — crea o primejdie reală pentru tînărul stat. Soarta Unirii era în joc. Pericolul s-a accentuat din momentul în care Domnitorul Unirii a pierdut şi sprijinul politic al Franţei.

Dificultăţile externe erau mult sporite de evoluţia situaţiei din interior. Politica domnitorului, care viza transformarea structurală a întregii societăţi româneşti, a fost întîmpinată nu numai de ostilitatea claselor care-şi vedeau ameninţate privilegiile, ci şi de rezistenţa claselor care erau beneficiarele de drept a procesului istoric de transformare. Oricît s-ar părea de paradoxal faptul, reformele mari ale domnitorului i-au şubrezit constant poziţiile. Dificultăţile interne, sporite de criza financiară, de amestecul Puterilor garante, au fost întreţinute, se poate admite şi de domnitorul însuşi. Alexandru Ioan Cuza, conştient de grava responsabilitate a misiunii sale, a încercat să lupte împotriva privilegiilor şi a claselor ce le posedau fără să se arunce în braţele *roşilor*. Moderaţia pe care a manifestat-o în actele sale politice, încercarea, nereuşită, de altfel, de a-şi constitui un partid de centru, capabil să ţină cumpăna între tendinţele extreme, nu este numai o expresie a înclinaţiilor sale firești; reprezintă, faptul apare ca neîndoielnic, în primul rînd, o atitudine dictată de împrejurările politice în care guverna.

Cei 7 ani de domnie ai lui Alexandru Ioan Cuza, bogaţi în realizări, în cursul cărora *revoluţia pentru unitate* a fost desăvîrşită în profunzimea ei, au fost dominaţi de o puternică luptă politică. Această luptă şi-a găsit expresie în tendinţele conservatoare, de dreapta, în cele radicale, de stînga şi în cele de centru exprimate de cercurile guvernamentale. Aceste tendinţe, fără să fie întotdeauna antagonice, erau deosebite exprimînd, firesc este, modalităţi şi căi proprii în procesul de dezvoltare a României moderne. Privită de la distanţă în perspectivă istorică de care dispunem astăzi, lupta politică, în procesul de constituire a statului modern român ne apare ca un fenomen firesc. Ea nu s-a desfăşurat, întotdeauna, în limitele fair play-ului. Rivalităţile politice meschine şi concurenţa pentru domnie nu au lipsit. În cursul ei, domnitorul — care purta întreaga responsabilitate — a fost atacat atît de la dreapta, cît şi de la stînga. Unii îl acuzau că merge prea departe pe calea reformelor spoliatoare, ceilalţi — roşii — că nu merge mai departe (în anumite domenii, cel puţin), că nu-i asociază la opera de guvernare. Domnitorul era suspectat, chiar de partida căreia încredinţase *mandatul*, că şi-a încălcat îndatoririle instituind o domnie personală şi urmărind ereditatea tronului. Suficiente motive pentru a explica bazele pe care s-a constituit *monstruoasa coaliţie*, prin acţiunea căreia Domnitorul Unirii a fost înlăturat de la domnie, prin actul de la 11/23 februarie 1866 [12].

Nu ne-am propus aici să revenim asupra împrejurărilor; le-am sugerat, doar, pentru a atrage din nou atenţia asupra faptului că detronarea lui Alexandru I. Cuza şi aducerea pe tron a prinţului străin nu trebuie judecate doar ca un desnodămînt al unor rivalităţi politice, drept un rezultat al unei înţelegeri de clasă. Raţiunile sînt cu mult mai adînci; ele au fost *limpede reliefate* [13] şi nu mai solicită stăruinţa noastră. *Revoluţia* românilor „împotriva se-

[11] În documentele diplomatice engleze, denumirea de *brigand*, atribuită lui Al. I. Cuza, apare nu numai odată *(ibidem*, p. 19). Definind poziţia Rusiei faţă de Principate, într-o scrisoare confidenţială adresată lui C. Negri, la 26 iunie 1861, Al. I. Cuza nota: „Atîta vreme cît Rusia a gîndit că Unirea Principatelor ar putea să constituie o cauză de slăbiciune pentru Turcia s-a arătat favorabilă acestei combinaţii deşi, în fond, ea nu a dorit niciodată ceva ce ar putea contribui la prosperitatea şi forţa noastră". După călătoria efectuată de Cuza la Constantinopol, mai ales, „cînd a înţeles că doresc să mă apropii, tot mai mult, de Sublima Poartă şi că, dezvoltîndu-se, România ar putea să devină un sprijin util Imperiului otoman şi un obstacol împotriva panslavismului, dimpotrivă, ea s-a legat de tot ceea ce este în măsură să împiedice dezvoltarea noastră" *(ibidem*, p. 16).

[12] Paul Henry, *op. cit.*, p. 1—25. Pentru obiectivele urmărite de grupările politice, vezi V. Russu, *Instituirea şi organizarea regimului politic al burgheziei şi moşierimii (februarie—iunie 1866)*, în *AŞUI*, Istorie, t. XVI, 1970, fasc. 2, p. 135—155.

[13] Paul Henry, *op. cit.*, T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaţionale, 1856—1866*, Bucureşti, 1940, şi V. Russu, *Monstruoasa coaliţie şi detronarea lui Alexandru I. Cuza*, în vol. *Cuza-Vodă. In memoriam*, Iaşi, 1973, p. 503—550.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

riei de tratate internaționale" [14] care limitau cadrul de manifestare a împlinirilor naționale, așa cum, pe drept, a fost apreciată seria de acte din primele luni ale anului 1866, se situează ferm în continuarea acțiunilor începute în 1859, care aveau drept obiectiv consolidarea Unirii. Prin aducerea prințului străin, pe linia acumulărilor înfăptuite în timpul domniei lui Al. I. Cuza, ea se înscrie, cu fermitate, pe *calea independenței*.

Revoluția pentru independență (pentru a prelua aprecierea formulată, la vremea sa, de N. Bălcescu) se situa în continuarea revoluției pentru unitate întărind-o și întregind-o. În cuprinsul procesului unitar al desfășurării istoriei, actele aveau conținut și valoare multiple. Consolidînd unitatea și pregătind independența, ele constituie premise necesare pe calea desăvîrșirii construcției statului modern unitar.

Soluția prințului pămîntean, acceptată pentru a salva Unirea, a fost considerată drept tranzitorie. Nici unul dintre observatorii politici contemporani nu s-a îndoit de acest fapt. În accepțiunea unanimă, actul din 1859 reprezenta preludiul independenței. Cuza însuși a înțeles provizoratul mandatului încredințat de *partida națională* și a considerat domnia drept un *depozit sacru* pe care trebuia să-l păstreze pînă în momentul în care urma să se îndeplinească cerințele formulate în Adunările ad-hoc. Nu era departe de înțelegerea realității Gödel de Lannoy, consulul Austriei la Iași, care declara că, Alexandru I. Cuza, înainte de a fi fost ales, „trebuie să fi făcut o declarație precisă prietenilor săi politici că va lupta neîncetat pentru Unire și, eventual, va renunța de bună voie la tron" [15].

De altfel, Cuza însuși, puțin după alegerea sa ca domn al Principatelor, într-o convorbire particulară cu consulul Belgiei, Jacques Poumay, își exprima speranța că Puterile vor înțelege și vor aprecia, în consecință, situația dificilă a țării și, în final, vor fi de acord cu soluția prințului străin și cu instituirea unui statut juridic internațional de natură să facă din Principate o Belgie a Orientului. Acceptarea contelui de Flandra drept principe al acestui „magnific regat de 5 milioane de locuitori", răspîndiți pe o suprafață care poate cuprinde 20 de milioane, ar face națiunea română, mărturisea Cuza, „națiunea cea mai fericită din lume". Și mai tîrziu, din nou, exprimîndu-și dorința de a ceda tronul unui prinț străin, Al. I. Cuza sublinia că ziua în care se va petrece acest act va fi cea mai frumoasă zi din viața sa. Intenția domnitorului a fost cu atît mai serios apreciată cu cît ea a fost împărtășită și altor personalități oficiale [16].

Alte numeroase declarații în același sens au fost rostite ulterior de Al. I. Cuza, în numeroasele momente de descurajare provocate fie de boală, fie de atacurile neloiale ale adversarilor politici, de modificarea situației externe și pierderea sprijinului din afară [17]. Ele vădesc înaltul patriotism al Domnitorului Unirii în îndeplinirea *mandatului* pe care i l-a încredințat națiunea. În exercitarea atribuțiilor sale, a pus mai presus de interesele proprii pe cele ale obștei naționale, care l-au călăuzit în tot ceea ce a întreprins.

Greutățile interne și externe întîmpinate în înfăptuirea programului de guvernare, imposibilitatea de a domina suspiciunile și patimile politice din interior, de a merge mai departe pe calea lărgirii autonomiei, a independenței, au arătat, limpede, limitele strîmte în care se putea mișca domnia pămînteană [18]. Necesitatea prințului străin a devenit un *imperativ național* din momentul în care revenirea la regimul Convenției din 1858 se profila tot mai amenințătoare, după ce Franța a refuzat să mai acorde sprijinul politic atît de trebuincios, cînd pretendenții la domnie începeau să se agite, tendințele separatiste să fie cultivate.

În aceste împrejurări — pe care le-am schițat, doar, aici — activitatea complotistă a „monstruoasei coaliții" trebuie apreciată în altă lumină, evenimentele din 1866 judecate în raport cu alte dimensiuni. Nu era suficient, acum, ca Alexandru I. Cuza să abdice. Așa cum, pe drept, s-a apreciat, abdicarea nu trebuia să se producă atunci cînd domnitorul ar fi do-

[14] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 624.

[15] Cf. *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II. *Rapoartele consulului Austriei la Iași* (sub redacția lui Dan Berindei), București, 1959, p. 447—449.

[16] Archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique, Correspondence politique, Légations, Roumanie, 2 ème vol., doc. nr. 94 și 95 (depeșele din 16/28 februarie și 21/5 martie 1859. În continuare, Archives...

[17] Paul Henry, *op. cit.*, p. 25 și urm.

[18] Nici un domnitor pămîntean n-ar fi putut merge mai departe decît mersese Domnitorul Unirii. Independența și unitatea deplină, mai cu seamă, nu puteau fi realizate decît prin răsturnarea completă a statutului juridic al Principatelor; numai un prinț străin putea să aibă îndrăzneala și să obțină sprijinul diplomatic necesar pentru a se putea gîndi serios la aceasta. *Ibidem*, p. 43—44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rit-o, ci în momentul în care actul nu putea pune în primejdie interesele şi securitatea naţională. Plecarea voluntară a lui Alexandru I. Cuza ar fi îngăduit restabilirea stării de lucruri anterioară[19]. Alegerea momentului, pregătirea lui, aducerea prinţului străin prin utilizarea, din nou, a politicii faptului împlinit, a îngăduit evitarea consecinţelor care ar fi putut decurge din aplicarea dispoziţiilor Convenţiei din 1858.

Privit din unghiul interesului naţional, actul — pe care Cuza l-a înţeles şi împotriva căruia nu a acţionat — are o indiscutabilă importanţă şi valoare. Fireşte, maniera în care a fost realizată lovitura de stat a fost reprobabilă şi calomnioasă, voit calomnioasă, a fost propaganda făcută în afară, cu scopul de a justifica, în faţa Puterilor şi a opiniei publice legitimitatea înlăturării lui Alexandru I. Cuza (de altfel, această propagandă nu a avut credibilitatea scontată — cf. anexa nr. 3). Dincolo de aceste împrejurări — inevitabile, uneori, în viaţa politică — *revoluţia* începută prin actul de la 11/23 februarie 1866 şi care a continuat prin înscăunarea prinţului străin are o importanţă naţională netăgăduită. Ea a plasat, din nou, România în centrul atenţiei. Evenimentele de la Bucureşti au căpătat o importanţă internaţională. Consecinţele care puteau decurge pentru ordinea europeană afectau şi, deci, interesau, în egală măsură, puterile. Consolidarea României şi apropiata independenţă urmau să oprească penetraţia rusă şi austriacă în Balcani, să încurajeze lupta popoarelor aflate sub dominaţia Porţii, să ameninţe integritatea Austriei prin influenţa ce urma s-o aibă asupra românilor din Transilvania şi, în sfîrşit, să favorizeze obiectivele germane ale politicii prusiene[20]. Toate aceste probabilităţi — ele erau cu mult mai complexe şi mai numeroase — au întreţinut trează atenţia opiniei publice şi au activizat cercurile politice şi diplomatice. Ameninţarea intervenţiei armate şi consecinţele grave, imprevizibile, ale unui asemenea act au conferit dezbaterilor politice un apreciabil plus de gravitate.

Afirmarea imediată a succesiunii prinţului străin trebuia să anihileze intrigile interne şi să înfrîngă rezistenţa Puterilor. Candidatura prinţului de Flandra, care dădea expresie voinţei de schimbare în acest sens, reprezintă, totodată, afirmarea hotărîrii de a exclude accesul la tron al unui principe aparţinînd caselor domnitoare a ţărilor vecine, de a urma exemplul constituţional al Belgiei[21]. Făcînd abstracţie de alte obiective politice care ar fi putut să stea la originea acţiunii de propunere a candidaturii principelui belgian[22], că ea ar fi fost acceptată de cercurile politice de la Bucureşti doar pentru a cîştiga timp, este limpede faptul că lucrurile sînt mai serioase decît par la prima vedere. În orice caz, cercurile politice de la Bruxelles i-au acordat o atenţie cu mult mai mare, cu toate că refuzul, firesc, a fost formulat cu promptitudine, deşi nu într-o manieră categorică. Corespondenţa diplomatică schimbată între consulul general al Belgiei la Bucureşti şi oficialităţile belgiene este probantă în acest sens.

Jacques Poumay — care-l întovărăşise pe Edouard Blondeel van Cuelebroeck în vizita întreprinsă în Principate la sfîrşitul anului 1856[23] şi cunoştea, exact, se pare, măsura în care acuzaţiile care s-au adus diplomatului belgian corespundeau realităţii — a acordat evenimentelor o importanţă mai mare decît ar fi indicat-o experienţa consumată în vara anului 1857. Informează asupra abdicării lui Cuza şi, chiar în ziua loviturii de stat, subliniază că i s-au dat asigurări „din diferite părţi", că „bon gré, mal gré", contele de Flandra va fi proclamat

---

[19] Paul Henry, *op. cit.*, p. 28.

[20] *Ibidem*, p. 98.

[21] *Ibidem*, p. 32 şi urm. 44. Vezi şi Gr. Chiriţă, *România în 1866. Coordonate de politică internă şi internaţională*, în *RdI*, tom. 31, 1978, p. 2198.

[22] V. Russu consideră că proclamarea lui Filip de Flandra părea să dovedească existenţa unor serioase disensiuni în sînul grupărilor care au contribuit la răsturnarea lui Al. I. Cuza. O parte a conservatorilor şi a liberalilor moderaţi s-au folosit de candidatură *numai* pentru a dovedi imposibilitatea aducerii unui prinţ străin pe tronul României. Manevra era menită, probabil, să dea un oarecare temei pretenţiilor acelora care au luptat împotriva lui Cuza şi din dorinţa de a-i lua locul. Cf. *Instituirea şi organizarea regimului politic al burgheziei şi moşierimii*, *loc. cit.*, p. 151.

[23] Acuzat, de către reprezentanţii Puterilor garante, că ar fi uneltit în sensul pregătirii candidaturii contelui de Flandra la tronul Principatelor, diplomatul-rezident al Belgiei la Constantinopol, — în urma unui grav şi răsunător conflict diplomatic al cărui pretext a fost învinuirea că, în timpul călătoriei, s-ar fi pronunţat în favoarea Unirii şi s-ar fi dedat la intrigi, încălcînd statutul de neutralitate al Belgiei —, a fost silit să părăsească postul. Cf. Gh. Platon, *Le diplomate Belge Edouard Blondeel van Cuelebroeck dans les Principautés Roumaines (1856—1857)*, în *RRH*, t. XVI, 1977, nr. 1, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de către Cameră rege al României [24]. Comunică, apoi, împrejurările în care corpurile legiuitoare au votat candidatura, consemnează manifestațiile populare și comentariile presei. Corespondența care urmează, între contele Ch. Rogier, ministrul de externe și consulul de la București, este alcătuită după indicații venite din cercurile palatului. Textul care trebuia să fie comunicat lui J. Poumay este revizuit și amendat. Apreciind gestul, „foarte neașteptat", dar și măgulitor, totodată — regele însuși fiind mișcat și adresînd forurilor politice românești și poporului român, „cele mai sincere urări de prosperitate" — principele de Flandra, aflat, deja, în drum spre Italia, călătorie pe care o proiectase de multă vreme, *„ne croyait pas pouvoir accepter l'offre du peuple roumain"* [26] (s. n.).

Înainte de a primi documentul redactat în termenii de mai sus, J. Poumay, într-o depeșă purtînd aceeași dată, explică de ce este necesar un principe străin pe tronul României, reliefează dorința românilor de a-și răscumpăra autonomia, de a-și proclama independența în cazul în care Puterile nu ar fi de acord cu actul săvîrșit. Românii, notează în continuare diplomatul, preluînd observația formulată de Al. I. Cuza, alcătuiesc un popor de 5 milioane de locuitori, răspîndiți pe un teritoriu care ar putea să cuprindă de patru ori mai mult. „Atitudinea calmă, de perfectă ordine, pe care întreaga națiune o manifestă", în urma unor evenimente atît de grave, consemnează Poumay, pentru a liniști, parcă, temerile și îndoielile de la Bruxelles, sînt de bun augur pentru români. Se poate spera, continuă el, că Europa va ține seama de acest lucru și va accepta să se realizeze în Orient ceea ce s-a realizat în cazul Belgiei. Aceasta, apreciază el „ar fi, potrivit expresiei oamenilor interesați, o garanție de securitate în plus pentru întreaga Europă" [27].

La 16/28 februarie, ca răspuns la depeșa telegrafică din 13/26, care notifica refuzul contelui de Flandra în termenii consemnați mai sus, I. Poumay raportează că a transmis documentul lui I. Ghica, președintele consiliului de miniștri care, la rîndul său, l-a adus la cunoștința colegilor din minister. „Ces Messieurs — notează în continuare diplomatul — s'attendaient à une réponse exprimée en ce sens et ont compris que son Altesse Royale ne pouvait, en principe, accepter, la couronne de la Roumanie telle que la nation peut l'offrir. Or, le cabinet n'a pas vu dans la réponse de Monseigneur le Comte de Flandre un refus absolu (ces mots «Son Altesse Royale ne *croit pas pouvoir accepter*» impliquent un espoir) et il continue à espérer que Son Altesse Royale reviendra sur la détermination prise".

Nedumerit el însuși de ambiguitatea formulării și solicitînd precizări [28], consemnează că românii înțeleg că prințul de Flandra nu poate accepta coroana situîndu-se sub suzeranitatea Porții; ei însă, subliniază Poumay în continuare, nu au nevoie și nu cer doar un prinț; „vor să se constituie într-un stat independent și să aibă în fruntea acestui stat un rege constituțional. Dacă, din nenorocire, nu se va ține seama de pretențiile lor, vor rezulta foarte grave complicații, care ar putea pune în mișcare Europa". Manifestările de aderiune ale populației la alegerea contelui de Flandra nu mai contenesc". Atitudinea populației și cea a armatei este demnă sub toate raporturile. În țară, domnește liniștea cea mai perfectă" [29].

Că refuzul nu a fost atît de categoric pe cît s-a apreciat în general [30], că au existat anumite ezitări ne este dovedit, în parte și de depeșa lui J. Poumay din 22 februarie/6 martie 1866. În document, sintetizînd experiența celor 16 ani pe care i-a petrecut în Principate, schițează un foarte interesant tablou asupra *moravurilor* și a caracterului românilor, de natură să-l ajute pe principe să cunoască mai bine trăsăturile poporului pe care, eventual, era chemat să-l guverneze. „Am convingerea, își încheia diplomatul descrierea — aceasta nu este

---

[24] Archives... Légations, Roumanie, 3 ème vol. (1861—1870), nr. 47 (depeșa din 11/23 februarie 1866).

[25] *Ibidem*, doc. nr. 50.

[26] *Ibidem*, doc. nr. 55 (adresa Ministrului de Externe din 26 februarie 1866.

[27] *Ibidem*, doc. nr. 57. În continuare, sînt înfățișate manifestările entuziaste determinate de alegerea principelui de Flandra (doc. nr. 58).

[28] „La situation est grosse d'importance sur deux points — notează, în acest sens J. Poumay — le premier est de savoir si son Altesse Royale serait disposée à accepter la couronne de la Roumanie dans des conditions établis par Elle même. La seconde est de savoir, en cas d'acceptation si les difficultés que la question fera surgir pourront être mises a néant, en un mot quelles sont les dispositions que prendront les Puissances garantes et la Puissance suzeraine...".

[29] *Ibidem*, doc. nr. 63.

[30] Se apreciază că propunerea a fost declinată „fără ezitare". Cf. Paul Henry, *op. cit.*, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întrutotul favorabilă — că un om inteligent, cinstit şi generos (aceste trei condiţii sînt necesare) va sfîrşi prin a crea aici o naţiune" [31].

La 1/13 martie, Poumay desminte ştirea în legătură cu faptul că o deputăţie română ar fi oferit tronul prinţului Napoleon [32]. Interesul manifestat şi în acest sens de cercurile politice de la Bruxelles pledează în sprijinul ipotezei formulate mai sus.

În continuare, telegramele expediate de J. Poumay cu privire la dizolvarea Camerei şi închiderea lucrărilor Senatului, la agitaţiile separatiste de la Iaşi, la alegerea şi sosirea la Bucureşti a prinţului Carol — după ce a fost dat publicităţii refuzul contelui de Flandra, sînt comunicate, cu regularitate, palatului [33]. Subliniind decizia românilor de a nu da înapoi în faţa faptului împlinit, depeşa lui Jacques Poumay din 11/23 mai exprimă, parcă, regretul că în locul principelui Carol — care şi-a făcut intrarea în Bucureşti — nu a fost Filip de Flandra [34].

Mulţumindu-i pentru informaţiile corecte cu privire la evenimentele din Principate, ministrul de externe al Belgiei îi recomandă lui J. Poumay să păstreze rezerva corespunzătoare faţă de guvernul român pînă ce Belgia va fi în măsură să recunoască noua ordine de lucruri [35].

Am stăruit asupra acestor fapte deoarece, din documentele belgiene, se desprinde constatarea că cercurile politice de la Bruxelles au acordat, se pare, o mai mare atenţie evenimentelor din România. Desemnarea principelui de Flandra drept succesor la tronul României nu a fost o simplă manevră tactică, o sfidare [36] gratuită a concertului european; sprijinindu-se pe precedentul din 1856—1857, ea a avut temeiuri şi un ecou de natură să impună o mai atentă apreciere a faptelor.

Nu este în intenţia noastră să urmărim aici răsunetul produs în lumea diplomatică de „continuarea revoluţiei naţionale" a românilor care, prin plebiscitul care a consacrat alegerea prinţului străin, au săvîrşit „o nouă trecere a Rubiconului" [37]. Documentele publicate şi lucrările deja existente sînt semnificative în acest sens [38]. Prin implicaţiile posibile, devenite mult mai complexe ca urmare a situaţiei dificile din Imperiul otoman şi a pregătirii războiului european (al Prusiei şi al Italiei împotriva Austriei), evenimentele au polarizat atenţia cercurilor politice şi diplomatice şi interesul stăruitor al opiniei publice.

Ca şi în 1856—1859, opinia europeană, cea franceză, mai cu seamă, a urmărit reacţiile şi implicaţiile actelor de independenţă săvîrşite de români. Ziarul din Montpellier — „Messager du Midi" [39] — din care am extras documentele reproduse în anexe, cuprinde, şi de data aceasta, un bogat material, care reproduce, apreciază şi comentează evenimentele din România, le raportează la evenimentele contemporane, le subliniază importanţa şi implicaţiile. Editoriale, extrase din presa franceză sau străină, corespondenţe de pe scenele principale unde se consumau dezbaterile diplomatice — din Paris şi din Constantinopol, mai ales — urmăresc în detalii evenimentele. Constatările şi aprecierile verifică şi întregesc documentele diplomatice completînd imaginea generală asupra importanţei, răsunetului şi a implicaţiilor actelor succesive de independenţă săvîrşite de români în 1866.

---

[31] Archives... 3 ème vol., doc. nr. 65.

[32] Ministerul de externe îi cerusese relaţii în acest sens printr-o adresă confidenţială, din 26 februarie. *Ibidem*, doc. nr. 59, 67.

[33] *Ibidem*. doc. nr. 69—75.

[34] „Malgré les puissances garantes — observă diplomatul — le voeu des Roumains est donc réalisé; il sera très difficile maintenant de modifier quoi que ce soit à un état de choses qui a tout se force dans le fait accompli. Jusqu'à present il n'y a nulle protestation, on s'etend cependant à voir les agents d'Autriche et de Russie, pris a l'improviste par l'arrivée inattendue du Prince, protester après qu'ils auront reçu des instructions de leurs gouvernements. Mais, *ainsi que je déjà eu l'honneur de l'écrire à Votre Excellence*, les Roumains sont décidés à tout et ne reculeront pas devant l'effusion du sang. Qu-arriverait-il avec une occupation etrangère? Une conflagration générale que toutes les Puissances ont, dans les circonstances actuelles, intérêts a l'empêcher". *Ibidem*, doc. nr. 77.

[35] *Ibidem*, doc. nr. 82 (nota din 5 iunie).

[36] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 62.

[37] *Ibidem*.

[38] *Ibidem* şi Paul Henry, *op. cit.*

[39] În lucrarea noastră, *Lupta românilor pentru unitate naţională. 1855—1859. Ecouri în presa europeană*, am reprodus numeroase materiale extrase din acest important cotidian din sudul Franţei, în care lupta românilor pentru constituirea statului naţional a găsit o caldă şi generoasă reflectare şi apreciere.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cu un desăvîrșit profesionalism, este analizată poziția puterilor în raport de interesele politice ale fiecăreia (nr. 10). Evenimentele sînt puse în legătură cu o eventuală remaniere a hărții Europei (nr. 7). Se exprimă temerea ca problema românească să nu reprezinte *„le réveil terrible de la question d'Orient"* (nr. 13). Pentru noi, consemnează un corespondent din Constantinopol, „întregul interes al momentului este acolo, din cauza gravelor dificultăți care pot fi generate de problemele românești" (nr. 12). Problema Principatelor, „qui s'annonce si grosse de péril (nr. 14), creează serioase temeri și tulbură mintea politicienilor otomani (nr. 16). „Cette question moldo-valaque revient sur le tapis avec tout son cortège de difficultés et des complications" (nr. 10). „Elle est grave, très grave. Nous pouvons nous attendre (sic) à un grand remaniement de la carte d'Europe" (nr. 11). Romanii au dat semnalul.

Sînt apreciate consecințele politice ale unei eventuale apropieri dintre Rusia și Turcia (nr. 14, 24). Comentariile cu privire la știrile (nefondate, de altfel) referitoare la intrarea trupelor țariste în România sînt pline de gravitate (nr. 23, 24). În egală măsură, sînt apreciate consecințele care ar putea fi generate de intrarea trupelor turcești în România. Turcii sînt hotărîți, „coûte que coûte", să împiedice instalarea unui prinț străin la București (nr. 17). Poarta „este preocupată de mișcarea popoarelor din Imperiu, de influența ce o poate avea situația din România. Pretutindeni sînt simptome de agitație. În eventualitatea unui război în Europa, popoarele asuprite văd șansa pentru cucerirea independenței" (nr. 24). „O invazie în România, se apreciază în același sens, ar fi semnalul unei ridicări generale în toate provinciile creștine ale Imperiului". (nr. 25), semnalul „unei vaste insurecții, demult organizate și care cuprinde întreaga Turcie europeană" nr. 18).

„Săvîrșindu-și revoluția" (nr. 7), „cu moderație și înțelepciune" (nr. 9), poporul român se arată hotărît să reziste cu armele în fața unei agresiuni otomane (nr. 28). Într-o asemenea eventualitate, principele ar face cauză comună cu poporul (nr. 22, 28). Acesta a chemat, chiar, voluntari „pentru apărarea patriei" (nr. 33). *„Voilà de nouveau le spectre de la question de l'Orient à l'horizon"* (nr. 22). În eventualitatea unui conflict armat, care ar reaprinde întreaga problemă orientală, condițiile ar fi altele decît în 1853. „Europa va asista, în același timp, la coborîrea rușilor spre Constantinopol și la ridicarea popoarelor supuse, în momentul în care, pe continent, se schițează un nou echilibru, un nou raport de forțe (nr. 33, 34)". Ocuparea Principatelor, se notează în acest sens, „care ar deschide porțile Rusiei, ar crea complicații cu un caracter deosebit de grav pe Dunăre, într-un moment în care Poarta ar putea să aibă nevoie de liniște și de toate mijloacele de acțiune pentru a face față unor pericole mai reale" (nr. 35).

Pronunțîndu-se în favoarea unei politici raționale, exprimîndu-și încrederea că Europa va accepta faptul împlinit de românii (nr. 32), ziarul din Montpellier subliniază continuu poziția Franței, care favorizează lupta națională a românilor. La fel ca și în 1857, în împrejurări deosebite, mai critice, poate, acest sprijin a fost deosebit de util în acest moment de gravă tensiune politică, de responsabilitate națională, cînd destinele României erau din nou puse în cumpănă.

Interesul Franței, se notează în acest sens, într-un articol reprodus după le „Journal des Débats", este ca Principatele să formeze un stat unit, puternic și independent. Poarta ar trebui să adopte o atitudine similară pentru a stăvili tendințele expansioniste ale Rusiei". Destinele unui popor a cărui independență este atît de importantă pentru echilibrul Europei și care luptă cu atîta curaj pentru a și-o păstra, nu ne poate fi indiferent, se continuă în articol. A-l lăsa pradă ambiției ruse ar însemna să punem în pericol interesele și influența Franței (nr. 24) [40]. Franța sprijină actul săvîrșit atîta vreme cît noul domnitor nu va reprezenta alte interese decît cele ale românilor (nr. 21).

---

[40] Începînd cu jumătatea lunii iulie, ziarele inserează numeroase corespondențe din Constantinopol în care se dau detalii cu privire la tratativele purtate de I. Ghica la Poartă, cu privire la condițiile puse pentru recunoașterea lui Carol („Messager du Midi", nr. 199, 205, 212, 21, 27 iulie și 3 august — corespondențe din 12, 18 și 25 iulie).

Într-o corespondență din 1 august (nr. 219, din 10 august), se consideră că, neputînd să revină asupra recunoașterii lui Carol, Poarta își va menține, cu intransigență, cererile.

Problema Principatelor nu mai face obiectul articolelor de fond sau al comentariilor politice începînd cu luna august. Este amintită, în continuare, în corespondențele din Constantinopol, în legătură cu desfășurarea tratativelor. În cursul acestora, se notează într-o corespondență din 9 august, „chacun tire à soi ; mais per la force même des choses, on finira par s'entendre, bien que le prince fasse dans ce moment des contre-propositions qui sont tout

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Notaţiile de mai sus, extrase din materialul pe care-l supunem atenţiei cititorilor, verifică, încă odată, adevărul potrivit căruia, în drumul lor spre libertate şi progres, românii au fost constrînşi să străbată un şir întreg de revoluţii, să-şi asume grave riscuri şi responsabilităţi pentru a-şi croi România în acord cu dorinţele şi năzuinţele lor. Aceasta pentru că progresul interior şi libertatea lor au fost mereu condiţionate de înlăturarea unor dificile obstacole impuse de regimul juridic al suzeranităţii, al protectoratului şi de cel al garanţiei colective, care reprezenta şi apăra interese străine de cele naţionale. Dacă *revoluţia* din 1866 a putut fi împlinită şi a fost consacrată de concertul european, dacă proiectele intervenţiei armate au fost spulberate, aceasta s-a datorat, în parte, firesc, împrejurărilor politice internaţionale, sprijinului diplomatic al Franţei, iminenţei războiului Prusiei împotriva Austriei precum şi politicii ferme şi energice a factorilor care conduceau, atunci, destinele politice ale României [41]. Şi de data aceasta, însă, succesul ar fi fost de neimaginat fără sprijinul poporului, fără nedesmînţita solidaritate naţională care s-a manifestat şi în acest moment de cumpănă.

Dincolo de interesele de clasă, de disensiunile dintre grupările politice, de deosebirile de opinii cu privire la orientarea dezvoltării ţării, nevoia apărării integrităţii şi a suveranităţii acesteia a găsit toate clasele societăţii grupate în efortul comun de a apăra destinele obştiei româneşti.

Revoluţia naţională a înscris acum o nouă şi decisivă victorie pe calea, încă lungă, spre independenţă şi unitate deplină [42]. Însemnările de mai sus şi piesele inserate în anexe ne apropie mai mult, credem, de înţelegerea deplină a acestui adevăr.

ANEXE

1

Montpellier [extras din articolul de fond].

„Depuis hier, le télegraph est assez affairé. Une révolution à Bucharest, une contre-revolution à Berlin.

...Quoique moins attendue, la Révolution heureusement pacifique de Bucharest ne saurait complétement surprendre. Le Parlament roumaine, composé en grande majorité des boyards, que le précédent régime avait habitués à un rôle tout différent de celui qu'ils jouaient sous le prince Couza, aspirait à une revanche de l'échec subi le 15 août dernier par ses chefs.

Ce sera un procès assez delicat à instruire que celui des affaires des Principautés. Dans ces derniers temps les boyards accusaient volontires l'élu de 1861 d'aspirer au gouvernement personnel, de fausser les institutions et de livrer le pays à l'influence malsaine de la Russie. Ces accusations, qui cheminaient souterrainement par des communications adressées à la presse étrangère, vont sans doute se produire au grand jour, et alors on pourra les apprécier.

D'après les dernières dépêches, le Parlament roumain a acclamé le comte de Flandres comme prince de Roumanie. C'est un vote que les puissances garantes auront à examiner. Si elles le trouvent conforme aux intérêts de la Roumanie, il est probable qu'elles ne se montreront pas plus difficiles que pour la succession du roi Othon ; mais nous ne saurions devancer ni les événements ni surtout les informations qu'ils réclament.

---

l'opposée de ce que demande la Cour souzeraine. Il est lui même débordée par les exigences des Roumains, et il faûdra bien qu'on lui tienne compte de celà à Constantinople, sous peine d'ouvrir la porte à des nouveaux embarras du côté du Danube et je crois que — incheie corespondentul — sous ce rapport, grâce aux conseils de notre ambassadeur, M. de Moustier, la Sublime Porte est revenue à une manière de voir plus conforme à ses intérêts" *(Ibidem*, nr. 225, Jeudi 16 et Vendredi 17 Août 1866).

[41] Paul Henry, *op. cit.*, p. 97—100.

[42] Cf. Dan Berindei, *De la Unirea Principatelor la independenţa României*, în vol., *Independenţa României*, Bucureşti, 1977, p. 115—117 ; idem, *Statul naţional român în luptă pentru independenţă*, în vol. *Independenţa — Lupta milenară a poporului român*, Iaşi, 1977, p. 39—40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Le comte de Flandres, auquel le Parlament roumain veut offrir le gouvernement des Principautés, est le troisième fils du roi défunt de Belgique Léopold ; il est né la 24 mars 1837...".

A. Gault

Ibidem, nr. 56, Lundi 26 Février 1866. Prima pagină, în întregime, este consacrată evenimentelor din România.

2

Montpellier [extras din articolul de fond].

„... Nous sommes toujours sans informations précises sur le véritable caractère de la révolution qui s'est accompli à Bucharest avec la rapidité d'un changement a vue. Tout se reduit encore à des conjenctures plus au moins plausibles et qui diffèrent naturellement selon le point ou l'on se place pour juger l'administration du prince Couza et les inspirations de sa politique. En attendant que nous soyons sûrement édifiés à cet égard, nous croyons devoir emprunter au *Moniteur du soir* quelques renseignements sur les membres qui composent le gouvernement provisoire de la Roumanie et dont quelques-uns ont joué un rôle assez important dans ces dernières années.

Le général Golesco répresente le parti libéral avancé ; il a déjà fait partir du gouvernement provisoire en 1848. M. Jean Ghika, ministre des affaires étrangères, est connu comme un administrateur très-habile ; c'est un ancien président du conseil et un ancien vice-président de la Chambre. M. Demetre Ghika, jouit d'un certaine popularité à Bucharest. M. Jean Cantacuzène, auquel est échu le portefeuille de la justice, a déjà été ministre. M. Rosetti ministre de l'instruction publique, était cité comme l'un des membres les plus actifs du parti libéral avancé. M. Mavrogeni, ministre des finances, est un ancien membre du cabinet renommé pour sa scrupuleuse probité. M. Demetre Stourdza qui a pris le portefeuille des travaux publics, a une grande réputation d'intelligence. Quant au major Lecca, ministre de la guerre, c'est un officier qui n'a pas encore beaucoup fait parler de lui.

Ces noms permettent de supposer que la révolution dont le prince Couza vient d'être victime a été surtout provoquée et conduite par les classes éclairées du pays, ainsi que le prouve du reste l'élection du comte de Flandres. En faisant ce choix, les chefs du mouvement ont évidement voulu prévenir les difficultés internationales qui pourait amener la chute du prince Couza. La question maintenant est de savoir si le comte de Flandres acceptera la mission difficile qui lui est offerte, et si les puissances signataires de la convention, réglant la situation des Principautés danubiennes ne verront aucun inconvenient à son intronisation".

A. Lemoine

„Messager du Midi", 19-eme année, nr. 55, Dimanche 25 Février 1866, Première édition.

3

Affaires Roumaines

Les événements qui s'accomplissent en Roumanie ont besoin d'explications. En attendant que des informations explicites nous arrivent et que nous puissons démêler la vérité au milieu des appréciations contradictoires, qui ne manqueront pas de se produire, nous croyons devoir signaler une manifestation qui s'est produite la semaine dernière sous forme de brochure. Cette brochure, publiée à Paris sous ce titre : *Le Panslavisme, le prince Couza, la Roumanie, la Russie* (Dentu éditeur), n'est, à proprement parler, qu'un long procès fait au prince qui vient d'être forcé d'abdiquer. On prend le prince Couza au jour même de son élection, et, en examinant ses actes depuis ce jour jusqu'au présent moment, on ne trouve que des griefs à se charge. Aussi son élection, que nous pensions être le résultat d'un mouvement spontané des provinces moldo-valaques, aspirant à l'union et voulant dégager leur avenir de l'exploitation du boyarisme, n'aurait été, au contraire, que le fait d'une intrigue. Ce vice originel devait, à ce qu'il paraît, peser d'un lourd poids sur l'élu, car, si nous acceptons la thèse de la brochure, au lieu de trouver dans le prince Alexandre Couza, ci-devant colonel obscur, un

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

homme dévoué à son pays, nous n'avons plus devant nous qu'un ambitieux reniant la foi jurée, aspirant au gouvernement personnel, remplissant de ses créatures les avenues des pouvoir, faussant la marche des institutions gaspillant sans contrôle la fortune publique, et finalement livrant secrétement les provinces à la néfaste influence de la Russie. On ne lui accorde même pas la mérite de réformes accomplies. Il a fait une loi rurale qui relève le paysan de son état de servage et lui donne accès à la propriété ; pour faire passer cette loi, il a dû en quelque sorte forcer la main aux boyars. Eh bien ! nous dit-on, il n'était nullement besoin de cet abus de pouvoir ; les boyars, plus libéraux que le prince Couza, ne demandaient pas mieux d'emanciper les paysans, mais ils voulaient que cette oeuvre se fit régulièrement et avec le concours de tous les pouvoirs constitutionnels, et, s'ils ont repoussé la loi du prince, c'est qu'ils ont vu qu'elle n'était qu'une importation russe, un calque des réformes que le czar a imposées à la Pologne, et au moyen de laquelle il a divisé la nation, excitant les paysans contre les seigneurs.

Toute la brochure, dont l'inspiration se devine à l'éloge qu'elle prodigue aux anciens exploitants de la Roumanie, est écrite de ce ton. En résumé, pour ses auteurs, le prince Couza est en quelque sort le fléau de la Roumanie, et il ne restait plus qu'à s'en débarasser. C'est ce qui vient d'être fait.

Nous rapportons, nous ne jugeons pas. Nous disons seulement que malgré l'événement qui donne une apparence de raison à la brochure, nous ne pouvons accepter d'emblée les jugements qu'elle contient. Le motif de notre défiance, c'est le souvenir que nous gardons des luttes intestines du boyarisme, de son manque complet de patriotisme, de sa servilité vis-à-vis de cette même Russie qui aurait acheté le prince Couza, et de son obstination à vouloir garder dans une société aspirant à sa régénération le système plus que suranné de la servitude de la glèbe.

Le prince Couza n'est pas un saint, on peut accorder cela ; on peut accorder encore qu'il a manqué de l'esprit de gouvernement, et qu'il a procedé trop théoriquement dans l'édiction des réformes qu'il a accomplies ou qu'il voulait imposer ; mais si le calendrier devait attendre la sanctification des boyars pour orner ses féries, il pourrait attendre longtemps. Les boyars n'ont pas encore fait leurs preuves. Enfin, nous allons les revoir à l'oeuvre ; s'ils se sanctifient nous ne demanderons pas mieux que de les honorer.

En résumé, après avoir exposé nous doutes, nous réservons notre jugement, et cela fait, nous ne voyons aucun inconvénient à donner un extrait de la brochure dont nous venons de parler.

A. Gault

[În continuare, sînt reproduse largi extrase din broşură, din capitolele referitoare la legea electorală, reforma agrară, la lovitura de stat şi Rusia].

Ibidem, nr. 58, Mercredi 28 Février 1866.

4

Affaires de Roumanie

L'*Avenir national* a reçu la dépêche suivante :

Bucharest, 26 février

„L'ex prince Couza est parti hier pour Cronstadt. Au moment de son départ, il à adressé au général Golesco la lettre suivante :

Par ma propre volonté je déclare solennelement que dans les circonstances présentes tout Roumain qui ne portera pas son concours à la réalisation de voeu général, au principe proclamé par les corps d'Etat, est un traître.

Un vrai enthousiasme se manifeste partout, et tout le monde a la ferme volonté de soutenir le vote unanime de la représentation nationale.

On écrit de Paris au *Nouvelliste de Rouen :*

L'abdication du prince Couza et le choix fait par la Chambre et le Sénat de Bucharest du comte de Flandres pour le trône des Principautés-Unies, a surpris ici notre monde officiel aussi bien que le gros du public. Depuis ce matin, les salons du ministère des affaires étrangères ne désemplissent pas, et le télégraph est occupé à jouer dans toutes les directions. Evidemment, le comte de Flandres n'acceptera pas un rôle dans les événements qui vont se

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

développer dans les Principautés ; aussi n'est-ce pas du côté de la Belgique, mais bien plutôt vers Saint-Pétersbourg que se porte l'attention. On croit, en effet, que la Russie avait pressenti, si non préparé la révolution qui vient d'éclater à Bucharest, presque au même moment où elle opérait un mouvement de concentration de troupes sur les frontières occidentales.

On rapproche ce qui se passe du départ jusqu'ici inexpliqué de M. de Budberg pour Saint-Pétersbourg, et l'on y voit, en résumé, tout un plan préparé de longue main, parfaitement exécuté, et dont les premières conséquences appréciables sont un premier coup porté à l'une des oeuvres certainement les plus considérable du traité de Paris. Voilà donc, ajoute-t-on, de nouvelles complications en Orient, et de nature à contrarier Paris et Vienne, en même temps qu'elles causeront une grande joie à Berlin, puisque M. de Bismarck ne manquera pas de profiter de ce surcroit d'embarras donné à l'Autriche pour précipiter l'exécution de ses projets à l'endroit des Duchés. Au temps où vivait lord Palmerston on n'eut pas manqué de se demander ce que ferait l'Angleterre et de s'étayer de la France avec le cabinet britannique. Mais à l'heure qu'il est, je dois constater que lord Russel, qui a sans doute compté pour fort peu de chose, dans l'occasion auprès du prince Gortschakoff, ne préoccupe pas davantage l'opinion ici ; il en est sans doute de même à Berlin aussi bien qu'à Vienne.

Marchand

Ibidem.

5

Paris

On nous écrit de Paris, le 26 Février :

La question roumaine (qui est désormais la première des questions étrangères à l'ordre du jour) vient de faire un pas, mais c'est un pas en arrière. Le comte de Flandres refuse la couronne que lui offrent les Roumains. Il faudrait en vérité être bien injuste pour lui faire un crime de ce refus ; le comte de Flandres este jeune et riche, il n'a pas charge d'âmes et vit tranquille dans un pays heureux et libre ; j'ignore s'il est ambitieux, mais, le fût-il qu'il pourrait encore se contenter de sa position, car il est assez près du trône pour espèrer, y monter un jour. Renoncer à tous ces avantages pour aller courrir l'aventure sur les bords du Danube, ce serait vraiment une imprudence, et on ne le comprendrait que s'il y avait là-bas une grande mission à remplir. Mais ce n'est pas précisément le cas ; outre que le chef de la nation roumaine ne peut pas être appelé à jouer en Europe un rôle important, il ne faut pas oublier que le prince de Roumanie est placé sous la suzeraineté de la Porte. Cela diminue considérablement son pouvoir et son prestige, et dans bien de cas, il en résulte pour lui l'impossibilité matérielle de triompher de certains embarras qui, à la longue, deviennent des causes de troubles et de révolution.

La position n'a donc en elle-même rien de bien tentant, et elle est moins séduissante encore, quand on songe que le chef de ce petit pays, entouré de voisins puissants et jaloux, doit prendre à tâche d'être agréable aux uns sans être désagréable aux autres, et de contenter l'Europe sans mécontenter les Roumains. Il faudrait peut-être un homme de génie pour accomplir un mission aussi épineuse, et si cet homme existait, il est probable, à moins que ce ne fût un aventurier, qu'il aimerait mieux faire un autre emploi de son génie.

Je trouve donc tout naturel que le comte de Flandres refuse l'honneur qu'on veut lui faire et se mettre en route, sans plus tarder, pour se dérober aux poursuites des délégués roumains ; mais ce refus, si naturel qu'il soit, n'en abouti pas moins créer une situation de plus délicates et qui n'est pas sans danger pour la paix de l'Europe. Le comte de Flandres pouvait être et aurait été fort probablement accepté par la France, l'Angleterre et l'Autriche, lesquelles auraient obtenu sans peine la consentement de la Turquie ; mais c'était peut-être le seul candidat qui peut réunir tant de suffrages. Lui, refusant, sur qui va se porter le choix des Roumains ? Où trouveront-ils un homme qui plaise à la fois à l'Autriche et à l'Italie, à la Russie et à la Porte, à la France et à l'Angleterre ? Je ne me charge pas de repondre à ces questions et j'en pourrais poser d'autres encore ; mais ce que je viens de dire suffira pour faire comprendre combien est grave la difficulté qui surgit si inopinément sur le bas

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Danube. Dieu veuille qu'il n'en sorte aucun complication, il ne saurait y en avoir de plus dangereuse pour la paix de l'Europe.

Le comte de Flandres est arrivé hier soir à Paris ; il doit se mettre immédiatement en route pour l'Italie. Le *Temps* annonce, cependant, qu'il recevra demain une députation de Roumains présents à Paris ; le *Temps* en est-il bien certain ?

Les dépêches de Bucharest disent qu'on n'avait arrêté l'ex-prince de Roumanie que pour le mettre à l'abri de toute démonstration malveillante de la part de la population. Le prince Couza et sa femme seront libres de quitter le pays pour se rendre à l'étranger. Il paraîtrait que l'armée a joué dans les événements du 23 février un rôle beaucoup plus important que celui de la population ; le prince Couza est victime d'une émeute militaire, d'une sorte de *pronunciamento* comme on dit en Espagne..."

Pour extrait, A. Lemoine

Ibidem

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DE LA PATRIOTISMUL MEDIEVAL LA PATRIOTISMUL MODERN

DE

ȘTEFAN LEMNY

Fenomen complex, angrenînd resorturile cele mai intime ale unei societăți, evoluția conștiinței naționale n-ar putea să fie îndeajuns de bine cercetată fără raportarea ei strînsă la stările de spirit și ideile ce o compun. Ideea de patrie este doar una dintre ele, una dintre cele mai însemnate, dată fiind funcția ei restructurantă în planul gîndirii și al sensibilității colective. Faptul a fost adesea sesizat și el a prilejuit numeroase discuții, inclusiv cu privire la originile și dezvoltarea idealului patriotic la români [1]. Cînd și cum s-a cristalizat noul ideal patriotic, propriu conștiinței naționale și societății moderne? Care au fost momentele distincte din evoluția sa? Ce reprezintă acesta în raport cu gîndirea și celelalte idei ale epocii? — sînt o parte din întrebările capabile să incite la adîncirea analizei societății românești din perspectiva gîndirii colective și a mentalităților. Aprecierile care s-au tot formulat — ca răspuns direct sau nu — de la istoriografia pașoptistă încoace se dovedesc insuficiente, adesea contradictorii, justificînd necesitatea de a se continua studiul într-o atare direcție. O privire asupra tuturor opiniilor care s-au pronunțat în acest sens îngăduie astfel constatarea paradoxală că în timp ce unii au evocat, fără alte nuanțări, ideea „permanenței patriei" [2], socotită ca „obiectul suprem și dintotdeauna al oamenilor acestui pămînt" [3], alții au afirmat „absența oricărui patriotism, a oricărei iubiri pentru binele public" în evul mediu [4]. Pe calea din urmă s-a ajuns la aprecieri exagerate ca acelea care vorbesc de o „importare" a sentimentului patriotic și de „implantarea" lui în spațiul românesc [5].

S-a putut vedea în aceste situații că erorile fundamentale erau în primul rînd de *metodă*. Încît, pentru o interpretare mai plauzibilă a fenomenului în cauză, cîteva precizări de această natură se cuvin a fi avute în vedere dintru început. Ele îndeamnă mai întîi la analizarea ideii de patrie în coordonate temporale mai largi, pentru că mutațiile dintr-un interval de scurtă durată sînt decelabile mai lesne prin raportarea lor la „lunga durată", ceea ce invită insistent la regîndirea caracterului istoric al ideii de față. O asemenea privire poate îngădui constatări mai apropiate de realitatea care ne interesează, arătînd, pe de o parte, *permanența* atitudinilor de natură patriotică (exprimate prin dragostea și atașamentul față de locul nașterii, de neam și țară), pe de altă parte, varietatea modalităților de expresie și abstractizare a patriotismului (ideea de patrie), ca și *evoluția* lor în raport cu dezvoltarea societății. În acest sens se înțelege că îndreptarea gîndirii românești spre conceptul modern de patrie trebuie raportată la premisele ei interne care, într-un proces de treptată gestație

---

[1] De notat mai ales contribuțiile lui Al. Duțu, *Gentlemanliness and Patriotism — Two Formes of Enlightened Moralism*, în *Cahiers roumains d'études littéraires*, 1976, nr. 1, p. 4—11; V. Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române. 1750—1831*, București, 1972, p. 164—168; Nicolae Isar, *Contribuții privind ideologia social-politică și cultura din Principatele Române în prima jumătate a secolului XIX*. Rezumatul tezei de doctorat, București, 1973.

[2] Dan Zamfirescu, *Permanența patriei*, București, 1975, p. 14.

[3] Adela Becleanu-Iancu, *Spiritualitatea românească. Permanență. Devenire*, București, 1980, p. 91.

[4] *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines. 1831—1848*, ed. V. Georgescu, București, 1972, p. 186.

[5] Spre exemplu, Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România*, București, 1982, p. 2 (după ed. Paris, 1898); Félix Ponteil, *Histoire générale contemporaine*, Paris, 1963, p. 358.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a ideilor, au dus la cristalizarea conştiinţei naţionale. Cu această intenţie ne propunem în cele de faţă să reţinem doar cîteva date menite să constituie un punct de referinţă şi de discuţii pentru evoluţia ulterioară a conceptului. Urmărind să relevăm modernizarea sa, ar trebui astfel să stabilim termenii săi de raportare şi, pornind de aici, o întrebare apare inevitabilă : cum gîndeau patria oamenii evului mediu ?

În căutarea unui răspuns, să reţinem dintru început absenţa — cu puţine excepţii [6] — din limbajul anterior veacului XVIII a noţiunii de patrie, ceea ce nu înseamnă lipsa din fizionomia spirituală a epocii a ceea ce exprimă conţinutul ei. Ea se traducea prin dragostea de *moşie* sau de neam, fiecare implicînd o afectivitate cu locul, pămîntul şi oamenii ţării, pe care o putem socoti, în limbaj modern, patriotică. Dar a prezenta asemenea manifestări în mod izolat de mentalitatea vremii înseamnă a trunchia şi, implicit, a falsifica fenomenul care ne interesează. El nu poate fi desprins de un sentiment colectiv mai complex, tridimensionat : religios, politic, etnic [7]. Cîteva repere sînt de aceea necesare pentru a stabili locul ideilor respective în ierarhia de valori specifică epocii, o ierarhie tipic feudală, riguros prescrisă de credinţe religioase. De aici decurgea şi ordinea terestră, avînd în vîrful ei instituţia domniei. Domnul era „alesul" lui Dumnezeu şi îndatoririle sale se raportau în primul rînd la ordinea divină, cu încrederea că „toată slava pămînteasca este vremelnică", „toate sînt în mîinile lui Dumnezeu" (Radu de la Afumaţi) [8]. Datoriile către „cele pămînteşti" se raportau la acelaşi principiu ordonator, fiindcă „mulţi prin cele pămînteşti au dobîndit cele cereşti" (Vlad Vintilă) [9] sau fiindcă „mulţi împăraţi au petrecut în împărăţia lor, dar puţini au moştenit împărăţia cerească". De aceea a trudit şi Radu Paisie „nu numai a îndrepta această împărăţie, ci şi pre domnul a-l iubi din tot sufletul" [10]. Funcţia încredinţată de Dumnezeu principelui crea totodată drepturi şi obligaţii ce îşi aveau sancţiunea în judecata divină. Cele specifice spiritualităţii răsăritene în care se încadrau şi ţările române puneau accent mai ales pe virtutea unificatoare a dragostei : milostenia faţă de supuşi, datoria păzirii minţii, împărţialitate şi cumpătare, atribuţii politice „dar nu atît de pronunţate încît să se individualizeze domeniul teoriei politice" [11]. Acest fond de credinţe, capabile să structureze relaţiile din interiorul societăţii româneşti nu avea numai o funcţie „ideologică". El avea, deopotrivă, valoarea unui manifest politic pe care ţările române l-au difuzat în timpul luptelor cu Imperiul otoman dar şi în perioadele de scădere a rezistenţei lor militare [12]. Scrisoarea lui Ştefan cel Mare către principii creştini motiva acţiunea domnului tocmai din această perspectivă : „am luat sabia în mînă şi cu ajutorul domnului Dumnezeul nostru atotputernic am mers împotriva duşmanilor creştinătăţii, i-am biruit şi i-am călcat în picioare" [13]. Sau, după cum argumenta mai tîrziu şi Mihai Viteazul : „în această ţară puteam eu petrece foarte bine, în pace, sigur şi fără de nici o frică, dacă nu mă simţeam chemat de credinţa mea către Măria Ta şi către toată creştinătatea" [14]. Ataşamentul şi raportarea la credinţă constituiau astfel în peisajul evului mediu noţiuni afective fundamentale, capabile să motiveze ordinea prestabilită, solidarizînd membrii societăţii. Dar credinţa reprezenta mai ales în spaţiul românesc un element de tradiţie („credinţa strămoşească") şi ataşamentul la ea conţinea o formă de expresie a patriotismului. „Pilda înaintaşilor" întru domnie nu întîrzia să fie invocată de unii domni, dornici să urmeze pe „cei mai dinainte bine cinstitori şi sfinţi răposaţi, împăraţi şi domni care au tocmit bine cele pămînteşti şi acestea bine le-au cîrmuit" [15].

Domnul era alesul lui Dumnezeu, iar „ţara" reprezenta posesiunea sa, „moşia" cu supuşii săi, pe care o evoca, fie ca „ţara domniei mele", fie ca „ţara noastră". El era astfel deasupra

---

[6] Cîteva menţiuni, începînd cu *Biblia* din 1688, consemnate în *Dicţionarul limbii române*, S.N., VIII, 1, 1972, p. 2 119—2 120. Dacă opinia lui N. A. Ursu (în *Cronica*, XVII, 1982, nr. 32—33) cu privire la paternitatea *Istoriei Ţării Româneşti* este acceptată, la menţiunile respective ar fi de adăugat folosirea termenului în limba română şi la 1672.

[7] Cf. Konstantin Symmons-Symonolewicz, *National Consciousness in Medieval Europe : Some Theoretical Problems*, în *Canadian Review of Studies in Nationalism*, VIII, 1981, nr. 1, p. 158.

[8] *DRH*, B, III, p. 93.

[9] *Ibidem*, p. 258.

[10] *Ibidem*, IV, p. 152.

[11] Al. Duţu, *Cărţile de înţelepciune în cultura română*, Bucureşti, 1972, p. 78.

[12] *Ibidem*, p. 79.

[13] Ioan Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 321.

[14] N. Iorga, *Scrisori domneşti*, Vălenii de Munte, 1912, p. 107.

[15] *DRH*, B, II, p. 456 ; III, p. 93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţării [16] şi relaţiile afective cu ea decurgeau din această poziţie. Care era gama acestor afecţiuni e greu de bănuit cîtă vreme hieratismul documentelor prescrie riguros devoţiunea într-un unic sens: către divinitate. În celălalt sens, către ţară, atitudinea domnului exprima poziţia stăpînului feudal. „Învaţă ţara ta cum să te slujească" — îi scriau boierii brăileni lui Ştefan cel Mare, atrăgînd luare aminte asupra relaţiei domn—ţară în mentalitatea medievală, proprie nu numai românilor. În această ierarhie spirituală de valori, datoriile supuşilor faţă de „ţară" erau formulate în raport cu persoana domnului. Răspunsul boierilor brăileni, amintit mai înainte, evoca ordinea acestor sentimente în care ataşamentul de ţară se exprima prin ataşamentul faţă de domn: „Şi aşa să ştii: domn avem, mare şi bun, şi avem pace din toate părţile; şi să ştii că toţi pe capete vom veni asupra ta şi vom sta pe lîngă domnul nostru Basarab voievod, măcar de-ar fi să ne pierdem capetele" [17]. Domnul reprezenta „ţara", era „părintele" ei, cum îl evoca Grigore Ureche pe Ştefan cel Mare, amintind că la moartea lui „atîta jale era, de plîngea toţi ca după un părinte al său" [18].

Dacă voievozii nu îşi exprimau deschis sentimentele faţă de ţara lor, nu înseamnă desigur că ele nu existau, ci numai că ele nu au devenit elemente ale unui „cod" moral manifest. Grigore Ureche ne lasă totuşi să înţelegem că Bogdan „ca un stejar în toate părţile priveghiia, ca să nu să stîrbească ţara ce-i rămăsese de la tată-său" [19] şi, în general, cronicarii îi judecau pe domni în raport cu ceea ce au făcut ei pentru ţară. De unde rezultă funcţia firească a acestei entităţi geopolitice [20] în viaţa afectivă a oamenilor. Ea nu decurgea atît din valoarea e abstractă, cît din aceea concretă, practică. Oamenii nu au iubit o patrie imaginară, o patrie ideală, ci pămîntul care le asigura resursele de viaţă şi de bunăstare. Faptul nu e specific numai lumii feudale, dar în contextul ei el s-a dovedit precumpănitor şi, pînă la urmă, forma cea mai obişnuită de expresie a patriotismului. Patria era moşia [21], după cum moşie sau ocină era şi ţara [22]. Pornind de aici, Gheorghe Ghibănescu nu era prea încrezător în „dorul nestins de ţară" al boierimii atunci cînd „patria era numai moşie" [23]. Ideea s-a bucurat de largă audienţă şi, în numele ei, boierimea a fost o vreme acuzată de nepatriotism, de trădare a intereselor ţării de dragul intereselor ei de clasă. Fără a ne propune aici o analiză mai largă, socotim că afirmaţia este eronată şi nu ţine seama de spiritul unei vremi cînd legătura cu moşia reprezenta un mijloc elementar de participare la viaţa obştii, întreţinînd solidarităţile şi ataşamentul de ţară. La această legătură se gîndea şi Ştefan cel Mare cînd „dete poruncă să prindă fiecare armele pentru scăparea moşiei, soţiilor şi copiilor" [24]. Mărturia vine de la Wapowski şi sîntem îndreptăţiţi să-i dăm crezare, fiindcă nu putea să fie un angajament mai puternic în lupta antiotomană decît acela ce rezulta din apărarea propriilor nevoi de subzistenţă, din însumarea cărora se constituia interesul general. Cît de puternică era această legătură ne lasă să înţelegem şi scrisoarea vornicului moldovean Tricolici, care, căzut prizonier la munteni, scria soţiei şi rudelor: „nu mă uitaţi şi nu lăsaţi să mi se piardă avutul, fie vite, cîte vor fi, fie scule [...], îngrijiţi şi vedeţi cu milă de cai şi de iepe şi de oi şi de porci şi de toată averea cîtă este. Şi, de asemenea — adăuga el în ultimul rînd — nu mă uitaţi nici pe mine, ci cum vi se va părea mai bine, aşa să

---

[16] Cf. Eugen Stănescu, *Essai sur l'évolution de la pensée politique dans la litterature historique du Moyen Âge*, în *NEH*, II, 1960, p. 271—304.

[17] I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, I, Bucureşti, 1905, p. 282.

[18] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1955, p. 111.

[19] *Ibidem* (ed. II, 1958), p. 143.

[20] „Ţară" desemnînd cu precădere entitatea politică din epoca respectivă. Un document din 1606 de la Ieremia Movilă vorbeşte de oameni „din alte ţări", fie rus sau moscovit, sau muntean, sau valah, sau orice limbă va fi, sau din ţara noastră" (*DIR*, A, II, p. 43—44), iar o gramatică slavo-română din vremea lui Matei Basarab explica în consens că „de moşie (ca populaţie — n.n.) se ia rumân, moldovean, ungur şi altele" (Ms. 312, *BAR*, cf. V. Cândea, *Raţiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 45). Un document asemănător de la Miron Barnovschi (1626), în *DRH*, A, XIX, p. 77.

[21] Astfel, „moşia" din *Biblia* de la Bucureşti (1688) traducea fidel termenul grecesc πρόπτιδα, cf. V. Cândea, *op. cit.*, p. 195, n. 74.

[22] Grigore Ureche, *op. cit.*, despre Petru Rareş care „ţara şi moşia sa ca un păstor bun o socotiia".

[23] Gh. Ghibănescu, *Întîmpinare*, în *Arhiva*, IV, 1893, p. 211—212.

[24] Apud Al. Gh. Savu, *Ştefan cel Mare. Campanii*, Bucureşti, 1982, p. 187.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

faceți, ca să nu pier"[25]. Așa gîndea un boier. Domnul nu se deosebea de același nivel mental cum o atestă testamentul lui Miron Barnovschi (iunie 1633), care, departe de țară, într-o lume străină și păgînă, avînd mai mult „nădejde de moarte decît de viață", plîngea tocmai faptul că „nici casa nu mi-am tocmit cum să cade la purcesul nostru [...] ca de ni s-ar prileji aicea și vreo moarte, să se știe pe ce tocmeală a rămas casa noastră. Ce nici un lucru stătător n-am făcut să fie cu a noastră odihnă"[26]. O asemenea legătură nu era însă mai puțin însemnată în definirea autudinii patriotice în vremea respectivă. Prin ea se cimentau solidaritățile din interiorul societății românești, legătura cu pămîntul țării, o legătură afectivă decurgînd din aceea materială și care reprezenta în ultimă instanță o formă de rezistență antiotomană. O asemenea concepție exprimase Miron Costin, decis să nu-l urmeze pe Petriceicu Vodă la poloni sub motivul că „ori va fi voia mării tale, ori să nu fie, noi nu ne vom lăsa casăli să le iè tătarii"[27]. Nu pierdem desigur din vedere că argumentația lui Miron Costin, fie și atunci cînd se pune în slujba ideilor înalte, patriotice, conține în substrat „o poziție fermă pe linia consecvență a cronicarului de apărător al intereselor de clasă ale marii boierimi"[28]. Refuzul său de a părăsi țara, însoțindu-l pe Petriceicu Vodă a fost pus în legătură, astfel, de alții mai curînd cu „prudența", cu realismul său politic, cu oportunismul chiar și, mai în urmă, cu mobiluri personale, și nimeni nu s-a gîndit să admită motivația patriotică pe care cărturarul prefera să o formuleze, știut fiind bine că în faptele sale politice Miron Costin s-a lăsat călăuzit de spiritul practic al interesului. Dar pentru ceea ce avem în vedere interesează nu atît motivația lăuntrică a ideilor pe care el le-a vehiculat (asupra cărora a se vedea mai departe în studiul nostru după nota 33), cît proclamarea lor manifestă, recunoscînd astfel existența unui cod etic întemeiat pe ideea dragostei și a sacrificiului pentru țară. Existența acestui cod transpare încă în *Învățăturile* lui Neagoe Basarab: „Deci, dacă vor veni asupra voastră dușmanii voștri și îi veți vedea că sînt mai puternici decît voi, și sfetnicii voștri vă vor învăța să porniți împotriva lor prea devreme, sau vă înspăimîntă ca să ieșiți afară din țara voastră, în pribegie, pe acești sfătuitori ai voștri să nu-i credeți, pentru că nu vă sînt prieteni. Căci am încercat pribegia și eu cu trupul meu, de aceea vă mărturisesc, fraților mei, pentru că este hrană cu anevoie și de toți oamenii ești batjocurit și pînă și de cei mici și răi, cîți sînt. Și al doilea, nu te apuca de aceasta, pentru că este numelui rușine. De aceea e mai bine moartea cu cinste decît să aveți numele cu rușine. Nu fiți ca pasărea aceea care se numește cuc, care-și dă oule ei altor păsări, care scot puii ei, ci fiți, ca șoimul și păziți cuibul vostru"[29]. Îndemnul mobilizator transpare evident, recursul la ideea de patriotism fiind de natură să cimenteze solidaritățile din interiorul societății românești reclamate de rezistența antiotomană. Dar urmele afective ale acestei rezistențe sînt mult mai adînci. Ele îl făceau pe un oarecare Cocrișel, prins și întemnițat de sași în Bistrița, să scrie părinților săi că „iu mior de dorul vostru"[30], după cum Dimitrie Cantemir avea să concentreze același sentiment într-o bineștiută expresie: „dulce iaste dragostea moșiei"[31].

Filonul de patriotism în evul mediu nu poate fi pus astfel la îndoială, chiar dacă el a îmbrăcat forme de expresie greu perceptibile astăzi. Veacul XVII cunoscuse cîteva elemente noi în această direcție, de natură să marcheze modernizarea concepțiilor și, în consens cu aceasta, o gamă afectivă mai divers și bogat ilustrată. Două procese au contribuit mai ales la evoluția gîndirii și a sensibilității patriotice în direcția amintită.

Pe de o parte, convulsiunile istorice caracterizate prin accentuarea dominației otomane și crearea unui climat de instabilitate politică în zonă, care îi pricinuiau lui Miron Costin întrebarea sceptică dacă „este încă oare vreo nădejde, sau vom pieri acum cu totul?"[32]. Cărturarul vedea anunțîndu-se „cumpănă mare pămîntului nostru și nouă", odată cu „stingerea și țării noastre"[33], iar realitățile erau de natură să-i accentueze conștiința responsabilităților civice pînă la consumarea tragicului său destin. Din această sporită angajare în viața societății și din înfruntarea destinului istoric, sentimentele patriotice și concepția despre patrie au reținut învățăminte profitabile pentru mai buna lor clarificare.

---

[25] *DRH*, A, II, p. 354.
[26] *Ibidem*, XXI, p. 424.
[27] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1956, p. 140.
[28] Dumitru Velciu, *Miron Costin. Interpretări și comentarii*, București, 1973, p. 89.
[29] *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, trad. de G. Mihăilă, București, 1970, p. 286.
[30] *DRH*, B, XI, p. 570.
[31] P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, București, 1958, p. 243.
[32] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 223.
[33] *Ibidem*, p. 42, 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alte sugestii veneau în același sens, pe de altă parte, din direcția culturalizatoare a umanismului, adevărat „precursor al curentului patriotic" ce avea să se dezvolte în epoca modernă [34]. Recursul la istorie și afirmarea insistentă a romanității au fost veritabile idei catalizatoare în acest sens, prin aducerea în prim plan a țării sau patriei și întemeierea devenirii colective pe Roma [35].

Determinată de noile realități politice și culturale, gîndirea românească despre patrie a parcurs mutații sensibile. Ea reține și dezvoltă o componentă mai veche, *credința strămoșească*, ca factor de coeziune și rezistență în lupta antiotomană, pe care Antim Ivireanul o enunță în dublu sens: al cultivării ideii de universalitate creștină ca formă de rezistență împotriva „jugului păginului" și al lărgirii conceptului de țară, cu valoarea de nou centru economic [36]. În textele sale nu apare cuvîntul patrie, dar vorbind de „țară creștină", de „politia creștinească", cărturarul preconiza un program de renaștere, întemeiat pe resursele sinergetice ale religiei strămoșești și, în acest fel, programul său era unul de educație patriotică. „Că ce neam înjură ca noi, de lege, de cruce, de cuminecătură, de morți [...] și ne batjocorim însine legia? Cine din păgîni face aceasta sau cine-și măscărește legia ca noi?" [37]. Critica sa venea din perspectivă creștină care punea destinul istoric nefast pe seama abaterii de la credință și vedea în moralizarea ortodoxă singura cale de acces la milostenia și iertarea divină, dar, în această retorică Antim Ivireanul nu uita să arate „nevoile grele" ale neamului său, alăturîndu-i-se: „la greul acesta sînt și eu părtaș și într-acel jug ce trageți voi, trag și eu" [38]. Într-un program de resurecție ortodoxă, gîndirea românească atingea astfel o coardă sensibilă la propriile nevoi ale neamului, ceea ce însemna o înnoire de viziune asupra ordinii spirituale tradiționale și un manifest vădit de criză a conștiinței. Ideea disocierii de alte neamuri avea în același timp intenții mobilizatoare, menite să ridice conștiința demnității de sine. Ea răzbate ca atare și în literatura laică, ca în *Istoria Țării Românești* al cărei controversat autor exprima sentimentul mîndriei de neam rănite de gîndul că „nu numai de rîsul altora și de ocară sîntem, ci și orbi, muți, surzi sîntem de lucrurile și faptele celor mai de demult ce într-acest pămînt s-au întîmplat" [39]. Doar istoricii străini ofereau unele lămuriri în acest sens „pentru care [...] mulțemită trebuie să le dăm, că încă nu de tot din tablele lumii uitați sîntem" [40].

Consecutiv cu această direcție, gîndirea politică parcurgea înnoiri nu mai puțin interesante. Una dintre acestea privește mai întîi locul domnului în amintita ierarhie a puterii terestre. Aceasta nu s-a schimbat, dar accentuarea dominației otomane și creșterea puterii nobiliare au adus o sensibilă schimbare de optică în legătură cu originile puterii sale [41]. Leon Tomșa evoca astfel într-un document din 1632 — e drept nu în preambul, care rămîne cel tradițional — momentul cînd „m-a dăruit <domnul Dumnezeu> și cinstitul împărat cu domnia și cu sceptrul să stăpînesc Țara Românească" [42], la fel cum mărturisea în același an Matei Basarab [43]. Mențiunile de acest fel nu sînt prea numeroase pentru a îndreptăți o concluzie de ordin mai general, dar putem presupune că, între timp, absolutizarea relației cu divinitatea a puterii domnești a cunoscut un semn de declin în favoarea unei motivații mai laice. Ea nu excludea datoria față de domnul țării, datorie ce decurgea din prescripția divină („domnul ori bun, ori rău, la toate primejdiile ferit trebuiește, că oricum este, de Dumnezeu este") dar în datoria slujirii țării se vedea un criteriu suprem de evaluare a responsabilităților căruia domnul însuși trebuia să i se supună. În virtutea acestui principiu, Miron Costin formula aspre judecăți în legătură cu domnia lui Gaspar Vodă, „om neștiutoriu a rîndul și a obiceiurilor, fără limbă de țară, cum lucru mai greu nu poate hi, cînd nu știe domnul limba țării unde stăpînește", exclamînd apoi: „O! Moldovă, di ar hi domnii tăi, cari stăpînesc în tine, toți înțelepți, încă n-ai peri așe de lesne. Ce domniile neștiutoare rîndul tău și lacome sînt pricine perirei tale" [44]. O evocare în acest sens îi prilejuia Miron Barnoschi, situat în rîndul domnilor care „matce direpte au fostu aceștii țări, nu mastină, cînd, pentru obiceiu să nu să facă

[34] Adela Becleanu Iancu, *Geneza culturologiei românești*, Iași, 1974, p. 82.
[35] Al. Duțu, *Umaniști români și cultura europeană*, București, 1974, p. 37, 98.
[36] Idem, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București, 1978, p. 157.
[37] Antim Ivireanul, *Predici*, ed. G. Strempel, București, 1962, p. 94.
[38] *Ibidem*, p. 97.
[39] *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, I, București, 1961, p. 5.
[40] *Ibidem*, p. 8.
[41] Eugen Stănescu, *loc. cit.*, p. 288.
[42] *DRH*, B, XXIIII, p. 547.
[43] *Ibidem*, p. 630.
[44] Miron Costin, *op. cit.*, p. 66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în dzilele lor cu greul ţării, domniile ş-au lăsat şi asuprelele ţării n-au priimit să hie de la dînşii" [45].

Faptul denota un mecanism de gîndire, mult mai rafinat stratificat, în care cărturarul ridica la prim rang ideea devotamentului faţă de ţară. Inovaţia e importantă şi ea se cuvine a fi raportată la celelalte înnoiri privind termenii gîndirii patriotice din epocă. Dintre aceştia, cel de *ţară* a căpătat tot mai vădit o accepţiune geopolitică [46]. Din această perspectivă lui i se asocia ideea de libertate, exprimată de Petru Movilă — „Pentru libertatea patriei şi a supuşilor tăi să lupţi bărbăteşte" (1631) [47] — şi mai ales de Miron Costin: „să nu dăm locul — ar fi spus el — că pămîntul acesta este frămîntat cu sîngele moşilor şi a strămoşilor noştri" [48] sau, în alt loc, „sîntem noi moldovenii bucuroşi să se lăţască (împărăţia turcească — n.n.) în toate părţile cît de mult, iar peste ţara noastră nu ne pare bine să să lăţască" [49]. S-a sugerat chiar cuprinderea în concepţia lui Miron Costin despre ţară a întregului spaţiu carpato-dunărean [50] avînd în vedere unitatea de neam şi teritoriul unic al poporului român. Înţelesurile în continuă îmbogăţire ale noţiunii respective fac astfel parte dintr-o stare de spirit generală la sfîrşitul secolului XVII care arăta că omul lumii medievale începuse să se transforme [51]. Ţara astfel definită atrăgea compasiune exprimată în termeni simpli de un Toader Armaşul care plîngea la 1685 „săraca de ţară... plină de oşti şi de tîlhari, cât nu rămasă sat sau târg sau mănăstire neprădată sau nejăfuită" [52]. O compasiune asemănătoare rostea şi cărturarul Ion Neculce, plîngînd „săracă ţară a Moldovii! Ce soartă de viaţă ţi-a căzut! Cum o mai rămas om trăitor în tine, de mirare este" [53]. Atitudinea aceasta nu distonează în fond prea mult de viziunea populară, desprinsă din proverbe şi tradiţii istorice în care s-a văzut un „inestimabil cod etic al patriotismului" [54]. Aprecierea din urmă are în vedere creaţia folclorică, în general vorbind, fără posibilitatea de a nuanţa în timp evoluţia ei sub acest raport, dar e de bănuit că la nivelul mentalităţii populare, mutaţiile s-au produs cu mai multă greutate decît la nivelul categoriilor instruite.

De aceea, o distincţie se cuvine deja reţinută. Ea ne obligă să ţinem seama de nivele sociale şi de cultură diferite la care a fost posibilă afirmarea spiritului patriotic, nivele ce reflectă capacităţi diferite de abstractizare şi de introspecţie, fără de care patria nu s-ar fi putut conceptualiza, devenind element activ şi catalizator al conştiinţelor. Faţă de nivelul popular, oarecum imobil de la un secol la altul, celălalt, cult, trădează acum mutaţii treptate.

Cîteva dintre acestea au fost deja schiţate. Lor li s-au adăugat altele pe măsura stabilirii unui nou raport între solidarităţile din interiorul societăţii româneşti. Patriotismul proba acum mijloace de expresie noi care se împleteau cu sentimentul mîndriei naţionale ca în admirabilul elogiu pe care Miron Costin îl făcea ţării sale: „Dacă zeiţele din fabulele greceşti ar fi aflat de aceste ţinuturi, ar fi venit desigur aici din Olimpul lor. Peste tot, cîmpii mănoase, păşuni întinse; care alte pămînturi în lume se pot asemăna cu acesta? [...]. Aci zadarnic te mai lauzi, Egiptule, că acolo în ţară întregi Prutul în bogăţie [...]. Şi pe tine, Bîrlade, rîu roditor, nu pot să nu te amintesc: e greu de uitat cînd curgi în bogăţie îmbelşugată, ducînd în unda ta miere şi lapte, desfătări ca-n rai" [55].

Se înţelege din toate aceste fapte că ataşamentul faţă de ţară se exprima prin fire tot mai trainice, mai adînci şi mai vizibile. Legătura cu ţara evolua tot mai mult de la una materială, cum era înainte, mediată de legătura organică cu moşie, spre una abstractă. In acest sens, documentele pun în evidenţă o realitate nouă, semnificativă pentru procesul care ne interesează. Ele evocă tot mai des slujbele făcute domniei şi ţării sau numai acelea făcute

---

[45] *Ibidem*, p. 95.

[46] Vezi *supra*, nota 20.

[47] Damian P. Bogdan, *Les enseignements de Pierre Movilă adressés à son frère Moise Movilă*, în *Cyrillomethodianum*, I, 1971, p. 20; G. Mihăilă, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 195. Patrie, în traducere pentru slavonul ѡтьчества

[48] I. Neculce, *op. cit.*, p. 160.

[49] *Ibidem*, p. 134.

[50] Al. Duţu, *op. cit.*, p. 122.

[51] Cf. Eugen Stănescu, *Studiu introductiv*, *Cronicari munteni*, I, Bucureşti, 1961, p. CII—CV.

[52] Hurmuzaki, *Documente*, XV, p. 1 398, 1 401, apud N. Iorga, *Istoria ţării prin cei mici*, în *RI*, VII, 1921, p. 43.

[53] I. Neculce, *op. cit.*, p. 77.

[54] Adela Becleanu Iancu, *Spiritualitate românească...*, p. 92.

[55] Miron Costin, *op. cit.*, p. 230—231.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru „nevoia țării" față de epoca anterioară cînd conduita și responsabilitatea se raportau la slujbele făcute domniei [56]. Faptul demonstrează o nouă concepție — concepția despre folosul țării — de natură să stimuleze solidaritățile din interiorul societății românești. Ea tinde să capete valoarea absolută de vreme ce idealul creștin și puterea domnului încep să i se substituie: „De laudă este hie la care domn să hie spre partea creștinească — arăta în acest sens Miron Costin — însă cu înțelepciune, nu fără socoteală și fără temei, în loc de folosul țării să-i aducă perire, cum s-au prilejit amu și în vremile noastre în cîteva rînduri, de aduseră a mulți nesocoteala și nebunia mare cumpănă acestui pămînt" [57].

Ilustrativă este în același sens și gîndirea cronicarului anonim muntean care scria *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717* pentru care „cel ce gîndește să-și răscumpere patriea lui din robiea tirănească întîi trebue să caute folosul cel de obște [...]. Iar a începe cineva lucrul căutînd numai folosul său osebit și nu de obște [...] pe urmă ocară și alte rele se întîmplă" [58], făcînd aluzie la tentativa lui C. Băleanu de „eliberare" a Țării Românești de sub turci cu ajutor nemțesc.

Dar elementul de natură să exprime un conținut nou patriotismului în această perioadă, pregătind terenul pentru definirea modernă a patriei este *dragostea de neam*. Dacă dragostea de *țară* rămînea în continuare restrînsă în mod curent la hotarele cadrului politic, circumscris de realitățile feudale și de contextul geopolitic din zonă, dragostea de neam crea o solidaritate spirituală la nivelul întregului organism românesc. Frecvența noțiunii de neam în acest veac [59], împrejurările în care ea era folosită (în evocarea originilor și unității, ca în prefețele cărților pentru folosul întregului neam românesc) dovedesc că această dragoste „nu se proclamă, ci se manifestă" [60].

Atitudinile exprimate pînă aici ilustrează o mentalitate în plin proces de restructurare. Odată cu transformările parcurse de societatea românească, ideile despre patriotism înregistrau la rîndul lor o îmbogățire considerabilă a conținutului, iar pleiada de cărturari români de la finele veacului XVII și începutul secolului XVIII a contribuit de asemenea la acest proces.

Miron Costin — asupra căruia am stăruit în dese rînduri pînă acum — este doar unul dintre ei, cel mai interesant poate din acest unghi de vedere, trădînd în scrisul său un curent de gîndire propriu epocii pe care el avea să-l alimenteze la rîndu-i din perspectiva experienței sale politice și culturale, în care contactul cu mediul intelectual polonez s-a dovedit iarăși important. Sugestii profitabile în evaluarea a ceea ce s-ar putea numi contribuția lui Miron Costin la dezvoltarea gîndirii patriotice și a suflului patriotic a formulat deja Dumitru Velciu, remarcînd în scrisul cărturarului, o imagine conformă cu principiile morale ale societății, estompînd și disimulînd atitudini și comportări pe care le aprecia singur ca nepotrivite". Spre deosebire de predecesorul său Grigore Ureche, care se mulțumea să treacă peste realitățile ce nu-i conveneau, ajustîndu-le și schimbînd datele, Miron Costin ajungea pînă la „a-și schimba felul de a simți și gîndi intim, în sensul cărora acționa practic ca om politic, pentru ca aceea ce scria și rămînea pe veșnicie [...] să răspundă normelor morale, de ținută corectă, legilor societății în care trăia" [61]. Oricît substrat politic de clasă și oricîtă motivație personală exista în mărturisirile sale, nu poate fi pusă la îndoială legătura dintre binele individual și cel colectiv, în virtutea căruia Miron Costin era determinat să gîndească și să se manifeste ca un patriot. Nu era un izolat în epocă și nu întruchipa acea tipologie de patriot proprie veacului următor și Regenerării naționale. Dar ca exemplu uman, cultural și politic, figura sa

---

[56] Pentru slujbe făcute domnului sau „dreaptă și credincioasă slujbă și cu vărsarea singelui pentru domnia mea", vezi *DRH*, A, XIX, p. 224, B, II, p. 197; „folosul și cinstea domniei" (Miron Costin, *op. cit.*, p. 89); slujba „domniei mele și țării noastre", *DRH*, A, XIX, p. 30, 296; „ajutorul țării" (*DRH*, A, XXI, p. 276); „folosul țării" (B, XXIII, p. 407); „nevoia țării" (*DRH*, A, XIX, p. 93); „treaba țării" (*Ibidem*, p. 206) etc.

[57] Miron Costin, *op. cit.*, p. 66—67.

[58] *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. Constantin Grecescu, București, 1959, p. 58. În același sens, Radu logofăt Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu Voievod (1688—1714)*, ed. Aurora Ilieș, București, 1970, p. 53, 68, 211.

[59] În perioada 1559—1588 (în 30 de ani și în 11 tipărituri) noțiunea apare de 17 ori, în perioada 1639—1656 (17 ani, în 18 tipărituri), de 29 de ori, în perioada 1673—1699 (26 ani, 30 tipărituri), de 74 de ori, cf. Ștefan Pascu, *Cartea și unitatea spirituală a poporului român*, în *Biblioteca și cercetarea*, III, Cluj-Napoca, 1979, p. 18.

[60] *Ibidem*, p. 18.

[61] D. Velciu, *op. cit.*, p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dădea o notă de modernitate, deschizînd o veritabilă serie istorică nouă în modelarea caracterelor și a conștiințelor societății românești.

Dimitrie Cantemir a adîncit la rîndul său reflecțiile în acest sens din imbolduri livrești, dar mai ales sub impresia experienței politice trăite. În prima ordine de idei, reținuse adagiul platonian, ales ca motivație a *Hronicului* său, menit „nu numai pentru folosul nostru, ci și pentru a patrii ceva să slujim" [62]. Deviza se întîlnea cu propriile trăiri afective ale principelui, obsedat de destinul politic al țării sale. Domnul cărturar adera astfel la o noțiune emoțională curentă în limbajul „compatrioților" săi pe care el o vehicula odată cu recursul la istorie, dar și alte scrieri [63]. În limbi străine, el folosise — printre primii la noi, se pare — și noțiunea de „compatriot" [64], iar în plan conceptual el asociase ideea patriei cu speranța în eternitatea neamului pe care „îl păzește un trecut și îl cheamă un viitor". „Inovația" cantemiriană în gîndirea noțiunii de patrie este astfel evidentă, dar efectele ei nu s-au resimțit imediat la nivelul cărturăresc căci, însoțind destinul autorului, opera sa a urmat, cu puține excepții, mai ales calea străinătății. Dintre toți contemporanii români doar I. Neculce ar fi avut ocazia să-i cunoască ideile nu prin lectura operei, ci prin contactul nemijlocit cu autorul ei. Certă este și în cazul lui I. Neculce o stare afectivă, substanțial îmbogățită în legătură cu trăirea ideii de țară. Asemenea cronicarilor din veacul anterior, el se lamenta la destinul nefericit al Moldovei, dar laitmotivul „biata Moldovă", „săracă țară" era întregit de plîngerea „săracelor țări", aluzie și la Țara Românească [65], semn că destinul lor îi provoca o atitudine afectivă egală, mai puternică decît resentimentele temperamentale față de munteni. Experiența exilului, concepțiile despre jugul turcesc și despre greci au modelat la rîndu-le atitudinea patriotică a cărturarului, îngăduind concluzia des vehiculată că ea ilustrează „dragostea de țară în sensul cel mai apropiat al cuvîntului" [66].

Din această imagine, menită să surprindă transformarea treptată a patriotismului — ca stare de spirit și ca idee — am omis anume o parte a spațiului românesc: Transilvania. Faptul se explică prin situația diferită a românilor de aici în contextul creat de convețuirea cu alte populații (unguri, sași, secui) față de care ei se distingeau prin nenumărate elemente (economice, sociale, etnice, religioase, culturale) de natură să alimenteze mai repede și mai pregnant conștiința lor individuală de „neam românesc". Pînă în secolul XVI lor li s-a aplicat ca atare termenul de *națiune*, dar nu cu aceeași consecvență și numai din punct de vedere etnic, nu politic, acoperind iobăgimea și neprivilegiații țării, preponderent constituiți de români. Treptat, odată cu definitivarea sistemului politic al Transilvaniei întemeiat pe cele trei „națiuni" și patru religii recepte s-a conturat și mai bine „națiunea română", lăsată pe dinafara lor [67], încît românii se vedeau tratați în țara lor mai aspru decît elementele alogene. Ce atitudine patriotică putea să decurgă de aici?

Care erau sentimentele patriotice ale unui român de înaltă cultură la începutul veacului XVI se înțelege din scrierile lui Nicolae Olahus (aflat atunci în Bruxelles) către Erasmus din Rotterdam. Patria era o componentă fundamentală a structurii sale afective și, determinat de ea, el scria prietenului său, plin de nedumerire: „cum poți fi fericit și cum te poți bucura că ești sănătos cîtă vreme trăiești departe de patrie, sub cer străin", reproșîndu-i apoi marelui umanist care a dus faima patriei sale că „patria se plînge într-un fel de tine" [68]. *Umanistul român* vădea astfel expresie dorului său de „patria mea părintească" pe care vicisitudinile istorice îl siliseră să o părăsească, „căci numai Dunărea desparte Transalpina de Turcia, astfel că turcii pot cotropi această țară ori de cîte ori au chef, mai ales acum după ce au ocupat fortărețele de la granițele ungurești" [69]. Dar, asemenea lui Miron Costin, Olahus avea sentimentul că „libertatea cea mai mare o voi avea în patrie. Căci nu sînt un om ambițios și mă mulțumesc cu puțin; nu-mi vor lipsi acolo nici oameni învățați [...] și [...] cărți de știință [...] nu-mi vor lipsi, cred, în patrie, mai ales alimente din belșug și de

[62]. D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor...*, ed. Gr. G. Tocilescu București, 1901, (în *Opere*, VIII), p. 179.

[63] Idem, *Metafizica*, trad. N. Locusteanu, București, 1928, p. 19, 46.

[64] Idem, *Histoire de l'Empire Othoman*, II, Paris, 1743, p. 68.

[65] Al. Hanță, *Ideea de patrie în literatura română*, București, 1976, p. 52.

[66] Iorgu Iordan, *Introducere*, la I. Neculce, *op. cit.*, p. XXXI.

[67] David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 84.

[68] Nicolae Olahus, *Corespondență cu umaniștii batavi și flamanzi*, ed. Corneliu Albu, București, 1974, p. 103.

[69] *Ibidem*, p. 260.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toate felurile" [70]. Olahus era însă o personalitate de excepţie, singurul mare om de cultură român care răzbise prin poziţia sa socială în rangurile de sus ale societăţii, iar sistemul politic al Transilvaniei încă nu se întemeiase pe legile discriminatorii ale *Aprobatelor* şi *Compilatelor* [71]. In secolul XVII situaţia s-a agravat simţitor. Dieta din 1678 cerea ca preoţii români să nu mai fie înnobilaţi sub motivul că ei nu pot achiziţiona sau stăpîni moşii ori ereditaţi [72]. Aşa cum concluziona David Prodan, în sistemul politic al Transilvaniei, naţiunea română era respinsă, exclusă ca nenobilă, ca lipsită de clase stăpînitoare proprii, lipsită de o nobilime în stare să o reprezinte politic. Iobagii sau ţăranii nu erau *regnicolae*, nu făceau parte din *populos*, religia românilor nu era receptă, cele ce, extinse asupra întregului popor român sau a întregii naţiuni române „s-au putut converti uşor în lipsită de drepturi, lipsită de cetăţenie, neprimită (nereceptă) în cadrele constitutive ale patriei" [73]. Românii erau desigur „fii ai patriei" şi sub formularea aceasta apar relativ frecvent în literatura vremii, dar sentimentul lor patriotic a resimţit opresiunea politică, refugiindu-se în sfera credinţei şi tradiţiilor, a ataşamentului de locul natal. Refugiul nu putea să dureze însă şi afirmarea romanităţii ca şi militantismul politic din veacul următor au avut ca urmare o criză de conştiinţă cu semnificaţii adînci şi în afirmarea individualităţii etnice.

In acest fel, sub raportul atitudinii şi gîndirii patriotice, întreaga societate românească a cunoscut mai ales în a doua jumătate a secolului XVII şi în prima parte a veacului următor mutaţii însemnate. Preocupări speciale pentru definirea noţiunii de patrie şi a patriotismului nu au existat, dar cele cîteva reflecţii care au răzbit incidental în scrierile epocii denotă o gîndire cu un registru afectiv mai larg decît în perioada anterioară. Însăşi exprimarea lor este un fapt notabil, căci prefigura locul discursului patriotic în limbajul vremii, un loc pe care veacurile următoare aveau să-l dezvolte cu noi argumente, dar şi cu patos.

[70] *Ibidem*, p. 262—263.

[71] N. Olahus evoca, în acelaşi timp, patria sa Transilvania şi întoarcerea sa în patrie, în Ungaria.

[72] D. Prodan, *op. cit.*, p. 111.

[73] *Ibidem*, p. 109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PE MARGINEA UNOR IZVOARE CARTOGRAFICE

DE

D. AGACHE

Surse de primă importanţă pentru adîncirea şi completarea informaţiei istorice, izvoarele cartografice prezintă pentru trecutul teritoriilor româneşti semnificaţii aparte. De aceea, încă de la sfîrşitul secolului trecut, dar mai cu seamă în perioada interbelică, studiile cartografice s-au impus ca o componentă obligatorie a reconstituirii istorice. Datele furnizate de acest gen de surse documentare sînt cu atît mai relevante, cu cît ele se referă la perioade din istoria ţărilor române pentru care alte izvoare fie că lipsesc în totalitate, fie că sînt insuficiente, contradictorii sau echivoce.

Efortul de a înfăţişa modul cum se reflectă realităţile istorico-geografice ale pămîntului românesc în hărţi, planisfere, portulane etc., din antichitate pînă la anul 1600, s-a concretizat într-o primă şi binecunoscută lucrare, datorată lui Marin Popescu-Spineni [1]. Acelaşi autor a publicat după patru decenii, într-o nouă formulă, o contribuţie sintetică [2], extinzînd atît aria tematică, cît şi limita cronologică (pînă la sfîrşitul secolului XIX) a preocupărilor de acest gen.

Cercetări mai recente în biblioteci şi arhive din ţară şi, îndeosebi, în cele străine evidenţiază cu prisosinţă profitul pe care-l dobîndesc disciplinele istorico-geografice, filologice ş.a. din rezultatele unor asemenea investigaţii [3]. Totodată, rediscutarea unor mai vechi contribuţii, raportate la noile acumulări informaţionale, permite o reevaluare a datelor deja cunoscute [4].

Ce-i drept atenţia majorităţii geografilor şi istoricilor s-a concentrat în special asupra izvoarelor cartografice privitoare la primele secole de existenţă a statelor româneşti sau perioada premergătoare, fără însă ca epocile următoare din istoria trecutului nostru să fie frustrate de aportul documentar provenit din explorarea şi valorificarea unor atare surse. În această direcţie este de observat că în ultimul timp sfera unor asemenea preocupări s-a lărgit, iar unele clarificări pentru diverse aspecte din istoria medievală a ţărilor române le datorăm şi acestui fapt. Aşa, de pildă, merită a fi subliniat că una din primele lucrări care tratează locuirea pe zone în Moldova [5] valorifică din plin datele oferite de harta lui Hora von Otzellowitz, mai ales cînd sînt analizate formele de relief, hidrografia, vegetaţia — toate bine precizate în acest document cartografic — facilitînd autorilor urmărirea modificărilor antropice ale cadrului natural [6]. Ceea ce însă măreşte considerabil valoarea hărţii lui Otzelowitz este anexa în două volume [7], care conţine o bogăţie de date — chiar dacă se referă numai la cinci ţinuturi (Suceava, Roman, Neamţ, Bacău şi Putna) — iar în lucrarea sus-

---

[1] Marin Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, I, Bucureşti, 1938.

[2] Idem, *România în izvoare geografice şi cartografice*, Bucureşti, 1978.

[3] Victor Eskenasy, *Izvoare cartografice medievale despre teritoriul românesc. Observaţii pe marginea unei lucrări recente*, în *RdI*, 4/33, 1980, p. 759—766; idem, *Note la istoria litoralului vest-pontic*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 419—423.

[4] Michel Balard, *Notes sur les Ports du Bas-Danube au XIV-e siècle* în *SOF*, XXXVIII, 1979, p. 1—12.

[5] Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei şi din bazinul Şomuzului Mare. Secolele XI—XVII*, Bucureşti, 1982.

[6] Ibidem, p. 27 şi urm.

[7] *Topographische Beschreibung der im Jahre 1788 und 1789 von der K. K. Armée in Besitz genommenen fünf Moldauischen Bezirken*; vezi şi Marin Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 187.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

menționată acestea sînt utilizate numai pentru zona luată în studiu. De aceea este regretabil că efortul considerabil a doi distinși cercetători [8], care cu mai bine de două decenii în urmă au prelucrat întreg materialul cuprins în această anexă rămîne încă neexploatat în întregime din punct de vedere științific.

O altă hartă [9], tot de la sfîrșitul secolului XVIII, citată adesea în lucrări istorico-geografice, a fost reanalizată în anii din urmă, observațiile autorului [10] reliefînd convingător că și acest izvor nu și-a epuizat nici pe departe resursele informaționale, permițînd concluzii de o deosebită valoare pentru estimarea dinamicii așezărilor din Moldova, arealele densității acestora ș.a. Raportată la harta lui D. Cantemir cea a lui Bawr indică modificările intervenite în evoluția așezărilor din Moldova, dînd posibilitatea surprinderii procesului decăderii sau dispariției unora și al înființării și dezvoltării altora, din care o parte au devenit centre urbane. Repartiția geografică a așezărilor, sporirea numărului lor în anumite zone, în funcție de potențialul economic al regiunilor respective, îngăduie lui V. Băican concluzia îndreptățită că „harta lui Bawr oglindește în bună măsură realitatea timpului" [11].

Studiul care, însă, interesează în mod deosebit, publicat recent [12], are în vedere una din hărțile din Loggia lui Rafael, aflată în Palatul Vaticanului, parte a galeriei denumită și Loggia della Cosmografia. După o scurtă incursiune în contribuțiile Renașterii italiene la dezvoltarea și îmbogățirea cartografiei, autorul supune unei minuțioase analize harta IX, intitulată Ungaria și Polonia. Solid argumentată, prezentarea acestui izvor cartografic surprinde o multitudne de date privitoare la spațiul geografico-istoric al teritoriilor românești de la mijlocul veacului XVI.

Datată cu anul 1562, datorită rarității izvoarelor de asemenea natură pentru această epocă, harta în discuție conține elemente extrem de prețioase, nu numai pentru configurația geografică în general — delimitarea provinciilor românești sub denumirile cunoscute de Transilvania, Moldova și Valahia —, dar și pentru toponimia pămîntului românesc din acea vreme. Menționarea unui mare număr de localități probează îndestul faptul că statele românești erau bine cunoscute în lumea europeană și, totodată, interesul țărilor din centrul și apusul Europei pentru această zonă.

Consemnînd și comentînd semnificația abundenței acestor mențiuni toponomastice, autorul procedează la o grupare a lor pe provincii, identificînd o parte dintre ele. Cu toate impedimentele cunoscute pe care le implică rezolvarea într-o manieră cît mai corectă a acestei probleme am propune o reluare a discuției în legătură cu identificările unor localități din susnumita hartă, oprindu-ne în mod deosebit asupra situației din Moldova. Așa, de pildă, *Crolonu*, nelocalizat, este, desigur, orașul Hîrlău, menționat și pe harta lui Reichersdorffer; *Lapuzna* nu poate fi identificat cu *Chișinău*, deoarece acestea au existat ca două localități distincte. Prima ființa încă din 1454 ca punct de vamă [13], iar cealaltă a devenit tîrg abia în a doua jumătate a secolului XVII.

Pentru *Margoseso* se propune identificarea probabilă cu *Mărășești?* În acest caz, credem, am putea lua în considerare faptul că în veacul XV nu erau decît două localități în Moldova cu acest nume, dar nici una care să se afle pe locul actualului oraș *Mărășești*. În schimb, existau mai multe localități denumite *Mogoșești*, din care una era și punct de vamă *pe Siret* [14]. Am înclina, deci, pentru acceptarea acestei identități. Prin *Moldavia*, și în alte izvoare ale vremii, este desemnată *Baia*, fosta capitală a Moldovei, și nu *Moldovita* cum a mai fost considerată anterior [15].

În ceea ce privește *Tubarcza*, este cert că prin poziția în care este plasată și pe harta lui Reichersdorffer se indică localitatea *Ciubărciu*; *Tureckybroth* trebuie identificat cu *Vadul*

---

[8] Ion Donat și Șerban Papacostea, Text tradus, cu identificarea localităților, ordonate alfabetic, cca. 300 p. dactilografiate.

[9] F. G. Bawr, *Carte de la Moldavie...* (1769—1772), Amsterdam, 1783.

[10] Vasile Băican, *Așezările din Moldova reprezentate pe harta lui F. G. Bawr*, în „Terra", anul XIII (XXXIII), 1981, nr. 4, p. 20—26.

[11] *Ibidem*, p. 24.

[12] Ion Dumitriu-Snagov, *Imaginea teritoriilor românești în Loggia lui Rafael Sanzio*, în *RA*, anul LX, vol. XLV, nr. 3/1983, p. 245—256.

[13] Vezi *DRH*, II, A, Moldova, p. 58, nr. 41.

[14] *Ibidem*.

[15] Marin-Popescu-Spineni, *Românii în istoria cartografiei pînă la 1600*, I, București, 1938, p. 124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Turcilor, menţionat adesea în documentele medievale, iar *Vsczya* [16] corespunde localităţii *Ustia*, la gura Răutului, pe Nistru. Tot aici se impune precizarea că *Maiak* a fost din eroare pusă în dreapta Nistrului, ea aflîndu-se, de fapt, pe partea opusă a acestuia. Ar mai fi de observat că dublarea unor nume de aşezări nu trebuie să surprindă, deoarece apelînd la izvoare în care toponimele apar scrise în limbi diferite, unele au putut fi preluate fără discernămînt, aşa încît, *Moncastro* şi *Bieligrod* de pe harta lui Rafael Sanzio nu desemnează decît una şi aceeaşi localitate : *Cetatea Albă*.

Neavînd posibilitatea urmăririi pe hartă a poziţiei localităţilor din celelalte provincii româneşti ar fi hazardat să extindem discuţia şi asupra lor. Ne îngăduim doar să sugerăm identificarea lui *Rotetoren*, din Ţara Românească, cu *Turnu Roşu* [17], iar din Transilvania, a localităţilor *Died* cu *Deda*, *Samos* cu *Someş* şi *Talpas* cu *Talpoş* [18].

Desigur, cele cîteva observaţii nu diminuează calitatea contribuţiei ştiinţifice a studiului prezentat, punerea în valoare a acestui document cartografic adăugînd un nou şi preţios izvor pentru cunoaşterea spaţiului românesc la mijlocul veacului XVI.

Deşi inegale ca valoare informaţională şi fără să constituie un aport considerabil la îmbogăţirea repertoriului izvoarelor cartografice privitoare la istoria ţărilor române alte două hărţi, publicate în anii din urmă, neutilizate încă în literatura istorico-geografică de la noi, merită a fi semnalate.

Prima [19], descoperită în arhiva Öttingen din Harburg [20], este o hartă otomană, bilingvă, de la sfîrşitul secolului XVII, înfăţişînd coasta nordică a Mării Negre. Raportînd-o la alte reprezentări cartografice, autorul lărgeşte aria problematicii, exprimîndu-şi, argumentat, consideraţiile privind modul cum este figurată Marea Neagră, din antichitate pînă în timpurile moderne, cu referiri speciale la cartografia otomană. Sesizînd numeroasele greşeli, mai ales în ce priveşte plasarea localităţilor, H. J. Kissling corectează erorile şi conchide că acest izvor otoman este de o dată mai veche, pe el fiind inserate numele aşezărilor, din necesităţi politice imediate, în preajma păcii de la Carlowitz.

Cea de a doua contribuţie [21] are ca obiect o hartă a Transilvaniei pe care sînt trasate rutele şi staţiile poştale de la sfîrşitul secolului XVIII. Urmărind dispunerea acestora pe teritoriul principatului, autorul distinge două trasee care îl traversau de la nord la sud şi două de la est la vest, consemnînd punctele de întretăiere ale acestora. Totodată, sînt indicate legăturile cu provinciile vecine, precizînd că în unele nu fiinţau linii poştale în acea vreme. În ceea ce priveşte regiunile extracarpatice se menţionează că unul din trasee ajungea prin pasul Turnu Roşu pînă la Cîineni de unde se continua pînă la Bucureşti, dar că în Moldova nu circula nici un fel de poştă în acel timp. Aici s-ar putea observa că în cazul în care nu e o greşeală de tipar sau de exprimare, în formula „in der Moldau" (în Moldova) în loc de „in die Moldau" (înspre Moldova), situaţia nu corespunde realităţii. Într-adevăr, liniile poştale transilvane nu se continuau în Moldova, dar poştele din această ultimă provincie ca, dealtfel, şi din Ţara Românească erau organizate şi funcţionau sub denumirea de *menziluri* [22], fără a fi ataşate sistemului poştal austriac. Ralierea se va produce însă la scurt timp după înfiinţarea agenţiilor consulare austriece la Iaşi şi Bucureşti (1782), prin stabilirea oficiilor poştale ale acestei ţări în cele două capitale (1792) [23].

---

[16] Atît *Tureckybroth*, cît şi *Vsczya* apar şi pe harta lui Reichersdorffer.

[17] Marin Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 93 stabileşte această identitate atunci cînd analizează harta lui Nicolaus Cusanus.

[18] Vezi, pentru ultimele trei, Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, I şi II, Bucureşti, 1967 şi 1968.

[19] Hans-Joachim Kissling, *Probleme der älteren osmanischen Schwarzmeer-Kartographie*, în „Bayerische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse". Sitzungsberichte, 4/1978, 28 p.+o hartă şi 6 reproduceri parţiale.

[20] *Fürstlich Öttingen-Wallerstein'sches Archiv Wallerstein, Personalakten Graf Wolfgang IV*, Nr. 84.

[21] Dirk Lukas Kisch, *Postlinien in Siebenbürgische um 1790*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde", 2/981, p. 160—162+o hartă.

[22] C. N. Minescu, *Istoria poştelor române. Originea, dezvoltarea şi legislaţiunea lor*, Bucureşti, 1916, p. 124.

[23] Vezi şi Harald Heppner, *Die Entwicklung des Postwesens zwischen Österreich und der Turkei bis in die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts*, în „Südostdeutsches Archiv", XXIV/XXV, Band 1981/1982, München, p. 118—129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fără a ne propune o cuprindere sistematică a tuturor documentelor cartografice privitoare la istoria teritoriilor românești, publicate în ultimul timp, ne-am referit numai la cîteva dintre ele pentru a sublinia interesul pe care-l prezintă asemenea izvoare la întregirea informației necesare reconstituirii cît mai fidele a faptului sau fenomenului istoric românesc. Desigur, avînd în vedere numărul mare de astfel de izvoare inedite, aflate încă în biblioteci și arhive din țară și din străinătate, deziderатul valorificării lor prin studii analitice poate constitui un obiectiv de maximă importanță al cercetătorilor de geografie istorică de la noi în viitor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CRONICARI ŞI ISTORICI EUROPENI DESPRE MIHAI VITEAZUL

DE

ION TODERAŞCU

Un nou volum de mărturii privitoare la Mihai Viteazul nu poate fi decît un prilej de satisfacţie profesională pentru acei ce trudesc la reconstituirea trecutului nostru. Sub aceeaşi coordonare (Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Gheorghe Bondoc, Mircea Muşat) a apărut, la Editura Academiei (1983), volumul al doilea din colecţia concepută în patru tomuri, *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*. Autorii (Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Gh. Bercan. Gh. Bondoc, Mircea Muşat, Vasile Şimandan şi Victoria Ţăndăreanu) [1] au selectat acum texte din cronicari şi istorici europeni care „acoperă" secolele XVI—XVIII. Sînt fragmente, de o cuprindere diferită, din 36 de reprezentanţi ai istoriografiei maghiare, germane, franceze, engleze, italiene, flamande, turce şi polone, prezentate cronologic. Textele, tipărite bilingv, în original şi traducere românească, sînt precedate de o scurtă notiţă biobibliografică, unde se oferă un minimum de informaţii privitoare la autorii investigaţi şi opera lor. Culoarea epocii se întregeşte prin reproducerea paginii de titlu la fiecare lucrare excerptată. Volumul are glosar, indice şi un studiu introductiv semnat de Ion Ardeleanu şi Gh. Bondoc. O notă asupra ediţiei avertizează asupra criteriilor de selecţie şi, în general, asupra manierei de lucru. Este, ca şi primul apărut [2], un volum frumos şi util care adună laolaltă texte deosebit de sugestive privitoare la acest moment de referinţă din istoria românilor.

Cronicarii şi istoricii europeni care au „rezistat" criteriilor de reţinere stabilite de autorii acestui volum sînt cunoscuţi, în mare parte şi demult, istoroigrafiei noastre. Cei ce s-au lăsat atraşi de faptele şi personalitatea voievodului unificator le-au editat parţial opera, le-au comentat-o şi le-au folosit-o. Adunate laolaltă, textele acestea capătă însă o valoare sporită. Mereu, chiar şi în cazul cercetătorului avizat, operează redescoperirea. Să amintim (autorii colecţiei şi-au propus, ni se spune în nota asupra ediţiei, s-o facă la sfîrşitul celui de al patrulea volum) cîteva dintre precedentele acestei munci, pe care le-am fi preferat menţionate în notiţa biobibliografică ce precede textul selectat. Al. Papiu Ilarian a reprodus în primul volum din *Tezaur...* (p. 187—247) capitolul ce interesează domnia lui Mihai Viteazul din lucrarea istoricului francez Jacques Augustin de Thou, *Historiarum sui temporis* (1546—1607), iar în vol. al doilea (p. 111—183, original şi trad. rom.) ceea ce era trebuitor din lucrarea profesorului german Ioannis Bisselius, *Medulla Historica* (1601—1621). Fragmente privitoare la Mihai Viteazul din istoricul francez Michel Baudier [3] au fost tipărite de Scarlat Callimachi într-o culegere apărută în urmă cu aproape patru decenii [4]. Tot aici şi-a găsit loc şi un scurt paragraf dintr-un volum al istoricului german Johann Gradelehnus [5]. Extrase din alţi doi autori francezi contemporani cu Mihai Viteazul (care, probabil, n-au întrunit criteriile volumului aici prezentat), Palma Cayet [6] şi N. de Montreulx [7] au fost retipărite, de asemenea, în cartea lui S. Callimachi. Şt. Szamosközy, cel mai mare

---

[1] Au mai colaborat şi Iacob Mârza, Ion Simion, Emilia Poştăriţă, Maria Soveja.

[2] Vezi referirile noastre în *AIIAI*, XX, 1983, p. 383—387.

[3] Michel Baudier, *Inventaire de l'histoire générale des Turcs...*, Paris, 1628.

[4] Scarlat Callimachi, *Din cărţi vechi. Pagini privitoare la istoria românoilor*, Bucureşti, 1946.

[5] Johann Gradelehnus, *Hungarische, Siebenbürgische, Moldau-Wallach-Türck-Tartar-Persian und Venetianische Chronica*, Frankfurt am Main, 1665.

[6] Palma Cayet, *Chronologie septenaire de l'histoire de la paix entre des Roys de France et d'Espagne...*, Paris, 1605.

[7] N. de Montreulx, *Histoire universelle des guerres du Turc*, Paris, 1607.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoric ungur din secolele XVI—XVII, format în universitățile de la Heidelberg și Padova, a fost cunoscut demult istoriografiei noastre. Un studiu special, sobru și obiectiv, însoțit de texte, i-a dedicat istoricul Ioachim Crăciun [8]. Cronica scrisă latinește de silezianul Baltasar Walther, începută la Tîrgoviște în 1597 și tipărită la Görlitz (Silezia), în 1599, a fost editată critic de Dan Simonescu [9]. Informațiile istoricului englez Richard Knolles *(The Generall Historie of the Turkes...* Londra, 1603) despre voievodul român au prilejuit un studiu de exegeză lui Paul Cernovodeanu [10]. Opera cronicarilor turci Ibrahim Pecevi și Kara Celebi Zade a fost excerptată și publicată în traducere românească acum aproape două decenii [11]. Paginile dedicate anilor lui Mihai Viteazul de Johann Filstich, istoricul sas din Brașov, au fost reproduse în acest volum, cu ușoare modificări, după ediția din 1979 datorată lui A. Armbruster și R. Constantinescu [12]. Și, desigur, acestea nu sînt singurele exemple.

Textele strînse laolaltă în acest volum, reprezentative pentru ecoul european al faptelor lui Mihai Viteazul, completează uneori, confirmă alteori, ceea ce mai riguros, mai substanțial și mai clar oferă documentele primului volum din această serie. Sigur, extrasele de istorii universale reeditate împreună acum nu-și pot măsura valoarea cu actele atît de importante și frumoase, în conținutul și expresia lor, publicate în primul tom din *Mihai Viteazul în conștiința europeană*. Avea dreptate A. D. Xenopol să spună că preferabil este „a scrie istoria după documente decît după cronicari și istorici" [13].

Toți cei ce au înregistrat istoria anilor de la sfîrșitul secolului XVI și începutul celui următor, atunci cînd s-a desfășurat un lung și istovitor război între o coaliție europeană (din care au făcut parte și Țările romîne), în frunte cu Imperiul habsburgic, și Imperiul otoman, nu au întîrziat să consemneze efortul statelor românești; rostul lor ca scut, ca avanpost al Europei contra a ceea ce, după spiritul timpului, s-a numit *lumea păgînă, păgînătatea*. Atenția le-a fost reținută, în primul rînd, de personalitatea lui Mihai Viteazul, voievodul care a stîrnit atîta admirație, dar și ostilitate. Cei mai mulți au văzut în principele român un mare oștean. El a fost socotit „un erou viteaz, experimentat în războaie" care a făcut „absolut tot ce i-a stat în putință împotriva dușmanului de moarte" (Hieronymus Ortelius); „bărbatul de arme [...] învingătorul dușmanilor [...], viteaz și înțelept" (Ioannis Bisselius); „războinic erou" (Baltasar Walther); „eminent soldat", om al „faptelor glorioase" (Mathias Miles); „căpitan valoros (Richard Knolles); „oțelit în războaie (Anonim, sf. sec. XVII); „domn renumit, celebru, de care se temea însuși sultanul" (Petthö Gergely). Mihai Viteazul era, mulți istoriografi au consemnat, omul *inițiativei* și nu al *așteptării*. „...Nimic nu ura mai mult decît întîrzierea", scria Ioannis Bisselius. „Om cu o inteligență ascuțită", Valahul „nu suporta întîrzierile" știa cronicarul maghiar Șt. Szamosközy, cel ce trăise îndeaproape evenimentele. Avea „prevedere rapidă" (Richard Knolles) fiind mereu „gata de faptă, așa cum arată toată viața lui" (Johann Filstich). Aprecierile acestea, privitoare la omul de acțiune, ne amintesc de cuvintele a doi contemporani care l-au cunoscut bine pe voievodul român, comisarii imperiali David Ungnad și Molse Szekely. Ei constataseră, nu o dată, că lui Mihai Viteazul „nu-i place zăbava".

A fost judecat și mai aspru, ceea ce era de așteptat din partea acelora care nu i-au acceptat și nu i-au putut ierta acțiunea din Ardeal [14]. Pentru toți a vorbit, în contempo-

[8] Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la romîni*, Cluj, 1928.

[9] Dan Simonescu, *Cronica lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, în *SMIM*, III, 1959, p. 7—96. Textul bilingv, latinesc și românesc, p. 58—96.

[10] Paul Cernovodeanu, *Epopeea lui Mihai Viteazul într-o operă istorică engleză a vremii sale*, în vol. *Mihai Viteazul. Culegere de studii* (red. coord. Paul Cernovodeanu și Const. Rezachevici), București, 1975, p. 191—208.

[11] *Cronici turcești privind Țările române*, Extrase, vol. I, (întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmed), București, 1966.

[12] Johann Filstich, *Incercare de istorie românească*, București, 1979.

[13] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. III, ed. I, p. 237, nota 15.

[14] Ceea ce s-a socotit a fi la început doar un serviciu făcut împărăției habsburgice, a stîrnit apoi îngrijorarea nobilimii maghiare din Transilvania. Cronicarul Șt. Szamosközy avea să scrie în a sa *Istorie a Transilvaniei*: „Însuși voievodul și mai mulți boieri, ca și cum ar fi dorit să părăsească definitiv pămîntul Valahiei, au tîrît cu ei, în această campanie [din Ardeal — *n.ns*], soțiile, copiii, bunurile lor, tot personalul casei și toată averea".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

raneitate, istoricul de mai multe ori amintit aici, Şt. Szamosközy. Recunoscîndu-i calităţile, gest de o mare valoare cînd vine din partea unui adversar, el îl considera pe Mihai Viteazul „om trufaş şi dornic de glorie". Mai aproape de psihologia voievodului ce se obişnuise cu biruinţele ni se pare, însă, judecata lui I. Bisselius. Cărturarul german socotea că victoriile i-au adus voievodului român „o nemărginită încredere în puterile sale şi în prestigiul numelui său". Şi, din tot ce s-a spus despre Mihai Viteazul şi s-a adunat în paginile acestui volum, simbolice ni se par cuvintele istoricului şi omului politic francez Jacques Augustin de Thou, care a trăit ecoul european al faptelor voievodului român. El l-a considerat „bărbat strălucit şi în norocire şi în nenorocire, după chiar judecata inamicilor săi".

Luptele purtate de poporul nostru, alături de care au stat şi ostaşi recrutaţi din mediul sud-dunărean, împotriva turcilor, victoriile obţinute şi faima lor europeană se reflectă în cele mai multe din textele selectate şi încorporate volumului aici comentat. Istoricul englez Richard Knolles a văzut în Ţările române „bastioanele cele mai sigure ale acestei părţi a creştinităţii...", ele fiind „foarte expuse furiei inamicului comun". Statele româneşti sînt privite ca o entitate, ca părţi constitutive ale Daciei. Mihai Viteazul, intrînd în Transilvania şi izbindu-se de ostilitatea imperială, „îşi aruncă privirea în toate părţile Daciei, spre a vedea în ce fel şi-ar putea apăra puterea dobîndită prin succesele anului precedent" (Jacques Augustin de Thou). Românii ardeleni, moldovenii şi muntenii „sînt anticii daci atît de temuţi şi apreciaţi de romani..." (Paolo Sartorio, Lazaro Soranzo). Transilvania, Moldova şi Muntenia fiecare erau socotite o *Dacie* de către învăţatul german Ioannis Bisselius. Iar voievodul unificator a avut, după acelaşi istoric, *„cheile Daciei" [subl. ns.]*. Tot el pune în seama lui Mihai Viteazul următoarele cuvinte rostite într-o discuţie purtată cu generalul Gh. Basta: „Cine dracu sînt acei Rudolfi şi cezari de care îmi vorbeşte unul ca Basta? Sau cine sînt aceşti Basta de mi-i trimite Rudolf drept monitori? [...] *În cele trei ţări ale Daciei*, supuse cu primejdia vieţii mele, îngenunchiate prin vitejia mea, dobîndite prin victoriile mele, mai cutează încă cineva să-mi prescrie legile îndurării [...], ale prudenţei, ale înţelegerilor şi alianţelor? Ori să îngrădească stăpînirea mea şi dreptul meu de a duce tratative?" *[subl. ns.]*. Sîntem, desigur, în faţa unei ficţiuni a profesorului german de retorică. Mihai Viteazul a fost nerăbdător, impetuos, uneori impulsiv şi neprevăzător, nu însă atît de imprudent. În ceea ce i-a atribuit Bisselius se reflectă personalitatea lui dominată de faptă, de acţiune, temeritatea lui, gîndurile lui politice care, uneori amplificate şi nu de puţine ori deformate erau cunoscute în cercurile politice europene.

Lupta diplomatică pentru Ardeal, evoluţia lui Mihai Viteazul de la situaţia de guvernator, locţiitor imperial spre stăpînul de drept, nu a rămas necunoscută istoricilor europeni reprezentaţi prin extrase din opera lor în volumul care ne prilejuieşte acest comentariu. Este bine ştiut că în împrejurările de atunci, domnul muntean nu se putea angaja într-o acţiune militară atît de importantă fără asentimentul şi sprijinul suzeranului său, împăratul Rudolf II. Şi că, o dată fapta realizată, el s-a socotit un reprezentant al suveranului habsburgic în Transilvania, cum, de altfel, se şi intitula în unele documente, acelea scrise latineşte şi ungureşte: „voievod al Ţării Româneşti, consilier şi locţiitor al împăratului pentru Ardeal...". A fost, cu siguranţă, o chestiune de tact politic cîtă vreme în documentele slavone şi în corespondenţa cu Ieremia Movilă îşi spune „domn din mila lui Dumnezeu al Ţării Româneşti şi al Ardealului...". Gîndurile lui de stăpîn deplin şi de drept ni se înfăţişează, treptat, din „mişcarea" diplomatică desfăşurată între Alba Iulia şi Viena, Praga ori Pilsen. pentru a clarifica statutul Transilvaniei. Petre Grigorovici Armeanul, banul Mihalcea, vistiernicul Stoica, Gh. Raţ şi logofătul Pantazi, solii lui Mihai Viteazul, Carlo Magno şi Bartolomeu Pezzen, trimişii împăratului, au purtat gîndurile politice ale părţilor implicate. Dar instrucţiunile se schimbă des, se suprapun, soliile se „încrucişează" pe drum, se produc confuzii, se fac traduceri greşite şi tendenţioase. Din instrucţiunile date solilor săi reiese clar că Mihai Viteazul se dorea stăpîn al Transilvaniei („...să-i lase Ţara Rum<ă>nească şi Ţara Ardealului, să-i fie de moşie lui şi cine<şi> se va ţinea den feciorii lui să le fie

---

Iar cronicarul sas Mathias Miles a adăugat, mai tîrziu, că voievodul şi boierii munteni au lăsat impresia că voiesc „să locuiască în veci în Transilvania". (Vezi textele în acest volum, p. 172 şi 340). Radu Popescu, autorul uneia dintre compilaţiile muntene din secolul XVII avea să scrie că „ungurii [înţelegem: nobilimea — *n.ns.*] [...] despre o parte jura lui Mihaiu vodă, despre altă parte [...] de toate părţile munciea în tot chipul, ca doar s-ar mîntui, să nu le fie craiu un român, precum le era". *(Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. Const. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 79—80).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moșie"). În cele din urmă situația avea să se lămurească în discuțiile purtate de Mihai Viteazul cu ambasadorul imperial Bartolomeu Pezzen la Alba Iulia, între 12 și 20 iulie 1600 [15]. Obiectivul discuțiilor nu se mai putea limita, acum, doar la Transilvania. Mihai era domn al celor trei țări românești. Țara Moldovei fusese unită cu Țara Transilvaniei și cu Țara Munteniei fără asentimentul și fără ajutorul împăratului habsburgic. Convorbirile trebuiau să conducă la elaborarea unui protocol care să sintetizeze *forma* sub care Mihai Viteazul putea să-și exercite stăpînirea asupra celor trei țări române, actul urmînd să fie înaintat împăratului pentru confirmare. Cererile lui Mihai Viteazul, în forma acceptată de B. Pezzen după discuțiile purtate, au fost grupate într-un document de mare importanță pentru gîndirea politică a domnului unificator, pentru aceea românească în general. Documentul acesta ni s-a păstrat în două variante. Una în limba română găsită după asasinat în cortul lui Mihai Viteazul, și alta în limba maghiară, traducere după aceea dintîi pentru a fi prețeută și de comisarii ardeleni ai împăratului Rudolf II [16]. Primele două articole sintetizează esența discuțiilor și năzuința lui Mihai Viteazul. El cerea să-i fie recunoscută stăpînirea Transilvaniei pentru toată viața, sub titlul de guvernator, situație transmisibilă și urmașilor săi „de la fiu la fiu", cîți vor exista („...fir pre firul lui și pre feciori și pre feate"). Moldova și Muntenia trebuiau să-i fie recunoscute „pe veci, de la fiu la fiu, ad utrumque sexum". Domnul unificator și-a exprimat și dorința de a restaura integritatea teritorială a Transilvaniei, reclamînd apartenența la principat, „precum au fost înainte", a celor cinci comitate, Bihorul, Solnocul de Mijloc, Maramureșul, Zarandul și Crasna, cu toate cetățile și ținuturile dimpreună". Tot astfel, cetățile de la hotare, ocupate de „păgîni", Timișoara, Felnocul, Cenadul, Becicherecul, Panciova și Berinul, odată eliberate, să intre în stăpînirea lui Mihai Viteazul, în mod ereditar, „fir pre fir..." [17].

Efortul domnului unificator pentru a-și legitima, prin confirmarea suzeranului și protectorului său, împăratul austriac, stăpînirea asupra noii entități politice românești a trecut dincolo de sfera politică și a pătruns în cartea de istorie contemporană faptelor și, de aici, în cartea de istorie a următoarelor decenii și secole. Înțelegerea corectă a acestui reflex istoriografic ne-a determinat la incursiunea de mai sus în resursele documentare ale acțiunii diplomatice. „Cu cît trece vremea cu atît mai mult iubește țara Transilvaniei..." scria istoricul flamand contemporan Hieronymus Ortelius. Voievodul român a cerut împăratului, nota același narator care a slujit casa imperială habsburgică, „să-i atribuie ereditar această țară lui și fiului său și pe lîngă aceasta să-i predea, de asemenea, Oradea, Hust, Baia Mare și părțile exterioare ale Ungariei, care aparținuseră anterior Transilvaniei [...]". Mihai Viteazul, adaugă Ortelius, „a voit să guverneze țara Transilvaniei împotriva voinței maiestății sale..." Un alt contemporan, istoricul englez Richard Knolles era informat că domnul român a pretins împăratului Rudolf II Țara Transilvaniei „...ca moștenire pentru totdeauna pentru el și fiul său, cu orașele de frontieră care au aparținut în timpurile trecute Transilvaniei și cu tot ce ar urma să cucerească [să elibereze — *n.ns.*] de la turci, să fie ale sale și ale fiului său...". Jacques Augustin de Thou, om de stat și istoric francez de reputație, avea știință, de asemenea, de „pretențiile" lui Mihai asupra Transilvaniei, anume „ca Transilvania împreună cu Oradea, cu Hustul, Baia Mare și cu părțile din afară ale Ungariei să-i fie date lui și fiului său cu drept ereditar...". Cronicarul german Gaspar Ens a preluat aproape întocmai această informație. Voievodul român „cum iubea din zi în zi mai mult Transilvania a cerut ca această țară să-i fie dată cu drept ereditar lui și fiului său, cu Oradea, Hust, Baia Mare și cu părțile din afară ale Ungariei...". Canonicul francez Joseph Barre cunoștea misiunea de meditație a dr. B. Pezzen, intențiile generalului Gh. Basta privitoare la Ardeal, și dorințele „prințului valah" ce purta titlul de guvernator al Ardealului: „Împăratul să-i lase lui Transilvania, precum și succesiunea pentru fiul său; să se renunțe la Oradea, Hust și Baia Mare de lîngă granița ungară, care aparținuseră altădată Transilvaniei...". Mai amintim și pe istoricul german Johann Gradelehnus care inserează dorința lui Mihai Viteazul privitoare la Transilvania în termeni identici cu conaționalul său Gaspar Ens. Iar Ludewig Albrecht Gebhardi (el a scris tîrziu, în a doua jumătate a secolului XVIII) adaugă o dis-

[15] Ion Toderașcu, *Unirea politică a Țărilor Române sub Mihai Viteazul și orașul Iași*, în vol. *Aspecte ale luptei pentru unitate națională. Iași: 1600—1859—1918*, (sub red. Gh. Buzatu, A. Karețchi, D. Vitcu), Iași, 1983, p. 48; idem, *Documentele lui Mihai Viteazul*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 386, nota 9.

[16] Pentru aceasta, Constantin Rezachievici, *Cunoscuta însemnare a lui Mihai Viteazul privind stăpînirea țărilor române și semnificația ei reală*, în „Apulum", XIII, 1975; Ion Toderașcu, *Unirea politică a Țărilor Române...*, loc. cit., p. 47—49.

[17] *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. I, București, 1982, p. 524—525.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuție între Gh. Basta și Mihai Viteazul, prilej cu care acesta din urmă ar fi spus că „el este mai îndreptățit s-o stăpînească (Transilvania n.ns.) decît Basta și împăratul".

Sînt, în acest volum, cîteva informații de mare importanță privitoare la atitudinea românilor din Transilvania față de „domnul din neamul lor" cum a spus, atît de adevărat, istoricul ungur Șt. Szamosközy. Și, totodată, la poziția lui Mihai Viteazul față de românii din Ardeal.

Intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania a prilejuit, cum bine se știe, manifestări de solidaritate între români [18]. Șt. Szamosközy, bine informat, a surprins cum nu se poate mai sugestiv atmosfera din Ardeal de după victoria lui Mihai Viteazul la Șelimbăr. Atunci *„...neamul românilor care locuiește în satele și cătunele Transilvaniei*, răsculîndu-se peste tot, s-a unit cu poporul venit <de peste munți> și atît uniți, cît și deosebit, au prădat în lungul și latul țării. *Căci încurajați de încrederea că au un domn din neamul lor* [...] au ocupat drumurile și au ucis pretutindeni... etc." [19] *[subl. ns.]*. Textul acesta, de o mare forță sugestivă, nu a intrat, regretabilă scăpare, în vederile autorilor pentru a fi încorporat acestui volum de extrase istoriografice. În fragmentul selectat și reprodus, istoricul-arhivar de la Alba-Iulia, Szamosközy, condamnă „sentinela de origine valahă <din tabăra cardinalului> cu numele Szálasdi Dániel..." care a trecut „de partea valahilor...". Iar Ioannis Bisselius, reflectînd asupra competiției Gh. Basta-Mihai Viteazul pentru Ardeal, avea să spună că „provincialii", adică românii din Transilvania, „țineau mai mult la unul de-al lor, la un dac ca Mihai, decît la un străin ca Basta. Căci oare ce-i este mai apropiat Transilvaniei decît valahul din vecinătate? [...]. Căci mai toți sînt de același sînge, de aceeași origine, de același nume: daci sînt și unii și ceilalți". Cronicarul sas Mathias Miles, urmînd îndeaproape pe Szamosközy, arăta că „de îndată ce s-a răspîndit în țară (Transilvania, n.ns.) zvonul despre victoria (de la Șelimbăr, n.ns.) lui Mihai, numaidecît valahii din țara noastră s-au adunat și au atacat în taină și public moșiile și curțile nobililor și au ucis mulți dintre stăpînii lor [...]; și aceasta [...] din închipuirea visătoare că, *avînd de acum înainte un principe din sîngele lor*, trebuiau și ei, mojicii, valahii, să-i stăpînească pe nobili..." *[subl. ns.]*. Ceea ce ne interesează aici este conștiința de neam a românilor care a determinat o manifestare de solidaritate. Ei, „mojicii" de români, lucrătorii pămîntului au simțit prezența unui voievod român în care au investit speranțe.

Mihai Viteazul, principele feudal, a făcut, la rîndu-i, dovada conștiinței lui de român [20]. El a intervenit, la cea de a treia dietă (20—27 iulie 1600) a guvernării lui transilvănene, în favoarea țăranilor români iobagi și a preoțimii române. A făcut-o ca domn român și faptul acesta are o semnificație cu totul aparte pentru istoria noastră. Mihai Viteazul a introdus limba română ca limbă oficială, alături de latină și maghiară, în cancelaria Transilvaniei; a făcut însuși însemnări românești scurte, concise („eu scriu ca un oștean în război", mărturisea voievodul român regelui polon, la 21 mai 1600) [21] pe reversul unor acte redactate în limbi pe care nu le cunoștea. Învățatul german Ludewig Albrecht Gebhardi a notat, peste timp, că Mihai Viteazul „îi favorizează și pe valahi, care făceau parte dintre vechii locuitori transilvăneni...".

Mai amintim, în finalul comentariului nostru, că Johann Filstich, cărturarul brașovean autor al mai multor lucrări privitoare la istoria românilor, face parte dintre cei dintîi istoriografi care au surprins *semnificația românească* a faptelor lui Mihai Viteazul. În a sa *Treatmen Historiae Vallachicae*, din care s-a reprodus textul pentru acest al doilea volum de mărturii despre Mihai Viteazul, ajungînd cu expunerea faptelor la intrarea domnului unificator în orașul Iași, „cetatea de scaun a Moldovei", el a scris: „Astfel, *acest voievod* așa cum nu-i fu dat cîndva vreunui înaintaș al său, *fu cinstit ca singur domnitor al vechii*

---

[18] Ștefan Pascu, *Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în *SMIM*, I, 1956, p. 123—151; P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a Țărilor Române în epoca feudală*, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor Române*, București, 1960, p. 67—71.

[19] Șt. Szamosközy, *Történeti Maradványai (Rămășițe istorice)*, 1566—1603, în *Monumenta Hungariae Historica. Scriptores*, vol. XXVIII, p. 342—344. Traducereo textului la Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 132.

[20] Ion Toderașcu, *Mihai Viteazul și conștiința unității etnice a românilor*, în *MMS*, nr. 4—6, 1981, p. 216—226.

[21] *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, p. 486.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dachii și al celor trei țări...". A resimțit, deci, în înfăptuirea lui Mihai Viteazul o restituire a Daciei antice.

•

Volumul al doilea despre ecoul faptelor lui Mihai Viteazul este, ca și primul apărut, o realizare trebuitoare, reprezentativă și frumaosă care onorează pe inițiatori și realizatori. Texte reproduse la noi în diferite publicații, după diferite criterii și norme, însoțite ori nu de traducere, se adună acum într-o carte ce va fi de referință, nou temei documentar pentru voievodul simbol al românilor. Sigur, ca întotdeauna și pretutindeni, selecția rămîne și subiectivă, oricît de riguroase ar fi criteriile și, din acest punct de vedere, s-ar putea obiecta o absență sau alta. Dar, la valoarea unei asemenea întreprinderi faptul acesta rămîne secundar. Se face, cu această muncă care depășește nivelul strict al istoriografiei, încă un pas spre *un corpus de documente Mihai Viteazul* care, chiar selectiv fiind, va prilejui unele reevaluări istoriografice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PARTICULARITĂȚI ALE FEUDALIZĂRII SOCIETĂȚII EUROPENE ÎN SECOLELE IX—XI *

DE

ALEXANDRU ANDRONIC

Feudalizarea societății europene. Procesul istoric de dezvoltare a structurilor societății europene, începînd cu secolul IX și în decursul secolului X, considerat pe bună dreptate un veac al exploziei energiilor umane sub toate raporturile, ca urmare și a încetării invaziilor năprasnice și pustiitoare ale normanzilor, arabilor și ungurilor, evidențiază, în chip elocvent, și fenomenul cristalizării particularităților de feudalizare a întregii Europe.

Procesul de feudalizare al societății europene s-a desfășurat în general în virtutea unor factori social-economici fundamentali. Enumerarea acestora cuprinde în primul rînd predominarea economiei naturale și caracterul condiționat al proprietății funciare feudale de tipul beneficiului, feudului și senioriei, la care se adaugă ponderea, în clasa micilor producători direcți, a țăranilor posesori de gospodării proprii față de alte categorii ca țăranii statului, lucrătorii angajați și robii. În al doilea rînd menționăm gradul variat de dependență funciară, juridică și personală a țăranilor producători direcți, caracterul exploatării acestora, percepera rentei feudale prin mijloace particulare de constrîngere extraeconomică și diminuarea treptată a rolului comunităților rurale. Alți factori fundamentali sînt dezvoltarea relațiilor marfă-bani și creșterea rolului economic al orașelor medievale, structura clasei dominante, bazată pe relațiile de vasalitate și ierarhia feudală din care decurge și sistemul de recrutare al armatei feudale.

În același timp, pe plan suprastructural, în faza de cristalizare a relațiilor feudale, au luat naștere o varietate de forme politice ale diverselor popoare, care s-au organizat la început în state de tip barbar, au cunoscut apoi procesul de fărîmițare feudală și au atins apogeul sub forma monarhiilor centralizate pe de o parte, iar pe de altă parte sub formă de baronii și ducate în Germania sau de orașe-state ca în Italia și Germania.

Concomitent cu întemeierea statului pontifical s-au pus bazele predominării totale în cea mai mare parte a Europei a ideologiei religioase sub forma creștinismului romano-catolic, care mai ales în secolul X a propagat creștinismul la popoarele din Scandinavia, a creștinat pe polonii, unguri și croați, în fine a susținut permanent *reconquista* spaniolă, contribuind indirect la feudalizarea societății din peninsula Iberică.

Tendințele de dominație universală ale statului pontifical s-au concretizat în impunerea primatului papal asupra autorității laice, dînd naștere luptei dintre papi și împărați, precum și asupra bisericii creștine greco-orientale, cauzînd marea schismă din anul 1054.

•

În occidentul Europei, prin împărțirea imperiului carolingian în secolul X, pe baza dreptului barbar, se puneau bazele viitoarelor state naționale ale Franței, Germaniei și Italiei, ale căror structuri proprii și specifice, vor fertiliza evoluția procesului de feudalizare, asigurînd progresul neîncetat al celor trei națiuni europene, care încă din feudalitate au jucat un rol deosebit de important în istoria Europei.

În sud-estul civilizat al Europei își continua existența Imperiul bizantin, atacat, în continuare, de triburile barbare ale slavilor, bulgarilor, pecenegilor, uzilor și cumanilor, păstrînd, ca o supraviețuire de scurtă durată, structura sa sclavagistă pînă către secolul VIII. În consecință, aici a luat naștere un feudalism de sinteză cu prevalarea unor elemente ale vechii orînduiri social-economice sclavagiste. Însă raporturile economice, politice și culturale

* Studiul de față a fost pregătit pentru *Tratatul de Istorie a României*, vol. II.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu Imperul bizantin ale slavilor de sud, a sîrbilor şi bulgarilor, care au întemeiat chiar pe teritoriul imperiului propriile lor state feudale, precum şi ale Slavilor de Apus, făuritorii puternicului stat feudal al Moraviei Mari, şi a Slavilor de Răsărit, din statul feudal al Rusiei Kieviene, au contribuit în cele din urmă şi prin creştinarea acestor popoare în secolele IX—X, la accentuarea feudalizării societăţilor umane respective.

În părţile nordice, central-estice şi estice ale Europei, feudalizarea societăţilor locale s-a produs pe calea unui proces fără sinteză, de la orînduirea gentilică, şi a cuprins popoarele germane din Danemarca, Norvegia, Suedia şi din Europa centrală, precum şi cele două ramuri ale popoarelor slave, de Apus şi de Răsărit, din Moravia Mare, Cehia, Polonia şi Rusia Kieviană.

Feudalizarea societăţii europene se va produce însă mai devreme în acea parte a Europei unde au existat condiţii prielnice pentru o accentuare a sistemului de feudalizare, care să atingă formele sale clasice. Acest proces s-a desfăşurat cu precădere în regiunile nord-vestice ale Europei cuprinzînd Franţa, Flandra, Germania nord-vestică şi Anglia.

În această parte a Europei s-au cristalizat mai devreme relaţiile de vasalitate, materializate într-o ierarhie feudală foarte strictă, după cum tot aici s-au produs şi o concentrare a relaţiilor marfă-bani, alcătuind sub raportul relaţiilor economice o piaţă internă dezvoltată, favorizînd apoi centralizarea statelor naţionale cu Franţa, Anglia şi mai tîrziu şi Spania.

Astfel, ca o ilustrare a caracteristicilor mai sus amintite, putem lua drept exemplu feudalizarea societăţii statului franc carolingian.

Dintre statele care au alcătuit fostul imperiu carolingian, Francia occidentală a reprezentat statul cel mai închegat. În acest regat aristocraţia veche a populaţiei gallo-romane s-a contopit cu aristocraţia francă şi treptat şi-a consolidat poziţia sa social-economică datorită unor importante privilegii obţinute de la regii Franţei. Astfel, în 847 prin capitularul de la Mercen, fiecare om liber trebuia să-şi caute un senior, iar drepturile seniorului asupra vasalului său echivalau cu puterea regală asupra tuturor supuşilor ţării. Acordînd permanent privilegii vasalilor regii Franţei au căutat să întărească propria lor autoritate, iar în aceste condiţii, dregătorii mari au obţinut funcţii pe viaţă, care s-au transformat, apoi, în funcţii ereditare. Cu timpul dregătoria şi beneficiul obţinut au devenit inseparabile, iar ereditatea lor a fost consfinţită de Carol Pleşuvul în 877 prin capitularul de la Quierzy sur Oise.

În felul acesta, comiţii şi marii dregători s-au transformat din slujbaşi ai statului în stăpîni (seniori) ai comitatelor şi posesiunilor unde ei îşi exercitau slujba, iar oamenii liberi au devenit vasalii lor. Acelaşi fenomen s-a petrecut şi cu demnitarii eclesiastici cu domenii feudale, care aveau, la rîndul lor, vasalii lor proprii.

Astfel, procesul de feudalizare prin şerbirea în masă a ţărănimii de către nobilimea feudală stăpînă pe pămînt s-a încheiat spre sfîrşitul secolului IX. În Franţa s-au format în felul acesta cele două clase fundamentale, ale orînduirii feudale, iar procesul de cristalizare al relaţiilor suzeran-vasal a determinat o ierarhie feudală strictă, reprezentînd modelul şi pentru alte state feudale din Europa, feudalismul francez devenind astfel „feudalism clasic".

Proprietatea funciară feudală era reprezentată, în cadrul economiei naturale, de domeniul feudal, alcătuit din rezerva feudală şi loturile ţăranilor dependenţi. În fruntea domeniului feudal, care s-a transformat în seniorie, se afla seniorul, care întrunea două calităţi esenţiale, aceea de proprietar feudal, precum şi aceea de şef local cu atribuţii administrative, judiciare, fiscale şi militare.

În secolele IX—X se produce în cadrul feudalizării societăţii europene şi contopirea diferitelor categorii de producători direcţi, majoritatea ţăranilor devenind dependenţi. Ţărănimea dependentă era obligată la servituţii reale, izvorîte din dependenţa de pămînt şi servituţii personale izvorîte din dependenţa personală.

Forma principală a servituţiilor reale ale şerbilor o reprezenta renta feudală prestată sub trei forme: în muncă, în produse şi în bani. Reducerea şi apoi dispariţia rentei în muncă şi a convertirii în bani a rentei feudale a avut urmări importante în evoluţia societăţii feudale din Europa occidentală, unde naşterea şi dezvoltarea oraşelor medievale, existenţa schimbului permanent de mărfuri între oraş şi sat, ca şi intensificarea circulaţiei monetare a permis ţăranilor să producă mai mult, să arendeze parcele de la seniori, şi în cele din urmă să-şi răscumpere cu bani şerbia.

În secolele IX—XI beneficiul viager şi condiţionat s-a numit feud. Cel care acorda feudul păstra asupra lui un drept superior de proprietate sau de stăpînire numit *dominium eminens* sau *jus eminens*. Cel care primea feudul obţinea un drept de posesiune sau folosinţă numit *dominium utile* sau *jus utile*. Feudul era ereditar. Astfel, în societatea feudală, în ceea ce priveşte feudul, s-au suprapus drepturi eminente asupra drepturilor utile, ceea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce dădea proprietății funciare feudale un caracter condiționat și ierarhic, care la rîndul său producea raporturi vasalice ierarhice.

Raporturile vasalice s-au concretizat în contractul vasalic, inițial verbal, apoi scris, constînd din trei acte distincte, care însă alcătuiesc un tot indivizibil: 1) închinarea *(commendatio)*, 2) omagiul *(hommagium)* însoțit de jurămîntul de credință *(sacramentum fidelitatis)* și 3) investitura. Prin contractul vasalic se năștea obligații reciproce; astfel vasalul era obligat față de senior să-și manifeste fidelitatea, să-i acorde sfat și să-i dea ajutor militar, iar seniorul se obliga să ocrotească persoana, familia și bunurile vasalului său.

Feudalul posesor de feud avea o poziție social-economică și militară privilegiată, care a fost consfințită în instituția cavaleriei, formată în Europa occidentală în secolele X—XI, incluzînd în rîndurile sale pe membrii clasei feudale laice care aveau posibilitatea de a presta serviciul militar călare, procurîndu-și calul, armamentul și harnașamentul necesar.

În fruntea ierarhiei feudale era împăratul sau regele, fiind urmat de duci, marchizi, conți, baroni, castelani, cavaleri.

Paralel cu starea nobilimii s-a alcătuit și starea bisericească, iar restul populației de la orașe și sate a format starea a treia. Astfel în secolele XI—XII s-au constituit cele trei stări ale societății feudale: nobilimea (cei care luptă), clerul (cei care se roagă), starea a treia (cei care muncesc).

•

Și în Anglia se va produce același proces de feudalizare, care cunoaște însă două etape: 1) feudalizarea societății anglo-saxone, în care relațiile feudale deveniseră dominante înainte de cucerirea normandă; 2) cristalizarea relațiilor feudale după cucerirea normandă.

În Anglia secolelor IX—XI s-a pus bazele domeniului feudal în dauna gospodăriilor țăranilor liberi. Către mijlocul secolului XI țărănimea anglo-saxonă se stratifică. În afara obligațiilor față de feudalul stăpîn al moșiei, țărănimea anglo-saxonă era supusă la plata dijmei bisericești și, în caz de război, la prestarea serviciului militar.

Definitivarea procesului de feudalizare al societății din Anglia se va produce după cucerirea normandă (1066), cînd Wilhelm Cuceritorul va organiza un stat feudal centralizat, supus direct autorității regale. El este acela care a cerut jurămînt de credință nu numai la vasalii săi direcți ci și de la vasalii vasalilor săi, adică de la subvasali. În același timp concedînd dispersat baronii și proprietăți mari cetei sale de luptători a împiedicat formarea unor mari seniori și a preîntîmpinat, astfel, fărîmițarea feudală, proces atît de amplu petrecut în restul Europei occidentale și cu deosebire în Germania.

În felul acesta, feudalitatea engleză în urma cuceririi de către normanzii francizați a căpătat un caracter centralizat mult mai strict ca în restul Europei.

Noii proprietari funciari feudali din Anglia și-au organizat proprietățile după modul francez, iar moșia engleză *(manor)* începe să aibă o trăsătură apropiată de senioria franceză. Țăranii în genere sînt numiți villani, adică țărani dependenți.

Germania împreună cu Italia nordică și o parte a celei centrale au alcătuit încă din secolul al X-lea baza teritorială a noului imperiu romano-german întemeiat în 962 de regele Germaniei Otto I, al cărui prestigiu crescuse în lumea occidentală în urma vestitei bătălii de la Lechfeld din anul 955 în care învinsese pe unguri, oprind definitiv raidurile prădalnice ale acestora în occidentul Europei. Germania însă, deși se prevala de un vast teritoriu atît în Europa centrală cît și la sud de Alpi n-a realizat un stat feldal centralizat. În ciuda progreselor remarcabile obținute pe planul dezvoltării orașelor și a comerțului continental și intercontinental, în Germania fărîmițarea politică, datorită apariției numeroaselor ducate, baronii, episcopate și orașe libere imperiale va împiedica desfășurarea procesului normal de unificare statală.

În Germania procesul de feudalizare se încheie către secolele X—XI, constituindu-se și aici o clasă feudală dominantă cu imunități și cu o ierarhie feudală strictă.

Marea feudalitate este constituită din duci, conți, episcopi și abați, alături de care există și o foarte numeroasă nobilime feudală mică în rîndurile căreia, începînd cu secolul XI intră și categoria slujitorilor, așa-numiților ministeriali.

Concomitent cresc și se dezvoltă, pe principalele artere de schimb intern și internațional ale Rinului și Dunării, orașele medievale germane, care-și dobîndesc o largă autonomie. Pe măsura stabilirii puterii centrale statale, vîrfurile feudale se transformă în principi teritoriali, agravînd situația politică a statului și menținînd fărîmițarea feudală.

În Italia, formarea și dezvoltarea relațiilor feudale s-a produs diferit în diversele ei regiuni. Cristalizarea relațiilor feudale întîrzie mai ales în Italia sudică și Sicilia din cauza

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prevalării unor elemente ale orînduirii sclavagiste în descompunere cum sînt sclavii şi coloniî. Feudalizarea societăţilor umane din aceste regiuni capătă un impuls abia în secolul XI în urma cuceririi normande, constituindu-se aici un stat feudal, la început vasal statului papal.

În Italia centrală statul papal a menţinut în continuare fărămiţarea politică a Italiei, concomitent cu destrămarea în posesiuni mai mici a fostelor ducate feudale ale longobarzilor de la Spoletto şi Benevent.

Partea nordică a Italiei era fărîmiţată în ducate, marchizate, episcopate şi oraşe-state, dintre care din secolul al X-lea Veneţia devine complet independentă, punîndu-se aici bazele marei seniorii cu importante implicaţii în relaţiile cu coasta Dalmaţiei, Bizanţul şi chiar Orientul Apropiat.

În ceea ce priveşte oraşele medievale italiene, acestea, datorită atît continuităţii de viaţă orăşenească încă din epoca romană şi romano-bizantină cît şi a legăturilor comerciale permanente cu Orientul Apropiat bizantin şi apoi musulman, devenind importante centre meşteşugăreşti medievale, luptă pentru înlăturarea dominaţiei seniorilor feudali laici şi eclesiastici, obţin completa lor independenţă şi organizarea comunală, iar unele ca de pildă Milano, Veneţia şi Florenţa, au devenit oraşe-state. În acest fel, pe baza unor particularităţi, pe care le vom menţiona în cele ce urmează, se poate vorbi în zona Mării Mediterane şi de un feudalism european mediteranian, dezvoltat atît în posesiunile bizantine din Italia, cît şi în restul Italiei, în sudul Franţei şi în Spania. Aici condiţiile geografice de climă şi relief au favorizat pe de o parte dezvoltarea culturilor subtropicale, iar pe de altă parte datorită reliefului muntos, au împiedicat dezvoltarea agriculturii pe bază de plugărit, permiţînd, în schimb, creşterea vitelor. Coastele mărilor au contribuit la o timpurie dezvoltare a navigaţiei şi comerţului maritim, ceea ce a contribuit la o rapidă creştere a oraşelor, şi îndeosebi a oraşelor porturi.

Particularităţile acestui tip de feudalism îl prezintă în primul rînd ritmul redus de dezvoltare a relaţiilor feudale, facilitînd supravieţuirea într-o măsură mai mare sau mai mică a rămăşiţelor relaţiilor vechi romane sub raportul relaţiilor juridice, dar mai ales în domeniul agrar. Marea proprietate funciară feudală din Italia nu va cunoaşte formele pe care le găsim în Franţa şi Anglia, din care cauză aici ierarhia feudală nu se va cristaliza în formele ei clasice. În sudul Italiei abia cucerirea normanzilor francizaţi va cristaliza relaţiile feudale de tipul clasic francez.

O altă particularitate o constituie dezvoltarea rapidă şi pe scară largă a oraşelor medievale, unele din ele fiind vechi emporii şi centre economice încă din antichitate, ceea ce va contribui la predominarea oraşelor asupra satelor şi la organizarea social-economică şi politică proprie a oraşelor-comune şi a oraşelor-state.

În Spania feudalismul se va accentua sub forma unei organizări stricte a armatei feudale în procesul reconquistei, adică de recucerire a Peninsulei de sub stăpînirea arabă. Aici, odată cu dezvoltarea oraşelor, s-a produs şi o amplă feudalizare a maselor de ţărani crescători de vite. Apoi, în cadrul cruciadei antimusulmane s-au pus bazele unor importante organisme ale ordinelor călugăreşti. Un rol precumpănitor în lupta cu islamismul a revenit bisericii romano-catolice apostolice, care-şi va organiza cele mai puternice şi vaste domenii feudale. La încheierea luptei de recucerire, Spania se va unifica, devenind una din cele mai puternice monarhii feudale centralizate.

Feudalismul nord-european cristalizat în Danemarca, Norvegia şi Suedia, prezintă o particularitate aparte. Astfel, în aceste ţări relaţiile feudale au luat naştere tîrziu şi se caracterizează prin lipsa marii proprietăţi funciare şi a exploatării ţărănimii, deoarece aici au predominat gospodăriile ţăranilor liberi, avînd ca ocupaţii principale pescuitul şi creşterea vitelor. Agricultura s-a practicat numai acolo unde condiţiile pedo-climatice au permis aceasta. Din punct de vedere economic în nordul Europei este caracteristică îmbinarea economiei naturale cu economia marfă-bani la sate, datorită unei slabe diviziuni sociale a muncii, a persistenţei meşteşugurilor săteşti şi a industriei casnice, precum şi a meşteşugurilor miniere şi a comerţului rural foarte dezvoltat. Aici, datorită unei îndelungate tradiţii, s-a păstrat rolul familiei mari şi a comunităţilor rurale. În ciuda existenţei încă din vechime a marilor oraşe emporii ca Haithabu şi Birke, oraşele medievale din nordul Europei se vor dezvolta în general, în secolele IX—XIII. Caracteristic pentru nordul Europei a fost de asemenea ritmul lent al dezvoltării relaţiilor feudale în comparaţie cu occidentul Europei, precum şi trecerea directă de la regatul de tip barbar cu adunări populare, la monarhia feudală centralizată de stări sociale, cu reprezentanţi ai ţărănimii în adunările de tip parlamentar.

Desigur, acest tip de societate feudală s-a dezvoltat mai cu seamă datorită condiţiilor geografice naturale, a climei aspre şi a solului steril şi puţin productiv, a reliefului muntos şi a coastelor brăzdate de fiorduri, facilitînd în primul rînd, navigaţia şi comerţul maritim,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dar și creșterea vitelor pe bază de pășunat, împiedicînd dezvoltarea agriculturii și deci crearea marii proprietăți funciare feudale excepțînd în parte Danemarca și Scania (partea centrală și sudică a Suediei). Din aceste cauze, relațiile feudale la „oamenii nordului" au întîrziat cronologic în raport cu Europa occidentală și s-au format sub influența puterii regale, a creștinismului romano-catolic și a contactului cu țările feudalizate din restul Europei. Feudalizarea pe baza marii proprietăți funciare feudale s-a produs doar în Danemarca și în Suedia sudică și centrală, unde s-a practicat agricultura, iar populația locuia în sate grupate, comunitățile țăranilor liberi fiind treptat aservite de marii proprietari feudali.

Danemarca, datorită și unificării politice mai timpurii, va cunoaște în secolul X sub regele Canut cel Mare (1010—1035), o expansiune teritorială unică, stăpînind, pe lîngă Suedia și Norvegia și regatul anglo-saxon al Angliei, ca urmare și a marii expansiuni a vikingilor, cu toate consecințele social-economice și politice.

După o perioadă de fărîmițare teritorială, în Norvegia regalitatea va putea să lupte contra intervenției Danemarcei, dar și contra intențiilor centrifugare ale aristocrației și se va consolida în decursul secolului X, odată cu creștinarea sub egida bisericii romano-catolice. În vremea lui Olaf cel Sfînt s-a produs alianța între regalitate și biserică, urmărindu-se întărirea puterii regale, atît față de aristocrația locală, cît și față de țărănimea liberă.

În Suedia meridională, numită Scania, unde existau condiții naturale pentru practicarea agriculturii pe bază de plugărit, au putut să se cristalizeze relațiile de tip feudal. Aici, pe lîngă țăranii liberi, organizați în comunități rurale, a existat și o aristocrație gentilică, care treptat a aservit țărănimea liberă. În restul Suediei, majoritatea populației, datorită condițiilor naturale, s-a ocupat cu pescuitul și, mai ales, cu pirateria.

În perioada formării celor trei state din nordul Europei s-a produs și marea migrație a popoarelor nordului, adică a Vikingilor și Varegilor atît în Europa apuseană cît și în cea răsăriteană. Potrivit așezării lor geografice, Vikingii din Danemarca și Norvegia au pornit spre vest și sud-vest. Danezii au ajuns pe coasta de răsărit a Britaniei, norvegienii s-au așezat în nordul Scoției, pe coasta de nord-vest a Angliei și mai ales în Irlanda. În a doua jumătate a secolului IX norvegienii, navigînd spre vest au atins coastele insulei Islanda, punînd bazele unei republici aristocratice, care, către anul 1 000 a adoptat creștinismul romano-catolic și a cunoscut apoi o evoluție feudală lentă din toate punctele de vedere.

Incursiunile vikingilor, mai ales în imperiul carolingian, au fost dezastruoase. Treptat, însă, invadatorii s-au așezat în unele factorii, organizîndu-și viitoarele raiduri și s-au sedentarizat, devenind vasali ai diverșilor regi de pe continent. Așa au fost normanzii care au ocupat regiunea gurilor Senei și coasta de nord a Franței, dînd apoi numele de Normandia regiunii ocupate de ei. După creștinarea și apoi francizarea lor, aceștia vor invada și cuceri Anglia în 1 066.

Normanzii francizați de pe continent vor cuceri Italia sudică și Sicilia, unde au format un regat important, cu puternice influențe în centrul Europei și mai ales Orientul Apropiat (Siria). În urma cruciadelor în Orientul Apropiat se vor întemeia ducate și principate feudale de tip clasic european.

Suedezii, folosind Marea Baltică vor invada în sud, și sub numele de varegi vor coloniza golful Finic și golful Riga, vor naviga pe fluviile Nipru și Volga, pe Marea Neagră și Marea Caspică, făcînd legătura comercială pe direcția nord-sud cu imperiul bizantin și lumea arabă din califatele Asiei.

Expansiunea oamenilor nordului a avut un important rol în realizarea schimburilor comerciale atît în direcția nord-sud, făcînd legătura între Marea Nordului și Marea Mediterană sau Marea Baltică și Mările Neagră și Mediterană, dar și pe direcția est-vest, permițînd un contact durabil cu lumea din Orientul Apropiat și vestitul „drum al mătăsii", făcînd, prin Caracorum, legătura cu arabii și apoi prin ei cu Extremul Orient.

*

Particularitățile de feudalizare în Europa est-centrală și răsăriteană. Procesul de feudalizare al societății umane din aceste părți ale Europei cunoaște particularități specifice în funcție de factorii fundamentali social-economici amintiți mai înainte, dintre care nu trebuie să neglijăm de loc gradul de influență a mediului natural și feudalizarea societății pe calea trecerii directe de la orînduirea comunei primitive în descompunere la noua orînduire superioară, orînduirea feudală. Astfel, feudalismul fără sinteză a luat naștere pe teritorii vaste din Europa est-centrală și răsăriteană, de la Elba spre est, cuprinzînd partea răsăriteană a Germaniei, Polonia, Marele ducat al Moraviei, Cehia, Un-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

garia și Europa Răsăriteană. Feudalismul fără sinteză cristalizîndu-se pe arii teritoriale foarte mari vom analiza pe rînd caracteristicile feudalismului est-central și apoi a celui răsăritean.

Feudalismul est-central european s-a dezvoltat în Germania la răsărit de Elba, în Moravia și Cehia, în Ungaria și Polonia. Condițiile naturale geografice de climă și relief au permis dezvoltarea în aceste regiuni a unei agriculturi intensive bazată pe plugărit, însoțită de intensificarea creșterii vitelor, diversificarea metșeșugurilor și îndeosebi a mineritului în zonele bogate în sare și diverse minereuri feroase și neferoase.

Particularitățile acestui tip de feudalism se caracterizează printr-o lentă dezvoltare a relațiilor feudale și persistența comunităților rurale și a rolului lor social-economic mai puternic în aceste zone în comparație cu restul Europei. Altă particularitate rezultă dintr-o mai slabă organizare a proprietății funciare feudale însoțită și de o mai slabă exploatare a țărănimii de pe domeniul feudal, menținîndu-se o anumită perioadă și o pătură de țărani liberi, care vor fi treptat aserviți. În fine, la acestea se adaugă dezvoltarea tîrzie a centrelor urbane și a pieții interne, menținerea fărămițării feudale, mai ales în zonele germane, precum și lipsa unei ierarhii feudale cristalizate.

Feudalizarea societății slavilor de apus s-a concretizat în feudalism fără sinteză dar în contact cu statul carolingian. Pe teritoriul locuit de slavii de apus, cehi, moravi, slovaci, polabi, poloni au apărut state feudale ca Marele ducat al Moraviei, regatul Cehiei și regatul Poloniei.

Statul morav s-a dezvoltat mai ales în vremea ducilor Rostislav (846—869) și Sviatopluk (870—894). În perioada sa de maximă expansiune în Marele ducat al Moraviei au intrat și sîrbii lujicieni, o parte din triburile polone, slavii polabi, slavii din Slovacia și fosta provincie romană Pannonia, precum și slavii din regiunile subcarpatice și transcarpatice, cunoscute sub denumirea de Rusia Roșie sau Rusia Mică.

Consolidarea puterii Marelui ducat al Moraviei se datorește și activității desfășurate de Sviatopluk, care obține de la Ludovic Germanicul în 874 titlul de duce independent. Marele ducat al Moraviei își va întinde supremația asupra slavilor de pe Elba și Oder, în regiunile subcarpatice și transcarpatice, precum și zona salinelor și minelor din Transilvania.

Luptele Moraviei Mari cu Arnulf, regele Germaniei, devenit apoi și împărat al imperiului romano-german, au slăbit considerabil puterea acestui important stat slav feudal, cucerit apoi de unguri în 906.

În urma dezmembrării statului Moraviei Mari, slavii cehi din cadrilaterul Boemiei, care fuseseră vasali ai Marelui ducat al Moraviei și-au format statul feudal Cehia, sub dinastia, Premysl. În secolul X se consolidează regimul feudal din Cehia. În vremea lui Boleslav II (967—999) feudalismul se consolidează, se înființează episcopia de Praga, sub egida bisericii romano-catolice. În secolul XI Cehia devine regat, vasal imperiului romano-german. În Cehia se întărește clasa nobilimii feudale bazată pe beneficii ca urmare a slujbelor obținute și a daniilor feudale în virtutea vasalității. Regatul Cehiei, situat în centrul Europei, beneficiind atît de poziția sa geografică cît și de relațiile sale economice cu toate statele europene dezvoltate, a devenit, la rîndul său, un stat feudal puternic și înfloritor permițîndu-i să joace un rol mai important în imperiul romano-german.

Triburile slave din regiunea Vistulei au cunoscut în același timp și ele un proces de feudalizare fără sinteză, caracterizat prin organizarea unor state barbare proprii de tip feudal, care apoi s-au unificat în secolul X. În vremea lui Mieszko I (962—992), creștinat împreună cu vasalii săi sub egida bisericii romano-catolice în 966, statul polon a cuprins Polonia Mare, Pomerania, Cuiavia și Moravia, Silezia și Polonia Mică. Creștinismul, sub forma romano-catolică a consolidat statul polon feudal, mai ales în lupta acestuia cu tendințele expansioniste germane și cehe, lipsind în contextul relațiilor reciproce principalul motiv de acaparare, păgînismul. În schimb, feudalii germani, pornind cruciada creștină contra păgînismului existent încă în zona balto-slavă, au acaparat noi teritorii pe coasta Mării Baltice.

Polonia devine regat în vremea lui Boleslav cel Viteaz (992—1025), intervenind apoi în conflictele din Rusia Kieviană, în Cehia și chiar Ungaria. Procesul de feudalizare al societății polone se intensifică în secolul XII prin acapararea de pămînturi în dauna țărănimii libere. Concomitent cu fărîmițarea feudală se accentuează și expansiunea germanilor la est de Elba. În aceste împrejurări Polonia lipsită de unitate nu poate face față marii invazii mongole, iar tătarii, în drum spre Europa centrală, au pustiit întreaga țară în 1241.

Procesul de feudalizare al societății ungare este urmarea cuceririi rapide de către triburile maghiare a unor întinse teritorii cu numeroase populații alogene din Europa Centrală, unde relațiile social-economice de tip feudal se născuseră înainte de această cucerire. Intensificarea feudalizării se produce însă în vremea lui Geza I (972—997) și Ștefan

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(997—1038), care adoptă și creștinismul romano-catolic. Biserica din Ungaria, prin episcopate și abații, participă activ la feudalizarea societății respective, în paralel cu organizarea teritoriului, de către regalitate, în comitate de tip feudal occidental. Treptat statul feudal ungar acaparează, prin alte cuceriri, noi teritorii spre sud-vest în Croația și Dalmația și spre sud-est în Crișana, Banat, Transilvania și Maramureș.

Desăvîrșirea procesului de feudalizare se va produce ca urmare a consolidării marii nobilimi cu mari proprietăți funciare, care, în lupta sa centrifugară, va îngrădi puterea regală în vremea lui Andrei II (1205—1235), obținînd Bula de Aur. Marea invazie a mongolilor va găsi statul ungar complet nepregătit pentru a-i opune rezistență organizată.

Particularități de feudalizare în Europa răsăriteană. Dintre neamurile slavilor de răsărit triburile din regiunea Niprului mijlociu, din jurul orașului Kiev, au cunoscut mai devreme trecerea la orînduirea feudală. Feudalismul din Rusia Kieveană a luat naștere fără să cunoască un proces de sinteză și în consecință prezintă anumite particularități.

Astfel, o primă caracteristică constă în lenta dezvoltare a noilor relații de tip feudal, în urma trecerii la noua orînduire fără sinteză, pe baza transformărilor efectuate în sînul societății gentilico-familiale și a nobilimii tribalo-militare, cu un aport militar al Varegilor, a căror cete militare erau dublate de negustori. În același timp, se constată și menținerea celor agrare, al căror caracter de gintă se pierde treptat, în urma practicării, pe scară largă, a unei agriculturi individuale și nu colective ca în trecut, însoțită însă de dezvoltarea marii proprietăți funciare feudale. Aceasta a reprezentat baza economică a noii clase feudale, a boierilor stăpînitori de ocine (votcina). O altă particularitate a feudalismului est-european o reprezintă treptata aservire și exploatare, din ce în ce mai accentuată, a țărănimii libere, generînd apariția diverselor categorii de țărani dependenți, dintre care o situație specială o au țăranii numiți „holopy", ajunși în stare de robie. Se menține și în această parte a Europei predominarea economiei naturale cu o îmbinare a economiei marfă-bani în unele centre urbane de importanță economică, precum și o dezvoltare a orașelor cneziale și a castelelor feudale, adevărate state în stat, care contribuie la accentuarea fărîmițării feudale. Asemănător Occidentului Europei, semnalăm în răsăritul Europei, existența unei ierarhii foarte strînse a vasalilor și subvasalilor cneazului, alcătuind nu numai ceata sa de luptători *(druțina)* dor și de slujitori ai statului sub raport administrativ, fiscal, judiciar și militar. De asemenea, schimbarea permanentă a cnezilor dintr-o regiune în alta, efectuată de marele cneaz din Kiev a determinat apoi manifestarea unei independențe totale a acestora față de autoritatea centrală. Totodată, o dezvoltare a economiei marfă-bani, în unele centre urbane ca Cernigov, Smolensk, Vladimir, a facilitat o relativă independență economică a acestor orașe, reședințe cneziale, constituind, la rîndul său, o premiză a fărămițării feudale și a separării lor de marele cneaz al Kievului. În fine, trebuie să ținem seama, spre deosebire de Occident, unde, începînd cu secolul al X-lea au încetat invaziile barbarilor migratori, de pericolul permanent al invaziilor popoarelor de stepă, care a dus treptat la măcinarea forțelor necesare procesului de unificare statală în cadrul desăvîrșirii procesului de feudalizare al societății slavilor de Răsărit.

Particularitățile acestui tip de feudalism se manifestă, la începutul feudalizării societății slave din Rusia Kieveană, în existența unei dinastii varege, care prin Konung-ul Oleg, pune bazele statului feudal unificat.

În vremea cnezilor Igor și Sviatoslav se produce expansiunea teritorială a cnezatului prin distrugerea Sarkelului și cucerirea unor teritorii ale Kaganatului Kazariei, inițiindu-se totodată și expediții împotriva Imperiului bizantin și Țaratului bulgar.

Rusia Kieveană atinge apogeul în secolele X—XI, iar în vremea marelui cneaz Vladimir (980—1015) se produce creștinarea rușilor sub egida bisericii ortodoxe de la Constantinopol, moment foarte important în desfășurarea procesului de feudalizare al populațiilor slave din estul Europei.

În timpul marelui cneaz Iaroslav cel Înțelept (1015—1054) se pun bazele legislației feudale scrise, fiind redactat primul cod de legi feudale din Rusia Kieveană, cunoscut sub denumirea de „Russkaja Pravda". Tînărul stat feudal al slavilor de răsărit joacă un important rol pe planul relațiilor cu celelalte state feudale europene, manifestîndu-se ca un adevărat imperiu, ceea ce l-a determinat pe K. Marx să compare marele cnezat al Kievului din această vreme cu imperiul lui Carol cel Mare.

În secolele XII—XIII Rusia Kieveană cunoaște perioada feudalismului dezvoltat, cînd au luat ființă mai multe state feudale ale slavilor de răsărit și anume cnezatele Cernigov, Seversk, Poloțk, Smolensk, Halici-Volynija, Vladimir-Suzdal și republica aristocratică a Marelui Novgorod.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aşa-numita perioadă a fărîmiţării feudale este de fapt o perioadă a cristalizării relaţiilor feudale în cadrul fiecărui stat rus independent, unde procesul social-economic se desăvîrşeşte pe planul feudalizării întregii societăţi, punîndu-se bazele marii proprietăţi funciare, cu toate consecinţele sociale şi politice. Economia feudală la vremea respectivă va putea cuprinde imense teritorii ale Rusiei europene. Învingînd invaziile pecenegilor şi cumanilor, boierimea locală, consolidată economiceşte îşi organizează statul feudal după noi criterii, structura sa politică îmbrăcînd forma unor cnezate teritoriale reduse dar bine organizate şi controlate. Vechile centre tribale, devenite centre cneziale, oraşe cu puternice forţe economice proprii, încep să se concureze. Cnezatele feudale ruseşti din secolul XII sînt state feudale deplin formate. Procesul acesta progresiv a societăţii feudale est-europene a fost însă brusc frînat de marea invazie a mongolilor din anii 1237—1240.

Feudalismul sud-estic. Spre deosebire de celelalte regiuni ale Europei, în sud-est, pe teritoriul Imperiului bizantin, feudalismul a luat naştere în virtutea unui proces de sinteză, cu prevalarea elementelor sclavagiste din societatea romano-bizantină.

Aici, ca o particularitate aparte faţă de Occident se semnalează supravieţuirea destul de îndelungată a sclavajului. Din această cauză, un rol important, în alcătuirea clasei ţăranilor dependenţi, l-au avut categoriile şi păturile sociale preexistente în imperiu ca sclavii, colonii şi lucrătorii angajaţi.

În ceea ce priveşte comunitatea agrară, spre deosebire de Occidentul Europei, în Bizanţ existau, la venirea slavilor, comunităţi alcătuite din mici proprietari, producători direcţi, fără reîmpărţirea periodică a loturilor arabile, în proprietate comună aflîndu-se numai păşunile, pădurile şi pămînturile pustii. Slavii care la venirea lor în imperiu, se aflau într-un stadiu avansat de destrămare a relaţiilor gentilice, n-au degradat obştea bizantină, fiind receptivi şi capabili a-şi însuşi normele deplinei proprietăţi private. Comunitatea agrară bizantină a fost influenţată de obştea slavă printr-o nouă solidaritate, în comun, în lupta înverşunată a ţăranilor liberi, contra acaparatorilor de pămînturi din sînul clasei feudale dominante. De aceea comunitatea rurală a jucat un rol important în decursul secolului IX în procesul de feudalizare al societăţii bizantine. Aşa se explică şi faptul de ce tocmai în secolul X se va produce în Bizanţ aşa-zisa „revoluţie agrară", cînd se formează nu numai marea proprietate funciară ci însăşi marea proprietate funciară de tip feudal.

Feudalismul bizantin se deosebeşte de cel european occidental prin menţinerea unui stat centralizat puternic, care, a favorizat apariţia ţărănimii dependente de stat. Procesul de transformare al masei de ţărani liberi, care plăteau statului impozitul funciar, în ţărani dependenţi de stat şi nu de seniorul feudal s-a desfăşurat rapid în imperiul Bizantin. Totodată, acest sistem de aservire al ţărănimii libere a dat naştere unei alte caracteristici a feudalismului bizantin şi anume aceea că statul centralizat a împiedicat organizarea marii proprietăţi funciare feudale, apariţia instituţiilor şi a vasalităţii de tip occidental. În consecinţă, în Imperiul bizantin nu s-a putut cristaliza acea ierarhie feudală specifică feudalismului din Occidentul Europei.

În Bizanţ, întocmai ca în Italia, estul Spaniei şi sudul Franţei, s-au menţinut marile oraşe, adevărate metropole, centre extrem de importante de producţie meşteşugărească, de comerţ intern şi extern, spre deosebire de Occident, unde migraţia popoarelor a distrus cea mai mare parte a oraşelor din antichitate.

Aceste particularităţi ale feudalismului bizantin au determinat şi unele aspecte specifice în procesul de feudalizare al întregii societăţi bizantine în evul mediu, dintre care menţionăm dualismul existent în cadrul comunităţilor rurale a formelor de proprietate, adică îmbinarea proprietăţii funciare a pămînturilor comune cu proprietatea particulară deplină asupra lotului de pămînt arabil, în virtutea proprietăţii romane quiritare *(Jus utendi, fruendi, et abutendi).*

În Imperiul bizantin structura ierarhică a proprietăţii funciare s-a cristalizat mai puţin în comparaţie cu Occidentul Europei, datorită sistemului fiscal moştenit de la Imperiul roman, ceea ce a determinat exploatarea economică a ţărănimii de pe domenii funciare de către stat. Cu toate acestea, în Bizanţ s-a format în cele din urmă marea proprietate funciară feudală, ceea ce apropie feudalismul bizantin, din stadiul său final, de feudalismul occidental.

Instituţiile feudale bizantine de tipul *pronoia, haristiki, escussia,* deşi în linii mari corespund instituţiilor feudale occidentale, păstrează unele caracteristici proprii, ca de pildă *pronoia,* care reprezintă nu numai transferul de posesiune funciară în favoarea unui feudal, ci îi acordă acestuia şi dreptul fiscal de a încasa de la contribuabili o cotă parte din impozitele datorate statului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În Bizanț ierarhia feudală s-a dezvoltat mai slab decît în Occident. Astfel, spre deosebire de Occident, un senior feudal bizantin putea să fie însoțit de o ceată de luptători, care însă, alcătuiau suita acestui și nu erau vasalii lui.

Particularitatea cea mai deosebită a feudalismului bizantin față de cel occidental, sub raportul suprastructurii, o constituie subordonarea bisericii ortodoxe autorității imperiale. Deși biserica ortodoxă dispunea de imense bunuri materiale, totuși ea n-a beneficiat de o deplină autarhie ca biserica romano-catolică din Occident, care și-a asigurat prin posesiunile Scaunului pontifical dreptul de a fi considerată o putere statală laică. În consecință, biserica ortodoxă, n-a fost purtătoarea unei idei de supremație politică, universală, ci din contra a propagat și efectuat unirea bisericii cu statul.

Feudalizarea societății bizantine se intensifică începînd cu secolul IX, în timpul dinastiei macedoniene, care a dat împărați destoinici ca Vasile I (876—886), Constantin Porfirogenetul (912—952), Nicefor Phocas (963—969), Ioan Tzimiskes (969—976) și Vasile II Bulgaroctonul (976—1025). A fost o epocă a gloriei militare, prin recucerirea unor importante posesiuni atît în răsărit cît și în apus. Astfel, de la arabi bizantinii recuceresc Creta, Cipru, o parte din Siria cu orașul Antiochia, iar în Italia, Apuleia și Sicilia. Opunîndu-se expansiunii bulgarilor, Bizanțul recucerește provinciile în nord, revenind cu granița de nord la Dunărea de Jos.

Cu toate încercările unor împărați de a menține o țărănime liberă pe baza novelelor din 922 și 947, asigurîndu-se, atît o mare parte a veniturilor statului, prin fisc cît și importante contingente ale armatei bizantine reorganizate, procesul de feudalizare al societății bizantine se intensifică, dinații acaparînd pămînturile țăranilor liberi. Astfel, dinații, folosind poziția lor administrativă în imperiu, au acaparat treptat păsunile obștiilor țărănești și apoi loturile arabile ale stratioților, transformîndu-i din țărani liberi în țărani dependenți.

Deși la sfîrșitul secolului X, pe baza novelei din 996 se dispune restituirea loturilor luate de la stratioți, desființîndu-se prescripția de 40 de ani pentru pămînturile acaparate de marii proprietari, totuși nu s-a putut împiedica procesul de feudalizare a Imperiului bizantin. Edificatoare din acest punct de vedere este instalarea la conducerea imperiului a dinastiei Comnenilor, care provenea din sînul marilor proprietari funciari feudali din Asia Mică. În felul acesta, s-a rezolvat și criza din imperiu cauzată de luptele dintre aristocrația imperială constantinopolitană și aristocrația provincială, alcătuită tocmai din marii proprietari funciari feudali.

Începînd cu secolul XI marea proprietate feudală acaparează definitiv și restul pămînturilor țăranilor liberi, iar marii proprietari obțin imunități numite pronoia, pe baza cărora aveau dreptul să perceapă în folosul lor direct unele impozite datorate statului. În această vreme obștiile de țărani liberi se reduc treptat. Crește numărul țăranilor parici, adică a acelora care prestează renta feudală pentru lotul de pămînt dat în folosință. Totodată, în cadrul gospodăriilor feudale se menține un număr însemnat de robi (duloi). Aceștia din urmă vor fi folosiți ca slugi domestice și vor furniza mîna de lucru necesară lucrărilor de interes general, mai ales la construcții, drumuri și irigații, precum și la muncile din carierele de piatră.

Criza din imperiu se agravează și datorită pierderilor teritoriale, cînd în urma luptei de la Mantzikiert (1071) turcii Seldgiucizi zdrobesc armata bizantină și cuceresc teritorii însemnate. Nu peste mult timp, în vremea împăratului Alexie Comnenul, veneții vor obține importante privilegii comerciale în imperiu, slăbindu-i forța sa economică.

Primul țarat bulgar. În secolul VII, sub conducerea lui Asparuh, bulgarii au ocupat regiunea de la sudul Dunării unde locuiau triburile slave federate ale Imperiului bizantin, înființînd pe teritoriul imperiului un stat nou al aristocrației tribalo-militare al bulgarilor tiurci. Hanul bulgarilor Tervel (701—718), a obținut titlul de *caesar*. Acest cuvînt în limba slavă se pronunță țar. De aici și denumirea de țarat dată statului bulgarilor tiurci slavizați.

Extinzîndu-și stăpînirea de la sud de Balcani, aristocrația tribalo-militară a bulgarilor tiurci s-a contopit treptat cu aristocrația populației băștinașe din imperiu, dînd naștere clasei dominante feudale din primul țarat bulgar. Țaratul bulgar își extinde stăpînirea și spre vest cucerind de la franci regiunea Sirmium-ului și întreținînd relații cu imperiul și în vremea lui Arnulf, care cerea bulgarilor să-i împiedice pe slavii moravieni să obțină sarea din salinele din Transilvania.

Asimilarea bulgarilor tiurci de către populația slavă majoritară coincide cu procesul de intensificare a feudalizării societății primului țarat bulgar și se încheie, după creștinarea clasei dominante bulgare, către secolul X.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Procesul de feudalizare se intensifică în vremea ţarului Simeon (893—927), iar particularitatea feudalizării primului ţarat bulgar constă în aceea că ţăranii liberi, supuşi unei fiscalităţi excesive moştenită de ţarat de la sistemul de organizare al provinciilor imperiale bizantine, părăsesc treptat pămînturile şi se aşează pe domeniile feudale scutite de impozite. Cu timpul, aceşti ţărani vor pierde şi libertatea personală, devenind ţărani dependenţi, purtînd numele de parici, identic cu al ţăranilor aserviţi din Imperiul bizantin.

Primul ţarat bulgar a fost desfiinţat treptat. Astfel, partea lui de răsărit a fost înglobată în Imperiul bizantin în urma luptelor de la Dunărea de Jos din 969—971. Împăratul Ioan Tzimiskes a înfiinţat apoi două provincii noi la Dunărea de Jos: Bulgaria şi Mesopotamia occidentală. Partea de apus a Bulgariei cu capitala la Ohrida s-a menţinut independentă pînă în anul 1018, cînd împăratul Vasile II Bulgaroctonul, după luptele înverşunate, a desfiinţat complet şi restul stăpînirii bulgare. În felul acesta, bizantinii au revenit cu graniţa de nord a imperiului la Dunăre, contribuind astfel la intensificarea relaţiilor reciproce cu populaţia veche românească din spaţiul carpato-dunărean şi de pe ambele maluri ale Dunării de Jos.

Cetăţile bizantine de la Dunărea de Jos ca şi cetăţile din munţii Carpaţi, de factură bizantină, înălţate de clasa autohtonă stăpînitoare, tocmai pe drumul sării, între Carpaţi şi Dunăre, invederează contacte strînse şi un stadiu avansat al feudalizării societăţii vechi româneşti în spaţiul carpato-balcanic.

Al doilea ţarat bulgar sau statul româno-bulgar. Asupriţi de bizantini atît bulgarii cît şi Valahii sau românii de la sud de Dunăre s-au răsculat în 1185 sub conducerea fraţilor Petru şi Asan. În 1187, ţar fiind Asan, noul stat feudal a obţinut independenţa. Primii ani de existenţă a noului stat s-au caracterizat printr-o criză internă puternică, din cauza tendinţelor anarhice ale marilor feudali. Sub ţarul Ioniţă Kaloian statul româno-bulgar s-a bucurat de un mare prestigiu, mai ales datorită luptelor duse împotriva Imperiului latin de Răsărit. În secolul XIII sub ţarul Asan II (1218—1241) statul româno-bulgar atinge apogeul puterii sale, incorporînd Tracia, Macedonia, Thesalia şi părţi din Albania.

În vremea urmaşilor lui Asan II statul româno-bulgar pierde din importanţă şi trece printr-o puternică criză cauzată de fărîmiţarea feudală.

Serbia. Statul feudal al Sîrbilor a fost organizat mai ales în a doua jumătate a secolului XIII cînd se produce unificarea triburilor numeroase ale sîrbilor de răsărit cu cele ale sîrbilor de apus sub dinastia Nemanija. Marele Jupan al sîrbilor, Ştefan Nemanija (1168—1195), stăpînind la început Serbia de răsărit, şi-a extins treptat posesiunile sale spre Serdica şi Niş. Vasal al Imperiului bizantin, Ştefan Nemanija, în urma tratatului de alianţă cu Bizanţul, obţine recunoaşterea independenţei statului feudal sîrb, care cuprindea şi Dalmaţia, Herţegovina şi Muntenegru. În vremea acestui mare Jupan al Serbiei, are loc şi creştinarea sîrbilor sub obedienţa patriarhiei constantinopolitane, eveniment deosebit de important în evoluţia procesului ascendent de feudalizare a societăţii sîrbe.

Ştefan I (1195—1224), fiul lui Ştefan Nemanija, obţine titlul de rege. Regatul sîrbilor, deşi a pierdut la început parte din teritoriile sale, recucerite de Bizanţ, se menţine în continuare ca stat feldal independent. Spre sfîrşitul secolului, sub conducerea regilor Uroş I şi Uroş II (1282—1321) regatul sîrb stăpîneşte şi Valea Vardarului şi Vidinului, ceea ce va permite lui Uroş II să se intituleze „domn de la Adriatica pînă la Dunăre". Curînd, din cauza anarhiei feudale, ascensiunea statului sîrb este întreruptă temporar.

•

În societatea europeană, indiferent de tipul de feudalism dezvoltat în diversele regiuni ale continentului, un rol important a revenit fenomenelor ideologice, dintre care primul loc îl ocupă religia.

Întărirea şi lărgirea cadrului instituţional al bisericii în desfăşurarea feudalizării societăţii europene reprezintă nu numai o latură organică a acelui important proces istoric ci şi un fenomen cultural primordial, deoarece a însoţit, concomitent cu organizarea unitară teritorială a parohiilor, abaţilor, mănăstirilor, episcopiilor şi mitropoliilor, pătrunderea, pe arii întinse ale continentului, a culturii şi artei medievale. Biserica, instituţie eminamente feudală în această perioadă istorică la care ne-am referit, a facilitat răspîndirea inevitabilă a culturilor latină medievală, bizantină şi slavă, şi a determinat, spre sfîrşitul perioadei istorice respective, implantarea în întreaga Europă a stilului romanic în arhitectura din Atlantic şi pînă în cîmpiile estice ale Rusiei Kievene.

La cumpăna mileniilor I şi II ale erei noastre, societatea feudală europeană, în condiţiile manifestării puternice a energiilor izbucnite, ca urmare a marilor prefaceri social-eco-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nomice și politice, și a unei impetuoase creșteri demografice, trăiește începutul unui important proces de colonizare, nu numai în răsăritul Europei, ci și în Orientul Apropiat, punînd, în răstimpul secolelor următoare, bazele viitoarei civilizații europene.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. *Lucrări teoretice*

— Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, 1957.
— Idem, *Războiul țărănesc german*, București, 1958.
— K. Marx și Fr. Engels, *Ideologia germană*, în *Opere*, vol. III, București, 1958.
— V. I. Lenin, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, în *Opere*, 3, București, 1960.

II. *Sinteze de istorie medievală universală*

— M. Bloch, *La société féudale*, vol. I—II, Paris, 1939—1940.
— J. Calmette, *Le monde féudal*, Paris, 1951.
— *The Cambridge Medieval History*, I—VIII, Cambridge, 1957—1968.
— *Histoire générale des civilisations*, sub redacția lui M. Crouzet, vol. III, *Le Moyen-Âge* de E. Perroy, Paris, 1961.
— *Histoire générale de l'Europe*, sub redacția G. Livet, R. Mosnier, I—II, Paris, 1980.
— *Histoire des relations internationales*, sub redacția lui P. Renouvin, vol. I, *Le Moyen-Âge*, de F. Ganshof, Paris, 1953.
— N. Iorga, *Essaie de synthèse de l'histoire de l'humanité*, vol. II—III, Paris, 1927—1928.
— *Istoria universală*, sub redacția lui E. Žukov, vol. III, București, 1960.
— E. A. Kosminskij, *Istorija srednich vekov*, I—II, Moscova, 1952.
— *Kratkaja Vsemirnaja istorija*, I—II, Moscova, 1966.
— R. Manolescu, V. Costăchel, Șt. Brezeanu, Fl. Cazan, M. Maxim, *Istoria medie universală*, București, 1980.

III. *Europa apuseană, centrală și nordică*

— E. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, Paris, I, 1959 ; II, 1970.
— G. Duby, *L'économie rurale et la vie de campagnese dans l'occident médieval*, I—II, Paris, 1962.
— Idem, *Histoire de la civilisation française*, I—II, Paris, 1958.
— Idem, *Hommes et structures du Moyen-Âge*, Paris, 1973.
— R. Fawtier, *Histoire des institutions française au moyen-âge*, I—II, Paris, 1957—1958.
— R. Fédou, *L'État au Moyen-Âge*, Paris, 1971.
— A. Fliche, *Histoire du Moyen-Âge*, t. III, *L'Europe occidentale de 888 à 1125*, Paris, 1941.
— H. Focillon, *Anul o mie*, București, 1971.
— R. Fossier, *Histoire sociale de l'Occident médiéval*, Paris, 1970.
— G. Fourquin, *Seigneurie et féudalité au Moyen-Âge*, Paris, 1970.
— A. Ja. Gurevič, *Kategorii srednivekovoj kultury*, Moscova, 1972.
— W. Hensel, *Slowianszczyna wczesnosrednowieczna*, Varșovia, 1965.
— R. H. Hilton, *A Medieval Society*, Londra, 1966.
— *Istorija Francii*, I, Moscova, 1972.
— *Istorija Cechoslovakij*, I, Moscova, 1956.
— *Istorija Pol'šy*, I, Moscova, 1956.
— S. Kan, *Istorija scandinavskich stran*, Moscova, 1971.
— A. Korsunskij, *Vozniknovenie feodal'nych otnošenij v Zapodnoj Evrope*, Moscova, 1979.
— J. Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, București, 1970.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— R. Manolescu, *Societatea feudală în Europa apuseană*, Bucureşti, 1974.
— A. Maurois, *Istoria Angliei*, I, Bucureşti, 1970.
— A. Neusychin, *Problemy evropejskogo feodalizma*, Moscova, 1974.
— Ch. Petit-Dataieles, *La monarchie féodale en France et en Angleterre, Xe—XIIIe siècle*, Paris, 1933.
— E. Planitz, *Die deutschen Stadt im Mittelalter*, Graz-Köln, 1954.
— J. Poulik, *Mikulčice. Sidlo a pevnost Knéžat Velikomoravskych*, Praga, 1975.
— J. Roy, *L'an mille*, Paris, 1885.
— S. Skazkin, *Očerki po istorii zapadnoevropejskogo krestijanstva v srednie veka*, Moscova, 1968.
— V. Stoklickaja-Tereškovič, *Osnovnye problemy istorii szednevekovogo goroda V—XV v.v.*, Moscova, 1960.
— Z. Udal'cova, Z. Gutnova, *Genezis feodalizma v stranach Evropy*, Moscova, 1973.
— *Velikaja Moravija*, Praga, 1963.

IV. *Europa de sud-est şi est*

— L. Bréhier, *Le monde byzantin*, I—III, Paris, 1947—1950.
— E. Condurachi, R. Theodorescu, *Europa de est, arie de convergenţă a civilizaţiilor*, în *RdI*, Bucureşti, t. 34, nr. 1 şi 2, 1981.
— B. Grekov, *Feodal'nye otnošenija v Kievskom gosudarstve*, Moscova—Leningrad, 1937.
— N. Iorga, *La place de Roumains dans l'histoire universelle*, ed. V. Cândea, Bucureşti, 1980.
— *Istorija Bolgarii*, I, Moscova, 1966.
— *Istorija SSSR*, I—II, Moscova, 1967.
— *Jugo-Vostočnaja Evropa v srednie veka*, Kişinev, 1972.
— *Jugo-Vostočnaja Evrope v epochu feodalizma*, Kişinev, 1973.
— S. Iuškov, *Očerki po istorii feodalizma v Kievskoj Rusi*, Moscova—Leningrad, 1939.
— A. Každan, G. Litavrin, *Očerki istorii Vizantii i iužnych slavijan*, Moscova, 1958.
— P. Lemerle, *Recherches sur le régime agraire à Byzance*, în „Cahiers de civilisation médiévale", 1959, 2.
— G. Litavrin, *Bolgarija i Vizantija v XI—XII v.v.*, Moscova, 1960.
— G. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapest, 1960.
— G. Ostrogorskij, *Histoire de l'État byzantin*, Paris, 1956.
— N. Pavlov-Silvanskij, *Feodalizm v drevnej Rusi*, S. Petersburg, 1907.
— Idem, *Feodalizm v udel'noj Rusi*, S. Petersburg, 1910.
— B. Rybakov, *Remeslo drevnej Rusi*, Moscova, 1948.
— M. Şiuziumov, *Nekotorye problemy istoričeskogo razvitija Vizantii i Zapada*, „Vizantijskij Vremennik", 35, 1973.
— M. Tihomirov, *Issledovanija o Russkoj Pravde*, Moscova—Leningrad, 1940.
— Idem, *Drevnerusskie goroda*, Ed. II, Moscova, 1956.

V. *Metodologie*

— A. Andronic, *Lenin şi unele probleme de istorie ale feudalismului în Rusia*, în „Lucrări ştiinţifice ale cadrelor didactice", I, Suceava, 1970.
— C. Cahen, *Reflexions sur l'usage du mot „féodalité"*, în „Recherches internationales à la lumière du marxisme. Féodalisme", nr. 37, 1963.
— *Clio. Introduction aux études historiques*, Paris, vol. IV—V, 1942—1949.
— *Faire de l'histoire*, sub redacţia lui J. Le Goff şi P. Nora, Paris, 1974.
— L. Halphen, *Initiation aux études de l'histoire du Moyen-Âge*, Paris, 1952.
— *La nouvelle histoire*, sub redacţia lui J. Le Goff, R. Chartier, Paris, 1978.
— *Les catégories en histoire*, studii sub direcţia lui Chaïm Perelman, Bruxelles, 1968.
— R. Manolescu, *Ev mediu şi feudalism*, în *Studii şi articole de istorie*, XIX, Bucureşti, 1972.
— Idem, *Ev mediu şi feudalism (concept, obiective, metode de cercetare)*, în *RdI*, Bucureşti, t. 35, nr. 7, 1982.
— M. Pacaut, *Guide de l'étudiant en histoire médiévale*, Paris, 1973.
— *Sur le féodalisme*, Centre d'Études et de Recherches Marxistes, Paris, 1971.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ECOUL REVOLTEI IENICERILOR (1703) ÎN MOLDOVA

DE

CONST. A. STOIDE

Pacea încheiată la Karlowitz în 1699, între Imperiul otoman şi statele coalizate în Liga sfîntă, prin forţa lucrurilor, nu era socotită de părţile contractante decît un armistiţiu, care putea fi oricînd rupt. Otomanii visau o revanşă şi, în acest scop, inspirau şi chiar subvenţionau în Transilvania şi Ungaria o serie de mişcări, care aveau la bază nemulţumirile populaţiei cu extorsiunile şi fiscalitatea excesivă adusă de noua stăpînire. Aceste mişcări, sperau ei, aveau să-i pună în situaţia de a interveni pentru restabilirea, măcar în parte a vechii stări de lucruri. La rîndul lor, Habsburgii se gîndeau nu numai să paralizeze încercările otomane de revanşă, dar chiar să facă noi achiziţii, în drumul spre răsărit, atît de necesare expansiunii lor economice.

De aici nevoia, de o parte şi de alta, pe lîngă pregătirile războinice pe care le făceau, şi de o sigură informare asupra intenţiilor părţii adverse. Ţările Române, prin poziţia lor, erau cel mai potrivit teritoriu care putea favoriza această tendinţă.

Se ştie că una din obligaţiile domnitorilor români, dintr-o epocă foarte îndepărtată, şi nu cea mai mică, era de a furniza Porţii ştiri asupra intenţiilor regilor Ungariei (în epoca mai veche) sau ale Habsburgilor — după încorporarea Transilvaniei în Imperiul acestora. Aceleaşi obligaţii le aveau şi diferiţii conducători de instituţii militare sau civile din Transilvania faţă de regele de la Buda sau de guvernul austriac. Pentru furnizarea de ştiri, au avut loc, din cele mai vechi timpuri, corespondenţe susţinute între domnii şi boierii din Moldova şi Ţara Românească cu autorităţile şi unii particulari din Transilvania. De aceea, în arhivele orăşeneşti, dar şi în cele „familiale" din această ţară se găsesc astfel de ştiri care privesc situaţia din statul otoman. Informaţia politică, atunci cînd venea din Principate, de multe ori se împletea cu informaţii privind aceste ţinuturi; în concepţia epocii, şi ele făceau parte din Imperiul otoman şi adesea ameninţarea turcească venea de acolo. Evident, actele care serveau pentru informarea unor conducători de instituţii ca atare s-ar fi cuvenit să se păstreze în arhivele acestor instituţii. Se ştie, însă, că, în epoca mai veche, nu toate instituţiile îşi constituiau arhive şi adesea chiar actele în legătură cu activitatea instituţiei rămîneau, la părăsirea postului, în păstrarea foştilor conducători, în arhiva lor personală, ca unele ce făceau parte din propria activitate, împletită cu o gestiune financiară. Numai spre jumătatea secolului XVIII s-a impus o organizare a arhivelor din Transilvania, care să determine în mod precis caracterul public al actelor rezultate din activitatea publică a unei persoane [1]. Această mentalitate şi procedură explică împrejurarea că, pentru epoca mai veche, acte cu caracter public se găsesc în arhivele zise familiale, ale unor foşti conducători de instituţii.

În cele ce urmează, prezentăm o analiză a datelor referitoare la Imperiul otoman în primul deceniu al secolului XVIII, cuprinse în două scrisori păstrate în Fondul de documente al familiei contelui Mikes din Zabola [2]. Unul dintre actele în cauză, o scrisoare cu data de 7 septembrie (st. n.) 1703, este adresată, din Iaşi, contelui Mihail Mikes, căpitanul suprem al celor Trei Scaune, de către un personaj a cărui semnătură nu se poate descifra. După toate probabilităţile, scrisoarea vine de la un preot, deservent la una din bisericile catolice din Iaşi sau din împrejurimi [3].

---

[1] În această privinţă a se vedea C. A. Stoide, *Introducere*, la *Arhiva Magistratului oraşului Braşov*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 5, şi nota 4, aceeaşi pagină.

[2] Arhivele Statului Sf. Gheorghe. Fondul, la data cercetării noastre, nu era inventariat; actele însă erau aşezate în ordine strict cronologică.

[3] Pentru istoricul dezvoltării cultului catolic în Moldova şi în Iaşi a se vedea N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, vol. I, Vălenii de Munte, 1908, p. 185—197 şi acelaşi, *Studii şi documente*, vol. I—II, Bucureşti, 1901.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Informaţia se referă la proaspetele evenimente, care în cursul lunii august 1703 zguduiseră Imperiul otoman, ducînd la răsturnarea sultanului Mustafa II şi înlocuirea lui cu fratele său Ahmed III. Parte din ştirile cuprinse în acest act confirmă cele ce se ştiau mai înainte din cronicile turceşti şi din memoriile epocii, consemnate încă de la începutul secolului XIX în cunoscuta istorie a Imperiului otoman, datorată lui Hammer şi chiar ceea ce se cunoştea din operele cronicarilor moldoveni, cum erau Ioan Neculce şi Pseudo-Neculai Costin, contemporani evenimentelor. Parte, însă, din ştirile cuprinse în această scrisoare diferă de ceea ce se ştia mai înainte ; ele pot arăta şi modul riguros exact în care erau informaţi dregătorii habsburgici asupra stării de lucruri din Turcia. Se vede, apoi, că informaţia era datorată indiscreţiei, neglijente sau interesate, a unor persoane suspuse — după toate probabilităţile, chiar unor boieri din sfatul domnesc. Ştirea, spune corespondentul, fusese adusă în Iaşi de un turc, trimis al Seraschierului.

Ea începe cu momentul în care sultanul Mustafa II este părăsit de trupele cu care mersese în întîmpinarea rebelilor, trecînd de partea acestora. În locul sultanului detronat, spune scrisoarea, a fost pus fratele său „Sultanul Ahmet" în vîrstă de 28 de ani [4]. De remarcat că Hammer, după izvoarele turceşti, îi dă vîrsta de treizeci de ani [5]. Se arată în mod precis, ceea ce se ştia mai vag din alte izvoare, că rebelii au ezitat la început să înlocuiască pe Mustafa cu fratele său Ahmed, din teama ca nu cumva mama sultanului să unelteaască în contra celor care conlucraseră pentru răsturnarea lui Mustafa. Ei înclinau să aleagă ca sultan pe Ibrahim, fiul în vîrstă de 12 ani al sultanului mort Ahmed II. Se ştie că Mustafa II şi Ahmed III erau fiii lui Mahomed IV, cît timp Ibrahim, copilul de 12 ani, era fiul lui Ahmed II [6]. Pentru alegerea lui Ahmed, spune Hammer, s-a pronunţat cu hotărîre, încă de la început, sultana Valide [7] ; acest lucru nu-l spune scrisoarea din septembrie 1703, care ştie numai despre consultarea „doctorilor şi legiştilor turci" în această problemă, care au arătat că, după dispoziţiile Coranului, nu se cuvine ca unul mai mic de vîrstă să fie pus sultan, în locul altuia mai mare. În felul acesta, pînă la urmă s-a ajuns ca în unanimitate să se aleagă sultan Ahmed, fratele sultanului depus. Scrisoarea dă informaţii şi în legătură cu înlocuirea marelui vizir. La refuzul ultimului din familia Köprülü de a primi viziratul, căpeteniile rebelilor au numit pe ruda acestuia („affinem ipsius"), Nissangi Basa. În legătură cu persoana noului vizir, se dă explicaţia că era dregătorul care la împăratul de mai înainte (Ahmed II), punea sigiliul şi semnătura împăratului pe acte. Fostul vizir al domniei lui Mustafa II a scăpat prin fugă.

Sînt arătate şi nemulţumirile principale ale rebelilor — care erau şi ale lumii otomane în genere — faţă de sultanul răsturnat : că a dat în mîna creştinilor atîtea provincii şi moschei, care cesiuni le numeau tribut plătit creştinilor. Mişcarea contra sultanului Mustafa fusese, deci, o consecinţă a tratatului de pace defavorabil turcilor, încheiat la Karlowitz. Interesant de subliniat că, după informaţiile pe care le avea Hammer şi chiar cronicarul moldovean Neculce, aceste acuzaţii fuseseră aduse lui Feisullah [8], fostul muftiu ; acesta a trebuit să plătească cu viaţa emiterea fetva-lei, care autoriza cesiunea de teritorii către necredincioşi. Fostul muftiu a fost omorît de rebeli în chinuri şi batjocorit şi la înmormîntarea lui au fost siliţi să oficieze rugăciuni doi preoţi — armeni după Hammer [9], sau un preot grec şi unul armean, după Neculce, acuzîndu-l că pe ascuns ar fi fost renegat [10]. Într-unul dintre manu-

[4] Scrisoarea din 7 septembrie (st. n.) 1703 în anexă.

[5] „Ahmet III monta sur le trône dans sa trentième année". (J. Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine, jusqu'à nos jours*, traduite de l'allemande sur la deuxième édition par M. Dochez, Tom. Treizième, Paris, 1844, p. 321).

[6] J. Hammer, *op. cit.*, p. 319.

[7] „Déjà, au premier avis qu'il s'agissait d'un changement sur le tron, la Validé s'était prononcé contre le sultan Ibrahim, en faveur du sultan Ahmed" ; J. Hammer, *loc. cit.*, p. 320.

[8] J. Hammer, *op. cit.*, p. 322 : „ils le chargaient de malediction en chatiment du fetwa qui avait autorisé l'abandon de Camienec, avec de nombreuses mosquées aux mécréants".

[9] „Les boureaux lui couperent la tête et rencontrant deux prêtres arméniens qui revenaient d'un enterrement, avec leurs encensoirs, ils les contragnirent à se placer derrière le cadavre de la victime et à le suivre en chantant des hymnes et agitant leurs encensoirs" (J. Hammer, *loc. cit.*).

[10] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*, ed. II, I. Iordan, Bucureşti, p. 167—168, „Şi au pusu pe un popă de legea noastră şi altu armenesc de l-au prohodit şi au mersu înainte-i cu cîntări şi cu cadelniţă pîn l-au scos afară din Udriu şi l-au îngropat dzicînd că au fost ghiaur". De remarcat că Neculce încurcă numele sultanilor. El crede că în 1703 a fost răsturnat „Mehmet" şi înlocuit cu Mustafa : „l-au scos pe sultan

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scrisele din cronica lui Neculce se reproduce și expresia turcească cu care unul dintre preoții oficianți ar fi însoțit actul acesta de impietate față de un muftiu [11].

Scrisoarea se încheie cu informația despre zvonul venit din Țara Românească, că încă de la 19 august stil vechi, a fost numit domn al Moldovei Mihail Racoviță, nepot — după fratele soției — al lui Iordache Ruset. Corespondența arată că se aștepta confirmarea știrii. Și această informație prezintă un interes deosebit, fiindcă menționează data precisă de emitere a firmanului de numire a lui Racoviță, dinainte de 30 august (st. n.) 1703 [12], față de ceea ce se admisese mai înainte, în mod vag, că numirea avusese loc „înainte de 12" (septembrie) [13]. Știrea ar întări presupunerea că informațiile le primise corespondentul din anturajul rusetesc, interesat în schimbarea de domn și în legătură în acest sens cu Brîncoveanul [14].

Tot din Iași pornea către contele Mikes o scrisoare cu data de 23 septembrie (st. n.) [15]. Între alte informații, se arată aici că noul sultan n-ar fi dispus să păstreze pacea cu Veneția și cu Moscoviții și se anunța ca sigur un război, dacă nu pentru iarna care urma, cel puțin pentru anul viitor. Se dau și aici informații asupra situației din Moldova : boierii sînt duși la Poartă pentru alegerea noului domn, care e Mihai Racoviță [16]. Deci pînă la data de 23 septembrie 1703 (stil nou), Mihai Racoviță nu venise în țară cu caftan de domnie [17].

Se vede de aici că informațiile erau furnizate contelui Mikes de un prelat catolic „Frater Felix Ant. Zonat", care și le procurase prin intermediul unor apropiați ai boierului Iordache Ruset, arătat în scrisoare ca prim sfetnic și caimacam al lui Mihai Racoviță [18].

ANEXA

Iassijs, 7 septembris 1703

Venit hodie Turca à Seraschiera, qui tulit quod cum imperator venerit in conspectum rebelium, militia eius ad partes rebelium se dedit, atque ita omnes imperatorem comprehensum detronisarunt, et fratrem eius sultan Aghmet, anum aetatis suae agentem vigesimum octavum ad thronum elevarunt ; repugnantibus multis ideo, quod timerent ne mater eius Valide iterum se misceret regimini, et contra auctores conspirationis novum Imperatorem, filium suum, instigaret, optantibus potius ut filius Sultani Aghmeti mortui, patruelis Imperatoris anorum duodecem, Imperator poneretur. Sed doctores et legislatores Turcarum ex legibus alcorani nefas esse dixerunt, ut minor etate ante poneretur majori, ac proinde omnes unanimiter Sultan Aghmet, fratem depositi conclamarunt Imperatorem. Chi-

---

Mehmet din Udriu. Și au pus pe un frate al lui, sultan Mustafa, împărat" *(op. cit.*, p. 167). Pseudo N. Costin dă relația în mod mai rezumativ, dar exactă : „s-au mazilit sultan Mustafa, împăratul, feciorul cel mai mare al lui sultan Mehmetu împăratu, carele au fostu luatu Cameniță și în locul lui stătu frate-său împăratu, cel mai mic, sultan Ahmet" (M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, ed. II, Tom. II, București, 1872, p. 51).

[11] Ms. copia post. Hurmuzaki : „Și cînd îlu duceau să-lu îngroape popa celu creștinescu dzicea : ne hizimdir, ne sizindir, ce să zice în limba noastră moldovenească nici al nostru nici al vostru" (I. Neculce, *Letopisețul Țerei Moldovii*, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, ed. cit., tom. II, p. 278, nota).

[12] Scrisoarea din 7 septembrie 1703, în anexă.

[13] C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, 1, București, 1942, p. 215.

[14] I. Neculce, *Letopisețul*, ed. II, I. Iordan, p. 161—162. După Neculce, legătura dintre Brîncoveanu și Iordache Ruset fusese făcută de un „mitropolit al patriarhului Dosoftei de Ierusalim, anume Hrisantos", adică de Hrisant Notaras, viitorul patriarh *(Ibidem*, p. 161).

[15] Arhivele Statului Sf. Gheorghe, Fondul Familiei Mikes de Zabola, Inedit din 23 septembrie 1703.

[16] *Ibidem*. După Pseudo N. Costin, Voievodul Constantin Duca a fost mazilit la 15 iunie (st. v. adică 25 iunie, st. n.) anul 1703.

[17] Racoviță ar fi venit la Iași cu caftan de domnie la 23 septembrie (st. v., adică 3 octombrie, st. n.) același an. (Pseudo N. Costin, *Letopisețul Țerei Moldovei*, ed. M. Kogălniceanu, II, vol. II, p. 48).

[18] Arhiva cit., Scrisoare din 23 sept. 1703.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

purli (sic) dicunt, quod noluit acceptare visiratum igitur affinem ipsius Nissangi-Bascia (hoc est, qui apud praeteritum Imperatorem ponebat sigillum et subscriptionem Imperatoris in privilegijs) fecerunt visirium. Visirius praeteritis fuga se salvavit. Inter alias querelas militiae contra Imperatorem depositum haec fuit principalis quod tam multas provintias et moscheas Christianis dimiserit, quam dimissionem appelavit tributi Christianum datum.

Ex Valachia venit rumor, jam creatum esse Principem Moldaviae Michaelium Rachovittza, nepotem ex fratre Domine uxoris d[omi]ni Iordachi Rosset, decima nona augusti veteri stylo ; expectamus super his confirmationem.

(semnătură indescifrabilă)

(Adresa :) Ill[ustrissi]mo D[omi]no comiti Michaeli Michis, supremo capit[aneum] Tria Sedria Siculicalium, D[omi]no mihi gratiosissimo.

(Orig. hîrtie, Arh. St. Sf. Gheorghe, Fond arh. Contelui Mikes din Zabola).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MISCELLANEA GENEALOGICA

DE

ŞTEFAN S. GOROVEI

I. *NOTE CANTEMIRIENE*

Viaţa şi opera lui Dimitrie Cantemir constituie un cîmp bogat de cercetări pentru specialişti din cele mai diverse domenii; în acest sens, e semnificativ faptul că, după monografia lui P. P. Panaitescu [1] — rămasă şi azi, după un sfert de secol de la apariţie, principala lucrare de referinţă — au văzut lumina tiparului nu numai zeci de studii şi articole (unele foarte solide, cu contribuţii de prim rang), a căror bibliografie este doar parţială [2], ci şi monografii întregi, *pe probleme* [3]. Anul 1973, cînd tricentenarul naşterii lui Cantemir a fost înscris printre sărbătoririle UNESCO, a adus o substanţială îmbogăţire a bibliografiei cantemiriene, împreună cu iniţiativa unei noi ediţii academice a scrierilor prinţului-cărturar. Această ediţie nouă — din care, pînă în prezent, nu au apărut decît trei volume [4] — va aduce, desigur, o nebănuită lărgire de orizonturi în cunoaşterea, înţelegerea şi aprecierea lui Dimitrie Cantemir şi a vastei sale opere. Rîndurile care urmează sînt consacrate unor aspecte asupra cărora mi se pare că nu s-a zăbovit în suficientă măsură pînă acum.

1. *Data naşterii lui Dimitrie Cantemir*

Cel dintîi punct al biografiei cantemiriene — data naşterii — ar părea să nu pună nici un fel de probleme: chestiunea a mai fost discutată [5] şi, printr-un fel de *consensus omnium*, s-a acceptat, oficial, data de 26 octombrie 1673, care se găseşte şi în cea mai veche biografie, datînd de prin 1726 şi scrisă, probabil, de Antioh Cantemir [6]. Un izvor emanînd chiar de la Dimitrie vodă privitor la această dată însă, nu avem pînă acum. În cîteva locuri, în opera sa, se găsesc doar aluzii la naşterea sau la vîrsta sa; curios, însă: *din nici una nu reiese anul 1673!*

Din două asemenea pasaje — ambele aflate în *Viaţa lui Constantin Cantemir* — ar rezulta anul *1676*; primul e în legătură cu trimiterea lui Dimitrie la Istanbul, „la începutul celui de-al patrulea an al domniei" tatălui său [7], deci în vara anului 1688: el ar fi fost atunci „în vîrstă de *doisprezece ani*" [8]. Al doilea pasaj se află în finalul aceleiaşi cărţi;

---

[1] P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, Bucureşti, 1958.

[2] Mariana Iova, *Dimitrie Cantemir, domnitor român şi savant de reputaţie mondială — bibliografie selectivă*, Bucureşti, 1973; I. D. Lăudat şi Lenuţa Drăgan, *Dimitrie Cantemir (1673—1723). Bibliografie*, Iaşi, 1973.

[3] Cf., de ex.: Dan Bădărău, *Filosofia lui Dimitrie Cantemir*, Bucureşti, 1964; P. Vaida, *Umanismul în opera lui Dimitrie Cantemir*, Bucureşti, 1972; Ştefan Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, Bucureşti, 1973; Paul Miron, *Die Wortschatz Dimitrie Cantemirs. Eine lexikalische Untersuchung von* Divanul *und* Istoria ieroglifică *im Vergleich zu Texten aus dem XVI., XIX. und XX. Jh.*, Frankfurt/M.—Bern—Las Vegas, Peter Lang, 1978. Semnalez şi existenţa unei teze americane despre Cantemir: J. W. Nelson, *The Life and the Writings of Dimitrie Cantemir (1673—1723), Prince of Moldavia*, Phil. Diss., Stanford, 1956.

[4] Vol. I, *Divanul*, 1974; vol. IV, *Istoria ieroglifică*, 1973; vol. IX, partea I — 1983.

[5] O prezentare generală la: I. D. Lăudat, *La tricentenarul lui Dimitrie Cantemir*, Iaşi, 1974 (multiplicat), p. 36—38.

[6] Emil Pop, *Dimitrie Cantemir şi Academia din Berlin*, în „Studii", 5/22, 1969, p. 835—836 (pentru dată şi autor), 840 (pentru text).

[7] D. Cantemir, *Viaţa lui Constantin Cantemir*, Bucureşti, 1973, p. 157.

[8] *Ibidem* (subl. ns.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anume, în lungul „discurs" pe care l-ar fi ţinut boierilor Curţii domneşti în momentele premergătoare morţii sale (martie 1693), Constantin vodă spune că are 66 de ani şi îşi prezintă astfel cei doi fii: „Antioh [...] are douăzeci de ani, iar cel mai mic, Dimitrie, pe care iată-l aci lîngă mine, are *şaptesprezece*" [9], deci s-ar fi născut la 1676! În realitate, în 1693, cînd a murit, Constantin Cantemir avea *81* de ani, fiind născut la 1612 — o spune tot Dimitrie, în aceeaşi carte [10] şi o confirmă oarecum Ioan Neculce, care notează că, în 1685, la alegerea sa ca domn, Cantemir era „om bătrîn, ca de şaptezăci de ani" [11] — Antioh avea 23 de ani, fiind născut la 1670 [12], iar Dimitrie avea — dacă dăm crezare versiunii oficiale, care a fost acreditată de însăşi familia sa — 20 de ani neîmpliniţi. E clar că pe aceste pasaje nu se poate pune nici un temei, necum să fie interpretate în sensul că ar dovedi naşterea lui Dimitrie Cantemir în anul... 1675 [13]!

Singurul pasaj care pare să permită o datare exactă se află în aceeaşi lucrare închinată tatălui său şi are următorul cuprins: „În această vreme i se născu lui Cantemir cel de-al doilea fiu, Dimitrie, în luna octombrie 26. Dimitrie-vodă [Cantacuzino], ca să-şi lege şi mai strîns inima lui Constantin Cantemir, îl ia din sfînta cristelniţă pe fiul cel nou născut, îi zice Dimitrie după numele lui şi îi dăruieşte, din satele domniei, o întinsă moşie, zisă Valea Ilii. Astfel săvîrşindu-se acestea la Galaţi..." [14]. Ce înseamnă „în *această* vreme", în contextul povestirii lui Cantemir, în această operă ale cărei elemente cronologice sînt, în bună parte, greşite, datorită, probabil, celor care au transcris-o pînă a ajuns la noi?

Presupunînd că autorul a urmat un fir strict cronologic, fără reveniri, evenimentele se desfăşoară astfel: 1) „Sub Cameniţa fiind mazilit Duca, în locul lui este pus Petriceicu" [15], ceea ce corespunde cu 10 august 1672; 2) În anul următor, în locul păcii nădăjduite, se aprinde un şi mai grozav pojar de război împotriva leşilor..." [16] — campania din 1672 se încheiase la 18 octombrie, prin tratatul de la Buczacz, care prevedea cedarea unor teritorii poloneze; „anul următor" este, deci, *1673*; 3) „... căci Mahomed-sultan, auzind că republica polonă a nesocotit legămintele făcute de crai cu turcii şi s-a împotrivit să plătească făgăduitul tribut, porneşte cu straşnică putere împotriva leşilor" [17] — e vorba de refuzul Dietei de a ratifica tratatul de la Buczacz, în aprilie 1673; 4) „însă, sub Hotin, turcii sînt cumplit bătuţi de leşi şi puşi pe fugă" [18], ceea ce corespunde cu data de *11 noiembrie 1673*. În urma acestei victorii, Petriceicu trece de partea polonilor iar turcii numesc (noiembrie 1673) domn pe Dumitraşcu Cantacuzino, care ajunge, „pe la căderea brumei" [19], la Galaţi, de unde, înspăimîntat de tulburările din ţară, „se teme să facă un pas mai departe" [20]. 5) Promiţînd lui Cantemir şi lui Gavriliţă Costache slujbe însemnate, „cei doi vin la domn, la Galaţi, unde acesta îşi petrecea acum a patra lună" [21], ceea ce ar însemna cam pe la sfîrşitul lui *februarie* — începutul lui *martie 1674*. *Boierit serdar*, Cantemir este însărcinat să cureţe Moldova de bandele prădalnice de cazaci şi poloni. 6) *„În această vreme i se născu lui Cantemir cel de-al doilea fiu, Dimitrie, în luna octombrie 26. Dimitrie-vodă, ca să-şi lege şi mai strîns inima lui Constantin Cantemir, îl ia din sfînta cristelniţă pe fiul cel nou născut, îi zice Dimitrie după numele lui* şi îi dăruieşte, din satele domniei, o întinsă moşie, zisă Valea Ilii. Astfel săvîrşindu-se acestea la Galaţi, Cantemir, luînd cu sine oştire nu prea multă, îi năvăleşte pe tîlhari din toate părţile [...] şi, în răstimp de o lună, pune peste tot linişte şi pace" [22], ceea ce permite lui Dumitraşcu Cantacuzino să „ia în stăpînire scaunul Iaşilor" [23].

Din această înşirare, ar rezulta că Dimitrie Cantemir, *botezat prin februarie—martie 1674 la Galaţi, s-a născut la 26 octombrie 1673*. Aceasta pare a fi, de altfel, şi raţionamentul în urma căruia autorul biografiei din 1726 a dat anul 1673. În realitate, însă, la o analiză mai atentă, se constată că relatarea lui Dimitrie Cantemir conţine anumite elemente care constituie tot atîtea motive de suspectare a premiselor şi a concluziei.

---

[9] *Ibidem*, p. 233 (subl. ns.) [10] *Ibidem*, p. 3.

[11] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în *Opere*, ed. G. Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 294.

[12] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 25; cf. şi Ştefan S. Gorovei, *Cantemireştii. Eseu genealogic*, în *RA*, 3/L, 1973, p. 194.

[13] Ariadna Camariano-Cioran, *Ieremia Cacavela*, în *RESEE*, 1—2/III, 1965, p. 170, nota 20.

[14] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 33. [15] *Ibidem*, p. 29. [16] *Ibidem*, p. 31.

[17] *Ibidem*, în continuarea citatului precedent.

[18] *Ibidem*, în continuare. [19] *Ibidem*. [20] *Ibidem*, p. 33.

[21] *Ibidem* (subl. ns.).

[22] *Ibidem* (subl. ns.).

[23] *Ibidem*, p. 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În primul rînd, după cum se înțelege din cronica lui Neculce, Dumitrașco vodă Cantacuzino a plecat din Galați în cursul lunii decembrie 1673, înainte de Crăciun [24], deci *nu a stat acolo patru luni!* Ar fi fost, de altfel, lipsit de sens ca pruncul, născut în octombrie, să fi stat nebotezat timp de vreo cinci luni. Și pentru ce? ! Ca să fie dus, în vreme de iarnă, la Galați, pentru a fi botezat de un domnitor al cărui tron abia de atunci încolo urma să fie cîștigat prin luptă!

În al doilea rînd, *Cantemir bătrînul nu a fost boierit serdar în aceste împrejurări:* el avea această boierie încă din 1672, dacă nu chiar din 1671 [25]. E drept, însă, că a făcut parte dintre boierii care s-au dus la Galați [26].

În al treilea rînd, avem de pus sub semnul întrebării însăși botezarea de către vodă Cantacuzino, nu numai pentru faptul — remarcat și de Sever Zotta [27] — că s-a născut în ziua Sfîntului Dumitru (26 octombrie), dar și din cauză că bunicul său matern purta același prenume, *Dumitrașcu* (Bantăș) [23] și e cunoscut obiceiul medieval de a se da copiilor prenumele bunicilor sau unchilor [29].

În al patrulea rînd, însuși pasajul despre nașterea lui Dimitrie Cantemir, pe care l-am reprodus aici de două ori, pare *intercalat la întîmplare.* Începutul frazei următoare — „Astfel săvîrșindu-se *acestea* la Galați...." — este într-o legătură mult mai logică, mai firească, mai organică, mai plauzibilă cu pasajul despre boierirea celor doi *la Galați;* printr-o *intercalare arbitrară,* s-a putut, însă, crea o aparentă legătură între botez și fraza care începe cu „Astfel săvîrșindu-se acestea la Galați...". Cuvîntul *acestea* indică o raportare nu la botez, ci la faptele descrise în pasajul anterior.

Pe urmă, chiar și dăruirea unei moșii „din satele domniei" pare stranie, efectuată *înainte* de ocuparea reală a scaunului domnesc.

Pentru toate aceste motive, cred că pasajul analizat pînă aici nu dovedește că Dimitrie Cantemir s-a născut la 1673; mai degrabă poate fi vorba de anul următor, 1674.

De altfel, mai este un indiciu care vine să întărească ideea că Dimitrie Cantemir s-a născut în 1674; el se află chiar în titlul celebrei *Istorii ieroglifice:* autorul ei arată acolo că atunci cînd „sfîrșitul începutei sale istorii a videa s-au învrednicit", el era *„de vîrstă la 1100 ani"* [30]. Cum împăcarea dintre cele două „mari și vestite a Leului și a Vulturului monarhii" s-a petrecut în iunie 1705 [31], iar autorul și-a terminat de redactat romanul-pamflet spre sfîrșitul aceluiași an [32], cei 31 de ani pe care Cantemir însuși arată că îi avea la vremea aceea ne duc la concluzia că *el singur se socotea născut la 1674* [33]. Mărturia mi se pare concludentă, mai ales dacă e pusă în legătură cu rezultatele analizei pasajului din *Viața lui Constantin Cantemir.* Totuși, de această indicație nu s-a prea ținut seama. N. Iorga, fără să o aducă în mod special în discuție, a oscilat între 1673 și 1674 [34]; G. Pascu a remarcat-o, a comentat-o, dar, în chip surprinzător, a conchis că, de vreme ce în 1705 Cantemir avea 31 de ani, s-a născut la... 1673 [35]; I. Minea pleda și el, din alte motive, tot pentru anul 1674 [36] iar P. P. Panaitescu a optat categoric pentru 1673 [37].

La rîndu-mi, am semnalat aceste nepotriviri cronologice într-o notă a unui studiu mai vechi [38] iar dacă am revenit acum mai pe larg asupra lor am făcut-o din dorința ca acest

---

[24] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 236.

[25] Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 488 și 487, n. 56.

[26] Ion Neculce, *op. cit.*

[27] Sever Zotta, *Despre neamul Cantemireștilor*, extras din „Ioan Neculce", 1931, p. 4, n. 11.

[28] Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 498—499.

[29] Idem, *Cu privire la metodologia cercetărilor de genealogie medievală moldovenească*, în *RA.* 2/L, 1973, p. 288; obiceiul e semnalat și în Maramureșul medieval (Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 25).

[30] D. Cantemir, *Istoria ieroglifică* (în *Opere complete*, IV), p. 69.

[31] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 76.

[32] N. Stoicescu, *Studiu introductiv* la *Istoria ieroglifică*, cit., p. 12.

[33] V. și *Istoria ieroglifică*, p. 11, n. 5; p. 294, n. 15.

[34] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, I, București, 1969, p. 221 și 243.

[35] G. Pascu, *Viața și operele lui Dimitrie Cantemir*, București, 1924, p. 34 și 40.

[36] Ilie Minea, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul. Scriitorul. Domnitorul* Iași, 1926, p. 11, 170.

[37] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 37.

[38] Ștefan S. Gorovei, *Cantemireștii*, loc. cit., p. 494, n. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prim amănunt al biografiei lui Dimitrie Cantemir să rămînă în continuare în atenţia cercetătorilor, pentru o lămurire definitivă şi indubitabilă.

2. *O scriere pierdută*

In prefaţa acelei lucrări care trebuia să fie o monumentală „cercetare de mîndră afirmare naţională" [39], *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Cantemir menţionează o carte a sa, scrisă deja la vremea redactării prefeţei, dar negăsită pînă acum : „cartea ghenealoghiii niamurilor boerimii moldoveneşti (pre carea cu limba latinească am scris-o)" [40]. În cercetările dedicate creaţiei cantemiriene, această scriere a fost de mai multe ori menţionată. La 1872, membrii Societăţii Academice Române o enumerau printre operele prinţului, socotind că manuscrisul ei „se află la biblioteca din Petersburg sau Mosca" [41] ; în 1877—1878, Gr. Tocilescu a căutat acest manuscris în locurile ce i se indicaseră, fără să-l găsească [42]. Despre *Liber moldavicae nobilitatis genealogiae* au scris, mai apoi, I. Sbiera [43], N. Iorga [44] şi I. Minea [45] ; P. P. Panaitescu o menţionează ca pe o lucrare „azi pierdută" [46]. Se poate încerca, totuşi, o reconstituire marginală a acestui capitol al creaţiei ştiinţifice a lui Dimitrie Cantemir.

Liber genealogiae a stat, desigur, într-o legătură organică, firească dealtminteri, cu lista familiilor de boieri moldoveni, inclusă în capitolul XV din partea a doua a *Descrierii Moldovei ;* aşa s-ar putea explica de ce — cum a observat acum zece ani Maria Holban — „partea cea mai slabă [a *Descrierii Moldovei)* este cea referitoare la primele neamuri boiereşti din Moldova, înfăţişate într-o listă alfabetică necompletă, nenuanţată şi necontrolată suficient" [47]. „Lucrul e cu atît mai curios — adăuga Maria Holban — cu cît în *Hronic* este pomenită o scriere despre genealogiile familiilor boiereşti din Moldova, alcătuită de Dimitrie Cantemir" [48].

E posibil ca, redactînd această parte, principele însuşi să fi simţit nevoia dezvoltării ei într-o lucrare separată ; de aici ar rezulta şi datarea ei probabilă : *circa 1716* (terminarea *Descrierii Moldovei) — 1717* (versiunea latină a *Hronicului).* De fapt, se poate observa că acel capitol XV este un adevărat embrion de studiu monografic al clasei feudale din Moldova ; Cantemir intuieşte modul şi etapele în care s-a închegat, a evoluat şi s-a primenit această clasă pînă la vremea sa, prin continua ridicare la boierie a unor oameni noi, dar şi prin împrumuturi din aristocraţia altor ţări. Această expunere, *cu exemplificări acum,* o regăsim şi în „Pridoslovia" *Hronicului ;* vorbind despre „a sîngelui curăţenie şi a niamului evghenie", Cantemir atrage atenţia că nu afirmă absenţa totală a înrudirilor cu familiile străine, ceea ce „fără socoteală ar fi" ; din contra — arată el — „multe de bun niam şi încă împărăteşti, crăeşti şi domneşti streine familii în sînul său au priimit Moldova şi Ţara Munteniască" [49], stabilindu-se şi înrudiri cu familii din aristocraţia greacă, polonă, lituaniană, sîrbă şi — firește... — tătărească. Prin urmare, un loc de seamă în economia *Cărţii genealogice* îl ocupau aceste raporturi (împrumuturi şi înrudiri) cu aristocraţia străină, şi în primul rînd cele ale voievozilor ; o spune el singur : „a Bogdanilor, Moghileştilor, Constantinilor şi a altor domni, cu a palatinilor şi a voevozilor şi caşteleanilor leşeşti, după lege a sîngelui amestecare" [50]. Acestea, interesînd şi istoria politică, urmau să-şi găsească locul şi „în tomosul al doilea al Hroniculuĭ", pe cînd celelalte familii şi înrudiri îşi aveau (deja) locul numai „în cartea ghenealoghiii niamurilor boerimii moldoveneşti". *Iar acestu neamuri care, după părerea sa, formau atunci boierimea moldovenească, le înşiră în capitolul citat din „Descrierea Moldovei".* Nu toate cele 76 de familii care formează lista lui Cantemir sînt, însă, dintre cele mai vechi şi mai mari neamuri ale Moldovei medievale : proporţia acestora e abia de 38,15% ! Cantemir adaugă că toate familiile enumerate de el se socoteau egale, dar această egalitate nu exista

[39] N. Iorga, *op. cit.*

[40] *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, I, Bucureşti, 1901, p. 26 ; în latină, p. 40 : „in libro Moldavicae nobilitatis genealogiae, latio sermone a nobis conscripto".

[41] *Analele Societăţii Academice Române*, IV, 1872, p. 143.

[42] Idem, vol. X, p. 43 şi 63 (şedinţa din 24. VIII. 1878).

[43] I. Sbiera, *Gregoriu Ureche, contribuiri pentru o biografie a lui*, în „Analele Academiei Române", V, 1884, secţ. II, p. 293.

[44] N. Iorga, *op. cit.*

[45] I. Minea, *op. cit.*, p. 268—269.

[46] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 249.

[47] Maria Holban, *Introducere* la *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 16.

[48] *Ibidem.* [49] D. Cantemir, *Hronicul...*, p. 25 [50] *Ibidem*, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nici de fapt, nici de drept : cum s-ar fi putut socoti egală familia Tanski [51], de pildă, cu vechile neamuri Buhuș, Moțoc, Tăutu sau, între cele străine chiar, Cantacuzinii de descendență (totuși !) împărătească și Petralifii ?! Pe lîngă aceasta, lista omite peste zece familii de mari boieri chiar ai veacului XVII, precum Albotă, Brăescu, Gheuca, Mogâldea etc, incluzînd, în schimb, cîteva familii dintre cele mai mărunte, ca Merescu, Zărul ș.a. Preponderența familiilor de rang mijlociu și mic în această listă — 46,05% — se poate explica, în primul rînd, prin modul în care Cantemir și-a putut aduna materialul documentar : despre marile familii, notele sale datau, probabil, dinainte de plecarea în Rusia, fiind culese atît din cronici și din documentele familiei, cît și din actele aduse de împricinați la judecățile pe care el, ca domnitor, le-a prezidat ; în Rusia, însă, a fost însoțit de un foarte mare număr de boieri din pătura mijlocie și mai ales mică ; de la aceștia a putut culege Cantemir informații pentru familiile respective.

Scrierea acestei cărți a trebuit să răspundă și unei necesități de ordin practic a moldovenilor plecați odată cu principele lor, în 1711. Se știe că, și în exilul său, Dimitrie Cantemir a continuat să se bucure de prerogativele suveranității asupra „supușilor" săi [52], dintre care unii vor fi primiți, treptat, în rîndurile nobilimii ruse [53]. Pentru a le ușura accesul la titluri și funcții, dar poate și dintr-un orgoliu ușor de înțeles, Cantemir va fi căutat ca, prin această carte, să arate originea nobilă a însoțitorilor săi, a celor care-i alcătuiau „curtea" de principe în exil, strecurîndu-le numele printre marile familii ale Moldovei medievale. Va fi contribuit, la aceasta, și contactul cu „arhondologia" nobilimii ruse, celebra *Carte de catifea* (Barhatnaia kniga), alcătuită în a doua jumătate a secolului XVII [54] și care a putut constitui un model pentru *Cartea ghenealoghiii*.

Cum va fi fost alcătuită această carte ? Desigur, nu putea fi vorba de o cercetare întreprinsă după metodele și principiile genealogiei științifice, ale cărei baze încep să se pună abia peste vreo patru decenii, în Germania. Cantemir a folosit, desigur, expunerea genealogică, făcînd, cum bănuia Iorga, „o genealogie de biografii", ca mai tîrziu cunoscutul Ștefan Ghindă, ambițios să-și dovedească înrudirea cu Vasile vodă Lupu [55].

E greu de precizat, apoi, ce ar fi putut spune Cantemir despre înrudirile voievozilor moldoveni cu regii și feudalii poloni, de vreme ce nici azi nu sînt cunoscute soțiile domnitorilor Petru I și Ștefan I — amîndouă îndeaproape înrudite cu Jagellonii — și nici măcar genealogia familiei domnitoare pînă la Alexandru cel Bun nu e precis și sigur reconstituită. Cantemir a folosit din plin cronicile străine, dar el pare să fi avut la îndemînă și alte surse azi pierdute ; așa s-ar explica, poate, afirmarea descendenței Ceaureștilor din familia Báthory și a Urecheștilor din Corvini, ceea ce l-a făcut pe N. Iorga să scrie că, dacă am putea citi cartea, „am zîmbi, desigur, adesea, la expunerea originilor". Nu putem ști, azi, ce voia să demonstreze Cantemir ; dar știm că la originea Ceaureștilor, de pildă, este o *Antaloasa* [56], soția, adică, a unui *Antal* — forma ungurească a numelui *Anton* [57].

Mai rămîne de văzut dacă în celelalte scrieri, păstrate, ale lui Dimitrie Cantemir se pot detecta urme ale preocupărilor sale genealogice. Cercetarea aduce, din fericire, un răspuns pozitiv. In primul rînd, este desigur, spița propriei sale familii, expusă în *Viața lui Constantin Cantemir* și indicațiile — date tot acolo — privind înrudirile tatălui său [58] ; alte

---

[51] Nu este, totuși, o familie de „necunoscuți" *(Descriptio Moldaviae*, ed. cit., p. 294, n. 88). Sînt „români [...] emigrați în secolul al XVII-lea în Ucraina, urmașii polcovnicilor de cazaci Anton și Vasile" (G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, II, București, 1943, p. 205 ; v. și : idem, *Roirea familiilor românești peste Nistru*, Iași, 1941, p. 10). La 1722, *Anton Tanschii polcovnic* dăruia Mitropoliei un loc în Iași (N. Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 273).

[52] Cf. I. N. Mănescu, *Stemele lui Dimitrie Cantemir și locul lor în heraldica Țărilor Române*, în *RA*, 3/L, 1973, p. 466.

[53] Idem, *Éléments d'héraldique roumaine dans l'armorial russe*, în *Comunicaciones al XV Congreso Internacional de las Ciencias Genealógica y Heráldica*, III, Madrid, 1983, p. 6—11.

[54] Cf. *Bolșaia sovetskaia entiklopediia*, ed. II, vol. IV, p. 276.

[55] N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. 32.

[56] M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1935, p. 242—243 ; v. și Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XX, p. 190.

[57] Printr-un nume în aceeași formă se explică și acela al satului *Antălești* (ulterior, *Antilești*), de lîngă Fălticeni. Evident, nu este în discuție *originea etnică* a personajelor, ci *forma numelor*.

[58] Le-am analizat pe larg în studiul *Cantemireștii* (cf. *supra*, n. 12).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

amănunte privind unele familii moldoveneşti se găsesc în *Istoria Imperiului otoman*, scrisă între 1714 şi 1716, adică exact în perioada cînd autorul se pregătea şi pentru *Liber genealogiae*. În acea lucrare, Cantemir are note foarte interesante despre Ştefan vodă Petriceicu, „din familie nobilă, deşi nu prea distinctă" (!) [59], despre serdarul Vasile Bainschi, „consîngean cu Petriceicu" [60] (înrudire lămurită, acum şapte decenii, de Sever Zotta) [61], despre familiile Duca [62] şi Ghica [63], precum şi despre Ioan Tăutu (marele logofăt mort la 1511, în legătură şi cu rolul său în „închinarea" Moldovei [64]) şi urmaşii săi [65]; în prefaţă, expune „Genealogia familiei otomane" [66]. Dar cea mai interesantă notă genealogică din această lucrare este cea consacrată lui Constantin vodă Brîncoveanu şi neamului său. Cantemir susţine că David postelnicul, străbunicul lui Brîncoveanu, n-ar fi avut nici o înrudire cu Matei vodă Basarab şi, încercînd să găsească firele strămoşilor adversarului său, croieşte o imaginară ascendenţă a lui Radu Şerban, bunicul mamei lui Brîncoveanu. Încercare zadarnică, pentru că expunerea rămîne neconvingătoare, iar documentele vădesc alte înrudiri [67]; contează, însă, faptul în sine: *preocuparea genealogică*. Aceeaşi notă dă şi alte amănunte interesante: între izvoarele istorice, Cantemir trece şi *„monumentele genealogice"*, arătînd şi ce înţelege prin această formulă — „o carte întreagă şi foarte voluminoasă, în care se cuprinde viaţa şi genealogia sa" (e vorba de Brîncoveanu) [68]. Dar dacă — aşa cum spune el însuşi — pînă la Şerban vodă Cantacuzino „Ţara Românească n-a avut [...] monumente genealogice", putem fi siguri că nici Moldova nu a cunoscut, pînă la Cantemir, o asemenea lucrare. La 1674, Nicolae spătarul („Milescu") a tradus o *Genealogie a ţarilor ruşi* [69], de asemenea pierdută, dar această operă nici nu era o creaţie originală, nici nu privea pe români. Dimitrie Cantemir rămîne, aşadar, *cel dintîi genealogist moldovean* şi, dacă nu primul, în orice caz printre primii cărturari români care să folosească însuşi termenul de *genealogie*, într-o accepţie aproape modernă a cuvîntului. Iar lucrarea sa, scrisă pe la 1716—1717 „latio sermone" — pierdută, ca şi „monumentul genealogic" brîncovenesc (sau negăsită încă) — trebuie socotită *prima arhondologie moldovenească* [70], sau, pentru a folosi chiar termenii lui Cantemir, *primul monument genealogic al Moldovei*.

În fine, o ultimă chestiune: se mai poate păstra speranţa de a regăsi, cîndva, *Cartea ghenealoghiii?* Manuscrisele cantemiriene au avut destine foarte diferite: unele s-au pierdut, altele doar s-au împrăştiat. Astfel, cu un an înaintea morţii lui Cantemir, în timpul expediţiei caucaziene, o corabie pe care se găseau şi lucruri de ale sale s-a scufundat în Marea Caspică [71]. După moartea principelui, manuscrisele sale au rămas în familie — biografia din 1726 menţionează acest lucru în mod expres [72]. Dar soarta lor a fost de-a dreptul tragică; astfel, pe la 1730, cîpii de pe manuscrise cantemiriene (dar poate şi originale — cine mai

---

[59] D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, Bucureşti, 1876, p. 417, n. 5.

[60] *Ibidem*; v. şi p. 493.

[61] Sever Zotta, *Serdarul Vasile Bainschi, „nepotul" lui Ştefan vodă Petriceicu*, în „Arhiva Genealogică", *II*, *1913*, p. *89—93*, *110—122*.

[62] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 406, n. 16.

[63] *Ibidem*, p. 417—418. Despre începuturile acestei familii, cf. Paul Cernovodeanu, *Ştiri privitoare la Gheorghe Ghica vodă al Moldovei (1658—1659) şi la familia sa*, în *AIIAI*, XIX, XX şi XXI (1982, 1983 şi 1984).

[64] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii"*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 646 şi urm.

[65] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 271, n. 36.

[66] *Ibidem*, p. 31—32.

[67] N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1971, p. 125—126, 135. Cf. şi comunicarea prezentată de Em. Hagi-Moscu, la 6. II. 1973, în Comisia de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie de pe lîngă Institutul de Istorie „N. Iorga": părinţii lui David erau Stroe postelnicul şi Ilca, fiica Mariei din Izvorul de Sus.

[68] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 624, n. 34.

[69] P. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milescu (1636—1708)*, în „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France", 1925, 1, p. 171.

[70] V. şi Ştefan S. Gorovei, *Postfaţă* la C. Sion, *Arhondologia Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 346.

[71] Emil. Pop, *op. cit.*, p. 841.

[72] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poate şti ?) se vindeau la Viena[73]; în 1737, casa din Moscova a Cantemireştilor a pierit într-un incendiu[74]; unele manuscrise, duse de Antioh Cantemir la Paris, au rămas acolo după moartea sa (1744), iar la 1780, un alt lot — care aparţinuse altui fiu, Şerban (mort în acel an) — a fost vîndut la licitaţie publică în Rusia, doar şase manuscrise fiind recuperate atunci de N. Bantăş-Kamenski, de la care au trecut în posesia arhivelor ruse[75]. S-ar putea, deci, ca *Liber genealogiae* să zacă, încă, prin vreo arhivă rusă sau chiar apuseană, catalogată sub cine ştie ce titlu; nu s-au găsit şi documente româneşti din secolul XVII trecute drept documente... arabe ? ! *Habent sua fata libelli !*

II. *GLOSSE ARHONDOLOGICE*

Acum un deceniu, colaborînd la reeditarea celebrei scrieri a paharnicului Costandin Sion, nepotrivit intitulată *Arhondologia Moldovei*, nu am avut posibilitatea să insist asupra tuturor problemelor pe care această operă le pune în faţa istoricului şi a genealogistului. Singurul care s-a oprit asupra evenimentului editorial (şi cultural) marcat de această nouă ediţie a fost profesorul Şerban Cioculescu[76]. Cîteva observaţii şi amănunte îmi îngăduie să revin, din nou, asupra *operei* paharnicului, după ce asupra *familiei* sale am adus o seamă de precizări, în tomurile anterioare ale acestui *Anuar*[77].

În ceea ce priveşte *datarea* Arhondologiei, profesorul Cioculescu a acceptat-o pe aceea propusă de autorul acestor rînduri: 1840—1857[78]. Mai vechea ipoteză a d-sale, că paharnicul adunase materialul încă de pe la 1822 se baza pe o frază citită astfel: „Acestea precum mi le-au spus stăpînul lor, banul Ioan Cîrjă, le scriu la 1822, încă pînă a nu veni Ioan vodă Sturza cu domnia"; noua ediţie, cu textul stabilit de Rodica Rotaru, punînd punctuaţia cuvenită, a redat pasajului respectiv înţelesul iniţial: „Acestea precum mi le-au spus stăpînul lor, banul Ioan Cîrjă, le scriu; la 1822, încă pînă a nu veni Ioan vodă Sturza cu domnia, căimăcamul Vogoride i-au făcut boieri..."[79].

Ca scriere care priveşte şi evoluţia preocupărilor genealogice, *Arhondologia Moldovei* ridică multe întrebări.

Interesul însuşi pentru cercetarea trecutului familial nu se poate să nu fie în legătură şi cu necontenitele cereri ale boierilor rămaşi în Bucovina şi Basarabia, de a li se elibera hîrtii doveditoare de „scurgerea neamului", pentru atestarea nobleţei. Marile genealogii alcătuite în prima jumătate a secolului XIX — precum cea a familiei Balş[80] sau aceea, şi mai cunoscută, a familiei Sturdza[81] — veneau din acelaşi interes (şi din aceleaşi interese !).

Se pare, însă, că, în afara documentării efective[82], au fost cazuri cînd paharnicul a pretins unor mari boieri şi recompense materiale pentru a le cerceta documentele şi a le trece neamul în *Arhondologie*. Astfel, o tradiţie păstrată în familia *Miclescu* şi pe care nu o mai putem controla arată că paharnicul a cerut o sumă oarecare lui Sofronie Miclescu, pe atunci (1851—1860) mitropolit al Moldovei[83]. Micleştii, mîndri de vechimea neamului lor — cu ocazia alcătuirii *Vidomostiei* din 1829, tatăl mitropolitului, vornicul Costache Miclescu, arătase documente începînd cu anul 1528[84] — au refuzat, firesc, „oferta". Aşa s-ar explica, potrivit acestei tradiţii, absenţa Micleştilor din *Arhondologie*, deşi se numărau printre cele mai însemnate neamuri ale Moldovei acelor ani: Constantin Miclescu (1755—1830) fusese mare vornic, fiul său Scarlat (1788—1853) — mare logofăt şi candidat la domnie iar alt fiu,

---

[73] I. D. Lăudat, *Dimitrie Cantemir*, Iaşi, 1973, p. 169.
[74] *Ibidem*, p. 37.
[75] *Ibidem*, p. 168.
[76] Şerban Cioculescu, *La reeditarea „Arhondologiei Moldovei"*, în „România literară" din 14.II.1974; idem, *Glosse arhondologice*, în aceeaşi revistă, din 7.III.1974.
[77] Cf. *AIIAI*, XV, 1978, p. 532 şi XVIII, 1981, p. 687—688.
[78] Cf. *Postfaţa* la ed. cit. (1973), p. 342; Şerban Cioculescu, *La reeditarea...*, loc. cit.
[79] *Arhondologia Moldovei*, ed. cit., p. 320.
[80] Cf. Maria Dogaru, *Un armorial românesc din 1813. Spiţa de neam a familiei Balş dotată cu steme*, Bucureşti, 1981.
[81] V. şi *AIIAI*, XV, 1978, p. 532—533.
[82] Cf. *Postfaţa* la ed. cit., p. 347.
[83] Informaţie dată, în 1971, de regretatul I. C. Miclescu-Prăjescu.
[84] Bibl. Acad., Msse, ms. rom. 5382, f. 270 v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sofronie, mitropolit al Moldovei. Dar nu numai atît : cînd are prilejul să vorbească de cîte un membru al acestei familii, paharnicul îi acordă epitete grele ; astfel, Dumitrache Miclescu (1822—1886) — om cu bogată activitate publică, unionist, ministru şi deputat sub Cuza vodă — este „mişelul de vornic [85] Dumitrache Miclescu" [86].

În acelaşi chip s-ar putea explica şi absenţa unei alte mari şi vestite familii a Moldovei, anume familia *Buhuş ;* la vremea cînd Sion îşi aduna materialul, ultimii Buhuşeşti tocmai se stingeau — vornicul Dumitru Buhuş moare la 16 noiembrie 1846 iar fratele său Matei pe la 1855 [87], în vreme ce alţii doi, tot fraţi, Scarlat şi Mihai Buhuş, rămăseseră în Basarabia [88]. Totuşi, această familie nu figurează în *Arhondologie,* deşi autorul îi cunoştea ultimii reprezentanţi : vorbind despre un „Sofroni grădinariu din satul Criveştii" [89] — sat stăpînit de Buhuşeşti mai bine de două secole ! — el ştie că acest sat fusese „a hatmanului Gheorghe Buhuş" (mort în 1826), ai cărui fii erau „aga Matei şi aga Dumitrachi".

Şi absenţa altor familii însemnate poate stîrni nedumeriri : Flondor, Hasdeu, Hurmuzaki, Millo, Moruzi, Pilat sînt nume care nu puteau să-i rămînă necunoscute paharnicului arhondolog !

O lectură atentă a textului va pune în evidenţă anumite cunoştinţe genealogice, venind poate din obişnuinţa cu vechile legiuiri ale Moldovei ; astfel, paharnicul Sion foloseşte o terminologie destul de bogată — *familie* [90] şi *neamuri* (două sau mai multe) [91], *linie bărbătească* [92] şi *spiţe lăturalnice* [93]. Structura clasei boiereşti oglindită în limbajul lui Sion meritä, deasemeni, o cercetare aparte ; paharnicul deosebeşte *magnaţii, boierii vechi, boierinaşii, mazilii, răzeşii,* cu nuanţe ale căror subtilităţi ar trebui urmărite de la caz la caz — „moldovan", „moldovan vechi", „moldovan vechi şi mare neam", „mazîl, vechi răzăş", „mazîl, răzăş" şi aşa mai departe, însăşi aşezarea familiilor în cadrul aceleiaşi litere fiind, uneori, deosebit de sugestivă.

Testamentul paharnicului arhondolog, descoperit şi comentat de profesorul Cioculescu [94], aduce precizarea că autorul acestei scrieri s-a născut la Iaşi, la *7 septembrie 1795* (va trece la cele veşnice tot la Iaşi, la *15 februarie 1862).* Între ceea ce lasă moştenire fiului său mezin, Vasile Sion, trebuie evidenţiate „documentele vechi a niamului meu", „biblioteca mea" şi „arhiva mea" [95]. Prezenţa acestei *arhive* poate fi un indiciu al cercetărilor istorice şi genealogice întreprinse de autorul *Arhondologiei Moldovei* — autor şi operă care meritä, fără îndoială, o cercetare mai amplă decît aceea, fragmentară şi limitată, de care s-au învrednicit pînă acum. Este, şi aceasta, o sarcină a viitorului.

---

[85] Mare vornic la 1853.

[86] *Arhondologia Moldovei,* ed. cit., p. 41.

[87] Cf. Ştefan Meteş, *Contribuţiuni nouă privitoare la familia boierească Buhuş din Moldova,* în *ARMSI,* s. III, t. VII (1927), m. 8.

[88] G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru,* I, p. 52 ; II, p. 22.

[89] *Arhondologia Moldovei,* ed. cit., p. 265.

[90] *Ibidem,* p. 97.

[91] *Ibidem,* p. 12, 103, 280, 281.

[92] *Ibidem,* p. 5.

[93] *Ibidem,* p. 224.

[94] Şerban Cioculescu, *Itinerar critic,* IV, Bucureşti, 1984, p. 38—42. Documentul se află, acum, la Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice,* DCCCLXIX/149.

[95] *Ibidem,* p. 41—42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CAZUL DIPLOMATULUI AL. BELDIMAN ÎN ARHIVA HOHENZOLLERN-SIGMARINGEN

DE

L. BOICU

Conţinînd acte ale familiei şi domeniilor Hohenzollern-Sigmaringen într-o extensiune cronologică de peste 600 de ani, o bibliotecă de valoare referitoare, îndeosebi, la istoria familiei, arhiva de la Sigmaringen a Hohenzollernilor (nu mă refer la cea de stat din aceeaşi localitate) interesează îndeaproape istoria ţării noastre, din motive lesne de înţeles, începînd cu anii 1865—1866.

Actele oficiale ale instalării Hohenzollernilor pe tronul de la Bucureşti, ca şi cele ale domniei lor, aflate şi în arhiva familiei, sînt cunoscute, au fost şi publicate. Aşadar, interesul nostru se cuvine să vizeze aproape în exclusivitate corespondenţa familială, care alcătuieşte partea covîrşitoare a fondurilor privind România. Ce-i drept, unele dintre ele se află în copie la Arhiva istorică centrală din Bucureşti, şi nu puţine au fost folosite fragmentar în memoriile lui Carol I scrise de un martor ocular. Cota de inedit a corespondenţei este însă departe de a fi fost epuizată, iar caracterul ei de intimitate dă gir credibilităţii. În ceea ce ne priveşte, avem obligaţia, prin bursa DAAD care ne-a fost oferită, să procedăm la o cît mai precisă departajare a valorilor, obligaţie pe care o vom împlini pe măsura descifrării microfilmelor conţinînd texte elaborate într-o gotică manuscrisă de tranziţie.

În ceea ce urmează ne propunem doar să ridicăm vălul de pe un caz insolit, cel al trimisului diplomatic al României la Berlin, Al. Beldiman. Restricţia noastră ţinteşte cantonarea în concret şi renunţarea la generalităţi, adeseori locuri comune. Este un fapt binecunoscut că Al. Beldiman, doctor în drept la Berlin în 1877, însărcinat în repetate rînduri, începînd din 1878, cu misiuni diplomatice în capitala Germaniei, ministru plenipotenţiar al României la Berlin din ianuarie 1896, a fost un filogerman şi că în anii neutralităţii şi ai primului război mondial s-a aflat în rîndurile partidei ataşate Puterilor centrale. Şi, totuşi, în acele momente de cumpănă, pînă la intrarea României în război, el n-a fost înlocuit în funcţie din motive ce atîrnă de relaţiile sale politice şi familiale şi, mai ales, de dorinţa guvernului român de a nu indispune Berlinul şi a-i spori suspiciunile.

A fost o mare greşeală politică pentru că Al. Beldiman nu numai că şi-a încălcat statutul său de trimis oficial al României, ci a făptuit acte de indubitabilă trădare, servind nu interesele guvernului pe care-l reprezenta, ci pe acelea ale ţării în care fusese acreditat, adică ale Germaniei. Nu excludem ca cititorul rîndurilor de faţă să atribuie „micii" vocabule trădare o exagerare — slogan din parte-ne. Nu! În acea epocă şi în acele împrejurări, cînd decodificarea depeşelor diplomatice era constituită într-o veritabilă specializare de guvernămînt.

Nu sîntem în măsură să determinăm dacă şi cît cunoşteau guvernanţii de la Bucureşti din tainele vinovăţiei lui Al. Beldiman. Cert este însă că avem la îndemînă suficiente probe, din partea lor, de neîncredere. Ion I. C. Brătianu, primul ministru al ţării, comunica cu el păstrînd serioase rezerve.

Iată, de pildă, în rezumat, ce-i transmitea regele Ferdinand la 1 iunie 1916 fratelui său Wilhelm: îmi scrii despre situaţia din România în culorile cele mai negre; dar tu priveşti lucrurile exclusiv din punctul tău de vedere şi, mi se pare mie, le vezi numai prin ochelarii lui Beldiman; acesta este un caracter de onoare, om de convingeri, numai că în ultima vreme vorbeşte mai mult ca german decît ca român, iar în negocierea tratatului de comerţ româno-german s-a aflat mai mult în punctul de vedere german, decît românesc; aceasta este urmarea naturală a îndelungatei sale şederi la Berlin [1].

Fiind vorba de o corespondenţă privată, între doi fraţi, este normal ca scrisoarea să se afle în arhiva familiei. Iată însă că în această arhivă se găsesc nu numai scrisori protocolare ale lui Al. Beldiman către prinţul Wilhelm, ceea ce e, de asemenea, firesc, ci acte secrete ale guvernului ţării trimise ambasadorului, care, la rîndul său, le comunica în copie aceluiaşi prinţ Wilhelm devenit o verigă de legătură între Al. Beldiman şi organele interesate germane.

---

[1] Fürstl. Hohenz. Haus und Damänenarchiv, Sigmaringen, KW 53, 137, 28, 20, 63 (UF-1, 2. 3).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sînt dovezi peremptorii ale trădării intereselor țării al cărei reprezentant era. Este adevărat că n-au fost produse probe ale stipendierii sale de către Berlin, ceea ce înseamnă că el trăda ca om „de convingere", cum spunea regele Ferdinand. Rezultatul era însă, se înțelege de la sine, același.

La 21 iulie 1916 i se trimitea din Sinaia lui Al. Beldiman stenograma românească în rezumat a discuției purtate cu o zi înainte de regele Ferdinand cu ministrul Germaniei la București, von Busche. Rezumatul purta mențiunea *secret*. Copia fidelă a acestui „secret" se află însă în arhiva Hohenzollern-Sigmaringen. De ce? Pentru că ea a fost expediată întocmai de Al. Beldiman aceluiași prinț Wilhelm cu mențiunea: Seiner königlichen Hoheit dem Fürsten von Hohenzollern übergeben cu indicația scrupuloasă: Berlin 10/23 iulie 1916.

Iată ce cuprinde acea notă secretă: von Busche îi spune regelui că are știri sigure că qvadrupla (Franța, Anglia, Rusia și Italia) tratează cu România o convenție de acțiune comună în contra Puterilor centrale; după afirmațiile trimisului român la Petersburg, Diamandi, aflat acum la București, se pare că Brătianu a mers pe această cale foarte departe; Busche observă: Brătianu, în spatele regelui Carol, a semnat cu rușii o convenție secretă (este vorba de cea din octombrie 1914 — n.n.) care asigură acestei Puteri neutralitatea României, încît nu este exclus ca el și acum să negocieze tot fără știrea suveranului; regele a răspuns: este adevărat că qvadrupla face puternice presiuni asupra României, dar el poate să asigure că nimic nu s-a încheiat; la întrebarea ministrului ce dezvoltare se va petrece în această privință, regele răspunde că el nu poate răspunde nimic. Busche declară din nou că nu este posibil un război al României, numai împotriva Austro-Ungariei și Bulgariei și nu și împotriva Germaniei, căci în ambele părți armata română se va izbi de trupele germane, ceea ce regele știe; ministrul adaugă că după opinia prof. Stere, vicepreședinte al Camerei, care este unul din cei mai buni cunoscători ai lui Brătianu, acesta din urmă va renunța la înțelegerea cu qvadrupla dacă regele îi va interzice hotărît; regele răspunde: și el crede că Stere îl cunoaște intim pe Brătianu, „dar, în general, cine-l cunoaște cu adevărat pe Brătianu?". După afirmațiile lui Diamandi, continuă Busche, Brătianu ar fi declarat că el va putea merge cu Antanta atunci cînd generalul Sarrail va începe ofensiva din Salonic; regele răspunde: Sarrail nu este în stare, căci se bazează numai pe 250 000 de combatanți; Busche confirmă aceasta și observă că Bulgaria are 800 000 de oameni și dispune din belșug de artilerie, îndeosebi grea; regele adaugă: „și cu multe muniții". Busche: Brătianu a spus că manevrele planificate pentru august au fost recuzate, ceea ce în situația actuală ele echivalau cu o mobilizare generală[2]; regele: „s-a arătat foarte uimit" și a făcut precizarea: nu a existat o asemenea intenție; regele neagă că qvadrupla amenință România cu un marș, observînd: „știți Dvs. că amenințările Antantei îmi dau mai mult impresia de slăbiciune?". Busche: Costinescu, ministrul finanțelor, a spus lui Czernin (trimisul Austro-Ungariei la București) că România nu se poate opune unui nou atac rusesc; regele a respins ca falsă aserțiunea ministrului său; în general, Busche a rămas cu impresia că regele nu va rezista la o presiune a Antantei[3].

După cum se vede, conversația este purtată de von Busche cu o adresă nu lipsită de agresivitate, în vreme ce regele simulează detașarea și chiar escamotarea răspunsurilor angajante. Atitudinea acestuia din urmă nu are efect după cum ușor se poate deduce din concluzia ambasadorului german. Și cum putea fi altfel cînd substratul conduitei românești era fără restricție descoperit *la Berlin de Beldiman*.

Actele delațiunii lui Beldiman au continuat. La 2/15 august 1916 el îi scrie din nou prințului Wilhelm, dezvăluind cele mai intime secrete ale politicii naționale pe care o reprezenta la Berlin: Alteța Voastră regală — spune ambasadorul — este sigur interesată să afle că vărul meu, Barbu Știrbey, m-a asigurat în ultima sa scrisoare, din primă sursă, că dacă în ultimele săptămîni au avut loc negocieri cu qvadrupla, de joi au fost rupte (potrivit scrisorii sale, joi însemna 14/27 iulie — n.n.). Pe de altă parte, continuă Beldiman, îmi scrie prietenul meu, fostul ministru Dumitru Nenițescu, că la 13/26 iulie a avut loc o importantă audiență a președintelui Consiliului de miniștri Brătianu, la rege, în care manevrele generale, ce trebuiau să camufleze mobilizarea, au fost recuzate; ca urmare a acestei audiențe au fost rupte și tratativele cu qvadrupla, firește, pînă în viitor; așadar, coaliția antigermană n-a reușit să atragă România; trebuie să ne așteptăm însă în viitor, în cele mai apropiate condiții favorabile, la o nouă ofensivă a ei; foarte semnificativ pentru întreaga poziție a lui Brătianu este că, el, de vreo săptămînă, cum sigur s-a aflat, a avut o discuție cu Czernin asupra mai vechilor oferte austro-ungare privitoare la cedarea districtelor de graniță româ-

[2] Este exact ceea ce a divulgat Beldiman la Berlin (n.n.).
[3] *Loc. cit.*, KW-53, 137, 28, 20, 63 (U.F.-1, 2, 3).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neşti din Bucovina; Brătianu crede că o consimţire în această privinţă i-ar înlesni mult menţinerea neutralităţii; Czernin a repetat că acele cedări se pot face în cu totul alte condiţii, şi anume, în cazul activei cooperări a României în contra Rusiei, nu pentru o simplă neutralitate [4]. Se cuvine să facem precizarea că aceasta este concluzia nu a ministrului lui Wilhelm al II-lea la Bucureşti, ci a celui trimis de România la Berlin.

Beldiman descifrează şi comunică prinţului Wilhelm nu numai secretele ce se scurgeau pe canalul Bucureşti — legaţia română din Berlin, ci şi pe cele ale rutei inverse. De pildă, el trimite în copie prinţului Wilhelm, gata tradusă de el însuşi în limba germană din cea română, o scrisoare a sa secretă din 12/24 iulie 1916 către I. I. C. Brătianu. Iar secretul scrisorii consta în chestionarul primului ministru şi nu în răspunsurile ambasadorului, cunoscute de prinţul Wilhelm.

Pentru a demonstra germanilor ataşamentul său, produce probe în noiembrie—decembrie 1916, deci cînd misiunea sa încetase, cu acte anterioare, adevărate filipice îndreptate împotriva guvernului român.

Care este scopul scurtei noastre comunicări? În primul rînd, să confirme că arhiva Hohenzollern-Sigmaringen nu este lipsită de ştiri preţioase şi chiar surprize, dacă nu spectaculoase şi total ignorate, cel puţin parţial inedite şi interesante; în al doilea rînd, să învedereze că Al. Beldiman a fost un caz fără precedent, după opinia noastră, în suita trimişilor noştri diplomatici în străinătate; în al treilea rînd, să aducă un argument în plus înţelegerii greutăţilor inestricabile care au confruntat opţiunea politică şi militară a guvernului român în vara anului 1916.

[4] *Loc. cit.*, KW-53, 1/137, 28, 20, 63 (U.F.-1, 2, 3).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUȚII LA *BIBLIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ VECHE* (1785—1830) (I)

DE

PAUL MIHAIL

După aproape patru decenii și jumătate, de la apariția volumului *Tipărituri românești*, în colecția „Studii și cercetări", XLVI, Academia Română, București, 1940, prezentăm următoarele 31 de tipărituri, dintre anii 1785—1830, ca adausuri la *Bibliografia românească veche*, tomul IV (București, 1944), Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche* (Târgoviște, 1973) și la studiile privitoare la cultura veche românească.

* * *

1.

Filaret episcopul Rîmnicului și al Noului Severin, *Carte de preoție*, Rîmnic, [1785—1789], lb. română.

Început: Filaret, cu mila lui Dumnezeu smerit episcop al Rîmnicului Noului Severin. Fericitul Pavel Marele Apostol al Domnului, în poslaniile ce scrie către ucenicii săi, Tit și Timoteiu episcopul Efesului, arată cum să fie cercetați și cercați cei ce vor să între în ceata preoțească...

Sfîrșit: Căruia pentru întărire și încredințarea lui, după porunca sfinților Părinți i-am dat această carte a smereniei noastre, după cum este obiceiul, întărită cu pecetea și iscălitura noastră, în episcopia Rîmnicului.

Foaie volantă, 31 × 21 cm cu frontispiciu în compoziție tipografică. Iscălitura episcopului în gravură tipărită. Pecetea în chinovar cu leu cu cîrjă în gură, vultur cu crucea în cioc și coroana la mijloc, deasupra unui chivot. Litera începătoare F înfloriță. Are data imprimată 178... la care s-a adăugat cu mîna cifra 5 și luna februarie 7. Exemplar lipit pe scoarța de la începutul manuscrisului românesc nr. 2317 de la Biblioteca Academiei R. S. România, care are 17 rînduri tipărite în negru și locuri lăsate goale pentru completarea numelui celui hirotonit, în cazul de față „Grămătic Vlăduțu sîn Popa Ion, satul Rovinarii unde se prăznuiește hramul sfîntului ierarh Nicolae, în județul Gorjului". Însemnare în colțul de jos: „Acesta l-au arătat protop[op] că au murit la leat 1785, dec. 4. Trecut la condica logof.". Textul cu caractere chirilice. Hîrtia albă.

Un alt exemplar, avînd anul imprimat 178... la care s-a adăugat cu mîna cifra 9, iulie 4, de la același Filaret, episcopul Rîmnicului Noului Severin, este lipit pe scoarța ultimă a aceluiași manuscris nr. 2317 de la Biblioteca Academiei R. S. România. Locurile goale din cartea de preoție sînt completate cu: „Neculai sîn Pop Mathei, din satul Craiova, unde se prăznuiește hramul Adormirea din județul Dolj". O însemnare laterală: „Acesta l-au... turcii".

Avînd în vedere că ultima cifră a anului a fost scrisă cu mîna, se poate presupune că formularul a fost tipărit în mai multe exemplare, în anii anteriori. Aceste formulare, care s-au tipărit la Rîmnic, aveau lăsate locuri goale pentru a fi completate cu mîna.
Depozit: Biblioteca Academiei R. S. România, ms. românesc nr. 2317. (Fig. 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 1

2.

Arhiepiscopul Ambrosie, *Salut la învestitura ca Mare hatman a cneazului Grigorie Alexandrovici Potemkin-Tavriceskii*, Iași, 1790, lb. rusă.

Привѣтствіе Его Свѣтлости князю Григорію Александровичу Потемкину-Таврическому, при возглашеніи его Великимъ Гетманомъ Императорскихъ Казацкихъ Екатеринославскихъ и Черноморскихъ войскъ, въ церкви Вознесенія Господня, что въ Монастырь Голіи, говоренное Архіеп. Амвросіем февраля 15 дня. Печатано въ Яссахъ 1790 года, 4°, 4 нен. стр.

[Salutul Luminăţiei sale, cneazului Grigorie Alexandrovici-Potemkin-Tavriceskii, la investitura sa ca mare hatman al Armatei împărăteşti de cazaci din Ecaterinoslav şi Marea Neagră, rostit de Arhiepiscopul Ambrosie în biserica Înălţării Domnului de la mănăstirea Golia, în 15 zile a lui februarie. Tipărit în Iaşi, în anul 1790, 4°, 4 pagini numerotate].

Excepţională raritate bibliografică. Tipărită în tipografia de companie a Cartierului general al lui Potemkin-Tavriceskii.

Informaţia, incompletă, din „Courier de Moldavie" nr. 1 din 18 fevrier 1790, Jassy, se referă numai la decretul Împărătesei Ecaterina a II-a prin care se acorda titlul de „Grand Hetman" prinţului Grigorie Alexandrovici Potemkin-Tavriceskii şi cum a fost sărbătorit la Iaşi, ap. Daniela Poenaru, *op. cit.*, p. 84.

Indicaţiile bibliografice de mai sus au fost reproduse din lucrarea lui Iurii Bitovt — **Рѣдкія русскія книги и летучія изданія XVIII века** [Cărţi rare ruseşti şi foi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

volante din sec. al XVIII-lea], Moscova, 1905, Tipografia S. P. Semeonov, p. 457, nr. 2278, ea însăși o carte rară.

3.

John Arndt, *Cercetarea creștinismului*, traducere din limba engleză de Luca Secicarev, Iași, 1790, lb. rusă.

Изслѣдованіе Христіанства. Переводъ съ Англиискаго. Въ Яссахъ 1790 года. 4°, загл. л. и 190 стр. [Cercetarea creștinismului. Traducere din engleză. În Iași, 1790, 4°, foaia de titlu + 190 pagini].

După părerea lui Ghennadi această lucrare este opera lui Ioan Arndt, tradusă de Luca Secicarev. Cartea a fost tipărită în tipografia de companie de pe lîngă cartierul general al lui Potemkin-Tavriceskii, căruia, de altfel, îi este și dedicată de către traducător.

Indicațiile bibliografice din lucrarea lui Iurii Bitovt, *op. cit.*, p. 454, nr. 2264. ea însăși o carte rară.

4.

Arhiepiscopul Ambrosie, *Cuvîntare funebră la îngroparea cneazului Grigorie Alexandrovici Potemkin-Tavriceskii*, Iași, 1791, lb. rusă.

Слово надгробное, сочиненное Преосвященнымъ Амвросіемъ, Архіепископомъ Екатеринославскимъ и Херсонеса-Таврическаго при погребеніи въ Богъ почивающаго Свѣтлѣйшаго Князя Григорья Александровича Потемкина-Таврическаго. Яссы 1791, 4°, 3 стр. [Cuvînt funebru, alcătuit de Prea Sfințitul Ambrosie, Arhiepiscopul Ecaterinoslavului și Hersonesului-Tavriceskii, la îngroparea în Domnul a răposatului luminatului cneaz Grigorie Alexandrovici Potemkin-Tavriceskii, Iași, 1791, 4°, 3 pagini]. Excepțională raritate.

Indicațiile bibliografice din lucrarea lui Iurii Bitvot, *op. cit.*, p. 472, nr. 2341, ea însăși o carte rară.

5.

Iacov Mitropolit al Moldovei, *Carte de preoție*, [Iași, 1801], lb. română.

І-АКѠВЬ КУ МИЛА ЛУЙ ДУМНЕЗЪУ АРХІЕПИСКОПЬ ШИ МИТРОПОЛИТЬ А ТОАТЪ МОЛДАВІѦ

Inceput: Prin darul și puterea a pre sfîntului și de viață începătoriului D[u]h; ce s-au dat smereniei noastre de la pre înaltul arhiereu... viind înaintea noastră acest temătoriu de dumnezeu bărbat anume Ignat dascăl. cu multă smerenie a cerut darul preoției... pe urmă l-am hirotonit diacon și preot desăvîrșit, dîndu-i toată voia și blagoslovenia a sluji toate cele ce să cuvin preoției...

Sfîrșit: Căruia pentru încredințare i s-au dat la mînă această arhierească carte de noi iscălită și cu pecetea sfintei Mitropolii pecetluită.
Iacov Mitropolit Moldavici [imprimat], 1801 mai 11 [scrise cu mîna].

Foaie volantă, 48 × 32 cm. Textul cu caractere chirilice este încadrat în chenar format din mai multe linii împodobite cu struguri, iar la cele patru colțuri cu capete de îngeri. Inițiala Паre 2,5 × 2 cm, în casetă neagră ornamentată. Pecete cu legenda: „+ ПЕЧѢТЕ А ФИНТЕЙ МИТРОПОЛИЙ МОЛДѠВЛАХІЕЙ·“ în centru reprezintă pe sfîntul mare mucenic Gheorghe. La cotor, scris cu cerneală neagră: nr. 714, la fel ca și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 2

numele celui preoţit, scris cu mîna: Ignat dascăl, care purta porecla de Huzunu, din satul Mărcăuţi, ţinutul Orhei, la biserica cu hramul Mai marilor Voievozi.

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iaşi (Fig. 2).

6.

Gavriil Bănulescu-Bodoni, *Poruncă către feţele bisericeşti de a nu primi dezertori*, [Iaşi], 1808, lb. română.

Дела прѣѡсфинцитꙋль митрополить гаврїиль [аль ѧдрептъ]торюлꙋи сѵнодь члень, ши аль ачелꙋѧшь ѧ молдавїѧ [валахїа] еѯархь ши кавалерь

Кътръ тоци чеи динь чинꙋль бисерическь, де о [бще поронкъ].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

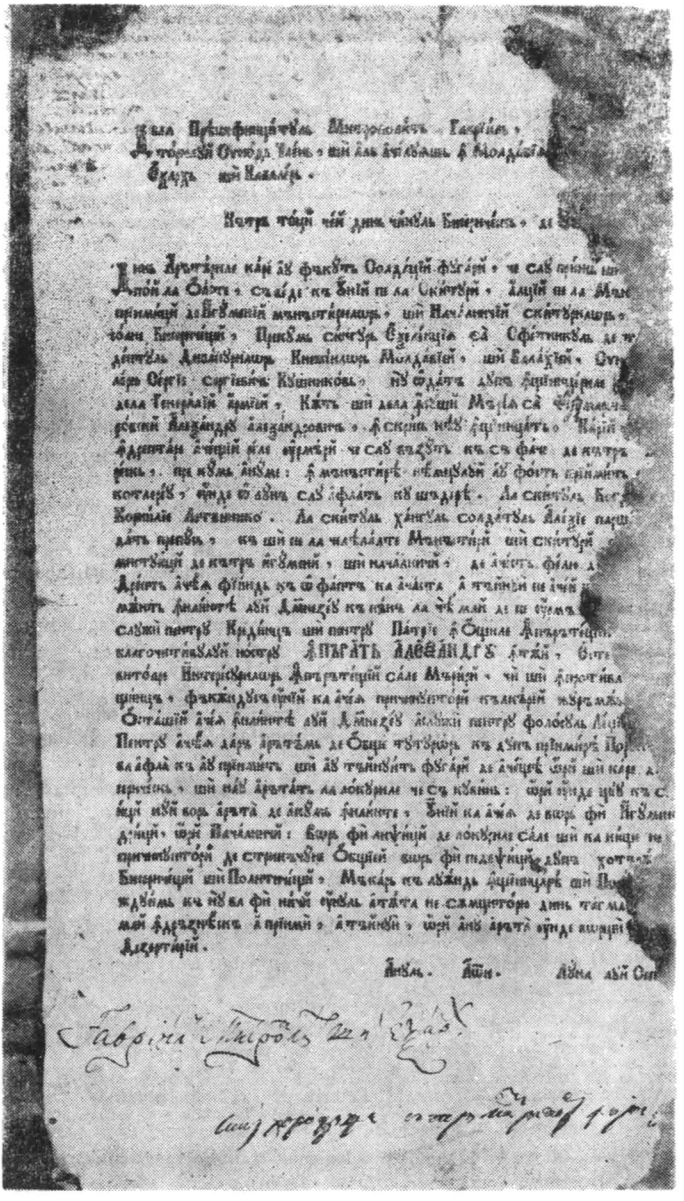

Fig. 3

Inceput: Din arătările care au făcut soldații fugari ce s-au prins și [au fost aduși înа]poi la oaste, să vede că unii pe la schituri, alții pe la măn[ăstiri sînt] priimiți de igumenii mănăstirilor și nacealnicii schiturilor [și de per]soane bisericești.

Sfîrșit: Măcar că luînd înștiințare și po[roncă nădă]jduim că nu va fi nică unul atîta ne simțitoriu din tagma [bisericească să] mai îndrăznească a priimi, a tăinui ori a nu arăta unde vor ști [că să ascund] dezertirii. Anul 1808, luna lui sep[tembrie].

Gavriil Mitropolit și Exarh [autograf].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Foaie volantă, 36 × 20 cm. Textul cu caractere chirilice pe o faţă. Hîrtie gri. Exemplanul cercetat este stricat de rozători.

Insemnare în josul paginii: „Schit Horodişte să trimată raport fără în[tîrziere].

Pe verso sînt scrise cu cerneală neagră, în limba slavă bisericească 14 rînduri: наставленія Іоана лѣствичника [Indrumările sfîntului Ioan Scărarul]. Insemnare, de aceeaşi mînă: „Am scris aice eu ce mai jos m-am iscălit la anul 1814 avg[ust], schitului Horodişte năcealnic, Victor ieromonah".

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iaşi (Fig. 3).

7.

Gavriil Bănulescu-Bodoni, *Gramată de duhovnicie preoţească*, Iaşi, 1810, lb. română.

Кꙋ мила луи дꙋмнезеꙋ... ал прѣ сфинтꙋлꙋи ꙟндрептътѡрюлꙋи сүнѡд член, ши ал ачелꙋꙟш ꙟ молдавіа, валахіа, ши басарабіа ексарх ши кавалер

Inceput: Macar că fieştecare preot cînd să învredniceşte preoţeştii hirotonii... priîmeşte putere a săvîrşi toate tainele ce să cuvin preoţilor, însă fiind că într-aceste eparhii, pentru neiscusinţa acelora care să hirotonisea preoţi, taina ispovedaniei nu să încredinţa la toţi preoţii a o săvîrşi...

Drept aceea viind cătră noi acest preot anume... din eparhia... din ţinutul... de la satul... de la biserica unde să prăznuieşte hramul... ca să-l orînduim d[u]h[o]vnic, după cercetarea şi învăţătura ce i s-a dat de la noi... l-am orînduit d[u]h[o]vnic ca să ispoveduiască...

Sfîrşit: Şi pentru încredinţare că molitva sa preotul... are blagoslovenie a ispovedui pre cei ce prin taina pocăinţei vor veni cătră dînsul, i s-au dat de la noi această Gramătă, cu iscălitura noastră şi pecete întărită. În Iaşi, la let 1810 luna... zile. [Pecete.].

Foaie volantă, 43 × 35 cm. cu 43 rînduri. Chenar format din semne tipografice. Textul cu caractere chirilice pe o faţă. Autograful Mitropolitului Gavriil în invocaţia din titlu. Hîrtie albă.

Imprimatele se folosesc atît în Moldova cît şi în Basarabia. Exemplarul cercetat a fost completat astfel: peste cuvîntul tipărit Iaşi s-a scris cu mîna Chişinău, anului i s-a adăugat cifra S, reieşind anul 1816, după lună s-a adăugat: „lui martie în 10". Gramata poartă iscălitura autografă „Smeritul Gavriil Mitropolit Chişinăului şi Hotinului" şi a fost dată preotului Ignatie, poreclit Huzunu, din ţinutul Orheiului, satul Mărcăuţi, de la biserica cu hramul Marilor Voievozi.

Insemnare în josul paginii: „S-au trecut la condică supt nr. 34. Sinesie eclisiarh".

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iaşi (Fig. 4).

8.

Formă la ectenii, St. Peterburg, 1817, lb. română.

форма

Inceput: Cum să cade a să pomeni împărăteasca familie la ecteniia cea mare, la vecerne, la utrenie şi la liturghie

Pentru pre blagocestivul singur stăpînitoriul marele domnul nostru împăratul Alexandru Pavlovici a toată Rossiea... şi pentru binecredinciosul domn ţesarevici şi marele cneaz Constantin Pavlovici...

Sfîrşit: S-au tipărit la Sanct Peterburg la Prea Sfîntul Sinod, în anul 1817, luna iulie...

Foaie volantă, 22 × 16 cm. Textul cu caractere chirilice, pe o faţă. Hîrtie albastră. Însemnare: „S-au priimit avgust 4 zile 1817 goda [anul], arhim. Victor".

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iaşi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

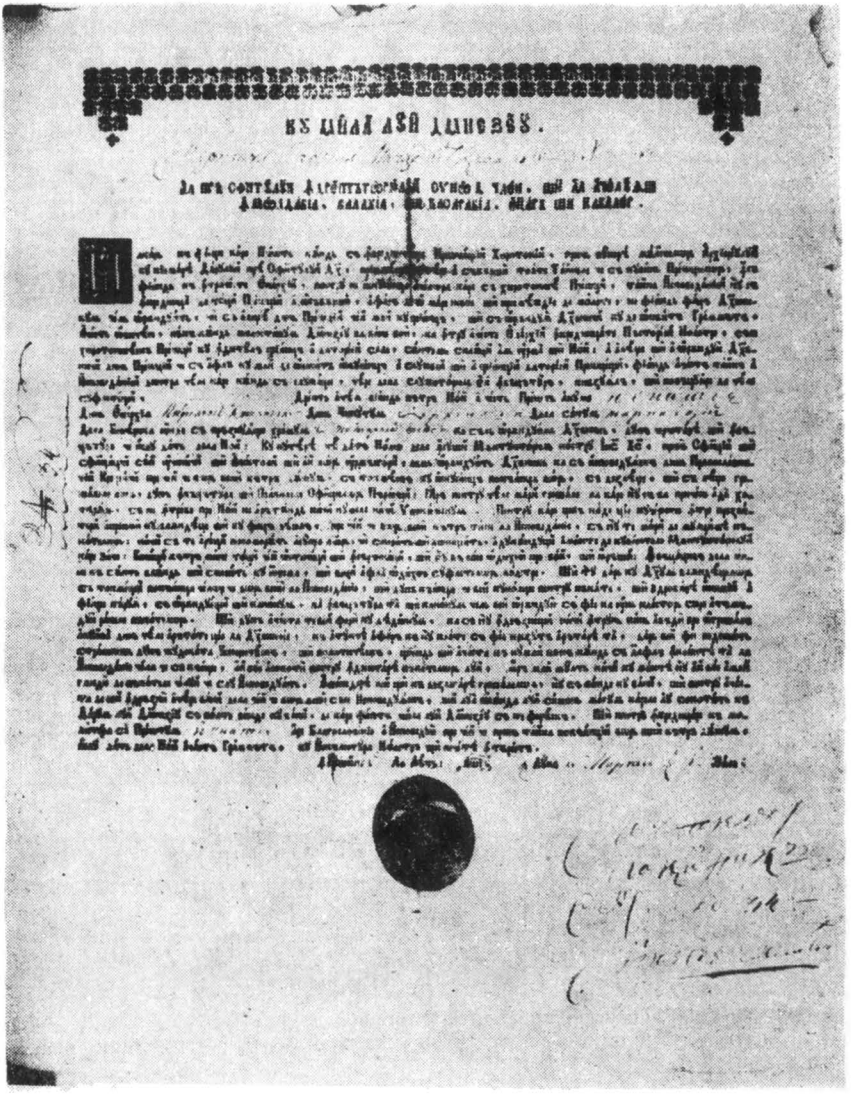

Fig. 4

9.

Înștiințare de la Comisia pentru cercetarea dovezilor a dvorenilor din Basarabia, Chișinău, 1819, lb. română.

La cele cunoscute [1], adăugăm o altă ediție, numai în limba română.

Înștiințare de la Comisia alcătuită spre cercetarea dovezilor asupra dvoreneștii numiri a dumilor sale cinstiților dvoreni a oblastii Basarabiei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Incepit: Fiindcă Comisia ce au fost la trecutul ani 1818, spre cercetare dvoreneştilor documenturi, îndeletnicindu-să în o vreme scurtă, n-au fost putincioasă să intre în amănuntul dezbaterii... apoi acum alcătuita Comisii pornindu-să către împlinirea datoriei ce este pusă asupra ei..... [p. 1].

Socoteşti a începe lucrările sale mai întîiu de la ţinutul Orheiului, apoi a Eşului, după aceea a Hotinului, şi în sfîrşit tot odată a Benderiului, a Achermanului şi a Izmailului [p. 2].

Cuprinde :

I. Pentru dreptăţile şi pronomiile dvoreanstvii de aice ; într-un punct.
II. Pentru dovezile dvoreneştii învrednicire ; în 15 puncte.
III. Pentru fiii feţilor părţii duhovniceşti carii au dvorenească tragire.
IV. Pentru dvoreanstva oştinească.
V. Pentru dvoreanstva a acelor opt clasuri.
VI. Pentru dvoreanstva streină.
VII. Pentru dvoreanstva ci să cîşligă prin sămnile de otlicie a ordenilor rossieneşti.
VIII. Pentru dvorenii ci au numai casă şi oameni a ogrăzii scrişi asupra lor.
IX. Pentru dvorenii ci nu au nicăiure nici o avere nemişcătoare.
X. Pentru chipuli cercetării documenturilor dvoreneşti.
XI. Pentru înfăţoşarea dvoreneştilor documenturi în original sau în copii.
XII. Pentru alcătuirea izvoadelor de dvoreni.

Sfîrşit: S-au tipărit în Ezariiceasca Tipografie a Basarabiei anul 1819, martie 26 zile.

Însemnare : Съ подлиннымъ вѣрно. Титулярный совѣтникъ Лекесъ [conform cu originalul. Sovietnicul titular Lecs].

În dosarul 94 pe anul 1819 a tipografiei exarhiceşti din Chişinău la paragraful 7 a Vedomostiei pe luna martie se scrie :

„Comanda Pravilelor dvoreneşti de la Comisia Gubernială în 860 exemplare ruseşti şi moldoveneşti, pe hîrtia tipografiei, s-a primit 56 ruble asignaţii".

În legătură cu această tipăritură în limba română, la anul 1885, împlinindu-se 100 ani de la gramata dată de împărăteasa Ecaterina, tagmei dvorenilor la 21 aprilie 1785, Mareşalatul dvorenilor din Basarabia retipăresc gramata în limba rusă, pe hîrtie extra lux, cu chenar şi litere aurite.

Format 32 × 21,5 cm. Tipo-Litografia P. Gruzinţev din Chişinău.

Exemplarele ambelor tipărituri în păstrarea lui Paul Mihail din Iaşi

10.

Biblia, St. Peterburg, 1819, lb. română.

La cele cunoscute [2], adăugăm următoarele informaţii :

a) Tipografia în care s-a tipărit Biblia şi Noul Testament din 1819 purta numele proprietarului Greci.

Numele său adevărat era Nicolai Ivanovici Greci, născut la 3 august 1787, mort la 12 ianuarie 1867. Acest proprietar al tipografiei era un mare literat, editorul revistei Сынъ Отечества [Fiul Patriei], profesor de limba rusă şi autor al unor opere filologice multă vreme considerate ca cele mai bune. În 1822 Greci a scos o scurtă istorie a literaturii ruseşti. Mai tîrziu a editat jurnalul „Сѣверная пчела" [Albina nordului]. Tipografia sa era cea mai bună în acel timp din St. Peterburg.

ap. A. S. Puşchin, *Scrisori*, tom. I (1815—1825), Moscova, 1926, p. 232.

b) Biblia a apărut sub auspiciile Societăţii biblice ruse. Această societate a apărut în următoarele împrejurări :

[1] *BRV*, III, p. 323, nr. 1061.
[2] *BRV*, III, p. 289, no. 1031.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Societatea Biblică britanică a fost înființată la Londra, în 1804, cu scopul de a difuza Sfînta Scriptură pe întregul glob. După exemplul, și cu sprijinul ei, au fost create asemenea societăți și în alte state. Astfel, cu aprobarea împăratului Alexandru I, în Capitala Rusiei, la 1812, prin stăruința a doi scoțieni, Robert Pinkerton și pastorul John Paterson, a fost întemeiată Societatea Biblică din Peterburg, avînd ca vicepreședinte pe Constantin Ipsilanti, fostul domn al Moldovei (1799—1801) și al Țării Românești (1802—1806).

Societatea biblică rusească urma să se ocupe cu traducerea, tipărirea și răspîndirea Sf. Scripturi în limbile popoarelor imperiului rusesc. Societatea în decursul celor zece ani și ceva de existență a deschis în Rusia 57 filiale și 232 asociații.

A tipărit Sf. Scriptură în întregime și parțial în 41 de limbi. Astfel Sf. Scriptură a apărut în multe limbi ale popoarelor imperiului rusesc.

Jurnal Moskovskoi Patriarhii, N. 8/1955, p. 60.

c) Cum era și firesc, Societatea Biblică din Peterburg și-a îndreptat atenția și asupra creștinilor de sub dominația otomană. La 11 august 1815, comitetul ei a hotărît să tipărească în limba română Noul Testament, în 5 000 exemplare, lucrarea urmînd să fie efectuată în Imprimeriile Sfîntului Sinod al Rusiei. Constantin Ipsilanti a acceptat să îngrijească de corecturi. O subvenție de 300 livre sterline, adică aproximativ 600 galbeni, a fost acordată de Societatea Biblică britanică cu sediul la Londra.

Doi ani au fost necesari pentru a duce pînă la capăt lucrarea întreprinsă. La 1817 a apărut la Peterburg Noul Testament în limba română [3]. Fusese reprodusă întocmai ediția de la Blaj din 1795. Volumul frumos tipărit, s-a epuizat foarte curînd [4].

d) La baza redacției Bibliei de la Peterburg s-a pus Biblia de la Blaj (1795). Autoritatea ce s-a dat Bibliei de la Blaj se datorește lui Veniamin mitropolitul Moldovei. Sf. Sinod al Bisericii ortodoxe ruse și comitetul Societății biblice din Peterburg hotărînd să tipărească Biblia în limba română au cerut de la chiriahii Moldovei și Țării Românești cea mai perfectă Biblie română, care ar fi putut să le servească de model sau original.

Mitropolitul Veniamin al Moldovei, cunoscînd Biblia tradusă de Samuil Micu a și trimis-o la Peterburg prin arhimandritul Varlaam Cuza, care a stăruit acolo pînă la terminarea tipăririi ei. Biblia s-a tipărit în 5 000 exemplare ca și Noul Testament din 1819 [5].

Episcopul Filotei al Buzăului către Mitropolitul Șaguna, corespondență publicată în *BOR*, XXXIII (1909—1910), p. 736—737.

e) „Este îndeobște cunoscut la noi că redactorii Bibliei de Petersburg au fost arhiereul Varlaam Cuza, egumenul mănăstirii Sf. Spiridon din Iași, unchiul domnitorului de astăzi. Eu nu l-am cunoscut fiindcă a răposat de mult.

De coleg al său a avut pe Ioan Pralea, de meserie psalt, cunoscător de limbă elină, un om pe cît de inteligent și aplecat la felurite invențiuni, pe atîta renumit pentru originalitățile lui. De la el au rămas în literatură :

1) Prohodul Domnului prelucrat în metru dupre modelul originalului grecesc din Iași.

2) Psaltirea în versuri, foarte originală, care se găsește pe la multe persoane" [6].

Scrisoarea arhimandritului Melchisedec din 23 octombrie 1862, de la Huși, către profesorul de teologie Vasile Ianovici, în *manuscris* la Biblioteca Centrală Universitară din Iași.

11.

Alexandru I Împăratul, *Manifest de desfacerea căsătoriei marelui cneaz Constantin Pavlovici. Adăogirea pravilei privitoare la împărătească familie*, St. Peterburg, 1820, lb. română.

La cele cunoscute [7], adăugăm o altă ediție :

---

[3] Menționat de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, în *BRV*, III, fasc. 1—II, București, 1912, p. 190.

[4] E. D. Tappe, *Rumania and the Bible Society until the Crimean War*, în *SEER*, XLVI (1968), p. 91—104.

[5] E. D. Tappe, *op. cit.*

[6] Psaltirea în versuri Ioan Prale din Iașul Moldovii — tipărită la Brașov, 1827. *Bibliografia românească veche*, t. III, p. 546, nr. 1322.

[7] *BRV*, III, p. 363, nr. 1103.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Inceput: Facem ştiut tuturor credincioşilor noştri supuşi. Al nostru iubit frate, ţesarevici şi mare cneaz Constantin Pavlovici, cu jaloba ce au întins către pre iubita maica noastră împărăteasă Maria Feodorovna şi către noi, au plecat a noastră luare aminte către starea casei sale, lipsind de acasă întru îndelungata vreme soţia lui mare cneghina Anna Feodorovna, care încă la anul 1801 ducîndu-se în ţările streine, după o pre struncinată stare a sănătăţii ei,.... a să întoarce în Rossiea nu poate; şi pentru aceea au arătat dorinţa sa, ca nunta lui cu dînsa să fie desfăcută... arătînd învoirea noastră.... poruncim: ca pretutindenea să se cunoască această hotărîre întru căzuta ei putere....

Noi găsim cu cale.... a alătura.... această adaosă Pravilă. Dacă vreo persoană din împărătească familie va intra în legătură de nuntă cu o faţă, ce nu are potrivită vrednicie.... copiii, ce se vor naşte din o aşa însoţire nu au dreptate spre clironomiea Scaonului.

Sfîrşit: S-au tipărit în Sanct Peterburg, la Senat în martie 22 anul 1820.

In folio, text cu caractere ruseşti civile, pe o faţă. Hîrtie gri.

Insemnarea „S-au dat la biserica sf. Voevozi din satul Sângera ca să-şi ceteasscă după sf. liturghie trei luni de-a rîndul. 1820 aprilie 25. Preotul Ion Băeşu".

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iaşi

12.

Condica şi vedomostie pentru biserici, Chişinău, 1821, lb. rusă şi română.

P. 1 **Кондикъ**

Pentru venitul banilor la cutare biserică, ce se află în cutare tîrg, sau uezd [judeţ].

P. 4 **Кондикъ**

Pentru cheltuiala banilor şi a lucrurilor la cutare biserică, ce se află în cutare oraş, sau uezd.

P. 6 **Кондикъ**

Pentru venitul şi cheltuiala cîştigului din lumînări de la 1 zi ianuarie anului cutare pînă la 1 zi ianuarie anului cutare la biserica cutare, care este în cutare oraş sau uezdi şi sati, s-au făcut în..... ianuarie anului 1821.

P.10 Pentru venitul şi cheltuiala anuală la biserica cutare.

In folio, 38 × 27 cm., 12 pagini — formulare, date ca model. Textul cu caractere chirilice, pe două coloane, în dreapta cel român. Hîrtie gri.

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iaşi

13.

Izvod din pravile şi aşezăminturi pentru învăţătura tinerilor din Basarabia, Chişinău, 1823, lb. rusă şi română.

Списокъ съ высочайше утвержденныхъ
правилъ и постановленія Совѣта, на щетъ
устройства воспитанія Благороднаго
Юношества по Бессарабской Области

Изводь дипе ѧналтул ѧтърителе правилй
Ши ашъвъмѫнтури а Советулуй спре а съ
алкътуи ѧвъцъторилe Блъгородничилорь ти-
нерй динь Областѣ Бессарабией

Inceput: 1. Fiişte care strein ci va veni în oblastia Basarabiei cu numire de învăţători sau în publică sau ţiitori de pension, datoriu este a arăta cei mai întîi nacialstve a locului pentru sine adeverinţă de la vreun Universitet, Liţei sau Ghimnazie a Rossiei spre încredinţare...

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

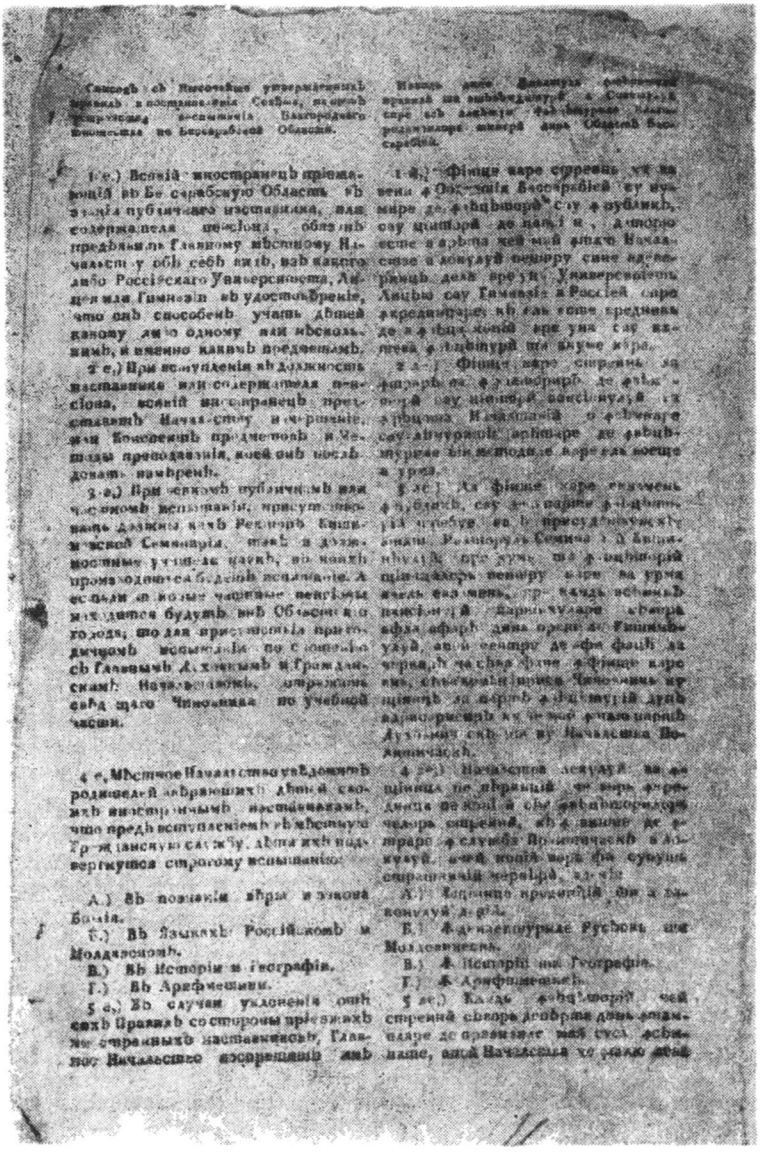

Fig. 5

Supti numirea de streini ci vin în oblastica Basarabiei, şi voesc a să folosi cu numirea de învăţători în publică, nu să înţălege acei învăţători care să află prin sate şi tîrguri, şi care învaţă numai a scrie şi a vorovi: ruseşte, moldoveneşte, greceşte, armineşte şi cele dintîi patru pravile a ariftmeticăi, însă trebue a privighie, ca aceşti învăţători să fie ştiuţi de cătră poliţia oraşului sau a satului şi să fie supt luarea aminte a părţii duhovniceşti... [p. 2].

Toţi acei care au deschis acum pansionurile în publică spre învăţătura pe copii... dialecturile streine, adică: franţuzeşte, nemţăşte, italieneşte şi altile... ori din ce naţie vor fi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acei copii, sînt datori ca către zi întîi noemvrie a acestui an a înfăţoşa pentru sine adiverinţă la... deplin împuternicitului namestnic al aceştii oblastii d. general leitenant Ivan Nichitici Inzov... [p. 3].

Vadeoa cercării pansionurilor din oraşul oblastii să însemnează la fiişte care ani în luna lui iuli, începîndu-să de la zi întîi pînă la 15 a aceiaşi lună, la care cercare... iaste datori a înfiinţa rectorul Seminariei Chişinăului...

Toţi dumnelor dvorenii şi a celelalte stări proaste de lăcuitori... şi care îşi încredinţează pe copiii săi învăţătorilor celor streini, trebue să ştie ca de la zi întîi ghenarie a anului 1825, copiii lor înaintea intrărilor în slujba politiciască a locului vor fi supuşi straşnicii cercări în acele învăţături... adică :

a) În ştiinţa credinţii şi zaconul legii.

b) În dialecturile rusăsc şi moldovenesc.

v) În istoric şi geografic şi g) În ariftmetică... [p. 5].

In folio, are 5 pagini + 1 albă. Textul pe două coloane cu caractere ruseşti civile, în dreapta textul românesc. Am datat *1823*, fiind că din 1824 generalul Inzov, despre care se aminteşte, nu a mai deţinut funcţia de namestnic al Basarabiei.

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iaşi (Fig. 5).

14.

Formă de ectenii. Adăugirea la praznicele împărăteşti şi zile de victoria. Chişinău, 1824, lb. română.

формъ

Inceput : La ecteniile celei întăi mari, la vecernie, la utrene şi la liturghie.

Adăogire către tabla înaltelor împărăteşti praznice şi a victorialnicelor zile.

Sfîrşit : S-au tălmăcit de pe cea rusască şi s-au tipărit în Duhovnicească Tipografie a Chişinăului, anul 1824.

Foaie volantă, 35×22 cm. Textul cu caractere chirilice pe o faţă. Hirtie albastră.

Se adaogă *ziua de 1 ianuarie*, ziua naşterei marei cneaghine Elena Pavlovna şi ziua de *21 mai*, ziua numelui marelui cneaz Constantin Pavlovici şi marei cneaghine Elena Pavlovna.

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iaşi

15.

Nicolai I Împăratul, *Manifest pentru moartea împăratului Alexandru Pavlovici şi suirea sa pe tron la 19 noiembrie 1825*. St. Peterburg, 1825, lb. română.

Фачемь щїѹть тѹтѹрорь кредннчошнлѡрь Нѡщрїн сѹпѹшн.

Inceput : Întru înfrîngirea inimii, smerindu-se înaintea celor nespuse judecăţi a acelui Preaînait, în mijlocul scîrbii ceii de obşte care au cuprins pre noi, pre împărăteasa noastră casă şi preiubita Patrie noastră, întru unul Dumnezeu noi căutăm tărie şi mîngîiere. Cu săvirşirea aceluia întru Dumnezeu odihnit domnul Împăratul ALECSANDRU PAVLOVICI, preiubitului fratelui nostru, noi ne-am lipsit de părinte şi de Domnul, carele douozeci şi cinci ani Rossiei şi noao au fost făcătoriu de bine.

Sfîrşit : Poruncim : a) Ca să se facă giurămîntul spre credincioasa supunere noao şi clironomului nostru împărăteştii sale înălţimi marelui cneaz Alecsandru Nicolaevici, preiubitului fiului nostru,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

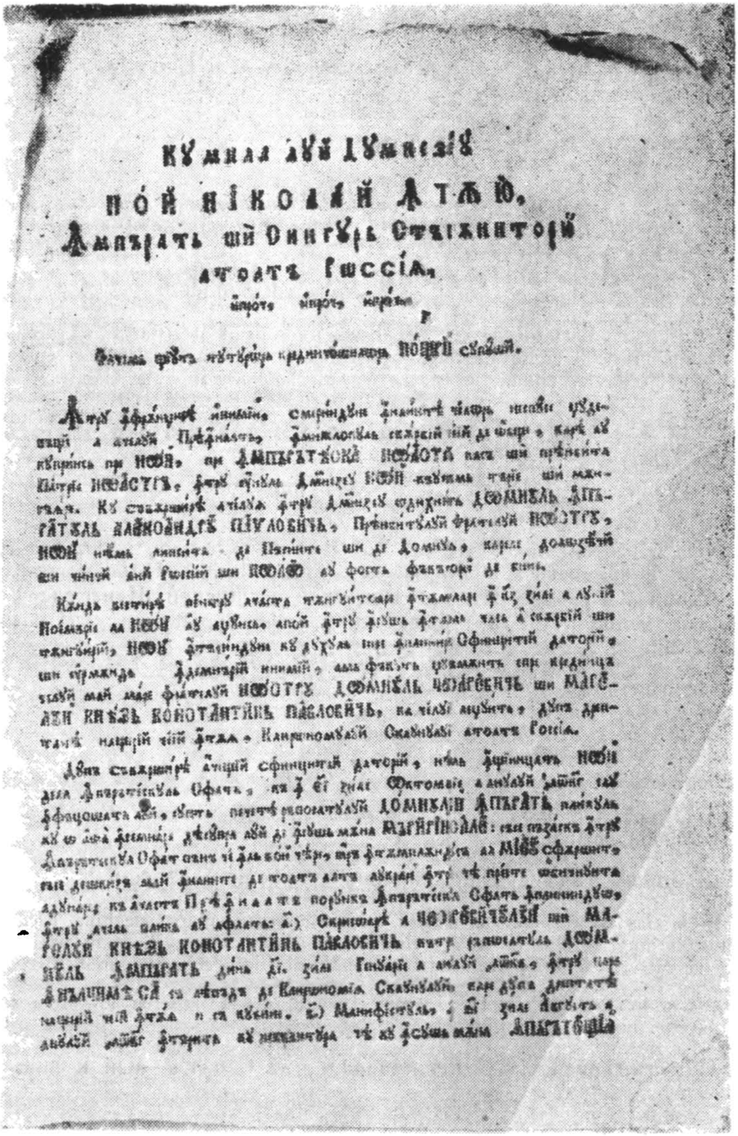

Fig. 6

b) Vremea suirii noastre la Scaun să se numere din 19 zile noiembrie anul 1825.

S-au dat la împărătescul oraş Sanctpeterburg, la doaosprezece zile a lunii dechemvrie, în anul 1825, de la naşterea lui Hristos, iară a Împărăţiei noastre întru întîiul an.

Сау типѫрить ꙟ Санкпетербꙋрг ла Сенат, декемврие ꙟ ДІ зиле, іарѫ депре ачела ла Прѣсфантꙋль Сунодь, ꙟ ЕІ зиле а анꙋлꙋи аѱке.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In folio, 37×24 cm. 4 pagini. Textul cu caractere chirilice, pe ambele fețe. Hîrtie albastră verzuie.

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iași (Fig. 6).

16.

Graf Voronțov, *Înștiințare privitoare la ciuma din Bulgaria, Valahia și din Moldova, pentru ca locuitorii din Basarabia să nu aibă legături pentru graniță*, [Odesa], 1826, lb. rusă și română.

ОБЪЯВЛЕНІЕ, . ꙟщїинцаре.

Inceput: Să face știut lăcuitorilor oblastiei Bessarabiei de toată starea, că boala ciumii să află acum preste Dunăre în Bolgaria, asămenea în toată Valahia și întru unele din locuri în Moldavia, anume la Eși, la Vaslui, la Focșani și la Gălați.

Sfîrșit: Vinovații cu tainica trecere sau cu aducerea lucrurilor și mărfi fără carantină și, în scurt, călcătorii pravililor carantinei să pedepsesc, după așăzămîntul carantinei, cu pedeapsa de moarte.
Gheneral gubernator al Novorossiei și deplin împuternicit namestnic a oblastiei Bessarabiei, Graf Voronțov.

Foaie volantă, 36×21 cm. Textul pe două coloane, pe o față, în lb. rusă cu caractere rusești civile, cel în lb. română, în dreapta, cu caractere chirilice. Hîrtie albastră.
Insemnare în josul paginii: **Въ Городищеской Успенской Монастырѣ** [în Mănăstirea Uspenia a Horodiștei] s-au priimit 1826 goda mesața fevralea 21 dnea[anul, luna februarie, ziua 21].

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iași (Fig. 7).

17.

Nicolae I Împăratul, *Manifest pentru nașterea nepoatei Elisaveta Mihailovna*, St. Peterburg, 1826, lb. română.

Фачемъ щїѹтъ тѹтѹроръ кредничошилѡръ ноцрїй сѹпѹший.

Inceput: În 14 zile acestui mai, a noastră iubită cumnată, mare cneghină Elena Pavlovna, soțiea iubitului fratelui nostru marelui cneaz Mihail Pavlovici, s-au ușurat cu naștere noao nepoatei, iară a împărăteștilor sale înălțimi fiicei, ce s-au numit Elisaveta . . . . .

Sfîrșit: S-au dat în Petergof în 18 zile mai, la anul de la nașterea lui Hristos 1826, iară a împărăției noastre cel întîiu.

Сау типърить ꙟ Санктпетербѹрг, ла Сенатъ, май к зиле
аѡкг анѹлъ .

Foaie volantă. Textul cu caractere chirilice pe o față. Hîrtie gri.
Însemnare: „S-au primit la m-rea Gorodiștea în luna lui iunie în 4 zile anul 1826".

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iași

18.

Nicolae I Împăratul, *Manifest de iertarea și ușurarea pedepselor și a dărilor fiscale cu prilejul încoronării sale*, **Moscova, 1826, lb. rusă și română.**

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

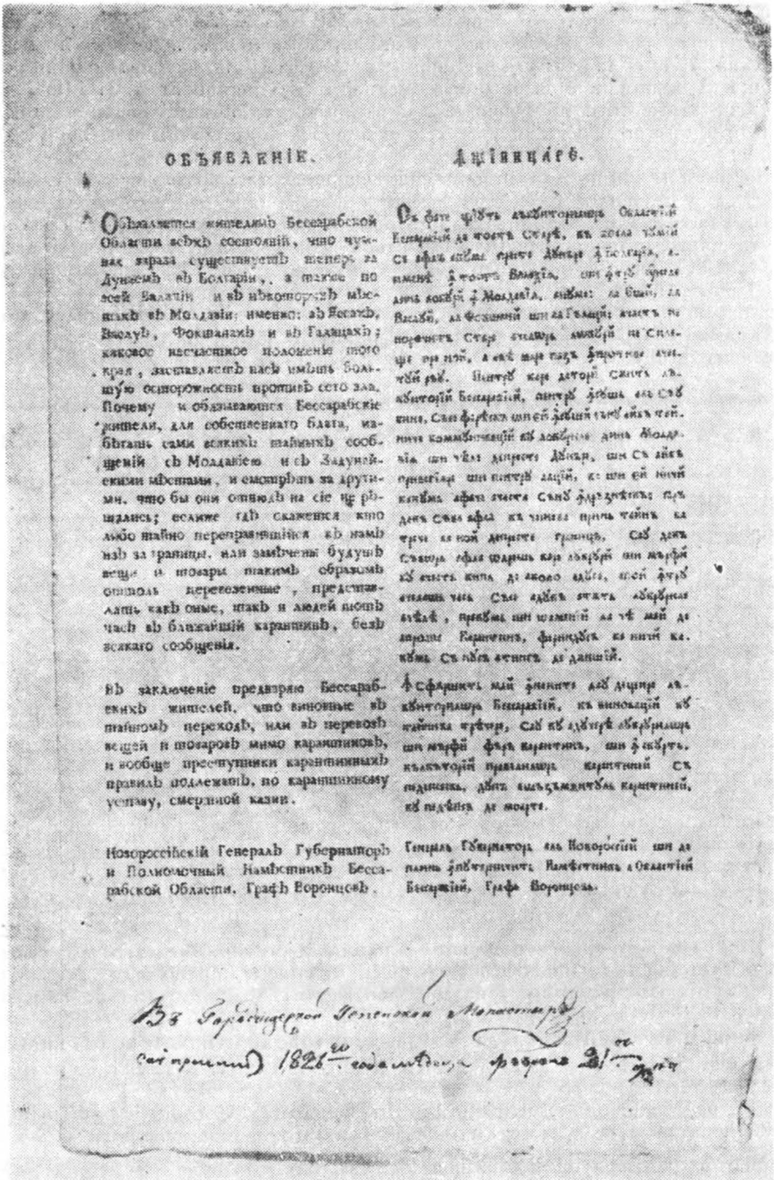
ОБЪЯВЛЕНІЕ.

Объявляется жителямъ Бессарабской Области всѣхъ состояній, что чумная зараза существуетъ теперь за Дунаемъ въ Болгаріи, а также по всей Валахіи и въ нѣкоторыхъ мѣстахъ въ Молдавіи; именно: въ Яссахъ, Васлуѣ, Фокшанахъ и въ Галацахъ; каковое несчастное положеніе того края, заставляетъ насъ имѣть большую осторожность противъ сего зла. Почему и обязываются Бессарабскіе жители, для собственнаго блага, избѣгать сами всякихъ тайныхъ сообщеній съ Молдавіею и съ Задунайскими мѣстами, и смотрѣть за другими, что бы они отнюдь на сіе не рѣшались; если же гдѣ окажется кто либо тайно переправившійся къ намъ изъ за границы, или замѣчены будутъ вещи и товары такимъ образомъ оттоль перевезенные, представлять какъ оные, такъ и людей тотъ часъ въ ближайшій карантинъ, безъ всякаго сообщенія.

Въ заключеніе предваряю Бессарабскихъ жителей, что виновные въ тайномъ переходѣ, или въ перевозѣ вещей и товаровъ мимо карантиновъ, и вообще преступники карантинныхъ правилъ подлежатъ, по карантинному уставу, смертной казни.

Новороссійскій Генералъ Губернаторъ и Полномочный Намѣстникъ Бессарабской Области, Графъ Воронцовъ.

ꙞЩЇИНЦАРЕ.

Fig. 7

S-a aflat un exemplar care întregește cele știute [8]. Redăm partea finală :

Sfîrșit : așăzînd toate mai sus închipuitele iertări, ușurințe, și mile, noi cu priință urmăm mișcării inimii noastre, că aceste să fie zălogul necontenitei îngrijiri noastre pentru

[8] *BRV*, IV, p. 154, nr. 457. Cf. Paul Mihail, *Tipărituri românești (1812—1918)*, București, 1940, p. 35—36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

credincioşii noştrii supuşi, să se întărească pravila şi adevărul în giudecătorie, orînduiala şi nelăcomiea pe la orăşăneştile şi pămînteştile ocîrmuiri slobozenie în neguţătorie, împreună rîvnire la alişverişuri, iubire de osteneală la lucrarea pămîntului, buna credinţă şi nestrămutare la îndatoriri, neatingere de dreptul strein, iară mai vîrtos de cîte toate să fie frica lui Dumnezeu, şi neclintita patrioticească creştere a tinerilor, ca un temeiu tuturor nădejdiilor spre cele mai bune, şi ca cea întîiu trebuinţă a tuturor stărilor.

Sporiul acestori dorinţi sînt în mîna lui Dumnezeu. Iară în supunere şi credinţă către pronie, cu nestrămutată voie, şi cu neclătita luare aminte, nu vom înceta noi a năzui spre a-i aduce către desăvîrşirea lor, după trepti, şi anume întru aceasta însuşi a noastră mîngieri, toată răsplătirea ostenelilor, scopul tuturor cugetărilor şi a lucrărilor să socotească cel pre înalt toate zilele vieţii noastre cu zilele norocirii şi măririi a iubitei patriei noastre.

S-au dat în oraşul stoliţii Moscova în douzeci şi doi zile ale lunii august anul 1826 de la naşterea lui Hristos, iar a împărăţiei noastre la întîile.

La original iscălit cu însuşi mîna Împărăteştii Sale Mării aşe

NICOLAI

S-au tipărit în Moscova la Senat, august în 22 zile anul 286.

În folio, are 10 pagini. Textul pe două coloane, cu caractere ruseşti civile, în dreapta, textul român. Hîrtie gri.

Însemnare: „În mănăstirea Horodoştii s-au primit de la ocolaşi, 1826 goda meseaţa noiabre 8 dnea" [luna noiembrie 8 zile].

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iaşi

19.

Nicolai I, Împăratul, *Manifest pentru aşezarea pravilelor pentru clironomia tronului în cazul morţii sale*, Moscova, 1826, lb. română.

Inceput: În pravilile vechi a fericitului întru pomeniri părintelui nostru domn împărat Pavel I-iu ce s-au alcătuit în 5 zile apriele [sic] anului 1797 şi în aşezămîntul pentru împărăteasca famelii, s-au pus neclătite temeiuri pentru clironomia prestolului dimpreună cu aceea s-au aşezat şi pravili pentru feliuri de întîmplări ce pot a să naşte întru aceea, în acesti pravili între altile s-au dat voie stăpînitorelui împărat ca la întîmplarea săvîrşirii sale din viaţă şi fiind clironomul său nevrîstnic să poată aşeza ocîrmuitori împărăţiei şi să alcătuiască epitropie persoanii împărăteşti.

Sfîrşit: Aşăzind acesti pravili, ca o urmare şi alăturarea pravililor ce să păzăsc pentru clironomia Tronului şi întîmplările nevrîstniceii în famelii împărătească ...

S-au dat în Sanctpeterburg luna lui ghenarie în 28 zile, în anii de la naştirea lui Hristos 1826 iar a împărăţiei noastre întîilea.

Сау типърить ⁂ Москва ла Сенатъ анꙋл 1826. Авгꙋстъ 22 зиле.

Foaie volantă. Hîrtie albastră verzuie. Textul cu caractere ruseşti civile pe ambele feţe.

Însemnare pe verso, în josul paginii: „În mănăstirea Gorodiştii s-au primit de la ocolaş. 1826 goda meseaţa noiabre 8-go dnea" [anul 1826, luna noiembrie a 8-a zi].

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iaşi (Fig. 8).

20.

Inştiinţare pentru schimbul monetei turceşti, Chişinău, 1827, lb. română.

La cele cunoscute[9], adăugăm o ediţie numai în lb. română şi cu indicarea locului de apariţie.

[9] *BRV*, III, p. 564, nr. 1 350.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

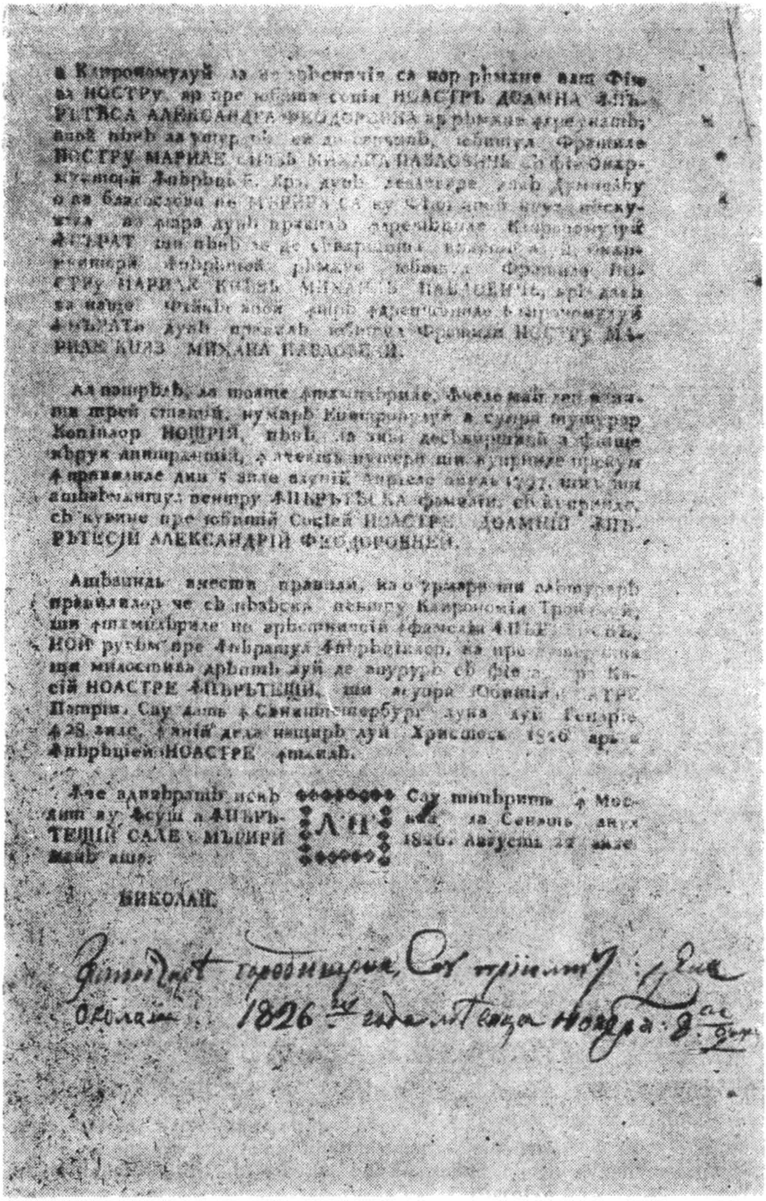

Fig. 8

ꙟнщiинцарє

Incepnt: Înalta ocîrmuire a oblastii Basarabiei în urma propunerii a domnului ministru al Finanțelor, văzînd neînlesnirea catahrisizii și paguba pentru norod, ce iasă din ce de obște întrebuințare întru această oblastie a monetii turcești știutei sub nume

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de parale, au hotărît, ca să se oprească umblarea ei de la 1 zi ghenarie a anului viitoriu 1828 ...
În locul ei se va trimite în toate caznaceistviile de ţinuturi trebuinciosul număr de rossienească monetă de aramă...

Sfîrşit : S-au tipărit în Duhovniceasca Tipografie a Chişinăului, anul 1827 luna iunie.

Foaie volantă, 21×18 cm. Hîrtie gri. Textul cu caractere chirilice pe o faţă.
Însemnare : „Să se cetească pînă la viitoriu an în toate duminicile, această înştiinţare şi pînă la 1828 să vor primi păralele, iară de la arătatul an, nu vor fi întrebuinţate şi primite nimănui în toată Basarabia, pentru care s-au şi făcut această înştiinţare. M-rea Horodiştea, arhimandrit Victor".

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iaşi

21.

Nicolae I, Împăratul, *Manifest pentru naşterea nepoatei Ecaterina Mihailovna*, St. Peterburg, 1827, lb. română.

Фачємъ щїꙋтъ тꙋтꙋрор крєдинчощилоръ Ноштрїй сꙋпꙋши.

Inceput : În 16 zile acestui avgust, a noastră iubită cumnată mare cneghină Elena Pavlovna, soţiea iubitului fratelui nostru, marelui cneaz Mihail Pavlovici, s-au uşurat cu naştere noao nepoatei, iar împărăteştilor sale înălţimi fiicei, ce s-au numit Ecaterina.
...poruncim, ca această a noastră iubită nepoată ... să se scrie şi să se numească la toate pricinile, unde să cuvine : împărăteasca sa înălţime.

Sfîrşit : S-au dat în S. Petersburg în 16 zile avgust, la anul de la naşterea lui Hristos 1827.

Саꙋ типъритъ ꙟ Санктпитєрбꙋрг, ла Сенатъ, аꙋгꙋстъ ѕ҃і зилє ҂аѿкз анꙋлъ.

Foaie volantă. Textul cu caractere chirilice pe o faţă. Hîrtie albastră.
Însemnare : „La m-rea Gorodişte s-au priimit la 1827 septembrie 25.

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iaşi

22.

Inştiinţare privind luarea cailor de olac, Chişinău, 1827, lb. rusă şi română.

Объявленїе **ꙟщїинцаре**

Inceput : Ocîrmuirea oblastii Bessarabiei di la expediţia împlinitoare să faci cunoscut tuturor lăcuitorilor... că în urma predlojeniei împlinitoriului datoriei politicescului gubernator a d. viţegubernator Firsov, întemeiată pe poronca d. cîrmuitoriului oblastiei, tainului sovetnic graf Feodor Petrovici Palen, s-au dat astăzi la această expediţie tuturor pămînteştilor ispravnici poronci, ca pînă să va primi osăbită punere la cale de la înaltul Sfat, să nu se dè cai de olac nimănui din cinovnicii ce merg pentru lămurirea hotarilor a moşiilor pomeşciceşti şi de obştie, în pricinile atingătoare de feţile particulearnici fără de împărtăşirea haznelii. Înse s-au dat voie a să lua trăsuri de olac numai la următoarele întîmplări : celor poliţieneşti şi pămînteşti cinovnici...

Sfîrşit : Chişinău, Anul 1827 dechemvrie... zile

Assesor [iscălit autograf] Gîrbu Secretar ,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

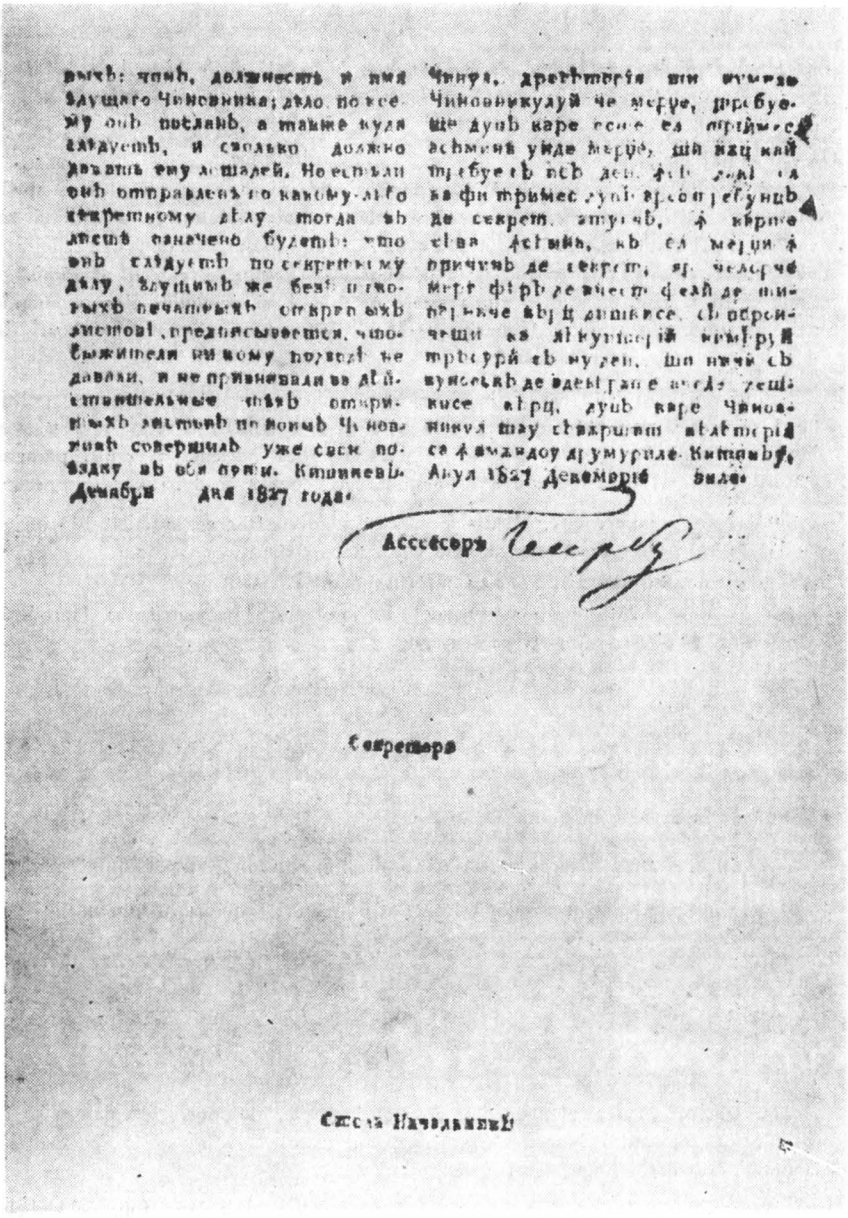

Fig. 9

Foaie volantă, 36×23 cm. Textul cu caractere ruseşti civile, pe două coloane, în dreapta cel român. Hîrtie gri.

Însemnare: „La mănăstirea Horodiște s-a primit în 1828, luna martie, 6 zile".

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iași (Fig. 9).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

23.

Inștiințare prin care Basarabia este considerată de la 12 aprilie 1828 în stare de război cu turcii, fiind pusă sub comanda Feldmareșalului Armatei a II-a Wittgenstein, Chișinău, 1828, lb. rusă și română.

Объявленіе. **Ꙟштіинцаре.**

Inceput : Din înștiințările trimisă di către Cîrmuirea Oblastii la 24 a aceștii luni april dvoreanstva oblastii Basarabiei, cinovnicii și celelanti stări lăcuitorești au știință că prin naltili împărăteștii sale măriri, ucazuri dati cîrmuitoriului Senat la 12 zile a aceștii luni april, oblastea Basarabiei s-au însămnat a fi supt oștinescul așăzămînt alăturîndu-să pi lîngă oștinescul okrug a armiei al 2-le și că domnului glavnokomanduiușcij a aceii armii, ghenerălului feldmarșal grafului Wittgenstein îi sînt dati toati driturili și puteri, ci o au gravnokomanduiușcii...

Sfîrșit : El întărești disăvîrșit hotărîrile di moarti, rădicari cinurilor și moarte politicească după giudecată asupra oberofițeri, ștabofițeri și polcovnicii și acesti hotăriri să aduc întru împliniri după o lui poroncă. Cartea al 3-lea odelenie al șesile, paragarf 51, măsurile asprimii la neîmplinirea oștineștilor ceriri pot a fi după văznicia neascultării.

În folio, 2 foi nenumerotate. Hîrtie de culoare albă, cu filigran inițialele BO înconjurate de ghirlandă. Textul pe două coloane, cu caractere rusești civile.

Însemnare : **полученно 1828 года месяца май 13 дня.**
[Primit în anul 1828, luna mai 13 zile]. În josul foii : În mănăstirea Horodiștii.
La cotor nr. 17 650 scris cu cerneală neagră.

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iași (Fig. 10).

24

Podorojină, Iași, 1828, lb. română.

Дѹпъ ѹказѹл Ꙟпъръте́щій сале мърирй Николай Павловичй

Сѫнгѹр стъпѫниторію а Россїѧ и прочи и прочи и прочи

Inceput : De la Eși pînă la... din... să se sloboadă cîte... cai cu surugiu...
Ꙟн .... *1828.*

In dreapta jos : Pentru această podorojină legiuitu ugerit.... versturi. S-au primit
Caznaceiul . . . . . .

Sfîrșit : Al Împărăteștii Sale Măriri Întru Tot Pre Milostivului Mieu Monarh Sfetnic de taină, împuternicit prezident a Divanurilor în prințipaturile Moldovei și Valahiei și a ordinelor Sfînt Alexandru Nevschi, Sf<î>nt Anii clasul 1. și a sf<î>nt Ioan al Ierusalimului, Cavaleriu (m.p.) Graf Palen.

Foaie volantă, 21×18 cm. Textul cu caractere chirilice, de-a latul foii, pe ambele fețe. Hîrtie albastră.

Însemnare pe verso, în josul paginii : „aga Iordache Tomuleț". Cel care s-a iscălit, cu cerneală neagră, a fost ctitorul bisericii Sf. Ștefan din Iași, amintit și în documentul din 28 iulie 1814 de la Scarlat Calimah, domnul Moldovii. Cf. Paul Mihail, *Mărturii românești din Bulgaria și Grecia*, 1933, p. 45.

Exemplar în păstrarea preotului Ioan Sandu de la biserica Sf. Ștefan din Iași.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 10

25.

Înștiințare, [Chișinău, 1828], lb. rusă și română.

La cele cunoscute [1], adăugăm o altă ediție, care are în plus și textul în limba rusă, cu iscălitura autografă a consilierului de stat Dunaev.

[1] Paul Mihail, *Tipărituri românești...*, p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

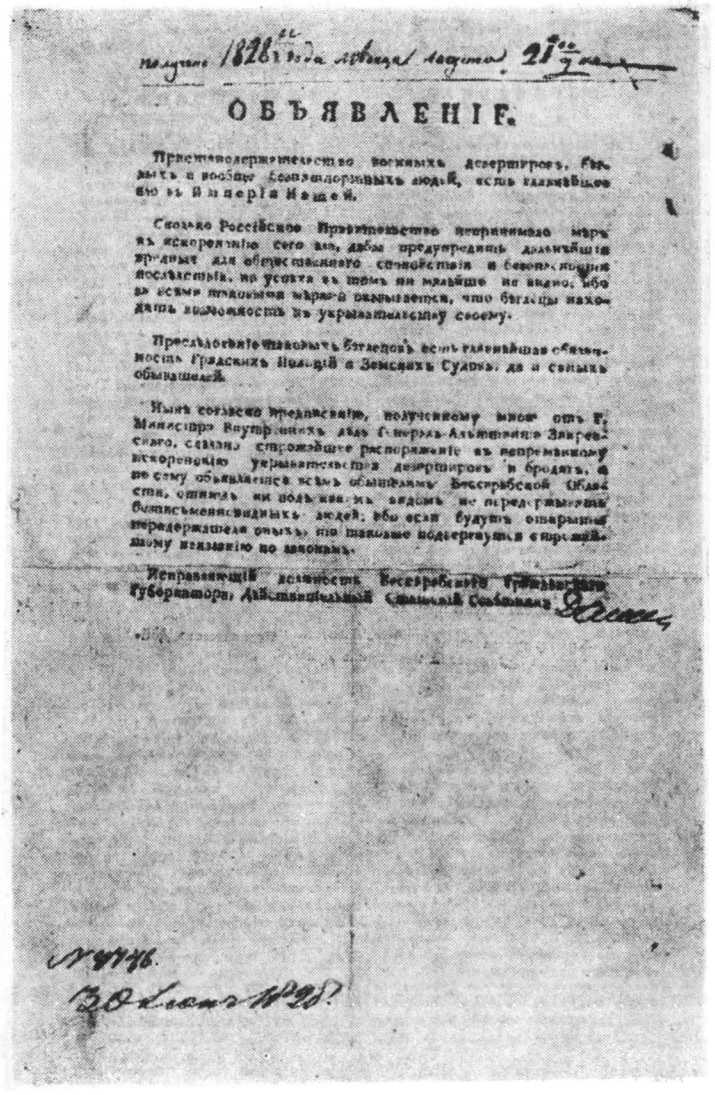

ОБЪЯВЛЕНІЕ.

Fig. 11

Început : Ţinerea în gazdă a dezertirilor oşteneşti, a fugarilor şi în de obşte a oamenilor fără de paşporturi este un cel mai mare rău întru imperia noastră.

Sfîrşit : Unii ca aceia vor fi supuşi celi mai aspre pedepse, după pravile.

Împlinitoriul datoriei gubernatorului politicesc, deistvitelnîi statskii sovetnik, Dunaev.

Foaie volantă, 36×25 cm. Textul cu caractere ruseşti civile, pe o faţă cel în lb. rusă, pe cealaltă faţă cel în lb. română. Hîrtie albastră.

Însemnări : „S-au priimit la anul 1828 avg[ust] 21 zile.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

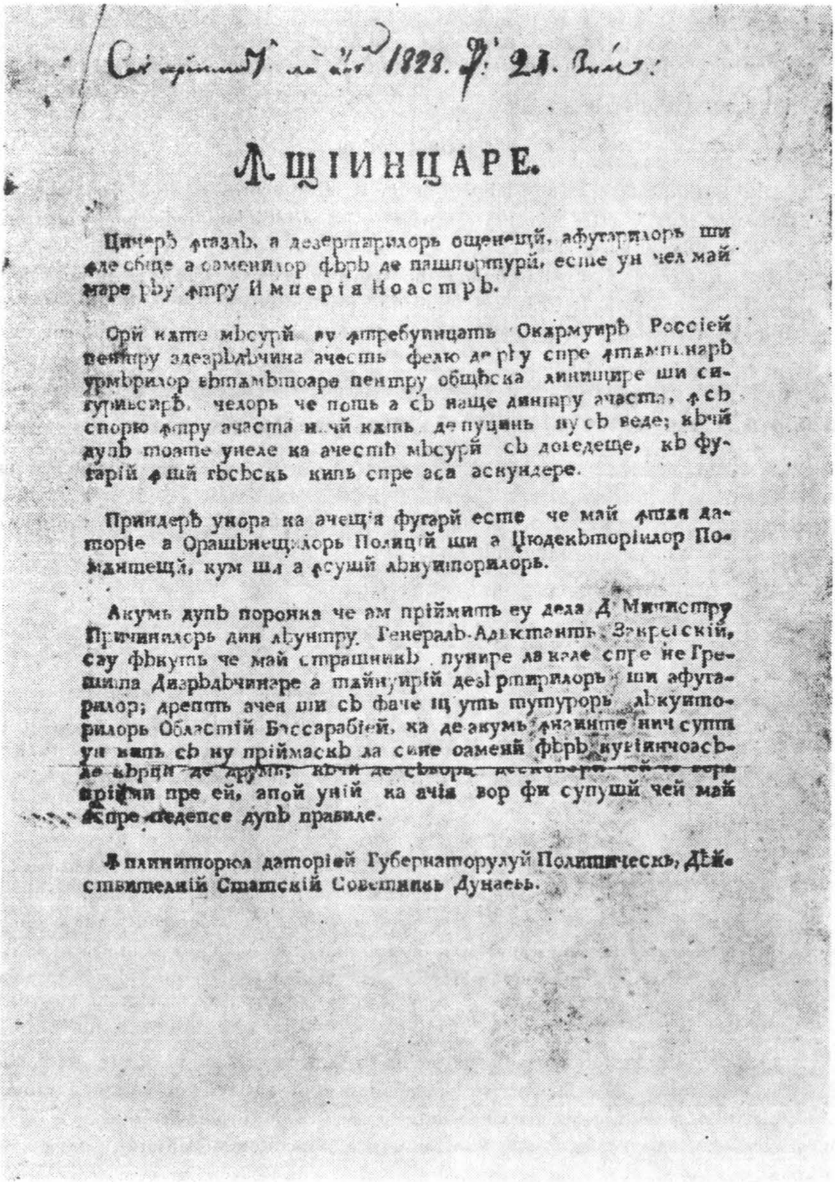

ЛЩІИНЦАРЕ.

Цинерѣ ꙟгазлѣ, а дезертарилорь ощенецій, афугарилорь ши ꙟлте сѣще а оаменилор фѣрѣ де пашпортурі, есте ун чел май маре рѣу ꙟтру Империа Ноастрѣ.

Орі кате мѣсурі ау ꙟтребуинцать Окармуирѣ Россіей пентру здезрѣдѣчина ачесть фелю де рѣу спре ꙟтѣмпинарѣ урмѣрилор вѣтѣмѣтоаре пентру общѣска линиціре ши сигуранцирѣ, челорь че поть а сѣ наще динтру ачаста, ꙟсѣ спорю ꙟтру ачаста нічі кать де пуцинь ну сѣ веде; кѣчі дупѣ тоате унеле ка ачесте мѣсурі сѣ доведеще, кѣ фугарій ꙟші гѣсѣскь кипь спре аса аскундере.

Принderѣ унора ка ачещіа фугарі есте че май ꙟтѣя даторіе а Орашѣнещилорь Полиціи ши а Цюдекѣторіилор Поміанещій, кум ши а ꙟсушій лѣкуиторилорь.

Акумь дупѣ порунка че ам пріймить еу дела Д. Министру Причинилорь дин лѣунтру. Генераль-Адьютанть Закревскій, сау фѣкуть че май страшникѣ пунире ла кале спре не Грешила дизрѣдѣчинаре а тайнуирій дезертирилорь ши афугарилор; дрепть ачея ши сѣ фаче щіуть тутурорь лѣкуиторилорь Областій Бессарабіей, ка де акумь ꙟнаинте нич супт ун кипь сѣ ну пріймаскѣ ла сине оамені фѣрѣ куніинчоасѣ-де кѣрци де друмь; кѣчі де сѣвора десконері чей че вора пріими пре ей, апой уній ка ачія вор фи супушій чей май ꙟспре ледепсе дупѣ правиле.

Ꙟплиниторіюл даторіей Губернаторулуй Политическь, Дѣйствителний Статскій Советникь Дунаевь.

Fig. 12

Deasupra textului în lb. rusă: **полѹчено 1828 года мѣсаца авгѹста 21 дня** [s-a primit în anul 1828, luna august 21 de zile]. În josul paginii: N 4746, 30 iunea 1828.

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iaşi (Fig. 11—12).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

26.

Inştiinţare privind noi dispoziţiuni în legătură cu ciuma, Chişinău, 1829, lb. română.

Se întregeşte cu altă ediţie : [10]

Ѧнщіинцаре

Inceput : Din înştiinţările ce s-au slobozit de la d. al Novorossiei şi a Bassarabiei gheneral gubernator, din 7 a trecutei luni ghenare şi 1-a acestii luni iunie anul curgători, locuitorilor al oblastii Bassarabiei....

Acum cîrmuirea oblastii Bassarabiei din nou au primit.... di a să primi cele mai de aproapi măsuri spre ferirea norodului din pricina boalii a ciumii ci s-au întărit în stăpînirea turcească... şi pi lîngă această datoare să găsăşti a face cunoscut că în oraşul Galaţii din Moldavia.....

Sfîrşit : Chişinău. Anul 1829 iunie 15 zile.

Assessor [iscălitură] Za ekspeditora [iscălitură]

Foaie volantă, 37×22 cm. Textul cu caractere ruseşti civile, pe o pagină şi jumătate. Hîrtie gri.

Însemnare : „Nr. 22 830. **Въ монастырь Городицскій** [In mînăstire Horodiştei]. Sus pe pag. 1-a. „S-au priimit 1829, iuli 3/11 zile".

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iaşi

27.

Inştiinţare pentru întărirea carantinii, deoarece ciuma din Valahia a trecut şi în Moldova ; se interzice orice corespondenţă a locuitorilor din Basarabia peste Prut, Dunăre şi Nistru, Chişinău, 1829, lb. rusă şi română.

Объявленіе. **Ѧщійнцаре.**

Inceput : Din înştiinţările ce s-au slobozit di la D. al Novorossiei şi a Basarabiei, general gubernator din şăpti a trecutei luni ghenarie şi 1 a aceştii luni iunie, anul curgător, locuitorilor al oblastii Basarabiei din toată breslile este acum ştiut, adică din ce întîi că lipicioasa boală a ciumii urmeazî în unili sati din Valahia, asăminea s-au ivit şi în oraşul Focşanii cîi pi graniţa Moldavii şi a Valahiei că lăcuitorii din Basarabia datori sînt pentru însuşi a lor fericire a nu păşi în Moldavia i Valaha şi în locurili di pisti Dunări...

F. 1 v : Ca să nu îndrăznească nu numai ei sînguri a faci niscaiva corespondenţii cu locurili di piste Prut, Dunăre şi Nestru, dar şi pi alţii ci vor cuteza a urma aceasta să să iaii şi să dei acolo unde să porunceşti prin cea dintîi obiavlenii.

Sfîrşit : anul 1829, iunie 8 zile. Asesor [iscălitură] Za ekspeditora [iscălitură].

Foaie volantă, 36×24 cm, hîrtie albă cu filigran. Textul pe două coloane, cu caractere ruseşti civile.

Insemnare : S-au priimit 1829, iulii 3 zile. În josul paginii : În mănăstirea Horodiştii. La cotor nr. 22 830, scris cu cerneală neagră.

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iaşi (Fig. 13).

---

[10] *BRV*, III, p. 668, nr. 1 451.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

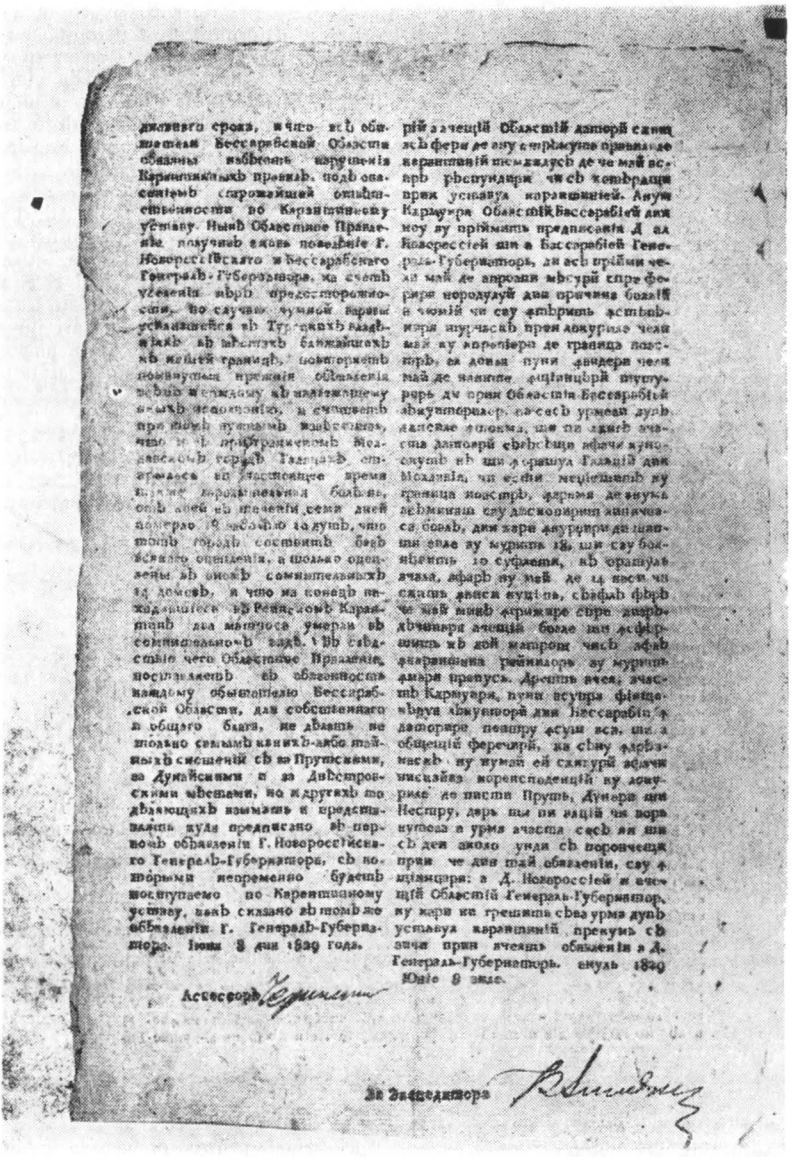

Fig. 13

28.

Graf Voronțov. *Înștiințare pentru curățirea lucrurilor și a mărfurilor aduse de peste graniță*, Odesa, 1829, lb. română.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Inceput : În curgerea anului 1828 şi întru începutul anul 1829, carantinile celi di la Dunăre, de la Prut şi de la Dnestru nu au fost următoare datoriile sale. Celi dintăi au slobozit pre toţi, sau pren o singură afumare, sau după o observaţie numai de patru zile, iară cele de pre urmă au fost cu totul fără de lucrare. Încungiurările războiului au fost pricina uneia a acestii slăbiri, a măsurilor di apărare, toţi aceleaşi încungiurări şi neîncetate comunicaţii, cu locurile celi di preste graniţe au agiutorat di o treci pisti Prut, preste Dunări şi preste Dnestru lucruri ci nu au fost nicăiurea curăţite, sau de au şi fost date afumării însă nu aşa după cum cer Pravilele carantinii. Cele ce s-au întîmplat nu de mult în Chişinău au arătat .....
..... Stăpînirea sfătuieşte pre lăcuitorii guberniilor a Novorosii şi a oblastii Basarabici, ca di ei află la dînşii vreo oareşcare lucruri, sau mărfi, ci nu au fost întru întrebuinţare şi sînt aduse de peste graniţi, în curgire anului 1828 şi în ce întîea giumătate a acestui 1829 şi li arăţi stăpînirii cii de loc, spre a li curăţi, celi ci ei vor pute cu apă, iară celi ci vor cere mai puternică curăţire, sau vor pute fi stricaţi cu spălarea, apoi cu gazul lui Ghiston de Morve, sau cu pucioasă, dar lucrurile cari nu sufăr de a fi afumate, vor fi supuşi zvîntării în curgerea de 40 zile.... iară denpreună cu aceea, mai de înşinte înştiinţare pentru streşnica nevoi, căreia neîmplinitorii arătatii măsuri pot şi să supui însuş pre sine şi pre alţii.

Sfîrşit : Odesa Septemvri 18 zile, 1829 anul.

Cel adevărat iscălit, ghineral gubernator al Novorosii şi al Basarabii Graf Voronţov.

Foaie volantă, 36×24 cm. Text cu caractere chirilice pe o pagină şi jumătate. Hîrtie albastră.

Însemnare : „S-au primit 1829 noemb. 28 zile".

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iaşi.

29.

Graf Voronţov, *Dispoziţii privitoare la primejdia molipsirii de ciumă,* [Odesa, 1829], lb. rusă şi română.

Inceput : **По слyчаю сyществованїя чyмной заразы въ Бессарабской области и сближенїя оной къ Днестрy, Я считаю нyжнымъ возобновить въ пямяти** [sic!] **жителей обоихъ сторонъ сей рѣки какъ опасность тайнаго сообщенїя, такъ и слѣдyющїя правила...**

Întîmplîndu-se molipsirea boalei ciumei în oblastea Basarabiei şi apropierea ei de către Dnestru, eu număr pre viderat a reîmprospăta în mintea lăcuitorilor amîndorura părţilor acestui rîu, precum *primejdia tainicei legături voe aşa şi celo mai do jos pravilo.*

Sfîrşit : Cel adevărat iscălit ghineral gubernator al Novorosii şi al Bessarabiei Graf Voronţov.

Foaie volantă, 23×18 cm. Textul cu caractere ruseşti civile, pe o faţă în lb. rusă, pe verso în lb. română. Hîrtie albă.

În cuprinsul dispoziţiilor sînt enunţate cinci reguli pentru prevenirea molipsirii de ciumă. Regula a treia stipulează că : autorităţile săteşti sînt îndatorate a face recensămîntul nominal al tuturor lăcuitorilor şi din trei în trei zile a verifica prezenţa lor şi a celor nou veniţi.

Însemnare : „S-a primit la anul 1829, dechemvrie 6 zile".

Presupunem că locul de tipărire al acestei foi volante este Odesa, deoarece în text se menţionează „cine va descoperi [bolnavi de ciumă] pe partea de *aici*", or, sediul guvernatorului Voronţov era la Odesa.

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iaşi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

30.

Instrucțiuni pentru curățirea generală, [Odesa, 1830], lb. română,

НАСТАВЛЕНІЙ

Inceput: ПОНТЪРИ СКОАСЕ ДИН НАСТАВЛЕНІЯ ДОХТОРЪЛЪЙ ПЕНТРЪ КИПЪЛЬ КЪРЪЦЪРІЙ. Pontul al 2-lea. Tot în aceeaș zi după primirea giurămîntului, lăcuitorii datori sînt a să apuca spre gătire lucrurilor. Precum casile și averile mișcătoare și nemișcătoare întru acest chip: În toate casile ferestrile și ușăle să fii întregi și nici di cum la pod sau la păreți să nu fii nici ce mai mică crăpătură sau borți pre care ar pute să iasă fumul. Hornurile să fii foarti bine astupate și lipite, în fiiștecare casă să fii înșirate ață sau așezate prăjini mai gios di pod di giumătate arșăn [11]. Asăminea să aibă aceasta gata lut frămîntat pentru unsul ușălor înprejur.....

Sfîrșit: A. 13-le și în sfîrșit la fiiște care tîrgușor și sat ori odai, li să puni îndatorire asupra pomeșcilor, posesori pravitelilor și altor di nedejdui față, ca să aibă privighiere pentru întocmai împlinire a ponturilor mai sus cuprinși. Și pentru agiutoriul di slujbă li-s va însemna din lăcuitori, care vor fi vrednici, ca fără greșală și fără cea mai mică scăpare din videri să și facă împlinire însărcinării pusă di nacéalstvă pentru binele obștesc.

În ce adevărată iscălit: Doctor Sămașcu, Lecar Goldinteli, Lecar Prohorov, și Doctor Torfișor.

În folio, 3 pagini + 1 albă. Textul cu caractere chirilice pe ambele fețe. Hîrtie gri. Însemnare: „S-au primit aprilie 1 zi 1830 goda".

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iași

31.

Listă de praznicile împărătești și ale zilelor de victorii, Chișinău, 1830, lb. română.

ТАБЛЪ

în care s-au însemnat în ce lună și zi să prăznuiesc preste tot anul prea înaltele praznice a nașterii și a numelor împărăteștilor sale măriri, suirea împărăteștii sale măriri în împărătescul tron a toată Rossiea și plina de bucurie coronație a împărăteștilor sale măriri, praznicile nașteri și a numelor împărăteștilor sale înălțimi, precum și zilele de biruință, ce să zici victorii, cu arătarea, cu ce rînduială bisericească sfînta slujire la aceste praznice și victorii să cuvine a săvîrși.

Inceput: Ghenarie 1. Inceputul anului nou. După liturghie, paraclis de mulțămire cu îngenunchere.

Sfîrșit: S-au tipărit la Prea Sfîntul Sinod, la anul 1829 în luna lui octombrie. S-au tălmăcit moldovenește și s-au tipărit în Duhovnicească tipografie a Bessarabiei, în Chișinău, la anul 1830, în luna lui martie.

Foaie volantă, 45×36 cm. Textul cu caractere chirilice, încadrat într-un chenar din semne tipografice, pe ambele fețe. Hîrtie albastră.

Însemnare: „S-au dat la satul Cornova".

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iași (Fig. 14).

[11] arșin, măsură de lungime = 71 cm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

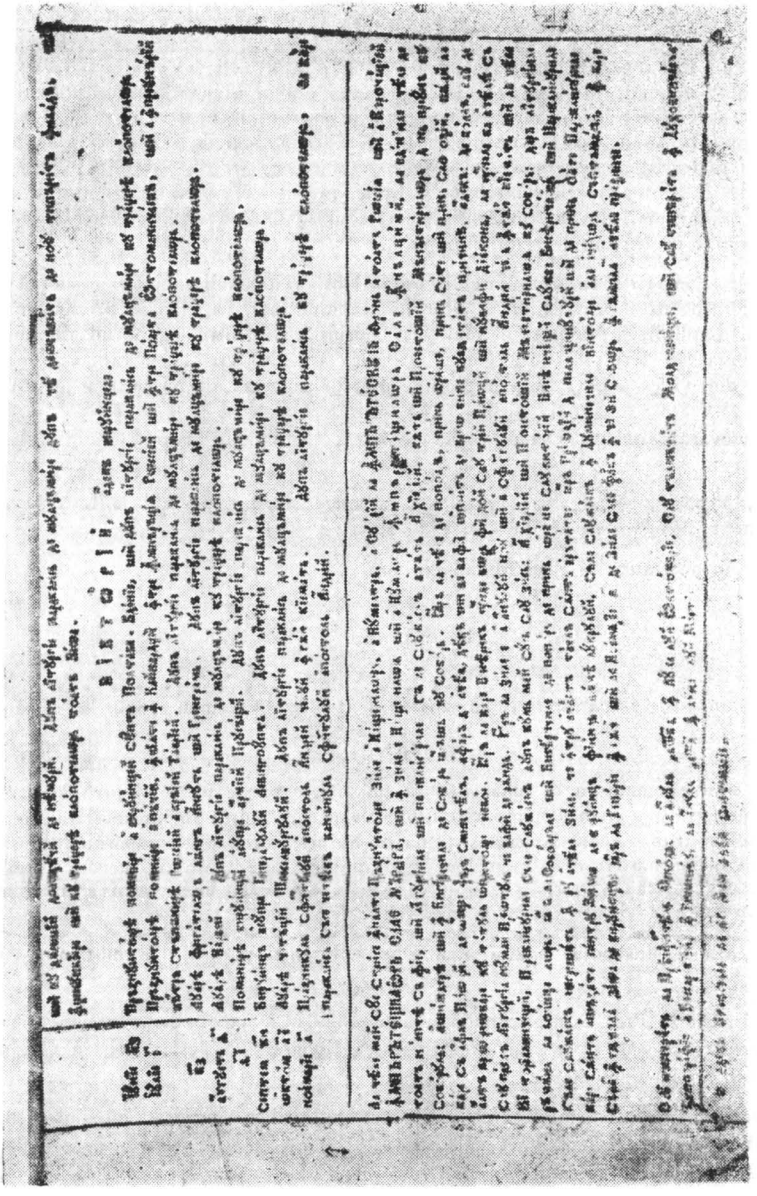

Fig. 14

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. *DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA*

1. DOCUMENTE

Documente noi

1633 (7141) august 5

† **Се ꙋвѡ мн, аꙁ Симиѡн,** nepotul lui Buzdugan, scriu şi mărturisescu cu acest zapis al mieu cum eu de nime si<l>[1]it, nici înpresurat, ce de a mea bunăvoe[2] am vîndut a <m>[1]ea dreaptă[2] ocină[2] şi moşie, toată[2]par<t>[1]ea <m>[1]ea <cît>[1] mi s <ă>[1] va veni în sat Năsoeşti[2], din tot locu<l>[1], cu <t>[1]o<t>[1] venitul, a <ceea am vî>[1]ndut dumisale, giupînul<ui>[1] Dumitraşco Solomon, dreptu 28 taleri bătuţi. Deci, ca să-i fie d<u>[1]misale dreaptă[2] moşie şi cumpărătură, în véci.

Şi-n tocmala noastră fost-au Ale[c]xa din Bereşti, şi Simon diiacul d<e ac>[1]olea, şi Ion Pepelea de Petreleşti, şi Pricopie de acolea, şi Ursu de acolea, şi Gaşpar, slu<ga>[1] dumisale log(o)fătului Dumitraşco, şi T<o>[1]ader din Nadeşea, şi Mîrzea de Petrileşti, ş<i mulţi oameni buni>[1] şi bătrîni.

Şi pe<n>[1]tru <mai>[1] mare mă<r>[1]turie, pusun-ea<m>[1] toţ(i) peceţile şi <is>[1]-căliturile către acesta zapis, ca să f<ie>[1] de mărturie.

в (ъ) л(ѣ) т (о) зрма дв(гꙋст) е.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), MCLXXI/17. Orig., hîrtie (30 × 20 cm), difolio, rupt la îndoituri, pătat, lipit, cinci peceţi inelare în tuş, din care patru rotunde şi una octogonală şi două amprente.

<Înainte de 1634 (7142) iulie 26>.

Eu, Huhulea Va<si>[1]lie mărturisescu cu cestu zapis al mieu cum am v[ă]îndut[2] neşte ţigan(i), anume feciorii lui Budzatu lui Simion, feciorul Băisanului, anume: Nicoar(ă), şi Costantin, şi Toma, şi Dilea, şi soro-sa, Pătrana, ca să fie lui moşie.

Şi în tocmala noastră au fost: Ursu din Băloşeşt(i) păh(arnic), şi popa Berhéciu de acolea şi Mierăuţă de acolea prăcălabul.

De aceasta mărturisescu, ca să să ştie.

† **Аꙁ Вас(илїе) Хѵхѵлѣ** <m.p.>.

<Pe verso-ul filei a doua, o însemnare din secolul XVIII> : Ţigan(i).

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), CCXLVIII/139. Orig., hîrtie (30,5 × 20,5 cm), difolio, rupt pe mijloc, la îndoituri, lipit.

Datat după doc. de întărire din 1634 (7142) iulie 26 (v. *DRH*, *A*. Moldova, vol. XXII, p. 244—245, nr. 214).

---

[1] Rupt.

[2] În textul chirilic: **бꙋнѫвое, дрѧптѫ, ѡчинѫ, тѡатѫ, Нѫсѡещи, въндꙋт.**

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alte forme documentare.

Vol. I, nr. 184.

1438 (6946) <iunie 20>.

† М(и)л(о)(стїю б(о)жїею, мы, Илїа воевода, господаръ Земли Молдавскои, и братъ г(о)с(под)ства ми, Стефанъ воевода. Чинимъ знаменито, с сѣмъ нашимъ листомъ, въсѣмъ кто на нъ оузритъ или его оуслышитъ чтꙋчи, аже приїде прѣд(ъ) г(о)с(под)ство ми панъ Строе и по своеи доброи воли, [и] проминилъ половина села, где былъ Оунгꙋрѣнъ Жоуржъ, ис паномъ Хоудичемъ дворником(ъ). А панъ Хоудичѣ далї паноу Строиво <село>[1] Рохтинци и съ оусѣми полѣнами. И мы, видѣвше доброе их(ъ) произволенїе, также даем(ъ) паноу Хꙋдичеви дворникоу, да[2] естъ емоу и ѡт(ъ) нас(ъ) оурикъ, съ въсѣмъ доходомъ.

А также, [или] ещеж(е) емоу даемъ едноу поустыню, на Черно Халмѣ, на имѣ Глꙋбока, и, на Подраѕѣ, едно село на оусти потока Бородачева, где был(ъ) кнѧзъ Михаило. Тое емоу въсем(ъ) ѡт(ъ) нас(ъ) да бꙋдет(ъ) оурикъ, съ въсѣмъ доходомъ, емоу и дѣтемъ его, и оунꙋчатомъ его, и праоуноучатом(ъ) его, и пращꙋрѣтомъ его и въсемꙋ родоу его кто боудетъ наи ближнїи, непорꙋшено нилоли, на вѣкы.

А хотаръ того поло села, за од<но>[3] съ дрꙋгою чѧстїю села, кꙋда из вѣка ѡживали. А тои поустыни хотаръ колко может(ъ) едно село ѡживати досытъ. А томꙋ селоу, що на Подраѕѣ, съ въсѣми старыми Хотары, коуда из вѣка ѡживали.

А на то ест(ъ) вѣра выше писаннаго г(о)с(под)ства ми, Илїи воеводы, и вѣра брата г(о)с(под)ства ми, Стефана воеводы, и вѣра възлюбленнаго с(ы)на г(о)с(под)ства ми, Романа, и дѣтеи нашиХ(ъ) въсѣх(ъ) и вѣра боѧръ нашиХ(ъ): вѣра пана Жоуржа Фратовскаго и дѣтеи его, вѣра пана Вылчи, вѣра пана Исаїи, вѣра пана Кр(ъ)сти, вѣра пана Нѣгоѧ логоѳета, вѣра пана Михаила Попши, вѣра пана Стана Бырлича, вѣра пана Щефꙋла Жоумътатевича и брата его, пана Мындри, вѣра пана Дꙋмы Немецскаго и брата его, пана Мирчи, вѣра пана Лазора и брата его, пана Станчꙋла постелника, вѣра пана Жоуржа Пїатры, вѣра пана Дꙋмы дворника, вѣра пана Негрилаш, вѣра пана Витолта, вѣра пана Фыръва, вѣра пана Петра спатарѣ, вѣра пана Бълоша чашника, вѣра пана Берендѣѧ столника, вѣра пана Козмы Шандровича, вѣра пана Маноила Хотинскаго, вѣра пана Кр(ъ)сти Чорного, вѣра пана Миси, вѣра пана Кости Андроиниковича, вѣра пана Влашина Понича, вѣра пана Немиркы, вѣра пана Ходка <Мамоурина>[3], вѣра пана Стецка Кошиловича, вѣра пана Алеѯандра спатарѣ, вѣра пана Станчꙋла комиса и вѣра въсѣх(ъ) боѧръ нашиХ(ъ) молдавскиХ(ъ), великыХ(ъ) и малых(ъ).

А по нашемъ животѣ, кого Б(ог)ъ изберетъ господарем(ъ) <быти>[3] нашеи Молдавскои, <земли, или>[3] ѡт(ъ) братїи нашиХ(ъ) или ѡт(ъ) дѣтеи нашиХ(ъ) или бꙋд(и) кто ѡт(ъ) нашего <племене>[3], тот(ъ) неп<орꙋши>[3]лъ <сего>[3] нашего данїа, али що бы емоу оутвердилъ и оукрѣпилъ <заноуже дали>[3] есми <емоу за его правоую и>[3] вѣрноую слоужбꙋ.

А на болше потверженїе <томꙋ въсемоу выше писанномоу, велѣли есми слꙋѕѣ нашемꙋ вѣрномоу, панꙋ Диенисꙋ логоѳе>[3]тꙋ, писати и печатъ <нашъ привѣсити к семоу нашемоу листоу.

Пис Паш>[3]ко граматик, оу Соучавѣ, в(ъ) лѣт(о) ѕцмѕ <юнїа к̃>[4].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

† Din mila lui Dumnezeu, noi, Ilie voievod, domn al Țării Moldovei, și fratele domniei mele, Ștefan voievod. Facem cunoscut, cu această carte a noastră, tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, că a venit înaintea domniei mele pan Stroe și de bunăvoia lui, [și] a schimbat jumătate de sat, unde a fost Giurgiu Ungureanu, cu panul Hudici vornic. Iar panul Hudici a dat panului Stroe <satul> [1] Rohtinți și cu toate poienile. Și noi, văzînd înțelegerea lor de bunăvoie, de asemenea am dat panului Hudici vornic, ca să-i fie și de la noi uric, cu tot venitul.

Și de asemenea, încă îi mai dăm lui o pustie, la Holmul Negru, anume Hluboca, și, pe Podraga, un sat la gura pîrîului Borodac, unde a fost cneaz Mihail. Toate acestea să-i fie lui de la noi uric, cu tot venitul, lui și copiilor lui, și nepoților lui, și strănepoților lui, și răstrănepoților lui și întregului său neam, cine îi va fi cel mai apropiat, neclintit niciodată, în veci.

Iar hotarul acestei jumătăți de sat, atît al uneia cît și al celeilalte părți de sat, să fie pe unde au folosit din veac.

Iar la aceasta este credința domniei mele, mai sus-scrise, Ilie voievod, și credința fratelui domniei mele, Ștefan voievod, și credința iubitului fiu al domniei mele, Roman, și credința tuturor copiilor noștri și credința boierilor noștri : credința panului Giurgiu de la Frătăuți și a copiilor lui, credința panului Vîlcea, credința panului Isaia, credința panului Cîrstea, credința panului Neagoe logofăt, credința panului Mihail Popșa, credința panului Stan Bîrlici, credința panului Șteful al lui Jumătate și a fratelui său, pan Mîndru, credința panului Duma de la Neamț și a fratelui său, pan Mircea, credința panului Lazor și a fratelui său, pan Stanciul postelnic, credința panului Giurgiu Piatră, credința panului Duma vornic, credința panului Negrilaș, credința panului Vitolt, credința panului Fîrău, credința panului Petru spătar, credința panului Duma al lui Isaia, credința panului Băloș ceașnic, credința panului Berendei stolnic, credința panului Cozma al lui Șandru, credința panului Manoil de la Hotin, credința panului Cîrstea Negru, credința panului Misa, credința panului Coste al lui Andronic, credința panului Vlașin Ponici, credința panului Nemirca, credința panului Hodco <de la Mamurinți> [3], credința panului Stețco al lui Coșilă, credința panului Alexandru spătar, credința panului Stanciul comis și credința tuturor boierilor noștri moldoveni, mari și mici.

Iar după viața noastră, pe cine îl va alege Dumnezeu <să fie> [3] domn <al țării> [3] noastre, Moldova, <sau> [3] din frații noștri sau din copiii noștri sau pe oricine din <neamul [2] nostru, acela să nu <strice> [3] dania noastră ci să i-o întărească și să i-o împuternicească <deoarece i-am dat pentru dreapta și> [3] credincioasa lui slujbă.

Iar pentru mai mare întărire <a tuturor celor mai sus-scrise, am poruncit slugii noastre credincioase, pan Dienis logofăt> [3] să scrie și <să atîrne> [3] pecetea noastră < la această carte a noastră.

A scris Pas [3]co *gramatic, la Suceava, în anul 6946 <1438>, <iunie 20>* [4].

Arh. St. București, Colecția Microfilme U.R.S.S., Rola 114, c. 556. Micro., după orig., pergament, șters și pătat, pecete atîrnată cu șnur, cu capul de bour în scut triunghiular și cu legenda parțial deteriorată și ilizibilă, din care se pot citi : † **Печатъ Їωанъ Илїа воевωдѣ господа** <... [5].

O foto., după microfilm de la Arh. St. București, la Inst. de ist. și arh. „A. D. Xenopol" — Iași, Fotografii, II 668.

EDIȚII : *DRH*, A, I, p. 260—261, nr. 184 (text germ., după Wickenhauser, și trad.).

---

[1] Omis.
[2] a, adăugat, ulterior, deasupra rîndului.
[3] Șters.
[4] Șters. Întregit după EDIȚII.
[5] Stricat și șters. Pentru textul peceții, v. *DRH*, A, I, p. 220, nr. 158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

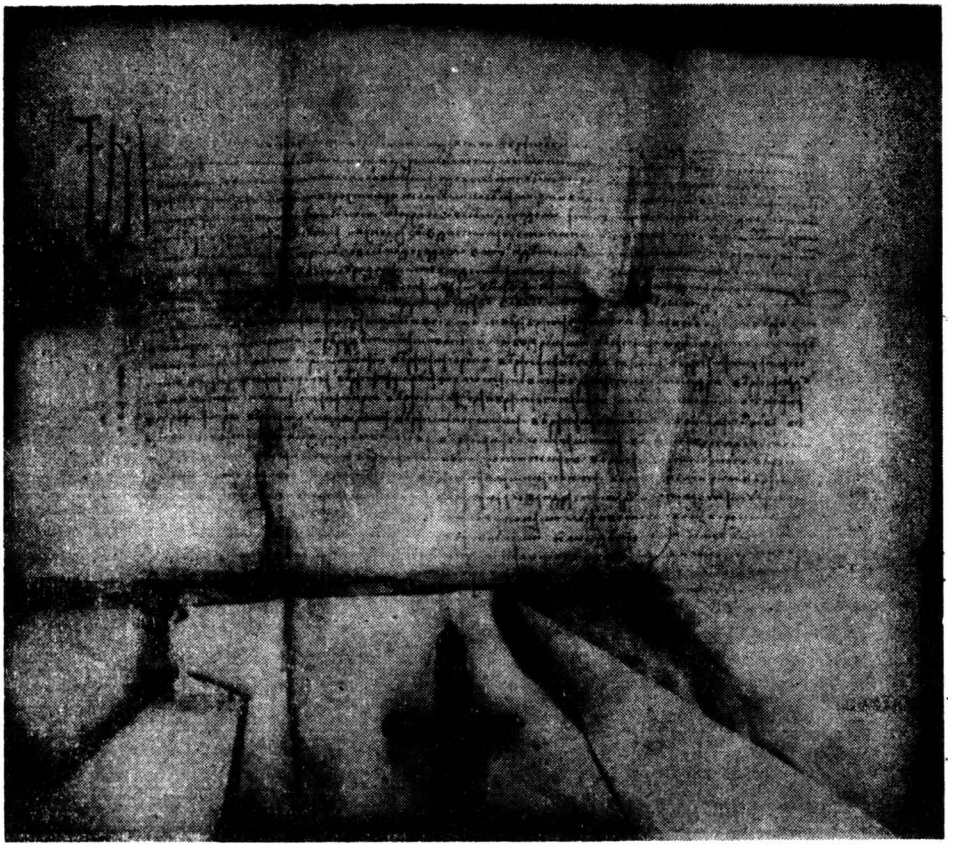

Textul acestui document, cunoscut pînă acum numai după o traducere germană a lui Wickenhauser (v. EDIŢII), aduce, nu numai unele clarificări privitoare la forma exterioară a actului original în limba slavă, dar şi cîteva precizări de conţinut, impuse de redarea deformată în limba germană a unor cuvinte şi expresii, şi, firește, în funcție de acestea, interpretarea neadecvată a lor. Aşa, de pildă, ceea ce în traducerea lui Wickenhauser avea forma „ein Dorf am Wege an der Mündung des Baches Borodak" (un sat la drum, la gura pîrîului Borodac), în original este redat în expresia: „şi, pe Podraga, un sat la gura pîrîului Borodac", ceea ce, desigur, obligă la identificarea localităţii în funcţie de aceste elemente şi nu în raport cu cele cunoscute anterior. De asemenea, precizarea din hotarnică a situaţiei celor două părţi de sat este revelatoare pentru semnificaţia sa privind împărţirea *de jure* a stăpînirii, fără concretizarea ei pe teren.

D. Agache

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2. OBSERVAȚII ASUPRA INDICILOR DE NUME

Cu privire la unele toponime medievale de pe cursul inferior al rîului Bîrlad

Valoarea istorică a colecției *Documenta Romaniae Historica (DRH)* este indiscutabilă. Dar vastitatea materialului de lucru prelucrat în vederea editării, problematica largă pe care o implică o astfel de lucrare, au împiedicat realizarea optimă a indicelui de nume. Aceasta și din cauză că lucrări anterioare [1], pe care autorii au fost nevoiți să se sprijine, conțin date și termeni ce se pretează la precizări și amendamente.

În acest scop, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"* a inițiat o rubrică specială de *Addenda et corrigenda*, a colecției. Ne îngăduim, de aceea, cîteva note privind toponimele de pe cursul inferior al Bîrladului, care, considerăm, au fost insuficient de bine localizate în volumele apărute pînă acum. O facem și din dorința ca documentele ce urmează a fi publicate în continuare să răspundă mai bine imperativului, foarte important, al localizării cît mai exacte a topicelor menționate în respectivele documente. Toate volumele citate din *DRH* fac parte, se înțelege, din seria A. *Moldova.*

1. *Agapie* (unde este ⌣), mănăstire la gura Bîrlăjiței <lîngă Ivești, c. Ivești, j. Galați>, 280 *(DRH,* I, p. 434).

Acest toponimic apare și în documente ulterioare celui de mai sus permițîndu-ne o localizare mai aproape de adevăr decît aceea făcută pînă acum. Aceste documente sînt:

a) Scrisoare de la Vasile Lupu, din anul 1635, prin care cere „lui Crăstian vătah" să cerceteze o jalbă a satului Torcești „pentru o ocină și o moșie din Brălădiț [= Bîrlovița] pînă în apa Brăladului, prin poenile Agapiei..., pînă la hotarul Umbrăreștilor" [2].

[1] Ne referim la lucrarea în manuscris *Indicele numelor de locuri din Moldova* de Al. I. Gonța pe care autorii au folosit-o. La rîndul său, Al. I. Gonța pare să se fi orientat, așa cum se poate observa urmărind unele localizări făcute pentru toponimice din zona Tecuciului, după *Dicționarul geografic, statistic și istoric al județului Tecuci*, publicat în 1897 sau de *Marele dicționar geografic al României*, întocmit după cele ale județelor, lucrări care, pe lîngă multe informații bune, corecte, cuprind și referiri eronate. Circumspecția se impune, cu atît mai mult cu cît observăm că lucrări recente preiau astfel de erori. Pentru exemplificare, dăm două cazuri. Alex. Obreja, în comunicarea *Procese și forme de relief din faza holocenă în Cîmpia Tecuciului*, preia afirmația veche a lui Th. N. Ciuntu, autorul dicționarului citat, referitoare la mutații de populație în urma unor inundații din secolul XIX, scriind că „satul Condrea ce poseda mulți locuitori în secolul al XIX-lea este părăsit în mare parte, populația mutîndu-se în [satul] Salcea", lucru absolut inexact, pentru că satul Condrea a fost și este pe terasă în întregime, în timp ce o parte din satul Salcea se află în luncă la altitudine mai joasă, dar nu în zonă inundabilă. Al doilea caz este din lucrarea *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova* de N. Stoicescu, în care se scrie că biserica din satul Siliștea, comuna Umbrărești, a fost construită de Gavril Conache în anul 1826 cînd, în realitate, la această dată Gavril Conache era decedat de 15 ani, biserica fiind făcută de acest ctitor în anul 1794 așa cum se poate constata din Condicele Conăcheștí aflate la Biblioteca Acad. R.S.R. Aceste exemple, nesingulare, trebuie să îndemne la mai multă precauție atunci cînd se preiau informații din lucrările mai vechi.

[2] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, p. 261, precum și M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 337.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

b) Mărturie hotarnică din anul 1777 pentru moşiile Torceştii şi Ţigăneii, lungul acestei din urmă moşii pornind „... din hotarul Umbrăreştilor... în malul Bîrloviţii... pînă în hotarul Ioveşti, undi să întîlneşti cu Sineştii i cu Agapia...“ [3].

c) Mărturie din 1784, a lui Ion Drăgoi, mazil din satul Torceşti, care arată „hotarele cele drepte a(le) moşii Sineşti, de către moşia Umbrăreşti, cum şi de către moşie Agapie“ [4].

d) Plan de hotărnicie a moşiei Torceşti din anul 1872, întocmit de ing. Nicoleanu [5], în care, pe malul drept al rîului Bîrlad (vechiul curs) este însemnat şi locul „Agapie“ în partea de vest a vechiului şi actualului sat Torceşti.

De observat că numele „Agapie“ apare în fiecare din documentele citate în relaţie cu satul Torceşti [6]. Cum acest sat este situat în prezent pe teritoriul comunei Umbrăreşti, judeţul Galaţi, credem că locul menţionat, „Agapie“, în documentul din 1448, trebuie situat pe locul unde se află acum pădurea numită de localnici „Balş“, parte de nord a acestei păduri de pe teritoriul comunei Umbrăreşti, judeţul Galaţi.

2. *Bîrlăjiţa*, pîrîu <Bîrloviţa, la Blăjări, contopit cu Iveşti, j. Galaţi>, mănăstire la gura sa, 280 *(DRH*, I, p. 440).

Bîrloviţa apare în numeroase documente şi, la fel ca şi termenul „Bîrlăzel“, indică mai multe cursuri de apă cu acelaşi nume, dar niciunul din ele nu trebuie căutat pe teritoriul satului Blăjări de azi, component al comunei Iveşti. Numele Bîrloviţa se documentează în relaţie cu satele: Umbrăreşti, Sineşti, Ţigănei, Buceşti, Lieşti şi, mai la sud, cu satul Mogeşti (şi varianta Mănjăştii), în hotar cu Piscul [7]. Deci, pe interfluviul Siret — Bîrlad se formau în urma inundaţiilor apelor respective, mai multe gîrle cărora locuitorii le-au atribuit numele Bîrloviţa, evident de la Bîrlad. În mod sigur nu a existat un singur curs de apă cu acest nume. Aflăm lămurit aceasta şi dintr-o carte de hotărnicie a moşiilor Iveşti şi Torceşti [8] din anul 1892 unde se menţionează „al doilea crac al gîrlei Bîrloviţa“ sau, mai departe, „la locul de unde Bîrloviţa se desparte în doi craci“.

Gura Bîrloviţei, menţionată în legătură cu mănăstirea „unde este Agapie“ trebuie căutată şi indicată la vest de satul Torceşti, pe partea dreaptă de vechiul curs al Bîrladului [9], tot pe teritoriul comunei Umbrăreşti, judeţul Galaţi.

3. *Corodul*, pîrîu; <afluent al Bîrladului la Barcea, com. ≍, j. Galaţi>; sate şi selişti pe ∽ 115, 154 *(DRH*, II, p. 474).

Pîrîul Corodului, după ce se uneşte cu Corozelul, se varsă în Bîrlad la sud de satul Tămăşeni, comuna Umbrăreşti şi nu pe teritoriul comunei Barcea cum apare indicat mai sus.

4. *Ţigănei*, sat, la Dimaci; <în Dimaci, contopit cu Suraia, c. Suraia, j. Vrancea> (nu j. Galaţi; întărit lui Alexa ş.a. *(DRH*, III, p. 642).

Sînt şi alte documente, de mai tîrziu, în care se găseşte menţionat satul şi moşia Ţigăneii, cu variantele Ţîgănei, Ţigănia, din ţinutul Tecuci [10]. De avut în vedere că în acest

---

[3] Arh. St. Bucureşti, Documente istorice, CXCVIII/216.

[4] *Ibidem*, CCIV/3 (editat de C. Solomon şi C. A. Stoide, *Documente tecucene*, II, p. 57).

[5] Arh. St. Bucureşti, Planuri, nr. 41, judeţul Tecuci.

[6] Acest sat a alcătuit, după reforma administrativă din 1864, împreună cu satul Blăjării de Sus, comuna Torceşti.

[7] *DIR*, A, 4/XVI, nr. 365, p. 299.

[8] Carte de hotărnicie a moşielor unite Iveştii şi Torceştii din judeţul Tecuci, p. 11 şi urm., în posesia autorului acestor rînduri.

[9] În urma lucrărilor de regularizare a apelor, cursul Bîrladului a fost mutat spre apus în această zonă cu circa 2 km.

[10] Arh. St. Bucureşti, fond Documente istorice, CCVI/5, CXCVIII/216, 228.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţinut mai apare un sat cu numele Ţigănei, pe pîrîul Gerul [11], şi un altul în ţinutul Putnei [12], astfel încît localizarea fiecăruia în parte în mod corespunzător cu realităţile trecute implică un plus de atenţie.

Satul şi moşia Ţigăneii din documentul de mai sus trebuie localizat la est de apa Siretului, pentru că acest toponimic se găseşte documentat în actele de mai tîrziu celui în discuţie ca fiind situat pe partea stîngă a Siretului şi niciodată pe dreapta. Ceea ce a derutat şi derutează încă este specificarea „la Dimaci" sat contopit în prezent cu comuna Suraia, judeţul Vrancea. Dar topicul „la Dimaci" sau „Dimăcianca" din mai vechile documente nu apar localizate la vest de Siret, ci la est, respectiv între Siret şi Bîrloviţă, cu atît mai mult Ţigăneii. Documente din care rezultă existenţa satului şi moşiei în discuţie la est de Siret sînt :

a) Carte de blestem a mitropolitului Moldovei, Gavriil, din anul 1693 „pentru o moşie anume Ţigănei, care s-au înpresurat de răzeşii de Sineşti" de la ţinutul Tecuciului [13].

b) Hotarnica din 1777 a moşiilor Torceştii şi Ţigăneii, din ţinutul Tecuciului, făcută de Costin Negre şi alţii în care se specifică „moşia ce-i zic Ţigănei, cari latul ei mergi din Bîrloviţă pînă în Siret şi alături dispre miază-zi merge cu Sineştii, iar din sus mergi alături cu Umbrăreştii" [14].

c) Izvod din 1797, de zestrea dată de către vornicul Neculai Balş fiicei sale Catinca unde se înscrie şi „moşia Torceştii i Ţigănei, la Tecuci, pi apa Bîrladului" [15].

d) Planul moşiilor Umbrăreştii de sus... şi Umbrăreştii de jos, din anul 1854 pe care se află însemnată „piatră hotar despărţitoare Umbrăreştilor de josu despre Ţigănei" [16].

e) Cartea de hotărnicie a moşiilor unite Iveşti şi Torceşti [17] din 1892 care, la capitolul documente invocă „Ispisocul (copie) a lui Ştefan Vodă din 7003 (1495) ghenarie 12", deci documentul în discuţie în problema Ţigăneilor, ca dovadă a dreptului de stăpînire a acestui loc de către familia Balş, menţionîndu-se şi o adresă a Tribunalului Tecuci din anul 1858 cu care se depunea hotărnicia inginerului Alecu Baiardi „pentru tragerea liniei despărţitoare a moşiei Ţigănia de către răzeşii Umbrăreştilor", plus menţiunea de pe harta ataşată la sfîrşitul cărţii de hotărnicie.

Cum după reforma administrativă din perioada modernă Dimaciul se contopeşte cu Suraia, fostul ţinut Putna, iar cei care au făcut localizarea au avut ca indice de bază acest topic, localizarea Ţigăneilor s-a făcut pe teritoriul comunei Suraia, judeţul Vrancea. Numai că documentele de mai sus situează Ţigăneii la est de rîul Siretului, în hotar cu Torceştii, Umbrăreşti şi Sineştii, care, nici aceştia, nu trebuie localizaţi cu Suraia cum s-a procedat într-o lucrare, ci la sud de satul Salcia, comuna Umbrăreşti, judeţul Galaţi, unde au fost şi Ţigăneii.

5. *Torceşti*, sat <ţin. Tecuci, c. Umbrăreşti, j. Galaţi> 176, 284 *(DRH*, A, vol. XXI), p. 651, precum şi 109 *(DRH*, A, XXII), p. 421.

Localizarea satului din documentele menţionate mai sus nu este reală, eroarea datorîndu-se faptului că în evul mediu au existat cel puţin trei sate cu numele Torceşti, dar două din ele au dispărut menţinînd-se unul singur, cel de pe apa Bîrladului din fostul ţinut al Tecuciului şi la care, eronat, sînt raportate şi celelalte sate ce apar cu toponimicul Torceşti. Primul sat documentat sub acest nume apare în 1546 ; prin el Petru Rareş dă şi întăreşte drepte ocine cu privilegiu de la Ştefan cel Mare, „două sate pe Siret, Torceştii şi Oşmeleştii, care acum se numesc Micleştii, care sînt mai sus de Sişcani, şi Mărtineştii în vadul Totruşului" [18] ; dar nu sînt Torceştii de pe apa Bîrladului de la Tecuci, ci un alt sat Torceşti ce a existat în apropiere de Adjud, acelaşi şi din cele trei acte semnalate mai sus. Că este aşa se poate proba comparînd cuprinsul documentelor de la nr. 176, 284 din *DRH*, A, vol. XXI şi 109 din aceeaşi publicaţie, vol. XXII, care se referă la Torceştii din apropiere de Adjud, cu documentul nr. 142 din vol XXII, p. 160 care oferă ştiri în relaţie cu Torceştii

[11] *Ibidem*, CXI/24.
[12] *Ibidem*, CXCVIII/214.
[13] *Ibidem*, CCVI/5.
[14] *Ibidem*, CXCVIII/216.
[15] *Ibidem*, CCLXXII/215.
[16] Bibl. Acad., planuri 463/1854.
[17] Vezi mai sus, nota 8.
[18] *DIR*, A, 1/XVI, nr. 460, p. 512.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la Tecuci. În timp ce în primele trei documente apar martori din sate apropiate de Adjud — din Torcești fiind menționat de fiecare dată Grigorie Susanul — în al patrulea act întîlnim numele bine cunoscut al lui Ștefan căpitanul și a altor locuitori din Torceștii de pe apa Bîrladului, nume pe care le reîntîlnim și în alte acte de mai tîrziu, precum și în prezent. Și Torceștii din apropierea Adjudului apar în acte de mai tîrziu, din care un document din 1667 arată că s-a întîmplat o moarte de om pe hotarul satelor Torcești și Miclșeti.

Un alt treilea sat cu numele Torcești poate fi întîlnit documentar într-un act din 1754, dar care se referă la sate stăpînite în secolul XVII de logofătul Neculai Racoviță, printre care „satul Torcești de la ținutul Vasluiului" [19].

6. **Trohănești*, sat <ț. Tecuci> ; al lui Panait, 239, *(DRH,* XXI), p. 652.

Asteriscul care „indică așezări dispărute" nu-și are justificare, deoarece localitatea se documentează pe teritoriul comunei Barcea, județul Galați, fiind numeroase documentele care o situează în hotar cu satele Umbrărești, Bîrlădeni (actualul sat Podoleni din aceeași comună), Durăști și Cudalbi [20]. În planul moșiilor Umbrărești de sus și de jos de Fl. Ghețu, din 1854, în partea de nord a moșiei, hotarul apare cu ambele nume „Trohănești sau Barcea".

7. *Tocești*, sat, ț, Tecuci ; ...ocina lui Furdui fost pîrcălab din ⌐ dată de Adam iuzbașă în schimbul unei datorii, E *(DRH,* XXI), p. 650.

Documentul prin care Furdui pîrcălabul dă ocina sa lui Adam iuzbașa, devenit mai apoi călugăr, nu privește satul *Tocești* așa cum se indică, ci în mod sigur *Torcești*. Sînt mai multe dovezi ce îndreptățesc amendamentul. În primul rînd, documentul însuși care cuprinde și litera „r" în numele satului, omisă de lectorii transcrierii din cauză că respectiva literă se suprapune peste codița altei litere din cuvîntul de deasupra topicului, suprapunere ce o face greu lizibilă. Cu lupa, se poate observa, însă, clar că scrie „Torcești" și nu „Tocești". Pe urmă, împreună cu zapisul acesta din 1633 se mai află încă un document de mai tîrziu, care cuprinde pe verso numele satului Torcești, scris clar și citeț. Apoi, într-un alt document din anul 1697 prin care se stabilește „Socotiala ce s-au făcut pe patru bătrîni din satul Torcești" [21], este menționată „a opta parte a lui Furdui din Torcești, din vadul morii și din cîmpu, au dat danie Adam călugărul,... au dat dumisali vornicului Vasilie". Este greu de admis că poate fi vorba de un alt Furdui și de un alt Adam decît cei ce apar și în actul din 1633 publicat în forma și condițiile arătate.

Se poate aprecia că și celălalt topic cu numele Tocești, din același volum și de la aceeași pagină, este greșit, fiind vorba mai de grabă de satul Tomcești, sat dispărut, dar care a existat și se documentează în hotar cu Tălăbeștii. Cum numele Tocești apare doar în aceste două situații credem că astfel de nume, ce apar sporadic, trebuie minuțios verificate și confruntate pentru că numai în felul acesta li se poate găsi și da o identitate sigură.

Ion T. Sion

[19] Arh. St. București, fond Documente istorice, CCXXV/9.
[20] Arh. St. București, fond M-rea Neamț, XXV/42 și XXV/69.
[21] Arh. St. București, fond Documente istorice, LXXII/105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV. *Scriptores et Acta Imperii Byzantini saeculorum IV—XIV*, Bucureşti, 1982.

Adunînd totalitatea izvoarelor bizantine *azi cunoscute relative* la istoria românească a veacurilor XIV—XV (parţial, şi XVI), acest volum facilitează considerabil studierea relaţiilor cu lumea bizantină (cf. *AIIAI*, XX, 1983, p. 448—450). Sînt, totuşi, cîteva inadvertenţe şi omisiuni, care întunecă şi scad înţelegerea (şi folosirea) unor informaţii.

1. Din *Ekthesis Nea*, editorii au preluat trei fragmente, după ultima ediţie, datorată bizantinologului francez Jean Darrouzès [1]. Primul fragment este cunoscutul paragraf 18, în care se enunţă înfiinţarea celor două mitropolii ale Ţării Româneşti, a celei de Vidin, a celei din Moldova şi a altora [2]. Era mai mult decît util să se semnaleze că, în acest loc, un alt manuscris enunţă crearea *şi a celei de-a doua mitropolii în Moldova, la Roman:* καὶ πρὸ ὀλίγου ἕτερος εἰς τὸν Ῥωμανοῦ τὸν Φόρον ὃς καὶ Ῥωμανοῦ λέγεται.
Interpolaţia se află în ms. *Vindobonensis hist. gr. 34* (= R), alcătuit din foi datate, după filigrane, în perioada *1411—1464*; o pascalie a anilor 1430—1473 a îngăduit lui H. Hunger să avanseze data *1430* [4]. Editorul francez scrie: „La variante R mentionnant Forum de Romano (Roman ?) doit être plus tardive, car cette titulature ne se rencontre pas dans un autre document byzantin (avant 1453)" [5]. Problema merită o discuţie aparte [6]. O ediţie care duce recuperarea ştirilor din izvoare bizantine pînă la *Ecthesis Chronica*, cu amănunte despre Petru Rareş, nu ar fi trebuit să omită tocmai *această* informaţie, databilă *oricum* în secolul XV!

2. În al treilea fragment, se reproduc paragrafele 63 şi 64, cu *„Formule de adresare folosite de patriarhul ecumenic în corespondenţa sa cu voievozii români şi cu doamnele acestora"* [7]. Paragraful 63 cuprinde formula de adresare către *Preainaltul, preastrălucitul, marele voievod a toată Moldovlahia, Io Ştefan voievod*, iar paragraful 64 — formula, cu aceleaşi calificative, pentru Doamna *Maria*. Încă în nota introductivă la fragmentele din *Ekthesis Nea*, editorul avertizează: „Voievodul Ştefan despre care se vorbeşte în aceste capitole nu este deci Ştefan I Muşat (1395—1399), cum am fi tentaţi să credem la început, ci tocmai Ştefan cel Mare (1457—1504), iar Maria din acelaşi text nu este Muşata din veacul al XIV-lea, ci una din cele două soţii ale lui Ştefan cel Mare care au purtat acest nume: Maria din Mangop sau Maria Voichiţa, fiica lui Radu cel Frumos. Considerăm că mai degrabă prima dintre ele poate intra în discuţie, întrucît provenea din micul principat bizantin de la nordul Mării Negre şi era mai în măsură să întreţină corespondenţă cu patriarhul ecumenic" [8]. Editorul a adoptat punctul de vedere al lui Jean Darrouzès, conform căruia cele două paragrafe ar fi „plus tardives dans le XV-e siècle; le ms. K. connaît Etienne IV [*sic!*] le Grand de Moldavie et son épouse Marie de Mangoup" [9].

E de admis că nu e vorba, în aceste paragrafe, de Ştefan I *(1394—1399)*; dar de ce, încă, *Muşat?!)*, căruia patriarhul Antonie i se adresa, în mai 1395, cu altă formulă — *Preanobile, preaviteaz şi preaînţelept mare voievod şi singur stăpînitor al Rusovlahiei, intru Sfin-*

---

* V. şi Tudor Teoteoi, *Adaosuri şi îndreptări la volumul al IV-lea din seria* Fontes Aistoriae Daco-Romanae, în *RdI*, 7/36, 1983, p. 735—736.
rum IV—XIV, Bucureşti, 1982 *

[1] Jean Darrouzès, *Ekthésis Néa. Manuel des pittakia du XIV-e siècle*, în *REB*, 27, 1969, p. 5—165.

[2] *FHDR*, IV, p. 313.

[3] Jean Darrouzès, *op. cit.*, p. 47, aparat.

[4] *Ibidem*, p. 10.

[5] *Ibidem*, p. 46, aparat.

[6] Cf. şi P. Ş. Năsturel, *Un témoignage byzantin sur la métropole de Roman (Moldavie)*, în *RER*, XV, 1975, p. 198—202.

[7] *FHDR*, IV, p. 315.

[8] *Ibidem*, p. 311.

[9] Jean Darrouzès, *op. cit.*, p. 61, aparat; ms. K. este *Parisinus 2671*, databil în secolul XV — *ibidem*, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tul Duh fiu iubit al smereniei noastre, chir Ştefan [10]. Trecînd peste inadvertenţa care aduce în discuţie, *aici*, ca soţie a lui Ştefan I, pe Doamna Margareta-Muşata (!!!), îmi îngădui să observ, însă, că legături epistolare ale lui Ştefan cel Mare cu Patriarhia Ecumenică în intervalul 1472—1477 (vremea cînd Maria de Mangop a fost soţia sa) nu sînt nici probate, dar *nici probabile:* pentru ce s-ar fi adresat Ştefan cel Mare ecumenicului, în vremea aceasta, cînd patriarhatul constantinopolitan se afla deja sub oblăduirea otomană — şi sîntem tocmai în anii războiului! — cufundat în nesiguranţă şi neimportanţă [11]?

Că editorul francez nu s-a gîndit la un alt principe, omonim, nu e de mirare; această omisiune e, însă, mai puţin explicabilă pentru editorii români. În adevăr, se poate presupune că este vorba de Ştefan II (m. 13 iulie 1447), a cărui soţie s-a numit şi ea Maria [12]. Scrisoarea patriarhală din care s-a copiat titlul ar putea să dateze din vremea cînd Ştefan II a domnit singur: 1433—1435 sau 1442—1447; înclin pentru a doua domnie, în care caz ar putea fi vorba de o scrisoare a patriarhului Grigore III „Mammas" [13], *poate* în legătură cu vacanţa scaunului mitropolitan al Moldovei, în urma morţii mitropolitului Damian: în noiembrie 1447, va fi numit, prin transfer, episcopul Ioachim de Agathopolis.

3. Volumul include şi *Decretul imperial* (Prostagma basilikon) pentru transferarea lui Ioachim în Moldova şi promovarea ca mitropolit [14]. Textul decretului menţionează că transferul şi numirea s-au făcut „cu voinţa şi recomandarea preasfîntului meu stăpîn, patriarhul ecumenic" — ceea ce poate să îndreptăţească presupunerea de mai sus. În traducerea textului grecesc, trebuia păstrată forma *Moldovlahia* („preasfinţita mitropolie a *Moldovlahiei*", nu „a *Moldovei*", cum s-a tradus).

Ceea ce stîrneşte, însă, nedumeriri este nota editorului la acest act, notă cu cîteva inexplicabile erori sau confuzii; de exemplu: „...Agathopolis, episcopie sufragană a oraşului Adrianopole" — dar o *episcopie* nu poate fi sufragana unui *oraş* [15]! Se afirmă că Ioachim a rămas în Moldova „pînă în 1449, cînd a fugit în Polonia din cauză că susţinea unirea cu Roma", ceea ce este inexact: Ioachim a fost *izgonit* din Moldova în 1453, *după căderea Constantinopolului* [16]. Se mai afirmă: „Urmaşul său în scaunul de mitropolit al Moldovei între anii 1449—1455 [*sic!*] a fost mitropolitul Teoctist, numit de patriarhul sîrbesc Nicodem din Peć". Mai întîi, Teoctist I a fost mitropolit al Moldovei pînă în *noiembrie 1478*, cînd a murit, după o păstorie de *25 de ani* [17] — ceea ce îi fixează începutul la 1453! — fiind îngropat la mănăstirea Putna, sub o lespede pusă de însuşi Ştefan cel Mare [18], care, după cum se ştie, fusese uns domn chiar de Teoctist [19] în aprilie *1457*...

În al doilea rînd, Teoctist nu a fost *numit* de patriarhul de Peć, care nu avea un asemenea drept; ci, ales de ţară, a fost doar *sfinţit* de acel patriarh [20]. Ceea ce este cu totul altceva.

Ştefan S. Gorovei

---

[10] *FHDR*, IV, p. 247.

[11] Cf. *Traité d'études byzantines*, ed. P. Lemerle, I. *La chronologie*, par V. Grumel, Paris, 1958, p. 437; v. şi V. Laurent, *Les premiers patriarches de Constantinople sous domination turque (1454—1476). Succession et chronologie d'après un catalogue inédit*, în *REB*, 26, 1968, p. 229—263.

[12] D. P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, Bucureşti, 1941, p. 86. V. şi Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, Bucureşti, 1976, p. 52; cu privire la familia Doamnei Maria, v. Leon Şimanschi, *O cumpănă a copilăriei lui Ştefan cel Mare: Reuseni, 15 octombrie 1451*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 191—195 şi p. 195, n. 107.

[13] Cf. V. Laurent, *Le vrai surnom du patriarche de Constantinople Grégoire III (+1459)*, Ἡ Μαμμῆ *non* ὁ Μάμμας, în *REB*, 14, 1956, p. 201—205.

[14] *FHDR*, IV, p. 360—361.

[15] Cf. *ibidem*, p. 227! V. şi Michel Lascaris, *Joachim, métropolite de Moldavie et les relations de l'église moldave avec le patriarcat de Peć et l'archevêché d'Achris au XV-e siécle*, extras din *BSHAR*, XIII, 1927, p. 2.

[16] Cf. Michel Lascaris, *op. cit.*, p. 4—5; P. Ş. Năsturel, *Urmările căderii Ţarigradului pentru Biserica românească*, în *MO*, 1—2/XI, 1959, p. 50—61.

[17] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. C. Giurescu, Bucureşti, 1916, p. 63.

[18] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, p. 248.

[19] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 49.

[20] Michel Lascaris, *op. cit.* Pentru toate aceste chestiuni, v. şi Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, Bucureşti, 1980, p. 325—329. Voi reveni asupra lor, într-o cercetare specială.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cu privire la bibliografia revistei „Cercetări istorice" (1925—1947)

În 1982, Dorina N. Rusu a publicat, la Editura Științifică și Enciclopedică din București, bibliografia revistei „Cercetări istorice" [1], revistă care a apărut la Iași, în perioada 1925—1943, sub direcția profesorului Ilie Minea, și în perioada 1943—1947, sub direcția profesorului Al. Boldur.

Acestei bibliografii i-au fost consacrate o recenzie de către Alexandru V. Diță, în „Revista de istorie" (XXXV, 9, septembrie 1982, p. 1057—1058), precum și o notă bibliografică de către Ștefan S. Gorovei, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" (XX, 1983, p. 505).

Atît Alexandru V. Diță, cît și Ștefan S. Gorovei au semnalat meritele, precum și unele deficiențe ale lucrării Dorinei N. Rusu. Ei însă n-au menționat următoarele erori săvîrșite de Dorina N. Rusu :

1. La p. VIII, Dorina N. Rusu afirmă că Ilie Minea, „în anul 1922, în urma unei recomandări deosebit de elogioase date de Dimitrie Onciul, Vasile Pârvan și Nicolae Iorga, a fost numit suplinitor al catedrei de istoria românilor de la Universitatea din Iași al cărei titular era marele istoric A. D. Xenopol".

Or, în 1922, A. D. Xenopol nu mai era titularul acestei catedre, deoarece el murise în 1920, iar în „Anuarul Universității din Iași" pe anii 1930—1935 (p. 229), se precizează că Ilie Minea a fost numit profesor suplinitor la catedra de istoria românilor „pe ziua de 1 noiembrie 1919 (decretul nr. 134.858 din 1919)" și a fost numit profesor titular al menționatei catedre „pe ziua de 1 octombrie 1922 (decretul nr. 4.611 din 1922)".

2. În bibliografia alcătuită de Dorina N. Rusu sînt atribuite profesorului Vasile Lungu douăzeci și șase de recenzii al căror autor a fost Ilie Minea. Ca exemplu, citățm recenzia cărții lui G. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930 (Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 93, nr. 505). Erori de acest fel a săvîrșit Dorina N. Rusu și la numerele 364, 365, 372, 379, 380, 383, 384, 469, 470, 471, 483, 484, 485, 495, 496, 497, 511, 512, 513, 514, 515, 532, 548, 583 și 630.

3. La pagina 109, nr. 590, Dorina N. Rusu citează recenzia lui Ilie Minea („Cercetări istorice", VIII—IX, 1932—1933, 1, p. 313—314) „despre unele articole semnate de N. Iorga", publicate în „Revista istorică română". Or, Nicolae Iorga n-a colaborat la „Revista istorică română", la conducerea căreia adversarii lui au avut rolul hotărîtor. În paginile ei, el a fost violent atacat. Amintim criticele foarte aspre inserate în această revistă, în chiar primul an al apariției ei (1931), cu privire la unele lucrări ale lui N. Iorga. Recenzia lui Ilie Minea, citată de Dorina N. Rusu, se referă la articole ale lui N. Iorga publicate în „Revista istorică", iar nicidecum în „Revista istorică română".

Sînt, desigur, foarte regretabile aceste erori și este surprinzător că ele n-au fost constatate de cei însărcinați de Editura Științifică și Enciclopedică cu examinarea manuscrisului Dorinei N. Rusu.

Constantin G. Angelescu

Cu privire la volumul Alexandru cel Bun *(Iași. 1984)*

Claritatea expunerii este una din principalele condiții pe care trebuie să le îndeplinească o carte pentru a fi considerată bună. În monografia consacrată lui *Alexandru cel Bun*, apărută

[1] Dorina N. Rusu, *Cercetări istorice, 1925—1947, Bibliografie*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982, XVI + 141 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Editura „Junimea" din Iaşi, m-am străduit să realizez asemenea cerinţe indispensabile unei astfel de lucrări.

Se întîmplă, însă, uneori să se strecoare în textul redactat, din diferite cauze, unele erori supărătoare. Una din acestea şi-a făcut apariţia şi în volumul citat la pagina 53, unde discutam filiaţia lui Iuga Vodă, unul dintre primii domni ai Moldovei. Ajungeam aici, pe baza analizei documentului din 28 noiembrie 1399, la concluzii noi privind descendenţa acestui domn din Bogdan Întemeietorul. Actul arătat a fost emis de Iuga împreună cu *fraţii săi*, Alexandru şi Bogdan [1], pentru a întări stăpînirea boierului Ţiban asupra unui sat de pe Gîrbovăţ [2] şi asupra altuia de la gura pîrîului Crasna [3], dăruite de el acestuia pentru „dreaptă şi credincioasă slujbă [4].

Denumirea de „fraţi" dată de Iuga lui Alexandru şi Bogdan, precum şi înscrierea acestora trei în titulatura documentelor rămase de la predecesorul lui Iuga, Ştefan I [5], împreună cu fratele acestuia Mihail, a determinat pe unii istorici să susţină că toţi cinci au fost fiii lui Roman I. Totuşi acesta, în documentele date de el, nu arată alţi fii decît pe Alexandru şi Bogdan [6].

Concluzia eronată la care au ajuns istoricii în cauză provenea din faptul că ei nu au luat termenul de *frate*, folosit în titulatura lui Ştefan şi Iuga, în sensul figurat de domn *asociat* şi apoi din cauză că ei nu au cercetat în continuare textul documentului din 28 noiembrie 1399. Acolo se arată că Ţiban a slujit „mai înainte întru sfinţi odihniţilor părintelui nostru... lui Petru voievod şi lui Roman voievod... Ştefan voievod, dar acum ne slujeşte nouă cu dreaptă şi credincioasă slujbă" [7]. Punctele de suspensie din textul citat reprezintă, aşa cum a arătat şi Mihai Costăchescu, *locuri deteriorate* şi nu sfîrşitul rîndurilor [8]. De aici se poate trage concluzia că numele tatălui lui Iuga a fost scris în document în locul deteriorat care precede numele lui Petru voievod şi că nici acestuia, nici fratelui său Roman şi nici celuilalt frate, Ştefan voievod, nu li se poate acorda calitatea de tată al lui Iuga.

În volumul recent apărut, punctele de suspensie indicate mai sus au fost eliminate din pasajul citat în cursul procesului de imprimare şi din cauza aceasta textul îşi pierde claritatea şi rămîne de neînţeles.

În ceea ce priveşte pe Iuga, trebuie să arătăm că el este menţionat ca prim membru al sfatului în documentul lui Roman I sub numele de jupan Iuga Giurgevici. Aceasta înseamnă că el era fiul unui Giurgiu, care poate fi identificat cu Giurgiu, „voievodul valah" (moldovean), izgonit din ţară de o răscoală a supuşilor săi. Refugiat în Galiţia prin 1377, el s-a stabilit pe domeniul de la Stupnicza, dăruit lui de cneazul Vladislav de Opolia în calitate de cîrmuitor al acestei ţări, ca vasal al lui Ludovic de Anjou. Îl găsim acolo şi mai tîrziu, în anturajul lui Spytek de Melsztyn, conducătorul polon al Galiţiei.

Prin urmare textul corect al citatului din cartea arătată, p. 53, rîndurile 3—7 este: „acest adivarat sluga noastră, Ţiban ce au slujit mai înainte întru sfinţi odihniţilor, părintelui nostru... lui Petru voievod şi lui Roman voievod... Ştefan voievod, dar acum ne slujeşte nouă cu dreaptă şi credincioasă slujbă".

C. Cihodaru

---

[1] Alexandru cel Bun şi fratele său Bogdan.

[2] Afluent al Bîrladului pe cursul său superior.

[3] E vorba de satul Băceşti. Pîrîul şi-a schimbat numele. Să nu se confunde cu Crasna, afluent al aceluiaşi rîu, mai jos de Vaslui.

[4] *DRH*, A, I, p. 11—13. Textul traducerii este mai bine redat în *DIR*, A, sec. XIV—XV, 1, p. 6 şi în Mihai Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, I, p. 21.

[5] *DRH*, A, 1, p. 7—10.

[6] *Ibidem*, p. 3—6.

[7] Textul este dat după *DIR*, A, XIV—XIV, 1, p. 6 unde punctele de suspensie care arată locurile deteriorate nu au fost suprimate.

[8] Aşa în *DRH*, A, I, p. 11—13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIA ROMÂNIEI

MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 726 p.

Apărută în anul în care se împlinesc șase decenii și jumătate de la memorabilul act de la 1 Decembrie 1918, ce a consfințit unirea deplină a tuturor românilor, făurirea statului lor național unitar, cartea istoricilor Mircea Mușat și Ion Ardeleanu se constituie, faptul trebuie precizat de la bun început, într-una dintre contribuțiile de referință consacrate luptei poporului nostru pentru unitatea națională integrală. Numeroși și reputați specialiști au insistat deja asupra cărții la care dorim să ne referim. Astfel, academicianul Ștefan Pascu opina că avem în față, „fără îndoială, o carte de permanentă referință, străbătută de un mesaj patriotic de mare valoare pentru vremurile de azi și pentru cele de mâine". Profesorul Camil Mureșan, A. Deac sau Florin Constantiniu au insistat, de asemenea, asupra cărții în discuție, ultimul subliniind că autorii „au dat o lucrare de înaltă valoare științifică și, în același timp, de exemplar militantism politic. Pretutindeni i-a călăuzit adevărul și respectarea lui dă cărții forța convingerii, în risipirea atîtor interpretări tendențioase ale trecutului românesc". Fără reticențe, putem spune, ne aflăm în fața unei *cărți a adevărului*, a unei cărți care, peste unele erori, scăpări, confruntarea unor informații (toate, inevitabile, din momentul în care autorii, specialiști binecunoscuți în domeniul istoriei contemporane, stăruie asupra permanenței statului la români pe parcursul a două milenii), sintetizează evoluția unei probleme, pune la îndemîna cititorului — specialist ori nu — un imens material faptic și concluzii de cel mai mare interes referitoare la procesul istoric ce a condus, ineluctabil, la constituirea statului național român unitar. Dealtfel, în amplul *Cuvînt înainte*, se precizează că respingerea teoriilor neștiințifice și a aserțiunilor falsificatoare de tot felul constituie una din misiunile esențiale ale istoricului: „Escamotarea adevărului în istorie, punerea în circulație a unor așa-zise adevăruri antestabilite, cărora li se potrivesc fapte, documente pe măsură, nu servesc nici dezvoltării științei istorice în general, nici progresului cunoașterii, nici stabilirii bunelor raporturi și cunoașterii între popoare. Cercetarea istorică este chemată ca, prin confruntări de idei, prin schimburi de opinii, să înlăture din circuitul științific denaturări ale adevărului istoric, să contribuie la clarificarea problemelor controversate, pe o solidă bază documentară" (p. 6). Este exact ceea ce fac Mircea Mușat și Ion Ardeleanu și, din acest punct de vedere, lucrarea lor reprezintă cu adevărat una dintre Cărțile istoriografiei noastre consacrate Marii Uniri a românilor din 1918. Beneficiind de rezultatele tuturor cercetărilor anterioare și de un impresionant material arhivistic, în bună parte inedit, autorii îmbină armonios analiza cu sinteza, ei rețin cu atenție faptele, fără a neglija fenomenele și procesele istorice. O probă elocventă aflăm în chiar debutul primului capitol al masivului volum, capitol intitulat *Zorii istoriei în spațiul carpato-danubian-pontic*: „Istoria românilor este istoria unui popor statornic așezat în una și aceeași vatră, în care și-a urmat făgașul propriu de acțiune și manifestare, de cultură materială și spirituală, zămislind valori de originalitate și trăinicie, intrate de mult în patrimoniul culturii universale. Plămădit ca popor unitar pe teritoriul străbun al Daciei, românii și-au păstrat neîntrerupt, în decursul timpului, continuitatea de viață materială, comunitatea etnico-lingvistică și cultural-spirituală, în pofida tuturor vicisitudinilor cu care au fost confruntați. Subliniind acest aspect, marele istoric Nicolae Iorga scria: «Este vorba de un popor care prin strămoșii săi își are rădăcini de patru ori milenare; aceasta este mîndria și aceasta este puterea noastră»" (p. 12).

Lucrarea este bine compartimentată; o primă parte (aproximativ 90 de pagini), subdivizată în cinci capitole, examinează evoluția statului în antichitate și în perioada trecerii la feudalism; alte cinci capitole ale părții a doua stăruie, pe aproximativ 130 de pagini, asupra *Statului românesc în feudalism*, perioadă în decursul căreia „poporul român a trebuit să suporte și să facă față prin mari sacrificii materiale și umane ingerințelor imperiilor străi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ine, răpirilor teritoriale, distrugerilor și jafurilor pe care acestea le-au provocat" (p. 200); în sfîrșit, cea de a treia parte a cărții este nu numai cea mai voluminoasă (pp. 228—701) ci și cea mai consistentă, fiind consacrată epocii moderne (11 capitole, succedate de unul privind *Recunoașterea internațională a unui drept istoric). Indicele* general de nume anexat cărții îngăduie o mai lesnicioasă consultare a ei. Lucrarea dispune de o bogată iconografie; au fost reținute unele din cele mai reprezentative hărți ilustrînd persistența locuirii românilor pe meleagurile vechii Dacii.

Așa cum precizam, ultima parte a volumului examinat este cea mai consistentă; aici, autorii se simt cel mai mult în largul lor și cantitatea de material inedit pus în circuitul științific este cea mai mare, ceea ce conferă cărții o incontestabilă originalitate. Sînt abordate, în contextul precizat, momentele de vîrf ale istoriei naționale — revoluția de la 1848, Unirea Principatelor, cucerirea și recunoașterea internațională a independenței naționale, lupta pentru unire deplină a românilor subjugați de imperiile vecine, rolul socialiștilor români pe planul luptei naționale, participarea României la primul război mondial, înfăptuirea însăși a Marii Uniri în 1918 și, în fine, consacrarea ei prin sistemul tratatelor de pace internaționale din 1919—1920. O cantitate impresionantă de documente, provenind din arhivele române și străine, atestă nu numai largul ecou internațional al acțiunilor românilor la confluența veacurilor al XIX-lea — al XX-lea, dar și sprijinul, înțelegerea pe care străinătatea a manifestat-o pentru eforturile poporului nostru tinzînd la realizarea statului național unitar, ideal nobil, pentru împlinirea căruia, după expresia fericită a lui Goga, ni s-au prăpădit „și moșii, și strămoșii". Autorii, cum era și natural, supun unui atent examen științific situația României în epoca primului război mondial, atunci cînd lupta românilor pentru constituirea statului lor național unitar a intrat în stadiul decisiv. Se relevă caracterul just al acțiunii României din august 1916, demonstrîndu-se că, pentru țara noastră, preocupată de eliberarea tuturor fraților subjugați, participarea la marea conflagrație din 1914—1918 a avut un caracter de masă, fiind un „război popular și național" (p. 495 și urm.). După marile succese din 1917, după toate sacrificiile din 1917—1918, a venit anul 1918 în cursul căruia, pentru români, „forța dreptului a triumfat asupra dreptului forței" (p. 522 și urm.), împlinindu-se „deziderатul multisecular al unității naționale și de stat" (p. 553). „Înfăptuirea Marii Uniri — conchid, cu deplin temei, autorii — nu a aparținut unei clase sociale, unui partid politic, ci ea a constituit scopul și acțiunea întregii națiuni române; pentru acest ideal au acționat toate forțele de bază ale societății românești. De aceea, coordonata fundamentală și permanentă care s-a impus politicii externe românești promovată după 1918 de guvernele și partidele politice nu putea fi alta decît aceea de a impune spre confirmare și recunoaștere pe plan internațional energicele hotărîri pe care poporul român le înfăptuise prin lupta sa necurmată la 27 martie, 28 noiembrie și 1 decembrie 1918" (p. 657).

Datorită lui Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, istoriografia noastră s-a îmbogățit cu una dintre cărțile de referință, de mare curaj și de profundă actualitate.

Gh. Bazatu

Probleme fundamentale ale istoriei României, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1983, 216 pagini+hărți.

Predarea acestei discipline studenților de la toate facultățile (cu excepția celor de la Facultatea de istorie-filosofie) a ridicat, la începuturile ei, anumite greutăți inerente, de organizare, de alcătuire a programei și, nu în ultimul rînd, în ce privește concepția de prezentare a fondului de date și fapte, a proceselor istorice respective. Dezbaterile, confruntările de opinii au dus, în scurt timp, la conturarea manierei unitare de înțelegere și predare a disciplinei pentru majoritatea zdrobitoare a celor chemați s-o facă. S-a realizat o culegere de prelegeri în 1977, cu meritele ei dacă ținem seama că era prima încercare de acest fel, dar și cu scăderi, unele în probleme de importanță deosebită pentru istoria noastră. Colectivul de autori a fost prea mare și nu toți componenții săi aveau calitatea, fie științifică, fie morală, să participe la o asemenea întreprindere.

Dezbaterea a continuat (de altfel, ea trebuie să fie permanentă și constructivă), programa s-a îmbunătățit, lucrurile s-au mai „așezat", s-a întocmit în 1981 o crestomație, util instrument de lucru în seminarii; însuși procesul predării acestei discipline, intrat într-o nouă fază, a pregătit și grăbit apariția noului manual. Trebuie salutată, deci, ca deosebit de valoroasă, inițiativa redactării acestuia. Autorii (în ordinea dată: Ștefan Pascu, Ștefan Ștefănescu, Dumitru Berciu, Vasile Cristian, Hadrian Daicoviciu, Titu Georgescu, Gheorghe I. Io-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

niță, Nicolae Petreanu, Gheorghe Platon, Iulian Cârțână, Ioan Pătroiu, Ioan Scurtu, Ștefan Ciobanu, Florin Constantiniu), colegiul de redacție (Titu Georgescu, Gheorghe I. Ioniță, Ioan Scurtu, Ștefan Ciobanu), Comisia de istorie a Ministerului Educației și Învățământului, referenții științifici (Dinu C. Giurescu, Vasile G. Ionescu, Constantin Botoran), Editura Didactică și Pedagogică (redactor, Vasilica Neagu; tehnoredactor, Vergilia Rusu) au contribuit la alcătuirea unui manual de aleasă ținută științifică, tratînd sintetic probleme majore ale istoriei românilor (am fi preferat această formulare în locul celei de istoria României): 1. Începuturile îndepărtate ale istoriei patriei; 2. Etnogeneza românească; 3. Organizarea statală românească și evoluția ei pînă la finele secolului XVI. Unirea țărilor române sub Mihai Viteazul și semnificația ei istorică; 4. Marile lupte ale poporului român pentru apărarea libertății și a ființei statale în Evul mediu; 5. Procesul social-istoric al formării și afirmării națiunii române; 6. Constituirea statului național român și cucerirea independenței. Evoluția României la sfîrșitul secolului XIX și la începutul secolului XX; 7. Făurirea statului național unitar român; 8. Evoluția economică și social-politică a României în perioada interbelică; 9. Insurecția poporului român din august 1944 — începutul revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă; 10. Transformările democratice, revoluționare petrecute în viața politică, socială și economică a României între 23 August 1944 și 30 Decembrie 1947; 11. Conținutul și etapele construcției socialiste în România; 12. Contribuția poporului român la istoria și cultura universală.

În alcătuirea manualului s-a ținut seama că disciplina se adresează unor tineri care au parcurs istoria în învățămîntul gimnazial și liceal. Am adăuga că manualul este folositor tuturor celor care lucrează în învățămîntul istoric. Noi vedem în această carte un instrument care completează celelalte manuale de istorie, evident nu sub raportul volumului de date și fapte ci sub raportul înțelegerii marilor probleme, procese istorice, al înțelegerii unitare a istoriei românilor și a încadrării ei în istoria universală. Putem spune că manualul ne ajută să realizăm o selecție mai judicioasă a faptelor și evenimentelor istorice, să îmbinăm mai atent analiza cu sinteza în predarea istoriei, pentru ca elevii și studenții să rămînă nu numai cu un volum corespunzător de date și fapte ci și cu ce numim *constantele* istoriei noastre, *caracteristicile de bază* ale evoluției societății românești, plasate în context internațional.

Subliniem preocuparea autorilor de a introduce în circuitul dezbaterii a ultimelor cuceriri ale cercetării *științifice* de specialitate, contribuind și prin aceasta la modernizarea învățămîntului istoric, concepută de noi toți, în primul rînd, ca o problemă de conținut, de cunoaștere, înțelegere și simțire și, apoi, ca o chestiune (tot atît de importantă) de metodologie.

Manualul cuprinde și un set de hări bine întocmite, deosebit de semnificative pentru evoluția politico-teritorială a țărilor române de-a lungul secolelor, pentru menținerea ființei de stat, a independenței sau autonomiei: Dacia de la Burebista pînă la cucerirea romană; Statele feudale românești în secolul XV; Țările Române în timpul lui Mihai Viteazul; Țările Române la sfîrșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX; Statul național român modern de la 1859—1878; Încheierea procesului de formare a statului național unitar român (1918); România în toamna anului 1940; Insurecția națională armată antifascistă și antiimperilistă; Republica Socialistă România (împărțirea administrativ-teritorială).

Așa cum se *afirmă în Introducere, manualul este perfectibil*, observațiile și sugestiile fiind de natură să-i ajute în vederea pregătirii unei noi ediții. În această idee, ne permitem aici numai cîteva sugestii, dezbaterea putînd fi continuată într-un alt cadru, organizat de Ministerul Educației și Învățămîntului. Deși pe parcursul lucrării se fac referiri la spațiul geografic în care s-a realizat procesul devenirii istorice a poporului și națiunii române, considerăm că descrierea acestui spațiu, variat, armonios și unitar în același timp, merită o atenție specială, mai mare, chiar dintru începutul dezbaterii, făcîndu-se apel la considerațiile unor cunoscute personalități de cultură (Nicolae Iorga, Simion Mehedinți, Lucian Blaga, George Vâlsan ș.a.). Avem impresia că nici rolul factorului demografic nu este urmărit și subliniat în măsura cuvenită (ne referim, desigur, la aspectele majore și la cele cercetate de specialiștii noștri). Momente importante din evoluția culturii românești și-ar putea găsi o tratare mai largă, avînd în vedere, pe de o parte, rolul activ al acestui factor în evoluția vieții politice și, pe de altă parte, contribuția pe care trebuie s-o aducă acest curs la dezvoltarea culturii generale a studenților. Ar fi fost bine dacă s-ar fi precizat exact contribuția fiecărui autor la întocmirea manualului.

Un colectiv de cercetători ieșeni a alcătuit, la timp, culegerea de documente adecvată actualei programe și care urma să apară în același tom cu cele 12 prelegeri (așa a fost concepută). În *Introducere* se arată: „Pentru a asigura o bază documentară cît mai solidă utilizării manualului se află în pregătire și va apărea în curînd o culegere de texte în care

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

studenții au [vor avea — *n. ns.*], la dispoziție pentru studiu materiale de primă importanță în vederea dezbaterii lor la seminarii, aprofundării studiului acestei discipline". Așteptăm, cu interes lesne de înțeles, apariția acestei culegeri.

Desigur, nici un manual nu-și propune să rezolve totul; se adaugă și bibliografia recomandată studenților, intervine și rolul activ al profesorului, care, respectînd programa, poate insista la curs sau la seminar asupra unor aspecte tratate sumar în manual, punîndu-și amprenta personalității sale asupra predării, la nivelul superior, a acestei discipline, ce presupune competență, responsabilitate și pasiune. Consemnăm cu satisfacție apariția acestui manual ca o realizare importantă a istoriografiei românești actuale, realizare la care și-a adus contribuția un colectiv prestigios, din care fac parte doi distinși dascăli ai Universității „Al. I. Cuaz", precum și două valoroase cadre didactice, absolvenți ai Facultății de istorie-filosofie din Iași. Manualul de *Probleme fundamentale* reflectă etapa de consolidare în care se află predarea acestei discipline în momentul de față și rolul său deosebit de important în educarea patriotică a tinerei generații.

Ion Agrigoroaiei

DORINEL ICHIM, *Zona etnografică Trotuș*, București, Ed. Sport-Turism, 1983, 175 p.+1 h.

Valea Trotușului, „ținutul legendar și plin de istorie" (p. 7) — cum o caracterizează însuși autorul lucrării — a fost din păcate puțin cercetată din punct de vedere istoric, geografic și etnografic. Sursele documentare sînt generoase, problematica diversă și totuși avem o bibliografie extrem de săracă referitoare la această zonă a țării. În ultimele patru decenii, nu au apărut decît patru lucrări cu caracter monografic (Victor Bîrlădeanu, *Panoramic trotușan*, București, 1965; Idem, *Pe meleaguri trotușene*, Ghid, București, 1969; Iulia Văcărașu, *Valea Trotușului*, București, 1980, și lucrarea recenzată aici). Este îmbucurător faptul că fiecare nouă carte reprezintă un salt calitativ sub raportul informației, că se observă trecerea de la utilizarea doar a „bibliografiei de suprafață" la cea a izvoarelor inedite, deși sporadic și fără consecvență.

Lucrarea lui Dorinel Ichim reprezintă, pînă la această dată, cea mai documentată cercetare a istoriei și etnografiei Văii Trotușului, atît sub raportul bibliografiei folosite cît și a modului unitar și sistematizat de prezentare.

Această monografie etnografică a Văii Trotușului cuprinde 10 capitole: Cadrul geografic și istoric al zonei (p. 7—33); Ocupațiile tradiționale (p. 34—57); Meșteșugurile țărănești (p. 58—71); Instalațiile tehnice țărănești (p. 72—79); Gospodăria țărănească (p. 80—84); Locuința țărănească (p. 85—107); Monumente de arhitectură (p. 108—115); Portul popular (p. 116—130); Obiceiurile (p. 131—145); Manifestări etnografico-folclorice contemporane (p. 146—149). Lucrarea este completată de un foarte util glosar și de rezumatele lucrării în limbile engleză, franceză și germană, precum și harta etnografică a Văii Trotușului. Din nefericire autorul a omis să treacă în anexe și bibliografia folosită. Parcurgînd aparatul critic al cărții am întocmit următoarea statistică a surselor informative utilizate de autor: 6 fonduri arhivistice investigate (5 la Filiala Arhivelor Statului din Bacău și unul la cea din Iași) și 90 de titluri de lucrări, studii și articole. Dintre acestea, 45% reprezintă lucrări, studii și articole de etnografie. Autorul ar fi avut largi posibilități de folosire a mult mai numeroase lucrări de etnografie dacă ar fi știut unde să le caute.

Cu toate acestea lucrarea face dovada unei structuri logice și unitare, iar sistematizarea problemelor nu face decît să aducă un plus de claritate. Un raport mai echitabil între tratarea istorică și cea etnografică a diferitelor aspecte ale civilizației trotușene ar fi dus, cu siguranță, la o creștere a valorii cărții în ansamblul ei.

Constituind o premieră în literatura etnografică trotușană și dorind a oferi autorului unele sugestii în vederea unei posibile îmbunătățiri a lucrării vom face cîteva observații respectînd ordinea diferitelor aspecte așa cum apar ele în lucrare.

Am afirmat că această carte este cea mai documentată *dintre cele apărute pînă acum*; dar să vedem ce reprezintă ea pe lîngă o posibilă documentare exhaustivă. Folosind datele unui instrumentar (catalog-repertoriu arhivistic și bibliografic) întocmit de noi pentru redactarea unui *Dicționar istoric al localităților trotușene*, numai pentru perioada feudală există posibilitatea utilizării izvoarelor documentare a 110 fonduri arhivistice aparținînd a 11 arhive interne, a 15 fonduri arhivistice externe, precum și a circa 205 colecții și publicații de documente (o bibliografie de izvoare trotușene de aproape 80 de pagini). Comparația în acest caz este inutilă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Izvorul statistic, aproape exclusiv folosit pentru a ilustra unele aspecte cum ar fi așezările, meșteșugurile, instalațiile tehnice, este lucrarea *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772—1773 și 1774* (I—II). Or, cu reale foloase, s-ar fi putut utiliza și alte izvoare statistice: „Condica liuzilor" din 1803 (*Uricarul*, vol. VII, p. 241—368); C. Istrati, *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816* (*AIIAI*, 1979, Supl. I, X+154 p.); *Lucrări statistice făcute în anii 1859—1860*, 3 vol., Iași, 1861—1862; catagrafiile din anii 1820, 1831, 1838, 1851 de la Arh. St. Iași, fondul Vistieria Moldovei și numeroase alte izvoare statistice, inclusiv cartografice, iar dintre acestea chiar unele etnografice întîlnite în secolul XIX.

Discutabilă este și delimitarea zonei etnografice Trotuș care „corespunde din punct de vedere istoric cu ținutul Trotuș" (p. 10), de fapt zona etnografică tratată de autor se suprapune peste granițele actuale administrative ale județului Bacău. De-a lungul secolelor s-au înregistrat numeroase modificări administrativ-teritoriale. Din 1741 și pînă astăzi au fost aproximativ 40 de reorganizări administrativ-teritoriale. Comuna Tazlău a aparținut pînă la 1835 ținutului Bacău, comunele Coțofănești și Urecheștí mult timp au ținut de Putna, comuna Poiana Sărată pînă la 1925 aparținea comitatului Trei Scaune și exemplele ar putea continua. Considerăm că mult mai nimerit ar fi fost ca zona etnografică să cuprindă întreg bazinul trotușan, ca element de stabilitate, diferențiindu-se apoi microzonele etnografice cum ar fi: Cașin, Ghimeș, Slănic (ceangăii) etc. Normal ar fi să avem monografii etnografice ale Văii Trotușului, Bistriței ș.a. și nu cele suprapuse unităților administrative actuale: zona etnografică Bacău, Neamț, Vrancea etc (vezi harta).

Folosind o informație a Letopisețului lui Miron Costin preluată din altă lucrare, autorul afirmă că primele ciocniri ale lui Vasile Lupu cu Matei Basarab ar fi avut loc în anul 1643 pe valea Trotușului (p. 15). În realitate aceste ciocniri au avut loc în toamna anului 1637 (cf. Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 117 și Johann Filstich, *Tentamen Historiae Vallachicae*, București, 1979, p. 173).

În același capitol se face afirmația că la Tg. Trotuș se intersectau „drumul cel mai scurt ce unea Ardealul cu inima Moldovei, pe văile Oituzului, Tazlăului și, prin Bacău, cu valea Siretului". De fapt, pînă la mijlocul secolului XIX, nu se poate vorbi de un drum care să unească Tg. Trotuș cu Bacăul pe valea Tazlăului. La 1632 călugărul minorit conventual Paolo Bonnicio arăta că de la Bacău se ajunge la Trotuș pe jos, prin pădure (Cf. *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, București, 1973, p. 19—20). Drumul cobora de la Tg. Trotuș în aval pînă la Adjud, iar de aici urca pe valea Siretului spre Bacău.

Analizînd, într-un spațiu limitat totuși, așezările omenești, autorul comite mai multe inexactități. Astfel identifică satul Dzemești cu Zemeșul de astăzi (p. 24), deși în aceeași frază arată că atît Dzemești cît și Săcălișești se găseau la gura Tazlăului. Într-un document din 1698 se arată clar că satul Dzemești se găsea lîngă Perchiu, la gura Tazlăului (Arh. St. Iași, P. 428/35). Măzărăști și Măzănăești (p. 25) sînt de fapt denumirile aceleeași așezări. Satul Sfirioești (sic!) (p. 25) chiar în documentul folosit apare ca Fărloești, iar satele Torcești și Osmulești (numit și Miclești), nu se află la vadul Trotușului (p. 25), ci un cu totul alt sat, Mărtinești, care a fost omis de autor în mod inexplicabil. Pe lîngă mănăstirile Berzunți, Bogdana, Sfîntu Sava, Cașin și Bîrnova menționate de autor ca avînd cele mai întinse domenii, ar trebui incluse și mănăstirile Tazlău, Precista-Răducanu (Tg. Ocna), Schitul Drăgușani posesoare și ele a unor domenii întinse. Printre așezările declarate orașe în zilele noastre se numără și Comănești, declarat oraș în 1950 („Buletinul Oficial", nr. 77, 8 sept. 1950, p. 71) și nu în 1952 (p. 33). La p. 50 trimiterea la documentul din 1582 este greșită și trebuie corectată prin *DIR*, A, 3/XVI, p. 90 (nr. 243); comuna Păunești nu aparține bazinului trotușan (p. 73); la p. 75 este menționat satul Helveii, pe Tazlău, la 1613, reprezentînd o lectură greșită a satului Helegiu; la p. 109 se citează un fragment din descrierea m-rii Cașin de către Paul de Alep folosind monografia lui N. Pîslaru în locul prestigioasei colecții *Călători străini despre Țările Române*, vol. VII, București, 1980, p. 155, 157—158); la p. 110—111 se arată că „al doilea monument din Tîrgu Ocna, mănăstirea Precista, a fost zidit în anul 1683 de vistierul Gh. Ursache", fără a se face precizarea că acest monument nu mai există, biserica Precista de astăzi fiind ridicată la 1859 pe locul vechii mănăstiri; la p. 111 se arată că între Palanca și Ghimeș „a fost construită în anii 1689—1699 o cetate puternic fortificată de către Gheorghe Rákóczi". Fie Gheorghe Rákóczi I (1630—1646), fie Gheorghe Rákóczi II (1648—1660), autorul nu face precizarea, datarea ridicării cetății de la Ghimeș între 1689 și 1699 este eronată. Construirea unor cetăți la pasurile Ciuc (Ghimeș) și Oituz este atestată din timpul lui Gabriel Bethen [Domokos Pál Péter, *Jatrosy György, önéletirasa es történelmi feljeyzései*, în „Irodalomtörténeti közlemenyek", 61 (1959), nr. 3, p. 253]. Ele au fost consolidate de Gh. Rákóczi al II-lea cu mai bine de 3 decenii înaintea perioadei menționate de autor. Aceste exemple ar putea continua, numărul lor fiind destul de mare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă autorul ar fi consultat doar o parte din instrumentele de lucru existente *[Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc (1800—1891)*, București, 1968, 739 p.; *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, I_1—$_3$ — II_1—$_3$, 6 vol. București, 1966—1972; *Bibliografia istorică a României*, I, IV, V, București, 1970—1980], pentru a le aminti pe cele mai importante, cu siguranță că informația ar fi fost mai consistentă.

Aceste inexactități, datorate în parte și lipsei unei documentări mai largi, nu umbresc eforturile, de altfel remarcabile, ale autorului.

Rod al unei mai vechi și constante preocupări în acest domeniu, lucrarea se înscrie ca o importantă contribuție la studierea acestei zone plină de istorie care este valea Trotușului.

Corneliu Stoica

E. N. ABÎZOVA, P. P. BÎRNEA, A. A. NUDELMAN, *Drevnosti Starego Orcheja. Zolotoordynskij period*, Chișinău, Ed. „Știința", 1981, 99 p.

Cîteva din principalele rezultate ale cercetărilor arheologice întreprinse într-unul din obiectivele arheologice medievale de cel mai mare interes pentru istoria evului mediu din partea răsăriteană a Moldovei — Orheiul Vechi — beneficiază de o publicare parțială odată cu apariția recentă a micromonografiei elaborată de un colectiv compus din E. N. Abîzova, P. P. Bîrnea și A. A. Nudelman, toți trei binecunoscuți și apreciați arheologi din Chișinău. Redacția științifică a volumului a fost încredințată prestigiosului arheolog, numismat și orientalist G. A. Fedorov-Davîdov de la Universitatea din Moscova, care îi semnează și prefața.

Dispunînd de un spațiu tipografic restrîns, autorii lucrării nu și-au putut permite tratarea integrală a vestigiilor arheologice descoperite și au optat pentru prezentarea lor selectivă. Cu toate acestea, imaginea despre anumite categorii de descoperiri de la Orheiul Vechi ne este substanțial întregită, căci ni se oferă date mult mai ample decît în rapoartele preliminare ale săpăturilor și decît în inventariile pieselor numismatice publicate în anii anteriori. Autorii s-au oprit numai asupra antichităților corespunzătoare perioadei de stăpînire a statului mongol al Hoardei de Aur în sud-estul Moldovei. Dintre aceste vestigii au fost analizate locuințele, atelierele și construcțiile gospodărești de uz curent (P. P. Bîrnea), ceramica smălțuită (E. N. Abîzova) și materialul numismatic (A. A. Nudelman), în cuprinsul a trei capitole distincte. Acestea sînt precedate de un scurt cuvînt introductiv datorat lui Pavel Bîrnea, în care ni se furnizează date topografice despre așezarea investigată, făcîndu-se totodată un istoric al cercetărilor. În acest cadru ar fi trebuit, poate, să nu se treacă cu vederea unele contribuții elaborate în anii interbelici (S. Panaitescu, *Cetăți-ruine din Basarabia de pe Nistru și Dunăre*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția din Basarabia", I, Chișinău, 1924, p. 96—99; P. Constantinescu-Iași, *Basarabia arheologică și artistică*, Chișinău, 1933, p. 30—32; etc.).

Așezarea de la Orheiul Vechi este situată între actualele sate Trebujeni și Butuceni, din raionul Orhei (R.S.S. Moldovenească), la 18 km sud-est de orașul omonim, pe o înălțime denumită de localnici „Peștera", înconjurată din trei părți de cursul meandrat al Răutului. Săpăturile sistematice au fost începute de G. D. Smirnov în anul 1947 și au continuat pînă în 1958. După o întrerupere de un deceniu, ele s-au reluat sub conducerea lui Pavel Bîrnea, în colectivul căruia au fost cooptați ulterior E. N. Abîzova și A. A. Nudelman. G. D. Smirnov departajase trei nivele de locuire. Primul fusese datat înainte de constituirea Hoardei de Aur, al doilea în vremea Hoardei, iar cel de-al treilea corespundea perioadei „moldovenești" (secolele XV—XVI). Autorul părții introductive exprimă opinia că materialele descoperite la Orheiul Vechi ar atesta numai existența ultimelor două perioade cronologice. Începînd din anul 1968 săpăturile s-au concentrat în patru sectoare: zona caravan-saraiului, perimetrul bisericii și necropolei medievale, porțiunea noului drum dinspre podul de la Trebujeni și plantațiile de duzi, prilej cu care au fost scoase la iveală numeroase obiecte de cupru, fier și corn, precum și un bogat material ceramic și numismatic.

În primul capitol sînt prezentate amănunțit locuințele, casele-atelier, instalațiile meșteșugărești și construcțiile gospodărești de uz curent (cuptoare, sobe, cisterne, gropi) descoperite prin săpăturile metodice din 1968—1974. Ne sînt oferite detalii privind amplasarea, dimensiunile, funcționalitatea și sistemul lor de construcție.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Capitolul următor, dedicat ceramicii smălțuite, are în vedere materialul recuperat în locuințe, clădiri adiacente și gropi în timpul campaniilor de săpături din perioada 1968—1978. În prima sa parte sînt trecute în revistă precedentele încercări de fixare a tipologiei smălțuite din așezările Hoardei de Aur din interfluviul delimitat de Prut și Nistru, datorate lui E. A. Rikman, L. L. Polevoi și I. A. Rafalovici. Autoarea adoptă o tipologie avînd drept criterii esențiale tehnologia de realizare a smaltului, anumite trăsături exterioare ale sale (opacitate, culoare), precum și forma vaselor. Ilustrația care însoțește textul are menirea să ne edifice mai concludent asupra măiestriei olarilor din orașului de pe Răut.

În cel de-al treilea capitol se întreprinde un excurs în problematica complexă a circulației monetare de la Orheiul Vechi. Spre deosebire de ceilalți coautori ai volumului, A. A. Nudelman a beneficiat pentru studiul său de materiale recoltate începînd încă din anul 1947 și terminînd cu acelea din campania de teren din 1980. Fondul numismatic de la Orheiul Vechi provenind din stratul datat în secolul XIV însumează nu mai puțin de 926 piese. Dintre acestea 918 exemplare, adică 99,14% din total, reprezintă emisiuni ale autorităților mongole, la care se adaugă 7 monede din diferite țări europene și una indiană. O categorie aparte între emisiunile Hoardei de Aur formează monedele cu inscripția „Șehr al-Djedid", care în traducere înseamnă „Orașul Nou". Acest tip monetar s-a presupus că a fost bătut chiar la Orheiul Vechi, al cărui nume în secolul XIV pare să fi fost „Orașul Nou".

În succinta încheiere semnată de P.P. Bîrnea sînt expuse cîteva date cu caracter general despre geneza și evoluția centrului citadin de la Orheiul Vechi începînd cu domnia hanului Özbeg.

Manifestîndu-ne satisfacția în legătură cu apariția acestui volum, ne exprimăm speranța că într-un viitor cît mai apropiat competentul colectiv care efectuează cercetările metodice de la Orheiul Vechi va publica și restul importantelor vestigii din epoca stăpînirii mongole: sistemul de fortificație, construcțiile cu caracter religios și administrativ, necropolele, uneltele, armele, piesele de podoabă și celelalte obiecte din metal, lut, piatră și corn, ceramica de uz comun etc. Nu mai puțin interes ar prezenta faptul ca și rezultatele cercetărilor din stratul corespunzător perioadei „moldovenești" să fie încredințate cît mai curînd tiparului, ceea ce, de altfel, stă în atenția specialiștilor din Chișinău, după cum ne dezvăluie chiar cuvîntul introductiv al volumului. De asemenea, ar fi de dorit să se pună în valoare descoperirile mai vechi, făcute sub conducerea lui G. D. Smirnov, care au rămas, din păcate, în cea mai mare parte inedite. Pentru a ne crea o imagine globală asupra planimetriei așezării de la Orheiul Vechi și a ne edifica în privința anumitor aspecte ale evoluției centrului urban, publicarea planului general al perimetrului investigat ar fi binevenită. Dincolo de asemenea cerințe, micromonografia prezentată constituie o neîndoielnică reușită, de reală utilitate pentru arheologia și numismatica medievală a spațiului est-carpatic.

Victor Spinei

ANETA BOIANGIU, *Curs special de heraldică. Probleme controversate ale heraldicii românești*, București, 1981, 92 p. multipl.

Faptul că, după o lungă eclipsă, interesul pentru unele științe auxiliare (sau speciale) ale istoriei și-a făcut din nou un loc în cadrul cercetărilor istorice românești nu poate fi decît îmbucurător. În ultimii 10—12 ani s-au făcut, de altfel, progrese însemnate în domeniul cercetărilor heraldice, sigilografice și genealogice, existența unui organism specializat (Comisia de heraldică, genealogie și sigilografie de pe lîngă Institutul de Istorie „N. Iorga" din București, creată în 1971) asigurînd nu numai coordonarea acestor cercetări, dar și integrarea lor în cadrul celor întreprinse pe plan internațional. În acest context, existența unui curs special de heraldică pentru studenții unei facultăți de istorie trebuie salutată cu satisfacție. Din păcate, nu același lucru se poate spune despre *textul* propus studenților care audiază acest curs special. Autoarea, lector dr. Aneta Boiangiu, și-a împărțit materia cursului în șase capitole: *Introducere în heraldică; Heraldica românească; Originea stemei Moldovei; Nova plantatio; Stemele unite; De ce capete de negri în stemele Țărilor Române, la 1417*. Deschis de o scurtă *Prefață*, cursul se încheie cu o *Bibliografie minimală*.

Inconsistența textului acestui curs se dezvăluie fie și numai prin parcurgerea „bibliografiei minimale", în care, între lucrările recomandate studentului care ar vrea — cum se spune în *Prefață* (p. 6) — „să facă investigații personale în arhive", se pot întîlni: D. Ber-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ciu, *Arta traco-getică* (Bucureşti, 1969); Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, I (Bucureşti, 1974); Fr. Engels, *Războiul ţărănesc german* (Bucureşti, 1958); Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e. n.* (Iaşi, 1978) — lucrări fundamentale (în concepţia autoarei) pentru ştiinţa şi arta heraldică, pentru acele „probleme controversate ale heraldicii româneşti" cărora le este consacrat cursul şi mai ales pentru „investigaţii personale în arhive"... Bibliografia „minimală" conţine 32 de titluri; numai 15 ar fi trebuit să figureze; restul de 17 sînt ale unor lucrări fără nici o legătură cu heraldica (precum cele patru enunţate mai sus), ale unor ediţii de izvoare (I. Bogdan, N. Iorga, G. Popa-Lisseanu, *Călători străini*), ale unor lucrări generale (Şt. Ştefănescu, A. D. Xenopol) etc. Nu poate să nu provoace un zîmbet faptul că în această bibliografie recomandată studenţilor spre consultare figurează *Conciliumbuch zu Constencz*, un incunabul (1483), în schimb lipseşte una dintre cele dintîi scrieri româneşti din acest domeniu, anume *Eraldica vechie a românilor*, aparţinînd lui Ghenadie Enăceanu (Bucureşti, 1894), iar o altă lucrare de pionierat e citată greşit şi incomplet — „D. Grecianu, *Eraldica*" (fără loc şi fără an de apariţie, nu numai în bibliografie, dar şi în text: p. 35, n. 2 şi p. 37), în loc de „Ştefan D. Grecianu, *Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale, cu planşe şi vocabular*, Bucureşti, 1900". E, de asemeni, foarte ciudat să vezi într-o bibliografie citîndu-se *C. Balş* — în loc de *G. Balş* — greşeală care nu e întîmplătoare, de vreme ce se repetă şi în text (p. 55, n. 1; p. 56, n. 1 şi 2; p. 58, n. 1). Nu se poate înţelege pentru ce este menţionată numai una din cele două contribuţii pe care regretatul profesor Berza le-a adus la cunoaşterea stemei Moldovei. Dar la acest capitol, al omisiunilor, s-ar putea stărui mai mult. Care au fost criteriile pentru alcătuirea acestei „bibliografii minimale"?! Oricum, era lucrul cel mai simplu, căci autoarei i-a putut sta la îndemînă o excelentă *Bibliografie a heraldicii româneşti*, alcătuită de Dan Cernovodeanu şi editată în 1977 de Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România. Acelaşi specialist este autorul voluminoasei lucrări *Ştiinţa şi arta heraldică în România* (Bucureşti, 1977), pe care lector dr. Aneta Boiangiu nu o consideră, probabil, suficient de erudită şi de documentată pentru a figura în *Bibliografia minimală* alcătuită de d-sa şi pe care o citează în treacăt, numai pentru „albumul heraldic al lucrării" şi acela numai pentru un singur aspect din stema Ţării Româneşti (p. 70, n. 1) — ca şi cum în această carte nu s-ar găsi şi toate desluşirile teoretice şi o întreagă istorie a stemelor de stat şi particulare şi o foarte bogată bibliografie...

Nici lectura textului propriu-zis al cursului nu oferă imaginea unei cunoaşteri solide a materiei. Dintre ordinele cavalereşti (p. 27—28), sînt omise tocmai cele mai vechi, cele *spaniole* (Calatrava etc.); despre Ordinul Jartierei se afirmă că era o eşarfă care „cuprindea mijlocul ca un centiron", ulterior purtîndu-se pe piept („ca o cocardă rotundă"), la mînă sau la gît (p. 28). Orice tablou de epocă ar fi arătat autoarei că Ordinul Jartierei avea un *colan* (insigna reprezenta pe Sf. Gheorghe ucigînd balaurul) care se purta pe piept, iar bărbaţii purtau un însemn acolo unde, prin firea lucrurilor, se poartă o jartieră: la picior (de aceea, la marile ceremonii, bărbaţii membri ai Ordinului trebuie să poarte costumul medieval, cu pantaloni scurţi!).

Trecînd de paginile de introducere (în care autoarea a avut doi ghizi de specialitate: Gevaert şi Marcel Sturdza-Săuceşti) şi parcurgînd capitolele următoare, ne întîmpină o mulţime de afirmaţii contradictorii, necontrolate, care dovedesc doar consultarea superficială a cîtorva studii şi articole, fără să se aprofundeze materia pentru a se oferi studenţilor o imagine clară, limpede, precisă asupra subiectelor tratate. „Heraldică nu am avut pînă tîrziu, către 1866", afirmă lector dr. Aneta Boiangiu (p. 35). Dacă ar fi să credem această afirmaţie, două întrebări ar trebui puse: 1) dacă n-am avut heraldică, de ce avem „probleme controversate ale heraldicii româneşti" — cum şi-a subintitulat autoarea cursul special — şi 2) am început a avea heraldică tocmai la 1866?! Consideraţiile despre boierimea românească arată că autoarea nu este familiarizată cu noţiunile pe care le întrebuinţează şi explicaţiile d-sale le amintesc pe acelea ale altui „specialist" în heraldică şi genealogie românească. Discuţia în jurul originii stemelor domnitorilor români din secolul XIV vădeşte o înţelegere confuză a realităţilor evului mediu românesc, după cum confuză este şi exprimarea: „C. Moisil scrie, în legătură cu acordarea stemei, că aceasta a fost primită de români ca nobili ardeleni, vasali regelui Ungariei" (p. 39); „Greu de presupus ca la un popor organizat în cnezate şi voievodate, venirea din afară a unui nobil, chiar român, cu stemă acordată să se fi impus şi să fie recunoscut domn" (p. 40). Logica celei de-a doua fraze e absolut la înălţimea „presupunerii": dacă nu mă înşel, anglo-saxonii erau organizaţi şi ei (e drept, nu în cnezate şi voievodate, ci într-un regat, născut prin unificarea *cîtorva* regate) atunci cînd, la 1066, s-a produs „venirea din afară a unui nobil" care s-a impus (nobilul, nu venirea!) şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a fost recunoscut domn (=rege): William the Conqueror. Paralelismul se impune. Dar autoarea nu consideră „drept adevăr istoric, teoria descălecatului" (p. 39; virgula aparține autoarei și nu are nici un sens, nici în acest citat, nici în context; dar nu e singura virgulă care nu e la locul ei în acest curs, se pot găsi unele chiar și între subiect și predicat — cf. p. 77: „Secolul al XVIII, ne apare cu un număr impresionant...").

Cu privire la *Originea stemei Moldovei*, lector dr. Aneta Boiangiu propune O *nouă interpretare*, pentru care sondează trecutul cel mai îndepărtat, citînd pe Mellaart, Dumitrescu, Berciu etc.; de fapt, d-sa „polemizează" cu Mircea Eliade (pe care nici nu-l numește, nici nu-l citează) iar interpretarea pe care o propune leagă prezența capului de bour nu de „scenariul mitico-ritual" care includea sacrificiul animal, ci de „forța și vigoarea animalului" (p. 48).

„Pentru a ne face o părere despre stemele de pe pietrele funerare ne oprim puțin la stema reprezentată pe pisanii de pe cetățile lui Ștefan cel Mare. Mai întîi monedele lui Ștefan cel Mare" (p. 54). Trec peste logica ascunsă care leagă aceste două enunțuri, pentru că, pînă la urmă, nu am putut afla ce părere și-a făcut autoarea despre „stemele de pe pietrele funerare"; am constatat, însă, cu surprindere, că d-sa nu sesizează — în exemplele pe care le descrie — existența *stemei dinastice* a domnitorilor moldoveni, a cărei evoluție i-ar fi îngăduit pagini mai interesante, poate. E ciudată afirmația d-sale, cu privire la „reprezentările de pe pisanii", și anume că „nu s-a păstrat nici una în mod onorabil" (p. 54). E ciudat, pentru că d-sa însăși le menționează pe cele două de la Cetatea Albă; e ciudat, pentru că d-sa ar fi trebuit să știe că alte două pisanii cu stemă s-au descoperit la Cetatea Sucevei și că o a treia se află la mănăstirea Putna, astfel încît nici afirmația d-sale că „din cele 24 de pisanii puse de Ștefan cel Mare care s-au menținut în stare bună pînă astăzi, nici una nu are stemă" (p. 54) nu poate fi acceptată. E drept că cele două pisanii de la Suceava sînt sfărîmate, dar detaliile heraldice s-au păstrat, din fericire, suficient de „onorabil" pentru a putea fi studiate. E de neînțeles de ce lector dr. Aneta Boiangiu nu dă nici o explicație pentru prezența anumitor elemente în unele din scuturile pe care le descrie (fasciile și florile de crin, crucea dublă, razele). Ignorarea lor se datorește, oare, faptului că, așa cum afirmase tot d-sa anterior, „heraldică nu am avut pînă tîrziu, către 1866"?!

Discuția s-ar putea lungi, numărul nedumeririlor ar putea crește, ca și numărul întrebărilor cu privire la necitarea unor contribuții mai vechi sau mai noi la problemele care o preocupă pe lector dr. Aneta Boiangiu. Prefer să mă opresc aici, încheind cu un exemplu ilustrativ pentru modul în care d-sa și-a redactat cursul încredințat multiplicării.

Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, p. 82:

„Unii cercetători au căutat să atribuie capului de bour sensuri mitico-rituale (cu rădăcini în preistorie chiar), legîndu-l de anumite practici ale unui cult străvechi, dezvoltat în aria Carpaților nordici, care includea printre alte manifestări și un rit cinegetic terminat prin imolarea unui animal pe malurile unui rîu (...). De asemenea, mobilele anexe ale acestui cap de bovideu — stea, lună crai-nou, soare — făcînd deci parte din categoria aștrilor, ar îngădui presupunerea ca acest animal să fi constituit poate simbolul unui cult solar de antică tradiție pe meleagurile carpatice..."

Aneta Boiangiu, *Curs special de heraldică*, p. 47:

«S-a vehiculat ideea că această reprezentare își are sensuri mitico-rituale legate de practicile unui cult străvechi, care includea printre alte manifestări și un rit cinegetic terminat prin imolarea unui animal pe malurile unui rîu.

Citîndu-l pe Ghenadie Enăceanu episcop al Rîmnicului, prezentăm presupunerea că aștrii care însoțesc capul de bour, steaua, luna(crai-nou), și soarele sînt legate de un cult „solar de antică tradiție pe meleagurile carpatice"».

Numele lui Ghenadie Enăceanu — a cărui lucrare lipsește însă, din „Bibliografia minimală" — provine din nota 2, de la aceeași pagină 82 din *Știința și arta heraldică*, sursa de „inspirație" nenumită, dar folosită, după cum se vede, de lector dr. Aneta Boiangiu pentru cursul său special. În adevăr, cu totul special acest curs...

Rămîne la aprecierea specialiștilor și a factorilor responsabili calitatea unei asemenea „documentări".

În *Prefață*, autoarea avertizează, cu privire la unele „din preocupările heraldicii românești" asupra cărora și-a propus să se oprească în cursul de față: „Nu ne luăm sarcina de a le trata în mod exhaustiv și nici de a socoti concluziile noastre definitive" (p. 5). Să o

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

spunem deschis : nici n-ar fi fost posibil. Exemplele culese din textul multiplicat pentru uzul studenților (și n-am citat decît cîteva) dovedesc categoric că lector dr. Aneta Boiangiu nu posedă acea competență care i-ar fi îngăduit *tratări exhaustive* și *concluzii definitive*. Și atunci, cum trebuie, oare, înțeles anunțul de la p. 2 : „Textul a fost analizat în colectivul de catedră care s-a declarat de acord cu multiplicarea în actuala redactare" ?

Ștefan S. Gorovei

FLORENTINA CĂZAN, CĂTĂLIN MUSTAȚĂ, *Relațiile de vasalitate moldo-polone și implicațiile lor politice la sfîrșitul secolului XV și în secolul XVI*, în „Revista de istorie", tom. 36, 1983, nr. 4, p. 363—371.

Pornit de la înțelegerea nu foarte clară a unor realități și întemeiat pe o cunoaștere foarte sumară a izvoarelor și pe un orizont bibliografic prea restrîns, studiul semnat de Florentina Căzan și Cătălin Mustață nu aduce nici măcar expunerea sistematică și sintetică a coordonatelor problemei, așa de importante, căreia îi este consacrat. Raporturile feudo-vasalice — arată autorii — nu implicau și o știrbire a independenței ; acesta este un fapt unanim acceptat. Sensurile acestor raporturi — încadrare în ierarhia politică internațională, integrarea în comunitatea europeană, alianță, formulă de protocol pentru a desemna prietenia și sprijinul, subordonarea Moldovei în vederea expansiunii polone spre sud — sînt și ele enunțate clar, dar numai *enunțate* și claritatea este numai în *sumarul* francez. Ceea ce ar fi trebuit să fie demonstrația — adică articolul propriu-zis — e departe de a întruni calitățile care erau de așteptat.

Autorii pornesc de la o premisă care este, prin ea însăși, *o eroare* : ei socotesc *în chip unitar* întreaga perioadă de care se ocupă și care privește ultimii 15 ani ai veacului XV (de la Colomeea) și (cel puțin în intenția enunțată din titlu) întregul veac XVI. Or, privită din punctul de vedere al relațiilor Moldovei cu regatul polon, această lungă perioadă nu se prezintă cîtuși de puțin în chip unitar ! Din această premisă eronată decurge asimilarea relațiilor moldo-polone din aproape întreaga perioadă cu relațiile *de vasalitate* moldo-polone, ceea ce, firește, nu este același lucru. Consecința ultimă a acestei înțelegeri confuze este formularea noțiunii de „triplă vasalitate" (p. 371), care, pe de o parte, nu corespunde realității, iar pe de altă parte, chiar admițînd-o ca *probată*, ea nu este operantă pentru întreaga perioadă studiată, întrucît al treilea suzeran, regatul maghiar, și-a încetat, practic, existența în 1526. În concepția autorilor, Moldova și-a păstrat statutul de țară vasală Coroanei polone în tot cursul veacului XVI — începînd chiar cu omagiul de la Colomeea, din 1485 — cu o singură întrerupere, de șase ani : „Niciodată tendința de subordonare a Moldovei de către Polonia nu a fost mai clar afirmată ca în discuția dietei întrunită la Cracovia *în anul 1553*, imediat după înscăunarea lui Alexandru Lăpușneanu cînd *se redeschide problema vasalității Moldovei, o vreme uitată după moartea lui Petru Rareș*" (p. 367 ; sublinierea îmi aparține). Se deduce, de aici, că, pentru autori, vasalitatea Moldovei față de regatul polon s-a menținut *chiar și în timpul domniei lui Petru Rareș* ! Ar fi interesant de știut, în cazul acesta, cum privesc autorii relațiile lui Petru Rareș cu regele Sigismund I și campaniile militare ale acestora : conflict provocat de răzvrătirea unui vasal ? !

De fapt, lucrurile nu stau așa și ar fi fost lucrul cel mai simplu, pentru autori, ca, pe baza unei bibliografii destul de bogate care *există* cu referire la acest subiect, să fixeze diferitele etape ale evoluției relațiilor moldo-polone în perioada aleasă pentru studiu. Discuția trebuie să pornească, evident, de la anul 1485, anul omagiului de la Colomeea ; dar suzeranitatea recunoscută acolo nu și-a prelungit existența mai mult de doi ani (cel mult trei) : în 1488, Ștefan cel Mare părăsise deja vasalitatea față de Cazimir al Poloniei, revenind la Matiaș Corvinul, care, în schimbul recunoașterii sale ca suzeran — *dar nu și prin omagiul personal* — i-a acordat feudele ardelene. *Pînă la mijlocul veacului XVI, suzeranitatea polonă nu a mai fost niciodată restaurată în Moldova :* denunțată de Ștefan cel Mare pe la 1486—1487, ea și-a pierdut în Codrii Cosminului însăși ratiunea de a exista ; pacea de la Hîrlău, din 1499, „a anulat omagiul de la Colomeea" (D. Ciurea). Starea aceasta — *protectoratul Porții și suzeranitatea Coroanei ungare* — va dura pînă în 1526, cînd unul din cei doi factori ai echilibrului a dispărut. Sub Petru Rareș, nici vorbă nu poate fi de vreo recunoaștere a suzeranității polone, iar în vremea fiului său, Iliaș, se încheie (1547) cu regatul polon un tratat de „pace veșnică și sigură și dreaptă", pe baza aceluia din august 1538. Abia Alexandru Lăpușneanu, prin jurămîntul de la Bakota (1552), va încerca o reînviere a vasalității față

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de regatul polon, în condiții generale total deosebite, însă, de aceiea din veacul precedent; aceste condiții noi au dus la o redimensionare a vasalității: pe de o parte, nici Alexandru Lăpușneanu nu s-a grăbit să depună omagiul personal, iar pe de altă parte, însuși regele Sigismund August promova — cum arată autorii studiului în discuție — o concepție politică realistă (p. 368—369). Cu înlăturarea lui Bogdan IV Lăpușneanu (1572), începe o nouă etapă în evoluția relațiilor moldo-polone; ultima etapă *(ultima* pentru secolul XVI) începe în 1595

Din această sumară prezentare (voi reveni, poate, cu alt prilej), se vede că titlul însuși nu este suficient de corect și precis formulat. Nedistingînd diferitele etape ale evoluției relațiilor moldo-polone în perioada studiată, autorii nu dau interpretarea cea mai potrivită informațiilor documentare pe care le aduc în discuție.

Poziția lui Ștefan cel Mare în anul jurămîntului de la Colomeea nu este clar stabilită și autorii nu consideră verosimile nici știrile despre incidentul de acolo: „Episodul cu omagiul secret și desfacerea cortului regelui în timpul închinării lui Ștefan, pentru ca acesta să fie văzut de oștenii săi nu apare în documentul menționat. Pare mai mult o legendă" (p. 366). Dar cum, oare, ar fi putut „apare în documentul menționat" — adică în textul jurămîntului de la Colomeea! — „episodul cu... desfacerea cortului regelui"?! Documentul a fost redactat anterior episodului iar știrile despre acest episod — de care nu avem, totuși, nici un motiv să ne îndoim — sînt furnizate de cronicile polone! „Dar și dacă a avut loc în realitate — continuă autorii — nu este vorba de o umilire la care ar fi vrut să-l expună regele polon pe domnul moldovean, ci doar de nevoia de a face public actul, căci se știe că închinarea vasalică neînsoțită de martori nu avea valabilitate". Dar nu era nevoie de martorii de pe cîmp: martorii cei mai responsabili — sfetnicii domnului și ai regelui — se aflau în chiar cortul regal! Mai departe: „S-ar fi putut ca Ștefan să nu dorească actul public, pentru a nu avea complicații cu Poarta, dar ceea ce interesa pe regele polon, era trăinicia acestei relații". *Fals și ilogic:* în 1485, relațiile lui Ștefan cu Poarta erau rupte — *invazia otomană survine chiar în timpul cînd Ștefan era în Polonia* — iar dacă regele urmărea „trăinicia acestei relații", nu putea avea un asemenea rezultat săvîrșind un act care încălca grosolan dorința lui Ștefan! „Cu același gînd, succesorul lui Cazimir al IV-lea, Alexandru, a căutat să reînnoiască relația de vasalitate, întărind-o și cu o legătură matrimonială, dublată de una religioasă și de cedarea unui teritoriu — Pocuția — ceea ce evident ar fi fost în avantajul domnului moldovean". *Eroare multiplă:* Alexandru *nu* a fost succesorul lui Cazimir IV (acesta din urmă a fost succedat de celălalt fiu, Ioan Albert, „eroul" din Codrii Cosminului); Alexandru *nu* a urmărit reînnoirea vasalității; Alexandru *nu* a căutat să întărească această presupusă relație (care, pentru perioada în discuție, există numai în imaginația autorilor) „cu o legătură matrimonială" — Bogdan III era cel care căuta „legătura matrimonială"; Alexandru *nu* a intenționat cedarea Pocuției, pentru simplul motiv că Bogdan III a fost acela care i-a cedat-o! Relațiile lui Bogdan III cu regele Alexandru sînt, de fapt, mai complexe și de neînțeles de ce despre *aceleași fapte* se vorbește de două ori, cu *cuvinte diferite* (cf. p. 367).

Tratativele din 1505—1506 — *care au avut ca punct central dorința lui Bogdan III de a se căsători cu prințesa Elisabeta* — au fost zădărnicite de moartea regelui Alexandru (9 august 1506) iar relațiile moldo-polone (nu *de vasalitate...)* au rămas încordate pînă în *ianuarie 1510*, cînd o „pace perpetuă" s-a încheiat între cele două părți: Bogdan renunța la căsătorie, se prevedea eliberarea prizonierilor și extrădarea pribegilor, două probleme (despăgubirile și pretendentul Petru) urmau să fie supuse arbitrajului regelui Ungariei iar cît privește Pocuția, decizia trebuia să fie luată de către o comisie mixtă moldo-polono-ungară. Și iată cum explică autorii tratatul din 1510 — *tratat încheiat pe picior de egalitate,* după cîțiva ani de conflicte militare: „...și cînd le era solicitat ajutorul, [domnii români] *tot vasali deveneau.* De pildă, în 1510 Sigismund I, simțindu-se amenințat de tătari și turci și *nevoit fiind să încheie o alianță cu Moldova în vederea unei cooperări militare,* a trimis pe solul său Petru Tomicki să primească *jurămîntul de credință* de la Bogdan al III-lea" (p. 365; sublinierile îmi aparțin). Regele *nu a fost nevoit* să încheie tratatul, ceea ce a încheiat *nu a fost o alianță cu scop militar,* ci un tratat de pace, iar prin încheierea lui, Bogdan *nu a devenit vasal* al Coroanei polone. Ceea ce mai rămîne din afirmațiile autorilor e adevărat...

„Tot în sprijinul argumentării că vasalitatea însemna alianță intră și faptul" — întrerup citarea pentru a remarca eleganța exprimării: *faptul intră în sprijinul argumentării* — «că deși formula tipică de „auxilium et consilium" o regăsim ori de cîte ori actul se reînnoiește, relația de vasalitate uneori era menționată, alteori nu» (p. 366); se aduce ca exemplu tratatul din mai 1518, în care Ștefăniță numește pe regele Sigismund *strălucitul nostru prieten,*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fără să se afle în textul lui „nici un cuvînt despre suzeranitate". Evident: nici nu se putea afla vreun cuvînt despre suzeranitate, pentru că, la data aceea, *ea era abolită* (21 ani *după* Codrii Cosminului !), Moldova aflîndu-se sub suzeranitatea Coroanei maghiare, după cum se vede foarte limpede din tratatul ungaro-otoman încheiat un an mai tîrziu. „În schimb — adaugă autorii — în 1527, acelaşi rege, reînnoind tratatul cu Petru Rareş, avea grijă să formuleze legătura de vasalitate". *Reînnoirea* unui tratat presupune şi existenţa sa anterioară; regele Sigismund nu a încheiat, înainte de 1527, nici un alt tratat cu Petru Rareş; deci nu se poate spune: „reînnoind tratatul cu Petru Rareş". În afară de aceasta, tratatul din 1527 e unul de prietenie şi nu de vasalitate.

Pornind de la premisa că vasalitatea faţă de Coroana polonă a rămas în vigoare pînă spre mijlocul veacului XVI, autorii caută să explice diversele formule din tratatele moldo-polone încheiate în acest răstimp ca fiind expresii ale *sensurilor multiple* ale vasalităţii. Premisa fiind falsă, este evident că şi concluziile intră în aceeaşi categorie. Nu a existat o „vasalitate multiplă" sau o „triplă vasalitate"; definind astfel statutul politico-juridic al Moldovei medievale se săvîrşeşte o eroare flagrantă: pentru întreaga perioadă luată în discuţie, trebuie avută în vedere poziţia Moldovei faţă de Imperiul otoman şi definirea exactă a raporturilor cu regatul polon pentru fiecare etapă în parte, precum şi a raporturilor cu regatul maghiar pînă la 1526.

Confuziile acestea ar fi putut fi evitate dacă autorii ar fi pus la contribuţie bogata bibliografie a chestiunii de care se ocupă; dar lucrările pe care le citează — şi cea mai nouă e tocmai din 1977 ! — nu par să indice o bună informare în materie: într-un articol de opt pagini, în care se găseşte loc pentru a se cita de la Ed. Fischer la G. Brătianu şi de la Mickiewicz la Marx şi Engels, volumul editat în 1979 de regretatul Ilie Corfus şi care conţine documente relative la relaţiile moldo-polone *numai* din secolul XVI *nu este citat nici o singură dată !* Autorilor le-a rămas necunoscut principalul studiu cu referire la problema pe care o tratează, studiu tipărit acum zece ani de D. Ciurea *(Relaţiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea,* în *AIIAI,* X, 1973); autorii ignoră, deasemeni, contribuţiile semnate, de-a lungul anilor, de Ilie Corfus *(Rsl,* X, 1964), de Şerban Papacostea *(Rsl,* XVII, 1970; *RdI,* 2/1974, şi 5—6/1982), de C. Rezachievici *(Cl,* IX—X, 1978—1979), de autorul acestor rînduri *(AIIAI,* XVII, 1980; *RdI,* 7/1982), întregul volum colectiv *Petru Rareş* (1978) şi încă multe alte lucrări, a căror folosire judicioasă, cu spirit critic, ar fi putut da o temelie solidă pentru studierea chestiunilor propuse. Aşa, în locul unor concluzii care să vină în urma analizei documentelor — şi, într-un asemenea caz, dată fiind complexitatea situaţiilor care au determinat emiterea acestor documente, analiza trebuie să privească *fiecare text în parte* — autorii ne propun o schemă pe care doresc să o argumenteze.

Studiul nu excelează nici în ceea ce priveşte forma; am relevat, deja, cîteva defecţiuni de logică şi inabilităţi de exprimare. La acest capitol, ar fi interesant de ştiut ce înţeleg autorii prin „protocolul omagial depus de Ştefan cel Mare faţă de Cazimir al IV-lea" (p. 365) şi pentru ce este nevoie de formularea „protocolul de început" *(ibidem). Protocol omagial depus faţă de* e o simplă alăturare de termeni, care, prin ea însăşi, nu înseamnă nimic: *se depune* omagiul vasalic, *se prestează* jurămîntul de credinţă, în faţa cuiva sau faţă de ceva sau cineva. Cît priveşte *protocolul de la început,* dacă este *protocol* nu poate fi decît *de la începutul actului: formulele finale alcătuiesc escatocolul...*

Superficialitatea cu care autorii au tratat subiectul ales este regretabilă; efortul lor, e, practic, anulat de lipsa de grijă manifestată atît faţă de *fond,* cît şi faţă de *formă.*

Ştefan S. Gorovei

ANDREI PIPPIDI, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI—XVIII,* Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1983, 274 p.

În seria „Bizanţul şi Ţările Române", iniţiată de Editura Academiei R. S. România acum cîţiva ani cu volumul profesorului Valentin Al. Georgescu, *Bizanţul şi instituţiile româneşti pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea* (Bucureşti, 1980), cartea lui Andrei Pippidi, gîndită şi concepută ca un amplu prolog la o viitoare *istorie a gîndirii politice româneşti,* este menită, fără îndoială, unei vieţi mai lungi. Ea vine la aproape cinci decenii de la apariţia uneia dintre cărţile lui N. Iorga, o carte al cărei titlu inspirat poate să acopere, de fapt, orice cercetare de istorie post-bizantină: *Byzance après Byzance* (Bucureşti, 1935); „după cinci decenii de cercetări active şi rodnice, consacrate unor aspecte ale problemei, a venit vremea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca temeiurile acestei interpretări să fie puse la încercare", scrie Andrei Pippidi (p. 249). Subiectul cărții sale — ale cărei linii generale și concluzii ne erau deja cunoscute [1] — a fost (și a rămas) cîmpul celor mai largi explorări, dar și al celor mai fanteziste explicații, domeniu predilect pentru desfășurări erudite, pentru strălucitoare demonstrații de spirit critic, pentru ingenioase combinații între fapte certe, tradiții, invenții și alte... fabule și bagatele (pentru a prelua din titlul unui mai vechi studiu al autorului!). De la „fabula" despre „coroana regală" și „purpura" primite de Alexandru cel Bun de la Constantinopol — povestire cu lungă circulație și cu nebănuite implicații, cum a arătat, acum două decenii, Alexandru Elian — pînă la „cripto-imperiul" „decriptat" în zilele noastre, e un lung drum, semănat cu contribuții remarcabile, cu adevărate descifrări de sensuri și direcții, dar și cu nenumărate concluzii și soluții fanteziste, rezultate fie din îngustimea cercetării (rezumată, adesea, la cîte un aspect), fie din neînțelegerea unor realități, fie din supralicitarea vreunui factor. Asamblarea pe care Andrei Pippidi a întreprins-o a scos la iveală — cum se întîmplă de obicei în asemenea cazuri! — multe nepotriveli și autorul a trebuit să zăbovească îndelung, cu răbdare, pentru a explica de ce unele dintre soluțiile propuse anterior de cercetările parțiale sînt, acum, de neacceptat. Viziunea de ansamblu reduce, de obicei, toți factorii luați în discuție la dimensiuni apropiate de cele ale realității și pune în evidență legături și sensuri mai puțin vizibile — uneori de nebănuit — în cadrul cercetărilor parțiale, de probleme, spații și durate restrînse. Din acest punct de vedere, cartea lui Andrei Pippidi îndeamnă — prin aproape fiecare pagină a ei — la reflecție și, nu de puține ori, la replică.

„Pentru români — explică autorul — Imperiul e o noțiune al cărei conținut s-a modificat în cursul secolelor prin suprapunerea a trei straturi succesive: cel roman, cel bizantin, cel otoman. O apreciere exactă a aportului bizantin trebuie să țină seama de împrejurările istorice care, din veacul al XVI-lea pînă într-al XVIII-lea, s-au opus preluării acestei tradiții" (p. 14—15). Între ceea ce *idealul* îndreptățea dar *realitățile* refuzau — acesta a fost terenul pe care s-a dezvoltat tradiția politică bizantină în Țările Române; de aceea, ea „a fost și o idee-forță și un vis, neîmplinit niciodată" (p. 15). Construcția cărții urmărește tocmai ilustrarea acestei dihotomii, între Scyla idealurilor și Carybda realităților; domnia (titulatură, ceremonial de curte, încoronare, costum și embleme princiare etc.), receptarea tradiției bizantine prin filiera sîrbă și prin cea greacă, cruciada bizantină și războiul antiotoman al românilor, misiuni restauratoare și poziția Țărilor Române, raporturile dintre Stat și Biserică, dintre puterea princiară și boierime — toate acestea sînt cercetate în partea întîia a cărții *(Idealul)*, pentru ca în a doua *(Realitățile)* să se urmărească tot ceea ce în istoria politică românească — de la Ștefan cel Mare pînă la Dimitrie Cantemir și Constantin Brîncoveanu — ține de manifestarea tradiției bizantine. Argumentarea erudită urmărește, uneori, pînă și implicațiile cele mai îndepărtate și mai neașteptate, lămurindu-se nu numai sensuri majore ale unor fapte, dar și nenumărate amănunte. Buna cunoaștere a subiectului (a subiectelor!), cu întreaga complexitate, duce la o viziune clară și unitară, în slujba căreia și pentru demonstrarea căreia un uriaș aparat bibliografic (cu foarte multă literatură de specialitate de peste hotare) își revarsă trimiterile în subsolul paginilor, discuția continuînd, uneori, și acolo!

Se poate reproșa, desigur, fixarea secolului XVI ca început pentru cercetarea complexului de probleme care formează tradiția politică bizantină; în lumina propriilor constatări ale autorului, era de reluat și cercetarea întregului veac XV. Necesitatea a simțit-o, evident, și autorul, incursiunile pînă la Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun nelipsind din cartea sa. Dar mai ales evocarea unor aspecte ale domniei lui Ștefan cel Mare arată această necesitate, cu atît mai mult cu cît unele din concluziile lui Andrei Pippidi nu concordă cu acelea ale unui studiu socotit de autoritate în ultimele două decenii [2]. Titlul de *țar* al lui Ștefan e explicat nu prin simpla căsătorie cu urmașa basileilor de la Mangup (care e, totuși, în 1472, iar prima apariție a titlului — pe evangheliarul de la Humor — e din 1473), ci prin considerarea întregii politici pontice a domnului moldovean. Nu mi se pare întemeiată afirmația că „primul domn moldovean uns a fost probabil Ștefan cel Mare" (p. 35) și voi explica de ce. Miruirea i-a acordat-o mitropolitul Teoctist I, care ocupa scaunul mitropolitan de cîțiva ani, răstimp în care se succedaseră (pînă în aprilie 1457) trei domnii: două ale lui Petru Aron și una a lui Alexăndrel — cel în vremea căruia Teoctist însuși fusese sfințit ca mitropolit; se poate, deci, presupune că cel puțin două pomăzuieli mai fuseseră pînă la

[1] Cf. Andrei Pippidi, *A la recherche d'une tradition politique byzantine dans les pays roumains*, în *NEH*, VI, 1, 1980, p. 121—130.

[2] Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 97—179.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ştefan cel Mare. Dar se poate pune întrebarea: lupta pentru Mitropolie, la finele veacului XIV, nu urmărea şi *acest* ţel, de a avea în ţară ierarhul care să poată încorona şi mirui? Pentru a rămîne, încă, în jurul acestor probleme, trebuie să spun că nu mi se pare de loc obscură problema „începuturilor păstoririi lui Teoctist I (1452—1453)" (p. 35, n. 152): momentul acesta nu este de loc nebulos, incertitudinea e falsă şi ea este în chip ciudat întreţinută de cei care discută despre ea, printr-o neatentă folosire a izvoarelor. *Teoctist I a murit în 1478, după o păstorie de 25 de ani;* deci începutul cade *în 1453* — şi se poate preciza şi cînd: *în a doua parte a anului,* după alungarea mitropolitului Ioachim, cînd, în urma căderii Constantinopolului, ierarhul trimis de acolo a fost silit să părăsească Moldova. Cît priveşte sfinţirea lui Teoctist I la Ohrida, aceasta — după studiile lui M. Lascaris (1927) dar mai ales T. Simedrea (1967) — nici nu mai poate fi invocată: documentele otomane puse recent în circulaţie de Mihai Maxim[3] lămuresc definitiv confuzia, în sensul arătat încă de T. Simedrea.

Pagini de cel mai mare interes sînt consacrate epocii lui Neagoe Basarab şi a lui Petru Rareş, al cărui „proiect de insurecţie balcanică" este acum mai bine pus în evidenţă[4]; lumini noi se aruncă asupra domniei lui Lăpuşneanu şi asupra „regalităţii" lui Despot vodă. Un capitol este consacrat ultimelor decenii ale veacului XVI, urmărindu-se *prozelitismul catolic şi cel protestant* precum şi *rolul lor în mişcările antiotomane din sud-est*[5], ca prolog al acţiunii lui Mihai Viteazul, momentul cel mai reprezentativ pentru opoziţia dintre idealuri şi realităţi. Bine conturată este personalitatea lui Ieremia vodă Movilă (capitol sugestiv intitulat *O alternativă: Ieremia Movilă),* domnitor al cărui program politic merită o analiză specială, autorul însuşi îndemnînd la „o nouă cercetare a figurii ctitorului Suceviţei" (p. 192). Din veacul XVII, sînt reţinute personalităţile lui Radu Mihnea, Matei Basarab, Vasile Lupu şi Mihnea III, după a cărui domnie se instaurează — după opinia autorului — „ordinea politică fanariotă" (p. 217); acum, tradiţia bizantină „tinde să devină apanajul exclusiv al unei familii, a Cantacuzinilor, care apelează la modelul îndepărtaţilor strămoşi imperiali" *(ibidem).* Expunerea se opreşte odată cu „destrămarea idealului bizantin", după Cantemir şi Brîncoveanu.

Ceea ce Andrei Pippidi şi-a propus în această carte este un ţel ambiţios; dar încercarea sa, curajoasă, de a aduna şi a asambla, într-o anumită viziune, această mare cantitate de *membra disjecta* e încununată de reuşită. Abia acum, privind edificiul, se poate vedea mai bine ce mai este de lucrat, în ce direcţii trebuie să se îndrepte cercetarea viitoare, asupra căror aspecte mai trebuie de stăruit pentru o clarificare deplină. Cartea lui Andrei Pippidi e din acelea care marchează o răscruce în domeniul cercetărilor cărora le este consacrată: e o *sinteză* care deschide drumuri largi (şi mai bine luminate) pentru noi *analize* (unele chestiuni urmînd a fi reluate, desigur, de autorul însuşi). Fie pentru a-i confirma concluziile, fie pentru a i le infirma sau doar nuanţa, investigaţiile viitoare vor porni de la ea; doar ele vor putea fixa mai exact însemnătatea acestei cărţi, pe care îndrăznesc să o socotesc şi să o recomand ca pe una din cele mai reprezentative opere ale istoriografiei româneşti de azi

Ştefan S. Gorovei

ADRIAN VĂTĂMANU, *Trei mari dregători din Moldova secolului al XVI-lea,* Bucureşti, Ed. „Litera", 1983, 98 p.

Am mai avut prilejul să mă ocup de „studiile" istorice semnate de Adrian Vătămanu *(AIIAI,* XV, 1978, p. 608; XVII, 1980, p. 734—737), semnalînd, de fiecare dată, lipsa de pregătire, de spirit critic şi de simţ istoric dovedite de acest autor. Noua sa lucrare nu infirmă nici una din constatările mele anterioare şi, cu riscul de a primi iarăşi o ameninţare cu chemarea în faţa justiţiei pentru o nouă „ruşinoasă defăimare" (cf. *AIIAI,* XVII,

[3] Mihai Maxim, *Les relations des pays roumains avec l'archevêché d'Ohrid à la lumière de documents turcs inédits,* în *RESEE,* 4/XIX, 1981, p. 653—671 (v. şi *AIIAI,* XIX, 1982, p. 793—794).

[4] „Pentru prima oară încheiată în 1975" (p. 249), cartea nu a mai beneficiat de contribuţiile înmănunchiate în volumul *Petru Rareş,* sub redacţia lui Leon Şimanschi, Bucureşti, 1978.

[5] V., în acest sens, şi bine documentata carte a lui Cesare Alzati, *Terra Romena tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo '500,* Milano, 1982.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1980, p. 734), îmi voi face datoria — pentru că, la urmă, e *o datorie* — de a arăta netemeinicia studiilor pe care acest istoric improvizat le pune în circulație cu o ușurință de neimaginat.

In anii trecuți, Adrian Vătămanu „studiase" viața și activitatea logofeților Luca Stroici („Carpica", VII, 1976) și Gavril Trotușanu („Carpica", X, 1978); în cartea de față, a reunit „contribuțiile" d-sale referitoare la Toader Bubuiog, Toader Movilă și Mateiaș Stroici (ordinea e *alfabetică*, deși, în mod firesc, ar fi trebuit să fie cronologică), aducînd — se precizează în *Prefață* — „mai multă lumină asupra întregii perioade de timp în care au trăit acești mari dregători". Este o simplă pretenție, rămasă — cum se va vedea din cele ce urmează — fără nici un fel de acoperire. „Cum, întîmplător — adaugă autorul — ei nu s-au bucurat de o cercetare mai amănunțită pînă acum, credem că, dezgropînd din praful arhivelor și uitării personalitatea și activitatea acestor mari dregători moldoveni, oameni de sprijin ai domnitorilor țării lor, sub care au servit, aducem și un aport tendinței istoriografiei noastre moderne de a scoate la lumină figurile marilor dregători prezenți în Sfat, unde au contribuit prin munca lor la realizarea planurilor politice, economice și culturale ale domnitorilor" (p. 7). Nu știu cît de mult a răscolit autorul „praful arhivelor", pentru că d-sa nu citează decît o singură arhivă (cea a fostei mănăstiri Todireni, care e dintre cele mai bogate și mai... prăfuite din țară, desigur...), dar *aportul* pe care l-a *adus* (oare de unde derivă acest cuvînt: *aport?!*) nu poate fi omologat. Și iată de ce.

În primul capitol, Adrian Vătămanu constată că, în legătură cu Toader Bubuiog, „există astăzi în istoriografia română unele contradicții ale cercetătorilor, datorită insuficientei definiri a persoanei unui număr de trei Toaderi, existenți ca dregători la curtea unor domnitori din secolul al XVI-lea" (p. 12). Și, bineînțeles, d-sa își propune să *aducă un aport* la clarificarea acestor „contradicții ale cercetătorilor". E o contribuție, în adevăr, dar nu în sensul pe care l-a dorit autorul, ci într-unul exact contrar: este o mostră a ignoranței și a incapacității d-sale în materie de cercetare istorică. Și — o afirm de la început — aceasta este o caracteristică a întregii cărți. Autorul nu cunoaște (sau ignoră intenționat) ceea ce s-a scris anterior în legătură cu subiectele sale — de aici străduința sa de a lumina situații limpezi ori de a dovedi contrariul celor stabilite deja (dar necunoscute de d-sa!) — nu folosește edițiile noi de documente, nu citește comentariile editorilor mai vechi sau mai noi, nu verifică, pe baza unei analize stricte a documentelor, gradul de verosimilitate a ipotezelor sale, nu sistematizează materialul și nu urmărește o expunere metodică iar demonstrațiile sale nu au logică. În legătură cu stilul, mă abțin de a face o caracterizare: el poate fi apreciat fie și numai după citatele pe care le voi reproduce în continuare.

Cît de străin este Adrian Vătămanu de practica cercetării istorice o dovedește un singur element, după care se poate formula o primă impresie și asupra ansamblului: ori de cîte ori se află în fața unui text de pisanie ori de inscripție funerară, datat cu văleat, și dorește să afle anul corect al erei noastre, d-sa scade, pentru lunile septembrie—decembrie, *5509* (cf. p. 13, 17, 32, 82—83), uneori chiar argumentînd „corectitudinea" procedeului folosit (p. 32 și 82—83, unde îl corectează pe G. Popescu-Vîlcea!). Asupra unei greșeli de același gen, în altă lucrare a lui Adrian Vătămanu, am mai atras o dată atenția aceluiași autor (cf. *AIIAI*, XVII, 1980, p. 735); perseverența d-sale e de neînțeles: nu știe sau nu vrea să știe — motivația e personală și, pentru obștea istoricilor, e fără însemnătate. Dar e vorba de a folosi *un limbaj comun*, pe care, dealtminteri, studenții facultăților de istorie îl învață încă din primul an de studii. Nu e un secret, ci un lucru stabilit definitiv — și nu de ultimă oră! — că în Moldova, pînă la 1571/1572, s-a folosit (spre deosebire de Țara Românească) stilul de la 1 ianuarie și abia începînd de la acea vreme s-a introdus stilul bizantin, de la 1 septembrie (cf. Ion Ionașcu, *Elemente de cronologie*, în *DIR, Introducere*, I, p. 417). De altfel, Adrian Vătămanu însuși pare să admită acest adevăr — *dar numai pentru documente* (care sînt preluate din ediții mai noi...): e cazul celui datat *7048* noiembrie 30 (*DIR*, I/XVI, nr. 364, p. 401—403), pentru care admite anul *1540* (p. 13—14). Motivația pentru această transpunere diferită a văleaturilor? Mister; așa dorește Adrian Vătămanu. D-sa, atent la „unele contradicții ale cercetătorilor", nu observă, însă, că acest document este el însuși în contradicție cu inscripția de pe piatra funerară a lui Toader Bubuiog (reprodusă tot la p. 13!) și din care se vede că logofătul murise încă din ianuarie 1539...

Cu privire la logofătul Toader Bubuiog au existat, e drept, confuzii, cauzate de unele omonimii; dar, în ultimii ani, s-au adus suficiente precizări (era să zic *aporturi...*) pentru a se pune capăt acestor confuzii. Chiar în paginile acestei publicații, am analizat informațiile relative la trei personaje cu același nume, *Toader*: Toader logofătul *Bubuiog* (mort la 1 ianuarie 1539 și îngropat la Humor), Toader logofătul *Baloșe* sau *Baloș* (călugărit

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Teofilact şi care nu a fost *mare logofăt*, ca Bubuiog) (cf. *AIIAI*, XVI, 1979, p. 539—546) şi Toader pîrcălabul de Hotin, fratele lui Petru Rareş (cf. *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 683—686). Cu privire la acesta din urmă, Adrian Vătămanu socoteşte încă necesare unele „precizări"; astfel, după părerea d-sale, Toader pîrcălabul de Hotin ar fi fost omorît în *noiembrie 1540* (p. 17 şi 32) şi d-sa admite că o piatră ştearsă (pe care, de fapt, s-a putut citi văleatul *7049*, deci datează din *1541*, nu din 1540...) din biserica Sf. Dumitru din Suceava a acoperit mormîntul acestui frate uterin al lui Rareş *(ibidem)*. Dar dacă d-sa ar fi analizat documentele (măcar cele publicate de regretatul Ilie Corfus) sau ar fi citit ce s-a mai scris, ar fi putut afla că Toader a murit încă din toamna anului *1538* şi că respectiva piatră tombală din biserica Sf. Dumitru, datată *noiembrie (?) 1541*, a acoperit, după toate probabilităţile, mormîntul lui *Trifan Popescul, pîrcălab de Hotin* (cf. C. Rezachevici, în vol. *Petru Rareş*, Bucureşti, 1978, p. 210, n. 30). Dacă ar fi citit... Dar în loc să citească, Adrian Vătămanu a preferat să scuture „praful arhivelor"... De fapt, nu se poate spune că d-sa nu a *citit* cîte ceva, numai că nu are obiceiul să şi *citeze*. Două exemple: „datarea adresei sultanului Solimanul Magnificul la octombrie 1538, prin care cerea extrădarea lui Toader, pare corectă" (p. 17); cine a propus această datare? „Persecuţia lui Toader, fratele lui Rareş, trebuie să fi venit, în special, din partea lui Trotuşan, a lui Mihu şi a altor potrivnici ai lui Petru Rareş" (p. 32); de unde are Adrian Vătămanu această informaţie despre rolul boierilor Mihu şi Trotuşanu? În nici un caz din „praful arhivelor". Mi se va ierta imodestia: în primul caz, citarea ar fi trebuit să fie „Ştefan S. Gorovei, în vol *Petru Rareş*, Bucureşti, 1978, p. 169—170 (şi nota 74) şi idem, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 684", iar în al doilea caz — „Ştefan S. Gorovei, *Note istorice şi genealogice cu privire la urmaşii lui Ştefan cel Mare*, în *SMIM*, VIII, 1975, p. 198 (şi n. 136); idem, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 686" (în primul loc, după un document, inedit pe atunci, comunicat de prof. Th. Holban şi editat ulterior de Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria Românei culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, p. 68). Mă abţin de a califica un asemenea procedeu.

„Lămurind" confuzii deja lămurite, Adrian Vătămanu lasă neclarificată o alta, la care adaugă, în schimb, propriile-i confuzii. O identificare mai veche făcea din Toader Bubuiog ginerele marelui logofăt Ioan Tăutu (+1511). Elementele identificării păreau suficiente şi convingătoare: pe de o parte, unul din ginerii lui Tăutu s-a numit *Toader* şi e cunoscut din documente cu titlul de *logofăt*, iar pe de altă parte, soţia lui Bubuiog se numea *Anastasia*, ca şi una din fiicele logofătului Tăutu. Este o identificare adoptată şi de autorul prezentelor rînduri, într-un studiu mai vechi (cf. Ştefan S. Gorovei, *Mănăstirea Trestiana*, în *MMS*, 1968), de unde a fost preluată şi de N. Stoicescu, în preţiosul său *Dicţionar al marilor dregători* (unde, la p. 331, trimiterea „MM, 1968, p. 563" corespunde tocmai cu studiul despre Trestiana, citat mai sus). Bineînţeles, Adrian Vătămanu nu citează nici pe unul, nici pe celălalt (Dicţionarul lui N. Stoicescu e citat de două ori, dar pentru alte detalii). Era locul pentru lămurirea confuziei. Analiza mai atentă a documentelor şi în special urmărirea proprietăţilor duce la concluzia că *Toader logofătul*, ginerele lui Tăutu şi *Toader logofătul Bubuiog* sînt două *personaje diferite*. Acesta din urmă nu a lăsat urmaşi, după cum dovedeşte faptul că toate achiziţiile sale au rămas moştenire ctitoriei sale de la Humor, în timp ce Toader, ginerele lui Tăutu, a lăsat o fată, Odochia (Dochia, *Evdochia*), căsătorită cu Dumitru Huhulea şi apoi călugărită sub numele de Dionisia. Despre *acest* Toader logofătul (dar nu *mare* logofăt), precizările lui Mircea Ciubotaru, din tomul precedent al acestui *Anuar*, sînt *definitive (AIIAI*, XX, 1983, p. 323—324).

La acest rezultat ar fi putut ajunge şi Adrian Vătămanu, dacă, în loc să scuture „praful arhivelor", ar fi urmărit, metodic, evoluţia unor proprietăţi. Însă d-sa nu numai că preia confuzia amintită, dar o şi „îmbogăţeşte", dînd, astfel, logofătului Toader Bubuiog nu *o singură* fiică (Odochia, care, cum am arătat, nu este a sa!), ci şi pe o a doua, „probabil din a doua lui căsătorie" (p. 11—12): *Cîrstina*. Cercetarea documentelor i-ar fi putut arăta că această Cîrstina aparţine, de fapt, unei cu totul alte familii, coborîtoare dintr-un *Miroslav*, vechi stăpîn al satului Borîle (unde nici marele logofăt Toader Bubuiog, nici logofătul Toader, ginerele lui Tăutu, nu au avut niciodată vreun amestec). Cîrstina e menţionată la 1570 ca fiică a lui Bubuiog şi nepoată a lui Trepăduş *(DIR*, 2/XVI, nr. 246, p. 234—235) şi a doua oară — *dacă* este vorba de una şi aceeaşi persoană — la 1603, ca fiică a lui Condrea Trepăduş, nepoată a lui Dragotă Trepăduş şi strănepoată a Zoicăi *(DIR*, 1/XVII, nr. 154, p. 108). Urmaşii lui Miroslav — personaj care a trăit pe la 1460 — se împărţeau în patru grupe de „nepoţi", după cum se constată din unirea informaţiilor furnizate de documentul din 2 iulie 1522 *(DIR*, 1/XVI, nr. 182, p. 206—207) şi de cel din 21 martie 1558 *(DIR*, 2/XVI, nr. 94, p. 102); acesta din urmă arată (ca şi cel din 1603) pe Dragotă Trepăduş ca fiu al unei Zoica, formînd una din grupele de nepoţi ai lui Mi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rodlav. Sînt elemente suficiente pentru a elimina aceste personaje din orice discuție cu privire la Toader Bubuiog. *Bubuiog* e o poreclă, dată atît ctitorului de la Humor, cît și unui Trepăduș; în nici un caz nu se poate afirma că din documentul din 1570 s-ar afla „numele de familie al tatălui lui Toader Bubuiog" (p. 12): nu coincid prenumele, căci tatăl acestui din urmă personaj se numea *Ioan*, nume aflat atît într-o însemnare din 1540, cît și în pomelnicul Bistriței, cum am arătat într-una din notele consacrate acestei probleme (*AIIAI*, XVI, 1979, p. 539) — notă care, neaflîndu-se sub *praful arhivelor* și nici sub *praful uitării*, nu a avut șansa de a fi *dezgropată* de Adrian Vătămanu.

Lipsită de temei e și presupunerea că *popa Luca* — menționat la 1503 ca unul din frații lui Toader (pisar, logofăt, ginerele lui Tăutu) — ar fi identic cu *popa Luca din Cetatea Sucevei*, menționat la 1528 (p. 11): simpla identitate de nume și de funcție nu este un argument. Dar se vede, aici, una din caracteristicile „demonstrațiilor" lui Adrian Vătămanu: întîi se face o afirmație categorică — „Cu fratele lui Toader Bubuiog [...] ne întîlnim din nou într-un document al lui Petru Rareș din 21 martie 1528 ...„— și abia după aceea se adaugă cuvenita nuanță ipotetică — „Credem că este același popa Luca, pe care îl întîlnim în anul 1503..." (p. 11).

Deși se pare, așa cum am arătat în 1979, că Toader Bubuiog s-a recăsătorit după moartea Anastasiei (*1525*, nu 1524, cum transpune Adrian Vătămanu văleatul 7033 — p. 13). Totuși, identificarea celei de-a doua presupuse soții a marelui logofăt rămîne foarte ipotetică. Un document din 1621 menționează pe „Mariia călugărița Boboiugoae, fata popii Tomii de la Bacău", care, cu un anumit timp înainte, a dăruit o prisacă altui preot, popa Ioan de la biserica domnească din Bacău; documentul arată că acest popă Ioan — ai cărui fii apar la 1621 — a avut o întărire de la Petru voievod (*DIR*, 5/XVII, nr. 65, p. 55), care nu poate fi decît Petru vodă Șchiopul. Al doilea document citat de Adrian Vătămanu are ca beneficiar pe mitropolitul Anastasie Crimca și datează din 13 martie 1618 (*DIR*, 4/XVII, nr. 303, p. 239); el menționează „un băiat de țigan, anume Simion, care este al Sfinției Sale, cumpărătură de la Bobuegoaia... pe care [ea] l-a avut împreună cu Boboiug logofăt". Cumpărăturile lui Crimca nu puteau fi decît de la sfîrșitul secolului XVI și din primii ani ai celui următor. Din ambele documente se vede că „Boboiugoaia" — *dacă cea de la 1618 și cea de la 1621 sînt una și aceeași persoană* — a trăit pînă spre sfîrșitul veacului XVI, ceea ce ar fi mai greu de admis pentru o soție a lui Toader Bubuiog, mort cu patru sau cinci decenii mai înainte (1539)! Și apoi, chiar căsătoria acestui înalt dregător cu o fată de popă — fie el și popă domnesc! — pare foarte puțin probabilă. Dar pentru Adrian Vătămanu totul este posibil și, ipoteză după ipoteză devenind premise sigure, „demonstrațiile" și „reconstituirile" se țin lanț, într-o ordine nu foarte metodică și cu reveniri care nu ușurează lectura. Ca și alte ori, citatele din documente — și sînt *citate*, marcate și prin ghilimele și prin *litere cursive!* — nu reproduc exact fragmentul de text pentru care se face trimiterea (v., de exemplu, citatele de la p. 10—11, 11, 21, 22 etc.): autorul introduce unele cuvinte care nu sînt în document, pe altele le schimbă (chiar dacă nu alterează sensul general al textului) iar pe altele le suprimă, fără a pune cuvenitele puncte de suspensie. Un asemenea procedeu, neîngăduit nici măcar unui student, indică altceva decît nestăpînirea metodologiei de cercetare?

La fel, ce poate indica faptul că Adrian Vătămanu nu folosește cele mai bune ediții ale documentelor de care are nevoie? Și, de aici, firește, alte presupuneri, care devin premise ș.a.m.d. Două exemple, numai. Cu privire tot la logofătul Toader Bubuiog, Adrian Vătămanu scrie: „Abia documentul lui Alexandru Lăpușneanu, nedatat la alcătuire, dar datat cu probabilitate între anii 1554—1555..." (p. 14); își imaginează Adrian Vătămanu că ieșea din cancelaria domnească vreun document fără dată, „nedatat la alcătuire"?! „Documentul lui Alexandru Lăpușneanu — continuă autorul — nu are la urmă obișnuita formulă în legătură cu logofătul care la acea vreme era Ion Movilă, ci numai atestarea că a fost scris de Ion Tăutu" (p. 14). De aici, afirmația că „numele lui Ion Tăutu nepotul [marelui logofăt omonim — *n. ns.*] constituie o garanție că documentul este autentic, că acesta îl cunoștea bine pe logofătul Toader Bubuiog, căsătorit cu sora tatălui său, deci cu mătușa sa. Anastasia, și cunoștea și moșiile donate de Toader Bubuiog mănăstirii Humorului. Pe vremea lui Alexandru Lăpușneanu, Ion Tăutu nepotul a fost logofăt al doilea și pare-se, într-o scurtă perioadă, chiar mare logofăt" (p. 14—15). De fapt, Ion Tăutu apare, în acest act, doar ca *pisar*, nu ca logofăt al doilea sau al treilea și nici vorbă să fi fost, fie și numai „într-o scurtă perioadă", mare logofăt! Formula *pare-se* e lipsită de acoperire: nu există nici o indicație în sensul dorit de autor.

Adrian Vătămanu nu cunoaște, *pare-se*, o regulă elementară a cercetării istorice: presupuneri ca acelea citate mai sus se pot formula numai pe baza unor documente *originale* și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

autentice. Ori, d-sa foloseşte documentul din 1554/1555 numai după traducerea defectuoasă din 1786, publicată în *DIR* (2/XVI, nr. 41, p. 40—41). Dacă ar fi apelat la ediţia mai nouă a actului, ar fi constatat că numele logofătului — *pan Movilă* — a figurat, în actul original, la locul său obişnuit; această nouă ediţie, realizată de specialişti din R.S.S. Moldovenească, a beneficiat de o *cópie slavă*, în care se menţionează că originalul era deteriorat, lipsind datarea topică şi cronologică (*Moldova în epoca feudalizmului*, II, Chişinău, 1978, nr. 94, p. 294—297). Admit că acest volum nu era tocmai la îndemîna lui Adrian Vătămanu; dar d-sa putea să ia cunoştinţă de noua ediţie a actului care îl interesa, citind *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol"* din Iaşi (cf. tom. XVI, 1979, p. 540). E de înţeles, însă, şi repulsia d-sale pentru ceea ce se publică, în această revistă, sub semnătura cuiva anume — *acesta, aici*, i-a adus „ruşinoasa defăimare"...

Al doilea exemplu: «Pentru munca depusă, Toader Bubuiog este răsplătit la 24 ianuarie 1496 de către Ştefan cel Mare cu o jumătate din satul Ciofreştii pe Bîrlad şi cu un sfert din venitul în pescuit al unei bălţi, din care celelalte trei sferturi sînt atribuite lui Frunteş stolnicul. Este curios însă cum de Ştefan cel Mare dă lui Toader Bubuiog o jumătate din satul Ciofreştii, fost mai înainte Cioreştii, cînd alt uric al lui Ştefan din anul 1488 ne informează că întreg acest sat, care purta atunci numele de Cioreşti, este întărit lui *„Ion Frunteş stolnic"*, fiind cumpărat de la pîrcălabul Neag şi fiica sa Marenca» (p. 23—24).

Lucrul poate să pară curios numai cuiva lipsit de practica cercetării istorice, nedeprins cu documentele şi cu realităţile oglindite de ele. Adrian Vătămanu nu a observat că:

1) „Toader pisarul nostru" din 1496 nu este viitorul mare logofăt („Bubuiog"), ci ginerele lui Tăutu (vechea confuzie — v. mai sus);

2) în aceeaşi zi, o danie identică a primit şi stolnicul Ion Frunteş, cu un document separat, care s-a păstrat în original;

3) dania constă, pentru amîndoi beneficiarii, din cîte o jumătate din Ciofreşti, iar la iezer, *împreună*, a patra parte (şi nu — cum spune Adrian Vătămanu — un sfert pentru Toader şi trei sferturi pentru stolnicul Frunteş!);

4) *Cioreşti* şi *Ciofreşti* sînt sate *diferite*; Adrian Vătămanu foloseşte ediţia lui I. Bogdan — deşi există, pentru ambele acte din ianuarie 1496, ediţia nouă, în *DRH*, A, III (nr. 196 şi 197) — dar nici pe aceasta nu o utilizează cum trebuie; nu numai că nu a observat existenţa celui de-al doilea act, dar nici nu a citit precizările lui I. Bogdan, precizări din care ar fi putut conchide că Cioreşti şi Ciofreşti nu sînt unul şi acelaşi sat — cf. I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, I, p. 364: „Moşia Ciorăşti *se află* în jud. Tutova..."; II, p. 90: „Satul Ciofreşti *nu mai există* astăzi" *(subl. ns.)*. Faptul este confirmat şi de indicele din *DRH*, III, care menţionează satul Cioreşti ca *existent* şi satul Ciofreşti ca *dispărut (DRH*, III, p. 572). O eventuală opinie contrară şi o altă identificare trebuie, în prealabil, argumentate.

Cred că „metoda" de lucru a lui Adrian Vătămanu este suficient caracterizată de aceste două exemple. S-ar putea aduce, însă, mult mai multe; discutarea lor şi repunerea adevărului în drepturile sale ar necesita un spaţiu cel puţin tot atît de întins. Spre finalul capitolului, autorul revine asupra copiilor lui Toader Bubuiog, adăugînd — pe lîngă cele două presupuse fiice (Evdochia şi Cîrstina) şi un fiu, *Ignat Rentea* (p. 39)! „Ipoteza noastră este că cei doi, Cîrstina şi Ignat Rentea, ar fi fii ai lui Toader Bubuiog din căsătoria acestuia cu Maria, fata preotului Toma de la Bacău. Este de admis că această Marie va fi fost o fată cu deosebite calităţi şi se va fi măritat fără avere, numai cu tinereţea ei, deoarece Toader Bubuiog era mult mai în vîrstă decît ea" (p. 39). Iată tot „misterul" căsătoriei cu fata popii din Bacău!

„Evenimentele din cadrul istoriei noastre naţionale, la care fostul mare logofăt, Toader Bubuiog, şi-a adus contribuţia, fac ca astăzi personalitatea acestuia să merite a nu fi lăsată uitării dată fiind, mai ales, contribuţia sa la sporirea patrimoniului nostru cultural şi artistic, medieval" (p. 40). Intru totul de acord, dar nu în modul în care a procedat Adrian Vătămanu. *Biografia lui Toader Bubuiog rămîne de scris.*

*

Nu altfel se prezintă capitolul dedicat logofătului Mateiaş, numit de autor — *şi numai de d-sa — Mateiaş Stroici*. De la început trebuie să constat că lui Adrian Vătămanu i-au rămas la fel de necunoscute („praful arhivelor şi uitării", nu-i aşa?...) precizările pe care, tot în această revistă, le-am adus şi cu privire la acest personaj (*AIIAI*, XVI, 1979, p. 537—539; XVIII, 1981, p. 686—687). Ipoteza d-sale cu privire la numele de familie

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Stroici) se bazează iarăşi pe o identificare greşită : unul din fiii logofătului Mateiaş se numea *Ion vistier — aşa* îl menţionează documentul din 17 februarie 1573 *(DIR,* 3/XVI, nr. 22, p. 14), citat de autor, şi nu *Ionaşcu vistier* — şi Adrian Vătămanu îl identifică pe acest Ion vistier cu *Ion Stroici,* marele vistier din 1579. Simpla identitate de prenume şi de funcţie i se pare suficientă pentru a atribui logofătului Mateiaş patronimul presupusului său fiu !

In realitate, avem de-a face cu două familii deosebite : *Stroicii* (a căror filiaţie precisă începe abia cu acest Ion Stroici) şi neamul lui *Mateiaş.* Acest din urmă personaj nu era *fiul unui Gavrilaş* — cum presupune Adrian Vătămanu (p. 74), cu gîndul, desigur, la marele logofăt Gavrilaş Mateiaş din veacul următor — ci, cu multă probabilitate, al lui Ion Grumaz, din vremea lui Ştefan cel Mare (cf. *AIIAI,* XVI şi XVIII, citate mai sus; rămîne, totuşi, de lămurit legătura cu Dolh, portarul de Suceava : tatăl uneia din soţiile lui Mateiaş ?).

Din nou, paragrafe întregi privesc cu totul altceva decît subiectul — cf. p. 74—76, despre Starosteşti şi Stîrceşti (citatul din documentul din 3 aprilie 1560 — *DIR,* 2/XVI, nr. 129, p. 136 — e incorect : în document e „Anghelina, cneaghina lui Stroici vistier, fiica lui Dumitru", şi nu *„fiica lui Dumitru cămăraş"*, cum e la Adrian Vătămanu, p. 74).

Prins în descîlcirea atîtor iţe genealogice, dar stăruind în alte direcţii, autorul trece peste documente care puteau să-i servească la mai buna precizare a unor fapte în jurul cărora discută. Astfel, în încercarea de a stabili data morţii lui Mateiaş, Adrian Vătămanu se bazează pe documentul din 17 februarie 1573 (acelaşi citat şi mai sus), în care se arată că fiii lui Mateiaş au stăpînit nişte vii „pînă la Alexandru voievod" (citatul d-sale, de la p. 79, e iarăşi incorect : elimină trei cuvinte, fără să marcheze eliminarea). „De aici ar rezulta — conchide autorul — că Mateiaş logofăt s-a stins cu cîtva timp înainte de venirea la domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu..." (p.79) ; e logic, dar nu se poate înţelege de ce autorul nu apelează aici, în acest context, la documentul din 22 martie 1560, care îl arată pe Mateiaş ca fiind mort încă de la acea dată, antrenîndu-se, în schimb, într-o lungă discuţie, care, cum se va vedea, nu-şi avea locul aici.

După un inutil paragraf despre Mateiaş *Stîrcea* — personaj care, evident, nu este identic cu Mateiaş „Stroici" — Adrian Vătămanu aduce în discuţie o însemnare de pe un tetraevangheliar (păstrat în Muzeul din Şcheii Braşovului), dăruit la 29 iunie 1560 de un *Mateiaş logofăt* unei mănăstiri cu hramul Sf. Nicolae. Însemnarea a fost anterior readusă în atenţie de G. Popescu-Vîlcea, care a reprodus-o în frumosul său album despre *Miniatura românească,* citindu-l pe Candid Muşlea, dar — precizează Adrian Vătămanu (p. 81) — „din păcate este dată cu greşeli de cătră cercetătorul sus amintit" (=G. Popescu-Vîlcea). Am confruntat textul reprodus de G. Popescu-Vîlcea cu acela „corectat" de Adrian Vătămanu : nu este nici o îndreptare, acolo unde s-ar fi bănuit „greşeli". Singura deosebire e că în transcrierea lui G. Popescu-Vîlcea numele mănăstirii căreia i-a fost destinat splendidul manuscris rămîne neprecizat, fiind, cum precizează editorul, ilizibil, în vreme ce Adrian Vătămanu adaugă numele acestui lăcaş monahal : *„în mănăstirea care se numeşte M a l u, unde este hramul arhiereului făcător de minuni Nicolae"* (p. 81 ; spaţierea numelui îmi aparţine, textul fiind subliniat de autor). Şi cîteva rînduri mai sus, autorul afirmase că manuscrisul a fost «dăruit *„mănăstirii Malu"* — după cum afirmă nota — la data cînd se notează...» (p. 81) ; dar „nota" *nu* „afirmă" aşa ceva ! Pe ce bază completează Adrian Vătămanu textul însemnării ? Dacă d-sa a cercetat personal manuscrisul şi a constatat existenţa acestui nume — *Malu* — acolo unde predecesorii d-sale nu au văzut decît un cuvînt ilizibil, faptul trebuia afirmat.

Asupra acestui manuscris şi asupra acestei mănăstiri „Malu", autorul va reveni, conform obiceiului d-sale de a conduce expunerea „în spirală", după alte digresiuni inutile şi cu precizări anapoda. Mai întîi, scrie d-sa, „din cuprinsul notei scrise la persoana a treia s-ar putea să tragem concluzia că nu logofătul Mateiaş este autorul ei, ci, probabil, unul din fiii săi, cum ar fi Ion Stroici, vistiernicul lui Alexandru Lăpuşneanu în prima lui domnie" (p. 81). Urmează două pasaje inutile — întîi, pentru că redactarea la persoana a treia nu este ceva neobişnuit, în al doilea rînd pentru că atunci cînd într-o asemenea însemnare se spune că un anume personaj *a dat* manuscrisul, este indiscutabil că el era încă în viaţă şi în al treilea rînd pentru că un document cu o dată anterioară însemnării de pe manuscris (document pe care Adrian Vătămanu îl cunoaşte, de altfel, şi îl şi citează — p. 85 — dar nu-l pune în legătură cu însemnarea în cauză, întrucît crede în identitatea personajelor !) arată că Mateiaş logofătul murise înainte de 22 martie 1560 *(DIR,* 2/XVI, nr. 125, p. 131—133) : la acea dată, copiii săi primeau o întărire pentru ţiganii „ce le sînt de moştenire şi de cumpărătură a tatălui lor, pan Mateiaş logofăt şi cu jupana lui, Anghelina". Nu se

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

putea moșteni — și nu se elibera un asemenea act de întărire — decît *după* moartea vechiului stăpîn și, dealtminteri, autorul însuși adusese dovada, cîteva pagini mai în urmă, că „Mateiaș logofăt s-a stins cu cîtva timp înainte de venirea la domnie a lui Alexandru Lăpușneanu", deci, oricum, încă înainte de *septembrie 1552*... Discuția aceasta arată — ca și altele, din aceeași carte — că Adrian Vătămanu nu e de loc familiarizat cu textele vechi, nu le înțelege și, ca atare, nu poate folosi corect informațiile pe care le culege.

Urmează trei paragrafe despre ctitoriile lui Mateiaș „Stroici", anume „două biserici, care i se atribuie pe baza inscripțiilor aflate pe pereții acestora" (p. 82). Cum, adică, „i se atribuie"? Pentru ce această nuanță de nesiguranță introdusă într-un domeniu unde lucrurile sînt certe și clare? Biserica de la Horodniceni — precizează Adrian Vătămanu — „este construită în anul 1537 la 8 noiembrie, după cum ne indică inscripția de pe perete, ținînd cont de transformarea anului 7046 al cronologiei constantinopolitane în anul 1537 al erei noastre și nicidecum nu este anul 1539, indicat de către Gh. Popescu-Vîlcea în lucrarea amintită anterior. Conform socotelilor, anul 7046 ar corespunde anului 1538 al erei noastre, dar terminarea bisericii făcîndu-se în perioada septembrie—decembrie 7046, ea aparține anului anterior al erei noastre, care an începuse la 1 ianuarie, deci anul 1537" (p. 82—83). E clar, nu?! Așa se dezgroapă adevărurile „din praful arhivelor și uitării" și se *aduc aporturi*... Cît privește *forma* și *logica* exprimării, orice comentariu mi se pare de prisos: pasajul reprodus e grăitor.

Încă două paragrafe (p. 83—84) privesc personalitatea și cultura lui Mateiaș „Stroici" — patru pagini *după* ce se discutase decesul său! Iată primul dintre aceste paragrafe, la fel de grăitor ca și cel reprodus mai sus: „Logofătul Mateiaș care nu este altcineva decît bunicul după tată al cunoscutului reprezentant al culturii românești din a doua jumătate a secolului al șaisprezecelea și de la începutul celui de al șaptesprezecelea secol Luca Stroici, personalitate cu studii superioare, absolvite la Universitatea din Krakowia și apreciată atît de contemporanii săi, cît și de cei de după moartea sa, se arată ca un demn înaintaș al lui Luca Stroici și membru marcant al familiei Stroiceștilor, anteriori lui Luca Stroici logofătul" (p. 83). Din prezumția inițială, Mateiaș a devenit acum „membru marcant al familiei Stroiceștilor", „demn înaintaș" (știam de formula *demn urmaș...*) ș.a.m.d. Care vor fi fiind dovezile despre „studiile superioare" ale lui Luca Stroici? „Krakowia" e o formă imposibilă: ori *Cracovia*, ori *Kraków*.

În sfîrșit, abia după toate acestea, autorul reajunge la tetraevangheliarul din 1560, „opera de caligraf a lui Mateiaș logofăt" (p. 84), manuscris care a aparținut, cîndva, „mănăstirii Malu, care era, probabil, în Muntenia, pe unde a trecut și Mateiaș logofăt" (p. 85). Argumentare... Urmează date și considerații despre urmașii logofătului — presupuși sau certi —și, în penultima pagină de text, precizarea despre numita *mănăstire Malu*: „ctitorie care trebuie să se fi aflat în Muntenia — poate la Malu cu Flori, pe unde a trecut Mateiaș logofăt, cînd fuge din închisoarea din Făgăraș" (p. 90).

Pentru a elimina contradicția dintre documentul din *martie 1560* (care îl arată pe Mateiaș ca fiind deja trecut la cele veșnice) și însemnarea dedicatorie de pe manuscris, din *iunie 1560*, autorul revine la presupunerea că manuscrisul e opera mîinilor lui Mateiaș, dar a fost dăruit de un fiu al său, care a și scris nota (!): Mateiaș a făcut «tetraevangheliarul pe care îl dăruiește chiar el sau poate un urmaș al său mănăstirii Malu [...] noi deducînd că el este autorul manuscrisului și din citarea lui Alexandru Lăpușneanu vodă și a arhiepiscopului Grigore Roșca, aflat în scaun în anul 1560 în Moldova. Dacă nota scrisă pe acest tetraevangheliar la anul 1560 pare să fie — după cum am afirmat anterior — alcătuită de fiul său, vistiernicul Ion Stroici al lui Alexandru Lăpușneanu din prima domnie a acestuia, copierea textului, precum și împodobirea cu cîteva miniaturi sînt opera lui Mateiaș Stroici logofăt. Și acest lucru ne dă dreptul să afirmăm că el era „om de litere"» (p. 90—91). Aici se încheie și capitolul și cartea.

Pentru orice cunoscător al tipicului, al formularului vechilor noastre texte, sînt evidente confuziile cărora le cade victimă Adrian Vătămanu. D-sa ar trebui să știe că *titlul* de *logofăt* dat unui personaj (sau purtat de un personaj) nu implică *funcția efectivă* de mare logofăt, logofăt al doilea (vtori logofăt) sau logofăt al treilea (treti logofăt); logofeți erau numiți și *pisarii* și nu numai cei din cancelaria domnească, ci și cei din vistierie (avem atîția *logofeți de vistierie*) și din alte instituții sau servicii ale statului, ale curții, ale Bisericii sau chiar din slujba unor mari dregători. Cunoscînd această *realitate*, confuziile devin explicabile și se poate conchide că se impune mare prudență în identificarea unor personaje, criteriul cel mai sigur rămînînd urmărirea evoluției proprietăților funciare.

Cît privește tetraevanghelul de la Șchei, atrag atenția asupra unui personaj care ar putea fi *el* nu numai donatorul, dar și creatorul însuși al acestei splendide opere de artă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

medievală : un *Mateiaș pisarul* este atestat în serviciul cancelariei moldovenești, însărcinat cu misiuni diplomatice în 1565, 1566 și 1577 (Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 268, 279, 345). Nu cred că identificarea sa *și* în documentele interne ar fi o imposibilitate. N-ar fi vorba nici măcar de-a dezgropa ceva „din praful arhivelor"...

★

Față de aceste dovezi privind calitatea *aportului adus* de Adrian Vătămanu „tendinței istoriografiei noastre moderne..." etc., etc., a analiza și capitolul despre Toader Movilă și ctitoria sa de la Burdujeni n-ar mai însemna decît a repeta aceleași constatări pornind de la alte exemple.

Veleitățile unui om sînt de înțeles ; de neînțeles rămîne, însă, acordul Editurii „Litera" pentru a publica asemenea năzbîtii istoriografice ; nu s-a cerut nici un referat de specialitate ? Căci nu pot crede că apariția lucrării „în regia autorului" o scuteşte de avizul unui specialist. Redactorul de carte, Radu Albala, cunoscut din activități anterioare ca un cărturar, nu a avut nici un cuvînt de spus ? Mărturisesc că e foarte neplăcut a face o asemenea constatare și o asemenea critică unei cărți care ar fi putut fi una *de referință*, în adevăr prima de acest gen în istoriografia românească nouă. Dar este evident că țelul a depășit puterile reale ale autorului, așa încît apelul la cuvintele lui Miron Costin, de pe coperta a patra („Și primește... această puțină trudă a noastră...") trebuie să rămînă fără urmare. Iar biografiile celor trei mari dregători rămîn, în continuare, nescrise.

Sîntem, cu toții, supuși greșelilor, în cîmpul unor cercetări așa de complexe, cum sînt acelea de istorie medievală în general, de genealogie și prosopografie în special. „In istoriografie — scria acum *opt decenii* Ion Bogdan — mai mult decît în orice știință, erorile sînt greu de evitat ; ca să ajungi, însă, la adevăr, trebuie să ai curajul de a le săvîrși și dorința statornică de a le îndrepta". Nu se poate spune că lui Adrian Vătămanu îi lipsește *curajul le a săvîrși greșeli ;* dar e cert că îi lipsește *dorința statornică de a le îndrepta*. Fără o bună cunoaștere a textelor vechi, pentru înțelegerea lor în *literă* dar și în *spirit*, fără o familiarizare cu izvoarele istoriei medievale, fără a stăpîni o metodă riguroasă de lucru pentru a chestiona izvoarele și a le înțelege, fără toată armătura științifică și metodologică pe care nu o aduce nici existența unei diplome de licență și nici simpla trecere a anilor, ci numai lectura și lucrul efectiv cu documentele — fără toate acestea nu se poate ajunge decît la un rezultat ca acela de care m-am ocupat în paginile precedente. Intr-o altă situație, o critică științifică, subliniind părțile pozitive ale lucrării, ar fi relevat un număr de greșeli și confuzii, arătînd cum trebuie îndreptate pentru a se merge mai departe. In cazul cărții lui Adrian Vătămanu, cea mai însemnată greșeală e că autorul ei se ocupă de istorie. E, dealtfel, și singura greșeală care se mai poate îndrepta.

Ștefan S. Gorovei

Aspecte ale luptei pentru unitate națională. Iași 1600—1859—1918, coordonatori : GH. BUZATU, A. KARETCHI, D. VITCU, Iași, Ed. „Junimea", 1983, 409 p.

Beneficiind de colaborarea a 12 specialiști, ale căror contribuții sînt grupate în șapte capitole, volumul este consacrat *celor trei Uniri* în care, într-un fel sau altul, orașul Iași a avut de jucat un anumit rol : *unirea din 1600*, a cărei împlinire a fost marcată de emiterea, la Iași, a primului document în care un principe român a putut pune în titlul său numele celor trei principate românești, *unirea din 1859*, al cărei început s-a săvîrșit la Iași, prin alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Moldovei și *unirea din 1918*, care, în condițiile grele ale participării României la primul război mondial, s-a pregătit tot la Iași, orașul devenit, în împrejurări dramatice, adevărata capitală a țării, dar și „un simbol de rezistență națională, de afirmare nezguduită a unei datorii" (N. Iorga). Cartea nu este, deci, *o istorie a Iașilor* în anii celor trei Uniri, ci *o istorie a celor trei Uniri* care au avut un focar unic în acest oraș din inima Moldovei voievodale și care îngăduie ca el să fie numit și *Iașii marilor Uniri*. Prefața — semnată de Gh. Buzatu și I. Saizu — explică intențiile autorilor tocmai în acest sens.

Intr-o carte ca aceasta, un capitol despre *Evoluția istorică unitară a poporului român* e o necesitate asupra căreia nu poate fi nici o îndoială ; I. Toderașcu semnează acest prim capitol (p. 1—30) despre *realitățile* pe terenul cărora avea să crească prima unire, realități care, prin existența lor netăgăduită, au constituit cea dintîi și cea mai puternică unitate a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

românilor locuitori de o parte și de alta a Carpaților, înainte, încă, de apariția formelor statale. *Pluralismul statal românesc* — arată autorul — „nu a fost generat și nu a generat, la rîndu-i, un *pluralism etnic*" (p. 1), fiind, de altminteri, un fenomen care nu-și află unica exemplificare în istoria românilor: Evul Mediu cunoaște asemenea manifestări din zorii săi pînă în amurgul peste care, în unele cazuri, pluralismul statal stăruie pînă la mijlocul veacului XIX, fără să fie vorba, evident, și de vreun pluralism etnic. După unitatea spațiului geografic românesc, evoluția social-politică a poporului român prilejuiește autorului cîteva observații interesante. Drumul *de la sat la stat* (p. 5) este întrezărit în evoluția acelei celule de viață socială de pe pămîntul românesc, din perioada preromană încă, *obștea țărănească*, prin a cărei continuă transformare și adaptare (*obște teritorială, uniuni de obști* sau „romaniile populare", după expresia lui Iorga) s-a ajuns la cnezatele și voievodatele atestate de izvoare în secolul X. Unitatea se reflectă și în procesul de feudalizare a societății din aceste locuri. Cnezatele de vale — bine determinate în Maramureș și, parțial, în Hațeg — sînt de bănuit și în Moldova (p. 11), precedînd (aici, ca și în spațiul dintre Carpați și Dunăre) apariția statului centralizat în veacul XIV. Rolul mișcărilor demografice este înfățișat în însăși esența sa: întărirea conștiinței unității românești; în aceeași direcție a acționat, în tot cursul Evului Mediu, și colaborarea politico-militară dintre cele trei principate. Unitatea poporului român și-a găsit o reflectare și în instituțiile — juridice, administrative, fiscale — dintre care unele de străveche tradiție. Un spațiu mai larg este rezervat *unității de neam și de limbă*, unitate a cărei conștiință s-a manifestat destul de timpuriu (poate fi urmărită, în izvoare, încă din veacul XIV) și la consolidarea căreia o contribuție importantă trebuie de recunoscut *unității de credință*. Limba însăși — cel dintîi și cel mai vechi factor de unitate și de *identificare*, de *conștientizare* a acestei unități — și-a îndeplinit cu prisosință menirea, realizînd, mai ales prin exatrordinara circulație a tipăriturilor românești, începînd din secolul XVI, o adevărată ștergere a frontierelor care separau pe români numai din punctul de vedere al vieții în cadrele oferite de organizarea statală. *Și aceste frontiere au fost și ele suprimate, vreme de cîteva luni, în 1600, prin fapta lui Mihai Viteazul*; acestui moment îi este consacrat al doilea capitol al cărții, *Unirea politică a Țărilor Române sub Mihai Viteazul și orașul Iași*, avînd ca autor tot pe I. Toderașcu (p. 31—60). Se trasează, întîi, cadrul în care s-a produs acțiunea lui Mihai în Moldova, „sub semnul luptei pentru independență statală" (p. 31); sensurile acestei acțiuni sînt definite cu ajutorul cuvintelor culese din texte emanînd de la însuși voievodul primei uniri sau de la personaje care au fost în preajma sa. Nevoia de a reface frontul antiotoman („fui silit de nevoie...") și unitatea de acțiune a celor trei principate a generat acțiunea militară a cărei desfășurare este schițată, pe baza izvoarelor și a studiilor anterioare (C. Turcu, Al. Gonța, C. Cihodaru), marcîndu-se momentul cînd, la 20 mai 1600, Mihai însuși anunța: „...Moldova... am luat-o... astăzi sub stăpînirea noastră" (p. 39). Peste o săptămînă, la 27 mai, Mihai a intrat în Iași; aici, marea adunare a țării l-a recunoscut ca domn al Moldovei și i-a jurat credință. Mai multe pagini sînt dedicate activității lui Mihai în orașul Iași, organizării cîrmuirii efective a Moldovei (sfatul domnesc, conducerea Bisericii [1], cancelaria domnească etc.) ca și a întregului stat rezultat din acțiunile sale din 1599—1600. În singura lună (27 mai — 24 iunie) cît Mihai a stat în Iași, s-a redactat aici un act (17 iunie 1600) „deosebit de semnificativ pentru gîndirea politică" a voievodului unificator (p. 46), anume o scrisoare către comisarii imperiali din Ardeal, cu explicarea acțiunii pe care o întreprinsese la răsărit de Carpați, *încadrată ferm în politica de unitate creștină*.

Sînt evocate, în cîteva pagini, și manifestările de *solidaritate românească* pe care le-a prilejuit unirea înfăptuită de Mihai Viteazul, explicație logică pentru stăruința marii sale fapte în mintea și în sufletul posterității care a văzut în el nu numai *precedentul* și *exemplul viu* al unirii, ci și dovada că ea poate fi realizată *de români, pentru români*. Lupta pentru redeșteptare națională a găsit în Mihai simbolul cel mai cuprinzător; etapele ulterioare ale strădaniilor pe tărîmul unității naționale stau, de aceea, sub semnul faptei sale.

În dezvoltarea temei, autorii nu au rămas cantonați la momentele-cheie, rupte unele de altele, ci, în concordanță cu realitatea istorică, cu desfășurarea unui proces unitar ca cel al luptei pentru constituirea statului național, au procedat în consecință, înfățișîndu-ne anii 1600, 1859 și 1918 în lumina lor adevărată, adică de puncte culminante pe aceeași curbă. Așadar, capitolul III — *Iașii și Unirea Principatelor* (p. 61—142), autor D. Vitcu — nu se rezumă la anul 1859, ci cuprinde întreaga lui istorie pînă la 1877. Totodată, mișcarea

[1] Episcopia de la Huși a fost înființată, însă, de Ieremia Movilă (cf. p. 44), atunci cînd a vrut să transforme Mitropolia Moldovei, cîrmuită de fratele său Gheorghe, în *Patriarhie*, cu sprijinul lui Meletie Pigas, locțiitorul de patriarh ecumenic.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ideologică şi acţiunea practică politică iniţiate sau desfăşurate *de* şi *la Iaşi* nu sînt prezentate în sine, izolat, ci ca parte a întregii mişcări naţionale, de pe ambele versante ale Carpaţilor, în conexiune cu tendinţele şi evenimentele internaţionale. Anul 1848, pregătitor al *unirii Românieі* (cuvinte rostite atunci de Petre Balş — cf. p. 67), organizarea luptei pentru unire, „bătălia electorală" prilejuită de falsificarea alegerilor pentru Adunarea ad-hoc, izbînda din 1859, aşezarea bazelor tînărului edificiu statal, tactica şi strategia noii faze istorice menite să ducă la independenţa şi desăvîrşirea unităţii naţionale, de stat, au fost remarcabil expuse în semnificaţia lor istorică. Locul Iaşilor este surprins în limtele sale reale, ca „sacrificiul", cu rosturile sale adînci, al mutării capitalei (p. 132—135).

Desigur, se poate vorbi cu deplin temei despre o anume regresiune economico-socială, de o diminuare a vieţii politice în Iaşi, dar oraşul va continua să fie „unul din centrele spirituale de promovare a ideilor avansate, de dreptate socială, de unitate, de înnoire şi de civilizaţie [...] leagănul Unirii şi al tuturor pornirilor măreţe" (p. 143—144), cum a arătat I. Saizu, autor, alături de Gh. Buzatu şi Valeriu Dobrinescu, al capitolului IV, *Iaşii in lupta pentru unirea tuturor românilor (1877—1916)* (p. 143—213). Rolul Iaşilor în dobîndirea independenţei, în consolidarea şi dezvoltarea României, în lupta pentru desăvîrşirea unităţii naţionale de stat constituie tema principală a acestui capitol. Autorii nu s-au mărginit, însă, la dimensiunea *politică* a desfăşurărilor, ci au extins investigarea asupra tuturor domeniilor vieţii sociale, de la cel economic la cel cultural, de la mişcarea socialistă la acţiunea politică. Tabloul Iaşilor capătă, astfel, contururi care impresionează, departe de imaginea unei (false) letargii întreţinută de o anume literatură. Viaţa spirituală pulsează ardent, menţinînd Iaşii în avangarda străduinţelor către înnoire şi progres, fără ca prin aceasta să fie rupt firul unei particularităţi tradiţionale : ataşamentul faţă de tot ceea ce trecutul a adăugat mai bun şi mai frumos efigiei naţionale a poporului român. Autorii au izbutit să evite o dispersare a expunerii, menţinînd-se pe axa tematică : contribuţia Iaşilor la împlinirea supremului ideal naţional — desăvîrşirea Unirii.

Capitolul V — *Iaşi 1916—1918. Capitala „rezistenţei pînă la capăt"* (p. 213—304), autori : Gh. Buzatu, Valeriu Dobrinescu, I. Agrigoroaiei, Gh. I. Florescu, C. Paraschiv — ocupă un loc distinct, aşa cum au fost şi evenimentele : războiul a făcut din Iaşi o „capitală fără voie" ; oraşul a devenit centrul vital al ţării, simbolul rezistenţei „pînă la capăt" ; aici şi-au aflat adăpost sute de mii de refugiaţi, în frunte cu organele centrale de stat ; aici s-au acumulat suferinţe şi jertfe greu imaginabile, suportate, însă, cu eroism patriotic ; dar tot aici s-au pus noile baze ale pregătirii victoriei militare, ale restructurării societăţii româneşti unite, în totalitatea ei, într-un singur stat. Autorii au îmbinat în mod inspirat evenimentul, ideea şi argumentul, nu au abuzat de detalii, nu au căzut într-un descriptivism fad, dar n-au rămas nici la suprafaţa lucrurilor, la o „istorie declarativă". În felul acesta, Iaşii acelor ani ne sînt restituiţi în toată restriştea şi măreţia lor, în raporturi cu tot ceea ce se petrecea în ţară şi înafara ei. În sfîrşit, capitolul ne dezvăluie modificările care s-au produs în conştiinţa politică a oamenilor, avansul ideilor socialiste, tendinţa spre făurirea unei noi Românii.

In capitolul VI — *1918 : Iaşii şi triumful luptei pentru constituirea statului naţional unitar român* (p. 305—361), autori : I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, Valeriu Dobrinescu, Gh. I. Florescu, Mihai Vatavu, A. Pricop, A. Karetchi — sînt examinate acţiunile practice, pornite din Iaşi sau care au avut loc aici, închinate desăvîrşirii unităţii naţionale de stat, pînă la recunoaşterea ei internaţională inclusiv. Expunerea este făcută pe mai multe planuri conexe : acţiunea opiniei publice şi a maselor populare în Iaşi şi în ţară, opera guvernului şi a emisarilor săi, în Iaşi, în ţară şi în străinătate, rezultate. Demonstraţia confirmă, cu dovezile cele mai pertinente şi patetice, sfîntul adevăr că Unirea din 1918 este opera poporului, corolarul unui proces istoric care se identifică cu însăşi fiinţa naţională a românilor.

Autorii au avut buna idee să încheie volumul cu un al şaptelea capitol — *Iaşii în contextul luptei pentru consolidarea şi apărarea unităţii, a independenţei naţionale şi a integrităţii teritoriale a României* (p. 361—394), autori A. Karetchi şi D. Şandru. Este un capitol concluziv, prin care sînt definite importanţa istorică a desăvîrşirii unităţii naţional-statale, urmările binefăcătoare ale marelui act în toate compartimentele vieţii spirituale şi materiale, obiectivele istorice ale noii etape în care a intrat ţara şi locul Iaşilor în atingerea lor.

Volumului i-au fost ataşate un rezumat francez şi un indice de nume (locuri şi persoane).

Colaborarea unui număr relativ mare de autori explică unele repetiţii şi inevitabilele disonanţe de stil şi metodă. Cartea rămîne, însă, o reuşită şi de o utilitate indiscutabilă. Mai

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mult, prin informație și proiecție (dintr-un punct spre orizont, de la parte spre întreg, adică istoria *de la* și *prin Iași*), ea se constituie într-o contribuție științifică cu un timbru propriu.

Ștefan S. Gorovei, L. Boicu

ILIE CORFUS, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone (Secolul al XVII-lea)*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1983, XXII+366 p.

Moștenirea științifică a regretatului învățat Ilie Corfus este întregită acum cu un nou volum de documente, rod al perseverentelor și minuțioaselor sale explorări în arhivele din Polonia. Volumul de față, închinat secolului XVII, cu cele 214 acte ale sale, alături de cel precedent apărut, în 1979, care reunea 232 de acte din secolul XVI [1], nu poate decît să uimească pe oricine știe ce înseamnă efortul de înnoire a bazei de informație cu privire la istoria națională în epocile mai îndepărtate de zilele noastre [2]. Totodată, „colecția Corfus", cum am putea prea bine denumi aceste două masive volume, constituie încă o elocventă demonstrație asupra posibilităților de documentare pe care le oferă cercetătorilor români arhivele străine.

Prezenta ediție de documente răspunde tuturor criteriilor științifice. Meritul cel mai de seamă în această privință îl constituie neîndoielnic tipărirea fiecărui act mai întîi în limba în care s-a păstrat — 190 sînt în polonă, 23 în latinește și unul în slavă —, iar apoi în traducere română, acolo unde a fost cazul (actele în polonă și cel în slavă). Dacă ținem seamă și de faptul că selecția actelor încredințate tiparului a fost precedată de o atentă verificare de către Ilie Corfus a publicațiilor de documente polone, mai vechi sau mai noi, în scopul evitării includerii unor acte edite [3], este limpede că și acest volum va sluji din plin nu numai istoricilor români, ci și celor din Polonia, preocupați de studiul relațiilor polono-române.

Sumarele însemnări ce vor urma încearcă doar să sugereze însemnătatea majoră a proaspătului material documentar pus acum la dispoziția noastră prin strădania Editurii Academiei. Astfel, un prim mănunchi de documente oferă date deosebit de interesante cu privire la epoca Movileștilor. Autentice „pagini de cronică românească scrisă în limba polonează", cum le-a definit însuși Ilie Corfus în introducerea volumului (p. XIV), sînt într-adevăr instrucțiunile lui Constantin vodă Movilă pentru solii săi la regele polon, din anul 1611, anume Nistor Ureche vornic și Constantin Bucioc mare paharnic (doc. nr. 29), precum și memoriile înaintate cu acest prilej lui Sigismund III de către boierii Nistor Ureche și Isac Balica (doc. nr. 30 și 31). Sîntem astfel pentru prima oară în posesia unei versiuni complete, deși evident partizane, asupra naturii tulburărilor politice interne din Moldova, din anii 1610—1611, care ar fi fost cauzate de Vasile Lozinschi (sau „Lozenschi", „Lozonschi"), fratele Doamnei Elisabeta Movilă [4]. Se poate stabili acum și numele înaltului ierarh moldovean, despre care alte două izvoare, cunoscute anterior, afirmau că ar fi fost torturat, ba chiar decapitat, în aceste împrejurări: *episcopul Mitrofan al Romanului* [5]. Deopotrivă de interesante sînt aceleași documente pentru punerea în lumină a eforturilor marilor boieri moldoveni, care aveau indigenatul polon, de a obține de la rege „cîte o carte deschisă", menită

[1] Vezi recenzia lui N. Grigoraș, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 722—724.

[2] În ultimii săi ani de viață, Ilie Corfus a tipărit și separat, însoțindu-le de comentarii și observații proprii, o seamă de alte acte inedite din veacul XVII. Vezi, de pildă, Ilie Corfus, *Odoarele Movileștilor rămase în Polonia (Contribuții la istoria artei și a prețurilor)*, în *RdI*, 1/25, 1972, p. 29—59; idem, *O nouă scrisoare a lui Miron Costin*, în *RdI*, 2/24, 1971, p. 237—252; idem, *Pe urmele lui Moise Movilă și ale lui Gheorghe Ștefan în Polonia*, în *AIIAI*, XV, 1978, p. 297—305.

[3] Vezi Ilie Corfus, *Noi informații despre români în vechi ediții polone de documente*, în *RdI*, 3/31, 1978, p. 486—504, precum și *Introducerea* la volumul acum recenzat, p. V—XII. Totuși, unele acte au cunoscut și ediții anterioare; astfel, nr. 36 a fost tipărit și de N. Iorga, în 1924 *(Note polone*, în *ARMSI*, s. III, t. II, p. 395—396) iar nr. 140 și 152 de Miron Korduba, în 1911 *(Fontes Historiae Ukraino-Russicae*, XII, nr. 341 și 366).

[4] Pentru acest personaj, vezi și datele reunite anterior de Ștefan S. Gorovei, în *AIIAI*, XII. 1975, p. 291—294 și XIX, 1982, p. 667—668.

[5] Ștefan S. Gorovei, *In jurul lui Teodosie Barbovschi*, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 546—548.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a-i pune la adăpost de autoritatea domniei, în cazul unor osîndiri la moarte. Se poate lesne recunoaşte aici, ca şi în cererea ca dregătoriile să fie atribuite pe viaţă, năzuinţa boierimii autohtone de a accede la un statut similar cu cel al nobilimii polone, prin limitarea substanţială a prerogativelor domneşti [6].

In altă ordine de idei, grupul de documente amintit conţine indicaţii suplimentare în legătură cu circumstanţele în care s-a încheiat cea de-a doua — şi ultima! — domnie a lui Simion Movilă în Ţara Românească, punîndu-se astfel capăt şi unei noi încercări de unire dinastică a statelor româneşti extracarpatice. Cea mai preţioasă mărturie din volum o socotim a fi scrisoarea dregătorului otoman venit cu Radu Mihnea, către Simion Movilă însuşi, în care îi cere să părăsească scaunul domnesc de bunăvoie, scrisoare datată de editor în ianuarie 1602 (doc. nr. 3). Ea completează în chip fericit lămuririle asupra acestei înlocuiri, pe care le cunoşteam dintr-o scrisoare a sultanului Mehmed III către Simion Movilă, descoperită odinioară tot în arhivele polone şi publicată de Th. Holban [7]. Aflăm acum, de pildă, că au existat două rînduri de plîngeri la Poartă contra fratelui lui vodă Ieremia. Mai întîi au ridicat glas „ţăranii" *(chłopska)* — prin care desigur trebuie să înţelegem Stările inferioare ale ţării —, dar solii acestora au fost trimişi unii la galere, alţii la închisoare. Au urmat, însă, reclamaţiile „boierilor", care au scris sultanului despre „pagubele ce se fac" de către Simion Movilă şi care l-ar fi cerut domn pe Radu Mihnea. Poate că, în afară de data propusă, I. Corfus ar fi trebuit să menţioneze şi localitatea unde a fost redactat actul, care reiese din text: „Sînt acum douăzeci de zile de cînd aşteptăm *la Giurgiu* plecarea domniei tale..." (p. 8).

O parte din „pagubele" pricinuite în Ţara Românească sub domnia lui Simion Movilă s-au datorat fără doar şi poate mercenarilor poloni care-l însoţeau. Aceştia, însă, reclamîndu-şi soldele restante în 1603, în faţa lui Ieremia Movilă, susţineau că „domnul Simion, prin doamna sa şi prin alte persoane, precum şi boierii moldoveni, care au fost cu el în numele tău, au adus toate comorile, precum şi turmele, vitele şi orice bogăţii munteneşti aici, în ţara Moldovei, unde el se află acum cu toate, iar nouă ne revine plata din aceste bunuri munteneşti" (doc. nr. 19). Este aproape un secol de cînd episcopul Melchisedec semnala existenţa la mănăstirea Suceviţa, mîndra ctitorie a Movileştilor, a cîtorva manuscrise religioase munteneşti — unele cu somptuoase ferecături din 1605—1606, datorate lui Ieremia vodă —, despre care presupunea că au fost aduse acolo în urma domniei în Ţara Românească a lui Simion Movilă [8]. Actul citat mai sus pare să ofere o confirmare a acestei bănuieli.

Cum se ştie, în anul 1623 a fost refăcută temporar unirea dinastică a Ţării Româneşti şi Moldovei, de astă dată în beneficiul familiei Mihneştilor. Izbînda lui Radu vodă Mihnea, care a reuşit să facă astfel ca, odată cu trecerea lui la cîrma Moldovei, în scaunul domnesc de la Bucureşti să rămînă fiul său minor Alexandru, era atribuită de izvoarele cunoscute pînă astăzi doar acţiunii marilor sume de bani împărţite la Poartă [9]. Iată, însă, că relaţia lui Cristofor Serebkowicz, solul polon care a stat la Constantinopol timp de douăzeci de săptămîni în 1623, atestă că înlocuirea lui Ştefan Tomşa prin Radu Mihnea, în Moldova, ba chiar şi desemnarea lui Alexandru Coconul pentru tronul Ţării Româneşti, s-au datorat în primul rînd unei hotărîte intervenţii diplomatice polone la Poartă (doc. nr. 52). Originea ostilităţii curţii regale polone faţă de Ştefan Tomşa se găseşte fără îndoială în politica dusă de el în cursul primei sale domnii, ale cărei ecouri pot fi surprinse şi într-o serie de acte din volumul pe care-l prezentăm (doc. nr. 35, 37 şi 38). În schimb, Radu Mihnea şi-a inaugurat cea dintîi domnie în Moldova tocmai printr-un tratat cu Polonia (12 septembrie 1616) [10]. Ulterior, bunul renume i-a fost consolidat prin ştiuta mediere a păcii polono-otomane de la Hotin. Ar trebui ca întreaga politică şi personalitate a lui Radu vodă Mihnea, care au marcat o epocă din istoria ţărilor române, să fie reconsiderate şi să facă, în sfîrşit, obiectul unei monografii.

---

[6] Vezi, sub acest aspect, şi consideraţiile lui Eugen Stănescu, *Din istoria ideilor politice în evul mediu românesc (Miron Costin şi problemele regimului boieresc)*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 309—316.

[7] Th. Holban, *Contribuţii la istoria domniei muntenești a lui Simion Movilă*, în *RI*, 4—6/XXIII, 1937, p. 153—154.

[8] Episcopul Melchisedec, *O visită la cîteva mănăstiri şi biserici antice din Bucovina*, în *AAR*, Seria II, Secţ. II, *Discursuri, memorii şi notiţe*, t. VII, Bucureşti, 1886, p. 255—257.

[9] Vezi, de pildă, un raport din Pera, cu data 17 septembrie 1623, în Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, 1, Bucureşti, 1886, nr. CCCXXIV, p. 223.

[10] Publicat în *RI*, 10—12/XIII, 1927, p. 388—391, în traducerea lui P. P. Panaitescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un alt moment de mare tensiune în raporturile polono-otomane s-a consumat în toamna anului 1633, cînd a avut loc campania lui Abaza paşa contra Poloniei, la care au fost obligaţi să participe şi domnii români de atunci, Matei Basarab al Ţării Româneşti şi Moise Movilă al Moldovei. Era cunoscut faptul că rezultatul mai mult decît modest al acestei campanii a fost opera abilelor manevre ale domnilor noştri [11]. Mai puţin cunoscut era, însă, rolul jucat de ei pe plan diplomatic, în ambele tabere aflate în conflict, în vederea anulării stării de beligeranţă. Este meritul unui număr de opt piese arhivistice din acest volum (doc. nr. 77—84) de a proiecta o lumină consistentă asupra medierii româneşti pentru restabilirea păcii polono-otomane, în condiţiile în care expediţia lui Abaza paşa se afla încă în plină desfăşurare.

Fără discuţie, o atenţie specială trebuie acordată şi masivului grup de acte — nu mai puţin de 46 la număr — provenind de la Gheorghe Ştefan. Ele demonstrează în chip convingător că, pe lîngă alianţa cu Transilvania lui Gheorghe Rákóczy II, a doua direcţie de bază a politicii sale externe a reprezentat-o, pînă în 1656, strînsa colaborare cu Polonia. Numai din această perspectivă poate fi explicată logic zăbava lui de mai bine de doi ani de a răspunde somaţiei ţarului Alexei Mihailovici şi de a se alătura blocului ruso-ucrainean, proaspăt înfiripat în urma uniunii de la Pereiaslav (vezi, mai ales, doc. nr. 141—142, 148—150 şi 152—153) [12]. Aceiaşi orientare a lui Gheorghe Ştefan, care s-a concretizat în trimiterea de către el „de mai multe ori" de ajutor „polonilor împotriva cazacilor", a făcut ca — aşa cum ne asigură un martor ocular — ţarul să fie „tare mîniat", cînd a sosit în sfîrşit solia cu binecunoscutul tratat [13]. Decizia lui Gheorghe Ştefan din martie 1656 de a-l trimite la Moscova, cu actul de închinare, pe mitropolitul Ghedeon şi pe boierul Grigorie Neaniul, a fost desigur determinată de reorientarea politicii principelui transilvănean, care începuse pregătirile pentru nefericita campanie împotriva Poloniei. Este, însă, deosebit de semnificativ că, în ajunul încheierii domniei sale, din Iaşi, la 13 decembrie 1657, acelaşi Gheorghe vodă Ştefan, a încercat, totuşi, să reînnoade bunele relaţii cu Polonia (doc. nr. 174).

Mai multe acte, deosebit de interesante, privesc episodul efemerei domnii în Moldova, la începutul anului 1684, a lui Ştefan Petriceicu (doc. nr. 192—197). Nu vom stărui asupra lor [14], ci vom semnala doar, în încheiere, că în cuprinsul volumului se găseşte şi o întinsă scrisoare către un demnitar polon anonim, datată 31 martie 1690, la Bucureşti, şi atribuită de editor stolnicului Constantin Cantacuzino (doc. nr. 201). Din acest important text de gîndire politică este de reţinut opinia negativă pe care o avea boierul şi cărturarul muntean despre o eventuală trecere a ţării sale sub oblăduire habsburgică (p. 326—327). El condamnă în termenii următori deschiderea secretă către imperiali a fostului domn Ştefan Cantacuzino: „Aşa i s-a întîmplat şi măriei sale domnului de pioasă amintire Şerban, că s-a lăsat dus la început de acest, cum spui şi domnia ta, excroc urît şi trădător, Csáky, şi de altul asemănător lui, un burgund, un mare înşelător de pe pămînt, un oarecare Dunad, care, apropiindu-şi şi pe cîţiva tineri trădători din ţara de aici, ce rău n-au născocit şi n-au făcut în dauna şi spre ruina acestei sărmane ţări!" (p. 327). Ilie Corfus, în notele care însoţesc tălmăcirea scrisorii, a lăsat neidentificat pe „burgundul" *Dunad* (cf. p. 329). Nu încape îndoială că referirea din document îl priveşte pe iezuitul francez Antide Dunod (1640—1696), a cărui acţiune politică în Transilvania şi Ţara Românească a fost recent reexaminată de Maria Holban [15].

In ansamblul demersului culturii noastre contemporane, Ilie Corfus s-a înscris ca un exemplu de devoţiune faţă de marile tradiţii ale şcolii istorice româneşti. Trebuie felicitată, cu toată sinceritatea, Editura Academiei pentru iniţiativa de a-i valorifica moştenirea ştiinţifică.

Ştefan Andreescu

---

[11] Vezi Ion Sîrbu, *Mateiu-Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen (1632—1654)*, Leipzig, 1899, p. 39—41.

[12] Textul somaţiei, redactat în preajma zilei de 7 februarie 1654 şi expediat în două exemplare — unul pentru Matei Basarab, celălalt pentru Gheorghe Ştefan —, a fost publicat în: *Relaţiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. şi România în veacurile XV — începutul celui de-al XVIII-lea*, t. II (1633—1673), Moscova, 1968, nr. 78, p. 241—244.

[13] Relatarea lui Paul de Alep, în *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti, 1976, p. 304—405.

[14] Ele completează informaţia reunită de Const. A. Stoide, *Contribuţii la cunoaşterea relaţiilor moldo-poloneze din anii 1683—1684*, în *AIIAI*, XIII, 1976, p. 71—91.

[15] *Călători străini...*, VIII, Bucureşti, 1983, p. 27—35 şi 41—43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Documente turceşti privind istoria României, vol. II, 1774—1791, întocmit de MUSTAFA A. MEHMET, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1983, XVIII+350 p.

Orice nouă informaţie susceptibilă de a consolida edificiul istoriografic, fie şi numai pentru o rostuire mai aleasă, constituie o bucurie pentru cercetătorii trecutului. Aceasta cu atît mai mult cu cît informaţia izvorăşte din filele acoperite cu mărunta caligrafie osmană alcătuitoare de cuvinte şi fraze cu turnuri arabe, persane şi otomane, într-un tot de inefabile arome orientale. Desigur acesta este şi primul simţămînt la contactul cu *al cincilea volum* al colecţiei de *Izvoare orientale privind istoria României*. Pentru că aproape pe negîndite istoriografia românească a zilelor noastre, împlinind deziderатul neted exprimat de Nicolae Iorga acum mai bine de şase decenii, a ajuns să aibă o notabilă serie de surse ale celui mai important partener al Evului Mediu clasic şi premodern al poporului nostru, Imperiul otoman. De ce se numesc aceste excerpte de izvoare diplomatice şi narative *turceşti* şi nu *otomane* — rămîne o taină a editorilor. Ca şi partea a doua a titlului colecţiei şi al volumelor de documente — „privind istoria României", pe care cuprinsul surselor (uneori) şi dorinţa noastră (întotdeauna) l-ar indica, mai degrabă, *al romanităţii orientale*, în evoluţia ei firească şi în alcătuirile statale cu conlocuirile ce au fost. Şi încă numărul de ordine ce se dă acestui volum este depăşit de *realizările efective* ale istoriografiei române, măcar de cele două tomuri ale *Catalogului documentelor turceşti* (1960—1965) şi *Crestomaţia turcă*, (1978), ambele datorate sîrguinţei nedezmînţite a profesorului Mihail Guboglu.

Noul volum ce se oferă cercetării de către Institutul de Studii Sud-Est Europene se compune dintr-o introducere (p. V—XVI), 281 de documente (p. 1—324), un glosar (p. 325—333), indice (p. 334—339), 12 facsimile după actele cuprinse, parţial lizibile (p. 340—349) şi o tablă de materii (p. 350). Lipsa unei liste a rezumatelor documentelor face de la început anevoioasă orientarea în volum.

În chip surprinzător, nu toate documentele sînt de provenienţă otomană : astfel, este inclusă corespondenţa principilor Ţării Româneşti şi Moldovei cu Poarta (doc. 8, 23, 25, 27, 29, 34, 46, 47, 207, 224), a unor autorităţi militare ruse cu Imperiul otoman (doc. 9), al căror loc este între actele externe ale emitenţilor respectivi şi nicidecum aici. Singurul considerent care ar putea fi invocat este scrierea lor în limba turcă osmană.

Documentele acoperă un interval relativ restrîns, anii 1774—1791, marcaţi de războiul ruso-austro-otoman din 1787—1792, desfăşurat mai ales pe teritoriul românesc. Dacă limita inferioară a volumului se justifică istoric, aceea superioară rămîne inexplicabilă prin excluderea tratatului de pace ruso-otoman de la Iaşi (9 ianuarie 1972 st. nou), care încheie conflictul amintit. Dealtminteri, marea majoritate a documentelor din volum privesc tocmai războiul din 1787—1792, numai anului 1787 de febrile pregătiri militare ale Imperiului otoman findu-i consacrate peste 140 de acte, în general firmane ale sultanului adresate principilor români.

O primă şi deosebit de însemnată chestiune relevată de sursele acum publicate este aceea a *statutului internaţional* al Principatelor Române Moldova şi Ţara Românească în etapa de după pacea de la Kučiuk Kainarği (1774). Sesizarea justă a poziţiei nu se poate face decît printr-o cumpănită luare în discuţie a prevederilor tratatelor, ruso-austro-otomane, a raportului de forţe dintre cele trei imperii interesate în zonă, a conjuncturii internaţionale europene şi — nu în ultimul rînd — a înţelegerii politice a factorilor conducători de la Iaşi şi Bucureşti.

Astfel, într-un rînd, în toamna anului 1787, adresîndu-se lui Alexandru vodă Ipsilanti al Moldovei, sultanul Abdul Hamid I afirma : „fiind voievodul Moldovei, *cu slobozenie*, de la tine se cere, potrivit necesităţilor slobozenei tale, aranjarea tuturor treburilor Moldovei şi îndeplinirea celor care sînt lăsate pe seama devotamentului tău" (doc. 154 : *subl. ns.*). În martie 1788, un nou firman al sultanului compara starea principatului românesc est-carpatic cu aceea a Transilvaniei : „de la data supunerii raialelor Moldove faţă de înalta mea împărăţie şi pînă în clipa de faţă nu au fost perturbate scutirile lor vechi ; de asemenea, datorită vecinătăţii, toată lumea ştie cum anume au fost persecutate pînă acum de neamul austriac raialele din Transilvania şi Ungaria, care au intrat sub stăpînirea Austriei" (doc. 246). Se regăseşte, aici, aceeaşi opinie cu a lui Mihaly Cserei, exprimată de mult, despre „jugul de fier", ca şi aceea, mai recentă, a lui Ienăchiţă Văcărescu, privitoare la statutul ţărilor intrate în posesiunea Sfîntului Imperiu romano-german sau a Rusiei, în raport cu sistemul de relaţii acceptat de Imperiul otoman[1]. Nu este exclus ca firmanul amintit să se inspire şi din

[1] Ianache Văcărescul, *Istorie a prea puternicilor împăraţi otomani*, în *Tesaur de monumente istorice*, ed. Al. Papiu Ilarian, t. II, Bucureşti, 1863, p. 280.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

realităţi ceva mai precise, de pildă înăbuşirea răscoalei lui Horea, despre izbucnirea căreia raportase la Poartă, la 23 noiembrie 1784, principele Mihail Suţu al Ţării Româneşti (doc. 34).

Principial, poziţia Porţii otomane faţă de ambele principate româneşti extracarpatice în secolul XVIII era sintetic exprimată de sultanul Abdul Hamid I: „să vă fie cunoscut că Moldova se află, încă din trecut încoace, *în slobozenie în toate privinţele*, prin separare la Cancelarie şi prin oprirea călcării ei cu piciorul şi fiind ca şi chilerul [cămara] cinstitei mele împărăţii, dorinţa mea este ca raialele ei să aibă cele trebuincoase pentru liniştea şi bunăstarea lor" (doc. 35, 36; *subl. ns.*). Între această poziţie şi realitate exista, însă, o importantă marjă de arbitrariu şi încălcări. Pe timp de pace, ele proveneau din excesivele cereri de natură economică impuse Principatelor Române de către Imperiul otoman a cărui criză internă, cu valenţe noi şi iremediabilă în a doua jumătate a secolului XVIII, nu-şi putea găsi compensaţia decît prin sporirea exploatării statelor dunărene vasale. La aceasta se adăugase şi destabilizarea domniei acestora din urmă, pregătită din jurul anului 1750 de „regimul capuchehaielelor", concept introdus de Nicolae Iorga [2], dar uitat între timp.

Obligaţiilor economice ale Principatelor Române li se mai alătură în ceea ce priveşte Moldova şi încălcări ale suveranităţii teritoriale. Astfel, o suită de documente (11, 13, 51, 112) se referă la aşa-numitul „hotar al lui Halil paşa", între principatul Moldovei şi cazalele otomane Tighina/Bender, Cetatea Albă/Akkerman, Chilia/Kili şi Şmil/Ismail. Fragmentul de adevărată cronică a acestui hotar cuprins în firmanurile sultanului Abdul Hamid I din aprilie 1786 şi mai 1787 (doc. 51 şi 112) completează datele izvoarelor interne româneşti [3].

O afacere nu mai puţin spinoasă a fost încercarea otomană, din toamna anului 1786, de acaparare a controlului economic şi administrativ al Galaţilor (doc. 52—56, 59). În cele din urmă, prin stăruinţa lui Alexandru vodă Ipsilanti şi a guvernului Moldovei, suveranitatea românească asupra singurului port rămas ţării la Dunărea maritimă a fost salvgardată, Poarta admiţînd în anuarie 1787 „ca de azi încolo, să nu se amestece nimeni la serdarlîcul [de fapt, zabitlikul] schelei Galaţi, iar cînd va fi o nevoie de numirea unui oficier la schela mai sus pomenită, să fie desemnat de tine [Alexandru Ipsilanti], ca şi în trecut" (doc. 67).

Aceeaşi categorie de preocupări au existat şi în Ţara Românească, determinată mai ales de politica de răşluiri a paşalei de Silistra în sectorul dunărean al marilor bălţi, dar ilustrarea sa prin documente lipseşte încă.

Sub acelaşi aspect al statutului internaţional al principatelor şi în deosebi al relaţiilor bilaterale, româno-otomane, numeroase acte cuprinse în volum reconstituie efortul Porţii de a atrage în război forţele militare ale Moldovei şi Ţării Româneşti împotriva Imperiului rus şi a Sfîntului Imperiu (doc. 145—148, 156, 159, 201, 220, 244, 264, 265, 267). În septembrie 1787, după ce prin firman imperial se ceruse domnului Moldovei ca alături de trupele de care dispunea să mai mobilizeze, echipeze şi să preia conducerea a încă unui corp românesc de 3 000 de luptători, marele vzir Koğea Yusuf paşa îndemna pe Alexandru Ipsilanti: „potrivit cerinţelor misiunii tale şi ale devotamentului tău, să treci la paza ţării, iar cînd duşmanul îşi va arăta capul dintr-o parte oarecare, să te grăbeşti să aduci la îndeplinire obligaţiile cerute de zelul şi de devotamentul tău, cu care eşti înnăscut, pentru întîmpinarea lui şi pentru apărare" (doc. 145). Este şi în acest mănunchi de documente infirmarea tezei desfiinţării organismului militar românesc în veacul XVIII sub aşa-numitul regim fanariot. Participările militare româneşti nu au lipsit, precum cele din aprilie 1788 unde alături de trupele otomane au fost angajate şi corpuri din oastea lui Nicolae vodă Mavrogheni (doc. 264, 265).

Contribuţia Principatelor Române la război este, însă, cu mult mai diversă, incluzînd refacerea şi aprovizionarea fortificaţiilor de pe linia Nistrului şi a cetăţii Ozu/Očeakow (doc. 92, 93, 161, 215 şi altele), construcţii de poduri (doc. 204), de dubase, de nave fluviale şi maritime (de pildă, doc. 136, 140, 150, 168, 184) şi covîrşitoarele livrări de hrană pentru trupele otomane şi pentru imperiul în declin. Se mai adăuga obligaţia de a trimite la Constantinopol familiile domnilor şi ale unor boieri, măsură pe care abilul politician Alexandru Ipsilanti ştia să o tergiverseze şi în final să determine Poarta să o anuleze (doc. 139, 175, 194, 200 etc.).

---

[2] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 202.

[3] V. mai ales *Cronica Ghiculeştilor*, ed. Nestor Camariano şi Adriana Camariano-Cioran. Bucureşti, 1965, p. 230—233, 280—281.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Față de devastările provocate în principate de trupele otomane (doc. 181, 242), principii Nicolae Mavrogheni și Alexandru Ipsilanti căutau să limiteze accesul acestor „apărători" (doc. 238) dirijîndu-i spre inamic la frontiere.

Spre a încheia discuția referitoare la statutul internațional al Principatelor Române, așa cum rezultă din documentele analizate aici, două firmanuri ale sultanului Abdul Hamid I îndrumă cercetarea spre concluzii noi. În martie 1788, adresîndu-se lui Alexandru vodă Ipsilanti și stărilor privilegiate din Moldova pentru a justifica războiul declanșat, sultanul relevă că „mai înainte de aceasta [=de izbucnirea conflictului], în timpul păcii care s-a încheiat cu Rusia, ținîndu-se seama de vicleniile și de înșelăciunile înnăscute ale celor de neam rusesc, se trecuse la unele pregătiri și orînduieli, din motive de prevedere, neîngăduindu-se siguranță față de faptele și purtările lor" (doc. 246, 247). În formularea eufemistică a cancelariei imperiale otomane se află, de fapt, esența statutului internațional conferit principatelor de pacea de la Kučiuk Kainarği din 1774 : *suzeranitatea otomană dublată de dreptul de intercesiune al Rusiei.*

Și în acest caz, volumul prezintă grava lacună a omiterii convenției ruso-otomane de la Ainali Kavak din 21 martie 1779 [4], explicativă a tratatului de la Kučiuk Kainarği și mai bine lămuritoare a statutului principatelor. Astfel s-ar fi înțeles mai bine și sensul unei declarații a Porții referitoare la situația teritoriului dintre Bug și Nistru (doc. 13).

De altfel, în aceeași categorie a omisiunilor inexplicabile este și absența din volum a convențiilor austro-otomane de la Constantinopol din 7 mai 1775 și 12 mai 1776 și de la Palamutka din 2 iulie 1776 [5], prin care nord-vestul principatului Moldovei a fost anexat de către Imperiul romano-german. Cunoscute în versiuni franceze sau italiene, aceste tratate internaționale referitoare la istoria românilor au, fără îndoială, și originale otomane care, ca și prevederile păcilor de la Sistov și Iași (1791, 1792) vor trebui publicate. Reproducerea incompletă a celei de la Șistov (doc. 279) după edițiile franceze, de mult cunoscute, este nesatisfăcătoare.

Parcurgerea filelor noului volum de documente prilejuiește, la fiece pas, mărunte sau mai mari revelații istorice, utile unei cît mai complete reconstituiri a trecutului. Totodată, ma toate documentele, prin rezumate, prezentare și explicații stîrnesc nedumeriri și se pretează la îndreptări. Astfel, documentul 8 arată Soroca drept *caza* la 1778/1779, cîtă vreme cetatea și ținutul au aparținut pînă la 1812 principatului Moldovei ; traducerea ar fi trebuit să dea — aici și pretutindeni unde este vorba de împărțirea administrativă a principatului românesc dintre Carpați și Nistru — echivalentul corect : *ținuturi.* În același document, *Ohri* (p. 15) trebuie, probabil, îndreptat în *Orhei.* La documentele 11 și 12 boierul *Deleanu* din Iași este bine-cunoscutul *Iordache Cantacuzino-Deleanu,* mare logofăt, mare spătar și mare vornic, de mai multe ori caimacan al scaunului domnesc în deceniile 4—7 ale secolului XVIII. Stephan Ignaz Raicewich nu era *secretarul* împăratului Iosif II (doc. 23, n. 6), titlul său fiind de *secretar actual al Curții cezaro-crăiești* [5]. Apoi, datarea aceluiași document 23 — *1782 aprilie 70* (sic !) — pare eronată, întrucît Raicewich însuși raporta cancelarului prinț von Kaunitz despre sosirea sa la București la 23 *iulie* 1782 [6]. „Ieleșofen" amintit în dicumentul 24 (p. 41) este numele celebrei case de comerț austriece din Constantinopol, *Willeshofen & Co,* ale cărei tentative de deschidere a unei legături navale pe Dunăre cu Viena au fost amănunțit cercetate de Nicolae Docan [7]. Este timpurie atribuirea poreclei de „Firaris" (Fugarul) lui Alexandru vodă Mavrocordat (doc. 35, din ianuarie 1785), fuga sa și porecla venind abia peste aproape doi ani. O imposibilitate geografică este cuprinsă în rezumatul documentului 37 : deplasarea din Imperiul otoman la Hotin fără a trece prin Moldova ! Este curioasă confuzia între fregate și galioane inclusă în documentul 43. O eroare este și traducerea termenului otoman *Felemenk* prin *Olanda* (doc. 45), cu care, de altfel, Imperiul romano-german nu a avut nici un conflict la 1785. Este vorba de *Țările de Jos austriace,* răsculate acum. Olanda sau, mai corect pentru această etapă istorică, *Statele Generale ale Țărilor de Jos* erau denumite de cancelaria otomană *Nederlanda* (vezi doc. 6, care traduce, însă, prin Țările de Jos îngăduind confuzia cu Țările de Jos austriace). Numeroase inconsecvențe de traducere și interpretare cuprind și documentele 51 și 112 despre hotarul lui Halil pașa : Codru (Tigheci) nu a fost *caza, otomană,* ci *ținut românesc ;* „Djugur"

[4] *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman,* ed. Gabriel effendi Noradounghian, t. I, Paris, Leipzig, Neuchatel, 1897, p. 338—344.

[5] Hurmuzaki/Nistor, *Documente,* XIX, 1, p. 14.

[6] *Ibidem,* p. 19.

[7] *Explorațiuni austriace pe Dunăre,* în *ARMSI,* s. II, t. XXXVI, 1913, p. 541—709.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(p. 74) este *Ciuhurul* etc. Inginerul francez folosit de Poartă pentru modernizarea fortificațiilor de la Ozu (Očeakov) — care nu pot fi „metereze" (p. 102) — era la această dată *colonelul*, iar nu *generalul* (p. 103, n. 3) Jean de Lafitte[8], călător și pe țărmurile Dobrogei (vezi și doc. 113, 118). *Tombasar* al documentului 84 este, desigur, *Dubăsari* (vezi și doc. 51, 80, 84, 112). Scîndurile necesare pentru „construirea tunurilor" (doc. 104, rezumat) slujeau de fapt confecționării *afetelor* lor, cu termenul otoman *kundak*. „Sisub" al documentului 108 este cu probabilitate *Sozopol*, azi în Bulgaria. O inconsecvență repetată este și cazul transcrierii și traducerii denumirii localității *Timarabad* (doc. 117, 200, 210, 212), vechiul toponim românesc fiind *Reni*; *Tomorova*, altă denumire a schelei dunărene, a fost la baza toponimului otoman. *Bogaz* din documentele 125 și 126 trebuie evident tradus prin *canal* sau *braț*. Din vocabularul militar otoman, cuvîntul *lagim* (sau *lagum*), menționat și în documentul 158 a pătruns și în limba cronicilor românești a secolului XVIII, fiind atestat la Ion Neculce, între alții, dar sensul nu este de *tunel*, cum ne propune editorul (p. 200), ci de *mină explozivă*. În documentul 251 termenul turc osman *koças* pentru care ni se oferă echivalentul românesc *coceașuri*, cuvînt mie necunoscut, înseamnă *cocii*, trăsurile cu arcuri, împrumut al ambelor limbi din sîrbescul *kocija*, el însuși provenit din *cochio* italian. Cîteva rezumate ale documentelor (255, 272) fie că nu corespund textului, fie că sînt greu de înțeles.

Editorul a omis, de asemenea, publicarea notelor marginale, tergale, ale unor documente ca și inscripțiile sigiliilor, în cazul cînd nu erau scrise în turcă-osmană (vezi de pildă doc. 11, 42, 251, 267), procedeu cu nimic justificat.

Introducerea se pretează la cîteva observații și îndreptări. Autorul pare a fi adoptat opinia că în secolul XVIII Țările Române (Moldova și Țara Românească) erau sub administrația otomană (p. VIII—IX), împărtășind punctul de vedere exprimat în 1966 de Erol Urunga (p. VI, n. 4) — *poziție limită a conceptului de „regim fanariot" sau „turco-fanariot"*, cu care nu putem fi de acord.

Pentru completarea documentării asupra perioadei 1774—1791 cititorul este îndrumat, printre altele, la N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. III (p. VII, n. 6), volum ce se referă, însă, la secolele XIII—XVI. Tot aici este evocată „fuga în Rusia a domnului Moldovei, Constantin Mavrocordat-Firaris" (p. XV), personaj inexistent. Este vorba, așa cum de altfel relevă numeroase documente incluse în volum, de *Alexandru vodă Mavrocordat* (1785—1786), fiul lui Ioan vodă Mavrocordat și nepotul ilustrului Constantin Mavrocordat.

Printr-o atentă cercetare și completare cu numeroasele surse ale etapei istorice ce se întinde de la pacea de la Kučiuk Kainarği la aceea de la Iași, și acest volum de documente poate aduce servicii cunoașterii istoriei românești și a relațiilor ei cu aceea otomană.

Sergiu Iosipescu

SERAFIM DUICU, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, București, Ed. Sport-Turism, 1983, 251 p.

O carte pornită din buna intenție de a populariza efigia unuia din corifeii Școlii ardelene a cărui operă integrală așteaptă de multă vreme să fie restituită culturii noastre moderne! Autorul își vede astfel împlinit un gînd „care-i dă tîrcoale — mărturisește singur! — cam de un sfert de veac" (p. 8). Pasiunea sa constantă pentru nedreptățitul istoric este lăudabilă și ea trebuia să fi provocat și alte contribuții decît acelea pe care și le revendică scriind cartea de față. Convins în chip firesc că viața și opera lui Gh. Șincai se cuvin să fie readuse „din cînd în cînd în atenția generațiilor tinere" (noi credem că *mereu!*), el precizează cu justificată prudență că „acesta este rolul dintîi al lucrării" (p. 7), dar adaugă imediat: „respectînd rigorile impuse de prestigioasa suită de cărți asemănătoare apărute la Editura Sport-Turism, credem că ea este (...) o contribuție pe care am dori-o izvor de satisfacții și bucurii intelectuale pentru cititor" (p. 7—8). Nu contestăm că și o lucrare de popularizare poate să fie o contribuție de un anume fel atunci cînd ea îndeplinește condițiile cerute de gen, altfel spus, atunci cînd contribuie la impunerea unei idei în conștiința vremii, apelînd la mijloacele evocării plastice, mai puțin încorsetate de rigoarea argumentației științifice, dar netrădînd spiritul acesteia. Care sînt rigorile Editurii în cauză la care se referă

[8] J. B. Lechevalier, *Voyage de la Propontide et du Pont Euxin*, Paris, 1800, p. X—XI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

autorul, nu putem şti. Ne sînt cunoscute în schimb lucrările apărute în aceeaşi colecţie, toate meritorii prin contribuţiile de ordin ştiinţific puse în valoare, contribuţii care au condus în ultimă instanţă şi la popularizarea personalităţilor evocate: M. Sadoveanu, Lucian Blaga, Anton Pann ş.a.

Am stăruit anume asupra acestei probleme fiindcă ea concentrează întreaga discuţie pe marginea cărţii la care ne referim şi are implicaţii pentru o practică editorială ce trebuie să dea de gîndit.

Autorul a reţinut cu conştiinciozitate o bogată informaţie din bibliografia care s-a scris pînă în prezent cu privire la Gh. Şincai. Fie şi selectivă, bibliografia indicată la sfîrşitul lucrării (p. 249—252) era suficientă pentru construcţia pe care şi-a propus-o, chiar dacă alocuri (mărturisim, pînă la urmă inevitabil!) ea este inegală.

Care este construcţia scontată?

Biografia lui Gh. Şincai, cu punctarea operei, structurată de aşa natură încît ea să releve *drumurile* vieţii sale. Acordul cu cerinţele seriei *Pe urmele lui...* se înţelege uşor (acesta să fie una din „rigorile" impuse de colecţie la care autorul se referea la început?!) şi el imprimă cărţii o notă ostentativ turistică, întreţinută retoric (ex. „Aşa că: la drum", p. 141).

Neîndoios, viaţa zbuciumată de călător a lui Gh. Şincai este o realitate: pornit din părţile Turdei, învăţatul istoric a trecut, pe rînd, pe la şcolile din Tîrgu Mureş, Cluj, Bistriţa, ajungînd pînă la Roma şi Viena; s-a stabilit o vreme la Blaj, dar conflictul cu Ioan Bob i-a pricinuit noi peregrinări în căutarea unui loc de linişte şi muncă la Ţaga (pe valea Fizeşului), Oradea sau Buda. A reface itinerariul vieţii sale este astfel o operaţie necesară şi interesantă, cu condiţia de a se fi desluşit mai bine sensul acestei peregrinări în evoluţia spirituală a corifeului ardelean şi a societăţii româneşti de la cumpăna veacurilor XVIII—XIX. Nu drumurile vieţii, ca simplă motivare de referinţă turistică, prezintă interes (sau *ar trebui* să prezinte) la o colecţie ca aceasta, ci itinerariile spirituale pe care le sugerează, capabile să redimensioneze mereu conştiinţa, orizonturile culturale, lărgind sfera de experienţă şi de acţiune a personalităţilor aflate în atenţie!

Dar cartea la care ne referim trebuie înţeleasă mai întîi prin prisma a ceea ce autorul însuşi a dorit şi în acest sens intenţia sa nu trebuie subestimată. Cartea sa îşi propune să refacă, mergînd adesea pînă la detalii, biografia marelui cărturar al Şcolii ardelene, ceea ce nu este lipsit de importanţă. În măsura în care autorul nu s-a depărtat prea mult de sursele folosite, limitîndu-se la consemnarea strictă a faptelor, informaţia pusă în circulaţie este corectă şi clară, reuşind să dea imaginea cărturarului de care cititorul avea nevoie. Impasul scrierii se vede însă acolo unde autorul este mai original, încercînd interpretări şi descrieri personale. Cîteva din acestea se reflectă în portretul pe care îl face lui G. Şincai din fapte comune, nerelevante, rodul fanteziei sau al unui zel excesiv în relatarea detaliului nesemnificativ. Directorul şcolilor naţionale din Transilvania „era bun gospodar — ţine să ne asigure autorul — şi, după ce se întorcea de la treburile zilnice, întîrzia cu sapa la rădăcina unui pom sau printre zarzavaturi, mai repara gardul sau se certa cu galiţele, de care era plină ograda" (p. 82). Cît despre conflictul bine ştiut cu Ioan Bob „nu-i vorbă, nici Şincai nu dovedea tact în relaţiile cu superiorul său. Ioan Bob se înconjurase de o mulţime de rude ale sale. Şincai le întîlnea la tot pasul în Blaj şi nu putea să treacă pe lîngă ele fără să le zică ceva. Din ironii, din aluzii, din vorbe în doi peri, toate aruncate la diverse împrejurări şi în diverse locuri, ajunge să-şi facă mulţi duşmani" (p. 100). Mai mult decît atît, autorul relatează cu lux de amănunte episodul din 1795 cînd lui Gheorghe Şincai i s-au furat nişte bani. Mulţumită priceperii sale evocatoare, aflăm astfel că seara „soţia hangiului şi cumnaţii l-au condus pe Şincai, care băuse poate un pahar mai mult, într-o cameră să se culce" (p. 122). Versurile elegiei lui Şincai închinate în 1806 lui Samuil Vulcan sînt apreciate după gustul literar de azi „plate, sec encomiastice şi fără duh", încît „ele nu-l vor fi impresionat pe noul episcop, care va fi apreciat în sinea lui doar gestul" (p. 173). Supoziţia are dealtfel un loc însemnat în construcţia autorului, uneori numai dintr-o pornire retorică. Este cazul relatării relaţiilor dintre Şincai şi Ioan Corneli în momentul candidaturii celor doi la postul de director al tipografiei Universităţii din Budapesta. În epistolele sale către contracandidat Şincai „e prăpăstios", scrie autorul, constatînd că „se vede intenţia de a-l înspăimînta pe Corneli şi de a-l convinge tactic să refuze postul" (p. 176). Iar Corneli citise scrisoarea „aşa cum trebuia citită, mai mult în ceea ce nu spuneau cuvintele lui, ci în ceea ce gîndea de fapt istoricul: să-l convingă să renunţe la cenzurat" (p. 179). În joc erau de fapt propriile interese ale lui Corneli, mult mai puternice decît ceea ce autorul crede: „o perfectă retorică a descurajării adversarului" (p. 178) a aceluia care scrisese *Cronica românilor*. Formulările improprii şi confuze împiedică de asemenea înţelegerea justă a operei lui Şincai. În materie

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoriografică, el ar depăși — după cum spune autorul — „concepția feudală, izolaționistă și statică (p. 171 : ce înțelege autorul prin asta ?), ajungînd la „o anume distanțare care i-a permis să adopte un punct de vedere propriu, mai întotdeauna critic, ce va face carieră strălucită (cine ? — n.n.) pînă va atinge culmile în opera savantă a lui Hasdeu și Iorga" (p. 190). „Direcțiile" istoriografice ale epocii în care autorul vrea să încadreze viziunea lui Șincai nu sînt nici ele bine lămurite (una din ele, aflăm grație autorului, „refuza retorismul gongoric al secolului anterior", p. 189). Față de opiniile lui N. Iorga, autorul ia într-un loc distanță, arătînd că „istoricul judeca aspru opera șincaniană ; o judeca din perspectiva timpului său, din punctul de vedere al istoricului de secol XX (sic !), care avea totuși documentele pe masă și-și putea permite să fantazeze în marginea lor și să le încălzească, insuflîndu-le viață. Șincai n-a încetat să literaturizeze pentru că el se afla la început, deschizînd un drum, punea o temelie" (p. 192). Exemplele de acest fel care arată o apreciere superficială am putea să le înmulțim. A fost Gh. Șincai „om al bisericii" cum conchide autorul într-un loc (p. 212) ? Sau „un nonconformist, un frondeur" (p. 222) ? Care atitudinea lui față de Casa de Austria „a unui om lipsit de elementara perspectivă politică" (p. 224) ? Fiecare dintre aceste aprecieri pripite și nefondate dezavantajează înțelegerea corectă a personalității în cauză ca și a epocii sale. Regretabile sînt apoi lipsa de atenție față de formele de expresie („cauzele dinainte", p. 215 ; „întîmplări hazoase", p. 37) și apelul la „metafore" bizare : la Roma Șincai „cu un ochi observa chipurile dacilor din statuile romane, iar cu celălalt vedea, parcă, pe ale ciobanilor din părțile Rășinarilor lui de acasă" (p. 29, dar Șincai era din Rîciul de Cîmpie—Turda și a copilărit la Șinca Veche) ; generația lui Șincai „nu putea sări complet afară din granițele epocii" (p. 224). Stilul colocvial nu are mai puține carențe, care fac lectura dezagreabilă (vezi p. 81, 127, 172, 197, 200, 225). Exemplele invocate sînt numai cîteva din „mostrele" pe care le conține cartea de față. Dacă am depus zelul de a consemna cîteva dintre ele am făcut-o cu dorința de a releva un aspect de care istoriografia noastră trebuie să țină seama : riscul ca pseudo-literatura făcută în numele popularizării să ia locul adevăratei literaturi care, atunci cînd îndeplinește bune condiții științifice sau literare, poate face în același timp și o utilă operă de popularizare. Este datoria oricărei edituri să întreprindă o corectă estimare prealabilă a valorii cărților pe care le publică. Colecția *Pe urmele lui...* a pus de la început în circulație scrieri de bună calitate. Cu această carte se vede însă că diletantismul și improvizația și-au găsit deja locul. Este o remarcă de pe urma căreia cei în drept ar trebui să tragă concluziile cuvenite !

Ștefan Lemny

CORNELIA BODEA, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I—II (1276, p. —1199 p. documente + cuvînt înainte, cuprins-cronologie, ilustrații, indice), Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982.

Nu este deloc mică șansa istoriografiei românești contemporane de a avea la îndemînă, ca pe un excepțional instrument de lucru, „cartea" istoriei revoluției de la 1848, alcătuită, în toate paginile ei, din izvoare contemporane, interne și externe, comunicate în diversele lor forme originale de expresie. Trei sferturi de veac, de la 1784 la 1851, ne dezvăluie, prin un număr de 356 documente : programe, proclamații, memorii, cereri, rapoarte diplomatice, corespondență oficială și particulară, discursuri, broșuri, pamflete, ce au gîndit, au plănuit, au nădăjduit și au înfăptuit românii, printr-o exemplară solidaritate revoluționară, intelectuală și emoțională, în neistovita lor luptă pentru libertate națională și dreptate socială, pentru unitate și neatîrnare.

Șansa o datorăm istoricului Cornelia Bodea, care, consecventă cu ea însăși, a adăugat, și în alcătuirea acestei *Istorii în date și mărturii*, ca în toate lucrările sale, la enormul volum de muncă, multă erudiție, spirit riguros de selecție, finețe comprehensivă și acuitate analitică, pentru a ne pune sub ochi o pilduitoare lecție de efort intelectual și dăruire sufletească.

Prin viziunea integratoare ce ne-o înlesnesc cele două impresionante volume, viziune pentru care am pledat, din totdeauna, noi înșine, se poate răscumpăra fragmentarismul multora din concluziile privitoare la cîteva din problemele fundamentale ale istoriei naționale. Cercetătorii au posibilitatea să-și revalorifice bazele exegezelor lor, să confrunte date, să precizeze idei, să ajungă la nuanțări și potențări ale unor lucruri știute și chiar la modificări ale perspectivelor interpretative. Cîștigul pe care-l va dobîndi istoriografia noas-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tră, mişcarea de idei a epocii prin generalizarea concepţiei largi, integratoare şi prin valorificarea acestui fără preţ material documentar, va fi, o putem spune de pe acum, incomensurabil.

O demonstraţie a convingerii noastre şi a oportunităţii şi utilităţii acestei istorii a anului 1848 la români, se vor şi paginile acestea, în care ne propunem să relevăm prezenţa şi afirmarea ideii de *unitate naţională* în cadrul revoluţiei române de la 1848, ideeforţă ce a izbutit să creeze, din psihologii individuale, aşezate la distanţă pe scara diferenţierilor sociale şi morale, un suflet colectiv, care a gîndit şi a acţionat unitar.

Ideea de *unitate* prezidează însăşi organizarea şi dispunerea materialului documentar. În cele trei secţiuni ale volumelor *(Precursorii, Revoluţia, Epiloguri-Perspective)* revoluţia de la 1848 apare inclusă organic în procesul de dezvoltare a naţiunii române, reprezentînd o formă înaltă de manifestare a acesteia, o *sinteză* a proceselor şi fenomenelor care au modificat structural faţa lumii româneşti, pornită pe drumul modernizării. Nu întîmplător, desigur, primul volum se deschide cu răscoala din 1784. Aceasta, dacă nu afirmă, încă, nevoia unităţii politice, subliniază, în schimb, puternic, conştiinţa apartenenţei etnice a poporului român din Transilvania. Dealtfel, ea a fost înregistrată pe plan european, nu ca o simplă răscoală a ţăranilor, ci ca o *mişcare a naţiunii române* din Transilvania, în programul căreia elementul social s-a împletit cu cel naţional. Pledoaria publicistului girondin J. P. Brissot este semnificativă în acest sens (doc. 3/p. 6—18). Deşi s-a desfăşurat numai pe teritoriul Transilvaniei, răscoala a avut consecinţe sociale şi politice hotărîtoare şi o recunoscută valoare naţională, evidenţiind existenţa aceluiaşi organism naţional deoparte şi de alta a Carpaţilor. *Supplexul* din 1791 (4/31—34) va proba, prin formulările sale, aceeaşi realitate. Revoluţia de la 1821, la rîndul ei, deşi se consumă, în cea mai mare parte, pe teritoriul Ţării Româneşti, a avut ecouri prelungite în viaţa întregii obşti româneşti. Ea a proiectat, în acelaşi timp, mai puternic, imaginea naţiunii române în conştiinţa europeană şi în preocupările diplomaţiei şi ne-a întărit nouă, românilor, sentimentul adînc al apartenenţei la un acelaşi spaţiu geografic şi spiritual.

În anii ce preced revoluţia de la 1848, toate eforturile se îndreaptă spre acţiuni ce tind la definirea sinelui naţional, la afirmarea personalităţii naţiunii. Acum se pun temeliile *literaturii naţionale* moderne, se întemeiază *teatrul românesc*, presa şi învăţămîntul *în limba patriei; istoria naţională*, apreciată drept *paladiu al naţionalităţii*, devine un puternic instrument de afirmare a spiritului autohton; se poartă lupta pentru realizarea unei limbi unitare şi se încearcă toate mijloacele pentru rezolvarea problemei agrare prin eliberarea şi împroprietărirea ţăranilor, condiţie esenţială pentru toţi a progresului social şi naţional, unul din „postulatele veacului", după expresia lui G. Barițiu (77/301).

Sigur, condiţiile politice deosebite în care se aflau Principatele şi Transilvania au impus limite manifestărilor deschise, formele de concretizare au trebuit să fie diferite, dar obiectivele au rămas, neabătut, aceleaşi, însufleţite de ideea unităţii politice şi spirituale. Unitatea este dictată nu numai de logica dezvoltării societăţii pe cale modernă, capitalistă, este impusă nu numai de *spiritul veacului*, reprezintă, în conştiinţa colectivităţii româneşti, sensul unic al existenţei naţionale, raţiunea şi garanţia ei. Ideologia este una singură, cultura, în domeniile ei de manifestare, este una naţională, acţiunile în lupta politică — deschisă sau conspirativă —, realizările în viaţa spirituală, ori unde ar avea loc, se întregesc complementar, se potenţează reciproc, definind, în ultimă analiză, laturi ale *unuia şi aceluiaşi* efort general, românesc.

Toate acestea, pentru că românii au înţeles să-şi manifeste nu doar *dorinţa* de a înfăptui unitatea naţională, ci să-şi impună *voinţa* şi capacitatea de a o înfăptui. Documentele selectate şi prezentate în prima secţiune a culegerii sînt concludente sub acest raport. „Acum, spunea bănăţeanul V. Bojincă, în 1844, vrem şi noi să fim în ţara noastră" (60/250). G. Barițiu îşi exprima convingerea că „nădejdile, prezentul şi viitorul" poporului român depind de unirea naţională (59/248), în timp ce C. Negri dădea expresie limpede „gîndului întîi", care „trebuie să fie unirea a orice iaste român, ca cu tărie înmulţită să putem păşi spre cuviincioasa înaintire" (62/269). La rîndul său, N. Bălcescu, la începutul anului 1847, afirma convins că „Românismul e steagul nostru, sub dînsul trebuie să chiemăm pe toţi românii" (82/315—320).

Sprijinită pe asemenea *premise*, pe o afirmare atît de puternică a spiritului şi a conştiinţei naţionale, reliefate, cu stăruinţă şi de observatorii străini („Românismul, consemna ziarstul francez H. Desprez, deşi persecutat cu înverşunare, domneşte în Moldo-Valahia, stăpîneşte Bucovina, Ungaria răsăriteană, Transilvania [...] şi a stabilit între toate ţările române o legătură de idei şi de interese nu mai puţin puternică decît cea de sînge. Întreaga

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Românie este fidelă acestei conştiinţe de neam care face din toţi românii un singur popor şi care, dîndu-i tinereţe şi viaţă, îi făgăduieşte, totodată, unitate politică" (88/337), revoluţia nu putea să fie decît expresia şi sinteza acestui spirit. Documentele utilizate, în succesiunea lor cronologică, în cea de a doua secţiune, reprezintă partea substanţială a culegerii. Lectura lor emoţionează puternic; cititorul are senzaţia participării la evenimente. Începută în Moldova, în martie, revoluţia română capătă contur, devine unitară. În pofida condiţiilor deosebite, a considerentelor politice care impun soluţii tactice diferite, legăturile se amplifică, interdependenţele devin mai puternice, colaborarea se strînge, iar obiectivele comune sînt deschis afirmate. *Pentru prima dată*, în cursul existenţei istorice, membrii comunităţii româneşti se cunosc direct, colaborează activ, îşi precizează poziţiile, se pun de acord în formularea obiectivelor comune şi elegerea mijloacelor de realizare practică. Se fac planuri comune de eliberare a Moldovei; revoluţia din Ţara Românească se desfăşoară în strînsă legătură cu evenimentele din Transilvania, de unde sînt recrutaţi mulţi din comisarii de propagandă, *„preoţi ai Constituţiei revoluţionare"* (191/694). Participarea reprezentanţilor revoluţiei româneşti la marea adunare naţională de pe cîmpia Blajului, la 3/15 mai, a contribuit activ la strîngerea legăturilor frăţeşti, la sporirea coeziunii naţionale, a accentuat rolul poporului, a maselor, în desfăşurarea acţiunilor revoluţionare şi a întărit convingerea că rezolvarea problemelor sociale reprezintă un corolar al îndeplinirii năzuinţelor naţionale. *„Ştergerea iobăgiei, naţie română ca naţie română"* era deviza revoluţiei în Transilvania (101/401—403). „Ideea de naţionalitate era atît de înrădăcniată în inimile tuturor, consemna învăţatul sas St. Ludwig Roth, încît ea nu va mai putea fi vreodată stărpită" (120/498).

Înfăţişînd programul românilor din Transilvania, S. Bărnuţiu dădea expresie unui adevăr general, însuşit devreme de românii care cunoşteau consecinţele stăpînirii şi ale dominaţiei străine: *„Libertatea cea adevărată a unei naţii*, sublinia tribunul transilvan, *nu poate fi decît naţională"*. „Ţineţi cu poporul, toţi, continua el, ca să nu rătăciţi" (113/468, 483).

Revoluţia românească este înfăţişată în cele mai semnificative acte ale sale, prin documente selectate cu mare rigoare, dar şi cu un simţ al măsurii care realizează o stăpînire egală a materialului şi a mijloacelor de expresie. Unitatea în gîndire şi simţire inspiră toate faptele, dirijează toate acţiunile. Dincolo de raţiunile politice care impun limite, dincolo de tratativele de circumstanţă cu Austria sau Turcia, solidaritatea, ieşită din adîncurile istoriei poporului, este aceea care conturează limpede profilul naţiunii române şi dimensiunile conştiinţei de sine. Moldovenii, în colaborare cu fraţii de la Cernăuţi, îşi afirmă „dreptul de stăpînire asupra pămîntului nostru, dreptul de a face îmbunătăţiri în ţara noastră" (175/622—525). Alături de unirea cu Ţara Românească, ce din punct de vedere politic reprezenta „unicul scop" (180/629), „Cheia boltii fără de care s-ar prăbuşi întreg edificiul naţional", aşa cum considera M. Kogălniceanu în *Dorinţele partidei naţionale în Moldova*, unul din cele mai complete programe ale revoluţiei româneşti (188/647 şi urm.), *întrunirea tuturor românilor în cuprinsul unui singur stat* apare tot mai puternic subliniată, apare implicită în finalitatea tuturor naţiunilor. *„România toată, această familie de fraţi, nu poate fi tare şi puternică decît numai prin unire"* (227/797—798). „Gazeta de Transilvania", prin pana lui G. Barijiu se face purtătoare de cuvînt a intereselor generale, româneşti, luînd poziţie fermă împotriva ingerinţelor Rusiei ţariste. Unitatea este înţeleasă într-un spirit larg, nu numai în raţiunile sale politice, ci şi în transformările economice, în consecinţele sociale care urmează s-o justifice, să consolideze *România viitoare* (246/845—846).

Triumful revoluţiei în Ţara Românească a făcut din Bucureşti, pentru o vreme, centrul revoluţiei generale a românilor. Acordarea dreptului de cetăţenie *fraţilor* din toate ţinuturile româneşti a fost unul din actele cele mai reprezentative în acest sens ale guvernului revoluţionar.

Epopeea rezistenţei românilor din Transilvania, sub conducerea „Craiului munţilor", sprijinită, afectiv sau politic, de întreaga obşte naţională, este înfăţişată în trăsăturile sale definitorii. Spiritul larg de care era animat Avram Iancu, înţelegerea profundă a raţiunilor care au impus ridicarea românilor au găsit o puternică expresie în atitudinea manifestată faţă de revoluţia maghiară. Revoluţia românilor, afirma tribunul, „nu este o consecinţă a amăgirii Austriei"; pe noi, sublinia el, „ne-au răsculat nerecunoaşterea naţionalităţii politice, tiraniile şi barbariile feudaliştilor şi a aristocraţilor transilvani maghiari, pe care poporul în astă epocă nu le-a mai putut suferi". Exprimîndu-şi convingerea că armele nu vor putea decide în conflictul care a despărţit cele două naţiuni, apelînd la judecata istoriei şi făcînd apel la raţiune şi înţelepciune, Avram Iancu atrăgea atenţia asupra pericolului care plana asupra ambelor naţionalităţi: „Prea luminat vedem că peste noi şi voi, azi-mîine

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

voiește să dei mîna un element gigantic care, în scurt timp, ne va îneca și nu vor rămîne alt decît urmele esistenței noastre" (331/1090—92).

Pentru a-și putea realiza obiectivele naționale, în contextul complicat al prezenței amenințătoare a celor trei imperii limitrofe, din considerente politice, românii din Țara Românească s-au străduit să obțină consimțămîntul Porții, adeziunea acesteia la transformările revoluționare, iar cei din Transilvania și Banat — opunîndu-se anexării la Ungaria — au apelat la sprijinul Austriei constituționale. Ei au încercat să realizeze o unire a românilor din Imperiul habsburgic în cadrul larg al unei federații democratice, soluție pentru care a militat și N. Bălcescu, aflat în Transilvania după înfrîngerea revoluției din Țara Românească (276/910, 292/951, 294—296/956—958, 968, 299/968 etc.).

Imperiile vecine, țarist, otoman și habsburgic, nu au putut sprijini *revoluția națională a românilor;* nu au putut-o face deoarece ar fi trebuit să subscrie la propria lor desmembrare. Revoluția română a reprezentat un important test care a verificat atitudinea reală a acestor imperii. Poziția fățarnică a Porții sau a guvernului de la Viena nu a fost deosebită, în consecințele sale, de poziția fățiș ostilă, contrarevoluționară, a guvernului de la Petersburg. Experiența acumulată a îngăduit concluzia lui N. Bălcescu în legătură cu incapacitatea guvernanților, a regilor și a împăraților de a subscrie la libertatea popoarelor. Aceasta, aprecia patriotul, nu putea fi smulsă decît prin luptă. „Amăgiți de sultanul în Țara Românească, de Împ(ăratul) Austriei în Transilvania — rostea, în același sens G. Crețeanu — să ne convingem că fericirea noastră nu va veni niciodată de la capetele încoronate, ajutorul nu va veni niciodată de la streini. In noi este toată puterea, și noi înșine nu vom fi tari pînă nu vom fi odată uniți" (356/1198). Este, aceasta, o concluzie relevată de a treia parte a culegerii; ea exprimă nu amărăciunea înfrîngerii, ci voința de a folosi experiența istorică în opera de construire a României, ale cărei baze trainice au fost puse acum, în anul 1848.

Cel care va parcurge, așadar, cele două volume de documente, de mare densitate emoționale, va înțelege mai bine forța uriașă a ideii de unitate, care moștenită din adîncurile istorici, a căpătat dimensiunile sale reale în condițiile desfășurării revoluției de la 1848. Va înțelege mai bine izvorul încrederii nestrămutate care-l făcea pe N. Bălcescu, doi ani mai tîrziu să exclame: „România noastră va exista; este orb' cine n-o vede!", iar pe Eudoxiu Hurmuzaki să considere că revoluția, care „a îndesit și a închegat răzlețitul trup al naciunei noastre", a realizat, totodată, o comuniune spirituală cu neputință de destrămat în viitor.

Sînt, toate acestea, cîteva constatări care se desprind din valoroasa culegere pe care ne-a oferit-o Cornelia Bodea. Oportună și utilă pentru cercetători, prin calitatea materialului, și forța sa de sugestie, culegerea reprezintă, totodată, o reală contribuție la educația patriotică a maselor largi, o nobilă și caldă pledoarie în favoarea adevărurilor fundamentale ale istoriei noastre. Un autentic act de restricție ce obligă la recunoștință și dreaptă prețuire.

Gh. Platon

CONSTANTIN OLTEANU, ILIE CEAUȘESCU, VASILE MOCANU, FLORIAN TUCA, *Mișcarea muncitorească, socialistă, democratică, activitatea Partidului Comunist Român și apărarea patriei la români. Repere cronologice*, București, Ed. Militară, 1983, XXXII + 1533 p.

S-a vorbit și se vorbește adeseori, din motive asupra cărora nu socotim necesar să mai insistăm, despre rostul instrumentelor de lucru în progresul cercetării științifice, în general, al celei istorice, în special. Rămînînd în domeniul studierii trecutului, se impune să constatăm că, mai ales în ultimele două decenii, cărțile apărute în categoria lucrărilor în discuție satisfac exigențele nu numai sub raport cantitativ, ci și calitativ, astfel încît dispunem în prezent de o serie de bibliografii și cataloage, repertorii, cronologii și ghiduri, generale sau speciale, pe autori, epoci sau probleme. Grație lor, timpul de lucru rezervat de specialist investigării unei probleme ale trecutului poate fi sensibil redus, iar exactitatea și calitatea rezultatelor — superioare. Toate acestea sînt, o dată mai mult, evidențiate de apariția volumului în discuție. La întocmirea volumului, o realizare deosebită a genului respectiv de lucrări și abordînd o tematică majoră din istoria națională, autorii au beneficiat și de colaborarea a patru istorici militari, în vreme ce doi reputați specialiști, dr. Mircea Mușat și dr. Ion Ardeleanu, într-o densă *Postfață*, stabilesc locul *Reperelor cronologice*, în calitatea lor de „carte a faptelor" (p. 1527), în peisajul nostru istoriografic actual.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În *Cuvîntul înainte*, general-colonel dr. Constantin Olteanu, general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, colonel dr. Vasile Mocanu și colonel dr. Florian Tucă, cu toții binecunoscuți pentru contribuțiile lor științifice anterioare în domeniul istoriei militare a poporului român, prezintă cititorului problematica lucrării analizate, mai precis, aria extrem de vastă de aspecte investigate, toate subordonate însă unuia fundamental, precizat, dealtfel, de titlul însuși al masivului tom — conceptul apărării patriei la români în viziunea mișcării muncitorești, socialiste și democratice din țara noastră, a Partidului Comunist Român de-a lungul unei perioade de peste două ori seculare (1726—1983).

Reperele cronologice rețin, în consecință, ample considerații și argumentări ori, după caz, informații lapidare pe marginea faptelor ce jalonează istoria noastră în secolele XVIII—XX. Întreaga lucrare este scrisă într-un stil ales și vioi, spre marele beneficiu al cititorului, care o parcurge cu deosebit interes, iar evenimentelor majore (vezi, mai ales, insurecția română din August 1944) le sînt rezervate pagini ce surprind în detaliu — pe zile și ore — desfășurarea și, mai cu seamă, profunda lor conexiune. Este o dovadă peremptorie în privința bazei documentare solide a *Reperelor...*, bază absolut necesară mai ales pentru că autorii s-au confruntat cu problema selecției datelor fundamentale, ceea ce a presupus, desigur, din partea lor, o cunoaștere de ansamblu și în amănunt a perioadelor investigate, lucru imposibil fără un temeinic reazem bibliografic. Lista abrevierilor bibliografice indică doar principalele fonduri arhivistice și colecții de documente utilizate (p. 1531—1532). Demersul este marcant și într-un alt sens — acela al definirii și înțelegerii istoriei poporului român „ca o istorie unică, în care se integrează organic istoria mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, a Partidului Social-Democratic al Muncitorilor din România și a Partidului Comunist Român și în care trebuie să-și găsească locul cuvenit revoluția și construcția socialistă, perioada cea mai dinamică și cea mai bogată în realizări, marcată de cel de-al IX-lea Congres al P.C.R. și jalonată de Congresele al X-lea, al XI-lea și al XII-lea, de Conferințele Naționale ale partidului" (p. IX).

Reperele cronologice reflectă pe larg dezvoltarea și afirmarea clasei muncitoare în viața politică a țării, rolul P.C.R. de stegar al independenței naționale și al libertății sociale după 1921 ; locul și rolul idealurilor independenței naționale și apărării patriei în acțiunile mișcării muncitorești și democratice, tendințele și imperativele de unitate politică și organizatorică a acesteia ; luptele sociale și amplele manifestări sociale din secolele XVIII—XX, acțiunile militare pentru cucerirea și apărarea independenței de stat, pentru eliberarea patriei și restabilirea suveranității naționale purtate, mai ales, în anii 1877—1878, 1916—1918 și august 1944 — mai 1945, cînd clasa muncitoare, țărănimea, intelectualitatea, alături de oștirea țării, au avut un cuvînt greu de spus : rolul mișcării muncitorești, socialiste și democratice din România în înfăptuirea mărețului ideal al desăvîrșirii unității de stat în 1918, iar, mai apoi, în consolidarea și apărarea statului național român unitar ; făurirea și activitatea P.C.R., slujirea cu devotament a intereselor supreme ale poporului și ale patriei de-a lungul întregii epoci contemporane.

Autorii consacră cel mai întins spațiu din economia lucrării (pp. 265—1525) tocmai epocii contemporane, epocă frămîntată de mari și grave probleme și în dezbaterea ori soluționarea cărora s-a impus cu fermitate P.C.R. drept moștenitorul legitim și, de asemenea, continuatorul, pe o treaptă superioară, al faptelor de muncă și de vitejie, al tradițiilor revoluționare și democratice înscrise de înaintași (p. VII). *Reperele...* îngăduie cititorului să urmărească evoluția României contemporane pe multiple planuri, ceea ce nu conduce — precum nici în cazul epocilor anterioare — la neglijarea corelării faptelor de istorie națională cu cele ale istoriei universale, ci, remarcăm, dimpotrivă, că pe măsură ce ne apropiem de zilele noastre această viziune integratoare devine, în raport nemijlocit și cu realitatea istorică, mai pregnantă. În acest context, cîștigă evident în semnificație și amplitudine activitatea P.C.R. în cursul anilor '30 împotriva pericolului fascist și a războiului, pentru apărarea independenței și suveranității naționale, a integrității teritoriale a României întregită în 1918. Sînt precizate coordonatele politicii realiste, constructive a P.C.R. în direcția făuririi unui puternic front popular antifascist, ca și atitudinea profund internaționalistă a comuniștilor români. Ilustrative au fost, din acest punct de vedere, hotărîrile plenarei C.C. al P.C.R. din martie 1939, adică de atunci cînd asupra României se profila, amenințătoare, o invazie hitleristă. În fața pericolului nazist, P.C.R. a lansat cunoscutul apel din 17 martie 1939 (p. 483), urmat, după numai trei zile, de un manifest lansat de Comitetul regional Moldova al P.C.R. : „Partidul Comunist Român vă cheamă la luptă : contra trădării, pentru apărarea libertății, și independenței României ; contra Gărzii de fier, agentul plătit al lui Hitler ; pentru un guvern democratic care să garanteze poporului apărarea granițelor" (p. 483—484).

În anii dictaturii și ai războiului hitlerist, P.C.R. s-a impus ca forță politică conducătoare a mișcării de rezistență antifascistă și antihitleristă ce s-a amplificat an de an între

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1940 și 1944. Sub raport programatic, comuniștii au avansat o serie de documente (platforme, rezoluții, chemări, manifeste etc.) care, toate la un loc, s-au dovedit singurele viabile în acțiunea de doborîre a dictaturii antonesciene și de retragere a țării din războiul hitlerist: *Punctul nostru de vedere* din 10 septembrie 1940 (p. 502—503); *Drumul de salvare a poporului român* din 18 decembrie 1940 (p. 506); *Pentru pacea și independența națională a poporului român* din 15 ianuarie 1941 (p. 507—508); *De la regimul legionar la dictatura militară* din 26 februarie 1941 (p. 509—510); *Circulara* din 8 iulie 1941 (p. 514); platforma-program *Lupta poporului român pentru libertate și independență națională* din 6 septembrie 1941 (p. 516); rezoluția *Pieirea sau salvarea poporului român* din ianuarie 1942 (p. 518—519); planul de măsuri pentru înlăturarea guvernului antonescian și ieșirea țării din războiul hitlerist din ianuarie 1943 (p. 528); platforma din iunie 1943, prilejuită de autodizolvarea Internaționalei Comuniste (p. 532—533); planul de măsuri din august 1943 (p. 534); planul din 28 noiembrie 1943 privind organizarea aparatului militar al partidului (p. 539—540); documentele *Sarcini urgente* și *Raport asupra muncii noastre*, ambele din februarie 1944 (p. 544—545); manifestul F.U.M., publicat la 1 mai 1944 (p. 551) și, în sfîrșit, planul de acțiune din 24 iulie 1944 vizînd răsturnarea pe cale insurecțională a regimului antonescian și întoarcerea armelor împotriva Germaniei naziste (p. 556—557).

Reperele cronologice stăruie, după cum am menționat deja, asupra condițiilor interne și internaționale în care s-au produs izbucnirea și triumful insurecției din August 1944, moment ce a coincis cu însuși începutul revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă în România (pp. 558—569). Din multitudinea de referințe și știri, reținem această concluzie referitoare la contextul general al insurecției: „...Ofensiva sovietică din zona Iași—Chișinău se va corela cu insurecția românească, ambele acțiuni de importanță strategică influențîndu-se reciproc" (p. 558). Dintre numeroasele recunoașteri internaționale în privința importanței insurecției române pentru determinarea cursului general al evenimentelor în ultima fază a celui de-al doilea război mondial *Reperele...* includ și un comentariu al postului de radio Londra: „Fapta României constituie un act de mare curaj și acest act va grăbi sfîrșitul războiului" (p. 563).

Ultima parte a volumului aflat în atenția noastră surprinde fenomenele și procesele proprii evoluției României după declanșarea revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă în August 1944 și care a deschis calea unor mari transformări revoluționare în viața întregii societăți românești.

Gh. Buzatu

AL. OPREA, *În căutarea lui Eminescu gazetarul*, București, Ed. „Minerva", 1983, 380 p.

La o sută de ani de la apariția ediției princeps a *Poeziilor* lui M. Eminescu, istorici literari, filologi, filosofi, politologi și istorici dezăvăluie noi și noi fațete ale genialului poet național. În ceea ce privește gîndirea social-politică a lui Eminescu, acesta fusese taxat drept „reacționar" de către E. Lovinescu, C. D. Gherea ș.a., pornindu-se în special de la faptul că fusese redactor al gazetei conservatoare „Timpul" și membru marcant al societății literare „Junimea". La rîndul său G. Panu considera că Eminescu „a fost numai poet, iar ca gînditor numai visător". Ș. Cioculescu, D. Murărașu sau Perpessicius au intuit faptul că activitatea ziaristică a acestuia este „unul din modurile prin care ni se relevă geniul eminescian" (Ș. Cioculescu), însă afirmația trebuia demonstrată într-o lucrare mai amplă. Este ceea ce reușește să facă cu strălucire istoricul literar Al. Oprea în lucrarea care face obiectul acestei prezentări. Bazîndu-se pe cercetarea exhaustivă a publicisticii și a manuscriselor eminesciene, autorul spulberă o serie de aserțiuni, devenite adevărate locuri comune, cu privire la gîndirea și atitudinea social-politică a lui Eminescu. Al. Oprea stabilește, mai întîi, că acesta nu a fost lezat, în exercitarea criticii sale sociale și politice, de apartenența la un partid — cel conservator —, iar faptul că a fost redactor la „Timpul" nu-i îngrădea prea mult libertatea de exprimare. În anii în care a scris la acel ziar, Partidul conservator nu avea încă un program, iar analiza a numeroase articole ale lui Eminescu dovedește că el viza, în critica sa, pe toți asupritorii, indiferent de clasă și de apartenența politică. Nu întîmplător unii critici consideră că sensul sintagmei eminesciene „pătura superpusă" este identic cu cel al termenului de „oligarhie" folosit de socialiști. Clasele spre care se îndreaptă, în schimb, întreaga simpatie a poetului sînt cele productive, în speță țărănimea, dar și muncitorii orașelor. În ceea ce privește antiliberalismul său, acesta nu poate fi o dovadă de reacționarism în plan ideologic. Pornind de la analiza raporturilor social-economice de la sfîrșitul secolului trecut, și valorificînd gîndirea socialiștilor români (C. D. Gherea, L. Pătrășcanu), autorul stabilește că „în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

această perioadă, atît reprezentanții burgheziei, cît și ai marii proprietăți funciare, nu erau interesați în modificări de structură, ci cel mult în reforme de suprafață, care să nu afecteze bazele regimului „neoiobăgist" (p. 135). Așadar, orientarea antiliberală a lui Eminescu era justificată, avînd în vedere că ea se făcea de pe pozițiile claselor producătoare de bunuri materiale — clase pe care poetul le prețuia deoarece erau cele ce susțineau statul român. Autorul discută, apoi, atitudinea lui Eminescu față de socialiști. Pe bază de texte se menționează faptul că el a dezaprobat prigoana de la Iași împotriva socialismului incipient al fraților Nădejde, pe care îi admiră deoarece slujesc cu toată convingerea o idee, spre deosebire de „postulații" și ambițioșii care „furnică" în România, avînd ca țintă doar „cîștigul fără muncă". Este adevărat că el detesta revoluția pentru tulburările cu tentă anarhistă pe care le presupunea, însă dorea cu ardoare ca viața parlamentară să nu mai fie o „ficțiune" și să fie înlăturată „societatea de exploatație", iar forțele pozitive să hotărască destinele statului. Autorul documentează faptul — pornind de la texte sau manuscrise ale poetului — că în critica sa, ca și în unele soluții preconizate în vederea înlăturării unor disfuncționalități sociale, Eminescu se afla pe o poziție asemănătoare cu cea avansată de socialiști. Tributar concepției evoluționiste care circula în epocă, el nu admitea, însă, decît „evoluția graduală", respingînd „salturile calitative determinate de acumulări cantitative" (p. 185).

O altă teză care trebuia infirmată — ea nefiind bazată pe fapte reale — era cea cu privire la antisemitismul lui Eminescu. Autorul citează o serie de texte eminesciene în care acesta evoca toleranța nedezmințită a poporului nostru față de străini, de-a lungul secolelor. Se știe că recunoașterea independenței dobîndite cu multe jertfe pe cîmpul de luptă a fost condiționată de către marile puteri de acordarea de drepturi politice izraeliților, prin modificarea art. 7 al Constituției. Eminescu, ca și alți oameni politici români, nu erau, principial, antisemiți însă voiau ca evreii să se acomodeze realităților românești, iar încetățenirea lor să se facă, cum era și firesc pentru un stat independent, din inițiativa autorităților române, nu să ni se impună din afară. Sînt aduse și alte numeroase probe care atestă fără putință de tăgadă că Eminescu nu a fost antisemit sau xenofob, ci a dorit ca locuitorii de altă naționalitate să se integreze în mod armonios în comunitatea românească. El a condamnat, în speță, camăta practicată de numeroși israeliți, fără însă să-i scape aspectul că speculă financiară făceau și numeroși bancheri de origine română.

Al. Oprea observă cu multă pătrundere că, în prezentarea și analiza fenomenelor sociale și politice din țara noastră, Eminescu pornește, de regulă, de la studiul „infrastructurii economice a proceselor sociale", de aceea nu se putea să nu ajungă, de cele mai multe ori, la concluzii juste. Autorul acreditează, apoi, teza lui G. Ibrăileanu după care cea de a treia fază a spiritului critic românesc a fost (după școala „Daciei literare" și după „Junimea") „socialismul și eminescianismul (care) amîndouă, se reduceau la suferința claselor de jos". Multe alte aspecte și teme abordate de Eminescu în publicistica sa și analizate de Al. Oprea în lucrare nu le putem decît semnala. Menționăm, astfel, concepția poetului despre stat și națiune (pe care o considera o realitate mai puternică decît statul), despre raportul puterilor în stat, apoi atitudinea sa față de diferite probleme economice ce se dezbăteau în epocă. Unul din capitole este consacrat „biografiei intelectuale" a lui Eminescu, fiind pusă în lumină profunzimea concepției filosofice și științifice a acestuia. În lucrare se fac dese referiri și la stilul articolelor sale, reliefîndu-se faptul că expresia casantă, adesea vitriolantă, decurgea din temperamentul poetului și din sinceritatea sa luminară. Revolta față de întocmirile social politice nu era înfrînată, cenzurată, în coloanele articolelor lui — din care se desprinde scopul nobil al întregii sale activități gazetărești: progresul statului și al națiunii române. Noua exegeză a publicisticii politice eminesciene, care aduce clarificări ce erau atît de necesare pentru înțelegerea exactă a gînditorului Eminescu, se înscrie ca o realizare de excepție a culturii românești.

Mihai Vatavu

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE R REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA", *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România pînă la 1918*, Ed. Academiei R. S. România, București, 1983, 479 p. + indice.

Istoria instituției moderne a parlamentului din țara noastră capătă noi dimensiuni în realizarea ei prin apariția cărții de față. Este, de fapt, prima monografie cuprinzătoare dedicată acestei instituții politice, depășind, ca arie de cuprindere, tot ce s-a scris pînă în prezent în problemă, inclusiv cele două volume ale lui G. D. Nicolescu, din 1903, *Parlamentul*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

român, 1866—1901, cea mai amplă reconstituire a istoriei organizării și vieții parlamentare de la noi de pînă recent. În acest sens, prin lucrarea de față, prioritatea aparține autorilor ei: Nichita Adăniloaie, Paraschiva Cîncea, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Nicolae Isar, Anicuța Popescu, Apostol Stan și Valeriu Stan și constituie o realizare remarcabilă, „distinsă" cu valorile certe ale muncii științifice calificate, marcată, totodată, și de unele neîmpliniri ale începutului. Cartea, înainte de toate este, într-adevăr, o „istorie", adică, exclusiv, produsul elaborat în comun al unui colectiv de istorici acribioși, care și-au asumat și realizarea contribuției ce revenea, firesc, juristului sau istoricului statului și instituțiilor sale (din perspectiva dreptului). Astfel, în afara aspectelor specifice privitoare la evoluția instituției ca atare, prin retrospectivarea și detalierea, uneori, a problemelor dezbătute de corpurile legiuitoare, istoria vieții politice, economice, sociale, armatei, învățămîntului etc. este mult întregită, permițînd chiar o cunoaștere mai exactă decît dintr-o lucrare de sinteză asupra istoriei perioadei. De aceea și obiectul preeminent a lucrării, făcut cunoscut chiar de autori, constă în dezvăluirea „modului în care o serie de probleme social-politice, economice, culturale ale României, din epoca constituirii și organizării ei ca stat modern, au fost transplantate pe plan legislativ" și, totodată, „preocuparea dominantă constînd în a descrie și a preciza rolul și locul parlamentului în sistemul suprastructurii politice a României moderne" (p. 13). Se fac, desigur, și extinderi firești asupra unor probleme interesante, pedinte de instituția parlamentară: funcționare, alegeri, lupte electorale, legislație ș.a. constituindu-se, astfel, o imagine și viziune istorică a vieții parlamentare și problematicii ei la noi. În economia lucrării, toate acestea sînt urmărite pe parcursul celor 17 capitole, „bornate", de fapt, de momente deosebite din istoria țării sau vieții politice a statului român.

După *Introducerea* (p. 9—14) succintă (semnată de Paraschiva Cîncea și Apostol Stan), care ne familiarizează cu intențiile autorilor și ne fac cunoscute cîteva considerații ce i le-au permis argumentele oferite de documentarea la temă, capitolul I (semnat de Apostol Stan), *Corpul legiuitor în sistemul ideilor de reformă social-politică* (p. 15—25), „inventariază" sumar conținutul ideologiei revoluționare promovată de revoluția de la 1821 și moștenirea lăsată de aceasta cu privire la bazele conceptului democratic de largă reprezentare a intereselor sociale într-un parlament al țării — „Adunarea cea orînduită pentru binele și folosul a toată țara", „Adunarea norodului" sau „Obștească adunare" — precum și componența și competențele acesteia. Sînt, totodată, reamintite încercările de reformă în consens cu această ideologie, care lansa formula vagă a unei adunări a reprezentanților tuturor „claselor societății dacice", încercări care au avut ca moment „inițial" important proiectul de „Constituție" elaborat la Iași, la 13 septembrie 1822 („Constituția cărbunarilor", avînd în fruntea autorilor pe inginerul Ionică Tăutu), proiect adoptat și de Ioan Sandu Sturza, domnitorul Moldovei, dar aplicarea căruia a fost amînată datorită opoziției Rusiei, Turciei și marii boierimi. Aceeași soartă au avut și alte proiecte asemănătoare. Totuși, intensificarea frămîntărilor privind concretizarea unor idei de reformă, care afirmau necesitatea curmării puterii nelimitate a domniei prin intermediul unui corp legiuitor, pe lîngă multiplele proiecte boierești cărora le-a dat naștere, și-au găsit, parțial, expresia în Adunările obștești („Obișnuitele obștești adunări") create sub imperiul Regulamentelor organice. În capitolul II, *Adunările obștești* (p. 27—58), autorul (Apostol Stan) precizează, cu deplină îndreptățire, că acestea erau „instituții parlamentare embrionare" și un organism „exclusiv boieresc". Cu toate acestea, mai subliniază autorul, „*Adunările obștești reprezentau forul legislativ al Moldovei și Mnuteniei*" (p. 22) în interludiul respectiv. Prevederile de organizare ale acestei instituții parlamentare de început reprezentau „un compromis între spiritul liberal și cel conservator, între ideile moderne de separare a puterilor în stat [...] și cele vechi [...]" (p. 24). Și nici nu puteau fi altfel, datorită realității politice interne, suzeranității și patronajului puterilor „ultraconservatoare", Turcia și Rusia. Aceste instituții parlamentare (ca, de fapt, toate pînă la 1866) erau subordonate puternii executive (domnului) și, în aceste condiții, rolul lor era mult diminuat. Astfel, „chibzuirile" adunării (adoptate prin majoritate) deveneau legi numai după ce erau sancționate de domnitor, care era „slobod" să le respingă fără nici o justificare, iar orice act sau hotărîre a Adunării obștești care ar fi fost în contradicție cu reglementările internaționale dintre Turcia și Rusia erau considerate „desputernicite și neținute în seamă". Aceste instituții, „care inaugurează sistemul politic modern de conducere a treburilor statului", de la prima ședință (29 nov. 1831, Țara Românească și 27 nov. 1832 în Moldova) și pînă la abolirea lor prin Convenția de la Balta Liman (19 aprilie 1849), prin sancționarea unor decizii ale puterii executive, s-au remarcat, totuși, „printr-o activitate pusă în slujba unor necesități ale economiei moderne" (p. 37), soluționînd probleme privind modernizarea producției economice, industriei, legislației, învățămîntului (un subcapitol special în lucrare), poștei, drumurilor publice, organizarea asistenței sanitare, miliției, apărarea autonomiei statale etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pregătirea și desfășurarea revoluției române de la 1848 au prilejuit promovarea unor idei democratice, moderne, despre separarea puterilor în stat și despre rolul parlamentului (concretizată în prevederile asupra acestui punct din Proclamația de la Islaz și „Proiectul de constituție pentru Moldova", redactat de M. Kogălniceanu în emigrație) — un rol de importanță covîrșitoare în viziunea revoluționarilor români, care în frunte cu „partida radicală" au activat pentru impunerea votului universal, a reprezentării echitabile. Toate acestea sînt sintetizate în capitolul III, *Corpul legiuitor în lumina revoluției române de la 1848* (p. 59—77) (autor Apostol Stan) în care se face și retrospectiva luptelor, uneori dramatice, pentru organizarea alegerilor pe aceste principii democratice (în Țara Românească) și pentru adoptarea unor hotărîri revoluționare în problemele capitale ale țării. În anii 1848—1849 se intensifică și lupta românilor din Transilvania, Bucovina, Maramureș, Banat, pentru a fi reprezentați echitabil în Dietă. În Transilvania, se arată în lucrare, se formula chiar revindecarea unei „diete naționale" românești. Cîștigurile de moment au fost nesemnificative, toate acestea rămînînd deziderate și obiective pentru viitor. Corpurile legiuitoare regulamentare erau înlocuite, prin amintita Convenție de la Balta Liman, cu „consiliile sau divanurile ad-hoc", formate din boierii cei mai notabili și din cîțiva membri ai înaltului cler. Activitatea noilor divanuri obștești se desfășoară doar în sesiunile din 1850, 1851 și 1852, fiind întrerupte, prin intrarea armatelor țariste în Principate, de războiul Crimeei.

Capitolul IV, *Adunările reprezentative în anii luptei pentru formarea statului național* (p. 77—99) (autor Apostol Stan) este consacrat rezumării activității pentru convocarea și organizarea adunărilor ad-hoc ca urmare a prevederilor art. 24 al Tratatului de la Paris din 18/30 martie 1856 și a firmanului turcesc din 1 ianuarie 1857, precum și — după Convenția din august 1858 — luptei pentru alegeri în adunările electorale dintre spiritele conservatoare și cele liberale, progresiste, luptă dusă în presă, în adunări, pe stradă, în străinătate. Sînt, în consecință, reconstituite pagini precipitate de istorie, ce consemnează triumful forțelor interne, naționale, patriotice. Divanurile ad-hoc, deși au avut misiune limitată și un caracter predominant boieresc, în afară de votarea unirii principatelor, au dezbătut și alte chestiuni de interes general, dar, mai ales, la nivel de principii, inclusiv în legătură cu parlamentul. Încheindu-și misiunea istorică, în decembrie 1857, adunările ad-hoc au fost desființate. În anul următor, o adunare electivă, dominată de o majoritate conservatoare, după dispute palpitante, luau decizii de însemnătate majoră pentru destinul celor două Principate Române ca stat unitar, contribuind „la întemeierea României moderne" (p. 99). O perioadă de aprige lupte electorale și parlamentare, cu predominarea „albilor" conservatori (pînă în mai 1864), dar și de legiferare a unor importante reforme, este cea reconstituită în capitolul V, *Regimul parlamentar în anii 1859—1864* (p. 100—135) de Valeriu Stan. Sînt, de fapt, pagini cu foarte multă istorie: organizarea parlamentului, a organelor sale, evoluția, organizarea partidelor politice și grupărilor parlamentare, lupta parlamentară, instabilitatea guvernamentală, conflictul dintre domn și parlament (după 1862), dar și uriașa activitate legislativă reformatoare. Este detaliat reconstituită lupta parlamentară în jurul legii rurale la fel și lovitura de stat de la 2 mai 1864, după care activează *Parlamentul statutului (1864—1866)*, ce constituie obiectul capitolului VI (p. 136—150) (de Valeriu Stan), într-o perioadă „contradictorie", de regim personal, dar în care sînt înfăptuite reforma electorală și agrară. Pe lîngă dezvăluirea vieții parlamentare în sine, sînt făcute explicite și împrejurările care au dus la actul de la 11 februarie 1866.

Constituția votată la 29 iunie 1866 și promulgată la 1 iulie instituia un sistem parlamentar de lungă durată în istoria țării, care este prezentat, în dinamica elementelor politice, în capitolul VII al cărții, *Sistemul parlamentar al Constituției din 1866* (p. 151—171) (de Valeriu Stan). Era una dintre constituțiile burgheze cele mai liberale din Europa, ce dădea o nouă organizare modernă, democratică parlamentului țării, ce își va dovedi viabilitatea. În continuarea reformei lui Cuza, parlamentul capătă structura „clasică" — două camere, cu președinții lor, secții, etc. — începe să funcționeze într-un anumit fel raportul parlament—guvern (primul fiind, de cele mai multe ori, expresia celui de al doilea) etc. Capitolele VIII, *Parlamentul în perioada instabilității guvernamentale (1866—1871)* (p. 172—198) (de Valeriu Stan și IX, *Conservatorism parlamentar (1871—1876)* (p. 199—223) (de Anicuța Popescu), devin, predominant istoria luptelor parlamentare dar și a importanței activități legislative în urma căreia au fost create instituțiile moderne ale statului: ministerele cu atribuțiile lor, unitățile administrative, cu funcționarii lor, armata națională modernă, permanetizată prin lege, emisiune monetară proprie, construcția căilor ferate etc. Se obține, astfel, o imagine cuprinzătoare a situației economice, financiare, militare, constituționale a țării. În același timp, parlamentul apare și ca „factor al crizei și instabilității guvernamentale" (p. 221), cînd sînt relevate aspectele disfuncționale ale aprigelor lupte parlamentare dintre fracțiunile și partidele politice reprezentate în corpurile legislative.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un interes particular suscită activitatea parlamentară în preajma şi în timpul războiului de independenţă, cînd, pe acelaşi fundal al conflictelor dintre grupările politice, au fost înfăptuite măsuri deosebit de importante pentru ţară, de ordin intern sau extern: tarif vamal autonom, credite excepţionale pentru armată, soluţionarea problemei colaborării cu Rusia, a celei create la sfîrşitul lunii aprilie 1877 ş.a. — care au pregătit istoricul eveniment de la 9 mai 1877, proclamarea independenţei depline, făcută, cu toate divergenţele trecute, „în cea mai mare înfrăţire". În concluzie, se arată în capitolul X, *Parlamentul şi războiul de independenţă* (p. 224—251) (de Nichita Adăniloaie), parlamentul s-a dovedit a fi „o instituţie activă, care a militat pentru realizarea deziderateler naţionale", dovadă fiind şi dezbaterile privind condiţiile de pace, apărarea integrităţii teritoriale, a intereselor supreme ale ţării.

După obţinerea independenţei depline, proclamării regatului şi modificarea Constituţiei (în 1884), deşi se baza pe aceeaşi procedură, activitatea parlamentară se va dezvolta, extinzîndu-şi reprezentarea, dezbătînd şi legiferînd asupra multitudinilor de probleme ale vieţii de stat în noua etapă istorică, altele rămînînd nesoluţionate pînă la sfîrşitul perioadei reconstituite aici. Capitolul XI, *Activitatea parlamentară după dobîndirea independenţei* (p. 252—277) (de Paraschiva Cîncea), XII, *Dezbateri parlamentare în problema agrară (1888—1894)*, (p. 278—296), (de Paraschiva Cîncea şi Nicolae Isar), XIII, *Legislaţia şi politica conservatoare moderată în anii 1892—1895* (p. 297—337) (de Nicolae Isar) şi XIV, *Parlamentul în perioada 1895—1907* (p. 338—380) (de Mircea Iosa), refac istoria diferitelor guvernări în consecinţa luptelor electorale şi parlamentare, a genezei multor legiuiri în probleme din cele mai diverse, a modului cum s-a reflectat în activitatea parlamentară noile evoluţii din viaţa politică şi economică-socială a ţării şi evenimentele externe de interes pentru toţi românii. Este o nouă perioadă în care s-a edificat o operă legislativă ce a consolidat statul modern român, a favorizat dezvoltarea lui multilaterală şi a democraţiei burgheze, dar şi una de importante frămîntări sociale ca urmare a nerezolvării problemei agrare şi atitudinilor represive faţă de mişcarea socialistă şi muncitorească. Firesc, după marea răscoală a ţăranilor din 1907, care a prilejuit în acel an o „pactizare parlamentară", activitatea şi disputele parlamentare vor fi arondate, prioritar, reformei agrare, mai ales iniţiativelor liberale în chestiune, disputelor acerbe, care, pe lîngă schimbarea guvernelor, aveau ca rezultat şi perpetuarea situaţiei nefavorabile a ţărănimii, aşa cum rezultă şi din capitolul XV, *Activitatea legislativă după marea răscoală a ţăranilor din 1907* (p. 381—429) (de Anastasie Iordache). După 1911, corpurile legiuitoare, alese într-o campanie electorală caracterizată printr-o tensiune întinsă la extrem, împreună cu un guvern conservator, pe lîngă alte chestiuni, au trebuit să precizeze atitudinea statului faţă de criza balcanică şi motivele intrării României în război — ceea ce formează obiectul capitolului XVI, *Legislaţia conservatoare şi criza balcanică (1911—1913)*, (p. 430—445) (de Anastasie Iordache), parlamentarii votînd în unanimitate, în cele din urmă, proiectul de lege referitor la aprobarea Tratatului de pace de la Bucureşti.

Anii neutralităţii şi participării României la primul război mondial au adus în faţa Parlamentului probleme de importanţă capitală pentru ţară, pe lîngă reformele cerute neîntîrziat de situaţia economico-socială şi concretizate în programul liberal de reforme din 1914. Problema unirii Transilvaniei cu România va fi cea care va face ca parlamentarii filogermani să adere la politica guvernului şi să voteze, împreună cu întregul corpurilor legiuitoare, intrarea României în război, în august 1916, de partea Antantei. Pe lîngă votarea legislaţiei presupusă de situaţia excepţională creată de război, parlamentul ţării a continuat să dezbată, la fel de furtunos, problema reformelor ce, în noua situaţie, erau şi mai imperative — votul universal şi împroprietărirea ţăranilor. Este sugestivă, în ceea ce priveşte atitudinea parlamentului, unanimitatea exprimată cu privire la necesitatea intrării ţării în război şi la adoptarea legilor ce decurgeau din această situaţie pentru a asigura victoria. „Figură", oarecum aparte au făcut guvernul condus de Al. Marghiloman, care a încheiat pacea oneroasă de la Buftea — Bucureşti — impusă României de situaţia disperată în care se afla la sfîrşitul anului 1917 şi începutul celui următor — şi camerele legiuitoare care l-au sprijinit şi aprobat această pace. În cele din urmă, interesele supreme naţionale, raţiunea, patriotismul vor triumfa şi în parlament. 1918 consemna înfăptuirea României în graniţele istorice firesti, ce încheia sistemul politic şi social bazat pe cens şi latifundii şi începea altul nou, bazat pe votul universal şi o largă reformă agrară — opere ale poporului şi reprezentanţilor în parlamentul ţării. Concluzia se impune din parcursul capitolului XVII, *Programul liberal de reforme. Anii neutralităţii şi participării la primul război mondial* (p. 446—475) (de Anastasie Iordache).

Conţinutul cărţii de faţă este mult mai bogat. Am reţinut la această trecere în revistă doar aspecte particulare din problematica capitolelor, pentru a sublinia aportul documentar

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

informativ și realizarea monografică prioritară pe care o reprezintă lucrarea. Adîncirea observațiilor poate să permită constatarea unor neîmpliniri sau formularea unor întrebări : care erau raporturile dintre deputați și alegătorii lor ? (după alegeri) ; evoluția „monstruoasei coaliții" ? — surprinsă în carte ca manifestă în parlamentul dintre 1859—1862 ; o succintă comparație cu alte sisteme parlamentare europene n-ar fi fost utilă ? ; care era raportul de putere născută prin investire parlamentară și decret regal ? ; o discuție a bibliografiei privind evoluția instituției parlamentare române nu și-ar fi găsit locul ? ; raportul parlament alte organisme de conducere a statului ? — Consiliul de Coroană, de exemplu ; de ce în cartea de față Principatele Române se ortografiază cu inițiale mici ? ; aspecte juridice, de drept constituțional și administrativ ce pot fi desprinse din organizarea și funcționarea parlamentului din România pînă la 1918 ? ș.a. Deși restrînse, din introducere, preocupările autorilor, cred că la o nouă ediție, toate acestea, precum și alte aspecte perfectibile, își vor găsi răspunsul și împlinirea.

Gabriel Bădărău

DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI, *1918 la români*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 1 344 p.

Evenimentele ultimului an al primului război mondial, constituindu-se, fiecare în parte, într-o treaptă către Marea Adunare națională de la Alba Iulia, au transformat 1918 într-un moment hotărîtor al afirmării plenare a voinței românești. Așa se explică faptul că 9 aprilie, 28 noiembrie și 1 decembrie 1918 au devenit „reperele" care au jalonat ascensiunea către Unirea pe care au visat-o generații și generații de români, despărțiți de granițe trasate arbitrar pe hartă, dar inexistente în conștiința națională.

Despre 1918, s-a scris și continuă să se scrie cu sentimentul că orice pagină nouă se adaugă celor care vor sta la temelia monumentului ce trebuie să celebreze devenirea de sine a României moderne. Opinia cvasigenerală, fără a fi exprimată deschis, este aceea că documentele anului 1918 au fost în general publicate și deci sînt cunoscute. Este drept că imediat după încheierea conflagrației declanșate în 1914, sau mai tîrziu, au fost publicate în diverse volume, reviste și ziare diferite documente care priveau Marea Unire. Acestora li s-au adăugat lucrările de memorialistică și alte mărturii revelatoare despre 1918.

După cel de-al doilea război mondial, unii „istorici" au încercat să „deformeze" participarea României la prima confruntare ce a căpătat proporții continentale, fără însă a aduce în discuție documente, întrucît ele nu există. În aceste circumstanțe, documentele anului 1918 au ieșit de sub incidența cercetării istorice. Dar, odată cu trecerea anilor, s-a ajuns la concluzia că primul război mondial reprezintă „cataclismul secolului, poate al tuturor timpurilor" (A. J. P. Taylor). Treptat, interesul specialiștilor și al publicului larg s-a reorientat către evenimentele anilor 1914—1918. Și odată cu renunțarea la formulele stereotipe și tiparele arbitrare, prin care se forța alinierea din mers la unele opinii străine de spiritul epocii și specificul național, aserțiunile conjecturale au fost înlăturate de judecățile de valoare înțeleptă și reclamate de adevărul istoric. Astfel se explică apariția unor lucrări fundamentale despre 1918, care valorificau vechea informație, adăugîndu-i-se cea revelată de noile investigații documentare. Dar, cu cît analiza avansa în profunzime, cu atît ieșea în evidență faptul că acțiunea de investigare documentară, întreprinsă cîndva, ocazional, trebuia reluată. Însă nu oricum, ci conferindu-i-se o tentă programatică. Așa s-a ajuns la publicarea unor numeroase volume de documente, care nuanțează, elucidează ori adaugă informații noi în legătură cu Unirea cea Mare sau cu drumul parcurs de români pînă la 1 Decembrie 1918. Acțiunea aceasta a continuat și s-a extins, odată cu afirmarea convingerii că pentru ca *monumentul Marii Uniri* să devină o realitate se cer a fi editate toate documentele care se raportează anului 1918.

Privite din această perspectivă, cele două volume de documente intitulate *1918 la români* reprezintă o complinire firească a zestrei informaționale ce va fundamenta viitoarea monografie a Unirii celei Mari. Publicarea lor nu încheie, ci continuă un program. Hotărîrile adoptate de români în cursul anului 1918 sînt atît de importante, încît orice nouă informație este capabilă să arunce o rază de lumină asupra momentului unirii tuturor românilor și deci merită a fi cunoscută.

Aceste volume, editate sub egida Direcției Generale a Arhivelor Statului, de un colectiv compus din Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Ileana Chirtu, Valentina Costache, Ielița Gămulescu, Elena Moisuc, Cornelia Moraru , Mircea Mușat, Emilia Poștărița, Constantin Vlad și coordonat de I. Ardeleanu, V. Arimia, I. Gal, M. Mușat, reunesc în paginile lor *docu-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mente externe din perioada 1879—1918, privitoare, așa cum se precizează în subtitlu, la ***desăvîrșirea unității național-statale a poporului român.*** În paginile primului volum sînt inserate 239 documente, care se referă la intervalul 4 martie 1879 — 19 august 1916. Celelalte 217 documente, din careeste alcătuit al doilea volum, au ca date extreme 27 august 1918 (ziua în care s-a hotărît intrarea României în război) și 31 decembrie 1918/13 ianuarie 1919. Multe dintre ele poartă semnătura onor conducători de state și guverne, miniștri, diplomați, oficialități militare, corespondenți de presă etc. și exprimă opiniile unor cercuri politice sau diplomatice naționale și internaționale, precum și punctele de vedere ale unor personalități marcante ale vremii. În ica mai mare parte, documentele în discuție au fost selectate dintre cele provenite din Anglia, Elveția, R. F. Germania, R. D. Germană, Italia, Iugoslavia, Polonia, Spania, S.U.A., Turcia și Ungaria. Informațiile cele mai numeroase, însă, ne parvin, așa cum era și de așteptat, din Austria, stat alături de care a acționat diplomația românească pînă în momentul declanșării războiului, dar care, apoi, s-a aflat în tabăra adversă, din Franța, căreia i s-a raliat România, și din Belgia, a cărei situație se asemăna, din multe puncte de vedere, cu a aliaților de la Dunărea de Jos. Nu toate documentele sînt publicate acum pentru prima dată, întrucît, uneori, din dorința firească de a se suplini lipsa izvoarelor inedite, s-a apelat, pentru clarificări, și la pagini documentare edite. Apoi, între coperțile celor două volume figurează și documente interne, circumstanță la care au recurs editorii cu intenția mărturisită de a întregi imaginea incomplet recompusă, adeseori, de informația oferită de izvoarele străine.

Documentele sînt publicate în ordine cronologică, în limba în care au fost redactate, însoțite fiind de o traducere în limba română. Fiecare document este precedat de un rezumat în limba română, pe care îl întîlnim și în *Lista documentelor,* dar de această dată în limba engleză.

Înainte de a ne referi la conținutul propriu-zis al documentelor, se cuvine a remarca *Introducerea* semnată de M. Mușat și V. Arimia (p. 11—57), tradusă și în limba engleză, care se constituie într-un adevărat studiu monografic privind lupta românilor pentru realizarea visului lor dintotdeauna și înfăptuirea Marii Uniri. Apoi, fiecare tom se încheie cu o *Listă a ilustrațiilor,* cărora li se adaugă, la sfîrșitul ultimului volum, obișnuitul *Indice,* atît de necesar pentru o mai rapidă consultare a celor 456 documente.

Așa cum deja am precizat, nu toate documentele ce alcătuiesc sumarul acestor volume poartă ca dată a emiterii lor anul 1918. Mai mult decît atît, primele 82 au fost elabarate înainte de 28 iulie 1914, data declanșării întîiului război mondial. Apoi, 157 sînt cuprinse între 29 iulie 1914 și 19 august 1916. Urmează 84 documente care privesc intrarea României în război și participarea ei pînă la sfîrșitul anului 1917. Numai ultimele 133 poartă ca dată anul 1918. Cu toate acestea, titlul sub care au fost reunite se justifică întru totul. Căci, fără nici o excepție, fiecare dintre ele reprezintă o pagină a unui proces istoric încheiat în 1918. Așa, de pildă, în primul document, reprezentat de raportul întocmit de un ofițer cezaro-crăiesc după ce ne vizitase țara în 1878, se notează că „populația României, prin participarea cu succes la ultimul război [cel de independență — *n. ns.*], a cunoscut o importantă creștere a conștiinței de sine" (p. 100). Cele care urmează, pînă la declanșarea primei conflagrații mondiale, refac atmosfera de ansamblu în care s-a purtat lupta pentru desăvîrșirea unității naționale, întrevederînd afirmarea conștiinței naționale a românilor de pretutindeni, extinderea acțiunilor ce vizau făurirea statului național unitar, dreptatea cauzei românești, receptată de spiritul epocii moderne ca un deziderat inebranlabil. Odată cu izbucnirea războiului, conținutul tuturor documentelor se referă la desfășurarea acestuia, la atitudinea adoptată de România față de o confruntare în care *trebuia* să se implice, pentru a-și elibera fiii ce suportau asuprirea imperiilor vecine. Angajarea în confruntarea ce depășise granițele Europei a fost așteptată de ambele tabere beligerante, reclamată de Aliați și considerată de toți ca un eveniment ce va marca evoluția de ansamblu a războiului. Pentru români, alăturarea de statele antantiste constituia un act inexorabil, ce urma a demonstra lumii întregi care erau adevăratele lor granițe naționale. Un diplomat belgian, comentînd decizia din 27 august 1916, la numai două zile după declarația de război adresată Austro-Ungariei, considera că „în această clipă decisivă a luptei europene, România, situîndu-se de partea dreptății și a rezistenței față de agresiunea germană, va reuși să-și realizeze în mod glorios aspirațiile naționale" (p. 819). Documentele emise în 1918 reconstituie principalele momente ale Marii Uniri, ce pot fi considerate oricînd drept scene ale adevăratei columne a devenirii României noi. Actul de la 1 Decembrie 1918 a fost comentat de diplomația vremii ca o consecință firească a sacrificiilor românești, ce venea să confirme un drept istoric. „Ceea ce s-a mai petrecut o singură dată — consemna, la 5 decembrie 1918, ministrul Spaniei la București — și pe o perioadă mică de timp, cît a durat domnia principelui român Mihai «Viteazul» în anul 1600, anume faptul că tot neamul românesc s-a aflat unit în hotarele vechii Dacii a lui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Traian, pare că se va realiza din nou și nu prin forța armelor, ci prin voința liberă a provinciilor care alcătuiesc această țară" (p. 1254).

Dintotdeauna, eșafodajul informațional al scrierii istoriei naționale îl oferă izvoarele interne. Dar, influxul adus de mărturiile externe întregește sau, în unele cazuri, suplinește lacunele documentaristice. Volumul la care ne-am referit confirmă această aserțiune, contribuind astfel la tezaurizarea memoriei pământului românesc. Publicarea lor, care prefațează, desigur, editarea unei colecții ce stă sub semnul irevocabilului, întrucît se cuvine a se pune la dispoziția specialistului, dar nu numai acestuia, și documente din anii ce au urmat lui 1918, demonstrează, încă o dată, dimensiunile și semnificația exactă a unei înfăptuiri mirabile, care reclamă o abordare, pe plan ideologic și faptic, circumscrisă unei viziuni integrale și deci ireductibile.

Gh. I. Florescu

ȘTEFAN PASCU, *Făurirea statului național unitar român 1918*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1983, vol. I — 432 p.2; vol. II — 403 p.

Istoria Transilvaniei — vechi pământ românesc — a fost și a rămas subiectul predilect al academicianului Ștefan Pascu constituind, indiscutabil, tema fundamentală a uneia din cele mai impresionante opere istoriografice al cărei debut se situează cu aproximativ patru decenii în urmă, odată cu apariția remarcabilei contribuții *Transilvania în lumina datelor geopolitice, istorice și statistice* (Blaj, 1944) și care este departe de a fi încheiat. Nu este locul să amintim mobilurile care au stat la originea hotărîrii profesorului clujean de a-și consacra o însemnată parte a eforturilor istoriei provinciei sale natale; pentru cei care-l cunosc și i-au citit cărțile ele nu pot fi decît prea evidente. Altceva ni se pare însă important și demn de a ne reține atenția: faptul că această decizie implica o anumită opțiune sub imperiul căreia a înțeles istoricul să-și așeze existența de atunci înainte. A fost opțiunea generoasă a angajamentului, a luptei necurmate pentru a face să triumfe dreptatea neamului împotriva tuturor celor pentru care istoria mai este încă o armă de învrăjbire și tensiune, un pat al lui Procust pentru adevăr.

Rar exemplu, într-adevăr, de viață și creație închinate, deopotrivă, cu atîta abnegație și consecvență, unei nobile idei.

Volumele de față, consacrate făuririi statului național unitar român confirmă, încă o dată, importanța pe care teritoriul din interiorul arcului carpatic o are pentru autor și nu numai pentru el. Subiectul nu reprezintă, desigur, o noutate în preocupările sale. În anii din urmă, el a fost fie dezvoltat în lucrări de mare întindere ca, de pildă, *Marea Adunare națională de la Alba Iulia — încununarea ideii a tendințelor și a luptelor pentru unitate a poporului român*, (Cluj, 1968), fie sumar analizat în altele cum ar fi *Ce este Transilvania?* (Cluj-Napoca, 1983). Cărțile care îi sînt dedicate acum integrează și sistematizează informațiile acumulate și punctele de vedere noi adoptate în ultimul timp.

Pornind de la premisa justă că „evenimentul istoric, și mai ales, cel important [este vorba de Adunarea națională de la Alba Iulia — *n. n.*] nu este decît finalul unui șir de fenomene și procese istorice evolutiv ascendente, care-și au începuturile în trecutul îndepărtat (vol. I, p. 7), autorul nu se limitează la înfățișarea momentului de la 1decembrie 1918 și a antecedentelor sale imediate ci, într-o elaborare echilibrată, clară, oferă o imagine veridică și, în multe privințe, originală, a unei spectaculoase evoluții: cea a ideii de unitate.

Datele cardinale ale istoriei noastre — 1848, 1859, 1877, 1882—1894, integrate unei viziuni unitare, atentă la ceea ce Ferdinand Braudel numește „durata lungă" — dobîndesc astfel înțelesul calitativ nou, de momente ale desăvîrșirii progresive a edificiului național.

De la conștiința latentă, imprecisă, a unității la constituirea ideii (vol. I, partea întîi, *Origini și începuturi)*, de la transformarea ideii în *tendințe* și a tendințelor în *luptă* hotărîtă (vol. I, partea a II-a, *Străduințe și realizări — trepte spre înfăptuirea Unirii*; partea a III-a, *De la Unirea Principatelor române la primul război mondial*; partea a IV-a, *Jertfe și sacrificii pentru eliberare și unire)*, încununată de victorie deplină prin voința tuturor românilor (moment căruia îi este consacrat volumul II, structurat în două părți, sugestiv intitulate *Se împlinește voința poporului* și *Final apoteotic; desăvîrșirea unității naționale a poporului român)*, expunerea autorului, limpede și frumoasă, se organizează într-o amplă și pilduitoare, sub raportul concepției și realizării, sinteză de istorie românească. La capătul ei anul 1918 apare, firesc, ca un rezultat, nu al întîmplării sau numai al conjuncturii politice a timpului, ci ca un final pregătit de un îndelungat și complex proces, caracterizat nu numai prin îna-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

intări, dar și prin retrageri, nu numai prin victorii, dar și prin înfrîngeri și temporare renunțări, dar care, aflat sub semnul voinței de unitate, s-a dovedit, în cele din urmă, biruitor.

Asimilarea perfectă a materialului istoric i-a îngăduit autorului să pătrundă în intimitatea evenimentului discutat și să ne restituie adevăratul chip al oamenilor timpului și al faptelor lor. Cartea profesorului Pascu nu este însă numai o reconstituire istorică adevărată, un prețios îndreptar pentru specialiști. Prin sublinierea permanentă, a forței ideii de unitate în istoria noastră ea devine, deopotrivă și un instrument de autentică educație patriotică.

Alexandru-Florin Platon

CONSTANTIN BOTORAN, ION CALAFATEANU, ELIZA CAMPUS, VIORICA MOISUC (coordonator), *România și Conferința de pace de la Paris (1918—1920). Triumful principiului naționalităților*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1983, 413 p.

Apărut sub semnătura unor prestigioși specialiști în domeniul istoriei relațiilor internaționale ale României în veacul al XX-lea, volumul ce face obiectul atenției noastre abordează una dintre problemele cele mai interesante privind rolul și locul țării noastre în istoria universală și, de asemenea, contextul general în care s-a înfăptuit unirea tuturor românilor în anul 1918. Pînă în prezent, aspectele respective au mai fost studiate, în diverse lucrări publicate de istorici români sau străini (C. Kiriţescu, Gh. I. Brătianu, Harold Temperley, S. D. Spector, I. M. Oprea și colaboratori, Emilian Bold ș.a.), dar, evident, nu toate au fost elucidate. Este, așadar, meritul celor patru autori nu atît de a fi „reluat" dezbaterea unei probleme, cît, mai ales, de a propune cititorului o contribuție de mare valoare științifică referitor la ponderea „chestiunii românești" la Conferința păcii de la Paris din 1919—1920 ce a pregătit tratatele de pace care au pus capăt primului război mondial. Compartimentată în mai multe capitole și numeroase subcapitole, lucrarea, deși colectivă, nu apare fragmentată, ci pe deplin unitară, autorii realizînd o sinteză temeinică ce nu exclude, acolo unde e cazul, pagini de analiză, întemeiate pe extrem de bogate și ilustrative materiale inedite provenind din arhivele române și străine. Sub raport informativ, cartea istoricilor C. Botoran, I. Calafeteanu, Eliza Campus și Viorica Moisuc se dovedește, fără îndoială, cea mai amplă investigație privind prezența și activitatea delegației României la Conferința păcii din 1919—1920, iar din punctul de vedere al interpretării ea constituie cea mai recentă cercetare, desigur, nu datorită momentului apariției, ci datorită orizontului larg și soluțiilor propuse, obiectivității observate și curajului profesional.

Cuvîntul înainte, semnat de Viorica Moisuc, în calitatea-i de coordonator, pune pe cititor în temă cu complexitatea și dificultățile problemelor cercetate, pentru ca un prim capitol se retrăsează afirmarea și manifestările principiului naționalităților din secolul al XVIII-lea și pînă la 1914, la izbucnirea primei conflagrații mondiale. Se atestă, cu fapte și argumente multiple, că năzuința națiunilor de a dispune de ele însele în răstimpul precizat a reprezentat o „permanență" a evoluției popoarelor Europei est-centrale, lucru surprins și de V. I. Lenin în 1913, atunci cînd constata că procesul creării de state naționale independente în zonă „sau nu a luat sfîrșit, sau se află abia la început" (p. 41). Situația era valabilă și pentru România, care, datorită vicisitudinilor istoriei, își avea numeroși fii în cuprinsurile unor imperii vecine, reacționare și rapace. Declanșarea războiului în 1914 a determinat ca, în condițiile în care opinia generală încetățenită era aceea că popoarele trebuie să se dezvolte în deplină libertate, să se pună dintru început chestiunea organizării viitoare a Europei către o conferință de pace „pe baza principiului naționalităților" (p. 46).

Perioada neutralității României în primul război mondial este investigată pe coordonatele sale reale, interne și externe, evidențiindu-se presiunile opiniei publice naționale pentru intrarea României în conflictul general, în scopul eliberării provinciilor subjugate și al întregirii național-statale. Participarea României la război, pentru satisfacerea idealului național integral, formează obiectul a două capitole speciale, ce surprind, de asemenea, conexiunea profundă a evenimentelor și proceselor interne și internaționale ale anilor 1916—1918. Pagini din cele mai consistente sînt consacrate, în continuare, triumfului, în ultima parte a anului 1918, a principiului naționalităților în Europa est-centrală, în România inclusiv (pp. 195—265). În acest context se stăruie asupra tuturor momentelor semnificative ce au prefațat ori au întruchipat înseși *hotărîrile de unire* din 1918 ale provinciilor istorice cu patria-mamă, România. Deosebit de interesante sînt hotărîrile de unire, și anume: hotărîrile reprezentau rodul luptei de eliberare națională purtată de românii din toate provinciile subjugate; ele au avut ca fundament unitatea de limbă, de cultură, de concepție și mentalitate ale întregului popor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

român ; în măsura în care ele au fost precedate de autodeterminarea națională și politică a românilor din provinciile istorice subjugate, ele au constituit acte veritabile de suveranitate națională ; hotărîrile de unire au constituit, de asemenea, acte cu caracter plebliscitar, avansînd numeroase principii general-democratice privind organizarea statului național român unitar și pretinzînd viitorului for al păcii recunoașterea lor deplină.

Capitolul al VI-lea, ultimul, este nu numai cel mai întins, dar și cel mai temeinic, cel mai interesant și cel mai documentat al cărții, în fapt cel care îi dă și titlul (pp. 266—409). A-l prezenta, fie și sumar, nu este posibil aici, căci numai lectura lui îngăduie cunoașterea și aprecierea activității politico-diplomatice remarcabile desfășurată în 1919—1920 la Paris de către reprezentanții României pentru a obține recunoașterea internațională deplină a actului istoric de la 1 Decembrie 1918 — unirea tuturor românilor. Dificultățile întîmpinate de delegații români au rezultat nu numai din opoziția acerbă a statelor pe cale de-a deveni revizioniste, ci și din regimul pe care marii învingători din 1918 au căutat să-l impună aliaților lor mai mici, printre ei și România, cărora le-au recunoscut doar „interese limitate", în comparație cu ale lor — „nelimitate" ! Tratatele de pace și toate convențiile și pactele legate de *Sistemul de la Versailles* au recunoscut, după cum se știe, în cele din urmă, valabilitatea deciziilor de unire din 1918, dovedindu-se, o dată mai mult, că Marea Unire a fost rodul luptei înverșunate și plină de abnegație a tuturor românilor, iar nu *un dar* al areopagului păcii. Recunoașterea internațională a Marii Uniri, consemnează Viorica Moisuc, reprezenta „o victorie a dreptului asupra forței, un act de dreptate, un act de progres istoric".

Din toate punctele de vedere, *România și Conferința de pace de la Paris (1918—1920). Triumful principiului naționalităților* constituie deopotrivă o contribuție de o deosebită valoare științifică și de netăgăduită actualitate istoriografică.

Gh. Buzatu

EUFROSINA POPESCU, *Din istoria politică a României. Constituția din 1923*, București, Ed. Politică, 1983, 283 p.

Precum constată Eufrosina Popescu, istoricul Constituției din 1923 n-a făcut încă obiectul unui studiu aprofundat. Îndeosebi cursurile universitare, publicate pînă astăzi, nu conțin decît foarte superficiale informații despre această fază din dezvoltarea constituțională a țării noastre. Eufrosina Popescu are meritul de a fi întreprins cercetări amănunțite prin arhive, de a fi cules un bogat material din dezbaterile Adunărilor constituante și din ziarele epocii, material pe baza căruia ea a redactat lucrarea ce recenzăm.

Această lucrare începe prin înfățișarea „problemei constituționale" de la 1866 la 1918. Ea cuprinde puține știri despre împrejurările în care a fost redactată și adoptată Constituția din 1866, precum și despre modul cum au fost aplicate principalele ei dispoziții. De asemenea, revizuirile constituționale de la 1879 și 1884 sînt foarte sumar tratate. Amănunțit este însă studiată perioada 1914—1917, în care au fost modificate articolele 19, 57 și 67 din Constituția de la 1866 spre a fi înfăptuite reforma agrară și reforma electorală.

Sînt apoi relatate condițiile în care a fost elaborată Constituția din 1923 și împotrivirile care s-au manifestat cu acel prilej. Sînt indicate principalele probleme care au dat loc la discuții, și anume : garantarea dreptului de proprietate, naționalizarea subsolului, regimul juridic al presei, alcătuirea Senatului, naturalizarea străinilor, acordarea de drepturi politice femeilor și egalitatea celor două sexe în ceea ce privește drepturile civile, instituirea stării de asediu, menținerea interzicerii de a se reînființa pedeapsa cu moartea, exceptînd „cazurile prevăzute de codul penal militar în timp de război".

Precum reiese din expunerea Eufrosinei Popescu, Constituția din 1923 a fost o ediție revizuită a Constituției din 1866. Au fost menținute, în 1923, numeroase dispoziții ale Constituției din 1866, au fost aduse modificări unora din prevederile ei și au fost introduse relativ puține inovații.

Eufrosina Popescu constată că, „cu toate limitele sale de clasă", Constituția din 1923 „a fost apreciată pentru elementele ei pozitive" (p. 223), ea fiind „cea mai democratică lege fundamentală a României moderne" (p. 225). Dintre elementele pozitive, Eufrosina Popescu citează „o serie de drepturi și libertăți burghezo-democratice, menite să contribuie la mai buna organizare a vieții economice și social-politice a statului după Unire", menționînd îndeosebi ca „remarcabile cuceriri ale poporului : reforma agrară și votul universal, măsuri ce reprezentau pași importanți pe drumul dezvoltării generale a societății românești".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cît despre limitele de clasă — subliniază Eufrosina Popescu — Constituţia din 1923 a fost „expresia raporturilor de forţă între clasele sociale, ea reprezenta, înainte de toate, interesele marii burghezii industrial-financiare şi, pe plan mai general, interesele întregii burghezii din România" (p. 225).

Dintre deficienţele Constituţiei din 1923, Eufrosina Popescu indică îndeosebi: 1) „imprecizіunea principiilor constituţionale", prevăzute în unele din textele ei; 2) „drepturile şi libertăţile naţionalităţilor conlocuitoare n-au fost formulate suficient de clar şi precis"; 3) „Constituţia din 1923 n-a rezolvat problema învăţămîntului de masă şi n-a înscris principiul constituţional al luptei împotriva analfabetismului"; 4) actele de guvernămînt „au fost scoase de sub controlul judecătoresc" (p. 224—225).

In ceea ce priveşte impreciziunea principiilor înscrise în Constituţia din 1923, Eufrosina Popescu nu citează exemple. Ea nu menţionează vreun articol din acea Constituţie, în cuprinsul căruia au fost asemenea impreciziuni. Adăugăm că, în decursul celor 15 ani cînd a fost în vigoare Constituţia din 1923, instanţele judecătoreşti, cu prilejul proceselor ce au judecat, n-au avut de soluţionat impreciziuni de acest fel.

Cît despre drepturile şi libertăţile naţionalităţilor conlocuitoare, ele au fost foarte clar precizate prin art. 5 al Constituţiei din 1923, care a prevăzut că „românii, fără deosebire de origină etnică, de limbă sau de religie, se bucură de libertatea conştiinţei, de libertatea învăţămîntului, de libertatea presei, de libertatea întrunirilor, de libertatea de asociaţie şi de toate libertăţile şi drepturile stabilite prin legi". Aşadar, sub regimul Constituţiei din 1923, naţionalităţile conlocuitoare au avut toate drepturile şi libertăţile acordate, prin legi, tuturor românilor, fără nici o deosebire.

Cu privire la problema învăţămîntului de masă şi la lupta împotriva analfabetismului, Constituţia din 1923 a hotărît, în art. 24, aliniatul 2, că „învăţămîntul primar este obligator" şi că „în şcolile statului, acest învăţămînt se va da gratuit". Totodată, acelaşi articol, în aliniatul 3, a precizat că „statul, judeţele şi comunele vor da ajutoare şi înlesniri elevilor lipsiţi de mijloace, în toate gradele învăţămîntului, în măsura şi modalităţile prevăzute de lege". Aşadar, Adunările constituante din 1923 au avut în vedere combaterea analfabetismului şi sprijinirea învăţămîntului de masă. Era firesc ca amănuntele pentru aplicarea acestor principii să fie stabilite de legiuitorul ordinar. În genere, Constituţiile cuprind numai principiile de organizare a statului şi nu intră în amănunte. Este sarcina legiuitorului ordinar de a prevedea detaliile punerii în aplicare a acestor principii.

Eufrosina Popescu afirmă că, prin Constituţia din 1923, actele de guvernămînt „erau scoase de sub controlul judecătoresc, ceea ce nu permitea tragerea la răspundere a guvernului pentru actele sale ilegale" (p. 225). S-ar fi cuvenit ca Eufrosina Popescu să precizeze ce sînt actele de guvernămînt, pentru a evita confuziile pe care le-ar putea face unii cititori avînd slabe cunoştinţe juridice. Aceşti cititori, induşi în eroare de termenii folosiţi, ar putea considera ca fiind acte de guvernămînt toate actele guvernului şi că, prin urmare, Constituţia din 1923 „a scos de sub controlul judecătoresc" toate actele guvernului. Ar fi o mare eroare. În adevăr, potrivit definiţiei înscrise în art. 5 din legea de la 17 februarie 1912 referitoare la Curtea de Casaţie, actele de guvernămînt sînt numai „măsurile luate pentru ocrotirea unui interes general privitor la ordinea publică, la siguranţa statului internă sau externă sau la alte cerinţe de ordine superioară, cum ar fi: declararea stării de asediu, faptele de război care ar rezulta dintr-o forţă majoră sau din necesităţile imediate ale luptei, executarea şi interpretarea tratatelor şi convenţiunilor diplomatice cu statele străine, măsurile împotriva epidemiilor, epizotiilor, inundaţiunilor, foametei, turburărilor interne, extrădarea străinilor, expulsarea lor şi altele de aceeaşi natură". Aşadar, nu orice acte ale guvernului erau acte de guvernămînt, ci numai acelea care se încadrau în definiţia de mai sus.

Constituţia din 1923 n-a inovat, cînd a prevăzut, în art. 107, că „puterea judecătorească nu are cădere de a judeca actele de guvernămînt". În adevăr, cu mai bine de două decenii în urmă, Curtea de Casaţie, printr-o decizie din 25 ianuarie 1900, hotărîse că instanţele judiciare nu erau competente să judece asemenea acte [1]. Legea Curţii de Casaţie din 1 iulie 1905 a confirmat această rînduială [2]. În sfîrşit, legea din 17 februarie 1912, în art. 5, a stabilit că secţia a III-a a Curţii de Casaţie va judeca recursurile persoanelor „care s-ar pretinde vătămate în drepturile lor printr-un act administrativ de autoritate făcut cu călcarea

[1] Cas., s. II, decizia din 25 ianuarie 1900, publicată în „Buletinul deciziilor Curţii de Casaţie şi de Justiţie", 1900, p. 91—93.

[2] „Monitorul Oficial", 1 iulie 1905, p. 2701, art. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

legii, precum și recursurile în contra refuzului autorităților administrative de a rezolva o cerere relativă la un asemenea drept". Prin același articol 5, § III, litera f, din legea de la 17 februarie 1912, au fost însă exceptate actele de guvernământ.

Așadar, potrivit jurisprudenței Curții de Casație și a dispozițiilor foarte clare ale legilor de la 1 iulie 1905 și 17 februarie 1912, instanțele judiciare nu aveau căderea de a judeca actele de guvernământ. Deci Constituția din 1923 n-a inovat în această materie, ci doar a confirmat o dispoziție în vigoare în România de mai mult de două decenii, adoptată după exemplul Franței. Dealtminteri, chiar după abrogarea Constituției din 1923, instanțele judiciare n-au fost competente să judece actele de guvernământ.

Această incompetență n-a avut însă de consecință că guvernul n-a putut fi tras la răspundere „pentru actele sale ilegale", cum afirmă Eufrosina Popescu. Actele, care n-au fost acte de guvernământ, au fost judecate, din punctul de vedere al legalității, de către instanțele judiciare respective, cu prilejul proceselor intentate de cei vătămați în drepturile lor. Pentru actele de guvernământ, miniștrii au putut fi trași la răspundere în parlament.

Constituția din 1923 a fost în vigoare cincisprezece ani. Eufrosina Popescu nu indică data cînd a fost abrogată, ci menționează numai că „instaurarea dictaturii regale [a fost] marcată de anularea Constituției din 1923" (p. 234). Precizăm că abrogarea ei a avut loc la 27 februarie 1938. În adevăr, art. 98, aliniatul 5, din Constituția de la 27 februarie 1938 prevede că: „Se abrogă [...] din ziua promulgării prezentei Constituții, Constituția promulgată cu decretul nr. 1 360 din 28 martie 1923".

Despre modul cum au fost aplicate, în decursul acestor 15 ani, dispozițiile Constituției din 1923, Eufrosina Popescu dă foarte puține lămuriri. Ea se mărginește a menționa legea persoanelor juridice din 6 februarie 1924, legea pentru „reprimarea unor infracțiuni contra liniștii publice" din 19 decembrie 1924 și legea electorală din 27 martie 1926 (p. 232). Au mai fost și alte legi, pe care Eufrosina Popescu nu le citează, deși ele au pus în aplicare importante rînduieli ale Constituției din 1923, ca de exemplu:

— legea din 21 februarie 1924, privitoare la dobîndirea și pierderea naționalității române;

— legea din 26 iunie 1924 pentru unificarea organizării judecătorești;

— legea din 27 iunie 1924, referitoare la regimul apelor;

— legea din 1 iulie 1924 pentru satisfacerea trebuințelor în lemn de foc și de construcție ale populației rurale (această lege prevede exproprierea pădurilor);

— legea din 4 iulie 1924, privitoare la regimul juridic al minelor (ea cuprinde dispoziții pentru punerea în aplicare a naționalizării subsolului);

— legea din 26 iulie 1924 pentru învățămîntul primar al statului;

— legea din 26 februarie 1925 pentru organizarea și funcționarea Consiliului Legislativ;

— legea din 14 iunie 1925, pentru unificarea administrativă;

— legea din 22 decembrie 1925 pentru organizarea Curții de Casație (ea stabilește procedura privitoare la judecarea constituționalității legilor);

— legea din 23 decembrie 1925 referitoare la contenciosul administrativ.

Eufrosina Popescu menționează că, „în decursul anilor de mijloc ai deceniului al patrulea, [...] tendința spre un regim autoritar s-a vădit și prin guvernarea, în cea mai mare parte a timpului, pe bază de decrete-legi" (p. 233). Se cuvenea să precizeze perioadele cînd s-a legiferat prin decrete-legi, precum și motivele pentru care s-a recurs la acest sistem. De asemenea, era necesar să indice numărul total al decretelor-legi în fiecare an, principalele materii care au făcut obiectul lor și în ce condiții ele au fost ratificate de către Adunările legiuitoare.

Eufrosina Popescu se mai mărginește a constata că, în anii cînd a fost în vigoare Constituția din 1923, „regimul democrației burgheze a fost mereu îngustat prin încălcarea celor mai elementare drepturi și libertăți constituționale, guvernîndu-se adeseori pe baza legilor excepționale, a stării de asediu și cenzurii" (p. 233). Era necesar ca Eufrosina Popescu să indice care au fost acele legi excepționale. De asemenea, ea trebuia să precizeze perioadele cînd starea de asediu a fost instituită, precum și dispozițiile Constituției din 1923 care au fost suspendate în acele perioade.

În încheiere, Eufrosina Popescu amintește că, după ce dictatura lui Antonescu a fost înlăturată prin insurecția armată de la 23 august 1944, opt zile mai tîrziu, un decret, publicat în „Monitorul Oficial" de la 2 septembrie 1944, a „repus în vigoare Constituția din 1923, cu unele modificări" (p. 234). Într-o notă (de la aceeași pagină 234), Eufrosina Popescu adaugă că acele modificări se refereau la „exercitarea puterii legislative pînă la organizarea Reprezentanței Naționale".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Au mai fost şi alte modificări prevăzute în menţionatul decret, care a hotărît că „juriul rămîne desfiinţat" şi că „o lege specială va statornici condiţiile în care magistraţii sînt inamovibili".

Apoi, un decret din 11 octombrie 1944 a stabilit că „legi speciale vor prevedea condiţiile în care vor putea fi urmăriţi şi sancţionaţi toţi acei care, în orice calitate şi sub orice formă, au contribuit la dezastrul ţării, în special în legătură cu războiul purtat împotriva Naţiunilor Unite". Aşadar, acestor criminali nu li se aplica art. 98 din Constituţia de la 1923, care dispunea că miniştrii, pentru crimele şi delictele comise cu prilejul exercitării funcţiunii lor, vor fi judecaţi de Curtea de Casaţie şi Justiţie în secţii unite.

S-ar fi cuvenit ca Eufrosina Popescu să citeze şi aceste modificări aduse Constituţiei din 1923.

În sfîrşit, Eufrosina Popescu nu precizează data cînd a fost definitiv abrogată Constituţia din 1923, modificată în 1944. Ea se mărgineşte a semnala că acea Constituţie „va fi înlocuită cu Constituţiile ulterioare, odată cu preluarea întregii puteri de către clasa muncitoare" (p. 235). Era necesar să precizeze că abrogarea Constituţiei din 1923, cu modificările din 1944, a fost prevăzută în art. 2 al legii de la 30 decembrie 1947, care a decis că „România este Republică Populară".

Lucrarea pe care o recenzăm se întemeiază pe un bogat material. Sînt însă, în această lucrare, numeroase omisiuni şi multe, foarte multe erori. Am semnalat mai sus cele mai de seamă omisiuni. Am semnalat şi unele erori. Nu le putem indica pe toate, din cauza spaţiului limitat care este acordat unei recenzii. Vom mai menţiona totuşi unele erori foarte regretabile.

1. Eufrosina Popescu citează greşit numele sau prenumele unor autori de studii juridice ori ale unor politicieni. De exemplu, ea citează studii pe care le atribuie lui „P. P. Negulescu" (p. 6, nota 2; p. 201, nota 189; p. 202; p. 224; p. 225). Autorul acelor studii a fost Paul Negulescu, profesor la Facultatea de drept din Bucureşti. În numeroasele sale lucrări sînt imprimate prenumele şi numele Paul Negulescu şi nicidecum P. P. Negulescu. Contemporan cu Paul Negulescu a fost P. P. Negulescu, profesor la Facultatea de litere şi filozofie din Bucureşti, vremelnic ministru al instrucţiei publice în 1920—1921 şi în 1926. În lucrarea ce recenzăm, la p. 37, nota 94, Eufrosina Popescu citează corect lucrarea filozofului P. P. Negulescu, *Partidele politice*, Bucureşti, 1926. Ea a confundat pe juristul Paul Negulescu cu filozoful P. P. Negulescu.

La p. 41 şi la p. 43, nota 119, Eufrosina Popescu atribuie greşit deputatului Mihai Carp prenumele de *Matei*.

La p. 45 este citat senatorul *C. Costescu-Comăneşti*. Or, numele acestui senator a fost C. Costescu-Comăneanu.

La p. 145 este citat deputatul *Vl. Atanasiu*. Or, numele acestui deputat a fost Vladimir Athanasovici.

Mai sînt şi alte greşeli de acelaşi fel. Ar fi inutil să le mai înşirăm. Exemplele citate sînt îndestulătoare spre a pune în evidenţă că Eufrosina Popescu n-a procedat cu suficientă atenţie la redactarea lucrării de faţă.

2. La p. 25, Eufrosina Popescu afirmă că articolul 19 din Constituţia de la 1866 „consacra caracterul sacru şi *indivizibil* al proprietăţii". Or, acest articol dispunea, în primul său aliniat, că „proprietatea de orice natură, precum şi toate creanţele asupra statului sînt sacre şi inviolabile", iar în aliniatul următor prevedea posibilitatea exproprierii pentru „cauză de utilitate publică".

Aşadar, Constituţia din 1866 n-a hotărît că proprietatea era „indivizibilă", ceea ce ar fi fost absurd. De altminteri, Codul civil, care a fost pus în aplicare, în ţara noastră, la 1 decembrie 1865 şi care a fost în vigoare nu numai în aceeaşi perioadă ca şi Constituţia din 1866, dar şi după abrogarea ei, a decis, în art. 728, că „nimeni nu poate fi obligat a rămîne în indiviziune" şi a stabilit, în art. 729—750, procedura pentru ieşirea din indiviziune. Deci, sub regimul Constituţiei din 1866, proprietatea n-a fost indivizibilă.

3. La p. 55, Eufrosina Popescu notează că „la 31 noiembrie 1918, la Bucureşti, se formase guvernul condus de I. I. C. Brătianu". Or, luna noiembrie are numai 30 de zile, aşa încît guvernul „condus de I. I. C. Brătianu" n-a putut fi constituit la 31 noiembrie 1918. Dacă ar fi consultat „Monitorul Oficial", Eufrosina Popescu ar fi aflat că acel guvern a fost constituit la 29 noiembrie 1918.

4. La p. 163—168, Eufrosina Popescu relatează incidentele din şedinţa Adunării deputaţilor de la 9 martie 1923, cînd au început dezbaterile asupra proiectului de Constituţie. S-au strecurat, în această relatare, unele inexactităţi pe care le putem rectifica, întrucît am asistat la acea şedinţă în tribuna publică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Este adevărat că deputaţii membri ai partidului ţărănesc şi ai partidului naţional au dezlănţuit un intens tumult, cu vociferări, fluierături, huiduieli etc. Deputatul Grigore N. Filipescu chiar a învîrtit o sfîrlează făcînd un zgomot asurzitor. Deputaţii opoziţiei însă n-au asaltat tribuna, cum afirmă Eufrosina Popescu (p. 165). Preşedintele Consiliului de Miniştri, I. I. C. Brătianu, „împiedicat de a vorbi prin necontenite huiduieli", n-a depus declaraţia sa pe biroul Adunării (p. 166), ci, venind la tribună, a chemat pe stenografi în faţa sa şi le-a dictat declaraţia sa. Cei opt deputaţi mai gălăgioşi ai opoziţiei, care au fost trimişi înaintea comisiei disciplinare a Camerei, n-au fost sancţionaţi cu excluderea pe timp de „zece zile", cum relatează Eufrosina Popescu (p. 168), ci cu excluderea de la „zece şedinţe" [1].

N-ar fi fost lipsit de interes să fi amintit Eufrosina Popescu că „obstrucţia", la care au recurs atunci partidele de opoziţie, a fost dezaprobată de chiar unii fruntaşi ai acelor partide, îndeosebi de C. Stere [2].

5. La p. 169, Eufrosina Popescu menţionează că, la o întrunire a „majorităţilor parlamentare" care a avut loc la 11 martie 1923, a luat cuvîntul *G. G. Mironescu,* care „a propus să se desfăşoare o intensă propagandă prin presă şi chiar să se răspîndească o proclamaţie-manifest către ţară, prin care să se apeleze la spiritul de solidaritate naţională şi să se lămurească intenţiile guvernului".

La acea întrunire a deputaţilor şi senatorilor liberali G. G. Mironescu n-a participat, fiindcă el n-a fost aderent al partidului liberal. El era atunci membru al partidului naţional, după fuziunea acestuia cu conservatorii-democraţi (adică foştii takişti). Şi de astă dată Eufrosina Popescu a săvîrşit o confuzie de nume.

6. La p. 191, Eufrosina Popescu susţine că, prin noua redactare a articolului 7 din proiectul Constituţiei de la 1923, „se lua dreptul parlamentului de a acorda încetăţenirea evreilor". Or, art. 7 din proiectul de Constituţie nu se referea la „încetăţenirea evreilor", ci la naturalizarea străinilor, indiferent de religia lor.

7. La p. 199—200, Eufrosina Popescu citează articolele din proiectul Constituţiei de la 1923 referitoare la alcătuirea Senatului. Senatul avea să fie alcătuit din senatori aleşi şi din senatori de drept. Dintre senatorii primei categorii, Eufrosina Popescu menţionează pe senatorii aleşi de „Comisiile de comerţ, industrie, muncă, agricultură". Ea a săvîrşit, şi aici o surprinzătoare eroare, deoarece articolul respectiv din proiectul de Constituţie (art. 70) prevedea că „membrii Camerelor de comerţ, de industrie, de muncă şi de agricultură, întruniţi în colegii separate, aleg din sînul lor cîte un senator de fiecare categorie şi pentru fiecare circumscripţie electorală". Aşadar, nu „Comisiile de comerţ, industrie, muncă, agricultură" alegeau senatori, ci Camerele de comerţ, de industrie, de muncă şi de agricultură.

8. La p. 200, Eufrosina Popescu afirmă că, potrivit art. 73 din proiectul Constituţiei de la 1923, deveneau senatori de drept „foştii miniştri cu o vechime de cel puţin şase ani într-una sau mai multe legislaturi". Or, acel text dispunea că deveneau senatori de drept „foştii miniştri avînd o vechime de cel puţin şase ani într-una sau mai multe guvernări".

Iată cîteva din erorile săvîrşite de Eufrosina Popescu. Mai sînt şi alte asemenea erori în lucrarea ce recenzăm. Ele ar fi fost înlăturate, dacă editura respectivă ar fi încredinţat unui jurist competent sarcina de a citi manuscrisul Eufrosinei Popescu înainte de a-l pune sub tipar. Acel jurist ar fi notat greşelile pe care le-ar fi constatat, indicînd şi rectificările ce trebuiau aduse. El ar fi semnalat şi omisiunile, propunînd completările necesare. Cu mirare, constatăm că o asemenea precauţie n-a fost luată pentru studiul Eufrosinei Popescu.

Constantin C. Angelescu

„Cuvîntul liber" în apărarea independenţei şi integrităţii României, volum îngrijit de ION ARDELEANU, studiu introductiv de ION ARDELEANU şi MIRCEA MUŞAT, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1983, 870 p.

Volumul debutează cu un *studiu introductiv,* datorat îngrijitorului şi, de asemenea, istoricului Mircea Muşat. Este un prilej nimerit pentru aceştia de a întreprinde un examen ştiinţific al problemelor esenţiale ale evoluţiei României între cele două războaie mondiale

[1] Dezbaterile Adunării Naţionale a deputaţilor, Şedinţa de la 9 martie 1923, p. 1086.

[2] C. Stere, *Documente şi lămuriri politice. Preludii: Partidul naţional ţărănesc şi „cazul Stere"*, Bucureşti, 1930, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(cu deosebire cele ale anilor '30) și de a prezenta, în context, lupta forțelor democratice, patriotice împotriva pericolului fascismului și războiului, contribuția, plină de semnificație, a intelectualității române la ampla acțiune a maselor populare desfășurată sub conducerea Partidului Comunist Român. Angajarea fermă a intelectualității în frontul antifascist și antirăzboinic, pentru apărarea independenței și suveranității naționale, a integrității țării s-a reflectat mai cu seamă în fondarea și larga participare la organizațiile democratice îndrumate sau influențate de comuniști ale anilor 1933—1936 și dintre care s-au impus *Comitetul Național Antifascist, Comitetul Antirăzboinic, Amicii U.R.S.S., Liga Muncii, Comitetul pentru apărarea deținuților antifasciști, Comitetul Român pentru pace, Frontul Feminin, Frontul studențesc democratic* ș.a. Se relevă că, în condițiile date, principala arenă de manifestare a intelectualității a constituit-o *presa*, în perioada de referință apărînd nu mai puțin de circa 200 de publicații, legale și ilegale, numeroase fiind îndrumate de P.C.R. în afară de „Scînteia" sau „Lupta de clasă", organe ilegale ale P.C.R., de o puternică influență s-au bucurat în epocă ziarele și revistele cu orientare de stînga, general-democratice sau independente, „Umanitatea", „Ecoul", „Clopotul", „Reporter", „Era nouă", „Soarele", „Societatea de mîine", „Arena" și multe altele. În peisajul jurnalistic respectiv, apreciază cu temei I. Ardeleanu și M. Mușat, s-a impus — prin forța mesajului și temeinicia și arta demonstrației — „Cuvîntul liber", apărut la București, între noiembrie 1933 și octombrie 1936, sub direcția lui Tudor Teodorescu-Branișteș, unul dintre cei mai reputați slujitori ai condeiului din întreaga istorie a presei române. Alături de Branișteș, în paginile revistei întîlnim semnăturile nu mai puțin prestigioase ale lui N. D. Cocea, Al. Sahia, Geo Bogza, Demostene Botez, Perpessicius, Al. A. Philippide, Victor Eftimiu, F. Brunea-Fox, P. Constantinescu-Iași, Gh. Dinu, Eugen Jebeleanu, Mircea Grigorescu, F. Aderca, Șerban Cioculescu, Gala Galaction, Șerban Voinea, Ilie Cristea, C.-Titel Petrescu, Emil Isac, Ștefan Voicu, Petre Pandrea, I. Minulescu, D. I. Suchianu, Marin Simionescu-Rîmniceanu, I. Clopoțel, Miron Radu-Paraschivescu ș.a. După cum se vede, „Cuvîntul liber" închide în el o epocă și-i exprimă admirabil mesajul, mesaj expus cu claritate de către directorul revistei, chiar în primul număr, în articolul intitulat, nu fără profunde semnificații, *Ura*: „...Te cunosc, brav cetățean al țării mele... Pentru d-ta, scump cetățean al țării mele, apare astăzi *Cuvîntul liber*. Pentru d-ta și numai pentru d-ta, că să-ți spună verde adevărul crud... *Cuvîntul liber* vrea să te învețe să privești lucrurile în adîncul lor. *Cuvîntul liber* vrea să te dezbere de obiceiul de a te entuziasma pentru orice, pentru oricine, oricînd și oriunde. *Cuvîntul liber* vrea să-ți cruțe dezamăgirile viitoare arătîndu-ți cît de deșarte sînt iluziile d-tale de azi și cît de falși sînt idolii pe care ți i-ai fabricat cu atîta ușurință. *Cuvîntul liber* vrea să-ți facă marele serviciu de a smulge măștile seducătoare și de a-ți arăta adevăratele chipuri, așa cum sînt, așa cum le-a creat firea... *Cuvîntul liber*... înțelege să-și împlinească rostul... de controlor al vieții publice românești...". Pînă în octombrie 1936, cînd săptămînalul bucureștean a fost suprimat de oficialități, „Cuvîntul liber" și-a făcut din plin datoria și aceasta în mod exemplar. Nu putem, desigur, să reținem din antologia editată de Ion Ardeleanu toate aspectele ce au stat în atenția publicației examinate, însă vom aminti că redacției și colaboratorilor nu le-a scăpat practic nici una dintre marile probleme la ordinea zilei între 1933 și 1936. În acest cadru, „Cuvîntul liber" s-a preocupat de chestiunile grave ale vieții politice interne, de politica externă a Bucureștilor și, nu mai prejos, de evoluția evenimentelor internaționale, îndeosebi de cele prezentînd o incontestabilă semnificație și actualitate — pericolul fascismului, apărarea păcii și organizarea securității europene și globale, apărarea cuceririlor democratice, impunerea în domeniul raporturilor interstatale a principiilor juste și echitabile ale egalității de tratament între toate țările, ale respectării independenței și suveranității naționale, a integrității teritoriale a tuturor statelor, combaterea oricăror tendințe revizioniste și a pseudo-teorii lor rasiste.

Prima impresie ce se degajă din parcurgerea volumului antologic este aceea că, de la primul și pînă la ultimul din cele 150 de numere ale sale, „Cuvîntul liber" s-a constituit într-o veritabilă *cronică* a epocii, căreia profesionalismul excelent în care a fost realizată îi conferă, astăzi ca și în 1933—1936, o pondere remarcabilă în istoria presei române. Revista a cîștigat mult și prin faptul că, indiferent de dificultăți și pericole, și-a înscris în program ca unul din principalele obiective și difuzarea *adevărului*. Exemplele ce se pot aduce, în acest sens, pot fi nenumărate. Dar să nu uităm, în primul rînd, că săptămînalul bucureștean a înfierat hitlerismul și fascismul italian, acțiunile lor agresive și pe imitatorii lor de la noi, pe cei înregimentați în „Garda de fier" și în alte organizații de dreapta. Astfel, deslușind „complicitatea dictaturilor", Mircea Grigorescu afirmă răspicat că în anii '30 terorismul inundase politica internațională, că „Hitler este autorul material", iar Mussolini „complicele necesar al unei acțiuni de teroare în masă; de teroare interstatală, cum istoria a cunoscut

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

foarte arareori". Marele ziarist se declara, totodată, convins că respectivei complicităţi criminale trebuia să i se pună o stavilă, şi aceasta de către „luptătorii înverşunaţi pentru democraţia socială în regimul intern şi democraţia internaţională în regimul politicii externe". Deplîngînd şi protestînd contra atentatului de la Sinaia, căruia i-a căzut victimă chiar primul ministru al ţării, I. G. Duca, Teodorescu-Braniştе a sesizat climatul „moral" în care s-a produs crima, constatînd că, dincolo de „marionetele" legionare care au acţionat, „stă voinţa unui mare regizor. E Berlinul care vrea o Românie a lui. Iar România de azi, România lui Duca şi a lui Titulescu, România noastră, a tuturor, este din 1916 încoace alături de Franţa, alături de democraţie, de pace, de libertate". Iar mai departe: „...Să privim realitatea în faţă şi să căutăm adevărul, unicul vinovat: hitlerismul. Ceilalţi sînt numai complici. Aceasta nu scade cu nimic vina lor şi nu le poate atenua de fel pedeapsa cuvenită. Dincolo, însă, de faptul material al crimei... stă, limpede şi precis, jocul sinistru al hitlerismului pe spinarea României întregite". Cu atît mai mult căpătau semnificaţie toate probele de sprijinire, de încurajare a politicii „păcii globale" promovată în exterior de către incomparabilul Nicolae Titulescu: „D. Titulescu înseamnă, în politica externă, garanţia cea mai puternică şi cea mai sigură că România rămîne încadrată în politica aliaţilor ei de aci, în politica de pace a Micii Înţelegeri şi alături de Franţa democrată şi parlamentară". Asemenea aprecieri se întîlnesc adesea în paginile „Cuvîntului liber" şi, mai cu seamă, după „criza" din august 1936 soldată cu îndepărtarea strălucitului diplomat de la conducerea politicii externe a ţării; cu Titulescu, se preciza, dispărea — într-un moment critic pentru soarta Europei şi a lumii — „ultimul din ctitorii păcii". Într-o epocă bîntuită de „modelul" fascist şi de moda dictaturilor, „Cuvîntul liber" şi-a precizat — prin semnăturile cele mai autorizate şi mai diverse — atitudinea: la preluarea succesiunii lui Hindenburg de către Hitler, revista a vorbit; despre regimul instalat de dictatorul nazist de asemenea s-a pronunţat, consecvent în modul cel mai categoric: „dictatura este bazată pe instinctele primare ale omului, — adică pe doza de nebunie care zace în fiecare şi pe laşitatea pasivă şi fără margini a tuturor" (Demostene Botez). Cu alt prilej, I. Raiciu consemna: „Dictatura... este o formă de guvernare care nu e susceptibilă de transformări. Sub orice aspect s-ar prezenta, ea rămîne, în esenţă, acelaşi lucru: putere nelimitată, necontrolată şi nerespectabilă a unui singur individ. Scopul său principal este în ea însăşi: propria ei menţinere". „Experienţa" nazistă în Germania şi cea mussoliniană în Italia vor dovedi integral temeinicia acestor rînduri datate februarie 1936. Mai mult decît orice, fascismul german şi italian şi modelele lor „provocatoare" din Japonia, Polonia, Ungaria şi Bulgaria (Gh. Dinu) însemnau un nou război, despre care — în februarie 1934 — Scarlat Callimachi scria că „va izbucni" dacă nu aveau să se ia măsuri ferme de stăvilire de către toate statele interesate. Contra lui Hitler şi Mussolini un singur „front" putea fi eficace — citim în alt rînd în „Cuvîntul liber" —, acesta fiind „frontul păcii" (F. Dima). Îndemnurile la crearea unui *front popular* abundă în paginile revistei, soluţia impunîndu-se ca salvatoare nu numai pentru independenţa şi suveranitatea României, ci pentru toate statele ameninţate de agresori. Înainte de a fi fost prea tîrziu, va trebui, opina C.-Titel Petrescu în octombrie 1935, „pus repede capăt războiului şi fascismului, prin toate mijloacele, eventual declarînd chiar război războiului".

„Cuvîntul liber" a fost prezent, prin corespondenţii săi, la marile procese înscenate liderilor comunişti şi luptătorilor antifascişti — procesul ceferiştilor, cele ale lui P. Constantinescu-Iaşi şi *Scarlat Callimachi, procesul din 1936 de la Braşov în care a compărut* ca acuzat tînărul revoluţionar Nicolae Ceauşescu. Prezent la Braşov prin poetul Eugen Jebeleanu, „Cuvîntul liber" şi-a informat — la 6 iunie 1936 — cititorii asupra desfăşurării procesului şi a modului în care acuzaţii s-au transformat în acuzatori.

Concluzionînd, se impune să precizăm că, din toate punctele de vedere, „Cuvîntul liber" a fost o publicaţie de excepţie. Iată de ce publicarea în volum a celor mai semnificative pagini găzduite de prestigiosul săptămînal democrat trebuie apreciată la adevărata ei valoare, aceea de eveniment editorial.

Gh. Buzatu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE UNIVERSALĂ

IMRE JAKABFFY, *A Közép-Duna-Medence régészeti bibliográfiája — Archäologische Bibliographie des Mitteldonaubeckens — Bibliographie archéologique du Bassin du Danube Moyen — Archeologičeskaja bibliografija Bassejna Srednego Dunaja 1967—1977*, Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1981, 376 p.

Cu trei decenii în urmă, în anul 1954, însumînd 582 de pagini și 17 605 titluri, a apărut primul volum al bibiografiei arheloogice a Bazinului Dunării de Mijloc, rod al eforturilor nobile ale regretatului prof. J. Banner și ale colaboratorului său, I. Jakabffy. În anul 1961, iar apoi în 1968, au fost publicate, prin grija lui I. Jakabffy, și volumele dedicate literaturii arheologice apărute în perioada 1954—1959, respectiv 1960—1966, stîrnind un firesc ecou favorabil în rîndurile specialiștilor. După o întrerupere de aproape un deceniu și jumătate, iată-ne în fața celui de al patrulea volum al acestui deosebit de util instrument de lucru, cuprinzînd 8 394 de titluri, apărute într-un interval de aproximativ un deceniu. Limitele în timp, indicate în titlu, sînt doar orientative, cartea conținînd și lucrări apărute în 1966 sau chiar mai înainte, dar care — dintr-un motiv sau altul — nu figurează în volumul precedent. Manuscrisul a fost încheiat în martie 1978, astfel că unele apariții din 1977 nu au mai putut fi incluse, acestea urmînd să fie adunate în volumul următor.

Materialul, compartimentat în cinci părți (I. Generalități; II. Preistorie; III. Antichitatea; IV. Ev mediu timpuriu; V. Istoria timpurie a maghiarilor), îmbrățișează istoria spațiului studiat de la începuturi și pînă în secolul X e.n., inclusiv. Structura cărții corespunde, în principal, cu cea a volumelor precedente (vezi recenzia noastră în „Memoria Antiquitatis", III, 1971, p. 591—593). S-a făcut, totuși, de data aceasta, o selecție mai riguroasă a materialului. Articolele din presa cotidiană de pildă, nu au mai fost înregistrate, iar cele din revistele de popularizare a științei figurează numai dacă au fost scrise de specialiști. „Vocile" din lexicoane și enciclopedii apar separat numai în cazuri excepționale, nefiind incluse nici lucrările de strictă muzeologie. La sugestia unor recenzenți au fost eliminate, de asemenea, lucrările din domeniul arheologiei clasice ale autorilor maghiari, fără vreo legătură directă cu spațiul studiat, și care au constituit, în volumele precedente, un capitol aparte al părții III.

Au fost făcute anumite restructurări și în ceea ce privește organizarea materialului. În partea II, în capitolul Prima epocă a fierului, au fost clasificate — după mărturia lui I. J. (p. 30) — numai lucrările referitoare la acele culturi, în care se atestă folosirea efectivă a fierului. Autorul s-a lăsat influențat, fără îndoială, de specialiștii care încadrează perioada Hallstatt A și chiar în faza finală a epocii bronzului, cu toate că tocmai în ultimii ani a fost scoasă în evidență marea vechime a folosirii și prelucrării fierului în aceste părți ale Europei. Illirii au fost „mutați" și ei din prima epocă a fierului în La Tène, pe motivul că lucrările respective, cuprinse în volum, se referă, în marea lor majoritate, la perioada imediat premergătoare cuceririi romane. Tot în ceea ce a doua epocă a fierului figurează și tracii, alături de geți și daci. Ar fi fost, poate, de preferat alcătuirea unui capitol aparte etniilor din perioada preromană, căci în evoluția populațiilor menționate (ca și a altora) este, de cele mai multe ori, greu de stabilit o linie de demarcație în funcție de prima și cea de a doua epocă a fierului, fără a mai vorbi aici despre dificultățile (și, implicit, controversele) privind delimitarea însăși a perioadelor Hallstatt și La Tène.

Conform unei uzanțe mai generale, partea IV a fost compartimentată în volumele precedente după grupe etnice (huni, germani, avari, slavi), ceea ce ascundea pericolul unor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contradicții și generalizări nejustificate. Monumentele arheologice din perioada dominației hunilor, de pildă, subliniază însuși I. J. (p. 31), se leagă, de multe ori, de germani, alani sau de elementele autohtone supraviețuitoare. De aceea, în prezentul volum, se folosește o terminologie mai neutră, capitolele corespunzătoare purtînd titluri ca *epoca* hunică, germanică etc. Autorul atrage atenția mai ales asupra deosebirilor de vederi cu privire la conținutul etnic al epocii avare, ceea ce se manifestă și în terminologia folosită de diferiți autori („avaro-slav", „slavo-avar", „predvelkomoravské", „vorgrossmährisch" etc.). Epoca avară constituie, de altfel, o preocupare centrală a arheologiei maghiare, bibliografia străduindu-se a fi, în această privință, exhaustivă. Dimpotrivă, arheologia slavă este considerată doar de o importanță periferică în cercetarea trecutului Bazinului Dunării de mijloc. În felul acesta, din imensa literatură a slavisticii au fost incluse în volum numai lucrările fundamentale, figurînd însă întreaga bibliografie referitoare la descoperirile atribuite slavilor, provenite din spațiul amintit. În cadrul aceleiași părți, un capitol aparte (6) întrunește bibliografia referitoare la formarea limbii și a poporului român, autorul mărturisind greutatea de a aduna în mod exhaustiv literatura extrem de bogată cu privire la continuitatea daco-romană.

Față de volumele precedente, partea a V-a s-a îmbogățit cu un subcapitol (1.F) de „curiozități": lucrări ale unor diletanți în materie de istorie, arheologie și lingvistică, în cea mai mare parte emigranți care, folosind cuvintele pline de spirit ale cunoscutului lingvist P. Hajdú, „în căutarea patriei primitive și-au găsit o nouă patrie". Întrucît ideile acestora — mai ales cea a filiației sumero-maghiare — au găsit ecou și în cercurile mai culte din Ungaria (asemenea unor „teorii" privitoare la traco-daci de la noi), includerea criticilor formulate de specialiști într-un grupaj separat este, oricum, binevenită.

În sfîrșit, s-a renunțat la partea a VI-a a volumelor precedente (tumuli, valuri, cetăți de pămînt), bibliografia respectivă fiind clasificată în funcție de epoca căreia îi aparțin aceste monumente — procedeu mult mai firesc, pe care l-am sugerat și noi în recenzia deja menționată.

Arheologia românească este, și de data aceasta, bine reprezentată, 18,7% din titlurile cuprinse în Bibliografie fiind publicate în țara noastră. Ungaria, situată în centrul Bazinului Dunării de Mijloc, figurează cu 33,3%, Cehoslovacia cu 10,5%, Iugoslavia cu 9,3%, restul de 28,2% reprezentînd lucrări apărute în alte țări. Mulți specialiști publicînd și în străinătate (inclusiv în actele diferitelor congrese sau colocvii internaționale), datele menționate mai sus, calculate după locul apariției lucrărilor, oferă, desigur, doar o imagine aproximativă privind participarea cercetătorilor diferitelor țări la „producția" de literatură arheologică a anilor 1967—1977.

Potrivit listei din p. 49—56, dintr-un total de 352 de periodice și serii prelucrate, apărute în toată lumea, 37 sînt publicații românești. (În volumul precedent proporția era 17din 282 !). În partea I i-au fost rezervate și României rubrici speciale în cadrul capitolelor 3, 4 și 5 (137—162, 304—321, 629—656). O bogată bibliografie referitoare la teritoriul României se găsește și în rubricile rezervate Cîmpiei Tisei, Banatului, Transilvaniei și regiunilor învecinate, din cuprinsul unor capitole și subcapitole ale părților II V. În partea II, în două rubrici aparte, a fost întrunită bibliografia referitoare la descoperirile de la Tărtăria (1474—1497), respectiv la traci și geto-daci (3 400—3 576). Remarcăm apoi cele 14 rubrici rezervate provinciei Dacia în cadrul unor subcapitole din partea a III-a (3 765—3 799, 3 868—3 893, 4 177—4 244, 4 627—4 636, 4 663—4 698, 4 779—4 819, 4 979—4 997, 5285—5336, 5357—5 391, 5 403—5 421, 5 679—5 693, 5 734—5 777, 5 887—5 900, 5 953—6 007). După cum am mai menționat, în partea IV un capitol aparte întrunește bibliografia privind etnogeneza poporului român (7 341—7 460). Menționăm, în sfîrșit, existența în partea V a unei rubrici speciale privind tezaurul de la Sînnicolau Mare (8 295—8 306) și a unui capitol referitor la secui, pecenegi, cumani și iazigi (8 338—8 394). Cartea se încheie cu un indice de nume (p. 341—366) și cu o foarte utilă listă a localităților care figurează sub denumiri diferite, indicîndu-se denumirea lor oficială, cea maghiară, respectiv germană, precum și țara, pe teritoriul căreia se află (p. 367—376). În ceea ce ne privește, încheiem aceste rînduri cu speranța că pînă la apariția volumului următor nu va trebui să așteptăm un alt deceniu și jumătate.

A. László

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GUY RACHET, *Dictionnaire de l'archéologie*, Paris, Robert Laffont, 1982, 1 052 p.

Adresat „unui larg public cultivat, ca și turiștilor doritori de a se documenta" — după cum cu modestie se exprima autorul —, noua lucrare a cunoscutului arheolog și scriitor Guy Rachet (avînd și colaborarea lui Louis Frédéric) se impune de la început nu numai prin dimensiuni, ci, mai ales, prin amploarea investigației. Este cu adevărat un act de mare temeritate științifică acest dicționar, care urmărește să fie cît mai complet posibil, fiind în același timp și primul de acest gen apărut pînă acum în limba franceză. În acest context, tendința spre exhaustivitate, dar și alte motive, l-au condus pe autor la introducerea unui mare număr de „voci" privitoare la Africa, America și, mai cu seamă, Asia, ceea ce accentuează caracterul de universalitate a lucrării. Deși îndreptate spre lămurirea unor aspecte secundare, aceluiași spirit considerăm că îi aparțin și articolele care tratează materialele, obiectele, animalele, conceptele arhitecturale sau artistice, termeni de civilizație sau tehnici etc. Cu aceeași intenție, de a asigura o cît mai cuprinzătoare informare, mai amintim că, la sfîrșitul fiecărei „voci" se află inserate note bibliografice, care cuprind principalele, dar și cele mai noi studii de referință, îndestulătoare pentru ca cel incitat spre aprofundare să găsească ușor drumul documentării exhaustive.

O chestiune de mare importanță și care l-a preocupat mult pe G. Rachet este aceea legată de limitele cronologice ale *Dicționarului*, deoarece, pe de-o parte, se ridicau cîteva probleme legate de ritmul local al dezvoltării istorice, iar, pe de alta, autorul plănuiește să editeze un volum separat, rezervat arheologiei preistorice. Deci, volumul de față cuprinde numai articole din domeniul „arheologiei istorice". Dar, să vedem între ce limite își situează autorul cuprinderea lucrării sale. Apariția scrierii în Egipt și Mesopotamia (mileniul III î.e.n.) ar constitui începuturile istoriei propriu-zise, dar aceasta însemnînd, în Europa, doar neoliticul, limita inferioară pentru spațiul european este fixată la începutul mileniului II î.e.n. (începutul Epocii bronzului). Pentru restul Africii, unde, de la Epoca pietrei se trece direct la cea a fierului, *Dicționarul* începe cu ultima, iar pentru America, admite urbanizarea ca un criteriu pentru aceeași limită, întrucît, de exemplu, Vechiul Imperiu Maya nu depășise, ca tehnologie, Epoca pietrei.

În sfîrșit, siturile medievale, care constituie obiectul multor cercetări arheologice, ar fi trebuit să constituie un terminus cronologic, ceea ce, de altfel, și autorul acceptă în principiu. Însă, articolele privitoare la această categorie de descoperiri sînt mărginite la un spațiu restrîns (Anglia, Europa centrală și Scandinavia), la care se mai adaugă doar cîteva așezări islamice sau asiatice socotite ca avînd o oarecare importanță.

Iată de ce considerăm că, din punctul de vedere al cuprinderii temporale — după cum sublinia chiar G. Rachet —, lucrurile sînt dificil de rezolvat în cazul cînd se încearcă separarea în două volume a acestui mare domeniu, care a început să fie arheologia. Mai mult, dupăcum, de asemenea, remarca însuși autorul, această divizare include și o oarecare doză de arbitrariu, reieșită în evidență și cu prilejul fixării limitelor cronologice.

Dicționarul acordă arheologiei românești 17 articole dintr-un total de aproximativ 1 400. Sînt înfățișate siturile de la Adamclisi, Callatis, Capidava, Cîrna, Dinogetia, Dridu, Drobeta, Ferigile, Histria, Monteoru, Otomani, Sarmizegetusa Regia, Sucidava, Tîrgșor, Tomis și Ulpia Traiană, la care se adaugă un articol special pentru daci. La prima vedere, ar părea extrem de puțin. Dar, la cele de mai sus se adaugă și alte referiri indirecte la descoperirile arheologice din România, care sînt folosite la alcătuirea diferitelor articole generale. Astfel, doar pentru a da cîteva exemple, la „vocea" rezervată „castrului", este reprezentat planul lagărului militar roman de la Slăveni, pentru *limes* se utilizează pe larg cercetările din Dacia, *oppidum*-ul cuprinde și principalele cetăți dacice — „adevărate orașe" —, ș.a.m.d.

Totodată, trebuie remarcată și maniera în care prezintă descoperirile savantul francez. Cercetător bine cunoscut, cu o solidă reputație științifică, autor al unor numeroase lucrări de specialitate și de informare, pline de originalitate (*Dictionnaire de la civilisation grecque*, Larousse, 1968; *Dictionnaire de la civilisation egyptienne*, Larousse, 1968; *Archéologie de la Grèce préhistorique*, Marabout Université, 1969; *L'Univers de l'archéologie*, 2 vol., Marabout Université, 1970 — tradusă și în lb. română; *La Tragédie grecque*, Payot, 1973; *Histoire de la France: La préhistoire*, vol. I, CAL, 1973; *La Gaule romaine*, vol. 2, CAL, 1973; *Des mondes disparus*, Hachette, 1976; *La Grande Aventure de l'archéologie*, Laffont, 1979—1981, 15 vol., sub redacție ș.a.), dotat cu un real talent literar — de sub pana sa ieșind o serie de romane cu o largă audiență la public (*Maassada, les guerriers de Dieu*, Lattès, 1979; *Les vergeres d'Ossiris*, Olivier Orban, 1981, Prix RTL Grand Public; *Vers le bel Occident*, Olivier Orban, 1981; *Guillaume le Conquérant*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Olivier Orban, 1982; alte cîteva romane, despre împărăteasa Teodora, despre Nefertiti și despre regele David, fiind în curs de apariție) —, profesorul Rachet reușește și în această nouă lucrare să dea dovadă unei remarcabile obiectivități, bazată pe o cunoaștere adîncă a subiectelor tratate. Pentru edificare, socotim că este mai concludent să redăm mai pe larg cîteva din opiniile și chiar cuvintele sale. Astfel, în articolul despre daci (p. 267—269), G. Rachet arată că aceștia, nedeosebiți esențial de geți, aparțin familiei popoarelor tracice și au avut o cultură unitară pe un teritoriu care corespunde României, putînd fi socotiți, după autor, chiar continuatori ai populațiilor neolitice; se afirmă, de asemenea, că, după retragerea aureliană, majoritatea populației rămîne în Dacia, procesul de romanizare urmîndu-și inexorabilul său curs legic. Pentru ca, în încheiere, sinteza românească să fie subliniată astfel: „La Roumanie est l'un des rares pays d'Europe, et plus particulièrement d'Europe orientale, qui n'a pas vu sa civilisation originale, daco-gétique, de même que son ethnie, brusquement modifiées à la suite des grandes invasions qui marquent les Ve et VIe s." Și în legătură cu interpretarea culturii Dridu, autorul se situează pe o poziție apropiată sau identică cu cea a cercetătorilor români, atribuind-o unei populații „proto-românești", care face legătura între cultura antică daco-romană și Evul Mediu timpuriu românesc „et qui montre la continuité de la civilisation indigène dans ces régions du bas Danube".

Exemplificări asemănătoare mai pot fi relevate nu numai în legătură cu istoria noastră veche. Dar scopul rîndurilor de față nu este cel de a face un inventar al calităților acestui *Dicționar*, după cum nu poate fi nici cel al unui inventar de lipsuri sau erori. Și trebuie să o spunem, nici acestea nu lipsesc, ceea ce ne va face să mai revenim. De fapt, lucrarea, așa cum am încercat să scoatem în evidență, trebuie apreciată pentru utilitate, documentare și obiectivitate.

Unele observații critice pot fi, totuși, făcute. Și acestea, numai în măsura în care lucrurile ne-au fost cît de cît apropiate, ceea ce n-a fost cazul cu multe „voci" ca, de exemplu, cele tratînd arheologia Africii negre sau a Americii. O primă observație ar putea fi făcută în legătură cu lipsa unor obiective arheologice, care socotim că erau destul de însemnate pentru a fi inserate. Mai concret, în *Dicționar* este prezentată Apollonia din Libia, dar nu apar cea de la Marea Neagră și nici cea a Illyriei (ca și Dyrrhachium); totodată, după cum am mai subliniat, siturile medievale timpurii sînt circumscrise unui spațiu restrîns, lipsind — nemaivorbind de descoperirile din România (Biharea, Dăbîca, Alba Iulia etc.) —, așezări și necropole, cum au fost, să zicem, Novgorod sau Starye Mesto. O a doua observație ar fi în legătură cu ilustrația, unde, socotim noi, ar fi fost necesară și menționarea autorului, după cum, de asemenea, credem că ar fi trebuit adoptat și un criteriu ferm pentru ordonarea bibliografiei (cronologic sau alfabetic, după autori). În fine, mai pot fi amintite unele erori și confuzii, care — deși de mică însemnătate — pot prejudicia ansamblul de elevat nivel științific al *Dicționarului*. Astfel, discutîndu-se despre Olbia, trebuie rectificată afirmația că, în secolul III e.n. aceasta ar fi fost cucerită din nou de către geți, în mod cert, acum fiind vorba de goți; și despre o pătrundere alană pînă pe Siret, încă din secolul II e.n., nu există nici o dovadă, monumentele arheologice identificate putînd fi atribuite doar unei pătrunderi sporadice — e adevărat, tot sarmatice, dar *roxolane*: despre cultura Cerneahov (=Sîntana de Mureș) se afirmă că ea a fost atribuită slavilor sau unor populații slavizate, opinie pe care G. Rachet reiese că nu o împărtășește, dar nici nu prezintă vreo alternativă. Multe din aceste ultime scăderi își au originea în documentare, care nu reușește totdeauna să fie completă sau de ultim moment. Însă, socotim că, în această direcție, vina autorului *Dicționarului* nu-i aparține în întregime. Atît timp cît o literatură științifică nu are o largă audiență mondială sau, cel puțin, europeană, nu se poate obiecta unui autor străin al unei sinteze că nu o utilizează. Și, pentru a pune punctul pe *i*, opinăm că ar trebui publicate cît mai multe lucrări în limbi străine despre descoperirile și cercetările arheologice sau istorice din țara noastră. Numai așa va putea fi prezentată la un nivel acceptabil istoria noastră și numai așa, credem că ne vom face pînă la capăt datoria.

Ajunși la sfîrșitul scurtei noastre prezentări a noului tom al profesorului Rachet și asupra căruia, dacă spațiul ne-ar fi permis, am fi dorit să zăbovim ceva mai mult, mai amintim și de calitatea ilustrației, judicios selectată, care completează în chip fericit cele mai multe articole. Toate cele de mai sus, cu toate demersurile noastre critice, ne fac să includem *Dicționarul* în rîndul cărților științifice bine fundamentate, utile și plăcute, de maxim interes pentru toți studioșii istoriei noastre vechi.

Virgil Mihailescu-Birliba

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MICHAEL P. SPEIDEL, *Mithras-Orion, Greek Hero and Roman Army God*, Leiden, E. J. Brill, 1980 (=EPRO — 81 —). (Cuvînt înainte; 1. Introducere; 2. Scena sacrificiului taurului ca o serie a constelațiilor ecuatoriale; 3. Mithras-Orion; 4. Imaginea cerurilor și icoana cultuală; 5. Eroul grec; 6. Zeul roman; 7. Concluzii; Abrevieri; Bibliografie; Indice).

Înainte de a fi una din cele mai răspîndite divinități în cadrul religiei Imperiului roman, *Mithras* avea deja o îndelungată istorie. Pe zeul *Mitra* îl întîlnim invocat drept garant într-un tratat al unei populații din Mesopotamia cu hitiții, încheiat în secolul XIV î.e.n. iar numele său apare în unele imnuri religioase indiene cuprinse în Rig Veda. Iranul a fost însă țara în care, atît înainte dar mai ales după reforma lui Zarathustra, Mitra a cunoscut o însemnată propagare în timpul împăraților achemenizi.

Temple, inscripții și reliefuri atestă că în primele patru secole ale erei noastre Mithras era prezent în viața religioasă a Romei în toate provinciile romane, din Arabia pînă în Britannia și de la Dunăre pînă în Sahara. Mithraismul a fost, inițial, o religie a soldaților, orășenilor și sclavilor imperiali. Păstrîndu-și această bază socială, a numărat, treptat, printre aderenți, și personalități civile și militare din provincii.

Cercetătorii religiilor antice au încercat să clarifice ce a luat *Mithras* de la *Mitra*, să determine cauzele deosebitei propagări a dualismului iranian, cu eterna luptă între bine și rău, întuneric și lumină, încheiată cu victoria „Soarelui neînvins", căruia îi sînt închinate sute de reliefuri și mii de epigrafe. Răspunsurile savanților asupra esenței mithraismului roman au fost diferite: 1) Mithras a rămas în vest tot iranian (F. Cumont); 2) Mithras ar fi rămas iranian cu adăugirile filosofiei neoplatonice (L. Campbell); 3. Mithras ar fi venit din țările dunărene (Stig. Wikander) sau că, în formarea sa, ar fi jucat un mare rol Germania (Ed. Will și parțial E. Schwertheim) sau Syria și mai ales zona Commagene (F. Karl Dörner). Au fost relevate unele caracteristici regionale ale reprezentărilor mithraice, dar și mulțimea elementelor comune. Scrierile sfinte *(Scripta sacra)* ale mithraismului vestic au fost distruse odată cu victoria creștinismului, astfel că sursele reconstituirii mithraismului au la bază unele aluzii din scrieri de filosofie și astronomie, precum și descoperirile din templele zeului *(mithraea)*. Reliefurile cu imaginea lui Mithras sacrificînd taurul, însoțit de dadophorii mithraici *(Cautes* și *Cautopates)*, diferite animale, obiecte, simboluri etc. au fost descoperite în toate provinciile Imperiului.

Pe aceste icoane ale mithraismului vestic pot fi observați: *cîinele* care linge sîngele din rana taurului; *scorpionul* care atacă glandele genitale ale animalului sacrificat; un vas (crater) în preajmă *leul* și *șarpele*; *corbul* pe vestmîntul lui Mithras etc. Scena este flancată de cei care semnalează apusul și răsăritul soarelui, *Cautes* cu torța în jos și *Cautopates* cu torța în sus. Arcul zodiacului arată că zeul ilustrat este și stăpîn al timpului, ca și *Saturnus-Aion*.

Elementele scenei, cunoscute prin peste 500 de icoane, au primit explicații diferite. După unii, taurul înjunghiat de Mithras ar reprezenta imaginea pămîntului străpuns de razele soarelui care face să germineze sămînța sau intrarea soarelui în constelația Taurului la echinocțiul de primăvară, admițîndu-se că ne aflăm în fața unui simbolism alambicat, a cărui subtilitate ar fi mai greu sesizabilă (de ex. numele *Metras*, prin valoarea numerică a literelor, formează numărul zilelor anului).

Cartea savantului Michael P. Speidel are în vedere, pe de o parte, esența mithraismului vestic, iar pe de alta, expunerea ipotezei conform căreia icoanele de cult mithraice ar reprezenta o serie coerentă de constelații.

M. P. Speidel, fost profesor la Universități din Europa, Asia și Africa și de 12 ani titular al catedrei de Istorie Antică la Universitatea din Honolulu (Hawaii, S.U.A.), este un binecunoscut istoric și epigrafist. Unele scrieri ale sale, precum cea despre stela funerară cu inscripție descoperită la Grammeni lîngă anticul Philippi (a celui care pretindea că l-a capturat pe regele martir Decebal și a adus împăratului Traian capul regelui dac) sau lucrări de istorie militară sau istorie a religiilor romnae sînt utile și reconstituirii istoriei Daciei romane și Moesiei inferioare.

Aserțiunea lui M. P. Speidel, că mithraismul este originar și substanțial o religie greacă cu puține elemente iraniene poate fi acceptată cu dificultate.

În vasta literatură asupra mithraismului, date fiind mileniile de existență, propagare, dăinuiri, se detașează lucrările lui M. J. Vermaseren *(Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, I—II, Haga 1956—1960; *Mithras, Geschichte eines Kultes*, Stuttgart 1965, seria *Mithriaca* etc.) și L. A. Campbell cu *Mithraic Iconography and Ideology*, Leiden

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 1. *Relief de cult mithraic*

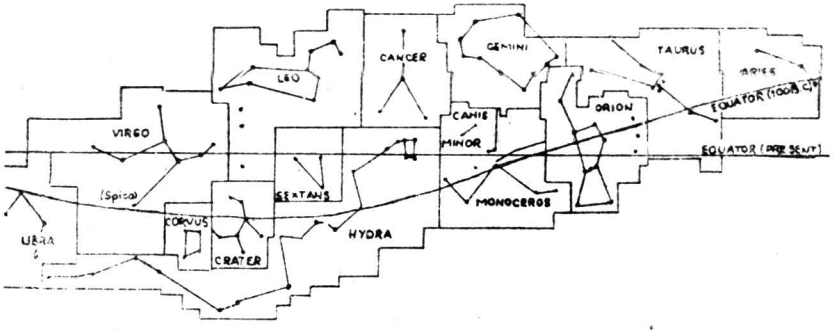

Fig. 2. *Constelațiile de vară pe linia ecuatorului*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1968, cele mai importante nu se depărtează în limitele propuse de M. P. Speidel de viziunea lui F. Cumont.

Numele zeului, îmbrăcămintea sa (în alte cazuri — *J. Dolichenus, J. Heliopolitanus* etc. — zeul oriental poartă veşminte de militar roman), denumirea *Persa* a unuia din cele 7 grade de iniţiere în misteriile mithraice, cuvintele iraniene *nama* (salutat) amintit de M. P. Speidel dar şi *Nabarze* (invictus — neînvins), cunoscut şi pe un altar cu inscripţie de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, ilustrează faptul cunoscut că romanii înşişi credeau că mithraismul vine din Iran.

Sacrificiul taurului era considerat punct central al întregului ceremonial, ca un eveniment cosmic, care se răsfrînge în cer şi pe pămînt, la zei şi oameni, în eternitate. Unele elemente ale scenei — corbul—leul—şarpele şi craterul — erau privite ca simboluri pentru *aer — foc — pămînt* şi *apă*.

M. P. Speidel încearcă să demonstreze că icoanele cu scena sacrificării taurului reprezintă *constelaţiile de vară ecuatoriale* în care *Mithras ar fi constelaţia Orion* şi în final că *mitul lui Mithras este mai curînd mitul eroului grec Orion*. El culege argumentele sale din : literatura religioasă iraniană ; arta greacă şi romană ; simbolismul astral şi al anotimpurilor ; astronomia greacă şi romană. Pentru validarea segmentelor demonstraţiei pe parcursul ei, aplică următoarele criterii : 1) elementele portretizare să reprezinte cerul şi ele să fie înfăţişate *direct*, nu prin aluzii la alte obiecte ; 2) constelaţiile să urmeze o linie riguroasă ; 3) trăsăturile invocate să fie o parte din viziunea *antică* asupra cerului.

M. P. Speidel consideră că sînt posibile următoarele echivalări cu constelaţiile în scena sacrificiului : corbul — *Corvus*, vasul numit crater — *Crater*, leul — *Leo*, şarpele — *Hydria*, cornul cu *Spica*, cîinele cu *Canis Maior*, taurul cu *Taurus*, scorpionul cu *Scorpius* considerat de astronomii romani identic cu *Libra* (Balanţa) şi, în final, Mithras cu *Orion*. Cîteva din echivalările amintite au o vechime centenară, dar lui M. P. Speidel îi revine meritul de a propune interpretarea ansamblului.

O hartă modernă a constelaţiilor ecuatoriale de vară ar include pe *Cetus, Monoceros* şi *Sextans* şi ar exclude *Canis Maior, Crater* şi *Corvus* menţionate, însă, în Atlasul Farnese şi la Hyginus, Aratos, Hiparch etc.

M. P. Speidel analizează constelaţiile ilustrate în *mithraea* şi dispunerea lor, astfel că, în final, poate conchide că toate elementele din scena sacrificiului pot fi regăsite pe harta cerului, constelaţiile fiind dispuse pe linia ecuatorului de la *Taurus* la *Scorpius*, ele fiind şi în vechime cunoscute drept constelaţii ecuatoriale de vară. Unele mici inadverdenţe le consideră impuse de necesităţi de ordin artistic.

Apropierea *Mithras-Orion* este prezentată pe baza surselor literare şi iconografice. Peştera era imagine şi simbol al cosmosului, ale cărui extremităţi ar fi fost tropicele. Situarea lui Mithras pe ecuator (cf. Porphyrius) l-ar apropia, deasemeni, de *Orion*. Iconografia romană, în care *Orion* este înfăţişat cu sabie, luptînd cu taurul şi alte elemente ale mitologiei sale, sprijină posibila identificare cu Mithras. Poziţia lui Mithras în scena sacrificiului calchiază poziţia lui Orion pe cer.

Orion, erou grec ale cărui mituri, cu variante deosebite, sînt bine cunoscute, a dat şi numele celei mai strălucitoare constelaţii. Între asemănările cu Mithras care pot fi invocate trebuie menţionate : faima de vînător ; naşterea lui Mithras „din piatră" şi naşterea lui Orion „din pămînt" ; amîndoi sînt eroi solari. Orion era puternic şi iute, priceput vînător. Sînt calităţile ce se cereau şi soldaţilor, care formau baza socială a mithraismului.

Desigur, mithraismul roman a fost mai mult decît credinţa în influenţa astrologică a constelaţiei Orion. Mithras a fost un zeu, protector, nu numai erou.

In sursele antice, lăcaşul zeului ca demiurg şi stăpîn al creaţiei era fixat pe Ecuator. Sufletele, venind din Calea Lactee pentru a se naşte în Peştera cosmică la Tropicul Cancerului şi a merge spre nemurire la Tropicul Capricornului, treceau pe la Ecuator. Asocierea cu ecuatorul ar putea fi explicată de asemeni prin situarea lui Mithras exact la mijlocul lumii : „Zeul mijlocului" (gr. *mesites*) se afla între întuneric şi lumină, între bine şi rău, între zeu şi omenire, zeul părţii de mijloc a călătoriei sufletelor.

Acceptînd cele expuse de M. P. Speidel, mithraismul vestic ar fi grecesc şi roman şi nu o religie orientală, aflîndu-şi paralele şi în cultul lui *Hercules* în armata romană. Prezentarea în haina iraniană s-ar fi datorat credinţelor greceşti şi romane în înţelepciunea superioară a Orientului. Adevăratul act al fondării mithraismului vestic, după M. P. Speidel consistă în transferul de nume, în orice caz mithraismul n-a fost o religie artificială dar o *orientalizare* şi *probabil o atribuire a unei filosofii*, o adaptare la un cult existent, cultul lui Orion. Lectura unei inscripţii mithraice citate în cursul expunerii (p. 45, n. 29) (CIMRM 2006—2007) — *IOS deo genitori r(upe) n(ato)*, în care M. P. Speidel propune pentru *IOS*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I(nvicto) O(rienti) S(oli) etc. — considerăm că poate primi o rezolvare mai verosimilă: *I(nvicto) O(mnipotenti) S(oli)*, *OMN* fiind completat prin *O(mnipotenti) M(ithra) N(abarze)*. Abrevierea O pentru *O(mnipotenti)* a mai fost propusă pentru o altă inscripție mithraică apulensă (S. Sanie, *Classica et Orientalia*, II, *SCIVA*, 30, 1, 1979, p. 21.

Cele peste 300 de monumente mithraice ale Daciei și Moesiei Inferioare, invocarea frecventă a influenței lui Mithras asupra unor divinități orientale, romane și grecești, apelul la elementele mithraice pentru descifrarea unor simboluri ale divinităților născute în spațiul danubian (Cavalerul trac, Cavalerii danubieni) justifică însemnătatea care o acordăm fiecărei lucrări importante asupra mithraismului. Fără a subscrie la toate concluziile lui M. P. Speidel, apreciem îndeosebi că lucrarea sa, ingenioasă, sistematică și cu o solidă documentare în cîmpul istoriei, filosofiei, astrologiei, astronomiei antice și actuale, oferind o nouă lectură, *coerentă*, a celei mai cunoscute icoane mithraice, este un îndemn către cercetarea similară a altor alegorii iconografice.

Silviu Sanie

MICHAEL H. CRAWFORD, *La moneta in Grecia e a Roma*, Roma—Bari, Editori Laterza, 1982, 171 p.

În ultimii ani, numele prof. Michael Crawford a devenit binecunoscut pentru toți cei care se ocupă de istoria Romei și, mai cu seamă, de numismatica antică. Absolvent al Colegiului Oriel din Oxford, profesor de istorie antică la Christ College din Cambridge și membru al Academiei Britanice (1980), Michael Crawford este autorul a numeroase articole și studii de istorie romană și numismatică, ca și al cîtorva lucrări devenite de referință, aproape imediat după apariție: *Roman Republican Coin Hoards* (1969), *Roman Republican Coinage* (1974) și *The Roman Republic* (1978). Contribuțiile savantului englez au fost primite de fiecare dată cu viu interes de către lumea științifică și, dacă e drept că nu toate opiniile sale au întrunit o adeziune completă, în schimb, nu este mai puțin adevărat că de fiecare dată ele au suscitat discuții și au stîrnit acea emulație de care o cercetare are nevoie permanent pentru a progresa. Dacă la acestea adăugăm că lucrările prof. M. Crawford au la bază nu numai o solidă documentare, ci și numeroase interpretări originale, ne va fi mai clar în ce măsură cercetările sale au adus un suflu nou în studiul economiei antice și, mai ales, a celei monetare.

Iată de ce, după opinia noastră, pentru cartea de față M. Crawford era indicat ca autor. Cînd susținem aceasta, ne gîndim la concepția care stă la baza colecției *Il mondo degli antichi*, în care a apărut și *La moneta in Grecia e a Roma*. Căci, după cum menționau în *Prefață* editorii colecției (Guido Clemente și Andrea Giardina), această culegere de lucrări are drept prim țel promovarea studiului specificității lumii antice, deasupra și pentru înțelegerea „datelor" și „faptelor" — avînd ca dominantă „calitatea prob'emelor". De asemenea, prin tratarea într-un singur volum atît a Greciei, cît și a Romei, se urmărește crearea unei *imagini unitare* asupra istoriei antice și, implicit, a unei unități conceptuale a cercetării.

Nu este posibil și nici nu intenționăm să prezentăm detaliat această nouă carte a prof. Crawford; însă, pentru a facilita o mai exactă înțelegere a referirilor noastre, ca și a modului de tratare a subiectului de către autor, considerăm utilă o redare *in extenso* a sumarului lucrării. *La moneta in Grecia e a Roma* este divizată în două mari părți. Prima cuprinde cinci capitole și abordează marile momente ale istoriei monedei: *Moneta e monetazioni: origini e sviluppo; Monetazione e polis; Monetazione e economia; Il mondo ellenistico; Moneta e mezzi di scambio nell'impero romano*. În cea de a doua parte, M. Crawford completează tabloul general creat anterior printr-o serie de informații și mici studii grupate în *Appendici: I più antichi usi monetali; Testi sull'origine della moneta; Monete straniere a Delfi; Monete straniere a Epidauro; La moneta a Pompei; Tiberio e la crisi del 33 d.c.; Traiano e il bottino della Dacia*.

Din numeroasele și variatele aspecte ale numismaticii, cuprinse în capitolele menționate mai sus, socotim necesar să enumerăm măcar cîteva dintre acestea, atît datorită însemnătății lor, cît și caracterului de noutate pe care le au ipotezele, adesea construite cu multă ingeniozitate de M. Crawford. Astfel, trebuie subliniat că numismatul britanic nu se arată a fi un adept al tezei, după care moneda ar fi apărut ca o cerință a comerțului, ci, după părerea sa, pe care caută să o demonstreze, inventarea și folosirea metalului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

monetizat au avut drept cauză imediată dorința de a se evita cîntărirea metalului prețios destinat plăților mercenarilor din Lydia ; dar, adaugă imediat prof. M. Crawford, această invenție a căpătat o largă și, totodată, rapidă răspîndire, ca urmare, în special, a necesităților economice ale *polis*-urilor. Numai pe această cale se explică de ce, deși abia pe la 600 monetizarea își are începuturile, încă de la 520 î.e.n. putem afirma că moneda a ajuns să dețină un rol de prim ordin în dezvoltarea economică a lumii grecești.

De o însemnătate majoră și pentru înțelegerea începuturilor monetăriei la geto-daci este teza care, pornind de la descoperiri monetare într-un context arheologic cert, arată că economia de piață apare la Atena abia la jumătatea secolului V și doar în secolul IV î.e.n. este documentată o activitate bănească diurnă. De asemenea, credem că trebuie relevate și următoarele probleme numismatice tratate în cartea sa de către M. Crawford : rolul de monede pseudo-internaționale pe care îl capătă emisiunile Cyzicului în Marea Neagră, pe la 450 î.e.n. ; extinderea folosirii monedei în arii, care anterior nu erau familiarizate, ori prea puțin, cu aceasta — ca o principală caracteristică a monetăriei elenistice, precum și preluarea calității de monede pseudo-internaționale de către emisiunile lui Alexandru cel Mare ; larga circulație a diverselor monede grecești, macedonene — și chiar apariția celor locale în zona tracică și dunăreană, deși — după opinia autorului — aceasta nu semnifică, în ultimul caz, existența unei economii de piață, bazată pe monedă ; tezaurele monetare, chiar îngropate la puțin timp după data ultimelor lor monede, nu reflectă în mod obligatoriu circulația bănească din acel moment ; în vremea republicii, cantitatea de monedă bătută fluctuează potrivit cu numărul variabil al legiunilor și cu volumul altor cheltuieli de stat ; importantul rol, ca mijloc de schimb, primit de către monedă la Roma, va fi o consecință accidentală și nu o rațiune de existență a acesteia ; reducerile ponderale ale monedelor sau ale standardului metalului prețios din acestea nu reflectă decît simple interese de moment și nu dovezi ale unei politici monetare bine fundamentate teoretic ș.a.

Rezervăm cîteva rînduri și ultimei anexe, cea referitoare la prada de război luată de Traian din Dacia. După ce trece în revistă opiniile mai vechi sau mai noi asupra acestei chestiuni (J. Carcopino, R. Syme, I. I. Russu, E. Lo Cascio etc.), M. Crawford, la rîndul său, analizează argumentele pro și contra credibilității știrii transmise de Criton în *Getica* folosind în mare măsură bibliografia românească de specialitate. În legătură cu aceasta, poate nu ar fi de prisos să arătăm și cîteva din observațiile savantului englez. Astfel, acesta sesizează că, în contextele arheologice dacice, aurul apare foarte rar, iar exploatarea minelor din Dacia cunoaște o adevărată dezvoltare abia după cucerire, cînd, fapt relevant, se aduc lucrători specializați din alte provincii ale Imperiului Roman. Doar din acest moment se poate socoti cucerirea, după cum susține prof. Crafword, ca avînd un pronunțat caracter remunerativ. De asemenea, adaugă el, fluctuațiile standardelor ponderale ale monedelor traiane reprezintă reflexe ale diferitelor acțiuni ale împăratului, cum ar fi activitatea sa constructivă sau pregătirile pentru susținerea diferitelor campanii militare. Drept consecință, politica monetară a lui Traian, de devalorizare și retragere a monedelor prea uzate, ar fi contribuit la scoaterea din circulație a tuturor denarilor anteriori reformei din anul 64 e.n. Revenind la problema aurului și argintului luat din Dacia, socotim util să amintim, cu acest prilej, că ultimul plan de cercetare al prof. Elio Lo Cascio (Lecce, Italia), de calculare a volumului emisiunilor traiane de metal prețios, anterioare și posterioare campaniilor dacice și celei partice — bazat pe studiul ștanțelor monetare —, ar putea aduce noi și importante clarificări în această atît de interesantă problemă a istoriei noastre vechi, mai cu seamă că documentația pe care o avem în clipa de față, nu credem că poate determina soluționarea acesteia în chip satisfăcător. Am expus, în aceste rînduri, doar cîteva din ideile pe care această incitantă și stimulantă carte ni le prezintă, însoțite de o bibliografie cvasi-exhaustivă.

Virgil Mihailescu-Bîrliba

DINU ADAMEȘTEANU, *Civilizații antice din Italia meridională. Basilicata antică. Istorie și monumente* (traducere AL. S. ȘTEFAN), București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 168 p. + 88 planșe.

Este un mare merit al Editurii Științifice și Enciclopedice, care a luat inițiativa publicării acestei importante lucrări privitoare la arheologia și istoria veche a sudului Italiei, cu puternice ecouri, în același timp, și pentru istoria noastră antică. Cînd afirmăm aceasta, pornim de la faptul că activitatea arheologică a prof. D. Adameșteanu a avut

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

drept rezultat relevarea unor aspecte noi ale civilizației antice din Magna Graecia, în speță — a relațiilor dintre greci și localnici (lucani), privite nu ca un fenomen uniliniar, ci ca un proces complex, dinamic, de „interculturalitate".

Mergînd pe drumul deschis de către Vasile Pârvan — după cum cu multă pertinență subliniia în *Prefață* acad. Emil Condurachi și după cum, de asemenea, recunoștea chiar autorul în *Cuvînt înainte la ediția română* —, prof. D. Adameșteanu a inițiat cercetări de un tip nou în zona centrală a Magnei Graecia (Basilicata), căutînd să vadă cît mai departe în teritoriul vechii Lucanii premisele și amploarea procesului de care vorbeam mai sus. În acest scop a folosit într-o amplă măsură cele mai moderne metode de cercetare, printre care cea a prospecțiunilor aerofotografice — pe care le văzuse utilizate pentru prima dată la Histria, încă din anul 1931 —, va avea o pondere majoră, cu atît mai mult cu cît chiar D. Adameșteanu fondase Aerofototeca Națională din Roma.

Din punctul de vedere al realizărilor științifice, săpăturile arheologice conduse de către prof. Adameșteanu în teritoriul Metapontului și Siritidei au arătat că, încă din epoca tîrzie a bronzului, se constată o prezență miceniană, pentru ca, începînd cu secolele VIII—VII î.e.n., odată cu înființarea coloniilor grecești, aici să se înfiripe chiar și o viață extra-urbană, deosebit de activă. Între *polis* și *chora* exista o armonie perfectă, după cum arată și împărțirea teritoriului metapontin, unde terenul agricol fusese parcelat exemplar. Pe de altă parte, dinamica așezărilor indigene, ca și necesitatea unei numeroase forțe de muncă pe ogoarele Metapontului, au condus la presupunerea că numeroși autohtoni participau intens la viața economică a respectivei colonii grecești.

După cum au arătat datele epigrafice găsite în Pontul Stîng și interpretate de către D. M. Pippidi, o a treia zonă în care se poate vorbi de o prezență elenică — este cea numită de către greci *proschoros*, adică „pămînt de la marginea teritoriului cetății" sau, după D. Adameșteanu, „zonă de influență a unei colonii". În calitatea sa și de conducător al Superintendenței Arheologice a Basilicatei, D . Adameșteanu a conceput un vast program, care a făcut apel „la toate metodele științifice pe care tehnica modernă le-a pus la dispoziția arheologiei" și care a urmărit cunoașterea așezărilor indigene din teritoriul respectiv. Rezultatele acestor cercetări au arătat o elenizare profundă și rapidă a autohtonilor, chiar pînă la o depărtare de 100 km de litoral, cum este în cazul așezării de la Serra di Vaglio. Această asimilare a civilizației grecești este aproape completă, observîndu-se chiar o adaptare a localnicilor la mentalitatea noilor veniți. Mai mult, în așezarea menționată s-au putut identifica pînă și elemente de viață urbană, chiar dacă acestea pot fi atribuite nu numai lucanilor elenizați, ci și unui nucleu autentic grecesc. Deci, în această zonă — *proschoros* — chiar dacă nu stăpîneau efectiv, coloniștii aveau o prezență activă, contribuind din plin la evoluarea societății locale spre noi forme de viață. Și pentru a ne întoarce la realitățile istorice din țara noastră, amintim de recenta descoperire a așezării de tip urban de la Albești (jud. Constanța), unde colectivul condus de către A. Rădulescu a depistat — se pare — același fenomen într-o regiune, care a aparținut unui posibil *proschoros* callatian.

Ită de ce această carte, care, la prima vedere, pare că doar analizează detaliat descoperirile din *Megale Hellas*, are repercusiuni adînci și asupra istoriei litoralului nostru pontic, îndemnînd la reflexii și noi reevaluări ale datelor existente sau la noi căutări. Acest circuit: Histria — Basilicata — Pont, mereu prezent în gîndirea autorului, reprezintă, în afara unei laturi care ține de permanențele sufletului uman, și un splendid exemplu al avantajelor pe care le oferă metoda cercetării comparative a două zone, ca și a necesității aplicării cu mult curaj a unor metode mereu îmbunătățite chiar asupra unor descoperiri mai vechi. În această direcție, concluzia la care se ajunge, că fluxul dinspre litoral spre interior își are și reversul — lumea autohtonă începînd din secolul IV î.e.n. să devină ea însăși fermentul unor noi impulsuri în Basilicata —, va conduce și în interpretarea datelor oferite de cercetarea românească a cetăților din vestul Pontului la noi încheieri, care pînă acum — chiar dacă erau presupuse — nu erau în totalitate fundamentate.

Virgil Mihailescu-Birliba

I. BARNEA, O. ILIESCU, *Constantin cel Mare*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 212 p. + 24 planșe.

Viața și activitatea marelui împărat au stat — și nu fără o serioasă motivare —, în atenția istoricilor antichității, care i-au consacrat numeroase studii de mai mare sau de mai

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mică întindere. Cercetările au scos în evidență că, în ansamblu, activitatea sa continuă și desăvîrșește reformele diocleţiene, care, după cum este cunoscut, aveau drept ţel restaurarea — în noile condiţii economice și sociale —, a puterii imperiului și, în acelaşi timp, chiar de „remodelare" a structurilor statului roman în faţa cerinţelor noii etape, care purta în sine germenii viitoarei orînduiri feudale. Ascensiunea și acţiunile sale militare, măsurile administrative și religioase — toate converg spre crearea imaginii unei personalităţi istorice deosebite, care justifică interesul arătat de istoriografia mai veche sau mai nouă. Nu este, de asemenea, lipsită de însemnătate pentru noi politica pe care a dus-o la Dunăre, unde — poate, și din dorinţa de a-l urma cît mai mult pe Traian, modelul său, dar, incontestabil, și mînat de interese și realităţi locale — a întreprins o adevărată „reconquistă dacică".

Fie și numai aceste motive și tot ar fi fost de ajuns pentru a justifica în cea mai mare măsură atracţia pe care „epoca lui Constantin cel Mare" a exercitat-o asupra celor doi autori. Dar, dacă la acestea mai adăugăm și faptul că prof. Ion Barnea, prin săpăturile arheologice, ca și prin celelalte cercetări ale sale, de mai mulţi ani, are în centrul preocupărilor arheologia și istoria romană tîrzie și bizantină *(To palaiochristianikon thysiasterion*, Atena, 1940; *Dinogetia*, I, Bucureşti, 1967; *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Roma, 1977; *Arta creştină în România*, Bucureşti, 1979; și colaborator la: *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960; *Din istoria Dobrogei*, II—III, Bucureşti, 1968, 1971; *Tropaeum Traiani, I: Cetatea*, Bucureşti, 1979), iar, la rîndul său, reputatul numismat Octavian Iliescu a întreprins numeroase investigaţii în cîmpul numismaticii antice și medievale *(Moneda în România (491—1864)*, Bucureşti, 1970), ne vom da mai bine seama de ce aceşti doi specialiști și-au concentrat forţele spre a ne oferi sinteza de faţă.

După ce, într-un prim capitol, oarecum introductiv, sînt prezentate primele două tetrarhii, prof. Barnea adînceşte analiza domniei lui Constantin cel Mare, mai ales în cele care tratează reformele, viaţa religioasă și artele. Acestea constituie părţi destul de consistente ale lucrării, fundamentate de o bibliografie bogată și beneficiind de judicioase observaţii personale, în special, privitoare la religie și artă. Am avea de adăugat doar că — pentru o mai bună înţelegere a situaţiei politice — poate ar fi fost utilă și o schemă genealogică a familiei lui Constantin, care să cuprindă și primii tetrarhi. În fine, cu toate că, în cea de-a doua parte a cărţii, este analizată și monetăria constantiniană, de asemenea, credem că un capitol consacrat stării și evoluţiei economiei imperiului ar fi fost mai mult decît necesar.

Deosebit de important ni s-a părut a fi capitolul VII, unde se scot în evidenţă o serie de realizări ale istoriografiei noastre, care a demonstrat indubitabil menţinerea hotarelor imperiului la nord de Dunăre — este adevărat, numai în unele sectoare — documentaţia actuală reliefînd cu pregnanţă lipsa de consistenţă a tezei despre o totală retragere romană la sud de fluviu. Totodată, extinderea *limes-ului* spre nord, în perioada constantiniană, a asigurat — aşa după cum justificat se subliniază — o consolidare a procesului de romanizare în spaţiul dacic.

Atenţia ne-a mai fost reţinută și de capitolul intitulat *Moneda lui Constantin cel Mare* (O. Iliescu), ca și de cele două anexe, care cuprind monedele constantiniene găsite pe teritoriul României, precum și o prezentare detaliată a tezaurului de la Măcin. Pornind de la materialul numismatic înfăţișat, o serie de concluzii ni se par în mare măsură întemeiate. Astfel, reluîndu-se ipoteza lui P. Diaconu, asocierea emisiunilor avînd legenda CONSTANTINIANA DAPHNE cu victoria de la Chrysopolis ni se pare veridică și, probabil, de acum înainte, trebuie renunţat atît la identificarea vreunei localităţi cu acest nume, cît și la existenţa unor monede legate de cetatea Daphne sau de vreo victorie obţinută împotriva barbarilor. Studiul răspîndirii monedelor constantiniene ne dă, de asemenea, pentru prima oară, o imagine de ansamblu a situaţiei spaţiului carpato-dunărean. Excluzînd faptul că, după opinia noastră, 10% dintr-un total nu poate constitui un eşantion cu adevărat reprezentativ, cartografierea descoperirilor ne indică concentrarea lor în zona dunăreano-pontică (deci, cea care a aparţinut imperiului!), ceea ce are o anume semnificaţie; totodată, predominarea numerarului de bronz nu este surprinzătoare pentru zona și perioada în cauză, după cum credem noi. Bineînţeles, pentru o mai bună cunoaștere a circulaţiei monetare reale ne-ar fi fost de mare folos și contextele arheologice în care au apărut descoperirile respective, dar, din păcate, acestea lipsesc.

În sfîrșit, adăugăm cîteva mici observaţii, care, fără a scădea cu ceva din valoarea acestei cărţi, credem că, luate în considerare de către autori, vor putea contribui la alcătuirea unei noi ediţii, lărgite și îmbunătăţite. Dintre acestea am aminti: notele nu sînt plasate în chip uniform, la sfîrșitul capitolelor, uneori apărînd și după fiecare subcapitol;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mici erori de calcul [4,50×3=3,375×4=13,50 g şi nu 14,50 g (!), cum apare la nota 38, p. 129].

Ajunşi la sfîrşitul acestor rînduri despre preţioasa lucrare monografică dedicată lui Constantin cel Mare, nu putem să trecem peste semnalarea cîtorva calităţi, cum ar fi: capacitatea de sintetizare, precum şi buna cunoaştere a problemelor antichităţii noastre; pe de altă parte, rolul şi însemnătatea politicii duse de către marele împărat la Dunăre — căreia i se rezervă numeroase pagini —, explică, în acelaşi timp, interesul cu care a fost primită şi, mai ales, dorită, o asemenea carte.

Virgil Mihailescu-Bîrliba

MIRCEA ELIADE, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, III, *De Mahomet à l'âge des Réformes*, Paris, Payot, 1983, 361 p.

La distanţă apreciabilă de întîile volume, apărute în 1976 şi 1978 (v. *AIIAI*, XVII, 1980, p. 700—703), marea sinteză continuă cu acest al treilea volum, la fel de impunător în toate privinţele şi la fel de incitant sub unghi istoriografic. Faţă de planul anunţat, el introduce o schimbare, în sensul că materia destinată volumului III va fi cuprinsă în două tomuri. Primul dintre acestea se află deja sub ochii celor interesaţi, masiv, cu acea „densitate specifică" a textelor eliadeşti şi cu acea eleganţă expresivă lipsită de orice ostentaţie care îi este caracteristică autorului. „Am continuat istoria bisericilor creştine pînă în epoca Luminilor, mărturiseşte acesta, şi am transferat în volumul final capitolele asupra înfloririi hinduismului, asupra Chinei medievale şi asupra religiilor nipone. Am consacrat patru capitole istoriei credinţelor, ideilor şi instituţiilor religioase din Europa în secolele IV—XVII, dar am insistat mai puţin asupra creaţiilor familiare cititorului apusean (de ex. scolastica, reformele), ca să mă pot opri la unele fenomene în genere trecute sub tăcere sau minimalizate în manuale: heterodoxiile, ereziile, mitologiile şi practicile populare, vrăjitoria, alchimia, ezoterismul. Interpretate în propriul lor orizont spiritual, aceste creaţii religioase nu sînt lipsite de interes şi uneori chiar de măreţie. În orice caz, ele fac parte integrantă din istoria religioasă şi culturală a Europei" (p. 7). Cadrul a fost extins la maximum, ca şi în celelalte volume, autorul căutînd să surprindă manifestările de tip religios cele mai diverse şi să le integreze devenirii generale a umanităţii. Sinteza propusă nu e o simplă „morfologie a sacrului", cum s-a putut crede, ci o istorie în sens superior, una care transcede evenimenţialul pentru a fixa atitudini, idei şi credinţe, care nu ies din sfera istoricităţii, ci o lărgesc în dimensiunea ei specific umană. Cine străbate, de pildă, capitolul despre turco-mongoli, finougrieni şi balto-slavi rămîne cu impresia netă a unui discurs, în care „evenimentele" formează doar un cadru pentru a fixa realităţile mai durabile. Ni se vorbeşte de vînători, nomazi, războinici, de Dumnezeu-Cer (Tängri) şi de structura lumii, de peripeţiile creaţiei, de şamanism, de religiile asiaticilor septentrionali, de rituri, mituri şi credinţe ale vechilor slavi. Un alt capitol prezintă bisericile creştine pînă la criza iconoclastă (sec. VIII—IX), oferind mai întîi o tramă de istorie politică pentru a expune apoi doctrina augustiniană, cultul sfinţilor (martiri, relicve, pelerinaje), avîntul teologiei bizantine, veneraţia icoanelor şi iconoclasmul, un tablou dintre cele mai interesante ale „mileniului obscur", unul care dă seama de rupturi şi continuităţi în ordinea spiritului. Mahomed şi înălţarea Islamului formează materia altui capitol, nu mai puţin dens şi nu mai puţin incitant prin urmările antrenate de irupţia noii religii în Mediterana şi Orientul Apropiat. Catolicismului apusean, de la Carol cel Mare la Joachim de Flore (cu observaţii legate de asimilarea şi reinterpretarea tradiţiilor precreştine, regalitatea sacră şi cavalerismul, cruciade, eroterism şi creaţie literară, o nouă teologie a istoriei) i se consacră un alt capitol, urmat de altele despre teologiile şi misticile musulmane, indaismul de la revolta lui Bar-Kokhba la hasidism, mişcările religioase în Europa medievală, religie, magie şi tradiţii hermetice în epoca Reformelor. Ultimul capitol din volum se ocupă de religiile tibetane. Sînt nouă capitole (XXXI—XXXIX), numerotate în continuarea primelor volume şi avînd la urmă un vast aparat de note, menit să fixeze bibliografic stadiul cunoştinţelor în fiecare problemă. Tradiţiile etnice din zona vechii lumi trace ocupă un loc aparte (cap. XXXVIII), cu referiri speciale (inclusiv bibliografice, p. 339—340) la spaţiul românesc şi creativitatea specifică culturilor „populare" agrariene sau pastorale. *Colindele* îndeosebi, asimilate parţial, indică un creştinism cosmic, după cum *căluşarii* conţin simboluri ale unui dans catarctic. „Într-o istorie *totală* a creştinismului, trebuie să se ţină seama — insistă autorul — şi de creaţiile specifice populaţiilor rurale. Alături de diversele teologii construite pe baza vechiului Testament şi a filosofiei greceşti, trebuie să se ia

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în seamă şi încercările de *teologie populară :* se vor găsi, reinterpretate şi creştinizate, numeroase tradiţii arhaice, de la neolitic pînă la religiile orientale şi elenistice" (p. 238). Volumul continuă, aşadar, istoria bisericilor creştine, începută în volumul anterior, de la Sf. Augustin la epoca Luminilor, prezintă religia islamică, alături de religiile eurasiatice şi tibetane, consacrînd totodată capitole aparte misticii indaice, creştine şi musulmane. *Histoire des croyance et des idées religieuses* — observa Paul Ricoeur — face mai mult decît să retranscrie morfologia sacrului în cronologia religiilor ; ea arată în ce sens religiile au o istorio". S-a putut vedea din noul volum al sintezei că această istorie nu este incompatibilă cu istoria în sens tradiţional, ci un complement al ei, o hermeneutică în registru superior.

A!. Zub

HARALD ZIMMERMANN, *Veacul întunecat*, traducere de JOHANNA HENNING şi ANCA MIHAILESCU, postfaţă de ADOLF ARMBRUSTER, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, 261 p. + ilustr.

Publicat pentru prima dată în anul 1971 la Editura Styria din Austria, volumul profesorului Harald Zimmermann beneficiază de curînd de o traducere menită să familiarizeze pe cititorii români cu preocupări de istorie a evului mediu cu controversatul secol X. Autorul, în prezent profesor la Universitatea din Tübingen, după ce anterior lucrase în cercetare şi la catedrele universitare de la Viena şi Saarbrücken, se trage din părinţi saşi, bunicul său nefiind altul decît cunoscutul editor de izvoare medievale transilvănene Franz Josef Zimmermann (1850—1935). Neuitîndu-şi ascendenţa, autorul a ţinut să-şi încheie prefaţa la ediţia românească printr-un salut „acelei ţări din care face parte Transilvania, patria" sa „de origine".

Veacul întunecat reprezintă, într-un fel, o lucrare colaterală *Regestrelor papale* din anii 911—1024, publicate de Harald Zimmermann în 1969, în care se realizează reconstituiri şi interpretări ale evenimentelor pornindu-se de la comentarea actelor cancelariei pontificale. Lucrarea este adresată nu numai specialiştilor, ci şi unui public mai larg, motiv pentru care nu s-a considerat oportun să se facă apel la aparatul critic. Faţă de ediţia din 1971, s-au operat unele revizuiri şi adăugiri, între altele fiind intercalate cîteva scurte referiri la spaţiul

Înainte de a trece la tratarea propriu-zisă a temei alese, autorul explică cum s-a ajuns la desemnarea secolului X drept „obscurum". Această etichetare, făcută la cumpăna secolelor XVI—XVII, se datorează faimosului istoric al Bisericii catolice Cezar Baronius, care avusese în vedere poziţia precară şi decăderea generală a papalităţii din preajma *Anului o mie*. Aprecierea sa defavorabilă a fost acreditată de generaţii întregi de istorici, pentru care ultimul secol al mileniului I părea tenebros şi obscur nu numai sub aspectul civilizaţiei şi al împlinirilor de ordin politic sau confesional, ci şi pentru lipsa de informaţii documentare revelatoare. De altfel, pentru mulţi istorici mai vechi, influenţaţi de evaluările autorilor renascentişti, întregul ev mediu reprezenta o epocă „întunecată" şi a trebuit să apară fluxul ideilor romantice pentru ca să intervină o reevaluare a opiniilor, fără însă să se producă rectificarea de ansamblu a calificativelor lui Baronius şi ale adepţilor săi. Unii specialişti au întrevăzut, totuşi, la nivelul secolului X, „lumini în beznă", iar alţii au impus chiar conceptul de „renaştere ottoniană". Pe linia acestor sugestii a mers şi Harald Zimmermann în demersul său. Plină de miez ni se pare una din reflexiile sale, care îşi păstrează valabilitatea şi pentru alte perioade istorice : „Faptul că în acel veac au existat laolaltă aspecte luminoase şi aspecte mai sumbre nu constituie un specific al evului mediu. În orice alt secol se poate pune întrebarea cît de întunecată este o epocă fără lumină şi cît de luminoasă este una însorită" (p. 13).

Firu roşu al întregului volum îl constituie raporturile dintre Imperiul romano(-germanic) şi papalitate, adică între puterile ce aspirau la universalitate. Celelalte evenimente de însemnătate europeană sînt evocate doar în măsura în care au avut tangenţe cu istoria Imperiului şi a Romei. Din acest punct de vedere, există o neconcordanţă între titlul şi conţinutul cărţii. De altfel, trebuie să precizăm că autorul ne-a avertizat că şi-a propus să trateze numai anumite aspecte legate de perioada abordată, fără să tindă spre epuizarea lor.

La hotarul dintre secolele IX—X, atît Imperiul, cît şi papalitatea traverau un moment de frămîntări profunde şi de adîncire a crizei. Într-un timp scurt s-au succedat numeroşi suverani şi pontifi fără prestigiu, uneori dublaţi de contracandidaţi nelegitimi. Episodul pontificatului lui Formosus şi al schismei ce a tulburat echilibrul bisericii după moartea sa a fost

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

doar *una* din exteriorizările crizei amintite. Pe bună dreptate s-a subliniat însemnătatea atitudinii populației Romei, orașul de reședință al papilor și loc de încoronare a monarhilor, față de pretendenții la dominația lumii creștine laice și ecleziastice. Nu o dată aristocrația și orășenii din Roma au dejucat ambițiile capetelor încoronate și ale pontifilor, izgonind din oraș pe cei ce le lezau interesele. Unii principi romani au obligat curia să se limiteze numai la problemele stricte de jurisdicție canonică.

Relansarea ideii universalității Imperiului se produce prin încoronarea lui Otto I cel Mare în 962, după ce tatăl său, Heinrich I Păsărarul, întemeietorul dinastiei saxone, restabilise prestigiul regalității germane. Primirea coroanei imperiale de către Otto I la Roma a fost probabil episodul cel mai marcant ca semnificație și urmări din istoria occidentului European în acel „saeculum obscurum", al X-lea. De aceea, desigur, autorul comite o succintă abatere de la modul său de expunere strict cronologică a faptelor, inserînd cîteva aprecieri globale ale principalilor cronicari contemporani asupra lui Otto I, menite să-i individualizeze personalitatea și să releve ecoul reînnoirii Imperiului de Apus fondat de Carol cel Mare. După ce ne poartă pe urmele dramaticelor evenimente legate de prezența lui Otto I la Roma și în nordul Italiei, precizîndu-ne rolul său în schimbarea titularilor jilțului papal (Canossa era încă departe!), autorul ne prezintă succesele și avatarurile lui Otto II și Otto III în tentativele de a continua pe același plan politica ambițioasă a omonimului lor căruia i-au succedat.

De-a lungul întregii lucrări s-a încercat să se urmărească principiul director expus la începutul ei: „evenimentele să fie pur și simplu lăsate să vorbească de la sine" (p. 5). Desigur că acest ideal programatic nu se poate împlini nicăieri în mod real, pentru că la reconstituirea realităților trecutului intervine adesea subiectivismul istoricului, a cărui muncă nu se limitează doar la selectarea și așezarea cap la cap a diverse documente, ci presupune interpretarea unor știri nu o dată contradictorii, fragmentare sau lapidare.

Lectura *Veacului întunecat* ne dezvăluie acribia lui Harald Zimmermann în explicarea corectă a faptelor, apelul permanent la izvoarele de primă mînă, modul circumstanțiat de redare a informațiilor narative și diplomatice, reținerea de a adopta puncte de vedere insuficient probate. Se cuvine, de asemenea, a remarca maniera atractivă de expunere a datelor, fără ca prin aceasta să se producă abateri de la rigorile impuse de un demers cu caracter științific.

Asemenea calități, ca și alte particularități ale volumului, sînt reliefate cu mult discernămînt și în postfața semnată de apreciatul istoric Adolf Armbruster, căruia îi revine meritul de a fi sugerat oportunitatea realizării traducerii lucrării profesorului Zimmermann. Postfața conține totodată pertinente aprecieri asupra trăsăturilor pe care „veacul întunecat" le-a îmbrăcat în spațiul românesc. Între altele, Adolf Armbruster își exprimă părerea că secolul X „înseamnă pentru români învingerea perioadei seculare a etnogenezei și ieșirea lor la lumina surselor istorice" (p. 235), ceea ce îl recomandă poate drept „cel mai însemnat din întreaga istorie a românilor, acceptîndu-se afirmația că actul de naștere este cel mai important act din istoria omenirii" (p. 237). Observația citată motivează și îndemnul — la care subscriem — ca prin efort colectiv să fie aprofundată studierea perioadei în discuție în arealul carpato-dunărean. Un scurt, dar util excurs referitor la biografia lui H. Zimmermann completează postfața, care este însoțită și de o listă selectivă a lucrărilor sale.

Volumul mai cuprinde indicații de ordin bibliografic (p. 241—244), un indice și cîteva planșe redînd diferite vestigii din secolul X. Jumătate din ele au fost selecționate dintre descoperirile arheologice efectuate în Dobrogea, ceea ce ni se pare exagerat, dat fiind ponderea redusă pe care o au referirile la această regiune în ansamblul textului. S-a omis, în schimb, includerea în volum a acelor tabele genealogice ale dinastiilor domnitoare, anunțate de profesorul Zimmermann că vor însoți ediția românească a lucrării sale (p. 6). Dincolo de aceste mărunte neîmpliniri, această ediție se dovedește o inițiativă inspirată, ce ar merita să fie continuată și cu alte traduceri din operele istoriografice contemporane de prestigiu.

Victor Spinei

Roma, Constantinopoli, Mosca. Da Roma alla terza Roma. Documenti e studi. Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane, 1983, 556 p.

Îndoielile cu privire la capacitatea marilor colocvii de a rezolva cîte o problemă istorică sînt dezmințite de succesul acestui seminar internațional care și-a propus investigarea unui teritoriu cultural imens. Rămășagul îndrăzneț n-a putut fi ținut decît printr-o alegere

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

judicioasă a subiectelor, care se luminează unul pe altul, prilejuind fie restabiliri ale „stadiului problemei", fie contribuții documentare înnoitoare, capabile să redimensioneze tema sau să nuanțeze o interpretare tradițională. Studiile din prima categorie sînt cele mai numeroase, desigur pentru a familiariza chiar pe ceilalți autori cu un sector cronologic sau național străin de preocupările lor obșinuite. Ansamblul formează una din acele cărți de căpătîi pe care nu numai cei direct interesați le reiau adesea pentru a le folosi, ci în care se pot căuta oricînd idei generale expuse limpede, orientări menite să răspundă la întrebări și neliniști ale timpului nostru. Să amintim, de altfel, două inițiative asemănătoare în cursul anilor trecuți: simpozionul internațional *Instituția imperială la Bizanț, în Occident și în Evul Mediu slav* la Salonic în 1969 (vezi „Byzantina", 3, 1971) și colocviul despre *Noțiunea de imperiu* la Paris în 1979, ale cărui acte au apărut în 1980 sub îngrijirea lui Maurice Duverger.

Existența celor trei imperii „romane" se prelungește prin răsfrîngerea ei în imaginarul colectiv. Roma însăși, de la răscoalele punice, pentru a revendica privilegiul eternității, despre care Robert Turcan face observații pătrunzătoare, a valorificat originile ei legendare, transfigurîndu-le ca o *renaștere* mereu repetabilă: o Troie „seria a doua". De atunci, în felurite forme, abil utilizate de propaganda politică, se declară succesiv și periodic reluarea cîte unui nou ciclu. Acea conjurare a morții spre care tind energiile oricărui stat se manifestă prin integrarea chiar a declinului într-o serie, ceea ce păstrează pentru viitor asigurarea unei „renovatio".

Concepția greco-romană despre timp și istorie va fi înlocuită de cea creștină, pe care Paolo Siniscalco o identifică cu ideea, de obîrșie iudaică, a progresiei lineare a timpului, decurgînd de la facerea lumii. Pentru autor, aceasta exclude noțiunea elenică a unui timp circular, ciclic, deși alți învățați, printre care Arnaldo Momigliano, consideră antiteza drept exagerat de schematică. Interpretarea de către Eusebius a cosmosului ca supus legilor unei monarhii i-a silit pe urmașii săi, Ieronim și Orosius, să explice orice *translatio imperii* conform schemei creșterii și decăderii statelor. Aceea avea la rîndu-i o veche tradiție, începînd cu Platon și Aristotel. Comparația existenței statelor cu o viață omenească, împărțită în două sau trei vîrste, s-a combinat astfel cu credința în regenerarea ciclică a timpului, dedusă de o mentalitate arhaică, anistorică, din observarea ritmurilor biologice și din regenerarea periodică a naturii vii. Mario Mazza, în cercetarea temeinică a cosmologiei imperiale, de la Constantin la Justinian, surprinde contradicția dintre virtutea prin excelență atribuită suveranului, filantropia și universalismul imperialist.

În Occidentul medieval, sub influența discipolului lui Augustin, Orosius, s-a dezvoltat ideea dublei lealități, față de împăratul ceresc și față de cel terestru. De aici o filosofie a istoriei manipulată în beneficiul lor propriu de papalitate și de Imperiul germanic, ambele revendicînd prestigiul trecutului roman. Paolo Brezzi urmărește această rivalitate în secolele VIII—XIII și semnalează interesul pentru antichitatea păgînă. Raoul Manselli constată că în veacul X, cînd Italia era amenințată de cucerirea arabă, Sicilia și Bari fiind chiar în stăpînirea musulmanilor, Imperiul bizantin a fost neputincios să-și apere posesiunile și să vină în ajutorul Romei. Adăugîndu-se schisma, izolarea creștinătății răsăritene va crește, avînd ca rezultat esecul tratativelor dintre cele două biserici în secolele XIV—XV și căderea Constantinopolului. Politica curiei romane în timpul pontificatului lui Inocențiu al III-lea este analizată de Werner Maleczek; este vorba de teoria după care *translatio imperii* de la greci la germani își găsea izvorul în autoritatea papală. Împotriva acestei concepții s-a ridicat violent Luther, provocînd o îndelungată controversă istoriografică. În polemica antiromană, pentru care-l pregătiseră studiile sale la Wittenberg, s-a remarcat învățatul dalmat Matija Vlačić (Flacius Illyricus), despre care scrie aici J. L. Orella Unzue, pe cînd poziția adversarilor săi Antonio Possevino și Roberto Bellarmino este expusă de Mario Scaduto, în legătură cu misiunea în Rusia a primului dintre acești ideologi ai Contrareformei. Vincenzo Poggi caută ecouri ale teologiei bizantine la Ignațiu de Loyola. Atitudinea umaniștilor față de ideea imperială capătă, în paginile pe care i le consacră Franco Gaeta, o consecvență pe care, poate, n-a avut-o. Meritul acestui studiu este însă de a releva continuitatea ideilor de la Pius II la Erasm și de a sublinia influența considerabilă a celui din urmă ca inspirator al politicii lui Carol Quintul.

Prima treime din volum se încheie cu două comunicări, de Paul Martin și M. Raskolnikoff, care pun în lumină o tîrzie revenire la exemplul roman. În anii Revoluției franceze, Roma, ca model republican, a fost elocvent invocată de iacobini, pe cînd ideologii Restaurației, regaliști și catolici, reacționau prin idealizarea Evului Mediu, caracteristică pentru mișcarea literară romantică.

Domeniul istoriei bizantine, căreia i-a fost hărăzită a doua secțiune, este reprezentat de o serie de contribuții cu privire la Imperiul lui Constantin și al celor dintîi succesori ai săi. Enrica Follieri remarcă asocierea unor rituri păgîne („limitatio", *hotărnicirea)* cu cele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

creştine în împrejurarea solemnă a întemeierii Constantinopolului la 11 mai 330, o dată a cărei aniversare n-a încetat să fie celebrată vreme de aproape un mileniu. Un element nou este cel introdus de Lellia Cracco Ruggini prin datarea, între anii 324 şi 330, a unor monede cu legenda *Populus Romanus* pe care figurează un pod. Spre deosebire de A. Alföldi şi D. Tudor, care au crezut că recunosc aici o aluzie la podul peste Dunăre, dintre Oescus şi Sucidava, construit în 328, autoarea descifrează acest simbol ca pe o şaradă, amintind de importanţa dată cultului zeiţei Pallas Gephyritis *(gephyra* = pod) în momentul consacrării noii capitale a imperiului. Cu acelaşi prilej se relevă unele atacuri strecurate împotriva lui Constantin în *Historia Augusta,* portretul lui Heliogabal fiind compus din trăsături detestate de unii contemporani ai lui Constantin la împăratul lor.

In 330 Bizanţul era încă o dioceză obscură din Tracia, al cărei episcop era sufragan al mitropolitului de Heracleea. După cincizeci de ani, cînd Teodosie şi-a fixat reşedinţa la Constantinopol, conciliul ecumenic din 381 i-a dat primatul asupra Orientului, pînă atunci deţinut de Alexandria, situaţie despre care Vincenzo Monachino dă lămuriri amănunţite. Aceeaşi dată e reţinută de Johannes Irmscher drept începutul efectiv al „Noii Rome". Totuşi, expresia e mai veche: Daniel Stiernon o întîlneşte într-un text al lui Themistios din 357 şi chiar din 324, ca titlu atribuit Constantinopolului la sinodul din Antiohia.

Raportul dintre Roma „veche" şi cea „nouă" se oglindeşte într-o serie de izvoare din secolele VII—XII cărora Gilbert Dagron le restituie sensul lor de patrimoniu simbolic şi ideologic al cetăţii de pe ţărmurile Bosforului. La autori ca Hesychios, Pseudo-Metodie din Patara şi Andrei din Cezareea, istoria Bizanţului e integrată în succesiunea imperiilor universale, aşa cum va fi mai tîrziu în hronografe. Eroul eponim Byzas apare cînd pe vremea lui Septimius Severus, cînd în luptă cu Constantin, iar alteori devine tatăl vitreg al lui Alexandru cel Mare şi fiica sa, Byzantia, se va căsători cu „Armaleus" (Romulus!). După cum observă Hélène Ahrweiler, bizantinii, deşi mîndri de numele lor roman, n-au cunoscut decît superficial şi inexact istoria imperiului pe care erau încredinţaţi că-l continuă.

Printr-un transfer de ideologie, o continuitate asemănătoare a putut fi proclamată de alte state din aria culturală bizantină, ca imperiile de imitaţie ale slavilor din Balcani sau principatele româneşti. In cazul românilor, de la sinteza deschizătoare de drum a lui N. Iorga din 1935, numeroase studii speciale au revenit asupra cîte unui aspect al acestei realităţi complexe, „Bizanţul postbizantin". Al. Dutu enumeră şi comentează cercetările mai recente, reconstituind dincolo de acest bilanţ critic etapele naţionalizării unei forme de civilizaţie universală: modernizarea n-a putut fi decît sincronizare cu Occidentul şi îndepărtare treptată de tradiţia bizantină. Acest punct de vedere, susţinut de un istoric al culturii, îşi găseşte confirmarea în intervenţia unui istoric al instituţiilor, Valentin Al. Georgescu, care analizează receptarea şi prelucrarea sistemului juridic romano-bizantin în ţările române.

Istoric al artei româneşti vechi, cel puţin ca pregătire, D. Năstase abordează aceeaşi temă dintr-o cu totul altă direcţie, cea a structurilor şi formelor politice; de altfel, şi cu intenţia de a demonstra o teză diferită. Ea nu e pe deplin originală, căci exagerează ideea acelei „supravieţuiri" a Imperiului datorită domnilor români familiară tuturor cititorilor operei lui Iorga. Noi sînt limitele cronologice între care autorul încadrează acest proces istoric, afirmînd că domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei au început să revendice tronul *bizantin cu un veac înainte de căderea Imperiului, deci chiar din momentul consacrării* autorităţii lor independente. Chiar dacă am admite asemenea veleităţi, este necesară o demarcare a visului de realităţi, a teoriei de practica politică.

Rămînînd în domeniul visului şi interpretînd documentele cu o fantezie nestăvilită, D. Năstase vorbeşte de un „cripto-imperiu" românesc şi-i caută expresia într-o „cripto-heraldică", ilustrată de prezenţa vulturului bicefal într-o stemă a Ţării Româneşti din 1640. Exemplele următoare, în care vulturul figurează ca suport sau introdus în scut, datează din a doua jumătate a secolului XVII. Pentru Şerban Cantacuzino şi pentru nepotul său Constantin Brîncoveanu acvila bicefală nu este decît semnul distinctiv al stirpei din care se trăgeau, „bătrîna şi împărătească casă a Cantacuzinilor" cum spune pisania de la Bistriţa, sau „Cantacuzena domus", cu cuvintele stolnicului însuşi. Numele dat de contemporani ca Radu Greceanu acestui simbol heraldic era „gripsor", reprezentarea sa alternînd cu a „corbului" sau asociată acesteia în armeriile Ţării Româneşti pentru motive care s-au explicat deja (cf. D. Ionescu, *Şerban Cantacuzène et la restauration byzantine. Un idéal à travers ses images,* în *Etudes byzantines et post-byzantines,* I, 1979, p. 239—267).

Ar fi de adăugat că, în seria stemelor, cele cărora D. Năstase le acordă o atenţie exclusivă sînt departe de a constitui majoritatea, în raport cu cele tradiţionale, fără acvila bicefală. Observaţia de mai sus e valabilă şi în privinţa coroanei care timbrează scutul: uneori închisă, de formă imperială, dar de obicei ducală, cu cinci fleuroane, chiar

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Matei Basarab precum şi pe moneda lui Mihnea III. Pajura bicefală de pe sigiliul acestuia din urmă a fost considerată de Emil Vîrtosu în 1942 ca fiind „neîndoios, acvila imperială bizantină". O reprezentare identică apare pe steagul aflat altădată la Muzeul istoric din Belgrad, după cum o arată descrierea lui N. Iorga din 1914 (avînd ca tenanţi, preluaţi din stema doamnei Elina, doi „lei cu gura căscată", însă, din cauza proastei stări de conservare a broderiei, arborele de tip *Nova Plantatio* a fost confundat cu „penele cozii"). Titlul de „arhiduce al părţilor învecinate", în locul formei româneşti întîlnite în cronică „mare herţeg pre Amlaş şi Făgăraş", indică pretenţii în altă direcţie decît a Bizanţului. Pasărea heraldică încoronată, ţinînd în ghiare la dextra spada, la senestra sceptrul, ar putea fi deci a Habsburgilor, adevăraţii arhiduci, sau o compoziţie alcătuită din motive locale mai vechi.

In epoca fanariotă există unele reprezentări ale acvilei bicefale care trimit la heraldica Imperiului ţarilor şi altele care sînt o echivocă amintire a Bizanţului, ca loc de origine şi ca izvor al suveranităţii domnilor. Vizitînd Iaşii în 1739, Kelemen Mikes ironiza pretenţia unor boieri înrudiţi cu Cantacuzinii care adoptaseră acvila bicefală în blazonul lor. Emfaza nobiliară la descendenţi ai marilor familii bizantine nu presupune nici supravieţuirea ideală a Imperiului, nici aspiraţia către o viitoare restaurare a sa. Numai într-un singur caz, inspiraţia compoziţiei care încununa speteaza stranei domneşti din ctitoria bucureşteană a lui Nicolae Mavrocordat, Stavropoleos, este direct derivată din stema lui Matei Basarab, deoarece aceasta era reprodusă pe diverse tipărituri religioase din anii 1640—1647.

Dar acea apariţie singulară a vulturului bicefal, ce semnificaţie ar putea ea avea? Desigur, nu cea care i se atribuie: în întreaga acţiune politică a lui Matei, chiar ţinînd seama de tendinţa sa antiotomană, dimensiunea bizantină lipseşte. In schimb, pare probabil ca iniţiativa de a învia drepturile domnilor Ţării Româneşti asupra feudelor din Transilvania să nu-i aparţină lui Mihnea III, un aventurier levantin, ci predecesorului său care, el însuşi, se adăpostise cîndva la Făgăraş. In condiţiile în care Rákóczi era un arbitru autoritar şi temut între Vasile Lupu şi Matei Basarab, s-ar înţelege de ce acesta din urmă, ca vasal al principelui Transilvaniei, a îndrăznit să-şi exprime năzuinţa doar prin această aluzie: capetele de acvilă cu care se termină la partea superioară lambrechinii care încadrează scutul. Totuşi, chiar această ipoteză, mai ispititoare decît prima, nu se sprijină decît pe un argument unic şi fragil, fiindcă două capete de acvilă nu sînt încă o acvilă bicefală.

Referirea la alte reprezentări din vremea lui Matei Basarab duce la aceeaşi concluzie sceptică. Pe piatra de mormînt a doamnei Elina de la Tîrgovişte (1653) şi mai cu seamă pe aceea a soţului ei de la Arnota (1658), ambele executate de meşterul sibian Elias Nicolai, stema copiază modelul din 1640. In cîmpul superior al lespezii de la Arnota apar ornamente de tradiţie străină: trofee, arme, un coif de cavaler, dar în colţurile de sus ale scutului de formă poloneză capetele de acvilă au fost înlocuite cu cîte o rozetă şi simple volute ale lambrechinilor. La fel şi pe stema de pe clopotul de la Tismana (1651). Prin urmare, pajura bicefală „que notre recherche a tirée du néant", după expresia semnificativă a lui D. Năstase, nu are nici o valoare ca dovadă pentru teoria elaborată de autor.

Că aşa stau lucrurile şi cu alte exemple citate ne-o arată cazul stemei de la Slatina din 1582. D. Năstase se referă în treacăt la articolul lui M. Berza, *Stema Moldovei în veacul al XVI-lea*, dar evită să menţioneze comentariul istoricului, pe care-l reproducem, ca pilduitor în privinţa metodei, pentru a încheia această discuţie: „Este inutil să mergem cu gîndul la afirmarea unor tradiţii imperiale ale lui Alexandru Lăpuşneanu prin acvila bicefală. Dacă ar fi fost vorba de aşa ceva, am fi întîlnit-o în stemele puse în vremea sa, nu în aceea a egumenului Nil. Acvila bicefală, ca suport de scut, e frecvent folosită în heraldică, dar din păcate nu putem face nici o presupunere asupra căii pe care-i va fi venit sugestia meşterului de la Slatina. Ceea ce merită însă subliniat e nevoia pe care a simţit-o meşterul, poate sub influenţa mai vechilor steme moldoveneşti, de a aşeza însăşi acvila bicefală pe un scut, uitîndu-se astfel funcţiunea ei de suport. Pe de altă parte, s-a deosebit din întreaga inscripţie partea referitoare la opera domnească, căreia i s-a rezervat, după tradiţie, chenarul stemei, de partea referitoare la punerea pietrei de egumenul Nil, care a fost aşezată separat, pe scutul de pe pieptul acvilei. Procedîndu-se astfel, scutul îşi pierdea însă orice semnificaţie de blazon, ceea ce arată, de data aceasta, lipsa de înţeles a stemei în ansamblul ei, nu numai pentru meşterul care a săpat-o, ci şi pentru egumenul uneia din marile mănăstiri ale ţării" (*SCIA*, 3, nr. 1—2, 1956, p. 119—120).

O justă apreciere a dăinuirii modelului ideologic bizantin în ţările române nu se poate dispensa de comparaţia cu realităţi vecine, ca acelea din Serbia, Bulgaria şi Rusia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De aceea este util studiul lui R. Mihaljčić care arată că poziția independentă a statului sîrbesc în epoca Nemanizilor n-a împiedicat recunoașterea unei supremații ideale a împăratului bizantin. După model bizantin sînt concepute atît autocrația kralilor sau terminologia cancelariei lor, cît și codificarea juridică, de la nomocanonul Sfîntului Sava pînă la Zakonikul lui Ștefan Dușan. Titulatura suveranilor bulgari, examinată de Vasilka Tăpkova-Zaimova, variază: lui Simeon, „basileu al romeilor", succedîndu-i fiul său Petru, „basileu al bulgarilor", pe cînd Ioan Asan II își va asuma titlul de „țar al bulgarilor și grecilor". Surprinde numai absența titlurilor lui Ioniță din această însirare, „Imperator Bulgariae et Blachiae" sau „Rex Bulgarorum et Blachorum".

Cu prudență și discernămînt, V. Tăpkova-Zaimova reia în discuție un document căruia, în 1974—1975, slavistul R. Pope i-a atribuit o importanță cu totul exagerată ca izvor al ideologiei politice moscovite. Acest „Razumnik-Ukaz", în care e vorba de cele trei imperii: bizantin, romano-german și bulgar, este cunoscut în diverse copii, în redacțiile slavo-bulgară și slavo-sîrbă. Cercetătoarea bulgară enumeră nouă din ele, la care se poate adăuga a zecea, din miscellaneul de la Kiev, compilat în Moldova în secolul XVI și descris de I. Bogdan în legătură cu „Povestirea pe scurt despre domnii Moldovei" pe care o conține manuscrisul. Numai într-o singură copie, și aceea tîrzie, din veacul XVII, imperiile sînt amintite în această ordine: grecesc, alamanic, bulgăresc. În cinci copii, al treilea imperiu este cel alamanic, occidental, pe cînd într-o altă versiune, reprezintată prin patru manuscrise, în locul germanilor apar ivirenii, adică georgienii. O listă a popoarelor ortodoxe menționează pe bulgari alături de greci, sirieni, georgieni și ruși. În concluzie, nu e o succesiune în timp a imperiilor, ci o coexistență, situație care ar îngădui datarea textului fie de la sfîrșitul secolului XII înainte de ocuparea Constantinopolului de către cruciați, fie din secolul XIV, cînd ar rămîne de explicat absența Serbiei. În favoarea primei conjecturi se poate invoca și referirea la statul georgian care, sub domnia reginei Thamar (1184—1213), a avut o poziție internațională mai însemnată decît oricînd.

Considerațiile lui Th. Papadopoullos despre supraviețuirea bizantină la Constantinopol chiar, sub dominația otomană, se concentrează asupra instituțiilor ecleziastice ortodoxe, făcînd să reiasă strînsa legătură dintre patriarhia ecumenică și ceea ce autorul numește „clasa fanariotă". El are dreptate să considere că fanarioților li se datorează politizarea rolului bisericii și secularizarea acțiunii ei (dar într-un sens național grecesc sau imperial?). Astfel de idei generale sînt din păcate expuse abstract și pedant, fără necesara înrădăcinare în materia vie a documentelor.

Volumul continuă cu un mănunchi de studii deosebit de substanțiale despre „Moscova — a treia Romă". Schimburile culturale ale Rusiei kieviene cu Constantinopolul sînt evocate de Zinaida Udaltova, care notează influența bizantină în arhitectură, pictură murală, miniatură și toreutică, dar nu uită unele rezultate ale acțiunii misionarilor Romei, chiar înainte de creștinarea de stat (de pildă, traducerea unor vieți de sfinți catolici din latină care au pătruns în literatura laică rusă). Aceleași contacte cu Roma au determinat introducerea în Rusia a calendarului latin, a cărui tradiție se menține de-a lungul secolelor XI—XIV, alături de computul cronologic greco-slav, după cum dovedește Iaroslav N. Șciapov.

O ipostază semnificativă a ideii imperiale bizantine se desprinde din precizările aduse de Wladimir Vodoff în legătură cu marii cneii de Tver, intrați în familia cezarilor și basileilor printr-o afiliere spirituală bazată pe caracterul autocratic al autorității lor. Unuia dintre ei, lui Mihail Iaroslavici (1312—1315), i se spune: „Ești împărat, domn stăpînitor în țara ta", ceea ce aduce aminte formula „imperator in regno suo", utilizată pentru a defini regalitatea medievală în Occident. Panegiricul marelui cneaz Boris Alexandrovici (1446—1453) folosește pentru el de șapte ori termenul „țar" și de zece ori pe cel de „samodîrjeț", după cum Ștefan cel Mare era intitulat în cronica contemporană „țar", ca un ecou al panegiricului lui Constantin cel Mare. La Tver se transcria în 1304—1307 traducerea slavonă a cronicii lui Gheorghe Hamartolos care va fi copiată și în Țara Românească în veacul al XVI-lea. În stil bizantin, se afirmă că Boris „a încins coroana imperială" și că e „vrednic de tronul imperial și strămoșesc". Țara lui e „noul Israel", capitala lui este „păzită de Dumnezeu". Această retorică protocolară, la Tver ca și în țările române, nu îndreptățește totuși părerea că ar corespunde vreunei ambiții reale de a revendica succesiunea Bizanțului.

Miguel Arranz, comparînd textele liturgice, analizează semnificația simbolică a ceremoniei încoronării la Constantinopol și la Moscova, unde acest ritual a fost inaugurat în 1498, cu prilejul înălțării tînărului Dimitri, nepotul lui Ștefan cel Mare, la rangul de coregent al celuilalt bunic al său, Ivan III. Ceremonialul bizantin a fost completat atunci cu cîteva inovații (cuvîntarea adresată de marele cneaz mitropolitului — elogiu solemn al tra-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diției dinastice —, vizitarea mormintelor strămoșilor). O întreagă mitologie va învălui originile statului moscovit, un exemplu fiind legenda tradusă și comentată de Itala Pia Sbriziolo, ca ecou după un veac al cuvintelor lui Filotei din Pskov : „două Rome au căzut, a treia nu va mai fi". Această celebră formulă este datată de Vladimir T. Pașuto din al treilea deceniu al veacului XVI. Ideea s-a răspîndit ca urmare a întăririi alianței dintre biserica rusă și puterea de stat, care a culminat prin transformarea mitropoliei Moscovei în patriarhie (1589), fiind utilizată în lupta împotriva catolicismului. Același studiu al lui V. T. Pașuto, la care este anexată o prețioasă bibliografie, conține sugestii care ne pot interesa. De pildă, informațiile despre legenda după care neamul lui Rurik ar fi descins din Augustus și fratele său Rus (Drusus). Mai multe din variantele ei succesive sînt alcătuite în al doilea sfert al secolului XVI, ceea ce poate indica o dată aproximativă pentru compilarea cronicii moldo-ruse, care a folosit un letopiseț moldovenesc din anii 1512—1517. Interesul față de români la Moscova s-ar explica deci prin această preocupare pentru istoria Romei și prin legăturile dintre Ivan cel Groaznic și Petru Rareș, ruda sa, la curtea căruia, în 1534—1535, s-a oprit pentru cinci luni și I. S. Peresvetov.

Teoria politico-religioasă creată în jurul celei de a treia Rome intră în declin, după V. T. Pașuto și A. L. Goldberg, în secolul XVII. Dimpotrivă, pentru eminentul istoric al Sud-Estului Europei, Angelo Tamborra, această perioadă este cea a îmbogățirii doctrinei cu ideea misiunii de eliberare a ortodocșilor din Balcani și din Orientul apropiat. Pînă și catolicii slavi i-au recunoscut Rusiei această misiune. Autorul citează din scrierile croatului Juraj Križanić (1618—1683), care în 1641 asigura că grecii, bulgarii, sîrbii, bosniecii și moldovenii sînt gata să ia parte la războiul împotriva turcilor, cu condiția ca țarul Alexei să intervină. În 1658, același propagandist al panslavismului se găsea în relații cu Rafael Levaković, prelatul, croat și el, care fusese în 1638 oaspetele lui Matei Basarab. Ca și contemporanii săi Ligaridis sau Milescu sau, mai tîrziu, Cantemir, Križanić dădea o interpretare antiotomană profețiilor lui Ezdra și Daniil. Prof. Tamborra adaugă că, la 12 ianuarie 1711, într-o scrisoare a delegatului apostolic din Constantinopol, Raimondo Gallani, către papa Clement XI, se prevedea colaborarea românilor cu oastea lui Petru I în campania care sta să înceapă : *„in primo ingressu, obsequentissimos in maximo numeru habebunt Moldavos, Valacos et Bulgaros, qui Serenissimum Moschorum Czarum, uti Judaei Messiam, ansie expectant"*. Proclamarea lui Petru ca împărat în 1721 va provoca în Occident reacții, analizate aici de Laura Ronchi de Michelis, care dovedesc că raporturile dintre Europa și Rusia evoluaseră.

În încheiere, prof. Pierangelo Catalano, animator al seminarului, prezintă concluziile acestei cuprinzătoare și incitante dezbateri. S-ar putea, firește, observa unele lacune și sugera posibile subiecte pentru continuarea în viitor a acestor întîlniri (teoria „Romaniilor populare" propusă de N. Iorga, prezența Romei în Franța secolului XVI, întîlnirea dintre Roma și Atena în gîndirea lui Thomas Jefferson, etc.), dar trebuie să recunoaștem că prima recoltă este excepțional de bogată.

Andrei Pippidi

STANFORD J. SHAW, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Volume I, *Empire of the Gazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280—1808*, Cambridge, London, New York, Melbourne (reprinted twice), 297 p. + Maps + Notes + Bibliography + Index.

Fost profesor la Harward, deținînd catedra de istoria Turciei și a Orientului Apropiat de la Universitatea California, editorul șef al „International Journal of Middle East Studies", Stanford Jay Shaw se numără printre primii specialiști de peste ocean care au cercetat și folosit arhivele otomane. Rezultatele, cu totul notabile, ale acestei activități s-au concretizat în cunoscutele, deja, lucrări : *Between Old and New : The Ottoman Empire under Sultan Selim III ; The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517—1798 ; Ottoman Egypt in the Age of French Revolution ; The Budget of Ottoman Egypt*, precum și numeroase alte monografii și articole asupra istoriei sociale și instituționale otomane. Unei investigații de peste 20 de ani în aceleași arhive (după cum declară autorul în *Preface*, VIII) se datorează și acest prim volum din cele două ale unei *Istorii a Imperiului otoman și Turciei moderne*. Cele două părți ale volumului, organizate în opt capitole, reiterează evoluția turcilor otomani, „o mică bandă de soldați nomazi" inițial, de la un mic principat din nord-vestul Anatoliei, la frontierele Imperiului bizantin, la unul din cele mai mari imperii din Europa și Asia secolelor XV—XVI, întinzîndu-se din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nordul Ungariei pînă în sudul Arabiei şi din Crimeea, peste Africa de nord, pînă la Oceanul Atlantic. Şi, deci, istoria acestui imperiu nu este numai cea a turcilor, ci, în aspecte capitale, şi cea a populaţiilor din Asia Mică, a grecilor, a ungurilor, a românilor, a bulgarilor, sîrbilor, albanezilor, arabilor, a tătarilor din Crimeea, a armenilor ş.a. Prezenţa otomană în Europa a avut, de asemenea, importante consecinţe în politica militară, economică şi diplomatică a altor state europene: Franţa, Rusia, Anglia, Austria. În această perspectivă, studierea istoriei imperiului semilunii devine complementară pentru propria istorie a acestor state.

Bazată pe izvoare de primă mînă, provenite din amintitele surse de arhivă otomane, reconstituirea Imperiului sultanilor devine o imagine vie a unei societăţi în schimbare, dominată de o mică clasă conducătoare multinaţională şi în care popoarele supuse — musulmani şi creştini — şi-au păstrat, în cea mai mare parte, viaţa proprie, religia, tradiţiile — desigur, cu unele interferenţe. Decăderea imperiului — începută, după autor, în ultima parte a secolului XVI — este analizată în detalii, cu ramificaţiile respective în viaţa politică, economică şi socială. Sînt retrospectivate, de asemenea, măsurile adoptate pentru reconsolidarea puterii otomane prin restaurarea instituţiilor şi practicilor care i-au adus succesul în alte timpuri. O atenţie considerabilă este acordată culturii otomane în secolele de creştere şi de declin ale acestei puteri. Acest prim volum se încheie cu reconstituirea domniei tragice a sultanului Selim III (1789—1807) şi a eforturilor sale de modernizare a armatei şi finanţelor otomane cu scopul de a salva imperiul pe care marile state din Europa îşi planificau să-l împartă în folosul lor exclusiv.

Prima parte a volumului, *Creşterea Imperiului otoman 1280—1566*, este organizată în cinci capitole, avînd ca obiect etape importante din istoria turcilor otomani şi a statului lor: cap. I, *Turcii în istorie* (p. 1—11) este subîmpărţit în: *Originile turcilor*, o extrem de succintă retrospectivare a originilor etnice şi a locurilor de baştină a **neamurilor** tiurcice, *Imperiul Göktürk*, de fapt o confederaţie de triburi nomade din nordul Mării Negre pînă în China (552—774), fără o capitală fixă, fără frontiere sigure sau legi unitare (mărturii despre aceste începuturi fiind şi inscripţiile din valea fluviilor Yenisei şi Orhon); *Marii selgiukizi şi urmaşii lor*, o scurtă trecere în revistă a evenimentelor legate de istoria Imperiului selgiukid, întemeiat după 1040 şi *Anatolia în secolele XII şi XIII*, o retrospectivă a consolidării puterii principatelor turcomane în această regiune, cu toată rezistenţa bizantină.

Cap. II, *Primul imperiu otoman, 1280—1413* (p. 12—39) cuprinde perioada de început a istoriei turcilor otomani, unde, după reliefarea originilor turcilor osmanlîi, atenţie deosebită este acordată domniei lui Osman I (1280—1324) — întemeietorul dinastiei domnitoare, promotorul cuceririlor din Asia Mică (o nouă capitală, Bursa) continuate de fiul său Orhan, care va trece, pentru prima dată, în Europa în ajutorul împăratului Ioan VI Cantacuzino — şi a lui Murad I (1360—1389), domnia căruia se încheie cu „primul succes otoman împotriva unei coaliţii militare europene importante" — în cunoscuta bătălie de la Kossovo, la care a participat şi Mircea cel Bătrîn, după care „în ceva mai mult de 30 de ani după Orhan otomanii şi-au asigurat stăpînirea lor în sud-estul Europei" (p. 22). O pertinentă prezentare a instituţiilor şi societăţii otomane în secolul al XIV-lea este făcută într-un mod cu totul relevant. Istoria domniei lui Baiazid I (1389—1402) şi a interregnumului (1402—1413), realizate în aceeaşi manieră, încheie acest capitol. În contextul preocupărilor privind dezvoltarea şi extinderea Imperiului otoman, evenimente contrare, ca victoria românilor de la Rovine, scapă autorului.

Cap. III, *Restaurarea Imperiului otoman (1413—1451)* (p. 41—54) este prezentată ca, de fapt, „o nouă perioadă a imperialismului otoman", marcată de domniile sultanilor Mehmet I (1413—1420) şi Murad II (1421—1451), „unul dintre marii sultani otomani, fondatorul puterii otomane în Europa şi Asia" (p. 44), învingătorul ultimelor cruciade creştine, dar şi învinsul lui Ioan de Hunedoara.

Cap. IV, *Apogeul puterii otomane (1451—1566)* (p. 55—111), etapă dominată, firesc, de Mehmet II Cuceritorul (1451—1481) şi Soliman Magnificul (1520—1566) şi în care Imperiul otoman se extinde pînă în Europa centrală, cucereşte califatele arabe din Orientul Mijlociu şi Africa de nord. Mehmet II realizează centralizarea unui uriaş imperiu, întemeind epoca „clasică" a vieţii de stat, administrativ-organizatorice otomane, iniţiază o operă de codificare legislativă care va fi desăvîrşită de Soliman Magnificul. Între aceste domnii, se interpun cea a lui Baiazid II (1481—1512), „o etapă de tranziţie de la perioada eroică a secolelor XIV şi XV la una nouă, a grandorii" (p. 70) şi a lui Selim I (1512—1520). Evenimentele şi raporturile Principatelor Române cu turcii sînt înfăţişate, în context, corect, în aspectele cunoscute deja.

Cap. V, *Dinamica societăţii şi administraţiei otomane* (p. 112—166), este o competentă şi cuprinzătoare radiografie a societăţii, instituţiilor, vieţii de stat militare, culturale,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

religioase otomane, realizată într-o manieră clară, lămuritoare. Sinteza, chiar dacă cuprinde şi detalii, suplineşte, fericit, lectura multor pagini speciale de istorie turcă.

Partea a doua a volumului, *Decentralization and Traditional Reform in Response to Challenge* (p. 169—297) este dedicată, aşa cum arată şi titlul, perioadei iniţiale de decădere a Imperiului otoman, cedărilor şi pierderilor teritoriale, considerate de autor ca începînd după domnia lui Soliman Magnificul. Cele trei capitole ale acestei părţi încep prin a reliefa „factorii politici, militari, sociali şi economici a declinului", odată cu unele încercări de reorganizare, modernizare şi adaptare a Imperiului sub Murad IV — obiectul central al capitolului VI. O perioadă presărată cu revolte, războaie cu Liga Sfîntă, cu Iranul, unele cuceriri (Caucaz, Africa de nord, Yemen, Polonia), dar şi primele cedări teritoriale după 1683. Autorul are prilejul să sublinieze locul ţărilor române în sistemul otoman, dar nu cunoaşte bine, printre altele, obiectivele acţiunii lui Mihai Viteazul în Transilvania şi Moldova, caracterizînd-o drept „acaparare" sau „capturare" (p. 185) în timp ce înfrîngerea turcilor din 1595 din Ţara Românească este explicată ca efect al unei „ierni severe combinată cu tacticile de guerilă ale românilor".

Cap. VII, *Noi probleme şi reacţii (1683—1808)* reiterează, de fapt, etapele parcursului invers celui făcut de turci în secolul lui Soliman Magnificul — înscrierea iremediabilă pe panta declinului, în aşa fel încît, la începutul secolului XIX, Imperiul otoman ajunge, pe bună dreptate „omul bolnav al Europei". În locul prezenţei otomane în sud-estul Europei se ridică pericolul habsburgic şi ţarist. După 1683, de fapt, Imperiul otoman, „va lupta pe mai multe fronturi în acelaşi timp: împotriva habsburgilor în Ungaria, Bosnia şi Serbia, împotriva Poloniei în Ucraina, împotriva Veneţiei în Dalmaţia, Albania şi Moreea şi, în final, împotriva ruşilor în Crimeea şi Principate" (p. 217). Înfrîngerii militare sub zidurile Vienei i-a urmat, treptat, dezintegrarea internă a Imperiului. Secolul al XVIII-lea consemnează adîncirea acestei crize generale a Imperiului otoman cu toate încercările de reformare şi scurtele perioade de revigorare (mai ales sub aspectul civilizaţiei, culturii şi moravurilor). Preformele lui Selim III, care urmăreau să instaureze „o nouă ordine" în lumea musulmană nu vor sfîrşi prin a salvgarda Imperiul, ci doar să-i amîne apusul într-o conjunctură internaţională din ce în ce mai complexă şi potrivnică.

Dacă mai amintim impresionanta listă bibliografică, urmată de un index care, în acelaşi timp, este şi un adevărat glosar, ce încheie volumul, nu facem decît să atragem atenţia, încă odată, asupra profitului major documentar ştiinţific ce-l oferă cartea de faţă.

Gabriel Bădărău

Der Berliner Kongress von 1878. Die Politik der Grossmächte und die Probleme der Modernisierung in Südosteuropa in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, herausgegeben von RALPH MELVILLE und HANS-JÜRGEN SCHRÖDER, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1982, XVII + 539 S.

Între atîtea iniţiative demne de reţinut ale Institutului de istorie europeană din Mainz, volumul dedicat Congresului de la Berlin (1878), reunind comunicări prezentate la o reuniune internaţională pe această temă, atrage atenţia specialiştilor prin sumarul său consistent. Reuniunea a avut loc la Mainz (11—15 octombrie 1978), fiind a patra organizată, după cele din Strasbourg (1971), Poznan (1973) şi Varna (1976), sub patronajul Asociaţiei europene de istorie contemporană. Un eveniment de anvergura celui care a încheiat noua criză orientală din 1875—1878 e mereu susceptibil de investigaţii, iar un recul de un secol convine desigur dublei exigenţe de spor informaţional şi de mai multă obiectivitate în aprecierea evenimentului. Inscrierea în programul de activităţi al amintitei asociaţii se armonizează în mod fericit cu propria vocaţie a Institutului care şi-a asumat sarcina organizării Congresului şi a publicării actelor respective prin grija lui Ralph Melville şi a lui Hans-Jürgen Schröder. Două probleme, definite şi în subtitlu, se degajă din cuprins: politica marilor puteri faţă de Europa sud-estică şi modernizarea acestui spaţiu în a doua jumătate a secolului XIX. Firesc în centrul preocupărilor se află chestiunile relative la criza orientală şi la congresul care i-a pus, provizoriu, capăt. Prima problemă ţine oarecum de o perspectivă tradiţională, aceea care priveşte sud-estul european sub unghiul politicii marilor puteri, punînd accent pe istoria diplomatică şi desfăşurîndu-se sub incidenţa dreptului public internaţional. A doua reprezintă un fel de a împăca perspectiva locală, internă, cu aceea a cabinetelor europene, fiindcă modernizarea spaţiului sud-est continental implică în adevăr ambele direcţii de privire. Cadrul e însă mai larg. S-a avut în vedere, în linii mari, evoluţia social-economică şi politică a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acelor popoare din zonă al căror statut juridic a fost modificat sensibil de hotărîrile Congresului de la Berlin. Cadrul cel mai potrivit pentru asemenea abordări nu putea fi decît comparatismul, în lumina căruia s-au urmărit structuri și procese caracteristice, definindu-se în subsidiar o tipologie economică și social-politică, una susceptibilă, firește, de noi aprofundări. Un atare cadru împacă cele două perspective și favorizează cunoașterea unui spațiu geopolitic de cel mai viu interes, mai ales pentru acel sfîrșit de secol XIX care a adus mutații decisive în Europa de sud-est. Structura volumului reflectă încă mai bine intenția de a sistematiza problemele, în sensul unui bilanț care nu poate fi decît binevenit. Cîteva cuvinte subscrise de Fernand L'Huillier din partea Asociației europene de istorie contemporană și de Karl Otmar Freiherr von Aretin circumstanțiază tipărirea volumului, iar o scurtă introducere relevă cîteva idei mai pregnante ce se detașează din cuprins. Editorii ne previn astfel asupra principalelor puncte de vedere exprimate de colaboratori în studiile preliminare (Lotar Gall despre puterile europene și Balcanii în secolul XIX, György Ránki despre dezvoltarea economică a aceleiași zone în anii 1870 din perspectiva revoluției industriale) și în cele șapte secțiuni ale volumului. Prima dintre acestea se ocupă chiar de Congresul de la Berlin, în cadrul mai vast al situației Europei de sud-est în politica internațională. O utilă retrospectivă istorică a problemei subscrie aici Imanuel Geiss, în timp ce Henryk Batowski se ocupă de problemele teritoriale discutate la San Stefano și Berlin, în timp ce Ferdinand L'Huillier discerne raporturile franco-germane în vremea Congresului. Trei comunicări privesc situația Bulgariei în legăturile ei cu Prusia, apoi cu Germania (Konstantin Kosea), cu Bismarck mai ales (Cvetana Todorova), cu Marea Britanie și Rusia (Krumka Šarova). Cîteva pagini se consacră chestiunii recunoașterii independenței României (N. Fotino). A doua secțiune urmărește problema orientală sub unghiul politicii interne și externe a statelor europene, cu aplicație la ultima fază a crizei (Heinz Wolter), raportul dintre economie, lupta pentru putere și rivalitățile personale în politica externă bismarckiană după Congresul de la Berlin (Bruce Waller), politica balcanică a Marii Britanii în timpul lui Gladstone (Richard T. Shanon), politica externă a lui Bismarck în Europa de sud-est (Andreas Hillgruber), România (Barbara Jelavich) și Imperiul otoman (Roderic H. Davison) la congresul de pace. Următorul compartiment (III) recomandă, sub genericul *Austro-Ungaria și Balcanii*, cîteva texte privitoare la politica orientală a monarhiei dunărene în general (Horst Haselsteiner) și sub Andrássy (István Diószegi), chestiunea Bosniei și Herzegovinei la sfîrșitul erei liberale (Jean-Paul Bled), aspecte economice ale politicii austro-ungare în Balcani la 1878 (Emil Palotás) Al patrulea, menit să lege chestiunea orientală de mișcarea emancipativă de pe continent, o raportează la emigrația polonă de după 1864 (Marian Zgórnisk) și din 1876—1878 (Józef Buszko), relevînd apoi legăturile dintre democrația italiană și lumea slavo-balcanică în a doua jumătate a secolului XIX (Jože Pirjevec). Problemele modernizării în spațiul sud-est european, cu interesul îndreptat spre relația dintre stat și societate, formează a cincea secțiune a volumului, în care D. Djordjević se ocupă de rolul militarilor în Balcanii secolului XIX, Dan Berindei schițează liniile modernizării României în perioada 1849—1877, iar Hans-Jürgen Kornrumpf problemele administrației teritoriale în Turcia europeană din aceeași perioadă. Legăturii dintre schimbările sociale și emanciparea națională în Europa de sud-est i se consacră apoi un alt grupaj (VI), cuprinzînd texte privitoare la fundamentele social-politice ale naționalismului în aceeași zonă după 1878 (Kemal H. Karpat), aspecte internaționale ale luptei românilor din Ungaria după 1867 (Keith Hitchins), politica sîrbească în Bosnia și Herzegovina la 1848—1878 (Milorad Ekmečić), structura agrară și mișcarea națională în Macedonia după 1878 (Fikret Adanir), elenismul și deciziile Congresului de la Berlin (Evangelos Kofos). În fine, ultima secțiune (VII), dedicată dezvoltării economice și îndeosebi industrializării în sud-estul Europei, grupează cîteva contribuții relative la penetrația puterilor industriale în Balcani și în Turcia (Danica Milić), construcțiile feroviare și dezvoltarea statelor balcanice în ultimul sfert al secolului XIX (Peter F. Sugar), începuturile influenței economice germane în același spațiu în anii 1860—1870 (Viržinija Paskaleva). O listă a lucrărilor citate, constituind o bibliografie *sui generis* a problemei, încheie prețiosul volum, unul din lunga serie scoasă de Institutul de istorie europeană din Mainz, al cărui aport la realizarea unor lucrări de colaborare internațională se arată a fi eminentă. Volumul dedicat Congresului de la Berlin reliefează, pe acest temei, strînsa legătură dintre politica internă și cea externă a unui stat pe de o parte, dintre istoria locală (regională) și cea universală pe de alta. A schimba mereu unghiul de privire, pentru a surprinde noi elemente ale realității trecute, a face ca o perspectivă să devină complementară alteia, în profitul științei, e o regulă de metodă pe care editorii acestui volum au înțeles să o aplice cu rigoare și acuratețe, stimulînd astfel un gen de lucrări colective de care istoriografia nu se mai poate dispensa.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIA ROMÂNIEI

„Dacoromania". Bibliografie. Coordonatori: IOAN PĂTRUŢ şi VASILE BREBAN, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, 852 p.

Cele 13 tomuri ale *Dacoromaniei* (1921—1948), masive substanţiale şi de un interes vădit nu numai pentru cercetarea filologico-lingvistică, aveau nevoie de un instrument care să uşureze accesul la bogata materie cuprinsă în ele. Ni-l oferă acum un grup de filologi clujeni (Ioana Anghel, Vasile Breban, Elena Comşulea, Doina Grecu, Doina Negomireanu, Felicia Şerban, Emilia Todoran şi Maria Ana Vartic) în seria de bibliografii pe care o scoate, de un bun număr de ani, sub îngrijirea lui Niculae Gheran, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică. Materia a fost organizată pe domenii, iar în cadrul fiecărui domeniu s-au menţinut rubricile din prestigiosul buletin al Muzeului Limbii române: lingvistica generală; istoria limbii; fonetică şi fonologie; gramatică; formarea cuvintelor; lexicologie şi lexicografie; onomastică; dialectologie; stilistică; filologie; ortografie; traduceri; învăţarea limbilor; istoria literaturii; etnografie şi folclor; istoria culturii; istorie etc. Ultimele rubrici (p. 129—166) interesează cu deosebire şi pe istorici, chiar dacă perspectiva abordării e filologică. Avem în faţă „radiografia" unuia din cele mai semnificative periodice din epocă. Asupra importanţei lui ne previne *Cuvîntul înainte* semnat de I. Pătruţ.

Al. Zub

JUSTIN CONSTANTINESCU, FLOREA FIRAN, TUDOR NEDELCEA, *„Arhivele Olteniei" (1922—1943). Bibliografie,* Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, 375 p.

Revistă enciclopedică, apărînd în cea mai fertilă dintre epocile noastre de cultură, *Arhivele Olteniei* meritau să reintre în atenţia publică sub forma unei bibliografii ca aceasta, pentru a da seama de viaţa culturală a unei provincii. Unul dintre autorii ei, Florea Firan, recomanda sub aceeaşi formă, cu un deceniu în urmă, o altă revistă olteană *(Ramuri,* 1972), mai longevivă, însă de o mai mică densitate intelectuală, adăugînd şi un dicţionar de personalităţi reprezentative *(De la Macedonski la Arghezi,* 1975). Cu *Arhivele Olteniei* (1922—1943) avem şansa de a putea urmări o „radiografie" precisă a mişcării culturale (nu numai) din provincia amintită. Fondată de dr. Charles Laugier, care şi-a asociat repede hărnicia lui C. D. Fortunescu, condusă apoi de acesta din urmă, revista prezintă interes sub multiple unghiuri şi depăşeşte, cu siguranţă, cadrul local de cultură. Un util *Cuvînt înainte* atrage atenţia asupra directivelor urmate de revistă şi a semnificaţiei colaborărilor pe care a ştiut să le asigure. Scurte lămuriri editoriale motivează structura lucrării, subliniind preponderenţa *istoriei* în cuprinsul revistei: 1 572 titluri dintr-un total de 4 654, cuprinzînd încă: geografie, călătorii, etnografie, folclor, literatură, lingvistică, mişcare culturală, învăţămînt, presă, biblioteconomie, ştiinţe pozitive, ştiinţele naturii, medicină. Sînt tot atîtea domenii, susceptibile să reţină interesul. Recenziile au în mare, aceeaşi structură tematică. Separat au fost grupate unele „miscelanea", texte ale redacţiei şi iconografia, iar în *addenda* unele articole redacţionale, descrierea sumară a revistei şi data apariţiei fiecărui număr. Indici de nume şi de periodice încheie lucrarea în modul cel mai util. Partea de profit a istoricilor (p. 15—129) e desigur cea mai însemnată. Asemenea instrumente de lucru merită întreaga noastră gratitudine.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIRCEA AVRAM, *Calendarele sibiene în limba germană (sec. XVII—XX)*, II, Sibiu, 1982, 76 p.

Continuînd, sub acelaşi titlu, bibliografia apărută în 1979 (v. *AIIAI*, XVII, 1980, p. 775), autorul prezintă, cu o scurtă lămurire preliminară, calendarele sibiene de limbă germană apărute în perioada 1931—1948. Cu limita din urmă, apariţia acestui gen de „literatură" însumează 336 de ani, constituind o tradiţie memorabilă. În totul, 41 de titluri, totalizînd 591 de exemplare. Pentru perioada ultimă sînt prezentate cronologic 13 calendare, cu descripţia obişnuită şi indicarea cuprinsului, astfel ca bibliografia să poată îndruma eficient străduinţa cercetătorilor. Cîteva completări la prima parte se fac în *addenda*. Un indice de nume şi un altul geografic îndrumă atenţia şi înlesneşte regăsirea informaţiei. Nu se poate lăuda îndeajuns rîvna cu care echipa de bibliografi de la „Astra" sibiană s-a ostenit, ani de-a rîndul, să valorifice fondurile preţioasei biblioteci, care devin astfel, într-o măsură mai mare, şi ale noastre.

Al. Zub

IOSIF PERVAIN, ANA CIURDARIU, AUREL SASU, *Românii în periodicele germane din Transilvania (1841—1860). Bibliografie analitică*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, 295 p.

După bibliografia din 1977 privitoare la *Românii din periodicele germane din Transilvania (1778—1840)*, continuarea efortului de investigare pe acest tărîm era firească şi ea a generat acest nou volum relativ la perioada imediat următoare: două decenii de intensă activitate publicistică, într-o epocă de mari tensiuni, traversată de o revoluţie şi de agitaţii reformiste. Pentru românii intracarpatici, această epocă a fost una de apărare a drepturilor naţionale, afirmate atît de viguros în principatele extramontane. Periodicele germane reflectă această stare de lucruri, iar „radiografia" lor în acest volum va înlesni, desigur, o mai bună cunoaştere a problematicii. Autorii au selectat judicios informaţia semnificativă, organizînd-o, ca şi în volumul anterior, pe domenii: geografie, geologie, economie, istorie, administraţie, cultură, activitate ecleziastică, rezervînd pentru „Varia" ştirile despre calamităţi, meteorologie, fenomene cosmice, curiozităţi. În ce priveşte istoria, materia a fost expusă mai întîi cronologic, pe evenimente (Revoluţia din 1848, Războiul Crimeii, Unirea Principatelor Române), pentru a indica apoi ştiri din cele trei ţări româneşti, proteste contra anexării Transilvaniei la Ungaria, date despre arheologie, armată, viaţă socială, istoria medicinii. Informaţiile culturale (literatură, teatru, muzică, învăţămînt etc.) suscită nu mai puţin interes. Au fost explorate 22 periodice din care s-au reţinut 3 144 titluri şi informaţii demne de atenţia cercetării. Un foarte util indice de persoane şi locuri încheie lucrarea. Cîteva consideraţii generale subscrie, în loc de prefaţă, primul dintre autori. Să sperăm că efortul de explorare a periodicelor germane va continua, spre a pune în valoare şi periodicele care urmează.

Al. Zub

GABRIEL ŞTREMPEL, *Catalogul manuscriselor româneşti (B.A.R., 1601—3 100)*, II, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, 502 p.

Vechea iniţiativă a lui I. Bianu, realizată în parte cu ajutorul lui R. Caracaş (1907, 1913), a continuat să preocupe noile generaţii de bibliografi şi să fructifice, cu sincope imprevizibile, noi instrumente de lucru. Ultimul e acest al doilea volum din *Catalogul manuscriselor româneşti*, în care sînt prezentate, în continuarea volumului apărut în 1978, manuscrisele 1601—3100 de la B.A.R. Sînt manuscrise încredinţate Academiei Române mai ales prin grija lui Al. Odobescu şi N. Iorga. Ele provin de la Căldăruşani, Cernica, Bistriţa, Surpatele, Ghiughiu, Cîmpulung, Dălhăuţi, Neamţ, Slatina, Rîşca, Bistriţeni. Se adaugă apoi manuscrise donate de Iosif Naniescu, Dionisie Romano sau provenind de la Ghenadie Enăceanu şi Seminarul Central din Bucureşti. Lămurind provenienţa şi cuprinsul manuscriselor, eruditul autor semnalează în *prefaţă*, din atîtea, *Psaltirea Hurmuzachi* (nr. 3 077) din sec. XVI, *Slujebnicul* Mitropolitului Ştefan (nr. 1 790) din sec. XVII. Manuscrise de la I. Budai-Deleanu, G. Seulescu, Iordache Golescu, Ianache Văcărescu, Eufrosin Poteca, Cos-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tache Conachi, Alecu Beldiman, Anton Pann, G. Lazăr, Matei Millo, Costache Caragiali ş.a. jalonează progresele culturii noastre din epoca regenerării naţionale. Altele, provenind de la I. Ghica, V. Alecsandri, Caragiale, Eminescu, Creangă, Sadoveanu, Goga, Rebreanu, Blaga, Arghezi etc., recomandă marile ei izbînzi din epoca modernă pînă aproape de actualitate. A le feri de uzură printr-un catalog elaborat cu atenţie, capabil nu doar să identifice un manuscris dar şi să avertizeze asupra importanţei lui, era un deziderat la împlinirea căruia pasiunea şi competenţa autorului au colaborat cu larga înţelegere a Editurii. În afară de obişnuitele elemente descriptive, au fost reţinute şi numeroase însemnări de caracter istorico-cultural, mărturii preţioase de care istoricii vor şti să facă uz.

Al. Zub

DIRECŢIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA, *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente (1393—1849)*, întocmit de VASILE GH. MIRON, MIHAI ŞTEFAN CEAUŞU, GAVRIL IRIMESCU <şi> SEVASTIŢA IRIMESCU, Bucureşti, 1983, 749 p.

Catalogul întocmit de colectivul de arhivişti suceveni cuprinde regeste şi rezumate după 2 050 de documente păstrate la Arhivele Statului din Suceava. Direcţia Generală a Arhivelor Statului şi colectivul de autori fac un nepreţuit serviciu cercetării istorice româneşti prin publicarea acestui excelent instrument de lucru. După cele şase volume ale *Catalogului documentelor moldoveneşti din Direcţia Arhivelor Centrale*, cuprinzînd documentele de pînă la anul 1720, după *Colecţia de documente de la Arhivele Statului Bacău (1424—1848)*, Bucureşti, 1976, luăm cunoştinţă acum de inestimabilul tezaur de documente moldoveneşti, păstrate la Arhivele Statului Suceava. Documentele rezumate în prezentul catalog fac parte din patru mari fonduri : Colecţia de documente, Mănăstirea Dragomirna, Mănăstirea Putna şi Mănăstirea Sucevita. Mai mult de jumătate din documentele rezumate (1 051) sînt originale, din care 17 pergamente, 311 sînt copii (din care unele fotocopii şi xerografii), 99 traduceri, 483 rezumate, patru regeste şi 102 menţiuni. Majoritatea documentelor, 1 428, sînt redactate în limba română, 535 în limba germană, 36 în limba slavonă, 28 în limba latină, 12 în limba polonă, cinci în limba ucraineană, trei în limba greacă şi cîte unul în limbile franceză, italiană şi rusă. Numărul mare de documente redactate în alte limbi decît româna sau slavona, a făcut ca editorii să întîmpine mai multe dificultăţi decît cei care au lucrat la cataloagele anterioare. Trebuie să spunem, din capul locului, că aceste dificultăţi au fost depăşite cu deplin succes. E suficient să ne gîndim la cele 535 de documente în limba germană, care, pe lîngă dificultăţile de ordin lingvistic, ridică şi probleme de paleografie (toate sînt redactate în alfabetul gotic), pentru a ne da seama de marea înlesnire pe care o reprezintă acest preţios instrument de lucru, pentru toate categoriile de cititori.

Este dificil să i se prezinte conţinutul sub raport tematic. Ne mărginim doar să amintim că cercetătorii, medievişti şi modernişti, găsesc preţioase informaţii referitoare la întreaga viaţă a părţii de nord-vest a Moldovei şi apoi a Bucovinei, sub ocupaţia habsburgică. Foarte multe date inedite aflăm în legătură cu : mănăstirile şi viaţa bisericească din Bucovina, dezvoltarea învăţămîntului, viaţa culturală, lupta naţională a românilor din Bucovina şi participarea la revoluţia din 1848, oraşele din zona amintită (Suceava, Cernăuţi şi Siret), dar şi altele, şi majoritatea satelor din Bucovina. Un loc aparte ocupă informaţiile privind deschiderea şi funcţionarea minelor şi topitoriilor de la Iacobeni şi a salinei de la Cacica, precum şi începutul staţiunilor balneare de la Vatra Dornei şi de la Dorna Candrenilor.

Cele 2 050 de rezumate, cu descrierea arheologică şi menţionarea ediţiilor, sînt urmate de un *Glosar* şi de indici de nume şi de materii. La sfîrşit e dată lista celor 28 de facsimile. Remarcăm ţinuta ştiinţifică ireproşabilă, atît a rezumatelor cît şi a anexelor. Multe din rezumate sînt foarte ample, mergînd pînă aproape la reproducerea integrală a textului, fapt deosebit de util pentru cercetător, scutindu-l de consultarea documentului în arhivă, mai ales că numeroase documente sînt redactate în limba germană şi în alte limbi străine. Menţionăm, de asemenea, descrierea minuţioasă şi exactă a numeroaselor peceţi cu care sînt validate multe din documentele rezumate.

Unele mici scăpări în ceea ce priveşte datarea unor documente sau în legătură cu întocmirea rezumatelor sau cu descrierea arheografică nu ştirbesc întru nimic valoarea deosebită a lucrării. Semnalăm cîteva dintre acestea, spre folosul cititorilor, Astfel, doc. nr. 4 este fals (v. *DRH*, A, vol. I, nr. V). Chiar dacă este catalogat un rezumat german, tre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

buia să se facă menţiunea că originalul este fals şi deci, nu poate servi ca exemplu de document care oglindeşte formarea domeniului mănăstiresc (v. Introducerea). Data exactă a documentului nr. 377 este : <1639 (7 147 august 12> [1]. În hotarnica din doc. nr. 412, topicul Prediaca, trebuie să se citească „pre Diaca", după cum rezultă din următorul punct din hotarnică („gura Diecii"). Documentul nr. 487 se poate data <1656—1665>, după Toderaşco Prăjescul clucer, care apare ca martor. Apoi „Baia de Her", nu poate fi identificată cu tîrgul Baia. Din textul documentului [2] rezultă că „Baia de Her" era o localitate sau, mai exact, un punct, situat în afara oraşului Baia, care este numit ca atare atunci cînd se face referire la „tîrgul <tîrgoveţii> ot Bae". Documentul nr. 1 486, se poate data mai precis : <după 1789>, deoarece din citatul din rezumat : „în vremea domnului Peţălea", rezultă că personajul în discuţie nu se mai afla în funcţie, la data întocmirii plîngerii (v. descrierea arheografică).

O fericită completare a acestui catalog ar constitui-o punerea în circuitul ştiinţific sub aceeaşi formă, a bogatului fond de documente păstrate la Muzeul Judeţean din Suceava. Abia atunci s-ar putea spune că „tezaurul documentar sucevean" a fost pus în întregime la dispoziţia cercetătorilor. De asemenea, este mult aşteptată şi apariţia cataloagelor de documente ale celorlalte filiale din Moldova ale Arhivelor Statului, unele din ele cu un fond documentar deosebit de bogat, pe primul loc aflîndu-se Arhivele Statului Iaşi.

Nistor Ciocan

Un secol din viaţa satelor mehedinţene 1800—1907 *Catalog de documente* vol. I întocmit de NICOLAE CHIPURICI, Bucureşti, 1982, 472 p.+ilustraţii.

Catalogul supus atenţiei face parte din instrumentele de lucru tot mai numeroase şi de bună calitate editate în timpul din urmă sub egida Direcţiei generale a Arhivelor Statului. Alcătuit prin străduinţele lui Nicolae Chipurici, şeful Filialei Mehedinţi a Arhivelor Statului, el răspunde unor imperative actuale ale cercetării istoriografice, punînd la îndemîna acesteia surse valoroase de informare documentară cu privire la aspecte de bază ale istoriei noastre moderne, locală şi naţională.

În catalog au fost incluse 1 529 documente aparţinătoare exclusiv fondurilor unor instituţii mehedinţene (Prefectura judeţului, subocîrmuiri de plăşi, Tribunalul Mehedinţi, Judecătoria Baia-de-Aramă, primării comunale, Protoeria), precum şi unor colecţii deosebit de interesante („Documente", „Manuscrise", donaţia „Constantin Gheorghinescu"). Documentele sînt în totalitate inedite întrucît au fost lăsate la o parte cele publicate integral în ediţii, sau izolat în articole şi studii apărute pînă acum.

Datele extreme ale volumului au fost impuse de conţinutul documentar al surselor aflate în atenţie, respectiv anul 1800 de lipsa în arhivele locale a unor documente mai vechi, semnificative pentru tema abordată, iar 1907 de legătura organică ce există între documentele problemei căci, se spune, chestionarele satelor mehedinţene din martie 1906, de pildă, aflate în volum, pun în evidenţă o realitate a cărei origine se găseşte în imperfecţiunile legii rurale din 1864.

Pe perioade, documentele catalogate se reprezintă numeric în felul următor : 45 din anii pînă la 1 820 ; 51 din intervalul 1 821—1 831/1 832 ; 636 din perioada 1832—1851 ; 114 din anii 1851/1852—1864 şi 683 din anii 1865—1907 inclusiv. Nu s-a putut descoperi documente care să corespundă tematicii alese, din anii 1802, 1804, 1812 şi 1822. Aceasta nu alterează însă natura de ansamblu a informaţiei documentare care, la o eventuală cercetare ce ar avea-o ca suport, ar da expresie circumscrierii din ce în ce mai pronunţate a satului mehedinţean direcţiei caracterizată de ascensiunea sigură a relaţiilor de producţie capitaliste în agricultura românească, faptul fiind demonstrat de frecvenţa şi numărul sporit de cărţi de alegere de moşii şi hotărnicii, de alegerile şi împărţirile între moşneni, de zapisele de recunoaştere de stăpînire şi vînzare de pămînt, de pricinile şi judecăţile pentru cotropiri de pămînt pe diferite căi, de călcarea, „stricarea" şi mutarea de hotare sau de nenumăratele jalbe, ceea ce ilustrează creşterea valorii pămîntului ca mijloc de producţie, precum şi

[1] Data se află în copia aceluiaşi document, din Ms. nr. 111 (Condica m-rii Homor), f. 70r—71r, de la Bibl. Acad.

[2] Publicat în facsimil în *Scrierea chirilică românească. Album de paleografie*, întocmit de Veronica Vasilescu şi Aneta Boiangiu, Bucureşti, 1982, planşa 6 (datat greşit: <cca. 1600>)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

desfășurarea certă a unor fenomene specifice tranziției spre capitalism, iar mai apoi specifice acestuia ca: disoluția obștii moșnenești, redistribuirea, indiferent de cale, a proprietății asupra pămîntului și avansul proprietății particulare în dauna celei devălmașe, arendările din ce în ce mai numeroase, accentuarea luptei pentru pămînt și îndatorarea unei părți a țărănimii din dorința de a nu-l pierde, diferențierea ei socială și, de aici, relațiile violente ale păturilor celor mai sărace, necesitatea împroprietăririi etc.

De adăugat, în fine, prezența în marginile catalogului a unor instrumente indispensabile acestui gen de lucrări precum: cuvîntul înainte, un studiu introductiv, nota asupra catalogului, o bibliografie selectivă, un indice de nume și o listă a ilustrațiilor, elemente ce sporesc valoarea și utilitatea sa.

Tudor Rățoi

IOANA BOTEZAN, ALEXANDRU MATEI, *Arhiva personală Timotei Ciupriu. Catalog*, București, 1982, 519 p.

Un instrument de lucru extrem de util e acest catalog pe care autorii, beneficiind și de alte colaborări (Ioan Gabor, Livia Someșfălean, Radu Ardevan), pune la îndemîna cercetării, dînd seama de proveniența, structura și valorile fondului ciuprian de la Cluj. Volumul conține o introducere cuprinzătoare, aproape trei mii de regeste, un indice general și unul cronologic, urmat de o „corespondență de cote", menită a înlesni regăsirea materialului. Piesele înseși, de o valoare documentară aparte, au fost divizate în patru capitole, deosebindu-se între acte personale (I), corespondență (II), manuscrise (III) și varia (IV). Primul compartiment cuprinde, la rîndul său, acte de referință bibliografică (A), acte despre bunurile personale (B), materiale despre activitatea politică (C), științifică (D), administrativ-ecleziastică (E), didactică (F), tipografică (G), culturală (H) și bancară (I) a cărturarului, care a fost în același timp și filolog și istoric, bibliofil și profesor, teolog și publicist, om de acțiune militînd pentru cauza națională într-o epocă dominată de această cauză. Autorii fac un bun serviciu cercetării catalogînd această arhivă, pas important în direcția unei bibliografii ciupriene.

Al. Zub

DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA, *Documente din arhivele franceze referitoare la primul război mondial. Repertoriu*, București, 1983, 392 p.

Odată cu cele două impresionante volume de documente externe *1918 la români*, sub egida aceleiași prestigioase instituții (D.G.A.S.) apare un repertoriu al documentelor franceze care privesc primul război mondial. Acest repertoriu, întocmit de Emilia Poștăriță și Ieliță Gămulescu, cercetătoare ce au făcut parte și din colectivul care a editat volumele amintite, inventariază 1 170 documente, în cea mai mare parte inedite, referitoare la intervalul ianuarie 1914 — decembrie 1919, al căror conținut este nu numai divers, ci și foarte interesant. De aceea, viitoarea istorie a participării României la prima conflagrație mondială nu va putea fi scrisă, fără consultarea surselor informaționale catalogate în acest valoros instrument de lucru.

Fiecărui document indexat i se indică cota originară, cît și cea a colecției de microfilme a D.G.A.S. Ele au fost ordonate cronologic, iar dimensiunile rezumatelor diferă în funcție de importanța și bogăția lor informațională.

O succintă *Introducere*, semnată de Ionel Gal, obișnuita și utila *Notă asupra ediției*, ce aparține, evident, autoarelor, precum și un *Indice onomastic și toponimic*, adjuvant indispensabil unei mai rapide consultări, întocmit de Sabina Spermezan, întregesc repertoriul, pe care l-am dori a prefața editarea documentelor astfel semnalate.

Gh. I. Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Știința în Bucovina. Ghid bibliografic, II, întocmit de I. PÎNZARU, P. FROICU, E. DIMITRIU, coord. NICU CHIRCU, Suceava, 1983, 285 p.

Volumul II din prețiosul ghid bibliografic realizat sub egida Bibliotecii Județene Suceava continuă să sistematizeze informația deja strînsă cu privire la personalitățile din cuprinsul regiunii, desfășurînd alfabetic alte aproape o sută de microbibliografii din diverse domenii, cu date esențiale asupra fiecărei personalități și (în cele mai multe cazuri) fotografii. În raport cu primul volum (v. *AIIAI, XX*, 1983, p. 508), cel de față păstrează aceeași structură, oferind minime explicații preliminare, o listă de abrevieri, note bibliografice în ordinea amintită, o listă a personaltăților din primul volum (61 la număr) și un util indice de nume. Este evidentă grija autorilor de a reflecta pe cît posibil fiecare domeniu : agricultură, astronomie, biologie, chimie, drept, economie, filologie, folclor, filosofie, fizică, geografie, geologie, istorie, lingvistică, matematică, medicină, silvicultură, tehnică. Sînt tot atîtea direcții de interes, indicînd sfera amplă de preocupări științifice ale cărturarilor bucovineni și prin aceasta sfera de interes a noului volum din ghidul bibliografic sucevean. Istoria deține aici o pondere însemnată fiind definiți ca atare : Veniamin Ciobanu, Ilie Corfus, Gh. Duzinchevici, Emil Ion Emandi, Ștefan S. Gorovei, N. Grămadă, Mihai Iacobescu, N. Iţcuş, Aurel Loghin, Octav Monoranu, C. Nuțu, P. Polonic, P. Russilandar, T. Sauciuc-Săveanu. Chiar dacă selectivă, informația bibliografică e destul de cuprinzătoare pentru a da seama de specificul și de aportul fiecărei personalități. Un alt volum va continua să înregistreze în același mod noi valori, oferind (nu doar) cercetării un bun punct de sprijin în estimarea fenomenului cultural din spațiul respectiv. Să sperăm că această operație nu va înceta nici cu volumul anunțat, bibliografia zonală fiind o operă deschisă, susceptibilă de o continuă îmbogățire.

Al. Zub

Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Begründet von FRANZ ZIMMERMANN. Sechster Band, 1458—1473. Nummer 3 099—3 979. Mit 8 Tafeln. Herausgegeben von GUSTAV GÜNDISCH, unter mitarbeit von HERTA GÜNDISCH, GERNOT NUSSBÄCHER und KONRAD G. GÜNDISCH, București, Ed. Academiei R.S.R., 1981, LV+628 p.

Încă aproape 900 de documente se adaugă, prin efortul istoricului Gustav Gündisch și al colaboratorilor săi, la binecunoscuta colecție de documente privind istoria sașilor din Transilvania, acoperind un sfert de secol din istoria nu numai a *acestei* naționalități, din *acest* voievodat, ci din istoria întregului popor român, din spațiul intra și extracarpatic. Sporul de informație pe care îl aduce acest volum se poate ușor înțelege din faptul că aproape jumătate din documente (mai exact, 404) „sînt publicate aici pentru prima oară" (p. XIV).

Prin o bună parte din documentele pe care le cuprinde, volumul ilustrează legăturile permanente care au existat între principatele românești intracarpatice și voievodatul transilvan — în cazul de față, la nivelul conducerii de stat, al unor organe eclesiastice și al vieții economice (cu deosebire, relațiile comerciale și cele dintre comunitățile orășenești). Este regretabilă dispariția scrisorii pe care sfatul orășenesc al Sucevei a trimis-o bistrițenilor în 1473 (nr. 3 958), publicată, cîndva, de Kaindl, care a indicat și existența peceții. Între ilustrațiile de la urmă — documente, peceți și semne notariale — relev pe aceea, din 1466, a episcopului Ioan de Baia, aflat, în acel an, la Șoarș și la Brașov (nr. 3 446—3 447).

Condițiile excelente în care Editura Academiei a dat la iveală ultimele două volume ale acestei colecții — întemeiată în 1892 de arhivistul sibian Franz Zimmermann, care a și editat primele trei volume, în colaborare cu Carl Werner și Georg Müller, cel de-al patrulea fiind tipărit abia în 1937, de Gustav Gündisch — îndreptățesc speranța de a avea, nu peste multă vreme, pe masa de lucru, și volumele următoare.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Documenta Romaniae Historica, B. *Țara Românească*, vol. IV (1536—1550), volum întocmit în cadrul seminarului de paleografie slavă condus de DAMASCHIN MIOC, București, Ed. Academiei R.S.R., 1981, XXXIII+429 p.; *Documenta Romaniae Historica*, B *Țara Românească*, V (1551—1565), volum întocmit de DAMASCHIN MIOC și MARIETA ADAM CHIPER, București, Ed. Academiei R.S.R., 1983, XXXII+453 p.

Însumînd documentele interne ale Țării Românești din răstimpul a trei decenii, cele două volume publicate în ultimii ani, în seria B a colecției fundamentale de izvoare interne medievale, *Documenta Romaniae Historica*, introduc în aria investigației istorice o considerabilă informație documentară vizînd aspecte dintre cele mai variate ale societății muntenești de la mijlocul secolului XVI.

Reflectînd o manieră de lucru ce decurge firesc din criteriile prestabilite de editare a corpusului de acte medievale, menite să asigure unitatea colecției, ambele tomuri au fost alcătuite potrivit rigorii științifice pe care acestea le presupun. Se cuvine, totodată, a fi menționat și faptul că unele îmbunătățiri, sesizabile de la un opus la altul, relevă cîștigul dobîndit din experiența acumulată în timp de editori și, în aceeași măsură, expresia exigenței mereu sporite a celor ce și-au asumat acest efort.

Volumul IV [1] înglobează un număr total de 298 de documente, acoperind o perioadă de 15 ani (1536—1550) [2]. 55 de acte constituind adaosul față de vechea colecție *DIR*, pentru aceeași perioadă, din care 44 inedite. Majoritatea covîrșitoare sînt documente slave (255), textul original a 227 piese publicîndu-se pentru prima oară. Cele mai multe acte au fost culese din arhive, muzee și biblioteci din țară (București, Craiova, Rîmnicu-Vîlcea și Drobeta Turnu-Severin) și cîte unul din Arhivele Statului Sremski Karlovci (R. S. F. Iugoslavia) și Arhivele Statului Budapesta.

Cel de-al V-lea volum, apărut la un interval de timp record, de numai doi ani după precedentul (situație care creează o oarecare discrepanță între ritmul de editare a acestei serii și celelalte), încorporează un total de 337 documente, dintr-o perioadă tot de 15 ani (1551—1565), din care 335 sînt autentice și 2 îndoielnice sau false. Un număr de 84 documente (66 inedite) se adaugă în plus față de colecția *DIR*, pentru aceeași perioadă, sporul de informație fiind întrutotul notabil. Tot în acest tom se publică, pentru întîia dată, textul slav a 241 documente autentice și al unuia îndoielnic.

Parcurgerea acestor volume ne determină să consemnăm cu satisfacție reușita deplină a demersului, datorită contribuției unor cunoscuți specialiști în editarea documentelor medievale. Astfel, tomurile se prezintă într-o formă închegată în cuprinsul lor fiind inserate, pe lîngă textele propriu-zise ale documentelor, lista rezumatelor, indicii de nume și materii precum și celelalte anexe cunoscute după modelul volumelor precedente. De notat, că oricît de concludente ar fi elementele cantitative, atît de relevante în ceea ce privește volumul de muncă pe care-l implică alcătuirea unei asemenea lucrări, ele, totuși, nu dezvăluie îndeajuns complexitatea problematicii și dificultățile cu care se confruntă cercetătorii angajați în această anevoioasă întreprindere. Așa încît, numai faza preliminară de depistare a materialului documentar fie că ne referim la mișcarea (cîteodată de neînțeles) a fondurilor de la o instituție la alta, la evidențele de multe ori incomplete ori defectuoase, fie la soarta vitregă a stării de conservare a actelor și la dispersarea lor în prea numeroase fonduri din țară și străinătate [3]. Toate acestea ridică obstacole, uneori greu de învins, pentru valorificarea integrală a ceea ce s-a mai păstrat din vechiul nostru tezaur documentar. Este, deci, firesc ca unele „goluri" să apară în curgerea normală a seriei cronologice a actelor cuprinse în volume, ceea ce, desigur, creează unele difiuultăți în strădania cercetătorilor de a urmări, atît înlănțuirea logică a faptelor, cît și corelarea și asamblarea datelor istorice. Suplimentele care vor însoți în chip necesar colecția vor avea tocmai această menire de a completa lipsurile inerente din tomurile publicate.

---

[1] La care au colaborat Marieta Adam, Ruxandra Cămărășescu, Coralia Fotino, Iancu Bidian și Olimpia Diaconescu.

[2] Ceea ce, desigur, indică o evaluare strict cronologică a alcătuirii volumelor.

[3] Așa, de pildă, semnalarea recentă de către istoricul D. Năstase a fondului de documente aparținînd mănăstirii Simonopetra de la Muntele Athos și în care numai pentru domnia lui Mircea Ciobanul se află 12 acte este de natură să întărească observația noastră (vezi și prezentarea lui Ion Toderașcu din acest tom al *Anuarului*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Relevînd încă o dată temeinicia efortului nu putem încheia decît subliniind faptul că beneficiarii muncii celor ce au investit atîta competență și energie în elaborarea volumelor prezentate vor folosi și prețui în mod corespunzător rodul acestei activități.

D. Agache

Izvoarele răscoalei lui Horea. Sub redacția acad. ȘTEFAN PASCU, seria B. *Izvoare narative,* I, 1773—1785. Publicat de NICOLAE EDROIU, ILEANA BOZAC, LADISLAU GYEMÁNT, VOLKER WOLLMANN, ALEXANDRU NEAMȚU, COSTIN FENEȘAN, București, Ed. Academiei R.S.R., 1983, XXVIII + 490 p.

Apărut la scurtă vreme după tomul anterior, noul volum din monumentala colecție de documente ale răscoalei din 1784 deschide seria de izvoare narative. Introducerea generală și cuvîntul introductiv la volumul de față sînt semnate de acad. Ștefan Pascu care subliniază unele preocupări anterioare în acest sens ca și însemnătatea publicării documentelor de față, „pietre de temelie și cărămizile din care se ridică adevărata construcție, impunătoare, impresionantă : răscoala sau revoluția din 1784" (p. VII).

Volumul conține 18 piese (cronici, memorii, amintiri, descrieri) scrise în general de pe pozițiile adversarilor de clasă și naționali ai răsculaților : Michael Conrad von Heydendorff, căpitanul Egermann, Theodor Hermann, parohul Joseph Lamasch, J. F. Seiwert, Benkö Jozsef, Rettegi György, L. Siess, Gyulai Ferenc, unii anonimi ș.a. *Lipsesc* din acest volum — cf. p. XVI, n. 1 — nouă izvoare scrise între anii 1784—1785, cele cuprinzînd „relatări tendențioase cu privire la răsculați" și care „nu prejudiciază cu nimic cunoașterea și înțelegerea obiectivă a istoricului eveniment". Chiar și așa, socotim lipsa lor regretabilă dintr-un volum ce era pe cale să beneficieze de atributul exhaustivității. Realizat în condiții științifice exemplare, cu note și traduceri acolo unde a fost cazul, opera astfel concepută reprezintă o contribuție documentară pe care cercetătorii de azi și din toate generațiile viitoare o vor primi cu folos. Nu putem sublinia îndeajuns valoarea efortului pe care și l-a asumat colectivul de istorici clujeni și dorim ca el să se materializeze cît mai repede și în întregime.

Ștefan Lemny

Călători străini despre Țările Române, vol. VIII (îngrijit de MARIA HOLBAN — redactor responsabil, M. M. ALEXANDRESCU—DERSCA BULGARU și PAUL CERNOVODEANU), București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 690 p.

La 15 ani de la apariția primului volum, colecția *Călătorilor străini* ajunge, cu tomul VIII, să acopere și perioada 1689—1716. Excelent instrument de lucru, indispensabil oricărui demers istoriografic, noul volum pune la dispoziția cercetătorilor un imens material documentar, răspîndit în diverse arhive și colecții, nu întotdeauna ușor accesibile. Strînse și rînduite după criterii unice, însoțite de note și comentarii de înaltă calitate, aceste izvoare își regăsesc valoarea, contribuind la formarea unei imagini clare asupra împrejurărilor descrise de autorii relațiilor de călătorie reproduse în volum. Este perioada în care are loc răsturnarea raportului de forte dintre Imperiul otoman și puterile creștine în favoarea acestora din urmă, ceea ce a adus schimbări și în orientarea domnilor români în planul politicii externe.

O primă etapă — legată organic de materia volumului precedent (v. *AIIAI,* XVIII, 1981, p. 776—777) — încheiată cu pacea de la Carlowitz (1699), prin care se deschide „problema orientală", este ilustrată de textele rămase de la Antide Dunod, Antonio Giorgini, Philippe Avril, G. Fr. Kreybich, I. Komaromy ș.a. Se pot lega de această primă parte și soliile imperiale (jurnalul abatelui Simperto) și cele polone din 1700 (Frncisc Radzewski și Rafael Leszczynski), în legătură cu ratificarea tratatului recent încheiat.

A doua etapă are ca punct central campania de la Prut (1711), urmată de evenimentele cuprinse între acest an și 1716 ; în acest cadru, un loc important îl ocupă fragmentele din jurnalele de campanie, memorii, scrisori și rapoarte referitoare la campania din 1711, toate supuse unui sever control critic.

Valoarea volumului se recomandă și prin punerea în circuitul științific a unor texte noi, precum jurnalul abatelui Simperto, pagini din memoriile amiralului danez Just Juel

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(trimis pe lîngă țarul Petru I), versiunea completă a ajurnalului generalului Ludwig Nicholas Allard (aflat în 1711 în slujba aceluiași monarh), fragmente din autobiografia contelui Marsigli ș.a.

Repertoriul cronologic și un indice încheie acest volum, prin care ne apropiem de desăvîrșirea unei impozante colecții de izvoare, una din cele mai de seamă realizări ale istoriografiei românești postbelice.

Lucian Nastasă

DIMITRIE CANTEMIR, *Opere complete, IX*, tomul I ; *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus si Historia Moldo-Vlachica*. Ediție critică, traducere, introducere, note și indici de DAN SLUȘANSCHI. Prefață de VIRGIL CÂNDEA. București, Ed. Academiei R.S.R., 1983, 457 p.

Cu tomul de față, repunerea științifică în circulație a scrierilor lui D. Cantemir, asumată cu devotament de Virgil Cândea, face în sfîrșit loc, un loc de mult așteptat, *operei istorice*. Partea I a volumului cuprinde două manuscrise premergătoare lucrării de sinteză, din păcate neîncheiată : *Hronicul romano-moldo-vlahilor*, anunțat în partea a II-a a tomului. Este vorba de manuscrisele *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, regăsit în 1975 și publicat mai întîi în *Manuscriptum* (1976—1977) și de *Historia Moldo-Vlachica* din care Gr. Tocilescu publicase doar o listă cu titlurile capitolelor. Grație ediției de față, îngrijită cu exemplară acribie și competență profesională de Dan Slușanschi, cercetătorii vor avea la îndemînă un mijloc esențial de informare cu privire la criteriile de lucru și la evoluția concepției istorice a învățatului principe. Toate precizările, normele și problemele acestei ediții fac de altfel obiectul introducerii care ne recomandă — și volumul în ansamblul său confirmă — un editor de cea mai aleasă formație. Din multiplele sale precizări pe marginea modului de lucru, nu putem lăsa nesesizată dificultatea întreprinderii sale, dat fiind faptul că ea s-a bazat pe microfilmele manuscriselor și nu pe originale, cum era desigur necesar. Editorul a știut să depășească cu pricepere neajunsurile, dar faptul nu poate absolvi de o gravă răspundere morală și culturală factorii care i-au împiedicat demersul, astfel încît o operă de seamă din patrimoniul culturii naționale să beneficieze de toată acuratețea științifică posibilă. Cu toate acestea, ne alăturăm, la rîndu-ne, lui Virgil Cândea, sperînd că dificultățile amintite „nu vor împiedica în nici un caz prima editare integrală a *Operelor* principelui Dimitrie Cantemir, la București, ca parte integrantă a culturii românești și ca un cuvenit omagiu adus unuia dintre cei mai mari ctitori ai acestei culturi" (p. 6).

Ștefan Lemny

ANTIM IVIREANUL, *Didahii*, Prefață și bibliografie de FLORIN FAIFER, București, Ed. „Minerva", 1983, 250 p.

Un interes sporit pentru cultura românească veche, fie aceasta religios-morală sau istoriografică, a făcut ca figura Ivireanului, mitropolitul cărturar care a lăsat urme atît de trainice în spiritualitatea noastră, să fie adusă mereu în lumină. Aproape simultan au fost puse în circulație o micromonografie (*Antim Ivireanul, cărturar umanist* de Fanny Djindjihașvili, Ed. Junimea, 1982) și o antologie a *Didahiilor*, realizată de Mihai Dascăl, cu prefață și bibliografie subscrise de valorosul critic și istoric literar Florin Faifer. Cu zece ani în urmă, Eugen Negrici propunea o lectură modernă a textelor (*Antim : logos și personalitate*, 1971), iar Gabriel Ștrempel îngrijea o ediție critică de *Opere* (1972). Cadența e decenală, căci în 1962 apăruse, sub aceeași îngrijire, o ediție a predicilor, iar Radu Albala a subscris concomitent o monografie *Antim Ivireanul*. Această ritmicitate e semnificativă atît pentru circulația textelor cît și pentru exegeză. Antologia pe care o semnalăm reactualizează parțial textul stabilit de G. Ștrempel acum un deceniu, cuprinzînd celebrele *didahii* (predici), alături de prefețe, dedicații, postfețe, așadar de la predica rostită „cînd m-am făcut mitropolit" pînă la preambulul la *Chipurile Vechiului și Noului Testament*. Se readuce în atenția publică o figură fascinantă a culturii și spiritualității noastre, una care a jucat și un rol politic, din nefericire cu consecințe tragice, în epocă. „O figură enigmatică, în preajma legendei", așa îl prezintă postfațatorul într-un text pe cît de erudit pe atît de subtil ca interpretare. Epoca reînvie, cu tensiunile, speranțele și dramele ei, împreună cu principalii protagoniști

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de pe scena românească, în primul rînd strania personalitate de cărturar, poliartist și om politic a acelui Andrei din Iviria (Gruzia) care în cinul monahal și-a luat numele de Antim, pentru a-i conferi o strălucire unică. Avem în această postfață, plină de evenimente, conjecturi și sugestii, sîmburele unei monografii pe care sîntem în drept să o așteptăm de la Florin Faifer, semnatar dealtfel și al articolului respectiv din *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900* (1979). Nu e un simplu capitol de omiletică, ci unul care privește cultura noastră veche în genere.

Al. Zub

B. P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini (Corespondență primită), vol. II, coord. de AL. SĂNDULESCU, București, Ed. „Minerva", 1983, 334 p.

Al doilea volum din corpul epistolar hasdean (pentru întîiul v. *AIIAI*, XX, 1983, p. 515) se prezintă la fel de bogat și de surprinzător în detalii informative. Istoria, filologia, publicistica, istoria teatrului profită de pe urma informațiilor conținute. Stabilirea textului, traducerile și notele au fost asigurate de Crina Bocșan-Decusară, Nicolae Mecu, Viorica Nișcov, Al. Săndulescu, Mihai Vornicu. Un al treilea volum ar urma să încheie seria proiectată, reproducînd scrisorile lui Hasdeu către Hugo Schuchardt ș.a., alături de o *addendă* cu scrisori primite și nepuse încă în valoare. Desigur, scrisorile cele mai interesante în volumul de față sînt cele adresate istoricului și filologului de către străini, îndeosebi de Hugo Schuchardt (52) și G. Weigand (8). În ce-i privește pe români, sînt de reținut cele trimise de Lazăr Șăineanu (19), Gr. Tocilescu (18), A. D. Xenopol (8), de valoare inegală, însă revelatoare pentru relațiile cu destinatarul și pentru problematica istorico-culturală de interes mutual. Grațioase, cordiale, scrisorile lui Odobescu (4). Se dă și corespondența cu două societăți : a arhitecților români și cea lingvistică din Paris. În direcția legăturilor cu diverse instituții, viitorul ar putea să rezerve încă surprize. Arhiva Academiei Române conține, cu siguranță, scrisori de la Hasdeu. Din mapa existentă la Arhivele Statului București au fost reproduse unele scrisori, dar lipsesc cele emise de Arseni Vlaicu și A. Viciu. Munca editorilor e fără îndoială anevoioasă și ea necesită încă străduință. Cu atît mai mult ei își cîștigă dreptul la gratitudinea noastră.

Al. Zub

Corespondența lui Vincențiu Babeș, II *(Scrisori trimise)*, ed. îngrijită, note și comentarii de GEORGE CIPĂIANU și ANA MARIA CIPĂIANU, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1983, 306 p. + il. (Testimonia).

După *Scrisori primite* de Vincențiu Babeș, scoase cu ani în urmă în aceeași colecție (v. *AIIAI*, XIV, 1977, p. 674), George Cipăianu publică acum, împreună cu Ana Maria Cipăianu, *Scrisorile emise* de același cărturar, cu o introducere substanțială, regeste în limba franceză (inclusiv pentru scrisorile necuprinse în volum) și indice de nume. Este vorba de 175 de piese, la care se adaugă regestele celor neincluse, în număr de 42. În raport cu volumul precedent, cel de față e complementar. Cîteva „corespondențe" rămîn însă, deocamdată, unilaterale, ca în cazul scrisorilor trimise lui G. Barițiu, Valeriu Branițe, Visarion Roman, T. Maiorescu, scrisori cu privire la care ne previn editorii în introducere. Pentru întocmirea acestui corpus au fost investigate cîteva arhive și s-au făcut cercetări ample cu privire la context. Cele două volume de scrisori și monografia *Vincențiu Babeș* (Timișoara, 1980) elaborată de același (v. *AIIAI*, XIX, 1982, p. 820), oferă o bază solidă de cunoaștere a uneia dintre personalitățile cele mai active și mai influente din epocă.

Al. Zub

George Barițiu și contemporanii săi, vol. VI, ed. de ȘTEFAN PASCU, IOAN CHINDRIȘ, IOAN GABOR, București, Ed. „Minerva", 1983, 447 p.

Marele corpus epistolar barițian, fără îndoială unul din cele mai importante pentru istoria și cultura noastră, se referă la al șaselea volum, în aceeași frumoasă ținută grafică,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bogat în note şi ilustraţii (ele înseşi documente), prevăzut cu indici de nume şi materii atît de necesari în lucrări de asemenea amploare. Un *argument* preliminar îl deschide, sub semnătura lui Ştefan Pascu, spre a-i sublinia interesul particular, interes legat deopotrivă de lunga perioadă la care se referă (1838—1893) şi de însemnătatea emiterţilor: Iordache Mălinescu, Nicolae Nifon Bălăşescu, Gavril Munteanu şi Ştefan Moldovan. Depărtarea în timp, ni se spune, motivează amploarea notelor şi comentariilor, impunînd adevărate campanii arheologico-literare. În adevăr, fiecare dintre corespondenţi a necesitat întinse lămuriri, cu atît mai mult cu cît trei dintre dînşii sînt din afara Transilvaniei. „Atît Iordache Mălinescu, căminarul mecenat din Moldova, cît şi aventurosul monah iacobin Nicolae Nifon Bălăşescu sau zbuciumatul *clasic* Gavril Munteanu, îşi descoperă în corespondenţa cu marele mentor transilvănean nebănuite unghiuri ale fiinţei, încît pînă la apariţia acestui volum cu greu se putea vorbi de vreo schiţă serioasă a oricăruia dintre ei" (p. 6). Colaborarea dintre cărturarii celor trei ţări româneşti, într-o perioadă cînd ideea unirii obseda spiritele apare aici pînă la evidenţă, subliniind încă o dată unitatea de interese din întreg spaţiul carpato-dunărean. Un tabel sinoptic, pe emiterţi, precede acest corpus preţios, de care istoricii nu vor întîrzia să profite, mai ales că ample introduceri explicative însoţesc fiecare grupaj de texte, înlesnind înţelegerea acestora. Sperăm că valorosul fond epistolar (pentru volumele precedente, vezi *AIIAI*, XII, 1975, p. 366—367; XVI, 1977, p. 675—676; XIX, 1982, p. 642—643; XX, 1982, p. 718—721) va continua să apară într-o cadenţă care să-l facă integral accesibil cît mai curînd. Rîvna şi competenţa editorilor merită stima şi gratitudinea noastră.

Al. Zub

JAN URBAN JARNIK, *Corespondenţă*, ed. îngrijită şi studiu introductiv de TR. IONESCU-NIŞCOV, Bucureşti, Ed. „Minerva", vol. I, 1980, XVII + 396; II, 1983, 388 p.

Vastul program de valorificare a moştenirii noastre culturale iniţiat de Editura Minerva continuă cu două volume din corespondenţa lui Jan Urban Jarnik, filologul ceh de largă reputaţie care a stat, timp de aproape o jumătate de secol, în cele mai strînse legături cu reprezentanţi de seamă ai culturii noastre. Tr. Ionescu-Nişcov şi-a luat sarcina, deloc uşoară, de a introduce în circuit ştiinţific bogatul corpus de scrisori, din care două volume se află acum la îndemîna oricui. Sub titlul *Jarnik printre români sau despre dialogul marii prietenii*, editorul prezintă personalitatea cărturarului ceh (1848—1923) şi împrejurările care l-au pus în contact cu societatea românească a epocii. Strînse cu răbdare din diferite fonduri de arhivă, scrisorile au fost rînduite cronologic. În primul volum, cele emise de Jan Urban Jarnik, în total 337 de piese de caracter preponderent filologic. În al doilea, cele adresate lui, în număr şi mai mare, de românii cu care se afla în legătură. Cîţiva destinatari ai scrisorilor din primul volum pot da o idee despre însemnătatea acestei corespondenţe: Academia Română, I. Bogdan, I. L. Caragiale, Ovid Densusianu, B. P. Hasdeu, G. Ibrăileanu, M. Kogălniceanu, T. Maiorescu, Aurel Mureşianu, A. D. Xenopol. Dintre emiterţii scrisorilor reproduse în vol. II, să amintim, în afară de instituţii, doar cîţiva: I. Bianu, V. Goldiş, A. Gorovei, Sp. Haret, N. Iorga, A. Lapedatu, T. Maiorescu, Gr. Tocilescu, V. A. Urechia, I. Ursu, A. D. Xenopol. Utile note circumstanţiale acompaniază textele. Un rezumat în limba cehă şi un indice de nume încheie fiecare volum. O prea utilă bibliografie a scrierilor lui Jarnik referitoare la români a fost inserată în cel de al doilea (p. 349—374).

Al. Zub

TITU MAIORESCU, *Jurnal şi epistolar*, vol. IV, ed. de GEORGETA RĂDULESCU-DULGHERU şi DOMNICA FILIMON, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1983, 445 p.

Noul volum din seria „Memorialistică", al patrulea din corpul jurnalier şi epistolar lăsat de Titu Maiorescu, adună de fapt corespondenţa inedită a criticului din perioada 22 iulie 1862 — 30 iunie/12 iulie 1864, acoperind astfel, ca şi volumul precedent, un spaţiu lacunar sub raport memorialistic. Sînt anii cînd, întors de la studii, deja căsătorit şi cu mari planuri de viitor, cel ce avea să lase urme atît de durabile în cultura română se confruntă cu realităţile ţării, iar ecourile acestei confruntări se degajă din scrisori. Magistrat în capitală pînă în decembrie 1862, el se mută la Iaşi, unde începe adevărata sa carieră pe tărîm

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

didactic și misiunea sa culturală. Profesor la Academia Națională și la tînăra Universitate ieșeană, Maiorescu devine apoi director al Institutului Vasilian, iar în toamna lui 1863 fondează, împreună cu alții, societatea *Junimea*. Scrisorile compulsate în volum dau seama tocmai de avatarurile acestei etape, decisivă, din biografia criticului, alcătuind veritabile pagini de jurnal. Un indice cronologic al scrisorilor și un indice de nume înlesnesc apelul la bogatele știri din volum, prețioase atît pentru ceea ce ele spun despre societatea românească a epocii, cît și pentru informațiile privitoare la societatea germană. Un al cincilea volum se anunță.

Al. Zub

Octavian Goga în corespondență, II, volum îngrijit de MIHAI BORDEIANU și ȘTEFAN LEMNY, București, Ed. „Minerva", 1983, VII + 551 p.

Noi dovezi epistolare, nu doar literare, emise, primite ori cu referire la Octavian Goga au fost date relativ recent publicității în Editura „Minerva" sub îngrijirea competentă a lui Mihai Bordeianu și Ștefan Lemny. E vorba de al doilea volum al corespondenței sale apărut la opt ani după ce primul văzuse lumina tiparului, un volum care mărește orizontul informațiilor cu „noi și utile precizări" nu numai asupra personalității lui Goga văzută în multiple ipostaze (familist, poet, publicist, militant politic), dar și asupra presei de peste munți, cu lupta românilor pentru școală națională, cu eforturile lor întru respectarea drepturilor cetățenești, cu toată strategia emancipării.

În notă de concordanță cu precedentul efort, datorat Danielei Poenaru, întrucît li s-a părut firesc editorilor de a asigura continuitatea actului de valorificare, volumul de epistole în discuție cuprinde aproape patru sute de scrisori datate între 1898 și 1914, cîteva nedatate și una din 1928, în relație cu anii de studii și de proiecte, cu străduințele pentru a-și forma o carieră, cu fapte și modalități prin care Goga s-a impus ca personalitate, cu etapa sibiană a „Luceafărului", a cărui redactor i-a fost, definindu-i începuturile creației scriitoricești, cu înjghebarea „Țării noastre", al cărei redactor-șef era, cu rezonanța în epocă în lumea cărturarilor, cu replicile incisive ale înregimentaților în curentul activist. Cu alte cuvinte, în volum se află fondul de scrisori existent în arhiva de documente literare a Bibliotecii Centrale Universitare „M. Eminescu" din Iași, fond care, prin varietatea mare a numărului corespondenților, a stilurilor, a mentalităților, a temperamentelor, a mediilor sociale, a studiilor și a funcțiilor are o pronunțată valoare pentru literați și istorici.

În volum sînt incluse epistole de la cele mai diverse poziții și funcții politice și social-culturale, dar cu o arie mai bogată de expeditori decît a emitentului Goga: G. Bogdan-Duică, Ion I. C. Brătianu, Tr. Bratu, Victor Eftimiu, Onisifor Ghibu, V. Goldiș, Garabet Ibrăileanu, Al. Lapedatu, I. Lupaș, Virgil Madgearu, Simion Mehedinți, Sextil Pușcariu, R. W. Seton-Watson, Al. Vaida-Voievod, C. Angelescu, Ilarie Chendi, Ion I. Lapedatu, Titu Maiorescu, C. Stere, Oct. Tăslăuanu și foarte mulți alții.

Din pricina densității tematice, mai cu seamă parvenind de la Ilarie Chendi și Oct. Tăslăuanu în strîns raport cu a lui O. Goga, corespondența lasă pe alocuri — după cum observă editorii — impresia unui veritabil roman epistolar din care se degajă efervescența unei intelectualități asuprite care „își strigă revolta și își clădește speranțele și idealurile".

Volumul, pentru care editorii merită condescendența noastră, reprezintă un act cultural de restituție către public și specialiști a unora dintre scrisori care, alături de numeroase alte instrumente de lucru, au darul de a spori cunoașterea temeinică a vieții și a operei poetului „pătimirii" naționale, de a-l „vedea" în relație cu semeni, în devenirea sa lăuntrică, în „mișcare" printre contemporani, într-o epocă plină de contradicții, de tensiuni, de aspre polemici și de confruntări deliberative.

I. Saizu

PAUL SIMIONESCU, *Etnoistoria. Convergență interdisciplinară*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1983, 124 p.

Cunoscut prin preocupările sale etnologice, dar care nu au ocolit, de atîtea ori, nici istoria, Paul Simionescu dă, în această carte, o primă contribuție românească la definirea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unei științe de convergență, de interferență între etnologie și istorie. Desigur, apelul la tot ceea ce poporul a păstrat — conștient sau nu — în adîncurile înțelepciunii și ale tezaurului său cultural nu e nou: el este probat încă de la marii cronicari; investigația metodică, temeinică, însă, este ceva care rămîne, încă, de făcut. Ea nu va veni niciodată în contradicție — decît dacă nu va fi bine făcută — cu istoria reconstituită pe baza textelor scrise, ci, din contra, va aduce tocmai acele lămuriri în domenii în care, prin însuși caracterul lor, izvoarele scrise tac ori sînt neconcludente. Istoria mentalităților va folosi, desigur, cel mai mult din investigațiile de acest gen. Pledoaria din paginile acestei cărți este convingătoare. Unele stîngăcii — surprinzătoare, totuși — puteau fi evitate, după cum argumentarea s-ar fi cerut mai consistentă din unghiul istoricului.

Recunoscîndu-li-se în întregime valoarea și însemnătatea, cercetările etnoistorice care vor veni vor pune, desigur, mai multă lumină acolo unde tac izvoarele cu care operează, de obicei, cercetarea istorică; reconstituirea va fi, desigur, mai completă, mai exactă și, în egală măsură, mai apropiată de adevărurile spre care tinde Clio.

Ștefan S. Gorovei

C. GH. MARINESCU, AL. TĂNASE, *Conștiința națională și valorile patriei*, Iași, Ed. „Junimea", 1982, 310 p.

Cartea cu un titlu atît de general răspunde unei evidente directive ideologice actuale: cultivarea sentimentului patriotic și al mîndriei naționale, autorii revendicîndu-și, de asemenea, „paternitatea unor concepte și idei privind valorile patriei, națiunii și conștiinței naționale" (p. 5). Lucrarea pretinde să exprime, în consens cu formația autorilor, o viziune sociologică și filosofică asupra temei în cauză. Apelul la istorie a fost, însă, inevitabil și autorii l-au evidențiat din plin, fără a reuși însă o apropiere convingătoare de dimensiunea istorică a conștiinței naționale și a ideii de patrie. Literatura care a stat la baza demersului sugerează de altfel mai mult tendința de generalitate, decît de adîncire sistematică a analizei într-o direcție sau alta, deși intențiile și pretențiile proclamate de autori nu sînt modeste: „a încerca o nouă sinteză și a aduce unele clarificări și unele puncte de vedere noi" (p. 5), dar și de a oferi „o introducere la o cercetare mai amplă și pluridisciplinară a problemei" (p. 8). Clarificările și punctele noi de vedere, de altfel greu sesizabile, poate și datorită limbajului greoi și confuz al scrierii care dezavantajează lectura, iar neglijențele în expresie ca și în întocmirea aparatului critic sînt prea numeroase pentru a fi puse pe seama erorilor tipografice: „singuratic izolat de ceilalți" (p. 9), „poporul feudal" (p. 25, 27), „aducîndu-și un aport" (p. 51), „lumea spațial-geografică și temporal-istorică" (p. 5) etc. Și mai regretabilă este confundarea demonstrației cu enunțarea unor clișee de felul „conștiința națională este specificul național devenit conștient de sine" (p. 16) sau conștiința națională „este însăși conștiința de patrie sau conștiința valorilor patriei" (p. 9), clișee de natură să sporească confuzia între atare noțiuni. Abținîndu-ne de la un comentariu mai larg, credem că o analiză istorică a formării, evoluției și manifestării conștiinței naționale la români are prea puțin de reținut din această scriere.

Ștefan Lemny

Spiritualitate și istorie la Întorsura Carpaților, sub îngrijirea dr. ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, Buzău, 1983, vol. I, 420 p. + 39 pl., vol. II, 411 p. + 56 pl.

Scurta păstorire la Buzău a înaltului arhiereu dr. Antonie Plămădeală (1980—1982) a avut ca efect, între altele, elaborarea și tipărirea acestor importante volume privind istoria și spiritualitatea zonei respective, una din cele mai interesante, ca specific, din spațiul nostru de cultură. Situată la răscruce de drumuri, oarecum la intersecția celor trei provincii istorice, beneficiind așadar de un fertil schimb de idei, regiunea de la „întorsura Carpaților" era menită să participe ea însăși în mod deosebit la viața culturală a poporului nostru. Cele două volume de studii, însumînd zeci de contribuții, răspund nevoii de a fixa tocmai acest aport specific, din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre, aport subliniat de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dr. Antonie Plămădeală în paginile introductive. O primă parte (vol. I) grupează studii de *istorie și civilizație*, ocupîndu-se de continuitatea daco-romană în zonă de-a lungul mileniului I (Eugenia Zaharia, Gh. Diaconu, Dan Gh. Teodor), circulația monedelor antice și bizantine timpurii (C. Preda), vestigii ale dacilor liberi (Victor Teodorescu, R. Harhoiu); evenimentele istorice din secolele IV—XIX (N. Stoicescu), impresiile călătorilor despre această Muntenie răsăriteană (Virgil Cândea), amintirea lui Mihai Viteazul în zonă (G. Cocora), legăturile cu militanții balcanici pentru emancipare națională (N. Ciachir). Partea secundă a volumului cuprinde studii despre viața bisericească din zonă, punînd în lumină elemente de continuitate spirituală geto-daco-romană și creștină (I. G. Coman), creștinismul primelor secole (Em. Popescu), martirii de la Niculițel (P. Diaconu), episcopia Milcoviei (V. Sibiescu), schituri sau sihăstrii rupestre (H. Constantinescu), momente din vechea spiritualitate a ținutului (D. Stăniloaie), amintirea lui Paisie Velicicovschi (V. Sibiescu), schitul Poiana Mărului ca centru cărturăresc (Paul Mihail), contribuții buzoiene la teologia morală românească (D. Radu). Al doilea volum prezintă pagini din trecutul episcopiei Buzăului (G. Coroca, Antonie Plămădeală, R. Antofie) și studii de cultură și artă relative la tradițiile ctitoricești din zonă (V. Drăguț), diverse lăcașuri (I. Chicideanu, C. Modoran, I. Popa, T. Sinigalia, M. Iliescu, I. Cristache-Panait, N. Stoica, N. Stoicescu), meșteri de biserici (H. Constantinescu), cultura populară a zonei (A. Fochi), legăturile cu Transilvania (I. Cristache-Panait, Mircea Păcurariu), dezvoltarea învățămîntului și a culturii (M. Bucur, Șt. Eșanu, C. Buescu), pagini de istoriografie (Aurora Ilieș, Mircea Babeș, P. David) și de creație poetică (H. Constantinescu, Dan Mutașcu). Sînt studii selectate cu grija de a înfățișa o imagine cît mai completă (chiar dacă fatal neunitară) a regiunii de la curbura Carpaților, regiune ce deține, sub unghi istorico-cultural, o pondere aparte. Pentru cine se ocupă de istoria acestei regiuni, ele constituie cel mai solid punct de sprijin. Se va merge desigur mai departe. Jaloanele au fost trasate. Un indice real și onomastic, urmat de bogate ilustrații și de sumare în limbi străine, încheie fiecare volum. Ținuta grafică a lucrării nu e mai puțin remarcabilă.

Al. Zub

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE, *Cercetări numismatice*, sub redacția: FLORIAN GEORGESCU, OCTAVIAN ILIESCU și CONSTANȚA ȘTIRBU, vol. II, București, 1979, 172 p.; vol. III, București, 1980, 263 p.

Seria de numismatică a publicațiilor patronate de Muzeul Național de Istorie din București pune la dispoziția specialiștilor mănunchiuri de studii și prezentări de tezaure monetare, adăugîndu-se, astfel, celorlalte două publicații românești de numismatică — *Studii și cercetări de numismatică* și *Buletinul Societății Numismatice Române* (din păcate, toate „beneficiind" de o apariție neregulată). Contribuții la numismatica antichității semnează O. Iliescu, B. Mitrea, Carmen Maria Petolescu, Zoltán Székely și Judita Winkler. Dintre studiile de numismatică medievală, prezintă un interes deosebit (în vol. II) cel semnat de Maria Cojocărescu, despre *Monede moldovenești rare din Expoziția de numismatică a Muzeului de Istorie a Municipiului București* (piese de la Petru I, Alexandru cel Bun, Ilie I, Roman II și un aspru emis la Cetatea Albă), cel al Constanței Știrbu, despre *Un tezaur din sec. al XIII-lea descoperit la Sîmbăteni, jud. Arad* (400 monede, din care 201 au ajuns la Muzeul Național, emise în secolele XII—XIII în diverse orașe germane, în Anglia, Moravia, la Aquileea), precum și cel al Paraschivei Stancu, *Aspri turcești din sec. al XV-lea, descoperiți în satul Colceag, com. Inotești, jud. Prahova* (13 piese, emise de Mehmed II, în 1451—1461). Din vol. III, reținem atenția: studiul lui Ernest Oberländer-Târnoveanu *(Unele aspecte ale circulației monetare din zona Gurilor Dunării în sec. al XII-lea)*, noua *Contribuție la cunoașterea monedelor lui Ioan Terter, despotul Țării Dristrei*, de Petre Diaconu, prezentarea de către Constanța Știrbu a unui tezaur de la Petru „Mușat", aflat la Cabinetul Numismatic din Berlin (R.D.G.), nota lui Octavian Iliescu despre *Moneda divizionară emisă de Petru Mușat* și studiul semnat de Ana-Maria Velter, care atribuie lui Dan II un tip de monede socotite anterior ca fiind emise de Nikolaus von Redwitz, magistrul teuton devenit ban de Severin în 1431—1435. Dintre contribuțiile rubricii de sigilografie, cea aparținînd (vol. III) Cristinei Anton-Manea *(Inele sigilare inedite din sec. XIV—XVIII aflate în colecția Muzeului de Istorie al R. S. România)* interesează, deopotrivă, heraldica românească. În ambele volume sînt recenzate cărți și reviste de specialitate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cu o ținută grafică îngrijită, cu ilustrații bune, publicația de numismatică a Muzeului Național completează în chip fericit peisajul publicisticii istoriografice românești [1].

Ștefan S. Gorovei

La numismatique — source de l'histoire de l'art et de l'histoire des idées, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 101 p. + XVI pl.

Un frumos volumaș, trecut din păcate aproape neobservat, a apărut în 1981 însumînd comunicările și discuțiile Comisiunii internaționale și secției de numismatică de la cel de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice desfășurat la București în august 1980. Dată fiind raritatea sa, iată titlurile incluse în volumul publicat sub redacția lui Octavian Iliescu : Jean-Baptiste Giard, *La numismatique, source de l'histoire de l'art et de l'histoire des idées* (raportul comisiunii) (p. 15—25) ; Bucur Mitrea, *Zeus Bifrons, Janus ou Kronos sur les monnaies géto-daces* (rezumat) (p. 45—46) ; Maria Chițescu, *Particularités stylistiques des monnaies daces de type romain républicain* (p. 53—56) ; Carmen Maria Petolescu, *La Dacie sur les monnaies de l'empereur Hadrien* (p. 57—64) ; Octavian Iliescu, *Constantiniana Daphne : l'emprise d'une vieille interprétation* (p. 65—74) ; Constanța Știrbu, *Effigies conventionnelles et effigies portrait dans l'art monétaire de la Valachie et de la Moldavie du XIV-e au XVIII-e siècle* (p. 75—87) ; Iudita Winkler, Ana-Maria Velter et Francisc Pap, *Le potrait du prince régnant dans l'art monétaire de la Transylvanie aux XVI-e—XVII-e siècles* (p. 88—93).

Nu poate fi de ajuns apreciată eleganța și claritatea raportului lui Jean-Baptiste Giard, adevărat exemplu pentru modul de a pune problemele și de a alege metodele de rezolvare. Dar dacă istoria artei este evidentă în demersul numismatic, istoria ideilor, ea însăși o disciplină încă brumoasă, pare să se releve din cercetarea monedelor doar ochilor cu o mare bunăvoință filozofală. În fond, istoria artelor cuprinde și o dezbatere a evoluției ideilor fără a mai fi cazul unei metaistorii.

Meritul deosebit al comunicărilor ca și al intervențiilor, în majoritate din țara-gazdă a reuniunii internaționale, a fost introducerea în circuitul universal a materialului românesc — între altele, a frumoaselor exemplare ale monetăriei din Principatele Române din secolele XIV—XVIII păstrate în Cabinetul Numismatic al Muzeului de istorie al României din București, dirijat cu pricepere de Constanța Știrbu —, dar și a celui străin descoperit pe pămîntul românesc — precum moneda de argint în patru colțuri a sultanului Ahmed I (1603—1617) descoperită la Cîmpulungul Muscelului de cunoscutul cercetător al locurilor Flaminiu Mîrtzu. Se adaugă readucerea în atenție a unor descoperiri uitate, cum este cazul „talerului" marelui vornic al Țării de Sus Nicoară, cumnatul principelui Moldovei Miron Barnovschi, repus în discuție de Valerian L. Ciofu și care — în pofida întîmpinării de stricte clasificări a lui Octavian Iliescu — se leagă prea bine de capacitatea mînuitorilor artelor aplicate din Principatele Române de a reîncepe în veacul XVII emisiunile monetare și — de ce nu ? ! — de a falsifica moneda străină.

Parcurgerea paginilor cărții este utilă și pentru prevenirea posibilelor exagerări ale relației numismatică-istoria artelor, prea evidente în apropierea între maniera reprezentării calului pe reversul emisiunilor geto-dace de tipul „Vîrteju" și arta lui Brâncuși pe care o stabilea Ranuccio Bianchi-Bandinelli (p. 40).

La capătul unei lecturi pline de sugestii pentru cercetătorii trecutului sub orice aspect, amintirea subtitlului *Istoriei vieții bizantine* a lui Nicolae Iorga „după surse ; ilustrată prin monede" determină legitima întrebare : cînd vom avea cataloagele nu numai ale colecțiilor, dar și ale tezaurelor descoperite în pămîntul românesc ?

Sergiu Iosipescu

[1] Ar fi, totuși, interesant de știut care este — în concepția redactorilor acestei publicații — perioada în care domnit Petru I al Moldovei (numit în continuare, cu stăruință, Petru *Mușat*, formă artificială, inexistentă în documente și în cronici) : *1372—1392* (Maria Cojocărescu, vol. II, p. 111), *1375—1391* (Constanța Știrbu, vol. III, p. 78), sau *1373—1392* (Octavian Iliescu, vol. III, p. 87) ? Ținînd seama de faptul că în cronici i se dau numai 16 ani de domnie, și nu 20 sau 19... Atrag atenția și asupra unei regretabile erori de traducere : „Dan II, seigneur de Valachie" (vol. III, p. 115).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CENTRUL DE STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE ŞI TEORIE MILITARĂ, *File din istoria militară a poporului român*, Studii, X, Coordonator de ediţie general-maior dr. ILIE CEAUŞESCU, Bucureşti, Ed. Militară, 1982, 655 p.

Cel de-al zecelea tom din seria *File din istoria militară a poporului român* cuprinde 29 de studii semnate de specialişti din principalele centre ştiinţifice ale ţării, precedate de un *Cuvînt înainte*, datorat istoricului Ştefan Ştefănescu, şi urmate de rezumate în limbile rusă, engleză, franceză şi germană, ca şi de sumarul volumelor anterioare. Tomul la care ne referim are caracter jubiliar, atît prin cifra rotundă de apariţie, cît şi prin tematica, „de o întinsă cuprindere şi forţă educativă", referitoare la lupta neîntreruptă a poporului pentru realizarea şi păstrarea unităţii, a independenţei şi a libertăţii, pentru asigurarea progresului social.

Autorii demonstrează că, de-a lungul existenţei istorice, neamul românesc, aflat pe o poziţie geografică delicată, aproape de aliniamentul de confruntare al marilor imperii, a făcut dovada unei vitalităţi extraordinare, ceea ce i-a permis, spre deosebire de altele căzute sub stăpîniri străine, să-şi menţină existenţa naţională. Volumul pune în lumină lupta multiseculară a poporului pentru transpunerea în fapt „a ideilor-forţă ale fiinţei şi devenirii sale istorice, care a necesitat, pe lîngă altele, un considerabil efort militar". Studiile incluse ilustrează pe deplin că asemenea dominante au constituit şi constituie, alături de lupta pentru emanciparea socială, comandamentele de preţ, factorul motor al dezvoltării sale. De aici caracterul lor de masă, perenitatea şi importanţa covîrşitoare „ca instrument de acţiune politică în lupta de eliberare naţională şi socială". În numele normelor respective s-au alcătuit programe şi s-au declanşat fapte care au culminat cu actul politic din 1600, prefigurînd Marea Unire, cu revoluţiile de la 1821 şi 1848, cu Unirea de la 24 ianuarie 1859, cu războiul de neatîrnare de la 1877/1878, cu Unirea cea Mare de la 1 Decembrie 1918 şi cu revoluţia de eliberare socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă de la 23 August 1944.

Acestor comandamente se subsumează, direct sau indirect, tematica tuturor studiilor din volum: aspiraţiile de independenţă şi de unitate — permanenţe ale istoriei poporului, rădăcinile neamului românesc, unificarea politică de sub Mihai Viteazul, lupta ţărănimii împotriva asupririi sociale şi naţionale — factor de progres al societăţii româneşti, revoluţia din 1848—1849 ca expresie a efortului unitar al poporului de a-şi asigura emanciparea şi de a pune capăt dominaţiei marilor imperii, Unirea Principatelor din 1859 şi însemnătatea ei istorică, noua etapă a acţiunii pentru desăvîrşirea unităţii naţionale după dobîndirea independenţei pînă în ajunul primului război mondial, din istoria luptei comune a poporului român şi a naţionalităţilor conlocuitoare, Marea Unire de la 1 Decembrie — împlinire a aspiraţiilor multiseculare de unitate naţională şi de integritate teritorială a românilor, experienţa istorică a luptei întregului popor pentru apărarea patriei — călăuză sigură în opera de întărire a independenţei naţionale a României socialiste, unitatea indestructibilă dintre armată şi popor — izvor de bază al tăriei armatei române, al potenţialului de apărare a patriei.

In fond, tematica şi documentarea volumului zece ilustrează, ca şi precedentele, care şi-au cîştigat un binemeritat prestigiu ştiinţific, trecutul glorios, preţioasa moştenire a poporului, constituindu-se într-o fidelă sinteză de istorie politică şi militară a României, cu valenţe existenţiale unice. Conceput şi scris după rigorile disciplinei, numărul jubiliar al seriei reprezintă un autentic eveniment editorial, deopotrivă de folositor iniţiaţilor şi responsabililor actului educaţional naţional. Serviciile pe care le face sub raport ştiinţific în tratarea problemelor majore de unitate, de neatîrnare şi de dreptate socială îi dau dreptul şi calitatea de a fi o preţioasă sursă nu numai în realizarea monografiei asupra trecutului armatei române, dar şi în elaborarea monumentalului tratat de istorie naţională.

I. Saizu

Studia antiqua et archaeologica, I. Corolla memoriae Nicolai Gostar dedicata, Iaşi, 1983, 262 p.

Studiile înmănunchiate în acest volum — apărut sub egida Facultăţii de Istorie şi Filosofie a Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi şi sub competenta coordonare a colegilor Attilá László şi Silviu Sanie — constituie, aşa cum se subliniază şi în *Cuvînt înainte* semnat de Vasile Cristian, un omagiu adus profesorului Nicolae Gostar, care timp de două decenii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a onorat, prin activitatea sa prodigioasă de profesor și cercetător, Catedra de istorie universală a Universității din Iași. Această activitate a fost evidențiată în cele două studii cu care se începe volumul elaborate de A. László și Silviu Sanie, privind *Viața profesorului Nicolae Gostar, istoric al lumii dacice și romane* și *Activitatea științifică* urmate de o listă de lucrări, din care reiese marea diversitate a tematicii abordate: istoria dacilor pînă în secolul II e.n.; istoria Daciei și Moesiei Inferioare; romanitatea est-carpatică; Dacia postaureliană; alte contribuții istoriografice, precum și publicistică.

Cele circa 30 de articole prin care foști colegi, studenți sau colaboratori, omagiază pe eminentul profesor sînt, în majoritatea lor, legate de istoria și arheologia teritoriului fostei Dacii și a dacilor liberi sau cuprind considerații referitoare la alte aspecte ale civilizațiilor vechi.

In articolul *Unele probleme de arheologie în lumina celui de al zecelea congres internațional de științe pre- și protoistorice de la Ciudad de Mexico*, profesorul Mircea Petrescu-Dîmbovița, participant activ la această manifestare științifică din octombrie 1981, relatează cele mai importante dintre problemele dezbătute, unele referitoare la aspecte regionale și locale din diferite perioade istorice, altele legate de metodologie și tehnici de cercetare în arheologie, precum și probleme organizatorice ale acestui important forum. În continuare Vasile Chirica publică una din cele mai importante descoperiri paleolitice din România, în studiul *Amuleta-pandantiv de la Mitoc și unele aspecte ale artei și magiei în paleoliticul superior est-carpatic*, piesă care atestă astfel de manifestări în teritoriul respectiv încă din Gravettianul inferior datat prin C_{14} la circa 20945±850 î.e.n.

Un mare număr de descoperiri arheologice, deosebit de importante și care contribuie la rezolvarea multor probleme încă prea puțin dezbătute din diferite etape ale istoriei noastre vechi sînt prezentate în studiile; *O nouă descoperire aparținînd epocii bronzului la Deva*, de Ion Andriționiu; *Descoperiri din epoca bronzului și din prima epocă a fierului la Cotu Morii (com. Popricani, jud. Iași)*, de A. László; *Două morminte din sec. VI—V î.e.n., descoperite la Mileștii de Sus*", *jud. Bacău*, de Ioan Mitrea; *Un pumnal de tip „Akinakes" descoperit la Moșna—Iași*, de Const. Iconomu; *O gemă de la Micia cu reprezentarea lui Ganimede*, de Lucia Țeposu-Marinescu; *Mortaria stampilate din Moesia Inferior*, de Const. Petolescu; *Cîteva monede antice inedite din Moldova*, de Virgil Mihăilescu-Bîrliba; *Un lot de monede din tezaurul de denari imperiali romani, descoperit la Drăgești (com. Tătărești, jud. Bacău)* de Șeiva Sanie; *Necropola din sec. IV e. n. de la Horlești (com. Rediu, jud. Iași)*, de Ion Ioniță; *Reprezentări umane pe un fragment ceramic aparținînd culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov*, de Elvira Ciocea și *Descoperiri din prima jumătate a secolului V e.n. pe valea Sucevei*, de Mircea Ignat.

Studiile referitoare la civilizația geto-dacică ocupă, de asemeni, un loc important în volum, acestea abordînd o problematică destul de variată; dintre acestea, unele — *Aspecte ale civilizației traco-getice în zona de curbură a Carpaților Răsăriteni*, de Adrian Florescu și Marilena Florescu; *Aspecte ale activității meșteșugărești în Dacia est-carpatică pînă la Burebista (Depozitul de la Oniceni-Neamț)*, de Silvia Teodor și *Unele considerații asupra cetățuiei dacice de la Barboși*, de Silviu Sanie — se referă la teritoriul Moldovei unde, în ultimile decenii, cercetările privind această perioadă s-au intensificat, iar rezultatele sînt în măsură să contribuie la abordarea la un alt nivel a problemelor respective. De asemeni, în studiile *Mărturii de continuitate dacă, daco-romană și timpurie românească pe valea Mureșului Mijlociu și inferior*, de Liviu Mărghitan; *Pînă cînd a trăit Deceneu*, de Vasile Lica; *Zalmoxis și Gebeleisis*, de Liviu Burlec și *Despre valoarea documentară a Columnei lui Traian*, de I. H. Crișan, se aduc contribuții de valoare și noi interpretări de documente, preocupări care au făcut obiectul și a multora din studiile regretatului profesor Nicolae Gostar.

In studiul său *In legătură cu apariția formulei „In honorem domus divinae"*, H. Daicoviciu demonstrează că prin descoperirea inscripției de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Dacia devine prima provincie romană în care se atestă această formulă.

Alte studii tratează subiecte de istorie universală veche: *Precizări privind musculi scythici*, de Oct. Bounegru; *Aspecte ale relațiilor daco-sarmatice*, de Alex. Andronic; *Dodona. O problemă de geografie homerică*, de Mihail Vasilescu; *Observații pe marginea unui pretins papirus egiptean antic*, de Miron Cihó și *Inceputul răscoalei antiseleucide a iudeilor* de Nicolae Ciudin.

Probleme ale mileniului I al erei noastre, în special cele privind etnogeneza românească în lumina noilor descoperiri arheologice au fost dezbătute de Dan Gh. Teodor în amplul său studiu privind *Conceptul de cultură Costișa-Botoșana. Considerații privind continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele V—VII e.n.* Prin definirea exactă a caracteristicilor acestei culturi, geneza și evoluția ei în limitele secolelor V—VII e. n., ca și com-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pararea sa directă cu aspectele de civilizație romanică din restul teritoriului Carpato-dunărean se evidențiază unitatea întregului teritoriu românesc, în acest spațiu al Daciei unde a existat permanent un element etnic comun, cel daco-romanic.

Cartea se încheie cu două valoroase lucrări privind *Actualitatea și importanța limbii latine pentru studiul istoriei*, de Neculai V. Baran și *Onomastica figurată în Comedia lui Plautus*, de Traian Diaconescu, cunoscuți specialiști ai limbii și literaturii clasice vechi. Toate contribuțiile prezente în acest volum sînt însoțite de note bibliografice, rezumate în limbi străine și, cele mai multe, de o ilustrație adecvată de cea mai bună calitate.

Realizare meritorie, acest prim volum din „Studia antiqua et archaeologica" este și o încercare de realizare a unei serii care să cuprindă, în paginile ei, unele din cele mai valoroase realizări ale profesorilor și cercetătorilor din centrul nostru universitar, preocupați de istoria trecutului și mai ales de valorificarea tuturor mărturiilor referitoare la unitatea și continuitatea neamului nostru.

Silvia Teodor

Profesorul Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare, Iași, 1983, 265 p. multipl.

Colegii de breaslă au oferit profesorului Cihodaru, la împlinirea vîrstei de 75 de ani, un volum omagial, reunind 20 de contribuții. În primele pagini, prof. Gh. Platon înfățișează viața și activitatea sărbătoritului, consemnîndu-se și bibliografia scrierilor sale. Șirul contribuțiilor începe cu aceea a lui Dan Gh. Teodor, care aduce unele *Date noi privind agricultura la est de Carpați în secolele IV—XI e.n.*; continuînd preocupări mai vechi, I. Caproșu se oprește asupra unor episoade *Din istoria relațiilor de credit ale Țării Moldovei în secolul al XIV-lea și al XV-lea*, stăruind asupra implicațiilor lor politice, iar Leon Șimanschi descifrează *Începutul elaborării cronicii lui Ștefan cel Mare* — moment fixat în 1468—1469, cu reluarea din 1473—1474. *Legiuirile feudale scrise în spațiul românesc medieval*, cercetate de I. Toderașcu, scot în evidență unitatea românească și în acest domeniu. Lui Nistor Ciocan îi aparține o documentată contribuție privitoare la *Procesul de înstrăinare a moșiei tîrgurilor din Moldova* (proces care, în a doua jumătate a secolului XVI a afectat în special orașul Iași — datorită stabilirii aici a capitalei — extinzîndu-se, în secolele XVII—XVIII, asupra majorității orașelor). Gh. Pungă dă *Unele considerații privind cancelaria Moldovei în timpul lui Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu*, cu constatări verificate și validate de baza lor documentară; trebuie reținută, în special, observația că activitatea cancelariei domnești se întrerupea sau, — în cazul cel mai bun — se reducea, în absența marelui logofăt (exemple din domniile lui Ștefan cel Mare, Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu).

Istoria modernă este reprezentată de contribuțiile semnate de Gh. Platon *(Realități din Principatele Române în vremea Regulamentului Organic în arhivele Belgiei)*, Mihai C. Dorin *(„Cartea nației noastre")*, Dumitru D. Rusu *(Probleme referitoare la evoluția învățămîntului superior din Moldova între anii 1855—1859)*, V. Cristian *(Istoricii și lupta pentru independență)*, Mihai Vatavu *(Considerații privind lupta națională a românilor în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea)*, Dumitru Vîtcu *(Marea răscoală țărănească din anul 1907 oglindită în coloanele ziarului american „The New York Times")*, M. Petrescu-Dîmbovița prezintă *Rolul Academiei Române în cercetarea arheologică din Moldova pînă la 1900*. Cîteva materiale se referă la primul război mondial și la problemele derivate direct din implicarea României în conflagrație [Virgil Em. Catargiu, *Din însemnările unui voluntar bucovinean în războiul desăvîrșirii unității naționale*, Valeriu Florin Dobrinescu, *Cu privire la Misiunea Națională Română în Statele Unite ale Americii (1917—1918)*; Emilian Bold, *Conferința de Pace de la Paris (1919—1920). Cîteva considerații generale*; Ion Agrigoroaiei, *Atitudinea României față de marile puteri (1918—1928)*. Ultimele trei articole aduc contribuții la probleme de istorie contemporană: I. Ciupercă evocă *Împrejurările elaborării Constituției din 1923* (cu observații pătrunzătoare privind viața politică internă în primii ani postbelici), Gh. Buzatu se oprește asupra unor aspecte *Din istoria raporturilor culturale româno-engleze* (rolul lui N. Iorga), iar Ion Agrigoroaiei, Nicolae Cîrstea, Simion Molnar și Aurica Neacșu fac o „radiografie" a unui ziar ieșean *(Poziția ziarului „Opinia" față de Anschluss și criza cehoslovacă* (1938).

Față de valoarea studiilor și de interesul pe care îl prezintă pentru unele probleme ale cercetării istorice românești, e de regretat faptul că acestui volum nu i se poate asigura decît o răspîndire limitată. În forma aceasta, a apărut sub îngrijirea conf. univ. dr. Ion

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Agrigoroaiei şi cu pavăza unor cuvinte rostite cîndva de N. Iorga, despre misiunea istoricului, „un bătrîn prin experienţă al naţiei sale", care, chiar „dacă nu-l întreabă alţii, e dator să vorbească".

Ştefan S. Gorovei

Trecut şi viitor în medicină. Studii şi note, sub redacţia dr. G. BRĂTESCU, Bucureşti, Ed. medicală, 1981, 793 p.

La numai trei ani de la apariţia culegerii *Din tradiţiile medicinei şi ale educaţiei sanitare,* colectivul de istoria medicinei al Institutului de igienă şi sănătate publică din Bucureşti a publicat un nou volum, intitulat *Trecut şi viitor în medicină,* care, prin tematică şi scopuri, îl continuă, de fapt, pe cel dintîi. Colaboratorii lui, medici, în marea lor majoritate, abordează teme dintre cele mai diverse din istoria medicinei româneşti, de la activitatea dintr-o anumită perioadă a unor doctori pînă la studiul unor probleme de politică sanitară.

Culegerea înmănunchează articole despre diferite instituţii de asistenţă sanitară, despre activitatea ştiinţifică şi socială a unor doctori sau profesori ai învăţămîntului superior medical românesc, despre evoluţia unor discipline ale medicinei şi despre numeroase alte aspecte ale vieţii sanitare. Contribuţiile autorilor, fie că au în vedere teme majore, legate de apărarea sănătăţii populaţiei, fie că privesc aspecte mai puţin semnificative ale acestei acţiuni, demonstrează, fără excepţie, interesul constant al specialiştilor din lumea medicală faţă de problemele sanitare ale epocii.

Dorinţa cercetătorilor de a scoate în evidenţă strădaniile unor înaintaşi spre progresul medicinei româneşti s-a materializat într-o culegere de studii şi note de certă valoare. La reuşita ei o contribuţie ce nu poate fi neglijată o are redactorul volumului, dr. G. Brătescu, care, pe lîngă faptul că a obţinut colaborarea unor persoane din străinătate la studiul diverselor probleme ce privesc viaţa medicală din România, a realizat un volum ce răspunde deopotrivă atît cerinţelor publicului larg, cît şi exigenţelor cercetătorilor care doresc să extindă studiul istoriei medicinei româneşti.

Cercetătorul din domeniul istoriei sociale şi, uneori, chiar şi cel cu preocupări de istorie politică, găseşte în multe din articolele volumului menţiuni şi observaţii interesante privitoare la împrejurările iniţierii unor măsuri de politică sanitară şi la poziţia unor personalităţi din lumea medicală, cu rol activ în viaţa politică a ţării, faţă de problemele majore ale societăţii româneşti din perioada dată.

D. Şandru

Momente din trecutul medicinii. Studii, note şi documente, sub redacţia dr. G. BRĂTESCU, Bucureşti, Ed. Medicală, 1983, 988 p.

Volumul acesta, masiv şi foarte dens, cuprinde peste 100 texte, dintre care unele adevărate contribuţii la cunoaşterea a tot ceea ce are atingere cu medicina: viaţa şi activitatea unor mari personalităţi ori înaintaşi ai ştiinţelor medicale (V. Gomoiu, C. Săndulescu, G. Assaky, familia Vorel, Carol Davila şi familia sa, Gh. Crăiniceanu, Gh. Marinescu, N. Paulescu, I. Cantacuzino, Ştefan Gh. Nicolau, D. Bagdasar etc), instituţii şi aşezăminte pentru îngrijirea sănătăţii, asociaţii medicale, mari epidemii din trecutul nostru, cazuri de longevitate, vechi medici, medici-scriitori, medici-pictori, lupta pentru sănătate, învăţămîntul sanitar etc. O asemenea amplă culegere tematică, ilustrînd permanenţa unor preocupări, aduce o mare bogăţie de informaţii, care completează istoria generală a poporului român. De altminteri, studiul stării de sănătate în veacurile trecute, legat de unele probleme de demografie sau de climatologie, poate aduce înoiri sau precizări importante. Utilitatea acestui gen de investigaţii este mai presus de orice îndoială; continuarea lor se impune.

Ştefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Libra. Études roumaines offertes à Willem Noomen à son soixantième anniversaire. Avec une Préface de H.J.W. DRIJVERS..., recueillies par I. P. CULIANU, Groningen, Presses de l'Université, 1983, VII + 195 p.

Volumul multiplicat la Universitatea din Groningen reprezintă un omagiu simbolic adus unui distins savant, remarcabil și pentru slujirea asiduă a culturii românești în Olanda. Cunoscut ca medievist și romanist, prof. Willem Noomen a fost la începutul activității sale universitare asistentul lui Paul Zumthor, perioadă în care orientarea sa spre „românistică" s-a cristalizat definitiv. Grație lui s-au inaugurat în 1964 cursurile de istorie și limba română la Universitatea din Amsterdam. Numit în 1964, profesor titular la Universitatea din Groningen, el a creat în 1969 secția de limbă și literatură română secție a cărei tristă dispariție coincide cu a 60-a aniversare a fondatorului ei și cu retragerea sa din activitatea didactică, asupra căreia ne previne I. P. Culianu în Cuvîntul înainte la volumul de față a cărei inițiativă îi aparține. Un cuvînt prefațator a subscris în același sens de omagiere a activității profesorului Noomen, la a 60-a aniversare, prof. dr. H. J. W. Drijvers, decanul Facultății de litere a Universității din Groningen, cu precizarea că „au moment où je remercie publiquement, noir sur blanc, pour tout cela, j'aimerais y ajouter que la Faculté entend reprendre et poursuivre ton travail, pour qu'il ne tombe pas proie à ces temps mouvementés de violence bureaucratique..." Înțelegem astfel mai bine sensul omagiului adus unui distins savant al cărui prestigiu și interes pentru români a putut să mențină la amintita Universitate o secție în slujba cunoașterii lor. Volumul reunește lucrări diverse, preponderent din domeniul literaturii și lingvistice, deși alcătuitorul și-a mărturisit intenția „que la culture roumaine en son entier fut représentá dans un volume en honneur d'un ses rares connaisseurs de la taille de M. Noomen" (p. V—VI). În sensul dintîi sînt de reținut studiile Floricăi Dumitrescu (despre sinonimele în Palia de la Orăștie și însemnătatea lor în evoluția limbii literare din sec. XVI) și Al. Nicolescu (despre vocativul românesc, ca o expresie a individualității limbii române în rîndul limbilor romanice). Istoria literară s-a bucurat de o ilustrare aparte și prin analiza unor motive obsesive în literatură, prezentate adesea într-o viziune comparatistă, ca în articolele lui Eric Tappe despre „ciocoi" în literatura română și engleză, a lui Cicerone Poghirc despre ideea fundamentală din *Luceafărul* pusă în legătură cu *dharma* indică sau al lui Zaharia Sângeorzan despre motivul „hanului" la M. Sadoveanu, dar și la I. Slavici. Ioan Ioan P. Culianu s-a ocupat în aceeași viziune de interpretarea semnificației numelui *Cezara*, titlul nuvelei lui Eminescu, văzînd în el un simbol al lumii — *imago cosmi* — capabil să sugereze, în raport cu „fantasma libertății", principiul de ordine care prezidează viața organismului social. Tot în domeniul istoriei literare, Adrian Marino reconsideră semnificația critică a compendiului de istorie a literaturii române al lui Vasile Gr. Pop, restituit recent de Paul Lazarescu, Mihai Zamfir schițează elementele „postsimbolismului" românesc în poemul în proză de la D. Anghel la T. Arghezi, iar Mircea Handoca remarcă „afinitățile elective" dintre M. Eliade și Lucian Blaga. Alte contribuții de analiză stilistică și literă sînt subscrise de Gh. Bulgăr (paradoxul limbii poetice) și Maria Virginia Metzeltin (tehnicile inovatoare și mesajul poeziei urmuziene).

Pentru istoria culturii, remarcabil se dovedește eseul lui Al Duțu, menit să evidențieze sensul formelor de expresie literară ale umanismului românesc, cu bune sugestii metodologice : *Expression littéraire et rapport imagination-intelligence à l'époque des humanistes roumains.* Ion Oana realizează o bună privire sintetică asupra specificității iluminismului românesc, iar Sorin Alexandrescu propune o nouă lectură a discursului politic și cultural asociat „Junimii", din perspectivă sociologică și structuralistică. În fine, într-un studiu etnologic, Silvia Chițimia analizează balada „Soarele și luna" în perspectiva unei cosmogonii arhaice.

Lucrările amintite, fără a da unitate volumului, marchează însă semnificația unui omagiu. El este un mesaj cultural evident și reprezintă expresia unei prețuiri pe care cultura română o datorează profesorului Willem Nooman.

Ștefan Lemny

ȘTEFAN PASCU, *Ce este Transilvania? Civilizația transilvană în cadrul civilizației românești (Was ist Siebenbürgen? Siebenbürgen im Rahmen der rumänischen Kultur)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1983, 415 p.

Specialist reputat în istoria Transilvaniei, acad. Ștefan Pascu semnează o nouă carte privitoare la provincia intracarpatică, una care, începînd de la titlu, se desfășoară sub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

semnul interogației. Ce este Transilvania? Titlul noii sinteze e și întrebarea cu care se deschide, după obișnuitul *cuvînt lămuritor*, această expunere menită a fixa evoluția și destinul unei provincii istorice al cărei statut continuă să provoace controverse. Care este vechimea civilizației în Transilvania și ce înseamnă „revoluția neolitică"? Ce este civilizația geto-dacă? Cum trebuie înțeleasă noua sinteză: civilizația daco-romană? „Miracol" sau enigmă — poporul român? Ce înseamnă civilizația „anului o mie"? Ce este voievodatul Transilvaniei? Cum se explică epopeea românească din secolul XV? Răscoale populare sau războaie țărănești? Cum se înfățișa principatul autonom al Transilvaniei? Ce se înțelege prin civilizația umanistă, renașterea și reforma în Transilvania? Ce a însemnat unirea țărilor române sub Mihai Vodă Viteazul? Locuitorii Transilvaniei și preocupările lor? Care a fost statutul Transilvaniei sub dominația habsburgică? Unirea din 1700 și urmările ei, dăunătoare sau binefăcătoare pentru poporul român? Răscoală sau revoluție la 1784—1785, sub conducerea lui Horea? Cum se înfățișa societatea Transilvaniei în curs de modernizare? Cum s-a format națiunea română modernă? O afirmație răspicată urmează acestor întrebări: 1848 — o singură revoluție în țările române. Și din nou întrebări: Ce s-a întîmplat după revoluție? Dualism sau autonomie politică? Sînt întrebări la care autorul răspunde făcînd apel la vasta bibliografie a problemei, adesea la propriile-i contribuții anterioare, și răspunsul cel mai de seamă ia forma declarației făcute de Ioan Rațiu cu ocazia procesului memorandist: „Existența unui popor nu se discută, se afirmă". Popoarele nu vor abdica niciodată de la drepturile și aspirațiile lor naționale. Ce așteptau marile puteri și ce așteptau popoarele subjugate de la primul război mondial? De ce a intrat România în război? Cum înțelegeau popoarele dreptul la autodeterminare? Revoluție burghezo-democratică sau revoluție populară în Transilvania și Bucovina în toamna anului 1918? Alte întrebări și un nou enunț rezumînd un îndelungat proces istoric: desăvîrșirea statului național român unitar. Care au fost temeiurile recunoașterii Unirii de către Conferința de pace? Ultimul capitol, în această suită de interogații, privește urmările desăvîrșirii unității național-statale a poporului român, capitol sintetic, ca și celelalte, fără aparat critic și fără insistențe demonstrative. Concepută oarecum ca răspuns la unele atitudini manifeste în presa străină (o versiune germană se dă în continuarea textului românesc), noua sinteză constituie, în vasta bibliografie a autorului, o formulă nouă, care face materia mai vie, răspunsurile la seria de întrebări mai percutante. Motivația ei? O dublă motivație: una de ordin științific, alta de natură polemică. Lucrarea tinde să informeze deci pe cei interesați cu privire la „trecutul acestei țări frumoase din toate punctele de vedere, parte integrantă a pămîntului românesc, cu o istorie bogată și frămîntată, cu o civilizație remarcabilă, creația celor ce au locuit-o și au prețuit-o, o locuiesc și o prețuiesc: românii băștinași, apoi cei ce s-au așezat în decursul vremii (maghiarii, secuii, germanii), alături de români, conviețuind laolaltă și creînd valori materiale și spirituale comune" (p. 5). Sub celălalt unghi, autorul ține să îndrepte „erori săvîrșite uneori din necunoaștere de unii cercetători de bună credință, dar alteori în mod deliberat săvîrșite din motive străine științei" (p. 6). În mod explicit, formula aleasă urmează exemple ilustre: S. Mehedinți *(Ce este Transilvania*, 1940) și Ioan Lupaș *(La Transilvania nel quadro geografico e nel ritmo storico romano*, 1940). Implicit, ea aduce aminte și de alte lucrări, îndeosebi de acelea subscrise de N. Iorga și G. I. Brătianu. O analiză mai atentă, dincolo de această semnalare, ar fi, desigur, foarte utilă.

Al. Zub

VICTOR PAPACOSTEA, *Civilizație românească și civilizație balcanică*, ed. îngrijită de CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, studiu introductiv de NICOLAE ȘERBAN-TANAȘOCA, București, Ed. „Eminescu", 1983, 528 p.

În seria „Biblioteca de filozofie a culturii românești", care a debutat cu o carte fundamentală a istoricului G. Brătianu și care promite pentru viitor restituții de cel mai viu interes, un alt volum de *studii istorice* reactualizează un autor și o problematică. Autorul, Victor Papacostea (1900—1962), vine dintr-o familie care a dat culturii românești destui cărturari, remarcîndu-se el însuși, într-o epocă extrem de agitată, printr-o operă de aleasă erudiție și de nobile căutări în domeniul istoriografiei. Problematica, schițată odinioară de Hasdeu și abordată pe larg de N. Iorga, decurge din nevoia de a cunoaște de aproape contextul sud-est european în care s-a desfășurat și se desfășoară istoria noastră. Elev al lui N. Iorga, D. Onciul, V. Pârvan, D. Russo, într-o perioadă cînd învățămîntul superior românesc era în adevăr superior, Victor Papacostea, și-a îndreptat pasiunea, erudiția și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

energia lui deosebită tocmai spre acest colț de lume, de unde și provenea prin obîrșia lui macedoromână. Profesor secundar mai întîi, apoi conferențiar și profesor la Universitatea din capitală, el a înțeles că nu se poate păși mai departe în cunoașterea sud-estului european, în pofida progreselor deja înregistrate, decît prin studii interdisciplinare, menite să racordeze mijloacele istoriei cu cele ale filologiei, arheologiei, etnografiei, geografiei etc., discipline a căror concertare comparatistă i-ar reveni balcanologiei. În timp ce N. Iorga se îndrepta tot mai mult spre ceea ce numise „istoriologie", ambiționînd să cuprindă în orizontul cunoașteri sale devenirea întreagă a speciei și creînd chiar un institut de istorie universală (1937), Victor Papacostea înțelegea să se consacre unei sarcini mai modeste : cunoașterea spațiului geopolitic și etnocultural în care i-a fost dat poporului român să se dezvolte. Din această convingere s-a înfiripat, în 1938, un Institut de studii și cercetări balcanice și o revistă ce avea să apară, bucurîndu-se de un excelent renume, pînă în 1945 : *Balcania*. Opera însăși a fondatorului se circumscrie acestui domeniu pluridisciplinar, care îi datorează o judicioasă organizare și inițiative cărturărești dintre cele mai durabile. Este o operă relativ restrînsă, dar de o mare densitate informațională și de rigoare metodologică. Reactualizarea ei printr-o ediție ce reunește cîteva articulații dintr-un curs inedit de istoria românilor, la care se adaugă studii și articole extrase din reviste, toate de un interes istoricocultural aparte, era o necesitate științifică și morală. Istoricul în care Cleobul Tsourkas recunoștea pe „părintele tuturor institutelor balcanice din peninsula" sud-dunăreană, merita în adevăr să fie readus în lumina actualității, pentru ideile diseminate în cercetările sale, pentru metoda comparatistă pe care a știut să o pună la lucru, metodă asupra căreia unul din textele cuprinse în volum ne previne sistematic : *Peninsula Balcanică și problema studiilor comparatiste*. Viața și opera întreagă a eruditului balcanolog ne sînt prezentate, cu știință, rigoare și simpatie, de către un discipol ajuns și el maestru, Nicolae Șerban-Tanașoca. Notele sale pentru un portret sînt, de fapt, întîia înfățișare mai amplă a personalității lui Victor Papacostea, a cărui operă ni se oferă acum, în ceea ce are ea mai rezistent, prin osîrdia Corneliei Papacostea-Danielopolu. Editura „Eminescu" a avut, desigur, o bună inspirație desemnînd pentru una din colecțiile ei de prestigiu această culegere de studii relative la civilizația românească în legăturile ei cu civilizația balcanică. Notele editoarei o circumstanțiază, iar o bibliografie întocmită de aceeași arată că ceea ce s-a reprodus în volum constituie, în adevăr, partea cea mai rezistentă a operei lui Victor Papacostea. Un indice ar fi fost încă necesar pentru utilizarea mai lesnicioasă a unei cărți atît de bogată în informații și atît de utilă cercetătorilor de azi.

Al. Zub

GEORGE LĂZĂRESCU, *Repere de cultură*, București, Ed. „Eminescu", 1982, 231 p.

Aproape concomitent cu monografia dedicată lui *Galileo Galilei* (1982), distinsul italienist George Lăzărescu subscrie un volum de „repere" în relațiile culturale italo-române, volum întemeiat pe întinse cercetări de bibliotecă și de arhivă. O primă secțiune, cea mai consistentă, privește tocmai acele *repere* marcînd întîile contacte culturale româno-italiene și mărturisind pentru caracterul deschis al culturii noastre. „Descoperirea" latinității noastre a fost înlesnită de umaniști italieni ca Paggio Bracciolini, Antonio Bonfini, Enea Silvio Piccolomini. Procesul regenerativ de la începutul secolului XIX nu e mai puțin legat de contactele cu spațiul italic ale unor cărturari români, precum G. Asachi și V. Alecsandri, asupra cărora autorul se oprește în capitole distincte, consacrînd altele unor istorici cu interes special pentru acel spațiu : N. Iorga și V. Pârvan. Investigațiile de arhivă întreprinse, sub îndrumarea celui din urmă, de G. Călinescu sînt puse în lumină separat. Restul volumului, cam o treime, se ocupă de cîțiva mari creatori din cultura peninsulei, de la Virgiliu și Ovidiu din antichitate la Petrarca și de la acesta la figuri mai apropiate de noi : Goldoni, Nievo, Gramsci, D'Annunzio. Gamă tematică destul de largă, orizont comparatist, efort de a stabili un dialog fructuos între două culturi afine.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La culture roumaine à l'époque des Lumières, Coordonation : ROMUL MUNTEANU, Ed. „Univers", 1982, 401—404 p.

În întîmpinarea Congresului luminilor care a avut loc în iulie 1983 la Bruxelles, Romul Munteanu a avut buna inspirație de a reuni în volum studiile susceptibile să dea imaginea culturii românești în epoca luminilor. După sinteza din 1980 editată de Pompiliu Teodor, volumul de față este a doua realizare notabilă în direcția coordonării unor cercetări consacrate iluminismului, chiar dacă unele reprezintă contribuții puse mai demult în valoare. Accentul s-a îndreptat cum o sugerează titlul pe dimensiunea culturală a iluminismului din spațiul românesc care a dobîndit valoarea unei veritabile ideologii de luptă pentru emancipareа națională asupra căreia atrage atenția în volumul de față Vasile Netea. Nevoia de circumstanțiere a sa în funcție de coordonatele fenomenului cultural din continent s-a resimțit încă de la început, prilejuind studiile lui Romul Munteanu și Ovidiu Papadima, în timp ce Adrian Marino a surprins procesul dintr-un sens oarecum invers, al descoperirii Europei de către români în aceeași vreme. Alte studii au fost ocazionate de analiza conținutului tematic al iluminismului românesc: imaginea barocă (Mircea Popa), ilustrarea limbii (A. Marino) și semnificația ei politică în epoca constituirii națiunilor moderne (Ladislau Gyémánt), preocupări economice și culturale în textele transilvănene între 1786—1830 (Cornelia C. Bodea), Școala ardeleană și concepția ei filologică, istorică și lingvistică (N. Balotă). În aceeași perspectivă sînt fixate două momente din evoluția iluminismului românesc: unul al premiselor sale, ilustrate pentru întregul spațiu sud-est european de D. Cantemir (Pompiliu Teodor) și altul de maximă ecloziune la interferența sa cu preromantismul cultural (Al. Duțu). Raportat îndeobște la spațiul transilvănean, iluminismul cîștigă grație volumului la care ne referim o mai atentă reliefare a manifestării sale și în alte zone: în Moldova, în prelungirea acelui „Byzance aprés Byzance" (Al. Duțu) și în Banat (Nicolae Bocșan), în timp ce influența Școlii ardelene asupra vieții culturale și a educației în Țara Românească și în Moldova i-a ocazionat lui Romul Munteanu încă o contribuție. Fără a da o imagine în detaliu a iluminismului din cultura română volumul arată în mod convingător consistența sa. Este meritul cîtorva distinși cercetători (printre ei, mai ales, Al. Duțu, P. Teodor, A. Marino ș.a.) de a-l fi adus cu stăruință în atenție, recomandîndu-l deopotrivă specialiștilor străini. Cu această destinație a fost gîndit și volumul de față care va reuși fără îndoială să-și atingă cu succes ținta.

Ștefan Lemny

DAN ZAMFIRESCU, *Accente și profiluri (1963—1983)*, București, Ed. „Cartea românească", 1983, 509 p.

După *Independență și cultură* (1977), *Via Magna* (1979), *Contribuții la istoria literaturii române vechi* (1981) și *N. Iorga: etape către o monografie* (1981), autorul propune o nouă culegere de texte, menită a cerne și sistematiza pe cîteva direcții importante activitatea sa publicistică. Este, ne previne singur, „bilanțul a două decenii", mai bine zis un efort de a fixa „fărîma de *durată*" ce se poate degaja din scrisul cotidian. O credință enormă în destinul românesc, întemeiată mai ales pe datele culturii, îl stăpînește și ea se desprinde din fiecare pagină a cărții, fie că e vorba de mari cetitori de țară sau de cărturari pătrunși în universalitate. Ambiția declarată a autorului e „să acrediteze astfel un fel de *doctrină culturală* cu rădăcini în istorie, cu implicații directe în contemporaneitate" (p. 7). Și rădăcinile și implicațiile amintite sînt ușor detașabile din cuprinsul noului volum, căci ele apar ca niște obsesii absorbite din coloanele presei pentru a fi redate, mai sistematic și mai pregnant, unei noi existențe. Diviziunea tripartită a materiei corespunde direcțiilor principale de interes ale autorului: I. *Istorie și cultură*; II. *Sensul istoriei literare*; III. *Dinamica spiritualității românești*. Numeroase figuri ale istoriei și culturii noastre sînt aduse, ocazional, în discuție. Cîteva grupaje, în genere de sorginte polemică, sînt de reținut: *Hasdeiana*, *Eminesciana*, *Pro Călinescu*. Volumul întreg e însă acut polemic, uneori doar implicit, totdeauna cu o temperatură specifică.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

AL. ZUB, *Biruit-au gîndul (note despre istorismul românesc)*, Iaşi, Ed. „Junimea", 1983, 359 p.

Pe scurt, o carte care oferă cititorului un fericit prilej de a traversa trei secole de demers istoriografic pe „coridoarele" statorniciei şi ale devotamentului profesional, alături de cărturarul de excepţie Al. Zub, care ne-a obişnuit de mult cu un efort ştiinţific tenace, de durată, cantitativ şi calitativ greu de egalat. Titlul trimite la faimoasa constatare a cronicarului Miron Costin, torturat de nevoia intimă de a cunoaşte şi de obligaţia morală de a nu lăsa ca neadevărul să adumbrească patria şi poporul. Născută pe ogorul datoriei din zbuciumul de a ne lămuri începuturile, formula a rămas peste veac expresia angajării civice a ostenitorilor în ale scrisului, fiind mereu reluată cu accentul cînd pe dorinţa de „a scoate lumii la vedere" ascendenţa noastră latină, cînd pe ideea subiacentă de triumf al spiritului, ceea ce l-a determinat pe Titu Maiorescu să o aşeze solemn la intrarea în biblioteca sa, cînd pe imperativul naţional ajuns la final la 1 Decembrie 1918, cînd pe lupta pentru un orizont cît mai larg şi o metodologie cît mai riguroasă în sporirea înţelesurilor istoriei. Depăşind perimetrul istoriografiei, dar în strînsă legătură cu el, deviza costiniană se doreşte şi un mesaj de o stringentă actualitate într-o lume expusă mai mult ca oricînd presiunii şi primejdiei generale.

În ipostazele menţionate, deviza *Biruit-au gîndul* se regăseşte, eşalonat sau simultan, în noua lucrare consacrată evoluţiei militantismului profesat la toţi cei de o breaslă, pe care timpul i-a cuprins între Gr. Ureche şi David Prodan, adică în trei veacuri de istorism românesc, de cercetare dialectică a trecutului în raport nemijlocit cu condiţiile concrete ale spaţiului carpato-dunărean : o înşiruire de istorici preocupaţi cu responsabilitate de restabilirea adevărului, ferit de orice considerente de conjunctură şi de orice ingerinţe politice.

Fără să aibă — o mărturiseşte însuşi autorul — coeziunea unei cărţi concepute organic, volumul prezintă, ca suma unor studii şi eseuri risipite în periodice din ţară şi din străinătate, preocupările sale într-o anume zonă a istoriografiei, preocupări structurate ca şi cum ar fi vorba de un efort unitar şi persistent. Din atare punct de vedere, lucrarea constituie şi o fidelă radiografie a construcţiei ştiinţifice a lui Al. Zub din ultimii 15 ani de stăruinţe exemplare, deci a însăşi evoluţiei sale scriitoriceşti. Dar, deşi a optat pentru criteriul tematic — în fapt absolut necesar — diferenţele de stil, de limbaj şi de adîncime nu sînt frapante între articolele-eseu şi aceasta întrucît autorul a pornit în cercetare de pe o rampă inaccesibilă altor condeie chiar după îndelungi state de serviciu.

Textul, realizat în baza referirilor la operele lui Gr. Ureche, Miron Costin, D. Cantemir, P. Maior, Gh. Şincai, Samuil Micu, N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, Titu Maiorescu, A. D. Xenopol, V. Pârvan, N. Iorga, Lucian Blaga, Mircea Eliade, David Prodan şi alţii, asigură cititorului mari cîştiguri, între care : şansa de a cunoaşte într-o formă concentrată disputa în timp pentru izbînda adevărului istoric ; constatarea că biruinţa gîndului în istoriografie a semnificat şi recomandă fără pauză o extindere continuă a sferei logosului şi a veridicităţii în dauna etosului abuziv şi a patosului deformant, deci de împăcare a exigenţelor ştiinţifice cu interesul politic ; lupta cu arma pentru dreptatea naţională a fost precedată de ofensiva istoricilor contra denaturărilor ; convingerea că în interstiţiul dintre cronicarii umanişti şi consacraţii zilei secolul XIX se arată decisiv pentru istoriografia modernă ; posibilitatea de a percepe evoluţia efortului de trecere de la fragmentarismul inevitabil sforţărilor de început la actul de monumentalitate, la mari edificii istoriografice, la o sinteză a istoriei care să recomande lumii un popor cu un trecut onorabil cu creaţii ce meritau stima ; prin profunzimea şi statornicia corectitudinii, ca şi prin „dorul neastîmpărat de dreptate", opera marilor înaintaşi are în cea mai mare parte tangenţă cu actualitatea ; istoricul de profesie e un cumulard de discipline, ostenind la confluenţa ştiinţelor pentru a fixa contururile veridicului, el nu este un simplu meşteşugar, colecţionar de documente, ci posesorul unei filosofii care îi îndrumă eforturile de cercetare ; restituţia trecutului constituia, în deceniile regenerării, un mijloc de solidarizare militantă în jurul unui program, al cărui finalitate urma să conducă la o mai bună situare a românimii în concertul naţiunilor civilizate.

Aşadar, o carte despre răzbirea adevărului în istoriografie, exemplar scrisă (după regulile care conduc la victoria eticii profesionale), o carte plină de idei şi de referinţe, utilă nu numai în laboratorul profesionistului militant, o carte căreia, prin valoare şi semnificaţie, i se va statornici, ca şi la celelalte creaţii ale lui Al. Zub, corespondentul *Biruit-au timpul*.

I. Saizu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L. KALUSTIAN, *Simple note*, III, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1983, 280 p.

Cu acest volum de *Simple note* a început să se contureze, mai pregnant decît înainte, o carte care, în final, va trebui să poarte, fără îndoială, un alt titlu. Căci, celelalte *note*, publicate în 1980 şi 1982, întîmpinate cu unanime aprecieri şi citate apoi în mod curent de istorici, dar nu numai de aceştia, au demonstrat, aşa cum am mai remarcat, că sînt *simple* numai în accepţiunea autorului lor, un om de o impresionantă discreţie şi de o incontestabilă probitate ştiinţifică.

Roadele ultimelor investigaţii întreprinse de L. Kalustian, care au în vedere o carte devenită azi o raritate, un scriitor mai puţin cunoscut, un om de ştiinţă pe care mereu trebuie să ni-l reamintim, un volum ce ni-l restituie pe unul dintre clasicii literaturii române etc., s-au concretizat în 46 de *note*, sclipitoare, atît ca scriitură, cît şi ca încărcătură informaţională, dar mai ales sufletească. Autorul revine, aducînd în discuţie sau clarificînd un fapt ori chiar un gest, apelînd de cele mai multe ori la informaţia inedită, asupra unor *note* mai vechi, cărora li se adaugă altele şi îmbogăţind astfel conţinutul cărţii care va rezulta în final. De această dată, sondajele documentare sau meditaţiile sale privesc pe Spiru C. Haret, I. Cantacuzino, C. Rădulescu-Motru, G. G. Longinescu, Horia Hulubei, N. Iorga, Gh. Ţiţeica, I. Andrieşescu, O. Tafrali, Al. Marcu, I. Slavici, I. Gh. Duca, Al. Vlahuţă, Panait Cerna, Mărgărita Miller-Verghy, Mircea Eliade, Sebastian Bornemisa, Al. Kiriţescu şi alţii. Din toate se desprinde respectul şi admiraţia pentru cei care au făcut din trecutul nostru mai îndepărtat sau mai apropiat un capitol de istorie adevărată, care continuă şi îmbogăţeşte o tradiţie exemplară şi unică din multe puncte de vedere. Rostindu-se în continuare asupra unor cărţi editate în zilele noastre, era şi firesc ca aceste *note* să se refere la operele unor Duiliu Zamfirescu, Ion Pillat, Perpessicius, Cella Delavrancea sau Tudor Muşatescu. Apoi, cuprinsul volumului e întregit de opiniile exprimate pe marginea însemnărilor jurnaliere ale lui Fr I. Rainer sau în legătură cu o polemică epistolară intervenită la un moment dat între C. Stere şi Gh. T. Kirileanu, cărora le adaugă, bunăoară, nişte notaţii pe tema *ţăranul în Divanurile ad-hoc*.

Nu încheiem, aşa cum se obişnuieşte, cu o frază concluzivă, întrucît aşteptăm continuarea *notelor*, promisă şi de această dată de L. Kalustian, atunci cînd se angajează să vină cu noi „precizări de informaţie" (p. 97).

Gh. I. Florescu

Îndrumător bisericesc, IV, Timişoara, 1983, 111 p.

Din iniţiativa I.P.S.S. Mitropolit dr. Nicolae Corneanu, încă un volum din seria *îndrumătoarelor* se află la îndemîna oricui manifestă interes pentru sfera de valori culturale şi sprituale. Ca şi în celelalte volume, în afară de calendar şi îndrumări catihetice, ni se oferă articole privitoare la marile tensiuni ale vremii de azi, articole stînd sub semnul luptei pentru salvgardarea păcii, un text comemorativ despre redactorul primului calendar eparhial din Banat, episcopul Iosif Traian Badescu, de la a cărui stingere s-a împlinit o jumătate de secol (B. Marcu), date despre vicariatul ortodox român din Ungaria (T. Misaroş), ştiri despre aşezămintele româneşti de la Sf. Munte Atos (Silviu Anuichi) etc. O tradiţie se reînnoadă şi se fortifică.

Al. Zub

VALERIU MANGU, *De vorbă cu Iorgu Iordan*, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1982, 419 p.

O carte de interviuri cu o mare personalitate culturală încă în viaţă ar părea că nu intră în raza de interes a istoricilor. De fapt, însă, acest volum conţine multă istorie, ca şi cele trei anterioare, de memorii, cărora li se adaugă în chip firesc. Cercetătorii vieţii culturale şi politice din perioada interbelică şi din anii post-belici pot afla în această carte o anume imagine. O imagine subiectivă, extrem-subiectivă, întrucît cel intervievat nu şi-a privit contemporanii cu seninătate nici la „timpul trăirii", nici la „timpul mărturisirii". Dacă pentru „timpul trăirii" faptul este explicabil, pentru „timpul mărturisirii", pentru momentul retrospectiv, nu mai este acceptabil. Am fi aşteptat, din partea unui cărturar aproape cen-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tenar, înţelepţeasca înseninare a privirii, detaşarea de vechile antipatii sau polemici, reevaluarea din perspectiva adusă de trecerea unor decenii, ceea ce i-ar fi permis să aşeze, pe locuri apropiate de o ierarhie reală, chiar şi acele personalităţi despre care, în general, nu se pot spune cuvinte prea bune, din cauza unor fapte sau atitudini cu adevărat reprobabile. Dar intoleranţa, inclemenţa celui care „toată viaţa" s-a dorit „un fel de judecător" atinge şi personalităţi pe care cultura românească le-a păstrat (sau le-a recuperat), integrîndu-le în ansamblul monumentalităţii sale. De aceea, a vorbi *numai* în termenii consemnaţi în carte despre I. Bianu sau despre I. Petrovici sau despre G. I. Brătianu echivalează, aproape, cu o ofensă adusă culturii române. Şi aceasta nu pentru că oamenii aceia nu au putut avea părţi negative sau mai puţin luminoase în viaţa şi în activitatea lor, ci pentru că a le pune în evidenţă *doar pe acestea*, trecînd sub tăcere — o tăcere care nu poate fi involuntară, căci e vorba de contemporani ai profesorului — tot ceea ce e pozitiv în activitatea lor, nu duce la conturarea unor imagini corespunzătoare adevărului. Şi acest rezultat practic nu consună de loc cu atitudinea teoretică, definită de profesorul Iordan chiar în primele pagini ale cărţii: „tot sau... aproape tot ce am făcut în viaţa mea — bun ori rău, important sau nesemnificativ — a izvorît din dragostea pe care o port pentru adevăr" (p. 18; deci se poate ajunge la adevăr chiar şi făcînd rău ? !).

Ştefan S. Gorovei

VASILE PÂRVAN, *Getica. O protoistorie a Daciei*, ed. îngrijită, note, comentarii şi postfaţă de RADU FLORESCU, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1982, 605 p.

Opera fundamentală a lui V. Pârvan ca istoric şi arheolog, *Getica*, se retipăreşte acum, la centenarul naşterii savantului, în condiţii tehnico-ştiinţifice exemplare. Reclamată imperios de specialişti, care n-au contenit să facă apel la această sinteză, dar şi de un public foarte larg, iubitor de „antichităţi" şi intrigat de soarta autorului în posteritate, *Getica* reintră astfel în circuitul normal. Marele public va putea şti ceea ce se ştia curînd după primul război mondial despre strămoşii autohtoni şi va putea confrunta textul pârvanian cu notele de la sfîrşit, în care se aduc completări, se emit judecăţi critice şi se fac trimiteri la literatura mai nouă de specialitate, astfel ca valoarea sintezei să iasă mai bine în relief. Partea aceasta nu e mai puţin utilă specialiştilor, dat fiind că pentru întîia oară (analize parţiale s-au mai făcut) se adnotează din aproape afirmaţiile lui V. Pârvan şi se fac rectificările cerute de progresul ştiinţei istorice în cei 65 de ani care s-au scurs de la tipărirea acestei sinteze. O *postfaţă*, pe cît de discretă pe atît de folositoare prin tentativa de a fixa rostul sintezei pârvaniene, încheie somptuoasa ediţie. Gestul omagial e dublat de un sigur profit ştiinţific.

Al. Zub

STELIAN STOICA, *Ethosul daco-geţilor*, Bucureşti, 1982, 130 p.

Prelegeri publicate sub egida Universităţii din Bucureşti: I. *Preliminarii*; II. *Ethosul zamolxian*; III. *Deceneu*; IV. *Disoluţia ethosului zamolxian*. Cîteva explicaţii introductive preced expunerile, distingînd două atitudini în abordarea problemei: una critică, ilustrată de D. Drăghicescu *(Din psihologia poporului român*, 1907), care observa la geto-daci nu numai însuşirile pozitive consemnate odinioară de Herodot, ci şi scăderi la fel de mari; alta reprezentată de V. Pârvan, de evaluare sistematică, totuşi absolutizantă, a datelor cunoscute, care ar permite să se conchidă că „dacii au fost un popor de ţărani aşezaţi, statornici, supuşi şi cu frică de Zeul lor, amăriţi de vecini cu nesfîrşitele războaie şi prădăciuni şi sălbăticiţi de multe ori de ticăloşiile lor, totuşi veseli şi glumeţi la vreme de pace, mînioşi şi cruzi numai la război, îndeobşte însă cu bun simţ şi mereu întorcîndu-se la străvechea lor credinţă optimistă în zei şi oameni" *(Getica*, 1926, p. 173). Între aceste atitudini extreme, autorul caută o linie de mijloc, examinînd ethosul daco-geţilor în devenirea sa istorică şi formulînd judecăţi mai nuanţate, cu convingerea că resursele acestei teme sînt departe de a fi epuizate.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EMIL MOSCALU, *Ceramica traco-getică*, Bucureşti, 1983, 512 p., 119 planşe, 17 fig.

Editată sub egida Muzeului Naţional de Istorie, în seria *Biblioteca Muzeologică*, cartea muzeografului Emil Moscalu încununează o muncă asiduă de circa 15 ani pe teren şi în muzee pentru înmănunchierea şi analiza detaliată a ceramicii traco-geto-dacilor, dintr-un spaţiu foarte întins cuprinzînd atît ţara noastră cît şi spaţiul din sudul Dunării sau zona tiso-slovacă din Carpaţii nordici, unde au existat elemente ale culturii getice şi tracice. În afară de datele avute la dispoziţie privind ceramica din descoperirile mai vechi de la Alexandria, Teliţa, Frumuşiţa, Cernavoda, Satu Nou, Murighiol, Zimnicea, Poiana şi altele, autorul a efectuat personal săpături arheologice la Albeşti şi Orbeasca de Sus în jud. Teleorman, Canlia, jud. Constanţa, Rîureni, jud. Vîlcea, Ostrovul Mare, jud. Mehedinţi şi altele, în special necropole cu un mare număr de complexe, care i-au dat posibilitatea să facă analiza ceramicii tracice începînd din perioada sa de afirmare şi pînă în faza clasică a civilizaţiei geto-dacice.

Lucrarea îşi propune să reflecte stadiul actual al cunoştinţelor asupra problemei şi în acest scop ea cuprinde mai multe aspecte; Primele capitole — *Istoricul cercetărilor* şi *De cînd putem vorbi de traci şi ce sînt geto-dacii* — preced analiza propriu-zisă a ceramicii (capitolele IV şi V) făcută în detaliu, mai întîi cea lucrată cu mîna unde deosebeşte 25 de tipuri şi mai multe variante, urmată de analiza ceramicii lucrate la roată cu 38 de tipuri incluzînd şi copiile după forme greceşti. Un subcapitol special, pe care îl considerăm bine plasat se referă la probleme tehnice de ardere a ceramicii, analizei puţinelor cuptoare speciale cunoscute.

Ceea ce Emil Moscalu aduce nou în analiza ceramicii lucrate cu mîna şi la roată este faptul că spre deosebire de celelalte încercări de pînă acum, el tratează formele respective şi evoluţia lor, începînd din sec. VII î.e.n. şi în unele cazuri chiar din Halstatt A. De asemenea, la fiecare tip de vas se exemplifică cu materiale descoperite în toate zonele de dezvoltare a civilizaţiei traco-getice, materialul ilustrativ, de calitate şi foarte bogat marcînd ceea ce autorul doreşte să demonstreze.

Alte capitole — Cap. VI, *Relaţiile dintre traco-geţi şi illiri reflectate în ceramică*; Cap. VII, *Aspectul cultural Ciumbrud şi relaţiile dintre traco-geţi şi sciţi*; Cap. VIII, *Aspectul cultural Kustanovice*; Cap. IX, *Aspectul cultural Szentes-Vekerzug-Chotin*; Cap. X, *Aspectul cultural Birseşti-Ferigile* şi Cap. XI, *Aspectul cultural traco-getic de tip Canlia. Cultura geto-dacică Sarmizegetusa* — sînt adevărate studii de sinteză, în care Emil Moscalu, în încercarea de a reliefa originea culturii traco-geto-dacice, arată că, de fapt, „aceasta apare concomitent evoluînd din culturile hallstattiene [...] atît din aria carpatică, cît şi din aria balcanică, ceea ce i-a şi asigurat unitatea privită din punctul de vedere al ceramicii lucrată cu mîna care este definitorie". Trebuie să menţionăm că la analiza tuturor acestor aspecte culturale sînt folosite pe lîngă datele puse la dispoziţie de cercetările arheologice, şi menţiunile autorilor antici, referitoare la toate neamurile care locuiau alături sau împreună cu tracii în acest mare spaţiu. De asemenea, se iau în consideraţie toate referirile la aceste probleme făcute în istoriografia românească şi străină astfel încît aparatul critic însumează 1836 note bibliografice, unele de foarte mare întindere.

Un capitol special (XII) tratează *Ceramica cenuşie lucrată la roată. Relaţiile dintre traco-geţi şi greci* şi se accentuează asupra căilor prin care ceramica cenuşie pătrunde şi se răspîndeşte în mediul traco-geto-dacic, balcano-carpatic şi est-carpatic, în aria diferitelor aspecte culturale. Aprecierile mai vechi în aceste probleme făcute de acad. E. Condurache, referitoare la zona dunăreană, sau de M. Dušek, G. I. Smirnova, M. Parducz şi T. Nagy, care s-au ocupat de problema căilor de pătrundere a roţii olarului în culturile Kustanovice, Szentes-Vekerzug-Chotin şi Kruglik din zonele tiso-slovace au stat la baza celor mai multe dintre concluziile autorului şi în ceea ce priveşte relaţiile acestor zone cu coloniile greceşti de pe malul nord-vestic al Mării Negre.

În cap. XIII, *Cronologia şi problema începutului Latènului geto-dacic*, Emil Moscalu adoptă cele trei etape stabilite de V. Pârvan şi R. Vulpe dar le structurează după criterii diferite şi, ţinînd seama de toate caracteristicile acestui fenomen situează începutul Latènului pe la ±400 î.e.n. cînd apar la Dunărea de Jos formaţiunile economice şi politice de tip prestatal. Această concluzie poate fi sprijinită, după părerea noastră şi prin noile descoperiri de pe teritoriul Moldovei, a căror rezultate sînt doar parţial cunoscute.

Cartea lui Emil Moscalu reprezintă o contribuţie preţioasă atît prin analiza foarte scrupuloasă a ceramicii, cît mai ales prin studiile care o însoţesc. Un cuprinzător rezumat

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(francez), numeroase hărți și tabele sinoptice precum și explicațiile detaliate ale materialelor ilustrate în cele 105 planșe înlesnesc înțelegerea celor dezbătute în text.

Silvia Teodor

VASILE ARVINTE, *Român, românesc, România*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 239 p.

După cîteva studii pregătitoare, publicate în diverse reviste, și după o sinteză filologică *(Die Rumänen: Ursprung, Volks- und Landesnamen*, Tübingen, 1980), profesorul Vasile Arvinte subscrie o carte dedicată istoriei cuvintelor *român, românesc, românește, românie, România*, sub unghi etimologic, dialectologic, semantic, derivativ etc. Istoria unor cuvinte poate da seama de viața unui popor în istorie, iar cele studiate aici comportă în adevăr o semnificație aparte pentru comunitatea românească. Incorporînd o energie spirituală, deosebită ele apar nu numai ca un produs al istoriei, firesc, dar și ca o sursă de istorie, căci au contribuit în mod esențial la modelarea ființei noastre etnoculturale, iar prin aceasta la elaborarea programului național din epoca modernă. Sugestia pare să vină din alt veac, de la Gaston Paris, *(Romani, Romania, lingua romana, romanicum*, în *Romania*, I, 1872), dar ea beneficiază acum de o tratare monografică, autorul procedînd la o întinsă analiză din perspectivă istorică a denominației geografice în spațiul românesc, pentru a stărui asupra rolului jucat de erudiția istorico-filologică de la finele secolului XVIII și începutul secolului XIX, în fixarea numelui actual, a cărui bază populară străveche e demonstrată cu toată acribia filologică. Părerile lingviștilor și istoricilor sînt discutate în introducere. Un prim capitol se dedică numelui etnic. Altul se ocupă de denumiri geografice (țări, regiuni) în limba română. Un al treilea, cel mai substanțial, analizează procesul însuși de creare a denumirii România. Ultimele două (IV—V) urmăresc numele poporului, al limbii și al țării locuite de români în spațiul german și în cel francez. Apare limpede că numele de *România* „a reușit să exprime concentrat romanitatea românilor, unitatea lor lingvistică și etnică, idealurile lor politice, statale și culturale", exprimînd „conștiința deplină a identității proprii" (p. 213). O hartă, indici de termeni și un rezumat încheie acest volum, pentru elaborarea căruia autorul o făcut un larg apel la istorie, disciplină căreia îi oferă acum noi argumente într-o chestiune esențială.

Al. Zub

IOANICHIE BĂLAN, *Vetre de sihăstrie românească, secolele IV—XX*, București, Ed. Institutului Biblic și de Misiune, 1982, 575 p.

După prețiosul *Pateric românesc* (1980), menit să restituie prin efigii, o întreagă tradiție monahală, autorul subscrie încă un volum de vastă informație și de un real folos, sistematizînd știrile relative la vetrele de sihăstrie cunoscute din secolul IV pînă azi. Legende, tradiții locale, pomelnice, descoperiri arheologice, texte de letopiseț, totul a fost examinat cu atenție și scrupul metodologic pentru a reconstitui viața unor așezăminte de mare însemnătate în viața spirituală a poporului nostru. Ni se lămurește astfel originea călugărească a peste 200 de localități, precum și alte cîteva sute de nume de munți, dealuri, văi, poieni și peșteri amintitoare de sihăstrii. Carpații și pădurile, de la altitudini greu accesibile pînă la lunca Dunării, au adăpostit asemenea vetre și au întreținut astfel focare de viață a căror semnificație istorico-culturală ni se dezvăluie aici prin reflex. Rostul cărții, citim în *Introducere*, este de „a relata și dovedi atît istoric și documentar, cît și geografic, etnic, lingvistic și toponimic începuturile vieții monahale pe pămîntul țării noastre" (p. 7). Temă netratată pînă acum și cu atît mai dificilă cu cît sursele cercetării sînt atît de precare. Complementar *Patericului*, noul volum urmărește „apariția, dezvoltarea și interinfluența vieții duhovnicești autohtone pe mari arii și zone geografice, intitulate *vetre sihăstrești*". Au fost circumscrise 24 de asemenea vetre cu 170 de sihăstrii risipite în toată țara. Un capitol distinct le prezintă pe acelea de la Athos, Sfintele Locuri și Sinai. Nu e simpă operă de pietate, ci și una de istoric atent la fapte și scrupulos în coordonarea informației. Un tabel cronologic de mînăstiri, schituri și sihăstrii românești atestate documentar, pe provincii și județe, urmat de un indice alfabetic, de o bibliografie selectivă și de un rezumat în limbi străine, încheie

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lucrarea şi îi atestă o dată în plus apartenenţa la istoriografie. Continuitatea autohtonă în spaţiul carpato-danubio-pontic află în ea noi argumente, putînd fi probată şi prin viaţa neîntreruptă a acelor vetre de spiritualitate, din secolul IV pînă acum. Autorul nu e un istoric. Opera sa e însă una de aleasă condiţie şi de mare utilitate. Forma limpede, adesea plină de farmec, în care a fost scrisă, merită şi ea o menţiune.

Al. Zub

ION PUŞCĂ, ANTON PARAGINĂ, VASILE POPA, GHEORGHE CONSTANTINESCU, *Panciu, file de cronică*, Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1982, 150 p.

Cartea, cu caracter monografic, *Panciu, file de cronică*, se referă, în general, la podgoria Panciu, din jurul oraşului cu acelaşi nume, în care sînt contopite astăzi şi fostele localităţi Crucea de Sus şi Crucea de Jos, cunoscute ca vechi aşezări viticole în sudul Moldovei, alături de Odobeşti şi Nicoreşti.

Lucrarea nu este singulară în acest domeniu, şi amintim aici doar cele referitoare la podgoriile de la Odobeşti şi Cotnari, cu deosebirea că partea ei istorică este mai redusă.

Este prezentat un scurt istoric al zonei, cu o trecere în revistă a descoperirilor de la paleolitic şi pînă în secolul XIII, (p. 21—46) şi al podgoriei, de la primele atestări documentare pînă la zi (p. 67—87), cu perioade de înflorire şi decădere, datorate vicisitudinilor naturale sau istorice. Se are în vedere că este o zonă de străveche şi continuă locuire românească, în care domina proprietatea liberă ţărănească, pe care oamenii locurilor au apărat-o veacuri de-a rîndul împotriva cotropirii boiereşti. Pilda cea mai vie au dat-o oamenii din ocolul Vrancei, vecini cu podgoria Panciu. Sînt amintite eroicile lupte din primul război mondial, care s-au desfăşurat în apropierea localităţii Panciu, şi care în afara numeroaselor jertfe umane, au însemnat şi distrugerea parţială a podgoriilor.

Autorii au avut în vedere şi tratarea chestiunilor legate de dinamica dezvoltării economico-sociale, de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea pînă în zilele noastre (p. 47—66 : *Populaţie. Aspecte de ordin edilitar, Viaţa economică, Transporturi şi telecomunicaţii, Comerţul, Ocrotirea sănătăţii, Învăţămîntul şi viaţa culturală*), în dorinţa de a realiza „o autentică frescă a activităţii umane desfăşurate aici de-a lungul vremii în toate domeniile de activitate" (p. 47).

O atenţie deosebită se dă viticulturii (p. 87—112), ocupaţia principală a locuitorilor, cu accent asupra celei contemporane, autorii insistînd pe modernizarea tehnicilor de cultură a viţei de vie şi a vinificaţiei.

Un capitol este rezervat aspectelor etnografice şi folclorice (p. 114—133), întregind astfel, cadrul natural şi istoric al zonei, iar în încheiere sînt propuse unele itinerarii turistice.

Cartea cuprinde numeroase informaţii reflectate şi de bibliografia bogată care urmează fiecărui capitol.

Fiind scrisă într-o formă accesibilă, cartea se adresează nu numai specialiştilor, ci şi publicului larg. Volumul atrage atenţia prin prezentarea grafică elegantă, prin bogăţia planşelor, desenelor, hărţilor şi fotografiilor.

Cornelia-Magda Mantu

MIRCEA D. MATEI, EMIL IOAN EMANDI, OCTAV MONORARU, *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al Someşului Mare şi al Moldovei (secolele XIV—XVII)*. Supliment (I) [al „Anuarului Muzeului Judeţean Suceava"], Suceava, 1982 [1983], 144 p.+50 fig.

La scurt timp după apariţia monografiei *Habitatul medieval rural din valea Moldovei şi din bazinul Şomuzului Mare (secolele XI—XVII)* de M. D. Matei şi E. I. Emandi (cf. recenzia semnată de Rodica Popovici în *AIIAI*, XX, 1983, p. 450—452), cei doi autori, beneficiind de această dată şi de colaborarea lui Octav Monoraru, au continuat publicarea rezultatelor preţioaselor lor cercetări efectuate în aşezările rurale din nord-vestul Moldovei. În fapt, cele două lucrări se întregesc reciproc şi ar fi fost normal ca să fie reunite într-un singur tom. De altfel, bănuim că aceasta a fost poate şi intenţia iniţială a autorilor, dar, nefiindu-le afectat un spaţiu tipografic corespunzător, au fost constrînşi la divizarea volumului proiectat în forma de care dispunem în prezent. Oricum, tipărirea imediată a *Cercetărilor* după *Habitat* constituie o soluţie salutară, oferind specialiştilor prilejul de a con-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

frunta capitolele de concluzii inserate în *Habitat* cu cele unde se expun detaliat datele furnizate de săpăturile întreprinse în trei localități. Dacă *Habitatul* găzduise numai prezentarea investigațiilor de la Vornicenii Mari, în *Cercetări* aflăm pe cele la fel de fructuoase de la Berchișești, Liteni și Zahareşti (jud. Suceava).

„Cuvîntul înainte", semnat de Mircea D. Matei, evidențiază pe bună dreptate necesitatea retrospectării în continuare cu toată atenția a universului rural medieval, idee ce este dezvoltată cu argumente suplimentare și în primul din capitolele lucrării, care mai cuprinde și aprecieri privind perspectivele și prioritățile cercetărilor arheologice în zona nordică a Moldovei. Partea cea mai consistentă a volumului este afectată înfățișării amănunțite a rezultatelor săpăturilor de la Berchișești de pe valea Moldovei și de la Liteni și Zahareşti din bazinul superior al Șomuzului Mare. Pe lîngă considerațiile de ordin topografic și stratigrafic, autorii fac o descriere minuțioasă a complexelor de locuire dezvelite, insistînd asupra tipologiei, datării și semnificației economice a inventarului recuperat.

Volumul include, de asemenea, un rezumat în limba franceză, un indice onomastic și un altul toponimic, precum și 50 de figuri care constau din desene și fotografii reprezentînd hărți, planuri, imagini de așezări și complexe arheologice, ca și ceramică, unelte, arme, piese de harnașament, obiecte de podoabă și de îmbrăcăminte, diferite piese de uz gospodăresc, etc.

Publicarea detaliată a vestigiilor arheologice — în cea mai mare parte inedite — din cele trei localități completează în mod fericit imaginea asupra vieții rurale de pe valea Moldovei și a Șomuzului Mare corespunzătoare secolelor XIII—XVII, evidențiind oportunitatea aplicării metodologiei investigării intensive a microzonelor. Menționăm că lucrarea pe care o prezentăm a fost tipărită nu numai ca supliment al Anuarului Muzeului sucevean, ci este inserată și în sumarul celui de-al IX-lea volum al anuarului citat.

Victor Spinei

•

HUGO WECZERKA, *Deutsche Siedlungen und Einflüsse deutschen Stadtrechts in den mittelalterlichen Fürstentümern Moldau und Walachey*, în *Stadt und Landschaft im deutschen Osten und in Ostmitteleuropa* (Studien zum Deutschtum im Osten, 17), Böhlau Verlag, 1983, p. 151—178.

Cu toate că după elaborarea monografiei din 1960, dedicată elementului etnic german din Moldova medievală și din perioada modernă timpurie preocupările profesionale prioritare ale lui Hugo Weczerka s-au abătut spre alte direcții, istoricul german a continuat să se intereseze de problemele istoriei spațiului carpato-dunărean. Consistentul și sistematicul excurs întreprins asupra literaturii științifice din perioada 1944—1970, privind întreaga istorie a României (cf. „Historische Zeitschrift", Sonderheft 5), ca și alte lucrări, îl recomandă pe Hugo Weczerka drept unul dintre specialiștii străini cu cele mai temeinice cunoștințe privind istoriografia românească contemporană.

Recenta investigare a enclavelor germane și a influenței lor în sfera organizării vieții urbane din Moldova și Țara Românească în evul mediu reprezintă o reluare și o extindere a unor preocupări mai vechi. Autorul revine și nuanțează multe din tezele expuse în volumul din 1960, dovedindu-se receptiv la tot ce s-a publicat mai relevant cu privire la problema menționată în domeniul istoriei și arheologiei. Intre altele, în lucrare se apreciază aportul unor orașe medievale transilvănene, îndeosebi al Sibiului, Brașovului și Bistriței, unde pozițiile sașilor erau foarte importante, la adîncirea și diversificarea contactelor cu Moldova și Țara Românească. Hugo Weczerka precizează că în perioada premergătoare marii invazii mongole din 1241 grupurile de germani stabilite în spațiul extracarpatic trebuie să fi fost puțin numeroase și fără poziții consistente, situație care s-a schimbat începînd din a doua jumătate a secolului XIV. Referindu-se la realitățile anterioare întemeierii statelor medievale românești, autorul admite că s-au putut constitui unele centre urbane — precum, probabil, Cîmpulung, Tîrgu Neamț, Baia și Siret — unde comunitățile germane au avut un anumit rol. Pentru contribuția patriciatului german la organizarea administrației orășenești sînt evocate argumente terminologice, sigilografice și de altă natură.

Victor Spinei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D. NĂSTASE, *Les documents roumains des archives du couvent athonite de Simonopétra, Présentation préliminaire*, în „Συμμεικτα", tomul V, Atena, 1983, p. 373—389 (7 facs.).

Noi documente românești, existente în fondul mănăstirii Simonopetra de la Muntele Athos, a semnalat recent istoricul Dumitru Năstase, de la Centrul de cercetări bizantine din Atena. Este un însemnat număr de acte, originale și traduceri, un codice din 1775, în românește, conținînd numeroase traduceri și copii de acte. Apoi, dosare cu documente în traducere modernă, franceză (cele mai multe) și greacă sau rezumate moderne, franțuzești, grecești și românești.

Numărul documentelor se estimează, cu rezervele impuse de cercetarea arhivistică, la 808, din care mai mult de 600 originale. 87 de acte sînt scrise pe pergament iar celelalte, originale sau nu, pe hîrtie. 146 documente sînt în limba slavonă, 637 în românește, 23 în limba greacă (din care 9 cu hotărîri în limba română) și 2 traduceri în franceză. Ele se încadrează perioadei 15 martie 1433 și 1 iunie—4 august 1848, situația pe secole prezentîndu-se astfel: sec. XV — 7; sec. XVI — 118; sec. XVII — 378; sec. XVIII — 216; sec. XIX — 89. Cu o singură excepție, diploma din 9 februarie 1587, emisă în cancelaria domnului moldovean Petru Șchiopul, toate documentele românești necunoscute pînă acum existente la Simonopetra provin din Țara Românească. Cel mai vechi este de la Alexandru Aldea (15 martie 1433) și, din același secol al XV-lea, cîte un act de la Vladislav al II-lea, Radu cel Frumos, Basarab Laiotă, Basarab cel Tînăr, Radu cel Mare, domnia acestuia din urmă trecînd și în următorul veac. Actele secolelor XVI—XVII „acoperă" aproape toate domniile, cele mai multe fiind de la Mircea Ciobanul (12), Alexandru Mircea (22), Mihnea Turcitul (26), Mihai Viteazul (12), Radu Șerban (11), Radu Mihnea (21), Alexandru Coconul (15), Matei Basarab (32), Radu Leon (14), Antonie Vodă din Popești (16) etc.

Codicele manuscris din 1775 conține 399 de traduceri din limba slavonă și copii după actele originale ale mănăstirii Sf. Nicolae din București, edificiu cunoscut sub numele de „Mihai Vodă", ctitorul ei.

Conținutul actelor semnalate de Dumitru Năstase privește, mai ales, relațiile dintre Țara Românească și colonia monastică de la Athos. Nu lipsesc nici informațiile referitoare la istoria edificiilor de cult din Muntenia. Unul din actele de la voievodul Alexandru Aldea, bunăoară, coboară cu mult data existenței mănăstirii din Bolintin, „cel puțin" pînă în timpul domniei lui Basarab Întemeietorul.

Descoperirea acestui fond documentar, prezentat preliminar de istoricul Dumitru Năstase, este de natură să profileze, o dată mai mult, necesitatea volumelor de supliment la colecția *Documenta Romaniae Historica*.

Ion Toderașcu

MIHAI MAXIM, *Statutul politico-juridic al Țărilor Române în evul mediu*, în vol. *Omagiu Secretarului General al Partidului Comunist Român, președintele României socialiste, Nicolae Ceaușescu, strălucit prețuitor și ctitor de istorie*, București, 1983, p. 105—126.

Noua contribuție a lui Mihai Maxim arată pregnant că relațiile româno-otomane în evul mediu nu se pot înțelege, pe de o parte, smulse din contextul *totalității* relațiilor externe ale Principatelor Române și, pe de altă parte, *numai* în lumina izvoarelor otomane, care nu reflectă, întotdeauna, situația exactă, înlesnind — prin formulări adesea contradictorii sau cel puțin ambigue — crearea unor imagini falsificate. Pînă la mijlocul veacului XVI, statutul Țărilor Române este definit în funcție atît de poziția lor față de Ungaria și Polonia cît și de relațiile cu Imperiul otoman, pentru ca în etapa ulterioară, pînă spre începutul veacului XIX, să rămînă numai cel de-al doilea factor. Din punctul de vedere al relațiilor cu Poarta, Țările Române se încadrează, în prima perioadă, în *regimul tributarilor (haraçgüzar)* (p. 108), în cadrul ei deslușindu-se două etape: una a „alianței inegale" — pînă la 1462/1474 pentru Țara Românească și pînă la 1486 pentru Moldova (p. 109) — și a doua, a „închinării", pînă la 1538/1541 (p. 110—111), după care începe „o lungă perioadă de *dependență efectivă* față de Istanbul" (p. 111). Utilizarea unei terminologii mai nuanțate este, desigur, în folosul apropierii de realitatea faptelor. Discuția în jurul jaloanelor cronologice și a însemnătății cu care poate fi investit un an sau altul poate continua, dar aceasta nu mai prezintă mare importanță, odată acceptate liniile principale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ale evoluției raporturilor româno-otomane. Cred, totuși, că deplasarea către perioada de „dependență efectivă" nu începe în 1538, cu Moldova, ci în 1541, cu Transilvania și că avem de-a face, și în acest caz, cu o etapă de tranziție pînă la 1572—1574 ; *domnia lui Ioan vodă este cea care a marcat* — și în conștiința contemporanilor și în cea a posterității — *o cotitură*.

Cu privire la monedele emise de unii domni moldoveni după mijlocul veacului XVI (p. 116), trebuie observat că moneda lui Ieremia vodă Movilă nu a existat decît în planurile acestui principe iar *bănăria* lui Istratie vodă Dabija nu poate fi adusă în discuție : acolo era vorba de fabricarea unor false monede străine, întreprindere inițiată, se pare, în vremea lui Vasile Lupu și care va continua pînă în a doua domnie a lui Gheorghe vodă Duca (cf. C. A. Stoide, *Însemnări despre meșterii și bănăria lui Eustatie Dabija vodă*, în *AIIAI*, I, 1964, p. 145—154).

In rîndul acestor elemente care contribuie la definirea statutului politico-juridic al Țărilor Române, s-ar putea înscrie și acordarea indigenatului polon unor domnitori ai Moldovei și Țării Românești, în cursul veacului XVII.

Sînt prețioase precizările privind existența unor „timare ale domnilor munteni" în sudul Dunării (p. 110), arendări de „schele" în cuprinsul Imperiului otoman, „achiziții de case și chiar prăvălii la Istanbul" (p. 117). Concluzia : *„autonomia Țărilor Române constituie cazul cel mai tipic al autonomiei de stat față de Poartă în secolele XVI—XVII"* (p. 113).

Cînd o cantitate suficientă de documente turcești va fi deja inclusă în circuitul științific, întreaga problemă a raporturilor româno-otomane în evul mediu va putea fi reluată. O bună parte din istoria noastră va trebui, atunci, rescrisă.

Ștefan S. Gorovei

CONSTANTIN REZACHEVICI, *Ringala-Ana. Un episod dinastic în relațiile moldo-polono-lituane din vremea lui Alexandru cel Bun*, în „Revista de istorie", tom. 35, 1982, nr. 8, p. 917—923.

Din studiul istoricului polon Kazimierz Jasiński despre Ringala și primul ei soț, Henryk, fiul cneazului Mazoviei Siemowit III, se reproduc date de interes pentru istoria lui Alexandru cel Bun. Izvoarele, însă, nu au îngăduit nici cercetătorului polon să stabilească anul căsătoriei Ringalei cu Alexandru cel Bun și nici anul morții ei. Față de ceea ce se știa pînă acum, se precizează că numele de botez al Ringalei era *Ana* (și nu Maria, cum s-a afirmat anterior), că după plecarea din Moldova s-a așezat la Olesko (în cnezatul de Luck) și că mai era în viață spre sfîrșitul anului 1423. E de observat, numai, că „doamna Ana" din frescele care înfățișează aducerea moaștelor Sf. Ioan la Suceava nu poate fi în nici un caz identificată cu Ringala (posibilitate sugerată de C. Rezachevici — p. 921) din același motiv pentru care numele acestei doamne nu a putut fi înscris nici în pomelnicul de la Bistrița. Pe de altă parte, atît documentul lui Alexandru cel Bun, din decembrie 1421, cît și corespondența papală relativă la divorțul princiar arată că, în mod curent, i se spunea *Ringala* și nu *Ana*. Felul în care îi este scris numele în aceste acte justifică, totuși, presupunerea lui N. Iorga cu privire la numele satului Rînghilești.

Ștefan S. Gorovei

TAHSIN GEMIL, *Observații referitoare la încheierea păcii și stabilirea hotarului dintre Moldova și Imperiul otoman (1486)*, în „Revista Arhivelor", an. LX, vol. XLV, nr. 2/1983, p. 117—128.

La „dosarul" păcii moldo-otomane, redeschis de autorul acestor rînduri acum cîțiva ani (cf. *AIIAI*, XVII, 1980, p. 628—667 — mai ales p. 643—645 și p. 666—667 ; v. și *Rdl*, 7/35, 1982, p. 807—821 și versiunea franceză, din *RRH*, 3—4/XXI, 1982, p. 405—421, mai ales precizările de la p. 420—421), cunoscutul orientalist-turcolog Tahsin Gemil adaugă piese decisive, cu ajutorul cărora episodul — atît de controversat din punct de vedere cronologic — este definitiv plasat în anul 1486. Intemeiat pe texte inedite — documente din arhivele otomane și manuscrise mai complete ale cronicii atribuite lui Oruç bin Adil —

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

autorul stabilește cronologia anului 1486, aducînd „precizări irefutabile, cel puțin în privința datării începutului expediției lui Davud pașa, deci și a încheierii păcii moldo-otomane" (p. 121). D-sa aduce ordine în evenimentele acestui an — haotic și confuz descrise în unele cronici otomane — și precizează că „momentul propriu-zis al încheierii oficiale a păcii [...] a fost în *aprilie 1486*" (p. 124). Raportul cadiului Mustafa — publicat de Mustafa A. Mehmed ca datînd din vremea lui Ștefăniță vodă (1517—1527) — este atribuit, acum (așa cum profesorul Nicoară Beldiceanu a presupus într-o cercetare anterioară), domniei lui Ștefan cel Mare și, cu multă probabilitate, chiar anului 1486 (actul este republicat, în anexă, în transcriere cu litere latine, facsimil și traducere românească). Fixarea încheierii păcii în luna *aprilie* (sau, oricum, în primăvară) ar putea, oare, să explice de ce multă vreme, de atunci încolo, tributul s-a dus tot primăvara, și anume chiar în aprilie ?

Contribuția lui Tahsin Gemil [1] închide, cred, definitiv „dosarul" acestei chestiuni, fixînd încheierea păcii moldo-otomane în 1486 prin limpezirea punctelor care rămăseseră neclare ; rămîne, doar, întrebarea pentru ce autorul — care în 1965 a trecut o teză de licență despre cronica lui Oruç bin Adil, la care a dat, în anexă, „traducerea integrală a mss. Cambridge" (cf. p. 121, n. 16) — nu a adus mai devreme aceste precizări. Specialitatea d-salo l-ar fi îndriturit — aș zice chiar : l-ar fi obligat — să fie d-sa *cel dintîi* care să aducă în circuitul istoriografiei românești contribuțiile documentare ale lui H. J. Kissling, V. L. Ménage și Richard F. Kreutel, prin care se verifica afirmația lui Nicoară Beldiceanu, din studiul publicat în 1969 în *REI*, despre pacea din 1486. Prin glasul unui specialist recunoscut, s-ar fi pus capăt, cu un ceas mai devreme, mesiguranței și impreciziunilor cu privire la acest moment însemnat al istoriei noastre.

Semnalez cu deplină satisfacție această contribuție de valoare, cu speranța că istoriografia noastră va face cuvenita rectificare nu numai în studiile de strictă specialitate, dar și în tratatele academice, în „sinteze" și în manualele școlare și universitare, omologînd, astfel, un bun cîștigat al cercetării istorice românești.

Ștefan S. Gorovei

MIHAI MAXIM, *Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea*, în „Revista de istorie", tom. 36, 1983, nr. 8, p. 802—817 și nr. 9, p. 879—890.

Subcapitol din volumul IV al *Istoriei României*, studiul acesta al lui Mihai Maxim reîntregește istoriei poporului român ținuturi despre care, în chip nefiresc, sintezele de pînă acum nu au avut prea multe cuvinte de spus. După cîteva considerații generale, autorul expune condițiile în care s-au format *pașalîcurile* și *raialele* (Chilia, Cetatea Albă, Tighina, Brăila, Dobrogea, Giurgiu, Turnu, Orșova, Timișoara, Lipova, Cenad, Arad, Moldova Nouă, Ineu), pe teritorii smulse, în diferite etape, din pămîntul românesc și organizarea lor administrativă și militară. În partea a doua a studiului, este înfățișată viața economică din aceste teritorii, se aduc precizări cu privire la regimul populației creștine din pașalîcuri și raiale și, în final, sînt urmărite consecințele formării acestor posesiuni otomane, dintre care unele nu au putut redeveni pămînt românesc decît abia în 1918.

Întemeiat pe o vastă bibliografie și pe o bogată documentație de arhivă — parțial inedită — studiul lui Mihai Maxim ilustrează continuitatea de viață românească în acele ținuturi smulse cu forța din trupul principatelor române în secolele XV—XVI, dovedind, o dată mai mult, că istoria lor nu poate — și nici nu trebuie — să fie despărțită de istoria generală a poporului român. Studiul acesta marchează, de fapt, abia începutul unei cercetări sistematice și globale a evoluției teritoriilor românești aflate sub stăpînire otomană în cursul secolelor XV—XIX ; fără aceasta, imaginea evoluției generale a istoriei românești nu va fi niciodată completă.

Ștefan S. Gorovei

ȘTEFAN ANDREESCU, Cronica lui Ștefan cel Mare *și înțelesurile unei întreruperi*, în *RITL*, 4/XXXI, 1983, p. 67—72.

Confruntarea textului analistic cu documentele și considerarea întregului context politic al domniei lui Ștefan cel Mare stau la baza demersului pe care autorul îl întreprinde

[1] O versiune în limba franceză a fost publicată în *RRH*, 3/XXII, 1983, p. 225—238.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru a stabili mai exact etapele elaborării cronicii de curte a marelui principe moldav. Este admisă constatarea lui L. Şimanschi, cu privire la o primă etapă în redactarea cronicii oficiale, în 1468—1469 (cf. *supra*, p. 632), etapa următoare corespunzînd intervalului 14[illegible]-1476, „cînd în perioada marilor bătălii cu turcii scrierea cronicii a fost reluată" (p. 68). Întreruperea din 1476—1481 corespunde cu „o perioadă de relativă acalmie în desfăşurarea războiului moldo-otoman", perioadă la capătul căreia a stat pacea din 1480/1481, o pace de foarte scurtă durată (cîteva luni), întrucît în vara anului 1481 Ştefan cel Mare a redeschis conflictul. *Momentul corespunde cu reluarea cronicii*, inaugurîndu-se, astfel, *„cea de-a treia fază* a întocmirii cronicii oficiale a domniei lui Ştefan cel Mare, fază care corespunde intervalului *1481—1486*" (p. 70). Urmează o nouă întrerupere — anii 1486—1497 — a cărei explicaţie constituie ţinta articolului de faţă. După părerea autorului — şi demonstraţia sa mi se pare convingătoare — această întrerupere *în anul 1486* este de pus în legătură cu încheierea, *chiar în acel an*, a noului tratat de pace, între Moldova şi Poartă („închinarea" Moldovei!), care, garantînd ţării statutul cel mai propice în momentul acela, a lăsat domnului libertatea de a inaugura un amplu program constructiv (cum a sezisat N. Grigoraş încă din 1948); „avem de-a face — conchide autorul — cu momentul în care epopeea voievodală, a cărei expresie epică este cronica oficială, de curte, a lui Ştefan, cedează locul sufletului, demersului spiritual, ce a lăsat moştenire urmaşilor, pe lîngă comoara Păcii, şi un nepreţuit tezaur artistic" (p. 72). Reconstituirea faptului politic şi analiza celui cultural duc în aceeaşi direcţie. Drumul este, deci, corect.

Ştefan S. Gorovei

ŞTEFAN ANDREESCU, *Din nou despre prima cronică a Ţării Româneşti*, în *BOR*, 9—10/C, 1982, p. 853—867.

Cu un deceniu în urmă, autorul a consacrat cronicilor şi literaturii cronicăreşti din cele trei principate româneşti un număr de studii care au rămas în bibliografia fundamentală a chestiunii. Acum, „recitirea unor texte vechi, de mult cunoscute", îi îngăduie să revină, cu noi observaţii şi noi precizări. De data aceasta, aprofundarea unor episoade din lupta celor două ramuri ale dinastiei Basarabilor — Mirceştii şi Mihneştii — furnizează elemente interesante pentru plasarea mai exactă a începuturilor şi a etapelor redactării celei dintîi cronici muntene. Apariţia misteriosului Mihail voievod ca urmaş imediat al lui Basarab cel Mare în cronică este explicată tocmai prin competiţia dintre cele două ramuri basarabeşti, Mihneştii dorind să aibă proba unui (pretins) strămoş direct care să fi domnit *înaintea* lui Mircea cel Bătrîn, ascendentul Mirceştilor sau — cum îşi spuneau aceştia în jalbele către suveranii europeni — al „Demetrianilor" (Mircea fiind, cum se lămureşte în această cercetare, o formă a numelui Dimitrie). Confruntînd lista domnilor din letopiseţul muntean cu un memoriu al lui Petru vodă Cercel (din neamul „Demetrianilor"), din 1580, autorul găseşte argumente noi pentru a plasa „redactarea celei dintîi *Cronici a Ţării Româneşti* în ambianţa curţii domneşti a lui Alexandru Mircea" (p. 860), din neamul „Mihneştilor" (*urmaşii lui Mihnea cel Rău*). Din etapele ulterioare, este marcat rolul lui Sima, al doilea logofăt — înrudit, prin prima soţie, cu Mihneştii — căruia i se atribuie rolul de frunte în elaborarea cronicii în primii ani ai domniei lui Matei Basarab, eventual în colaborare cu traducătorul *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab* şi al *Vieţii Patriarhului Nifon* (identificat, în vremea din urmă, de către N. A. Ursu, în persoana lui Daniil Panoneanul — cf. *AIIAI*, XX, 1983, p. 533). În cercetările viitoare, poate nu ar fi lipsit de interes să se ia în considerare şi ştirea din notele lui Petru Movilă, despre letopiseţul muntean ajuns la cunoştinţa acestui înalt ierarh şi cărturar de origine română.

Ştefan S. Gorovei

NICOLAE STOICESCU, *Matei Basarab (20 septembrie 1632 — 9 aprilie 1654)*, Bucureşti, Ed. Militară, 1982, 247 p.

În colecţia Editurii militare, intitulată „Domnitori şi voievozi" — deşi monarhii români s-au numit *domni* iar domnitor nu este decît o prescurtare a titlului principe domnitor, existentă după Regulamentul Organic — Nicolae Stoicescu publică un dens volumaş

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

închinat unei mari figuri a Evului Mediu tîrziu românesc, cumintelui viteaz Matei Basarab. Construită pe şase capitole — I. *Matei aga din Brîncoveni urcă pe tronul Ţării Româneşti devenind Matei Basarab*; II. *Politica internă a lui Matei Basarab*; III. *Politica externă a lui Matei Basarab*; IV. *Sfîrşitul domniei lui Matei Basarab*; V. *Cultura şi arta în vremea domniei lui Matei Basarab*; VI. *Matei Basarab în amintirea posterităţii* — precedate de o prefaţă şi urmate de o bibliografie selectivă, lucrarea face parte din categoria istoriografiei pragmatice, a reconstituirilor detaliate a desfăşurării evenimentelor politice şi militare. Li se adaugă — din trudnica lucrare de strîngere a fişelor unui adevărat dicţionar topografic şi prosopografic al trecutului medieval românesc — şi numeroasele informaţii referitoare la curtea şi boierii, oastea, tîrgurile şi satele Ţării Româneşti în vremea lui Matei Basarab.

Simpatia pentru personajul central al monografiei sale este temperată de înfăţişarea *marelui feudal* Matei Basarab, a exploatării ţărănimii dependente, pentru care şi în Ţara Românească a acelor vremuri oraşul putea, uneori, constitui o izbăvire.

Expunerea este des presărată cu texte semnificative ale izvoarelor vremii, metoda sintezei adoptate de autor recurgînd adesea, în locul concluziilor, la citatele autorităţilor. Tezele lor sînt îmbrăţişate de autor şi fortificate uneori cu o argumentare proprie. În unele interpretări — semnificaţia politicii de domnie peste cele trei Ţări Române a lui Vasile Lupu în diferitele etape şi circumstanţe internaţionale, slavonismul cultural şi debutul istoriografiei oficiale, unitare în Ţara Românească sub Matei Basarab tocmai — încheierile autorului, deşi sprijinite pe cercetări mai vechi — ale lui P. P. Panaitescu, în general — sînt mai puţin convingătoare.

Micromonografia lui N. Stoicescu, bine informată, atent ilustrată vine să umple un gol de multă vreme resimţit în istoriografia română, deschide calea necesarei sinteze a epocii lui Matei Basarab şi Vasile Lupu şi Gheorghe Rákóczi I.

Sergiu Iosipescu

VENIAMIN NICOLAE, *Ctitoriile lui Matei Basarab*, Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1982, 244 p.

Aniversarea celor 350 de ani de la începutul domniei lui Matei aga din Brîncoveni ce şi-a spus ca principe Basarab nu putea să treacă fără semne de amintire şi preţuire pentru marea figură a acestui crepuscul de Ev Mediu românesc. Cercetările monografice referitoare la veacurile XVII—XVIII lipsesc, şi prin aceasta, însăşi justa înţelegere a devenirii moderne a poporului român. Astfel încît apariţia acestei cărţi este, din multe puncte de vedere, un eveniment, chiar dacă ea nu îmbrăţişează decît o latură a vieţii Ţării Româneşti a primei jumătăţi a secolului XVII, fundaţiile bisericeşti sau mirene din epoca lui Matei Basarab — dar care e, în acelaşi timp, şi epoca lui Vasile Lupu şi a Rákóczeştilor transilvani, pentru ca viziunea noastră să îmbrace întregul spaţiu românesc.

Articulîndu-se pe două secţiuni — *Ctitorii noi, reclădiri şi reparaţii aparţinînd lui Matei Basarab* (p. 23—141) şi *Ctitoriile epocii lui Matei Basarab* (p. 145—241), incluzînd şi un paragraf *Ctitorii atribuite epocii lui Matei Basarab* (p. 218—241; la p. 218 titlul este greşit redat, făcîndu-se confuzie cu al celei de-a doua părţi) — cartea este deschisă de prefaţa lui Vasile Drăguţ şi cuvîntul înainte al autorului, argumentarea noului demers istoriografic. Fiecare parte cuprinde apoi, în ordine alfabetică, fişele ctitoriilor, după localităţile în care se află, adevărate micromonografii, cu un scurt istoric, descrierea arhitectonică şi a stării actuale — de multe ori, *ruina* —, reproducîndu-se, cînd este cazul, inscripţiile existente sau care au aparţinut acelui lăcaş. Astfel, în absenţa Corpusului inscripţiilor din România, vasta colecţie rămasă de douăzeci de ani la primul volum, şi a raritătii colecţiei de inscripţii culese şi publicate la începutul secolului de Nicolae Iorga, cartea închinată ctitoriilor lui Matei Basarab are, printre altele, menirea de a pune la dispoziţia cercetătorului şi cîteva zeci de pisanii.

De bună seamă, lucrarea prezentată are un caracter de sinteză, întemeindu-se pe bibliografia abundentă — referitoare la diverse aspecte ale construcţiilor descrise, la ambianta lor locală sau regională, la epoca însăşi — confruntată mereu cu izvoarele primare. Preferinţa editurii — dintr-o comoditate (economie?) evidentă — pentru expedierea întregului aparat critic la finele fiecăreia din părţi este în dauna cititorului, a posibilităţilor de confruntare rapidă a afirmaţiei din text cu sursa ei. Cartea, deşluşit ilustrată şi atent lucrată de redactorul Mihail Stratulat, este cuvenitul omagiu activităţii ctitoriceşti a lui Matei Basarab.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Utilitatea sa alături de aceea de istorie generală și a arhitecturii este și de istorie militară, relevînd valoarea fortificațiilor de la mai toate mănăstirile construite în vremea lui Matei Basarab. Dar nu numai atît — și un exemplu este, sub multiple unghiuri de vedere, pilduitor. Între ctitoriile incerte ale lui Matei Basarab se plasează și biserica pe care, potrivit letopisețului, principele ar fi construit-o la pod la Călugăreni, de bună seamă spre pomenirea bătăliei cîștigate aici de Mihai Viteazul și la care Matei vodă, adolescent, participase (p. 118). Biserica de la podul astăzi în ființă pe șoseaua Giurgiu—București este, însă, o ctitorie de la mijlocul secolului XIX a familiei dr. Warthiadi, stăpînitoarea moșiei Călugăreni. Dar nu departe, în amonte de pod, se află urmele aproape șterse ale bisericii lui Matei Basarab cu masa altarului și vechiul cimitir al satului, martori ai trecutei topografii locale, indicator al zonei unde s-a desfășurat celebra încleștare din august 1595. Tîlcul exemplului aici dat este al mersului nesfîrșit al cercetării, al neapăratei trebuințe a confruntării erudiției bibliografice cu realitățile *încă* — dar pentru cît timp *încă?* — *vii* ale terenului.

Cartea lui Veniamin Nicolae este, însă, un îndemn și un sprijin pentru investigarea mai departe a epocii lui Matei Basarab. Un îndemnn cu atît mai prețios cu cît autorul a pus temelie trainică pentru lucrul în continuare, spre pomenirea lui Matei Basarab și a sa însuși, acum plecat dintre noi.

Sergiu Iosipescu

FLORIAN DUDAȘ, *Cazania lui Varlaam în Transilvania.* Tipărită cu binecuvîntarea I.P.S. TEOFIL HERINEANU, arhiepiscopul Vadului, Feleacului și Clujului. Prefață de prof. univ. dr. VIRGIL CÂNDEA, Cluj-Napoca, editată de Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Vadului, Feleacului și Clujului, 1983, 505 p. + il.

După explorarea sistematică a cărții vechi românești în Bihor și a circulației *Cazaniei* lui Varlaam în vestul Transilvaniei, Florian Dudaș ajunge cu volumul de față la sinteza de mare cuprindere: circulația amintitei scrieri pe cuprinsul Transilvaniei întregi. La baza ei stă o muncă migăloasă, de un profit considerabil pentru cercetarea istoriografică. Mulțumită ei dispunem astăzi de un *catalog* al tuturor exemplarelor *Cazaniei* în Transilvania (p. 185—470), minuțios descrise cu prezentarea atentă a însemnărilor. Rezultatul acestui riguros inventar e impresionant: 354 de exemplare imprimate, 42 de copii manuscrise ce atestă faima cărții în epocă și în posteritate, contribuția ei la cimentarea unității spirituale a românilor. Toate concluziile posibile pe marginea acestui impresionant material de date fac obiectul unui solid studiu introductiv *(Circulația Cazaniei lui Varlaam în Transilvania,* p. 17—181), menit să aprofundeze valoarea cărții și toate aspectele legate de circulația sa. „Adevărul istoric fundamental ce se desprinde și din cercetarea de față — sună una din concluzii — este acela că poporul românesc din Transilvania chiar asuprit și exploatat n-a putut viețui fără cultură, fără carte românească de învățătură" (p. 156).

Meritul esențial al cărții lui Florian Dudaș este tocmai acela că susține o atare concluzie cu un *material faptic impresionant. Condițiile grafice excelente, numeroasele ilustrații* fac lectura mai îmbietoare și contribuie la succesul cărții. Cultura noastră avea nevoie de o asemenea lucrare capabilă să constituie un bun model pentru noi realizări pe care le-am dori cît mai numeroase.

Ștefan Lemny

CAROL GÖLLNER, PAUL ABRUDAN, *Francisc Rákóczi al II-lea (1704—1711),* (Domnitori și voievozi, 23), București, 1983, 216 p.

Lupta însuflețită a românilor și maghiarilor din Transilvania împotriva tendințelor de hegemonie a habsburgilor la începutul veacului XVIII este sintetic redată în noua carte semnată de C. Göllner și P. Abrudan. Lucrarea zăbovește asupra vieții și activității lui Francisc Rákóczi II, personalitate cu un larg orizont politic, o bogată activitate diplomatică, preocupat de organizarea militară a țării, de dezvoltarea ei economico-socială și culturală.

Integrînd acțiunea acestuia în contextul epocii, cînd au loc profunde mutații în cadrul politic european, autorii surprind în linii mari cauzele politice, economice și confesionale care au produs nemulțumirea împotriva noului regim instaurat în Transilvania și consfințit prin

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diploma leopoldină. Răscoala curuților, începută la 1703 în părțile Tisei de Sus și condusă de Francisc Rákóczi II se înscrie astfel pe linia îndelungatelor lupte ale românilor și ale naționalităților conlocuitoare din Transilvania pentru dreptate și libertate națională și socială. Sînt, de asemenea, puse în evidență legăturile strînse dintre țările românești, dintre domnii Moldovei și Țării Românești pe de o parte și răsculații curuți, români și maghiari, pe de altă parte.

Lucian Nastasă

IMREH ISTVÁN, *Viața cotidiană la secui. 1750—1850.* În românește de GELU PĂTEANU. Prefață de ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, București, Ed. „Kriterion", 1982, 470[—472] p.

În consens cu interesul în continuă creștere față de noile direcții de cercetare a trecutului, Imreh István ne propune o temeinică incursiune în viața cotidiană la secui de-a lungul unui veac caracterizat prin mari prefaceri structurale în societatea românească, în ansamblul ei. În chip firesc, sfera de analiză avută în vedere se dovedește a fi însă mai largă, incluzînd problema raporturilor și a stratificării sociale, a organizării muncii și a producției, a realizărilor tehnice etc., toate de natură să detalieze cadrul de viață al secuimii în răstimpul amintit. De la acest cadru de referință a pornit interesul pentru „cotidianul de odinioară", pentru „cronica unor foste lucruri și evenimente de toate zilele" (p. 9). Volumul însumează studii publicate anterior cu referire la trecutul secuimii în general sau la aspectele speciale ale acestui trecut, toate reunite mai întîi într-un volum editat de aceeași editură în limba maghiară în 1979. Cartea de față tratează : devălmășia în scaunul Arieș ; strămoși și moravuri în scaunul filial Cristur ; gospodăria seniorială în secuime (trăsături specifice ale stratificării feudale, obștea sătească, lupta pentru ogor, pășune, pădure, utilizarea forței de muncă, tendințele sporirii veniturilor bănești) ; viața iobagilor robotași din Toldalagi ca și viața moșierilor, a lucrătorilor forestieri, a meșteșugarilor breslași etc. Un capitol evocă contribuțiile lui Gábor Áron la dezvoltarea industriei și tehnicii sau ale lui Rajka Péter (constructorul de mașini) ca și legăturile dintre Brețcu și Moldova în prima jumătate a veacului al XIX-lea. Volumul constituie astfel o prezentare temeinică a vieții secuimii, sugerînd relațiile ei cu societatea românească în cadrul căreia a evoluat. Traducerea ei în limba română este binevenită și o bună ocazie de a se reclama și traducerea altor lucrări valoroase ale istoriografiei maghiare, greu accesibile prin limba lor specialiștilor români.

Ștefan Lemny

CORNELIU ALBU, *Pe urmele lui Ion-Inocențiu Micu-Klein*, București, Ed. Sport-Turism. 1983, 260 p.

O evocare a personalității lui Ion-Inocențiu Micu-Klein era necesară pentru a reîmprospăta în memoria publicului larg amintirea marelui deschizător de drumuri în lupta națională a românilor transilvăneni. Scrierea de față răspunde acestui deziderat, facilitînd înțelegerea problematicii sociale și naționale din veacul XVIII. Este o lucrare de popularizare ocazionată de profilul colecției și avînd ca modalitate de expunere ceea ce autorul numește „stilul povestirii literare, simple." (p. 13). Un grupaj de anexe și bibliografia selectivă sporesc valoarea instructivă a scrierii care face un act de informare corectă, marcînd alocuri dramatismul momentelor aduse în discuție din istoria românilor. Felul în care autorul prezintă sensul unirii confesionale a românilor cu biserica romană ni se pare însă discutabil, începînd de la titlul capitolului : *Uniația care învrăjbește*. Tendința de a judeca actul respectiv ca pe unul ce a devenit „izvor de frămîntări și neliniști" (p. 72) în mijlocul românilor transilvăneni este evidentă și ea ignoră sau nu acordă suficient relief (mai ales într-o carte de acest gen) aspectului cel mai important : contribuția la deschiderea luptei pentru revendicări naționale de care contribuția lui Micu-Klein este strîns legată. Cu o bună surprindere a chipului de revoluționar al episcopului și cu punctarea faimei sale în posteritate, cartea de față își atinge ținta evocatoare.

Ștefan Lemny

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

AL. ALEXIANU, *Un bucureștean de altădată: risipitorul logofăt Dudescu*, Roma, Ed. „Nagard", 119 p.

Ultimul dintre Dudești, în linie bărbătească, risipitorul care intriga cu extravaganța lui Parisul pe vremea lui Napoleon, merita o monografie. Istoria lui, scrisese mai demult C. Gane, e „mai pasionantă decît cel mai pasionant roman". În adevăr, cercetînd-o, Al. Alexianu (cunoscut prin studii de istoria artelor, subsumate unei viziuni sintetice, constructive), a ajuns să-i dea contur suficient pentru a ni-l apropia și a întregi astfel galeria figurilor marcante cu încă una. Ni se evocă, după tipicul biografic, ascendența, mediul familial, copilăria, anturajul, călătoriile care au sfîrșit prin a-l ruina, aducîndu-l la strîmtoarea ultimilor ani de viață. Născut în 1769, mort probabil după 1829, Constantin Dudescu a fost una din figurile epocii de regenerare națională. Readucerea ei la lumină, fie și cu date încă incomplete, e totodată un gest științific și justițiar. „Quel est cet étranger barbu, fourré de martre ?". Răspunsul, în măsura în care s-a putut înfiripa din documente, îl avem aici, împreună cu urarea ca alți istorici să caute în Arhivele Statului și prin lăzile de acte ale Casei de Comerț Hagi Pop din Sibiu și de aiurea știri noi despre viața acestui luminat patriot.

Al. Zub

PAUL CERNOVODEANU, MARIAN ȘTEFAN, *Pe urmele Magherilor*, București, Ed. Sport-Turism, 1983, 486 p.

În seria „*Pe urmele...*", devenită deja foarte cunoscută și în care au fost incluse mai multe evocări monografice ale unor personalități ale culturii noastre vechi și noi, avem, acum, *cronica unei familii* întregi (cum este subintitulat volumul). Figura centrală a cărții și căreia îi este consacrată partea cea mai consistentă e, firește, generalul Gheorghe Magheru, figură proeminentă a vieții politice românești din veacul trecut. O întîmplare fericită a făcut ca arhiva familiei Magheru să se păstreze aproape în întregime, astfel încît la știrile scoase din arhive sau publicații, s-au adăugat piese inedite — între care locul principal îl deține un *copier epistolar* al generalului. Din această bogată arhivă se reproduc numeroase fragmente, care dau textului multă viață și culoare.

Cum a stabilit I. Lupaș încă din 1939, Magherii sînt de origine ardeleană, leagănul lor fiind satul Vidra din vechiul ținut al Hălmagiului; dincoace de munți, s-au așezat în satul Bîrzeiu de Gilort, unde și-au făcut case și două biserici; cei dintîi Magheri apar în cătunul Cîlnic al acestui sat la 1665: Vlad Măgheriu și nepotul său Petru (zis Flășeariu). Autorii urmăresc evoluția familiei (unele verigi sînt mai puțin documentate, dar genealogia este de necontestat), marcînd figurile mai interesante: protopopul Ion, porucicul Șerban, un al doilea Șerban, căpitanul, al cărui frate — popa Ioan — a fost tatăl a opt copii, anume doi băieți și șase fete; băieții au participat, amîndoi, la revoluția lui Tudor: cel mai mare, Ioniță, a fost căpitan de panduri; cel mai mic e viitorul general. A fost, cum se vede, o familie cu tradiții oștășești, din boierimea măruntă a Olteniei. Viața de epopee a generalului Magheru începe cu acest episod, al participării la revoluția lui Tudor, pentru a se desfășura, ulterior, cu un devotament exemplar față de soarta poporului român. Documentele cercetate de autori îl înfățișează nu numai ca un ostaș, ci și ca un priceput om politic. Cele 360 de pagini dedicate generalului Magheru în această carte constituie o contribuție însemnată la cunoașterea atît a biografiei acestei personalități a istoriei noastre moderne, cît și a perioadei însăși în care a trăit și a activat. Deși nu se fac trimiteri pe pagini, lectura cărții arată imediat că autorii au parcurs un foarte bogat material documentar, pe care îl stăpînesc perfect, putînd selecta din el și reținînd datele și informațiile necesare expunerii. Numeroasele citate din documente inedite sporesc valoarea documentară a cărții.

Cronica Magherilor este completată, în ultimul capitol, cu date despre posteritatea generalului — trei generații de oameni remarcabili, ultimii urmași fiind și azi în mijlocul nostru. O hartă și trei tabele genealogice sînt anexate pentru a înlesni urmărirea expunerii. Ampla bibliografie indică lucrările și fondurile de arhivă cercetate.

Pe urmele Magherilor este nu numai o carte interesantă și utilă; este și un cald omagiu adus unei personalități de frunte a istoriei noastre. Ca mod de realizare, e un exemplu: fără să abdice de la nici unul din principiile cercetării și interpretării științifice, autorii au făcut o operă de popularizare a istoriei *de cea mai bună calitate*. Specialiștii în istorie modernă vor reține, desigur, documentele inedite menționate și folosite pe parcursul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

expunerii, genealogiștii vor aprecia exactitatea reconstituirii filiațiilor iar simplii iubitori de istorie vor citi cu plăcere — pe alocuri, chiar cu emoție — această carte care, din multe puncte de vedere, îi va apropia de viața trecutului, ajutîndu-i, în bună măsură, să o înțeleagă.

Cu această carte, se verifică încă o dată un adevăr : a scrie o carte bună de istorie popularizată (pe înțelesul tuturor) e, din multe puncte de vedere, o misiune mai dificilă decît a întreprinde o erudită cercetare științifică. Istoricii trebuie să țină seama de această realitate.

Ștefan S. Gorovei

G. D. ISCRU, *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, București, Ed. „Albatros", 1982, 286 p.

O nouă carte despre revoluția din 1821 nu mai surprinde. Eveniment decisiv în istoria noastră modernă, plasat de unii chiar la începutul acelei epoci, revoluția condusă de Tudor Vladimirescu s-a bucurat de un larg și legitim interes, ceea ce explică masiva bibliografie existentă. Ce justifică noul demers ? Trecînd în revistă eforturile anterioare, de la Bălcescu și Iorga la Andrei Oțetea, Dan Berindei și M. T. Radu, autorul dă a înțelege că cercetările de pînă acum s-au arătat destul de timide în aprecierea momentului ca fapt semnificativ pentru legitimarea noului ciclu în care intra poporul român. El însuși a repus în discuție unele date ale acestuia în studii speciale, într-un curs anume (1975) și în volumul de izvoare narative pregătit împreună cu alții. Elaborînd o nouă sinteză, cu elemente distincte de interpretare, el întărește ideea că revoluția din 1821 se cuvine explicată prin ea însăși, nu prin circumstanțe externe. E o carte incitantă, în care apelul la sursele directe, supuse unui nou examen, e dublat de polemica cu istoricii care le-au interpretat altfel. Ea reconstituie minuțios evenimentele (nu fără ezitări și semne de întrebare), refăcînd imaginea revoluționarului ucis de Eterie fiindcă nu accepta să se identifice cu țelurile acesteia, rămînînd pînă la capăt un „chivernisitor în treaba cererii dreptăților". Imagine plauzibilă, bine întemeiată documentar, însă mai puțin izbutită sub unghiul scriiturii. Preocupat să demonstreze, autorul insistă asupra detaliilor și le supune examenului critic, luînd în același timp atitudine față de ele. Restituția factologică e dublată de judecăți morale, autorul participă la tragedia eroului. Nici nu se putea altfel, dată fiind semnificația acestuia în istoria noastră. Mai multă grijă pentru desenul narațiunii i-ar fi sporit, poate, puterea persuasivă.

Al. Zub

N. IORGA, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea. De la 1821 înainte. În legătură cu dezvoltarea culturală a neamului*, I—III, Ediție și note de RODICA ROTARU. Prefață de ION ROTARU, București, Ed. „Minerva", 1983, XXIX + 365 ; 311 ; 429 [-431] p.

După *Istoria literaturii românești în secolul XVIII* și *Introducerea sintetică*, restituite cum se știe în anii din urmă, a venit rîndul la o nouă ediție și scrierii de față, încă o articulație de fapt din ampla sinteză a istoriei literaturii române, stăruind asupra veacului XIX, „de la 1821 înainte" și „în legătură cu dezvoltarea culturală a neamului". În felul acesta, din opera voluminoasă a istoricului se republică treptat încă una din scrierile valoroase de sinteză, care, asemenea altor istorii „parțiale" (a armatei, a învățămîntului, a comerțului etc.) exprimă viziunea cuprinzătoare și comprehensivă a unui istoric atît de prolific la vremea sa, încît restituirea operei sale avansează astăzi cu greutate. După restituirea altor istorii ale literaturii, Editura Minerva face astfel un gest de dreptate față de moștenirea operei marelui istoric și se alătură efortului ce animă cîțiva entuziaști și unele edituri pentru republicarea operei sale. Asupra valorii acestei *Istorii* în raport cu epoca în care a fost elaborată dar și cu epoca noastră dă seama Ion Rotaru în prefața la cele trei volume, fără a scăpa din vedere faptul că „pentru N. Iorga istoria literaturii face parte integrantă din istoria vieții unui popor, în înțelesul cel mai larg și adînc". Nu întîmplător, subliniază prefațatorul, opera de istoric literar a lui N. Iorga „s-a produs paralel, dar cumva chiar și *înainte* de elaborarea și publicarea marilor lui sinteze de istorie pură, culminînd cu cele 10 volume din *Istoria românilor*, apărute între 1936—1939" (p. VIII). Savantul dădea astfel expresie unei convingeri care merită să fie reamintită astăzi cînd perspectiva interdisciplinară asupra

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

duratei reconsideră aportul literaturii : „Eu nu înțeleg — spunea el în 1929 în *Introducerea sintetică* — profesori de istoria literaturii românești cari să nu cunoască istoria românilor și nu înțeleg profesori de istoria românilor cari nu ar cunoaște, în același timp și fundamental, istoria sufletului românesc oglindit în istoria literaturii românești" (IX). Desigur, între timp, domeniul istoriei literare și-a dobîndit distincția care face mai greu cu putință cuprinderea sa de către istoric, cu succes egal. N. Iorga a făcut-o din perspectiva unei erudiții uimitoare dar și a unui talent literar și a „bunului simț" la care astăzi s-a adăugat mai ales o valoroasă metodologie capabilă să dea sens restituției fenomenului literar, încît tentativa de acum 75 de ani păstrează cu precădere un interes istoric. Faptul nu se dovedește lipsit de interes în istoria istoriei literaturii și el justifică și din această perspectivă rostul restituției. Rodica Rotaru a știut să o facă cu binecunoscuta-i competență, fiind deopotrivă de atentă la reproducerea fidelă a scrierii și la adnotarea ei corespunzătoare, scriere căreia un indice final îi înlesnește consultarea.

Ștefan Lemny

IOIAN CHINDRIȘ, *Ideologia revoluționară a lui Alexandru Papiu Ilarian*, București, Ed. Politică, 1983, 206 p.

Dintre pașoptiștii români, Al. Papiu Ilarian e poate figura care, alături de Bălcescu și comparabilă cu acesta pe mai multe planuri, a stîrnit mai multă simpatie și un interes legitim din partea cercetării. Venind după o culegere de studii *(Omagiu lui Alexandru Papiu Ilarian*, Zalău, 1969), după două volume de *corespondență* îngrijite de Iosif Pervain și Ioan Chindriș (1972), după o monografie subscrisă de Corneliu Albu (1977) și după o *antologie* întocmită de același (1981), noul volum întărește această impresie și atestă perenitatea unui mesaj. O deplină consonanță între operă și biografie a făcut ca posteritatea să se întoarcă mereu la el ca la un exemplu de cărturar militant, care a înțeles să se dedice integral cauzei românești. „Scriitor fecund, întîiul istoriograf al revoluției din Transilvania, Papiu Ilarian a desprins o serie de idei și conexiuni politice, care întregesc armonios peisajul gîndirii revoluționarilor noștri de la 1848, el însuși situîndu-se cu cinste alături de Nicolae Bălcescu și Mihail Kogălniceanu, a căror influență se resimte, de fapt, masiv, în opera sa" (p. 6). Adept al unei concepții active despre istorie, el a făcut din monografia dedicată românilor din Dacia Superioară o continuare ideologică a revoluției, cum ne previne autorul, justificîndu-și demersul și prin validarea europeană a ideilor conținute. Lucrarea cuprinde, afară de motivația preliminară o parte despre ideologul revoluției și o alta despre istoriograful acesteia, deși cele două planuri sînt inseparabile. În interiorul fiecărei părți au fost practicate subdiviziuni de natură a înlesni lectura și a ghida interesul. În cea dintîi, două apar subliniate cu deosebire (1) *Limbă și naționalitate ; 2) Trezirea națională),* căci ele rezumă realități fundamentale. Cealaltă, privitoare la istorie, se referă la amintita monografie, din care autorul detașează idei despre iobăgie, devenire națională, revoluție, continuitate etc. În chip de *argument*, se formulează la fiecare dintre părți succinte concluzii. Volumul ar merita desigur, o discuție aparte.

Al. Zub

SIMION RETEGAN, *Conștiință și acțiune națională în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului XIX. 1860—1867*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1983, 244 p. + ilustr.

Operînd o dificilă selecție tematică din documentele vremii, volumul la care ne referim își propune să fie oglinda nivelului atins de conștiința românească din Ardeal la mijlocul veacului trecut. Cele 124 de documente ce îl compun (din care 108 sînt inedite) provin în totalitate direct din mijlocul comunităților rurale a căror realitate o reflectă, arătînd — cum ne avertizează autorul — „sentimentele care animă societatea sătească, emoțiile colective pe care ea le trăiește în această perioadă, dăruirea cu care satele se lasă purtate în marele val al mișcării naționale" (p. 8). Este perioada în care se fixează definitiv conștiința națională a satului transilvănean și, din acest motiv, refacerea liniilor ei caracteristice are o valoare istorică incontestabilă. „Chiar dacă gradul de cultură a țăranului a rămas în acest interval scurt aproape la fel de scăzut, desființarea iobăgiei produce modificări importante în angrenajul sentimentelor și aspirațiilor țărănești în atitudinile și comportamentul sătenilor"

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(p. 19). Lectura documentelor invită astfel la refacerea cadrului mental pe seama căruia o întreagă istoriografie va afla un punct de sprijin în ceea ce privește înțelegerea genezei și a evoluției conștiinței naționale.

Ștefan Lemny

MIHAI D. DRECIN, *Banca „Albina" din Sibiu, instituție națională a românilor transilvăneni (1871—1918)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1982, 234 p. + ilustr.

O istorie a burgheziei române, ca și istoria economiei noastre moderne, nu se poate concepe fără monografii de acest fel, menite să reconstituie activitatea unor instituții bancare de prim rang. Cea întreprinsă de Mihai Drecin pentru cunoscuta bancă sibiană „Albina", a cărei putere de iradiație interesează întreaga provincie intracarpatină și prin reflex întreg spațiul românesc, ne dă o imagine clară a unui așezământ dintre cele mai importante, imagine recompusă pe baza unor vaste explorări arhivalice. Este prima bancă înființată cu capital în întregime românesc (1871) și rolul ei în viața social-economică a provinciei se cuvenea pus în lumină. Cercetarea e riguroasă, expunerea sistematică, cu un excurs bibliografic și elemente de comparație din istoria băncilor europene. Premisele înființării băncii, activitatea de ctitor a lui Visarion Roman și etapele întemeierii formează substanța unui capitol. Altul privește chiar directoratul lui Visarion Roman (1872—1885), urmat de un capitol despre anii consolidării (1886—1899), de altele două relative la etapele următoare (1900—1914, 1914—1918) și de unul concluziv despre contribuția „Albinei" la ridicarea social-economică și culturală a românilor din Transilvania. Legăturile cu România, pe linia eforturilor de împlinire a idealului național, formează preocuparea unui capitol aparte, căruia i se mai adaugă unele încheieri despre semnificația generală a amintitei bănci. Asemenea demersuri științifice sînt demne de toată lauda, ele constituind puncte de sprijin solide în orice tentativă de reconstrucție a vieții noastre moderne.

Al. Zub

AL. MATEI, *Filiala Arhivelor Statului Județul Cluj*, București, 1982, 59 p.

O inițiativă utilă a Direcției Generale a Arhivelor Statului e aceea de a consacra diverselor unități din subordine o serie de micromonografii. Cea privitoare la județul Cluj, întocmită de Al. Matei, prezintă mai întîi orașul de reședință ca centru istoric polivalent, apoi arhivele transilvane pînă în 1918 și în special Arhivele Statului din acel oraș, pe epoci, relevînd activitatea din ultima perioadă și atrăgînd atenția asupra valorilor disponibile mai de seamă, valori ce contribuie în chip esențial la cunoașterea trecutului românesc. Un rezumat în limba franceză va face ca lucrarea să devină accesibilă istoricilor și arhiviștilor străini.

Al. Zub

GH. PLATON, *Istoria modernă a României*, II *(1878—1918)*, Iași, 1982, 563 p.

A doua parte* din sinteza didactică pe care profesorul Gh. Platon o dedică istoriei moderne a României, pentru a înfățișa dezvoltarea societății noastre de la Războiul Independenței pînă la cel al Întregirii statale. Perioadă complexă, contradictorie, asupra căreia cercetările din ultimele decenii au adus lumini importante, înlesnind efortul de sinteză la care asistăm acum. Părăsind vechea schemă, simplistă, care voia să deducă din structurile economice întreaga complexitate a vieții unui popor, autorul începe prin a schița cadrul internațional, sesizînd interdependențe dincolo de care nu s-ar putea înțelege situația României. Prezentarea locului acesteia în raporturile internaționale dă loc la observații demne de interes și fac mai lesne de înțeles capitolul despre dezvoltarea economică și socială, ca și cel privitor la viața politică. Mișcarea uvrieră și socialistă, problema agrară și convulsiile țărănești sînt prezentate în capitole succesive. Lupta de emancipare națională apare ca domi-

* Pentru partea I, v. *AIIAI*, XX, 1983, p. 535.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nînd societatea transilvană după instituirea regimului dualist. Efortul de a înfăţişa, organic, unitar, problemele României, în pofida menţinerii unor provincii încă sub stăpîniri străine, e vizibil şi se situează pe linia unei preocupări statornice a autorului. Cum era şi firesc, lupta pentru apărarea ideii naţionale şi făurirea statului unitar român constituie partea cea mai solidă şi mai întinsă a lucrării. Dezvoltării culturii i se rezervă un substanţial capitol. În fine, într-o utilă postfaţă, autorul îşi recapitulează intenţiile şi face sublinieri necesare în legătură cu epoca studiată. Prin intermediul faptelor şi fenomenelor istorice, el a încercat „să traseze coordonatele de dezvoltare ale României, să surprindă procesele şi fenomenele istorice principale, să le definească esenţa, în cuprinsul conexiunilor şi al interdependenţelor specifice, să le explice particularităţile, să înfăţişeze condiţiile în care România s-a integrat în contextul european, maniera în care a fost realizat acest proces, să urmărească şi să explice acţiunea forţelor care au asigurat progresul societăţii româneşti, evoluţia acestuia de la starea de *obiect* la cea de *subiect* în relaţiile internaţionale, de la dependenţa politică şi stăpînirea străină asupra unora din teritoriile româneşti la independenţă şi apoi la reunirea teritoriilor strămoşeşti în cuprinsul României mari, prin actul consacrat de naţiune la 1 decembrie 1918" (p. 526). O viziune dinamică ce ţine seama de marile desfăşurări de pe continent şi urmările proceselor interne în strînsă conexiune cu realităţile dinafară, reliefînd interdependenţe şi legături cauzale, integrînd mai bine istoria românilor în evoluţia lumii moderne. Un îndemn stăruitor la deschidere problematică şi analiză globală se degajă din cuprins, alături de acela de a se reevalua şi redimensiona mereu faptele în raport cu exigenţele mai noi ale istoriografiei. O bibliografie selectivă încheie lucrarea, fără îndoială una din cele mai sistematice, mai cuprinzătoare şi mai solide din cîte s-au scris asupra epocii cuprinse între cucerirea independenţei de stat şi desăvîrşirea unităţii noastre naţionale.

Al. Zub

RADU PAIUŞAN, *Generalul bănăţean Ştefan Şt. Stoika luptător pentru independenţa şi unitatea naţională, 1848—1928*, Timişoara, 1982, III + 183 p.

Sub egida Institutului de studii socio-culturale şi educaţie permanentă din Timişoara, ni se oferă un volum cu înfăţişare modestă dar foarte util, menit să restituie o personalitate de prestigiu: Ştefan Şt. Stoika, luptător fervent pentru împlinirea idealului naţional. Studiul introductiv fixează cadrul biografic şi de epocă, subliniind momentele mai importante de care militantul bănăţean şi-a legat existenţa. Se reproduc apoi amintirile generalului Stoika, cu detalii privitoare la acele momente. Corespondenţa acestuia cu diverşi contemporani (cîteva îi sînt adresate lui N. Iorga) formează un alt compartiment. Încă unul regrupează scrierile de caracter militar-educativ. Un indice de nume facilitează folosirea volumului.

Al. Zub

Rumânia v voine za nezavisimosti 1877—1878, Bucureşti, Ed. Militară, 1983, 366 p., cu planşe în anexă.

Deşi operă a 21 de autori, lucrarea de faţă nu este o culegere de studii, ci o monografie echilibrată, care îmbrăţişează, într-un efort unitar, totalitatea aspectelor esenţiale ale cuceririi independenţei de stat a României, de la premizele istorice, Unire şi independenţă, la recunoaşterea ei internaţională şi pînă la însemnătatea istorică a marelui act. După cum o cere şi titlul, un loc important în op îl ocupă mersul operaţiilor militare şi contribuţia armată a României la victorie. Acest din urmă profil este trasat cu o conciziune, adresă şi claritate neatinse pînă acum. Deşi au trecut şase ani de la versiunea românească, primară, a acestei lucrări, autorii nu au făcut uz de foarte bogata literatură de specialitate publicată după 1977, ceea ce însă, trebuie să recunoaştem, nu afectează esenţa ei. O ilustraţie adecvată se constituie într-un spor de interes şi aderenţă pentru cititor.

L. Boicu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE NICOLAE CĂZAN, ŞERBAN RĂDULESCU-ZONER, *Rumänien und der Dreibund 1878—1914*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1983, 303 p.

Recunoscuţi specialişti ai temei, autorii oferă o versiune în limba germană a preocupărilor lor, în două părţi şi şapte capitole, cuprinzînd întreaga problematică, de la premisele aderării României la Tripla Alianţă pînă în 1914. Remarcabilă este baza documentară a lucrării, inclusiv şi îndeosebi cea inedită. Toţi factorii esenţiali, de la cel economic la mişcarea naţională românească, sînt chestionaţi în planul intereselor specifice ale părţilor şi în cel al marilor crize internaţionale. Deşi de la apariţia versiunii româneşti a monografiei (1979) au fost tipărite studii de netăgăduit interes *(România în relaţiile internaţionale 1699—1939*, Teodor Pavel, *Mişcarea românilor pentru unitate naţională şi diplomaţia Puterilor centrale)*, autorii nu le-au consultat. Avînd în vedere cui se adresează cartea, adică străinătăţii, ar fi fost de dorit să se pună un accent mai pronunţat pe definirea poziţiei strategice a României, a forţei sale logistice etc.

L. Boicu

AL. ZUB, *L'historiographie roumaine à l'âge de la synthèse : A. D. Xenopol*, Bucarest, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, 102 p.

Destinat cu precădere străinătăţii, cu menirea de a face cunoscută una dintre cele mai incitante personalităţi ale istoriografiei româneşti, opusculul lui Al. Zub nu reprezintă doar o operă de informare. Într-o formulă sintetică, impusă de dimensiunile colecţiei, lucrarea îşi propune să problematizeze cîteva aspecte din opera lui A. D. Xenopol, susceptibile să explice interesul pe plan european pentru istoricul român. Cîteva întrebări s-au detaşat în acest sens şi răspunsul la ele reprezintă scopul scrierii de faţă : Cum s-a format opera lui A. D. Xenopol în curentele de idei ale vremii ? Care a fost rolul şi soarta ei pînă în zilele noastre ? Care este valoarea ei istoriografică ? Cunoaşterea desăvîrşită a vieţii şi operei lui A. D. Xenopol ca şi a epocii în care el a trăit se resimte la tot pasul, arătînd soliditatea ştiinţifică a scrierii şi puterea ei evocatoare, admirabil servită de stilul elegant al autorului. Graţie acestor calităţi, cititorul îşi poate face o imagine clară şi convingătoare despre însemnătatea momentului ilustrat de A. D. Xenopol în istoriografia română. În acest sens capitolele lucrării dau seama despre : omul şi epoca sa ; orizontul formativ ; legitimitatea sintezei în preocupările sale ; relaţia dintre ştiinţă şi patriotism, zăbovind apoi asupra *Principiilor fundamentale ale istoriei* şi asupra ecoului postum al operei, în care prefigurarea „istoriei seriale" ocupă un loc de seamă, o bibliografie selectivă şi o cronologie sporind, în încheiere, utilitatea demersului. Necesitatea reconsiderării locului important al lui A. D. Xenopol în mişcarea actuală de idei este ideea ce îl preocupă stăruitor pe autor, care a mai înscris în acest sens cîteva contribuţii de seamă. Dacă A. D. Xenopol nu a reuşit să întemeieze o şcoală în sensul obişnuit al cuvîntului, el a creat în schimb — sună una din concluzii — o operă solidă, practic şi teoretic, susceptibilă şi astăzi să lumineze şi să-i călăuzească pe cercetători (p. 77). Contribuţia recentă a distinsului istoric ieşean Al. Zub slujeşte astfel în mod exemplar aspiraţia istoriografiei româneşti de a-şi asigura o mai bună cunoaştere în străinătate.

Ştefan Lemny

N. IORGA, *Orizonturile mele. O viaţă de om aşa cum a fost*, ediţie îngrijită, note, comentarii de VALERIU RÂPEANU şi SANDA RÂPEANU, prefaţă de VALERIU RÂPEANU, tabel cronologic de VICTOR IOVA, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1982, 4 vol. (LXXIV+229 p. ; 267 p. ; 300 p. ; 300 p.).

După două ediţii îngrijite tot de Valeriu şi Sanda Râpeanu şi tot la Editura „Minerva" (1972 şi 1976), celebra autobiografie a lui N. Iorga vede din nou lumina tiparului, în colecţia de mare răspîndire care este *Biblioteca pentru toţi* (trebuie menţionat că această colecţie a adăpostit, pînă acum, mai multe din scrierile lui Iorga : *Istoria lui Ştefan cel Mare*, *Istoria lui Mihai Viteazul*, paginile de călătorie prin ţară şi străinătate, o selecţie din *Oameni care au fost* — în două volume — precum şi studiile reunite sub titlul *Sinteza bizantină*, toate epuizate în cel mai scurt timp de la apariţie !). Ca şi ediţiile anterioare —

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și ca și celelalte scrieri retipărite în BPT — noua ediție a cărții lui Iorga nu a zăbovit prea mult în librării nici de data aceasta. Fermecătoare — oricum, fundamentală pentru cunoașterea și înțelegerea *omului care a fost* N. Iorga — *O viață de om* poate oferi, după o jumătate de veac de la scrierea ei, învățăminte și îndemnuri pe lîngă care nu se poate trece cu indiferență, oricare ar fi atitudinea noastră față de cel care a scris-o, un istoric, deci — după propria-i definiție — „un bătrîn, prin experiență, al națiiei sale".

Ștefan S. Gorovei

AL. ZUB, *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, București, Ed. Sport-Turism, 1983, 383 p.

Nimic mai bun din punct de vedere cărturăresc decît de a poposi din nou, alături de istoricul model Al. Zub, în universul biografic pârvanian în cadrul colecției *Pe urmele...* marilor personalități din trecutul nostru istorico-cultural, colecție pe care o patronează cu autoritate editura din București. Nu e vorba însă de a parcurge, pas cu pas, durata vieții savantului, în umbra căruia îi redescoperi măreția, ci de un autentic demers științific, în care notele biografice se subsumează efortului de devenire istoriografică, și nu numai istoriografică, iar acesta angajat să satisfacă dorința de a propulsa cultura și civilizația în spațiul românesc. O misiune deloc ușoară, nu pentru că numărul studiilor de referință ar fi redus, ci fiindcă — ne asigură Al. Zub — „exegeza a preferat, cu legitime justificări, să se oprească la ideile profesate de cărturar, fără să se intereseze prea mult de biografie. Ea se întemeia, în această atitudine, chiar pe recomandarea lui Pârvan de a privi creatorul prin operă mai mult decît prin detaliile biografice".

Numai așa înțelegem de ce, drumețind alături de el în primul sfert de veac pînă la stingerea-i prematură în 1927, caracterul său a avut a activa într-o lume sfîșiată de contradicții, unele ireductibile, cu ani însîngerați prin răscoala țăranilor, prin războaiele balcanice și întîia conflagrație mondială a secolului, cu imbolduri primenitoare, cu mari nădejdi și cu tot atîtea deziluzii, dar peste care se ridica Unirea deplină cu binefacerile ei, la pregătirea căreia însuși Pârvan contribuise plenar și depusese stăruințe exemplare chiar prin proiectarea de reforme fortificante. Cartea istoricului Al. Zub ne înlesnește de minune, așadar, posibilitatea de a pătrunde cu savantul-cetățean în inima civilizațiilor străvechi din perimetrul carpato-dunărean și tot cu aceeași ușurință în problematica deosebit de acută a veacului în care trăim.

Cu alte cuvinte, noua contribuție ajută pe cititor, indiferent de calitatea profesiei, să perceapă din unghiul biografic pârvanian că viața i-a fost o goană continuă, mai întîi pentru a-și extinde orizontul științific și de cultură, apoi pentru a exercita o profesie care îl obliga, ca arheolog, să umble neîncetat, iar ca om cu înalte răspunderi academice să călătorească mereu prin lume. E o viață de o densitate și de un dinamism aparte, tocmai bună de cuprins în colecția *Pe urmele lui...*, o viață pe ale cărei drumuri cititorul întîlnește și retrăiește aventura-i științifică, culturală și experiențele. Căci de la peregrinările din sudul Moldovei, împreună cu tatăl său, pînă la marile-i călătorii europene, viața-i se arată de o mobilitate extraordinară. De-a lungul ei, peisajul se schimbă mereu, constantă rămînînd doar obsesia ireversibilă spre cultură, chiar atunci cînd, spre partea finală a vieții, Pârvan a trecut, sub imperiul dinamismului epocii, pe lîngă mari tentații.

După cum o demonstrează cartea la care ne referim, reconstituirea drumurilor străbătute de savant nu poate fi decît un demers folositor, susceptibil de a-i întregi și nuanța imaginea. Oprindu-ne atenția și privirile asupra vieții lui nu facem decît să împlinim norma ideală fixată și recomandată de D. Gusti elevilor săi: „a înțelege o personalitate înseamnă a vedea ce a văzut, a gîndi ce a gîndit, a trăi ce a trăit". Sub acest raport, *durata* și *valoarea* existenței lui Pârvan atestă spusa lui Plutarh că „măsurarea vieții omului este în funcție de buna folosire a ei, nu de lungime", iar *direcția* ce i s-a imprimat confirmă judecata lui Einstein: „Doar o viață trăită pentru alții este o viață care merită a fi trăită".

În chip firesc, contribuția lui Al. Zub nu se încheie cu o concluzie „definitivă", cum ne-am fi așteptat și cum sîntem obișnuiți. Gîndită ca o călătorie pe urmele lui Pârvan, cartea nu se termină nici măcar cu un portret sintetic, ci — după propria expresie a autorului — „cu sugestia unei deschideri" și aceasta întrucît e vorba de o permanență a culturii noastre, de un focar viu și incitant, la care vom apela mereu. Biografia lui Pârvan este exemplară, justificînd o idee, o atitudine, un mod de a gîndi și de a trăi. Întorcîndu-ne mereu la ea, nu facem decît să pătrundem în propria noastră ființă. Pentru cîți discipoli

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

universul pârvanian nu a fost un model? Pentru cîți contemporani — citind cartea de față — aceeași existență nu este o pildă?

Iată, prin urmare, o scriere care ea însăși cuprinde un model de destoinicie, un model pe care îl dă autorul ei prin ținuta științifică, prin bogăția și varietatea informațiilor, prin acuratețea condeiului și modestia comportamentului, o scriere care, folosind cuvintele lui Emerson, poate ocupa „în viața noastră același loc cu părinții, cu cei dragi și experiențele mari".

I. Saizu

Z. ORNEA, *Opera lui C. Dobrogeanu-Gherea*, București, Ed. „Cartea românească", 1983, 510 p.

După *Viața lui C. Dobrogeanu-Gherea* (1982, v. *AIIAI*, XX, 1983, p. 540), autorul publică, la scurt interval, încă un masiv volum, cu care încheie monografia anunțată asupra personalității respective. Înfrîngînd prejudecata ce refuză dihotomia *viață* și *operă*, Z. Ornea își previne cititorii, nu fără dreptate, că „orice metodologie e bună dacă se potrivește obiectului de studiu" (p. 16). Cît privește zealaltă prejudecată, care afirmă că pluridisciplinaritatea operei nu e compatibilă cu exegeza unitară, autorul o respinge cu bun temei, invocînd complementaritatea domeniilor în cadrul unei opere esențialmente unitară, organică. Metodologic, el se revendică de la Erich Auerbach, Lucien Goldmann, Robert Escarpit, Leo Löventhal, T. W. Adorno, G. Lukács, cărora Dobrogeanu-Gherea le este „un predecesor încă tulbure și fără sistemă" (p. 18), în sensul acelei sociologii capabile să integreze cît mai multe laturi ale realității studiate. Observînd că opera lui Gherea, în ciuda răsfățului de după ultimul război, a fost „rău cunoscută": critica literară supraevaluată, latura sociologică și politică denigrată. Restabilirea adevărului era necesară și Z. Ornea încearcă să o facă pe seama unei vaste analize, care prezumă eforturi considerabile. Împărțirea tripartită a materiei corespunde celor trei ipostaze (I. *Teoretician și critic literar*; II. *Doctrinarul*; III. *Sociologul*), cărora autorul a căutat să le surprindă unitatea fundamentală. Raportarea poziției lui Gherea, pe un plan sau altul, la noile idei ce preocupă critica, ideologia, sociologia ne apropie o figură dintre cele mai interesante. Putem să nu fim de acord cu ideile profesate de ea, dar nu le putem contesta adîncimea, rigoarea, forța incitantă. Modelul lui Gherea stîrnește azi un real interes printre sociologii lumii a treia, ceea ce îi verifică oarecum valabilitatea în chiar laturile pînă de curînd contestate. Noua carte subscrisă de Z. Ornea, analitică și demonstrativă, e una din cele care incită la reflecție.

Al. Zub

GH. I. IONIȚĂ, *Curs universitar de istorie a Partidului Comunist, a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice din România (mai 1921—1933)*, București, Tipografia Universității București, 1983, 276 p.

Această a treia parte a cursului elaborat de Gh. I. Ioniță se adaugă celor care se referă la perioadele 1934—1947 și 1948—1981, realizînd astfel prima istorie a Partidului Comunist Român, a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice din țara noastră, din anii 1918—1921. Iată, așadar, că un deziderat, reclamat mereu, dar care nu depășea faza discuțiilor sau a abordărilor preliminare ori parțiale, a devenit o realitate. O asemenea asertiune trebuie însoțită însă, dintru început, de precizarea că lucrarea la care ne referim a renunțat la vechea modalitate de abordare, cînd istoria Partidului Comunist Român și a mișcării muncitorești era tratată separat de istoria generală a țării, circumstanță care a determinat și apoi a permanentizat o stare de fapt ambiguă, a cărei superfluitate devenise incompatibilă cu actul învederării adevărului istoric.

Abandonînd schemele și formulele care impuseseră o tratare arhetipică și echivocă, Gh. I. Ioniță ia în studiu un imens material documentar, acumulat de-a lungul anilor, pe care-l structurează și apoi îl interpretează de la înălțimea imperativelor actuale, cînd scrierea istoriei reprezintă o îndatorire a celor care slujesc adevărul permanentei deveniri românești. Pentru el, investigarea drumului parcurs de Partidul Comunist Român și mișcarea muncitorească, după 1921, se constituie într-un demers istoric ce se alătură tuturor acelora care încearcă să refacă evoluția generală a țării în cele șase decenii care au urmat fondării primei organizații politice a muncitorilor care hotăriseră pe cîmpul de luptă, în anii primului răz-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

boi mondial, unirea tuturor românilor într-un adevărat stat național. În afară de obișnuitul *Cuvînt înainte* și o *Bibliografie selectivă*, autorul și-a jalonat în așa fel întreprinderea încît capitolele cărții sale să coincidă cu perioadele distincte ale evoluției Partidului Comunist Român, a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice. Așa se explică faptul că exordiul acestei explorări se ocupă de constituirea Partidului Comunist Român și de urmările acestui act asupra procesului organizatoric și revoluționar al clasei muncitoare. Următoarea etapă, care face obiectul unui capitol important al lucrării, este aceea cuprinsă între 1922 și 1928. Mutațiile programatice și organizatorice survenite în acești ani în activitatea Partidului Comunist Român și a mișcării muncitorești sînt analizate în funcție de modificările suportate de societatea românească în ansamblul ei, fapt care i-a permis autorului să sondeze și să releve, în datele lui esențiale, procesul ființării celei mai importante formațiuni politice a proletariatului român. Ultima parte a acestei investigații privește activitatea Partidului Comunist Român, precum și cursul mișcării muncitorești, revoluționare și democratice din anii marii depresiuni economice (1929—1933). Și de această dată se pleacă de la contextul general, pentru a se ajunge la aspectele care fac obiectul acestui studiu monografic, eludîndu-se astfel acea manieră de abordare care nu numai că favoriza, dar și reclama dihotomia, ca pe o condiție *sine qua non* a cercetării istoriei acelui interval și a decelării unor trăsături definitorii.

Amintind, încă o dată, că Gh. I. Ioniță încheie cu acest volum prima monografie a istoriei Partidului Comunist Român, a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice din țara noastră, conchidem că prin scrierea acestei cărți s-a făcut încă un pas important către viitoarea *Istorie a României.*

Gh. I. Florescu

IOAN SCURTU, *Din viața politică a României (1926—1947). Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 552 p.

Prin toate cercetările sale anterioare și, mai ales, cu acest „studiu critic", Ioan Scurtu s-a impus între specialiștii reputați ai domeniului istoriei vieții politice românești din primele trei decenii de după făurirea statului național unitar. Toate contribuțiile sale poartă amprenta netăgăduitei vocații istoriografice, impunîndu-se prin claritate și obiectivitate, riguroasă documentare, îmbinarea armonioasă a analizei nuanțate cu sinteza. Volumul examinat îl reprezintă admirabil pe autor și, mai mult decît atît, studiile noastre istoriografice consacrate epocii contemporane în genere. Cele șase capitole ale cărții, succedate de rezumate în limbile rusă și engleză, abordează de o manieră globală istoria P.N.Ț. încă de la etapa premiselor creării sale și pînă la falimentul său politic, în condițiile din țara noastră de după cel de-al doilea război mondial, în anul 1947. Etapele principale ale trecutului acestui partid sînt net identificate de autor : premisele și crearea (1926), lupta pentru putere împotriva P.N.L. (1926—1928), perioada guvernărilor și a crizei economice (1928—1933) ori cea a opoziției dintre 1933 și 1937, epoca dictaturii regale și, apoi, cea a dictaturii antonesciene, activitatea în anii 1944—1947. Avantajele tratării globale a istoriei partidului, de către un cunoscător excelent, sînt numeroase și indiscutabile. Fără a intra în detalii, nici nu ne-am propus acest lucru, se cuvine să evidențiem seriozitatea contribuției lui Ioan Scurtu la „descifrarea" rolului și locului P.N.Ț. în contextul evenimentelor interne și externe din vremea celui de-al doilea război mondial (vezi, îndeosebi, p. 425 și urm.). Autorul a reținut poziția adoptată de liderii P.N.Ț. în unele momente decisive ale trecutului nostru ca fiind conformă cu interesele naționale. Așa, de pildă, la Consiliul de Coroană din 29/30 august 1940 Mihai Popovici, pronunțîndu-se împotriva satisfacerii pretențiilor horthyste asupra teritoriului străvechi românesc al Transilvaniei, declara : „Sînt hotărît pentru rezistență, pentru sacrificiul suprem al națiunii. O națiune de 16 milioane de oameni nu va pieri, oricare ar fi încercările pe care va trebui să le suport în vremurile acestea" (p. 429). La Consiliul de Coroană din noaptea următoare, Iuliu Maniu a protestat „ca orice părticică [din pămîntul național] să fie înstrăinată. Nimeni n-are dreptul să dispună în afară de poporul românesc din Ardeal" (p. 430). Autorul investighează cu atenție atitudinea național-țărăniștilor față de dictatura antonesciană și față de atragerea României în al doilea război mondial, urmărind în final implicarea lor în cadrul mișcării antifasciste de rezistență, mai ales în anii 1943—1944.

Cartea lui Ioan Scurtu nu reprezintă numai un model, ci, deopotrivă, și un îndemn la publicarea unor lucrări de ținută tratînd istoria tuturor partidelor politice prezente pe scena vieții publice românești.

Gh. Buzatu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIOARA APOLZAN, *Aspecte de istorie literară. Destinul unei publicații : R. F. R.*, București, Ed. „Minerva", 1983, 406 p.

Mari publicații din perioada interbelică s-au bucurat, în ultima vreme, de atenția bine motivată a cercetării, fie sub formă de bibliografii *(Gînd românesc, Dacoromania, Revista istorică română, Ramuri* etc.), fie sub aceea de studii monografice, cum e *Gîndirea* și *gîndirismul* (D. Micu) sau *Revista Fundațiilor Regale (1934—1947)*, la care ne vom referi aici doar spre a-i semnala apariția. Fără program explicit și fără „direcție" critică, revista din urmă își revendica drept model faimoasa *Revue des Deux Mondes*, tinzînd să fie, dincolo de grupuri și partide, un mijloc de stimulare a creativității românești. Condusă la început, scurtă vreme, de Paul Zarifopol, apoi de Camil Petrescu (1934—1941), D. Caracostea (1941—1944) ș.a., ea a jucat un rol de seamă în mișcarea de idei a epocii, îndepărtîndu-se de model și căpătînd un profil propriu, cel puțin în etapa ei mai stabilă. Structura și evoluția revistei sînt prezentate în prima parte a monografiei. A doua înfățișează colaborări, pe domenii : critică, istorie literară, literatură comparată ; estetica, poezia, proza, dramaturgia. În ultima parte, a treia, se dă o bibliografie pe autori. Dintre istorici și filologi au colaborat : Const. Balmuș, Ariadna Camariano, Nestor Camariano, N. Cartojan, Al. Ciorănescu, Mircea Eliade, N. Iorga, B. Munteanu, V. Netea, A. Oțetea, P. P. Panaitescu, D. M. Pippidi, D. Popovici, S. Pușcariu, L. Pătrășcanu, Dan Simonescu ș.a. Un indice de nume înlesnește regăsirea informațiilor.

Al. Zub

Pe aici nu se trece ! Mărturii. Amintiri. Antologie, prefață, note și comentarii de CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU și DORINA RUSU, București, Ed. „Albatros", 1982, 383 p.

Exceptarea unor amintiri și mărturii legate de eroismul ostașului român din vremea primei conflagrații mondiale, ca pagini din „dosarul unei mari probleme a trecutului românesc", e un fapt demn de remarcat, cu atît mai mult cu cît aceste pagini își justifică folosul nu numai sub raport pedagogic, dar și ca un corpus esențial de texte privind atitudinea morală a celor care au înfăptuit unitatea noastră de stat completă. Pentru a ilustra intensificarea mișcării de întregire a neamului, se reține pasaje din I. G. Duca și Iorgu Iordan. Altele din E. Lovinescu, Neli Cornea, D. Zotta, G. Topîrceanu, Dem. Botez etc. exemplifică intrarea în război și luptele pentru eliberarea Transilvaniei, urmate de cele dobrogene. La fel se procedează pentru capitolele dedicate campaniei din 1916 („bătălia pentru București"), retragerii și refugiului din toamna aceluiași an (I. M. Dimitrescu, G. Cornea, Pia Almănișteanu, M. Văgăonescu etc.), refacerii armatei (N. Iorga, Al. Averescu, I. G. Duca, Em. V. Ionescu, A. C. Locusteanu), bătăliilor de la Mărăști, Mărășești, Oituz (Al. Averescu, M. Sadoveanu, G. Gîrleanu, G. I. Brătianu etc.). Alte pasaje din diferiți autori relevă caracterul național și popular al războiului de întregime, lupta maselor populare contra ocupanților, conduita lor în vremea armistițiului de la Focșani și a „păcii" de la București, acțiunea desfășurată peste fruntașii pentru realizarea idealului național, realizare ilustrată ea însăși prin excerpte din E. Lovinescu, Gala Galaction, Silviu Dragomir, Tiron Albani. Firește, s-ar fi putut face apel și la alți autori : I. Lupaș, O. Ghibu, O. Goga, L. Blaga, pentru a nu aminti decît puține nume dintr-o lungă serie, explorabilă cu folos în cadrul unui corpus mai vast de mărturii.

Al. Zub

DAVID BRITTON FUNDERBURK, *Politica Marii Britanii față de România. 1938—1940. Studiu asupra strategiei economice și politice*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 221 p.

Cartea istoricului american David Britton Funderburk stăruie asupra unora dintre evenimentele cele mai interesante și mai controversate ale epocii contemporane — ajunul și începutul marii conflagrații din 1939—1945. Fără a pierde nici un moment din vedere contextul în care au devenit posibile pregătirea, declanșarea și extinderea ostilităților în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anii 1939—1940, lucrarea în discuție, care o constituit și subiectul tezei de doctorat susținută de autor încă în 1974 la Universitatea Carolina de Sud, dezbate *un capitol* din complicata și dificila istorie a relațiilor internaționale, și anume politica Marii Britanii față de România între 1938 și 1940. Alegerea acestui capitol nu poate fi socotită nicidecum întîmplătoare, căci capitolul respectiv — fapt pe care David B. Funderburk îl dovedește cu prisosință — a constituit unul dintre acelea *specifice, decisive* pentru desfășurarea evenimentelor într-un sens sau altul, unul care poate fi luat drept *un test* pentru judecarea diplomației zonale și globale a uneia dintre marile puteri ale lumii, am numit, evident, Anglia, în preajma celui de-al doilea război mondial. Autorul, ambasador al Statelor Unite la București, se destăinuie în *Prefață* cum a ajuns la alegerea subiectului, pentru ca, în *Introducere*, să prezinte cititorului coordonatele investigației sale. Cele patru capitole ale cărții surprind, într-o succesiune logică și în raport nemijlocit cu însăși derularea faptelor și natura fenomenelor, momentele semnificative din evoluția raporturilor anglo-române: relațiile politice și economice între 1920 și 1938, locul României în diplomația Londrei în vremea „crizei de la München", politica Angliei față de București în lunile decisive ale primăverii anului 1939 și, în sfîrșit, tentativele cabinetului britanic și ale *Foreign Office*-ului — din vara anului 1939 și pînă în vara anului 1940 — de a menține țara noastră între virtualii inamici ai *Axei* fasciste. *Concluziile*, anexele, o bibliografie selectivă, un rezumat în limba engleză, indicele, ca și *Postfața*, datorată istoricilor I. Chiper și Florin Constantiniu, întregesc această carte, care, deși de proporții reduse, se recomandă indiscutabil ca o contribuție de valoare la studierea și elucidarea aspectelor abordate, ca o contribuție solidă, prin rigurozitatea examinării unei bogate bibliografii și a unor elocvente documente edite și inedite, și incitantă, prin finețea analizei și intuiția unor fapte și procese ce pot deveni importante puncte de reper pentru cercetările viitoare.

Demonstrațiile lui David B. Funderburk pot fi cu greu contestate, căci autorul, un profund cunoscător al epocii și problemelor ei, nu se lansează în afirmații și demonstrații hazardante; știind totul, el poate evalua în mod just greutatea faptelor, atît în manifestarea cît și în devenirea lor. Astfel, deși poate părea surprinzător, dar pentru anii 1920—1938 autorul descifrează că Marea Britanie nu a avansat față de România „o strategie politică și economică bine conturată" (p. 13), că, în genere, „nu fusese elaborată o strategie britanică bine conturată față de sud-estul Europei... Declarațiile politice britanice nu indicaseră o preocupare specială în legătură cu România și în acest sens strategia politică britanică față de România nu se deosebea în mod semnificativ... de aceea legată de cele mai multe dintre statele balcanice. Ceea ce s-a petrecut mai important în raporturile economice și politice dintre cele două țări a avut loc pe baza relațiilor anterioare primului război mondial sau a survenit în mod accidental" (p. 52). În anul 1938, înainte și mai ales după München, s-a conturat „noua politică" a Londrei față de România (p. 66), în scopul contrabalansării extinderii influenței și chiar dominației Reichului nazist în Europa est-centrală. În consecință, în intervalul mai 1938 — februarie 1939 se poate spune că Anglia ajunsese să suplinească Franța în zonă, ea „angajîndu-se" pe plan politic și, mai cu seamă, economic. Pentru Londra, România prezenta un multiplu interes — economic, politic și strategic. Perioada în discuție a constituit doar *faza inițială* a noii strategii britanice (p. 93), în raport cu asistența mult mai consistentă acordată de Londra Bucureștilor după 15 martie 1939. Autorul pătrunde în intimitățile acestei reorientări, dovedind — o dată mai mult — cîte efecte pozitive a avut faimosul demers al lui Tilea în legătură cu un pretins ultimatum prezentat de Hitler României după ocuparea Cehoslovaciei (p. 95 și urm.). Se constată că intervenția ministrului român la Londra a reprezentat „impulsul imediat pentru o schimbare vizibilă în politica engleză", care, în ceea ce privește România, s-a concretizat în etapa 1939—1940 în acordarea unei garanții a independenței și în semnarea unui acord economic, la 13 aprilie și, respectiv, 11 mai 1939. Izbucnirea războiului mondial la 1 septembrie 1939 a influențat strategia britanică, eforturile Londrei fiind îndeosebi energice în privința preîntîmpinării căderii resurselor petrolifere ale României în mîinile lui Hitler (p. 157). Totuși, pentru succesul final și-au spus greu cuvîntul „handicapurile" cu care Londra a inițiat noua politică abia în 1938, iar, mai apoi, lipsa de coordonare a eforturilor (p. 78, 145). Evenimentele militare și izolarea politică internațională deplină a României din vara anului 1940 au condus la un alt rezultat decît cel scontat, astfel că, finalmente, Anglia și România s-au aflat pentru cîțiva ani în tranșee diferite, peste care însă nu se poate spune că s-a așternut și „ruptura totală" a relațiilor (p. 162). Pentru deznodămîntul marii conflagrații din 1939—1945 faptele aparținînd „dosarului" raporturilor anglo-române dintre 1938 și 1940 nu a fost lipsit nici de eficacitate: prin menținerea României în sistemul defensiv anglo-francez țara noastră a cîștigat 18 luni de existență liberă și independentă (p. 173).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În concluzie, cartea lui David B. Funderburk — a cărei traducere o datorăm istoricului I. Stanciu — reprezintă o realizare ştiinţifică deosebită, o lucrare de excepţie a istoricului de vocaţie şi a diplomatului de formaţie.

Gh. Buzatu

LUCREŢIU PĂTRĂŞCANU, *Scrieri, articole, cuvîntări 1944—1947*, Bucureşti, Ed. Politică, 1983, p.

Începută în 1969, seria de volume dedicată editării operei ştiinţifice şi publicistice a lui Lucreţiu Pătrăşcanu sub egida Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. a ajuns astăzi la cel de-al şaselea volum. Acest volum al scrierilor lui Pătrăşcanu acoperă în timp perioada cuprinsă între anii 1944 şi 1947, etapă considerată de apogeu pentru remarcabilul gînditor şi eminentul militant comunist.

Închizînd între coperţile sale scrieri de natură diversă, volumul oferă o imagine de ansamblu asupra preocupărilor care l-au frămîntat în această perioadă marcantă a istoriei noastre pe gînditorul şi revoluţionarul L. Pătrăşcanu. Societatea românească, cuprinsă de fervoarea transformărilor revoluţionare, pe fondul radicalizării maselor şi al luptei acestora pentru crearea unor structuri profund democratice (corespunzătoare etapei revoluţiei popular democrate în care se găsea angrenată) capătă o oglindire aparte în scrierile, articolele şi cuvîntările cuprinse în această carte.

Materialul cuprins în acest volum este structurat în două părţi distincte. În prima parte este prezentată o selecţie din multitudinea de articole, cuvîntări, conferinţe, declaraţii, interviuri şi rapoarte apărute în presa vremii sau în diverse broşuri şi cărţi. Toate acestea prezintă o importanţă majoră, marcînd etape fundamentale pe care poporul român le-a parcurs în anii următori revoluţiei de eliberare naţională şi socială. Problemele industriei româneşti, problema reintegrării nordului Transilvaniei, problema pedepsirii criminalilor de război, a epurării aparatului de stat de elementele reacţionare care au servit vechiul regim, problema justiţiei şi complexele probleme ale rezolvării juste a chestiunii agrare (reforma agrară), ale elaborării noii legi electorale îşi găsesc oglindirea în scrierile, conferinţele şi declaraţiile ministrului comunist L. Pătrăşcanu. Tot în această primă parte sînt incluse o serie de materiale care vizează biografia şi activitatea revoluţionară a militantului comunist (*O scurtă autobiografie* — interviu acordat lui Ion Biberi; *Cum l-am cunoscut pe Lenin*; *Un Întîi Mai sub teroare*; *Cum s-a pregătit actul de la 23 August* ş.a.).

A doua parte a acestui volum cuprinde prelegeri de economie politică teoretică desprinse din cursul elaborat în 1946 de L. Pătrăşcanu (este vorba de zece prelegeri care formează partea introductivă a cursului). Acest curs s-a constituit în prima încercare românească de analiză marxistă a economiei politice şi prin aceasta se impune ca o valoare deosebită în procesul conturării unei viziuni materialist-dialectice asupra acestei ştiinţe în ţara noastră. Caracterizate printr-o înaltă ţinută ştiinţifică, străbătute de ideile materialismului dialectic şi istoric, prelegerile de economie politică fac dovada unei vaste culturi, a unei capacităţi de analiză şi sinteză deosebite.

În ansamblul său, acest volum marchează evenimentele cruciale ale desfăşurării procesului revoluţionar în România în anii următori revoluţiei de eliberare naţională şi socială din August 1944, aducînd totodată în prim plan concepţia politică înaintată a lui L. Pătrăşcanu pe care chiar el o sintetiza astfel: „Trebuie ca activitatea noastră de partid să se desfăşoare, nu cu formule generale şi mecanice, ci în mod concret, după situaţia reală, analizînd curentele politice existente, manifestările care au loc, oamenii care odinioară au fost cunoscuţi pentru activitatea lor" (p. 97).

O contribuţie meritorie la realizarea acestui volum o au dr. Marin C. Stănescu şi Gheorghe Neacşu care prin efortul de selectare, pregătire pentru tipar şi adnotare au pus la îndemîna specialiştilor şi a publicului larg o carte deosebit de utilă în investigarea complexei personalităţi a lui Lucreţiu Pătrăşcanu.

Cătălin O. Turliuc

SYLVIA AGÉMIAN, *Manuscrise miniate armene în colecţii din România*, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1982, 29 p. + 30 ilustr.

Este primul studiu adîncit asupra acestui gen de manuscrise, preţioase şi rare, căci cele mai multe au fost nimicite în sec. XVI, iar ceea ce s-a păstrat oferă doar o slabă idee

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

despre acele *scriptorii*, unde armenii din zona carpato-dunăreană își copiau manuscrisele. Cele prezentate în acest volum, cinci la număr, sînt din sec. XIV și provin din diverse centre: *Evanghelia* din Taron (1306); *Culegerea de la Famagusta* (1310—1312); *Evanghelia din Cilica* (prima jumătate a sec. XIV); *Evanghelia de la Surhat* (1346); *Evanghelia de la Caffa* (1351). Autoarea le descrie în detaliu și le circumstanțiază stilistic, fixînd totodată cadrul istorico-cultural de emisie. Prin reflex, ele aruncă o lumină și asupra vieții culturale din spațiul românesc, unde coloniile de armeni mai jucau un rol în sec. XIV. Note și o bibliografie selectivă îndrumă spre sursele care ar înlesni cercetarea mai adîncă a contextului. După D. Dan (*Candela*, 1896), H. Dj. Siruni (*Note armene*, 1929), N. Iorga (*Choses d'art arméniennes en Roumanie*, 1935), D. Simonescu (*Evanghelia armeană din Iași*, 1941), S. Kolandjian (*Orașul Gherla și manuscrisele lui armene*, 1962) etc., avem de-a face cu un nou studiu tematic despre miniaturile armene, studiu destinat nu numai istoricilor de artă.

Al. Zub

VASILE VĂRĂDEAN, *Monumente bisericești și culturale din zona Oraviței*. Precuvîntare de NICOLAE, Mitropolitul Banatului. Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1981, 232 p. + ilustr.

Încă un volum de frumoasă ținută sporește bogata serie patronată de Dr. Nicolae Corneanu, în perspectiva unei „radiografii" cît mai complete a monumentelor de cultură din spațiul bănățean, monumente înțelese „nu ca simple *vestigii* ale trecutului, ci ca părți constitutive ale însăși ființei neamului" (p. 5). De unde și preocuparea de a le integra organic în ansamblul istoriei, culturii și civilizației românești, ceea ce pentru orașul Oravița și împrejurimi înseamnă un efort considerabil, fiind vorba de o „străveche și foarte bogată vatră istorică, cu tradiții și datini ce provin din timpuri imemoriale, cu duioase doine și preafrumoase balade, cu muzică, compozitori, interpreți, coruri și fanfare, teatru și echipe actoricești care au atins înalte niveluri de măiestrie, fapte, instituții, gazete și publicații care au influențat cursul vieții întregului popor, cu uimitoare premiere industriale, minierești sau feroviare" (*ibid.*) De la mănăstirea din Vărădia, unde se efectuează investigații arheologice atît de utile, pînă la edificii relativ noi, autorul consemnează date de istorie locală, de cultură a zonei respective, pentru ca în partea a doua să fie prezentate monumentele înseși, numeroase și importante, ale căror caracteristici arhitectonice sînt definite sumar. Alături de biserici, cimitirele îi oferă ocazia de a defini fizionomia spirituală a localnicilor. O bibliografie, note, un indice alfabetic, un rezumat și numeroase ilustrații (elocvente prin ele înseși pentru valoarea monumentelor de cultură din Oravița) încheie prețioasa lucrare.

Al. Zub

Studii de istorie a artei, sub redacția lui MIRCEA ȚOCA. Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1982, 298 p.

Cele 13 studii alcătuiesc un volum omagial, închinat profesorului Virgil Vătășianu la împlinirea a opt decenii de viață. Prezentarea activității sărbătoritului și bibliografia scrierilor sale aparțin lui Mircea Țoca. Contribuțiile autorilor acoperă un registru larg de preocupări, de la istoria învățămîntului de istorie a artelor la Cluj (Gheorghe Arion) și arhitectura populară (Ioan Toșa) pînă la arta lui Brâncuși (Viorica Guy Marica); fortificațiile bănățene din „feudalismul timpuriu" sînt studiate de Ștefan Matei; alte studii privesc monumente de arhitectură bisericească (Marius Porumb, despre biserica mănăstirii Prislop; Ioan Șerban, despre tradiția bizantină în arhitectura bisericii din Maieri II; Al. Bauer, despre bisericile românești de lemn, cu plan trilobat, de pe Mureșul Superior) și laică (Gheorghe Mândrescu, despre casa lui Ioan Zidarul din Bistrița). Istoria sculpturii beneficiază de contribuțiile lui Andrei Kovács (*Amvonul de la Bărăbanț — Alba Iulia*) și Nicolae Sabău (*Prolegomena la iconografia sculpturii baroce din Transilvania*) iar picturii îi sînt consacrate studiile semnate de Margit Benkö Nagy (despre altare poliptice descoperite la biserica din Călățele și datînd din prima treime a secolului XVI), Adriana Molnar (icoane din valea Almașului, din secolul XVIII) și Aurel Chiriac (pictura din Țara Crișurilor în secolele XVIII—XIX).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Apariția volumelor omagiale pentru profesorii David Prodan (cf. *AIIAI*, XX, 1983, p. 445—446), Constantin Cihodaru (cf. *supra*, p. 632—633) și Virgil Vătășianu marchează reluarea unei tradiții care, în ultima vreme, părea părăsită. Faptul e îmbucurător.

Ștefan S. Gorovei

HERMANN FABINI, *Sibiul gotic*, București, Ed. Tehnică, 1982, 200 p.

Operă a unui arhitect, cartea aceasta, apărută în condiții deosebit de îngrijite, aduce în atenția istoricilor prețioasele mărturii de arhitectură gotică existente în Sibiu. Autorul a pus la contribuție și izvoarele scrise și vechea iconografie pentru a determina diferitele etape din evoluția goticului, cărora le aparțin monumentele sibiene, pentru a le reface istoria și a le reconstitui înfățișarea inițială. Nu este, însă, un simplu repertoriu al monumentelor gotice din Sibiu, autorul acordînd o atenție specială detaliilor și finisajelor : ferestre, nișe, ancadramente, profile, nervuri, console, ornamente (blazoane, sculptură figurativă, zugrăveli), finisaje interioare și dotări utilitare (pardoseli, geamuri, iluminatul și încălzitul interioarelor). Se reconstituie, astfel, *un întreg cadru de viață*, în legătură cu acela din Europa centrală și apuseană. Un capitol privește chiar *Sibiul gotic în context european*.

Ștefan S. Gorovei

MIRCEA ȚOCA, *Clujul baroc*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1983, 151 p. + ilustr.

Volum dedicat evoluției urbanistice și arhitecturii Clujului baroc (sec. XVIII), pe fundalul realităților politice și social-economice din epocă. Autorul, elev și colaborator al profesorului Virgil Vătășianu, se ocupă mai întîi de evoluția urbei în epoca respectivă și de arta clujeană în deceniile dinaintea cuceririi austriece. Prezentarea însăși a monumentelor baroce formează cap. II, tripartit, în care atenția autorului se îndreaptă spre arhitectura militară (a), religioasă (b) și civilă (c), ultima avînd în vedere deopotrivă clădirile de interes comun, palatele nobiliare și casele patriciatului. Prezentînd cronologic monumentele de orice tip, autorul circumscrie evoluția stilistică a fiecărei categorii, pentru a-i defini specificul. Sculptura, pictura și artele minore nu sînt abordate decît în subsidiar, ca mijloc de a înlesni o definiție a arhitecturii. Caracterele specifice ale acesteia în spațiul clujean formează substanța altui capitol (III), urmat de o raportare sistematică a arhitecturii baroce din metropola transilvană la restul provinciei (IV) și de prelungirile limbajului baroc în secolul XIX (cap. V). O bibliografie, un rezumat în limba engleză (tradus de Dana Bocșan) și un indice onomastic încheie această lucrare, prețioasă și prin numeroasele reproduceri : planuri, relevee, fotografii. În dezbaterile cu privire la barocul românesc, care au pasionat pe specialiști în ultimii ani, cartea lui Mircea Toca reprezintă, sub unghiul ei special, un bun pas înainte.

Al. Zub

FLORIAN TUCA, MIRCEA COCIU, *Monumente ale anilor de luptă și jertfă*, București, Ed. Militară, 1983, 445 p.

Un volum de real folos, pentru specialist ca și pentru publicul larg, e acest „inventar" al monumentelor istorice, menit să pună în valoare, pentru județe, datele mai de seamă ale fiecărui monument. E un fel de a înfățișa istoria „radiografiind" proiecțiile ei plastice, de la figurarea lui Burebista și Decebal pînă la eroul epocii contemporane. Peste 850 de monumente și însemne memoriale evocînd evenimente istorice și figuri de seamă ale poporului nostru au fost reținute în această primă inventariere a lor sistematică și publică. Cel mai vechi ar fi Monumentul triumfal de la Adamclisi ; cele mai noi, monumentele ridicate în 1982. O notiță biografică însoțește descrierea. O bibliografie generală, o listă a monumentelor și un indice de nume sporesc, la urmă, utilitatea lucrării. Un tratament mai nuanțat ar fi fost necesar, poate, spre a scoate în relief marile monumente. Cît de utile

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ar fi fost, de pildă, ştiri mai amănunţite despre Arcul de Triumf, în care trebuie să vedem nu numai ecoul istoriei, ci şi un fragment de istorie.

Al. Zub

CLAUDIA CLEJA STOICESCU, *Sub semnul Muzeului: arta de a privi*, Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1983, 259 p.

O iniţiere competentă în muzeologie din partea unei slujitoare a ei şi o pledoarie indirectă pentru demnitatea acestei discipline. Întîlnirea cu muzeul ţine nu numai de instrumentarul formativ al omului modern, dar şi de habitudinile lui culturale. Pentru specialist ea înseamnă chiar mai mult: o îmbogăţire a cunoaşterii şi un mijloc de a compara valorile produse în diverse arii de cultură, dacă nu chiar şi unul de a stabili circulaţia valorilor, cum ne previne — în prefaţă — Răzvan Theodorescu, remarcînd spiritul modern în care a fost concepută această carte şi utilitatea ei incontestabilă. Depozit de conservare, într-un anume sens, muzeul e şi un spaţiu în care se învaţă a citi istoria prin vestigii materiale, un mijloc, adesea admirabil, de a urmări o idee, de a confrunta „faptele". De la sanctuarele zeilor la marile muzee naţionale, de la statuiete expuse pentru public în Grecia clasică pînă la plăcile memoriale chemînd pretutindeni omul să-şi amintească de valorile perene, de la muzeele de familie la cele hărăzite a ilustra o idee, un domeniu, o epocă, un eveniment crucial, totul îndrumă spre acest univers complicat şi de o mare varietate, pe care, evocîndu-l cu talent, autoarea vrea să ni-l apropie.

Al. Zub

CHRISTIAN D'AUCHAMP, *Bucureşti văzut de un străin*. Prefaţă de Amelia Pavel, Ed. Sport-Turism, 1982, 18 p. + 28 ilustr.

Micul album reuneşte cîteva din desenele unui diplomat danez care ne-a cunoscut de curînd ţara. Sînt imagini ale unor clădiri din Bucureşti în care Amelia Pavel a ştiut să vadă „un izvor de pură comunicare cu trecutul lui". Desenele au desigur un limbaj al lor şi prefaţatoarea a subliniat cu atenţie în eseul introductiv valoarea lor în acest sens. Ele dau în viziunea unui european apusean „mici spaţii de incursiune în realitatea istoriei culturii europene cu multiplele ei feţe" (p. 11).

Ştefan Lemny

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE UNIVERSALĂ

Comunicaciones al XV Congreso de las Ciencias Genealógica y Heráldica, Madrid, 19—26.IX.1982, Madrid, 1983, tom. I, 615 p.; tom. II, 524 p.; tom. III, 652 p.

Cu o promptitudine remarcabilă — dacă se are în vedere faptul că actele congresului de la Londra (1976) nu au apărut nici pînă acum! — organizatorii congresului de la Madrid [1] au pus la dispoziția participanților, într-un timp record *(zece luni!)*, trei volume masive, însumînd aproape 1 800 pagini, cu comunicările prezentate în septembrie 1982 la al XV-lea congrès de genealogie și heraldică. Este, probabil, cea mai amplă culegere publicată după un asemenea congres: 105 comunicări, relative la chestiuni care acoperă întregul continent european, din Portugalia pînă în Rusia și din Cipru pînă în țările nordice, nerămînînd în afara interesului specialiștilor nici Africa și nici cele două Americi. Cele mai variate subiecte au stat în atenția autorilor, unii tratîndu-le cu seriozitate și străduindu-se să aducă adevărate contribuții, alții marcîndu-și textele cu un diletantism regretabil. Comunicări care, prin titlu, se anunțau deosebit de interesante, se vădesc, la lectură, de un interes minor. În afara comunicărilor care privesc direct istoria românească și asupra cărora voi reveni cu prezentări pentru fiecare în parte — dat fiind interesul lor special — sînt mai multe comunicări care prezintă importanță pentru noi, fie prin caracterul lor teoretic, fie prin faptul că tratează chestiuni de genealogie și heraldică relative la țări cu care am avut legături în cursul evului mediu.

Din cea dintîi categorie, face parte comunicarea lui Léon Jéquier, despre *Începutul și dezvoltarea folosirii armoariilor în sigilii*, precum și cea a lui Michel Pastoureau, *Figuri și culori peiorative în heraldica medievală*; din cea de-a doua categorie, comunicarea lui Ivan Bertényi *(Cîteva probleme de drept heraldic ungar în evul mediu)*, cea a lui István Kállay despre composesorat și cea a lui Stanislas Lis de Kozlowski *(Aristocrație și familiile titrate în Polonia)*.

Două comunicări au privit faimosul Ordin Constantinian al Sf. Gheorghe [2], ambii autori orientîndu-și, însă, interesul către perioada contemporană: Adolfo Barredo de Valenzuela, *Marea Magistratură a Ordinului Constantinian* și Pier Felice degli Uberti y Palermo, *Considerații asupra naturii juridice a Sacrului Ordin Militar Constantinian al Sfîntului Gheorghe*.

Desigur, și alte comunicări prezintă interes — cel puțin sub aspect metodologic: *numărul* lor este, însă, o adevărată barieră în calea unei prezentări cît de cît sumare! Această pulverizare, marcînd preocupări dintre cele mai diverse, este urmarea absenței unei tematici generale a congresului. Chiar și așa, istoriografia poate profita de pe urma cercetărilor (a cercetărilor serioase, bineînțeles), materializate în comunicările prezentate la congresul de la Madrid și reunite în aceste trei frumoase volume.

Ștefan S. Gorovei

[1] Cf. *AIIAI*, XX, 1983, p. 612—614; la nota 2, se va adăuga: Maria Dogaru, *Al XIII-lea Congres Internațional de Științe Genealogice și Heraldice*, în *RA*, an. LIII, vol. XXXVIII, nr. 4/1976, p. 427—428; la urmă: Maria Dogaru, *Al XV-lea Congres Internațional de Științe Genealogice și Heraldice*, în „Științele sociale și politice peste hotare. Direcții, tendințe" (ASSP), București, 1/1983, p. 67—69.

[2] Același ordin despre care v. Andrei Pippidi, în vol. *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, București—Paris, 1980 (cf. *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 732—733).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GIACOMO C. BASCAPÉ, MARCELLO DEL PIAZZO, con la cooperazione di LUIGI BORGIA, *Insegne e simboli. Araldica pubblica e privata medievale e moderna*, Roma, Ministero per i beni culturali e ambientali, 1983, 1 064 p. + ilustr.

Ştiinţa heraldică europeană se îmbogăţeşte cu acest volum masiv, operă de erudiţie şi de artă, în acelaşi timp, datorat unor renumiţi specialişti italieni. Heraldica, în care nu se mai vede azi un mijloc de exhibare a unor pretenţii şi de glorificare a unor deşertăciuni, ci o ştiinţă de care cercetarea istorică modernă nu se mai poate dispensa („scianza subsidiaria della storia" (p. IX), strîns legată de sfragistică şi de numismatică, reflectînd o anumită ordine socială şi de drept, poate pune la îndemîna istoricilor nu numai frumoasele imagini care ilustrează o mare diversitate de relaţii din lumea medievală şi modernă, dar, de multe ori, şi cheia însăşi pentru înţelegerea unor stări de fapte şi de spirit ale trecutului. Prima parte a volumului se referă la heraldica şi simbologia generală, publică şi privată, în Evul Mediu şi în perioada modernă (Giacomo C. Bascapé); în partea a doua se explică amănunţit construcţia, limbajul şi lectura stemei (Marcello Del Piazzo); partea a treia este consacrată heraldicii napoleoniene în Italia (Giacomo C. Bascapé şi Marcello Del Piazzo). Volumul este excepţional ilustrat cu documente heraldice din arhivele italiene, piese de mare interes pentru heraldica privată, orăşenească, papală — stemele papale încep cu Inocenţiu III (1198—1216) — statală etc. Nu lipsesc însemnele heraldice ale ordinelor cavalereşti şi ale unora dintre conducătorii lor (între altele, Sacrul Ordin Constantinian al Sf. Gheorghe — v. p. 371, 391—392). Una din ilustraţii este diploma prin care, la 20 mai 1647, regele Vladislav IV al Poloniei a concedat ambasadorului veneţian Giovanni Tiepolo dreptul de a include în stema sa vulturul alb polonez (p. 673). Beneficiarul acestei concesiuni nu este altul decît autorul raportului diplomatic folosit în studiul publicat în paginile tomului de faţă al *Anuarului* (cf. *supra*, p. 147—168), urmaşul unei familii care dăduse Veneţiei, în secolul XIII, doi dogi (stema celui de-al doilea, Lorenzo, este la p. 650); vulturul alb a rămas în stema urmaşilor ambasadorului, cum se vede din portretul altui Lorenzo Tiepolo, „Procuratore di San Marco" la 1712 (p. 550), ca şi din diploma de recunoaştere a nobilităţii familiei Tiepolo, din 14 iulie 1820 (p. 677). Este reprodusă şi stema dinaintea concedării vulturului alb, de pe o diplomă din 1605 (p. 508), aşa încît evoluţia ei poate fi urmărită de-a lungul veacurilor XIII—XIX.

Erudiţia şi claritatea expunerii, ca şi bogăţia şi varietatea materialului ilustrativ, fac din acest volum un instrument de lucru de primă însemnătate.

Ştefan S. Gorovei

JERZY TOPOLSKI, *Teoria wiedzy historycznej*, Poznan, „Wydawnictwo Poznanskie", 1983, 509 p.

Un întins volum de „teoria ştiinţei istorice" nu mai surprinde sub semnătura lui Jerzy Topolski, profesor la Universitatea din Poznan şi istoric de vastă reputaţie, pătrunsă deja în literatura domeniului prin numeroase studii şi îndeosebi prin *Metodologia cercetării istorice* (1966, 1973), care în versiune italiană a ajuns şi la noi (v. *AIIAI*, XIV, 1977, p. 635). Împărţindu-se generos între istoria pragmatică, dar tot la nivelul sintezei (între altele, a coordonat un preţios compendiu de istoria Poloniei), şi cercetarea fundamentelor înseşi ale disciplinei, Jerzy Topolski îşi plasează noua investigaţie în sfera celor mai noi dezbateri de ordin epistemologic şi metodologic, punînd la contribuţie o vastă literatură din domeniile cointeresate şi făcînd el însuşi un efort impresionant de a desluşi, într-un spaţiu al interdisciplinarităţii, statutul istoriografiei. Eruditul profesor reia astfel problemele discutate şi în sinteza metodologică, extinzînd cadrul, nuanţînd, aducînd la zi informaţia. Concepută în 5 părţi şi 14 capitole, lucrarea comportă numeroase subdiviziuni analitice în fiecare din acestea, potrivit cu intenţia autorului de a examina structura întreagă a domeniului şi de a configura un model interpretativ. Într-o primă parte, el se ocupă de geneza conştiinţei contemporane cu privire la metodologia istorică, un apel la dezbaterile cele mai recente pe acest tărîm (M. Mendelbaum, D. S. Landes, Ch. Tilly, J. Habermas), pentru a introduce la rîndul său în discuţie formula de „principiu standard" şi respectiv „nonstandard" în cercetarea istorică. Sub acest unghi, ni se propune o interpretare a istoriografiei mai vechi, începînd din secolul XVIII, cu popasuri în istorismul german şi în pozitivismul larg răspîndit în a doua jumătate a secolului XIX. Eforturile de conceptualizare în secolul XX

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sînt sistematizate sub același unghi. Partea a doua trasează „repere" în străduința acestui secol de a conceptualiza cercetarea istorică. Opoziția *inducționism-deducționism* apare ca o falsă alternativă. Analiza operei hermeneutice și a „mecanismului orientării" dă substanță unui capitol dintre cele mai interesante, urmat de altele, nu mai puțin incitante, despre conceptualizarea teoretică, directive metodologice etc. Teoria modelelor istorice formează o parte distinctă (III), cu articulații ce privesc sursologia, narațiunea istorică, analiza „modelistă". Partea următoare (IV) e dedicată explicației, cu un capitol despre structura explicației, altul despre explicarea faptelor (proceselor) istorice și încă unul despre explicația integralistă. Ultima parte (V) se ocupă de „verificare" în istorie, cu un capitol despre „genuri" și altul despre legitate și obiectivitate. Structura complexă a lucrării reflectă preocuparea autorului de a examina problemele teoriei istorice în toate aspectele ei, pornind de la analiza critică a celor mai recente discuții. Ea se întemeiază pe o vastă bibliografie, în care contribuția poloneză e remarcabilă. De reținut mai ales lucrările semnate de J. Kmita și T. Bukșinski pe teme de epistemologie istorică. Propriile demersuri ale autorului (între acestea, afară *de Metodologia* citată, un studiu intitulat *Prawda i model w historiografii*, Lódz, 1982) sînt puse aici în valoare. Pare ciudată lipsa de interes pentru „noua istorie" franceză și mai ales pentru „istoria serială", prin care Pierre Chaunu încearcă transgresarea cantitativului, ceea ce în fond face și autorul. Noua lui sinteză teoretică e, în tot cazul, o carte de referință și ea ar merita să fie tradusă la noi, ca una ce sistematizează remarcabil problemele cercetării istorice.

Al. Zub

B. F. BORȘNEV, *Sotialinaia psihologia i istoria* (Psihologia socială și istoria), Izdanie vtoroe, dopolnennoe i ispravlennoe, Moskva, Izdatelistvo «Nauka», 179, 231 p.

Alcătuită dintr-o introducere și cinci capitole (Știința leninistă a revoluției și psihologia socială, Noi și ei, Comunitate și individ, Psihologia socială și psihologia genetică, Istoria universală și psihologia socială), cartea cunoscutului om de știință se constituie într-o premieră a istoriografiei sovietice. Cîteva precizări ale autorului: este greșită opinia potrivit căreia psihologia socială ca știință nu este psihologie, ci un compartiment al teoriei materialismului istoric care „nu trebuie dat pe mîna psihologilor" (p. 3); încercarea „de a răpi" psihologia socială psihologilor se explică prin necesitatea apărării legității sociale de psihologizare; or, psihologizarea se produce numai acolo unde există intenția de a psihologiza, unde lipsește știința sigură a legilor specifice vieții și dezvoltării societății; celor care se tem să psihologizeze legile economice obiective li se poate spune: nu le psihologizați, dar ocupați-vă de psihologie așa cum biochimistul nu pretinde să dea o interpretare chimică unei legi biologice clare; istoria fără psihic este o istorie fără oameni vii (p. 9).

L. Boicu

ERNST SCHULIN, *Das alte und neue Problem der Weltgeschichte als Kulturgeschichte*. Sonderdruck aus *Saeculum*, Freiburg/München, XXXIII, Heft 2 (1982), p. 161—173.

Bine cunoscut ca istoric al istoriografiei, Ernst Schulin examinează aici noile tendințe de problematizare manifeste în spațiul german, sistematizînd dezbaterile din ultimii ani cu privire la istorie ca evoluție. Sînt evocate nume care au revitalizat în ultimii ani asemenea dezbateri (Klaus Eder, Günter Dux, Oskar Köhler ș.a.) de două ori seculare privind raportul dintre istoria lumii (ca istorie universală) și istoria culturii. Este această istorie a culturii compatibilă cu ideea de progres? Poate fi ea identificată cu istoria universală? Sau numai conduce la structurarea unei atare istorii? Întrebările trimit la nume mari (de la Herder la Burckhardt și de la acesta la ultimele dezbateri), la acela al autorului (*Traditionskritik und Rekonstruktionsversuch*, 1979) nu mai puțin.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

HILDEGARD HAMM-BRÜCHER, *Kulturbeziehungen weltweit; ein Werkstattbericht zur auswärtigen Kulturpolitik*, München/Wien, Carl Hanser Verlag, 1980, 226 p.

După volumele *Contra nelibertății în societatea democratică* (1968), *Inapt de reformă?* (1972), *Reforma reformei (1973)* și *Educația nu e un lux* (1976), autoarea subscrie un altul cu privire la relațiile culturale cu lumea din afară, volum înțeles ca un „raport de atelier", dat fiind că textele cuprinse în el sînt la origine expuneri ocazionale asupra domeniului. Grupate în șapte capitole, ele evocă principii și stări de lucruri din cele mai diverse, totuși convergente ca finalitate. Sînt observații pe marginea schimbului cultural ca necesitate inexorabilă în lumea modernă. A da și a lua, politica culturală externă începe acasă, frontierele sînt depășibile prin cultură, educație, școală, așa cum se preconizează de către UNESCO. iată cîteva idei ce revin obsesiv în primele capitole. Altele se degajă din alocuțiile rostite în diverse locuri, la diferite ocazii, avînd ca temă centrală relațiile de cultură cu străinătatea Una din alocuții (p. 120—123) privește chiar inaugurarea Institutului German de Cultură din București (26.XI.1979). *„Europa" — idee și realitate* e încă un text demn de reținut, ca și capitolul final, gîndit prospectivic: *Umanizarea politicii dezvoltării*. Tematic, volumul se cuvine a fi pus în relație cu o carte mai veche, la fel de incitantă, subscrisă de Hans Arnold: *Kulturexport als Politik?* (1976).

Al. Zub

HANS-ULRICH WEHLER, *Historische Sozialwissenschaft und Geschichtsschreibung*, Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht, 1980, 409 p.

Avînd ca subtitlu: *Studii despre sarcinile și tradițiile gîndirii istorice germane*, noua carte a prolificului autor adună, în două secțiuni, studii de 1) istoriografie și discipline conexe (sociologie, economie, psihanaliză, psihoistorie ș.a.) și 2) marginali ai domeniului în spațiul german: Eckart Kehr, Gustav Mayer, A. Rosenberg, H. Rosenberg, L. Quidde, A. Vagts, V. Valentin. Probleme de teorie a istoriei economice moderne în același spațiu sînt tratate într-un capitol aparte, ca și probleme ale istoriei sociale sau raporturile acesteia din urmă cu istoriile „vecine", precum cea economică și cea politică. Funcția și structura „uniunilor de luptă" germane formează tema altei articulații. Capitole aparte se ocupă de istoria socială în epoca modernă, condițiile dezvoltării capitalismului apusean, analiza inegalității sociale, locul teoriei în știința istorică (p. 206—223). Seria de efigii din partea ultimă a cărții amintește de preocupările mai vechi ale autorului din cunoscuta serie *(Deutsche Historiker*, I—VII), pe care a îngrijit-o în aceeași editură. H.-U. Wehler e unul dintre istoricii care a contribuit mai mult la revitalizarea dezbaterilor istoriografice, de pe o poziție marxizantă, atent deopotrivă la teoria și la practica domeniului. Problemele modernizării, ale genezei capitalismului, ale metodologiei științei istorice, tratată la interferența mai multor discipline, au găsit în el un cercetător atent și avizat.

Al. Zub

KARL-ERNST JEISMANN, SIEGFRIED QUANDT (Hrg.), *Geschichtsdarstellung. Determinanten und Prinzipien*, Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht, 1982, 130 p.

Sînt contribuții de ordin didactic elaborate cu ocazia unui colocviu organizat la Münster de Cercul de didactică istorică împreună cu Institutul „Georg-Ekert" pentru cercetarea cărții școlare (1981). Asemenea inițiative, ca și cele datorate comisiilor bilaterale pentru studiul manualelor de istorie, au menirea să conducă la o imagine mai corectă a trecutului și să facă mai eficientă comunicarea cu noile generații. Ceea ce editorii doresc în cazul de față e să clarifice procesul și să-i conștientizeze factorii, astfel ca „prezentările istorice" să devină mai eficiente. Klaus Zernack (Giessen) subscrie în acest spirit o interesantă contribuție bazată pe realitatea poloneză, cu apel la un text semnat de Ștefan Kieniewicz: *Istoriografie și conștiință națională ieri, azi și mîine* (1975). Aceeași realitate o are în vedere și Bernd Schönemann pornind de la o vastă sinteză didactică de istorie. Ursula A. J. Becher distinge cîteva principii ale expunerii istorice, în timp ce Hans-Jürgen Pandel se ocupă de evoluția acestei „expuneri" de la catiheză și povestire la construcția narativă. Texte demne

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de interes semnează încă Wilhelm von Kampen, Wolfgang Hug, Siegfried Quandt, ultimul încercînd un bilanț al discuțiilor, din care rezultă necesitatea unui examen mai atent al factorilor de recepție. Mica serie „Vandenhoeck" înregistrează încă o lucrare de certă actualitate.

Al. Zub

STANLEY ARONOWITZ, *The Crisis in Historical Materialism. Class, Politics and Culture in Marxist Theory*, New York, Bergin Publishers Book, 1981, 345 p.

Profesor de științe sociale și cultură comparată la Universitatea California-Irvine, autorul e unul dintre partiripanții activi la controversele ideologice și politologice din ultimii ani. După *False Promises and Food* și *Shelter and the American Dream*, el consacră un întreg studiu materialismului istoric, pe care îl examinează sub unghiul relației dintre clasă, politică și cultură, pentru a defini o stare de criză. E, în fond, un lung eseu, împărțit în două numai din rațiuni didactice, cu subdiviziuni menite să incite interesul lectorilor. Dacă în prima parte se schițează problema crizei, în cea de a doua *(Teorie și dorință)* se dezvoltă idei și teme, în sensul unei adînciri. Se vorbește de necesitatea filosofiei, de natură umană, de problema clasei, despre „dezbinarea istorică", de o nouă strategie a eliberării, cu argumente reluate, în partea secundă, prin analize privitoare la economia politică, problemele filmului, relația dintre cultură și politică, cultura de masă și eclipsa rațiunii, narcisism. Un eseu bibliografic, util prin inventarierea critică a preocupărilor existente în acest domeniu, și un indice încheie volumul.

Al. Zub

RÉGIS HANRION, *L'histoire au présent*, Paris, Ed. „Marketing", 1980, 160 p.

Selecție didactică de texte relative la raporturile dintre istorie și actualitate, de la memorialiștii veacului de mijloc la istoricii de azi. *Fapte și cifre* se intitulează un prim grupaj, cu texte stînd sub semnul obsesiei din Philippe de Commynes, A. Schaff, P. Veyne, H. I. Marrou, H. Berr, M. Bloch, J. Charlot, S. Hoffmann, R. Aron, P. Ricoeur, B. Croce. Un altul, *De la geneză la exod*, adună reflecții pe tema revoluției: A. Soboul, F. Furet, F. Braudel ș.a. Cîteva texte au menirea să prezinte apoi *Fața aparentă a icebergului* (F. Chatelet, P. F. Moreau, K. Jaspers, R. Aron, P. H. Simon, M. Bloch ș.a.), iar altele, nu mai puțin incitante, să recomande *Fața ascunsă a icebergului* (A. Casanova, F. Braudel, Ph. Aries, Max Weber etc.). Nu se teoretizează prea mult? Îndemnul la *a scrie istoria*, dincolo de speculația inutilă, e fără echivoc. *Que faire? Mais faire!* (p. 139). Cu o tematică nouă, tehnici mai complexe și personalități marcante, istoriografia promite o înnoire substanțială.

Al. Zub

JAQUES FRÉMEAUX, BERNARD VALETTE, *L'écriture de l'histoire*, Paris, Ed. „Marketing", 1980, 160 p.

Culegere de texte menită nu atît să determine o poziție în raport cu istoria, cît să incite la reflecție. Cele din primul capitol *(O tradiție istorică)* au a răspunde la întrebări cu privire la finalitatea și metodologia istoriei, de la Herodot și Thucydide la Lucien Febvre și Lucette Valensi. Următorul capitol vrea să circumscrie „teritoriile istoricului" prin texte din F. Braudel, G. Duby, P. Chaunu, J. Le Goff, Em. Le Roy Ladurie, R. Lenoir, R. Mandrou, așadar prin „noua istorie". Al treilea evocă literatura și tehnicile utilizabile în serviciul istoriei, cu apel la cîteva din ofertele mai semnificative pentru noile direcții de cercetare, alături de texte „clasice". *Istorie și polemică* se intitulează ultimul capitol, al patrulea, regrupînd și acesta texte din mai mulți autori, de la Guy Pervillé la Roland Barthes. Rezultă că în pofida pretențiilor ei de obiectivitate, istoria nu e mai neutră decît oricare altă știință, dar că efortul istoriografic spre rigoare și adevăr constituie în sine o atitudine constructivă. „În definitiv, a refuza ideea unei naturi umane, veșnică, și o

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

universalitate mitică a valorilor morale, este a recunoaşte totodată diversitatea compartimentelor socio-culturale şi a tolera existenţa celuilalt în radicala sa deosebire, ea însăşi determinată de constrîngeri geografice, temporale economice. În acest sens, se poate spune că omul nu are natură, ci că el se defineşte mai întîi prin istoria sa" (p. 4). Destinată claselor preparatorii, culegerea de faţă e în adevăr incitantă.

Al. Zub

CAROL NEUMAN, EDMOND NICOLAU, ANGHEL SCHOR, *Istorie scurtă a dezvoltării ştiinţei*, Bucureşti, Ed. Politică, 1983, 749 p.

Este întîia sinteză românească ambiţionînd să cuprindă, în evoluţia lor diacronică şi în conexiunea lor finală, toate ştiinţele. Autorii s-au străduit să fixeze faptele cele mai de seamă, orientările, tendinţele, conturînd un tablou complex nuanţat, în ciuda vastităţii enorme a materiei. Asemenea priviri de ansamblu, oricît de riscate în detalii, sînt necesare oricînd şi mai ales acum, cînd tendinţa de „atomizare" a informaţiei e atît de tiranică. Ştiinţa contemporană manifestînd o vădită nevoie de sinteză integratoare, fapt semnalat de acad. Şerban Ţiţeica în *prefaţă*. Lucrarea cuprinde aşadar istoricul dezvoltării ştiinţei în trei părţi. Prima prezintă în trei capitole procesul asimilării de către ştiinţă a unor elemente din alte activităţi sociale şi închegarea lor în sistem. A doua, tot tripartită, înfăţişează relativa stagnare a ştiinţelor în sec. IV—VIII e.n., ascensiunea ei în Occidentul european, Renaşterea şi sinteza newtoniană. Ultima prezintă dezvoltarea ştiinţei sub semnul acelei sinteze, pînă la teoria relativităţii, mecanica cuantică şi cibernetica. În fiecare parte se rezervă un paragraf şi istoriei (p. 158—160, 185—187, 316—322, 521—530), cu aproximări şi naivităţi scuzabile. O sumară bibliografie (bazată îndeosebi pe lucrări în limba română), un tabel al principalelor discipline ştiinţifice (după clasificarea internaţională din 1979) şi un indice de persoane încheie util această sinteză nu mai puţin folositoare prin informaţia concertată şi prin sugestiile cuprinse.

Al. Zub

MARCEL D. POPA, HORIA C. MATEI, *Mică enciclopedie de istorie universală*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, 743 p.

Un instrument de rapidă orientare esenţială în istoria lumii, cu atît mai util cu cît numeroase date cuprinse în volum sînt, pentru cei mai mulţi, inaccesibile. Autorii sistematizează evenimentele memorabile din istoria statelor, precum şi pe deţinătorii puterii executive supreme din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre. În prima parte, sînt prezentate, alfabetic, cele 167 de state independente ale lumii contemporane, printr-o mică sinteză asupra drumului parcurs, urmată de lista celor care au deţinut funcţiile supreme de conducere. Complementară, partea a doua cuprinde peste 150 de state şi dinastii din lumea antică, medievală şi modernă, cu o informaţie istorică mai amplă, menită a consemna schimbări teritoriale, modalitatea transferului de putere, formulele de tranziţie etc. „Opţiunea pentru alcătuirea unui asemenea instrument de lucru, într-o perioadă în care istoriei de *tip evenimenţial*, factologiei, îi sînt preferate sinteze cuprinzătoare, unde evenimentele istorice sînt analizate şi interpretate în diversele lor conexiuni economice, sociale, politice şi culturale, a fost determinată în primul rînd de absenţa din bibliografia de specialitate românească a acestui gen de lucrare", observă autorii (p. 13—14), adăugînd că în munca lor s-au lovit de mari dificultăţi, fie datorită lipsei unor surse referative, fie pentru că un sistem unitar nu era lesne de asigurat de-a lungul unei lucrări atît de complexe. Lucrare de pionierat, cum o consideră autorii înşişi, *Mica enciclopedie de istorie universală* poate fi numărată printre cele mai bine închegate instrumente capabile să orienteze pe cititor, specialist sau nu, în hăţişul datelor privind soarta politică a vieţii statale de oricînd şi de oriunde, un instrument inserabil cu cinste în bibliografia de specialitate.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Balkan bibliography, VII—1978. Edited by TH. VERROU-KARAKOSTA, D. LOUKIDOU-MAVRIDOU, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1982, XXVII + 432; Supplement, edited by KON. HATZOPOULOS, 326 p.

Rodul unei munci colective (între cei 16 autori figurează și Petre Ș. Năsturel), bibliografia face un serviciu util cercetărilor istorice cu privire la aria balcanică, îmbogățind numărul instrumentelor de lucru de acest profil. Concepută în mod retrospectiv, seria a ajuns cu ultimul tom la bibliografierea producției istoriografice din anul 1978. Aria tematică avută în vedere cuprinde în linii mari: istoria cărții și a culturii, istoria filosofiei, a religiei și bisericii, istoria gîndirii economice, politice și tehnice, a limbii și literaturii,istoria Europei în general și istoria statelor din Balcani (Albania, Bulgaria, Iugoslavia, România, Turcia, Grecia). O listă a publicațiilor periodice consultate arată sfera documentară a lucrării care rămîne și în acest caz selectivă.

Suplimentul publică studii și recenzii ca și traduceri în limba greacă a unor lucrări istorice scrise în limbi străine, între care întîlnim și studiul Corneliei Papacostea-Danielopolu, *'Organizarea și viața culturală a companiei „grecești" din București*, din *Studii și cercetări istorice sud-est europene*, I, 1974.

Ultimul tom și suplimentul său arată din nou seriozitatea preocupărilor științifice de la Institutul pentru studii balcanice din Salonic, preocupări ce nu au scăpat din vedere instrumentarul cercetării fără de care dezvoltarea științei ar fi greu de conceput.

Ștefan Lemny

Repertoire d'étude balkaniques. 1966—1975, I. *Histoire des peuples balkaniques (XVe s. — 1945)*, Sofia, Editions de l'Académie Bulgare des Sciences, 1983, XVI + 572 p.

Un foarte util instrument de lucru pentru cunoașterea realizărilor istoriografice din spațiul balcanic între anii 1966—1975 este lucrarea la care ne referim și care anunță o continuare (vol. II), dedicată mai ales istoriei culturii. Deși selectiv, reținînd doar materialele care aduc o informație nouă, repertoriul asigură o radiografie bibliografică a spațiului avut în vedere (în total 9 416 referințe) concentrată în jurul cîtorva teme și noțiuni, expuse în ordine alfabetică (arhive, bătălii, bibliografii etc., nume de țări și regiuni geografice și istorice). Alte rubrici dau referiri bibliografice despre aspecte precum conștiință națională, criza orientală, biserică, feminism, ideea unității slave, naționi, revoluții etc. O secțiune privește România. Un bogat aparat de indici înlesnește consultarea rapidă a repertoriului.

Ștefan Lemny

WALTER LUKAN u. MAX DEMETER PEYFUSS, *Ost-und Südosteuropasammlungen in Österreich. Verzeichnis der Bibliotheken, Institute, Archive und Museen*, Viena, 1982, 98 p.

Un instrument de lucru de real folos e acest ghid al bibliotecilor, institutelor, arhivelor și muzeelor aflătoare în Austria și avînd interes istoriografic pentru Europa de est și sud-est, ghid prin care sîntem avertizați asupra posibilităților de documentare existente în acel spațiu: 145 de instituții din care 94 în Viena. Programe de studii se pot urmări la cele șapte institute pendinte de Universități și la tot atîtea extrauniversitare. Cît privește așezămintele biblioteconomice, în fruntea lor se află Biblioteca Națională, apoi Biblioteca Universității din Viena și alte 115 unități mai mici, însumînd 8 500 de periodice și 850 000 de monografii. Mai modestă, rețeaua arhivistică (26) nu e mai puțin importantă. Se adaugă muzeele (15) și colecțiile de profil sud-est europene (7). O informație esențială pentru cine se ocupă de zonă e cuprinsă în cele cinci compartimente: I) marile biblioteci (2); II) centrele de cercetare, informație și documentare privind Europa sud-estică (14); III) centre de informație și documentare cu secții pentru sud-estul european (116); IV) centre de informație și documentare pentru naționalitățile din Austria (8); V) instituții ale statelor sud-est europene (4). Despre fiecare în parte se dau informații de bază: nume,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adresă, director, personal, program, condiții de acces, echipament tehnic, fonduri, colecții, cataloage, reviste, contacte externe. Pentru oricine se ocupă de această parte a continentului, sînt informații indispensabile. Asemenea instrumente de lucru sînt indispensabile pentru orice zonă culturală. O *introducere* funcțională explică întregul sistem, iar o prefață semnată de Richard G. Plaschka îi subliniază utilitatea.

Al. Zub

A. I. MELIUKOVA, *Krasnokutskij kurgan*, Moscova, Ed. „Nauka", 1981, 112 p.+ 30 fig.

Cunoscută prin numeroase studii și monografii referitoare la descoperirile scitice de pe teritoriul Uniunii Sovietice și a relațiilor dintre sciți și populațiile grecești și tracice, cercetătoarea sovietică A. I. Meliukova subscrie acum o lucrare în care se cercetează unul din curganele de pe Niprul inferior. Localitatea Krasnokuțk se află pe malul drept al Niprului între orașele Dnepropetrovsk și Nicopol iar curganul ce face obiectul acestei monografii, face parte din grupul acelora cercetate la Certomlîk, Alexandropol, Kamenaia Moghila, Blizniţa Slonovskaia, Blizniţa Tomakovskaia, curganele 1 și 2 de la Lemeșev, Babî și Raskopana Moghila și a curganelor din cadrul așezărilor scitice de la Kutsk, Belozersk, Nicopol și Kicikassk.

Cercetările arheologice în acest curgan au fost efectuate în anul 1860 de I. E. Zabelin, dar materialul descoperit m-a fost studiat și publicat pînă acum. Autoarea a folosit carnetele de săpături și obiectele din arhiva și muzeul Ermitaj, realizînd reconstituirea curganului în interior și exterior precum și încadrarea cronologică și culturală.

Pentru a realiza o redare cît mai exactă a acestei vechi descoperiri, studiul cuprinde trei capitole; 1, Așezarea geografică, construcția mantalei și a complexului funerar; 2, Inventarul, în care se analizează; descoperirile din manta și din zona superioară (resturile de car, elementele decorative din bronz ale carului, aplicele de pe îmbrăcăminte, pandantive, lunule, clopoței, psalii, zăbale, alte piese de harnașament și vîrfuri de săgeți din bronz), obiectele din mormintele cailor (zăbale, psalii, aplice de argint) și descoperirile din camera mortuară, coridor și groapa de intrare; 3, Datarea curganului Krasnokuțk și locul său printre alte monumente scitice. Se adaugă lista prescurtărilor și indici de nume și de monumente scitice folosite în lucrare.

În capitolul al treilea, autoarea face o riguroasă analiză a problemelor legate de cronologia curganelor regale scitice, pornind de la considerațiile bazate pe elemente de artă ale lui M. I. Rostovțev (1925) sau pe baza amforelor grecești din curgane, făcută de I. B. Brașinski (1959, 1965). Datarea acestui curgan în limitele dintre secolul IV și începutul sau mijlocul secolului III î.e.n., s-a făcut în general prin analogie cu alte curgane cercetate în această regiune. Curganul de la Krasnokuțk în care, printre alte piese caracteristice, s-au găsit capete ajurate de baldachin, reprezentînd grifoni și păsări, precum și alte elemente ale decorului animalier (animal fantastic devorînd o panteră sau ghepard) caracteristice celei de a doua jumătăți a secolului IV și prima jumătate a secolului III î.e.n., se încadrează cronologic după cel de la Certomlîk fiind contemporan cu Alexandropol și Balșaia Blizniţa. Deși curganul de la Krasnokuțk nu este înalt și nu are un inventar de valoare excepțională, el este unul din cele mai reprezentative curgane de stepă din Scitia secolelor IV—III î.e.n. Astfel s-a remarcat că în el n-au fost înmormîntați grăjdarii, care se găsesc în foarte multe monumente din această categorie, mai ales în acelea unde, ca și la Krasnokuțk, se găsesc morminte special amenajate pentru cai. De asemenea în acest curgan s-au găsit foarte multe obiecte dn fier ce aparțin căruțelor, care sînt o mărturie a măririi producției de utilaje de transport pe roți, unde se folosea fierul. Prin aceasta se deosebesc de carele sarmatice și altaice și se apropie de cele tracice. O apropiere între sciți și traci se remarcă și prin apariția unor elemente noi în cadrul ornamenticii, stilului animalier, unde apar linii incizate și spirale. De asemenea, chipul grifonului cu cap de vultur caracteristic și pentru arta greacă și iraniană este reprodus de meșterii sciți pe capetele de baldachin, cum sînt și acelea descoperite la Krasnokuțk.

Cercetarea curganului de la Krasnokuțk prezintă interes nu numai din punctul de vedere al cunoașterii acestor monumente în general ci și pentru aprofundarea stilului artistic și mai ales, pentru studiul reprezentărilor ideologice ale sciților, temă care urmează să mai fie aprofundată în viitor. Cartea cercetătoarei sovietice reprezintă o contribuție

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

importantă la cunoaşterea diferitelor aspecte culturale şi cronologice ale civilizaţiei scitice din secolele IV—III î.e.n.

Silvia Teodor

IOHANNA ŞARAMBEI, NICOLAE ŞARAMBEI, *29 personalităţi ale lumii antice*, Bucureşti, Ed. „Albatros", 1983, 391 p.

După *Civilizaţia Romei antice* de Horia C. Matei (1980), *Enciclopedia civilizaţiei romane*, coordonată de D. Tudor (1982) şi aproape concomitent cu *Mica enciclopedie de istorie universală*, scoasă de Marcel D. Popa şi Horia C. Matei (1983), în care lumii antice i se acordă, în altă formulă, un larg spaţiu, ni se oferă un nou instrument de lucru privitor la antichitate. Autorii au selectat din lunga şi dramatica istorie a lumii vechi 99 personalităţi, cu grija de a reprezenta cît mai judicios fiecare spaţiu etno-cultural şi a da seama, prin intermediul unor microbiografii, de soarta unor popoare. Este, în fond, o istorie *sui generis* a antichităţii, cum se şi afirmă în nota preliminară, o istorie organizată pe figuri de înaltă mărime, în ordine alfabetică, astfel ca ea să devină utilizabilă ca un dicţionar. Procedînd astfel, autorii răspund unei cerinţe tot mai presante de a chintesenţia imensa cantitate de ştiri de care dispune istoriografia, prin selecţie riguroasă şi sinteză biografică, pentru a satisface curiozitatea cititorului, fie acesta specalist sau din marele public. Sînt personalităţi ce ilustrează istoria multor state şi popoare din vechime: Asiria, Armenia, Babilon, Cartagina, China, Dacia, Egipt, Fenicia, Grecia, Hitiţii, India, Palestina, Persia, Statul Sasanid, Statul Seleucid, Parţia, Pontul, Roma, Sumer, Akad, Ur, Urartu, Vizigoţii. La gradul de selectivitate impus de limitele lucrării (99 de figuri, cînd numai lumea greacă oferă mai multe) opţiunile autorilor se vădesc judicioase, ele ţinînd seama de consensul stabilit în istoriografie. Textele sînt clare şi de o fluenţă agreabilă, însuşiri ce pot interesa variate categorii de cititori. Profesorii de istorie pot găsi, în această galerie de figuri antice, sugestii de prezentare a problemelor antichităţii.

Al. Zub

Actele martirice. Studiu introductiv, traducere, note şi comentarii de pr. prof. IOAN RĂMUREANU, Bucureşti, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune, 1982, 372 p.

Volumul cuprinde, traduse din greacă şi latină, actele de martiraj ale unora dintre creştinii din secolele II—IV, ca mărturie de viaţă spirituală, dar şi de moravuri, sentimente, viaţă obştească. Sînt 23 de texte, însoţite de introducere şi de un indice, astfel ca regăsirea şi interpretarea informaţiei să fie înlesnită. Istoricii se ocupă de începuturile acelui mileniu sau de istoria ideilor şi mentalităţilor au un nou punct de sprijin în volumul profesorului Ioan Rămureanu, al unsprezecelea din seria „Părinţi şi scriitori bisericeşti".

Al. Zub

MIHAI RĂDULESCU, *Civilizaţia armenilor*, Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1983, 264 + ilustr.

Vechilor preocupări româneşti în domeniul *armenologiei* — în care s-au ilustrat istorici ca G. Bezviconi, D. Dan, N. Iorga, H. Dj. Siruni — li se adaugă acum o carte care poate constitui o *introducere* în problematica istoriei poporului armean, istorie care nu se desfăşoară numai în spaţiul actualei Armenii sovietice, cuprinzînd o bună parte a Europei: marea şi bogata diasporă armenească nu poate fi separată de istoria poporului armean. Autorul a beneficiat de o documentare în Armenia, adunînd mult material pentru această carte, în care capitolele cele mai ample privesc artele şi literatura. Se pot reproşa acestui volum — adresat unui public foarte larg şi scris cu multă dragoste pentru subiect, cu înţelegere adîncă şi admiraţie sinceră — două „absenţe": istoria poporului armean din veacul XIV pînă la Armenia sovietică şi — în cîteva pagini, măcar, dacă nu într-un întreg capitol — istoria armenilor din Ţările Române şi rolul lor în viaţa poporului român; în special acest ultim subiect ar fi fost folositor cititorului român. Pe baza contribuţiilor mai

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vechi, dar și a informațiilor acumulate în vremea din urmă, o istorie a armenilor din Țările Române va trebui scrisă, nu numai ca o contribuție pentru mai buna cunoaștere a civilizației acestui popor străvechi, dar și pentru mai buna înțelegere a propriei noastre istorii. Albumul editat de Sylvia Agémian este o mărturie grăitoare în acest sens. La o nouă ediție a *Civilizației armenilor*, Mihai Rădulescu însuși ar putea să adauge cărții sale un asemenea capitol. Imaginea pe care a dorit să o ofere publicului român va fi, desigur, mai completă.

Ștefan S. Gorovei

Geschichte Europas für den Unterricht der Europäer, hrgg. von KARL-ERNST JEISMANN u. RAINER RIEMENSCHNEIDER, Braunschweig, 1980, 185 p. (Studien zur Internationalen Schulbuchforschung, 27).

Sub egida Institutului „Georg-Eckert" pentru cercetarea mondială a cărții școlare, noul volum din seria menționată între paranteze adună materialele prezentate cu ocazia unei conferințe internaționale (Münster/Westf., 17—20 dec. 1979) organizate în perspectiva pregătirii unui manual de istorie a Europei pentru profesorii secundari de a doua treaptă. Sînt „prolegomenele" unei asemenea istorii, cum se precizează în subtitlu, prolegomene elaborate în cinci părți de specialiști aparținînd unor spații diferite de cultură. Dincolo de salutul protocolar rostit atunci de ministrul-prezident în funcțiune (Alfred Kubel) și de o sintetică definire a obiectului, problemelor și scopurilor conferinței (Karl-Ernst Jeismann), materia însăși cuprinde I) interesante observații relative la fundamentele civilizației europene (Rudolf Vierhaus), o suită de studii cu tematică variată despre evul mediu și epoca modernă (II), studii menite a lămuri conceptul însuși de „ev mediu european" (Karl Ferdinand Werner), trăsături comune și diferențieri în abordarea istoriei medievale, pornind de la exemplul istoriei cruciadelor (Adrian H. Bredero), reflecții didactice privitoare la cruciade ca fenomen european (Heinz Dieter Schmidt), conștiința europeană în raport cu Reforma și Contrareforma (Janusz Tazbir), mișcările de reformă bisericești (secolele XV—XVI) reflectate în planuri de învățămînt și cărți școlare (Karl Pellens), „Jus Publicum Europaeum" (Fr. Ryszka), Europa savanților și epoca modernă (Ch.-O. Carbonell). Un grupaj substanțial (III) privește fenomenul modernizării europene: industrializarea ca fenomen istoric (S. Pollard), și ca problemă de învățămînt în istorie (J. Erger) și geografie (W. Wöhlke), criza democrației parlamentare în perioada interbelică (Hans Mommsen). Un altul (IV) e dedicat predării istoriei după 1945 în Anglia ca expresie a cooperării (A. J. Boddington) și în genere pe continentul european (L. Pracht). În fine, un „protocol" al discuțiilor purtate în timpul conferinței, instructive și reconfortante, subscrie Reiner Riemenschneider. Autorii provin din R.F.G., Anglia, Franța, Olanda, Polonia. Alături de cele 18 volume din *Internationales Jahrbuch für Geschichts — und Geographieunterricht* (1951—1978), publicație continuată prin *Internationale Schulbuchforschung* (I—V, 1979—1983), noul volum din seria complementară scoasă de Institutul „Georg Eckert" (vol. 24 se referă la România, v. *AIIAI*, XVII, 1980, p. 837—839) aduce contribuții importante pe linia efortului de a se asigura o mai justă cunoaștere mutuală a poporului prin intermediul școlii.

Al. Zub

H.-I. MARROU, *Trubadurii*, Traducere, note și postfață de SORINA BERCESCU, București, Ed. „Univers", 1983, 178 p.

Din opera savantului francez Henri-Irénée Marrou (1904—1977), s-a ales pentru o versiune românească mica lui carte despre trubaduri, acești creatori ai unei adevărate civilizații (sec. XII—XIII) care a rafinat viața feudală, umanizînd o societate ai cărei cărturari încă nu redescoperiseră comorile Antichității. Fenomen generat de realitățile societății feudale din sudul Franței, „trubadurismul" a radiat, regăsindu-se nu numai în nordul Franței și în Italia învecinată, ci pînă la marginile iberice ale continentului și în spațiul german (*Minnesänger*-ii).

Este un început, dar continuarea va trebui neapărat să vină într-o zi, cu versiunea românească a frumoasei cărți a lui Marrou, *De la connaissance historique*, introducere în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istorie ca știință și ca domeniu de cunoaștere, introducere în nesfîrșitele și încîlcitele probleme pe care materialul istoric le pune în fața acelora dornici să se înfrunte cu el.

Ștefan S. Gorovei

TOMA DE KEMPIS, *Urmarea lui Hristos*, trad. din latină de DUMITRU C. VIȘAN, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1982, 237 p.

Celebra operă a umanistului Toma de Kempis (1380—1471), *Imitatio Christi* (un manuscris autograf datează din 1441), care ocupă în literatura medievală, un loc eminent, a fost tradusă din nou, după originalul latin, prin osîrdia cărturărească a prof. Dumitru C. Vișan. Nu e cea dintîi traducere. Udriște Năsturel încă ne-a dat o versiune slavonă, pe la 1600, tipărind-o în 1647. Veșmînt românesc i-a potrivit abia la 1774 „dascălul" brașovean Ioan Duma, urmat de episcopul Iosif al Argeșului (1794), ambele traduceri (netipărite) fiind întreprinse după o versiune greacă. Alte traduceri au urmat: Samuil Clain (Blaj, 1812); Gavriil Munteanu (Buzău, 1845, retipărită în 1901, 1923, 1927); Gavriil Pop (Blaj, 1893); Galaction Cordun (București, 1925); D. C. Vișan (București, 1927); „Presa Bună" din Iași (1937); Toma Chiricuță (București, 1938); Al. Lascarov Moldovan (București, 1940). Textul de față e o versiune din 1927, revizuită de traducător și prefațată de dr. Nicolae Corneanu, Mitropolitul Banatului, care subliniază, alături de rostul duhovnicesc, și însemnătatea istorico-culturală a operei, aruncînd o punte firească între inițiativa lui Udriște Năsturel de la începutul secolului XVII și nevoile spirituale și de cultură ale contemporaneității.

Al. Zub

MARIAN BISKUP, *Jan Dlugosz (1415—1480) jako historyk polski i krajów Europy środkowowschodniej*, în „Zapiski historyczne", tom. XLVI, 1981, nr. 4, p. 35 (611) — 52 (628).

Cunoscutul istoric de la Torun, Marian Biskup, căruia istoriografia polonă — dar nu numai ea! — îi datorează (pe lîngă un mare număr de studii relative la istoria Poloniei medievale [1]) frumoasa ediție a actelor stărilor Prusiei regale *(Akta stanów Prus Królewskich = Acta statuum terrarum Prussiae Regalis)*, publică și în limba polonă comunicarea prezentată la Congresul Internațional de Științe Istorice de la București [2]. Bogatele referințe la istoria țărilor din Europa centrală și răsăriteană fac din analele lui Dlugosz o sursă însemnată și pentru istoria rusă, cehă, sileziană, germană, ungară, lituaniană și românească și profesorul Biskup subliniază interesul pe care îl poate prezenta un studiu comparativ cu unele izvoare narative din țările respective; între aceste izvoare, d-sa citează și cronica moldo-germană, pentru istoria Moldovei lui Ștefan cel Mare din răstimpul 1457—1499. În comunicarea de la București, d-sa menționase, în chip surprinzător, ca autor al acestei cronici pe... pîrcălabul Hărman de Cetatea Albă [3]; într-o intervenție prezentată în aceeași ședință, pe marginea comunicării profesorului Biskup (intervenție care, dintr-o ciudată defecțiune a secretariatului, nu a fost inclusă în volumul unde își avea locul), am precizat că această atribuire nu mai este de multă vreme acceptată, autorul cronicii moldo-germane urmînd a fi căutat (fără speranța de a fi găsit vreodată!) printre sașii din orașele moldovenești — din Baia sau Cotnari sau chiar din comunitatea săsească din Suceava. Pe de altă parte, nici un raport între această *Chronica breviter scripta* și analele lui Dlugosz nu mi se pare posibil: analistul polon moare într-o vreme cînd cronica lui Ștefan cel Mare abia

[1] Bibliografia scrierilor sale — în aceeași revistă, nr. 4/1982 (cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani și a 25 de ani de cînd conduce „Zapiski historyczne").

[2] Marian Biskup, *Johannes Dlugosz (1415—1480) als Geschichtsschreiber Polens und der Länder vom östlichen Mitteleuropa*, în *Rapports* II. *Chronologie*, București, 1980, p. 231—246.

[3] *Ibidem*, p. 245.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se scria. Sursele lui Dlugosz sînt — pentru istoria Moldovei — numai în mediul polonez, ceea ce explică, dealtminteri, şi numeroasele detalii care lipsesc din cronicile moldoveneşti.

In noua versiune, polonă, a comunicării sale, prof. Biskup a renunţat la paternitatea pîrcălabului de Cetatea Albă, menţionînd numai cronica şi pe descoperitorul ei, O. Górka (p. 50/626).

Ştefan S. Gorovei

Długossiana. Studia historyczne w piećsetlecie śmierci Jana Długosza (Dlugossiana. Studii istorice cu prilejul împliniriі a 500 de ani de la moartea lui Jan Długosz), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1980, 366 [368] p. + 23 ilustraţii.

Apărut în colecţia „Caietele ştiinţifice ale Universităţii Jagellone", seria „Lucrări istorice", volumul coordonat de Stanisław Gaweda, inserează un număr de 13 studii aparţinînd unor cunoscuţi medievişti polonezi. Ele au fost consacrate cîtorva aspecte ale istoriei poloneze, îndeosebi din secolul XV. Este perioada pentru care contribuţia istoriografică a lui Jan Długosz, „cel mai mare istoric al Europei medievale", de la a cărui moarte s-au împlinit, la data apariţiei tomului, 500 de ani, este „remarcabilă, iar, uneori, singura sursă istorică care [pune la dispoziţia specialiştilor] un bogat material [informativ] şi numeroase detalii" (p. 7).

Primul studiu, intitulat *Przemiany gospodarcze w Polsce w I połowie XV wieku* (Transformări economice în Polonia în prima jumătate a sec. XV) aparţine binecunoscutului istoric medievist prof. dr. Henryk Samsonowicz de la Universitatea din Varşovia (p. 11—24). Concluzia la care a ajuns autorul pe baza datelor analizate este aceea că „sfîrşitul sec. XIV şi, îndeosebi, prima jumătate a sec. XV au constituit perioada unei deosebit de rapide dezvoltări economice a Poloniei, favorizată de doi factori: o conjunctură internaţională favorabilă şi o foarte largă bază socială a populaţiei legată de schimbul de piaţă" (p. 22).

Bolesław Przybyszewski a analizat structura şi funcţiile consiliului canonic din Cracovia, în timpul canonicatului lui Jan Długosz (1436—1480), precum şi aportul membrilor săi la activitatea juridică şi diplomatică a statului, mai ales din timpul domniei lui Cazimir IV Jagello.

Formaţia intelectuală a lui Długosz, care a stat la baza activităţii sale istorice, este reliefată de Jerzy Wolny *(Krakowskie środowisko katedralne w czasach Jana Długosza (1431—1480)* (Mediul [canonic] al catedralei cracoviene în timpul lui Jan Długosz 1431—1480) (p. 85—107), în timp ce mecenatul său artistic a fost evidenţiat de Anna Buczek (p. 108—140).

După cum se ştie, marele cronicar polonez s-a remarcat şi ca un bun diplomat al timpului. Activitatea sa din acest domeniu, mai precis al unui moment foarte important al ei, este pusă în lumină de un alt binecunoscut medievist polon, prof. dr. Marian Biskup de la Institutul de istorie PAN din Toruń *(Działalność dyplomatyczna Jana Długosza w sprawach pruskich w latach 1454—1466* — Activitatea diplomatică a lui Jan Długosz în problemele prusiene în anii 1454—1466 — p. 141—167). Autorul a ajuns la încheierea că activitatea diplomatică din acea perioadă a exercitat o certă influenţă asupra formaţiei sale de istoric. Şederea în Prusia i-a oferit prilejul să cunoască noi surse de informare, de provenienţă teutonică. „Fără îndoială — conchidea autorul — că *Analele* lui Długosz au cîştigat deosebit de mult din această activitate publică şi constantă a autorului lor" (p. 165).

Importantă este, de asemenea, şi contribuţia coordonatorului acestui volum, Stanisław Gaweda. In articolul *Ocena niektórych problemów historii ojczystej w „Rocznikach" Jana Długosza* (Despre unele probleme ale istoriei patriei în „Analele" lui Jan Długosz, p. 181—203) a pus în discuţie influenţa mediului în care a trăit asupra ideologiei şi interpretărilor sale istorice, poziţia lui faţă de problema revendicării teritoriilor poloneze pierdute, Silezia şi Pomerania, şi atitudinea sa faţă de popoarele vecine şi societatea din care făcea el însuşi parte.

Analele lui Długosz ca sursă pentru genealogia Piaştilor, analizarea operei *Chorographia Regni Poloniae* şi *Annales* seu *Cronicae incliti Regni Poloniae*, au fost analizate, cu evidenţierea valorii lor documentare de Kazimierz Jasiński (p. 204—223), Wacława Szlińska (p. 224—255) şi Julia Radziszewska (p. 256—280) iar Stanisław Cynarski s-a ocupat de cîteva probleme ale receptării *„Istoriei"* lui Długosz de către societatea poloneză a secolelor XVI şi XVII (p. 281—293).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In sfîrșit, ultima contribuție inclusă în paginile acestui volum este de natură documentară. Agnieszka Perzanowska a pus la dispoziția cercetătorilor un mare număr de documente, sub formă de regestre, referitoare la Jan Długosz (p. 293—367).

„O „listă a ilustrațiilor" încheie acest volum care constituie, în ansamblu, o contribuție meritorie la cunoașterea vieții și activității celebrului cronicar polon. Rezumatele în limba engleză, uneori destul de ample, înlesnesc în mod considerabil consultarea lui de către specialiști.

Veniamin Ciobanu

HEDDA REINDL, *Männer um Bayezid. Eine prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bayezids II. (1481—1512)*, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 415 p. (=Islamkundliche Untersuchungen, Band 75).

Alegîndu-și ca subiect pentru dizertație la Universitatea din München un studiu prosopografic asupra epocii lui Bayezid II, Hedda Reindl a făcut un real serviciu osmanisticii: biografiile pe care le schițează pentru 21 de „oameni din jurul lui Bayezid" constituie un excelent instrument de lucru. În partea introductivă, se dau deslușiri despre izvoare și despre funcțiile (serviciile) importante ale Porții în vremea lui Bayezid II, urmate de o consistentă privire de ansamblu asupra istoriei Imperiului otoman în vremea domniei acestui sultan. După cele 21 de schițe biografice, sînt listele cu marii viziri, beilerbeii de Rumelia și cei de Anatolia și o foarte bogată listă bibliografică. Cunoașterea perfectă a izvoarelor și a literaturii de specialitate se vede din fiecare biografie, care echivalează, în fond, cu cîte un mic studiu. Ca idee și ca metodă de realizare, cartea Heddei Reindl poate fi un exemplu pentru lucrări asemănătoare, de un mare folos pentru istoriografia noastră.

Ștefan S. Gorovei

The Christian Community of Medieval Poland. Antologies. Editor Jerzy Kłoczowski, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Lódz, Zaklad Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1981, 343 p.+note bibliografice.

Este bine cunoscut rolul deosebit de important pe care l-a jucat biserica în societatea medievală universală. El a fost readus în discuție în paginile acestei antologii, apărute sub egida uneia dintre cele mai prestigioase edituri poloneze, de data aceasta cu referire specială la Polonia medievală. „Istoria politică sau istoria statului și dreptului, cum o numim noi astăzi — notează Jerzy Kloczowski, profesor la Universitatea catolică din Lublin, o autoritate cunoscută în domeniul istoriei sociale, religioase și culturale a Poloniei medievale, care semnează și studiul introductiv: *Studies of the Christian Community of Medieval Poland* (p. 7—26) — se confundă aproape cu istoria relațiilor dintre stat și biserică și dintre biserică și instituțiile de stat. Cînd, la începutul secolului XX, istoria economică a început să se manifeste ca o disciplină de sine stătătoare, ea a folosit în largă măsură sursele rămase de la fostele instituții bisericești, îndeosebi ale mănăstirilor cisterciene. Chiar și istoria politică cea mai tradițională, care se ocupă cu evenimentele cele mai importante, mai spectaculare și mai memorabile s-a referit la biserică, la atitudinea episcopilor, la relațiile cu papalitatea, cu Ordinul Teuton și altele" (p. 9). Apare, deci, firească preocuparea istoricilor polonezi, colaboratorii ai volumului prezentat, de a pune sau repune în discuție acele probleme din istoria medievală a bisericii catolice care au avut implicații directe sau indirecte asupra diverselor compartimente ale istoriei Poloniei din evul mediu. Vom reține în această ordine de idei, pentru a da doar un exemplu, studiul *Rebaptisatio Ruthenorum in the Light of 15th and 16th Century Polish Synodal Legislation*, semnat de Jakub Sawicki (p. 57—72). Ne-am oprit asupra lui, întrucît autorul a pus în discuție o problemă ce devenise foarte acută pentru societatea poloneză, îndeosebi din perioada Reformei și a Contrareformei. Nu mai puțin interesante ni se par și contribuțiile aduse de Aleksandra Witkowska, în studiul *Function of Votive Practices and Revitalization Rites in Folk Religiousness of the Late Middle Ages* (p. 217—243).

Spațiul tipografic nu ne îngăduie să reproducem toate titlurile inserate în paginile acestei antologii. Beneficiind de colaborarea unor reputați specialiști, volumul în discuție

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se recomandă de la sine tuturor celor ce se îndeletnicesc, mai cu seamă, cu istoria mentalităților în societatea medievală europeană.

Veniamin Ciobanu

HELMUT ESCHWEGE, *Die Sinagoge in der deutschen Geschichte*, VEB Verlag der Kunst, Dresden, 1980, 204 p.+241 pl.

Lucrarea tratează istoria culturală a sinagogii în teritoriul de limbă germană, privită atît ca o istorie a comunităților iudaice și a cultului, cît și sub aspect arhitectonic. Autorul a urmărit, potrivit spuselor sale, realizarea unei documentații de istorie a culturii, în acest sens fiind analizate fenomenele culturale în strînsă legătură cu dezvoltarea generală a colectivităților evreiești germane și cu mediul istoric ca factor determinant al acestei evoluții.

În introducere, H. Eschwege tratează cu precădere istoria sinagogilor și a serviciului religios aferent, subliniind că, de-a lungul secolelor, au existat aproape în fiecare oraș german entități specifice iudaice, monumentul de cult încadrîndu-se în peisajul urban în aceeași măsură ca și bisericile sau primăriile locale. Treptat, sinagogile și cultul legat de ele au devenite analoage cultului creștin, acesta fiind finalul unui lung proces istoric, manifestat în special în ultimii 175 de ani, concomitent cu asimilarea economică și politică a evreilor în mediul social german. Instaurarea fascismului, arată autorul, avea să curme acest proces prin cel mai barbar genocid din istoria umanității.

Autorul lucrării, el însuși supraviețuitor al epocii naziste, revenit în 1946 la Dresda, a căpătat recunoașterea internațională ca istoric printr-o binecunoscută lucrare: „Kennzeichen J" („Semnul de recunoaștere J").

Volumul a fost structurat pe dezvoltarea cronologică a principalelor probleme abordate: Introducere; Geneza sinagogii pînă la reglementarea cultului în 550; Sinagogile și serviciul divin în timpul evului mediu; Serviciul divin și funcționarii comunali; Sinagogile în perioada revoluției burgheze timpurii și a absolutismului; Reforma serviciului divin și a sinagogilor; Perioada industrializării; Cultul în epoca modernă; Sub regimul nazist: Încheiere.

Lucrarea conține o temeinică bibliografie, un dicționar de termeni, documente privind istoria sinagogii în Germania acoperind perioada 1321—1948, provenind din arhive germane, o listă de ilustrații și un indice de nume. Bogatul material ilustrativ anexat contribuie de asemenea la întregirea imaginii cititorului, ca și a istoricului, interesat de subiect.

Utilă, prin tratarea unui fenomen socio-cultural particular din istoria europeană, lucrarea se distinge totodată prin abundența materialului documentar ilustrativ, marea majoritate a monumentelor prezentate fiind astăzi dispărute în urma distrugerii lor în epoca nazistă a Germaniei.

Șt. Pleșia

GEORGE USCĂTESCU, *Erasmus*, trad. de Dafie Novăceanu, București, Ed. „Univers", 1982, 208 p.

O inițiativă binevenită ne pune la îndemînă versiunea românească a volumului *Erasmus*, scos în 1969, la Madrid, de către filosoful, cărturarul de largi orizonturi și poetul român George Uscătescu, al cărui palmares publicistic ni se prezintă într-un generos *Cuvînt-înainte* semnat de Zoe Dumitrescu-Bușulenga. În cultura epocii noastre, autorul cărții despre Erasmus este, așa cum i s-a înfățișat prefațatoarei cu ani în urmă, „o apariție vie, luminoasă, răspînditoare de idei, agitînd și crescînd noosfera, solidară cu cultura din orice punct cardinal" (p. 5). Cu a noastră, mai ales, George Uscătescu a fost solidar întotdeauna, încercînd să-i explice coordonatele și să-i sporească substanța prin propria-i operă. Cîteva titluri legate mai direct de soarta culturii române se cuvin a fi scoase în evidență: *Rumania, pueblo, historia, cultura* (1951); *Relaciones culturales hispano-rumanas* (1951); *Constantin Brancusi* (1958); *Brancusi I el arte del siglo* (1976) etc., la care se adaugă volume de versuri *(Melc sideral*, 1974; *Memoria pădurii*, 1977; *Poeme*, 1981). Altele privesc soarta continentului *(El problema de Europa*, 1949; *Europa ausente*, 1957; *Profetas de Europa*, 1964; *Europa, nuestra Utopia*, 1978 etc.) și marile direcții ale spiritului *(De Maquiavelo a la razón de Estado*, 1951; *Juan Bautista Vico y el mundo histórico*, 1956; *Escatalogia e Historia*, 1959; *Utopia*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

e plenitud historica, 1963; *Proceso al Humanismo*, 1968; *Erasmo*, 1970; *Maquiavelo y la Pasión del Poder*, 1969; *Aporias del Estrutturalismo*, 1971; *Genesie e Vicende dello Strutturalismo*, 1972; *Breve teoria e historia de la Cultura*, 1973; *Idea del arte*, 1975; *Estructuras de la imaginación*, 1976 etc.), autorul fiind unul dintre eseiștii cei mai fertili și mai imaginativi din epoca noastră. Studiul despre *Erasmus*, care se publică acum în limba română, după versiunea spaniolă din 1969, face parte așadar dintr-o suită largă de preocupări din care n-am amintit aici decît prea puține, preocupări ce-l definesc pe autor ca pe un spirit viu, neliniștit, creator în multiple ipostaze, dispus în permanență a-și lărgi orizontul și a fixa noi accente. Un creator prodigios vede și în Erasmus, în care descoperă fibra europeanului, umanistului, filosofului, raportîndu-l cu tîlc la epoca noastră. Dincolo de biografie și chiar de operă, marele umanist devine un pretext de introspecție și autodefinire, un simbol al umanității într-o epocă dramatică. „Erasmus este un personaj actual, am putea spune chiar foarte actual". Debutînd cu această propoziție, eseul sfîrșește prin a afirma deschiderea cea mai vastă a spiritului avid de plenitudine și căutînd să cuprindă viața însăși. Autorul e din aceeași rasă și pledoaria pentru un nou umanism, ca în acele *Konturen eines neuen Humanismus* (1967), îi rezumă oarecum mesajul.

Al. Zub

Habsburgs and Zaporozhian Cossacks. The Diary of Erich Lassota von Steblau, 1594, ed. LUBOMYR R. WYNAR, trad. OREST SUBTELNY, Ukrainian Academic Press, Littleton, Colorado, 1975, 144 p.

Erich Lassota von Steblau este cunoscut istoriografiei noastre prin rolul pe care l-a jucat în evenimentele de la sfîrșitul secolului XVI și începutul celui următor, rol oglindit în rapoartele sale, unele dintre ele publicate și în colecțiile Hurmuzaki și Veress și reluate, fragmentar, în *Călători străini despre Țările Române* (vol. IV). Acest agent diplomatic al imperialilor, călător neobosit prin Europa vremii sale, a lăsat și un jurnal, al cărui manuscris (286 f.) se păstrează la *Stadt und Kreisbibliothek* din Bautzen, sub titlul *Diarium Erici Lassotae*, sursă istorică importantă pentru cunoașterea politicii habsburgice de la sfîrșitul secolului XVI. Dat fiind interesul deosebit pe care îl prezintă, acest jurnal a cunoscut mai multe ediții (integrale sau fragmentare): germane (1854, 1866), rusești (1873, 1890), spaniolă (1880), portugheză (1913) și polonă (1972). În seria acestor eforturi de a pune în circuitul științific un izvor atît de prețios, se încadrează și cea dintîi traducere engleză, datorată lui Orest Subtelny de la Universitatea Harvard. Jurnalul propriu-zis este precedat de un studiu consistent cu privire la relațiile Habsburgilor cu cazacii zaporojeni în ultimul deceniu al secolului XVI, semnat de Lubomyr R. Wynar, acordîndu-se o atenție specială vieții și activității lui Lassota și supunînd manuscrisul unei severe analize critice.

Jurnalul lui Lassota pare să nu se fi păstrat în întregime; o parte (foi legate) privește anii 1573—1593; o altă parte (foi nelegate) privește anul 1594, iar în partea finală sînt (tot în foi nelegate) rapoarte din 1611 și un *Diarium Ratisbonense* (p. 15). Prezentul volum conține doar traducerea părților din jurnal referitoare la anul 1594. Este, în primul rînd, o sursă importantă pentru istoria cazacilor ucraineni, cu știri despre obiceiurile și instituțiile lor; jurnalul conține, însă, și informații prețioase cu privire la Moldova în timpul domniei lui Aron Tiranul.

Este meritul lui Lubomyr R. Wynar de a fi integrat toate aceste informații în sfera problemelor vremii, conturînd mai întîi cadrul politic european, grupările de state și raporturile dintre ele în funcție de atitudinea față de Imperiul otoman; rivalitățile dintre suveranii vremii au făcut imposibile, pînă la urmă, realizarea unei coaliții creștine puternice, în stare să se opună otomanilor. În această direcție, singurul aliat al Habsburgilor rămînea Papalitatea; privirile acestora se îndreptau, acum, spre Țările Române, spre Moscova și spre cazaci. Acesta este contextul în care s-au desfășurat acțiunile diplomatice ale lui Lassota. În timpul negocierilor sale cu cazacii, accentul s-a pus pe o campanie a acestora în Moldova, al cărei domnitor, Aron Tiranul, oscila încă, în privința alianței cu Habsburgii, în timp ce Sigismund Báthory își manifestase încă din februarie 1594 intenția de a se alătura coaliției, revolta antiotomană a lui Mihai Viteazul urmînd și ea, în toamna aceluiași an. Dacă pentru Habsburgi controlul asupra Țărilor Române era de o importanță vitală, pentru Aron vodă lucrurile nu erau chiar atît de simple, domnul Moldovei avînd rezerve în legătură cu eficacitatea coaliției creștine — motiv pentru care a cerut și o protecție specială împotriva tătarilor — și căutînd să mențină, în același timp, relații bune cu Polonia și cu Poarta.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Finalmente, expediția cazacilor în Moldova a decis opțiunea lui Aron vodă iar cazacii zaporojeni au devenit aliații domnilor români în campaniile antiotomane.

Bogatele note au menirea — ca și studiul introductiv și documentele din anexe — de a pune mai bine în valoare textul lui Lassota, fixînd elementele de bază ale relațiilor dintre Habsburgi, cazaci și Țările Române. E regretabil că din informarea editorilor lipsesc studiile românești dedicate acestor probleme — singurii istorici români citați sînt Iorga și Xenopol (cu sintezele lor) și Panaitescu (pentru *Mihai Viteazul*).

Lucian Nastasă

EDWARD OPALIŃSKI, *Elita władzy w województwach poznanskich i kaliskim za Zygmunta III* (Elita conducătoare din voievodatele Poznań și Kalisz în timpul domniei lui Sigismund III), Editura „Poznań", Poznań, 1981, 176 p.

Cercetător la Institutul de istorie din Varșovia al Academiei Poloneze de Științe, Edward Opaliński a abordat o problematică majoră a istoriei sociale a Poloniei, și anume rolul și locul elitei conducătoare în societatea poloneză. Deși și-a limitat investigația doar la una din provinciile regatului — Polonia Mare — concluziile la care a ajuns autorul conțin elemente cu valoare generală. Căci în unul din cele patru capitole ale lucrării (Cap. IV — *Pozycja polityczna wielkopolskiej elity władzy w Rzeczypospolitej* — Poziția politică a elitei conducătoare din Polonia Mare în Republica nobiliară, p. 136—158) el a investigat tocmai acele trăsături care permit crearea unei imagini de ansamblu asupra influenței pe care a exercitat-o ideologia șleahtei în viața societății poloneze. „Elita conducătoare — notează autorul — poseda la scara întregii Republici nobiliare, o certă conștiință a caracterului său distinctiv", iar „sentimentul comunității și convergenței de interese" a sporit în perioada atacurilor din partea păturilor inferioare ale șleahtei. Expresia acestei „conștiințe a comunității de interese" a constituit-o gruparea celei mai mari părți a ei în jurul regelui în anii 1606—1607 (p. 160).

Veniamin Ciobanu

PAUL ZUMTHOR, *Viața de toate zilele în Olanda din vremea lui Rembrandt*, Traducere de ILEANA LITTERA și ALEXANDRA CUNIȚĂ, București, Ed. „Eminescu", 1982, 432 p.

Viața de toate zilele din cartea lui Zumthor este un tablou al existenței cotidiene din Țările de Jos în „epoca de aur" a civilizației neerlandeze, cuprinsă între 1600 și 1680, perioadă ce coincide, în mare, cu anii între care a trăit Rembrandt (1606—1669). Autorul recompune cadrul de viață (orașul, satul, drumuri și canale), interiorul olandez (locuința, igiena corporală, vestimentația...), modul de viață, viața sentimentală, distracțiile și artele, cu date despre societatea olandeză (caste, poporul, militarii, străinii și refugiații) și Olanda „în haine de lucru". Tabloul, astfel conturat, are expresivitate, reliefînd o lume vie, în mișcare. Impresia care se desprinde din lectura cărții este că „pe aceste meleaguri totul este mai aproape de dimensiunea omului, mai în consonanță cu înțelepciunea sigură, verificată, aflată la îndemîna oricui" (p. 399). Dorința de libertate, spiritul de justiție, echilibrul religios, mentalitatea mercantilă se desprind ușor din imaginea redată atît de plastic de Paul Zumthor, caracterizînd „un mod de viață unic în Europa acelor vremuri" (p. 400).

Redarea ei reprezintă astfel un demers cu atît mai justificat, oferind în același timp o sugestie profitabilă în cîmp metodologic pentru gîndirea mijloacelor de explorare în domeniul istoriografic

Ștefan Lemny

Diplomați iluștri, t. IV, București, Ed. Politică, 1983, 420 p.

Cel de al patrulea volum al scrierii se încadrează, ca și celelalte, într-o metodologie unitară în care biografia este împletită cu opera pe fondul proiecției desfășurărilor politice internaționale, cum este și firesc pentru înfățișarea carierei unui diplomat. Istoricii Paul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cernovodeanu, Dan Berindei, Dan A. Lăzărescu, Şerban Rădulescu-Zoner, Eliza Campus, Vasile Netea şi N. Z. Lupu ne prezintă, în ordine, portretele lui Alexandros Mavrokordatos, Nicolae Bălcescu, Lord Salisbury, Agenor Maria Adam Goluchowski, Thomas Masaryk, Take Ionescu şi Aristide Briand. Volumul este, netăgăduit, o reuşită prin arta îmbinării acţiunii individului cu desfăşurările generale copleşitoare şi, adeseori, prin arta portretizării. Una din cele mai complicate figuri este cea a lui Al. Mavrocordat. Iată un crochiu în viziunea lui Paul Cernovodeanu: „Mavrocordat a păcătuit, de asemenea, prin a nu fi ştiut să-şi păstreze legături cordiale şi prieteneşti, în special cu domnitorii şi partidele boiereşti din Ţările române, manifestînd în anumite sectoare o ambiţie nemăsurată, dorinţa de parvenire cu orice preţ la ţelurile propuse, folosind averea, puterea şi influenţa de care dispunea pentru a vedea pe vreunul din fiii săi înscăunat în Moldova sau Ţara Românească. La pasivul Exaporitului se cuvine să nu uităm elanul redus pe care l-a manifestat la ridicarea celorlalte popoare aservite de turci, precum sîrbii şi bulgarii, ale căror interese le-a subordonat scopurilor sale de a asigura, în primul rînd, supremaţia elementului elin" (p. 54).

După opinia noastră, expozeurile ar fi cîştigat în originalitate printr-un spor de accent pus pe legătura diplomaţilor străini cu realităţile şi aspiraţiile politice româneşti. De pildă, în doctul şi splendidul portret trasat de Dan A. Lăzărescu lui Salisbury se trece cu uşurinţă peste rolul pozitiv al diplomatului englez în acceptarea delegaţilor români „spre ascultare" la congresul de la Berlin (1878). Secţiunea românească a activităţii diplomaţilor străini ar putea fi întregită prin consultarea instrucţiunilor sau rapoartelor lor către sau din Bucureşti.

L. Boicu

East Central European Society and War in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century. Edited by GUNTHER E. ROTHENBERG, BÉLA K. KIRÁLY, PETER F. SUGAR. Distributed by Columbia University Press, New York, 1982, XVI + 566 p. (East European Monographies, nr. CXXII).

Volumul reprezintă continuarea la seria *War and Society in East Central Europe* din care a mai apărut un tom, tratînd problemele evului mediu. El reuneşte studiile prezentate deja la diferitele reuniuni ştiinţifice şi axate pe problematica relaţiei război-societate în zona est-centrală şi sud-est europeană. Perspectiva pe care o anunţă în acest sens este cu totul nouă, fiindcă ea apelează la o analiză interdisciplinară şi conceptualizantă, preocupată nu de istoria militară în sine, ci de implicaţiile ei în viaţa societăţii. În această relaţie, secolul XVIII reprezintă un moment crucial pentru toate popoarele lumii, justificînd interesul unei abordări cuprinzătoare. Pentru cercetarea ei îşi aduc contribuţia cercetători din mai multe centre de studii şi din diferite ţări, preocupaţi de aspectele generale sau speciale ale războiului din această zonă, de relaţiile cu transformările din întregul continent. Cîteva secţiuni ale volumului au în vedere: societatea „habsburgică" (studiile semnate de Robert A. Kann, Charles W. Ingrao, Christopher Duffy, Manfried Rauchensteiner ş.a.), instituţiile militare şi societatea (Johann Chr. Allmayer-Beck, Th. M. Barker), societatea poloneză şi războiul (Em. Rostworowski, Marian Zgórniak, Jerzy Kowecki), cazacii şi războiul etc. O secţiune se ocupă, de asemenea, de societatea balcanică în cadrul căreia Peter F. Sugar relevă unitatea şi diversitatea spaţiului sud-est european, în timp ce alte contribuţii privesc problemele militare şi ale războiului în Muntenegru, Bulgaria, Bosnia şi Grecia. Din aceeaşi perspectivă, fenomenul românesc este supus analizei de Ilie Ceauşescu *(Military Aspects of the National Struggle of the Rumanian Principalities in the Eighteenth Century)*, Florin Constantiniu *(Tradition and Innovation in the Eighteenth-Century Military Structures of the Rumanian Lands)*, Radu Florescu *(Contemporary Western Reactions to the Battle of Stănileşti)* şi Constantin Căzănişteanu *(The Consequences for the Rumanian Principalities of the Ottoman Wars with Austria and Russia)*. O privire de ansamblu şi bine nuanţată a temei dezvoltată în studiile de faţă constituie obiectul studiului introductiv semnat de Béla K. Király în timp ce Robert A. Kann asigură justa integrare a zonei în problematica de acest fel din continent. Volumul exprimă în întregul său un demers ştiinţific riguros, bine raportat la particularităţile zonei respective şi la mutaţiile pe care le-a marcat secolul luminilor în dezvoltarea concepţiei despre război ca şi în evoluţia mijloacelor sale de înfăptuire.

Ştefan Lemny

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Studia Austro-Polonica, I (1978), 301 p., II (1980), 216 p., III (1983), 478 p., P.W.N., Warszawa-Kraków.

Aceste culegeri de studii sînt rodul colaborării unor istorici, filologi şi istorici ai artei de la Universităţile din Cracovia şi Viena, la care s-au adăugat, pentru al treilea tom, cîte un istoric din Graz, Albany-New York, Ankara, Oxford şi Londra. Deşi consacrată raporturilor polono-austriece, seria tinde spre o lărgire a ariei tematice de natură să trezească interesul general al specialiştilor. Studiile sînt publicate în limba germană, cu excepţia a trei dintre ele (în limba engleză). Este evident efortul — dealtfel reuşit — al editorilor de a da fiecărui tom în parte o unitate tematică. În primul, accentul cade pe raporturile şi interferenţele juridice, politice şi economice polono-austriece între 1772 şi 1918. Cel de-al doilea tom are ca obiect relaţiile ştiinţifice şi cultural-artistice între 1788 şi 1918. În sfîrşit, tomul al treilea este în exclusivitate consacrat unui moment istoric aniversativ: 1683 — asediul Vienei, moment tratat într-o proiecţie istoristă, de la premize la urmări şi reflectare în posteritate. De asemenea, sînt investigate toate aspectele, de la structurile economico-politice ale părţilor angajate în conflict la cursul operaţiunilor militare. Între altele, este prezentată o sursă documentară otomană asupra asediului Vienei în 1683 *(Tarih-i Mehmmed Giray)*. Acest volum are însuşirile unei contribuţii remarcabile la adîncirea cunoaşterii uneia din cotiturile istoriei centrului şi sud-estului european.

L. Boicu

Sur l'actualité des Lumières. Aufklärung heute, réd. par ZORAN KONSTANTINOVIĆ ş.a., Innsbruck, 1983, [143] p.

Volum tematic scos sub îngrijirea Societăţii pentru cultivarea ştiinţelor umaniste din Innsbruck. Rezultat al unei reuniuni internaţionale pe tema iluminismului, este un bilanţ *sui generis*, la încheierea căruia şi-au dat concursul specialişti din diverse zone istorico-culturale. Textul introductiv, menit să formuleze probleme şi să dea contur metodologic dezbaterii, aparţine lui Roland Mortier: text dens, fructificînd mulţimea impresionantă a studiilor privitoare la acest fenomen istoric. De necesitatea „luminilor" se ocupă Dragan Nedeljković, iar de „actualitatea" unora dintre ideile puse în circulaţie de secolul XVIII Branco Džakula. Un text se referă la „societatea de studiu" ca expresie caracteristică a acelui secol. Sub unghiul actualităţii e privită şi estetica epocii (György M. Vayda), alături de jurnalismul născînd (Jean Sgard), de difuziunea luminilor în Italia (Corrado Rosso), Spania (D.-H. Pageaux), Rusia (S. Turaev, cu specială privire asupra recepţiei lui Goethe) etc. Mai directă, într-un volum în care mesajul iluminist e confruntat mereu cu actualitatea, e textul subscris de Zoran Gavrilović: sînt posibile şi necesare „Luminile" astăzi? Procesul lor în lumea contemporană e circumscris, cu date esenţiale, de Milan Damnjanović, în timp ce Fridrum Rinner se ocupă de viziunea lui Adorno asupra aceluiaşi fenomen, G. Vidan de relaţii culturale şi literare cu străinătatea în secolul XVIII, R. Desné de supravieţuirea „luminilor" în francmasoneria franceză, iar A. Miller de atitudinea lui J. J. Rousseau faţă de teroare. Două contribuţii româneşti se cuvin semnalate. Una (Paul Cornea) propune „trei lecturi actuale", asupra temei în discuţie, alta (Alexandru Duţu) examinează termenii de *civilizaţie* şi *patrie* în epoca luminilor şi acum, arătînd că cei doi termeni au avut o evoluţie asemănătoare în toate culturile europene (de la Mirabeau şi d'Holbach la Lucien Febvre, J. Huizinga ş.a.), pentru a conchide că „în fond" civilizaţia ne vorbeşte de tot ceea ce se aseamănă, în timp ce patriile evocă bogăţia experienţelor umane". Elogiind cultura (fiindcă ascute mintea, pune ştiinţa în slujba omului şi stimulează libertatea de gîndire), Damaschin Bojinca ştia să observe, acum un secol şi jumătate, esenţialul, dovedindu-se astfel contemporan. Noul volum dedicat „Luminilor" îmbogăţeşte o literatură deja extrem de vastă şi arată cum erudiţia cea mai severă se poate pune în serviciul unor trebuinţe ce o transgresează.

Al. Zub

CAMIL MUREŞAN, *Simón Bolivar*, Bucureşti, Ed. Politică, 1983, 136 p.

Cunoscut pentru preocupările sale de istorie universală — orientate îndeosebi spre lumea anglo-saxonă — Camil Mureşan se opreşte, acum, pe un alt continent, oferindu-ne

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o lucrare despre Simón Bolivar. Deşi redusă ca dimensiuni, cartea aceasta conţine suficiente idei noi şi observaţii bazate pe o documentare bogată, ceea ce întăreşte convingerea că istoriografia românească ia o parte activă la înţelegerea marilor probleme ale Americii Latine. *Simón Bolivar* ilustrează, de fapt, o epocă, subliniind durabilitatea operei acestui erou: «cinci naţiuni care-l venerează ca „El Libertador" (...) şi o întreagă lume, care descoperă în clanurile generoase ale fiinţei şi gîndului său pe precursorul unor mari idei, dătătoare de speranţe în pace şi justiţie pentru omenirea contemporană» (p. 120). Operînd unele reevaluări ale faptelor istorice, autorul schiţează mai clar evoluţia ideologică a lui Simón Bolivar, subliniind faptul că necesitatea solidarităţii latino-americane a fost principiul conducător al eroului care s-a înscris, astfel, „printre precursorii ideii de organizare mondială a societăţii, în scopul instaurării unei păci durabile" (p. 105). Este o carte care se poate citi cu interes şi cu folos.

Lucian Nastasă

ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Σ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ἐμμανουήλ Παπάς. „ἀρχηγός καὶ ὑπερασπιστής τῆς Μακεδονίας". Ἡ ιστορία καὶ τὸ ἀρχεῖο τῆς οἰκογενείας του

(APOSTOLOS E. VAKALOPULOS, *Emmanuel Papas, „conducătorul şi apărătorul Macedoniei". Istoria şi arhiva familiei sale)*, Tessalonic, 1981, 268 p.

Dedicîndu-şi cartea familiei Papas, istoricul grec A. E. Vakalopulos pune în prim plan lupta revoluţionarului Emmanuel Papas pentru libertatea macedonenilor, alături de această figură centrală conturîndu-se figurile remarcabile ale fiilor săi. Autorul reproduce, în prima parte a volumului, cîteva documente referitoare la activitatea lui E. Papas în perioada 1 mai 1793—8 octombrie 1820; următoarele 71 de documente se referă la primul an al revoluţiei de la 1821 din Grecia, legăturile cu Eteria (al cărei casier era), cererile de ajutor adresate guvernului revoluţionar de la Hydra etc. A doua parte conţine documente greceşti şi germane, mărturii ale legăturilor lui Anastasie (al doilea fiu al lui E. Papas) din timpul studiilor şi afacerilor sale comerciale (documente din perioada 1815—1825); în ultima parte, se reproduc acte ale familiei Papas din răstimpul 1823—1865.

Cu acest volum, se pun în circuitul ştiinţific noi materiale referitoare la revoluţia grecească din 1821, conturîndu-se, totodată, personalitatea proeminentă a lui Emmanuel Papas, omul care şi-a sacrificat averea şi viaţa pentru libertatea poporului grec.

Lucian Nastasă

GEORGES CIORĂNESCO, *La mission de Stanislas Bellanger dans l'Empire Ottoman*, Thessaloniki, 1981, 295 p.

Sub egida Institutului de Studii Balcanice, istoricul George Ciorănescu, pînă acum cunoscut mai ales prin studii de istoria relaţiilor internaţionale şi de istorie a culturii, publică un frumos volum despre misiunea „orientală" a publicistului francez Stanislas Bellanger (*1814—1859*), întemeiat pe rapoartele şi scrisorile acestuia (1846—1847), reproduse în partea a doua. Pornind de la cunoscuta operă a lui Hammer asupra Imperiului otoman, Bellanger ar fi vrut, documentîndu-se direct, să o continue pentru perioada contemporană (1802—1839). N-a ajuns să scrie lucrarea, dar a lăsat cîteva interesante rapoarte (două despre noi, p. 147—198) şi o relaţie de călătorie: *Trois ans de promenade en Europe et en Asie*, în care consacra un număr de pagini şi românilor din Banat şi Transilvania, la care se adaugă cele două volume de impresii *Le Kéroutza, voyage en Moldo-Valachie* (1846). După introducere, biografia scriitorului şi misiunea acestuia în Imperiul otoman, George Ciorănescu se opreşte asupra informaţiilor lui româneşti, îndeosebi cu privire la situaţia instrucţiunii publice (p. 67—78). Capitole speciale se ocupă apoi de Bulgaria, Constantinopol, Egipt. Sînt de reţinut date şi aprecieri relative la şcoli, viaţă culturală etc. O vastă bibliografie sugerează amploarea investigaţiilor întreprinse de autor pentru a lămuri şi circumstanţia textele. Privirea e critică, concluziile judicioase. O nouă sursă de ştiri privitoare la sud-estul european în prima parte a secolului XIX se pune astfel la îndemîna cercetării. Cele relative la spaţiul românesc, analizate deja în cuprinsul volumului, sînt susceptibile de aprofundare. Note ample şi un indice general încheie această lucrare de erudiţie şi de aleasă factură grafică.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ERNST SCHULIN, *Burckhardts Potenzen — und Sturmlehre*, Heidelberg, Carl Winter Verlag, 1983, 30 p.

Membru al Academiei din Heidelberg, autorul a ținut să evoce într-una din ședințele secției filosofico-istorice, personalitatea lui J. Burckhardt, glosînd pe marginea prelegerilor acestuia despre studiul istoriei: *Weltgeschichtliche Betrachtungen*, operă constituind, alături de *Epochen der neueren Geschichte* (Ranke) și *Historik* (Droysen), un moment esențial în dezvoltarea istoriografiei. Din atîtea perspective cuprinse în opera filosofului de la Basel, cea relativă la raportul cultură-istoria culturii l-a interesat pe exeget, îndeosebi capitolul privitor la crizele istorice, temă pe cît de incitantă pe atît de actuală. Observațiile de la urmă, aparent sceptice, invită la un plus de rigoare interpretativă.

Al. Zub

J. A. S. GRENVILLE, *A World History of the Twentieth Century*, I, *Western Dominance, 1900—45*, Glasgow, Fontana Paperbacks, 1980, 605 p.

J. A. S. Grenville, profesor la diverse universități britanice, inclusiv la cea din Birmingham, unde predă din 1969, este autorul, consacrat, al mai multor studii de istorie generală și, îndeosebi, de istorie diplomatică, impunîndu-se prin *Lord Salisbury and Foreign Policy* (1964), *Europe Reshaped 1848—78* (1976) ori *The Major International Treaties 1914—73* (1974). Volumul de față, după cum rezultă și din titlu, acoperă prima jumătate a veacului nostru din istoria Europei, un al doilea (subintitulat *Transformation and Confrontation, 1945—80)* fiind consacrat epocii postbelice. Autorul realizează un veritabil tur de forță, dovedind cu prisosință că posedă și cultivă spiritul sintezei, că, sub raport informativ, stăpînește o bibliografie temeinică și variată (vezi, în acest sens, *sugestiile* sale finale, pp. 571—589) și că, în fine, pătrunde sensul evenimentelor cu riscuri minime de denaturare a lor. Problematica abordată este echilibrat repartizată. O primă secțiune ne introduce, natural, în istoria Europei de dinaintea conflictului mondial dintre 1914 și 1918, context în care atenția este reținută, mai ales, de evoluțiile Germaniei, Franței, Italiei, imperiilor britanic, țarist și habsburgic, nelipsind un subcapitol referitor la apariția pe scena mondială a S.U.A., pentru a se încheia cu „criza de cinci săptămîni" din vara anului 1914 (28 iunie — 1 august). J. A. S. Grenville acordă interesul cuvenit, într-un compartiment de sine-stătător al sintezei, „replicii" Chinei și Japoniei la „dominația vestică" dintre 1900 și 1929. De cel mai mare interes sînt însă ultimele trei părți ale cărții referitoare la primul război mondial, revoluțiile ruse și căutarea stabilității postbelice, respectiv anii 1914—1929 (pp. 173—293); evoluția crizei mondiale între 1929 și 1933 (pp. 297—458); al doilea război mondial (pp. 461—569). In acest fel, *epoca* ultimei conflagrații mondiale (originile și desfășurarea ei) ocupă cel mai larg spațiu în sinteza profesorului Grenville, care, investigînd aspectele esențiale, nu se depărtează de modelele cunoscute deja — agravarea crizei în Extremul Orient între 1928 și 1937, eșecul păcii europene între 1933 și 1936, războiul civil spaniol și implicațiile sale internaționale, drumul spre declanșarea conflictului în Europa, 1937—1939, pentru ca, fiind vorba de anii conflagrației, să fie expuse campaniile victorioase ale Wehrmachtului în Europa anilor 1939—1941, *extinderea ostilităților în zona Pacificului între 1937 și 1941 și victoria* Aliaților între 1941 și 1945. În mai multe rînduri, autorul se referă la locul și rolul României în istoria generală a Europei — problema pretinsului ultimatum german din martie 1939 prezentat Bucureștilor, procesul izolării internaționale a țării noastre în vara anului 1940 și consecințele sale, implicarea armatei române în conflict sau definirea sferelor de interes ale marilor puteri în 1944.

Gh. Buzatu

THÉODORE D. DIMITROV, *L'amitié bulgaro-suisse : 100 ans de relations culturelles bulgaro-suisses*, Genève, 1982, 1026 p.

Conceput ca un omagiu la aniversarea a 1300 de ani de existență a statului bulgar, volumul cuprinde texte și documente privind relațiile (nu numai) culturale dintre noul stat bulgar și Elveția de-a lungul unui secol, cu retrospective ce se referă, de fapt, la destinul poporului bulgar îndeobște, destin asupra căruia atrage luarea-aminte prefața lui Nello Celio și mai cu seamă cuvîntul-înainte subscris de Frédéric P. Walthard, președintele Asociației pentru promovarea relațiilor de prietenie și de cultură între cele două țări. Autorul însuși începe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin a circumscrie paradoxul micilor state (cum să supraviețuiască), paradox asumat de fiecare din cele două state în chip diferit, conform cu poziția lor geopolitică. O scurtă istorie a relațiilor diplomatice dintre ele servește de introducere în materie, de fapt o istorie *sui generis* a culturii bulgare, proiectată pe fundalul istoriei europene. Legăturile cu Elveția devin atunci un pretext, o modalitate de a prezenta, prin secționare, propria istorie, cu deschideri generoase, dar și cu aprehensiuni și intoleranțe specifice. Ideea existenței a două state bulgare, în structura actuală a lumii, al doilea fiind Macedonia, ține de subtextul politic al volumului, ca și modul de a excerpta mărturii cu privire la războaiele balcanice sau la chestiunea frontierelor bulgare după 1900. Nu numai schița istorică de la început, dar și evocarea (prin texte de epocă) a unor momente istorice (1876—1878, 1912, 1933), alături de adeziunile unor elvețieni (A. Forel, Em. Kupfer, L. Eyer, W. Martin, Aldo Dami) la cauza bulgară, devin ocazii de a înfățișa această cauză, polemic, sumar, subiectiv, în ciuda apelului la documente. Altminteri, volum de mare eleganță tehnică și de curtoazie față de gazde.

Al. Zub

WALTER LEITSCH, MANFRED STOY, *Das Seminar für Osteuropäische Geschichte der Universität Wien 1907—1948*, Wien/Köln/Graz, Böhlhaus Nachf., 1983, 304 p.

Interesul pentru instrumentele de lucru, sporit evident, în ultima vreme, se conjugă legitim cu interesul pentru instituțiile formative și de îndrumare metodologică. Jubileul Seminarului pentru Europa răsăriteană de la Universitatea din Viena (creat în 1907) pare a fi fost, de aceea, doar un pretext pentru studiul sistematic al activității acelei instituții, de humele căreia se leagă, ca profesori sau studenți, amintirea atîtor istorici. Monografia elaborată de Walter Leitsch și Manfred Stoy, ultimul cunoscut și prin cercetări privitoare la istoriografia română, răspunde mai ales unei exigențe de ordin științific. Impreună cu introducerea, șase capitole principale sînt de reținut și ele corespund oarecum unei periodizări. Al doilea se ocupă de „preistoria" seminarului, adică de anii cînd, profesor la Universitatea din Viena (1893), Constantin Jireček a făcut primii pași în direcția studiilor relative la Europa de est. Personalității sale autorii dedică un întins capitol, prezentîndu-i activitatea didactică și științifică, inclusiv pe aceea de la Cernăuți. Următorul privește perioada 1907—1918 : întemeierea și primii zece ani. Al patrulea se ocupă de anii 1918—1934, marcați de personalitatea lui Hans Uebersberger. Următorul de Carl Patsch și Institutul de balcanologie. Al șaselea prezintă anii 1934—1948, prea puțin favorabili științei, ani în care și-au spus cuvîntul mai ales Martin Winkler (1935—1938) și Alois Hajek (1939—1945). Ample note și comentarii dezvăluie sursele folosite și nuanțează uneori textul. În chip de anexe, cîteva scrisori semnificative, lista disertațiilor prezentate la Universitatea din Viena (1896—1945) cu privire la Europa răsăriteană, un indice sistematic al acestora și un indice de nume. Referințe la I. Bogdan, D. Onciul, I. Nistor, Ilie Gherghel și alți istorici români sporesc, pentru noi, interesul acestei lucrări pline de știri extrase din arhive, pe temeiul cărora se va putea merge mai departe, în direcția interpretării.

Al. Zub

A. SIMION, *Agresiunile naziste din Europa în anii 1938—1939*, București, Ed. „Eminescu", 1983, 461 p.

Pentru cititorul, ca și pentru specialistul în istoria celui de-al doilea război mondial, A. Simion nu mai are nevoie de nici un fel de prezentare. După o serie de temeinice studii, mai multe monografii privind evoluția României în anii marii conflagrații i-au adus autorului o solidă și pe deplin meritată reputație (vezi, de ex., *Dictatul de la Viena*, 1972 ; *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940—ianuarie 1941*, 1976 ; *Insurecția națională antifascistă armată din August 1944* (în colaborare), 1973 ; *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din August 1944*, 1979). Cărțile lui A. Simion valorifică, de fiecare dată, un bogat și elocvent material documentar inedit, se disting printr-o abordare curajoasă, frontală a problemelor abordate, printr-o sistematizare judicioasă tematică, ca și printr-o analiză atentă a faptelor și fenomenelor. Toate aceste calități le regăsim și în prezentul volum, inclusiv, ori mai ales, raportarea trecutului nostru la istoria generală, ceea ce îngăduie reliefarea locului și rolului României în cadrul conflictului din 1939—1945. După un necesar *Cuvînt înainte*, autorul investighează în cele opt capitole ale lucrării marile crize ale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anilor 1938—1939, care s-au dovedit decisive pentru evoluția evenimentelor în direcția izbucnirii ostilităților, la 1 septembrie 1939 : *Anschlussul*, criza sudetă din mai 1938 și, apoi, episodul München, ocuparea Cehoslovaciei în martie 1939, criza poloneză, ajunul războiului și eșecul păcii europene în august-septembrie 1939. Fără îndoială, cititorul cunoaște în mare desfășurarea evenimentelor, dar avantajul oferit de cartea lui A. Simion rezidă mai cu seamă în aceea că, întemeiat pe o bogată bibliografie română și străină, dispunînd de surse inedite, oferă lectorului cea dintîi veritabilă sinteză românească asupra anilor 1938—1939, prilejul fiind cel mai nimerit de a integra și istoria națională, demersurile decise ale Bucureștilor pentru salvgardarea păcii în desfășurările generale. Fie că a fost vorba de ocuparea Austriei sau a Cehoslovaciei, de criza din martie 1939 ori de negocierile tripartite anglo-franco-sovietice, România a intervenit mereu pentru descurajarea agresorilor fasciști, pentru abandonarea conciliatorismului în politica europeană, pentru îndepărtarea norilor războiului de sud-estul continentului și, nu în ultimă instanță, pentru apărarea independenței și suveranității sale naționale, pentru respectarea integrității teritoriale. Autorul recurge la numeroase dovezi concludente în această privință, precum această declarație a șefului diplomației bucureștilor din martie 1939 : „Nu luăm nimic ce nu e al nostru. Apărăm însă și întărim tot ce ne aparține [...]. România [...] este hotărîtă să apere cu armele în mînă hotarele și neatîrnarea sa. La orice atingere a acestor bunuri, ea se va bate" (p. 230). O asemenea poziție oficială era în perfect acord cu voința și sentimentele opiniei publice naționale, exprimată mai ales în nenumăratele și viguroasele acțiuni ale forțelor patriotice și democratice, sub conducerea P.C.R.

Grație lui A. Simion, cititorul român dispune de un excelent ghid în istoria diplomatică a uneia dintre cele mai frămîntate perioade din istoria contemporană universală — cea care a precedat nemijlocit izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

Gh. Buzatu

KLAUS von BEYME, *Parteien in westlichen Demokratien*, München, R. Piper u. Co., 1982, 520 p.

Profesor la Institutul de științe politice de la Universitatea din Heidelberg, autorul (n. 1934) expune sistematic problemele privitoare la partidele politice din așa-numitele democrații apusene. După cartea lui M. Duverger, limitată însă la Franța, o nouă sinteză ni se oferă, una în care ideologiile de partid, formele de organizare, structurile, fundamentele sociale, sistemele electorale etc. apar cu claritate. Se analizează de asemenea rolul statului și al fracțiunilor parlamentare, conflictele acestora din urmă cu organizațiile de partid, coalițiile politice, influența partidelor asupra procesului politic. Note, tabele cu rezultatele în alegeri, după 1945, bibliografie de bază și un index încheie acest volum de amplă informare și de judecăți pertinente, la care nu numai politologii și sociologii au a recurge, dar și istoricii preocupați de fenomenul politic contemporan.

Al. Zub

Cross Currents. A Yearbook of Central European Culture 1982, edited by LADISLAV MATEJKA and BENJAMIN STOLZ, University of Michigan, 1982, 379 p.

O viziune din afară asupra culturii central-europene, în sens larg, nu e lipsită nicicînd de interes. Cea pe care ne-o propune acest anuar, scos sub egida Universității din Michigan, e alimentată de spirite ce provin în parte, din chiar aria supusă investigației. Czeslaw Milosz, proaspăt laureat al premiului Nobel pentru literatură, aruncă o privire asupra noțiunii însăși de *centru*, cînd e vorba de geografii spirituale, pentru a scruta fenomenul poetic și plastic, luînd ca punct de observație Parisul. Ceea ce interesează e contemporaneitatea, chiar dacă orice abordare serioasă a problemelor acesteia implică o perspectivă istorică. George Konrad o face dinspre Budapesta, Milan Kundera dinspre Praga, constatînd diviziunea geopolitică arbitrară a acestui „centru" european. Roman Szporluk merge încă mai departe în definirea aceluiași centru sub unghiul puterii, al politicii, al culturii. Un studiu de mentalitate politică subscrie Wiktor Weintraub în legătură cu candidatura lui Ivan cel Groaznic la tronul Poloniei din partea nobilimii acesteia. Altele privesc fenomenul contemporan, subiectiv și polemic sub diverse unghiuri, de preferință sub unghiul unei arte sau alta, cu întoarceri la Rilke, Kafka, Bartok.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PERIODICE ROMÂNEȘTI

„Analele Banatului", Istorie, I, Timișoara, 1981, 269 p.

Muzeul Banatului din Timișoara a decis să continuie vechea sa publicație, cu același nume (inițiată în 1928), pentru a valorifica în condiții mai bune rezultatele muncii celor care cercetează trecutul — mai îndepărtat sau mai apropiat — al Banatului. Noua serie a „Analelor Banatului" își va conjuga, astfel, eforturile cu publicația Muzeului din Reșița, „Banatica", menită să acopere o altă parte din spațiul care forma, altădată, Banatul întreg.

Primul tom al seriei de *istorie* a publicației timișorene, dedicat aniversării a 60 de ani de la constituirea P.C.R., cuprinde 29 de articole, cu subiecte din preistorie pînă la istoria zilelor noastre (ponderea cea mai mare revenind istoriei moderne și contemporane — 20 de articole). Este un volum din care se poate culege multă informație, nu numai pentru istoria Banatului propriu-zis, ci și pentru istoria întregului popor român. Reținem atenția articolele semnate de Lucian Chițescu *(Cetăți din lemn și pămînt — centre ale unor formațiuni statale românești în sec. VI—XI)*, Ioan Hațegan *(Luptele antiotomane ale lui Iancu de Hunedoara reflectate în cronici turcești)*, contribuțiile la cunoașterea vieții și activității lui Eftimie Murgu (Vasile Cica, Elena Poștărița, Elena Iosefide), precum și multe din cele consacrate istoriei contemporane.

Salutînd apariția noii publicații bănățene, îi dorim o viață lungă, pentru a contribui din plin la cunoașterea trecutului acestui ținut bogat în istorie românească.

Ștefan S. Gorovei

„Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași" (serie nouă), S. III, a. *Istorie*, t. XXVIII, 1982, 103 p.

Așa cum ne-a obișnuit ani în șir, secțiunea istorică a Analelor Universității aduce în tomul din urmă alte contribuții prețioase la cunoașterea istoriei naționale. Problematica aflată cu deosebire în atenție gravitează în jurul Marii Uniri. În acest context se înscriu studiile lui Gh. Platon *(Statul — cadru politic de dezvoltare a națiunii române în a doua jumătate a secolului XIX și la începutul secolului XX)*, I. Căpreanu, *Poziția socialiștilor români cu privire la dezvoltarea independentă și unitatea politică a poporului român la începutul secolului XX)*, V. Cristian *(Romania's Position in the First World Conflagration)*, Em. Bold, Gh. I. Florescu *(România și Conferința păcii de la Paris (1919—1920). Noi contribuții)*, I. Agrigoroaiei *(Proiectul de lege pentru reforma agrară din 1921 în dezbaterea parlamentului)*. Același număr mai cuprinde contribuțiile lui C. Cihodaru cu privire la identificarea unei cetăți medievale (Vicina) de pe Dunărea de Jos (cu o regretabilă eroare : I. Dumitrescu-Snagov în loc de Dumitriu-Snagov) și două analize teoretice : D. D. Rusu, *Alianța muncitoresc-țărănească și importanța ei în istoria României* ; V. Catargiu, *Problematica actuală a filosofiei istoriei.*

La rubrica de aniversări, prof. Gh. Platon aduce un cald omagiu activității științifice și didactice a profesorului C. Cihodaru, iar Ion Solcanu îl evocă pe prof. Ilie Grămadă la împlinirea a 70 de ani. Un grupaj de recenzii încheie acest număr, dovedind și de astă dată pasiunea și spiritul critic propriu slujitorilor universitari ai istoriei din Iași.

Ștefan Lemny

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Analele Universității București", *Istorie*, XXXII, 1983, 104 p.

Volumul apare cu subtitlul: *Études publiées à l'occasion du Congrès internationale d'historiographie* (Montpellier, 1983) și reprezintă contribuțiile istoriografiei românești închinate amintitei manifestări științifice. Ele sînt deschise de studiul lui Lucian Boia *(Le XIXe siècle — le siècle de l'histoire ?)*, incitat de sintagma care a consacrat secolul XIX ca secol al istoriei. Este ea motivată ? Strict statistic secolele istoriei ar fi mai curînd secolele XVII și XVIII, judecînd după producția de scrieri în această materie, dar într-un plan mai vast, secolul XIX rămîne, cum remarcă autorul, un secol în care spiritul și gîndirea sînt marcate adînc de istorie, îndreptățind sintagma ce i-a fost asociată. Charles Olivier Carbonell se ocupă în continuare de *Les professeurs d'histoire de l'enseignement superieur en France au debut du XXe siècle* într-o tentativă de depășire a manierei elitare care studiază fenomenul istoriografic prin prisma marilor personalități pentru a reface astfel ambianța intelectuală creată de întregul cadru profesoral al facultăților de litere din Franța într-un moment în care Lucien Febvre își încheia studiile superioare iar Marc Bloch se pregătea să le înceapă. In același volum V. Curticăpeanu subliniază direcția militantă a scrisului istoric la români sub impresia idealului Marii Uniri *(L'historiographie roumaine, facteur dynamique de la conscience historique et nationale. Fin du XIXe — début du XXe siècle)*, Al. Zub supune analizei teoria istoriei slujită de A. D. Xenopol *(À la recherche des principes fondamentaux de l'histoire : A. D. Xenopol)* din perspectiva interesului pe care ea l-a suscitat în epocă și în posteritate, mai ales prin prefigurarea indirectă a istoriei seriale, iar Paul E. Michelson surprinde un aspect din condițiile genezei școlii critice în istoriografia română *(The Birth of Critical Historiography in Romania : the Contributions of Ioan Bogdan, Dimitrie Onciul and Constantin Giurescu)*. Asupra aceluiași moment bogat în sugestii și realizări istoriografice stăruie și Ștefan Ștefănescu preocupat de integrarea sa în context internațional *(L'historiographie roumaine dans le contexte international de la fin du XIXe siècle et du début du XXe siècle)*. Volumul se încheie cu studiul lui Iulian Cârțână *(Le Danube dans l'historiographie roumaine)*, făcînd istoriografia unei probleme speciale, și cu două recenzii la publicațiile periodice de istoriografie (semnate de Dan Berindei și Radu Manolescu). In ansamblu, el reprezintă o contribuție binevenită a istoriografiei românești la istoriografia mondială, ilustrînd interesul în continuă creștere la noi pentru istoria istoriei de care cercetătorii străini au început să ia notă cu atenție.

Ștefan Lemny

„Anuar de etnologie-artă-istorie-lingvistică", I, Timișoara, 1981, 220 p.

Publicație a Bazei de cercetări științifice a Academiei R.S.R. din Timișoara, prezentul *Anuar* grupează 11 „studii și comunicări", la care se adaugă cinci „note și comentarii", cu subiecte din domeniile enunțate în titlu. Istoricii vor reține contribuția semnată de Viorica Guy Marica *(Considerații relativ la circulația produselor de argintărie transilvăneană)*, din care se vede cît de departe au putut ajunge operele de orfevrărie transilvană din secolele XVI—XVIII, unele pierzîndu-se, altele regăsindu-se în mari colecții și muzee din Europa (Ungaria, Austria, Franța, Grecia, Anglia) ca și din America de Sud. Interesante sînt și mențiunile despre meșteri orfevrieri transilvăneni stabiliți în statele germane și italiene, în Ungaria, Boemia și Polonia, unul ajungînd pînă în Suedia.

„Revitalizarea" unor pseudo-teorii de către Viorel Țigu *(Criptografie și istorie. Contribuții privind tezaurul de la Sînnicolau Mare) este ciudată*. Oricît de nesigură și de aproximativă ar fi „încadrarea culturală" a acestui celebru tezaur, decriptarea propusă de Viorel Țigu pentru textul de pe fructiera nr. 8 rămîne absolut fantezistă : „EGIFSEO, 790 N.D.", adică din anul 790 e.n., o dovadă că atunci „valahii aparțineau unei secte religioase (?) în legătură cu Egiptul" (p. 73). Analogiile propuse de autor sînt la fel de fanteziste : textele „criptografiate de pe hainele unor sfinți din biserica Domnească de la Argeș" nu există și nu au existat decît în imaginația altor specialiști, ca și „egipsia iglisia i valakia". Nu s-ar fi putut bănui că Em. Grigoraș va avea discipoli tocmai spre sfîrșitul veacului XX...

Pornind de la o mențiune a geografului din Ravenna (sec. VII e.n.) Constantin Răileanu încearcă localizarea — sugerată de două hărți, din 1696 și 1717 — așezării antice *Tema* pe teritoriul actualului sat Cornești, jud. Timiș.

Gheorghe Naghi se oprește, în cîteva pagini, la unul din momentele de seamă ale unificării naționale : fuzionarea Partidului Național al Românilor din Banat și Ungaria cu Partidul Național al Românilor din Transilvania (Sibiu, 12—14 mai 1881).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O contribuție la istoria limbii române (pentru secolul XVII) o constituie studiul lui Francisc Király, *Dictionarium valachico-latinum (probleme de lecțiune și atestare)*.

Lingviștii și etnografii vor găsi și ei, în acest prim volum al noii publicații timișorene, articole din domeniile lor. Pentru opera marelui fiu al Banatului, Lucian Blaga, studiul lui Eugen Todoran *(Mit, filosofie, mitosofie în opera lui Lucian Blaga)* aduce unele explicații și indicații pentru a înțelege conceptul de *mitosofie*, creat de Blaga însuși.

Ștefan S. Gorovei

„Arhivele Olteniei", (serie nouă), 2, Craiova, 1983, 220 p.

Cu un profil bine definit, încă de la primul tom al seriei noi, cel de al doilea număr al publicației craiovene promite asigurarea unei periodicități, care să susțină efortul științific pentru valorificarea rezultatelor cercetărilor întreprinse, îndeosebi, în această zonă a țării sau pe un spațiu mai întins.

Structurat similar tomului anterior, cele cinci compartimente ale celui pe care-l prezentăm înglobează preocupări din mai toate domeniile științelor sociale, locul precumpănitor revenind, în continuare, istoriei. Se remarcă aici atenția sporită a redacției pentru menținerea unui echilibru în acoperirea judicioasă a tuturor epocilor istorice, primul număr fiind mai generos cu arheologii și contemporaneiștii. Astfel, partea de arheologie este susținută de M. Nica, P. Gheoghe și D. Ciobotea, pentru evul mediu se remarcă studiul semnat de Șt. Ștefănescu, perioada modernă beneficiază de contribuțiile lui G. D. Iscru și Ileana Petrescu, iar epoca mai nouă de cele ale lui George G. Potra și S. Pușcașu.

Merită a fi consemnată ca o inițiativă pozitivă includerea în paginile publicației a notelor privitoare la mărturiile documentare — indiferent de epoca la care ele se referă — menținerea și chiar îmbogățirea acestei rubrici decurgînd din însăși necesitatea punerii în circuitul științific a oricărei noi surse, depistată în fondurile publice sau în colecțiile particulare.

Totodată, preocuparea pentru publicarea studiilor referitoare la numele localităților, mai ales al celor de sate, etimologia și evoluția lor istorică, a soartei celor dispărute, precum și a ocupațiilor tradiționale populare, cercetate în zone mai cuprinzătoare sau în microspații geografice, constituie un cîștig incontestabil de care se va putea profita copios la alcătuirea viitoarelor monografii și sinteze privitoare la frămîntata istorie a satului românesc. Tocmai în această direcție se impune a fi subliniate articolele din domeniul filologiei, etnografiei și folcloristicii (semnate, în acest tom, de T. Teaha, R. Sp. Popescu, M. Bratiloveanu-Popilian, Gh. Iordache și N. Nițu), care completează fericit pe cele istorice, știut fiind că numai cercetările interdisciplinare pot elucida complexele probleme pe care le implică elaborarea susnumitelor lucrări.

Valorificînd potențialul științific local și apelînd, pentru teme de interes mai general, la autori deja consacrați, se realizează un echilibru tematic, ce-i conferă seriei noi din „Arhivele Olteniei" un prestigiu notabil și, totodată, o răspîndire mai largă în rîndul cititorilor.

D. Agache

„Carpica", XIV, Bacău, 1982, 366 p.

Publicația Muzeului de istorie și artă din Bacău și-a stabilit, de multă vreme, profilul propriu, care o distinge printre celelalte periodice muzeale. Sumarul ultimului tom arată interesul constant al redacției — și al colaboratorilor — pentru anume probleme de istorie și arheologie.

Un grupaj de trei articole — semnate de Radu Vulpe, Vasile Florea și Traian Cantemir — este dedicat centenarului măsterii lui Pârvan. Probleme de arheologie tratează — uneori cu referiri directe la spațiul actualului județ Bacău — Dan Monah, Petre Roman, Viorel Căpitanu, Ioan Mitrea și Eugenia Zaharia. Virgil Mihăilescu-Bîrliba și Viorel Căpitanu dau contribuții de numismatică. Partea de istorie medievală este acoperită de studiul lui Al. Artimon despre Tîrgul Trotușului (bazat pe rezultatele săpăturilor arheologice din ultimii ani) și partea a doua a studiului lui Gheorghe Burlacu despre ocolul domnesc al Bacăului. Însemnări documentare despre activitatea comercială a unor orașe moldovene în 1774—1832 și despre unele sate băcăuane dau Ioan Murariu și, respectiv, Dumitru Zaharia. Contribuțiile de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istorie modernă aparţin lui Corneliu Cărămidaru (Regimentul 14 Dorobanţi în Războiul pentru Independenţă), Vasile Florea (despre alianţa muncitoresc-ţărănească în judeţul Bacău la 1907), Elena Artimon (despre colonelul Procopie Strat) şi Gheorghe Sibechi (tipografii băcăuane pînă la 1918). Însemnările subscrise de Vasile Florea şi Lucia Antohi privesc mişcarea muncitorească din bazinul Comăneştilor. Istoria contemporană este reprezentată de studiile lui Mihai Iacobescu (despre N. Titulescu) şi Ion Saizu (actul de la 23 August 1944 în presa primilor ani post-insurecţionali).

Rubrica intitulată *Etnografie — monumente istorice* cuprinde două articole: unul despre biserica de la Ciolpani—Buhuşi (de Georgeta Popovici şi Feodosia Rotaru) iar celălalt despre *Monumentul de arhitectură populară de la Răchitoasa — Bacău*, de Dorinel Ichim. Cu privire la acest ultim articol sînt de făcut cîteva precizări.

În primul rînd, este de neînţeles de ce autorul nu a folosit studiul lui I. Tanoviceanu despre neamul ctitorilor mănăstirii Răchitoasa *(Marele spătar Ilie Ţifescu şi omorîrea lui Miron şi Velişco Costin*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXII, 1910, p. 807—844). Ar fi găsit, aici, diata lui Ilie Enache din 16 mai 1704, în transcriere *integrală*, ceea ce l-ar fi scutit de a cita fragmente din ea o dată după N. Stoicescu (cf. p. 299, nota 18) şi a doua oară, pentru aproximativ acelaşi citat, după *CDM*, V; de altminteri, acelaşi document se află reprodus integral şi în *Marele Dicţionar Geografic al Românieî*!

În al doilea rînd, deşi se ocupă de biserica mică, de lemn — care, în treacăt fie zis, e tot ctitorie boierească, fiind înălţată de Enache clucerul, tatăl lui Ilie Ţifescu şi atunci denumirea de „monument de arhitectură *populară*" îşi găseşte mai greu justificarea — autorul reproduce textele unor pietre funerare aflate în biserica mare, de zid, a mănăstirii. Faptul, în sine, putea fi folositor, dacă nu s-ar fi procedat la o copiere mecanică a textelor respective din *Marele Dicţionare Geografic al României*, preluîndu-se, astfel, şi erorile de acolo. Autorul ar fi trebuit să se întrebe cine este „Anna, mare vorniceasă", care la 1679—1680 (7188) şi-a îngropat un fiu Irimia în mănăstirea Răchitoasa. Ar fi trebuit, deasemeni, să observe că piatra datată *7297 mai 31* a fost greşit citită — atît în ceea ce priveşte văleatul, cît şi în ceea ce priveşte persoana celui care a pus-o. De altminteri, în *Marele Dicţionar Geografic* este evidentă greşeala cronologică, întrucît acolo văleatului *7297* îi corespunde anul *1699*, deci văleatul corect este *7207*. Aceasta permite corectarea şi a numelui celui care a pus piatra — nu e „Iane, mare stolnic", ci *Ilie, mare stolnic*, adică tocmai ctitorul, Ilie Enache (Ţifescu, zis Frige-Vacă), mare stolnic în intervalul *decembrie 1695 — septembrie 1700* (cf. N. Stoicescu, *Dicţionarul marilor dregători...*, p. 399). Greşeala de lectură este explicabilă paleografic şi epigrafic, prin confuzia care se poate face, cu uşurinţă, între **ИАНЕ** şi **ИАНЕ**. Deci marele stolnic Ilie Ţifescu a pus piatra pe mormîntul fiilor săi, ale căror nume sînt Alexandru şi „Sata"; se putea uşor observa că „Sata" e, de fapt, Safta — altă greşeală explicabilă, prin citirea necorectă a numelui **САѲА**. Fiind vorba de un mormînt pentru doi copii, sub aceeaşi dată, se poate presupune o moarte accidentală — şi e sugestiv faptul că una din tradiţiile de la Ţifeşti menţionează moartea prin înecare a unui copil al boierului poreclit Frige-Vacă (cf. I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 839).

În al treilea rînd, s-ar fi cuvenit făcută precizarea că aceşti ctitori de la Răchitoasa aparţin neamului lui Istratie vodă Dabija.

Volumul se încheie cu *Cronica vieţii ştiinţifice* şi un grupaj de *Recenzii*.

Ştefan S. Gorovei

„Cercetări istorice" (serie nouă), XII—XIII (1981—1982), Iaşi, [1983], 736 p.

Aflată spre mijlocul celui de-al doilea deceniu de viaţă, seria nouă a „Cercetărilor istorice" — *culegere de lucrări ştiinţifice editată de Muzeul de Istorie a Moldovei*, cum se precizează la p. 2 — vădeşte, tot mai pregnant, o largă deschidere către probleme foarte diferite, de muzeografie şi cercetare. Ultimul tom — dublu, ca şi unul anterior — reuneşte 47 de materiale, grupate în rubricile „Muzeologie", „Restaurare-conservare", „Arheologie", „Istorie", „Documente", „Evocări". Materialele de arheologie şi istorie nu privesc numai zona Iaşilor, ci întreaga Moldovă şi, în unele cazuri, întregul spaţiu românesc. Ilustrînd preocupări foarte diverse, concretizate în studii şi articole interesante, revista „Cercetări istorice" contribuie, cu fiecare nou tom, la progresul istoriografiei româneşti, prin punerea în circulaţie a unor materiale arheologice, a unor documente, a unor rezultate valoroase ale cercetării istorice.

Ştefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Danubius", X, Galați, 1980, 300 p.

Muzeul Județean de Istorie din Galați a reluat, în 1979, editarea periodicului inițiat în 1967, tipărind un tom dublu (VIII—IX). Cel de-al zecelea volum însumează 18 contribuții de arheologie, istorie medievală, modernă și contemporană, bibliografie, etnografie. Studiile semnate de M. Brudiu, I. Basoc și I. T. Dragomir se referă la trecutul îndepărtat (de la paleolitic la perioada romană) al plaiurilor gălățene. Călătorii străini care au trecut prin Galați (sec. XVIII—XIX) sînt evocați de P. Păltănea. Contribuții la istoria unui sat, Băcăbănești (George-Felix Tașcă), la istoria mișcării muncitorești și socialiste precum și a presei sale (E. Mihály și S. Mihaly, M. Guziec, I. Aldea, T. Oancea), aspecte ale arhitecturii țărănești din județul Galați (Eugen Holban), descrierea unui monument arhitectonic gălățean (Steluța-Viorica Pisică) și prezentarea unor scriitori gălățeni care au evocat episoade din istoria dacilor (Gh. S. Ștefănescu) — toate acestea fac din prezentul volum o publicație foarte ancorată în spațiul actualului județ Galați. Singurul material de un interes mai general aparține lui Dan Râpă-Buicliu, *Additamenta bibliographica*, I, închinat amintirii profesorilor Barbu Theodorescu și Ioachim Crăciun, cunoscuți pentru preocupările lor bibliografice. Autorul pledează pentru „redimensionarea cadrului cultural-istoric național" al bibliografiei noastre vechi, prin includerea în „patrimoniul cultural național de carte veche" a tuturor scrierilor aparținînd unor autori de origine română — indiferent de locul unde au activat ori și-au tipărit operele — precum Olahus, Petru Cercel și Dimitrie Cantemir. Partea întîia a studiului *(Addenda)* cuprinde asemenea restituiri; partea a doua *(Corrigenda)* aduce precizări la unele tipărituri incluse în *BRV*. Studiul lui Dan-Râpă Buicliu arată cît mai este, încă, de făcut în domeniul cunoașterii vechiului nostru tezaur de tipărituri [1].

Deschis cu un editorial semnat de Aneta Anghel *(Istoria, conștiința umanității)*, volumul se încheie cu articolul lui D. Tiutiuca despre *Constante fundamentale ale unității noastre spirituale*. La urmă, un folositor indice bibliografic al revistei „Danubius", pentru tomurile I—X (1967—1980) — de fapt, numai șapte volume, întrucît trei au fost duble — aparține Steluței-Viorica Pisică.

Așteptăm cu interes tomurile următoare ale publicației gălățene, menită să contribuie la cunoașterea unei zone de mare importanță pentru istoria noastră.

Ștefan S. Gorovei

„Hierasus". Anuarul Muzeului Județean Botoșani, <III, 1980> 1983, 182 p.; <IV, 1981>, 1983, 595 p.+planșe *.

Cel de-al treilea (deși nenumerotat ca atare!) tom al publicației Muzeului botoșănean conține comunicările prezentate în 1980 la colocviul închinat lui Nicolae Iorga, la împlinirea a patru decenii de la tragica moarte a marelui savant. Sînt 21 de texte, de valoare inegală — cele mai multe, însă, cu adevărate contribuții — avînd ca punct central figura lui Iorga și tratînd diverse aspecte din viața, activitatea și opera acestui fiu al Botoșanilor. Indiferent de ordinea prezentării lor la colocviu, lucrările incluse în volum puteau fi grupate mai sistematic, după o ordine care — avînd în față materialul — se impune de la sine. O primă secțiune (și *trebuia* să fie prima, dat fiind locul unde s-au desfășurat lucrările colocviului) s-ar fi putut intitula *N. Iorga și Botoșanii*, grupînd comunicările prezentate de Eugenia Greceanu *(Nicolae Iorga și patrimoniul urbanistic-arhitectural al Botoșanilor)*, I. D. Marin *(Nicolae Iorga și Botoșanii)*, Gheorghe Median *(Nicolae Iorga și Botoșanii)* și Ionel Bejenaru *(Nicolae Iorga: chipuri botoșănene)*. O altă secțiune putea fi dedicată locului lui N. Iorga în istoriografia românească și rolului său în evoluția cercetărilor istorice românești, cu contribuțiile lui Ionel Gal *(Istoria și baza documentară în opera lui Nicolae Iorga)*, Al. Zub *(Nicolae Iorga în evoluția spiritului critic)*, Andrei Paleolog *(Nicolae Iorga — în apărarea monumentelor istorice)*, Nicolae Ursulescu *(Unele aspecte privind formarea poporului român în opera lui Nicolae Iorga)*, El. Dima *(Permanența lui Nicolae Iorga în bibliotecile Arhivelor Statului)*. *Activitatea politică* ar fi grupat contribuțiile semnate de Gh. I. Florescu și Venera

[1] Vezi, în același sens, și contribuțiile bibliografice ale lui Paul Mihail în acest tom al *Anuarului*, p. 501—528.

* Volumele poartă, pe copertă, titlul *Hierasus. Anuar '80* și, respectiv, *Hierasus, Anuar '81*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cabalortă *(N. Iorga — președinte al Adunării Deputaților 1919—1920)*, Mihai Matei *(Nicolae Iorga în Parlamentul României din anii 1913—1914)*, Valeriu Florin Dobrinescu *(Probleme ale politicii externe a României oglindite în „Memoriile" lui Nicolae Iorga)*, Mihai Iacobescu *(Nicolae Iorga despre caracterul primului război mondial)* și Ion Agrigoroaiei *(N. Iorga și elaborarea reformei agrare din 1921)*. Cu privire la sfîrșitul istoricului și permanența sa în conștiința românească sînt comunicările lui Gh. I. Ioniță *(Moartea unui titan)* și Traian Udrea [*Nicolae Iorga în conștiința neamului românesc (decembrie 1940 vara anului 1944)*] iar despre prezența sa pe plan mondial — cele ale lui Gh. Buzatu *(Nicolae Iorga și America)* și Frasin Munteanu-Rîmnic *(Itinerarii istorice. Din Botoșani, pe întreg globul)*. În fine, un grupaj de *Diverse* — Ion Aldea *(Nicolae Iorga și Galații)*, Ioan D. Apostu *(Amintiri, amintiri...)* și Iosif E. Naghiu *(Poeziile lui Nicolae Iorga)*.

În afară de lipsa unei structurări tematice, se mai poate reproșa acestui volum o mai puțin îngrijită tehnoredactare : absența sumarului, a colontitlurilor și a paginației de extras face dificilă reperarea și urmărirea textelor, după cum absența rezumatelor în limbi străine la unele comunicări dăunează prezentării generale.

In ansamblu, însă, volumul editat de Muzeul Județean din Botoșani trebuie privit ca o valoroasă și interesantă culegere de studii dedicate acestui pontif al științei noastre istorice. Aceste studii arată cît este, încă, de lucrat înainte de a ne gîndi la o monografie *N. Iorga* — o monografie pe măsura personalității marelui deschizător de drumuri, despre care în adevăr se poate spune că *„a sorbit apa tuturor"* (G. Călinescu) și care, din păcate, este insuficient cunoscut și încă nu îndeajuns de bine înțeles. Elogiile, oricît de călduroase, și citatele, oricît de numeroase și de ample (de cele mai multe ori, grăitoare și folositoare), nu sînt încă dovada receptării exacte a valorii gîndirii lui Iorga. Locul său în *evoluția istoriografiei românești* (pentru a împrumuta titlul însuși al unei mai vechi cărți a profesorului Pompiliu Teodor) rămîne încă să fie stabilit, pornindu-se din ambele direcții *(spre* el și *dinspre* el) și căutîndu-se necontenit corelațiile cu mișcarea intelectuală a Europei vremii (vremurilor) sale. *Gîndirea istorică* a lui Iorga rămîne, încă, un vast continent care își așteaptă exploratorii și, în acest domeniu, *Generalitățile* sînt insuficiente : cugetările sale despre meseria de flamin la altarul Muzei Clio se vor găsi risipite în toate paginile care au ieșit de sub pana sa, de la articolele politice pînă la descrierile de călătorie, de la pasajele autobiografice pînă la evocările *oamenilor care au fost*. E o misiune de mare răspundere și, la îndeplinirea ei, anuarul Muzeului Județean din Botoșani poate aduce o contribuție însemnată, rezervînd, în economia sa, o rubrică permanentă *N. Iorga*, de contribuții diverse (din care să nu lipsească cele documentare — mărturii epistolare, acte etc. În general, preocupările științifice concretizate în studiile și articolele incluse în „Hierasus" vor trebui, și în viitor, canalizate în primul rînd spre trecutul plaiurilor *botoșănene*, atît de bogate în istorie și în personalități dăruite civilizației românești..

Spre deosebire de tomul precedent, cu un sumar unitar, cel de-al patrulea (tot nenumerotat !), apărut la sfîrșitul anului 1983, cuprinde lucrări (60 la număr) cu subiecte foarte diferite, comunicări prezentate la una din sesiunile științifice organizate de Muzeul botoșănean. Textele sînt distribuite în cinci rubrici : *arheologie ; istorie ; memorialistică ; etnografie, conservare, restaurare ; științele naturii*. Nu întotdeauna, însă, criteriile care au stat la baza includerii unui material la rubrica de *memorialistică* și nu la cea de *istorie* sînt foarte clare.

Și în acest volum, inegalitatea lucrărilor este evidentă ; se remarcă, în primul rînd, prin seriozitatea lucrului, articolele de arheologie (Silvia Teodor, Paul Șadurschi, Ion Ioniță, Octavian Liviu Șovan ș.a.). Pe marginea izvoarelor cunoscute și a bibliografiei existente, I. D. Marin se ocupă — fără să aducă lucruri noi — de istoria orașului Botoșani, de la începuturi pînă la mijlocul veacului XVIII. În continuarea unor preocupări mai vechi, I. Ciută semnează un articol relativ la obligațiile Moldovei față de Poarta otomană în ceea ce privește produsele apicole iar I. Murariu dă o nouă contribuție la istoria tîrgurilor și iarmaroacelor săptămînale din Moldova în perioada 1774—1832.

Mai multe materiale s-ar fi putut grupa sub titluri comune, constituind contribuții la cunoașterea vieții și operei lui *George Enescu* (Georgeta Țurcanu, Iosif E. Naghiu, Virgil Medan, Constantin Stihi-Boos, George Sbîrcea, Ovidiu Varga, Speranța Rădulescu ș. a.), *N. Iorga* (Aurel Dorcu, Ion Agrigoroaiei, Sorin Chițanu, Alexandru Stănciulescu-Bîrda, Dora Ioncu și Dan Râpă-Buicliu) și *N. Titulescu* (Gh. I. Florescu și Valeriu Florin Dobrinescu).

Un interes mai special prezintă articolul lui Ștefan Ciubotaru, cu titlul (destul de neinspirat ales) *Cîteva aspecte inedite privind familiile lui Mihail Kogălniceanu și Ionică Tăutul legate de comuna Suliță, județul Botoșani ;* autorul a descoperit la Cerchezeni un pomelnic al Kogălnicenilor (păstrat fragmentar) iar la Blîndești a găsit fragmente din șase

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pietre funerare, dintre care trei sînt ale unor membri ai familiei Tăutu : vornicul de poartă Gheorghe Tăutu (m. 27 iulie 1802) și soția sa Elena (Ileana Ilski) — părinții „nemuritorului comis" Ionică Tăutu — și un Ioan Tăutu, despre care autorul crede că ar putea fi marele ban care a avut de jucat un anumit rol în evenimentele din 1822 ; ne-am fi așteptat ca mormîntul să-i fie la ctitoria sa din Iași (biserica Buna-Vestire), unde se păstrează și chipul său.

Este de regretat, și la acest volum, prezentarea nu îndeajuns de îngrijită : sumarul așezat la sfîrșitul volumului și *numai* în limba română, absența colontitlurilor și a paginației de extras, absența rezumatelor în limbi străine la cele mai multe articole. Succesiunea volumelor ar trebui marcată, totuși, într-un fel, fie și pe una din paginile de gardă, dacă nu chiar pe copertă. Mai multă severitate în selecția materialelor ar reduce inegalitatea valorică (foarte vizibilă mai ales în volumul pentru 1981) și nu ar fi decît spre profitul publicației, al cărei nivel științific trebuie să fie permanent în atenția editorilor ei.

Ștefan S. Gorovei

„Manuscriptum", XIV, nr. 1—4, 1983.

In momentul în care valoroasa publicație a Muzeului literaturii române se pregătea să intre în al XV-lea an de la apariție, moartea directorului, Al. Oprea (1931—1983) înseamnă o pierdere grea fiindcă — după cum au mărturisit și colaboratorii săi, în plachета îndoliată ce însoțește ultimul număr — el „a fost mintea diriguitoare și forța neobosită care a dat viață, prestigiu și demnitate acestui Muzeu al literaturii române și revistei sale, *Manuscriptum*".

După obicei, numerele ultimului an continuă să publice pagini literare inedite, corespondență, alte mărturii despre Mihai Eminescu, Mircea Eliade, Lucian Blaga, M. Sadoveanu, A. Philippide, B. P. Hasdeu, N. Iorga, Titu Maiorescu, Camil Petrescu ș. a. La rubrica „proceselor" (nu numai literare) : mărturii noi despre cazul Petrino (nr. 1) și procesul „Duducăi Mamuca" (nr. 2). Continuă, de asemenea, publicarea unor documente și scrieri de interes preponderent istoric : epopeea sasului Christian Schesaeus despre răscoala din 1562 (nr. 1), momente din istoria P.S.D.M.R. (nr. 2), fragmente inedite din *Istoria românilor* de Samuil Micu cu privire la Mihai Viteazul, pagini despre lupta pentru Unire și noi mărturii privitoare la Vasile Pârvan (nr. 4). În consens cu efortul restitutiv, dezbaterile revistei privesc : *Bibliografia națională — inventar al avuției spirituale românești* (nr. 1), problema edițiilor critice de referință (nr. 2), a barocului literar românesc (nr. 3) și a bibliotecii critice a Editurii „Eminescu" (nr. 4).

Ștefan Lemny

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Memoriile secției de științe istorice*, seria IV, tomul VI, 1981, București, Ed. Academiei R.S.R., 1983, 184 p.

Periodicitatea cu care Secția de științe istorice a Academiei își publică memoriile — chiar dacă rămîne, la mijloc, o întîrziere de doi ani — este îmbucurătoare și ne îndreptățește speranța că noua serie (a patra) va reuși, cîndva, să atingă nivelul înalt al predecesoarei sale imediate.

Și volumul prezent își are materialele grupate în patru secțiuni : comunicări prezentate în ședințele publice ale Secției ; comunicări prezentate în străinătate ; studii și articole ; medalioane. Din prima grupă, cele mai multe (nouă din 12) au fost prilejuite de diferite aniversări și comemorări, astfel încît numărul „memoriilor" propriu-zise se reduce la trei : Gh. I. Ioniță, *Concepția despre istorie a dr. Petru Groza, conducătorul primului guvern revoluționar muncitoresc-țărănesc din viața României* ; Anca Ghiață, *Geografie istorică și demografie istorică* ; Zamfira Mihail, *Din istoricul inventarului agricol în sud-estul Europei. Plugul*. Popasurile aniversare sau comemorative au fost marcate, în acest volum, de Ștefan Pascu, Petre Florea și Alexandru Dobre (115 ani de la înființarea Societății Academice Române), Ștefan Ștefănescu și Ionel Gal (125 de ani de la nașterea lui Dimitrie Onciul), Ștefan Pascu și Vasile Curticăpeanu (120 de ani de la înființarea „ASTREI"), Ștefan Pascu (175 de ani de la moartea lui Samuil Micu și 100 de ani de la moartea lui August Treboniu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Laurian) și Aurel H. Golimas (100 de ani de la nașterea lui Ilie Minea). În a doua secțiune, este o singură comunicare — cea a acad. Ștefan Pascu despre viziunea umaniștilor și iluminiștilor români asupra traco-dacilor. Trei materiale sînt grupate în cea de-a treia secțiune, *Studii și articole*: Ștefan Pascu, *Pentru noua știință: istoria științei*, Liviu Mărghitan, *Continuitate dacică, daco-romană și românească pe cursul mijlociu și inferior al Mureșului* și Alexandru Dobre, *Membrii Societății Academice Române*. „Medalioanele" sînt consacrate profesorilor Vasile Maciu (Mihail Guboglu) și Ladislau Bányai (Iosif Kovács), membri acorespondenți ai Academiei, decedați în 1981. În sfîrșit, activitatea Secției de științe istorice în cursul anului 1981 este înfățișată într-o scurtă „notă a redacției", semnată de Alexandru Dobre.

Ștefan S. Gorovei

„Mousaios" Studii și comunicări Arheologie. Istorie, Buzău, 1981, 117 p.

Volumul editat de Muzeul Județean Buzău — și care, sperăm, va deveni un periodic, destinat cunoașterii trecutului acestui județ — reunește 15 contribuții, de dimensiuni diferite, cu subiecte de arheologie, istorie veche și numismatică (semnate de N. Harțuche, Ion T. Dragomir, Mircea Babeș, Marius Constantinescu, Anton Paragină, Gh. Diaconu, Magda Tzony, Vasile Drâmboceanu), istorie medievală (Aneta Boiangiu, Mircea Iliescu), istorie contemporană (Constantin I. Stan, George Vioreanu, Valeriu Nicolescu) și un articol de sintetică istorie buzoiană (Ștefan Ștefănescu). În distonanță cu majoritatea lucrărilor, redactate cu îngrijire, într-un spirit cu adevărat științific, se află cele două semnate de lector dr. Aneta Boiangiu: *Călători străini despre Buzăul medieval* (p. 68—72) și *Scrisoarea lui Ștefan cel Mare către buzoieni* (p. 73—76). Cu privire la cel dintîi, ar fi interesant de știut cînd se termină, în concepția autoarei, Evul Mediu *românesc*, din moment ce d-sa aduce în discuții și informații din secolul XIX. Ar mai fi, de asemenea, interesant de știut ce crede autoarea despre reprezentanții supremei autorități din statele românești în epoca medievală și în cea modernă, de vreme ce, întîlnind în textul lui Sivori termmenul *principi* („...este obiceiul, în Țara Românească, ca principii, pentru a răsplăti..."), a socotit necesar să precizeze, într-o notă: „În cazul nostru, este vorba de voievozi sau domni" (p. 71, n. 4). Ce înseamnă: „în cazul nostru"? Textul lui Sivori nu se referă la o situație generală (general-europeană, est-europeană sau sud-est-europeană), pentru ca să fie necesară raportarea la „cazul nostru"; Sivori nu scrie despre altceva, decît despre „cazul nostru", căci se referă la Țara Românească! Iar suveranii celor două principate — Moldova și Țara Românească — erau denumiți, realmente, în textele redactate în alte limbi, și *principi* (uneori se folosea și termenul *duce* și chiar *conte*; autoarea însăși, în *Cursul special de heraldică*, citează fragmentul respectiv din Angiolello — cf. p. 88). Termenul *voievod* nu e sinonim cu *domn*, deci nu se poate spune „voievozi sau domni", cel de-al doilea termen implicînd *suveranitatea*. Voievozii Transilvaniei (ca și cei din Polonia sau Rusia) nu erau *domni (gospodar* — în textele slave), ci numai *voievozi*, purtînd doar titlul acestei funcții de veche origine ostășească. Din acest motiv, este impropriu a numi pe domnitorii Țărilor Române, din secolul XIV pînă în secolul XIX, doar voievozi; ei s-au bucurat de atributele suveranității (chiar și limitate, de la o vreme, din cauza „protectoratului" otoman), erau *principi*, nu simpli dregători, fie și de rang înalt, ca voievozii pe care i-a avut Transilvania pînă la 1526. Termenul *principe* nu desemnează, de altminteri, numai o anumită treaptă în ierarhia nobiliară, ci a fost (și este) folosit pentru a desemna, în general, pe monarhi, pe suverani (în același curs de heraldică, și autoarea folosește formula „principii, ca șefi de state" — cf. p. 25; va fi fiind, acolo, doar influența bibliografiei străine pe care a folosit-o?!). Se spune, de exemplu, „principii creștini", incluzînd și pe împăratul romano-german, și pe regele Franței și pe cel al Spaniei, ca și pe șefii statuletelor germane sau italiene.

O înțelegere la fel de confuză a unor fapte de istorie medievală românească dovedește aceeași autoare și în celălalt articol — de fapt, un comentariu pe marginea cunoscutului „dialog epistolar" între Ștefan cel Mare și boierii brăileni, rîmniceni și buzoieni, din 1481, cînd principele moldav a încercat să impună în tronul muntean pe „fiul domniei mele, Mircea voievod". «Conform uzanțelor protocolului medieval — scrie autoarea — Ștefan numește pe Mircea „fiul nostru", lucru care nu însemna altceva decît modul de a arăta că pretendentul ales de el este „os domnesc", este membru al unei mari familii care era, la acea vreme, instituția domniei Și nu un străin oarecare» (p. 74). Formula „os domnesc" este explicată astfel: „Orice descendent legal sau natural al unui domn uns în funcție" (p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

76, n. 10). În materie de filiație, un descendent poate fi *legitim* (din căsătorie) sau *nelegitim* ori *natural* (dintr-o legătură extraconjugală); nu este vorba de „legalitatea", ci de *legitimitatea* unei nașteri. Mai trebuie, însă, precizat, că explicația propusă de lector dr. Aneta Boiangiu nu este completă: simplul fapt de a fi fiul „unui domn uns în funcție" (ultimele trei cuvinte sînt în plus: orice domn era *uns*) nu aducea automat calitatea de „os domnesc" în secolele XVII—XIX. Pentru perioada în discuție, *os domnesc* înseamnă apartenența la dinastia țării. Mai departe, e greu de înțeles ce a vrut să spună autoarea prin cuvintele „membru al unei mari familii care era, la acea vreme, instituția domniei": o mare familie care era o instituție sau o instituție care era o familie?! Nota pusă pentru a explica această formulare nu aduce, de fapt, nici o explicație: „Reprezenta funcția și nu descendența sau rudenia cu un domn" (p. 76, n. 11). Afirmația mi se pare plină de haz, raportînd-o la rîndul imediat anterior, unde *osul domnesc* este explicat nu prin *funcție*, ci prin descendența dintr-un „domn uns în funcție", adică — totuși! — prin „rudenia cu un domn"! Astfel spus, și într-un caz, și în celălalt, este vorba de apartenența la familia domnitoare a țării. Dar chiar și cu aceste precizări, interpretarea pe care autoarea o dă formulei „fiul nostru" nu este completă; e posibil ca Ștefan cel Mare să nu fi avut în vedere doar apartenența sa și a lui Mircea la ceea ce în Europa apuseană se numea *familia regum* ori vîrsta tînără a pretendentului, ci și stabilirea unui raport feudo-vasalic cu cel pe care îl dorea pe tronul principatului vecin.

În general, se poate reproșa contribuțiilor semnate de lector dr. Aneta Boiangiu o redactare mai puțin îngrijită, cu formulări care, în chip evident, nu au mai fost supuse revizuirii, după ce au fost așternute pe hîrtie: „Este ceea ce pomenesc documentele mila domnească" (p. 71, n. 5); „Basarab Țepeluș apare, din această scrisoare, ca domn mare și bun, fiindcă, plecîndu-și capul în fața turcilor, au liniște" (p. 75) ș.a.

Ștefan S. Gorovei

„Revue des études sud-est européennes", XXI, 1983, 1—4, 392 p.

În noul cadru publicistic de la noi, caracterizat prin restrîngerea paginației unor reviste, fie ele și de prestigiu, revista Institutului de studii sud-est europene își menține cu justificat temei preocuparea mai veche pentru formula preponderent tematică a fiecărui număr. Este un mod mai eficient de a direcționa și de a coordona cercetarea în consens cu marile probleme de idei care animă breasla istoricilor. Asemenea teme se detașează și din numerele la care ne referim: *interferențe istorice* (nr. 1), *cunoaștere și realități culturale în sec. XVIII* (nr. 2), *politică romană și bizantină* (în nr. 3), *raporturi diplomatice și economice moderne* (nr. 4). În prima dintre acestea se plasează discuția lui Răzvan Theodorescu pe marginea „coridoarelor culturale" în Europa de sud-est (continuată în nr. 3), contribuția lui Petre Diaconu despre expediția lui Umur Beg, contestînd legătura ei cu istoria țărilor române, cum se credea pînă acum, și a lui Ștefan Andreescu, care publică trei documente genoveze cu privire la Marea Neagră în sec. XV. Numărul tematic cel mai închegat este acela dedicat Congresului internațional al Luminilor (Bruxelles, 1983) și este regretabil că aceia care l-au gîndit n-au putut să participe la această manifestare de prestigiu într-un moment în care bilanțul cercetărilor românești în această direcție este tot mai însemnat. Faptul este confirmat și de numărul în cauză la care își aduc contribuția Al. Duțu (*Communication intellectuelle et image de l'Europe*), Anca Bratu (*Reflets des mouvements culturels du XVIII-e siècle dans la peinture rurale de Maramuresh*), Emanuela Popescu-Mihuș (*Nouvelles données sur la pénétration des Basiliques en Valachie*), Horia Medeleanu (*The Life of an 18-th Century Painter; Ștefan Tenetchi*), Liliana Popa (*Beiträge zur Hermannstädter rumänischen Buchgeschichte des 18. Jahrhunderts*), Iacob Mârza (*Une liste de livres interdits en Transylvanie*), Olga Cicanci (*Daniel Philippidi: vérité et fiction dans la rédaction de l'histoire*), Cornelia Papacostea-Danielopolu (*La critique de l'origine noble et les tendances qui annoncent la révolution de 1848*) și colaboratori străini ca Seçil Akgün (*European Influence on the Development of the Social and Cultural Life of the Ottoman Empire in the 18-th Century*), Jacques Bouchard (Sagesse et folie *dans l'oeuvre de Nicolas Mavrocordatos*), Jean Sgard (*L'histoire des révolutions de Hongrie (1739) / devant l'opinion française*), Giorgio Plumidis (*Cultura e biblioteche in Epiro*), Louis Trenard (*Un précepteur bressan dans les Principautés Roumaines: Jean-Louis Carra*).

Al treilea număr al revistei conține o bună reliefare a spațiului sud-est european în opera lui V. Pârvan (Cornelia Belcin-Pleșca) și cîteva contribuții despre organizarea pro-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vinciei *Dacia Inferior* (Constantic C. Petolescu), despre *Legio II Herculia* (Mihail Zaharide), şi un atelier monetar bizantin necunoscut din sec. XI (Ernest Oberländer-Târnoveanu). În fine, în ultimul număr, Beatrice Marinescu analizează locul României în contextul sud-est european de la sfîrşitul secolului XIX, Yavuz Ercan se ocupă de taxele impuse otomanilor creştini (voynuci), Paul Mihail şi Zamfira Mihail comentează noi mărturii documentare cu privire la anii 1821 şi 1877, iar Florin Constantiniu evocă personalitatea ştiinţifică a profesorului Valentin Al. Georgescu despre care se publică şi o bibliografie selectivă.

Obişnuitele editoriale, cronicile activităţii ştiinţifice, rubricile de note şi recenzii ilustrează, de asemenea, locul însemnat al Institutului de studii sud-est europene la stimularea cercetării interdisciplinare şi comparate şi contribuţia la discutarea marilor idei istoriografice contemporane.

Ştefan Lemny

„Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, Series *Historia*, XXVIII, 1983, 80 p.

Noua fasciculă continuă efortul, evident în ultimii ani (v. *AIIAI*, XIX, 1982, p. 883; XX, 1983, p. 589), de structurare tematică mai severă, făcînd loc unor studii despre secolul XVIII transilvan, studii privind absolutismul luminat (A. Magyari), Societatea ardeleană de agricultură (A. Csetri, C. Engel), difuziunea operelor lui S. Micu şi P. Maior în spaţiul intracarpatin (A. Andea), posteritatea ştiinţifică şi morală a lui S. Micu (Gr. Ploeşteanu, V. Dobrescu). Date şi observaţii noi fac ca grupajul să capete greutate în bibliografia acestui secol, încă plin de surprize pentru cercetarea istorică. Notă aparte fac, în cuprinsul fasciculei, un text aniversativ despre concepţia lui V. Pârvan asupra romanităţii şi continuităţii în zona carpato-danubiană (D. Protase) şi un altul despre istoricul american de nuanţă critică George Bancroft, (sec. XIX), subscris de J. W. Rathbun. Predilecţia istoriografică a fasciculei fortifică o directivă care în timpul din urmă s-a bucurat mai pretutindeni de interes.

Al. Zub

„Studii şi materiale de istorie medie", vol. X, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. R., 1983, 183 p.

Publicaţia la a cărui ultim tom, al X-lea, ne referim aici este singura de profil medievistic din istoriografia românească actuală. Inaugurată în 1956, ea a apărut ritmic pînă în 1962. A urmat, greu de explicat, o întrerupere de 11 ani şi apoi o revenire de natură, parcă, să compenseze aşteptarea. Dar, după alte trei volume, „cadenţa" a fost din nou părăsită. Tomul IX, cu o paginaţie mult prea redusă, avea să apară după trei ani faţă de cel anterior. Din nou cinci ani de aşteptare pînă la volumul X, şi el firav sub raportul numărului de pagini (183 faţă de 425 ale tomului VII). O asemenea „evoluţie" (de spaţiu tipografic şi ritm) nu este, credem, de natură să asigure progresul studiilor de medievistică românească *.

Conţinutul volumului al X-lea nu dezminte, valoric, tradiţia acestei prestigioase şi mereu aşteptate publicaţii. Şerban Papacostea *(Începuturile politicii comerciale a Ţării Româneşti şi Moldovei, secolele XIV—XVI. Drum şi stat)*, oferă şi de această dată interpretări noi într-un domeniu vechi. Relaţiile comerciale dintre Ţările Române nu pot fi concepute şi nici înţelese în afara raporturilor politice interromâneşti şi internaţionale. Asigurarea căilor de negoţ, generatoare de mari venituri, în special controlul asupra „segmentului" ce făcea joncţiunea cu Marea Neagră, „placa turnantă" (Gh. I. Brătianu) a comerţului internaţional din secolul XIV, era în strînsă relaţie cu politica externă a statelor. Studiul lui Şerban Papacostea înfăţişează, comprehensiv, raportul politică-comerţ, implicaţiile politicii comerciale a domnilor români ca şi problema, veche şi mereu actuală, a raportului *drum-stat*. Istoricul găseşte noi sensuri într-o documentaţie veche. Corespondenţa comercială dintre Ţările Române, mai ales între domnia munteană şi oficialitatea Braşovului, este reinterpretată şi înţelesuri noi se propun acum. Bunăoară, formule precum: „... să fim o ţară cu ţara

* Vezi, în acest sens, şi referirile lui Ştefan S. Gorovei, în „Ateneu", 8, august, 1983, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domniei mele...", „...să fim acum o singură țară...", „...să umble oamenii voștri la noi [...] ca și cum ar umbla prin țara voastră..." exprimau, după opinia autorului, „egalitatea" vamală, fictivă în mare măsură, între cele două entități componente: Țara Românească și Brașovul cu Țara Bîrsei". Fictivă pentru că libertățile brașovenilor în Țara Românească erau mult mai mari. Dreptul de depozit al Brașovului dezavantaja pe comercianții munteni.

Autorul emendează mai vechea opinie privitoare la inaugurarea „politicii protecționiste" în Țara Românească. Inițiativa măsurilor de îngrădire a libertății negustorilor din Transilvania în Muntenia a aparținut, după o opinie mai veche și de mare audiență, lui Vlad Țepeș. Ideea aceasta s-a impus, cu cîteva decenii în urmă, credem noi, și datorită personalității cu totul aparte a acestui principe. Șerban Papacostea consideră că cea dintîi „tendință protecționistă" s-a manifestat în anii lui Vladislav II (1446—1456). Voievodul Țării Românești obținuse, în 1455, de la Iancu de Hunedoara dreptul liberei circulații pentru negustorii munteni în toată Transilvania și Ungaria, ceea ce implica suprimarea dreptului de depozit al Brașovului. Cum oficialitatea marelui oraș din Țara Bîrsei nu a consimțit la o asemenea renunțare, domnia munteană a trecut la sancțiuni. Politica inaugurată de Vladislav II, spune autorul, s-a impus pentru o lungă durată, fără a putea fi aplicată neîntrerupt din pricina situației prin care a trecut Țara Românească. Ea avea să se definitiveze sub Neagoe Basarab care a consacrat centrele obligatorii de desfacere la sud de Carpați pentru negustorii din Brașov.

Măsurile protecționiste, inițiate nu numai de domnii munteni ci și de cei moldoveni, au fost posibile într-un alt context internațional decît acela care a generat privilegiile lui Vladislav I (1368) și Mircea cel Bătrîn (1413). De la jumătatea secolului XV, suzeranitatea maghiară asupra Țării Românești a slăbit datorită expansiunii turcești. S-a ajuns, atunci, la „un echilibru ungaro-otoman" în Țara Românească, prilej pentru domnia munteană de a invoca un schimb de produse reciproc în avantaje și să instituie politica de îngrădiri.

In mai vechiul raport *drum-stat*, Ș. Papacostea *nu* crede că „drumul a *creat* statul" ci că „drumul comercial și lupta pentru controlul acestuia a fost o componentă hotărîtoare a etapei finale de constituire a statului feudal, atît în cazul Țării Românești cît și al Moldovei". Și alte multe idei noi pot fi găsite în acest studiu de reevaluare.

Florin Constantiniu anunță, credem, prin „bilanțul" istoriografic înfățișat acum *(Iobăgia în istoriografia românească)* un studiu monografic despre iobăgia din Țara Românească și Moldova. Ceea ce ni se prezintă este o retrospectivă necesară „pentru a duce investigația mai departe", cum spune „liminar" autorul. Opiniile, nu numai ale istoricilor pentru că domeniul acesta a suscitat un interes mai larg, sînt înfățișate în raport de contextul social-politic, cercetătorul fiind preocupat să stabilească și „filiațiile dintre o teorie și alta".

De la cronicari (primul fiind Miron Costin) pînă la istoriografia marxistă, într-o manieră care sugerează stăpînirea desăvîrșită a domeniului, Fl. Constantiniu analizează ideile enunțate în scrisul nostru istoric despre originile servajului, rolul „legăturii" lui Mihai Viteazul (pentru aceasta și opiniile aceluiași în „Științele sociale și politice din România", 2, 1983), funcția socio-economică a iobăgiei, abolirea acesteia prin reformele lui C. Mavrocordat, chestiunea celei de „a doua iobăgii", momentele de tensiune politică (1848, 1907) și influența acestora asupra cercetării relațiilor agrare.

In final sînt reluate „idei și formulări" comunicate altădată *(RdI, 7, 1978)* privitoare la geneza feudalismului. Este și acum, ca și atunci, o invitație la dialog.

Ioan Caproșu și Damaschin Mioc *(Documente slavo-române în arhivele din U.R.S.S.)* publică opt documente slavo-române din anii 1637—1650, păstrate la Arhivele din Leningrad și Kiev. Toate aceste acte, pînă acum inedite, sînt confirmări de moșii pentru țărani megieși și slujitori. Sînt documente interesante în care se amintesc stăpîniri din „moși strămoși", procedura de judecată „în legea țării", cu 12 jurători și cu „lege peste lege 24 de boieri <jurători>", vecinirea țăranilor liberi („oameni cnezi") ajunși la „vreme de nevoie pentru dăjdile și nevoile lor", pierderea libertății satelor „în zilele lui Mihai voievod [...] de bir și de nevoi", eliberarea unor țărani, „fără ocină [...] ca să fie în pace și slobozi" etc.

Nicolae Stoicescu aduce unele precizări la studiul lui C. Rezachevici *(Fenomene de criză social-politică în Țara Românească în veacul al XVII-lea)* apărut în volumul anterior al acestei publicații. Anume, documentul redactat în cancelaria lui Matei Basarab, în anul 7145 (1636—1637), nu se referă la evenimentele din 1637 ci la cele din toamna lui 1632. Apoi, mitropolitul Țării Românești, Ștefan, a căzut în dizgrația lui Matei Basarab acuzat fiind de participare la răscoala din primăvara anului 1653 și nicidecum pentru alăturarea sa la complotul boierilor contra domnului. În sfîrșit, Dumitru Dudescu, vistier și mare vornic al lui Matei Basarab, nu a fost ucis din poruncă domnească ci numai înlăturat, temporar, din funcție pentru unele „nereguli" care s-au întîmplat în 1636.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Inscripțiile slavone de la Alunu și Baia de Fier sînt acum din nou interpretate (D. Bălașa, *Precizări în legătură cu inscripțiile de la Alunu și Baia de Fier, 1504—1505).* Autorul le socotește drept fragmente din pietrele care au susținut „prestolul a două biserici de zid sau chiar de lemn". Amîndouă inscripțiile sînt executate prin incizie „după modelul de grafie romană". Mai mult, nu numai după grafie ci și după format pietrele în discuție sînt „o imitație a celor din altarele romane..." descoperite și la noi în țară.

Rubrica de *recenzii și prezentări* este susținută de C. Bălan, N. Edroiu, D. Mioc, Fl. Constantiniu, A. Pippidi, Al. Diță, C. Feneșan, R. Lungu, Iolanda Micu, L. Demény, T. Voinea, A. Busuioceanu, R. Dimiu, C. Papacostea-Danielopolu, G. Apostol.

Revista revistelor prezintă, prin L. Demény, trei volume (41, 42 și 43) din periodicul sovietic de medievistică „Srednie Veka". În final un *indice bibliografic* al volumelor I—X, organizat alfabetic, pe numele autorilor, întocmit de Ruxandra Cămărășescu.

Publicația românească de istorie medievală, al cărei ultim volum l-am prezentat aici, trebuie să-și recapete înfățișarea de altădată și ritmul din primii ani de apariție. *Este o condiție pentru dezvoltarea studiilor românești de medievistică.*

Ion Toderașcu

„Suceava". Anuarul Muzeului Județean, IX, 1982, 558 p.

Contribuțiile adunate în acest volum, dens și elegant, se referă, cu precădere, la viața culturală a Țării de Sus: viața și activitatea unor personalități (S. Fl. Marian, M. Eminescu, Iraclie și Ciprian Porumbescu, Eusebie Mandicevschi, George Grigorovici, G. Tofan), tipărituri vechi, societăți culturale, ziare și reviste bucovinene, locuri de interes muzeistic sau memorial. Studiile de istorie propriu-zisă privesc habitatul medieval rural din bazinul superior al Șomuzului Mare și al Moldovei (Mircea D. Matei, Emil I. Emandi și Octav Mononaru) [1], activitatea lui N. Titulescu (Ion Agrigoroaie, Valeriu Florin Dobrinescu), lupta muncitorimii sucevene în anii 1938—1940 (Sevastița Irimescu); interesante contribuții la istoria unor meșteșuguri și „industrii", ca mineritul (Gavril Irimescu) și exploatarea sării (Mihai Ștefan Ceaușu), precum și cîteva note, în special de arheologie, dar și de numismatică (Grigore Foit) și de diplomatică (Paraschiva Victoria Batariuc).

Din grupajul dedicat istoriei orașului Suceava, în vederea apropiatei sărbătoriri a șase secole de la prima atestare documentară [2], nota semnată de Pavel Blaj *(Un sigiliu inedit al orașului Suceava)* prezintă un interes aparte. Din păcate, autorul nu reușește să dea cea mai bună interpretare faptelor. Există sigilii ale Sucevei încă înainte de 1638 — pe actele interne, cel mai vechi e din 1579 (cf. *DIR*, 3/XVI, nr. 134, p. 105), iar pe cele așa-zis externe e din 1473 (scrisoare a șoltuzului și pîrgarilor din Suceava către bistrițeni; cf. *Urkundenbuch*, VI, nr. 3958, p. 550) [3]. Actul din 1404 nu este emis de „pîrgarul Ulrich și vistiernicul Giurgea", cum crede autorul, primul personaj numindu-se, de fapt, Ulrich *Pergawer* și nici nu este întărit cu „sigiliul orașului"; de altminteri, cum a arătat încă de mult N. Iorga — și autorul citează (n. 2) această corecțiune, dar nu o ia în seamă! — actul trebuie datat *un ceac mai devreme, în 1504 (în funcție de judele Fabian al Bistriței).* Sigiliul aflat de autor pe actul din 1782 nu este, desigur, un fals și se poate reține presupunerea că anul 1487 (6995), din legenda sa, a fost păstrat de tradiția locală tocmai datorită faptului că orașul a primit atunci un privilegiu. Și apropierea cu stema Mitropoliei este de domeniul posibilului (și pînă azi, Mitropolia Moldovei și Sucevei are ca emblemă pe Sf. Gheorghe ucigînd balaurul), dar în cazul sulițașului din vechiul sigiliu sucevean se poate avea în vedere și funcția militară a cetății (cum a sugerat, mai de mult, D. Ciurea).

Viața științifică a Muzeului Județean și o rubrică de *Însemnări bibliografice* încheie acest al nouălea volum al prețioasei publicații sucevene, una dintre cele mai bune reviste regionale editate de muzeele din județele Moldovei.

Ștefan S. Gorovei

[1] Acest amplu studiu a fost tipărit și separat, ca un supliment al Anuarului sucevean.
[2] Cf. *AIIAI*, XX, 1983, p. 592.
[3] Despre vechile sigilii sucevene, v. Renate Möhlenkamp, *Die ältesten Siegel moldauischer Städte*, în *JGO*, 3/29, 1981; cf. și Ștefan S. Gorovei, *Note de istorie medievală suceveană*, în „Suceava", X, 1983 (sub tipar).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PERIODICE STRĂINE

„Annales. Économies. Sociétés. Civilisations", Paris, XXXVII, 1983, nr. 1—5.

Noile fascicule (v. *AIIAI*, XIX, 1982, p. 885; XX, 1983, p. 596) continuă direcţia instaurată de către Fernand Braudel şi revitalizată în ultimii ani, de elevii săi, unii grupaţi în chiar redacţia revistei. Aceeaşi deschidere largă, indicată tridirecţional în subtitlu. Interesul, multă vreme precumpănitor, pentru *economie* e întreţinut explicit (nr. 2) prin studii despre administraţia sării (S. A. M. Adshead), „răscoalele subsistenţei" în China şi Europa (R. Bin Wong), stocajul cerealier în China (P. E. Will), alături de altele (nr. 1) despre capitaluri în secolul XIII (G. Sivéry) sau (nr. 3) despre „conjuncturile inverse şi mişcarea preţurilor (E. Tandeter, N. Wachtel), la care se adaugă studii în care economia e doar implicată, rostul lor fiind unul mai complex, ca în grupajul *Savoir — faire, savoir — vivre* (nr. 2), cu analize despre dublul limbaj culinar la evreii algerieni din Franţa (J. Bahloul), „modele" în bucătăria chineză (F. Sabban) etc. Ele sugerează o firească întrepătrundere între *economii* şi *societăţi*. Cealaltă componentă a tripticului apare şi ea în fiecare fasciculă, fie că e vorba de evul mediu, înţeles ca civilizaţie aparte, de spaţiul chinez sau de cel iberoamerican. Atrage atenţia un grupaj de studii cu privire la ritualurile publice şi viaţa de curte (D. Davan, E. Kaatz, E. Le Roy Ladurie, Ch. Jouhaud), un altul despre luptele carnavaleşti (M. Grinberg, E. Kinser) şi *Furtuna* lui Giorgione (Ph. Braunstein), urmat de studii despre purgatoriu (Ph. Ariès), nupţialitatea engleză (R. M. Smith) etc. Dacă prima fasciculă grupează mai ales cercetări medievistice, a doua priveşte cu precădere istoria Asiei şi studiile despre viaţa materială, în timp ce a treia are ca notă distinctivă contribuţiile privitoare la America Latină. Incitantă în a doua e rubrica de *ipoteze*, cu un studiu despre istoria climatului (J.-E. Brochier) şi altul despre limba latină în Galia (M. Richter), acesta din urmă interesant şi pentru noi, căci pune (pe urmele lui F. Lot şi Dag Norberg) întrebarea cînd a încetat latina să mai fie vorbită în Galia? Falsă întrebare, o spune chiar autorul, de vreme ce franceza e o limbă neo-latină. Dacă a reformulat-o aici (2, p. 439—448), este pentru că numeroase fapte de ordin lingvistic îngăduie să se distingă mai precis între limba cultă, a normei, şi cea orală din Galia la finele secolului VIII şi începutul secolului IX, epocă decisivă pentru formarea limbii franceze. Este un exemplu de ceea ce poate face sociolingvistica pentru istorie, într-o chestiune aparent insolubilă. Preţioase, ca de obicei, dările de seamă, care indică opţiuni semnificative pentru „noua istorie". A patra fasciculă (nr. 4) oferă studii despre criza anilor 70—80 din secolul nostru (R. Boyer), J. Mistral, P. Souyri), unul despre oraşul antic şi organizarea spaţiului rural (Ph. Leveau), alături de un grupaj mai substanţial despre *Faptul divers ca fapt istoric*, la care îşi dau contribuţia Marc Ferro (cu o notă introductivă), Maria Pia di Bella (despre mit şi istorie în geneza faptului divers, Michel Bée (despre spectacolul execuţiei în Franţa vechiului regim), R. Comaschi (despre duminica din Serra), Lucette Valensi (despre faptul divers ca martor al tensiunilor sociale), Michel Perrot (despre faptul divers şi istoria secolului XIX). Se recunoaşte în chiar această enumerare tematică ideea „noii istorii" de a extinde la maximum cîmpul documentar, înglobînd deci şi faptul divers în sfera celor de care istoria trebuie să se intereseze. Nimic nu trebuie să rămînă în afara intereselor ei. Se încearcă, pe urmele lui Roland Barthes şi ale Şcolii de la Frankfurt, o redefinire a faptului divers şi chiar fixarea unor „variabile" în istoria acestuia, abordată între alţii de Romi *(Histoire des faits divers*, 1962) şi Maurice Lecerf *(Les faits divers*, 1981). Mai multe nivele se disting şi ele invită la o meditaţie de metodă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ultima fasciculă (5) grupează, sub genericul *Domeniile istoriei*, cîteva texte incitante despre imaginea rudeniei la conții de Champagne (Michel Bur), mecanismele autoreglatorii la populațiile tradiționale (Alain Bideau), probleme de echilibru în gîndirea economică franceză (J. C. Perrot), libertatea celor *vechi* și a celor *moderni* în Franța iluministă (J.-R. Mantion). Notă aparte face exegeza celtizantului Chr.-J. Guyonvard'h, însoțită de o nouă traducere, a textului irlandez medieval *Moarea lui Muirchertach, fiul lui Erc*, semnificativ pentru o epocă în care, sub presiunea creștinismului, vechea mitologie se află pe cale de a se preface în folclor. Femeia, sfîntul și regele, ca temă caracteristică pentru o etapă de tranziție ca aceasta, constituie miezul faimosului text. Studiile din a doua parte, dedicate Italiei, sînt oarecum înrudite cu primele, căci se ocupă de maternitate, văduvie și dotă în Florența secolelor XIV—XV (Ch. Klapisch-Zuber), de ritualurile publice în Renașterea italiană (Ph. Braunstein, Ch. Klapisch-Zuber), alături de note critice, controverse (Dieter Groh despre „Drumul aparte" — *Sonderweg* — al istoriei germane între mit și adevăr).

Al. Zub

„Annales de démographie historique", Paris, 1981, 429 p.+CXXXI p. (Bibliografia internațională) ; 1982, 414 p.

Ultimele două volume ale prestigioasei reviste a Societății de demografie din Paris, sînt clar structurate tematic : *Demografia istorică și condiția feminină* (vol. pe 1981) și *Orașele în trecut* (vol. pe 1982).

Cel dintîi, consacrat condiției feminine în decursul veacurilor, cuprinde, în cea mai mare parte, materialele prezentate la dezbaterile din cadrul colocviului Malher, din decembrie 1979, organizat de Societatea de demografie istorică.

În primele pagini, Martine Segalen publică cîteva reflecții privind studiul condiției feminine în trecut, subliniind importanța lui pentru o mai bună înțelegere a locului femeii în familia și societatea contemporană. Studiile care urmează sînt grupate în trei rubrici : a) mortalitatea diferențială a femeilor ; b) alegerea soțului ; c) femeia singură. Fiecare rubrică începe cu o prezentare generală, urmată de articole în care se analizează diferite aspecte ale problemei.

La rubrica „mortalitatea diferențială a femeilor" studiile evidențiază în numeroase țări, din secolul XVIII și pînă la începutul secolului XX, o supramortalitate feminină. Cercetările privind mortalitatea tinerelor fete în Belgia (M. Poulain și D. Tabutin), în Anglia (R. A. P. Finlay), precum și a deceselor femeilor la naștere (J.-P. Bardet, A. Bideau, A. Imhof) ș.a. conduc la concluzia că numai parțial supramortalitatea se datora riscurilor sarcinii și nașterii. Autorii observă o mare receptivitate a tinerelor fete la anumite maladii contagioase, ca variola, tuberculoza etc., ceea ce arată că această supramortalitate este efectul mai mult al unor cauze sociale decît biologice.

La rubrica : „alegerea soțului", studiile au un caracter variat și oarecum disparat : alegerea soțului la Versailles între 1774 și 1836 (J. Combes) ; în Rusia, la sfîrșitul secolului XIX (W. Berelowitch) ; căsătoriile între vecini (P. Ponsot) ; căsătoria, mobilitatea și serviciul menajer (P. Wilcox). Din aceste studii se desprinde faptul că restricțiile la căsătorie erau impuse : a) de legile și normele împotriva poligamiei, a căsătoriilor mixte și a incestului ; b) de dezechilibrul între numărul băieților și cel al fetelor la vîrsta căsătoriei ; c) de voința părinților și de prejudecățile diferitelor medii sociale ; toate aceste restricții afectînd libertatea alegerii unui soț de către tinerele fete sau văduve.

Femeia singură, celibatară, văduvă, divorțată sau părăsită, a atras, pînă în prezent, mai puțin interesul istoricilor și mai mult pe cel al sociologilor, importanța demografică și socială a acestei numeroase categorii de femei fiind, în genere, neglijată. Studiile în această direcție, inserate în volum (*Le poids démographique de la femme seule en France (deuxième moitié du XIX-e siècle)*, de P. Bourdelais ; *La femme seule en Chine*, de M. Cartier ; *La condition féminine dans la structure d'assistance à Rome*, de F. Gémini și E. Sonino ; *Solitary women and family mediations in two textiles cities : Manchester and Roubaix*, de T. Hareven și L. Tilly ; *Veuve noble et veuve paysanne en Lyonais d'après les testements des XIV-e et XV-e siècles*, de M.-Th. Lorcin ; *Celibat et service féminins dans la Florence du XV-e siècle*, de Ch. Klapish-Zuber și *Women alone in English society*, de R. Wall), evidențiază creșterea numărului femeilor în această situație, din secolul XIV pînă în zilele noastre, și frecvența mare a femeilor singure cu copii, deci capi de familie. Studiile prezintă diferi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tele forme de muncă la care se angajau îndeosebi celibatarele și văduvele și care, în cele mai multe cazuri, erau legate de mișcarea migratoare între sat și oraș.

Pe lîngă rubricile rezervate condiției feminine în trecut, volumul mai cuprinde un studiu demografic relativ la familiile de notabili din Limousin, în secolul XV, documente (primele recensăminte ale Senegalului; note asupra epidemiilor de ciumă din Egipt) și recenzii. El se încheie, ca și volumele din anii precedenți, cu bibliografia internațională de demografie istorică.

Volumul pe 1982 al revistei este consacrat, în cea mai mare parte, demografiei istorice a orașelor, care a făcut obiectul colocviului de la Aix-en-Provence din 1981. Studiile, bine documentate, în majoritate referitoare la evoluția populației orașelor italiene, începînd din secolul XIV pînă la primul război mondial, reliefează faptul că, deși în cursul ultimelor decenii cercetările de demografie urbană au cunoscut o dezvoltare deosebită, informațiile noastre asupra mecanismelor reproducției populației urbane sînt încă limitate și numeroase probleme de analiză și interpretare sînt încă de rezolvat. În raportul introductiv, Athos Bellettini subliniază că, din acest punct de vedere, Italia are privilegiul de a putea oferi cercetătorilor un cîmp de observații și de studiu deosebit de important, deoarece din evul mediu pînă la sfîrșitul secolului XVIII teritoriul italian a fost regiunea europeană cea mai puternic urbanizată. Din secolul XIX situația se schimbă, în timp ce țările Europei de nord-vest sînt caracterizate printr-o intensă expansiune urbană, consecință a revoluției industriale, dezvoltarea orașelor din Italia este, în general, foarte redusă. Cele 18 articole relative la demografia urbană în secolele trecute se încheie cu un studiu bilanț în care Maurice Garden relevă lipsa de precizie a datelor pe care se bazează estimările privind evoluția populației urbane; analizele în această direcție fiind împiedicate, de puternica mobilitate intra și interurbană a populației.

Volumul pe 1982 mai cuprinde două studii de demografie asiatică *(The legacy of immigration in Southwest China, 1250—1850*, de J. Lee și *La première croissance de Calcutta. Quelques problèmes posés par l'étude d'un précoce «boom urbain» en Inde (de 1750 au début du XIX siècle*, de C. Lutaud), o rubrică „Varia" (J. P. Brun: *La population de Chaudebonne et de Saint-Férréol de 1690 à 1850)*, documente *(Les variations nominatives dans les registres paroissiaux du Saguenay*, de G. Bouchard și R. Roy, și *La structure par âges de la population de Pérousse en 1733, 1782 et 1853*, de L. Titarelli), cronici (programul de cercetări de demografie istorică al Universității din Montréal și al Uniunii internaționale pentru studiul științific al populației) și recenzii.

Bibliografia internațională de demografie istorică pe 1982, dat fiind dimensiunile atinse, nu mai este cuprinsă în volum, ea fiind publicată separat.

Ecaterina Negruți

„Bulletin IBI", no. 37, 1980, 198 p.; no. 38, 1982, 143 p.; no. 39, 1981, 123 p.; no. 40, 1982, 136 p.; no. 41, 1983, 135 p.

Institutul Internațional al castelelor istorice — *Internationales Burgen-Institut (IBI)* — organizație înregistrată de UNESCO și pusă sub președinția de onoare a principelui de Liechtenstein, editează un buletin periodic, cuprinzînd materiale referitoare la castele și cetăți de pe tot întinsul Europei, ca și din Asia și America. Nr. 37 al Buletinului conține dări de seamă ale reprezentanților diferitelor țări afiliate, despre activitatea organismelor respective în domeniul restaurării și păstrării castelelor și cetăților. Nr. 38 — pregătit și tipărit la Cracovia, de către Direcția Restaurării Castelului Wawel — reunește 13 comunicări prezentate la a XVI-a reuniune a Consiliului Științific al IBI (Cracovia și Baranów, septembrie 1979) pe tema *Revitalizarea castelelor în serviciul societății contemporane:* specialiști din Portugalia, Polonia, Italia, Iugoslavia, Franța, Ungaria, R. D. Germană, R. F. Germania, Luxemburg și Spania prezintă sapecte ale activității de restaurare a vechilor castele și de integrare a lor în necesitățile societății contemporane. Nr. 39 constituie un volum închinat memoriei prófesorului Antonio Cassi Ramelli, vechi membru al Comitetului Științific al IBI și are ca tematică — explicată de *Editorialul* președintelui Comitetului Științific al IBI, prof. N. C. Moutsopoulos — cercetarea castelelor ca etapă necesară în strădania pentru conservarea lor; între materialele prezentate de această fascicolă, referitoare la castele din Polonia, Franța, Ungaria, Germania, Grecia și Turcia, se află și articolul semnat de Radu Popa despre cunoscuta sobă monumentală de la Suceava ca model al cetății. Nr. 40 publică

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

11 studii — comunicări prezentate la Congresul de la Lille (1981) — orientate pe tema *Latinii și contemporanii săi în Europa*. În fine, în nr. 41 al Buletinului IBI sînt publicate comunicările prezentate la congresul din Torino (1982); între acestea, sînt două comunicări românești — cea a prof. Grigore Ionescu, despre fortificațiile care, de-a lungul vremurilor, au străjuit cursul românesc al Dunării și cea a lui Radu Popa, despre întăriturile din pasurile Carpaților.

Buletinul IBI este o publicație frumoasă, care pune în circuitul științific multe informații valoroase și înlesnește cunoașterea diverselor aspecte ale unui fenomen general-european; se subliniază, în felul acesta, unitatea civilizației europene, cercetîndu-se, în același timp, particularitățile din diferitele zone ale continentului. Studiile sînt, în general, scurte, cu bibliografia necesară, cu ilustrații excelente (nu numai fotografii de azi, ci și planuri, desene, stampe vechi, fotografii-document — castele și palate ruinate de bombele celui de-al doilea război mondial — hărți etc.). Pentru toți cei care studiază istoria militară, Buletinul IBI este un instrument de lucru indispensabil. Și, firește, nu numai pentru aceștia.

Ștefan S. Gorovei

Centre d'études des civilisations de l'Europe centrale et du sud-est, Cahier no. 1, novembre 1983, Paris, 144 p. (L'Institut National des Langues et Civilisations Orientales).

Primul caiet al Centrului de studii a civilizațiilor din Europa centrală și orientală este deschis de prof. Georges Castellan cu o sumară prezentare a conținutului și cu mărturisirea unei profesiuni de credință, așa cum o sugerează sintagma lui Marc Bloch: „d'abord comprendre", aluzie la necesitatea explorării acestei zone a continentului. Antoine Mares reține interesul mai vechi și mai nou al istoriografiei franceze față de zonă *(Les français face au concept d'Europe Centrale et orientale)*, căutînd o definiție a conceptelor. Sugestiile care s-au tot formulat în acest sens, conchide autorul, trebuie completate cu modul în care fiecare dintre popoarele implicate „a perceput și percepe poziția sa în Europa" (p. 19). Michel Prigent continuă discuția pe această temă *(Europe centrale et/ou orientale ?)*, amintind posibilitatea unei delimitări istorico-geografice mai precise în raport cu apariția primelor state din zonă și cu formarea națiunilor moderne, iar Bernard Lory supune atenției *Rumelia : une notion géographique et historique fluctuante*. Scurte priviri istorice asupra popoarelor din zonă subscriu Catherine Durandin *(Les avatares du Roumanisme)* și Otmar Kleinbreil *(L'Autriche et l'identité nationale)*. Ne reține atenția mai ales cea dintîi cu un incitant articol ce urmărește elaborarea discursului național la români, excesiv raportat însă la dialogul dintre ideologii francezi și „discipolii" lor români (p. 45). S-ar mai cuveni, de asemenea, precizat că tracismul și dacismul, prezent în unele manifestări culturale actuale, nu reprezintă totuși o ipostază științifică, ci, cel mult, o expresie conjuncturală.

Alte articole se ocupă de aspectele etnologice din zonă (Françoise Saulnier-Thiercelin, Danièle Masson) sau de unele probleme ale literaturii în Balcani (Janine Matillon-Lasić) iar un studiu prezintă principalele categorii de izvoare cu privire la trecutul Albaniei (Odile Daniel).

Deși caietul de față rămîne la un nivel mai mult general al discuțiilor, el fixează bune premise pentru analize aprofundate. Pentru definirea conceptelor geo-politice cu privire la zona de față, opiniile lui N. Iorga merită să fie cunoscute ca unele ce sînt de incontestabilă actualitate (a se vedea în acest sens conferința *Ce este sud-estul european*, București, 1940, 14 p.).

Ștefan Lemny

„Dacoromania". Jahrbuch für östliche Latinität, IV, 1977—1978, Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 300 p.

Spațiul cel mai amplu în acest tom al publicației care și-a propus să oglindească latinitatea răsăriteană revine istoriei: 11 studii grupate la rubrica de *Istorie* și încă două, de la rubrica de *Etnografie și istorie a artei*. Majoritatea autorilor sînt cercetători sau cadre didactice din Iași, București, Cluj-Napoca, Sibiu. Volumul se deschide cu însemnările lui Al. Zub despre factorul cultural și progresul ideii de libertate la români. Relațiile comerciale ale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Daciei preromane cu Imperiul roman sînt prezentate de I. Glodariu, în timp ce Silvia Baraschi înfăţişează menţiunile izvoarelor scrise din secolele XI—XIV referitoare la aşezările dunărene din Dobrogea ; aproximativ aceleiaşi perioade îi este consacrat şi studiul lui Victor Spinei, despre aşezarea de la Bîrlad în secolele X—XIV. Preocupări deja cunoscute — ca şi în cazul precedent (cf. *AIIAI*, XVI, 1979) — se regăsesc şi în articolul lui Răzvan Theodorescu *(Civilisation autochtone et civilisation allogène aux débuts politiques des indépendances médiévales en Europe orientale)*. Maryan Malowist (Cracovia) — cunoscutul specialist polon al istoriei colonici genoveze de la Caffa — arată, în paginile pe care le semnează, pentru ce genovezii din Caffa se simţeau ameninţaţi de politica lui Ştefan cel Mare, în care vedeau posibilul pretext al unei invazii otomane în propriile lor stăpîniri. Tudor Mateescu dă cîteva note despre populaţia românească de pe ţărmul dobrogean al Mării Negre, în vremea stăpînirii otomane. Un studiu consistent este consacrat de Cornelia Bodea bazei sociale a luptei de eliberare naţională a românilor ardeleni în secolele XVIII—XIX. Congresul de la Berlin şi independenţa românească (1877—1878) constituie subiectul articolului lui Andreas Hillgrüber (Köln). Radu Constantin Miron (Freiburg) urmăreşte tendinţele de independenţă bisericească ale aromânilor. Un alt studiu mai amplu este cel consacrat de istoricii ieşeni V. Cristian şi A. Filimon cercetării premiselor înnoirii tratatului României cu Puterile Centrale, din 1892.

La rubrica de *Limbă şi literatură*, colaborează Vasile Arvinte (cu un studiu despre evoluţia cuvîntului *romanus)*, Ştefan Sienerth (despre revista sibiană *Akademische Blätter)* şi Mihai Vornicu (despre tema ruinelor la primii noştri poeţi romantici).

Rubrica de *Etnografie şi istorie a artei* cuprinde un studiu al regretatului profesor P. Caraman *(Fantaisie et réalité dans les poèmes épiques populaires du Sud-Est européen)* şi două studii de istorie a artei, consacrate vechii biserici Sf. Nicolae Domnesc de la Curtea de Argeş (Nicolae Constantinescu, despre cronologia monumentelor de la Curtea de Argeş şi Carmen Laura Dumitrescu, despre structura originală a bisericii Sf. Nicolae Domnesc).

Ştefan S. Gorovei

„Forschung". Mitteilungen der DFG, Bonn, 4/1982, 35 S. ; 1/1983, 34 S. ; 2/1983, 34 S.

Nicăieri poate, în lume, problemele cercetării nu sînt supuse atenţiei publice atît de mult ca în R.F.G., unde o instituţie de mare prestigiu ca DFG (Deutsche Forschungsgemeinschaft) şi-a asumat rostul organizării şi stimulării studiilor ştiinţifice. Un masiv volum de apariţie recentă (Christoph Schneider, *Forschung in der Bundesrepublik Deutschland*, Bonn, 1983) sintetizează o problematică vastă, dînd loc la „exemple, critică, propuneri", cum se şi spune în subtitlu. O revistă de largă accesibilitate a amintitei instituţii (DFG), la care ne-am mai referit (v. *AIIAI*, XX, 1983, p. 599) încearcă să informeze publicul asupra problemelor cercetării şi o face începînd cu disciplinele umaniste, pentru a da seama apoi de direcţiile semnificative din ştiinţele naturii şi din sfera tehnicii. Reţinem un scurt eseu (Dr. Franz Em. Weinert) despre ceea ce e deziderabil şi ceea ce e posibil să se facă în ştiinţele sociale (4/1982, p. 5), alături de un bilanţ întreprins sumar, de prof. dr. Eugen Seibold (1/1983, p. 5, 32). Unde ne aflăm cu cercetarea ? Cît de bună e aceasta în comparaţie cu trecutul şi cu alte state avansate ? Care este efectul ei social ? Cum se răsfrînge în cultură ? Ce stimulează şi ce împiedică cercetarea ? Asemenea întrebări sînt utile oriunde şi oricînd. Căutînd răspunsuri, autorul lansează un îndemn la critică oricînd actual. Publicaţia are un sumar variat. Chestiunea restaurării monumentelor istorice (F. Wenzel), figura evreului în literatura germană (H. O. Horch), panoramele orăşeneşti ca sursă istorică (Michael Schmitt), colecţia de orientatistică din Tübingen (G. Baumann) sînt doar cîteva teme de interes mai larg (1/1983). Alteori atenţia e îndreptată spre teme din ştiinţele naturii (2/1983).

Al. Zub

„Histoire, économie et société", II, Paris, 1983, 1—4.

In al doilea an de apariţie, revista scoasă de F. Caron, P. Chaunu, A. Corvisier şi F. Crouzet, continuă (v. *AIIAI*, XX, 1983, p. 599—600) o direcţie de mare interes actual,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dînd în primul număr o serie de studii despre inovaţia tehnică în lumea de azi ca factor de schimbare, studii prezentate în cadrul seminarului organizat de Comisia internaţională pentru mişcări şi structuri sociale. Un text introductiv (F. Caron) explică geneza fasciculei şi previne asupra unui proiect mai vast din care aceasta face parte, proiect ce cuprinde trei serii de contribuţii: de istorie economică, de istoria mentalităţilor şi de sociologie, urmînd aşadar structura însăşi a revistei. Fascicula cuprinde texte privind raportul dintre istoria tehnicii şi istoria economică (F. Caron), antreprizã şi progres tehnic (J. P. Daviet), inovaţia ca motor al creşterii (D. Barjot), creştinismul şi inovaţia tehnică (P. Droulers), lumea rurală şi impactul tehnicii (J. C. Farcy) etc. A doua fasciculă e, tematic, mai compozită, însă mai unitară cronologic, reunind studii despre pămînt, piaţă şi monedă în Italia şi Sardinia (J. Day), deplasarea parizienilor în oraş (A. Pardailhe-Golabrun), originile Romei (Ch. Grell), bibliotecile monastice din Bourgogne şi Champagne (D. Dinet), justiţia regală între ruptură şi mutaţie (A. Farouk), Adam Smith şi „luminile" scoţiene (V. Rostos), toate plasate în secolele XVII—XVIII, ceea ce indică o preocupare de a sistematiza, cu larg recurs la istoria economică şi la serviciile statisticii, probleme legate de iluminism. Următoarea fasciculă (3) grupează studii privitoare la inchiziţia spaniolă (B. Bennassar), antiiudaismul creştin în evul mediu (G. Dahan), personalitatea lui Victor-Lucien Tapié (P. Chaunu, J.-F. Noël), fenomenul baroc (J. Delumeau, M. Foisil, A. Pardailhé-Galabrun, J.-P. Le Flem). Ultima (4) consacră un studiu de tipologie urbană oraşului Rouen (Em. Le Roy Ladurie), pornind de la teza lui J.-P. Bardet, două întinse studii nobilimii militare *(noblesse d'épée)* în secolul XVIII (Ph. Béchu) şi militarului în masonerie (J.-L. Quoy-Bodin), un altul chestiunii solului în Polésine (J. Georgelin), toate axate pe secolele XVIII—XIX. Excepţie face un studiu despre cliometrie şi revoluţie industrială (Fr. Crouzet), urmat de un altul despre întreprinderile multinaţionale Schneider şi UEIF (Claude Beaud): demersuri de istorie cantitativă, cum sînt cele mai multe din noua publicaţie, menită să facă pandant excelentei reviste *Annales*.

Al Zub

„Histoire de l'historiographie". Revue internationale, II, Milano, 1982, 157 p.

La fel de variate ca provenienţă şi perspective, în raport cu cele anterioare (*AIIAI*, XX, 1983, p. 600—601), sînt colaborările din a doua fasciculă, a cărei apariţie a fost sincronizată cu întîiul congres internaţional de istoria istoriografiei (Montpellier, 25—28 iulie 1983). Semnalăm din aceasta din urmă o schiţă a figurii recent dispărute a lui Karl-Georg Faber (W. J. Mommsen), un studiu despre erudiţia istorică germană la finele secolului XVIII (G. G. Iggers), altul despre impactul lamprechtian asupra cercetării în acest domeniu (Hans Schleier). Încă două se ocupă apoi de dimensiunea polemică a istoriografiei franceze în secolul XVI (A. Jouanna) şi de valoarea cataloagelor istorice ca sursă de investigaţie (Ch. Amalvi). Domeniul însuşi, în plin efort spre autonomie, a fost supus unor analize (L. D. Walker, M. V. Netchikina) întreprinse sub unghiuri deosebite, în timp ce ni se recomandă ca semnificativă pentru noua vîrstă a istoriografiei cartea închinată de B. Guénée culturii istorice a occidentului medieval. În *Histoire et culture historique*, Ch. O. Carbonell recunoaşte un mod de a reabilita istoriografia evului de mijloc şi istoria istoriografiei îndeobşte, recomandînd-o ca model de cercetare în acest domeniu. Note şi dări de seamă, deocamdată restrînse la puţine arii culturale, sporesc interesul revistei, avertizînd asupra preocupărilor existente şi prin aceasta asupra direcţiei ce domină gîndirea istorică actuală. Semnul maturităţii unei discipline e desigur reflecţia sistematică pe marginea propriei deveniri.

Al Zub

„Paleobulgarica", Sofia, V, 1981, nr. 1—4; VI, 1982, nr. 1—4.

Publicaţie tînără, iniţiată în 1977 de către Centrul de bulgaristică al Academiei Bulgare de Ştiinţe, revista „Paleobulgarica" apare de patru ori pe an, într-o formă foarte îngrijită, cu colaborări nu numai din rîndul oamenilor de ştiinţă bulgari, dar şi din ţări străine — Grecia, R. D. Germană, S.U.A., U.R.S.S., România, Suedia, Polonia. Studiile privesc, în general, cultura veche bulgară, relaţiile ei şi iradierea ei în ţările învecinate sau mai îndepărtate. Astfel, Dimităr Anghelov are un foarte interesant studiu despre rolul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

statului bulgar (primul și al doilea țarat) în formarea „memoriei istorice" (1/1981); vechile monumente ale limbii și literaturii bulgare sînt analizate sub acest aspect, punîndu-se în evidență prezența și rolul statului ca organism complex cu funcții diversificate în administrația civilă, militară și eclesiastică, funcții oglindite în inscripții, culegeri juridice, documente de cancelarie. Lista hanilor, inscripțiile de la Madara, inscripțiile pe coloane pentru diverși înalți demnitari, pentru comemorarea unor bătălii sau a unor evenimente deosebite, diverse alte inscripții sau documente — toate acestea pun în lumină tendința spre perpetuarea amintirii unor personaje, evenimente, acțiuni, întipărind în memoria colectivă ceea ce era socotit de însemnătate crucială. Nu este omis, evident, momentul Chiril și Metodiu, căruia îi sînt consacrate și alte studii, în nr. 4/1981, 2 și 3/1982. De asemeni, lui Paisie de la Hilendar și operei sale îi sînt consacrate mai multe studii în fasciculele anului 1982: nr. 2 (Konstantin Bosilkov), nr. 3 (Bonjo Anghelov) și nr. 4 (Angheлina Minčeva). Un studiu privește legăturile bulgaro-bizantine în Evul Mediu timpuriu (Sava Penkov, în nr. 3/1981) iar un altul — reflexele culturii medievale bulgare în Rusia kieveană a celei de-a doua jumătăți a veacului XI (Dimităr Săsălov, în nr. 3/1981).

Multe pagini sînt consacrate lui Grigore Țamblac și operei sale; astfel, în nr. 1/1982, Julia Alissandratos (S.U.A.) dă un articol despre structura unei scrieri a lui Țamblac (elogiul mitropolitului Kiprian) iar Malina Jovin semnează o recenzie la cartea dedicată de Muriel Heppel carierei eclesiastice a lui Grigore Țamblac; în nr. 2/1982 Malina Bajčeva studiază genul hagiografic în secolele XIV—XV, în legătură și cu Țamblac iar în nr. 4/1982 se află studiul profesorului Gh. Mihăilă de la București despre prima lucrare tipărită a lui Țamblac.

În sfîrșit, de un interes aparte este studiul profesorului Ion-Radu Mircea (București), despre un manuscris bulgar necunoscut din anul 1360 (nr. 3/1981); în legătura unor cărți de la Dragomirna și Moldovița, autorul a identificat resturile unui vechi manuscris bulgăresc, conținînd o scriere împotriva „ereticilor"; una din aceste cărți, un Tipic aflat la Moldovița, are o însemnare din care se vede că a fost scris din porunca lui *Constantin Roșca hatman* și a soției sale *Sofronia* și a fost dat bisericii din satul lor Cîndești, nou-zidită, cu hramul Sf. Paraschiva, la anul 7128 (1619/1620), în domnia lui Gaspar vodă Grațiani; „în același an [=7128] a murit cneaghina Sofronia, ianuarie 29 și după moartea cneaghinei s-a sfințit biserica, februarie 6" (p. 12—13) — amănunte care completează genealogia unei familii și istoria unui sat.

Istoricii, lingviștii, slaviștii, istoricii literari vor găsi în paginile revistei „Paleobulgarica" multe materiale care să le rețină atenția.

Ștefan S. Gorovei

„Revue belge d'histoire contemporaine", Gand. XIII, 1982, 2—3, p. 179—538.

Problemele diverse ale istoriei moderne și contemporane din domeniul economic, politic și social își găsesc locul în prestigioasa revistă belgiană bilingvă, fondată de Jan Dhondt. Manifestînd interese largi în domeniile amintite, apelînd la metode de cercetare ce permit o profundă cunoaștere și interpretare a *materialului istoric*, publicația conține cîteva contribuții de o certă valoare științifică și metodologică. Studierea evoluției raportului dintre industriile agrare și structurile agrare în secolele XVIII și XIX a permis lui P. Servais unele reconsiderări. Autorul nu și-a propus să cerceteze întregul model protoindustrial al lui F. Mendels, ci s-a limitat doar la regiunile dintre zona Liège și districtul Hevre, care s-au dovedit a fi locul ideal pentru a situa această reexaminare, fiind prima suprafață continentală care a suferit influența revoluției industriale engleze. Reține atenția și articolul semnat de Linda Flagothier-Musin, despre adevărata extindere a grevei din districtul Liège, pentru votul universal (1913). Peter Scholliers caută să stabilească măsura în care masele muncitoare au putut beneficia de realizările procesului general de industrializare dintre 1890 și 1930. Aceste articole, alături de cel publicat de Jacqueline Rassel-Lebrun despre tranzacțiile imobiliare ale unui bancher belgian în timpul regimului francez, sînt bazate pe atente analize statistice, prezentînd interes și din punct de vedere metodologic.

De o altă factură, studiul lui Guy Vanthemsche încearcă să stabilească adevărata semnificație a „noii politici economice" inaugurată în martie 1935 în Belgia. Frieda Meire consacră un amplu studiu mișcării DEVLAG înainte de luna mai 1940, subliniind momentul cînd și-a încetat activitatea, în urma izbucnirii celui de-al doilea război mondial.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Îndreptîndu-şi eforturile în direcţia elucidării unor probleme ale istorici contemporane belgiene, revista din Gand se dovedeşte, în acelaşi timp, integrată activ în problemele istorici Europei centrale şi apusene.

Lucian Nastasă

„Revue des études byzantines", Paris, t. 39, 1981, 360 p.; t. 40, 1982, 289 p.; t. 41, 1983, 338 p.

Publicaţia Institutului francez de studii bizantine se află, sub această intitulaţie (excepţie fac anii 1943—1945, tomurile 1—3, cînd, apărînd la Bucureşti, s-a numit „Etudes byzantines"), la a 41-a apariţie.

Tomurile 39 şi 40 urmează structura obişnuită: *articole* şi *bibliografie*. Se adaugă (tomul 40) *In memoriam Rodolphe Guilland* (P. Lemerle). Sînt contribuţii remarcabile care comportă o notă de distincţie: publicarea şi comentarea izvoarelor, temeiul istoriei. Ele se datorează, lui P. Gautier, bizantinistul de curînd şi prematur dispărut *(La Diataxis de Michel Attaliate*, tomul 39 şi *Le typikon de la Théotokos Evergétis*, tomul 40), A. Failler *(Chronologie et composition dans l'histoire de Georges Pachymère*, tomul 39, prima parte a acestui studiu fiind publicată în numărul precedent; *Les insignes et la signature du despote* şi *Pachymeriana quaedam*, ambele în tomul 40), G. Dorival *(Le Commentaire sur les Psaumes de Nicétas David*, tomul 39), Chr. Walter *(Saints of Second Iconoclasm in the Madrid Scylitzes*, tomul 39), B. Baldwin *(The Date of Circus Dialogue*, tomul 39), Cécile Morrison *(La numismatique des Paléologues*, tomul 39, o recenzie asupra lucrărilor publicate de S. Bendall şi P. J. Donald, însoţită de două tabele unde sînt clasate diverse monede din perioada Paleologilor), J. Darrouzès *(Un décret d'Isaac II Angélos; Notes inedites de transferts épiscopaux; L'édition des Notitiae episcopatum*, toate în tomul 40), B. Outtier et J. Darrouzès) *(Notice arménienne sur les dignités de l'Eglise*, tomul 40), Marie-Hélène Congourdeau *(Un procès d'avortement à Constantinople au 14-e siècle*, tomul 40), G. Dagron et J. Rougé *(Trois horoscopes de voyages en mer*, tomul 40), P. Năsturel *(A propos d'un document de Kastamonitou et d'une lettre patriarcale inconnue de 1411*, tomul 40).

Este, în sumarul aici reprodus, o diversitate de preocupări ce ating, mai ales, suprastructurile acestui stat tricontinental, Bizanţul, care a cunoscut, deopotrivă, mărirea şi decăderea şi căruia i-a revenit un mare rost în civilizaţia lumii de atunci şi de mai apoi. Dreptul şi biserica, ierarhia funcţiilor, disputele politico-religioase, astrologia, morala, costumaţia, genealogia, diplomatica, istoriografia, muzica ş.a. se reprezintă, într-un fel sau altul, în paginile acestei prestigioase publicaţii franceze de bizantinologie. Precizările lui P. Năsturel privind relaţiile matrimoniale stabilite de voievodul muntean Mircea cel Bătrîn cu lumea sîrbă şi turcă interesează, mai ales, istoria noastră. Două dintre fiicele sale au fost căsătorite, din raţiuni politice, cu marele celnik sîrb Radič şi cu sultanul Musa. Domniţa Ana şi înaltul demnitar sîrb sînt fondatorii mănăstirii Kastamonitu. Ana stă în fruntea binefăcătorilor români ai acestui lăcaş athonit. Căsătoria prinţesei Ana cu înaltul dregător sîrb „se înscrie în marea politică sud-est europeană a lui Mircea cel Bătrîn". Cealaltă fiică, al cărei nume este necunoscut, a fost căsătorită cu un musulman răzvrătit, Musa, fapt reprobabil pentru ideologia timpului deşi, prin mama sa, Olivera, el era nepotul despotului sîrb Ştefan Lazarevič. Interese majore, de stat, l-au îndemnat pe voievodul Mircea la acest „sacrificiu". Asupra acestei informaţii, existente într-o scrisoare patriarhală din 1411 trimisă unui principe rus, a atras de mult atenţia istoricul sîrb St. Stojanovič. Dar scrisoarea, tipărită într-o veche revistă rusească de literatură, a rămas, cu toate eforturile depuse pentru depistarea ei, încă necunoscută. Un apel, pentru bizantinişti şi slavişti, formulează, în acest sens, P. Năsturel. Descoperirea documentului în discuţie ar fi o nouă certificare a politicii de anvergură dusă de marele voievod valah.

Semnalările bibliografice sînt grupate, pe cît cu putinţă, tematic: ediţii, traduceri, cataloage, istorie, politică, religie, instituţii, literatură, artă şi arheologie. Un număr însemnat de recenzii şi note informative, adevărat instrumentar (48 în tomul 39, 74 în tomul 40) sînt semnate de J. Darrouzès şi A. Failler (ambii domină rubrica), apoi de P. Gautier, Al. Kazhdan, Chr. Walter şi Cécile Morrison.

Tomul al 41-lea a fost rezervat pentru marcarea bibliografică a unui jubileu: 40 de ani de apariţie a revistei. Volumul bibliografic, întocmit de Jean Darrouzès şi Albert

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Failler, grupează sub cinci rubrici: *articole și note, recenzii, indice de materii, indice de manuscrise* și *indice de cuvinte grecești*, materialul tipărit în cele 40 de tomuri ce însumează, laolaltă, peste 13 000 pagini. Este un îndrumar foarte util, absolut necesar în viața revistelor, prilej de retrospectivă profesională și de estimare a muncii.

Ion Toderașcu

„The Slavonic and East European Review", vol. 61, nr. 1—4, 1983, 640+VII p.

Materialul de interes deosebit pentru istoria românilor în ultimul tom al revistei la care ne referim este studiul lui Dennis Deletant: *Rumanian Presses and Printing in the Seventeenth Century* (partea II), (nr. 3, p. 481—511), studiu care se încheie cu o utilă listă a tipăriturilor românești dintre anii 1635 și 1715. În rest, cîteva referiri la spațiul românesc în capitolele de note și recenzii, ocazionate de cărțile lui Al. Duțu, E. Turdeanu, A. Lombard, C. Cădei, Rodica Boțoman ș.a., comentate de același atent observator al fenomenului românesc. Volumul privește însă în cea mai mare parte problemele trecutului politic și cultural ale spațiului slav, într-o perspectivă interdisciplinară ce reunește eforturile istoricilor, lingviștilor și istoricilor literari. În rîndul unor atare preocupări este de reținut mai ales studiul lui A. G. Cross, *Russian Perception of England and Russian National Awarences at the End of the Eighteenth and the Beginning of the Nineteenth Centuries* (nr. 1, p. 89—106), cu observații interesante despre felul în care societatea rusă din secolul XVIII a receptat modelul britanic.

Ștefan Lemny

„Turcica". Revue d'études turques, Louvain-Paris-Strasbourg, t. XII, 1980, 219 p.; t. XIII, 1981, 291 p.; t. XIV, 1982, 316 p.

Întemeiată în 1969 și editată din inițiativa Institutului de Studii Turce al Universității de Științe Umane din Strasbourg în asociere cu alte institute din Paris, Provence, Istanbul, sectorul turc de la École des Hautes Études și împreună cu Asociația pentru dezvoltarea studiilor turce, revista „Turcica" înfățișează, în fiecare din numerele sale, studii, articole și note, documente, bibliografii și o rubrică bogată de recenzii. Firește, cercetările sînt orientate spre lumea popoarelor turcice, studiată sub raport lingvistic, folcloristic, literar, religios, economic, militar etc. Materialele reunite în volumele revistei „Turcica" privesc, astfel, un spațiu geografic foarte întins — interesul atingînd pînă și vremelnicile margini central-europene ale Imperiului otoman (cf. István Hunyadi, *Étude comparée des sources fiscales turques et hongroises du XVIe siècle comme base de calcule de la population* — t. XII) — și pe durata cîtorva secole, pînă în perioada contemporană (mai multe articole, în tomurile XIII și XIV privesc Turcia lui Atatürk). Sînt tratate subiecte dintre cele mai diverse: de la fiscalitatea în Ungaria otomană a secolului XVI (v. mai sus) pînă la rolul teatrului și al cinematografiei în Turcia kemalistă (Paul Dumont, în t. XIII), de la texte și inscripții uigure și literatura neo-uigură (t. XII și XIII), pînă la cultivarea orezului în Imperiul otoman (Halil Inalcik, în t. XIV), de la identificarea unei armuri otomane pentru cal și călăreț (N. Beldiceanu și Christiane Villain-Gandossi, în t. XII) pînă la proclamațiile date de ultimul sultan otoman, Mehmed VI, în timpul exilului său (J.-L. Bacqué-Grammont și Hasseine Mammeri, în t. XIV).

O foarte utilă rubrică de *Cronici și bibliografii* pune la îndemîna specialiștilor adevărate instrumente de lucru, informînd asupra studiilor de turcologie din Finlanda (t. XII) și Ungaria (t. XIII), asupra fondurilor de manuscrise turcești din bibliotecile din R.F.G. (t. XIII) și Berlinul Occidental (t. XIV) etc., toate acestea venind, firește, în continuarea unor bibliografii și cataloage identice, incluse în tomurile anterioare.

Rubrica dărilor de seamă e, în general, echilibrată, prezentînd cărți și studii din lumea întreagă. Constatăm cu satisfacție că și roadele istoriografiei românești sînt prezente, într-o măsură destul de mare (vezi tomurile XII și XIII) în paginile revistei de studii turcice.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Zapiski historyczne", t. XLVI, 1981, nr. 1—4, 770 p.; t. XLVII, 1982, nr. 1—4, 836 p.

Revista Secției de științe istorice a Societății de științe din Toruń inserează, în nr. 1/1981, articolul *Descriptiones Terrarum. Nowo odkryte źródło do dziejów Prus w XIII wieku* (Descriptiones Terrarum. Noi descoperiri de izvoare referitoare la istoria Prusiei din sec. XIII), semnat de Karol Górski (p. 7—15). Manuscrisul, descoperit în biblioteca „Trinity College" din Dublin, a fost redactat între anii 1255 și 1266 și conține, între altele, și date geografice referitoare la tătari și Ungaria, pe lîngă cele privind alte numeroase state din Europa. Atragem atenția specialiștilor asupra lui, îndeosebi pentru motivul că potrivit afirmației lui K. Górski, autorul manuscrisului „scrie în mod critic, nu intercalează legende și, fără îndoială, cunoaște bine țările pe care le descrie..." (p. 8).

Specialiștii în istoria economică, dar și a transporturilor, vor găsi date interesante în articolul semnat de Stanislaw Hoszowski, *Wiślany handel zbozowy w 1662 roku* (Comerțul cu grîne pe Vistula în anul 1622) apărut în nr. 2/1981 al aceleiași reviste (p. 5—24).

Istoriei relațiilor interstatale din Europa de nord i-a fost consacrat un interesant articol — *O podziale królestwa szwedskiego w 1809 roku (Utrata zwierzchnictwa nad Finlanda)* în legătură cu împărțirea regatului suedez în anul 1808 (Pierderea suzeranității asupra Finlandei) (p. 27—45). Valoarea informativă a materialului este sporită de incursiunea făcută de autor — Steen Carlsson de la Universitatea din Upssala (Suedia) — în istoria raporturilor suedo-finlando-ruse încă din secolul XII, un accent aparte fiind pus pe secolul XVIII.

Acest număr al revistei mai conține și o bogată bibliografie a istoriei Pomeraniei răsăritene și apusene precum și a țărilor din regiunea Balticii, incluzînd lucrările apărute pînă în anul 1979. Ea a fost întocmită de Henryk Boranowski (p. 117 și urm.).

Numărul 3/1981 a fost consacrat aniversării a 150 de ani de la insurecția poloneză din noiembrie 1831. Materialele inserate în paginile sale, unele semnate și de istorici din Letonia sovietică și R. F. Germania, analizează influența exercitată de insurecția din noiembrie în zona Mării Baltice — în Inflant și Finlanda, Prusia apuseană și Germania meridională și sudică — și propagarea, în societtea germană a timpului, a ideilor liberal-democratice.

Numărul 4/1981 a beneficiat de colaborarea medievistului polonez de talie europeană, prof. dr. Marian Biskup — care a semnat studiul intitulat *Jan Długosz (1415—1480) jako historyk Polski i krajów Europy środkowowschodniej* [Jan Długosz (1415—1480) ca istoric al Poloniei și țărilor Europei central-estice (p. 35—50)]. Materialul a fost prezentat de autor ca referat în cadrul Congresului internațional de științe istorice de la București, din august 1980 *.

Acest număr mai reține atenția și datorită materialelor incluse în rubrica „Discuții și polemici". Pentru metodologia istorică, notăm contribuția lui Ernst Hinrichs (Oldenburg) intitulată *Regionalna historia społeczna jako metoda nowoczesnej nauki historycznej* (Istoria socială regională ca metodă modernă a științei istorice) (p. 79—98).

După cum s-a putut observa, Comitetul de redacție al revistei, aflat sub conducerea istoricului Marian Biskup, promovează cu consecvență colaborarea cu istorici din diferite țări ale regiunii baltice, ceea ce contribuie la sporirea prestigiului ei științific, atît în țară cît și în străinătate.

•

Primul număr din anul 1982 al revistei „Zapiski historyczne" a fost consacrat dezbaterii unor teme din domeniul istoriei economice și a relațiilor economice interstatale din zona Mării Baltice. Dintre acestea, semnalăm articolul semnat de Anna L. Horaszkiewicz: *Problem importu srebra w zagranicznej polityce państwa moskiewskiego w końcu XV i na początku XVI wieku* (Problema importului argintului în politica externă a statului moscovit la sfîrșitul secolului XV și începutul secolului XVI) (p. 5—23). Singurul studiu de istorie politică analizează atitudinea adoptată de Danemarca față de insurecția din noiembrie (1830—1831).

Aceeași problematică deține prioritate și în cel de-al doilea număr. Aici a fost inclusă și *Bibliografia istoriei Pomeraniei apusene și răsăritene precum și a țărilor regiunii Baltice pînă în anul 1980* (p. 131 și urm.).

* Cf. *supra*, p. 677—678.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Al treilea număr a fost dedicat celei de a 75-a aniversări a periodicului, cu o tematică adecvată.

Mult mai variat ca tematică este, însă, cel de-al patrulea număr, dedicat cunoscutului medievist, prof. dr. Marian Biskup, cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani și a unui sfert de veac de activitate de redactor al revistei „Zapiski historyczne". Cu acest prilej a fost întocmită bibliografia publicațiilor sale din perioada 1949—1981, însumînd 441 de titluri — în care a fost abordată o tematică deosebit de variată, îndeosebi din domeniul istoriei evului mediu polonez — apărute în țară și străinătate. Dintre contribuțiile istoricului inserate în această bibliografie, notăm studiile: *Dynastische Politik der Jagiellonen um das Jahr 1475 und ihre Ergebnisse*, în „Osterreichische Osthefte", 1976, 18, (p. 5—19) și *Die polnische Diplomatie in der zweiten Hälfte des 15. und in den Anfängen des 16. Jahrhunderts*, în „Jahrbücker für Geschichte Osteuropas", Bd. 26, H.2 (p. 161—178), datorită importanței pe care o prezintă și pentru cercetarea istoriei relațiilor internaționale ale Țărilor Române din acea perioadă.

Acest număr comemorativ a beneficiat și de colaborarea a numeroși specialiști în diverse domenii ale istoriei poloneze și universale. Remarcăm, îndeosebi, pe un alt mare medievist polonez, prof. dr. Henryk Samsonowicz de la Universitatea din Varșovia cu articolul *Polska a Hansa w XIII—XVI w.* [Polonia și Hansa în secolele XIII—XVI (p. 129—140)], precum și pe Gerard Labuda, autorul unui interesant articol, intitulat *O udziale Krzyżaków i o śmierci wielkiego mistrza zakonu krzyzackiego Peppo von Ostern w bitwie z Tatarami pod Legnica w roku 1241* [(Despre participarea cruciaților și moartea marelui maestru al ordinului cruciat Peppo von Ostern în bătălia cu tătarii de la Legnica din anul 1241 (p. 89—101)].

Veniamin Ciobanu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

COLOCVIUL DE ISTORIE CENTRAL ȘI SUD-EST EUROPEANĂ
(Londra, 11—14 iulie 1983)

Invitat de Universitatea din Londra, am avut satisfacția să particip la o reuniune internațională cu tema *Istorie și istorici în Europa centrală și de sud-est*, reuniune care a pus în contact numeroși specialiști din toată lumea, cu ocazia retragerii din învățământ a profesorului H. Seton-Watson. A fost o bună ocazie de a repune în discuție, cu un folos indiscutabil, orientări, probleme și personalități din spațiul amintit, unul din cele mai complexe sub unghi geopolitic și cultural. Desfășurat în sediul Institutului de istorie al Universității (Senate House), colocviul a dat curs unei problematici practic inepuizabile, punctînd liniile actuale de interes, izbînzile ca și slăbiciunile istoriografiei în raport cu acest spațiu, a cărui cercetare s-a făcut cel mai adesea din perspectiva politicii marilor puteri, fapt nu lipsit de consecințe pe tărîm interpretativ. Tema colocviului invită la problematizarea relației dintre istoria reală, ca fenomenologie, și reflexul ei istoriografic. Cei mai mulți participanți au făcut-o tacit, evocînd momente, stări de lucruri, personalități cu dublă angajare. Fie că s-a vorbit de atitudinea unor comunități în raport cu propria istorie (R. Clogg despre greci), de rolul unor centre (precum Viena) în formarea istoricilor din sud-estul european (W. Leitsch), de evoluția unor istoriografii, precum cea bulgară (N. Ghencev) sau turcă (A. Mango), de evenimente marcante, precum întemeierea Moldovei ca stat feudal autonom (Denis Deletant), de disoluția imperiului austro-ungar (F. Fellner, H. Hanak) ori de situații mai noi răsfrînte în istoriografie (G. Schöpflin, H. G. Skiling, L. Peter), de unii istorici în confruntare cu epoca lor, precum *Aeneas Silvius Piccolomini* (J. V. A. Fine Jr.), *A. Vysokomytsky* (R. Pynsent), *M. Kogălniceanu* (Barbara Jelavich), *S. Novaković* (Ch. Jelavich), *V. Zlatarski* (V. Tapkova-Zaimova), *N. Iorga* (M. Pearton) sau *Henry L. Roberts* (J. Rotschild), autorii au ținut seamă în genere de interferența celor două planuri și de legăturile fiecăruia cu domeniile conexe. Filosoful și omul politic T. G. Masaryk, al cărui bust orna sala de conferințe, a fost unul din subiectele de larg interes (*Z.* Zeman). Chestiunile de receptare și-au găsit, în acest cadru, un loc firesc. *Scotus Viator*, cunoscut pseudonim al lui R. W. Seton-Watson, părintele sărbătoritului, a fost raportat astfel la spațiul maghiar (G. Jeszenský), în timp ce imaginea pe care englezii și-au format-o, în tradiție gladstoniană, despre Bulgaria a fost obiectul altei analize (A. Pantev). Consensual, reflexiile românești în spațiul britanic din a doua jumătate a secolului XIX au fost circumscrise minuțios de Cornelia Bodea. Mai strîns legate de evenimențial s-au vădit comunicările despre patriotismul lui *Oscar Jaszi* (P. Hanak), reflexul istoriografic al ultimei conflagrații mondiale (E. Barker), analiza lui *Didiierr* cu privire la fenomenul iugoslav contemporan (S. Pavlovitch) ca un exemplu de „non-istorie". De reținut și interesul pentru metoda comparativă oglindit într-o revistă de specialitate (D. Kosary), ca și efortul de a fixa trăsăturile resurecției cehe din secolul XIX (M. Hroch). Relația dintre conceptul geopolitic „sud-est european" și reflexul său istoriografic s-a bucurat și ea de un legitim interes (Al. Zub), dată fiind dubla calitate a istoriei de a fi concomitent desfășurare obiectivă și proiecție în discurs. Pornind de aici, N. Iorga a încercat să facă din a doua ipostază un mijloc de a innobila pe cea dintîi, mai ales prin integrarea vechii moșteniri bizantine în noile relații etnoculturale, realități privite în contextul lor firesc de relații cu restul continentului. Tema colocviului organizat de School of Slavonic and East European Studies, cu osteneala mai ales a profesorilor Denis Deletant și H. Hanak, a impus astfel o legitimă extensie de cadru de care participanții n-au întîrziat să profite, transgresînd vechile diviziuni geopolitice în direcția unei integrări mai largi. Un volum va reuni în curînd

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comunicările prezentate, împreună cu conferința de rămas bun — un veritabil *credo* profesional — rostită de istoricul H. Seton-Watson, a cărui prezență la dezbateri a fost continuă și substanțială, impunînd prin sobrietate, aplicație, rigoare. Colocviul istoriografic de la Londra rămîne una din acele manifestări ce fortifică încrederea într-o profesie atinsă de discredit ori de cîte ori a abuzat de „magistratura" ei. Astăzi, mai mult poate ca oricînd, procesul intentat istorismului, încă actual, reclamă un accent mai decis pe profesionalitate, ca o condiție indispensabilă a prestigiului de care istoriografia simte nevoia pentru a-și împlini rostul.

Al. Zub

CONGRESUL INTERNAȚIONAL DE ISTORIA ISTORIOGRAFIEI
(Montpellier, 25—28 iulie 1983)

Organizat de comisia internațională de resort, congresul de istoria istoriografiei de la Montpellier (25—28 iulie 1983) e cel dintîi ce se consacră, cu o largă participare, acestui domeniu. Au luat parte istorici din cele mai diverse arii culturale, exprimînd și în felul acesta dorința de a depăși europocentrismul și a extinde cadrul organizatoric al cercetării istoriografice. Profesorul Charles-Olivier Carbonell, președinte al comisiei respective, și-a dat multă osteneală ca să asigure prezența tuturor școlilor istoriografice, pentru ca astfel lucrările să-și poată atinge scopul. Lucru anevoios, dacă nu chiar imposibil în această etapă, cînd comisia (creată de numai trei ani) se află încă în faza organizării unui program de durată. O revistă de specialitate *(Storia della storiografia)* se află deja pe drum bun, cîteva reuniuni ale comisiei și o întinsă corespondență au reușit să configureze unele proiecte de viitor, iar congresul de la Montpellier a însemnat un pas mai departe în ambele direcții: a dezbaterilor istoriografice propriu-zise și a organizării unor echipe care să pregătească instrumente de lucru de interes general. Rezultatele se vor vedea. În ce privește însă lucrările propriu-zise, desfășurarea lor indică trei direcții tematice. Una s-a referit chiar la *condiția istoricului* în genere (Ch.-O. Carbonell) și la intersecția secolelor XIX—XX (Șt. Pascu), moment asupra căruia s-au oprit, din perspective diferite, mai toți participanții. S-a putut sesiza îndeosebi sublinierea nevoii de a reduce coeficientul afectiv din demersul istoriografic, cu alte cuvinte de a asigura maximum de obiectivitate în restituție. Vechi formule, precum aceea care definea secolul XIX ca secol al istoriei, au fost supuse dezbaterii (Lucian Boia), ținîndu-se cont, acum, și de estimările cantitative. Procesele profesionalizării în spațiul britanic (D. S. Goldstein), spaniol (J. Jimenez ș.a.), belgian (P. Gerin), helvetic (P. Stadler), chinez (Zhang Zilian) etc. au fost supuse discuțiilor, alături de problema instituționalizării domeniului în spațiul iberic (P. Cirujano ș.a.) sau în cel rus (I. D. Kovaltchenko). Sub același unghi a fost abordată geneza hispanismului în Franța (A. N. Rodriguez), precum și tradiția rankeană în istoriografie (G. G. Iggers, H. Schleier). Direcțiile în gîndirea istorică la finele secolului XIX și începutul celui următor au fost puse în discuție pornind de la *probleme teoretice*, precum criza noțiunilor de cauzalitate (*J. P. Montero*), aceeași noțiune la *H. Rickert* (J. Barash), geneza istoriografiei marxiste (J. Kudrna), raportul dintre sociologie și istorie (M. Donzelli), dispută în jurul metodologiei lamprechtiene (B. von Brocke, B. Valota, G. G. Iggers, M. Viikari ș.a.). Mari personalități ilustrînd istoriografia epocii au fost aduse la lumina actualității. În afară de Lamprecht și H. Rickert, deja amintiți, au stîrnit interes figuri ca *H. W. Riehl* (G. Valera), *Max Weber* (W. Mommsen), *A. Aulard* (J. Friguglietti), *H. Berr* (M. Siegel), *A. D. Xenopol* (Al. Zub), *B. Croce*, (F. Tessitore), *Ali Moubarak* (S. Samir), *John Hopkins* (M. E. Gettleman). Un al treilea grupaj tematic s-a referit la conexiuni și receptări, dînd loc la expuneri despre istoriografia franceză și germană (B. Godde-Baumanns), influența europeană în Japonia (F. Herail), istoricii români în lume (Șt. Ștefănescu). Ele au antrenat discuții de cel mai viu interes și de o perfectă urbanitate. La fel de semnificative au fost micile reuniuni vesperale pe grupe de lucru, menite să pregătească elaborarea unui dicționar al istoricilor, să prepare ediții de texte, să sprijine concertarea istoriografiei în sistemul științelor sociale. În toate cazurile, problemele de orizont și metodă au precumpănit. Comisia internațională fondată la București acum trei ani se află, desigur, pe un drum bun, chiar dacă la început. Entuziasmul președintelui său a asigurat reuniunii de la Montpellier un succes real, consolidabil prin tipărirea textelor respective. Aportul românesc la congres, destul de substanțial în comparație cu alte țări, a fost de natură să pună în lumină vitalitatea unei istoriografii care în ultimul secol și-a sincroni-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zat adesea pașii cu ceea ce istoriografia generală avea mai de preț. Invitat la lucrări de comisia organizatoare, mi-am putut da seama și cu acest prilej că istoria istoriografiei nu e doar un mod de a scruta evoluția unei discipline antropologice, dar și unul de a adînci, proiectîndu-le în filigran, cunoașterea istoriei însăși. Ea nu mai poate fi privită azi ca un lux sau ca „aventură" narcisiacă, ci ca o exigență inexorabilă.

Al. Zub

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ȘTIINȚIFICĂ IN R. F. GERMANIA

În perioada 1 octombrie—24 decembrie 1983, în calitate de bursier al Fundației Alexander von Humboldt, am efectuat un stadiu de documentare științifică în R. F. Germania, care, prin rezultatele consistente și eficiența promptă asupra lucrărilor aflate în curs de elaborare, mi-a fost de o foarte mare utilitate. Tema principală de studiu a fost cultura Sîntana de Mureș — Cernjachov din perioada migrației goților spre Dunărea de Jos și Marea Neagră, îndeosebi cronologia și apartenența sa etnică, adică tocmai problemele cele mai controversate. Paralel au fost investigate însă și alte aspecte ale acestei culturi, cum ar fi originea, aria de formare, răspîndirea ei pe faze cronologice, evoluția riturilor și a ritualurilor funerare, obiceiurile de port, vaiantele regionale, raporturile dintre purtătorii acestei culturi și Imperiul roman etc. De asemenea, pentru o mai bună înțelegere a conținutului său etnic, s-a studiat și raportul dintre cultura Sîntana de Mureș — Cernjachov din sec. IV e.n. și culturile anterioare din răsăritul Europei datînd din sec. II—III e.n. În felul acesta, documentarea a suprins o sferă mult mai largă de probleme despre istoria Europei de est în prima jumătate a mileniului I e.n.

Cea mai mare parte din timpul afectat acestei deplasări (1 octombrie—14 noiembrie) l-am folosit la biblioteca de la *Institut für Vor- und Frühgeschichte* al Universității renane Friedrich Wilhelm din Bonn, deținătoarea unui important fond de carte științifică pentru istoria veche și arheologie. Perioada petrecută la Bonn a fost și un bun prilej de a purta cu prof. dr. Volker Bierbrauer, directorul institutului amintit, numeroase și fructuoase discuții asupra unor aspecte controversate ale culturii Sîntana de Mureș — Cernjachov, îndeosebi referitoare la cronologie și apartenență etnică. În cadrul acelorași discuții au mai fost abordate legăturile dintre cultura Sîntana de Mureș — Cernjachov și culturile Wielbark și Przeworsk din regiunea Vistulei, precum și anumite probleme de metodologie. Unele schimburi de păreri asupra descoperirilor arheologice din România au mai fost purtate cu dr. Christian Podzuweit. De asemenea, în aceeași perioadă am vizitat *Römisch-Germanisches Museum* din Köln, *Rheinisches Landesmuseum* din Bonn, precum și o expoziție temporară cu piese originale din săpăturile de la Kamid el-Loz din Liban, organizată în sălile aceluiași muzeu de către prof. dr. Rolf Hachmann, director la *Institut für Vor- und Frühgeschichte und Vorderasiatische Archäologie* de la Universitatea din Saarbrücken. În sfîrșit, cu prilejul unei vizite făcută la sediul Fundației Alexander von Humboldt din Bonn — Bad Godesberg am avut o fructuoasă convorbire cu dr. Dietrich Papenfuss, șeful departamentului pentru relații cu foștii bursieri. Întîlnirea a fost foarte utilă pentru a trece în revistă relațiile dintre specialiștii români și Fundația Alexander von Humboldt, ca și posibilitățile de colaborare în viitor. Cu această ocazie, din partea Fundației Humboldt s-a obținut o donație de cărți de specialitate pentru biblioteca Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași.

Popasul de circa o săptămînă făcut la întoarcere spre țară la *Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts* din Frankfurt am Main mi-a fost la fel de folositor. Aici se află una dintre cele mai bune biblioteci de profil din R. F. Germania, care mi-a permis să adaug un important volum de informație bibliografică la tema cercetată, mai ales din cărți și reviste apărute înainte de primul război mondial, unele chiar din a doua jumătate a veacului trecut, devenite acum adevărate raritățI. Întîlnirile și discuțiile avute cu prof. dr. Ferdinand Maier, dr. Siegmar von Schnurbein, dr. Eckehard Schubert și Helmut Bender asupra unor probleme științifice, dar și în legătură cu unele aspecte de colaborare, cum ar fi schimbul de carte științifică și publicarea unor lucrări elaborate de autori români în revistele de specialitate de la Frankfurt, au fost la fel de profitabile.

Deplasarea în R. F. Germania, prin rezultatele sale, s-a dovedit a fi fertilă, atît prin documentarea făcută în bibliotecile din Bonn și Frankfurt, cît și prin discuțiile purtate cu specialiștii din cele două centre, la care am remarcat multă solicitudine și o dorință reală de colaborare cu specialiștii români.

Ion Ioniță

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

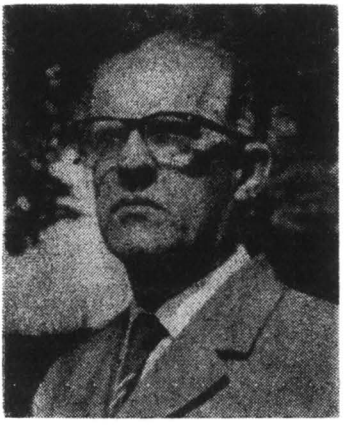

PROFESORUL VLADIMIR DUMITRESCU LA 80 DE ANI

Profesorul dr. doc. Vladimir Dumitrescu, om de știință de mare reputație, pe plan național și internațional, a împlinit nu de mult 80 de ani, din care șase decenii le-a dedicat, cu deosebită pasiune, mult zel și înaltă competență cercetărilor preistorice din România, domeniu în care a adus și aduce, în continuare, cu aceeași stăruință, vigoare și probitate, contribuții remarcabile, care-i înscriu numele printre arheologii de frunte ai țării noastre.

Născut la 19 octombrie 1902 la București, și-a făcut studiile liceale și apoi cele universitare în capitală, în cadrul Facultății de Filozofie și Litere, avînd profesori de mare prestigiu, ca Vasile Pârvan, Nicolae Iorga, Simion Mehedinți, George Murnu ș.a. După obținerea licenței în 1926 cu *Magna cum laude*, fiind remarcat în mod deosebit de Vasile Pârvan, a devenit în perioada 1926—1928 membru al Școlii Române din Roma de sub direcția acestui mare învățat român, ceea ce i-a permis, pe lîngă o bogată documentare, îndeosebi pentru teza de doctorat, să ia contact și cu reputați specialiști în arheologie din această țară.

Rezultatele deosebit de fructuoase ale muncii sale de documentare în Italia s-au concretizat în teza de doctorat *L'età del ferro nel Picenum*, pe care a susținut-o în 1929 la Universitatea din București; lucrarea respectivă, apărută în același an, singura sinteză de acest fel, foarte bine primită de specialiști și care prezintă interes și astăzi, a fost distinsă cu premiul „Vasile Pârvan" al „Asociației academice Vasile Pârvan" a foștilor membri ai Școlii Române din Roma.

Apreciat în mod deosebit de magistrul său Vasile Pârvan, a fost numit, încă student fiind, în 1923, asistent la Muzeul Național de Antichități, instituție cu rol de primă importanță în cercetarea arheologică din țara noastră, pe care a servit-o, în continuare, cu toată capacitatea și puterea sa de muncă, în calitate de conservator, cu începere din 1928 și apoi ca director, din 1935 pînă în 1945, cînd i-a reorganizat, pe bază modernă, expoziția de bază.

În această perioadă, după participarea ca student, în 1923, la săpăturile din așezarea eneolitică de la Sultana—Ilfov și în 1924 la acelea din așezarea geto-dacică de la Zimnicea, de sub conducerea profesorului I. Andrieșescu, i s-a încredințat în 1925 de Vasile Pârvan șantierul arheologic din stațiunea eneolitică de la Gumelnița, lîngă Oltenița, determinînd, prin rezultatele obținute, pentru prima dată principalele caracteristici ale fazelor culturii din această stațiune eponimă.

În continuare, a investigat cu rezultate edificatoare, care l-au impus pe plan național și internațional, stațiunile din fazele Cucuteni A și B de la Bonțești—Vrancea și Drăgușeni—Suceava (1926) și îndeosebi importanta așezare din faza Cucuteni A—B de la Traian—Neamț (1936, 1938—1940), care i-a permis să adîncească și, în același timp, să completeze stilurile ceramicii pictate din această fază de tranziție a culturii Cucuteni, stabilite mai demult pentru prima dată de Hubert Schmidt. Tot din această perioadă a activității sale de cercetări pe teren datează și săpăturile de mai mare amploare din *tell*-ul, cu resturi de locuire ale culturii Boian și Gumelnița, de la Atmăgeaua Tătărască, din Dobrogea (1929—1935), pre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cum și acelea din necropola plană din epoca bronzului de la Cîrna (1942) și tumulară din prima epocă a fierului de la Basarabi (1943), ultimele efectuate în același an cu săpăturile din așezarea culturii Vinča de la Rast.

Rezultatele cercetărilor, îndeosebi cu privire la culturile Gumelnița și Cucuteni, au fost tipărite în primul rînd în revista de caracter internațional *Dacia*, înființată de Vasile Pârvan în 1924, și continuată apoi, respectiv volumele V—VI (1935—1936), VII—VIII (1937—1940) și IX—X (1941—1944), sub directa conducere a profesorului Vladimir Dumitrescu, contribuind în mod eficient, prin schimburile cu străinătatea, la îmbogățirea, prin cărțile și revistele primite, a patrimoniului bibliotecii, care a luat ființă acum la acest muzeu, constituind nucleul actualei biblioteci a Institutului de Arheologie.

Dintre cele 35 lucrări tipărite în această perioadă, un loc aparte îl ocupă sintezele *L'età del ferro nel Piceno*, București, 1929, *La cronologia della ceramica dipinta dell'Europa Orientale*, în *Ephemeris Daco-romana*, IV, 1926—1927, p. 257—308 și *L'art préhistorique en Roumanie*, București, 1937, studiile relativ la diferite descoperiri și probleme ale culturilor Boian, Gumelnița și Cucuteni sau în legătură cu epoca bronzului din Muntenia și Transilvania, apărute în diferite reviste și publicații din țară și străinătate (Anglia, Grecia, Iugoslavia și alte țări), precum și raportul amplu al săpăturilor din 1936—1940 de la Traian, tipărit în *Dacia*, IX—X, 1941, p. 11—114. În afară de acestea, sub îngrijirea profesorului Vladimir Dumitrescu, în calitate de director al Muzeului Național de Antichități, s-a publicat în 1944 lucrarea *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități în anii 1942 și 1943*, reluîndu-se astfel tradiția raporturilor publicate de Vasile Pârvan.

Bogata activitate de cercetare științifică din această perioadă, concretizată în importante cercetări de teren și lucrări tipărite, a îndreptățit încadrarea sa în 1930, prin concurs, ca docent la Facultatea de Filozofie și Litere a Universității din București, fiind confirmat apoi, în 1940, cu titlul de conferențiar definitiv. În această calitate didactică a ținut cursuri de arheologie preistorică românească, care se distingeau atît prin conținutul lor științific bogat în date noi, cît și prin forma lor clară și elevată.

După cel de al doilea război mondial, profesorul Vladimir Dumitrescu, în calitate de colaborator al Institutului de Istorie din 1949—1952 și de șef al secțiilor muzeu (pînă în 1965), sclavagistă (1965—1968) și a Paleoliticului (1968—1973), din cadrul Institutului de Arheologie, și în continuare, din aprilie 1973, cînd a devenit consultant științific al acestui Institut, a desfășurat o foarte bogată activitate de investigații arheologice, îmbinînd în mod armonios munca de organizare cu cea de cercetare pe teren și de publicare. Paralel cu aceasta, demnă de relevat este și activitatea sa plină de responsabilitate, desfășurată cu multă meticulozitate și conștiinciozitate, ca membru al comitetelor de redacție ale revistelor Institutului de Arheologie, *Dacia* și *Studii și cercetări de istorie veche*, al căror redactor prim a fost în 1957, iar apoi membru și secretar științific de redacție la *Dacia*, contribuind din plin, prin competența și strădaniile sale, la ridicarea prestigiului acestor publicații de arheologie, cu largă circulație în țară și străinătate.

În ceea ce privește cercetările de teren din această perioadă, o importanță cu totul deosebită o prezintă acelea din așezarea culturii Cucuteni A de pe Holmul de la Hăbășești—Iași, care a fost explorată în 1949 și 1950 de profesorul Vladimir Dumitrescu și colaboratorii săi, obținînd de două ori Premiul de Stat, în 1951 pentru săpăturile efectuate și în 1955 pentru monografia acestei stațiuni, prima de acest fel cercetată în întregime din țara noastră. Tot în legătură cu cultura Cucuteni, a continuat, în perioada 1951—1961, împreună cu Hortensia Dumitrescu, soție devotată și colaboratoare ideală, una din primele femei arheolog din țara noastră, săpăturile de la Traian, dezvelindu-se în mare măsură stațiunile de la Dealul Viei și de pe Dealul Fîntînilor, ultima fiind cea mai intens cercetată pînă în prezent din aria culturii Cucuteni A—B. Totodată, în perioada 1962—1964, a condus săpăturile din așezarea preistorică de la Tîrpești, pe care le-a continuat apoi, în mod exhaustiv, eleva și colaboratoarea sa, Silvia Marinescu-Bîlcu, iar între 1970 și 1972 pe acelea din așezarea din faza tîrzie a culturii Cucuteni A de la Drăgușeni, care au fost și ele continuate cu mult zel și competență de aceeași colaboratoare.

De o atenție deosebită s-au bucurat, din partea profesorului Vladimir Dumitrescu, și cercetările din unele stațiuni eneolitice importante din Muntenia și Oltenia, dintre care se remarcă, în primul rînd, acelea din 1962—1968 din *tell*-ul de la Căscioarele—Ilfov, a cărui depunere superioară din vremea culturii Gumelnița a fost explorată în întregime, descoperindu-se cu acest prilej unele piese de valoare excepțională. În afară de acestea, în 1950 au fost reluate săpăturile din așezarea culturii Vinča de la Rast și în 1960 acelea din stațiunea de la Gumelnița, cu rezultate și ele semnificative. La fel, deosebit de importantă a fost și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reluarea în 1955—1956, de data aceasta în mod exhaustiv, a săpăturilor din necropola plană a epocii bronzului de la Cîrna, aparținînd culturii Gîrla Mare.

Rezultatele acestor săpături au fost în cea mai mare parte valorificate în monografii, rapoarte ample și studii. În această privință, demn de remarcat este grija deosebită a autorului cercetărilor respective de a-și valorifica, prin publicații monografice și rapoarte ample, rezultatele săpăturilor arheologice de la Hăbășești (1954), Cîrna (1961), Basarabi (1968) și Rast (1980), ultima lucrare monografică apărută în colecția *B.A.R. (British Archaeological Reports)* din Anglia. Cu aceeași vigoare și sîrguință își pregătește în prezent monografia cercetărilor arheologice de la Traian, la care și-a dat contribuția și mult regretata sa soție, Hortensia Dumitrescu, care l-a ajutat cu toată competența și înțelegerea sa pînă la încetarea din viață, în 1982.

Tot în această perioadă, profesorul Vladimir Dumitrescu, revenind la preocupările sale mai vechi privitoare la arta preistorică, a elaborat lucrări de sinteză de mare amploare în acest domeniu, ca *Arte preistorica in Romania fino all'inizio dell'età del ferro*, Firenze, 1972 și *Arta preistorică în România*, București, 1974, distinsă în 1976 cu premiul Vasile Pârvan al Academiei R.S.R., precum și volumele *Arta neolitică în România*, București, 1968 și *Arta culturii Cucuteni*, București, 1970, lucrări în care autorul analizează fenomenele artistice în contextul istoric respectiv, evidențiind particularitățile și, în același timp, semnificația magico-religioasă a acestor fenomene. La acestea se adaugă capitolul 1 relativ la preistoria României din cele mai vechi timpuri pînă la 1000 î.e.n., scris de Vladimir Dumitrescu în colaborare cu Alexandra Bolomey și Florea Mogoșanu, pentru volumul al treilea privitor la preistoria Balcanilor și a Orientului Mijlociu din noua ediție a publicației *Cambridge Ancient History*, Cambridge, 1981.

Paralel cu aceste lucrări de sinteză, profesorul Vladimir Dumitrescu a tipărit în această perioadă peste 120 de studii în reviste și publicații din țară și străinătate, privind îndeosebi diferite aspecte și probleme ale neo-eneoliticului din spațiul carpato-dunăreano-pontic, precum și legăturile acestuia cu zonele din sud-estul Europei și ale Asiei Mici. Dintre acestea, un loc aparte îl ocupă acelea cu privire la culturile Cucuteni și Gumelnița, tipărite în *Dacia, Studii și cercetări de istorie veche* și în alte reviste din țară, precum și în numeroase reviste și publicații de peste hotare (Albania, Anglia, Cehoslovacia, Franța, Italia, Iugoslavia, Olanda, Republica Democrată Germană, Republica Federală Germania și din alte țări), contribuind în acest fel la cunoașterea de către specialiștii străini a realizărilor mai importante ale arheologiei românești, pe care aceștia le-au consemnat în lucrările lor.

Dealtfel, în legătură cu acest din urmă aspect, profesorul Vladimir Dumitrescu, membru al Consiliului Permanent al Uniunii Internaționale de Științe Preistorice și Protoistorice din 1932 și apoi din 1976 al Consiliului de Onoare al acestei Uniuni, membru al Institutului italian de preistorie și protoistorie din 1961 și membru titular al Institutului german de arheologie din 1980, a participat la numeroase congrese și simpozioane internaționale din Europa, Asia și S.U.A., susținînd rapoarte și comunicări de înaltă ținută științifică, prin care a făcut cunoscut lumii științifice internaționale unele din problemele de bază ale arheologiei preistorice românești. De aceeași bună audiență din partea specialiștilor s-au bucurat și conferințele pe care le-a ținut ca invitat în 1967 al Academiei de Științe din Zagreb și în 1969 al Institutului italian de pre- și protoistorie, precum și acelea din 1972 de la Academia dei Lincei și de la Verona.

Toată această bogată și fructuoasă activitate de cercetare științifică desfășurată de profesorul Vladimir Dumitrescu neîntrerupt timp de șase decenii, în cadrul Universității din București, a Muzeului Național de Antichități și a Institutului de Arheologie, a contribuit, în mod substanțial, la întărirea prestigiului arheologiei românești în țară și peste hotare, servind, în același timp, ca model demn de urmat pentru generațiile mai tinere de cercetători români în acest domeniu.

Ca fost student al profesorului Vladimir Dumitrescu la Universitatea din București și apoi colaborator al său la Muzeul Național de Antichități și la unele șantiere importante de săpături arheologice, îi doresc personal, precum și din partea arheologilor Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, încă ani mulți pentru a-și putea împlini, așa cum dorește, tot ceea ce și-a propus să realizeze din punct de vedere științific.

M. Petrescu-Dîmbovița

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROFESORUL TEODOR HOLBAN LA 80 DE ANI

A închina cîteva rînduri omagiale truditorilor mai vîrstnici de pe acelaşi ogor, cu prilejul popasurilor aniversative, nu înseamnă, de cele mai multe ori, simpla achitare de o datorie. Ci înseamnă, în acelaşi timp, a mărturisi şi preţuirea şi admiraţia pentru o muncă de o viaţă şi pentru roadele ei; e, totodată, şi manifestarea unui sentiment de solidaritate cu generaţiile de înaintaşi care au contribuit — fiecare după puterile şi norocul său — la mai buna cunoaştere şi înţelegere a trecutului nostru, marcînd o continuitate aşa de bine definită de celebrul vers antic *Et quasi cursores vitae lampada tradunt*. Pentru cineva care, ca profesorul Teodor Holban, slujeşte cercetarea istorică românească de vreo cinci decenii şi jumătate, omagiul nostru la împlinirea a opt decenii de viaţă are şi o valoare de simbol.

S-a născut la 11 august 1904, în comuna Coşcodeni, din fostul judeţ Bălţi; după studii primare în sat şi liceale în oraşul reşedinţă de judeţ, la liceul „Ion Creangă", au urmat, între 1925 şi 1929, cele universitare, la Facultatea de Litere a Universităţii Mihăilene din Iaşi. Licenţiat în istorie în 1929, a fost numit, în acelaşi an, asistent la catedra de slavistică a Facultăţii de Litere. Obţinînd, prin concurs, o bursă de stat, a plecat, chiar în vara anului 1929, la Varşovia, unde, doi ani mai tîrziu, şi-a trecut doctoratul în filologie slavă şi istorie, cu o teză intitulată *Wolosi na terytorium Polski do XVI-go wieku*, după care a fost numit lector de limba română la Universitatea din capitala Poloniei.

O nouă bursă de stat i-a îngăduit, apoi, să devină membru al Şcolii Române de la Fontenay-aux-Roses, cunoscuta ctitorie a lui Nicolae Iorga din capitala Franţei; la capătul celor doi ani (1934—1936) petrecuţi acolo, întorcîndu-se în ţară (şi cu un certificat de absolvire de la Ecole Pratique des Hautes Etudes), a fost numit profesor la liceul „Spiru Haret" din Bucureşti.

Perioada studiilor în Polonia şi în Franţa a fost, pentru Teodor Holban, deosebit de fructuoasă, tînărul licenţiat al facultăţii ieşene de litere ştiind să-şi întrebuinţeze cu folos timpul: cercetările pe care, în aceşti ani, le-a întreprins în arhivele din cele două capitale europene au adus o recoltă foarte bogată de documente relative la istoria medievală şi modernă a poporului român. Vechile fonduri arhivistice poloneze — investigate, anterior, şi de alţi români — s-au vădit, încă, pline de surprize, în diversele colecţii de la *Archiwum Glówne akt dawnych* aflîndu-se numeroase texte inedite, cu ştiri preţioase pentru istoria noastră. Profesorul Holban a avut şansa de a cerceta şi copia unele documente şi dintr-o arhivă pe care flăcările celui de-al doilea război mondial aveau să o mistuie peste numai cîţiva ani: copiile scoase de Teodor Holban de la *Biblioteka Ordynacji Krasińskich* au căpătat, astfel, valoare de unicat.

Încă înainte de plecarea la studii în străinătate, Teodor Holban şi-a început activitatea pe tărîmul cercetărilor istorice; bătrîna revistă „Arhiva" i-a găzduit, în anii 1928—1930, un studiu despre *Boierii lui Mihai Viteazul*. Contribuţiile ştiinţifice care au urmat sînt risipite în „Revista istorică", „Arhiva", „Cercetări istorice", „Viaţa Românească", precum şi în alte publicaţii, cu o circulaţie mai restrînsă. Subiectele — privind istoria politică, economică,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

socială sau culturală — abordate de Teodor Holban în contribuțiile pe care le-a încredințat spre tipărire au avut, întotdeauna, ca temelie, *documentul* și, cel mai adesea, documentul *inedit*, pe care uneori a crezut că e mai folositor să-l comunice ca atare, însoțit doar de o simplă notiță explicativă. Teza sa de doctorat, tipărită în românește — *Românii pe teritoriul polonez pînă în sec. al XVI-lea* — în revista „Arhiva" din 1932—1934, punînd în evidență străvechi prezențe românești în Galiția, arată întinsa cunoaștere a subiectului, în a cărui bibliografie rămîne o lucrare de referință. A fost un subiect care l-a interesat în continuare, fructificînd și o serie întreagă de alte rezultate ale cercetărilor întreprinse pentru teza de doctorat; astfel, acelorași preocupări li se datorește amplul studiu despre *Răspîndirea coloniilor românești în Polonia* (publicat în „Arhiva", în anii 1934—1939), precum și acela dedicat unei probleme deosebit de interesante, *Jus valachicum în Polonia* („Studii și cercetări istorice", 1943).

Din documentele adunate în anii de studii, a publicat în special pe acelea relative la istoria noastră modernă — un volum, *Documente românești din arhivele franceze (1801—1812)*, fiind editat, în 1939, de Academia Română; cele care priveau istoria medievală — cu deosebire secolul XVI — urmau să alcătuiască și ele un volum aparte, care, în manuscris, a fost pus la dispoziția lui N. Iorga, pe cînd își scria *Istoria românilor*, unde, în note, colecția lui Teodor Holban este de mai multe ori citată. Împrejurări nefavorabile au împiedicat apariția volumului; cu generozitate, însă, profesorul Holban a pus comoara sa de informații prețioase la dispoziția celor care au putut avea nevoie de ea. Un mănunchi de acte din perioada 1552—1561 a văzut lumina tiparului abia în anul 1965, în revista „Studii"; un lot mai important va fi publicat, în 1976, în paginile acestui *Anuar*, care, ulterior, va mai găzdui și alte mănunchiuri de documente din aceeași colecție (publicarea va fi continuată și în viitor, întrucît profesorul Holban a încredințat redacției *Anuarului* un lot însemnat de acte, privind, istoria noastră medievală și modernă).

Mai trebuie spus că, de la răzeșii plaiurilor natale, Teodor Holban a copiat, încă din anii studenției, un mare număr de acte, cu știri despre oameni și locuri din trecut și din care cea mai mare parte a rămas, încă, nepublicată.

Bun cunoscător al limbilor slave, profesorul Holban a realizat, de-a lungul anilor, numeroase traduceri (romane, povestiri, piese de teatru, versuri) din literaturile polonă, rusă și cehă, activitate deosebit de rodnică, pe care a desfășurat-o cu multă pasiune, deși pentru ea a trebuit să lase pe un plan secund cercetarea istorică.

O muncă de-o viață, în împrejurări nu întotdeauna generoase și cu recompense puține (să amintim titlul de *laureat*, acordat de Academia Jagelloană din Cracovia în 1937), o muncă tăcută și cu rezultate folositoare, o muncă desfășurată decenii în șir, în slujba științei și a culturii românești — iată ceea ce omagiem în persoana profesorului Teodor Holban, mulțumindu-i pentru ceea ce ne-a dăruit pînă astăzi.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROFESORUL D. CIUREA LA 70 DE ANI

Viol, de o mare mobilitate, întotdeauna surîzător, cu o vorbă de duh în pragul zicerii şi în gînd cu nenumărate probleme istorice pe care este oricînd gata să le „atace", să le înfăţişeze în marea lor complexitate, să le „disece", mereu dispus pentru discuţii în cîmpul aşa de vast al gîndirii şi practicii istoriografice şi mereu pregătit să combată păreri care i se par greşite ori să apere pe acelea care i se par juste (adevărate alte *Combats pour l'histoire I*), profesorul D. Ciurea păşeşte acum în cel de-al optulea deceniu de viaţă.

Urmaş al unui vechi neam de moldoveni legaţi de pămîntul şi tradiţiile înaintaşilor lor — cu părinţi şi bunici care păstrau cu sfinţenie vechile acte de proprietate, veşnică ilustrare a vechii zicători românești *Ai carte, ai parte* — Dimitrie Ciurea s-a născut la 28 iulie 1914, la Pîhneşti (în fostul judeţ Fălciu). Terminînd studiile liceale la Chişinău, a urmat între anii 1932 şi 1936 cursurile Facultăţii de Litere din Iaşi; profesorii pe care i-a avut aici — în primul rînd Andrei Oţetea, Paul Nicorescu şi Ilie Minea — au influenţat personalitatea viitorului cercetător şi, la rîndu-i, dascăl. Sînt anii cînd D. Ciurea şi-a început activitatea ştiinţifică, publicînd documente medievale moldoveneşti în revistele ieşene „Cercetări istorice", „Teodor Codrescu" şi „Arhiva" şi participînd, alături de profesorul Nicorescu, la săpăturile de la Adamclisi (Tropaeum Traiani), în cursul mai multor campanii.

La terminarea studiilor universitare, în 1936, a fost numit asistent al profesorului Oţetea la catedra de istorie universală modernă şi contemporană, trecînd, totodată, şi examenul de capacitate, în 1937. In acelaşi an, a primit bursa pentru Şcoala Română de la Roma *(Accademia di Romania)*. Perioada studiilor în Cetatea Eternă (1937—1939) a fost decisivă pentru formarea şi orientarea istoricului; cercetările în arhivele Vaticanului l-au familiarizat cu problemele diplomaticii latine, domeniu în care şi-a pregătit şi doctoratul, cu profesorul Vincenzo Federici de la Universitatea din Roma. Teza de doctorat *(Le scritture latine nei paesi romeni fino all'inizio del XVIII secolo,* publicată în „Ephemeris Dacoromana", buletinul Şcolii Române din Roma) a fost prezentată Universităţii din Iaşi, care i-a şi acordat titlul de doctor în litere şi filosofie în 1939.

Pentru un scurt timp (1939—1940) asistent şi la catedra lui G. I. Brătianu (istorie universală medievală) — funcţionînd, însă, în continuare ca asistent şi la catedra lui Andrei Oţetea — şef de lucrări la Muzeul de Antichităţi (1943—1945), i s-a încredinţat în 1945 conferinţa de istorie universală iar în 1947 a devenit profesor suplinitor. Din 1949, a lucrat în cadrul Institutului de Istorie al Academiei — înfiinţat în baza decretului nr. 148 din 15 iulie 1948 al Prezidiului Marii Adunări Naţionale — întîi ca referent ştiinţific, apoi ca cercetător. In 1964, a fost desemnat ca profesor la Institutul Pedagogic din Suceava — unde a contribuit la organizarea Facultăţii de Istorie-Geografie — post pe care l-a onorat pînă în 1968, redactînd şi cursuri (multiplicate) de istorie universală veche şi medievală. Institutul de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" l-a numărat între membrii săi pînă la pensionare (1980), fiind din 1968 şeful sectorului de istorie universală iar din 1969 şeful secţiei de istorie. In cadrul Institutului, a desfăşurat (din 1970) şi activitatea de îndrumare a celor care şi l-au ales conducător de doctorat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Activitatea științifică a profesorului D. Ciurea este ilustrată de peste 100 lucrări tipărite, risipite în mai mult de 20 de publicații periodice din țară și străinătate. Înțelegerea și aprecierea justă a scrierilor lui D. Ciurea este condiționată de cunoașterea metodei sale de lucru. Medievist prin excelență — chiar dacă a făcut incursiuni și în antichitatea tîrzie (prin săpăturile de la Adamclisi) și în istoria modernă — profesorul Ciurea nu a fost atras de cercetarea monografică, de marile construcții migăloase și îndelung elaborate; singura lucrare de mai mare întindere este monografia pe care a scris-o la sugestia profesorului Oțetea, *Moldova sub domnia lui Mihai Sturdza* (Iași, 1947, 270 p.), întemeiată în primul rînd pe cercetarea documentelor de la Arhivele Statului și din arhiva personală a fostului principe al Moldovei în epoca regulamentară. Altminteri, D. Ciurea își redactează studiile și articolele în modul cel mai succint cu putință, interesat mai mult să pună în ecuație problemele, privite *à vol d'oiseau*, cu enunțarea (adesea pură și simplă!) a documentelor și bibliografiei de bază. În ceea ce privește lucrul cu documentele, profesorul Ciurea întrebuințează o metodă deosebit de severă, impunîndu-și să nu folosească decît pe acelea *originale* și asupra cărora nu planează nici cea mai mică îndoială în privința autenticității. Traducerile ori cópiile vechi, rezumatele și mențiunile intră mai puțin (sau de loc) în atenția istoricului, interesat întotdeauna de sursa primară și originală. Arhivele — aceste *grînare ale istoriei*, cum le-a definit Charles Samaran — constituie, deci, principalul izvor pentru culegerea informației. Din rapoartele diplomatice, din memorialele călătorilor, D. Ciurea a selectat informațiile care — verificîndu-se prin alte știri sigure — prezintă credibilitate. Adept al unei metode comparative riguroase, istoricul a plasat întotdeauna — pe baza unei bibliografii bogate — fenomenul românesc în cadrul de istorie generală europeană, fie că a fost vorba de realități medievale, fie că s-a referit la unele aspecte ale epocii moderne și premoderne.

Luîndu-și o deviză care exprimă pregnant însăși poziția sa față de știința căreia i-a dedicat cinci decenii de muncă — *Altro diletto che imparar non trovo* — D. Ciurea a scris numai atunci cînd a simțit și a știut că are ceva de spus, că poate aduce ceva nou, peste ceea ce s-a scris în subiectul respectiv.

O împărțire — arbitrară, firește, ca orice tinde spre simplificare — a roadelor activității științifice a profesorului Ciurea ar putea cuprinde cîteva sectoare, în care contribuțiile sale rămîn în bibliografia fundamentală. Înainte de orice — ca o subgrupă 0! — trebuie menționat aportul său la editarea colecției *Documente privind istoria României* (seria A, Moldova); făcînd parte din colectivul ieșean, a transcris, tradus și colaționat sute de documente din depozitele ieșene și bucureștene. Preocupările în domeniul *științelor auxiliare ale istoriei*[1] s-au concretizat în mai multe lucrări, de cel mai mare interes, începînd chiar cu teza de doctorat, urmată de alte cîteva contribuții (*Observații pe marginea documentelor latine românești*, în „Apulum", II, 1943—1945; *Diplomatica latină în Țările Române. Noi contribuții*, în *AIIAI*, VIII, 1971), la care se adaugă un studiu de sigilografie, punct de reper pentru orice nouă cercetare în acest domeniu (*Sigiliile medievale ale orașelor din Moldova*, în *SCSI*, istorie, 2/VII, 1956). Un capitol căruia i s-ar putea subsuma, dealtminteri, cele mai multe dintre lucrările profesorului D. Ciurea îl reprezintă *societatea feudală românească*, organizarea și viața ei; fie că a abordat *Evolutia și rolul politic al clasei dominante din Moldova în secolele XV—XVIII*[2] (*AIIAI*, XVII, 1980) sau *Fărîmițarea feudală și lupta pentru centralizarea statului* (idem, XVI, 1979), monopolul feudal (*În legătură cu problema monopolului feudal în Moldova*, în *AIIAI*, I, 1964) sau proprietatea feudală în general (*Precizări în problema evoluției marii proprietăți feudale din Moldova în secolele XVII—XVIII*, în „Studii", 1/XXII, 1969), D. Ciurea a adus, de fiecare dată, informații noi și sugestii interesante. L-a preocupat *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV—XVIII)* (*AIIAI*, II, 1965) și îndeosebi problemele legate de orașul medieval moldovenesc (*Noi contribuții la istoricul orașului Baia*, în *SCSI*, istorie, 3—4/VI, 1955; *Orașele și tîrgurile din Moldova în cadrul perioadei de descompunere a feudalismului*, idem, 1/VII, 1956; *Noi date pentru istoricul orașelor din Moldova în sec. XVIII—XIX*, idem, VIII, 1957; *Cîteva date pentru istoricul Galaților, sec. XVI—XVII, ibidem; Date și sublinieri privind Suceava în secolele XV—XVIII*, în *AIIAI*, III, 1966; *Noi considerații privind orașele din Moldova în secolele XV—XIX*, în *AIIAI*, VII, 1970, la care se adaugă

[1] O problemă specială a diplomaticii românești a fost tratată în lucrarea *Problema originii și sensul lui Iw din intitulația și subscripția documentelor românești* (*ARMSI*, s. III, t. XXVI, 1943), cu noi precizări după aproape un sfert de secol: *„Io" din intitulația documentelor românești* (*AIIAI*, IV, 1967).

[2] V. și *Quelques considérations sur la noblesse féodale chez les Roumains*, în *NEH*, IV, 1970.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

studiul despre sigiliile orașelor medievale, citat mai sus; v. și *Die mittelalterliche Stadt und der gegenwärtige Urbanismus*, idem, XV, 1978), interesul său nepierzînd din vedere nici *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII—XVIII* (idem, XIV, 1977). *Istoria politică* propriu-zisă a stat mai puțin în atenția medievistului D. Ciurea; mai vechilor articole despre *Domnia munteană a lui Simion vodă Movilă (CI*, 1—2/XIII—XVI, 1940) și despre *Domnia lui Vlad vodă Înnecatul* (idem, XVII, 1943), le-a adăugat, totuși, un amplu studiu despre *Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea (AIIAI*, X, 1973). Mai multe contribuții privesc situația internă a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare („Studii", 6/X, 1957), a lui Ieremia Movilă *(SCȘI*, istorie, 2/VIII, 1957; v. și „Studii", 5—6/VIII, 1955) sau Vasile vodă Lupu *(AIIAI*, XII, 1975). Reflectarea istoriei românești în conștiința europeană — domeniu de un interes aparte — își are locul în studiul despre *Theatrum Europaeum. Prima colecție de istorie universală (Cu știri de istorie a românilor)* („Studii", 6/22, 1969).

Istoria premodernă și modernă este ilustrată de cîteva articole și studii, precum *Nicolas Maurocordato, précurseur du despotisme éclairé* (Thessalonik, 1974), *Moldova în anii 1821—1822 (AIIAI*, IX, 1972), monografia despre Mihai vodă Sturdza, *Relațiile Moldovei cu puterile europene între anii 1834—1839 (AIIAI*, VI, 1969), *Civilizația în Moldova în perioada 1834—1839* (idem, XIII, 1976).

Mai multe note și însemnări de istorie a medicinii (situația sanitară, demografică, foamete, epidemii etc.) au apărut în „Revista Medico-Chirurgicală" din Iași, mai ales în anii 1962—1964. În colaborare cu acad. V. Rășcanu, a tipărit *Istoricul „Societății de Medici și Naturaliști din Iași" (1830—1960)*.

Istoria istoriei și problemele de teorie a istoriei l-au interesat în chip special pe D. Ciurea; însemnările despre Giovanni Villani *(SCȘI*, istorie, VIII, 1957), Froissart („Le Moyen Âge", Bruxelles, 2/1970), Antonio Bonfini (în tomul de față), Dimitrie Cantemir *(AIIAI*, X, 1973), A. D. Xenopol (idem, VII, 1970) sau N. Iorga (idem, VIII, 1971) au pus în evidență unele aspecte privind concepția istorică, social-politică, a acestor cărturari, poziția lor față de problemele cercetării istorice etc. Un *Breviar de teoria istoriei (AIIAI*, XVIII, 1981) reunește — ca un adevărat *vademecum* — principalele opinii exprimate în domeniul teoriei istoriei.

Se vede ușor că principalele direcții pe care se desfășoară activitatea de cercetare istorică a lui D. Ciurea țin mai mult de ceea ce Karl Barth a numit (pentru un alt context) *die historische Geschichte*. Un pozitivism accentuat — întotdeauna salutar în cercetările istorice românești, chiar dacă nu practicat de toți colegii de breaslă — asociat bunei cunoașteri a ceea ce s-a scris și se scrie, la noi și în lume (în măsura posibilităților), dau o soliditate deosebită lucrărilor pe care D. Ciurea le-a încredințat tiparului.

Dotat cu acel spirit istoric care îngăduie specialistului autentic să intuiască anumite realități ale trecutului, pe care mai apoi documentele vin să le confirme și să le nuanțeze, D. Ciurea este un om deschis către discuții, fie și în contradictoriu, cu documentele în față, pentru clarificarea cîte unei probleme neclare sau controversate. Risipitor în observații și sugestii, răspunde întotdeauna cu amabilitate celor care-i solicită ajutorul, la descifrarea sau traducerea unui text de latină medievală, în probleme de istorie medievală românească sau de bibliografie.

La popasul aniversar de acum, membrii Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" urează profesorului D. Ciurea încă ani mulți și putere de muncă, pentru a continua rodnica trudă pe ogorul cercetărilor istorice, adăugînd noi pagini la opera pe care creatorul ei însuși o caracterizează cu aceste cuvinte: Feci quod potui, faciant meliora potentes.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AAR	= Analele Academiei Române
AES	= Analele economice şi statistice
AIIAC	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" Iaşi
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de lingvistică şi istorie literară (Iaşi)
AM	= Arheologia Moldovei
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)
AMN	= Acta Musei Napocensis
Anale	= Analele Institutului de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (Anale de istorie)
APR	= Analele parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească (ambele serii)
ARMSI	= Academia Română, Memoriile Secţiunii Istorice
ARMSL	= Academia Română, Memoriile Secţiunii Literare
ARMSŞ	= Academia Română, Memoriile Secţiunii Ştiinţifice
ASI	= Archivio Storico Italiano
AŞRS	= Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială
AŞUI	= Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi
AUB	= Analele Universităţii Bucureşti
BAGIR	= Buletinul Asociaţiei Generale a Inginerilor din România
BCI	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiunii monumentelor istorice
BIER	= Buletinul Institutului Economic Român
BIRE	= Buletinul Institutului Român de Energie
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BRV	= Bibliografia Românească Veche
BSHAR	= Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine
BSNR	= Buletinul Societăţii Numismatice Române
BSOAS	= Bulletin of the School of Oriental and African Studies
BSP	= Buletinul Societăţii Politehnice
BZ	= Byzantinische Zeitschrift
CDM	= Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhivele Centrale de Stat, Bucureşti, vol. I—V
CDM, S. 1	= idem, Supliment 1
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CL	= Cercetări literare
CMRS	= Cahiers du monde russe et soviétique
CvL	= Convorbiri literare (ambele serii)
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaţilor
DIR	= Documente privind istoria României
DOP	= Dumbarton Oaks Papers
DRH	= Documenta Romaniae Historica
FHD	= Fontes Historiae Dacoromanae

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GB = Glasul Bisericii
JGO = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LR = Limba română
MA = Mitropolia Ardealului
MB = Mitropolia Banatului
MCA = Materiale şi cercetări arheologice
MemAnt = Memoria Antiquitatis
MMS = Mitropolia Moldovei şi Sucevei
MO = Mitropolia Olteniei
NEH = Nouvelles études d'histoire
ÖO = Österreichische Osthefte
RA = Revista arhivelor (ambele serii)
REB = Revue des études byzantines
REI = Revue des études islamiques
RER = Revue des études roumaines
RES = Revue des études slaves
RESEE = Revue des études sud-est européennes
RFR = Revista Fundaţiilor Regale
RGI = Revista generală a învăţământului
RHMC = Revue d'histoire moderne et contemporaine
RHSEE = Revue historique du Sud-Est européen
RdI = Revista de istorie
RI = Revista istorică
RIAF = Revista pentru istorie, arheologie şi filologie
RIR = Revista istorică română
RITL = Revista de istorie şi teorie literară
RM = Revista muzeelor
RMM = Revista muzeelor şi monumentelor
RRH = Revue roumaine d'histoire
RRSI = Revista română de studii internaţionale
Rsl = Romanoslavica
SAI = Studii şi articole de istorie
SAO = Studia et Acta Orientalia
SCB = Studii şi cercetări de bibliologie
SCIA = Studii şi cercetări de istoria artei
SCI = Studii şi cercetări istorice (ultimele tomuri din *CI*, seria veche)
SCIM = Studii şi cercetări de istorie medie
SCIV = Studii şi cercetări de istorie veche
SCIVA = Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
SCN = Studii şi cercetări de numismatică
SCŞI = Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi
SEER = The Slavonic and East European Review
SMIC = Studii şi materiale de istorie contemporană
SMIM = Studii şi materiale de istorie medie
SMIMd = Studii şi materiale de istorie modernă
SMMIM = Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară
SOF = Südost-Forschungen (München)
SUBB = Studia Universitatis Babeş-Bolyai
VR = Viaţa Românească

Autorii sînt rugaţi să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare, semnalînd titlurile necuprinse în prezenta listă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Anuarul" editat de Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" — care continuă, din 1964, seria de *istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între 1950 și 1963 — cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei României (veche, medievală, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale etc. Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei românești și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

Difuzarea „Anuarului" în țară este asigurată de către redacție; în străinătate, revista poate fi procurată prin intermediul ILEXIM, serviciul export-import presă, str. 13 Decembrie nr. 3, P.O.B. 1—136, 1—137, telex 11226, 70 011 — București.

In stocul redacției se mai află și pot fi procurate prin comandă următoarele tomuri:

XVI/1979, 672 p., 40 lei

XVII/1980, 896 p., 40 lei

XVIII/1981, 872 p., 40 lei

XIX/1982, 928 p., 76,50 lei

XX/1983, 696 p. (cu tabla de materii pentru ultimii zece ani), 80 lei

Supliment I (C. Istrati, *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816)*, 154 p., 15 lei

Supliment II (D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale)*, 214 p., 18 lei

Supliment III (Gh. Buzatu și Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial și România. O bibliografie)*, 214 p., 21 lei

Supliment IV *(Anglo-Romanian Relations after 1821,* vol. îngrijit de Gh. Buzatu), 301 p. + ilustrații, 42 lei

Tiparul executat sub cd. 381
la Întreprinderea poligrafică Iași
str. 7 Noiembrie nr. 49
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol"
tom. XXI, p. 1—728, Iași, 1984

40559

Lei 78

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro